

*Printed out of a subvention
from the International Council for Philosophy
and Humanistic Studies and UNESCO*

All rights reserved

Printed by Dr R N Dandekar at the Bhandarkar Institute Press, Poona-4

and

Published by Dr R. N. Dandekar, Hon Secretary of the Institute

CONTENTS OF VOLUME SEVENTEEN

(Anuśāsanaparvan)

PART I

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS		VII
INTRODUCTION ..	.	IX - LXXXV
ADDITIONS AND CORRECTIONS	..	LXXXVII - XC
TEXT AND CRITICAL APPARATUS	.	1 - 528

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding
 addl. = additional
 adhy, adhys = adhyāya(s)
 App = Appendix
 Arj = Arjunamīra
 B = Bombay edition of the Mbh
 (Śaka 1799)
 BG = Bhagavadgītā
 C = Calcutta ed of the Mbh
 chap = chapter(s)
 comm = commentary(taries)
 cont = continue(s)
 corr = corrected, correction
 Crit App = Critical Apparatus
 Dev = Devabodha
 ed = edition
 fig. = figure(s)
 fol. = folio(s)
 foll. = following
 fragm. = fragment(ary)
 hapl. = haplographic(ally)
 illeg = illegible
inf. ln = *infra lineam* (below the line)
 ins = insert(s)
int ln = *inter lineas* (between the lines)
 interp = interpolate(s)
 introd. = introduction, introductory
 K = Kumbhakonam ed of the Mbh
 L = Lane
 M = Madras edition of the Mbh (by
 P P S Sastrī, 1931-1936)
 m or marg = marginal(ly)
 Mañj = Bhāratamañjarī (Kāvyaśālā 64)
 Manu = Manusmṛti (ed N S P)
 Mbh = Mahābhārata
 Nil. = Nilakaṇṭha
 O-J. = Old-Javanese
 om. = omit(s), omitting
 orig = original(ly)
 post. = posterior.

pr m = *propria manu* (by own hand),
 prob = probably
 r = repeat(s), repeated
 Rām = Rāmāyana (ed N S P)
 ref = refer(ence)
 resp = respective(ly)
sec m = *secunda manu* (by another hand).
 st = stanza(s)
 supp = supplementary
sup ln = *supra lineam* (above the line).
 transp = transpose(s), transposition
 v = verse
 (var) = with variation(s)
 v l = varia(e) lectio(nes)

☞ ☞ (in the critical footnotes) enclose
 citations from commentators
 [ ] besides their normal uses, enclose
additions to MS readings
 ( ) besides their normal uses, enclose
 superfluous letters, which should
 be *omitted* from MS readings
 * (superior star) in the text indicates
 an *emendation*.
 * * (in the MS readings) indicate
 syllables lost through injury to MS.
 — printed below (or along the side-
 margin of) any part of the con-
 stituted text indicates that the
 reading of it is less than certain
 C denotes a "Commentary", prefixed
 to the abbreviation of the name of a
 commentator, thus, Cd = Comm of
 Devabodha, Ca n p s v = Comm
 of Arjunamīra, Nilakaṇṭha, Para-
 mānanda, Vidyāsāgara and Vādi-
 rāja A "p" is added on to denote
 a "pāṭha" or variant, thus, Cnp =
 a pāṭha mentioned in the Comm
 of Nilakaṇṭha.

INTRODUCTION

The present critical edition of the *Anusāsanaparvan* is based on the following MSS¹ —

1 N(ORTHERN) RECENSION (19 MSS)

Maithilī (Videha) Version [V]

V₁ = Darbhanga, Mithila Institute Unnumbered and undated

Bengalī Version [B]

B₁ = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No 8 Dated Śaka 1791 (= A D 1869)

B₂ = Dacca, University Library, No 515C Dated Śaka 1442 (= A D 1520).

B₃ = Dacca, University Library, No 4805 Undated

B₄ = Calcutta, Asiatic Society of Bengal Library, No 4479-5, F 5 Dated Śaka 1739 (= A D 1817)

B₅ = Dacca, University Library, No 733 C Dated Śaka 1735 (= A D 1813).

Devanāgarī Version, sub-divided into

(1) Devanāgarī Version of Nilakantha (D_n)

D_{n1} = Poona, the Vishalgad Collection of MSS belonging to the BORI Undated

D_{n2} = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 29 C of A. 1879-80 Dated Samvat 1810 (= A D 1754).

D_{n3} = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 61 of 1871-72 Dated Śaka 1582 (= A D 1660)

[For a more precise characterisation of this MS see below under " Detailed Account of the Manuscripts " and " Testimonia "]

(11) Devanāgarī Composite Version (D)

D₁ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 198 of 1891-95 Undated

D₂ = Poona, Sardesai Collection of the BORI, No 15 Dated Samvat 1828, Śaka 1693 (= A D 1771)

---

1 A few mistakes have crept in in the Editorial Note, which has been issued with the first two fascicules of the *Anusāsanaparvan* (Fascicules No 34 and 35) and which contains a list of the MSS used for the constitution of the text of this *parvan*. That Note should, therefore, be regarded as having been cancelled and superseded by the list given here

D₁ = London, India Office Library, No 3226 (2137) Dated Samvat 1839
(= A. D 1783).

[For a more specific characterisation of D₁, D₂, and D₃, see below under " Detailed Account of the Manuscripts " and " Recensions and Versions " It is suggested that these MSS presumably belong to the Kāśmīri Version (K)]

D₂ = Poona, Kamat Collection of the BORI, No 23. Dated Samvat 1742
(= A. D 1686).

D₃ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1046 Undated.

D₄ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 201 of 1891-95. Undated.

D₅ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt. Collection (deposited at the BORI), No 66 of 1882-83. Undated

D₆ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt. Collection (deposited at the BORI), No 566 of 1882-83. Dated Śaka 1616 (= A. D 1694).

D₇ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 202 of 1891-95 Undated.

D₁₀ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1307. Undated.

II S(OUTHERN) RECENSION (11 MSS.)

Telugu Version [T]

T₁ = Melkote, Yadugiri Yatunaj Math Library. Unnumbered and undated.

T₂ = Mysore Govt Oriental Library, No 2455 Dated शुभकृष्णम स्वत्सरं.

T₃ = Adyar Library, No XXIV E, 34 Undated

Giantha Version [G]

G₁ = Adyar Library Unnumbered and undated

G₂ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11812 Undated.

G₃ = Poona, Iyengar Collection of the BORI, No 27 Undated

G₄ = Pudukotah, State Library, No 344 Undated

Malayālam Version [M]

M₁ = Cochin, Avanapparambu Mana Library Unnumbered and undated.

M₂ = Cochin, State Library, No 41 Undated

M₃ = Malabar, Ponnorkottu Mana Library Unnumbered and undated

M₄ = Cochin, Paliyam Estate Library, No 6. Dated Kollam 975 (A. D. 1800).

Commentaries

- Ca = Arjunamīśra's *Bhāratārthadīpīā*
 Cb = Vimalabodha's *Viśamaśloī*
 Cn = Nilakantha's *Bhāratabhāradīpa*
 Cu = A commentary by an unidentified author.
 Cv = Vādirāja's *Lalāsāmlāra*

Two innovations have been made in connection with the printing of the constituted text of the *Anusāsanaparīan*

(1) In the right-hand lower corners of the odd number of pages and in the left-hand upper corners of the even number of pages, concordance references are given from M. in addition to those from C, B, and K

C (Calcutta edition) = *The Mahābhārata*, Vol IV (from the *Anusāsanaparīan* to the *Śivgārohanaparīan*, and the *Harivamsa*); edited by Pandit Nīmaichandra Śīromani, Pandit Ramagovinda, and Pandit Ramaharī Nyaya Panchanana, published by the Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1839 (*The Anusāsanaparīan*, pp 272)

B (Bombay edition) = *Mahābhārata* (pothī form), *Anusāsanaparīan*, litho-printed; published by Ganapat Krishnaji, Bombay, Śaka 1799 (=1877 A. D.)

K (Kumbhakonam edition) = *Śrīman-Mahābhārata*, a new edition mainly based on the South Indian Texts, with foot-notes and readings, *Anusāsanaparīan*; edited by T R Krishnacharya and T R Vyāsacharya, Bombay, 1909, pp 436

M (Madras edition) = *The Mahābhārata* (Southern Recension), edited by P P. S. Sastri, Vol. XVI *Anusāsanaparīan* (Part I), Madras, 1935, Vol XVII *Anusāsanaparīan* (Part II), Madras, 1936 (The text covers 1378 pages)

(2) In the left-hand upper corners of the odd number of pages, titles indicating the subject-matter of the particular chapters are given. These titles, however, do not necessarily coincide with the adhyāya-names mentioned in some of the MSS

DETAILED ACCOUNT OF THE MANUSCRIPTS

V₁

Darbhanga, Mithila Institute Unnumbered and undated Written on Indian paper, in Maithili characters, by two different scribes Size 10½" × 5½" The first part of the MS contains folios 1^a-140^b, with 9 lines to a page and about 70 letters to a line. The second part contains folios 1-64, with 9 lines to a page and about 78 letters to a line. The handwriting in the first part is clear and legible. The margins for folios 1-40 (in that

part) are unruled. The handwriting in the second part is slightly inferior. The margins for folios 1-64 (in that part) are ruled in double black lines. In both the parts, occasional marginal corrections are noted by the same hand. The adhy numbers are not given. The MS appears to be old but is in good condition.

V₁ has no additional passage peculiar to it, but it shares quite a few such passages either with B Dn D₈ s (e.g. 14*, 17* [subst.], 94*, 100*) or with B Dn D₈ s 10 (e.g. 105*, 107*, 189*, 197*) or with B Dn D₁₀ (e.g. 134* [subst.], 135* [subst.], 147* [subst.], 153*, 178* [subst.]). Among the non-haplographical omissions¹ peculiar to this MS may be mentioned 6 47^d, 20 23-25, 44 32^{cd}, 60 1^d-3^e, 61 12^f, 98 11^{ab}, 116 70^a, 128 51^{cd}, 132 colophon, and 134 37^c-38^d. It may also be noted that V₁ non-haplographically omits (with B Dn) 84 col., 93 col., 94. col., and 147 col.; (with B₁ [which om. the entire 121] S) 121 col., (with Dn) 146 12^{cd}, (with D₁₋₂) 141. col.; and (with T₁) 112 106^{cd}. The portion of the text from 27 91^c up to 31 49^b is lost in V₁ on missing folios.

B₁

Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No. 8. Folios 1-205 of which folios 152-155 are missing, written on palm-leaf, in Bengali characters, with 5 lines to a page, size 29½" × 2". The MS is dated Śaka 1791 (= A. D. 1869), and the name of the scribe is given as Śrī Ramatanu Deva Saīman. The MS contains only the *Anusāsana*.

This is the only MS which gives the subst. passage 707*. There are no other star-passages peculiar to it, but it shares many such passages with V₁, the other MSS. of the B version, and Dn together. It may, however, be noted that B₁ shows itself to be distinct from the other MSS. of the B version in 24*, 90*, 91*, 182*, 325*, 411*, 608*, 609*, and 621*. From 540*, it seems to be close to B₂, from 326* and 496* to B₄; and from 352* and 432* to B₅. Non-haplographical omissions which are found exclusively in B₁ include 10 50^{cd}, 54 15^{cd}, 116 49^c-51^d, 121-124, 135 112^c-114^d, 145 23^{cd}, 146 16^{ab}, 153 29^{ab}, and 154. 10^{ff}. It is noteworthy that B₁ om. (with D₈ s.) 6. 46^d.

B₂

Dacca, University Library, No. 515 C. Folios 1-242, written on palm-leaf, in Bengali characters, with 4-5 lines to a page, size 26¼" × 2". The MS. is dated Śaka 1442 (= A. D. 1520). The name of the scribe is not mentioned. The MS is in good condition and contains the whole of the *Anusāsana*. The place where it was found is mentioned as Malatinagar, Bogra.

There is no additional passage peculiar to this MS, but it is often seen to go with V₁, the other MSS. of the B version, and Dn together, so far as the star-passages

¹ Only full *pāda*-omissions are mentioned in this detailed account.

are concerned. It stands apart from the other B MSS in 383* and 449*, but shows affinity to B₄ in 291*. There are only two non-haplographical omissions which are peculiar to B₂. They are 127 41^d-42^a and 146 15^{cd}. The MS non-haplographically omits (with V₁ D_n D₁₀) 14 col, (with D_n D₁₀ T₂ & G M₄) 26 28^c-29^b, (with T₁) 112 43^{cd}, and (with V₁ D_n) 128. col

B₂

Dacca, University Library, No 4805. Folios 1-241 (with folio 123 duplicated), written on Indian paper, in Bengali characters, with 8-9 lines to a page, size 21" × 4½". The MS is undated. It is in good condition, and contains the entire *Anusāsanaparīyan*. The place where it was found has been mentioned as Wazirpur, Barisal.

B₂ does not have any additional passage peculiar to it. However, as pointed out above, V₁ B D_n usually go together so far as the star-passages are concerned. But, here, only in one case, B₂ differs from the other MSS of the B version, namely, in 180*. In 363* and 540*, it shows special affinity to B₁. The following non-haplographical omissions are found exclusively in B₂: 4 19, 8 9^{ccr}, 10 38^a-39^b, 17 168^c-171^b, 22 14^a-15^b, 26 40^{ab}, 27 15^{ab}, 49 3^a-4^c, 53 29^{ab}, 55 1, 56 7-8, 64. 12^{ab}, 105 32, 109 24, 33-34, 112 47^{cd}, 97^{cd}, 98^{cd}, 117 2^{cd}, 119 16^{cd}, 136 col, and 148. 1-6. Besides these, B₂ non-haplographically omits (with V₁ D₂) 74 17^{ab}.

B₄

Calcutta, Asiatic Society, Bengal, No 4479-5 F 5. Folios 181, written on Indian paper, in Bengali characters, size 21" × 5". Two different kinds of paper have been used, one for folios 1-82 and the other for folios 83-181, 10-11 lines to a page in folios 1-82 and 7-8 lines to a page in folios 83-181. The MS, which is complete for the *Anusāsanaparīyan*, is dated Śaka 1739 (= A. D. 1817). The condition of the MS is good.

Only two additional passages, namely, 49* and 69*, are exclusive to B₄. While, in many other star-passages, it usually stands with the group V₁ B D_n, it shows its distinctness from the other B MSS in 245* and 291*, and its affinity to B₁ in 326* and 496*, and to B₅ in 183* and 201*. The non-haplographical omissions peculiar to B₄ are 1 17^a-18^b, 10 63, 15 16^c-17^d, 16 27^a-28^b, 62^a-64^b, 74^{bc}, 24 33^c-34^d, 26 41^c-42^d, 28 1, 20^a-21^b, 43 25^a-26^b, 47 12^a-13^b, 63 19^{ab}, 77 17^{cd}, 87 12^{bc}, 90 30^c-31^d, 95 35, 38, 133. 13^{ab}, and 153 17^{cd}. It shares with D₂ the non-haplographical omission of 53 46^c-47^d, with D₅ of 85 65^a-66^d, and with D₁₀ of 77 16.

B₅

Dacca, University Library, No. 733C. Folios 166, written on Indian paper, in Bengali characters, with 13 lines to a page, size 18½" × 6½". The MS, which is dated

Śaka 1735 (= A. D. 1813), contains the whole of the *Anusāsanaparvan*. Its condition is good, and the place where it was found is mentioned as Burdwan, Nalhati

There is only one star-passage (subst.) peculiar to B₁, and it is 306* B₁ belongs to the group V₁ B Dn so far as many other star-passages are concerned, but it is to be noted that, from among the B MSS, it stands alone in 406*, 567*, 582*, and 689*, and goes with B₁ in 352* and 432* and with B₄ in 183* and 201* B₁ has the following non-haplographical omissions peculiar to it 4. 6^a-8^b, 39^a-41^d, 6. 26^a-28^b, 31^a-33^b; 17. 53^{ab}, 18. 22^a-23^d, 27 59^d-62^a, 31. 1^c-3^d, 37 17^a-19^b, 44 52-53, 50 24^d-26^a; 68. 19^a-20^d, 75 14^c-16^b, 76 1-2, 79 2-3, 85 53^a-55^b, 95 34, 67^{cd}, 107. 45-46, 67^a-70^b, 110 14^a-15^b, 16-19, 60^a-76^b, 112 23^b-24^a, 42-43, 128 19^c-21^b, 129. 1, 137 24^{ab}; 145 8-9, and 154 8^a-9^d One other non-haplographical omission may be mentioned here B₁ D₁ : 4 o. om. 113 1^{cd}.

Dn₁

Poona, Vishalgad Collection of the BORI, No 241. Folios 361, written on Indian paper, in Devanāgarī characters, with 14 lines to a page and about 32 letters to a line, size 11½" × 6¾" The MS, which is dated Śaka 1706 (= A. D. 1784), is carefully written and is in good condition It contains the whole of the *Anusāsanaparvan* with Nilakanṭha's commentary The name of the scribe is given as Nilakanṭha. MS. No 240 from the Vishalgad Collection is used for the critical edition of the *Śānti-parvan*, with the siglum D₂

Dn₁ has no additional passage peculiar to it But Dn, as a whole, shares with V₁ B many additions and substitutions Dn₁ stands apart from Dn₂ and Dn₃ (sic) in such cases as 332* and 556* The non-haplographical omissions which are found exclusively in this MS are 7 2^{ad}, 14 149^{cd}, 16 72, 53 38^c-39^b, 55 23-35, 61 62^{ab}, 112 44^{cd}; 113 25^a-26^b, 128 49, 134 31, and 146 20^{ad} It goes with Dn₂ in the non-haplographical omission of 14 160^d-161^a and 29 9^{cd}

Dn₂

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 29C of A 1879-80 This codex (No 29), bound in three different bundles, contains all the *parvans* of the *Mahābhārata* (except the *Droṇa*), and the texts of the *Udyoga* (commencing at Sanatsujātiya), the *Sauptika*, the *Strī*, the *Śānti*, the *Anusāsa*, and the *Mahāprasthānika* are accompanied by Nilakanṭha's commentary No 29C contains the last seven *parvans*, from the *Śānti*, to the *Svargārohana*, with separate foliation for each *parvan* The *Anusāsa*, which is called *Dānadharma*, covers folios 1-378 The MS is written on paper, in clear and legible Devanāgarī characters, with 16-18 lines to a page and about 30-35 letters to a line for the text and 45-48 letters to a line for the commentary, size 12" × 8¼" The margins are ruled with double red lines, and the adhy and *śloka* numbers are carefully given. The text is written in the middle

of the page, and the commentary above and below the text. The dates, which are given after the *Saṃpīṭikā*, vary between Samvat 1810 (= Śaka 1675 = A D 1753) and Samvat 1815 (= Śaka 1680 = A D 1758). At the end of adhy 28 of the *Śalya*, we find a stanza to the effect that the (particular portion of the) MS was completed by one Rājeśvara on Sunday, Mārgaśīrṣa Kṛṣṇa 11. At the end of the Moksadharmā section we read शके १६८० बहुधान्यनामसप्ततरे आपाठ शुद्धे पथी चन्द्रवासरे लेखकमगवानभट्टेन लिखितोय (sic) पुनरुम्. The portion of the MS containing the *Anuśāsanaparvan* (with comm) is said to have been completed by Rājeśvara in Śaka 1675 (= A D 1753), Śrāvana Śuddha 8, Somavāsara. The handwriting in the concluding five *parvans* differs from that in the *Anuśāsanaparvan*.

This codex is used for the critical edition of the *Ādi* as D₁, of the *Udyoga* as D₁, of the *Śalya* (adhys 1-28) as D₂ and (adhys 29-64) as D₃, of the *Saṃpīṭikā* as D₂, of the *Śānti* (Moksadharmā) as D₄, of the *Āśvamedhikā* as D₃, and of the last four *parvans* from the *Āśramavāsikā* to the *Svargārohana* as K₄.

There are only two additional passages which are exclusive to D₂, namely, 74* and 628*. However, as pointed out elsewhere, D₂ as a whole often agrees with V₁ B in additions and substitutions. In 431*, 476*, 540*, 588*, and 630*, D₂ shows itself differing from D₁ and D₃ (sic). The non-haplographical omissions peculiar to this MS are 77 12'-13^d, 89 8'-9^d, 107 20^f, 112 112, 115 8'-9^e, and 134 33^d. The non-haplographical omission of 63 36, which D₂ shares with D₃, may also be noted.

D₂

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 61 of 1871-72. Folios 1^b-330^a, written on old Indian paper, in bold and clear Devanāgarī characters, with 12-13 lines to a page and about 45 letters to a line, size 13½^h × 5½^w. The margins are ruled in two double black lines. The MS is dated Samvat 1717 and Śaka 1582 (= A D 1660-61). It contains the text of the whole *Anuśāsanaparvan* and a commentary extending up to adhy 97 (= Crit Ed adhy 98).

On a cursory examination of this MS it was thought that the commentary contained in it was that of Nilakantha. It was, therefore, regarded as belonging to the D₂ version and was given the siglum D₂¹. However, a more detailed study of it later showed that the commentary differed substantially from Nilakantha's. This was further confirmed by a comparison of this MS with another identical MS which became available after the text of this *parvan* had been printed off². The characterisation of the MS as D₂ is thus not correct.

¹ This misconception was due to the facts (a) that, in the initial portions, the comm. did show considerable similarity with C_n and (b) that the text of the *parvan* given in the MS was mostly similar to that adopted by Nilakantha.

² For further details, see "Testimonia Commentaria C_n"

It must, however, be emphasised that, though the commentary included in this MS. is certainly not that of Nilakanṭha, the text of the *parvan* given in it agrees substantially with Nilakanṭha's text. There is no additional passage peculiar to this MS, but it is noteworthy that it invariably goes with the other two Dn MSS (and V₁ B and various D MSS) so far as many star-passages (and also all the Appendix passages) are concerned. It is still more noteworthy that, in such cases as 565*, 629*, 644*, 689*, 700*, and 705*, this MS agrees with the other two Dn MSS. against the MSS of the D version. The text in Dn₃ (sic) thus seems to belong to the Dn version and not to just D version.¹ The MS stands apart from Dn₁ and Dn₂ in 52*, 86*, 470*, 480*, and 635*. Two other star-passages need to be mentioned here, namely, 247*, which is found in N (except Dn₃) and 248* which is given by S and Dn₃. Dn₃ is peculiar in the following non-haplographical omissions: 14, 199er, 24 13^{ab}, 45 16-24, 51 11, 80 35^{ab}, and 86 19^c-20^a. It shares with V₁ B₂ the non-haplographical omission of 74 17^{ab}. But the non-haplographical omission of 10 56, which is peculiar to Dn as a whole, is particularly significant.

D₁

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 198 of 1891-95. Folios 419, written on thin old Indian paper, in bold and clear Devanāgarī characters, with 18 lines to a page and about 45 letters to a line, size 15" × 7½". The margins are ruled with red lines, and double *dandas* in red ink are inserted at the end of the stanzas. The colophons also are often written in red ink. There are occasional marginal corrections. The MS, which is in a fairly good condition, contains the *Śāntiparvan* and the *Anusāsanaparvan*. The *Śāntiparvan* ends on folio 266, and the *Anusāsanaparvan* begins on folio 267. Folios 38 and 39 and 409 and 410 are numbered together and folios 364, 365, and 366 are missing.

There is sufficient ground to presume that D₁ actually belongs to the Kāśmīrī (K) version. With D₂, it forms a separate group within the D version. One may even go to the extent of asserting that, so far as peculiar readings, additions, substitutions, and omissions are concerned, D₁-s clearly represent almost a distinct version. It is also significant that the present MS is included among Nos 182-207 of 1891-95. Some from among these MSS (e.g. Nos. 184, 190, 193, and 198) presumably form parts of a single codex of the *Mahābhārata*, which seems to have been copied from an original Śāradā codex.² In other words, these particular MSS seem to belong to the K version, that is, they seem to be Devanāgarī transcripts of the Śāradā version. They have, indeed, been used as such for the Critical Edition: No 184 for the *Āraṇyaka* as K₁, No 190 for the *Karna* as K₁, No 193 for the *Sālyā* as K₂, and No 198 for the *Śānti*

¹ The necessary correction in this connection needs to be made in the introductory remark at the beginning of the Critical Notes.

² The confusion in these MSS between ऋ and ॠ, and ण and ॠ would confirm this assumption.

as K₁ It is particularly significant that folios 1-266 of the present MS (that is, No 198) serve as K₁ for the *Sānti* For, this fact clearly suggests that the remaining folios of this MS must also serve as some K MS for the *Anusāsana* It is further significant that the present MS used for the *Anusāsana*, at the end, records its date as Samvat 84, which presumably refers to the Saptarṣi Samvat which prevailed in Kashmir

Notwithstanding all this, this MS is not here designated as belonging to the K version for the following obvious reason One could speak of a K version, that is, of Devanāgarī transcripts of the Śīradī version, only if there had become available a MS (or MSS) of the Śīradī version, by comparison with which it would have been possible to say whether a particular MS represented its Devanāgarī transcript or not No Śīradī MS of the *Anusāsana* has unfortunately come to hand In the strictest sense, therefore, one cannot speak of a K version of that *parian* However, as pointed out above, there is sufficiently strong *indirect* evidence which induces one to presume that the present D₁ (and also D₂ and D₃) belong to the K version¹

There is no additional passage peculiar to this MS, but, against other MSS, it shares, with D₁, 359*, 407* (subst), 477* (subst), 620*, 669*, 685*, 701*, 706*, and 710*, and, with D₂, 365* and 382* D₁ (with D₂) also stands apart from the group D₁₋₃ in 219*, 228*, 282*, 619*, 625*, etc The non-haplographical omissions, which are found exclusively in D₁, are 10 19^a-20^b, 53^a-54^b, 17 162^a, 20 22^c-24^b, 39 4^c-5^d, 55 29-30, 82 10^a-11^d, 84 34^d, 51^b-52^a, 86 4^{cd}, 93 10^{ab}, 95 39^c-40^d, 68^{ab}, 98 22^{ab}, 103 23^a, 105 6^a, 109 20^a, 116 50^{cd}, 123 4-5, 128 54^c-55^d, 135 4^c, 119, 144 21^{cd}; 151 35^c-36^b, and 153 16-17 It shares with D₂ (against other MSS) many non-haplographical omissions, such as 14 133^{ab}, 24 26, 26 63^{cd}, 31 52^{ab}, 34 17^{cd}, 40 4^c, 47 32, 51 30^{cd}, 69 13^c-15^b, 75 31, 77 17^c-18^b, and 80 36^{ab} At the same time, it differs from D₂ in 378* and the non-haplographical omission of 21 24^{cd} and 38 26^c-27^d

D₂

Poona, BORI Mahābhārata Collection, No 15 (now numbered 246) This MS was procured from Dr N G Sardesai of Poona Folios 186, written on tough Indian paper, in clear and bold Devanāgarī characters, with about 15 lines to a page and about 45 letters to a line, size 13" x 6¹/₂" The margins are ruled with red and black lines with a yellow line between them References and colophons are marked with red pigment This MS forms a part of a complete codex of the Mahābhārata, from which only the *Āśvamedhilaparvan* is missing It is recorded in the codex itself that one Sadānanda Miśra of Kashmir got it copied by different scribes, he himself having copied the *Udyogaparvan* Most of the copying was carried out at Bharatpur² The present MS, which contains

¹ For a fuller discussion, see below under "Recensions and Versions"

² The *Śalyaparvan* is said to have been copied by one Kṛṣṇāśrīrāma at Mānapur

the entire *Anusāsanaparvan*, is undated, though, elsewhere in the codex the date is given as Samvat 1828, Śaka 1693 (= A. D. 1771) ¹

The MS is used for the critical edition of the *Āranyaka* as K₁, of the *Virāṭa* as K₁, of the *Udyoga* as D₁, of the *Bhīṣma* as K₂, of the *Drona* as D₁, of the *Karna* as K₁, of the *Śalya* as K₁, of the *Sauptika* as K₀, of the *Strī* as D₂, of the *Śānti* as K₁, of the *Āśramavāsika* as K₂, of the *Mausala* as K₁, of the *Mahāprasthānika* as K₁, and of the *Svargārohana* as K₁

D₂, like D₁, also presumably belongs to the K version. Whatever has been said above about D₁ in connection with readings, additions, substitutions, and omissions is applicable with equal relevance also to D₂. There is little doubt that the codex, from which the present MS is derived, is copied from an original codex in Śāradā characters. Attention may be drawn, in this context, to two significant points, namely, (1) that this codex was got copied by a person from Kashmir, and (2) that, for the critical edition of as many as eleven *parvans*, MSS from this codex have already been used as K MSS. The present MS must, accordingly, have been a Devanāgarī transcript of a Śāradā MS, but here it has not been designated as a K MS for the same reason as mentioned in respect of D₁.

D₂ has 360*, 387* (subst), and 443* exclusive to itself. It has the following non-haplographical omissions peculiar to it: 1 74^a-75^d, 6. 46^{bcd}, 7 15^c-16^b, 16 20^a-21^b, 17. 74^a-75^b, 87-88, 20 14^{ab}, 26 47, 33 13-14, 34 14^{cd}, 41 5^{ad}, 43 24^a-26^b, 48. 12^a-15^d, 51 19^{ad}, 57 42-44, 63 3^{ab}, 83 20^c-21^b, 96 54^{ab}, 99 26^b-27^a, 105 3^{ad}, 106. 20^{cd}, 107 23^{ab}, 71, 115^d-117^a, 131^a-132^b, 109 21^{ad}, 110 88-89, 112. 66^{ab}, 116. 42^a-43^a, 48^c-51^b, 68^c-69^d, 119 1^a-2^d, 121 11^{cd}, 126 4, 127 18^{cd}, 130 23^{ab}, 132 44^{bcd}, 133 33^a-34^d, 135 62^{ad}, 144 23^a-24^b, 151 17^{ab}, 31^{cd}, 34, 35^{cd}, and 49^d-50^b. Attention has already been drawn to the very close affinity of this MS. to D₁: It, however, differs from D₁ in the non-haplographical omission of 15 col., 18 36^d-37^c, and 63 36.

D₁

London, India Office Library, No 3226 (2137) Folios 78, written on Indian paper, in Devanāgarī characters of the Kashmir type, with about 33 lines to a page, size 16½" × 9". The margins are clean, and corrections are occasionally made in the text itself by yellow pigment. The MS contains four *parvans* of the *Mahābhārata*, namely, the *Ādi*, the *Virāṭa*, the *Bhīṣma*, and the *Anusāsana* (Dānadharma) from the beginning up to यत्त्वं (in 82 37^c). The portion from यत्त्वं (in 82 37^c) to the end of the *parvan* is lost on missing folios. According to the statements occurring at the end of the *Bhīṣma* and the beginning of the *Anusāsana*, the MS. was written in Samvat 1839 (= A. D. 1783), by a Brāhmaṇa named Gopāla, residing in Lakṣmīmatha. But the writing is not quite uni-

¹ At the end of the *Śalyaparvan*, the following date is mentioned: Rāvīvāsara, Vaiśākha Śukla 14, Samvat 1828.

form throughout the codex. The MS is used for the critical edition of the *Ādi* as K_1 , of the *Virāṭa* as K_1 , and of the *Bhīṣma* as K_1 .

D_2 clearly belongs to the integrated group D_{1-3} (see under D_1 and D_2), and can, therefore, be regarded as a K MS. The Kāśmīrī origin of this MS becomes quite evident even from its outward form and get up¹. It is also noteworthy that relevant portions from this MS are used as K MSS (in each case as K_1) for the constitution of the texts of the *Ādi*, the *Virāṭa*, and the *Bhīṣma*. But, for the reason mentioned above, this MS is not designated here as a K MS.

Only one additional passage, namely, 3*, is peculiar to D_2 . It has the following non-haplographical omissions peculiar to it: 14 29, 137^c-138^b, 20 37^c-38^b, 21 8^{ab}, 34. 16^b, 25^a-26^b, 35 12^{ab}, 42 27, 43 25^c-26^b, 45 21^c-22^b, 46 8^{cd}, 47 52-58, 52 33^a-53 32^b, 59 2^c-3^b, 60 7^b, 20^a, 62 21, 72 11, 27^a, and 74 23^{ab}. The close affinity of D_2 to D_1 in the matter of peculiar readings, additions, substitutions, and omissions has already been pointed out. It, however, differs from D_1 in 359* and in the non-haplographical omission of 51 12.

D₄

Poona, Mahābhārata Collection of MSS belonging to the BORI, Kamat Collection, No 23. This codex consists of 20 MSS of different *parvans* of the Epic, which belong to different dates and are copied in different hands. The MS, which is now being described, contains the *Anuśāsana*, the *Āśvamedhīa*, and the *Āsramavāsika*, with separate foliation for each of these *parvans*. The *Anuśāsana-parvan* extends over 205 folios. On folio 1^a, we read अद्योद्य आनुशासनिको पर्व (sic) तस्य अख्याया १४६ श्लोका ७८०० पत्र २८५. The MS is written on Indian paper, in bold Devanāgarī characters, with 13 lines to a page and about 48 letters to a line, size 14"×6½". The margins are ruled with three or four black lines. The *śloka* numbers are given, but *adhy* numbers are not given. At the end of the *Anuśāsana*, the date of the MS is given as Samvat 1732, Śaka 1596 (= A. D. 1675), Māgha Śukla 2, Ravivāsara.

This MS is used for the critical edition of the *Bhīṣma* as K_2 , of the *Sauptika* as K_2 , of the *Śānti* as K_2 , and of the *Āśvamedhīa* as K_2 .

There is no additional passage which is peculiar to D_4 . It is seen that D_{4-5} often go together so far as the star-passages are concerned (e. g. 219*, 228*, 282*, 294*, 295*, 366*, 367*, 379*, 380*, 381*, 413*, 415*, 619*, 625*, 627*, 672*, and 679*). The following non-haplographical omissions in D_4 may be noted: 1 7, 2 21^c-22^b, 83^c-84^b, 10 2^{ab}, 9^c-10^b, 15 25^{cd}, 16 11^{cd}, 17 90^c-91^b, 131^c-132^b, 21 13^c-15^b, 38 26^a, 44 42^c-43^b, 47 29, 51^c-52^b, 48 41^c-42^b, 44^c-46^c, 51 10^c-11^b, 54 24^b-29^a, 55 28, 56 17^c-18^b, 57 23, 61 12^{abcd}, 62 11^d-12^b, 64 13^{cd}, 65 15^a-16^b, 68 13^{cd}, 74 27^c, 77 22^c-23^b,

1 For a fuller discussion of this point, see *Critical Ed of the Ādi*, Prolegomena, pp xi-xii

82 1-27, 88 8^c-9^d, 90 39^a; 95 27^a-30^b, 98 15, 99 15, 31^{cd}, 108 12^b-13^b, 18, 109. 15^{ab}, 110 119^{cd}, 137^{cd}, 112 39^b, 70^c-74^b, 114 11^{ab}, 116 57, 118 9, 119 10-11, 121. 15^a-22^b, 127 11^c-12^b, 128 44^{cd}, 48^c-49^b, 50^{ab}, 129 26^{cd}, 30, 131 9, 11, 132 4, 50^d-54^a, 142 15^c, 16^c-17^b, 144 49^{ab}, 146 21^c-22^b, 148 3^c-4^b, 151 31^{cd}, 37, 153 38^c-39^c, and 154 2^c-3^b. The MS shares with D₈ a number of non-haplographical omissions, such as 2 8^a-9^b, 7 4, 10 6^c-7^c, 27 9^c-10^d, 32 24, 37. 18^a-19^b, 51 44, 53 18^c-19^b, and 59 col. It shares with D₈ the non-haplographical omission of 65 47^{cd}. Similarly D₄ & 10 have in common many omissions, such as, for instance, 4 58^{abcd}, 16 13^c-14^b, 17. 41-42, 41 23^a-24^b, 47 33^a-34^b, 51 4^{cd}, 68 4^c-5^d, 72 37^c, 38^d, 80 13^c-14^b, 15-16, 35, 41^c-42^d, 87 6^{ab}, 91 17^{cd}, 104. 8, 106 41^{ab}, 107. 67^{cd}, 133. 16-35, 39, and 153. 30^c-81^b.

D₈

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1046. Folios 182, written on Indian paper, in Devanāgarī characters, with 12 lines to a page, size 15" × 6". The following colophon is found at the end of the MS इति श्रीमन्महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां आनुशासनिक-पर्वणि युधिष्ठिरभीष्मसवाटे पञ्चाश तमोध्याय ॥ एतत्पर्वोत्पानानुक्रमणिका ॥ आनुशासनिक पर्व समाप्तम्. The MS bears no date.

The additional passages, found exclusively in D₈, are 222*, 284*, 293*, 312*, 637*, and 729*. In the matter of sharing star passages, D₈ often seems to go either with D₈ or with D₁₀. For instance, D₈ shares 14* and 17* with D₈ (and V B Dn) and 596* and 636* with D₁₀. D₈ is rather profuse in non-haplographical omissions 2 25, 11 17, 14 53^d-54^d, 140^c-142^b, 161^{cd}, 186^{cd}, 15 16^d-18^a, 17 165^{cd}, 23 38^{cd}, 24 7^{cd}, 100^{bcd}, 26 10^{cd}, 35 15^{cd}, 44 32, 48 34^d-36^c, 50 12^c-13^a, 52. 19^c-53 13^b, 54 4^a-5^b, 36^{cd}, 56 5^c-6^c, 57 5-6, 61 75, 62 40^a-41^b, 65 2^c, 22^{ab}, 67 8^{bc}, 78 24^c-25^d, 83 4-35, 86 19, 25^{cd}, 90 30^a-31^b, 95 13^{cd}, 28^{cd}, 101 21^c-22^b, 107 56, 111^a-114^b, 110 60^c, 119 6^c-8^a, 128. 49-50, 134 9-10, 135 86^b-87^b, 148 6^c-36^d, and 151 37^a-38^b. In the matter of omissions also, D₈ shows affinity to D₈ as in the omission (B₁ D₈ s) of 6 46^d, or to D₈ 10 as in the omission of 27 26-27 and 33 11^{cd} (which are omitted by the entire D version except D₈ s 10). It may be further noted that 48. 23^{cd} is omitted by D (except D₈).

D₈

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 201 of 1891-95. Folios 1^b-153^b, written on tough Indian paper, in bold and clear Devanāgarī characters, with 15 lines to a page and about 55 letters to a line, size 14⁵/₈" × 6⁵/₈". The margins are ruled with two red lines. The MS, which is undated, contains the whole of the *Anusāsanaparvan*. It would seem that the last folio of this MS. was lost, the portion from नून हृदय मम पवित्रा (154 22) up to the end of the adhy and

the *parvan* was, therefore, written on the four margins in a different hand, presumably at a later date

D₂ has no additional passage exclusive to itself. A reference has already been made to the group D₁₋₃, which goes together in many star-passages. The following non-haplographical omissions are peculiar to D₂: 3 6^a-7^b, 20 12^a-13^b, 21 13^c-14^b, 27 101^b-102^c, 45 11, 48 45^a-45^b, 51 10^c-12^a, 55 25^a, 62 49, 70 2^{ab}, 100 6^{abcd}, and 109 30^{cd}. As pointed out elsewhere, D₁ e r s have many omissions in common, but, within that group, D₂ seems to show special affinity to D₄ (e.g. D₄ e om 74, 51 44, 53 18^c-19^b, 59 col) and D₁ (e.g. D₁ r om 110 3^{ab}, 112 31^d-32^a, 100^{cd}, 132 50^d, 52^a-54^a). Two other omissions may be noted: 85 65^c-66^d which D₂ shares with B₄ and 82 39^{cd} which it shares with D₃.

D₁

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 66 of 1882-83. Folios 1^b-401^b, written on old Indian paper, in clear Devanāgarī characters, with 9 lines to a page and 30-32 letters to a line, size 11¼" × 5". The margins are ruled with double black lines, and red pigment is occasionally used to mark the beginnings of adhyas or the *uāca* references. No adhy numbers or *śloka* numbers are given. The use of *prśṭhamātrās* is quite common. The MS, which is undated, contains the whole of the *Anuśāsanaparvan*. However, one folio at the end is obviously missing, for, the MS breaks off on fol 401^b with one of the post-colophon concluding verses half finished (व्यासस्यै हरिः साक्षात्प्रियतामिति कीर्तयन् । दद्यादेतु).

D₁ has the following star-passages peculiar to it: 2*, 46*, 317* (subst), 351*, 542*, and 634* (subst). It generally sticks to the group D₁₋₃ in other star-passages. The following non-haplographical omissions are found exclusively in this MS: 16 8^{cd}, 17 126^d-127^c, 27. 101^d-102^b, 93 4^{cd}, 109 42^{ab}, 116 67^d-68^b, 130 33^b, 132 30^c-31^d, 133 63, 143 21, and 149 2^{cd}. In other omissions, D₁ seems to stick to the group D₁ e r s. Within that group, again, it is close to D₂ (e.g. D₂ r om 110 3^{ab}, 112 31^d-32^a, 100^{cd}, 132 50^d, 52^a-54^a).

D₃

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 566 of 1882-83. This is one of the two bundles of MSS, which together comprise all the *parvans* of the *Mahābhārata* (except the *Śānti*). The first bundle, which is numbered 565 of 1882-83, contains the first six *parvans*, from the *Ādi* up to the *Bhīṣma*, while the present bundle contains the *parvans* from the *Drona* to the *Svaṅgārohana* (the *Śānti* missing). The foliation for each *parvan* is separate. The MS is written on thick country paper, in Devanāgarī characters, with 16 lines to a page and about 44-48 letters to a line, size 15" × 6". The margins are ruled with double red lines, references and colophons are marked with red pigment, and corrections are indicated

with yellow pigment. The writing is uniform throughout, but it is neither neat nor careful. The name of the scribe is given as Gaṇeśa (son of Tryambaka and grandson of Raghunātha) Puṇanik. At the end of the *Dronaparvan*, Gaṇeśubhatta mentions Nasik as his place of residence. The *Anusāsanaparvan* extends over folios 1^b-168^b. Though there is no reference to any date at the end of this *parvan*, the *Śalyuparvan* in this bundle is dated Śaka 1619 (= A. D. 1697) while the *Āśvamedhikaparvan* (in this very bundle) is dated Śaka 1616 (= A. D. 1694).

Manuscripts from this code are used for the critical edition of various *parvans* — of the *Ādi* as K₄, of the *Udyoga* as D₃, of the *Bhīṣma* as K₃, of the *Drona* as D₁, of the *Śalya* as D₂, of the *Sauptika* as K₂, of the *Strī*, as K₅, and of the last four *parvans* as K₆.

D₂ has 288*, 355⁷, 515*, and 601* as additional passages and 566* as a subst. passage peculiar to itself. It seems to show special affinity to D₁₀ in 38A*, 50*, 51*, 61*, 83*, and 144*. As pointed out elsewhere, in 14* and 17*, D₂ stands close to D₃ among the D MSS. The non-haplographical omissions special to D₂ are 26 42-44, 84. 85^{ad}, 105 54, 107 125^d-127^a, 110 14^{ab}, 116 28^c-30^b, 122 5^c-6^b, 142 15^{bc}, 144 4; and 153 30^{ad}. It shares the omission of 6 46^d with B₁ D₃ and of 99 7^{cd} with D₁₀. In the omission of 27 26-27 and 33 11^{cd}, D₂ (with D₃ 10) stands apart from the other D MSS.

D₃

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 202 of 1891-95. Folios 1^b-317^a, from which folios 172 and 287-296 are missing, written on old Indian paper, in clear and legible Devanāgarī characters, with 10 lines to a page and about 40 letters to a line, size 10 $\frac{3}{4}$ "-4 $\frac{3}{4}$ ". The borders are ruled in double black lines. Red pigment is used for references and colophons, while yellow pigment is used for corrections. The MS, which is undated, contains the whole of the *Anusāsanaparvan*. No adhy numbers or *śloka* numbers are given.

There is no additional passage peculiar to D₃, but, as mentioned elsewhere, this MS has many *stai*-passages in common with D₄₋₈. In 87*, it stands clearly separated from the other N MSS. The following non-haplographical omissions exclusive to D₃ may be noted: 17 66^c-68^b, 24 12^c-14^b, 36 19^a-37 1^b, 40 29^c-30^b, 44 11-12, 45 14^d-16^b, 47 44^c-46^b, 61 39^c-40^b, 75 18^c-19^b, 84 81, 90 42^c-44^b, 95 4^c-5^b, 112 8^c-13^d, 105-106, 131 3-4, 132 50^a-55^b, and 146 12^d-14^c. The group D₄₋₈ have many omissions in common, but it may be noted that D₃ shares with D₄ the non-haplographical omission of 65 47^{cd}, with D₅ 7 of 9 2, and with D₆ of 82 39^{cd}. D₃ is missing from 692* 9 up to 151. 17^d, and from 151 39^c up to the end of adhy 151.

D₁₀

Tanjore, Saraswathī Mahal Library, No 1307. Folios 252, written on Indian

(e. g. 48*, 56*, 200*, 211*, 214*, 226*, etc.), but also to stand apart from that group (e. g. 233*, 239*, 240*, 272*, 274*, 276*, 301*, 308*, and 537*) T₁ shares with T₂ the non-haplographical omission of 20 46^{cd}, with T₃ of 8 6^{cd} and 99 11-14, with G₁ of 14 74 and 75 27^{ab}, with M₁ of 17. 106^c-107^b and 111 20-21, and with the entire M version of 16 col and 107. 23^{cd} T₁ stands apart from TG in the nonhaplographical omission of 24. 42^c-44^b, 60 2-3, and 109 28^{cd}

T₂

Mysoie, Government Oriental Library, No 2455. Folios 305, written on palm leaves, in Telugu characters, with 8-11 lines to a page and 61 letters to a line; size 15½" × 1½" The MS, which is said to have been completed in the Śubhakt Samvatsara, contains the entire *Anusāsanaparvan*

The following additional passages are peculiar to T₂: 334*, 362*, 385*, and 445*. The MS shares 185*, 186*, and 188* with G₁. As pointed out elsewhere, TG have many star-passages in common T₂ has the following non-haplographical omissions exclusive to itself. 2 10^c-12^d, 18 20^{ab}, 24 82, 26 35^c-38^b, 36 3^a-5^b, 60. 9^d, 74. 13^{ab}, 75 16^c-17^b, 95 27^a-28^c, 32^{bc}, 99. 24^{cd}, 102 28^a-29^b, 110 13, 52^{ab}, 85^{ab}, and 141. 26^{cd} It shares with T₁ the non-haplographical omission of 20 46^{cd}, with T₃ of 14. 142^d, with G₁ of 18 23^{cd} and 28^c-29^d, and with M₁ of 144 51^{cd}. T₂ stands apart from TG in the non-haplographical omission of 109 26^{cd}, and from the other MSS of the T version in that of 8. 6^{cd} and 99 11-14.

T₃

Madras, Adyar Library, No XXIV, E 34 Folios 195, written on palm leaves, in Telugu characters, with 12 lines to a page, size 19½" × 2" The MS, which is undated, contains the last six *parvans* of the Epic (namely, from the *Anusāsana*. to the *Svargārohana*).

T₃ is peculiar in 39*, 418* (subst), 419*, 420*, 427*, 435*, 437*, 552*, 638*, 666*, 682*, 698*, and 713* In 466*, it stands isolated from the other S MSS, while in 65* it adheres to the entire G version The following non haplographical omissions which are exclusive to T₃ may be noted 6 5^a-6^a, 24 70^c-73^d, 26 18^c-19^a, 28 21, 69 19^a-22^b, 93 7^d-11^c, 97 2^{bc}, 100. 12^{bc}, 105 38^d-40^c, 52-54, 106 27^a-28^a, 107. 12-18, 112 72-73, 143 27^{abc}, 151 27, 40-43, and 153 28 The MS shares with T₁ the non-haplographical omission of 8 6^{cd} and 99 11-14, with T₂ of 14 142^d, and with G₁ of 14 68-69 and 69 29^a-32^b In T₃, the portion from वादद्वय in 18 14' up to विद्योत्ता in 20 20^d is lost on a missing folio

G₁

Madras, Adyar Library, unnumbered and undated Folios 319, written on palm leaves, in Grantha characters, with 8-9 lines to a page and about 65-70 letters to a

line The MS, which is damaged, contains the whole *Anusāsanaparvan*. Its owner is one Sampatkumaram.

There is no additional passage peculiar to G₁, but it is usually seen to go with TG in the matter of star-passages. The non-haplographical omissions found exclusively in this MS are 20 25^a-27^c, 29 2^c-3^d, 40 50^c-52^b, 54 31^c-33^b, 83 16-17, 98 16-18, 99. 17, 119 137^{ab}, 116 19^c-24^d, 113 4^b, 136 22-23, 143 33^a-39^b, 147 11^c-12^d; and 148 10-11. It shares with G₂ the non-haplographical omission of 14-18, 61 23^c-28^b, 118 10^{ca}, and 122 12^d-13^c.

G₂

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11812. Folios 332, written on palm leaves, in Grantha characters. The MS, which is undated, is incomplete and contains only adhyas 1-251.

G₂ has only 458* (subst.) exclusive to itself. In 668*, it stands isolated from the other S MSS, while, in 727*, it goes with M₄ in remaining separated from S. The following non-haplographical omissions are exclusive to G₂: 1 32^a-33^b, 66^a-68^b, 2 53^a-56^b, 78^a-80^b, 14 20^b-23^d, 54-71, 108^{ca}, 110^c-111^b, 17 58^{ca}, 18 16^c-17^d, 18^c-56^d, 59^{ca}, 26 16^d-18^c, 57^a-58^b, 60 23^c-24^d, 65 3^c-4^d, 70 34^{ab}, 72 6^d-8^a, 74 11^c-13^b, 86 9^d-11^c, 90 16^{ca}, 97 2^d-3^c, 99 117 12^{ca}, 144 46^d-47^c, 145 27, 147 11^b-12^c, 148. 18^c-19^d, 152 6^{ca}, 153 26-27, and 154 3^{ca}. It shares with T₁ the non-haplographical omission of 14 74 and 75 27^{ab}, with M₂ of 27 28^{ab}, and with the entire M version of 14 54-55. In G₂, the portion from चक्रानयने in 91 26^a up to सप्त in 94 3^d is lost on a missing folio.

G₃

Poona, Mahābhārata Collection of MSS belonging to BORI (presented by Shri Shreenivas Aiyangar of Mysore), No 27. Folios 532, written on palm leaves, in Grantha characters, with 16-22 lines to a page and about 65-75 letters to a line, size 15 2ⁿ × 2 1ⁿ. The MS, which is undated, contains the last seven *parvans* of the Epic (namely, from the *Śānti* to the *Svargārohana*).

The MS is used for the critical edition of the *Śānti*, the *Āśvamedhika*, the *Āsramarāsika*, the *Mausala*, the *Mahāprasthānika*, and the *Svargārohana*, as G₁ in all cases.

There is no additional passage exclusive to G₃, but that MS is usually seen to stick to the group TG so far as the star-passages are concerned. There are also not many non-haplographical omissions exclusive to G₃. The few ones are 8 8^{ba}, 92 18^c-20^b, 100 19^c-21^b, 101 58-59, 108 2-3, 112 48^{ab}, 116 19^c-22^d, 24, and 135 13^{ab}. It shares with G₁ the non-haplographical omission of 14-18, 61 23^c-28^b, 118 10^{ca}, and 122 12^d-13^c, and with G₄ of 47 36^c-38^b.

G₄

Pudukkottah, State Library, No 344 Folios 293, written on palm leaves, in Grantha characters, with 9-10 lines to a page and about 60-70 letters to a line. The MS, which is undated, contains the whole *Anusāsanaparvan*.

G₄ has no additional passage exclusive to itself, but it is usually seen to go with TG in the matter of star-passages. Among the non-haplographical omissions peculiar to G₄ may be mentioned 17 49-62, 150-51, 18. 32^{ad}, 77 1^{ab}, 91 36^o, 45^a, 95 16^a-17^b, 99 17^{ab}, and 151 40^o-42^b. The MS shares with T₂ the non-haplographical omission of 18 23^{ad} and 28^o-29^d, with T₃ of 14 68-69 and 69 29^a-32^b, and with G₂ of 47 36^o-38^b.

M₁

Cochin, Avanapparambu Mana Library, unnumbered and undated. Folios 281, written on palm leaves, in Malayālam characters, with 11 lines to a page and 60 letters to a line. The MS contains the whole *Anusāsanaparvan*.

There is no additional passage peculiar to M₁, but it shares with M₂ : (against M₄) 16* (subst), 287*, 347*, 386*, 434* (subst), 489*, 528* (subst), 553*, 585* (subst), 639*, and 640*. The M version as a whole has 119*, 127*, 142* (subst), and 303* exclusive to itself. The non-haplographical omissions peculiar to M₁ are 17 85-86, 77 24, 84 61-62, and 148 4. As in the case of star-passages, so too in that of non-haplographical omissions, M₁-s stand together. M₁ shares with M₂ the non-haplographical omission of 29 6-7 and 108 15^{ab}, and with M₂ : of 2 15^{ad}, 20^{ad}, 20 33, 35^{ab}, 85. 47^{ab}, 107 40^o, 110 37^o-39^d, 40^a, 47^{ab}, 56^a-57^c, 74^{ab}, 112 70^{ab}, and 143 22^d.

M₂

Cochin, State Library, No 41. Folios 322, written on palm leaves, in Malayālam characters, with 9 lines to a page and 63 letters to a line, size 16½" × 2½". Some readings and occasional glosses are recorded on the margins. The MS. bears no date. It contains the whole *Anusāsanaparvan*, folios 315-322 embodying the *Viṣṇusahasranāmavalī*.

M₂ has no additional passage peculiar to it. A reference has already been made to the fact that M₁-s often stand together in the matter of star-passages as also of non-haplographical omissions. M₂ has the smallest number of non-haplographical omissions exclusive to itself. They are 74 15°-17^d and 143 24^c. The MS shares with M₁ the non-haplographical omission of 29 6-7 and 108 15^{ab}.

M₃

Malabar, Ponnor Kottu Mana Library, unnumbered. Folios 345, written on palm leaves, in Malayālam characters, with 8 lines to page and about 63-66 letters to a

B

- (1) Calcutta, University Library, No 1345 (No 1343-45 in one bundle) Undated
- (2) Calcutta, Asiatic Society, No 3635-71-A5
- (3) Calcutta, Asiatic Society, No II A 50 (b) Undated.
- (4) Santiniketan, Viśvabhūti MSS Collection, No 14 Undated

Dn

- (1) Poona, Bhor Collection of the BORI, with Nilakantha's commentary Undated
- (2) Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 242 of 1895-1902, with Nilakantha's commentary. Undated
- (3) Poona, Kibe Collection of the BORI, with Nilakantha's commentary. Undated
- (4) Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 65 of 1902-1907, with Nilakantha's commentary (?) Undated

D

- (1) Madras, Adyar Library, No 8 B 24 Undated
- (2) Madras, Adyar Library, No 10 B 11 Undated
- (3) Lahore, D A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, Panjab), No 6765. Undated
- (4) Lahore, D A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, Panjab), No 2838 Undated
- (5) Poona, Raddi Collection of the BORI Dated A. D. 1640
- (6) Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1118 Dated Samvat 1666 (= A. D. 1610).
- (7) Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1146 Undated
- (8) Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1169 Undated
- (9) Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1193 Undated
- (10) Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1239 Undated
- (11) Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1262 Undated
- (12) Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1287 Undated
- (13) Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1326 Undated
- (14) Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 1372 Dated Śaka 1625 (= A. D. 1703)
- (15) Poona, B. I. S. Mandal (Paranjpe Collection) Undated

(16) Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 222 of 1887-91 Undated

(17) Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 199 of 1891-95 Undated

(18) Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 117 of 1884-87 Dated Samvat 1707 (= A D 1651)

(19) Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 233 of 1895-1902 Dated Samvat 1646 (= A D 1590)

TESTIMONIA

The testimonia normally utilized for the Critical Edition of the *Mahābhārata* consist of (i) the adaptations of the Epic like the Javanese adaptation *Bhāratam* and the Telugu adaptation *Āndhra Bhāratamu*, (ii) the epitomes in Sanskrit like the *Bhāratamañjarī* of Ksemendra, the *Bālābhārata* of Amaraçandra Sūri, and the *Pāndava-caritra* of Maladhāri Devaprabha, and (iii) the various commentaries on the Epic

(1) Adaptations

(a) The Javanese adaptation (ca 1000 A D) is an abridged paraphrase of the Sanskrit original in Old Javanese, interspersed with Sanskrit quotations which are usually accompanied by their rendering into the Kawi language. The Javanese version of only eight out of the eighteen *parvas* of the *Mahābhārata* has been traced so far. These *parvas* are *Ādi*, *Virāṭa*, *Udyoga*, *Bhīṣma*, *Āśramavāsa*, *Mausala*, *Mahāprasthāna*, and *Svargārohana*¹. The Javanese adaptation seems to be entirely unaware

¹ In his *Sanskrit in Indonesia* (International Academy of Indian Culture, Nagpur, 1952), J GOUDA makes the following observations (pp 27-28) which are relevant in the present context: "Fifty years ago, the Dutch scholar HAZZU (*TBG* 44, 289 ff) was of the opinion that the OJav *Ādiparwa*, which dates from about 1000 A D, shows various traces of being, comparatively speaking, closely related to Ksemendra's *Bhāratamañjarī*. The rashness of his conclusions was brought to light by WULFF (*Den Ojav Wirāṭa-parwa*, Copenhagen), who, without completely denying the importance of Ksemendra's work for the ancient Indonesian *Mahābhārata* version, pointed out that side by side with points of resemblance between the *Bhāratamañjarī* and the OJav *Ādi*- and *Wirāṭa*parwas, many different passages, forms of names etc. can be found, in a considerable part of which either Ksemendra and other Indian versions go together, or the latter and the OJav texts. As to the cosmographic section of the *Bhīṣmaparwa*, which I myself subjected to a close examination, it is not an adaptation of a Sanskrit text identical or nearly identical with the printed editions, neither with the Calcutta edition, nor with that of Bombay, nor with that based on South Indian manuscripts. It differs from those texts much more than these texts differ from each other, though it is obvious that it, in the main, belongs to the recension of the wide spread subject matter which is represented in the *Mahābhārata* texts and in the *Padma-Purāna* (*Aanteleningen by het Ojav Bhīmaparwa*, Bandung, 1937). In this treatise and in other portions of the same *parwa*, as well as in the other *parwas* and the *Brahmaṇḍa Purāna* I, moreover, found that some of the points of difference they show from that Sanskrit text which we use to compare in the first instance, the Javanese text appears to tally with other Indian texts, and among them sometimes also with Ksemendra ("Javanese version of the *Bhagavadgītā*", *TBG* 1935, 47 ff.)

of the *Anusāsanaparvan*, for, even in the *Paivasamgraha* section, it does not mention that *parvan*. The probability of that *parvan* having been included by the Javanese adapters in the *Śāntiparvan*¹ has to be ruled out. Had it been so included, the numbers of *adhyāyas* and *ślohas* of the Javanese version of the *Śāntiparvan* would have been appreciably larger. However, as it is, the numbers of *adhyāyas* and *ślohas* of the *Śāntiparvan* as mentioned in the Javanese *Paivasamgraha* section are respectively 333 and 14525 as against 337 and 14525 given in the *Parvasamgraha* section of the Critical Edition, which regards the *Anusāsanaparvan* as a separate *parvan*.

(b) Three different authors are known to have been responsible for the Telugu adaptation of the *Mahābhārata* called *Āndhra Bhāratamu* (*AB*)². Nannayabhatta (1000-1060) dealt with the *Ādi*, the *Sabhā*, and a part of the *Āraṇyaka* (3 *āvāsas* and 142 verses). Tikkanā Somayāji (1200-1280) worked on the remaining fifteen *parvans* beginning with the *Virāṭa*, while Yerāpīegada (1280-1350) completed the portion of the *Āraṇyaka* which had been left unfinished by Nannayabhatta. The *Anusāsanaparvan* is treated in the *AB* as an independent *parvan* and not as a part of the *Śāntiparvan*³, and it is numbered as the thirteenth *parvan*. As mentioned above, Tikkanā Somayāji, and not Nannayabhatta himself, was the author of the *Anusāsanaparvan* in the *AB*. However, at the beginning of his adaptation of the Epic, Nannayabhatta gives the *Parvānukramanikā* and the *Parvasamgraha*, in which he mentions the *Anusāsanaparvan*. In the *Parvānukramanikā*, the *Anusāsana* is mentioned as the 89th *parvan*. This is obviously a reference to the first sub-*parvan* in the *Anusāsanaparvan*, for, in the *Parvasamgraha*, Nannayabhatta clearly says that the thirteenth *parvan*, namely the *Anusāsanaparvan*, contains two sub-*parvans*, the first being the *Anusāsana*. It is this latter which must have been referred to as the 89th *parvan*. In the *Crit Ed* also (1.2.65), the thirteenth *parvan* is said to consist of two sub-*parvans*, namely, the *Ānusāsana* and the [*Bhīṣma*]-*svargārohanikā*, which are numbered respectively as the 89th and the 90th. According to the *Parvasamgraha* given by Nannayabhatta, the thirteenth *parvan* has 12,000 *ślohas* and comprises the following topics (*vṛttāntas*) *sarvadharmamūcaya*, *dānavidhi*, *ācāra-vidhi*, *putrānusāsana*, and *bhīmasvan-gārohana*.

The *Anusāsanaparvan* in the *AB* consists of five cantos, each canto having a varying number of sections. There are in all 113 sections — the first canto has 21, the second has 23, the third has 19, the fourth has 16, and the fifth and last has 34⁴. That

---

Whereas the OJav *Bhagavadgītā* at places agrees with the Kashmir recension of the *Gītā*, the results of a comparison of the former with the quotations found in Alberuni's *India* were very poor (*op cit*, 48ff) "

¹ This has been done, for instance, by Kṣemendra

² Published by V. Ramaswami and Sons, Madras, 1924-29

³ This is in keeping with the T version

⁴ Normally one section corresponds with one *adhy* in the Epic, though, in some cases, it covers more than one *adhy*

the *AB* is akin to the S recension¹ becomes evident in several ways. For instance, in respect of the *Viśvāmitra* episode (Crit Ed 3-4), the *Indra-Matanga*-episode (28-30), and the *Viṭahavya*-episode (31), the *AB* follows the sequence of *adhyāyas* occurring in the S recension². So too, as in the S recension, *adhy* 5 of the Crit Ed occurs in the *AB* after *adhy* 6³. Similarly, the *AB* takes notice of all the additional passages in the S recension which have been relegated to the Appendix in the Crit Ed, except App I, 7 and 7 A (that is, the *Nārada-Mārlandeya-samvāda*). Attention may be specially drawn to the fact that the *AB* adopts the S recension of the *Umā-Maheśvara-samvāda* (App I, No 15)⁴. It is understandable that, the *AB* being an adaptation, some of the topics included in the Epic should have been either abridged or even altogether omitted in it. But it is certainly strange that the well-known *Upamanyu*-episode (Crit Ed 14-16), the *Śivasahasranāmastotra* (17), and the *Śivastuti-māhātmya* should not have found place in the *AB*⁵. Among the other topics from the Crit Ed, which do not find place in the *AB*, may be mentioned discussion about *Iarmaphala* (7), the dialogue between the jackal and the monkey (9), the ten-fold *dharma* (13), the *śapatha*-episode (96), the *hastilūṭa* (105), the dialogue between *Brhaspati* and *Yudhiṣṭhira* about the *samsāra*, etc (112-114), the dialogue between *Śāṅḍilī* and *Sumanā* (124), and the *ramsānukīrtana* (151). Finally, it may be added, in passing, that when *Gangā* lamented the death of her son (Crit Ed 13 154 18ff) she was consoled mainly by *Kṛṣṇa* (and incidentally by *Vyāsa* 154 33), and not by *Kṛṣṇa Dvaipāyana* alone, as has been represented in the *AB*⁶.

(11) *Eptomes*

(a) *Bhāratamañjarī* (*BM*)⁷ of *Kṣemendra* (ca 1050 A D) regards the *Anuśāsanaparvan* as a part of the *Śāntiparvan*. It summarises that *parvan* in 583 stanzas (1218-1800), and the colophon at the end of this group of stanzas reads इति शान्तिपर्वणि

¹ One cannot, however, say that, so far as the present *parvan* is concerned, the *AB* is related to the T version particularly closely. See foot note 5 below.

² Namely, 2, 28-30, 3-4, 31.

³ It may be pointed out that the *AB* does not take into account *adhy* 7 of the Crit. Ed.

⁴ The *AB* ignores all the App passages occurring in N MSS.

⁵ It is noteworthy that G₁ s om these four *adhys*, while all T manuscripts have them. Does this suggest that *Tikkana Somayāji* followed the version given in G manuscripts rather than the one given in T manuscripts?

⁶ P P S SASTRI's remark (*The Mahābhārata*, Southern Recension [that is, Madras Ed], Vol XVII, Part II, Intr., p xviii) that *Nannaya* does not seem to be familiar with the contents of *adhy* 58 of Bom. Ed. (= Crit Ed 99) is not correct. It is summarised in *AB*, canto 3, sect 19. SASTRI says (*op cit*) 'that the Southern Recension (his ?) omits that *adhy*. But actually he himself gives it in his Ed as *adhy* 86. It is also found in most of the S MSS used for the Crit Ed. Cv numbers it as the 85th *adhy* and gives only its colophon. See below under Cv.

⁷ *Kāvya-mālā*, 64 pub Nirnayasagar Press, Bombay, 1898.

दानधर्मा समाप्ता । समाप्त शान्तिपर्व It may, however, be pointed out that, in the *BM*, the *Śānti-parvan* (together with the *ānuśāsanikam*) occurs as the thirteenth *parvan*, because the *BM* regards the *Gadāparvan* as a separate *parvan* and counts it as the tenth *parvan* (after the *Salyaparvan* which is the ninth *parvan*) The total number of *parvans* in the *BM* thus remains eighteen. The *Anuśāsanaparvan* in the Crit Ed corresponds with topics 94–134 of the *Śāntiparvan* as presented in the *BM*, and the sequence of the narrative in the *BM* is seen to coincide with that in the Crit Ed The affinity of the *BM* with the N recension becomes clear in various ways For one thing, the *BM* strictly follows the order of *adhyaṅgas* in the N recension as against that in the S recension, as, for instance, at adhy 3 It also rejects all the additional passages occurring in S (which are given in App I of the Crit Ed) At the same time, it is noteworthy that, even out of the additional passages occurring in N, the *BM* takes into account only one, namely, App I, No 16

The *BM* is after all an epitome of the *Mahābhārata* Naturally, therefore, many topics occurring in the Crit Ed are not found in the *BM*, while several others are presented in a very much curtailed form Among the former may be mentioned the fruits of various *karmans* (Crit Ed, adhy 7), the ten types of *dharma* (13), the statement by the sages about the importance of *Śivastuti* (18), the views of Prthivī, Kāśyapa, Agni, and Mārkandeya regarding worthy persons (23), the *brahmanahatyā*, without the actual killing of a Brāhmaṇa (25), the visit of the sages to Bhīṣma (27), the dialogue between Prthivī and Vāsudeva regarding the greatness of the Brāhmaṇas (34), the *pātiparīkṣā* (37), the *atithyaṅgā* (59), the *dharma* of the Kṣatriyas (60), the dialogue between Śakia and Brhaspati regarding gift of land (61), the dialogue between Devakī and Nārada about the fruits of the gifts made under different constellations (63), the dialogue between Brahmī and the gods about the site for sacrifice (65), the dialogue between Yama and the Brāhmaṇa about the importance of the gift of sesame (67), the *vratas* and *nyamas* (74), the dialogue between Brhaspati and Māndhātṛ about *yomati-mantra* (75), the dialogue between Saudāsa and Vaiśiṣṭha about the importance of *gopradāna* (77), the dialogue between Vyāsa and Śuka about the sacredness of cows (80), Brahmū explaining why *golola* is the best among the *lokas* (82), Agni's disappearance and the connected incidents involving the parrot, the elephant, etc (84), the birth of Bhṛgu, Cyavana, and Kavi (85), the episode of Yama and Śaśabindu (89), the legend regarding the 'invention' of *śrāddha* (91), *upavāsa*, *brahmaccarya*, and other aspects of religious discipline (93), the dialogue between Prthivī and Vāsudeva about *grhasṭha-dharma* (100), the *mānasa-tīrtha māhātmya* (111), the explanation of the various features of Śiva's personality (127–28), *bandha* and *mokṣa* (132), *lakṣmīpāka* (133), Umā consulting the rivers before discoursing on *strīdharma* (134), the eulogy of Kīṣṇa by Bhīṣma (143), the eulogy of Śiva by Vāsudeva (145–46), the relative validity of the *pramānas* (147), and the *dharma-*

nirṇaya (148-50) Of course, it need hardly be added that the non-occurrence of these topics in the *BM* by no means implies that the version of the *Mahābhārata* which Kṣemendra had before him did not contain those topics

As for the condensation of matter, the dialogue between Umā and Maheśvara (126-134) is drastically curtailed in the *BM* Also curtailed are the eulogy of Brāhmanas (33-36) and the Deva-rājarṣi-vamśa (151) In the section on *uvāha-dharmas* (44-49), the *BM* is almost silent on inheritance and partition of property, different types of sons, and mixed castes

Attention may also be drawn to certain other peculiarities which are important from the text-critical point of view The *BM* reads Bhrngāśva for Bhangāśvana (12),¹ Vadānya for Vadānya (19-22),² Pañcacūlā for Pañcacūdā (38),³ Nāsiketa for Nāciketa (70),⁴ and Candā for Gaṇḍā (94-95)⁵ In the *BM* version of the Vipulopākhyāna, Devasarman is represented to have told Vipula to enter the body of Ruci with a view to being thereby enabled to protect her (*BM* 13 1472). But this almost frustrates the motif of the latter part of the episode According to the Crit Ed (39-43), Vipula takes the decision of entering Ruci's body on his own initiative, and subsequently feels guilty for not having told his teacher about this In the Cyavanopākhyāna, the Cyavana of the *BM* asks the fishermen to sell him and release the fish (13 1495), while, according to the Crit Ed (13 56 25), Cyavana says that he would suffer the same fate as the fish, namely, death or sale There is no mention in the *BM* that Yudhiṣṭhira had spent fifty nights at Hastināpura⁶ before he returned to Kurukṣetra at the beginning of the *uttarāyana*⁷ for Bhīṣma's *niryāna* It may also be noted that in the *BM* Bhīṣma says that he has been lying on the bed of arrows for two months (13 1775)⁸, as against fifty-eight nights specifically mentioned in the Crit Ed (13 153 27)

(b) In the *Bālābhārata* (*BB*)⁹ of Amaraçandra Sūri, who was a contemporary of Viśaladeva of Gujarat (13th century A D), the *Anuśāsanaparvan* is treated as an independent *parvan*, it is numbered as the thirteenth *parvan*¹⁰ It comprises only one

¹ Only D₁ c-2 read Bhrngāśva

² No manuscript is found to read Vadānya.

³ No manuscript is found to read Pañcacūlā.

⁴ D₁-2 read Nāsiketa(tu)

⁵ S (except M₁-s) read Candā

⁶ Cf Crit. Ed 13 153 5

⁷ This is mentioned in *BM* 13 1771

⁸ This seems to conform to the computation made by Arjunamītra (cf K. V ABHYANKAR, "The Date and Time of the Bhārata War", *ABORI* 25, 116-136), who takes *Mārgaśīrṣa* *īrṣa* *astamī* as the date of Bhīṣma's having been struck down by Arjuna and *Māgha* *īrṣa* *astamī* as that of Bhīṣma's *niryāna* For a fuller discussion of this question, see below

⁹ Kāvya-mālā, 45 pub Nirṇayasagara Press, Bombay, 1894

¹⁰ Cf तद्भाषासुवि बालभारतमहाभाष्येऽनुशास्ति क्रम । श्रेय-श्रीसप्तन त्रयोदशमिदं पर्वं प्रपेदे शमन् (*BB* 13 51)

canto which contains fifty one stanzas The colophon at the end of the canto reads इति श्रीजिनदत्तसुरिशिष्यश्रीमदमरचन्द्रसुरिविरचिते श्रीपालभारतनाम्नि महामध्ये वीराङ्गेशुगामनपर्वणि भूमिन्वर्ग-गमनप्रकीर्तनो नामैकचत्वारिंशः ¹ सर्गः ॥ अनेनैकेन यगेण पर्वण्यत्रानुशासने । अनुद्युमां विनिर्दिष्टा सप्तति पद्भिरुत्तरा ² The topics from the *Anuśāsana-parvan* of the C11t Ed covered by the *BB* are Yudhiṣṭhira laments the catastrophe for which he believes himself to be responsible, Bhīṣma consoles him by assuring him that omnipotent destiny (*karman*), and not he (Yudhiṣṭhira), is responsible for what has happened, Bhīṣma discourses on *sadācāra* (this is, however, of too general a character and has little direct relation to the discourse occurring in the *Anuśāsana*), *dāna*, *śāddha*, and *vir̥thas*, Vāsudeve eulogises Śiva, Yudhiṣṭhira questions Bhīṣma on the nature of the universe (this too is quite general and hardly has any direct relation to the *Anuśāsana*), Yudhiṣṭhira goes back to Hastināpura after the *anuśāsana*, he returns to Kurukṣetra, at the beginning of the *uttarāyana*, to be present at Bhīṣma's *nyāna*, Bhīṣma tells him that he has been lying on the *sarasanyā* for two months³, he bids good bye to Yudhiṣṭhira and his brothers, he addresses his parting solicitation to Dhrtarāṣṭra and prays to Kṛṣṇa, Yudhiṣṭhira and others perform the obsequies, Gangā mourns the death of her valiant son (particularly the fact that he met his death at the hands of a person like Śikhaṇḍin), Kṛṣṇa consoles Gangā, and all people then return home It will be thus seen that the sequence of events as presented in the *BB* agrees substantially with that in the crit ed There are also indications that the author of the *BB* has taken the N recension of the Epic as the basis for his poem

(c) The *Pāṇḍavacāntra (PC)*⁴ of Maladhāri-Devaprabhasūri (who must have lived before Śaka 1480) does not adopt the *parvan*-arrangement of the *Mahābhārata* It describes the main episodes of the Epic in eighteen cantos Peculiarly enough, the pre Bhārata-war events take up two thirds of the *PC* (that is, the first twelve cantos), while the description of the war itself occupies only one canto (namely, the 13th) A separate canto each is given to Jarāsandhavādha (the 14th) and Bhīṣma's *nyāna* (the 15th) In his poem, Devaprabhasūri has boldly introduced various elements of Jaina

¹ The numbering of cantos in the *BB* is rather peculiar Up to the end of the *Karnaparvan*, the cantos are numbered separately in each *parvan* Thus the *Ādi* has cantos 1-12, the *Sabhā* 1-5, the *Vana (Āraṇyaka)* 1-4, the *Virāṭa* 1-4, the *Udyoga* 1-5, the *Bhīṣma* 1-2, the *Drona* 1-4, and the *Karna*, 1 Then the *Salya* (together with the *Gadāyuddha*) and the *Sauptika* are together numbered as the 38th canto (though the stanzas in each of these two *parvans* are numbered separately) The *Strī* has one canto (not serially numbered) Then again the *Śānti* constitutes the 40th canto and the *Anuśāsana* the 41st canto The *Āśvamedhika*, the *Āśramavāsika*, the *Mausala*, the *Prāsthānika*, and the *Svargārohana* together form the 42nd canto There are two more cantos - the *Āstīaparvan* (43rd) and the *Kavi-prabasti* (44th)

² Actually, there are 51 stanzas—48 in *Upajāti* metre, 2 in *Śārdūlavikrīḍita*, and 1 in *Vasantatilālā*—together consisting of 580 units of 8 syllables each That would mean 72½ stanzas in *Anuśubh*

³ See foot-note 8 on p XXXIII

⁴ *Kāvyamālā*, 93 pub Nirnayasaagar Press, Bombay, 1911,

legend and doctrine, as is evidenced by the sixteenth canto¹ The seventeenth canto describes the end of Kṛṣṇa, and the eighteenth that of Baladeva, Neminātha, and the Pāṇḍavas

The fifteenth canto of the *PC*, which consists of 129 stanzas², may be said to correspond roughly with the *Anu ā anapariṇāna* The colophon at the end of this canto reads इति महाभारतस्य पञ्चमस्कन्धोऽत्र विवर्णिते पाण्डवचरिते महाकाव्ये गङ्गेयस्वर्गामनवर्णने नाम पञ्चमः सर्गः The canto opens with Yudhiṣṭhira's setting out for Kurukṣetra to pay his last homage to Bhīṣma, who is represented as being associated with Ācārya Bhadrakṛpā³ Yudhiṣṭhira, who had been feeling disconsolate on account of the grave tragedy which he was instrumental in bringing about, says to Bhīṣma You have already given me instruction on the Rājadharmā, which I still recollect vividly (st 31)⁴ But kindly impart to me further instruction even now as you had done formerly (st 44)⁵ Bhīṣma then discourses on *dharma* in its four aspects, namely, *dāna*, *sīla*, *tapas*, and *bhāva* This discourse is more or less independent of the Epic and shows considerable influence of Jaina teachings Incidentally, another interesting point may be mentioned in connection with this discourse While speaking of *tapas*, Bhīṣma says that, if one practised penance with some evil purpose in view, that penance would not conduce to the desired fruit In support of this statement he gives the example of Jayadratha and the *tapas* which he practised with a view to being able to exterminate the Pāṇḍavas but which failed to endow him with the necessary power (62-70) It may be pointed out that no such reference to Jayadratha occurs in the constituted text of the *Anu ā anapariṇāna* Bhīṣma's subsequent discourse on *yoga* and *vāca* also betrays Jaina influence Again indicative of similar influence is the reference to Bhīṣma's *śrāddhanā* (79 ff)⁶ The canto ends with the performance of obsequies for Bhīṣma and the return of Yudhiṣṭhira and others to Hastināpura

(iii) Commentaries⁷

The following five commentaries were examined in connection with the critical

¹ This canto is referred to as नैमिषिनारथेयमन्त्रनेत्रमन्त्रानो नाम षोडशः सर्गः It may be observed that the *BB*, though also the work of a Jaina author, does not betray any palpable Jaina influence

² These are in *Anuśubh* metre, the last one being in *Sārdūlavikrīḍita*

³ This is obviously a Jaina motif It seems as if Bhadrakṛpā plays the role of Kṛṣṇa Dvaipāyana The reference to Bhīṣma as Gāṅgeya Muni (st 13) or Gāṅgayani Muni (st. 23) is also noteworthy in this connection

⁴ Yudhiṣṭhira actually recapitulates some points from this instruction (st 32-43)

⁵ This very well brings out the significance of *anu āsana*

⁶ स्वयुक्तमयानाम साधुनाच्चोश्च तस्य (114) is particularly significant

⁷ See V S SUKTHANKAR, "Notes on Mahābhārata Commentators", *ABORI* 17, 185-202, "Arjunamīra", *Dr Mohi Memorial Volume*, 565-68 (Both these are reproduced in *Sulthanar Memorial Edition*, Poona, 1944, pp 263-77, 403-05)

edition of the *Anusāsanaparvan* (1) Cb The *Viṣamasloki Tilā* of Vimalabodha (between 1150 A. D. and 1300 A. D.)¹, (2) Ca The *Bhāratārthapradīplā*² of Arjunamīśra (ca 1450-1500 A. D.)³, (3) Cv The *Laksālakṣā* of Vādirāja (ca 1571 A. D.)⁴, (4) Cn The *Bhāratabhāvadīpa* of Nilakaṇṭha (ca 1680-93 A. D.)⁵, and (5) Cu A commentary whose author remains unidentified.⁶

Cb

Vimalabodha's *Viṣamasloki* used for the critical edition of the *Anusāsanaparvan* was derived from the following two manuscripts

(a) Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 84 of 1869-70 Folios 88, written on paper, in Devanāgarī characters, with 14-15 lines to a page and about 30 letters to a line. The handwriting is good and legible. The MS is dated Śaka 1724 (= 1802 A. D.). It begins श्रीगणेशाय नमः । जय जगदंब ।

नमो धर्माय महते नमः कृणाय मायिने ।
 नमो व्यासाय गुरवे र्यरिद धार्यते जगत् ॥ १ ॥
 निघण्टुभाष्यनिगमनिरुक्तानि विशेषतः ।
 वैशपायनटीकादिदेवस्वामिमतानि च ॥ २ ॥
 वीक्ष्य व्याख्या विरचिता दुर्घटार्थप्रमाशिनी⁷ ।
 भवद्विमलबोधेन⁸ भारताख्यानवेदिना ॥ ३ ॥
 श्रीमहाभारताप्यानदुर्बोधपदबोधिनी ।
 टीका विरच्यतेऽस्माभिरादिपर्वकमादियम् ॥ ४ ॥

It ends इति श्रीविषमश्लोकी टीका समाप्ता. But the comm. on the actual Epic ends with the *Āśva-medhikaparvan* (folio 84^b). This is followed by . [श्लोका] आश्चर्यपर्वणो व्याख्यासन्ते. The comm. on the *Āścaryaparvan* goes up to the end of the MS. The portion of the *Viṣamasloki* dealing with the *Anusāsanaparvan* covers folios 76^a-82^b. Before the commencement of that portion there occurs the remark समाप्ता मोक्षधर्माणि श्लोका. The portion ends with एते दानधर्मश्लोका.

(b) Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 167 of 1887-91 Folios 67, written on paper, in Devanāgarī chara-

¹ P. K. GODE, *ABORI* 17, 395-97, 25, 107

² The name is also given as *Mahābhāratārtha(pra)dīplā* or *Bhāratasamgrahādīplā*

³ P. K. GODE, *Indian Culture* 2, 141-46

⁴ P. K. GODE, *ABORI* 17, 203-10. Curiously enough, P. P. S. SASTRI says (*op cit.*, intr., p. xxi) that Vādirāja is "the earliest among the MBh. commentators so far known to us"

⁵ P. K. GODE, *ABORI* 23, 146-61

⁶ For further details, see below

⁷ Cb is sometimes known by this name

⁸ However, at the end of the *Rājadharmā* (fol 65^a), the following colophon occurs इति महापौराणिकोपाध्यायश्रीत्रिविक्रमकृतौ महाभारतविषयपद्यतात्पर्यार्धविवरणटीकाया राजधर्मश्लोका समाप्ता

cters, with about 12 lines to a page and about 45 letters to a line. The handwriting is bold and legible. The MS is undated. It begins श्रीगणेशाय नमः । नमः पितृवरुणभ्यः । Then follow the four *śloṭas* (नमो धर्माय महते etc) occurring in the MS described above. It reads वेधसे for नाग्निने (in 1^b) and दुर्वोयपदमञ्जिका for °वोयिनी (in 4^b) . The MS ends (on folio 67^a) with एते आश्वमेधिकच्छेका । श्रीनदिमलबोधविरचिता समाप्ता . (There is no comm on the *Āścaryaparvan* as in the first MS) . The portion relating to the *Anusūsanaparvan* covers folios 59^b-65^a . It is preceded by the remark एते मोक्षधर्मेश्चोक्ता and ends with एते दानधर्मेश्चोक्ता .

Vimalabodha comments only on some parts of adhyāyas 1, 8, 95, again 8, 135, again 95, 106, 129, 143, 24, and 7, in this order. The reason for this peculiar order of adhyāyas adopted by Vimalabodha is not easy to imagine. Since, however, none of the MSS. examined for the crit ed of the *Anusūsanaparvan* presents that order, it would be hazardous to suggest that Vimalabodha had before him a version of the Epic which followed that order. Vimalabodha seems openly to recognise his debt to Devabodha¹. From the point of view of the text-critical study of the *Mahābhārata*, it may be specially noted that Vimalabodha does not take notice of any passage which has been relegated to the Appendix in the crit ed of the *Anusūsanaparvan*. Only one star-passage, namely, 10*, has received his attention. Between the comm on 143.38 and 24.23 there intervenes the comm on Crit Ed 12.245.14 and on the stanza अधिपृष्टमव्यात्ममविभूतान[धि]र्देवतम् अविलोक्या[का]दिदिनान्तमधियजन्त्रमेव हि, which is not traceable in the Epic. Similarly, at the end of his comm on the portion from the *Anusūsanaparvan*, Vimalabodha comments on the following four stanzas

नियम्य चित्तं कर्णैरुपेतं युद्धौ समाप्रायं मतिं च जीवे ।
 जीवं शिवे सर्वगते विमुक्तौ भवेन्नरोऽप्येव विमुक्तकर्मा ॥
 विधार्यं चित्तं विषयप्रकाराच्छुक्ते परस्मिन्निनिवेश्य ।
 सत्त्वायतो द्वैतपदं विशुद्धं प्रयच्छतां याति किमप्यपूर्वाम् ॥
 बालाग्रमात्रं हृदयस्य मध्ये विश्वं देवं जानन्नप्य वरेण्यम् ।
 तमात्मस्यमनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिस्तत्र नैवेतरेषाम् ॥²
 प्रशासितारं सर्वेषामणीयाममणोपि ।
 अक्रान्तं स्वप्नप्रागम्य तं त्रियात्पुरुषं परम् ॥

He adds एते चत्वारः श्लोका मोक्षधर्मं पठिताः³ इतिदानधर्मोऽपि दृश्यन्ते . The *Viṣamasloki* does not record any significant *v* !

Ca

The commentary of Arjunamīśra, used for this *parvan*, was copied from a MS which was available in the Raghunath Temple MSS Library, Jammu. It is registered

¹ Cf. वैशंपायनटीकादिभेदस्वामेमतानि च बोध्यं (introductory st. 2)

² Cf. *Kaṭha-Up* 5.12

³ They are, however, not to be found in the *Sāntiparvan*

under the name महाभारतटीका भारतार्थदीपिका, and its number in the Collection is 2539 The MS contains four folios, having about 22 lines to a page and about 44 letters to a line It is written on paper in Devanāgarī characters, and is dated Vikrama Samvat 1707 (= 1651 A D) The MS covers only the portion embodied in the *Anusāsanaparvan* It begins ॐ नमो गणपतये ।

अज्ञानतिमिर-उज्ज्वलजगदालोकभानवे । व्यासायानन्संदोहशालिने मुनये नम ॥
भट्टसर्वज्ञपादाय प्राचीनोपायसेविने । क्रियतेऽर्जुनमिश्रेण दानधर्मार्थदीपिका ॥¹

It ends इति श्रीभारताचार्य-अर्जुनमिश्र-कृतौ दानधर्मार्थविवरण समाप्तम् । सवत् १७०७ श्रावण १५ गुरो भवणे सिंहाई

Arjunamīśra's extensive dependence on the *Viśamasloki* of Vimalabodha becomes quite evident from even a cursory comparison of the two commentaries² The order of adhyāyas in which Arjunamīśra gives his comm (1, 14, 8, 95, 106, 129, 143, 24, and 7) is more or less similar to the order adopted by Vimalabodha³ The stanzas commented upon by the two commentators are also more or less the same Like Vimalabodha, Arjunamīśra also does not notice any passage given in the Appendix of the crit ed of the *Anusāsanaparvan* The comm on Crit Ed 12 245 14 and on the stanza अधिपौरुषम् etc⁴ occurs in Arjunamīśra's comm at the very place where it occurs in Vimalabodha's comm At the end of his comm on the *Anusāsanaparvan*, Arjunamīśra says नियम्य चित्तमित्यादि[द्य] चत्वार श्लोका मोक्षधर्मे निविष्टा क्वचिदानधर्मेऽपि दृश्यन्ते, तदनुमाने (sic) व्याख्यायन्ते and comments on those four *ślokas*⁵ The fact that Arjunamīśra has been deeply influenced by Devabodha is clearly reflected in the former's *Bhāratānthapradīpikā*⁶ An indication of it is seen in his comm on 95 45 in the present *parvan*⁷

Relevant extracts from Cb and Ca are reproduced in Crit App and Crit Notes of this *parvan*

Cv

Vādirāja's comm, which has been examined for the purpose of the crit ed. of

¹ It may be noted that, here, Arjunamīśra does not mention Devabodha and Vimalabodha, as he does elsewhere In the Introduction to his comm on the *Ādi.*, Arjunamīśra says वेदव्यासवैशंपायनदेवबोध-विमलबोधसवज्ञनारायणशाण्डिल्यमाधववितृभ्यो नम । श्रीद्विवबोधपादादिमतमालोक्य यन्त । क्रियतेऽर्जुनामिश्रेण भारतार्थप्रदीपिका

² Of course, the probability of both Vimalabodha and Arjunamīśra having borrowed from a common source (Devabodha ?) cannot be ruled out

³ It may be noted that Arjunamīśra comments on a stanza from adhy 14, which Vimalabodha does not take into account At the same time, Arjunamīśra does not comment on 135 95, which Vimalabodha has commented upon But, generally, the various observations made above about Vimalabodha are applicable to Arjunamīśra also

⁴ Vimalabodha reads अधिपूरुषम्

⁵ They are reproduced on the preceding page

⁶ See, in this connection, crit ed of the *Sātyaparvan*, Introduction, XL-XLII (together with the foot-notes) It may be noted that Arjunamīśra repeats, at the beginning of his comm on the *Ādi.* some of the introductory verses occurring in Devabodha's comm on that *parvan* Also see foot note 1 above

⁷ See crit note on that stanza

the *Anu ā. anaparvan*, is based on MS No C1577 in the Mysore Oriental Library¹ The MS contains the commentary on almost the whole of the *Mahābhārata* It does not give the text of the Epic² Vādirāja seems to follow a version of the *Mahābhārata* which regards the *Anu ā. anaparvan* as a part of the *Śāntiparvan* His comm on the portion comprised in the crit ed of the *Anu ā. anaparvan* begins with हरि ॐ and ends with the colophon, इति श्रीमन्महाभारते अन्तमहर्षिचर्या कीर्तितार्थ वैशालिक्या शान्तिप्रवृत्ति कादुशासनिके श्रीमन्महाभारते नाम षष्ठ्यष्टादशतमोऽध्याय । इति शान्तिप्रवृत्ति समाप्तम् । अष्टादशतमस्तु The adhyāyas in this portion are, however, numbered separately and not in continuation of the preceding portion in the *Śāntiparvan*³ It will be seen that, according to Vādirāja, the total number of adhyāyas in this *parvan* is 266 Of course, Vādirāja does not comment on stanzas from each of these adhyāyas But, curiously enough, even when an adhy is not commented upon, the colophon in respect of that adhy is invariably given Consequently, at several places in C_v, there occur only the colophons, one after another, as, for instance, देवधर्मविदुषोऽप्यत्रैकैकसन्तति-सोऽध्याय । विदुष्वदुःखदृष्टमनाय नाम सन्ततिप्रवृत्तिसोऽध्याय । or इति गोदानप्रवृत्ति नाम सन्ततिप्रवृत्तिसोऽध्याय । इति गोनाशस्ये-वदोऽध्याय । इति नवप्रवृत्ति । व्यासुःशत्रुवदोऽध्याय । एकदशप्रवृत्ति । or इति ब्राह्मणप्रवृत्ति नाम षष्ठ्यष्टादश-प्रवृत्तिसोऽध्याय । इति ईश्वरप्रवृत्ति नाम सप्तदशप्रवृत्तिसोऽध्याय । इति मेद्विप्रवृत्ति नाम अष्टदशप्रवृत्तिसोऽध्याय । इति मेद्विप्रवृत्ति नाम अष्टदशप्रवृत्तिसोऽध्याय । इति मेद्विप्रवृत्ति नाम अष्टदशप्रवृत्तिसोऽध्याय । इति मेद्विप्रवृत्ति नाम अष्टदशप्रवृत्तिसोऽध्याय ।

It cannot be said with certainty that C_v is specially related to any particular recension The following points need to be noted in this connection As for the sequence of adhyāyas, C_v seems to read adhy 31 (of the crit ed) before adhy 5, for, Vādirāja's comm on 263* 4 and 31 18⁴ occurs immediately before his comm on adhy 5⁴ At the same time, C_v on adhyāyas 28-31 occurs after C_v on adhy 27⁵ The position of C_v in this connection is thus ambiguous⁶ C_v takes notice of most of the additional passages occurring only in the S recension⁷ Similarly, it accepts the version of the *Umā-Mahesvara-samvāda* as given in that recension (=crit ed, App I, No 15) As against this, C_v omits two important additional passages occurring in the S recension, namely, App I, No 3 and 3A⁸ and No 11⁹ Further, it takes into account the following additional passages which occur only in many N manuscripts App I, No 8 (sena-hapota-episode C_v adhy 60, only colophon), No 14, 14A, and 14B (*dharmaurnaya* according to

¹ The MS is recorded in the *Descriptive Catalogue* of the Library (pub 1922), p 155

² A transcript of the MS was got prepared by P P S SASTRI for his own use and was later presented by him to BORI An edition of Vādirāja's comm on the *Mahābhārata* is understood to have been recently published by the Ācārya of Udipi Math

³ For instance, the colophon at the end of the initial adhy reads इत्यनुशासनिकप्रवृत्तिसोऽध्याय । इति शान्तिप्रवृत्ति समाप्तम् । अष्टादशतमस्तु

⁴ To this extent, C_v follows the S recension.

⁵ In view of this, C_v must be regarded as following the sequence of the N recension (= of the crit ed)

⁶ P P S SASTRI's observation (*op cit*, intr, p xv) that here Vādirāja follows the sequence of the N recension cannot accordingly be said to be wholly correct

⁷ As given in App I of the crit. ed.

⁸ These two comprise the *Narada-Sarathumāra samvāda* and the *Garuḍa-Kaśyapa samvāda*

⁹ This comprises the *Pudra Sanatsumāra samvāda*.

Viṣṇu, India, Baladeva, Sūrya, etc. Cv adhy 174-87), No 16 (*vāsudevastuti* · Cv adhy 244), and No 18 (*sāvitrīyapa*, *sāvitrīstotra*, etc Cv adhy 248, only colophon). And, finally, what is particularly significant is that Cv mentions some adhyāyas which do not occur either in the S or in the N recension. Such adhyāyas are Cv adhy. 159¹, Cv adhys 216-220,² and Cv adhys 225-228³. It would thus seem that Cv followed a kind of mixed version of the *Mahābhārata*—a version, that is to say, which had inherited certain characteristics from both the S and the N recensions. So far as the *v l.* are concerned, Cv cannot be said to be recording any significant ones⁴.

Cn

Nilakaṅṭha's commentary on the *Anuśāsanaparvan*, as printed in the *Vulgate*⁵ and as given in the manuscripts of the Dn version mentioned above, has been consulted in the course of the preparation of the critical edition of this *parvan*. Copious extracts from Cn are given in the Crit App as also in Crit Notes.

Cu

The name of the author of this commentary on the *Anuśāsanaparvan* is not mentioned in any of the following two manuscripts from which it is derived.

(a) Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 61 of 1871-72. Folios 330, written on old Indian paper, in bold and clear Devanāgarī characters, with 12-13 lines to a page and about 45 letters to a line, size 13½" × 5½". The margins are ruled in two double black lines. The MS is dated Samvat 1717 and Śaka 1582 (= 1660-61 A. D.). It contains both the text of the *Anuśāsanaparvan* (which it regards as a part of the *Śāntiparvan*, but the adhyāyas in which it numbers separately) and a commentary by an unnamed author which covers

¹ Cv gives only the colophon एकादशीप्रशसा नाम एकोनपष्टितम. The N recension has an additional passage (App I, No 12) which comprises द्वादशीप्रशसा. P. P. S. SASTRI's remark (*op cit*, intr., p. xix) in this connection is not correct.

² These adhyāyas occur roughly between Cv on App I, No 15, [line 2926 and on line 2943. Cv adhy 220 is called उमामहेश्वरसंवादे कर्मविपाक.

³ Only the colophons of these adhyāyas are given. Cv 224 is अन्नदानप्रशसा (which is found in S, that is App I 15), Cv 229 is सुवर्णदानप्रशसा (which also is found in S), and Cv 230 is भूदानप्रशसा (found in S). In App I, 15, after अन्नदानप्र (Cv 224) occur सुवर्णदानप्र (Cv 229), गोदानप्र, भूदानप्र, कन्यादानप्र, विद्यादानप्र, तिलदानादिप्र, यज्ञप्र, देवपूजाफलम्, and श्राद्धविधि (Cv 230). It is not improbable that Cv 225-228 cover all or some of the topics from गोदानप्र up to देवपूजाफलम्, which are not mentioned elsewhere in Cv. Cv 245 is called भारतस्तुति. This topic is absent in both N and S.

⁴ Vādirāja's comm. on the *Viṣṇusahasranāmastotra* (Crit Ed 13 135) is published, presumably for the first time, in *ABORI* 46, 81-93. For further information about Vādirāja and his *Laksālamhāra*, a reference may be made to the introductory note there.

⁵ *Śrīman-Mahābhārata*, Part VI, XIII *Anuśāsanaparvan* with the *Bhāratabhāvadīpa* by Nilakaṅṭha, Chitrashala Press, Poona, First Ed 1933.

only the first 98 adhyāyas. The comm ends on folio 245¹, after which only the text is given. The MS begins (folio 1²) ॐ नमः श्रीगुरुगोपालगौरात्मजपतिभ्यः । राजधर्मव्ययतत्प्राप्तानुपदमान्यन्तिकी दुःखनिवृत्तिः । It ends (folio 330³) इति महाभारते धर्मशास्त्र्यां महिषायां वैद्यायित्वां धाम्निपर्वाणि धनधर्मैर्भूतमानुशासने नीलमन्त्रगौरीहृदयम् । समाप्तमिदं धाम्निपर्वं ¹

(b) Poona, BORI Mahābhārata Collection, not yet registered and numbered. Folios 327, written on paper, in bold and legible Devanāgarī characters, with 12–13 lines to a page and about 48 letters to a line for the text and about 52 letters to a line for the commentary. The MS is undated². It contains both the text of the *Anuśāsana-parvan* (which, like the MS described above, it regards as a part of the *Śāntiparvan* but the adhyāyas in which it numbers separately) and a commentary by an unnamed author which relates only to the first 98 adhyāyas. The comm ends on folio 245³, after which only the text is given. The MS begins (folio 1⁴) ॐ नमः श्रीगुरुगोपालगौरात्मजपतिभ्यः । राजधर्मव्ययतत्प्राप्तानुपदमान्यन्तिकी दुःखनिवृत्तिः । It ends (folio 327⁵) इति महाभारते धर्मशास्त्र्यां महिषायां वैद्यायित्वां धाम्निपर्वाणि धनधर्मैर्भूतमानुशासने नीलमन्त्रगौरीहृदयम् । श्रीवानुदेवाय नमः ³

On a cursory reading of the first of these manuscripts, namely (a), which was the only one out of the two MSS that had become available at the time of the constitution of the text of the *Anuśāsana-parvan*, it was felt that it contained the comm of Nilakantha⁴. That MS was, accordingly, regarded as belonging to the Dn version and was actually used for the constitution of the text of the *Anuśāsana-parvan*, with the siglum Dn₁. The second MS, namely (b), became available after the text of the *Anuśāsana-parvan* had been printed off. It was found that that MS was almost identical with the MS used for the crit ed as Dn₂⁵. A closer examination of these two MSS further showed that the comm given in them was certainly not Nilakantha's. From the many extracts from it, which have been reproduced in the Critical Notes, it will be seen that it differs substantially from Cn. The siglum Dn₂ assigned to the first of these two MSS, is accordingly unwarranted⁶. The author of the comm still remains unidentified⁷.

¹ This MS is designated — wrongly — as Dn₂ in the Crit App. It may, however, be noted that the text of the *Anuśāsana-parvan* given in this MS agrees substantially with Nilakantha's text. See the description of the MS under "Detailed Account of the Manuscripts."

² It appears that this MS is later than the MS of Cn described above.

³ There is no doubt that both these MSS have been copied from a common source, unless the latter is a copy of the former.

⁴ In the initial portion, the comm does exhibit considerable similarity to Nilakantha's comm.

⁵ MS (b) does not contain the comm on 67 4–24, but MS (a) contains it. The former MS gives the comm on 70 16–32⁵ at two places.

⁶ Since, however, the text of the *Anuśāsana* given in these MSS is substantially similar to the text adopted by Nilakantha, the use of MS (a) as a MS belonging to the Dn version cannot be said to have in any way seriously affected the constitution of the text of the *parvan*. See the detailed account of Dn₂ on pp XV–XVI.

⁷ This second MS, namely MS (b), was included in a bundle of the *Mahābhārata* MSS presented to

Generally, Cu seems to adhere to the N recension. It takes notice of the additional passages occurring in the N manuscripts but in none of the S manuscripts, namely, App. I, No 4, 5, 6, and 8¹ It also comments on several star-passages, which occur only in the N manuscripts, such as 10*, 73*, 254*, 337*, 389*, and 401*. Similarly, like various N manuscripts, Cu reads adhy 99 after adhy. 57 As against this, however, unlike any of the N manuscripts, it reads adhyāyas 28-31 after adhy 2 This sequence of adhyāyas seems to be influenced by—though it is not identical with—the sequence in the S recension (namely, 2, 28-30, 3-4, 31) A striking feature of Cu may be said to be its detailed comm. on adhyāyas 44-49, which deal with such Dharmasūtra (Vyavahāra) topics as *uvāhadharmāh*, *rikthavibhāga*, *varnasamlāra*, etc It may also be noted that, unlike other commentaries, Cu quotes extensively from the *Manusmṛti* It also quotes from the *Yājñavalkyasmṛti* and such other works as the *Kaṁmapradīpa* (75 18), the *Nāradya-Purāna* (77 10), and the *Sūryasiddhānta* (97. 9) In the portion dealing with 95 45, Cu shows unmistakable influence of Ca and Cb² Both from the point of view of the textual criticism and of the exegesis of the *Anuśāsanaparvan*, Cu has proved to be quite significant Therefore, many extracts from it have been given in Crit Notes

EXTENT OF THE ANUŚĀSANAPARVAN

The following statements in connection with the extent of the *Anuśāsanaparvan* occur in the *Parvasamgraha* (PS) section of the critical edition of the *Ādiparvan*

---

the BORI A study of the various external features of the MSS in the bundle, such as size, material, handwriting, arrangement of the text and the commentary, etc, tended to indicate that they formed a single integrated unit, embodying the text of the entire Epic together with some specific comm throughout. Actually, however, the case was not like this For, the bundle was found to contain *Ādi* (text with Arjunamītra's comm.), *Sabhā* (neither text nor comm), *Āranyaka* (text with Caturbhujamītra's comm), *Virāta* (text with Śāndilya-Lakṣmana's comm), *Udyoga* (text with Sarvajña Nārāyana's comm, this MS is similar to the MS in Maharashtra Govt Collection, No 33 of A 1879-80, referred to by SUKTHANKAR in his "Notes on Mahābhārata Commentators"), *Bhīma* (neither text nor comm), *Droṇa* (neither text nor comm), *Karṇa* (only text), *Śalya* (only text), *Gudā*, *Sauptika*, *Aśika*, *Strī*, *Vītaka* (in all these, text with Nilakantha's comm), *Śānti* (text with Arjunamītra's comm), *Anuśāsana* (*Śāntiparvan*, *Dānadharmāh*) (text with the comm of an unnamed and unidentified author), *Ātamedhika* (text with Nilakantha's comm), *Ātramavāsa* (only text), *Mausala* and *Mahāprasthāna* (in both, text with Nilakantha's comm), and *Svargārohana* (text with Sarvajña-Nārāyana's comm) It is to be noted that, except in the case of the *Anuśāsana*, wherever the comm has been given the name of the commentator has also been mentioned It would seem that whoever was responsible for getting these MSS copied wanted to have the entire text of the *Mahābhārata* together with such commentaries as had become available to him or as he had found particularly helpful in respect of the individual *parvans* Incidentally it may be added that, in the colophon of the *Ādi*, the date of the MS is given as *Saṁvat 1822* (= 1766 A D)

¹ The first three of these passages are included in Kumbh Ed,

² See Crit, Note on that stanza

1 2 201-205

अत ऊर्ध्वं तु विज्ञेयमानुशासनसुत्तमम् ।
 चत्र प्रवृत्तिमापन्नं श्रुत्वा धर्मविनिश्चयम् ।
 मीष्माङ्गागीरधीपुत्रात्कुहराजो युधिष्ठिर ॥ २०१
 व्यवहारोऽत्र कार्त्स्न्येन वर्मार्थयो निदर्शित ।
 विविधाना च दानानां फलयोगा पृथग्विधा ॥ २०२
 तत्र पात्रविशेषाश्च दानानां च परो विधि ।
 आचारविधियोगश्च सत्यस्य च परा गति ॥ २०३
 एतत्सुबहुवृत्तान्तसुताम चानुशासनम् ।
 मीष्मत्यात्रैव संप्राप्तिं स्वर्गस्य परिशीर्षिता ॥ २०४
 एतन्नयोदशं पर्वं वर्मनिश्चयकारकम् ।
 अध्यायानां शतं चात्र षट्चत्वारिंशदेषु च ।
 श्लोकानां तु सहस्राणि पट् सप्तैव शतानि च ॥ २०५

1 2 65

ततः पर्वं परिज्ञेयमानुशासनिकं परम् ।
 लिंगारोहणिकं पर्वं ततो मीष्मस्य धीमत ॥ ६५

(a) To begin with, it will be seen that, in the *PS*, the *Anusāsanaparvan* is regarded as an independent *parvan* (separate from the *Śānti*) and is counted as the thirteenth *parvan*. And what is particularly significant is that the MSS of both the N and the S recensions are unanimous in this respect. Notwithstanding this, it would seem that there had been in existence a tradition according to which the *Anusāšana* was regarded as a part—presumably as a sub-*parvan*—of the *Śānti*. For instance, two important MSS used for the crit. ed. of the *Anusāsanā*, namely, D₁ 2, in their colophons occurring at the end of various adhyāyas, mention *Śānti* as the name of the *parvan* and *Dāna-dharma* as the name of the first sub-*parvan*. A few MSS of the B version also do likewise. But the attitude of D₁ 2 in this regard is obviously rather halting. For, after the last colophon, these MSS conclude with समाप्तं चेदनामु (D₂: °तननु) शासनं¹ पर्वं । अस्यान्वाश्वमेधिकं पर्वं यस्यायं प्रतिपत्तिः, etc. It must be pointed out that none of the S MSS examined for the crit. ed. of the *Anusāsanā* refers to that *parvan* as a part of the *Śānti*.²

Among the commentaries³, Cb does not mention the name *Anusāšana* at all. At

¹ A correction obviously needs to be made in this statement as it occurs on p. 789 of the crit. ed. by adding तु before (D₂: °तननु).

² On the other hand, T₁ 2 G₂ M₂-4 expressly refer to it, in their final colophons, as an independent (thirteenth) *parvan* called *Ānusāsanika*. Nannaya also is definite about this. From among the N MSS, besides D₁ 2, D₁ 5 7-9 refer to this *parvan*, in their final colophons, as an independent *parvan*, calling it *Ānusāsanika*. Only B₁ 2 mention it, in their final colophons, as being a part of the *Śānti*: समाप्तं चेदं शान्तिपर्वणा [यि] दानधर्मपर्वं । अस्यानन्तरं आश्वमेधिकं पर्वं मन्विष्यति । (B₁), समाप्तं शान्तिपर्वं इति उक्तानुशासनपर्वं च । अस्यानन्तरनाश्वमेधिकं (B₂).

³ See above under "Testimonia."

the end of his comment on the portion corresponding to our *Anusāsana*, Vimalabodha merely says एते दानधर्मश्लोकाः, implying thereby that that portion is just a continuation of the preceding portion which he concludes with एते मोक्षधर्मस्था श्लोकाः (or यमात्ता मोक्षधर्मणि श्लोकाः)¹. Arjunamīśra also does not mention the name *Anusāsana*. But there are indications that he regards that *parvan* as a separate *parvan* under the name *Dānadharma*. For one thing, Arjunamīśra's commentary on it begins with *mangalashloka*², wherein the commentator assigns a distinct name to that portion of his commentary. He says क्रियतेऽर्जुनमिश्रण दानधर्मार्थदीपिका. It may be recalled here that Arjunamīśra's commentary on the Epic is usually known as the भारतार्थदीपिका. Secondly it is not without significance that the MS of Cb on *Dānadharma* has become available as a separate MS with separate numbering of folios³. The colophon at the end of Cv, examined for the crit ed of the present *parvan*, reads इति श्रीमन्महाभारते शतसाहस्रिकायां सहितायां वेद्यासिक्यां शान्तिपर्वणि आयुश्यामनिके श्रीमत्स्वर्गाराहणे नाम पद्पट्टिद्विशततमोऽध्यायः. But it is noteworthy that, though Vādirāja regards the *Anusāsana* as a part of the *Sānti*, he seems to concede the status of that *parvan* as an independent *parvan* by numbering its *adhyaayas* separately from the *Sānti*. Whatever has been said here about Cv is applicable also to Cu. So far as Cu is concerned, it considers the *Anusāsana* to be an independent *parvan*.

Kṣemendra's *BM* is quite unequivocal in regarding the *Anusāsana* as a part of the *Sānti*, for, it not only includes the topics of our *Anusāsana* in its *Sānti* but also numbers the stanzas dealing with them not separately but in continuation of the preceding portion of the *Sānti*. It would be relevant to add, in this context, that Alberuni (ca 1030 A. D.)⁴ does not mention the *Anusāsana* in the list of the *parvans* of the *Mahābhārata* as known to him⁵. Presumably, in the Epic known to him, the *Anusāsana* was included in the *Sānti*⁶. As pointed out elsewhere, the OJav *Mahābhārata* does not mention the *Anusāsana* in its *Panavasamgraha*⁷.

(b) According to 1.2.65, the *Anusāsana* comprises two sub-*parvans*, namely, the

¹ Can this fact be understood as confirming the belief that Vimalabodha generally follows the B version of the Epic? Of the concluding portion of foot-note 2 on p. XLIII.

² Cb has no such *mangalashloka*s for that portion.

³ See above under "Testimonia Commentaries Ca".

⁴ He was a contemporary of Kṣemendra.

⁵ Alberuni's *Indiā*, ed SAOHANU, Vol I, p. 133.

⁶ Like Kṣemendra, Alberuni counts the *Sānti* as the thirteenth *parvan*. Again, like Kṣemendra, he regards the *Śalya* and the *Gadā* as two separate *parvans*. Curiously enough, Alberuni does not mention the *Ādi* but he has two *parvans*, namely, the *Jalapradānīka* and the *Strī*, to correspond to our *Strī*. In Alberuni's list, the *Mausala* (Crit Ed 16) is numbered as the 15th and the *Āśramavāsīka* (Crit Ed 15) as the 16th. The total number of *parvans*, according to Alberuni, however, remains 18.

⁷ Could Kṣemendra, who was a contemporary of Alberuni and whose work is said to have influenced the Javanese version, be the source of the tradition which included the *Anusāsana* in the *Sānti*? But, then, how could one explain the fact that the B version and Vimalabodha also represented that tradition?

Ānūsāsaniḥa and the (*Bhīṣma*)*svargārohanīḥa* Here, too, the evidence of the MSS of both the N and the S recensions, used for the *Ādi*, is unanimous These two (sub-)parvans are respectively numbered as the 89th and the 90th among the hundred (sub-)parvans which are traditionally believed to make up the whole *Mahābhārata* (together with its *khilas*) The name of the second subparvan in the *Anūsāsana* is not even slightly in doubt As for the first subparvan, in view of the unanimous evidence of the N and the S MSS for the *PS*, it should have been named *Ānūsāsaniḥa* in the crit ed of the present parvan But it was considered to be proper to give greater credence to the evidence which was available specifically in connection with the *Anūsāsana* It was found that, at several places in the *Anūsāsana*,¹ the two end-versions — the one represented by D₁ : (that is, the K version²) on the one hand and the M version on the other³ — supported *Dānadharma* being the name of the first subparvan⁴ That name was accordingly adopted in the crit ed

(c) It is hardly necessary to repeat here the dicta defining the extent of the validity of the *PS* figures for the Crit Ed of the *Mahābhārata*⁴ It has already been pointed out that the *PS* figures, though they have the appearance of being correct to the last digit, must be regarded as only approximate, that the evidence of the *PS* has to be regarded as being necessarily of a secondary character, and that agreement or disagreement with the *PS* figures, by itself, can by no means be considered to be any guarantee for the authenticity of a particular MS or of a particular version⁵ According to the constituted text of the *PS* section of the *Ādi*, the *Anūsāsana* consists of 146 adhyāyas and 6700 ślohas It must, however, be emphasised that the evidence of N and S in regard to this passage (1 2 205⁶) is not at all unanimous⁶ The critical apparatus relating to that passage may be broadly summarised as follows (1) All N MSS agree in giving 146 as the number of adhyāyas, (2) most of the N MSS give 6700 as the number of ślohas⁷, (3) one group of S MSS gives 156 as the number of adhyāyas, while a slightly larger group of S MSS gives 256 as the number of adhyāyas⁸, and (4) most of the S MSS give 12000 as the number of ślohas Some of the MSS

¹ For instance, in the slophons to adhys 137 and 147

² P P S SASTRI's observation (*op cit*, intr, p vii) that all MSS representative of the S recension agree in naming the first subparvan as *Ānūsāsaniḥa* (instead of *Dānadharma*) is not correct

³ Many other MSS and Testimonia support the name *Dānadharma* for the first subparvan

⁴ See *Sukthaniar Memorial Ed.*, Vol I, 122-26, 422-30

⁵ Cf. crit. ed of the *Salyaparvan*, intr, p xlv

⁶ The use of wavy lines at certain places in this passage was certainly expected

⁷ A few N MSS recorded in the Crit App give the number of ślohas as 7800, while a few others as 6800 No N MS used for the *PS* gives the number as 8000, as suggested by P P S SASTRI (*op cit*, intr p vii) Also see below

⁸ P P S SASTRI's remark (*op cit*, intr, p vii) that in *PS* all S MSS give 156 as the number of adhyāyas is not warranted

used for the constitution of the text of the *Anusāsana* give the figures for the number of adhyāyas as follows B₂ 241 (?), D₂ 156, D₁₀ T₂ & G₄ 252, T₁ 247, G₁ & 246, M₁ 240, M₂ 248, M₃ 249, M₄ 244¹ D₂ also mentions the number of *granthas* as 8000 D₁₋₉ quote the relevant *PS* stanzas.² They agree so far as the number of adhyāyas is concerned, but the number of *ślokas*, according to D₁, is 7800, and, according to D₂, 8800 The other available figures for the number of adhyāyas (and of *ślokas*) are Cv 266, Cal ed 168 (7796), Bom ed 169³ (7691), Kumbh. ed. 274, Madras ed 156 (10249 *ślokas* + 40 *vākyas*), AB (12000)⁴

It is neither possible nor (as pointed out above) text-critically necessary to evolve any harmonious scheme out of this confusingly varied mass of evidence The number of adhyāyas in the present critical edition of the *Anusāsana-parvan* is 154 and that of *ślokas* in it is 6536 Out of these *ślokas*, there are 15 *ślokas* (*Anuṣṭubh*) consisting of one line (2 *pādas*) each, 5856 *ślokas* (*Anuṣṭubh*) consisting of two lines (4 *pādas*) each, 340 *ślokas* (*Anuṣṭubh*) consisting of three lines (6 *pādas*) each, 320 *ślokas* (longer metre, usually *Triṣṭubh*) consisting of four lines (4 *pādas*) each, and 5 *ślokas* (longer metre, usually *Triṣṭubh*) consisting of 6 lines (6 *pādas*) each⁵ The divergence between the numbers of adhyāyas and *ślokas* in the critical edition of the *Anusāsana-parvan* and those mentioned in respect of it in the constituted text of the *PS* (1 2 205) cannot thus be said to be at all great The critical text of the *Anusāsana* contains all the topics which the *PS* enumerates as the topics of the *parvan*⁶ Similarly, the *PS* does not seem to include in that *parvan* any topics which are relegated to the Appendix of the critical edition⁷

¹ P P S SASTRI's remark (*op cit*, intr, p vii) that the majority of S MSS divide the *parvan* into 252 chapters cannot be substantiated

² इलेतद्बहुवृत्तान्तमानुशासनिकं शुभम् । यत्रोक्ता दानधर्माश्च पवण्यसिखयोदशे । धृत्वा यान्मरुथतामागाद्धर्मपुत्रो युधिष्ठिर । भीष्माङ्गागीरथीपुत्रात्सर्वसंदेहशरिण ॥ एतन्नयोदशं पर्वं धर्मनिश्चयकारकम् । अध्यायानां त्रयं चात्र पद्वत्त्वारिंशदेव च ॥ सप्त (D₂ अष्ट) श्लोक-सहस्राणि शतान्यष्टौ तथैव च (D₂ अष्टश्लोकशतानि च) । व्यासेनोदारमतिना दृष्टो ग्रन्थो महात्मना D₂ quotes only the first two stanzas

³ The *Mahābhārata* with Nilakantha's comm., published by the Chitrashala Press, Poona, shows 168 adhyāyas in the *Anusāsana-parvan* The discrepancy between this figure (168) and the number of adhyāyas in the Bom ed (169) is due to the fact that the Bom ed has wrongly numbered the adhy immediately following adhy 149 as adhy 151 This mistake has continued up to the end of the *parvan*

⁴ The higher figures in the S and the mixed recensions — particularly for the number of stanzas — are understandable in view of their addl and subst. passages

⁵ If the word *śloka* was understood to mean 'a unit of measurement of written matter equal to 32 *akṣaras*' (*Sulthanhar Mem Ed*, Vol I, p 423), the number of *ślokas* in the crit ed of the *Anusāsana* (excluding ref., colophons, etc) would be about 6823

⁶ D₂ & D₁ & 1-9 enumerate the *vṛttāntas* of this *parvan* in their concluding colophons Of course, several of these *vṛttāntas* are included in the Appendix of the crit ed

⁷ The large number and extent of Appendix passages may be said to be a special feature of the critical text of this *parvan* As pointed out elsewhere, this is due to its peculiar character and position.

RECENSIONS AND VERSIONS

The main principles of the theory and practice of textual criticism, which have to be made operative in the critical editing of the *Mahābhārata*, have by now become more or less stabilized. They have also been thoroughly discussed—and their soundness is adequately demonstrated—in the introductions to the various *parvans* of the Critical Edition which have been published so far. Nothing further, therefore, needs to be said about those principles, except perhaps that they have been made applicable to the constitution of the text of the *Anuśāsanaparvan* with but a few slight modifications demanded by the peculiar character of that *parvan*.

A distinctive feature of the critical edition of the *Anuśāsanaparvan* may be said to be the many and extensive passages which it has been found necessary to relegate to the Appendix. There are 29 such passages, out of which 28 passages (together comprising 5569 lines) are insertions while 1 passage (consisting of 4706 lines) constitutes a substitution¹. The reason for this peculiar characteristic of the critical edition of the *Anuśāsaṇa* is not far to seek. The scope and nature of the contents of this *parvan* were such that literally any topic under the sun could be broached and discussed in it. Indeed, the redactors of the Epic, through the ages, seem to have seen in the *Anuśāsaṇa* almost the last opportunity for a free play of their propensities. And they must be said to have availed themselves of this opportunity to the fullest extent. This has resulted in poor Yudhiṣṭhira being represented as putting to his grandsire some of the most elementary questions—often without rhyme or reason. Not infrequently, these questions serve as mere excuses for introducing a legend or a doctrine fancied by the redactor, no matter if it has already occurred in an earlier part of the Epic, not once but several times. A typical example of this trait is the very lengthy passage which D₁₀ S Kumbh ed Madras ed and Cv substitute for the *Umā-Maheśvara-samvāda* (crit ed adhys 126–134). This passage is actually as big as, or perhaps even bigger than, a minor *parvan* of the *Mahābhārata*. It must, however, be pointed out that the Appendix passages are not limited to any one of the two recensions. Both N and S, either wholly or partially, have indulged in the activity of amplifying the text of the Epic.

As a matter of fact, it is mainly through these Appendix passages that N and S may be said to be sharply distinguishing themselves from each other. However, while demarcating N and S in respect of the Appendix passages, one point must needs be clearly borne in mind. It is this. Though, on account of its script, D₁₀ is formally regarded as belonging to the Northern recension, it actually represents a highly inflated mixed version which has assimilated the characteristics of both N and S recensions².

¹ The total number of lines, namely, 10275, is perhaps the largest that has been included in the Appendix to the critical edition of any *parvan*.

See above under "Detailed Account of the Manuscripts".

Similar is the case, to a more or less extent, with Kumbh ed (and Cv) Therefore, the sharing by D₁₀ of any textual feature with the entire S (as against the entire N) and by Kumbh ed (or Cv) with the entire N (as against the entire S) should not be regarded as in any way affecting the almost exclusive S or N character of that particular feature It will be seen that, so far as the Appendix passages are concerned, S (wholly or partially), as against the entire N, invariably has D₁₀ associated with it This fact must not, however, be deemed to prevent those Appendix passages from being regarded as belonging exclusively to the S recension So, too, the Appendix passages found in the entire N, as against the entire S, must be regarded as belonging exclusively to the N recension even though those passages are to be found also in Kumbh ed Similarly, the passages found in N (except D₁₀), as against the entire S, must be regarded as belonging exclusively to the entire N recension¹

The subst passage relegated to the Appendix (App I, No. 15) belongs exclusively to the S recension (D₁₀ S Kumbh ed Madias ed Cv) The 28 insertions may be classified as follows 4 in the entire N, as against the entire S 241 lines, 3 in the entire N (except D₁₀, D₁ missing), as against the entire S 432 lines, 2 in partial N (including D₁₀), as against the entire S 98 lines, 4 in partial N (without D₁₀), as against the entire S 1237 lines, 14 in the entire S, as against the entire N 3212 lines, and 1 in partial S, against the entire N 349 lines Thus, the entire N (as against the entire S) has 673 lines by way of insertion, while the entire S (as against the entire N) has 3212 lines Incidentally, it may be added that these figures confirm the general finding arrived at after the constitution of the texts of the various *parvans* in the Critical Edition, namely, that the Southern recension is considerably longer than the Northern recension

Though, so far as the Appendix passages are concerned, S invariably has D₁₀ associated with it, it is noteworthy that the entire S (as against the entire N) contains as many as 71 star-passages (additions as well as substitutions)² which are not found in D₁₀ They are 11* (subst), 19*, 20* (subst), 21*, 22* (subst), 23* (subst), 27* (subst), 31* (subst), 32*, 33*, 34* (subst), 40* (subst), 43*, 44*, 59*, 60* (subst), 68* (subst), 191*, 195*, 206*, 229* (subst), 258*, 260*, 262* (subst), 263* (subst), 264* (subst), 265* (subst), 269* (subst), 270* (subst), 271* (subst), 280*, 289*, 300*

¹ D₁₀ is associated with the entire S (against the entire N) in 15 Appendix passages and with partial S (against the entire N) in 1 passage, it goes with the entire N (against the entire S) in 4 passages D₁₀ alone is missing in the entire N in 3 Appendix passages Kumbh ed is seen to be associated with D₁₀ S (against the entire N) in 13 Appendix passages and with D₁₀ and partial S (against the entire N) in 1 passage It agrees with the entire N (against the entire S) in 3 passages Cv agrees with D₁₀ S (against the entire N) in 12 Appendix passages and with N (against D₁₀ S) in 2 passages

² The last star passage in the critical edition of the *Anuśāsana* is numbered 729* 626* has been missed - 625* having been followed by 627* 38* is repeated twice (the second 38* should be read, as 38A*) Thus the total number of star passages is actually 729

(subst), 304*, 318*, 324* (subst), 329*, 335*, 336*, 348*, 388* (subst), 397* (subst), 402* (subst), 412*, 414*, 442* (subst), (T₁ om) 453* (subst), (M₄ om) 457* (subst), 459*, 462*, 464*, 491*, 492* (subst), 497*, 500* (subst), 504* (subst), 511*, (M₃ om) 523*, (T₁ om) 530* (subst), 541*, (G₁ om) 543* (subst), 560* (subst), 569*, 572* (subst), 581* (subst), 595*, 597*, 610*, 615*, 624*, and (T₁ G₂ om) 712* (subst)¹ The following 46 star-passages are peculiar to D₁₀ S 12* (subst), 13* (subst), 36*, 70*, (T₂ missing) 190* (subst), 193*, 194*, 202*, 210*, 305*, 339*, 343*, 361*, 371*, 372*, 425* (subst), 469*, 472*, 484*, 502* (subst), 507*, 508*, 509*, 517*, 518*, 520*, (M₃ om) 524*, (M₃ om) 525*, 612*, 617*, 622*, 647*, 652*, 653*, 660* (subst), 661* (subst), 663* (subst), 665*, (G₂ om) 670*, 680* (subst), 684*, 686*, 691*, 693*, 718* (subst), and 725*² There is no subst passage peculiar to N as a whole The additional passages found exclusively in the entire N are 6*, 7*, 8*, 37*, 47*, 58*, 72*, 73*, 76*, 81*, 85*, 88*, 93*, 98*, 101*, 104*, 109*, 110*, 111*, 113*, 114*, 122*, 126*, 131*, 133*, (with Kumbh ed) 138*, (with Kumbh ed) 139*, 140*, 151*, 165*, 213*, 223*, 225*, (V₁ missing) 250*, (V₁ missing) 251*, (V₁ missing) 252*, (V₁ missing) 254*, (V₁ missing) 255*, (V₁ missing) 256*, (V₁ missing) 257*, (V₁ missing) 259*, (V₁ missing) 261*, (V₁ missing) 266*, (V₁ missing) 268*, (D₂ om) 273*, 275*, 277*, 297*, 337*, 338*, 349*, 357*, 368*, (D₃ missing) 389*, (D₃ missing) 390*, (D₃ missing) 398*, (D₃ missing) 399*, (D₃ missing) 401*, (D₃ missing) 460*, (D₃ missing) 483*, (D₃ missing) 486*, (D₃ missing) 499*, (D₃ missing) 544*, (D₃ missing) 545*, (D₃ missing) 546*, (D₃ missing) 559*, (D₃ missing) 562*, (D₃ missing) 568*, (D₃ missing) 571*, (D₃ missing) 573*, (D₃ missing) 574*, (D₃ missing, D₁ om) 583*, (D₃ missing) 587*, (D₃ missing) 590*, (D₃ missing) 591*, (D₃ missing) 593*, (D₃ missing) 607*, and (D₃ missing) 611*³

As for omissions, there is only one which is peculiar to the entire N (that is, to N [except D₁₀]), namely, 37 15^c-36^{d4} As against this, S as a whole is characterised by a fairly large number of omissions The omissions which are exclusive to the entire S are 5 23^b (hapl), 32 14^b-16^c (hapl), 51 44^c-46^b (hapl), 68 1^{ab}, 70 2^{cd} (hapl), 83 47^a-49^b, 88 6^a-8^b (hapl), 90 19^a-21^d, 40^{ab}, 94 23^{ab}, 96 33-35 (hapl), 37 (hapl), 41 (hapl), (G₂ om) 99 2^c-4^b, 104 19^{ab5} (hapl), 110 23^{cd} (hapl), 118 col ,

¹ Out of these 71 star passages, 36 are additions and 35 substitutions

² Out of these 46 star passages, 36 are additions and 10 substitutions

³ A special reference may be made to 92*, which is found in the entire N recension and the entire M version In accordance with the usual principles of textual criticism, that passage might have as well been included in the constituted text. But, since the passage occurs in N and M at two different places—in N, after 14 67, and, in M, after 89* following 14 63—it has been treated as a star passage. Incidentally, the number of additional passages exclusive to the entire N is 78, to the entire S (without D₁₀) 36, and to D₁₀ S 36 The number in N is thus larger than that in S and D₁₀ S together

⁴ Mention may be made also of the omission of 143 37^{ab} which is exclusive to N (except D_{n2} D₁₀).

119 16^d-18^e, and 121 col The omissions peculiar to D₁₀ S are 32 18^d, 65. 48^d; 143. 25^e, and 150 col

Apart from the exclusive insertions, additions, substitutions, and omissions, in N and S, which demarcate those recensions from each other, there are also numerous peculiar readings which have to be taken into account in this connection. A majority of these readings are clearly indicated by the wavy line in the constituted text. It may be remembered that where N (as a whole) and S (as a whole) have mutually divergent readings, the reading given by N is usually shown in the constituted text with a wavy line, while the reading of S is recorded in the critical apparatus. Naturally, therefore, the readings of the entire N (as against the entire S), recorded in the critical apparatus, are quite few. Some of the readings of this type are ¹ N (except D₁ 2) एकाद् (1 23^a), N (except D₁ 2) [ए]न देवत- (14 50^a), N तच्चुल्यमधिक दि वा (B₁ दि च, D₁₋₂ तत, D₁ तथा) (14. 131^b), N (except D₁, D₂ 4 om) धर्माङ्गितान् (72 16^a), N (except D₁₋₂) M₁ -वत्साम् (72 42^b), N (except D₁, D₂ missing) ज्वलन (84 57^a), and N (except D₁, D₂ missing) चेतो (84 58^d). From among the readings recorded in the entire S (as against the entire N), the following few may be noted² S सदावर्षमिवाद्युद् (1 4^d), परवशौ (1 59^a), आमप्रदानविधिना (2 65^a), अनुत्तमान् (2 84^d), शुक्रो न जहते वास (5 6^a), वर्म- (6 47^a), स्वर्ग (51 30^d), ततन्त्र इद्म विदशा (65 24^a), गोप्रदानां तदा गति (70 37^b), पावन धर्मतस्तथा (80 12^d), यत्र स्याद् (90 10^d), गर्हणा- (102. 26^b), सप्ते (106 39^d), जितेन्द्रिय (109. 27^b), अवैकृत्यो (110 20^a), धर्मविन् (112 8^a), and ततो बहुगुण दान (123 2^a). As is but to be expected, there are many readings which are found exclusively in D₁₀ S, such as, for instance, समित्तिजय (1 74^d), दीप्यते (81 7^a), प्राङ्गणेभ्यो नमस्कृत्वा (136 2^a), सहस्रबाहुता मेऽस्तु (137 7^a), कायपस्य (138 2^b), वसिष्ठ चरण ययु. (140 20^d), त्व समाप्स्यसि शोभने (144 40^d), वियाद्- (147 24^d), and पुरश्रेष्ठ (152 13^a). Incidentally, a reference may be made to the following few noteworthy cases where with S (as a whole) is associated V₁ in reading शतानि (106 14^d) and युगान्ते (110 58), B₁ in reading शारिका (112 53^b), B₂ in reading कर्मणां (6 9^a), D₂ in reading नित्यमेवातिथिस्तव (2 42^b), D₃ in reading बीजभावं (90 37^b), D₄ in reading अददां (106 8^a), and D₅ in reading यत्राभवन्तत्र भवास् (5 20^a).

A vital deficiency in connection with the critical editing of the *Anuśāsana* has been the non-availability of any MS belonging to the Śāradā (Ś) version. In the absence of any Ś MS., it was also not possible to speak, in the strictest sense, of any Kāśmīrī (K) version of this *parvan*, because the K version has been understood to be "a specific Devanāgarī version, closely akin to the Śāradā version and clearly differentiated from the (so-called) Devanāgarī version"³ "The manuscripts comprising this version must in part be merely Devanāgarī copies of Śāradā originals and may in part represent the version of a province or a region adjoining the Śāradā zone, which it has not been

¹ For obvious reasons, these have not been adopted in the constituted text.

² These are mentioned in the crit. app.

³ *Crit ed of the Ādi-parvan*, Prolegomena, p 48.

possible to localize more precisely ¹ Since no Ś MS had become available for the *Anusāsana*, there was not available, naturally enough, any *direct* evidence to indicate and confirm the K character of any MS examined for the constitution of the text of this *parvan*. It was, therefore, feared that the entire North-western group in the Northern recension would remain unutilised in the critical edition of the *Anusāsana*. Fortunately, however, a fairly substantial amount of *indirect* evidence is available to make it possible for one to presume that the MSS designated in the critical apparatus as D₁, D₂, and D₃ actually belong to the K version ²

(1) For one thing, D₁₋₃ constitute a more or less closely allied group, which stands pointedly isolated from the other MSS belonging to the D version. This is clearly manifested by the readings, star-passages, and omissions, which are peculiar to D₁₋₃ as against the other D MSS ³. A reference may be made here, by way of illustration, to some of the readings which are exclusive to D₁₋₃: D₁₋₃ वा व्यय (1 16^b), चापन (1 20^b), प्रेतो वै (1 43^a), विद्युत् (2 6^b), अनक्त सकमित्येय (2 75^a), [आ]मेय (2 87^a), बाणम् (5 2^a), धर्माना मन्युष्यत् (5 7^d), पूजयित्वा (5 25^d), उच्यते (6 3^a), नर (7 11^b), विस्मित (7 17^b), पुगतनं (7 23^d), देवदेद् (10 61^a), -युकेषु (11 18^a), वेगेन (12 15^a), शक्रे (14 1^b), चारु-दोष्यश्च वायुन (14 17^a), छन्दसि विविगानि च (14 20^d), दिव्यैर् (14 88^d), कव्यवाद् (14 160^b), तपसि (15 42^a), मत (16 56^d), दत्ता (16 60^a), मानवो (17 34^d), आया सिद्धिर्मानसी दर्शने च (18 50^a); स तैष्टेन (21 5^a), अप्रत (23 21^d), सती (24 30^a), कूर्मोन्मुने (26 49^a), सीता लोष्टुर् (34 24^b), हि योपित (38 23^d), and many others. Some random readings recorded exclusively in the different combinations of two MSS from this group (D₁₋₃) may also be mentioned: D₁ : उनि श्रेया (1 82^d), सत्रि (8 8^b), तथैव च (14 42^a), एवमेव (26 31^d), दर्शनात् (58 12^b), भोकारं (60 19^a), वेगट- (78 21^a), etc. D₂ : सद्मन्मिग्न प्रयु (14 26^b), सर्वदक् (16 30^b), सर्व-विख्यात (17 30^a), -मन्त्रानां (26 57^a), देहे (31 30^d), मत (33 13^a), मृत्यानामय पचम (37 18^d), [ए]गपम (38 24^d), न हृत (43 14^a), फल (74 21^a), etc. D₃ : नैव कार्यं (2 85^d), तत्रापि च (10 34^a), तत्रापि चैव पुत्राणां (12 21^a), स्वर्ग- (14 39^d), वय च (16 58^a), नृपतुष्टो (17 49^a), महापुत्रि (20 34^d), -विष्म- (26 43^a), गीतम्या (31 18^a), संस्त्र्यम् (48 10^d), चापि (60 12^a), etc. The following star-passages are peculiar to D₁, D₂, and D₃ (in different combinations): D₁₋₃ : 365* and 382*, D₁ : 359*, 407* (subst), 477* (subst), 620*, 669*, 685*, 701*, 706*, and 710*, D₂ : 378* ⁴. Some of the omissions which are found exclusively in D₁₋₃ are 4 37^{cd} (hapl), 14 31^c-32^b (hapl), 133^{ab}, 24 16-17 (hapl), 26, 28-29, 25 6 (hapl), 26 63^d, 31 52^{ab}, 34 17^{cd}, 40 4^{cd}, 51 30^{ab}, 69 13^c-15^b, 79 2^d-3^a, and 80 36^{ab}. A few other significant omissions may also be noted: D₁ : om 51 12, 185 16^{ab}, and 137 3-5. D₁ : om 15 34^{ab}, 17 168^{cd} (hapl), 18.

¹ *Crit ed of the Āranyakaparvan*, Introduction, p 21

² Also see "Detailed Account of the Manuscripts"

³ It may be noted that D₃ is available only for the portion from the beginning of the *parvan* up to गंगुख in 82 37

⁴ It may be noted that in App I, No 14, D₁ : (D₃ missing) stand distinct from the entire N (except D₁₀)

36^a-37^c, and 47 32. D₁ : om 4 52^d-53^a (hapl), 6 37, 21 24^{ab}, 28 21 (hapl), and 38 26^c-27^b

The character of D₁₋₃ as a specific group clearly differentiated from the so-called D version is thus firmly established.

(2) As for the affinity of D₁₋₃ to the Ś version, it may be recalled that these three MSS belong to codices which, unmistakably, are copies of a Śāradā codex. In other words, these MSS are derived from what may be justifiably called K codices. Consider, for instance, the case of D₁. The one and the same MS in Devanāgarī, namely, BORI No 198 of 1891-95 contains two *parvans* — the *Śānti* and the *Anuśāsana*. On the strength of direct evidence (that is, comparison with the available Ś version), it was ascertained that the portion from that MS embodying the *Śānti* was clearly akin to the Śāradā version — that, in other words, it doubtlessly belonged to the K version. In fact, it was used as K₁ for the critical edition of the *Śānti*. The most natural presumption, therefore, is that the remaining portion of that MS, which contains the *Anuśāsana*, must also be regarded as belonging to the K version¹. The traits of D₁ and D₂, which emphasise the character of those MSS as K MSS, have already been pointed out under "Detailed Account of the Manuscripts". The MSS from the codices, from which D₂ and D₃ are derived, are used as K MSS for the constitution of the texts of different *parvans*.

(3) A reference may be made, in this context, also to the affinity in certain respects, which D₁₋₃ betray to Kṣemendīa's *Bhāratamañjarī* (which latter must necessarily be assumed to have been based on a Ś or a K version of the Epic). D₁₋₃ are the only MSS which, like the *BM*, read the name of Uddālaki's son (crit ed adhy 70) as नासिकेत (तु). So too, like the *BM*, D₁, D₂, and D₃ (singly or collectively), in their colophons, refer to the *Anuśāsana* as forming a part of the *Śānti*².

In view of what has been said above, the conclusion seems to be irresistible that D₁, D₂, and D₃ do belong to the K version. Indeed, for all practical purposes, they have invariably been treated as K MSS in the critical edition of the *Anuśāsana*. For instance, the agreement between D₁₋₃ on the one hand and M on the other is generally regarded as a vital factor in determining the original reading³. One thus has the satisfaction that the North-western version of the Epic is duly taken into account while constituting the text of the *Anuśāsana*.

¹ The MSS, BORI Nos 184, 190, and 193 of 1891-95 presumably belong to this very K codex, and are in fact used as K MSS for the critical editions respectively of the *Āranyaka*, the *Karna*, and the *Salya*.

² Of course, after the last colophon, D₁ : conclude with समाप्तं चेदमातुः (D₂ : हसन्तु)शासनं पर्वं

³ A typical case is 115 6^c, where the reading पत्त which is supported only by D₁ : M₁ : 2 is accepted in the constituted text. Also, see 117 10^{ab}, 37^a.

The Maithili version, which is represented by only one MS, namely, V₁ does not show any significant divergences in readings. It has no star-passages peculiar to it, and the non-haplographical omissions, found exclusively in it, are also very few. The MSS of the B version too do not have many star-passages exclusive to themselves, but the number of non-haplographical omissions peculiar to them is fairly large. Of course, B, as a whole, has neither any star-passage nor any omission peculiar to it. By and large, B is closely affiliated to V₁. But this fact does not warrant our speaking of any specific North-eastern group (comprising V and B) in the Northern recension, for, the D_n version also usually goes with V₁ B in the matter of readings, star-passages, and omissions¹.

Strictly speaking, only D_{n1} and D_{n2} must be regarded as representing Nilakantha's version of the *Anusāsana*, for, as pointed out elsewhere, the commentary accompanying the text in the MS, which is designated as D_{n3}, is found to be not of Nilakantha. Some of the *v l* peculiar to D_{n3} occur in the extracts from that MS reproduced in the Critical Notes². So far as Nilakantha's version of the *Anusāsana* (D_n) as a whole is concerned, it has peculiar to it (with Bom ed, Cal ed, Kumbh ed) 470* and (with S) 474* and the omission of 14 160^d-161^c and 29 9^{cd}.

The MSS of the D version generally fall into the following three more or less compact groups. (1) D₁₋₂, as has already been shown, belong to the K version. (2) D₁₀, which stands last among the D MSS and which, standing on the border, as it were, of N and S, inherits the characteristic features of both N and S, represents a highly inflated mixed version. (3) D₄₋₃ may then be said to represent the genuine D version. Peculiar to this group are 228*, 282*, 294*, 295*, 366*, 367*, 379*, 380*, 381* (subst), 413* (subst), 415*, 619*, 625* (subst), 627* (subst), 656*, 672*, 677* (subst), and 679* and the omission of 33 col, 71 col, 125 17 (hapl), 126 38^{ab} (hapl), 130 47^{ab}, 140 col, and (with V₁) 141 col. The following facts, which may be taken to confirm the compactness of this group, should also be noted. Exclusive to D₄₋₃ are 63* and (with D_{n3}) 331* and the omission of 1 64^b-65^a (hapl), 66 (hapl), 10 30^{ab}, 47 48^{cd} (hapl), 54 11^{ab} (hapl?), (with T₁) 72 32^{cd}, 90 16^{ab}, 91 28^{ab}, 95 64-66 (hapl), 100 21^{ab}, and 146 24^{cd}, and exclusive to D₄₋₇ are 29*, (with G₂ 4) 168*, 208*, 216*, 296*, 393*, and 675* and the omission of (with T₁) 8 21^{cd} (hapl), 34 7^{ab} (hapl), 80 25^{ab}, 99 2-3, 101 3^{ac} (hapl?), and 132 15^d-16^c (hapl)³. In adhyāyas 40-43 as also in the lists of *vrttāntas* given in their concluding remarks after the last colophon, D₄ 5 1-3 read वृत् (for विवृत्).

¹ This is exemplified, among other things, by 565*, 629*, 644*, 689*, 700*, and 705*, and by the omission of 83 2^{bc}, 84 col., 93 col., 94 col., and 147 col.

² However, generally, the text of the *Anusāsana* in that MS is akin to the one accepted by Nilakantha.

³ Also noteworthy are 364* and 721* which are peculiar to D₅₋₃, 703* to D₄₋₃, and 728* to D₄ 5 1-3.

However, it must also be pointed out that D₁ s have 75*, 77* (subst), 78*, and 196* (subst) and the omission of 14 113^{ad} and 16 65^{ad} exclusive to themselves.

In the Southern recension, as in respect of several other *parvans* so too in respect of the *Anuśāsana*, T and G are often seen to go together, as witness, among other things, 48*, 52*, 56*, 71*, 200*, 204*, 211*, 214*, 226*, 232*, 408* (subst), 426*, 527*, 578*, 592*, and 606* and the omission of 9 14^{ad}, 23 37^{ad}, and 110 127, while M stands aloof as seen, for instance, from 119*, 127*, 142* (subst), and 303* and the omission of 14 37^{ad}, 54-55, 64-67, 124*-140^d, 17 5-23, 27, 43*-47*, 63-64, 73*-74*, 131*-138^b, 153-162, 18 58-59, 61. 52^{ad}, 74 5^{ad} (hapl), and 112. 29-31 (hapl) T₁ (which stands at one end of S) is a peculiar MS and is often isolated from the entire S (as is indicated by several stanza-passages and omissions which are found exclusively in T₁ s GM) Similarly M₁ (which stands at the other end of S) is often seen to go by itself¹ (a particularly striking instance of this being 28* and 571* where M₁ is associated with the entire N as against the entire S).

EMENDATIONS

There are three cases of emendation in the constituted text of the *Anuśāsana-parvan*

(1) 6 36

शक्रस्योदस्य* चरण प्रस्थितो जनमेजय ।

द्विजस्त्रीणां वध कृत्वा किं द्वेन न वारित ॥

This passage is rather difficult from the point of view of both textual criticism and exegesis. Let us first consider the text. The two recensions, N and S, read 36^{ad} in two different ways. The facts that the reading, शक्रस्याऽऽरणप्रस्थितो जनमेजय, is more or less uniform in the S manuscripts and that it yields to at least some kind of interpretation would indicate that that reading was substituted by S for the original reading which had somehow become unintelligible. As for the reading in N (which shows some slight variants in individual manuscripts), it may be said that it represents the *textus difficilior* and is, therefore, presumably nearer to the original text. The difficulty is, however, created by the second word in 6 36^{ad} as read by the different N manuscripts. The reading उदस्य (gerund of *udasyati*, causal of the root *am*, with *ut*?) is recorded by a majority of N manuscripts (V₁ B₂ s D₂ 4-10). But that word, particularly when connected with चरण (or शरण or वरण), does not make any sense. The same can be said of उदस्य (recorded by D₁ s). उदस्य (B₁ s 4 D_n) is obviously the result of an attempt to substitute a simpler and more commonly used word, but, so far as its meaning is concerned, that word too cannot be suitably fitted into the context. The word is, therefore, emended to read उदस्य*. With this emendation, the passage (6. 36^{ad}) may roughly mean "Having lifted up or pushed away (*udasya*) the foot of Śakra, Janamejaya proceeded (*prasthito*) (with his sacrifice)". This may have a reference to the serpent-sacrifice performed by Jana-

¹ See the description of M₁ under "Detailed Account of the Manuscripts"

mejaya It is said that, through fear of death, Taksaka took refuge in Indra's abode (1 51 5) Indra promised him protection (1 51 7) The great serpent lay on Indra's *utariya*, presumably at the latter's feet Greatly enraged, Janamejaya asked his officiating priests to drag Taksaka down and offer him into the sacrificial fire, if necessary together with Indra (1 51 11) The emended उदस्य* may thus yield some sense It may also be pointed out that उदस्य* could be easily misread as उदस्य or even as उदान्य

One has, however, to confess that all this explanation is by no means satisfactory and that it merely exemplifies the dictum *sthitasya gatis cintaniyā* It may, indeed, be asked Can this passage be at all understood as alluding to Janamejaya's *sarpasattra*? In the present adhy of the *Anusū-ānapan*, Bhīṣma is discussing the relative potency of fate and personal enterprise In the course of this discussion, he quotes the examples of various valiant personages belonging to the past,¹ in whose lives fate had prevailed over personal valour Obviously, therefore, the Janamejaya referred to in 6 36⁴ cannot be the Janamejaya who performed the *sarpasattra* The *sarpasattra* was performed very much long after Bhīṣma's instruction to Yudhiṣṭhira embodied in the *Anusū-ānapan* Moreover, the incident mentioned in 6 36⁴ (*divyastrinām vadham Irtvā*) is nowhere mentioned in connection with the episode of the *sarpasattra* As suggested above, the Janamejaya of 6 36⁴ must have preceded Yudhiṣṭhira Indeed, he was an ancestor of Yudhiṣṭhira² According to the genealogy given in *Harivaṃśa* 23 109 ff, he was a grandson of Kuru and lived nearly ten generations before Yudhiṣṭhira A brief history of this Janamejaya occurs in *Śatapatha-Br* 13 5 4, *Mahābhārata* 12 146-148, and *Harivaṃśa* 22 7-12 (Crit Ed) Janamejaya is said to have once become guilty (according to 12 146 3, unknowingly) of *brahmahatyā*³ As the result of this grave sin, he became *lohagandhuḥ*⁴ and was abandoned by his people (*IV* 22 10) The *Harivaṃśa* adds (22 5-8) that, on account of Garga's curse, Janamejaya lost the *divya ratha*, which Śakra had presented to Yayāti, which, in course of time, had become the property of the Paurava rulers, and which Janamejaya had accordingly inherited⁵ Thereupon Janamejaya sought protection

¹ Cf the word *purā* occurring in 6 30, 31, 38

² On one occasion, Valampyana tells Janamejaya (of the *sarpasattra* fame)

शत्रुणे तव वंशेऽन्मिन्द्रावेव च परीक्षितौ ।

नीमसेनाग्रयो गजन्दावेव जननेन्द्यौ ॥ *IV* 23 113 (Crit Ed)

³ Details regarding this *brahmahatyā* are not to be found anywhere *Śatapatha-Br* 13 5 4 1 merely speaks of *pāpalatyā* and *brahmahatyā* *IV* 22 9 says that Janamejaya had killed the young son of Garga In 12 146 8⁴, Janamejaya is referred to with the words वना पापस्य नरतो च्छाहा विनिहागत

⁴ That is to say, he began to smell of blood, 12 146 10 says नधिरस्येव ते गन्धः शवस्येव च दशनम् । अशिवः शिवसंकाशो मृतो नीवद्विवाद्यनि

⁵ At some places, this *ratha* is said to have been presented to Yayāti by Śakra or Rudra or Brahmā Did the S manuscripts have in mind this association of Janamejaya with the *ratha* presented by Śakra when they read 6 36⁴ as शत्रुन्वाय रणेस्ये विष्टितो जननेन्द्यः? Another incident, in which Janamejaya (it is, however, not clear which Janamejaya is intended here) and a chariot are involved, is mentioned in 13 App I 14B lines 18-19 क्षात्रियः हृष्टः दिव्यं यानं च जननेन्द्यः । ब्राह्मणान् च गा दत्त्वा गतो लोकाननुत्तमान् But Śakra does not

from the sage Indrota Śaunaka. The latter made him perform an *akṣamedha*. As the result of this sacrifice, Janamejaya is said to have been freed from the sin of *brahmahatyā*¹. The stanza under consideration (6 36) seems to refer to this episode. Here a suggestion may be hazarded, namely, that 36^{ab} originally read as शक्रस्योतस्य चरण प्रस्थितो जनमेजय. Janamejaya is said (6 36^a) to have committed the sin of killing some Bīhmana females. As pointed out in an earlier context, the details of this part of Janamejaya's story are nowhere clearly given. Nevertheless, the words द्विजस्त्रीणां वध कृत्वा could as well be connected with the word शृणुहा used by Indrota in 12 146 8^a with reference to Janamejaya². With a view to finding out some means of redeeming himself of this sin, Janamejaya approached Indrota. शक्रस्योतस्य in the reading suggested above may be understood as a paraphrase of इन्द्रोतस्य³. The passage (6 36^{ab}) may then be freely translated as follows: "Having committed the sin of killing Bīhmana females, Janamejaya went to or sought refuge at (*prasthito*) the feet (*caranam*) of Śakrota, that is to say, of Indrota"⁴. What Bhīṣma wants to convey is that it was on account of his adverse fate that such a valiant and noble person as Janamejaya became culpable for a sin which (according to 12 146 3) he had committed quite unwittingly and was thereby reduced to the pathetic condition of having to surrender himself to the mercy of Indrota. It is not unlikely that, in course of time, शक्रस्योतस्य became unintelligible, and was first of all changed to शक्रस्योदस्य (the passage having been misunderstood as alluding to the *sarpasattra* of Janamejaya, the descendant of the Pāndavas) Later उदस्य presumably came to be misread as उदस्य or उदाम्य or to be altogether changed to उद्गम्य. The S manuscripts got out of the difficulty created by शक्रस्योतस्य by reading 6 36^{ab} quite differently

(2) 75 10^c. At the very outset, it may be pointed out that here a correction needs to be made in the constituted text. It should read क्षितौ राध प्रवह * शश्वदेव⁵. The reading राध प्रवह *, as such, is not given by any manuscript. However, the component -प्रवह

figure there. Incidentally it may be added that a more or less similar reference occurs in 12 226 24 (सावित्री कुण्डले दिव्ये शरीर जनमेजय) where Janamejaya is said to have surrendered his own body

¹ In the crit. note on 13 6 36, it is said that a reference to Janamejaya's *brahmahatyā* occurs in *Śatapatha-Br.* 13 5 3 5. However, it actually occurs in *Śatapatha Br.* 13 5 4 1. In *Śatapatha Br.* 13 5 3 5, Indrota Śaunaka who made Janamejaya perform the *akṣamedha* has been referred to

² It may be assumed that 12 146 3, 8 and 13 6 36^c refer to the same event in the career of Janamejaya who was an ancestor of the Pāndavas. Nilakantha commenting on 6 36-37 says पापमपि तेजीयसा न दोषाय शत्याह शक्रस्योति दाम्भ्याम् । चरण द्विजस्त्रीदूषणरूपं कर्म कृत्वा प्रस्थित इति संबन्ध. Some commentators take — obviously wrongly — Indra to be the perpetrator of द्विजस्त्रीणां वध

³ Indrota (Indra + *ūta* from the root *av*) literally means "one protected or favoured by Indra", *śakrasyoṭasya* (*śakrasya* for *śakrena* — gen. for instr. is not unusual — *ūṭasya*) would mean "of one who is protected or favoured by Śakra", that is, of Indrota

⁴ Of 12 146 7 वरिष्यमाण इन्द्रोत शौनक संश्लितव्रतम् । समासाद्योपजग्राह पादयोः परिपीडयन् ॥

⁵ The crit. app. will also have to be modified in accordance with this correction

(*v l* -प्रवह) may be regarded as having been supported by manuscripts belonging to almost all versions except G Its authenticity may, therefore, be generally accepted. The difficulty arises in regard to the first member of that compound word रोम्य (for राय -) occurs in all S manuscripts except T₁, but it occurs in none of the N manuscripts Among the N manuscripts, most of the manuscripts belonging to the D version have (as against the other manuscripts of the N recension) ऋक्च- (for राय -)¹ Neither of these two readings, रोम्य and ऋक्च-, can have been genuine Moreover, neither seems to go well with प्रवह As for the reading preserved in the third group of manuscripts, namely, V₁ B Dn D₈ 10, it (नेव- [रोह]) may be said to have been influenced by the N recension through V₁ B Dn and by the S recension through D₁₀² It may, therefore, be argued that that reading can be regarded as being nearer to the original reading It may be suggested that 75 10^c originally read क्षिती रायप्रवह ऋक्षदेव The *usarga* before प्र of प्रवह is retained by the *v l* रोह प्रवह in B₂ 4 Dn₁ D₈ 10 The cows represent the flow (-प्रवह) of food or nourishment (राय -) on the earth in the form of milk Some confusion seems to have arisen because रायम् was a peculiarly Vedic word and was rarely used in the sense of food or nourishment in the post-Vedic literature Since this stanza (75 10) related to cows it would be understandable if one thought of ओयम् (=udder) more naturally than रायम्, and read क्षितेरौच प्रवह (क्षिते ओय प्रवह) and then misread क्षिते रोचप्रवह It may be added that the stanza was intended to be of the nature of a *mantra*, and that, therefore, the occurrence in it of a Vedic word like रायम् would be quite appropriate

(3) 75 11^c आज्ञाता मे *वृद्धीगथय वृ³ The manuscripts give a bewildering variety of *v l* in respect of this passage The emendation here merely represents the result of an attempt to derive out of that near-chaos a reading which would yield some reasonable sense and which would suit the context and the *mantra* style of the stanza

[After line 2386 in 13 App I No 15, the ref नारद* needs to be inserted though it is not given by any manuscript The reason for this emendation is quite obvious]

CONSPECTUS OF THE ANUSĀSANAPARVAN⁴

(1)⁵ The *Anusāsanaparvan* opens with Yudhiṣṭhira's declaration that, even after the instruction imparted to him by Bhīṣma (*Śāntiparvan*), he has not been able to regain the peace of mind which he had lost on account of his guilty conscience arising

¹ क्षितावृद्धी- in D₁ 6-9 presumably represents a misreading of क्षितावृद्धी, and -प्रवाहा in D₁-3 of -प्रवहा

² It has already been pointed out above that D₁₀ rather belongs to the S recension

³ In the printed text on p 411, there should have been a wavy line under आज्ञाता मे

⁴ A special feature of the constituted text of this *parvan* is that broad subject headings are given in the top left hand corner of each odd numbered page These subject-headings are, however, not necessarily identical with the *adhyāya*-names given in some of the manuscripts

⁵ This and the following are the numbers of *adhyāyas* in the crit ed

out of the conviction that he alone had been responsible for the tragic catastrophe of war. He is particularly unhappy at the pitiable condition to which Bhīṣma has been reduced on account of him. Therefore, Bhīṣma resumes, so to say, his teaching with a view to bringing solace to Yudhiṣṭhira's afflicted heart. He tells Yudhiṣṭhira that no one in the world can follow the dictates of his own free will, that every one is but a tool in the hands of destiny which operates in a very subtle manner. To illustrate this universal truth, Bhīṣma narrates to Yudhiṣṭhira a story in which Gautamī, Mrtyu, Lubdhaka, Saipa, and Kāla are involved. The old Gautamī's son was bitten by a serpent. The Fowler wanted to punish the serpent for the infanticide. But Gautamī asked him to leave the serpent alone, arguing that every one had to submit to what was destined for him and that her son was not going to revive even if the serpent was killed. The serpent also insisted that when he bit the child he had not acted of his own free will but that Mrtyu (Death) had impelled him to do so. Mrtyu, on his part, confessed that he too was not independent and that, being subservient to Kāla, he had to see that everything happened as ordained by Kāla or Destiny. Bhīṣma emphasises the moral of this story by pointing out to Yudhiṣṭhira that neither he nor Duryodhana is responsible for what has happened. No one can have avoided what had been destined to happen. Human beings—indeed, all creatures—are subject to the subtle workings of the omnipotent destiny. Thereupon, Yudhiṣṭhira's perturbed feelings are soothed and he prepares himself to ask further questions to his grandsire. (2) Yudhiṣṭhira asks Bhīṣma "Has any householder conquered Mrtyu, and, if so, by practising which virtue?" In reply to this question, Bhīṣma narrates how Sudaisana and Oghavatī, living in Kurukṣetra, had overcome Mrtyu through the observance of *atithidharma* (hospitality due to guests). He concludes that, for a householder, there is no greater divinity than a guest. (3) The next question of Yudhiṣṭhira relates to the career of the sage Viśvāmitra. The state of being a Brāhmana is known to be unattainable by the three lower social orders. How was it then that Viśvāmitra, who had been born a Kṣatriya, became a Brāhmana? Yudhiṣṭhira incidentally recounts various exploits of Viśvāmitra, such as killing Vasiṣṭha's 100 sons, creating *yātudhānas*, founding the race of Kuśikas, adopting Śunahśepa, sponsoring Tṛiṣamku, transforming Rambhā, who had disturbed his penance, into a rock, etc., and asks how he could become a Brāhmana in the same life. (4) The story of how Viśvāmitra attained *brāhmanya* is told in adhy 4. The sage Rciḱa had given two separate *carus* to his wife Satyavatī and her mother (Gādhi's wife), by consuming which the former was to have given birth to a Brāhmana and the latter to a Kṣatriya. But the *carus* were exchanged, Satyavatī's mother ate up the *caru* in which Rciḱa had put *brahman* and consequently gave birth to Viśvāmitra, who, through Rciḱa's favour, became a Brāhmana and a progenitor of a Brāhmana family. The sons of Viśvāmitra who became *gotralakṣṇas* are enumerated in the concluding part of this adhy. (5) Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira that kindness of feelings, compassion, or sympathy (*anukrośa, anṛśamsya*) is the greatest of virtues. This he illustrates by the story of

a parrot who, instead of abandoning a tree which was drying up, preferred to stay on and languish with the tree which had given him refuge all through (6) The sixth adhy seeks to answer the perpetual question regarding the relative power and efficacy of destiny and human effort. Though Bhīṣma seems to be inclined to attach greater weight to *puruṣalāra*, he concludes that success in any enterprise results from the joint operation of good luck and exertion (7) The topic set forth for discussion in this adhy pertains to the fruits of all good deeds. One of the points made by Bhīṣma in this connection is that one experiences the fruits of his actions in the same physical form and in the same condition in which he actually performs those actions. He also enumerates the fruits of different actions — there being, however, no rational connection between an action and its fruit (8) Bhīṣma speaks of persons who are worthy of worship and salutation. He says that he cherishes the Brāhmanas more than any other dear and respectable persons. The Brāhmanas are to the Kṣatriyas what husbands are to wives. Incidentally Bhīṣma gives an interesting explanation of why a Kṣatriya (and not a Brāhmana) becomes the lord of the earth (9) One who promises gifts to Brāhmanas but fails to implement that promise will have all his hopes rendered barren. This teaching is illustrated by the story of the jackal and the ape (10) An interesting point is raised by Yudhiṣṭhira in this adhy. Is one, who imparts instruction to a person belonging to a lower social order, culpable? Bhīṣma's answer is, of course, in the affirmative. He narrates how a Rṣi, who instructed a Śūdra in connection with *mādalla*, lost the fruit of all his penance and was reborn as a Putohit, that is, as a person of a lower status. A Brāhmana is bound to come to grief by imparting instruction to a Śūdra or by receiving instruction from a person of a lower order. (11) "Where does Śrī (glory) reside?" Rukminī had asked Śrī herself in the presence of Lord Kṛṣṇa, and Śrī had replied that her abode was the person who was diligent and virtuous and who was endowed with beauty, grace, bravery, learning, industry, devotion, etc.

(12) In the twelfth chapter, Yudhiṣṭhira introduces a strange topic, and that too rather abruptly. He asks Bhīṣma "In the act of coition, who derives greater pleasure—man or woman?" Bhīṣma narrates to him the story of the royal sage Bhangāsvana, who, through Indra's machinations, was transformed into a woman. Later, Indra offered to restore to him his manhood, but he preferred to remain a woman, for, he confessed, in the sexual union his pleasure when he was a woman was far greater than when he was a man.

(13) If one wishes to have a smooth passage in this and the other world, Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira, one should avoid ten sins, namely, three of the body, four of the speech, and three of the mind (14) Yudhiṣṭhira entreats Bhīṣma to enumerate the names of Lord Śiva. Bhīṣma, on his part, implores Kṛṣṇa to do so. Before, however, doing so, Kṛṣṇa tells him how he was privileged to have the direct sight of Śiva when he had been practising penance for a son from his wife Jāmbavati. As a matter of fact, it was Upa-

manyu who directed Kṛṣṇa to Lord Śiva. Upamanyu told Kṛṣṇa that many persons like Hiraṇyakaśipu, Vidyutprabha, Śatamukha, and Svayambhu Brahmin had propitiated Śiva and had obtained boons from him. Indeed, Upamanyu himself was blessed by Śiva. He told Kṛṣṇa how this had happened – how Lord Śiva had manifested himself before him, how he had recited a *stotra* in praise of Śiva, and how, thereupon, Śiva had granted him the desired boons. (15) Continuing his story, Kṛṣṇa tells Bhīṣma and others how Upamanyu gave him certain *mantras* and personally initiated him, how at the end of five months of penance he saw Śiva and praised him, and how finally Śiva and Umā granted him boons. (16) When this news was conveyed to Upamanyu, he spoke to Kṛṣṇa about the sage Tandin who had practised *tapas* for 10,000 years and had thereby propitiated Śiva. Tandin had gone over to Upamanyu's hermitage and had taught him the thousand names of Śiva. (17) Upamanyu recited the *Śivasahasranāmastotra* before Kṛṣṇa. It is reproduced in adhy 17. (18) The eighteenth adhy. recounts how various sages, including Vyāsa, Vālmiki, Jāmadagnya, Jaigīṣavya, Gārgya, Parāśara, and Gālava, had benefitted by the praise of Lord Śiva. Through the recitation of the *Śivasahasranāmastotra* the four social orders also will enjoy all the advantages in conformity with their position and status.

(19) Introducing another topic, Yudhiṣṭhira asks Bhīṣma “What does *sahadharma*, in connection with marriage, signify?” As usual, Bhīṣma answers this question by means of an illustrative story. Aṣṭāvakra desired to marry Vadānya's daughter Suprabhā. Vadānya agreed, but he asked Aṣṭāvakra to go to the northern quarter, learn from whatever he saw there, and then come back and marry Suprabhā. (20) Thereupon, Aṣṭāvakra went to Dhanada's region and lived there for one *divya* year enjoying all kinds of pleasures. Proceeding further, he reached a house which was more resplendent than Dhanada's. There he saw an old lady who sought sexual union with him, promising to give him in return all the good things which he saw there. (21) But Aṣṭāvakra stoutly resisted her persistent demands, which were accompanied by various kinds of arguments, on the plea that they were not married to each other. The old lady then offered to marry him. Aṣṭāvakra too came to be in a way attracted to her since she had transformed herself into a young lady. There was a conflict in his mind. Should he marry that lady or remain loyal to Vadānya's daughter? Eventually he decided in favour of the latter alternative. (22) The lady then told Aṣṭāvakra that she was really *Uttarā Dil* and that she had devised the whole incident to show him that even old women had sexual urge. Aṣṭāvakra had exhibited remarkable self-control, and all gods were therefore pleased with him. Vadānya wanted to test his conjugal integrity, and he acquitted himself quite creditably in the test. Aṣṭāvakra then returned, and Vadānya gave him his daughter in marriage.

(23) Yudhiṣṭhira now asks “Who are worthy of gifts?” Bhīṣma replies “Those who follow their prescribed vocation (*virtu* or *dharma*)” He then goes on to explain how a stranger, a learned man, a relative, a practiser of penance, and a performer

of sacrifices become worthy donees. In this connection, he quotes the view of Prthvī, Kāśyapa, Agni, and Mārkaṇḍeya. Other points clarified by him include those which relate to the indications of *dharma*, the highest purity, the proper times to practise *dharma*, *artha*, and *līma*, the virtues and vices, etc. (24) The subject of this adhyāya is the religious practices relating to gods and *pitars* with particular reference to the gifts to be made in connection with them. Bhīṣma gives details about the times for these two kinds of practices, the persons worthy of being invited on those occasions, the duties of the officiating priests, the order of rites, the merits and demerits of the donors and the donees, etc. (25) "When does one, without actually killing a Brāhmana, become liable for *brahmahatyā*?" In answering this question of Yudhiṣṭhira, Bhīṣma reports what Vyāsa had told him on the subject. That person becomes guilty of *brahmahatyā*, who, having invited a Brāhmana to his house for alms, refuses to give him anything, or who deprives an innocent Brāhmana of his means of livelihood, or who cuts out water intended for cows, or who does not marry his daughter to a suitable bridegroom, or who perpetrates similar other heinous acts.

(26) In this adhyāya, Bhīṣma quotes Angiras on the subject of holy rivers and the fruits acquired by bathing in them. (27) While Bhīṣma is lying on his bed of arrows, Yudhiṣṭhira and his brothers wait upon him. Various sages come there to pay their regards to Bhīṣma. After their departure, the Pāṇḍavas worship Bhīṣma, when in the course of conversation the former ask the latter as to which regions are most sacred. Recounting the dialogue on the same subject between Śiloūchavṛtti and Siddha, Bhīṣma emphasises that those regions through which the Gangā flows are truly sacred. Nothing is religiously more efficacious than living by the side of the Gangā or bathing in the Gangā or drinking the water of the Gangā or practising penance on the banks of the Gangā.

(28-30) Through the episode of Matanga narrated in these three adhyāyas, Bhīṣma wants to impress upon Yudhiṣṭhira's mind that *brāhmanya* is difficult to attain. One is born a Brāhmana only after having lived successively for a long number of years through many forms of life (*yonis*), such as animal, *pullasa* or *candāla*, Śūdra, Vaiśya, Kṣatriya, Brahmabandhu, and Kāṇḍaprṣṭha. That is what Indra told Matanga who, though a *candāla*, persisted in severe penance with a view to winning *brāhmanya*. (31) However, there are instances of Kṣatriyas becoming Brāhmanas. One such is that of Viśvāmitra. Bhīṣma now narrates how the Kṣatriya Vītahavya also became a Brāhmana. There were frequent clashes between the families of Haryaśva of Kāśī and Hehaya of Vatsa. In one of the battles, Pratardana, the son of Divodāsa of Kāśī, defeated Vītahavya of the Hehaya family of Vatsa. The latter sought refuge in Bhṛgu's hermitage. Pratardana followed him there and asked the sage to hand over Vītahavya to him. With a view to protecting Vītahavya, Bhṛgu told Pratardana that there was no Kṣatriya in his hermitage. Thereupon Pratardana, who knew that Vītahavya was there, declared that his purpose was served since Vītahavya had abandoned his *varna*. Through

Bhṛgu's words, the Kṣatriya Vītahavya thus became a Brahmarṣi. Vītahavya's son was Gṛtsamada. Bhīṣma enumerates the descendants of Gṛtsamada (32). In this adhy., Bhīṣma reports to Yudhiṣṭhira a dialogue between Nārada and Vāsudeva, by way of answering his question regarding the persons who deserve to be revered. According to Nārada, those who worship gods, who are rich in penance and well-versed in Veda, who are sacrificers and teachers, etc. — such persons are entitled to respect and worship (33). Answering another question of Yudhiṣṭhira, Bhīṣma tells him that reverence to and protection of the Brāhmanas is the foremost duty of a king (34). Continuing he says that the Brāhmanas are really responsible for the security of the country. The Brāhmanas have always prevailed over the Kṣatriyas, as, for instance, Bhṛgu over Tāla-janghas, Angīrasas over Nīpas, and Bharadvājas over Vaitahavyas. All knowledge is ensconced in the Brāhmanas. When Vāsudeva had asked Mother Earth as to how a householder could remove his sins she had mentioned the service of the Brāhmanas as the only remedy (35). A Brāhmaṇa is great by birth. He has the power to bless and to curse. Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira that there are various categories of Brāhmanas, such as *śiṃhasattva*, *vyāghra-sattva*, etc. On account of the absence of Brāhmanas among them, many tribes have become *vr̥śalas*. Indeed, the Brāhmanas are the reason why gods are gods, and demons demons (36). Śakra, in the disguise of an ugly decrepit Yati, asked Śambara how he had become foremost among his people. Śambara's reply was that he always followed the advice of the Brāhmanas and did not entertain any ill feelings for them. Incidentally, he further told Śakra that the Brāhmanas attained *siddhi* by means of *tapas*.

(37) Yudhiṣṭhira again reverts to the question of persons worthy of gifts. A stranger or a person who has lived with one for a long time or a person who has come from afar — all the three deserve gifts. One should give to a person whatever he desires, but without thereby causing any discomfort to one's dependants. Of course, certain types of Brāhmanas are to be deliberately avoided.

(38) An interesting topic is broached by Yudhiṣṭhira in this adhy., namely, the disposition of women whose fault has become notorious. In this context, Bhīṣma repeats the discourse between Nārada and Pañcacūdā in which the latter had asserted that a woman possessed only blemishes, the most serious of them being her excessive attachment to sexual pleasures (39). Yudhiṣṭhira seems generally to agree with this view. He confirms that women deceive men, that they transform truth into falsehood and *vice versa*, that their conduct is such that the Aṛthaśāstra may have been modelled on it. How is it that, in spite of all this, men are seen to be infatuated by them? How are women to be restrained and protected? (40) Bhīṣma also agrees that this view regarding the character of women is correct. He then narates to Yudhiṣṭhira the episode of Vipula. India was greatly enamoured by the beauty of Ruci, the wife of Devaśarman. Once, when Devaśarman was busy in connection with the performance of a sacrifice, he asked his pupil Vipula to guard Ruci against India. With a view to being able to do so

effectively, Vipula entered Ruci's body, limb for limb (41) He frightened away Indra when the latter tried to make advances towards Ruci When this was reported to Devaśarman he was pleased with Vipula (42) Later when Vipula was on his way to Campā, he saw a couple engaged in a quarrel in which oaths referring to Vipula's evil fate were uttered He also saw six persons playing dice and uttering similar oaths Vipula suspected that all that was due to the fact that he had not reported to his preceptor his having entered the body of Ruci (43) But, in the end, Devaśarman pardoned his pupil, for, he had done all that in good faith and for a good purpose

(44-46) The next three adhyāyas deal with the rules governing marriage (*vrāhadharmas*) In this connection, various topics are discussed, such as, types of marriage, bride's age at marriage, negotiations for marriage, *sulla* (in which context Bhīṣma narrates how he had brought two maidens as brides for Vicitravīrya), *nyoga*, inheritance, and the desirability of honouring women under any circumstances (47) Further details about the division of patrimony are given here In this connection, various kinds of sons are mentioned (48) The theme of adhy 48 is the *anuloma* and *pratiloma* marriage and the origin and nature of mixed castes In the course of this discussion, Bhīṣma makes the following two points The social order to which one belongs is to be known from one's behaviour Similarly one can elevate oneself in the social order by means of good conduct (49) The various kinds of sons are further discussed Incidentally, the question of the *samskāras* to be performed in respect of *Irta*, *lānīna*, and *adhyūdhaja* sons is also mooted and discussed

(50) Yudhisthira now asks three questions What kind of attachment springs from seeing? What kind of attachment springs from living together? What is the blessedness of cows? Bhīṣma answers all these questions by narrating to Yudhisthira the Nahuṣa-Cyavana-legend While Cyavana was practising penance in water, he developed great friendliness with the fish Once upon a time some fishermen caught in their net Cyavana himself surrounded by the fish The fishermen wanted to recompense for their unconscious guilt But Cyavana refused to desert the fish with whom he had lived so long The whole matter was then referred to Nahusa (51) Cyavana asked Nahusa to purchase him (together with the fish) from the fishermen by paying an adequate price But whatever price Nahusa offered naturally fell absurdly short of the intrinsic worth of the eminent sage Eventually the matter was satisfactorily settled by an ascetic who had come to Nahusa He told Nahusa that Brāhmaṇas were verily invaluable, that so too were cows, and that, therefore, a Brāhmaṇa could be exchanged only for a cow Thereupon Nahusa offered to purchase Cyavana for a cow Cyavana was greatly pleased with the deal The adhy ends with the praise of cows by Cyavana

(52) The next five adhyāyas contain the account of Rāma Jāmadagnya Cyavana Bhārgava could foresee the blemish which was going to be attached to his family on

account of the fact that a member of his family would have the temperament of a Kṣatriya. He, therefore, wanted to burn up the entire race of Kuśikas who were going to be responsible for this misfortune. So he went to Kuśika and told him that he would like to live in his house and observe a vow. All arrangements were then made, and Kuśika and his wife dutifully attended to all his needs. After a period of twenty-one days, Cyavana suddenly disappeared (53). When Kuśika and his wife returned home after a futile search for him, they found him lying in his bed in their house itself. After some time, Cyavana again disappeared and reappeared. He set fire to several things. But Kuśika did not get enraged by Cyavana's whimsical behaviour. On the contrary, he tried to keep everything in readiness for the sage. For fifty days Cyavana drove in a chariot to which Kuśika and his wife had been yoked. In the end, Cyavana was pleased with the service of the couple and offered them a boon. He stopped on the bank of the Gangā and asked Kuśika and his wife to return to the capital. They were to come back to him the next day (54). Next morning, having reached the place where Cyavana had left them, they saw a magnificent palace which afforded all kinds of celestial pleasures. They also saw Cyavana sleeping on a golden couch. But when they approached him, they found that Cyavana and the couch had disappeared. Cyavana thus demonstrated to them that *tapas* was superior to everything else (55). On being asked what all his recent doings really meant, Cyavana told Kuśika that he had wanted to destroy his family in order to avoid the *kulasankhara* that was destined to occur in the family of Bhrgus. But Kuśika's exemplary behaviour in the face of the varied annoyance caused by Cyavana had defeated the latter's purpose. Cyavana told Kuśika that his grandson would be a Brahmarshi through the help of Bhrgus (56). Jamadagni of the Bhrgu family would marry the grand-daughter of Kuśika. They would give birth to a son — Parasūrama — who would adopt the Kṣatriya way of life. On the other hand, a son would be born to Gādhi of the Kuśika family, namely Viśvāmītra, who was sure to become a Brahmarshi.

(57) Yudhiṣṭhira is remorseful on account of the catastrophic consequences of the war. He fears that the Pāṇdavas will go to hell for this sin. He wants to practise penance, and, therefore, seeks Bhīṣma's advice. Bhīṣma tells him about the fruits of different kinds of *tapas*, and more particularly of *dāna*, and finally asks him not to entertain any idea of renunciation (58). The topic which Bhīṣma elaborates in this adhyāya is the different kinds of gifts and their fruits. He tells Yudhiṣṭhira that *dāna* is the best kind of sacrifice. He also tells him that the foremost duty of a Kṣatriya is to protect and serve Brāhmaṇas (59). Gift given to a Brāhmaṇa who does not ask for it is indeed far superior to the one given to a Brāhmaṇa who asks for it. The firmness of a Kṣatriya is seen in the protection that he offers to others, the firmness of a Brāhmaṇa is seen in not asking for anything even when he is in urgent need (60). Bhīṣma further points out to Yudhiṣṭhira that *dāna* is superior to *yajña* in that the former is an end in itself while the latter is merely a means to an end. Helping needy Brāhmaṇas is superior to sacrifices like Rājasūya and Aśvamedha. A king has to share a portion of the sins

committed by the subjects who are not well protected. He also enjoys the fruits of a portion of the *punya* of the subjects who are well protected by him

(61) “ Which of the various kinds of gifts that are recommended is the best ? ” To this question of Yudhiṣṭhira, Bhīṣma replies that *bhūmidāna* (gift of land) surpasses all other gifts. That is what Brhaspati had told Indra. (62) Quoting Nārada, Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira that food is the best gift which a king can make to a Brāhmaṇa. (63) Yudhiṣṭhira now asks Bhīṣma about the constellations under which gifts should be made. Recounting to him the conversation between Nārada and Devakī, Bhīṣma explains to Yudhiṣṭhira which specific gifts should be made under which specific constellations and what their fruits would be. (64) In this adhy, Bhīṣma quotes the views of various persons regarding the best of the *dānas*. (65) Bhīṣma expatiates on the fruits of the gift of shoes, of sesame, of a piece of ground (through the legend of Brahmā giving a piece of ground to gods for the performance of sacrifice), of a house, of cows, of bulls, and of food. (66) He emphasises that no gift is superior to that of food and water. (67) On being further asked by Yudhiṣṭhira on the subject, Bhīṣma narrates to him the story of Yama and Śarmin. Yama had elaborated to the latter on the theme of various kinds of *dānas* such as of sesame, water, lamps, jewels, and clothes. (68) Yudhiṣṭhira again expresses curiosity about *bhūmidāna*. Bhīṣma says that one should make gifts of the three things denoted by the same word (*go*), namely, cow, earth, and speech. Particularly cows should be given away to learned Brāhmaṇas having many sons. The person and property of a Brāhmaṇa should never be violated.

(69) In confirmation of what he has said in the concluding part of the preceding adhy, Bhīṣma narrates to Yudhiṣṭhira how Nrga suffered ignominy for usurping the property of a Brāhmaṇa — though quite unconsciously. A Brāhmaṇa's cow had once strayed among Nrga's cows, and was through mistake given away to another Brāhmaṇa together with the other cows. After Nrga had died he was made to suffer for this lapse on his part. He was condemned to live as a lizard for 1,000 years, at the end of which period he was to be blessed by Vāsudeva and then go to *svarga*. (70) Yudhiṣṭhira desires to know from Bhīṣma something more about the fruits of the gift of cows. Bhīṣma narrates to him the legend of Uddālaka, his son Nāciketa, and Yama. Once upon a time, Uddālaka being annoyed with his son's carelessness cursed him with the words *yamam pa-ya*. At that very instant, Nāciketa fell down. Uddālaka repented, and Nāciketa was revived by means of his father's tears. On being asked what had happened in the mean time, Nāciketa told his father that he had gone to the region of Yama. Yama had taken him round to the various worlds to which the virtuous became entitled. Yama had further told him that the regions which had rivers of milk and ghee were meant for those who gave away *gorasa*. He had said that the right kind of cows should be given away to the right kind of people, and at proper time and according to the proper procedure. Yama had also explained to Nāciketa the significance of *ghṛta-dhenu*,

tila-dhenu, and *jala-dhenu* (71) With a view to satisfying Yudhiṣṭhira's curiosity regarding *goloka*, Bhīṣma repeats to him the dialogue which Brahmā and Indra had on that subject (72) On that occasion, Brahmā had described to Indra how *goloka* was to be attained He had also described the various fruits of the gifts of cows (73) He had particularly emphasised that whoever stole a cow knowingly or sold her for profit was liable to dire punishment.

(74) Bhīṣma describes to Yudhiṣṭhira the fruits accruing from different *vratas*, *nyamas*, *svādhyāya*, etc (75) The subject of this adhy again is *gopradāna*. Bhīṣma refers to the dialogue between Māndhātṛ and Brhaspati in which the latter had laid down the detailed procedure of *gopradāna* Bhīṣma also enumerates various kings who have attained to *svarga* through gifts of cows (76) Continuing the discussion about the gift of cows, Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira of the specific fruits obtainable through the gifts of specific kinds of cows In connection with the gift of *kapilā*, there occur the legends of Śiva's accepting the bull as his emblem and of gods glorifying Śiva as *Pasupati* (77) In the context of the gift of cows is also narrated the story of Vasiṣṭha and Saudāsa. In reply to Saudāsa's question as to what was the most sacred thing to be recited, Vasiṣṭha recited the 'Upaniṣad of cows' He spoke of the *gomati vidyā* and the *gomati mantras*. (78) Vasiṣṭha further told Saudāsa how cow-dung came to be used by gods and men in purificatory rites He also enumerated the fruits of the gifts of various kinds of cows such as *kapilā*, *rohini*, *śabalā*, *svetā*, *kr̥ṣṇā*, *dhūmrā*, etc (79) Continuing Vasiṣṭha asserted that there was nothing more meritorious than *godāna* Cows sustained *yajña* by means of the different parts of their body (80) Bhīṣma states that nothing is more sacred than cows, and endorses this statement by pointing out that, in by-gone days, Vyāsa too had impressed this point on Śuka. (81) Yudhiṣṭhira now asks Bhīṣma about the belief that Śrī resides in cow-dung Bhīṣma tells him of how Śrī wanted to make her home among the cows, how the cows refused to entertain her because she was fickle, how Śrī implored them to accommodate her in any part of their bodies (howsoever repulsive it might be), and how the cows finally relented and permitted her to remain in their dung and urine (82) Bhīṣma again speaks of the religious importance of giving away cows Indra once asked Brahmā why the world of cows was situated above the world of gods. Brahmā told him that cows were superior to gods in that they sustained people in various ways Dakṣa's daughter Surabhī (the Mother Cow) practised penance without any ulterior motive in view Brahmā was pleased and granted her a boon that she would be immortal and would live above the three worlds and that her sons and daughters (bulls and cows) would help mankind in various ways

(83) "Why is the gift of gold so much valued?", asks Yudhiṣṭhira Bhīṣma describes to him how gold originated While performing *śrāddha* on the bank of the Gangā, Bhīṣma happened to show his mastery over all the minute details of the ritual procedure The *pitars* were greatly pleased and asked him to give away gold at *śrāddha*, so that they might be purified. In connection with the giving away of gold, Bhīṣma also narrates

the story of Paraśurāma Paraśurāma had annihilated the Kṣatriya race twenty-one times and had performed Aśvamedha, but had even then not secured the "lightness" of the soul He, therefore, asked the sages as to what was the greatest purifier On behalf of the sages, Vasīṣṭha told him how Śiva's semen (which was *tejas*) once got mixed up with Agni (who also represented *tejas*) At that time, the demon Tāraka was harassing the gods (84) Pārvatī had cursed the gods that they would have no children But Agni was not there when this curse was pronounced So Brahmā told the gods that Agni would procreate from Gangā, through Śiva's semen which had got mixed up with him, Kārttikeya who would destroy Tāraka This legend incidentally accounts for the frogs losing their sense of taste, the elephants having their tongues bent back, the parrots losing their faculty of speech, etc (85) The same legend speaks of the procreation of Bhr̥gu, of Angiras, and of Kavi — and from these three of the whole population Vasīṣṭha told Paraśurāma that gold too was the child of Agni and was, therefore, most sacred This adhy ends with the enumeration of the fruits of the various kinds of the gift of gold (86) Yudhiṣṭhira asks "How could Tāraka be overpowered when he was supposed to be invulnerable?" Bhīṣma repeats to him the legend which was narrated by Vasīṣṭha to Paraśurāma The *garbha*, which Gangā had borne from Agni and which she had thrown out, was nurtured by Kṛttikās In course of time, this child, called Kārttikeya, became the commander-in-chief of gods and killed Tāraka Bhīṣma goes on to say that gold was born together with Kārttikeya and was, therefore, highly valued

(87) The topic now posed for discussion by Yudhiṣṭhira is the procedure for *śrāddha* The *pitars* are to be worshipped even before the gods are worshipped The fruits of *śrāddhas* performed on different *tithis* are enumerated (88) Yudhiṣṭhira asks "What should be offered to the *pitars*?" In reply, Bhīṣma describes various kinds of oblations (including those of different kinds of meat) and their fruits He adds that sesame constitutes the best offering to the *pitars* (89) Bhīṣma then mentions the *lāmya śrāddhas* as described by Yama to Śaśabindu These are *śrāddhas* performed under specific constellations for the fulfilment of specific desires (90) Continuing the discussion regarding *śrāddhas*, Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira that Brāhmaṇas may be appointed to officiate at *śrāddhas* after they have been properly examined In this connection he speaks of three types of Brāhmaṇas, namely, *pañctidūṣa*, *pañctipāvana*, and *apāñcteya* Bhīṣma also sets forth some other rules regarding *śrāddhas* (91) Yudhiṣṭhira then asks "Who invented *śrāddha*? Which things are to be avoided at *śrāddha*?" Bhīṣma tells him of how Nimi of the Atri family conceived of the idea of *śrāddha* for his son Śrīmat That, of course, constituted an inversion Then Atri explained to Nimi the correct procedure for *śrāddha* (92) Bhīṣma says that the practice of performing *śrāddha* (and *tarpana*) began from that time He also explains through a legend why, at the commencement of a *śrāddha*, an offering is made to Agni He then gives further details about *śrāddha* and *tarpana* (93) Bhīṣma emphasises that a twice-born, even

when he is observing a vow, should not refuse an invitation for *śrāddha*. He then explains the concept of *tapas* as also different kinds of *vratas*.

(94) In this adhy , Bhīṣma makes a comparative statement about the giver and the receiver, illustrating it with the legend of Vṛṣādarbhi and the seven sages. The sages refused to accept charity from Vṛṣādarbhi even when they had been in dire need, for, through *pratigraha*, a Brāhmaṇa lost the fruit of all his *tapas*. Enraged at the non-acceptance by the sages of his offer, Vṛṣādarbhi instigated Yātudhānī to overpower them. (95) The seven sages, accompanied by Arundhatī, continued their wandering in search of food. They came across a lake full of lotus-stalks. Yātudhānī, who was guarding the lake, permitted them to collect the lotus-fibres for eating on the condition that they told her their names. Through the knowledge of their names, she wanted to exert some kind of magical influence on the sages. Suspecting this, Atri and other Rṣis mentioned their names in a cryptic manner. Eventually Yātudhānī was struck down and turned to ashes by Śunahsakhā who had been accompanying the sages. In the mean time, the lotus-stalks were stolen away. It transpired that Śunahsakhā was actually Indra in disguise who wanted to test the sages. The *apratigraha* of the latter was the true *dharma*. (96) A similar story of how the sages proclaimed the true *dharma* indirectly through the oaths uttered by them is narrated in this adhy. Agastya and the other Rṣis were going on a pilgrimage, when Agastya once lost his provision of lotus stalks. He suspected his colleagues, but they protested their innocence by uttering oaths.

(97) In reply to Yudhiṣṭhira's question as to how the practice of offering shoes and umbrella at *śrāddha* and similar other religious rites originated, Bhīṣma narrates the story of Jamadagni and Reṇukā. When, on a certain occasion, Reṇukā complained that her head and feet were scorched by Sūrya, Jamadagni sought to punish Sūrya. (98) But later he relented as the result of Sūrya's entreaties. In return for this kindness Sūrya gave Jamadagni shoes and umbrella. (99) In this adhy , Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira of the fruits of planting groves of trees and digging tanks. (100) The theme for discussion in this adhy is the duties of a householder. Bhīṣma repeats to Yudhiṣṭhira the dialogue between Pīthvī and Vāsudeva on this subject. (101) Yudhiṣṭhira now asks about the origin and fruit of the gift of lamps. Bhīṣma refers to the dialogue between Manu and Suvarṇa on this subject, wherein Manu had explained to Suvarṇa, on the basis of the older dialogue between Śukīa and Bahī, various points in connection with the gifts of plants, flowers, incense, lamps, etc. (102) The discussion on the same topic continues, in the course of which Bhīṣma narrates the legend of Nahuṣa. Nahuṣa secured the kingship of gods through various kinds of religious practices. But this made him arrogant. He ill-treated the sages. Bhṛgu and Agastya decided to teach him a lesson. (103) Nahuṣa had given up the pious acts such as the offering of lamps etc. He once yoked Agastya to his chariot. He even kicked Agastya's head with his left foot. Thereupon Bhṛgu, who had entered into Agastya's matted hair, cursed Nahuṣa as the

result of which the latter was turned into a serpent. However, he was to regain his lost position on account of his having made offerings of lamps as also through Yudhiṣṭhira's favour (104) The discussion in this adhy concerns the violation of a Brāhmana's possessions. Recounting the dialogue between a Candāla and a Ksatrabandhu, Bhīṣma points out how a king who had offered in a sacrifice Soma juice extracted from Soma-plants, on which drops of milk of cows stolen from a Brāhmana had fallen, as also the Brāhmaṇas who had consumed that Soma juice went to hell, because they had become a party — though unconsciously — to the offence of the violation of a Brāhmana's property. Other points incidentally made out in this adhy are that one should not sell Soma and that pride (*atimāna*) is the most dangerous of vices. (105) Replying to another question of Yudhiṣṭhira, Bhīṣma tells him that, by means of different religious practices, men go to different worlds after death. In this connection, he narrates the legend of Gautama and Vāsava. The latter, disguised as king Dhrtarāṣṭra, explained to Gautama what kind of people became entitled to which worlds. (106) Here Bhīṣma emphasises that the highest kind of penance is non eating (*anaśana*) or fasting. Bhagīratha went to the Brahmaloḥa by practising *anaśana*.

(107) Yudhiṣṭhira asks "What makes one long-lived or short-lived?" Bhīṣma's answer is that *ācāra* is the root-cause of all this. Bhīṣma then goes on to explain what constitutes good conduct. (108) In this adhy Bhīṣma explains how an elder brother should deal with a younger brother and *vice versa*.

(109) Yudhiṣṭhira again reverts to the theme of fasting. Bhīṣma answers his various questions on the subject by repeating what Angiras had formerly told him. He dilates upon the fruits of fasts—full or partial—observed on specific days. (110) Continuing Bhīṣma says that the performance of a sacrifice is not possible for all, but that *upavāsa* brings about fruits similar to those of sacrifice. (111) The main topic of this adhy is *tīrthas*. Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira that all *tīrthas* are sacred, but the holiest of all places is the mind where truth is the sacred water. He speaks of two kinds of *tīrthas*—spiritual and earthly.

(112) Yudhiṣṭhira expresses a desire to know something about metempsychosis. Bhīṣma directs him to Brhaspati who has arrived there. After honouring Brhaspati, Yudhiṣṭhira asks him "Who is man's true friend—one who follows him after death?" Brhaspati replies "Man is born alone and dies alone. Only his *dharma* follows him after death." He then explains how this happens. Yudhiṣṭhira asks "How is semen (*retas*) produced?" Brhaspati replies "The elements like *prthvī*, water, etc., are gratified with food and generate semen." Thereafter Brhaspati explains how *puruṣa* becomes embodied and where he resides after death. He also enumerates the different deeds as the result of which man is made to assume different forms in different rebirths. (113) Brhaspati further tells Yudhiṣṭhira how one may redeem oneself from the consequences of one's sinful acts. In this connection, he emphasises the efficacy of

charity, particularly of the offering of food (114) Brhaspati concludes his discourse with an indication of the comparative merits of the six "gates of *dharma*", namely, *ahimsā*, Vedic rites, meditation, restraint of senses, penance, and service to the *guru*.

(115) After Brhaspati has gone away, Yudhiṣṭhira takes up with Bhīṣma the question of *ahimsā*. Bhīṣma tells him of the four kinds of *ahimsā* which need to be practised, namely, *ahimsā* in speech, in thought, in act, and in eating. Bhīṣma then speaks of the evil consequences of meat-eating (116) Bhīṣma's discourse on the subject of meat-eating continues. He quotes various authorities in support of his view that meat-eating constitutes a great sin, and also enumerates a number of kings who attained to *svarga* through the avoidance of meat-eating (117) At the same time, Bhīṣma mentions the circumstances under which meat may be eaten (118) Replying to a question of Yudhiṣṭhira, Bhīṣma says that those who are born in this world are governed by certain innate tendencies. In order to illustrate this point he refers to the dialogue between the Kīta and Kṛṣṇa Dvaipāyana (119) Through Vyāsa's favour as also as the result of religious practices, the Kīta passed to higher orders of life one after another, retaining its memory in each life (120) When the Kīta had become a Brāhmaṇa, Vyāsa told him that one who did good deeds was born in a higher order of life. By way of the moral of this story, Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira that those who have died in the Kuru-war have faithfully followed their *dharma* and have thereby secured great merit (*puṇya*) (121-123) "Among these three — learning, penance, and charity — which is the best?" While replying to this question of Yudhiṣṭhira, Bhīṣma refers to the dialogue between Vyāsa and Maitreya wherein Vyāsa glorified *dāna* (charity) while Maitreya glorified *tapas* (penance) and *vidyā* (learning). Vyāsa, however, concluded that those who practised *dāna* enjoyed happiness here and hereafter and that the gift of food actually led to Brahmaloḥa or even to a superior *loka* (124) In this adhy., Bhīṣma, recounting the dialogue of Kaikeyī and Śāṅḍilī, explains how a wife should behave with her husband. (125) Yudhiṣṭhira now asks "Which is more efficacious — *sāman* (conciliation) or *dāna*?" Bhīṣma replies that it depends on the nature of the person in respect of whom it is to be employed. He tells Yudhiṣṭhira the story of the Brāhmaṇa who was seized by a Rakṣas but got himself freed by means of *sāman*.

(126) In the next nine adhyāyas, Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira of Kṛṣṇa's twelve-year *vrata*, of Maheśvara's great prowess, of the doubts which had entered in his consort Umā's mind, and of the dialogue between Umā and Maheśvara. While he had been observing his vow, Kṛṣṇa showed to the sages the mystery of *vaiṣṇava tejas*. In return he desired to hear what the sages had to say (127-133) Nārada began by recounting the dialogue between Umā and Maheśvara, in the course of which Maheśvara had explained to his consort why his third eye had to be produced, why his southern face was terror-inspiring, why his matted hair was tawny and erect, how his throat became blue, why he held a *pināka* in his hand, why he had a bull for his vehicle, and why he lived on the cremation-

ground Then on Umā's entreaty, Maheśvara discoursed on the fivefold *dharma* of a householder, the *dharma* of the four *varnas*, the *dharma* common to all *varnas*, the forest-dweller's *dharma*, the *dharma* of *munis*, the *āśrama dharmas*, etc Maheśvara also explained how the degradation and the rise in social order occurred He further answered Umā's questions regarding the bondage of *samsāra*, the meritorious deeds which entitled man to *svarga*, the good and bad conduct, the circumstances which made one intelligent and healthy or otherwise, etc (134) In the end, Maheśvara asked Umā about the duties of a woman (*strīdharmā*) Umā consulted the rivers who had come to pay homage to Maheśvara and then expatiated on the subject

(135) Yudhiṣṭhira asks " Who is the one god in the world and which is the highest *dharma* ? " Bhīṣma replies " Vāsudeva is the one god, and the recitation of the *Viṣṇusahasranāmastotra* is the highest *dharma* " The text of the *Viṣṇusahasranāmastotra* is given in this adhy (136) Replying to Yudhiṣṭhira's question as to who deserve to be honoured and worshipped, Bhīṣma says that Brāhmanas must be always honoured and worshipped Then follows a eulogy of Brāhmanas (137) Through the legend of Vāyu and Kārtavīrya Arjuna, Bhīṣma seeks to establish that a Brāhmaṇa is definitely superior to a Kṣatriya Vāyu tried to impress this point on the mind of Kārtavīrya Arjuna (138) Vāyu glorified Brāhmanas and asked Kārtavīrya Arjuna to realise his own limitations (139) Vāyu narrated to Kārtavīrya the stories of Anga, Prthivī, and Kaśyapa, and of Utathya, Bhadrā, and Varuna (140) Vāyu also narrated the stories of Agastya and the burning up of Dānavas, and of Vasīṣṭha and Ādityas (141) Vāyu continued with the stories of Atri and Svarbhānu, and of Cyavana and Aśvins (142) Vāyu concluded with the story of Dhanin and the Brāhmanas Eventually Kārtavīrya Arjuna repented and promised always to honour and serve Brāhmanas.

(143) Asked by Yudhiṣṭhira as to why Brāhmanas are to be worshipped, Bhīṣma tells Yudhiṣṭhira that, as he is gradually losing strength, Kṛṣṇa may be implored to answer his question Then Bhīṣma recites a hymn of praise for Kṛṣṇa (144) Yudhiṣṭhira directs his question to Kṛṣṇa Thereupon Kṛṣṇa glorifies Brāhmanas He refers to the talk on this subject which he formerly had with Pradyumna He had described to Pradyumna his encounter with Durvāsas Durvāsas harassed Kṛṣṇa and Rukmiṇī in a variety of ways, but they neither lost their temper nor slackened in their service to the sage In the end, Durvāsas was duly propitiated and granted boons to Kṛṣṇa and Rukmiṇī (145) Yudhiṣṭhira then implores Kṛṣṇa to communicate to him the knowledge which he had acquired from Durvāsas Kṛṣṇa first enumerates various exploits of Śiva, such as the destruction of Dakṣa's sacrifice, the tearing out of Bhaga's eyes, and the felling of Pūsan's teeth Seeing Śiva's terrific form, all gods began to recite the *Satarudriya* Then occur references to the destruction by Śiva of the three fortified cities and to the fact that Śiva himself had become Durvāsas (146) Kṛṣṇa recites the glorious names and deeds of Śiva (147) Yudhiṣṭhira now opens up for

discussion, rather abruptly, the subject of the relative validity of the various means of knowledge (*pramānas*) and the Veda (*āgama*) Bhīṣma speaks of the Veda as possessing absolute validity (148) Bhīṣma describes the characteristics and the fates of those who follow *dharma* and those who reject *dharma* — of those who are *sat* and those who are *asat* (149) When Yudhiṣṭhira points out that human effort is not seen necessarily to lead to success nor ethical conduct to prosperity nor learning to happiness, Bhīṣma tells him that *karman* and *svabhāva* are the deciding factors in the matter of whatever happens (150) Continuing, Bhīṣma says that one should go on working with the faith that good deeds will necessarily have good results Kāla is the real motive force, and sees to it that *dharma* does not produce the consequences of *adharma* (151) With reference to Yudhiṣṭhira's question as to how one becomes free from sins and other blemishes, Bhīṣma advises him to recite the *devatā vamsā* and the *rṣi vamsā* at the time of the *samdhya* prayers These *vamsās*, comprising names of gods, their consorts, divine beings, sacred concepts and entities, rivers, holy places, Rṣis, Rājāṣis, etc., are reproduced in this adhy (152) After this enumeration of *Devatās* and *Rṣis*, Bhīṣma becomes quiet Vyāsa tells Bhīṣma that Yudhiṣṭhira and his brothers have regained peace of mind as the result of their grandsire's instruction, and that, therefore, they should be permitted to go back to the capital Bhīṣma blesses the Pāṇḍavas and asks Yudhiṣṭhira to come back to Kurukṣetra in time for his *niryāna* at the beginning of *uttarāyana* Yudhiṣṭhira, accompanied by his brothers, Kṛṣṇa, Dhṛtaiāṣṭra and Gāndhārī, and others, returns to Hastināpura

(153) Yudhiṣṭhira returns to Kurukṣetra for Bhīṣma's *niryāna* Bhīṣma consoles Dhṛtaiāṣṭra by telling him that what has happened had been already ordained, and asks him to cherish the Pāṇḍavas as his own sons. He then turns to Kṛṣṇa and implores him always to guide and protect the Pāṇḍavas He seeks the Lord's permission to depart from the world (154) Bhīṣma's *niryāna* and the funeral rites are described Yudhiṣṭhira and others proceed to the bank of the Gangā The latter manifests herself and laments the ill luck of her son Bhīṣma, whom even Paraśurāma had not been able to vanquish but who met his death at the hands of a person like Śikhandim Kṛṣṇa consoles her by assuring her that Bhīṣma was really a Vasu and that, after his earthly existence, he has rejoined the Vasus Gangā is pacified All people then return home.

[The critical constitution of the text of the *Anuśāsanaparvan* has resulted in the isolation of a number of passages (some of them being quite large in extent), which it has been found necessary to include in the Appendix Out of the twenty-nine such passages, twenty-eight are of the nature of insertion These latter may be broadly divided into two classes (a) fifteen insertions, extending over 3561 lines, made by S manuscripts (with which D₁₀ is invariably associated), and (b) thirteen insertions, extending over 2008 lines, made by N manuscripts For adhyāyas 126-134 of the critical edition (1026 lines), the text of which is constituted on the basis of N manuscripts,

D₁₀ S Kumbh ed Madras ed Cv substitute a passage consisting of 4706 lines A brief indication of the contents of these Appendix-passages is given below

(No 1) 163 lines D₁₀ S Kumbh ed Madras ed Cv ins after 13 8 Eulogy of Brāhmanas, Indra-Agni-Sūrya-Śaci *samūda*, Madrarāja-Vāsudeva-Vyāsa-*samūda*, greatness of *Yajñapurusa* (No 1A) 461 lines D₁₀ S Kumbh ed Madras ed Cv cont Episode of Suparna (No 2) 52 lines D₁₀ S Kumbh ed Madras ed Cv ins after 13 11 *Prāyāścitta* for ingratitude, story of Vatsanābha (No 3) 349 lines D₁₀ T G Kumbh ed Madras ed ins after 13 13 Way of *samsāra*, description of *prakṛti*, dialogue between Sanatkumāra and Nārada (about the creation of the universe, the five great elements) (No 3A) 572 lines D₁₀ T G cont M Cv ins after 13 11 Dialogue between Suparna and the sages, importance of *bhagavad darśana*

(No 4) 77 lines N Kumbh ed ins after 13. 14 84 Eulogy of Mahādeva by Upamanyu's mother (No 5) 78 lines N Kumbh ed ins after 13 14 99 Eulogy of Mahādeva by Upamanyu (No 6) 52 lines V₁ B Dn D₁ 4-10 Kumbh ed ins after 13 14 153 D₂ s after 13 14 153^{ab} Śīvastava by Upamanyu

(No 7) 81 lines D₁₀ S Kumbh ed Madras ed Cv ins after 13 22 How Brahmarṣis are born in Vaisya and Śūdra *yonis* Vyāsa and others (No 7A) 288 lines S Kumbh ed Madras ed Cv cont D₁₀ ins after 13 48 Dialogue between Nārada and Mārkaṇḍeya (about *havya-lavya*, maiden daughter, *dharma* of women, *kunda-golakas*, mixed *varna*, etc)

(No. 8) 78 lines V₁ B Dn D₂ s 10 ins after 13 32 Fruits derived from the protection of one who seeks succour, *Vṛṣadarbha-lapota*-legend

(No 9) 157 lines D₁₀ S Kumbh ed Madras ed Cv ins after 13 80 Importance of cows, Surabhī and her progeny, all divinities reside in the body of a cow (No 9A) 178 lines D₁₀ S Kumbh ed Madras ed Cv cont Greatness of cows, Phenapa-Sumitra-legend, story of Rantideva (No 9B) 170 lines D₁₀ S Kumbh ed Madras ed Cv cont Dialogue between Vyāsa and Śuka (*gomati stotra*) (No 10) 500 lines D₁₀ S Kumbh ed Madras ed Cv ins after 13 98 *Parāśara-Smṛti* (Śūdra dharma, Kṣatriya dharma, Yati dharma, *dharma*s of all *varnas*) (No 10A) 34 lines D₁₀ S cont Dialogue between Indra and Mātali (about persons deserving worship even from gods) (No 11) 484 lines D₁₀ S ins after 13 110 Dialogue between Sanatkumāra and Śamkara, *adhyātma-vidyā*, *sāmlhya* and *yoga*

(No 12) 34 lines V₁ B Dn D₁-7 s 10 ins after 13 111 D₂ after 13 110 Fruits of fasting (with reference to the twelve names of Viṣṇu) (No 12A) 20 lines V₁ B Dn D₂ 10 cont D₂ ins after 13 111 Beautifying and brightening various limbs (*angavandhi*)

(No 13) 49 lines D₁₀ S Kumbh, ed Madras ed Cv ins after 13, 124.

Dialogue between Nārada and Puṇḍarīka, *adhyātma-vidyā*, Nārāyaṇa as the Highest Being

(No. 14) 561 lines V₁ B D_n D₁₋₃ ins after 13 125 D₄ : C_v after 13 151 D₅ after 13 151 39^{ab} *Dharma-rahasya* stated by various gods like Viṣṇu, Baladeva, Agni, etc (No 14A) 90 lines V₁ B D_n D₁ : 4-5 C_v cont Who are to be fed and by whom, *bhojya-abhojya* (No 14B) 87 lines V₁ B D_n D₁ : 4-5 C_v cont kings who made gifts to Brāhmaṇas and thereby attained *svarga*, fruits of various kinds of *dāna*

(No 15) 4706 lines, D₁₀ S Kumbh ed Madras ed C_v subst for 13 126-134 Umā-Maheśvara-*samvāda* (about different kinds of *dharmas*, *yajña*, inequality in the world, *larmavipāka*, causes of different diseases and of physical and mental deformities, *pāpa* and *prāyaścitta*, *prakṛti* being responsible for all actions, knowledge, memories of various lives, eschatology, *upavāsa*, *tīrthas*, *śauca-aśauca*, *dāna*, *sāṃkhyā*, *yoga*, and *mokṣa*, *pāsupata-yoga* and devotion to Śiva, Strī-dharma, etc).

(No 16) 255 lines V₁ B D_n D₁ : 4-5 ins after 13 134 Eulogy of Vāsudeva by Śiva, *phalaśruti* of Umā-Maheśvara-*samvāda*

(No 17) 23 lines D₁₀ S Kumbh ed Madras ed ins after 13 134 Worship of Nārāyaṇa brings the best blessings

(No 18) 177 lines V₁ B D_n D₄ : : ins after 13 135 *Mantra-vidhā*, *japa-vidhā*, Rudras, Ādityas, Vināyakas, etc, *śāntri-japa* (No 19) 39 lines D₄₋₅ ins after 13 148 Description of *mānasa-tīrtha* (No 20) 460 lines D₄₋₃ ins after 13 150 Dialogue between the cow Bahulā and the tiger, *dharma* is characterised by truth and straightforwaidness]

GENERAL OBSERVATIONS

One thing which strikes the reader of the *Anuśāsanaparvan* rather prominently is the complete lack of any logical order in the arrangement of its subject-matter Several topics have been introduced quite abruptly (e g 73 7, 129 15, 147), and digressions are not uncommon (e g 138 16^a-19^b) The commentator Nilakaṇṭha has tried to discover some kind of logical unity in the successive *adhyāyas*, but his attempt must be said to have failed miserably The presentation of the subject-matter follows the same monotonous pattern throughout the *parvan* Yudhiṣṭhira asks Bhīṣma a question relating to some topic, and Bhīṣma answers it either directly or by narrating an ancient legend or by repeating what some other person had formerly told him about the subject or by recounting the dialogue on that subject of other persons which had taken place in

the past' Sometimes Bhīṣma asks Yudhiṣṭhira to direct his question to some other person like Brhaspati (112-114) or Kṛṣṇa (143-146). Yudhiṣṭhira's questions are mostly elementary in character and often show the questioner to be just a simpleton. Several questions, again, seem to have been improvised in order that there should be some occasion to introduce a particular legend. That is why, in some cases, the legends do not supply appropriate answers to Yudhiṣṭhira's questions (e.g. 19ff, 118ff, 125). Repetition is a normal feature of this *parvan*. Apart from the many repetitions within the *parvan* itself, such as that of the story of the birth of Viśvāmitra and Jamadagni-Jāmadagnya (in 4 and 52-56), the whole Kārttikeya-episode, which has already occurred in the *Salyaparvan* (43-45), is repeated in the *Anuśāsanaparvan* (83-86). Some other examples of this latter kind of repetition are: The story of the birth of Viśvāmitra and Jamadagni-Jāmadagnya (13 4, 52-56), which has already occurred in 3 115-117 and 12 49, the story of Nahuṣa (13 102-103), which has occurred in 5 11-17 and 12 329, and the legend of Aśvins and Cyavana (13 141), which has occurred in 3 123. Indeed, the overall impression which this *parvan* produces is that the redactors must have seen in this *parvan* perhaps their last opportunity to introduce into the epic various miscellaneous topics which had occurred to them at the last moment. The large number of Appendix passages would seem to confirm such an assumption. A reference may be made here also to a couple of other points. Several statements in this *parvan* appear to be devoid of any rationale, as, for instance, the statement regarding the various *lohas* and the kind of people who are said to become entitled to those *lohas* (105) or regarding the various kinds of fasts and their fruits (109). But such conventional statements are perhaps not quite unexpected in an epic. Incidentally it may be added that quite a few passages in this *parvan* are obscure (e.g. 1 38, 44 18ff, 108 11, 121 8, 22, 147) and elliptical (e.g. 44 49^{cd}; 76 7^b, 82 23^c, 108 5, 109 14, 115 10^{cd}, 121 9^{ab}).²

Turning now from the form to the contents of this *parvan*, one may note some of the points which possess a kind of special interest.

(1) An oft-recurring theme in this *parvan* is the eulogy of the Brāhmanas (e.g. 8, 33-36, 136-142, 144). The Brāhmanas alone are said to be worthy of gifts (23), and those who promise them gifts but later refuse to give them anything are said to perpetrate the sin of *brahmahatyā* (25). Emphasis is always placed on the inviolability of the person and the property of a Brāhmana (104). The *brāhmanya* is represented to be most difficult to attain (28-30), though mention is made of some cases in which those who were not born Brāhmanas later somehow became Brāhmanas (4, 31). Vāyu had convinced Kārtavīrya Arjuna of the innate greatness of the Brāhmanas by narrating to him various legends (138-142). Bhīṣma may be said to clinch the point when he pro-

¹ Reference may be made in this connection to the technique of a *samvāda* within a *samvāda* adopted in the Epic. A fine example of this is to be seen in 13 101.

² For the discussion of this and other points mentioned in this section, see Critical Notes.

claims that Yudhiṣṭhira is certainly most dear to him but that the Brāhmaṇas are to him dearer still (8 12) He further says that a Brāhmaṇa is to a Kṣatriya what a husband is to his wife (8 19) In more or less similar strain, Kṛṣṇa says that, even though he is the great god, he can ill afford to overlook the Brāhmaṇas (144 9) Such glorification of the Brāhmaṇas, which often occurs out of place, is obviously tendentious and is indicative of the Brahmanic redaction of the Epic

It may be added in this very context that, while speaking of the unmistakable Bhāṅgava influence on the redaction of the *Mahābhārata*, V S SUKHTAṆKAR observes¹ that the *Anuśāsanaparvan*, "for some reason that is not yet quite clear, is the richest in Bhāṅgava material"² He draws attention to as many as eleven passages in this *parvan* where the Bhṛṅgas are either glorified or prominently mentioned The "topic of perennial interest",³ namely, the mingled Brāhmaṇa and Kṣatriya parentage of Bhārgava-rāma occurs twice (4, 52 56)⁴ At two places, reference is made (rather in a far-fetched manner) to Bhārgavarāma's having annihilated the entire Kṣatriya race twenty-one times (14 138 , 83 30).⁵ Vitahavya is said to have attained *brāhmanya* merely as the result of Bhṛṅgu's words (31 54) Only a scion of the Bhṛṅgu family, Vipula, (and none else) could guard a woman against her innate fascination and frailty (40-43)⁶ Bhṛṅgu, Angīras, and Kavi are represented to have been created as *prajāpatīs* (85) Even the vogue of shoes and umbrella is associated with Bhāṅgava Jamadagni (97) A mention of Cyavana's having ensured a share in Soma for Aśvins is made in adhy 141. And, finally, the Nahuṣa episode in the *Anuśāsanaparvan* (102-103), as compared with the same episode occurring in the *Udyogaparvan* (11-17) and the *Sāntiparvan* (329), presents a striking illustration of the "Bhṛṅgisation" of ancient legends

(2) Almost this entire *parvan* is characterised as *Dānadharma-parvan* It has been frequently emphasised that *dāna* is the highest type of *dharma* The legend of Vyāsa and Maitreya (123) seems to be intended to bring out the superiority of *dāna* over learning (*jñāna*) and penance (*tapas*). Many kinds of *dānas* and their fruits have been mentioned, but special stress is laid upon the importance and efficacy of the gift of cows (61-68 , 70-73 , 75-83) Curiously enough, however, the legend of Vṛṣādarbhī and the seven sages (94-96) aims at discouraging *prati-graha* or acceptance of gifts.

¹ "Epic Studies VI The Bhṛṅgas and the Bhārata A Text-historical Study", *ABORI* 18, 1-76 (particularly 49-56)

² The reason for this might be that, as indicated elsewhere, this *parvan* offered perhaps the last opportunity for a free play of the redactor's activity

³ Cf., for instance, 52 21

⁴ From the point of view of the whole Epic, these are respectively the third and the fourth occurrences of that theme

⁵ Incidentally, these are respectively the ninth and the tenth references in the *Mahābhārata* to this special exploit of Parāsurāma

⁶ See particularly 43, 26.

(3) In this very context may be mentioned the more or less detailed but generally conventional discussions about *śrāddha* (24 , 87-93) and fasting (106 , 109 , 110) A legend is narrated about how the practice of *śrāddha* came into vogue (91) Again, it is in connection with *śrāddha* itself that another interesting legend is narrated about how the use of shoes and umbrella came into vogue (97-98)

(4) Various topics pertaining to *dharma* have been mooted in this *parvan*, but the discussion about them may be said to touch only the fringe of Dharmaśāstra This discussion lacks any kind of method or logical order or even depth There is a cursory treatment of *vvāha-dharmas* (44-46)¹, inheritance (47), types of sons (49)², and mixed castes (48) Various kinds of *dharmas*, such as *gārhasthya-dharma*, *caturvarna-dharma*, *bhūtsu-dharma*, *rṣi-dharma*, *vānaprastha-dharma*, etc , are described by Maheśvara to Umā (128-131) The *stri-dharma* is explained by Umā to Maheśvara (134) The *ācāra* is dealt with in adhy 107 and adhy 148, and this agrees largely with *Manu*. 2-4³ *Ahimsā* is specially recommended, with particular emphasis on the non eating of meat (114-117), though exception is made in respect of war and hunting (118) In the course of his discourses, Bhīṣma mentions the names of various teachers of Dharmaśāstra, such as, *Manu* (88 4 , 116 12)⁴, *Āpastamba*, *Śankha*, *Likhita*, and *Gautama* (all these in 65 11), *Indra* (?) (65 44), *Parāśara* (65 58), *Nārada* (116 14), *Brhaspati* (116 15), and *Mārkaṇḍeya* (116 36) An interesting point in connection with the statement of *dharma* in this *parvan* is that, in two passages, true *dharma* is indirectly suggested through the various oaths pronounced by the sages (95-96) Attention may also be drawn to the laudable precept that the practice of *dharma* should be neither publicised nor bargained (148 35)

(5) While the subject of the nature of women is being discussed, mention is specifically made only of feminine frailties (38-39) It is emphasised that women need to be scrupulously guarded (40-43) It is also said that *pāturatya* is the only *dharma* of women

(6) The doctrine of *karman* and *samsāra* is mentioned but not much elaborated (112 , 132-33) A peculiar theory is put forth in this connection, namely, that through whichever body one performs particular deeds through that very body he experiences the fruits of those deeds (7 3-4)⁵ The motif of the omnipotence of destiny (*lāla*) is quite common (1 , 150) Incidentally it may be pointed out that the different *lokas*, which

¹ Only five forms of marriage are mentioned in 44 3-8 See Critical Notes

² Twenty kinds of sons are mentioned in 49 5, while *Manu* mentions only twelve See Critical Notes

³ See Critical Notes

⁴ Incidentally it may be pointed out that some of the statements attributed to *Manu* are not traceable in the present *Manusmṛti*. About this and about the other teachers, see Critical Notes

⁵ See Critical Notes,

men are said to attain as the result of their good deeds, are often represented as abounding in a variety of inelegant sensuous pleasures

(7) The *Anuśāsanaparvan* contains many sections of the nature of *stotras* and *māhātmyas*, such as, for instance, the Śivastava by Upamanyu (14 150-166, preceded by the enumeration of persons who were favoured by Śiva), the Śivasahasranāmastotra (17. 30-150¹), the Viṣṇusahasranāmastotra (135. 14-120), the Kṛṣṇastava by Bhīṣma (143 6-44), and the Rudrastava by Kṛṣṇa (145-146)² The *darvata-vamśa* and the *ṛṣi-vamśa* (151 3-50), which Bhīṣma asks Yudhiṣṭhira to recite daily at both the *samdhya* prayers, may also be mentioned in this very context So too may be mentioned the enumeration of the different *tīrthas* (26 , 105 45-47), which is important also from the point of view of the geography of the epic, and the special eulogy of the Gangā (27) The allegorical description of the *mānasa-tīrtha* (111) is also noteworthy. Incidentally, a mention may be made of the long list of kings who attained *svarga* by abstaining from meat-eating (116 65-69), the list of Grtsamada's descendants (31 54-62), and the rather lengthy genealogy of Duryodhana (2. 5-38).

(8) Among some other topics of miscellaneous interest, occurring in this *parvan*, may be mentioned the relative potency of fate and human effort (6), the relative validity of the *pramānas* (147), and the peculiar question as to who derives greater pleasure from sexual union — man or woman (12) Mention may also be made here of the part presumably played by some kind of mesmerism or hypnotism in the story of Vipula (41. 6),³ the belief that, by knowing the name of a person, one can exercise a kind of magical influence on that person (94 42-43 , 95 28, etc), and the allegorical description of the two astronomical phenomena (42 18-19, 25)

(9) In 153 11⁴, it is said that, when Yudhiṣṭhira set out for Kurukṣetra to be present at Bhīṣma's *niryāna*, he took with him Bhīṣma's sacred fires This would suggest that Bhīṣma had set up the sacred fires — in other words, that Bhīṣma was married. The question whether Bhīṣma was married or not has been much debated⁵ Those who believe that Bhīṣma was a *naisthika brahmacārin*, that he had not married at all, point out that there is no clear mention anywhere in the epic of Bhīṣma's marriage. On the other hand, Bhīṣma's vow of *brahmacarya* is referred to fairly prominently (1 94 86-88 , 6 15 12 , 115 1) But what did this *brahmacarya* actually imply? When Satyawatī's father hesitated to marry his daughter to Śamtanu for fear that, since Bhīṣma had already been anointed *yuvarāja*, the son born to Satyawatī would have no chance to succeed to Śamtanu's throne, Bhīṣma nobly vowed that he would not only renounce his right to Śamtanu's throne, but that, in order that there should be no trouble

¹ The *Śatarudrīya* is mentioned in 145 4 Presumably, not the Vedic *Śatarudrīya* but the following *Rudrastava* is intended here

² See V S SURTHANAKAR, "Epic Studies VI", *ABORI* 18, p 50

³ See for instance V V MIRASHI, *Sambodhanamuktāvahā* (Marathī), Vol 4, 78-89, Balacarya KHUPERKAR, "Bhīṣmāce brahmacarya" (Marathī)

of any kind between his progeny and Satyavati's progeny, he would also observe complete *brahmacarya* His exact words are

अद्य प्रवृत्ति मे दास ब्रह्मचर्यं भविष्यति ।
अपुत्रस्यापि मे लोका भविष्यन्त्यक्षया भुवि ॥ (1 94 88)

The crucial words here are *adya prabhrti* Those words would suggest that Bhīṣma was already married but that he vowed to observe *brahmacarya*—that is to say, he vowed not to have any sexual relations with his wife—from that day onwards¹ In the *Bhīṣmaparvan*, Bhīṣma is said to have performed thirty *Āśvamedhas* (6. 22 15) And only a married person is entitled to the performance of a Vedic sacrifice It may, however, be argued—and perhaps quite cogently—that Bhīṣma could not have possibly performed such a large number of *Āśvamedha* sacrifices, for, otherwise, this remarkable feat of his would have been certainly referred to elsewhere in the epic. The mention in 6 22 15, it may be suggested, has to be understood merely as an *arthavāda* Even a doubt may be expressed as to whether Bhīṣma had actually performed any *Āśvamedha* at all The only well-known *Āśvamedha* is the one which was performed by Yudhiṣṭhira after his victory in the Bhārata war and which is celebrated in the *Āśvamedhāparvan* As against this, the fairly well attested reference in 6 22 15 to Bhīṣma's *Āśvamedhas* cannot be altogether ignored That reference may not be interpreted too literally. It is, indeed, plausible that there is some exaggeration in that statement in respect of both the number and the type of sacrifices Nevertheless there should be no difficulty in understanding that statement as implying that Bhīṣma had performed some Vedic sacrifices That reference in conjunction with the reference to the sacred fires set up by Bhīṣma (13 153 11^d) does possess enough probative value In this connection, attention may also be drawn to what the *Tantravārttika* has to say on Jaimini's *sūtra śiṣṭākope-
'viruddham iti cet* (1 3 5)² In the *Sabhāparvan*, Śiśupāla is represented to have taunted Bhīṣma that the latter was concealing his impotence under the guise of *brahmacarya* (2 38 24)³ The real sting of this invective seems to lie in the insinuation that, when Bhīṣma who was married had found that he was impotent, he sought to make a virtue of

¹ The *Pāṇḍavacaritra* also seems to confirm this, for, Bhīṣma is said to have vowed (1 210) आजन्म-
मन्वयोत्पत्तौ ब्रह्मचर्यमतं परम् (अतः परम् is a paraphrase of अद्य प्रवृत्ति) According to the *Bhāratamañjarī*, Bhīṣma
declared (1 446) व्येतु ते मत्सुतमयं ब्रह्मचारी भवाम्यहम् (भवामि is here significant). The *Bālabhārata* has (1 4
78) आजन्मापि समाचर्यं ब्रह्मचर्यं मया व्रतम् In the *Mahābhārata* itself, Bhīṣma is said to have further proclaimed

न हि जन्मप्रवृत्त्युक्तं नम किञ्चिदिहानृतम् ।
यावत्प्राणा भियन्ते वै नम देहसनाशिता ॥
तावन्न जनयिष्यामि पित्रे कन्यां प्रयच्छ मे ।
परित्वजान्वष्टं राज्यं मैथुनं चापि सर्वशः ॥ (1 988*)

This would also support the assumption that the vow of Bhīṣma implied continence rather than 'unmarried-
ness' But this passage is found only in the S manuscripts and may, therefore, not be taken into
consideration for any critical purpose

² This is reproduced in the Critical Notes

³ Also see 2 38 2,

necessity by taking the vow of *brahmacarya*. As for the absence of any clear mention in the epic of Bhīṣma's marriage, it may be pointed out that such a mention cannot be said to have been quite essential. Perhaps it is implied by the reference to the anointing of Bhīṣma as *yuvārāja* (1 94 38) ¹. Another piece of evidence is adduced to prove that Bhīṣma was not married. At some later stage in the *Sambhava* section of the *Ādiparvan*, Satyavatī is said to have asked Bhīṣma to practise *nyoga* on the two wives of Vicitravīrya and then to get himself consecrated as king and also formally take a wife.

इमे महिष्यौ भ्रातृस्ते काशिराजसुते शुभे ।

रूपयौवनसपन्न पुत्रकामे च भारत ॥

तयोरुत्पादयापत्य सतानाय कुलस्य न ।

मभियोगान्महाभाग धर्मं कर्तुमिहार्हसि ॥

राज्ये चैवाभिपिच्यस्व भारताननुशाधि च ।

दारान्ध कुरु धर्मेण मा निमज्जीः पितामहान् ॥ (1 97 9-11)

There appears to be some kind of discrepancy in this passage. Knowing what one does of the earlier part of the story, one can understand Satyavatī asking Bhīṣma to procreate sons on Vicitravīrya's wives. But her main purpose in doing so must have been to ensure that the Bhārata throne remained in the line of Vicitravīrya. Her further exhortation to Bhīṣma then becomes quite incongruous. It is presumably with a view to getting rid of this incongruity that the S manuscripts have substituted 1 1029* ². The commentator Nilakantha explains *dārāms ca kuru dharmena* with *brahmacaryasamkalpāt prabhrti³ tyaktān samtatyartham anṅikuru*. It would thus appear that Bhīṣma was duly married, that he had set up the sacred fires for the purpose of Vedic rites, but that he later took the vow of strict sexual abstinence with a view to facilitating his father's marriage with Satyavatī. The *bhīṣmatva* of Bhīṣma's vow would perhaps be better appreciated if it were remembered that continence in married state implied greater austerity than not marrying at all ⁴.

(10) There are four passages in the *Anuśāsanaparvan* which are important from the point of view of the chronology of the Bhārata war

(a) आगन्तव्यं च भवता समये मम पार्थिव ।

विनिवृत्ते दिनकरे प्रवृत्ते चोत्तरायणे ॥ (152 10)

At the end of his instruction, Bhīṣma asked Yudhiṣṭhira to go back to Hastinā-

¹ The fact that Bhīṣma himself had gone to Satyavatī's father to request him to marry her to Śantanu (1 94 67) would suggest that he (Bhīṣma) was then of an age, at which, normally, epic princes were already married.

² Cf. राज्यार्थं नाभिपिच्येयं नोपेया जातु भैयुनम्

³ This is obviously the paraphrase of the words *adya prabhrti* used by Bhīṣma in his *pratyñā* (1 94 88)

⁴ The description in the *Pāṇḍavacaritra* (1 217-18) is particularly significant in this context. Acclaiming Bhīṣma's vow of *brahmacarya*, gods said सर्वेऽपि शानिनो ब्रूत पृच्छाम' खेचरा वयम् । यथेतद्गतमारब्धं केनापि गृहमेधिना ॥ तत्त्वसत्त्वेकनिस्पन्दमयो यदयमाददे । ईश्वरमक्षयत मीपम मीपमस्तेनैष गीयताम्

pura, and to return to Kurukṣetra when the sun started on his northern course — that is to say, at the commencement of the *uttarāyana* which would be the time for his *niryāna*.

- (b) जयित्वा भवंगे श्रीमान्नाञ्चाशदगरोत्तमे ।
समयं कौरवाभ्यस्य सम्भारं पुरुदर्शनं ॥
स निर्वयं गजपुरायाञ्चै परिवारित ।
दृष्ट्वा निवृत्तमादित्यं प्रवृत्तं चोत्तरायणम् ॥ (153 5-6)

Yudhisthira remained in Hastināpura for fifty nights and then left for Kurukṣetra when he saw that *uttarāyana* had commenced

- (c) अष्टपञ्चाशत्तं रात्र्यं भवानम्याय मे गता ।
शरेषु निश्चिताश्रेषु यथा वर्धयन् तथा ॥ (153 27)

Bhīṣma told Yudhisthira that he had lain on his bed of arrows for fifty-eight nights

- (d) नानेऽस्य मनसुग्रामो मातः पुत्रो युविष्टिः ।
त्रिभाष्येण पञ्चोऽस्य शुद्धो भवितुमर्हति ॥ (153 28)

Bhīṣma further added that it was the month of Māgha and that the fortnight was to be regarded as bright¹

(a) There is a complete unanimity among various authorities regarding Bhīṣma's having fixed up the commencement of the *uttarāyana* as the proper time for him to abandon his earthly life. The third and the fourth passages may help us to determine the date of that event

(b) As for the reference that Yudhisthira had spent fifty nights in Hastināpura before he remembered the time appointed by Bhīṣma for his *niryāna* and, therefore, set out for Kurukṣetra, there is considerable discrepancy in it. First of all, attention may be incidentally drawn to the fact that the use, here, of *pañcāśat* (nom. sing.) is rather strange. The accusative form *pañcāśatam* should have been used to correspond with *śaravāh*². But the use of the nominative for the accusative (presumably, *metri causa* in the present instance) may be regarded as a case of epic license. The more serious difficulty, however, is that Yudhisthira could not have lived in Hastināpura for fifty nights before leaving for Kurukṣetra to be present at Bhīṣma's *niryāna*. There are two separate references to Yudhisthira's return to Hastināpura, namely, 12.38.49 and 13.152.13. The statement in 153.5, coupled with the statement in 153.27, would suggest that Yudhisthira had gone to Hastināpura immediately after the end of the war. Actually, however, after the massacre on the last night of the war, there followed the offerings of water-libations for the dead and other incidents described in the *Śrīparvan*. Thereafter the Pāṇḍavas and others are said to have remained outside the city for one month

¹ For a fuller discussion of this stanza, see below

² Cf. *Lālādhranor atyantasaṃyoge* (P. 2.3.5),

for observing *āśauca* (12 1 2) It was at the end of this period that Yudhiṣṭhira returned to Hastināpura (12 38 49) for the *abhiseka* (12 40) Later, Yudhiṣṭhira again went to Kurukṣetra for receiving instruction from Bhīṣma (12 48 2, 50 5, 55). In view of all this, it is difficult to understand how a period of fifty nights could have elapsed between the day of Yudhiṣṭhira's return to Hastināpura (12 38 49) and the day of his departure for Kurukṣetra for Bhīṣma's *niryāna* (13 153 5) As it is, the context of adhyāyas 152-153 clearly indicates that 153 5 is to be related to 13 152 13 rather than to 12 38 49 And, in that case, the period of fifty nights becomes quite impossible¹ This patent inconsistency is sought to be removed by reading 153 5^{ab} as उषित्वा शर्वरी श्रीमान्पद्माह नगरोत्तमे That would mean that, after the *anusāsana* by Bhīṣma, Yudhiṣṭhira went back to Hastināpura (152 13) and spent five days (*pañcāham*) and one night (*śarvarim*) there before again returning to Kurukṣetra at the time of Bhīṣma's *niryāna* This length of time would agree well with the general chronological scheme.² But it has to be remembered that the readings शर्वरी (for शर्वरी) and पद्माह (for पद्माहन्) were found only in T₃ G and could not therefore be adopted in the edited, particularly against the combined evidence of D₁ and M The reading in T₃ G is presumably a later improvement intended for the avoidance of the discrepancy implied by the wording of the constituted (original?) text Incidentally, it may be pointed out that the addition of one *ca* (and perhaps also of some such word as *chām* to be connected with *śarvarim*) is to be expected in the reading of T₃ G

(c) It is unanimously agreed that Bhīṣma lay on the arrow-bed for fifty-eight nights³ However, in a rather confusing statement regarding the chronology of war which occurs in his commentary on 6 17 2, Nīlakaṇṭha interprets the word *aśṭapañcāśātam* (in 153. 27) to mean forty-two अशत शतहीन यथा स्यात्तथा अष्टपञ्च अष्टपञ्चाशद्रात्रयो व्यतीता इति व्याख्येयम् । विलोमशोधनात् अष्टपञ्चाशद्दून शतं रात्रयो द्वाचत्वारिंशद्रात्रयो व्यतीता इत्यर्थे This he is required to do in order to

¹ See Critical Note on 153 5

² In this connection, S K BELVALKAR suggests the following other points in his article, "Śarapañ-jarastha Bhīṣmaōryāmeṇa Yudhiṣṭhiraśa upadeśa kiṅ divasa cālālā aśāvā?" (Marathi), *Sahyādrī* 29 (5), May 1949, pp 304-308 Bhīṣma lay on the bed of arrows for 58 nights Out of these, during the first 8 nights the war was still going on After the war, 12 days (actually 18 days of war plus 12 days = 30 days) were spent by Yudhiṣṭhira and his entourage as days of *āśauca*, and about 3 days must have been spent for the coronation, etc After this period, Yudhiṣṭhira went back to Kurukṣetra to receive instruction from Bhīṣma That must have been about the twenty third day of Bhīṣma's lying on the arrow bed Then began Bhīṣma's instruction as embodied in the *Śāntiparvan* and the *Anuśāsana-parvan*, and it continued up to the fifty third day of Bhīṣma's *śaravayyā* That means that Bhīṣma's instruction went on for 30 days During the last five days (or nights) which Yudhiṣṭhira spent in Hastināpura (153 5), Bhīṣma continued to lie on his bed of arrows On the other hand, in his rejoinder to BELVALKAR (*Sahyādrī* 29 [5], pp 309-311), J S KARANDIKAR insists that the *āśauca* must have been observed for full 30 days after the conclusion of the war, that about 9 days must have been required for the coronation, etc, and that, accordingly, Bhīṣma's instruction to Yudhiṣṭhira must have gone on only for 6 days

³ The form *rātryaḥ* is to be understood as acc pl.

fit in the reference in 153 27 with that in 153 28 The date as mentioned in 153 28 is, according to Nilakantha, *Māgha-sūlla-pañcamī* (*sūlla-pañcamī* being indicated by the words, विभागनात्र पञ्चोऽयम्) Nilakantha takes *Mārgasīrṣa-īrṣṇa-astamī* as the day on which Bhīṣma was struck down¹ And the interval between *Mārgasīrṣa-īrṣṇa-astamī* and *Māgha-sūlla-pañcamī* is forty-two days It is, however, noteworthy that where the word *asṭapañcāśatam* actually occurs (that is to say, in 153 27), Nilakantha makes no comment whatsoever Again, as for the date mentioned in 153 28, Nilakantha says in his commentary on that passage भाषोऽयमिति । नैन्य चान्त्र, मासस्य चतुर्मासकरणे चार्धसत्रविभागत्वात् षट्त्वार्यस्यानर्तात्वेन प्रथममासस्य विद्यमानत्वात् विभागशेषो भवितुमर्हति इत्यर्थे । तेन अत्र षट्मी इत्यर्थे That is to say, here Nilakantha gives up the earlier date proposed by him, namely, *Māgha-sūlla-pañcamī* On the whole, therefore, Nilakantha's statements on this question are palpably inconsistent.

(d) The reference in 153 28 is very important It constitutes a clear-cut statement regarding the date of Bhīṣma's *niryāna* (and of the commencement of the *uttarāyana*) There is no ambiguity about the month, which is *Māgha* The statement पञ्चोऽयं शुद्धे भवितुमर्हति is intriguing If the fortnight had actually been bright, Bhīṣma would have clearly said so He would not have said that the *paṭṣa* deserved to be regarded as *sūlla* The implication seems to be that the *paṭṣa*, though not actually *sūlla*, deserved to be regarded as *sūlla* And the reason for this is suggested by the word *tribhāgasesa* The *paṭṣa* was *īrṣṇa*, but, since three parts of it had still remained — only one part having elapsed — it could as well be regarded as *sūlla* (that is, as the continuation of *sūlla*)² The *īrṣṇa-paṭṣa* was *tribhāgasesa*, that is to say, only one fourth of it had elapsed One fourth of a fortnight is 3 75 days Therefore, the date indicated in 153 28 would corres-

¹ For this, Nilakantha seems to depend on the following statement of the *Bhāratasūtrī* अञ्जुनेन हतो भीष्मो नात्रनाभेऽसिवाद्यनी This statement is, on the face of it, quite strange. Bhīṣma could not have been struck down on *Māgha-īrṣṇa-a'amī*, if the Bhārata war had commenced (as the *Bhāratasūtrī* itself says) on *Mārgasīrṣa-sūlla-trayodasī* हेनन्ते प्रथमे मासे शुद्धपक्षे त्रयोदशी । प्रवृत्तं नास्य युद्धं नरकं वनद्वैवत् (मा जा ६२) *Māgha-īrṣṇa* (or *sūlla asite* or *ist*)-*as'amī* may be, if at all, the date of Bhīṣma's actual *niryāna* (Of course, it is not even that. Does the tradition of *Māgha-sūlla-a'amī* being regarded as Bhīṣmāstamī owe its origin to this statement?) Further, it is difficult to understand how Nilakantha derives *Mārgasīrṣa-īrṣṇa-a'amī* from the statement of the *Bhāratasūtrī* quoted above It may also be added that the reading अञ्जुनेन हतो भीष्मो नात्रनाभेऽसिवाद्यनी is found in only one manuscript (B₁) of the *Bhāratasūtrī* out of nearly half a dozen manuscripts collated at BORI. The more common reading is पाञ्चमि निहतो भीष्मो ह्यापक्षे च जज्ञमी

² Why it was necessary to regard that *paṭṣa* as *sūlla* would become clear from the following statement

शुद्धपक्षे त्रिधा भूनां गङ्गाया चोत्तरपक्षे ।
धन्यास्ते ये नान्द्वान्ति हृदयन्धे ननादने ॥

The meaning of *tribhāgasesa* as suggested above is, however, frankly not quite normal. The usual sense of *tribhāga* is a third part It can, of course, be understood as three parts (त्रयाणां भागानां समाहारः विभाग or विभागि) But then the question would still remain why three parts necessarily out of four? The readings विभागनात्र पञ्चोऽयम् (this reading would give a good sense since only a third part of this *paṭṣa* has passed, it may be regarded as *sūlla* The date would then be *Māgha-īrṣṇa-pañcamī*) and विभागशेष मासोऽयम् are not attested by any manuscripts collated for the crit. ed

pond to *Māgha-kṛṣṇa caturthī*. This date would generally fit in with the following chronological scheme. The Bhārata war started on *Mārgaśīrṣa śukla trayodaśī*. Bhīṣma was struck down on *Mārgaśīrṣa-kr̥ṣṇa-saptamī* (that is, on the tenth day of the war). Bhīṣma's *niryāna* took place on *Māgha-kṛṣṇa caturthī* (that is, fifty-eight nights after *Mārgaśīrṣa-kr̥ṣṇa-saptamī*) ¹

*   *   *   *

*   *   *   *   *   *   *   *

The great *Vānmayasattra*, for which the Bhandarkar Oriental Research Institute had got itself initiated over four decades ago, has now been brought to a successful consummation. It is, indeed, my good fortune that I am privileged to offer the *pūrnāhuti* in this *sattra* in the form of the *Anuśāsanaparvan* which is the last *parvan* in the Critical Edition of the *Mahābhārata* to be published by the Institute. I must, however, hasten to add that, like any other sacrifice, the project of the Critical Edition has been a huge co-operative enterprise — a veritable *sambhūya-samutthāna* — and the credit for its fulfilment belongs collectively to all the workers of the Institute, whether academic or non-academic. It is not at all necessary to name and thank these workers individually, for, I know for certain that they have chosen to merge their individual personalities completely into the impersonal personality of the Bhandarkar Institute which they have served with such exemplary devotion through the last so many years. All that I would say on this occasion is that we all fondly cherish the opportunity given us to be associated with this noble work and that we humbly rejoice at the thought that we have been instrumental — to howsoever limited an extent — in the redemption of the pledge which the Institute had taken nearly half a century ago.

It is, nevertheless, my bounden duty to pay, on this occasion, a special tribute of gratitude to the memory of Dr V S SUKTHANKAR, the first General Editor of the *Mahābhārata*. For, have we not been merely following in the trail so finely blazed by him? His immediate successor, Dr S K BELVALKAR, and the present General Editor, Dr P L Vaidya, while maintaining the scholarly standard of the Critical Edition, added substantially to the facilities of its printing and publication. All the three of them have been my revered teachers at one time or another. And, bearing the burden of their many obligations has been and will ever remain one of the proudest privileges of my life.

With the publication of the *Anuśāsanaparvan*, the Critical Edition of the *Mahābhārata* has been concluded. Only one ancillary part of this project, namely, the *Pāda-index*, still remains to be accomplished. It is obviously an enormous task, involving as it does over half a million verse-quarters. But the work on it is, at present, progressing

¹ It may be emphasised that what has been said above is by no means a full discussion of the whole question of the chronology of the Bhārata war. It is just an attempt generally to explain the chronological allusions occurring in the *Anuśāsanaparvan*.

rapidly at the Institute. The Institute is also currently engaged on the critical edition of the *Harivamsa* (which is traditionally regarded as a *khila-parvan* of the *Mahābhārata*) and an Epilogue to the Critical Edition. So we can by no means be said to have reached the journey's end. Indeed, we have always been guided by the dictum that every such goal reached marks but a stage in man's eternal quest.

Bhandarkar O R Institute, Poona }
49th Foundation-day, }
July 6, 1966 }

R N Dandekar

ADDITIONS AND CORRECTIONS

[Some of the corrections have been indicated in the Critical Notes Attention may also be pointedly drawn to the modifications in the constituted text, which have been suggested in the Critical Notes Adhy 99 should be read after adhy 57]

Introduction, p XLVII bottom line add 2 before the foot-note

p 20 2 40^a read वनेष्यामि

p 44 : 6 45, crit app, line 6 read B: s

p 45 6 46, crit app, line 10 read -यदिन.

p. 47 7 20, crit app, line 4 read 38A*

p 52 8, crit app, col for " After adhy 8. etc.," read — After adhy 8, D₁₀ S Kumbh ed Madras ed and Cv ins passages given in App I (Nos 1 and 1A)

p 67 . 11 18^c read वैये

p 68 11, crit app, col for " After this adhy etc.," read — After this adhy, D₁₀ S Kumbh ed Madras ed and Cv ins a passage given in App I (No 2) M cont with a passage given in App I (No 3A)

p 75 . 13, crit app, col for " After this adhy etc.," read — After this adhy, D₁₀ T G Kumbh ed Madras ed ins a passage given in App I (No 3) D₁₀ T G cont M ins after App I (No 2) and Cv after 13 14 a passage given in App. I (No 3A)

pp 88-96 : concordance references read the number of adhy in B as 14 (in the place of 22)

p 88 14 84, crit app, line 8 after N, read Kumbh ed

p 98 14 153, crit app, line 10 after D₁ 4-10, read Kumbh ed

p 101 14 185, crit app, line 6 . read आक्षिप्य

p 107 15 29^d read ब्रह्मादिभि

p 107 . 15 30^e read सत्त्व

p 110 15 49, crit app, line 3 after om, read (hapl)

p 122 . 17 12, crit app, line 5 read चय

p 129 . 17 60^a . read °कालपृक्कर्मसर्वानन्व°

p. 129 17. 56, crit app, line 3 drop the point after Cnp

p. 133 17 81, crit app, line 7 for T G, read T: s G: 4

p 158 left-hand corner, stanza ref read 13 19 15

p 173 22, crit app, col for " After this adhy etc.," read — After this adhy, D₁₀ S Kumbh ed Madras ed and Cv ins a passage given in App I (No 7) S Kumbh ed Madras ed and Cv cont, D₁₀ ins after 13. 48, a passage given in App I (No 7A)

- p. 241 left-hand corner, title read ब्राह्मणप्रशसा
- p 276 44 37, crit app, line 9, read ')
- p 278 45 2^a. read यापुनकसा°
- p. 279 45 5, crit app, line 5 read ')
- p. 283 46 13, crit app., line 3 read (for °री-)
- p 316 53 27^d read सांप्राप्तिको
- p 335 57, crit app, col. for " After 13 57 etc ", read - After 13 57, V₁ B Dn
D₁ २ ३ १० T₁ M₁ ३ Cal ed Bom ed Kumbh. ed read 13 99
- p 339 58 33^c read सस्पर्शपरिचर्यस्तु (The relevant crit app should be corrected
accordingly)
- p. 355 61 78^o read गोऽश्ववाहन°
- p. 384 69 15^b. read क्षान्तातिवत्सला.
- p. 408 74 33^f read मया
- p 433 80, crit app, col after S, read Kumbh ed Madras ed and Cv
- p 445 83 35^e This should be dropped (See Crit Note)
- p 449 84 16, crit app, line 8 read [ऽ]भवत्
- p 477 90 31, crit app, line 5 read Cnp
- p. 492 94 19, crit app, lines 2-3 read B₁ T G M₄ अहायेह (for °पीह)
- p 513 96 44^d read स्नायीत (See Crit Note)
- p 513 96 48^a read धर्मं श्रुतिसमुत्कर्षो (See Crit Note.)
- p 519 98, crit app, col. for " After 98 etc ", read — After 98, D₁₀ S Kumbh ed.
Madras ed and Cv ins a passage given in App I (No 10) D₁₀ S cont.
with a passage given in App I (No 10A)
- p 519 99, crit app, introductory remark after G₂, read V₁ B Dn D₁ २ ३ १० T₁ M₁-३
Cal ed Bom ed Kumbh ed read this adhy after 13 57
- p 538 103 19, crit app, line 8 read देवराद्
- p 550 105 39 before this stanza, add the ref धृतराष्ट्र उवाच
- p 568 107 75, crit app, line 6 after (for आर्द्र एव), read V₁ B Dn न चैवाद्वाणि वासांसि.
- p 586 109 49^d read वर्षाणां.
- p 589 110 9, crit app, line 5 for 10^e, read 10^c-12^d
- p 597 110 91^d read °समप्रम
- p 602 110, crit app, col for " After this adhy etc ", read. — After this adhy,
D₁₀ S ins a passage given in App I (No 11), while D₃ ins a passage given
in App I (No 12)
- p 603 111 3^b read षुतिहृदे
- p 605 111, crit app, col. for " After 111 etc ", read — After 111, V₁ B Dn
D₁-१ २ १० ins, D₃ ins after 110, a passage given in App I (No 12) V₁ B₂ ४. ३
Dn D₃ १० cont, D₃ ins, after 111, a passage given in App I (No. 12A)

- p 616 · 112. 96' · read मधु'दश'
- p 640 118 3' read ब्रुहि.
- p' 640 118 3^a read ह्यसि
- p 640 118 10^b read भय
- p. 641 118 14^a · read वर्तसे.
- p 650 121 22, crit app, lines 3-4 read न च
- p 658. 124, crit app, col. before S, read D₁₀, after S, read Kumbh ed Madras ed and C_v
- p 663 125, crit app, col for " After this adhy etc," read — After this adhy., V₁ B Dn D₁₋₂ ins passages given in App I (Nos 14, 14A, and 14B), D₄ s C_v ins them after 151, and D₂ after 151 39^a, while after 125, D₁ s ins passages given in App I (Nos 14A and 14B)
- p 663 126, crit app, introductory note, line 2 after S, read Kumbh. ed Madras ed and C_v
- p 703 134, crit app, col, line 8 after S, read Kumbh. ed Madras ed
- p 703 134, crit app, col, line 9 drop the words, " followed by adhy 151 "
- p 706 135 27' read 'विद्व्यङ्गो
- p 711 135 108, crit app, line 3 read नैकजो
- p 711 135 109, crit app, line 2 before —^a), read C_vp कपिल कपिरव्यय
- p 714 left-hand corner, concordance ref read B 13 149 139
- p 715 135, crit app, col, line 14 after Dn, read D₄ s s
- p 719 right-hand corner, stanza ref read 13 137 25
- p 720 137, crit app, col, line 5 read M₁₋₂ पवनार्जुनसवादे
- p 721 138 9, crit app, line 3 after वसति, read Bom ed हासन्त
- p 723 139 13, crit app, line 1 drop D₁₀ (occurring before T₂ s).
- p 723 139 14, crit app, line 4 read हद
- p 729 141 8^b read तमोनुद्भवच्छशी
- p 729 141 8, crit app, line 3 before —^c), read —^b) V₁ B Dn₂ सोमवतिप्रियदर्शन
- p 740 143 30^b read स क्ल
- p 764 148. 30^c read धर्मेणापि°
- p 767 150 3^a read धर्मान्माहट°
- p 774 151 39, crit app, lines 4-6 read — After 39^a, D₂ reads from line 156 of App I (No 14) up to the end of App I (No 14B)
- p 789 left-hand half, line 28 read समाप्त चेदमात्रु(D₂ °तमनु)शासन पर्व ।
- p 822 Under 3A, read D₁₀ T G cont M ins. after App I (No 2) and C_v after 13 14
- p 918 Under 14A, read V₁ B Dn D₄₋₅ C_v cont D₁ s ins after 13 125
- p 929 App I (No 15), after line 292 read देवतानामृषीणां च गन्धर्वाणां च रूपत ।
- p 1051 Critical Notes, introductory remarks, lines 9-10 read The siglum Dn₂ assigned to the manuscript is thus not correct, but it may be pointed out that the

text in the manuscript agrees substantially with the text of the Dn version of the N recension

- p. 1078 . Critical Notes, 57. 41, line 7 read — After 13. 57, V₁ B Dn D₁. 2. 3 10 T₁ M₁₋₃ Cal ed Bom ed Kumbh. ed read 13. 99.
- p. 1090 Critical Notes, 89 Add at the beginning This adhy. is almost identical with *Vāyu-P* 2. 20.
- p. 1098 Critical Notes, 99, introductory remark, lines 2-3 read V₁ B Dn D₁ 2. 3 10 T₁ M₁₋₃ Cal ed. Bom. ed Kumbh. ed read this adhy. after 13 57.
- p. 1116 . Critical Notes, 141. 8, line 8 read App, line 3 . before — *), read — *) V₁ B Dn₂ सोमवत्प्रियदर्शन .

॥ अनुशासनपर्व ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।

The introductory mantra

- 1* नारायण नमस्कृत्य नर चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

is found only in N (except V1 B3-5) D1-4 9 read व्यास and D3 चेद्व्यास (hypermetric) (for चैव) in the second line

Before the introductory mantra, B1 ins ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ, B2 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय, Dn3 ॐ नम श्रीगुरुरगोपालगौरीगण ॐ, D1 ॐ नम सरस्वत्यै । श्रीगणेशाय नम । ॐ नमो नारायणाय नम ।, D2 श्रीगणेशाय नम ।, D3 ॐ स्वस्ति । ॐ नम श्रीवेद-व्यासमहाभारतकर्ताय सशिव्याय सुतशुकसहिताय नमो नम । मोक्षधमादनु दानधर्मं लिख्यामोय ॐ ।, D4 श्रीगणेशाय नम ।, D5 श्रीगणेशाय नम । श्रीगुरुरे नम ।, D6 श्रीगणेशाय नम । श्रीकृष्णद्वैपायनाय नम, D7

- 2* य श्वेतत्वमुपागत कृतयुगे त्रेतायुगे रक्ता ।
युग्मे य कपिल कर्ला स भगवान्कृष्णत्वमभ्यागत ।
य वेदान्तविदो वदन्ति मुनयो यो योगिभिर्गायते ।
स ब्रह्मा यदि वा हरो यदि हरि पायाज्जगद्गुर्गते ।
कृष्णद्वैपायन व्यास विद्धि नारायण स्वयम् । [5]
कोऽन्यो हि पुण्डरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेत् ।,

D8 श्रीगणेशाय नम, D9 ॐ नम श्रीपुरुषोत्तमाय ।, D10 श्रीवेदव्यासाय नम ।

Of the MSS, which om the introductory mantra, V1 B3 begin with ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।, B4 ॐ नमो गणेशाय ।, B5 ॐ नमः कृष्णाय ॐ ।, T1 श्रीरामा-शुभमस्तु । आनुशामनिक पर्व ।, T2 श्रीगुरुरभ्यो नम ।, T3 शुभमस्तु । श्रीरामचन्द्राय नम ।, G1 हरि ॐ । हरि श्रीगणपतये नम । अविज्ञमस्तु ।, G2 ॐ श्री-महागणपतये नम ।, M1 हरि । श्रीगणपतये नम । अविज्ञ मस्तु । स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नम ।, M2 हरि । स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नम ।, M3 हरि । श्रीगणपतये नम । अविज्ञमस्तु ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति कृत्वेदमीदृशम् ॥ १
अस्मिन्नर्थे बहुविधा शान्तिरुक्ता त्वयानघ ।

C 13 2
B 13 1 2
K. 13 1 2
M 13 1 2

After the introductory mantra, D3 ins

- 3* लक्ष्मीमठनिवासोऽह गोपालाख्यो द्विजोत्तम ।
श्रीकृष्णं तु नमस्कृत्य लिख्यामि मुक्तिकाम्यया ।

Before 1, T2 8 G4 ins

- 4* शिविराद्वास्तिनपुर प्राप्य भारत सजय ।
प्रविवेश महाप्राज्ञो घृतराष्ट्रनिवेशनम् ।
शोकेनापहत स्तोत्रिह्वलन्मृदाटु खित ।
चिन्तयन्वैदास धोरं सूतपुत्रस्य पाण्डवं ।

[G4 om. line 1 — (L 2) T2 प्रापयिष्यन् (for प्रविवेश) G3 om the post half — (L 3) T3 शूरेन (for शोकेन) T2 शूरेन महताविष्टो (for the prior half) T2 नयुनाशनदुःखित, T3 damaged (for the post half) — (L 4) The portion from चिन्तयन् up to स्तुतो in the post half is damaged in T3 The portion from शम up to the end of the line is damaged in G4 T2 चितया शिविर घोः (for the prior half)]

On the other hand, Kumbh ed ins before 1

वैदांपायन ।

- 5* शरत्कल्पे महात्मानं शयानमपराजितम् ।
युधिष्ठिर उपागम्य प्रणिपत्येदमब्रवीत् ।

1 B5 om the ref —^a) D7 T3 धर्मो, T2 दमो (for शमो) B1 शमो बहुविधाकारं (sic) —^b) S चोक्त (for उक्त) T1 त्वयानघ (for पितामह) B1 वृक्षय उक्तं पितामह (sic) —^c) D3 न तु मे, T G M3 न चैव, M1,2 damaged (for न च मे) T2 काचित् (for शान्तिर) —^d) B2 Dn1, n2 D8 9 शुखा (for कृत्वा) T1, 8 G M अस्ति काचि (G4 om) नमानघ, T2 शातिरस्ति ममानघ

2 ^a) B1 यस्मिन् (for शं) —^b) D1 4-9 चोक्ता (for उक्ता) V1 B (except B4) Dn D5 8 10 पिता

स्वकृते का नु शान्तिः स्याच्छमाद्बहुविधादपि ॥ २
शराचितशरीरं हि तीव्रव्रणमुदीक्ष्य च ।
शमं नोपलभे वीर दुष्कृतान्येव चिन्तयन् ॥ ३
रुधिरेणावसिक्ताङ्गं प्रस्रवन्तं यथाचलम् ।
त्वां दृष्ट्वा पुरुषन्याघ्र सीदे वर्षास्त्रिवाम्बुजम् ॥ ४
अतः कष्टतर किं नु मत्कृते यत्पितामहः ।

इमामवस्थां गमितः प्रत्यभिर्त्रै रणाजिरे ।
तथैवान्ये नृपतयः सहपुत्राः सवान्धवाः ॥ ५
वयं हि धार्तराष्ट्राश्च कालमन्युवशानुगाः ।
कृत्वेदं निन्दितं कर्म प्राप्स्यामः कां गतिं नृप ॥ ६
अहं तव ह्यन्तकरः सुहृद्बधकरस्तथा ।
न शान्तिमधिगच्छामि पश्यंस्त्वां दुःखितं क्षितौ ॥ ७

मह, G₂ ममानव (for त्वया) — °) B₂ damaged, Dn₁ D₁₀ सुकृत (D₁₀ 'ते'), S स्व (T₂ 8 G₂ 4 सु) कृतात् (for 'ते') D₂ किं, D₃ [S]स्या (for का) B₁ मुच्यते कामशाति स्यात्, D₄₋₇ स्वकृतस्य न (D₇ 'स्यात्') शाति स्यात् — °) Dn₂ शमा, D₆ 8 कृता (for शमाद्) D₄ कृता बहुविधा अपि

3 °) V₁ शराहित, B₁ D₃ S (except G₃) शरा चित, D₂ शराचित, D₆ शराचित- (for 'चित') Dn₂ D_{1.2} 4-10 त्वा (for हि) — °) B₁ विदारणम्, D₁₀ तीक्ष्णव्रणम् (for तीव्र) S से (for च) — °) V₁ B₂ (orig) 4 6 Dn₈ D₁₋₃ 9 शमं (for शम) T₈ नो लभते (for नोपलभे) D₁ धीरो, D₂ 8 देव (for वीर) B₁ सं नु नोपलभे वीर (s₁₀) — °) Some MSS दुष्कृतानि Dn₁ चिन्तयेत् (for 'यन्') D₁₋₃ दुष्कृत स्व वि (D₁ सुवि) चिन्तयन्, T₁ दुष्कृतान्वनुचितयन् (s₁₀)

4 °) D₄ [अ]वसिक्तेश्च (for 'सिक्ताङ्ग') — °) Dn₂ G₁ प्रथ (G₁ 'च') वत, D₂ स्रवतं च D₈ स्ववर्तं च यया तुल (s₁₀), D₄₋₉ अ (D₆ 7 स्र) वंतमिव चा (D₇ वा) चल — °) D₃ त्व दृष्ट्वा, D₆ त्वा दृष्ट्वा (for त्वा दृष्ट्वा) D₄ 6 T₈ G₄ न्याघ्र (for न्याघ्र) — °) D₂ 8 [अ]वृद्ध (D₂ 'द'), D₃ 'का' D₁ सीदे वर्षमिवावुद, D₁₀ सदा वर्षास्त्रिवावुद, S सदावर्षमिवावुद

5 °) D₄ 8 9 M₂ 8 इत (for अत) B₁ चिन्त्य, D₅ 7 9 10 G₂ किं तु (for किं नु) D₁ (marg, orig as in text) 2 3 राज्येनानेन किं कार्यं — °) D₄ तत्कृते V₁ B₁ D₂ 5-9 T G पितामह (for 'मह') D₂ मत्कृतेय विना मति — °) T₂ गमित — °) T₁ प्रत्यभिर्त्रै — °) V₁ B₂ 3 5 Dn D₁₀ च (for [ए]व) T₁ 8 धन्योन्यपतयश्चान्ये, T₂ G M मन्ये नृपतयश्चान्ये — °) D₂ 8 सम पुत्रै (for सहपुत्रा) V₁ D₄ 5 7 9 10 S (except G₂ 8) सपुत्रा सह (D₄ 7 9 'व') वाधवा — After 5, N ins

6* मत्कृते निधन प्राप्ता किं नु कष्टतर तत. ।

[D₄ तत्कृते D₁ सक्षय (for निधन) Dn₂ D₁₀ किं तु, D₄ किं न D₅ 6 मम (for तत)]

6 °) B₁ D₁₋₃ 8-10 G₂ च (for हि) Dn₁ धार्तराष्ट्र B₁ वयं हि धार्तराष्ट्राणा — °) B₁ 2 (marg) 2-3 Dn₈ D₄₋₁₀ S (except G₂) काम (G₄ 'मं') (for काल-) D₂ 8 मृत्यु (for -मन्यु-) V₁ B (except B₅) D (except D₁₋₃) T G चशानुगा (for चशानुगा) — °) B₅ कृत्वैवं, D₇ 9 त्वामिद, T₁ कृत्वैव, T₂ 8 G M कृत्वैतन् (for कृत्वेद) D₁ निर्मित, D₇ 9 निदि (D₆ 'द') ता — °) D₁₋₃ नरक (for का गतिं) D₄₋₉ पुन (for नृप) — After 6, N ins

7* इद तु धार्तराष्ट्रस्य श्रेयो मन्ये जनाधिप ।
इमामवस्था सप्राप्त यदसौ त्वा न पश्यति ।

[(L 1) B₁ च (for तु) B₁ इद तु निन्दित कर्म (for the prior half) D₂ मध्ये (for मन्ये) D₄₋₇ 9 नराधिप (D₄ 'प') (for जना) — (L 2) D₄ सप्राप्त D₈ यदसौ, D₄ तदसौ (for यदसौ) D₁ त्वा (for त्वा)]

7 D₁ om 7 — °) Dn₁ n₂ सोहं (for अह) B₈ D₁ ह्यतकार, B₅ 'करै, D₆ 8 9 ह्यर्थकर, D₁ [अ] नर्थं (for ह्यन्त) S सोहमार्तिकरो राजन् (T₁ M₂ जात, M₂ [inj lin] जातु) — °) B₅ सुहृदुस्व, D₈ सदुष्कृत- (for सुहृद्बध-) — °) Dn₁ D₂ पश्य त्वां, D₂ 8 9 पश्यस्त्वा S कुताश्चित्सहितव्रत (T₁ 'त') — V₁ B Dn D₁₋₃ 5-10 ins, after 7 D₄ cont. after 7*

8* दुर्योधनो हि समरे सहसैन्य सहानुज ।
निहत् क्षत्रधर्मंस्मिन्दुराधमा कुलपासन ।
न स पश्यति दुष्टात्मा त्वामथ पतितं क्षितौ ।
अत श्रेयो मृत मन्ये नेह जीवितमात्मन ।
अह हि समरे वीर गमित द्रष्टुमि क्षयम् । [5]
अभविष्य यदि पुरा सह आभिरच्युत ।
न त्वामेवं सुदु खार्तमद्राक्ष सायकादितम् ।

भीष्म उवाच ।

परतन्त्रं कथं हेतुमात्मानमनुपश्यसि ।
कर्मण्यस्मिन्महाभाग सूक्ष्मं ह्येतदतीन्द्रियम् ॥ ८
अत्राप्युदाहरन्तीमभितिहासं पुरातनम् ।
संवादं मृत्युगौतम्योः काललुब्धकपन्नगैः ॥ ९
गौतमी नाम कौन्तेय स्थविरा शमसंयुता ।
सर्पेण दष्टं स्वं पुत्रमपश्यद्भूतचेतनम् ॥ १०
अथ तं स्नायुपात्रेण बद्ध्वा सर्पममर्षितः ।

लुब्धकोऽर्जुनको नाम गौतम्याः समुपानयत् ॥ ११
तां चात्रवीदयं ते स पुत्रहा पन्नगाधमः ।
ब्रूहि क्षिप्रं महाभागे वध्यतां केन हेतुना ॥ १२
अग्नौ प्रक्षिप्यतामेयं च्छिद्यतां खण्डशोऽपि वा ।
न ह्ययं बालहा पापधिरं जीवितुमर्हति ॥ १३
गौतम्युवाच ।

विसृजैनमबुद्धिस्त्वं न बध्योऽर्जुनक त्वया ।
को ह्यात्मानं गुरुं कुर्यात्प्राप्तव्ये सति चिन्तयन् ॥ १४

C 13 21
B 13 1 21
K 13 1 22
M 13 1 14

नून हि पापकर्माणो धात्रा सृष्टा स हे नृप ।
अन्यस्मिन्नपि लोके हि यथा मुच्येम कितिपपात् ।
तथा प्रशावि मा राजन्मम चेद्विच्छसि प्रियम् । [10]

[Dn1 om (hapl) lines 1-3 — (L 1) B2 partly damaged D2 दुर्बोधन D1-2 [s]पि (for हि) Dn2 D3 नहमेत्य- D5 ० ममन्य न B1 मवाधव, D1-3 सहानुज (D1 'ज) (for 'नुज) D4 मनैन्ये स सहानुज (for the post half) — (L 2) B1 D1 8-7 ० 10 वमेष (for धमेषन्निन्) V1 B3 -'शशन' — (L 3) D3 om. न D1 पश्यति D3 धर्मात्मा (for दुष्टात्मा) D9 तामघ — (L 4) B1.2 नेट, Dn1 वेह (for नेह) D3 corrupt for the post. half. — (L 5) B2 partly damaged D2 अह हि नेद*वीरे (for the prior half) B1 सन्नित्र (for गमित) — (L 6) Dn2 अच्युत — (L 7) D3 स त्वमेव, D2 अहमेव (for न त्वमेव) D7 तु (for सु-) D1-3 न त्वनिववि (D1 'व व)ध तान (for the prior half) D1-3 पश्येय, D7 ३ अद्राष्य B3 सायकाधिन, B5 शायकाधित — (L 8) B2 partly damaged D1-3 वय (for नून) D7 धर्माणो (for 'क') D1-7 ० स्म वै, D8 स्वय (for स्म हे) — (L 9) B2 5 Dn1. n2 लोके वै, B4 लोकेपि, D1-2 लोकेषु (for लोके हि) B3 मुच्ये स, D4 7 मुच्येत, D5 ० मुच्ये स्म (for मुच्येम) D7 ० किल्विय — (L 10) D5 चया (for तथा) D3 मा, D5 ने (for मा) D1-3 वीर (for राजन्) B1 जन्म (for मम) Dn2 प्रिय D1-3 प्रपन्न भक्तवत्सल (for the post half)]

8 B5 om. (hapl ?) 8-16 —^a D1-3 पर तत्र, D1-7 ० 10 T1 2 G2 M3 4 परतत्र (D1 'त्र) D2 पर (for कथ) —^b B2 partly damaged B1.3 शोचसि, Dn2 D3-5 पश्यति V1 आत्मानमसृजत्यसु —^c D1 om. from पयस्मिन् up to न्द्रियम् (in 8^d) V1 B1 4 Dn1 n2 कर्मणा (Dn2 'णा) हि (for 'पयस्मिन्) —^d

D1-7 ० तद् (for [ए]तद्) D2 ३ गति सूक्ष्मा हि कर्मणा
9 B5 om 9 (cf. v 1 8) —^e Dn1 सत्रात्रो
Dn3 D3 7 गौतम्या

10 B5 om 10 (cf. v 1 8) —^a S काप्यामीत्
(for कौन्तेय) —^b T2 स्थविर V1 B1 T8 G4 श्रम,
B2 (marg) दम, D2 ३ पुत्र, D7 सम-, G1 ३ [जा]-
गम- (for शम) D2 -सयुत —^c B1 द्रपेण (for
स) D3 दष्टस्व (for दष्ट स्व) —^d V1 B1. ३ 4
Dn3 D2 10 चेतसं, Dn1 चेतन, D3 चेतस (for
चेतनम्)

11 B5 om. 11 (cf. v 1 8) —^a T1 सा, G2
तस्मात् (hypermetric) (for तं) D10 T8 G4 साधु
(for स्नायु-) D1 -पादे यद् (for पात्रेण) —^b Dn1
सर्पम् (for सर्पम्) S अमर्षेण (T2 G1. 2 'णं) (for
'पित) —^c B1 [s]प्यर्जुनो (for 'र्जुनको) D5
लुब्धकोऽर्जुनकानागौ (sic), T2 'कोर्जुननामा तु —^d T1
समुपागमत् (for 'नयत्)

12 B. om 12 (cf. v 1 8) —^a V1 B (B5
om.) Dn G2 स, D2 ३ त, D3 तौ (for ता)
B1 असत् (submetric) (for अय ते स) —^b D2 7
महाभाग (for 'भागे) —^c D2 वध्यता (for वध्यतां)
T1 हेतिना (for हेतुना)

13 B. om. 13 (cf. v 1 8) —^a D5 ० प्रक्षि-
पताम्, D7 प्रक्षिप्यताम् B1 Dn2 एव, T1 2 वैप,
T3 मात (for एव) —^b D5 छिद्यता D1-2 T1
[s]य (for ऽपि) T2 सर्पेण पन्नगाधम —^c T3 om
13^{cd} —^e Dn2 D4 ० [ख]हं (for [ख]यं) B3
मुच्यतां (for बालहा)

14 B5 om 14 (cf. v 1 8) B4 गौतम (for
'मी) —^a D2 अबुद्धिं (for 'द्विस्) B1 तु (for

प्लवन्ते धर्मलघवो लोकेऽस्मिन् यथा प्लवाः ।

मज्जन्ति पापगुरवः शस्त्रं स्कन्नमिवोदके ॥ १५

न चामृत्युर्भविता वै हतेऽस्मिन्

न्को वात्ययः स्यादहतेऽस्मिञ्जनस्य ।

अस्योत्सर्गे प्राणयुक्तस्य जन्तो-

र्मृत्योर्लोकं को नु गच्छेदनन्तम् ॥ १६

लुब्धक उवाच ।

जानाम्येवं नेह गुणागुणज्ञाः

सर्वे नियुक्ता गुरवो वै भवन्ति ।

स्वस्थस्यैते तूपदेशा भवन्ति

तस्मात्क्षुद्रं सर्पमेनं हनिष्ये ॥ १७

समीप्सन्तः कालयोगं त्यजन्ति

स्व) — ^δ) N (except B₁ D₁ 2, B₅ om) G₂ भवद्यो (D₂ ० ध्यौ) (for न वद्यो) — ^ο) D₁ गुरु (for गुरु) B₁ रूपात् (for कुर्यात्) — ^α) B₁ corrupt, B₅ प्राप्तव्येति विचितयन्, D₅ ० व्यमनुचितयन्

15 B₅ om 15 (of v 1 8) — ^α) B₁ D₁₋₇ 9 10 प्लवति, D₂ प्लावते — ^δ) G₄ लोको D₂ युवा, D₄ ०-० G₄ प्लव B₁ तथामसि यथा पुरा — ^ο) D₅ सजति (for मज्जन्ति) — ^α) T₁ शास्त्र, G₁ शास्त्रं, G₄ वस्त्र The portion from स्कन्न up to हतेऽस्मि (in 16^α) is damaged in G₁ B₁ कदुम्, B₄ क्षुण्णम्, D₁ छन्नम्, D₂ छिन्नम्, G₄ छिन्नम् (for स्कन्नम्) D₅ शस्त्र छिन्नदुवोदके (s₁₀) — After 15, D₅-8 10 ins

9* यदि वार्षिभस्तु निहते पन्नगेऽर्जुनक त्वया ।
जीवेदय बालको मे तन्न मेऽर्जुनक प्रियम् ।

[(L 1) D₅-8 च (for वा) D₇ निहिते — (L 2) D₅ नाम (for न मे)]

16 B₅ om 16 (of v 1 8) — ^α) D₄ तव, D₅ ० ० न वा (for न च) — ^δ) D₅ के D₁-3 वा व्यय, D₅ वा हृल्य (for वात्यय) D₅ अहनस्मिन्, D₅ ऊढातास्मिन् (s₁₀) (for अहतेऽस्मिन्) D₇ जनस्य च (for जनस्य) — For 16^α, V₁ B (B₅ om) D_n D₁₀ Cap subst

10* ह्रत्वा चैन नामृत स्यादय मे
जीवत्यास्मिन्कोऽप्यस्य स्यादयं ते ।

[(L 1) B₁ चैव — (L 2) B₅ को नय, D₁₀ कोनय (for कोऽप्यय) V₁ जनते (for अय ते)]

On the other hand, S (G₁ damaged) Cb subst for 16^α

11* नास्यामृतत्वं भविता वै हतेऽस्मिन्
जीवत्यास्मिन्को व्यसु स्यादनन्ते ।

[(L 1) T₁ नो तस्मिन्, G₂ एव हतेऽस्मिन् (for वै

हतेऽस्मिन्) G₂ corrupt, Cb नानामृत भवतीद हतेऽस्मिन् — (L 2) T₁ व्यय, T₂ ० G₅ ० M₄ Cb [s]प्यसु (for व्यसु) T₈ अय ते (for अनन्ते)]

— ^ο) T₁ अस्योदते (for ०त्सर्गे) D₁₀ प्राणयुक्तस्य, Cb पाशयुक्तस्य (for प्राणयुक्तस्य) D_{n1} जेतोर् (for जनतोर्) — ^α) T₁ G₄ मृत्युं लोके, T₂ ० G₁-3 मृत्युर्लोके, Cb मृत्योर्लोक (as in text) B₂ ० D₁₀ अनत, T G अनते, Cb अनन्तम् (as in text) D₁ लोक मृत्यो लोकमिच्छेद-नतर, D₁-० मृत्योर्लोके को नु (D₅-8 न) गच्छेदनन्ते, M मृत्यु लोके को नु गच्छेत् नांते

17 B₅ भीष्म; D₁-० अर्जुन (for लुब्धक) G₁ damaged for 17^α — ^α) T₂ ० G₂-4 M₁-8 Cb [अ]ह (for [ए]व) D₅ नाह, D₅ १-० केन, D₅ को न, T₂ नैव, G₄ ते* (for नेह) T₁ M गुणागुणज्ञे (for ०ज्ञा) V₁ B₁ 2 (marg) ०-5 D_n D₁₀ Cb जानाम्येहं देवि गुणान्यु (B₂ [marg] ० ० D_{n1} नः ०णागु)णज्ञे, D₄ जानाम्ये* केन गुणागुणज्ञे — ^δ) T₂ सदातिर्युक्ता, T₃ G₂-4 सदा युक्ता, M₄ सर्वैरित्युक्ता (for सर्वे नियुक्ता) D₄ ० १ ० om वै D₁-० ० वदति (for भवन्ति) V₁ B D_n D₅ Cb सर्वातिर्यु (B₁ वैभिस्)क्ता गुरवो भवति — B₄ om 17^α-18^δ — ^ο) V₁ B₁ ० सुस्थस्यैते, B₅ स्वस्थ-श्रैते, Cb ०स्यैते (as in text) D_{n5} चोपदेशा, D₂ सूप*, D₅ हूप*, D₅ हूप*, G₄ M₁-० दप*, Cb तूप* (as in text) T₁ स्वस्थस्य ते सूपदेशा भवति, T₈ G₁ ० स्वर्गस्य ते (G₁ ०र्गस्यैते) यूपदेशा भं, G₂ स्वर्गस्य** यूपदेशो भं — ^α) T₁ इम (for क्षुद्र) G₄ om, Cb पापम् (for सर्पम्) B₂ D₁ 10 T₂ ० G₂-4 M इम, B₅ D_{n5} एत, D_{n1} (before corr) एव (for पुनं) B₁ हरिष्ये (for हनिष्ये) D₂ ० तस्मादेन क्षुद्रसर्पं हनिष्ये, D₄ ० तस्मात्सर्पं क्षुद्रमिम हं

18 B₄ om 18^α (of v 1 17) — ^α) S (except T₈) शमसोप्सन्त (for समीप्सन्त) D₂ ० चरति, D₄ ० १ ० मज्जति (for त्यजन्ति) V₁ B (B₄ om) D_n D₅ ० Cb शमा (B₅ ०र्मा)थित (D₅ ०न) कालगतिं (D_{n1} ०तं)

सद्यः शुचं त्वर्थविदस्त्यजन्ति ।

श्रेयः क्षयः गोचतां नित्यशो हि

तस्मात्त्याज्यं जहि शोकं हतेऽस्मिन् ॥ १८ ॥

गौतम्युवाच ।

न चैवातिर्विद्यतेऽस्मद्विधानां

धर्मारामः सततं सज्जनो हि ।

नित्यायस्तो बालजनो न चास्ति

धर्मो ह्येव प्रभवाम्यस्य नाहम् ॥ १९ ॥

न ब्राह्मणानां कोपोऽस्ति कुतः कोपाच्च यातना ।

मार्दवात्क्षम्यतां साधो मुच्यतामेव पन्नगः ॥ २० ॥

लुब्धक उवाच ।

हत्वा लाभः श्रेय एवाव्ययं स्या-

त्सद्यो लाभो बलवद्भिः प्रशस्तः ।

कालाह्लाभो यस्तु सद्यो भवेत्

हते श्रेयः कुत्सिते त्वीदृशे स्यात् ॥ २१ ॥

गौतम्युवाच ।

कार्यप्राप्तिर्गृह्य शत्रुं निहत्य

का वा शान्तिः प्राप्य शत्रुं नमुक्त्वा ।

C. 13 29
B 13 1 29
K. 13 1 30
M 13 1 22

धदति, D1 मर्मोपेत कालयोग चरति, D10 शमार्थिन कालयोग्य भवति —^b) D3 corrupt B2 Cb सद्य शुचस्, T1 3 G1 2 4 M शुच च सद्य (T1 मत)स्, T2 शुचध्व संतस् (sic), G2 शुचिश्च सत्यस् (for मद्य शुच) D1 2 4-7 9 शोकं सद्यो व्यर्थं (D1 'क्त'मिम त्यजति, D10 शुच च सद्योविदस्त्यजति —^c) D1 4-9 श्रेयान्, D10 S (except T1) त्रिय (for श्रेय) D7 शोचिता, D10 Cb शोचति (for शोचता) T1 नित्यमेव, T2 8 नित्यशोभि (for 'शो हि) V1 B Dn1 n2 Cb श्रि (B2 [marg] 2 5 Dn1. n2 श्रे)य क्षय (B2 Cb 'ये) शोचति नित्यमोहात्, Dn8 श्रेयान्क्षय शोचति नित्यशो हि, D2 श्रेयक्षय तोचिर्ति नित्यशो हि (sic), D3 नित्यायस्तो श्रेयान्क्षयनित्यशो हि —^d) D1 om त्याज्य D1 लोकं (for शोकं) T8 G1 8 हते (for हते) V1 B1. 2-5 Dn D10 Cb तस्मात्पुत्र (Cb 'स्माच्च ए) मुच हते (B1 'चति ते, D10 'च मृते) मुचगे, B2 तस्मात्पुत्र स्व च हते मुचगे, G2 तस्मात्पुत्र त्यज शोक हितेऽस्मिन्

19 The reference is damaged in G1 —^e) V1 B Dn जा (B1 स्वा)तिर्नैव, D5 10 न चैव चार्तिर्, D9 न चैवैव, T2 न चैवामिन, G2 न चैवास्त्र (for न चैवार्तिर्) T1 M3 Cb मद्रिधाना (for 'स्मद्वि') —^b) G2 धर्माराम, G3 धर्मराज (for धर्माराम) D2 8 नोद्विजेत (for सज्जनो हि) V1 B Dn Cb धर्मात्मन सर्वदा सज्जना हि, D1 धर्मागम सतत नोद्विजेत —^c) T1 corrupt D2 T8 G4 नित्यायस्ते (D2 'न्ता), D7 'प्यस्तो, G1 'पस्तो, M1-3 'यतो (for 'यस्तो) D4 1 वास्ति, D10 T8 G1 8 4 M3 चात्र, T2 चाय, G2 वाधा (for वास्ति) V1 B Dn Cb नित्यायस्तो (B1 'त्यपस्त्यो) बालकोप्यस्य (V1 B2 [marg] 'कोय च) तस्माद् —^d) D10 T G2 4 वैति, M1.2 स्वैति, M3 व्यैति, M4 होति (for ह्येव) D2 नित्य, D10 T2 8 G4 नाश (for

नाहम्) V1 B Dn ईदृशे नाह पन्नगस्य प्रमाये (B8 'णादो), G1 8 धर्मै वैति प्रभवाम्यस्य नाश

20 ^b) B4 यत (for कुत) B1 कोपानि (sic), M1 8 कोपोस्ति (for कोपाच) B1.5 D4-8 T2 M4 यातना, Dn1. n3 D9 यातना, D1-3 यापन (for यातना) —^c) G2 मार्दवा (for 'वाद्) M1-8 क्षमता (for क्षम्यता) B1 मार्दवास्त्व हि न साधो —^d) D3 8 पन्नगा

21 G1 3 4 लुब्ध (for लुब्धक) —^e) D4-10 हि- (D10 ह)त्वा लो (D7 ला)भं (for हत्वा लाभ) V1 B2 (marg as in text) 5 Dn1 [क्]न्यय स्यात्, T1 M [क्]न्यहिंस्यात् (for [क्]न्यय स्यात्) D1-3 हत्वा लाभ श्रेयसा (D1 'स) वाच्ययस्त (D1 'य त)त्, T2 8 G1 8 4 हत्वा ला (T8 G4 लो) भाच्ये एवाप्यहिंस्यात् (T8 G8 'हिंस, G1 'हिंस, G4 'हिं ते), G2 हत्वा लाभश्रये वाप्यहिंसा —^b) B3 सद्यो लाभ्य, D4 8 8 9 सद्यो लोभो (for सद्यो लाभो) V1 B2-5 Dn8 स्यादलिभ्य, D10 M4 (sup lsn) बलवद्भ्य, S बलवद्भि (T1 'द्, M1-3 'द्य) (for 'वद्भि) Dn1 n2 लभ्यो लाभ (Dn1 'भ्य) स्यादलिभ्य प्रदास्त —^c) D4 को वा न, D5 9 काला न, D8 कालेन; T1 लोभात्, M1 कामात् (for कालात्) T1 G2 M1 4 लोभो (for लाभो) V1 सर्वो, B8 Dn1 n2 सत्यो, T1 पथ्यो (for सद्यो) B8 भवेन्न, D2 भयेत, G2 जवेन (for भवेत्) —^d) D1-1 6-9 G8 त्वीदृशं, D10 स्वादृशं, T2 कीदृशं, G1 त्वीदृशी (for त्वीदृशे) V1 B Dn श्रेयो लाभ कुत्सिते- स्मिन्हते (B2 Dn1. n2 'स्मिन्न ते) स्यात्

22 ^e) B1 2 Dn1 n2 का तु, T1 का वा, T2 कोर्थ (for कार्य-) D2 8 प्राप्त, G4 गृह- (for गृह्य) T2 8 G3 4 M3 शत्रून् (for शत्रु) D5 निगृह्य (for निहत्य) G2 कोर्थप्राप्ते गृह्य शत्रून्निहत्य (sic) —^b) V1 B2-5 Dn-

कस्मात्सौम्य भुजगे न क्षमेयं
 मोक्षं वा किं कारणं नास्य कुर्यात् ॥ २२
 लुब्धक उवाच ।
 अस्मादेकस्माद्ब्रह्मो रक्षितव्या
 नैको बहुभ्यो गौतमि रक्षितव्यः ।
 कृतागसं धर्मविदस्त्यजन्ति
 सरीसृपं पापमिमं जहि त्वम् ॥ २३
 गौतम्युवाच ।
 नास्मिन्हते पन्नगे पुत्रको मे

संप्राप्स्यते लुब्धक जीवितं वै ।
 गुणं चान्यं नास्य वधे प्रपश्ये
 तस्मात्सर्पं लुब्धक मृञ्च जीवम् ॥ २४
 लुब्धक उवाच ।
 घृत्रं हत्वा देवराट् श्रेष्ठभागै
 यज्ञं हत्वा भागमवाप चैव ।
 शूली देवो देवघृत्तं कुरु त्वं
 क्षिप्रं सर्पं जहि मा भूद्विशङ्का ॥ २५

D₃ का कामासि, B₁ कामावासि, D₁ का वा श्रांति (for का वा श्रान्ति) D₂ प्राप्त, D₃ प्राप्त (for प्राप्य) B₃ om, D₂ ३ तु (for न) D₁₋₁₀ कार्थप्राप्ति (D₁ कथ प्राप्ति, D₁₀ का वा श्रांति) गृह्य शत्रु विमुच्य, S का (G₂ को) वा प्रीति (T₂ प्राप्ति) प्राप्य (T₁ 'सं) शत्रुन्विमुक्तवा (T₁ 'बु विमुक्त्वा; T₂ G₂ 'श्रुस मुच्य) —^c) D₂ ३ सौम्याह, D₁ सौम्यो (for सौम्य) D₂ भुजगे न, T₂ M₄ भुजगे तु (for भुजगे न) V₁ B Dn₁ n₃ कस्मात्सौम्याह न क्षमेय (B₁ २ ३ Dn₁ n₃ 'मे नो) भुजगे (B₃ 'ग), Dn₂ कस्मात्सौम्याह *क्षमेन भुजगो, D₅ 10 कस्मात्सौम्य (D₁₀ 'म्य) भुजगे तरक्षमेय, T₁ तस्मात्सौम्ये भुजगेस्मिन्क्षमेव, T₈ G₁ ३ ४ तस्मात्सौम्य भुजगे तु क्षमेय, G₂ तस्मात्सौम्य भजनी तु क्षमेयो (sic) —^d) D₃ T₁ मोक्षे, G₂ मोक्ष्य (sic) G transp घा and किं D₁ 10 T₁ G₂ M₄ (sup l₁₀) कुर्यात्, T₈ G₁ ३ ४ कुर्या (for कुर्यात्) V₁ B Dn मोक्षार्थं वा कस्य (B₁ वाच्यस्य) हेतोर्न कुर्यां (Dn₁ 'र्या) — After 22, D₃ reads 24 for the first time, repeating it in its proper place.

23 D₅ transp 23 and 24 T₂ व्याघ (for लुब्धक) —^a) T₂ ३ G तस्माद् (for ज्) N (except D₁ २) एकद्, T₂ एतद्, T₃ G₁ एतस्माद् (for एक) —^b) B₃ रक्षणीय; D₃ रक्षितव्यासै (sic) (for रक्षितव्य) —^c) S धर्महेतो (T₂ 'कृत) स (for 'विदस्) B₁ यजति (for स्य) —^d) V₁ सरीसृप Dn₂ D₂ 10 इद (for ह्म) S स्यज (for जहि)

24 D₄ reads 24 for the first time after 22 D₅ transp 23 and 24 D₄ (first time) ३ om the ref —^a) Dn₃ मृते (for हते) D₄ (both times) ३ १ ० [s]यं (for मे) —^b) D₅ संप्राप्स्यसे, D₉ सप्राप्त मे; D₁₀ T₁ प्राप्स्यस्यय After लुब्धक, T₁ reads for the first time from भागा (in 26°) up to पन्नग

(in 27^b), repeating it in its proper place. B₁ जीवितर्थे, D₁ (both times) ३ १ ० 'स मे (for 'स वै) — G₁ damaged for 24° —^c) B₁ गुण कोप्य B₃ गुण वात्प; B₁ T₁ ३ G₁₋₃ M गुणं चान्यं (for गुण चान्यं) D₁₋₃ म् पश्ये; D₁₀ प्रपश्येत् (for 'इये), D₁ (both times) ३-० लाम न चान्य (D₁ [both times] चान्य; D₅ न चान्य) नास्य वधाद् (D₁ 'दि) वैमि —^d) B₁ D₂ सर्वं, Dn₁ सप्यं, D₃ om (for सर्पं) B₁ मीज (by metathesis), D₁ (both times) जीव, D₁₀ चैनं; T₁ दीन (for जीवम्)

25 D₃ om 25 (retaining the reference) G₁ partly damaged —^a) D₁ देवराज् (for 'राट्). B₁ श्रेष्ठतां वै, B₃ 'भागे; Dn₃ श्रेष्ठभागै; D₁₋₃ श्रेष्ठ भागैर्, D₅ ३ १ ३ स्वर्गभागै; D₁₀ T₁ M क (T₁ ध) मं-भागी, T₂ ३ G धर्मभागं (for श्रेष्ठभागै) —^b) V₁ B₁ ३ ४ Dn₃ यज्ञ भिरया, B₃ D₁ यज्ञ विधा; D₂ ३ यज्ञैरिष्ट्वा, D₁ corrupt, D₁₀ T₁ G₂ M हत्वा यज्ञ (T₁ 'जे), T₂ ३ G₁ ३ हिरया यज्ञ, G₁ हिरवा घञं (for यज्ञ हत्वा) D₁₀ भाग्यम्, T G₁ ३ ४ धर्मम् (for भागम्) D₃ वा (for च) —^c) D₅ शूली Dn₂ देवो (for देवो) D₁ देवदत्त, T₁ ३ देवत्वं, G₁ ३ देवमतं (for 'घृत्तं) V₁ B₁₋₄ Dn चर स्व, B₃ om, T₁ ३ G₁ ३ कुरुत्; G₁ damaged (for कुरु स्व) —^d) D₅ तस्मात् (for क्षिप्र) Dn₁ सप्यं, D₂ सर्वं (for सर्पं) V₁ B₁₋₄ Dn D₅ भूत्ते विशका; D₁ भू स शकरा (sic), D₂ ३ भू सशका; D₅ विचारं कुरुत्; T₈ G₁ ३ ४ विशका (for भूद्विशङ्का) B₃ तस्माच्छोक मुच मा भूद्विशका, D₁ ३ १ तस्मात्सर्पं जहि मा विचारं कुरुत्

26 D₉ G₁ om the ref —^a) D₂ ३ प्रोच्यमाणो, (D₃ 'नो) (for 'माना) —^b) B₁ Dn₁ D₃ भुजं प्रति

भीष्म उवाच ।

अमकृत्रोच्यमानापि गौतमी भुजंगं प्रति ।
 लुब्धकेन महाभागा पापे नैवाकरोन्मतिम् ॥ २६
 ईषदुच्छ्रंसमानन्तु कृच्छ्रान्संतम्य पन्नगः ।
 उन्मसर्ज गिरं मन्दां मानुषीं पाशपीडितः ॥ २७
 को न्वर्जुनक दोषोऽत्र विद्यते मम बालिश ।
 अस्वतंत्रं हि मां मृत्युर्विवर्जं यदच्युदन् ॥ २८
 तस्यायं वचनाददो न क्षीपेन न काम्यया ।
 तस्य तत्किल्बिषं लुब्ध विद्यते यदि किल्बिषम् ॥ २९

लुब्धक उवाच ।

यद्यन्यवगनेदं कृतं ते पन्नगाशुभम् ।
 कारणं वै त्वमप्यत्र तस्मात्त्वमपि किल्बिषी ॥ ३०
 मृत्पात्रस्य क्रियायां हि दण्डचक्रादयो यथा ।
 कारणत्वे प्रकल्पन्ते तथा त्वमपि पन्नग ॥ ३१
 किल्बिषी चापि मे वधयः किल्बिषी चासि पन्नग ।
 आत्मानं कागणं ह्यत्र त्वमाख्यासि भुजंगम ॥ ३२
 सर्प उवाच ।

मर्ष एते ह्यस्वशा दण्डचक्रादयो यथा ।

C. 13 40
 B. 13 1 40
 K. 13 1 40
 M. 13 1 33

(२९), D₁₀ नाय भारत (for भुजंग प्रति) —^c) T₁ reads from भागा up to पन्नग (in 27^b) for the first time after लुब्धक (in 24^b) D₁₀ D₁ T₁: महाभाग, D₂: महाना^a, D₃: महाना^b (for भागा) —^d) D₁ ना पापे न, D^a: नैव पापे (by transp.), D₁₀ S (T₁ both times) ना (G^a H) पापे न

27 For the repetition in T₁ c^a v l 26 G^a reads 27^a tw ce —^a) D₁₀ D₁ T₁ G₁ 2 (first time) उच्छ्रंसमानन्, D^a: (sup lin as in text) उन्मस^a, G₂: उन्मस^a (for उच्छ्रंस^a) D₂: [s]पि (for तु) G₂ (second time) कृच्छ्रान्संतम्यमानन्तु —^b) D₂: संतम्य B₁ D₂: पन्नग —G^a om 27^a —^c) B D₁ गिरिं D₂: मदा, D₃: तद, G₁: मदात्

28 Before 28, V₁ B₁ D₁ D₂ 2. 10 T₁ ins सर्प उवाच, B D₁ 2 2 2 पन्नग उवाच B^a damaged for 28^a —^a) G₁ 2 [s]पि, G₁ वा (for तु) D₁ 2 [स]पुंन स्व, D₁₀ चापुंन B₁ कोपुंनश्च क दोषोऽत्र (sic) —^b) V₁ बालिश —^c) D₁₀ अन्वतत्र (for अन्वतन्त्र) D₁: ना —^d) B₂: तिलेद्यम् (for त्रिपदा यद्) D₂: मृत्युचतु (sic), D₁ 2 समनृचतु, D₂ 10 T₁ 2 G^a मनच्युद (G^a: र)त्, T₂ damaged (for यदच्यु^a)

29 —^a) G₁ 2 क्षम्य (for तस्य) D₂ T₁ [स]ह (for [स]पे) —^b) B₂ च, D₂ om (for the second न) D₁ (sup lin as in text) कामया —^c) D₂: 2 मद्र (for लुब्ध) D₁ 2 न तत्र क्रियय किंचिद्, G^a: तस्य पत्नी विप लुब्ध (sic) —^d) D₁: 2 मन्यमे (for विद्यते) B₂ damaged from किल्बिषम् up to त्वमप्यत्र (in 30^a) D₁₀ T₁ M बालिश (M₃ 'श), G₁ damaged, G₂: 4 किंचन (for किल्बिषम्) D₂: मन्यमे यद् किल्बिषात्, D₁ 2 विद्यते मम बालिश (= 28^b)

30 B. damaged up to 30^a The ref is damaged in G₁ —^a) D₁: T₂ G₁ यदन्य, M₃: यदन्य (for यदन्य) B₁: यदन्यवगनेदं, T₂: यद्यन्यवगनेदं —^b) G₁ damaged D₂: तत्कृत (for कृत ते) D₁: [स]पुंन, D₃: [स]पुंन (for [स]पुंनम्) B₂: कृत ते पन्नगी-सूत —D^a om 30^a —^d) T₁ क्षमि (for क्षपि) B₁ D₂: क्षिपि (B₁: प)

31 B^a damaged for 31^a —^a) D₂: 2 7-2 तु (for हि) D₁₀ मृत्योरत्र क्रियाया हि —D^a om 31^a T^a om (hapl.) 31^a-33^b —^c) B₁ कारगात्र, D₁₀ 'णव S (except G₂, T₂ om) 'ण च (for 'णत्वे) D₁: 2 10 प्रकल्पते, T₁ न कल्पते

32 T₂ om 32 (cf v l 31) G₂ om. 32^a-33^b D₂: 2 M₃ om (hapl.) 32^a —^a) D₁: 2 न D₂: वा (for च) B₂: किल्बिषाचापि वधय किं —T₂ G₁ 2 4 om 32^a —^b) V₁ B₂ D₁₀: D₁ M₁ चापि, D₁₀ चान्य, D₂: वामि (for चापि) V₁ पन्नग —^c) D₁₀ चान्य, D₂: 2 2 चात्र, D₁₀ T₁ M ह्यस्य (for ह्यत्र) —^d) D₂: 4 T₁ 2 G₃: 4 M₁ ममाख्याहि (D₁: 'वि), D^a ममाख्यामि (for स्वमा^a)

33 T₂ om 33^a (cf v l 31) G₂ om 33^a (cf v l 32) D₁-10 S (T₂ G₂ om) पन्नग (for सर्प) —^a) B₂ partly damaged B₁: एव (for एते) D₁₀ T₁ 2 G₁ 2 M [s]न्यव (G₃ [s]च च)शगा, G₁: ह्यवशगा (for ह्यन्ववशगा) D₁ 2 सर्वदा वै (D₁ ते) ह्यन्वतत्रा —^b) D₂: चक्रदवादयो यथा —^c) G₁: गता (for तथा) D₁₀ कन्माद् (for त^a) D₁₀ T₂: 2 G M वै (for मे) T₁ तथा स्वमपि कन्माद् —^d) D₂: T₂ G M [ए]व, D₁ 2 [ए]व (for [ए]य) V₁ B₂: 5 D₁ 2 2 2 (marg) दोषो (for हेतुर्) D₁ 2 नैव हता मतस्व, T₁ हेतुर्नैव

तथाहमपि तस्मान्मे नैष हेतुर्मतस्तत्र ॥ ३३
 अथ वा मतमेतत्ते तेऽप्यन्योन्यप्रयोजकाः ।
 कार्यकारणसंदेहो भ्रतत्यन्योन्यचोदनात् ॥ ३४
 एवं सति न दोषो मे नास्मि बध्यो न किल्बिषी ।
 किल्बिषं समवाये स्यान्मन्यसे यदि किल्बिषम् ॥ ३५
 लुब्धक उवाच ।

कारणं यदि न स्याद्वै न कर्ता स्यास्त्वमप्युत ।
 विनाशे कारणं त्वं च तस्माद्बध्योऽसि मे मतः ॥ ३६
 असत्यपि कृते कार्ये नेह पन्नग लिप्यते ।

तस्मान्नात्रैव हेतुः स्याद्बध्यः किं बहु भापसे ॥ ३७
 सर्प उवाच ।

कार्याभावे क्रिया न स्यात्सत्यमन्यपि काम्णे ।
 तस्माच्चमम्मिन्हेर्ता मे वाच्यो हेतुर्विशेषतः ॥ ३८
 यद्यहं कारणत्वेन मतो लुब्धक तत्पतः ।
 अन्यः प्रयोगे स्यादत्र किल्बिषी जन्तुनाशने ॥ ३९
 लुब्धक उवाच ।

बध्यस्त्वं मम द्युद्धे बालघाती नृशंमकृत् ।
 भापसे किं बहु पुनर्वध्यः सन्पन्नगाश्रम ॥ ४०

प्रयोजक , T₂ corrupt

34 ^a) G₂ एव (for एतत्) B₂ 5 अथ वा मन्यसे
 प्येव — ^b) D₁ 5 5 9 तेभ्योन्योन्य , D₁ तेभ्योन्यस्य ,
 D₁₀ S ष्ट (T₂ 8 G₁ अ)न्योन्यस्य (for तेऽप्यन्योन्य)
 G₂ प्रयोजका — ^c) B₂ om from कार्यकारण up to
 सति न (in 35^a) D₁ कार्य (for कार्य) D₁₋₁₀
 सत्रधो (for सदहो) — ^d) D₁₋₃ कारणात् , D₁₋₁₀
 योजनात् (for चोत्) T₂ भ्रतत्यन्यत्र चोदना

35 B₂ om एव सति न (cf v 1 31) — ^a) T₂ 8
 G transp दोषो and मे — ^b) B₁ वास्मि , D₁ T
 G₁ 8 4 नास्मि (for नास्मि) T₁ बधो (for उध्यो)
 B₂ om (hapl) from न किल्बिषी up to तस्माद्बध्या (in
 36^d) — ^c) V₁ किल्बिषी D₁₋₁ 9 किल्बिष ममवायस्य
 — ^d) D₁₋₃ मन्यसे (for 'मे) B₁ किल्बिष यदि
 मन्यसे , B₅ यद्वि मन्यसि किल्बिषी — For 35^{cd} , D₁₀
 S subst

12* किल्बिष मन्त्यसे हि त्व उध्यमेवं प्रभापसे ।

[M₁ एव (for एव)]

36 B₂ om up to तस्माद्बधो (in 36^d) (cf v 1 35)
 — ^a) T₁ [अ] सि त्व (for स्याद्वै) — ^b) D₂ 7 9 स्यात् (for
 स्यात्) D₁ अद्युत (for अप्युत) — ^c) V₁ D₁₁
 D₂ 8 T₁ विनाश , D₁₁ 2 विनाशो (810) , D₁ विनाशे
 (for विनाशे) T₂ G₂₋₁ कारणस्य (for 'ण त्व) — ^d)
 D₂ [s] सि (for ऽसि) D₁₀ S (except G₂ 4) पन्नग
 (for मे मत)

37 T₁ om 37 — ^a) D₁ [अ] प्रकृते , D₁₋₉ [अ] प्रकृते
 (for [अ] पि कृते) B₁ समवायि कृते कार्ये , D₁₋₅ असत्ये-
 ष्वकृते कार्ये — ^b) M₁₋₃ [ए] व (for [इ] ह) D₄ लिप्य

मे , D₁ 1 5 लिप्यसे , D लिप्यत् , D₁₁ T₂ 8 G विपते ,
 M₁ लिप्यात् (for लिप्यसे) — ^a) M₁₋₃ वानान (for
 त) B₁ D₁ 2 1-2 तत्रैव , B₂ तत्रैव , D₁₋₂ तत्र
 तत्र (for तत्रैव) — ^d) B₂ damage-1 B चघ ,
 D₁ 8 उध्य (for उध्य) V₁ D₁₁ M₁ मन्यसे (for
 भापसे)

38 D₁₋₅ om the rei D₁₁ T G पन्नग (for मयं)
 — ^a) T₁ हेतुभावे (for कार्याभावे) — ^b) D₁ कार्या
 B₂ 8 D₁₀ S मन्य मत्यपि काम्णे , D- तस्मान्मन्यपि कां
 — ^c) T₂ कम्माद् (for त) V₁ B D₁₁ सते (D₁₁ 2 खा
 मे) सिन , D₁₁ T₂ G₁ 1 1 हतेस्मिन् (for तस्मिन्)
 B₁ हेतोर्न , D₁₁ D- हेतो मे (for हेतो मे) T₁ तस्मा
 न्हेतोस्मिन्निद र्द , T₂ M 'द्वतेस्मिन्हेतोर्न , G₂ 'द्वतोस्मि
 हतोस्मि (810) — ^d) D₁₁ 2 वाच्यो हेतुर्विशेषे यत् , D₂
 नातो हेतुर्विशेषक , T₁ हेतुर्वाच्यो विशेषत

39 Before 39, D₁ 2 4-2 11^a पन्नग उवाच — ^a)
 D₁ 5 7 9 कारणस्य न (for 'रेन) — ^b) D₁ 7 9 यतो
 (for मतो) T₁ मन्यसे लुब्ध तत्पत — ^c) V₁ D₁₋₃
 अन्य , B₂ अन्यत् , D₂ अन्यं (for अन्य) D₁₀
 S (except G₂ 4) प्रयोजका (for 'गे) D₁₋₅ मन्य
 (for अत्र) — ^d) T₂ 8 G किं तु (G₁ 4 तु) जंतु
 विनाशने

40 ^a) G₁ बध्यस् (for व) D₁₁ 2 त (for त्व)
 T G₂₋₄ M₁ 1 4 वध्यस्व चेतनावचाद् — ^b) D₂ T G
 नृशमक (T₁ 'सवत्) (for 'महत्) D₂ पुत्रघाती नृश
 सक — ^c) D₂ वभापे (for भापसे) D₁₀ T₁ M₁₋₃
 बहुविध , G₂ बहुश मन् (810) (for बहु पुनर्) D₁₋₉
 प्र (D₅ om प्र) भापसे किं बहुधा — ^d) T₁ त्व (for
 सन्)

41 B₂ D₁₋₁₀ S पन्नग (for सर्प) — ^b) T₁ अध्वे

सर्प उवाच ।

यथा हवींषि जुहाना मखे वै लुब्धकर्त्विजः ।
न फलं प्राप्नुवन्त्यत्र परलोके तथा ह्यहम् ॥ ४१

भीष्म उवाच ।

तथा भुवति तस्मिंस्तु पन्नगे मृत्युचोदिते ।
आजगाम ततो मृत्युः पन्नगं चात्रवीदिदम् ॥ ४२
कालेनाहं प्रणुदितः पन्नग त्वामचूचुदम् ।
विनाशहेतुर्नास्य त्वमहं वा प्राणिनः शिशोः ॥ ४३
यथा वायुर्जलधगन्विर्नर्पति ततस्ततः ।
तद्वज्रलडवन्मर्ष कालस्याहं वगाजुगः ॥ ४४

सात्त्विका राजसाश्चैव तामसा ये च केचन ।

भावाः कालात्मकाः सर्वे प्रवर्तन्ते हि जन्तुषु ॥ ४५
जङ्गमाः स्यावराश्चैव दिवि वा यदि वा भुवि ।
सर्वे कालात्मकाः सर्प कालात्मकमिदं जगत् ॥ ४६
प्रवृत्तयश्च या लोके तथैव च निवृत्तयः ।
तासां विकृतयो याश्च सर्वे कालात्मकं स्मृतम् ॥ ४७
आदित्यश्चन्द्रमा विष्णुगणो वायुः शतक्रतुः ।
अग्निः खं पृथिवी मित्र ओषध्यो वसवस्तथा ॥ ४८
सरितः सागराश्चैव भावाभावौ च पन्नग ।
सर्वे कालेन सृज्यन्ते हियन्ते च तथा पुनः ॥ ४९

C 13 56
E 13 1 56
K. 13 1 57
M 13 1 49

(for मखे वै) T: मखे लुब्धक कर्त्विज —^d) V1
B1-2 Dn फलयोगे, B. परलोके, D: ८-३ लोकात्,
D10 T: ३ G M फलयोगात् (for परलोके) V1 T: G:
ह्यय, D1 G: वय (for ह्यहम्) T1 तथैव मसुदाहृतं

42 D2 T: ३ G1 २ ३ om the ref. —^b) D1 वेदिते,
D1-2 चोदिते, D10 T: 3 G M1-2 ३ (sup lin as in
text) चोदनां, T1 चोदनात् (for चोदिते) —^c)
D1-2 तदा (for ततो) D: मृत्युं

43 Before 43, all MSS ins मृत्युर्वाच —^a)
D1-2 प्रेरितो वै, T2 G2 M प्रचुदित, T: 3 G1 ३ प्रचु
(for प्रणु) V1 B Dn प्रचोदितोह कालेन —^b) B1
अचचल, D: अचूचुदत्, D1-2 अननुद (D1 ३ 'दन्'),
D: अदनुद (for अचूचुदम्) T: पन्नगायन चूचुद —^c)
D1 विनाशय, D2 'शे (for 'श) T1 नान्य न्यात्
(for नान्य त्वम्) —^d) V1 B: (marg as in text) ३
Dn D: T: अहं न, D1-2 २ अह च, T1 त्वमह (for
अहं वा)

44 ^a) D10 T G M1-3 वलोपेतो (M1-3 'तान्) (for
जलधरान्) M: यत्र वायुश्चलोपेतो —^b) B1 निकर्पति
D1-2 यतस्तत, S जलप्रदान् (for ततस्तत) — For
44^{ca}, D10 S subst

13* तद्विषमद्वये चाह कालस्य वदागश्चिरम् ।

[G1 partly damaged for the prior half M तद्वये
(for तद्वये) T1 तद्विषमद्वयश्चाह (for the prior half)
T: 3 G: कुलन्य (for का) G: वदाग (for 'गम्)]

45 ^b) D1 १ न (for च) D1 2 केन च, D: 5
केचला (for केचन) —^c) T: भाव्या (for भावा)

Dn कालात्मकात् —^d) M1-3 प्रवर्तन्ति B: 2 Dn
D2 T1 ह, M1-3 [इ]ह (for हि) D: प्रकृतंते
विजतुः (sic)

46 ^a) D1 ३ ८ जगता स्यावराश्चैव —^b) D: १ ०
त्रिविधा (for त्रिवि वा) D: १ त्रिविधा त्रिवि वा भुवि,
D10 S (except T1) त्रिवि वा भुवि वा यदि —^c)
G1 damaged D: (also as in text) मर्षका
(hypermetric), T1 सर्व, G2 सर्वे (for मर्ष) — G2
reads 46^d twice

47 ^a) Dn लोकेस्मिन्, G: वै लोके (for या लोके)
D: गुणवृत्तश्च या लोके (sic), D: गुणवृत्तयश्च लोके,
D: गुणवृत्त * या लोके —^b) D2 यथा चैव, G:
तदेव च (for तथैव च) B: निमित्तय (sic) (for निवृ)
—^c) D2 ३ तथा (for तामा) S (except M1 ३) प्र
(for दि-) D: G: गाश् (for याश्)

48 ^a) D: आदित्याश्च T1 [अ]प्यग्निर्, G: अग्निर्
(with hiatus) (for विष्णुर्) T: 3 G: ३ आदित्यश्चायमा
त्व (T: ३ 'माप्य-', G: 'मा अ]ग्निर् —^c) B: D: १
अग्नि (for अग्नि) T G द्यौश्च (for मित्र) D: अग्नि-
श्च पृथिवीमत्र, M तथाग्नि पृथिवी द्यौश्च —^d) D: १
ओषध्यो V1 B: 2-5 Dn पर्जन्यो वसवोदिति, B1 नामत्या
वामवोदिति, D10 S ओषध्यो म (G: मा) र्ततो दिश

49 ^a) M: सरिद्धि (for 'त) —^b) V1 Dn1
भावामात्रे, D: भावोभावो —^c) Dn1 सर्व- (for सर्वे)
G2 मसृज्य (for सृज्यन्ते) —^d) B: 3 क्रियते च, D: 2
M महियते (for हियन्ते च) B: Dn1 n: D: पुन,
D2 तत (for तथा) D10 T G संहियते पुनस्तथा (D10
'न पुन)

एवं ज्ञात्वा कथं मां त्वं सदोषं सर्प मन्यसे ।

अथ चैवंगते दोषो मयि त्वमपि दोषवान् ॥ ५०

सर्प उवाच ।

निर्दोषं दोषान्तं वा न त्वा मृत्यो ब्रवीम्यहम् ।

त्वयाहं चोदित इति ब्रवीम्येतानदेव तु ॥ ५१

यदि काले तु दोषोऽस्ति यदि तत्रापि नेष्यते ।

दोषो नैव परीक्ष्यो मे न एवाधिकृता वयम् ॥ ५२

निर्मोक्षस्त्रस्य दोषस्य मया कार्यो यथा तथा ।

मृत्यो विदोषः स्यामेव यथा तन्मे प्रयोजनम् ॥ ५३

भीष्म उवाच ।

सर्पोऽथार्जुनकं प्राह श्रुतं ते मृत्युभाषितम् ।

नानागतं मां पाशेन संतापयितुमर्हसि ॥ ५४

लुब्धक उवाच ।

मृत्योः श्रुतं मे उच्यते तत्र चैव श्रुतंगम ।

नैव तावद्विदोषान्तं भवति त्वयि पशुग ॥ ५५

मृत्युस्त्रं चैव हेतुर्हि जन्तोस्म्य विनाशने ।

उभयं कारणं मन्ये न कारणमकारणम् ॥ ५६

विघ्नत्पुं च दृगत्मानं भूय दुःखकरं मताम् ।

50 T₁ om (hapl) 50^a-53^b —^a) D₁ एव दृष्या, M₁-₂ एतज्ज्ञानम्, M₁ एतज्ज्ञात्वा (for एव ज्ञात्वा) D₁-₂ ० एव मा (by transp), D₁ ३ रं मा D₁₀ एतज्ज्ञात्वा सदोष मा, T₁ ३ (G₁ ३ एतज्ज्ञानन्वर्थं मा रं, G₂ एत ज्ञान कथ मा त (sic) —^b) D₁₀ कथ वा, G₂ न दोष (for सदोष) T₁ ३ मन्यथा (for 'मे) —^c) V₁ B Dn D₁ ३ ३ T₁ G M₁ दोषे, D₁ दोष (for दोषो) —^d) Dn₂ दोषवान्, D₁₀ भाव, T₁ ३ पाश (for 'वान्)

51 T₁ om 51 (cf v 1 50) —^a) D₁ निषोष (sic) (for निर्दोष) D₁-₂ वा सदोष (for द्वापान्तं) Dn₂ च, T₁ G₁ ३ ४ मा (for वा) B₁ निर्दोषे द्वाप वास एवां, T₁ ३ 'पं दोषवाक्ष्य —^b) V₁ B -₃ Dn₁ n₂ D₁-₂ ० T₁ G₁ M₁ ३ न त्वा, B₁ तथा, D₁₀ न च (for न त्वा) Dn₂ [स]प्रवीक्षिद —^c) D₁ ० om त्वयाहं D₁ ३ ३ ० नोदित (for चो) D₁ ३ नोदित इति प्रवी स्येव —^d) G₂ तं (for तु)

52 T₁ om 52 (cf v 1 50) —^a) Dn₁ D₁-₂ [स]ति, D₂ [स]ति, D₁₀ T₁ G₁ न, T₁ G₁ ३ ४ M [स]थ (for तु) T₁ G₁ ३ ४ तु (for उति) —^b) B₁ [क्ष]ति (for [क्ष]पि) Dn₁ शिष्यते, D₁ नश्यते (for नेष्यते) —^c) D₁ दोषे V₁ B -₃ Dn₁ ३ न, B₁ D₂ ३ M₁ ३ ४ नैष (for नैव) Dn₁ परीक्ष्ये; D₁ ३ ३ 'क्षो, D₁ ३ ० परोक्षो, G₂ परीक्षे (for परीक्ष्यो) D₁₀ नो (for मे)

53 T₁ om 53^{ab} (cf v 1 50) —^a) D₂ निर्दो पस्; G₁ निर्मोक्ष (for 'क्षस) D₁-₂ ३ ० G₁ तस्य, G₂ तत्र (for स्वस्य) T₁ ३ G₁ ३ निर्मोक्षन्त (G₁ 'क्ष त)स्य मोहस्य —^b) M₁ ३ त्वया (for मया) D₁-₂ ३ कार्य (for कार्यो) D₁ reads तथा twice —^c) M₁-₂

एवम् (for एव) V₁ B D (except D₁-₂) मृत्योरपि (B₁ ३ Dn₂ 'त्यो नपि) न रोप स्याद्, T G M₁ मृत्यो तथा (G M₁ 'वा)ति तत्र स्याद् (T G ३ मृ) —^d) V₁ B Dn इति नैष; D₁-₂ एतदोष; D₁ ३ शेषेणात्, D₁₀ ३ एतज्ज्ञान (M₁ 'वे मे) (for यथा तन्मे)

54 M₁-₂ om the rest —^a) B₁ D₁ [स]ति (for एव) —^b) D₁ मृत मे (for श्रुतं मे) D₁ मृत्यु (for मृत्यु) —^c) B₁ समागतं (for 'माता'), T₁ M₁ ३ मा (for मां) D₁ पापेन (for पापेन) —^d) D₁ ३ महति

55 G₂ om (hapl) 55-56 —^a) B₁ ३ D₁ ३ G₁ M₁ ३ मृत्यो B₁ तद्, B D₁ ३ T₁ ३ G₁ ३ मे (for मे) T₁ मृत्यो त्वैव पचन —^b) D₁-₂ M [ए]पापता (for [ए]व तावद्) V₁ B₁-₃ Dn शदोपत्य (B₁ 'पीय), D₁-₂ शदोपत्यं (for विदो) B₁ मय भाषाशदोपत्य —^d) Dn₂ D₁-₂ पशुग (D₁ 'मे) B₁ भविष्यस्य च पशुग; G₁ भवती मापि पशु

56 G om 56 (cf v 1 55) —^a) D₁ त्वेव M₁ चैव (for चैव) D₁ मृत्युर् (for हेतुर्) —^b) V₁ Dn याल्स्यास्य, D₁-₂ जिदोरस्य, D₁-₂ मृत्यो' (sic) (for जन्तो) D₂ विनाशन —^c) T₁ om 56^{c1} —^c) Dn₂ कारणे (for 'तं) D₁₀ ३ (T₁ G₂ ० ३) जंतोर (for मन्ये) —^d) B₁ कारणं निमकारणं

57 G₂ om 57 (cf v 1 55) B₁ G₁ partly damaged —^a) S (G₂ om) मृत्युं च धिक् (M₁ चापि क)रिव्यामि (T₁ 'प्यति) —^b) G₁ ३ मृत- (for मृत) Dn₂ मृतकरं; D₁ ३ ३ ० दुःखतर (for 'वर) D₁₀ T G₁ ३ मृणा (for सताम्) —^c) S (G₂

त्रां चैवाहं वधिष्यामि पापं पापस्य कारणम् ॥ ५७

मृत्युरुवाच ।

विवशौ कालवशावावां तद्विष्टकारिणौ ।

नावां दोषेण गन्तव्यौ यदि सम्यक्प्रपश्यसि ॥ ५८

लुब्धक उवाच ।

युवाभुभौ कालवशौ यदि वै मृत्युपन्नगौ ।

हर्षक्रोधौ कथं स्यातमेतदिच्छामि वेदितुम् ॥ ५९

मृत्युरुवाच ।

याः काश्चिदिह चेष्टाः स्युः सर्वाः कालप्रचोदिताः ।

पूर्वमेवैतदुक्तं हि मया लुब्धक कालतः ॥ ६०

तस्माद्भौ कालवशावावां तद्विष्टकारिणौ ।

नावां दोषेण गन्तव्यौ त्वया लुब्धक कर्हिचित् ॥ ६१

भीष्म उवाच ।

अथोपगम्य कालस्तु तस्मिन्धर्मार्थसंशये ।

अत्रवीत्पन्नगं मृत्युं लुब्धमर्जुनकं च तम् ॥ ६२

काल उवाच ।

नैवाहं नाप्ययं मृत्युर्नायं लुब्धक पन्नगः ।

किल्बिपी जन्तुमरणे न वयं हि प्रयोजकाः ॥ ६३

अकरोद्यदयं कर्म तन्नोऽर्जुनक चोदकम् ।

प्रणाशहेतुर्नान्योऽस्य वध्यतेऽयं स्वकर्मणा ॥ ६४

C. 13 71
B 13 1 71
K 13 1 72
M 13 1 63

om) एव हि (for चैवाह) —^a) Dn2 om, T2 3 पर, G1.2 4 पर (for पाप) D2 कारणे, D3 6-7 M4 कारिणं (for कारणम्)

58 G2 om 58 (cf. v 1 55) T G1 3 4 M1-3 सर्प, M4 मृत्युमर्षौ [ऊचतु] (for मृत्युर) —^a) D8 चशगा —^b) B3 घात्रा, Dn2 D8 वाचा, D1 om (for भावा) V1 B Dn निर्दिष्ट-, D1 उद्दिष्ट- (for तद्विष्ट) T1 -कारकौ, G1.2 कारणौ (for -कारिणौ) —^c) B1 Dn2 न वा, T1 भावा (for नावा) B5 संतव्यौ, G1 4 हतव्यौ (for गन्तव्यौ) —^d) D5 प्रदा-स्यसि (for प्रपश्यसि)

59 G4 partly damaged —^a) D5 यद्वि (for उभौ) S परवशौ (for काल) —^b) V1 B2 (marg as in text) 4 5 Dn यद्वि मे, G2 यद्विष्टौ (for यद्वि वै) —^c) D4-6 हर्षशौकौ (for 'क्रोधौ) V1 B1 2 (marg as in text) 3- Dn यथा (for कथं)

60 B2 partly damaged T1 भीष्म (for मृत्युर) —^a) B2 D4 काचिद् (for काश्चिद्) B3 D5 T2 3 G M4 एव (for इह) D3 स (sic) (for स्यु) V1 B1.4 5 Dn या काचिदेव चेष्टा स्यात्, T1 याश्चिदेव चेष्टा स्यु (submetric) —^b) B2 D2 -प्रचोदिता, D4-3 -प्रनो (D5 6 'णो)दिता, D9 -प्रनोदिता, D10 T G वशातुगा (for -प्रचोदिता) V1 B1.3 4 Dn सर्वा का (B1 सर्वका, Dn1 सर्वा व)लप्रचोदिता —^c) D1.3 T2 सर्वम् (for पूर्वम्) B1 एक तद्, T2 एव तद् (for एवैतद्) —^d) Dn3 कामत, D10 S तत्त्वत (for कालत) B1 मया लुब्ध न कामत

61 T2.3 G1 3 4 om 61 —^a) D4 6 अहं, D5

भावा (for उभौ) M1-3 तदुभौ कालवशावाव् —^b) V1 B Dn निर्दिष्ट-, D1 उद्दिष्ट (for तद्विष्ट-) T1 -कारकौ (for -कारिणौ) —^c) B4 Dn1 न वां, D1 भावा (sic) (for नावा) Dn1 om दोषेण B1 3 4 मतव्यौ (for गन्तव्यौ) —^d) D4-6 पुत्रक (for लुब्धक)

62 T1 3 om. the ref —^a) D1 कालान्तु, T2 कालस्य (for 'स्तु) —^b) T1 सिद्धये, T2 (also as in text) -मयुगे (for सशये) Dn2 तस्मिन्धर्मार्थ-मंशये —^c) B5 om. from मृत्यु up to कृत (in 65^a) D3 मृत्योर् (for मृत्युं) —^d) D3 om. (hapl.) 62^a-63^a —^d) G3 तौ (for तम्) V1 B2 4 Dn D2 लुब्ध वा- (D2 'ब्ध वा)र्जुनक तथा, B1 D5 लुब्धक चार्जुनं तथा (D5 च त), B2 D1 G2 लुब्धकार्जुनक तथा (D1 च तत्, G2 च तं), D4 6 लुब्धकमर्जुनं च त, D8 लुब्धक चार्जुनक च त (hypermetric), D9 लुब्धकमर्जुनकं च त (hypermetric)

63 B5 om 63, D3 om 63^a (for both, cf v 1 62) D4-10 T1 3 M1-3 om the ref —^a) V1 B (B5 om) Dn हि (for [ए]व) T3 G1 3 4 [अ]य (for [अ]ह) B1 वाप्यय, D7 G2 4 नाप्यह (for 'य) —^b) B2 (marg) न च, D1-3 नापि, D2 5 नेमौ, T1 अयं (for नायं) D4-6 -पन्नगौ (sic) —^c) D4.6 -करणे (for -मरणे)

64 B5 om. 64 (cf v L 62) D4 6-9 om (hapl.) 64^b-65^a —^b) B1 तन्नो चार्जुन, S (except G2 M8) तद्दर्जुनक B2 चोदक, B3 चोदन, D10 T G चोदित (for चोदकम्). —^c) V1 B (B5 om)

यदनेन कृतं कर्म तेनायं निधनं गतः ।
 विनाशहेतुः कर्मास्य सर्वे कर्मवशा वयम् ॥ ६५
 कर्मदायादवाँल्लोः कर्मसंबन्धलक्षणः ।
 कर्माणि चोदयन्तीह यथान्योन्यं तथा वयम् ॥ ६६
 यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति ।
 एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ६७
 यथा छायातपौ नित्यं सुसंबद्धौ निरन्तरम् ।
 तथा कर्म च कर्ता च संबद्धावात्मकर्मभिः ॥ ६८
 एवं नाहं न वै मृत्युर्न सपौ न तथा भवान् ।
 न चेयं ब्राह्मणी वृद्धा शिशुरेवात्र कारणम् ॥ ६९

तस्मिंस्तथा शुवाणे तु ब्राह्मणी गौतमी नृप ।
 स्वकर्मप्रत्ययाँल्लोकान्मत्वार्युनकमव्रवीत् ॥ ७०
 नैव कालो न भुजगो न मृत्युरिह कारणम् ।
 स्वकर्मभिरयं बालः कालेन निधनं गतः ॥ ७१
 मया च तत्कृतं कर्म येनायं मे मृतः सुतः ।
 यातु कालस्तथा मृत्युर्मुञ्चार्जुनक पन्नगम् ॥ ७२
 भीष्म उवाच ।
 ततो यथागतं जग्मुर्मृत्युः कालोऽथ पन्नगः ।
 अभृद्विरोपोऽर्जुनको विशोका चैव गौतमी ॥ ७३
 एतच्छ्रुत्वा शमं गच्छ मा भूश्चिन्तापरो नृप ।

Dn विनाश (for प्रणाश) D₂ 3 [ए]पोस्व; G₁ 3
 [अ]न्योस्ति (for [अ]न्योऽस्य) —^d) Dn₁ य स्व,
 D₂ 8 स्वेन (for स्य स्व)

65 B₃ om up to कृत (in 65^a) (cf v l 62)
 D₁ 6-9 om 65^a (cf v l 64) T₁ om 65-67
 —^a) D₂ अदि तेन (for यदनेन) D₅ अकरोद्यय कर्म
 —^o) D₂ विनाशस्य (hypermetric) (for विनाश)
 —^d) D₁-3 सर्वे कर्मवशात्तुगा

66 T₁ om 66 (cf v l 65) D₁ 6-9 om (hapl)
 66 G₂ om 66^a-68^b —^a) D₁₀ T₈ G₁ 8 4 M दया
 दको (for 'वाँल्ल) —^b) D₁₀ T₈ G₁ 8 4 M वधन
 (for संबन्ध) —^o) Dn₃ कर्मणा (for कर्माणि) D₅
 हि (for [इ]ह) —^d) T₂ 3 G₁ 8 4 M₁ 8 4 तथा
 (for यथा) Dn₂ [अ]न्योन्या B₅ D₂ 8 10 T₂ 3
 G₁ 4 M यथा (for तथा) D₁-8 वय (sic)

67 T₁ om. 67 (cf v l 65) G₂ om 67 (cf.
 v l 66) —^a) M₁ मृत्पिण्डक (for 'त्) —^d)
 M₁ 8 4 मानव (for 'व) D₁-6 कर्ता प्राप्नोति मानव

68 G₂ om 68^{ab} (cf v l 66) —^a) D₁ छाया
 तथा (for छायातपौ) —^b) D₂ समुद्धौ, T₂ स्वय वधौ
 (for सुसंबद्धौ) B₈ परस्पर (for निरन्तरम्) —^o)
 D₂ om कर्ता च —^d) B₁ समुद्धावर्धिकर्मभि (sio)

69 ^a) Dn₃ एव D₁-8 च (for the first न)
 D₂ 6-9 [ए]व (for वै) D₅ मृत्यु —^b) G₂ नाहिर
 (for सपौ) —^o) T₂ 8 G₁ 8 4 [ए]व, G₂ [इ]दं (for
 [इ]य). T₂ वध्या (for वृद्धा).

70 Before 70, T₈ G₂ ins भीष्म. —^a) D₁ 6 तु

(for तु) —^b) D₁-9 तत (for नृप) T₂ M₁-3
 गौतमी ब्राह्मणी नृप —^c) D₃ विकर्म, D₃ 9 न' (for
 स्व')

71 G₁ M₁ om (hapl) 71^a-74^b Before 71, all
 MSS (except G₁ M₁) ins गौतम्युवाच —^a) Dn₃
 नैव —^d) Dn₁ विलय (for निधन)

72 G₁ M₁ om 72 (cf v l 71) —^a) B₂ [ए]तत्
 (for तत्) —^b) T₂ योस्व धर्मे (for येनाय मे) D₂ क्षत
 सुत, D₁-9 मृत शिशु; D₁₀ T G₂ 4 M₂ 8 सुतो
 मृत (by transp) G₂ एकोय ते न मे मृत —^o)
 T₂ 3 यथा (for यातु) —^d) T₁ अर्जुन (for [अ]र्जु
 नक)

73 G₁ M₁ om 73 (cf v l 71) B₂ reads 73
 on marg —^b) D₂ T₂ मृत्यु, D₃ मृत्यो (for मृत्यु).
 Dn₃ (marg, orig as in text) [स]पि (for
 स्य) —^o) V₁ B (except B₅) Dn T₁ 2 त्रि(B₁
 अ)शोको (for विरोपो) —^d) D₂ G₂ विशोचा, T₂
 विरोपा (for विशोका) D₁-8 चापि, D₉ चापि (for
 चैव)

74 G₁ M₁ om 74^{ab} (cf v l 71) —^a) D₂ 8
 एव (for एतत्) —^b) D₂ T G₂ 8 भूष् (for
 मृष्) V₁ B Dn शोकपरो, D₁₀ चिंतागतो (for 'परो)
 —^d) D₂ om 74^c-75^d —^d) D₁ पुरुपर्यभ, D₁₀ S
 समितिजय (for मनुजर्पभ) V₁ B₁-4 Dn सर्वे गच्छति
 वै नृप (Dn₃ 'पा), B₅ तान्विद्धि भरतर्पभ

75 D₂ om 75 (cf v l 74) —^a) V₁ B न
 तत्, Dn₁ ns नैव, Dn₃ नैतत्; D₅ 6 1 0 ननु (for

स्वकर्मप्रत्ययाल्लोकांस्त्रीन्विद्धि मनुजर्षभ ॥ ७४
न तु त्वया कृतं पार्थ नापि दुर्योधनेन वै ।
कालेन तत्कृतं विद्धि विहता येन पार्थिवाः ॥ ७५

वैशंपायन उवाच ।
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा बभूव विगतज्वरः ।
युधिष्ठिरो महातेजाः पप्रच्छेदं च धर्मवित् ॥ ७६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

२

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
श्रुतं मे महदाख्यानमिदं मतिमतां वर ॥ १
भूयस्तु श्रोतुमिच्छामि धर्मार्थसहितं नृप ।
कथ्यमानं त्वया किञ्चित्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ २
केन मृत्युर्गृहस्थेन धर्ममाश्रित्य निर्जितः ।
इत्येतत्सर्वमाचक्ष्व तत्त्वेन मम पार्थिव ॥ ३

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
यथा मृत्युर्गृहस्थेन धर्ममाश्रित्य निर्जितः ॥ ४
मनोः प्रजापते राजन्निश्वाङ्कुरभवत्सुतः ।
तस्य पुत्रगतं जज्ञे नृपतेः सूर्यवर्चसः ॥ ५
दग्मस्तस्य पुत्रस्तु दशाश्वो नाम भारत ।
माहिष्मत्यामभूद्राजा धर्मात्मा सत्यविक्रमः ॥ ६

C 13 89
B 13 2. 6
K 13 2. 6
M 13 2. 6

न तु) V1 B Dn कर्म (for पार्थ) —^b) M1-3 तु
(for [अ]पि) S (except T2) च (for व) —^c)
D2 10 T1 [ए]तत्, G2 त (for तत्) D1 6-2 कर्म
(for विद्धि) —^d) D: निहता

76 D2 T2 om the ref —^c) B: महाराज (for
'तेजा) —^d) D10 S म (for च)

Colophon — *Parvan nam* B1 2-3 D1 2 इति
— *Sub-parvan* V1 B2 4 Dn D1-4 दानधर्म — *Adhy
nam* V1 B1-2 2 Dn1 n2 गौतमीलुच्यक्यालमृत्युकाल-
(B2 om. काल)मवाद, B3 लुच्यकमृत्युमवाद, Dn3
D1-5 गौतम्यर्जुनक (D. om क)मृत्युकालमवाद, D1-3
गौतम्यादि (D3 'तमस्यादि)मवाद, D10 गौतमलुच्यकमृत्यु-
कालमवाद, T2 G1 गौतम्युपाख्यान, G2 4 गौतम्या-
ख्यान, G3 गौतमीमृत्युपाख्यान, M4 गौतमीलुच्यकपत्रग
मृत्युकालमवाद — *Adhy no* (figures, words or
both) V1 B2 3 Dn1 n2 D: 2 10 S 1 (as in text)
— *Sloka no* Dn1 81, D1 82

2

1 ^a) D1 महाप्राज्ञ —^b) D1.1 विदारद —^c)

D2 4 श्रुत ते (D2 'त्वा मे) महदाख्यातम् —^d) D2
om मति

2 ^a) B: Dn3 D1-3 T3 च (for तु) D1-9 भूय-
श्चेष्टाम्यह श्रोतुं —^b) B2 5 D1-9 वच (for नृप)
—^d) D1 त (for तत्) D1 अर्हति

3 ^a) B3 यथा, B4 कथ (for केन) D4 मृत्यु
T1 गृहस्थश्च (for 'स्थेन) —^b) D3 निर्जिता — B5
om (hapl) 3^c-4^d —^c) G2 [ए]व (for [ए]तत्)
T2 3 G2-4 M1 3 4 धर्मम् (for सर्वम्) D1-6 9 एतस्मिन्
समाचक्ष्व —^d) V1 Dn D3 [अ]पि च (for मम)
D2 3 तत्त्वेन परिपृच्छत, S तत्त्वे (M3 'ध्ये)न भरतर्षभ

4 B5_om 4 (cf v l 3) —^a) T2 [ए]व (for
[अ]पि)

5 For the substitution for 5^c-12^d in M1-3, cf
v l 12 —^c) V1 तया (for तस्य) —^d) B5
D2 5 9 'तेजस (for 'वर्चस)

6 For the substitution in M1-3, cf v l 12
—^a) D2 G2 तत्र (for तस्य) D3 पुत्रस्य (for 'स्तु)
—^b) D1-3 विश्रुत, D1-9 नामत (for भारत) —^c)
Dn1 D4 महिष्मत्याम् D2 3 G2 राजन् (for राजा).

दशाश्वस्य सुतस्त्रासीद्राजा परमधार्मिकः ।
 सत्ये तपसि दाने च यस्य नित्यं रतं मनः ॥ ७
 मदिराश्च इति ख्यातः पृथिव्यां पृथिवीपतिः ।
 धनुर्वेदे च वेदे च निरतो योऽभवत्सदा ॥ ८
 मदिराश्चस्य पुत्रस्तु द्युतिमात्राम पार्थिवः ।
 महाभागो महातेजा महासत्त्वो महाबलः ॥ ९
 पुत्रो द्युतिमतस्त्रासीत्सुवीरो नाम पार्थिवः ।
 धर्मात्मा कोशवांश्चापि देवराज इवापरः ॥ १०

सुवीरस्य तु पुत्रोऽभूत्सर्वसंग्रामदुर्जयः ।
 दुर्जयेत्यभिविख्यातः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ ११
 दुर्जयस्येन्द्रवपुषः पुत्रोऽभिसदृशद्युतिः ।
 दुर्योधनो नाम महात्राजासीद्राजसत्तम ॥ १२
 तस्येन्द्रसमवीर्यस्य संग्रामेष्वनिवर्तितः ।
 विषयश्च प्रभावश्च तुल्यमेवाभ्यवर्तत ॥ १३
 रत्नैर्धनैश्च पशुभिः सस्यैश्चापि पृथग्विधैः ।
 नगरं विषयश्चास्य प्रतिपूर्णं तदामवत् ॥ १४

7 For the substitution in M1-8, cf. v 1 12 —^a) D1-10 T1 s G1 s 4 M1 च (for तु) T2 दशाश्वस्य सुतस्यापि —^d) D1 G2 नित्यरत, D10 T2 नित्यव्रत, T2 G2 नित्यं व्रत, G1 s सत्यव्रत (for नित्यं रत) Dn1 मम (for मन)

8 For the substitution in M1-8, cf. v 1 12 D1 s om 8^a-9^b —^b) B5 D1-3 पृथिवीपते —^c) D5 निरतो (for वेदे च) —^d) D5 पृथिव्यां (for निरतो) D10 T G M1 यस्य नित्यं र (T1 M1 'त्यर) व मन

9 For the substitution in M1-8, cf. v 1 12 D1 s om 9^a (cf. v 1 8) —^a) B5 पुत्रस्य (for 'स्तु) —^b) D2 s पार्थिव, D10 T G M1 भारत —^c) D1 महाभाग, D5 'भीमो (for 'भागो) —^d) D1 om (hapl) महासत्त्वो

10 For the substitution in M1-8, cf. v 1 12 —^a) Dn8 D1 s T2 च (for तु) —After 10^a, V1 B Dn D5 s ins

14* राजा परमधार्मिक ।

सर्वलोकेषु विख्यात

—^b) V1 B2-4 Dn नामत, D2 s विश्रुत, D4 10 पार्थिव (for 'व) —T2 om 10^a-12^d —^c) V1 B Dn कोपवाश् Dn8 D10 T1 s G2 M4 [ए]व (for [अ]पि) G1 s 4 धर्मात्मा भोगवाश्चैव —^d) T1 s G M4 राजराज (for देव)

11 For the substitution in M1-8, cf. v 1 12 T2 om 11 (cf. v 1 10) —^a) B2 s D3 च, D1-5 [ए]व (for तु) D10 T1 s G M4 च राजेंद्र (for तु पुत्रोऽभूत्) —^b) D10 T1 s G M4 पुत्रो युद्धेषु दुर्जय. —^c) T1 s G M4 दुर्जयो नाम विख्यात. —^d) D1

-शस्त्र (for दशाश्व) —For 11^a, V1 B (except B5) Dn subst

15* सुदुर्जय इति ख्यात सर्वशास्त्रभृता वर ।

[V1 B2 (marg) स (for सु) B2 सर्वशास्त्रभृता]

12 T2 om 12 (cf. v 1 10) —^a) G4 partly damaged B2 (marg) D1 s T1 [ह]दु- (for [ह]न्द्र-) G2 सदृश (for -वपुष) —^b) V1 B2-4 Dn D2 10 [स]धि (for सधि) —^c) B5 [अ]भूत् (for [अ]सीद्) B2 s D5 s M1 -सत्तम V1 B4 Dn1 n2 राजा राजपि-सत्तम —For 5^a-12^d, M1-8 subst

16* इक्ष्वाकोस्तु शतं पुत्रा दशाश्वो दशम स्मृत ।

माहिष्मत्यामभूद्द्राजा मदिराश्चस्ततोऽभवत् ।

तस्य च द्युतिमात्राम सुवीरस्तस्य चात्मज ।

दुर्जयस्तस्य तस्यापि दुर्योधन इति स्मृत ।

13 ^a) V1 -चल- (for -सम-) B1 -वीरस्य —^b) B2 [अ]निवर्तित, M1-8 [अ]पलायिन —^c) T G1 s M प्रतापश् (for प्रभावश्) —^d) D1-3 [अ]भ्य (D2 'भि) पद्यत, D10 S [अ]भ्यवर्त (M2 'र्ध) ता (for 'वर्तत) —For 13^a, V1 B Dn D5 s subst

17* विषये वासवस्तस्य सम्यगेव प्रवर्षति ।

14 ^a) M अक्षैर् (for रत्नैर्) B1 जनैश्च, D1 धनेन, D2-9 धनेन (for धनैश्च) D10 T G अक्षैर्धनैश्च बहुभि (T1 om बहुभि) —^b) D10 सरत्नैश्च पृथग्विधैः ; T1 बहुसैन्यैश्च भारत, T2 s G M सत्यैरन्यैः (G2 'रत्नै-, M1-8 'विधै)श्च भारत —^c) B2 नगरी B4 विषम; G2 'यं (for 'यश्) T1 चापि, G2 s तस्य (for चास्य) D1-9 विषये (D1-2 s 'यो) नगर चास्य —^d) V1 B Dn D1 s 10 G1 s M8 4 प्रति (B2 D5 G1 s परि)-पूर्णश्, D2 s 6 T2 परिपूर्ण (for प्रति) T1 इव; T2 सदा (for तदा) D3 G2 परिपूर्ण तदा भवेत्, T3 G3 परिपूर्णस्तथाभवत्

न तस्य विषये चाभूत्कृपणो नापि दुर्गतः ।
 व्याधितो वा कृगो वापि तस्मिन्नाभून्नरः क्वचित् ॥ १५
 सुदक्षिणो मधुरवागनम्रयुजितेन्द्रियः ।
 धर्मात्मा चानुशंसश्च विक्रान्तोऽथाविकृत्यनः ॥ १६
 यज्वा वदान्यो मेधावी ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ।
 न चावमन्ता दाता च वेदवेदाङ्गपारगः ॥ १७
 तं नर्मदा देवन्दी पुण्या शीतजला शिवा ।

चक्रमे पुरुषश्रेष्ठं स्वेन भावेन भारत ॥ १८
 तस्य जज्ञे तदा नद्यां कन्या राजीवलोचना ।
 नाम्ना सुदर्शना राजरूपेण च सुदर्शना ॥ १९
 तादृश्या न नारीषु भूतपूर्वा युधिष्ठिर ।
 दुर्योधनसुता यादगभवद्वरवर्णिनी ॥ २०
 तामयिश्चक्रमे साक्षाद्राजकन्यां सुदर्शनाम् ।
 भूत्वा च ब्राह्मणः साक्षाद्वरयामास तं नृपम् ॥ २१

C 13 105
 B 13 2. 21
 K. 13 2. 37
 M 13 2. 37

15 ^a) D₂ D₅ वामूत्, D₁₋₃ ३ चासीत्, T G M₁₋₃ कश्चित्, M₄ तस्मिन् (for चाभूत्) —^b) D₇₋₉ वापि, T G₁ ३ ४ नाम (for नापि) V₁ दुःकृत (for दुर्गत) D₁₋₃ कृपणो वापि दुःखित — M₁₋₃ om 15^{cd} —^d) V₁ तस्मिन्मा भून्, D₁₋₃ तथा नानून्, D₁ ६-९ तन्वा नामून् (for तस्मिन्ना) — For 15^{cd}, T G M₄ subst

18* न्याधितो दुर्गतश्चैव पुर्य प्रत्यदृश्यत ।

[T₁ M₄ दुर्गनश् (for दुर्गनश्)]

16 ^a) D₁₋₇ ९ T G M₄ स (for सु) —^b) T₁ परमायुर (for अनस्युर) —^c) D₁₀ [अ]नृगमस्तु, T₂ 'मस्य (for 'मश्च) —^d) D₁₋₇ ९ S विक्रातो न वि करथन

17 ^a) V₁ B₁ ६ D₁₀ च दातो, B₃ D₁₁ वदातो (sic) (for वदान्यो) —^b) G₃ ४ घृतिमान् (for ब्रह्मण्य) — D₁₀ om 17^{cd} —^c) D₂ [ए]व (for च) —^d) B₄ वेदांत-

18 ^a) D₁ नदी देवं (for देवन्दी) — D₁₀ om 18^b —^b) D₁ ३ G₁ पुण्य-, G₂ पुण्य (for पुण्या) M₄ शिव (for शीत) —^c) V₁ B D₂ च्यात्रं, D₉ श्रेष्ठ (for -श्रेष्ठ) D₁₀ चक्रमे देवरूपिणी — D₁₀ om. 18^d —^d) D₁ ९ पार्थिव (for भारत)

19 ^a) N (except D₁₋₃) M₂ तस्या (for तस्य) D₂ यज्ञे (for जज्ञे) D₄₋₆ ९ महा- (for तदा) D₁₋₃ तस्या (for नद्या) —^b) D₁₋₃ कमल- (for राजीव) —^c) D₁ मा हि, D₅₋₉ M नाम, T G चैव (for रानन)

20 ^a) G₁ (inf lin as in text) तादृश्या (for 'रूपा) —^b) G₁ M₁₋₃ कदाचन (for युधिष्ठिर) — M₁₋₃ om 20^{cd}

21 After 21^{ab}, S (except T₂ ३) reads 27^{cd} for the first time, repeating it in its proper place D₁₀ T₂ ३ ins after 21^{ab} T₁ G M after the first occurrence of 27^{cd}

19* सा चादिग्रणे राज शुश्रूषाकृतनिश्चया ।
 नियुक्ता पितृमदेशादारिराघयिषु शिखिम् ।
 तस्या मनोरम रूप दृष्ट्वा देवो हुताशन ।
 मन्मथेन समाविष्ट पत्नीस्त्वे यतते मिय ।
 क्षमि ।

भज मामनवद्याह्नि कामात्कमललोचने । [5]

रम्भोर मृगशावाक्षि पूर्णचन्द्रनिभानने ।

तवेदं पद्मपत्राक्ष मुख दृष्ट्वा मनोहरम् ।

भ्रूलताललित कान्तमनङ्गो वाधते हि माम् ।

ललाट चन्द्रलेखाम शिरोरहविभूषितम् ।

दृष्ट्वा ते पत्रलेखाङ्गमनङ्गो वाधते मृशम् । [10]

बालातपेनाकुलितं मस्त्रेदुपलकोद्गमम् ।

विम्बाधरोष्ठ वदन विवृद्धमिव पङ्कजम् ।

क्षतीव चारुविभ्रान्त मुदमावहते मम ।

दन्तप्राकारनियता वाणी तव सुरक्षिता ।

ताम्रपल्लवसंकाशा जिह्वेय ते मनोहरा । [15]

समा क्षिग्धा सुजाताश्च सहिताश्च द्विजास्त्रव ।

द्विजप्रिये प्रसीदस्व भज मा सुभगा ह्यसि ।

मनोज सुकृतापाङ्गं मुखं तव मनोहरम् ।

स्नानं ते सहतौ भीरु हारभरणभूषितौ ।

पङ्कयित्वप्रतीकाशौ कर्कशौ सगमक्षमौ । [20]

गम्भीरनाभिसुभगे भज मा वरवर्णिनि ।

भीष्म ।

सैवमुक्ता विरहिते पावकेन महात्मना ।

ईषदाकम्पिहृदया धीडिता वाक्यमम्रवीच ।

ननु नाम कुलीनाना कन्यकाना विशेषत ।

दरिद्रश्चासवर्णश्च ममायमिति पार्थिवः ।

न दित्सति सुतां तस्मै तां विप्राय सुदर्शनाम् ॥ २२

ततोऽस्य वितते यज्ञे नष्टोऽभूद्धव्यवाहनः ।

ततो दुर्योधनो राजा वाक्यमाहर्त्विजस्तदा ॥ २३

माता पिता प्रभवत् प्रदाने बान्धवाश्च ये । [25]

पाणिग्रहणमत्रैश्च हुते चैव विभावसौ ।

सता मध्ये निविष्टाया कन्याया शरणं पति ।

साह नात्मवशा देव पितर वरयस्व मे ।

अथ नातिचिरात्कालाद्राजा दुर्योधन किल ।

यज्ञसभारनिपुणान्मञ्जीनाहूय चोक्तवान् । [30]

यज्ञ यक्ष्येऽहमिति वै संभारा सन्नियन्तु मे ।

तत् समाहितस्तस्य यज्ञो ब्राह्मणस्तस्मै ।

[(L 1) T₂ ४ राक्षे, M₁₋₃ राजा (for राक्ष) — (L 2) T₈ पुत्र (for पितृ-) — (L 3) M₂ तस्मान् (for तस्या) D₁₀ T₁ २ G₂ ४ तस्या म(T₁ 'स्मान्)नोहर रूप (for the prior half) — G₃ om the ref T₂ पति (for अग्नि) — (L 5) G₂ काम (for कामार्) — (L 7) M₁ २ ४ मनोरम (for 'हरम्' — (L 8) M₁ २ च (for हि) — (L 9) D₁₀ T₁ ४ G₂ ४ -रेखाम (for -लेखाम) G₂ -विभूषण — (L 10) T₁ -रेखा-कम् — (L 11) T₂ G₂ तुलित (for [आ]कुं) T₁ सस्वेद, G₂ स्वेदेन (for सस्वेद-) — (L 12) D₁₀ T₁ २ G₁ ४ ४ विवाधरोष्ठ (for 'रोष्ठ) T₁ ४ प्रबुद्धम्, G₄ विष्ट* (for विष्टु*) — (L 13) D₁₀ T₂ G मदम् (for सुदम्) — T₁ om lines 14-15 — (L 14) T₂ G₂ ४ प्रकाश (G₂ 'र) (for प्राकार) D₁₀ तथीप्रकारनियता (for the prior half) — (L 15) T₂ G M₄ मे (for ते) M₁ मनोहरत् (for 'हरा) — (L 16) T₁ च्चे जाता (for सुजाताश्च) T₁ द्विजास्तव मनोहरे (for the post. half) — (L 17) M₁₋₃ मा (for मां). — (L 19) D₁₀ सुहृत्तौ, M₁₋₃ सहृत्तौ (for सहृत्तौ) T₁ पीनौ (for भीरु) T₁ G₂ M₄ वरामरण- (for हारा*) — (L 20) T₁ पर्व- (for पक्) T₁ M विव (for -विव-) D₁₀ सगत- (for सगव) — (L 21) D₁₀ G₁ २ ४ M₂ नाभि (for नाभि-) — M om the ref — (L 22) D₁₀ G₁ ४ चिर भीना, M₁ २ विहसि (for 'हिते) — (L 23) T₈ G₂ M₁₋₃ इप्यकप- T₁ G₁ ४ -हृदय (for 'या) — Before line 24, G₂ ins सुदर्शना — (L 25) G₂ प्रदाने वांधवाश्रये (for the post half) — (L 27) M₄ समा- (for सतां) M विच्छ्रयाया (for निवि*) T₁ प्रति (for पति) — (L 28) T₁ साहमात्मवशा नैव (for the prior half)

दुष्कृतं मम किं नु स्याद्भवतां वा द्विजर्षभाः ।

येन नाशं जगामाग्निः कृतं कुपूरुषेष्विव ॥ २४

न ह्यल्पं दुष्कृतं नोऽस्ति येनाग्निर्नाशमागतः ।

भवतां वाथ वा मह्यं तत्त्वेनैतद्विसृज्यताम् ॥ २५

— Before line 29, T₈ ins भी-न — (L 29) T₂ transp राजा and कालाद् D₁₀ तथा, T₂ G₂ तदा (for किल) — (L 31) M₄ यद्य *जिध्येहमिति (for the prior half) — (L 32) D₁₀ T₂ G समाहिते (for 'हितम्) T₁ यद्य, T₂ G M₂ यज्ञे (for यज्ञे)]

— D₄ om. 21^a-22^b —^a) V₁ B D_n D₁₀ राजन् (for साक्षाद्) —^a) B₁ दर्शयामास (for वर*) B₅ D₅₋₉ ता (for त) D₅ १-९ नृप (for नृपम्) — For 21^a, S subst

20* विप्ररूपी हुतवहो नृपं कन्यामयाचत ।

[G₂ विप्ररूपो T₂ G₁ नृप- (for नृप)]

— After the above, S cont.

21* न तु राजा प्रदानाय तस्मै भावमकल्पयत् ।

22 D₄ om 22^{ab} (of v l. 21) —^b) D₉ मया (for मम) V₁ T₁ २ पार्थिव —^a) B₂ (marg as in text) नादित्सत (for न दित्सति) B₁ ४ D₁₀ तदा, D₃ ततस् (for सुता) B₅ ६ D₁ २ न दि (D₁ नादि) स्तत तदा त (D₂ 'तस्) स्मै, D_n (marg) नादित्सत्स तदा तस्मै, D₅₋₉ नादिशत्स त (D₈ स) दा तस्मै —^a) B₅ कन्या वै (for विप्राय) — For 22^a, S subst

22* इति तस्मै न वै कन्या दिव्याक्रे नराधिप ।

[M मत्वा (for इति) T₁ ३ स (for न) T₁ ४ राजा (for कन्या) T₁ ४ मनि, G₂ दीक्षा (for दिव्या) G₂ नराधिप]

23 For the substitution for 23^a-27^b in S, of v l 27 —^a) V₁ B D_n D₅ 10 सुदु सितो (for दुर्योधनो) —^a) V₁ B₂ D_n D₄₋₉ द्विजास्, B₁ ३ द्विजं (for [क्]स्विजस्) B₅ D_n तथा (for तदा)

24 For the substitution in S, of v l. 27 —^a) Some MSS दुष्कृत B₁ न (for नु) —^b) D₉ द्विजर्षभ —^a) D₁ नाम (for नाशं) D₁₀ गतो वहि (for जगामाग्नि) —^a) B₃ कृति (for कृतं) D₁₋₃ १ [ह]ह (for [ह]व)

25 For the substitution in S, of v l 27 D₅

एतद्वात्रो वचः शुक्ता विप्रान्ते भगवर्षभ ।

नियता वाग्यताश्चैव पावकं शरणं ययुः ॥ २६

तान्दर्शयामाम तदा भगवान्हव्यवाहनः ।

स्र रूपं दीप्तिमत्कृत्वा शरदकर्ममद्युतिः ॥ २७

ततो महात्मा तानाह दहनो ब्राह्मणर्षभान् ।

वर्याम्यात्मनोऽर्थाय दुर्योधनमुनामिति ॥ २८

ततस्ते काल्यमुत्याय तस्मै राज्ञे न्यवेदयन् ।

ब्राह्मणा विस्मिताः सर्वे यदुक्तं चित्रभानुना ॥ २९

ततः स राजा तच्छ्रुत्वा वचनं ब्रह्मवादिनाम् ।

अवाप्य परमं हर्षं तथेति प्राह बुद्धिमान् ॥ ३०

प्रायाचत नृपः शुल्कं भगवन्तं विभावसुम् ।

नित्यं सानिध्यमिह ते चित्रभानो भवेदिति ।

C. 13 115
B. 13 2.31
K. 13 2.47
P. 13 2.49

om. 25 —^a) D₁ c-2 [स]न्, D₁₀ [स]न् (for [स]न्)
Some MSS दृष्टं D₁₀ D₁-2 न, D₁ c च (for
नो) —^b) D₁ om. द्विनां D₁-2-3 क्षान्त्, D₁ c
क्षामुपात्, D₂ क्षान्तं (for त) —^c) B₁- D₁ च
(for the first वा) —^d) V₁ B (except B₁)
D₁₀ D₁ 10 विमुच्यता

25 For the substitution in S, cf. v. 1 27 —^a)
D₁₀ n^a D₁₀ तत्र (for एतद्) —^b) D₁ पुरपर्यमं (for
नरतं) —^c) D₁ नियतावतपाश्चैव (sic)

27 ^a) D₁-2 तदा तान्दर्शयामाम — For 23^a-27^b,
S subst.

23^a सद्य दीक्षामुपेतस्य यज्ञे तस्य नहान्नन ।
आदित्यो ह्यत्रनायाय वेद्यामग्निं प्रगश्यत ।
तव स भीतो नृपतिर्भृशं प्रव्यवितेन्द्रिय ।
मन्त्रिणो ब्राह्मणाश्चैव पप्रच्छ किमिदं भवेत् ।
यज्ञे मन्त्रिणो भगवाण्यो मे हव्यवाहन । [5]
मन्त्रकृद्गर्ह्यस्तन्मु ब्राह्मणवैदपारगै ।
हमानुषो विकारोऽयमिति तरेव बोधित ।
धर्मविप्रकर वीर नैतत्त्वद्युपपद्यते ।
न्वयता भावान्ब्रह्मिणां ब्रह्मणवैदपारगै ।
ऋषिभिर्मन्त्रकृद्गर्ह्यता वै हुवाशन । [10]
अत्र क्रममामयुषा पारवैदपारगै ।
वेदतत्त्वार्थकृद्गर्ह्यन्तु नोमपुरन्ध्रवै ।
गुह्येषु नामनेषु कीर्त्यमानेषु पावक ।

[(L 1) T₁ निद्रान् (for दीक्षान्) — (L 2)
G₂ आहूतो (for आदित्यो) T₁ आदित्योभृशनायाय (for the
prior half) G प्रव्यविति (for 'त) — (L 3) G
यु (for स) T₁ नृप प्राण्य विवैन्द्रिय (for the post
half) — (L 5) T₁ तन्निद्रे — (L 6) T₃ G वैद्
(for तु) T₃ वेदवेदात्रपारगै (for the post. half)
— After line 6, T₂ reads line 13 for the first
time, repeating it in its proper place T₂ om.
lines 7-9 T₂ repeats line 7 after line 9 G₃ reads
lines 7-9 twice — (L 7) T₁ अत्र, M₁-3 अनु-

(for पत्र) — (L 8) M₁-3 transp वीर and नैतद्
— (L 9) M₁-3 ह्यना (for लुं) T₁ M₂ अग्निर्
(for वहिर्) — T₂ om. lines 10-11 — (L 10)
T₁ निवत, Kumbh ed वच्यतां (for गीयता) G₁
वा (for वै) — (L 11) T₂ M पारगैर्ब्रह्मवादिभिः,
Kumbh. ed ब्रह्मवैदपारगै (for the post half)
— (L 12) T₁ न्युच्यन्तेन, T₂ 3 M₁-3 स्तुतं क्षान-
M₂ स्तुतं नोम (for स्तुतं नोम) Kumbh. ed त-
नोमपुरन्ध्रवै (for the post. half) — (L 13) T₂
(first time) Kumbh. ed तुमैश्च नामभिः सर्वैरचितो
(Kumbh. ed 'तदूतो) हव्यवाहन]

— T₁ G M read 27^a for the first time after 21^a.
—^c) B₁ 2 D₁ D₂-3 T₁ (both times) 3 G₁ (both
times) 2 3 (both first time) 4 (both times) M₁
(first time) 2 3 (both both times) 4 (second time)
स्व, T₂ सु (for स्व) —^d) T₁ (second time)
om. from शरद up to महात्मा (in 28^a) D₁-4.7 3
शा (D₁ श) रदार्क (D₁ 'दाक्) (for शरदार्क) T₂ -शुर्ति,
G₃ (first time) M₁ 2 (both both times) 3 (first
time) -शुनि (for -शुति)

28 T₁ om up to महात्मा (in 28^a) (cf. v. 1 27)
—^a) D₁-2 दहनो, T₁ प्रोवाच (for तानाह) —^b) D₁-2
[s]न्वीचान् (for दहनो) — Before 28^a, D₂ (marg)
ins अग्निस्त्वाच —^c) T₁ 2 G M वरये हि, T₃ वरिष्ये
हि (for वर्यामि) —^d) D₁₀ T₁ 3 इमा (for इति)

29 ^a) T₃ तत् (for ते) V₁ B D₁ D₂ 2 10
कल्यम्, M₁ 3 कार्यम् (for काल्यम्) — T₂ om. 29^a
—^c) D₁-2 विस्मिता ब्राह्मणा सर्वे

30 ^a) D₁ om स D₂ 2 त (for तत्) —^b)
D₂ ब्राह्मणस्य वच शुभ —^c) D₁ 2 3 3 अवाप (for
'प्य) T₃ च पर (for परमं)

31 ^a) V₁ B₂ 3 D₁ 2 3 अयाचत, B₁ प्रोवाच
तं, D₁ D₁-7 T₂ 3 प्रयाचत, T₁ प्रावेदयत् (for
प्रायाचत) V₁ B₁-3 D₁ 3 T G₁ 2 4 M तत, D₁ n^a
G₂ च तं (for नृप) D₁ शुक्र B₁ प्रोवाच च वच

तमाह भगवानग्निरेवमस्त्विति पार्थिवम् ॥ ३१
 ततः सांनिध्यमद्यापि माहिष्मत्यां विभावसोः ।
 दृष्टं हि सहदेवेन दिशो विजयता तदा ॥ ३२
 ततस्तां समलंकृत्य कन्यामहतवाससम् ।
 ददौ दुर्योधनो राजा पावकाय महात्मने ॥ ३३
 प्रतिजग्राह चाग्निस्तां राजपुत्रीं सुदर्शनाम् ।
 विधिना वेददृष्टेन वसोर्धारामिवाध्वरे ॥ ३४
 तस्या रूपेण शीलेन कुलेन वपुषा श्रिया ।
 अभवत्प्रीतिमानग्निर्गर्भं तस्यां ममादधे ॥ ३५
 तस्यां समभवत्पुत्रो नाम्नाग्नेयः सुदर्शनः ।

शिशुरेवाध्यगात्सर्वं स च ब्रह्म सनातनम् ॥ ३६
 अथौघवान्नाम नृपो नृगस्यासीत्पितामहः ।
 तस्याप्यौघवती कन्या पुत्रश्चौघरथोऽभवत् ॥ ३७
 तामौघवान्ददौ तस्मै स्वयमौघवतीं सुताम् ।
 सुदर्शनाय चिदुपे भार्यार्थं देवरूपिणीम् ॥ ३८
 स गृहस्थाश्रमरतस्तया सह सुदर्शनः ।
 कुरुक्षेत्रेऽवसद्राजन्नौघवत्या समन्वितः ॥ ३९
 गृहस्थश्चावजेप्यामि मृत्युमित्येव स प्रभो ।
 प्रतिज्ञामकरोद्धीमान्दीप्ततेजा विशां पते ॥ ४०
 तामथौघवतीं राजन्स पावकसुतोऽब्रवीत् ।

श्लक्ष्णः; D₁₀ प्रोवाच वचनं शुल्क —^o) T₁ M नित्य
 (for नित्यं) D₁ आघत्व (for इह ते) D₂ ३ नित्यं
 मे तव सांनिध्यं —^o) D₁₋₉ वहिर् (for अग्निर्) —^o)
 D₈ पार्थिव, G₂ भारत

32 For the event, of 2 28 11-36 —^a) V₁ B
 (except B₅) D₈ अत (for तत) T₈ अत्रासीन् (for
 अद्यापि) D₂ तत सांनिध्यमानापि (sic) —^b) D₆
 माहिष्मत्या —^o) D₁₋₉ तत् (for हि) —^a) V₁ B
 D_n D_{1.2} 10 दिश (for दिशो) B₁ विजयते T₁ 2 G
 M च तत्, T₈ [अ]भवत् (for तदा)

33 ^b) D_{n1} n₂ आहृत, D₈ आहृत- (for अ^o)
 D₄ ० १ चाससां

34 ^a) B₂ ३ तामग्नी, D_{n1} n₂ चाग्निस्तु (for *स्ता)
 —^b) D_{n1} n₂ राजकन्या (for *पुत्री) —^o) D₂ देव-
 (for वेद-) —^a) G₃ [आ]ग्ने (for [अ]ध्वरे)

35 ^a) D₂ तस्यानुरूपेण (hypermetric) —^b)
 B₁ देवेन, B₃ वयसा, D₂ om (for कुलेन) —^a)
 D₁ तस्यै, D₁ ३ 10 T G चास्या (for तस्या) D₈ समा-
 ददे (for *दधे) V₁ B D_n गर्भे चास्या (D₈ *स्यां)
 मनो दधे

36 ^a) B₂ damaged, D₁ 4 १-9 S (except M₈)
 तस्या (for तस्यां) —^b) D₁ ६ ३ नाम (for नाम्ना)
 B₈ [आ]ग्नेय, M₁ 4 [आ]ग्नेय (for [आ]ग्नेय) —After
 36^{ab}, V₁ B (except B₁) D_n D₁ ६ (repeating it
 after 39^{ab}) ६-10 ins

24* सुदर्शनस्तु रूपेण पूर्णेन्दुसदृशोपम ।
 [B₈ तदग्नि- (for पूर्णेन्दु-)]

—^o) D₁ T₂ ३ G अभ्यगात् (for अद्य^o) —^a) B₂
 D_{n1} n₈ पर, D_{n2} पर (for स च)

37 ^a) D_{n2} T₁ G₁ 4 M₂ 4 अथौघवान्, D₄₋₉ अमो
 घवान् (for अथौव^o) —^b) D₁ 2 G₁ नृपस्य, G₁
 damaged (for नृगस्य) —^o) V₁ B D_n D₁ 10
 [अ]थ, D₁ ६ ३ च, D₈ ० वा (for [अ]पि) T
 G₁ ३ 4 पुत्री, G₂ प्राप्य (for कन्या) —^a) D_{n3}
 D₂ G चौघरथो, D₁₀ चौघरसो, T₁ चारुरथो (for चौघ^o)
 D₄₋₉ पुत्रश्चो (D₁ १ *स्यो) घरथो महान्

38 ^a) B₁ अथौघवान्, B₈ तामौ —^b) B₅ औघ
 वतीं, T₁ न्योमवतीं (for धोघ^o) T G₁₋₃ M तदा,
 G₁ तथा (for सुताम्) —^o) T₃ विधिवद् (for विदुपे)
 —^a) B₁ भार्याख्ये, D_{n1} D₂ ३ *धै (for *धै) B₂ ३
 देवरूपिणे

39 ^a) T -गतस्, G₂ -परस् (for रतस्) D₁ ६-9
 स च (D₁ ६ वै) गृहाश्रमरतो, D₅ सा गृहस्थाश्रमरता
 —^b) D₄₋₉ ययौ राजा (for तथा सह) —After 39^{ab},
 D₅ repeats 24* —^o) D₅ ० G₁ [5]वसन् (sic)
 —^a) T₁ न्योमवत्या (for औघ^o) M₁ समाहित (for
 समन्वित)

40 ^a) D₂ ३ [पु]व, D₅ वि-, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ 4
 [उ]प (for [अ]व)

41 ^a) G₁ om अय D₄₋₆ ३ ९ T G₁₋₃ M₁ एवो
 (D₅ T₂ ३ M₁ *वौ) घवतीं D₅ यो हि (for राजन्)
 —^o) G₂ अतिथीन् (for *धे) D₂ ३ प्रतिकूलत्व (for
 *कूलं ते) —^a) B₅ om न B₄ D₃ ३ कटाचन (for
 कथ^o)

अतिथेः प्रतिकूलं ते न कर्तव्यं कथंचन ॥ ४१
 येन येन च तुष्येत नित्यमेव त्वयातिथिः ।
 अप्यात्मनः प्रदानेन न ते कार्यं विचारणा ॥ ४२
 एतद्व्रतं मम सदा हृदि संपरिवर्तते ।
 गृहस्थानां हि सुश्रोणि नातिथेर्विद्यते परम् ॥ ४३
 प्रमाणं यदि वामोरु वचस्ते मम गोभने ।
 इदं वचनमव्यग्रा हृदि त्वं धारयेः सदा ॥ ४४
 निष्क्रान्ते मयि कल्याणि तथा संनिहितेऽनघे ।
 नातिथिस्तेऽवमन्तव्यः प्रमाणं यद्यहं तव ॥ ४५
 तमत्रवीदोषवती यता मूर्ध्नि कृताञ्जलिः ।
 न मे त्वद्वचनात्किंचिदकर्तव्यं कथंचन ॥ ४६

जिगीषमाणं तु गृहे तदा मृत्युः सुदर्शनम् ।
 पृष्ठतोऽन्वगमद्राजत्रन्ध्रान्वेषी तदा सदा ॥ ४७
 इध्मार्थं तु गते तस्मिन्नग्निपुत्रे सुदर्शने ।
 अतिथिर्ब्राह्मणः श्रीमांस्तामाहौषवतीं तदा ॥ ४८
 आतिथ्यं दक्षमिच्छामि त्वयाद्य वरवर्णिनि ।
 प्रमाणं यदि धर्मस्ते गृहस्थाश्रमसंमतः ॥ ४९
 इत्युक्त्वा तेन विप्रेण राजपुत्री यशस्विनी ।
 विधिना प्रतिजग्राह वेदोक्तेन विशां पते ॥ ५०
 आसनं चैव पाद्यं च तस्मै दत्त्वा द्विजातये ।
 प्रोवाचौषवती विप्रं केनार्थः किं ददामि ते ॥ ५१
 तामत्रवीक्षतो विप्रो राजपुत्रीं सुदर्शनाम् ।

C 13 136
 B 13 2.53
 K. 13 2.69
 M 13 2.70

42 ^a) D om one येन D: २ म (for च) —^b)
 B₁ तया, D₃ तव, D_१ १ म च, D₁₀ मदा (for
 स्वया) D: S नित्यमेवातिथिन्व, D: e s o 'व म
 चातिथि —^c) D₂ २ तया (for अपि) D₁ तस्यात्मन
 प्रदाने ते —^d) D₃ om न D_१ ३ G₁ ते न (by
 transp)

43 ^a) T₂ M₁₋₃ वृत्त (for व्रत) M₁₋₃ हृदि (for
 मम) —^b) D₂ M₁₋₃ मम (for हृदि) —^c) B
 D₁₁ n₂ D₁₋₃ च, M₁₋₃ नु (for हि) —^d) B₁
 निद्यते (sic) (for त्रि) G₂ वर (for परम्)

44 ^a) B₁ प्रदान (for प्रमाण) —^b) S वचनं
 (for 'मे) —^c) D₂ अव्यग्रा —^d) D: e s o
 T₂ G₁ M हृदा (for हृदि) T₂ म- (for त्व) D_L
 s १ G₁₋₃ धारयेत् (for 'ये) B₁ हृदि त्व धारयिष्यन्ति,
 T₁ हृदा त्व धारयन्व ह

45 ^a) Some MSS निष्क्रान्ते —^b) T₁ G₂ न मे
 (sic), T₂ च वै (for सन्वे) —^c) S (except G₂)
 अतिथिर्नामवतय

46 ^a) T₂ G₁ ३ ततोऽत्रवीट् D₁₁ D₁ ओषवती (for
 'वती) —^b) V₁ B D_n D₁₀ T₁ तया, D₁ (also
 as in text) गत, D_{१-२} यतो, T₂ G₁ २ ४ यत्ता (for
 यता) —^c) S (except G₂) तद्वचन B₃ om किंचित्
 —^d) B₂ २ D₁₁ n₂ D₁ ३ e s न कर्तव्य (for अक)
 D₁₋₂ हि किंचन (for कथंचन)

47 ^a) N (except D₁₋₃) T₂ ४ G M₂ जिगीषमाण
 (D₁ ० 'णा'म् (for 'माण) T₁ त राजन्, T₂ G तु

मदा, T₂ M तु तदा (for तु गृहे) —^b) D₂ ३ T₂ ३
 G₁ २ ४ M₂ तया, T₁ M₁₋₃ मदा (for तदा) G₃
 सुदर्शन —^c) D₃ [s]तुगमद् T₁ चैव (for राजन्)
 —^d) D₁₋₂ मदा म (D_१ ० त)दा, T₁ महामते, T₂
 G₁ २ ४ M तया म (M₂ त)दा (for तदा सदा)

48 ^a) D₂ तु (for तु) —^b) D₃ स्वप्ति (for
 अग्नि) —^c) D₁ श्रीः, T₃ मृत्वा (for श्रीमास्)
 —^d) B_१ तव, D_L २ मदा (for तदा) T₁ corrupt,
 G_L ३ म तामोषवतीं तदा

49 ^a) D_१ अतिथिर् (for अतिथ्य) V₁ B D_n D₁₀
 वृत्तम्, D₁ २ दातुम्, T₂ G₁ ३ ४ कर्तुम् (for दक्षम्)
 —^b) D₁ e-3 [अ]हं (for [अ]द्य) —^c) D₃ वा धर्मस्ते
 (hypermetric), D₁₋₃ ते धर्मो (by transp), T₁
 M धर्मास्ते —^d) D₃ T₁ M -समता, G₂ -संपद (for
 संमत)

50 ^a) D₁₁ n₂ D_L ३ e-3 T₂ ३ G₁₋₃ M₃ [द]त्त्वा (for
 (for [द]त्ता) —^b) D₃ राजपत्नी (for 'पुत्री)

51 ^b) T₁ transp तस्मै and दत्त्वा B₄ द्विजाय ये,
 D₂ विशा पते (for द्विजातये) B₁ तस्मै नत्वा द्विजाय ये
 —^c) B₁ D₁₀ विप्र (for विप्र) —^d) B₄ किमर्थं,
 D₁₀ G_L 2.४ केनार्थी, T₁ कोर्यस्ते (for केनार्थ) V₁
 D₃ T₁ M₁₋₃ ददानि (for 'मि) D_L 3-२ केनार्थ किं
 (D_१ तं) प्रदीयता

52 ^a) D₃ corrupt. D_{१-२} ० तदा (for ततो) T₁ ३
 G M₂ राजन् (for विप्रो) —^b) M₂ यशस्विनी (for
 सुदर्शनाम्) —^c) T₁ om 52^{ca} —^d) D₃ समार्थं,

त्वया ममार्थः कल्याणि निर्विशङ्के तदाचर ॥ ५२
 यदि प्रमाणं धर्मस्ते गृहस्थाश्रमसंमतः ।
 प्रदानेनात्मनो राज्ञि कर्तुमर्हसि मे प्रियम् ॥ ५३
 तथा संछन्द्यमानोऽन्यैरीप्सितैर्नृपकन्यया ।
 नान्यमात्मप्रदानात्स तस्या वद्रे वरं द्विजः ॥ ५४
 सा तु राजसुता स्मृत्वा भर्तुर्वचनमादितः ।
 तथेति लज्जमाना सा तमुवाच द्विजर्षभम् ॥ ५५
 ततो रहः स विप्रर्षिः सा चैवोपविवेश ह ।
 संस्मृत्य भर्तुर्वचनं गृहस्थाश्रमकाङ्क्षिणः ॥ ५६
 अथेध्मान्समुपादाय स पावकिरुपागमत् ।
 मृत्युना रौद्रभावेन नित्यं बन्धुरिवान्वितः ॥ ५७

ततस्त्वाश्रममागम्य स पावकसुतस्तदा ।
 तामाजुहावौधवतीं क्वासि यातेति चासकृत् ॥ ५८
 तस्मै प्रतिवचः सा तु भर्त्रे न प्रददौ तदा ।
 कराभ्यां तेन विप्रेण स्पृष्टा भर्तुर्व्रता सती ॥ ५९
 उच्छिष्टास्मीति मन्वाना लज्जिता भर्तुरेव च ।
 तूर्णीभूताभवत्साध्वी न चोवाचाथ किंचन ॥ ६०
 अथ तां पुनरेवेदं प्रोवाच स सुदर्शनः ।
 क्व सा साध्वी क्व सा याता गरीयः किमतो मम ॥ ६१
 पतिव्रता सत्यशीला नित्यं चैवार्जवे रता ।
 कथं न प्रत्युदेत्यद्य स्मयमाना यथा पुरा ॥ ६२
 उटजस्थस्तु तं विप्रः प्रत्युवाच सुदर्शनम् ।

(for ममा*) —^a) D₁₋₂ T₂ G निर्विशङ्कं, D₁₀ T₂
 M शंका (for शङ्के) G₁ damaged for तदाचर

53 G₂ om 53^a-56^b —^a) T M धर्मात् —^b)
 T M समता.

54 G₂ om 54 (of v 1 53) Before 54, D₁₀
 12^s वैशंपायन उवाच —^a) V₁ B Dn D₁₀ स तथा
 (B₁ दा), D₂ त्वया स, D₅₋₇ M₁ 3 4 तथा स (for
 तथा स) D₄ तदा सछयमानोऽन्यैर्, T₁ 8 तथा सचोद्य*,
 T₂ G₁ 3 4 M₃ तथा (T₂ M₃ या) संछाय —^b) D₂
 कन्यका (for या) —^c) D₄ ० द्वि, D₅ 7-9 वै (for
 स) —^d) G₁ partly damaged V₁ D₄ वर (for
 वर) D₂ द्विज, D₃ द्विज

55 G₂ om 55 (of v 1 53) —^a) D₇ तस्य
 (for स्मृत्वा) —^b) D₇ स्मृत्वा, D₉ तस्य (for
 भर्तुर)

56 G₂ om 56^{ab} (of v 1 53) —^a) Dn₁ n₂
 Gn विहस्य, D₁₋₂ बहि स (for रह स) —^b) Dn₈
 सा वा, T₂ स ह (for सा च) B₁ Dn₁ n₂ D₁₀ [अ]थ
 (for [उ]प-) —^c) B₅ गृहमाश्रम D₁ काक्षिता,
 T₁ 8 G कारिण; T₂ कारण (for काङ्क्षिण)

57 ^a) B₁ 3 D₁ 5 7 T₁ अथेध्मं, D₂ corrupt;
 D₉ अथेषा, T₈ अथेधं (sio), G₂ आवेशात् (for
 अथेषान्) V₁ B₂ 4 Dn D₆ G₄ अथेध्मानमुपादाय;
 D₈ अथेषमनुपा —^b) T₁ नित्य (for नित्यं)

58 T₁ om 58^{ab} —^a) D₅ स्वाश्रमम् (for त्वा*)
 B₁ आगत्य —^b) V₁ B स्व (for स) D₇ पावकि-
 (for क) D₂ 3 स पावकिरतस्तदा —^c) V₁ B Dn
 D₁₀ व्याजहार (for आजुहाव) D₆ [भो]धवती —^d)
 D₅ यातेपि (sio) (for ति) D₈ वासकृत्, D₄₋₆
 चाग्रवीत् (for चासकृत्)

59 ^a) D₃ ०-१ तस्मिन् (for तस्मै) D₆ तु (for तु)
 —^b) B₁ भर्त्रे (sio) (for भर्त्रे) D₄ प्रति (for न
 प्र) G₁ सदा (for तदा) —^c) B₈ स्पृष्टा, D₂ दृष्ट्वा,
 G₄ स्पृष्ट्वा (for स्पृष्टा) G₅ सदा (for सती)

60 ^a) T₂ न दोषोस्ति (for उच्छिष्टास्ति) —^b)
 D₂ लज्जिता, T₁ वर्जिता (for लज्जिता) —^c) D₆ 7
 तूर्णी- (for तूर्णी) D₃ भूत्वा (for भूत्वा) —^d)
 D₂ वा (for च) S विप्रकोपाद्य शक्तिता

61 ^a) M [अ]पि (for [ह]द्) T G अथ ता किं
 न्वि (G₂ किं स्व) ति पुन —^b) D₇ om, T G च (for
 स) D₄ प्रोवाच समदर्शन —^c) D₁ om क्व सा
 सा G₂ reads क्व सा साध्वी twice V₁ B₁ 3 5 Dn₈
 D₁₋₂ वा (for the second सा) — T₁ om 61^a-62^a
 —^d) B₁ यवीय (for गरीय)

62 T₁ om 62^a (of v 1 61) T₂ om 62^{ab}
 —^a) B₁ D₁ ० धर्म- (for सत्य) —^b) V₁ चैवार्जिते,
 D₂ देवार्चने —^c) M₄ तु (for न) B₁ 2 प्रत्युपति;
 D₁₀ प्रवदति (for प्रत्युदेति) D₁ om, D₂ 3 स, G₄
 [अ]स्य (for [अ]द्य), B₈ कथं न प्रत्यागच्छेत्सा; T₁ न

अतिथिं विद्धि संप्राप्तं पावके ब्राह्मणं च माम् ॥ ६३
 अनया छन्द्यमानोऽहं भार्यया तव सत्तम ।
 तैस्तरतिथिसत्कारैरार्जवेऽस्या दृढं मनः ॥ ६४
 अनेन विधिना सेयं मामर्चति शुभानना ।
 अनुरूपं यदत्राय तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ६५
 कृद्भृद्गहस्तस्तु मृत्युस्तं वै समन्वयात् ।
 हीनप्रतिजमत्रैर्न वधिष्यामीति चिन्तयन् ॥ ६६
 सुदर्शनस्तु मनसा कर्मणा चक्षुषा गिरा ।
 त्यक्तेर्ष्यस्त्यक्तमन्युश्च स्वयमानोऽत्रवीदिदम् ॥ ६७

सुरतं तेऽस्तु विप्राग्र्य प्रीतिर्हि परमा मम ।
 गृहस्थस्य हि धर्मोऽग्र्यः संप्राप्तातिथिपूजनम् ॥ ६८
 अतिथिः पूजितो यस्य गृहस्थस्य तु गच्छति ।
 नान्यस्तस्मात्परो धर्म इति प्राहुर्मनीषिणः ॥ ६९
 प्राणा हि मम दाराश्च यच्चान्यद्विद्यते वसु ।
 अतिथिभ्यो मया देयमिति मे व्रतमाहितम् ॥ ७०
 निःसंदिग्धं मया वाक्यमेतत्ते समुदाहृतम् ।
 तेनाहं विप्र सत्येन स्वयमात्मानमालभे ॥ ७१
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।

C. 13 156
 B. 13 2. 73
 K. 13 2. 69
 M. 13 2. 91

प्रयुद्याति च कथं —^a) D₁ ६ पुरा यया (bv transp),
 G₂ M ययापुर, G₁ ययास्विनी

63 ^a) D₂ उदजस्य (for 'स्यस्य') D₃ स्तुवन
 (for तु त) —^c) D₁ विधि (for विद्धि) —^d)
 V₁ B₂ D_n ब्राह्मण (D_{n2} 'णे') पावके च मा

64 ^a) T₁ भन्यमानो, T₃ छाद्य (for छन्द्य)
 —^b) V₁ भार्यायाश्च B₁ भव (for तव) D₂ ३ T₂
 G₁ ३ सुव्रत (for नत्तम) —^c) D₅ तस्मिन् (for
 तैस्तर) D₄ संस्कारैर् (for 'यस्कारैर्') —^d) D_L 7
 [अ]नृत, D₃ स्थितं (for दृढं) V₁ B D_n D₅ ३ 10
 ब्रह्मक्षेपा वृता मया, D₆ आर्जवेत्याहृत मन, D₉ 'वस्या
 नृत मन, T₁ यादृश चार्जवे मन, T₂ आर्जवेन भृतो
 मत, T₃ आहृत चार्जवे मन, G M₁₋₃ आर्जवेन हृतं
 म (G₁ ३ पु)न, M₁ 'न हता मम

65 M₁ reads 65^{ab} twice —^a) D. य स (for
 सेय) S (M₁ first time) आत्मप्रदानविधिना —^b)
 V₁ B (except B₄) D_n D₁ ३ 7 G₁ अर्चति, D₅ अर्चति,
 M₁ (first time) अर्चती (for अर्चति) —^c) D₁ तु
 यत्र (for यत्र) V₁ B₁₋₄ D_n D₁₀ अत्रा (D₁₀ 'प्य')
 न्यत्, T₂ अत्रापि, G₂ अत्रा तु (sic) (for अत्राद्य)
 —^d) V₁ B D_n D₂ कर्तुम् (for वक्तुम्) D₂ ३ ६ ३ T₂
 अर्हसि (for 'ति)

66 ^a) B₁ corrupt D₃ हस्ते D₃ om., T G₁ ३ 4
 च (for तु) —^b) V₁ तं मे, S चैन (for त वै)
 V₁ B (except B₄) D_n D₁₋₃ 10 समन्वगा (D_{n3} शा)त्,
 T₁ 'म्ययात् (for 'न्वयात्) D₁₋₂ मृत्युस्तं हतुमभ्ययात्
 —^c) D₁₋₂ हीनप्रतिज हृष्येव (D₂ ३ 'न, D_L ६ ३ 'व),
 D₁₀ 'शामात्रैर्न —^d) D₅ हनिन्यामि (for वधि)

67 ^a) D₁₋₂ च (for तु) —^b) D₂₋₃ चक्षुषा

कर्मणा गिरा —^c) G₁ ३ corrupt T₃ वृत्त सं (for
 त्यक्तेर्व्यस्य) D_{n3} तु (for च)

68 ^a) G₁ स्वागतं (for सुरत) D₁ तु (for स्तु)
 T₁ विप्रये (for विप्राग्र्य) D₅ सुरते यस्तु विप्राग्र्य —^b)
 D₁₋₃ स्वयि, D₇₋₉ मयि (for मम) —^c) V₁ D₅
 om., D₇ 7 च, T₃ G₁ 2 4 M_L 2 4 तु (for हि)
 D₁ ६ धर्माग्र्य, D₅ धर्मज्ञ, G₂ धर्मो य, M₁ धर्मोप्र
 (for धर्मोऽग्र्य) —^d) D₁₋₃ सप्रोक्तोतिथिपूजनं, D₁₋₂
 स प्रोक्तो, S सप्राप्तोतिथिपूजनात्

69 ^b) D_{n3} D₅ तु (for तु) B₂ तिष्ठति, G₂
 गच्छत (for ति) — For 69^{ab}, T₃ subst.

25* हीनप्रतिजमत्रैक संप्राप्तस्य तु गच्छति ।

—^d) D₁ ६-२ एवमाहुर, D₅ एव प्राहुर, T₂ मनीषितं

70 D₂ om. 70 —^a) D₁₋₂ S च (for हि)
 —^b) D₄ ये चान्ये (for यच्चान्यद्) — B₂ partly
 damaged in 70^c —^d) D₃ corrupt D₅ om from
 तमाहितम् up to पृ (in 72^a)

71 D₅ om. 71 (cf v l. 70) —^a) V₁ B₂₋₄
 D_n D₁₀ यया, D₂ ३ हृत् (for मया) —^b) B₁
 यया, D₂ ३ मया (for एतत्) V₁ B D_n D_L 10 मे
 (for ते) —^c) G ततो (for तेन) D₁ [अ]स्य,
 D₁ ३ [अ]द्य (for [अ]ह) D₁ सत्येन (for सत्येन)
 —^d) D₇ आलभेत्

72 D₅ om. पृ (cf v l. 70) —^b) D_{n1} पंचक,
 D₁ चत्रमा — G₁ partly damaged in 72^c —^d)
 S चैता (M₁ 'क)स्तया (for चैव गुणा) D₂ ३ गुणाश्चैव
 दिशो दश.

दुद्धिरात्मा मनः कालो दिशश्चैव गुणा दश ॥ ७२
 नित्यमेते हि पश्यन्ति देहिनां देहसंश्रिताः ।
 सुकृतं दुष्कृतं चापि कर्म धर्मभृतां वर ॥ ७३
 यथैषा नानृता वाणी मयाद्य समुदाहृता ।
 तेन सत्येन मां देवाः पालयन्तु दहन्तु वा ॥ ७४
 ततो नादः समभवदिक्षु सर्वासु भारत ।
 असकृत्सत्यमित्येव नैतन्मिथ्येति सर्वशः ॥ ७५
 उटजात्तु ततस्तस्मान्निश्चक्राम स वै द्विजः ।
 वपुषा खं च भूमिं च व्याप्य वायुरिवोद्यतः ॥ ७६
 स्वरेण विप्रः शैक्षेण त्रील्लोकाननुनादयन् ।

उवाच चैनं धर्मज्ञं पूर्वमामन्त्र्य नामतः ॥ ७७
 धर्मोऽहमस्मि भद्रं ते जिज्ञासार्थं तवानघ ।
 प्राप्तः सत्यं च ते ज्ञात्वा प्रीतिर्मे परमा त्वयि ॥ ७८
 विजितश्च त्वया मृत्युर्योऽयं त्वामनुगच्छति ।
 रन्ध्रान्नेपी तव सदा त्वया घृत्या वशीकृतः ॥ ७९
 न चास्ति शक्तिश्चैलोक्ये कस्यचित्पुरुषोत्तम ।
 पतिव्रतामिमां सार्धं तवोद्दीक्षितुमप्युत ॥ ८०
 रक्षिता त्वद्गुणैरेषा पतिव्रतगुणैस्तथा ।
 अधृष्या यदियं ब्रूयात्तथा तन्नान्यथा भवेत् ॥ ८१
 एषा हि तपसा स्वेन संयुक्ता ब्रह्मवादिनी ।

73 ^a) Dn1 n2 D4-9 एव हि, D1-8 एवामि, S एवानि (for एते हि) —^b) D8 om (hapl.) देहस B1 -सस्थिता, M1-8 संश्रितं (for *ता) D1.2 4-9 देहिना देहमाश्रिता —^c) Some MSS दु कृतं B1 चैव, B2 D5 6 10 G1.8 M1-8 चापि (for चापि) —^d) D1-8 G2 घ(G2 क)र्मविदा, T G1 3 4 M4 कर्मवतां (for धर्मभृता) M1-8 कर्म त्रिविधमादित

74 ^a) B2 यथैषा, D1-9 यथेषा, T2 यथैव, G2 यदैषा, G4 यथेष्टा (for यथैषा) D1 2 व्याहृता, T2 चानृता (for ना*) —^b) V1 B (B2 damaged) Dn1 n2 D10 G1 समुदीरिता (for *दाहृता) —^c) D1 2 M1 8 मा, D1-9 मे (for मा)

75 ^a) G3 वाट (for नाद) G4 समुदभृद् (for समभवद्) D2 ततो नादा समभवन् — B1 corrupt for 75^b —^c) V1 B Dn M8 4 [ए]व (for [ए]व) D1-7 9 असक्त सत्यमित्येतन् (D1-3 *कमित्येव) —^d) D1-9 [ए]व (for [ए]तन्) V1 B1 8 Dn D2 8 10 सर्वत (for *श)

76 ^a) Dn1 उटज (for *जात्) G4 पश्चान् (for तस्मान्) —^c) B2 Dn1 n2 T1 M2 छा (for खं) —^d) D1 यथा (for व्याप्य) V1 B2 Dn8 D1 7 9 G2 M1.2 4 [उ]द्धत, B3 [ई]प्सित, B1 D1-9 10 G4 [उ]स्थित, B. T1 [उ]द्धत, D2 8 स्थित (for [उ]द्यत) T2 व्याप्य वायुरवाप्यत

77 ^a) D1 2 सुरेण (for स्व*) D2 T1 G शृक्षणेन, D3 दौक्षणेन, D7 शिष्येण, D10 द्राक्ष्येण, T2 दौक्ष्येण (for दौक्षेण) T2 स्वरूपस्वामिशृक्षणेन (corrupt) —^b) D1 -चादयन् (for -नाद*) —^c) D1-3 T1 G2 धर्मज्ञ,

G1 3 4 *ज्ञ (for *ज्ञ) —^d) T2 तत्रास्य (for आमन्त्र्य)

78 G2 om 78^a-80^b —^a) D1-4 6-9 धर्मज्ञ (for भद्रं ते) —^b) D1-9 इहागत (for तवानघ) —^c) D1-9 प्राप्य (for प्राप्त) D10 त्वा (for ते) B1 भूत्वा (for ज्ञात्वा) —^d) D1 प्रीतं (for प्रीतिर्) S (G2 om.) हि (for मे) D1 परम (for *मा) T8 मम (for त्वयि)

79 G2 om 79 (cf. v 1 78) —^a) D2 8 [s]य (for च) —^b) S (G2 om) एष (for योऽय) T1 वाञ्छति (for -गच्छति) —^d) D8 7 9 घृत्या (for घृत्या)

80 G2 om 80^{ab} (cf. v 1 78) —^a) D8 वा (for च) —^b) D1-9 कस्यचित्पुरुषर्षभ —^d) Dn1 M4 [उ]दीक्षितुम् (for [उ]द्दी*) G4 अप्यथ, M2 अच्युत (for अप्युत)

81 ^a) V1 तद्गुणैर्, D1-9 स्वैर्गु* (for स्वद्गु*) M1 2 रक्षितस्वाद्गुणैरेषा —^b) D2 8.5 M4 पा (D8 प) -तिव्रत्य (for पतिव्रत) M8 अपि (for तथा) T G M1 2 पातिव्रत्यगुणाद् (M1 2 गैर्)पि —^c) B1 corrupt. Dn1 T1 8 G2 हृद् (for ह्यं) T2 घृत्या यत हृद् ब्रूयात् —^d) T G1 3 4 M4 तत्तथा (by transp), G2 स तदा D1-9 तत्तथा न तदन्यथा

82 T8 om 82^{ab} —^a) G2 मे (for हि) T2 एषा हि तव सत्येन —^b) T2 G1.8 4 संयु (T2 *य)ता (for *क्ता) D1-9 सवृ (D7 *य-, D9 *यु)ता ब्रह्मचारिणी —^c) D2 8 पावनार्थे T1 2 G तु, T8 नृ, M4 त्रि- (for च) —^d) D1 2 सनि श्रेया (for

पावनाथं च लोकस्य सरिच्छ्रेष्ठा भविष्यति ॥ ८२
 अर्धेनौघवती नाम त्वामर्धेनानुयास्यति ।
 शरीरेण महाभागा योगो ह्यस्या वशे स्थितः ॥ ८३
 अनया सह लोकांश्च गन्तासि तपसार्जितान् ।
 यत्र नावृत्तिमभ्येति शाश्वतांस्तान्सनातनान् ॥ ८४
 अनेन चैव देहेन लोकांस्त्यमभिपत्स्यसे ।
 निर्जितश्च त्वया मृत्युरैश्वर्यं च तत्रोत्तमम् ॥ ८५
 पञ्च भूतान्यतिक्रान्तः स्ववीर्याच्च मनोभवः ।
 गृहस्थधर्मेणानेन कामक्रोधौ च ते जितौ ॥ ८६

स्नेहो रागश्च तन्द्री च मोहो द्रोहश्च केवलः ।
 तव शुश्रूपया राजत्राजपुत्र्या विनिर्जिताः ॥ ८७

भीष्म उवाच ।

शुक्लानां तु सहस्रेण वाजिनां रथमुत्तमम् ।
 युक्तं प्रगृह्य भगवान्ध्ववमायो जगाम तम् ॥ ८८
 मृत्युरात्मा च लोकाश्च जिता भूतानि पञ्च च ।
 बुद्धिः कालो मनो व्योम कामक्रोधौ तथैव च ॥ ८९
 तस्माद्गृहाश्रमस्थस्य नान्यदैवतमस्ति वै ।
 ऋतेऽतिथिं नरव्याघ्र मनसैतद्विचारय ॥ ९०

C 13 175
 B 13 2. 91
 K 13 2. 106
 M 13 2. 109

सरिच्छ्रेष्ठा) T₃ भविष्यति (for 'ति) — After 82, D₅ reads 85^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

83 ^a) D₁ 8 अनेन, T₁ अर्धेन (for अर्धेन) — ^b) G₁ अर्धेन (for अर्धेन) D₁₋₇ 9 [उ]प- (for [अ]नु-) D₁ शास्यति (for यास्यति) — D₁ om. 83^c-84^b — ^c) D₂ महाभागो, G₁ भाग — ^d) D₂ 8 यो गार्हस्थ्ये-वशेपि (D₂ 'स्याविशेष) त, T₁ 2 भार्येयं स्ववशे स्थिता

84 D₁ om 84^{ab} (cf v l. 83) — ^{ab}) D₁₋₃ 5-9 transp लोकाश्च and गन्तासि M₁₋₃ त्व (for [अ]मि) D₅ G₂ M₁ 2 जितान् (for [अ]र्जितान्) — ^d) D₂ 8 पुरुषस्, D₃ शाश्वतीस् (for 'तास्) S अनुत्तमान् (for सनातनान्)

85 D₅ reads 85^{ab} for the first time after 82 — ^a) D₁₋₃ T₂ 8 G₁ [ए]व च (by transp), D₁ 5 (second time) 6-9 [ए]व तु (D₃ om. तु), G₂ परि- (for चैव) — ^b) B₁ अभिपत्स्यसि, B₅ यास्यसि, D_{n1} D₅ (first time) इह पत्स्यसे, D₁ 9 T₂ अभि- (T₂ 'नु)पत्स्यते, T₁ अनुपद्यसि, T₃ G₂₋₄ अनुवत्स्यसे (for अभिप) — ^d) D₂ 8 नैव कार्यं (for ऐश्वर्यं च) D₁ च तदा, D₁₋₆ ते त (D₅ य)या, D₇ 9 च तथा, D₃ तव च (by transp) B₁ [उ]दितं (for [उ]त्तमम्)

86 ^a) D₁ एव, D₅ सर्व- (for पञ्च) B₃ [अ]ति-क्रम्य (for 'क्रान्त) — T₁ om 86^{bc} — ^b) V₁ B (except B₁) D_n D₃ T₃ मनोजव, D₁₋₃ भवान्, D₇ 9 10 T₂ G₁ M₁ भवं (for भव) D₁ 5 त्वद्वी- (D₁ त्व वी)र्याच्च मनोभव — ^c) D₂ गृहस्थधर्मे नान्येन — ^d) B₃ त्वया, D₁₀ च तौ, G₂ च मे (for च ते)

87 ^a) M₁ पक्षे (for स्नेहो) B₃ यागश्, T₁ रोगश् (for रागश्) V₁ B₅ तद्रा, B₃ G₁ तन्त्री (for तन्द्री) — ^b) D₁ 9 T₁ G₁ M केवलं (for 'ल) — ^c) D_n प्रह्वान्, D₁₋₃ [आ]श्रिय (for राजन्) ॥ G_n राज-द्वित्युपिराजत्वाद्वाजामात्त्वाद्वा सशोधनम् । ॥ — ^d) B₃ T₂ 8 G₁ M च (for वि) B₁ चर्जिता, D₇ 9 G₂ निर्जिता (for 'ता)

88 B₂ partly damaged — ^a) B₁ शुक्लाना, B₃ शत्रूणा, D₃ शुक्लाना (for शुक्लाना) V₁ च (for तु) M₁ सहस्राणा (for 'स्रेण) — ^b) B₃ वाजिना रथसत्तम — ^c) D₂ 8 युक्तं च, D₇ स मुक्त, D₃ 9 सयुक्त (for युक्तं प्र-) D₁₀ S आरुह्य (for प्रगृह्य) B₁ वल्वान् (for भग) D₁₋₈ संप्र (D₃ स प्र)युक्तं गृह्य भवान् — ^d) D₃ 9 हव्यवाहो (for व्यवसायो) V₁ B₂₋₅ D_n वामवोप्या (B₃ 'वोम्या)जगाम त, D₁ 5 हव्यवाहो जगाम त (D₅ ह), D₇ 8 हव्यवाहाजगाम त, D₁₀ T₁ 2 G₁ M यम साक्षाजगाम ह (D₁₀ तत्), T₃ साक्षाद्मौ जगाम ह

89 T₁ om. 89 — ^a) D₁ G₁ 8 M₁ लोकश् — ^c) D₃ बुद्धि- (for बुद्धि) T₃ मद क्रोधो, G₂ M₁ मद्रो मोह (for मनो व्योम) T₂ G₁ 8 4 मृत्यु कालो मद्रो (G₁ 'नो)मोह — ^d) D₂ कामक्रोध, T₃ मोह कामस्

90 ^a) B₂ partly damaged D₂ T₂ तस्माद्गृहस्था- (T₂ 'स्या)श्रमस्थ, D₇ M₁ 'हस्याश्रमस्थश्च (M₁ 'स्य) (hypermetric), D₉ 'हाश्रमस्थश्च — ^b) D₁₋₉ टच्यते (for अस्ति वै) — ^c) D₁₋₅ [s]त्तिथेर् — ^d) D₂ मनसैत, G₂ 'सस्ते (for 'सैतद्) D₇₋₉ विधारय (for विचा)

91 ^a) V₁ B D_n D₁ 10 T₂ G₂ M यद्वि (for यस्य),

अतिथिः पूजितो यस्य ध्यायते मनसा शुभम् ।
न तत्क्रतुशतेनापि तुल्यमाहुर्मनीषिणः ॥ ९१
पात्रं त्वतिथिमासाद्य शीलाढ्यं यो न पूजयेत् ।
स दत्त्वा सुकृतं तस्य क्षपयेत् ह्यनर्चितः ॥ ९२
एतत्ते कथितं पुत्र मयाख्यानमनुत्तमम् ।

यथा हि विजितो मृत्युर्गृहस्थेन पुराभवत् ॥ ९३
धन्यं यशस्यमायुष्यमिदमाख्यानमुत्तमम् ।
बुभूपताभिमन्तव्यं सर्वदुश्चरितापहम् ॥ ९४
य इदं कथयेद्विद्वानहन्पहनि भारत ।
सुदर्शनस्य चरितं पुण्याल्लोकानवाप्नुयात् ॥ ९५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

३

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्रापं त्रिभिर्वर्णैर्नराधिप ।
कथं प्राप्तं महाराज क्षत्रियेण महात्मना ॥ १
विश्वामित्रेण धर्मात्मन्ब्राह्मणत्वं नरर्षभ ।

श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २
तेन ह्यमितवीर्येण वसिष्ठस्य महात्मनः ।
हतं पुत्रशतं सद्यस्तपसा प्रपितामह ॥ ३
यातुधानाश्च बहवो राक्षसास्तिग्मतेजसः ।

—^b) S मनसा ध्यायते फल (T² M शुभ) —^c)
D₁ ४ तु (for तत्)

92 ^a) T₁ हि, M₄ च (for तु) D₂ तु तिथिम् (s₁₀)
(for त्वतिथिम्) —^b) D₁₀ शीलाढ्यैर् D₅ ये —D₈
reads 92^{ad} twice —^c) D₁ २ अदातु, D₈ अदत्त,
D₄₋₇ ४ (second time) ९ तस्त्वं (for स दत्त्वा) B₁
D₂ ३ D₁ ४ (first time) तस्मै (for तस्य) S सुद-
(T₂ स्वद्, G₂ स द)सं सुकृ (M₁₋₃ सह)त वा (T₁ चा)
पि —^d) V₁ B Dn D₈ (first time) 10 पुण्यमादाय
गच्छति, T₁ २ G M₄ क (T₁ M₄ क्ष)पयेदप्यनर्चित

93 ^a) D₁₋₉ सर्वं (for पुत्र) —^b) D_{n1} D₁ ४
[आ]ख्यातम् —D₁ ४ 10 T₁ om. (hapl.) 93^c-94^b —^c)
D_{n1} om हि D₄₋₉ G₁ ४ विनिर्जितो (for हि विजितो)
—^d) G₄ भवेत्

94 D₁ ४ 10 T₁ om 94^{ab} (cf v 1 93) D₂ om
94^{ab} —^a) D_{n1} धन, D₅ G₄ धर्म्यं; D₆ ७ धर्मं
(for धन्यं) —^c) D₂ ४ सत्यमिति (for बुभूपता)
B₁ [अ]धिगतव्यं, B₂ ४ हि मतव्य, D₈ T₂ G₁ ४ M
[अ]भिपत्तव्यं, D₁₀ G₂ वक्तव्य, T₁ ४ G₄ हि वक्तव्य (for
[अ]भिमन्तव्य) D₁ सत्यमित्यभिपत्तव्यं; D₄ corrupt,
D₅₋₇ ९ शुश्रूपताभिपत्तव्यं —^d) D₈ T₁ सर्वदुश्चरितापह,
D₄ ४ सर्वैर्दुश्चरितापह; D₅ सर्वेषां दुश्चरितापहं

95 ^a) V₁ B D_{n2}, n₈ D₁₀, G₂ ४ M इदं य. (by

transp), D_{n1} इदं च, T₁ एवं य S नित्यम् (for
विद्वान्) —^b) S पार्थि (G₁ पाठ)व (for भारत)
—^d) D₁ पुण्य लोकम्

Colophon om in D_{n1} —Parvan name B₁ ४ ४
D_{n8} D₂ ज्ञाति —Sub parvan V₁ B₁₋₄ D_{n3} n₈
D₁ २ 10 T₂ M₃ दानधर्म —Adhy name V₁ B₁ २ ५
D_{n2} n₈ D₁₋₉ ४-10 T₂ ४ सुदर्शनोपाख्यानं, B₄ *दर्शनो
पाख्यान, D₇ G₂ सुदर्शनाख्यान, G₁ ४ मृत्युजये सुदर्शनो
पाख्यान, M₄ सुदर्शनचरित —Adhy no (figures,
words or both) V₁ B₈ D₅ 10 S 2 (as in text)
—Sloka no D_{n1} 94 —After this adhy, D_{n8}
reads adhys 28-31, and S reads adhys 28-30

3

1 G₁ ४ partly damaged —^a) D₂ ४ ब्रह्मण्यं
Some MSS दुष्प्राप, B₁ D_{n1} n₈ D₁ ४-९ दुष्प्राप्यं —^c)
D₅ ६ महाभाग

2 ^a) D₄ ६ ७ ९ साहाय्य (for धर्मात्मन्) —^b)
D₉ नराधिप (for नरर्षभ) —^c) D₃ तत्त्वेन (for
तत्त्वेन)

3 D₁ ४ om (hapl) 3 D₃ transp, 3 and 4
—^b) B₁ ४ ५ D₂ वशिष्ठस्य D₃ महात्मना —^c) V₁
B₂ ४ ५ D_n D₆ ४, 10 [अ]पि; S च (for प्र-).

मन्युनाविष्टदेहेन सृष्टाः कालान्तकोपमाः ॥ ४
 महान्कुशिकवंशश्च ब्रह्मर्षिशतसंकुलः ।
 स्थापितो नरलोकेऽस्मिन्विद्वान्ब्राह्मणसंस्तुतः ॥ ५
 ऋचीकस्यात्मजश्चैव शुनःश्रेयो महातपाः ।
 विमोक्षितो महासत्रात्पशुतामभ्युपागतः ॥ ६
 हरिश्चन्द्रकृतौ देवांस्तोषयित्वात्मतेजसा ।
 पुत्रतामनुसंप्राप्तो विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ ७
 नामिवाद्यत्ते ज्येष्ठं देवरातं नराधिप ।
 पुत्राः पञ्चशताश्चापि ज्ञप्ताः श्वपचतां गताः ॥ ८

विशङ्कुर्वन्धुसंत्यक्त इक्ष्वाकुः प्रीतिपूर्वकम् ।
 अवाग्निशरा दिवं नीतो दक्षिणामाश्रितो दिशम् ॥ ९
 विश्वामित्रस्य विपुला नदी राजर्षिसेविता ।
 कौशिकीति शिवा पुण्या ब्रह्मर्षिगणसेविता ॥ १०
 तपोविघ्नकरी चैव पञ्चचूडा सुसंमता ।
 रम्भा नामाप्सराः शापाद्यस्य शैलत्वमागता ॥ ११
 तथैवास्य भयाद्बद्धा वसिष्ठः सलिले पुरा ।
 आत्मानं मज्जयामास विपाशः पुनरुत्थितः ॥ १२
 तदाप्रभृति पुण्या हि विपाशाभून्महानदी ।

C 13 193
 B 13 3 13
 K. 13 6 13
 M 13 4 13

4 D3 transp 3 and 4 —^a) B1 om च —^b)
 Dn2 तेजस, D1 चेतस, M तेजसा (for 'स) G2
 राक्षसा स्निग्धचेतस —^c) T3 मन्युना (for मन्युना)
 —^d) G2 सृष्टा (for सृष्टा)

5 ^a) B1 corrupt. B2 कुलिक, B3 कुक्षिक, D1 ०
 कुशक D2 तु (for च) D7 महाकुशिकवंशस्य —^b)
 G1 2 4 महर्षि (for ब्रह्मर्षि) D2 3 ब्रह्मर्षिगणसंस्तुत
 —D2 om. (hapl.) 5^c —^d) Dn2 T1 2 G1 2 4
 विद्वद् (for विद्वान्) Dn3 संयुत, G1 M1 संस्तुत,
 G1 मत्कृत (for संस्तुत) D1 4-9 मह (D1 ब्रह्म)र्षिगण
 सयु (D1 3 'स्तु) त

6 ^a) D2 ऋचीकस्य, D10 G2 ऋची (G2 'चि)कश्च
 —^b) V1 B1 2 4 Dn3 D1 ० ० शुन श्रेयो, B3 केनो,
 D7 'श्रेयो (for 'श्रेयो) T1 महायज्ञा (for तपा)
 —D5 om 6^c-7^b —^c) B1 विक्षितोद्य, B4 विमोक्षितो
 (for 'क्षितो) D2 10 T1 महासत्त्वाद्, T3 'सूत्राद्,
 G3 'साच्च (for 'सत्राद्) —^d) Dn1. n2 D1 5 7 9 G3
 अभ्युपागत (for अभ्यु) B1 स पशुत्वमुपागत

7 D5 om 7^{ab} (cf v 1 6) T1 om (hapl)
 7-8 —^a) V1 D2 2 M1 हरिश्चन्द्र G1 3 विद्वान् (for
 देवात्) —^b) D3 [आ]त्मतेजसा, D4 7-9 महातपा
 (for [आ]त्मतेजसा) D5 तर्पयित्वा महातपा —^c)
 Dn3 om ता and प्राप्तो D2 2 दत्त, D7 9 दप (for
 ऋतु)

8 T1 om. 8 (cf. v 1 7) —^a) B1 D1-8 नाम्य
 (D1 'त्य)वाद्यत्त, D4 मामिवाद्यत्त —^b) Dn1 D2 3
 T2 देवराज, D1 T3 देवताना, D4 देव राज (for देव
 रात) D2 9 नराधिप —^c) D1 7-9 पच (D1 'चा)-
 शतश्च, T2 पचदश, T3 G M 'शत (for 'शताश्)
 V1 B Dn D10 पुत्रा, पचाशदेवापि —^d) D10 शका

(for शसा) D2 3 श्वापदता (for श्वपचता) D4-9
 शसा पचत्वमागता

9 ^a) B1 3 4 D1-8 10 वधुभिस् (D5 'ना) (for 'स)
 G3 समुक्त (for सत्यक्त) V1 B2 5 Dn विशङ्कुर्वन्धु
 भिर्युक्त, D7-9 नृशतैर्वधुभित्यक्त (D7 'क्तम्) —^b)
 Dn1. n2 T1 G3 M ऐक्ष्वाक, D1 इक्ष्वाक, D2 7 9
 ऐक्ष्वाकु, D3 ऐक्ष्वाकु (for इ) G1 पूर्वक —^c)
 D10 सर्वाङ्गिदारा G4 दिश (for दिव)

10 ^a) D. वै पुण्या, S (except T1) भगिनी (for
 विपुला) D2 8 विश्वामित्रा च विपुला, D4 6-9 'मित्राय
 भगवान् —^b) V1 B Dn D5 10 देवर्षि (for राजर्षि)
 D4 6-9 दीक्षा राजर्षिसेविता —D2 8 T2 om (hapl)
 10^c, B2 reads the same on marg —^c) V1 B2-5
 Dn D10 च, D1 तु (for [इ]ति) T1 G कृता (for
 शिवा) —^d) B2 partly damaged V1 B Dn D10
 'सुर (for -गण)

11 ^b) B2 partly damaged B1 पचभृता, M
 'चूडा D4 तु समता, D5-8 तु सगत (D5 'ता),
 D2 सुसगत (for 'मता) T1 सर्वभूतमनोहरा —^c)
 T3 G1. 3 transp शापाद् and यस्य

12 ^a) B1 भयाद्दीमान्, D1-3 भयोद्विप्तो (for भया
 द्बद्धा) —^b) V1 B (except B2) D3 वशिष्ठः —^c)
 N (except D1-3) आत्मानं मज्जयन्श्ची (B1 'न्धी)मान्
 —^d) D4-9 विपाशा समपद्यत

13 T1 om 13-16 —^a) B1 ह, D5 वै, S
 (T1 om) सा (for हि) —^b) D1. 4 6-9 S (T1 om)
 वै, D2 8 सा; D5 हि (for [अ]मृन्) B1 विपाशांश्च
 महानव —^c) D4 ० विस्र्यात (for 'ता) —^d) V1
 B (except B2) D8 वशिष्ठस्य

विख्याता कर्मणा तेन वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ १३
 वाग्भिश्च भगवान्येन देवसेनाग्रगः प्रभुः ।
 स्तुतः प्रीतमनाश्चासीच्छापाचैनममोचयत् ॥ १४
 ध्रुवस्यौत्तानपादस्य ब्रह्मर्षीणां तथैव च ।
 मध्ये ज्वलति यो नित्यमुदीचीमाश्रितो दिशम् ॥ १५
 तस्यैतानि च कर्माणि तथान्यानि च कौरव ।
 क्षत्रियस्येत्यतो जातमिदं कौतूहलं मम ॥ १६

किमेतदिति तच्चेन प्रब्रूहि भरतर्षभ ।
 देहान्तरमनासाद्य कथं स ब्राह्मणोऽभवत् ॥ १७
 एतत्तच्चेन मे राजन्सर्वमाख्यातुमर्हसि ।
 मतंगस्य यथातत्त्वं तथैवेतद्ब्रवीहि मे ॥ १८
 स्थाने मतंगो ब्राह्मण्यं नालभद्भरतर्षभ ।
 चण्डालयोनौ जातो हि कथं ब्राह्मण्यमाप्नुयात् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि तृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

४

भीष्म उवाच ।

श्रूयतां पार्थ तच्चेन विश्वामित्रो यथा पुरा ।

ब्राह्मणत्वं गतस्तात ब्रह्मर्षित्वं तथैव च ॥ १

भरतस्त्वान्वये चैवाजमीढो नाम पार्थिवः ।

14 T₁ om 14 (cf v l 13) —^a) T₂ G वश्यश्च,
 T₃ वाग्यतो (for वाग्भिश्च) B₅ देव (for येन) —^b)
 D₁ ० सेनाग्रग, D₄₋₇ -सेना(D₁ ० 'नो)ग्रज (for
 सेनाग्रग) — After 14^{a,b}, T₂ reads 16 for the
 first time, repeating it in its proper place —^c)
 D₁ प्रीति- (for प्रीत) —^d) T₃ M₁ २ ४ पाशाच, G
 पशाच (for शापाच) B₅ D₃ ४ [ए]वम् (for [ए]नम्)
 V₁ B₅ D_n D₁₀ अमुचत, B₁ अमुह्यत, B₂ damaged,
 D₁ अशोचयत् (for अमो^c)

15 T₁ om 15 (of v l 13) —^a) B₂ damaged
 V₁ B (B₂ damaged) D_{n1} D₂ 4-7 9 10 T₂ G₂
 [उ]त्तानपादस्य

16 T₁ om 16 (of v l 13) T₂ reads 16 for
 the first time after 14^{a,b} —^a) B₅ तथा (for तस्य)
 —^b) D₃ पितामह (for च कौरव) —^c) D₁ [हृ]त्यतो
 राजन्, D₂ ४ सतो राजन्, D₄₋₉ [अ]थ ते ज्ञातुम् (for
 [हृ]त्यतो जातम्) —^d) B₄ महत् (for मम) S
 (T₁ om) इति कौ (T₂ [first time] G₂ M₁ २ ४ अतिकौ)
 तूहल हि मे

17 G₂ om (hapl) 17-18 —^a) B₁ नीति (for
 इति) —^d) T₁ तपसा (for कथं स) D₁ भवेत्
 (for अभवत्)

18 G₂ om 18 (cf v l 17) —^a) D₃ ० om
 त्त V₁ B D_n D₁₀ तात (for राजन्) —^b) D₅
 व्याख्यातुम् (for आ^c) — T₁ om 18^{cd} —^d) G₄
 [ए]तत् (for [ए]व) D₁ ४-९ G₄ प्र, D₂ om, G₁
 तद् (for [ए]तद्) V₂ B D_n G₃ वदस्व (for ब्रवीहि)

19 ^b) V₁ B₁ लेभे (for [अ]लभद्) —^c) V₁
 B₁ ४ ४ D_n D₄ ५ चाडाल —^d) B₁ D_{n1} n₂ आह
 वान्, T₂ ४ G₁ ३ आमुते, G₂ ४ अश्रुते (for आमुयात्)

Colophon — *Parvan name* B₁ ४ ४ D_n D₁ २
 शान्ति — *Sub parvan* B D_n D₁₋₃ 10 M₄ दानधर्म
 — *Adhy name* N विश्वामित्रोपाख्यान, T₃ सुदर्श-
 नोपाख्यान, G₁ ब्राह्मणप्रशसाया विश्वामित्रचरित, G₃
 ब्राह्मणप्रशसाया विश्वामित्रचरितप्रशसा, M₁ ४ ४ ब्राह्मण्य
 प्रशसा, M₂ विश्वामित्रोपाख्याने ब्राह्मण्यप्रशसा — *Adhy*
no (figures, words or both) V₁ B₃ D₅ 10 3 (as
 in text), S 6 — *Śloka no* D_{n1} 19

4

1 For the birth of Viśvāmītra and Paraśurāma,
 of 12 49 3-29, and also H 1 27 17-44 —^d)
 D_n ब्रह्मर्षित्वे; S (except G₃) राजर्षित्वे.

बभूव भरतश्रेष्ठ यज्वा धर्मभृतां वरः ॥ २
 तस्य पुत्रो महानासीजहुर्नाम नरेश्वरः ।
 दुहितृत्वमनुप्राप्ता गङ्गा यस्य महात्मनः ॥ ३
 तस्यात्मजस्तुल्यगुणः सिन्धुद्वीपो महायशाः ।
 सिन्धुद्वीपाच्च राजर्षिर्विलासाश्चो महाबलः ॥ ४
 वल्लभस्तस्य तनयः साक्षाद्धर्म इधापरः ।
 कुशिकस्तस्य तनयः सहस्राक्षममद्युतिः ॥ ५
 कुशिकस्यात्मजः श्रीमान्गाधिर्नाम जनेश्वरः ।
 अपुत्रः स महानाहुर्वनवाममुदावमत् ॥ ६
 कन्या जने सुता तस्य वने निवमतः सतः ।

नाम्ना सत्यवती नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ ७
 तां वने मार्गवः श्रीमांश्च्यवनस्यात्मजः प्रभुः ।
 ऋचीक इति विख्यातो विपुले तपसि स्थितः ॥ ८
 स तां न प्रददौ तस्मै ऋचीकाय महात्मने ।
 दरिद्र इति मत्वा वै गाधिः शत्रुनिवर्हणः ॥ ९
 प्रत्याख्याय पुनर्यान्तमत्रवीद्राजसत्तमः ।
 शुल्कं प्रदीयता मद्यं ततो वेत्स्यसि मे सुताम् ॥ १०
 ऋचीक उवाच ।

किं प्रयच्छामि राजेन्द्र तुभ्यं शुल्कमहं नृप ।
 दुहितृवृक्षसंसक्तो मात्राभूचे विचारणा ॥ ११

C 13 210
 B 13 4 11
 K 13 7 11
 M 13 4 30

2 ^a) B₁ [ख]नुजश्चैव, D₁ : [ख]न्वये राजन्, D₁₋₃
 'ये चापि, S (except G₂) 'वाये वै (for ये चैव)
 —^b) D₁ c - २ द्विमीडो, D₂ द्विमीडो, D₃ द्विमीडो,
 D₃ द्विमीडो, S मि (T₁ G₁ २ : ३ मे)यिलो (for [ख]
 जमीडो) D₂ : १ G₁ पार्थिव —T₁ om 2^{cd} —^d)
 D₁₋₃ ० नर्व, T₂ G मत् (for यज्वा) B. D₂ वर

3 ^b) D₁ १ नरेश्वर, D₂ ३ महायजा, S (except
 M₁) जनेश्वर (T₂ G₃ 'र) (for नरे) —^c) D₁
 अनुप्राप्य (for 'प्राप्ता)

4 ^a) D₁ १ - २ तस्मान्मनोस्, G₁ १ - ३ तस्यामना
 (for 'त्मजम्) —^b) B₁ महातपा (for यथा)
 —^c) D₁₋₇ ० T₁ राजर्षेर् —^d) B. वलीकाश्वो, M₁
 वलकाश्वो D₂₋₃ महारय (for 'वल्')

5 ^a) D₂ T₁ G पल्लवम्, T₂ M वल्लवम्, T₃ पर्व-
 वम् (for वल्लवम्) —D₁₋₇ ० om. (hapl) 5^{bc}

6 B. om 6^a-8^b —^a) B₁ त्रेत्रिकस्य, D₁ तु
 शकस्य (sic) (for कुशिकस्य) D₂ ३ राजन् (for
 श्रीमान्) —^b) M₁ ३ गाधिर् (for गाधिर्) V₁
 D₁₋₇ ० ० M₁ ३ ३ नरेश्वर, B₃ महायशा, D₂ जने
 श्वर, T₂ G₂ महेश्वर (for जने) —^c) D₂ ३ च
 (for न) V₁ B (B. om) D_n D₁₀ अपुत्र प्रयवे
 नार्थी —^d) D_n 2 D₁₋₃ ३ उपावमत् (D₂ ३ 'विश) व्,
 T G₁ ३ ४ M उपावमत् (for उदावसत्) D₁₋₇ ० G₂
 वने वासमुपावमत् (D₃ G₂ 'गम) व्

7 B₃ om 7 (cf. v 1 6) —^a) B₁ २ (marg
 as in text) शुभा, D_n 2 D₁ ३ ३ सुवात्, D₁₀ श्रुता

(for सुता) T G कन्याकुञ्जे तदा (T₁ सुता, G₂
 मता, G₃ सुता) तस्य —^b) T₁ G M₁ तत् (for
 मत) —^c) V₁ चैव (for नाम) —^d) D₃ [ख]
 भवत् (for भुवि)

8 B. om 8^{ab} (cf. v 1 6) —^a) B₁ भास्वर,
 D_n 1 मार्गवि (for 'व) —^b) V₁ B₁₋₄ D_n D₆ १ 10
 [आ]श्वममव (for 'ज प्रभु) —After 8^{ab}, D₂ ins
 an addl colophon [Sub parvan दानधर्म —Adhy
 nam* शक्रशुक्मवाद] —^c) D₃ ऋपीक

9 ^a) D₃ ० स च ता न, D₅ स ता न न, D₁ स
 सुता न, T₁ सुता न प्र- (for स ता न प्र) T₂ ३ G
 तस्माद् (for तस्मै) —^b) D₃ ऋपीकाय —^c) S
 मन्वानो (for मत्वा वै) —^d) B₁ गाधे, M₁ ३ गाधि
 D₃ शक्र (for शत्रु)

10 ^a) V₁ पुरा, S तु ८ (for पुनर्) D_n 1 2
 D₃ यातम्, D₁ यातुम् (for यान्तम्) D₁₋₇ ० प्रत्या
 ख्यात पुनर्यातम् —^b) V₁ संभव, D₁ G₂ ३ सत्तम
 —^c) V₁ B D_n 3 शुल्क, D_n 1 शुल्क, T₁ G₄ शुल्क
 (for शुल्क) S (except M₂) ब्रह्मस् (for मह्य)
 —^d) T₁ काले (for ततो) B₃ ३ T₁ लप्स्यसि (B₃
 'त्ति), D_n D₃ वेत्स्यमि, D₁₋₃ १-० प्राप्स्यमि (D₃ ति),
 T₃ द्रक्ष्यमि, G₁ ३ वेक्ष्यसि, G₂ वेत्स्यामि (sic) (for
 वेत्स्यमि) B₂ ३ मत्सुता

11 D_n 1 ऋपीक, D₃ ऋपीक (for ऋचीक) —^a)
 D₁₋₃ विप्र (D₁ राज) र्षे (for राजेन्द्र) —^b) D₁ तुल्य
 (for तुभ्य) D_n 1 शुल्कम्, D₂ शुल्कान्, T₁ G₄
 शुल्कम् (for शुल्कम्) T G इट (for अह) —^c)
 D₁ ३-५ [ख]संसक्तं, T₁ ससक्तो D₂ दुहितृवृक्षसयुक्त

गाधिरुवाच ।

चन्द्ररश्मिप्रकाशानां हयानां वातरंहसाम् ।

एकतः श्यामकर्णानां सहस्रं देहि भार्गव ॥ १२

भीष्म उवाच ।

ततः स भृगुशार्दूलश्चयवनस्यात्मजः प्रभुः ।

अन्नवीद्वरुणं देवमादित्यं पतिमम्भसाम् ॥ १३

एकतः श्यामकर्णानां हयानां चन्द्रवर्चसाम् ।

सहस्रं वातवेगानां भिक्षे त्वां देवसत्तम ॥ १४

तथेति वरुणो देव आदित्यो भृगुमत्तमम् ।

उवाच यत्र ते छन्दस्तत्रोत्थास्यन्ति वाजिनः ॥ १५

ध्यातमात्रे ऋचीकेन हयानां चन्द्रवर्चसाम् ।

गङ्गाजलात्समुत्तस्थौ सहस्रं विपुलौजसाम् ॥ १६

अदूरे कन्यकुञ्जस्य गङ्गायास्तीरमुत्तमम् ।

अश्वतीर्थं तदद्यापि मानवाः परिचक्षते ॥ १७

तत्तदा गाधये तात महस्रं वाजिनां शुभम् ।

ऋचीकः प्रददौ प्रीतः शुल्कार्थं जपतां वरः ॥ १८

ततः स विस्मितो राजा गाधिः शापभयेन च ।

ददौ तां समलंकृत्य कन्यां भृगुसुताय वै ॥ १९

जश्राह पाणिं विधिना तस्या ब्रह्मर्षिसत्तमः ।

सा च तं पतिमासाद्य परं हर्षमवाप ह ॥ २०

—^a) V₁ B₂₋₆ Dn₁ n₃ D₁₀ मा भूत्तत्र, B₁ Dn₃ D₈ मा भूत्तत्र, D₁ मत्तोभूत्ते, D₅ मात्रा तेभूद्, S मा तेन्या भूद् (for मात्राभूत्ते) — After 11, S ins an addl. colophon [Sub-parvan M दानधर्म — *Alkhy no S 7*]

12 D₁ om the ref, D₃ विश्वामित्र, M गाधिर् (for गाधिर्) — B₈ reads from वातरहसाम् (in 12^b) up to हयानां (in 14^b) after पर हर्षं (in 20^a) —^a) T₂ 8 G द्वित्स (for देहि) D₁ 1-9 भारत (for भार्गव)

13 For the sequence in B₈, cf. v 1 12 T G om the ref —^a) D₅ स्म (for स) —^b) V₁ [जा]स्मत्समव (for 'ज प्रभु) —^c) D₁ देवश् S वरण प्रा (T₁ G चा) ब्रवीद्देवम् —^d) D₁ चादित्य, G₂ आदिश्य

14 For the sequence in B₈, cf. v 1 12 D₅ repeats 14^{ab} after 16^{ab} —^a) D₂ वर्णानां (for कर्णानां) —^b) S अश्वा (M हया) ना वातरहसा — D₁ 6 7 9 om (hapl) 14^a-16^b —^c) D₁₋₃ वायु (for वात) S सहस्रमिदु (G₂ 'द्र) वर्णाना —^d) D₁ स्वा T₁ देहि (for देव)

15 D₁ 6 7 9 om 15 (cf. v 1 14) —^b) V₁ सत्तम (for 'सम्) —^c) Dn₃ अन्नवीद् (for उवाच) D₂ मे (for ते) —^d) T₈ तत्र स्थास्यति वाजिन, G₂ ततो दास्यति वा

16 D₁ 6 7 9 om 16^{ab} (cf. v 1 14) —^a) Dn₁ n₃ D₁ 2 मात्रम् (for -मात्रे) T₂ 8 G₂ 8 सृचीकेन T₁ यातमात्रे स्वात्तशुटे, M उक्तमात्रे सृचीकेन —^b) D₅ हयाना वातवेगिना — After 16^{ab}, D₅ repeats 14^{ab}

—^c) D₁₋₉ तोयात् (for -जहात्) S उदतिष्ठत् (for समुत्तस्थौ) — D₉ om (hapl) 16^a-18^a —^d) T₁ सहस्रं वातरहसा

17 D₉ om 17 (cf. v 1 16) D₂ om 17^{ab} —^a) D₁₋₃ न दूरे, M₁ अदूर- (for 'रे) B₁ Dn₁ D₈ 10 T₁ कान्यकुञ्जस्य, T₂ G₁₋₃ M कन्या (for कन्य) —^b) B₁ 8 4 D₁ तीर्थम् (for तीरम्) D₆₋₈ गगाया तीर्थमुत्तमं, S 'यास्तीर उ (M₁ 'रमु) त्तरे (T₁ 'मे) —^c) D₁₋₉ इति ख्यात (for तदद्यापि) —^d) G₂ partly damaged D₁ 8 10 मानव, M₁ मा पुन, M₄ मानव (for 'वा) D₂ G₂ M₂ चक्ष्यते (for -चक्षते) V₁ B Dn मानवै परिचक्ष्यते, D₁ प्रथितं भुवि भारत

18 D₉ om 18^a (cf. v 1 16) —^a) V₁ B Dn D₁₀ T₁ ततो वै (T₁ वा), T₂ 8 G M तत्तथा (for 'दा) M गाधये —^b) D₂ शुभां, D₃ शुभे —^c) D₁₀ शुल्कार्थं V₁ B₂ Dn तपता, T₂ 8 G M व- (M₁ 8 4 द-, M₂ न) दतां (for जपता) T₂ G₁ 8 वर D₁₋₉ शुल्कार्थं हर्षसयुत; T₁ 'र्थं वाजिना वर

19 B₈ om 19 G₂ 4 transp 19^b and 19^d —^b) M₁ 2 4 गाधि D₂ वै (for च) —^c) D₁₋₉ प्रद (D₅ स द) दौ (for ददौ ता) —^d) T₂ 8 G M ह (for वै) D₁₋₄ 6-9 ता कन्यां भार्गवाय वै (D₂ 'घाय ह, D₈ 'वस्तया)

20 ^a) G₁ partly damaged B₁ om पाणिं V₁ B₂₋₆ Dn D₁₀ विधिवरपाणि, D₁₋₈ विधिना पाणिं (by transp) —^b) Dn₃ D₁ -सत्तम —^c) S (except G₂) [ए]नं (for तं) T G वरम् (for पतिम्) —^d) After हर्षं, B₈ reads from वातरहसाम् (in 12^b) up to

स तुतोष च विप्रर्षिस्तस्या वृत्तेन भारत ।
 छन्दयामाम चैवैनां वरेण वरवर्णिनीम् ॥ २१
 मात्रे तन्मर्वमाचख्यौ सा कन्या राजमत्तमम् ।
 अथ तामत्रवीन्माता सुतां किञ्चिदवाञ्छुखीम् ॥ २२
 ममापि पुत्रि भर्ता ते प्रसादं कर्तुमर्हति ।
 अपत्यस्य प्रदानेन समर्थः स महातपाः ॥ २३
 ततः सा न्वरितं गत्वा तन्मर्वं प्रत्यवेदयत् ।
 मातृश्रीकीर्षितं राजञ्चुचीरुन्तामथात्रवीन् ॥ २४
 गुणवन्तमपत्यं वै त्वं च सा जनयिष्यथः ।

जनन्यान्तव कल्याणि मा भूद्वै प्रणयोऽन्यथा ॥ २५
 तव चैव गुणश्लाघी पुत्र उत्पत्स्यते शुभे ।
 अस्मदंशकरः श्रीमांस्तव भ्राता च वंशकृत् ॥ २६
 ऋतुस्लाता च साश्चत्यं त्वं च वृक्षमुदुम्बरम् ।
 परिप्लजेयाः कल्याणि तत इष्टमवाप्स्यथः ॥ २७
 चरुद्वयमिदं चैव मन्त्रपूतं शुचिस्मिते ।
 त्वं च मा चोपयुञ्जीथा ततः पुत्राववाप्स्यथः ॥ २८
 ततः सत्यवती हृष्टा मातरं प्रत्यभापत ।
 यद्वचीकेन क्रथितं तच्चाचख्यौ चरुद्वयम् ॥ २९

C 13 228
 B 13 4 29
 K. 13 7 29
 M 13 5 48

द्वयाना (in 14^b) B D1 च (for ह)

21 ^a) T3 M1.3 + तुतोष स (by transp) M2 (sup lin) स (for च) V1 B Dn D1.10 ब्रह्मर्षिश्च (for विप्र) T1 G1 तुतोष विप्रमन्वाश्च (G1 'न्या मद्'), T2 G2 + तुतोष विप्रर्षिस्तस्या —^b) T1 मातु (for तस्या) T3 वृत्तेन च (hypermetric) (for वृत्तेन) T2 G1.3 + मद्द्वेतेन च भारत —^c) D1 corrupt — After 21, M ins

25* सा च वरे वर तस्मात्पुत्र ब्रह्मर्षिमत्तमम् ।

22 ^a) G1 partly damaged D3 छात्रक्षीं (for र्क्षीं) —^b) D1.2.4-9 transp सा and कन्या —^d) B1 अघोमुर्षी, Dn3 D2.5 + अवाञ्छुखी, T1 अयामजे

23 ^a) T1 पुत्राय (for [अ]पि पुत्रि) —^b) D3 अर्हमि —^c) T1 प्रदाने हि (for 'नेन) —^d) Dn1 n2 च (for न) D1 महातपा (for 'तपा)

24 ^a) D1.2.4.5-9 स्वरिता (for 'तं) —^b) G2 प्रत्यवेदयत् (for 'वेदयत्)

25 ^a) G1 च पुत्रं (for अपत्य) V1 B2-3 Dn D1.10 T3 सा (for चै) B1 गुणातरमपत्यं सा, D-9 गुणवर्षमपत्यं सा —^b) D1-9 [पु]त्र (for सा) V1 B Dn D10 अचिराज्जनयिष्यति, D1-3 त्व (D2 om. त्व) चैव जनयिष्यमि, T1.2 G M1 त्व च मा च (T1 साधं, T2 G1 माय) जनयिष्य, T3 अत्रमाय जनयिष्य — T1 om. 25^a —^c) D2.3 जनयिष्यास् (for जनय्यास्) V1 B Dn D10 मम प्रनादाकन्याणि —^d) V1 B Dn D10 ते (for चै) D1 मा भूद्वै प्रणयन्वय (sic)

26 ^a) V1 तत्र चैव, S तथैव च (for तव चैव) —^b) D2 तत्पुत्र्यते (for इत्पत्स्यते) V1 B Dn D10

महान् (for शुभे) —^d) V1 B Dn D10 मत्यमेतद्वर्षीमि ते (B1-4 'म्यहं)

27 ^a) B2 D1 [अ]य मा (D1 वा) धतरं; B3 तु मा, D1-2 त्व (D2 त) मं (for च सा) —^b) D1-2 सा (for त्व) B1 3-5 उदुवर, D4 उद —^c) D1 परिप्लजेया, G1-3 'जेया (for जेया) —^d) D5 corrupt V1 Dn D1 एवम्, B5 कामम् (for इष्टम्) V1 D1.2.4.8.10 T1 G1-3 अवाप्स्यथ (for प्यथ)

23 D10 om. (hspl) 28 —^a) B2 partly damaged. M1 [पु]त्र (for [पु]त्र) —^b) S मंत्रयुक्तं (for 'पूत) —^c) V1 B2.3.5 Dn1 n2 D3 G1 [उ]प युञ्जीत (G1 'था), B1.4 Dn3 'युञ्जीत (B1 त), D1 'युञ्जीथ, D5 'युञ्जीया, D7 'युजाता, D9 'युजाना, T2.3 G3 + M2 + 'युजाया, G2 'युजापि, M1 'युजायाम् (for 'युञ्जीया) D3 त्व च मा चैव युञ्जीथा —^d) D4 G1 पुत्रम् Dn3 D2 G2 अवाप्स्यथ (D2 'था)

29 ^a) Dn3 कृष्णा (for हृष्टा) —^b) D5 पर्यवारत (for प्रत्यभापत) —^d) Dn3 D8 + तस्वाचख्यौ, D1 तया, T1 तदा, T2.3 G तद्वा, M1 यथा (for तच्चा) D1-3 वर (for चरु) — After 29, T1 ins

26* अथ माता सुता चापि व्यत्यामेन चरुद्वयम् ।
 मुक्त्वत्यौ महाराज ततो गर्भमुपेव्यत ।
 दृष्ट्वा कदाचिरस्वा भार्यामृचीकस्त्वग्रवीद्वच ।

30 T1 om 30-39 —^b) B1 तया (for तदा) —^c) D1-10 G मूर्द्धि (for मूर्द्धा) D3 प्रसन्नाया (for प्रप) V1 B Dn1 n2 पुत्रि पूर्वो (B5 'त्रो) पपन्नाया, Dn3 पुत्रि * पूर्वोत्पन्नाया —^d) B5 कुरु त्व

तामुवाच ततो माता सुतां सत्यवतीं तदा ।
 पुत्रि मूर्धा प्रपन्नायाः कुरुष्व वचनं मम ॥ ३०
 भर्त्रा य एष दत्तस्ते चरुर्मन्त्रपुरस्कृतः ।
 एतं प्रयच्छ मङ्गं त्वं मदीयं त्वं गृहाण च ॥ ३१
 व्यत्यासं वृक्षयोश्चापि करवाव शुचिस्मिते ।
 यदि प्रमाणं वचनं मम मातुरनिन्दिते ॥ ३२
 व्यक्तं भगवता चात्र कृतमेवं भविष्यति ।
 ततो मे त्वचरौ भावः पादपे च सुमध्यमे ।
 कथं विशिष्टो भ्राता ते भवेदित्येव चिन्तय ॥ ३३

तथा च कृतवत्यौ ते माता सत्यवती च सा ।
 अथ गर्भविनुप्राप्ते उभे ते वै युधिष्ठिर ॥ ३४
 दृष्ट्वा गर्भमनुप्राप्तां भार्या स च महानृपिः ।
 उवाच तां सत्यवतीं दुर्मना भृगुसत्तमः ॥ ३५
 व्यत्यासेनोपयुक्तस्ते चरुर्व्यक्तं भविष्यति ।
 व्यत्यासः पादपे चापि सुव्यक्तं ते कृतः शुभे ॥ ३६
 मया हि विश्वं यद्ब्रह्म त्वचरौ संनिवेशितम् ।
 क्षत्रवीर्यं च सफलं चरौ तस्या निवेशितम् ॥ ३७
 त्रिलोकविख्यातगुणं त्वं विप्रं जनयिष्यसि ।

(for कुरुष्व)

31 T1 om 31 (of v l 30) —^a B1 भद्रे
 (for भर्त्रा) —^b D1 चरु (for चरुः) —^c
 Dn2 D1 ३ ३ ६-० पुनं, D2 ६ G2 एव (for एत) B2-4
 मे पुत्रि (for मङ्गं त्वं) G4 मङ्गमेतत्प्रयच्छ त्वं —^d
 G1 ममाय (for मदीयं)

32 T1 om 32 (of v l 30) —^a B1 D2
 व्यत्यास (for व्यं) —^b B6 Dn1 n2 D1 करवाम,
 D2 ३ वाव (for वाव) — For 32^{ab}, S (T1 om)
 subst

27* वृक्षयोरपि व्यत्यासं कुर्याव वरवर्णिनि ।
 [T2 ३ कुर्याव, G ३ क्ष (for व) M2 वर्णिनी]
 —^{cd} B2 partly damaged D1 अनिन्दित — N
 ins after 32 M4 cont. after 27*

28* स्वमपत्य विशिष्टं हि सर्वं दृच्छत्यनाविलम् ।
 [B1 अनपत्य, Dn1 स्वमपत्य (for पत्यं) B1 om
 सर्वं D4 M4 दृच्छति D3 अनाविले]

33 T1 om 33 (of v l 30) —^a T2 ३ G अग-
 वतश्च (for वता) D10 चारु (for चात्र) —^b S
 (except M4, T1 om) एव (for एवं) —^c B1
 corrupt B5 अतो (for ततो) D2 om मे D3
 त्वचरौ, D6 ७ त्वचरोर, D8 त्वचरो, G1 त्वचरणौ
 (hypermetric), G8 त्व चरौ (for त्वचरौ) —^d
 G1 ३ पादप (for पं) —^e T8 यथा (for कथं) D8
 भ्रात्रा, G8 माता V1 B2 (marg) Dn D2 ३ 10 मे
 (for ते) D4-9 कथं भ्राता विशिष्टे —^f B1 D2 ५
 [एव चितये, D2 ३ ४ ६-० M1 ३ वि (D3 om वि) चितये
 (D4 येत्), T2 ३ G M2 ४ [एव माचिर (for [एव

चिन्तय) D10 भवेदित्ये च चितये

34 T1 om 34 (of v l 30) —^a D1 कृतवत्यौ
 (for वत्यौ) B3 च (for ते) D2 तथेति कृतवत्यै मे
 —^c G पृथगू (for अथ) S (T1 om) गर्भम् (for
 गर्भात्) D3 प्राप्ता V1 अथ भार्या न प्राप्ते (810)
 —^d S (T1 om) तत् एव (for उभे ते वै) D1-4 ६-०
 उभे ते भरतर्षभ

35 T1 om 35 (of v l 30) —^a D2 M1
 प्राप्तं (for प्राप्तां) —^b B2 D2-7 10 M स तु
 महान्, D1 ३ ३ ० तु स मं, D2 T2 ३ G स भगवान्
 (for स च महान्) D3 भार्या स भगवान्पथि —^c
 Dn8 चैना (hypermetric) (for तां) —^d G1 partly
 damaged B1 G1 ३ सत्तम, D1-9 नदन (for
 सत्तम)

36 T1 om 36 (of v l 30) —^a D2 व्यत्यासेन,
 D3 व्यत्यासेन B3 D3 10 -युक्तस् (for युक्तस्) —^c
 D2 व्यत्यास D1-9 चैव (for चापि) T2 ३ G पादपे
 चापि (G1 पत्य च) व्यत्यास (G1 स) —^d B3 सु
 व्यक्तस् B1 G4 कृत (for कृत)

37 T1 om 37 (of v l 30) —^b B1 दुश्चरौ,
 D3 *क्षरौ, M1 ३ ४ त्वचरौ (for त्वं) B1 D2 ३ ५ ७
 तश्चिवेशितं, T2 ३ G विनिवेशित (G4 त), M1 ३ ४
 ते नि (for सनि) — D1-3 om (hapl) 37^{cd}
 —^e T3 G1 ३ ४ तत्र (for क्षत्र) D10 क्षत्रवीर्यश्च
 सकलश्च; T2 तत्र वीर्यं च चरौ (submetric) —^d
 D10 निवेशित T2 तस्याश्च विनिवेशित

38 T1 om 38 (of v l 30) —^a V1 B Dn
 D7 9 10 G2 M2 त्रैलोक्य (D3 क) (for त्रिलोक)
 —^b D4-6 क्षत्र, D9 पुत्र (for विप्र) D1 ० जन

सा च क्षत्रं विधिष्टं वै तत एतत्कृतं मया ॥ ३८
 व्यत्यासस्तु कृतो यस्माच्चया मात्रा तथैव च ।
 तस्मात्मा ब्राह्मणश्रेष्ठं माता ते जनयिष्यति ॥ ३९
 क्षत्रियं तूग्रकर्माणं त्वं भद्रे जनयिष्यमि ।
 न हि ते तत्कृतं साधु मातृस्नेहेन भामिनि ॥ ४०
 मा श्रुत्वा शोकसंतप्ता पपात वरवर्णिनी ।
 भूमौ मन्यवती रानंश्छिन्नेर रुचिरा लता ॥ ४१
 प्रतिलभ्य च मा संजा शिग्मा प्रणिपत्य च ।
 उवाच भार्या भर्तार गाधेयी ब्राह्मणर्षभम् ॥ ४२
 प्रमादयन्त्यां भार्याया मयि ब्रह्मविदां वर ।
 प्रमादं कुरु विप्रैर्षे न मे स्यान्क्षत्रियः सुतः ॥ ४३

कामं ममोग्रकर्मा वै पौत्रो भवितुमर्हति ।
 न तु मे म्यात्सुतो ब्रह्मज्ञेप मे दीयतां वरः ॥ ४४
 एवमस्त्विति होवाच खां भार्या सुमहातपाः ।
 ततः मा जनयामास जमदग्निं सुतं शुभम् ॥ ४५
 विश्वामित्रं चाजनयद्गाधेर्भार्या यशस्विनी ।
 ऋषेः प्रभावाद्वाजेन्द्र ब्रह्मर्षिं ब्रह्मनादिनम् ॥ ४६
 ततो ब्राह्मणतां यातो विश्वामित्रो महातपाः ।
 क्षत्रियः नोऽप्यथ तथा ब्रह्मवंशस्य काणकः ॥ ४७
 तस्य पुत्रा महान्मानो ब्रह्मवशविमर्षनाः ।
 तपस्विनो ब्रह्मविदो गोत्रकर्तार एव च ॥ ४८
 मधुच्छन्दश्च भगवान्देवरातश्च वीर्यवान् ।

C. 13 249
 B. 13 4 50
 K. 13 7 50
 M. 13 4 68

विष्यति, S (T1 om) येतिङि D2 त्व विप्र प्रचनि
 प्यमि —^c) D. १६ M क्षत्र, D1 c विप्र, D. प्रियं
 (for क्षत्र) —^d) D1 १-२ पूर्वन् (for तत) D.
 त्वा, G० ६ मन (for मया)

39 T1 om 39 (cf v l 30) —^a) B1 D च,
 D1 सु (for तु) —^b) B1 मया (for त्वाया) G4
 मात्रा (for मात्रा) V1 B Dn D. 10 च ते शुभे (V1
 'मा) (for तथैव च) — B om 39^c-41^d —^c)
 G1 १ ३ सु (for मा) B. Dn. n2 D2 ब्राह्मण (for ण)

40 B. om 40 (cf v l 30) —^a) D2 ३ च
 (for तु) —^b) T2 G० ६ मद्र D1 १ १ G4 जन
 यिष्यति —^c) G मे (for ते) B1 तद्रत्, D2 दुःकृत
 (for तद्रत्) —^d) V1 B (B om) Dn D2 भारि
 (Dn2 णि)नि, D3 भारत

41 B om 41 (cf v l 39) —^a) D1-3
 प्रजा (for श्रुत्या) D० ३ -मत्रस्ता (for मत्रस्ता)
 —^c) T2 G1 १ ३ गतपती (for मन्यं) —^d) D1
 चित्रेय, D1 विच्छिन्नेव (hypermetric) (for छिन्नेय)
 T G छिद्रमूला यया लता

42 ^a) D2 प्रत्यलम्य (sic) (for प्रति) S तत
 (for च मा) —^b) D1-2 [क्ष]भिप्रणम्य (for प्रणिपत्य)
 —^c) B2 ३ चानां (for भार्या) —^d) D2 गाधीयी,
 M गाधेयी V1 B1 २ ३ ६ Dn D10 भार्यपर्यभ, B3
 भरतपर्यभ (for ब्राह्मणपर्यभम्)

43 ^a) D2 १ १ प्रमादमन्या भार्याया —^b) D1 ३
 वर —^d) D ३ यया न (for न मे स्यात्) D2

(before corr) T3 क्षत्रियपर्यभ (for क्षत्रिय सुत)

44 ^a) D2 उत्तोग्र- (for नमोग्र) T1 G1 काम-
 मोहो (G1 om हो)प्रजर्मा वै —^b) D10 T1 पुत्रो (for
 पौत्रो) —^c) D2 ननु, T1 ३ G M1 ३ न च (for
 न तु)

45 ^a) D० भार्यां न्वा, D3 भार्याया, T1 G1 चो-
 (G1 नो)वाच (for होवाच) —^b) D2 उवाच (for
 न्वा भार्यां) B3 ३ D-1 T1 M1 ३ न (for तु) B.
 यदा (for तपा) D3 म्वासुवाच महातपा —^c) D1 ६ 10
 G2 om (hapl) 45^c-47^d —^d) T1 सुत शुभा, M3
 शुभ सुत (by transp) D3 जमदग्निसुत शुभा

46 D1 ६ 10 G2 om 46 (cf v l 45) —^a)
 D1-2 १-२ च राजान, T1 2 G1 ३ ६ स्वजनयद् (for चाजनं)
 —^b) V1 B Dn D. T3 गाधि, M गाधेर् (for
 गाधेर्) G4 क्षर्वाग् (for भार्या) —^c) B2 damaged
 T1 2 G1 १ ३ M1 (inf lin as in text) 2-4 क्रपि-
 (for ऋषे) V1 B (B2 damaged) Dn D5 १-२ T1 ३
 G1 ३ ६ प्रमादाद् (for प्रमादाद्) —^d) B1 विप्रर्षेर्,
 Dn. n2 D5 ब्रह्मर्षेर्, Dn3 D2 ३ १-२ ब्रह्मर्षिं (for र्षिं)
 D1 चादिना

47 D1 ६ 10 G2 om 47^{ab} (cf v l 45) —^a) D5
 प्राप्तो (for चातो) —^c) S मन्त्रपि (for नोऽप्यथ) D1-3
 तदा (for तया) —^d) D1 कारत (sic) (for क)

48 ^b) D10 T1 वदास्य (for चदावि-)

49 For a list of the sons of Vifvāmītra, of

अक्षीणश्च शकुन्तश्च वभुः कालपथस्तथा ॥ ४९

याज्ञवल्क्यश्च विख्यातस्तथा स्थूणो महाव्रतः ।

उल्लूको यमदूतश्च तथर्षिः सैन्धवायनः ॥ ५०

कर्णजङ्घश्च भगवान्गालवश्च महानृपिः ।

ऋषिर्वज्रस्तथाख्यातः शालङ्कायन एव च ॥ ५१

लालाढ्यो नारदश्चैव तथा कूर्चमुखः स्मृतः ।

H 1 27 45-48, R 1 62 8 —^a) V1 D2 मधुच्छवाश् (for 'च्छन्दश्' —^b) G1 partly damaged D2 8 G2 देवराजश् (for 'रातश्' —^c) V1 अक्षिणश्च, D1-5 M अक्षील (M 'र')श्च, T G2-3 कुक्षिरत्रि (T8 G8 'त्र'), G1 damaged (for अक्षीणश्च) D6-9 अक्षीलश्च सकु (D7 सुकु, D8 शकुं)मश्च —^d) B2 4 D5 वक्र, D2 घञ्, D8 चक्र (for वञ्च) G2 वशास् (for -पयस्) D2 6 7 0 व (D7 च)क कालापयस्तथा

50 B2 partly damaged —^a) Dn8 T1 M य (Dn8 या)ज्ञवल्कश्, D1-3 वर्तुवल्कश्, D4 5 जतुवक्रश्, D6-9 जतुवल्कश्; G1 damaged (for याज्ञवल्क्यश्) —^b) G1 partly damaged B5 पूर्णो (for स्थूणो) B1 घृतव्रत (for महा') D1-3 तथा स्थूलापकाघृत (D3 'दय'), D4-7 0 तथा स्थूलो (D7 0 'णो)दकावृ- (D5 'कर्तृ)त, D8 तथा स्थूणीदकस्तथा, T1 तथा ज्ञान-घनोस्त, T2 8 G2-4 तथा क्षूण (G2 4 क्षुण्ण) परा-वत (T2 'वर', G2 'वृत'), M1-3 तथा स्थूणोय कापृथ (M3 'थु'), M4 तथा क्षीणोपतायन —T1 om. 50^{cd} —^c) T2 8 G यमल्लकश् (for 'दूतश्') B1 उल्लूको वायसो भूश्च —^d) D6 7 तथर्षि, S (T1 om) तथाक्ष (G2 'पं') (for तथर्षि) B1 सैन्धवायनि, D3 'हन, D7 'यन, G2 'नन

51 ^a) V1 B1-4 Dn वल्लुजघश्, B5 वर्णं, D1 8 कर्णजगश्, D10 वल्लुजघश्, T1 8 G1 8 4 M पर्णं, T2 कण्वं, G2 पूर्णं (for कर्णं) —^c) D1.7 M4 ऋषि (for ऋषिर) D10 वक्रस् (for वज्रस्) —^d) V1 Dn1 n2 D4 0-9 T G M1 सालकायन, D6 सर्वाकायर

52 T1 om. (hapl) 52 —^a) B2 4 D10 लालाढ्यो, B8 नानाढ्यो, B6 D3 ललाढ्यो, Dn1 लीलाढ्यो, Dn2 लीलाढ्यो, Dn3 लालाढ्यो, D1 ललीढ्यो, D2 8 साकरपो, D6-9 शा (D6 सा)कल्यो, S (T1 om) ललाढ्यो (G2 'दो; M2 'दो') (for लालाढ्यो) —^b) V1 B1.2 8 Dn D7 10 कूर्चमुख, B3 मूर्धं, B4 S (T1 om.) कूर्म (G2 'वं)मुख (for कूर्वं) D3 8 तथा,

वादुलिर्घुसलश्चैव रक्षोग्रीवस्तथैव च ॥ ५२

अङ्घ्रिको नैकभृच्चैव शिलायूपः सितः शुचिः ।

चक्रको मारुतन्तव्यो वातघ्नोऽथाश्चलायनः ॥ ५३

श्यामायनोऽथ गार्ग्यश्च जावालिः सुश्रुतस्तथा ।

कारीपिरथ संश्रुतयः परपौरवतन्तवः ॥ ५४

महानृपिश्च ऋषिलस्तथर्षिस्तारकायनः ।

D5-7 0 स्थित (for स्मृत) —^c) V1 वादुलिर्, B1 वास्कलिर्, B2 (marg as in text) 5 वाकुलिर्, B3 वार्धकिर्, D1 वादुलिर्, D2 वाहू, D3 वाह, D4 वाक्, D5 वाक्ली, D6-10 वाकलिर्, T2 8 G1 8 ऊर्ध्वं (T2 'र्ध्वं)लिर्, G4 ऊर्ध्वंनुर, M1-3 वादुलिर्, M4 वाहू (for वाहु) V1 B सुपल्, D2 8 सुसुल्, D4 0-9 मुश (for सुम) G2 ऊर्ध्वली सुमली चैव —D2 8 om (hapl) 52^d-53^a —^d) B2-5 Dn D8 वक्षोग्रीवस् (for रक्षो')

53 D2 8 om 53^a (of v l. 52) —^a) D1 अंहिपान्, D4-9 अगपान् (for अङ्घ्रिको) V1 B2 8 Dn आङ्घ्रिको नैकद (V1 'भृ')चैव, D10 T G अङ्घ्रि (T2 अङ्घ्र्य, G1 8 जङ्घ्रि)यानेकभृत्तश्च, M1.2 4 अगपो नैक भृत् (M4 'हृत्)श्च, M8 अगपो नैकभृत्तश्च —^b) D4 शिलायूप; D7 M1-3 'यूप (for 'यूप) B1-4 Dn1 n2 D10 T2 शित, D1-7 0 T8 G2 स्थित (for मित) T1 शुभ (for शुचि) D2 8 शिलायूपशुचिसित —^c) B5 om चक्रको B8 वक्रको नामतन्तव्यो; D1.2 चक्रमीम मर (D2 'द)तन्तव्यो, D4 चक्रमीमतन्तव्यो, D5-9 चक्रमीममरत (D5 8 'रत)न्तव्यो, D10 चक्रमीमो मरतन्तव्यो, T1 चर्षिता मानमन्त्रव्यो, T2 8 G चक्रलो (T2 'को, G4 'थो) मामव (G1 'वम)तन्तव्यो, M चक्रतो (M2 'को) मानमन्तव्यो —^d) B2 (marg as in text) 4 वातघ्नो, D1 2 वा (D2 व)तघ्नो, D10 वातघ्नो (for वातघ्नो) V1 स (for सथ) D4-9 वातघ्नोपञ्चलायन, T G M4 वा (T8 या)तक्य श्चे (T1 'ज्ञ श्चे, G1 8 4 'त्यश्चे)तवा हन, M1-3 वातघ्न्य (M2 'ड) श्चेतवाहन

54 ^a) D4 0-9 सामायनो वसाङ्घ्रि (D4 0 'सि)श्च, D5 सामायनौ च सामिश्च, T1 श्यामायनस्तथा गार्ग्यो —^b) D7 जावालि, M4 'ल (for 'लि) B2 सुश्रुतस्, B4 शुश्रुतस्, T1 स्पुनसस् (for सुश्रुतस्) —T1 om (hapl ?) 54^{cd} —^c) T2 8 G कार्ष्णि (T2 G2 8 'पी, G4 'र्षि)रथश्च सश्रुत्, M1-3 कार्ष्णिय सश्रुताश्च —^d) B1 परपौरवतन्तव, D2 8 पर पौरवतन्तव (D2 'तु) वा, D1-9 पर देरावतस्तथा, D10 पर पौरवता तथा;

तथैव चोपगहनस्तथर्षिर्ष्वार्जुनायनः ॥ ५५

मार्गमित्रिर्हिरण्याक्षो जह्वारिर्वभुवाहनः ।

सृतिर्विभूतिः सृतश्च सुरङ्गश्च तथैव हि ॥ ५६

आगद्विर्नामयश्चैव चाम्पेयोजयनौ तथा ।

नवतन्तुर्वकनसः गयोन्नरतिरेव च ॥ ५७

शयोरुहश्चारुमत्स्यः शिरीपी चाथ गार्दभिः ।

उज्जयोनिरदापेक्षी नारदी च महानृपिः ।

विश्वामित्रात्मजाः सर्वे मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ ५८

तत्रैव क्षत्रियो राजन्विश्वामित्रो महातपाः ।

ऋचीकेनाहितं ब्रह्म परमेतद्युधिष्ठिर ॥ ५९

C. 13 260
B. 13 4 61
K. 13 7 60
M. 13 4 79

T: 3 G गुरवो वरदन्त्या, M न्वरपो वरतत्व (M: 'दन्तन')

55 ^δ) V1 B Dn D10 ताड (D10 'ल') कायन, D3 तर', T: 3 G1 3 M नारकायण (for 'न') D1: 2 तथैवर्षि कात्यायन, D2 तथैव ऋषिदात्यायन (hyper-metric), D1 ऋषि कात्यायनन्त्या, D2 तथैवर्षि कात्यायन, T1 तथैवर्षिस्तारकोमय, G2 4 तथा विस्तारकारण — T1 om (hapl) 55^{cd} — °) D3 मोपगहनस, D1 1-2 चोपगहनस, D. 'मयनम्', D2 चापामनस, D10 चोडगहन, T- 3 G रोपगहनम् (for चोप) — °) V1 B2 चाप्रनापन, B1 च नुरायन, Dn1 n' चानुरायण, Dn3 च प्रनापन (for चापुनायन) D1-0 तथा एतुंन काडय, D-9 तथा एतुंननायन, D10 सूर्यापिंशानुनायन, T: 2 G तप (G2-3 'या') पिश्वानुनोमय (T3 'नो यम')

56 ^a) B1 मार्गमित्रिर्, Dn1 D10 मार्दमपि (D10 'त्रि'र्, Dn2 मार्गामार्दिर्, D1-9 मार्गनत्रिर्, T1 'मित्रो, T: 3 G M3 मार्गन (T2 'म') त्रिर्, M4 (sup in as in text) मार्गमित्रिर् (for मार्ग) T1 जरण्याक्षो — ^δ) Dn2 D1 3 जगारिर्, D1-2 जचनिर्, G3 जवारी (for 'त्रि'र्) V1 B Dn D10 प्राश्रवायणि (B2 'ण'), T1 M वभुवाहनि, G2 4 चक्रवाहन (for वभु) — °) V1 B1 D-10 नृविर्, T1 धुतिर्, G1 स्यूतिर् (for सूतिर्) D1 G1 2 4 सूतिश्च, D-9 नृतिश्च, T2 क्षन्युति, G2 सूतिश्च (for सूतश्च) D-3 सूतिविस् विश्च तथा, T3 सूतिर्विभूत सूतिश्च — °) V1 B2 5 D10 सुरङ्गश्च, B1 Dn1 n' सुरङ्गु, B3 सुरहच, B4 सुर क्षश्च, Dn3 स्वरङ्गश्च, D1 सुरगुश्च, D1-9 सुरहायस्, T: 2 G सुरा (T2 G2 4 'रा') गश्च, M4 सुरगश्च (for सुरङ्गश्च) V1 B2- D1-9 T G M4 च (for दि)

57 T1 om 57^{ab} — °) M क्षारात्त्रि (for 'द्वि'र्) V1 B2- Dn क्ष (V1 B1 5 क्षा) रालिर्नाचि (B2 [marg] 3 Dn2 'वि'कश्च, B1 यात्रालिर्नाचिकश्च, D1-3 क्षा (D1 क्ष) रालिर्ना (D2 'ना') रियश्च, D1-2 क्षारात्त्रि (D1 3 'रुद्धि') नगमेयश्च, D10 क्षालिर्नाचिकश्च — ^δ) B3 4 चापेय जाय (B1 'योजय') नौ तथा, Dn1 D1 चापेयोजनया तथा, D. चार्दोयोजयनस्तथा, D3 चार्दोयोजयनस्तथा, D1-9

देवलो जैमिनिस्तथा, D10 चापेयोजयनास्तथा, T2 M चडयोनिर्जयस्तथा, T3 चडयोजनयोस्तथा, G चड (G3 चक्र) योहूनयोस्तथा — °) V1 नवतनुं, B1 नावततुर् B3 4 वृकरय, D-9 चककर (for 'नल') T G2-4 उपा- मतुमंग (T1 'तुमंगि', G2 'तुवंग', G3 'तुमंग') शिखि (G2 3 'न्ती'), G1 उपमातुमं***, M उपामतुमंकनखि — °) V1 B- 4 D10 न (B1 स) योनयतिर्, B1 5 शयो- नयतिर्, Dn1 n2 मेनयो यतिर्, Dn2 सयनोयतिर्, D1-3 श्रेयो नर (D1 वर) तिर्, M1-3 शयनोरतिर्, M4 शियोन (for शयोन) B3 सयो*पतिरेव च, D1-9 श (D1 न) योनिरभिरेव च, T1 त्रियोनिरभिरेव च, T2 3 G2 शियोनिर्तिरेव च, G1 शिखा वा निर्तिरेव च (hyper-metric), G- 4 शिवो निमृतिरेव च — After 57, D1 6 7 9 ins 29*

58 D1 6 7 9 om 58^{ab-1} — °) V1 B1 2 4 5 Dn D3 10 क्षमोरहय, B3 क्षमो (for शयो) D8 चापमत्स्य (for चारु) T G गोरु (T1 गोकुं, T2 भेर, G1 3 मोरुं) षडशारमत्स्य (T3 'मना) श्र, M शयो- (M4 यगो) षडशोरमत्स्य — ^δ) D1-3 चिर (D1 'रि') मोडो (D3 'दी'), T1 शिरथीको, T2 शिरदीमो, G1 शिखीमो, G3 शिखीमो, G4 शिखीयोगो, M शिरि- कीटो (M4 'ग्रीडो) (for शिरीपी च) Dn3 D10 [क्ष] पि (D10 'थ) गार्दभि (for [क्ष] य गार्दभि) T3 G2 शिखीमोघ गार्दभि — °) G1 2 M1 2 4 क्षजापेक्षी (M4 'क्षिर्) (for क्षजा) V1 B Dn- n3 D 8 ऊर्ज (D5 दुर्ज) योनिर (B1 'रु) पेक्षी च, Dn1 D10 ऊर्जयो (D10 उज्जगो) निरदापेक्षी, T G3 4 M3 ऊर्ज (T2 G3 M3 उर्ज) योनिरजा (T1 'या) पेक्षी — °) T1 2 G M4 नारद (T1 'दि) स्तु (for 'दी च) — D. ins after 58^{cd} D1 6 7 9 after 57

29* एते चान्ये च यद्वो महात्मानो जितेन्द्रिया ।

[D1 यतौद्रिया]

— °) S ऋषयो (for मुनयो) D1 वेद- (for ब्रह्म)

59 ^a) V1 B Dn D3 10 M8 तथैव, D3 तत्रैव, D4 6 9 तत्रैप, T2 G M1 2 तत्रैव (for तत्रैप) — ^δ) D2 8 महायशा; D4 'नृप (for 'तपा) — °) D3

C. 13 260
B. 13 4 61
K. 13 7 61
M. 13 4 80

एतत्ते सर्वमाख्यातं तच्चेन भरतर्यम् ।
विश्वामित्रस्य वै जन्म सोमसूर्याश्रितेजसः ॥ ६०

यत्र यत्र च संदेहो भूयस्ते राजसत्तम ।
तत्र तत्र च मां ब्रूहि च्छेत्तास्मि तव संशयान् ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

आनुशंसस्य धर्मस्य गुणान्भक्तजनस्य च ।
श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

विषये काशिराजस्य ग्रामान्निष्क्रम्य लुब्धकः ।
सविषं काण्डमादाय भृगयामास वै मृगम् ॥ २

तत्र चामिपलुब्धेन लुब्धकेन महावने ।
अविदूरे मृगं दृष्ट्वा प्राणः प्रतिसमाहितः ॥ ३
तेन दुर्वारितास्त्रेण निमित्तचपलेपुणा ।
महान्वनतरुर्विद्धो मृगं तत्र जिघांसता ॥ ४
स तीक्ष्णविपदिग्धेन शरेणातिबलात्कृतः ।
उत्सृज्य फलपत्राणि पादपः शोपमागतः ॥ ५

ऋषीकेन हित ब्रह्म, D₅₋₉ ऋचीकनिह (D₁ १ 'हि) त ब्रह्म
ॐ G₂ चरौ पूर्वं ब्रह्मैवाहितम् । अतः क्षत्रयोजोद्धवस्यापि
ब्राह्मण्यलामो जात । बीजापेक्षया संस्कारस्य बलवत्त्वात् ।
तथा हि दात्रामिदग्धेभ्यो वेन्नबीजादिभ्य कदलीकाण्डोत्पत्ति-
मुदाहरन्ति —

न ब्राह्मण्यं क्षत्रियाद्यैस्त्वपकोढ्यापि लभ्यते ।

विश्वामित्रस्य तद्यथासिमात्रा ब्रह्मोदनाशनात् ॥ ॐ

—^a) T₁ सर्वम् (for परम्)

60 °) D₁₀ [ए]व (for वै) T₁ राज्, T₂ १ G
राजन् (for जन्म) —^a) D₁ ६-९ सूर्यसोमाश्रितेजस

61 D₉ reads 61^{ad} on marg — °) D₁₋₈ ६-९ मे
(for मा) —^a) T G₁ १ ४ M₃ वक्ता (for च्छेत्ता)
B₂ D₁ ६-९ सशय D₆ छेत्तास्मिस्तव सशय

Colophon — Parvan name B₁₋₄ D₂ D₁ शक्ति
— Sub-parvan V₁ B D_n D₁ २ १० M दानधर्म
— Adhy name V₁ B₁ २ ४ ६ D विश्वामित्रोपाख्यान,
T₂ G₂ विश्वामित्रवशकथनं, G₁ १ विश्वामित्रोत्पत्ति, G₄
विश्वामित्रकथन, M विश्वामित्रोपाख्याने विश्वामित्रजनन
— Adhy no (figures, words or both) B₂ ४ (as in
text), S १ — Śloka no D_{n1} 61 — After
this adhy, S reads adhy 31

5

For this adhy of Jātaka 429 (Mahāsuka-
jātaka) S reads this adhy after 13 7

1 D₉ reads from the ref up to भक्तज (in 1^b) on
marg —^a) D_{n1} D₂ १ १ ० G₂ आनुशंस (D₁ 'श)स्य
V₁ B₁ १ ६ D_{n1} n₂ D₁₋₈ १० धर्मज्ञ (for 'स्य) — °)
B₂ partly damaged V₁ B D_n D₁₀ धर्मज्ञ (for
कात्स्न्येन)

2 After the ref., V₁ B D_n D₃ १ ६ १० 125

30* अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनम् ।

वासवस्य च संवादं शुक्तस्य च महारत्नम् ।

—^b) D₁₋₈ निर्गम्य, D₁₋₉ निष्क्रम्य — °) D₁₋₈ वाणम्
(for काण्डम्) —^a) G₄ गमयामास (for मृगं)
V₁ B₁ D₁ ३-९ मृगान्, D₂ गृहान् (for मृगम्)

3 °) D_{n2} om (hapl) लुब्धेन —^b) T₁ om
(hapl) लुब्धकेन V₁ महारत्ने, U₂ 'रत्ना (for 'वने)
— °) D₄ अविदूर, D₅ अतिदूरे, D₆₋₉ अविदूर; T₁
विदूरे च (for अविदूर) B₂ D_{n1} n₂ D₁₀ G₂ ४ मृगान्
(for मृग) —^a) D₈ चाल, T₂ १ M₁₋₈ प्राण
(for प्राण)

4 °) T₁ तेन मर्मशितास्त्रेण —^b) S विकलेपुणा
(for चप) — °) B₂ partly damaged D_{n1} महा-
शत, D_{n2} D₁₀ 'वन, T₁ 'रत्ना, T₂ १ G M दुरात्मना
(for महान्वन) V₁ B₁ ३-९ D_n D₁₀ तत्र, D₁₋₉
भिन्नो (for विद्वो) —^a) V₁ B D_n D₁₀ वि (D_{n1}
वृ)द्वो मृगजिघांसया

5 °) D_{n2} सुतीक्ष्ण (for स तीक्ष्ण) V₁ D₁ दग्धेन;
G₂ दग्धेन (for दिग्धेन) —^b) V₁ B₁ १ D_n D₂ १० G₂

तस्मिन्वृक्षे तथाभूते कोटरेषु चिरोपितः ।
 न जहाति शुक्रो वासं तस्य भक्त्या वनस्पतेः ॥ ६
 निप्रचारो निराहारो ग्लानः शिथिलनागपि ।
 कृतज्ञः सह वृक्षेण धर्मात्मा स व्यशुष्यत ॥ ७
 तमुदार महासत्त्वमतिमानुषचेष्टितम् ।
 समदुःखमुखं ज्ञान्वा विस्मितः पाकगामनः ॥ ८
 ततश्चिन्तामुपगतः शक्रः कथमयं द्विजः ।
 तिर्यग्योनावसंभाव्यमानुषशंसं ममास्थितः ॥ ९
 अथ वा नात्र चित्रं हीन्यभवद्वासवस्य तु ।

प्राणिनामिह सर्वेषां सर्वं सर्वत्र दृश्यते ॥ १०
 ततो ब्राह्मणवेपेण मानुषं रूपमास्थितः ।
 अवतीर्य महीं शक्रस्तं पक्षिणमुवाच ह ॥ ११
 शुक्र भोः पक्षिणां श्रेष्ठं दाक्षेयी सुप्रजास्तव्या ।
 पृच्छे त्वा शुक्रमेतं वै कस्मान्न त्यजसि द्रुमम् ॥ १२
 अथ पृष्टः शुक्रः प्राह मूर्धा समभिवाद्य तम् ।
 स्वागतं देवराजाय विज्ञातस्तपसा मया ॥ १३
 ततो दशशताक्षेण साधु साञ्चिति भाषितम् ।
 अहो विज्ञानमित्येवं तपसा पूजितस्ततः ॥ १४

C. 13 277
 B. 13 5 15
 K. 13 11 15
 M. 13 8. 14

इत , B₃ D₁ c-9 इत , D₁ तत (for कृत) — D₁ om (hapl) 5^a-6^b — °) T₁ उत्पाद्य फल्पुष्पाणि

6 D₁ om 6^a (cf. v l 5) — °) B₁ D₃ D₅ 7 10 कोटरे तु (for रेसु) — °) S शुक्रो न जहते वास (G₁ 'मम्' — °) B₃ तद्य भक्त्या, D₁₋₂ -2 भक्त्या तस्य (by transp)

7 °) G₁ partly damaged. Some MSS निप्रचारो — °) D₁ 1 ग्लान (for ग्लान) D₁₋₂ बाधति, S भाषण (for ज्ञापि) — °) D₂ वृक्षा मह्य वृक्षेण, S कृतज्ञ सह हि धर्मात्मा — °) S वृक्षेणात्मा (T₁ 'शु') (for धर्मात्मा म) D₂ व्यशुष्यत, T₂ 'व्यते (for 'व्यत) V₁ B Dn D₁₋₂ 7 10 धर्मात्मा मोष्य (D₁₋₂ मन) शुष्यत

8 °) D₁ टटार (for 'र) — °) D₁₀ इति (for अति) — °) B₂ T₂ damaged D₂ दुःखमन, D₃ दुःख सुग D₁ 7 9 दुःखमह, T₂ G₁ 3 4 दुःख शुक्र (for 'दुःखसुग) V₁ B₁ 3- D₁₋₁₀ इष्टा (for ज्ञात्वा) — °) B₂ damaged, D₁₋₂ दृग्मित (for विस्मित)

9 °) G₁ partly damaged M₁ शुक्र (for शक्र) D₁₋₂ स्वग (for द्विज) — °) S (T₂ damaged) तिर्यग्योन्याम् (for 'नान्' — °) V₁ B (except B) Dn अवस्थित, D₂ 3 G₃ समाहित, D₁₋₇ 9 G₄ 'श्रित (for स्थित)

10 T₁ om 10 G₁ 3 om (hapl) 10^a-11^b — °) D₅ अत्र (for अय) B₁ नानु, D₁₋₉ [अ]त्र न (by transp) V₁ B-5 Dn₁ n₂ D₁₀ चित्र्य (for चित्र) — °) V₁ B₂₋₄ Dn₁ n₂ अभवद्, D₁₋₉ नाम' (for [ह]स्यम') D₁₋₉ च (for तु) B₅ Dn₃ विविधा दृश्यते

गति — °) V₁ B₂₋₃ Dn D₁₀ अपि (for इह) — °) D₁ om सर्वं D₁ 5 G₂ सर्वस्व (for 'त्र) S (T₁ G₁ 3 om.) पश्यति (for दृश्यते)

11 G₁ 3 om 11^a (cf. v l 10) — °) V₁ B D₁₀ वेदेण, D₂ 3 रूपेण, T₂ घोषेण (for 'वेपेण) — °) T₃ ब्राह्मण (for मानुष) D₃ देहम् (for रूपम्)

12 Before 12, D₁₀ T₂ 3 G₁ 2 4 ins इन्द्र — °) D₁ कीर (for शुक्र) — B₂ partly damaged for 12^a — °) V₁ B₃ 3 Dn₂ n₃ D₁₋₂ T₃ M₁ 4 सुप्रजा (for 'जास्' — T₁ om. 12^a-14^a — °) Dn₃ D₄ c-2 त्वा (for त्वा) Dn₃ एन त्व, T₂ 3 G₁₋₃ एवं तु, M एत (M₁ 'क) तु (for एत व) V₁ B Dn₁ n₂ D₂ 5 10 G₄ पृच्छे त्वा (G₄ त्वा) शुक्रमेन त्व (D₂ 'व वै, G₄ 'व तु) — °) D₄ स्व (for न) D₅ त्यजसि न (by transp), T₂ 3 G न त्यजसे D₅ (also as in text) ध्रुवा (for द्रुमम्)

13 T₁ om. 13 (cf. v l 12) — °) B₂ समभिपद्य, D₁ 'वाच्य (for 'वाद्य) S (T₁ om.) मूर्धा तमभिवाद्य च — °) V₁ B Dn D₂ 10 राज स्व (for राजाय) — °) D₄ om विज्ञातस्तप D₁₋₂ S (except M₂, T₁ om) विज्ञात (for 'तस्)

14 T₁ om 14 (cf v l 12) — °) D₅ om (hapl) the first साधु D₅ भाषित — °) D₁₋₂ वैभवम्, D₁ 3 3 किमिदम्, D₁ मे भाग्यम् (for विज्ञानम्) D₄ इत्येव, S (T₁ om) अस्तेति (for इत्येव) — °) V₁ B Dn D₂ 20 मनसा, D₂ तपसा (for 'सा) B₂ 5 तदा (for तत)

15 °) T₂ तद् (for तम्) B₅ T₁ एन, T₃ G₁ 2 4

तमेवं शुभकर्माणं शुक्रं परमधार्मिकम् ।
 विज्ञानन्नपि तां प्रार्तिं पप्रच्छ बलसूदनः ॥ १५
 निष्पन्नमफलं शुष्कमशरण्यं पतत्रिणाम् ।
 किमर्थं सेवसे वृक्षं यदा महदिदं वनम् ॥ १६
 अन्येऽपि बहवो वृक्षाः पत्रसंछन्नकोटराः ।
 शुभाः पर्याप्तसंचारा विद्यन्तेऽस्मिन्महावने ॥ १७
 गतायुपमसामर्थ्यं क्षीणसारं हतश्रियम् ।
 विमृश्य प्रज्ञया धीर जहीमं ह्यस्थिरं द्रुमम् ॥ १८
 तदुपश्रुत्य धर्मात्मा शुक्रः शक्रेण भाषितम् ।
 सुदीर्घमभिनिःश्वस्य दीनो वाक्यमुवाच ह ॥ १९

अनतिक्रमणीयानि दैवतानि शचीपते ।
 यत्राभवस्तत्र भवस्तन्निबोध सुराधिप ॥ २०
 अस्मिन्नहं द्रुमे जातः साधुभिश्च गुणैर्धृतः ।
 बालभावे च संगुप्तः शत्रुभिश्च न धर्षितः ॥ २१
 किमनुक्रोशवैफल्यमुत्पादयसि मेऽनघ ।
 आनृशंस्येऽनुरक्तस्य भक्तस्यानुगतस्य च ॥ २२
 अनुक्रोशो हि साधूनां सुमहद्भ्रमलक्षणम् ।
 अनुक्रोशश्च साधूनां सदा प्रीतिं प्रयच्छति ॥ २३
 तमेव दैवतैः सर्वैः पृच्छयसे धर्मसंशयान् ।
 अतस्त्वं देव देवानामाधिपत्ये प्रतिष्ठितः ॥ २४

Ms. 8 4 एव (for एध) —^δ Dns शुभ (for शुक्र)
 —^ο D7 मा (for ता) V1 B Dn D8 प्रीतिं, D7
 प्राप्तं (for प्रार्तिं) — For 15^{οδ}, S subst.

31* जानन्नपि च तस्यार्तिं पृच्छते पाकशासन ।
 [M तु (for च) M1-8 तत्प्राप्तं]

16 ^α) Some MSS निपत्रम् —^δ Dns D8 T2
 G1.8 पतत्रिण (for 'त्रिणाम्) —^d B1 D10 सदा,
 T1 यथा (for यदा)

17 ^α) D1-9 सु- (for ऽपि) —^δ T2 M2 8
 -संछिन्न- (for सछन्न-) —^d D7 स (for ऽस्मिन्)

18 ^α) D2 गतायुष्कम् (sic), D5-7 9 'युष्कम् (for
 'युपम्) —^δ T1 M गत (for हत) Dns -प्रियं (for
 -श्रियम्) —^ο V1 B1 2 4 5 D1.8 6 (also as in text)
 विमृष्य (for 'श्य) V1 B1 5 Dns कीर, D4-10 M4 वीर,
 G8 धीर (for धीर) —^d V1 B2 5 Dn स्वविरं, D9
 ह्यस्थिर-, T1 त्वस्थिर (for ह्य) D2 8 जहीम द्रुमस्थिर

19 Before 19, V1 B Dn D2 8 10 ins भीष्म
 उवाच —^α T2 8 G1-8 तम् (for तद्) —^ο T1
 G1 8 स (for सु-) B1-8 Dn1 n2 D10 अति-, Dns
 D1-9 अथ; T1 ह्व; T2 8 G अपि (for अभि-)
 Some MSS -निश्चस्य —^d B1 शुक्रो, D2 दीन-
 (for दीनो) B2 damaged, S अभाषत (for उवाच
 ह)

20 ^α) B2 partly damaged —^ο V1 B Dn D10
 यत्राभवत्तत्र प्रश्नस्य, D9 S यत्राम (G4 'त्र भ) वसत्र
 भवास् —^d M1.2 निबोधेद् (for तन्निबोध) Dns
 नराधिप (for सुरा)

21 ^α) D1-9 अह कुले, S द्रुमवरे (G1 8 4 'ने)
 (for अह द्रुमे) —^δ D2 6 वृत्, T2 8 G युते (for
 युत) —^ο V1 B (except B2) Dn D1 10 T1 G2
 -भावेन (for भावे च) D8 ससुप्त (for सगुप्त)
 D2 बालभावे तु सगुप्त —^α T G1 2 M [अ]प्र- (for
 न). D1-9 वचित (for धर्षित) G8 4 शत्रुभिश्चाप्य-
 धर्षित — After 21, T1 ins 32*

22 T1 om 22^{αβ} —^α) B8 Dn1 n2 D8 10 किम-
 अनुक्रोश्य, B4 'मर्थं क्रोश्य (for 'नुक्रोश-) D8 4 7
 -वैकल्पम्, D8 9 वैकल्पम् (for -वैकल्पम्) — T2.8 G
 M ins after 22^{αβ} T1 after 21

32* अनुरक्तस्य भक्तस्य संस्पृशेन्न च पावकम् ।

[G2 पापक (for पावकम्) M1-8 सरपृशेत च पातक
 (for the post. half)]

—^ο T1 8 G1 8 4 [s]भि-, T2 M वि- (for सु)
 V1 B Dn D10 G2 आनुशास्याभिर (B2 5 Dn1 n2 G2
 'यु)क्तस्य; D1-9 आनृशस्येन (D8 also 'स्ये च) यु (D7-9
 सु)क्तस्य —^d G1 partly damaged B1 om (hapl)
 भक्तस्य V1 B1-4 Dn1 n2 D8 G2 [अ]नन्यगस्य (for
 [अ]नुगतस्य) G2 सा (for च)

23 ^α) B2 G2 च (for हि) — S om (hapl)
 23^β —^δ) V1 B Dn D10 महद्भ्रमस्य लक्षणं —^ο)
 D1-4 6-9 भूताना (for साधूना) —^d B8 महा- (for
 सदा)

24 ^δ) V1 पृच्छयते, B4 D4 5 T8 G8.4 पृच्छसे,
 D10 T1 2 G2 पृच्छते Dn D8-10- G1 2 M2 8 सशयात्,
 D1 8 सशयं; T2 8 G8 -संशयात् (T8 'यान्); G4
 -संचयान् (for -संश'). —^ο) D2 6-9 अथ (for अतस्).

नार्हसि त्वं सहस्राक्ष त्याजयित्वेह भक्तितः ।
 समर्थ्युपजीव्येयं त्यजेयं कथमद्य वै ॥ २५
 तस्य वाक्त्रेण सौम्येन हर्षितः पाकशासनः ।
 शुकं प्रोवाच धर्मज्ञमानुशंस्येन तोषितः ॥ २६
 वरं वृणीष्येति तदा स च वत्रे वरं शुकः ।
 आनुशंस्यपरो नित्यं तस्य वृक्षस्य संभवम् ॥ २७
 विदिता च दृढां शक्रस्ता शुक्रे शीलसंपदम् ।

प्रीतः क्षिप्रमथो वृक्षममृतेनावसिक्तवान् ॥ २८
 ततः फलानि पत्राणि शाखाश्चापि मनोरमाः ।
 शुकस्य दृढभक्तित्वाच्छ्रीमच्चं चाप स द्रुमः ॥ २९
 शुकश्च कर्मणा तेन आनुशंस्यकृतेन ह ।
 आयुषोऽन्ते महाराज प्राप शक्रसलोकताम् ॥ ३०
 एवमेव मनुष्येन्द्र भक्तिमन्तं समाश्रितः ।
 सर्वार्थसिद्धिं लभते शुकं प्राप्य यथा द्रुमः ॥ ३१

C. 13 294
 B 13 5 32
 K. 13 11 3
 M 13 8 3

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

—^a) D₁ ० आधिपत्य (for 'पत्ये)

25 ^a) V₁ B D_n D₁₀ नार्हसि मा, D₇ मार्हसि
 त्व, T₁ ३ G स्वमर्हसि, T₂ M तमर्हति (for नार्हसि
 त्व) —^b) B₁ त्यजयित्वा, D₁₋₃ पूजयित्वा, D₄
 त्याजयित्वा (for 'यित्वा) D_{n1} n₂ D₅ द्रुम त्याजयितुं
 चिरात्, S (G₁ partly damaged) मा योजय (G₃ 'यि) तु
 भक्तित — After 25^{ab}, S ins

33* वद्वक्तितस्त्वाजयितु न मामर्हसि सत्तम ।

[G₂ मद्रक्तितम् T₂ ३ G₁ ३ ४ अहति (for 'मि)]

—^c) B₁ D_{n3} समस्थम्, B₂ (marg as in text) ३
 'स्तम् (for 'र्थम्) —^d) D_{n3} सत्यजेयं (hypermetric)
 (for त्यजेय) — For 25^{cd}, S subst

34* समस्थमुपजीवन्वै विपमस्थ कथ त्यजेत् ।

[T₂ G₂ समस्तम्, M₂ ३ 'र्थम् (for 'न्यम्)]

26 ^a) V₁ B D_n D₁₀ M₁₋₃ धर्मात्मा (for धर्मज्ञम्)
 —^d) B₂ G₁ partly damaged T₁ आनुशंस्ये समाहितं

27 ^b) D₅ om. च T₁ वर वत्रे स वै शुक — After
 27^{ab}, T₁ ins

35* पुनर्जीवस्वयं वृक्षो यदि स्वान्मय्यनुग्रह ।

—^c) D₅ धर्मस्, T₁ देवस् (for नित्य)

28 ^a) M₁ ३ तु (for च) S (except T₂) शुभा
 (for दृढा) V₁ B D_n D₁₀ भक्तिं (for शक्रस्)
 —^b) D_{n3} स्वा (for ता) D₅ तदा (for शुक्रे)

—^c) G₁ partly damaged D₁ ० क्षीरम् (for क्षिप्रम्)
 B₅ D₁₀ अतो (for अथो) —^d) M₁₋₃ [अ]भिपिक्तवान्
 (for [अ]वसि')

29 ^a) S (except G₂) [s]स्व फल- (for फलानि)
 B₅ वृष्टानि (sic) (for पत्राणि) —^b) T₁ [अ]स्व (for
 [अ]पि) V₁ B D_n D₁₀ T G₂ ४ मनोहरा, G₃ 'रया
 (for 'रमा) —^d) D_{n1} n₂ D₂ ३ ० १ G₁ श्रीमत्तां,
 D₄ ३ ३ ० 'तां, T₂ ३ G₃ 'त्वात् (for 'त्वं) V₁ B D_n
 D₁₋₆ 10 T₁ प्राप, D₈ M₄ चापि (for चाप)

30 D₂ ३ om (hapl.) 30-31 B₂ partly damaged
 —^a) D₁ ०-10 तु, D₄ सु-, D₅ तत् (for च) —^b)
 G₁ partly damaged. D₁ १ आनुशंस-, D₅ अनुशंस्य
 V₁ B D_{n3} n₂ D₂ ३ ० कृतेन वै, T₂ कृते रह D_{n1}
 आनुशंस्येन तेन वै

31 D₂ ३ om 31 (cf. v 1 30) —^a) G₂ मनुष्येन्द्रं
 —^b) D₁ १-२ T₁ उपाश्रित (for समा')

Colophon om. in D₂ — Parvan name B₁ ३ ४
 D_{n2} n₃ D₁ शाति — Sub-parvan B D_{n1} n₂
 D₁ 10 M दानधर्म — Adhy name V₁ B₂ ४ D_{n1} n₂
 D₁₀ शुकवासवसंवाद, B₅ D₁ शक्रशुकसवाद, D_{n3}
 शुकव्यामसंवाद, D₂ १-२ शुकसवाद, D₄₋₆ इन्द्रशुक-
 संवाद, G₁ ३ आनुशंस्यप्रदांसाया शुकेंद्रसवाद — Adhy
 no (figures, words or both) B₂ ३ D₁₀ 5 (as in
 text), S 12 — Sloka no D_{n1} D₄ 30 — After
 this adhy., S reads adhy 8

६

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

दैवे पुरुषकारे च किंस्विच्छ्रेष्ठतरं भवेत् ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

वसिष्ठस्य च संवादं ब्रह्मणश्च युधिष्ठिर ॥ २

दैवमानुषयोः किंस्वित्कर्मणोः श्रेष्ठमित्युत ।

पुरा वसिष्ठो भगवान्पितामहमपृच्छत ॥ ३

ततः पद्मोद्भवो राजन्देवदेवः पितामहः ।

उवाच मधुरं वाक्यमर्थवद्वेदुभूपितम् ॥ ४

नावीजं जायते किञ्चिन्न वीजेन विना फलम् ।

वीजाद्बीजं प्रभवति वीजादेव फलं स्मृतम् ॥ ५

यादृशं वपते वीजं क्षेत्रमासाद्य कर्षकः ।

सुकृते दुष्कृते वापि तादृशं लभते फलम् ॥ ६

यथा वीजं विना क्षेत्रमुत्सं भवति निष्फलम् ।

तथा पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ७

क्षेत्रं पुरुषकारस्तु दैवं वीजमुदाहृतम् ।

क्षेत्रवीजसमायोगात्ततः सख्यं समृध्यते ॥ ८

6

1 T G₁ 2 M read this adhy after 13 31 —^δ)
V₁ D₁ 7 विशारद S विदिताश्च महायत्न —^ο) D₁
6-9 वा (for च) —^d) D₈ 4 6 किञ्चित्; D₅ कश्चित्
(for किंस्वित्) D₁ 7 8 श्रेष्ठतम (for 'तरं') B₂ 8
किं श्रेष्ठं भरतर्षभ, T₁ किं स्याच्छ्रेय परं मत, T₂ 8
G₁ 8 4 M किं स्या (M₁-8 किंस्वि)च्छ्रेष्ठतम (G₁ 'र') मत,
G₂ किं स्याच्छ्रेष्ठतम मम

2 T₂ om 2^{ab} —^ο) Some MSS वसिष्ठस्य D₇
[अ]पि (for च) —^d) T₁ ब्राह्मणस्य, G₂ ब्राह्मणश्च
(for ब्रह्म')

3 ^α) D₂ दैवमानुष्ययो, D₉ 'पौरुषयो, D₁₀
देवमानु' D_{ns} D₁-0 0 किञ्चित् (for किंस्वित्). —^δ)
D_{ns} कर्मण D₁-8 उच्यते (for हृत्युत) D₁-9 कर्म
श्रेष्ठतम (D₆ 'र') भवेत् —^ο) Some MSS वसिष्ठो
—^d) D₂ स पृच्छति; S उवाच ह (for अपृच्छत)

4 ^α) D₁ 0-0 पद्मभवो T G₁ 8 4 देवो, G₂ om
(for राजन्) —^δ) T G देवाना संभवो निधि, M
वेदा (M₁ 4 देवा) ना प्रभवो निधि —^ο) B₃ परम (for
मधुरं) S उवाच सुशुभा (T₁ 'भगा) वाणी (T₈ 'च)
—^d) B₁ महद्वेदुभूपित, B₃ वेदवेदागसंयुत, S शुभैसा
(G₂ 'स्तु) हेतुभिर्भुता — After 4, D₁₀ S ins

36*

ब्रह्मा ।

वीजतो ह्यङ्कुरोत्पत्तिरङ्कुरार्णसंभवः ।

पर्णाज्जाला प्रसूयन्ते नालास्करन्ध प्रसूयते ।

स्करन्धाश्चिर्वर्तते पुष्प पुष्पाश्चिर्वर्तते फलम् ।

फलाश्चिर्वर्तते बीज वीजात्स्यात्सभव पुन ।

[M om the ref — (L 1) D₁₀ बीज- (for पर्ण-)
— (L 2) D₁₀ T₁ G₁ 8 प्रवर्तते (for प्रसूयन्ते) — (L
3) T₁ G₁ 8 निर्वर्त्यते (for 'तेते in both the places)
— (L 4) T₁ G₁ 8 निर्वर्त्यते D₁₀ G₁ 8 4 वीजात्तत्,
T₁ बीजत (for वीजात्स्यात्) G₂ बीजात्तत् पुन पुन (for
the post half)]

5 T₈ om 5^a-6^a Before 5, V₁ B D_n D₈ ins
ब्रह्मोवाच —^α) D_{n1} बीज, D₁₀ T₂ G M [अ]बीजात्
(for [अ]बीज) —^δ) S (T₈ om) transp न and
बीजेन D₁ 6 7 8 नावीजं जायते कश्चित् —^ο) S (T₈
om.) भवत्येव (for प्रभवति) —^d) S (T₈ om) नावी-
(T₁ G₁ निर्वा)ज विद्यते फलं

6 T₈ om 6^a (of v 1 5) —^α) D₄ वपते (for
वपते) —^δ) D₂ 8 कर्षक (D₈ 'र्षि)क, D₁ कामुक,
D₆-9 कर्षक (D₆ 'र्ष'), S वापक (for कर्षक) —^ο)
D₂ दुष्कृते B₂ 8 G च (for वा) D_{ns} D₁-8 सुकृत
दुष्कृतं वापि —^d) S तादृशं फलमश्नुते

7 ^α) B₃ यथा बीजसमायोगात् —^δ) B₃ क्षेत्र,
D₁-9 कृष्ट, D₁₀ गुप्तं, T₁ वप्यं, T₂ 8 G₁ 8 4 M
वर्ष्यं, G₂ वन्यं (for उत्त) D₁ 6 7 निफलं —^ο) B₃
D₁-9 एव (for तथा) —^d) D₂ दैवेन (for दैवं न)

8 D₇ transp. 8 and 9. —^α) B₃ पुरुषकारस्य;

कर्मणः फलनिर्वृत्तिं स्वयमश्नाति कारकः ।
 प्रत्यक्षं दृश्यते लोके कृतस्याप्यकृतस्य च ॥ ९
 शुभेन कर्मणा सौख्यं दुःखं पापेन कर्मणा ।
 कृतं सर्वत्र लभते नाकृतं भुज्यते क्वचित् ॥ १०
 कृती सर्वत्र लभते प्रतिष्ठां भाग्यविक्षतः ।
 अकृती लभते अष्टः क्षते क्षारावसेचनम् ॥ ११
 तपसा रूपसौभाग्यं रत्नानि विविधानि च ।
 प्राप्यते कर्मणा सर्वं न दैवादकृतात्मना ॥ १२
 तथा स्वर्गश्च भोगश्च निष्ठा या च मनीषिता ।
 सर्वं पुरुषकारेण कृतेनेहोपपद्यते ॥ १३

ज्योतींषि त्रिदशा नागा यक्षाश्चन्द्रार्कमारुताः ।
 सर्वे पुरुषकारेण मानुष्याद्देवतां गताः ॥ १४
 अर्थो वा मित्रवर्गो वा ऐश्वर्यं वा कुलान्वितम् ।
 श्रीश्चापि दुर्लभा भोक्तुं तथैवाकृतकर्मभिः ॥ १५
 शौचेन लभते विप्रः क्षत्रियो विक्रमेण च ।
 वैश्यः पुरुषकारेण शूद्रः शुश्रूषया श्रियम् ॥ १६
 नादातारं भजन्त्यर्था न ह्रीवं नापि निष्क्रियम् ।
 नाकर्मशीलं नाशूरं तथा नैवातपस्विनम् ॥ १७
 येन लोकास्त्रयः सृष्टा दैत्याः सर्वाश्च देवताः ।
 स एष भगवान्विष्णुः समुद्रे तप्यते तपः ॥ १८

C 13 312
 B 13 6 18
 K. 13 9 20
 M 13 6 20

G₂ (before corr) °कारेण (for °कारस्तु) —^b D₁
 सहोदितं, D₂ 8 इ(D₃ अ)होदित (for उदाहृतम्)
 —^d B₁ 5 शस्य B₂-4 D₁-3 समृध्यति, D₁-9 प्रसि-
 द्यति (for समृध्यते)

9 D₇ transp 8 and 9 B₂ partly damaged
 —^a B₃ S कर्मणा B₁ 3 3 निर्धृत्त, D₂ 8 निर्धृत्ति,
 D₁-6 निष्पत्ति (for -निर्वृत्ति) —^b B₃ कर्मक, D₂ 3
 कार्प(D₃ °पि)क, D₁-9 कर्पु(D₂ र्प)क (for कारक)
 —^c B₁ प्रत्यह(for °क्ष) D₁-6 चैत्त्, D₁-9 किञ्चित्
 (for लोके) —^d B D_n D₁ 10 [अ]पकृतस्य (for
 [अ]प्य°) G वा (for च)

10 = (var) 11 11^a lines 5-6 —^a T₁ सुखेन
 (for शुभेन) —^b D₁-9 दुःखेन (for पापेन) —^c
 V₁ B D_n D₁ 4-9 कृत फल(D₁ 4 6-9 भव)ति सर्वत्र
 — M₁ reads 10^a-11^a twice —^d D₂ 3 लभते (for
 भुज्यते)

11 For the repetition of 11^a in M₁, cf. v L 10
 —^b D₁ प्रकृष्टा, D₃ प्रतिज्ञा (for °ष्ठा) V₁ B D_n
 D₂ 10 संयुता (D₃ °त), D₂ विवक्षत (sic), D₁-6
 T₁ 8 G M₁-3 ची(D₁ -वि)क्षित, T₂ M₁ चीक्षिता
 — T₁ om 11^{cd} —^c B₃ अकृता, D₁-10 T₂ G
 M₁ नाकृती, T₃ न कृती (for अकृती) B₁ अष्ट (for
 अष्ट) M₁-3 नाकृती लभतेनिष्ट —^d B₃ D_n3 क्षेत्रे
 (for क्षते)

12 ^a B₄ तरसा, D_n2 तमसा (for तपसा) M₂
 श्रव (for रूप) —^b T₂ M च घनानि, T₃
 नियतानि, G₁ 3 निचयानि (for विविधानि) —^c
 D₁-3 कर्मभि (for °णा) T₁ ब्रह्म (for सर्वं) —^d

B₂ 3 D₁-9 अकृतात्मभि, D₁₀ S स्मना (for °त्मना)
 D₁ तथा वा नाक्षतात्मभि, D₂ 8 न तथा ह्यकृतात्मभि

13 ^a B₅ यथा, S दैव (for तथा) V₁ D_n ns
 D₁ 2 5 9 भोगाश्च (for भोगश्च) —^b D₁₀ सा (for
 या) D₁-3 मनीषिणा (for पिता) —^d D₁-6 3 9
 [ए]व (for [इ]ह) V₁ B D_n D₁₀ T G₂ M₁ लभ्यते,
 G₁ 3 लक्ष्यते (for -पद्यते)

14 ^b T₂ (sup lin) -तारका (for -मारुता) D₁-9
 यक्षचन्द्रार्कतारका —^c D₃ om from रूपकारेण up
 to तथै (in 15^d) —^d V₁ मानुष्या, B₂ 5 मनुष्या,
 D₂ T G₁ 8 M₁ मानुषा, D₉ मनुष्याद् G₂ मानुष्या
 दैवत गता, M₁-8 मानुषा वि(M₂ दै)वमागता

15 D₃ om. up to तथै (in 15^d) (cf. v l 14)
 —^a D₅ 7-9 अर्थो (for अर्थो) B₂ मित्रवहेव (for
 °वर्गो वा) —^b D₁ 2 4-9 तथैश्वर्यं (for ऐश्वर्यं वा)
 D₁₀ गुणान्वित (for कुला°) —^c D₁ 2 4-9 [ए]व (for
 [अ]पि) T₁ भोक्तुः

16 ^b V₁ B₂ 4 5 D_n D₁₀ तु, T₁ ह, T₂ 8 G
 हि (for च)

17 ^a T₁ भजत्यर्थो (for भजन्त्यर्था) —^b D₅
 निष्क्रिय (sic) (for न ह्रीव) D. च (for [अ]पि)
 —^c D₁-6 9 तु (D₅ तु, D₉ च) तथा, D₇ हि सदा
 (for नाशूर) —^d D₂ 8 न तथैव, T₁ तथैवापि,
 T₂ तथैवैव (for तथा नैव) D₁-9 [अ]तपस्विन (for
 °स्विनम्)

18 ^a G₂ ये* लोकत्रया सृष्टा, G₄ येन लोकत्रयं
 सृष्टं —^c B₃ D₁-6 3 9 एव (for एष) —^d D₂

स्वं चेतकर्मफलं न स्यात्सर्वमेवाफलं भवेत् ।
 लोको दैवं समालम्ब्य उदासीनो भवेन्न तु ॥ १९
 अकृत्वा मानुषं कर्म यो दैवमनुवर्तते ।
 वृथा श्राम्यति संप्राप्य पतिं क्लीवमिवाङ्गना ॥ २०
 न तथा मानुषे लोके भयमस्ति शुभाशुभे ।
 यथा त्रिदशलोके हि भयमल्पेन जायते ॥ २१
 कृतः पुरुषकारस्तु दैवमेवानुवर्तते ।
 न दैवमकृते किञ्चित्कस्यचिदातुमर्हति ॥ २२
 यदा स्थानान्यनित्यानि दृश्यन्ते दैवतेष्वपि ।

कथं कर्म विना दैवं स्थास्यते स्थापयिष्यति ॥ २३
 न दैवतानि लोकेऽस्मिन्व्यापारं यान्ति कस्यचित् ।
 व्यासङ्गं जनयन्त्युग्रमात्माभिभवशङ्कया ॥ २४
 ऋषीणां देवतानां च सदा भवति विग्रहः ।
 कस्य वाचा ह्यदैवं स्याद्यतो दैवं प्रवर्तते ॥ २५
 कथं चास्य समुत्पत्तिर्यथा दैवं प्रवर्तते ।
 एवं त्रिदशलोकेऽपि प्राप्यन्ते बहवश्छलाः ॥ २६
 आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ।
 आत्मैव चात्मनः साक्षी कृतस्याप्यकृतस्य च ॥ २७

तप्यता, D₁ s १-२ तपते (for तप्यते)

19 ^a) S (except M₂, G₁ damaged) च (for चेत्) —^b) V₁ B₂ T₈ लभेत् (for भवेत्) —^c) G₂ लोका B₂ नैव (for दैव) B₂ s Dn₁ n₂ समालम्ब्य (for 'लम्ब्य) D₁₀ लोको दैवसमालंबाद् —^d) M ह्युदासीनो (for उदा) D₃ [s]भवत् (for भवेन्) Dn₈ ननु, D₁₋₉ तत, S यदि (for न तु)

20 ^b) D₂ s देवम् (for दैवम्) — G₁ om (hapl) 20^c-22^b —^c) B₂ तथा (for वृथा) G₂₋₄ आश्रम्यति (for श्रा) S (G₁ om) दुर्मेघा (for संप्राप्य) —^d) D₁ s [अ]गनां

21 G₁ om 21 (cf v l 20) —^b) D₁₀ T G₂₋₄ M₁ s 4 फलम्, M₂ बलम् (for भयम्) छे C_v. यथा अल्पेनापि इष्टकृतेन कर्मणा त्रिदशलोके फल महत्फल भवति, तथा शुभाशुभे कृते सति मानुषलोके फल नास्ति । तस्मादिह बहुफलादर्शनात्प्रयत्नस्य वैफल्य नाशङ्कनीयमिति भावः । छे —^c) D₁ s 4 तथा (for यथा) S (G₁ om.) C_v वै (for हि) —^d) D₁ 2 4 ०-२ छलम्, D₁₀ S (G₁ om) फलम् (for भयम्) Dn₁ n₂ D₁₋₉ अन्धेन (for अल्पेन)

22 G₁ om 22^{ab} (of. v l. 20) —^a) T G₂ s M₁ कृत पुरुषकार (G₂ 'रे) तु —^c) Dn₈ (marg as in text) अक्षते, D₁₋₈ C_v अकृतं (for 'ते) D₁₋₉ न दैवेन कृत किञ्चित् छे C_v अकृतं पुरुषकृतकर्मणा रहितम् । छे —^d) D₁ हतुम् (for दातुम्) D₂ s ० T₁ अर्हसि

23 ^a) V₁ B₁₋₄ Dn D₂ s 10 T G M₁ यथा, B₂ तथा (for यदा) D₁ s ० नित्यानि, D₁ om. (for [अ] नित्यानि) —^b) D₁₋₉ देवतासु (for दैवतेषु) —^c) D₂ कृत (for कथं). —^d) V₁ B₁, 3 (marg) s-5 Dn

D₁₋₁₀ T₂ स्थास्यति, T₁ G₂ 4 स्थाप्यते (for स्थास्यते) V₁ B₁, 2 (marg) s-5 Dn₁ n₂ D₁₋₃ स्थापयिष्यति, T₈ G₁ s 'प्यते (for 'प्यति) B₂ स्थानं प्राप्य भविष्यति

24 ^a) Dn₈ चैव तानि (for दैवतानि) —^b) M₁ व्यापारा (sio) D₁ T₁ याति (for यान्ति) Dn₁ कस्य च, D₁ s-२ कर्हिचित् (for कस्य) छे C_v व्यापार पुण्यजनने सहायाख्यव्यापारम् । छे —^c) B₁ व्यापार, T₁ M भय सं, T₂ s G₁ 4 एव स- (for व्यासङ्ग) D₂ s [अ]र्थ (for [उ]ग्रम्) G₂ भय संजनयत्यग्रम्, G₃ एवं संजनयत्यु —^d) D₂ s निजाभि- (for आत्माभि) D₂ -भय- (for -भव) B₂ -काम्यया, Dn₈ -काक्षया (for -शङ्कया) S आत्मनिर्भय (G₁ 'निर्भर ; M 'न्यभय) शक्या

25 ^a) D₁ s M₂ दैवताना —^b) D₁ विग्रहे —^c) T₂ s G M₂ [अ]पि (for हि) T₁ M₁ 2 4 कस्य वाचाप्यदेवस्य —^d) T₁ यथा (for यतो) T₂ s G₁-२ देव (for दैवं)

26 B₂ om 26^a-28^b D₁ s-10 T₁ om (hapl) 26^{ab} —^a) V₁ B (B₂ om) Dn D₂ तस्य, D₁₋₃ वास्य (for चास्य) — G₁ partly damaged for 26^{bc} —^b) Dn₁ n₂ यतो (for यथा) D₁₋₃ यतो दैव (D₂ 'वे) प्रति स्मृति —^c) S (G₁ damaged) यथा (for एव) D₁, 2 [s]स्मिन् (for सपि) —^d) D₂ प्राप्यते V₁ B (B₂ om) Dn D₂ 10 गुणा, D₁₋₉ कला (for छला) D₁ 2 सर्वे चैव हतच्छला, T₁ प्राप्यते सुमहत्फल, T₁ s G M प्राप्यते वा बहुच्छल

27 = (var) 11 11* lines 3-4 B₂ om. 27 (of. v l 26) D₁ om (hapl) 27^{ab} D₁ repeats 27^{ab} after 27. 27^{ab} = 6 28 5^{cd} —^a) V₁ om. हि —^b) D₁ रिपुम् (for रिपुर) D₂ आत्मैव ह्यात्मनो

कृतं च विकृतं किञ्चित्कृते कर्मणि सिध्यति ।
 सुकृते दुष्कृतं कर्म न यथार्थं प्रपद्यते ॥ २८
 देवानां शरणं पुण्यं सर्वं पुण्यैरवाप्यते ।
 पुण्यशीलं नरं प्राप्य किं देवं प्रकरिष्यति ॥ २९
 पुरा ययातिर्विभ्रष्टश्चाव्रितः पतितः क्षितौ ।
 पुनरारोपितः स्वर्गं दौहित्रैः पुण्यकर्मभिः ॥ ३०
 पुरुरवाश्च राजर्षिर्द्विजैरभिहितः पुरा ।
 ऐल इत्यभिविख्यातः स्वर्गं प्राप्तो महीपतिः ॥ ३१
 अश्वमेधादिभिर्व्यज्ञैः सत्कृतः कोसलाधिपः ।
 महर्षिशापात्सौदासः पुरुपादत्वमागतः ॥ ३२

अश्वत्थामा च रामश्च मुनिपुत्रौ धनुर्धरौ ।
 न गच्छतः स्वर्गलोकं सुकृतेनेह कर्मणा ॥ ३३
 वसुर्यज्जगतैरिष्टा द्वितीय इव वासवः ।
 मिथ्याभिधानेनैकेन रसातलतलं गतः ॥ ३४
 बलिर्वैरोचनिर्वद्धो धर्मपाशेन दैवतैः ।
 विष्णोः पुरुपकारेण पातालशयनः कृतः ॥ ३५
 शक्रस्योदस्य* चरणं प्रस्थितो जनमेजयः ।
 द्विजस्त्रीणां बधं कृत्वा किं दैवेन न वारितः ॥ ३६
 अज्ञानाद्ब्राह्मणं हत्वा स्पृष्टो बालवधेन च ।
 वैशंपायनविप्रर्षिः किं दैवेन निवारितः ॥ ३७

C 13 331
 B 13 6 37
 K. 13 9 39
 M 13 6 39

रिपु — °) Ds आत्मनैव (hypermetric) (for आत्मैव)
 V1 B (Bs om) D4-10 T1 हि, T2 om (for च)
 — °) D1-4, 8 9 [अ]पकृतस्य (for [अ]प्य°)

28 Bs om 28^{ab} (cf v l 26) D4, 6-9 om 28^{ab}
 — °) V1 B1-4 Dn Ds 10 चाप्यकृत, D1 प्रविकृत (for
 च वि°) — °) S सिध्यते कृत (T2 8 G गुरु) कर्मणा
 (T1 ण, M1 8 णां) — T1 om 28^{cd} — °)
 Dn1 n2 D4-6 सुकृत, D7 9 स्व (D7 अ) कृत (for सुकृते)
 D10 S (T1 om.) सु (D10 अ) कृत च कृत कर्म — °)
 D10 Gs अयथार्थं, T2 8 G1, 2 4 अकृतार्थं, M अकृतार्थं
 (M3 थ्यै) (for न यथार्थं) Bs D4 प्रवर्तते, S (T1
 om) विपद्यते (for प्रप°) D5-9 नायथार्थं प्रवर्तते

29 °) Bs प्राप्य (for पुण्यं) — °) V1 पुण्य
 शीलं, D10 S (except Ms) पुण्यहीन (for शील)

30 For the event, cf l 82-88 — °) Dn2
 पुनर् (for पुरा) Ds 6 7 विभ्रष्टश्च, D9 विभ्रष्टश्च (for
 विभ्रष्टश्च) — °) S व्योमत (for च्याव्रित) Bs
 D1-3 5 पातित (for प°) — °) D1-3 स्वर्गं

31 °) S दै (for च) — °) Bs D2 9 T1 M1 8
 अभिहत, Dn2 अनिहत, D4 अविहत (for अभिहित)
 — Bs om 31°-33° — °) D2 4 देद, D5 T2 8 G2
 M ऐल (for ऐल)

32 For the event, cf l 166 Bs om 32 (cf
 v l 31) — °) Ds अकै (for यज्ञै) — °) V1
 कोषलाधिप, B1-4 Dn1 n2 D4 5 7-10 कोश; G2 कौस
 (for कोस°).

33 Bs om 33^{ab} (cf. v l 31) — °) S ऋषि
 (for मुनि-) Ds 6 सुदुर्धरौ (for धनुर्धरौ) ॐ Cv
 रामो नाम कश्चिन्मुनिपुत्र, न तु परशुराम । तस्य निर्लेप-
 त्वात् । ॐ — °) T1 2 G1 2 4 Ms 4 नागच्छत (T1
 °च्छेतां) (for न ग°) D1 स्वर्गलोके — °) Dn2 D2
 8 6-7 10 स्व- (for सु) D4-6 [ए]व (for [ह]ह)
 T1 दैवस्पृष्टेन कर्मणा, T2 8 G M वेद (T3 M देव-
 स्पृष्टेन क°)

34 Dn2 reads 34 on marg — °) Bs D4-9
 भास्कर (for वासव°) — After 34^b, Ds erroneously
 reads अश्वत्थामा च — °) B1 मिथ्याभिधाने लोकेन,
 D4-9 मानेनैकेन — °) M1 तलागत (for तल गत)
 Ds न रसातलता गत

35 °) D2 बडिर्वैरोचनो बद्धो — °) D4-9 पार्श्व
 (for -पाशेन) — °) Some MSS पाताळ V1 B
 (B2 damaged) Dn D10 सदन, D8 शयने (for न)

36 T1 om 36-38 — °) V1 B2 5 D2 4-10 [उ]-
 दाम्य, B1 3 4 Dn [उ]द्दाम्य, D1 8 [उ]द्यस्य (for
 [उ]द्दस्य*) D2 शरण, D5 8 वरण (for चरण) S
 (T1 om) द्वा (G1 8 च) क्रसाय (M °स्य च) रयोपस्ये
 — °) S (T1 om) वि (M2 नि) ष्टितो (for प्रस्थितो)
 — °) D3 वधे (for वध) — °) D2 8 दैवेन (for
 दैवेन) Dn2 (marg) D1 4 5 8 नि- (for न) S
 (T1 om) किं स दै (G2 4 दे) वेन वार्यते

37 T1 om. 37 (cf v l 36) D2 8 om (hapl)
 37 — °) S (T1 om) ब्राह्मणी M2 गत्वा (for
 हत्वा) — °) S (T1 om., G1 damaged) स (for
 च). — °) V1 B1 4 Dn D7 9 न (for नि),

गोप्रदानेन मिथ्या च ब्राह्मणेभ्यो महामखे ।
 पुरा नृगश्च राजर्षिः कृकलासत्वमागतः ॥ ३८
 धुन्धुमारश्च राजर्षिः सत्रेष्वेव जरां गतः ।
 प्रीतिदायं परित्यज्य सुष्वाप स गिरिव्रजे ॥ ३९
 पाण्डवानां हृतं राज्यं धार्तराष्ट्रैर्महाबलैः ।
 पुनः प्रत्याहृतं चैव न दैवाद्भुजसंश्रयात् ॥ ४०
 तपोनियमसंश्रुक्ता मुनयः संशितव्रताः ।
 किं ते दैववलाच्छापमुत्सृजन्ते न कर्मणा ॥ ४१
 पापमुत्सृजते लोके सर्वं प्राप्य सुदुर्लभम् ।

लोभमोहसमापन्नं न दैवं त्रायते नरम् ॥ ४२
 यथाग्निः पवनोद्भूतः सूक्ष्मोऽपि भवते महान् ।
 तथा कर्मसमायुक्तं दैवं साधु विवर्धते ॥ ४३
 यथा तैलक्षयादीपः प्रम्लानिमुपगच्छति ।
 तथा कर्मक्षयादैवं प्रम्लानिमुपगच्छति ॥ ४४
 विपुलमपि धनौघं प्राप्य भोगान्त्रियो वा
 पुरुष इह न शक्तः कर्महीनोऽपि भोक्तुम् ।
 सुनिहितमपि चार्थं दैवतै रक्ष्यमाणं
 व्ययगुणमपि साधुं कर्मणा संश्रयन्ते ॥ ४५

38 T1 om 38 (of v l 36) —^a) T2 s G दै
 (for च) —^o) D1-8 तु (for च) S (except M1,
 T1 om) नृगश्चैव महाराज —^d) D1-3 कृकिलासत्वम्
 (for कृक)

39 ^a) V1 धुंधुमारस्य, D1 धुंधुमारश्च —^b) D1 s
 जरा ग(Ds 'राग')तं —^c) V1 पितृदाय, Dn1 प्रीति
 दाये, T1 स वै गगा, T2 s G M प्र(M2 s प्री)तिरग
 (for प्रीतिदाय) —^d) M2 s च (for स)

40 ^a) D1 कृतं, G2 हि त (for हृत) —^b)
 D1-9 दुरा(D2 महा)स्मभि (for महाबलै) B5 धार्ते-
 राष्ट्रेण सगत —^c) B1 T1 राज्यं (for चैव) —^d)
 B2 G4 दैवाद्भुत, T1 'द्भाग्य-(for 'द्भुज)

41 ^b) Ds-9 शसित (for सशित) —^c) Dn1 D1
 G1 ते देव, D1 ते चैव, Ds तदेव (for ते दैव)
 T2 s G M1-3 पापम् (for शापम्) T1 तपसश्च बला
 र्पापम् —^d) D1-4 6-8 उत्सृजति T1 स्व (for न)

42 ^a) B3 तपम् (sio) (for पापम्) G2 नृणा (for
 लोके) T G1 s 4 M1-3 पापमुत्सृजता नृणां (T1 M1-3
 सर्वं), M4 'त्सृज मा धर्म —^b) D2 4 7 9 स्वर्गं, D10
 T G धर्मं (for सर्वं) D3 s 9 प्राप्ता, T G प्राहु,
 M प्राप्य (for प्राप्य) M न (for सु) —^c) D1-3
 लोभ मोह B1 Ds 9 S वशापन्न, D2 7 वशाच्छापान्,
 Ds भयाच्छापान् (for समापन्न) —^d) D2 4-9 नरान्,
 D10 नर (for नरम्)

43 ^a) Dn D1 s 6-9 T1 s G1 M2 पवनोद्भूत (for
 'द्भूत) —^b) D1 s सुसूक्ष्मो (hypermetric) (for
 सूक्ष्मो) D2 लभते, T2 G M भविता (for भवते)
 V1 B1 2-5 Dn8 D10 सूक्ष्मोपि सुम(Bs हि म)हान्भवेद्,
 B2 Dn1 n3 T3 सुसूक्ष्मोपि महान्भवेद्, T1 सूक्ष्म पप

कृतो महान —^c) V1 T2 यथा (for तथा) Ds
 -समायुक्ते, T2 G 'वृत्त (for 'युक्त) —^d) T1 नाम
 (for साधु) D3 विगर्हते (sio), S (except T1 s)
 विशिष्यते (for विवर्धते)

44 ^a) Ds तथा (for यथा) S (except T1) तैल
 क्षये (for 'क्षयाद्) —^b) V1 B Dn D3 प्रहासम्,
 D1-9 प्रशातिम्, D10 T2 s G2 प्रम्लानम् (for 'निम्)
 D2 4 5 क्षधि (for उप) T1 प्रहीनमधिगच्छति —^{b1} s
 G2 om (hapl) 44^{cd} —^c) S (G2 om) कर्मक्षये
 —^d) V1 B' 4 5 Dn' n3 Ds प्रहासम्, Dn1 प्रहासम्;
 D1-6 s 9 प्रम्लानिम्, D10 T2 s G1 प्रम्लानम् (for
 'निम्) D1 ग्लानिं ससुपगच्छति, T1 प्रहीनमधिग'

45 ^a) D10 धनौघान्, T1 धन वा (for धनौघ)
 S वाहन वा (for प्राप्य भोगान्) T1 गृहान्वा, T2 s
 G गृह वा (for स्त्रियो वा) D10 om वा —^b)
 Ds om. न V1 B1-3 Dn D2-1 10 T M हि, Ds 9
 न (for ऽपि) —^c) B2 (marg as in text) प्रणि
 हितमपि च, B3 6 सुनिह (Bs 'हि)तपदम्, S सुविहि-
 तमपि च (for सुनि') D1 रक्षमाण —After 45^c,
 N Cn ins

37* पुरुष इह महात्मा प्रामुते नित्ययुक्त ।

[V1 D2 इव (for इह) D1 प्राप्यते]

— D1 s 4 6 7 9 om (hapl ?) 45^d-46^d —^d) V1 B
 (except B1) व्ययगुणम्, Ds 10 व्यय (D10 'प)गतम्,
 S ह्य (G2 4 क्ष)वगुणम् (for व्यय') B2 क्षति (for
 क्षपि) T1 साक (for साधु) D10 सश्रयंति

46 D1 s 4 6 7 9 om 46 (of v l 45) —^a)
 D10 G4 दैवलोको —^b) D2 om 46^{bcd} —^b) S बहु-
 तनय- (for 'तरसु) Ds गृहाणा —^c) D10 G त्रिभु

भवति मनुजलोकादेवलोको विशिष्टो

बहुतरसुममृद्ध्या मानुषाणां गृहाणि ।

पितृवनभवनाभं दृश्यते चामराणा

न च फलति विक्रमा जीवलोकैः देवम् ॥ ४६

व्यपनयति विमार्गं नास्ति देवैः प्रभुत्वं

गुरुमिव कृतमय्यं कर्म संयाति देवम् ।

अनुपहतमदीनं कामकारेण देवं

नयति पुरुषकारः संचितस्तत्र तत्र ॥ ४७

एतत्ते सर्वमाख्यातं मया वै मुनिमत्तम ।

फलं पुरुषकारस्य मदा संदृश्य तत्ततः ॥ ४८

अभ्युत्थानेन देवस्य समारब्धेन कर्मणा ।

विधिना कर्मणा चैव स्वर्गमार्गमवाप्नुयात् ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

७

युधिष्ठिर उवाच ।

कर्मणां मे समस्तानां शुभानां भर्तृर्षभ ।

फलानि महतां श्रेष्ठ प्रवृहि परिपुञ्जतः ॥ १

भीष्म उवाच ।

रहस्यं यद्विपीणां तु तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ।

या गतिः प्राप्यते येन प्रेत्यभावे चिरेप्सिता ॥ २

C. 13 346
B. 13 7 2
K. 13 10 2
M. 13 7 2

(D₁₀ G₂ 'भ'वन (for पितृवन) D₃ 10 वा नराणा, T₂ 3 M₁₋₂ चापराणा, G M₁ वापराणा (G₂ णि) (for चामराणा) T₁ पितृवनभवनाना दृश्यते धं नराणा — B₁ D₁ 2 om. 46^d —^d) T₂ 3 G M ननु (for न च) T₂ 3 M हि कर्म (M₁ तुं) (for विक्रमा) B₁ तेन, T₂ 3 G₂₋₁ M₁₋₃ स्वेप, G₁ क्षेत्र, M₁ देव (for जीव) B. पाकेन (for लोकेन) T₁ ननु फलति हि कर्म प्राकृत देवयोगात्

47^a) B₁ partly damaged M₂ 4 व्यपनयत D₁₋₂ 3 3 न (for वि) T₁ प्रपत नयत मार्गं (sic) (for व्यपनयति विमार्गं) M₁ [क्ष]ति (for [क्ष]न्ति) T₁ G₂₋₁ देव (for देवैः) G₂ वृषत्व (for प्रभुत्व) —^b) T₁ गुन्तर- (for 'मिव) D₂ हतम् (for कृतम्) B₁ मजात, D₁ 6-8 मपान्ति (for मयाति) — B₁ 2 Dn om (hapl) 47^c —^c) D₁₀ व्यनुवहतम् (sic), G₁ damaged, G₂₋₁ अनुपहनम् (for 'पहतम्) D₁₋₂ अहीन (for अहीन) S कर्म (for काम) — V₁ om. 47^d —^d) T₁ भनति (for नयति) D₁₋₂ पुरुषकार T₂ 3 G₁ 3 न भनति पुरुष क (T₂ कश्चिन्) (for नयति पुरुषकार) D₂₋₂ 3 3 संचित D₁ 7 यत्र यत्र, D₂ 6 8 9 यत्र तत्र (for तत्र तत्र) D₁ 2 नयति पुरुषकार मेवित मत्फलत्व ॐ Cnp गुरुमित्यत्र अनुपहतमदीन कामकारेण देवमिति पाठे कामकारेण दृश्यते यत्र पुरुषकार संचित, तत्रैव देवमदीनमनुपहत चेति नयति ज्ञापयतीत्यर्थः । ॐ

48^a) S आख्यानम् (for ते सर्वम्) —^b) D₁₀ हि (for वै) D₁₋₂ नृप (for मुनि) S महेश (G₂

कथित) नात्र मशय —^c) D₁ 2-7 9 10 वल् (for फल) T₁ (sup lin) पुरुषकारश्च —^d) D₁ 5 7-9 सम्यक् (for मदा) D₃ समुद्य (for सदृश्य) S य पश्यति हि तत्तत

49^a) D₁ 8 घर्मन्त्य (for देवस्य) T₁ अभ्युत्थाने देवतस्य —^b) T₂ केनचित् (for कर्मणा) B₁ G (G₁ damaged) M समारम्भ (B₁ 'रात्र [sic], M 'रम्य) न केनचित्, D₁₀ 'नार्थेन केनचित्, T₁ 8 'रभ्येत केनचित् —^c) D₁₋₁ 9 न विना (for विधिना) D₁₀ तपमा यशसा चैव

Colophon — Parvan name B₁ 3 Dn₃ D₁ 2 शाति — Sub-parvan V₁ B Dn₃ D₁₋₃ M दानधर्म — Adhy name V₁ B₂ 4 5 Dn₁ n₂ D₁₀ देवपुरुषकार-निर्देश, B₁ पुरुषकारनिर्देश, Dn₃ पुरुषकारदर्शन, D₁₋₃ देवपुरुषकारिय, D₁₋₂ M₂₋₁ कर्मफलनिर्देश, T₂ G₂ 4 वसिष्ठप्रहस्यवाट, G₁ 8 देवकर्मप्राप्त्यकथने कर्मणो ज्यायस्त्वकथन — Adhy no (figures, words or both) V₁ B₃ D₂ 6 (as in text), S 10 — Śloka no Dn₁ 49

7

1 Dn₁ om the ref —^a) V₁ B Dn D₁₀ च, T₁ तु (for मे) —^b) S फलि (T₁ G₁ 8 'ली, G₁ 'ला) ना (for शुभाना) —^c) T₂ G भरत (for महतां) D₂ श्रेष्ठ, D₁ श्रेय (for श्रेष्ठ) —^d) D₁₀ तद् (for

येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोति यः ।
 तेन तेन शरीरेण तत्तत्फलमुपाश्रुते ॥ ३
 यस्यां यस्यामवस्थायां यत्करोति शुभाशुभम् ।
 तस्यां तस्यामवस्थायां भुङ्क्ते जन्मनि जन्मनि ॥ ४
 न नश्यति कृतं कर्म सदा पञ्चेन्द्रियैरिह ।
 ते ह्यस्य साक्षिणो नित्यं पृष्ठ आत्मा तथैव च ॥ ५
 चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च सूनुताम् ।
 अनुव्रजेदुपासीत स यज्ञः पञ्चदक्षिणः ॥ ६
 यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनि वर्तते ।

श्रान्तायादृष्टपूर्वाय तस्य पुण्यफलं महत् ॥ ७
 स्थण्डिले शयमानानां गृहाणि शयनानि च ।
 चीरवल्कलसंवीते वासांस्याभरणानि च ॥ ८
 वाहनासनयानानि योगात्मनि तपोधने ।
 अग्नीनुपशयानस्य राजपौरुषमुच्यते ॥ ९
 रसानां प्रतिसंहारे सौभाग्यमनुगच्छति ।
 आमिषप्रतिसंहारे पशून्पुत्रांश्च विन्दति ॥ १०
 अवाक्शिरास्तु यो लम्बेदुदवासं च यो वसेत् ।
 सततं चैऋशायी यः स लभेतेप्सितां गतिम् ॥ ११

प्र) D1-8 परिपृच्छते

2 After the ref., V1 B Dn D1 8 8 ins

38* हन्त ते कथयिष्यामि यन्मा पृच्छसि भारत ।

[B4 फलानि (for हन्त ते) B8 यस्मात् (for यन्मां)
 D8 यन्मां त्व परिपृच्छसि (for the post half)]

— Dn1 om 2^{ab} —^a) D2 8 transp रहस्य and यद्
 B2-4 D1-9 च (for तु) —^b) D1-9 नराधिप (for
 युधिष्ठिर) —^c) D2 1 G2 या गतिं, T3 G1 8 गायत्री
 (for या गति) T1 या गति प्रेत्यभावेपि —^d) T1
 प्राप्यते वै (for प्रेत्यभावे) D1-9 नरोत्तम, M1 चिरेप्सित
 (for 'त्त)

3 = 11 11* (lines 1-2), 12 199 4, (var)
 15 42 17^{abd}, Manu 12 81 G1 partly damaged
 V1 G4 om (hapl) 3^{bc} —^b) D8 यज्ञ (for यद्यत्)
 T1 2 G2 M ह, T3 G3 हि (for य) —^a) S
 तत्फल प्रतिपद्यते

4 Cf 12 174 10 D1 6 om 4 —^a) D8 अवस्था
 यद् (for 'स्थाया) — D1 7 9 om (hapl) 4^{bc} —^b)
 D8 तत्, T1 G य (for यद्) T1 शुभाशुभे D8
 यत्कर्म करोति य (submetric), of. 3^d —^a) S
 तत्फल प्रतिपद्यते

5 ^b) Dn8 महा, T G चित्त (G2 4 'त्त), M
 कर्तुं (for सदा) B4 सह, D1-9 T1 अपि (for इह)
 —^c) T1 नान्ये, T2 8 G (G1 damaged) M1 2 4
 तानि (for ते हि) —^d) M1 2 पृष्ठ; M3 पृक्त (for
 पृष्ठ) S शुभाशुभे (T2 'भै) (for तथैव च)

6 = 3 12* (lines 1-2) —^b) T1 8 G M

सुभाषितां (G2, 'त्तं), T2 स्वभाषित (for च सूनुताम्)
 —^d) D1 लक्षण (for दक्षिण)

7 = 3 12* (lines 3-4), 13 62 14 —^b) B8
 वर्तिनि, D1 4-8 1 (after corr) 8 9 गच्छते, D2 2 1
 (before corr) गच्छति, M1 8 वर्तिने (for वर्तते) B1 2
 (marg as in text) 8 4 अन्नमध्वप्रवतिने —^c) D2 8
 नराय, M1 शाताय (for श्रान्ताय)

8 ^a) V1 B M1-8 स्थण्डिलेषु (M1-8 'ले तु) शयानाना
 — B1 om (hapl) 8^{cd} —^c) D2 8 चीरे (for चीर-)

9 ^a) V1 B Dn T2 8 वाहनानि च यानानि —^b)
 B4 तपोधने (for 'धने) D1-9 यो नित्य हि द्विजातये
 —^c) B4 अग्नित्रय, T1 अग्नेरुप (for अग्नीनुप-) D10
 अग्नीनुपासमानस्य —^d) D1-8 10 T G2-4 M4 राजन्,
 D1 राजा (for राज) D1 पौरुष्यम् D1-9 अश्रुते
 (for उच्यते) V1 B Dn राज् पौरुषमेव च

10 T1 om 10-11 —^a) V1 D8 संहारै, T2 8
 G संहारात् (G2 'न्) (for संहारे) — T2 8 G M1 2 4
 om (hapl) 10^{bc} —^b) V1 B1-4 Dn8 D1-8 8 अधि,
 D1 6 उप (for अनु-) —^d) G2 4 भारत (for
 विन्दति)

11 T1 om. 11 (cf v 1 10) —^a) D1-1 9 च
 (for तु) B1 गच्छेद् (for लम्बेद्) —^b) B8 उप
 वासी, D1 7-9 तोयवास, D10 M4 उदवासश्, G2
 'पान (for 'वासं) D1-8 नर (for वसेत्) —^c)
 D10 S (T1 om) महकशायी च नरो —^d) D1-10 स
 लम्बेद्, S (T1 om) लभते च (for स लभेत)

12 ^a) D1-9 [अ]पि (for [अ]य) —^b) G1 दीसम्
 (for दीपम्) V1 अर्थ (for अर्ह) B1 Dn1 प्रति-

पाद्यमासनमेवाथ दीपमन्त्रं प्रतिश्रयम् ।
दद्यादतिथिपूजार्थं स यज्ञः पञ्चदक्षिणः ॥ १२
वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपासतः ।
अक्षयास्तस्य वै लोकाः सर्वकामगमास्तथा ॥ १३
धनं लभेत दानेन मौनेनाज्ञां विशां पते ।
उपभोगाश्च तपसा ब्रह्मचर्येण जीवितम् ॥ १४
रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ।
फलमूलाशिनां राज्यं स्वर्गः पर्णाशिनां तथा ॥ १५
प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमुच्यते ।

स्वर्गं मत्प्रेन लभते दीक्षया कुलमुत्तमम् ॥ १६
गवाढ्यः शारुदीक्षायां स्वर्गगामी वृणाग्नः ।
स्त्रियस्त्रिपवणं स्नात्वा वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥ १७
सलिलाशी भवेद्यश्च सदाग्निः संस्कृतो द्विजः ।
मरुं साधयतो राज्यं नाकष्टमनाशके ॥ १८
उपवासं च दीक्षां च अभिषेकं च पार्थिव ।
कृत्वा द्वादशवर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥ १९
अधीत्य सर्ववेदान्धै सद्यो दुःखात्प्रमुच्यते ।
मानसं हि चरन्धर्मं स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥ २०

C 13 364
B 13 7 20
K. 13 10 21
M 13 7 om

त्रिय, G₁ श्रय — °) M -पूजार्थं

13 °) D₂ ३ वीरस्य क्षत्रियस्यापि — °) D₁₋₉ वीरा-
सनम् (for वीरस्या) V₁ B₁ ६ Dn D_{1.2} ४-९ उपागत
— °) D₁₋₉ अक्षयाह्वयते लोकात् — °) B₄ सर्वं (for
मरुं) B₃ कामगमात्, D₁₋₉ कामप्रदास्; S कामा-
(T₁ M 'मो)पगास् (for कामगमात्)

14 °) S प्राप्नोति (for लभेत) D₂ ३ धन दानेन
लभते — °) M मौनाज्ञान (for मौनेनाज्ञा) Dn₂
प्रशाम्यते, D₁₋₉ प्रयच्छति (for विशा पते) D_{1.2} मौने
राज्य (D₁ 'ज्ञा) प्रदश्यते — °) V₁ D₁₋₃ M_{1.3} उप-
भोगाश्च G₁ तपसा — °) S जीवित ब्रह्मचर्यया

15 °) D₁₋₉ रूपमौभाग्यमारोग्यम्, T₁ रूपमारोग्य
मैश्वर्यम् — °) B₃ ४ D₁₀ T₁ उच्यते (for अश्नुते) M₄
(sup lin as in text) अहिंसाया फलं स्मृत — After
15^{ab}, D_{1.3-9} read 16^c-17^b D₂ om 15^c-16^b — °)
V₁ B Dn D₃ मूलाशिना (for 'शिना) D₃ राष्ट्र (for
राज्यं) D₁ ४-९ फल फलाशिना (D₅ ३ 'नो) राज्य — °)
Dn₁ स्वर्गा, G₄ M₁ स्वर्गं T₂ ३ G₁ ३ पर्णाशिनास् (for
'शिना) V₁ B Dn D₃ 10 भवेत् (for तथा)

16 For the sequence in D₁ २-९, cf. v 1 15
D₂ om 16^{ab} (cf v 1 15) — °) V₁ B Dn D₃ 10
प्रायोपवेशिनो (B₁ D₁₀ 'शने) राजन् — After 16^a,
D₅ reads 18^d-19^a, for the first time, repeating it
in its proper place — °) D₁ ४-९ सर्वत्र फलमश्नुते,
T₁ दुःखात्पापक्षयं तथा — After 16^{ab}, V₁ B Dn D₁₀
read 17 — °) D₁ ५ स्वर्गं लभेत मत्प्रेन; S सत्प्रेन
लभते स्वर्गं — °) T₁ G M₃ उच्यते (for उत्तमम्)

17 For the sequence in D₁ ३-९, cf. v 1 15
V₁ B Dn D₁₀ read 17 after 16^{ab} — °) T₁ गवाढ्य

— °) B₁ प्रजागामी, G₁ ३ स्वर्गगामी (for 'गामी) T₁
G M₁ २ ४ वृणागनात् D₁ corrupt, D₂ ३ सर्वपापप्रणा-
शन — °) D₁ 10 त्रिपवणे T G M₁ ४ स्त्रियस्त्रि(T₁
'तिं त्रि, M₄ त्रिस्त्रि)पवणस्ताने (T₁ 'नाद्), M₂ ३
स्त्रियस्त्रिपवणस्ताने — °) S शतक्रतो (for क्रतु लभेत्)

18 °) S मलिलाशो V₁ B Dn D₁₋₁₀ तु (for
च) — °) D₅ ६ G₂ ३ सहकृतो, D₁₀ मन्त्रितो, G₁
damaged, G₄ सकृत (for सस्कृतो) — °) B₁
T₂ ३ G मरुत्, B₂ D₁ Cnp मेरु, Dn₁ n₂ Cn मनु,
D₂ ३ स्वेद्र (for मरु) D₁₀ M₄ साधयते T₁ मधुदायी
महद्वाज्यं ☞ Cn मनु गायत्र्यादिमन्त्रम् । पाठान्तरे मेरु
साधनं तपोविशेष । ☞ — D₅ reads 18^d-19^a for the
first time after 16^a — °) B₃ T₂ ३ G₂ ४ M अना
शने, T₁ 'शनी, G₁ ३ 'शिने

19 For the repetition of 19^a in D₅, of v 1 18
— °) B₁ Dn₁ n₂ दीक्षायाम्, D₁ दीक्षा वा, D₅ दीक्षौ
च (sic) (for दीक्षा च) — °) B₁ चाभिषेक, D₁₋₈
[अ]प्यभि, G₁ damaged (for अभि) — °) D₁₀
कृत्वा, G₃ कृत्या (for कृत्वा) T₁ तु दश (for द्वा)
— °) V₁ विशा पते (for विशिष्यते) — After 19,
T₁ ins 38*

20 T₁ om 20 — °) V₁ B₁ Dn D₂₋₈ ३ ९ M₁₋₈
वि, D₇ हि (for प्र) — D₈ 10 G M ins after
20^{ab} T₁ after 19 T₃ cont. after 39*

38* तत्पाठधारणास्वर्गमर्त्यज्ञानात्परा गतिम् ।

वितृष्णाना वेदजपात्स्वर्गमोक्षफलं स्मृतम् ।

[(L 1) T₃ तत्पाठ (for तत्पाठ-) G₂ स्वर्गो (for
स्वर्गम्)]

— G om. 20^{cd} — °) T₂ ३ M एव च (M₁ ४ य एव,

या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
 योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां वृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ २१
 यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।
 एवं पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ २२
 अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च ।
 स्वकालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुराकृतम् ॥ २३
 जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
 चक्षुःश्रोत्रे च जीर्येते तृष्णैका तु न जीर्यते ॥ २४
 येन प्रीणाति पितरं तेन प्रीतः प्रजापतिः ।
 प्रीणाति मातरं येन पृथिवी तेन पूजिता ।

येन प्रीणात्युपाध्यायं तेन स्याद्ब्रह्म पूजितम् ॥ २५
 सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्यैते त्रय आदृताः ।
 अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ॥ २६
 वैशांपायन उवाच ।
 भीष्मस्य तद्वचः श्रुत्वा विस्मिताः कुरुपुंगवाः ।
 आसन्नप्रहृष्टमनसः प्रीतिमन्तोऽभवंस्तदा ॥ २७
 यन्मन्त्रे भवति वृथा प्रयुज्यमाने
 यत्सोमे भवति वृथाभिपूयमाणे ।
 यच्चाग्नौ भवति वृथाभिहूयमाने
 तत्सर्वं भवति वृथाभिधीयमाने ॥ २८

M: एव हि चरते धर्म —^d) V1 B1 Dn D2 4-5 उपा
 श्रुते, B1 8 5 D1-10 अवाप्तुते (for 'सुयात्) — After
 20, T8 ins

39* तस्पर्रा ये द्विजा लोके तस्य लोका सनातनम् ।
 — After the above, T8 cont 38*

21 = 1 840* (lines 5-6), 3 2 35, 12 168
 45, 268 12, H 1 30 42 —^b) D1-5 जीर्यतेपि
 न जीर्यति (D3 before corr 'ते) —^c) D1 2 7 प्राणा
 तको Dn1 G3 रागस्, D3 6 7 0 मृत्सुस् (for रोगस्)

22 = 12 174 16 Paficoatantra, 2 125 —^b)
 B1 विन्दति (for विन्दति) —^c) D2-5 8 9 तथा (for
 एव) D9 पूर्व, S एव (for पूर्व-) —^d) B8 5 M1 4
 अधि (for अनु) D1-3 T1 विन्दति (for गच्छति)

23 = 12 174 12 T1 om 23 —^a) B8 प्रचोद्य
 मानानि, D1-7 0 अनोध*, G1 ऋत्स्य* (s10) (for
 अचोद्य*) T2 8 G पुन (for यथा) —^c) Dn8 D1
 4 0 7 0 स्व काल D10 अभि, S (T1 om) अनु (for
 नाति) B5 स्वकाल नाभिपद्यते —^d) B5 यथा (for
 तथा) D1-3 पुरातनं, S (T1 om) कृतं पुरा

24 = Paficoatantra, 5 16 24^{ab} = H 1 30 43^{ab}
 —^a) D3 om (hapl) जीर्यति —^c) D1-3 श्रोत्रं च,
 T1 श्रोत्राणि; G2 श्रोत्रेषु (for श्रोत्रे च) D3 T1
 जीर्यते —^d) V1 B1-4 Dn D2 2 T2 G2 4 M8 transp
 तु and न B जीर्यति T1 तृष्णैका निरुपद्रवा

25 —^a) D10 G1 8 4 येन प्रीणति पितरस् —^b) D1
 प्रजापते (for 'पति) D1 6 8 तेन प्रीति प्रजापते, T1

तेन प्रीता पितामहा —^c) S मातरं (T2 8 G 'ता तु)
 येन प्रीणानि —^d) T2 8 अतिथिस्, M अदितिस् (for
 प्रथिवी) T1 G अतिथि (T1 आदित्य) स्तेन पूजित —^e)
 D8 [उ]पाध्याये, G 'ध्यायस् (for 'ध्याय) —^f) M
 [अ]स्य (for स्याद्)

26 = Manu 2 234 —^a) T8 सर्वे (for सर्वे)
 Dn8 [आ]दृता, D1 [आ]दृता (for [आ]दृता) —^b)
 D6 येन (for यस्य) D1 10 आदृता, D8 आदृता
 (for आदृता) D8 यस्यैते तत्र आगता —^c) D1
 अनादृतास् (for 'दृतास्)

27 M omitting the ref reads 27 after 29
 —^a) V1 B Dn D10 [ए]त्तद् (for तद्)

28 Before 28, T1 ins भीष्म —^a) G4 transp
 भवति and वृथा D8 भवति हि, D10 यो भवति (for
 भवति) V1 B Dn D10 [उ]पयुज्यमाने, D1 युयुज्य-
 माने, D2 8 प्रपूज्य*, D1-6 [अ]भिजप्य*, D1-9 [अ]
 भिपूज्य*, G1 प्रयुज्यमानो (for 'माने) —^b) G4 सोमे
 (for सोमे) B1 [अ]भिपूयमाणे, B1 D1-6 'पीयमाने
 (B1 'णे), D2 'यूयमाने, D3 'पूयमाने (s10), D1-9
 'पूज्यमाने, D10 G2 4 M4 'पूयमाने, T1 प्रणीयमाने,
 T2 8 G1 8 प्रसूयमाने (for [अ]भिपूयमाणे) —^c) D10
 यद्वाग्नौ, T1 ये चान्ये (for यच्चाग्नौ) B6 [अ]धीयमाने,
 D1 विहूय*, T2 8 G1 8 च हूय*, G4 हूय* (for [अ]
 मिहूय*) — B5 om (hapl) 28^d —^d) D9 सर्वं
 वृथा (hypermetric) (for सर्वं) D7 [अ]भिधीयते, T2 8
 G 'धीयतेच (for 'धीयमाने)

29 —^b) D1-1 यस्प्रभो, D8 वै द्विज; S भारत (for
 यद्विभो) —^d) D1-9 अन्वत् (for अत) D1 इच्छति,

इत्येतद्विषया प्रोक्तमुक्तवानस्मि यद्विभो ।

शुभाशुभफलप्राप्तौ किमतः श्रोतुमिच्छसि ॥ २९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तमोऽध्याय ॥ ७ ॥

C

युधिष्ठिर उवाच ।

के पूज्याः के नमस्कार्याः कान्नमस्यसि भारत ।

एतन्मे सर्वमाचक्ष्व येषां स्पृहयसे नृप ॥ १

उत्तमापद्गतस्यापि यत्र ते वर्तते मनः ।

मनुष्यलोके सर्वास्मिन्यदमुत्रेह चाप्युत ॥ २

भीष्म उवाच ।

स्पृहयामि द्विजातीनां येषां ब्रह्म परं धनम् ।

येषां स्वप्रत्ययः स्वर्गस्तपःस्वाध्यायसाधनः ॥ ३

येषां वृद्धाश्च बालाश्च पितृपैतामहीं धुरम् ।

उद्वहन्ति न सीदन्ति तेषां वै स्पृहयाम्यहम् ॥ ४

विद्यास्वभिविनीतानां दान्तानां मृदुभाषिणाम् ।

श्रुतवृत्तोपपन्नानां सदाक्षरविदां सताम् ॥ ५

संसत्सु वदतां येषां हंसानामिव संघशः ।

मङ्गल्यरूपा रुचिरा दिव्यजीमूतनिःस्वनाः ॥ ६

सम्यगुच्चारिता वाचः श्रूयन्ते हि युधिष्ठिर ।

शुश्रूषमाणे नृपतौ प्रेत्य चेह सुखावहाः ॥ ७

C. 13 380
B. 13 8 7
K. 13 12.7
M. 13 9 7

D1-2 अहंमि (for इच्छमि) — After 29, M reads 27

Colophon — *Parvan name* B1 2 4 Dn3 D1-3
दाति — *Sub-parvan* V1 B Dn D1-3 10 T3 G1 M
दानधर्म — *Adhy name* V1 B1 2 4 5 Dn D10 कर्म
(Dn2 om. कर्म) फलिक, D1-3 कर्मफलनिर्देश, D1-9
कर्मफलं, T2 G1 8 मत्कर्मफलावा (G3 'लप्रा) सिकयन
— *Adhy no* (figures, words or both) V1 Dn1 D3 10
7 (as in text), S 11 — *Śloka no* Dn1 29
— After this adhy, S (except G2 4) reads adhy 5

8

1 °) D1 एत (for एतन्) — °) V1 B Dn D10
येस्य, D1 2 4-9 केपा, D3 कया (for येषां) D1-9
[s]नव (for नृप) — For 1, S subst

40* यथैव ते नमस्कार्या प्रोक्ता शक्रेण मानव ।

तथैव मयि चाचक्ष्व येषां स्पृहयसे नृप ।

[[(L 1) T1 तथैव के (for यथैव ते)]

2 °) D1 om. वर्तते — °) T G सर्वत्र (for सर्व
स्मिन्) — °) D1-3 चाप्यथ, D1-9 चा (D1 वा)प्यते,
T1 वा शुभ, T2 3 G M1-3 चाच्युत (G2 'त, G4 'त)
(for चाच्युत) M1 (sup lin) यदंतर्धदिरच्युत

3 °) V1 B Dn D10 द्विजातिभ्यो (for 'तीना)

— °) B1 om (hapl) from येषां (in 3^b) up to तेषां
(in 4^d) B3 वल (for धनम्) — T1 om. (hapl)
3^c — °) B. सु, D5 (before corr) प्र, D1
च, T2 3 G सं, M1 4 स्व (for स्व) D1 सर्वस्
(for स्वर्गस्) — Dn3 om 3^d — °) V1 B (B1
om) Dn1 n2 D2 4 7 9 10 -साधन (for 'न)4 B1 om up to तेषां (in 4^d) (cf. v l 3)
— °) V1 Dn D1.2 transp वृद्धाश्च and बालाश्च — °)
V1 B (B1 om) Dn D10 तेभ्यो (for तेषां)5 °) D2 3 G1 3 [अ]ति (for [अ]भि) — °)
D2 3 सदाक्षरविदा, D1-9 सदाक्षरवता, S पदाक्षरविदा6 °) V1 B Dn D10 तात, D3 पृषां, D1-9 T2 3
G तेषां (for येषां) — °) D1 (sup lin as in text)
सगदा, D5 3 10 सर्वदा, T2 G1 3 सयता, G2 4
संशय (G4 'य) (for सवदा) T1 तेषां वै स्पृहयाम्यह
= 4^d — After 6^{ab}, T3 ins 41* T1 3 om 6^{cd}
— °) D1 5 7 9 T2 G1 8 M रूप (for रूपा) — °)
V1 B1 4 Dn3 D10 M3 दिव्या, D2 द्वि, D1-9
स्निग्ध-, T3 G न्योत्रि (for दिव्य) Some MSS
-निम्बना7 °) V1 B (B2 damaged) Dn1. n2 D10 T2 G1
M2 3 उच्चरिता, D1-7 9 उदीरिता (for उच्चां) T3
G1 3 वाचा (for वाच) — °) Dn3 D5 श्रूयते D10

ये चापि तेषां श्रोतारः सदा सदसि संमताः ।
 विज्ञानगुणसंपन्नास्तेषां च स्पृहयाम्यहम् ॥ ८
 सुसंस्कृतानि प्रयताः शुचीनि गुणवन्ति च ।
 ददत्यन्नानि तृप्त्यर्थं ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ।
 ये चापि सततं राजंस्तेषां च स्पृहयाम्यहम् ॥ ९
 शक्यं हेवाहवे योद्धुं न दातुमनस्यितम् ।
 शूरा वीराश्च शतशः सन्ति लोके युधिष्ठिर ।
 तेषां संख्यायमानानां दानशूरो विशिष्यते ॥ १०

घन्यः स्यां यद्यहं भूयः सौम्य ब्राह्मणकोऽपि वा ।
 कुले जातो धर्मगतित्त्वोविद्यापरायणः ॥ ११
 न मे त्वत्तः प्रियतरो लोकेऽस्मिन्पाण्डुनन्दन ।
 त्वत्तश्च मे प्रियतरा ब्राह्मणा भरतर्षभ ॥ १२
 यथा मम प्रियतरास्त्वत्तो विप्राः कुरुद्रह ।
 तेन सत्येन गच्छेयं लोकान्यत्र स शंतनुः ॥ १३
 न मे पिता प्रियतरो ब्राह्मणेभ्यस्तथाभवत् ।
 न मे पितुः पिता वापि ये चान्येऽपि सुहृज्जनाः ॥ १४

च (for हि) S (G₁ damaged) [अ]तिपावना (for युधिष्ठिर) — D₁₋₃ om 7°-8^d T₁ om 7^{cd} —^o)
 D₁₋₃ नृपते T₂ ३ G (G₁ damaged) शुश्रूयमाणेन नृप
 —^d) S (T₁ om., G₁ damaged) transp च and
 [ह]ह — M ins after 7 T₁ after 7^{ab} T₈ after
 6^{ab}

41* ज्ञानविज्ञानयुक्तानां तेषां च स्पृहयाम्यहम् ।

[T₁ सप्तमैस् (for युक्तानां) and वै (for च)]

8 D₁₋₃ om 8 (of v 1 7) —^a) D₇ वा (for च) D₈ येषां (for तेषां) T₁ ये च तेषां प्रदातारः ;
 T₂ ३ G M येषां च (M ये चैव) तेषां दातारः — G₈
 om. 8^{bd}. —^b) D₁ २ संप्रति, D₇₋₉ सदसि (for
 सदसि) T₁ सगता (for समता) D₃ दिव्यजीमूत
 निखना (= 6^d) —^d) V₁ B Dn D₁₀ तेभ्यश् (for
 तेषां) T₁ वै (for च)

9 D₁ २ T₂ G₃ om (hapl) 9 D₁₋₃ transp 9^{abd}
 and 9^{bd}, D₁ repeating 9^{bd} in its proper place —^a)
 D₂ सुसंस्कृतास्तु G₁ २ ४ प्रयत (for ता) —^b) D₁₀
 शुभानि (for शुचीनि) — B₈ om 9^{cd} —^o) G₁
 partly damaged. B₈ G₁ २ ददाति; D₇ ददति, G₁
 ददामि D₈ om from स्यर्थं up to दातुमन (in 10^b)
 D₁ वृत्त्यर्थं, T₁ प्रीत्यर्थं (for तृप्त्यर्थं) —^a) S (T₂
 G₂ om) ये चापि ते (T₈ G₁ ४ ये) या दातारस् —^f)
 V₁ B₁ २ ४ ५ Dn D₃ १० तेभ्यश् (for तेषां)

10 D₈ om up to दातुमन (in 10^b) (cf v 1 9)
 D₈ om (hapl) 10^{abcd} —^a) B₈ चैव, D₁₋₃ येन,
 D₁₀ G₂ ते च, T₁ २ G₁ ३ ४ ये च, T₈ चैश्च (for
 क्षेप) V₁ युद्ध (for योद्धु) D₁ 7-9 शक्यते चाहवे
 योद्धु —^b) B₈ D₁₋₄ ६ ८ अनसूयता, B₈ यतां, B₈
 D₁₀ T₂ ३ G यितु, B₈ M₄ यया, D₈ अनुसूयव

(for अनसूयितम्) T₁ न ये दास्यत्यनसूयया —^o) D₂ ६-९
 वीरा शूराश् (by transp), D₁₀ T₈ G₁ ३ शूरा धीराश्
 T₁ सरसा (for शतश) —^a) V₁ Dn D₁₀ येषां (for
 तेषां) D₂ ३ ये (D₈ ते) या संक्षी (D₈ 'ज्ञी) यमानानां
 —^f) D₁ विनश्यते, D₂ ३ न न (D₃ प) श्यति (for
 विशिष्यते)

11 T₁ om 11 —^a) D₁ corrupt, D₂ ३ मे
 सौम्यस् (for [अ]ह भूय) D₁₋₃ घन्यस्त्व यदि तुष्येते
 (D₈ 'त) —^b) D₂ ३ तुष्येद् (for सौम्य) D₁ ह,
 D₂₋₉ हि (for वा) —^o) B₁ जाते (for जातो) B
 D₈ 10 धर्ममतिस्, D₁ ३ ३ (also) ४-९ बहुमतिस् (D₈
 'पि) (for धर्ममतिस्) —^d) D₂ ३ तपोयस (for
 'विद्या) — For 11, T₂ ३ G M subst

42* भद्र तु जन्म संप्राप्य भूयो ब्राह्मणको भवेत् ।

यन्मुमध्ये कुले जात सुदुरापमवामुयात् ।

[(L 1) M दय (for भवेत्)]

12 B₈ om (hapl) 12-13 —^a) T₈ G₁ ३ प्रिय
 तमो —^o) B₂ partly damaged V₁ B (B₈ om)
 Dn D₂ 10 [अ]पि (for मे) D₂ ४-९ प्रियतरो, T₁
 'तमा (for 'तरा) —^d) S ब्राह्मणा एव (T₁ ननु) भारत

13 B₈ om 13 (cf v 1 12) —^a) B₁ S च मे
 (for मम) V₁ Dn T₁ प्रियतमास् B₂₋₄ D₁₀ यथा
 प्रियतमास्त्वत्तो, D₁₋₃ स्वत्तश्च मे प्रियतरा —^b) D₁₋₇ ९
 यथा विप्रा, S विप्रा (G₂ वीरा) स्त्वत्त (by transp)
 Dn कुरुत्तम (for कुरुद्रह) B₂₋₄ D₁₀ विप्रा मे कुरुत्तम;
 D₈ ब्राह्मणो भरतर्षभ —^o) D₈ 10 सत्येन (for सत्येन)
 —^d) V₁ B₁₋₄ Dn शांतनु

14^a) B₈ त्वत्त (for पिता) G₁ प्रियतमो —^b)
 D₂ ३ तदा (for तथा) B₁ T₁ भवेत्, D₁₋₉ T₂ ३ G
 भवान् (for [अ]भवत्). —^o) D₈ om. (hapl.) from

न हि मे वृजिनं किञ्चिद्विद्यते ब्राह्मणेष्विह ।
अणु वा यदि वा स्थूलं विदितं साधुकर्मभिः ॥ १५
कर्मणा मनसा वापि वाचा वापि परंतप ।
यन्मे कृतं ब्राह्मणेषु तेनाद्य न तपाम्यहम् ॥ १६
ब्रह्मण्य इति मामाहुस्तया वाचास्मि तोषितः ।
एतदेव पवित्रेभ्यः सर्वेभ्यः परमं स्मृतम् ॥ १७
पश्यामि लोकांनमलाञ्छुचीन्ब्राह्मणयायिनः ।
तेषु मे तात गन्तव्यमहाय च चिराय च ॥ १८

यथा पत्याश्रयो धर्मः स्त्रीणां लोके युधिष्ठिर ।
स देवः सा गतिर्नान्या क्षत्रियस्य तथा द्विजाः ॥ १९
क्षत्रियः शतवर्षी च दशवर्षी च ब्राह्मणः ।
पितापुत्रौ च विज्ञेयौ तयोर्हि ब्राह्मणः पिता ॥ २०
नारी तु पत्यभावे वै देवरं कुरुते पतिम् ।
पृथिवी ब्राह्मणालाभे क्षत्रियं कुरुते पतिम् ॥ २१
पुत्रवच्च ततो रक्षया उपास्या गुरुवच्च ते ।
अग्निवच्चोपचर्या वै ब्राह्मणाः कुरुसत्तम ॥ २२

C. 13 396
B 13 8 23
K. 13 12. 25
M 13 9 24

पितु up to चान्ये (in 14^d) Dn₁ प्रियतरा, D_o ३
पिता चापि (for पिता वापि) — G₂ om (hapl)
14^d-16^a —^d) B_o ५ D₁₀ च (for अपि)

15 G₂ om 15 (cf. v 1 14) —^a) S (G₂ om)
च (for हि) —^b) D₁₋₂ हि (for [इ]इ) T₁
ब्राह्मणेष्विह विद्यते —^c) B₁ अत्प, G₄ अणुर (for
अणु) —^d) B₂ damaged, B₄ D₃ 10 विद्यते, D₂
विदिते D₁₋₂ पुण्य (for मायु) V₁ Dn विद्यते
साधुकर्मसु, B₃ ३ विदित पुण्यल्ल (B_o 'कर्म')ण

16 G₂ om 16^a (cf. v 1 14) —^a) B₂ damaged
D₁ च (for वा) D₅ मनसा कर्मणा वापि —^b)
B₁ D₁ वाचा चापि, D₂ ३ तथा वाचा, T₁ om., T₈
G₄ वाचापि च (for वाचा वापि) —^c) D₄₋₇ ७ तन्
(for यन्) D₁₀ मत्कृत (for मे कृत) V₁ B Dn
ब्राह्मणेष्वस्मि (for 'णेषु) —^d) D₈ reads तेनाद्य twice
D₂ [अ]ल्यत, D₃ [अ]न्य तु (for [अ]द्य न) D₁
वितरामि, T G भवितास्मि (for न तपामि)

17 ^a) Dn₃ D₁ M₃ ब्राह्मण्य D₁₋₂ प्रा (D₁ त्र)
ह्यण्यमिति मा प्राहुस् —^b) B₁ स्वया (for तथा)
D₁₋₃ विस्मित, T₁ भावित, T₂ ३ G₁ ३ M पावित,
G₂ पालित (for तोषित) D₄₋₉ तस्य (D₈ 'या)
चैवास्मि विस्मित —^c) D₁₀ एवं (for एव)

18 ^a) D₂ ३ अखिलात्, D₄₋₉ विविधात्, T₂
G₁ ३ अनुलात् (for अम^०) —^b) D₁ २ शुमान् (for
शुचीन्) B_o-5 D₁₀ याजिन, T₁ ३ G M₁ तोषणात्,
T₂ तोषितान् (for -यायिन) D₄₋₉ शुभान्ब्राह्मणयोगिन,
M₁₋₃ विप्रतोषणपालनात् —^c) S तत्र तत्र तु गतव्यम्
—^d) G₃ तु (for the first च) D₇ ७ वराय च,
T₁ सुखाय च, G₂ ३ विचारय (fo चिराय च)

19 ^a) D₅ तथा (for यथा) V₁ B₂₋₄ Dn भर्त्रा

श्रयो (for पत्या^a) —^b) D₈ स्त्रीलोके ह (for स्त्रीणा
लोके) —^c) V₁ D₁₋₁₀ T₈ G₄ सदैव (for स देव)
D₂ T₁ M₄ स, T₈ G₂ ४ हि (for सा) T₁ नार्या
(for नान्या) T₂ पतिरेव गतिर्नार्या, G₁ ३ सदैव हि
गतिर्नार्या —^d) D₁ ४ यथा (for तथा) D₄₋₉ द्विज

20 For 20, cf. Manu. 2 135 —^a) V₁ शतवर्षी
च, D₄₋₉ T₈ G शत (D₅ पच)वर्षीयो (for शतवर्षी च)
—^b) V₁ दशवर्षी V₁ B Dn द्विजोत्तम (Dn₃ 'मा')
(for च ब्राह्मण) D₄ ५ १-९ ब्राह्मण पचवर्षिक, D₈
corrupt —^c) B₁ D₄ ६-१० -पुत्रौ तु, G₂ च पुत्रौ
(for -पुत्रौ च) G₂ om. विज्ञेयौ D₁₋₃ पितापुत्रौ
विजानीयाद् —^d) B₁ D₈ १० S (except T₁) तस्य
(for तयोर्) T₁ तु (for हि) Dn₁ न₂ गुरु (for
पिता) D₁₋₇ ७ ब्राह्मणस्तु तयो पिता

21 For 21, cf. 12 73 12 —^a) G₁ partly
damaged D₄₋₉ पत्युरभावे (for तु पत्य^a) —^b) D₁₋₇ ७
T₁ om (hapl) 21^a —^c) T₂ ३ M₁₋₃ ब्राह्मणालाभात्,
G M₃ 'भावात् (for 'लाभे) —^d) T₂ ३ G M ins after
21 T₁ after 21^{ab}

43* ब्राह्मणानुजया ब्राह्म राज्य च सपुरोहितै ।
तद्रक्षणेन स्वर्गोभ्य तत्कोषान्नरकोऽक्षय ।

[(L 1) T₁ ब्राह्मणानुग्रहाद्ब्राह्म (for the prior half)
T₁ सपुरोहित, T₂ ३ G₃ मभरे हि ते —(L 2) M
स्यात् (for सस्य) T₁ कोपनान्निरयोक्षय (for the post
half)]

22 ^a) T₁ M [ए]व नो, T₂ ३ G (G₁ damaged)
[ए]व ते (for ततो) —^b) S न (for ते) —^c)
D₁ [अ]स्ति, D₂ ३ १-९ ते, D₄₋₉ च (for वै) —^d)
G₃ ब्राह्मणान्

23 ^a) T₁ सत्यव्रत (for सत सत्य) —^c) T₈

ऋजून्सतः सत्यशीलान्सर्वभूतहिते रतान् ।
 आशीविपानिव क्रुद्धान्द्रिजानुपचरेत्सदा ॥ २३
 तेजसस्तपसश्चैव नित्यं विभ्येद्युधिष्ठिर ।
 उमे चैते परित्याज्ये तेजश्चैव तपस्तथा ॥ २४
 व्यवसायस्तयोः शीघ्रमुभयोरेव विद्यते ।
 हन्युः क्रुद्धा महाराज ब्राह्मणा ये तपस्विनः ॥ २५

भूयः स्यादुभयं दत्तं ब्राह्मणाद्यदकोपनात् ।
 कुर्यादुभयतःशेषं दत्तशेषं न शेषयेत् ॥ २६
 दण्डपाणिर्यथा गोपु पालो नित्यं स्थिरो भवेत् ।
 ब्राह्मणान्ब्रह्म च तथा क्षत्रियः परिपालयेत् ॥ २७
 पितेव पुत्रान्रक्षेया ब्राह्मणान्ब्रह्मतेजसः ।
 गृहे चैवामवेक्षेयाः कचिदस्तीह जीवनम् ॥ २८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

९

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्राह्मणानां तु ये लोके प्रतिश्रुत्य पितामह ।

न प्रयच्छन्ति मोहात्ते के भवन्ति महामते ॥ १
 एतन्मे तच्चतो ब्रूहि धर्मं धर्मभृतां वर ।

G₁ ४ विपामिवत् (for 'नित्य' —^d) V₁ B₁₋₃ D_n
 परि (for उप) — After 23, T₁ ins 44*.

24 T₁ om. 24^a-25^b. —^b) D₁₋₉ विभिपास्वर्षं, S
 (T₁ om) नित्य विभ्ये — T₂ ३ G M ins after 24^{ab}
 T₁ after 23

44* दूरतो मातृत्पूज्या विप्रदारु सुरक्षया ।

[T₁ त्याज्या (for पूज्या) and युधिष्ठिर (for सुरक्षया)]

— T₂ ३ G om 24^a-25^b —^c) D₄ वरे; D₆ ० च
 ते, D₁₀ नैते (for चैते) —^d) D₁₋₉ च ह (for
 तथा)

25 T G om 25^{ab} (cf v 1 24) —^a) B₂
 (marg) D_{n8} तथा (for तयो) B₁ शक्यम्, B₂
 (marg) ३ D_{n8} दौष्ट्य (D_{n8} 'त्र'म् (for शीघ्रम्) —^d)
 T₁ वै; T₂ ३ G₁ ४ M च (for ये) — T₂ ३ G₁ ३
 M ins after 25 G₂ 4 after 27^{ab}

45* अकोपनापराधेन भूयो नरकमश्नुते ।

26 T G₁ ३ om 26^a-27^b —^a) D₄₋₉ तद् (for
 स्याद्) M अमय (for उ^c) D₁ २ भूयस्तदुक्त दातु
 —^b) D₄₋₈ ब्रा (D₈ ब्र) ह्मणो (D₄ ३ 'जे) यदकोपन (D₁
 'ना), M ब्राह्मणान्यदि कोपनात् —^d) D₁ क्रतु (for
 दत्त) M₁ ३ शेषवत् (for 'येत्)

27 T G₁ ३ om 27^{ab} (cf v 1 26) —^a) V₁
 B₁ २ 4 D_{n8} गोष्ट (for गोपु) —^b) D₈ G₂ नित्य
 (for नित्य) V₁ B D_n D₁₀ हि रक्षयेत्, D₁₋₈ स्थितो

भवेत् — After 27^{ab}, G₂ 4 ins 45* —^c) D_{n1} n₈
 ब्राह्मणा, M 'जे (for 'णान्) D₂ चैव (for ब्राह्म) D₁
 न; D₂ ३ हि (for च) T G ब्राह्मणेषु स्थिर ब्रह्म

28 ^a) S (except G₂ 4) रक्षेत (for 'था) —^b)
 D₁₋₉ धर्म (for ब्राह्म) D₂ G₁ तेजसा (for 'स)
 V₁ B D_n D₁₀ ब्राह्मणान्धर्मचेतम —^c) S गृहं (for
 गृहे) D₆ ० चैवम्, D₂ तेषाम्, D₁ चैकाम् (for
 चेषाम्) B₂ आचक्षेया, D₁ 4 ० अवेक्ष्ये (D₁ 'क्षे)था,
 G₁ अवेक्षेत (for 'क्षेथा) —^d) V₁ B₂₋₄ D_n D₂ ३ 10
 किञ्चिद् B₁ D₁₋₁ ० किञ्चिद्, D₁ 2 T₁ G₂ 4 M₁
 कश्चिद् (for कचिद्) V₁ B D_n [इ]ति (for [इ]ह)
 T₁ G₁ 2 4 जीवित (for जीवनम्)

Colophon om in D₁ — Parcan name B₁ २ 4
 D_{n8} D₁ ज्ञाति — Sub parcan V₁ B D_n D₁₋₄
 ० ३-10 M दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ 2 3 3
 D_n D₁₋₉ ३-10 भीष्मनिश्चय; T₂ G₁ ३ ब्राह्मणप्रदंसा
 — Adhy no (figures, words or both) D₁ 10 8 (as
 in text), S 13 — After adhy 8, S ins a pas
 sage given in App I (Nos 1 and 1A)

9

1 Before 1, D₁ ins

46* दानधर्मेण भो भीष्म सदैव निश्चयो हि मे ।
 —^a) B₁ D₁ ३ ३ ० च ये; T₁ पर (for तु ये) N
 (except D₁₋₈) M₁ लोका. —^b) D₈ प्रतिश्रुत्वा D₂

प्रतिश्रुत्य दुरात्मानो न प्रयच्छन्ति ये नराः ॥ २
भीष्म उवाच ।

यो न दद्यात्प्रतिश्रुत्य स्वल्पं वा यदि वा बहु ।
आशास्तस्य हताः सर्वाः क्लीबस्त्रेव प्रजाफलम् ॥ ३
यां रात्रिं जायते पापो यां च रात्रिं विनश्यति ।
एतस्मिन्नन्तरे यद्यत्सुकृतं तस्य भारत ।
यच्च तस्य हुतं किञ्चित्सर्वं तस्योपहन्यते ॥ ४
अत्रैतद्वचनं प्राहुर्धर्मशास्त्रविदो जनाः ।
निश्चय्य भरतश्रेष्ठ बुद्ध्या परमयुक्तया ॥ ५
अपि चोदाहरन्तीमं धर्मशास्त्रविदो जनाः ।

प्रतिश्रुति पितामह (sic) —^c) T₂ ३ G लोभात् (for मोहात्) —^d) V₁ B Dn D₁₀ महाद्युते (for मते)

2 D₅ 7 ९ om. 2 T₅ G₂ १ ४ om 2^{ab} —^a) G₂ एतेन (for पुनन्ने) —^b) D₂ घन्यं (for घर्मं) B₁ घर्मविदा (for मृता) —^c) V₁ दुराधर्षा (for त्मानो) —^d) D₅ 10 जना (for नरा)

3 ^b) Dn₃ अल्प (for स्वल्प)

4 ^a) D₂ जायते (for जा) V₁ B Dn₃ D₁₀ संतुर, Dn₁ n₂ जीवो (for पापो) —^b) V₁ Dn D₂ रात्रिं च (by transp), B₁ तु रात्रिं T₁ मरिष्यति (for विनश्यति) B₁ यां रात्रिं न विदियते —^c) M₁ 2.4 एतयोर् (for स्मिन्) —After 4^c, N ins

47* दत्त वा भरतर्षभ ।

तपस्त्रसमयो वापि

—^f) V₁ सर्वसु (for नरं) D₄₋₉ तद् (for तस्य) M -पद्यते (for हन्यते)

5 ^a) V₁ B₅ Dn क्षय, G₁ damaged (for क्षत्र) —D₁₋₂ 7 ९ T₁ G₁ om (hapl.) 5^c-6^b —^c) T₅ G₁ ३ M₂₋₄ निदात्म्य —^d) D₄₋₉ बुद्ध्या परमया युत

6 D₁₋₃ 7 ९ T₁ G₁ om. 6^{ab} (cf. v 1 5) D₄₋₉ om. 6 —^a) D₂ हुतंवि (for अपि च) —^b) B₁ D₉ 10 T₂ ३ G₂ ३ M घर्मं घर्मं, B₁ सर्वशास्त्र (for घर्मं) G₂ (before corr) मृतां वर (for विदो जना) —^d) T G₁₋₃ M न, G₄ वि (for स) D₁ 7 मुच्यते, G₁ damaged (for मुच्यते)

7 ^a) B₂ ३ ५ च; S (except G₂) [अ]पि (for [ए]

अश्वानां श्यामकर्णानां सहस्रेण स मुच्यते ॥ ६
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

सृगालस्य च संवादं वानरस्य च भारत ॥ ७

तौ सखायौ पुरा ह्यास्तां मानुपत्वे परंतप ।

अन्यां योनिं समापन्नौ सार्गालीं वानरीं तथा ॥ ८

ततः परासृन्खादन्तं सृगालं वानरोऽब्रवीत् ।

श्मशानमस्ये संप्रेक्ष्य पूर्वजातिमनुस्मरन् ॥ ९

किं त्वया पापकं कर्म कृतं पूर्वं सुदारुणम् ।

यस्त्वं श्मशाने मृतकान्पूतिकानत्सि कुत्सितान् ॥ १०

एवमुक्तः प्रत्युवाच सृगालो वानरं तदा ।

v) —^c) Some MSS सृगालस्य —^d) D₇ ३ नरर्षभ, D₂ भरतर्षभ (hypermetric), S च सत्तम (for च भारत) D₄₋₉ वानरेण महातप

8 ^a) D₄₋₉ M महायौ (for सखायौ) B₅ स्मरन्तौ वा (for पुरा ह्यास्ता) —^b) D₂ ३ मनुप्यत्वे (for मानु-पत्वे) —^c) V₁ योनीं (for योनि) D₄₋₉ अनुप्राप्तौ, D₂ T₂ G समुत्पन्नौ (for समापन्नौ) —^d) Some MSS शार्गालीं, D₂ सुगालीं, D₄ ३ ९ शृ (D- च) गालीं (for मार्गालीं) —After 8, T G ins

48* समापमाणां तु तत मख्य तत्र परस्परम् ।

[T₁ G₂ ४ समापान्तर सख्य (for the prior half) T₁ वान, G₂ ४ तत्र (for सख्य)]

9 ^a) D₄₋₉ तथा (for तत) T G₁ M₂₋₄ तत पुरा सखायं त, G₂ ४ M₁ तत पुरा (G₁ पर) महायं त —^b) Some MSS सृगाल, D₂ सृगाले —Calcutta ed. repeats 9^c after 11^{ab} —^c) D₂ ९ स्वशान- M₁₋₃ त (for स)

10 ^a) Dn₃ पापक (for पापक) V₁ B Dn D₁₀ पूर्वं (for कर्म) D. किं त्वया पापकमेतत् —^b) D₅ कृत- (for कृत) V₁ B Dn D₁₀ कर्म (for पूर्वं) —^c) D₂ ४ ९ 7 T₁ 2 G₁ ३ M₁ ३ यत् (for यत्) D₅ स्वशाने —^d) D₂ प्रेतकान् (for पूति) Dn₃ दार-णान्; M₁ कुस्मिकान् (for तान्)

11 ^b) Some MSS सृगालो —After 11^{ab}, Calcutta ed repeats 9^c —^d) G₁ partly damaged V₁ B (except B₁) Dn D₂₋₁₀ उपाहृतं, T₂ ३ G₂ M अपाहृत (for उपा)

12 ^a) B₅ पापिनां, Dn₁ n₂ पापकीं, D₄ ९ पापका,

C. 13 414
B. 13 9 12
K. 13 30 12
M. 13 13 11

ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्य न मया तदुपाकृतम् ॥ ११
 तत्कृते पापिकां योनिमापन्नोऽस्मि प्लवंगम ।
 तस्मादेवंविधं भक्ष्यं भक्षयामि बुभुक्षितः ॥ १२
 इत्येतद्ब्रुवतो राजन्ब्राह्मणस्य मया श्रुतम् ।
 कथां कथयतः पुण्यां धर्मज्ञस्य पुरातनीम् ॥ १३
 श्रुतं चापि मया भूयः कृष्णस्यापि विशां पते ।

कथां कथयतः पूर्वं ब्राह्मणं प्रति पाण्डव ॥ १४
 एवमेव च मां नित्यं ब्राह्मणाः संदिशन्ति वै ।
 प्रतिश्रुत्य भवेदेयं नाशा कार्या हि ब्राह्मणैः ॥ १५
 ब्राह्मणो ह्याशया पूर्वं कृतया पृथिवीपते ।
 सुसमिद्धो यथा दीप्तः पावकस्तद्विधः स्मृतः ॥ १६
 यं निरीक्षेत संकुद्ध आशया पूर्वजातया ।

D^o 7 पापिकां (for पापिका) —^b D₁₋₉ उपेतो (for
 आपन्नो) D₁ पुरगम —^o D₁ सान्ये (s₁₀) (for
 भक्ष्य) — After 12, B₁ ins

49* एतन्मया ते कथितं सृगालोऽहं यथाभवम् ।
 ख तु वानरतां प्राप्तं कर्मणा केन तद्ब्रुव ।
 वानर उवाच ।

पारक्याणि पुरा लोभात्फलान्यपहृतानि च ।
 तेनाहं कर्मदोषेण वानरत्वमुपागतं ।
 भीष्म उवाच ।

एव तौ कथयित्वा तु कर्मदोषान्परस्परम् ।
 सृगालो वानरश्चापि प्रतियातौ यथागतम् ।

While Dn D₈ 10 G₄ ins after 12

50* भीष्म उवाच ।

सृगालो वानर प्राह पुनरेव नृपोत्तम ।
 किं स्वया पातकं कर्म कृतं येनासि वानर ।

[(L 1) Some MSS सृगालो Dn₈ चाह (for
 प्राह) . Dn₁ n₂ G₄ नरोत्तम (for नृपो)]

— Dn D₈ 10 G₄ cont T G₁₋₃ M ins after 12

51* स चाप्याह ब्राह्मणानां फलाहारं प्लवंगम ।
 तस्मान्न ब्राह्मणस्य तु हर्तव्यं विदुषा सदा ।
 क्षीमाविवादे मोक्षव्यं दासव्यं च प्रतिश्रुतम् ।

[Before line 1, Dn D₈ 10 ins वानर उवाच T₁
 om line 1 — (L 1) Dn D₈ 10 सदा चाह, M स
 चाह (for स चाप्याह) Dn₁ transp ब्राह्मणानां and
 फलाहार Dn₈ G₄ प्लवंगम, G₁ damaged — (L 2)
 G₂ ब्राह्मणानां (for 'णस्य) M₁ कर्तव्य (for ह) T
 G₁ 4 सदा (for सदा) — (L 3) Dn₁ n₂ सम
 (for क्षीमा-) . Dn₁ D₈ विवादे, G₁ 8 चादेपि (for
 विवादे) Dn D₈ मोक्षयो, D₁₀ नोक्तव्य (for मो)
 T₁ न चातिवादे वक्तव्यो (for the prior half)]

13 Before 13, V₁ B (except B₄) Dn D₈ 8 10 T

G₁ 8 4 M₃ ins भीष्म उवाच —^a D₈ om ब्रुवतो
 राजन् B₁ वदतो, D₁ ब्रुवता (for 'तो) —^b D₈
 om मया — D₁ om (hapl) 13^a-14^b —^o V₁
 G₈ T₂ कथयता (for 'यत) D₁ G₂ पुण्य G₁ कथा
 कथयता पुण्या —^a G₁ damaged D₉ G₂ 4 पुरातन;
 T G₂ (after corr) M 'तना

14 D₁ om 14^{ab} (of v 1 13) —^a B₂ 5
 Dn₁ n₂ D₁₀ श्रुतम्, T₂ 8 स्मृत (for श्रुत) Dn₈ वा
 (for च) D₈ भूप, D₈ भूय (for भूय) —^b T₁ च
 (for [अ]पि) D₁₋₉ महामते (for विशा पते) D₈ 6
 केशवस्य महामते — T G om 14^{ad} —^o M₃ 4
 कथा (for कथा) B (except B₂) D₁₀ पूर्वा — Dn₈
 om (hapl) 14^d-15^a —^a D₁₋₉ ब्राह्मणान्प्रति भारत
 (D₁ पाठव) — Dn₁ n₂ ins after 14 T G
 after 14^{ab}

52* न हर्तव्यं विप्रधनं क्षन्तव्यं तेषु नित्यश ।
 बालाश्च नावमन्तव्या दरिद्रा कृपणा अपि ।

[(L 2) Dn₂ ये (for च)]

15 Dn₃ om 15^a (of v 1 14) G₁ partly dama-
 ged —^a D₁ 4-9 [अ]त्र, D₂ 8 हि (for च) T₁
 मा (for मां) —^b V₁ प्र, D₁ स (for स)
 D₄₋₆ हि (for वै) —^o D₁ T₂ G प्रतिश्रुत —^a
 V₁ B Dn D₈ 10 द्विजोत्तमे, D₂ 8 हि ब्राह्मणे, D₁₋₇ 9
 द्विजन्मने (for हि ब्राह्मणे) S आशाकामो हि ब्राह्मण

16 ^a M₁₋₃ [s]त्याशया, M₃ [s]म्या (for ह्य)
 D₄ पूर्वं —^b T₁ परया (for कृतया) —^o Dn₁
 यदा (for यथा) D₈ [आ]दित्य (for दीप्त) —^a
 B₄ पापकस् (for पावकस्)

17 G₁ partly damaged —^a D₁₋₆ निरीक्षेत
 (D₆ 'ते, D₁ 9 'क्षेतु ; S (G₁ damaged) 'क्षति
 (for 'क्षेत) D₈ संकुद्धा (for संकुद्ध) D₈ य निरी-
 क्षयेरसुसंरन्ध —^b B₈ ***तया, B₈ T₁ 8 G₂ 4 M-
 पूर्वयातया; D₈ पूर्वका द्विजा (s₁₀), D₁₋₆ पूर्वया युवः;

प्रदहेत हि तं राजन्कक्षमक्षय्यभुग्यथा ॥ १७
 स एव हि यदा तुष्टो वचसा प्रतिनन्दति ।
 भवत्यगदसंकाशो विषये तस्य भारत ॥ १८
 पुत्रान्पौत्रान्पशून्त्रैव वान्धवान्सचिवांस्तथा ।
 पुरं जनपदं चैव शान्तिरिष्टेव पुष्यति ॥ १९
 एतद्धि परमं तेजो ब्राह्मणस्येह दृश्यते ।
 सहस्रकिरणस्येव सवितुर्धरणीतले ॥ २०
 तस्मादातव्यमेवेह प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिर ।

यदीच्छेच्छोभनां जार्तिं प्राप्तुं भरतसत्तम ॥ २१
 ब्राह्मणस्य हि दत्तेन ध्रुवं स्वर्गो ह्यनुत्तमः ।
 शक्यं प्राप्तुं विज्ञेयेण दानं हि महती क्रिया ॥ २२
 इतो दत्तेन जीवन्ति देवताः पितरस्तथा ।
 तस्मादानानि देयानि ब्राह्मणेभ्यो विजानता ॥ २३
 महद्धि भरतश्रेष्ठ ब्राह्मणस्तीर्थमुच्यते ।
 वेलायां न तु कस्यांचिद्गच्छेद्विप्रो ह्यपूजितः ॥ २४

C. 13 432
 B. 13 9 28
 K. 13 30 28
 M. 13 13 26

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

D₁ पूर्ववद्विज, D₅ ० पूर्वया च य, G₃ पूर्वया तदा
 (for 'जातया) D₂ आशया पूर्वया द्विज —^c) V₁
 B D_n D₁₀ प्रदहेत्, D₂ स दहेत्, D₃ संद (for
 प्रद) M₄ प्रदहेददित राजन् —^d) D₂ कक्ष्यम् D_{n1}
 D₂ ३ T₁ G_{1.2.4} कक्षय- (for कक्षय्य)

18 ^a) T₂ न चैव च, T₃ G सदै (G₂ 'दे) व च,
 M₁ २ ४ स एव हि (for स एव हि) D_{n3} सदा, D₂ ३.10
 G₂ यथा (for यदा) —^b) D₂₋₉ T₁ मनमा (for
 वचना) D₁ प्रतिनदित —^c) M₁ [अ]गत (for [अ]
 गद्) T₃ सत्कारो (for सकाशो) G₄ भवत्यागत
 सत्कारो —^d) V₁ B₄ D_{n3} विपपीतस्य भारत

19 ^a) D₄₋₉ प्रपौत्राश्च (for पशूश्चैव) T₁ [अ]पि
 (for [ए]व) —^b) G₁ partly damaged. T₁ अपि
 (for तथा) —^c) V₁ B₄ ३ D₂₋₉ [इ]ष्टेन (for [इ]-
 ष्टेव) V₁ B₄ ३ D_n पोषयेत्, D₂ ४ ५ तुष्यति, D₂ ३
 रक्षति, S पोषति (for पुष्यति) B₁ D₁₀ शातिमिष्टेन
 जोष (D₁₀ योज) षेत्

20 ^b) G₄ विद्यते (for दृश्यते) —^c) V₁ D₂ [इ]ह
 (for [इ]व)

21 ^a) V₁ एव*, D₂ T₂ G इत्येव, T₁ एवासि
 (for एवेह) —^b) D₁ प्रतिश्रुति —B₅ om (hapl)
 from 21^c up to 13 10 5^d —^c) V₁ D₄ ३ 10
 यद् (for यदि) D₂ ३ परमां, G₁ damaged (for

शोभना)

22 B₅ om. 22 (cf. v l. 21) —^a) D_{n3} D₁ [इ]ह,
 D₂ ५ तु, D₅ नु, D₃ ३ T₂ ३ G च (for हि) D₄₋₇ ०
 दान च (D₁ ० तु), D₃ दाने तु (for दत्तेन) —^b)
 D₄ स्वर्गो (for स्वर्गो) V₁ G₂ [अ]नुत्तमं —^c) V₁
 B₄ ४ D_{n1} न₂ D₂ T₁ M₂₋₄ शक्य, D_{n3} शक्या,
 D₄₋₉ स्वर्ग (for शक्यं) —^d) B₅ महता (for 'ती)
 T₂ G प्रिया (for क्रिया)

23 B₅ om. 23 (cf. v l. 21) —^a) B₁ विप्र (for
 हृतो) —^c) T₂ ३ G (G₁ partly damaged) तस्माद्दे-
 यानि दानानि —^d) M₂ ब्राह्मणाना (for 'णेभ्यो) T
 G M₁ ३ ४ ब्राह्मणाना परंतप (M₁ ३ ४ विजानता)

24 B₅ om 24 (cf. v l. 21) T₁ om 24^{ab} —^b)
 T₂ M₁ ३ ४ ब्राह्मणास D₅ अश्रुते, D₃ उत्तम (for
 उच्यते) —^c) D₂ transp न and तु —^d) T₁ ३
 G विप्रो गच्छेदपूजित

Colophon om. in B₅ —Parvan name B₁ ३ ४
 D_{n3} D₁ शाति —Sub-parvan V₁ B₁ ३ ४ D_n D₁₋₃
 M दानधर्म —Adhy name V₁ B₁ ३ ४ D M₄ श्रु
 (D₂ M₄ च) गालवानरसंवाद, T₂ ब्रह्मप्रशासया संगाल-
 वानरसंवादे प्रतिश्रुतदेयविधि —Adhy no (figures,
 words or both) V₁ B₁ D₅ 10 9 (as in text), S
 (G₁ partly damaged) 30 —Śloka no D_{n1} 28,
 D₄ 23

युधिष्ठिर उवाच ।

मित्रसौहृदभावेन उपदेशं करोति यः ।

जात्यावरस्य राजर्षे दोषस्तस्य भवेन्न वा ॥ १

एतदिच्छामि तत्त्वेन व्याख्यातुं वै पितामह ।

दृक्ष्मा गतिर्हि धर्मस्य यत्र मुह्यन्ति मानवाः ॥ २

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्यामि शृणु राजन्यथागमम् ।

ऋषीणां वदतां पूर्वं श्रुतमासीद्यथा मया ॥ ३

उपदेशो न कर्तव्यो जातिहीनस्य कस्यचित् ।

उपदेशे महान्दोष उपाध्यायस्य भाष्यते ॥ ४

निदर्शनमिदं राजञ्शृणु मे भरतर्षभ ।

दुरुक्तवचने राजन्यथा पूर्वं युधिष्ठिर ।

ब्रह्माश्रमपदे वृत्तं पार्श्वे हिमवतः शुभे ॥ ५

तत्राश्रमपदं पुण्यं नानावृक्षगणायुतम् ।

बहुगुल्मलताकीर्णं मृगाद्विजनिपेवितम् ॥ ६

सिद्धचारणसंघुष्टं रम्यं पुष्पितकाननम् ।

व्रतिभिर्बहुभिः कीर्णं तापसैरुपशोभितम् ॥ ७

ब्राह्मणैश्च महाभागैः सूर्यज्वलनसंनिभैः ।

नियमव्रतसंपन्नैः समाकीर्णं तपस्विभिः ।

दीक्षितैर्भरतश्रेष्ठ यताहारैः कृतात्मभिः ॥ ८

10

1 B₅ om. 1^a-5^d (of v 1 13 9 21) —^a)
B₂ 8 D₅ सौहार्द (for -सौहृद-) V₁ B₁ 4 D₁₀ मित्र
सौहार्दयोगेन —^b) D₂ 8 चोपदेश —^c) B₈ D_n D₈
[अ]धरस्य (for [अ]त्र^o) D₂ 5 9 10 राजर्षेर् T₁ जात्यत
रस्य राजर्षे —^d) D₁₋₇ तत्र (for तस्य)

2 B₅ om. 2 (of v 1 1) D₁ om 2^{ab} —^b)
V₁ D_{n1} D₁₋₃ व्याख्यात वै, D₅ 6 स्वव्याख्यातं (for व्या
ख्यातु वै) —^c) G₁ partly damaged D₆ विप्रस्य
(for धर्मस्य)

3 B₅ om 3 (of v 1 1) —^a) D₁₋₈ अ (D₈
य) त्र ते वर्णं (D₁ *र्तं) विष्येद् —^b) V₁ B (B₅ om)
D_n D₁₀ यथाक्रम, D₁ *तथ (for *गमम्) T G शृणु मे
(T₁ त्व) भरतर्षभ — After 3^{ab}, T₂ 8 G₁ 8 4 1ns

53* दुरुक्तं वचनं राजन्यथान्यायं यथागतम् ।
— G₂ om (hapl.) 3^c-4^b —^d) V₁ B (B₅ om)
D_{n1} n₂ D₇ 10 T G (G₂ om) पुरा (for मया)

4 B₅ om 4 (of v 1 1) G₂ om 4^{ab} (of v 1
3) —^b) T₁ जात्या (for जाति-) D₂ 8 कर्हिचित्
(for कस्य^o) —^c) D₁₀ उपदेशो G₄ महा- (for
महान्) —^d) M₄ (sup 1^{ns} as in text) उपाध्याय
स (for *यस्य) B₁ 8 भारत, B₂ D₄ 6 8 9 T₂ 8 M
G₂ उच्यते; D₁ 8 कथ्यते; D₅ विद्यते; D₇ बोध्यते;

T₁ चोच्यते (for भाष्यते) D₂ G₁ 8 4 उपाध्याय स
उच्य (D₂ कथ्य) ते — After 4, 8 (except M₄) 1ns

54* नाध्यापयेच्छूद्रमिह तथा नैव च याजयेद् ।

5 B₅ om 5^{abc}d (of v 1 1) —^a) D₂ इम (for
इद) — D₈ om (hapl) 5^{bc} T₁ om 5^{cd} —^c)
D₁ 2 वदुक्त (for दुरुक्त) —^e) D₂ 5 रम्ये, D₁₋₉
घृद्धे (for वृत्त)

6 ^a) B₅ तदाश्रम (for तत्रा^o) D₂ 8 5 रम्य (for
पुण्य) — D₄ 6 om 6^a-7° T₁ om 6^{bc} —^b) B₅
गणान्वित, D₁₋₈ 7-9 समायुत, D₅ G₂ -गणावृत्त (for
*युतम्) —^c) V₁ B D_n D₁₀ नाना, T₂ इह (for
बहु) —^d) D₁ 8 7-9 नाना- (for मृग) D₂ नाना
द्विजसमाकुल

7 D₄ 6 om 7^{abc} (of v 1 6) —^a) D₈ सिद्धि
(for सिद्ध-) V₁ D_n D₁₀ संयुक्त (for संघुष्ट) D₂
सिद्धाचरणसंघुष्टं —^b) D₅ M₁ 8 रम्य- (for रम्य)
D₁ पादप (for -काननम्) D₂ 8 पुण्यं पुष्पितपादप,
D₁₋₉ रम्यपादपसुष्पित — T₁ om 7^{cd}. —^c) M₁₋₈
नियतै (for बहुभि) —^d) V₁ B₁ 4 D_{n1} n₂ D₁₀
-सेवितं (for -शोभितम्)

8 D₁₀ om 8^{cd} T₁ om 8^{cd} —^c) D₂ नियत
(for *म) —^d) D₈ द्विजातिभि (for तपस्विभि).
— B₄ transp 8^{ef} and 9^{ab}. —^e) D₁₋₉ मिताहारै,
T₈ जला^o (for यता^o). B₈ 8 यथात्मभिः (for कृता^o).

वेदाध्ययनधोर्षश्च नादितं भरतर्षम ।
 चालखिल्यैश्च बहुभिर्यतिभिश्च निषेवितम् ॥ ९
 तत्र कश्चिन्ममुन्माहं कृत्वा शूद्रो दयान्वितः ।
 आगतो ह्याश्रमपटं पूजितश्च तपस्त्रिभिः ॥ १०
 तांस्तु दृष्ट्वा मुनिगणान्देवकल्पान्महाजसः ।
 बहवो विविधा दीक्षाः संप्रहृष्यत भारत ॥ ११
 अथास्य बुद्धिर्भवत्तपस्ये भरतर्षम ।
 ततोऽत्रवीचुलपतिं पादौ संगृह्य भारत ॥ १२
 भवन्प्रसादादिच्छामि धर्मं चतुं द्विजर्षम ।
 तन्मा त्वं भगवन्कुं प्रत्राजयितुमर्हसि ॥ १३
 वर्णांगोऽहं भगवन्शूद्रो जात्यामि मत्तम ।

शुश्रूषां कर्तुमिच्छामि प्रपन्नाय प्रसीद मे ॥ १४
 कुलपतिरुवाच ।
 न शक्यमिह शूद्रेण लिङ्गमाश्रित्य वर्तितुम् ।
 आस्यता यदि ते बुद्धिः शुश्रूषानिरतो भव ॥ १५
 भीष्म उवाच ।
 एवमुक्तन्तु मुनिना म शूद्रोऽचिन्तयन्नुप ।
 कथमत्र मया कार्यं श्रद्धा धर्मं परा च मे ।
 विज्ञातमेवं भवतु करिष्ये प्रियमात्मनः ॥ १६
 गन्वाश्रमपटाद्हरमुट्जं कृतवास्तु मः ।
 तत्र वेदिं च भूमिं च देवतायतनानि च ।
 निवेद्य भरतश्रेष्ठ नियमस्योऽभगत्सुखम् ॥ १७

C. 13 452
 B 13 10 20
 K 13 31 20
 M 13 14 20

9 B: transp 8' and 5' —^a) G: partly damaged V: B: D: D: लपोष्यदन, B: तद', D: तया' (for वेदा) T: स्रग्धर' (for -लोष्य) — T: om 9' —^b) D: नाश्रित मंगोदिश, M 'स पुनरसं' — D: om 9'-10' —^c) V: B: s: D: L: r: D: स चालिगिन्वैश' (for चाल) T: G ऋदिभिर (for बहुभिर)

10 D: om. 10' (cf v l. 9) —^a) D: द्विचिन् (for कश्चिन्) —^b) V: मयान्वित, B: (marg) : 6 D: 2 दना', D: दयाश्रित, D: [5]दमाश्रित, S मुदान्ति (M: 3 पु)त (for दयान्वित) —^c) D: 2 च (for दि)

11 ^a) M: 2 म शूद्र (for जाम्) D: शुष्मा (for दृष्ट्वा) —^b) G महान्मात्र — T: om 11' —^c) D: 2 बहवो, M: बहवो (for बहवो) D: विविधा V: B Dn D: 10 विविधा बहवो दीक्षा, D: बहवो विविधा दीक्षा —^d) V: B: Dn D: 10 M: मंग (D: 10 म प्रा)हृष्यत, B: D: 2 मन', B: damaged, D: मंग्रहृष्य च, D: हृष्येत (for हृष्यत)

12 ^a) D: 2 डरयश्च (for भगवन्) —^b) V: B Dn: D: 2-10 T: 2 G: M तपस्ये, G: 2 स (G: ता) पये (for तपस्ये)

13 ^a) T G: 2 तव प्रसादाद् (for भवत्) G: तव प्रसादमिच्छामि —^b) D: L: n: वर्तुं; D: 2-10 कर्तुं (for चर्तुं) —^c) B: 2 तस्मान्मा (B: 'त्) (for तन्मा त्व) D: भवान् (submetric), D: 2 10 भगवान्.

V: B Dn: D: 1-2 नक्त (for वर्तुं) S तस्मादिभिरत एव ना —^a) T: प्रवाचयितुमर्हसि

14 ^a) D: 2 विषेद्र (for भगवन्) D: 2 वर्णाचारोह भगवान् —^b) B: ममत, D: 2-9 धर्मत (for मत्तम) —^c) D: प्रपगोह, T: प्रपन्नाय, G: damaged (for प्रप')

15 ^a) B: (marg as in text) D: 2 S रम्यता (for शास्त्रता) — B: om. 15' —^b) D: 2 शुश्रूषानिरतो भव — V: B: 4 Dn D: 2 : 2 10 ins after 15 B: after 15'^{bc}

55^a शुश्रूषया परान्मोक्षानवाप्स्यमि न सदाय ।
 [D: om वाप्यमि न सदा]

16 D: 2 T G om the ref. —^b) T: 1 शूद्रा (for नृप) —^c) G: partly damaged. V: 1 स्वया (for मया) D: 2 काया, T G शक्य (for कार्य) —^d) B: 2 Dn: n: D: 2 9 श्रद्धा धर्म, Dn: शुन्वा धर्म, T: 1 मते श्रद्धा, T: 2 कृतश्रद्धा, G प्रतश्रद्धा (for श्रद्धा धर्म) D: 1 परागमे (for परा च ने) — T: om 16' B: partly damaged —^e) B: निष्णातम्, B: D: 2 विज्ञानम्, D: 2 T: 2 G 'नम् (for 'तम्) D: 2 S (T: om) एव (for एव) D: 2 विज्ञातपूर्वं भवितुं (sic)

17 B: partly damaged. —^a) T: 1 तत्र (for गत्वा) D: 2 M: पद (for -पदाद्) D: 2 चान्यद्, D: 2 चान्यम्, D: 2 रम्यम्, D: 2 तात (for दूरम्) —^b) B: 2 च म, D: 2 प्रभु (for तु स) —^c) V: B Dn वेदी (for वेदिं) D: 2 मूर्ती (for भूमि) D: 2 तत्र वेदीश्च मूर्तीश्च, T G तत्र भूमिं च वेदिं च — T: om. (hapl)

अभिपेक्षांश्च नियमान्देवतायतनेषु च ।

वर्लिं च कृत्वा हुत्वा च देवतां चाप्यपूजयत् ॥ १८

संरूपनियमोपेतः फलाहारो जितेन्द्रियः ।

नित्यं संनिहिताभिश्च ओषधीभिः फलैस्तथा ॥ १९

अतिथीन्पूजयामास यथावत्समुपागतान् ।

एवं हि सुमहान्कालो व्यत्यक्रामत्स तस्य वै ॥ २०

अथास्य मुनिरागच्छत्संगत्या वै तमाश्रमम् ।

संपूज्य स्वागतेनर्षिं विधिवत्पर्यतोषयत् ॥ २१

अनुकूलाः कथाः कृत्वा यथावत्पर्यपृच्छत ।

17^a-18^a —¹) V₁ B Dn Ds 10 मुनि, D₁→ 6-9 सुखी (for सुखम्)

18 T₁ om 18^a (of v l 17) —^a) D₄ सु (for च) —^b) V₁ S देवतायतनानि च —^c) D₅ om the first च D₄ ० ० transp च and कृत्वा T₁ कृत्वा भुक्त्वा, M₁-8 हुत्वा कृत्वा (by transp) D₇ वर्लिं हुत्वा च बहुधा —^a) D₁-9 देवता सोभ्य (D₁ 'त्य) पूजयत्, T₁ G₂ M है (T₁ G₂ दे) वतान्य (G₂ न)भ्य, T₂ 8 G₁ 8 4 देवता झ (G₄ ह्य)भ्य^a

19 D₁ om 19^a-20^b —^c) B₂ G₁ partly damaged D₂ T₁ नित्य (for नित्य) D₄-9 संनिहिताभिश्च (for 'भिश्च) V₁ Dn₁ n₂ तु (for च)

20 D₁ om 20^{ab} (cf. v l 19) —^a) D₄-8 अतिथीन्पूजयित्वा च —^b) D₅ यथावत्समुपस्थितान् —^c) V₁ om, D₁→ 6-9 च (for हि) G₄ सुमहत् (for 'हान्) —^d) V₁ B₁ 2 4 Dn Ds 10 व्यत्य (D₅ 'ति)क्रामत्, D₂-5 7-9 व्यतिक्रामत् स, T G व्यतिक्रामत्स (for व्यत्य) D₁ व्यतिक्रामत्स तस्य वै (sio)

21 G₁ partly damaged —^a) D₄ om, T₂ 8 G₁ 8 तथास्य (for झ) S (except T₁) ऋषिर् (for मुनिर्) —^b) D₅ सगत्याय (for 'त्या वै) M₁ lacuna for वै G₄ चैतम् (for वै तम्) V₁ तमाश्रय; B₁ तथाश्रम, D₅ तदा (for तमा) —^c) D₅ om, G₄ स्वागतैरर्षिन् (sio) —^d) V₁ Dn समतोषयत्, T₁ पर्यपूज (for पर्यतोष)

22 —^a) D₁ om कथा —^b) V₁ B Dn D₁₀ यथागतमपु (B₁ 5 'ग)च्छत्, T₁ स धर्मात्मा संयतघ्नत् (hypermetrio) —^d) D₁ स्वधर्मा (for धर्मात्मा) V₁ B (B₂ damaged) Dn D₁₀ सशितघ्नत्; D₄ 8 9 संजिते-

ऋषिः परमतेजस्वी धर्मात्मा संयतेन्द्रियः ॥ २२

एवं स बहुशस्तस्य शूद्रस्य भरतर्षभ ।

सोऽगच्छदाश्रममृषिः शूद्रं द्रष्टुं नरर्षभ ॥ २३

अथ तं तापसं शूद्रः सोऽब्रवीद्भरतर्षभ ।

पितृकार्यं करिष्यामि तत्र मेऽनुग्रहं कुरु ॥ २४

वाढमित्येव तं विप्र उवाच भरतर्षभ ।

शुचिर्भूत्वा स शूद्रस्तु तस्यर्षेः पाद्यमानयत् ॥ २५

अथ दर्भांश्च वन्याश्च ओषधीर्भरतर्षभ ।

पवित्रमासनं चैव वृसीं च समुपानयत् ॥ २६

द्विय, T₂ नियतेन्द्रिय (for संय) T₁ जगाम स्वाश्रमं प्रति

23 B₂ reads 23 on marg —^a) V₁ B₁ 2 4 Dn₁ n₂ D₁ 8 T₁ M सु (for स) — After 23^{ab}, T₂ ins 56* B₂ D₂ om (hapl) 23^c-25^b D₅ om (hapl) 23^c-24^b T₈ om (hapl) 29^{cd} G₁ partly damaged for 23^{cd} —^c) B₅ T₁ G M अगच्छद् (for सोऽग)

24 B₂ D₂ om 24, D₅ om 24^{ab} (for all, of v l 23) B₂ partly damaged —^a) D₁₀ तत् (for त) — G₂ reads 24^{cd} on marg D₄ ० ० om. (hapl) 24^c-25^b M₂ om. (hapl) 24^c-25^b — After 24, T₈ ins 56*

25 B₂ D₂ om. 25^{ab} (of v l 23) D₄ ० ० om. 25^{ab}, M₂ om. 25 (for all, of v l 24) —^b) G₂ 4 उवाच स्नेहसयुत — T₁ G (G₁ partly damaged) ins after 25^{ab} T₂ after 23^{ab} T₈ after 24

56* अथ ग्राहयितुं विप्र शूद्रो नीवारतण्डुलान् ।

[G₂ 4 विप्र (for विप्र)]

— D₁₀ om (hapl) 25^c-25^b —^c) V₁ B₁ च (for तु) — For 25^{cd}, G₄ subst

57* शुचिर्भूत्वा नमस्कृत्य तस्य पाद्यमथानयत् ।

26 M₂ om 26^{ab} (of v l 24) D₁₀ om. 26^{ab} (cf v l 25) D₇ om. (hapl) 26 —^a) D₅ वान्याश्, T₁ 2 M₁ 2 4 पात्री; T₈ पत्रांश्, G पात्रीश्, Kumbh ed वन्याश् (for वन्याश्) D₄-8 अथ दर्भांन्यवाश्रान्यान् —^b) Dn₁ D₄-8 औषधीर् (for औ) —^d) V₁ B Dn₈ D₈ वृषीं च, D₄-8 8 पृथिवीं, D₁₀ वृसीश्, T₂ 8 G₂-4 वृसीं च (for वृसीं च).

अथ दक्षिणमावृत्य दृशीं परमशीर्षिकाम् ।
 कृतामन्यायतो दृष्ट्वा ततस्तमृपिरत्रवीत् ॥ २७
 कुरुध्वैता पूर्वशीपां भव चोदङ्गुरः शुचिः ।
 स च तत्कृतवाङ्मूढः सर्पं यदपिरत्रवीत् ॥ २८
 यथोपदिष्टं मेधाव्री दर्भादींस्तान्यथातथम् ।
 हव्यकव्यविधिं कृत्स्नमुक्तं तेन तपस्विना ॥ २९
 ऋषिणा पितृकार्यं च स च धर्मपथे स्थितः ।
 पितृकार्यं कृते चापि विसृष्टः स जगाम ह ॥ ३०
 अथ दीर्घस्य कालस्य म तप्यङ्गूद्रतापसः ।

घने पञ्चत्वमगमत्सुकृतेन च तेन वै ।
 अजायत महाराजगजवंशे महाद्युतिः ॥ ३१
 तथैव स ऋषिस्तात कालधर्ममवाप्य ह ।
 पुरोहितकुले विप्र आजातो भरतर्षभ ॥ ३२
 एवं तौ तत्र संभृताबुभौ शूद्रमुनी तदा ।
 क्रमेण वर्धितौ चापि विद्यासु कुगलाबुभौ ॥ ३३
 अथर्ववेदे वेदे च बभूवर्षिः सुनिश्चितः ।
 कल्पप्रयोगे चोत्पन्ने ज्योतिषे च परं गतः ।
 सख्ये चापि परा प्रीतिस्तयोश्चापि व्यवर्धत ॥ ३४

C. 13 470
 B. 13 10 38
 K. 13 31 37
 M. 13 14 38

27 B₂ reads 27^{ab} on marg —^a) D₂ क्षामाद्य,
 D₁ ८-९ S क्षात्रिय (for क्षावृत्य) —^b) G₁ partly
 damaged D₂ ८ दृशीं, T₂ G₁ व्रसीम् (for दृशीं) D₂
 चरम, T₂ २ G₁ M₁ अपर- (for परम) D₂ -शीर्षिका
 V₁ B₁ २-३ D_n C_n दृशीं (D_n n² शीं) च (B₁ प) रमशौ
 पिंकी, D₂ T₁ G₂ ३ द्यु (T₁ G₂ व्र) मीं पर (T₁ श्वि)-
 मशीर्षिका, D₁₀ दृशीं पश्चिमशीर्षिकी, M₁₋₃ दृशींभव
 (M₂ प) रशीर्षि (M₁ पि) का ङ्ङ C_n दृशीं चरमशीर्षिकी
 माननवृत्तं पश्चिनामम् । ङ्ङ —^c) B₂ G₂ ६ कृतम् (for
 कृतम्) G₁ क्षन्त्यामतो (for क्षन्त्यायतो) —^d) V₁
 B₂ ३ D_n D. त दृष्टम् (for ततस्तम्) G₁ ततस्तम्
 पिरयाप्रवीत्

28 D₂ ६ ७ ९ १० om. (hapl) 28 —^a) T G₁₋₃
 M [ए]ना, G₁ चैना (hypermetric) (for [ए]ना) —^b)
 V₁ B D_n D. भवान् (for भव) T₂ ३ भवतोदङ्गुर
 शुचि —^d) T₁ यथा च (for सर्वं यद्)

29 ^a) B₂ D₂ अथ (for यथा) D₁₋₂ [ड]पदिष्टान
 —^b) V₁ B₁ ६ D_n D₁₀ दर्भाज्यादि, B₂ ३ D_n ३ दर्भा
 घांदि, B. 'दींश्च, S (G₁ partly damaged) 'दीदि
 (for 'दींस्तान्) D₂ यथायथ, D₁₀ G₁ ३ 'तथा (for
 'तथम्) D_n ३ दर्भाज्यादि चयाक्रम —^c) D₁₋₂ १-२
 हस्ये कस्ये, D₂ ६ हस्यन्स्ये (for 'कस्य) —^d) B₂
 T₁ M₁ ६ उच्छ (for उच्छ) S यदास्विना (for तप)

20 D₂ ८-९ om 30^{ab} —^a) V₁ M₁ ऋषीणा (for
 ऋषिणा) B (except B₂) D₁₋₂ -कार्येय, T₁ कार्याणि,
 M₂ २ ६ कार्येण (for कार्ये च) T₂ ३ G₁ ३ ऋषिणा
 धर्मकार्येषु, G₁ दक्षिणां पितृकार्येषु —^b) D₁ S (except
 T₁) मदा (for स च) B₁ कर्म (for धर्म) D₁ M₁
 -पथि, G₂ पथे (for पथे) —^c) D_n पितृकार्यं
 D_n D₁ ८-१० वा (for च).

31 B₂ G₁ partly damaged —^b) D₁₋₃ सोतप्यम्,
 D. ३ स तप्य, T₁ सुतपा, T₂ G₁ ३ ४ संतप्य, G₂
 सतवाम् (sic) (for स तप्यम्) —^d) D₂ ६ ९ स्व-
 (for सु-) T₂ ३ G₂ तु तेन, G₁ ३ ४ कृतेन (for च
 तेन) —^e) D_n १ n² -वशे स च, D₂ (marg) -वशे
 शूद्रो (for राजवंशे)

32 ^a) T₂ G M₁ च (for स) T₁ प्रात (for
 तात) —^b) V₁ D_n G₂ भवाप (for 'प्य) B₁
 हि, B₁ स, D₁₋₁ ० च (for ह) —^c) D₁₋₃
 राजन् (for विप्र) —^d) B₁ अजितो, D_n ३ D₂ १० M₂
 स जातो, D₃ M₁ ३ ४ रुजातो, D₂₋₉ प्र (for सा)
 D₁₋₂ १-२ ब्राह्मणर्षभ (for भरतर्षभ) D₄ damaged,
 T G₁₋₃ स जा (T₂ G₁ ३ संजा) वोस्य वशाजुग, G₁ स
 जातो ह्यवशाजुग

33 ^b) D₁₋₉ T₁ G तथा (for तदा) —^c) T₁
 वर्धितौ (for वर्धितौ) B₂ ६ तत्र, D₂ १ १० चापि (for
 चापि) —^d) D₁₋₂ विद्या (D₁ 'प्रा) च्च (for विद्यासु)

34 B₂ partly damaged —^a) D₂ -वेद्- (for
 वेदे) —^b) V₁ B₂ D_n सुनिश्चित, B₂ विनिश्चित,
 D₁₀ स नि (for सुनि) —^c) D₂ वा (for च)
 D₂₋₉ T₂ ३ G M₁ ३ ४ [ड]त्पन्न, D₁₀ [ड]त्पत्तौ, T₁
 तथा (for [ड]त्पन्ने) —^d) D₁₋₁₀ T₁ परतप
 (D₁ १० 'प), M₁ ६ पर गतं D₁₋₉ तौ निषेवे
 परतप —^e) V₁ B D_n D₁₀ T₂ ३ G साख्ये चैव,
 D₂ ३ तत्रापि च, D₁ सख्ये चापि, D₂ साख्ये चापि,
 M सख्ये चैव (for सख्ये चापि) —^f) D. om.
 [अ]पि B₂ ३ D_n १३ तस्य चैव, B₁ ६ D₁₀ तस्य चैव
 (for तयोश्चापि) D₁₋₉ [अ]भ्यवर्धत, T₂ विवर्धिता
 (for व्यवर्धत) V₁ तस्य मेघ व्यवर्धित (sic), B₁
 तस्य चैव व्यवर्धत, D_n तस्य चैव विवर्धते, D₂ ३ तयो

पितर्युपरते चापि कृतशौचः स भारत ।
 अभिपिक्तः प्रकृतिमी राजपुत्रः स पार्थिवः ।
 अभिपिक्तेन स ऋषिरभिपिक्तः पुरोहितः ॥ ३५
 स तं पुरोधाय सुखमवसद्भरतर्षभ ।
 राज्यं शशास धर्मेण प्रजाश्च परिपालयन् ॥ ३६
 पुण्याहवाचने नित्यं धर्मकार्येषु चासकृत् ।
 उत्सयन्प्राहसच्चापि दृष्ट्वा राजा पुरोहितम् ।
 एवं स बहुशो राजन्पुरोधसमुपाहसत् ॥ ३७
 लक्षयित्वा पुरोधास्तु बहुशस्तं नराधिपम् ।
 उत्सयन्तं च सततं दृष्ट्वासौ मन्युमानभूत् ॥ ३८
 अथ शून्ये पुरोधास्तु सह राजा समागतः ।

कथामिरनुकूलामी राजानमभिरामयत् ॥ ३९
 ततोऽत्रवीचरेन्द्रं स पुरोधो भरतर्षभ ।
 वरमिच्छाम्यहं त्वेकं त्वया दत्तं महाद्युते ॥ ४०
 राजोवाच ।
 वराणां ते शतं दद्यां किमुतैकं द्विजोत्तम ।
 स्नेहाच्च बहुमानाच्च नास्त्यदेयं हि मे तव ॥ ४१
 पुरोहित उवाच ।
 एकं वै वरमिच्छामि यदि तुष्टोऽसि पार्थिव ।
 यद्दासि महाराज सत्यं तद्वद मानृतम् ॥ ४२
 भीष्म उवाच ।
 वाढमित्येव तं राजा प्रत्युवाच युधिष्ठिर ।

राजस्यवर्धत

35 ^a) D₁ 10 G₂ 4 चा (for च) S (G₁ damaged)
 [अ]थ (for [अ]पि) —^b) D₁-3 कृतस्नान (for 'शौच')
 V₁ B Dn तु पार्थिव (B₁ 2 'च'), D₁₀ सुपार्थिव (for
 स भारत) — B₄ om (hapl) 35^{ca} —^d) D₁₀ तु
 (for स) —^e) T₂ 2 G M ऋषिभिद् (for स ऋषिद्)
 D₁-9 अभिपिक्ते तु नृपताव्; T₁ 'पेकेन ऋषिभिद्

36 T₁ om 36^{ab} —^a) D₁ ते (for त) D₂
 सुतम् (for सुत्वम्) —^b) B₁ अवदद्; D₅ अभजद्,
 D₈ 8 अभवद् (for अवमद्) —^c) D₁ 7 T₂ G₂ 4
 प्रशास, D₁ 5 8 M₁ प्रशासन्, T₁ M₁-3 प्रदासद् (for
 शशास)

37 ^a) D₁ G₁ पुण्याहवचने —^b) S (except G₄)
 -कृत्येषु (for कार्येषु) —^c) V₁ उत्सयन्; B₂ उत्स
 यत् (for 'यन्) D₁ 4 6-9 प्राहसश्, D₅ G₂ प्रहसंश्;
 G₄ प्राह तं (for प्राहसच्) —^d) V₁ B Dn₂ D₁ 4-7
 9 10 पुरोधसं (for 'हितम्) —^e) D₁ M सु- (for
 स) D₁-9 T₁ राजा (for राजन्) —^f) D₂ 2 T₁
 पुरोहितम् (for 'धसम्) D₅ उपाहरत् (for 'हसत्)
 B₂ (marg as in text) 2 पुरोधां (B₂ 'धा) प्राह चाह
 सन्

38 B₂ om 38^a-39^b —^a) S च (for तु)
 —^b) T₁ च (for त) —^c) D₁ corrupt. D₁₀
 उत्सयतश् D₅ च राजानं; D₂-9 हसंत च, T₁ ततो
 दृष्ट्वा (for च सततं) —^d) B₁ स दृष्ट्वा; T₁ हसंतं;
 T₂ 2 G M दृष्ट्वा तं (for दृष्ट्वासौ). V₁ Dn दृष्ट्वासौ

मन्युनाविदत्, D₁-9 ततो मन्युमुपाविदत् (D₂ 'हरत्')

39 B₂ om 39^{ab} (cf v 1 18) —^a) T₁ मत्स्य
 (for शून्ये) —^b) D₂ 2 मनाहित; D₁-9 'गमे, T₁ 2
 G₂ 4 M 'गमत्, T₂ G₁ 2 [म]भ्युपागमन् (for मना
 गत) —^c) S (except T₁) अनुत्पामी (for 'वृ
 हामी) —^d) V₁ B (B₂ damaged) Dn₁ n₂ D₁₀
 चाम्यरामयत्, Dn₂ चाम्यचोदयत्, D₂ 2 मोम्यराचयत्,
 D₁ अभिरामयन्, T₁ 'हर्षयन्; T₂ G₁ 2 M₁ 'धारयत्
 (G₁ 2 'न्), T₂ 'रोचयन्, G₂ 'रंजयन्, G₁ अनु
 रजयन्, M₁ 2 4 अभिराधयन् (for 'रामयत्)

40 ^a) T₂ नरेन्द्रस्तु, G₁ damaged, M₁ नरेन्द्रं त
 —^c) T₁ चैव; T₂ G चैकं (for त्वेकं).

41 ^a) D₁-9 दसि (for दद्यां) —^b) V₁ T₂ M
 किमु च; Dn₁ n₂ किं यत् (for किमुत्त) D₂ ते द्विजो
 त्तम (hypermetric) (for द्विजो'). —^c) G₁ 2 वा
 (for the first च)

42 D₁-9 पुरोधा, T₁ विप्र (for पुरोहित) —^a)
 D₁₀ एतद् (for एकं) T₁ G₂ 4 M च, T₂ 2 G₁ 2
 तु (for वै) —^b) D₁ यं हि (for यदि). M₁-3
 तुष्टोसि यदि पार्थिव — T₁ om 42^{ca} —^c) D₁
 द्दामि, D₂ दधासि, D₅ यदामि (for द्दसि) V₁
 B Dn D₁₀ प्रतिजानीहि तावत् —^d) B₂ Dn₁ n₂ सत्यं
 यद्; D₂ 2 सत्यं (by transp), T₂ G₁-2 सयं तद्

43 T G om the ref T₁ om 43^{ca} —^a) G₁
 partly damaged D₂ 9 अजानन्; T₂ G₂-4 M अजातं
 (G₁ 'तुं) (for अजानन्). D₂ 9 ननु (for न तु). B₂

यदि ज्ञास्यामि वक्ष्यामि अजानन्न तु संवदे ॥ ४३

पुरोहित उवाच ।

पुण्याहवाचने नित्यं धर्मकृत्येषु चासकृत् ।

शान्तिहोमेषु च सदा किं त्वं हमसि वीक्ष्य माम् ॥ ४४

सत्रीडं वै भवति हि मनो मे हसता त्वया ।

कामया शापितो राजन्नान्यथा वक्तुमर्हसि ॥ ४५

भावं हि कारणेनात्र न ते हास्यमकारणम् ।

कौतूहलं मे सुभृशं तत्त्वेन कथयस्व मे ॥ ४६

राजोवाच ।

एवमुक्ते त्वया विप्र यदवाच्यं भवेदपि ।

अवश्यमेव वक्तव्यं शृणुष्वैकमना द्विज ॥ ४७

पूर्वदेहे यथा वृत्तं तन्निबोध द्विजोत्तम ।

जातिं स्मराम्यहं ब्रह्मन्नवधानेन मे शृणु ॥ ४८

शूद्रोऽहमभवं पूर्वं तापसो भृशसंयुतः ।

ऋषिरुग्रतपास्त्वं च तदाभूर्द्विजसत्तम ॥ ४९

प्रीयता हि तदा ब्रह्मन्मानुग्रहवृद्धिना ।

पितृकार्ये त्वया पूर्वमुपदेशः कृतोऽनघ ।

वृत्त्यां दर्मेषु हव्ये च कव्ये च मुनिसत्तम ॥ ५०

एतेन कर्मदोषेण पुरोधास्त्वमजायथाः ।

अहं राजा च विप्रेन्द्र पश्य कालस्य पर्ययम् ।

C. 13 489
B. 13 10 57
K. 13 31 56
M. 13 14 57

G₂ सविदे, B₅ मा वदे, M₁ 2 सवदे D₂ 8 अजान
श्रेष्क्य वदे (D₂ 'देव')

44 D₁₋₂ 7 पुरोधा (for पुरोहित) —^a) D₁ 2 T₂
M₄ पुण्याहवाचने —^b) D₁ कर्मकार्येषु, D₂ 8 कर्म-
कालेषु, D₁₋₂ धर्मकार्येषु, G₂ पुण्यकृत्येषु (for धर्म)
D₂ 6 वा (for च) —^c) B₅ T₂ 3 G M₁ 2 4 तदा
(for सदा) —^d) T G₁₋₂ M किं तद्, G₄ किंस्विद्
(for किं त्व) D₁₋₂ उद्धमामि (for त्व हमामि) D₁
मा (for माम्)

45 ^a) T₁ पीडित, T₂ 3 G M पीडित (for सत्रीडं)
D₂ 3 हि, D₁ 4-5 S मे (for वै) D₂ 3 वै (for हि)
D₂ 8 मनो मम हि सत्रीड, D₁ सत्रीड हि मे भवति
—^b) D₁ T₁ G₂ 4 M वै (for मे) D₂₋₃ मनो वै
(D₂ 8 जायते) हमति त्वयि —^c) G₁ partly damaged
B₁ D₁₋₂ काम्यया, D₁₀ S म मया (for कामया) T₁
चोदितो (for शापितो) D₁₀ स मया श्रावितो राजन्

46 ^a) B₂ damaged V₁ B₁ 3-5 D₂ D₁₀ सुव्यक्तं
कारण ह्यत्र —^b) D₂ तं (for ते) —^c) D₅ तत्त्वेन
(for तत्त्वेन) D₁ M वै (for मे)

47 ^a) T₁ G₄ उक्तम् —^b) G₁ partly damaged.
D₁ 6 7 9 यद्यवाच्य, T₂ 3 G₂ यदवोचं (for 'वाच्य)
D₁ om. भवेदपि and 47^c) D₂ 3 इह (for अपि)

48 ^a) T₁ पूर्वमेव (for देहे) —^b) T₁ 2 G
निबोध द्विजसत्तम — T₈ om. (hapl.) 48^c-49^d —^c)
D₂ पूर्वम् (for ब्रह्मन्) — D₁ om. (hapl.) 48^d-50^a
—^d) G₁ partly damaged. D₂ शृणुष्व मे (hyper-
metric) (for मे शृणु) T₁ श्रवधानमिम शृणु

49 D₁ T₈ om. 49 (cf. v 1 48) B₂ G₁ partly
damaged. —^a) D₁ समवत् (for समव) —^b)
B₁ 4 5 D₁₀ तापसे (for 'सो) V₁ B₁ 3 5 D₂ 3 7
-सयत T₁ M तापसे घृत (T₁ हृद्) निश्चय, T₂ G₁ 3
तापसे (G₂ तपसे) कृतनिश्चय, G₂ 4 तापसे तत्र निश्चय
(G₂ 'य) —^c) B₃ तपस्वी (for तपास्त्व) T₂ G
तु (for च) —^d) B₃ यदा, G₁ 3 4 तथा (for
तदा) V₁ B₃ D₁ 3 G₂ M₄ [अ]भृद्, G₁ 3 [अ]ई (for
[अ]भृद्) B₁ 2 5 D₂ 3 G₄ द्विजसत्तम

50 D₁ om 50^a (cf. v 1 48) —^a) D₆ प्री
यता, T₁ प्रार्थितो, G₄ सुप्रतीतो (for प्रीयता) D₂
6 7 9 सदा, D₅ मया, T₃ G₂ तथा (for तदा) D₂
प्रीयता हि तदाजेन —^b) B₅ D₅ T₁ मया, D₂ स्वया
(for मम) D₆ बुद्धिमान् (for 'ना) — B₁ om.
50^c —^c) D₃ T₂ G ब्रह्मन् (for पूर्वम्) D₂ 3 पितृ-
कार्येषु य (D₃ व) पूर्वम् —^d) S मम (for सनघ)
—^e) V₁ B₁ 4 5 D₂ 3 वृत्त्या, D₂ 1 दृष्ट्या, D₁₀
वृत्त्या; M₁₋₂ वृत्त्या (for वृत्त्या) G₂ 4 दर्मे च (for
दर्मेषु) D₅ हव्येषु (for हव्ये च) B₃ D₁ 6-8 वृत्त्यां
(D₁ 8 'इया) दर्मेषु हव्येषु, D₂ 3 9 T₁ वृत्त्यां (D₂
'प्या, T₁ 'स्या) हव्येषु दर्मे (T₁ 'त्ते)षु, T₂ 3 G₁ 3
ग्रस्या दर्मे च हव्ये च —^f) G₁ damaged. D₂₋₃ कव्येषु
(for कव्ये च) T₂ G₂ 4 द्विज (for मुनि) B₂ 3 6
भुंगव (for -सत्तम) T₁ दर्मेषु द्विजसत्तम

51 ^b) D₁₀ om. from स्वमजायया up to प्रहसे (in
52^b) D₈ 9 स्वमजायया, G₁ 3 समजायया (for स्वम*)
—^c) D₂ 3 च राजा (by transp), D₁₋₂ हि राजा
—^d) T₁ मस्कृतेन हि (hypermetric), M₄ 'तेपि, Mad-
ras ed. स्वस्कृतेन (for मस्कृते हि) D₄ [उ]पदेशस्य,

मत्कृते ह्युपदेशेन त्वया प्राप्तमिदं फलम् ॥ ५१

एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्प्रहसे त्वां द्विजोत्तम ।

न त्वां परिभवन्नब्रह्मन्प्रहसामि गुरुर्मवान् ॥ ५२

विपर्ययेण मे मन्थुस्तेन संतप्यते मनः ।

जातिं स्मराम्यहं तुभ्यमतस्त्वां प्रहसामि वै ॥ ५३

एवं तत्रोग्रं हि तप उपदेशेन नाशितम् ।

पुरोहितत्वमुत्सृज्य यतस्य त्वं पुनर्भवे ॥ ५४

इतस्त्वमधमामन्यां मा योनिं प्राप्स्यसे द्विज ।

गृह्यतां द्रविणं विप्र पूतात्मा भव सत्तम ॥ ५५

भीष्म उवाच ।

ततो विसृष्टो राजा तु विप्रो दानान्यनेकशः ।

ब्राह्मणेश्यो ददौ वित्तं भूमिं ग्रामांश्च सर्वशः ॥ ५६

कृच्छ्राणि चीर्त्वा च ततो यथोक्तानि द्विजोत्तमः ।

तीर्थानि चाभित्वा वै दानानि विविधानि च ॥ ५७

दत्त्वा गाश्चैव विप्राणां पूतात्मा सोऽभवद्विजः ।

तमेव चाश्रमं गत्वा चचार विपुलं तपः ॥ ५८

ततः सिद्धिं परां प्राप्नो ब्राह्मणो राजसत्तम ।

संमत्थाभवत्तेषामाश्रमेऽश्रमगामिनाम् ॥ ५९

D₂-² शश्च (for 'दान') V₁ B D_n D₆ मत्कृतस्योपदे-
शास्य, D₂ s T₂ s G मत्कृतेनोपदेशेन —¹) B₂ dama-
ged V₁ B₃-s D_n D₂ T₁ G₂ M [अ]वाप्तम्; B₁ D_n
चाप्तम् (for प्राप्तम्) D_n² त्वया चाप्तमिदं फल

52 D₁₀ om up to प्रहसे (in 52^b) (cf v l 51)
B₂ G₁ partly damaged —^a) D₈ राजन् (for ब्रह्मन्)
— D₁ om (hapl) 52^b —^b) D₂ s T₁ वि(D₂ प्र)
हसामि, D₂ s-² आहस त्वा, G₂ प्रहसे त्वा (for 'से
त्वां) —^c) D₁ c-³ G₂ M त्वा (for त्वा) D₁ s s
S परिभवाद् (for 'घन्) D₃ न चापरिभवद्ब्रह्मन् —^d)
T₁ न वदामि, G₂ प्रहस्यामि (for 'सामि) D₃ प्रहसे
त्वा द्विजोत्तम

53 D₁ om 53^a-54^b T₁ om 53^a —^a) Some
MSS विपर्ययेन, D₁ विपर्ययेण D₁-7 s मन्थुस्ते (for
मे मन्थुस्) —^b) G₁ s M स्मयति मे (for संतप्यते)
D₁-² येनास्मयत मे मन, T₂ s G₂ s तेन स्मयति मे मति
—^c) D₁-³ विप्र, S ब्रह्मन् (for तुभ्यम्) —^d) D₁-³
S ततस् (for अतस्) D₂ s [अ]ह (for वै)

54 D₁ om 54^b (cf v l 53) —^a) S पुन तपो
गृहीत च (T₂ तद्, G₂ s वा) — D₁ partly damaged
for 54^a —^d) G₂ यत स (for यतस्व) B₂ M₁-³
एपुनर्भवे, T₁ s G₂ M₂ न पुन (for एव पुन^o)

55 B₂ damaged —^a) D₂ s योनिम् (for अन्या)
—^b) T₂ G₁ s s एव (for मा) D₁-³ प्राप्स्यसि D₂ s
अन्या प्राप्स्यसि ब्राह्मण —^c) D₂-³ s-² भूरि (for विप्र)
—^d) B₁ T₂ भूतात्मा (for पू^o) D₂ s सुवत (for
सत्तम) — After 55, D₁ s 7 s read 64^a for the
first time, repeating it in its proper place

56 G₁ om (1 hapl) 56^a-57^b (with the ref)

D_n om 56 (retaining the ref) D₁ s s s 7 s om
56^a (D₁ 7 s om also the ref.) After the ref.,
D₂-³ read 64^a for the first time, repeating it in its
proper place —^a) G₂ s M₂ निसृष्टो (for वि^o) D₂
ततो राजा तु विसृष्टो —^b) V₁ दानम्, S (except
T₁, G₁ om) धान्यानि (for दानानि) — After
56^a, D₂ reads 64^a repeating it in its proper
place. —^d) T₁ ग्रामान्भूमिं (by transp) D₁ s s 7 s
स द्विज, M धर्मत (for सर्वश) D₃ भूरि ग्रामाश्च
स द्विज

57 G₁ om 57^a (cf v l 56) —^a) B₂ तीर्त्वा
(for चीर्त्वा) D₁-³ व्रतानि कृत्वा कृच्छ्राणि, S (G₁
om) कृच्छ्राणि कृत्वा च तथा (T₂ s G₂ 'दा) —^b) T₁
कल्पोकं वै, G₂ तथोक्तानि V₁ B D_n D₁₀ द्विजोत्तमे,
D₁ s s s G₂-³ M₂ 'त्तम —^c) V₁ B D_n D_n 10
T₂ s G [अ]पि (for [अ]भि) D₂ स (for वै)
D₁ corrupt, D₂ s तीर्थानि गत्वा विप्र स (D₂ स
विप्रो) —^d) D₂ वै (for च)

58 B₂ partly damaged —^a) V₁ B (B₂
damaged) D_n D₇ विप्रेश्य, D₁₀ सर्वेश्य (for
विप्राणा) —^b) D₃ तदा (for द्विज) —^c) V₁ न
चैव (for तमेव) D₁ वा (for च) —^d) D₂ तत
(for तप)

59 ^a) G₁ damaged T G₂ s तप- (for तत)
—^c) T G सत्तमश्च (for संमत्तश्च) —^d) D₂ s सोश्रमे
(for आ^o) — V₁ B D_n D₁₀ आश्रमे तन्निवासिना,
D₂-³ c आ (D₁ s सो) श्रमश्रम^o

60 ^c) B₂ न च वक्तव्यमिह हि —^d) B₂ किंचिद्
(for तस्याद्) V₁ जना.

एवं प्राप्नो महत्कृच्छ्रमृषिः स नृपसत्तम ।
 ब्राह्मणेन न वक्तव्यं तस्माद्दर्णावरे जने ॥ ६०
 वर्जयेदुपदेशं च सदैव ब्राह्मणो नृप ।
 उपदेशं हि कुर्वाणो द्विजः कृच्छ्रमवाप्नुयात् ॥ ६१
 एषितव्यं सदा वाचा नृपेण द्विजमत्तमात् ।
 न प्रवक्तव्यमिह हि किञ्चिद्दर्णावरे जने ॥ ६२
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
 एतेषु कथयन्नाजन्ब्राह्मणो न प्रदुष्यति ॥ ६३
 तस्मात्सद्भिर्न वक्तव्यं कस्यचित्किञ्चिदप्रतः ।
 सूक्ष्मा गतिर्हि धर्मस्य दुर्जेया ह्यकृतात्मभिः ॥ ६४
 तस्मान्मौनानि मुनयो दीक्षां कुर्वन्ति चादृताः ।

दुरुक्तस्य भयाद्वाजन्नानुभापन्ति किञ्चन ॥ ६५
 धार्मिका गुणसंपन्नाः सत्यार्जवपरायणाः ।
 दुरुक्तवाचाभिहताः प्राप्नुवन्तीह दुष्कृतम् ॥ ६६
 उपदेशो न कर्तव्यः कदाचिदपि कस्यचित् ।
 उपदेशाद्धि तत्पापं ब्राह्मणः समवाप्नुयात् ॥ ६७
 विमृश्य तस्मात्प्राज्ञेन वक्तव्यं धर्मभिच्छ्रता ।
 सत्यानृतेन हि कृत उपदेशो हिनस्ति वै ॥ ६८
 वक्तव्यमिह पृथेन विनिश्चित्य विपर्ययम् ।
 स चोपदेशः कर्तव्यो येन धर्ममवाप्नुयात् ॥ ६९
 एतच्चे सर्वमाख्यातमुपदेशे कृते सति ।
 महान्क्लेशो हि भवति तस्मान्नोपदेशोत्कचित् ॥ ७०

C. 13 506
 B. 13 10 74
 K. 13 31 75
 M. 13 14 76

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

61 B: Dn1 n2 T2 om. (hapl) 61-62 —^a) D1-3
 देशयेद्, M1 वर्णं (for वर्जं) —^b) V1 om, B2
 damaged, D1-3 ब्राह्मण B2 द्विज (for नृप) —^d)
 M1 2 तत् (for द्विज)

62 B: Dn1 n2 T2 om. 62 (cf. v 1 61) T1 om
 62^{ab} —^a) V1 B1 2 D2 10 G2 नैरित्य (D10 G2
 'व्य), Dn3 T2 G1 2 4 M नेपि* (for एपि*) B4
 नैरित्यं नडाचारा —^b) V1 B (B: om.) Dn3
 D2 10 S (T1 2 om) द्विजेन नृपयत्तम —^c) D3 om.
 न V1 B1-4 च (for प्र) S (T3 om) न च प्रव
 च्च्यमिह —^d) G2 वर्णावरे (for वर्णावरे) T1 G1
 नरे (for जने)

63 B: om 63 —^a) D1-9 ब्राह्मण क्षत्रियो
 वैश्यम् —^b) D3 द्विजोत्तमा (for द्विजातय) —^d)
 G2 प्रदुष्यति, G4 प्रदू*, M प्रदुष्यते

64 D1 2 7 9 read 64^{ab} after 55, D3-5 after the
 ref. in 56, and D3 after 56^{ab}, repeating it here
 —^d) D2 4-9 दुर्विजेया (for दुर्जेया हि)

65 —^a) V1 B1 2 4 Dn D1-3 5 T1 G1 2 मौनेन (for
 मौनानि) T3 G1 2 4 ऋषयो (for मुनयो) —^b) B1
 शिक्षा (for दीक्षा) D5 वा (for च) B2 [अ]नृता,
 S [अ]नृते (for [अ]दृता) —^d) T2 3 G M [अ]भि-

(for [अ]नु) V1 B Dn D10 नाभापते च (V1 हि)
 किञ्चन, T1 नाभिमापत कर्तव्यम्

66 —^b) V1 B Dn D10 समन्विता, T G -गुणान्विता,
 M -उमान्विता (for -परायणा) —^c) G1 partly
 damaged V1 D5 T2 वाचाभिहता, B1-2 5 'हिते,
 B4 -वागभिहता, Dn -वाचाभिहिते, D10 'हते (for
 'हता) —^d) D5 7 9 दुःकृतं, S क्लियप (for दु-
 कृतम्)

67 —^b) V1 क्षय (for क्षपि) S ह्यज्ञात्वा यस्यकस्य-
 चित् —^c) D1-6 यत् (for तत्) D1 9 पात्र (for
 पाप) —^d) D1 2 4 6 7 8 ब्राह्मण समवाप्तवान्

68 —^a) V1 B D1 2 विमृश्य —^b) D1 कर्तव्य (for
 वक्तव्य) — G1 damaged for 68^{cd} —^c) D3-5 8-10
 सत्यानृतेन, T1 अविमर्शनं (for सत्यानृतेन) M3 नि-
 (for हि) —^d) V1 B Dn D10 हि (for वै)

69 T1 om. 69^{ab} —^a) B1 2 4 D10 S (T1 om)
 अय (for इह) D1-9 न वक्तव्यमपृथेन —^b) V1 B
 Dn D10 विनिश्चय (for विपर्ययम्) —^c) T1 M1 2
 मन्त्रे (T1 'स्यो)पदेशं कर्तव्यो

70 —^a) T1 यदेतत् (for एतत्ते) —^b) D1 6-8 G2
 उपदेश (for 'उदेश) V1 B2 4 Dn3 D10 उपदेशकृते

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशे पुरुषे तात स्त्रीषु वा भरतर्षभ ।

श्रीः पद्मा वसते नित्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।

रुक्मिणी देवकीपुत्रसंनिधौ पर्यपृच्छत ॥ २

नारायणस्याङ्गतां ज्वलन्तीं

दृष्ट्वा श्रियं पद्मसमानवक्त्राम् ।

कौतूहलाद्रिस्मितचारुनेत्रा

पप्रच्छ माता मकरध्वजस्य ॥ ३

कानीह भूतान्युपसेवसे त्वं

संतिष्ठती कानि न सेवसे त्वम् ।

तानि त्रिलोकेश्वरभूतकान्ते

तत्त्वेन मे ब्रूहि महर्षिकन्ये ॥ ४

एवं तदा श्रीरभिभाष्यमाणा

देव्या समक्षं गरुडध्वजस्य ।

उवाच वाक्यं मधुराभिधानं

मनोहरं चन्द्रमुखी प्रसन्ना ॥ ५

वसामि सत्ये सुभगे प्रगल्भे

दक्षे नरे कर्मणि वर्तमाने ।

नाकर्मशीले पुरुषे वसामि

न नास्तिके सांकरिके कृतध्मे ।

यथा (V₁ B₂ [marg] मया); B₁ 8 5 Dn₁ n₂ 'शकृते
मया (B₁ 5 यथा) —^a) V₁ Dn इह (for कश्चित्)

Colophon — *Parvan name* B₁₋₄ Dn₈ D₁ 8 शक्ति
— *Sub-parvan* V₁ B Dn₁ n₂ D₁₋₈ 10 M दानधर्म
— *Adhy names* V₁ B₂ (marg) 5 Dn शूद्रमुनिसवाद ,
B₂ D₁₋₉ दुरुषदिष्ट, B₄ वर्णावरोपदेश, D₁₋₈ उप
(D₈ 'पा' दिष्ट, D₉ (addl) अधर्मोपदेशदूषणं, D₁₀
दुरुक्त, T₂ हीनजात्युपदेशप्रतिषेधे ब्राह्मणशूद्रसंवाद
— *Adhy no* (figures, words or both) V₁ D₅ 10
10 (as in text), B₂ 9, S 32 — *Śloka no*
Dn₁ 74

11

1 G₂ om the ref. —^a) D₇ जाव (for तात)
—^b) T₁ M₁₋₈ पुरुषर्षभ (for भरत) D₈ स्त्रीषु भावेपु
भारव —^d) G₁ partly damaged D₁ 6 त (for
तत्)

2 ^a) V₁ B Dn₂ D₂ 8 5 10 T₁ G₂ वर्णयिष्यामि ;
D₂ 6-9 कथं (for वर्त) —^b) V₁ B Dn D₁₀ T₂ 8 G
यथावृत्त (for यथादृष्टं) —^c) M₁ 8 4 -पुत्रं (for -पुत्र)
—^d) D₄₋₉ -संनिधौ भरतर्षभ

3 ^a) D₈ 1 9 [अ] गतां (for [अ] ङ्गता) —^b) B₂
Dn₁ n₂ G समानवर्णां ; B₈ दलायताक्षी —^c) G₁

partly damaged D₁ 8 -वक्त्रा, D₁₀ M₄ नेत्रा, T₁
नेत्री (for नेत्रा)

4 Before 4, B₄ ins. रुक्मिणी उवाच T₁ reads 4^a
twice —^a) T₁ (second time) च (for [उ] प)
— T₁ G₂ om (hapl) 4^b —^b) V₁ B Dn D₈ 10
T₂ 8 G₁ 8 M₂ सतिष्ठसे (D₈ 10 'ते') (for 'ती') V₁
B₁ 8 5 Dn₁ n₂ T₂ 8 G₁ 8 4 च (for न) B D₁ 4-10
M च (for त्वम्) —^c) D₁₋₈ T₂ 8 G कानि (for
तानि) T₁ G M₁ 4 त्रिलोकेश्वरि (for 'श्वर-') D₁₀
-भूरि, G₄ -भूति (for -भूत) —^d) G₁ partly
damaged. D₁ [अ] पि (for मे) D₁₀ पयोधि (for
महर्षि) Dn₁ n₂ -कन्ये (for -कन्ये)

5 ^a) Dn₁ -भाष्यमाणा, D₂ 10 G₁ 2 -भाषं (for
भाष्यं) —^b) S मात्रा (T₁ 'तु') समक्षं (G₂ 'इक्ष'
मकरध्वजस्य —^c) T₁ रुचिराभिधानं (for मधुरा)
—^d) B₅ मनोभव, G₁ 8 'सुख, G₂ 4 'रम (for 'हरं'
Dn₂ चन्द्रमुखि (for 'मुखी') Dn₈ प्रपद्मा, D₁ 2 6
प्रतीता (for प्रसन्ना) D₈₋₅ 7-9 मनोहरं चन्द्रमुखी (D₄
'खां' प्रतीता (D₈ 'तां')

6 Before 6, V₁ B Dn D₅ 10 ins श्रीरुवाच —^a)
G₄ वसामि (for वसामि) V₁ B₂ 8 5 Dn D₁₋₉ T₈
नित्य ; G सत्त्वे (for सत्ये) D₈ सुभग (for 'मे'
—^b) G₁ partly damaged T₁ रक्षां वरे (for दक्षे

न भिन्नवृत्ते न नृगंसवृत्ते
 न चापि चौरै न गुरुष्वसूये ॥ ६
 ये चाल्पतेजोबलसत्त्वमारा
 हृष्यन्ति कुप्यन्ति च यत्र तत्र ।
 न देवि तिष्ठामि तथाविधेषु
 नरेषु संसुप्तमनोरथेषु ॥ ७
 यश्चात्मनि प्रार्थयते न किञ्चि-

द्यश्च स्वभावोपहतान्तरात्मा ।
 तेष्वल्पसंतोपरतेषु नित्यं
 नरेषु नाहं निवसामि देवि ॥ ८
 वसामि धर्मशीलेषु धर्मज्ञेषु महात्मसु ।
 वृद्धसेविषु दान्तेषु सत्त्वज्ञेषु महात्मसु ॥ ९
 स्त्रीषु क्षान्तासु दान्तासु देवद्विजपरासु च ।
 वमामि सत्यशीलासु स्वभावनिरतासु च ॥ १०

C. 13 517
 B. 13 11 11
 K. 13 32 13
 M. 13 15 11

नरे) — After 6th, N ins

58* अक्रोधने देवपरे कृतज्ञे
 जितेन्द्रिये नित्यसुदीर्घमस्वे ।

[(L 1) B₁ corrupt D₁₋₃ ० देवपरे, D₁ देवपरे
 (for 'परे) D₄ कृद् — (L 2) D₁ ० नित्येन्द्रिय,
 D₁ वनेन्द्रिये (for जि) D₁ नित्यसुदीर्घ, D₂ ३ सुगर-
 (for 'सुदीर्घ)]

—^a) D₁ (by corr as in text) नाकर्मशीली —^d)
 D₁ संकरिके, G₁ मम* (for मारु) —^e) M हीन
 (for मित्र) D₁ om न नृगंसवृत्ते Dn_{1.2} चरणे
 (for वृत्ते —^f) Dn₂ चापि चौरै, D₁₋₉ स्तेनवृत्ते,
 T₂ ३ G चाविनीते, M चापि स्तेने (for चापि चौरै)
 B₅ [क्ष]सूर्या, T₁ ३ G M [क्ष]मूयके (for [क्ष]सूये) D₁₋₃
 नापावने नेत्र गुरुत्रसूयो (D₁ थे), T₁ न चापि हीने
 चरिते च मायया

7^a) B₂ G₁ partly damaged T₁ वा (for च)
 D₅ मत्त्वे बल (for 'तेजोबल) V₁ Dn मत्त्वमाना, T₂
 दर्पसाग (for सत्त्व*) —^b) G₁ damaged Dn_{1.2}
 हृष्यति, T₁ कुप्यति (for हृष्यन्ति) T₁ M हृष्यति,
 T₂ G₂₋₄ तुष्यति, T₃ तप्यति (for कुप्यन्ति) D₃ T₁ ३
 G₂ यत्र (for तत्र) —^c) V₁ B Dn D₁ 10 चंच (for
 देवि) D₄ तथाविधेन, D₅ त्रिधे नरे (for 'विधेषु)
 —^d) B₅ om, T₁ नृपेषु (for नरेषु) V₁ om. (hapl)
 मसुप्तमनोरथेषु Dn मसुप्त-, D₁₋₃ मप्राप्त, D₁₋₁₀
 मसक्त, T₁ संतुष्ट, T₂ ३ G₁ संक्षिप्त (for मसुप्त-)

8^a) D₁ २ 4-9 [क्षा]त्मन (for 'नि) D₂ नु (for
 न) —^b) D₄ अस्वच्छ, D₁₋₉ अन्वस्य (for चक्ष
 स्व) D_{1.2} यो न स्वभावोपहतोत्त (D₁ वात) राव्मा,
 D₁ अस्वच्छभावोपहतातरात्मनि —^c) V₁ ते स्वल्प- (for
 तेष्वत्त) Dn D₁₋₉ T₁ परेषु, D₁₀ नतेषु, T₂ G₂ M
 करेषु (for रतेषु) T₂ नाह (for नित्य) T₃ G₁ २ 4

तेष्वल्पमतोपकरेषु नाह (G₁ नित्य) —^d) T₁ द्विजेषु (for
 नरेषु) D₁₋₉ नाह सुतु (D₅ न तु) ष्टा (for नरेषु नाह)
 D_{1.2} चाह, T₃ G_{1.3} नित्य (for नाह) V₁ B Dn
 D₁₀ मन्वक (for देवि) — After 8, D₈ ins 61*

9 For the substitution in V₁ B Dn D₁₀, cf.
 v l. 10 G₁ partly damaged for 9^a —^b) D₁ ०
 कृतज्ञेषु, G₁ वर्मेषु (submetric) (for धर्मज्ञेषु) D₂ ३
 धर्मनिलेषु यजुषु, D₁₋₉ कृतज्ञेषु कृतात्मसु — D₁₋₆ ३ om
 (hapl.) 9^{cd} —^c) D₁ [क्ष]ज्ञातेषु (sic) —^d) D₁
 धर्मज्ञेषु (for मत्त्व) D₁₋₃ सर्वज्ञेषु कृतात्मसु — After
 9, S ins.

59* अवन्ध्यकालेषु सदा न्नानशां चरतेषु च ।
 ग्रहचर्यतपोजानगोद्विजातिप्रियेषु च ।

[(L 1) T₁ G दान- (for स्नान-)]

10^a) G₁ partly damaged D₄ T₂ ३ G M कातासु,
 D₅ T₁ शातासु (for क्षान्तासु) —^b) G₄ वेद- (for
 देव) —^c) D₅ नित्य- (for सत्य-) —^d) D₁₋₃
 -विनतासु (for -निर) — For 10^a, S subst

60* विशुद्धगृहभाण्डासु गोधान्याभिरतासु च ।
 — V₁ B Dn D₁₀ subst. for 9-10 D₈ ins after 8

61* स्वधर्मशीलेषु च धर्मवित्सु

वृद्धोपसेवानिरते च दान्ते ।

कृतात्मनि क्षान्तिपरं समर्थं

क्षान्तासु दान्तासु तथाबलासु ।

सत्यम्बभावार्जवसयुतासु

[5]

वमामि देवद्विजपूजितासु ।

[The portion from रेने च (in line 2) up to समर्थे
 (in line 3) is damaged in B₂ — (L 3) B₂ ५ क्षातपरे
 (for क्षान्ति*) B₁ D₁₀ मसत्त्वे, D₈ च सत्त्वे (for
 समर्थे), — (L 5) B₅ नित्य (for सत्य) D₈ 10 -सय-
 वासु — (L 6) B₁ २ ५ Dn पूजितासु]

प्रकीर्णभाण्डामनवेक्ष्यकारिणीं

सदा च भर्तुः प्रतिकूलवादिनीम् ।

परस्य वेदमाभिरतामलज्जा-

मेवंविधां स्त्रीं परिवर्जयामि ॥ ११

लोलामचोक्षामवलेहिनीं च

व्यपेतधैर्यां कलहप्रियां च ।

निद्राभिभूतां सततं शयाना-

मेवंविधां स्त्रीं परिवर्जयामि ॥ १२

सत्यासु नित्यं प्रियदर्शनासु

सौभाग्ययुक्तासु गुणान्वितासु ।

वसामि नारीषु पतिव्रतासु

कल्याणशीलासु विभूषितासु ॥ १३

यानेषु कन्यासु विभूषणेषु

यज्ञेषु मेघेषु च वृष्टिमत्सु ।

वसामि फुल्लासु च पद्मिनीषु

नक्षत्रवीथीषु च शारदीषु ॥ १४

शैलेषु गोष्ठेषु तथा वनेषु

सरःसु फुल्लोत्पलपङ्कजेषु ।

नदीषु हंसस्वननादितासु

क्रौञ्चावघुष्टस्वरशोभितासु ॥ १५

विस्तीर्णकूलहृदशोभितासु

तपस्विसिद्धद्विजसेवितासु ।

11 ^a) D^s प्रतीक्ष्य (for प्रकीर्ण) V₁ B₂ s D_{ns} D₁₀ अनपेक्ष; B₁ D_{n1} n₂ D_s T₁ 'वेक्ष्य-', D₁ 2 4 'वेक्ष (for 'वेक्ष्य) G_s -कारिणीं (for -कारिणीं) —^b) V₁ सु (for च) B_s वासिनीं, D_s 6-9 भाषिणीं, D_s -कारिणीं, T₁ -चारिणीं (for -चादिनीम्) —^c) G₁ partly damaged. B_s om वेदमा D₂ वेदमो च गताम् (sio) (for वेदमाभिरताम्) —^d) V₁ B D_n D₁₀ एव-विधा तां, T G सदा शयानां (for एवविधा स्त्रीं)

12 D_{ns} D_s 6 7 9 om (hapl) 12 —^a) B₂ partly damaged. B₁ 4 5 D_{n1} D_s पापाम् (for लोलाम्) B₁ अचोक्षाम्; D_s अचोक्षाम्, T₁ अतोपाम्, T₂ 8 G₁ अदाक्षाम्, G₁ 8 अद', G₂ M अताक्षाम् (for अचो') B₁ अवलेहिनीं, D₂ T G₂ 8 M 'लेपिनीं, G₁ 'लेपनीं, G₂ 'लोपनीं (for 'लेहिनीं) V₁ D_{ns} पापामचोक्षामवलेलिहाना, D_s 10 लोलामभक्ष्याम् (D₁₀ 'क्ष्यात्व)वलेहिनीं सदा —^b) B₁ धर्मां, D₁-3 शीला; S शौचां (for धैर्यां) —^d) G₁ partly damaged V₁ B D_{n1} n₂ D_s 8 10 T₁ ता (for स्त्रीं)

13 ^a) D_{ns} D_s 3 T₁ नित्य (for नित्य) —^b) V₁ B_s D_s गुणान्वितासु, S बहुश्रुतासु —T₁ om (hapl) 13^{cd} —^c) S (T₁ om) गुणान्वितासु (for पतिव्रतासु) —^d) B₂ reads from सु विभूषितासु up to वसामि फु (in 14^e) on marg D_s 1-9 सदास्विस देवि (D_s 'वी) (for विभूषितासु)

14 B₂ reads up to वसामि फु (in 14^e) on marg —^a) G₁ partly damaged. D_{ns} यामेषु, G_s यान्येषु (for यानेषु) D_{ns} कल्यासु (for कन्यासु) B_s

विभूषणासु, G₂ 'षितासु (for 'पणेषु) —^b) T₁ s G वक्षेषु (for यज्ञेषु) B₁ वृष्टिमत्सु, D_s वृद्धि' (for वृष्टि') —^c) D_s om (hapl) from फुल्लासु up to सरसु (in 15^b) —^d) D_s 5 7-9 शारदासु, T_s 'देषु (for 'दीषु)

15 D_s om up to सरसु (in 15^b) (cf v 1 14) —^a) V₁ B D_n D₁₀ G₂ गजेषु (for शैलेषु) M_s om from गोष्ठेषु up to सेवितासु (in 16^b) V₁ B D_{n1} n₂ D_s 10 [क्षा]स्वनेषु (for वनेषु) —^b) B₁ शरत्सु, D_{n1} सरस्व, D_s सरप्र, D_s सरत्सु (sio) (for सरसु) —T₁ repeats 15^c after 16^{cd} —^c) D_s नोषु च न (for हसस्वन-) S (M_s om, T₁ [first time]) -स्वर (T₁ 'न)सेवितासु (for स्वननादि') T₁ (second time) नदीषु फुल्लार्जुनसंघतासु —G₂ om (hapl) 15^d —^d) D_{ns} क्रौञ्चाभिघुष्ट- (for 'वघुष्ट) B₁ D₁ 2 -स्वन (for स्वर) B₁ -भूषितासु (for शोभितासु) D_s 5 क्रौञ्चो (D_s 'चा) पघुष्टासु च निम्नगासु, D₁-9 क्रौञ्चोपघु (D_s 'हु)ष्टास्वननादितासु, T₁ क्रौञ्चीषु मृष्टस्वरनादितासु, T₂ 8 G₁ 8 4 M₁ 2 4 क्रौञ्चान्यघुष्ट (M₁ 'ष्टा)स्वरनादितासु

16 M_s om 16^{ab} (cf v 1 15) —^a) M_s विकीर्ण (for विस्तीर्ण) D₂ -कूट- (for -कूल) D_s 9 द्रुमनादितासु (for हृदशोभि') V₁ B D_n D₁₀ विकी (D_{ns} 'स्त्री)र्णकूलद्रुमराजितासु —D_s om (hapl) 16^{bcd} —^b) B₂ partly damaged B_s तपस्विनीषु, D_{n1} D₁ 'स्विसिद्धि (for 'स्विविद्ध) D_s 1 9 शोभितासु (for सेवि') —B₂ reads 16^{cd} on marg —^c) B₄ सत्य (for नित्य) B_s स्फुरदुदकासु, D_s 5

वसामि नित्यं सुवहृदकासु
 सिंहैर्गजैश्चाकुलितोदकासु ।
 मत्ते गजे गोवृषभे नरेन्द्रे
 सिंहामने सत्पुरुषे च नित्यम् ॥ १६
 यस्मिन्गृहे ह्ययते ह्ययवाहो
 गोब्राह्मणश्चार्यते देवताश्च ।
 काले च पुष्पर्वलयः क्रियन्ते
 तस्मिन्गृहे नित्यमुपैमि वामम् ॥ १७
 स्वाध्यायनित्येषु द्विजेषु नित्यं
 क्षेत्रे च धर्माभिरते मदेव ।

वैश्ये च कृष्याभिरते वसामि
 शूद्रे च शुश्रूषणनित्ययुक्ते ॥ १८
 नारायणे त्वेकमना वसामि
 सर्वेण भावेन शरीरभृता ।
 तस्मिन्दि धर्मः सुमहान्निविष्टो
 ब्रह्मण्यता चात्र तथा प्रियत्वम् ॥ १९
 नाहं शरीरेण वसामि देवि
 नैवं मया शक्यमिहाभिधातुम् ।
 यस्मिन्स्तु भावेन वसामि पुंसि
 स वर्धते धर्मयशोर्थकामैः ॥ २०

C. 13 527
 B. 13 11 21
 K. 3 32. 24
 M. 13 15 22

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

1-2 S च वहृ , D10 सुवहृदकेषु (for 'कासु) —^d
 G1 partly damaged B1 कुजंश (for गजंश) D1 1-2
 [उ]क्लितोदकासु D10 [जा]कुलितोदकासु (for 'कासु)
 — After 16^d, T1 repeats 15^c —^e) D1 ३ गजंश,
 M1-2 च नित्य (for नरेन्द्रे) — T1 om 16^f —^f)
 V1 B. Dn1. n^o D1-2 सत्पुरुषेषु, B3 'ये चापि (for 'पे
 च)

17 Ds om 17 —^a) T1 G ह्ययति (for 'ते) Ds
 ह्ययवाहे —^b) T2 ३ M गौर (for गो) D1-3
 ब्राह्मण (for 'णश) G2 ४ [अ]र्चिन (for [अ]र्चयते)
 T2 ३ G1 ३ M देवता (for 'ताश) T1 यस्मिन्गृहे पूजिता
 ब्राह्मणाश्च — For 17^{ab}, V1 B Dn D10 subst.

62* यस्मिन्ननो ह्ययमुच जुहोति
 गोब्राह्मणश्चार्यति देवताश्च ।

[(L 2) Dn3 गोब्राह्मणांश्च B1 Dn1 देवतां (for 'ताश्च)]
 While D1 ६-२ subst for 17^{ab}

63* यस्मिन्गृहे ह्ययति ह्ययवाहो
 गोब्राह्मणाभ्यर्चयति देवतासु ।

[(L 1) D1 पक्षे (for यक्षे) Ds ह्ययवाहो — (L
 2) Ds गोब्राह्मणेष्वर्चयति (for 'णामर्चयति)]

—^c) G1. ४ कालेन, M1 कालेय (for काले च) T1
 क्रियते (for क्रियन्ते) —^d) D10 G1 उपैति (for 'मि)

D1-4 ६-२ तस्मिन्गृहे वाममुपैमि नित्य

18 ^a) D1-3 युक्तेषु, S शीघ्रेषु (for नित्येषु) V1
 B Dn Ds 10 मदा द्विजेषु, T1 द्विजोत्तमेषु (for द्विजेषु
 नित्यं) —^b) B. स्व (for च) S (except T1)
 तथा (for मदा) D1-3 क्षेत्रेषु मत्याभिरतेषु नित्य
 —^c) D1-6 वैश्येषु (for वैश्ये च) T1 वार्ताभिरते, G3
 कृष्येभिः, M कृष्यादि (for कृष्याभिः) —^d) G1
 partly damaged D1-7 शूद्रेषु (for शूद्रे च) T1 G2-4
 नित्ययत्ने, T2 ३ M 'यत्ते (for नित्ययुक्ते)

19 ^b) T2 om (hapl) from सर्वेण (in 19^b) to
 वसामि (in 20^c) D1-6 च सर्वभूते, D1-9 शरीरभृ-
 (D3 'भू)ते (for 'भूता) —^c) D1-4 ६-२ G1 ३ मस्मिन्
 (for त^c) Ds om हि B1 विविष्टो (for निविष्टो)
 —^d) Bs ब्रह्मण्यभावोत्र, Ds ब्राह्मण्यता चात्र Ds ६
 ब्रह्मण्यता च प्रियवादिता च

20 T2 om up to वसामि (in 20^c) (cf v l 19)
 —^a) D1 ६ शरीरे नि (for शरीरेण) —^b) D1 [ए]त,
 D2-9 [ए]तन् (for [ए]व) B3 [अ]भिनेतुं, D3 'धानं
 (for 'धातुम्) —^c) V1 B1 २ ४ ५ Dn D10 भावेन
 यस्मिन्नि, B3 एवविधे चैव (for यस्मिन्स्तु भावेन) T1
 यस्मिन्नि पुन —^d) D1 T2 G4 सवर्धते,
 M. as in text) सपद्यते (for स वर्धते)
 यशोर्थं) D3 'काम' (for 'कामै')

१२

युधिष्ठिर उवाच ।

स्त्रीपुंसयोः संप्रयोगे स्पर्शः कस्याधिको भवेत् ।

एतन्मे संशयं राजन्यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीमेमितिहासं पुरातनम् ।

भङ्गाश्वनेन शक्रस्य यथा वैरमभूत्पुरा ॥ २

पुरा भङ्गाश्वनो नाम राजर्षिरतिथार्मिः ।

अपुत्रः स नरव्याघ्र पुत्रार्थं यज्ञमाहरत् ॥ ३

अयिष्टं नाम राजर्षिरिन्द्रद्विष्टं महाप्रलः ।

प्रायश्चित्तेषु मर्त्यानां पुत्रकामस्य चेप्यते ॥ ४

इन्द्रो ज्ञात्वा तु तं यज्ञं महाभागः सुरेश्वरः ।

अन्तरं तस्य राजर्षेरन्विच्छन्नियतात्मनः ॥ ५

कस्यचित्त्वथ कालस्य मृगयामटतो नृप ।

इदमन्तरमित्येव शक्रो नृपममोहयत् ॥ ६

एकाश्वेन च राजर्षिभ्रान्ति इन्द्रेण मोहितः ।

न दिशोऽविन्दत नृपः क्षुत्पिपासादितस्तटा ॥ ७

Colophon om in D₁ — Parvan name B₁→D₁₀ D₁₀ दान धर्म — Sub-parvan V₁ B D_n D₁₋₇ 9 10 M दान धर्म — Adhy name V₁ B₁ 2 4 5 D_n D₁ 8 10 M₁ श्री(D_n D₁₀ om श्री)रुक्मि(M₁ °गिम)णीसवाद, D₁₋₇ 9 रुक्मिणीकृष्णसवाद, T₂ रुक्मिणीलक्ष्मीसवादे श्रीस्थलकथन, T₃ G रुक्मिणीलक्ष्मीसवाद — Adhy no (figures, words or both) B₃ 11 (as in text), D₁₀ 10, S 33 — Śloka no D_n 21, D₁ 20 — After this adhy, S ins a passage given in App. I (No 2)

12

1 °) B₁ पुलो (submetric) (for पुंसयो) —^b) T₁ सुखं (for स्पर्श) M₁ [s] भवत् (for भवेत्) B₃ 5 D₁₀ प्रीति. क(D₁₀ °तिस्)स्याधिका भवे(D₁₀ °काभव)त् ऋ C_n स्पर्शां वैपयिकं सुगम् । ऋ — °) D₁ 2 T₁ M₁ पत् (for पत्न) D₈ सदायो, G₁ damaged (for °च) V₁ B₂ 4 D_n D₁₀ पत्स्मिन्सदाये राजन् —^d) D₁₋₂ 7 छनुम् (for वक्तुम्)

2 °) B₁ 2 5 D_n भगाश्वनेन, D₁₋₃ 10 भू(D₁₀ भ) गाश्वकेन, D₁ 6-9 भू(D₁ भं)गाश्वेन च, D₅ भूगाश्वेनेन (for भङ्गाश्वनेन) —^d) D₁₋₃ नृप, D₁₋₉ तदा (for पुरा)

3 °) B₁ 2 4 5 D_n भगाश्वनो, D₁₋₃ 5-10 भू(D₁₀ भ)गाश्वको, D₁ भगाश्वनो (for °श्वनो) —^b) D₁ देवर्षि (for राज) D₁ 7 8 हृति (for क्षति) D₂ 8 देव(D₈ राज)र्षिरभिविष्टतः — °) V₁ B D_n D₁₀ पुरप (for स नर) V₁ T₈ व्याघ्र —^d) D₁ 9 सुप्रार्थ्य; T₁ G M₁₋₃ पुत्रार्थं (for पुत्रार्थं) D₁₋₉ सुप्रार्थ्यं यज्ञ-

मारभत् — After 3, T₂ 3 G read 6^{cd} for the first time, repeating it in its proper place

4 °) T₂ 8 M₃ अग्निष्ट्र, G₂ 4 °जिन् (for °ष्टुं) D₁₋₄ 6-9 नृपति (for राजर्षि) V₁ B D_n C_n अग्निष्ट्र स राजर्षि ऋ C_n त्रिगुणितोऽग्निष्टोमोऽग्निष्ट्र । तत्र अग्नि रेव स्तूयते । स च पुत्र दानि दातुये इति मन्त्रवर्णादनुग्रहप्रद क्रतु । स चेन्द्रद्विष्ट । तत्रेन्द्रस्य प्राधान्याभावात् । ऋ —^b) D₁₀ T G द्विष्टो (for -द्विष्टं) D₁₋₉ महाक्रतु (D₃ °म) (for °दल) — °) D₈ प्रायश्चित्तेषु, M₁ 2 °श्चित्तेन —^d) V₁ B D_n D₁₀ कामेषु (for कामस्य) D₁₋₇ 9 पुत्रकाम स इज्य(D₉ इज्य)ते, D₈ कामे स उच्यते, T₁ कामेषु चेष्टिते

5 °) D₁ 8 [s]प ज्ञात्वा, T₈ ज्ञात्वा च, G₁ damaged (for ज्ञात्वा तु) T₁ क्व (for तु त) —^b) D₁ अभागश्च, D₃ महाभाग, D₁₋₉ दम्भगात्स, T₁ M₁₋₃ अथागस्य, T₂ 8 G तथा(G₂ °दा)गस्य, M₁ तथागस्य (for महाभाग) —^d) M₂ 3 अर्च्यच्छन्, M₃ अर्च्ये (for अर्च्ये) T₂ 8 G प्र (for नि) T₁ अष्ट्यगच्छयतात्मन — After 5, N (except D₈) ins

64* न चैवास्यान्तर राजन्स ददर्श महात्मन ।

[D_n चै वापि, D₁₀ [प]व तस्य (for चैवात्य) D₁ 4-9 व(D₈ जि)नात्तन (for महा)]

6 °) V₁ B D_n D₁₀ मृगया (V₁ B₂ D_n °व्य) गतवानृप, D₅ °यायामटनृप, T₁ °यायै गतो नृप, T₂ 8 G₁ 8 4 M °यामटते नृप — T₂ 8 G read 6^{cd} for the first time after 3 — °) V₁ B₄ [प]व

7 °) B₁ D₁₀ तु, D₁ 4-9 स (for च) T₁ एको

इत्थेतश्च वै धावञ्श्रमवृष्णादितो नृपः ।
 मरोऽपश्यत्सुचिरं पूर्णं परमवारिणा ।
 सोऽग्गाह्य मरस्तात पाययामास वाजिनम् ॥ ८
 अथ पीतोदकं मोऽश्वं वृद्धे वद्धा नृपोत्तमः ।
 अवगाह्य ततः स्नातो राजा स्त्रीन्वमयाप ह ॥ ९
 आत्मान स्त्रीकृतं दृष्ट्वा व्रीडितो नृपमत्तमः ।
 चिन्तानुगतसर्वात्मा व्याकुलेन्द्रियचेतनः ॥ १०
 आरोहिष्ये कथं त्वश्वं कथं यास्यामि वै पुरम् ।
 अग्निष्टुं नाम दृष्टं मे पुत्राणां शतमौरमम् ॥ ११

जातं महाबलानां वै तान्प्रवक्ष्यामि किं त्वहम् ।
 दारेषु चासदीयेषु पौरजानपदेषु च ॥ १२
 शृदुत्वं च तनुत्वं च विद्धवत्वं तथैव च ।
 स्त्रीगुणा ऋषिभिः प्रोक्ता धर्मतत्त्वार्थदर्शिभिः ।
 व्यायामः कर्कशत्वं च वीर्यं च पुरुषे गुणाः ॥ १३
 पौरुषं विप्रनष्टं मे स्त्रीत्वं केनापि मेऽभवत् ।
 स्त्रीभावात्कथमश्वं तु पुनरारोह्युत्सहे ॥ १४
 महता त्वथ खेदेन आरुह्याश्वं नराधिपः ।
 पुनरायात्पुर तात स्त्रीभृतो नृपसत्तम ॥ १५

C. 13 544
 B. 13 12. 17
 K. 13 34 17
 M. 13 17 16

चनेय सनविर् —^δ) G₁ श्रात (for श्रान्त) —^ε)
 D₁ [s]गिर्मंत (sic), D₁₋₂ विंदति (for स्विन्दत) T₂
 G न दीनो विंदति नृप (T₃ जल) —^d) V₁ तथा,
 D₁ नृप, D₂ नृप, D₃ नृप (for तदा)

8^a) T₁ शर्मन् (for च श्रं) D_{n1} n₂ D₂ १ वै
 राजन्, D₁₋₂ धावन्म, G₁ वै यावव (for वै धावन्)
 —^δ) V₁ D_{n3} T₂ नृष्णान्वितो (for र्शिनो) D₁ १ १०
 G₃ नृप (for नृप) D_{n1} n₂ D₃ श्रमवृष्णान्वितो नृप
 —^ε) D₁₋₂ न (for नु) D₂ ३ विपु (D₃ 'म)ल्
 (for रुचिर) —^d) D₂ ३ पूर्णं परमवारिधि —^ε)
 D₂ ३ नो (D₃ ह)वगाहत (hypermetric) (for 'गाह्य)
 M₁₋₃ ततम् (for मरम्) V₁ तावत्, B₃ तत्र, D₁₀
 ज्ञात (for नात) —^ε) D₁ १-२ पाययित्वा च (D₁
 ३ ३ ३ 'याय) वाजिन, D₁₀ श्रावयामास वा

9 B₂ damaged for 9^a —^δ) S transp वृद्धे and
 वद्धा D₂ G₂ ४ नृपोत्तम — T₁ om 9^d —^ε)
 B₁ D_{n1} तात, D₁ १ वारि, M त्वेदो (for ज्ञातो)
 —^d) D₁ तत्र (for राजा) M च (for ह) V₁ B
 D_n D₁₀ तत्र स्त्रीधनवासवान

10^a) G₁ partly damaged D₁₋₁ ६-९ G₁ ज्ञावा
 (for दृष्ट्वा) —^δ) D₁₋₂ व्रीडितो नृपमत्तदा, S
 (except T₁) व्रीडितो नृपमत्तम (T₂ ३ M₃ 'म) —^ε)
 D₁₋₂ चिन्तामन्वगमस्पापा (D₁ 'प, D₂ 'र्थ), D₁₀
 सुपगत मोय —^d) S नानन (for चेतन) D₁₀
 सर्वात्मा व्याकुलेन्द्रिय

11^a) D₂ ३ आरोक्ष्यामि, T₁ 'द्विपु (for 'हिष्ये)
 B₁ च (for नु) D₁ ४-२ आरोक्ष्यामि कथं ह्य (D₁ ह्य)श्वं
 —^δ) D₁ २ ४-२ ता पुरीं, T₁ तस्युर (for वै पुरम्)
 —^ε) V₁ B D_n D₈ १० दृष्टेनामिष्ट्वा चा (B₁ ३ ६ D_{n3}
 वा)पि, D₁ अग्निष्टुवा च यष्टे मे (sic); D₂ ३ अग्निष्टुवा

(D₃ 'ना) तथेष्ट्वा मे, D₁₋₂ अग्निष्टोमेन यजेन, D₁ ९
 अश्रुताय च यष्टेन, T₁ अग्निष्टुर्नाम चष्टे मे

12^a) V₁ B D_n D₁₀ मे, G₁ damaged (for वै)
 —^δ) G₁ partly damaged D₁₋₂ १-२ च (for प्र)
 D. [ख]ह (for किं) V₁ B₁ T G न्वह, D₅ कथ
 (for त्वद्वन्) D₅ ६ तान्वक्ष्याम्यह कथ (submetric)
 —^ε) B₂ partly damaged V₁ B₁ ३-३ D_n D₅ १०
 T₂ ३ M₃ चा (D_{n3} वा)मकीयेषु, D₁ चातमदाहेषु, D₈ ९
 चातमदेयेषु (for चासदी') — T₂ om (hapl.)
 12^d-16^b

13 T₂ om 13 (cf. v 1 12) —^a) D₁₋₄ ६-२
 तनु (D₁ दज)श्व च शृदुत्त्व च —^δ) B₃ विदूरत्व (for
 विकल्पत्व) T₁ ३ G परार्धीनस्त्वमेव च — After 13^{ab},
 T₃ G ins

65* हावभावादित्याग्न्यस्त्रीगुणाद्वा कुतूहलम् ।

[T₃ G₃ ४ भावाभावान्त्वित्यग्न्य, G₂ भाव (for the
 prior half) G₂ त्रियुगाद् (for स्त्री')]

—^ε) M वृषिभिः —^d) G₁ partly damaged. B₁
 तत्त्वानु (for तत्त्वार्थ-) —^ε) V₁ B D_n D₁₀ व्यायामे,
 D₁ G₂ 'म (for 'म)

14 T₂ om 14 (cf. v 1 12) —^a) G₁ पौरुष्य
 D₂₋₁ ६ T₁ G₁ ३ ४ विप्रनष्ट V₁ B₂ ४ D_n D₁₀ वै (for
 मे) —^δ) D₁ ६-९ [ख]धि (for [ख]पि) D₂ ३ ३ भवेत्
 (for शभवत्) — After 14^{ab}, D₁₋₆ read 16^d for
 the first time, repeating it in its proper place —^ε)
 V₁ B (except B₂) D_{n1} n₂ D₁ १-१० T₁ पुनर् (for
 कथम्) V₁ B D_n त, D₁₋₁₀ च, T₁ मे, G₁ नु
 (for नु) —^d) V₁ B (except B₂) D_{n1} n₂ D₁
 ६ १-१० कथम् (for पुनर्) T₁ आरोह्य नोत्सहे पुन

पुत्रा दाराश्च भृत्याश्च पौरजानपदाश्च ते ।
किं न्विदं त्विति विज्ञाय विस्मयं परमं गताः ॥ १६
अथोवाच स राजर्षिः स्त्रीभूतो वदतां वरः ।
मृगयामस्मि निर्यातो बलैः परिवृतो दृढम् ।
उद्भ्रान्तः प्राविशं घोरामटवीं दैवमोहितः ॥ १७
अटव्यां च सुधोरायां तृष्णातो नष्टचेतनः ।
सरः सुरुचिरप्रख्यमपश्यं पक्षिभिवृतम् ॥ १८
तत्रावगाढः स्त्रीभूतो व्यक्तं दैवान्न संशयः ।

15 T₂ om 15 (cf. v 1 12) —^a) G₁ partly damaged V₁ B Dn D₁₀ यत्नेन, D₁₋₃ वेगेन (for खेदेन) T₁ महत्वात्त्वय खेदस्य —^b) B₂ partly damaged G₁ ३ नराधिप D₂ ३ सोक्षमारण्य भूपति —^c) B₂ damaged D₃ पुरीं (for पुर) —^d) V₁ B₁ २ Dn₁ n₂ D₁₀ स्त्रीकृतो (for 'भूतो) V₁ B₁ ३ Dn D₁ ३ ६-९ T₁ ३ सत्तम (for 'म)

16 T₂ om 16^{ab} (cf. v 1 12) —^a) Dn₂ D₁ २ ६-९ S (except G₂, T₂ om) पुत्रदारा (D₁ 'सा'श्च (for पुत्रा दाराश्च) —^b) B₁ ३-५ तः; T₁ च (for ते) D₁₋₃ पौरजानपद च तत् — D₁₋₃ read 16^{cd} for the first time after 14^{ab} —^c) B₁ Dn D₁ T₂ G₁ ३ ४ Ms खिद तु; D₂ ३ हृद तु (D₂ हि), D₂ (both times) न्चेत्तद्, D₃ ० (both both times) १-९ स्वेत्तद् (for न्विद तु) —^d) G₁ partly damaged V₁ D₁ ४-९ (last three first time) गत. (for गता)

17 ^b) G₂ ४ वर (for वर) D₃ स्त्रीभूतो नृपसत्तम —^c) V₁ B₂ Dn₁ अह, B₃ ३ अथ, S चास्मि (for अस्मि) D₂ निर्यातो (for निर्यातो) —^d) B₂ ३ हृह (for दृढम्) T₁ सुधोर प्राविश वन — T₁ om 17^{ef} —^e) D₁ प्राविशद्, D₃ ० प्राविशद् B₂ ३ D₁₀ M₁ घोरम् (for घोराम्) —^f) T₂ ३ G₁ ३ ४ परि- (for दैव-) V₁ B Dn D₁₀ -चोहित (for मोहित)

18 B₂ partly damaged for 18^{ab} —^a) G₁ partly damaged D₁ स (for सु). —^b) D₁ ४ ६-९ M₁₋₃ तृषातो (for तृष्णा) —^c) D₁ सुरुचिरं Dn₃ सर सुरुचिर पुण्यम्, D₁₋₃ सर श्रुचिजल पुण्यम् —^d) D₂ अगमत्, G₂ अपश्यत् (for 'श्य) D₁ २ T₁ युत्तं (for वृतम्) D₄₋₆ अद्राक्ष पक्षिसकुल; D₇₋₉ अपश्य पक्षिसयुत

19 ^a) V₁ अत्र; M₁₋₃ ४ (inf. lsn.) सरो (for

अवृत्त इव पुत्राणां दाराणां च धनस्य च ॥ १९
उवाच पुत्रांश्च ततः स्त्रीभूतः पार्थिवोत्तमः ।
संप्रीत्या भुज्यतां राज्यं वनं यास्यामि पुत्रकाः ।
अभिपिच्य स पुत्राणां शतं राजा वनं गतः ॥ २०
तामाश्रमे स्त्रियं तात तापसोऽभ्यवपद्यत ।
तापसेनास्य पुत्राणामाश्रमेऽप्यभवच्छतम् ॥ २१
अथ सा तान्सुतान्गृह्य पूर्वपुत्रानभापत ।
पुरुषत्वे सुता यूयं स्त्रीत्वे चेमे शतं सुताः ॥ २२

तत्र) D₁ [अ]वगाढ, Ms ४ 'गाढं (for 'गाढ) —^b) V₁ B Dn D₁₀ दैवेनाह कृत पुरा (B₂ 'न) — Before 19^{cd}, M₂₋₄ ins भीष्म —^{cd}) D₃ अहत्, T₁ अवृत्त (for अवृत्त) D₁₋₃ T₂ ३ G M₂₋₄ एव (for इव) T₁ transp पुत्राणा and दाराणां — For 19^{cd}, V₁ B Dn D₁₀ subst

66* नामगोत्राणि चाभाव्य दाराणां मन्त्रिणा तथा ।

20 ^a) V₁ B Dn D₁₀ आ (Dn₃ प्रा)ह पुत्रास्तत सोथ —^b) G₁ २ ४ पार्थिवोत्तम —^{cd}) D₃ स्त्री (for स) D₁ lacuna for राज्य वन यास्यामि D₂ ३ युष्मानिहिय पुत्रका (for 20^d) — For 20^{ef}, V₁ B Dn D₃ 10 subst.

67* एवमुक्त्वा पुत्रशत वनमेव जगाम ह ।

While, S subst for 20^{ef}

68* स पुत्राणा शतं राजा अभिपिच्य वन गत ।

[Before the above, M₁₋₃ ins भीष्म]

21 ^a) B₂ partly damaged D₂ ६ आश्रमी, T₁ G आश्रमे, T₂ ३ M स्वा (for आ) V₁ B Dn D₃ 10 गत्वा चैवाश्रम सा तु —^b) V₁ B Dn D₁ 10 तापस (Dn₂ 'से) प्रत्यपद्यत (B₁ 'द्य च), D₁ ६ ९ ० 'सेत्वभ्य- (D₃ ० 'व)पद्यत, D₁ 'स्येप्यव' —^c) D₁ partly damaged, D₂ ३ तत्रापि चैव पुत्राणाम्, D₃ ६-९ तापसा- चैव पु' —^d) B₂ Dn D₃ T₂ G₁ आश्रमेपु, D₁₋₃ ६-९ 'मेस्य, G₂ आश्रमेपि; G₃ तापसेपु (for आश्रमेऽपि)

22 ^a) D₂ ३ सुतान्पूर्वान्, G₂ प्रगृह्याशु (for सुता न्गृह्य) V₁ B Dn D₃ 10 अथ सादाय तान्सर्वा (B₂ ४ D₁₀ 'न्पुत्रा)न् —^b) D₁ ४ ६-९ पूर्वान् (for पूर्व-) D₂ ३ गृहीत्वा वाक्यमग्रवीत् —^c) D₃ ६ १ ० तथा, D₃ यथा (for सुता) —^d) Dn₃ वेमे शत, D₁ lacuna, D₂ ३ चैते हि मे (for चेमे शत)

एकत्र भुज्यतां राज्यं भ्रातृभावेन पुत्रकाः ।
सहिता भ्रातरस्तेऽथ राज्यं बुभुजिरे तदा ॥ २३
तान्दृष्ट्वा भ्रातृभावेन भुञ्जानान् राज्यामुत्तमम् ।
चिन्तयामास देवेन्द्रो मन्युनाभिपरिभुतः ।
उपकारोऽस्य राजर्षेः कृतो नापकृतं मया ॥ २४
ततो ब्राह्मणरूपेण देवराजः शतक्रतुः ।
भेदयामास तान्नात्वा नगरं वै नृपात्मजान् ॥ २५
भ्रातृणा नास्ति सौभ्रात्रं येऽप्येकस्य पितुः सुताः ।
राज्यहेतोर्विद्विदिताः कश्यपस्य सुरासुराः ॥ २६
यूयं भङ्गाश्वनापत्यास्तापसस्येतरे सुताः ।
कश्यपस्य सुराश्वैव असुराश्च सुतास्तथा ।

युष्मार्कं पैतृकं राज्यं भुज्यते तापसात्मजैः ॥ २७
इन्द्रेण भेदितास्ते तु युद्धेऽन्योन्यमपातयन् ।
तच्छ्रुत्वा तापसी चापि संतप्ता प्ररुदोद ह ॥ २८
ब्राह्मणच्छब्दनाभ्येत्य तामिन्द्रोऽथान्वपृच्छत ।
केन दुःखेन संतप्ता रोदिपि त्वं वरानने ॥ २९
ब्राह्मणं तु ततो दृष्ट्वा सा स्त्री करुणमत्रवीत् ।
पुत्राणां द्वे शते ब्रह्मन्कालेन विनिपातिते ॥ ३०
अहं राजाभवं विप्र तत्र पुत्रशतं मया ।
समुत्पन्नं सुरूपाणां विक्रान्तानां द्विजोत्तम ॥ ३१
कदाचिन्मृगयां यात उद्भ्रान्तो गहने वने ।
अवगाढश्च सरसि स्त्रीभूतो ब्राह्मणोत्तम ।

C. 13 563
B. 13 12. 36
K. 13 24 35
M. 13 17 35

23 ^a) D₁ एकत्र, M एभिश्च (for एकत्र) —^c)
D₁₀ तेच (for तेष्य) —^d) G₂ ३ तथा (for तदा)

24 ^a) D₁ partly damaged. D₂ ३ तान्दृष्ट्वा तु (D₂
om. तु) मम भ्रातृन् —^d) V₁ B Dn D₁₀ T₈ [अ]थ
(for [अ]भि) D₂ परिभुत —^e) B₃ उपहारो (for
'कारो) —^f) B₂ ३.५ [अ]पकृतो (for 'कृतं)

25 ^a) S (except G₂) चेषेण (for रूपेण) —^d)
B₃ गुरुवन्वै, D₁₋₃ नगरे वै, T₁ 'रे तान्, T₂ ३ G
'रेपु, M 'रे तु (for 'रं वै)

26 ^a) T₁ [पु]त्र (for [अ]लि) B₁ D₄₋₇ सौहार्दं;
(B₁ 'द्यं) (for सौभ्रात्रं) —^b) D₁ यदि, D₃ येद्य
D₄₋₇ ९ ये तु (for येऽपि) — D₂₋₄.३ om. (hapl)
26^b-27^b —^c) D₁ ** दिस्वा, D₅ १ ९ विविदिता (for
विदं) —^d) V₁ B₂ ३ D₅ कश्यपस्य, T₂ ३ G₂₋₄
M काश्यं, G₁ damaged (for कश्यं) D₁ ६-१ ९
सुता पुरा, T₁ पुरा सुता (for सुरासुरा)

27 D₂₋₄.३ om 27^{ab} (cf v l. 26) —^a) Dn₁
यं यं (for यूय) V₁ B (except B₃) Dn भंगाश्वनाप-
त्यास्य, D₁ ६-१ ९ भृगाश्वतनया (D₁ 'कसुता)स्य, S भगाश्व-
नो (G₂ M 'श्वना, G₄ 'श्विनो)वत्यं — T G om. 27^{cd}
—^e) V₁ काल्यपस्य D₁ २ ६-९ [अ]सुराश्च, D₁₀ सुताश्च
(for सुराश्च) D₅ चैवं M काश्यपस्य सुताश्वैव —^d)
D₁₋₉ वि (D₄ om वि)दुषाश्च (for असुराश्च) B₄ तु
(for च) V₁ D₁₀ M₂₋₄ सुरास्य (for सुतास्य) D₁₋₃
मया, M तदा (for तथा) —^e) D₁ पैत्रकं, D₃

पैतृकी (for 'क)

28 Before 28, T₁ ins. भीष्म —^a) D₁₋₃
[स]त्र, D₃ ९ वै (for तु) —^b) B₁ D₉ ९ अपातयत्,
G₁ damaged. —^c) Dn₈ एतच्छ्रुत्वा (hypermetric),
D₄₋₇ ९ श्रुत्वा तु, D₃ श्रुत्वापि (for तच्छ्रुत्वा) Dn₈
वा (for च) —^d) D₄ प्रारुदोद T G संतप्ता (T₁
रुदोद) मृशद्दु खिता

29 ^a) Dn₈ D₁ [अ]खिल (for [अ]भ्येत्य) T₂ ३ G
पुनर्ब्राह्मणवेषेण —^b) D₁ तम् (for ताम्) B₃ [अ]-
न्वगच्छत, D₁ ६-९ [अ]नुपृच्छ (D₄ 'च्छे)त —^c) T₂ ३
G संतापं करोषि (for संतप्ता रोदिपि)

30 ^a) G₁ partly damaged. D₃ ब्राह्मण्यं (for 'णं)
V₁ B (except B₁) Dn त, D₁₀ om (for तु)
—^b) T G वचनम् (for करुणम्) —^c) B₁ विप्र
(for ब्रह्मन्)

31 ^a) D₁₋₉ पूर्वं (for विप्र) —^b) T₁ तद्धि (for
तत्र) Dn₂ पूर्वं (for पुत्र-) V₁ B Dn D₁₀ T₁ मम
(for मया) —^c) D₁₋₄.६-९ उत्पादित (for समुत्पन्न)
V₁ B₂₋₃ Dn₂ नः D₁ T₂ ३ M₃ ३ Cn स्व, Dn₁ स (for
सु) ३ Cn स्वरूपाणा स्वसेव रूप येथा वेपाम् । ३
—^d) T₂ partly damaged. G₁ ३.३ M नरोत्तम, G₂
नरर्षभ (for द्विजोत्तम) V₁ B Dn D₁₀ पुत्राणा
ब्राह्मणोत्तम

32 D₂ ३.३ om. (hapl.) 32^{ab} —^a) G₁ partly
damaged. T₂ मृगयाश्राव, T₃ G₂₋₄ 'शावाक्ष (for 'या

पुत्रात्राज्ये प्रतिष्ठाप्य वनमस्मि ततो गतः ॥ ३२

स्त्रियाश्च मे पुत्रशतं तापसेन महात्मना ।

आश्रमे जनितां ब्रह्मन्नीतास्ते नगरं मया ॥ ३३

तेषां च वैरमुत्पन्नं कालयोगेन वै द्विज ।

एतच्छोचामि विप्रेन्द्र देवेनामिपरिप्लुता ॥ ३४

इन्द्रस्तां दुःखितां दृष्ट्वा अत्रवीत्परुषं वचः ।

पुरा सुदुःसह भद्रे मम दुःखं त्वया कृतम् ॥ ३५

इन्द्रद्विष्टेन यजता मामनादृत्य दुर्मते ।

इन्द्रोऽहमस्मि दुर्बुद्धे वैरं ते यातितं मया ॥ ३६

इन्द्रं तु दृष्ट्वा राजर्षिः पादयोः शिरसा गतः ।

प्रसीद त्रिदशश्रेष्ठ पुत्रकामेन स क्रतुः ।

इष्टस्त्रिदशशार्दूल तत्र मे क्षन्तुमर्हसि ॥ ३७

प्रणिपातेन तस्येन्द्रः परितुष्टो वरं ददौ ।

पुत्रा वै कृतमे राजञ्जीवन्तु तव शंस मे ।

स्त्रीभूतस्य हि ये जाताः पुरुषस्याथ येऽभवन् ॥ ३८

तापसी तु ततः शक्रमुवाच प्रयताञ्जलिः ।

स्त्रीभूतस्य हि ये जातास्ते मे जीवन्तु वासव ॥ ३९

इन्द्रस्तु विस्मितो हृष्टः स्त्रियं पप्रच्छ तां पुनः ।

पुरुषोत्पादिता ये ते कथं द्वेष्याः सुतास्तव ॥ ४०

स्त्रीभूतस्य हि ये जाताः स्नेहस्तेभ्योऽधिकः कथम् ।

यात) —^b) D₁ उदातो (for उद्धान्तो) —^c) S सरोहमवगाढ (M₁ 'त्र)श्च —^d) B₅ स्त्री भूत्वा D₁ 4-7 ० स्त्रीभूतोस्मि द्वि (D₅ 'स्मिन्दि)जोत्तम, S 'तो द्विज-सत्तम —^e) D₅ अस्मिन् (for अस्मि)

33 ^a) D₁ स्त्रिया, D₅ 1 ० स्त्रिया, G₁ स्त्रियश्च —^c) D₁ अत्र मे, G₁ damaged (for आश्रमे) D₂ ० अत्र ते (D₈ मे)जनिता ब्रह्मन् —^d) D_{n1} n₂ T₂ नीत तन् (for नीतास्ते) D₂ तेन वरं, D₈ ते नगरे T G प्रति (for मया)

34 ^b) D₂-5 ० S S द्वै (D₈ T₂ ० दे)व (for काल) M वा (for द्वै) —^c) T₂ ० G हृच्छामि (for शोचामि) V₁ B D_n D₁₀ [अ]ङ् (V₁ वै) ब्रह्मन्, D₅ M₁ रा (M₁ [अ]ङ् l₁n] द्वि)जेंद्र (for विप्रेन्द्र) —^d) V₁ B D_n D₁₀ समभि- (for [अ]भिपरि) T₁ ० G हुत (for -हुता)

35 ^a) D₁ ० इन्द्रो दृष्ट्वा दुःखिता ताम् —^b) D₅ दृष्ट्वावीत्, D₁ T₁ प्रां, M [अ]या (for अं)

36 ^a) D₁-9 द्विष्ट च; T₁ -द्वेषेण (for -द्विष्टेन) D₈ जपता (for यजता), —^b) T G कर्मणा (for दुर्मते) D_{n1} n₂ C_n मामनाहूय धिष्ठितं ऋ C_n धिष्ठित अधिष्ठितम् । ऋतूनि शेष । ऋ —^c) D₈ इन्द्रो दृष्ट्वा दुःखितुद्धे (sio) —^d) B₁ यातित; B₃ पं, D_{n2} n₃ D₅-9 G₁ ० पां, D₂ ० प्रापिता (for यातितं) G₂ वैरं ते याति कर्मणा

37 ^a) V₁ B₅-5 D_n D₈ ० T G दृष्ट्वा तु (by transp), B₁ दृष्ट्वा स —^d) G₁ partly damaged D_{n1} पिन्- (for पुत्र) G₄ सकृत (for स क्रतु)

—^e) D₅ तन्मे स्व, D₁ तत्स्वं मे (hypermetric) (for तत्र मे) — After 37, B₁ ins

69* इन्द्र सुरपनिश्चैव वज्रहस्तो महाप्रल ।

पूरावतगजारूढ सहस्राक्ष नमोऽस्तु ते ।

38 ^a) D₁-0 तेन (for तस्य) —^c) V₁ B D_n D₂ ० ० १० ते (for वै) B₁ कृतमो, D₅ ० कृतमा (for 'मे) D₁ पुत्राश्चैकतमो राजञ् —^d) D₈ जीवितु (sio) (for जीवन्तु) D^० ० चत (for तव) D₅ ते (for मे) V₁ B D_n D₅ १० जीवयेतत्पचक्ष्व (D₈ 'शस) मे — B₁ D_{n3} om (hapl) 38^e-39^b D₁ om (hapl) 38^e-40^d T₁ om 38^e D₈ reads 38^e twice —^c) D₈ (second time) [अ]पि (for हि) V₁ D₂ ० मे (for ये) —^e) G₁ partly damaged V₁ B₁ [ह]ह (for [अ]थ) D₈ (second time) 4-9 च ते (for ऽभवन्) D₂ ० (first time) ते मे जीवतु पुत्रका

39 B₁ D_{n8} om, 39^{ab}, D₁ om 39 (for all, cf v 1 38) —^a) D_{n2} तापसा (for 'सी) D_{n2} नु; D₃ ० ०-9 च (for तु) — B₅ om (hapl) 39^c-41^d Before 39^{cd}, B₁ ins स्त्री उवाच —^c) B₁ भूत्वा (for -भूतस्य) D₂ च, D₁₀ S [ए]व (for हि) V₁ B₂-4 D_{n1} n₂ पुत्रास् (for जातास्) —^d) D₁-9 वै, D₁₀ G [s]मी (for मे)

40 D₁ om 40 (cf v 1 38) B₅ om 40 (cf v 1 39) T₂ om (hapl) 40^a-41^b —^a) T₁ सु- (for तु) V₁ B (B₅ om) D_{n3} D₅ भूत्वा, D_{n1} n₂ D₈ ० ०-9 दृष्ट्वा (for दृष्ट) —^b) D₅ स्त्रिय (for पुन) —^d) D₁ om सुतास्तव D₈ तु व (for तव)

41 T₂ om 41^{ab} (of v.1 40) —^a) B₁ -कृतस

कारणं श्रोतुमिच्छामि तन्मे वक्तुमिहार्हसि ॥ ४१

रुचुवाच ।

स्त्रियास्त्वभ्यधिकः स्नेहो न तथा पुरुषस्य वै ।

तस्मात्ते शक्र जीवन्तु ये जाताः स्त्रीकृतस्य वै ॥ ४२

भीष्म उवाच ।

एवमुक्ते ततस्त्रिन्द्रः प्रीतो वाक्यमुवाच ह ।

सर्व एवेह जीवन्तु पुत्रान्ते नत्यवादिनि ॥ ४३

वरं च वृणु राजेन्द्र यं त्वमिच्छसि सुव्रत ।

पुरुषत्वमथ स्त्रीत्वं मत्तो यदमिच्छसि ॥ ४४

रुचुवाच ।

स्त्रीत्वमेव वृणे शक्र प्रसन्ने त्वयि वासव ॥ ४५

एवमुक्तस्तु देवेन्द्रस्तां स्त्रियं प्रत्युवाच ह ।

पुरुषत्वं कथं त्यक्त्वा स्त्रीत्वं रोचयसे विभो ॥ ४६

एवमुक्तः प्रत्युवाच स्त्रीभूतो राजसत्तमः ।

स्त्रियाः पुरुषसंयोगे प्रीतिरभ्यधिका सदा ।

एतस्मात्कारणाच्छक्र स्त्रीत्वमेव वृणोम्यहम् ॥ ४७

रमे चैवाधिकं स्त्रीन्वे सत्यं वै देवमत्तम ।

स्त्रीभावेन हि तुष्टोऽस्मि गम्यता त्रिदशाधिप ॥ ४८

एवमस्त्विति चोक्त्वा तामापृच्छथ त्रिदिवं गतः ।

एवं स्त्रिया महाराज अधिका प्रीतिरुच्यते ॥ ४९

C 13 581
B 13 12. 54
K. 13 34 54
M 13 17 53

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वेणि द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

(for चू) B₁ Dn₃ G च (for हि) —^δ) D₁₋₂ १-२ हेत्वधिक, D₃ वेप्य (for तेभ्यो) T₁ ३ G₁ १ ४ तेभ्यस्तेभ्यधिका कथ, G₂ तेभ्यस्ते एधिका कथ — T₁ om 41^{ca} —^d) V₁ om इह S (T₁ om) त्व वक्तुम् (for वक्तुमिह)

42 T₂ G₂ om the ref T₂ राजा, G₁ ३ ४ तापसी (for स्त्री) —^a) G₁ partly damaged Dn₁ G₁ ४ स्त्रियस् D₁₋₂ अभ्यधिक, D₁ म्भ्य (for र्भ्य) D_{1-c} २ २ स्त्रिय च (D₃ चन्) न्वाधिक स्नेहो —^δ) D₃ हि (for वै) —^d) B₁ Dn D₁ २ १० कृतस्य मे, D₁₋₂ कृताश्च मे (for कृतस्य वै) D₃ जाता स्त्रीकृतकस्य च

43 S (except M₁) om the ref —^a) V₁ B₁₋₄ Dn D₂₋₁₀ G₁ उक्तम् (for उक्ते) B₃ एवमुक्तस्तु देवे द्रम्, T₁ क्तन्तपन्वादिरो —^δ) T₁ वचन ताम् (for प्रीतो वाक्यम्) B₃ ता स्त्रिय प्रत्युवाच ह — B₁ om 43^c-44^d —^c) D₁₋₂ एत हि (D₁ ह) (for एतेह) —^d) T₂ ३ G वादिन (for नि)

44 B₁ om. 44 (cf. v 1 43) —^a) V₁ वृत्, G₁ damaged (for वर) B₁ D₁ ० २ वृणु (D₁ णो) न्य, T₁ २ च वृणु (for च वृणु) —^δ) D₁ T₁ यत् (for य) —^c) V₁ om, D₁₋₂ अयो, D₁₀ अत (for अथ) D₁ स्त्रित्वे —^d) V₁ काक्ष्यते, B (B₁ om) Dn D₁₀ काक्ष्यते, T₂ G₂ M काक्षित, G₁ २ काक्षति (for 'सि)

45 G₁ ४ om the ref T₂ ३ G₁ २ तापसी (for स्त्री) —^a) D₂ ३ [न]स्तु मे (for वृणे) —^δ) D₂ ३ वासवे (for व) V₁ B Dn D₁₀ पुस्त्य नेच्छामि वासव

46 ^a) M₁ २ राजेन्द्रश्च (for देवेन्द्रस्) —^δ) D₁₋₂ ता स्त्रिय प्रत्यभापन —^d) V₁ B₂ (marg) Dn चोदयमे, D₂ ३ र्त् (D₂ om. त्व) मेयसे (for रोचयसे) T₂ प्रभो (for विभो)

47 ^δ) V₁ D₁ ३ ३ २ T₂ G₂ मत्तम —^c) D₃ स्त्रिया, D_{1-c} ३-१० T₂ ३ G₁ २ ४ M₁₋₃ स्त्रिय (for स्त्रिया) D₁ damaged, S सयोगात् (for 'ने) —^d) D₁ ० अभ्यधिका (for अभ्य) T₂ G₂ तदा (for सदा) —^e) D₂ ३ अधिक (for कारणात्) T G देव, M राजन् (for शक्र)

48 ^a) D₁₋₃ रमे किं च, D₁₋₃ S रमामि च (G₁ वा), D₉ रमिता च, D₁₀ रमे चैव (for रमे चैव) B₃ [अ]धिके V₁ B₂ Dn₃ रमे चा (Dn₃ वा)भ्यधिक स्त्रित्वे, Dn₁ n₂ रमताभ्यधिक स्त्रित्वे —^δ) T₁ सुर (for देव) —^c) D₁₋₁₀ S च (for हि) V₁ B Dn₁ n₃ D₁₋₃ T₁ तुष्टास्मि, Dn₃ तुष्ट्यामि (for तुष्टोऽस्मि) D₁₋₃ स्त्रीस्व (D₃ 'स्व)भावेन तुष्टोस्मि —^d) D₁ om (hapl) from त्रि up to तामापृच्छथ (in 49^b) D₁₋₃ गम्यता त्रिदशेश्वर

49 D₁ om up to तामापृच्छथ (in 49^b) (cf. v 1 48) —^a) D₁ २ M₁ २ तम्, T₁ G₂ [अ]य (for ताम्) —^δ) D₃ ० आपृच्छत्, M आपृष्ट्वा (for 'च्छथ) T₁ om त्रि D₁₀ T G ययौ (for गत.) — Before

१३

शुधिष्ठिर उवाच ।

किं कर्तव्यं मनुष्येण लोकयात्राहितार्थिना ।

कथं वै लोकयात्रां तु किंशीलश्च समाचरेत् ॥ १

भीष्म उवाच ।

कायेन त्रिविधं कर्म वाचा चापि चतुर्विधम् ।

मनसा त्रिविधं चैव दश कर्मपथास्त्यजेत् ॥ २

प्राणातिपातं स्तैन्यं च परदारमथापि च ।

त्रीणि पापानि कायेन सर्वतः परिवर्जयेत् ॥ ३

असत्प्रलापं पारुष्यं पैशुन्यमनृतं तथा ।

चत्वारि वाचा राजेन्द्र न जल्पेन्नानुचिन्तयेत् ॥ ४

अनभिध्या परस्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौहृदम् ।

कर्मणां फलमस्तीति त्रिविधं मनसा चरेत् ॥ ५

तस्माद्वाकायमनसा नाचरेदशुभं नरः ।

शुभाशुभान्याचरन्हि तस्य तस्याश्रुते फलम् ॥ ६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

49^{cd}, T₁ ins भीष्म — °) M₁₋₃ स्त्रियो — °) D₂ 8
श्रधिकाColophon om in D₁ 2 4-9 T₁ M₁ — Parvan
name B₁₋₄ L_{ns} ज्ञान्ति — Sub-parvan V₁ B
Dn D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name B₁ 2 4 5 Dn
M₁₋₃ भ(M₃ भां)गास्वनो(B₁ 'सुरो, M₁ 8 'श्वनो)पाख्यान,
D₈ ऋगाश्वकोपाख्यान, T₂ इन्द्रसद्वेदसवादे स्त्रीपुंसयोगे स्त्रिया
अधिकप्रतिकथन — Adhy no (figures, words or
both) V₁ B₃ Dn₁ 12 (as in text), B₂ 11, T₂ 8
G M₁₋₃ 35 — Śloka no Dn₁ 54, D₄ 53

13

1 °) B₅ D₁₀ G मनुष्येद्र (for 'ल्येण) — M₁₋₃
read 1^{cd} twice — °) D₈ हि (for वै) B₁ 8 लोक-
यात्रा B₁ D₈ वै; B₈ 5 M₁₋₃ (last three second
time) च (for तु) D₁ 4-9 कथं हि (D₅ वै) लोक
यात्रा वै (D₁₋₃ हि), D₁₀ S (M₁₋₃ first time) श्रेय
पर मनुष्येद्र ❧ Cn लोकयात्रा ऐहिकशिष्टन्यवहार,
हित च पारलौकिक श्रेय, तदर्थिना । लोकयात्रां लोकद्वयश्रेय
साधनम् । ❧ — °) Dn₈ M₁₋₃ (last three first time)
किंशीलस्तु; D₅ कथशील, T₁ किं शील च, M₁₋₃ (all
second time) कीदृशीं च (for किंशीलश्च)2 D₁₀ om the ref After the ref, D₁₀ S ins

70* देवे नारायणे भक्तिं शक्रे साधुपूजया ।

ध्यानेनाय जपै कार्या स्वधर्मै शुचिचेतसा ।

[(L 1) T₁ वाध, M वा धु- (for साधु) — (L
2) G₈ जप कुर्यात् (for जपै कार्या) G₂ स्वधर्मै, M 'मं-
(for 'मै) D₁₀ शुद्ध (for शुचि-)]— °) B₂ त्रिविध, D₇ 4 6 त्रिविध (for त्रिविध)
D₁ 8 चैव, D₂ पाप, S चापि (for कर्म) — °) Dn₈
चापि, D₁ 2 4-9 चैव, T₂ 8 M [अ]पि च (by transp)
— °) D₆ चैव; D₁₀ S चापि (for चैव) — °) D₂
om, G₁ शुभ (for दश) D₁ 2 धर्म (for कर्म)
D₅ 6 8 पथस्त्यजेत्, G₁ damaged, M पथ चरेत्
D₁₀ T G₂₋₄ शुभ (T₂ दश) कर्मफलं चरेत् ❧ Cn
कर्मपथान् स्वाभाविककर्मसागान् । ❧3 = (var) Śārng P 635 — °) V₁ D₁ प्राणाभि-
(for 'ति) Dn₂ D₈ T₂ 8 पात (for -पात) B₅
स्तैन्य तु, D₁₀ G₄ स्तैन्यस्व (for स्तैन्यं च) T₁ प्राणि-
भूतस्ततः स्तैन्यं, M₁ 2 प्राणातिपातनं स्तैन्य — °) V₁
B Dn₂ ns दारान्, D₈ दार्यम् (for दारम्) B₁ वा
(for च) D₄₋₇ 9 पा(D₉ प)रदार्यमथापि वा; D₁₀
T G परदाराभिमर्शन — °) D₁₋₉ निश्चया, G₄ सर्वं
च (for सर्वत)4 = (var) Śārng P 636 — °) B₁ T₁ पैशुन्यं
पारुष्यम् (by transp) Dn D₄₋₉ T₈ M₁ 4 पैशुन्यम्
— °) G₁ partly damaged D₁₀ S (except M₃) एतानि
(for चत्वारि) — °) Dn₈ D₂ जल्प(D₂ 'प)न् (for
जल्पेत्) D₁₋₈ नापि (for नातु-) D₄₋₉ न कुर्यात्चापि
चित्तयेत्5 = (var) Śārng P 634 — °) D₁ 8 G₄ M जन-
(D₈ 'ना)भिध्यां (G₄ 'र्थं) (for 'भिध्या) D₄₋₉ परा
थेषु (for परस्वेषु) — °) T₈ सत्य सर्वेषु सौहृद — °)
G₄ स्मरेत् (for चरेत्)6 °) D₁₀ चरेत् (for [भा]च'). — °) Dn₈ [भा]

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामहेऽशाय विभो नामान्याचक्ष्व शंभवे ।
वभ्रवे विश्वमायाय महाभाग्यं च तत्ततः ॥ १

भीष्म उवाच ।

मुरासुगुरो देव विष्णो त्वं वक्तुमर्हसि ।
शिवाय विश्वरूपाय यन्मां पृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ २

C. 13 67
E. 13 14 18
K. 13 45 2
M. 13 22. 2

चरति (for 'रन्दि) — For 6², D₁₀ T G subst.

71* शुभान्येवाचरल्लोके भक्तो नारायणस्य हि ।
तस्मैव तु पद सूक्ष्मं प्रमादाद्भ्रुयात्परम् ।

[(L. 1) G₁ partly damaged D₁₀ चरत् T₁
शुभानीह चरत्तान (for the prior half) T₁ इ (for
हि) — (L. 2) G₂ आमुनात् (for 'भु') T₁ G₁ १ पद
(for पन्)]

Colophon om in M₁ — *Parvan name* B₁ 2 4
Dn₃ D₁ शक्ति — *Sub parvan* V₁ B₁ 2 3 5 D
(except D₅) M₂₋₄ दानवर्षे — *Adhy name* V₁ B.
दशपापपरि (V₁ 'री'हार , B₁ 2 Dn M₂ भगान् (M₄
'श्च'नोपाख्यान , B₂ दशवर्षोपाख्यान , T₂ त्रिविधकरण
न्यापारकपन — *Adhy no* (figures, words or both)
V₁ B₂ 13 (as in text) , D. 12 , T₁ M₂ 35 , T₂ 3
G M₂ 36 — *Sloka no* Dn₁ 6 , D₅ 59
— After this adhy., D₁₀ T₂ 3 ins a passage given
in App I (Nos 3 and 3A)

14

~~71~~ G₁ 3 om. adhys 14-18 T₁ reads thus adhy
after B 13 160

1 After the ref , N ins

72* स्वयापनेय नामानि श्रुत्वानीह जगत्पते ।

[D₂ 3 त्वया ने तद्विद्वानीह , D₄₋₉ त्वया हि प्रोच्यमानानि
(for the prior half) D₂ 3 नानानि त्रि- (for हुना
नीह) D₈ 1 9 जगत्पते V₁ D₂ श्रुत्वानि इ जगत्पते (for
the post half)]

— ^a D₂ 10 T₁ पितामहेऽशय विभो (T₁ 'भोर्') , T₂ 3
G₂ 4 'नह महेशाय — ^b B₂ 5 मे विभो , D₁₋₈
शंकरे , T₁ श्रुत्वि (for शंभवे) — ^c B₂ रद्राय ,
T G₂ 4 M₂ विदुषे (for वभ्रवे) D₄₋₉ विष्णु (for
विश्व) V₁ B Dn D₁₀ रूपाय (for -मायाय) — ^d
D₂ महाभाग्ये B₁ भारत (for तत्तत) — After 1,
N ins

73* मुरासुगुरो देवे शक्रेऽभ्यक्त्योनये ।

भीष्म उवाच ।

अशक्तोऽह गुणान्वक्तु महादेवस्य धीमत ।
यो हि सर्वगतो देवो न च सर्वत्र इश्यते ।
ग्रहविष्णुसुरेशाना त्रया य प्रभुरेव च ।
ग्रहादच पिशाचान्ता य हि देवा उपामते । [5]
प्रकृतीना परत्वेन पुरुषस्य च य पर ।
चिन्त्यते यो योगविद्विर्भ्रमिस्त्वदर्थिभि ।
अक्षरं परम प्राहुरसच्च मद्रसच्च य ।
प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षोभयित्वा स्वतेजसा ।
ग्रहाणमसृजत्स्वादेवदेव प्रजापति । [10]
को हि शक्तो गुणान्वक्तुं देवदेवस्य धीमत ।
गर्भजन्मजरायुक्तो मर्त्यो नृत्सुममन्वित ।
को हि शक्तो भव ज्ञातु मद्दिग्ध परमेश्वरम् ।
ऋते नारायणात्पुत्र शङ्खचक्रगदाधरात् ।
एष विद्वान्यदुश्रेष्ठो विष्णु परमदुर्जय । [15]
दिन्यचक्षुर्महातेजा वीक्ष्यते योगचक्षुषा ।
रुद्रमन्थ्या तु कृष्णेन जगद्भास महात्मना ।
तं प्रनाथ तदा देव वदर्यां क्लि भारत ।
अर्याधिपतरस्व च सर्वलोकेषु वै तदा ।
प्रासवानेव राजेन्द्र सुवर्णाक्षान्महेश्वरात् । [20]
पूर्णं वर्षमहत्तु तप्तवानेप माधव ।
प्रनाथ वरद देव चराचरगुरु शिवम् ।
युगे युगे तु कृष्णेन वोपितो वै महेश्वर ।
भक्त्या परमया राजन्प्रीतश्चैव महात्मन ।
ऐश्वर्यं यादृश तस्य जगद्योनेर्महात्मन । [25]
तदय दृष्टवान्साक्षात्पुत्रार्थे हरिरस्युत ।
यस्मात्परतरं चैव नान्य पश्यामि भारत ।
स्याख्यातु देवदेवस्य शक्तो नामान्योपत ।
एष शक्तो महाबाहुर्वक्तु भगवतो गुणान् ।
विभूर्तिं चैव कास्त्वेन सत्या माहेश्वरीं नृप । [30]

नाम्नां सहस्रं देवस्य तण्डिना ब्रह्मयोनिना ।
निवेदितं ब्रह्मलोके ब्रह्मणो यत्पुराभवत् ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तदा भीमो वासुदेव महायथा ।
भवमाहात्म्यसयुक्तमिदमाह पितामह ।

[(L 1) B1 िव्य (for ऽन्यक्त) — (L 2) D1 ः
हि (for सः) D1-० नेव (for महा-) — After line
2, Dn3 ins.

74* ध्यानिनाथ जपे कार्या स्वधममुचिता सदा ।
देवे नारायणे भक्त शक्ति साधु पूजय ।

Of. 70* — (L 3) Dn1 [s]धि (for हि) D1 मनो (for
गतो) — (L 4) D2 ः ३ महेशानां (for सुदे*) B2 ः
Dn1 n2 च (for य) — (L 5) D1 पिशाचानां D1-4
०-० य देवा पशुं (D2 ः ममु) पसन्ने (for the post half)
— (L 6) Dn1 D1 यत् (for य) D1-4 ०-० प्रसु (for
पर) — (L 7) B1 D1-10 योगविद्विद्भिर्, B2 ः ३ योग-
विद्विश्च (for यो योगविद्विर्) — (L 8) V1 B Dn D10
ब्रह्म (for प्राप्नु) D2 यत्, D1 य (for य) D1 ०
असत्सदसद्य सत् (D2 य), D2 ३ असत्सदसद्य चं, D2
असत्सदस * च यत् (for the post half) — (L 9)
D2 भोजयित्वा (for क्षोभ*) B2 [अ]म, D1 सु- (for
स्व) — (L 10) D1 प्राणान् (for ब्रह्मणान्) D2
ब्रह्मा, D10 तस्या (for तस्माद्) D2 ० प्रजापतिं D1
देवदेव प्रजापतिं (for the post half) — Dn1 D1-7 ०
repeat line 11 after line 12 — (L 11) B1 ः ४
Dn2 (marg) महादेवस्य, D1-3 महिषस्तस्य D4-7 ०
(all first time) महिषस्तस्य शूलिन (for the post half)
— D1-3 ः ३ om (hapl 1) lines 12-13 — (L 12) D2
समायुक्तो (for -जरा*) — Dn1 D1-7 ः ३ om (hapl)
line 13 — (L 15) Dn1 n2 D2 गुण, Dn3 वदु,
D1 ३-० सुर (for वदु) D2 श्रेष्ठ D1-० विष्णु (D1-3
देव) परपूजय (for the post. half) — (L 16) D1-०
पश्य (D1 lacuna for पश्य)ने योगिने (D1-3 यो महेश, D4 ०
योगिनी) श्वर (for the post. half) — (L 17) D2
-शक्त्या (for भक्त्या) D1-7 ० च (for तु) B2 योग
(for जगद्) D2 (before corr) तोषितो वै महेश्वर
(for the post. half) — (L 18) V1 देव D1-०
प्रपद्य (D2 7 *चे) तमज देव (for the prior half) D10
om (hapl) from बदर्या up to देव (in line 22)
D1-3 बदर्या शिवमानत (for the post half) — (L 19)
V1 B1 ः ४ ५ D1-3 7-10 अज्ञात्, B2 D2 ० अज्ञात्, Dn2
D2 अज्ञात् (for अर्थात्) D1-० वीर्यवान् (for वै तदा).
— (L 20) B2 Dn2 D1-०-० एव (for एव). B2 ः ५

द्वैपायनप्रभृतयस्तथैवेभे तपोधनाः ।

ऋषयः सुव्रता दान्ताः शृण्वन्तु गदतस्त्व ॥ ४

सुवणान्यान्, B2 गनुद भक्त्या, D1 * * * दो, D2 ४ ०-०
नुपणाक्षो, D2 म सुवद्वार, Cn सुवणाक्षान् (as above)
ॐ Cn सुवर्णाक्षाद्दिवष्टे । ॐ — (L 21) B1 ः पूण,
D1 पूव (for पूर्ण) D2-० प्राप्नुवान् (for तप्त*) — (L
22) Dn1 D1 प्रमात् (for *त्) — (L 23) D1-7 ०
च (for तु) D1-3 [s]भृत् (for वै) D2 तोषितो
एतिश्वर (for the post half) — (L 24) D1-3
प्रियन्वा (for परमया) V1 Dn D2 नेव (for राजन्)
B2 प्रीतिश्च (for प्रीतश्च) — (L 25) D1-3 परय (for
तस्य) D2 महावत् (for *मन) — D2 om lines
26-28 — (L 26) D2 यदय, D10 न दृष्ट (for तदय)
D2 पृष्टवान् (for दृष्ट*) D1 मत्तार (for माक्षार)
D1 २ पुत्रार्थ — (L 27) B2 तस्मात्, D1 २ 4-० अ*
(for य*) D1-3 किञ्चन, D1-० कञ्चन (for भारत)
— (L 28) D1 २ शक्त (for शक्तो) — (L 30) D1
गृह्णा (sic), D2-० सत्यत् (for मत्या) B1 सत्य मादेश्वर
नृप (for the post half) — (L 31) D1 देव (for
भीमो) D1-० धर्मपुत्र युधिष्ठिरं (for the post half)
— After line 31, D1-० ins

75* वासुदेव महात्मानमिद वचनमब्रवीत् ।

— (L 32) D1 २ ४ एव (D1 सर्व) माहात्म्यसयुक्तम् (D2
*क्तम्) D1 ३ ततो वच्मि पितामहे (for the post. half)]

2 D1-7 ० om the ref — *) D1 ३ -गुरो देवे
(D1 *व), D2 -गुरो देवे, D1-० गुरोर्देव — *) D1 २
शकरे (D1 *र) (for विष्णो र्व) — *) B1 ४ ३ Dn
D1-० 10 Ms Cn विष्णु, D2 T2 ३ G2 ४ शिव (for
विश्व) T1 शिवस्य शिवरूपस्य — *) B2 ५ यन्मा
पृच्छेद्, D1-3 मामपृच्छद्, T1 ३ M यन्मापृच्छद्

3 T1 om 3-9 — *) V1 मुदिना, D10 तद्वना
(for तण्डिना) D2 नाम (for ब्रह्म) Dn2 योगिना;
T2 ३ G2 M2-4 वादिना (for -योनिना) D1 ३ तु (D2
त्) ङिना नाम योगिना, G4 M1 तद्व (M1 ताडि) ना ब्रह्म
वादिना — *) D2 ३ 10 T2 ३ G2 ४ ब्रह्मणा (D10 *णे)
D2 पुरातन (for *भवत्) D1 ४ ०-० ब्रह्मणा यत्पुरातनं
(D1 *रा भवेत्)

4 T1 om. 4 (of v 1 3) Before 4, D1 २ ४ 7 ०
ins युधिष्ठिर उवाच — *) V1 B Dn D10 च (for
[ए] व) D2 ३ T2 ३ G2 ४ [ए] ते (for [ह] मे) — *)
D1-० सुकृता (for सुव्रता) G2 ऋषय सुप्रदांताश्च
— *) D1 corrupt

ध्रुवाय नन्दिने होत्रे गोप्त्रे विश्वसृजेऽश्रये ।
महाभाग्यं विभो ब्रूहि मुण्डिनेऽथ कपदिने ॥ ५

वासुदेव उवाच ।

न गतिः कर्मणां शक्या वेत्तुमीगस्य तत्त्वतः ॥ ६
हिरण्यगर्भप्रमुखा देवाः सेन्द्रा महर्षयः ।

न विदुर्यस्य निधनमार्दि वा मृक्षमदग्निः ।
स कथं नरमात्रेण शक्यो ज्ञातुं सतां गतिः ॥ ७

तस्याहममुरन्नस्य काश्चिद्भवतो गुणान् ।

भवतां कीर्तयिष्यामि व्रतेशाय यथातथम् ॥ ८

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु भगवान्गुणांस्तस्य महात्मनः ।

उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा कथयामास धीमतः ॥ ९

वासुदेव उवाच ।

शुश्रूषध्वं ब्राह्मणेन्द्रास्त्वं च तात युधिष्ठिर ।

त्वं चापगेय नामानि निशामय जगत्पतेः ॥ १०

यद्वाप्तं च मे पूर्वं साम्बहेतोः सुदुष्करम् ।

यथा च भगवान्दृष्टो मया पूर्वं समाधिना ॥ ११

शम्भुरे निहते पूर्वं रौक्मिणेष्येन धीमता ।

अतीते द्वादशे वर्षे जाम्बवत्यत्रवीद्धि माम् ॥ १२

प्रद्युम्नचारुदेष्णादीन्नृक्मिण्या वीक्ष्य पुत्रकान् ।

पुत्रार्थिनी मामुपेत्य वाक्यमाह युधिष्ठिर ॥ १३

शूरं बलवतां श्रेष्ठं कान्तरूपमकल्मषम् ।

C 13 618
B 13 14 30
K. 13 45 14
M 13 22. 14

5 T₁ om. 5 (cf. v l. 3) —^a) T₂ s G₂ s नेत्रे (for होत्रे) —^b) D₁₀ गोत्रे (for गोप्त्रे) D₁ तथा (for अश्रये) D_{1-c} s गोप्त्रे विश्वसृजे तथा, D₂ गोत्रे विश्वकर्मण (sic), T₂ s G₂ s गोप्त्रे विश्वसृ (G₄ 'ल)-अश्रये —^c) B₁ भान्ये B. Dn^a n₃ M₂ विभोर —^d) D₁₋₂ ऋदिने (for मुण्डिने) D₁ s च (for सथ)

6 T₁ om. 6 (cf. v l. 3) D₅ om. (hapl) 6-9 —^a) D₁ कर्मणा T₂ s G₂ s M₁ न शक्य कर्मणा वेत्तु, M₁₋₃ न शक्या कर्मणा वेत्तु —^b) T₂ s G₂ s गतिम्, M गतिर् (for वेत्तुम्) M₁ मत्त्वत (for तं) D₁₋₄ 6-9 बलु वर्षशतैरपि

7 T₁ om 7 (cf. v l. 3) D. om. 7 (cf. v l. 6) —^a) D₁₋₂ हिरण्यप्रमुखा देवा —^b) D₂ 7-9 T₂ s G₂ s M सेन्द्रा देवा (D₂ M₂ 'व) (by transp), D₃ s सेन्द्रा सिद्धा —^c) B. Dn₁ n^c Cn भवनम्, D₂ निधने, Cnp 'नम् (as in text) —^d) D₁ corrupt. B₂ s Dn₁ n₂ D₃ M₃ Cn आदित्या, D₃ मापि वा, D₅ आधिता, D₁ आदि ता, D₃ आदि वा, D₅ मादित्या, Cnp आदि वा (as in text) D₁ G₃ उर्ध्वत, D₃ दक्षिभि, D₂ दक्षिन (for 'न) —^e) D₁₋₃ मा (for स) T₂ G₂ s M₁ नान- (for नर) —^f) D₁₋₃ शक्या (for शक्यो) V₁ D₁₋₃ 6-9 सदा (for सता)

8 T₁ om. 8 (cf. v l. 3) D₅ om. 8 (cf. v l. 6) —^b) B₁ गुणवतो, Dn₁ भवगतो, D₁₀ भाकिमते —^d) T₂ s G₂ s M₁₋₃ s (anf l₁₃ as in text) प्रणम्येन (for व्रतेशाय) B₂ यथासुख (for 'तथम्)

9 T₁ om 9 (cf. v l. 3) D. om 9 (cf. v l. 6) —^a) D₁ 6 7 s T₂ s G₂ s M न (for तु) —^d) B₂ s भारत, T₂ s G₂ s तत्त्वत (for धीमत)

10 ^a) T₁ शृण्वतु ब्राह्मणेन्द्राश्च, G₂ शृणुस्व ब्राह्मणेन्द्रा वै —^c) D₅ वा (for च) B₁ सामानि (for नामानि) —^d) D₁ s जगत्पते V₁ B₂₋₃ Dn D₁₀ शृणु (B₂ गृहे) ज्वेह कपदिने (B₂ s D₁₀ 'न)

11 ^a) D₁₀ अवाप्तम् (for स) D₁ s s 6-9 सर्व (for पूर्वं) —^b) D₁ lacuna D₁ 6 s s साम्य, D₇ साम (for साम्य-) D₂ s च (for सु-) Some MSS टुकर —^c) V₁ Dn D₃ यथावद्, B₁ D₅ s तथा च, T G₂ s M यथा न (for यथा च) D₁ सृष्टे, D₂ सृष्टो, D₃ दृष्टे (for दृष्टो) —^d) D₂ s 6 पूर्वं (for पूर्वं)

12 ^a) T₁ निहते शम्भुरे पूर्वं —^b) D₁ रुक्मिणेष्येन, G₂ राक्षसेयन, M₁ s रौक्मिणेष्येन —^c) D₁ अतीत —^d) D₅ 9 जाडुवती T₂ G₁ M₁ मा (for माम्)

13 T₁ om. 13 —^a) D₁ corrupt D₁₋₂ सा चारुदे (D₂ s 'दो) ष्यप्रभृतीन्, T₂ s G₂ s M चारुदेष्णा प्रभृतयो (G₂ s तिकान्) —^b) D₂ रुक्मिणी, G₁ रुक्मिण्या T₂ s G₂ s M वै सुतान (for पुत्रकान्)

14 ^a) Dn₃ ज्येष्ठ (for श्रेष्ठ) —^b) T₂ s G₂ s कीर्ति (for कान्त) B₃ अकत्तम, D₃ 'पान्, M₃ 'क D₁ कामरूप युधिष्ठिर, T₁ तद्रूपमपकत्तम

15 T₁ om 15-18 —^a) D₁ corrupt T₂ s G₂ s

आत्मतुल्यं मम सुतं प्रयच्छाच्युत माचिरम् ॥ १४
 न हि तेऽप्राप्यमस्तीह त्रिषु लोकेषु किंचन ।
 लोकान्सृजेस्त्वमपरानिच्छन्त्यदुकुलोद्वह ॥ १५
 तया द्वादश वर्षाणि वायुभूतेन शुष्यता ।
 आराध्य पशुभर्तारं रुक्मिण्या जनिताः सुताः ॥ १६
 चारुदेष्णः सुचारुश्च चारुवेपो यशोधरः ।
 चारुश्रवाश्चारुयशः प्रद्युम्नः शंभुरेव च ॥ १७
 यथा ते जनिताः पुत्रा रुक्मिण्याश्चारुविक्रमाः ।
 तथा ममापि तनयं प्रयच्छ वलशालिनम् ॥ १८
 इत्येवं चोदितो देव्या तामवोचं सुमध्यमाम् ।

अनुजानीहि मां राज्ञि करिष्ये वचनं तव ।
 सा च मामब्रवीद्गच्छ विजयाय शिवाय च ॥ १९
 ब्रह्मा शिवः काश्यपश्च नद्यो देवा मनोनुगाः ।
 क्षेत्रौपद्यो यज्ञवाहाच्छन्दांस्यृषिगणा धरा ॥ २०
 समुद्रा दक्षिणा स्तोभा ऋक्षाणि पितरो ग्रहाः ।
 देवपत्न्यो देवकन्या देवमातर एव च ॥ २१
 मन्वन्तराणि गावश्च चन्द्रमाः सविता हरिः ।
 सावित्री ब्रह्मविद्या च ऋतवो वत्सराः क्षपाः ॥ २२
 क्षणा लया मुहूर्ताश्च निमेषा युगपर्ययाः ।
 रक्षन्तु सर्वत्र गतं त्वां यादव सुखावहम् ।

[हृ]त्ति (for [हृ]ह) —^o) Dns सूज्येस् —^a) D₉
 G₂ कुलोद्वह

16 T₁ om 16 (of v 1 15) —^b) V₁ B Dn
 D₁₀ व्रती (for वायु-) D₂ 4-8 भक्ष्येण, D₇₋₉ भक्षेण
 (for भूतेन) B₅ शुष्यते (for ता) D₈ वायुभक्षेण
 सुष्यता, T₂ 3 G₂ 4 तपस्तप्त्वा जगद्गुरु —^o) G₁ चर्तार
 (for भ-*) — B₅ om (hapl) 16^a-18^a —^a)
 B₈ 4 Dn D₁ 4 6 7 10 M₂ 3 रुक्मिण्या, D₂ 8 *णी, G₁
 M₁ रुक्मिण्या, M₂ रुक्मिण्या

17 T₁ om 17 (of v 1 15) B₅ om 17
 (of v 1 16) —^a) T₂ स्याच् (for च) V₁
 चारुदेष्ण सुदेष्ण च, D₁₋₃ दोष्णाश्च वायुश्च —^b) D₁
 corrupt V₁ B₂₋₄ Dn₁ n₂ D₂ 8 G₂ वेशो, B₁ देशो,
 D₁ 6-9 वेगो (for चेषो) B₄ Dns T₂ 8 G₄ यशोधन,
 D₈ वर (for धर) —^o) D₁ चारुश्रवा चारुयश
 —^a) D₁ 6 9 सांव (for शम्भुर)

18 T₁ om 18 (of v 1 15) B₅ om 18^a (of
 v 1 16) —^a) M₁ तथा (for यथा) —^b) B₄
 Dn₁ n₂ D₁₋₉ T₂ 3 G₂ रुक्मिण्या (Dn₁ प्या), G₄
 रुक्मिण्या, M₁ 4 रुक्मिण्याश् —^o) D₈ यथा (for
 तथा) M तनयान् (for य) —^a) M शालिन V₁
 B Dn D₁₀ प्रयच्छ मधुसूदन; T₂ 8 G₂ 4 च्छाच्युत माचिर

19 ^a) D₁₋₆ [ए]व D₁₋₉ नोदितो (for चो*)
 —^b) D₉ उवाच (for अवाच) D₂ स (for सु)
 —^o) Dn₁ M मा (for मां) T₁ साध्वि (for राज्ञि)
 — T₁ om 19^a-23^a —^o) D₅ मामथ (for च माम्)
 —^a) D₁ जयाय, T₂ शुभाय (for शिवाय) Dn₁ n₂
 G₂ शिवाय विजयाय च

20 T₁ om 20 (of v 1 19) —^a) B₄ 5 D₁₋₇ 9
 कश्यपश्च — G₂ om 20^b-23^a —^b) T₂ 3 G₄ तदा
 नद्यो (for नद्यो देवा) D₁₋₉ महोरगा (for मनोनुगा)
 —^o) D₅ हव्य (for यज्ञ) Some unused MSS
 भागाश्च; Madras ed वाहश्च D₁₋₃ ऋतौ मध्ये यज्ञ
 (D₁ ज्ञा)वहाश्च, D₁ 6 क्षेत्रौ यज्ञौ हव्यवाहाश्च —^a)
 M -गणो (for -गणा) V₁ B₁ D₁₀ धरा, B₅ वरा,
 T₂ तथा (for धरा) B₂ 8 Dn₁ n₂ छदास्यृषिगणाध्वरा,
 D₁₋₈ मि विविधानि च, D₁₋₉ सि ऋपयो वरा, T₈
 G₄ स्वर्षिगणास्तथा

21 T₁ om 21 (of v 1 19) G₂ om 21
 (of v 1 20) —^a) D₁ 3 यज्ञा स (for समुद्रा)
 D₁ 6 9 दक्षिण (for णा) B₄ यज्ञा, D₁ 8 स्तोता,
 M₁ (sup lin) स्तोमा (for स्तोभा) D₁₀ T₂ 8
 G₄ समुद्रा दक्षिणात्ताश्च (D₁₀ ता वै) ❧ Cn
 स्तोभा सामपूरणान्यक्षराणि हु मा हृत्यादीनि। ❧ —^b)
 D₁₀ रक्षासि (for ऋक्षाणि) —^o) V₁ देवगणा (for
 कन्या)

22 T₁ om. 22 (of v 1 19) G₂ om 22 (of
 v 1 20) D₅ reads 22^a-23^b twice —^a) D₁
 lacuna —^b) B₈ सरितो (for सविता) D₁ 5 (both
 times) 6 T₂ 3 G₄ M रवि, D₁₀ हवि (for हरि)
 — D₁ 8 read 22^a-23^b twice —^o) M₁ 3 ब्रह्मविद्याश्
 —^a) D₁ 8 (both both times) 6 corrupt. D₄ वत्सरा
 (for रा) V₁ B Dn D₁₀ तथा (for क्षपा)

23 For the repetition of D₁ 8 s, of v 1 22
 T₁ om 23 (of v 1 19) G₂ om 23^a6^ad (of
 v 1 20) —^a) D₂ (both times) लव (for लवा)

अरिष्टं गच्छ पन्थानमप्रमत्तो भवानघ ॥ २३

एवं कृतस्वस्त्ययनस्तयाहं

तामभ्यनुजाय कपीन्द्रपुत्रीम् ।

पितुः समीपे नरमत्तमस्य

मातुश्च राजश्च तथाहृकस्य ॥ २४

तमर्थमावेद्य यदब्रवीन्मां

विद्याधरेन्द्रस्य सुता भृगार्ता ।

तानभ्यनुजाय तदातिदुःखा-

इदं तथैवातिवलं च रामम् ॥ २५

प्राप्यानुजां गुरुजनादहं ताक्ष्यमचिन्तयम् ।

सोऽब्रहृद्विमवन्तं मां प्राप्य चैनं व्यसर्जयम् ॥ २६

तत्राहमद्भुतान्भावानपश्यं गिरिमत्तमे ।

C. 13 633
B. 13 14 44
K. 13 45 28
H. 13 22 28

M₁ मुहूर्तानि —^b) D₁ s (both times) s -पवं च,
D₁ पर्वता, T₂ M₃ -पर्यय (for -पर्यया) —^d)
V₁ B₂ (marg) 4 Dn सुत्वाय च, D₁₋₂ 'वह, D₁₀
T₂ 8 G₁ 'वहा (for 'वहम्) —^e) M ब्रज (for
गच्छ) T₂ 8 G₂ 4 रक्षा कुर्वन्विरिट् त्वम् —^f) B₂
D₂ भवानय, T₂ 8 G₂ 4 ब्रान्त्तुत (for भवानय)

24 For the substitution in T₁, cf v 1 26 —^a)
B₁ स्वया, D₁ तया (for तया) —^b) V₁ B Dn D₁₀
तनो (for ताम्) V₁ B Dn₂ n₃ D₃ नरेन्द्र, T₂ 8
G₂ 4 M च राज- (for कपीन्द्र) —^c) V₁ B Dn
D₂ 10 समीप (for 'पे) —^d) D₂ राजश्चापि (for
राजश्च) D₁ [आ]हृकस्य, T₂ शुभस्य, G₁ शिवस्य
(for [आ]हृकस्य)

25 For the substitution in T₁, cf v 1 26
—^a) V₁ B Dn D₁₀ G₂ गत्वा समावेद्य, D₂ s 7-9 T₂ 8
G₁ M त (D₂ य) इर्थमां (for तमर्थं) D₁₋₂ सा, M
मा (for मा) —^b) Dn₂ (marg) D₁₋₂ 8 सा (D₂ 8
मा) वा नरेन्द्रस्य (for विद्याधरे) T₂ 8 G₂ 4 भृगु तदा
(G₂ 'या) (for भृगुर्ता) D₁₋₂ 9 सा वा नरेन्द्रस्य सुता
भयार्ता —^c) D₁ तयाद्यनुजाय, D₂ तामभ्य, D₁₋₂ T₂ 8
G₂ 4 M ते माम् (for तानभ्यं) D₁₋₂ तथापि, T₂
M ततोति-, T₂ ततो वि, G₂ 4 ततोपि (for तदाति)
—^d) V₁ B₂ 4 D₁₀ गतस्, B₁ कुतस्, B₂ (marg)
अतस्, B₂ हृदि, Dn₁ गत, D₁₋₂ 8 9 M₁ ततस्, D₂
गतस् T₂ 8 M₁₋₂ बभ्रुम्, G₁ बभ्रुम् (for गत)
D₁₋₂ [अ]विरयश्च राम (D₂ 'म), D₁₋₂ T₂ G₁ M
उलश्च राम, G₂ Madras ed सुभ्रुस्तथैवाग्नि (G₂ 'ति)-
शयेन तेन — After 25, N ins

76* अयोचतु प्रीतियुत्वां तदानां

तप समृद्धिर्भवतोऽस्त्वविद्यम् ।

[(L 1) Dn₁ प्रीतियुत्वां, D₂ 'जुनास् — (L 2)
D₂ 10 भवतांविद्य (for 'तोऽस्त्वविद्यम्) D₁₋₂ तप मिद्धिर्भव
तोश (D₂ om था) भवतां, D₁ corrupt, D₂ 8 तवास्तु

निद्धिभवनादविद्य, D₁ तपश्च निद्धिभवनाम्, D₂ तपसोस्ति
निद्धिभवताम्]

26 —^a) T₂ 8 G₂ 4 M भ्यनुजा (for प्राप्यां) M₂
om गुरुजनात् —^b) T₂ 8 G₂ 4 M प्राप्य (for अहं)
V₁ B₂ Dn₂ ताक्ष्यम् —^c) G₂ सोपयाद् (for सोऽ
वहद्) —^d) Dn₁ चैत B₁ प्राप्य चैतमवास्त्रं,
G₂ प्राप्य ताक्ष्यं तजं (sic) — For 26, D₁₋₂
subst

77* प्राप्यानुजा गुरुमुखाद्राजमीद

ताक्ष्यं तदा मनसा चिन्तयित्वा ।

हृत्वा प्रणाम शिरसा भवाय

ततोऽभ्यगा प्रागुदीचो सुरम्याम् ।

[(L 1) D₁₋₂ -जनाद् (for मुनाद्) — (L 2) D₂
ताक्ष्यं — (L 3) D₁ transp हृत्वा and प्रणाम
— (L 4) D₁₋₂ [s] म्याया (for 'गा) and तदाशा
(for चुरन्त्याम्)]

— After the above, the same MSS cont

78* ततो मया ह्यनुसृष्ट खगेन्द्रो

वितत्य पक्षो दिवमुत्पपात ।

तस्मिन्नाते वैनवेधेऽन्तरिक्ष

गिरां तदा सर्वकामोपपन्ने ।

पुण्यै फलै सुमिर्द्वैर्यथात्र

स्थित प्रहृष्टो भवभावभाजित ।

[5]

[(L 1) D₁ मोनुसृष्ट, D₂ 8 मोनुसृष्ट (for ह्यनु)
— (L 6) D₁₋₂ प्रहृष्टो (for प्रहृष्टो)]

While, T₁ subst for 24-26

79* तत कृतस्वस्त्ययनस्तयाह

निवेद्य मातुश्च पितु समीपे ।

तथाभ्यनुजाय गुरुंश्च मवां

न्महायत्नं ताक्ष्यंमचिन्तय चै ।

सोऽहं हिमवतः पार्श्वं प्राप्य ताक्ष्यं व्यसर्जयम् । [5]

क्षेत्रं च तपसां श्रेष्ठं पश्याम्याश्रममुत्तमम् ॥ २७

दिव्यं वैयाघ्रपद्यस्य उपमन्योर्महात्मनः ।

पूजितं देवगन्धर्वैर्ब्राह्म्या लक्ष्म्या समन्वितम् ॥ २८

धवक्रकुभरुदम्वनारिकेलैः

कुरवक्रकेतकजम्बुपाटलाभिः ।

वटवरुणकपत्सनाभविल्वैः

सरलकपित्थप्रियालसालतालैः ॥ २९

वदरीकुन्दपुन्नागैरशोकाप्रातिमुक्तकैः ।

27 ^a) G₂ पश्यन् (for भावान्) T₁ तत्राहमद्भुता कारम् —^b) G₂ हिमवद् (for अपश्य) B₁ D₁ ० मूर्धनि (for -सत्तमे) —^c) V₁ T₁ 2 G₂ 4 तापस, B₅ D₄ तपसा D₁₀ तत्र (for श्रेष्ठ) —^d) V₁ B Dn अद्भुतम् (for आश्रमम्) T₁ पश्याम्याश्रमसत्तम

28 ^a) Dn₈ दिव्य (for दिव्य) D₁₀ T₂' 8 G₂ 4 पादस्य (for पद्यस्य) —^d) V₁ B Dn D₂ 10 T G₂ 4 समावृत, D₁₋₆ समाश्रित (for समन्वितम्)

29 D₈ om 29 D₁ om 29^{ab} T₁ G₂ M₁₋₃ om 29^a-31^b —^a) T₈ यव (for धव-) D₁ ० 7 ० G₄ नारि (D₁ G₄ 'लि)केरै —^b) B (except B₈) Dn₁ n₈ D₈ 7 8 कुरवक्र D₁ 2 ०-8 -केतकि (for 'क) D₂ ० जवुचून्, D₆ जवुपूत (for -जम्बु) D₅ T₂ 8 G₄ पाटलीभि (for 'लाभि) —M₄ om 29^a-31^b —^c) D₅ वर (for वट) D₁ 2 4-9 T₂ 8 G₄ वरणक (for वरु) V₁ -वत्सनाभि, B₈ रुणाभ, D₁ 2 -वत्स पाद्, D₁ ० वज्रनीप, T₂ वत्सलनाभ (for वत्सनाभ) B₁ वटवरुणकशेरनानरेखै (sic) —^d) B₁ D₂ T₈ G₄ अमन, T₂ पनस (for सरल) V₁ B Dn₈ -प्रियाल- (for प्रियाल) B₁ 8 4 D₁₀ -साल, B₅ T₂ 8 -ताल, Dn₈ माल- (for साल) D₂ बालै, T₂ 8 सालै (for तालै) D₁ असनद्रविभूप्रियालसालभालै (sic), D₁₋₉ अमनकपित्थ (D₄ om कपित्थ) कप्रवालतालै

30 T₁ G₂ M om 30 (cf v 1 29) —^a) B (except B₁) D₁ 8 10 T₂ 8 G₄ बदरैगुद्-, Dn₈ बदरै- गुद्-, D₁₋₉ अतिमुक्तक- (for वदरीकुन्द-) —^b) Dn₁ मुक्तिकै, D₁ ० वजुलै (for मुक्तकै) D₂ 8 अशोकै- रवि D₃ 'कैश्चाति)मुक्तकै —^c) V₁ B₂ 8 8 Dn D₁₀ मधू (D₁₀ 'धु)कै कोविदारैश्च

31 T₁ G₂ M om 31^{ab} (cf v 1 29) —^a) V₁ रम्यैर्, T₂ 8 G₄ अन्यैर् (for वन्यैर्) D₁₋₉ अन्यैर्वृक्षैर्वहु-

भलातकैर्मधूकैश्च चम्पकैः पनसैस्तथा ॥ ३०

वन्यैर्वहुविधैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदयुतम् ।

पुष्पगुलमलताकीर्णं कदलीपण्डशोभितम् ॥ ३१

नानाशकुनिसंभोज्यैः फलैर्वृक्षैरलंकृतम् ।

यथास्थानविनिक्षिप्तैर्भूपितं वनराजिभिः ॥ ३२

रुरुवारणशार्दूलसिंहद्वीपिसमाकुलम् ।

कुरङ्गचर्हिणाकीर्णं मार्जारशुजगावृतम् ।

पूगैश्च मृगजातीनां महिपर्क्षनिपेवितम् ॥ ३३

विधै —^b) B₅ 8 प्रदैस्तथा, D₂ प्रदैवृत, D₁₋₆ -प्रक पितै, D₇ -प्रहृषितं, D₈ -प्रकल्पितं, D₉ -प्रकपितं, T₉ फलैर्युत (for -प्रदयुतम्) —D₁₋₈ om (hapl) 31^a-32^b B₅ om (hapl) 31^a-33^c —^d) V₁ Dn₁ n₈ D₁₋₁₀ -खंड (for षण्ड) D₄₋₆ -मदित (for -शोभितम्)

32 B₅ om 32, D₁₋₈ om 32^{ab} (for all, cf v 1 31) —^a) B₁ -सभोज्य-, B₄ -सभक्षै, D₁ ० सा भोज्यै —^b) V₁ B₁ D₁₀ फलवृक्षैर्, Dn₈ फलपुष्पैर् (for फलैर्वृक्षैर्) D₁₋₉ फलपुष्पप्रदयुतं —^c) D₁ यथा- स्थान —^d) V₁ B (B₅ om) Dn D_{1-8.10} भूपित भस्मराशिभि —For 31^a-32^d, T G₂ 4 M subst.

80* नित्यपुष्पफलोपेतैर्वृक्षैरनिरलैर्वृतम् ।

सुपुष्पैश्च लतागुलमैर्निर्भयैश्च मृगैर्युतम् ।

विशालैश्चाक्षिशरणैर्यथास्थानाहिताग्निभिः ।

[(L 2) T₁ पुष्पिनैश्च (for सुपुष्पैश्च) T₁ वृत (for युतम्) —T₁ om line 3 —(L 3) G₂ पिशाचैश्च (for विशालैश्च)]

33 B₅ om 33^{ab} (cf v 1 31) T₁ om 33-43 —^a) V₁ B (B₅ om) D (except D₁ 8) G₂ वानर- (for वारण) —^b) B₁ 8 Dn₁ D₁ ० D₁₀ -द्वीप (for द्वीपि-) —D₁ om 33^{cd} —^c) V₁ कुरगि- (for 'ग) D₆ 7 वर्हणाकीर्णं D₂ 8 कु (D₂ तु) रंगहरिणाकीर्णं —T₂ 8 G₂ 4 M₄ om 33^{ef} —^e) B₈₋₅ D₂₋₈ 8 9 M₁₋₈ यूयैश्च (for पूगैश्च) —^f) D₁ महिपर्षि —V₁ B Dn D₂₋₁₀ ins after 33 D₁ after 33^{ab}

81* सट्ट्याभिज्ञैश्च गजैर्विभूपित

प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितम् ।

सुपुष्पितैरम्बुधरप्रकाशै

मंहीरुहाणा च वनैर्विचित्रै ।

[D₁ om lines 1-2 —(L 1) B₈ प्रसन्नैश्च (for

नानापुष्परजोमिश्रो गजदानाधिवासितः ।
 दिव्यस्त्रीगीतवहूलो मारुतोऽत्र सुखो ववी ॥ ३४
 धारानिनादिविहगप्रणादैः
 शुभैस्तथा वृद्धितैः कुञ्जराणाम् ।
 गीतैस्तथा किंनराणामुदारैः
 शुभैः खनैः सामगानां च वीर ॥ ३५
 अचिन्त्यं मनसाप्यन्यैः सरोमिः समलंकृतम् ।
 विशालैश्चाग्निशरणैर्भूपितं कुशसंवृतम् ॥ ३६
 विभूपितं पुण्यपवित्रतोयया
 सदा च जुष्टं नृप जह्नुकन्यया ।

महात्मभिर्धर्ममृतां वरिष्ठै-
 र्महर्षिभिर्भूपितमग्निकल्पैः ॥ ३७
 चाग्नाहारैरम्बुर्षेर्जप्यनित्यैः
 संप्रक्षाल्यैतिमिध्वाननित्यैः ।
 धूमाशनैरूपमपैः क्षीगपैश्च
 विभूपितं ब्राह्मणेन्द्रैः समन्तात् ॥ ३८
 गोचारिणोऽद्याश्मकुड्वा दन्तोल्बलिनस्तथा ।
 मरीचिपाः फेनपाश्च तथैव मृगचारिणः ॥ ३९
 सुदुःखान्निगमांस्तान्स्तान्वहतः सुनपोन्वितान् ।
 पश्यन्नुत्फुल्लनयनः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥ ४०

C 13 649
 B 13 14 59
 K 13 45 43
 H 13 22. om

प्रभि*) — (L 2) D₁₀ प्रहृष्ट- (for प्रहृष्ट-) D₂₋₉
 प्रहृष्टनानानुगमेवित च तत् — (L 3) D₁ अगुपिनैर्,
 D₂₋₇ सपु* — (L 4) D₁ 6-9 महीषगातां (for 'रुहाणा)
 B₁ विवित्र]

34 T₁ om. 34 (cf v l 33) —^a) D₃ 10 G₂ 4
 रजोन्मिश्रो, D₃ 'मिश्रैर् —^o) B₁ गंच (for गीत)
 D₃ 11 वहूलो, T₂ 8 G₂ 4 M₁₋₃ मरुतो —^d) D₁₋₉
 मरुदत्र (for मारुतोऽत्र) V₁ B₁ D₁₀ [s] विमुखो,
 B₂₋₅ Dn [s] भिमुखो (for सत्र सुखो)

35 T₁ om. 35 (cf v l 33) —^a) D₁ विहग
 प्रणादौ, D₂₋₉ वृ (D₃ व हृदश्चनादौ, D₁ महि * शनादौ
 (sic) (for विहगप्रणादौ) —^b) T₂ 8 तदा (for तथा)
 V₁ वृद्धित (for 'तै) —^d) V₁ B₁ D₁ 4-7 8 स्वरे;
 D₃ om (for स्वनै) T₂ 8 G₂ 4 M विद्यान्वनेर्भूपित
 विप्रसुरथै

36 T₁ om. 36 (cf v l 33) T₂ 8 G₂ 4 om 36
 —^a) D₅ मनमो —^b) D₂₋₉ अप्यरोमिर (D₃ 'मि स्व-
 लकृत —^o) V₁ Dn₃ [अ]ति (for [अ]मि) —^d)
 V₁ B Dn कुमुमावृत्तै (B₃ 4 'त), D₂ कुलमंवृत, D₁
 कुशमकृत, D₃ 'महित, D₁₀ कुसुमैर्वृत (for कुशमैर्वृतम्)

37 T₁ om 37 (cf v l 33) —^b) B₃ सदा*,
 D₁ सदात्र, T₂ 8 G₂ 4 M सर्वत्र (for सदा च) T₂
 जुष्टान् — After 37^{ab}, G₂ M ins 82* G₂ om
 37^c-42^d M om 37^{cd} —^o) V₁ B Dn D₁₀ विभू-
 पितं (for महात्मभिर्) —^d) V₁ B Dn D₃ 10
 महात्मभिर्विह्वलमानकल्पै

38 T₁ om 38 (cf v l 33) G₂ om 38 (cf
 v l 37) —^a) D₂ 8 वाताहारैर् (for वाग्वा*) D₄

अधुजैर् D₃ जप्यनिष्ठ (for निर्व) —^b) V₁ B Dn
 D₁₀ योगिभिर् (for चति*) D₃ चर्म- (for घ्यान)
 B₁ D₁₋₃ युक्तै, T* 8 G₄ मुदयै (for निर्व) —^o)
 V₁ B₁ 2- Dn D₁₀ धूमपाशैर् B₂ damaged (for
 धूमाशनैर्) D₁₋₉ सोमपैश्, G₄ क्षारपैश् (for क्षी*)
 —^d) V₁ B₂₋₅ Dn D₁₀ सजुष्ट च, B₁ संघुष्टैश्च (for
 विभूपित) — T₂ 8 G₄ ins after 38 G₂ M after
 37^{ab}

82* नानावृन्दैर्वेदपठरूपारणै-

धर्माभिरामैर्मुनिभि समाहितै ।

[(L 1) M त्रैर् (for वृन्दैर्) — M om line 2]

39 T₁ om. 39 (cf v l 33) G₂ om 39 (cf v l
 37) T₂ 8 G₂ om 39-42 —^b) V₁ B Dn₁ n₂
 D₄ 10 M₄ दंतोल्बलिकास्तथा —^o) B₃ फेनपाश्च
 (hypermetric) (for फेनपाश्च) M मरीचिपा-फेनपाश्च
 —^d) D₂ 8 स्वर्ग (for मृग) — After 39, V₁ B
 Dn D₃ 10 ins

83* अश्वस्यफलमसाश्च तथा धुदकदायिन ।

चीरचमाम्बरधरास्तथा वल्कलधारिण ।

[(L 1) B₂ Dn₃ D₁₀ मदाश्च B₁ पायिर् (for
 'या*)]

40 T₁ om. 40 (cf v l 33) G₂ om 40 (cf v l
 37) T₂ 8 G₄ om. 40 (cf v l 39) —^a) D₁₀ सुदुख
 (for 'खान्) —^b) B₄ Dn₁ D₁₀ Cnp महत्, B₃
 Dn₃ स* (for व*) V₁ B Dn D₁₀ सु (Dn₃ म-
 तपोधनान् (for 'न्वितान्) D₁₋₃ बहुतस्तपसान्विता,
 D₄₋₉ बहु (D₉ 'ह) त श्रद्धयान्विता (D₅ 'तान्) — D₃
 om. (hapl.) 40^c-42^d B₃ reads 40^c twice. —^o) M

सुपूजितं देवगणैर्महात्मभिः

शिवादिभिर्भारत पुण्यकर्मभिः ।

रराज तच्चाश्रममण्डलं सदा

दिवीच राजत्रविमण्डलं यथा ॥ ४१

क्रीडन्ति सपैर्नकुला मृगैर्व्याघ्राश्च मित्रवत् ।

प्रभावादीप्ततपसः संनिकर्षगुणान्विताः ॥ ४२

तत्राश्रमपदे श्रेष्ठे सर्वभूतमनोरमे ।

सेविते द्विजशार्दूलैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ॥ ४३

नानानियमविख्यातैर्क्रापिभिश्च महात्मभिः ।

प्रविशन्नेव चापश्यं जटाचीरधरं प्रभुम् ॥ ४४

तेजसा तपसा चैव दीप्यमानं यथानलम् ।

शिष्यमध्यगतं शान्तं युवानं ब्राह्मणर्षभम् ।

शिरसा वन्दमानं मामुपमन्युरभापत् ॥ ४५

स्वागतं पुण्डरीकाक्ष सफलानि तपांसि नः ।

यत्पूज्यः पूजयसि नो द्रष्टव्यो द्रष्टुमिच्छसि ॥ ४६

तमहं प्राञ्जलिर्भूत्वा मृगपक्षिष्वथाग्रिषु ।

धर्मे च शिष्यवर्गे च समपृच्छमनामयम् ॥ ४७

ततो मां भगवानाह सास्त्रा परमवल्गुना ।

लप्स्यसे तनयं कृष्ण आत्मतुल्यमसंशयम् ॥ ४८

तपः सुमहदास्थाय तोपयेशानमीश्वरम् ।

इह देवः सपत्नीकः समाक्रीडत्यधोक्षज ॥ ४९

इहैव देवताश्रेष्ठं देवाः सर्पिगणाः पुरा ।

तस्फुल्ल (for स्फुल्ल) V₁ B₁₋₃ s (both times)
Dn D₁₀ पश्यन्त्यती (Dn₁ n₂ न्मुनी) न्यहुविधान्

41 T₁ om. 41 (of v l. 33) G₂ om 41 (of
v l. 37) T₂ s G₄ om 41 (of v l. 39) D₈ om
41 (of v l. 40) — °) B₄ तस्य; M तत्र (for
तच्च) B₄ D₄₋₉ M तथा, Dn₈ D₁ तदा (for सदा)
— °) V₁ B Dn D₃ s 10 शशि- (for रवि-) M₁ तथा
(for यथा)

42 T₁ om. 42 (of v l. 33) G₂ om. 42 (of
v l. 37) T₂ s G₄ om. 42 (of v l. 39) D₈
om 42 (of v l. 40) — °) D₄₋₉ क्रीडति नकुला
सपैर् — °) D₄ मृग- (for मृगैर्) D₁ 2 तथैव च,
D₄₋₉ च त(D₇ य)त्र वै (for च मित्रवत्) M मृगा
व्याघ्रैश्च यत्र वै — °) V₁ B Dn D₁₀ तपसां (for
'स) — °) M सनिकर्षाद् (for 'कर्ष) . V₁ B Dn
D₈ 10 सनिकर्षान्महात्मनां

43 °) T₁ तथा, T₂ s G₄ अत्र (for तत्र) Dn₁ n₈
T₂ s M -पद, G₂ -चरे (for -पदे) T₁ रज्ये (for
श्रेष्ठे) — °) T₂ s G₂ 4 मनोहरे (for 'रमे) — T₁
G₂ om 43°-44° — °) D₇ सेवितैर्; T₂ s 'त्त (for
'ते) — °) M -विद्यांग- (for -वेदाङ्ग)

44 T₁ G₂ om 44° (of v l. 43) — °) V₁
न्याख्यातैर् — °) D₁₋₉ मुनिभिश्च (for ऋषिं) V₁
B Dn D₁₀ सु- (for च) — °) D₄₋₈ पश्यामि (for
चापश्य) — °) M₄ -चर (for -धर) D₂₋₉ विसुं,
T₁ मुनिं (for प्रभुम्) .

45 T₁ om 45 G₂ om 45° — °) T₂ s G₄ M
[अ]पि (for [ए]व) — °) B₈ अथ (for यथा) — °)
V₁ B Dn D₁₀ शिष्यैरनु (for शिष्यमध्य) — °) M₈
युवान वा नरर्षभ — °) V₁ D₇ 9 वंशमानं, B₈ वंशमान
तं (hypermetric)

46 °) B₈ च (for न) — °) V₁ B Dn D₁₋₃ 10
T₂ s G₂ 4 य (for यत्) V₁ B Dn D₁₀ T₂ s G₂ 4
मां (for नो) T₁ M यन्न (T₁ 'त्र) पूज्य पूजयसि
— °) D₄₋₉ अहंवि, T₁ इच्छति (for 'सि) — After
46, T₂ s G₂ 4 M ins

84* मनुष्यतानुवृत्त्या त्वा ज्ञात्वा तिष्ठाम सर्वगम् ।

47 °) T₁ ततोहं (for तमहं) T₁ om from
प्राञ्जलि up to धर्मे च (in 47°) — °) D₄₋₉ पक्षिष्वथ
त् (D₃ 6 य)थाग्रिषु — °) T G₂ 4 M तदा (T₁ 'था)
पृच्छम् (for समपृ)

48 D₈ om (hapl) 48 — °) D₁ 10 T₂ M मा,
D₈ om (for मा) D₂ ततो भगवतानाह (sic) — °)
T₁ -फल्गुना (for व) — °) D₂ 6-9 T₂ प्राप्स्यसे, T₂
G₂ 4 M वेत्स्यसे (for लप्स्यसे) G₂ सदन (for तनय)
D₁₋₈ प्राप्स्यसे कृष्ण तनयम् — °) T₁ तव (for आत्म)
D₂ असशय, D₁₀ T₂ G₂ 4 M₈ न संशय

49 T₁ om 49°-56° — °) B₂ 4 D₂₋₅ G₂ 4 M₁ 2 4
सदा क्रीडति (for समाक्री) B₈ D₈ 8 9 [अ]धोक्षज

50 T₁ om 50 (of v l. 49) — °) N (except
D₁ 2) [ए]न (B₈ 'व, D₈ 'व) देवत- (D₁₀ 'त्त), M
[ए]न देवता (for [ए]व देवता) V₁ -श्रेष्ठ — °) B₁

तपसा ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च ।
तोषयित्वा शुभान्कामान्प्राप्नुवंस्ते जनार्दन ॥ ५०
तेजसां तपसां चैव निधिः स भगवानिह ।
शुभाशुभान्वितान्भावान्विसृजन्संक्षिपन्नपि ।
आस्ते देव्या सहाचिन्त्यो यं प्रार्थयसि शशुहन् ॥ ५१
हिरण्यकशिपुर्योऽभूद्दानवो मेरुकम्पनः ।

तेन सर्वामरैश्वर्यं शर्वात्प्राप्तं समार्जुदम् ॥ ५२
तस्यैव पुत्रप्रवरो मन्दरो नाम विश्रुतः ।
महादेववराच्छक्रं वर्षार्जुदमयोधयत् ॥ ५३
विष्णोश्चक्रं च तद्भोरं वज्रमाखण्डलस्य च ।
शीर्णं पुराभवत्तात ग्रहस्याङ्गेषु केशव ॥ ५४
अर्घ्यमानाश्च विवृधा ग्रहेण सुवलीयसा ।

C. 13 670
B 13 14 81
K. 13 45 65
M 13 22. 53

तया (for पुरा) D1-7 ० देवा ऋषिगणा परा (D1 ० पुरा) — V1 B1-3 Dn D1-9 T2 8 M3 प्राप्तवतो, B1 D1-3 10 G4 प्राप्तवति (D1 'ते, D10 G4 'तो) (for 'वत्ते)

51 T1 om. 51 (cf. v l. 49) —^a) G2 तेजसा तपसा चैव —^e) B2 partly damaged B3 8 D10 T2 8 G2 4 M शुभाशुभान्विसुर्मावान्; D1-9 'भान्वदी भावान् —^d) D1-9 सद्यज (D3 ज्य)न् (for वि') —^e) B5 Dn1 n2 D10 सदाचिन्त्यो, D1 ० सहामास्यो, D1 'योय, D3 8 'पत्यो (for 'चिन्त्यो)

52 T1 om 52 (cf. v l. 49) —^b) T2 8 G2 4 M.L 8 4 तपसा (for दानवो) —^d) B1 सर्वं प्राप्त, D2 8 प्राप्त चैव (for शर्वात्प्राप्त) D3 8 महार्जुं (D3 'मार्जुं)ट (for समार्जुदम्)

53 T1 om 53 (cf. v l. 49) —^a) B4 Dn8 D.L 2 8 9 पुत्र (for पुत्र-) G2 तस्य पुत्रश्च विप्रेदो —^b) Dn1 n2 मंदरो, D1-9 मर्दनो, T2 8 G2 4 M दमनो (for मन्दरो) — After 53^{ab}, D. ins 85* —^c) D1-3 वशात् (for वरात्) — D5 om 53^d-54^d —^d) D1 ०-2 T2 8 G2 4 M वर्षार्जुतम् (for 'र्जुदम्) M3 अरोधयत् (for अयो')

54 T1 om 54 (cf. v l. 49) D5 om 54 (cf. v l. 53) G2 M om 54-55 B2 partly damaged for 54^{ab} —^a) D1 ० transp च and तद् —^c) Dn1 जीर्णं (for शीर्णं) B1 क्षिप्रं (for तात) T2 8 G4 शीर्णं तथा भागवत् —^d) V1 D1 ० 7 9 गुहस्य (for ग्रं) T2 8 G4 हरस्याङ्गेषु केशव — V1 B Dn D1-4 ०-10 ins after 54 D5 after 53^{ab}

85* यच्चन्नगवता पूर्वं टत्तं चक्र तवानघ ।
जलान्वरचर हत्वा दैत्यं च बलगर्वितम् ।
उत्पादितं घृपाङ्गैर्न वीसृज्वलनसनिभम् ।
दत्तं भगवता तुभ्यं हुर्दंशं तेजसाद्भवम् ।
न शक्यं द्रष्टुमन्येन वर्जयित्वा पिनाकिनम् । [5]

सुदर्शनं भवेत्येवं भवेनोक्तं तदा तु तत् ।
सुदर्शनं तदा तस्य लोके नाम प्रतिष्ठितम् ।
तज्जीर्णमभवत्तात ग्रहस्याङ्गेषु केशव ।
ग्रहस्यातिबलस्याङ्गे वरदत्तस्य धीमत ।

न शस्त्राणि बहन्त्यङ्गे चक्रवज्रशतात्तपि । [10]

[(L 1) D5 om the prior half of line 1 D5 पूर्वं (for चक्र) D1 तदा (for तव) — (L 2) D1 -गत (for -चर) D2 जलांतरहत मत्वा, D3 'र गत हत्वा (for the prior half) D2 वचन (for च बल-) — (L 3) D3 उत्पान्ति- V1 B2 Dn8 D3 10 वृषकिण V1 B1 2 4 Dn8 D2 8 दीप्त (for शीप्त-) D1 सप्रम, D3 -सप्रमु (for -मनिमन्) — (L 4) V1 B2 8 Dn D2 9 दुषर्ष, B1 D10 हुर्दंशं, B3 सुदर्श, D3 8 हुदश (for हुदशी) D2 8 तु तत्; D1-० 8 9 युत (for [अ]द्भुतम्) D7 हुर्दंशं ते जलायुत (for the post half) — (L 6) B2 damaged B1.4 भवेत्युक्त; B3 Dn2 D10 भवत्येव (for भवेत्येव) V1 सुदर्शनं भवेने मुक्त (hypermetric), B3 सुदर्शं भवेने मुक्त, Dn8 'शनत्तवेत्येव (for the prior half) Dn1 तु तत्, Dn3 [अ]द्भुत, D10 तु यत् (for तु तत्) — For line 6, Dn8 (marg) D1-9 subst.

86* सदृशं भवतेत्युक्तं दर्शनेन तथास्तु तत् ।

[D2 8 [उ]क्तवा (for [उ]क्त) D5 ततस् (for तथा) D1-8 भवेनोत्तमतेजसा (for the post. half)] — (L 7) B2 damaged for the prior half D1 हुर्दंशं (for सुदं) D2 8 10 ततस्, D1-9 तथा (for तदा) — (L 8) = (var) 54^{cd} B1 यज् (for तज्) B3 कीर्णम्, Dn8 ती', D2 8 शी' (for जी') D1-7 9 गुहस्य (for ग्रं) — (L 9) B1 [आ]दि (for [अ]-नि-) B1-2 8 D1-8 10 [आ]दौ, B1 [आ]जौ (for [अ]ङ्गे) D1-9 गुहस्यातिव (D1 8 'पि ब)श्चासौ (for the prior half) D10 वर D2 वृषस्य, D3 दीप्तस्य (for दत्तस्य) D3 ० [S]वदत्तस्य च (D3 om च) धीमत (for the post half) — (L 10) D1-9 महास्त्राणि (for न शं) D1 शक्र, D2 8 तस्य (for चक्र) B2 (marg) D1-9 -सुखानि, B3 -मतानि (for -शं)]

शिवदत्तवराज्जगुरुरेन्द्रान्सुरा भृशम् ॥ ५५
 तुष्टो विद्युत्प्रभस्यापि त्रिलोकेश्वरतामदात् ।
 शतं वर्षसहस्राणां सर्वलोकेश्वरोऽभवत् ।
 ममैवानुचरो नित्यं भवितासीति चाब्रवीत् ॥ ५६
 तथा पुत्रसहस्राणामयुतं च ददौ प्रभुः ।
 कुशद्वीपं च स ददौ राज्येन भगवानजः ॥ ५७
 तथा शतमुखो नाम धात्रा सृष्टो महासुरः ।
 येन वर्षशतं साग्रमात्ममांसैर्हुतोऽनलः ।

तं प्राह भगवांस्तुष्टः किं करोमीति शंकरः ॥ ५८
 तं वै शतमुखः प्राह योगो भवतु मेऽद्भुतः ।
 वलं च दैवतश्रेष्ठ शाश्वतं संप्रयच्छ मे ॥ ५९
 स्वायंभुवः क्रतुश्चापि पुत्रार्थमभवत्पुरा ।
 आविश्य योगेनात्मानं त्रीणि वर्षशतान्यपि ॥ ६०
 तस्य देवोऽद्भुदत्पुत्रान्सहस्रं क्रतुसंमितान् ।
 योगेश्वरं देवगीतं वेत्थ कृष्ण न संशयः ॥ ६१
 वालखिल्या मधवता अवज्ञाताः पुरा किल ।

55 T₁ om 55 (of v l 49) G₂ M om 55 (of v l 54) —^a) V₁ B₂ विविधा (for विबुधा) —^b) D₄₋₉ गुहेन (for ग्रहेण) D₃ ० स (for सु) —^c) D₂ corrupt B₁ ५ D₂ D₁ २ -वरा जगुर, D₄₋₉ चरो जिष्णु (D₄ ञ्णु), T₂ ३ G₄ वराद्वाजन् (for -वराज्जगुर) —^d) B₂ partly damaged. T₂ ३ G₄ सुरान् D₁₋₉ अ(D₄ ३ स)सुरैर्हुं पुरा भृशं

56 T₁ om 56^{ab} (of v l 49) B₂ partly damaged for 56^{ab} —^b) V₁ B₁ ३-५ D_n D₁₀ ददौ (for अदात्) D₁ ० १ त्रैलोक्येश्वरता महत्; D₅ त्रैलोक्येश्वरतामदात्, M₁ त्रिलोकीश्व —^c) T₂ ३ G₄ शत (for दात) M₂ सहस्राणि —^d) D₄ ० ० om (hapl) 56^d-57^a —^d) T₂ ३ G₂ ४ M स च (for सर्व) —After 56^{ad}, T₁ reads 73^{ad} T₁ om 56^a-72^d —^e) T₂ ३ G₂ ४ M दैत्यं (for नित्य) —^f) M₁ भवता D₂ ३ [अ]य (for च)

57 D₄ ० ० om 57^a, T₁ om 57 (for all, cf v l 56) —^b) T₂ ३ G₂ ४ M प्र- (for च) G₂ विभु (for प्रभु) —^c) D₄₋₆ शर- (for कुश) G₂ तु (for च) V₁ D₆ om, D₁₀ प्र (for स) —^d) T₂ ३ G₂ ४ M₁₋₃ योग च (G₂ तु), M₁ त्यागेन (for राज्येन)

58 T₁ om 58 (cf v l 56) T₂ ३ G₂ ४ om 58^a-61^b —^b) B₂ महामन, B₅ भुज (for सुर) —B₂ partly damaged for 58^{ad} —^{ad}) M शतानि स चात्म (for शत साग्रमात्म) D₁₀ हुतो (for हुतो) —D₁ ० read 58^{af} twice —^e) D₂ ३ १ ० (last two second time) तमाह; D₆ तथाह (for स प्राह) D₇ (second time) भवतां (for भगवास्) —^f) D₁ ० (both second time) कस्ते काम प्रदीयतां

59 T₁ om. 59 (of v l 56) T₂ ३ G₂ ४ om 59 (of v l. 58) —^a) B₅ तत. (for त वै) —^b)

D₉ om (hapl) from योगो up to आविश्य (in 60°). D₈ सुत, D₁₀ [s]द्भुतं —^c) D₈ वलं तु, M भगवन् (for वल च) D₈ श्रेष्ठ —^d) D₄ om., D₅₋₈ च (for सं) M शतघतो मे सता हित. —After 59, V₁ B D_n D₁₋₈ 10 ins

87* तथेति भगवानाह तस्य सद्भुवन विभु ।

[D_{n1} n₂ प्रभु, D₁₋₃ विभो (for विभु)]

60 T₁ om 60 (of v l 56) T₂ ३ G₂ ४ om 60 (of v l 58) D₉ om up to आविश्य (in 60°) (cf v l 59) —^a) B₈ M स्वयंभु (B₈ भ)व D₆₋₈ स्वाय-भुवकृतश्चापि —^c) Some unused MSS योगे च (for योगेन) —^d) M शतं (for त्रीणि) B₂ ५ D₁₋₉ च, M तु (for [अ]पि)

61 T₁ om 61 (cf v l 56) T₂ ३ G₂ ४ om 61^{ab} (of v l 58) —^a) V₁ B₁ ३ ४ D_{n1} n₂ D₁₀ चोपददौ, B₂ ५ D₁₋₉ देवो ददौ, M₁ ४ देवोददात् (for देवोऽद्भुदत्) —^b) D₂ ३ संमतान्; D₃ ०-१ संनिमान् (for संमितान्) —^c) D₁ partly damaged D₄ ०-१ योगीश्वरं B₁ D₁ ४ ०-३ T₂ ३ G₂ ४ M₁ २ वेद, M₈ योग- (for देव) —^d) D_{n1} कृष्णे (for कृष्ण) —After 61, N ins

88* याज्ञवल्क्य इति ख्यात ऋषि परमधार्मिक ।

आराध्य स महादेव प्राप्तवाञ्छानमुत्तमम् ।

वेदव्यासश्च योगात्मा पराशरसुतो मुनि ।

सोऽपि शंकरमाराध्य प्राप्तवानतुलं यश ।

[B₁ ४ read lines 1 and 2 twice —(L 1) B₁ ४ (both second time) वालखिल्य (for याज्ञवल्क्य) B₁ (second time) प्रोक्त (for ख्यात) —V₁ B₈ ५ D_{n8} D₈ 10 read line 2 twice —(L 2) V₁ B₁ ४ ५ D₈ (all second time) प्र(B₈ आ)साद्य स, B₈ (second time) प्रसाद्य च (for आराध्य स) V₁ B₁ (both second

तैः क्रुद्धैर्भगवाञ्छुद्रन्तपसा तोषितो ह्यभूत् ॥ ६२
 तांश्चापि देवतश्रेष्ठः प्राह प्रीतो जगत्पतिः ।
 सुपर्णं सोमहर्तारं तपसोत्पादयिष्यथ ॥ ६३
 महादेवस्य रोपाच्च आपो नद्याः पुराभवन् ।
 ताश्च सप्तकपालेन देवैरन्याः प्रवर्तिताः ॥ ६४
 अत्रेर्भार्यापि भर्तारं संत्यज्य ब्रह्मवादिनी ।

नाहं तस्य मुनेर्भूयो वशगा स्यां कथंचन ।
 इत्युक्त्वा सा महादेवमगच्छच्छरणं किल ॥ ६५
 निराहारा भयादत्रेस्त्रीणि वर्षशतान्यपि ।
 अग्रेत मुमलेष्वेव प्रसादार्थं भवस्य सा ॥ ६६
 तामत्रवीद्वसन्देवो भविता वै सुतत्त्व ।
 वंशे तवैव नाम्ना तु ख्यातिं यास्यति चेष्मिताम् ॥ ६७

C 13 688
 B 13 14 98
 K 13 45 62
 m. 13 22. 63

time) : 2-5 D2 (last four second time) ऋतुञ्च यश्च
 (for ज्ञानमुच्यन्) — (L 3) D-9 ये नाम्ना (for
 योगात्ता) D1-3 नारायणार्णो यो ध्यान (for the prior
 half) D1-9 पागश्च- (for पग) — (L 4) Dns
 D2 4-8 उच्यन्, D1 अन्त (for ऋतुञ्च)]

62 T1 om 62 (cf v l 56) —^a B2 partly
 damaged B1 s : Dns D2 c 1 9 वालिखिया (B1 'ह्या)
 (for वालिखिया) —^b V1 B2 Dn D2 ह्यवजाता ;
 B1 सुग्, D1 सुवजाता (sic), D2 स्वजाता (sic),
 D3 6 अपघ्याता, D1 9 अवघ्याता (for 'जाता) Dn1
 खिल (sic), T2 : G2 : M [अ]भवन् (for किल) —^c
 Dns वै छुद्धैर्, D1-9 क्रुद्धैर् (by transp) B2
 भगवन्, D1 तपसा (for भगवान्) D2-9 क्रुद्धश्च (for
 रुद्धश्च) —^d D1 भगवांस् (for तपसा) D2 [s]प्यभूत्,
 D3 : 1-9 T2 : G2 : M [s]भवत्, D2 भवान् (for
 ह्यभूत्)

63 T1 om 63 (cf v l 56) —^a B2 D
 (except D2 10) देवत, T2 : G2 : M देवता- (for
 देवत) Dns D1c श्रेष्ठ —^b B2 (marg) प्राज्ञो
 (for प्रीतो) T2 : G2 : प्रजापति (for जगत्पति)
 D2 प्रीतोमूद्धैर् जगत्पति —^c D1-3 हर्तार (for हर्तार)
 —^d D1 om. from यिष्यथ up to महादे (in 64^a)
 — After 63, G2 ins 95* While M ins after 63

89* अत्रेर्भार्या सुत दत्तं सोमं दुर्वाससं प्रभो ।
 — After the above, M cont. 92*

64 T1 om. 64 (cf v l 56) D1 om महादे (cf
 v l 63) G2 om 64-71 M om. 64-67 —^a
 D10 रोपार्थम् (for 'व) D1 6 महादे (D1 om महादे)-
 चश्च रोपश्च —^b Dn1 परा, D2 तदा (for पुरा)
 Dn1 D1 9 [अ]भवत् (for 'वन्) —^c T2 : G4
 ताश्चाप सप्तकालेन —^d Dn1 Cnp देवेन (for देवैर्)
 B1-3 : अर्च्यः; D1 8-2 : आप (for अन्या) T2 : G4
 देवैरप्यप्रवर्तिता — After 64, V1 B2-3 Dn D2 : 8 ins

90* ततः पानीयमभवत्पसञ्चे भ्यम्भके सुवि ।
 While D1 ins 91* after 64

65 T1 om 65 (cf v l 56) G2 M om 65
 (cf v l 64) —^a D1 2 अनसूया (for अत्रेर्भार्या)
 V1 om, T2 : G4 हि (for [अ]पि) —^b D1 :
 T2 : G4 -वादिन (for 'नी) —^c D1 : T2 : G4
 तव मुनेर्, D1-9 ते वचने (D1 'न), D1 9 तव वने
 (for तस्य मुनेर्) D2 भार्या (for भूयो) —^d D10
 कदाचन (for कथंचन) —^e D1-2 : 1 : 10 भगवत्
 (for भगच्छत्)

66 T1 om. 66 (cf v l 56) G2 M om 66 (cf
 v l 64) —^a D2 निराहार B2 च याचती, D1-1 9
 भयादाता, D2 10 तपोदाता (for भयादत्रेस्) —^b
 Dns D2 वर्षाशतानि B2 5 तु, D2 : T2 : G4 [अ]प्य,
 D1-2 च (for [अ]पि) — T2 om (hapl) 66^a-70^d
 —^c D1 भासते; D2 9 अश्रोते V1 B1 3 4 सुपलेषु,
 D1 मुसु, D2 4 c-2 सुदा, D10 मुमलेपि (for 'लेषु)
 B2 अश्रोत सुपले स्वे च, T2 G4 अतप्यत तपश्चापि —^d
 D1-1 9 च (for सा) T2 G4 प्रसादार्थं भवस्य ह

67 T1 om 67 (cf v l 56) G2 M om 67 (cf
 v l 64) T2 om 67 (cf v l 66) —^a B1 8
 D4 वसन्देवो, D10 वरो देवो, T2 G4 महादेवो (for
 हसन्देवो) —^b D1-3 ते (for वै) D2 8 किल (for
 तव) — V1 B2-3 Dn D2 : 8 : 8 ins after 67^{ab} D1
 after 64

91* विना भर्त्रा चरुद्रेण भविष्यति न संशय ।
 [ॐ Cn चरुद्रेण चरुद्र चरोद्व, मण्ड इति यावत् ।
 चरुद्रपूर्वाद् द्रवतेरत्येभ्योऽपि दृश्यते इति रु । ॐ]
 —^c B2 D1 9 वदो, D1 2 वरते (for वदो) T2 G4
 सावर्णिश्चैव नाम्ना च —^d T2 G4 चेति ता (for चेप्ति
 ताम्) — N ins after 67 M cont. after 89*

92* त्रिकर्णश्च महादेवं तथा भक्तसुखावहम् ।
 प्रसाद्य भगवान्सिद्धिं प्राप्तवानमधुसूदन ।
 [(L 1) B2 : Dn1 n2 D10 मक्त (for मक्त) D4
 सुखावर — M om. line 2 — (L 2) D1-9 जगान
 (for प्राप्तवाम्) D2 6 6 मधुसूदन]

शाकल्यः संशितात्मा वै नव वर्षशतान्यपि ।
 आराधयामास भवं मनोयज्ञेन केशव ॥ ६८
 तं चाह भगमांस्तुष्टो ग्रन्थकारो भविष्यसि ।
 वत्साक्षया च ते कीर्तिस्त्रैलोक्ये वै भविष्यति ।
 अक्षय च कुलं तेऽस्तु महर्षिभिरलंकृतम् ॥ ६९
 सावर्णिश्चापि विख्यात ऋषिरासीत्कृते युगे ।

इह तेन तपस्तप्तं पट्टिं वर्षशतान्यथ ॥ ७०
 तमाह भगवान्नुद्रः साक्षात्तुष्टोऽस्मि तेऽनघ ।
 ग्रन्थकृद्भोक्विख्यातो भवितास्यजरामरः ॥ ७१
 मयापि च यथा दृष्टो देवदेवः पुरा विभुः ।
 साक्षात्पशुपतिस्तात तच्चापि शृणु माधव ॥ ७२
 यदर्थं च महादेवः प्रयत्नेन मया पुरा ।

68 T₁ om 68 (cf v 1 56) G₂ om 68 (cf v 1 64) T₂ om 68 (cf v 1 66) T₃ G₄ om 68-69 —^a) B₁ & M₁ (sup lin) साकल्य D₂ सश्रितात्मा, D₃ ६-३ १० शसि (D₃ 'शि)तात्मा —^b) M [अ]य (for [अ]पि)

69 T₁ om 69 (cf v 1 56) G₂ om 69 (cf v 1 64) T₂ om 69 (cf v 1 66) T₃ G₄ om 69 (cf v 1 68) —^a) V₁ चापि; D₂ आह (for चाह) —^b) B₁ ग्रहकारो (for ग्रन्थ^०) V₁ D₁ 4-३ भविष्यति —^d) D₁ च (for वै) D₂ ३ त्रिषु लोकेषु यास्यति — After 69, N ins

93* भविष्यति द्विजश्रेष्ठ सूत्रकर्ता सुतस्तव ।

[B₁ D₂ ns D₃ ६-९ द्विजश्रेष्ठ, D₂ ३ सुतस्तेषु D₃ ० १ तत्र (for सूत्र) D₂ ३ सूत्रकारो द्विजर्षभ (for the post half)]

70 T₁ om 70 (cf v 1 56) G₂ om 70 (cf v 1 64) T₂ om 70 (cf v 1 66) —^a) D₁-३ [ए]व (for [अ]पि) —^d) B₁ D₂ D₃ ३ M पट्टि, D₁ D₃ पट्टिर् (for पट्टि) B₁ ६ D₁-१ ० [अ]पि (for [अ]य)

71 T₁ om 71 (cf v 1 56) G₂ om 71 (cf v 1 64) —^a) T₂ तथाह, M₁ स चाह (for तमाह) D₁ कुद्र (for रुद्र) —^c) D₁-६ विख्यात (for 'तो) —^d) G₄ M₁ ३ ६ भविष्यसि (for 'तासि) — After 71, V₁ B Dn D₃ ३ Kumbh ed ins

94* शक्रेण तु पुरा देवो वाराणस्यां जनार्दन ।

आराधितोऽभृञ्जकेन दिग्वासा भस्मगुण्ठन ।

आराध्य स महादेव देवराज्यमवासवान् ।

नारदेन तु भक्त्यासौ भय आराधित पुरा ।

उस्य प्रीतो महादेवो जर्गा देवगुरुर्गुह । [5]

तेजसा तपसा कीर्त्या स्वस्मो न भविष्यति ।

गीतेनैव च दिव्येन नित्य मामनुयास्यसि ।

[(L 1) D₃ च (for तु) — (L 2) Dn D₃ ३]

-गुटि — (L 4) B₁ च (for तु) D₃ देव (for मव) — (L 5) Dn₁ n₂ D₃ ३ तुष्टो (for प्रीतो) — B₁ om line 7 — (L 7) B₁ [ए]व तु, B₂ ६ चैव (by transp) Dn₁ n₂ D₃ ३ गीनेन वादितव्येन (for the prior half) B₁ ५ -यास्यसि (for 'सि) B₁ वीणाया वादनेन च, D₂ damaged (for the post half)]

Kumbh ed cont D₁₀ T₂ ३ G₄ M Madras ed. ins after 71 G₂ after 63

95* शाकल्यो ग्रन्थकर्ता च सावर्णिश्च तथाभवत् ।
 घाण स्कन्दसमत्वं च कामो दर्पविभोक्षणम् ।
 लवणोऽवच्यतामन्यैर्दशास्यश्च पुनर्बलम् ।
 अन्तकोऽन्तमनुप्राप्तस्वसात्कोऽन्योऽपर प्रभु ।

[D₁₀ M₂-4 Kumbh. ed om. line 1 — (L 1) Madras ed. तदा (for तथा) — (L 2) G₂ वाण-स्कन्दसमत्वं तु (for the prior half) M₁ कामाद् (for कामो) — (L 4) T₂ ३ G₄ M₂ ३ वर, Kumbh. ed and Madras ed पर (for पर)]

72 T₁ om 72 (cf v 1 56) —^a) V₁ D₁ तथा, Dn₁ D₂-९ पुरा (for यथा) D₁ दृष्ट —^b) B₂ partly damaged D₂ ३ तथा, D₁-९ यथा; T₂ पिता (for पुरा) V₁ B₂-३ Dn D₁₀ विभो, T₃ G₄ प्रभु (for विभु) — The portion from 72° up to 78^b is damaged in D₃ —^d) D₃ ६-९ तथा (for तच्च)

73 D₃ damaged. —^a) G₂ तु (for च) V₁ B Dn D₁₀ मया (for महा) —^b) D₁ ९ प्रणतेन, T G₂ ६ M प्रयत्नेन (for 'तेन) V₁ B Dn D₁₀ प्रयते- (B₄ 'त्ते)न तथा विभो, D₁-९ प्रणतेन यथा मया — T₁ reads 73° after 56° —^c) B₁ Dn₁ n₂ D₁₀ प्रयोधितो (for भारा) T₂ ३ G₂ ६ महादेवश्च (for 'ते जाश्च) — After 73°, T₁ ins

96* महादेवो मया प्रभु ।

यत्नेन महता चापि ।

आराधितो महातेजास्तच्चापि शृणु विस्तरम् ॥ ७३
यदवाप्तं च मे पूर्वं देवदेवान्महेश्वरात् ।
तत्सर्वमखिलेनाद्य कथयिष्यामि तेऽनघ ॥ ७४
पुरा कृतयुगे तात ऋषिरासीन्महायशाः ।
व्याघ्रपाद इति ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः ।
तस्याहमभवं पुत्रो धौम्यश्चापि ममानुजः ॥ ७५
कस्यचित्त्वय कालस्य धौम्येन सह माधव ।

आगच्छमाश्रमं क्रीडन्मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ ७६
तत्रापि च मया दृष्टा दुह्यमाना पयस्विनी ।
लक्षितं च मया क्षीरं स्वादुतो ह्यमृतोपमम् ॥ ७७
ततः पिष्टं समालोच्य तोयेन सह माधव ।
आवयोः क्षीरमित्येव पानार्थमुपनीयते ॥ ७८
अथ गव्यं पयस्तात कदाचित्प्राशितं मया ।
ततः पिष्टरसं तात न मे प्रीतिमुदावहत् ॥ ७९

C. 13 709
B 13 14 120
K. 13 45 104
M 13 22. 76

—^a) V₁ B₁ s D_n त चापि, D₁ तयापि, T₁ तत्सर्वं
(for तच्चापि) D_ns D₁₋₉ T G₂ s M विस्तरात् (D_ns
"रे") (for "रम्") D₁ तत्रापि शृणु कारण, D₂ शृणु
तत्रापि कारण

74 T₁ G₂ om. 74 D₃ damaged. —^a) D₂ पूर्णं,
D₁₋₉ सर्वं (for पूर्वं) —^b) T₂ s G₄ M महादेवान्
(for देव) —^c) V₁ B D_n D₁₀ निखिलेन (for
अ) —^d) D₁ s-9 कीर्तयिष्यामि (for कथं)

75 D₃ damaged. —^b) T₁ कुरुर (for ऋषिर्)
D₃ T G₂ s M महातपा (for यज्ञा) —^a) B₂
damaged. —^c) M₁ भगवन् (for अमवं) —^d) T
G₂ s M धूम्रश् (for धौम्यश्) D₁ s 4-9 [ए]व (for
[अ]पि).

76 D₁ s 4 s 1 s om 76-77 D₃ damaged —^a)
T₂ s G₂ s M केनचित्त्वय कालेन —^b) T G₂ s M धूत्रेण
(for धौम्येन) B₃ om. सह T₁ केशव (for माधव)
—^c) B₃ अगच्छम्, T₁ M₄ गतवान् (for आगच्छम्)
D₁₀ स्वाघ्नमं (for आ) T₂ s G₂ s M₁₋₃ गतवानाश्रमा
न्क्रीडन्

77 D₁ s 4 s 1 s om 77 (cf. v 1 76) D₃
damaged. —^a) B₁ अत्र (for तत्र) —^b) G₄ तप
स्विनी (for पय) —^c) D₁₀ T₂ s G₂ s M भक्षित
(for ल) —^d) V₁ B₃ D_n1 स्वादुतो हि, T₁ साधु
तस्या, T₂ s G₂ s M स्वादु तस्या, Some unused
MSS मुदितो हि (for स्वादुतो हि) — After 77, V₁
B D_n D₃ s 10 read 80 for the first time, repeating
it in its proper place While, T G₂ s M Kumbh
ed. ins after 77

97* तदाप्रभृति चैवाहमरुदं मधुसूदन ।
दीयता दीयतां क्षीरं मम मातरितीरितम् ।

[(L 1) M रुदन्ने (for अरुद) — (L 2) G₂ दीयतां

क्षीर मातरिति (hypermetric), M देहि क्षीर मातरिति (for
the prior half) Kumbh ed. इतीरिता T₁ जननीं
प्रत्यनोदय, G₂ M जननीं प्रत्यभापिप (G₂ *पत, M₁ *पिन)
(for the post. half)]

78 ^a) G₂ पिष्टि (for पिष्टं) B₃ समासाद्य (for
*लोह्य) —^b) An unused MS तत्रेण (for तोयेन)
—^c) V₁ B₁ M₄ [ए]व (for [ए]व) T₁ G₄ अपाय-
यत्क्षीरमिति —^d) T G₂ उपनीय सा (for *नीयते)
V₁ B D_n D₃ 10 पानार्थं (D₁₀ *थं) समुपानयत्

79 ^a) D₃ गवा (for गव्यं) —^b) D₄ प्राशितं
(for प्राशितं) — After 79^{ab}, N Kumbh. ed ins

98* पित्राद्य यज्ञकाले हि नीतो ज्ञातिवृल्लं महत् ।
तत्र सा क्षरते देवी दिव्या गौ सुरनन्दिनी ।
तस्याह तत्पय पीत्वा रसेन ह्यमृतोपमम् ।
ज्ञात्वा क्षीरगुणाश्चैव उपलभ्य हि संभवत् ।

[(L 1) D₃ s तत्र, D₂ भ्रात्रा (for पित्रा) D₄ s
१ ० काल्येपि, D₅ कालेपि D₂ शततो (for नीतो)
— (L 2) B₁ D₁₋₉ दिव्या पयोदा (for देवी दिव्या गौ)
— (L 3) B₂ partly damaged B₁ तदा, D₂ s
तत्र, Kumbh ed. यस्या (for तस्या) D₁₋₉ च (for
[अ]ह) B₁ om. पीत्वा B₁ बलेन हि, D₂ चाभुवन्
(for रसेन हि) — (L 4) D₄ s १ स्मृत्वा (for शता)
D₁₀ क्षीरगुण B₁ हि समवान्, D₁₋₉ [अ]निममवात् D₁
सव लभ्यातिममवां, D₂ s तदा परममनतान् (for the post.
half)]

—^c) D₅ स च (for सत) D₃ पिष्टरसम् M कृष्ण
(for तात) V₁ B D_n D₂ 10 स तु (V₁ D_n च)
पिष्टरस (D₁₀ *तर) स्नात, T₁ सत पिष्टरसे प्रीतिर्, T₂ s
G₂ s सत पिष्टमयं कृष्ण —^d) D₃ ज्ञातिम् (for
प्रीतिम्) V₁ B₁ s D₅ उपाहरत्, B₂ s s D_n D₃ s-9
उपावहत् (for उदा) T₁ न मे कृष्णामवत्तदा

120
105
77
ततोऽहमद्भुवं बाल्याजननीमात्मनस्तदा ।
क्षीरोदनसमायुक्तं भोजनं च प्रयच्छ मे ॥ ८०
ततो मामत्रवीन्माता दुःखशोकसमन्विता ।
पुत्रस्नेहात्परिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय माधव ॥ ८१
कुतः क्षीरोदनं वत्स मुनीनां भावितात्मनाम् ।

वने निवसतां नित्यं कन्दमूलफलाशिनाम् ॥ ८२
अप्रसाद्य विरूपाक्षं वरदं स्थाणुमच्ययम् ।
कुतः क्षीरोदनं वत्स सुखानि वसनानि च ॥ ८३
तं प्रपद्य सदा वत्स सर्वभावेन शंकरम् ।
तत्प्रसादाच्च कामेभ्यः फलं प्राप्स्यसि पुत्रक ॥ ८४

80 V₁ B Dn Ds 8 10 read 80 for the first time after 77 —^a) B₁ (first time) बुवेहं, M₁ 4 अन्नव D₁₀ (second time) जल्पम्, T₁ चायां (for बाल्याज) —^b) Ds (first time) द्यात्मनस् Bs Dn₁ n₂ Ds 10 (all first time) तथा, T₁ शुभां (for तदा) — D₁₀ (first time) om 80^{cd} Ds 8 read 80^{cd}, here, third time —^c) B₁ 4 (both first time) क्षीरोदन; T G₁ क्षीराधेन —^d) V₁ B Dn Ds (all first time) भोजन ि; D₁ भोज्य मा भो, Ds 8 भोज्यमव, Ds 8 (third time) 8 7 8 (third time) 9 भोज्यमन्न, G₂ भोजन तु (for 'न च) — For 80^{cd}, V₁ B Dn Ds 8 10 (all second time) subst.

99* नेद क्षीरोदन मातर्यामि मे दत्तवत्यसि ।

[V₁ Dn Ds 8 10 क्षीरोदन B₁ तु मे, Ds मे त्व (by transp) V₁ Ds दत्तवत्यसि]

V₁ B Dn Ds 8 ins after the first occurrence of 80

100* क्षमावाचैव दुग्धस्य दुःखिता जननी तदा ।

[Ds सदा]

81 D₁₋₈ 8 9 transp 81^{ab} and 81^{cd} —^b) T G₂ 4 स्नेहाद्दुः (G₁ 'हद्दुः)ख- (for दुःखशोक) D₁ 8-9 दुःखशाकाभिससृता —^c) B₂ partly damaged Ds पुन (for पुत्र) T G₂ 4 परिव्यज्याकमारोप्य

82 ^a) D₁ 8 तत (for कुत) B₁ 8 4 क्षीरोदन D₁₋₉ तात (for वत्स) — T₂ om (hapl) 82^b-83^c —^b) D₁₋₈ मुनीना गिरिवामिनां — B₂ om (hapl) 82^{cd}, Ds repeats the same after line 2 of 101* —^c) T₁ 8 G₁ 4 तात; M हरम (for नित्य) —^d) T₁ 8 G₁ 4 शोक (for कन्द) — After 83, N ins

101* आस्थिताना नदीं दिव्या बालस्वित्वा निषेविताम् ।

कुत क्षीर वनस्थाना मुनीना गिरिवासिनाम् ।

पात्रनाना वनाशानां वनाश्रमनिवासिनाम् ।

ग्राम्याहारनिवृत्तानामारण्यफलभोजिनाम् ।

नाम्न पुत्र पर्योऽरण्ये सुरभीगोत्रवजिते । [5]

पदीगद्दरश्लेषु हीर्थेषु विविधेषु च ।

वपसा जप्यनित्यानां शिवो न परमा गतिः ।

[(L 1) V₁ B₁ 4 Dns Ds 8 9 वाल्खि (Ds 'पि) ल्यैर्, Ds वालखिल्य- Dns निवेदिता — After line 2, Ds repeats 82^{cd} Ds om (hapl) line 3 Ds transp lines 3 and 4 — (L 3) D₁₀ पावनार्थ (for 'नानां) D₁ 2 पावनार्थ च पावनां (for the prior half) V₁ वान्याश्रम-, Bs तथा', Bs वन्या', D₁₋₉ वरा' (for वना') — (L 4) Dn₁ -निवृत्तिनाम् V₁ B₂ Dn₁ n₂ Ds 8 9 10 अरण्य- Dn₁ -मोगिनां — (L 5) B₂ गोत्र- (for -गोत्र) — (L 6) B₁ -कदर- (for गहर-) — Dn₁ reads line 7 twice — (L 7) D₁ 9 जप- (for जप्य-) Dn₁ (both times) तपसा तप्यमानानां, D₁₋₈ तापसा जप्यनिरता (for the prior half) D₁₋₈ 4 (for न)]

83 T₂ om 83^{ab} (cf v 1 82) Dn₁ reads 83^{ab} twice —^a) D₁ 8 विरूपाक्ष्यं — T₁ om 83^{cd} —^c) V₁ B₁₋₄ Dn₁ n₂ क्षीरोदन B₁₋₄ D₁₀ पुत्र, D₁₋₈ तात (for वत्स) —^d) Ds मुनीना (for सुखान) D₁ 2 स्वशानानि, D₁₋₈ शय' (for वत्स') D₁ वै (for च) T₂ 8 G₁ 4 M सुखानि गतयोपि वा — After 83, T₂ 8 G₁ 4 M ins

102* सर्वकारणभूतोऽयं धाता रुद्रश्चिलोचन ।

अष्टबाहुर्जटी नागभूषणश्चन्द्रशेखर ।

नागोपवीती सगणो नीलकण्ठ उमापति ।

सुदृष्ट सुस्मितो नागकुण्डलो भस्मभासित ।

सर्वकामप्रदो भक्त्या पूजित पुष्पमूलकैः । [5]

[(L 1) G₂ तान, M ध्यातो (for धाता)]

84 ^a) D₁₀ तत् (for त) Dns T₁ प्रसाद्य; D₁ प्रपद्ये (for प्रपद्य) Bs 8 महादेय; Ds 8 इतुवै वत्स; T₁ हर वत्स, T₂ 8 G₁ 4 तदा (G₂ 'था) वत्स (for सदा वत्स) — T G₂ 4 ins after 84^{ab}, M after 84

103* भक्त्या प्रत्यक्षतां नीत सर्वकामप्रदो हर ।

[T₁ प्राप्नु शक्य सुखानीह (for the prior half)]

—^c) D₁₋₉ कामानां (for कामेभ्य) D₁₋₈ तत्प्रसादेन कामानां — After 84, N ins a passage given in App I (No 4).

जनन्यास्तद्वचः श्रुत्वा तदाप्रभृति शत्रुहन् ।
मम भक्तिर्महादेवे नैष्टिकी समपद्यत ॥ ८५
ततोऽहं तप आस्थाय तोपयामास शंकरम् ।
दिव्यं वर्षमहत्तं तु पादाद्गुह्याग्रविष्टिनः ॥ ८६
एकं वर्षगतं चैव फलाहारस्तदाभवम् ।
द्वितीयं शीर्णपर्णाशी तृतीयं चाम्बुमोजनः ।
शतानि सप्त चैवाहं वायुभक्षस्तदाभवम् ॥ ८७
ततः प्रीतो महादेवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ।
शुक्ररूपं म कृत्वा तु सर्वदेवैर्गणैर्वृतः ।
सहस्राक्षन्मदा भूत्वा वज्रपाणिर्नहायशाः ॥ ८८
सुधावदातं रक्ताक्षं स्तव्यरुर्णं मदोत्कटम् ।

आवेष्टितकरं रौद्रं चतुर्दंष्ट्रं महागजम् ॥ ८९
समास्थितश्च भगवान्दीप्यमानः स्वतेजसा ।
आजगाम किरीटी तु हारकेयूरभूषितः ॥ ९०
पाण्डुरेणातपत्रेण प्रियमाणेन मूर्धनि ।
सेव्यमानोऽप्सरोभिश्च दिव्यगन्धर्वनादितः ॥ ९१
ततो मामाह देवेन्द्रः प्रीतस्तेऽहं द्विजोत्तम ।
वरं वृणीष्व मत्तस्त्वं यत्ते मनसि वर्तते ॥ ९२
शुक्रस्य तु वचः श्रुत्वा नाहं प्रीतमनाभवम् ।
अश्रुवं च तदा कृष्ण देवराजमिदं वचः ॥ ९३
नाहं त्वत्तो वरं क्राद्धे नान्यस्मादपि देवतात् ।
महादेवाद्यते सौम्य सत्यमेतद्भवीमि ते ॥ ९४

C. 13 769
B. 13 22.
K. 13 45
M. 13 22.

85 B: partly damaged for 85^{ab}

86 T₁ om ६६^a —^c) B: दिव्य, Dn वर्ष (for दिव्य) T₁ महत्तं (for 'स तु) —T₁ om 86^a —^c) V₁ B₁₋₃ Dn D₂: 10 पादाद्गुह्याग्र (for पादाद्गु) B₁ D₁ e १ ६ जिष्टिन, Dn₁ D₁: 10 जिष्टिन; D₁₋₃ -मन्विम (for जिष्टिन) B₁ पादाशुभप्रतिष्ठा

87 ^a) B₁ Dn₁ D₁: १ १ १ वच, T₁ V₁₋₃ एक (for एक) —^b) V₁ B Dn D₁₋₃ ० नक्षो, G₁ तथा (for तथा) D₁₋₃ १ १ १ [ब्रह्मदेव ('cr वम्) —^c) B₁ वज्रपाणम् T₁ द्वितीयं सर्वेण नि —^d) D₁₋₃ जह (for वज्रपु) —^e) Dn₁ उनात (for उ) D₁ [वृष पा (for [व]वाह) —^f) १ १ भक्षयम् B₁ १ ततो, D₁₋₃ तथा (for तथा) —A for ११, N ins

104^a एव वषमहत्तं तु दिव्यमागृहितो मया ।

[B₁ Dn₁ एव, D₁ एव, D₂ एव (for एव)]

88 ^a) V₁ B Dn D₁ मुष्टा (for प्रीतो) —T₁ om (hapl) 88^a —^b) D₁ म या (for मय) T₁: 8 G₁ नीलवटो जगप्रभु —Alter 88^{ab}, V₁ B Dn D₁: १ 10 in

105^a एकसक्त इति ज्ञात्वा जिज्ञासा सुरते तदा ।

[Dn D. मया (for ११)]

—^c) B₁ स वृष्या यं, D₁₋₃ तत (D₁₋₃ शुभं) वृष्या; T₁: 8 G₁: M ममन्याय (for म वृष्या तु) —^d) D₁₋₃ दिव्यं, D₁₋₃ T₁ सर्वं (for सर्वं) —T G₁: 4 om ६६^a-91^a —^e) B₁ D₁₋₃ ततो (for तदा)

89 T G₁: 4 om 89 (cf v l 88) —^a) D₁: 8 M₁₋₃ सुधावदात —^b) D₂ वट (for वृष) B₁ D₁ महोत्कट (D₁ 'टे) (for महो) —^c) V₁ B Dn D₁: 10 घोर, D₂ रद्रे —^d) M चतुर्दंष्ट्र

90 T G₁: 4 om 90 (cf v l 88) —^a) B₂ damaged V₁ B₁: 2-2 Dn₁ D₁₋₃ 10-10 समास्थितश्च (for समा) V₁ B Dn₁: 10 D₁ म (for च) —^b) D₁: 8 म (for तु)

91 T G₁: 4 om 91 (cf v l 88) —^a) B₁ D₁: 10 M पादरेण —^b) D₂: 8 प्रियमाणेन, D₁: 9 वृष —^c) D₂ देव (for दिव्य) V₁ B₁₋₃: 10 1 10 नादिते (for त) M दत्त, धर्वनादिते

92 ^a) T₁ वज्रपाणम् महादेव —^b) V₁ B Dn D₁: 10 तुष्टम् (for प्रीतम्) T₁ प्रीतोस्मि द्विजसत्तम —^c) १ १ १ वत् (for वत्)

93 T₁ om 93^{ab} —^a) B₁ च वच, D₁₋₃ वचन, T₁: 8 G₁: M सहस्र (for तु वच) —B₂ damaged for 93^{ab} —^b) D₁: 1 प्रीति (for प्रीत) —^c) T₁: 8 M वषय (for वषय) D₂ तत; D₁₋₃ तथा (for तदा) B₁ Dn दष्टो (for वृष्ण) —For 93^{cd}, T₁ subst

106^a मह तमसुरं वात देवेन्द्रं मशुसूदन ।

94 ^a) G₁: 4 शक्राद् (for स्वतो) D₁: १ १ T₁: 8 M परान्काक्षे, T₁ परान्काक्षी —^b) M₁ चान्याद् (for [ब्र]न्यस्माद्) T₁ नान्यस्मादिति चाम्बुय; T₁: 8 G₁: 4 न चान्यादिति चाम्बुयं, M₁₋₃ न चाम्बुयं च दैवतात्

पशुपतिवचनाद्भवामि सद्यः

कृमिरथ वा तरुरप्यनेकशाखः ।

अपशुपतिवरप्रसादजा मे

त्रिशुवनराज्यविभूतिरप्यनिष्टा ॥ ९५

अपि कीटः पतंगो वा भवेयं शंकराज्ञया ।

न तु शक्र त्वया दत्तं त्रैलोक्यमपि कामये ॥ ९६

T1 सौम्या — After 94, V1 B Dn Ds 8 10 ins

107* सत्य सत्य हि न शक्र वाक्यमेतत्सुनिश्चितम् ।
न यन्महेश्वर मुक्त्वा कथान्या मम रोचते ।

[(L 1) Ds मे (for न) — (L 2) B2 8 8 मा-
(B2 म) महेश्वरी, Ds महेश्वर (for महे) Dn8 त्यक्त्वा
(for मुक्त्वा) B1 नैना महेश्वरी मुक्त्वा (for the prior
half)]

While, D1-4 6 7 9 ins after 94 Ds cont. after
107*

108* सत्यं कौशिक संसारान्मा ममास्तु विनिर्दृति ।
अथ महेश्वरबद्धा कथा ममान्या प्रिया श्रोतुम् ।

[(L 1) D1-8 सत्य शक्र (for कौशिक) Ds corrupt
for the post half — (L 2) D1 8 महेश्वरान्मा (Ds
र बद्धा) D1 8 [अ]पि वान्या (Ds नान्या), D7 [आ]
ममान्या (for ममान्या) D8 प्रिया]

95 T1 om 95 B2 damaged for 96^{abd} —^s) B1
D1 क्रिमिद् —^o) G4 प्रदानजा —^d) D1 विभूतिम्
— After 95, N ins

109* जन्म श्रपाकमधेऽपि मेऽस्तु हरचरणवन्दनरतस्य ।
मा वानीश्वरभक्तो भवामि भवनेऽपि शक्रस्य ।
घाटवम्बुभुजोऽपि सतो नरस्य दुःखक्षयः कृतस्तस्य ।
भवति हि सुरासुरगुरौ यस्य न विमेश्वरे भक्ति ।
अलमन्याभिस्तेषां कथामिरत्यर्थधर्मयुक्ताभि । [5]
येषां न क्षणमपि रुचितो हरचरणस्मरणविच्छेद ।
हरचरणनिरतमतिना भवितव्यमनाजैव युग प्राप्य ।
संसारभयं न भवति हरभक्तिरसायनं पीत्वा ।
दिवसं दिवसाधं वा मुहूर्तं वा क्षणं लवम् ।
न ह्यलब्धप्रसादस्य भक्तिर्भवति शंकरे । [10]

[(L 1) Ds 8 श (Ds स्व) पचम (sio), Ds शपच, D7 9
शपचक- (for शपाक-) V1 om ऽपि मे D1 [s]ति
(for ऽपि) Ds 8 करस्य, D10 **स्य (for -रतस्य)
V1 Ds-9 हरवदनकरस्य (V1 रतस्य च) — Ds 8 om
line 2 — (L 2) V1 B2 8 8 मा वानीश्वर, D2 8
मातरनीश्वर- (sio), Ds न वानीश्वर, Ds मा वा नेश्वर-
(for मा वानी) Dn1. n2 भवानि, D1 8 7-9 भवेय,

D2 न भवेय (for भवामि) — (L 3) B2 -मुक्तोपि सतो,
D1-8 -अक्षस्य स (D1 त) तो, D7-9 -भक्षणरतस्य (for
-भुजोऽपि सतो) D2 8 न चैव, Ds om (for नरस्य).
B8 D10 -क्षय (for क्षय) Ds om कुत B1 तस्यापि,
D1 तथा (for तस्य). — (L 4) D1 8 om हि D1 8
न यत्य (by transp) — (L 5) The portion from
लमन्या up to हर (in line 6) is damaged in B2
D4 अल्पम् (for अलम्) D1 कथाभि, D2 om, D4-9
ताभि- (for तेषां) Dn1 n2 अप्यन्यधर्म-, D1-8 ताभि-
रत्यर्थ- (D1 र्थ), D10 अन्यत्र धर्म- (for अत्यर्थधर्म-)
— (L 6) D1-8 यासां (for येषां) V1 B1.4 D1 8-9
om न Ds-9 रुचिरो (for रुचितो) D1-9 ज्ञान- (for
-स्मरण-) — (L 7) Dn1 हरि- (for हर-) Ds अना-
जैव- (for जैव) — (L 8) D1 4 -रसायनी (for यन)
— (L 9) B8 वर (for लवम्) D1-9 मुहूर्तं क्षणमेव वा
(D7 च) (for the post. half)]

96 B2 partly damaged for 96^{ab} —^o) D2
8 7 9 Ts कीट (for कीटः) —^s) T2 8 G4 शंकराज्ञया
(for ज्ञया) —^o) D1-8 अपि; D7-9 न च (for न
स्तु) D1-8 न च दत्तं त्वया शक्र —^d) D4-9 न तु
(for अपि) T2 8 G2 4 कामये (for कामये). — After
96, N ins

110* श्रापि महेश्वरवचनाद्भवामि स हि न पर काम ।
त्रिदशगणराज्यमपि खलु नेच्छान्यमहेश्वराज्ञसम् ।
न नाकपृष्ठ न च देवराज्यं
न ब्रह्मलोकं न च निष्कलत्वम् ।
न सर्वकामानखिलान्वृणोमि [5]
हरस्य दासत्वमह वृणोमि ।

[(L 1) D1-9 भवेयमिति मे (for भवामि स हि न)
Dn परम, D4-9 मन- (for पर) — (L 2) D1-8
-पतिराज्यम् (for -राज्यमपि) B1 D7 9 10 om, D1-8
अपि, D4-9 मेने (for खलु) B8 त्रिदशगणमपि राज्य
मले (sio) D1-8 नेच्छाम्यह महेश्वरानाहृत, D4-9 नेच्छेह
(D4 र्छेय) त्वगाहृत, D7-9 नेच्छाम्यह त्वयाज्ञ (D7
ममाह, Ds त्वया श) त् — (L 3) Ds नाकपृष्ठे
— (L 4) B1 निष्कलक; B8 निष्कलं त्वं — (L 5)
D4 8-9 निखिलान् (for अ).]

97 T1 om 97-102 —^o) B2 partly damaged.
V1 B Dn Ds -यवकामलः; D1-8 शक्रलाचलः (for

यावच्छशाङ्कशकलामलत्रद्वमौलि-

र्न प्रीयते पशुपतिर्भगवान्ममेगः ।

तावज्जरामरणजन्मगतामिवातै-

र्दुःखानि देहविहितानि समुद्रहामि ॥ ९७

दिवमरुशशाङ्कवह्निर्दीप्तं

त्रिभुवनमारमपारमाद्यमेकम् ।

अजरममरमप्रमाद्य रुद्रं

जगति पुमानिह को लभेत शान्तिम् ॥ ९८

शक्र उवाच ।

कः पुनस्तत्र हेतुर्वै ईशे कारणकारणे ।

येन देवादृतेऽन्यस्मात्प्रमादं नामिकाह्वसि ॥ ९९

उपमन्युरुवाच ।

हेतुभिर्वा किमन्यैस्ते ईशः कारणकारणम् ।

न शुश्रुम यदन्यस्य लिङ्गमभ्यर्च्यते सुरैः ॥ १००

कस्यान्यस्य सुरैः मर्वैर्लिङ्गं मुक्त्वा महेश्वरम् ।

अर्च्यतेऽर्चितपूर्वं वा ब्रूहि यद्यस्ति ते श्रुतिः ॥ १०१

यस्य ब्रह्मा च विष्णुश्च त्वं चापि सह देवतैः ।

अर्चयध्वं सदा लिङ्गं तस्माच्छ्रेष्ठतमो हि सः ॥ १०२

तस्माद्वरमहं काङ्क्षे निधनं वापि कौशिक ।

गच्छ वा तिष्ठ वा शक्र यथेष्टं बलघ्नदन ॥ १०३

C. 13 828
B. 13 22. 236
K. 13 45 220
M. 13 22. 101

शकलामल) —^b) B₁ & Dn₁ D₂ & 10 G₁ महेश ,
D₁-1 & अनन , G₂ उमेद (for ममेद) —^c) V₁
om जन्म D₁-1 & शाराभिवा^१र् (for शारा) —^d)
D₁-1 & वेह , D₂ वेह , G₂ M₁ देव (for देह)
T₂ & G₁ समुद्रहानि (for 'मि)

98 T₁ om. 98 (cf. v 1 97) T₂ & G₂ & M read
98 after 102 —^a) Some unused MSS वहि
(for वहि) D₁ शीर्षं , T₂ & G₂ & M नेत्र (for
शीर्षं) —^b) V₁ B Dn D 10 असारम् (for अया^१)
T₂ & G₂ & ईशमाथं (for आद्यमेकम्) —^c) B₁ अजरा
मरम् — N ins after 98 Kumbh. ed. cont. after
112* .

111* यदि नाम जन्म भूयो भवति मर्त्यै पुनर्यै ।
वाम्बिसिञ्जन्मनि भवे भवेन्मेश्वरया भक्ति ।

[(L 1) D₁-2 पुनजन्म (for जन्म भूयो) D₁-3 अवा
सिर् , D₁-2 अवातिभवेत् (for भवति) Dn₂ reads पुन
twice — (L 2) B₁ . D₂ . & om (hapl.) भवे D₁
transp भवे and भवेत् D₂ बुद्धि (for भक्ति)]

While T₂ & G₂ & M Kumbh. ed ins after 98

112* धिक्तेया धिक्तेया पुनरपि धिगस्तु धिक्तेयाम् ।
येना न वमति हृदये कुपयगतिविमोक्षको रुद्र ।

[(L 1) M₂ विधिग् , Kumbh. ed. च धिगस्तु (for
धिगस्तु)]

99 T₁ om. 99 (cf. v 1 97) —^a) B₂ om वै
V₁ B₁ & Dn D₁₀ क पुनर्भवेने (D₁₀ 'स्त्रवने) हेतुर्
—^b) Dn₁ कारिणे D₁-2 ईशाकारणकारणात् , T₂ &

G₂ & M ईश कारणकारण —^c) V₁ B₂ & Dn₂ सर्वाद् ,
B₁ & & Dn₁ n₂ D₁₀ शर्वाद् (for देवाद्) D₁ &
नान्यात् , D₂ नान्य , D₃ नित्य , D₄ & नान्य , D₁-2
नान्यात् , T₂ & G₂ & M सौम्य (for ऽन्यत्सात्) —^d)
B प्रमीदन (for प्रमाद) D₁-3 अमि- , D₂ अपि (for
नामि) V₁ B₂ T₂ & G₂ M₂ & काक्षमे , G₂ 'ये (for
'मि) — After 99, N Kumbh ed ins a passage
given in App I (No 5)

100 T₁ om 100 (cf. v 1 97) —^a) D₂ वाक्यम्
(for वा किम्) Dn₁ n₂ D₁₀ तैर् (for ते) T₂ &
G₂ & M पृष पृष महान्दे (G₂ & 'हादे)तुर् —^b) B₂
ईश , D₁-2 शर्वं (for ईश) V₁ D₂ कारण —^c)
D. M न शुश्रुमो , T₂ & G₂ & शुश्रुमो वा —^d) T₂ &
G₂ & देहम् (for लिङ्गम्) V₁ अभ्यर्चते , Dn₁ n₂ D₁₀
T₂ & G₂ & M 'र्चितं , D₂ & अत्यर्च्यते (for अभ्य^१)

101 T₁ om 101 (cf. v 1 97) —^a) D₂ पूर्व
(for सर्वैर्) —^b) D₁ सुरेश्वर (for महै^१) —^c)
D₁ G₂ अर्चिते (for अर्च्यते) D₁ अर्चितं (for 'त)
V₁ om , D₂ & नो (for वा) —^d) D₁-2 [अपि ;
D₁ & [अपि व (for [अपि ते) D₂ T₂ & G₂ श्रुत

102 T₁ om 102 (cf. v 1 97) —^a) V₁ D₂ &
यश्च (for यस्य) —^b) Dn₂ D₂ वापि , M चैव (for
चापि) D₁ & देवतै T₂ & G₂ & स्व च शक्र सहामरै
—^c) V₁ B₂ & Dn₂ अर्चयेया , D₂ 'यत , D₁ 'धिर्
(for 'यध्व) —^d) T₂ & G₂ & M श्रेष्ठतरो (for
'तमो) — After 102, N ins

113* न पद्माङ्गा न चक्राङ्गा न वज्राङ्गा यत प्रजा ।

काममेव वरो मेऽस्तु शापो वापि महेश्वरात् ।
 न चान्यां देवतां काङ्क्षे सर्वकामफलान्यपि ॥ १०४
 एवमुक्त्वा तु देवेन्द्रं दुःखादाकूलितेन्द्रियः ।
 न प्रसीदति मे रुद्रः किमेतदिति चिन्तयन् ।
 अथापश्यं क्षणेनैव तमेवैरावतं पुनः ॥ १०५
 हंसकुन्देन्दुसदृशं मृगालकुमुदप्रभम् ।

वृपरूपधरं साक्षात्क्षीरोदमिव सागरम् ॥ १०६
 कृष्णपुच्छं महाकायं मधुपिङ्गललोचनम् ।
 जाम्बूनदेन दाग्ना च सर्वतः समलंकृतम् ॥ १०७
 रक्ताक्षं सुमहानासं सुकर्णं सुकटीतटम् ।
 सुपार्श्वं विपुलस्कन्धं सुरूपं चारुदर्शनम् ॥ १०८
 ककुदं तस्य चाभाति स्कन्धमापूर्य विष्टितम् ।

लिकाङ्गा च भगाङ्गा च तस्मान्माहेश्वरी प्रजा ।
 देव्या कारणरूपभावजनिता सर्वा भगाङ्गा स्त्रियो
 लिङ्गेनापि हरस्य सर्वपुरुषा प्रत्यक्षं चङ्गीकृता ।
 योऽन्यस्कारणमीश्वरात्प्रवदते देव्या च यत्राङ्कितं [5]
 त्रैलोक्ये सचराचरे स तु पुमान्त्राङ्को भवेदुर्मति ।
 पुलिङ्गं सर्वमीशान स्त्रीलिङ्गं विद्धि चाप्युमाम् ।
 द्वाभ्या तनुभ्या व्याप्तं हि चराचरमिदं जगत् ।

[(L 1) B₂ (marg as above) चक्राङ्गा; B₂ चाङ्का
 न (for चक्राङ्गा) B₂₋₄ Dn₁ n₂ प्रजा D₁₋₉ न चक्राङ्का
 न वज्राङ्का लोके दृ (D₂ 6-9 प) इयति जतव — (L 2)
 Dn₈ नगाङ्का (for भगाङ्गा) Dn₁ लिगाङ्गा च भगाङ्गा च,
 D₁₋₄ 1-9 लिगाङ्काश्च भगाङ्काश्च, D₆ 6 लिगाङ्काश्च भगाङ्काश्च (for
 the prior half) V₁ प्रजा D₁₋₉ तस्मान्माहेश्वरं जगत्
 (for the post. half) — (L 3) B₂ दिव्या (for
 देव्या) V₁ B₁ 2 5 Dn₈ कामुक (for कारण) V₁
 रूपी (for रूप-) D₁ 6 -जगत (for -जनिता) — (L
 4) D₆ om सर्व — (L 5) D₁₋₈ को (for यो)
 D₁ 6 7 देव्याश्च D₆ 7 यत्र (for यत्र) — (L 6)
 Dn₁ n₂ D₁₀ न स, D₁ च स, D₂ 8 5 स च (for स
 द्) D₄ त्रैलोक्य स चरन् ** पुमान्; D₆₋₉ *कं स-
 चराचर न स पुमान् Dn₁ n₂ D₁₋₄ 6-9 मूढा (for बाङ्को)
 — (L 7) Some unused MSS हंशान Dn₈ वा (for
 च) — (L 8) D₁₀ चराभ्यां (for तनुभ्यां) B₁
 सभ्यात्, B₂ damaged (for व्याप्त हि)]

While T₂ 2 G₂ 4 M read 98 followed by 112* after
 102

103 °) V₁ अस्माद् (for स) T₁ transp वरं and
 अहं B₂ मन्वे, D₁₋₈ काङ्क्षे; M₂ काङ्क्षन्. — °)
 B₁ Dn₁ D₅ 10 च (for वा)

104 T₁ om 104. — °) D₁ काम पृथ; D₁ G₄
 काममेव (G₄ च) (for 'मेव) — °) V₁ B Dn D₁₀
 G₄ [अ]थ; D₆ 7-9 [अ]स्तु (for [अ]पि) — °) D₁₋₄
 स्वप्यर्ह (D₂ 8 'न्यं वै) वत; D₅ चान्यदेवतां; D₆ 7 9
 चान्यदेवतां; D₈ चान्यदेवतां, T₂ 2 G₂ 4 M₆ चान्या-

हैवताद्, M₁₋₈ चान्यदेवताद् (for चान्यां देवतां) D₁
 काङ्क्षे (for काङ्क्षे) — °) V₁ B Dn D₁₀ -फलामपि
 (for 'न्यपि)

105 Before 105, D₆ ins उपमन्पुस्वाच. — °)
 D₁₋₉ मनुष्येन्द्र (D₁₋₉ 'द्रं) (for तु देवेन्द्र) — °)
 D₁₋₉ दुःखेनाकूलितेन्द्रिय — °) T₁ प्रसाद्यति (for प्रसी
 दति) V₁ B Dn D₁₀ देव (for रुद्र) — °) T₁
 कुरस्यन्; M चितयं (for 'यन्) D₁₋₉ इत्यहं सम
 चितयं (D₂ 'यन्; D₈ 'यत्) — B₂ partly damaged
 for 105° — °) D₁₋₉ [दे]रावणं.

106 T G₂ 4 om 106°. — °) V₁ मृगाल. V₁ B
 Dn D₁₀ -रजत, D₂ 6-9 सदृश (D₁ 'शं) (for कुमुद-
 D₂ 7 प्रसु (for -प्रभम्).

107 After 107°, N Kumbh ed ins

114* धञ्जसारमयै रङ्गैर्निष्टकनकप्रमै ।
 सीङ्गैरमृदुरक्ताग्रैरुत्किरन्तमिवावनिम् ।

[(L 1) D₂ 8 निस्तप्त- (for निष्टप्त-) — (L 2)
 D₁ 8 8 रक्तैर्, D₂ -रक्ताग्रैर् (for रक्ताग्रैर्) B₂ Dn
 D₁₀ सुनीङ्गैर्मृ Dn₁ 'क्षणम्, D₁₀ 'क्षणम् दुःस्वप्नैर् (for
 the prior half) V₁ B₁ 2 4 उत्क्षिपतम्; Dn₈ उत्क्षि-
 पतम्, D₄ उत्क्षरन् (for उत्किरन्तम्)]

— T₁ om 107°-109° — °) Dn₂ नाग्ना च; D₁₋₄ 6-9
 देहे (D₁ 'वे)न; T₂ 2 G₂ 4 M ररनैश्च (for दाग्ना च)

108 T₁ om 108 (of v 1 107) B₂ partly da-
 maged for 108° — °) D₁ 6 रक्ताक्ष (for 'क्षं)
 D₅ -नादे (for नासं) V₁ B₁ 8-9 Dn D₁₀ सुवक्त्रस्तु
 (B₁ 'क्त्रं स्तु; Dn₈ 'क्त्रं स्तु) रनासं च, T₂ 2 G₂ 4 M
 ररन् (M 'क्त) शूनं सुपादे (G₄ damaged for सुपादे) च
 — °) B₄ Dn₁ D₁₀ सुवर्णं (for सुकर्णं) D₅ -कटं (for
 -तटम्) D₁₋₈ सुवर्णमुकटीतटं; G₂ सुरूपस्कंधचक्षुषं.
 — G₂ om 108° — °) D₁₋₉ सुपादे (for 'शं).
 D₁₋₈ सुपादे स्वमलं स्कं (D₂ 8 'लस्कं) च

109 T₁ om 109° (of v 1 107) — °) V₁

तुपारगिरिकूटामं सिताभ्रशिखरोपमम् ॥ १०९
 तमास्थितश्च भगवान्देवदेवः सहोमया ।
 अशोभत महादेवः पौर्णमास्याभिवोडुराद् ॥ ११०
 तस्य तेजोभवो वह्निः समेघः स्तनयित्नुमान् ।
 सहस्रमिव सूर्याणां सर्वमावृत्त्य तिष्ठति ॥ १११
 ईश्वरः सुमहातेजाः संवर्तक इवानलः ।
 युगान्ते सर्वभूतानि दिधक्षुरिव चोद्यतः ॥ ११२
 तेजसा तु तदा व्याप्ते दुर्निरीक्ष्ये समन्ततः ।
 पुनरुद्विगहृदयः किमेतदिति चिन्तयम् ॥ ११३

सुहृत्तमिव तत्तेजो व्याप्य सर्वा दिशो दश ।
 प्रशान्त च क्षणेनैव देवदेवस्य मायया ॥ ११४
 अथापश्यं स्थितं स्थाणुं भगवन्तं महेश्वरम् ।
 सौरभेयगतं सौम्यं विधूममिव पावकम् ।
 सहितं चारुसर्वाङ्ग्या पार्वत्या परमेश्वरम् ॥ ११५
 नीलकण्ठं महात्मानमसक्तं तेजसां निधिम् ।
 अष्टादशभुजं स्थाणुं सर्वाभरणभूषितम् ॥ ११६
 शुक्लाम्बरधरं देव शुक्लमाल्यानुलेपनम् ।
 शुक्लध्वजमनाघृष्यं शुक्लयज्ञोपवीतितनम् ॥ ११७

C. 13 844
 B 13 22. 251
 K. 13 45 237
 M 13 22. 117

ककुम् (for 'द') Ds चामासं, Ds चाभाति (for चा')
 —^b) Dn1 n2 Ds 7 9 10 विष्टित, D2 8 5 वेष्टितं, Ds
 तिष्ठति, M1-8 विष्टित (for 'तम्) D1 स्कंधमापूर्य
 विनिष्टितं (hypermetric) —^c) T1 शुगामं, T2 8
 G2 4 M कुजामं (for 'कूटाम) —^d) D10 शिवात्र-
 (for मित्तात्र)

110 * B3 तमास्थितश्च, T1 तमास्थितस्य, G2 समा-
 स्थितस्य (for तमास्थितश्च) —^b) Dns om. (hapl.) देव
 — T1 om. (hap') 110^a-114^d G2 om. 110^a-111^b —^c)
 G4 महाराज (for देव) —^d) D1-7 9 पूर्णं (Ds 'णि-
 मास्याम् B3 M ययोडुराद्; D1 ह्वेदु' (for ह्वोडु')
 — D10 T2 8 G4 ins after 110 G2 after 110^{ab}

115* किरिट च जटाभार सर्पाधारणानि च ।
 वज्रादिशुलमातङ्गगम्भीरस्मितमागतम् ।
 [(L 1) G2 जटाभार (for 'भार)]

111 T1 om 111, G2 om 111^{ab} (for both, cf.
 v 1 110) B2 partly damaged —^a) D1 10 G4
 M1 4 तेजोद्भवो, Ds 'मयो (for 'भवो) B2 राज (for
 वह्नि) —^b) B3 D10 स्तनयित्नुवान् —^c) G2 4 सह-
 स्रले (G2 'स्रै)व सूर्याणा —^d) T2 8 G2 4 तेज (for
 सर्वम्) B2 विष्टित (for तिष्ठति) V1 B1 3-5 Dn
 D10 सर्वमापूर्य विष्टित (V1 B3 Dns विष्टित, B1 वेष्टितं,
 Dn1 n2 विष्टित)

112 T1 om 112 (cf. v 1 110) G2 om 112
 —^a) D1-8 स (for सु-) V1 B Dns ऐश्वरं तु त (B1
 वत्त)दा तेज, T2 8 G4 M ईश्वरस्य तदा तेज —^b)
 Ds 8 6 सांवर्तक Ds [क्ष]तक (for [क्ष]नल) —^c)
 V1 B Dn D10 भूताना (for 'नि) —^d) D1 T2 8
 G4 दिधिक्षुर Dn1 वैद्युत, D1-8 चोदित, D4 8

चोस्थित, Ds वोच्छित, D1 वोद्यत (for चो')

113 T1 om 113 (cf. v 1 110) —^a) D2 8
 ततो (for तदा) Dn1 n2 D2 8 10 व्याप्तं, M1 प्राप्ते
 (for व्याप्ते) —^b) V1 B Dns D1-4. 6-9 M दुर्नि-
 रीक्षे, Dn1 D10 'रीक्ष, Dn2 Ds 'रीक्ष्यं (for 'रीक्ष्ये)
 T2 8 G2 4 दुर्निरीक्षे महेश्वरे (G2 'र) — D1-9 om
 113^{cd} —^c) Dns हृदयं —^d) B1 8 4 D10 चित्त-
 यन् (for 'यन्) T2 8 G2 4 किं करोमीत्यर्चितय

114 T1 om 114 (cf. v 1. 110) —^a) T2 8
 G2 4 M सुहृत्तेनैव तत्तेजो —^b) B3 om व्याप्य V1
 M1 सर्व- (for सर्वा) Dn1 M2 दिश (for दश)
 —^c) B2 partly damaged. M तु (for च) V1
 B1 8-5 Dn D10 प्रशात दिक्षु सर्वासु

115 * Ds [क्ष]पश्यत् (for 'श्रं) G2 4 M तत्
 (for स्थाणु) — D2 om (hapl.) 115^b-116^c —^b)
 G4 M देवदेव (for भगवन्त) D1 8 सुरेश्वर (for महेश्वर)
 — Dn1 (hapl) om. 115^{cd} — After 115^{cd}, T2 8
 G2 4 M ins

116* प्रशान्तमनसं देवं त्रिनेत्रमपराजितम् ।
 [T2 8 त्रिहेतुम्, M त्रिशङ्कुम् (for त्रिनेत्रम्)]

—^c) D1. 8 8 9 -श (D3 स)वाङ्ग्या (for -सर्वाङ्ग्या)

116 D2 om 116^{ab} (cf v 1. 115) —^b) B3
 अक्ष, T2 8 G2 4 M हर्यक्ष (for अक्ष) —^c)
 T2 8 G2 4 देवं (for स्थाणु) —^d) D10 सर्वाभरण
 (for सर्वा')

117 T1 om. 117-121 D10 om (hapl) 117^{bc}
 —^c) D1 अनारष्ट (for 'द्युप्य)

118 T1 om. 118 (cf v 1 117) Ds repeats

गायद्भिर्नृत्यमानैश्च उत्पतद्भिरितस्ततः ।
 वृतं पारिपदैर्दिव्यैरात्मतुल्यपराक्रमैः ॥ ११८
 बालेन्दुमुकुटं पाण्डुं शरच्चन्द्रमिवोदितम् ।
 त्रिभिर्नेत्रैः कृतोद्ध्योतं त्रिभिः सूर्यैरिवोदितैः ॥ ११९
 अशोभत च देवस्य माला गात्रे सितप्रभे ।
 जातरूपमयैः पद्मैर्ग्रथिता रत्नभूषिता ॥ १२०
 मूर्तिमन्ति तथास्त्राणि सर्वतेजोमयानि च ।
 मया दृष्टानि गोविन्द भवस्यामिततेजसः ॥ १२१
 इन्द्रायुधसहस्रामं धनुस्तस्य महात्मनः ।

पिनाकमिति विख्यातं स च वै पन्नगो महान् ॥ १२२
 सप्तशीर्षो महाकायस्तीक्ष्णदंष्ट्रो विपोल्यणः ।
 ज्यावेष्टितमहाग्रीवः स्थितः पुरुषविग्रहः ॥ १२३
 शरश्च सूर्यसंकाशः कालानलसमद्युतिः ।
 यत्तदस्त्रं महाघोरं दिव्यं पाशुपतं महत् ॥ १२४
 अद्वितीयमनिर्देश्यं सर्वभूतभयावहम् ।
 सस्फुलिङ्गं महाकायं विसृजन्तमिवानलम् ॥ १२५
 एकपादं महादंष्ट्रं सहस्रशिरसोदरम् ।
 सहस्रभुजजिह्वाक्षमुद्रिरन्तमिवानलम् ॥ १२६

118^a after 119^{ab} —^b) D₁ 4-9 ततस् (for इतस्)
 V₁ B Dn D₁₀ वाद्यद्भिश्च सर्वदा —^c) V₁ B Dn
 D₁₀ पार्श्वचरैर्, D₅ 1-9 तु पा (D₅ सुपा)पदैर्, G₂ परि-
 पदैर् (for पारि^c) D₁ 6 वृत तु पापदै सर्वैर्, G₁
 सवृत पार्श्वदैर्दिव्यैर्

119 T₁ om 119 (of v 1 117) T₂ s G₂ 4 om
 119^{ab} —^a) D₁ damaged D₂ s देवं (for पाण्डु)
 M बालेन्दुकुमुदापाडु — After 119^{ab}, D₃ repeats 118^a
 —^c) D₅ 6 कृतोद्ध्योतस् (D₅ 'ते' (for 'ह्योत) —^d)
 D₁ [उ]दित (for [उ]दितै) — After 119, T₂ s
 G₂ 4 M ins

117* सर्वविद्याधिप देव शरच्चन्द्रसमप्रभम् ।
 नयनाह्लादसौम्योऽहमपश्य परमेश्वरम् ।

[(L 2) M सौम्यामम् (for सौम्योऽहम्)]

120 T₁ om 120 (of v 1 118) —^a) Dn₁ n₂
 D₅ 10 [अ]स्य (for च) —^b) B₁ सितप्रभो, D₂ s
 शुभा प्रभो, D₄ 6-9 [s]मितप्रभा (D₃ 9 'भ'), D₅
 स्थितप्रभा, T₂ s G₂ M सितप्रभा; G₂ सितं प्रभो
 (for सितप्रभे) —^c) D₁ 6 शुभ्रैर् (for पद्मैर्)
 —^d) G₂ हर्षिता (for ग्रथिता)

121 T₁ om 121 (of v 1 118) —^a) B₂ partly
 damaged T₂ s G₁ महास्त्राणि, G₂ महात्मनि (for
 तथास्त्राणि) —^b) T₂ s G₂ 4 M तस्य तेजो (T₂ s G₂
 देहो)द्भवानि च

122^a) V₁ B D (except D₁-3) T₁ M स्वर्णामं
 (for सहरामं) — T₁ om. 122^c-127^d —^c) D₁ 6
 इव, D₃ 9 अपि (for इति) V₁ B₂-5 D₄-9 यत् (for
 वि-) —^d) Dn D₁₀ अभवत्; D₁-9 स तु वै (D₁ 6
 तै) (for स च वै)

123 T₁ om. 123 (of v 1 122) —^b) T₂ क्षीण-
 (for तीक्ष्ण) —^c) Dn₂ आवेष्टित-, M ज्या^a (for
 ज्या^c) D₁ damaged, D₂ s काय (for श्रीव)

124 T₁ om 124 (of v 1 122) —^a) D₂
 शरद् (for शरश्च) —^b) T₂ s G₂ 4 M दृष्ट पाशुपता
 ह्य (M 'तास्थित) — After 124^{ab}, D₁₀ T₂ s G₂ 4
 M Kumbh ed ins

118* सहस्रभुजजिह्वास्यो भीषणो नागविग्रह ।
 शङ्खशूलासिभिश्चैव पट्टसै रूपवान्स्थित ।
 येन च त्रिपुर दग्धं सर्वदेवमय शर ।
 शूल च यौवनोपेत लवणस्य करे स्थितम् ।

[(L 2) M टक- (for शङ्ख) — (L 3) M तद्
 (for च) T₂ s G₂ च्चैद (for -देव) — Kumbh
 ed om line 4 — (L 4) M शूल च यौवनाशङ्ग (for
 the prior half) M₁-3 कर- (for करे)]

— M cont.

119* रामनि क्षत्रियकर परशु शकराज्ञया ।

— G₂ om 124^c-141^d M om. 124^c-140^d —^c)
 Dn D₁₀ एतद् (for यत्तद्)

125 T₁ om 125 (of v 1 122) G₂ M om 125
 (of v 1 124) —^b) T₂ s G₁ सुखावहं (for 'भया'^a)
 —^c) D₁-3 प्र-, D₁ 6-9 वि-, D₅ सु (for स)
 T₂ s G₁ -घोर (for -कार्य) —^d) D₁-9 [अ]चिप ;
 T₂ s G₁ [अ]चिपं (for [अ]नलम्)

126 T₁ om 126 (of v 1 122) G₂ M om
 126 (of v 1 124) —^a) D₃ महादेव (for 'दष्टं')
 —^b) D₁ s सहस्रशिरस प्रभुं —^c) D₁ 6-9 शीर्षाख्यम्,
 D₁₀ T₂ s G₂ जिह्वास्यम् (for 'क्षम्) —^d) D₅ मूर्ति-

ब्राह्मन्नाारायणादैन्द्रादाभेयादापि वारुणात् ।
यद्विशिष्टं महाबाहो सर्वशस्त्रविघातनम् ॥ १२७
येन तत्रिपुरं दग्ध्वा क्षणाद्भस्मीकृतं पुरा ।
शरेणैकेन गोविन्द महादेवेन लीलया ॥ १२८
निर्दिदाह जगत्कृत्स्नं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
महेश्वरभृजोत्सृष्टं निमेषार्धार्ध संशयः ॥ १२९
नावध्यो यस्य लोकेऽस्मिन्ब्रह्मविष्णुसुरेष्वपि ।
तदहं दृष्टवांस्तात आश्चर्याद्भुतमुत्तमम् ॥ १३०
गुह्यमस्त्रं परं चापि तत्तुल्याधिकमेव वा ।

यत्तच्छूलमिति ख्यातं सर्वलोकेषु शूलिनः ॥ १३१
दारयेद्यन्महीं कृत्स्नां शोपयेद्वा महोदधिम् ।
संहरेद्वा जगत्कृत्स्नं विसृष्टं शूलपाणिना ॥ १३२
यौवनाश्वो हतो येन मांघाता सवलः पुरा ।
चक्रवर्ती महातेजास्त्रिलोकविजयी नृपः ॥ १३३
महाबलो महावीर्यः शक्रतुल्यपराक्रमः ।
करस्थेनैव गोविन्द लवणस्येह रक्षसः ॥ १३४
तच्छूलमतितीक्ष्णाग्रं सुमीमं लोमहर्षणम् ।
त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा तर्जमानमिव स्थितम् ॥ १३५

C. 13 862
B 13 22. 269
K. 13 45 257
M 13 22. 138

मंतम् (for दहिरन्वत्)

127 T₁ om. 127 (cf v l 122) G₂ M om. 127
(cf. v l 124) —^a) D_{n2} corrupt. D_{n1} D₆₋₈
प्राह्यान् D_{n1} n₂ D₂ 10 चेंद्राद्, D₃ वैत्याद् (for
पेन्द्राद्) —^b) D₁₋₃ 5 T₂ 8 G₄ च स; D₃ 6-9
याम्य- (for अपि) B₁ मास्तात् (for वारुणात्) —^c)
T₂ 8 G₄ प्रकृष्टं (for विशिष्ट) B₂ (marg as in
text) 8 8 अमोवं च (for महाबाहो) D₁ (partly
damaged) 8 यद्विशिष्टतम लोके —^d) D₁ 10 -शास्त्र
(for -शस्त्र) D₁ T₂ 8 G₄ -विघातक D₃ सर्वशास्त्रे
विघातकं

128 G₂ M om. 128 (cf v l 124) D_{n1} transp
128 and 129 —^a) D₁ 2 9 षं, D₃ तत्र (hyper-
metno) (for तत्) B₁ T G₄ येन च त्रिपुर दग्ध
—^b) T₁ सर्वदेवमयं शर — After 128, T₁ ins

120* शूलं च यौवनाश्वं लवणस्य करे स्थितम् ।
एव दृष्ट्वा महादेव जानुभ्यामवनीं गत ।

[For line 1, cf line 4 of 118*]

—T₁ om 128^c-149^b

129 G₂ M om. 129 (cf v l 124) T₁ om
129 (cf v l 128) D_{n1} transp 128 and 129
—^a) D₉ च यत् (for जगत्) B₂ 4 5 D_n D₁₀ T₂ 8
G₄ निर्दिदेव च (D₁₀ G₄ 'हेदपि) यत्कृत्स्नं —^b) G₄
जगत्स्थावरजगम —^c) D_{n1} D₁₀ निमेषार्धं, T₂ 8
'पानु (for 'पार्धान)

130 G₂ M om 130 (cf v l 124) T₁ om. 130
(cf. v l 138) —^a) D₂ 5 नावध्य T₂ 8 G₄ नाना-
वर्णस्य लोकेऽस्मिन् — B₂ partly damaged for 130^b
—^c) D_{n1} n₂ D₁₋₃ 10 तत्र (for तात) T₂ 8 G₄

तदृष्टवानह तत्र —^d) B₅ D_{n1} n₂ D₁₀ T₂ 8 G₄ आश्र
यमिदमुत्तमं, D₁ आश्रयं महदद्भुत, D₂ 8 महदाश्रय-
मद्भुतं, D₁₋₉ य (D₅ 8 8 त) दाश्रयमनुत्तमं

131 G₂ M om 131 (cf v l 124) T₁ om. 131
(cf. v l 128) —^a) V₁ D₁ चान्य, B D_{n8} D₂
8 8 चा (D₂ ना) न्यद् (for चापि) D_{n1} n₂ D₁₀ गुह्य-
मस्त्रवर चा (D_{n2} ना) न्यद्, D₃ 6-9 गुह्यमर्थप (D₅ 'यं
प) रं चा (D₁ त्वा, D₁ वा) स्य —^b) N तत्तुल्यमधिक
हि वा (B₄ हि च, D₁₋₈ तत्, D₁ तथा) —^c) D₃
8 7 9 तत् (for यत्) V₁ स्थूलम् (for शूलम्)
—^d) T₂ 8 G₄ त्रिषु (for सर्वं)

132 G₂ M om. 132 (cf v l 124) T₁ om. 132
(cf. v l 128) —^a) D_{n3} n₂ या, D₁ यो, D₁
T₂ 8 G₄ वा (for यत्) — D_{n1} om (hapl.) 132^b
—^b) D₉ शोपयित्वा (for 'येद्वा) T₂ 8 G₄ महोदधीन्
—^c) D₅ ससृष्ट, D₁₀ विशिष्ट, T₂ 8 G₄ निर्दिष्ट (for
विष्ट)

133 G₂ M om 133 (cf v l 124) T₁ om 133
(cf. v l 128) D₁₋₃ om 133^{ab} D₆ reads from
यौवनाश्वो (in 133^a) up to माघाता (in 133^b) twice.
—^c) D₁₋₉ T₂ 8 G₄ त्रैलोक्य (for त्रिलोक)

134 G₂ M om. 134 (cf v l 124) T₁ om.
134 (cf v l 128) B₂ partly damaged for 134^{ab}
—^c) D₂ 8 रावणस्य (for लं) D₁₀ हि, T₂ 8 G₄
[ए]व (for [इ]ह)

135 G₂ M om 135 (cf v l 124) T₁ om 135
(cf. v l 128) —^a) D₅ अपि (for अति-) D₄
-तीक्ष्णेषु (for तीक्ष्णाग्र) —^b) D₅ T₂ 8 G₄ रोम (for
(for लोम) —^c) D₃ त्रिशास्त्रीं (for त्रिशिखा) B₂ 8

विधूमं सार्चिषं कृष्णं कालध्वर्यमिवोदितम् ।
 सर्पहस्तमनिर्देश्यं पाशहस्तमिवान्तकम् ।
 दृष्टवानमि गोविन्द तदस्त्रं रुद्रसंनिधौ ॥ १३६
 परशुस्तीक्ष्णधारश्च दत्तो रामस्य यः पुरा ।
 महादेवेन तुष्टेन क्षत्रियाणां क्षयंकरः ।
 कार्तवीर्यो हतो येन चक्रवर्ती महामृधे ॥ १३७
 त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी येन निःक्षत्रिया कृता ।
 जामदग्न्येन गोविन्द रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ १३८
 दीप्तधारः सुरौद्रास्यः सर्पकण्ठाग्रवेष्टितः ।
 अमवच्छूलिनोऽभ्याशे दीप्तवह्निशिखोपमः ॥ १३९

असंख्येयानि चास्त्राणि तस्य दिव्यानि धीमतः ।
 प्राधान्यतो मर्येतानि कीर्तितानि तवानघ ॥ १४०
 सव्यदेशे तु देवस्य ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 दिव्यं विमानमास्थाय हंसयुक्त मनोजवम् ॥ १४१
 वामपार्श्वगतश्चैव तथा नारायणः स्थितः ।
 वैनतेयं समास्थाय शङ्खचक्रगदाधरः ॥ १४२
 स्कन्दो मयूरमास्थाय स्थितो देव्याः समीपतः ।
 शक्तिं कण्ठे समादाय द्वितीय इव पावकः ॥ १४३
 पुरस्ताच्चैव देवस्य नन्दिं पश्याम्यवस्थितम् ।
 शूलं विष्टम्य तिष्ठन्तं द्वितीयमिव शंकरम् ॥ १४४

Dn१ शुकुटी (Dn१ 'टि'), B१ Dn२ D२ १ १० शुकुटि
 (for 'टी') D२-१ १ त्रिंशत्त्रिंशत् शुकुटि शुकुटि
 (D२ १ चष्ठा) —^d D२-१ तर्जयानम्, T२ १ G२ 'यं-
 तम् (for 'मानम्) B१ Dn१ क्षव, D२ १ १ १ इति
 (for इव)

136 G२ M om 136 (cf v l 124) T१ om 136
 (of v l 128) —^a D२-१ T२ १ G२ स (for वि)
 B१ १-१ Dn१ D२ १ कृष्ण (for कृष्ण) —^b B१ १ T२ १
 G२ घाल (for काल) D२-१ सूर्यम् (for 'सूर्यम्'
 D२ १ कालसूत्रमिव स्थितं —^c B२ सूर्य; B२ D२
 सप्त, D२ १ सूर्य, D२ १ सप्त (for सर्प)

137 G२ M om. 137 (of v l 124) T१ om
 137 (of v l 128) B२ partly damaged for 137^{ab}
 — For 137^{ab}, T२ १ G२ subst

121* परम तीक्ष्णसारेण शस्त्रं तस्यापि यत्पुरा ।
 — D२ om 137^c-138^b —^d Dn१ भयकर (for क्षयं)
 T२ १ G२ दत्तं शृगसुताय च — T२ १ G२ om 137^{ef}

138 G२ M om 138 (cf v l 124) T१ om 138
 (cf v l 128) D२ om 138^{ab} (cf v l 137)
 —^b T२ १ G२ निक्षत्रियीकृता D२ १ कृता निक्षत्रिया
 पुरा —^c D२ १ रामेण गोविन्द (by transp), T२ १
 G२ धीरेण रामेण

139 G२ M om 139 (cf v l 124) T१ om 139
 (cf v l 128) —^a D२ १ १ दासधार सुरौद्रास्य,
 D२ १-१ धार सुतेजास्य, T२ १ G२ तीक्ष्णधारश्च रौद्रश्च
 —^b B२ सूर्य-, D२ १ सूर्य (for सर्प-) Dn१ दंष्ट्राम् ;
 T२-१ कर्णार्धं (for कण्ठाग्र) B२ Dn१ विष्टित ; D२-१ १

-वेष्टित, D२-१ भूषण (for -वेष्टित) D२-१ सर्पकव्यग्र
 भूषण —^c D२ पार्श्व (for सभ्याशे) —^d V१ Dn
 शतोपम, D२ १-१ शिखोपमं, T२ G२ शिखोपमै (for
 'पम) D२ १ दीप्तं वह्निशिखोपमं

140 G२ M om. 140 (cf v l 124) T१ om.
 140 (cf v. l 128) D२ om 140^c-142^b

141 G२ om 141 (cf v l 124) T१ om 141
 (of v l 128) D२ om 141 (cf v l 140) —^a
 Dn१ D२-१ सव्ये; D२-१ मध्य (for सव्य) D२ देशेण
 (for देशे तु) D२-१ रुद्रस्य (for देवस्य) —^d
 T२ १ G२ १ M अवस्थित (for मनोजवम्)

142 T१ om 142 (cf. v. l 128) D२ om. 142^{ab}
 (cf. v l 140) —^a D२-१ पार्श्व (for पार्श्व) V१
 B Dn१ n२ D२ १ T२ १ G२ चापि, Dn१ om, M२ चैवं
 (for चैव) —^c V१ B Dn D२ १ समारुह्य, D२ १
 साद्य (for 'स्थाय) — T२ १ om 142^d G२ १ om
 (hapl) 142^d-143^c

143 T१ om 143 (of v l 128) G२ १ om. 143^c
 (of v l 142) —^c V१ B२-१ १ Dn१ n२ D२-१ १-१
 शक्तिवन्ते (D२ १ 'टी'); B२ Dn१ D२ १ १ शक्तिं घटा
 (D२ १ 'टे'), D२ शक्तिकटा (for शक्तिं कण्ठे) D२ १
 T२ १ G२ समास्थाय, G२ धाय (for 'दाय) —^d
 D२ भास्कर (for पावक)

144 T१ om 144 (cf. v l 128) —^a B२ १
 T२ १ G२ १ M देव- (for चैव) — G२ om 144^{cd}
 —^c B२ विश्रान्त (for तिष्ठन्त)

145 T१ om. 145 (of v l 128) —^a D२-१

स्वार्यभृवाद्या मनवो भृग्वाद्या ऋपयस्तथा ।
 शक्राद्या देवताश्चैव सर्व एव समभ्ययुः ॥ १४५
 तेऽभिवाद्य महात्मानं परिवार्य समन्ततः ।
 अस्तुवन्निविधैः स्तोत्रैर्महादेवं सुरास्तदा ॥ १४६
 ब्रह्मा भवं तदा स्तुन्वन्नथन्तरमुदीरयन् ।
 ज्येष्ठमास्त्रा च देवेशं जगौ नारायणस्तदा ।
 गृणञ्जशक्रः परं ब्रह्म शतरुद्रीयमुत्तमम् ॥ १४७
 ब्रह्मा नारायणश्चैव देवराजश्च कौशिकः ।
 अशोभन्त महात्मानस्त्रयस्त्रय इवाययः ॥ १४८

तेषां मध्यगतो देवो रराज भगवाञ्छिवः ।
 शरद्धनविनिर्मुक्तः परिविष्ट इवांशुमान् ।
 ततोऽहमस्तुवं देवं स्तवेनानेन सुव्रतम् ॥ १४९
 नमो देवाधिदेवाय महादेवाय वै नमः ।
 शक्राय शक्ररूपाय शक्रवेपथराय च ॥ १५०
 नमस्ते वज्रहस्ताय पिङ्गलायारुणाय च ।
 पिनाकपाणये नित्यं खड्गशूलधराय च ॥ १५१
 नमस्ते कृष्णवासाय कृष्णकुञ्चितमूर्धजे ।
 कृष्णाजिनोत्तरीयाय कृष्णाष्टमिरताय च ॥ १५२

C. 13 252
 B. 13 14 290
 K. 13 45 277
 M. 13 22 156

G₂ मुनयो (for मनवो) —^b B₁ : D₁₀ चर्पयस्,
 D₁ : मुनं (for ऋपं) D₁ : स्थिता, D₁₀ तदा
 (for तथा) —^d D₂ एन, D₃ एत (for एव)
 D₅ सर्वा एव समाययु — After 145, N ins

122* सर्वभूतगणाश्चैव मातरो विविधा स्थिता ।

[D₁ : सर्वे (for सर्व-) D₁ : मनवो (for मानरो)
 D₁ : तथा, D₁₀ स्थिता (for स्थिता)]

146 T₁ om 146 (cf. v l 128) —^a T₂ :
 G₂ : M [S]भिगम्य (for 'वाद्य) —^e D₁₀ स्तुवति
 (for अस्तुवन्) —^d B₁ D₃ सुरास्तदा, D₃ : ६ ७ ९
 पुरस्तथा (for सुरास्तदा) — After 146, T₂ : G₂ :
 ins

123* जगन्मूर्तिं महालिङ्ग तन्मध्ये स्फीतरूपिणम् ।

147 T₁ om 147 (cf. v l 128) —^a D₁₀
 D₁ : तथा, M₁ : तत (for तदा) V₁ B₂ : D₁₀
 G₁ : स्तुवन्, D₁ : श्रुत्वा D₂ : D₁₀ M स्तुत्वा, D₁ :
 [अ]स्तौपीद् (for स्तुन्वन्) D₃ : ६-९ ब्रह्मास्तुवश्च भग
 वान्, D₅ : जलोद्भवस्तदास्त्रापीद् —^b V₁ B D₂ : n₃
 उदीरयत्, D₁ : उदीरयेत् (for 'रयन्) —^c B₃
 षष्ट, B₄ : श्रेष्ठ, D₁₀ ज्येष्ठ (for ज्येष्ठ) D₁ : ३ ४ ९
 सामानि, M -साम्नाय (for -साम्ना च) D₁ : ३ ४ ९
 देवेशो (for 'श) —^d V₁ सदा, B₂ : तथा, T₂ :
 G₂ : M प्रभु, G₃ : प्रभु (for तदा) —^e T₂ : G₂ :
 M जगौ (for गृणञ्ज) V₁ B D₁ : D₁₀ गृणन्ब्रह्म पर
 शक्र —^f B₂ : D₁ : D₂ : ६ ९ T₂ : रुद्रियम्

148 T₁ om 148 (cf. v l 128) T₂ : om 148^{ab}
 G₂ : M om 148 —^e T₂ : G₂ : महावाहो (for 'स्मा-
 नस्) —^d D₁ : तत्र (for त्रयस्)

149 T₁ om 149^{ab} (cf. v l 128) —^e V₁ B

D₁ : शरदन्न, D₁ : २-१० 'द्रजो (for 'द्वन) —^d
 V₁ D₁ परिधिम्य, B₂ : damaged (for 'विष्ट) — After
 149^{cd}, V₁ B D₁ : ३ १० ins

124* अयुतानि च चन्द्रार्कानपश्य दिवि केशव ।

[B₁ प्रपश्यन्निव केशव (for the post. half)]

— D₁ : om. 149^{ef} —^e B₁ अतो (for ततो) —^f
 B₁ D₁ : T G₂ : M सुव्रत (D₁ : 'त-) V₁ B₂ :
 D₂ : n₃ D₁₀ विश्वस्य जगतः पति — After 149, D₃
 reads ॐ नमो महादेवाय सशिवाय शिवदाय

150 Before 150, V₁ B D₂ : ४-१० ins उपमन्यु-
 रुवाच —^a B₂ T₂ : G₂ : M देवादि, D₁ :
 देवाति, T₁ om (for देवाधि-) —^b D₁ : Kumbh.
 ed ते (for वै) —^c D₂ : चेशाय (for 'रूपाय) .
 V₁ B D₁ : n₂ D₁₀ शक्ररूपाय शक्राय —^d V₁ B
 D₁ -वेश, D₂ : रूप (for वेप-)

151 T₁ om. 151^a-153^a D₃ : om (hapl) 151
 —^a T₂ : G₂ : M [S]स्तु (for ते) D₁ : शक्ति
 (for वज्र) D₃ : ६ ७ ९ -रूपाय (for हन्ताय) —^e
 G₂ : पाणिने (for पाणये) —^d V₁ B D₁ : D₁₀ शक-
 (for खड्ग) T₂ : G₂ : M -चर्म (for -शूल) T₃ : वेग-
 धर्मधराय च

152 T₁ om 152 (cf. v l 151) G₂ : om (hapl)
 152-153 —^a B₂ : partly damaged T₂ : G₂ : M
 [S]स्तु (for ते) M वस्त्राय (for वामाय) T₂
 नमोस्तु गोपवेपाय —^b D₂ : ३ ९ T₂ : G₂ : M -मूर्धजे
 (for 'जे) —^d D₂ : D₃ : कृष्णाष्ट (D₃ : 'रया) निर-
 ताय च, D₂ : 'यामिततेजसे, D₅ : कृष्णाष्टधराय च

153 T₁ om 153^a (cf. v l 151) G₂ : om 153
 (cf. v. l 152) T₂ : om. (hapl) 153 B₁ : reads 153

शुक्लवर्णाय शुक्लाय शुक्लाम्बरधराय च ।
 शुक्लभस्मावलिप्ताय शुक्लकर्मरताय च ॥ १५३
 त्वं ब्रह्मा सर्वदेवानां रुद्राणां नीललोहितः ।
 आत्मा च सर्वभूतानां सांख्ये पुरुष उच्यसे ॥ १५४
 ऋषभस्त्वं पवित्राणां योगिनां निष्कलः शिवः ।
 आश्रमाणां गृहस्थस्त्वमीश्वराणां महेश्वरः ।
 कुबेरः सर्वयक्षाणां क्रतूनां विष्णुरुच्यसे ॥ १५५
 पर्वतानां महामेरुर्नक्षत्राणां च चन्द्रमाः ।
 वसिष्ठस्त्वमृषीणां च ब्रह्मणां सूर्य उच्यसे ॥ १५६
 आरण्यानां पशूनां च सिंहस्त्वं परमेश्वरः ।

ग्राम्याणां गोवृषश्चासि भगवाल्लोकपूजितः ॥ १५७
 आदित्यानां भवान्विष्णुर्वद्वनां चैव पावकः ।
 पक्षिणां वैनतेयश्च अनन्तो भृजुगेषु च ॥ १५८
 सामवेदश्च वेदानां यजुषां शतरुद्रियम् ।
 सनत्कुमारो योगीनां सांख्यानां कपिलो ह्यसि ॥ १५९
 शक्रोऽसि मरुतां देव पितॄणां धर्मराडसि ।
 ब्रह्मलोकश्च लोकानां गतीनां मोक्ष उच्यसे ॥ १६०
 क्षीरोदः सागराणां च शैलानां हिमवान्गिरिः ।
 वर्णानां ब्राह्मणश्चासि विप्राणां दीक्षितो द्विजः ।
 आदिस्त्वमसि लोकानां संहर्ता काल एव च ॥ १६१

after line 2 of App I (No 6) —^a) B₁ शूद्राय,
 D₁ ० कृष्णाय (for शुक्लाय) V₁ B₃ शुक्लवर्णाय शुक्लाय,
 T₃ G₂ M शुक्लाय शुक्लवर्णाय —^b) V₁ B₃ शुकांबर-
 —D₁ ३ G₁ om (hapl.) 153^{ca} —^c) V₁ B₃ शुक्ल (for
 शुक्ल) D₁ 4-9 भस्मानु, D₁₀ -भस्मवि, T₃ M
 -भस्मांग (for -भस्माव) T₃ दिग्धाय (for -लिप्ताय)
 —^d) V₁ B₃ शुक्ल T₃ शुक्लभस्मधराय च —After 153,
 V₁ B Dn D₁ 4-10 ins a passage given in App I
 (No 6), D₂ ३ after 153^{ab}

154^a) D₉ -वेदाय (for -देवानां) —T₁ om
 154^{ca} —^c) D₁ ५ ८ ९ ख (for च) D₈ लोकाना
 (for भूतानां) —^d) D₁-० ८-10 T₂ ३ G₂ 4 M सांख्ये
 (for सांख्ये) B₁ ३-५ Dn D₁-३ ५ 10 T₂ ३ G₂ 4 उच्यते
 (for 'से)

155^a) D₁ १ ऋषयस्, D₂ ३ ऋषिश्च (for ऋष
 भस्) —D₅ om (hapl.) 155^{bode} —^b) D₇ निष्कल,
 T₂ ३ G₂ 4 M कपिल (for निष्कल) B₆ पर, T₁
 शुचि (for शिव) —^c) D₃ गृह्णाणां (for गृहस्थस्)
 D₃ 4 ० च (for स्वम्) V₁ B Dn D₁₀ गृहस्थस्त्वमा-
 श्रमिणाम् —^d) D₁ ०-१ स्वमीश्वर (for महेश्वर) —T₁
 om 155^e-156^e —^e) T₂ ३ G₂ 4 M क्रमता (for
 क्रतूना) B₁ 4 Dn D₃ ३ ९ T₂ ३ G₂ 4 उच्यते, D₁-३
 अव्यय (for उच्यसे)

156 T₁ om 156^a (of v l 155) —^a) V₁ B
 Dn D₁₀ भवान् (for महा) —^c) B₁ ३ D₇ ३ वशि-
 ष्ठ T₁ च (for त्वम्) D₈ T₁ ख (for च) —^d)
 B₁ ३ 4 Dn₁ n₂ D₁ ५ ९ T₁ G₂ 4 उच्यते, M एव च
 (for उच्यसे)

157 T₁ om 157 —^a) V₁ B₃ ५ D₅ ३ अरण्याना
 B₁ तु, M हि (for च) —^b) B₃ D₁ ३ 4 ९ T₂ ३
 G₂ 4 M₁ परमेश्वर (for 'श्वर) —^c) D₁-३ ५ ग्राम्याना
 च (D₁ 'णा च, D₅ 'ना गो) (for 'णां गो) —^d)
 M₂-4 भगवल्, D₉ M₄ पूजित Dn₁ n₂ भवाल्लोक-
 प्रपूजित

158^b) D₁ [अ]पि, D₂ ३ [अ]सि (for [ए]व)
 —T₁ om, 158^d —^e) V₁ B Dn D₁₀ स्वम् (for
 च) —^d) D₁-० [अ]पि, D₇-९ [अ]य (for च)

159^b) D₁ ६-९ यज्ञाना, D₅ रुद्राणां (for यजुषां)
 —T₁ om 159^{ca} —^c) B₃ Dn₁ n₂ D₁-4. ६-10 योगानां
 (for योगी*) —^d) D₁ ० सिद्धाना (for साख्याना)
 D₁-९ तथा, T₂ ३ G₂ 4 M मुनि (for ह्यसि)

160^a) V₁ D₁ [स]पि, T₂ ३ G₂ 4 हि (for ऽसि)
 D₅ om from ता देव up to क्षीरोद साग (in 161^a)
 B₁ D₁-4 १ ९ T₂ ३ G₂ 4 देव, D₅ चैव (for देव)
 —^b) Dn₁ देवराज्, Dn₃ धर्मराज्, D₁-३ कश्यवाद्,
 Bom ed Kumbh ed हृष्यवाद् (for धर्मराद्) D₁
 G₂ अपि (for असि) —Dn₁ n₂ om 160^d-161^a
 —^d) V₁ B₃ ५ यतीना (for ग^०) B₁ D₅ ९ ९ T₂ ३
 G₂ 4 M₄ उच्यते (for 'से)

161 Dn₁ n₂ om 161^a, D₅ om up to क्षीरोद
 साग (in 161^a) (of v l 160) —^b) D₁ ० गिराणा
 (for शैलाना) —T₁ om 161^{ca} —^c) B₃ ५ D₁ [अ]पि
 (for [अ]सि). —D₅ om 161de —^d) D₄ ब्रह्मणा
 (for विप्राणा) —^e) B₁ देवाना (for लोकानां) —^f)
 D₅ लोकाना काल उच्यते

162^a) V₁ B Dn D₅ ९ 10 लोके वै, D₇ ३ T₁ G₂

यच्चान्यदपि लोकेषु मत्तं तेजोधिकं स्मृतम् ।
 तत्सर्वं भगवानेव इति मे निश्चिता मतिः ॥ १६२
 नमस्ते भगवन्देव नमस्ते भक्तवत्सल ।
 योगेश्वर नमस्तेऽस्तु नमस्ते विश्वसंभव ॥ १६३
 प्रसीद मम भक्तस्य दीनस्य कृपणस्य च ।
 जनैश्चर्येण युक्तस्य गतिर्भव मनातन ॥ १६४
 यं चापराधं कृतवानज्ञानान्परमेश्वर ।
 मद्भक्त इति देवेश तत्सर्वं क्षन्तुमर्हामि ॥ १६५
 मोहितश्चामि देवेश तुभ्यं रूपविपर्ययात् ।
 तेन नाद्यं मया दत्त पात्र चापि सुरेश्वर ॥ १६६
 एवं स्तुत्वाहमीशानं पाद्यमद्यं च भक्तितः ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा सर्वं तस्मै न्यवेदयम् ॥ १६७
 ततः शीताम्बुसंयुक्ता दिव्यगन्धसमन्विता ।
 पुष्पवृष्टिः शुभा तात पपात मम मूर्धनि ॥ १६८
 दुन्दुभिश्च ततो दिव्यस्ताडितो देवकिंकरैः ।
 ववौ च मारुतः पुण्यः शुचिगन्धः सुखावहः ॥ १६९
 ततः प्रीतो महादेवः सपत्नीको वृषध्वजः ।
 अत्रवीत्रिदशांस्तत्र हर्षयन्निव मा तदा ॥ १७०
 पश्यध्वं त्रिदशाः सर्वे उपमन्योर्महात्मनः ।
 मयि भक्तिं परां दिव्यामेकभावादवस्थिताम् ॥ १७१
 एवमुक्तास्ततः कृष्ण सुरास्ते शूलपाणिना ।
 उज्जुः प्राञ्जलयः सर्वे नमस्कृत्वा वृषध्वजम् ॥ १७२

C. 13 929
 B. 13 14 336
 K. 13 15 324
 M. 13 22 177

M लोकेभ्यः, T: ३ G: के ल्य (for 'केषु) —^६)
 V1 B Dn सर्वं, T1 सर्वं (for मारु) —^८) D:—^२)
 पक (for एर)

163 ^a) B: part's damaged D:—^२) नमस्ते देवदेवेदा
 —^८) D: ३:—^८) M: योगेश्वर —^८) D: १: ३ G: ३
 शमरे (for मनर)

164 ^a) B: (also as in text) मद्यकृत (for प्रसीद)
 —^८) D तस्य (for युक्तस्य) —^८) D: मनातन

165 ^a) V1 B Dn D: 10 T G: ३ यच् (for य)
 D: ८:—^२) चा (for च) —^६) B: ३ Dn: १: D: 10
 क्षणात् (for नात्) —^८) D: om (hapl) 165^c-166^d V1
 reads 165^c-166^d twice D: reads 165^c-167^b twice
 —^८) D: ३ सर्वं त (D: एर), M:—^३) त सर्वं (for तसर्वं)

166 For the repetition in V1 D: 2, cf. v. 1 165
 D: om 166 (cf. v. 1 165) T1 om 166 —^a)
 D: (also as in text) मे निश्चिता, T: मनोहितो (for
 मोहितश्च) V1 (second time) B1 Dn: D: ३ 10 देवेन
 (for न) —^६) V1 B Dn D: 10 तस्या, M तुल्य
 (for तुभ्यं) B: damaged, D: ३ विपर्यये —^८) B:
 damaged for 166^d —^८) V1 Dn नद्यं (Dn: 'द्यं')
 तेन (by transp), D: ३ तेनाद्यं (D: 'द्यं') च D:—^३)
 (both times) तेन चार्थो (D: नाद्यो, D: नाद्यो, D: ३
 चार्थो) मया दत्त —^८) D: वा (for च) V1 B: ३:—^३)
 Dn D: 10 महेश्वर (for सुरे')

167 For the repetition in D: 2, cf. v. 1 165
 Before 167, D: 10 उपमन्युस्त्वाच —^a) T1 स्तुत्वा

तम्, T: ३ G: ३ M उक्त्वा तम् (for स्तुत्वाहम्) D:—^३)
 महेशान —^६) D: पाद्यमद्यं, D: पाद्य सर्वं —^८)
 T: ३ G: ३ M तस्मै सर्वं (by transp) B: ३ D: ३
 न्यवेदयत्, M: निवेदयत्

168 T: om 168^a-174^b —^a) D: शीताम्बु, some
 unused MSS शीताम्बु (for शीताम्बु) —^६) D:
 शुभान्विता, D: स्रगन्विता (for सम) D: ३ दिव्य-
 गन्धान्विता शुभा —^८) D: ३ शिवा (for शुभा) —^८)
 D: ३ हर (for मम) T: ३ G: ३ M मम मूर्धनि
 चापतत्

169 T1 om 169 (cf. v. 1 168) —^a) V1 B
 Dn D: 10 तदा (for ततो) D: देवस्य (for दिव्यस्य)
 —^६) D: ३ ताडिता B: दिव्य (for देव) D: ३
 किंकरै (for किंकरै) —^८) B: शुचि**, M शुचि-
 गंध (for शुचिगन्ध) D:—^३) दिव्यगंधमम (D: ३ 'घ
 शुभा, D: धयुभा)न्विता

170 T1 om 170 (cf. v. 1 168) —^६) B: partly
 damaged T: ३ G: ३ M सर्वलोकेष्वर प्रभु —^८) D: ३
 क्षपि (for ह्व) D: ३ मा D: ८:—^३) तथा, D: ३
 लय (for तदा)

171^a T1 om 171 (cf. v. 1 168) —^८) V1 B1
 Dn नित्यम्, B: ३ D: 10 नित्याम् (for दिव्याम्) D:
 ३ ३:—^३) मयि (D: 'या) भक्ति परा दिव्या (D: नित्यम्)
 —^८) D:—^३) ए (D: ३ 'द्यं) कभावाद (D:—^३) 'व द्य) वस्थिता

172 T1 om 172 (cf. v. 1 168) —^a) N

भगवन्देवदेवेश लोकनाथ जगत्पते ।
 लभतां सर्वकामेभ्यः फलं त्वत्तो द्विजोत्तमः ॥ १७३
 एवमुक्तस्ततः शर्वः सुरैर्ब्रह्मादिभिस्तथा ।
 आह मां भगवानीशः प्रहसन्निव शंकरः ॥ १७४
 वत्सोपमन्यो प्रीतोऽस्मि पश्य मां मुनिपुंगव ।
 दृढभक्तोऽसि विप्रर्षे मया जिज्ञासितो ह्यसि ॥ १७५
 अनया चैव भक्त्या ते अत्यर्थं प्रीतिमानहम् ।
 तस्मात्सर्वान्ददाम्यद्य कामांस्तव यथेप्सितान् ॥ १७६

एवमुक्तस्य चैवाथ महादेवेन मे विभो ।
 हर्षादिश्रुण्यवर्तन्त लोमहर्षश्च जायते ॥ १७७
 अमुवं च तदा देवं हर्षगद्गदया गिरा ।
 जानुभ्यामवर्निं गत्वा प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ १७८
 अद्य जातो ह्यहं देव अद्य मे सफलं तपः ।
 यन्मे साक्षान्महादेवः प्रसन्नस्तिष्ठतेऽग्रतः ॥ १७९
 यं न पश्यन्ति चाराध्य देवा ह्यमितविक्रमम् ।
 तमहं दृष्टवान्देवं कोऽन्यो धन्यतरो मया ॥ १८०

(except D1 s) तदा (for तत) —^o) T2 s G2 & M
 भूत्वा (for सर्वे) —^d) B1 & D1-1 s s 10 नमस्कृत्य
 (for 'स्कृत्वा) Ds नमस्ते वृषभध्वज

173 T1 om 173 (cf v 1 168) —^a) Dn1 ns
 Ds s भगवान् —^o) G2 कामाढ्यो (for 'कामेभ्य)
 —^d) T2 s G2 & M वर (for फल) Dns ज्ञात्वा (for
 स्वत्तो) Bs द्विजर्षभ, D2 & s-2 G2 & द्विजोत्तम

174 T1 om 174^{ab} (cf v 1 168) —^a) D1
 तदा, Ds s सुरै (for तत) B2 & Dn1 ns सर्वे,
 D4-9 सर्वे (for शर्व) —^b) Ds s देवैर् (for सुरैर्)
 Ds s-9 ब्रह्मादिभिस् (for ब्रह्मा) V1 B2 & Dns D2 s 10
 तदा (for तथा) —^o) T1 ततो (for आह) D1
 मा (for मा) B2 शर्व (for हंश) —^d) T1 आह
 (for ह्व)

175 Before 175, V1 B Dn D2 10 1ns भगवानुवाच;
 Ds शंकर उवाच —^a) V1 B Dn D10 तुष्टो (for
 प्रीतो) —^b) T1 वर वरय सुवत —T1 om 175^c-186^d
 —^o) Dns Ds s दृढ (for दृढ-) T2 s G2 & M विप्रैर्द्र
 (for विप्रर्षे) —^a) D1 महा (for मया)

176 T1 om 176 (cf v. 1 175) —^a) Bs om,
 T2 s G2 & M वै (for ते) Ds s अत्यर्थं चैव भक्तिस्ते
 —^d) D2 अनया, D1 ह्यत्यर्थं (for अत्यर्थं) B1 s s
 Dn1 ns D1-10 प्रीतवान् (for प्रीतिमान्) Ds G2 अनया
 (G2 'त्यर्थं) प्रीतिमन्वहं —^o) Ds स्वर्णान्, G2 om
 (for सर्वान्) D1-s [ए]तान् (for [अ]थ) —^d)
 D4-9 मनसि च (for तव यथा) D1-s कामान्मनसि ते
 स्थि (D1 संस्थि) तान्

177 T1 om 177 (cf v 1 175) —^a) D1 s
 उक्तस्तु (for 'स्व) D1-9 मे (D8 ते) तत (for चैवाथ)
 T2 s G2 & M एवमुक्ते ततस्ताव. —^b) V1 B Dn D10

धीमता; D1-s वै विभो, D2 s-2 वै प्रभो, M मे प्रभो
 (for मे विभो) Ds भक्तिभावेन वै प्रभो —^d) Some
 MSS रोम (for लोम) B1 (hapl) om from अ
 जायते up to हर्ष (in 178^b) V1 B1-3, s Dn D10
 स्वजायत, D1-9 च जातवान् (for च जायते).

178 T1 om 178 (cf v 1 175) B1 om up to
 हर्ष (in 178^b) (cf v 1 177) —^a) M2-4 अथ
 B2 (marg as in text) s कृष्ण (for देवं) —^o)
 V1 B1 Dns Ds s T2 s G2 & अवनो (for 'नि)

179 T1 om 179 (cf v 1 175) —^a) Ds [s]
 स्म्यहं, G2 ह्यथ (for ह्यह) —Ds om (hapl)
 179^d-180^e —^d) D1-s [s] पश्यम्; Ds-9 चर्तते (for
 तिष्ठते) —For 179^{ab}, V1 B Dn D10 subst

125*

सफल जन्म चाद्य मे ।

सुरासुरगुरुर्देवो यत्तिष्ठति ममाग्रत ।

[(L 2) V1 B1 यस् (for यत्)]

180 T1 om 180 (cf v 1 175) Ds om 180^{ab}
 (of v 1 179) —^a) B1 D10 चाराध्य, Dn1 ns
 चैवाद्वा, D1-1 s 1 9 [अ]नाराध्य (D2 'रभ्य) (for
 चाराध्य) T2 s G2 & M य शक्राद्या न पश्यति
 —^b) D10 M 'विक्रमा (for 'मम्) D1-3 अपि देवा
 सवासवा; D4-7 s अपि देवा सुरेश्वर (D5 'राश्रय),
 T2 s G2 & देवाश्चाग्निविक्रमा —^o) D1 पृष्टवान्
 (for दृष्ट) Ds s G2 देव (for देवं) —^d) M नु
 (for सन्यो) Dns धर्मतरो (for धन्य)

181 T1 om. 181 (of v 1 175) —^a) D1-s
 एतद्; Ds M य वै, D10 य च (for एवं) Ds रं
 ध्यापति द्वि विद्वांस —^o) B1 s (marg) s Dns तद्वि-
 शेषम्; B2 Ds s यद्विशकम्; Ds तद्विशकम् (sio), M
 पद्विशक (for 'शकम्). V1 तद्विशेष मया ख्यातं; Dn1,

एवं ध्यायन्ति विद्वांसः परं तच्च सनातनम् ।
 पङ्क्तिशकामिति ख्यातं यत्परात्परमक्षरम् ॥ १८१
 स एष भगवान्देवः सर्वतत्त्वादिरव्ययः ।
 सर्वतत्त्वविधानज्ञः प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ १८२
 योऽसृजदक्षिणादङ्गाद्ब्रह्माणं लोकसंभवम् ।
 वामपार्श्वार्त्तथा विष्णुं लोकश्वार्थमीश्वरः ।
 युगान्ते चैव संप्राप्ते रुद्रमङ्गात्सृजत्प्रभुः ॥ १८३
 स रुद्रः संहरन्कृत्स्नं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 कालो भूत्वा महातेजाः संवर्तक इवानलः ॥ १८४

एष देवो महादेवो जगत्सृष्ट्या चराचरम् ।
 कल्पान्ते चैव सर्वेषां स्मृतिमाक्षिप्य तिष्ठति ॥ १८५
 सर्वगः सर्वभूतात्मा सर्वभूतभवोद्भवः ।
 आस्ते सर्वगतो नित्यमदृश्यः सर्वदैवतैः ॥ १८६
 यदि देवो वरो मह्यं यदि तुष्ट्य मे प्रभुः ।
 भक्तिर्भवतु मे नित्यं शाश्वती त्वयि शंकर ॥ १८७
 अतीतानागतं चैव वर्तमानं च यद्विभो ।
 जानीयामिति मे बुद्धिस्त्वत्प्रसादात्सुरोत्तम ॥ १८८
 क्षीरोदनं च शुक्लीयामक्षयं सह बान्धवैः ।

C. 13 947
 B. 13 14 354
 K. 13 45 342
 M. 13 22. 195

n: तद्विशेषमविष्यात्, D: पङ्क्तिशकामिति विष्यात् —^d)
 T: G: क्षय्य (G: क्ष)य (for क्षरम्) V: B Dn: n:
 यदज्ञ ज्ञानमक्षर, Dn: यद्भूत ज्ञानमुत्तमं, D: यत्तत्पद-
 मनुत्तम, D: यत्पर पदमुत्तम, D: यत्तत्परममक्षयं
 (D: 'र'), D: महज ज्ञानमक्षर

182 T: om 182 (cf. v 1 175) —^a) B: Dn:
 D: 1-2: एव (for एष) —^b) V: B: 1-2: Dn: n:
 D: सत्त्वादिर, B: नूता, B: मिद्धा (for तत्त्वा)
 D: 1-2: 1-2: सर्वतत्त्वार्थदशकं (D: 1-2: 'दीन', D: 1-2: 'दीक')
 —^c) V: सत्त्व (for तत्त्व) —^d) T: G: प्रधान
 (for 'न') V: B Dn D: 10: प्रधानपु (V: B: 1-2: 'न
 पु)रुप पर

183 T: om 183 (cf. v 1 175) —^a) D: 1-2:
 मो (for यो) —^b) D: 10: कारण (for समभवम्)
 —^c) D: 1-2: वामाङ्गात् (for वामपार्श्वत्) D: 1-2: M
 सृजन् (for तथा) —^d) D: 1-2: T: 1-2: G: 1-2: M: ईश्वर
 —^e) T: 1-2: G: 1-2: ममनु (for चैव मं) —^f) V: B Dn
 D: 10: ईश, D: 1-2: अकात् (for अद्गात्) V: B: 1-2:
 जगत्, D: 1-2: M: 1-2: सृजन् M: 1-2: विभु (for प्रभु)
 T: 1-2: G: 1-2: रुद्र प्रसुरयासृजत्

184 T: om 184 (cf. v 1 175) —^a) D: 1-2: G:
 G: 1-2: M: सहदेव (for 'रन्') —^b) V: लोको (for
 कालो) Dn: महातेजात्, D: 1-2: 'देव (D: 'दं'), T: 1-2:
 G: 1-2: पर ब्रह्म (for महातेजा) —^c) D: 1-2: 1-2: सावर्तक
 T: 1-2: G: 1-2: याति सवर्तकानल — After 184, N: 1-2: ns

126* युगान्ते सर्वभूतानि प्रसन्नविद्यं व्यवस्थित ।

[D: समास्थित, D: 1-2: समाहित (for व्यवस्थित)
 D: 1-2: सहरद्विव सस्थित (for the post half)]

185 T: om. 185 (cf. v 1 175) —^a) T: 1-2:
 G: 1-2: क्षयम् (for एष) T: 1-2: G: 1-2: M: एव (for
 देवो) —^b) D: 1-2: दृष्टा, T: 1-2: G: 1-2: M: कृत्स्न (for
 सृष्टा) —^c) T: 1-2: G: 1-2: M: कल्पार्त्त (for न्ते) D: 1-2:
 संप्राप्ते (for सर्वेषा) —^d) T: 1-2: G: 1-2: M: साकम्प
 (for साक्षिप्य)

186 T: om 186 (cf. v 1 175) —^a) D: 1-2: M:
 संवत (for 'ग') —^b) D: om 186^{cd} —^c) D: 1-2: 1-2: 1-2:
 देव (for नित्यम्) —^d) D: 1-2: 1-2: स दृश्य, D: 1-2:
 चादृश्य (for क्ष) D: 1-2: G: 1-2: M: देवतैः — After
 186, M: 1-2: ns

127* अत्रवं तमहं भूय प्रणम्य शिरसा भवम् ।

187^a) Dn: 1-2: D: 1-2: देवो (for देयो) —^b)
 D: 1-2: विभु, D: 1-2: प्रभो (for प्रभु) V: B Dn D: 10:
 यदि तुष्टोमि मे प्रभो — For 187^{ab}, T: 1-2: subst.

128* ततस्त्वहमनुजात उत्त्वानस्मि शकरम् ।

While T: 1-2: G: 1-2: subst. for 187^{ab}

129* तं त्वा प्रणम्य शिरसा प्रसाद्य प्रार्थये प्रभो ।

[G: 1-2: प्रार्थयेत् (for 'ये)]

—^c) G: 1-2: तन् (for मे) D: 1-2: नित्या, D: 1-2: तुम्य (for
 नित्य) —^d) D: 1-2: शकरे V: B Dn D: 10: त्वयि देव
 सुरेश्वर

188^b) D: 1-2: यत्प्रभो, T: 1-2: G: 1-2: M: नित्यदा (for
 यद्विभो) —^c) T: 1-2: G: 1-2: M: सुरेश्वर (for सुरोत्तम)
 V: B Dn D: 10: प्रसादात्सुरोत्तम

189^a) B: 1-2: 1-2: क्षीरोदनं D: 1-2: सुंजीव, D: 1-2: 'य,
 D: 1-2: मुजेय (for सुजीयाम्) —^b) D: 1-2: अक्षयं, T: 1-2:

आश्रमे च सदा मह्यं सांनिध्यं परमस्तु ते ॥ १८९

एवमुक्तः स मां प्राह भगवाँल्लोकपूजितः ।

महेश्वरो महातेजाश्चराचरगुरुः प्रभुः ॥ १९०

अजरश्चामरश्चैव भव दुःखविवर्जितः ।

शीलवान्गुणसंपन्नः सर्वज्ञः प्रियदर्शनः ॥ १९१

अक्षयं यौवनं तेऽस्तु तेजश्चैवानलोपमम् ।

क्षीरोदः सागरश्चैव यत्र यत्रेच्छसे मुने ॥ १९२

तत्र ते भविता कामं सांनिध्यं पयसो निधेः ।

क्षीरोदनं च भुङ्क्ष्व त्वममृतेन समन्वितम् ॥ १९३

बन्धुभिः सहितः कल्पं ततो मामुपयास्यसि ।

सांनिध्यमाश्रमे नित्यं करिष्यामि द्विजोत्तम ॥ १९४

तिष्ठ वत्स यथाकामं नोत्कण्ठां कर्तुमर्हसि ।

स्मृतः स्मृतश्च ते विप्र सदा दास्यामि दर्शनम् ॥ १९५

एवमुक्त्वा स भगवान्सूर्यकोटिसमप्रभः ।

ममेशानो वरं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ १९६

एवं दृष्टो मया कृष्ण देवदेवः समाधिना ।

तदवाप्तं च मे सर्वं यदुक्तं तेन धीमता ॥ १९७

प्रत्यक्षं चैव ते कृष्ण पश्य सिद्धान्व्यवस्थितान् ।

G₂ 4 सक्षीर (for अक्षय) V₁ D₁ सर्व- (for सह)
— °) D₁ वसते (for च सदा) V₁ B D_n D₁₀ [अ]
स्माकं (for मया) — °) D₀ मे (for ते)

190 °) D₁-? 8 10 तु (D₁₀ स) मामाह, D₂ 6-9 तु
तं (D₂ * 8, D₀ सुव) प्राह (for स मां प्राह) — T₁
om 190^{cd} — °) T₂ 8 G₂ 4 M ईश्वरोद (for महेश्वरो)
— °) V₁ B D_n D₁₀ शिव (for प्रभु)

191 Before 191, V₁ B D_n D₂ 10 G₂ ins भगवान्
वाच; D₁ 4-8 महेश्वर उवाच, D₀ महेश उवाच, T₂ 8
G₂ महादेव — °) D₁-8 8 सर्व (for भव) V₁ B₂-5
D_n D₁₀ त्व दुःख (for दुःखत्रि) D₁ 6-9 सर्वदुःखैर्वि-
वर्जित — After 191^{cd}, V₁ B D_n D₈ 10 ins

130* यदास्त्री तेजसा युक्तो दिव्यज्ञानसमन्वित ।

[B₁ तपस्वी (for यशस्वी)]

— V₁ B D_n D₈ 10 cont D₁-7 9 ins after 191^{cd}.

131* ऋषीणामभिगम्यश्च मत्प्रसादाद्भविष्यसि ।

[D₁-9 मुनीनां पूजनीयश्च (for the prior half)]

— T₁ om 191^{cd} — °) D₁-5 9 रूप, T₂ 8 G₂ 4
M श्रुत- (for गुण) — °) D_{n1} D₁ दर्शिन

192 °) B₁ अक्षर (for 'यं) T G₂ 4 M चैव
(for तेऽस्तु) — °) T G₂ 4 M कुल गोत्र तथैव च
— Before 192^{cd}, M₁ ins देव — °) D₁-9 क्षीरोद,
G₂ सरित D₈ क्षीरोदस्त्रेण नित्यं — °) V₁ B D_n
D₁₀ [द्व]च्छसि प्रियं (for 'से मुने)

193 °) D₁-8 नित्यं (for कामं) — °) B₁ D₁ 8
7 9 निधि (for निधे) D₁-8 सांनिध्ये (D₂ 'ध्य) स
पयोनि (D₁ 'द)धि — For 193^{cd}, T G₂ 4 M subst,

132* तत्र तत्रैव सांनिध्यं करिष्यति न सशय ।

[M₁ भविष्यति]

— °) B₂-5 D_{n1} ns क्षीरोदन D₁-9 भोक्ष्य (D₁ 6 'क्ष)-
से तरपयो वस्म (D₁ 6 नित्यम्), T G₂ 4 M उपभुज्य
प (M भुजानस्तस्य) यस्तात — °) D₁-8 त्व (D₁ सु)
मृतेन (for अ) D₁ समन्वित

194 °) D_{n1} M₁ सहितं (for 'त) D₈ काल (for
कल्प) — After 194^{cd}, N ins

133* अक्षया बान्धवाश्चैव कुल गोत्र च ते सदा ।

भविष्यति द्विजश्रेष्ठ मयि भक्तिश्च शाश्वती ।

[(L 1) D₁ 9 [र] व (for [ष] व) — (L 2) D_{n8}
भविष्यति D₁ शाश्वता]

— T₂ 8 G₂ 4 M transp 194^{cd} and 195 — °) B₂
partly damaged V₁ B₁ 8-6 D_n D₂ 4-9 चाश्रमे (for
आ) D₁₀ सांनिध्यश्चाश्रमे तुभ्यं (sic) — °) D₁-8
करिष्ये ते (for 'प्यामि) T G₂ 4 M तवानघ (for
द्विजोत्तम)

195 T₁ om. 195 T₂ 8 G₂ 4 M transp 194^{cd} and
195 — °) D₂ 8 द्विज (for वत्स) — °) V₁ B
D_n D₂ 10 नोत्कण्ठां च वरि (V₁ भवि) ष्यसि — °) T₂ 8
G₂ 4 वत्स (for विप्र) — °) D₁-9 पुनर् (for सदा)
T₂ 8 G₂ 4 M पुनर्यास्यामि दर्शनं — For 195^{cd}, V₁
B D_n D₁₀ subst.

134* स्मृतस्त्वया पुनर्विप्र करिष्यामि च दर्शनम् ।

196 °) D_{n8} परम् (for एवम्) T G₂ 4 M महा
देव (for स भगवान्) — °) V₁ B D_n D₁₀ ईशान स
वरान्दत्त्वा; D₁ 6-9 तस्ये (D₁ 8 'स्यै) शानो वरान्दत्त्वा; D₈
ममेप्सिषान्वरान्दत्त्वा

ऋषीन्विद्याधरान्यक्षान्गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ १९८
पश्य वृक्षान्मनोरम्यान्सदा पुष्पफलान्विताम् ।

सर्वतुङ्गसुमैर्युक्तान्निगधपत्रान्सुशाखिनः ।
सर्वमेतन्महाबाहो दिव्यभावसमन्वितम् ॥ १९९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वेणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

१५

उपमन्युरुवाच ।

एतान्सहस्रशश्चान्यानसमनुध्यातवान्हरः ।

कस्मात्प्रसादं भगवान्न कुर्यात्तत्र माधव ॥ १
त्वादृशेन हि देवानां श्लाघनीयः समागमः ।

C. 13 969
B. 13 14 376
K. 13 45 364
M. 13 22. 207

197 °) D₁ तदेवाप्त D₂ ३ तदेवाप्त मया सर्वं, T₁
भवत्समेव मे सर्वं —^d) B₂ damaged, D₁ ३ शूलिना,
D₇ om (for धीमता)

198 T₁ om. 198^a-199^d —^a) B₂ partly da-
maged D₂ ३ ते सदा (for चैव ते) —^b) T₂ ३
G₂ ४ M अवस्थितान् (for च्यव^c) D₁ ३ पश्य सिदि-
रवस्थिता —^c) D₁₋₉ चैव (for यक्षान्) —^d) D₂ 10
गंधर्वाप्सरसा तथा, T₂ ३ G₂ ४ M 'र्वाप्सरोगणान्

199 T₁ om. 199^a (cf. v l. 198) —^a) D₁ om,
T₂ ३ G₂ ४ M अनौपम्यान् (for मनोरम्यान्) —^b)
D₁ om सदा —For 199^a, V₁ B Dn D₁₀ subst.

135* पश्य वृक्षलतागुल्मान्सर्वपुष्पफलप्रदान् ।
— D₁₋₃ om (hapl.) 199^a —^c) B₁ सर्वत्र, D₁
६-९ सर्वास्तु (for सर्वतुं) T₂ ३ G₂ ४ कुसुमायुक्तान्
(for कुसुमैर्युं) —^d) D₁ ६ आर्द्रं, D₉ नत्र (for
स्निग्ध) B₂₋₅ D₁₀ गन्धिन (for शाखिन) V₁ B₁
Dn सुखपत्रान्सुगन्धिन, D₅ स्निग्धान्वृक्षान्सुशाखिन
— Dns om 199^a —^e) D₅ पृथ (for पृथन्) —^f)
D₅ दिव्यभावे (for भाव) —For 199^a, T G₂ ४
M subst

136* एवमेतन्महादेवाल्लब्धवानसि केशव ।
— After 199, V₁ B Dn₂ ns D₁₋₁₀ ins

137* प्रसादाद्देवदेवस्य ईश्वरस्य महात्मिन ।

Colophon om in V₁ B₂ Dn D₁₀ — Parvan
name B₁ ३ ४ D₁ ३ शक्ति — Sub-parvan B₁ ३-५
D₁₋₃ M दानधर्म — Adhy name B₁ मेघवाहनपर्व,
D₁₋₃ उपमन्युवरप्राप्ति, D₁ ६-९ उपमन्युवरप्रदान, D₅
उपमन्युराख्यानं, M उपमन्युस्तव — Adhy no
(figures, words or both) D₅ 13, T₁ 237, T₂ ३
G₂ ४ 46, M 36 — Śloka no Dn₁ 59

15

G₁ ३ om this adhy (cf. v l. 13 14 1)
For the sequence in T₁, cf. v l. 13 14 1

1 Before the ref., N Kumbh. ed ins

वासुदेव उवाच ।

138* एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य प्रत्यक्षमिव दर्शनम् ।
विस्मय परम गत्वा अद्भुतं त महासुनिम् ।
धन्यस्त्वमसि विभेन्द्र कस्त्वदन्योऽस्ति पुण्यकृत् ।
यस्य देवातिदेवस्ते सानिद्य कुरुतेऽऽश्रमे ।
अपि तावन्ममाप्येव दद्यात्स भगवान्दिश्व । [5]
दर्शनं मुनिशार्दूल प्रसादं चापि शकर ।

[(L 1) B₁ एत्र (for एतत्) D₁₋₃ ऋपे प्रत्यक्ष-
दर्शिन, D₁₋₉ ऋपे प्रयतमानम् (for the post. half)
— (L 2) D₉ अत्रव D₁₀ अह (for महा-) D₂ ३
तनवृवमह मुनि (for the post. half) — (L 4)
D₁ ६-९ अपि (for यस्य) Dn₁ n₂ D₁₋₉ देवाधि-, D₂ ३
दि (for त्रि) Dns देवस्य (for त्ते) D₂ सानिद्ये
D₁ कुरु मे (for कुरुते) — (L 5) D₁₋₉ नान (for
तावन्) D₂ ३ ददाति, D₁ ६ दद्यात् (for त्त्) B₁
मव (for शिव) — (L 6) D₁ २ ६ १ वा (for च)
D₁ शकर B₈ प्रमादे त्वापि शकर, D₈ प्रमादे चापि शकर
(for the post. half)]

— After the ref., N Kumbh. ed. ins.

139* द्रक्ष्यसे पुण्डरीकाक्ष महादेवं न संशय ।
आचिरेणैव कालेन यथा दृष्टो मयानघ ।
चक्षुषा चैव दिव्येन पश्याम्यमितविक्रम ।
पष्ठे मासि महादेव द्रक्ष्यमे दुरुपोत्तम ।
पोदशाष्टौ वराश्चापि प्राप्स्यसि त्वं महेश्वरम् । [5]
सपत्नीकाद्यदुश्रेष्ठ सत्यमेवद्वीमि ते ।

ब्रह्मण्येनानृशंसेन श्रद्धधानेन चाप्युत ।

जप्यं च ते प्रदास्यामि येन द्रक्ष्यसि शंकरम् ॥ २

कृष्ण उवाच ।

अद्युतं तमहं ब्रह्मस्त्वत्प्रसादान्महाद्युने ।

द्रक्ष्य दितिजसंधानां मर्दनं त्रिदशेश्वरम् ॥ ३

दिनेऽष्टमे च विप्रेण दीक्षितोऽहं यथाविधि ।

दण्डी मुण्डी कुशी चीरी घृताक्तो मेखली तथा ॥ ४

मासमेकं फलाहारो द्वितीयं सलिलाशनः ।

अतीतानागत चैव वर्तमान च नित्यश ।

विदित मे महाबाहो प्रसादान्तस्य धीमत ।

[(L 1) B₂ partly damaged for the prior half
— (L 2) D₁₋₃ प्रमु (for [अ]नघ) — (L 3) B₈
D₁ 7 विक्रम; D₁₁ n₂ *म (for *म). — (L 4) B₈
D₁ 2 मामे (for मामि) D₁ 9 पुरुषोत्तम — (L 5)
D₁₀ [अ]धो (for [अ]धौ) B₂ 4 D₁₋₇ 9 [ए]व (for
[अ]पि) D₁₋₃ 5 प्राप्स्यसे D₁ च (for त्व) — (L 6)
D₁ द्विज (for यदु) — (L 7) = (var) 14 188^{ab}
— (L 8) D₁₋₄ 6 7 9 ते (for मे)]

—^b) T₂ 8 G₂ 4 M समभि- (for समनु-) D₁₋₃
ज्ञातवान् (for घ्यात्*)

2 T₁ om 2^{ab} —^a) M₄ तादृशेन D₂ 8 [ए]व
(for हि) D₅ देवेन (for देवान्) —^b) V₁ श्लाघ
नीय- (for *नीय) D₁₋₃ स चागम (for समागमः)
—^c) D₁ 6-10 G₁ [अ]नुदास्येन, D₁ om. —^d) V₁ B
(except B₂) D₁₁ D₂ 6 8 10 T₈ G₂ 4 M₁ 4 [अ]च्युत
(for *प्युत) —^e) V₁ B D₁₁ D₁₀ तु ते, D₁ तव,
D₅ च तत्, D₆₋₉ ते च (by transp) —^f) V₁
D₆ 7 द्रक्षसि T₁ द्वाश्वतं (for शंकरम्).

3 T₁ 8 G₂ M om the ref. B D₁₁ n₂ D₄ 6 8-10
विष्णुर्; D₂ 8 वासुदेव (for कृष्ण) —^a) M अग्रवं
—^b) D₁₋₉ द्विजोत्तम (for महामुने) —^c) D₁₀ T₂ 8
G₂ 4 द्रक्ष्येयमघसधानां, T₁ द्रक्ष्येयं वृषकेतु वै — T₁
om 3^d-4^a —^d) B₅ om, D₅ मर्दने G₂ त्रिदशे
श्वर — After 3, N ins

140* एवं कथयतस्तस्य महादेवाश्रितां कथाम् ।

दिनान्यद्यौ ततो जग्मुर्मुहूर्तमिव भारत ।

[(L 1) D₁₁ महादेवकथाश्रितां (for the post. half)
— (L 2) B₂ तथा जग्मुर्, D₁₋₃ जगामैको, D₄₋₉
जगामाथ (for ततो जग्मुर्). D₁₋₃ मुहूर्तं (for *तम्).]

तृतीयं च चतुर्थं च पञ्चमं चानिलाशनः ॥ ५

एकपादेन तिष्ठंश्च ऊर्ध्वाबाहुरतन्द्रितः ।

तेजः सूर्यसहस्रस्य अपश्यं दिवि भारत ॥ ६

तस्य मध्यगतं चापि तेजसः पाण्डुनन्दन ।

इन्द्रायुधपिनद्धाङ्गं विद्युन्मालागवाक्षकम् ।

नीलशैलचयप्रख्यं बलाकाभूपितं घनम् ॥ ७

तमास्थितश्च भगवान्देव्या सह महाद्युतिः ।

तपसा तेजसा कान्त्या दीप्तया सह भार्यया ॥ ८

4 T₁ om 4^a (cf. v 1 3) —^a) V₁ B₂ 8 D₁₁
D₅ 10 तु (for च) —^b) D₁₋₃ मुंढ, T₁ कुंभी (for
मुण्डी) D₁₁ चीर (for चीरी) —^c) D₁₋₃ कपाली
(for घृताक्तो) B₅ मेखरी, D₂ 6 मुशली (for
मेखली) V₁ B D₁₁ n₂ D₁₀ कृत., D₁₁ कृत (for
तथा)

5^b) V₁ D₈ सलिलासन, G₂ चानिलाशिन — T₁
om 5^c-6^b B₅ G₂ om (hapl) 5^{cd} —^d) D₉
वा (for च) D₁₁ D₁₀ जलाशन (for [अ]नि*)

6 T₁ om 6^{ab} (cf. v 1 5) —^a) D₁ 8 om. च
D₂ चातिष्ठम् (for तिष्ठश्च) —^b) D₁ 6-9 ददर्श, D₅
ददर्शे (for अपश्यं) D₁ ददर्शेप्यथ भारत, D₂ 8 चाप
श्यमथ भा*

7 T₁ om 7^{ab} —^a) D₅ मध्यं, D₁₋₉ मध्ये (for
मध्य) D₁₁ वा (for च) —^b) D₄₋₇ 9 तेजोन्यद्
(for तेजस.) D₁₋₃ तेजोन्यरपार्थिवेश्वर. —^c) V₁
-सवर्णाभिं, D₁₋₉ नियद्वागं (D₅ *सं) (for पिन*)
—^d) B₈ -यवाक्षक; B₅ D₁₋₃ 6-9 गवाक्षित (B₅ D₅
*क), T G₂ 4 M -विभूपित (for गवाक्षकम्) D₅
विद्युन्मालामिवाक्षिक (sic) —^e) D₅ नील (for नील-)
D₇ om, G₂ शेष (for शैल-) D₅ -युत-, T G₂ 4
M -घन- (for -चय-) D₄ नीलशैलं च यत्प्रक्षं (sic)
—^f) D₁₀ घन (for घनम्) D₁₁ n₂ बलाकाभूपिताबर्

8^a) V₁ B₁ 8 D₁₁ n₂ D₁₀ तत्र (B₁ *त्) स्थितश्;
D₂ 6 8 9 तमाश्रितश् (for *स्थितश्) D₅ स (for च)
B₂₋₃ D₁₁ तत्र स्थित स भगवान् — B₂ partly damaged
for 8^b T₁ om 8^{cd} —^c) D₁₋₄ 6-9 तेजसा तपसा
कांत्या —^d) D₁₋₉ प्रदीप्त (D₁₋₃ *त्), T₂ 8 G₄
दीपयन्; G₂ M दीपयन्स (for दीप्तया).

9^a) D₅ रुद्रो (for तत्र). —^b) T₁ देव्या सोमेन

रराज भगवांस्तत्र देव्या सह महेश्वरः ।
सोमेन सहितः सूर्यो यथा मेघस्थितस्तथा ॥ ९
संहृष्टरोमा कौन्तेय विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।
अपश्यं देवसंधानां गतिमार्तिहर हरम् ॥ १०
किरीटिनं गटिनं शूलपाणिं
व्याघ्राजिनं जटिलं दण्डपाणिम् ।
पिनाकिनं वज्रिणं तीक्ष्णदंष्ट्रं
शुभाङ्गदं व्यालयज्ञोपवीतम् ॥ ११
दिव्यां मालामुरमानेकवर्णां
समुद्रहन्तं गुल्फदेशात्रलम्बाम् ।
चन्द्रं यथा परिविष्टं ससंघं

वर्षालय्ये तद्ददपश्यमेनम् ॥ १२
प्रमथानां गर्णैश्चैव समन्तात्परिवारितम् ।
शरटीव सुदुष्प्रेक्ष्यं परिविष्टं दिवाकरम् ॥ १३
एकादश तथा चैनं रुद्राणां षष्ट्याह्वनम् ।
अस्तुवन्नियतात्मानः कर्मभिः शुभकर्मिणम् ॥ १४
आदित्या वसवः साध्या विश्वेदेवास्तथाश्विनौ ।
विश्वामिः स्तुतिभिर्देवं विश्वदेवं समस्तुवन् ॥ १५
शतक्रतुश्च भगवान्विष्णुश्चादितिनन्दनौ ।
ब्रह्मा रथन्तरं साम ईरयन्ति भवान्तिके ॥ १६
योगीश्वराः सुवहवो योगदं पितरं गुरुम् ।
ब्रह्मर्षयश्च ससुतास्तथा देवर्षयश्च वै ॥ १७

C. 13 987
B. 13 14 393
K. 13 45 389
M. 13 22. 222

संयुत — T₁ om 9^a-10^a — ^a) D₁ मेघ, D₂ मेघै
(for मेघ) D₇ १ तदा (for तथा)

10 T₁ om. 10^{ab} (cf. v l. 9) — ^a) D₂ स (for
स) D₅ एव (for -रोमा) — ^a) D₃ ८-९ -देवानां
(for सधाना) — ^a) D₁-7 पर (for हरम्) T₁
देवर्षीश महेश्वर

11 ^a) T₂ ३ G₁ जटिल (T₂ 'न) (for गटिन)
— T₂ ३ G₂ ४ om. (hapl) 11^b, T₁ reads the same
after 11^d — ^b) D₁₀ जटिन (for 'लं) M हस्तं
(for -पाणिम्) T₁ व्याघ्राजिन दटिन च त्रिनेत्र — ^a)
V₁ दिव्य- (for व्याल) B₁ ३ ३ यज्ञोपवीतिन (B₃
'धीर्ति)

12 T₁ om 12^a-29^b — ^a) B₃ T₂ ३ G₂ ४ M
टरसा नैक, D₃ ८-९ 'सामेक, D₅ सुपु'पानेक (for
टरसा) — ^b) B₁ गुह्य (for गुल्फ) B₃ D₁ ६
देशावलंबं — ^a) D₁ ६-९ यथा चद्रे (by transp),
T₂ ३ G₂ ४ M सूर्यं (M अकं) यथा D₁₀ परिधिस्थ (for
'विष्ट) D₅ यथा चद्रे परिविष्टं समताद् — ^a) D₅ ३
अपश्यमानं (for 'मेनम्) — After 12, T₂ ३ G₂ ४ ins

141* महेश्वर नन्दिचिनायकायै ।

13 T₁ om 13 (cf. v l. 12) — ^a) B₃ प्रथमानां,
D₁ ६-९ प्रमथाना (for 'थाना) D₁ damaged, D₂ ३
[अ]पि (for [ए]व) — ^a) Some MSS सुदु.प्रेक्ष्यं;
B₂ ३ D₃ ३ D₅ M सुदु.प्रेक्षं

14 T₁ om. 14 (cf. v l. 12) — ^a) V₁ B D₃
D₁₀ -नातान्येष (V₁ 'नं, B₁ 'व), D₁-९ तथा चैकं (D₃

'व), T₂ ३ G₂ ४ -नाता (G₂ 'तं)श्चैनं (for तथा चैनं)
— B₂ partly damaged for 14^{ab} — ^b) D₁ ४. ६-10
रुद्रा वै (for रुद्राणा) T₂ ३ G₂ ४ रुद्रा सगणवाधवा
— For 14^{ab}, M subst

142* एकादशा गताश्चैव रुद्राश्चैनं सुखावहम् ।

— ^a) B₂ D₃ D₁₀ T₂ ३ G₁ अस्तुव (for 'वन्) B₁
M₁ नियता (M₁ 'मा)मानं, D₁ ६-९ 'ताश्चैव, M₁
'ताश्चैनं (for 'ताहमान) B₂ D₃ 1 2 M₂ ३ अस्तुवं
नियतामानं, D₃-३ 'वं नियताश्चैव — ^a) B₂ ३ D₃ ६ १
G₂ ४ कर्मणां (B₃ 'णा), D₁ ३ ९ T₂ ३ -कर्मिणां, D₅
-लक्षणं, D₁₀ -कारिण (for -कर्मिणम्)

15 T₁ om 15 (cf. v l. 12) — ^a) D₁ आदित्य-
D₃ 'स्यो (for 'त्या) D₁-९ रुद्रा (for साध्या) — ^a)
D₅ १ विश्वामि (for विश्वामि) T₂ ३ G₁ चैनं, G₂
चैव (for देव) D₅ विश्वामि स्तुवतो मुख्य — ^a) B₃
विश्वेदेव, M विश्वेदेवा (for विश्वदेव) D₁-३ ६-९ स्तु-
वते (D₃ ६ १ ९ 'ति) विश्वतोमुख, D₅ वान्पैस्तकर्मगोचरै,
T₂ ३ G₂ ४ नीलकण्ठमुमापति

16 T₁ om. 16 (cf. v l. 12) T₂ ३ G₂ ४ om. 16
— ^b) D₃ 1 D₅ १ दिति (for [अ]दिति) V₁ B₃ D₁₀
(by corr) -नदिनौ, D₁-९ नदन (for 'नौ) — B₁
om. 16^a-17^d D₅ om. 16^a-18^a — ^a) D₁-३ प्रेरयद्गै,
D₃ ६-९ प्रेरयन्वै; M ईरयेता (for 'यन्ति) D₁₀
ईश्वरत्वे तदतिके

17 For the substitution in T₂ ३ G₂ ४ for 17-29,
cf. v l. 29 T₁ om. 17 (cf. v l. 12) B₁ D₅ om.

पृथिवी चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ।
 मासार्धमासा ऋतवो राज्यः संवत्सराः क्षणाः ॥ १८
 गृहूर्ताश्च निभेषाश्च तथैव युगपर्ययाः ।
 दिव्या राजन्मस्यन्ति विद्याः सर्वा दिशस्तथा ॥ १९
 सनत्कुमारो वेदाश्च इतिहासास्तथैव च ।
 मरीचिरङ्गिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ २०
 मनवः सप्तसोमश्च अथर्वा सचृहस्पतिः ।
 भृगुर्दक्षः कश्यपश्च वसिष्ठः काश्य एव च ॥ २१
 छन्दासि दीक्षा यज्ञाश्च दक्षिणाः पावको हविः ।
 यज्ञोपगानि द्रव्याणि मूर्तिमन्ति युधिष्ठिर ॥ २२

प्रजानां पतयः सर्वे सरितः पन्नगा नगाः ।
 देवानां मातरः सर्वा देवपत्न्यः सकन्यकाः ॥ २३
 सहस्राणि मुनीनां च अयृतान्यर्जुदानी च ।
 नमस्यन्ति प्रभु शान्तं पर्वताः सागरा दिशः ॥ २४
 गन्धर्वाप्सरसश्चैव गीतवादित्रकोविदाः ।
 दिव्यतानेन गायन्तः स्तुवन्ति भवमद्भुतम् ।
 विद्याधरा दानवाश्च गुह्यका राक्षसान्तथा ॥ २५
 सर्वाणि चैव भूतानि स्यावगणि चराणि च ।
 नमस्यन्ति महाराज वाङ्मनःकर्मनिर्विशुम् ।
 पुरस्ताद्विष्टितः शर्वो ममासीच्चिदश्वरः ॥ २६

17 (cf v l 16) —^a) B₁ D₁ 6-9 योगेश्वरा D₁ 2 6-9 च (for सु) —^c) V₁ ससुल —^d) D₁ om तथा B₂ damaged, D₁ 4 6-9 M ये, D₂ ते (for वै)

18 For the substitution in T₂ 8 G₂ 4, cf v l 29 T₁ om 18 (cf v l 12) D₂ om 18^a (cf v l 16) —^a) B₂ damaged V₁ B₁ 8-5 चातरीक्षं —^c) B₂ मासा मासार्धऋतवो —^d) V₁ B Dn D₁₀ रात्रि, M₁ राश्य (for राज्य).

19 For the substitution in T₂ 8 G₂ 4, cf v l 29 T₁ om 19 (cf v l 12) M om (hapl f) 19^b-21^a —^c) D₁-4 देव्यो (for दिव्या) D₁ 6-9 अपश्य वै (for नमस्यन्ति) —^d) B₂ D₁-8 दिव्या (for विद्या) V₁ B₂ (marg) Dn सत्त्वविदस (for सर्वा दिशस)

20 For the substitution in T₂ 8 G₂ 4, cf v l 29 T₁ om 20 (cf v l 12) M om 20 (cf v l 19). —^a) V₁ B₂-5 Dn D₁₀ देवाश्च (for वेदाश्च) —^b) D₁-3 सेतिहासास, D₁ 10 इतिहासस (for सास) —^c) D₂ मरीचिरगिरात्रिश्च

21 For the substitution in T₂ 8 G₂ 4, cf v l 29 T₁ om 21 (cf v l 12) M om 21^a (cf v l 19). B₂ partly damaged —^a) D₁ 6-9 मनव सोमसस्था (D₁ 'ज्ञा)श्च —^b) D₁-10 तथा व्यासचृहस्पती (D₂ 'ति) —^c) V₁ Dn काश्यपश्च, B₁ D₁-8 5 7-10 वसि (B₁ D₁ 8 'क्षि)ष्टश्च (for कश्यपश्च) D₁ 6 भृगु-र्वसिष्ठो दक्षश्च, M ऋतुर्दक्ष काश्यपश्च —^d) B₂-5 Dn₁ वसिष्ठ B₁ D₁-10 विश्वामित्रोय (D₂ 'त्रश्च) भार्गव

22 For the substitution in T₂ 8 G₂ 4, cf v l 29

T₁ om 22 (cf v l 12) —^a) M यज्ञा दीक्षाश्च (by transp) —^b) D₁ 6-9 पावक (for 'को) —^c) D₁ 6-9 यज्ञोपहारद्रव्याणि, D₁ M पांगानि द्रव्याणि (D₂ द्रव्याणि) —^d) D₁ M रत्नवति (for मूर्तिमन्ति)

23 For the substitution in T₂ 8 G₂ 4, cf v l 29 T₁ om 23 (cf v l 12). —^a) V₁ B Dn D₁₀ पावका (for पतय) —^d) M देवकन्याश्च पत्नय

24 For the substitution in T₂ 8 G₂ 4, cf v l 29 T₁ om 24 (cf v l 12) —^a) V₁ सहस्राणा (for 'णि) B₁ 4 D₁-10 M तु (for च) —^b) D₁-5 M प्रयुतानि (for भं) D₁ 8 [स]र्जुंधानि —^d) B₂ damaged D₁-9 तथा (for दिश) — After 24, D₁ 8-7 9 118

143* पृक्षोपध्यश्च राजेन्द्र धातवो विविधास्तथा ।

[D₁ 9 पृक्षोपधिश्च D₂ शुभा (for तथा) D₁ 9 मातरो विविधा शुभा (for the post half)]

25 For the substitution in T₂ 8 G₂ 4, cf v l 29 T₁ om 25 (cf v l 12) —^b) V₁ D₁ चादित- (for 'त्र-) — D₁ om 25^a —^c) B₁ Dn₁ n₂ तालेषु, Dn₁ तानेषु (for 'न). B₁ 5 D₁-3, 5-9 दिव्यतानेषु (B₁ 5 'लेन) गायति (D₂-9 'ते). —^d) D₁-8 ईश्वरे (for अद्भुतम्) —^e) V₁ अघका (for गुह्यका) D₁-7 5-9 गुह्यका यक्षराक्षसा

26 For the substitution in T₂ 8 G₂ 4, cf v l 29, T₁ om 26 (cf v l 12) Dn₁ om 26^a —^a) D₁ रुद्राणि (for भूतानि) —^c) D₁-9 प्रभु रुद्र (for महा राज) D₁-8 नमस्यत प्रभु रुद्रं —^d) D₁ 6 शुभ- D₁ 9 प्रभु; D₂ प्रभु (for विशुम्) — D₂ om.

पुरस्ताद्विष्टितं दृष्ट्वा ममेशानं च भारत ।
 सप्रजापतिशक्रान्तं जगन्मामभ्युदैक्षत ॥ २७
 ईक्षितुं च महादेवं न मे शक्तिरभूत्तदा ।
 ततो मामत्रवीदेवः पश्य कृष्ण वदस्व च ॥ २८
 शिरसा वन्दिते देवे देवी प्रीता उभाभवत् ।
 ततोऽहमस्तुवं स्याणुं स्तुतं ब्रह्मदिभिः सुरैः ॥ २९
 नमोऽस्तु ते शाश्वत सर्वयोने

ब्रह्माधिपं त्वामृपयो वदन्ति ।
 तपश्च सत्त्वं च रजस्तमश्च
 त्वामेव सत्यं च वदन्ति सन्तः ॥ ३०
 त्वं वै ब्रह्मा च रुद्रश्च वरुणोऽग्निर्मनुर्भवः ।
 धाता त्वष्टा विधाता च त्वं प्रभुः सर्वतोमुखः ॥ ३१
 त्वत्तो जातानि भूतानि स्यावराणि चराणि च ।
 त्वमादिः सर्वभूतानां संहारश्च त्वमेव हि ॥ ३२

C 13 1004
 B 13 14 409
 K 13 45 397
 m. 13 22. 228

(hapl.) 26^{cf} — °) Dn₂ D₁ 2 5 10 विष्टित, D₄ ६
 घृष्टत (for विष्टित) — °) D₁₀ यत्र (for मम) D₇
 त्रिदशेश्वरा D₅ मीमामास्त्रिदशेश्वरा (sic)

27 For the substitution in T₂ 3 G₂ 4, cf. v 1 29
 T₁ om 27 (cf. v 1 12) — °) B₅ Dn₁ n₂ D₁₋₃
 5 7 10 विष्टित, D₁ ६ ९ ० वेष्टित (for विष्टित) — °)
 D₁ 3 4 ६-९ तु (for च) D₅ मामीक्षानमुभावय — °)
 B₄ D₁₋₁₀ शक्रं तु (D₁₀ च) (for शक्रान्त) M प्रजा-
 पति मशक्रस्तु — °) B₂ partly damaged M ततो
 (for जगन्) D₁ अत्यवेक्षत, D₂ 3 प्रत्यवेक्षत, D₁₋₁₀
 अभ्यवेक्षत (for अभ्युदैक्षत)

28 For the substitution in T₂ 3 G₂ 4, cf. v 1 29
 T₁ om 28 (cf. v 1 12) — °) D₁ 7 ईक्षितं D₄
 ख (for च) — °) D₁₋₉ ततो मा (D₁ 2 मा) भगवा-
 नाह — After 28, V₁ B Dn D₈ 10 ins

144* त्वया ह्याराधितश्चाह दातशोऽथ सहस्रदा ।
 स्वत्समो नास्ति मे कश्चिन्निपु लोकेपु वै प्रिय ।

[(L 1) D₁₀ च (for हि) — (L 2) Dn₈ य
 (for मे) Dn₈ om. लोकेपु]

29 T₁ om 29^{ab} (cf. v 1 12) — °) D₁₋₃ शिरसा
 वदते देव, D₄ ६-९ M सा वदितो देवो, D₅ सा वदतो
 देवी — °) V₁ B Dn D₁₀ ह्युमा, D₁ ६-९ च मे,
 M मम (for उमा) Dn D₁₀ तदा (for [अ]भवत्)
 D₅ प्रीतोमा मेभवत्तदा — °) B₂₋₅ Dn D₁₋₆ 8-10 अस्तुवं
 (for अस्तुव) D₁₋₃ देव्या सहास्तुव स्याणुं — For
 29^{cd}, T₁ subst.

145* ततोऽस्तुवं देवदेव देवीं च शुभलक्षणाम् ।

— For 17-29, T₂ 3 G₂ 4 Madras ed subst

146* योगेश्वरा सुवहवो महेशं बहुधास्तुवन् ।

महाभूतानि च्छन्दासि प्रजाना पतयो मत्वा ।
 सरित सागरा नागा गन्धर्वाप्सरमस्तथा ।
 विद्याधराश्च गीतेन वाद्यनृत्तादिनार्चयन् ।
 तेजस्विना मध्यगत तेजोराशिं जगत्पतिम् । [5]
 ईक्षितुं च महादेवं न मे शक्तिरभूत्तदा ।
 ततो देवेन पश्येति वदस्त्वैत्यभिभाषितम् ।
 इष्ट्वा देव तथा देवीमस्तुव सस्तुव सुरैः ।

[(L 5) T₂ 3 G₂ तेजस्विना G₂ अशक्तुवन् (for
 जगत्पतिन्) — Line 6 = 28^{ab} G₂ om. line 6
 (L 7) G₂ प्रनोद देव पश्येति (for the prior half)
 G₂ नापत, Madras ed नापित — (L 8) G₂
 देवास् (for देव) T₂ 3 G₂ 4 देवम्, Madras ed.
 देवीन् (as above)]

30 Before 30, V₁ B₂ 5 Dn D₁₋₁₀ ins विप्यु
 रुवाच, Bom ed and Kumbh ed कृष्ण उवाच
 — °) V₁ देव-, B₅ T₁ विश्व, D₁₋₉ पुण्य- (for
 सर्व-) D₁ योगे (for योगे) — °) B₄ ब्रह्मा
 धिक त्वाम्, D₄ दयस्त्व, T₁ णमीक्षम् (for धिप
 त्वाम्) D₁₋₉ मुनयो (for ऋपयो) — °) D₁₋₉ M₂
 स्व (D₂₋₉ M₂ त्वा)मेव (for तपश्च) T₁ transp रजस्
 and तमस् — °) D₁ 5 त्वम् (for त्वाम्) Dn₁ सत्त्वं
 च, D₁ 4 ६-९ T G₂ सर्वं प्र-, D₅ G₂ M सत्यं प्र (for
 सत्यं च)

31 °) D₁₋₉ विप्युश्च (for रुद्रश्च) — °) T₂ 3 G₂
 मरुद् (for मरुद्) T₁ वरुणोऽग्निर्मरुद् स्व — After
 31^{ab}, T₁ reads 32^{cd} — °) D₂ 3 त्वष्टा धाता (by
 transp), D₄ ६-९ क्षष्टा धाता — °) D₁₋₃ मुने (for
 मुख)

32 T₁ om. 32^{ab} — °) D₇ जानामि (for जातानि)
 D₈ om. भूतानि — T₁ reads 32^{cd} after 31^{ab} — °)
 T G₂ 4 संहर्ता (for संहारश्च) D₈ च (for हि) — For

ये चेन्द्रियार्थाश्च मनश्च कृत्स्नं

ये वायवः सप्त तथैव चाग्निः ।

ये वा दिविस्था देवताश्चापि पुंसां

तस्मात्पर त्वामृपयो वदन्ति ॥ ३३

वेदा यज्ञाश्च सोमश्च दक्षिणा पावको हविः ।

यज्ञोपगं च यत्किञ्चिद्भगवांस्तदसंशयम् ॥ ३४

इष्टं दत्तमधीतं च व्रतानि नियमाश्च ये ।

हीः कीर्तिः श्रीर्द्युतिस्तुष्टिः सिद्धिश्चैव त्वदर्पणा ॥ ३५

कामः क्रोधो भयं लोभो मदः स्तम्भोऽथ मत्सरः ।

आधयो व्याधयश्चैव भगवंस्तनयान्त्व ॥ ३६

कृतिर्निकारः प्रलयः प्रधानं प्रभवोऽव्ययः ।

मनसः परमा योनिः स्वभावश्चापि शाश्वतः ।

अव्यक्तः पावन विभो सहस्रांशो हिरण्मयः ॥ ३७

आदिर्गुणानां सर्वेषां भवान्चै जीवनाश्रयः ।

महानात्मा मतिर्ब्रह्मा विश्वः शंभुः स्वयंभुवः ॥ ३८

बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च संविन्ख्यातिर्धृतिः स्मृतिः ।

32^d, V1 B Dn D10 subst

147* स्वया सृष्टमिदं कृत्स्नं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।

33 T1 om 33 —^a) V1 B Dn D10 यान्तिद्रि
याणीह, D1 २ पंचेन्द्रियार्थाश्च, D2 पंचेन्द्रियार्थवारश्च (sic),
D3 ० १ ० ये चेन्द्रिया यच्च, D5 ये चेन्द्रियाद्यश्च, D5
यचेन्द्रिय यच्च (for ये चेन्द्रियार्थाश्च) —^b) V1 B Dn
D10 [अ]प्रय (for [अ]भि) —^c) D5 ये च दिविस्था,
T2 ३ G2 ६ M या देह (G2 'घ)स्था (for ये वा दि
विस्था) V1 B1-4 Dn D10 ये देह (B2 ३ ते देह,
Dn1. n2 D10 ये देव, Dn3 ते देव)सस्यास्तव दे (B1 'द')
घताश्च, B5 ते तदवसस्थास्तव देवताश्च (sic), D1-2 ये
वा दिविस्था देवताश्चाधि (D2 'दि)देवाश्च —^d) D1-3 तेपा
(for तस्मात्) D4 मुनयो (for ऋपयो)

34 D1-3 om 34^{ab} —^a) Dn1 देवश्च (for वेदा)
V1 B5 Dn1 n2 transp यज्ञा and च D5 देवश्च, M
सोमाश्च —^b) D5 १ ० दक्षिण T G2 4 M दक्षिणा
(T2 'णां; G2 'णा)पावका पुन (T1 'कास्तथा, T2 ३
'क पुन) —^c) T1 om 34^d —^e) D1 5 T2 3 G2 4
M1 2 4 यज्ञोपगं, D10 यज्ञो यज्ञश्च (for यज्ञोपगं)
—^d) G2 भगवस् G4 स्वम् (for तद्) B1 Dn1 D5
असशय

35 ^a) D5 इष्ट (for इष्टं) D4 अधीते च; T
G2 4 M तपोधीत (for अधीत च). D1 om च —^b) T1
om 35^{cd} —^c) D5 G2 transp कीर्तिं and श्री
D1 वृत्तिश्च, D2-3 वृत्तिश्च (for वृत्) —^d) V1 Dn
D1 १ ३ 10 तददर्पणा (Dn1. n2 'णी), B2 (marg as in
text) ३ स्वदर्पणी, T2 M4 'पंण; M1-3 'पंणा (for
'पंणा)

36 ^a) B1 3 D1 2 M1-3 कामक्रोधौ (for काम
क्रोधौ) T2 3 G2 4 कामक्रो (G2 'म' क्रो)धोऽत्रयो लोभो
—^b) B5 damaged, T2 G4 इभो (for स्तम्भो) D4

e-2 च (for ३घ) T1 सकोधो मद एव च —^a) D1 3
partly damaged V1 D10 भगवांस् B3-; Dn1 D5 T
G 1 M तनवस्, D1 corrupt (for 'यास्)

37 T1 om 37 —^a) V1 कीर्तिर्, T2 2 G2 प्रहृ
तिर् (hypermetric) (for कृतिर्) D5 १ ० विकार
(for 'र) Dn प्रणय (for प्रत्यय) —^b) D2 4
M4 प्रधान (for 'न) D10 पुरुषो (for प्रभवो) V1
B Dn प्रधान की (B1 'नम)जमस्ययं, D1 3 प्रधान
प्रणवो (D2 'लयो)प्यय, T2 3 G2 4 प्रधान (G2 'न)
प्रभवान्यय (G4 'य) —^c) D1 तन्न (for मनम)
D5 प्रभवो, T2 G4 परमो, T2 प्रभवा (for परमा)
—^d) B Dn1 n2 D5 प्र (for स्व) T2 3 G2 4 M
स्वभाव (G2 'वा)क्षेतना वृत्ति —^e) D5 ० T2 3 G2 4
अव्यक्त (for 'क्त) D5 ० विभु (for विभो) V1 B
Dn D5 10 अव्यक्त पावनोधि (B1 D5 10 'कोधि)त्व,
D1 'क्त पावनो विभु; M 'क्तभावनविभो —^f) V1 B
Dn D1-3 ० 8-10 सहस्रांशुर (for 'शो) B1 हिरण्मय

38 D1 repeats 28^{ab} after 42 —^a) V1 B
(except B1) Dn D4 (both times) e-2 T2 3 G4
गणना (for गु) —^b) D1 (both times) 1-2 भग-
वान् (for भवान्चै) V1 B Dn D10 भवान्चै जीविताश्रय
(V1 'य), D2 3 भगवाञ्जवनाश्रय —^c) T1 om 38^a-39^d
—^e) D5 गहनात्म- (for महानात्मा) Dn2 नतिर्, D1 2 ० पतिर्,
D3 4 १-० यतिर्, T2 3 G2 4 M मनुर् (for मतिर्) —^d) B1 4 D1 G2 विश्व; B2 विश्व;
D5 विभु (for विश्व) B5 M1 4 स्वयंभव, D1 om,
D10 प्रजापति, T2 G2 स्वयंप्रभु (for 'भुव) D1-4 ० 8
विश्वशसु (D1 विश्व स्वभू, D2 3 स्वयंभूस्त्व) स्वयंप्रभु

39 T1 om 39 (cf v 1 38) —^a) Dn3 D1
बुद्धि (for बुद्धि) B3 प्रभोप; D1 ० प्रज्ञानु (for
प्रज्ञोप) —^b) D10 शांति, G2 सुवि- (for सविर्)
D1 damaged, D2 3 तथैव च; D1 5 १ ० वृ (D5 ग)

पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्मा विभाव्यसे ॥ ३९
 त्वां बुद्धा ब्राह्मणो विद्वान् प्रमोहं निगच्छति ।
 हृदयं सर्वभूतानां क्षेत्रज्ञस्त्वमृषिपुत्रः ॥ ४०
 सर्वतःपाणिपादस्त्वं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ।
 सर्वतःश्रुतिमाल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठसि ॥ ४१
 फलं त्वमसि तिग्मांशो निमेषादिषु कर्मसु ।
 त्वं वै प्रमार्चिः पुरुषः सर्वस्य हृदि संस्थितः ।
 अणिमा लघिमा प्राप्तिगिगानो ज्योतिरव्ययः ॥ ४२
 त्वयि बुद्धिर्मतिर्लोकः प्रपन्नाः संश्रिताश्च ये ।

ध्यानिनो नित्ययोगाश्च सत्यसंधा जितेन्द्रियाः ॥ ४३
 यस्त्वा ध्रुवं वेदयते गुहाशयं
 प्रभुं पुराणं पुरुषं विश्वरूपम् ।
 हिरण्मयं बुद्धिमतां परां गतिं
 स बुद्धिमान्बुद्धिमतीत्य तिष्ठति ॥ ४४
 विदित्वा सप्त सूक्ष्माणि पङ्क्तं त्वां च मूर्तितः ।
 प्रधानविधियोगस्थस्त्वामेव विशते बुधः ॥ ४५
 एवमुक्ते मया पार्थ भवे चार्तिविनाशने ।
 चराचरं जगत्सर्वं सिंहनादमथाकरोत् ॥ ४६

C. 13 1019
 B. 13 14 425
 K. 13 45 412
 M. 13 22. 24c

निष्पन्न (for घृति स्मृति) D₂ s सप्रिय्यानिर्दृष्टिस्तथा
 —^a) D₁ damaged D₂ वेदादि (for पर्याय-) —^d)
 V₁ B₁ s D_n D₁₋₁₀ विमा (D₁ न मा) च्यते, B₂ s
 D₁ 'व्यते, T₂ s G₂ s 'व्यते (for 'व्यते)

40 ^a) D₁₋₃ मनुद्वा (D₂ 'व्वा), D₁ e r o ते युद्धा
 G₁ ब्रह्मणो (for वा) D₁ s lacana, D₂ वेदान् (for
 विद्वान्) —^b) D₂ partly damaged T₁ म (for
 न) D₁ e T₁ न (for नि) V₁ B D_n D₁ s प्रमोह
 विनिय (B₁ च निय, B₁ *निा, D_n न निग, D₁
 *निय) च्छति — For 40^{ab}, D. subst.

148* त्वयि बुद्धिर्मतिर्लोकः प्रपन्नाः संश्रिताश्च ये ।

—^a) D₁ e हृदये (for 'य) —^d) D₁ partly damaged
 V₁ सर्वज्ञम् (for क्षेत्र) B₃ s D₁₀ क्रयिन्मुत्, D_n
 क्रयिनि पुत्र (hypermetric), D₁ e-2 क्रयि कृत, G₂
 अभिन्मुत् (for क्रयिपुत्र) D₂ s पुत्रस्त पुत्रपुत्र, T
 G₁ M क्षेत्रज्ञम्पुत्रिभि स्तु' T₁ s G₁ स्तु' न

41 = (var) 6 35 13, 12 231 29, 291
 16, 300 14, 12 App I (No 23) lines 163-164,
 14 19 45, 40 4, Śvetāśvatara Up 3 16
 —^a) D₁ reads सर्वेन twice D₁ e -पायते, D₁₀
 -पायन (for पायन्त्र) —^b) G₂ शिरो मुने (for
 शिरोमुत्र) —^c) D₁ partly damaged B₁ स्मृतिमाल्
 D₁₀ T₂ s G₂ s M₁ श्रुतिमाल् —^d) G₂ आश्रित्य (for
 आश्रय) B₃ T₂ s G₂ s तिष्ठति, T₁ 'ने (for 'नि)

42 T₁ om 42^{ab} —^a) D. पूया, T₂ s G₁ काल्स्
 (for फल्) D₁₋₃ त्वमि (for त्वमामि) B D_n s
 D₂ s 2 10 T₂ s G₂ s तिग्मांशो (for 'शो) —^b)
 D₁ मर्मसु (for क) D₁₋₃ T₂ G₁ निमेषादिष्वक (T₂ G₁
 'सुक) मर्मसु —^c) D. प्रमाय (for 'त्ति) —^d) V₁
 B₂ s D_n s सप्रित, D₁₀ संस्मृत, T₁ विष्टि, G₂

M₁ (sup in) निश्चित, M निश्चित (for सस्थित)
 D₁ सर्वस्य हृदये स्थित, T₂ s G₁ सर्वत्र हृदि निश्चित
 —^a) B₁ s D_n s महिमा (for लघिमा) — After
 42, D₁ repeats 38^{ab}

43 T₁ om 43 —^a) D₁ 1-2 गतिर् (for मतिर्)
 D₁₋₂ लोके (for लोका) —^b) B₁ प्रयत्ना, D₂ s
 T₂ M प्रमक्षा (for प्रपन्ना) D₂ s s चाश्रिताश् (for
 म) D₁ प्रमक्षाश्चाश्रिताश्च ये, D₁ e r o प्रमक्षाश्च श्रि-
 (D₁ मि) ताश्च ये —^c) G₂ M ध्यानिनो, G₁ ध्यायतो
 (for ध्यानिनो) D_n s D₁₋₃ e-10 युक्ताश् (for -योगाश्)
 D₂ ध्यानित्या योगनित्या —^d) V₁ B₃ D_n s D₁ e r o
 मत्स (D₁ 'त्व) मत्त्वा (for 'सधा) D₁ यतेंद्रिया

44 ^a) D₁ e यत् (for यस्) D₂ शिव (for ध्रुव)
 V₁ देवयते, D_n वेपयते (for वेद') T₁ गुहागत
 (for 'शय) —^b) D₁₋₃ पर (for प्रभुं) D₁ पुरुषो
 V₁ B₂ (marg) D_n च विप्रहं, B₁ s (orig) s-s च
 विश्व (for विश्वरूपम्) —^c) D₁ परां गतं, D₂ पर
 गत, D₃ परा गत, D₃ वरिष्ट (for परां गतिं)

45 T₁ om 45 —^a) D₁ e मस्व, D₂ सर्व (for
 मत्स) —^b) D₁₋₂ पङ्क्ति (for पङ्क्तं) M₁₋₃ स्वास्
 (for स्वा च) —^c) D₁ e o प्रधाने, T₂ 'न (for
 'न) D_n s निधि, T₂ s G₂ s M विनि (for
 विधि) B₁ s योगस्थ, D₁₋₃ e-10 'ज्ञस् (for 'स्वस्)
 —^d) D₁₋₂ एष (for एव) D₂ स्वमेवाश्रयते बुध

46 ^a) D₁ e M उक्ते (for उक्ते) T₁ भवे (for
 मया) —^b) D_n s भवेन, D₁₋₃ स्वदे च, D₁ e r o
 स्वदेथ, D₂ देवे च, D₃ भवेश्च, T₁ मया च (for भवे
 च) M भवोयार्तिविनाशन —^c) D_n s D₂ सर्ग
 (for सर्व) —^d) V₁ B₂ s तथा, B₁ s s D_n D₁₀
 तदा (for मय)

सविप्रसंघाश्च सुरासुराश्च

नागाः पिशाचाः पितरो वयांसि ।

रक्षोगणा भूतगणाश्च सर्वे

महर्षयश्चैव तथा प्रणेद्युः ॥ ४७

मम मूर्ध्नि च दिव्यानां कुसुमानां सुगन्धिनाम् ।

राशयो निपतन्ति स्म वायुश्च सुसुखो ववौ ॥ ४८

निरीक्ष्य भगवान्देवीमुमां मां च जगद्धितः ।

शतक्रतुं चाभित्रीक्ष्य स्वयं मामाह शंकरः ॥ ४९

विद्मः कृष्ण परां भक्तिमस्मासु तव शशुहन् ।

क्रियतामात्मनः श्रेयः प्रीतिर्हि परमा त्वयि ॥ ५०

वृणीष्व्याष्टौ वरान्कृष्ण दातास्मि तव सत्तम ।

ब्रूहि यादवशार्दूल यानिच्छसि सुदुर्लभान् ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

१६

कृष्ण उवाच ।

मूर्ध्ना निपत्य नियतस्तेजःसंनिचये ततः ।

परमं हर्षमागम्य भगवन्तमथाम्बुवम् ॥ १

धर्मे दृढत्वं युधि शशुघातं

47 ^a) V₁ B Dn D₁₀ त (for स) T₁ सुराश्च नागा (for 'सुराश्च) — ^b) T₁ पिशाचयक्षा (for नागा पिशाचा) — ^c) D₅ भूतखगाश्च, D₉ om (for 'गणाश्च) — ^d) B₂ partly damaged Dn₈ D₈ [ए]व; M [अ]पि V₁ B₁ 8-8 Dn D₈ 10 तदा, D₈ अथो (for तथा) D₁₋₉ प्रणेद्यु (for 'सु)

48 ^a) D₂ 8 T₂ 8 G₂ 4 मूर्ध्नि (for मूर्ध्नि च) — ^d) V₁ प्र; T₂ 8 G₂ स (for सु) D₈ सुख (for सुखो)

49 ^{ab}) V₁ B Dn D₂ 10 देवीं ह्युमां; D₇ T G₂ 4 M देवीमु (T₁ M 'स्या मु)ख (for देवीमुमा) D₃ om मा T₁ स (for च) D₁₋₉ जगत्पति (D₄ 6 'ति) (for 'द्धित) — ^c) Dn₂ वा निरीक्ष्य, D₂ 8 च (D₈ om च) सप्रेक्ष्य (for चाभित्रीक्ष्य)

50 ^a) Dn₁ n₂ विदु, Dn₈ T₂ 8 G₂ M₁₋₂ विप्र, D₁₋₉ M₂ वेद्मि (for विद्म) D₈ परो, D₁₀ पर (for परां) T₁ भक्तिर् — D₁₀ om 50^c-51^d — ^c) Dn₁ M त्ति (M₄ श्रो)यताम् (for क्रि) B₄ प्रेय (for श्रेय) — ^d) D₂ 8 च (for हि) D₇ 9 तव, D₈ भवे (for त्वयि) V₁ B Dn प्रीतिर्हि (Dn₁ 'हं) त्वयि मे परा

51 D₁₀ om 51 (cf. v 1 50) — ^a) B₂ damaged T₁ स्व वरान्, G₂ 4 वचनान् (for [अ]ष्टौ वरान्) — ^b) D₁₋₉ सुव्रत (D₄ 'त) (for सत्तम) — ^d) T G₂ 4 M इहेच्छसि (for इच्छसि सु)

Colophon om in D₁ 8-9. — *Parvan name* B₁ 8 4 Dn₈ शाति — *Sub parvan* B Dn D₁₀ M दानधर्म — *Adhy name* V₁ B₂ मेघवाहन, B₁ 2 Dn D₂ मेघवाहनपर्व, B₄ मेघवाहनोपाख्यान, M मेघवाहनोपाख्याने महेश्वरदर्शन — *Adhy no* (figures, words or both) D₁₀ 12; T₁ 238, T₂ 8 G₂ 4 47, M 37 — *Śloka no* Dn₁ 418, D₄ 50

16

~~☞~~ G₁ 8 om this adhy (cf. v 1 13 14 1) For the sequence in T₁, of v 1 13 14 1

1 D₁₋₃ M₃ om the ref D₄₋₉ श्रीविष्णुर् (for कृष्ण) — ^a) D₄ 6 7 मूर्ध्नि (for मूर्ध्ना) — ^b) B₁ तेज सु, D₁₀ तेजसा (for तेज स-) B₂ (marg) निधये (for 'चये) D₁₋₃ 5 तेजसा (D₂ 'सो) निचयं तत, D₂ 6-9 तेजसां निचयस्तत (D₈ 'था) — For 1^{ab}, T G₂ 4 subst.

149* मूर्ध्ना प्रणम्य तु भव देवमीशानमन्ययम् ।

[G₄ शिव (for भव)]

— ^c) B₁₋₃ D₂ 6-9 पर प्र (for परमं) V₁ B Dn आगत्य (for 'म्य) D₁₀ पर हर्षमुपागम्य — ^d) D₁ [अ]म्बुवत्, D₂ 8 10 G₂ [अ]म्बुवत्; M₁ 2 4 [अ]म्बव

2 ^b) D₄ 6 7 प्रथमं (for परमं) — ^c) B₂ 5 योगं,

यशस्तथाग्र्यं परमं बलं च ।

योगप्रियत्वं तत्र संनिरूपं

वृणे सुताना च श्रवं गतानि ॥ २

एवमस्त्विति तद्वाक्यं मयोक्तः प्राह शंकरः ॥ ३

ततो मां जगतो माता धरणी सर्वपावनी ।

उवाचोमा प्रणिहिता शर्वाणी तपसा निधिः ॥ ४

दत्तो भगवता पुत्रः माम्यो नाम तवानघ ।

मत्तोऽप्यष्टौ वरानितान्मृहाण त्वं ददामि ते ।

प्रणम्य शिरसा सा च मयोक्ता पाण्डुनन्दन ॥ ५

द्विजेष्वक्रौपं पितृवः प्रमादं

श्रवं सुतानामुपभोगं परं च ।

कुले प्रीतिं मातृत्वश्च प्रसादं

शमप्राप्तिं प्रवृणे चापि दाक्ष्यम् ॥ ६

देञ्चुवाच ।

एवं भविष्यत्यमरप्रभाव

नाहं मृषा जातु वदे कदाचित् ।

भार्यासहस्राणि च षोडशैव

तासु प्रियत्वं च तथाक्षयत्वम् ॥ ७

प्रीतिं चाग्र्यां वान्धवानां सक्राशा-

ददामि ते वपुषः काम्यतां च ।

भोक्ष्यन्ते वै मत्सतिर्वै गतानि

गृहे तुभ्यमतिथीना च नित्यम् ॥ ८

C. 13 1032
B. 13 15 8
K. 13 46 8
M. 13 23 8

Dn3 (before corr) D2: 3 M3 योनि, D* 9 10 योग, T1 योगे (for योग) Dn* D1: 4 6 7 8 मयः, T1 दत्त, T2: 3 G1 युध, G2: M युधि (for तत्र) Dn2 मनिष्टुष्टं (for 'कुर्य') —^a) M1 शताना (for सुताना) D1: 6 ददा, G2: चतु- (for दत्त) T1 वृणै सुत धैर्य- नहार्यमौद

3 ^a) T2: 3 G1 नदान्य, G2: त प्राह (for तदान्य) —^b) B2 D1: 2 4 [ट]क्त, D1: 6-7 [ट]कै

4 ^a) T1 ना (for ना) D2: जाता T1 धात्री (for नाता) —^b) B1: 2 4 Dn2 D1: 7-10 धारिणी, B2 धरिणी, Dn1 n: धारिणी B2: 5 संवदा, D: पार्वती (for पावनी) T1 सर्वपापप्रणाशनी —^c) T G1 ना, G2: M मा (for [ट]ना) D2: 6 प्राणहिता (for प्रणि) —^d) V1 B तपसो (for 'सा) T1 निधि (for निधि)

5 ^b) T2: 3 G1 तथा, G2: नदा, M1: ततो (for तत्र) —^c) D: ततो (for ततो) D1 [स]पि त्व, D2: 2 [स]पि च, D1: 2 9 M1-3 ह्यष्टौ, T G: 3 M1 ह्यष्टौ (for ऽप्यष्टौ) D2: 3 धन्याद्, T1 ह्यष्टौ (for ह्यष्टान्) —^d) D1 [स]द्य (for तत्र) V1 B1: 2 4 D1: 3 दद्यानि (for 'नि) D व (for ते) —^e) D1: 4 6-7 देवी, D: त्वी T2: 3 G1 यावत् (for सा च) D2: 3 तत्र प्रणम्य सा देवी

6 ^a) D1: द्विजेष्वक्रौप, D2-9 द्विजेष्वक्रौप (for द्विजेष्वक्रौप) D2: 4 6-8 प्रमाद —^b) D1-3 सुतान्मृहन्, D: शकं ममानाम्, T1 वपुषीतिम्, T2: 3 G2: 4 M1: 4 शत्रु शोनात् (for शत्रु सुतानाम्) V1 B Dn D10 परम

च भोग, D2 उपभोग पर वच (for 'न पर च) D1: 7 शतस्त्रोमानुपभोग पर च (D1: 7 वच), D2: 6 शत्रु शोमानुपभोग पर वच (D2: 'र च) —^a) D2: G2 M प्रीतिर् (for प्रीति) D1 कुले प्रतीतिमासृणोपि प्रमाद (sic), T1 कुले प्रमाद विनय द्विजेषु —^d) D1 lacuna for दत्त T2: om from प्रवृणे up to भविष्यत्यमर (in 7^a) B1: 4 D1 G2 प्रावृणे, T1 करणे (for प्रवृणे) T2 G2: 4 देवि (for दाक्ष्यम्)

7 T2: om up to 'त्यमर (in 7^a) (cf v l 6) T1 om 7-8 with the ref T2 G2: 4 om the ref. V1 B Dn D10 उमा, D1-4: 5 श्रीमगवान्, D2-3 श्रीमगवती (for देवी) —^a) G2 भविष्यति M1-3 [स]मर- (for [स]मर) D1: प्रमाना, M1: प्रभाव D1: पुत्र भविष्य- स्परम प्रभाव (s.c) —^b) D2: वृषा (for मृषा) D1: 6 नाहं वदे जातु मृषा कदापि —^d) D2: om च तथाक्षयत्वम् Dn1 n: D2: [स]क्षय च, Dn2: त्रय च, D2: विमुत्वं (for [स]क्षयत्वम्)

8 T1 om 8 (cf v l 7) B1 reads 8^a on marg —^a) D2: om च T2: 3 G2: 4 M प्रकाश (for सकाशाद्) —^b) M ददानि (for मि) V1 चेह, B Dn D2: 10 T2 G2: 4 तदह (for ते) D10 वपुषा, G2: 'पां (for 'प) D: ददामि तत्र पुत्रकाम्यता च (sic) —^d) D1 om 8^a —^e) V1 प्रोक्ष्यते च, D1: 4-6 9 भविष्यति, D2: भोक्ष्यति ते (for भोक्ष्यन्ते वै) B1: 3 D2: 9 मत्सति, Dn1 n: D2: 'ति (for 'तिर्) D2: भविष्यति मत्सतिमत्सतिर्वै —^d) B (except B1) D1-3: 6 8 9 यतीनां (for च नित्यम्)

वासुदेव उवाच ।

एवं दत्त्वा वरान्देवो मम देवी च भारत ।

अन्तर्हितः क्षणे तस्मिन्सगणो भीमपूर्वज ॥ ९

एतदत्यद्भुतं सर्वं ब्राह्मणायातितेजसे ।

उपमन्यवे मया कृत्स्नमाख्यातं कौरवोत्तम ॥ १०

नमस्कृत्या तु स प्राह देवदेवाय सुव्रत ।

नास्ति शर्वसमो दाने नास्ति शर्वसमो रणे ।

नास्ति शर्वसमो देवो नास्ति शर्वसमा गतिः ॥ ११

ऋषिरासीत्कृते तात तण्डिरित्येव विश्रुतः ।

दश वर्षसहस्राणि तेन देवः समाधिना ।

आराधितोऽभूद्भक्तेन तस्योदकं निशामय ॥ १२

स दृष्ट्वान्महादेवमस्तौपीच स्तवैर्विभ्रुम् ।

पवित्राणां पवित्रस्त्वं गतिर्गतिमतां वर ।

अत्युग्रं तेजसां तेजस्तपसां परमं तपः ॥ १३

— For 8^{ad}, D₁₀ T₂ s G₂ 4 M subst

150* भवन्तु नित्यमतिथीना बहूनि

गृहे च तुभ्य प्रीतिमत्ता शतानि ।

[(L 1) T₂ G₂ भवति, M₁ अह (for भवन्तु) — (L 2) M स- (for तुभ्य)]

9 T G₂ 4 M om the ref D₁ 6 श्रीविष्णुर (for वासुदेव) — ^a) D₁-9 एतान् (for एव) T₂ M वर (for वरान्) T₁ एवमस्त्विति देव्युक्त्वा — T₂ om (hapl) 9^b-11^c — ^b) T₁ महादेवश्च (for मम देवी) D₁ 6 देवी च मम भारत — ^c) D₂ अतर्हितो, G₂ 'हिते (for 'हित) — ^d) T₁ s G₂ 4 सगणो मां विसृज्य च

10 T₂ om 10 (cf v 1 9) — ^a) D₁ 6 7 9 तदद्भुतं (for अत्य) V₁ B Dn D₁₀ पूर्वं, G₂ सत्त्वं (for सर्वं) — ^b) G₁ [अ]ग्नि (for [अ]ग्नि-) D₁ s 5 ब्राह्मणायामितौजसे, D₁ 6-9 'यामृतयायुषे (D₁ 'य), T₁ 'णस्यातितेजस — ^c) Hypermetric G₂ यदा (for मया) D₂ s सर्वम् (for कृत्स्नम्) T₁ उपमन्योर्मयाख्यात — ^d) B₁ D₉ पार्थिवोत्तम; T₂ G₁ M पौर (for कौर) V₁ B₂-5 Dn D₁₀ व्याख्यात पार्थिवोत्तम, T₁ तदानां पौरवोत्तम

11 T₂ om 11^{ab} (cf v 1 9) — ^a) B₂ D₁-10 T₁ s G₂ 4 M नमस्कृत्य (for 'त्वा) D₁ 6-9 स वै; D₂ तन; T₁ स त, T₂ G₂ 4 M स तु (by transp) — ^b) B₂ D₁ 4 T₁ सुव्रत — After 11^{ab}, D₂ ins an addl colophon [Adhy name महादेवमहिमा] — Before 11^{cd}, V₁ B D (except D₁ s) ins उपमन्यु-रुवाच After this insertion, D₂ reads 23^c-24^d D₁ om 11^{cd} V₁ B Dn₂ ns D₂ 10 transp 11^{cd} and 11^{ef} — ^c) B₂ Dn₂ D₂ सर्वं (for शर्व-) — ^d) B₂ Dn₂ सर्वसमो, B₁ शर्वसमे — Dn₁ om 11^{ef} — ^e) T₁ s G₂ 4 सु (T₂ स) प्रसादवरो लोके — ^f) T₁ s G₁ [अ]रिहन् (for गति) — After 11, V₁ B Dn D₁₀ ins an addl colophon [Parvan name B₁ s 4

Dn₂ प्राप्ति — Sub parvan B Dn₂ ns D₁₀ दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ 2 5 Dn₁ ns मेघवाहन, B₁ मेघवाहमहादेवस्तव — Adhy no V₁ 15, D₁₀ 13 — Sloka no B₂ 10]

12 Before 12, V₁ B Dn D₂ 10 ins उपमन्युरुवाच. — ^a) G₁ om तेन V₁ देव, T₁ देव (for देव) — ^b) D₁-9 भद्र ते (for भक्तेन) — ^c) D₂ s G₂ [उ]दत (for [उ]दकं)

13 ^b) D₂ तं (for च) B₂ शुचिर्भवं (for स्वै विंसुम्) — After 13^{ab}, N ins

151* इति तण्डिस्तपोयोगात्परमात्मानमन्ययम् ।
चिन्तयित्वा महात्मानमिदमाह सुविस्मित ।
य पठन्ति सदा सांख्याश्चिन्तयन्ति च योगिन ।
पर प्रधानं पुरुषमधिष्ठातारमीश्वरम् ।
उत्पत्तौ च विनाशे च कारणं यं विदुर्बुधा । [5]
देवासुरमुनीनां च पर यस्मान्न विद्यते ।
अज तमहमीशानमनादिनिघन प्रभुम् ।
अत्यन्तसुखिन देवमनघ शरणं व्रजे ।
एव बुवन्नेव तदा ददर्श तपसा निधिम् ।
तमन्ययमनौपम्यमचिन्त्यं शाश्वतं ध्रुवम् । [10]
निष्कल सकल ब्रह्म निर्गुणं गुणगोचरम् ।
योगिना परमानन्दमक्षरं मोक्षसञ्चितम् ।
मनोरिन्द्राग्निमरुता विश्वस्य ब्रह्मणो गतिम् ।
अप्राह्यमवल शुद्धं बुद्धिप्राप्तं मनोमयम् ।
दुर्विज्ञेयमसख्येयं दुष्प्रापमकृतात्मभिः । [15]
योगिं विश्वस्य जगतस्तमस परत परम् ।
परं पुराणं पुरुषं परेभ्य परत परम् ।
य प्राणवन्तमात्मानं ज्योतिर्जीविस्थितं मनः ।
तं देव दर्शनाकाङ्क्षी बहून्धर्वगणानृषिः ।
तपस्युमे स्थितो भूत्वा दृष्ट्वा तुष्टाव शेष्वरम् । [20]

नक्षत्रविग्रहविधिर्गुणवृद्धिल्योऽमः ।
 प्रजापतिर्दिशावाहुर्विभागः सर्वतोमुखः ॥ ५७
 विमोचनः सुरगणो हिरण्यकवचोद्भवः ।
 मेदूजो बलचारी च महाचारी स्तुतस्तथा ॥ ५८
 सर्वतूर्यनिनादी च सर्वनाद्यपरिग्रहः ।

व्यालरूपो विलावासी हेममाली तरंगवित् ॥ ५९
 त्रिदशस्त्रिकालशृङ्गसर्वबन्धविमोचनः ।
 बन्धनस्त्वसुरेन्द्राणा युधि शत्रुविनाशनः ॥ ६०
 माख्यप्रसादो दुर्वासाः सर्वसाधुनिषेवितः ।
 प्रस्कन्दनो विभागश्च अतुल्यो यज्ञभागवित् ॥ ६१

C. 13 177
 B. 13 17 63
 K. 13 48 63
 M. 13 23 150

D₁ काली, G₂ बालो (for ज्वाली) —^b) D₁₋₃ दुर्बलो, D₁ ६-२ T₂ २ दुर्बरो, D₁₀ हृष्यंगो (for मूर्धंगो) Cnp बली (for बली) V₁ D₁ मूर्तिगो हृष्यंगो बली, B₁ मूर्तिजो हृष्यंकी बली, D₂ मूर्तिज्यो दुर्बरो बली, T₁ वर्तनोऽयुक्तो बली, M मूर्धं (M₁ 'ति) जोऽयुद्धतो बली, Linga P सचरो युचरो बली ॐ Cn बलीति पाठे बलिमान इदं । ॐ —^c) T₁ corrupt S ताळी, Linga P काल (for ताली) M₁ (inf lin ns in text) वीणी पणवी ताळी च —^d) V₁ B D₁ n₂ D₁₀ ग्वली, D₁ न₂ म्वना (sic) (for काल) T₂ काल, Cnp शाल (for काल) T₁ M बली सालकटकट, Linga P कालकट कटकट ॐ Cn शालेति पाठे वृक्षा णामावरको वायुमन्थ्याप्यावरको व्योमरूपी । ॐ

57 G₁ om 57 (cf v 1 49) —^a) V₁ B₂ ४ ३ D₁ n₂ मतिर्, B₁ ३ D₁ n₂ D₁₀ गतिर्, Cnp गम (for विधिर्) T₂ ३ नक्षत्रविग्रहावीधिर्, Linga P 'विग्रहो भावो —Linga P om 57^b —^b) B₂— D₁ n₂ D₁ २ १० T₂ ३ बुद्धिर्, D₁ २ ६ वृद्धि (for वृद्धिर्) V₁ B₁ ३ Cnp लयो यम, B₁ लयोपम, D₁ नयोऽनय (for लयोऽगम) T₁ गुणवान्विलयगम, G₂ गणवृद्धिल्योलय —^c) G₂ प्रजोपतिर् (for प्रजा पतिर्) V₁ B D₁ D₂ १० विश्व, D₁ ६-२ दिशा (for दिशा) —^d) D₁₀ विवाह, G₂ विभाम, M₁ ४ 'व, Linga P निमाव (for विभाग) D₁ n₂ Cn सर्वंगो (for सर्वतो) ॐ Cn सर्वंग समष्टिकार्य रूप, अत एव अमुग्य भोगमाप्नहीन । ॐ

58 G₁ om 58 (cf v 1 49) —^a) V₁ reads from विमोचन up to बलचारी (in 58^b) for the first time after 54^b B₁ D₁₋₃ विरोचन, D₁₋₂ वैरोचन (for विमो) V₁ (both times) B₂ D₁ n₂ D₁₀ Cn सुमरणो, B₂₋₄ D₁ n₂ T₁ M Cnp सुशरणो, Linga P तु शरणो (for सुरगणो) —^b) V₁ (both times) B₁ हिरण्यकवचोत्तर, T₁ 'वचनोद्भव —G₂ om 58^c —^c) T₂ मेघजो (for मेदूजो) B₁ ३ जलचारी, B₄ D₁ न₂ वन, D₂ ३ बाल (for बल) D₁₋₂ अग्रजो बालचारी च, T₁ मेखलाजिनचारी च, M मेपणो विश्वरूपश्च, Linga P मेखलाकृतिरूपश्च —^d)

V₁ B₁ ३ ५ D₁₀ महीचारी, B₂ T₂ ३ महीचार, B₁ महाचारी, D₂ महामारी, M जलचार, Linga P जलाचार (for महाचारी) D₁ म (D₁ प्र) महीचारी सुतस्तथा, D₁ ३ २ महाचारी (D₁ 'मारो) सुतस्तथा, D₂ १ महामारी (D₁ ब्रह्मचारी) सुतस्तथा, T₁ महीचार सुत मदा —After 58, Linga P ins

159* वीणी च पणवी ताली नाली कटिकटुस्तथा ।

[Cf 56^d]

59 G₁ om 59 (cf v 1 49) —^a) D₂ ३ भूत (for तूर्य) D₁ om. दी च सर्ववा B₂ विलासी (for निनादी) G₂ सर्वतूर्यानुनादीश (for 59^a) V₁ B₂₋₅ D₂ १० सर्वतोद्य, B₁ D₁ T₂ सर्वातोद्य, T₁ सर्वतूर्य, T₂ G₂ 'विद्या, M₁ Linga P व्याप्य (for 'वाद्य) —^c) D₁ २ Linga P व्या (D₁ वा) लरूपी, D₂ बालरूपो, T₂ G₂ M व्याळ (for ब्याळ) V₁ B D₁ D₁₀ गुहावासी, G₂ [s]खिला (for विला) —^d) V₁ B₂ D₁ T₂ गुहो माली, M₁ गुहावाली, M₂ ३ गुहापाली, Linga P गुहावासी (for हेममाली) D₁₋₃ १० इममाली तुरगवित्, T₁ M₁ गुहवा (M₁ inf lin पा) लस्तरगवि (T₁ 'मि) व्

60 G₁ om 60 (cf v 1 49) —^a) Hypermetric D₁₋₃ त्रिपदस्त्रिमलाविध, D₁₋₂ त्रिदशस्त्रिदशा वास, D₁₀ विदाक कालविरकर्म, T₁ दशस्त्रिमूलकर्म, T₂ G₂ त्रिदशस्त्रिदशाश्च, M दशस्त्रिमालकर्म, Linga P वृक्ष श्रीमालकर्म च —^b) T₂ G₂ ममताबंधमोचक (G₂ न) —T₁ om 60^c —^c) D₂ ३ च (for तु) Linga P सुरेंद्राणा (for [अ]सु) —^d) D₁ युधि शक्र, T₂ युधि क्षीर, G₂ युधिष्ठिर (for युधि शत्रु-)

61 G₁ om 61 (cf v 1 49) —^a) D₁ मया, D₁ मोक्ष, M₁ सख्य- (for साख्य) M₁ (sup lin) प्रवासो (for प्रसादो) D₂ साख्ये प्रसादो निर्वासा, Linga P सखा प्रवासो दुर्वाप ॐ Cn साख्यप्रसाद आत्मानामविवेक साख्यम्, तेनैव प्रसीदति । जानकलभ्य इत्यर्थं । अथ वा, साख्यज्ञानप्रदो दत्तात्रेय इत्यर्थं । ॐ —^b) B₂ om सर्व and नि —^c) B₂ damaged from प्रस्कन्दनो up to हेमकरो (in 62^c) D₁

सर्वावासः सर्वचारी दुर्वासा वासवोऽमरः ।
हेमो हेमकरो यज्ञः सर्वधारी धरोत्तमः ॥ ६२
लोहिताक्षो महाक्षश्च विजयाक्षो विशारदः ।
संग्रहो निग्रहः कर्ता सर्पचीरनिगासनः ॥ ६३
मुख्योऽमुख्यश्च देहश्च देहर्द्धिः सर्वकामदः ।

प्रस्कंधनो, D₂ 'दनं V₁ B₁ ४ विभावजो, B₈ ६ Dn
T₈ 'गजो, T₂ G₂ विशाखश्च (for विभागश्च) —^d)
Dn₈ ह्यतुल्यो, D₁ [क्ष]प्यतुल्यो, T₁ M अतुलो (for
'ल्यो) — For 61^{ad}, Linga P subst

160* प्रस्कन्दोऽप्यविभावश्च तुतयो यज्ञविभागवित् ।

62 G₄ om 62 (cf. v 1 49) B₂ damaged up to
हेमकरो (in 62°) —^a) V₁ B₁ ३ ६ Dn₁ n₂ D₂ 10
M₁ ३ सर्ववास T₁ सर्वचरो (for 'चारी) D₄₋₉ सर्व
चारी सर्ववासो —^b) T₁ M₄ सुवासा (for दुर्वासा)
Linga P मत (for समर) D₁ ३ १ T₂ G₂ दुर्वासा
वासवोपम, D₄₋₉ 'सा चाक्षयो भव, D₈ ९ 'सा चाग्भवो
यम —^c) B₈ Dn₁ n₂ D₁₀ T₈ Linga P हेमो (for
हेमो) T₁ यज्ञकरो, M₄ हेमं (for हेमं) D₁₋₈
[स]ज्ञिय (for यज्ञ) T₂ M₁₋₃ होमो होमकरो यज्ञ
—^d) D₁ ३ T₁ सर्वाधारी, D₇ सर्ववीरो (for 'धारी)
B₈ वरोत्तम, D₂ ३ धनो, T₁ हरो (for धरो)
D₄₋₉ ३ ९ सर्ववीरो नरोत्तम — After 62, T₁ 1ns
162*

63 G₄ om 63 (of v 1 49) M om 63-64
T₁ reads 63 after 71 —^a) D₆ लोहिताख्यो, T₂ ३
G₂ रोहिताक्षो (for लोहिं) —^b) D₄ ६ (also in the
text) ९ विजयाख्यो, T₁ विरूपाक्षो (for विजयाक्षो)
—^c) D₁₋₉ G₂ स (G₂ सु)ग्रहो वि (D₁ 'होतु)ग्रह कर्म,
T₁ 'हो विग्रह कूर्मो —^d) B₁ ३ D₂ ३ १-९ G₂ सर्पचर्म,
D₁ मृगचर्म, D₄ ९ सदासर्प, D₆ सर्वधर्म (for सर्प-
चीर) Dn₂ T₂ ३ G₂ निवासिन (T₂ 'त) (for 'सन)
T₁ देहादिदेहधारण

64 G₄ om 64 (of v 1 49) M om 64 (cf
v 1 63) T₁ om. 64^a-65^b —^a) Dn₁ D₂ मुखो (for
मुख्यो) D₁₋₃ मुकुदो, D₄₋₇ ९ मुक्तश्च (for स्मुख्यश्च)
T₂ ३ G₂ मुक्तश्च मुक्तदेह (G₂ 'काम)श्च —^b) V₁ B
Dn D₁₀ काहलि, T₂ ३ G₂ देहारि (for देहर्द्धि)
B₁ कामन (for 'द) —^c) B₁ T₂ ३ G₂ काम (for
'काल) —^d) D₂ ३ बहु (for बल-) D₄₋₉ सवलो
रूपधक्त्वृक्, D₇ ९ सवलो बलरूपकृत्, D₈ सुबलो
बलरूपकृत्, T₂ ३ G₂ सुबालो बालरूप — After 64,

सर्वकालप्रसादश्च सुबलो बलरूपकृत् ॥ ६४
आकाशनिधिरूपश्च निपाती उरगः खगः ।
रौद्ररूपोऽशुरादित्यो वसुरग्निः सुवर्चसी ॥ ६५
वसुवेगो महावेगो मनोवेगो निशाचरः ।
सर्वावासी श्रियावासी उपदेशकरो हरः ॥ ६६

V₁ B Dn D₈ 10 1ns

161* सर्वकामवरश्चैव सर्वदा सर्वतोमुख ।

[V₁ B₁ ३ D₈ 'कामचरश्च, B₂ ४ Dn₈ 'धरश्च (for
'वरश्च) Dn₁ n₂ सर्वद (for 'दा)]

65 T₁ om 65^{ab} (cf. v 1 64) —^a) V₁ B Dn
T₂ ३ G₂ ४ -निर्विरूपश्च, D₁ निधिनाथो (for 'रूपश्च)
M Linga P आकाशो निर्विरूपश्च —^b) D₂ ३ निपात,
D₄₋₉ निखा (D₅ 'पा)दी, Linga P विवासा (for
निपाती) V₁ B Dn₈ D₁₀ धुरग, Dn₁ n₂ धवश
(for उरग) — M Linga P 1ns after 65^{ab} T₁
after 62

162* भिक्षुश्च भिक्षुरूपश्च रौद्ररूपोऽङ्गिरा खग ।

[The prior half = 69° T₁ आकाशो (for भिक्षुश्च)
Linga P रूपी (for 'रूपश्च) Linga P ब्रह्मवान् (for
ऽङ्गिरा खग) T₁ रौद्ररूपचरोऽङ्गिरा (for the post half)]

— For the substitution in T₁ M Linga P, cf 66
—^c) D₁ T₈ G₂ ४ रूपाशुर (for रूपोऽशुर) B₈
रौद्ररूपी शतादित्यो, B₂ रूद्ररूपोऽसुरादित्यो, D₆₋₉ रौद्ररूपी
पाशुरादिर —^d) V₁ B₂₋₅ Dn D₆ 10 बहुरग्नि, B₁
बहुरूप, D₁₋₃ ६-९ वसुरग्नि (for 'रग्नि) B₄ D₁₀
T₂ ३ G₂ ४ सुवर्चस (for 'र्चसी)

66^a) B₁₋₄ वायुवेगो, D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ बहुवेगो
(for वसु) D₈ महादेवो (for वेगो) —^b) D₄₋₉
महायज्ञो निशाकर — For 65^c-66^b, T₁ M Linga
P subst

163* वसुरग्नि सुवर्चस्वी वसुवेगो महाबल ।

मनोवेगो निशाचार सर्वलोऽसुखप्रद ।

[(L 1) Linga P वसुरेता (for 'रग्नि) T₁ om
the post halves of lines 1 and 2]

— D₉ om 66^c-68^b —^c) B₁ ३ ६ Dn₁ n₂ (before
corr as in text) D₁₀ T₂ G₂ ४ M₄ सर्ववासी
(G₂ ४ 'स) (for सर्ववासी) T₁ सर्वतत्त्व, T₂
प्रियावासी, Linga P त्रयी (for श्रिया) D₁₋₃
सर्वावास श्रियावासी, D₄₋₈ सर्वभाव प्रियावास —^d)

मुनिरात्मपतिलोकै संभोज्यश्च सहस्रदः ।
पक्षी च पक्षिरूपी च अतिदीप्तो विशां पतिः ॥ ६७
उन्मादो मदनाकारो अर्थार्थकरोमशः ।
वामदेवश्च वामश्च प्राग्दक्षिण्यश्च वामनः ॥ ६८
सिद्धयोगापहारी च सिद्धः सर्वार्थसाधकः ।
मिथुश्च मिथुरूपश्च विषाणी मृदुरव्ययः ॥ ६९

महासेनो विशासश्च पट्टिभागो गवां पतिः ।
वज्रहस्तश्च विष्कम्भी चमूस्तम्भन एव च ॥ ७०
ऋतुर्ऋतुकरः कालो मधुर्मधुकरोऽचलः ।
वानस्पत्यो वाजसेनो नित्यमाश्रमपूजितः ॥ ७१
ब्रह्मचारी लोकचारी सर्वचारी सुचारवित् ।
ईशान ईश्वरः कालो निशाचारी पिनाकधृक् ॥ ७२

C. 13 1188
B. 13 17 75
K. 13 48 75
M. 13 23 161

V₁ B₂ 4 Dn D₁₀ G₁ [s]कर, Linga P घर (for हर) D₁₋₃ ल' D₁ [s]व्य)पदेशहरो हर, T₁ M₁₋₃ स्वर्गं (T₁ सर्वं)लोकमुखप्रद, M₁ स्रग्देशकरोक

67 D₂ om 67 (cf v 1 66) T₁ om 67 —^a) D₁ मरुतराम, D₁ मुनिराम (for 'राम) V₁ B₂ 3 Dn D₂ निरालोक, T₂ 3 G₂ 4 -मनिलोक, M -मुनि लोक (for -पनिलोक) B₁ 4 D₁₀ मुनिरामा निरालोक, D₁ 3 3 मरुतरामपतिलोक, Linga P मुनिरामा मुनिलोक —^b) V₁ B Dn D₁₀ समनद्र (for समाज्यद्र) D₁ 3 4 महन्वरा, T₂ 3 G₂ 4 स्रमुक (for 'स्रद) M Linga P महाय, Linga P भाग्य)श्च महन्वमुक —^c) V₁ B₂ Dn Linga P पक्षरूपद्र, B₁₋₃ D₁₀ पक्षिरूपद्र, B₂ पक्षिदीप्तद्र, D₂ 4 1 पक्षरूपी (for पक्षि') M पक्षिहा पक्षिरूपश्च —^d) D₁ द्यति (for अदि) D₁ दिशा पति, Linga P निशाकर (for विशा पति)

68 D₂ om 68^{ab} (cf v 1 66) —^a) T₂ 3 G₂ 4 उन्माद (for 'त्रे) V₁ B Dn D₁₀ M₁ उन्मादो मदना कामो (M₁ 'रो), T₁ M₁₋₃ उन्मादनोतिदीप्त (T₁ 'पीन) श्र —^b) D₁ युक्तार्थं, D₂ द्यपार्थं (for अर्थार्थं) V₁ B Dn D₁₀ द्य (Dn₃ अ)द्यपार्थं करो यदा, D₁₋₃ अर्थार्थं नर्थं करो नर, T₁ M 'नर्थं नर सम —^c) T₁ प्रदक्षिण्यो वामदेव — T₁ om 68^d-69^a —^d) V₁ B₂ 3 5 Dn D₂ 4 5 T₂ 3 G₂ 4 प्राग्दक्षिण्यद्र, D₂ 9 प्राग्दक्षिण्यद्र, M प्रदक्षिण्यद्र (for प्राग्द) B₁ प्राग्दक्षिणश्च वामव — For 68, Linga P subst

164* ममीरो मदनाकारो द्यार्थो द्यार्थं करो यदा ।
वामुदेवश्च देवश्च वामदेवश्च वामन ।

69 T₁ om 69^a (cf v 1 68) —^a) Linga P मिदि (for मिद्र) V₁ B Dn D₁₀ मिद्रयोगी महर्षिश्च, T₂ 3 G₂ 4 M 'योगापचा (G₁ M 'गोपहा)री च —^b) T₁ M सिद्धि (for मिद्र) D₂ 1-9 सिद्धार्थ (for सर्वार्थ) D₁ 6 -मिद्रिद (for साधक) V₁ B Dn D₁₀ मिद्धार्थ मिद्र (B₁ 'दि)साधक — T₁ om 69^d —^c) B₁ मिथु

कर (hypermetric) (for मिथुद्र) D₁₋₉ T₂ 3 G₂ 4 रूपी (for रूपद्र) Linga P अक्षुण्ण क्षुण्णरूपश्च —^d) V₁ B₂ (marg) 4 Dn D₂ विषाणो (D₂ 'णी), B₁ पापाणो, B₂ 3 D₁₀ धिपाणो, B₃ विषाणो, M Linga P वृषणो (for विषाणी) D₁₋₉ M₁ मृद्युर (for मृदुर) T₂ 3 G₂ 4 नृ (T₂ कृ)पाणो नृ (G₂ 4 'गिर्नृ)परोच्यय

70 ^a) D₂ 3 3 विषाण्यद्र (for विशाख्यद्र) —^b) B₁ वृष्टिभागो, D₂ यष्टिभागो, D₂ 1 9 पट्टिभागो, T₂ G₂ 'भोगो (for 'भागो) D₁₋₃ विशा (for गवा) G₂ आपि (for पति) —^c) M चद्र- (for वज्र) B₂ Dn₃ च विस्क (Dn₃ 'न्न)मी, D₁₋₉ प्रतिष्टमी, G₂ प्रविष्टमी (for च विष्कम्भी) T G₁ शूलहस्तो वेदहस्तद्र, Linga P चमहस्तस्तु विष्टमी —^d) B₁ वज्र, D₂ वसु-, T₂ 3 G₂ चक्र, Linga P मूल (for चमू) G₂ चमूरस्तन प्व च (sic)

71 G₂ om (hapl.) 71^a-77^b T₁ om 71^{ab} —^a) D₁₋₃ ऋतुवृत्त, D₂ ऋतुर्ऋतु- (for ऋतुर्ऋतु-) T₂ 3 -रम स्तेनो, M₂ 4 Linga P -कर स्तेनो (for कर कालो) V₁ B Dn Cap ऋता (Dn₁ n₂ Cn वृत्ता)वृत्त-करमालो, G₁ ऋपिर्ऋतुक्रम स्तेनो, M₁ 3 ऋतुर्मधुकर स्तेनो —^b) B₁ D₁₋₁ 9 यल, Dn₃ [s]वन, D₂ यल, T₂ 3 G₂ M मन, Linga P वर (for 'चल) B₂ D₁ मधुर्मधुकरोर्चन, Dn₁ n₂ D₁₀ कलोचन —^c) Dn₃ T₁ M₂ 3 Linga P वाजमनो, D₁ 3 4 6-9 वाजसे- (D₂ 'स)नो (for वाजसेनो) V₁ B Dn₁ n₂ D₂ 10 T₂ 3 G₂ वाच (B₂ ज)स्परयो वाज (D₂ जि)सनो —^d) D₂ नित्यमाश्रम *** — After 71, T₁ reads 63

72 G₂ om 72 (cf v 1 71) T₁ om 72 —^a) B₂ om the second चारी D₂ 6 लोकधु (for 'चारी) —^b) V₁ B Dn D₁₀ विचारवित्, M₁₋₃ सुमा' (for सुचा') —^c) Dn₂ पिनाकवान्, D₁ 1 9 T₂ 3 G₂ Linga P ह्यनेकधृ, D₂ 3 6 अनेकधृ, D₂ ह्यनेकश, M अनेकधृ (for पिनाक') D₂ निशाचारीध्वनेकधृ — After 72, N Linga P ins

नन्दीश्वरश्च नन्दी च नन्दनो नन्दिवर्धनः ।
 भगस्याक्षिनिहन्ता च कालो ब्रह्मविदां वरः ॥ ७३
 चतुर्मुखो महालिङ्गश्चारुलिङ्गस्तथैव च ।
 लिङ्गाध्यक्षः सुराध्यक्षो लोकाध्यक्षो युगावहः ॥ ७४
 बीजाध्यक्षो बीजकर्ता अध्यात्मानुगतो बलः ।
 इतिहासकरः कल्पो गौतमोऽथ जलेश्वरः ॥ ७५

दम्भो ह्यदम्भो वैदम्भो वश्यो वश्यकरः कविः ।
 लोककर्ता पशुपतिर्महाकर्ता महौषधिः ॥ ७६
 अक्षरं परमं ब्रह्म बलवाञ्छक्र एव च ।
 नीतिर्ह्यनीतिः शुद्धात्मा शुद्धो मान्यो मनोगतिः ॥ ७७
 बहुप्रसादः स्वपनो दर्पणोऽथ त्रिमित्रजित् ।
 वेदकारः सूत्रकारो विद्वान्समरमर्दनः ॥ ७८

165* निमित्तस्थो निमित्त च नन्दिनन्दिकरो हरि ।

[D1-4 6-9 निमित्तश्च (for 'त्त) D1-8 6-9 नदि (for नन्दिर) B1 D1 8 6-9 9 Linga P हर, D2 रुद्र (for हरि)]

73 G2 om 73 (cf v l 71) M om 73^a-74^b —^a) T2 8 G4 नदीश्वरी (for 'श्वरश्च) B8 [s]थ, Linga P सु (for च) —^b) V1 D1-4 6-10 नदिनो (for नन्दनो) Dn1 D1 नद्-, T1 मंत्रि, T2 8 G4 मन्त्र- (for नन्दि) Linga P नन्दनो विपमर्दन —^c) V1 B Dn भगहारी, D1 भगाक्षिहा (for भगस्याक्षि) T G4 भगवानरिहता च, Linga P भगहारी नियता च —^d) V1 B Dn D10 T2 8 G4 Linga P कालो ब्रह्मा पि (B1 Dn1 G4 ब्रह्मपि, Linga P लोकपि)तामह, T1 लोकब्रह्मा पितामह

74 G2 om 74 (of v l 71) M om 74^a (cf v l 73) D2 om 74^a-75^b —^b) D1 त्रिलोचन (for तथैव च) T G4 ऊर्ध्वलिङ्गो लयोलय —^d) V1 B Dn D10 T1 8 यो (V1 यु)गाध्यक्षो, Linga P काला (for लोका) T1 सुरावह, M4 युगापह (for 'वह)

75 G2 om 75 (cf v l 71) D2 om 75^a (cf v l 74) —^b) B1 युगात्मानु (for अध्या) D1 गणो (for गतो) D8 [s]चर, D7-9 [s]चल (D8 'ळ); T2 8 G4 [s]मल (for बल) D1 ह्यध्यात्मानु-गतश्वर, T1 आत्माध्यात्मगतोमल —^c) T1 -कर कर्ता, T2 8 G4 M -कर्ता कदपश्च (hypermetric) (for -कर कल्पो) V1 B Dn D10 Linga P इतिहास सक (Linga P 'सश्च क)ल्पश्च —^d) D1 om स्थ V1 B Dn D10 Cn निशाक (B8 'च)र, D1-9 जनेश्वर (for जले) T G4 M Linga P तमोहा (Linga P दमनो) जगदीश्वर-

76 G2 om 76 (of v l 71) —^a) D2 6-9 [s]थ दम्भो (for ह्यदम्भो) T G4 दंभो दम्भकरो दम्भो, M1-8 दम्भो ह्यदम्भो वैदम्भो, Linga P दंभो दंभकरो दाता —^b) D1-4 6-9 वश्यो (for वश्यो) T2 वशकर M

कलि (for कवि) V1 B Dn D5 व (V1 वै)श्यो वशकर कलि, D10 Linga P वशो वंशकर कलि —^d) G4 लोककर्ता (for महाकर्ता) V1 B2 Dn ह्यनौषध, B1 8-5 D10 ह्यनौषधि, D1-7 9 महौषध (D1 9 'ध), T G4 M Linga P ह्य (M ह)षोक्षज (for महौषधि)

77 G2 om 77^{ab} (cf v l 71) —^a) B1 8 D1-8 प्राहुर (for ब्रह्म) T1 अक्षर ब्रह्म परमो —^b) Dn1 n2 बलवत्, M1-8 ब्रह्मवाक् (for बल) B1 8 शुक्र, B2 शुद्ध, B3 4 D1-10 M1 2 Linga P शुक्र (for शक्र) — After 77^{ab}, T2 8 G4 ins

166* चन्द्रहस्त प्रतिष्टम्भी चमूर स्तेन एव च ।

[Cf. 70^{cd}]

—^c) D1 विश्वात्मा, T2 G2 4 द्वद्वात्मा (for शुद्धात्मा) —^d) D2 8 7 8 शुच्यमानो, D1-9 9 शुद्धमा (D8 'मौ) नो, G2 शुच्यमानो (for शुद्धो मान्यो) D1 om मनो V1 B Dn8 D10 गतागति, Dn1 n2 गतागत (for मनोगति) D1 शुद्धमानो महागति — For 77^{cd}, Linga P subst.

167* नित्यो ह्यनीश शुद्धात्मा शुद्धो मानो गतिर्द्वि ।

78 ^a) V1 B (except B8) Dn D2 10 सुखमो, D1 6-9 स्वमोथ, G2 स्तुवतो (for स्वपनो) T2 8 G4 बुद्धिप्रसादस्तपनो, M बहुप्रसादस्तपनो, Linga P प्रासा दस्तु यलो दर्पो —^b) D1 3 5 शत्रु (D1 'क्र)मित्रजित्, D2 [s]थ हि शत्रु, D6 7 9 M1 [s]थ स (M1 ह्य)मित्र, T G2 4 [s]थाप्यमित्र, Linga P हव्य इव (for स्थ स्वमित्र) —^c) T1 वेदाकर (for वेदकार) V1 B Dn मन्त्रकारो, D5 तत्र (for सूत्र) —^d) B5 विद्वान्समवदर्शन, D1-8 5 'नेक परतप, D2 6-9 विद्वा श्रैव परतप, T G4 Linga P विद्वाश्च परमर्दन, G2 विद्वास् परम तप

79 ^a) D1 T2 8 G2 4 निनादश्, D2-9 -निनादी (for निवासी) —^b) D2 8 महाधोषो; T1 'घोर- (for घोरो) T2 8 G2 4 महामेघवशकरो —^c) D1-8

महामेघनिपासी च महाधोरो वशीरुरः ।
 अग्निज्वालो महाज्वालो अतिधूम्रो हुतो हविः ॥ ७९
 वृषणः शंक्रो नित्यो वर्चस्वी धूमकेतनः ।
 नीलस्तथाङ्गलुब्धश्च शोभनो निरवग्रहः ॥ ८०
 स्वस्तिदः स्वस्तिभावश्च भागी भागकरो लघुः ।
 उत्सङ्गश्च महाङ्गश्च महागर्भः परो युवा ॥ ८१
 कृष्णवर्णः सुवर्णश्च इन्द्रियः सर्वदेहिनाम् ।

महापादो महाहस्तो महाकायो महायशः ॥ ८२
 महामूर्धा महामात्रो महानेत्रो दिगालयः ।
 महादन्तो महाकर्णो महामेढ्रो महाहनुः ॥ ८३
 महानासो महाकम्बुर्महाग्रीवः श्मशानघृक् ।
 महावक्त्रा महोरस्को अन्तरात्मा मृगालयः ॥ ८४
 लम्बनो लम्बितोष्ठश्च महामायः पयोनिधिः ।
 महादन्तो महादंष्ट्रो महाजिह्वो महामुखः ॥ ८५

C. 13 1202
 B 13 17 89
 K. 13 48 23
 M 13 23 175

अग्निज्वाली, T₁ M अणुज्वालो (for अग्नि^a) T₂ 3
 G₂ 4 अग्निज्वाला महाज्वाला —^a) D₂ 3 स्तुतिधूमो (D₂
 'त्रो), D₁₋₂ त्वदिधूमो (D^a 7 जो), D₁₀ अतिधूमो,
 M₄ अग्निधूमो (for अग्नि^a) B₁ हुतिर् (for हुतो)
 D₁ स्तुतो धूमो हुत हवि, T₁ ह्यादिधूमो हरो हवि,
 T₂ 3 G₂ 4 अतिधूमोत्पायन, Linga P परिधूम्रावृतो रवि

80 ^a) D₁ विपादी, T₁ M₄ विपण्ण, M₁₋₂
 धिपण (for वृ) B₂ 3 Dn₁ n₂ D₁ 1-2 नित्य T₂ 3
 G₂ 4 वृषण शंक्रनित्यश्च —^b) V₁ Linga P धूम्रलोचन,
 V₁ (marg) B^a 3 M₁₋₂ धूम्रकेतन —^c) D₁₋₂ 3 स्वांग,
 T₂ 3 G₂ 4 स्रवश्च (for तयाङ्ग) Linga P लुप्तम्
 (for लुब्धम्) D₁₀ नील स्रव्यागस्तश्च, T₁ नीचस्रथाव
 लिप्तश्च —^d) V₁ लोभनो, D₁₋₂ 3 तेजस्वी, D₄ शोधनो
 (for शोभनो) D₂ 7 9 [5]रिरवग्रह, Linga P नरवि^a
 (for निरव^a)

81 For the sequence and the repetition in D₂, cf
 v l 83 —^a) D₁ 5 10 भागद्, D^a 3 भोगश् (for
 भावश्) D₁ 6-9 स्वन्दिद स्वस्तिमान्स्वस्ति, Linga P
 स्वस्ति स्वस्तिस्वभावश्च —^b) T₁ भागरो, M₁ भावकरो
 (for भाग^a) Linga P भोगी भोगकरो लघु — T₁
 om 81^a —^c) Some unused MSS उत्सङ्गश् or
 उत्सङ्गश् (for उत्सङ्गश्) —^d) T G पुरो युवा, M
 परायवान्, Linga P प्रतापवान् (for परो युवा) V₁
 B Dn महागर्भप (B₂ 'भं प)रायण, D₂ 3 'भागकरो
 युवा

82 For the sequence and the repetition in D₅, cf
 v l 83 —^a) D₂ om सुवर्णं T₁ महाभाग सुवर्णश्च,
 M₄ कृष्णवर्णं सुवर्णश्च —^b) V₂ B Dn D₂ 4 6 (both
 times) 7-9 इन्द्रिय, D₁ त्विन्द्रिय D₅ पाणिग, T₁
 पावक, T₂ जीवन, T₂ G₂ 4 प्राणद्, M पालक,
 Linga P चार्णिक (for देहिनाम्) —^c) T₁ महाहदो
 (for पादो) —^d) T₁ महाकवि, M 'कटि (for
 यथा),

83 ^a) D₂ transp महामात्रो and महानेत्रो D₁
 महागात्रो, T₁ M 'वक्त्रो (for 'मात्रो) D₄ om.
 (hapl) महानेत्रो V₁ B₁₋₂ Dn D₁₀ T₂ निशालय,
 B₁ निशामय, B₁ D₄ 6 (both times) 7-9 T₁ महावल,
 D₁ महालय, T₂ G₂ [5]निलाशय, G₄ निशानिल,
 M नगालय (for दिगा^a) Linga P महामित्रो नगा
 लय (for 83^b) — After 83^{ab}, the sequence in D₂
 is 82^c (r), 81^d-82^b (r), 82^c (third time), 82^d-83^b
 (r) —^c) V₁ B₁ 4 Dn D₁₀ महातको, M महा
 टको, Linga P 'रकधो (for 'दन्तो) D₃ om महा.
 D₆ महामेढ्रो, T₁ महानासो (for महाकर्णो) B₆ महा
 कर्णो महोष्ठश्च —^d) V₁ B₁₋₂ Dn M Linga P महो-
 ष्च, B₄ महोवश्च, B₅ महोजाश्च, D₅ महाकर्णो, D₁₀
 G₂ महोपुश्च, T₂ 3 G₄ महादंष्ट्रो (for महामेढ्रो). D₁
 महाहनु (for 'हनु) T₁ महाकम्बुर्महानल

84 T₁ om. 84^a-86^b —^a) V₁ B₂ 4 D₂ महा
 नासो, B₁ 'वासो, D₂ 'सनो, D₂ 6-9 'नाथो (for
 'नासो) D₁ Linga P महाकटो, G₂ ग्रह (for
 'कम्बुर) —^b) V₁ B Dn D₂ 10 श्मशानभाक्;
 D₁ 'मृत्, D₂ 3 5 'ष्ट, D₂ स्मदानघृक्, T₂ 3 G₂ 4
 पिनाक, M Linga P श्मशानवान् —^c) V₁ D₂ 6-9
 T₂ 3 G₁ 4 महाव (D₁ 'क)क्षो, Cnp 'रक्षो (for 'वक्षो)
 B₁ 3 महारक्षो, D₁₋₂ महोजस्कस् (for महोरस्को) D₅
 महावक्षो महोजाश्च, G₂ 'वृक्षो महान्, Linga P 'बलो
 महातेजा —^d) V₁ B₁ 2 4 Dn D₂ 3 10 ह्यतरात्मा,
 D₁ 4 6-9 त्वत^a (for अन्त^a) B₅ निरालय, T₂ 3 G₂ 4
 स्रगा^a (for मृगा^a) — After 84, D₁-7 9 G₂ 4 ins

168* महाकटिर्महाग्रीवो महापादुर्महाकर ।

[G₂ 4 महामक^a (for कर^a)]

85 T₁ om 85 (cf. v l 84). M₁ om 85-86
 —^a) D₁ 4-9 लवितो (for लम्बनो) V₁ B Dns D₁ 3
 लवितोष्ठश्च (for 'तोष्ठश्च) Linga P लवितोष्ठश्च निष्ठश्च
 —^b) D₁ 7 9 यहुमाय (for महा^a) V₁ परो निधि

महानखो महारोमा महाकेशो महाजटः ।
 असपत्नः प्रसादश्च प्रत्ययो गिरिसाधनः ॥ ८६
 स्नेहनोऽस्नेहनश्चैव अजितश्च महापुनिः ।
 वृक्षाकारो वृक्षकेतुरनलो वायुवाहनः ॥ ८७
 मण्डली मेरुधामा च देवदानवदर्पहा ।
 अथर्वशीर्षः सामास्य ऋक्सहस्रामितेक्षणः ॥ ८८

यजुःपादभृजो गुह्यः प्रकाशो जङ्गमस्तथा ।
 अमोघार्थः प्रसादश्च अभिगम्यः सुदर्शनः ॥ ८९
 उपहारप्रियः शर्वः कनकः काञ्चनः स्थिरः ।
 नाभिर्नन्दिकरो भाव्यः पुष्करस्थपतिः स्थिरः ॥ ९०
 द्वादशस्त्रासनश्चाद्यो यज्ञो यज्ञसमाहितः ।
 नक्तं कलिश्च कालश्च मकरः कालपूजितः ॥ ९१

(for पयोनिधि) — For 85^{ab}, T₂ s G₂ s subst

169* लम्बमानो लम्बितोऽष्टश्रलद्वामी यशोनिधि ।

— ^{ca} D₁₋₉ महांगश्च (for महादान्तो) B₅ transp
 महादंष्ट्रो and महाजिह्वो

86 T₁ om 86^{ab} (of v l 84) M₁ om 86
 (of v l 85) — ^o V₁ B₂ s D_n प्रसन्नश्च, B₁ s
 D₁ 6-10 अ(B₁ सु) प्रसन्न, T₂ s G₂ s असंपन्न (for
 असपत्न) — ^a D₁ s प्रत्यग्रो (for 'यो') V₁ B₁
 s D_n गौरिसाधन, B₁ गौरिमाधव, Linga P गीत
 साधक (for गिरिसाधन) T₂ s G₂ s Madras ed
 प्रौढयोनिरसाध(Madras ed 'य' क

87 D₂ om 87-88 — ^a B₁ स्नेहोय (for
 स्नेहनो) D_n [s] स्नेहलश्च (for 'नश्च') T₂ s G₂ s
 स्नेहकोस्नेहकश्चैव; Linga P प्रस्वेदनोस्वेदनश्च — B₅ om
 87^b — ^b D₁ 8-9 अ(D₁ झ) जितोय, T₂ s G₂ s अती
 तोपि, M अदितिश्च, Linga P आदिकश्च (for अजि
 तश्च) — ^o V₁ B₁ s D_n D₁₀ T₁ वृक्षाकारो (for
 वृक्षा) D₁ s महाकेतुर (for वृक्ष) D₁₋₉ वृक्षका
 (D₅ 'क्षाक' रो महाकेतुर, M Linga P वृषको वृष-
 केतुश्च, some unused MSS वृषकाकारो वृषकेतुर — ^a)
 B₂ partly damaged D₁₀ अचलो, T₁ G₂ अनिलो,
 M अनयो (for 'लो') B₁ om. (hapl) वायु

88 D₂ om 88 (of v l 87) — ^a Linga P
 मेरुवासश्च (for 'धामा' — ^b) V₁ B D_n D₁₀ देवा-
 धिपतिरेव च, T₁ M Linga P देववाहन ए(T₁ 'नमे' व
 च — ^o) D₁ s 6-9 अथर्वशीर्षा D₇ T₁ सामान्यो (for
 'स्य' — ^a) D₁ 6-8 ऋक्सहस्रासितेक्षण, D₅ ऋग्यजु
 सामवेक्षण, T₁ Linga P ऋक्सहस्रामि(Linga P
 'जि') तेक्षण, T₂ s G₂ s 'जाञ्चि(G₂ 'जि') तेक्षण

89 ^a B₃ अजर पाद (hypermetric), B₅ चतुष्पाद,
 T G₁ यजुर्वेद (for यजुःपाद-) D₁₋₉ यजुःसाममयो गुह्य
 — ^b) T₂ s G₂ [s] प्रकाशो T₁ M प्रकाशौजा विभावसु,
 Linga P प्रकाशौजारतयैव च — ^o) V₁ अमोघाश्च,
 D₂ s 6-9 T₂ s G₂ s Linga P 'घार्थ' (for 'घार्थ')

T₁ अमोघश्च प्रसादश्च, M 'घार्थ' प्रसादश्च — ^a) D₁
 स्वभिगम्य, D₂ अति', G₂ अरि', Linga P अतर्भाव्य
 (for अभिगम्य)

90 ^a) V₁ B₂ s D_n उपकार, B₂ s D₇₋₁₀ T₂ s
 G₂ Linga P 'हार (for 'हार-) T₁ अपहार प्रिय
 प्राण — T₁ om 90^b — ^b) V₁ B₁ D_n D₁ s 5 10
 काचनस्थिर, D_{n1} 'नच्छवि, D_{n2} Linga P 'नस्थित',
 T₂ s G₂ s 'नच्छद, M 'नप्रभ (for 'न स्थिर') B₅
 D₁ 6-9 जनक (B₅ काचन) काचनस्थिर — D₁ om
 90^c-91^b D₁₀ om (hapl) 90^{ca} T₁ reads 90^c-109^d
 after 130 — ^o) D₁₋₈ नदी नंदि- (for नाभिर्नन्दि)
 V₁ B₁ s 3 s D_n भाव, Linga P हर्म्य (for भाव्य)
 D₆₋₉ नदीनदकरो भाव्य, T₁ M नाभि (T₁ विभु)
 शंसुस्तथा हव्य, T₂ s G₂ s नदीनदीकरोत्प्य — ^a)
 B₂ s 5 D_n D₇ s पुष्कर (for 'र') D_{n1} D₈ M₁
 स्थपति (for 'ति') V₁ B₁ Linga P पुष्कर स्थपति
 स्थिति (V₁ 'र, Linga P 'त), B₅ D₅ T₁ 'र'
 स्थपतिस्थिर, D₁₋₈ पुष्करस्थ पतिस्थि(D₂ 'ति स्थि' र ;
 D₅ पुष्कर स्थावर स्थिर, T₂ s G₂ s पुष्करात् पति(T₂
 'तं' दित

91 For the sequence in T₁, cf v l 90 D₁
 om 91^{ab} (of v l 90) — ^a) D₆₋₁₀ दामरस्,
 M द्वापरस् (for द्वादशस्) B₅ दत्त्वा शास्त्रज्ञानश्चाद्यो
 (sic), D₁₋₈ द्वापरस्त्रययनश्चाद्यो; D₅ द्वादशास्त्रो धना
 शास्त्रो, T G₂ द्वापरश्च कलि कालो, G₂ द्वापरस्थान-
 संछाद्यो; Linga P सर्वशास्त्रो धनश्चाद्यो — ^b) B₅
 यज्ञो यज्ञ, D₁₋₈ s घृणी धर्म-, D₆₋₉ घृणी यज्ञ (D₈
 'ज्ञ), T₂ s G₂ s घृणी वज्र, Linga P यज्ञो यज्वा
 (for यज्ञो यज्ञ) — T G₂ s om 91^{ca}. — ^o) D₁₋₈
 चरश्च (for कलिश्च) D_{n1} कामश्च (for कालश्च) B₅ s
 D₁₀ M रक्ती(M नक्त नी) ल कलि कालो, Linga
 P नगो नील कवि कालो — ^a) B₅ प्रपूजित (hyper-
 metric) (for -पूजित)

92 For the sequence in T₁, cf v l 90. — ^a)
 D₁ 6-9 सुगणो (for स') D₁₀ गणकालश्च, T₁

सगणो गणकारश्च भूतभावनसारथिः ।
 भस्मशायी भस्मगोप्ता भस्मभूतस्तरुणः ॥ ९२
 अगणश्चैव लोपश्च महात्मा सर्वपूजितः ।
 शङ्कुस्त्रिशङ्कुः संपन्नः शुचिर्भूतनिषेवितः ॥ ९३
 आश्रमस्थः कपोतस्यो विश्वकर्मा पतिर्वरः ।
 शाखो विशाखस्ताम्रोष्ठो ह्यम्बुजालः सुनिश्चयः ॥ ९४
 कपिलोऽकपिलः शूर आयुश्चैव परोऽपरः ।

गन्धर्वो ह्यदितिस्तार्क्ष्यः सुविज्ञेयः सुमारथिः ॥ ९५
 परश्वधायुधो देव अर्थकारी सुबान्धवः ।
 तुम्बवीणी महाक्रोप ऊर्ध्वरेता जलेशयः ॥ ९६
 उग्रो वंशकरो वंशो वंशनादो ह्यनिन्दितः ।
 सर्वाङ्गरूपो मायावी सहृदो ह्यनिलोऽनलः ॥ ९७
 बन्धनो बन्धकर्ता च सुबन्धनविमोचनः ।
 स यज्ञारिः स कामारिर्महादंष्ट्रो महायुधः ॥ ९८

C 13 1215
 B 13 17 101
 K 13 48. 101
 M 13 23 om.

'कार्यश् (for 'कारश्) D1-3 5 सुगणो गणकार्यश्, D1 सुगणो गुणकारश्, T2 3 G2 4 अगुणो गुणकार्यश् —^b) V1 B Dn वाहन (for भावन) M1-3 पूतवाहन सारथि —^c) V1 B2 Dn भस्मशयो (for 'शायी) —^d) D1 3 . भस्मरूपस् (for 'भूतस्) B2 भस्ममारो गुस्तरुण, B4 Linga P 'मृतगुस् (Linga P 'तनु) गण, D1. 6-9 'रूपागमूपण, T1 M 'मू (M1 'पू) त्त (T1 'घ) नुगुण, T2 3 G2 4 रूपस्तरुण

93 For the sequence in T1, cf. v l 90 —^a) D1-3 G2 सु (D1 . स्व) गुणश्, T1 M भागमश्, T2 3 G4 मगुणश् (for अगणश्) D1 3 (also as in text) [पूक (for [पूव) D2 T1 लोकश्, D8 रोमाश् (for लोपश्) V1 B Dn D10 लोकपालन्तया लोको, Linga P भागमश् विलोपश् —^b) T1 विश्वात्मा (for महात्मा) T2 3 G2 4 मत्र (for सर्व) —^c) V1 B Dn D10 T1 शङ्कुस्त्रिशङ्कु सपन्न, M शङ्कुस्त्रिशङ्कुस्, Linga P शङ्कु स्त्रीरूपस् —^d) T1 सर्वशङ्कु- (for शुचिर्भूत-) छे Cn मृत पूर्वार्चयनिषेवित मृतनिषे वित । छे

94 For the sequence in T1, cf. v l 90 —^a) V1 B Dn D10 क्रियावस्यो, T2 3 G2 कपोलस्यो, G2 'लश्च (for 'तस्यो) —^b) B4 रतिर् (for पतिर्) T1 Linga P विराट् (for वर) V1 B1-3 5 Dn D1. 2 विश्वकर्मम (D1. 3 'प) तिर्वर —^c) D1 2 7 9 ताम्रौष्ठस् (for ताम्रोष्ठो) V1 B Dn ns D10 T1 M Linga P विशालशाख (D10 'जानु) स्ताम्रोष्ठो (B1 3 Dns 'त्रौष्ठो, M1-3 'त्राक्षो) —^d) V1 जंबुजाल, D1-3 स्वडु, D1-9 तंतु, T1 ह्यजुजात, T2 3 G2 4 तरुकाल (for ह्यम्बुजाल) V1 B1. 2 Dn D1. 2 T2 G2 सुनिश्चल, G2 Linga P 'श्चित (for 'श्रय)

95 For the sequence in T1, cf. v l 90 —^a) B2 शुक, G2 चैव (for शूर) V1 B1 2 4 5 Dn D10 कपिल कपिश शुक (Dns 'क), T1 M Linga P 'ह

कलश शूल (Linga P शूल) — T1 om 95^{bc} —^b) D2 3 [अ]मरोवर, D1 6 7 9 T2 3 G4 परावर; M1-3 परोमर, M4 परो मन (for परोऽपर) D1 ह्यायु- श्रैवापरोवर, G2 आयुश्च परापार, Linga P 'घश्रैव रोमश् —^c) B1 T2 3 [s]दितिजस्, G2 ह्यदितिस् (for ह्यदितिस्) —^d) D. स्वविज्ञेय (for सु) V1 B1-3 . Dn M सुशारद, B4 सुरामद, T1 सुदर्शन (for सुमारथि) D2 स्वविज्ञेय स्वमारथि, T2 3 G2 4 [s]विज्ञेय सुरमारथि, Linga P ह्यविज्ञेय सुशारद

96 For the sequence in T1, cf. v l 90 T2 3 G2 4 om. 96^a-100^b —^a) Some MSS परश्वधायुधो B2 वीरो, D2 3 धीरो (for देव) —^b) V1 B2-3 Dns T1 अघकारी, B1 आत्म, Dn1 n2 अनु, D1-3 5 ह्यर्थकार, D1 6-9 अर्थकार, D10 Linga P ह्यर्थकारी (for अर्थ) B2 म- (for सु) —^c) D1. 4. 6 7 9 तुम्बवेणी, T1 तुम्बवेणी, Linga P तुम्बवेणी (for 'वीणी) V1 B Dn D2 10 तुम्बवेणी (B1 'वरीशो) महाक्रोप —^d) B4 D1-6 M जलाशय (for जले)

97 For the sequence in T1, cf. v l 90 T2 3 G2 4 om. 97 (cf. v l 96) —^a) D2-4. 9 T1 उग्र- (for उग्रो) B1 वशघरो (for 'करो) D1 वंशी D2 उग्रहातकरो वशो —^b) B1 3 T1 वशवादो (T1 'घो), D1 विलावामी, D2 5 वश (D2 शा) वामो, D10 वश- वाहो, M Linga P 'वानी (for 'नादो) B5 om हि —^c) B4 रूपो (for रूपो) —^d) B2 partly damaged. V1 B2 4 Dns D2 [अ]नलोनिल (by transp), D2 3 [अ]निलो (D2 'लो) निल, D1 'लोचन (sic), Linga P 'लो चक D1 सुहृदप्यनलोनिल, D. 'दो हदिलोचन, D10 'घो हनलोनल

98 For the sequence in T1, cf. v l 90 T2 3 G. 4 om 98 (cf. v l 96) D2 om (hapL) 98^{ab} —^a) D10 मधु- (for बन्ध) D1-4 6-9 याघवो बधुकर्ता (D1-3 'मा) च —^b) D1 स्व (for सु) D2 7 9

वाहुस्त्वनिन्दितः शर्वः शंकरः शंकरोऽधनः ।
 अमरेशो महादेवो विश्वदेवः सुरारिहा ॥ ९९
 अहिर्बुध्नो निर्ऋतिश्च चेकितानो हरिस्तथा ।
 अजैकपाच्च कापाली त्रिशङ्कुरजितः शिवः ॥ १००
 धन्वन्तरिर्धूमकेतुः स्कन्दो वैश्रवणस्तथा ।
 धाता शक्रश्च विष्णुश्च मित्रस्त्वष्टा ध्रुवो धरः ॥ १०१

प्रभावः सर्वगो वायुरर्यमा सविता रविः ।
 उदग्रश्च विधाता च मान्धाता भूतभावनः ॥ १०२
 रतितीर्थश्च वाग्मी च सर्वकामगुणावहः ।
 पद्मगर्भो महागर्भश्चन्द्रवक्त्रो मनोरमः ॥ १०३
 बलवांश्चोपशान्तश्च पुराणः पुण्यचञ्चुरी ।
 कुरुकर्ता कालरूपी कुरुभूतो महेश्वरः ॥ १०४

सुयंपुरविमोचन — °) D₁ ६-९ भेषजारि (for स यज्ञारि) D₁ ० सु- (for स) D₅ स यक्षमारिश्च कामारि, T₁ यज्ञारिरसुरारिश्च, Linga P राक्षसप्रोथ कामारि — After 98^{ab}, T₁ ins

170* मायावी सर्वकामकृत् ।

महादयालुर्मन्त्रव्यो

—^a) D₅ समोग्रध (sic), D₇ T₁ M [s]समो युधि (for महायुध) D₁ ४ ० ९ ९ महादंष्ट्रसमो युधि

99 For the sequence in T₁, cf. v 1 90 T₂ ३ G₂ ४ om 99 (cf v 1 96) —^a) D₁ ६-९ [अ]-निमित्त (for 'न्दित) D₂ ३ शम्भु (for शर्व) V₁ B Dn D₁₀ बहुधानिन्दित शर्व (B₂ ३ शंभु) —^b) D₄ om (hapl) शकरो D₁ ६-९ वर (for सधन) D₁-३ ३ शंकर शबरोधर ; T₁ M Linga P 'रोयाप्य (T₁ 'रो ह्य्य) कोपन — °) M महामेधो ; Linga P 'घोरो (for 'देवो) T₁ आश्रमेधो महामेधा —^d) D₁-३ ३ विश्वरूप (D₁ 'पी), T₁ 'मेध', M₁ 'देह (for 'देव)

100 For the sequence in T₁, of v 1 90 T₂ ३ G₂ ४ om 100^{ab} (cf v 1 96) —^a) Linga P अहिर्बुध्न्यो D₂ ३ च निवृत्तिश्च (for निर्ऋतिश्च) V₁ Dn D₁₀ अहिर्बुध्न्यो (D₁₀ 'ध्नो) निलाभश्च, D₁ ४-९ निर्ऋतिश्चाहिर्बुध्न (D₅ 'ध्न्य) श्च, T₁ M अहिर्बुध्न्योदि (T₁ 'ध्न्यो र) विश्वव — D₁ ० om (hapl) 100^b-101^c —^b) V₁ B Dn हविस्तथा, D₂ तथैव च, Linga P हृषी तथा (for हरिस्तथा) — °) M अज एकपाच्च (hypermetric) (for अजैकपाच्च) D₂ ३ ७ ९ T₂ ३ G₂ ४ कपाली च (for च कपाली) B₄ अजैकपाद कपाली ; T₁ अजैकपादहिर्बुध्नश्च —^d) T₁ M त्रिशङ्कुरणिमा गिर (T₁ गुर), Linga P शकुमारो महागिरि

101 For the sequence in T₁, of v 1 90 D₁ ६ om 101^{ab} (cf v 1 100) —^a) D₁₀ धर्मकेतु (for धूम) —^b) T₁ M धन्वो, Linga P सूर्यो (for स्कन्दो) T₂ ३ G₂ ४ यम (for तथा) — °) T₁ M Linga P धाता विष्णुश्च शक्रश्च —^d) D₁ धसुधुव,

D₁-९ ध्रुवो वसु, D₁₀ ध्रुवोध्रुव, T₁ नरो ध्रुव, Linga P धरो ध्रुव (by transp) T₂ ३ G₂ ४ मित्रस्तथा ध्रुवो धर (T₂ G₂ 'वोध्रुव)

102 For the sequence in T₁, cf v 1 90 —^a) D₂ ३ प्रभव, D₁ प्रधान, T₁ M₁ ४ प्रभास (for प्रभाव) Linga P प्रभास पर्वतो वायुर —^b) D₁-३ अजित (for अर्यमा) — °) V₁ B₁ ३-३ उपद्रुश्च, B₂ Dn₁ n₂ उपगुश्च, T₁ विधूतिश्च, M वि (M₄ स) ष्टिश्च, Linga P ष्टिश्चैव (for उदग्रश्च) ❀ Cn उपगुर्नृप-विशेष मान्धातृसाहचर्यात् । ❀

103 For the sequence in T₁, cf v 1 90 T₁ om 103^{ab} —^a) D₁-३ ३ अतितीक्ष्णश्च, T₂ ३ G₂ ४ भयस्तीर्थं (for रतितीर्थश्च) D₄ om, D₅ सु- (for the second च) V₁ B₁-३ ३ Dn₁ n₂ विसुर्गैर्वि (V₁ 'वैर्गम ; B₂ 'रतर, Dn₁ 'वैर्गवि) भावी च ; B₄ Dn₈ विसुर्गैर्व चारी च, M Linga P ती (Linga P नी) रस्तीर्थश्च भीमश्च —^b) M सर्वकर्मगुणोवह, Linga P 'कर्मा गुणोवह — °) V₁ B₂ Dn पद्मगर्भो (for 'गर्भो) D₁-७ ९ 10 T₂ ३ G₂ ४ पद्मवक्त्रो महावक्त्रश्च, D₈ 'चक्रो महावक्त्रश्च —^d) T₁ चद्रगर्भो (for 'वक्त्रो) V₁ B Dn [s]निलो-नल, D₁₀ [s]तिलोचन, T₂ ३ G₂ ४ मनोनव ; T₁ M₂ ४ नभो धन, M₁ नभोगत, Linga P नभोनव (for मनोरम)

104 For the sequence in T₁, cf v 1 90 —^a) B₈ D₁-३ T₂ ३ G₂ ४ [पू]व (for [उ]प-) M₁-३ -तापश्च (for शान्तश्च) —^b) D₅ प्राण (for पुण्य-) Dn₈ -सवर, D₁ २ -चचुर, T₂ ३ G₂ ४ -सचरो, M Linga P कृत्तम (for -चञ्चुरी) D₁₀ पुण्यवानथ चञ्चुरी, T₁ पुराणपुरोत्तम — T₁ om 104^a-105^d — °) D₅ T₂ ३ G₂ ४ कूरकर्ता, D₁₀ कुम (for कुरु) V₁ B Dn D₈ कुरुवासी, D₄ कोलरूपी (for काल) M Linga P कूरकर्ता कूरहारी (Linga P 'वासी) —^d) D₅ कूरभूतो, D₁₀ पुरुभूतो, T₂ ३ G₂ ४ कुरुभूत (for 'भूतो) V₁ B₁-३ ३ Dn गुणोपध, B₄ गुणोपाधि (for महेश्वर) M कूर भूतो गुहोपध., Linga P तनुरात्मा महोपध

सर्वाशयो दर्भशायी सर्वेषां प्राणिना पतिः ।
 देवदेवमुखोऽमक्तः मदमत्सर्वैरववित् ॥ १०५
 कैलासशिखरावासी हिमवद्विरसंश्रयः ।
 कूलहारी कूलकर्ता बहुविधो बहुप्रदः ॥ १०६
 वाणिजो वर्धनो वृक्षो नकुलश्चन्दनश्लदः ।
 सारप्रीवो महाजत्रुरलोलश्च महौषधः ॥ १०७

सिद्धार्थकारी सिद्धार्थश्चन्दोव्याकरणोत्तरः ।
 सिंहनादः सिंहदंष्ट्रः सिंहगः सिंहवाहनः ॥ १०८
 प्रभावात्मा जगन्कालस्तालो लोकहितस्तरुः ।
 मारङ्गो नवचक्राङ्गः केतुमाली सभावनः ॥ १०९
 भूतालयो भूतपतिरहोरात्रमनिन्दितः ।
 वाहिना सर्वभूताना निलयश्च त्रिभुर्भवः ॥ ११०

C. 13 1227
 B 13 17 114
 K. 13 48 114
 M 13 23 om.

105 T₁ om 105 (cf v l 104) —^a) D₁-₂ -
 सर्वानानो (for सर्वांशयो) V₁ P Dn दर्भंवा (B 'धा')
 T₁ : G₁ सर्वनायी, M Luga P सर्वकारी (for दर्भ
 नायी) D₁ : : : मयामयो दर्पंशायी (D' 'चारी'),
 G₁ सर्वांशन सर्वशायी —^b) M Luga P प्राणेश
 (for सर्वेषां) B₁ : D₁ : T₁ : G₁ : गति (for
 पति) —^c) M₁-₂ देवो (for देव) D₁ [s]रत्न
 (for अमक्त.) V₁ B Dn D₁ Luga P देवदेव मुखाम
 (V₁ 'ग्नाद', D₁ 'रीद', Luga P 'गोपि)क',
 D₁ T₁ : G₁ : M₁ Madras ed देवो देवमुखो मक्तः
 (M₁ 'स्रोमक्त', Madras ed 'रो नता) —^d) M
 नप्रवित् (for 'रन')

106 For the sequence in T₁, cf v l 90 —^a)
 V₁ B Dn D₁ T₁ M कैलासगिरि (T₁ 'गृह', M 'गुह')
 वासी च, Linga P कैलासम्यो गुहावासी —^b) T₁
 संश्रित (for संश्रय) —^c) T₁ M₁ om 106^c-107^c
 —^d) D₁ कूलहारी, D₁ : : कूलहारी (for कूल) T₁ :
 G₁ कूल कर्ता, M₁ कूलकर्ता (for कर्ता) B₁ : D
 : : कूलहारी कूलकर्ता, D₁ कूलकर्ता कूलहारी —^e)
 D₁ बहुजीवो, D₁ : : 'बीजो', D₁ om, T₁ : G₁ :
 बहुपजो (for 'विधो) M₁-₂ बहुप्रज (for 'प्रद')
 D₁ बहुबीजो बहुप्रज, Linga P 'विचो' बहुप्रज

107 For the sequence in T₁, cf v l 90 T₁ M₁ om
 107^a (cf v l 106) —^a) V₁ B₁-₂ Dn₁ n₂ वर्धकी,
 Dn₂ वर्धकी (for वर्धनो) B₁ M₁ : वाणिजो (B₁
 'लजो) वर्धकी वृक्षो, M₁ वाणिजो वार्धकी वृक्षो —^b)
 V₁ B₁ : Dn₁ बहुलक्ष, B₁ Dn₁ n₂ D₁ : : यद् (for
 नकु') D₁ om. अश्लद M₁ अश्रमारद, M₁ : अश्र
 मश्लद (for चन्दनश्लद) —^c) B₁ महाप्रीवो, G₁
 M₁ दश, M₁ : माल' (for मार') B₁ D₁ : :
 महाजत्रुर, D₁-₂ : 'राजिर् (for 'जत्रुर) T₁ M₁ नील
 प्रीवो अलोलश्च, T₁ : G₁ दशप्रीवो महायज —^d)
 T₁ M₁ सालप्रीवो (for अलोलश्च) D₁-₂ : महापधि
 D₁ : : G₁ अलक (G₁ सुलभ)श्च महौषधि, T₁ : G₁
 सुलोहश्च महौषधि — For 107, Linga P subst

171* प्राणेशो चन्धरी वृक्षो नकुलश्चाद्रिकमया ।
 हृन्प्रयो महाजानुरलोलश्च महौषधि ।

108 For the sequence in T₁, cf v l 90 —^a)
 D₁ om (hapl), T₁ Linga P सिद्धातकारी D₁
 मयार्थेश (for सिद्धा) —^b) D₁-₂ : T₁ : G₁ :
 उद्योग्याकरणोत्तर (D₁-₂ : ग), T₁ [s]नतो व्याकरणो
 त्तम, M₁ चद्रो व्याकरणोत्तर, Linga P उद्योग्याकरणो
 द्यय —^c) B₁ : सिंहदष्ट सिंहनाद —^d) T₁
 मितान, T₁ : G₁ : सिंहदष्ट, Linga P सिंहाद्य (for
 सिंहा) D₁ -वाहन, T₁ M₁ : भावन (for
 वाहन) M₁ सिंहद सिंहभावन

109 For the sequence in T₁, cf v l 90 —^a)
 D₁ मन्वावात्मा (for प्र) D₁-₂ G जगत्तालश्च, D'
 : जरत्तालश्च, D₁ जरत्तालश्च (for जगत्तालश्च) T
 G₁ M₁ प्रमवात्मा जगत्वा (T₁ जगत्का) —^b) Dn₁
 n₂ म्यानो, D₁ : : : तारो (for तालो) T₁ M
 कौपनी च (M₁ तु) कपीतनु, T : G₁ : वालो लोक
 पितामह, Linga P काल कपी तरस्तनु —^c) M
 -वक्राग (for 'च') D₁ सुरगो नवरकाग, D₁ : :
 मारगो मुन्वकक्राग, T₁ : G₁ : गो मधुवक्राग, G₁
 'गौरगायक्राग, Linga P गो भूतचक्राक —^d) M
 केतुमाल B₁ प्रभावन, D₁-₂ : T₁ : G₁ : स्वमा',
 D₁ : : : स्वभावत, Linga P सुवेधक (for म
 भावन) T₁ सर्वेश्वरो गुहाशय

110 D₁ om 110-111 T₁ om 110^a-111^a —^a)
 D₁-₂ -भूताशयो, D₁ : : श्रयो, T₁ : G₁ : भूतशब्दो
 (for भूतालयो) —^b) T₁ : G₁ : वाहितन —
 T₁ : G₁ : om 110^c-112^c —^c) D₁ : वामन,
 D₁ वामन, D₁-₂ वामन, M पावन (for वाहिता)
 D₁ : लोकाना (for भूताना) —^d) D₁ : निश्रयश्च,
 M निर्मलश्च (for निलयश्च) D₁ : सुय — For 110,
 Linga P subst

172* भूतालयो भूतपतिरहोरात्रो मलोऽमल ।
 वसुभृत्सर्वभूतात्मा निश्रल् सुविदुषुष ।

अमोघः संयतो ह्यश्वो भोजनः प्राणधारणः ।
 धृतिमान्मतिमान्दक्षः सत्कृतश्च युगाधिपः ॥ १११
 गोपालिर्गोपतिर्ग्रामो गोचर्मवसनो हरः ।
 हिरण्यवाहुश्च तथा गुहापालः प्रवेशिनाम् ॥ ११२
 प्रतिष्ठायी महाहर्षो जितकामो जितेन्द्रियः ।
 गन्धारश्च सुरालश्च तपःकर्मरतिर्धनुः ॥ ११३

महागीतो महानृत्तो ह्यप्सरोगणसेवितः ।
 महाकेतुर्धनुर्धातुर्नैकसानुचरश्चलः ॥ ११४
 आवेदनीय आवेशः सर्वगन्धसुखावहः ।
 तोरणस्तारणो वायुः परिधावति चैकतः ॥ ११५
 संयोगो वर्धनो वृद्धो महावृद्धो गणाधिपः ।
 नित्य आत्मसहायश्च देवासुरपतिः पतिः ॥ ११६

असुहृत्सर्वभूताना निश्चलश्चलविदुध ।

111 D₂ T₂ s G₂ 4 om 111, T₁ om 111^{abc} (for all, cf v 1 110) —^a) B₂ सर्वतो (for सयतो) D₂ s [s]य (for हि) D₁ s s s अमोघ सयमो-
 धास्यो, D₅ Linga P 'मो हृष्टो, D₇ मोपास्यो —^b)
 D₁₋₂ s योजन (for मो') D₄ 6-8 याजन प्राणहारण
 —^c) D₅ Linga P व्यक्ष (for दक्ष) —^d) T₁
 प्रजापति, M युधा पति (for युगाधिप) Linga P
 सुकृतस्तु युधा पति

112 T₂ s G₂ 4 om 112^{ab} (cf v 1 110) —^a)
 Linga P गोपालो (for 'लिरू) D₁₀ गोसा (for
 ग्रामो) D₁₋₂ s s गोपालो गीयुधिम्राह्यो, D₄ 6-9 'लो
 गोपतिर्गोसा, T₁ गोचारी गोपरो ग्रामो, M गोपाली
 गोपियुग्ग्रामो —^b) V₁ B Dn D₇ 10 हरि (for हर)
 —^c) T₁ श्वेतागो (for च तथा) D₄ 6 हरितश्च तथा
 गुह्यो, T₂ s G₂ 4 हिरण्यवासा स विभुर —^d) B₁
 D₁₋₂ s प्रवेशिता, D₅ M 'शन, D₁₀ 'शित (for
 'शिनाम्) D₄ 6-9 गुह्यकालप्रवेशित (D₄ 9 'शक),
 T₁ महापाल प्रवेत्तन, T₂ s G₂ 4 Linga P गुहावास
 प्रवेशित (Linga P 'शन)

113 ^a) V₁ B₂ s Dn D₁₀ प्रकृष्टारिरू, B₁ s 4 प्रह-
 टारिरू, T₁ प्रसिद्धात्मा, T₂ s प्रतिष्ठाधिर्, M प्रहृष्टांगो
 (for प्रतिष्ठायी) Linga P महामना महाकामो —^b)
 D₅ जितारातिरू, D₉ यत्कामो (for जित') —^c) B₂
 गधकार, D₂ T₂ s G₂ 4 गोधारश्च (for गन्धा') V₁
 B₄ सुनाभश्च, B₁₋₂ s सुवा(B₂ s 'वा)लश्च, Dn₁ n₂
 सुवासश्च, Dn₂ सुनालश्च, T₁ M स्वराळ(T₁ 'ल)श्च;
 G₂ सुरालश्च, Linga P सुरापश्च (for 'लश्च) D₅
 भाधारश्च सुरालश्च —^d) V₁ B₁ s D₁₀ तप शक्तो, B₂
 s s Dn₂ तपःसक्तो (for तप कर्म-) D₁₋₂ s रतिर्वर,
 D₄ 6-9 T₂ s G₂ 4 'धन, D₅ विवर्धन; M 'करो हि
 स (for रतिर्धनु) Dn₁ तप सक्तो रतिर्वर, T₁ कोपो
 धर्मकरो हिम, Linga P तापकर्मरतो हित, Madras
 ed पति कामी रतिर्धन.

114 T₁ om (hapl) 114^{ab} —^a) T₂ s महाशीलो;

G₂ 'धीतो (for 'गीतो) V₁ B Dn D₅ 7 10 महानृत्तो
 D₁ 6. 8 9 'वृष्टो, M भूतनृत्तो (for महा') Linga P
 महाभूतो भूतवृत्तो —^b) T₂ s गुण- (for -गण)
 —^c) B₂ महाबाहुर्, D₄ 6 धर्मघाता, D₇₋₉ T₂ s
 G₂ 4 धनु(D₉ om धनु)र्धाता, T₁ धनो दाता, M
 धनो धातुर्, Linga P धराघाता (for धनुर्धातुर्) —^d)
 D₁₋₂ 7-9 नैकताल(D₂ 7-9 'न)श्चराचर, D₅ 'तान-
 श्चरश्चल, D₁₀ एकतालश्चरश्चर, T₁ M नैकधा (T₁ 'दा)
 जगदीश्वर, T₂ s G₂ 4 नैकतानचराचर, Linga P
 नैकतानरत स्वर

115 ^a) Dn₂ T G₂ अवेदनीय Dn₁ n₂ आवेश;
 D₁ ह्यावेश, D₅ आवेश (for आवेश) Linga P
 अवेदनीय आवेश —^b) B₂ (marg as in text) s 4
 -सत्त्व-, D₅ T₁ -गध (for -गन्ध-) Dn₂ सर्वगधसथा
 वह, T₂ s G₂ 4 'गधर्वतापह, Linga P 'गश्च सुखा
 वह —T₁ om 115^{cd} —^c) D₅ 7 T₂ s G₂ 4 तारणस्
 (for तो') D₁₋₂ s तू(D₂ तु)रणो, D₇ T₂ तरणो (for
 ता') V₁ B Dn D₅ 10 वात (for वायु) M तोर-
 णस्तु रणे जात, Linga P तारणश्चरणो धाता —^d)
 G₂ नैर्कति, M वैकर (for चैकत) V₁ B₁ s
 (marg) s Dn परिधीपतिखेचर, B₂ s s 'वार्यति
 खेचर, D₁₀ 'धावश्च चैकत, T₂ s G₂ 4 'वश्च नैर्कति
 (G₂ 'त), Linga P परिधा परिपूजित

116 ^a) Linga P सयोगी D₄ om from वर्धनो
 up to युक्तश्च (in 117^a) —^b) B₁ स्वातिवृद्धो, Linga
 P गणिकोथ (for महावृद्धो) M गुणाधिप (for गणा')
 V₁ B₂ s Dn D₁₀ अ(D₁₀ अ)तिवृद्धो गुणाधिक, T₁
 गुणवृद्धो गुणाधिप —^c) D₁ s नित्यधर्म- (D₅ 'र्म'),
 D₂ s नित्य धर्म, D₆₋₉ नित्यो धर्म (D₇ 'र्म'); D₁₀
 नित्यमात्म, T₁ M नित्यात्मा सु, T₂ s G₂ 4 धन्यो
 धर्म-, Linga P नित्यो धाता, some unused MSS
 नित्य आत्मा —^d) G₂ देवेश्वर-, G₄ वेदेश्वर (for
 देवासुर-)

117 D₄ om युक्तश्च (in 117^a) (cf v 1 116)
 —^a) D₂ युक्त- (for युक्त) V₁ Dn₂ T₂ s G₂ 4

युक्तश्च युक्तबाहुश्च द्विविधश्च सुपर्वणः ।

आपादश्च सुपादश्च ध्रुवो हरिहणो हरः ॥ ११७

चपुरावर्तमानेभ्यो वसुध्रेष्टो महापथः ।

शिरोहारी विमर्षश्च सर्वलक्षणभूषितः ॥ ११८

अक्षश्च रथयोगी च सर्वयोगी महाबलः ।

समाज्ञायोऽसमाज्ञायस्तीर्थदेवो महारथः ॥ ११९

निर्जीवो जीवितो मन्त्रः शुभाक्षो बहुकर्कशः ।

रत्नप्रभृतो रक्ताङ्गो महार्णवनिपानवित् ॥ १२०

मूलो विशालो ह्यमृतो व्यक्ताव्यक्तस्तपोनिधिः ।

आरोहणो निरोहश्च शैलहारी महातपाः ॥ १२१

सेनाकल्पो महाकल्पो युगायुगकरो हरिः ।

युगरूपो महारूपः पवनो गहनो नगः ॥ १२२

C. 13 1239
B. 13 17 126
K. 13 48 126
M. 13 23 206

युक्तश्च युक्तबाहुः (V₁ 'स')श्च, B₁ D₁₀ T₁ M युक्तश्च युक्तबाहुः (T₁ 'हस्त')श्च, D₁₋₃ : ३ भा (D₁ : ३ भा युक्तो यु (D₁ सु) क्त्वाहश्च, D₂₋₃ आमुष्को युक्तबाहुश्च —^b) V₁ B₂ (by corr) : ३ D_n D₁₀ देवो दिवि (B₂ [before corr] निधि), B₁ देवो विधि, D₁ द्विविधश्च, T₁ M महो दधि, Linga P सुदेवोपि (for द्विविधश्च) —^c) D_n om, T₂ : ३ G₂ : ६ महापादो (for सुपादश्च) —^d) B₁ D₁₋₃ T₂ G₂ हरिहरो, T₂ 'हयो, G₁ 'हरो (for 'हणो) T₁ M हरि (for हर) V₁ B₁ : ३ D_n D₁₀ ध्रुवोय हरिणो हर, D₂₋₃ ध्रुवो हरिहरो हरि, Linga P स्कंधदो हरितो हर

118 B₁ partly damaged —^a) B₁ पुनर्, B₁ Cap वसुर (for वपुर) B₁ वपुरावर्तनो मान्यो, D₁₋₄ : २ वपुरावर्तमानश्चि (D₁ 'नो नि, D₂ : ३ वाक्त्रि)यो, D वापुरावर्तवाक्त्रियो, T₁ M₁₋₃ वपुरावर्तमानाघो (T₁ 'र्यो), T₂ : ३ G₂ : ३ 'नी च, Linga P 'नोच्यो —^b) T₂ : ३ G₂ Madras ed सर्वध्रेष्ट, G₁ damaged (for वसुध्रेष्टो) B₁ महायथा, D₁ 'बल, M₂ : ३ 'रथ (for 'पथ) M₁ : ६ Linga P वसुध्रेष्टो महारथ (Linga P वसु) —^c) B₁ D_n विमर्षश्च, D₁ विपक्षी च, D₂ : २ विमर्षो (D₂ 'र्षो) च, D₁ : २ च वर्षो च, D₃ च मा नित्य, T₂ : ३ G₂ : ६ विदग्धो च (for विमर्षश्च) D₁ हिमायुधारी च शिव, T₁ शिवो हलाहलो मीम, M₁₋₃ : ३ (sup lin) शिरोहारी विमर्शन, M₁ शिरोहारी हिम श्वात, Linga P शिरोविमर्शन सर्व —^d) Linga P लक्ष्य (for सर्व) V₁ B D_n D₁₋₃ : ३ लक्षित, D₁ ऋषित (for ऋषित)

119 ^a) V₁ D_n रथयोगी, M₁ रथयोगी (for रथ) D₁ : ३ T₂ : ३ G₂ : ६ अक्षरश्च (D₁ 'स्त्र)क्षरो योगी (T₂ : ३ G₂ : ३ 'ग), D₂ : ३ १० 'रश्च क्षरो योगी, D₁ : २ रक्षाक्षयो योगी, M₁₋₃ : ३ रक्षाय योगी च, Linga P 'यो रथगीतश्च —^b) T₂ : ३ G₂ : ६ सर्वयोगी, Linga P 'मोगी (for 'योगी) —^c) T₁ महादेवस् (for समाम्नायस्) T₂ : ३ G₂ : ३ समा ह्य समाम्नायस्, Linga P साम्नायोय महा —^d) D₁ : ३ महाद्युति, D₁ 'मुनि; M 'पथ, Linga P 'यदा

(for 'रथ) D₂ : ३ तीर्थदेवो महाद्युति, T₂ : ३ G₂ : ६ वेदमहामति (G₁ 'द्युति)

120 ^a) T₁ M विजीवो (for निर्जीवो) —^b) D₁₋₃ : ३ ह्यनिघो (D₁ : ३ दो), D₂₋₃ : ३ ह्यनिघो, T₁ सुमार्यो, T₂ : ३ G₂ : ३ अभिघो, Linga P सुमगो (for शुभाक्षो) D₁ : ३ वज्र (for बहु) M₁ : ३ सुवार्यो गहनो नग — M₁ om (hapl) 120^c-122^c —^c) B₁ D₁₋₃ : ३ रत्न (for रत्न) T₂ : ३ G₂ : ३ Linga P मृतोय (for प्रभृतो) —^d) B₁ Linga P निपातवित्, D₁₋₃ : ३ निनादवित्, D₁ : ३ निनादवित्, T₁ निपानवित्, T₂ : ३ G₂ : ३ निनादवित्, M₁₋₃ निपान (for निपान)

121 M₁ om 121 (cf v l 120) —^a) V₁ B D_n D₁ : ३ M₂ मूल, T₁ मौळिर्, M₁ : ३ मौली (for मूलो) D₁₋₃ : ३ T₂ : ३ G₂ : ३ विशालो (for 'लो) T₂ : ३ G₂ : ३ [5]पि (for हि) Linga P मूल विद्यालो ह्यमृतं —^b) D_n व्यक्तोव्यक्तस् D₁ : ३ व्यक्तोव्यक्त सनातन, T₂ : ३ G₂ : ३ व्यक्ताव्यक्तमत्रो निधि —^c) V₁ B₂₋₃ D_n D₁₀ M₁ Linga P [5]धिरोहश्च, B₁ [5]धिरोधिश्च, D₁ : ३ [5]ति, M₂ : ३ धिरोहश्च (for ति) —^d) T₁ M Linga P शैलधारी (for शैलहारी) V₁ B D_n D₁₀ शैलधा (D₁₀ 'चा)री महायथा

122 M₁ om 122 (cf v l 120) —^a) T₂ : ३ G₂ : ३ युक्तकल्पो (for सेना) Linga P महाकण्डो महायोगी —^b) V₁ D₂₋₃ Linga P युगो युग, B₁ : ३ योगो योग, B₂ : ३ D_n D₁ योगो युग (for युगायुग) D₁ : ३ हरो हर (D₂ 'रि) (for 'करो हरि) D₂ युगो युगहरो हरि, D₁₀ योगो युगहरो हर, T₂ : ३ G₂ : ३ युगो हरिहरो हर —^c) T₁ om महारूप —^d) T₁ बलि सु, G₂ वनाना, Linga P वहनो (for पवनो) D₂ om गहनो V₁ B D_n महानागहनो (V₁ 'करो, B₁ : ३ D_n 'हरो) चघ (B₁ वर), D₁ : ३ विरूपपवनो नग, T₂ : ३ G₂ : ३ वनाना गहनोरग, M₁₋₃ वतनागहनो नग (sic)

123 ^a) T₂ : ३ G₂ : ३ न्यायो (for न्याय) V₁ D_n

न्यायनिर्वापणः पादः पण्डितो ह्यचलोपमः ।

वहुमालो महामालः सुमालो बहुलोचनः ॥ १२३

विस्तारो लवणः कूपः कुसुमः सफलोदयः ।

वृषभो वृषभाङ्गाङ्गो मणिविल्वो जटाधरः ॥ १२४

इन्दुर्विसर्गः सुमुखः सुरः सर्वायुधः सहः ।

निवेदनः सुधाजातः सुगन्धारो महाधनुः ॥ १२५

गन्धमाली च भगवानुत्थानः सर्वकर्मणाम् ।

मन्यानो बहुलो बाहुः सकलः सर्वलोचनः ॥ १२६

तरस्ताली करस्ताली ऊर्ध्वसंहननो वहः ।

छत्रं सुच्छत्रो विख्यातः सर्वलोकाश्रयो महान् ॥ १२७

मृण्डो विरूपो विकृतो दण्डिमृण्डो विकुर्वणः ।

हर्यक्षः ककुभो वज्री दीप्तजिह्वः सहस्रपात् ॥ १२८

D₂ निर्वापण (for निर्वा) D₁ झुली, D₂ ६-० नाद (for पाद) D₅ आपनिर्वापण पूर्ण, Linga P न्यायो निर्वापणोपाद —^b) D₅ [अ]चलोमल, T₂ ३ G₂ ४ [अ]व(G₂ च)लो यम (for [अ]चलोपम) T₁ पण्डितो हरिलोचन —^c) D₂ रत्नमालो, G₂ बाहु* (for बहु*) D₁ ६ १ महाव्याल, D₅ ० बाल (D₂ ल), T₁ मूल (for माल) B बहुमानो महामान —^d) V₁ B₁₋₃ ६ शशी हरसुलोचन, B₄ शशिहार सुलो*, T₁ Linga P शिपिविष्ट सुलो, M सविलिंगी विलो*

124 ^a) M₄ (sup lin as in text) वपन (for लवण) D₁₋₄ ६-१० फूर (for कूप) D₅ विस्तारो लवण फूर, T₁ विस्तारो लवकूपश्च, M₁₋₃ विस्तारो वपन कूप —^b) V₁ B Dn त्रियुग, T₁ कुमुद (for कुसुम) T₂ ३ G₂ ४ शु(G₂ श)क्रमस्तफलोदन, Linga P कुसुमाग फलोदय —^c) V₁ B₂₋₅ Dn त्रिनेत्रश्च वि(B₂ ४ Dn₈ श्रावि)पण्णागो, B₁ त्रिनेत्रश्चाविपण्णागो, D₁₋₁₀ वृषभो वृषभागागो, T₁ भो विपयो भगो, T₂ ३ G₄ Madras ed वृषभो (G₄ damaged) वृषभारूढो, G₂ corrupt, M Linga P वृ(Linga P क्र)पभो वृषभो भगो, Bom Kumbh ed त्रिलोचनो विपण्णागो —^d) V₁ B₂ ६ Dn₁ n₂ D₂ ३ मणिविल्वो, B₁ २ Dn₈ माल विल्वो, B₄ मणिरेंद्रो, D₁ ६-० विंघो, T₂ विल्व, T₃ पर्णो विल्व, G₂ फणिविल्व, G₄ क्षणी विल्व, Linga P मणिविंघ (for विल्वो)

125 ^a) B₂ ४ ६ Dn₁ n₂ T₃ विंदुर, D₁₋₉ इंद्रो (for इन्दुर) Dn₈ विमर्द, M₁₋₃ विसर्गि (for र्गि) —^b) V₁ Dn₈ सर, B₂ Dn₁ n₂ शर, B₄ Linga P शूर (for सुर) D₂ प्रभ (for सह) D₅ सुर पर्णायुध सह, T₂ ३ G₄ दूरस्थ परम सह, G₂ शूरस्थ धरदु सह —^c) V₁ B₂ ६ ६ Dn सुधाजात, T₁ सदा ज्ञात (for सुधाजात) D₁₋₉ निवे(D₁ ६ दे)ज्ञान (D₅ शानां) सुधन्वा (D₁ न्दी)च, T₂ ३ G₂ ४ निवे(T₂ G₂ वै)दन सुधन्वा च —^d) D₁₀ सगाधारो, G₂ M₄ सुगां; Linga P स्वर्गद्वारो (for सुगन्धारो) V₁ B₂ ६ महाधनु (for धनु) B₄ सुगाधारो महाबल, D₁₋₉ युग-

(D₁₋₃ ६ ग्गा)धारो महाधनु, T₁ स्वर्गद्वारो महाचल, T₂ ३ G₄ सगाधारो महधनु — After 125, T₁ M ins

173* शिरोधरोऽभिमर्शन सर्वलक्षणभूषित ।

[T₁ -मर्शश्च, M₄ -मर्शन (for मर्शन)]

While Linga P ins after 125

174* गिरावालो विसर्गश्च सर्वलक्षणलक्षवित् ।

126 ^a) V₁ B₁₋₄ Dn D₁₀ गधपाली (for माली) —^b) T₂ ३ G₂ ४ प्रस्थान (for उत्थान) D₅ Linga P नर्वन (Linga P धनत) सर्वलक्षण —^c) Dn₁ M मंथनो, D₅ Linga P सतानो, T₂ ३ G₂ ४ पथानां (sic) (for मन्यानो) V₁ B₁₋₄ Dn D₁₀ वायु (for बाहु) B₅ बहुलोयहुलो वायु — D₁ om 126^a-127^c. —^d) B₄ -मोचन (for -लोचन)

127 D₁ om. 127^{ab} (cf v 1 126) —^a) V₁ M तलस्ताली, B₁₋₃ Dn₈ तल(B₁ ३ र)स्ताल, B₄ भवस्ताल, B₅ corrupt, D₁₋₃ नरस्ताली, D₅ बल*, T₂ G₄ नम* (for तर*) Dn₁ n₂ D₁₀ तल(Dn₁ र)-स्ताल करस्थाली, T₁ ततस्ताली करस्थाली, T₂ G₂ नम स्ताली चिरस्ताली, Linga P करस्थाली कपाली च —^b) D₁ corrupt Dn₂ T₁ ऊर्ध्व, D₅ ऊर्ध्व (for ऊर्ध्व) T₂ ३ G₂ ४ सवहनो (for -सहननो) V₁ B Dn D₅ १० महान्, D₁ ६ ३ ३ भव, Linga P युवा (for वह). D₂ ३ रूढसवहनो वहन्, M ऊर्ध्वसहननो द्रह (M₄ पग) —^c) B₁ २ ६ छत्र D₁₀ सुपत्रो (for सुच्छत्रो) D₁₋₃ छत्रपत्र सुविख्यात, D₁ ६ ३ ३ छत्रपत्र सुवि*, D₅ यत्रमत्रेषु वि*; T₁ M यत्र तत्र स वि*, T₂ ३ G₂ ४ चित्रपुत्र सवि*, Linga P यत्रतत्र सुवि* —^d) D₂ ३ सप्त (for सर्व) T₁ M हि स; T₂ ३ G₂ ४ मनु (for महान्) V₁ B Dn D₁₀ Linga P लोक सर्वाश्रय क्रम (Linga P यो मृदु), D₁ सर्व-लोकमयो महान्

128 ^a) D₁ ० बहुलो, D₂ (also) सकलो (for विकृतो) —^b) V₁ B Dn D₁₀ Linga P दंडी कुडी; D₁ दडमुंडो, D₅ दडी विंड, T₁ दंडी मुडी, T₂ ३

सहस्रमूर्धा देवेन्द्रः सर्वदेवमयो गुरुः ।
 सहस्रबाहुः सर्वाङ्गः शरण्यः सर्वलोककृत् ॥ १२९
 पवित्रं त्रिमधुर्मन्त्रः कनिष्ठः कृष्णापिङ्गलः ।
 ब्रह्मदण्डविनिर्माता शतघ्नी शतपाशधृक् ॥ १३०
 पद्मगर्भो महागर्भो ब्रह्मगर्भो जलोद्भवः ।
 गमस्तिर्ब्रह्मकृद्ब्रह्मा ब्रह्मविद्राहणो गतिः ॥ १३१
 अनन्तरूपो नैकात्मा तिग्मतेजाः स्वयंभुवः ।

ऊर्ध्वगात्मा पशुपतिर्वातरंहा मनोजवः ॥ १३२
 चन्दनी पद्ममालाढ्यः सुरभ्युत्तरणो नरः ।
 कर्णिकारमहास्रग्वी नीलमौलिः पिनाकधृक् ॥ १३३
 उमापतिरुमाक्रान्तो जाह्नवीधृगुमाधवः ।
 वरो वराहो वरदो वरेणः सुमहास्वनः ॥ १३४
 महाप्रमादो दमनः शत्रुहा श्वेतपिङ्गलः ।
 प्रीतात्मा प्रयतात्मा च संयतात्मा प्रधानधृक् ॥ १३५

C 13 1252
 B 13 17 139
 K. 13 48 139
 M 13 23 218

G₂ १ द्विद्विचन्द्रो, M दन्वी मुदो (for दण्डिमुण्डो) D₄
 ६-२ विकुडल (for विकुर्वण) — B₂ damaged for
 128^c — °) Langa P वार्यक्ष (for ह^२) B₁ D₁₀
 ककुदो (for 'भो) T₂ ३ G₂ ४ वृक्षो (for वज्री) T₁
 हरीक्षग सहस्रास्य — °) V₁ B (B₂ damaged) Dn
 D₁₀ शतजिह्व, D₁ ६-२ दीप्तवज्र, T₁ सहस्राक्ष, T₂ ३
 G₂ ४ दीर्घजिह्व, M Langa P दीप्ततेजा (for 'जिह्व)

129 T₁ om (hapl) 129^{ab} — °) T₂ ३ G₂ ४
 विप्रद्र (for देवेन्द्र) V₁ सहस्रमूर्धा च देवेन्द्र — °)
 D₂ ३ ५ गुह्य, D₁ ६-२ T₂ ३ G₂ ४ भूत (for 'देव)
 D₇ गुह, M₁ ३ ४ गिरि (for गुरु) — °) D₁ २
 स्यांग (for सर्वाङ्ग) T₁ सहस्रपादुरुरश्च — °) D₁-३
 स्वारण्य (for श^२) D₁ लोकरत्, D₁ ६ ८ ९ कर्मकृत्

130 °) D₁ h₃₃ partial lacuna D₂ ३ विमत्रास्त्रि,
 D₁-२ पवित्रास्त्रि, T₂ ३ G₂ ४ 'त्रस्त्र (for 'त्र त्रि-) V₁
 B Dn D₁₀ ककुन्मत्र, T₁ नातिमंत्र (for 'मत्रु')
 — °) T₂ ३ G₂ ४ निविष्ट, G₂ विशिष्ट (for कनिष्ठ.)
 Some MSS विगल ष्ठ Cn कृष्णापिङ्गल हरिहर-
 मूर्ति । ष्ठ — °) D₁-२ विनिर्घात, T₁ मुक्त, T₂ ३
 G₂ ४ 'दांत (for 'माता) M ब्रह्मदण्डो विनिर्मेका
 — °) Langa P शतघ्न D₂ ३ T₁ पाशधृत्, T₂ ३
 G₂ सर्वधृत्, G₂ पर्व (for 'पाश^२) V₁ B Dn D₁₀
 शतघ्नी पाशशक्तिमान्, D₁ 'घ्न शतपाशधृत्, D₁ ६ ८ ९
 शर (D₂ 'त)घ्न शरपातधृत्, D₁ शतघ्न पाशशक्तिधृत्
 — After 130, T₁ reads 90°-109°

131 M Langa P om 131^a-138^b T₁ om 131^{ab}
 — °) D₁-३ ६ वज्रगर्भो (D₃ om गर्भो) (for ब्रह्म^२)
 — D₁ om 131^c-132^b — °) D₁ ३ ६ ९ गमस्त्री,
 D₇ तेजस्वी, T₂ ३ G₂ गतश्रीर (for गमस्त्रि) D₁
 ब्रह्मविद्, T₁ ब्रह्मगो (for कृद्) B₂ D₃ G₂ ब्रह्म,
 Dn₁ n₂ T₂ ३ G₂ ब्रह्मी (for ब्रह्मा) — °) B₂ partly
 damaged T₁ ब्रह्मकृद् (for 'विद्)

132 M Langa P om 132 (cf v l 131) B₂

partly damaged — °) T₂ ३ G₂ ४ भूतो (for
 रूपो) T₁ [s]नतश्च (for नैकात्मा) — T₂ ३ G₂ ३
 om 132^{bc} — °) B₂ D₂ ३ स्वमभव, B₂ समुद्भव,
 D₅ स्वयभव D₁ ६-२ तिग्मतेजा (D₁ र्मौजा ष्ठा)
 त्ममभव, T₁ तिग्मामा तिग्ममभव — °) T₂ ३ G₂ ४
 महाजव (for मनो)

133 M Langa P om 133 (cf v l 131) — °)
 B₁ D₁ ६ चन्दनी (for चन्दनी) V₁ B₂ ३ ५ Dn नालाग्र
 (B₂ 'त्र्य), B₁ D₁₀ मालाग्र, D₁ ६ -मालास्य, T₁
 -माल (submetric), G₂ -मालाढ्यस् — T₁ om. 133^b
 — °) B₁ सुगुण्यस्तरणो वच, D₁ ६ स्वग (D₅ 'गु)-
 प्योत्तरगोत्त (D₅ 'च)र, D₂ ३ स्वगुण्योत्तरगोत्तम (D₂
 'गोत्तक), D₁ ६-६ स्वगुण्योत्तरगोत्तर, D₁₀ सुरभ्युत्तर-
 गोत्तर, T₂ ३ G₂ ४ स्थाणुमहरकोद्भव (G₂ 'णो भव), G₂
 तगणाभरतो भव (sic) — T₂ ३ G₂ ४ om 133^{cd}
 — °) B₁ D₁ ६-९ कर्णिकारो D₁ कर्णिकारी महासुग्धी
 (sic), T₁ 'कोय महास्रज — T₁ om 133^d — °)
 D₅ ३ ० नीलमौलि (for 'लि) D₁-३ पिनाकधृत् (for
 'धृत्)

134 M Langa P om 134 (cf v l 131) B₁
 D₁ ६ om (hapl) 134-135 — °) T₁ उमावर (for
 'धव) D₁-३ जाह्नवीधृदनंरर, D₅ वदनो वर, D₁-९
 हृदयगम, D₁₀ 'धृतमस्त्रक, T₂ ३ G₂ ४ जागलीधृदिग
 वर — °) D₂ ९ वराहो (for 'हो) — °) V₁ B
 Dn वरेण्य (for 'श) D₇ च (for सु) B₃ महा
 त्मन, T₂ ३ 'वर, G₂ 'तप (for स्वन) D₃ ९
 वरेशश्च महामना, D₁₀ प्य सहस्रोस्त्रवप (sic), T₁
 वरमाहाढ्यदोनव

135 M Langa P om 135 (cf v l 131) B₁
 D₁ ६ om 135 (cf v l 134) T₁ om 135^{ab} — °)
 B₅ मदन, D₁-३ ५ १-२ त्व (D₁ स्व)नव (for दमन)
 T₂ ३ G₂ ४ महाप्रभाव स्तु (G₂ भावस्त्रि-, G₁ 'वाह
 स्तु)तय — °) D₁ १ शक्रहा (for शत्रुहा) T₂ ३ G₂ ४

सर्वपार्श्वसुतस्ताक्ष्यो धर्मसाधारणो वरः ।
 चराचरात्मा सूक्ष्मात्मा सुवृषो गोवृषेश्वरः ॥ १३६
 साध्यर्षिर्गुरादित्यो विश्वान्सविता मृडः ।
 व्यासः सर्वस्य संक्षेपो विस्तरः पर्ययो नयः ॥ १३७
 ऋतुः संवत्सरो मामः पक्षः संख्यासमापनः ।
 कला काष्ठा लघो मात्रा मुहुर्तोऽहः क्षपाः क्षणाः ॥ १३८
 विश्वक्षेत्रं प्रजावीजं लिङ्गमाद्यस्त्वनिन्दितः ।
 सदसद्व्यक्तमव्यक्तं पिता माता पितामहः ॥ १३९

स्वर्गद्वारं प्रजाद्वारं मोक्षद्वारं त्रिविष्टपम् ।
 निर्वाणं ह्यादनं चैत्रं ब्रह्मलोकः परा गतिः ॥ १४०
 देवासुरविनिर्माता देवासुरपरायणः ।
 देवासुरगुरुदेवो देवासुरनमस्कृतः ॥ १४१
 देवासुरमहामात्रो देवासुरगणाश्रयः ।
 देवासुरगणाध्यक्षो देवासुरगणाग्रणीः ॥ १४२
 देवातिदेवो देवर्षिर्देवासुरवरप्रदः ।
 देवासुरेश्वरो देवो देवासुरमहेश्वरः ॥ १४३

शत्रुभ्यश्चेति षिङ्गल ॐ Cn श्वेनपिङ्गल अर्धनारीतनुदेश्वरो
 दक्षिणार्धे कर्पूरगौरो वामार्धे कनकपिङ्गल । ये तु श्वेतपिङ्गल-
 पदस्यार्थं कृष्णपिङ्गलपदेन ब्रुवते, ते श्वेतमपि कृष्णिकर्णुं प्रभ-
 वन्तीति महान्तो भवन्ति । ॐ — °) B₂ damaged T₂ s
 G₁ भूतात्मा, G₂ वृ (for प्रो) B₃ 4 D_{ns} D₈ T₁
 परमात्मा (for प्रयतात्मा) V₁ B₅ D_{n1} n₂ पीतात्मा
 परमात्मा च — °) V₁ B D_n D₈ 10 T₁ प्रयतात्मा, D₇
 सजि (for सय) D₁ प्रधानशत्रु, D₂ s शत्रु, T₁
 शत्रु (for शत्रु)

136 M Linga P om 136 (of v l 131) — °) B₂ partly damaged V₁ B₁ s-s D_n D₁₀
 सुखरूपक्षो (for सुतस्ताक्ष्यो) T₁ अर्धनारीतनुर्जिष्णु,
 T₂ s G₂ 4 सर्वभाम्बस्तरुस्तार — °) B₁ T₁ G₁ सर्व
 (for धर्म) B₃ D₁ s s धर (for वर) — °)
 D₁ परावरात्मा D_{ns} om सूक्ष्मात्मा — °) V₁ B₁₋₂ s
 D_n D₁₀ अमृतो; D₁ s s s गोवृषो (for सु) T₁
 शृगुरात्मा वृषध्वज

137 M Linga P om 137 (of v l 131) — °) D₆
 ज्ञानाक्षा (for साध्यर्षिर्) T₁ साध्यकश्चपिरादित्यो
 — °) B₃ s D_{ns} n₂ D₂ s s-10 T₁ G₂ [अ]मृत, D₁ s s
 [अ]मृत (for मृड) T₂ s G₁ विश्वान्सुमहाबल
 — D₆ reads 137^a-138^b twice — °) V₁ B D_n
 सौ सु; D₁₀ T₂ s G₂ s सर्वसु (for सर्वस्य) T₂ s
 G₁ संक्षेप्ता (for संक्षेपो) — °) D₇ विस्तार V₁ B₁ 4
 D_n नर, B₂ s s [S]नत्र (for नय) D₁₋₃ विस्तार
 परमोक्ष

138 For the repetition of 138^{ab} in D₆, cf v l 131
 137 M Linga P om 138^{ab} (of v l 131) — °) T₁
 ऋतु सवत्सरात्मा च — °) D₆ G₂ पक्ष (for पक्ष)
 D₂ s समापक, T₂ s G₂ s गत (for पन) T₁ पक्ष
 साध्य सनातन — °) B₂ partly damaged V₁ B D_n

D₂ s s s-10 लवा (for लवो) D_{ns} मासा (for मात्रा)
 D₁ कला काष्ठा लवा मासा — °) B D_n D₁₋₃ s-9
 T₂ s G₁ मुहुर्ताह V₁ गण; B₅ T₂ s G₁ क्षण G₂
 मुहुर्तो भक्षभापण

139 °) T₁ G₂ विश्वक्षेत्र D₆ (after corr) तदा
 बीज, T₁ प्रजाबीजो (for बीजं) D₆ (before corr)
 Linga P विश्वक्षेत्रस्यो (Linga P प्रदो) बीज — °)
 V₁ B D₁₀ निर्गम, D_{n1} n₂ निर्मम, Linga P
 निर्मुल (for [अ]निन्दित) D_{ns} लिंगमाद्य सुनिर्मम,
 D₁ साध्यस्तु निर्मित, D₇ मान्माद्य निर्मित; T₁ मान्य
 सुनिर्मल, M माद्य (M₂ s न्य) स्तुतिर्मन्व — °)
 T₂ s G₂ 4 अव्यक्त

140 °) D₁ s त्रिविष्टप — °) D₆ M₁ निर्वाण
 D_{n1} n₂ D₆ ह्यादनश; Linga P हृदयश (for ह्यादन)
 M₁₋₃ निर्वाणाह्यादन चैत्र — °) V₁ D_{n1} D₁ s s s
 T₂ s G₂ 4 ब्रह्मलोक, D₇ ब्रह्म एकं (for ब्रह्मलोक)

141 °) D₂ s परायण, T₂ s G₁ वर (for यण)
 — D₆ om (hapl) 141^a-142^a

142 D₆ om 142^a (of v l 141) D₁ om
 (hapl) 142^{ab} — °) T₂ s G₂ 4 महात्मानो (for
 मात्रो) — °) D₂ s s T₂ s G₂ 4 महाश्रय; D₁ s-9
 समा (for गणा) — °) D₂ s महाध्यसो (for
 गणा) — °) D_{ns} गणाग्रधी; D₁ s s s यन

143 °) D₇ Linga P देवाधिदेवो; T₂ s G₂ 4 M
 देवादि (for देवाति) — °) D₁₋₃ देवासुरसुप्रजित
 — °) V₁ B D_n D₁ s 10 विश्वो; Linga P विष्णु
 (for देवो) T₁ देवासुराश्रयो मर्त्यो; T₂ s G₂ 4 सुर-
 वरो देवो — °) T₁ वासुदेवो (for देवासुर-)

144 °) D₆ M देवानामात्मसंभव; Linga P देव-
 तात्मा स्वसंभव — °) D₁ उद्भवस्, D₁ s 7 s उद्भिजस्,

सर्वदेवमयोऽचिन्त्यो देवतात्मात्मसंभवः ।
 उद्भिद्विक्रमो वैद्यो विरजो विरजोम्बरः ॥ १४४
 ईड्यो हस्ती सुरव्याघ्रो देवसिंहो नरर्षभः ।
 विबुधाग्रवरः श्रेष्ठः सर्वदेवोत्तमोत्तमः ॥ १४५
 प्रयुक्तः शोभनो वज्र ईशानः प्रभुरव्ययः ।
 गुरुः कान्तो निजः सर्गः पवित्रः सर्ववाहनः ॥ १४६
 शङ्गी शङ्गप्रियो वभ्रू राजराजो निरामयः ।

अभिरामः सुरगणो विरामः सर्वसाधनः ॥ १४७
 ललाटाक्षो विश्वदेहो हरिणो ब्रह्मवर्चमः ।
 श्यावराणां पतिश्चैव नियमेन्द्रियवर्धनः ॥ १४८
 सिद्धार्थः सर्वभूतार्योऽचिन्त्यः सत्यव्रतः शुचिः ।
 व्रताधिपः परं ब्रह्म मुक्तानां परमा गतिः ॥ १४९
 विमुक्तो मुक्ततेजाश्च श्रीमाञ्श्रीवर्धनो जगत् ।
 यथाप्रधानं भगवानिति भक्त्या स्तुतो मया ॥ १५०

Ds उद्भमस्, Linga P उद्भतस् (for उद्भिदस्) V1 B Dn उद्भिद्विक्रमो वैद्यो, D2 ३ उद्भविक्रमो वैद्यो, D3 10 उद्भिन्नो विक्रमो वैद्यो, T1 उद्भित्त्रिक्रमो वैद्यो, T2 ३ G2 ४ उद्भिन्निक्रमो वैद्यो —^b) D1 2 विरजा, D3 6 om (hapl) (for विरजो) D5 विरजांवर, T1 नीरजोवर, G2 विरजेश्वर (for 'जोम्बर) V1 B Dn D10 विरजो (B1 ३ विरजा, B4 वीरजो) नी(B5 नि)-रजोमर, D4 7-9 विराजो विरजा(D1 रुधा)वर, T2 ३ G4 चिरजो चिरजेश्वर, Linga P वरजो वरजोवर

145 ^a) B4 हृद्यो, Dn1 D2 ईड्यो, D10 वैद्यो (for ईड्यो) V1 B2 ३ Dn1 n2 हस्तीशरो, B5 हस्ती सुरो, D4 6-9 हस्तिमुख, T1 हस्तिनरो, M हस्ती नर (for हस्ती सुर) D5 corrupt, T2 ३ G2 ४ उग्रो हस्तिमुखो व्याघ्रो, Linga P ईड्यो हस्ती तथा व्याघ्रो —^b) T1 वीररूपो, T2 ३ G2 ४ हस्तिसिंहो (for देव) Linga P महर्षभ (for नर) —T1 om 145^c-146^b —^c) D3 6 विबु धाग्र्यो (for 'धाग्र-) D2 ३ T2 ३ G2 ४ -चर (for -चर) V1 B1 ३ 4 Dn1 n2 विबुधोग्रव(B1 च)र सूक्ष्म, B2 5 Dn2 D10 'धाग्रच(Dn3 'ग्र्यो च)र सूक्ष्म, Linga P 'धाग्र्य-सुर श्रेष्ठ —^d) T2 ३ G2 ४ स च (for सर्व) V1 B Dn D10 M Linga P सर्वदेवस्तपोमय (M 'पोत्तम, Linga P 'तोत्तम)

146 T1 om 146^{ab} (cf v 1 145) D1-9 T2 ३ G2 ४ transp 146^{ab} and 146^{cd} —^a) M अयुक्त (for प्र) D1 वज्री (for वज्र) V1 B Dn D10 सुयु(B1 ३ Dn3 'सु)क्त शोभनो वज्री, T2 ३ G2 ४ प्रवृत्त शोभनो वृत्त (G2 'स), Linga P संयुक्त शोभनो वृत्ता —^b) D1 हीशान (for ई) V1 B Dn प्रासा(B1 ४ 'णा)ना प्रभवोन्वय, D10 M Linga P भाशाना प्रभवोन्वय —^c) V1 B Dn D10 गुरु, D2-5 गुरु (for गुरु) D3 4 5 9 सर्व, D7 शर्व; D10 M स्वर्ग (for सर्ग) T1 गुरुकातो विसर्गश्च, T2 ३ G2 ४ गुरु(G4 शुक्र)कातो जितस्वर्ग —^d) D1 प्रयुक्त, T2 ३ G2 ४ पवित्र (for 'त्र) M पावन (for

-वाहन) V1 B Dn D10 पवित्र सर्वपावन, T1 आशाना प्रभवोन्वय (cf 146^b)

147 T1 om. 147 M4 om 147^{ab} —^a) M1-8 भूत (for शृङ्ग) D1 2 5 -प्रदो (for प्रियो) Some unused MSS वंघू (for वभ्रू) —^c) D5 M1-3 Linga P सुशरणो (for सुरगणो) D2-5 7-9 M4 अविराम सुशरणो, T2 ३ G2 ४ आपरमहायो घोरोपि —^d) T2 ३ G2 ४ श्रीराम, Linga P नि (for वि) B4 साधक (for न) D5 विराग सर्वपावन

148 D3 om (hapl) 148 —^a) V1 B Dn D1 विश्वदेवो, T2 ३ G2 ४ रेतो, M 'वहो (for 'देहो) T1 विश्वावहो विश्वदेवो —^b) T2 वरुणो (for हरिणो) D1 2 4-10 -वर्चमी (for 'स) —^d) B4 वर्चस (for -वर्धन)

149 ^a) T1 om from सिद्धार्थ up to चिन्त्य (in 149^b) V1 B Dn D10 सिद्ध- (for सर्व-) D4 6 सिद्धार्थ सर्वसिद्धार्यो, T2 ३ G2 ४ निघाद्य सर्वभूतादि (G2 नि) —^b) D1-4 6 नित्य, D1-9 नित्य, T2 ३ G4 मृत्य, G2 मृत्यु (for ऽचिन्त्य) D3 om. सत्य D5 नित्यव्रतशुचिर्व्रत, M4 [s]चित्य मत्य प्रसु शुचि, Linga P 'त्य मत्य शुचिर्व्रत —^c) T1 om. व्रताधिप पर B4 ब्रह्माधिप, D1-9 व्रतादिर्य, M4 व्रताधिप (for व्रता) T2 पर (for पर) T1 ब्रह्मा D1-3 व्रतादिपरम ब्रह्म —^d) V1 B2 (marg) ३-5 Dn D3 भक्ताना, D1 यु (for सु)

150 G4 om 150-151 —^a) D1-3 5 G2 वीस, D4 6-9 वीस (for मुक्त) T1 M1-3 Linga P -केशश्च (for -तेजाश्च) B1 विमुक्तो युक्ततेजाश्च, M4 एवमुक्तो मुक्तिभाजा —^b) D1-3 [s]प्रज, T2 ३ राज (for जगत्) T1 हीमान्श्रीमान्मदागति —T1 om 150^{cd} Before 150^{cd}, B5 ins ३ —^c) D (except Dn) T2 ३ G2 प्रसादो (D1 ३ 'द) (for -प्रधान) —^d) D1-3 नित्य (for इति)

यं न ब्रह्मादयो देवा विदुर्यं न महर्षयः ।
 तं स्तव्यमर्च्यं वन्द्यं च कः स्तोष्यति जगत्पतिम् ॥ १५१
 भक्तिमेव पुरस्कृत्य मया यज्ञपतिर्वसुः ।
 ततोऽभ्यनुज्ञां प्राप्यैव स्तुतो मतिमतां वरः ॥ १५२
 शिवमेभिः स्तुवन्देवं नामभिः पुष्टिवर्धनैः ।
 नित्ययुक्तः शुचिर्भूत्वा प्राप्नोत्यात्मानमात्मना ॥ १५३
 एतद्धि परमं ब्रह्म स्वयं गीतं स्वयंभुवा ।

ऋषयश्चैव देवाश्च स्तुवन्त्येतेन तत्परम् ॥ १५४
 स्तूयमानो महादेवः प्रीयते चात्मनामभिः ।
 भक्तानुकम्पी भगवानात्मसंस्थान्करोति तान् ॥ १५५
 तथैव च मनुष्येषु ये मनुष्याः प्रधानतः ।
 आस्तिकाः श्रद्धधानाश्च बहुमिर्जन्मभिः स्तवैः ॥ १५६
 जाग्रतश्च स्वपन्तश्च व्रजन्तः पथि संस्थिताः ।
 स्तुवन्ति स्तूयमानाश्च तुष्यन्ति च रमन्ति च ।

151 G₄ om 151 (of v 1 150) —^a) Dn₁ तं
 न, Dn₂ मनु, D₄ यत्र, D₅ M यत्तद्, D₅ येन,
 T₂ s G₂ ततो (for य न) —^b) D₅ transp विदु
 and य B₁ तत्त्वे, D₅ T₂ s यज्ञ, M तत्त्वं (for य
 न) V₁ B₁₋₃ s Dn विदुस्त्वेन नर्षय — D₁₀ ins
 after 151^{ab} T₁ cont after 176*

V₁ B₁₋₃ s Dn D₁₀ भक्त, B₁ वत्स (for भूत्वा)
 —^a) T₂ s G₂ 4 प्राप्नोति परमात्मना.

175* इदममृतमनन्तमप्रमेय

सकलजनार्तिहर समस्तवेद्यम् ।

जपत बहुभिरीरित विशेष्य

शिवपदमघ्नविघटनेन तीघम् ।

[(L 3) T₁ दुरितनाशसपत् (for बहुभिरीरित विशेष्य)
 —(L 4) T₁ करशिव (for शिवपद)]

—^c) V₁ B Dn D₁₀ स्तोतव्यम्; D₅ क स्तव्यम् (for
 त स्त) G₂ अत्याधर्मा (sic) (for अर्च्यं वन्द्यं) —^d)
 B₅ जगत्पति, D₁₋₃ s *द्वुरं (for त्पतिम्) — For
 151, T₁ subst

154 T₁ om 154 (of v 1 152) M om 154
 (of v 1 153). —^a) Dn₂ एतद्धि ब्रह्म परमं —^b)
 Dn पर ब्रह्माधिगच्छति —^c) B₁ [ऋ]पि (for [ए]व)
 —^d) T₂ s G₂ [ए]न च (for [ए]तेन) B₄ D₅ तत्परा

155 T₁ om 155 (of v 1 152) M om 155
 (of v 1 153) —^a) Dn₁ D₂ स्तवमानो; G₂ शय*
 (for स्तूय*) —^b) V₁ B Dn D₁₀ तुष्यते नियतात्मभि
 —^d) D₁₀ यान् (for तान्) V₁ B Dn आत्मसंस्थाकरो
 विभु, T₂ s G₂ 4 *सत्यं करोति तं

156 T₁ om 156 (of v 1 152) M om 156
 (of v 1 153) —^b) T₂ s G₂ य (for ये) —^c)
 D₇ 9 आश्रिता (for आस्तिका) —^d) D₂ om जन्मभि
 T₂ तदा, T₃ G₂ 4 तथा (for स्तवै) — After 156,
 V₁ B Dn D₈ 10 ins

176* नम शिवायेति सदा प्रदान भगवानिति ।

भक्त्या स्तुतो मया यत्तद्धिदुस्तत्त्वं सुरर्षभा ।

152 T₁ om 152-162 —^a) V₁ B Dn D₁₀ भक्त्या
 स्तुतं D₁ भक्तिमेव, D₁₋₃ G₂ भक्ति स्तुतं (D₅ 6 *व),
 T₂ s G₂ M भक्ति चैव (for भक्तिमेव) —^b) V₁ B
 Dn विभु, D₈ 10 प्रभु (for वसु) —^c) V₁ B
 Dn D₁₀ सप्राप्य (for प्राप्यैव) D₁ 6-9 ततोनुज्ञामवाप्यैव
 —^d) D₁ 2 स्तुति, D₅ 2 om (for मति) D₄ 6-9
 गति (for वर) T₂ s G₂ 4 स्तुतोत्पत्तिमता गति, M
 स्तुतो गतिमता गति — After 152, M₂ reads
 शिवसहस्रनाम समाप्त on marg

177* भवत्या ह्यनन्यमीशान पर देवं सनातनम् ।

कर्मणा मनसा वाचा भावेनामिततेजस ।

स्वपन्तो जाग्रमाणाश्च व्रजसुपविशंस्तथा ।

उन्मिपस्त्रिमिपंश्चैव चिन्तयन्त पुन पुन ।

[(L 1) B₂ 5 भक्त्या त्वनन्यवेशान (for the prior
 half) —(L 2) V₁ corrupt D₈ 10 स्तुतेन (for
 सा*) B₄ तेजसा — D₃ om lines 3-4 —(L 3)
 Dn₁ n₂ शयाना (for स्वपन्तो) B₂ जाग्रमाणाश्च, Dn₁
 जाग्रमाणाश्च —(L 4) B₈ निमित्तश्च (for शैव)]

153 T₁ om 153 (of v 1 152) M om 153-162
 —^a) D₁₋₃ 6-9 एव (for एभि) Dn₈ D₇ 10 स्तुत
 (for स्तुवन) B₁ एव (for देव) D₅ स्तुवत्त्वेव शिव
 देव —^b) Dn₈ पुष्य, D₅ तुष्टि (for पुष्टि) T₂ s
 G₂ 4 वर्धन —^c) B₁ D₅ नित्यभुक्त, B₈ नित्यं युक्त

157 T₁ om 157 (of v 1 152) M om 157
 (of v 1 153) —^a) D₅₋₉ [s]थ, T₂ s G₂ ये
 (for च) D₁ s G₂ व्रजतोपि (for स्वपन्तश्च) —^b)
 D₄ s G₂ स्वपत (for व्रजन्त) D₅₋₉ गतिसं, T₂ s
 G₂ [s]पि शिवं (for पथि सं) — For 157^{ab}, V₁ B
 Dn D₁₀ subst

। त्रमुहिरण्याक्षपुरुहूतनमस्कृत ।

कल्याणद विभो पुरुषन्य नमोऽस्तु ते ॥ १४

। मरणमीरूणां यतीनां यतता विभो ।

णद सहस्रांशो नमस्नेऽस्तु सुखाश्रय ॥ १५

शतक्रतुर्विष्णुर्विश्वेदेवा महर्षयः ।

। न विदुस्त्वां तु तच्चेन कुतो वेत्स्यामहे वयम् ॥ १६

त्वचः प्रवर्तते कालम्वयि कालश्च लीयते ।

कालाख्यः पुन्याख्यश्च ब्रह्माख्यश्च त्वमेव हि ॥ १७

ततवस्ने स्मृतास्मिन्नः पुराणैः सुगर्षिभिः ।

अधिपौन्यमध्यात्ममधिभूताधिदेवतम् ।

C. 13 1054
E 13 16 18
K. 13 47 18
M 13 23 23

L 1) D : कल्याणद (for कल्याण) — (L 2) D₁₋₃ महादेव (for 'मानस') D नमिन्वद, मुनिस्मिन् (for मुनि) — (L 3) D द्योति (for द्योति) — (L 4) B च (for च) D₁ : पुण (for पुण) - अश्रित्याम् (for 'हानाम्') — (L 5) D₁ : (for 'मिता') — (L 6) V₁ B₁ : ३ तु, पु (for च) D₁₋₂ वेत्स्यामहे (for 'he prior') — (L 7) D₁₋₂ अद नम्, D₁₀ अस्त्वम् (for च) D₁₋₃ विदु (for प्रदुम्) — (L 8) 14 (for अस्त्वम्) D₁ सु- 14 न्व (for अस्त्वम्) D₁ वेत् (for वेत्) — (L 9) B₁ अस्त्वम् (for वेत्) B₁ : (for च) D₁ : नमो D (for निरिम्) — (L 10) D₁₋₂ नमस्ने, - यतता (for 'मनास्त्वम्') V₁ प्रदु (for च) — (L 11) V₁ D निरिम् (for निरिम्) च, D₁₋₂ नम (for च) — (L 12) B₁ वेत्, D₁₀ मो-वति च (for 'मिन्व') — (L 13) वेत्, D₁ : नम् (for नमः) D₁ : वेत्ता (for च) B₁ : नमः (P₁ 'क्ष') अश्रित्याम्, D₁₀ नमो (for the prior half) — (L 14) D₁₀ अश्रित्याम् (for 'मनास्त्वम्') D₁₋₂ अश्रित्याम्, D₁₀ अश्रित्याम् (for पुण) D₁ अश्रित्याम्, B₁ : (marg. 13 above) : ३ अश्रित्याम्, नमो (for 'मनास्त्वम्') — (L 15) 'some M' च (for पुण) — (L 16) D₁₋₂ : अश्रित्याम्, 14 नमः, D₁₀ नमः (for नमः) : ३ नम् (D₁ 'च') अश्रित्याम्, D₁₋₂ : नमः च न वेत् the post half) — D₁₀ na D₁₋₂ om (hapl) 17 — (L 17) V₁ B₁ D₁₀ पुण पुण वेत् the prior half) D₁ : ३ नमः अश्रित्याम् (D₁ : the post half) — D₁ : ३ om line 18-20 L 18) B₁ च (for च) B₁ : (marg) : ३ अश्रित्याम् च, D₁ : ३ च प्राणा अश्रित्याम्, D₁ च प्राणा (abnetric) (for the prior half) (marg) - अश्रित्याम्, B₁ - अश्रित्याम्, D₁ नम (for च) D₁₋₂ अश्रित्याम्, नमिन्व (for the post) — (L 19) D₁ : न वेत्, D₁ वेत् (for च) — (L 20) D₁ दृष्ट (for दृष्ट) V₁ वेत्, अश्रित्याम् (for अश्रित्याम्)]

— T₁ om (hapl) 13^a-15^b D₁ : ३ : om. 13^a-15^b Before 13^a, V₁ B Dn D₁₋₂ : ३ 10 in^c कण्ठिकाच —^c) B₁ om from पवित्रम् up to निर्वाण (in 15^c) T₁ : ३ G₁ : M पवित्र T₁ : ३ G₁ : ३ च (for च) —^d) D₁ om तत्रि —^e) D₁₋₃ अश्रित्याम्, D₁ अश्रित्याम्, M₁ : (sup lin) अश्रित्याम् D₁ : अश्रित्याम् अश्रित्याम् तात, D₁₀ अश्रित्याम् अश्रित्याम् —^f) D₁₀ पराणा (for तपमा) T₁ : ३ G₁ : M तपमा परमो निधि

14 B T₁ om 14, D₁ : ३ : om 14^{ab} (for all, cf v l 15) —^a) D₁₋₂ : T₁ : ३ G₁ : विद्यमान (for विद्यमान) M विद्यमानो हिरण्याक्ष —^b) V₁ B₁ M₁ : ३ नमः, B₁ पुरः, D₁ नमोऽस्तु वे — D₁ om (hapl) 14^a —^c) M रति (for मूरि-) D₁ राजन् (for विनी) D₁₋₃ मदा (D₁ lacuna for मदा) - कल्याण च विनी, D₁₋₂ मूर्तिहिरण्याक्ष राजन् —^d) V₁ B₁₋₃ Dn D₁₀ पर नमः, D₁₋₃ T₁ : ३ G₁ : पुरुहूत, D₁ : ३ 'दृष्ट, M₁ 'दृष्ट (for 'मन्य)

15 B₁ om up to निर्वाण (in 15^c), T₁ om. 15^{ab} (for b, c v l 13) —^a) B₁ जाति, D₁ जरा, D₁₀ जनी (for जाती) D₁ : have lacuna for नीना प्रतीना य T₁ : ३ G₁ : जनीमरणभूताना (for 15^a) D₁₋₂ T₁ : ३ G₁ : M द्विजाना (for यतीना) B₁ जयता (for प्रवता) —^c) B₁ महन्नाशुर् —^d) D₁₋₂ सुगान्द (for श्रय)

16^a) D₁ om विष्णुर् —^b) M तद्यप्यं (for नम्) — M om (hapl) 16^a-67^b —^c) V₁ B₁₋₃ Dn^a न, D₁ : ३ : च, D₁₀ हि (for तु) B₁ न हि दृष्टा म तस्त्वेन, D₁ : ३ न य विदति तं, T₁ : ३ G₁ : न विदुस्त्वा मनस्वे (G^a विदुस्त्वे) न

17 M om 17 (cf v l 16) —^a) V₁ B Dn D₁₀ सर्वं (for कालम्) —^b) V₁ B Dn D₁₀ स्वयि विश्व (D₁₀ n^a D₁₀ सर्वं) प्रतिष्ठित —^c) D₁₋₂ कालाख्या पुन्याख्या च (D₁ also च) —^d) D₁₋₂ ब्रह्मान्या (for ग्या) D तु (for च)

18 M om 18 (cf v l 16) —^a) T₁ : ३ G₁ :

अधिलोक्याधि विज्ञानमधि यज्ञस्त्वमेव हि ॥ १८
 त्वां विदित्वात्मदेहस्थं दुर्विदं देवतैरपि ।
 विद्वांसो यान्ति निर्मुक्ताः परं भावमनामयम् ॥ १९
 अनिच्छतस्त्व विभो जन्ममृत्युरनेकृतः ।
 द्वारं त्वं स्वर्गमोक्षाणामाक्षेप्ता न्वं ददासि च ॥ २०
 त्वमेव मोक्षः स्वर्गश्च कामः क्रोधस्तपमेव हि ।
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव अधश्चोर्ध्वं त्वमेव हि ॥ २१
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च स्कन्देन्द्रौ सविता यमः ।

वरुणेन्दू मनुर्धाता विधाता त्वं धनेश्वरः ॥ २२
 भूर्वायुज्योतिरापथ्य वाग्बुद्धिस्त्वं मतिर्मनः ।
 कर्म सत्यानृते चोभे त्वमेवास्ति च नास्ति च ॥ २३
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च तत्परं प्रकृतेर्धुवम् ।
 विश्वाविश्वपरो भावश्चिन्त्याचिन्त्यस्त्वमेव हि ॥ २४
 यच्चैतत्परमं ब्रह्म यच्च तत्परमं पदम् ।
 या गतिः सांख्ययोगानां स भवान्नात्र संशयः ॥ २५
 नूनमद्य कृतार्थाः स्म नूनं प्राप्ताः सतां गतिम् ।

रामव्याख्या स्थितास्तिम् — ^δ) D₁₋₃ ०-१ महर्षिभि (for
 नुर) D₅ पुराणा परमर्षिभि, T₂ ३ G₂ ४ पुराणश्च
 महर्षिभि — ^ε) V₁ B₁ D_{n1} D₁₋₃ ३ T₁ लोकाधि-
 D₁ ० -लोक्येपि, G₁ -लोक्यादि (for -लोक्याधि) D_{n8}
 D₁₀ अधिलोक (D₁₀ 'क्य'मधिज्ञानम्, D₅ 'लोक्यविधि-
 ज्ञानम् — ^ζ) D₃₋₉ अधियज्ञ (for 'यज्ञस्) D₁₋₉ च
 (for हि)

19 M om 19 (cf v l 16) D₃ om 19^α
 — ^α) D₁ २ ४-१ T₂ ३ G₂ ४ य (for त्वा) D_{n2} D₁
 [आ]मदेवस्य, D₁ ० 'दुर्वेध, D₁₋₃ 'ना वेध (for
 'देहन्य) — ^β) D₅ दुर्वेध (for दुर्विदं) D₁ २ विदु
 धैर् (for देवतैर्) — ^γ) B₅ योनि (for यान्ति)
 — ^δ) D₁ पर भाव तमव्यय

20 M om 20 (cf v l 16) D₃ om 20^α-21^β
 — ^α) T₂ ३ G₂ ४ अनिच्छतम् (for अनि) — ^β) B₁
 (marz) ० २ ० अनकण (for 'कन) D₁ ४ ०-१ जन्म
 मृत्यु/ D₅ 'त्यु'च (D₁ ३ 'न'रेतक (sic), T₂ ३ G₂ ४
 'मृत्युतरे तत (sic) — ^γ) B₂ partly damaged D₁₀
 द्वारस् V₁ D_{n1} D₁ त, D_{n2} T₁ त्, D₁ ० १ १ T₂ ३
 G₂ ४ तत् (for त्) D₁₋₁ १ मर्व, D₅ मर्ग (for
 चर्ग) D₃ मोक्षम्याम् (for 'णाम्) — ^δ) D₆₋₈
 मोक्षप्राप्ति (for आक्षेपा ए) D₃ च (for त्) B₆ T₂ ३
 G₂ ४ 'त्यादि (for 'मि) D₁ १ माक्षप्राप्ति ददामि ते
 (D₁ च)

21 M om 21 (cf v l 16) D₂ om 21^α (cf
 v l 20) — ^α) D₁ स्वर्गो मोक्षश्च (by transp). V₁
 B Dn D₁₀ स्व र्गं स्वर्गश्च मोक्षश्च, D₃ त्वमेव स्वर्गं
 मोक्षश्च — ^β) D₁₋₃ कामकोर्षा V₁ B Dn D₁₀ च (for
 हि) D₁ ० कामकोर्षा तथैव च — T₂ ३ G₂ ४ transp
 21^α and 22^α — ^δ) B₁ त्वमेव च, B₅ D₁₋₃ तथैव च

22 M om 22 (cf v l 16) T₂ ३ G₂ ४ transp

21^α and 22^α — ^α) V₁ B Dn D₁₋₁₀ T₁ ब्रह्मा भव
 (D₁₋₉ इन्द्र)श्च विष्णुश्च — ^β) D₅ स्कन्दश्च, T₂ ३
 G₂ ३ स्कन्दश्च D₁ १ वरुणो (for सविता) D₆ ३ १
 स्कन्दो वरुणो यम — ^γ) G₂ वरुणोऽमरुद्वाता — ^δ)
 D₁ om (hapl) विधाता D₆ वनेश्वर, D₇ दिने (for
 धने)

23 M om 23 (cf v l 16) — ^α) D₁ इ
 वायुर, D₆ सर्वायुर (for 'सूरा') T₂ ३ G₁ आदित्यो,
 G₂ आदिश्च (for आपश्च) V₁ B Dn भूर्वायु सलिला
 (D_{n1} ns 'लो)भिश्च — ^β) D₁₀ त् (for त्) T₂ ३
 G₂ ४ गतिर् (for सतिर्) D₅ तथा (for मन) V₁
 B Dn ग्व वाग्बुद्धि स्थितिर्मति, D₁ ०-१ बुद्धिर्वाक्च (D₁
 'वाक्च, D₁ 'र्वा त्) गतिर्मम — D₅ reads 23^α-24^α
 after the addl ref before 11^α — ^γ) D₅ सत्य व्रते
 (for सत्यानृते) — ^δ) B₂ partly damaged D₆ ३
 transp the first च and न D₂ ३ अस्ति नास्ति त्वमेव
 हि

24 For the sequence in D₁, cf v l 23 M om
 24 (cf v l 16) — ^α) B₂ partly damaged D₁
 om (hapl) याणीन्द्र G₂ [इ]न्द्रियार्थश्च (for 'र्थाश्च)
 D₅ इन्द्रियार्थाश्च ये मर्वे — ^β) D₅ T₂ ३ G₂ ३ यत् (for
 तत्) V₁ B Dn D₁₀ प्रकृतिभ्य पर भुव, D₁ ०-१
 मत्पर प्रकृतेर्धुव — ^γ) B₁ विश्वावसु, D₁₋₁ ०-३ 'विश्व
 (for 'विश्व) D₅ विश्वाविश्व परोक्षा च, D₆ 'श्च वशे
 साधो, T₂ ३ G₁ 'श्वो (G₁ 'श्वे) भवो भावश्च, G₂ विश्वो
 विश्वे भवे भावश्च — ^δ) D₁₋₃ ३ T₂ ३ G₂ चिन्त्याचित्य
 (for 'चिन्त्यम्) V₁ B D₁₀ च (for हि)

25 M om 25 (cf v l 16) — ^α) D₂ ३ ३ च
 तत्, D₁₀ G₁ ४ चैतत् (for चैतत्) D₁ ४ ०-१ यच्च
 (D₁ 'हे, D₁ ० 'श्च)तद्ब्रह्म परम — ^β) D₁ यश्च (for
 यच्) D₁₀ [ए]तत् (for तत्) D₁ परं, D₅ तप
 (for पदम्) T₂ ३ G₂ ४ यच्च म (G₂ ह, G₁ ग)व्य च

या गतिं प्राप्नुवन्तीह ज्ञाननिर्मलबुद्धयः ॥ २६
 अहो मूढाः स्म सुचिरमिमं कालमचेतसः ।
 यन्न विद्मः परं देवं शाश्वतं यं विदुर्वुधाः ॥ २७
 सोऽप्यमासादितः साक्षाद्ब्रह्मिर्जन्मभिर्मया ।
 भक्तानुग्रहकृद्देवो यं ज्ञात्वामृतमश्नुते ॥ २८
 देवासुरमनुष्याणां यच्च गुह्यं सनातनम् ।
 गुहायां निहितं ब्रह्म दुर्विज्ञेय सुरैरपि ॥ २९
 स एष भगवान्देवः सर्वकृत्सर्वतोमुखः ।
 सर्वात्मा सर्वदर्शी च सर्वगः सर्ववेदिता ॥ ३०

प्राणकृत्प्राणभृत्प्राणी प्राणदः प्राणिनां गतिः ।
 देहकृद्देहभृद्देही देहभृग्देहिनां गतिः ॥ ३१
 अध्यात्मगतिनिष्ठानां ध्यानिनामात्मवेदिनाम् ।
 अपुनर्माङ्गलामानां या गतिः सोऽप्यमीश्वरः ॥ ३२
 अयं च सर्वभूतानां शुभाशुभगतिप्रदः ।
 अयं च जन्ममरणे विदध्यात्सर्वजन्तुषु ॥ ३३
 अयं च सिद्धिकामानामृषीणां सिद्धिदः प्रभुः ।
 अयं च मोक्षकामानां द्विजानां मोक्षदः प्रभुः ॥ ३४
 भृग्ध्यान्मर्वभुवनानुत्पाद्य सद्दिवौकसः ।

C. 13 1071
 B 13 16 34
 K. 13 47 34
 M. 13 23 37

मत्पर — °) D₃ यो गतिस्त्र साख्यगाना, T₂ ३ G₂ ४
 योगिन (G₂ °भि) साख्ययोगीना — °) D₁ ३ ९ भगवान्
 (for स भवान्)

26 M om 26 (cf v l 16) — °) D₁ अत्र
 (for अत्र) D₁₋₃ ५ स्मो (for स्म) — °) D₁ ६-९
 वय (for नून) V₁ B D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ स्म ता, D₂ ३
 परा (for मता) — °) B₃ या मतिं, D₁ ६-९ गतिं
 या (by transp) V₁ B D_n D₁₀ T₁ प्रायेयति (for
 प्राप्नुवन्ति) — °) T₂ ३ G₁ ज्ञानान् (for ज्ञान)

27 M om 27 (cf v l 16) B₁ om 27^a-28^b
 — °) D_n D₃ रुचिरम् (for सु) — °) D₁ ३ ९ इड
 (for इम) B₅ अवनन, D_{n1} n₂ T₁ तमा, D₁ ६-९
 तना, T₂ ३ G₂ ४ अतुद्वय (for अचेतम्) — °)
 D₁₋₃ ये (for यन्) T₂ ३ G₁ विद्म

28 M om 28 (cf v l 16) B₁ om 28^a (cf
 v l 27) — °) T₂ ३ G₂ यो (for यो) D_{n1} n₂
 T आयादित्ता (for त) — °) D_{n1} n₂ T स्वदकिर
 (for बहुमिर्) — °) D₁₋₃ त (for च)

29 M om 29 (cf v l 16) — °) V₁ B D_n
 D₁₀ मुनोना तु (B₃ ते, D₁₀ च), T₂ ३ G₂ ४ मनु-
 ष्याश्च (for ष्यागा) — °) B₁ ४ D₁ ४-१० T₂ ३ G₂ ४
 तद्, B₈ तु B. om. (for च) B₃ ५ D₁ ६-९ ब्रह्म
 (for बुद्ध) — °) V₁ B₂ ३ D_{n1} n₂ सुनेर्, D₁ नरे
 (for सुरे)

30 M om 30 (cf v l 16) D. reads 30^a twice
 — °) D₁ ३ य (for स) B₁ D₁ ३ ४ ६-९ T₁ ६ ४ एव
 (for एष) D₅ (second time) सर्वात्मा सर्वद सर्व
 — °) D₁ ३ सर्वदक, G₂ ४ सर्वज (for सर्वद्व) — °)
 D₁₀ सर्वमात्मा सर्वदर्शी — °) D₁ सर्वत, D₉ समग

(for सर्वग) D₁₋₃ देवना, D₁₋₂ दैवत, D₁₀ चोदिता
 (for वेदिता)

31 M om 31 (cf v l 16) V₁ B D_n T₁ transp
 31^a and 31^b — °) D₂ १० प्राण (for प्राणी) D₁
 प्राणभृत्प्राणकृत्प्राण, D₃ इत्प्राणभृत्प्राण, D₁₋₂ कृत्प्रा
 णद प्राण — °) D₁₋₃ प्राणभृ, D₁ ६-९ प्राणभृक्,
 D₅ प्राणिमुक्, T₂ ३ G₂ ४ प्राणदृक् (for प्राणद)
 — °) D₁ देहभृत्, D₂ ३ इत् (for सुत्) D₁₋₃ चर
 (for गति) T₂ ३ G₂ ४ देहिना परमा गति

32 M om 32 (cf v l 16) — °) D. मति (for
 (for गति) V₁ B₂ ५ D_n D₂ ७ १० अध्यात्मगतिरिष्टाना
 — °) B₁ D_{n2} T₁ ध्यायिनाम्, T₂ ३ G₂ ४ मुनी (for
 ध्यानि) B₁ D₁ ३ T₃ G₂ चादिना, D₁ देहिना (for
 चेटिनाम्) — °) = 63^a B₂ D_{n2} D₂ १० अणुनर्भव-
 D₁ र्दर, D₃ corrupt, D₁ ६-९ र्दर, T₂ ३ G₂ ४
 जेनि (for मार) — °) D₁ ६ स (for या)

33 M om 33 (cf v l 16) — °) B₁ D₁ २ ५
 अय स D₁ ६-९ अय हि, T₂ ३ G₂ ४ अयन (for अय
 च) D₃ अय च मोक्षकामाना — °) T₂ ३ G₂ ४ गति
 प्र(G₂ त्तिप्र)मु (for गतिप्रद) — °) G₂ हरणे (for
 म) — °) D₁₋₃ व्यदधत्, D₁ ६-९ व्यदधात् (for
 विदध्यात्)

34 M om 34 (cf v l 16) — °) V₁ B₁ ३
 D_{n1} n₂ D₁₀ T₁ स B₁ ५ D_n स (for च) D₄
 T₂ ३ G₂ ४ सर्व, D₁ सिद्ध (for सिद्धि) D₅ अय च
 सर्वभूतानाम् (= 33^a) — °) D_{n1} n₂ या गति सोयमी
 श्वर — B₁ D_n D₁ ६ om (hapl) 34^a — °) T₂ ३
 G₁ हि सिद्ध, G₂ हि सिद्धि (for च मोक्ष) — °)
 D₁ ३ ७ पर (for प्रभु) B₁ द्विजाना मोक्षदायक, D₅
 ध्यायिना मोक्षवादिना

विभर्ति देवस्तनुमिरष्टामिश्च ददाति च ॥ ३५

अतः प्रवर्तते सर्वमस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

अस्मिंश्च प्रलयं याति अयमेकः सनातनः ॥ ३६

अयं स सत्यकामानां सत्यलोकः परः सताम् ।

अपवर्गश्च मुक्तानां कैवल्यं चात्मवादिनाम् ॥ ३७

अयं ब्रह्मादिभिः सिद्धैर्गुहायां गोपितः प्रभुः ।

देवासुरमनुष्याणां न प्रकाशो भवेदिति ॥ ३८

तं त्वां देवासुरनरास्तत्त्वेन न विदुर्भवम् ।

मोहिताः खल्वनेनैव हृच्छेन प्रवेशिताः ॥ ३९

ये चैनं संप्रपद्यन्ते भक्तियोगेन भारत ।

तेषामेवात्मनात्मानं दर्शयत्येष हृच्छयः ॥ ४०

यं ज्ञात्वा न पुनर्जन्म मरणं चापि विद्यते ।

यं विदित्वा परं वेद्यं वेदितव्यं न विद्यते ॥ ४१

यं लब्ध्वा परमं लाभं मन्यते नाधिकं पुनः ।

प्राणसूक्ष्मां परां प्राप्तिमागच्छत्यक्षयावहाम् ॥ ४२

यं सांख्या गुणतत्त्वज्ञाः सांख्यशास्त्रविशारदाः ।

सूक्ष्मज्ञानरताः पूर्वं ज्ञात्वा मुच्यन्ति बन्धनैः ॥ ४३

यं च वेदविदो वेद्यं वेदान्तेषु प्रतिष्ठितम् ।

35 M om 35 (cf v 1 16) —^a) D₅ om (hapl) from न्सर्वं up to प्रवर्तते (in 36^a) D₂ सप्त (for सर्व-) T₂ 3 G₂ 4 भूराद्या सर्वसुवना —^b) T₂ 3 G₂ 4 च (for स) —^c) V₁ B Dn D₁₀ T₁ दधा (Dn₁ D₁₀ 'दा' ति (for विभर्ति) V₁ वेदस् (for देवस्) —^d) T₂ 3 G₂ 4 स (for first च) V₁ B Dn D₁₀ T₁ यो विभर्ति, D₂ 8 च दधाति (for च ददाति)

36 M om. 36 (cf v 1 16) D₅ om up to प्रवर्तते (in 36^a) (cf v 1 35) —^a) D₁₋₃ 7-9 यत्, D₄ स यत् (hypermetric), D₅ तत् (for अत्) D₈ सर्वे (for सर्वम्) —^b) D₁ 3-9 यस्मिन् (for अं) D₅ om प्तितम् and 36^c —^c) D₁₋₃ 5-9 यस्मिश् (for अं) —^d) D₁₋₄ 6-9 सोयम् (for अयम्) T₂ 3 G₄ सोयमेकमसशय, G₂ सोहमेक न सशय

37 M om 37 (cf v 1 16) —^a) B₁ D₇ 10 T₂ 3 G₂ 4 च (for स) D₅ लोकाना (for -कामानां) —^b) G₂ -काम- (for -लोक) V₁ B (except B₂) Dn D₁₀ पर (for पर) B₄ मत (for मताम्) —^c) B₁ D₅ 7 युक्ताना (for सु) —^d) B₈ [अ]र्थे (for [अ]रुम्) V₁ B₁ 2 4 5 Dn D₄ 6 10 वेदिनां

38 M om. 38 (cf v 1 16) —^a) D₂ 8 देवैर् (for सिद्धैर्) —^b) T₂ 3 G₂ 4 सेवित (for गोपित) —^c) D₄ 6-9 सुरासुर (for देवा) —^d) V₁ B Dn D₁₀ अप्रकाशो (for न प्र)

39 M om 39 (cf v 1 16) —^a) D₁₋₃ न च, D₁₋₉ T₂ 3 G₂ 4 तेन, D₁₀ त च (for त स्वा) D₇₋₉ -चरास् (for -न) —^b) T₂ 3 G₂ भूत्वैव, G₂ भूत्वैन (for तत्त्वेन) D₃ तु (for न) D₅ बुधा (for भवम्) —^d) D₂ 8 प्रवेरिता, T₂ 3 G₂ 4 प्रचोदिता (for प्रवेशिता) V₁ B Dn D₁₀ हृदिस्थेनाप्रकाशिन

40 M om 40 (cf v 1 16) —^a) D₂ [ए]व (for [ए]न) V₁ B Dn D₁ 6-10 T₁ G₂ प्रति (for सप्र) —^b) V₁ B Dn D₁₀ G₂ भाविता, D₅ भावत (for भारत) —^c) D₁ 4-8 T₂ 3 G₂ 4 [ए]व (for [ए]व) B₄ हृच्छद् (for 'य)

41 M om 41 (of v 1 16) —^b) B₁ Dn₈ T₂ 3 G₂ 4 वा (for च) D₄ 6-9 न (for [अ]पि) —^c) D₅ विदित्वा परम देव —^d) D₁₋₉ रोचते (for विद्यते)

42 M om 42 (cf v 1 16) —^a) D₃ न पर, D₄ 6-9 चापर (for परमं) —^b) D₁₋₃ च (for न) D₅ बुध, D₇₋₉ तत् (for पुन) V₁ B Dn D₁₀ नाधिक मन्यते बुध, D₄ 6 मन्यते चाधिक तत् —^c) D₅ reads 42^c-43^b twice —^d) D₁ 8 5 (first time) प्राण (for प्राण) V₁ B Dn D₅ (second time) 10 या (B₈ D₁₀ य, D₅ स) सूक्ष्मा परमा प्राप्ति, D₄ 9 प्राण सूक्ष्मा परा प्राप्तिम् (sic) —^d) D₅ partly damaged D₁ आगच्छति, D₂ 8 स गच्छति (for आग) V₁ B Dn D₈ 10 गच्छन्न (B₁ 'च्छत्य, B₄ D₈ 10 'च्छत्य) व्ययमक्ष (V₁ 'व्य)य, D₄ 5 (both times) आगच्छ (D₅ 'च्छ) त्यक्षयावह, T₂ 3 G₂ 4 आच्छाद्याक्षय्यमाहवा (T₂ 'मव्यय) (sic)

43 For the repetition of 43^{ab} in D₅, cf v 1 42 M om 43 (cf v 1 16) —^a) B₃ om, D₄ 10 ये (for य) B D₈ 10 साख्य, T₂ 3 G₂ 4 साख्य (for साख्या) D₅ (first time) यस्य साक्षा हुणाञ्ज्वात्वा —^c) V₁ Dn ज्ञानतरा (for 'रता) V₁ B Dn D₁₀ सूक्ष्म, T₂ 3 G₂ 4 सर्वे (for पूर्व) —^d) D₄ 6 7 9 मुचंति D₁₋₃ किस्त्रियै (for बन्धनै)

44 M om 44 (cf v 1 16) —^a) B₁ 8 5 यच्

प्राणायामपरा नित्यं यं विगन्ति जपन्ति च ॥ ४४
 अयं न देवयानानामादित्यो द्वारमुच्यते ।
 अयं च पितृयानाना चन्द्रमा द्वारमुच्यते ॥ ४५
 एष कालगतिश्चित्रा संवत्सरयुगादिषु ।
 भावाभावौ तदात्वे च अयने दक्षिणोत्तरे ॥ ४६
 एवं प्रजापतिः पूर्वमागध्य बहुभिः स्तवैः ।
 वरयामाम पुत्रत्वे नीललोहितसंज्ञितम् ॥ ४७
 ऋग्भिर्यमनुजंसन्ति तत्रे कर्मणि ब्रह्मचः ।
 यजुर्भिर्यं त्रिधा वेद्य जुहृत्यध्वर्यवोऽध्वरे ॥ ४८

सामभिर्यं च गायन्ति सामगाः शुद्धबुद्धयः ।
 यज्ञस्य परमा योनिः पतिश्रायं परः स्मृतः ॥ ४९
 रात्र्यहःश्रीत्रनयनः पक्षमासशिरोभुजः ।
 ऋतुवीर्यस्तपोर्धैर्यो ह्यन्दगुहोरुपादवान् ॥ ५०
 मृत्युर्यमो हुताशश्च कालः संहारवेगवान् ।
 कालस्य परमा योनिः कालश्रायं मनातनः ॥ ५१
 चन्द्रादित्यो सनश्चर्त्रा सग्रहौ सह वायुना ।
 ध्रुवः सप्तर्षयश्चैव भुवनाः सप्त एव च ॥ ५२
 प्रधानं महदव्यक्तं विशेषान्तं सर्वकृतम् ।

C. 13 1090
 B 13 16 53
 V 13 47 53
 M 13 23 54

(for य) D₁₋₂ योगाद्, T₂ G₂ नित्य (for वेद्य)
 D₁₋₂ य च योगविदो योगाद् —^b) V₁ B Dn D₂ 10
 वेदादे च (for वेदान्तेषु) T₂ G₂ च्यापनि त्रिमलागया
 —T₂ G₂ om 44^d —^c) B प्राणायामपरनित्य,
 D₂ द्राक्षणा युगपत् —^d) D₂ विदन्ति च (for य
 विदन्ति) B₁ (marg as in text) : D₁₀ यजति च,
 D₂ परे जना (for जपन्ति च) D₁ 2-7 9 प्रविशति परे
 जना —After 44, V₁ B Dn D₂ 10 ins

152* अंकाररयमानद्य ते विदन्ति महेश्वरम् ।

45 M om 45 (cf. v l 16) —^a) G₂ च (for
 म) —^b) B₁ 2 D₁₀ T₂ 3 G₂ 4 द्वार (for द्वारम्)
 —V₁ om (hapl) 45^d —^d) B₁ 2 D₁₀ T₂ G₂
 द्वार (for द्वारम्)

46 M om 46 (cf. v l 16) —^a) G₂ एषा ताव
 (for एष काल) D₁ 6 गतिच्छत्रा, D₁₋₂ च्छत्रा (for
 'श्चित्रा) V₁ B Dn एष काष्ठा दिशश्चैव, T₂ 3 G₂ एष
 ताव दिशश्चित्रा —^b) V₁ B₂ 7 Dn T₂ 3 युगादि
 च, B₁ 4 नि च (for द्विषु) —^c) T₂ G₂ तदा द्वे
 च (for तदात्वे च) V₁ Dn₁ द्विन्यादिच्यपरो लाभो, B
 Dn^a ns D₁₀ द्विन्यादिच्य परो लाभो (D₁₀ भाव), D₁
 6 9 भावाभावाच्छत्रात्वेन, D₂ भावभावोत्तदात्वे तु (sic),
 D₂ भावाभावच्छत्रात्वे, G₂ भावाभावौ तथा द्वौ च

47 M om. 47 (cf. v l 16) —^a) B₁ 6 Dn
 D₂₋₄ 6 एन (for एव) —^c) D₁ 6-9 पुत्र तु (for
 पुत्रत्वे) V₁ B Dn D₁₀ प्रजायं वरयामाम —^d) D₁₋₂
 मंस्यितं, D₂ समव (for मज्जितम्) T₂ 3 G₂ 4 ता
 (T₂ शा)दित्यो द्विजमज्जित (G₂ 'व)

48 M om. 48 (cf. v l 16) —^a) D₁₋₂ वारिम्
 (for ऋग्भिर्) V₁ B Dn D₁ 6 10 G₂ Cn शासति

(for -ज) —^b) V₁ B Dn₁ n₂ तत्रे, Dn₃ D₂ 9
 त ते, D₁ 6 मन्त्रे, D₁ तत्र, D₁₀ तत्र (for तन्त्रे)
 V₁ B (except B₁) D₁ 6 10 ब्रह्मचा (for ब्रह्मच)
 T₂ 3 G₂ 4 नामकर्माणि ब्रह्मचा (G₂ 'च) —^c) V₁ B.
 Dn₂ D₁₋₂ 10 यत्, B₂ damaged (for य) T₂ 3
 G₂ हविर् (for त्रिधा) D₁₋₂ वेद्या (for वेद्यं) D₁
 6-9 यजुर्भिर्यं (D₂ 9 'मं)त्रिता वेद्या, G₂ यजुर्भिर्यं ह
 विषेद्रा —^d) B₃ D₁₋₂ जुहति, D₁ जुहत्, T₂ 3 G₂
 जुहृद्, G₂ जुहाव (for जुहति)

49 M om 49 (cf. v l 16) —^a) G₂ नामभिर्
 (for मा) T₂ 3 G₂ 4 ये (for य) —After 49^{ab},
 V₁ B Dn D₁₀ ins

153* ऋत सत्य पर ब्रह्म स्तुवन्त्याथर्वणा द्विजा ।

—^c) T₂ 3 G₂ 4 च परा (for परमा) D₂ यज्ञस्य
 परमा योनिं, D₁₀ यज्ञस्य परमो नित्य —^d) D₂ काल-
 श्राय सनातन, D₁ 6 7 9 निष्पत्तिश्चापर स्मृत, D₂
 निष्पत्तिश्च परा स्मृता, T₂ 3 G₂ 4 यश्चाय परम स्मृत, G₂
 यश्चायमपर स्मृत

50 M om 50 (cf. v l 16) —^a) V₁ रात्रय
 (for रात्र्यह) G₂ नयन —^b) D₁₀ शिरोरुह,
 G₂ 'भुज —^c) D₁ 6 7 9 ततो धैर्यो, T₂ 3 G₂ 4
 तपोवीर्यो (for 'धैर्यो) —^d) D₁ श्चन्द्र-, D₁ 6 7 9
 श्वय, D₂ श्चन्द्र-, T₂ 3 G₂ 4 ह्यव, G₂ श्व (for
 श्चन्द्र) D₂ श्वर्यवीर्योऽरुपादवान्

51 M om 51 (cf. v l 16) —^a) D₂ यज्ञो,
 T₂ 3 G₂ 4 यामो (for यमो) —^b) D₁₋₂ काल (for
 काल)

52 M om 52 (cf. v l 16) —^b) V₁ B Dn

ब्रह्मादि स्तम्भपर्यन्तं भूतादि सदसच्च यत् ॥ ५३
 अष्टौ प्रकृतयश्चैव प्रकृतिभ्यश्च यत्परम् ।
 अस्य देवस्य यद्भागं कृत्स्नं संपरिवर्तते ॥ ५४
 एतत्परममानन्दं यत्तच्छाश्वतमेव च ।
 एषा गतिर्विरक्तानामेव भावः परः सताम् ॥ ५५
 एतत्पदमनुद्विप्रमेतद्ब्रह्म सनातनम् ।
 शास्त्रवेदाङ्गविदुषामेतद्भ्यान्नं परं पदम् ॥ ५६
 इयं सा परमा काष्ठा इयं सा परमा कला ।
 इयं सा परमा सिद्धिरियं सा परमा गतिः ॥ ५७

इयं सा परमा शान्तिरियं सा निर्घृतिः परा ।
 यं प्राप्य कृतकृत्याः स इत्यमन्यन्त वेधसः ॥ ५८
 इयं तुष्टिरियं सिद्धिरियं श्रुतिरियं स्मृतिः ।
 अध्यात्मगतिनिष्ठानां विदुषां प्राप्तिरव्यया ॥ ५९
 यजतां यज्ञकामानां यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ।
 या गतिर्देवतैर्दिव्या सा गतिस्त्वं सनातन ॥ ६०
 जप्यहोमव्रतैः कृच्छ्रैर्निर्णयमैर्देहपातनैः ।
 तप्यतां या गतिर्देव वैराजे सा गतिर्भवान् ॥ ६१
 कर्मन्यासकृतानां च विरक्तानां ततस्ततः ।

D₁₀ ग्रहाश्च (for सग्रहौ) — D₁ ० ० om (hapl) 52^a-54^a

53 M om 53 (cf. v 1 16) D₁ ० ० om 53 (cf v 1 52) —^a) D₈ अत्रोक्त (for अन्यक्त) —^b) T₂ २ G₂ ४ सचेतन (for सर्वकृतम्) —^a) D₈ वै (for यत्) T₂ २ G₂ ४ भूतानि निवसन्ति यत्

54 M om. 54 (cf v 1 16) D₁ ० ० om 54^a (cf v 1 52) —^b) V₁ B Dn D₁₀ य पर (for यत्परम्) —^c) B₁ २ तद्भाग, D₁-० वशाग, T₂ समय, T₈ G₂ परक (sio), G₂ च समं (for यद्भाग)

55 M om 55 (of v 1 16) B₂ partly damaged for 55^{ab} —^a) B₈ एव, Dn₁ यत्तत् (for एतत्) D₁-२ २ एष वै परमानन्द, T₂ २ G₂ ४ एतत्परम-मानस्यम् —^b) D₁ 4-९ एतत्तच्छाश्वत पद, D₂ २ एतत्परम पद, T₂ २ G₂ ४ एतत्परत पर —^c) T₂ २ G₂ ४ हि भक्तानाम् (for विरक्तां) —^d) D₈ 10 पर (for पर)

56 M om 56 (cf v 1 16) —^a) D₂ २ G₂ परम् (for पदम्) — After 56^{ab}, D₂ २ read 63, D₂ repeating it in its proper place. —^a) D₈ १ ० ध्यान (for ध्यान) D₁-२ मत, G₂ पर (for पदम्) V₁ तद्भ्यान्न परम पद, B₁ २-६ एतद्भ्यान्नप (B₈ 'न प'द पर

57 M om 57 (of v 1 16) D₈ reads 57^a twice —^a) Dn₈ D₂ विद्या, D₄ बुद्धिर्, D₅-९ प्रज्ञा (for काष्ठा) — D₁-२ T₁ om (hapl) 57^{cd} —^c) D₁ प्रज्ञा; D₈ १ ० G₂ बुद्धिर् (for सिद्धिर्)

58 M om 58 (cf v 1 16) D₂ २ transp 58 and 59 —^c) D₂ २ वय च (for य प्राप्य)

—^a) D₂ ० (reads twice) २ (before corr) मन्यति (for [अ]मन्यन्त) V₁ B Dn D₈ २ 10 योगिन (for वेधस) T₂ २ G₂ ४ इति मन्यत्यमेधस

59 M om 59 (cf v 1 16) D₂ २ transp 58 and 59 —^a) D₁ रिद्धिर् (for सिं) —^b) D₂ इति (for the first इय) —^c) D₁-२ मति (for गति) V₁ B Dn₁ n₂ D₁₀ अध्यात्मगतिरिष्टाना —^d) D₂ २ गतिर् (for प्राप्तिर्)

60 M om 60 (cf v 1 16) —^a) G₄ partly damaged D₁ 4-7 ० काम-, T₂ २ G₂ तार- (sio) (for यज्ञ) V₁ B Dn D₈ यजता कामयाना (D₈ 'मुष्या)ना, D₁₀ यजता कामकामाना —^b) V₁ B Dn मखैर् (for यज्ञैर्) —^c) D₁-२ दत्ता (for दिव्या) V₁ B Dn D₁₀ या गतिर्यज्ञशीलाना (B₈ 'लस्य), D₈ या गतिर्देवैः प्राप्या —^d) V₁ B Dn D₁₀ न सशय, D₂ १-९ T₂ २ G₂ सनातन (T₂ २ 'ना) (for 'तन)

61 M om 61 (cf v 1 16) —^a) B₄ D₁-९ T₂ २ G₂ ४ जप (for जप्य) D₈ कृतै (for -व्रतै) D₄ कृत्स्नैर् (for कृच्छ्रैर्) V₁ B₁-२ २ Dn D₁₀ सम्यग्धोम (Dn₁ n₂ 'योग)जपै शाविर् (D₁₀ 'तैर्) —^b) V₁ B Dn T₂ G₂ त्तापनै, D₂ 10 -पावनै (for पावनै) —^c) D₁ om या —^d) V₁ B Dn₈ मुनीना, Dn₁ n₂ D₈ 10 परमा, D₁ वैराज्ये, D₁-९ ९ वैराजी; D₁ वैरागी, T₂ २ G₂ ४ वैराज्ये (for वैराजे)

62 M om 62 (of v 1 16) B₄ om 62^a-64^b D₁₀ om (hapl) 62-64 —^a) B₁ कर्मणा सत्, D₁-२ कर्मण्यप (for 'न्यास) B₈ कृतानां च; T₂ २ G₂ ४ 'थानां (for 'ना च) —^b) T₂ विमुक्तानां (for विरं). G₂ तथैव च (for ततस्ततः). —^c) T₂ २ G₂ २ सर्व

या गतिर्ब्रह्मभवने सा गतिस्त्वं सनातन ॥ ६२
 अपुनमाररक्षमाना वैराग्ये वर्ततां परे ।
 विकृतीना लयाना च सा गतिस्त्वं मनातन ॥ ६३
 ज्ञानविज्ञाननिष्ठाना निरुपाख्या निरञ्जना ।
 कैवल्या या गतिर्देय परमा सा गतिर्भवान् ॥ ६४
 वेदशास्त्रपुगणोक्ता पञ्चता गतयः स्मृताः ।
 त्वन्प्रमादाद्धि लभ्यन्ते न लभ्यन्तेऽन्यथा विभो ॥ ६५
 इति तण्डिस्तपोयोगास्तुष्टावेशानमव्ययम् ।

जगौ च परमं ब्रह्म यत्पुरा लोककृज्जगौ ॥ ६६
 ब्रह्मा शतक्रतुर्विष्णुर्विश्वेदेवा महर्षयः ।
 न विदुस्त्वामिति ततस्तुष्टः प्रोवाच तं शिवः ॥ ६७
 अक्षयश्चाव्ययश्चैव भविता दुःखवर्जितः ।
 यशस्वी तेजसा युक्तो दिव्यज्ञानसमन्वितः ॥ ६८
 ऋषीणामभिगम्यश्च सूत्रकर्ता सुतस्तव ।
 मत्प्रमादाद्धिजश्रेष्ठ भविष्यति न संशयः ॥ ६९
 कं वा नामं ददाम्यद्य ब्रूहि यद्वत्स काङ्क्षसे ।

C. 13 1108
 B 13 16 71
 K. 13 47 71
 M 13 23 71

(for ब्रह्म) V1 B (L1 om) Dn मद्ने (for भवने)
 —^a) B2 Dn3 (before corr) D1-2 G1 मनातन

63 M om 63 (cf v 1 16) B1 D10 om 63
 (cf v 1 62) D1 om (hapl) 63 D2 3 read 63
 after 56^{ab}, D2 repeating it here —^a) Dn2 अ
 पुनर्भव D1 2 (both times) 2 'द्वार', T2 लंनम्,
 T3 G2 4 लंन (for 'मरि') —^b) B Dn1 n2 च या
 (for परे) V1 B1-2 Dn3 वैराग्य वर्तता च या —^c)
 V1 B (B1 om) Dn प्रकृतीना (for विकृ^०) D1 2 (both
 times) 1-2 3 लये या, G1 damaged (for लयाना)
 —^d) B2 D2 T- 3 G1 मनातन, D2 (both times) c
 'वन

64 M om 64 (cf v 1 16) B1 om 64^{ab}, D10
 om 64 (for both, cf. v 1 62) —^a) V1 B1
 (marg) Dn युनाना, B2 मंयुक्ता, Dn3 (before
 corr) युक्ता या, T2 3 G- 4 -निष्ठाद्य (for ना) —^b)
 Some MsS निरुपाख्या, B1 Dn1 निरु (Dn1 र)पाख्या
 D2 T2 3 G- 4 निरजया (for ना) B1 transp 64^{cd}
 and 65 —^c) D1-2 चैव (for देव)

65 M om 65 (cf v 1 16) D1-2 om 65^{ab}
 B1 transp 64^{cd} and 65 —^b) B1 तथा, D1-2 T2 3
 G2 4 भवान् (for स्मृता) —^c) T2 3 तु (for हि)
 B1 om, T2 भद्र ते (for लभ्यन्ते) G2 स्वप्नसादाद
 लभ्यत —^d) Dn2 om, Dn3 न लभ्या तु, D1 3 1 2
 गतयो न (for न लभ्यन्ते) B- [s]ध वा, D1-2 तथा
 (for अन्यथा) D2 गतयो नान्यथा द्विज

66 M om 66 (cf v 1 16) —^a) G2 4 तद्धि
 (for तण्डिस्) V1 B1-3 6 Dn D10 G1 तपोराशिस्,
 B1 तमेवामि (for तपोयोगात्) —^b) V1 B1 2 3 6
 Dn1 n2 D1-10 आत्मना, B2 आत्मवान्, Dn3 आत्मज
 (for अक्षयम्) —^c) D1-2 जगाम (for जगौ च)

T- 2 G2 4 जगौ परमया ब्रह्मन् —^a) T2 3 G2 4 पुरा
 लोककृत जगौ — After 66, V1 B Dn D8 T1 ins

151*

उपमन्युस्वाच ।

एव स्तुतो महादेवस्तण्डिना ब्रह्मवादिना ।

उवाच भगवान्देव उभया सहित प्रभु ।

[B2 partly damaged, T1 om the ref. T1 om the
 post. half of line 1 and line 2 — (L 2) D2 देवम्
 (for देव)]

67 M om 67^{ab} (cf v 1 16) T1 om 67^{ab}
 —^a) D1 om (hapl) विष्णुर् —^b) D10 तथा
 धिनी (for महर्षय) —^c) T2 3 G2 4 इतीतस्ते (for
 इति तत्स) —^d) T1 तत (for तुष्ट) D10 T1
 शकर (for त शिव)

68 Before 68, N (except D1-2) T2 3 G2 4 ins.
 भगवानुवाच —^a) D2 अक्षयाय, G2 अजरश्च (for
 अक्षयश्च) T- 3 G1 अजरश्चामरश्चैव — Dn1 repeats
 68^b after the first occurrence of 69^c —^b) D2 3 शोक-
 (for दुःख) —^c) B1 तपस्वी (for यशस्वी) —^d)
 G1 partly damaged T- 3 G1 देव (for दिव्य)
 G2 देवज्ञानसमष्टित

69 B2 om (hapl) 69^a-72^b —^a) G1 damaged
 D1-10 अधि (for अभि) T2 G2 स्व (for च) —^b)
 B3 पुत्र कर्ता (sic), T1 M सूत्रकार (for कर्ता)
 छि Cn सूत्रकर्ता । तण्डिन इति यजुर्वेदे शास्त्रविशेष । तत्र
 कल्पसूत्रकर्ता । छि — Dn1 reads 69^c for the first time
 after 68^b —^d) D2 2 भविष्यसि

70 B2 om 70 (cf v 1 69) T1 om 70^{ab}
 —^a) D1-2 ते (for वा) T2 3 G2 4 क वा सकाम
 दास्यामि —^b) T2 3 G2 4 यद्यथा, M यं वत्स (for
 यद्वत्स). D1-10 कांक्षसि — Before 70^{cd}, D1-2 ins.

प्राञ्जलिः स उवाचेदं त्वयि भक्तिर्दृढास्तु मे ॥ ७०
 एवं दत्त्वा वरं देवो बन्धमानः सुरर्षिभिः ।
 स्तूयमानश्च विबुधैस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ७१
 अन्तर्हिते भगवति सानुगे यादवेश्वर ।
 ऋषिराश्रममागम्य ममैतत्प्रोक्तवानिह ॥ ७२
 यानि च प्रथितान्यादौ तण्डिराख्यातवान्मम ।

नामानि मानवश्रेष्ठ तानि त्वं शृणु सिद्धये ॥ ७३
 दश नामसहस्राणि वेदेष्व्याह पितामहः ।
 शर्वस्य शास्त्रेषु तथा दश नामशतानि वै ॥ ७४
 गुह्यानीमानि नामानि तण्डिर्भगवतोऽच्युत ।
 देवप्रसादाद्देवेश पुरा प्राह महात्मने ॥ ७५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि षोडशोऽध्याय ॥ १६ ॥

१७

वासुदेव उवाच ।

ततः स प्रयतो भूत्वा मम तात युधिष्ठिर ।
 प्राञ्जलिः प्राह विप्रर्षिर्नामसंहारमादितः ॥ १

उपमन्युरुवाच ।

ब्रह्मप्रोक्तैर्ऋषिप्रोक्तैर्वेदवेदाङ्गसंभवैः ।
 सर्वलोकेषु विख्यातैः स्तोप्यामि नामभिः ॥ २

उपमन्युरुवाच G₁ damaged for 70^{cd} — °) D₂ s
 स प्राञ्जलि (by transp), T₂ s G₂ प्राञ्जलि सन्

71 B₂ om 71 (cf. v l 69) Before 71, V₁
 B₁ s-5 Dn D₁₀ ins उपमन्युरुवाच — °) D₁ 2 एत
 (for एव) B₈ D₁₀ वरान्, T₂ s चिराद्, G₂ चिर
 (for वरं) V₁ B₁ 4 s Dn D₄-9 एतान्दत्त्वा वरान्देवो
 — °) D₅ स्तूयमान (for बन्ध°) G₄ सहर्षिभि (for
 सुर°) — °) V₁ D₁ G₃ विविधैस् (for विबु°) — °) D₅
 D₁ स्तोत्रैरतरधीयत

72 B₂ om 72^{ab} (cf. v l 69) Dn₁ om 72 G₁
 partly damaged — °) G₂ सानुगैर् D₁ 6 यादवेश्वरे
 — °) D₁ 8 रविर् (for ऋषिर्) B₁ D₂ 8 s ऋगस्य,
 Dn₈ T₂ s G₂ 4 ऋसाद्य (for ऋगस्य) — °) D₅
 [ए]व (for [ए]त्त्)

73 °) B₂ ** च, B₄ यान्येव, D₆ om (for यानि
 च) — °) V₁ B₂ Dn₈ D₁₀ T₁ यादव, T₂ s G₂ 4
 M माधव (for मानव) — °) T₂ s G₂ 4 तथा (for
 तानि)

74 B₄ om 74^{b2} — °) V₁ B₁-8 s Dn D₄-10 T₈
 G₄ देवेष्व्याह; T₁ देव प्राह, T₂ G₂ देवस्याह; M₁ देवे
 प्राह; M₂ 4 वेदे प्राह (for वेदेष्व्याह) — °) B₁-8 s
 सर्वेषु (for शर्वस्य) D₆ यथा (for तथा) D₁₀ दशैव
 तु सहस्राणि — °) D₁ 6-9 नाना, D₅ तथा (for
 दश) M नाम्ना (for नाम-) B₅ Dn₁ n₂ D₈ T₁

च, M तु (for वै) B₄ D₁₀ शास्त्रेष्व्याहुर्मनीषिण

75 °) B₁ 4 T G₂ 4 M यानि, D₂ 8 [ए]तानि (for
 [इ]मानि) — °) D₁ 7 [स]च्युत — T₁ om 75^{cd}
 — °) Dn₂ D₇ देवेश, D₄-6 9 शे (for 'श') B₂ 4 s
 देव देवप्रसादाद्दे — °) B₅ महामुनि, T₂ s G₂ 4 M
 'त्मन (for 'रमने)

Colophon om 1n T₁ M — Parvan name B₁ 2 4
 D₁-8 शाति — Sub-parvan B Dn D₁-8 10 दानधर्म
 — Adhy name V₁ B₁ 2.5 Dn D₁₀ मेघवाहनपर्व,
 B₄ सद्भ्युपास्थाने मेघवाहनपर्व, D₁-8 वासुदेववरप्राप्ति
 — Adhy no (figures, words or both) V₁ Dn₂ 16
 (as in text), D₁ 13, D₁₀ 14, T₂ s G₂ 4 48
 — Śloka no Dn₁ 75, D₁ 31

17

G₁ s om this adhy (cf v l 13 14 1)

1 G₁ श्रीभगवान् (for वासुदेव) — °) V₁ B₄
 om, D₃ स (for स) — °) V₁ विप्रर्षि, D₈
 देवर्षि T₁ ** स प्राञ्जलि प्राह — °) V₁ B Dn
 D₈ s 10 -संहारम्; D₂ s संभारम्, T G₄ -साहस्रम्
 (for -संहारम्)

2 T₁ om 2^a-3^b G₁ om the ref — °) D₁-8
 मुनि (for ऋषि-) — °) B₄ D₁₀ T₂ s G₂ 4 -पारगै;
 M समितै (for -सभवै) — °) V₁ B Dn D₄-10

महद्भिर्विहितैः सत्यैः सिद्धैः सर्वार्थसाधकैः ।
 ऋषिणा तण्डिना भक्त्या कृतैर्देवकृतात्मना ॥ ३
 यथोक्तैर्लोकाविख्यातैर्मुनिभिस्तच्चदर्शिभिः ।
 प्रवरं प्रथमं स्वर्ग्यं सर्वभूतहितं शुभम् ।
 श्रुतैः सर्वत्र जगति ब्रह्मलोकावतारितैः ॥ ४
 यत्तद्ब्रह्मसं परमं ब्रह्मप्रोक्तं सनातनम् ।
 वक्ष्ये यदुकुलश्रेष्ठ शृणुष्वावहितो मम ॥ ५
 परत्वेन भवं देवं भक्तस्त्वं परमेश्वरम् ।
 तेन ते श्रावयिष्यामि यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ॥ ६

न शक्य विस्तरात्कृत्स्नं वक्तुं शर्वस्य केनचित् ।
 युक्तेनापि विभूतीनामपि वर्षशतैरपि ॥ ७
 यस्यादिर्मध्यमन्तश्च सुरैरपि न गम्यते ।
 कन्तस्य जक्रुयाद्वक्तुं गुणान्कात्स्न्येन माधव ॥ ८
 किं तु देवस्य महतः संक्षिप्तार्थपदाक्षरम् ।
 शक्तितश्चरितं वक्ष्ये प्रसादात्तस्य चैव हि ॥ ९
 अप्राप्येह ततोऽनुज्ञा न शक्यः स्तोतुमीश्वरः ।
 यदा तेनाभ्यनुज्ञातः स्तुवत्येव सदा भवम् ॥ १०
 अनादिनिधनस्याहं सर्वयोनेर्महात्मनः ।

C. 13 1124
 B. 13 17 11
 K. 13 48. 11
 M. 13 23 88

T₂ s G₂ s विख्यात —^a) V₁ B -s D_n स्तुस्य, B₁ तुस्य, D_s स्तुत (for स्थाणु)

3 T₁ om 3^{ab} (cf v 1 2) —^a) V₁ सहितं, M₁ s s विदितै (for विहितं) D₁ c स्वोत्रै, D₇₋₉ सिद्धै (for सत्यै) T₂ s G₂ महद्भिरेतै सत्त्वज्ञं, G₂ नमद्भिरेतैस्त्वरज्ञं —^b) D₁ 7-9 सत्यं, D_s om (for सिद्धै) —^c) D₁₀ तडुना (for तण्डिना) T₂ s G₂ ऋषीणा तन्महामक्त्या —^d) M₁ s s कृत (for कृतर) V₁ B D_n D₁₋₉ 10 M₃ वेद (for देव) D₂ s महात्मना (for कृता) T₁ कृत देवमहात्मना, T₂ s G₂ s कृतैर्देवै कृतात्मना

4 T₁ om 4-24 —^a) V₁ B₁ D_n साधुवि, B₂ s 5 D₁₋₉ वेदवि, B₁ D_n 12 साधुभि, D₁₀ M सर्ववि- (for लोकवि) —^b) M₁ s s ऋषिभिस् (for मुनि) —^c) D₂ s transp 4^{cd} and 4^{ef} —^c) T₂ s परम, M₁ s s प्रवर (for र) D_n पुण्य (for स्वर्ग्य) —^d) D₁ श्रुत, T₂ s G₂ s श्रुतै (for श्रुतै) —^e) M मर्व- (for ब्रह्म) D₁₀ तारित

5 T₁ om 5 (cf v 1 4) M om 5-23 —^a) V₁ B D_n D₁ 10 G₂ सत्यैस्त् (D₁ यदेत, D₁₀ यद्वै त परम ब्रह्म (G₂ गुह्य), D₁ c-9 यदेत (D₁ द्वै त) ब्रह्म परम, D_s T₂ s G₂ यच्चै (D_s तदे) तत्परम गुह्य —^b) D₂ om (hapl) 5^e-6^d —^d) D_s [5] नघ (for मम)

6 T₁ om 6 (cf v 1 4) D₂ M om 6 (cf v 1 5) —^a) V₁ B D_n व (B₁ घा) रयैनें (for परत्वेन) T₂ s G₂ s [अ]स्तुवन् (for भव) —^b) T₂ s G₂ s भक्तास्तु (for भक्तस्त्व) —^c) D₁ s 10 त्वां (for ते)

7 T₁ om 7 (cf v 1 4) M om 7 (cf v 1 5) —^a) B₂ partly damaged B₁ s वक्तु (for कृत्स्न) —^b) B₁ (hapl) om 7^b-8^c —^b) B₂ damaged, B_s कृत्स्न (for वक्तु) G₂ (inf l₁₁ as in text) वक्तु वर्षशतैरपि —^c) D_s युक्तेन तु, T₂ s G₂ युगे युगे, G₂ युक्ते युक्ते (for युक्तेनापि) D₁₋₉ हि भूतानाम् (for विभूतीनाम्)

8 T₁ om 8 (cf v 1 4) M om 8 (cf v 1 5) B₁ om 8^{ab} (cf v 1 7) —^a) B₁ D_n D₁₀ अतं (for अन्तश्) T₂ s G₂ s यस्यादिर्मध्यग सूर्यं —^b) T₂ G₂ लभ्यते (for गम्यते) —^d) B₁ कृत्स्नेन (for कात्स्न्येन)

9 T₁ om 9 (cf v 1 4) M om 9 (cf v 1 5) —^b) D_n D₁₀ T₂ s G₂ संक्षिप्तार्थं —^c) T₂ s G₂ s चतुर (for चरित) —^d) V₁ B D_n D₁₀ धीमत (for चैव हि)

10 T₁ om 10 (cf v 1 4) M om 10 (cf v 1 5) —^a) D₁ c 7 9 अप्राप्त (for प्य) V₁ B₁₋₄ D_n 12 तु, D_n तु, D₁₋₉ T₂ s G₂ हि (for [ह]ह) After अप्राप्येह, D_s reads from धनस्याह (in 11^a) up to समुद्देश (in 11^c) repeating it in its proper place D₁ c-9 ज्ञानम् (for ऽनुज्ञा) —^b) D_s G₂ न शक्यं, D₇₋₉ अशक्य (for न शक्य) D₁ s अशक्यस्त्रिदशैरपि, T₂ s G₂ न शक्य स्तोतुमीश्वर —^c) D₁ यदानेन, T₂ s G₂ यद्यनेन (for यदा तेन) —^d) D₁₋₃ स्तवति (for स्तु) T₂ s G₂ s सदाशिव (for सदा भवम्) V₁ B D_n D₁₀ स्तुतो वै स तदा मया, D₁₋₉ स्तुवत्येव तदा भव

11 T₁ om 11 (cf v 1 4) M om 11 (cf v 1 5) D_s reads from धनस्याह (in 11^a) up to समुद्देश (in 11^c) for the first time after अप्राप्येह (in 10^a),

नाम्नां कंचित्समुद्देशं वक्ष्ये त्वय्यक्तयोनिनः ॥ ११

वरदस्य वरेण्यस्य विश्वरूपस्य धीमतः ।

शृणु नामसमुद्देशं यदुक्तं पद्मयोनिना ॥ १२

दश नामसहस्राणि यान्याह प्रपितामहः ।

तानि निर्मथ्य मनसा दध्नी घृतभिवोद्धृतम् ॥ १३

गिरेः सार यथा हेम पुष्पात्सार यथा मधु ।

घृतात्सार यथा मण्डस्तथैतत्सारमुद्धृतम् ॥ १४

सर्वपाप्मापहमिदं चतुर्वेदसमन्वितम् ।

प्रयत्नेनाधिगन्तव्यं धार्यं च प्रयत्नात्मना ।

शान्तिकं पौष्टिकं चैव रक्षोघ्नं पावनं महत् ॥ १५

इदं भक्ताय दातव्यं श्रद्धानास्तिकाय च ।

नाश्रद्धानरूपाय नास्तिकायाजितात्मने ॥ १६

यश्चाभ्यस्यते देवं भूतात्मानं पिनाकिनम् ।

स कृष्ण नरकं याति सह पूर्वैः सहाजुगैः ॥ १७

इदं ध्यानमिदं योगमिदं ध्येयमनुत्तमम् ।

इदं जप्यमिदं ज्ञानं रहस्यमिदमुत्तमम् ।

इदं ज्ञात्वान्तःकालेऽपि गच्छेद्धि परमां गतिम् ॥ १८

पवित्रं मङ्गलं पुण्यं कल्याणमिदमुत्तमम् ।

निगदिष्ये महावाहो स्तवानामुत्तमं स्तवम् ॥ १९

इदं ब्रह्मा पुरा कृत्वा सर्वलोकपितामहः ।

सर्वस्तवानां दिव्याना राजत्वे समकल्पयत् ॥ २०

तदाप्रभृति चैवायमीश्वरस्य महात्मनः ।

— ^b) V₁ B D₁₁ D₁₀ जगद्योनेर; T₂ ३ G₂ ४ हसयोनेर
(for सर्व') — ^c) B₁ D₈ ० (first time) ३ ३ T₂ ३
G₂ किंचित् — D₈ om (hapl) 11^d-12^e — ^d) V₁
B D₁₁ D₁₀ वक्ष्यामि (for वक्ष्ये हि) D₂ ८-९ यदुक्त
पद्मयोनिना (= 12^d)

12 T₁ om 12 (cf v 1 4) M om 12 (cf v 1
5). D₈ om 12^{abc} (cf v 1 11) D₂ ४ om 12^{abc}
— ^b) B₂ om, D₈-० विरुपाक्षस्य (for दिश्वरस्य)
— ^c) G₂ om (hapl) from समुद्देश up to दश नाम
(in 13^a) V₁ B D₁₁ D₁₀ शृणु नाम्नां च य वृष्ण
— ^d) D₂ ८-९ वक्ष्ये चा (D₈ स्व) व्यक्तयोनि (D₂ ० 'जन्म')
न (of 11^d)

13 T₁ om 13 (cf v 1 4) M om 13 (cf
v 1 5) G₂ om दश नाम (in 13^a) (cf v 1 12)
— After 13, D₈ १० read 15^{ab}

14 T₁ om 14 (cf v 1 1) M om 14 (cf v 1
5) B₂ partly damaged — ^b) V₁ B (except
B₂) D₁₁ D₂ ९ पुष्प (for पुष्पात्) — ^c) B₂ G₂ घृत
(for घृतात्) D₂ ३ घृतं सारं यथा दध्नी

15 T₁ om 15 (cf v 1 4) M om 15 (cf v 1
5) D₈ १० read 15^{ab} after 13 — ^a) D₁₁ D₂ ३ ४-९
G₂ पापापहम् (for पाप्मा) — D₁ repeats 15^{abcd}
after 16 — ^c) B₂ प्रयत्नेन, T₂ ३ G₂ नियत्नेन, G₂
भयत्नेन (for प्रयत्नेन) V₁ D₂ [अ]भि (for [अ]धि)
— ^d) V₁ B D₁₁ भगव्य; Bom ed and Kumbh
ed मागत्वं (for शान्तिकं).

16 T₁ om 16 (cf v 1 4) M om 16 (cf v 1
5) — ^b) G₂ श्रद्धानायास्तिकाय च (hypermetric).
— ^c) T₂ ३ G₂ ४ नाश्रद्धानापूताय, Madras ed 'ना
पूजाय — After 16, D₁ repeats 15^{abcd}

17 T₁ om 17 (cf v 1 4) M om 17 (cf v 1
5) — ^a) T₂ ३ G₂ तु (for च). — ^b) V₁ B D₁₁
D₁₀ कारणरत्मानमीश्वर — ^d) B₂ damaged V₁ B₁
३ ३ D₁₁ सहारमजै, B₁ D₁₀ 'जुजै, D₁ 'चरै, D₂
'रमभि, D₂ 'परै (for 'जुगै)

18 T₁ om 18 (cf v 1 4) M om 18 (cf
v 1 5) — ^a) D₂ ३ अय (for इदं) D₈ योग
— ^b) D₂ ज्ञानम् (for ज्ञेयम्) — D₁-० T₂ om (hapl)
18^d — ^c) V₁ ध्यान, D₂ ३ ज्ञेय (for ज्ञान) — ^d)
B₂ अनुत्त (for उत्तमम्) — D₁ om (hapl) 18^e-19^b
— ^e) D₂ तु (for [अ]न्त) D₂ ३ च; T₂ ३ G₂ ४ तु
(for सपि) V₁ B D₁₁ D₁ ० १० ये (D₈ इत् [hyper
metric]) ज्ञात्वा अ (B₂ ३ D₁₁ अ) तकालेपि (D₁ 'ले
च) — D₁-० om 18^f-20^e — ^f) V₁ B₂ ३ ३ D₁₁
D₁₀ गच्छेत (for गच्छेद्धि)

19 T₁ om 19 (cf v 1 4) M om 19 (cf v 1
5) D₁-० om 19, D₁ om 19^{ab} (for all, cf v 1
18) — ^a) V₁ D₁₁ नः सेष्य, D₁₁ ज्ञेय (for पुण्य)
D₁₀ गुह्य सर्वस्य वेदस्य — V₁ B D₁₁ D₂ ३ १० om
19^{cd}

20 T₁ om 20 (cf v 1 4) M om 20 (cf v 1
5). D₁-० om 20^{ab} (cf v. 1 18) — ^a) B₂ इम;

स्तवगजेति विख्यातो जगत्यमगृजितः ।
 ब्रह्मलोकादयं चैव स्तवराजोऽवतारितः ॥ २१
 यस्मात्तण्डिः पुरा प्राह तेन तण्डिकृतोऽभवत् ।
 स्वर्गाच्चैवात्र भूलोकं तण्डिना ह्यवतारितः ॥ २२
 सर्वमङ्गलमङ्गल्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 निगदिष्ये महाबाहो स्तवानामुत्तमं स्तवम् ॥ २३
 ब्रह्मणामपि यद्ब्रह्म पराणामपि यत्परम् ।
 तेजसामपि यत्तेजस्तपसामपि यत्तपः ॥ २४
 शान्तीनामपि या शान्तिर्द्युतीनामपि या द्युतिः ।
 दान्तानामपि यो दान्तो धीमतामपि या च धीः ॥ २५

देवानामपि यो देवो मुनीनामपि यो मुनिः ।
 यज्ञानामपि यो यज्ञः शिवानामपि यः शिवः ॥ २६
 रुद्राणामपि यो रुद्रः प्रभुः प्रभवतामपि ।
 योगिनामपि यो योगी कारणानां च कारणम् ॥ २७
 यतो लोकाः संभवन्ति न भवन्ति यतः पुनः ।
 सर्वभूतात्मभूतस्य हरस्यामितवेजसः ॥ २८
 अष्टोत्तरसहस्रं तु नाम्नां शर्वस्य मे शृणु ।
 यच्छ्रुत्वा मनुजश्रेष्ठ सर्वान्क्रामानवाप्स्यसि ॥ २९

* * * *

C. 13 1144
 B. 13 17 30
 K. 13 48 30
 M. 13 23 107

G₂ 4 हृद् (for हृत्) B₂ T₂ 8 G. ज्ञात्वा (for कृत्वा)
 —^{cd}) V₁ D_n transp दिव्यानां and राज्ञवे

21 T₁ om 21 (cf v l. 4) M om 21 (cf. v l
 5) —^a) D₂ तत - (for तदा) D₁ ततप्रभृति
 देवोपि —^c) V₁ B₁ 2-3 D_n D₁₀ T₂ 8 G₂ 4 हृदि
 ख्यातो, B₂ damaged (for [हृ]ति विख्यातो) —^d)
 T₂ 8 G₂ 4 जगत्परमपूजित —^e) D₂ 6 om (hapl.)
 21^e-22^d —^e) V₁ B₁ 2 4 5 D_{n1} D₁₀ स्वर्गं, B₂
 D_{n2} n₂ D₆ स्वर्गं (for चैव)

22 T₁ om 22 (cf v l. 4) M om 22 (cf
 v l 5) D₂ 6 om 22 (cf. v l. 21) —^a) B₁
 D₂ यतस्, D₁₋₂ तस्मात् (for य) V₁ B₂₋₅ D_n D₅ 10
 य (D₁₀ त) तस्ति पुरा प्राप (D_{n2} 'तस्' —^b)
 D₁ 8 तस्मात्, D₁₀ तेन (for तेन) T₂ 8 G₂ 4 तेन
 तटे (G₂ 'डी') पितामह —^c) V₁ B₁ D₂ [अ]य,
 D_{n2} D₁₋₂ 7-9 [अ]नु (for [अ]त्र) V₁ B D_n D₂ 5
 7-10 भूलोकं, D₂ भूलोके (for भूलोक) T₂ 8 G₂ 4 स्वर्ग-
 लोकानु भूलोक (T₂ 'कास्' —^d) T₂ 8 G₂ 4 [अ]म्यव
 तारित

23 T₁ om 23 (cf. v l 4) M om. 23 (cf v l
 5) —^a) D₁ मंगल्य-, D₂ -मगळ- (for 'ळ-) B₆
 D_{n1} n₂ D₂ 5 8 -मगल्य, D₁ om. (for मङ्गल्य) D₁₀
 T₂ 8 G₂ सर्वमङ्गलमागळ्य —^b) D_{n1} om पाप
 —^c) D₂ 6 om 23^{cd} —^c) G₂ महाभीष्म, G₄ पुण्य
 (for 'बाहो) —^d) D₂ स्तव चै ब्रह्मणोदितं

24 T₁ om. 24 (cf. v l 4) —^a) D₁₋₆ ब्रह्मणोपि
 दि यद्ब्रह्म, T₂ 8 G₂ 4 ब्रह्मणो यस्पर ब्रह्म —^b) D₁₀
 वराणामपि यद्ब्रह्म —^d) T₂ 8 G₂ 4 M [अ]थो (for

यत्)

25 ^a) V₁ B D_n D₁ 10 शतानामपि य शतो
 — T₁ om 25^{cd} —^e) D₁₋₂ पवित्राणां पवित्र यद्
 (D₁₋₂ यो) —^d) D₁ T₂ योवधि (for या च धी)
 G₂ 4 ध्यायतामपि योवधि (G₂ धी)

26 ^a) D₂ om. (hapl.) f₁ om देवो up to यो (in 27^a)
 —^b) V₁ B D_n D₁₀ T₁ M ऋषीणामपि यस्वृ (T₁ यो
 ऋ)पि — T₁ om. (hapl.) 26^e-27^d

27 D₂ om up to यो (in 27^a), T₁ om 27
 (for both, cf v l 26) M om 27 —^b) D_{n1} n₂
 प्रमा (for प्रभु) —^c) B₁ D₂ 5 योगानाम् B₂ D₁₋₂
 योग (for योगी)

28 ^b) B₂ partly damaged D_{n2} D₂ पुन (for
 यत्) D₂ प्रभु (for पुन)

29 ^a) V₁ B₁ D₁ G₂ अष्टोत्तर (for चर) —^b)
 D_{n1} शिवस्य (for शर्वस्य) —^c) 1 G₂ 4 भरत
 (for मनुज) V₁ B D_n D₂ 10 -व्याघ्र (for -श्रेष्ठ)
 —^d) T अवाप्तुयात्, M₂ 'प्यति — After 29,
 T₁ ins an addl. colophon [Adhy no 239]

The following Sivasahasranāmastotra, ascribed
 to Tandū or Tandūn and containing about 1008
 names, is also found in almost identical form in the
Linga Purāna, adhy 65 In recording variants
 from it, we have treated the printed text of the
Purāna as an additional MS

There are several other stotras of Śiva, e g.,

स्थिरः स्थाणुः प्रभुर्भानुः प्रवरो वरदो वरः ।
सर्वात्मा सर्वविख्यातः सर्वः सर्वकरो भवः ॥ ३०

Vāyu P 1 30 79ff, Brahma P 38 10ff, and MBh 12 App I, No 28, the texts of which are almost identical, but they give the names of Śiva mostly in the dative case and the total number of these names does not come to 1000, though they are loosely called Sahasranāmastotras (cf e.g., R G TIWARI's article "Dakṣa's sahasranāmastotra" in Sri Venkateswara University Oriental Journal, Vol 11, 1959, pp 33-12) Moreover, these stotras often contain general descriptions rather than specific names of Śiva. In MBh 7 173, there is a short stotra of Śiva which Vyāsa advises Yudhiṣṭhira to recite. The number of names in this stotra is very small.

The present stotra, on the other hand, is a full fledged Sahasranāmastotra like the Viṣṇusahasranāmastotra occurring towards the end of this puṇyan. Names in both of them are mentioned invariably in the nominative, and there is an attempt to bring their total number to 1008 or 1000. Several names are seen to have been repeated, but, in this connection, attention may be drawn to the following pertinent note which Nīlakaṇṭha has added at the commencement of his Com.

यद्यप्यत्र सहस्रनामस्तोत्रे नाम्ना शब्दतोऽर्थतश्च पौनरुक्त्यमस्ति, तथापि अर्थक्येऽपि शब्दभेदात् कश्चित्, कश्चित् च शब्दक्येऽप्यर्थभेदाच्च अपौनरुक्त्यं द्रष्टव्यमपूर्वार्थत्वात् । न हि सर्वात्मपदोच्चारणजन्यमपूर्वं विश्वात्मपदोच्चारणात्पुरुषत्वे । अन्यथा 'अमये जुष्ट निर्यपामि' इत्यत्र 'वदन्ने जुष्टम्' इत्युच्चारणेऽपि तदपूर्वोत्पत्त्यापत्तेर्विधिगत एव शब्द प्रयोक्तव्य इति मीमांसकमुद्वाभङ्गः स्यात् । अर्थभेदेऽपि शब्दैक्यं न पौनरुक्त्यावहम् । इन्द्रशब्दस्यान्यार्थस्यापि 'देन्द्रया गार्हपत्यमुपनिष्ठते' इति विधानाद् योगेन अग्निपरवप्रदर्शनात् । यथा च शब्दैक्येऽप्यर्थक्यं नास्ति, तथा वयमस्या व्याख्याया प्रदर्शयिष्याम ।

30 Before 30, B1 8 8 Dn3 D1 2 7 T8 G2 Luga P ins ॐ; D8 ॐ नम शिवाय, T2 श्रीशिवाय नम, M1 2 उपमन्यु । ॐ —^a) V1 B2-6 Dn भीम, B1 D10 M4 भाव, M1-2 देव (for भानु) —^b) T1 M प्रभवो (for प्रवरो) D1 om (hapl) वरदो Dn3 [5] मर (for वर) —^c) D1 8 सर्ववित् (for सर्ववि) —^d) D1 om (hapl) सर्व, Dn2 सर्व, सर्व, D2 शर्व

जटी चर्मी शिखण्डी च सर्वाङ्गः सर्वभावनः ।
हरिश्च हरिणाथश्च सर्वभूतहरः प्रभुः ॥ ३१

सर्व, D1 सर्वमेव, D 8 8 T2 2 G2 4 सर्वकर्म; T1 शर्वमर्; M1 2 सर्वा शर्व (for सर्व सर्व) D1 2 करोत्तर, D2 करो हर (for करो भय)

31 ^a) D2 T 2 1 G4 चर्मी, M1-2 चटी (for चर्मी) B1 D 2 2 (by corr) T2 2 G2 4 Madras ed शिखी चर्मी, T1 सुखण्डी च (for शिखण्डी च) D1 जटा मुटी शिखी चर्मी —^b) M सर्वना B2 चाहन; T1 सभव (for भावन) —^c) V1 B 2 2 Dn D10 M हरश्च; T G4 हरिणो (for हरिश्च) V1 B1 D 2 हरिणाथश्च (for 'क्षदा') G2 भरणो भरणाथश्च —^d) T2 2 G2 4 हिन (for हर) Luga P रगुन (for प्रभु) — After 31, D10 T G1 M1-2 Madras ed ins

155* महारोपो महारूपो मयत्रिशुवनेश्वर ।
सत्य मत्याश्रय भिद्वक्षणाद्यु मर्षतुण्डत् ।
गृपक्ष गृपरूपश्च गृपन्तो गृपमाक्षग ।
भीमश्च क्षितिकण्ठश्च क्षितय श्वेत क्षियोत्तम ।
निपट्टी क्षितिकेदाश्च क्षितियो नीललोहित । [5]
दारभ शङ्खकर्णश्च विलासो विश्वकर्तृक ।
पर पाशुपतो भद्रो नीलक्रीवो विभीषण ।
गङ्गाधर पृथुक्षेत्र जनेश्वरतुलेश्वर ।
उत्तमस्त्रीसहायश्च मधुविन्दो महाप्रह ।
द्विभ्य सुहृम परागश्च धीरभद्रो विभिन्नग । [10]
शिव शशुमुंभो भर्ता श्रीकण्ठगिदनार्धित ।
कन्याद कीर्तिमान्क्रीडी बालासि कार्यकारण ।
अण्डश्च यहिरण्डश्च विराड्भूतो विशेषहृत् ।
हिरण्यगर्भहेतुश्च यहिर्भूत प्रयोजक ।
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिश्च तुरीयश्च विभूतन । [15]
मनोबुद्धिरहकारो व्यतन्त करणात्मक ।
विशदो विक्रमर्ध्व विश्वो विश्वस्य संग्रह ।
अरूपक्षण्डरूपश्च यज्ञहस्त पुरदर ।
जातवेदाश्च जागर्तिविश्वावासो विनायक ।
आजानुर्धनेतेयश्च विश्वकर्मा विचक्षण । [20]
हिरण्याक्ष सुकेशश्च क्रक्ष कक्षतरसम ।
घृपो घृपाढ्यो घृपदो घृपपर्वा प्रजाहर ।

[(L 1) M1 2 महारोमा (for 'रोपो), and भवश्च (for मत्वा) — (L 2) D10 सत्याश्रम (for 'शय) M1,2 सिधुश्च (for सिद्धश्च) D10 M1 2 चद्राशु (for

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च नियतः शाश्वतो ध्रुवः ।
 श्मशानचारी भगवान्खचरो गोचरोऽर्जनः ॥ ३२
 अमित्राद्यो महाकर्मा तपस्वी भूतभावनः ।
 उन्मत्तवेगप्रच्छन्नः सर्वलोकप्रजापतिः ॥ ३३
 महारूपो महाकायः सर्वरूपो महायगाः ।
 महात्मा सर्वभूतश्च विरूपो वामनो मनुः ॥ ३४

लोकपालोऽन्तर्हितात्मा प्रमादो ह्यगर्दभिः ।
 पवित्रश्च महाश्रव नियमो नियमाश्रयः ॥ ३५
 सर्वकर्मा स्वयंभूश्च आदिगादिकरो निधिः ।
 सहस्राक्षो विरूपाक्षः सोमो नक्षत्रसाधकः ॥ ३६
 चन्द्रसूर्यगतिः केतुर्ग्रहो ग्रहपतिर्वरः ।
 अद्रिर्द्यालयः कर्ता मृगगणार्पणोऽनघः ॥ ३७

C. 13 1152
 B 13 17 38
 K 13 48 38
 M 13 23 126

चण्डाशु) — (L 3) D₁₀ वृत्तान्तक M₁ 2 विश्वम्भो
 विपमशक (for the post half) — (L 4) D₁₀ पीठ
 (for जित) M₁ 2 दीवक्षे- (for दिव-क्षे) T₁
 द्विनोत्तन (for जितो) — (L 5) M₁ 2 भिनोऽशु
 (for जिनिके-शु) D₁₀ T₁ M₁ 2 जिन्(T₁ जि)नो (for
 जिनिके) — (L 6) M₁-2 जिन्(M₁ नो)नो (for
 जिन्नामो) — (L 7) G₄ M₃ वज्रो (for नत्रो) — (L
 9) D₁₀ उच्चयश्री (for न्नी) — (L 10) M₁ 2 वृष-
 (for वृष) D₁₀ विचिनक, T₂ विचिनक, T₃ विप
 श्रग (for विमि) — (L 11) D₁₀ M₁ 2 विमुर्,
 Madras ed मवो (for मुवो) M₁ विन्नापित (for
 विन्) — (L 12) T₂ 3 M₁ 2 कृष्ण T₁ कान्ति
 (for वि) M₁ 2 कान्तिक्कान्ति (for the post
 half) — (L 13) D₁₀ पदश्च (for णटश्च) D₁₀
 विचोऽशु (for विचोऽशु) M₁ 2 विचोऽशु (for इव)
 — (L 14) M₁ 2 -नो (for -नो), and शिवभूत
 (for वहिभूत) — (L 15) D₁₀ मापदृष्ट सुपुनश्च
 (for the prior half) T₂ 3 G₄ सुपुनश्च ननयशु (for
 सिख तुरीयशु) D₁₀ M₁ विपुनन — (L 16) T₁ M₁-2
 विचो(T₁ श)वकणा नद (for the post half) — (L
 17) D₁₀ विपुनो (for विपुन) D₁₀ T₁ M₁-3 विश्ववि-
 (T₁ वि)दिश्वनय (for the post half) — (L
 18) D₁₀ वृषनयश्च T₂ 3 G₄ वृषश्च सुनयश्च (for the
 prior half) M₁ वृष (for वृष) — (L 19) T₁
 वृष (for वृष) Madras ed जगती (for -
 M₁ विश्ववामो — (L 20) D₁₀ M₁-3 अजानु (M₃
 'तुर), T₁ अनुजो (for अजानु) T₁ [आ]विलेप
 — (L 21) M₁ कक्षवत्स (for तम्) D₁₀ वृष
 वृषचरोत्तम, T₂ 3 वृषश्च धत्त (T₃ वृषश्च)नन (for the
 post half) — (L 22) M₁ 2 वृषा (for 'व्यो)
 D₁₀ वृषो (for वृषो) D₁₀ M₁ 2 प्रनाक, T₁ M₃
 'ग' (for 'ह)]

गोचरोऽशु, M 'राटन (for रोऽर्जन) D₁-9 वेचरो
 गोचरोऽशु, T₂ 3 G₂ 4 खचरेण म्मराटन

33 ^a) D₁-3 महाकर्मा (for 'कर्मा) — ^b) T₁
 M₁-4 Linga P गरण (for भावन) — ^c) V₁
 B₁ 4 D₁ वेद्य, D_n n₂ D₂ 9 G₂ M₁ 2 4 वेद्य,
 D₁-7 10 T G₄ M₃ Linga P वेद्य (for वेद्य) D₁
 प्रमत्त (for प्रच्छन्न) — ^d) D_n 3 D₂ T₂ 3 G₂ 4
 Linga P लोक (for लोक)

34 ^a) D₁-3 महाकाय (for काय) — ^b) B₁
 D_n n₂ वृष (for सर्व) T₁ मृतो (for रूपो) — ^c)
 D₁ c-2 सर्वात्मा (for महात्मा) V₁ B D_n D₁₀
 मृतात्मा, D₁-9 T₂ 3 G₂ 4 रूपश्च (for 'भूतश्च)
 — ^d) D₁-3 मानवो (for वामनो) M₁ मन, Linga
 P नर (for मनु) V₁ B D_n D₁₀ विश्वरूपो महाहनु

35 ^a) T₂ 3 G₂ 4 गृहीतात्मा (for स्तर्हि) — ^b)
 V₁ गर्दभ, B₂ 3 2 D_n 3 D₁₀ M गर्दभि, B₄ मृदति,
 D₁-9 -गर्दभी (for मि) T₁ प्रमादो मवनो विटु,
 T₂ 3 G₂ प्रमादभयवृद्धिसु (G₄ मी), G₂ प्रमादभय-
 गर्दभि, Linga P प्रमादभयदो विभु — ^c) B₂-5
 D_n D₁₀ M पवित्र V₁ महायोगी (for महाश्रव)
 — ^d) V₁ B D_n M नियमाश्रित, D₁-7 9 मप्रिय,
 D₂ मवत, D₁₀ 'मान्धित, Linga P 'ताश्रय (for
 'माश्रय)

36 ^a) M₁ सर्वकाम (for 'कर्मा) V₁ B D_n D₁₀
 T₁ M स्वयमून, G₂ 4 सुश्र Linga P स्वयमू सर्व
 कर्मा च — ^b) B₁ om (hapl) राटि D₁-3 आदिसृष्टि
 करो (for आदिरादि) — ^c) V₁ B D_n D₁₀ T₁ M
 Linga P विशालाक्ष (for विरूपाक्ष) — ^d) T₂ 3 G₂
 सोम, G₂ सोमो (for सोमो) T₁ -दारक, T₂ सायक
 (for सायक)

37 ^a) T₁ G₂ शनि (for -गति) V₁ B D_n
 T₂ 3 G₂ Linga P चद्र सूर्य शनि केतुर्, M चद्र
 सूर्याशन केतुर् — ^b) D_n 3 गृहो गृह (for ग्रहो ग्रह)

महातपा घोरतपा अदीनो दीनसाधकः ।
 संवत्सरकरो मन्त्रः प्रमाणं परमं तपः ॥ ३८
 योगी योज्यो महावीजो महारेता महातपाः ।
 सुवर्णरेताः सर्वत्रः सुवीजो वृषपाहनः ॥ ३९
 दशवाहुम्बनिमिपो नीलकण्ठ उमापतिः ।
 विश्वरूपः स्वयंश्रेष्ठो बलवीरो बलो गणः ॥ ४०
 गणकर्ता गणपतिर्दिग्भासाः काम्य एव च ।

पवित्रं परमं मन्त्रः सर्वभावकरो हरः ॥ ४१
 कमण्डलुधरो धन्वी बाणहस्तः रूपालवान् ।
 अशनी गतघ्नी खड्गी पट्टिशी चायुधी महान् ॥ ४२
 सुवहस्तः सुरूपश्च तेजस्तेजस्करो निधिः ।
 उष्णीपी च सुवक्त्रश्च उदग्रो चिन्तस्तथा ॥ ४३
 दीर्घश्च हरिकेशश्च सुतीर्थः कृष्ण एव च ।
 सृगालरूपः सर्वार्यो मुण्डः कुण्डी कमण्डलुः ॥ ४४

T₂ पुग, Linga P मत (for वर) —^o B₃ T₂ G₄
 आदिर् (for अदिर्) D₂ केतो (for कर्ता) B₁ 2
 अत्रिरश्यालय कर्ता, Dn₁ n₂ अत्रिरश्या नमस्कृता, D₁₋₇
 अदरिद्राल (D₈ 'ड' य कर्ता, D₈ 9 (by corr) अदरिद्रया
 लय कर्ता, D₁₀ आदिरात्रालय कर्ता, T₁ आदिराश्विनल
 कर्ता, M आदिराश्विनो लय कर्ता, Linga P राजा राजयो-
 दय कर्ता —^d T₁ -वाणम्रया (for -वाणापणो) Dn₁
 [s]नव, D₁₀ [s]लघु, T₂ 3 G₂ 4 [s]नल, Linga
 P घन (for सनव)

38 ^a) D₁₋₉ T₂ 3 G₂ Linga P दीर्घ (for घोर)
 —^b) D₁ देव (for दीन-) T₂ 3 G₄ मानम (for
 -भावक) T₁ आदशो नक्रमायक, G₂ अधोरो घोर-
 मानम, Linga P अदशयो धनमाधक —^o) T₁ M₄
 कृतो (for करो) D₁₋₉ मन्त्री (for मन्त्र) M₁₋₃
 Linga P मन्त्रमर कृतो मय — B₁ M₄ om (hapl)
 38^d-41° —^d) Linga P प्राणायाम परतप

39 B₁ M₄ om 39 (cf v l 38) —^a) T₂ 3 G₄
 योगो (for योगी) V₁ योज्यो, Dn₃ D₁ 3 5 7-9
 याज्यो, T G₂ 4 M₁₋₃ योज्यो, Linga P योगो (for
 योज्यो) B₃ महावीर्यो, D₁₀ 'तेजा, T₁ 'वीज (for
 'वीजो) —^b) D₂ om the second महा V₁ B
 Dn D₁₀ T₁ M₁₋₃ Linga P महाबल (for 'तपा)
 —^d) Dn₃ D₂ स्ववीजा, D₁₀ सर्वजो (for सुवीजो)
 Dn₁ n₂ वीज (for वृष)

40 B₁ M₄ om 40 (cf v l 38) —^a) D₂ च
 निमिपो (for त्वनि') —^b) T₂ 3 G₄ शुमापति (avoid-
 ing hiatus) —^o) Dn₃ स्वयंश्रेष्ठो (for 'श्रेष्ठो)
 छे Cn स्वय अनागन्तुक श्रष्टव प्रणस्यतमस्य यन् । छे
 —^d) B₅ बलघोरो (for 'वीरो) Cn [s]बलो गण,
 Linga P बलाग्रणी (for बलो गण) D₁ 2 4-9 बलि
 चैरोचनो गण, T₁ बलीर्योतुलो गुग, T₂ 3 G₂ 4 वर्धते
 रो (T₂ 'धिरो रो, G₂ 'धि-माश्रो)चनो गण छे Cn
 बलीरोबलो गण । अयल नि सामर्थ्यं, चैत्रप्रशुकिं विना

चलनाक्षम । गण्यते मरयायते इति गणन्त्रत्वमसूह पञ्चविंश
 तिजदनरवान्मा । स्वय तु पदविंश । छे

41 B₁ M₄ om 41^{abc} (cf v l 38) D₁ 6 7 9
 om 41-42 —^b) V₁ Dn D₅ काम (for काम्य)
 —^o) D₁ परमो (for परम) D₁ 2 मन्त्र V₁ B Dn
 D₂ 10 T₁ M Linga P मन्त्रित्परमो मन्त्र (D₈ 'त्र)
 —^d) D₁ 2 G₂ 4 -भावहरो, D₃ 'वरो, M₁ 2 -पापहरो
 (for भावकरो)

42 D₁ 6 7 9 om 42 (cf v l 41) —^a) D₅
 करो (for -घरो) D₈ हत्वा (sic) (for धन्वी) —^b)
 B₂ partly damaged D₁₋₃ T₂ 3 G₂ 4 प्रतापवान्,
 M₁ कल्प (for कपाल^o) —^o) V₁ Dn₃ मुदली,
 B₂ 4 5 सुपली (for अशनी) D₂ खड्गी च (hyper-
 metric) D₁ 8 5 T₁ अशनी (D₂ सुमली) च शतघ्नी
 च, T₂ 3 G₂ 4 अशनीश शतघ्नीश, M अशनि
 शरति (M₁ 'ज्ञो) खड्गी च (hypermetric), Linga P
 शरी शतघ्नी खड्गी च —^d) T₁ M पट्टमी (for
 पट्टिशी) B₂ चामरी (for चायुधी) D₁ पट्टिशीरायुधो
 महान्, D₂ 3 पट्टिमी सायुधो म, T₂ 3 G₂ 4 खड्गी
 चायुधो म — After 42, T₁ reads 45^a

43 T₁ om 43^a —^a) D₆ 3 सुचहस्त, T₂ 3
 G₂ 4 शिव (for सुव) B₁ D₁ 8 5 T₂ 3 G₄ स्व (for
 सु) M Linga P अजश्च मृगरूपश्च —^b) D₆ om
 (hapl) नेजस् D₂ G₂ तेजकरो (for 'स्करो) M₄
 निधि, Linga P विधि (for निधि) —^o) T₂ 3 G₄
 उष्णीपश् (for 'पो) D₁₀ सुचक्रश्, T₁ सुवचंश् (for
 'क्त्रश्) D₈ उष्णीपश्च सुवर्णश् —^d) Dn₃ उदग्रो (for
 'ग्रो) D₈ विततस्, T₁ विटि, T₂ 3 G₂ 4 वितनुस्,
 M₃ विरतस् (for विन) D₁ तदा (for तथा) D₁₀
 उदग्रावनतस्तथा

44 ^a) G₂ दिव्यश् (for दीर्घश्) V₁ करिकेशश्,
 Dn₃ हरिकेशश्, D₁₋₉ G₂ 4 'नेत्रश् (for 'केशश्) D₁₋₃

अजश्च मृगरूपश्च गन्धधारी कपर्धपि ।
 ऊर्ध्वरेता ऊर्ध्वलिङ्ग ऊर्ध्वशायी नभस्तलः ॥ ४५
 त्रिजटश्रीरवासाश्च रुद्रः सेनापतिर्विभुः ।
 अहश्चरोऽथ नक्तं च तिग्ममन्युः सुवर्चमः ॥ ४६
 गजहा दैत्यहा लोको लोक्रवाता गुणाकरः ।
 सिंहशार्दूलरूपश्च आर्द्रचर्माश्वरावृतः ॥ ४७

कालयोगी महानादः सर्ववामश्चतुष्पथः ।
 निगाचरः प्रेतचारी भूतचारी महेश्वरः ॥ ४८
 बहुभूतो बहुधनः सर्वाधारोऽमितो गतिः ।
 नृत्यप्रियो नित्यनर्तो नर्तकः सर्वलासकः ॥ ४९
 घोरो महातपाः पागो नित्यो गिरिचरो नभः ।
 सहस्रहस्तो विजयो व्यवमायो ह्यनिन्दितः ॥ ५०

C 13 1165
 B 13 17 51
 K. 13 48 51
 M 13 23 139

दीर्घश्चारुविनीता च —^b) G₂ स्व, G₄ स्व (for सु-)
 ॐ Cn कृष्ण -

कृपिर्भवाचक शत्रो णश्च निर्वृतिवाचक ।

नयोरैक्य पर द्रव्य कृष्ण इत्यभिधीयते ॥

इति श्रुतेरानन्दमन्मात्र इत्यर्थे । ब्रह्मोत्तरखण्डे या गोपशिशु
 प्रति महादेवेन तवान्वये सपमोऽह भवित्यामीति वरदानमहा
 देवयैवावतार कृष्ण इत्युपगमात् । ॐ —^c) So ne MSS
 शुगल, T₁ damaged (for मृगल) V₁ B Dn D₁₀
 मिद्वार्यां (for सर्वायां) —^d) D₇ मुडी (for मुण्ड)
 V₁ B Dn D₁₀ T₁ M Linga P मुड सर्वशुभ (B₁ वै
 मय-, M₄ वै शुभ)कर

45 M om (hapl) 45^a-47^b T₁ reads 45^a after
 43 —^a) V₁ B Dn D₁₀ बहु (for मृग) Linga
 P सिंहशार्दूलरूपश्च (= 47^c) —T₁ om (hapl) 45^b-
 47^b —^b) D₁₋₃ नघमाली, D₁₋₃ चारी, Linga P
 *कारी (for *धारी) D₁₀ कपर्दिन (for कर्पि) G₂
 गडे चार्वातयन्यपि (sic) —^c) T₂ ३ भुजालिगी, G₃ ३
 गजालिगी (for ऊर्ध्वलिङ्ग) Linga P ऊर्ध्वरेतोर्ध्वलिङ्गी
 च —^d) D₁ n₂ D₅ T₂ ३ G₄ ३ नभस्तल (for
 नभस्तल)

46 T₁ M om 46 (cf v l 45) —^a) B₂ da
 maged V₁ Dn₂ D₉ त्रिजटश्री Bom ed, Kumbh
 ed and Linga P त्रिजटश्री (for *टश) D₁₋₃ चीरवामी
 च —^b) D₃ प्रभु (for त्रिभु) —After 46^a, Dn₃
 reads 47^a and 48^c-49^b for the first time, repeating
 them in their proper places —^c) T₂ ३ G₂ ३ च
 (for स्र) V₁ B Dn D₁₀ नक्तचरस् (for स्र नक्त च)
 Linga P अहोरात्र च नक्त च

47 For the repetition in Dn₃, cf v l 46 T₁
 M om 47^a (cf v l 45) —^a) Dn₁ D₉ जगहा
 (by metathesis) (for गजहा) V₁ B Dn D₁₀ G₂
 कालो, D₁₋₃ चैव (for लोको) —^b) T₂ ३ G₃ गणा
 क्षिप (for गुणाकर) —^c) Dn₃ (both times) पिंढ
 (for सिंह) Linga P रूपाणाम् (for रूपश्च) —^d)

Dn₃ (first time) आर्द्रचर्मचरी नर, (second time) *घमां-
 वरावृत, D₂ आर्द्रचर्मा चराचर, D₁₋₃ आर्द्रचर्मावरो-
 (D₈ *व)र, T₁ आर्द्रचर्मवतां वर T₂ ३ G₂ ३ रुद्रश्च
 (G₂ रुच)मांश्वरच्छद, M आर्द्रचर्मा वरावर, M₄ (inf
 lin) Linga P *मांश्वरोधर

48 For the repetition in Dn₃, cf v l 46 T₁
 M om 48^a —^a) D₁₀ कालो (for काल-) —^b)
 V₁ B Dn D₁₀ सर्वकामश्, D₁₋₃ Linga P सर्वावामश्,
 D₁₋₃ सर्ववामाश् (for *वामश्) G₂ चतुःपद —T₂ ३
 G₄ om 48^a —^c) Dn₃ (first time) प्रेतधानी, D₂ ३
 प्रेतचरो (for *चारी) —^d) T₁ G₂ M भूतधारी,
 Linga P सर्वदर्शी (for भूतचारी) Dn₃ (first time)
 भूतधानी महाश्वर

49 For the repetition in Dn₃, cf v l 46 G₃
 om 49-62 —^a) D₁₋₃ T₁ बहुरूपो, G₂ श्रुतो (for
 भूतो) V₁ Dn₁ n₂ बहुधर (for *धन) Dn₃
 (second time) बहुभूतो बहुधर —^b) V₁ B Dn
 (Dn₃ second time) स्वर्भानुर (for सर्वाधारो) Dn₃
 (first time) मितो, D₁₋₃ मनो, T₂ ३ G₂ [s]मतो
 (for sमितो) T₃ अनातो ह्यार्यो मृति हवि (sic), M
 सर्वहायेश्रुता हर, Linga P सर्वमारोमृतेश्वर —^c) B₃
 D₁₋₃ ३-10 नित्यप्रियो, B₁ Dn₃ मृत्यु*, D₂ ३ T₂ ३
 G₂ M₁ ३ नृत्त* (for नृत्य*) V₁ B₃₋₅ Linga P नित्य-
 नृत्यो, B₁ नृत्यनित्यो, B₂ Dn₃ नृत्यवृत्तो, Dn₁ नृत्य-
 वनो, D₁ नृत्यनृत्यो D₂ ३ नृत्ततुष्टो, D₁₋₃ ३ 10 नित्य-
 नृत्यो, D₁ ३ नृत्यदत्तो, T₁ नृत्यनर्तो, T₂ ३ G₂ M
 नित्यनृत्यो (for *नर्तो) —^d) Dn₃ D₁₋₃ नृत्यक, T₁
 M₂ नर्तन (for *क) B₁ ३ नाशक, Dn₁ n₂ D₃ 10
 लालम, Dn₃ नामक, Dn₃ (marg) D₁₋₃ लालक,
 T₁ नाशन, T₂ ३ लालक (for लामक) M₁ ३ 4
 Linga P नर्तन सर्वमाधक —After 49, Linga P
 ins

156* सकामुंको महागहर्माहोरो महातपा ।

50 G₃ om 50 (cf v l 49) —^a) Dn₃ योगे,

अमर्षणो मर्षणात्मा यज्ञहा कामनाशनः ।
 दक्षयज्ञापहारी च सुसहो मध्यमस्तथा ॥ ५१
 तेजोपहारी बलहा मुदितोऽर्थो जितो वरः ।
 गम्भीरघोपो गम्भीरो गम्भीरनलवाहनः ॥ ५२
 न्यग्रोधरूपो न्यग्रोधो वृक्षकर्णस्थितिर्विभुः ।
 तीक्ष्णतापश्च हर्यश्चः सहायः कर्मकालवित् ॥ ५३

विष्णुप्रसादितो यज्ञः समुद्रो बडवामुखः ।
 हुताशनसहायश्च प्रशान्तात्मा हुताशनः ॥ ५४
 उग्रतेजा महातेजा जयो विजयकालवित् ।
 ज्योतिषामयनं सिद्धिः संधिर्विग्रह एव च ॥ ५५
 शिखी दण्डी जटी ज्वाली मूर्तिजो मूर्धगो बली ।
 वैणवी पणवी ताली कालः कालकर्टकटः ॥ ५६

D₁ ६ ३ ० घोपो (for घोरो) T₂ ३ G₂ महायशा (for 'त्पा) D₁ पाशो, D₂ ७ ६-० ईशो (for पाशो) Linga P महाशरो महापाशो —^b) D₁ नित्य V₁ B Dn गिरिहो, D₁₀ 'गुहो (for 'चरो) T₂ नग, T₃ [s]नघ, Linga P मत (for नम) G₂ निशयो निचरो नम —^c) D₂ विजयी —^d) Bom ed and Kumbh ed [अ]ताद्रत, Cnp [अ]निन्दित (as in text) D₁ व्यवसायी क्षनिदक

51 G₁ om 51 (cf v 1 49) T₁ om 51^a-53^b —^a) D₂ मर्षणश्च (for मर्षणात्मा) V₁ B Dn M₁₋₃ अघर्षणो घर्षणात्मा —^b) V₁ Dn D₁₀ नाशक (for 'न) T₂ ३ यज्ञभागामनाशक (T₃ 'न) (sic), G₂ यज्ञभागामनाशय —^c) V₁ B₁ ३ ४ ६ Dn M दक्षया (M 'भा)गापहारी च, Linga P दक्षया परिचारी च —^d) Dn₂ सुमहो, D₁₋₃ सुवर्णो, D₄₋₉ सुखदो, M असहो (M₄ 'हो), Linga P प्रसहो (for सु^०) D₁ G₂ मध्यगस् (for 'मस्)

52 G₁ om 52 (cf v 1 49) T₁ om 52 (cf v 1 51) —^a) T₃ G₂ तेजोहारी च (for 'पहारी) D₁₋₇ ० बलिहा, D₈ बलहा, M Linga P बलवान (for 'हा) —^b) B₁ मुद्रिताश्मोर्जितोवर, D₁ 10 'तोथोर्जितोद्भव, D₂₋₉ 'तोथा (D₂ ३ 'थो)र्जितो भव, T₂ ३ G₂ 'तोथो (G₂ 'थं)जितावह, M सु (M₄ उ)दितोभ्युदितोवह, Linga P विदितोभ्युदितो बहु — After 52^{ab}, Linga P ins

157* गम्भीरघोपो योगात्मा यज्ञहा कामनाशन ।

—^c) Dn₃ D₇₋₉ घोपी, Linga P रोपो (for घोपो) D₁ गभीर, D₉ om (hapl) (for गम्भीरो) —^d) D₅ गभीर, T₂ ३ श्वेतश्च (for गभीर) G₂ श्वेतश्च गिरिवाहन — After 52, B₆ ins 158*

53 G₁ om 53 (cf v 1 49) T₁ om 53^{ab} (cf v 1 51) B₆ om 53^{ab} —^a) D₁ न्यग्रोधी (for 'धो) —^b) D₂ वृप (for वृक्ष) V₁ पत्रस्थितिर्, B₂ (marg) Cnp कटपस्थितिर्, B₃ D₁ 10 -कर्णस्त्रिभिर,

B₁ Dn₈ पर्णस्थितिर्, D₁₋₉ -कर्णस्त्रिवृद्, T₂ G₂ 'स्तुतिर्, T₃ कटस्तुतिर् (for कर्णस्थितिर्) M₁₋₃ वृपगस्त्रिनयन गत (hypermetric), M₄ वृक्षगस्त्रिनय गत, Linga P विश्वकर्मा च विश्वभुक् — V₁ B₁₋₄ Dn D₅ ३ 10 ins after 53^{ab} B₅ after 52

158* सुतीक्ष्णदशनश्चैव महाकायो महानन ।

विष्णुक्रमेणो हरिर्यज्ञ सयुगापीडवाहन ।

[(L 1) B₂ D₈ महावल, D₅ 'वन (for 'नन) — (L 2) Dn₈ D₅ ३ 10 हविर (for हरिर) B₁ सयुगापीडवाहन, B₂ सयुगोपीन, Dn₁ सयुगमापीड (for the post half)]

— D₅ reads 53^{cd} twice —^c) B₁ ३ ३ तीक्ष्णचापश्, B₄ 'वीर्यश्, D₁ 'बाहुश्, D₂ ३ 'हासश्, D₅ (first time) तीर्णतापश्, Linga P तीक्ष्णोपायश् (for तीक्ष्णतापश्) B₁ हर्यक्ष, D₂ हर्षश् (for हर्यश्) D₁ ५ (second time) ६-९ तीक्ष्णवाहुश्च हर्षश्, T₁ M तीक्ष्णो पायो वरेण्यश्च, T₂ ३ G₂ टीक्षावाहनहर्षश् —^d) M₁ सहाय D₅ (second time) ७ 10 सर्वकालवित्, T₂ ३ G कालधर्म (for कर्मकाल) D₂ ३ सहास कालकर्मवित्

54 G₁ om 54 (cf v 1 49) —^a) B₁ ५ D₁₋₄ Linga P विष्णु (for विष्णु) V₁ विष्णु (for यज्ञ) —^b) T₁ सामुद्रो — After 54^{ab}, V₁ reads from धिमोचन (in 58^a) up to बलचारी (in 58^c) for the first time, repeating the portion in its proper place —^c) D₂ ३ हुताशन (for 'शन) G₂ सहस्रश् (for सहायश्)

55 G₁ om 55 (cf v 1 49) —^b) B₂ damaged Dn₁ n₈ जन्वो, M₁₋₃ नयो (for जयो) D₆₋₉ -कालजित् (for 'वित्) T₁ श्रेयो विनयकालवित्, M₄ महा तेजा जयोजय —^c) D₁ २ M अयन (for 'न) G₂ सधि (for सिद्धि) —^d) V₁ B₂₋₅ Dn₁ n₂ सर्व-, B₁ D₁ ७ T सधि (for सधिर्)

56 G₁ om 56 (cf v 1 49) —^a) Dn₁ n₂ Cn शिखी मुदी, T₁ खडो दडी, M खड्गी दडी, Linga P खड्गी शखी (for शिखी दण्डी) D₅ om जटी

जन्मकोटिसहस्रेषु नानासंसारयोनिषु ॥ १५७
 जन्तोर्विशुद्धपापस्य भवे भक्तिः प्रजायते ।
 उत्पन्ना च भवे भक्तिरनन्या सर्वभावतः ॥ १५८
 कारणं भावितं तस्य सर्वमुक्तस्य सर्वतः ।
 एतद्देवेषु दुष्प्रापं मनुष्येषु न लभ्यते ॥ १५९
 निर्विघ्ना निश्चला रुद्रे भक्तिरव्यभिचारिणी ।
 तस्यैव च प्रसादेन भक्तिरूपद्यते नृणाम् ।
 यया यान्ति परां सिद्धिं तद्भावागतचेतसः ॥ १६०

ये सर्वभावोपगताः परत्वेनाभवन्नराः ।
 प्रपन्नवत्सलो देवः संसारात्तान्समुद्धरेत् ॥ १६१
 एवमन्ये न कुर्वन्ति देवाः संसारमोचनम् ।
 मनुष्याणां महादेवादन्यत्रापि तपोबलात् ॥ १६२
 इति तेनेन्द्रकल्पेन भगवान्सदसत्पतिः ।
 कृत्विवायाः स्तुतः कृष्ण तण्डिना शुद्धबुद्धिना ॥ १६३
 स्तवमेतं भगवतो ब्रह्मा स्वयमधारयत् ।
 ब्रह्मा प्रोवाच शक्राय शक्रः प्रोवाच मृत्यवे ॥ १६४

C. 13 1289
 B. 13 17 175
 K. 13 48. 175
 M. 13 23 248

178* शृण्वन्त श्रावयन्तश्च कथयन्तश्च ते भवम् ।
 —^o) V₁ B Dn D₂ 2. 3 10 स्तुवंत D₁ 6-9 T₂ 8 G₂ 4
 स्तुयमाने (for 'मानाश्च) —^d) D₁ 2 स्तोष्यति (for
 तु) —^e) D₁ 6 7 9 जन्मकोटी-

158 T₁ om 158 (cf. v l 152) M om. 158
 (cf. v l 153) —^a) V₁ B Dn D₁₀ विगत (for
 विशुद्ध-) —^b) V₁ B₁₋₄ Dn₃ अजायत (for प्रजा
 यते) —^c) B₃ उत्पन्नवि (for 'ज्ञा च) D₁ भवेद्,
 T₂ 8 G₂ 4 शिवे (for भवे) —^d) T₂ 8 G₁ सर्पि-
 (for सर्व)

159 T₁ om 159 (cf. v l 152) M om. 159
 (cf. v l 153) D₁ 6 7 9 om (hapl) 159^{ab}
 —^a) D₁ भाविनस् (for 'त) V₁ B Dn भावित
 (B₃ Dn₁ n₃ 'न) कारणे चास्य, D₈ 10 भाविता कारण
 चास्य —^b) D₁ सर्वदा (for 'त) V₁ B Dn
 D₈ 10 सर्वयु (B₁ 4 'मु) कस्य सर्वया, D₅ सर्वत सिद्धि-
 मेव्यति —^c) Some MSS दुष्प्रापं, B₁ D₁₀ दुष्प्राप्यं
 —^d) Dn₃ न मनुष्येषु (by transp), D₁ 9 मानुषेषु न

160 T₁ om. 160 (cf. v l 152) M om. 160
 (cf. v l 153) —^{ab}) D₁ लोके रुद्रे (for रुद्रे भक्तिर)
 —^c) D₁₀ तु (for च) —^d) D₅ सपद्यते, T₂ 8
 G₂ 4 उत्पत्स्यते (for 'द्यते) —^e) V₁ B Dn D₁₀ येन,
 D₁ 5 T₂ 8 G₂ 4 यया (for यया) —^f) B₂ 2 3
 Dn₁ n₂ D₁ 5 9 10 तद्भावागत, T₂ 8 G₂ 4 तद्भावेन वि
 (for तद्भावागत) D (except Dn) -मानया (for
 चेतस)

161 T₁ om 161 (cf. v l 152) M om 161
 (cf. v l 153) —^a) V₁ B Dn D₁₀ भावानु (for
 भावोप) D₂ रता (for गता) D₅ ये सर्वभावन
 गता —^b) D₅ प्रमुत्वेन, T₂ 8 G₂ 4 भव (for पर)
 D₁ 6-9 भवेद् (for [अ,भवन्]), V₁ B Dn D₁₀ प्रपद्यते

महेश्वर —^o) D₁-9 T₂ 8 G₂ 4 प्रमन्न (for प्रपन्न)
 —^d) Dn₃ संमाराणात् (for रात्तान)

162 T₁ om. 162 (cf. v l 152) M om 162
 (cf. v l 153) —^a) V₁ B₂ (marg) Dn वि
 (for न) —^b) D₁ om 162^{cd} —^c) V₁ B Dn
 D₁₀ ऋते देव (for महादेवाद्) —^d) V₁ B Dn D₁₀
 नान्या शक्तिरूपोयलं, D₃ सदमत्पतिरीश्वरात्

163 B₂ partly damaged —^b) D₅ G₂ मृतम-
 स्पति (for 'स्पति) —^c) T₂ 8 G₂ 4 मृत (for
 स्तुत) D₁ 6-9 पूर्व (for कृष्ण) T₁ कृत्विवाया
 सुसंतुष्टस् —^d) V₁ B (except B₄) Dn₁ n₂ D₁₀
 शुभ (for शुद्ध)

164 ^a) B₁ Dn₃ D₁₀ T₁ एव, D₅ 9 M₁ एन (for
 एत) —^b) Dn₃ क्षवीयत (for क्षधारयत्) — For
 164^{ab}, T₂ 8 G₂ 4 Madras ed. subst.

179* स्तवमेतद्गतो ब्रह्मा स्वयमाराधयन्प्रजा ।
 [T₂ 8 G₂ अ (G₁ आ)धारयन् (for 'काराथ")]

— After 164^{ab}, V₁ B (except B₃) Dn D₈ n₃

180* गीयते च स बुद्धयेत ब्रह्मा शकरसनिधौ ।
 इदं पुण्यं पवित्रं च सर्वदा पापनाशनम् ।
 योगद मोक्षद चैव स्वर्गद तोषद तथा ।
 एवमेतत्पठन्ते य एकमन्त्या तु शक्रे ।
 या गति साध्ययोगाना ब्रजन्येता गतिं तदा । [5]
 स्तवमेत प्रयत्नेन सदा रद्रस्य सनिधौ ।
 अदमेकं चरेद्भक्त प्रामुयादीप्सितं फलम् ।
 एतद्ब्रह्म परम ब्रह्मणो हृदि सस्वितम् ।

[(L 1) V₁ B₃ transp च and म B₄ तुष्येन (for
 बुद्धयेन) B₁ 5 मन्त्या (for ब्रह्मा) — (L 2) B₃ इम
 (for इ-) Dn₃ om च B₁ Dn₃ सर्वपापना (Dn₃

मृत्युः प्रोवाच रुद्राणां रुद्रेभ्यस्तण्डिमागमत् ।
 महता तपसा प्राप्तस्तण्डिना ब्रह्मसन्नि ॥ १६५
 तण्डिः प्रोवाच शुक्राय गौतमायाह भार्गवः ।
 वैवस्वताय मनवे गौतमः प्राह माधव ॥ १६६
 नारायणाय साध्याय मन्त्रिष्ठाय धीमते ।
 यमाय प्राह भगवान्साध्यो नारायणोऽच्युतः ॥ १६७
 नाचिकेताय भगवानाह वैवस्वतो यमः ।
 मार्कण्डेयाय वाष्णेय नाचिकेतोऽभ्यभाषत् ॥ १६८

मार्कण्डेयान्मया प्राप्तं नियमेन जनार्दन ।
 तवाप्यहममित्रघ्न स्तवं दद्व्यद्य विश्रुतम् ।
 स्वर्ग्यमारोग्यमायुष्यं धन्यं बल्यं तथैव च ॥ १६९
 न तस्य विघ्नं कुर्वन्ति दानवा यक्षराक्षसाः ।
 पिशाचा यातुधानाश्च गुह्यका भुजगा अपि ॥ १७०
 यः पठेत शुचिर्भूत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 अभययोगो वर्षं तु सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ १७१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

*प्रापनाशन (for the post half) — (L 3) B₅
 स्वर्गम (for स्वर्गं) — (L 4) Dn₁ n₃ तु (for तु)
 Dn₁ n₂ शकर — (L 5) Dn₈ साख्ययोगेन B₄ तथा,
 B₅ D₈ सदा (for तदा) — (L 6) B₅ परम् (for
 स्तवम्) — (L 8) B₂ partly damaged]

— T₁ om 164^e-165^b — °) D₁ 8 शुक्राय; D₇
 शक्रस्य (for शकाय) T₂ 8 G₂ 4 ब्रह्मोवाच च शक्रस्य
 — °) D₄ 6 शुक्र (for शक्र)

165 T₁ om 165^{ab} (cf v l 164) — °) V₁ B
 Dn D₁₀ रुद्रेभ्यो (for रुद्राणां) — °) D₂ 8 रुद्रेभ्य
 रुद्रिरासवान्, T₂ 8 G₂ 4 रुद्रात्तत्तदिलोगमत्, Madras
 ed रुद्रात्तदिरयालभत् — D₆ om 165^{cd} — °)
 B₁ 2 4 D₁ 6-9 प्राप्त (for प्राप्तस्य) T₂ 8 G₂ 4 महादेव
 प्रसादान्तु (G₂ °) च

166 T₁ om 166 — °) V₁ B₂ शक्राय — °) V₁
 B₁₋₃ 5 Dn च, B₄ [अ]थ (for [आ]ह) T₂ 8
 G₂ 4 योगेश्वरमयाय च (G₂ तु) — °) T₂ 8 G₂
 साधन (sic) (for माधव) G₂ गौतम प्राप्तसाधन

167 °) T₁ सोप्याह (for साध्याय) — °) B₈ 8
 Dn₁ n₂ समाधिष्ठाय धीमते, D₃ वरिष्ठयाह धी', T₁
 यज्ञायाह हरि प्रभु — T₁ om 167^{cd}

168 °) D₈ आह वैवस्वताय च — B₈ om 168^e-171^b
 D₁ 8 om (hapl) 168^{cd} — °) T₂ 8 G₂ भगवान् (for
 वाष्णेय)

169 B₈ om 169 (cf. v l 168) — °) V₁ B
 (B₈ om) Dn D₁₋₁₀ प्राप्ते. — °) D₁₀ [अ]यम् (for

[अ]हम्) D₈ स्रवाद्ययोगममृत्युघ्न — °) D₆ corrupt
 B₅ दत्त्वाद्य, D₁ 8 वच्ययद्य, T₁ M दाप्येद्य, T₂ 8
 G₂ 4 त देव (for दद्व्यद्य) Dn D₁₋₉ स्तवं दद्या ह्य
 (D₈ सु) विश्रुत — °) D₂ G₂ स्वर्गम् T₁ M स्वर्ग्य
 मायुष्यमारोग्यं — °) D₁ 0 7 9 धर्म्यं बल्य, T₁ M
 बल धन्यं (for धन्य बल्य) V₁ B (B₈ om) Dn D₁₀
 धन्यं वेदेन समित

170 B₈ om 170 (of v l 168) T₁ transp
 170^{ab} and 170^{cd} — °) D₂₋₉ T₂ 8 G₂ 4 चास्य (for
 तस्य) D₁ विद्वा V₁ B₁ 2 5 Dn D₁₀ नास्य विघ्न
 विकु (D₁₀ तु कु) र्विति — °) V₁ B₁ 2 5 Dn₁ n₂ M वा
 (for च) B₁ यातुधाना पिशाचाश्च, T₂ 8 G₂ 4 सया
 तुधाना भूताश्च — °) B₁ च ये, D₂₋₉ T₂ 8 G₂ 4
 तथा (for अपि) D₁ गुह्यका भुजगादय, T₁ नैर्ऋता
 गुह्यका अपि

171 B₈ om 171^{ab} (cf v l 168) — °) D₁
 पठेत्तु, T₂ 8 G₂ पठन्स, G₂ पठेत्स (for पठेत) V₁
 B (B₈ om) Dn D₁₀ M पार्थ (for भूत्वा) T₁ य पठेत्तु
 शुचि कृष्ण — °) D₂ 7 यतेंद्रिय (for जितेन्द्रिय)
 — °) D₁ वर्षं च, T₁ जसा य (for वर्षं तु) T₂ 8 G₂ 4
 अमय योगसिद्धि च — °) D₂ 8 5 7-9 T₂ 8 G₂ 4 सोष
 मेधमवाप्नुयात्

Colophon — Parvan name B₁ 8 4 Dn₈ D₁ 2
 शांति — Sub parvan V₁ B D₁₋₈ 10 M दानधर्म
 — Adhy name V₁ Dn₈ महादेवनामसहस्र, B₁ Dn₁
 n₂ महादेवसहस्रनाम; B₂ 5 महादेवस्य नामसहस्र; B₄
 महादेवसहस्रनामस्तव., D₁₋₈ भगवत शिवस्य नामसहस्र,

१८

वैशंपायन उवाच ।

महायोगी ततः प्राह कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
पठस्व पुत्र भद्रं ते प्रीयतां ते महेश्वरः ॥ १
पुरा पुत्र मया मेरौ तप्यता परमं तपः ।
पुत्रहेतोर्महाराज स्तव एपोऽनुकीर्तितः ॥ २
लब्धवानस्मि तान्कामानहं वै पाण्डुनन्दन ।
तथा त्वमपि शर्वाद्वि सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥ ३
चतुःशीर्षस्ततः प्राह शक्रस्य दयितः सखा ।
आलम्बायन इत्येव विश्रुतः करुणात्मकः ॥ ४

मया गोकर्णमासाद्य तपस्तप्त्वा शतं समाः ।
अयोनिजानां दान्तानां धर्मज्ञानां सुवर्चसाम् ॥ ५
अजराणामदुःखानां शतवर्षसहस्रिणाम् ।
लब्धं पुत्रशतं शर्वात्पुरा पाण्डुनृपात्मज ॥ ६
वालमीकिश्चापि भगवान्युधिष्ठिरमभाषत ।
विवादे साम्नि मुनिमिर्त्रहाम्नो वै भवानिति ।
उक्तः क्षणेन चाविष्टस्तेनाधर्मेण भारत ॥ ७
सोऽहमीशानमनघमस्तौषं शरणं गतः ।
मुक्तश्चास्म्यवशः पापात्ततो दुःखविनाशनः ।

C 13 1305
B 13 18 10
K. 13 49 10
M 13 24 9

D₁ ६-७ शर्वं नामसहस्र, D₅ मेववाहनपर्वणि शिवमहस्र
नाम, D₁₀ शिवसहस्रनाम, T₂ उपमन्युकृष्णपवादे शिव
सहस्रनामस्तोत्र — *Adhy no* (figures, words or
both) V₁ Dn₁ 17 (as in text), D₅ 15, D₁₀ 14,
T₁ 240, T₂ ३ G₂ ४ 49, M 38 — *Śloka no* Dn₁
182, D₄ 61, M₁ 185, M₂ 130

18

☞ G₁ ३ om this adhy (cf. v 1 13 14 1) T₁
om this adhy

1 ^a) T₂ G₁ Kumbh ed नु त, T₃ कृत, Madras
ed सुत (for तत) — D₅ om from भद्रं ते (in 1°)
up to स्तव (in 2^d) — ^d) B₁ D₁ ७ मे (for ते)
G₁ कृत्वा स्वांते महेश्वर

2 D₅ om up to स्तव (in 2^d) (cf. v 1 1) — ^a)
D₂ M महा (for मया) — ^b) M तप्येह (for तप्यता)
— ^c) D₅ पुत्रस्ते नु (for 'हेतोर') D₅ मया राजन्
(for महाराज) — ^d) D₂ ३ -वर्णित (for 'कीर्तित')

3 ^a) V₁ B Dn D₂ 10 M ईप्सितान् (for अस्मि
तान्) T₂ ३ G₂ ४ त काम — ^b) T₂ ३ G₂ ४ ततोह
(for अह वै) — ^c) B₁ तपमि (for त्वमपि) D₁
७ १ ७ सर्वार्थ, D₅ शर्वाद्वि (for 'द्वि) — ^d) D₂ सर्व-
(for सर्वान्) D₅ अवाप्स्यसे — After 3, V₁ B Dn
D₂ ३ Kumbh. ed. 1ns

181* कपिलश्च तत प्राह साख्यपिदेवसंमत ।

मया जन्मान्यनेकानि शक्त्या चाराधितो भव ।

प्रीतश्च भगवान्जानं ददौ मम भवान्तकम् ।

[(L 1) Dn₈ तथा (for तत) B₁ महर्षिर् (for
सांख्यर्षिर्) B₂ -ममित, D₈ सत्तम (for -समत)
— (L 3) V₁ B₁ ३ Dn₈ मयानक, B₂ ४ तपोभव (for
भवान्तकम्)]

4 ^a) V₁ B Dn D₂ ३ 10 G₁ M Kumbh ed चारु-
(for चतु) D₁ ३ शीघ्रसु (D₈ 'स्त) त, D₉ शीर्षसुत
(for 'स्तत) — ^b) D₁-३ शुक्रस्य (for श) — ^c)
V₁ Dn₈ D₅ अलंवायन; Dn₁ आलम्बा, D₃ आलंभा,
T₂ ३ G₂ ४ शालंपाय (G₂ 'व) न (for आलम्बायन) V₁
B (except B₂) Dn₁ n₂ D₁ ३ 10 T₂ ३ G₂ ४ [ए]व,
D₁ ७ [ए]व (for [ए]व) — ^d) G₂ करणात्मन, G₁
कारणात्मक (for करुणा)

5 ^a) B₂ ४ ३ ब्रह्मज्ञाना (for धर्म)

6 ^a) D₁ ७ अचराणाम् (for अज) D₅ 10 अजरा-
मरदुःखाना — ^b) D₁ T₂ ३ G₂ शत (for शत) D₉
शत वर्षसहस्रक — ^d) D₂ ३ मया (for पुरा)

7 ^a) V₁ B Dn D₁₀ M [आ]ह (for [अ]पि) — ^b)
V₁ B Dn D₁₀ हृद वच (for अभाषत) — G₂ om
(hapl) 7^{ed} — ^c) B₂ ३ Dn₂ D₈ 10 साम्नि,
D₈ साम्नि- (for साम्नि) — ^d) D₁ ७ भवेति ह, D₁
भविष्यति, M₁ भवानिव (for 'निति) — ^e) D₁-३
तत (for उक्त) D₅ शापेन (for क्षणेन)

8 ^b) V₁ B₂-३ Dn अमोवं, G₂ अक्षेपं (for अक्षौप)
— ^c) V₁ B Dn D₁₀ तत पापैस्, D₅ तत शापात्,
M [उ]त पापेन (for [अ]वश पापात्) — ^d) D₁-३ तेन

[147]

आह मां त्रिपुरघ्नो वै यशस्तेऽप्यं भविष्यति ॥ ८

जामदग्न्यश्च कौन्तेयमाह धर्मभृतां वरः ।

ऋषिमध्ये स्थितस्तात तपस्त्रिव विभावसुः ॥ ९

पितृविप्रवधेनाहमार्तो वै पाण्डवाग्रज ।

शुचिर्भूत्वा महादेवं गतवाञ्छरणं नृप ॥ १०

नामभिश्चास्तुवं देवं ततस्तुष्टोऽभवद्भवः ।

परशुं च ददौ देवो दिव्यान्यस्त्राणि चैव मे ॥ ११

पापं न भविता तेऽद्य अजेयश्च भविष्यसि ।

न ते प्रभविता मृत्युर्यशस्वी च भविष्यसि ॥ १२

(for ततो) D₂ s विनाशिना (for 'शन) —^r
D₂ M₁ तेप्र, D₁ तेप, T₂ s G₂ 4 तेद्य (for तेऽप्य)

9 ^a) B₂ partly damaged D₁ जामदग्निश् T₂ s
G₂ 4 [s]द्य (for च) D₁₀ भगवान् (for कौन्तेयम्)
—^b) V₁ B₂₋₅ D_n D₁₀ इद्, B₁ इह (for आह)
M₄ धर्मविदा (for 'भृता) D₁₀ T₂ s वर —^c) B₂
ऋषिमद्य D₁₋₃ ततस् (for स्थितस्) V₁ B D_n D₁₀
प्राह (for तात) —^d) B₄ D₅ ज्वलस्त्रिव, G₂ तपन
च (for तपस्त्रिव) V₁ B₁₋₃ s D_n D₁₀ ज्वलस्त्रिव
दिवाकर

10 ^a) T₂ s G₄ पुरा क्षत्र, G₂ स तु विप्र-; M
पुरा पितृ- (for पितृविप्र) —^b) D₁ पाहुन्दन, T₂ s
G₂ 4 पादवाग्रहात्, M 'वात्मज (for 'वाग्रज) —^c)
D₈ जगामाशु (for महादेवं) —^d) D₅ om (hapl.)
10^d-11^a —^d) V₁ B D_n D₁₀ गतोसि (for गतवाञ्छ)
D₈ भव (for नृप) M₁₋₃ शरण गतवाञ्छप

11 D₅ om 11^a (cf v 1 10) D₅ om. (hapl)
from सभवद्भव (in 11^b) up to यशस्वी च (in 12^d)
—^c) D_{n1} n₂ D₁₋₃ ततो (for ददौ) —^d) M₁
दैवानि (for दिव्यानि) T₂ G₂ ह, T₃ G₄ हि (for
मे) D₅ दिव्य शस्त्राणि चैव मे

12 D₅ om up to यशस्वी च (in 12^d) (cf. v 1 11)
—^a) D₁ s 7-9 लेभ्य (for तेऽद्य) V₁ B D_n D₁₀ M
पाप च ते न भविता —^b) M अजरयश् (for अजेयश्)
T₂ s G₄ ते जयश्च भविष्यति —^c) D₁ s-5 7 9 G₂ om
(hapl.) 12^d —^c) D_n s transp न and ते —^d)
V₁ B (except B₅) D_n D₂ अजरश् (for यशस्वी)

13 ^a) D₁₀ मे, M मा (for मा) D₅ एव, T₂ s
G₂ 4 देव (for एव) —^b) D₁₀ भव (for दिव)

आह मां भगवानेवं शिखण्डी शिवविग्रहः ।

यद्वाप्तं च मे सर्वं प्रसादात्तस्य धीमतः ॥ १३

असितो देवलश्चैव प्राह पाण्डुसुतं नृपम् ।

शापाच्छक्रस्य कौन्तेय चितो धर्मोऽनशन्मम ।

तन्मे धर्मं यशश्चाग्न्यमायुश्चैवादद्भवः ॥ १४

ऋषिर्गृत्समदो नाम शक्रस्य दयितः सखा ।

प्राहाजमीढं भगवान्बृहस्पतिसमद्युतिः ॥ १५

वसिष्ठो नाम भगवांश्चाक्षुषस्य मनोः सुतः ।

शतक्रतोरचिन्त्यस्य सत्रे वर्षमहस्रिके ।

—^c) V₁ B D_n D₅₋₁₀ M तद्वाप्त, D₂ तद्व्याप्त, T₃
G₄ यद्नाप्त (for 'वाप्तं) D₅ पूर्वं (for सर्वं) G₂
यद्नाप्तैव मे सर्वं —^d) D_{n1} D₄ प्रसादस् (for 'दात्)
— After 13, V₁ B (except B₁) D_n D₈ Kumbh. ed.
1ns

182* विश्वामित्रस्तदोवाच क्षत्रियोऽहं पुराभवम् ।
ब्राह्मणोऽहं भवानीति मया चाराधितो भव ।
तत्प्रसादान्मया प्राप्तं ब्राह्मण्यं दुर्लभं महत् ।

[(L 1) V₁ D_{n1}. ns Kumbh ed तदा (for पुरा)
— (L 2) B₂ भवामीति, B₃ भवेदेव (for भवानीति)
D₈ यथा (for मया) B₂ D_n s हि (for च) B₂₋₅
हर (for भव) — (L 3) B₄ s दुस्तर (for दुर्लभ)]

14 ^a) D_n s [ए]व (for [ए]व) —^b) D₁₀ M नृप
(for नृपम्) —^c) D_n s M₁ 2 4 शुक्रस्य (for श^c)
G₂ यायाश्चक्रस्य कौन्तेय (sic) —^d) D₅ मितो, M₁
विभो (for चितो) B₃ तदा (for मम) V₁ B₁ 2 4 5
D_n D₁₀ विभो धर्मोऽनशत्तदा, T₂ s G₄ भू (G₄ वृ) तो धर्मो
महद्यश, G₂ पिताधर्ममहद्यश (sic) —^c) T₂ s G₄
ततो (for तन्मे) D₅ s 10 T₂ धर्म्यं (for धर्मं) G₂
अह (for यशश्) —^r) In T₃ the portion from
वादद्भव up to त्रिद्योता (in 13 20 20^d) is lost on
a missing folio T₂ G₄ M [अ]ददाद् (for 'दद्)
V₁ B D_n D₁₀ प्रभु (for भव)

15 T₃ missing (cf v 1 14)

16 T₃ missing (cf. v 1 14) —^a) B D₈ वशिष्ठो,
D_{n1} n₂ वरिष्ठो, D₅ 7 त्रिशिष्ठो (for वशिष्ठो) —^b)
D₄ s चाक्षुषस्य (for चाक्षु^c) G₂ चाक्षुषस्यात्मनो सुव
(sic) —^c) D₄ s [अ]धितस्य, D₈ [अ]मित्रस्य (for

वर्तमानेऽत्रवीद्वाक्यं साग्निं ह्युच्चारिते मया ॥ १६
 रथन्तरं द्विजश्रेष्ठ न सम्यगिति वर्तते ।
 समीक्षस्व पुनर्वुद्ध्या हर्षं त्यक्त्वा द्विजोत्तम ।
 अयज्ञवाहिनं पापमकार्पास्त्वं सुदुर्मते ॥ १७
 एवमुक्त्वा महाक्रोधात्प्राह रुष्टः पुनर्वचः ।
 प्रज्ञया रहितो दुःखी नित्यं मीतो वनेचरः ।
 दश वर्षसहस्राणि दशाष्टौ च शतानि च ॥ १८
 नष्टपानीयव्रसे मृगैरन्यैश्च वर्जिते ।
 अयज्ञीयद्रुमे देशे रुरुमिहनिषेविते ।

भविता त्वं मृगः क्रूरो महादुःखसमन्वितः ॥ १९
 तस्य वाक्यस्य निधने पार्थ जातो ह्यहं मृगः ।
 ततो मां शरणं प्राप्तं प्राह योगी महेश्वरः ॥ २०
 अजरश्चामरश्चैव भविता दुःखवर्जितः ।
 साम्यं समस्तु ते सौख्यं युवयोर्वर्धतां क्रतुः ॥ २१
 अनुग्रहानेवमेव करोति भगवान्विभुः ।
 परं धाता विधाता च सुखदुःखे च सर्वदा ॥ २२
 अचिन्त्य एव भगवान्कर्मणा मनसा गिरा ।
 न मे तात युधि श्रेष्ठ विद्यया पण्डितः समः ॥ २३

C. 13 1325
 B 13 18.29
 K 13 49 29
 M 13 24 om

[अ]चिन्त्यस्य —^d) D₁ १ ३ G₂ -सहस्रके (for 'स्रिके)
 M मन्त्रे द्वादशवार्षिके — G₂ om 16^e-17^f —^f)
 D₁ T₂ M₁ पुनरिसे, D₁-३ व्युच्चरिते (for पुनर्वा) D₁
 मम (for मया)

17 T₂ missing (cf v l 14) G₂ om 17 (cf.
 v l 16) —^a) D₁ D₂ M रथन्तरे, D₁ ८ १ ३ तथा-
 तरे (for रथन्तर) D₁ D₂ द्विजश्रेष्ठ —^b) D₂ 4 T₂
 अति (for इति) B₁ मे मति (for वर्तते) —^c) B₁
 D₁ समीक्ष्य म, D₁ D₂ १० समीक्ष्यस्व (for 'क्षस्व)
 —^d) V₁ B D₁ D₂ १० पाप (for हर्षं) T₂ G₂ M
 त्यज्य, Madras ed. त्याज्य (for त्यक्त्वा) —^e) B₁
 वाहिना, D₁ -यजन (for -वाहिन) D₁-३ भवन्ना
 (D₁ ३ 'याज्य'यजन पापम्, D₁-३ सयज्ञयजन पां, T₂
 G₁ M प्रज्ञया रहित पां

18 T₂ missing (cf v l 14) D₁ om (hapl)
 18-31 —^a) D₂ T₂ G₁ M₁ ३ ४ उक्तो (for उक्त्वा)
 D₂ ३ पुन, D₁ ६-३ महान्, M₁ ३ ४ मया (for महा)
 V₁ B D₁ D₂-१ ९-१० T₂ G₂ ४ क्रोध (for क्रोधात्)
 M₁ एवमुक्तो मया क्रोधात् —^b) D₁ ५ प्राह (for प्राह)
 V₁ B₂-३ D₁ n₂ दांसु, B₁ D₁ ३ दासु, D₁ ३ दासु,
 T₂ G₂ ४ शक्र (for रुष्ट) D₂ ३ स वै (for पुनर्)
 —^d) V₁ B₁-४ D₁ D₂ १ M नित्य (for नित्य) D₁ n₂
 नीतो, G₂ मूढो (for मीतो) — G₂ om 18^e-56^d
 —^f) V₁ B₁ transp अष्टौ and च B₁ T₂ G₁ M
 शतानि दश चाष्ट च, D₂ दशान्यष्टादशैव च, D₁-३
 शतान्यष्टौ दशैव तु (D₁ हि)

19 T₂ missing (cf v l 14) D₁ G₂ om 19
 (cf v l 18) —^a) D₁ D₂ -पवने, G₁ damaged
 (for -यवसे) —^b) B₁ D₂-३ T₂ G₁ अन्यैर्वि; M₁-३
 अन्यैर्वि (for अन्यैश्च) D₁ ३ मृगैर्वन्यैश्च वर्जितं, M₁

मृगैर्वन्यैर्विर्जिते —^c) V₁ B D₁ D₂ ३ अयज्ञिय- (D₁
 'ये), D₁ M अयाज्ञी (M₁ 'ज्ञि)य, D₁-३ अयाज्ञिक
 (for अयज्ञीय) D₁ अयज्ञियति मे देशे (sic) —^d)
 M वृक (for रु-^e) D₁ ९-१० -हिंस्त्र- (for सिंह)
 —^e) D₁ मृगै —^f) D₁ सदा (for महा-)

20 T₂ missing (cf v l 14) D₁ G₂ om 20
 (cf v l 18) T₂ om. 20^{ab} —^b) Some unused
 MSS पथि (for पार्थ) D₂-३ १-१ [S]स्त्रि (for हि)
 —^c) D₂-३ ततो मा भगवानाह, M ततो मे शरणं प्राप्ते
 —^d) D₂-३ T₂ G₁ M महा- (for प्राह)

21 T₂ missing (cf v l 14) D₁ G₂ om 21 (cf
 v l 18) —^b) B₁ ३ भवदुःखवर्जित, D₂-३ मत्प्र-
 सादाद्भवित्यसि —^c) B₁ (anf lin) त्वमस्तु, D₁
 n₂ ममास्तु (for समस्तु) D₂ ३ १० शाम्यत्वमस्तु ते
 सौं (D₂ तत्सौ)रथ, D₁-३ ९ १० समस्त्वमस्तु तत्स (D₁ ते
 स)रथ, D₁ समस्त्वमस्तु सख्य (sic), T₂ G₁ M
 मौम्यत्वमस्तु वासख्य (T₂ G₁ सौम्य) —^d) D₂ ३
 वर्तता (for वर्धता) D₁-३ युवयोर्वर्धता मख

22 T₂ missing (cf v l 14) D₁ G₂ om 22
 (cf v l 18) —^a) D₂ ३ अक्षोपान्तं, D₁ ३ एवमेव (for
 'मप) —^b) D₂-३ G₁ प्रसु (for विसु) — B₁
 om 22^c-23^d —^c) T₂ G₁ M अय (for पर) G₁
 धर्म (for धाता) —^d) D₁ ९-१० -दुखेन (for
 दुःखे च)

23 T₂ missing (cf v l 14) D₁ G₂ om 23
 (cf v l 18) B₁ om 23 (cf v l 22) —^a)
 B₁ D₁ ३ ९ १ एव, D₁ ३ रूपो (for एव) — T₂ G₁
 om 23^d D₁ repeats 23^d after the ref in 24
 Before 23^d, D₁ ९ १ ३ ins जैगीपय उवाच —^c)

जैगीषव्य उवाच ।

ममाष्टगुणमैश्वर्यं दत्तं भगवता पुरा ।

यत्नेनाल्पेन बलिना वाराणस्यां युधिष्ठिर ॥ २४

गार्ग्य उवाच ।

चतुःपथ्यङ्गमददात्कालज्ञानं ममाद्भुतम् ।

सरस्वत्यास्तटे तुष्टो मनोयज्ञेन पाण्डव ॥ २५

तुल्यं मम सहस्रं तु सुतानां ब्रह्मवादिनाम् ।

आयुश्चैव सपुत्रस्य संवत्सरशतायुतम् ॥ २६

पराशर उवाच ।

प्रसाद्याहं पुरा शर्वं मनसाचिन्तयं नृप ।

महातपा महातेजा महायोगी महायशाः ।

वेदव्यासः श्रियावासो ब्रह्मण्यः करुणात्मकः ॥ २७

Bs मम (for न मे) M हितं (for ताव) —^a)
Bs विद्यया पदितस्य स (sio), M 'या ताव तद्धिन
— V11- B4 Dn Ds ins after 23 Bs after 22^{ab}
Ds after 23^{ab}

183* वासुदेवस्तदोवाच पुनर्मतिमता वर ।
सुवर्णाक्षो महादेवस्तपसा तोषितो मया ।
ततोऽथ भगवानाह प्रीतो मा वै युधिष्ठिर ।
अन्नाल्पियतर कृष्ण मद्यसाढाद्भविष्यसि ।
अपराजितश्च युद्धेषु तेजश्चैवानलोपमम् । [5]
एव सहस्रशश्चात्मा महादेवो वर ददाँ ।
मणिमन्थेऽथ शैले वै पुरा संराधितो मया ।
वर्षायुतसहस्राणां सहस्रशतमेव च ।
ततो मा भगवान्प्रीत इद वचनमग्रवीच ।
वर वृणीष्व भद्रं ते यस्ते मनसि वर्तते । [10]
उत प्रणम्य शिरसा इद वचनमद्युवम् ।
यदि प्रीतो महादेवो भक्त्या परमया प्रभु ।
नित्यकालं तवेशान भक्तिर्भवतु मे स्थिरा ।
एवमस्त्विति भगवास्तत्रोक्त्वान्तरधीयत ।

[Bs om lines 1-2 and B2 damaged for the
same — (L 1) Dn3 Ds ततो वाच (for तदोवाच)
— (L 3) B2 damaged; Bs तुतोप (for ततोऽथ) B4 s
transp आह and प्रीतो B2 Dn3 प्रीतात्मा मा (for प्रीतो
मा वै) — (L 4) Dn1 n2 अर्थात् (for अन्नात्) Ds
त्वन्नास्ति परतः कृष्ण (for the prior half) Bs भविष्यति
— (L 5) Prior half hypermetric B2 त्व, B4 s तु
(for the first च) B2 s युद्धे च (for युद्धेषु) Ds
[अ]नब्धे यथा (for 'लोपमम्) Bs तेजसैवानिलोपम (for
the post. half) — (L 6) Dn1 n2 [अ]न्यान् (for
[अ]त्मा) — (L 7) Ds मणिमये (for 'मन्थे) Bs
च (for सथ) Bs-s चाराधितो, Dn1 n2 Ds सपूजितो;
Ds सयुष्यते (for सराधितो) — (L 8) Dn1 n2 सहस्रं
(for 'स्र) — (L 9) Ds om. मा V1 देव (for
प्रीत) — (L 10) B2 partly damaged, B4 s यत्

(for यत्) — (L 11) B2 damaged, Bs Ds अन्नवीच
(for अद्भुवन्) — (L 13) B2 तु ईशाने (for तवेशान)
— (L 14) B2-4 उक्ता स (for अस्त्विति) B4 s
[ए]व (for [उ]क्त्वा)]

— On the other hand, M ins after 23 T2 G2 after
23^{ab}

184* जैगीषव्यस्तथा प्राह जगद्धाता महेश्वर ।

24 T2 missing (cf v l 14) D1 G2 om. 24
(cf v l 18) D1 7 9 T2 G2 M om the ref.
— After the ref, Ds repeats 23^{ca} M reads 24^{ca}
twice —^a) D2 s क्षमाख्य (for ममाष्ट-) —^b)
T2 G2 M (last four first time) मनोयज्ञेन तोषित
—^c) D1 s यत्नेन (for यत्नेन) V1 [अ]नेन, D2
[अ]न्येन (for [अ]त्पेन) D1-s भगवान्; D7 9 बलवान्;
Ds om, T2 G2 च विना (for बलिना) —^d) D2-s
नराधिप (for युधिष्ठिर) T2 G2 दत्तत्वा (G4 'मय) भग
वान्पुरा, M रणश्च स्याद्युधिष्ठिर — After 24, T2 G2
ins

185* पराशरश्चाह मुनि पुरा मम च तोषित ।

25 T2 missing (cf. v L 14) D1 G2 om. 25
(cf. v l 18) T2 G2 om 25^{ca}-27^{ca} (with the ref.)
M1 2 4 om. the ref. V1 B Dn D10 गर्ग, D1 6
गर्ग्य (for गार्ग्य) —^a) V1 B Dn Ds 10 अददत्
M तुष्ट सोम्य समददात् —^b) B1 8 4 Dn Ds 10
कला (for काल-) D2 ममातव; Ds सनातन, D1-10
M महाद्भुत (for ममा') —^c) D2 s पार्थिव (for
पाण्डव)

26 T2 missing (cf v l 14) D1 G2 om. 26
(cf v l 18). T2 G2 om 26 (cf. v l 25) —^a)
D10 महास्र (for सहस्रं) B4 D10 M च (for तु)
—^d) Ds 6-9 -शतायुष, Ds -शत नृप (for -शतायुतम्)

27 T2 missing (cf. v l. 14) D1 G2 om 27
(cf. v l 18) T2 G2 om. 27^{ca} (cf v l 25)
D1 9 पाराशर (for परा') —^a) V1 B1 4 Dn Ds

अपि नामेप्सितः पुत्रो मम स्याद्वै महेश्वरात् ।
इति मत्वा हृदि मतं प्राह मां सुरसत्तमः ॥ २८
मयि संभवतस्तस्य फलात्कृष्णो भविष्यति ।
सावर्णस्य मनोः सर्गं सप्तर्षिश्च भविष्यति ॥ २९
वेदानां च म वै व्यस्ता कुरुवंगकरस्तथा ।
इतिहासस्य कर्ता च पुत्रस्ते जगतो हितः ॥ ३०
भविष्यति महेन्द्रस्य दयितः म महामुनिः ।
अजरधामरथैव पराशर सुतस्तव ॥ ३१

एवमुक्त्वा म भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।
युधिष्ठिर महायोगी वीर्यवानक्षयोऽव्ययः ॥ ३२
माण्डव्य उवाच ।
अचौरश्रौंगशङ्काया शूले भिन्नो ह्यहं यदा ।
तत्रस्थेन स्तुतो देवः प्राह मा वै महेश्वरः ॥ ३३
मोक्षं प्राप्यसि शूलाच्च जीविष्यसि समार्जुदम् ।
रुजा शूलकृता चैव न ते विप्र भविष्यति ।
आधिभिर्याधिभिथैव वर्जितस्त्वं भविष्यसि ॥ ३४

C. 13 1345
B. 13 18 49
K. 13 49 48
M. 13 24 35

[ह]ह Ms ३ [जा]ह (for [ज]ह) D₃ शक्र (for शक्रं) —^b) B₁ ३ D₁ ३ चित्तयन, B₁ D₃ चित्तित (for [ज] चिन्तय) —^d) D₃ महायल, D₁ तपा, G₁ महेश्वर (for महायदा) —^e) T₂ M वेदावाम (for वेदव्याम) —^f) D₁ n₁ n₂ ब्राह्मण V₁ B₁ ३ D (except D₁ ३ 10, D₁ om.) करुणान्वित, T₂ G₁ मय (for त्मक)

28 T₂ missing (cf v 1 14) D₁ G₂ om 28 (cf v 1 18) —^a) V₁ B₁ ३ 4 D₂ n₂ D₁₀ क्षयसा, some unused MSS क्षयामौ (for क्षपि नाम) — After 28^{ab}, T₂ G₁ Madras ed ins

186* तदभिजाय मामाह शक्ररश्मिपुरादेन ।
पितृकन्या चमो पुत्री शापादागृहोदिता ।
तस्या विष्णुकृता नाम धिषया शोधक सताम् ।

[(L 2) Madras ed गृहोदिता (for िता) — (L 3) Madras ed तस्या हि दुष्टदानं च (for the prior half) G₁ damaged for शोधक Madras ed. दून (for सताम्)]

— T₂ G₁ om 26^c-29^d —^e) B₁ D₂ 1-6 कृत्वा (for मत्वा) D₂ मम (for हृदि) D₁-^e इति कृत्वा हृदि मति —^d) D₁ M मा (for मा) D₂ 4. 5 1-9 सुरसत्तम

29 T₂ missing (cf v 1 14) D₁ G₂ om 29 (cf v 1 18) T₂ G₁ om 29 (cf v 1 28) —^a) V₁ B D_n D₁₀ मयि (B₁ 'म) सभावना यास्या (D₁₀ तस्य), M मयि सभावितस्यास्य —^b) M फल (for फलात्) D₁ भविष्यति D₁ ३-९ फलोत् (D₁ ३ 'लात्क)ष्टो भविष्यसि —^c) B₁ D₁ ३ सावर्णस्य —^d) B₁ (margin as in text) ३ मत्तमश्च (for पिंश्च) V₁ D₁-३ ९ (before corr as in text) भविष्यसि

30 T₂ missing (cf v 1 14) D₁ G₂ om 30 (cf v 1 18) —^a) D₁-^g [पु]व स (for म वै) V₁ B₁ ३ 4 D_n D₁₀ वक्ता (for व्यस्ता) —^d) D₂ पुत्रवान्, M पुत्रश्च (for 'त्ते) B₃ हि स (for हित) D₂ 4-9 पुत्रवान्गतो हि स

31 T₂ missing (cf v 1 14) D₁ G₂ om 31 (cf v 1 18) T₂ G₁ om (hapl) 31 —^a) D_n नरेन्द्रस्य (for महेन्द्रस्य) —^b) D₁₀ दैवत (for दयित) B₁ च (for स)

32 T₂ missing (cf v 1 14) G₂ om 32 (cf v 1 18) —^a) T₂ G₁ भविष्यतीति मासुक्त्वा —^b) B₁ तथा (for तत्र) — G₁ om. 32^{cd} —^d) D₂-^e ३ ९ मुनि (for ऽव्यय) — T₂ M₁-³ ins after 32 G₁ after 32^{ab}

187* माण्डव्यश्चाह देवेश भक्तो लोकहिते भवे ।

[G₁ damaged for देवेश भक्तो T₂ देवे च (for देवेश)]

33 T₂ missing (cf v 1 14) G₂ om. 33 (cf v 1 18) —^a) Some MSS अचोरश्चोर —^b) T₂ M शूल- (for शूले) D₁ प्रोतो (for भिन्नो) V₁ B₁ D_n सदा, D₂ पुरा, T₂ G₁ सदा (for यदा) D₁ ३ शूले प्रोतो ह्यहं पुरा, D₁ ३ 1-9 शूलप्रोतो ह्यहं पुरा, D₁₀ शूलमिन्न भव यदा —^c) D₁-³ तत्र स्थित (for तत्रस्थेन) D₁ मतो (for स्तुतो) —^d) D₁₀ मा (for मा) V₁ D_n नरेश्वर, B₂ ३ सुरेश्वर (for महेश्वर)

34 T₂ missing (cf v 1 14) G₂ om 34 (cf v 1 18) —^a) G₁ शूलामाज् (for शूलाच्च) —^b) B₁ [अ]र्जुद समा, G₁ समायुतं (for 'र्जुदम्) —^c) D₁ ३ [अ]पि (for [पु]व) —^f) T₂ G₁ वर्जित संम

पादाच्चतुर्थात्संभूत आत्मा यस्मान्मुने तव ।
 त्वं भविष्यस्यनुपमो जन्म वै सफलं कुरु ॥ ३५
 तीर्थाभिपेकं सफलं त्वमविधेन चाप्स्यसि ।
 स्वर्गं चैवाक्षयं विप्र विदधामि तवोर्जितम् ॥ ३६
 एवमुक्त्वा तु भगवान्दरेण्यो वृषवाहनः ।
 महेश्वरो महाराज कृत्तिवासा महाद्युतिः ।
 सगणो दैवतश्रेष्ठस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३७
 गालव उवाच ।
 विश्वामित्राम्यनुज्ञातो ह्यहं पितरमागतः ।
 अन्नवीन्मां ततो माता दुःखिता रुदती भृशम् ॥ ३८

कौशिकेनाभ्यनुज्ञातं पुत्रं वेदविभूषितम् ।
 न तात तरुणं दान्तं पिता त्वां पश्यतेऽनघ ॥ ३९
 श्रुत्वा जनन्या वचनं निराशो गुरुदर्शने ।
 नियतात्मा महादेवमपश्यं सोऽब्रवीच्च माम् ॥ ४०
 पिता माता च ते त्वं च पुत्र मृत्युविवर्जिताः ।
 भविष्यथ विश क्षिप्रं द्रष्टासि पितरं क्षये ॥ ४१
 अनुज्ञातो भगवता गृहं गत्वा युधिष्ठिर ।
 अपश्यं पितरं तात इष्टिं कृत्वा विनिःसृतम् ॥ ४२
 उपस्पृश्य गृहीत्वेषमं कुशांश्च शरणाद्गुरून् ।
 तान्विसृज्य च मां प्राह पिता सास्त्राविलेक्षणः ॥ ४३

विष्यति — After 34, T₂ G₄ ins

188* अमपं सफलं कर्तुं शक्तो निर्विघ्नधर्मभाक् ।

35 T₂ missing (of v l 14) G₂ om 35 (of v l 18). D₅ om (hapl) 35^a-36^b T₂ G₄ om. 35 —^a) D₁-9 चतुर्थां (for 'र्थात्') § Cn पादा चतुर्थात् 'तप सत्य दया शौचम्' इति चत्वारो धर्मस्य पादा । तेषां चतुर्थास्तत्त्वात्मा शरीरम् । § —^b) D₄ ८-9 M मुनस (for मुने) —^c) D₁-4 ६-9 वशमस्याप्यनुपम, M त शिव्यमुख्यानुपमं (M₁ 'नवम) —^d) D₁-4 ६ 7 महर्षे, D₂ अहो वै D₃ lacuna, M₁-3 ममेद; M₄ अमपं (for जन्म वै)

36 T₂ missing (of v l 14) G₂ om 36 (of v l 18). D₅ om 36^a (of v l 35) —^a) T₂ G₄ तीर्थाभिपेक B₁ 4 Dn D₁₀ सकल (for सफल) —^b) Dn₁ n₂ D₇ 9 वा (for च) —^c) D₁ 8 om 36^d-37^e —^d) B₁ 4 तवोर्जित, T₂ G₄ तपो^o (for तवो^o) D₁-9 ददामि तव चार्चिं (D₄ ६ चार्चिं-, D₅ चोर्जिं)†

37 T₂ missing (of v l 14) G₂ om 37 (of v l 18) D₁ 8 om 37^a (of v l 36) —^a) V₁ च, D₁₀ T₂ G₄ M₂ स (for तु) —^b) B₄ दरेण्यो वृषभध्वज —^c) D₄-9 T₂ G₄ M देवता (for दैवत) —^d) D₁ 8 [इत्युक्त्वा (for तत्र)

38 T₂ missing (of v l 14) G₂ om 38 (of v l 18) T₂ G₄ M om the ref —^a) D₄ 5 9 विश्वामित्रादनुज्ञात —^b) B₄ om (hapl) 38^b-39^a —^b) D₂ [s]प्यह, D₃ lacuna (for ह्यहं) —^d) D₁ 8 4 ६-9 रुदती दुःखिता भृशः; D₅ रुदती भृशदुःखिता, T₂ G₄ दुःखासपितरं मृत (sic).

39 T₂ missing (of v l 14) G₂ om 39 (of v l 18) B₄ om 39^a (of v l 38) —^b) D₁ देव- (for वेद-) D₄-६ -विभूषण (for 'षितम्') D₁-8 पुत्र वै वेदभूषित —^c) T₂ G₄ M₁ करुण (for त^o) —^d) M₄ वीतार्थं (for पिता त्वा)

40 T₂ missing (of v l 14) G₂ om 40 (of v l 18) —^a) D₂ 8 जनन्या वचनं श्रुत्वा —^b) M₁ 8 4 पितृ (for गुरु-) T₂ G₄ शोकाच्छर्वमतोषय, M₂ धर्म्यं च पितृदर्शने —^c) B₅ om from महादेवमपश्यं up to अनुज्ञातो (in 42^a) M₁ 8 अपश्यत् (for 'श्य)

41 T₂ missing (of v l 14) G₂ om. 41 (of v l 18) B₅ om. 41 (of v l 40) —^a) B₄ transp पिता and माता D₈ तत्त्व; D₄-10 वै स्व (for ते स्व) —^b) M₄ पुत्रा D₅ 10 मित्र- (for मृत्यु) V₁ D₁ 2 T₂ G₄ -विवर्जित D₄ ६-९ पुत्र मित्रसमन्विता (D₄ ६ 'त) —^c) D₁-8 भविष्यति (for 'व्यथ) B₈ विशान्, D₈ ९ च वै (for विश) D₄-६ भविष्यसि च वै क्षिप्रं

42 T₂ missing (of v l 14) G₂ om 42 (of v l 18) B₅ om up to अनुज्ञातो (in 42^a) (of v l 40) —^b) D₁₀ ज्ञातो (for गत्वा) —^c) D₁-8 om 42^a —^c) T₂ G₄ तत्र (for तात) —^d) B₄ विनिर्गतं (for विनिःसृतम्)

43 T₂ missing (of v l 14) G₂ om 43 (of v l 18) D₁₀ T₂ G₄ Madras ed om. 43^a —^a) V₁ B Dn₈ इष्म, D₁-8 [इ]ष्मान्; D₄ ६ ९.९ [अ]र्षं; D₇ [अ]र्षं; M [इ]ष्मान् (for [इ]ष्मं) —^b)

प्रणमन्तं परिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय पाण्डव ।
दिष्ट्या दृष्टोऽसि मे पुत्र कृतविद्य इहागतः ॥ ४४

वैशंपायन उवाच ।

एतान्यत्यद्भुतान्येव कर्माण्यथ महात्मनः ।
प्रोक्तानि मुनिभिः श्रुत्वा विस्मयामास पाण्डवः ॥ ४५

ततः कृष्णोऽब्रवीद्वाक्यं पुनर्मतिमतां वरः ।
युधिष्ठिर धर्मनित्यं पुरुहूतमिवेश्वरः ॥ ४६

आदित्यचन्द्रावनिलानलौ च
धौर्भूमिरापो वसवोऽस्य विश्वे ।

घातार्यमा शुक्रवृहस्पती च

रुद्राः ससाध्या वरुणो वित्तगोपः ॥ ४७

C. 13. 1368
B 13 18 71
K. 13 49 71
M 13 24 47

M1. 2 4 गुरु (for गुरुन्) D1-2 अगृह्णा चरणौ शुभौ,
D1-9 अगृह्णं चरणौ गुरो — °) D5 तान्विमर्ज्य, T2
संजीवतश्, G4 सजीवित, M तद्विष्वज्य (for तान्वि°)
D4. 5 1-2 स (for च)

44 T8 missing (cf. v l 14) G2 om 44 (cf
v l. 18) — °) V1 B Dn D10 [ट]पात्राय (for
षा°) — °) B2 दिष्ट्यापि (for दृष्टोऽसि) — °)
D1-9 कृतकृत्य (for 'विद्य) — After 44, D10 ins an
addl colophon [Sub-parvan दानधर्म — Adhy
no 16]

45 T8 missing (cf. v l 14) G2 om 45 (cf
v l. 18) D1-9 T2 G4 M om the ref — °) D1
[क्ष]पि (for [क्ष]ति) D1 2-7 9 [ए]त्र (for [ए]त्र)
— °) D4. 6 कर्मणा (for कर्माणि) D5 [क्ष]स्य (for
[क्ष]य) — °) V1 D5 7 om (hapl.) मुनि D4-5
स्मृत्वा (for श्रुत्वा) — °) B2 damaged.

46 T8 missing (cf. v l 14) G2 om. 46 (cf
v l. 18) — °) D4 6 वर (for वर) — D1 om.
(hapl.) 46^{cd} — °) V1 B Dn D10 M2 3 निधिं (for
नित्य) — After 46, V1 B Dn D5 8 10 ins

वासुदेव उवाच ।

189* उपमन्युर्मयि प्राह तपस्त्रिव दिवाकर ।
अशुभै पापकर्माणो ये नरा कलुषीकृता ।
ईशान न प्रपद्यन्ते तमोराजसवृत्तय ।
ईश्वर सप्रपद्यन्ते द्विजा भावितभावना ।
सर्वया वर्तमानोऽपि यो भक्त परमेश्वरे । [5]
सदृशोऽरण्यवासीना मुनीना भावितात्मनाम् ।
ग्रहखर्वं केशवख वा शक्रख वा सुरै सह ।
त्रैलोक्यस्याधिपत्यं वा तुष्टो रुद्र प्रयच्छति ।
मनसापि शिवं वात्र ये प्रपद्यन्ति मानवा ।
विधूय सर्वपापानि देवै सह वसन्ति ते । [10]

मिष्वा छिष्वा च कूलानि हत्वा सर्वमिदं जगत् ।
यजेद्देव विरूपाक्ष न न पापेन लिप्यते ।
सर्वलक्षणहीनोऽपि युष्मो वा सर्वपातकै ।
सर्वं नुदति उत्पाप भावयन्छिवमात्मना ।
कीटपक्षिपतगाना तिरश्चामपि केशव । [15]
महादेवप्रपञ्चाना न भय विद्यते क्वचित् ।
एवमेव महादेवं भक्ता ये मानवा मुवि ।
न ते संसारवशाग हृति मे निश्चिता मति ।
तत कृष्णोऽब्रवीद्वाक्यं धर्मपुत्र युधिष्ठिरम् ।

[(L 1) D5 ममाप्याह (for मयि प्राह) D5 पतन्
(by metathesis) (for तपन्) — (L 2) B2 क्लिष्या-
B2 वरुणो (for वरुणी) — (L 4) D10 भावन (for
भावित्) — (L 5) D5 om सपि — (L 6) D10 वन्य-
(for ऽरण्य) B2 Dn1 D5 चामाना (for चामीना)
— (L 10) B2 5 रनति (for वसन्ति) — (L 11) B2
damaged. V1 B2 छिष्वा मिष्वा (by transp), Dn
मिष्वा मिष्वा B4 D5 10 भूतानि, B5 पापानि, some
unused MSS शूलानि (for कूलानि) छे Cn कूलानि गृह-
तटाकादीनि । छे B5 5 Dn2 हुत्वा (for हत्वा) — (L 12)
Dn3 शपेन (for पा°) B5 न पापेन च लिप्यते (for
the post half) — (L 13) B2 मुक्तो (for युक्तो)
(L 14) V1 B2 दहति, B2 2 5 नुदति, B4 तरति (for
नुदति) — (L 16) D5 महादेव V1 प्रनादानां (for
प्रपञ्चानां) — (L 17) Dn1 एकम् (for एवम्) D5
transp भक्ता and ये — Before line 19, B4 ins
वैशंपायन उवाच — (L 19) Prior half = 46^a]

47 T8 missing (cf. v l. 14) G2 om 47 (cf.
v l. 18) Before 47, V1 B1-2. 5 Dn D5 7 10 ins
विष्णुरुवाच, B4 कृष्ण उ°; D1 2 8 9 वासुदेव उ°; D5
भगवानु° — °) V1 D1. 4-5 10 [क्ष]नि (D5 10 'न'-
लानिलौ, T2 G4 [क्ष]निलानलश् (for 'नलौ) — °)
T2 G4 च (for स्य) V1 D10 धौर्भूमिरापो हृदय यमश्च
— Dn1 om 47^{cd} — °) D1-9 यमौ (for [क्ष]र्मसा).

ब्रह्मा शक्रो मारुतो ब्रह्म सत्यं
 वेदा यज्ञा ढक्षिणा वेदवाहाः ।
 सोमो यष्टा यच्च हव्यं हविश्च
 रक्षा दीक्षा नियमा ये च केचित् ॥ ४८
 स्वाहा वषट्त्राह्वणाः सौरभेया
 धर्मं चक्रं कालचक्रं चरं च ।
 यशो दमो बुद्धिमती स्थितिश्च
 शुभाशुभं मुनयश्चैव सप्त ॥ ४९
 अथ्या बुद्धिर्मनसा दर्शने च
 स्पर्शे सिद्धिः कर्मणां या च सिद्धिः ।

गणा देवानामृष्मपाः सोमपाश्च
 लेखाः सुयामास्तुपिता ब्रह्मकायाः ॥ ५०
 आभास्वरा गन्धपा दृष्टिपाश्च
 वाचा विरुद्धाश्च मनोविरुद्धाः ।
 शुद्धाश्च निर्वाणरताश्च देवाः
 स्पर्शाशना दर्शपा आज्यपाश्च ॥ ५१
 चिन्तागता ये च देवेषु मुख्या
 ये चाप्यन्ये देवताश्चाजमीढ ।
 सुपर्णागन्धर्वपिशाचदानवा
 यक्षास्तथा पद्मगाश्चारणाश्च ॥ ५२

—^a) D1 4-9 T2 G4 M om, D8 च (for स-)
 V1 वसवो (for वरुणो) V1 [S]य विष्णु, B Dn2 n8
 D10 [S]य गो(D10 'र्यगो)प, D1 9 वित्तगोपा, T2
 G4 M वित्त(T2 G4 'श्च)गोसा (for 'गोप)

48 T8 missing (cf v 1 14) G2 om 48 (of
 v 1 18) —^a) B1 D1-3 T2 G4 M मरुतो (for
 मा) —^b) D1-3 1 चोप, D3 6 9 चाप, T2 G4
 M1-3 यज्ञ- (for वेद-) — B2 partly damaged for
 48^{ad} —^c) D1 जुष्टा (for यष्टा) D1 4-9 यश्च (for
 यच्) D10 हविष्यं (for 'श्च) —^d) D8 corrupt.
 V1 B Dn D10 सयमा (for नि')

49 T8 missing (cf v 1 14) G2 om 49 (of
 v 1 18) —^a) B1 2 5 Dn D10 वौषट्, T2 G4
 वेद-, Madras ed वेदा (for वषट्) Dn1 n8 सौर-
 भेयी —^b) V1 Dn8 D5 T2 G4 धर्म्यं, B8 धर्म-,
 D3 6-9 धर्मश्च (for धर्मं) V1 B2 5 Dn D5 10 चाड्य
 (for चक्र) V1 B4 D10 रणं च, B1 च विश्वं, B2
 8 5 Dn1 n8 बलं च, Dn8 रथ च, D2 T2 G4 परं
 च, D3 5 8 वरं च (for चर च) —^c) D1-9 दमो
 (for यशो) V1 D8 बुद्धिमतिः; B1 8 'मति, B2
 (marg) Dn1 n8 'मता, D5 10 'मति, T2 G4 'भूति
 (for 'मती) G2 4 तिथिश्च, M ष्टितिश्च (for स्थितिश्च)
 —^d) V1 B Dn D10 ये मुनयश्च; T2 G4 M मुनयो
 ये च (for 'यश्चैव)

50 T8 missing (of v 1 14). G2 om 50 (of
 v 1 18) —^a) D4-9 T2 G4 M1-3 सिद्धिर्, M4
 सिद्धिं (for बुद्धिर्) D4 om, T2 G4 मनसो V1 B
 Dn8 D4 10 M1-3 दर्शनेन (for 'ने च) D1-3 आधा

सिद्धिर्मनसो दर्शने च —^b) V1 B Dn D10 स्पर्शाश्चाड्य,
 D8 स्पर्श सिद्धि', T2 G4 M स्पर्शासिद्धि', Madras ed.
 स्वार्थोसिद्धि' (for स्पर्शे सिद्धि) D4 om कर्मणा या च
 सिद्धि D1-8 कर्मगुणा च, D5-9 'णा वैव, M4 'णा या
 च —^c) D4-9 ऋषय (for उष्मपा). B. om
 (hapl) सोमपाश्च —^d) B8 लेखा स्वयामाश्च, D1-8
 मुख्या सां(D1 सो)म्याश्च, D1-9 मुख्या सोमाश्च; D10
 मुख्या देवाश्च, T2 G4 M मुख्या (T2 G4 रेखा) समाश्च
 (for लेखा सुयामाश्च)

51 T8 missing (of v 1 14) G2 om 51 (of
 v 1 18) —^a) B2 damaged V1 B1 2-4 Dn D2 8
 आभासुरा, D5 7 9 T2 G4 आभास्वरा (for आभा)
 D1 8 दृष्टिपाश्च, D2 दृष्ट', D1-9 T2 G4 Madras ed
 दृष्टि', Bom ed Kumbh. ed धूम' (for दृष्टि)
 —^b) T2 G4 वाचो D6 7 om वि B8 च निर्माण
 रताश्च, D4-9 कर्मणा वै शुभाश्च (for च मनोविरुद्धा)
 — D9 om (hapl) 51^c-52^d —^c) D1-8 10 शुभाश्च,
 D4-8 स्वर्गे हि (for शुद्धाश्च) V1 B1 2 4 5 Dn निर्माण-
 (for निर्वाण) B8 मनोविरुद्धाश्च **श्च देवा —^d)
 B3 [अ]थोष्टपाश्च (for आज्य') V1 स्पर्शना दर्शनाप
 आज्यपाश्च, D1-8 सर्वे सदादर्शिन आ'; D4-8 स्पर्श
 सदादर्शिन आ'

52 T8 missing (of v 1 14) G2 om 52 (of
 v 1 18) D9 om 52 (of v 1 51) —^a) V1 B1 5
 चित्ताज्जाता, B2 चित्ताघाता, B8 चित्तयतो, Dn1 चित्त
 घोता, Dn2 निरय घोता, Dn8 चित्ताज्जाता, D5 चित्ता
 गता, D1 8 चित्तागता (for चिन्ता') —^b) D1-1
 याश्चाप्यन्या (for ये चाप्यन्ये) T2 G4 या चाप्यन्या

सूक्ष्मं स्थूलं मृदु यच्चाप्यसूक्ष्मं
 सुखं दुःखं सुगदुःखान्तरं च ।
 सांख्यं योगं यत्पराणा परं च
 शर्वाज्ञातं विद्धि यत्कीर्तितं मे ॥ ५३
 तत्संभृता भृतकृतो वरेण्याः
 सर्वे देवा भुवनस्यास्य गोपाः ।
 आविश्वेमा धरणीं येऽभ्यर्क्ष-
 न्पुरातनीं तस्य देवस्य सृष्टिम् ॥ ५४
 विचिन्वन्तं मनमा तोष्टुर्वीमि
 किञ्चित्तन्नं प्राणहेतोर्नतोऽस्मि ।

ददातु देवः म वरानिहेष्टा-
 नमिष्टुतो नः प्रभुरव्ययः सदा ॥ ५५
 इमं स्तवं संनियम्येन्द्रियाणि
 शुचिर्भूत्वा यः पुरुषः पठेत् ।
 अमययोगो नियतोऽद्भमेकं
 स प्राप्नुयादश्वमेधे फलं यत् ॥ ५६
 वेदान्कृत्स्नान्ब्राह्मणः प्राप्नुयाच्च
 जयेद्राजा पृथिवीं चापि कृत्स्नाम् ।
 वैश्यो लाभं प्राप्नुयान्नेपुणं च
 शूद्रो गतिं प्रेत्य तथा सुखं च ॥ ५७

C. 13 1378
 B. 13 18 81
 K. 13 49 81
 H. 13 24 57

देवता आजमीद —^d) V₁ B Dn D₁₀ यज्ञान्धया चा
 (Dn₃ तथा यज्ञाश्चा)रणपद्मनाश्च (B₃ 'घा'), T₂ G₂
 क्रमान्धया पद्मगचाराणाश्च

53 T₂ missing (cf. v l 14) G₂ om 53 (cf.
 v l 18) —^a) V₁ B₂ : Dn₂ D₁₀ स्थूलं सुसूक्ष्मं,
 B₁ : Dn₁ n₂ D₁ : स्थूलं सूक्ष्मं (by transp) V₁ B
 Dn om चत् D₁₀ T₂ G₂ [अ]त्सूक्ष्मं (for [अ]प्य)
 —^b) D₁ : : 10 transp सुखं and दुःखं D₂ : दुःख-
 (for सुख-) V₁ B Dn दुःखं सुगं दुःखं (V₁ om.
 दुःखं)मनंतरं च —^c) B₂ : D₁₀ सांख्यं योगो, D₁
 सौम्यं योग, D₂ : सौम्यं योग्य, T₂ G₂ सांख्यं च
 योगो, M₁ सांख्या योगा (for सांख्य योग) Dn₂
 D₁ : तत् (for यत्) B₁ om परं च —^d) B₁
 damaged, D₁ : ज्ञात (for जात) D₁ : कीर्तितं च,
 M किञ्चित्देवत्

54 T₂ missing (cf v l 14) G₂ om 54 (cf
 v l 18) —^a) D₁ : यत्संभृता B₃ om मृत T₂
 G₂ M -मृता (for -कृतो) —^b) T₂ G₂ M सर्वे (for
 सर्वे) D₁ वेदा (for देवा) D. प्र, D₁ : om
 (for [अ]स्य) —^c) T₂ G₂ M ह (T₂ G₂ हा)रिणी
 (for धरणी) —^d) T₂ G₂ पुरातनात्, M 'तना (for
 'वनी)

55 T₂ missing (cf v l 14) G₂ om 55 (cf.
 v l 18) —^a) D₁₀ मयवीमि (for तोष्टु) V₁ Dn₁ n₂
 विचिन्वन्तं (Dn₂ 'क्ष)तत्त्वपमा (V₁ 'मा) तत्त्ववीय, B
 'न्वतस्त्वपसा तुष्टुवीरन्, Dn₃ 'न्वतं तपसा तुष्टुवीरन्, D₁ :
 'न्वतं चेतसा वो ध्रवीमि, D₁ : 'न्वत चेत (D₂ तेज)सा

तोष्टुवीम, T₂ G₂ त वै प्रसुं मनमा तोषयामि, M किञ्चि
 त्त्वं मनमा तोष्टुमश्च —^b) M₁ : नता स (for
 नतोऽस्मि) T₂ G₂ M₁ किं ते स्वत्त प्राणहेतोर्नता स
 —^c) D₁ : ददाति (for 'तु) B₁ वराशिर्दिष्टान्, B₂
 'निवेष्टान् (for निहेष्टान्) —^d) B₁ [s]न्व, T₂ G₂
 य (for न)

56 T₂ missing (cf v l 14) G₂ om 56 (cf.
 v l 18) —^a) V₁ B Dn D₁₀ स (D₁₀ om न)-
 नियतोन्द्रियश्च (B₁ 'य मन्) (for 'म्येन्द्रियाणि) —^b)
 V₁ B Dn D₁₀ transp शुचिर् and भूत्वा D₁ :
 transp य and पुरुष D₁ : सदा पठेत् (for पठेत्)
 —^c) B₁ -योगं (for -योगो) Dn₁ n₂ मानम्, T₂
 G₂ शब्दम् (for ऋम्) —^d) V₁ B₂ Dn₁ n₂ D₂ : 10
 T₂ G₂ M₁ स (for स) D₂ : चामुयाद् (for प्रामु)
 B₁ : - शश्वमन्वे (for मेधे)

57 T₂ missing (cf. v l 14) —^a) V₁ देवान्म
 कृद्, T₂ G₂ : वेदान्कृत्स्न (for 'न्वत्स्नात्) V₁ B
 Dn₁ n₂ D₂ : 10 T₂ G₂ : तु (for च) —^b) D₁ :
 T₂ G₂ : प्राप्य (for चापि) V₁ B Dn जयेन्नृप पार्थ
 महीं च कृत्स्नां —^c) M लाभान् (for लाभं) T₂
 G₂ : वै धन (for नैपुण) D₁ : हि (for च) —^d)
 D₁ : T₂ G₂ प्राप्य तथा, D₁₀ प्राप्नुयाद् (for प्रेत्य तथा)
 T₂ G₂ गतिं (for सुखं) D₂ om च

58 T₂ missing (cf. v l 14) M om 58-59
 —^a) D₁₀ G₂ इद् (for इम) D₁ : T₂ G₂ :
 शुत्वा (for कृत्वा) —^b) D₁ : ध्रियते, D₂ : ध्रियते
 (for दधरे) D₁ : रुद्राय विमवे नमः —^c) D₁₀

स्तवराजमिमं कृत्वा रुद्राय दधिरे मनः ।
सर्वदोषापहं पुण्यं पवित्रं च यशस्विनम् ॥ ५८

यावन्त्यस्य शरीरेषु रोमकूपाणि भारत ।
तावद्रूपसहस्राणि स्वर्गे वसति मानवः ॥ ५९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टादशोऽध्याय ॥ १८ ॥

१९

युधिष्ठिर उवाच ।

यदिदं सहधर्मेति प्रोच्यते भरतर्षभ ।
पाणिग्रहणकाले तु स्त्रीणामेतत्कथं स्मृतम् ॥ १
आर्ष एष भवेद्धर्मः प्राजापत्योऽथ वासुरः ।
यदेतत्सहधर्मेति पूर्वमुक्तं महर्षिभिः ॥ २
संदेहः सुमहानेष विरुद्ध इति मे मतिः ।

इह यः सहधर्मो वै प्रेत्यायं विहितः क्व नु ॥ ३
स्वर्गे मृतानां भवति सहधर्मः पितामह ।
पूर्वमेकस्तु भ्रियते क्व चैकस्तिष्ठते वद ॥ ४
नानाकर्मफलोपेता नानाकर्मनिवासिनः ।
नानानिरयनिष्ठान्ता मानुषा बहवो यदा ॥ ५
अनृताः स्त्रिय इत्येवं सूत्रकारो व्यवस्थिति ।

नाम (for पुण्य) —^d) Dn1. n3 यशस्विन, D1-4 6-9
'स्वि च, D10 T3 G2 4 'स्करं (for 'स्विनम्)

59 T3 missing (cf. v 1 14) M om. 59 (cf.
v 1 58) —^a) V1 B Dn1. n8 T1 G1 8 शरीरे तु,
D3 'रेस्य (for 'रेपु) — G2 om 59° —^c) V1
B2 4 5 Dn D2 तावत्यब्द (for तावद्रूपं) —^d) D2
स्वर्गं D2 8 तिष्ठति (for वसति) Dn1 माधव, D1
भारत (for मानव)

Colophon missing in T3 — Parvan-name V1
B1-4 Dn3 D1-3 ज्ञाति — Sub-parvan V1 B Dn
D1-3 5 10 दानधर्म — Adhy name V1 B1. 2 4 5
Dn D1-9 मेघवाहनपर्व, D1-3 ईश्वरमाहात्म्य, M पुत्रानु-
शासनं — Adhy no (figures, words or both) V1
Dn1 18 (as in text), D3 16, D1 15, D10 17,
T3 G2 4 50, M 39 — Śloka no Dn1 82

19

☞ This adhy is missing in T3 (cf v 1 13
18 14)

1 T1 om. the ref. —^a) Dn1 साह, D1 9 सर्व-
(for सह) T1 सधेन (for 'धर्मेति) —^c) D1. 3 4
6 7 9 'कालेषु (for 'काले तु) —^d) D1-3 कथं भवेत्,
D10 विधीयते (for कथं स्मृतम्)

2 ^a) B1 3 D1-6 10 G2 M4 पूव (for एष) —^b)
B4 om (hapl ?) from प्राजापत्यो up to सहधर्मो (in
3°) D1-7 9 तथा (for अथ वा) —^c) B2 सर्व-
(for सह-) —^d) D10 पूर्वमुक्तो (for 'मुक्त)

3 B4 om. up to सहधर्मो (in 3°) (cf v 1 2)
—^a) D10 तु (for सु) —^b) D1-3 विरुद्ध इव मे मत
— T1 om 3° —^c) D1. 4-7 9 [क्]य (for य)
Dn1 T3 G2 4 सर्व- (for सह) D2 8 इहाय विहितो
धर्मः, G1 इह य सर्वधर्मेति —^d) G प्रेत्य यो; M1. 4
प्रत्ययं (for प्रेत्यायं) M विहित (for 'त) B4 कृत,
D3 10 ऋतु, D1-7 9 कुत (for क्व नु)

4 ^a) V1 B2-5 Dn2 n8 D3 10 स्वर्गो (for स्वर्गे)
D2 4 6 7 9 स्थि (D3 मृ) तानां (for मृ) —^b) B2
सह धर्मे (for सहधर्मे) —^c) D1-3 च (for तु)
D1-7 9 पूर्वमेकस्य मृत्यु स्यात्, S (T3 missing) 'स्य
भ्रियते —^d) B2 3 Dn3 क्व चैकस्, D1-3 स्व (D1 क्)-
परस्, G4 क्व चैतत् (for क्व चैकस्) D1-3 [s]नच,
T1 तदा (for वद)

5 ^a) V1 B Dn D3 10 नाना (B3 मनो) धर्म (for
नानाकर्म) M1-3 करा लोके (for -फलोपेता) —^b)
B1 -धर्म, T1 स्थान (for -कर्म-) V1 B1. 4 Dn
D3 10 निवासिता, B3 -निवेशिता (for -निवासिन)
—^c) Dn3 -नियम- (for निरय-) G1. 3 4 -निष्ठानां
(for -निष्ठान्ता) —^d) B2 D1-7 9 मानवा, D2 8 T1
मनुष्या (for मानुषा) V1 T3 G2 तथा (for वदा).

यदानृताः स्त्रियस्तात सहधर्मः कुतः स्मृतः ॥ ६
 अनृताः स्त्रिय इत्येवं वेदेष्वपि हि पठ्यते ।
 धर्मोऽयं पौर्विकी संज्ञा उपचारः क्रियाविधिः ॥ ७
 गह्वरं प्रतिभात्येतन्मम चिन्तयतोऽनिशम् ।
 निःसंदेहमिदं सर्वं पितामह यथा श्रुतिः ॥ ८
 यदेतद्यादृशं चैतद्यथा चैतत्प्रवर्तितम् ।
 निखिलेन महाप्राज्ञ भवानेतद्ब्रवीतु मे ॥ ९
 भीष्म उवाच ।
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

अष्टावक्रस्य संवादं दिश्या सह भारत ॥ १०
 निवेष्टुकामस्तु पुरा अष्टावक्रो महातपाः ।
 ऋपेरथ वदान्यस्य कन्यां वत्रे महात्मनः ॥ ११
 सुप्रभां नाम वै नाम्ना रूपेणाप्रतिमां भुवि ।
 गुणप्रवर्हा शीलेन सार्ध्वीं चारित्रशोभनाम् ॥ १२
 सा तस्य दृष्ट्वैव मनो जहार शुभलोचना ।
 वनराजी यथा चित्रा वसन्ते कुसुमाचिता ॥ १३
 ऋपिस्तमाह देया मे सुता तुभ्यं शृणुष्व मे ।
 गच्छ तावदिशं पुण्यामुचरां द्रक्ष्यसे ततः ॥ १४

C. 13 1394
 B. 13 19 14
 K. 13 50 17
 M. 13 25 15

6 ^a) D₁ ६ १ ० किं वानृता य इत्येव (D₁ 'व), T₁ corrupt. — ^b) T₁ सूत्रकाराद्युपस्मृति — G om 6^{cd} — ^c) D₂ इति (for तात) D₁ २ सदानृता स्त्रिय इति — ^d) D₁ ३ गृहधर्मं (for सह) D₁ om., D₂ ६ तत (for स्मृत) T₁ सर्वधर्मं क नु स्मृत

7 ^a) G₁ [ए]व (for [ए]व) — ^c) B₂ partly damaged. D₁-३ ३ ० [s]पि, G य (for ज्य) V₁ B Dn पूर्विका, D₁ पौर्विका, D₂ पौर्विकी, T₂ G M पौ (G₂ ए)र्विको (for पौर्विकी) S (T₂ missing) दृष्ट (for सज्ञा) — ^d) D₁-३ T₁ उपचार-

8 ^a) T₁ गहन (for गह्वर) — ^b) B₂ D₂ ३ शृशं (for अनिशम्) — ^c) D₂ नि संदेशम् (for 'हम्) B₂ Dns D₁ ६ १ ० 10 M इमं (for इद) — ^d) T₁ कृत्वा मम (for पितामह) V₁ D₂ S (T₂ missing) श्रुत यथा; Bom ed. यथाश्रुति

9 T₁ om. 9^{ab} — ^a) Dn₁. n₂ D₂ ३ यदैतद्, T₂ G यथा तद्, M यथैतद् (for यदेतद्) Dns वै*, D₁-३ चैव, T₂ G₁ ३ ४ M₁ वै तद् (for चैतद्) — ^b) Lns G₂ वै तद् (for चैतद्) D₁. ६-३ T₂ G₁ ३ ४ प्रकीर्तितं (for प्रव) — ^c) M₁ अखिलेन (for नि) L₁ महाप्राज्ञ, D₁-३ भाग (for प्राज्ञ) — ^d) B₂ द्वीमि वे (for 'तु मे)

10 B₂ partly damaged for 10^{cd} — ^d) D₁. ६ निशया (for दि) B₂ भार्यया (for भारत) D₂ ३ दिशा सह महामते

11 ^a) Dns कामस्य, D₁-३ कामोय (for कामस्तु) D₁₀ निवेशकामस्तु मुनिर् — ^b) S (T₂ missing) दृष्टा वक्रो T₁. ३ G महामना (for तपा) — D₂ om. (hapL) 11^c-13^d — ^d) B Dn D₁₀ वने कन्या (by

transp) D₁-१ सुधित्ति (for महात्मन)

12 D₂ om. 12 (cf. v 1 11) — ^a) V₁ B₄ D₂ ६ १ सुप्रमा, D₂ ३ प्रमम (for सुप्रभां) — ^b) B₄ D₂-१ 10 [अ]प्रतिमा (for 'भां) — ^c) V₁ B₄ ३ Dn₁ D₂ ३ 10 प्रमाव-, B₁ Dns प्रमव, B₂ प्रवर्ह, B₃ प्रहर्ष-, D₁ ६-३ प्रवर्हा, T₂ प्रमावा, G₁ ३ ४ प्रवाहां (for प्रवर्हां) — ^d) D₁-३ ६-३ भूयणा, D₂ भूयण (for शोभनाम्) V₁ B Dn D₁₀ चारित्रेण च शोभना

13 D₂ om 13 (cf. v l. 11) — ^a) D₁₀ मासस्य (for सा तस्य) D₁ ६ दृष्टैव; M₁ दृष्ट्यैव (for दृष्ट्वैव) T₁ G सा तस्यर्षेर्मनो दृष्ट्वा — T₁ om 13^{cd} — ^c) T₂ G₁ ३ ४ M₁ वनराजिर् — ^d) B₂ partly damaged B₂ वासंती (for वसन्ते) B₃ कुसुमान्विता, D₂ चिंता (for 'चिता)

14 B₂ partly damaged for 14^{ab} — ^a) G₁ तद् (for तम्) — ^b) V₁ B Dn D₁₀ हि तच्छृणु, M₁-३ शृणुष्व वै (for 'त्वं मे) — After 14^{ab}, D₁₀ S (T₂ missing) ins

190* अनन्यस्त्रीजन प्राज्ञो ह्यप्रवामी प्रियंवद ।
 सुरूप संमतो वीर शीलवान्मोगमुक्नुचि ।
 दारानुमवयज्ञश्च सुनक्षत्रामयोद्धहेव ।
 समृत्य स्वजनोपेत इह प्रेत्य च मोदते ।

[(L 2) G₁ damaged T₁ M₁ वीर (for वीर) T₁ माग्यमुक्, M₂ ४ मोतावा (for 'मुक्) — (L 3) M₁ [व]दहन् (for 'हेव) T₁ पाणिग्रहणमहनि (for the post half) — T₁ om. line 4 — (L 4) M₁ समृत्य- M₂ ३ समृत्यस्वजनो दारैर् (for the prior half)] — ^d) G₁ damaged M₁ द्रक्ष्यते (for 'से)

अष्टावक्र उवाच ।

किं द्रष्टव्यं मया तत्र वक्तुमर्हति मे भवान् ।
तथेदानीं मया कार्यं यथा वक्ष्यति मां भवान् ॥ १५

चदान्य उवाच ।

धनदं समतिक्रम्य हिमवन्तं तथैव च ।
रुद्रस्यायतनं दृष्ट्वा सिद्धचारणसेवितम् ॥ १६
प्रहृष्टैः पार्षदैर्जुष्टं नृत्यद्भिर्विधिधाननैः ।
दिव्याङ्गरागैः पेशाचैर्विन्यैर्नानाविधैस्तथा ॥ १७
पाणितालसतालैश्च शम्पातालैः समैस्तथा ।
संप्रहृष्टैः प्रनृत्यद्भिः शर्वस्तत्र निषेव्यते ॥ १८
इष्टं किल गिरौ स्थानं तद्विव्यमनुशुश्रुम ।

नित्यं संनिहितो देवस्तथा पारिपदाः शुभाः ॥ १९
तत्र देव्या तपस्तप्तं शंकरार्थं सुदुश्चरम् ।
अतस्तदिष्टं देवस्य तथोमाया इति श्रुतिः ॥ २०
तत्र कूपी महान्पार्श्वे देवस्योत्तरतस्तथा ।
ऋतवः कालरात्रिश्च ये दिव्या ये च मानुषाः ॥ २१
सर्वे देवमुपासन्ते रूपिणः किल तत्र ह ।
तदतिक्रम्य भवनं त्वया यातव्यमेव हि ॥ २२
ततो नीलं वनोद्देशं द्रक्ष्यसे मेघसंनिभम् ।
रमणीयं मनोग्राहि तत्र द्रक्ष्यसि वै स्त्रियम् ॥ २३
तपस्विनीं महाभागां वृद्धां दीक्षामनुष्ठिताम् ।
द्रष्टव्या सा त्वया तत्र संपूज्या चैव यत्नतः ॥ २४

15 T1 om the ref G1 damaged —^a) D1-9 द्रष्टव्य किं (by transp) —^b) V1 D1 5 8 अर्हसि (for 'ति) D1-9 वै (for मे) D2 8 तद्भवान्वक्तुमर्हति —^c) B1 D1 6 यथा (for तथा) —^d) D5 तथा (for यथा) D7 वक्ष्यसि (for 'ति) D4-10 M4 मे, G2-4 M2 8 मा (for मा)

16 Dn1 T2 om the ref G1 8 4 ऋषिर् (for चदान्य) —^a) T1 हिमवतमतिक्रम्य —^b) V1 B Dn D10 च पर्वत (for तथैव च) T1 शैल कैलासमेव च —T1 om 16^{cd}

17 ^a) V1 B Dn D10 स D6 0 om, D1 सु- (for प्र) M1 जुष्टैर् D1-4 T1 G हृष्टै पारिप (D4 सपार्षदैर्जुष्ट —^b) D1 6 विधिधाननै (for 'ननै) —B2 damaged for 17^{cd} —^d) V1 B1 4 Dn D5 10 G2 क्षन्धैर्, B3 5 वाधैर्, D2 8 धन्धैर् (for वं) V1 B1 8 Dn प्रभो (for तथा)

18 T1 om (hapl) 18^{ab} —^a) D1-9 पादताल (for पाणि) V1 B4 -सुतालैश्, D10 -सतानैश् (for -सतालैश्) —^b) B1 5 सपातालै, B2 Dn1 n2 शपा", B3 साम्या", B4 सम", D10 सपाताल (for शम्पा तालै) D1-9 शपा (D4 शम्पा)वालस्वनैस्तथा (D4-9 'रपि) —^d) D1-9 निषेवते, T1 प्रसीदति (for निषेव्यते)

19 ^a) D7 दृष्ट (for हृष्ट) D1-9 गिरि-, T1 2 G1 8 4 M1-3 गिरे (for गिरौ) —^b) D1-9 T2 8 G M1 4 शुश्रुम V1 B Dn D10 तद्विव्यमिति शुश्रुम

— T1 om 19^{cd} —^c) D6 1 म (for सं) —^d) V1 B D5 10 ते पार्षदा, D1 से पारिपदा (hyper metro) (for पारिपदा) D2 स्मृता (for शुभा) Dn तथा ते पार्षदा स्मृता

20 ^a) G1 8 4 अत्र (for तत्र) —^b) B1 सुदुस्वरं, B2 D1-7 G2 'ष्कर (for 'श्चरम्) —^c) B3 चादिष्ट (for तं) S (T3 missing) तथैतदि (T1 'देतदि, G4 'थैव दि)ष्ट देवस्य

21 ^a) B2 damaged T2 G तत कोपो, M तत कूपो (for तत्र कूपो) D1-9 महा (for महान्) V1 Dn पूर्वे तत्र महापार्श्वे, B1 8 6 D10 तत्र पूर्वे (B3 देवे) महा (B3 'धी)पार्श्वे

22 ^a) D1-9 सर्वे (for सर्वे) M1-3 उपासति. V1 B Dn D10 देव चोपासते सर्वे (D10 शर्वं) —^b) D6 M1-3 रूपिण (for 'ण) D2 8 तत्र (for किल) D1-9 G2 वै (for ह) —^c) T1 भगवस्व (for भवन) —^d) T2 गतव्यम् (for यां)

23 ^a) D1 T1 तत्र (for ततो) D6 T1 M1-3 नील- (for नील) —^b) S (T3 missing) नील (for मेघ) —^d) M1-3 यत्र (for तत्र) V1 B Dn वै द्र (Dn1 ई)क्ष्यसे (for द्रक्ष्यसि वै) T1 प्रिया (for स्त्रियम्)

24 ^a) B3 द्रक्ष्यस्यारात्त्वया तत्र —^d) T1 वै प्र (for चैव) D8 तत्त्वत (for यत्नत)

25 ^a) T1 G1 2 4 वर्तस्व, G8 -वृत्तस्व (for -वृत्तस्वं) M1-3 अनुज्ञातो निवृत्तश्च —^c) Dn2 य एष (for

तां दृष्ट्वा विनिवृत्तस्त्वं ततः पाणिं ग्रहीष्यसि ।

यद्येष समयः सत्यः साध्यता तत्र गम्यताम् ॥ २५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

२०

अष्टावक्र उवाच ।

तथास्तु साधयिष्यामि तत्र यास्याम्यसंगयम् ।
यत्र त्वं वदसे साधो भवान्भवतु मन्यवाक् ॥ १

भीष्म उवाच ।

ततोऽगच्छत्स भगवानुत्तरामुत्तमां दिशम् ।
हिमवन्तं गिरिश्रेष्ठं सिद्धचारणसेवितम् ॥ २
स गत्वा द्विजशार्दूलो हिमवन्तं महागिरिम् ।

अभ्यगच्छन्नदीं पुण्यां बाहुदा धर्मदायिनीम् ॥ ३
अशोके विमले तीर्थे स्नात्वा तर्प्यं च देवताः ।
तत्र वासाय शयने कौश्ये सुखमुवाम ह ॥ ४
ततो राज्या व्यतीताया प्रातरुत्थाय स द्विजः ।
स्नात्वा प्रादुश्चकारार्थिं हुत्वा चैव विधानतः ॥ ५
रुद्राणीकूपमासाद्य हृदे तत्र समाश्रयत् ।
विश्रान्तश्च समुत्थाय कैलाममभितो ययौ ॥ ६

C. 13 1411
B 13 19 31
K 13 50 34
M 13 25 32

यद्येष) V₁ D_n सर्वं, B₁ 2 T₂ G M₄ मद्य, D₁₀
तत्र (for मत्य) —^d) S (T₂ missing) साध्यते (for
'ता) D₁₋₂ साध्यता गम्यतामिति

Colophon missing in T₂, om in V₁ B₁ 2 D_n
D₁ 10 — Parvan name B₁ शान्ति — Sub-parvan
B₂₋₂ D₂ M दानवर्म — Adhy name B₃ 4 D₂₋₂
अष्टावक्रदिक्त्संवाद, T₂ म[ह]धर्मोपाख्यान, M द्विगष्टावक्र-
संवादे कन्यावरण — Adhy no (figures, words or
both) D₂ 17, D₁ 7 9 16, T₁ M 45, T₂ G₂ 4
51, G₁ 8 46 — Śloka no D_n 23, D₁ 25

20

1 T₂ missing up to विद्योता (in 20^b) (cf. v 1
13 18 14) —^a) D₂ 2 तथा तु, T₁ ततन्नु, T₂
G₁ 8 4 M तथा तन् (for तयान्नु) —^b) D₁₋₆ [ख]इ
मुने (for [ख]मशयम्) —^c) D_n D₂ साधये (for
साधो) —^d) D₁₀ भवति (for 'तु) T₁ 2 G₂ मत्यवान्
(for 'वाह)

2 T₂ missing (cf v 1 1) T₂ G M₁ om the
ref. —^b) B (except B₃) D_n 1 n₂ D₁ T₂ G उत्तरा
(for 'मा) D₂ 8 उत्तरा दिशमुत्तमा, D₁₋₆ त्वरावानु
त्तरा दिश, M उत्तमामुत्तरा दिश —^c) D₁₀ हरिश्रेष्ठं
(for 'मि')

3 T₂ missing (cf. v 1 1) —^b) D₂ गिरिप्रसु
(for महागिरिम्) —^c) D₁ अभ्यगच्छन्, T₂ G₁ 8 4
अद्य (for अम्य) —^d) D₂ बहुधा (for बाहुदा)
V₁ धर्ममालिनी, B₂ सर्वदायिनी, D_n D₂ धर्मशालिनी,
D₂ 'चारिणी, T₁ 2 G पुण्यदायि (T₁ 'वाहि) नीं (for
धर्म')

4 T₂ missing (cf. v 1 1) —^b) B₄ D₁₋₅ 8 9
G₁ सतर्प्यं, D_n 1 n₂ D₂ 7 वै तर्प्यं, T₁ तस्या स, M₁
[ख]नर्प्यंत (for तर्प्यं च) —^c) T₂ G M ततो (for
तत्र) D₁₀ स मुनि (for शयने) T₁ सतर्प्यं तत्र
वासाय —^d) D_n 1 n₂ T₂ G M कौश्ये, D_n 8 कौश्ये,
D₂ कौश्यं, T₁ काले (for कौश्ये) D₁₀ मतिं वध्रे
महामना

5 T₂ missing (cf v 1 1) —^a) D₂ 6 तत्र
(for ततो) —^b) D₁₋₆ 8 9 वै (for स) —^c)
T₁ M₁₋₂ प्रातश्चकार (for प्राट्) D₁₋₆ [ख]य (for
[ख]मि) —^d) B₃ D_n 1 n₂ स्तुत्वा (for हुत्वा) V₁
B D_n चैन, D₂ 8 चैवं, D₁₋₆ [ख]मि च (for चैव)
V₁ B₅ D_n 1 n₂ D₁₀ प्रधानत (for वि)

6 T₂ missing (cf v 1 1) T₁ om 6^{ab} —^a)
V₁ B₁ 2 4 5 D_n 3 हृदम्, B₂ D₁₀ रुद्रम्, D₁ 8 G
रूपम् (for कूपम्) D_n 1 n₂ रुद्राणीं रुद्रमासाद्य —^b)
B₅ ममावसत् (for 'शसत्) —^c) D₂ 8 स (for च)
G₂ समृद्धश्च (for समुत्थाय) —^d) D₂ 8 कैलासा

32 2
 35 3
 33 3
 सोऽपश्यत्काञ्चनद्वारं दीप्यमानमिव श्रिया ।
 मन्दाकिनीं च नलिनीं धनदस्य महात्मनः ॥ ७
 अथ ते राक्षसाः सर्वे येऽभिरक्षन्ति पत्निनीम् ।
 प्रत्युत्थिता भगवन्तं मणिभद्रपुरोगमाः ॥ ८
 स तान्प्रत्यर्चयामास राक्षसान्भीमविक्रमान् ।
 निवेदयत मां क्षिप्रं धनदायेति चाब्रवीत् ॥ ९
 ते राक्षसास्तदा राजन्भगवन्तमथाब्रुवन् ।
 असौ वैश्रवणो राजा स्वयमायाति तेऽन्तिकम् ॥ १०
 विदितो भगवानस्य कार्यमागमने च यत् ।
 पश्यैनं त्वं महाभागं ज्वलन्तमिव तेजसा ॥ ११
 ततो वैश्रवणोऽभ्येत्य अष्टावक्रमनिन्दितम् ।

विधिवत्कुशलं पृष्ट्वा ततो ब्रह्मर्षिमब्रवीत् ॥ १२
 सुखं प्राप्तो भवान्कञ्चित्किं वा मत्तश्चिकीर्षसि ।
 ब्रूहि सर्वं करिष्यामि यन्मां त्वं वक्ष्यसि द्विज ॥ १३
 भवनं प्रविश त्वं मे यथाकामं द्विजोत्तम ।
 सत्कृतः कृतकार्यश्च भगवान्यास्यत्यविघ्नतः ॥ १४
 प्राविशद्भवनं स्वं वै गृहीत्वा तं द्विजोत्तमम् ।
 आसनं स्वं ददौ चैव पाद्यमर्घ्यं तथैव च ॥ १५
 अथोपविष्टयोस्तत्र मणिभद्रपुरोगमाः ।
 निपेदुस्तत्र कौबेरा यक्षगन्धर्वराक्षसाः ॥ १६
 ततस्तेषां निपण्णानां धनदो वाक्यमब्रवीत् ।
 भवच्छन्दं समाज्ञाय नृत्येरन्नप्सरोगणाः ॥ १७

भिसुखो ययौ

7 Ts missing (cf v l 1) —^a) V₁ B (except B₄) D_{n1} D₂ 4 9 काञ्चन (for 'न-') —^b) S (Ts missing) पुर दीप्तम् (for दीप्यमानम्)

8 Ts missing (cf v l 1) —^b) T₁ पृते; T₂ G ये तां (for येऽभि) V₁ B₁ D₄ 9 रक्ष्यति (for रक्षन्ति) —^c) D₁₋₉ भगवतो (for 'वन्त) D₁₀ S (Ts missing) अस्तु (D₁₀ प्रत्युत्थिता भोगवतो —^d) B₂ 8 5 D₅ 10 S (except G₈, Ts missing) मणिभद्र

9 Ts missing (cf v l 1) —^c) M मा (for मां) —^d) D₂ 8 [अ]थ (for च)

10 Ts missing (cf v l 1) —^a) B₈ 5 D_n D₂ 8 10 T₁ 2 G तथा (for तदा) —^b) D₈ तथा, D₄ तदा (for अथ)

11 Ts missing (cf v l 1) —^a) D₂ यस्य (for अय्य) —^b) V₁ B D_n आगमनस्य (for 'ने च) —^c) T₁ 2 G च (for त्व) D₁ 8 5 8 30 T₁ M₁ 4 महाभाग, D₂ 'राज (for 'भागं)

12 Ts missing (cf v l 1) D₆ om 12^a-13^b —^a) T₁ प्रेत्य (for अभ्येत्य) —^b) D₂ 8 त्वावक्रमम् (for अ) —^c) G₁ दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा) —^d) T₂ G द्राक्षणम् (for ब्रह्मर्षिम्)

13 Ts missing (cf v l 1) D₆ om 13^a (cf v l 12) —^a) B₄ 5 भगवान् (hypermetric) (for

भगवान्) B₁₋₃ कश्चित्, D_{n8} ब्रूहि, T₁ 2 G M₁ किञ्चित् (for कश्चित्) D₁₋₃ 1-9 सुखं प्राप्तोसि भगवन्, D₄ सुखं प्राप्तं भगवन् (submetric) —^b) D₂ T₁ (inf lin as in text) चिकीर्षति —^c) V₁ B D_n D₅ 8 10 T₂ M₈ वक्ष्यसि वै, D₃ T₁ G₂ 4 M₁ 2 4 त्व वक्ष्यसे (for त्व वक्ष्यसि) G₁ धर्मास्त्वं वक्ष्यसे द्विज

14 Ts missing (cf v l 1) D₂ om 14^a —^b) D₁ यथाकामो —^c) D₁₀ om (hapl. ?) 14^c-15^b —^c) V₁ 'कार्यस्य, D₁₋₉ कृत्यश्च (for 'कार्यश्च) —^d) T₂ G₂ यास्यतु (for यास्यति) D₃ [अ]विघ्नित (for 'घ्नत)

15 Ts missing (cf v l 1) D₁₀ om 15^a (cf. v l 14) —^a) M₄ स (for स्वं) D_{n2} D₇ 9 T₂ G₂ 4 M₁₋₃ स, D₁₋₅ च, T₁ तु, G₂ सद्, M₄ स्वं (for चै) —^c) D₄₋₉ अदाच् (for ददौ) —^d) D₉ अर्घं (for अर्घ्यं)

16 Ts missing (cf v l 1) Before 16, D₁ ins अष्टावक्र उवाच T₁ om 16^a —^b) V₁ B₁ 8 8 D₂ 9 10 S (T₁ om, Ts missing) मणिभद्र (for मणि) —^c) T₁ M निपेतुस् (for निपेदुस्) D₈ कौशेये (for कौबेरा) —^d) G₁ damaged V₁ B₂₋₄ D_n D₁₀ किंनरा (for 'राक्षसा) B₁ यक्षराक्षसकिंनरा

17 Ts missing (cf v l 1) G₁ damaged —^a) T₁ तत्र (for ततस्) —^b) T₁ om 17^c —^c) D₆ भवच्छन्दः; G₂ भवभक्त (for 'च्छन्दः) —^d) D₁₋₃ वा (D₈ व) रयोधित, D₄₋₉ T₂ G₂₋₄ M पुञ्जकीरिह (G₂ 'यथा) (for अप्सरोगणा)

आतिथ्यं परमं कार्यं शुश्रूषा भवतस्तथा ।
 संवर्ततामित्युवाच मुनिर्मधुरया गिरा ॥ १८
 अयोर्वरा मिश्रकेशी रम्भा चैवोर्वशी तथा ।
 अलम्बुसा घृताची च चित्रा चित्राङ्गदा रुचिः ॥ १९
 मनोहरा सुकेशी च सुमुखी हासिनी प्रभा ।
 विद्युता प्रशमा दान्ता विद्योता रतिरेव च ॥ २०
 एताश्चान्याश्च वै बह्व्यः प्रनृत्ताप्सरसः शुभाः ।
 अत्रादयंश्च गन्धर्वा वाद्यानि विविधानि च ॥ २१
 अथ प्रवृत्ते गान्धर्वे दिव्ये ऋषिरुपावसत् ।

दिव्यं संवत्सरं तत्र रमन्वै सुमहातपाः ॥ २२
 ततो वैश्रवणो राजा भगवन्तमुवाच ह ।
 साग्रः संवत्सरो यातस्तव विप्रेह पश्यतः ॥ २३
 हार्योऽयं विपयो ब्रह्मन्गान्धर्वो नाम नामतः ।
 छन्दतो वर्ततां विप्र यथा वदति वा भवान् ॥ २४
 अतिथिः पूजनीयस्त्वमिदं च भवतो गृहम् ।
 सर्वमाज्ञाप्यतामाशु परवन्तो वयं त्वयि ॥ २५
 अथ वैश्रवणं प्रीतो भगवान्प्रत्यभाषत ।
 अर्चितोऽस्मि यथान्यायं गमिष्यामि धनेश्वर ॥ २६

C. 13 1431
 B 13 19 51
 K. 13 50 54
 M 13 25 53

18 T₈ missing (cf. v 1 1) G₁ damaged. —^a)
 D₂ 8 भवत (for परम) D₂ कार्ये (for कार्यं)
 —^b) D₂ 8 परमा (for भवत्स) —^c) D₁₀ प्र (for
 सं) —^d) G₂ मध्यमया (for मधुरया)

19 T₈ missing (cf v 1 1) —^a) B₂ 4 [उ]र्वशी,
 S (T₈ missing) [अ]प्सरा (for [उ]र्वरा) D₁₋₆ om
 (hapl) from मिश्रकेशी up to मनोहरा (in 20^a) —^b)
 B₂ 4 5 D₁₀ रंभा वै मेनका तथा —^c) V₁ B Dn अल-
 बुया (Dn₁ 'ना) —^d) D₁ om, D₈ तथा (for
 चित्रा) D₁ 8 [अ]रुणा, D₂ 1-9 र्वा, T₁ शुभा,
 T₂ G शुचि (for रुचि)

20 T₈ missing up to विद्योता (in 20^d) (cf
 v 1 1) D₄₋₅ om मनोहरा (in 20^a) (cf v 1
 19) —^b) D₁₋₇ 9 सुमुखा (D₁ 'ख्या) (for सुमुखी)
 B₄ हसिनी, Dn₁ हासिनी, G₂ सासिनी (for हा)
 B₆ तथा (for प्रभा) —^c) D₈ विद्युता (for 'ता)
 V₁ Dn₁ n₈ प्रशमी (for मा) D₁₋₃ विद्युताश्रम
 मोदा च; D₄ 'दाश्रये मोदाता (sic), D₅ 6 9 'दाश्रयमो-
 दाता (sic), D₁ 'दाश्रयमो दाता (sic), S (T₈ missing)
 विद्युत्प्रभा शमा (G₈ 'सामुखा) दाता —^d) D₁₋₃ चरुणा;
 D₄₋₇ 9 रमाना (D- ता), D₈ रमा वै, T₁ 2 G₁ 2 4
 M₃ रताना, G₂ रतिका, M₁₋₃ रतिका (for विद्योता)
 B₁ द्युतिर् (for रतिर्)

21 ^a) B- च या बह्वः; T₁ तथा बह्वः, T₂ 3 G
 च बह्वश्च (for च वै बह्वः) —^b) D₂ 8 ननुतुर्वार
 योपित, D₁₋₉ प्रवराप्सरसस्तथा, D₁₀ नृत्यरप्सरसा
 गणा —^c) B₂ damaged D₂ 8 T₁ अत्रादयत
 गधर्वा

22 ^a) T₁ गधर्वे (for गान्धर्वे) —^b) D₁ 4-9

S सर्पिर्, D₂ 8 मुनिर् (for ऋपिर्) V₁ Dn₈ उपा
 गमत्, B_{1,4} 5 Dn₁ n₂ D₂ 4-8 T₁ 8 'विशत्, D₈
 'दृते (for 'वमत्) D₁₀ दिव्यश्चर्यित्वात् तत् —^c) D₁
 om 22^a-24^b —^d) V₁ B Dn [अ]रुणैव, D₁₋₆
 च्यरमत्स्य, D₁₋₉ विरमत्स्य, D₁₀ रमते म, T₁ [अ]पश्यत्स
 (for रमन्वै सु-)

23 D₁ om 23 (cf v 1 22) V₁ om 23-25
 —^a) D₂ 5 अथ (for ततो) D₂ om राजा —^b)
 D₁ 9 च (for ह) —^c) D₂ corrupt for 23^a —^d)
 D₂ साग्र; T₁ साग्र (for साग्र) Dn D₄₋₁₀ T M₁ 2 4
 जातत् (for या) —^e) D₁₀ विप्रेद्र (for विप्रेह)
 Dn विप्रेह तव पश्यत

24 D₁ om 24^{ab} (cf v 1 22) V₁ om. 24
 (cf v 1 23) B₁ om. (hapl. ?) 24^a-31^b —^a)
 T₂ 3 G M₁ 2 हारी (for हार्यो) D₂₋₉ [5]स्साक (for
 ब्रह्मन्) —^b) D₂ 4 6 G₂ M₁ गधर्वो (for गान्धर्वो)
 —^c) D₁₋₃ वदता (for वर्तता) D₁₀ चैव (for विप्र)
 —^d) B₂ damaged, D₂ 8 भवति, D₅ वदमि, T₂ 8
 G वदतु (for 'ति) B₃ मा, D₅₋₉ नो, T₁ मे, T₂ 8
 G M मा (for वा) D₁₀ यया वा मन्यते भवान्

25 V₁ om 25 (cf. v 1 23) B₁ om 25 (cf.
 v 1 24) —^b) D₅ भगवतो, T₃ G₃ च पुरतो (for
 च भवतो) —^c) D₁ तात, D₂ तत्र, D₃ स्वत्र (for
 साष्ट) —^d) G₁ om. 25^a-27^a —^e) D₂ 8 स्वया, T₁
 त्विह, T₂ 8 G₂₋₄ त्विति (for त्वयि)

26 B₁ om 26 (cf. v 1 24) G₁ om. 26 (cf.
 v 1 25) —^a) V₁ ततो (for अथ) —^c) V₁
 अर्चिता स्म (for तोऽस्मि) D₂ यया न्याय्यं —^d)
 D₁ 6 8 8 पूजितोऽस्मि (for गमिष्यामि)

प्रीतोऽस्मि सदृशं चैव तव सर्वं धनाधिप ।
 तव प्रसादाद्भगवन्महर्षेश्च महात्मनः ।
 नियोगादद्य यास्यामि वृद्धिमान् वृद्धिमान्भव ॥ २७
 अथ निष्क्रम्य भगवान्प्रययावुत्तरामुखः ।
 कैलासं मन्दरं हैमं सर्वाननुचचार ह ॥ २८
 तानतीत्य महाशैलान्कैरातं स्थानमुत्तमम् ।
 प्रदक्षिणं ततश्चक्रे प्रयतः शिरसा नमन् ।
 धरणीमवतीर्याथ पूतात्मासौ तदाभवत् ॥ २९
 स तं प्रदक्षिणं कृत्वा त्रिः शैलं चोत्तरामुखः ।
 समेन भूमिभागेन ययौ प्रीतिपुरस्कृतः ॥ ३०

ततोऽपरं वनोद्देशं रमणीयमपश्यत् ।
 सर्वर्तुभिर्मूलफलैः पक्षिमिश्र समन्वितम् ।
 रमणीयैर्वनोद्देशैस्तत्र तत्र विभूषितम् ॥ ३१
 तत्राश्रमपदं दिव्यं ददर्श भगवानथ ।
 शैलांश्च विविधाकारान्काञ्चनात्प्रभूषितान् ।
 मणिभूमौ निविष्टाश्च पुष्करिण्यस्तथैव च ॥ ३२
 अन्यान्यपि सुरम्याणि ददर्श सुवहून्यथ ।
 भृशं तस्य मनो रेमे महर्षेर्भावितात्मनः ॥ ३३
 स तत्र काञ्चनं दिव्यं सर्वरत्नमयं गृहम् ।
 ददर्शाद्भुतसंकाशं धनदस्य गृहाद्वरम् ॥ ३४

27 B₁ om 27 (of v 1 24) G₁ om 27^{ab} (of v 1 25). —^a) B₁ D_{ns} सुभृश, D₁₀ सदृशश्च (for 'शं) S (G₁ om) [ए]तत् (for [ए]व) —^b) B₁ D₁₀ S (G₁ om) धनेश्वर (for धनाधिप) —^c) B₂ damaged, M₁ अस्व (for अद्य) —^d) D₁ T₁ ऋद्धिमान्, D₁ G₂ वृद्धि* (for वृद्धि*) T₁ वृद्धिमान्, G₁ वृद्धि* (for ऋद्धि*)

28 B₁ om 28 (of v 1 24) —^a) M₁₋₃ मव नात् (for भगवान्) D₂ ३ तमात्प्याथ भगवान् —^b) T₁ [उ]त्तरां दिशं (for 'रामुख) — After 28^{ab}, S ins

191* कैलासे शकरावासमभिवीक्ष्य प्रणम्य च ।
 गौरीश शकर दान्त शरणागतवत्सलम् ।
 गङ्गाधरं गोपतिग गणावृतमकल्मषम् ।

[(L 1) T₁ M कैलास (for 'से) T₁ अभिपद्य (for 'वीक्ष्य) — (L 2) T₁ शुभु, M शान्त (for दान्त). — T₁ om line 3 — (L 3) G₂₋₄ गोपतीश (for 'तिग)]

—^c) D₁ मदिर (for मन्दर) M₁ भौमं (for हैमं) —^d) D₁ ६-७ उप (for अनु-) D₁ ३ ४-७ स (for ह)

29 B₁ om 29 (of v 1 24) T₁ om 29^{ab} —^b) D (except Dn) T₂ ३ G कैलासं (for कैरात्) —^c) V₁ B (B₁ om) Dn G₂ तथा, D₁₀ तदा (for ततश्च) —^d) T₂ ३ G₁ ३ ४ प्रणत* (for प्रयत्त) V₁ B₂ ३ ६ Dn D₁₀ नत्, B₁ नत्; D₂ ३ ७ [अ]नमत् (for नमन्) —^e) G₂ धरणीमतीत्य निर्याय (hypermetric) —^f) D₁₋₉ प्रीतात्मा (for पू*) D₁₋₉ T G₁ ३ ४ M स (for

[अ]सौ) D₅ T₂ ३ G₂ तथा (for तदा) D₁₋₃ पुष्करिण्यस्तथैव च (=32^d), G₂ पूतात्मा भवताभवत्

30 B₁ om 30 (cf. v 1 24) —^a) V₁ शतं (for स त) G₁ प्रदक्षिणी- (for 'ण) —^b) B₂ द्वि शैल, D₁₋₉ तं शैल, T₁ M निर्गतश्च, T₂ ३ G निर्यातश्च (for त्रि शैल) D₁₋₉ तु (for च) D₂ ३ निश्चक्रामोत्तरामुख .

31 B₁ om 31^{ab} (of. v 1 24) —^a) D₁₋₉ परं; M₁ चर (for स्पर) — T₁ om. 31^{cd} —^c) M सर्वर्तुकर (for 'भिर) T₂ ३ G सर्वर्तुफल कैर्बुक्षै —^d) V₁ Dn₁ n₂ D₅ समन्वितै, T₂ ३ G [अ]भि (G₁ 'ति) संवृत (for समन्वितम्) —^e) D₁₀ रमणीये वनोद्देशे —^f) D₂ ७ विभूषित, T₂ ३ G युधिष्ठिर (for विभूषितम्)

32 B₁ om 32^{ab} —^a) D₂ ६-७ रम्यं (for दिव्यं) — T₁ om 32^c-33^d —^c) D₅ शैलाश्च विविधांस्तत्र —^d) M₁₋₃ मणि-, M₂ तत्र (for रत्न) B₁ भूषणान् (for भूषितान्) T₂ ३ G कांचनोद्भूषणानथ —^e) D₁₀ विशिष्टाश्च (for निवि*) —^f) D₁₋₉ मनोरमा (for तथैव च)

33 T₁ om 33 (of v 1 32) M₁₋₃ om 33 —^a) D₅ अन्यानपि T₂ ३ G च (for सु) —^b) B Dn D₁₀ पश्यत (for ददर्श) D₅ सुवहून् G₂ [अ]पि (for [अ]य)

34 —^a) D₁₋₉ तत्र- (for तत्र) D₅ रम्य (for दिव्यं) —^d) D₂ ३ महाद्युति; T₁ G₂ गृहात्पर, M₁₋₃ गृहो पमं (for गृहाद्वरम्)

महान्तो यत्र विविधाः प्रासादाः पर्वतोपमाः ।
 विमानानि च रम्याणि ग्नानि विविधानि च ॥ ३५
 मन्दारपुष्पैः संकीर्णा तथा मन्दाकिनी नदी ।
 स्वयंप्रमाद्य मणयो वज्रैर्भूमिश्च भूषिता ॥ ३६
 नानाविधैश्च भवनैर्विचित्रमणितोरणैः ।
 मुक्ताजालपरिक्षिप्तैर्मणिगन्धविभूषितैः ।
 मनोदृष्टिहरै रम्यैः सर्वतः संवृतं शुभैः ॥ ३७
 ऋषिः समन्ततोऽपश्यत्तत्र तत्र मनोरमम् ।
 ततोऽभवत्तस्य चिन्ता क्व मे वासो भवेदिति ॥ ३८
 अथ द्वारं सममितो गत्वा स्थित्वा ततोऽत्रवीत् ।

अतिर्थि मामनुप्राप्तमनुजानन्तु येऽत्र वै ॥ ३९
 अथ कन्यापरिवृता गृहात्तस्माद्दिनिःसृताः ।
 नानारूपाः सप्त विभो कन्याः सर्वा मनोहराः ॥ ४०
 या यामपश्यत्कन्यां स सा सा तस्य मनोऽहरत् ।
 नाशक्रुवद्धारयितुं मनोऽस्थास्यावसीदति ॥ ४१
 ततो घृतिः समुत्पन्ना तस्य विप्रस्य धीमतः ।
 अथ तं प्रमदाः प्राहुर्मगवान्प्रविशत्विति ॥ ४२
 स च तासां सुरुपाणां तस्यैव भवनस्य च ।
 कौतूहलसमाविष्टः प्रविवेश गृहं द्विजः ॥ ४३
 तत्रापश्यञ्जरायुक्तामरजोम्वरधारिणीम् ।

C. 13 1451
 B. 13 19 71
 K. 13 50 75
 M. 13 25 74

35 M1-3 om 35^{ab} —^a) D1-3 यस्य (for यत्र) G1 विवृषा (for विविधा) —^b) V1 B Dn D10 मणिगन्धचनपर्वता, D1-3 T G M1 काचना पर्वतोत्तमा (T1 'ता शुभा) —^c) D1-3 विविधानि (for च रम्याणि) M1-3 अन्योन्यमपि रम्याणि —^d) D1-3 हर्म्याणि (for रत्नानि)

36 ^a) B1 चक्षै, T G पुष्प- (for पुष्पै) V1 B Dn D1-3 सङ्कीर्णा, D1-3 सहिता —^b) V1 B1.4 D तत्र (Dn D1 10 'या' मन्दाकिनी नदी —^c) V1 रत्नैर्, D10 वज्र (for वज्रैर्) D3 om, T: भूमिश्च (for भूमिश्च) T1 भूरिवज्रैर्विभूषिता

37 T1 om 37^{ab} —^c) V1 B Dn D: 10 -विनि क्षिप्तैर् (for -परि') —^d) D: 3 विचित्रमणिभूषितै —^e) D: om 37^c-38^b —^f) T1 प्रियै (for -हरै) D: सौम्यै (for रम्यै) —^g) V1 D10 T: 3 G सवृत (T: 'ते'), D: 1 3 समृत (for समृत) D1 3 3 शुभ (for शुभै) T1 गृहं मंत्रं सवृतै

38 D: om 38^{ab} (cf v 1 37) —^a) V1 B Dn D10 ऋषिभिक्षावृत तत्र —^b) B: 5 क्षात्रम त (for तत्र तत्र) S मनोहर (for 'रमन्) V1 B1 2 4 Dn D10 क्षात्रम त मनोहर —^c) D10 तस्य (for ततो) V1 B Dn D10 transp 5भवत् and तस्य —^d) B Dn D10 कुत्र, D1 अत्र, T1 वामो (for क्व मे) T1 मेत्र (for वामो) D: 6 इह (for इति)

39 ^a) T1 गृहस्याग्रे; D: सममितो (hypermetric) (for सममितो) —^b) B: तत्र, T1 विप्रस्य (for स्थित्वा) V1 च (submetric), B: (marg as in text) तम् (for ततो) —^c) V1 B Dn समनु (for

माननु-) —^d) V1 B Dn D10 T: 3 G: M: 3 क्षमि- जान्तु, D: 5 3 3 अनुयातं तु (for 'जानन्तु) B: ये नु, B: Dn1 D: 1 यत्र, D: corrupt, D: 6 3 3 तत्र, M: 3 क्षेत्र (for येऽत्र) T: 3 G: 1 3 4 ते (for वै)

40 ^a) B: Dn1. n° D1 2 4 6 10 T: 3 G: 1 3 4 कन्या, T1 कर्पै (for कन्या) M1-3 परिवृताद् (for 'वृता) —^b) V1 B Dn D1-3 G: विनिर्गता (for विनि सृता) —^c) D1-3 नानाविधा (for 'रूपा) D: 3-9 विधा (for विभो) —^d) Dn: D10 सर्व, S तत्र (for सर्वा) D1-3 G: मनोरमा (for 'हरा)

41 ^a) D10 कन्यामपश्यत् (by transp) V1 B Dn D10 वै, G: om. (for स) —^c) D1-3 नाश- क्रोद्धे, D10 न च शक्नो (for नाशक्रुवद्) D1-3 3 3 G: वारयितु (for चार) V1 B Dn न च शक्नो वारयितुं —^d) B1 3 4 Dn1. n: T1 [s]स्याथ (by transp), D: 3 3 3 ह्यस्य, D: [s]त्रास्य D: corrupt, D: 3 व्यपीदत (for [अ]वसीदति)

42 T1 transp 42^{ab} and 42^{cd} —^d) T1 पतिरस्तु (for प्रविशतु) D1 [इ]ह, D: [उ]त (for [इ]ति)

43 T1 om. 43^{ab} —^a) D: अत्र (sic), T: 3 G अथ (for स च) S (T1 om) सुरुपेण (for 'पाणा) —^b) D: 3 सुवनस्य (for म') V1 B Dn हि, M ह (for च) —^c) D: 3 कौतूहल (for 'हल) —^d) D: 3 प्रविदाद् (submetric) (for प्रविवेश)

44 D: 6 om (hapl) 44^b-45^a —^b) D: 3 अज रावर, D: अरजावर, T: 3 G: 2 4 M: विरजोवर (for

वृद्धां पर्यङ्कमासीनां सर्वाभरणभूषिताम् ॥ ४४
स्वस्तीति चाथ तेनोक्ता सा स्त्री प्रत्यवदत्तदा ।
प्रत्युत्थाय च तं विप्रमास्यतामित्युवाच ह ॥ ४५

अष्टावक्र उवाच ।

सर्वाः स्वानालयान्यान्तु एका मामुपतिष्ठतु ।
सुप्रज्ञाता सुप्रशान्ता शेषा गच्छन्तु च्छन्दतः ॥ ४६
ततः प्रदक्षिणीकृत्य कन्यास्तास्तमृषिं तदा ।
निराकामन्गृहात्तस्मात्सा वृद्धाथ व्यतिष्ठतु ॥ ४७
अथ तां संविशन्प्राह शयने भास्वरे तदा ।

त्वयापि सुप्यतां भद्रे रजनी ह्यतिवर्तते ॥ ४८
संलापात्तेन विप्रेण तथा सा तत्र भाषिता ।
द्वितीये शयने दिव्ये संविवेश महाप्रभे ॥ ४९
अथ सा वेपमानाङ्गी निमित्तं शीतजं तदा ।
व्यपदिश्य महर्षेर्वै शयनं चाध्यरोहत् ॥ ५०
स्वागतं स्वागतेनास्तु भगवांस्तामभाषत ।
सोपागूहद्भुजाभ्यां तु ऋषिं प्रीत्या नरर्षभ ॥ ५१
निर्विकारमृषिं चापि काष्ठकुञ्जोपमं तदा ।
दुःखिता प्रेक्ष्य संजल्पमकार्षीदपिणा सह ॥ ५२

भर*) — °) S पर्यंक (for पर्यङ्कम्).

45 D₁ ६ om 45^a (of v 1 44) —^a) B₂₋₅ D₁₀
चैव; D₈ चाथ, D₁₋₉ स्म च, M च स्म (for चाथ)
V₁ B₁ D_n D₈ स्वस्तीति तेन चैवोक्ता, T₁ *ति च
द्विजेनोक्ता, T₂ ३ G स्वस्ति चास्त्विति तेनोक्ता —^b) D₁₋₃
तमवदत् (for प्रत्य*) B₄ तथा (for तदा) D₁ ६-७
सा स्त्री भाग्यतरा य (D₁ त)दा; T₁ ३ G₁₋₃ M सा च स्त्री
स्मावदत्तथा (T₁ ३ M₄ *दा), G₄ सा स्त्री चास्मावदत्तथा
(B₁₀) — T₈ om (hapl) 45^a-47^b — °) G₁ [अ]थ
(for च) D₈ ते (for त) —^d) D₁ प्रत्युवाच (for
हस्य*).

46 T₈ om 46 (cf v 1 45) —^a) D₁ ६-७ यात
(for यान्तु) D₁₀ नार्यं सर्वालयान्यांतु —^b) D₁₋₃
६-७ अनु- (for उप) — T₁ ३ om 46^{ad} — °)
G सुप्रज्ञाना (for *ज्ञाता) D₁ या (for सु) V₁ B
D_n D₁₀ C_n प्रज्ञाता या प्रज्ञाता या; D₁₋₉ सुप्रज्ञा या
प्रज्ञाता च ४४ C_n प्रज्ञाता अत्यन्त ज्ञानवती । ४४

47 T₈ om 47^{ab} (cf v 1 45) ' —^a) D₈ प्रद-
क्षिण (for *क्षिणी) — °) V₁ B D_n D₁₀ निश्चक्र-
सुर; D₈ ६ M₄ निराकामन् (for *कामन्) —^d) D₂
om सा D₁ [अ]वतिष्ठत (for व्यति*) D₁ ६-७ सा
वृद्धा यावतिष्ठत; D₈ T₁ सा वृद्धा त्वन्व (T₁ *व)तिष्ठत,
T₂ ३ G₁ ३ सा वृद्धा चाथ (T₂ तत्र)तिष्ठति; M सा
वृद्धाप्रावतिष्ठति (M₈ *त, M₄ *ते) — After 47, D₁₀
S (except M₈) ins

102* तथा संपूजितस्तत्र शयने चातिनिर्मले ।

[T₁ G [अ]पि (for [अ]ति)]

48 T₂ G₂ ४ om 48^{ab} —^a) T₁ ता स द्विज;
M₄ संप्रविशन् (for ता सवि*) —^b) B₂ D_n भासुरे

(for भास्वरे) G₁ तथा (for तदा) — °) G₁ dama-
ged T₁ समास्यता (for [अ]पि सुप्यता) —^d) D_n
D₁₋₉ T₁ ३ व्यति- (for ह्यति)

49 G₁ damaged —^b) T₁ यथा (for तथा)
D_n १३ भद्र; D₁ ६-७ तेन (for तत्र) — D₁ om
(hapl) 49^a-51^b —^d) T₁ नानारत्न, T₂ ३ G₂₋₄
सा विवेश (for सवि*) D₁₀ प्रभा (for प्रभे) D₁₋₉
निवि (D₈ *वि)वेश महाप्रभा

50 D₁ om 50 (cf v 1 49) —^b) D₁ शीतल,
D₁ ७ शीतज, T₂ ३ भीतिजा (for शीतज) T₂ ३ G₂ ४
M तथा (for तदा) T₁ निमित्ताच्छीतजात्तथा — V₁
om (hapl) 50^a-52^b — °) D₁₋₈ विप्रदिश्य, T₁
व्यपदिश्य; M₄ अपदिश्य (for व्यप*) D₂ ३ च (for
चै) —^d) G₁ damaged B D_n D₁₀ ह्यव (D_n *प)
रोहत्, T G₂ ३ ह्यध्य*; G₄ साध्य*, M₁₋₃ ह्यभ्य*, M₄
ह्यस्य* (for चाध्य*) D₁₋₉ शयनीयेष्यरोहत्

51 D₁ om 51^{ab} (of v 1 49) V₁ om 51
(cf v 1 50) —^a) D₁₋₉ [अ]शु (for [अ]स्तु) B
D_n स्वागतेनागत तां तु (B₈ *त यास्तु), S स्वागतेनागत
तेस्तु (T₂ *ता तत्र; T₈ G₁ ३ *त ते तु) —^b)
G₁ उवाच ह (for अभाषत) B D_n भगवानभ्य (D_n
*नप्रत्य)भाषत — °) D₂ ४-७ 10 [उ]पगूहद् (for [उ]
पा) B₂ D₁₋₉ त (for तु) T₁ ३ जगृहे सा (T₂
सा जग्रहे) भुजाभ्यां त, T₂ G M साञ्जु (M₂ ४ सञ्जु-
गृहे भुजाभ्यां त (G₁ M₂ तु) —^d) D₈ 10 प्रीता
(for प्रीत्या) D₁₋₄ ६-७ ऋषिं प्रीता नराधिप

52 V₁ om 52^{ab} (of v 1 50) —^a) D₁₋₃ १-७
हृद्वा (for चापि) —^b) D₂ ३ G तथा (for तदा)
— °) D_n ३ D₁ २, ४ ६-७ T₁ संकल्पम् (for संज*)

ब्रह्मन्न कामकारोऽन्ति स्त्रीणां पुरुषतो वृत्तिः ।
 कामेन मोहिता चाहं न्यां भजन्तीं भजस्व माम् ॥ ५३
 प्रहृष्टो भव विप्रर्षे समागच्छ मया मह ।
 उपगृह् च मां विप्र कामार्ताहं भृगं त्वयि ॥ ५४
 एतद्धि तत्र धर्मान्मन्तपसः पूज्यते फलम् ।
 प्रार्थितं दर्शनादेव भजमानां भजस्व माम् ॥ ५५
 सन्न चेदं वनं चेदं यच्चान्यदपि पश्यसि ।
 प्रभृत्वं तव सर्वत्र मयि चैव न संग्रहः ॥ ५६
 सर्वान्कामान्विधास्यामि रमस्व सहितो मया ।

रमणीये वने विप्र सर्वकामफलप्रदे ॥ ५७
 त्वद्वशाहं भविष्यामि रंस्यसे च मया सह ।
 सर्वान्कामानुपाश्रानो ये दिव्या ये च मानुषाः ॥ ५८
 नातः पर हि नारीणां कार्यं किञ्चन विद्यते ।
 यथा पुरुषसंमर्गः परमेतद्धि नः फलम् ॥ ५९
 आत्मच्छन्देन वर्तन्ते नार्यो मन्मथचोदिताः ।
 न च दहन्ति गच्छन्त्यः सुतस्तरपि पांशुभिः ॥ ६०

अष्टावक्र उवाच ।

परदारानहं भद्रे न गच्छेयं कथंचन ।

C. 13 1469
B 13 19 88
K. 13 20 91
M 13 25 92

—^d) D₁₋₃ अकरोद् (for अकार्षीद्)

53 ^a) D₁ नगयन् (for ब्रह्मन्न) M₁₋₃ कामकारे (for 'रो) V₁ B Dn D₁ ब्रह्मन्न का (Dn₂ 'न्मन्त्रा) मतोन्वा (Dn₁ 'तो ना) म्भित, D₁₋₃ : भगवा (D₁ : च) ध्यान कालोस्ति —^b) D₁ अकरोत् (for पुरुषतो) —^c) Dn₂ D₃ मोहिता (for मोहिता) — D₁ repeats 53^d after the first occurrence of 54^d —^d) Dn₃ र्वा, D₁₋₂ ता (for र्वा) B₁ damaged, Dn D₁ (both times) : २.० र्वा भजती, D₁ भजती त्वा (for त्वा भजन्तीं)

54 T₂ G₂ om (hapl) 54-55 —^a) V₁ Dn₁ प्रहृष्टो (for प्रहृष्टो) —^b) M₁ समागच्छन् (for 'गच्छ) — D₁ repeats 54^d after the second occurrence of 53^d —^c) B₁ : . D₁ T₁ उपगृह्स्व (for 'ह च) —^d) T₁ M सु (for [स]द्) T₂ G₁ : : कामार्ता मुच्यन्त र्मया

55 T₂ G₂ om 55 (cf v I 54) —^a) Dn₁ धर्मत्र (for धर्मान्मन्) —^b) D₁ पूज्यते, T₁ कुर्वत (for पूज्यते) —^c) D₁₋₂ प्रार्थितो, T₁ 'ता (for 'त) D₁ पृत्र (for पृत्र)

56 ^a) V₁ B₂ (marg) Dn₁ n₂ D₃ मम (for मन्न) V₁ B Dn D₁ : : M₁ घन (for वन) V₁ B Dn D₁ नर्त्त, D₁ : ड्रेय (for the second चेट) D₁₋₂ ब्रह्मन्त्रवेद मवन — T₁ om 56^d —^c) D₁ मत्र (for तत्र) V₁ B₁ Dn प्रमुच्यन् मत्र (Dn₂ मम) सर्वत्र —^d) B₁ D₁ नम (for मयि) B₂ D₁ नयि चैवममग्रय

57 ^c) B₂ रमणीय- (for ये) —^d) B₂ फलप्रद, D₂ 'प्रदं (for 'प्रदे)

58 ^a) D₁ प्रवत्स्यामि (for भविष्यामि) —^b) D₁ : रस्यसे च, D M₁ रस्यसे चेत, T₁ रमस्वेह, T₂ : G श्रीदृष्टिह (for रस्यसे च) —^c) V₁ T₁ G₂ M उपाश्रानि, Dn₂ : 'श्रीनो, D₂ : 'नामो, D₁ T₂ : G₁ : : भवा- मोपि (for उपाश्रानो)

59 ^b) V₁ B₁₋₃ : Dn D₁ विद्यते च कथं (B₂ Dn 'दा) चन, B₁ M₁₋₂ कार्यं विद्यति किञ्चन, T G M₁ विद्यते कार्यमप्यपि —^c) T₁ यो वा (for यया) T₁ मर्मात् —^d) G₂ पर (for फलम्) T G₁ : : M फलमेतद्धि न पर

60 ^a) B₂ D₁₋₃ मय (for क्षयन्) —^b) D₁₋₂ मोहिता, D₁ : -मोहिता (for -चो) —^c) M₂ हि (for च) D₁₋₂ दहते च, D₂ च तप्यति, D₁ च मुद्यति (for च दहन्ति) T₂ [म]गच्छत्य, G₂ : गच्छति (for गच्छन्त्य) —^d) Some MSS पाशुभि (for पाशुभि)

61 ^b) T₁ हीच्छेय (for गं) B₁ D₂ : : कदा- चन (for कथं) —^c) B₁ D₂ स्यं- (for धर्मं) Dn₁ D₂ -शास्त्रज्ञं (for -शास्त्रेषु) —^d) D₂ गामिन, some MSS -मर्षणं (for मर्दानम्) — After 61, D₁ S ins

193* शुद्धक्षेत्रे ब्रह्महत्या प्रायश्चित्तमयोच्यते ।
 पुनश्च पातकं दृष्ट विप्रक्षेत्रे विशेषत ।

[(L 1) T₁ अन्यक्षेत्रे ब्रह्महत्यां (for the prior half), T₁ M₁₋₃ इहेष्यते, M₁ इहोच्यते (for अयो)]

62 M₁₋₃ repeat 62^{ab} after 194^d —^a) B₂ : Dn₂ D₂ : : T₁ G₁ : : निर्वेष्टु (for निर्वेष्टु) T G M₁₋₃ (last three first time) : कामोह (for काम म)

दूपितं धर्मशास्त्रेषु परदारामिमर्शनम् ॥ ६१
 भद्रे निवेष्टुं कामं मां विद्धि सत्येन वै श्रुपे ।
 विपर्येष्वनभिज्ञोऽहं धर्मार्थं किल संततिः ॥ ६२
 एवं लोकान्गमिष्यामि पुत्रैरिति न संशयः ।
 भद्रे धर्मं विजानीष्व ज्ञात्वा चोपरमस्व ह ॥ ६३
 रुयुवाच ।

नानिलोऽग्निर्न वरुणो न चान्ये त्रिदशा द्विज ।
 प्रियाः स्त्रीणां यथा कामो रतिशीला हि योपितः ॥ ६४
 सहस्रैका यता नारी प्रामोतीह कदाचन ।
 तथा शतसहस्रेषु यदि काचित्पतिव्रता ॥ ६५

नैता जानन्ति पितरं न कुलं न च मातरम् ।
 न भ्रातृन् च भर्तारं न पुत्रान् च देवरान् ॥ ६६
 लीलायन्त्यः कुलं घ्नन्ति कूलानीव सरिद्वराः ।
 दोषांश्च मन्दान्मन्दासु प्रजापतिरभापत ॥ ६७
 भीष्म उवाच ।

ततः स ऋपिरेकाग्रस्ता स्त्रियं प्रत्यभापत ।
 आस्यतां रुचिरं छन्दः किं वा कार्यं ब्रवीहि मे ॥ ६८
 सा स्त्री प्रोवाच भगवन्द्रक्ष्यसे देशकालतः ।
 वस तावन्महाप्राज्ञ कृतकृत्यो गमिष्यसि ॥ ६९
 ब्रह्मर्षिस्तामथोवाच स तथेति युधिष्ठिर ।

—^६ D₁₋₉ M₁₋₃ (last three second time) ते (for त्वे)
 T₁ तदेवं निश्चयो मम, T₂ ३ G₁ ३ ४ M₁₋₃ (last three
 first time).^४ तत्रावकिरण मम — After 62^{ab}, D₁₀
 S ins

194* प्रायश्चित्त महदतो दारग्रहणपूर्वकम् ।

वीज न शुष्यते बोद्धुरस्य चाकृतनिष्कृते ।

मातृत् पितृत् शुद्धो ज्ञेय पुत्रो यथार्थत ।

[T₁ om line 1 — (L 1) M₁₋₃ पूर्विके, M₄
 पूर्विके (for पूर्वकम्) — (L 2) T₁ न च शुष्यत्यनिष्कृते
 (for the post half) — (L 3) G₁ शुद्धो (for पुत्रो)
 M₁₋₃ यथार्थक (for 'त)]

—^d D₁₋₃ पुत्रार्थः; S आत्मार्या (T₁ G₂ M₁₋₃ 'थं)
 (for धर्मार्थं)

63 ^b M₁₋₃ अस्मि (for इति) —^o V₁ B
 Dn D₈ 10 विजानीहि (for 'त्) —^d D₁₋₉ हि, T₁
 G₁ ३ ४ च (for ह)

64 ^b D₁₋₃ ०-० [अ]पि (for [अ]न्ये) —^o D₁₋₉
 प्रिय (for प्रिया)

65 ^a V₁ B Dn D₈ 10 सहस्रे किल नारीणा, D₁₋₃
 'सैकी यता नारी, D₁ 'सैकायना नारी; T₁ स्त्रेषु रतिं
 नारी, T₂ ३ G M 'सैर्न रतिर्ना (M₂ ३ 'तिं ना)री
 —^b V₁ B Dn D₈ प्राप्येतेका, D₁₀ प्रासेनैका, T₁
 प्रामोति ह, T₂ ३ G₁ ३ ४ मोति हि, G₂ 'प्येतीह (for
 प्रामोतीह) —^o, M₂ ३ रति (for शत) B₂ ५
 सहस्रेपि (for 'स्त्रेषु) —^d D₁₋₃ याति (for यदि)
 V₁ कदाचित् (hypermetrio) (for काचित्)

66 ^a S हि (for [प]ता) —^o D₈ शब्द, D₂

भ्राता (for भ्रातृन्) D₁ न भ्रातर न भर्तारं —^d D₂
 पुत्रं (for पुत्रान्) T₁ न पुत्रान्न * वै परान्, T₂ न च
 पुत्रान्न देवरान्

67 ^a D₁ M लीलयत्य, D₁ लीलायत्य, D₈ लाल-
 यंत्य, D₁₀ लीलायत्य, T₂ ३ G 'यिता (for 'यन्त्य)
 —^b Some MSS कुलानि (for कू) V₁ Dn D₈ ०
 T₁ M₁₋₃ सरिद्वरा (for 'द्वरा) —^o D₁₀ सर्वान् (for
 मन्दान्) V₁ B₂ Dn दोषान्सर्वांश्च मत्वाशु; B₁ २ ४ ५
 दोषाश्च सर्वान्मत्वाशु, D₁ दोषानमंदांन्मदासु; D₁₋₉ ० ०
 दोषाश्च मदमदाश्च

68 G om the ref —^a D₁₋₉ मुनिर् (for
 ऋपिर्) M₄ पृकाग्रा (for 'ग्रस्) —^b D₁ 7-9 ता
 स्त्रिय प्रत्युवाच ह — Before 68^{cd}, T₂ ३ G₁₋₃ ins
 भीष्म —^c V₁ B₁ Dn₁ n₂ M₄ रुचितश्छद्, B₂
 ३ ५ 'त (B₂ 'रं) छंदात्, B₁ त्वभितश्छंदात्, Dn₂ D₁
 रुचिरश्छद्, D₁₋₃ र कर्म, D₁₀ 'रश्छद्, T₁ 'रं छद्,
 T₂ ३ 'रच्छद्, G₁ रुधिर छद्, G₂ रुचिर शब्द; M₁
 'रच्छद्, M₂ ३ 'तश्छद् (for 'र छन्द) —^d V₁ B₁ ३
 Dn D₁ 10 च (for वा) D₁₋₉ वदस्व मे, T₂ ३ G
 ब्रवीमि ते (for 'हि मे)

69 ^a V₁ B₁ Dn₁ D₁ 10 भगवान्, S यत्कार्यं (for
 भगवन्) —^b D₁ प्रेक्ष्यसे, D₉ प्रेक्ष्यसे, T G
 ज्ञास्यसे (for द्रक्ष्यसे) —^c V₁ B Dn D₁₀ महा
 भाग, D₁ 'प्रज्ञ (for 'प्राज्ञ) —^d V₁ B₁₋₃ Dn
 D₁₋₁₀ T₁ G₂ ४ भविष्यसि (for गमिं)

70 ^a G₂ transp अथ and उवाच —^o D₂
 वत्स्येय, D₁₋₃ वसेयं, D₁₋₁₀ वसेह, T₁ तरसहो (sio)
 (for वत्स्येह) B₁ तावद् (for या) G₂ उरसगे
 (for उरसाहो) T₂ ३ G₁ ३ ४ वसेह तावदुरसगे. —^d

वत्सेऽहं यावदुत्साहो भवत्या नात्र संशयः ॥ ७०
 अथर्षिरभिसंप्रेक्ष्य स्त्रियं तां जरयान्विताम् ।
 चिन्तां परमिहां मेजे संतप्त इव चाभवत् ॥ ७१
 यद्यदङ्गं हि सोऽपश्यत्तस्या विप्रर्षभस्तदा ।
 नारमत्तत्र तत्रास्य दृष्टी रूपपराजिता ॥ ७२
 देवतेयं गृहस्यास्य शापान्भूनं विरूपिता ।
 अस्याश्च कारणं वेत्तुं न युक्तं सहसा मया ॥ ७३

इति चिन्ताविपक्तस्य तमर्थं ज्ञातुमिच्छतः ।
 व्यगमत्तदहःशेषं मनसा व्याकुलेन तु ॥ ७४
 अथ सा स्त्री तदोवाच भगवन्पश्य वै रवेः ।
 रूपं संध्याभ्रसंयुक्तं किमुपस्थाप्यतां तव ॥ ७५
 स उवाच तदा तां स्त्रीं स्नानोदकमिहानय ।
 उपासिष्ये ततः संध्यां वाग्यतो नियतेन्द्रियः ॥ ७६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

२१

भीष्म उवाच ।

अथ सा स्त्री तमुक्त्वा तु विप्रमेवं भवत्विति ।

तैलं दिव्यमुपादाय स्नानशार्दीमुपानयत् ॥ १
 अनुज्ञाता च मुनिना सा स्त्री तेन महात्मना ।

C. 13 1486
B. 13 20 2
K. 13 51 2
M. 13 25 211

Dn1 सश्रय (for मदाय)

71 ^a) D1: मर्षिर (hypermetric) D1 ८-९ अथ
 मर्षिरभिमेष्य —^b) D1: २ ता स्त्री (submetric), D1: १-९
 ता स्त्रियं (by transp) V1 B1-१ Dn D10 जरया-
 न्विता, D1-३ 'मान्विता, D1: ४ जरयान्विता (for जर
 यान्विताम्) —^c) D1-३ लभे (for मेजे)

72 ^a) T1 यद्येवं मयिगोपयत् (sic) —^b) V1
 B1: D1 (sup lin as in text) २ तथा (for तदा)
 B1: त्रिभिर्वै मुनिमत्तम —^c) D1: ३ तस्य (for the first
 तत्र) —^d) Dn2: D1: ९ दृष्टा, D1: १० न च, D1: ११ दृष्टा
 (for दृष्टी) V1 B Dn D1: १० विरागिता (B1 गत),
 T1: परित्रिज (sic), G1 पर जिता (for परा)

73 ^b) V1 B Dn किं नु, D1: वृत (for नून)
 D1: विरूपता, S 'विणी (for 'पिता) —^c) D1: २ ९
 अस्या नु, D1: यन्या नु, D1: अन्या नु (for अस्याश्च)
 B1 वक्तु (for वेत्तु) —^d) S शक्य (for युक्त)

74 ^a) V1 विरिक्तस्य, B1: ६ Dn D1: T1: विवि, B1
 त्रिमु (for -विपक्तस्य) D1-१ ८-९ अथ चिंतयतस्तस्य,
 T1: इति चिन्ताविपक्तस्य —^b) T G1: १ ४ श्रोतुम् (for
 ज्ञा) —^c) V1 B Dn न्यगच्छत् (for 'मत्)
 S न्यगमद्रात्रिशेष स (T1: पेण, M 'पं तन्) —^d)
 D1: om from मनसा up to उवाच (in 76^a)

75 D1: om 75 (cf v l 74) —^a) G1: त (for
 सा) V1 B Dn D1: ६ T1: तथा, G1: सदा (for
 तदा) —^b) S अस्य (G1 तस्य) (for पश्य) D1
 २ १ स्त्रे (for वै) Dn3 रवि (for रवे) —^c) V1
 B1-३ Dn1 n3 D1: ३ ८-१ ९ १० T1: G1: ३ ४ संरक्त (for
 संयुक्त) —^d) D1-१ ९ उत (for उप) B1: D1: ३
 स्थास्यता (for स्थाप्यता) D1-३ त्वया (for तव)

76 D1: om up to उवाच (cf. v l 74) —^a)
 V1 B Dn ततस्ता स्त्री, D1: तदानीं स्त्री, T1: स्त्रिय तां वै
 (for तदा तां स्त्री)

Colophon om in D10 — Parvan name B1: ३ ४
 Dn3 D1: ३ ज्ञाति — Sub parvan V1 B Dn D1-३
 M दानधर्म — Adhy name V1 B1: ३ ४ ६ Dn3 n3
 D1-२ १-९ अष्टावक्रादिसंवादः, Dn1 अष्टावक्रादिसंवादः;
 T1: G1 सहधर्माख्याने अष्टावक्रश्रीसंवादः, M दिगाष्टावक्र
 संवादे स्त्रीदर्शन — Adhy no (figures, words or
 both) Dn1 19, D1: १ 16, T1 M 46, T1: ३ G1: ४
 52, G1: ३ 47 — Śloka no Dn1 104, D1: 75

21

1 ^a) G1 partly damaged V1 B1: २ (marg) ४
 Dn उवाच, D1 उवत्त्राय, D1-९ उवत्त्रैव (D1: वं)
 (for उवत्त्रा तु) —^b) V1 B1-३ Dn D10 G1: चादम्,

अथास्य तैलेनाङ्गानि सर्वाण्येवाभ्यमृक्षयत् ॥ २

शनैश्चोत्सादितस्तत्र खानशालामुपागमत् ।

भद्रासनं ततश्चित्रं क्रपिरन्नाविशन्नवम् ॥ ३

अथोपविष्टश्च यदा तस्मिन्भद्रासने तदा ।

स्नापयामास शनकैस्तमृषिं सुखहस्तवत् ।

दिव्यं च विधिवच्चक्रे सोपचारं मुनेस्तदा ॥ ४

स तेन सुसुखोष्णेन तस्या हस्तसुखेन च ।

व्यतीतां रजनीं कृत्स्नां नाजानात्स महाव्रतः ॥ ५

तत उत्थाय स मुनिस्तदा परमविस्मितः ।

पूर्वस्थां दिशि क्षर्यं च सोऽपश्यदुदितं दिवि ॥ ६

तस्य बुद्धिरियं किं नु मोहस्तच्चमिदं भवेत् ।

अथोपास्य सहस्रांशुं किं करोमीत्युवाच ताम् ॥ ७

सा चामृतरसप्रख्यभृपेरन्नमुपाहरत् ।

तस्य स्वादुतयान्नस्य न प्रभृतं चकार सः ।

व्यगमच्चाप्यहःशेषं ततः संध्यागमत्पुनः ॥ ८

अथ स्त्री भगवन्तं सा सुप्यतामित्यचोदयत् ।

Bs वाचम् (for विप्रम्) —^o) D1-9 दिव्य तैलम् (by transp) S उपानीय (for दाय) —^d) Ds दिव्य (for खान) Bs T1 शालाम्, Bs साटीम्, Ds ० 7 ० सारीम् (for शाटीम्)

2 G1 partly damaged for 2^{sd} —^d) V1 B Dn8 [अ]भ्यन्नक्षयत्, Dn2 मृक्षत, D4-9 पिचयत्, D10 मर्दयत्, T1 8 न्यमर्दयत्, T2 G1-8 M4 व्यसृ (G1 म्र) क्षयत्, M1-8 [अ]भ्यमृक्षयत् (for मृक्षयत्)

3 G1 damaged T1 om 3^{sd}, D10 reads the same twice —^d) D10 (second time) शतैश् (for शनैश्) Bs T2 8 G2-4 M1-8 [आ]च्छादितस्, B4 [उ]च्चारितस्, D10 (both times) [उ]त्थापितस्, M4 छादितस् (for उ]त्सा) D2 शतैश्चोत्साद्य त तत्र; D1-9 स शनैश्चोदितस्तत्र —^b) D1-8 10 (both times) उपानयत् (for गमत्) —^o) B1 T1 G2 4 M4 तत्र (for ततश्) —^d) B1 8 4 Dn अन्वगमन् (for अन्वा-विशन्) T8 तदा (for नवम्)

4 G1 partly damaged —^a) V1 उपोविष्टश्, B1 अथोविष्टश् (for अथोपविष्टश्) T1 तदा (for यदा) D1-4 6-9 तत्रो (D4 यो)पविष्ट प्रयता (D1-8 च तथा); Ds तत्रोपविष्ट प्रयतस्, M4 अथोपविष्ट च तदा —^b) D1-9 शुभे, T1 द्विज, M4 तथा (for तदा) —^{sd}) Ds transp शनकै and तमृषि —^e) G1 द्रव्य (for दिव्य) M1-8 विविधं (for विधिवच्च)

5 ^a) Ds om (hapl) from स तेन up to तदा (in 6^b) D1-8 स तैलेन, S जलेन सु- (T1 तु, T2 8 G8 4 स) (for स तेन सु) D1 स तेन स तुषोष्णेन (s10) —^b) T2 8 G1 8 4 M4 तस्य (for तस्या) D4 5 7-9 शतेन (for सुखेन) —^d) G1 partly damaged B1 Dn1 n2 D1 4 7-9 नाजनसु (Dn1 n2 Ds त्स), B4 नाजायत, Ds न जानत्स (for नाजानात्स) D2 8 महा

तपा (for व्रत)

6 Ds om up to तदा (in 6^b) (of v 1 5) —^a) Dn8 तत्र (for तत) —^b) D1 8 तत (for तदा) —^o) D2 4-7 ० वा (for च) —^d) D2 विदितं (for उ^o) D1 ०-9 मुनि (for दिवि) —After 6, S ins 195* सधोपासनमित्याहो सर्वपापहर नमे ।

[G2 शत्याहु, M अवाह (M1 ह) (for श्याहो)]

7 ^a) Dn1 n2 D1-8 6-10 M8 तु (for तु) —^b) D2 8 तु किं (for भवेत्) —^d) D3 यत् (for ताम्) M1-8 आहिकानि चकार स

8 Ds om 8^{sd} —^b) D1 2 4-9 उपानयत् (for हरत्) —^o) D10 तस्य स्वादुरसान्नस्य —^d) B8 ह, D8 क (for स) —^o) D10 G2 8 शेषस् —^o) T2 पुन (for तत) —For 8°, D1-9 subst

196* भुञ्जतोऽभ्यागमदहस्तत सध्याभवत्प्रभो ।

[D7 ० [5]त्यागमद (for [5]भ्या^a)]

9 ^a) T1 त (for स्त्री) V1 B Dn D10 अथ सा स्त्री भगवत —^b) B2 अपि (for इति) D4-9 [अ] नोदयत्, M4 चोदयत् (for [अ]चोदयत्) —^o) D1-9 [ए]व (for वै) —^d) Ds 8 तस्य (for तस्याश्) Ds [अ]स्ति (for च) D1 ० 7 ० मुनिर्जाग्रन्न सुसवान् —After 9, V1 B Dn Ds 8 10 ins

197* पृथक्चैव तथा सुसौ सा स्त्री स च मुनिस्तदा ।

अथार्धरात्रे सा स्त्री तु शयन तदुपागमत् ।

[(L 1) V1 B1 2 4 Dn8 Ds तदा (for तथा) Ds सुप्त्वा (for सुप्तौ) B1 damaged Ds वै स; D10 च स (by transp) B1 महासुनि (for मुनिस्तदा) —(L 2) Bs Dn1 n2 तथा (for अथ) Ds om रात्रे]

तत्र वै शयने दिव्ये तस्य तस्याश्च कल्पिते ॥ ९

अष्टावक्र उवाच ।

न भद्रे परदारेषु मनो मे संप्रसजति ।

उत्तिष्ठ भद्रे भद्रं ते स्वप वै विरमस्व च ॥ १०

भीष्म उवाच ।

सा तदा तेन विप्रेण तथा धृत्या निवर्तिता ।

स्वतन्त्रास्मीत्युवाचैनं न धर्मच्छलमस्ति ते ॥ ११

अष्टावक्र उवाच ।

नास्ति स्वतन्त्रता स्त्रीणामस्वतन्त्रा हि योषितः ।

प्रजापतिमतं ह्येतन्न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १२

रुच्युवाच ।

वाधते मैथुनं विप्र मम भक्तिं च पश्य वै ।

अधर्मं प्राप्स्यसे विप्र यन्मां त्वं नाभिनन्दसि ॥ १३

अष्टावक्र उवाच ।

हरन्ति दोषजातानि नरं जातं यथेच्छकम् ।

प्रभवामि सदा धृत्या भद्रे स्वं शयनं व्रज ॥ १४

रुच्युवाच ।

शिरसा प्रणमे विप्र प्रसादं कर्तुमर्हसि ।

भूमौ निपतमानायाः शरणं भव मेऽनघ ॥ १५

यदि वा दोषजातं त्वं परदारेषु पश्यसि ।

आत्मानं स्पर्शयाम्यघ पाणिं गृह्णीष्य मे द्विज ॥ १६

न दोषो भविता चैव सत्येनैतद्ब्रवीम्यहम् ।

स्वतन्त्रा मां विजानीहि योऽधर्मः सोऽस्तु वै मयि ॥ १७

अष्टावक्र उवाच ।

स्वतन्त्रा त्वं कथं भद्रे ब्रूहि कारणमत्र वै ।

नास्ति लोके हि काचित्स्त्री या वै स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १८

C 13 1505
B 13 20.20
K 13 51.20
M 13 25 129

10 M₁ om (hapl) 10-11 —^b) G₁ न (for स) D₈ D₁₋₇ 7 T₁ प्रसजते —^c) D₁₀ गच्छ (for भद्रे) —^d) V₁ B D_n D₅ 8 10 G₂ स्वय वै, D₄ स्वपदैर्, T G₁ 8 4 M₂→ स्वाप वै (for स्वप वै) D₁₋₃ स्वप चैवारमन्व च (D₈ म स्वय)

11 M₁ om 11 (cf v 1 10) —^a) D₁₋₃ 6-9 तथा (for तदा) D₅ G₁ [अ]नेन (for तेन) —^b) D₁₋₃ स्वयं, D₅ तथा, T₁ व्रज, T₂ 3 G M₂ तदा (for तथा) V₁ D₁₋₂ वृत्त्या, B₁ 5 D_n वृत्ता, D_n 12 तेन (for वृत्त्या) —^c) B₂ (marg) स्त्री (for [अ] स्त्रि) V₁ B (except B₁) D_n D₁₀ [अ]पि, T G [ह]ट् (for [ए]न) —^d) B₁ T G₁ 3 4 M₁ [अ]धर्मच्छल (B₁ मय, T₁ फल)म्, D₄ 5 9 धर्मं छलम् (for धर्मं छलम्)

12 ^a) D₂ 8 प्राजापत्य (for प्रजापति) T₂ प्रजा पतीति वै सत्र

13 After 13^{ab}, D₁₋₃ 7 9 read 15^c-17^d D₁ om 13^e-15^f D₅ om 13^e-14^f T₈ om (hapl) 13^d-15^e —^d) D₅ M₁ मा (for मा)

14 D₁ 6 T₈ om 14 (cf v 1 13) —^a) B₁ वहति (for हरन्ति) —^b) B₂ यात; B₃ यात, B₄ याति, D₁ दात (for जात) B₅ यथेष्टक (for च्छकम्) B₁ नर यात यथेच्छक, D₂ नर दात यद

च्छकम्, D₁₋₂ नरं वृत्तपरिच्युत, T₁ G M नरसिद्धियकिंकर —^c) D₁₀ यथा (for सदा) D₁ 2 7-9 न स (D₁ प्रस)जे प (D₁ 9 जेत्य)रदारेषु, T₁ G₁ 3 4 M₁ प्रभवाम्यह स्वयं वृत्त्या (hypermetric), G₃ M₁ 8 भवाम्यह स्वयं वृत्त्या —^d) D_n 12 D₁₋₃ 7 G₁ 3 4 M₂ स्व, D_n M₁ त्व (for स्व) B₁ D₁ 2 सज (for व्रज)

15 D₁ om 15^{ab}, T₈ om 15^a (for both, cf. v 1 13) D₅ reads 15^{ab} after 17 —^b) B₁ D₁ अर्हति — After 15^{ab}, D₅ ins 198* D₁₋₃ 7 9 read 15^c-17^d after 13^{ab} —^c) T₁ 2 G₁₋₃ M₁ 8 हि (for नि) —^d) B₁ D₁₋₁₀ transp सव and मे

16 For the sequence in D₁₋₃ 7 9, cf. v 1 15 —^a) D₅₋₉ M₁ स्व (for त्व) —^d) D₅ T G₁ 3 4 M₁ [स]नव (for द्विज) — After 16, D₁ 6 ins 198*

17 For the sequence in D₁₋₃ 7 9, cf. v 1 15 D₁ 6 om 17 —^a) B₂ 5 D₁ 8 चैव, B₄ ते च (for चैव) —^b) G₁ damaged D₁ 8 [ए]व, D₁ 9 [ए]व (for [ए]तद्) D₅ ते (for [अ]हम्) —^d) D₁₀ 8 वो (for वै) — After 17, D₅ reads 15^{ab} V₁ B D_n D₂ 7-10 ins after 17 D₁ 6 after 16 D₅ after 15^{ab}

198* स्वय्यावेशितचित्ता च स्वतन्त्रास्त्रि भजन्व माम् ।

[D₂ त्वय्यावेशित (for त्वय्या) D₄ 5 9 चित्ता D₅₋₉ स्वतन्त्रा च (for स्वतन्त्रास्त्रि)]

18 D₁ om 18 — After the ref. M₁ ins

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्राश्च स्वविरीभावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १९

रुघुवाच ।

कौमारं ब्रह्मचर्यं मे कन्यैवास्मि न संशयः ।

कुरु मा विमर्ति विप्र श्रद्धां विजहि मा मम ॥ २०

अष्टावक्र उवाच ।

यथा मम तथा तुभ्यं यथा तव तथा मम ।

जिज्ञासेयमृपेस्तस्य विद्वः सत्यं नु किं भवेत् ॥ २१

आश्चर्यं परमं हीदं किं नु श्रेयो हि मे भवेत् ।

दिव्याभरणवस्त्रा हि कन्येयं मामुपस्थिता ॥ २२

किं त्वस्याः परमं रूपं जीर्णमासीत्कथं पुनः ।

कन्यारूपमिहाद्यैव किमिहात्रोत्तरं भवेत् ॥ २३

यथा परं शक्तिधृतेर्न व्युत्थास्ये कथंचन ।

न रोचये हि व्युत्थानं धृत्यैवं साधयाम्यहम् ॥ २४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

199* अन्यस्करं न चान्यस्य स्वातन्त्र्यं तन्न युज्यते ।
—^a) G₁ partly damaged D₂ ४ [अ]स्ति, D₁₋₁₀ हि,
T₁ G₂ ४ स्त्री, T₂ ४ G₂ [अ]स्ति (for त्व) —^b) D₄
तत्र (for अत्र) S मे (for वै) — G₁ damaged for
18^{cd} —^c) G₁ लोकेषु (for लोके हि) T₁ M₁₋₃
transp काचित् and स्त्री V₁ B Dn D₁₀ T₂ ४ G₂ ४
नास्ति त्रिलोके (T₂ ४ G₂ ४ लोकेषु) स्त्री काचिद्; D₂ ४
नास्ति काचिद्धि लोके वै —^d) D₂ ४ स्त्री (for वै)

19 = (var) Manu 9 3 D₂₋₄ ० om (hapl)
19 —^c) B₁ Dn₃ S पुत्र (B₁ 'त्रा)स्तु (for पुत्राश्च)
V₁ B₁₋₄ Dn₈ D₁₀ स्वाविर (for स्वविरी) B₅ Dn₁
D₈ पुत्राश्च स्था (B₅ Dn₁ स्थ) विरे काले, D₅₋₇ पुत्रा
स्वविरभावेपि —^d) V₁ B Dn नास्ति स्त्रीणा स्वतन्त्रता
— After 19, T G ins

200* न वृद्धामक्षमा मन्ये न चेच्छा स्वयि मेऽनघे ।

[G₂ अक्षतां (for 'मां)]

20 ^a) D₁ ० कौमारे, D₇ ० 'र (for 'र) —^b)
Dn₂ D₀ [ह]व; D₂ ४ च (for [ए]व) T₁ न कस्यै-
वास्मि सशय (sic) —^c) D₇₋₉ T₈ विरति (for
विमर्ति) V₁ B Dn D₈ 10 पत्नीं कुरुष्व मा विप्र, D₄
कुमारे विप्र वृद्धेति, D₀ कुमारे विरति विप्र —^d) M₁
शुद्धा (for श्रद्धा) B₁ मा (for मा) M₁₋₃ मयि
(for मम) D₁₋₃ श्रद्धा मे (D₂ om मे) विजहीहि मा;
D₁₋₉ वृद्धेति (D₁ om) जहि मा च मा, T₁ श्रद्धा त्व
जहि मा मयि, T₂ ४ G₁ M₁ श्रद्धा जहिहि मा मयि

21 S om the ref —^a) T₂ ४ G काम (for मम)
B₂ यथा (for तथा) T₈ मद्य (for तुभ्यं) —^b)

B₂ पद्य, D₇ तथा (for यथा) V₁ B Dn D₁₀
तुभ्य (for तव) D₁ (sup) ins as in text) यथा (for
तथा) — After 21^{ab}, B₁ ४ ins

201* अष्टावक्रोऽथ स मुनिश्चिन्तयामास विस्मितः ।

— Before 21^{cd}, S (except M₈) ins अष्टावक्रः —^d)
T₁ corrupt V₁ B₁ २ ४ Dn G₃ न, B₃ D₅ 10 G₁ तु
(for नु)

22 D₃ om (hapl) 22^{ab} —^b) Dn D₆ 7 ४ G₁ ४
किं नु, D₁₀ विद्वं (for किं नु) T₁ नु (for हि)
—^c) D₇ -वस्त्राणि (for -वस्त्रा हि) —^d) D₁ ४ ४ ० 7
मामुपास्थिता, T₂ ४ G₁ २ ४ समुपस्थिता

23 ^a) D₅ T₂ ४ G तस्या, M₁₋₃ न्वस्या (for
त्वस्या) B₁ om परम —^b) G₈ कीर्णम् (for जी)
D₁₋₁₀ T₁ कथंचन (for कथ पुन) —^c) V₁ B₃ Dn
D₄ ०-० हृद्वाद्यैव; D₁₀ हृदं चैव (for हृद्वाद्यैव) —^d)
V₁ B Dn D₁₀ G₂ इव, T₁ मम (for इह)

24 D₂ ४ om 24^{ab} —^a) D₁ घृत शक्त्या (for
शक्तिघृतेर्) D₄₋₉ य (D₅ त) या वृत्ते पर भक्त्या,
D₁₀ S यथा मे परमा शक्ति (T₈ शाति) र —^b) T₂ G
घृत्यास्ये, T₈ क्षयार्थे (for व्युत्थास्ये) D₁ कदाचन
(for कथ) —^c) V₁ B Dn रोचते हि, D₁₋₉ रोच-
येह, D₁₀ 'येय (for रोचये हि) T₂ ४ G न रोचये
हाम्युत्थानं ॐ Cn व्युत्थानं धर्मातिक्रमम् । ॐ —^d)
S [ए]ना (for [ए]व) T₁ च (for [अ]हम्) V₁ B
Dn सत्येनासादयाम्यह; D₁₋₉ वृ (D₁ ४ घृ) त्वैव साध
(D₂ ४ वाध, D₆ धार) विष्यति, D₁₀ घृत्यैना श्रद्ध-
याम्यह

२२

युधिष्ठिर उवाच ।

न विभेति कथं सा स्त्री शापस्य परमद्युतेः ।

कथं निवृत्तो भगवास्तद्भवान्प्रव्रवीतु मे ॥ १

भीष्म उवाच ।

अष्टावक्रोऽन्वपृच्छतां रूपं विक्रुल्ये कथम् ।

न चानृतं ते वक्तव्यं ब्रूहि ब्राह्मणकाम्यया ॥ २

ऋषुवाच ।

द्यावापृथिवीमात्रं काम्या ब्राह्मणमत्तम ।

शृणुष्वावहितः सर्वं यदिदं सत्यविक्रम ॥ ३

उत्तरा मां दिशं विद्धि दृष्टं स्त्रीचापलं च ते ।

अव्युत्थानेन ते लोका जिताः मत्पराक्रम ॥ ४

जिज्ञासेयं प्रयुक्ता मे स्थिरीकर्तुं तवानघ ।

स्थविराणामपि स्त्रीणा वाधते मैथुनज्वरः ॥ ५

तुष्टः पितामहस्तेऽय तथा देवाः सवामवाः ।

स त्वं येन च कार्येण संप्राप्तो भगवानिह ॥ ६

प्रेषितस्तेन विप्रेण कन्यापित्रा द्विजर्षभ ।

C 13 1518
B 13 21 7
K. 13 52.8
M 13 25 143

Colophon — *Partan name* B1 & Dn2 D1 दानि,
— *Sub parcen* V1 B1-; Dn D1 10 M दानधर्म
— *Adhy name* V1 B1 1-; Dn D1-2 1-2 अष्टावक्र
विक्रमः, D10 अष्टावक्रः, T2 अष्टावक्रः
विक्रमः, D10 अष्टावक्रः, T2 अष्टावक्रः
विक्रमः, M दिगष्टावक्रमः सुरूप (M1 'तर') प्रत्यान
— *Adhy no* (figures, words or both) V1 Dn1
20, D1 19, D- 17, D10 18, T1 M 47, T2 2
G2 53, G1 48 — *Sloka no* Dn1 25, D1 22

22

1 ^a) M1-2 माधी (for सा स्त्री) — ^b) Dn1 22
D10 शापाय (for शापस्य) V1 B1 Dn1 D2 9 युते
(for युते) — ^c) B1 om कथ D2 भगवत् — ^d)
Dc T1 om (hapl) तद्वान V1 तद्भवान्प्रव्रवीहि मे,
D2 'न्वक्तुमर्हसि

2 ^a) B1 [5]नुप्रच्छ, D1 6 [5]य पृ, D1-9
[5]प्यवृ (for अन्वृ) — ^c) D2 तत्र (for न च)
— ^d) D1 6 तथ्य तद्ब्रूहि काम्यया, D2 9 वक्तव्यं ब्रूहि का

3 T1 om 3^{ab} — ^a) D1-2 युधिष्ठि, D1-7 9
'स्योर, D2 'व्यौ (for 'वी) V1 B Dn D10
द्यावापृथिव्योर्व्रया — ^b) G2 कन्या (for काम्या)
— ^c) M1 मत् (for मत्) — After 3, the sequence
in V1 B Dn D10 15 5^{ab}, 4^{cd}, 4^{ab} and 5^{cd}

4 For the sequence in V1 B Dn D10, cf v 1 3
D 8 G1 om (hapl) 4 — ^a) D1 सा (for सा)
— ^b) D1 8 दृश्य (for दृष्ट) — ^c) B1 & Dn2 D3 1

5 10 T- 8 G2 8 M2 अम्यु (Dn2 'प्यु) स्थानेन (D2 7 9
'ने च) ते लोका, D1 ने वने लोका (sic), T1 अनु
तापेन ते लोका

5 For the sequence in V1 B Dn D10, cf v 1 3
— ^a) D1-2 T2 8 G2 प्रयुक्ता (for प्रयुक्ता) D1-4 6-9
ते (for मे) — ^b) S (except T1) स्वैर्यं (for
स्थिरी) D2 त्वया (for तव) — ^c) M1 स्वाविराणाम्
— ^d) D1-2 M2 मैथुनो, Dc-9 ने (for 'न)
— After 5, D10 S ins

202* अविश्वसन्न व्यसनी नातिमक्तोऽप्रवामक ।
विद्वान्मुदीढ पुरुष मदार सुखमश्नुते ।

[G1 partly damaged T1 om line 1 — (L 1)
D10 G4 अविश्वामन्, G5 'श्वानो (for 'श्वमन्) G2
अविश्वसन्नप्यवन् (for the prior half) — (L 2) T1
om पुन]

6 ^a) D1 6-9 तुष्टा पितामहाद्यास्ते (sic), T G
तुष्टा पितामहाद्यास्ते — After 6^{ab}, M2 ins 203* T1
repeats 6^{cd} after line 3 of 203* — ^c) G1 partly
damaged T2 8 G1-8 मय्य (for स त्व) D- प्रकारेण
(for च कार्येण) — ^d) B2 5 D2 6-9 भगवन्

7 ^a) G1 partly damaged D2 प्रेषिता (for 'तस्)
— D10 T G1 7 4 M1 8 ins after 7^{ab} M2 after 6^{ab}

203* निकृति स्त्री भोगपरा प्रियवादाप्रवामनात् ।
रक्षते च कुचेलाद्यैरप्रमङ्गानुवर्तनै ।
अपवाम्बनिपिदासु रात्रिष्वप्यनृतौ व्रजेत् ।
रात्रौ च नातिनियमो न वै ह्यनियमो भवेत् ।

त्वोपदेशं कर्तुं वै तच्च सर्वं कृतं मया ॥ ७
 क्षेमी गमिष्यसि गृहाञ्छ्रमश्च न भविष्यति ।
 कन्यां प्राप्स्यसि तां विप्र पुत्रिणी च भविष्यति ॥ ८
 काम्यया पृष्टवांस्त्वं मां ततो व्याहृतमुत्तरम् ।
 अनतिक्रमणीयैषा कृत्स्नैर्लोकैस्त्रिभिः सदा ॥ ९
 गच्छस्व सुकृतं कृत्वा किं वान्यच्छ्रोतुमिच्छसि ।
 यावद्द्वीभि विप्रैर्षे अष्टावक्र यथातथम् ॥ १०
 ऋषिणा प्रसादिता चास्मि तव हेतोर्द्विजर्षभ ।

तस्य संमाननार्थं मे त्वयि वाक्यं प्रभाषितम् ॥ ११
 श्रुत्वा तु वचनं तस्याः स विप्रः प्राञ्जलिः स्थितः ।
 अनुज्ञातस्तया चापि स्वगृहं पुनराव्रजत् ॥ १२
 गृहमागम्य विश्रान्तः स्वजनं प्रतिपूज्य च ।
 अभ्यगच्छत तं विप्रं न्यायतः कुरुनन्दन ॥ १३
 पृष्टश्च तेन विप्रेण दृष्टं त्वेत्तन्निदर्शनम् ।
 प्राह विप्रं तदा विप्रः सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ १४
 भवताहमनुज्ञातः प्रस्थितो गन्धमादनम् ।

[(L 1) G₁ damaged M₁₋₃ निकृतं, Kumbh ed
 निरतत (for निकृति) T₂ s G₁ s 4 M₁₋₃ वरा (for -परा)
 T₁ स्त्रिय सर्वा भोगपरा (for the prior half) M₁₋₃
 [अ]प्रवासना (for 'नात्) — (L 2) T₁ रक्ष्यते पतिसमा
 नेरानुकूल्यानुवर्तते — (L 3) M₁₋₃ निषिद्धासु (for
 [अ]नि) — After line 3, T₁ repeats 6^{cd} — T₁
 om line 4 — (L 4) T₂ s G₂ 4 [अ]त्र (for [अ]ति)]

— G₂ om (hapl) 7^c-11^b — °) D₄₋₉ त्वोपदेश
 कर्तव्यस्य, T₂ s G₁ s 4 प्रेषितश्रोपदेशाय — °) D₇₋₉
 तव (for तच्च) T₂ s G₁ s 4 M श्रुत त्व (M म)या
 (for कृतं मया)

8 G₂ om 8 (cf. v 1 7) — °) V₁ B Dn D₁₀
 क्षेमैर्ग (B₁ 'मं ग)मिष्यसि (Dn₁ 'ति) गृह — °) M₁
 श्रम T₁ बुद्धिमाश्र भविष्यसि — D₁₋₃ s om (hapl)
 8^{cd} — °) Dn₁ प्राप्स्यति T G₁ 4 M कन्यां स्व
 प्राप्स्यसे विप्र, G₂ कन्या त्वा प्राप्स्यसे विप्र — °) D₄
 सा (for च) M₁₋₃ पुत्रवाश्च भविष्यसि

9 G₂ om 9 (cf v 1 7) T₁ om 9^{ab} — °)
 V₁ Dns D₄₋₉ T₂ s G₁ M₁ 4 कामया, G₁ s कामाय
 (for काम्यया) V₁ D₁ मा, D₁₋₃ मे (for मां)
 M₂ s कामया दृष्टवास्त्व मा — °) D₁ s तच्च (for
 ततो) B₂ s Dn₁ n₂ D₁ s 7 10 उत्तम (for 'रम्)
 — T₁ reads 9^{cd} after 10 — °) Dn₁ n₂ M₂ क्रम
 णीया सा, D₁₀ 'योसि (for 'यैषा) — °) D₁ कृता,
 D₂ s क्रिया (for कृत्स्नैर्) D₁₋₉ तथा (for सदा)

10 G₂ om 10 (cf v 1 7) — °) D₁ 4-9 कृत्य
 (for कृत्वा) D₂ s गच्छ साधय कृत्य स्व, S (G₂ om)
 गच्छस्व कृतकृत्यस्व — °) V₁ B Dn D₁ 2-10 G₁ च
 (for वा) Dns अर्हसि (for इच्छसि) M₁ किं वाद्य
 श्रोतुमर्हसि. — °) D₄₋₉ यच्च (for यावद्) — After

10, T₁ reads 9^{cd}

11 G₂ om. 11^{ab} (cf. v 1 7) — °) Hyper-
 metric D₁ T₁ M₁ ऋषि (for ऋषिणा) D₁ 2-9
 ऋषिणा सादिता चा (D₂ वा)स्मि, T₂ s G₁ s 4 ऋषि
 प्रवासिता चास्मि, M₁₋₃ प्रसादितास्मि मुनिना — °)
 D₂ संमाननार्थं B₁ om, T₂ s G तु (for मे) T₁
 तस्य संमानमिच्छत्या — °) D₁₀ प्रसादित (for प्रसा
 पितम्)

12 Before 12, N T₁ ins भीष्म उवाच — °) Dn₁
 तु (for तु) — °) T₂ s G₂₋₄ साञ्जलि (for प्राञ्जलि)
 B₁ स्मृत, D₁₋₉ तदा, D₁₀ तथा (for स्थित) — D₁
 reads 12^c-14^b twice — °) B₁ D₁ s स्वया (for तथा)
 — °) D₂ s 10 आगमत् (for आव्रजत्)

13 For the repetition in D₁, cf v 1 12 T₁
 om 13^{ab} — °) V₁ B Dn D₁ (both times) 10 G
 आगत्य (for 'म्य) — °) D₁ (both times) स्वं (for
 स्व) V₁ B₂ s Dns D₁ (both times) परिपूज्य; B₂
 प्रतिगृह्य; Dn₁ n₂ परिपृच्छ्य, G₂ प्रतिपृच्छ्य (for
 'पूज्य) — °) V₁ B Dn D₁₀ अभ्यगच्छच्च, D₁ (both
 times) s अत्यगच्छत (for अभ्य) — °) T G₁ s 4
 कुल (for कुरु)

14 For the repetition in D₁, cf v 1 12 — °)
 D₁₀ स (for च) — °) D₁ (both times) s दृष्ट ते
 तन्, D₄₋₉ प्रदृष्ट तन्; D₁₀ T₂ दृष्ट चै, T₁ उक्त चैतन्
 (for दृष्ट त्वे) — B₂ om 14^c-15^b T₁ om 14^{cd}.
 — °) D₁₀ ततो (for तदा) G₂ प्राह विप्रस्तदा विप्रं

15 B₂ om 15^{ab} (cf v 1 14) — °) V₁ B
 (B₂ om) Dn D₂ s 10 G₂ समनु (for [अ]हमनु) D₂
 प्राप्त (for -ज्ञात) — °) S (except T₁) अस्य (for
 तस्य) B₂ तु (for च) — °) D₂ इष्ट (for दृष्ट)

तस्य चोचरतो देगे दृष्टं तद्वैतं महत् ॥ १५
 तथा चाहमनुज्ञातो भवांश्चापि प्रकीर्तितः ।
 श्रावित्तश्चापि तद्वाक्यं गृहमभ्यागतः प्रभो ॥ १६
 तमुवाच ततो विप्रः प्रतिगृहीष्व मे सुताम् ।
 नक्षत्रतिथिसंयोगे पात्रं हि परमं भवान् ॥ १७

भीष्म उवाच ।

अष्टावक्रस्तथेत्युक्त्वा प्रतिगृह्य च तां प्रभो ।
 कन्यां परमघर्मात्मा प्रीतिमाश्चाभवत्तदा ॥ १८
 कन्यां तां प्रतिगृह्यैव भार्या परमगोभनाम् ।
 उवास मुदितस्तत्र आश्रमे स्वे गतज्वरः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

२३

युधिष्ठिर उवाच ।

किमाहुर्भरतश्रेष्ठ पात्रं विप्राः सनातनम् ।
 ब्राह्मणं लिङ्गिनं चैव ब्राह्मणं वाप्यलिङ्गिनम् ॥ १

भीष्म उवाच ।

स्ववृत्तिमभिपन्नाय लिङ्गिने वेतराय वा ।
 देयमाहुर्महाराज उभावेतौ तपस्विनौ ॥ २

C. 13 1532
 B. 13 22. 2
 K. 13 60 2
 M. 13 28 2

V₁ B. १ : Dn मे (for तद्)

16 ^b) S (except G₁) मगवाश्चापि कीर्तित —^c)
 D₁₋₂ : १ : [स]न्नि (for [स]पि) —^d) V₁ B Dn D₁
 १-10 M₁ चान्या (D₁ 'चा')गत (for 'अभ्या') D₂ : १
 प्रभो, T₁ तत्

17 ^a) V₁ B Dn D₁₀ T₂ : १ G₂ M तदा (for ततो)
 —^b) V₁ B Dn D₁₀ सुता प्रतिगृह्याण मे —^c) D
 विधि (for तिथि) B₂ -योगे च, B₂ -योगेन
 (for -स्ययोगे) V₁ B₁ : २ (marg) & Dn D₁₀ नक्षत्र
 विधियोगेन (B₁ 'ने च) —^d) V₁ महान् (for भवान्)

18 T G om the ref —^b) G₁ partly damaged
 B₁ स, D₂ om (for च) B₁ D₁ : 10 S (G₁ dama
 ged) विभो (T₁ 'सु') (for प्रभो) —^d) D₁₋₃ अम
 वत् (for चा')

19 T₁ om. 19^{ab} —^a) M₁₋₃ परि- (for प्रति-)
 D₁₋₇ : १ M₁ : [र]व —^c) T₁ स तथा (for मुदितस्य)
 —^d) D₁ e corrupt V₁ B Dn D₂ : 10 M₂ : १ न्वा
 (B₁ चा)श्रमे वि (M₂ : स); D₁ आश्रमे वि, D₂ : १
 चाश्रमे स्वे

Colophon om in D₁₀ — Parcan name B₁ : १
 Dn₃ D₁ श्रावि — Sub parcan V₁ B₁₋₃ Dn D₁₋₃ : १

M दानघर्म — Adhy name V₁ B₁ : २ १, ५ D (except
 D₁₀) अष्टावक्रदिकमवाट, T₂ अष्टावक्रकन्यापाणिग्रहणाविधि,
 G₁ अष्टावक्रपाणिग्रहणाविधि, M₁₋₃ अष्टावक्रदिकसवादे कन्या
 लाभ, M₁ दिगाष्टावक्रमवाद — Adhy no (figures,
 words or both) V₁ Dn₁ 21, D₂ 20, D₇ : 18,
 T₁ M 48, T₂ : १ G₂ : ५५, G₁ : ४९ — Sloka no
 Dn₁ ns D₂ 19 — After this adhy, S ins a passage
 given in App I (Nos. 7 and 7 A)

23

1 ^b) B Dn D₁₀ सनातना (for 'तनम्) —^c)
 D₁ : १-२ चेति, D₁₀ चापि, S (except T₁ G₂) चेह
 (for चैव) —^d) V₁ B Dn₃ D₂ : 10 T₁ G₁ च (for
 वा) — After 1, T₁ : 2 read 7

2 T₂ : १ G₁ : १ ४ read 2-3 after 6 T₂ : १ G₁ : १
 M₁₋₃ om the ref —^a) B₁ सुवृत्तिम्, D₁₋₇ : १ १०
 स्ववृत्तम्, T₂ सुवृत्तम् (for स्ववृत्तिम्) T₁ सवृ*ये
 वापश्चाय —^b) B₁₋₃ Dn D₁ : १-10 T₁ च (for the
 first वा) T₁ पराय (for [ह]तराय) B₁ : १ Dn
 D₁₋₇ : १० च; G₂ वै (for the second वा) —^d)
 D₂ : १ चोभात् (for ट')

3 For the sequence in T₂ : १ G₁ : १, cf v 1 2

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रद्धया परया पूतो यः प्रयच्छेद्विजातये ।
हव्यं कव्यं तथा दानं को दोषः स्यात्पितामह ॥ ३

भीष्म उवाच ।

श्रद्धापूतो नरस्तात दुर्दान्तोऽपि न संशयः ।
पूतो भवति सर्वत्र किं पुनस्त्वं महीपते ॥ ४

युधिष्ठिर उवाच ।

न ब्राह्मणं परीक्षेत दैवेषु सततं नरः ।
कव्यप्रदाने तु बुधाः परीक्ष्यं ब्राह्मणं विदुः ॥ ५

भीष्म उवाच ।

न ब्राह्मणः साधयते हव्यं दैवात्प्रसिद्ध्यति ।

देवप्रसादादिज्यन्ते यजमाना न संशयः ॥ ६
ब्राह्मणा भरतश्रेष्ठ सततं ब्रह्मवादिनः ।
मार्कण्डेयः पुरा प्राह इह लोकेषु बुद्धिमान् ॥ ७

युधिष्ठिर उवाच ।

अपूर्वोऽप्यथ वा विद्वान्संबन्धी वाथ यो भवेत् ।
तपस्वी यज्ञशीलो वा कथं पात्रं भवेत्तु सः ॥ ८

भीष्म उवाच ।

कुलीनः कर्मकृद्द्वैद्यस्तथा चाप्यानृशंसवान् ।
हीमानृजुः सत्यवादी पात्रं पूर्वं च ते त्रयः ॥ ९
तत्रेदं शृणु मे पार्थ चतुर्णां तेजसां मतम् ।
पृथिव्याः काश्यपस्याग्नेर्मार्कण्डेयस्य चैव हि ॥ १०

B₂ om (hapl) 3-4 M₁₋₃ om the ref —^a) D₁₀
T₂ s G₁ s s M प्रीतो (for पूतो) D₁ s T₁ श्रद्धया
परयोपेतो —^a) T₁ s G₂ हव्य (for हव्य) M₁₋₃ हव्य-
कव्य तथा दाने —^d) S न (for को) —T₂ s G₁
s s ins after 3 T₁ ins after 7 G₂ after 6

204* भीष्म ।

ब्राह्मणा पात्रभूताश्च शुद्धा नैव पितृविवह ।

4 B₂ om 4 (cf v 1 3) —^a) D₁ पूजो,
D₁₀ सत्तो (for पूतो) V₁ वरस् (for नरस्) —^d)
S महामते (for महीपते) V₁ B (B₂ om) Dn D₁₀
किमुत त्वं महाद्युते

5 Of Manu 3 149 M₁₋₃ om the ref —^b)
V₁ B₂ D₆ G₂ देवेषु, D₂ वेदेषु (for दैवेषु) D₉ पर,
D₁₀ G₂ नृप (for नर) —^c) V₁ D₁₋₃ 10 कन्या
(for कव्य) B₂ D₁₋₁₀ T₂ s G₁ s s प्रदा (B₂ D₇
'धा)नेयु (for 'ने तु) T₁ क्षय कव्यप्रदानेषु —^d) B₁
D₂ परीक्ष्य, Dn₃ 'क्षा

6 T₁ om 6 (with the ref) T₂ s G M₁₋₃
Madras ed om 6^{ab} —^a) B₂ partly damaged
B₁ 2-5 D₁₋₄ 6-10 साधयति D₂ न ब्राह्मणा साधयति
—^b) D₁₋₃ 6-9 देवान् (for दैवान्) —D₄ reads 6^{ad}
twice —^c) D₄ (second time) om देवप्र D₁ T₂ s
G₁ s दैव (for देव) D₁ s (both times) s o
यज्यते; D₂ हज्यते, D₇ 9 यजंते (for हज्यन्ते)
—^d) V₁ जयमानैर्, B Dn D₁₀ M₃ s यजमानैर्;
T₂ s G द्विजन्मानो (for यजमाना) —After 6, T₂ s

G₁ s s read 2-3, and G₂ ins 204^a.

7 T₂ G M Madras ed om 7. T₁ s read 7
after 1 —^a) B₂ s Dn₁ n₂ ब्राह्मणान्, Dn₂ 'णो,
D₁ 6-9 'ण (for 'णा) —^b) D₁₋₉ चादिन (for 'न)
—^c) D₁ s मार्कण्डेय —^d) V₁ B Dn₃ D₁₋₁₀ T₁ s
इद, Dn₁ n₂ D₆ इति (for इह) D₁ s चह लोके
सुबुद्धिमान् —After 7, T₁ ins 204^a

8 T₁ om the ref —^a) T₁ हि (for इति).
—^b) Dn₁ n₂ वा यथा, D₁ वाप्यथो, D₂ व्याप्य यो,
D₁₀ वाधवो (for वाथ यो) —^c) D₁ परस्वी (for
तपस्वी) —^d) D₁₀ T₁ G₂ M भवेत्, G₁ 'त्तु (for
'तु) T₂ s G₂ कथं पात्रो भवेद्य स

9 ^a) D₂ S विद्वांस (for वैद्यस) D₁₋₃ 9 कुलीन
कर्मविद्दिद्वांस —^b) V₁ B Dn D₁₀ [प]र (for च)
B₂ D₁₀ S (except G₁) [अ][B₂ D₁₀आ]नृशंसवान्
D₁₋₉ तथैवाप्यनृशंसवान् —^c) G₁ s श्रीमान् —^d)
D₃ पूर्वं, M₂ सर्वे (for पूर्वे) D₁₋₉ [s]त्र, T₂ s
G₁ s s तु (for च) V₁ B Dn₁ n₂ D₁₀ ये (for ते)

10 Before 10, T₂ s ins भीष्म —^a) B₂ D₁₋₉
S (except M₂) क्षत्र, D₁₋₉ यत्र (for तत्र) V₁ B
Dn D₁ 10 [ह]मं (for [ह]द) —^c) D₁₋₁₀ कश्य
पस्य —^d) D₁₋₃ 9 मार्कण्डेयस्य D₁ s G₂ M ह
(for हि)

11 Cf Manu 11 263 —^a) D₁₋₉ क्षिप्त (for
क्षिप्त) —^b) T₁ G₁ s M स्कीतो, T₂ s G₂ s स्थितो
(for क्षिप्र) V₁ B₂₋₄ Dn लेष्टुर, B₂ लोष्टुर (for

पृथिव्युवाच ।

यथा महार्णवे क्षिप्तः क्षिप्रं लोटो विनश्यति ।
तथा दुश्चरितं सर्वं त्रय्याद्युत्पया विनश्यति ॥ ११

काश्यप उवाच ।

सर्वे च वेदाः सह पद्भिर्द्वैः
सांख्यं पुगणं च कुले च जन्म ।
नैतानि सर्वाणि गतिर्भ्रान्ति
शीलव्यपेतस्य नरस्य राजन् ॥ १२

अन्निरुवाच ।

अधीयानः पण्डितं मन्यमानो
यो विद्यया हन्ति यशः परेषाम् ।
ब्रह्मन्स तेनाचरते ब्रह्महत्यां
लोकास्तस्य ह्यन्तवन्तो भवन्ति ॥ १३

मार्कण्डेय उवाच ।

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
नाभिजानामि यद्यस्य सत्यस्यार्धमवाप्नुयात् ॥ १४

भीष्म उवाच ।

इत्युक्त्वा ते जग्मुराशु चत्वारोऽमिततेजसः ।
पृथिवी काश्यपोऽग्निश्च प्रकृष्टायुश्च भार्गवः ॥ १५

युधिष्ठिर उवाच ।

यदिदं ब्राह्मणा लोके व्रतिनो भुञ्जते हविः ।
भुक्तं ब्राह्मणकामाय कथं तत्सुकृतं भवेत् ॥ १६

भीष्म उवाच ।

आदिष्टिनो ये राजेन्द्र ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
भुञ्जते ब्रह्मकामाय व्रतलुप्ता भवन्ति ते ॥ १७

C 13 1547
B 13 22. 17
K 13 60 17
M 13 28 16

लोष्टो) D1-3 सीतालोष्टुर्विनश्यति, D1-2 नृ(D1-2 मि)ष्टं
तु क्षारणा प्रजेत् —^o) D1-2 तथा दुश्चरिते दत्त —^d)
V1 B Dn D1-3 त्रिव्या च (D1 तथायुत्ते, D2 ३ त्रय्या
युत्ते) निमज्जति, D1-2 सर्वं भवति निष्कल, T1 त्रय्याधि
गच्छति प्रमा, T2 ३ G M1 ३ ३ त्रयोमित्ये (M1 ३ ३ र्या
नित्य) निमज्जति, M2 त्रय्या त्रिवि मज्जति

12 B1 D1-10 G2 ३ कश्यप (for का) —^a) B1
मह सद्भिर्, Dn1 महविद्भिर् (for मह पद्भिर्) —^b)
G1 partly damaged T1 माग (for मांग्य) D1
प्रमाण (for पुराण) —^d) D1 om नरस्य V1 B
Dn D1. 10 T2 ३ G नृप द्विजस्य (for नरस्य राजन्)

13 ^a) Dn1 अधीयमान (for अधीयान) B1 योधी
यमान पदिवो मन्यमानो —^b) T2 भवति (for हन्ति)
D1-2 परस्य (for परेषाम्) —^o) D1 6 [क्षा]चरन्ब्रह्म
हत्या; T2 ३ G M1 ३ ३ रभते ब्रह्मवध्यां (for [क्षा]चरते
ब्रह्महत्यां) V1 B Dn D 10 प्रप्रश्यतेमौ चरते न मर्त्यं,
T1 ब्राह्मणो वै रभते ब्रह्मवध्या; M2 ब्रह्मन्म ते यतते ब्रह्म
वध्यां —^d) T1 अतन्तो (for अन्तं)

14 D1 ३ मार्कण्डेय (for मार्कण्डेय) 14as = 1 69
22as, 12 136 26 —^a) D1-3 तु (for च) —^b)
D^o om सत्य च D1 तु, D2 मे (for च) —^o)
T1 M क्षमि (for नामि) S यज्ञ तु (G2 'ज त)

(for यद्यस्य) —^d) T1 सत्यान्न (for सत्यस्य) — For
14as, D1-10 subst

205* अश्वमेधसहस्रादि सत्यमेव विशिष्यते ।

[= 1 69 22as D1 6 सद्ब्राह्मि, D10 सानु (for
'सादि) D10 [अ]निरिच्यते (for विशि)]

15 G2 om (hapl) 15-16 —^a) D1-9 वै (for
ते) B1 पुनर्जमुश्, S (G2 om) य(T2 ३ G2 त)या
जग्मुश् (for जग्मुराशु) —^o) D1-3 6-10 कश्यपो
D10 क्षमि (for सग्निश्च) —^d) B3 प्रकृष्टायुश् (for
प्रकृष्टां) G1 पाडव (for भार्गव) T1 मार्कण्डेयस्तथा
मुनि

16 G2 om 16 (cf. v 1 15) —^a) Dn2 D1 यदि
ते (for यदिद) —^b) T2 सुख, (also) शुभं (for
हवि) —^o) V1 B Dn D10 दत्त (for मुक्त)
—^d) D1-3 यत्, T1 नु (for तत्)

17 D1 om the ref. —^a) D1 6 आदिष्टिनो —^o)
D2 9 भुञ्जते D1-3 कामा ये (for कामाय) —^d)
D2 G2 व्रतलुप्ता; T1 व्रतलुप्ता Dn1 भवतु D1-9
हि (for ते)

18 ^a) B2-4 अनेकार्थं (for कान्त) B2 D2 (before
corr) वहिर् (for बहु) —^o) V1 Dn3 निष्ठित, Dn1

युधिष्ठिर उवाच ।

अनेकान्तं बहुद्वारं धर्ममाहुर्मनीषिणः ।

किं निश्चितं भवेत्तत्र तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १८

भीष्म उवाच ।

अहिंसा सत्यमक्रोध आनृशंस्यं दमस्तथा ।

आर्जवं चैव राजेन्द्र निश्चितं धर्मलक्षणम् ॥ १९

ये तु धर्मं प्रशंसन्तश्चरन्ति पृथिवीभिमाम् ।

अनाचरन्तस्तद्धर्मं संकरे निरताः प्रभो ॥ २०

तेभ्यो रत्नं हिरण्यं वा गामश्चान्वा ददाति यः ।

दश वर्षाणि विष्टां स भुङ्क्ते निरयमाश्रितः ॥ २१

मेदानां पुल्कसानां च तथैवान्तावसायिनाम् ।

कृतं कर्माकृतं चापि रागमोहेन जल्पताम् ॥ २२

वैश्वदेवं च ये मूढा विप्राय ब्रह्मचारिणे ।

ददतीह न राजेन्द्र ते लोकान्भुञ्जतेऽशुभान् ॥ २३

युधिष्ठिर उवाच ।

किं परं ब्रह्मचर्यस्य किं परं धर्मलक्षणम् ।

किं च श्रेष्ठतमं शौचं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २४

भीष्म उवाच ।

ब्रह्मचर्यं परं तात मधुमांसस्य वर्जनम् ।

मर्यादायां स्थितो धर्मः शमः शौचस्य लक्षणम् ॥ २५

युधिष्ठिर उवाच ।

कस्मिन्काले चरेद्धर्मं कस्मिन्कालेऽर्थमाचरेत् ।

निष्ठं (submetric), Dn₂ D₂ S निमित्त (for निश्चित)
V₁ B Dn D₁₀ अत्र (for तत्र) —^d) D₁ मा
(for मे)

19 D₁₀ om (hapl) 19-32 D₈ om the ref
—^a) D₁₋₇ १ G₈ अक्रोधम्, G₁ १ १ अस्तेयम् —^b)
D₈ दम S शमः (for तथा) — B₈ repeats 19^d-20^a
after 23^a^b

20 For the repetition in B₈, of. v 1 19 D₁₀
om 20 (of v 1 19) —^a) M₁ तु (for तु) G₂
धर्मान् (for धर्मं) B₈ (second time) D₇ १ प्रशंसति
—^b) B₁ चरतं —^c) D₁₋₇ १ T₁ M त (for तद्)
—^d) V₁ B Dn [s]मिरता, G₂ M नियता (for
निरता) D₁₋₉ अधकारे पतति ते, T₁ शेरते विमता
प्रभो, T₂ १ G₁ १ १ सकरा नियता प्रभो

21 D₁₀ om 21 (of v 1 19) —^a) T₁ सुवर्णं
(for हिरण्यं) D₁₋₉ च (for वा) V₁ B Dn तेभ्यो
हिरण्यं र (B₈ हि रथर)स्न वा —^b) V₁ B Dn गामश्च
वा, T₁ गाश्चैवाश्चान्, T₈ G₁ १ १ गावोश्चाश्च, G₂ गावो
वाश्च; M गावाश्चा (M₁ 'वोश्चा)न्वा (for गामश्चान्वा)
T₂ गाश्चाश्चाश्च पदातय —^c) D₁₋₃ १ विद्वान्स, D₁₋₉
विष्टाया, T₁ विष्टासु (for विष्टां स) —^d) Dn₁ न₂
आश्रित, D₁₋₃ अश्रित, D₈ (before corr) आश्रय
(for आश्रित). B₁ भुङ्क्ते निरयगामिक

22 D₁₀ om 22 (cf. v 1 19) T₁ om 22-23.
—^a) Dn₈ वेदानां, D₁₋₃ म्लेच्छानां; S (T₁ om)

धनेन (for मेदानां). V₁ B₂ D₁ १ पुष्क (D₈ 'ष्क)सानां,
B₈ प्रल्कसानां (for पुल्कसाना) D₁₋₇ १ पुल्क (D₈ १
'ष्क)साना ब्रह्मज्ञाना, D₈ ब्रह्मज्ञाना पुष्कसाना —^b)
B₁ १ १ Dn₁ न₂ D₈ M₈ [अ]वे (B₁ १ १ 'त्वा)वसायिनां,
D₇ १ [अ]तावशायािना (for 'सायिनाम्) —^c) D₁₋₉
T₈ G₂ कृत- (for कृत) V₁ B₈₋₅ Dn वा (for च)
D₁ १ [ए]व (for [अ]पि)

23 D₁₀ om 23 (of v 1 19) T₁ om, 23 (of
v 1 22) —^a) G₂ तु (for च) —^c) D₇₋₉ ददति
V₁ B Dn ददते नेह राजेन्द्र, S (T₁ om) न ददतीह
रा — After 23^a^b, B₈ repeats 19^d-20^a —^d)
D₁₋₉ transp ते and लोकान्

24 D₁₀ om 24 (of v 1 19) —^a) V₁ D₈ किं
पुन, B₈ om (for किं पर) B₈ Dn₂ ब्रह्मचर्यं च,
T₂ १ G₁ १ १ M₁₋₉ 'चर्यं स्यात् (for 'चर्यस्य) —^b)
T₁ फल (for पर) S ब्रह्म (for धर्म) — D₈ om
(hapl) 24^a-25^d

25 D₁₀ om 25 (of v 1 19) D₈ om 25 (of
v 1 24) B₈ D₁ om (hapl) 25-26 B₈ om the
ref —^a) V₁ B₁₋₃ Dn D₁ १-१ M₁ ब्रह्मचर्यात् (for
'चर्यं) D₉ T₁ वरं (for पर) —^c) B₈ partly dama
ged T₁ स्थितिर्धर्मं (for स्थितो धर्मं) D₈ कस्मिन्काले
स्थितिर्धर्मं —^d) B₂ damaged, D₈₋₉ शम (for
शम) V₁ B₂ Dn चैवास्य (for शौचस्य)

26 D₁₀ om 26 (cf v 1 19) B₈ D₁ om 26
(of v 1 25) D₈ om the ref —^a) G₂ कस्मात्

कस्मिन्काले सुखी च स्यात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २६

भीष्म उवाच ।

काल्यमर्थं निषेवेत ततो धर्ममनन्तरम् ।

पश्चात्कामं निषेवेत न च गच्छेत्प्रसङ्गिताम् ॥ २७

ब्राह्मणांश्चाभिमन्येत गुस्त्रंश्चाप्यभिपूजयेत् ।

सर्वभूतानुलोमश्च मृदुशीलः प्रियंवदः ॥ २८

अधिकारे यदनुतं राजगामि च पैशुनम् ।

गुरोश्चालीकरुणं समं तद्ब्रह्महत्याया ॥ २९

प्रहरेन्न नरेन्द्रेषु न गां हन्यात्तथैव च ।

भ्रूणहत्यासमं चैतदुभयं यो निषेवेते ॥ ३०

नाग्निं परित्यजेज्जातु न च वेदान्परित्यजेत् ।

न च ब्राह्मणमाक्रोशेत्समं तद्ब्रह्महत्याया ॥ ३१

दुधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशाः साधवो विप्राः केभ्यो दत्तं महाफलम् ।

कीदृशानां च भोक्तव्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ३२

भीष्म उवाच ।

अक्रोधना धर्मपराः सत्यनित्या दमे रताः ।

तादृशाः साधवो विप्रास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ॥ ३३

अमानिनः सर्वसहा दृष्टार्या विजितेन्द्रियाः ।

सर्वभूतहिता मैत्रास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ॥ ३४

(for कस्मिन्) S अर्थं (for धर्मं) —^६) Ds काले
B1 समाचरेत्, D1 २-३ घन च (Ds घ)रेत्, S शम च^{*}
(for सधर्मा^{*}) —^७) Gs कस्मिन् (for क^{*}) Ds
ins च after काले T1 सुखी (for सुखी) Ds य
(for च)

27 D10 om 27 (cf v l 19) B1 reads 27-32
twice. —^७) V1 B (B1 both times) Dn D1 T2 s
Ms कल्यम् (for का^{*}) Bs अर्थान् (for अर्थं) — G1
s s om (hapl) 27^{६०}, T2 reads the same on marg
—^६) T2 धर्मान् (for धर्मम्) —^७) B1 (both times)
कामी (for काम) —^६) D1 ६ गच्छेच्च (by transp),
Ds [जा]गच्छेच्च, Gs Ms गच्छेत्तत्र V1 D1 T1 प्रमं
गता, T2 s G1 s न सगता M1 न गच्छेत्तत्र महिता,
Ms s न गच्छेत्तदिसमि (M1 *ग)ता

28 For the repetition in B1, cf v l 27 D10
om 28 (cf v l 19) —^७) V1 B1 (both times) s
Dn Ds T1 M चैव, T2 s G1 s s ब्रु (for चाभि)
T1 M1 s मान्येत, G1 मानेत् (for -मन्येत) G2 ब्राह्मण
सैव मन्येया —^६) T G1 s s [ए]व (for [अ]पि) D1-६
वादयेत् (for पूज^{*}) —^७) B1 (both times) भूतारम्
(for 'नु) B1 Ds s मृदुश, T1 करुणी (for -लोमश)
G2 सर्वभूतारम्भूत स्यान्

29 For the repetition in B1, cf v l 27 D10
om 29 (cf v l 19) —^७) B2 s Dn1 अधिकारे,
Gs s अधिकारी (for 'कारे) T2 s Gs सद्रुत (for
यद्^{*}) D1-६ अनुत्त च समुत्कर्षे —^६) Ds T2 s G
राजगामी (for 'गामि) V1 B (B1 both times)
Dn T1 M यच्च राजसु पैशुन —^७) D1-६ करुणं, T

G1 s s -निर्वच (for -करणं) —^६) V1 B (B1 both
times) Dn1. n2 तुल्य तद्, Dns तत्तुल्य, T G समानि
(for समं तद्)

30 For the repetition in B1, cf v l 27 D10
om 30 (cf v l 19) —^७) D2 [अ]मरेन्द्रेषु (for
नरेन्द्रेषु) —^६) V1 Dn Ds हन्यात् (by transp),
D2 M1-3 गा हन्यात् D1-६ कथचन, T G न पीडयेत्
(for तथैव च) —^७) V1 B1 (both times) 2-3 Dn
Ds Ms [ए]व (for [ए]तद्)

31 For the repetition in B1, cf v l 27 D10
om 31 (cf v l 19) —^७) D1-६ [अ]ग्नीन् (for
'ग्नि) —^६) V1 देवान् (for वेदान्) —^६) D2
तस्म (by transp), T1 समानि

32 For the repetition in B1, cf v l 27 D10
om 32 (cf v l 19) —^७) S कीदृशाना च (M तु)
दातव्य —^६) D1 ६ तेभ्यो, D1-६ केभ्यो, M केपा
(for केभ्यो) B1 (both times) D1 ६ महत्फल T G1
s s केपा दत्त महत्फल, G2 महत्फलमस्मिप्तता — G1
om. (hapl) 32^c-33^d —^७) T Gs s M कीदृशा
साधवो विप्रास्, G2 ब्राह्मणाना महाभाग

33 G1 om 33 (cf v l 32) —^७) D2 s नित्या
(for परा) — Ds repeats 33^{cd} after 34 —^७)
D2 नित्यास् (for विप्रास्) —^६) M तेषा (for तेभ्यो)
B1 महत्फल T Gs s तेषा वत् महत्फल

34 Ds G2 om (hapl) 34-35 D1 ६ om (hapl)
34 Ds om (hapl) 34^a-37^b —^६) V1 B1 Dn1. n2
Ds s T1 दृष्टार्या, T2 s G1 s s M दृष्टाता (for दृष्टार्या)

C 13 1564
B 13 22. 84
K. 13 ६० 34
H 13 28 33

अलुब्धाः शुचयो वैद्या हीमन्तः सत्यवादिनः ।
 स्वकर्मनिरता ये च तेभ्यो दत्तं महाफलम् ॥ ३५
 साङ्गाश्च चतुरो वेदान्योऽधीयीत द्विजर्षभः ।
 पङ्क्तयो निवृत्तः कर्मभ्यस्तं पात्रमृषयो विदुः ॥ ३६
 ये त्वेवंगुणजातीयास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ।
 सहस्रगुणमाप्नोति गुणार्हाय प्रदायकः ॥ ३७
 प्रज्ञाश्रुताभ्यां वृत्तेन शीलेन च समन्वितः ।

तारयेत कुलं कृत्स्नमेकोऽपीह द्विजर्षभः ॥ ३८
 गामश्वं वित्तमन्नं वा तद्विधे प्रतिपादयेत् ।
 द्रव्याणि चान्यानि तथा प्रेत्यभावे न शोचति ॥ ३९
 तारयेत कुलं कृत्स्नमेकोऽपीह द्विजोत्तमः ।
 किमङ्ग पुनरेकं च तस्मात्पात्रं समाचरेत् ॥ ४०
 निशम्य च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुसंमतम् ।
 दूरादानाययेत्कृत्ये सर्वतश्चाभिपूजयेत् ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

— °) D₁₀ रता (for द्विता) D₂ नित्यास्, T₁ शुद्धास्
 (for मैत्रास्) — ^a) T₁ तेषा (for तेभ्यो) T G₁ ३ ४
 महत्फल — After 34, D₂ repents 33^{ca}

35 D₂ १ G₂ om 35 (of v l 34) D_{n1} T₁ om
 (hapl) 35 D₂ reads 35 twice — ^a) T₂ ३ G₁ ३ ४
 महत्फलं

36 D₂ om 36 (of v l 34) D₁₀ reads 36
 twice. — ^a) T₁ सागान्वेदाश्च योधीते — T₁ om
 36^{bc} — ^b) V₁ B D_n D₁₀ (both times) अधीते यो;
 D₁ १ योधीयेत् (for °धीत) D₂ ३ द्विजोत्तम T₂ ३ G
 योधीते वेदपारग, M योधीयत नरर्षभ — °) V₁ B
 D_n D_{5,10} (first time) प्रवृत्त (for नि°) — ^a) B₂
 om. मृष D₁₀ (second time) T G वेदस्य जपत्त्पर

37 D₂ om 37^{ab} (of v l 34) T G om. 37^{ab}
 — ^a) M [s]पि (for तु) — ^b) B₁ महत्फल — ^a)
 D₁₋₂ प्रयच्छङ्क, D₄₋₆ प्र (D₅ द)दाति य, G₂ प्रदाय
 तत् (for °यक)

38 ^{ab}) D₁₋₂ शीलेन गुणेन (for वृत्तेन शीलेन)
 — D₄ ६ om (hapl) 38°-39^t D₂ om 38^{ca} — °)
 B₄ D₁₋₂ T₁ तारयेत्तत् (T₁ °त्स) (for °येत) V₁ B D_n
 D₂ ३ G₁ सर्वम् (for कृत्स्नम्) — ^a) D₁₀ एकोपि हि
 द्विजोत्तम; T₁ M °पि द्विजसत्तम

39 D₁ ६ om 39 (of v l 38) D₂ transp 39
 and 40 — °) D₁₋₂ वित्तमग्निं (D₁ °त्र) (for °मन्न)
 V₁ om वा — ^b) T₁ ब्राह्मणे, M तद्विधे (for °धे)
 D₁₋₂ पादयन् (for °येत्) — °) D_{n2} चान्यानि, G₄
 चाह्यानि (for चान्याने) D₃ मया (for तथा) — ^a)
 D₁₋₂ शोचते

40 D₂ transp 39 and 40 40^{ab} = (var) 38^{ca}.
 — ^a) B₂ ४ ५ तारयेद्य; D_{n2} D₄ ६ ९ °येत्त् (for
 °येत) V₁ B D_n D₂ ३ ६ सर्वम्, D₄ शीलम् (for
 कृत्स्नम्) — ^b) D₁ 10 एकोपि हि, S तृप्त एको (for
 एकोऽपीह) D₂ ३ द्विजर्षभ; G₂ द्विजोत्तम (for
 °त्तम) — After 40^{ab}, D₁₀ T₁ G₁ ३ M₁ ins 206*
 T₁ G₁ ३ M₁ om 40^{ca} — °) B₂ इद, D₁₋₂ अगं
 V₁ B D_n D₂ 10 एवैते, M₁₋₂ एकस्य (for एक वै)
 — ^a) M₁₋₂ पात्रे (for पात्रं) B (except B₁) विचार
 येत् (for समाचरेत्) — T₂ ३ G₂ ४ M₁₋₂ ins after
 40 D₁₀ T₁ G₁ ३ M₁ after 40^{ab}

206* तृप्ते तृप्ता सर्वदेवा पितरो मुनयोऽपि च ।
 [G₂ वा (for च)]

41 ^a) B₂ D_{n2} निशाम्य S गुणोपेतान् (for °पेत)
 — ^b) D₂ -सत्तम (for संमतम्) S ब्राह्मणान्साधुसम
 तान् — °) M₁₋₂ दूरान् T₂ ३ G M अप्यानयेत् (for
 आनाय°) V₁ B D₁₋₁₀ दूरादानाय (D₁₋₂ °नीय)
 सत्कृत्य, T₁ °दुपानयेत्कृच्छ्र — ^a) D₁₋₂ यत्नतश्, M
 सर्वशश् (for °तश्) B₁ D_{n1} n₂ D₁₋₂ T₂ ३ G₁ ३
 [अ]पि (for [अ]भि) T₁ सर्वशश्चापि तारयेत्, G₂
 °दापि प्रपूजयेत्

Colophon om in D_{n2} D₁₀ — Parvan name B₁
 ३ ४ D_{n2} D₁ दानि — Sub parvan V₁ B D_{n1} n₂
 D₁ ३ ४-९ M दानधर्म — Adhy name V₁ B₂ ४ ६
 D_{n1} n₂ बहुप्राक्षिक; B₁ कृतप्रकाशिक, D₂ पात्रपरीक्षा;
 T₂ पात्रनिरूपण, G₁ ३ सत्यात्रनिरूपण — Adhy no
 (figures, words or both) V₁ 22, D₂ 21, D₁ १
 19, T₁ G₂ 56, T₂ ३ G₂ ४ M₁ 62, G₁ 57, M₁₋₂
 55 — Sloka no D_{n1} 39, D₂ 35

२४

युधिष्ठिर उवाच ।

श्राद्धकाले च दैवे च धर्मे चापि पितामह ।

इच्छामीह त्वयाख्यातं विहितं यत्सुरर्षिभिः ॥ १

भीष्म उवाच ।

दैवं पूर्वाह्निके कुर्यादपराह्णे तु पैतृकम् ।

मङ्गलाचारसंपन्नः कृतशौचः प्रयत्नवान् ॥ २

मनुष्याणां तु मध्याह्ने प्रदद्यादुपपत्तितः ।

कालहीनं तु यद्दानं तं भागं रक्षसा विदुः ॥ ३

लङ्घितं चावलीढं च कलिपूर्वं च यत्कृतम् ।

रजस्वलामिर्दष्टं च तं भागं रक्षसां विदुः ॥ ४

अवघुष्टं च यद्भुक्तमन्नतेन च भारत ।

परामृष्टं शुना चैव तं भागं रक्षसां विदुः ॥ ५

केशकीटावपतितं क्षुतं श्वभिरवेक्षितम् ।

रुदितं चावधूतं च तं भागं रक्षसा विदुः ॥ ६

निर्दोकारेण यद्भुक्तं सगस्त्रेण च भारत ।

दुरात्मना च यद्भुक्तं तं भागं रक्षसां विदुः ॥ ७

परोच्छिष्टं च यद्भुक्तं परिभुक्तं च यद्भवेत् ।

दैवे पित्र्ये च सततं तं भागं रक्षसां विदुः ॥ ८

C. 13 1579
B 13 23 8
K 13 61 8
M 13 29 4

24

For this adhy, cf 14 App I (No 4) lines 2056-2133

1 B₁ om 1 (retaining the ref) T₂ om the ref —^a) M श्रादे च काल दैवे च —^b) V₁ D₁₀ पित्र्ये चापि, B₁₋₄ D_n पित्र्येपि च, D₁ १ १ धर्मे चापि (for धर्मे चापि) —^c) D₁₋₉ वै, T₂ त्वा, T₃ G₁ ३ ४ यत् (for [ह]ह) T₁ ३ G₁ ३ ४ स्वयाख्यातु, T₂ समा ख्यातु, G₂ स्वया चापि (for त्वयाख्यात) —^d) T₁ २ M विहितो य (T₂ यत्), G₂ त सत् (for त यत्)

2 V₁ B₁ om the ref —^a) V₁ B₁₋₂ ३ D_n १ ३ D₈₋₁₀ पूर्वाह्निक, B₁ D_n २ M₃ पौर्वाह्निक, T₁ ३ G₁ २ ४ M₁ २ पौर्वाह्निके (for पूर्वा) —^b) D₅ च (for तु) —^c) B₂ D₁₋₄ १-२ सयुक्त, D₅ सयुक्त (for सपन्न) —^d) D₁₋₃ कृतयत्न प्रतापवान्, D₁₋₉ यत्नो जितात्मवान्

3 ^a) T₁ अतिथीना च मध्याह्ने —^b) D₁₋₉ प्रपद्येद् (for प्रदद्याद्) B₁ उपवृत्तित, D_n १ २ D₁₀ T₂ G₁ पत्तिभि (for पत्तित) —^c) B₁ D₅ ६ S (except T₁) च, D₁ om (for तु) D₃ T₂ भागं, D₁ om (for दान) —^d) B₁ D₁₋₃ S (except G₂) तद् (for त) T₁ दान (for भाग) — After 3, T₂ reads 6 and T₃ G₁ ३ ४ read 8 The sequence in G₂ after 3 is 8, 13, 10, 4, 6, 7, 11, 9, 12

4 For the sequence in G₂, cf v 1 3 D₁ ६ १, १ १० om (hapl) 4 T₁ om (hapl) 4-11 D₃

reads 4-6 after 11 —^a) B₂ partly damaged. G₂ लिखित (for लङ्घित) D_n १ om चाव —^b) D₂ ६ वलि-, S (T₁ om) काल- (for कलि) D₁₋₃ भवेत् (for कृतम्) —^c) B₂ ६ सृष्ट च, B₁ D₁ सृष्ट च, D₂ ३ ससृष्ट, S (except G₂, T₁ om) मृष्ट च (for दृष्ट च) —^d) D₁ ३ भाग त (by transp), D₂ S (T₁ om) तद्भाग

5 For the sequence in D₃, cf. v 1 4 T₁ om. 5 (cf v 1 4) T₂ G om (hapl) 5 D₃ reads 5-6 after 11 —^a) M₃ अवघुष्ट (for 'घुष्ट) —^b) D₁ सन्नतेन (for न) D₁₋₉ यद्भुक्तमन्नतेन च (D₁ ६ तु) —^d) D₂ भाग त (by transp), M₁ ३ ४ तद्भाग — After 5, M reads 8

6 For the sequence in G₂ D₅ ३, cf. v 1 3, 5, 4 respectively T₁ om 6 (cf v 1 4) D₁₋₃ om (hapl) 6 T₂ reads 6 after 3 —^a) D₁ ६ कीटादि (for कीटाव-) —^b) G₂ क्षित (for क्षुत) G₁ यहिर (for श्वभिर) —^d) S (except G₃, T₁ om) तद् (for तं)

7 For the sequence in G₂, cf. v 1 3 T₁ om. 7 (cf. v 1 4) B₁ om (hapl) 7-8 D₁ ६ ९ om. (hapl) 7-11 D₁ om (hapl) 7-10 —^a) B₁ ६ यद्भुक्त, D₁ यद्भुक्त (for यद्भुक्त) D₂ ३ नराकार च यद्भुक्तं (sic), D₁₀ निराकारेण य — D. om 7^{ca} —^c) B₁ यद्भुक्त —^d) D₂ S (except G₁; T₁ om.) तद् (for त) — After 7, D₁ reads 10 for the first time, repeating it in its proper place

8 For the sequence in G₂, cf. v 1 3 T₁ om 8

गर्हितं निन्दितं चैव परिविष्टं समन्युना ।
 दैवं वाप्यथ वा पैत्र्यं तं भागं रक्षसां विदुः ॥ ९
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं यच्छूद्रं परिविष्यते ।
 त्रिमिर्वर्णैर्नरश्रेष्ठं तं भागं रक्षसां विदुः ॥ १०
 आज्याहुतिं विना चैव यत्किञ्चित्परिविष्यते ।
 दुराचारैश्च यद्भुक्तं तं भागं रक्षसां विदुः ॥ ११
 ये भागा रक्षसां प्रोक्तास्त उक्ता भरतर्षभ ।
 अत ऊर्ध्वं विसर्गस्य परीक्षां ब्राह्मणे शृणु ॥ १२

यावन्तः पतिता विप्रा जडोन्मत्तास्तथैव च ।
 दैवे वाप्यथ वा पित्र्ये राजन्नाहन्ति केतनम् ॥ १३
 श्वित्री कुष्ठी च क्लीवश्च तथा यक्षमहतश्च यः ।
 अप्सारी च यथान्धो राजन्नाहन्ति सत्कृतिम् ॥ १४
 चिकित्सका देवलका वृथानियमधारिणः ।
 सोमविक्रयिणश्चैव श्राद्धे नार्हन्ति केतनम् ॥ १५
 गायना नर्तकाश्चैव प्लवका वादकास्तथा ।
 कथका योधकाश्चैव राजन्नाहन्ति केतनम् ॥ १६

(of v 1 4) B₅ D₁ ६ १ ९ om 8 (cf v 1 7)
 B₃ D₁ om (hapl) 8 T₂ om (hapl) 8-9 T₃
 G₁ ३ ४ read 8 after 3 M reads 8 after 5. —^a)
 B₁ च यद्भुक्त, S (except G₂, T₁ २ om) यत्नु (G₂ तु
 यत्नु [hypermetric]) कृत (for च यद्भुक्त) —^d) D₃
 om, S (except G₂, T₁ २ om) तद् (for त)

9 For the sequence in G₂, cf. v 1 3 T₁ om 9
 (of v 1 4) D₁ ६ १ ९ om 9 (of v 1 7) T₂ om 9
 (of v 1 8) D₁₁ n₂ D₁₀ and all the four printed
 eds om (hapl) 9 T₃ G₁ ३ ४ (hapl) 9-10.
 —^a) D₁ निर्मित (for निन्दित) —^b) B₃ तथैव च
 (for समन्युना) G₂ M यत्किञ्चित्परिवि (G₂ 'शि' व्यते
 —^c) D₂ ३ दैवे B₁ ४ च (for the first वा) B₂
 ४ ५ D₁₁ n₂ D₁₀ M₃ पित्र्य (for पैत्र्य) G₂ दैव वा पित्र्य
 वापि; M दैव वा च पित्र्य वा (submetric) —^d)
 G₂ M तद् (for त)

10 For the sequence in G₂, cf. v 1 3 T₁ om
 10 (of v 1 4) D₁ ६ १ ९ om 10 (of v 1 7)
 T₃ G₁ ३ ४ om 10 (of v 1 9) D₂ ३ om (hapl)
 10-11 M om (hapl) 10 D₁ reads 10 for the
 first time after 7 —^b) B₅ T₂ श्राद्धे B D₁₁
 -विष्यते; G₂ -चक्ष्यते (for विष्यते) —^c) B₁ ४ D₁
 (both times) 10 T₃ कुरु- (for नर) —^d) G₂ तद्
 (for तं)

11 For the sequence in G₂, cf. v 1 3 T₁ om.
 11 (of v 1 3) D₁ ६ ९ om 11 (of v 1 7)
 D₂ ३ om. 11 (of v 1 10) D₁ om (hapl) 11
 —^b) B D₁₁ विष्यते, T₂ G₁ ३ विष्यते (for विष्यते)
 G₂ यत्किञ्चित्परिविष्यति —^c) V₁ D₁₁ D₃ उपचारैश्च (for
 दुरा') B₁ ४ यद्भुक्त —^d) S (T₁ om) तद् (for तं)
 — After 11, D₃ reads 5-6 and D₃ reads 4-6

12 For the sequence in G₂, cf. v 1 3 —^a)

M₁₋₃ रक्षसा (for रक्षसा) V₁ B D_n D₁₀ प्रासात्
 (for प्रोक्तात्) T₂ ३ G₁ ३ ४ यो भागो रक्षसा प्रोक्त्स
 —^b) B₁ T₂ ३ G₁ ३ ४ तद्भुक्ते, D₁₋₃ उक्तास्ते (by
 transp) — D₃ om 12^a-14^b —^c) D₁₋₃ निसर्गस्य
 (for वि') —^d) T₂ ३ G₁ ३ ४ ब्रह्मण (for ब्राह्मणे)

13 For the sequence in G₂, cf. v 1 3 D₃ om
 13 (of v 1 12) D₁₁ om 13^a —^a) T₂ ३ G₁
 ३ ४ प्रोक्ता (for विप्रा) T₁ पतिताश्चाक्रियावतो —^c)
 G₂ दैव D₁ om वाप्यथ B₁ D₃ ३ 10 T₂ ३ G₁ ३ ४
 M₁ ३ ४ च (for वा) V₁ D₁ ६ ९ वा पैत्र्ये, B₂ ३
 D₁₁ n₂ D₁₀ M₃ पित्र्ये वा (by transp), G₂ वा पित्र्य
 —^d) G₂ तद्भाग रक्षसा विदुः ॐ C_n केतन निमन्त्रणम्! ॐ

14 D₃ om 14^a (of v 1 12) —^a) T₃ चित्र
 (for श्वित्री) D₂ ३ तथा क्लीवस् (for च क्लीवश्च) V₁
 B D_n श्वित्री क्लीवश्च कुष्ठी च, D₁₋₃ क्लीवश्च कुष्ठी कुनवी,
 D₁ ३ क्लीवी च कुष्ठी च तथा —^b) D₁₋₃ राज (for
 तथा) B₁ D₁ T₁ G₁ ४ यक्षमाहतश्, D₁₋₃ 10 पक्षहतश्
 (for यक्ष्म') D₁₋₃ तथा (for च य) —^c) B₃
 [अ]न्यो, D₁₋₃ [आ]र्तो, T G₁ ३ ४ M [अ]पि (for [अ]-
 न्यो) G₂ अप्सारी दूपकश्च —^d) M₁ ४ [अ]र्हन्ति V₁
 B₂ ४ ५ D_n D₂₋₉ G₂ केतनं, G₁ तत्कृतिं (for सत्कृ-
 तिम्)

15 ^a) B₁ कुवल्का (for देव') —^b) D₁₀ -चारिण ,
 G₂ M₁ कारिण (for धा') —^c) V₁ B D_n D₂ ३
 राजन् (for श्राद्धे)

16 D₁₋₃ om (hapl) 16-17 D₁ ६ ३ ९ om (hapl)
 16 —^a) T₁ २ G₂ गायका (for 'ना) D₅ T₂ ३ G₁ ३
 M₃ नर्तनाश् (for 'काश्) —^b) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४
 प्लवगा (T₂ 'ना) (for 'का) G₂ प्लवका वाद्यवादका
 —^c) M दूतका (for कथका) D₁ कुवेला याचकाश्चैव,

होतारो वृपलानां च वृपलाध्यापकास्तथा ।
 तथा वृपलशिष्याश्च राजन्नाहन्ति केतनम् ॥ १७
 अनुयोक्ता च यो विप्रो अनुयुक्तश्च भारत ।
 नाहंतस्तावपि श्राद्धं ब्रह्मविक्रयिणौ हि तौ ॥ १८
 अग्रणीर्यः कृतः पूर्वं वर्णाविरपरिग्रहः ।
 ब्राह्मणः सर्वविद्योऽपि राजन्नाहति केतनम् ॥ १९
 अनग्रयश्च ये विप्रा मृतनिर्यातकाश्च ये ।
 स्तेनाश्च पतिताश्चैव राजन्नाहन्ति केतनम् ॥ २०
 अपरिज्ञातपूर्वाश्च गणपूर्वाश्च भारत ।

पुत्रिकापूर्वपुत्राश्च श्राद्धे नाहन्ति केतनम् ॥ २१
 ऋणकर्ता च यो राजन्यश्च वार्युपिको द्विजः ।
 प्राणविक्रयवृत्तिश्च राजन्नाहन्ति केतनम् ॥ २२
 स्त्रीपूर्वाः काण्डपृष्ठाश्च यावन्तो भरतर्षभ ।
 अजपा ब्राह्मणाश्चैव श्राद्धे नाहन्ति केतनम् ॥ २३
 श्राद्धे दैवे च निर्दिष्टा ब्राह्मणा भरतर्षभ ।
 दातुः प्रतिग्रहीतुश्च शृणुष्वानुग्रहं पुनः ॥ २४
 चीर्णव्रता गुणैर्युक्ता भवेयुर्येऽपि कर्षकाः ।
 सावित्रीज्ञाः क्रियावन्तस्ते राजन्केतनक्षमाः ॥ २५

C. 13 1595
 B 13 23 24
 K. 13 61 24
 M 13 29 22

T₂ s G घृ (G₁ s दू)तका यौघकाश्चैव

17 D₁₋₃ om. 17 (of v 1 16) —^a) D₅ o
 भोक्तारो (for होतारो) D₉ om. (hapl) वृपलाना च
 D₅₋₃ भोक्तारो वृपलाना ये —^b) D₁₋₉ च ये (for तथा)
 M₁₋₃ वृपलावाचकास्तथा —^c) D₁₋₉ समर्गा, S मित्रा-
 (M₁ 'त्र)श्च (for -शिष्याश्च) —^d) S वृपलाधुजस्तथा
 —After 17, T₁ (om 20^{ab}) s G₁ s read 20 and
 T₂ reads 21-22

18 G₁ reads 18-19 after 22 —^a) T₁ नियोक्ता
 चैव यो विप्रो —^b) D₁ M योनयुक्तश्च, D₁₋₃ s s
 योन युक्तश्च, D₇₋₁₀ यो न युक्तश्च, T₂ s G₁ s ह्यनि
 युक्तश्च, G₂ यो नि (for अनु^c) D₂ s ह्यनयुक्तश्च यो
 नृप, T₁ नियुक्तश्चैव भारत —^c) D₅ o T₁ श्राद्धे
 —^d) D₂ s बहु (for ब्रह्म) T₂ s G विक्रायिका,
 M₁₋₃ -विक्रायिका (M₂ 'णौ), M₁ -विक्रयिका (for 'यिणौ)
 D₅ च तौ, D₁₀ कृतौ (for हि तौ)

19 For the sequence in G₁, cf v 1 18 —^b)
 D₅ वर्णाविर, D₁₋₉ श्रम-, T₁ सर्वत्रापि, M₁₋₃ वर्णा
 चार (for 'वर) —^d) B₁ s D₁₋₃ D₁₋₉ नाहति

20 T₁ s G₁ s read 20 after 17 T₁ om 20^{ab}
 —^a) D₁₀ अग्निप्रदाश्च (for अन्नग्रयश्च) —^b) T₂ प्रेत
 (for मृत) D₅ o -निर्यापकाश्च (for 'तकाश्च) T₂ s
 G₁ s 4 तथा (for च ये) —^c) T₂ s G मित्रद्रुहश्च
 (for च पतिताश्च) —^d) D₁₀ श्राद्धे (for राजन्)

21 D₅ o om (hapl) 21-23 D₇ o T₂ G₁ s om
 (hapl.) 21-22 D₅ T₁ om (hapl) 21 T₂ reads
 21-22 after 17 —^a) D₁ अपरि (for अपरि) B₁
 विप्राश्च (for -पूर्वाश्च) —^b) D₁ G₁ -पूर्वश्च —^c) B₁

D₁ s s -पुत्रपूर्वाश्च, D₁₀ -पूर्वभावाश्च, G₁ -पुत्रपुत्राश्च
 (for -पूर्व^c)

22 For the sequence in T₂, cf v 1 21 D₁ o
 1 9 T₂ G₁ s om 22 (cf. v 1 21) D₁₋₃ s om
 (hapl) 22 —^a) T₁ M₁₋₃ -कर्ता (for -कर्ता) —^b)
 V₁ B₁₋₃ s D_n D₅ T₂ M₁ नर (for द्विज) —^d)
 B₄ श्राद्धे (for राजन्) M₁₋₃ गुणद्वेषी च निर्दिष्ट
 —After 22, G₁ reads 18-19

23 D₅ o om 23 (cf v 1 21) D₁₀ reads 23^{ab}
 twice —^a) D₁₀ (first time) T₂ s G परपुत्राश्च (for
 काण्डपृष्ठाश्च) D₁₋₃ त्रिपूर्वं काण्डपृष्ठश्च, D₇₋₉ त्रिपूर्वंक
 काण्डपृष्ठो ङ्ङ C_n काण्डपृष्ठो वेदयापति, C_v काण्डा
 वाणा पृष्ठे येया ते तयोक्ता । तृणीवदपृष्ठा इत्यर्थं । ङ्ङ
 —^b) D₁₋₃ 7-9 10 (second time) यवनो (D₁₀ 'ना)
 (for यावन्तो) D₁₀ (first time) S मध्योपासनवर्जिता
 —^c) D₅ अजेया, M अ (M₂ कु)स्ताना (for अजपा)
 D₁ s 7-9 अजपो ब्राह्मणश्चैव —^d) D₇ s T₁ राजन् (for
 श्राद्धे)

24 ^{ab}) D₁₋₃ om., T₂ तु (for च) V₁ D_n D₂
 निर्दिष्टो ब्राह्मणो —^d) D₅ 1 9 [अ]वग्रहं (for [अ]नु^c)
 G₂ शृणुष्वानुग्रहं नृप

25 ^a) T₂ व्रत (for व्रता) —^b) D_{n1} D₇ [s]
 प (D₇ 'व)कर्षका, D₁₋₃ विकटमया, D₁ o s [s]पि
 कर्षुका, T₁ [s]नुकपिन, T₂ s G₁ s M च कर्षका,
 G₂ s च कर्षि (G₁ 'शि)ता (for सपि कर्षका) —^c)
 D₁ s 6-9 सावित्रजा, T₁ G₂ 'त्रिका (for 'त्रीजा)
 —^d) G₁ partly damaged T₁ transp ते and राजन्
 D₅ ते राजन्केतने मता

26 B₅ om (hapl) 26-28 D₁₋₃ T₁ om 26

क्षात्रधर्मिणमप्याजौ केतयेत्कुलजं द्विजम् ।
 न त्वेव वणिजं तात श्राद्धेषु परिकल्पयेत् ॥ २६
 अग्निहोत्री च यो विप्रो ग्रामवासी च यो भवेत् ।
 अस्तेनश्चातिथिज्ञश्च स राजन्केतनक्षमः ॥ २७
 सावित्रीं जपते यस्तु त्रिकालं भरतर्षभ ।
 भिक्षावृत्तिः क्रियावांश्च स राजन्केतनक्षमः ॥ २८
 उदितास्तमितो यश्च तथैवास्तमितोदितः ।
 अहिंस्रश्चाल्पदोपश्च स राजन्केतनक्षमः ॥ २९
 अकल्कसो ह्यतर्कश्च ब्राह्मणो भरतर्षभ ।

ससंज्ञो भैक्ष्यवृत्तिश्च स राजन्केतनक्षमः ॥ ३०
 अत्रती कितवः स्तेनः प्राणिविक्रय्यथो वणिक् ।
 पश्चाच्च पीतवान्सोमं स राजन्केतनक्षमः ॥ ३१
 अर्जयित्वा धनं पूर्वं दारुणैः कृपिकर्मभिः ।
 भवेत्सर्वातिथिः पश्चात्स राजन्केतनक्षमः ॥ ३२
 ब्रह्मविक्रयनिर्दिष्टं स्त्रिया यच्चाजितं धनम् ।
 अदेयं पितृदेवेभ्यो यच्च क्लृप्यादुपार्जितम् ॥ ३३
 क्रियमाणेऽपवर्गे तु यो द्विजो भरतर्षभ ।
 न व्याहरति यद्युक्तं तस्याधर्मो गानृत्तम् ॥ ३४

—^a) Ds s [आ]दौ (for [आ]जौ) Ds s r s S (T1 om) क्षत्रधर्मा (Ds s r s 'र्मि)णमप्यादौ (M 'जौ)
 —^b) D1-9 भोजयेत् (for केत) Ds नर (for द्विजम्)
 T2 s G केतयेत्कुशल पुन —^c) Ds च (for तु)
 Dns वणिजस् (for वणिज) —^d) V1 B1 Dn श्राद्धे च (for श्राद्धेषु) —

27 Bs om 27 (of v 1 26) —^b) S याजी (for वासी) T1 भवेन्न च (for च यो भवेत्) —^c) B1 आस्तिकश् (for अस्तेनश्) T1 ज्ञातयज्ञश्, T3 G1 s. 4 चातिथ्यज्ञश्, M1-3 ज्ञातिज्ञेयश् (for चातिथिज्ञश्)

28 Bs om 28 (of v 1 26) D1-3 T2 s G om (hapl) 28-29 —^a) B1 तु जपेत् (for जपते) D7-10 M1 च (for तु) T1 सावित्रीजपको यश्च —^b) T1 M1 द्विकाल (for त्रि) — For 28^{ab}, M1-3 subst

207* राजप्रेव्योऽपि सावित्रीं जपन्नित्य समाहित ।

— Ds s r s ins after 28^{ab} Ds after 28

208* माता पात्रं पिता पात्र पात्र क्षीणाश्च बान्धवा ।

दीन पात्र व्रती पात्रं पात्र वृत्तैरलकृतम् ।

[(L 1) Ds क्षीणा पात्र (by transp)]

— Ds reads 28^{ad} twice. —^c) M1-3 भैक्ष (for भिक्षा) D10 तु (for च) Ds s (second time) s r s दातु प्रतिग्रहीतु च —^d) Ds (second time) राजा (for राजन्) Ds (first time, before corr) राज चाहति केतनं

29 D1-3 T2 s G om 29 (of v 1 28) T1 om (hapl) 29-31 V1 om (hapl) 29 M1-3 transp 29 and 30 —^c) Ds [अ]निकेतश् (for [अ]ल्पदोपश्)

30 T1 om 30 (of v 1 29) M1-3 transp 29

and 30 —^a) Cnp अकल्पक (for अकल्कको) V1 B2 s s Dns Ds s r s [S]कल्ककर, Dn1 स्वतर्कश्, Ds [S]तल्ककरश्; M [S]य फलकरश् (for ह्यतर्कश्) B1 s अकल्पकोत्तुंक् (B1 'कल्प)श्च, D1-3 गृह्यवृत्तियश्चापि, D10 अकल्पकाक्रोधकश्, T2 s G1 s s अकल्क क्रोधकल्क (T2 'ल्प)श्च ऋ Cn अकल्कक अदानिमिक षपापो वा । अकल्पक इति पाठे न्वेच्छया धर्माधर्मकल्पक । ऋ —^c) B2 s सुसगो, B3 अमज्ञो, Dn1 n2 ससर्गे, D1-3 सवर्ती, Ds s अदातो, Ds-9 अद्रभो, D10 सुसजो (for स) V1 B1 s s Dns Ds s S (T1 om) भैक्ष, D1 भिक्ष (for भैक्ष्य) —^d) Ds राजा (for राजन्)

31 T1 om 31 (of v 1 29) —^b) D1 s प्राण (for प्राणि) D10 T2 s G -विक्रयिको (T2 'णो), M -विक्रयको (for 'ययो) —^c) D1 s पश्चाच्चैत्, D1-9 वृथा वै (for पश्चाच्च) S (T1 om) सनिकृति पुन सोम —^d) S (T1 om) पीतवान् (for स राजन्) D1-9 ना(D1-3 सो)पि केतनमर्हति

32 ^a) S (except T1) आर्जयित्वा B1 सर्वं (for पूर्वं) —^b) Ds s-9 क(Ds का)रुणै (for दारुणै) Dn1 n3 अपि, T1 s क्रूर, T3 G कृत (for कृपि) —^c) Ds स चेत् (for भवेत्) D1-3 पश्चात्तपो (D2 'त्ताप) निषेवेत् —^d) S सोपि केतनमर्हति

33 ^a) B2 ब्राह्म- G1 s s M4 निर्दिष्ट (for निर्दिष्टं) — B1 om 33^c-34^d —^c) M नादेयं (for अ) T2 s G अपि (for पितृ) V1 B (B1 om) Dn -विप्रेभ्यो, Ds देवाभ्या (for देवेभ्यो) —^d) T G ह्यीवाद् (for क्लृप्याद्)

34 B1 om 34 (of v 1 33) M reads 34 after 38^{ad} —^a) V1 B1-3 s Dn D7 10 च (for तु) D1-9

श्राद्धस्य ब्राह्मणः कालः प्राप्तं दधि घृतं तथा ।
सोमक्षयश्च मांसं च यदारण्यं युधिष्ठिर ॥ ३५
श्राद्धापवर्गे विप्रस्य स्वधा वै स्वदिता भवेत् ।
क्षत्रियस्याप्यथो ब्रूयात्प्रीयन्तां पितरस्त्विति ॥ ३६
अपवर्गे तु वैश्यस्य श्राद्धकर्मणि भारत ।
अक्षय्यमभिधातव्यं स्वस्ति शूद्रस्य भारत ॥ ३७

पुण्याहवाचनं देवे ब्राह्मणस्य विधीयते ।
एतदेव निरौकारं क्षत्रियस्य विधीयते ।
वैश्यस्य चैव वक्तव्यं प्रीयन्तां देवता इति ॥ ३८
कर्मणामानुपूर्वीं च विधिपूर्वकृतं शृणु ।
जातकर्मादिकान्सर्वास्त्रिषु वर्णेषु भारत ।
ब्रह्मक्षत्रे हि मन्त्रोक्ता वैश्यस्य च युधिष्ठिर ॥ ३९

C. 13 1610
B 13 23 39
K. 13. 61 49
M 13 29 42

क्रियमाणा (D₈ 'णो)पवर्गेषु — °) T₁ तद् (for यद्)
— °) D₃ वृयागत, D₁₀ [s]थ वानृत, T₁ भवेद्बुव
(for गवानृतम्) T₂ : G मस्य धर्मो न वानृत ः G_n
गवानृतम्, अनृतगोशपयस्य पापम् । ः

35 °) B₁ partly damaged B₂ : : ब्राह्मणा D₃
G₂ काल — °) D₂ 4-9 पात्र (for प्राप्तं) D₁₋₃ 10 पय
(for तथा) — T₁ om 35° — °) B₃ : T₂ : G
M₁ क्षय (for क्षयश्) — After 35, D₁₀ T₂ : G
ins

209* सुहृत्तानां त्रय पूर्वमहं प्रातरिति स्मृतम् ।
नपद्यानादिभिस्तस्मिन्विप्रैः कार्यं शुभन्नतम् ।
सगवाख्य त्रिभागं तु मध्याह्नस्त्रिसुहृत्कं ।
लौकिकं संगवेऽर्धं च ज्ञानादि ह्ययं मध्यमे ।
चतुर्थमपराहं तु त्रिसुहृत्तं तु पित्र्यकम् । [5]
सायाह्नस्त्रिसुहृत्तं च मध्यमं कविभिः स्मृतम् ।
चतुर्थं स्वपराह्णस्ये श्राद्धं कुर्यात्सदा नृप ।
प्रागुदीचीमुखा विप्रा विश्वेदेवाश्च दक्षिणा ।
श्राद्धितेषु सुवृत्तेषु पिण्डं दद्यात्सदक्षिणम् ।

[(L 3) D₁₀ T₂ G₂ सगवाख्य (for 'वाख्य) — (L
4) D₀ [s]र्धं (for सर्धं) — (L 6) D₁₀ G₂ मायाह
— (L 8) D₁₀ T₂ : G₁ न्युर्दिशेऽवदक्षिणा (for the post.
half)]

36 °) D₃ 6 7 9 M₁ श्राद्धापवर्गे — °) M₁₋₃ [अ]
स्तु, M₁ [ए]व (for वै) B₃ D_{n1} n₂ D₂ मुदिता,
D₃ स्वधिता, D₄₋₉ M₁ स्वरिता, M₁₋₃ [ह]तीरितं (for
स्वदिता) T G दातारो यो (T₁ वा, T₂ G₂ वो)स्त्विती
रयेत् — °) D_{n1} n₂ यो, D₁₀ [अ]नु- (for [अ]यो)
— °) V₁ D₂ : 9 प्रीयता

37 °) D₁₀ श्राद्धे (for श्राद्ध-) — °) T₁ अक्षय्य-
मिति दातव्य — After 37, T₁ ins 210*

38 T₁ om 36 T₂ : G om (hapl) 38° — °) B₃
D_{n2} D₇ चचन (for चा) V₁ D_{n1} n₂ देव, D₄₋₉
M चैव (for देवे) — D₁₋₃ om (hapl) 38° — °)

D₁ 6 T₂ : G₁ : 4 निराकार (for निरौकारं) — °) S
(T₁ om) शूद्रस्य तु (M₁ च) (for क्षत्रियस्य) — After
38°, M reads 34 While T₁ ins after 37 D₁₀ T₂ :
G after 38° M after 43 Kumbh. ed. after 38

210* गोहिंसायां चतुर्भागं पूर्वं विप्रादिकेतन ।
वर्णावरेषु मुञ्जानं क्रमाच्छूद्रे चतुर्गुणम् ।
नान्यत्र ब्राह्मणो भूयात्पूर्वं विप्रेण केचित् ।
अमोजने च दोषं स्याद्दर्शयेच्छूद्रकेतनम् ।
शूद्राक्षरमपुष्टान्नो द्विजो नोर्ध्वां गतिं लभेत् । [5]
अशुचिर्नैव चाभीयासात्त्रिको मानवर्जित ।
न पूर्वं लह्येहोभादेकवर्णोऽपि पाथिव ।
विप्रा स्मृता भूमिदेवा उपकुर्वाणवर्जिता ।

[T₁ om lines 1-2 — (L 1) Kumbh. ed विप्राति-
(for 'दि-) D₁₀ G₂ 4 M -केतित' (G₂ 4 'न) (for
केतन) — (L 2) M मुञ्जान — (L 3) T₁ M
[5]श्रीयात् (for शू') T₂ : G₂ केतन', G₁ केतित' (for
'त) — (L 4) T₁ न (for च) M₁ -केतन
— (L 5) T₁ नोर्ध्वं- (for नोर्ध्वां) T₂ : G₂ द्रजेत् (for
रमेत्) M द्विजो नोर्ध्वगतिर्भवेत् (for the post half)
— T₁ om lines 6-8 — (L 6) D₁₀ आशौचे, T₂
G₁ 2 M आ (G₂ अ)शौची (for अशुचिर्) M नारुनातो
मौनवर्जित' (for the post half) — (L 7) D₁₀ G₁ 2
चर्णे — M om line 8 — (L 8) D₁₀ T₃ G₁ 'वर्जिता',
G₂ -वर्जित' (for -वर्जिता)]

— T₂ : G M om. 38° — °) V₁ देव्ये, B D_n D₁₀
देवे, D₄₋₉ चैव (for चैव) — °) D₄₋₉ 8 9 अपि
(for इति)

39 °) V₁ B₁ 2 D_n -पूर्व्येण, B₃ 4 पूर्व्येण, B₅
D₁₀ -पूर्वं च, D₁ 8 M₁ 4 -पूर्वांश्च, D₂ -पूर्वांश्च, G₂ 2 4
-पूर्वं च, G₃ -पूर्व्यं च (for -पूर्वां च) D₄₋₉ कर्मणा
विधिपूर्व्या (D₃ वं, D₅ 'र्वा, D₇ वै) च — °) V₁
B₂₋₁ D_{n1} n₂ विधिपूर्वं, B₁ विधि पूर्वं, D₄₋₉ मंत्रपुत्र
(D₇ वं) (for विधिपूर्वं) B₅ S कृता, D₄₋₉ -कृता
(for -कृत) — °) B₁ : 5 D (except D_{n3}) जातकर्मा

विप्रस्य रक्षणा मौखी मौर्वी राजन्यगामिनी ।
 वाल्वजीत्येव वैश्यस्य धर्म एष युधिष्ठिर ॥ ४०
 दातुः प्रतिग्रहीतुश्च धर्माधर्माविमौ शृणु ।
 ब्राह्मणस्यानृतेऽधर्मः प्रोक्तः पातकसंज्ञितः ।
 चतुर्गुणः क्षत्रियस्य वैश्यस्याष्टगुणः स्मृतः ॥ ४१
 नान्यत्र ब्राह्मणोऽश्रीयात्पूर्वं विप्रेण केतितः ।
 यवीयान्पशुहिंसायां तुल्यधर्मो भवेत्स हि ॥ ४२
 अथ राजन्यवैश्याभ्यां यद्यश्रीयात्तु केतितः ।

यवीयान्पशुहिंसायां भागार्थं समवाप्नुयात् ॥ ४३
 दैवं वाप्यथ वा पित्र्यं योऽश्रीयाद्ब्राह्मणादिषु ।
 अस्नातो ब्राह्मणो राजंस्तस्याधर्मो गवानृतम् ॥ ४४
 आशौचो ब्राह्मणो राजन्योऽश्रीयाद्ब्राह्मणादिषु ।
 ज्ञानपूर्वमथो लोभात्तस्याधर्मो गवानृतम् ॥ ४५
 अन्नेनान्नं च यो लिप्सेत्कर्मार्थं चैव भारत ।
 आमन्नयति राजेन्द्र तस्याधर्मोऽनृतं स्मृतम् ॥ ४६
 अवेदव्रतचारित्रास्त्रिभिर्वर्णैर्गुधिष्ठिर ।

दिका सर्वास, T₂ s G₁ s M₈ *कां सर्वां —^a) D₄-0
 T₂ s G क्षत्रेषु, M क्षत्रस्य (for क्षत्रे हि) T₁ ब्रह्म-
 क्षत्रस्य मत्रोक्तो

40^b) B₁ गामिनीं (for *नी) —^c) B₂ वाल्वजी
 च; D₂ शतकृती तु, D₁ 6-0 वैत्वजी तु, T₂ s G M
 ध(T₂ यि)त्वजा च (for वात्त्वजीति) D₅ corrupt,
 T₁ वैश्यस्य ज्ञानतत्तु स्याद् —^d) D₁ 0 सर्वं एव, D₅
 T₈ G₁ s 4 धर्मं एव, T₂ G₂ धर्मस्य च (for धर्म एष)
 T₁ रक्षणा भरतर्पण — After 40, T G ins

211* पालाशो द्विजदण्ड स्यादश्वथ क्षत्रियस्य तु ।
 औदुम्बरश्च वैश्यस्य धर्म एष युधिष्ठिर ।

[(L 1) T₁ पालाशो T₁ च (for तु) — (L 2) T₁
 om च.]

41^a) D₂ s 7 9 M₁ गृहीतुश्च —^b) D₅ om
 (hapl) one धर्मा T₁ [ह]ह (for [ह]मौ) —^c) D₁₀
 T₂ s G [ह]नृतो (for *ते) —^d) D₇-0 संज्ञिक (for
 *त) —^e) T₂ s G₁ s 4 M₄ चतुर्गुण —^f) T₂ s
 गुणं स्मृत (for गुण स्मृत) G वैश्यस्य च गुणं स्मृत
 (sic)

42^a) D₁-7 9 G अन्यत्र (for ना*) —^b) D₁ 9
 पूर्व- (for पूर्व) D₁ 6-9 कीर्तित (for केतित) —^c) D₉ 10
 om (hapl) 42^a-43^b T₂ s G om 42^a-44^b —^c)
 T₁ यद्यश्नन् (for यवीयान्) D₁-8 हिंसायास् —^d)
 D₁-7 तुल्यो (for तुल्य-). D₁ s द्विज, T₁ M हह
 (for स हि).

43 D₉ 10 om 43^{ab}, T₂ s G om 43 (for all,
 of v 1 42). —^a) V₁ B Dn तथा, D₁ s ततो
 (for अथ). —^b) T₁ स (for तु) D₁-8 पूर्वं राज-
 न्यकेतित, D₁-8 विप्रो राजशिकेतित (D₁ *न) —^c)
 D₁ s हिंसाया (for *यां) T₁ कृताया पशुहिंसाया —^d)
 D₂ भोगार्थं, D₅ भागार्थं (for *धं) — After 43, M

ins 210*

44 T₂ s G om 44^{ab} (cf v 1 42) —^a) T₁
 दैवे V₁ च (for वा) D₁ 6 वैश्य, T₁ पित्र्ये — D₁
 6 7 repeat 44^{ad} after 45^{ab} —^c) B₂ आस्नातो, T₁
 अन्यत्र (for अस्नातो) — B₁ om (hapl) 44^d-45^a
 —^d) D₁ (first time) 9 तथा (for तस्य) D₁-8 T₂ s
 G तस्याधर्मो (D₁ G₂ *र्मा)नृत स्मृत, D₁₀ तस्य धर्मो नृत
 स्मृत

45 B₁ om 45^a (cf v 1 44). T₂ s G om
 (hapl) 45-46 —^a) D₁ s अशौचे, M अ (M₁ s आ)
 शौची (for आशौचो) —^b) B₁ प्राश्रीयाद्, T₁ नास्ती* (for
 योऽश्री*) — After 45^{ab}, D₁ 6 7 repeat 44^{ad} D₁ 6
 om 45^c-46^d —^d) D₉ तस्माद्धर्मो (for तस्याधर्मो)

46 D₁ 6 T₂ s G om 46 (cf v 1 45) —^a)
 B₂ Dn₁ n₂ अर्थेन (for अन्नेन) V₁ [ह]न्यस्य, B₁ D₅
 [ह]न्नेन, Dn₁ n₂ [ह]न्येन, Dn₂ [ह]न्यस्य (for [ह]न्य च)
 B₂-4 D₁₀ M₁-3 लिप्सन, T₁ लिप्सु (for लिप्सेत्)
 D₅ अन्येनान्यस्य यो लिप्सेत् —^b) B₁ D₁₀ धर्मार्थं
 (D₁₀ *र्थी); D₇-9 कामार्थं (for कर्मार्थं) T₁ धर्मार्थं
 मपि भारत —^c) T₁ निमन्नयति (for आमन्न*) D₁-8
 7-0 अनामंश्य तु राजेद्र (D₁ गते यो [810], D₂ यो
 गच्छेत्; D₈ om राजेद्र) —^d) Dn₂ (marg as 12
 text) D₂ s 9 गवानृत (for अनृत स्मृतम्).

47 D₁₀ om 47 —^a) B₂ अद्वैव (for अवेद).
 B₁ D₁ चारित्र्यस्, S *त्रैस् (for *त्रास्) —^c) T₂ s
 G₂-4 मन्नचित् (for *घत्) B₂ -विश्यत, T₁ -विष्यति
 (for विष्यन्ते) D₈ मन्नवेत्यपि विष्यते (sic) —^d)
 V₁ B₁ s 5 Dn D₂ G₁ तस्य (for तेषु). — After 47,
 B₁ S (except T₁ M₁) ins an addl colophon [Par
 van name B₁ शान्ति — Sub parvan B₁ M₁-8
 दानधर्म — Adhy name B₁ दैवपैत्रश्राद्धविधि, T₂

मन्त्रवत्परिविप्यन्ते तेष्वधर्मो गवानृतम् ॥ ४७

युधिष्ठिर उवाच ।

पिच्यं वाप्यथ वा देवं दीयते यन्पितामह ।

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं दत्तं येषु महाफलम् ॥ ४८

भीष्म उवाच ।

येषां दाराः प्रतीवन्ते सुवृष्टिमिव कर्पकाः ।

उच्छेपपरिज्ञेपं हि तान्भोजय युधिष्ठिर ॥ ४९

चारित्रनियता राजन्ये कृशाः कृशवृत्तयः ।

अर्थिनश्चोपगच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलम् ॥ ५०

तद्भक्तास्तद्गृहा राजस्तद्दनास्तदपाश्रयाः ।

अर्थिनश्च भवन्त्यर्थे तेषु दत्तं महाफलम् ॥ ५१

तस्करेभ्यः परेभ्यो वा ये भयार्ता युधिष्ठिर ।

अर्थिनो भोक्तुमिच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलम् ॥ ५२

अकल्ककस्य विप्रस्य भक्षोत्करकृतात्मनः ।

वृत्रो यस्य भिक्षन्ति तेभ्यो दत्तं महाफलम् ॥ ५३

हृत्स्वा हृत्दाराश्च ये विप्रा देशसंपुत्रे ।

अर्थीर्यमभिगच्छन्ति तेभ्यो दत्तं महाफलम् ॥ ५४

व्रतिनो नियमस्याश्च ये विप्राः श्रुतसंमताः ।

C. 13 1627
B 13 23 55
K. 13 42.8
M 13 29 55

G₁ द्वादशपात्राङ्गदोष (G₁ पात्र) निषेध — *Adhy* 10
T₂ : G₂ : 63, G₁ 58, G₂ 57, M₁₋₂ 56]

48 ^a) M transp ना and देव — ^b) D₁ : T₂ :
G₂₋₃ नी (D₁ : ही) यते यत्, D₁₋₂ यद्वाति (for दीयते
यत्) — ^c) V₁ B Dn D₁₀ T G₁ : : ज्ञानु, G₂
ज्ञात्वा (for श्रोतु) — ^d) D₂ om दत्त V₁ B Dn
D₁₀ M केषु (for येषु) D₁₋₂ महत्फल

49 G₁ : om (hapl) 49-50 (with the ref) — ^a)
B₂ partly damaged V₁ देवा (for दारा) D₁ प्रवी
क्षन्ते D₁₋₂ येषा प्रवीक्षते देवा (D₁ om देवा, D₂
दारा, D₂ राजन्) — ^b) V₁ सुवृष्टम्, S (G₁ :
om) पर्जन्यम् (for सुवृष्टिम्) D₁ : : : कपुका (for
कर्पका) D₁₋₂ न्वृत्तिमिव कापिका — ^c) D₁ T₂ :
G₁ M₁₋₂ दच्छेय, D₂ दच्छेय (for द) B₁ परिवेश,
D₁₋₂ : शेषे (for शेष) T G₁ M₁₋₂ वा (for हि)
G₂ दच्छेय पारिशेष वा — ^d) D₂ ये राजन् (for
भोजय)

50 G₁ : om 50 (cf v 1 49) — ^a) B₁ दारिद्र-
(for चारित्र) V₁ B Dn D₀ T₁ निरता (for
नियता) — ^d) M₁₋₂ तेभ्यो (for तेषु) T₁ महत्फल
— After 50 T₂ reads 55 and 56, repeating 56 in
its proper place

51 D₁₀ om (hapl) 51-53 D₁ T₂ om (hapl)
51-52 D₁₋₂ M₁ om (hapl) 51 — ^a) Dn₂
वृत्रा, D₁₋₂ : : T₂ G₂ वृत्रा, T₁ स्वद्गृहा (for
वद्गृहा) — ^b) B₂ : : Dn वद्वाम्, D₂ om, D₂ :
T₂ वद्वाम् (for वद्वाम्) B₁ : : वदपाश्रिता, D₂
वदुपाश्रया, T₁ वद्वपाश्रया (for वदपा) — ^c)
B₂ : T₂ [पु]ति (for [अ]र्थ) — ^d) T₁ : G₂ तेभ्यो (for
तेषु) — After 51, T₁ reads 54-55

52 D₁ : 10 T₂ om 52 (cf v 1 51) M₁₋₂ read
52 after 55 — ^a) B₁ om, T₁ : G₂ ये (for वा)
M₁ परिपथित्करादिभ्यो (hypermetric) — ^b) D₁₋₂
भयार्ताश्च (for ये भयार्ता) T₁ : G₂ M₁ हृत्स्वा भयदु-
र्विना — ^c) B₂ partly damaged D₂ : : भोक्तुम्
(for भो) — ^d) M₁ : तेषा (for तेषु) G₁ :
महत्फल

53 D₁₀ om 53 (cf v 1 51) M₁ om (hapl)
53 D reads 53 after 58 — ^a) D₁₋₂ सकलकस्य
विप्रस्य, T₂ : G₂ निरयार्जकस्य वि — ^b) B₁ भक्षोत्कर-
B₂ : : Dn₁ न₂ भक्ष्या, Dn₃ भिक्षो, T₂ : G₂ : M₁₋₂
भक्ष्याहार (T₂ 'र') (for भक्षोत्कर) D₁₋₂ भक्ष्या (D₂
'क्षा) जितधनस्य च, G₁ : भक्ष्याहारकृतात्मनि — ^c)
T₂ : G₂ M₁₋₂ साधवो (for वृत्रो) D₁₋₂ भिक्षते, T₂ :
G₂ भक्षन्ति D₁₋₂ वृत्रो येषु भिक्षते — ^d) B₁ D₁ : : :
तेषु, D₁₋₂ तस्मै, T₂ : G₁ : M₂ : तस्य (for तेभ्यो)
— After 53, D reads 57 for the first time, repeat-
ing it in its proper place

54 D₁ : : om (hapl) 54-56 D₁ om (hapl)
54-56 B₂ T₂ : G₂ om (hapl) 54 T₁ reads
51-55 after 51 — ^a) Cnp कृत्स्वा (for ह)
B₁ : कृत्स्वा (B₁ 'त्स्वा) कृत्दाराश्च ः Cn कृत्
द्वीकृत द्विमितम् । हृतमित्येवार्थ । ः — ^b) M₁ ये च (for
देवा) B₁ विप्लवे (for -स) T₁ M₁ (inf in)
परचक्रादिमण्डवे — ^c) B₁ आत्मार्यम्, B₂ (marg) :
Dn₃ अन्ना (for अर्था) — ^d) B₁ : D₁₋₂ : 10 M तेषु,
T₁ तेषा (for तेभ्यो)

55 For the sequence in T₁, cf v 1 54 D₁ : : :
om 55 (cf v 1 54) T₂ reads 55-56 for the
first time after 50 — ^b) B₁ श्रुति (for श्रुत)
D₂ -सचया (for ममता) — ^c) D₂ हृच्छे, S ईप्संते

तत्समाप्त्यर्थमिच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलम् ॥ ५५

अव्युत्क्रान्ताश्च धर्मेषु पापण्डसमयेषु च ।

कृशप्राणाः कृशधनास्तेषु दत्तं महाफलम् ॥ ५६

कृतसर्वस्वहरणा निर्दोषाः प्रभविष्णुभिः ।

स्पृहयन्ति च भुक्तान् तेषु दत्तं महाफलम् ॥ ५७

तपस्विनस्तपोनिष्ठास्तेषां भैक्षचराश्च ये ।

अर्थिनः किञ्चिदिच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलम् ॥ ५८

महाफलमिधिर्दानं श्रुतमन्ते भरतर्षभ ।

निरयं येन गच्छन्ति स्वर्गं चैव हि तच्छृणु ॥ ५९

गुर्वर्थं वाभयार्थं वा वर्जयित्वा यृधिष्टिम् ।

येऽनृतं ऋथयन्ति स्म ते वै निरयगामिनः ॥ ६०

परदारामिहर्तारः परदारामिमार्शिनः ।

परदारप्रयोक्तारस्ते वै निरयगामिनः ॥ ६१

ये परस्वापहर्तारः परस्वानां च नाशकाः ।

—^a) B₂ partly damaged V₁ तेषु, B₂ Dn D₂ तेष्यो (for तेषु) T₂ G₁-₃ महफल — After 55, M₁-₃ read 52

56 For the sequence and the repetition in T₂, of v 1 55 D₁ ० १ ० om 56 (cf v 1 54) D₁ om. (hapl) 56-57 D₂ १ १० om (hapl) 56 —^a) V₁ B₂ Dn₁ n₂ T₂ (both times) G₂ क्षयुत्क्रान्ताश्च; T₁ G₁ २ ४ क्षयु* (for क्षयु*) S (except M₂, T₂ both times) स्व (for च) D₂ सर्वेषु (for धर्मेषु) —^a) S (T₂ both times) कृशदाहाराश्च (for कृशधनाश्च) B₁ कृशधना कृशप्राणाश्च, D₂ कृशप्राणकृशधायाश्च (sic) —^a) V₁ B₂ Dn D₂ १ तेष्यो, T₂ (both times) G₂ तेषां (for तेषु) T₂ महफल — T₁ १ G 10₂ after 56 T₂ after the first occurrence of 56 M₁-₃ after 58

212* व्रतानां पारणार्थाय गुर्वर्थं यज्ञदक्षिणाम् ।
निवेदार्थं च विद्वामन्तेषां दत्तं महाफलम् ।
पित्रोश्च रक्षणार्थाय पुत्रदारार्थमेव च ।
महाव्याधिविमोक्षार्थं तेषु दत्तं महाफलम् ।
याला स्त्रियश्च वाञ्छन्ति सुभक्त चाप्ययाधना । [5]
स्वर्गमायायन्ति दत्तं वा निरयाज्ञोपयान्ति ते ।

[(L 1) T₁ व्रतानुनरणार्थाय (for the prior half).
— (L 2) T₁ विनरति (for निवेदार्थं) G₂ निवेदनार्थं
विद्वामन्तश्च, M₁-₃ यदि चेच्छति वि* (for the prior half)
T₁ M₁-₃ तेषु (for तेषां) — (L 3) G₂ M₁-₃ वा
(for the second च) — (L 4) G₂ -विमोक्षाय (for
*र्थं) — (L 5) T₁ स्वभक्ताश्च (for सुभक्त) — M₁-₃
om line 6 — (L 6) T₁ निरय (for *यान्)]

57 D₁ om 57 (of v 1 54) D₁ om 57 (cf
v 1 56), T G om (hapl) 57-58 D₂ reads 57
for the first time after 53 D₂ transp 57 and
58 —^a) V₁ B₂ D₂ (first time) हत; M भूत
(for कृत) —^b) D₁ १ (second time) ० १ ० विष्णव

(for विष्णुभि) —^a) V₁ om च D₂ १ १ (second
time). ० १ ० म अ(D₂ सु)काना, D₂ M₁ १ १ सुभक्ताना;
D₁ M₁ सुभुक्ताश्च (M₂ 'नाश्च) (for च भुक्ताश्च) —^a)
D₂ D₂ (second time) तेष्यो (for तेषु)

58 D₁ om 58 (cf v 1 54) T G om 58 (cf
v 1 57) D₂ १ १ ० om (hapl) 58 D₂ transp 57
and 58 —^a) B₁ D₁ २ १ तपोनित्याश्च, M 'युक्ताश्च
(for 'निष्ठाश्च) —^b) B₁ १ (marg) १-२ तथा (for
तेषां) D १ अक्षयचराश्च Dn₁ वै (for ये) —^a)
V₁ D₂ केचिद् (for कि*). —^a) D₂ १ तेष्यो; M
तेषां (for तेषु). — After 58, M₁-₃ ins 212* and
D₂ reads 53

59 *) S महानेप (for 'फल) D₁-₂ कर दान (for
विधिर्दाने) D₁-₃ महाफलं च धर्माणा —^b) D → e-₂
श्रुत ते; D₂ प्रयते (for श्रुतस्ते) —^a) D₂ निरये;
D₁ ० नरकं T G ये तु; M वेपि (for वेन) —^a)
D₁-₂ चा(D₁-₂ वा)पीह तत्, S चापि हि ताम् (for चैव
हि तत्)

60 *) B₁ चाभयार्थं, Dn₁ क्षभयार्थं, D₂ om,
T₂ १ G भवनार्थं (for घामयार्थं) —^a) T G [अ]न्ये,
M [अ]न्यत् (for स) D (except Dn) अन्यया येनृतं
कुर्युस्

61 T₁ om (hapl) 61-62 D₂ om (hapl.) 61*
—^a) T₂ partly damaged D₂ T₂ G M₁-₃ परदार
भिमता(D₂ 'विहर्ता; M₁-₃ 'पहर्ता)र; D₂ १ १-० ये
परस्वापहर्तार —^b) V₁ B₂-₁ Dn₁ n₂ D* १ मर्षण;
B₁ १ मर्षणा; D₂ १ ० मर्षणा, D₂ ० S (T₁ om)
-मर्षका (for मर्शिन) —^a) B₂ परदारामियोक्तारश्च
—^a) D₂ ते स्युर, D₂ तस्युर (for ते वै)

62 T₁ om 62 (cf v 1 61) D₁-₂ om (hapl)
62-63 M₁-₃ om (hapl) 63 —^a) T₂ १ ये पर
स्वामिह (T₂ 'भ)र्तार —^b) T₂ G₂ वि- (for च)

सूचकाय परेषां ये ते वै निरयगामिनः ॥ ६२
प्रपाणां च समानां च संक्रमाणां च भारत ।

अगाराणां च भेचारो नरा निरयगामिनः ॥ ६३
अनायां प्रमदां वालां वृद्धा मीता तपस्विनीम् ।

C. 13 1636
B 13 23 64
K 13 62.20
M 13 29 72

V₁ D₁₀ दृषका, D₁ ६-२ चाचका (for नाचका) —^c)
D₁ ६-६ म्ब (for च) D₀ परम्बाना (for परेषां वै)

63 For the sequence of 63-71 in T₁ M and that of 63-93 in T₂ : G, see the Tabular State-

ments below on this page D₁-2 om 63 (cf v 1. 62) —^a) D₁ प्रपावना, D₁-1 : S (except T₂) प्रपाणा च (for णा च) —^b) T₁ कर्मणा चैव भारत —^c) V₁ B₁ : D₁ D₁₀ आगाराणा, D₁ ६-२ प्रचराणा, S आचरणाणा

Tabular Statement of the sequence of stanzas 63-71 in T₁ M

T ₁	M ₁	M ₂	M ₃	M ₄
63	63	63	63	63
70	70	70	70	70
66 ^{ab}	66 ^a	66 ^{ab}	66 ^{ab}	66 ^{ab}
	66 ^{cd}	66 ^{cd}	66 ^{cd}	66 ^{cd}
68 ^{cd}				
64	64	64		64
65	65	65		65
67 ^{ab}	67 ^{ab}	67 ^{ab}	67 ^{ab}	67 ^{ab}
	67 ^{cd}	67 ^{cd}	67 ^{cd}	67 ^{cd}
	68 ^{ab}	68 ^{ab}	68 ^{ab}	68 ^{ab}
	68 ^{cd}	68 ^{cd}	68 ^{cd}	68 ^{cd}
	69 ^{ab}	69 ^{ab}	69 ^{ab}	69 ^{ab}
69 ^{cd}	69 ^{cd}	69 ^{cd}	69 ^{cd}	69 ^{cd}
71	71	71		71

Tabular Statement of the sequence of stanzas 63-93 in T₂ : G

T ₂	T ₂	G ₁	G ₂	G ₃	G ₄
63	63	63	63	63	63
75	75	75	75	75	75
76	76	76	76	76	76
68					
70 ^{ab}	70 ^{ab}	70 ^{ab}	70 ^{ab}	70 ^{ab}	
70 ^{cd}			70 ^{cd}		
77	77	77	77	77	77

T ₂	T ₃	G ₁	G ₂	G ₃	G ₄
79	79	79	79	79	79
		70 ^{ab} r		70 ^{ab} r	70 ^{ab}
		70 ^{cd}		70 ^{cd}	70 ^{cd}
66	66	66	66	66	66
64	64	64	64	64	64
		65	65	65	65
		67	67	67	67
		68	68	68	68
69	69	69	69	69	69
71		71	71	71	71
72		72	72	72	
73		73	73	73	
74	74	74	74	74	74
	75r		75r		
78	78	78	78	78	78
214*	214*	214*	214*	214*	214*
81 ^{ab}	81 ^{ab}	81 ^{ab}	81 ^{ab}	81 ^{ab}	81 ^{ab}
81 ^{cd}					
83					
84	84	84	84	84	84
91	91	91	91	91	91
92	92	92	92	92	92
85	85	85	85	85	85
86	86	86	86	86	86
87	87	87	87	87	87
88		88	88	88	88
89		89		89	89
90		90		90	90
93	93	93	93	93	93

वञ्चयन्ति नरा ये च ते वै निरयगामिनः ॥ ६४
 घृत्तिच्छेदं गृहच्छेदं दारच्छेदं च भारत ।
 मित्रच्छेदं तथाशायास्ते वै निरयगामिनः ॥ ६५
 स्रचकाः संधिमेचारः परवृत्त्युपजीवकाः ।
 अकृतज्ञाश्च मित्राणां ते वै निरयगामिनः ॥ ६६
 पापण्डा दूपकाश्चैव समयानां च दूपकाः ।
 ये प्रत्यवसिताश्चैव ते वै निरयगामिनः ॥ ६७

कृताशं कृतनिर्वेशं कृतभक्तं कृतश्रमम् ।
 भेदैर्ये व्यपकर्षन्ति ते वै निरयगामिनः ॥ ६८
 पर्यश्रन्ति च ये दारान्निभृत्यातिथीस्तथा ।
 उत्सन्नपितृदेवैज्यास्ते वै निरयगामिनः ॥ ६९
 वेदविक्रयिणश्चैव वेदानां चैव दूपकाः ।
 वेदानां लेखकाश्चैव ते वै निरयगामिनः ॥ ७०
 चातुराश्रम्यनाह्लाश्च श्रुतिवाह्याश्च ये नराः ।

(for अगाराणा) —^d) D₁₋₉ ते वै (for नरा)

64 For the sequence in S, see the Tabular Statements on p 187 Ms om (hapl) 64-65 —^a) D₁₋₉ अनाथा प्रमदा धाका —^b) D₁₋₉ चापि, D₁₋₉ चाय (for भीता) D₁₋₉ वृद्धान्मीरुस्तपस्विन —^c) B₃ वचयिस्वा (for 'यन्ति) D₁₋₉ वै (for च) —^d) D₁ ० स्युर (for वै)

65 For the sequence in S, see the Tabular Statements on p 187 Ms om 65 (cf v l 64). B₃ om (hapl) 65-66 D₁₋₉ T₂ om (hapl) 65 —^a) D₃ वृद्धि (for वृत्ति-). D₃ om (hapl) गृहच्छेदं —^b) D₁ ०-१ कुर्वते (for भारत). —^c) S (except Ms, T₂ Ms om) मत्र (for मित्र)

66 For the sequence in S, see the Tabular Statements on p 187 B₃ om 66 (cf v l 65) —^a) D₁ n₂ D₃ सेतु (for सधि) —^b) D₁₋₉ ०-१ वृत्त्युप (for वृत्त्युप) B₃ T₂ जीविका, T₁ ३ G₂ M जीविन (for जीवका) — After 66^b, D₂ reads line 3 of 213* for the first time, repeating it in its proper place — T₁ om 66^d — After 66, D₃ ३ ins 213*

67 For the sequence in S, see the Tabular Statements on p 187 D₃ ३ T₂ om (hapl) 67 —^a) B₁ परेपा, D₁₀ T₂ G₁ ३ 4 M पापण्ड, T₁ साधूना (for पापण्डा) D₁ ३ 4 ०-१ परेपा दू (D₂ मो) पका ये च —^b) D₁ ० १ १ समूहाना (for समयानां) — T₁ om 67^c-68^b —^c) D₃ ३ प्रत्यवस्थिताश्च; G₁ 4 प्रत्यावसिताश्च (for प्रत्य) D₁₀ राजस् (for चैव) G₃ ये प्रत्यापडिताश्चैव (sio) — V₁ B Dn D₁ ३ 4 ०-10 ins after 67 D₃ ३ after 66

213* विपमन्यवहाराश्च विपमाश्चैव वृद्धिपु ।
 छाभेषु विपमाश्चैव ते वै निरयगामिन ।
 धूतसव्यवहाराश्च निष्परीक्षाश्च मानवा ।
 प्राणिहिंसाप्रवृत्ताश्च ते वै निरयगामिन ।

[D₃ om (hapl) lines 1-2 — (L 1) D₂ corrupt for the prior half B₁ ३ (both marg) 4 D₃ वृत्तिपु; B₂ (orig) वृद्धिपु (for वृ*) — (L 2) B₂ ३ लोभेषु D₁₋₄ ०-१ छाभेषु (D₁₋₉ च) विपमा ये तु (D₁ ० न) (for the prior half) — D₂ reads line 3 for the first time after 66^b — (L 3) V₁ B₁ ३ D₁ n₂ D₁₋₉ 10 दून (for दून) D₁₀ निष्परीक्षाश्च — (L 4) V₁ प्राण (for प्राणि-)]

68 For the sequence in S, see the Tabular Statements on p 187 T₁ om 68^b (cf v l 67) D₃ om (hapl) 68 —^a) V₁ B₂₋₃ Dn -निर्वेदा, T₂ -निर्वेद (for निर्वेदा) —^b) B₁ (marg) ३ 4 भक्ति, D₂ -भुक्ति, D₃ ० लक्ष, D₁₋₉ भक्षं, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ 4 M वर्ष, G₂ -वर्ष (for भक्तं) B₃ D₁₀ G₂ कृताश्रम —^c) D₂ च (for ये) D₁₀ भेदैर्येव्यपकर्षन्ति

69 For the sequence in S, see the Tabular Statements on p 187 D₃ om (hapl) 69 T₁ om 69^b —^a) D₁ ३ पर्यस्यति (for 'श्रन्ति) D₁₋₉ प्रवासयति ये दारान् —^b) D₁₀ T₂ ३ G₁₋₃ M₁₋₃ शिशून्; G₄ शिशून् (sio) (for क्षत्रिण) D₁₀ तदा (for तथा) D₁ ३ 4-१ सुनी (D₁ ३ शुची) नभृत्यजनात्मया —^c) D₁ ३ उच्छिन्न (for उत्सन्न)

70 For the sequence in S, see the Tabular Statements on p 187 D₁ repeats 70 after 82^b D₃ reads 70 after 82 —^b) V₁ वि- (for [ए]व) D₁ (second time) दूपका (for दू) D₁₀ वेदानां दूपकाश्च ये — T₂ om 70^c-73^d —^c) D₂ ३ हेलकाश्च; D₁ दूप (for लेख) T₂ G₂ लेखिनश्चैव वेदाना

71 For the sequence in S, see the Tabular Statements on p 187 D₃ om (hapl) 71-74 T₂ om (hapl) 71-73 Ms om (hapl) 71-73 —^a) B D₃ D₁ ०-10 M₁ चा (M₁ च) तुराश्रमवाह्याश्च, T₁ ३ G स्त (T₂ स) वर्णाश्रम*. —^b) D₃ om (hapl) श्रुतिवाह्या D₁₋₉

विकर्मभिश्च जीवन्ति ते वै निरयगामिनः ॥ ७१
 केशविक्रयिका राजन्विपविक्रयिकाश्च ये ।
 क्षीरविक्रयिकाश्चैव ते वै निरयगामिनः ॥ ७२
 ब्राह्मणानां गमा चैव कन्यानां च युधिष्ठिर ।
 येऽन्तर यान्ति कार्येषु ते वै निरयगामिनः ॥ ७३
 शस्त्रविक्रयकाश्चैव कर्तारश्च युधिष्ठिर ।
 शल्यानां धनुषां चैव ते वै निरयगामिनः ॥ ७४
 शल्यैर्वा शुद्धभिर्वापि श्वभैर्वा भरतर्षभ ।

ये मार्गमनुरुन्धन्ति ते वै निरयगामिनः ॥ ७५
 उपाध्यायाश्च भृत्याश्च भक्ताश्च भरतर्षभ ।
 ये त्यजन्त्यसमर्थास्तास्ते वै निरयगामिनः ॥ ७६
 अप्राप्तदमकाश्चैव नासानां वेधकास्तथा ।
 बन्धकाश्च पशूना ये ते वै निरयगामिनः ॥ ७७
 अगोप्तारश्चलद्रव्या बलिपङ्गागतत्पराः ।
 समर्थाश्चाप्यदातारस्ते वै निरयगामिनः ॥ ७८
 क्षान्तान्दान्तांस्तथा प्राज्ञान्दीर्घकालं सहोपितान् ।

C. 13 1653
 B 13 23 81
 K. 13 62. 37
 M 13 29 om.

शुक्तिमृत्विपदिच्छता , T₃ G ये लोके नाम्निना नरा
 72 For the sequence in T₃ : G, see the Tabular Statement on p 187 D₂ T₃ M₃ om 72 (cf v l 71) G₁ om (hapl) 72-73 —^a) V₁ B Dn₁ n₁ D₂ 10 विक्रयका, D₁ 10 S (T₃ G₁ M₃ om) 'यिणे (for 'यिका) D₂ केदारविक्रयिणश्चैव —^b) V₁ B₁ Dn₁ n₁ D₂ 10 M₁ विक्रयकार, D₁ 10-2 'यिणश्च (for 'यिकार) T₁ : G₁-3 विपविक्रयिणस्तथा —^c) V₁ B₁ Dn₁ n₁ D₂ 10 विक्रयकार, D₁ 10-2 विक्रयि (D₁ 'य)नश्च (for 'यिकार)

73 For the sequence in T₃ : G, see the Tabular Statement on p 187 D₂ T₃ om 73 (cf v l 71) G₁ om 73 (cf v l 72) —^b) Dn₃ कन्याकानां (for कन्यानां च) —D₁ 10 10 om (hapl) 73^a-74^b —^c) T₁ : भरतः; G₁ M₁ 10 यंतरा (for 'रं) G₁ : यंतरा यदि कार्येषु

74 For the sequence in T₃ : G, see the Tabular Statement on p 187 D₂ om 74 (cf v l 71) D₁ 10 10 om 74^a (cf v l 73) —^a) B₁-4 Dn₂ D₂ T₃ : G M₁ विक्रयिकार, T₁ 'यिणश्च (for 'यिकार) D₁ शास्त्रविपविकारश्चैव —^a) S (except G₂ M₂) नरा (for ते वै)

75 For the sequence and the repetitions in T₃ : G, see the Tabular Statement on p 187 D₁₀ om (hapl) 75-76 —^a) V₁ B Dn₁ n₁ D₂ : शिलाभि, T₃ : (first time) G₁-3 4 (inf l₁₀ as in text) शूलैर्वा (for शल्यैर्वा) —^b) D₁-2 विचर, D₁-3 चिरर (for शस्त्रैर्) —^c) B₁ अनुच्यति, D₁ T₁ : (second time) G₁ : (inf l₁₀) उपरुचति, T₂ अपरुचति, T₃ (first time) G₁ : (first time) : अवयच्यति, G₂ : (second time) M₁ अवच्यति (for अनु) —^a) D₂ : स्युर (for वै)

76 For the sequence in T₃ : G, see the Tabular Statement on p 187 D₂ om 76 (cf v l 75) —^a) D₂ भक्तार (for भृत्यार) D₂ T₃ : G उपाध्यायाश्च भृत्या (G₂ घृदा)श्च —^b) D₂ G₂ भृत्यार, T₂ रिक्तार, T₃ G₁ : 4 रक्तार (for भक्तार) —^c) V₁ B Dn [अ]विकारान्नीश्च, D₁-3 : समर्था (D₂ 'र्था)श्च; D₁ 0 T₁ : G समर्थास्त, T₂ समस्तास्ते (for [अ]-समर्थास्तांस्)

77 For the sequence in T₃ : G, see the Tabular Statement on p 187 D₂ transp 77 and 78 —^a) D₁₀ T₃ G दृक्कार (for दम्) T₁ दम्पाना कर्षकाश्चैव —^b) D₁ : नागाना, D₁ 10 10 मासाना (for ना) D₁-3 चधकार (for वे) V₁ Dn D₁-3 च ये (for तथा) T₁ नासाना चैव वेधका —^c) D₁ 2 4-5 S चधकार (for बन्ध) D₁ ते, T₂ : G₁-3 च (for ये) —^d) D₁ ये (for ते)

78 For the sequence in T₃ : G, see the Tabular Statement on p 187 D₂ transp 77 and 78 —^a) V₁ B Dn D₁₀ च राजानो, D₂ : corrupt, D₁ 10 स्थल द्रव्या; T₁ चलद्रव्या, T₂ G परद्रव्य (for चलद्रव्या) T₃ अभोक्तार परद्रव्य —^b) V₁ B Dn D₁₀ तस्करा, D₁-3 हारिण, T₁ वर्जिता (for -तपरा) —^c) T G सनिदकाश्च राजेद्र (T₁ 'जानश्च) —After 78, D₂ reads 81^{cd}, while T G ins after 78

214* सद्युर्य चाप्रदातारो दरिद्राणां विनिन्दका ।
 श्रोत्रियाणां त्रिनीतानां दरिद्राणां विनिन्दका ।
 क्षमिणा निन्दकाश्चैव ते वै निरयगामिन ।

[(L 2) T₃ : विशेषतः (for विनिन्दका) —(L 3) T₂ : क्षमिणे (for 'णा)]

79 For the sequence in T₃ : G, see the Tabu-

त्यजन्ति कृतकृत्या ये ते वै निरयगामिनः ॥ ७९
 वालानामथ वृद्धानां दासानां चैव ये नराः ।
 अदत्त्वा भक्षयन्त्यग्रे ते वै निरयगामिनः ॥ ८०
 एते पूर्वर्षिभिर्दृष्टाः प्रोक्ता निरयगामिनः ।
 भागिनः स्वर्गलोकरूपं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ ८१
 सर्वेष्वेव तु कार्येषु दैवपूर्वेषु भारत ।
 हन्ति पुत्रान्पशून्कृत्स्नान्ब्राह्मणातिक्रमः कृतः ॥ ८२
 दानेन तपसा चैव सत्येन च युधिष्ठिर ।

ये धर्ममनुवर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८३
 शुश्रूषामिस्तपोभिश्च श्रुतमादाय भारत ।
 ये प्रतिग्रहनिःस्नेहास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८४
 भयात्पापात्तथावाधाहारिभ्याद्भ्याधिधर्मणात् ।
 यत्कृते प्रतिमुच्यन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८५
 क्षमावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोत्थिताः ।
 मङ्गलाचारयुक्ताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८६
 निवृत्ता मधुमांसेभ्यः परदारैभ्य एव च ।

lar Statement on p 187. M1-s om (hapl) 79-80
 —^a) D10 क्षांताश्चावासः; G2 क्षांता दांतास V1
 प्रज्ञान् —^b) V1 B Dns D1 2 4 6 7 9 10 Ts M4 काल
 (for काल) —^c) Bs om (hapl) कृत. B1 (marg
 as in text) विद्या, B2 कृत्यान्

80 For the sequence in T2 s G, see the Tabular
 Statement on p 187 M1-s om 80 (cf v 1 79).
 Dn1 T2 s G om (hapl) 80 D1 om (hapl) 80^a-81^b
 —^a) T1 क्षयि (for क्षय) —^b) B1 युवानश्; D2 s
 कृशाना, D1 om, D10 दासीना, M4 दातानां (for
 दासानां) T1 दांतानां चाप्यरक्षका —^c) D2 s M4
 भक्षयत्यग्रतो दत्त्वा

81 For the sequence in T2 s G, see the Tabular
 Statement on p 187 D1 om 81^a^b (cf. v 1 80)
 D2 om (hapl) 81^a^b D2 transp 81 and 82 —^a)
 D2 एव (for एते) T1 प्रोक्ता, G2 वृत्ता, M2 दिष्टा
 (for दृष्टा) V1 B1 Dn G2 4 एते पूर्व विनिर्दिष्टा;
 B1-s 6 D10 एते पूर्वविनिर्दिष्टा —^b) D1-s नरा, D1-s
 प्रेता (for प्रोक्ता) T1 निरयायैव गामिन — D2 reads
 81^a after 78 Ts G om (hapl) 81^a-83^a —^c)
 D1-s गामिन; M भोगिन (for भां)

82 For the sequence in T2 s G, see the Tabular
 Statement on p 187 Ts G om 82 (cf v 1 81) T2
 om. 82. D2 transp 81 and 82 —^a) D2 [ए]व च,
 T1 M1 s 4 वाय (for [ए]व तु) —^b) Dns M1 देव-
 (for दैव-) D10 पित्र्येषु (for पूर्वेषु) — After
 82^a^b, D1 repeats 70 —^c) D1-s तत्र, M पुत्र-
 (for पुत्रान्). B1 श्रुत्यान् (for वृत्तान्) D1-s प्रति
 तत्र पशून्सर्वान्; T1 युज्यस्यर्यान्पशून्कृत्स्नान् —^d) D1-s
 भोजयति च सुद्विजान्, T1 ब्राह्मणार्यै तथैव च, M 'तिक्रमे
 कृते' — After 82, D2 reads 70

83 For the sequence in T2 s G, see the Tabular

Statement on p 187 Ts G om 83 (cf. v 1 81)
 —^a) T1 महता, T2 श्रुतेन, M1-s एतेन (for दानेन)
 —^c) D1 -वर्तति —^d) D2 नरा स्वर्गस्य गामिन, D2
 (wrongly) ते वै निरयगामिन

84 For the sequence in T2 s G, see the Tabular
 Statement on p 187 D1 om. (hapl) 84 —^a) D2
 वा (for च) —^b) V1 B Dn D10 विद्याम्, T2 श्रुतिम्
 (for श्रुतम्) —^c) Some MSS -निस्नेहास् —^d)
 D2 (wrongly) ते वै निरयगामिन

85 For the sequence in T2 s G, see the Tabular
 Statement on p 187 D10 om (hapl) 85 D2
 transp 85 and 86 —^a) B1 om भयात् Dns
 प्राणात्, D2 s T1 तापात् (for पां) D1 s 1-9 वंधाद्,
 T1 दोषाद्, G2 बोधाद् (for [आ]वां) —^b) G2 दरिद्राद्
 (for दारिद्र्याद्) T1 वाय (for व्याधि) D2 -दर्शनात्;
 D1-s 1 2 Ts s G -कर्यणात् (for -धं) —^c) B2 परि,
 D2 प्रवि- (for प्रति) B1 s 6 यत्कृत्वा परितप्यते; Dns
 (marg) D2-s ये कृत्यं न विमु (D2 त न मु)चति, D1
 य कृत्यं नाविमुचति; S तरकृते धनमीप्सतस् —^d) T2
 -भागिन (for गामिन) D2 G2 s (all wrongly) ते वै
 निरयगामिन

86 For the sequence in T2 s G, see the Tabular
 Statement on p. 187 B2 D2 1 om (hapl) 86
 D2 transp 85 and 86 —^a) B1 D2 6 s M वीराश्
 (for धीं) —^b) D1 2 4-6 8 9 चोद्यता; T G
 चोदिता (for चोत्थिता) —^c) V1 B1 4 5 Dn D10
 -सपन्ना, B2 सयुक्ता (for -युक्ताश्च) —^d) V1
 B (B2 om) Dn D1 10 T2 s G1 s 4 M पुरुषा (for ते
 नरा) Ts G1 भागिन (for -गामिन) D2 (wrongly)
 ते वै निरयगामिन

87 For the sequence in T2 s G, see the Tabular

निवृत्ताथैव मद्येभ्यस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८७
 आश्रमाणां च कर्तारः कुलानां चैव भारत ।
 देशानां नगराणां च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८८
 वस्त्राभरणदातारो भक्षपानान्नदास्तथा ।
 कुटुम्बानां च दातारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८९
 सर्वहिमानिवृत्ताश्च नराः सर्वसहाश्च ये ।
 सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९०
 मानरं पितरं चैव शुश्रूषन्ति जितेन्द्रियाः ।
 भ्रातृणां चैव सस्नेहास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९१

आख्याश्च बलवन्तश्च यौवनस्याश्च भारत ।
 ये वै जितेन्द्रिया धीरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९२
 अपराद्धेषु सस्नेहा मृदवो मित्रवत्सलाः ।
 आराधनसुखाद्यापि ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९३
 सहस्रपरिवेष्टारस्तथैव च सहस्रदाः ।
 व्रातारश्च सहस्राणां पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥ ९४
 सुवर्णस्य च दातारो गवा च भरतर्षभ ।
 यानानां वाहनानां च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९५
 वैवाहिकानां कन्यानां प्रेष्याणां च युधिष्ठिर ।

C. 13 1670
 B. 13 23 98
 K. 13 62. 54
 M. 13 29 93

Statement on p 187 B om (hapl.) 87-88 —^b
 B₂ दारेषु (for -दारेभ्यः) —^a B₃ T₁ मत्सेभ्यस् (for
 मद्ये) D₂ निवृत्ताश्चैवमप्येत्य —^d D₃ partly dama-
 ged T₃ G₁ : गामिन (for गामिन) D₄ (wrongly)
 ते वै निरयगामिन

88 For the sequence in T₂ : G, see the Tabular
 Statement on p 187 B. om 88 (cf. v 1 87) T₂
 om. (hapl.) 88-90 —^a Dn₁ कर्तार, D₁₋₂ T₁ : G
 भर्तार (for क) —^b B₁ कन्याना, D₁₋₂ कुल्याना
 (for कुलाना) — T₁ om 88^c-89^b —^c B₁ देवाना
 (for देवाना) —^d D. G₁ (both wrongly) ते वै
 निरयगामिन

89 For the sequence in T₂ : G, see the Tabular
 Statement on p 187 T₃ om 89, T₁ om. 89^a
 (for both, cf. v 1 88) B₂ om (hapl.) 89-99
 D₁ e om (hapl.) 89 G₂ om. (hapl.) 89-90 D₂
 transp 89 and 90 —^a D₁₀ कर्तारो (for -दातारो)
 —^b V₁ B₂ : D₂ T₂ G₁ : मक्ष्य, Dn D₁₋₂ 7-2 G₃
 मक्ष (for मक्ष-) —^c D₁ दातार, T₁ : G₁ :
 M₁₋₂ म (M₁-च) तारस् (for दातारस्) —^d V₁ B (B₃
 om) Dn D₁ 7-2 पुरुषा (for ते नरा) G₁ :
 गामिन (for गामिन) D₂ (wrongly) ते वै निरयगामिन

90 For the sequence in T₂ : G, see the Tabular
 Statement on p 187 T₃ om. 90 (cf. v 1 88)
 B₂ G₂ om 90 (cf. v 1 89) D₁₀ om (hapl.) 90
 D₂ transp 89 and 90 D₂ reads 90 after 97 M
 reads 90 after 94 —^b D₁ e-2 भराद् D. चराद्
 (for -सहाद्) —^d D₁ : जना (for नरा) M₂ :
 भोगिन (for गामिन) D. G₂ (both wrongly) ते वै
 निरयगामि (G₂ : गामि) न

91 For the sequence in T₂ : G, see the Tabular
 Statement on p 187 B₃ om. 91 (cf. v 1 89)
 D₁₋₂ e 7 : 9 om (hapl.) 91 T₁ om (hapl.) 91-94.
 —^a M ये च (for चैव) —^d D₂ (wrongly) ते वै
 निरयगामिन — After 91, D₂ reads 96-97

92 For the sequence in T₂ : G, see the Tabular
 Statement on p 187 B₃ om 92 (cf. v 1 89)
 T₁ om 92 (cf. v 1 91)

93 For the sequence in T₂ : G, see the Tabular
 Statement on p 187 B₂ om. 93 (cf. v 1 89) T₁
 om 93 (cf. v 1 91) B₂ D₂ om (hapl.) 93 Dn₃
 reads 93 on marg D₂ transp 93 and 94. —^a
 V₁ B₁ Dn₁ n₂ D₂ 7-10 अपराधेषु, S (T₁ om.) ख
 रुद्धेषु, Bom. ed. अपराधेषु (for "द्वेषु) —^b V₁
 B₂ : 2 : Dn D₁₀ नृद्, D₂ घर्म (for मित्र) D₂ :
 7 : 2 मदैव घर्मवत्सला —^c D₁₋₂ 7-2 स्वाराध्या सुप्र
 (D₂ : 2 घा सुप्र, D₂ घ्यास्तु प्र) सादा (D₂ घा)श्च, S
 (T₁ om.) अपराधसहाश्चैव —^d V₁ B₁ : 2 : Dn D₁
 : 7-10 पुरुषा (for ते नरा) T₃ गामिन (for
 -गामिन) G₂ (wrongly) ते वै निरयगामिन

94 B₂ om 94 (cf. v 1 89) T₁ om 94 (cf
 v 1 91) D₂ transp 93 and 94 —^a D₁₋₂
 -पुष्टारस् (sic) (for वेष्टा) —^b Dn₁ D₁ (before
 corr) : सहस्रदा (for "दा) —^d V₁ B (B₃ om.)
 Dn D₂ : 10 G₂ ते नरा (for पुष्ट्या) T₃ G₁ :
 गामिन (for गामिन) — After 94, M reads 90

95 B₂ om. 95 (cf. v 1 89) —^a D₁₋₂ प्र-
 (for च) —^c D₂ रयानां (for यानाना) D₁₋₂ च
 हयाना (for वाहनानां) —^d B₁ पुष्ट्या (for ते नरा)
 T₃ गामिन (for गामिन) D. G₂ (both wrongly)

दातारो वाससां चैव ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९६

विहारावसथोद्यानकूपारामसभाप्रदाः ।

वप्राणां चैव कर्तारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९७

निवेशनानां क्षेत्राणां वसतीनां च भारत ।

दातारः प्रार्थितानां च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९८

रसानामथ वीजानां धान्यानां च युधिष्ठिर ।

स्वयमुत्पाद्य दातारः पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥ ९९

यस्मिन्कस्मिन्कुले जाता बहुपुत्राः शतायुषः ।

सानुक्रोशा जितक्रोधाः पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥ १००

एतदुक्तममुत्रार्थं दैवं पित्र्यं च भारत ।

धर्माधर्मौ च दानस्य यथा पूर्वर्षिभिः कृतौ ॥ १०१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

ते वै निरयगामिन

96 B₃ om 96 (of v 1 89) D₁ ६ ९ om (hapl) 96-97 D₆ reads 96-97 after 91 —^{ab}) D₇ ९ transp कन्याना and प्रेष्याणा V₁ B (B₃ om) D_n D₅ 10 द्रव्याणा (for कन्याना) B₄ प्रेष्याणां T₁ विवाहाना च कर्तार प्रेष्याणा चैव भारत —^c) T₂ G₁ [ए]ते, G₂ om (for [ए]व) —^d) V₁ B (B₃ om) D₂ ९ ९ पुरुषा (for ते नरा) T₃ -भागिन (for -गामिन)

97 For the sequence in D₆, of v 1. 96 B₃ om 97 (of v 1 89) D₂ ९ ९ om 97 (of v 1 96) D₂ ९ om. (hapl) 97-98 —^b) B₁ २ ४ ९ D_n 1 2 3 T₁ सभाप्रदा; D_n ९ -प्रपासभा, D₁ -सहस्रभा, D₆ -प्रपा सभा, D₁ -सभा प्रदा (for सभाप्रदा) —^c) B₁ D₁ १ विप्राणा, S (except T₂) प्रपाणां (G₂ 'ना) (for वप्राणां) —^d) T₂ G₁ भागिन (for गामिन) D₅ (wrongly) ते वै निरयगामिन — After 97, D₆ reads 90 While T₁ ins after 97

215* भक्ष्यपानास्रदातारस्तथा पादुकदा नरा ।

ये वै स्वशक्तिं कुर्युस्ते वै निरयशत्रव ।

98 B₃ om 98 (of v 1 89) D₂ ९ om 98 (of v 1 97) —^b) D₁₀ मणीनां भरतर्षभ, T₁ सत्राणा चैव भारत —^c) T G च कृतानां; M प्रा(M₄ प्र)-कृतानां (for प्रार्थिं) —^d) B (B₃ om) D₁ 10 M पुरुषा, G₄ रक्षका (for ते नरा) T₂ G₁-९ रक्षका स्वर्गगामिन

99 B₃ om 99 (of v 1 89) D₁₀ om (hapl) 99 —^a) D₂ पानाना (for वीजाना) D₈ रसानामघपानां च (sic), D₅-९ रथानामथ वाजीना —^b) D₁ पानानां; D₂ ९ वीजाना (for धान्याना) —^d) D₂-४ १-९ T₁ २ ते नरा (for पुरुषा) G₁ ९ -भागिन (for

-गामिन) D₅ (wrongly) ते वै निरयगामिन

100 ^a) B (except B₃) D_n D₈ ९ 10 तस्मिन्; D₁ २ M₄ च, D₁ om (for कस्मिन्) — D₅ om 100^{abd} —^d) T₁ ते नरा (for पुरुषा) T₂ G₁ ९ भागिन (for गामिन) D₂ ९ पुरुषा सत्यवाचका — D₁ ९ १ ९ ins after 100 D₅ after 100^a

216* गङ्गादितीर्थनिरता पितृतीर्थकराश्च ये ।

इष्टापूर्तरता ये च ते नरा स्वर्गगामिन ।

[(L 1) D₅ om the prior half — (L 2) D₇ ९ वै (for च) D₅ (wrongly) ते वै निरयगामिन (for the post. half)]

101 ^a) D_n ९ अमुत्रार्थे; T₁ सुचित्रार्थं (for, अमु). G₂ एतदुक्तममुत्रार्थं — D₁₀ reads 101^{cd} twice —^c) V₁ B₂ (marg) D_n 1 D₅ 10 (first time) दानधर्म (D₅ 'मौ), B₁ २ (orig) ९ D_n ९ धर्माधर्म (for 'धर्मौ) D₁₀ (second time) T G वदान्यस्य (for च दानस्य) B₄ धर्माधर्मस्य दानस्य; B₅ D_n ९ दानधर्म वदान्यस्य —^d) T₂ स्मृतौ, T₂ G₁-९ कृता; G₄ M कृत (for कृतौ) V₁ B D_n D₁₀ (first time) T₁ यत्पूर्वस्मृतिभिः कृतं

Colophon — Parvan name B₁-४ D_n ९ D₁ शक्ति — Sub-parvan V₁ B D_n D₁-९ ९ 10 M दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ २ ९ D_n ९ D₁₀ स्वर्गनरकवर्णन (B₁ 'नौ); B₂ D₁-९ स्वर्गनरककीर्तन, D_n 1 2 ९ स्वर्गनरकगामिवर्णन, D₁-९ स्वर्गनरकप्रापकाध्याय, T₂ G₁ ९ नरकस्वर्गगामिपुरुषविभागनिर्णय — Adhy no (figures, words or both) D_n 1 2 3, D₅ 2 2, D₉ 20, D₁₀ 21, T₁ M 57, T₂ ९ G₂ ४ 6 ४, G₁ 59, G₂ 58. — Śloka no D_n 1 2 102

२५

युधिष्ठिर उवाच ।

इदं मे तत्त्वतो राजन्वक्तुमर्हसि भारत ।
अहिंमयित्वा केनेह ब्रह्महत्या विधीयते ॥ १

भीष्म उवाच ।

व्याममामत्रय राजेन्द्र पुरा यन्पृष्टवानहम् ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि तदिहैकमनाः शृणु ॥ २
चतुर्थमन्त्रं वसिष्ठस्य तत्रमाख्याहि मे सुते ।
अहिंमयित्वा केनेह ब्रह्महत्या विधीयते ॥ ३
इति पृष्टो महाराज पराशरशरीरजः ।
अब्रवीन्निपुणो धर्मं निःसंशयमनुत्तमम् ॥ ४

ब्राह्मणं स्वयमाहूय भिक्षार्थं कृशवृत्तिनम् ।
ब्रूयान्नास्तीति यः पश्चात्तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥ ५
मध्यस्थस्नेह विप्रस्य योऽनूचानस्य भारत ।
वृत्तिं हरति दृष्टुंदिस्त विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥ ६
गोकुलस्य तृपार्तस्य जलार्थं यमुधाविप ।
उत्पादयति यो विघ्नं न विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥ ७
यः प्रवृत्तां श्रुतिं मन्मन्शास्त्रं वा मुनिभिः कृतम् ।
दूषयत्यनभिजाय तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥ ८
आन्मजा रूपसंपन्ना मुहूर्ता सदृशे परे ।
न प्रयच्छति यः कृत्या तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥ ९

C. 13 1684
B. 13 24 9
K. 13 63 9
M. 13 32 10

25

1 For contents of 13 25, cf 14 App I (No 4),
lines 2134-2151 —^a) D₁₋₂ [ब्रह्मघात (for भारत)
—^c) V₁ L. Dn D₁₀ [मन्त्रि (L: तु) य (for केनेह)
T₁ द्विंश विंशैव केनेह —^d) D₁ यथा (sic), T₁
यथा (for हत्या) D₂ २ विनामद (for विधीयते)

2 G₂ repeats 2^a-3^b after 3 —^a) B₁ व्याममामत्रय
राजेन्द्र —^b) T₁ य (for यत्) —^c) D₁₋₂ [5]य
(for इह) —^d) D₁ तम् (for तद्)

3 For the repetition of 3^a in G₂, cf v 1 2
—^a) B₁ २ ३ D₁ ३ यनिष्ठ, D₁ [मिदि] —^b) B₂
शृणु, D₁₋₂ विमो, D₁₋₂ प्रमो (for सुते) — 3^a=1^a
—^c) D₁ केन (for केन) T₁ द्विंश विंशैव केनेह

4 ^a) V₁ B (except B₁) Dn D₁₀ नया राजन् (for
महाराज) —^c) Dn₁ D₁₀ T₁ G₁ २ ३ धर्म, D₁ M₁ ३
धर्मो D₁₀ धर्मात् (for धर्म) B₁ अत्रोद्विपुलो धर्मो,
G₁ द्वाभ्यां धर्म —^d) D₁₀ नि प्रथमम् (for निमदा
यम्) D₁₋₂ ८-९ मुनि पश्यसुताम्

5 ^a) D₁ ३ तु य (for स्वयम्) —^b) B₁ D₁₀
भिक्षार्थं, D₁ भिक्षाने, S (except T₁) भिक्षार्थं (for
भि) Dn₁ सुता, T₁ सुद, G₂ कुल (for हृद)
B₁ वृत्तिद, D₁ पत्रिक, D₂ वृत्तिव, D₁₋₂ G₁ चरितं

(for वृत्तिनम्) D₁ भिक्षार्थं वृत्तिवति —^c) D₁
द्वया (for पश्चात्) —^d) D₁₋₂ घातकं (for घातिनम्)

6 D₁₋₂ om (hapl) 6 T₁ om (hapl) 6-9
—^a) D₁₋₂ तु (for [इ]इ) —^b) G₂ धमाचारस्य
भारत —^d) D₁₋₂ T₁ २ G₁ M₁ ३ घातकं (for घातिनम्)

7 T₁ om 7 (cf v 1 6) G₂ lacuna for 7^a
—^b) D₁ जलार्थं, M₁ जलार्थे (for जलार्थं) D₁₋₂ 10
जलार्थं परिधावत्, D₁₋₂ T₁ २ G₁ ३ ३ यमभिधावत्
—^d) D₁₋₂ १-२ T₁ ३ G₂ १ घातकं (for घातिनम्)

8 T₁ om 8 (cf v 1 6) —^a) D₁ ८ १ ० प्रवृत्तिं,
D₁ द्वा (for 'त्ता) D₁ T₁ G₁ य प्रवृत्त (D₁ 'त्ति) श्रुत
मन्या —^b) D₁₋₂ च (for वा) — T₁ G₁ ins
after 8^a T₁ after 8

217^a जातितो ब्राह्मणा हि महापरिभवात्तथा ।

तद्वृत्तिच्छेदनं च यत्तद्वारपरिभावान्वा ।

[(L 1) G₂ बोधिनो (for जानिनो) G₁ वा (for हि)
G₂ महापरिभव चत्त्वं (for the post half)]
— T₁ G₁ om 8^a —^d) D₁ १ १ १ १ १ १ T₁ घातक
(for घातिनम्)

9 T₁ om 9 (cf v. 1 6) —^b) T₂ महर्षी, T₁
G₁ M₁ ३ वृद्धी, M₁ ३ स्पृ (for म^a) B₁ कुले
(for वरे) —^d) D₁ ८-९ १ T₁ ३ G₁ घातक (for
घातिनम्)

अधर्मनिरतो मूढो मिथ्या यो वै द्विजातिषु ।
दद्यान्मर्मातिगं शोकं तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥ १०
चक्षुषा विप्रहीनस्य पङ्गुलस्य जडस्य वा ।

हरेत यो वै सर्वस्वं तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥ ११
आश्रमे वा वने वा यो ग्रामे वा यदि वा पुरे ।
अग्निं समुत्सृजेन्मोहाच्चं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥ १२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

२६

युधिष्ठिर उवाच ।

तीर्थानां दर्शनं श्रेयः स्नानं च भरतर्षभ ।
श्रवणं च महाप्राज्ञ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १
पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यानि भरतर्षभ ।
चक्षुर्मर्हसि मे तानि श्रोतास्मि नियतः प्रभो ॥ २

भीष्म उवाच ।

इममङ्गिरसा प्रोक्तं तीर्थवंशं महाद्युते ।
श्रोतुमर्हसि भद्रं ते प्राप्स्यसे धर्ममुत्तमम् ॥ ३
तपोवनगतं विप्रमभिगम्य महासुनिम् ।
पप्रच्छाङ्गिरसं वीर गौतमः संशितव्रतः ॥ ४

10 T₂ om (hapl) 10-11 —^a) V₁ निहितो
(for निरतो) —^b) B₁ वै यो (by transp) D₁₀
यो वै मिथ्या द्विजातिषु, T₁ मिथ्या तत्र शृणोति य
— After 10^{ab}, T₁ ins

218* ब्राह्मणेन च तत्कुर्यात्त विद्याद्ब्रह्मघातकम् ।
साध्वाचारेषु विप्रेषु सास्यो निहृति शठ ।

—^a) D₁₋₉ मर्मातिग (D₈ °क), T₃ G₁ ४ मर्मादिग
(G₁ °क) (for °तिग) —^d) D₁₋₅ 7 T₁ G घातक
(for घातिनम्)

11 T₂ om 11 (of v 1 10) —^a) D₁₋₉ य प्र-
(D₅ यत्प्र)वृत्ति, D₇ ९ य प्रवृत्ति (for चक्षुषा वि-).
Some MSS प्रहीणस्य —^b) T₃ G पकोरथ (for पङ्गु-
लस्य) B₁ 4 D₂ 5 7 9 10 च (for वा). T₁ पङ्गुकस्य
जनस्य वा, M पङ्गुकस्य जडस्य च —^c) D₁₋₉ transp
यो and वै D₅ सर्वं त (for सर्वस्व) S (T₂ om)
हरेत यश्च वित्तानि —^d) D₁ ३-५ 7 T₁ ४ घातक (for
घातिनम्)

12 ^a) D₁₋₉ पुरे, T₂ गृहे (for वने) V₁ B Dn
D₅ 7-10 वापि, G₁ ३ वासो (for वा यो) —^b) Dn₁
युगे, D₁₋₉ वने (for पुरे) —^c) D₁₋₄ ० कोषात्; D₅
S कोषात्, D₁₋₉ वापि (for मोहात्) —^d) D₂ आहुद्
(for विद्याद्) D₁₋₉ T G -घातक (D₁ °न) (for
घातिनम्)

Colophon — Parvan name B₁ ३ 4 Dn₁ D₁ ४

ज्ञाति — Sub parvan B Dn D₁₋₄ ० 7 9 10 M दान
धर्म — Adhy name V₁ B₂ ३ Dn ब्रह्मवध, B₁ ब्रह्म
वधातिदेश, B₅ ब्रह्मवधवर्णन, D₁ ब्रह्मघातकीय, D₂ ३
ब्रह्मघातीय, T₂ ब्रह्महत्यासमानपातककथन — Adhy no
(figures, words or both) Dn₁ D₅ 23, D₇ 19, D₁₀
22, T₁ M 58, T₂ ३ G₂ 4 65, G₁ 60, G₂ 59
— Sloka no Dn₁ 12

26

1 ^b) D₁ स्थान (for स्नान) D₁₋₉ तथा स्नान च
भारत — Dn₁ D₁₀ om. (hapl) 1^c-2^b

2 Dn₁ D₁₀ om 2^{ab} (of v 1 1) —^c) D₈ T
G₁ ४ 4 तात (for तानि) —^d) D₁ reads श्रोतास्मि
twice V₁ B₁ ३ ५ Dn D₁₀ M₄ नियत, D₁₋₉ प्रयत्
(for नि^c)

3 ^a) V₁ B₁ ४ 4 Dn₁ T G हृद्म (for हृमम्) D₁
अगिरसः; D₁ °से (for °सा) —^b) D₁₀ वगं (for
वंश) D₈ महाद्युति, D₁₀ T₂ ३ G °मते (for °द्युते)
—^c) D₂ ३ हृच्छामि, D₆ 7 ९ हृच्छसि (for अर्हसि).
B₁ भद्र तत्; S धर्मज्ञ (for भद्र ते) —^d) T₁ शृणु
धर्ममनुत्तम

4 ^a) B₁ तपोवन (for °वन) D₁₀ रत् (for -गतं).
—^b) T₁ अत्रवीथ, T₂ ३ G M अभिवाद्य (for °गम्य)
D₁₋₃ ६-९ मुनि (for मुनिम्) D₄ अभिगम्य महासुनि
—^c) V₁ D₂ G₂ वीर, B₁₋₃ ५ Dn D₁ ६-10 धीर, B₄

अस्ति मे भगवन्कश्चित्तीर्थेभ्यो धर्मसंगयः ।
तन्सर्वं श्रोतुमिच्छामि तन्मे शंम महामुने ॥ ५
उपस्पृश्य फलं किं स्यात्तेषु तीर्थेषु वै मुने ।
प्रेत्यभावे महाप्राज्ञ तद्यथास्ति तथा वद ॥ ६
अङ्गिरा उवाच ।

सप्ताहं चन्द्रभागां वै वितन्तामूर्मिमालिनीम् ।
विगाह्य वै निराहारो निर्ममो मुनिवद्भवेत् ॥ ७
काश्मीरमण्डले नद्यो याः पतन्ति महानदम् ।
ता नदीः सिन्धुमामाद्य शीलवान्स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ८
पुष्करं च प्रभासं च नैमिषं सागरोदकम् ।
देविकासिन्धुमार्गं च स्वर्णविन्दुं विगाह्य च ।

विवोध्यते विमानस्थः सौऽप्सरोभिरभिदुतः ॥ ९
हिरण्यविन्दुं विद्वोस्य प्रयतश्चामिवाद्य तम् ।
कुजोगयं च देवत्वं पूयते तस्य किल्बिषम् ॥ १०
इन्द्रतोयां समामाद्य गन्धमादनसंनिधौ ।
करतोयां कुङ्क्षेपु त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
अश्वमेधमवाप्नोति विगाह्य नियतः शुचिः ॥ ११
गङ्गाद्वारे कुजावतं विल्वके नेमिपर्वते ।
तथा कनखले त्वात्त्रा धृतपाप्मा दिवं व्रजेत् ॥ १२
अपां हृद उपस्पृश्य वाजपेयफलं लभेत् ।
ब्रह्मचारी जितक्रोधः सन्यसंश्वस्वहिसकः ॥ १३
यत्र भागीरथी गङ्गा भजते दिगमुत्तराम् ।

C. 13 1702
B 13 25 15
K. 13 64 15
M 13 31 15

T: विप्रो (for वीर) —^d) T G त्रत (for त्रत)

5 Before 5, G: ins नोतम —^a) T: 3 न (for मे) T: 3 G संशय (for भगवन्) —^b) Dn1 मध्रय (for मदाय) —^c) T: तन्मर्वं सप्रवक्ष्यामि

6 ^a) D: उपस्पृश्य (for 'स्पृश्य) —^b) G: 3 केषु, G: om (for तेषु) D: 6 सर्वेषु (for तीर्थेषु) D: 3 तीर्थेषु तेषु वै मुने —^c) T: G तथा (for महा) D: प्रज्ञ —^d) T: तु (for [ज]न्ति) D: 3 यथा (for तथा) T: यदा तद्वत्सुमर्हामि, T: G तद्यथान्नु तथा तव

7 ^a) D: 1-6 म (D: 2 श)रसू चद्रभागा च —^b) D: 6 2 0 चोमि (for कर्म) D: 1-3 प्रितस्ता चोमिलवर्तो —^d) B Dn1 n2 T G निर्मलो (for 'नो) D: 1-2 निर्मलो मनुजो भवेत्

8 ^a) V: B: 1 D: 2 M: 1 कश्मीर M: 1-3 मडलान् T: om from नद्यो up to ता नदी (in 8°) —^b) D: 1-2 नदी, D: 10 नगात्, T: 3 G म्वन (for नदम्) —^c) M: ता नदी D: 2 क्षारम्य (for क्षामाद्य) G: ता नदीन्नु समामाद्य —^d) D: 2 शीलयन् (for 'वान्) — For 8°, D: 1-2 subst

215* सिन्धुमामाद्य विमला विगाह्य स्वर्गमाप्नुयात् ।

9 ^a) B: 1 प्रभाव (for 'य) G: 2 नदीना च प्रभाव च —^b) D: 10 S नैमिष —^c) B: G: 3 देविकाम् B: 2 4 D: 2 10 हृदु (for इन्द्र) D: 1 reads from मार्गं up to सिन्धु (in 9°) twice M: 1 देविका विप्रमार्गं च —^d) S (except G: M: 2) स्वर्गं (for स्वर्ण) D: 2

स्वर्गविन्दुं गाल्य क — D: 2 om 5°-10° —^c) T: 1 M विबुध्यते, T: 3 G वि (G: 1 2 व्य)बुध्यत (for विबुध्यते)

10 D: 2 om 10° (cf. v 1 9) T: 1 om 10° —^a) D: 0 T: 3 G क्षालय (for विद्वोस्य) —^b) V: 1 B Dn D: 7 9 10 M: 2 च (for तम्) D: 6 प्रीतात्मानमि (D: 2 त्नामि [submetric]) वाद्य च (sic) — D: 2 om 10° —^c) D: 0 S कुशेदये (for 'य) B: 1 5 देव च, Dn2 देव त (for देवत्व) D: 6-7 कुशे (D: 5 'दा) च देवपत्न्य (D: 1 र) —^d) V: 1 B Dn1 n2 D: 10 धूयते, Dn3 धि, G: पूयमे (for 'ते)

11 ^a) B: 1 वापी, G: 2 तोय (for तोया) —^c) V: 1 B Dn D: 10 कु (B: 2 4 क)रने च, D: 1-2 क (D: 1 कु)र्लिंगेषु, D: 2 कुरक्षेषु, D: 6 करक्षेषु, D: 1-2 करक्षेषु, M कुरुक्षेषु (for कुरक्षेषु) D: 1 करतोय करक्षेषु —^d) D: 2 त्रिरात्रोपक्षितो नर —^e) V: 1 B Dn D: 10 प्र (for ति)

12 ^a) T: 1 गद्य (for गङ्गा) V: 1 Dn3 गंगाद्वार कुजावतं —^b) M: 1 विलके (for विल्वके) B: 1 मिलि, B: 1 D (except Dn3) T: 1 नील, G: 2 कुश (for नेमि) V: 1 B Dn3 -पर्यये (for पर्वते) — T: 1 om 12° —^c) D: 1-2 गगा, S (T: 1 om) तत (for तथा) —^d) D: 2 1-2 धृतपाप्मा, D: 1 6 धौत, D: 10 धृतपापी, M धृतपाप्मा (for धृत)

13 ^a) Dn3 D: 10 T G हृदम् (for हृद) —^b) V: 1 B Dn D: 10 वाजिमेघ, D: 1 3 4 7 वाजिपेय (for वाज) D: 2 व्रजेत् (for लभेत्)

14 ^b) V: 1 Dn पतते, T: 3 G पदते (for भजते)

महेश्वरस्य निष्ठाने यो नरस्त्वभिपिच्यते ।
 एकमासं निराहारः स्वयं पश्यति देवताः ॥ १४
 सप्तगङ्गे त्रिगङ्गे च हन्द्रमार्गे च तर्पयन् ।
 सुधां वै लभते भोक्तुं यो नरो जायते पुनः ॥ १५
 महाश्रम उपस्पृश्य योऽग्निहोत्रपरः शुचिः ।
 एकमासं निराहारः सिद्धिं मासेन स व्रजेत् ॥ १६
 महाहृद उपस्पृश्य भृगुतुङ्गे त्वलोलुपः ।
 त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा मुच्यते ब्रह्महृत्यया ॥ १७
 कन्याकूप उपस्पृश्य बलाकायां कृतोदकः ।

देवेषु कीर्तिं लभते यशसा च विराजते ॥ १८
 देशकाल उपस्पृश्य तथा सुन्दरिकाहृदे ।
 अश्विभ्यां रूपवर्चस्यं प्रेत्य वै लभते नरः ॥ १९
 महागङ्गासुपस्पृश्य कृत्तिकाङ्गारके तथा ।
 पक्षमेकं निराहारः स्वर्गमाप्नोति निर्मलः ॥ २०
 वैमानिक उपस्पृश्य किङ्किणीश्रमे तथा ।
 निवासेऽप्सरसां दिव्ये कामचारी महीयते ॥ २१
 कालिकाश्रममासाद्य विपाशयां कृतोदकः ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोधस्त्रिरात्रान्मुच्यते भवात् ॥ २२

D1 4-9 उत्तरा भजते दिशः, D1 8 उत्तरा दिशमाश्रिता
 — °) V1 Dn3 त्रिस्थाने, B1-3 5 Dn1 n2 D10 त्रिस्थाने,
 B1 सद्ने; D1 निस्थाने, D1-9 [अ]नुष्ठाने (D1 'न'
 (for निष्ठाने). ॐ Cn त्रिस्थाने स्वर्गमृत्सुपाताले । ॐ
 — °) B1 पिच्यति, D1 पश्यते, D1 10 पिच्यते (for
 -पिच्यते) — °) B1 स च (for स्वयं). V1 B1-5 Dn
 D1 10 स पश्यति हि देवता

15 °) D1-9 नर ज्ञात्वा, T1 G [s]तिगंगे च (for
 त्रिगङ्गे च) — °) D10 हृद (for हन्द्र-) Dn1 D8 T
 G [s]तित (Dn1 D8 च त)र्पयेत् (for च तर्पयन्) D1-9
 स्वर्ग (D1-9 हृद)लोके महीयते — T1 om 15^{aa} — °)
 D1-9 वसुधा; M अर्थान्वै (for सुधा वै) D1-8 सुधां
 वै स लभेद्वक्तो, T2 G अर्थान्वै लभते तत्र — °) T2
 भोक्तुं योभिलपेक्षर, G भोक्तुं यो लभते नर

16 °) D1-9 महाहृद, T1 2 G विवाश्रमम् (for
 महाश्रम) — D8 10 T8 om (hapl) 16^b-17^a T1
 om (hapl) 16^c-18^b, G4 reads the same twice.
 — °) D1 4-9 काल, D1 काले (for मास) — G2
 om 16^d-18^c — °) D1 2 4-7 9 कालेन (for मासेन)
 G4 (both times) सं (for स)

17 For the repetition in G4, of v l. 16 D8 10
 T8 om 17^a, T1 G2 om 17 (for all, cf v l 16)
 — °) T2 G1 8 4 (both times) हृदम् — D1 om
 (hapl) 17^b-19^a T8 reads 17^b-18^b after 20^a — °)
 D1 8 तथा नरा, D1-7 नराधिप, M ह्यलोलुप (for
 स्व) D8 9 भृगुं तुगे नराधिप, T2 8 G1 8 4 (both
 times) भृगुतुंद (T2 'दे') ह्यलोलुप, M1 2 4 'तुदे ह्य (M
 स्व)लेपके

18 For the repetition in G4, of v l 16 For

the sequence in T8, of v l 17 T1 om 18^{ab}, G4
 om 18^{ab} (for both, cf v l 16) D1 om 18 (cf
 v l. 17) — °) D1 8 6 7 M4 कन्यारूप, D5 कूपम्,
 T2 8 G1 8 4 (both times) 'होत्रम् (for 'कूप) B1
 om उप — °) D1-8 सुवेलाया, D1-9 पललायां (for
 बलाकाया) S (T1 G2 om, G4 both times) योभिहो
 त्रपर शुचि — T8 om 18^c-19^a — °) D1 9 वेदेषु
 (for देवेषु) V1 B Dn D10 देवेषु लभते कीर्ति — °)
 D1 यशसा स विराजति

19 D4 om 19^a (of v l 17). T8 om 19^a (cf
 v. l 18) — °) V1 B Dn D1 8 10 देविकायाम्,
 T1 2 G एककालम्, M एककाल (for देश). — °) V1
 B2 वर्चस्क, D1 T G 'स्व, D1 10 M4 'स्व (for
 'स्व) B1 Dn D1-9 अश्विभ्या रूपवर्चस्क (D1 'स्व;
 D1-9 'स्व); D1 corrupt, D2 8 अश्विभ्या रूपवान्स्वयक्
 — °) T G [अ]सौ (for वै)

20 °) B1 8 महाभागाम् (for 'गङ्गाम्) — After
 20^a, T8 reads 17^b-18^b D1-9 T8 om (hapl) 20^b-21^a
 — °) D1-8 कृत्तिकागारक, D8 9 कृत्यकागारके, M1-8
 कृषिकागारके — °) D2 8 मानव, D1 10 M4 निर्मलं,
 T2 G कर्मत (for निर्मलं) B1 स्वर्गमार्गमवामुयात्

21 D1-9 T8 om 21^a (of v l 20) — °) B
 T1 2 G2 M4 वैमानिकम्, D1 3 7-9 विमान (D1 'नि)क;
 D8 महासर, G1 8 4 वैमानिकम् (for वैमानिक) — B1
 om (hapl) 21^b-24^a — °) T G कणिक (T1 'दंम,
 G2 4 'णिक)स्याश्रमे तथा, M मकणस्याश्रमे तथा — °)
 D1 1-9 पुण्ये, D2 8 चैव (for दिव्ये) T1 दिव्ये सर
 सुपस्पृश्य — °) D1 कामकारी (for 'चारी)

22 B1 om 22 (of v l 21) — °) G1 8

आश्रमे कृत्तिकाना तु स्नात्वा यस्तर्पयेत्पिबून् ।
तोषयित्वा महादेवं निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ २३
महापुर उपस्पृश्य त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
त्रसानां स्थावराणां च द्विपदानां भयं त्यजेत् ॥ २४
देवदारुवने स्नात्वा धृतपाप्मा कृतोदकः ।
देवलोकमवाप्नोति सप्तरात्रोषितः शुचिः ॥ २५
कौशन्ते च कुशस्तम्बे द्रोणशर्मपदे तथा ।

आपःप्रपतने स्नातः सेव्यते सोऽप्सरोगणैः ॥ २६
चित्रकूटे जनस्थाने तथा मन्दाकिनीजले ।
विगाह्य वै निराहारो राजलक्ष्मीं निगच्छति ॥ २७
श्यामायास्त्राश्रमं गत्वा उष्य चैवामिपिच्य च ।
त्रींस्त्रिरात्रान्स संघाय गन्धर्वनगरे वसेत् ॥ २८
रमण्यां च उपस्पृश्य तथा वै गन्धतारिके ।
एरुमासं निराहारस्त्वन्तर्धानफलं लभेत् ॥ २९

C. 13 1717
B. 13 25 30
K. 13 64 30
M. 13 31 29

कलिगाश्रमम्, M₁₋₃ कपिला* (for कालिका*) —^d)
B₅ D_n त्रिरात्र (for 'त्रान्') B₂ 8 D₁₋₃ पुमान्,
D₂ नर, D₁₀ T₁ 2 G₂ भयात्, M मलात् (for
भवात्) V₁ D₈ T₈ G₁ 8 4 त्रिरात्र मुच्यते भयात् (D₈
नर)

23 B₁ om 23 (cf. v l. 21) D₂ transp 23 and
24 —^a) G₁ partly damaged. D₂ 8 कृत्तिकयास्
(for 'काना) D₁ 5 7-9 च (for तु) —^b) G₁ ज्ञात्वा
(for स्नात्वा) G₂ यत् (for यस्) —^c) B₄ अर्च-
यित्वा (for तोष*) —^d) D_n D₈ 9 T₂ 8 G₁ 8 4
निर्मल (for 'ल)

24 B₁ om 24^a (cf. v l. 21) D₃ om. 24 D₂
transp 23 and 24 —^a) D₁ 2 4 6-9 महासर, T₁
'हर, T₂ 8 G 'रूपम् (for 'पुर) —^b) V₁ B D_n
D₁₀ शुचि (for नर) —^c) B₅ D₁₋₂ T₂ 8 G चराणा
(for त्रसाना) D₈ reads स्थावराणा twice —^d)
D₁ 2 द्विपदा च, D₇₋₁₀ M द्विपदत्वाद् (for 'दाना)
D₁ 6 T₂ 8 G द्विपदत्वाद्भयं जये (D₁ 6 व्रजे, T₂ जहे) व
— For 24^a, T₁ subst

220* न कचिद्भयमाप्नोति सर्वत्र लभते शुभम् ।

25 ^a) G₁ partly damaged —^b) D₁₋₄ 6-9 धृत-
पाप्मा, S धृतपाप (for 'पाप्मा) —^c) D₁₋₇ 9
वंशम्, S शब्दम् (for लोकम्) —^d) D₁ 6 -रात्रो-
षितं D₂ 8 T₁ M₁ 2 4 नर, D₈ प्रभु (for शुचि)
T₂ 8 G त्रिरात्रोपोषितो नर

26 ^a) V₁ B₂ 5 D_n शरस्वये, D₁₋₉ कौश्या चैव,
M₂ 8 कौशाब्दे च (M₈ 'व्येय) (for कौशन्ते च) D₁₋₃
कुशान्ते B₁ 8 4 D₁₀ कुश (D₁₀ शुक्र)स्वये शरस्वये, T₁
कौशाब्दे तु नरस्वये, T₂ 8 G के (T₂ 8 कै)शाब्दे तु शर*,
M₁ 4 कौशाब्देय शर* —^b) T₁ परे (for पदे) —^c)
D₂ 8 स्नात्वा, M₂ 8 सेव्ये (for स्नात) V₁ B D_n
अपा प्रपतनासेवी, D₁₋₉ अपा प्रपतन सेव्य (D₈ 'व्य),

D₁₀ T₁ अपा प्रपतने सौम्य, T₂ 8 G आप प्रपतने सौम्य,
M₁ 'तरणे सेव्ये —^d) B₁ 2 4 D₁₋₁₀ G₁ [s]प्सरसा,
D₈ सोऽप्सरयो (hypermetric), T G₁₋₈ M चाप्सरो-
(for सोऽप्सरो)

27 ^a) B₂ (marg as in text) चक्र (for चित्र)
D₁₋₆ वनस्थाने (for जन*) B₄ चित्रकूटवनस्थाने
—^d) D₁ 6 7 9 राज्यलक्ष्मीं (for राज*) D₁₋₃ नियच्छति
(for निग*) V₁ B D_n D₃ 10 राज (D₃ 'ज्य) लक्ष्म्या
निषेव्यते, D₅ T₁ राज्यलक्ष्मीं स गच्छति, G₁ राज
लक्ष्मीं न*

28 ^b) V₁ B₁₋₄ D_n D₁₀ उपित्वा च, D₁₋₃ इष्य
चैव, T₁ त्रिरात्रम्, T₂ 8 G उपोष्यत्र (for उष्य चैव)
V₁ D₁₋₆ T₈ G₂ M₁ ते (for च) B₅ उपित्वा व्यभि-
पिच्य च — After 28^a, V₁ B₂₋₅ T₁ M₁₋₃ read
29^a-30^b and B₁ reads 29^a, for the first time, repeating
them in their proper places B₂ D_n D₁₀ T₂ 8 G M₁
om 28^a-29^b —^c) D₁ om. त्रींस् D₈ om स D₄
संघायै (sic) (for स संघाय) V₁ B (B₂ om)
त्रिरात्रोपोषितो भू (B₁ 'त स्ना, B₅ तो न)त्वा, D₂ 8
त्रींस्त्रिरात्रावन्म्राजन् (sic), D₅ त्रिंस्त्रिरात्रान्समाघाय, D₇₋₉
त्रयस्त्रिरात्रान्सघाय, T₁ त्रिरात्रमभिसघाय

29 B₂ D_n D₁₀ T₂ 8 G M₁ om 29^a (cf. v l. 28)
—^a) V₁ B (B₂ om) रम्ये चैव, D₂ 6-9 रमण्याश्च,
T₁ 'णीयाम् (for ण्या च) D₁₋₃ रमण्या समुपस्पृश्य
—^b) V₁ गघतालिके, B₁ 4 D₁₋₆ तारके, T₁ 'कालिके
(for तारिके) B₅ 5 तथैवं गघतारके, M₁₋₃ तथा वै गद-
कारिके — V₁ B₂₋₅ T₁ M₁₋₃ read 29^a-30^b and B₁
reads 29^a, for the first time, after 28^a —^c) V₁
B (except B₂) (all first time) D_n D₁ 5 10 T₁ (first
time) 2 3 G M₁₋₃ (last three first time) 4 एरुपक्षं (for
'मास) D₈ निराहार —^d) T₁ (first time) 2 3 G M₁₋₃
(last three first time) 4 ह्य (G₂ अ)तर्धान- (for स्वन्त*)

30 For the repetition in V₁ B₂₋₅ T₁ M₁₋₃, cf.

कौशिकीद्वारमासाद्य वायुमक्षस्वलोलुपः ।
 एकविंशतिरात्रेण स्वर्गमारोहते नरः ॥ ३०
 मतङ्गनाप्या यः स्नायादेकरात्रेण सिध्यति ।
 विगाहति ह्यनालम्बमन्ध्रं वै सनातनम् ॥ ३१
 नैमिषे स्वर्गतीर्थे च उपस्पृश्य जितेन्द्रियः ।
 फलं पुरुषमेधस्य लभेन्मासं कृतोदकः ॥ ३२
 गङ्गाहृद् उपस्पृश्य तथा चैवोत्पलावने ।
 अश्वमेधमवाप्नोति तत्र मासं कृतोदकः ॥ ३३
 गङ्गायमुनयोस्तीर्थे तथा कालंजरे गिरौ ।

पृष्टिहृद् उपस्पृश्य दानं नान्यद्विशिष्यते ॥ ३४
 दश तीर्थसहस्राणि तिष्ठः कोट्यन्तथापराः ।
 समागच्छन्ति माध्यां तु प्रयागे भरतर्षभ ॥ ३५
 माघमासं प्रयागे तु नियतः संशितव्रतः ।
 स्नात्वा तु भरतश्रेष्ठ निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ३६
 मरुद्गण उपस्पृश्य पिट्ठणामाश्रमे शुचिः ।
 वैवस्वतस्य तीर्थे च तीर्थभूतो भवेन्नरः ॥ ३७
 तथा ब्रह्मशिरो गत्वा भागीरथ्यां कृतोदकः ।
 एकमासं निगाहारः सोमलोकमनाप्नुयात् ॥ ३८

v 1 29 —^a) T₁ (second time) तीर्थम्, T₂ तीर्थम्,
 T₃ G M₁₋₃ (last three second time) पारम् (for
 द्वारम्) V₁ (both times) B₁ २ ३-८ (last three both
 times) D_n D₁₀ M₁₋₃ (last three first time) ४ कौशिकी
 तु समासाद्य; T₁ (first time) काशिकाहलमासाद्य —^b)
 D₁ ३ स्वलाधिके (sio), D₇₋₀ जितेन्द्रिय, T₁ (first
 time) निराश्रय, T₁ (second time) स्वलाधिक (sio),
 T₂ ३ G₁ ३ ४ उपलोपक, M₁₋₃ (all both times) ४
 स्वलापक (for स्वलोपः) D₃ ६ वायुमक्ष्य (D₃ om
 क्ष्य)स्वलाप (D₀ 'पि)क —^d) T₁ आप्नोति वै (for
 आरोहते)

31 ^a) D_{n2} D₇₋₀ स्नात्वा, D₁ M₁ २ ४ स्नायेद् (for
 स्नायाद्) — D₄₋₇ ० T₁ om 31^{cd} —^c) B₁ ४ D₁₀
 विगाहते, D₃ M₁₋₃ 'हृते (for 'हति) D₁₋₃ विगाह
 च निराश्रयम्, T₂ ३ G 'हितोप्यनालवे, M₄ 'हृते ह्यना
 लवे —^d) B₁ आलुक वै (sio), B₂ (marg as in
 text) ३ ३ S (T₁ om) अन्धक्ष वै, B₁ अक्षय वै, D₁ २
 एवमेव (for अन्धक वै) D₁₀ अक्षयस्वमवाप्नुयात्

32 ^a) D₁₀ नैमिषे S नैमिषे (T₁ 'पे) स्वर्गप्रस्थे-
 (T₁ G₂ 'पृष्ठे)पु —^b) B₁ ४ D₁ ३ यतेन्द्रिय —^d)
 T₁ G₁ M₄ मास (for मास)

33 D₃ om (hapl.) 33 —^a) D_{n1} गांगहृद्, T
 G गगाहृद्म् — T₁ om 33^{bc} —^b) B₁ D₂ [उ]त्पलावने,
 D₁ M₄ 'वते, T₂ G₁ ३ 'वृत्ता, T₃ G₂ ४ 'वृत्त (for
 'वने) — V₁ B D_n D₅ 10 repeat 33^{cd} after 34^{ab}
 —^c) V₁ B D_n D₅ 10 (all second time) दशाश्वमेधाना
 मोति, T₂ ३ G₂ ४ अर्धाश्वमेधमवाप्नोति —^d) D₁ ६-०
 transp तत्र and मास T₁ अश्वमेधफल लभेत्

34 ^a) B₁ T₂ ३ G मध्ये (for तीर्थे). B₃ यमुना

गगयोर्क्षाथं —^b) B₁ कालाजरे, D_{n2} D₀ कालजरे,
 D₁ कालगने, D₂ कालाजने, D₂ कालंजरे, D₄₋₇ कालिं
 जिरे; D₃ कालाजिरे, D₁₀ कालगिरे, T₁ कालंजरे (for
 कालजरे) T₂ ३ G तीर्थे काला (G₂ ४ 'लिं)जने गिरौ
 — After 34^{ab}, V₁ B D_n D₅ 10 repeat 33^{cd} —^c)
 B₁ ३-५ D₁₀ पृष्टिहृद्, D₁ ४ १ ० T₁ ३ G M पृष्टिहृद्
 (T₁ ३ G 'दम्), T₂ गगाहृद्म् (for पृष्टिहृद्) —^d)
 V₁ B D_n चात्र (B चांनु)दानाद्, M दानान्मान्यद् (for
 दान ना) G₁ विधीयते (for विशिष्यते) T₁ सर्व
 क्रतुफल लभेत्

35 ^a) M₁ सहस्राणा — T₂ om 35^c-38^d —^c)
 D₁₀ माध्या च, S (except G₂, T₂ om) [अ]मावासा
 (for माध्या तु) —^d) M प्रयागे मुनिसत्तम

36 T₂ om 36 (cf v 1 35) —^a) B₁ माघमासि,
 B₄ D₁₀ T₃ G 'मासे, T₁ मासि मासि, M₁₋₃ मासे
 मासे, M₄ मास मास (for माघमास) —^b) D₁₋₉
 शसित (for सशित) D₁₋₃ नियत सयतेन्द्रिय —^c)
 D₁₀ [अ]त्र (for तु) M वै मुनि (for भरत) —^d)
 G₂ ४ निर्मल (for 'ल)

37 T₂ om 37 (cf v 1 35) —^a) G₂ मरुद्गणम्
 —^b) M चाश्रमे (for आ) —^c) D₃ G वैवस्वते च
 (for 'स्वतस्य) B₁ तीर्थे तु, D₀ T₁ तीर्थेषु (for
 तीर्थे च)

38 T₂ om 38^{ab} (cf v 1 35) —^a) S (T₂
 om) अथ (for तथा) V₁ B D_n D₁₀ ब्रह्मशिरो, D₄₋₉
 'शिरो (for 'शिरो) —^d) D₃ तत् स्वर्गम् (for सोम
 लोकम्) D₃ लोक सोमस्य वाप्नुयाद्, T₁ निर्मल स्वर्गमा
 — After 38, D₁ ६ १ ० read 42-44, while the

कपोतके नरः स्नात्वा अष्टावक्रे कृतोदकः ।
 द्वादशाहं निराहारो नरमेधफलं लभेत् ॥ ३९
 मृञ्जपृष्ठं गयां चैव निर्क्रान्तिं देवपर्वतम् ।
 तृतीयां क्रौञ्चपार्दीं च ब्रह्महत्या विशुध्यति ॥ ४०
 कलश्या वाप्युपस्पृश्य वेद्यां च बहुशोजलाम् ।
 अग्नेः पुरे नरः स्नात्वा विशालायां कृतोदकः ।
 देवहृद उपस्पृश्य ब्रह्मभूतो विराजते ॥ ४१

पुरापवर्तनं नन्दां महानन्दां च सेव्य वै ।
 नन्दने सेव्यते दान्तस्त्वप्सरोभिरहिंसकः ॥ ४२
 उर्वशीकृत्तिकारयोगे गत्वा यः सुसमाहितः ।
 लौहित्ये विधिवत्स्नात्वा पुण्डरीकफलं लभेत् ॥ ४३
 रामहृद उपस्पृश्य विशालायां कृतोदकः ।
 द्वादशाहं निराहारः कल्मषाद्विप्रमुच्यते ॥ ४४
 महाहृद उपस्पृश्य शुद्धेन मनसा नरः ।

C 13 1734
 B 13 25 48
 K. 13 64 48
 M 13 31 om

sequence in Ds after 38 is 42^a-44^b, 45^{cd}, 39^a-41^b,
 222*, 41^{cd}, 45^{ab}, 41^c, 223*, 41^d, 44^{cd}

39 For the sequence in Ds, cf. v l 38 — ^a)
 Dn1 n2 उत्पातके, D1 कफोटके, D2 स कदोडके, D4-9
 कपोटकके (for 'तके) — ^b) T1 अष्टावकृतोदके — T2 s
 G read 39^d after 46^{ab} — ^c) T1 कृताहारो (for
 निरा)

40 For the sequence in Ds, cf. v l 38 B4
 om 40^{ab} — ^a) D1 s मुदपृष्ठ, D1-6 तुडस्पृष्ठ, M1-8
 मुजीपृष्ठ, M4 मुडीपृष्ठ (for मुजपृष्ठ) V1 B1 s 4.5
 Dn D10 अश्म(B2 [orig] s मुज, D10 मुद)पृष्ठे
 गयाया च, D2 7-9 मुद(D1 अद)पृष्ठ गवा चैव, T2 s
 G1 s 4 मुदे ब्रह्म गवा चैव — ^b) D6 s निरुतिं, D9
 निरुत्, T1 सुराचै, M1 निरुचीन्, M2 s निरुचं, M4
 निर्निधन् (sio) (for निर्क्रान्तिं) V2 B1 s 4 s Dn D10
 नि(D10 अ)रविदे च पर्वते — ^c) B5 Dn D8 क्रौञ्चपद्या,
 D4 'पार्दां (for 'पार्दीं) Dn3 तु (for च) V1 B1-4
 D10 तृतीयाया क्रौञ्चपद्या, T2 s G तृतीयक्रौञ्चपादे (G2
 'पद्या) च, M तृ(M1 द्वि)तीय क्रौं(M4 'यक्रौं)चपातं
 च — ^d) B2 ब्रह्महत्या D1-7 0 [अ]पि (for वि)
 B5 M शुच्यते, D8 10 लीयते (for शुच्यति) Dn1. n2
 ब्रह्महत्या विशुध्यते, T2 s G हत्या विशोधयेत् — For
 40^{cd}, T1 subst

221* तृतीय पर्वत क्रौञ्च शुच्यते ब्रह्महत्याया ।

41 For the sequence in Ds, cf. v l 38 — ^a)
 V1 B Dn कलविकम्, D1 8-10 कलस्या (D1 'श्यां,
 D10 'शा)चापि, D4 6 7 'स्या वापि, T G1-8 M
 कलापि(M1 वि)काम्, G2 कराली*म् (for कलश्यां
 वापि) — ^b) D1 s विद्यां (for वेद्यां) B1 s 4 जलं
 (for जलाम्), V1 B8 s Dn1 n2 D2 वि(B2 वे)द्याश्च
 बहुशोजलं, Dn3 विद्याश्च बहुयोजन, D1-9 वेद्या चैव
 कृतोदक, D10 ब्रह्मभूतो विराजते, T G वेदा(G2
 देवा)श्च बहुशोजल — After 41^{ab}, Ds ins

222* एकमास निराहारो वाजिमेधफलं लभेत् ।

— T1 om 41^{cd}. — After 41^c, T2 s G read 44^c-46^b
 While N ins after 41^c

223* अशिकन्यापुरे वसेत् ।

करवीरपुरे स्नात्वा

[(L 1) D1 0 चन्य पुर, D5 7-9 कन्यापुर — (L 2)
 D1 -9 करवीरे पुन स्नात्वा]

— ^a) D4-9 विपाशाया (for विशालाया) — B4 om
 41^c-42^d T1 reads 41^{cd} twice — ^c) T1 (second
 time) s s G1 s देवहृदम् T1 (first time) सर्वपाप
 विनिर्मुक्तो — ^d) D7 पृतो (for भूतो) T1 (second
 time) भवेन्नर (for विराजते)

42 For the sequence in Ds, cf. v l 38 B4
 om 4^b (cf. v l 41) Ds om 42-44, D1, 6 7 9
 read the same after 38 — ^a) D1-7 9 प्राप्य (for
 नन्दा) V1 B (B4 om) Dn D10 पुनरावर्तनदा च,
 T1 प्रवर्तना च नन्दा च, T2 s G1 तथा प्रवृत्तनन्दा च,
 G2 तथा (G2 दा) प्रवर्तनदा च, G3 महाप्रवर्तनदा च,
 M तथा प्रपद्य नदा च — ^b) D1-7 9 उपनर्दं (for महा
 नन्दा) T2 सेवते (for सेव्य वै) D2 s महानंद
 निषेव्य च — ^c) G1 सेवते — ^d) D7 9 om तु D2
 अलकृत (for अहिंसक)

43 For the sequence in Ds, cf. v l 38, and for
 that in D1 6 7 9, cf. v l 42 Ds om 43 (cf. v l
 42) T1 om 43^{ab} — ^a) B1 s Dn D1 6 10 उर्वशीं
 (for 'शी) D2 s तिलका (for कृत्तिका) D5
 उर्वशीं कृत्ययोगेन — ^b) V1 B Dn D10 गत्वा चैव,
 T2 s G M1-8 कृतवाम, M4 कृत्वा वै य (for गत्वा य
 सु) — ^c) D^c 10 S पौंडरीक (for पुण्ड)

44 For the sequence in Ds, cf. v l 38, and for
 that in D1 6 7 9, cf. v l 42 Ds om 44 (cf. v l
 42) T2 reads 44^{ab} twice — ^a) B5 Dn3 T1 G

एकमासं निराहारो जमदग्निगतिं लभेत् ॥ ४५
 विन्ध्ये संताप्य चात्मानं सत्यसंधस्तर्हिंसकः ।
 षण्मासं पदमास्थाय मासेनैकेन शुध्यति ॥ ४६
 नर्मदायामुपस्पृश्य तथा शूर्पारकोदके ।
 एकपक्षं निराहारो राजपुत्रो विधीयते ॥ ४७
 जम्बुमारुगे त्रिभिर्मासैः संयतः सुसमाहितः ।
 अहोरात्रेण चैकेन सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४८
 कोकामुखे विगाह्यापो गत्वा चण्डालिकाश्रमम् ।
 शाकभक्षश्चीरयासाः कुमारीर्विन्दते दश ॥ ४९

वैवस्वतस्य सदनं न स गच्छेत्क्रदाचन ।
 यस्य कन्याहृदे वासो देवलोकं स गच्छति ॥ ५०
 प्रभासे त्वेऋरात्रेण अमावास्यां समाहितः ।
 सिध्यतेऽत्र महाबाहो यो नगे जायते पुनः ॥ ५१
 उज्जानक उपस्पृश्य आर्दिपेणस्य चाश्रमे ।
 पिङ्गायाश्चाश्रमे स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५२
 कुल्याया समुपस्पृश्य जघ्ना चैवाश्रमर्षणम् ।
 अश्वमेधमवाप्नोति त्रिरात्रोपोषितः शुचिः ॥ ५३
 पिण्डारक उपस्पृश्य एरुगात्रोपितो नरः ।

रामहृदम्; M: महाहृद — D₁ om (hapl) 44^b-15^a
 G₁ reads 44^b twice —^b) V₁ B Dn D₁₀ T₂
 (second time) G₂ विपाश्याया, D₁₋₁ ० विमलाया (for
 विशा) — T₂ ३ G read 41^c-16^b after 41^a, T₃
 G₂₋₁ reading 44^a twice —^c) T₃ G₂ (both first
 time) एरुपक्ष (for द्वादशाह) T₂ ३ (first time)
 G₁ (second time) —^d) (last three fir t time) त्रिशोपाणा
 (for निराहार) —^d) D₅ प्रति (for त्रि)

45 For the sequence in D₅, cf. v l 38, and for
 that in T₂ ३ G, cf. v l 44 D₁ om 15^a (cf. v l
 44) —^a) G₁ गंगा (for महा) T G हृदम्
 — T₁ om 45^b M om (hapl) 15^a-47^c —^d)
 D₁₀ जामदश्य D₁₋₃ फल (for गतिं) D₁ ६-२ वाजि
 (D₈ ० 'ज)पेयफळं लभेत्, D₅ जमदग्निपट वजेत्, T₁
 महत्स्वर्गफल लभेत्

46 For the sequence in T₂ ३ G, cf. v l 44
 M om 46 (cf. v l 45) —^a) T₂ सतप्य D₁₋₃
 विले सतर्ष (D₁ 'प्य) चात्मान — T₁ om 46^c —^b)
 G₈ सत्यसिद्धस् (for 'सधस्) — After 46^b, T₂ ३ G
 read 39^d —^c) V₁ B Dn D₅ 10 विनयात्तप आस्थाय,
 T₂ ३ G कुमारपटमा —^d) G₁ [ए]तेन (for [ए]केन)
 V₁ B Dn D₁₀ T₁ सिध्यति (for शु)

47 M om 47^a (cf. v l 45) D₂ om. 47
 —^b) B₅ Dn₁ n₂ D₅ शूर्पारकोदके, D₁ ३ T G शूर्पा-
 करो —^c) D₁ एक सकृन्, D₁₋₉ एकमास (for पक्ष)
 —^d) T₁ भवेन्नर (for विधीयते) D₈ महाराज विशु
 ध्यति, D₁₋₉ राजसूयफल लभेत्

48 ^a) D₅ T₂ ३ G₈ 4 M जम्बुमारुगे —^b) V₁
 सयात्, D₁ G₂ ३ सयुत्, T₁ प्रयत्, G₁ सयुक्त (for
 सयत्)

49 ^a) D₁₋₃ कूर्मोन्मुत्वे; D₁₋₃ कूर्मान्मुत्वे, T₁ काला
 (for कोका) V₁ B Dn [अ]थ (for [अ]पो) —^b)
 B₂₋₃ Dn₃ D₂ ३ चाटालिकाश्रम, Dn₁ n₂ चाज,
 D₁₀ चटि, T₂ ३ G तलु (for चण्डा) T₁ गत्वा च
 तुवराश्रम (sic) —^c) Dn₁ T₁ शा (T₁ का)कपक्षर
 (for शाकभक्षश्) G₄ शाकभक्षं निराहार —^d) S
 (except T₁) हुमारुगे (for रीर)

50 T₁ om 50 —^a) D₁₋₁ ० भजन (for सदन)
 —^b) D₁₋₃ च गच्छेत्, T₂ ३ G गच्छेद्दे (for स गच्छेत्)
 —^d) D₁₋₉ देवलोकं

51 ^a) B₁ om, D₁₀ च (for तु) —^b) D₅
 एमावास्या —^c) T₂ ३ G सिध्यति V₁ B Dn तु,
 D₁₀ च (for स्त्र) D₁ महाराजन् (for 'बाहो) —^d)
 D₁₋₂ न (for यो) V₁ B Dn D₂ T₂ ३ G [s]मर;
 M मनु (for पुन) — For 51^a, T₁ subst

224* दिव व्रजेन्महाबाहो सर्वपापं प्रमुच्यते ।

52 ^a) D₅ ० उज्जानकम्, D- उज्जातव (sic), D₁₀
 T₂ ३ G गुजा (G₂ 'जा)नदम्, M₁₋₃ उज्जानुक (for
 'नक) —^b) D₁ ३ कर्दिपेणस्य, G₁ कर्दिपेणस्य (sic)
 — T₁ om 52^a —^c) D₅ पिङ्गाया, S (T₁ om)
 गगायाश् —^d) M वि (for प्र)

53 ^a) D₁ ३ तुल्याया, D₂ ६-० तुल्याया (for कु)
 D₁₀ कुल्याया च समुस्पृश्य —^b) T₁ स्नात्वा (for
 जप्त्वा) —^d) V₁ B Dn₁ n₂ D₁₀ नर, Dn₃ [s]मर
 (for शुचि)

54 G₈ om (hapl) 54 —^a) Dn₁ पिङ्गारक,
 D₁₀ G₂ पिङ्गारकम्, G₁ कर — T₁ om 54^b —^b)
 D₂ ३ ३ T₂ ३ G₁ ३ ३ त्रिरात्रोपोषितो नर, D₁ ० एक
 रात्रोपोषितो नर (hypermetric) —^c) Dn₁ क्षि

अग्निष्टोमवाप्नोति प्रभाता शर्वरीं शुचिः ॥ ५४
 तथा ब्रह्मसरो गत्वा धर्मारण्योपशोभितम् ।
 पुण्डरीकमवाप्नोति प्रभातां शर्वरीं शुचिः ॥ ५५
 मैनाके पर्वते स्नात्वा तथा संध्यामुणस्य च ।
 कामं जित्वा च वै मासं सर्वमेधफलं लभेत् ॥ ५६
 विख्यातो हिमवान्पुण्यः शंकरश्चशुरो गिरिः ।
 आकरः सर्वरत्नानां सिद्धचारणसेवितः ॥ ५७
 शरीरमुत्सृजेत्त्र विधिपूर्वमनाशके ।
 अध्रुवं जीवितं ज्ञात्वा यो वै वेदान्तगो द्विजः ॥ ५८

अभ्यर्च्य देवतास्तत्र नमस्कृत्य मुनीस्तथा ।
 ततः सिद्धो दिवं गच्छेद्ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ५९
 कामं क्रोधं च लोभं च यो जित्वा तीर्थमावसेत् ।
 न तेन किञ्चिन्न प्राप्तं तीर्थाभिगमनाद्भवेत् ॥ ६०
 यान्यगम्यानि तीर्थानि दुर्गाणि विपमाणि च ।
 मनसा तानि गम्यानि सर्वतीर्थसमासतः ॥ ६१
 इदं मेध्यमिदं धन्यमिदं स्वर्ग्यमिदं सुखम् ।
 इदं रहस्यं देवानामाप्तावन्याना च पावनम् ॥ ६२
 इदं दद्याद्द्विजातीना साधूनामात्मजस्य वा ।

C. 13 1754
 B. 13 25 68
 K. 13 64 69
 M. 13 31 65

होत्रम् (for 'ष्टोमम्) —^a) D₁ ० रजनीं (for शर्वरीं)
 T₁ नग्निष्टोमफल लभेत्

55 D₁-३ १ ० G₁ om (hapl) 55 —^a) Dn₁
 ब्रह्मसरो (for 'सरो) D₁-० महाब्रह्मसरो स्नात्वा (sic)
 —^b) D₃ मेवित (for 'शोभितम्) D₅ ब्रह्मारण्योप
 शोभितं, T₁ धर्मारण्ये च शो' —^c) D₃ ० T₁ ३ G₂
 M₁-३ पौंडरीकम् (for पुण्ड') —^d) D रजनीं (for
 शर्वरीं) V₁ B Dn D₃ १० उपसृष्ट्य नर शुचि

56 ^a) Dn₃ D₁-० T G मैनाक (for के) —T₁
 om 56^b —^b) V₁ मच्या, D₁-० तीर्थम् (for संध्याम्)
 Dn₃ उपामते (for स्य च) —^c) D-३ [ख]ध, G₄
 तु (for च) T₂ ३ G₂-१ M मोह, G₁ damaged (for
 माम) D₁-० कामदिके (D₀ का)ध वै मास (sic)
 —^d) Dn₁ n₂ नवंयज्ञ, D₁ ०-२ अश्वमेध, D₁₀ सोध'
 (for सनं) —After 56, N ins

225* कालोदकं नन्दिशुण्डं तथैवोत्तरमानसम् ।
 अभ्येत्य योजनशताद्गृह्णाद् विप्रमुच्यते ।
 नन्दीश्वरस्य मूर्तिं तु दृष्ट्वा मुच्येत किञ्चिदपि ।
 स्वर्गमार्गं नर स्नात्वा स्वर्गलोकं न गच्छति ।

[(L 1) B₁ नाग्नि- (for नग्नि-) Dn₁ n₂ च (for
 [ए]त्र) —(L 2) D₁ अलेख, D₁₀ अश्वीय- (for
 अभ्येत्य) Dn₃ D₄ ५ [अ]पि प्र-, D₇ ० [अ]पि वि- (for
 विप्र-) D₃ भूपादापि विनुष्यन्ति, D₁₀ 'हत्या विधीयते (for
 the post half) —(L 3) B₂ किल्बिपात् —(L 4)
 D₁-० सूर्यं (for स्वर्ग) V₁ B Dn D₁₀ ब्रह्म (for
 स्वर्ग-) D₁-३ ५ १० च, D₁ ०-२ तु (for म)]

While G₂ ins 226* after 56

57 G₂ om 57^a-58^b —^b) D₁₀ शंकरस्य गुरुगिरि

—^c) D₁ ३ सत्वाना, D₂ भूताना (for रत्नाना)
 —T G₁ ३ ४ ins after 57 G₂ after 56

226* दर्शनाद्गमनात्पूतो भवेन्नशनानपि ।
 [T₁ दशान्नाद् (for अनशनाद्)]

58 G₂ om 58^{ab} (cf v 1 57) T G₁ ३ ४ om
 58^{ab} —^a) D₂ ३ विसृजेत् (for उत्सृ) —^b) M
 अनाशकं ☉ Cn अनाशकं अनशनव्रते कृते सति । ☉
 —^d) D₁ T₂ G₁-३ वेदातको, D₁₀ 'विद् (for वेदान्तगो)

59 ^a) S अभ्यर्च्य देवास्तत्रस्थो (G₄ M 'स्थान्)
 —^b) T₁ om. from नम up to दिवं (in 59^c) V₁
 D₁₀ मुनिं V₁ B₃ Dn₃ G₂ (inf lin as in text)
 तदा (for तथा) —^c) S (T₁ om) मुनिर् (for दिव)
 —^d) T₁ ब्रह्म * * सलोका

60 ^a) Dn₁ D₃ ५ काम (for काम) —^b) V₁
 D₃ १-० आविशेत्, T₁ आचरेत् (for आवनेत्) D₃ ०
 जित्वा वै तीर्थमाविशेत् —^c) B₄ D₁-० M₂ अप्राप्त,
 T G M₁ ३ ४ अप्राप्य (for न प्राप्त) D₇ तत किञ्चिन्न
 सप्राप्त

61 ^a) B₂ (marg as in text) चान्यानि (for [अ]
 गम्यानि) —^c) D₂ ३ मार्गेत (for गम्यानि) —^d)
 D₁-० सर्वारण्येव, T₂ ३ G सर्वतीर्थं (for 'तीर्थ-) V₁ B
 Dn D₁ ३ समीक्षया, D₁₀ -समाहितै, T₁ -फल लभेत्
 (for समासत) D₂ सर्वतीर्थमपेक्षया

62 ^a) V₁ B Dn₁ n₂ D₁₀ T₁ पुण्यम्, Dn₃ om,
 D₁ धर्म्यम्, T₂ ३ G M मान्यम् (for धन्यम्) —^b)
 D₁ ० ३ ३ सर्वस्य वै (for स्वर्ग्यमिदं) V₁ B Dn D₁₀
 अचुत्तम (for इदं सुखम्) D₅ १ S इदं स्वर्गं (D₅ १
 सर्वं)स्य वै सुख —^c) Dn₁ n₂ D₅ १० G₂ M₃ वेदानाम्
 (for देवा) —^d) V₁ B Dn D₁₀ Cap आप्तान्य

सुहृदां च जपेत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य वा ॥ ६३
दत्तवान्गौतमस्येदमङ्गिरा वै महातपाः ।
गुरुभिः समनुज्ञातः काश्यपेन च धीमता ॥ ६४
महर्षीणामिदं जप्यं पावनानां तथोत्तमम् ।

जपंश्चाभ्युत्थितः शश्वन्निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ६५
इदं यथापि शृणुयाद्रहस्यं त्वङ्गिरोमतम् ।
उत्तमे च कुले जन्म लभेज्जातिं च संस्मरेत् ॥ ६६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पङ्क्तिशोऽध्याय ॥ २६ ॥

२७

वैशंपायन उवाच ।

बृहस्पतिसमं बुद्ध्या क्षमया ब्रह्मणः समम् ।
पराक्रमे शक्रसममादित्यसमतेजसम् ॥ १
गाङ्गेयमर्जुनेनाजौ निहतं भूरिवर्चमम् ।
भ्रातृभिः सहितोऽन्यैश्च पर्युपास्ते युधिष्ठिरः ॥ २

शयानं वीरशयने कालाकाङ्क्षिणमच्युतम् ।
आजगुर्भरतश्रेष्ठं द्रष्टुकामा महर्षयः ॥ ३
अत्रिर्वसिष्ठोऽथ भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
अङ्गिरा गौतमोऽगस्त्यः सुमतिः स्वायुरात्मवान् ॥ ४
विश्वामित्रः स्थूलशिराः संवर्तः प्रमतिर्दमः ।

(B३ सुश्राव्य, Cnp आभाव्य) पावन तथा, D₁ corrupt, D₂ ३ स(D₈ अ)पापाना च पावन, D₁₋₉ आश्राव्य चैव पावन छे Cn आभाव्यमिति पाठे रहस्यत्वादवाच्यम् । छे

63 ^a) D₁₋₈ हि भक्ताना (for द्विजातीना) T₂ इदं रहस्य दिव्यानां — ^b) B₁ ४ D₈ ९ ९-१० च (for वा) V₁ Dn साधोरात्मदित्यस्य च (V₁ Dn₃ वा) — D₁₋₈ om 63^{cd} — ^e) D₁ ९ १-१० S (except G₂) वा (for च) — ^d) B₁ Dn₁ n₂ D₁₋₁₀ G₁ च (for वा)

64 ^a) B₁ तन्नवान् (for दत्त) D₂ ९-१० गौतमाय (for 'मस्य) V₁ B₁ २ ९ Dn D₁₀ M₁ २ ४ [ए]तद् (for [इ]दम्) B₈ ४ D₁₋₂ ९ दत्त (D₁₋₈ उक्त)वान्गौतमायैतद् — ^b) D₁₀ सु (for वै) D₁₋₉ अगिराश्च महात्मने — ^c) V₁ B₁ ३ ९ Dn D₁₀ अगिरा (for गुरुभि) — ^d) Dn₃ D₁₋₉ कश्यपेन

65 ^a) D₁₋₉ तथा (for इद) — ^b) B₁ अथ (for तथा) — T₁ om 65^{cd} — ^c) D₈ जप्यं D₁ चाप्यु स्थित ; D₂ ३ अप्यु (for चाभ्यु) D₇₋₉ T₂ ३ G₁ ३ ४ सम्यह् (for शश्वन्) G₂ जपश्चात्पर्यित सम्यह्, some unused MSS जपेच्चाभ्युदित सम्यह्

66 D₁₀ om 66 — ^a) D₂ ३ इद यच्च, T₁ G य इद (by transp) — ^b) D₂ ३ चांगिरोगत, D₁₋₉ स्वगिरोत्तम, T G दित (for 'मतम्) — ^c) D₁₋₈ स कुले, D₁₋₈ सत्कुले — ^d) G₁ जातीश् (for जाति) B₁ लभेज्जातिस्मरश्च स

Colophon — Parvan name B₁ ४ Dn₈ D₁ ३ शाति — Sub parvan V₁ B₁₋₄ Dn D₁₋₈ १० M दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ २ ९ D अगिरसतीर्थ यात्रा, B₈ ४ अगिरास्तीर्थयात्रा, T₂ गौतमागिरससवादे तीर्थप्रशसा, T₈ G₂ तीर्थप्रशसन, G₁ तीर्थप्रशसा, M₄ तीर्थरहस्यं — Adhy no V₁ 25, Dn₁ D₅ 24, D₇ 9 21, D₁₀ 23, T₁ M 59, T₂ ३ G₂₋₄ 66, G₁ 61 — Śloka no Dn₁ 72

27

1 ^b) B₈ ब्रह्मणा, D₁ ९ ९-१० पृथिवी (for ब्रह्मण) — ^c) D₁₋₉ तुल्यम् (for समम्)

2 B₁ reads 2^a-3^b twice — ^a) D₂ [आ]दौ (for [आ]जौ). — ^b) V₁ B (B₁ both times) Dn D₈ ३ तेजस (for वर्चसम्) — ^d) B₁₋₈ ४ (both times) Dn₈ D₁₋₈ ९ ९ पर्युपास्त, B₈ Dn₁ n₂ पर्यपृच्छद्; T G M₄ (inf l_{1n}) पर्युपास (M₄ 'से'द् (for 'पास्ते)

3 For the repetition in B₁, cf v 1 2 — ^a) Dn₁ शयन, D₁₋₉ शययाया (for शयने) — ^b) D₈ T G M₁ ४ कालकाङ्क्षिणम् — ^c) D₁₀ M₄ श्रेष्ठ

4 ^a) Some MSS वशिष्ठो D₈ च (for सथ) — T₁ om 4^a-5^a — ^d) D₁ ९ ९ M चायुर, D₆ चायुर, T₂ ३ G₂₋₄ त्वायुर (for स्वा) V₁ B Dn G₁ सुमति सु (V₁ B₁ ४ स) यतात्मवान्

उशना बृहस्पतिर्व्यासश्च्यवनः काश्यपो ध्रुवः ॥ ५
 दुर्वासा जमदग्निश्च मार्कण्डेयोऽथ गालवः ।
 भरद्वाजश्च रैभ्यश्च यवक्रीतस्त्रितस्तथा ॥ ६
 स्थूलाक्षः शकलाक्षश्च कण्वो मेधातिथिः कृशः ।
 नारदः पर्वतश्चैव सुधन्वाथैकतो द्वितः ॥ ७
 नितंभूर्भुव्नो धौम्यः शतानन्दोऽकृतव्रणः ।
 जामदग्न्यस्तथा रामः काम्यश्चेत्येवमादयः ।
 समागता महात्मानो भीष्मं द्रष्टुं महर्षयः ॥ ८
 तेषां महात्मना पूजामागतानां युधिष्ठिरः ।
 भ्रातृभिः सहितश्चक्रे यथावदनुपूर्वशः ॥ ९
 ते पूजिताः सुखासीनाः क्रथाश्चक्रुर्महर्षयः ।
 भीष्माश्रिताः सुमधुराः सर्वेन्द्रियमनोहराः ॥ १०
 भीष्मस्तेषां क्रथाः श्रुत्वा ऋषीणा भावितात्मनाम् ।

मेने दिविस्थमात्मानं तुष्ट्या परमया युतः ॥ ११
 ततस्ते भीष्ममामन्त्र्य पाण्डवांश्च महर्षयः ।
 अन्तर्धानं गताः सर्वे सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ १२
 तानृषीन्सुमहाभागानन्तर्धानगतानपि ।
 पाण्डवास्तुष्टुः सर्वे प्रणेषुश्च मुहुर्मुहुः ॥ १३
 प्रसन्नमनसः सर्वे गाङ्गेयं कुरुसत्तमाः ।
 उपतस्थुर्यथोद्यन्तमादित्यं मन्त्रकोविदाः ॥ १४
 प्रभावात्तपसस्तेषामृषीणा वीक्ष्य पाण्डवाः ।
 प्रकाशन्तो दिशः सर्वा विस्मयं परमं ययुः ॥ १५
 महाभाग्यं परं तेषामृषीणामनुचिन्त्य ते ।
 पाण्डवाः सह भीष्मेण क्रथाश्चक्रुस्तदाश्रयाः ॥ १६
 कथान्ते शिरसा पादौ स्पृष्ट्वा भीष्मस्य पाण्डवः ।
 धर्म्यं धर्मसुतः प्रश्नं पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ १७

C. 13 1775
 B 13 26 17
 K 13 65 17
 M 13 32. 17

5 T₁ om 5^a (cf v l 4) —^a) Bom ed and Kumbh ed स्थूलगिरा (for 'शिरा) —^b) D₂ 2 प्रमित्त् (for प्रमात्त्) D₁ 6-9 सवर्तं परिमर्दनं, T₁ G M₁ 'र्तं प्रतिमर्दं (M₁ दि)न —^c) Hypermetric V₁ B Dn D₂ 8 बृहस्पत्युदानो (B₁ ना व्यासाश्च —^d) D₁₋₄ 6-9 कश्यपो D₃ मृगु, T₁ नृप (for ध्रुव)

6 ^b) D₁ 8 मार्कण्डेयो —^c) V₁ B Dn D₁₀ [5]थ (for च) —^d) Dn₁ यवक्रीतिस्, D₁ यावक्रीतिस्

7 ^a) T₁ स्थूलाक्ष (for 'क्ष) B₂ (marg) शकलाक्षश्, B₂ Dns D₇ 9 10 सकलाक्षश्, D₂ शकलाक्षश्, D₂ सयलाक्षश्, S शकलाक्षश् (for 'लाक्षश्) —^b) D₆ काण्वो, M₁ कडो (for कण्वो) D₂ 3 तथा, T₁ शुक्र, T₈ G₂ 4 कृप, G₁ कृत, M₁₋₃ रुद्रा (for कृश) —^d) D₁ 6-9 T₂ 8 G₁ 4 च; D₅ [अ]सु, D₁₀ वा (for [अ]थ) B₁ 5 Dn D₁ 8 8 T₂ 8 G M₂ 4 द्विज (for द्वित) T₁ सुधर्मा चकतो द्विज

8 ^a) D₁ क्रतस्तुर् (for नितमूर्) D₂ 8 क्रतुभुर्भवनो धौम्य, D₁₋₉ क्रमुश्च च्यवनो (D₁₋₉ देवलो) धौम्य, S नितंतु कवपो धौम्य —^c) D₂ जामदग्निस् D₁₋₉ ततो (for तथा) —^d) V₁ B Dn D₁₋₁₀ T₁ कचश्, T₂ 8 G M₈ कण्वश् (for काम्यश्) —^e) D₁₋₃ महात्मान (for 'नो)

9 D₁ 6 om 9^a-10^d

10 D₁ 6 om 10 (cf v l 9) —^a) T G समासीना (for सुखा^a) —^c) D₂ 8 भीष्माश्रया, T₂ M₁₋₃ धर्माश्रिता (for भीष्मा^a) —^d) D₂ 8 7-9 मनोरमा (for हरा)

11 ^a) D₅ T₂ 8 G₁₋₃ क्रथा (for कथा) —^a) V₁ B Dn D₁₋₃ दिविष्टम् (for 'स्थम्) —^d) T₂ दिष्ट्या (for तुष्ट्या)

12 ^c) S (except T₁) अतर्धान (for 'र्धान)

13 ^c) D₂ 8 विस्मिता (for तुष्टु)

14 ^a) D₁ 8 मनसा, T₂ 8 G मत्तय (for मनस) —^b) D₁ 8 4 6-9 सुनि- (for कुरु) V₁ B₁ 5 Dn D₅ 7 10 T₁ सत्तम (for 'मा)

15 B₂ om 15^{ab} —^a) D₁₋₁₀ S प्रभाव (for 'वात्) T₁ तत्तपस् (for तपसस्) — T₁ om 15^{cd} —^e) B₂ प्रकाशत्यो; D₂ 8 शतीर्, D₅₋₇ 9 'शयन्, T₂ 8 G₁₋₃ M 'शत (for शन्तो)

16 ^a) B₂ 4 M₂ 8 महाभाग्य, D₁ 6 7 9 महाभाग T₁ पुनस् (for पर) —^b) T₁ वै (for ते) —^d) V₁ D₁₀ T₁ तथाश्रया (for तदा^a)

17 Before 17, V₁ B Dn D₆ 7 10 1ns वैशपायन उवाच —^{ab}) D₆ पादौ दृष्ट्वा, G स्पृष्ट्वा पादौ (by transp) S धीमत (for पाण्डव) —^c) D₁ 6 10

के देशः के जनपदा आश्रमाः के च पर्वताः ।
प्रकृष्टाः पुण्यतः काश्च ज्ञेया नद्यः पितामह ॥ १८
भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनम् ।
शिलोच्छृत्तेः संवादं सिद्धस्य च युधिष्ठिर ॥ १९
इमां काश्चित्परिक्रम्य पृथिवीं शैलभूषिताम् ।
असकृद्विपदां श्रेष्ठः श्रेष्ठस्य गृहमेधिनः ॥ २०
शिलवृत्तेर्गृहं प्राप्तः स तेन विधिनाचिंतः ।
कृतकृत्य उपातिष्ठत्सिद्धं तमतिथिं तदा ॥ २१

तां समेत्य महात्मानां सुरासीनौ कथाः शुभाः ।
चक्रतुर्वेदसंघट्टास्तच्छेषकृतलक्षणाः ॥ २२
शिलवृत्तिः कथान्ते तु सिद्धमामद्भ्य यत्नतः ।
प्रशं पप्रच्छ मेधावी यन्मां त्वं परिवृच्छसि ॥ २३
शिलवृत्तिरुवाच ।
के देशाः के जनपदाः केऽऽश्रमाः के च पर्वताः ।
प्रकृष्टाः पुण्यतः काश्च ज्ञेया नद्यस्तदुच्यताम् ॥ २४
सिद्ध उवाच ।
ते देशास्ते जनपदास्तेऽऽश्रमास्ते च पर्वताः ।

धर्मं (for धर्म्यं) — After 17, D₁₀ ins an addl colophon [*Sub parvan* दानधर्म — *Adhy no 24*]

18 Before 18, V₁ B₁₋₃ & D M ins युधिष्ठिर उवाच; B₁ पितामह उवाच —^b) D₁ & D₂ T₂ & G₁ & 4 M केभ्रमा (for आश्रमा) D₁₋₃ पर्वता के क आश्रमा —^c) D₁₋₉ केचिज्; T₁ काश्चिज्, T₂ & G₁ & 4 का न्विज्, G₂ किंस्विज् (for काश्च) —^d) D₆₋₉ तेच (for नद्य) S तदुच्यता (for पितामह)

19 B₁ पितामह (for भीष्म) —^e) S (except T₂ &) शिलोच्छृत्ते

20 ^a) S इह (for इमा) —^b) D₁ & शील- (for शैल) V₁ B Dn D₆ 10 भूषणा (for -भूषिताम्) —^c) D₆ 7 & T₂ & M₁ 2 & 4 श्रेष्ठ

21 ^a) D₁₋₉ शिलोच्छृत्तेर् (hypermetric), T₁ G₁ & 4 M शिलवृत्तेर् (for शिल) — After 21^{ab}, V₁ B Dn D₁₋₄ 6-10 ins

227* उवाच रजनीं तत्र सुसुखं सुखभागृपि ।
शिलवृत्तिस्तु यत्कृत्य प्रातस्कृत्यान्शुचि ।

[(L 1) V₁ रजनीम्, D₁ & 6-9 वसतीं (D₁ तीम्), D₂ च सुखं, D₃ स सुख (for रजनीं) D₁₀ उवाच रजनीं तुष्ट (for the prior half) V₁ B₂ & 5 Dn सुसुखं, D₂ & वसती (for सुसुखं) B₁ सुखवान्, Dn₁ वाग् (for भाग्) D₁₀ सुसुखं सुखयान्ति (for the post half) — D₁ om line 2 — (L 2) D₂ & शिलवृत्तेस्, D₃ & 6-9 शिलोच्छृत्तिस् (hypermetric) (for शिलवृत्तिस्) V₁ च (for तु) D₂ om (hapl) यत्कृत्य प्रातस् D₃ & 6-9 ततस् (for प्रातस्) D₃ ऋषि, D₃ हरि (for शुनि)] — D₁ om 21^c-22^d —^e) V₁ B₁₋₃ & Dn D₆ 10 T₁ कृतकृत्यम् (for कृत्य) —^d) T G गृही (for तदा)

22 D₁ om 22 (cf. v 1 21) —^{ab}) T₂ G₂ महात्मानौ समासीनौ; M सुखासीनौ महात्मानौ (by transp) D₁₋₉ transp कथा and शुभा —^c) D₆ T -संघात्स —^d) T₂ & G₁ & 4 तच्छील, G₂ त शील (for तच्छेष) B₁ लक्षणा (for लक्षणा)

23 ^a) Some MSS मिल- (for शिल) B₃ वृत्ते (for वृत्ति) D₁₋₃ तं (for तु) —^b) S (except G₂) भारत (for यत्नत) —^d) V₁ D₂ T₃ M₁ & मा (for मा)

24 B₁ D₆ शीलवृत्तिर्, T₁ G₁ & शिल, T₂ & G₂ & 4 M मि (T₃ शि-, G₂ शी) लोच्छृत्तिर् (for शिलवृत्तिर्). —^b) D₆ T₁ आश्रमा (for के ऽऽश्रमा) B₁ आश्रमा पर्वताश्च के, D₁₋₃ पर्वता के क (D₂ च) आश्रमा —^c) D₁ 7 काश्चिज्; T G काश्चिज् (for काश्च) —^d) D₁₋₉ मेघ (for नद्यस्) — After 24, D₁₋₉ ins

228* सिद्ध उवाच ।

पुत्रं च प्रमास च नैमिषं हिमवान्गिरि ।

गङ्गा च यमुना चैव वेदिका मथुरा गया ।

सरस्वत्यारुणा चैव कुरुक्षेत्रं प्रयुद्धकम् ।

पृतेपा कतमस्याह माहात्म्यं कथयामि ते ।

शिलवृत्तिरुवाच ।

वाल्यात्प्रभृति विप्रेन्द्र भक्ति कौतुकमेव च । [5]

माहात्म्यं प्रति विप्रेन्द्र गङ्गाया मम तत्त्वत ।

[(L 2) D₁ & गगां च यमुनां चैव (for the prior half) — D₁ & शीलवृत्तिर् (for शिल)]

25 ^b) B₁ आश्रमास्, G₂ ते इमास् (for तेऽऽश्रमास्) Dn₃ के (for ते) D₁₋₃ पर्वतास्ते त आश्रमा —^d) D₁₋₉ मध्ये याति (for मध्येनैति)

येषां भागीरथी गङ्गा मध्येनैति सरिद्धरा ॥ २५
 तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैस्त्यागेन वा पुनः ।
 गतिं ता न लभेजन्तुर्गङ्गां संसेव्य या लभेत् ॥ २६
 स्पृष्टानि येषा गाङ्गैर्वैस्तोर्यैर्गात्राणि देहिनाम् ।
 न्यस्तानि न पुनस्तेषां त्यागः स्वर्गाद्विधीयते ॥ २७
 सर्वाणि येषा गाङ्गैर्वैस्तोर्यैः कृत्यानि देहिनाम् ।
 गां त्यक्त्वा मानवा विप्र दिवि तिष्ठन्ति तेऽचलाः ॥ २८
 पूर्वं वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि ये नराः ।
 पश्चाद्गङ्गां निपेवन्ते तेऽपि यान्त्युत्तमां गतिम् ॥ २९
 स्नातानां शुचिभिन्तोर्गङ्गैर्वैः प्रयतात्मनाम् ।

व्युष्टिर्भवति या पुंसां न सा क्रतुशतैरपि ॥ ३०
 यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गं प्राप्य महीयते ॥ ३१
 अपहत्य तमस्तीव्रं यथा भात्युदये रविः ।
 तथापहत्य पाप्मानं भाति गङ्गाजलोक्षितः ॥ ३२
 तिसोमा इव गर्वयो विपुष्पास्तरवो यथा ।
 तद्वद्देशा दिशश्चैव हीना गङ्गाजलैः शुभैः ॥ ३३
 वर्णाश्रमा यथा सर्वे स्वधर्मज्ञानवर्जिताः ।
 क्रतवश्च यथासोमास्तथा गङ्गा विना जगत् ॥ ३४
 यथा हीनं नभोऽर्केण भूः शैलैः खं च वायुना ।

C. 13 179A
 B 13 26.3
 K. 13 65
 H 13 32.

26 D₁₋₄ e 1 s om 26-27 —^a) G₂ ब्रह्मचर्ये च
 (for 'चर्येण —^c) V₁ B₁ D₂ s 10 ता (D₂ s 10 न)
 लभेत् (for ता न लभेज्) T₁ विप्र, T₂ s G M राजन्
 (for जन्तुर्) —^d) G₂ damaged B₂ दुगां (for
 गङ्गा) Dn₁ T₂ मपेव्य या, T₁ समेयया (for स्य या)

27 D₁₋₄ e 1 s om 27 (cf v 1 26) —^a) G₁ s
 गगायास् (for गाङ्गैर्वैस्) —^b) B₂ om (hapl) from
 तोर्यर् up to गाङ्गैर्वै (in 30^b) B₁ om तोर्य — D₂
 om (hapl) 27^c-28^b —^c) Dn₁ तु कुत्स् (for न
 पुनस्) — For 27^d, S subst.

229* त्यक्तानि यानि वै येषा त्यागाम्बुगो विधीयते ।

[T₁ चैत्रेण, M₁ (inf lin) वैदेण (for वै येषा) M
 स्वक्तापानि (M₂ 'नि न) पुनस्तेषां (for the prior half) M₂
 (inf lin) त्याग-स्वगाद्विधीयते (for the post. half)]

28 B₁ om 28, D₂ om. 28^{ab} (for both, cf v 1
 27) G₂ M₂ om 28^{ab} —^a) M₁ s s गित्यानि (for
 सर्वाणि) —^b) V₁ B₁₋₂ s Dn D₁₀ कार्याणि, M₁ s s
 गात्राणि (for कृत्यानि) — For 28^{ab}, T G₁ s s subst.

230* ये वा यथाविधि स्नाता गङ्गाया माद्यमर्षणा ।

—^c) G₂ partly damaged D₁₋₃ मनया (for मानया)
 T₂ G M₁₋₂ त्रिप्रा (for त्रिप्र) —^d) V₁ B₁ Dn₁ n₂
 ते जना, B₂ s s Dn₂ तेमला, D₁₀ निर्मला, M₁
 तेचला (for तेऽचला)

29 B₁ om 29 (cf v 1 27) —^b) D₁₋₂ s [क्ष]-
 निष्टानि (for पापानि) G₁ मानया (for ये नरा)
 D₂ e-9 कृत्यानिष्टानि (D₁ 'त्वाशुभ्राणि) मानवा —^d)
 D₁₋₃ 10 [क्ष]मरावर्ती, D₂ s 1-9 S परा गतिं (for [उ]-

त्तमा गतिन्) — After 29, D₁₀ T G ins

231* युक्ताश्च पातकस्त्यक्त्वा देह शुद्धा भवन्ति ते ।
 सुच्यन्ते देहसत्यागाद्गङ्गायमुनसगमे ।

[(L 2) T₁ नवधाद् (for सत्यागाद्) G₂ गगायमुनयो
 तदा (for the post. half)]

30 B₁ om up to गाङ्गैर्वै (in 30^b) (cf v 1 27)
 —^a) V₁ स्तुतिभिस्, S प्रयतैस् (for शुचिभिस्)
 —^b) D₂ om, T₁ गंगाया (for गाङ्गैर्वै) B₂ D₂
 प्रयतात्मभि, D₁₋₉ सुमहात्मना (for प्रयता) —^c)
 D₁₀ T₂ s G पुष्टिर्, T₁ शुष्टिर्, M₁ s s तुष्टिर् (for
 व्युष्टिर्) G₁ M₂ सा (for या) ☞ Cn व्युष्टि पुण्य-
 वृद्धि । ☞

31 —^a) Dn₁ मनुष्येषु, T G₁₋₃ 'प्याणा (for 'प्यस्य)
 —^c) D₂ s सहस्रेषु (for द्वाणि) —^d) V₁ B Dn
 D₁₋₁₀ T₁ स्वर्गलोके, D₂ त्रिण्णुलोके (for स्वर्गं प्राप्य)

32 —^c) T₂ G₂ तदा (for तथा) V₁ [क्ष]पहत
 (for हृत्य) —^d) T₂ s G₂ s s तथा (for भाति)
 D₁₋₉ जलमुत्त (for जलोक्षित) G₂ तथा गगाजलोपित

33 —^c) B₁ तद्देशा, D₂ s तयो, D₁₀ तथा देशा
 (for तद्वद्देशा) T₁ सर्वा (for चैव) —^d) V₁ B₂ s
 Dn T₁ शिवं (for शुभं) D₂₋₁₀ G₂ गंगाहीना न
 सदाय

34 D₁₀ G₂ om (hapl) 34-35 T₁ om 34 —^b)
 V₁ B₂ s s Dn G₂ s s धर्मज्ञानविवर्जिता —^c) T₂ केतवश्च
 (for क्र) —^d) D₁ जल (for जगत्) D₂ s तथा गारां
 विना जल

तथा देशा दिशश्चैव गङ्गाहीना न संशयः ॥ ३५
 त्रिषु लोकेषु ये केचित्प्राणिनः सर्व एव ते ।
 तर्प्यमाणाः परां तृप्तिं यान्ति गङ्गाजलैः शुभैः ॥ ३६
 यस्तु ह्येयं निष्टप्तं गाङ्गेयं पिबते जलम् ।
 गवां निर्हारनिर्मुक्ताद्यावकात्तद्विशिष्यते ॥ ३७
 इन्दुव्रतसहस्रं तु चरेद्यः कायशोधनम् ।
 पिवेद्यश्चापि गङ्गाम्भः समौ स्यातां न वा समौ ॥ ३८
 तिष्ठेद्युगसहस्रं तु पादेनैकेन यः पुमान् ।

मासमेकं तु गङ्गायां समौ स्यातां न वा समौ ॥ ३९
 लम्बेतावाक्शिरा यस्तु युगानामयुतं पुमान् ।
 तिष्ठेद्यथेष्टं यश्चापि गङ्गायां स विशिष्यते ॥ ४०
 अग्नौ प्राप्तं प्रधूयेत यथा तूलं द्विजोत्तम ।
 तथा गङ्गावगाढस्य सर्वं पापं प्रधूयते ॥ ४१
 भूतानामिह सर्वेषां दुःखोपहतचेतसाम् ।
 गतिमन्वेपमाणानां न गङ्गासदृशी गतिः ॥ ४२
 भवन्ति निर्विपाः सर्पा यथा ताक्ष्यस्य दर्शनात् ।

35 D₁₀ G₃ om 35 (of v 1 34) —^a) D₂ s
 यथाकेण नमो हीन —^b) D₆ 7 शेष चैव, D₉ शेष ख च
 (for शैलं खं च) —^c) D₁ 6 दिशो (for देशा) T₂
 द्विजाश् (for दिशश्) —^d) D₂ s त्रि (D₃ ही)ना गगा-
 जलैः शुभै

36 D₂ s om (hapl) 36 —^b) D₃ हि (for ते)
 —^c) D₁ 6 7 9 G₃ तर्प्यमाना, T₂ G₁ तर्प्यमाना (for
 तर्प्यमाणा) — After 36, T G ins

232* अन्ये च देवा मुनय प्रेतानि पितृभि सह ।
 तपितास्त्वसिमायान्ति त्रिषु लोकेषु सर्वश ।

[(L 1) G₃ देव (for देवा) T₁ सुमीना (for प्रेतानि)
 G₁ मुनिभि (for पितृभि) — (L 2) G₃ अर्पितास्
 (for तं)]

37 T₁ om 37 —^a) B₄ सूर्यांशु (for सूर्येण)
 D₄₋₉ संतप्त (for निष्टप्त) S (T₁ om) यथा सूर्यांशु
 निष्टप्त (T₂ 'दिष्ट', G₂ 'विष्ट') —^c) D₄ corrupt V₁
 Cn निहार; D₂ निहृद, D₁₀ नीहार (for निर्हार) T₂
 M₁₋₃ -निर्मुक्ताद् (for निर्मुक्ताद्) T₃ G M₄ गवा नीहार-
 (T₃ G₄ निहार; G₁ 8 नीवार)निर्मुक्ताद् —^d) D₁₋₉ स
 (for तद्) D₂ यावकात्पिमिष्यते (sic) ❧ Cn गवां
 निहार आहारनिर्गमनमार्गं, ततो निर्मुक्त यावक यवविकार ।
 तस्माद्वा यवानादयित्वा तच्छक्रदन्तर्गतान्यवान्पक्त्वा भुञ्जानो
 यावकव्रतीत्युच्यते । ❧

38 ^a) V₁ B₁ इह, D₁ चंद्र- (for इन्दु-) T₂
 G₂ व्रत (for व्रत) D₂ 8 च (for तु) D₁₀ चाद्रा
 यणसहस्रं तु —^b) V₁ B₁₋₂ 6 Dn D₁₀ M₄ transp
 चरेत् and य —^c) D₂ पितृभ्यश् (for पिवेद्यश्)
 D₁ 6 8 9 गगाप, M₃ गगाम (for गङ्गाम्भ) —^d)
 T₂ सौम्य (for the first समौ)

39 D₂₋₄ 6 om (hapl) 39 —^a) T₁ शत चैव

(for सहस्रं तु) —^b) D₁ n₂ पदेन (for पा) T₂
 यत् (for य) — D₂ om (hapl) 39^c-40^b —^c)
 T₁ निवास एको गंगाया, T₂ एकाह वा स गगाया, T₃
 G एकाहवासं गगाया (G₄ 'या), M यो मासमेक गंगाया
 —^d) T₂ सौम्य (for the first समौ)

40 D₆ om 40^{ab} (of v 1 39) —^a) Dn लवेते
 वाक्, D₁₋₄ 6-10 T G M₃ लवेदवाक्- (for लम्बेतावाक्-)
 —^b) S पुन (for पुमान्) —^c) D₁₋₃ सेवेद्,
 D₄₋₉ M शयेद् (for तिष्ठेद्) D₂ s corrupt for चापि
 M transp यश्चापि and गङ्गाया T₁ पयसेष्ट च गंगाया
 (for 40^c) T₁ यश्चापि (for गङ्गाया) — For 40^{cd},
 T₂ s G subst

233* सवत्सर जले वासं गङ्गाया तत्सम मतम् ।

[G₄ वामो गगायास्]

41 ^a) V₁ B₂ 5 D₁ n₂ D₃ प्रास्तं, B₃ corrupt
 (for प्राप्त) B₄ प्रलीयेत; D₁ 2 प्रभू, D₂₋₄ 6-9 M₄
 (inf lin) प्रदह्येत, T₁ प्रपश्येत्तु, T₂ G प्रदूयेत, T₃
 प्रसू (for प्रभू) M अग्नौ प्रास्तं प्रदूयेत —^b) D₁ 2
 तूले, D₃ मूल, T₂ 8 G₃ काल, G₁ 8 4 काष्ठं (for
 तूल) —^c) D₁ 1 D₇₋₁₀ -गाढस्य; T₁ -गाढस्य (for
 -गाढस्य) D₄₋₆ तथा गगाप्रवाहेन (D₅ 'ण) —^d)
 D₁ 1 सर्व (for सर्व) D₁ 2 6 9 प्रणश्यति, D₁₀ प्रप
 चते, G₄ प्रदूयेते (for प्रभू) D₁ 2 T₂ 8 G₁₋₃ M सर्व-
 पाप प्रदूय (D₁ 2 'भूय-', M₄ [inf lin] 'दह्य'ते), D₃₋₅
 7 8 T₁ सर्वपाप प्रणश्यति

42 ^a) M एव (for इह). —^b) D₁ 8-1 9 दु खानि-
 (for दु खोप-) —^c) D₁₀ गतिं च काक्षमाणानां —^d)
 B₄ न गगाया सा विशिष्यते (hypermetric) — After
 42, D₁₀ ins

234* गङ्गा गङ्गेति यो घृयाद्योजनाना शतैरपि ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ।

गङ्गाया दर्शनात्तद्वत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४३
 अप्रतिष्ठाश्च ये केचिदधर्मशरणाश्च ये ।
 तेषां प्रतिष्ठा गङ्गेह शरणं शर्म वर्म च ॥ ४४
 प्रकृष्टैरशुभैर्ग्रस्ताननेकैः पुरुषाधमान् ।
 पततो नरके गङ्गा संश्रितान्प्रेत्य तारयेत् ॥ ४५
 ते संविमक्ता मृनिभिर्नूनं देवैः सवाम्यैः ।
 येऽभिगच्छन्ति मततं गङ्गामभिगता सुगैः ॥ ४६
 विनयाचारहीनाश्च अश्रिताश्च नराधमाः ।
 ते भवन्ति शिवा विप्र ये वै गङ्गां समाश्रिताः ॥ ४७

यथा सुराणाममृत पितृणा च यथा स्वधा ।
 सुधा यथा च नागानां तथा गङ्गाजलं नृणाम् ॥ ४८
 उपासते यथा बाला मातर क्षुधयादिताः ।
 श्रेयस्कामान्तथा गङ्गामुपासन्तीह देहिनिः ॥ ४९
 स्वायंभुवं यथा स्थानं सर्वेषा श्रेष्ठमुच्यते ।
 स्नाताना सरिता श्रेष्ठा गङ्गा तद्वद्विद्ध्यते ॥ ५०
 यथोपजीविना धेनुर्देवादीनां धरा स्मृता ।
 तथोपजीविना गङ्गा सर्वप्राणभृतामिह ॥ ५१
 देवाः सोमार्कसंस्थानि यथा सत्रादिभिर्मखैः ।

C. 13 1811
 B. 13 26 53
 K. 13 65 56
 M. 13 32. 55

प्रायश्चित्तानि श्रीयन्ते यत्र गङ्गा न विद्यते ।
 गङ्गा च विद्यते यत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
 दर्शनाच्चापयेद्गुह्यं ज्ञानेन परमा गति । [5]
 धन्या गङ्गा कनकले कुरङ्गेरे मरुस्वती ।
 प्राप्ते वा यदि वारुणे पुण्या सर्वत्र नमंता ।

43 ^b) V₁ Dn₃ (by corr) D₁ वार्त्तव्य D₂ दर्शन
 (for 'नार' —^c) B₂ गगाम-, T₂ गगाया T G
 मद्य (for वद्वत्) —^d) T₁ मर्ये नद्यति किन्त्रिया,
 T₂ s G पापानि विविधानि च

44 ^a) D₁ M₁ नु (for च) —^b) D₁₋₂ T₃ M
 अदामं (for अचमं) T₁ अकर्मचरणाश्च ये —^c) D₂ s
 तथा (for तेषा) — T₁ om 44^d-45^d —^d) B₂ म्रस
 (for वर्म) D₁₀ शरण धर्मं शर्मं च

45 T₁ om 45^{atc} (cf. v L 44) —^b) D₁₋₂ अने
 कान्, D₁₋₂ मानवान् (for अनेकं) —^d) B₁ T₂ s
 G₂ s सधिता (for 'वान्')

46 T₁ om 46 —^a) T₂ नु (for स) D₂ s
 मतिभिर्, M₁ हि मतिर् (for मुनिभिर्) D₁ तेषा
 विमक्ता मतिभिर्, D₁₋₂ वमति गगामक्ताश्च (D₁ 'कर्या
 च), M₁₋₂ तेषा विमक्ता हि मतिर् —^c) T₂ s G₁ s
 हि (for सभि) —^d) V₁ B — Dn₂ D₂ 10 G₁ मता,
 B₁ गतान्, D₁ मता (for गता) Dn₁ n₂ गगा मति
 मता वर

47 ^a) D₁ s नियमाचारहीनाश्च —^b) D₁₋₂ s [अ]
 प्यशुभाद्, D₂ s अशुभाद्, S (except T₁) [अ]प्य
 दिवाद् (for क्षदि) —^c) D_{1-c} s १ शुभा (for दिवा)
 D₁ s विप्रा (for विप्र) D₁ ये भजति शुभा विप्र, T^c s
 G M न भवत्यादिवा विप्र (T₂ G₁ प्रा) —^d) G₁ s ये

(for द्वै) D₂ s गगा V₁ B. Dn T₂ s G M₁₋₂ उपा
 श्रिता (for समा) — For 47^{cd}, T₁ subst.

235* गङ्गामुपाश्रिता ये वै शिवास्त्रेऽपि भवन्त्यपि ।

48 ^b) Dn₂ D₁ स्वधा यथा (by transp), D₂ s
 M₂ यथा सुधा —^c) T G transp सुधा and यथा

49 ^a) D₁ s s १ १ १ T₂ s G^c-1 उपासते (D₁ T₂ 'ति),
 T₁ आवमति (for उपासते) —^b) D₂ s मातर क्षुध
 याश्रिता —^c) Dn₂ पयस्कामाद् (for श्रेय^c) —^d)
 D₁ c T₂ s G हि (for [ह]ह) D₁₋₂ उपासते हि देहिनि
 — After 4°, T₂ s G and Madras ed ins

236* उपजीव्या यथा धेनुर्लोकाना ब्राह्मणे वा ।

हविषा च यथा सोमस्तरणेषु तवाक्षयम् ।

[(L 2) Madras ed तारणेषु (for त^c)]

50 ^a) D₁ s स्वयमुच —^b) T₁ उत्तम (for उच्यते)
 —^c) B^c (marg as in text) s D₂ s सर्वासा, D₁ S
 स्थानाना, D₂ s स्नानाना (for स्नाताना) —^d) T₁ तावद्
 (for तद्वद्)

51 ^a) Dn₁ D₂ M₁₋₂ जीवना (Dn₁ D₂ न) (for
 जीविना) B₁ अर्थे (for धेनुर) —^b) T₁ वरा, T₂ s
 G M परा (for घरा) D₁₋₂ यथा, D₂ तथा (for
 स्मृता) —^c) V₁ अथ (for तथा) M₁₋₂ जीवना
 (for जीविना) D₁₋₂ s १ तथा स्वर्गाधिना गगा —^d)
 D₁₋₂ अपि (for हृह)

52 T₁ om 52 —^a) B₁ सन्याना, D₁₋₂ s १
 सन्या हि, D₁₀ धामाभिर्, T₂ s G M₂ (inf l in as
 in text) s सन्याभिर् (for 'नि) M₁₋₂ देवाश्च सोम
 सन्याभिर् —^b) B₂₋₂ Dn₂ मयादिभिर्, D₁ s १ १
 S (T₁ om) सख्या^c (for सत्रा) D₁ s M₂ मुखै, M₁

अमृतान्युपजीवन्ति तथा गङ्गाजलं नराः ॥ ५२
जाह्नवीपुलिनोत्थाभिः सिकताभिः समुक्षितः ।
मन्यते पुरुषोऽऽत्मानं दिविष्टमिव शोभितम् ॥ ५३
जाह्नवीतीरसंभूतां मृदं मूर्धा विभर्ति यः ।
विभर्ति रूपं सोऽर्कस्य तमोनाशात्सुनिर्मलम् ॥ ५४
गङ्गोर्मिभिरथो दिग्धः पुरुषं पवनो यदा ।
स्पृशते सोऽपि पाप्मानं सद्य एवापमार्जति ॥ ५५
व्यसनैरभितप्तस्य नरस्य विनशिष्यतः ।
गङ्गादर्शनजा प्रीतिर्व्यसनान्यपकर्षति ॥ ५६

हंसारावैः कोकरवै रवैरन्यैश्च पक्षिणाम् ।
पस्पर्ध गङ्गा गन्धर्वान्पुलिनैश्च शिलोच्चयान् ॥ ५७
हंसादिभिः सुगहुभिर्विचिवैः पक्षिभिर्वृताम् ।
गङ्गां गोकुलसंवाधां दृष्ट्वा स्वर्गोऽपि विस्मृतः ॥ ५८
न सा प्रीतिर्दिविष्टस्य सर्वकामानुपाश्रयतः ।
अभवद्या परा प्रीतिर्गङ्गायाः पुलिने नृणाम् ॥ ५९
वाङ्मानःकर्मजैर्ग्रस्तः पापैरपि पुमानिह ।
वीक्ष्य गङ्गां भवेत्पूतस्तत्र मे नास्ति संशयः ॥ ६०
सप्तावरान्सप्त परान्पितृंस्तेभ्यश्च ये परे ।

मुखे (for मखे) —^o) M₁ अमृतादि (for 'तानि).
—^d) D₁ ० यथा (for तथा)

53 ^b) D₂ reads सिकताभि twice V₁ B Dn T₁
समुक्षित, D₂ G₂ 'स्थित, D₅ १-२ 'क्षिता (for 'क्षित)
—^o) V₁ B Dn D₁₀ आत्मान मन्यते लोको, D₁-२ T₁
मन्यते नर आ (T₁ पुनरा)मानं —^d) T₂ ३ G दिविस्थम्
(for 'ष्टम्) D₁-३ उप (for इव) M शोभन (for
शोभितम्) D₆-२ दिविस्थमिव शोभन, T₁ दिवि स्थिरवि-
शोभित

54 ^d) B₁ 4 Dn₁ n₂ D₅ (before corr) ३ १० नाशाय
(for 'खु-) M निर्मल (for 'लम्)

55 ^a) D₁-० अयोद्धत (for अयो दिग्ध) —^b) G₂
M पुरुष (for 'प) B₁ 2 4 T₂ ३ G₁ यथा, D₁-०
[स]पि यं (for यदा) —^o) D₁ 4-६ स्पृश्यते V₁ B₂
३ ३ Dn D₂ 4-२ सोस्य, B₁ तस्य (for सोऽपि) S तेनाद्य
(T₁ २ 'य) (for पाप्मान) —^d) D₁ ३-२ सर्वम् (for
सद्य) T₂ ३ G [अ]भि (for [अ]प) V₁ B₁-३ ३
Dn कर्षति (for मार्जति) D₂ सर्वमेवाभिसर्जति, T₁
सद्य एनोपमार्जति — For 55^{od}, D₁₀ subst

237* तथा स्पृशन्सोऽस्य पापं सर्वमेव प्रकर्षति ।

56 T₁ om 56-58 —^a) B₁ D₁ भूतस्य, T₂ ३
G वृत्स्य (for तप्तस्य) D₁-० व्यसनैरर्दितस्येह —^b)
G₂ नरस्याथ विशिष्यत —^o) B₁ गगादर्शनमात्रेण
—^d) T₂ ३ G M₁ ३ मार्जति, M₁ मार्जते (for कर्षति)

57 T₁ om 57 (of v 1 56) —^a) B₁ Dn₈
हसारवै, D₁-३ हवारवै (for हसारवै) D₅ कोकिल-
(hypermetrio) (for कोक) D₁ ० १ ० हसरवै केकरवै,
D₈ हसारवै कविरवै, T₂ ३ G हसकारहवेतालैर्, M हस

कारंड्यारावै —^b) D₂ om रवैर् D₁ अन्यै रवैर् (by
transp), T₂ ३ G नादैरन्यैर्, M कळैर्नादैर् — After
57^{ab}, D₈ १० ins

238* उत्पादयति गङ्गा वै प्रीतिं नित्यसुखप्रदाम् ।

— D₁₀ om 57^{od} —^o) B₂ D₈ पस्पर्श (for 'र्ध)
—^d) V₁ om (hapl) from शिलोच्चयान् up to गङ्गाया
(in 59^d)

58 T₁ om 58 (cf v 1 56) V₂ om 58 (cf
v 1 57) —^a) D₁-10 च (for सु) —^b) D₂ ३ १०
पक्षिभिर्विचिवैर्वृता —^o) T₂ ३ G सपना (for सयाधा)
—^d) Dn₁ घृदै (for दृष्ट्वा) B₁ ३ विस्मित (for
विस्मृत)

59 V₁ om up to गङ्गाया (in 59^d) (cf v 1 57)
—^a) D₂ मा (for सा) D₁-० T₂ ३ G M दिविस्थस्य
(for 'ष्टस्य) —^b) T₂ ३ M सर्वान् (for सर्वं) Dn₁
कार्याणि (for कामान्) B₁ उपासत, D₁ १ ३ G₂
उपाश्रुत; G₂ अवाप्त (for उपाश्रत) T₁ सर्वान्का
मानसमश्रत, G₁ 4 सर्वान्कामानुपाश्रुत —^o) B Dn
D₁₀ सभवेद् (for अभवद्) D₁₀ यत् (for या) — B₅
om 59^d-62^a

60 B₅ om 60 (cf v 1 59) —^a) B₁ D₂ ३
कर्मभिर, T₁ कायजैर् (for कर्मजैर्) T₂ वाङ्मान-
कायजैर्यस्त —^b) M₁-३ इव (for अपि) —^d) V₁
B₁ Dn अत्र, G₂ तेत्र (for तत्र) G₂ चा (for मे)
D₁ [अ]त्र (for [अ]स्ति)

61 B₅ om 61 (cf v 1 59) —^a) T₈ वरान्
(for प^o) G₂ सप्तावरान्सप्त पूर्वान् —^b) D₂ येभ्यश्च ते
(for तेभ्यश्च ये) —^o) T₂ ३ G ते तांस (for पुमांस)

पुमांस्तारयते गङ्गां वीक्ष्य स्पृष्ट्वावगाह्य च ॥ ६१
 श्रुताभिलषिता दृष्टा स्पृष्टा पीतावगाहिता ।
 गङ्गा तारयते नृणामुभौ वंशौ विधेयतः ॥ ६२
 दर्शनात्स्पर्शनात्पानाच्चथा गङ्गेति कीर्तनात् ।
 पुनात्यपुण्यान्पुरुषाञ्छतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६३
 य इच्छेत्सफलं जन्म जीवितं श्रुतमेव च ।
 स पिदंस्तर्पयेद्गङ्गामभिगम्य सुरांस्तथा ॥ ६४
 न सुतैर्न च विचेन कर्मणा न च तत्फलम् ।
 प्राप्नुयात्पुरुषोऽत्यन्तं गङ्गां प्राप्य यदाप्नुयात् ॥ ६५
 जात्यन्वैरिह तुल्यास्ते मृतैः पद्भुभिरेव च ।

समर्था ये न पश्यन्ति गङ्गां पुण्यजलां शिवाम् ॥ ६६
 भूतभव्यभविष्यज्ञैर्महर्षिभिरुपस्थिताम् ।
 देवैः सेन्द्रैश्च को गङ्गां नोपसेवेत मानवः ॥ ६७
 वानप्रस्थैर्गृहस्थैश्च यतिभिर्ब्रह्मचारिभिः ।
 विद्यावद्धिः श्रितां गङ्गां पुमान्को नाम नाश्रयेत् ॥ ६८
 उत्क्रामद्धिश्च यः प्राणैः प्रयतः शिष्टसंमतः ।
 चिन्तयेन्मनसा गङ्गां स गतिं परमां लभेत् ॥ ६९
 न भयेभ्यो भयं तस्य न पापेभ्यो न राजतः ।
 आ देहपतनाद्गङ्गाप्राप्ते यः पुमानिह ॥ ७०
 गगनाद्यां महापुण्यां पतन्तीं वै महेश्वरः ।

C. 13 1830
 B 13 26 72
 R. 13. 65 77
 M 13 32. 76

D₁₋₂ पुमान् तार (D₁ पाव)येद्गंगा (D₂ ३ ० 'ना) —^d
 D₁ दृष्टा, T₂ ३ G₁ ३ ४ M₁ स्पृष्ट्य (for स्पृष्ट्वा) T₁
 M₁₋₂ विगाह्य (for [अ]व^a)

62 B₂ om 62^a (cf. v 1 59) —^a) D₁₀ स्पृष्टा
 (for श्रुता) V₁ D₁₁ पीता, B₁ D₁ ३ ३ ० T₂ ३ M₂
 दृष्टा, B₁ पृष्टा (for दृष्टा) D₁ श्रुताभिलषितवद्देष्टा
 (sic) —^b) D₂ ३ G₂ om (hapl) स्पृष्टा V₁ B₂ ३
 D₁₁ न₂ स्पृष्टा (V₁ 'द्वा)दृष्टा, B₁ दृष्टा पीता, B₁
 दृष्टा चैत्र, D₁₁ दृष्टा स्पृष्टा (for स्पृष्टा पीता) —^c) D₁
 corrupt D₆₋₇ पुमान् (for नृणान्) —^d) B₂ शुभौ (for
 उभौ) D₁₋₇ भवार्णनाद्, D₃ ० न सशय (for विशेषत)
 — After 62, T₂ ३ G₁ ins

239* तत्तीरगाना तपसा श्राद्धपारायणादिभिः ।
 गङ्गाद्वारप्रभृतिभिश्चत्तीर्थेन परं नृणाम् ।
 साय प्रातः स्मरेद्गङ्गा नित्यं ज्ञाने तु कीर्तयेत् ।
 तर्पणे पितृपूजासु मरणे चापि सस्मरेत् ।

63 ^a) D₁ om (hapl) स्पर्शनात् B₁ च्यानात्,
 D₁ ३ ३-० T₁ ज्ञानात्, M₃ दानात् (for पानात्) —^b)
 D₂ कीर्तन (for 'नात्) —^c) B₁ om, D₁ ६-०
 पुण्यात् (for [अ]पु)

64 ^a) B₁ सकल, D₂ ३ सप्तम (for सफल) —^b)
 B₂ D₁₋₂ T₁ ३ वा (for च) —^d) B₁ पुमांस (for
 सुरास)

65 ^a) D₁₁ T₂ ३ G₂ ३ न श्रुतेन, D₁₀ सुश्रुतेन (for
 न सुतेन) D₁ T₂ ३ G₂ श्रुतेन (for विचेन) T₁ G₂ न
 पूर्वे (G₁ श्रुते) न न वृत्तेन, G₁ न श्रुतेन च वृत्तेन —^b)
 M₃ transp न and च —^d) D₁₀ transp गङ्गा and

प्राप्य

66 ^a) B₁ T G एव, D₈ M इव (for इह) —^b)
 D₁₀ मृतै, T G₁₋₃ नरा (for मृतै) B₂ पाशुभिर,
 T₁ ३ M पशु (for पशु^a) B₁ ३ D₂ ३ ० वा (for च)
 —^c) D₂ च (for न) B₁ गच्छति (for पश्यन्ति)
 —^d) D₁₋₆ 10 जला शुभा, T₂ ३ G जलादाया (for
 -जला शिवाम्)

67 ^a) D₁ ० १ ० भद्र- (for -भद्र-) —^b) D₂ ३
 क्षमिषुता (for उपस्थिताम्) D₁₋₇ ० पुण्यैर्महर्षिभिः श्रिता
 —^c) T₂ ३ G M₁ ३ सर्वैश्च (for सेन्द्रैश्च) —^d) D₃ om,
 (hapl) 67^d-69^a D₁ ० om (hapl) 67^d-68^a

68 D₃ om 68, D₁ ० om. 68^{a32} (for all, cf. v 1,
 67) —^a) D₁ T₁ वा (for च) —^c) D₁ ० 10
 विद्याविद्धि (for 'वद्धि) —^d) D₃ om from पुमान्को
 up to न्मनसा (in 69^a) D₁ ३ १-१ ० पुमान्को नामि-
 संश्रयेत्

69 D₃ om 69^{a60} (cf. v 1 67) D₃ om up to
 न्मनसा (in 69^a) (cf. v 1 68) —^a) D₁₁ T₂ यत्
 (for य) —^b) T₂ ३ G समतै (for 'त) —^d)
 G₁ सगति (for स गतिं)

70 D₃ om (hapl ?) 70-72 —^b) T₁ पराजित
 (for न राजत) —^c) T₁ om. (hapl) 70^{a2} —^c) B₂
 -परमा (for -पतनाद्) —^d) D₁₀ यत् (for य) D₃
 om पुमानिह

71 D₃ om 71 (cf. v 1 70) —^a) V₁ B Dn
 D₁ ३ ६-10 महापुण्या च गगनात्, S गगनाद्वा प (T₁
 'दाप)तर्ती वै (M₁ [३nf lin] या). —^b) D₆₋₇ पतर्ती

दधार शिरसा देवीं तामेव दिवि सेवते ॥ ७१
 अलंकृतास्त्रयो लोकाः पथिभिर्विमलैस्त्रिभिः ।
 यस्तु तस्या जलं सेवेत्कृतकृत्यः पुमान्भवेत् ॥ ७२
 दिवि ज्योतिर्यथादित्यः पितृणां चैव चन्द्रमाः ।
 देवेशश्च यथा नृणां गङ्गेह सरितां तथा ॥ ७३
 मात्रा पित्रा सुतैर्देविर्वियुक्तस्य धनेन वा ।
 न भवेद्धि तथा दुःखं यथा गङ्गावियोगजम् ॥ ७४
 नारण्यैर्नेष्टविष्यैर्न सुतैर्न धनागमैः ।
 तथा प्रसादो भवति गङ्गां वीक्ष्य यथा नृणाम् ॥ ७५

पूर्णमिन्दुं यथा दृष्ट्वा नृणां दृष्टिः प्रसीदति ।
 गङ्गां त्रिपथगां दृष्ट्वा तथा दृष्टिः प्रसीदति ॥ ७६
 तद्भास्वस्तद्रतमनास्तन्निष्टस्तत्परायणः ।
 गङ्गा योऽनुगतो भक्त्या न तस्याः प्रियतां व्रजेत् ॥ ७७
 भूःस्यैः सन्त्यर्दिर्विष्टैश्च भूतैरुद्यावचैरपि ।
 गङ्गा विगाह्या सततमेतत्कार्यतमं यताम् ॥ ७८
 त्रिषु लोकेषु पुण्यत्वाद्गङ्गायाः प्रथितं यशः ।
 यत्पुत्रान्सगरस्यैवा भस्मारुद्याननयद्विवम् ॥ ७९
 वाय्वीरिताभिः सुमहास्वनाभि-

यां; S महापुण्या (for पतन्तीं पै). D: पतन्तीं यां महे
 श्वरं —^a) V: B Dn D: 10 गगां, D: 9 पुण्या (for
 देवीं). —^a) D: 1: एव (for एव) D: 2: मोदते;
 S देवता (M: 1: तां) (for सेवते)

72 D: om 72 (cf. v 1 70) —^a) D: जलं
 भूतास् (for कृतास्) —^b) T: G: 1-3 स्थिता (for
 त्रिभिः) T: 1: गगाभिस्त्रिभिः पर; T: G: पथिभिर्विमले
 स्थिता. —^d) V: 1: T: G: इह, B: om (for भवेत्)

73 ^a) T: 1: ज्योतिर्भिर्; T: 2: G: M: ज्योतिर्यथा (for
 'यथा) —^b) S (except T: 1: M: 1: इव (for चैव)
 —^c) D: 1-9 द्विजश्रेष्ठ, D: 1-9 द्विजश्रेष्ठो, T: G: 1: 4: M: 1:
 नरैर्दश, M: 1: देवैर्दश (for देवैर्दश) B: Dn: 1: तथा
 (for यथा) G: 2: नरैर्दश यथान्यानां (810) —^d) V: 1:
 B: Dn: D: 10 च, D: 1-2 [ह]यं (for [ह]ह) Dn: 3:
 यथा; T: G: M: 1: वरा (for तथा).

74 ^a) S (except G: 2) मात्रापि (M: 1: 'त्रा पि) वृ (for
 मात्रा पित्रा) V: 1: जीवैर् (for दारैर्) —^b) V: 1: B:
 Dn: 1: n: D: 1-9 10 विद्युत्स्य (for विद्यु'). B: Dn: 3:
 D: 2: च (for वा) —^c) D: 1-2: M: 1: भवेत्; D: 1: T: 2: G:
 'सु; D: 1-2: T: 1: 'च (for 'दि) T: 2: तदा (for तथा)
 —^d) T: 2: G: वियोगत (for 'गजम्)

75 D: 2: om 75 T: 1: om 75^a —^a) D: 1-9 राज्यैर्;
 S (T: 1: om) पुण्यैर् (for [ह]रण्यैर्) D: 2: T: 2: G: नष्ट-
 (for नेष्ट). —^b) D: 10 पुत्रैर् (for सुतैर्) Dn: 1: D:
 धनागतै (for 'गमै) D: S (T: 1: om) न धनैर्न सुता
 (G: 1: 'स्ता, G: 1: 'धा)गमै — T: 1: transp 75^a and
 76^a. —^d) D: 1-2: प्रेक्ष्य, D: 1-9 प्राप्य (for वीक्ष्य)
 T: 2: यदा (for यथा) V: 1: B: Dn: D: 10 भवेत् (for नृणाम्)

76 T: 1: transp 75^a and 76^a —^b) T: 2: G: 1: 4:

मुदि (for दृष्टि) — B: T: 1: G: 2: M: 1: om (hapl) 76^a
 —^c) V: 1: Dn: तथा (for गङ्गां) —^d) V: 1: Dn: नृणां
 (for तथा)

77 ^a) D: 1: 4: 6-8 T: 2: तन्निष्टस्त्र; T: 1: G: M: 1: तन्नि-
 स्त्रस्त्र; M: 1-3: तां नित्य (for तन्नास्त्र) D: तन्निष्टस्तद्रति
 मनाम् —^b) D: 1-2: तद्विष्टस्त्र (for तन्निष्टस्त्र) —^c) D:
 दृष्ट्वा, T: G: 1-3: वीक्ष्य (for रुक्षया) G: 1: M: 1: गंगाम
 (G: 1: 'गया)नुगतो वीक्ष्य —^d) Dn: 1: तस्यां B: 1: om
 from व्रजेत् up to प्रथित (in 79^b) T: 1: तां प्रीतिं
 गान्यथामुयात्.

78 B: 1: om 78 (cf. v 1 77) —^a) T: 1: भूमिर्दश
 (for भूस्यै पर्यैर्) D: 1-10 T: 2: M: 1: दिविस्स्यैर्, G: 1:
 दिवि* (for दिविर्दश) —^c) D: 2: M: 1: [न]विगाह्या (for
 वि*) B: D: 1-2: T: 2: G: 1: गगां विगाह्या सततम् —^d)
 B: 1: कास्वतम्; D: 1-2: पुण्य* (for कार्य*) S: 1: भत (for
 सताम्)

79 B: 1: om. up to प्रथित (in 79^b) (cf. v 1 77)
 —^a) V: 1: Dn: 1: n: विद्यु, M: 1: श्रेष्ठ (for त्रिषु) T: 1:
 पुण्याया (for पुण्यत्वाद्) —^b) T: 2: G: 1: प्रथितं;
 G: 1: प्रसृतं (for प्रथित) — After 79^a, T: 2: G: 1: ns.

240* दुर्मृताननयत्पत्न्याश्च सा मृताननयद्विवम् ।

[T: 2: दुर्मृतान् (for दुर्मृतान्)]

—^c) S: या (for यत्) V: 1: B: (marg) : Dn: M: 1-2:
 [ह]श्रे, D: 10 T: G: M: 1: [ए]वान् (for [ए]या) —^d) D: 10:
 सा मृतान् (for अस्माक्यान्)

80 ^a) T: G: वातेरिताभि (for वाय्वी*) D: 1: स
 (for सु) V: 1: B: Dn: D: 10 मनोहराभिर; T: 2: G:
 'मनोरमाभिर (for महास्वनाभिर) —^b) D: 1-2: 6-9 पुण्या
 भिर; T: 1: M: 1-3: यता*, G: 1: क्रताभिर; G: 1: यता* (for

हुताभिरत्यर्थसमुच्छ्रिताभिः ।
 गङ्गोर्मिभिर्मानुमतीभिरिन्द्रः
 सहस्ररश्मिप्रतिमो विभाति ॥ ८०
 पयस्विनीं घृतिनीमत्युदारां
 ममृद्धिनीं वेगिनीं दुर्विगाह्याम् ।
 गङ्गां गत्वा यैः शरीर विसृष्टं
 गता धीगस्ते विद्युथैः समत्पम् ॥ ८१
 अन्धाङ्गडान्द्रव्यहीनांश्च गङ्गा
 यशस्विनी वृहती विश्वरूपा ।
 देवैः सेन्द्रैर्मुनिभिर्मानवैश्च
 निषेविता सर्वकामैर्युनक्ति ॥ ८२

ऊर्जावतीं मधुमतीं महापुण्यां त्रिवर्त्मगाम् ।
 त्रिलोकगोप्त्रीं ये गङ्गा संश्रितास्ते दिवं गताः ॥ ८३
 यो वत्स्यति द्रक्ष्यति वापि मर्त्य-
 स्तस्मै प्रयच्छन्ति सुप्तानि देवाः ।
 तद्भाविताः स्पर्शने दर्शने य-
 स्तस्मै देवा गतिमिष्टां दिशन्ति ॥ ८४
 दक्षा पृथ्वीं वृहतीं विप्रकृष्टां
 शिवामृतां सुरसां सुप्रसन्नाम् ।
 विभावरीं सर्वभूतप्रतिष्ठां
 गङ्गां गता ये त्रिदिवं गतास्ते ॥ ८५
 ख्यातिर्यस्याः खं दिवं गां च नित्यं

C. 13 1845
 B 13 26 87
 K 13 65 92
 M 13 32, 92

हुता' V₁ D₁ इत्यर्थ, M अत्यत (for अत्यर्थ) V₁
 B₂ s s Dn D. 1-1 9 10 समुच्छ्रिताभि (for 'च्छ्रिताभि)
 —^o) M₁₋₃ s (inf lin as in text) पापहराभिर (for
 मानुमतीभिर) V₁ B₂ s s Dn T₁ M₁ (inf lin) इन्द्रा
 (for इन्द्र) B₂ गङ्गोर्मिभिर्मानुमतीभिरिन्द्रा (sic), D₁₋₄
 6-8 गाङ्गोभिरिन्द्रिर्मलाभिरिन्द्र —^d) V₁ B Dn D₁₀
 प्रतिमा भवति, D₂ s 'म स भा(D₂ प्रभा)ति, T₁ 'मेव
 भाति, M₁₋₃ as ed 'मा विभाति (for मो विभाति)

81 ^a) M₁ om (hapl) from घृतिनीम् up to यदा
 म्विनी (in 82^b) D₁ 6 v पावनीम्, T₁ ऋतिनीम्, T₂
 M₂ s s (inf lin as in text) इन्द्रि (for घृति) Dn₃
 अत्युदारा, D₁ अत्युदारा, D₁ 6 इत्युदारा (for अत्यु)
 B₁ पयस्विनीं घृतिनीमत्युदारा —^b) M₁ (inf lin as in
 text) इन्द्रिनीं (for वेगिनीं) D₁ दुर्विगाहा, D₂₋₄ 6-8
 'गाहा, M₂₋₄ 'पद्या (for 'गाह्याम्) T₁ समृद्धिनीं वेग
 वर्तीं विभाव्या, T₂ s G₂ 4 सवर्धिनीं वेगिनीं दुर्विपद्या,
 G₁ s स्वधुनीं वेगिनीं दुर्विपद्या —^c) D₂ s निविष्टं (for
 विसृष्ट) —^d) D₁₋₂ नरान्ते, T₁ ते वीरा, T₂ s G₁₋₂
 M₂₋₄ वीरान्ते (for धी)

82 M₁ om up to यदा म्विनी (in 82^b) (of v l 81)
 —^a) V₁ om, D₂ G₂ जनान (for जडान्) G₁ s
 द्विवाद्य (for 'हीनाद्य) —^b) B₁ T G M₂ 4 पयस्विनी
 (for यदा) —^c) V₁ सुरेन्द्र, D₁ सहेंद्र, D₁
 6-2 संवर (for सेन्द्र) D₁ 6-9 T₂ s G दानवैश्च (for
 मा) D₂ s देवै सहेंद्रैर्मुनिभिश्च मानवैश्च

83 T₁ om 83-84 —^a) B₁ ऊर्जावतीं, Dn₃ D₂
 ऊर्जावतीं, D₁ ऊर्जावतीं, D₂ ऊर्जावतीं, T₂ s G M ऊर्जा

स्वतीं (for ऊर्जावतीं) V₁ B Dn D₁₀ transp मधुमतीं
 and महापुण्या D₁₋₂ त्रिमार्गगा, T₂ s G₁₋₃ M₂ 4 त्रिव-
 र्मनीं, M₁ s 'नि (for 'गाम्) —^o) D₂ om from
 ये गङ्गा up to गतिमिष्टा (in 84^d) —^d) G त्रि- (for
 ते)

84 D₂ om up to गतिमिष्टां (in 84^d), T₁ om 84
 (for both, of v l 83) —^a) B₁ च (for चा)
 D₁ 6-9 यो वेत्स्यते द्रक्ष्यति (D₁ 6 प्रेक्ष्यते) वापि मर्त्यस्य,
 T₂ यो यो द्र* कृत्यते योपि मर्त्यस्य, T₃ G यो योक्ष्य-
 (G₂ 'क्ष)ते द्रक्ष्य (G₁ दृश्य)ते यो (G₁ चा)पि मर्त्यस्य, M
 यो य (M₁ यो)क्ष्यते द्रक्ष्यते वापि मर्त्यस्य —^o) Dn₃
 D₁ s तद्भाविता (Dn₃ 'ता), D₂ G₁ s तद्भाविता (for
 'ता) D₁ 9 S (T₁ om) च (for यच्च) V₁ B Dn
 D₂₋₈ तद्भाविता स्पर्शनदर्शनेन (D₂₋₈ 'ने च), D₁₀ 'ता
 दर्शनस्पर्शनेन —^d) V₁ B Dn D₁₀ इष्टां गतिं तस्य सुरा
 दिशति

85 ^a) B₂ (marg) s Dn पृथ्वीं, D₁ पृथिवीं; T₁
 पुण्या (for पृथ्वीं) Dn₃ वृहतीं (for वृहतीं) —^b)
 D₁₋₂ सुरसृष्टा, D₁₋₂ सुरामृष्टा (for शिवामृतां) V₁
 Dn ऋद्धा मागिनीं, B₂ s (orig) 6-8 ऋद्धा भाविनीं,
 B₂ (marg) श्रद्धा भोगिनीं (for ऋद्धा सुरसा) T₁
 शुभामृता मधुमतीं सुप्रसन्ना —^c) B₁ T₁ M₁ (inf
 lin as in text) विभावरीं; D₁₋₃ M₁ विनीं (for
 'वरीं) D₂ -भूत प्रविष्टा (for भूतप्रतिष्ठा) —^d) D₂
 T₃ M₁ गगा — After गङ्गा गता, M₁₋₃ ins 242*
 M₁₋₃ om from ये त्रिदिव up to भवन्ति (in 86^d)

86 M₁₋₃ om 86 (of v. l 85) T₁ om 86

पुरा दिशो विदिशश्चावतस्थे ।

तस्या जलं सेव्य सरिद्वराया

मर्त्याः सर्वे कृतकृत्या भवन्ति ॥ ८६

इयं गङ्गेति नियतं प्रतिष्ठा

गुह्यस्य रुक्मस्य च गर्भयोषा ।

प्रातस्त्रिमार्गा घृतवह्ना विपाप्मा

गङ्गावतीर्णा वियतो विश्वतोया ॥ ८७

सुतावनीध्रस्य हरस्य भार्या

दिवो भृगथापि कक्ष्यानुरूपा ।

भग्या पृथिव्या भाविनी भाति राज-

गङ्गा लोकानां पुण्यदा वै त्रयाणाम् ॥ ८८

मधुप्रवाहा घृतरागोद्धतामि-

र्महोर्मिभिः शोभिता ब्राह्मणैश्च ।

दिवश्श्रुता शिरसात्ता भवेन

—^a) Ds ख्याति (for ख्यातिर्), Ms या स्यात् (for यस्या) Gs दिशं (for दिव) Gs नित्याम् —^b) D1 2 4-6 परा, D1-9 धरा, T2 2 G ऊर्ध्वं, Ms पुरो (for पुरा) T2 Gs विदिशं T2 2 G Ms चाधिविष्टेव (for चावतस्थे) —^c) Dns पर्य, D1-3 प्राप्य (for सेव्य) — After 86, Ms ins 242*

87^a) T1 वेयं (for ह्य) T2 नियता; T2 G 'त (for 'त्) —^b) T2 G1 4 गुह्यस्य (for गुह्यस्य), Ds T2 2 G1 4 रुद्रस्य (for रुक्मस्य) D10 गर्भमृता (for 'योषा) G2 गुह्यस्य रुद्रस्य च गर्भं एषा — T1 om 87^c-88^c —^c) V1 B2 Dn Ds त्रिवर्गा, D1-3 त्रिगर्भा (for त्रिमार्गा) Dns D1-2 1-9 घृतवाह्ना; Ds om. (for 'वह्ना) D1 6 प्रातस्त्रिमार्गा घृतमार्गा विपाप्मा —^d) D1-3 गगा मुनीना नियता विश्वरूपा (D1 'मुह्या), Ds 1 6 गगा कुष्ठिनां (D6 'नो) नियता विश्वतोया — For 87^c, T2 2 G M subst

241* प्रातस्त्रिमार्गेषु कृतावगाहा

विपाप्मना वितता विश्वगोप्ता ।

[(L 1) Ms घृतावगाहा (for कृता) — M1 om line 2 — (L 2) T2 G2 पाप्मापहा पापिनां विश्वगोप्ता (G2 'भोक्ता) (sic), G1 2 4 पापापहा पावनी विश्वभोक्ता (G2 'गोप्ता)]

— T2 2 G oont M1-3 ins after गङ्गा गता (in 85^a) M1 after 86

242* नारायणादक्षयास्पूर्वजाता

विष्णोः पदाच्छुभामाराद्धुवाद्य ।

सोमासूर्यान्मैररूपाद्य विष्णो

समागता शिवमूर्ध्नो हिमाद्रिम् ।

[(L 1) M1-3 om नारायणा — (L 2) G2 M1-3 पादाच् (for प)]

88 T1 om 88^a (of v 1 87) —^a) M1 om from सुतावनी up to घृतरागो (in 89^a); D2 2 [ख]वनी

द्रस्य; D1 2 'नीयस्य, D1 [ख]नवस्य, Ds corrupt (for [ख]वनीध्रस्य) S (T1 M1 om) सत्यावती द्रव्यपरस्य व (G1 पा) र्या —^b) Dns दिवोत्तरश्च (sic) (for दिवो भुवश्च) Ds om from क्ष्यानुरूपा up to मंहो (in 89^b) V1 B Dn D1 10 घृतानुरूपा; Ds 1 कक्ष्या, T2 2 G रक्ष्या (for कक्ष्या) —^c) D1 2-3 भावे; G1 भग्या (for भग्या) D1 2-5 भावनी (for भाविनी) D10 याति (for भाति) G2 ब्रह्मन् (for राजन्) V1 B2 (inarg) 2 5 Dn भग्या पृ (B2 चावापृ)थिव्यां भाति (V1 B2 'वि)नी चा (Dns वा)पि राजन्, B1 2 (orig) 2 चावा पृथिव्योर्भाविनी चापि (B1 भाति, B2 चाति) राजन्; T2 भग्या पृथ्व्या पावनी भाति ब्रह्मन्, T2 G2 2 भग्या पृथिव्या (T2 'व्या) भा (G2 पा)वनी भाति ब्रह्मन्, M2-3 भग्या पृथिव्या भाव (M2 'वि)नी ब्रह्ममृता —^d) D1 लोकान् (for लोकाना)

89 D2 om up to मंहो (in 89^b), M1 om up to घृतरागो (in 89^a) (for both, cf. v 1 88) —^a) G2 घृतधारोद्धताभिर् V1 B Dn D10 मधुस्र (V1 'भा)वा घृतधारा घृताचिर्, D1 2 'क्ष्या घृतवागावृवाभिर्, D1-9 मधुस्रवामृतरागा शिनाभिर्; T1 मधुप्रवाहामृतधारामृताचिर् —^b) T2 2 शोधिता (for शोभिता). — After 89^a, T1 ins

243* सेव्या देवी सर्वभावेन पुण्या

या शंकरेण भुवनत्रयशंकरेण ।

—^c) T2 G2 दिवि च्युता (for दिवश्श्रुता) V1 B2 2 Dn शिरसात्ता शिवेन, B1 D1-10 'हा भवेन, D2 'त्ता शिवेन, T1 शिरसा वै घृताभूद्, T2 2 G1-3 विष्टता या भवेन, M या विष्टता भवेन — After 89^a, T1 ins

244* विष्णो पादक्षालिनी जहुकन्या ।

—^d) G1 partly damaged B1 [ख]वतीर्णा (for 'नीध्राद्') B1 2 3 Dn माता (for माला) D1-3 गगावनीध्रस्य दिवश्च माला, D1-9 गगावनीध्रस्य दिवश्च (D2 om ख) माला;

गङ्गावनीश्रात्रिदिवस्य माला ॥ ८९

योनिर्वरिष्ठा विरजा वितन्वी

शुष्मा इरा वारिवहा यज्ञोदा ।

विश्ववती चाकृतिगिरिद्वि

गङ्गोक्षितानां भुवनस्य पन्थाः ॥ ९०

क्षान्त्या मह्या गोपने धारणे च

दीप्त्या कृशानोस्तपनस्य चैव ।

तुल्या गङ्गा संमता ब्राह्मणाना

गुहस्य ब्रह्मण्यतया च नित्यम् ॥ ९१

ऋषिष्टतां विष्णुपर्दीं पुगर्णां

सुपुण्यतोयां मननापि लोके ।

सर्वात्मना जाह्नवीं ये प्रपन्ना-

स्ते ब्रह्मणः सदनं संप्रयाताः ॥ ९२

लोकानिमान्नयति या जननीव पुत्रा-

न्सर्वात्मना सर्वगुणोपपन्ना ।

स्वस्थानमिष्टमिह ब्राह्मममीप्समानै-

र्गङ्गा सदैवात्मवशैरुपास्या ॥ ९३

उन्नां जुष्टां मिषतीं विश्वतोया-

मिरां वज्रीं रेवतीं भूधराणाम् ।

शिष्टाश्रयाममृतां ब्रह्मकान्ता

गङ्गां श्रवेदात्मवान्सिद्धिकामः ॥ ९४

प्रसाद्य देवान्मविभृन्ममन्ता-

C. 13 1854
B. 13 26. 96
K. 13 65 102
M. 13 32. 102

D₁₀ corrupt, T₁ गङ्गाविमान्या त्रिदिवस्य माता, T₂ ३
G M Madras ed गंगा हि ना (M ना च ना,
Madras ed गामिन्ना)न्या त्रिदिवस्य नान्या (T₁ M ता)

90 T₁ om 90-91. —^a) G₁ partly damaged
G₁ ३ रजसा (for विरजा) G₁ ३ ४ [क्षिपि (for वि-) D₁ ३
-तन्वती (for -तन्वी) —^b) V₁ B₁ (marg) शय्यात्रिवारा,
B₁ ३ (orig) D₁₀ शय्यात्रिवा, B₂ ४ शय्यात्रिवा, B₃
शय्या त्विरा, D₁₁ n₃ शय्यात्रिवा, D₁₂ मस्यागिका;
D₁-३ मेन्या इदा (D₂ रा), M₁-३ पुष्पाविला (for
शुष्मा इरा) D₁-३ यज्ञश्च (for यज्ञोदा) T₃ G पुष्पा
विला प (G₂ वा)रिवाहा यज्ञोदा —^c) T₃ G₁ ३ M₁
विश्वारुवी (M₁ तिर) (for दती) M₁ चाकृतिर (for
चा) V₁ इष्टविदा, B T₃ इष्टिमिदा, D₁₁ n₃
D₁-१० M₁ इष्टिमिदा (for इष्टिमिदा) T₂ विश्वारुवी
चाह्ववद्विदीदा. —^d) G₁ भुवि तन्य, M भवनस्य (for
सु) D₁ गोता (for पन्था)

91 T₁ om 91 (cf v l 90) —^a) D₁ न्यान्या,
G₁ ३ कात्या (for क्षान्त्या) T₂ ३ G M₂ ४ शोभते, M₁ ३
गोपतेर (for ने) S (T₁ om) धारणेन (for गे च)
D₁₂ क्षान्त्या मया शरणे गोपने च, D₁-३ द्या धारणे
पोषणे च —^b) B₁ D₁ दीप्ता, D₂ दृष्ट्या (for दीप्त्या)
—The portion of the text from 91^c up to 13 31 49^b
is lost in V₁ on missing folios —^c) M₁ संमतां (for
ता) —^d) D₁-१ १ M₁ गुहस्य, T₂ G₂ इहान्य, G₁
गुहस्यस्य (for गुहस्य) M₁ ब्राह्मण्यतया

92 V₁ missing (cf v l 91) T₁ reads 92^a after
94^a —^a) B₁ D₁-३ ३-१० T₁ ऋषिस्तुता, B₁ हुता,

B₁ हुतां, D₁ हुता (for हुता) D₁-३ ब्रह्म (for
विष्णु) D₂ पर्दी, T₁ नदी (for -पर्दी) B₁ ४ D
T₁ G₁ ३ पुराणा (for णी) — T₁ om. 92^b —^b)
D₁-३ हि (for [क्षिपि) —^c) D₁₁ सर्वात्मना (for
रजसा) T₁ ३ प्रपन्ना; T₂ G₂ प्रयाताम् (for प्रप-
न्नाम्) —D. om (hapl) 92^d-93^d —^d) M₁ ब्राह्मणा
(for ब्रह्मण) T₁ संप्रयाति (for याता)

93 V₁ missing (cf v l 91) D₁ om 93^a (cf.
v l 92) T₁ om 93 —^a) B₁ नयेदा, B₁-३
D₁ D अवेक्ष्य (for इनाजयति या) —^b) D₁-१ १-२
स्वर्गं सदा स्वर्गं (D₁ ३ स्वर्गं, D₁ ३ स्वर्गं) (for सर्वात्मना
स्वर्गं) B₁-३ D₁ D₂ ३ गुणोपपन्नाम् (for पन्ना) B₁
स्वर्गं सदा स्वर्गं गुणोपपन्नाम् —^c) B₁ ३ ३ D₁ D₁₀ तस्व्या-
नकम्, B₁ (marg) ३ ३ इष्ट त्वानम्, D₁-३ मन्थानम्
(for स्त) S (T₁ om) त्वन्यामनेर्वि समीप्समानैर्
—^d) G₁ सुप्रमदैर् (for गङ्गा मन्व) D₁ ३ [आ,ममदैर्
(for वमदैर्)

94 V₁ missing (cf v l 91) —^a) B₁ ३ उग्रा,
T₂ ३ G नदैर्, M नैर् (for उग्रा) B₁-३ D₁ पुष्टां
(for जुष्टा) T₂ रक्षती, T₃ G M ऋशती (for
मिषती) B₁ ३ त्तोप्याम्, B₂-३ D₁ -मोष्याम्, D₁-३
३ १० -रूपान् (for तोयान्) D₁ ६-२ उग्रा जुष्टामिषतां
विश्वरूपान्, T₁ नैर्कृतामृतां विश्वतोयान् — After 94^a,
T₁ reads 92^a —^b) D₁₁ इरावती, D₁-३ S (except
T₁) इरा वज्रा (for इरा वज्री) B D₁₂ n₃ D₁₀ इरावतीं
धारि (B₁-३ ३ D₁₀ र)णीं मूय B₁ च)राणा —^c)
T₂ ३ G पुण्य (for ब्रह्म) T₁ शता (for कान्ता)
—^d) T₂ ३ G क्षान्त्यात् (for क्षान्त्यात्). T₁ पुत्रकाम,

न्मगीरथस्तपसोप्रेण गङ्गाम् ।
 गामानयत्तामभिगम्य शश्व-
 न्पुमान्भयं नेह नासुत्र विद्यात् ॥ ९५
 उदाहृतः सर्वथा ते गुणानां
 मयैकदेशः प्रसमीक्ष्य बुद्ध्या ।
 शक्तिर्न मे काचिदिहास्ति वक्तुं
 गुणान्सर्वान्परिमातुं तथैव ॥ ९६
 मेरोः समुद्रस्य च सर्वरत्नैः
 संख्योपलानामुदकस्य वापि ।
 वक्तुं शक्यं नेह गङ्गाजलानां
 गुणाख्यानं परिमातुं तथैव ॥ ९७
 तस्मादिमान्परया श्रद्धयोक्ता-
 न्गुणान्सर्वाज्जाह्नवीजांस्तथैव ।

भजेद्वाचा मनसा कर्मणा च
 भक्त्या युक्तः परया श्रद्धधानः ॥ ९८
 लोकानिमांस्त्रीन्यशसा वितत्य
 सिद्धिं प्राप्य महतीं तां दुरापाम् ।
 गङ्गाकृतानचिरेणैव लोका-
 न्यथेष्टमिष्टान्विचरिष्यसि त्वम् ॥ ९९
 तव मम च गुणैर्महानुभावा
 जुपतु मतिं सततं स्वधर्मयुक्तैः ।
 अभिगतजनवत्सला हि गङ्गा
 भजति युनक्ति सुरैश्च भक्तिमन्तम् ॥ १००
 भीष्म उवाच ।
 इति परममतिर्गुणाननेका-
 ङ्शिरतये त्रिपथानुयोगरूपान् ।

T₂ सिद्ध* (for सिद्धि*)

95 V₁ missing (cf v l 91) —^a) B₁ नविभु, D₂ corrupt, D₁₋₉ सपिट्टन्, T₁ वसुभि, T₂ 8 G M सविभु (for 'भूर्') —^b) D₁₋₃ १-० भागीरथ (D₈ 'थी'स् (for भगी) —^c) S चाम् (for ताम्) —^d) B Dn D₄₋₁₀ T G पुमां (for पुमान्) G₂ तत्र (for नेह) B Dn D₅₋₁₀ T₁ च, D₂ वा (for न) B₂₋₅ विद्यते, D₆ १ ० विद्यात् (for वि*)

96 V₁ missing (cf v l 91). —^a) D₂ 8 T₂ 8 G₁ 2 4 उदाहृता (for 'त) B₁ सर्वदा (for 'था) T₁ उदाहृता स यथा तद्गुणाना —^b) T₂ [ए]कदेश —^c) T₁ तावद् (for काचिद्) —^d) S transp गुणान् and सर्वान्

97 V₁ missing (of v l 91) B₅ D₅ 5 १ ० T₁ 2 G om (hapl) 97 D₈ om (hapl) 97^a-98^b —^a) D₈ य (sic) (for मेरो) B Dn D₂ -यत्नै (for रत्नै) —^b) B₂ D₈ M₂₋₄ च (for वा) T₈ सख्योदधीना मुदकस्य चैव —^c) B₁ 2 4 Dn D₈ 10 शक्य वक्तुं (by transp), B₃ सत्यमुक्त T₂ M गुणानां (for जलानां) —^d) T₈ M सख्यात् वा (for गुणाख्यान) D₁ गुणा ख्यान परिपाते तथैव (sic)

98 V₁ missing (of v l 91) D₆ om 98^a (of v. l. 97) —^a) B₁ (marg) तथैव (for तस्माद्) B

Dn D₈ 8 10 पृतान (for इमान्) T₁ वै (for [उ]क्तान्) —^b) D₁ १ ० जाह्नवीयास्, T₂ G₂ छाह यज्ञास् (for जाह्नवीयास्) T₁ M₁₋₈ सदा (for तथा) B Dn D₈ 8 10 गुणान्सर्वाज्जाह्नवीयान्सदैव —^c) D₁ स भजेद्, T₁ 8 G₁ १ 4 भजेत् (for भजेद्) D₅₋₉ वा (for वाचा) D₁ 8-9 वा (for च) —^d) B₁ om युक्तः B₂ (marg as in text) D₁₋₉ पुरुष, B₃ परमया, Dn₁ n₂ D₁₀ श्रद्धया (for परया) T₁ भक्त्या युक्त प्राप्यसे सर्वकामान्

99 V₁ missing (cf v l 91) —^a) B₁ यदासा विभर्ति; S वितत्येह (M₁ 8 'व) सिद्ध (G₁ 4 'द्धि) (for यशसा वितत्य) —^b) T₁ G₃ प्राप्ता, G₁ प्राप्ता (for प्राप्य) T₈ G₁ M हर (for ता) B₅ दुरासदा, T₁ उपास्य (for दुरापाम्) —^c) B₅ कृताकृतान्; G₁ गगानु तान् (for 'कृतान्) M₁₋₈ नचिरेण (for न्) —^d) B₃ यथेष्टमिष्टा, T₁ 'मद्र्यान् (for 'मिष्टान्) B₅ Dn D₁ 10 विह (D₄ 'त)रिव्यसि, S विचरिव्यसे (for 'सि)

100 V₁ missing (cf v l 91) T₁ om 100 —^a) D₁ 6-10 T₂ G₂ M₃ महानुभावा (D₁₀ 'वो, M₃ 'व) (for 'भावा) —^b) T₂ महतीं (for सतत) D₈ ० स्वर्गयुक्तै, S (T₁ om) स्त्र (M₄ स) धर्मयुक्तां (T₈ 'क्तं) (for 'युक्तै) —^c) B₁ 2 (marg) 8-8 Dn D₂ सत् जन, D₁₀ -सत्फल, S (T₁ om) जनगुण- (for -गत जन) —^d) B₂₋₅ Dn D₁₀ G₂ जगति (for भजति) B₁ स्वनाक्ति (for यु*) D₁₋₉ भक्तिमत (D₈ 'मुक्त)

बहुविधमनुशास्य तथ्यरूपा-

न्गानतलं श्रुतिमान्विवेश सिद्धः ॥ १०१

शिलवृत्तिस्तु सिद्धस्य वाक्यैः संबोधितस्तदा ।

गङ्गामुपास्य त्रिधिवत्सिद्धिं प्राप्तः सुदुर्लभाम् ॥ १०२

तस्मात्त्वमपि कौन्तेय भक्त्या परमया युतः ।

गङ्गामभ्येहि मततं प्राप्स्यसे सिद्धिशुचमाम् ॥ १०३

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वेतिहासं भीष्मोक्तं गङ्गायाः स्तवसंयुतम् ।

युधिष्ठिरः परां प्रीतिमगच्छद्भ्रातृभिः सह ॥ १०४

इतिहासमिमं पुण्यं शृणुयाद्यः पठेत वा ।

गङ्गायाः स्तवसंयुक्तं स मुच्येत्सर्वकिल्बिषैः ॥ १०५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥

२८

युधिष्ठिर उवाच ।

प्रजाश्रुताभ्या वृत्तेन शीलेन च यथा भवान् ।

गुणैः समृद्धितः सर्वैर्व्यसा च समन्वितः ।

तस्माद्भवन्तं पृच्छामि धर्मं धर्मभृतां वर ॥ १

C. 13 1144
B. 12. 27 2
K. 13 3 2
M. 13 3 2

(for 'मन्त्रम्')

101 V₁ missing (cf. v. l. 91) G₁ s om the ref —^a) D₁ s गतिर् (for सतिर्) B Dn D₁₀ अशोपान् (for अनेकात्) T G M₁ s 4 इति परनगुणाननेकमेदा (T₁ 'रूपा) च, M₂ इति वरदगुणानिमाननेकात् — D₂ om 101^b-102^c —^b) B₁ D₂ त्रिपयाश्रयात्, D₁ s 'श्रयाव (for 'शुयोत्) B-रूपवान् (for रूपान्) B₁ क्षमि रतये त्रिपयाश्रयानुरूपान्, D₁ s 1-2 शिलवृत्तये त्रिपयाश्रयात्, T₁ त्रिदशगविस्त्रिपयाश्रयात्, T₂ G शिवरतये त्रिपयाश्रयात् (G₁ श्रुत्वा) तु, T₃ शिलरतये त्रिपयाश्रयानुरूपान्, M मि (M₁ दि) रतये त्रिपयाश्रयात्, M₁ श्रया) नुरूपान् — B₁ om (hapl) 101^c D₁₀ repeats 101^c after 102 —^c) T₂ s G अनुगम्य, M 'गद्य (for 'शास्य) T₂ s G तस्य (for तस्य) T₁ बहुविधमुप दिश्य तस्य युक्त — D₁ om 101^d-102^b

102 V₁ missing (cf. v. l. 91) D₂ om 102^a 10, D₁ om. 102^a (for both, cf. v. l. 101) —^a) B₁ D₂ T₂ G₂ शीलवृत्तिम्, D₂ om., T₁ G₁ s 4 M 'मिल' —^b) T₂ s G समावितम् (for संबोधितम्) B₁ तथा, D₂ त्वया (for तदा) D₁ s 2 वाक्यसंबोधितस्तथा —^c) B Dn D₂ 10 प्राप्त (for प्राप्त) — After 102, D₁₀ repeats 101^c

103 V₁ missing (cf. v. l. 91) —^a) B Dn D₂ s 10 G₂ तथा (for तस्मात्) —^c) Dn₂ अभ्येति, D₂ अभ्येहि, D₁-2 S अभ्येद्य (for 'हि) T₁ नियत (for सतत)

104 V₁ missing (cf. v. l. 91) —^a) D₂ इह श्रुत्वेति भीष्मोक्तं —^b) D₁ s 4 s 1-2 गंगाया स्तवमुच्यम् —^c) D₁ s 4-5 जगन्द् (for 'चद्)

105 V₁ missing (cf. v. l. 91) —^b) B₁ श्रद्धया (for शृणुयाद्) B₂ T₂ s G₁ s 4 च (for च) D₂ s पठेत्तदा (D₂ 'या), D₂ s 2 'त च, D₁ 'हर, D₁₀ 'स्मदा (for 'त वा) T₁ गंगाया नृपति स ह —^c) T₁ शृणुयात् (for गङ्गाया) —^d) B₁ T₁ M₁-3 मुच्यते (for स मुच्येत्) S (except T₁) व्याधि- (for सर्व) - B₁ -पातके (for किल्बिषै) D₁-3 स मुच्येतेह किल्बिषै

Colophon missing in V₁ — Parvan name B₁-4 Dn₃ D₁ ज्ञाति — Sub parvan B Dn D₁ s 4 10 T₁ दानधर्म — Adhy name B D T₁ गगानाहात्म्यं; T₂ शिलोत्सिद्धमवाटे तीर्थप्रदामाया गंगामाहात्म्यकथनं; T₃ G₁-2 गंगाप्रदामा, G₁ M गंगाप्रदामनं — Adhy no (figures, words or both) B₁ 24, D₂ 26, D₁ s 22, D₁₀ 25, T₂ s G₂ s 67, G₁ 62, G₂ 61, M 60 — Śloka no Dn₁. n₃ 107.

28

☞ This adhy is missing in V₁ (cf. v. l. 13, 27 91) Dn₃ reads 28-31 and S reads 23-30 after 13 2

1 B₁ om 1 —^a) D₂ G₂ विचेन (for वृ) —^b) B₂ Dn₂ D₁-3 M₁-3 तथा भवान्, T₁ दमेन च;

क्षत्रियो यदि वा वैश्यः शूद्रो वा राजमत्तम ।
 ब्राह्मण्यं प्राप्नुयात्केन तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ २
 तपसा वा सुमहता कर्मणा वा श्रुतेन वा ।
 ब्राह्मण्यमथ चेदिच्छेत्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ३
 भीष्म उवाच ।
 ब्राह्मण्यं तात दुष्प्रापं वर्णाः क्षत्रादिभिर्द्विभिः ।
 परं हि सर्वभूतानां स्थानमेतद्युधिष्ठिर ॥ ४
 वहीस्तु संसरन्योनीर्जायमानः पुनः पुनः ।
 पर्याये तात कस्मिंश्चिद्ब्राह्मणो नाम जायते ॥ ५

अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुगलनम् ।
 मतङ्गस्य च संवादं गर्दभ्याथ युधिष्ठिर ॥ ६
 द्विजानेः कस्यचित्तान तुन्यवर्णः गुनः प्रभुः ।
 मगद्भो नाम नास्माभूर्मर्षः नमुष्टितो गुणैः ॥ ७
 न यत्तद्गारः कान्तेय पित्रा नृष्टः परंतप ।
 प्रायाद्वर्द्धभयुक्तेन रथेनेनाग्रगामिना ॥ ८
 स चान्यं गर्दभं गतन्वहन्तं मातुगन्धिकं ।
 निरविध्यन्प्रतोटेन नागिहाया पुनः पुनः ॥ ९
 नं तु तीव्रवर्णं दृष्ट्वा गर्दभीं पुत्रगृहिणी ।

Ts तथाह मां (for तथा भवान्) —^a) B: प्रमुष्टितः ।
 B: s Dn D10 च विधिषे; G M: समुष्टिते (for 'न')
 —^d) T: M: यदासा (for यदासा) D: om च Dn:
 नराधिप (for समन्वित) — After 1^d, B: s: Dn: 11
 D1-10 ins

245* भवान्विदितो मुस्ता च प्रताया ययसा तथा ।

While Dn: S (except T:) ins after 1^d .

246* सर्वेषां चैव जातानां यतामेतन्न संताप ।

[Dn: ज्ञानां (for ज्ञानानां) M मगद्भयं T: मन्
 नेतदसदय (for the post half)]

—^a) G: कस्माद्भयं वृष्ट्यामि — After 1, N (except
 Dn:) ins

247* नान्यस्त्रयद्वयो लोकेषु प्रष्टव्योऽस्ति जनाधिप ।

[B: Dn: n: D: 10 नराधिप (for जना)]

2^b) D: s शूद्रो वा भरपर्यभ — T: om 2^a-3^a
 —^a) B Dn: n^a येन (for केन) —^d) Dn: S (T:
 om) तन्मे ब्रूहि पितामह

3 T: om 3^a (cf v 1 2) M: s om (hapl) ?
 —^a) D: s सुगतेन (for सुमहता) —^c) D: s यो
 हीच्छेत् (for चेदि) —^d) Dn: T G M: कथं शक्य
 (for तन्मे ब्रूहि) D: प्रसादय (for पितामह) D: s
 तन्मे व्याख्यातुमर्हसि

4 D10 reads 4 on marg —^a) Dn: S रव (G:
 क्ष)ति (for तात) B: s Dn: n: D10 दुष्प्राप्यं; some
 MSS दुष्प्राप —^b) B: वर्णैश्च क्षत्रियादिभिः; D:
 corrupt —^c) G: वर (for परं). D10 सर्व (for
 सर्व-) T: स्थानानां (for भूतानां)

5 Before 5, T: G: ins भीष्म. —^a) B: G:

संस्तरा; D: संतोद् (for संस्तरा). T: ब्रूयात्तन्म
 तोतोद् —^b) D: s om om पुन —^c) D: s
 पर्यायसाधि; D: s पर्यायसाधु; T: देवाय; T: G 'दि
 नात्, T: 'यत्तं यु (for 'ये तात्)

G^a) D: संतादे (for 'दं) —^d) D: T: G
 गर्दभस्य (for 'ग्याथ)

7^a) D: s पर्यभ (for 'नात्) —^b) B: मय
 (for मुन्य) T: G पुन (for 'पुन) B Dn: 11
 रभूर; D: s पुरा; D: s प्रना; S पुन (for प्रनु)
 D: तुन्यवर्णं पुन — D: s om 7^a twice —^c)
 B Dn: n: G: र्, Dn: T: G: s [भा,मीद् (for
 [भा,भूर). —^d) D: प्रमुष्टिते (for 'म')

8^a) T: दवाधिवार सर्वेष —^b) B: partly
 damaged B Dn: n: [उभयुष्ट (for नृष्ट) Dn:
 T: G: s गुभं वन, D: s 11 परंतप; T: s G: s M
 गुभ नय (for परंतप) —^c) B: s: D: [म,य:
 Dn: n: s [म,पि (for [द,द) — For 5^d, D: S
 subst

248* त्वरया स सर्वशुभमागपाव रथनामजम् ।

9^a) D: s चान् (for चालं) Dn: S स चालं
 गर्दभीपुग (M 'चाय) —^a) B: निरवुचय D: s निर
 वष्या (for 'विष्णु). —^d) D: s नागिहाया (for
 'या)

10^a) B: तदवीय; B: s Dn: n: D: सत्र सीयं
 (D: स), D: स ते सीय (for सं तु तीय-) T: स
 पश्य नामि नि (T: सु)भिष्णो, G: s M स दश्य (M 'प्रा)
 नयि निभिष्ण; G: s विद्यमान सुनिभिष्ण (G: 'व्य)
 —^b) T: s G गर्दभं (for 'भी) Dn: D: s नृदिणी;
 T: G: s गर्दिनी; T: वधिनी (for 'नृदिनी) —^d)

उवाच मा शुचः पुत्र चण्डालस्त्वाधितिष्ठति ॥ १०
 ब्राह्मणे दारुणं नास्ति मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ।
 आचार्यः सर्वभूतानां शास्ता किं प्रहरिष्यति ॥ ११
 अयं तु पापप्रकृतिर्बाले न कुरुते दयाम् ।
 स्वयोनिं मानयत्येष भावो भावं निगच्छति ॥ १२
 एतच्छ्रुत्वा मतङ्गस्तु दारुणं रासमीपचः ।
 अवतीर्य रथाचूर्णं रामभीं प्रत्यभापत ॥ १३
 ब्रूहि रासभि कल्याणि माता मे येन दूषिता ।
 कथं मां वेत्ति चण्डालं क्षिप्रं रामभि शंस मे ॥ १४
 केन जातोऽस्मि चण्डालो ब्राह्मण्यं येन मेऽनशत् ।

तत्त्वेनैतन्महाप्राज्ञे ब्रूहि सर्वमशेषतः ॥ १५
 गर्दभ्युवाच ।
 ब्राह्मण्यां वृषलेन त्वं मत्तायां नापितेन ह ।
 जातस्त्वमसि चण्डालो ब्राह्मण्यं तेन तेऽनशत् ॥ १६
 एवमुक्तो मतङ्गस्तु प्रत्युपायाद्ब्रूहं प्रति ।
 तमागतमभिप्रेक्ष्य पिता वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १७
 मया त्वं यज्ञसंसिद्धौ नियुक्तो गुरुकर्मणि ।
 कस्मात्प्रतिनिवृत्तोऽसि क्वचिन्न कुशलं तव ॥ १८
 मतङ्ग उवाच ।

अयोनिरय्ययोनिर्वा यः स्यात्स कुशली भवेत् ।

C. 13 18⁵
 B. 13 27 20
 K. 13 3 20
 M. 13 3 19

B₁ 1 2 Dn₂ n₂ चाडालन् (for चण्डाल) B₁ 2 Dn D₂
 तु (for त्वा) D₁₋₂ चडालस्त्व (D₂ °त्वा) धिगच्छति,
 D₁₀ S °स्त्वभिविष्यति

11 °) Dn₃ T G ब्राह्मणो दास्वो नास्ति — °) D₁
 पैत्रो, G₂ पुत्रो (for मैत्रो) D₂ दारुण (for ब्राह्मण)
 — °) Dn₃ छावाप (for आचार्य) — °) Dn₁ शान्ता,
 T₁ नास्ति (for शान्ता) D₁₋₂ श (D₂ शा) न्ना ब्राह्मण
 उच्यते, D₁ शान्ता किं प्रहरिष्यति

12 °) Dn₃ T G च (for तु) — °) M₁ बालो
 (for बाले) — °) D₁ स्वयोनिर्मनयत्येष, S न्वा योनिं
 मानयत्येवा (T₁ °यश्चेमा, G₂ °यश्चेप, G₄ °यश्चेत)
 — °) D₁ भावाम्भावा B Dn₂ D₁₀ नियच्छति (for
 निग) Dn₃ D₂ भावाम्भावा नियच्छति, S भाव भावोधि-
 (M₁₋₂ °जु) गच्छति

13 °) D₁₋₂ [s] पि (for तु) — °) Dn₃ S करुण
 (for दा) — °) B₂ गर्दभी, S तामिद (for रामभी)
 Dn₃ अभ्यभापत (for प्रत्य)

14 °) S तत्त्वेन (for कल्याणि) — °) T G₁ 2 M
 जननी, G₂ जगभू (sic) (for माता मे) G₃ जनन
 येन दूषित — °) B₁ वा, B₂ मे (for मा) Some
 MSS चाडाल S (except G₁) के (M₂₋₃ ते) न मा (T₁
 G₁₋₂ मा) वेत्य चडाल — B₂ T G om (hapl)
 14²-15² — °) D₁ 4-10 द्विज (for क्षिप्र) D₂ सत्तमे
 (for शम मे)

15 B₂ T G om 15^a (cf v l 14) B₂ om
 15^a M transp 15^a and 15^b — °) Some MSS
 चाडालो — °) B₂ partly damaged S (except G₂)
 केन (for येन) Dn₁ n₂ D₁₀ G₂ नश्यते (for मेऽनशत्)

— D₂ om (hapl) 15^a-16^a — °) B₂ partly damaged
 D₁ [ए] व, T₁ G₁ 2 4 M₁ 2 मे (for [ए] वत्) B₁
 महाभाज, Dn₃ D₂ °प्रजे, D₁ प्रति (for °प्राजे) .

16 D₂ om 16 (cf v l 15) G₂ om the ref
 T₂ 2 G₁₋₂ रासमी — °) T₁ 2 नापितेन (for वृषलेन)
 — °) T₂ ममता (for मत्ताया) B₁ चाचितेन, B₂
 D₁₀ T₂ 2 G₁ 2 4 चापि तेन, T₁ जनितासि (for नापि
 तेन) D₁₋₂ हि, S वै (for ह) — °) T₁ 2 G₁₋₂
 ततोमि, G₂ तेनामि, M₁ स्वमपि (for °सि) B₁₋₂ 2
 Dn D₂ 1 2 10 G₂ चाडालो (for चण्डालो)

17 Before 17, B Dn₃ D₁₋₂ 2 ins भीष्म उवाच
 — °) Dn₁ n₂ प्रतिप्रायाद्, D₂ T₁ प्रत्युपे*, D₁₀ प्रत्युदी*
 (for प्रत्युपा*) D₁₋₂ 1 6-9 गृहान् (for गृह) S पुन
 (for प्रति) — °) S पुग्रन् (for वाक्यन्)

18 D₂ repeats 18, with the ref. of 19, after 19^a
 — °) D₂ यया (for मया) B₂ D₂ ससिद्धौ, D₂
 -ससिद्धो (for °द्धौ) T₁ य स्वय कार्यस्युक्तो, T₂ 2 G
 M यस्व (G₂ °स्व) यज्ञार्थमपिद्धौ — °) D₁₋₂ 10 गुण
 (for गुरु) — °) B₂ partly damaged B₂ M₂ नु
 (for न) D₁₋₂ T₂ [झ] कुशल (for कुशलं)

19 °) D₁ जनियोनिर् (sic), D₁ 2 9 अग्रयो, D₁ अप्य
 यो*, T₂ 2 G₁ 2 4 M अभियो*, G₂ अपियो*, Madras
 ed अहियो* (for अग्रयो*) B Dn D₂ Cn अत्ययोनि
 रयोनिर्वा, T₁ अयोनिर्वा त्रियोनिर्वा — °) B Dn₁ n₂
 कथ (for य स्यात्) — After 19^a, D₂ repeats 18
 with the ref. of 19 — °) Dn₁ G₁ [ए] व (for [ह] य)
 S सवेद् (for पित)

कुशलं तु कुतस्तस्य यस्येयं जननी पितः ॥ १९
 ब्राह्मण्यां वृषलाजातं पितर्वेदयतीह माम् ।
 अमानुषी गर्दभीयं तस्मात्तप्ये तपो महत् ॥ २०
 एवमुक्त्वा स पितरं प्रतस्थे कृतनिश्चयः ।
 ततो गत्वा महारण्यमतप्यत महत्तपः ॥ २१
 ततः संतापयामास विबुधांस्तपसान्वितः ।
 मतङ्गः सुसुखं प्रेषुः स्थानं सुचरितादपि ॥ २२
 तं तथा तपसा युक्तमुवाच हरिवाहनः ।
 मतङ्ग तप्यसे किं त्वं भोगानुत्सृज्य मानुषान् ॥ २३

वरं ददानि ते हन्त वृणीष्व त्वं यदिच्छसि ।
 यच्चाप्यवाप्यमन्यते सर्वं प्रवृहि माचिरम् ॥ २४
 मतङ्ग उवाच ।
 ब्राह्मण्यं कामयानोऽहमिदमारब्धवांस्तपः ।
 गच्छेयं तदवाप्येह वर एष वृत्तो मया ॥ २५
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तमुवाच पुरंदरः ।
 ब्राह्मण्यं प्रार्थयानस्त्वमप्राप्यमकृतात्मभिः ॥ २६
 श्रेष्ठं यत्सर्वभूतेषु तपो यन्नातिवर्तते ।
 तदग्न्यं प्रार्थयानस्त्वमचिराद्विनशिष्यसि ॥ २७

20 B₄ om 20^a-21^b —^a) D₈ ब्राह्मणं (for 'प्या)
 D₈ वृषलाजातः; G₁ ३ 'लाजात (for 'लाजात —^b)
 D₁₀ G M₄ खरी, T₁ २ M₁₋₃ परि (for पितर). D₁₀
 T₁ G₁ M₁ ३ ४ वेदयते; G₁ ३ ४ 'यती (for 'यति)
 B₂ D_n [इ]व, B₂ S हि, D₁₀ ह (for [इ]ह —^c)
 D₈ अमानुषा (for 'नुषी) —^d) D₂ ३ महत्तप (by
 transp) S तपस्तप्ये महावने (T₁ 'मुने)

21 B₄ om 21^{ab} (of v 1 20). D₂ २ T₈ om
 (first two, hapl) 21 —^a) M₈ सर्वम् (for एवम्)
 —^c) G₁ om गत्वा D₁ ३-९ स गत्वा तु ततोरण्यम्
 —^d) B₁ अतप्यस्स, B₂₋₃ D_n 'स्तु (for 'त)

22 ^a) B₂ D_n ३ D₁ ९ 10 T₂ स (for स) —^c)
 B D_n D₁₋₃ 10 सुखस, D₁₋₉ तु सुख; T₁ सुसुखी,
 T₂ G₁ ४ स सुखं (G₈ 'ख) (for सुसुख) —^d) D₂
 सुचिरताद् (for सुचरिताद्) D₁ अधि, T₂ ३ G₁ २ ४
 M अय (for अपि) T₁ G₈ स्थान सुचरित तथा

23 ^c) B D_n 1 n₂ D₅ G₁ M तप्यसे, D₁ ९ तपसे,
 G₂ तप्यते (for 'से) G₂ तीव्र (for किं त्व).

24 ^a) B₁ D_n 2 D₁ २ ४-३ T₂ G₁ २ ददामि (for
 'नि) B₈ तेनाह (for ते हन्त) D_n 1 D₉ 10 T₈ G₈ ४
 वरं ददामि तेह त (D₁₀ तु) —^b) B₁₋₃ ३ D₂₋₃ ९ १ 10
 यदीच्छसि, D₁ T₁ M यमिं, G₂ यथेप्स्यमि, G₄ यथे
 च्छसि (for यदि) —^c) G₂ यद् (for यद्य) B
 D_n G₂ हृदि, D₁ ३ अन्यं (for अन्यत्) D₅ ९-९
 यथा (D₁ 'था) नवाप्यमन्यते (D₁ 'न्येन, D₈ 'न्य ते);
 D₁₀ यच्चाप्यवाच्य हृदि ते, T G₁ ३ ४ M यद्वाप्यं स्वया
 किंचित् —^d) B D_n 1 n₂ तद् (for प्र) D₅ प्रवृहि
 एव समाचिर, S सर्वमेव वृणीष्व तत्

25 G₁ om the ref D₈ मातग (for मतङ्ग)
 —^b) D₂ ३ तत (for तप) —^c) B₂ सशय; G₂
 यच्छेय (for गच्छेय) M₁₋₃ [ए]व; M₄ [ए]व (for
 [इ]ह) D₁ ३ गच्छेय यदि वा नाह, D₁₋₉ गच्छ वा
 तिष्ठ वा चेह —^d) G₁ ३ ४ भवान्, G₂ भव (for
 वर) D₅ ९-९ कृतो (for वृत्तो)

26 Before 26, V₁ B D_n D₁₀ S ins भीष्म उवाच.
 — After 26^{ab}, B D_n D₅ ins

249* मतङ्ग दुर्लभमिदं विप्रस्रवं प्रार्थ्यते स्वया ।

[B₁ D₈ मङ्गत्व (for विप्रत्व) B₁ पाल्यते (for
 प्रार्थ्यते)]

—^c) B₈ D₆ १ प्रार्थ्यमानस् (for प्रार्थयानस्) —^d)
 D₁₋₃ ३ दुष्प्रापम्, some MSS दु प्रापम् (for अप्राप्य) .
 S विनशिष्यसि (for अकृतात्मभि) . — After 26, N
 (V₁ missing) ins

250* विनशिष्यसि दुर्बुद्धे तदुपारम माचिरम् ।

[D₁₋₃ ९-९ नाशमेप्यसि (D₂ 'ति), D₄ नाशयिष्यसि
 (for विनशि) D₃ दुर्बुद्धे (for 'द्धे) D₄₋₉ तप
 पारय (for तदुपारम)]

27 ^a) B₁ २ (marg) ३ D_n श्रेष्ठता (for श्रेष्ठ यत्)
 D₁₋₄ ९-९ भूताना (for भूतेषु) —^b) D_n 1 n₂ D₆
 तपोयं, D_n ३ तप्राय; D₁₀ यत्तपो (by transp) B₁ ३
 नाभि, S अति (for नाति) —^c) B₂ partly
 damaged B₃ तदर्थ्यं, D₃ तमग्न्य, D₅ यद्ग्रं, T₁
 M तदुग्र, T₂ ३ G तदुक्त (for तदग्न्य) B₁ प्रार्थ्यं
 मानस्, B₂ D₁ प्रार्थमानस् (for 'यानस्) —^d) T₂ ३
 G मातग (for अचिराद्) D₁₋₉ नाति (D₁₋₉ अचि)
 राजापामे (D₉ 'यि) प्यसि, T₁ M मातग न भविष्यति

देवतासुगमर्त्येषु यत्पवित्रं पर स्मृतम् ।

चण्डालयोर्नो जातेन न तत्प्राप्यं कथंचन ॥ २८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अप्राविशोऽध्याय ॥ २८ ॥

२९

भीष्म उवाच ।

एवमुक्त्वा मतद्गस्तु संशितात्मा यत्प्रतः ।
अतिष्टेदेकपादेन वर्षाणां शतमच्युत ॥ १
तमुवाच ततः शक्रः पुनरेव महायगाः ।
मतद्ग परमं म्यानं प्रार्थयन्नतिदुर्लभम् ॥ २
मा कृथाः नाहस पुत्र नैप धर्मपथस्तत्र ।

अप्राप्यं प्रार्थयानो हि नचिराद्विनशिष्यसि ॥ ३
मतद्ग परमं स्थानं प्रार्थयमाणो मया सकृत् ।
चिकीर्षस्येव तपसा सर्वथा न भविष्यसि ॥ ४
तिर्यग्योनिगतः सर्वो मानुष्यं यदि गच्छति ।
स जायते पुष्कमो वा चण्डालो वा कदाचन ॥ ५
पुंश्चलः पापयोनिर्वा यः कश्चिदिह लक्ष्यते ।

C. 13 1902
B. 13 28 7
K. 13 4 7
M. 13 3 24

28 T₁ om 2s⁴ —^a) D₁ : विन्दे (D₁ 'वे) पु,
S (T₁ om) नव्यानां (for नर्त्येषु) B₁ देवासुरमनुष्येषु
—^b) D₂ वा (for यत्) S (T₁ om) पर त्रिध्वज्य
यत्सुतं —^c) M जायते (for जातेन) —^d) D₁ e o
M कृथाप्यं न (for न तद्वाप्य) M₁ कथाचन (for कथ')

Colophon missing in V₁ — Parcan name B₁-4
Dn₂ D₁ शानि — Sub-parcan B₁-1 Dn₁ n₂ D₁ 7
1 10 शानधर्म — Adhy name B Dn D₁-1 7 10
T₂ G₁ 4 M₁ इन्द्रम (Dn^a n₂ 'मा) तपस्यया , D₂ इन्द्र
मनगजसया , T₃ ब्राह्मणमाहात्म्ये [इन्द्रमनगजसया , G₁ :
मन्त्रगोपाय्याने ब्राह्मणमाहात्म्य — Adhy no (figures,
words or both) Dn₁ D 10 26, D₁ 9 23, S 3
— Stola no Dn₁ 30, D₁ 29

29

☞ This adhy is missing in V₁ (cf. v 1 13
27 91) For the sequence of adhyāyas in Dn₂
S, cf. v 1 13 28 1

1 D₁ om the ref —^b) D₂ : मया, D₂ म य)
कारमा, D₁ e o शानि' (for मदि') D₁ जित, T
G₁ 2 4 M मज्ञा, G₃ धृत् (for यत्) —^d) Dn₁ n₂
अच्युत, D^a : अच्युत, D₁-9 उच्यत (for अच्युत)
S शतं वै परिवस्मरान

2 ^a) S महद्वाक्ष (for तत्र शक्र) — After 2⁵,
N (V₁ mi; ing) 10^a.

251* ब्राह्मण्य दुर्लभं तां प्रार्थयानो न लप्स्यसे ।

[D₁-9 वीर (for तान) Dn₁ D₁ लप्स्यसे (D₁ 'से),
D₂ विन्दे (for 'वे')]

— G₁ om 2^a-3^d —^c) M मतग (for मतद्ग) —^d)
D इति (for इति) B Dn D₁0 प्रार्थयन्विनाशित्यमि,
S (G₁ om) प्रार्थयान (T₁ G₃ 4 'नो) महावत (T₁ 'त',
T^a : G₃ 4 'त')

3 G₁ om 3 (cf. v 1 2) —^a) S (G₁ om) तात
(for पुत्र) —^b) G₁ पथ (for पथस्) — After
3⁵, N (V₁ missing) 10^a

252* न हि शनयं स्वयां प्राप्तुं ब्राह्मण्यमिह दुर्मते ।

[D₁ 2 प्राप्तं (for 'ष्टु) D₁ इति (for इह)]

—^c) S (G₁ om) विमार्गं (M शेष) तो मार्गमाण —^d)
D₁-9 नचिरा (D₂ न किंचि) ब्राह्मण्यसि, S (G₁ om)
सर्वथा न भविष्यसि (cf. 4^d)

4 T₂ om (hapl.) 4 —^b) B Dn₂ n₃ सकृन्मया
(by transp) —^c) D₁-2 चिकीर्षस्येव, T₁ 'क्षेव
(for स्येव) —^d) D₂ वा (for न) D₂ भविष्यसि
(for 'सि)

5 ^a) D₂ योनि (for योनि) B₁ : T₁ सत्त्वो
(for सर्वो) —^b) G₁ मानुष (for 'प्य) —^c)
T G अजाविक (T₃ 'क, G₁ का), M अजायत (for
स जायते) B₁-3 D₁ 3 पुष्कमो, B पुष्कलो, S श्रपाको
(T₃ लो) (for पुष्कमो) D₁-9 प्रजा (D₂ स जा) यते
पुष्कमो वा —^d) Some MSS चाडालो B₁-4 न

स तस्यामेव सुचिरं मतङ्ग परिवर्तते ॥ ६
 ततो दशगुणे काले लभते शूद्रतामपि ।
 शूद्रयोनावपि ततो बहुशः परिवर्तते ॥ ७
 ततस्त्रिंशद्गुणे काले लभते वैश्यतामपि ।
 वैश्यतायां चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥ ८
 ततः षष्टिगुणे काले राजन्यो नाम जायते ।
 राजन्यत्वे चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥ ९
 ततः षष्टिगुणे काले लभते ब्रह्मबन्धुताम् ।

ब्रह्मबन्धुश्चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥ १०
 ततस्तु द्विशते काले लभते काण्डपृष्ठताम् ।
 काण्डपृष्ठश्चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥ ११
 ततस्तु त्रिशते काले लभते द्विजतामपि ।
 तां च प्राप्य चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥ १२
 ततश्चतुःशते काले श्रोत्रियो नाम जायते ।
 श्रोत्रियत्वे चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥ १३
 तदैव क्रोधहर्षौ च कामद्वेषौ च पुत्रक ।

संशयः ; B₅ D_n [अ]प्यसशय (for कदाचन)

6 M₁ 2 om 6-7 —^a) D_{n1} n₂ D₁₀ M₃ पुल्कस ,
 D₁₋₂ क्षतरा (for पुंश्वल) D₁₋₃ अंतरायोनिकातो वा ;
 T G M₄ मल्लु (G₂ 'दु'क पुल्कसो वापि —^b) T₁
 M₄ यो धान्यो हीनयोनिज , T₂ ये चान्ये हीनजातय ,
 T₃ G यो वा (G₂ 4 योप्य) न्यो हीनजातियु — T₁ om
 ४^{cd} —^e) T₂ 8 G M₄ तस्यामधमयो नौ स (T₂ य)
 —^d) T₂ 8 G M₄ सततं (for मतङ्ग)

7 M₁ 2 om 7 (of v l 6) G₂ om (hapl) 7-8
 M₃ om (hapl) 7 —^a) B₁ -शते , B₂₋₅ D_n D₁₋₁₀
 -शते (for गुणे) — D₅ om (hapl) 7^b-9^c D₃
 om (hapl) 7^e-8^f —^g) D₁₋₄ 7 9 10 तथा (for ततो)
 T G₁ 8 4 M₄ शूद्रताया चिर काल — B₃ om 7^d-8^e
 —^d) T G₁ 8 M₄ तत्रैव , G₄ तथैव (for बहुश)

8 B₂ om 8^a , D₅ G₂ om 8 , D₈ om 8^{ab} (for
 all, of v l 7) D₄ om (hapl) 8-10 D₆ om
 (hapl.) 8-9 T₂ om (hapl) 8-11 G₃ reads
 8^a-9^b on marg —^b) B₃ पुन (for क्षपि)

9 D₅ om 9^a (of v l 7) D₁ 6 T₂ om 9 (of
 v l 8) B₅ om (hapl) 9-10 D₈ om (hapl)
 9-12 M₁₋₃ om (hapl) 9-11 G₃ reads 9^{ab} on
 marg —^a) T₁ षष्ट (for षष्टि) — D_{n1} n₂ om
 9^{cd} —^e) D₅ राजन्या तु , T₁ G₁ 'न्यो वै , T₃ G₂₋₄
 'न्ये तु (for 'न्यत्वे) D₁ 2 7 [s] पि च तथा (for चिरं
 कालं) D₈ राजन्येपि तथा काले , D₉ 'न्येप्यपि च
 तथा —^d) B₁ 8 D₁₀ तथैव , D₁ 2 7-9 बहुश (for
 तत्रैव)

10 D₄ T₂ om 10 (of v l 8) B₅ D₈ M₁₋₃
 om 10 (of v l 9) . D₉ om (hapl) 10-11 G₁

om (hapl) 10 G₃ reads 10-12 on marg (10^{ab}
 twice) —^a) B₁₋₄ D_{n8} D₁ 7 6-8 शतगुणे ; T₁
 G₂ 4 त्रिंशद्गुणे (for षष्टिगुणे) —^b) G₄ लभते ब्राह्म
 वर्णता —^d) D_{n1} n₂ D₁ 6 7 M₄ ततस्तु (for तत्रैव)

11 T₂ om 11 (of v l 8) D₅ M₁₋₃ om 11
 (of v l 9) . D₉ om 11 (of v l 10) G₄ om
 (hapl) 11-12 G₃ reads 11 on marg —^a) B₅
 चतु शते , D₁ 2 तद्विशते , D₂ शतगुणे , D₅ तु त्रिंशते ;
 T₁ त्रिंशद्गुणे , T₃ G₁ च द्विशते (for तु द्वि^o) ४ C_n
 काण्डपृष्ठता शस्त्रजीवित्वम् । शस्त्राजीवी काण्डपृष्ठ इत्यमर ।
 वेद्यापति काण्डपृष्ठ सद्भिरेव निगद्यते इति यम । ४
 — After 11^{ab} , T₁ ins

253* सर्वस्त्रीषु प्रवृत्ताश्च ये च वेदवहिष्कृता ।

काण्डपृष्ठास्तु ते ज्ञेया सर्वकर्मवहिष्कृता ।

—^o) D₅₋₈ -पृष्ठे (for पृष्ठश्) .

12 D₅ om 12 (of v l 9) G₄ om. 12 (of v l
 11) D₁ 2 M₄ om (hapl) 12 T₃ damaged for
 12-13 G₃ reads 12 on marg —^a) B₁ तु द्विशते ,
 D₁ 5 7 तु त्रिंशते , T₁ त्रिंशद्गुणे , T₂ G₁ 8 च त्रिशते ;
 M₁₋₃ प्रवर्तते (for तु त्रिशते) D₅ om काले —^b)
 D₅ om लभते B₁₋₄ D_n D₅ जपताम् , B₂ 5 विप्र^o
 (for द्विज^o) D₁₀ भवते यजतामपि —^c) B₁ त
 प्रविश्य , B₂₋₅ D_n D₆ 10 त च प्राप्य , T₁ G₁₋₃ M₁₋₃
 द्विजताया , T₂ द्विजातयश् (for ता च प्राप्य)

13 D₁ 6 om (hapl) 13 T₃ partly damaged
 —^a) B₃ तु त्रिशते , B₄ षष्टिगुणे , D₁ शत शते , D₁₀
 चतु शत , T₁ चतुर्गुणे (for चतु शते) — D_{n8} reads
 13^b twice —^b) T₁ श्रोत्रियो जायते द्विज —^c)
 B₁ D₁₀ श्रोत्रियत्व , S 'यश्च (for 'यस्वे) S (except

अतिमानातिवादौ तमाविशन्ति द्विजाधमम् ॥ १४
 ताश्चेज्यति शत्रून्स तदा प्राप्नोति सद्गतिम् ।
 अथ ते वै जयन्त्येनं तालाग्रादिव पात्यते ॥ १५

मतङ्ग संप्रधायैतद्यदहं त्वामचूचुदम् ।
 वृणीष्व काममन्यं त्व ब्राह्मण्यं हि सुदुर्लभम् ॥ १६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

३०

भीष्म उवाच ।

एवमुक्तो मतङ्गस्तु शूश्रूष्योऽनुपरायणः ।

अतिष्ठत गयां गन्वा सोऽङ्गुष्ठेन शतं समाः ॥ १
 सुदुष्कर वह्न्योगं कृशो धमनिसंततः ।

C. 13 1918
 B. 13 29 6
 K. 13 5 6
 M. 13 3 46

T₁, T₂ damaged) तत (for चिर) T₂ काले

14 ^a) D₂ तदेन, D₁₀ T₂ ३ G M^a ३ तदेन, T₁ तयैव, M₁ ३ तदेन (for तदेव) G₂ ऋषयोर्यो (for 'हर्षो') D₂ T₂ ३ G₁ ३ ३ तु (for च) B Dn तदेव (B₂ 'देन, B₁ देव, Dn₁ देव) शोकहर्षो (Dn₂ हर्ष-नोर्यो) तु —^b) B₁ D₁ ६-१० कानक्रोधी, D₂ 'हर्षो; T₂ ३ M रागद्वेषो (for कान) S तयैव च (for च पुत्रक) — T₁ om 14^{cd} —^c) B₁ वा, B₂ ३ Dn D₁-१० च (for तम्) B₁ ३ अतिमानातिवादौ तम् (B₁ वा), D₂ अतिग्रादातिग्रादौ तम्, T₂ विधिद्विमाति मा चार (sic), T₂ G विधिद्विन्मातिग्रादश्च (G₂ 'ट च), M विधिद्विन्मा चामिमानश्च —^d) B Dn₂ [अ]प्याविशेते, Dn₁ n₂ D₁₀ प्रविशेते, D₁ आश्रियति, D₁ ९ नाश्रियति (for क्षारि) D₁ द्विजोत्तमा, D₂ ९ द्विजोत्तम (for द्विजाधमम्) T₂ ३ G₁ ३ तद्री (T₂ रति)मान च विदति, G₂ ३ M अतिवादश्च (G₂ 'मानश्च, G₁ मान्य च) विदति

15 ^a) D₂ जयते (for जयति) B₂ च (for स) S ताश्चेज्यत्ययत्वे (M 'प) —^b) B₂ गच्छति (for प्राप्नोति) S प्राप्नोति परमा गति — T₁ om 15^{cd} —^c) B₁ त्रि, D₂ चेज् (for वै) M₂ ३ [प]र्त (for [प]र्त) D₂ ९ अथ चेदज्यत्येन (sic) —^d) D₁-९ शैलाग्राद् (for ताला) S (T₁ om) ताल पशमिवापत (M 'ते)त्

16 ^a) B Dn D₁₀ [प]र्त (for [प]र्तद्) —^b) D₂ क्षय (for अर्ह) B₁ corrupt, D₁-९ अननुद्, S अचोदय (for अचुचुद्) —^c) D₁-९ S वै (for स्व)

—^d) D वै (for हि) S नैतच्छक्यमिति स्वया

Colophon missing in V₁ — *Parran name* B₁ ३ ३ Dn₂ D₁ ३ श्राति — *Sub-parran* B₁-4 Dn D₁ ३ ३ १० दानधर्म — *Adhy name* B Dn D₁-३ १-१० M इष्टम (D₂ 'मा) तगसवाद D₂ इष्टमतगसवाद, G₁ ३ मतगोपारयाने ब्राह्मणप्रशमापामिद्वचन — *Adhy no* (figures, words or both) Dn₁ D₂ १० 27, D₁ ९ 24, S ३ — *Sloka no* Dn₁ 16, D₁ 13

30

☞ This adhy is missing in V₁ (cf. v l. 13 27 91) For the sequence of adhyāyas in Dn₂ S, cf. v l. 13 28 1

1 After the ref, N (V₁ missing) ins

254^a एवमुक्तो मतङ्गस्तु मशितात्मा यतप्रत ।

सहस्रमेकपादेन ततोऽन्दानामतिष्ठत ।

त महत्क्षारे काले शक्रो द्रष्टुमुपागमत् ।

तदेव च पुनर्वाक्यमुवाच बलवृत्रहा ।

मतङ्ग उवाच ।

इदं चर्पमहन्न वै ब्रह्मचारी समाहित । [5]

अतिष्टमेकपादेन ब्राह्मण्य नामुया कथम् ।

शक्र उवाच ।

चण्डालयोर्नौ जातेन नात्राप्य वै कथचन ।

अन्य काम वृणीष्व स्व मा वृया वेऽस्वय श्रम ।

त्वगस्थिभूतो धर्मात्मा स पपातेति नः श्रुतम् ॥ २

तं पतन्तमभिद्रुत्य परिजग्राह वासवः ।

वराणामीश्वरो दाता सर्वभूतहिते रतः ॥ ३

शक्र उवाच ।

मतङ्ग ब्राह्मणत्वं ते संवृतं परिपन्थिभिः ।

पूजयन्सुखमाप्नोति दुःखमाप्नोत्यपूजयन् ॥ ४

ब्राह्मणे सर्वभूतानां योगक्षेमः समाहितः ।

ब्राह्मणेभ्योऽनुत्प्यन्ति पितरो देवतास्तथा ॥ ५

ब्राह्मणः सर्वभूतानां मतङ्ग पर उच्यते ।

ब्राह्मणः कुरुते तद्धि यथा यद्यच्च वाञ्छति ॥ ६

वह्नीस्तु संसरन्योनीर्जायमानः पुनः पुनः ।

पर्याये तात कस्मिंश्चिद्ब्राह्मण्यमिह विन्दति ॥ ७

मतङ्ग उवाच ।

किं मां तुदसि दुःखार्तं मृतं मारयसे च माम् ।

[Lines 1-2 = (var) 13 29 1 — (L 1) D₄ s 9 शसितात्मा (for सशि*) — (L 2) D₇ 9 एक (for एक) D₁₋₃ [s] शान्त (for सशानाम्) B Dn D₁₀ ततो ध्याने व्यतिष्ठन् (for the post half) — (L 3) D₁₋₉ सदस्यपरे (for 'सावरे) D₁₋₉ तनो (for शक्रो) D₈ 9 प्रष्टुम् (for द्र*) B₁₋₄ अथागमत्, D₁₋₈ s 9 उपागत — (L 4) D₂ -सूदन (for वृषहा) — D₁₋₈ om the ref D₆ मतगज (for मतङ्ग) — (L 6) D₁ 2 तिष्ठस्तथैकपादेन (for the prior half) D₂ 10 प्राग्भावात्, D₆₋₉ प्रागुयां (for ना*) — D₁₋₉ इद्र (for शक्र) — (L 7) Some MSS चांडाल D₁₋₈ तत् (for वै) — (L 8) D₁₋₉ वर (for कामं)]

—^b) T₁ 2 G M₁ दुख; M₁₋₃ मुख (for भृश) D₁ 6 कोप (for शोक) M -समन्वित (for परायण) —^c) B₁₋₄ Dn D₁₀ अद्यतिष्ठद्, B₅ व्यतिष्ठत (for अ*)

2 ^a) D₈ स (for सु) B Dn D₁₀ दुर्वहं, some MSS दुकर (for -दुष्कर) —^d) D₁₋₄ 6-9 T₁ नि (for स) G तताप (for पपात)

3 ^a) D₄ तपसं तम्, D₁₀ G₂₋₄ त तपतम्, T₁ पतत तम् (by transp) D₁ 8 अभिश्रुत्य (for 'दुख)

4 D₁₋₃ 1-9 T₁ om the ref. S (T₁ om) इद्र (for शक्र) —^a) T₁ ब्राह्मण स्व (for 'णस्व) T₁ वै, T₂ 8 G₁₋₃ M सै (for ते) — After 4^a, N (V₁ missing) ins

255*

विरुद्धमिह दृश्यते ।

ब्राह्मण्य दुर्लभतर

[(L 2) B₁ D₁ 10 तम (for -तर)]

—^b) M₁ 8 4 (inf lin as in text) सहत (for सवृत्) —^d) D₄ 7 T₁ प्राप्नोति (for अ*)

5 D₄ om (hapl) 5 —^a) B Dn D₇ T₂ 8 M

ब्राह्मण (D₇ 'जै) (for ब्राह्मणे) —^b) B Dn D₂ T₂ 8 M क्षेम (for -क्षेम) B₁ 4 समन्वित; B₂ 8 s Dn D₁₀ -समापित (for समाहित) —^c) B₁ D₇ न (for सु-) B Dn D₁ 2 10 तृप्यते, D₈ -तृप्यते (for तृप्यन्ति) T₁ ब्राह्मणा यदि तृप्यति, T₂ 8 G M 'णा ननु तृप्यति —^d) B₆ D₉ पितरौ (for 'रो)

6 ^b) D₁₋₃ 6-9 परम्; M₁ 4 वर (for पर) —^c) B₁ यद्यद्, B₂₋₅ Dn₁ D₅ 10 यद्धि, Dn₈ यद्द् (for तद्धि) —^d) D₂ 4 6-9 यथावद्यच्च (D₁₋₉ 'द्यस्तु) वाञ्छति, T₁ यो यो यद्यधिवाञ्छति, T₂ 8 G M योऽौ (M यो यो) यद्यदिहेच्छति

7 ^a) G₂ सुधि (for चह्नीस्) Dn₈ च, G₂ om (for तु) D₉ om from रन् up to स्य हि (in line 2 of 256*) B₁ सस्वरन्, B₈ सस्वरेद्, Dn₁ n₂ त विशान, D₈ corrupt (for सस्वरन्) —^c) B₁ D₁₀ कस्मिंस्तु (for 'स्मिद्) T₁ अथ जन्मनि कस्मिंश्चिद् —^d) B₆ M विंदते (for 'ति) T₂ ब्राह्मणे तात विंदति — After 7, N (V₁ missing) ins

256* तदुत्सृज्येह दुष्प्रापं ब्राह्मण्यमकृतात्मभिः ।

अन्य वर घृणीष्व स्व दुर्लभोऽय हि ते वर ।

[(L 1) B₂ partly damaged B₁ तम् (for तद्) D₂ 4 8 10 उत्सृजेह (for 'ज्येह) Some MSS दुष्प्राप — (L 2) D₁₀ हि (for स्य) D₁₋₃ च, D₁₀ न (for हि) B₄ दुर्लभोऽय वरो हि ते (for the post. half)]

8 S om. the ref —^a) D₁ मा, D₁₋₉ स्वं; S नु (for मा) S शोचसि (for तुदसि) T₁ G दुःखार्त (G 'स्व) (for 'तं) —^b) D₁₋₃ [s] य किं, D₇ 9 कथ (for च माम्) S मृ (G₂ भू) त किमनुशोचसि —^c) B₁ Dn₁ n₂ D₅ स्वां, D₄ 6 10 किं (for त) D₄ T₂ 8 नु, D₇ T₁ G M न, D₁₀ स्व (for तु) D₁₀ S शोचसि (for शोचामि) D₁₀ यत्, T₁ यं; G₁ त (for यो) —^d) B₁ [अ] वबुध्यते, Dn₁ n₂

तं तु शोचामि यो लब्ध्वा ब्राह्मण्यं न बुभूषते ॥ ८
 ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्रापं त्रिभिर्वर्णैः शतक्रतो ।
 सुदुर्लभं तदावाप्य नानुतिष्ठन्ति मानवाः ॥ ९
 यः पापेभ्यः पापतमस्तेषामधम एव सः ।
 ब्राह्मण्यं योऽवजानीते धनं लब्ध्वेव दुर्लभम् ॥ १०
 दुष्प्रापं खलु विप्रत्वं प्राप्तं दुरनुपालनम् ।

दुरवापमवाप्यैतन्नानुतिष्ठन्ति मानवाः ॥ ११
 एकारामो ह्यहं शक्र निर्द्वेदो निष्परिग्रहः ।
 अहिंसादमदानस्थः कथं नाहामि विप्रताम् ॥ १२
 यथाकामविहारी स्या कामरूपी विहंगमः ।
 ब्रह्मक्षत्राविरोधेन पूजा च प्राप्नुयामहम् ।
 यथा ममाक्षया कीर्तिर्भवेच्चापि पुरंदर ॥ १३

C. 13 1936
 B. 13 29 23
 K. 13 5 24
 H. 13 3 58

D₁ १ १० बुभूषते (for 'पते) B₁ ब्राह्मण्यमभूतात्मनि,
 T₁ सुपलाजयेत्, T₂ १ G M 'निह (G: 'व) पातयेत्

9 D₁ om (hapl) 9^a-10^b —^a) D₂ यदि, T G
 M₁ यनु, M₁ १ ४ यस्तु (for यदि) Some MSS
 दुष्प्राप, D₂ --: दुष्प्राप्य (for 'प) —^b) S दुरा
 मद् (for शतक्रतो) —^c) Dn₁ n. मदावाप्य, D₁ १
 तत्र, D₂ corrupt, D --: तत्त्वन् (D₂ 'मे) वाप्य
 (hypermetric), T G₁ १ ४ M च तत्राप्य, G₂ च
 तु तत्राप्य (hypermetric) (for तदावाप्य) —^d)
 D₂ नानुतिष्ठति मानव

10 D₁ om 10^{ab} (cf. v l. 9) —^a) S ये पापेभ्य
 पापतमात् —^b) D₂ एव (for एव) T₂ तु (for
 स) T₁ प्राप्तवन्त्यधमा गतिं — T₁ om 10^c-11^d —^e)
 B Dn D₁₀ T₂ G₁ न जानीते, D₁ ४-२ [s] वजानीति,
 D₂ १ विजानीति, D₂ न जानाति (for अवजानीते)
 —^d) D₂ १-२ चर (for घन) D₁ १-२ लब्ध्वेव, T₂ १
 G₁ १ M लब्ध्वा तु, G₂ भोग तु, G₁ यच्चा तु
 (for लब्ध्वेव)

11 T₁ om 11 (cf. v l. 10) —^a) Some MSS
 दुष्प्राप S (T₁ om) दुष्प्रापमिति ब्राह्मण्य —^b) S (T₁
 om) तदनु (for दुरनु) D₁₀ G₁ १ ४ -पावन, M₁
 (sup lin) पालयन् (for 'नम्) —^c) B₂ Dn₂ D₁₀
 दुरवाप्यम्, Dn₁ दुष्वावाप्यम्, G₂ दुरपारम् (for 'वाप्य)
 —^d) D₂ [क्ष]त्र (for [क्ष]तु) D₁-२ देवता, T₂ १
 G M₁ १ ४ ब्राह्मणा (for मानवा)

12 Before 12, S ins मत्तद् —^a) S एकाराम
 एकरतिर् —^b) Some MSS नि परिग्रह S निर्द्वेदो
 घने मुनि —^c) B Dn अहिंसादमदान्माय —^d)
 S नैव धा (M देवया) ह्यगता लभे — After 12, N (V₁
 missing) ins

257* दैव तु नूनमेतद्दे यदह मानुदोपत ।
 एनामवस्था संग्राहो धर्मज्ञ सन्पुरन्दर ।
 नून दैव न शक्य हि पौरुषेणानिवर्तितुम् ।
 यदह यत्नज्ञानेव न लभे विप्रता विभो ।

एव गते तु धर्मज्ञ दानुमर्हमि मे वरम् । [5]

यदि तेषामनुप्राप्त किञ्चिद्वा सुकृत मम ।

भीम उवाच ।

वृणीष्वेति तदा प्राह ततस्त यत्तुव्रहा ।

चोदितस्तु महेंद्रेण मत्तद् प्राग्बोद्धिदम् ।

[(L 1) B₁ इत्तम्, B₂-३ Dn D₁₀ इत्तम्, D₂ रूपम्
 (for नूनम्) D₁ हि (for दे) — (L 2) D₁ १ इनात्
 (for एतान्) D₁ धर्मज्ञ (for धर्मज्ञ) D₁₀ त्व (for
 मन्) — (L 3) B₂ D₁-२ अद्यक्ष्य (for न इ) D₁-१ २
 तु (for हि) D₁₀ इत्त दैवतश्च हि (for the prior half)
 B₂ [क्ष]त्रि, Dn₂ D₁₀ नि (for [क्ष]त्रि) — (L
 4) B₂ Dn₁ n₂ D १० चर्य (for 'ह) B₂-३ Dn₃ एव,
 Dn₁ n₂ एव (for एव) D₂ यत्तवान् (for विप्रतां)
 B₂ D₂ प्रभो (for विभो) — (L 5) D₁-२ गतेषु (for
 गते तु) Dn₁ धर्म वा (for धर्मज्ञ) — B₂ १ ४ Dn D₁
 देशपायन (for शीघ्र) — (L 7) D₂ तत (for तदा)
 B₂ तत्र (for तत्र) — (L 8) D₁-२ नोदितम् (for
 चो) D₁ ४-२ च (for तु)]

— While S ins after 12

258* एव वर वृणे देव म मे सिध्यतु वासव ।

[T₂ १ G M₂ (sup lin) पर (for एव) T₂ १ G
 सिध्यत (for सिध्यतु)]

13 ^a) D₂ काम (for काम) Dn₁ विहार स्यां,
 G₂ १ ४ 'री स्यात् (for री स्या) —^b) D₂ १ रूपो (for
 रूपी) D₂ १ ४ M₁ १ ४ विहगम् (for 'गम्) —^c)
 Dn₁ ब्रह्मक्षत्राविरोधेन, D₁₀ क्षत्रावरो, G₁ १ ४ 'क्षत्रा-
 नुरो' —^d) D₂ १ यथा (for सहम्) S लभे पू-
 (G₂ M₁-३ 'मन्पू) जा मनीषिणि —^e) S एव ममा-
 क्षया प्रीतिर् —^f) B₁ भवेच्चापि, D₁-३ १ भावश्चापि,
 S भवत्विह (for भवेच्चापि) — After 13, N (V₁
 missing) ins

259* कर्तुमर्हमि तदेव शिरसा स्वा प्रसादये ।

[D₂ १-२ त्वेद (for तदेव)]

इन्द्र उवाच ।

छन्दोदेव इति ख्यातः स्त्रीणां पूज्यो भविष्यसि ॥ १४

भीष्म उवाच ।

एवं तस्मै वरं दत्त्वा वासवोऽन्तरधीयत ।

प्राणास्त्यक्त्वा मतङ्गोऽपि प्राप तत्स्थानमुत्तमम् ॥ १५

एवमेतत्परं स्थानं ब्राह्मण्यं नाम भारत ।

तच्च दुष्प्रापमिह वै महेन्द्रवचनं यथा ॥ १६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

३१

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतं मे महदाख्यानमेतत्कुरुकुलोद्ग्रह ।

सुदुष्प्रापं ब्रवीषि त्वं ब्राह्मण्यं वदतां वर ॥ १

विश्वामित्रेण च पुरा ब्राह्मण्यं प्राप्तमित्युत ।

श्रूयते वदसे तच्च दुष्प्रापमिति सत्तम ॥ २

वीतहव्यश्च राजर्षिः श्रुतो मे विप्रतां गतः ।

14 B Dn शक्र (fo इन्द्र) — After the ref, S ins

260* मतङ्ग गम्यता शीघ्रमेवमेतद्भविष्यति ।
स्त्रियश्च सर्वास्त्वा लोके यक्ष्यन्ते भूतिकर्मणि ।
एव तवाक्षया कीर्तिर्भविष्यति तपोधन ।

[(L 2) M₁ तु (for च) T₂ G₄ स्त्रिय सर्वास्त्वया
(G₁ 'र्षां समा) लोके (for the prior half) T₂ यक्ष्यते,
G₄ लक्ष्यते (for य)]

—^a) D₁ corrupt, D₈ T G₁ ४ छन्ददेव, G₂ देव
श्वद्र, M चन्द्रदेव (for छन्दो) —^b) S स्त्रीभि (for
स्त्रीणां) — After 14, N (V₁ missing) 108

261* कीर्तिश्च तेऽनुला वत्स त्रिपु लोकेषु यास्यति ।

[D₁₋₉ ते (for च) D₁₋₈ विपुला, D₁₋₉ त्वतुला
(for तेऽनुला)]

15 B₁₋₈ ४ S Dn T₂ G₈ om the ref. —^a) S
(except T₁) एतत् (for एव) — D₂ ४ ४ om. (hapl)
15^a-16^b —^c) S ब्रह्म (for प्राणात्) D₁₀ तु
(for सपि) —^d) B Dn सप्राप्त, D₁₀ सप्राप (for
प्राप तत्)

16 D₂ ४ ४ om 16^{ab} (of v l 15) Dn₁ om
16 —^a) T₂ ४ G₈ ४ एव, G₂ एन (for एतत्)
D₁ पर, G₂ वर (for पर) —^b) D₁ ४-९ प्रा
(D₈ ब्र) ह्यणो (for ब्राह्मण्यं) D₁ ब्राह्मणाना हि भारत
—^c) D₁ स (for तच्) Some MSS दुष्प्रापम्, D₁₀

दुष्प्राप्यम् (for 'पम्) D₁₋₉ इति (for इह) . —^d)
D₁₋₈ भवन (for वचन) . — For 16^{abd}, S subst

262* मर्त्याना भरतर्षभ ।
ब्राह्मण्यं नाम दुष्प्रापमिन्द्रेणोक्तं महात्मना ।

Colophon missing in V₁ — Parvan name
B₁ ४ Dn₈ D₁ ४ ज्ञाति — Sub parvan B₁₋₈, ४ Dn
D₁ २ 10 दानधर्म — Adhy name B Dn D₁₋₁
४-10 M इन्द्रम (D₈ 'मा) संगसवाद, G₁ ४ मर्तगोपाख्याने
ब्राह्मणप्रशसा — Adhy no (figures, words or both)
Dn₁ D₈ 10 28, D₁ २ 25, S 5. — Śloka no
D₁ 24

31

For the sequence of adhyāyas in Dn₈, cf.
v l 13 28 1 S reads this adhy after 4,

1 V₁ missing up to 49^{ab} (of. v l 13 27 91)
—^a) D₂ ते, D₈ (before corr) इति (for मे)
— B₈ om. 1^c-3^d —^c) D₁₀ सुदुष्प्राप्य B₂₋₄ Dn
D₂ यद्ब्रवीषि, D₁₋₉ प्रब्रवीषि (for ब्रवीषि त्व) —^d)
D₁ om (hapl.) from वदता up to पुरा (in 2^a)

2 V₁ missing (of v. l 1) D₁ om up to पुरा
(in 2^a) (of v l 1) —^c) D₂ वद मे (for वदसे)
D₁₋₉ श्रूयसे वदसि त्वं च, D₁₀ ते वदतो मे ते —^d)
Some MSS दुष्प्रापम्

तदेव नावद्वाङ्मेय श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो ॥ ३

स केन कर्मणा प्राप्तो ब्राह्मण्यं राजसत्तम ।

वरेण तपसा वापि तन्मे व्याख्यातुमर्हति ॥ ४

भीष्म उवाच ।

शृणु राजन्यथा राजा वीतहव्यो महायशाः ।

क्षत्रियः सन्पुनः प्राप्तो ब्राह्मण्यं लोकसत्कृतम् ॥ ५

मनोर्महात्मनस्तात प्रजाधर्मेण शासतः ।

बभूव पुत्रो धर्मात्मा शर्यातिरिति विश्रुतः ॥ ६

तस्यान्ववाये द्वौ राजत्राजानौ संवभूवतुः ।

हेहयस्तालजङ्घ वत्सेषु जयतां वर ॥ ७

हेहयस्य तु पुत्राणां दशसु स्त्रीषु भारत ।

शतं बभूव प्रख्यातं शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ ८

तुल्यरूपप्रभावाणां विदुषां युद्धशालिनाम् ।

धनुर्वेदे च वेदे च सर्वत्रैव कृतश्रमाः ॥ ९

काशिष्वपि नृपो राजन्दिबोदासपितामहः ।

हर्यश्च इति विख्यातो बभूव जयतां वरः ॥ १०

स वीतहव्यदायादैरागत्य पुरुषर्षभ ।

गङ्गायमुनयोर्मध्ये संग्रामे विनिपातितः ॥ ११

C. 13 1950
B. 13 30 11
K. 13 8 12
M. 13 5 11

3 V₁ missing (cf. v 1 1) —^a) B Dn Ds
नृपति (for राजर्षि) —^b) B₁ ३ ४ D₁₀ श्रुतो नो,
D₁₋₉ श्रूयते (D₅ 'ता) (for श्रुतो मे) — For 1-3,
S subst

263* विश्वामित्रो महाराज राजा ब्राह्मणता गत ।
कथित भवता सर्वं विस्मरेण पितामह ।
तच्च राजन्मया सर्वं श्रुत बुद्धिमता वर ।
आगमो हि परोऽस्माकं स्वप्न कौरववन्दन ।
वीतहव्यस्तु राजर्षिर्विश्रुतो वै पितामह । [5]
ब्राह्मणत्वमनुप्राप्त इति राजन्महायशा ।

[(L 1) M यथा राजा राजन् (for महाराज राजा)
— (L 5) M₁ ३ वीतहव्यस्य (for 'हव्यस्य) M श्रुतो नो
(for विश्रुतो) G₄ तु (for वै)]

4 V₁ missing (cf. v 1 1) —^a) T₂ G M
प्राप, T₃ वापि (for प्राप्तो) —^b) B₃ ४ D₅ १ १ 30
T₃ M₁ ३ सत्तम (for 'म) —^c) M₂₋₄ च (for वा)
—^d) S. तन्मे ब्रूहि पितामह

5 V₁ missing (cf. v 1 1) —^a) G₁ partly
damaged M₂ ३ हेमे (for शृणु) T₂ महाराज (for
यथा राजा) —^c) D₁ स पुरा, D₂₋₄ सन्पुरा, D₁
सन्पुरा, T₁ ३ G म पुन (for सन्पुन) S प्राप (for
प्राप्तो) B Dn D₁₀ राजर्षिर्दुर्भ्रम प्राप्तो —^d) T₂ ३
G₁ ३ ४ -सत्कृत, G₂ सत्तम (for सत्कृतम्)

6 V₁ missing (cf. v 1 1) —^b) S प्रजेशन्य
प्रजापते —^d) D₁ शर्यातिरि, T₂ ययातिरि (for
शर्या) D₁₋₉ नाम (for इति) D₁ धार्मिक, D₂ ३
नामत (for विश्रुत)

7 V₁ missing (cf. v 1 1) —^a) S [अ]न्ववा-
यजां (for 'ये द्वौ) —^b) D₁₋₉ राजन्यौ (for राजानौ)
S राजानौ (T₁ 'जन्यौ) धर्मदर्शिनौ —^c) B Dn D₁₋₁₀
हेहयस्य —^d) B₁ D₁₋₇ १ वत्सेषु, Dn₁ वत्सेस्य (for
वत्सेषु) D₁₀ यजता (for जयता) B₄ Dn₈ वर;
D₁₋₉ वरौ (for वर) S वत्सेषु नृपती (G₁ ३ ४ 'ति)
पुरा

8 V₁ missing (cf. v 1 1) —^a) Some MSS
हेहयस्य B Dn D₁₀ राजेंद्र (for पुत्राणा) —^c) B
Dn D₁₀ पुत्राणा, D₁₋₉ T₁ विख्यात (for प्र) —^d)
S (except G₂ M₃) वीराणाम् (for शू')

9 V₁ missing (cf. v 1 1) —^a) Some MSS
प्रभावाना —^b) B Dn D₁₀ बलिना (for विदुषा)
Dn₈ ऋद्धि- (for युद्ध-) T₁ शील्लिना —^c) D₅ om
(hapl) वेदे च S महाराथाना वेदे च. —^d) D₁₋₉ सर्वथा
(for सर्वत्र) D₁₋₄ १ गता (D₁ तथा, D₁ १ कृता)
धना (for कृतश्रमा) D₁₋₉ सर्वथैव कृतात्मना, S
धनुर्वेदे च योगिना

10 V₁ missing (cf. v 1 1) —^a) B₁ काशीषु,
B₂ बालिषु (sic) (for काशिषु) S काशि (G 'शी) वय
तदा (G₂ M₁₋₈ 'था) राजा —^b) D₇ G₄ दिबोदाम (for
'दास) —^d) D₅ यजतां (for जयतां) S राजराज
इवापर

11 V₁ missing (cf. v 1 1) —^a) Dn₈ हव्यैर्
(for -हव्य) D₂ ६-१ वीतहव्य समादाय, S (except
M₂) स वीतहव्यस्य सुतेर् —^b) D₁ १ १-१ T₁ आंगल्य
(D₁ 'म्य) भरतर्षभ, D₂ ३ 'ल्य जयता वर, D₅ १
तेरागत्य नरर्षभ (D₅ म), T₂ ३ G अहत्या पार्थिवर्षभ;
M आगत्वा पार्थिवर्षभ — For 11^a, S subst

तं तु हत्वा नरवरं हेहयास्ते महारथाः ।
 प्रतिजग्मुः पुरीं रम्यां वत्सानामकुतोभयाः ॥ १२
 हर्यश्वस्य तु दायादः काशिराजोऽभ्यपिच्यत ।
 सुदेवो देवसंकाशः साक्षाद्धर्म इवापरः ॥ १३
 स पालयन्नेव महीं धर्मात्मा काशिनन्दनः ।
 तैर्वीतहव्यैरागत्य युधि सर्वैर्विनिर्जितः ॥ १४
 तमप्याजौ विनिर्जित्य प्रतिजगुर्मर्याथागतम् ।
 सौदेविस्त्वथ काशीशो दिवोदासोऽभ्यपिच्यत ॥ १५
 दिवोदामस्तु विज्ञाय वीर्यं तेषां महात्मनाम् ।
 वाराणसीं महातेजा निर्ममे शक्रशासनात् ॥ १६

विप्रक्षत्रियसंवाधां वैश्यशूद्रसमाकुलाम् ।
 नैकद्रव्योच्चयवतीं समृद्धविपणापणाम् ॥ १७
 गङ्गाया उत्तरे कूले वप्रान्ते राजसत्तम ।
 गोमत्या दक्षिणे चैव शक्रस्येवामरावतीम् ॥ १८
 तत्र तं राजशार्दूलं निनसन्तं महीपतिम् ।
 आगत्य हेहया भूयः पर्यधावन्त भारत ॥ १९
 स निष्पत्य ददौ युद्धं तेभ्यो राजा महाबलः ।
 देवासुरसमं घोरं दिवोदासो महाद्युतिः ॥ २०
 स तु युद्धे महाराज दिनानां दशतीर्दश ।
 हतवाहनभूयिष्ठस्ततो दैन्यमुपागमत् ॥ २१

264* युद्धे विनिर्जितो राजन्गङ्गायमुनयोरनु ।

[T₁ राजा (for राजन्)]

12 V₁ missing (of v l 1) —^a) S च (for तु). B₅ D_n D₅ M₃ नरपरि (for 'वर) —^b) Some MSS हेहयास् D₁ महायशा (for 'रथा) —^a) D₁ -भयात्; D₈ भयं (for भया)

13 V₁ missing (of v l 1) —^a) B D_{n1} n₂ D₁₀ T₂ s G M₈ च (for तु) —^b) B₁ D₅ 10 काशी राजो (D₁₀ 'ज्ये) D₄ s [s]भिपिच्यते (D₅ 'त) D₆₋₉ काशि (D₁ 'श्य)राज्येभिपिच्यते, S 'ज्येभिपेचित —^a) D₁₋₉ देव (for धर्म)

14 V₁ missing (of v l 1) —^a) B D_n D₁₀ स पालयामास महीं —^b) D₁₋₉ धर्मात्मा पांडुनन्दन —^a) T₂ s G स (for चैर्) D₁ s 6-9 M वै (D₁ वै-) सहस्यैर् (for वीतं) D₁ M₄ आगम्य; G₂ आहत्य (for आगत्य). —^a) M युद्धे (for युधि)

15 V₁ missing (of v l 1). —^a) D_{n1} n₂ तमय, D₉ समापि (for तमपि) T₂ [आ]शु (for [आ]जौ) D₄ 6 विनिर्जित्य (for 'जित्य) —^b) S प्रति याता (for 'जग्मुर्) B₅ D₄ यथागत —^a) B₁ s-5 D_n D₁₀ T₁ सौदेवस् (for 'विस्) —^a) D₅ 6 s [s]भ्यपिच्यत, D₁ T₁ G₄ [s]भिपिच्यते

16 V₁ missing (of v l 1) —^a) S सौदेवि (T₁ 'व-; G₄ 'न्य)स्त्वथ (M₄ 'स्तु स) विज्ञाय —^b) B₅ D_{n1} n₂ D₁₀ यतात्मनां (for महां) —^a) S उपादाय (for महातेजा) —^a) D₁₋₉ -सत्रवत् (for शासनात्) S दिवोदासो विनिर्ममे

17 V₁ missing (cf v l 1) —^b) D₁₋₉ -समु ज्वला (for समाकुलाम्). —^a) D_{n8} D₂ नैकद्रव्यो च्छयवतीं, T₁ सर्वद्रव्योच्चयवतीं —^a) G₁ s समृद्ध विपणाकुला.

18 V₁ missing (cf v l 1) —^b) D₁₋₉ पुरी सा (for वप्रान्ते) —^a) B₂ partly damaged. D₂ s गौतम्या, M₁ गोमत्या (for 'रथा) B D_n D₁₀ कूले (for चैव) —^a) D₁₋₃ 6-10 [अ]मरावती S रम्या देवपुरीसिव

19 V₁ missing (cf v l 1) —^a) D₁ s शार्दूल —^b) S महाद्यु (T₂ G₁ s 'म)ति (for महीपतिम्) —^a) Some MSS आगम्य हेहया —^a) D₁₋₉ पर्य वतंत (for 'धावन्त) S प्रबाधते (M₄ 'त) पुन पुन

20 V₁ missing (of v l 1) —^a) B D_n D₁₋₁₀ M₂ s स निष्क्रम्य, T G M₄ सनि (G₈ स नि)पर्य (for स निष्पत्य) D₂ s युद्धे (for युद्ध) —^b) S तेषां (for तेभ्यो) —^a) S भीमं (for घोर) —^a) S महायशा (for 'द्युति)

21 V₁ missing (of v l 1) —^a) B₂ s D_{n8} D₁₋₈ S युक्ता (for युद्धे) G₄ महाराजन् D₁₀ स युयोधि महाराजो —^b) B₅ दशभिर्, D₂ s च शतीर्; G₁ s तु शत, G₂ s दशतो, M₄ दशतां (for दशतीर्) ः C_n दशतीर्दश, सहस्रमित्यर्थ । पष्टिसप्ततिनवतिवद्दशति शब्दोऽपि दशगुणितान्दश भूते । ः —^a) S राजा (for ततो) B₈ s उपागत (for 'गमत्)

22 V₁ missing (of v l 1) —^a) B₂ partly damaged D₁₋₉ ततो राजा, S स (G₄ तु) राजर्षि (for ततो राजन्) —^b) B (except B₁) क्षीणकोपश,

तेजो लौक्यं स संगृह्य तस्मिन्देशे समाविशत् ॥ ३०
 ततः स कवची धन्वी वाणी दीप्त इवानलः ।
 प्रययौ स धनुर्धुन्वन्विवर्षुरिव तोयदः ॥ ३१
 तं दृष्ट्वा परमं हर्षं सुदेवतनयो ययौ ।
 मेने च मनसा दग्धान्वैतहव्यान्स पार्थिवः ॥ ३२
 ततस्तं यौवराज्येन स्थापयित्वा प्रतर्दनम् ।
 कृतकृत्यं तदात्मानं स राजा अभ्यनन्दत ॥ ३३
 ततस्तु वैतहव्यानां वधाय स महीपतिः ।
 पुत्रं प्रस्थापयामास प्रतर्दनमरिंदमम् ॥ ३४

सरथः स तु संतीर्य गङ्गामाशु पराक्रमी ।
 प्रययौ वीतहव्यानां पुरीं परपुरजयः ॥ ३५
 वैतहव्यास्तु संश्रुत्य रथघोषं समुद्धतम् ।
 निर्ययुर्नगराकारै रथैः पररथारुजैः ॥ ३६
 निष्क्रम्य ते नरव्याघ्रा दंशिताश्चित्रयोधिनः ।
 प्रतर्दनं समाजघ्नुः शरवर्षैरुदायुधाः ॥ ३७
 अस्त्रैश्च विविधाकारै रथौघैश्च युधिष्ठिर ।
 अभ्यवर्षन्त राजानं हिमवन्तमिवाम्बुदाः ॥ ३८
 अस्त्रैस्त्राणि संवार्य तेषा राजा प्रतर्दनः ।

गृह्य; Ds. 6 7. 0 सम गृह्य, Ds स समृध्य (for स संगृह्य).
 T1 कृत्स्नं हि लोके यचेजस्, T2 8 G M कृत्स्नं हि तेजो
 यल्लोके ॐ Cn लोक्य लोकेषु सर्वेषु विद्यमानम् । ॐ
 —^a) D1 8 देहे (for देशे) B4 समादिशत् (for
 'विशत्) S तदेतद्देहमाविशत्.

31 V1 missing (of. v l 1) — After 31^a, N
 (V1 missing) ins
 268*

स्तूयमान सुरर्षिभि ।

अन्दिभिर्वन्द्यमानश्च बभौ सूर्य इवोदित ।

स रथी बद्धनिस्त्रिशो

[(L 1) D1 8-9 सुरैस्तथा (D1 8 'दा) (for सुरर्षिभि)]
 —^b) B Dn. ns Ds 10 बभौ (for वाणी). Dns बभौ
 दीप्त इवानल —^c) D2 8 च, T1 स्व, M स्व
 (for स). B1 2 (marg as in text) 5 Dns G4
 धन्वी; D1-8 ब्रह्मन्, T2 8 G1 8 M धुन्वन् (for
 धु) —^d) D1 6-9 ववर्षुर् (for वि) B Dn खड्गी
 चर्मी श (B1 चर्मश-, B4 वर्मी श) रासनी, S विविधिं
 पुरिवांबुद .

32 V1 missing (of. v l 1) —^b) S सौदेवि
 रुद (G2 8 M2 [117/ 118] 'रुप) पद्यत — T1 G1 om
 (hapl.) 32^a-33^d

33 V1 missing (of. v l 1) T1 G4 om 33 (of
 v. l 32) —^a) B Dn D10 [s] सौ, T2 8 G1 2 M
 वै (for तं). B2 (marg) 2 5 Dn D10 M1. 2. 4 यौव
 राज्ये च; D1-9 'ज्ये तु (for 'ज्येन —^c) D1-9
 तमात्मानं (for तदा) —^d) B2-4 स्व (B4 चा) भ्यन-
 दत; D1-10 [अ] मन्यताभिभो (D2 'ताभिभु, D10 'त
 प्रभु), S (T1 G4 om) प्रत्यपद्यत (for अभ्यनन्दत)
 B1 स च राजा सनंदन

34 V1 missing (of. v l 1). —^a) T G च (for

तु) — D1-3 om (hapl) 34^b-35^c —^c) D4 स पुत्र;
 D5 पुत्रं स (for पुत्रं प्र) —^d) D1 अरिंदम, D7
 'दम (for 'दमम्).

35 V1 missing (of. v l 1) D1-3 om 35^a
 (of v l 34) —^a) S समुत्तीर्य (for तु सतीर्य)
 —^b) D1-6 8 9 पराक्रम, D1 'म T1 गगासगासमा
 नदी, T2 8 G M गंगा गगासमानधी. —^c) Some
 MSS वैतहव्याना —^d) T1 पुर (for पुरी) D2 G4
 -पुरजय

36 V1 missing (of. v l 1) —^a) S तं श्रुत्वा
 (for संश्रुत्य). —^b) D2 M समुद्यत, T2 8 G समा
 स्थित (for समुद्धतम्) —^c) S निर्ययुर्नगराच्छीघ्रं —^d)
 D1-2 7 रथै पररुजाकारै (D7 'रुजै:); S रथैस्त्रैर्न (G4
 'स्तु न-, M 'स्ते न) गरोपमै

37 V1 missing (of. v l 1) —^a) B2 D2 7 9
 T2 G4 नरव्याघ्र —^b) G4 शस्त्र (for चित्र) —^c)
 B2 Dns D2 8 5 9 T1 2 G2 M2 8 समाजघ्नु, T2 G1 8
 M1 उपाजघ्नु (T2 'घ्नु) (for समाजघ्नु) —^d) B2
 उदायुध (for 'युधा)

38 V1 missing (of. v l 1) —^a) B Dn D2 10
 शस्त्रैश्च (for अस्त्रैश्च) S अ (T2 8 M2 श) शस्त्रैश्च विवि
 धैर्वीरा —^b) B2 Dns अस्त्रौघैश्च, D1-9 शरी (for
 रथौ) S शस्त्रैश्च भरतर्षभ —^c) D2 अभिवर्षत, D2
 अभ्यवर्षत (for 'वर्षन्त) S प्रा (G4 प्र) वर्षन्वै (G4 'न्वी) त-
 हव्यास्ते —^d) S शीघ्र शैल (T2 वर्ष) म् (for हिम
 वन्तम्)

39 V1 missing (of. v l 1) —^b) T2 8 G राजन्
 (for राजा) —^c) T2 त (for तान्) —^d) D1-6
 वज्राशनि-, S वज्रवेग (for वज्रानल)

जघान तान्महातेजा वज्रानलममैः शरैः ॥ ३९
 कृचोचमाङ्गास्ते राजन्मह्यैः शतसहस्रशः ।
 अपतन्नुधिरार्द्राङ्गा निकृत्ता इव किंशुकाः ॥ ४०
 हतेषु तेषु सर्वेषु वीतह्वयः सुतेष्वथ ।
 प्राद्रवन्नगरं हित्वा भृगोराश्रममप्युत ॥ ४१
 ययौ भृगुं च शरणं वीतह्वयो नराधिपः ।
 अमयं च ददौ तस्मै राज्ञे राजन्भृगुस्तथा ।
 ततो ददावामनं च तस्मै शिष्यो भृगोस्तदा ॥ ४२
 अधानुपदमेवाशु तत्रागच्छत्प्रतर्दनः ।

स प्राप्य चाश्रमपदं दिवोदासात्मजोऽब्रवीत् ॥ ४३
 भो भोः केऽत्राश्रमे सन्ति भृगोः शिष्या महात्मनः ।
 द्रष्टुमिच्छे मुनिमहं तस्माच्चक्षत मामिति ॥ ४४
 स तं विदित्वा तु भृगुनिश्चक्रामाश्रमात्तदा ।
 पूजयामाम च ततो विधिना परमेण ह ॥ ४५
 उवाच चैनं राजेन्द्र किं कार्यमिति पार्थिवम् ।
 स चोवाच नृपस्तस्मै यदागमनकारणम् ॥ ४६
 अयं ब्रह्मन्नितो राजा वीतह्वयो विसर्ज्यताम् ।
 अस्य पुत्रैर्हि मे ब्रह्मन्कृत्स्नो वंशः प्राणशितः ।

C 13 1989
 B 13 30 50
 K. 13. 8 51
 M 13 5 47

40 V₁ missing (cf. v l 1) —^a) D₅ हतोत्त
 मागात्, D₃ १ क्षतो, D₁₀ S हतो (for कृचो)
 —^b) D₁₋₂ भग्ना, T₁ फलै (for मह्यै) — B₁ T₂
 om 40^{ed} —^c) B₂₋₄ न्यपतन् (for अ) D₁₋₂ १-२
 न्यपतन्नुधिराक्षणा (D₁ 'कातान्), D₂ अपतन्नुधिराक्राता,
 S (T₂ om) पतिवा रुधिरार्द्रास्तु (M₁ 'स्ते) —^d) B₃
 निकृष्टा, D₃ निकृत्य, D₁ निकृत्वा (for निकृत्ता)

41 V₁ missing (cf. v l 1) —^a) G₄ एतेषु (for
 ह) T₁ चैव (for तेषु) D₅₋₂ वीरेषु (for सर्वेषु)
 —^b) D₅ स तेषु (for सुतेषु) D₁₀ च (for [अ]य)
 B₁₋₄ वीतह्वयेषु तेष्वथ —^c) D₁₀ T₃ G₃ S M₁ नगरं
 (for 'र) —^d) B₁₋₃ D₁ 10 T₁ अच्युत (B₁ 'त),
 D₂ ३ एव स, D₁₋₂ अच्युत, T₃ G इत्युत, M अच्युत
 (for अच्युत)

42 V₁ missing (cf. v l 1) —^a) D₁ शृगो
 (for शृगु) S (except G₃) स (for च) —^b)
 D₃ ३ १ T₂ G₂ ३ नराधिप —^c) S वीतह्वयाय आगं
 (T₁ M वै शृगु) — B₁ D₁ 1 2 D₁ ३ १ om 42^{ed}
 —^d) B₂ ३ D₁ 3 ददन् (for ददाव्) D₂ ३ १ वै (for
 च) —^e) B₃ ३ D₁ 3 शिष्या (for शिष्यो) B₄
 तस्मिन्दिशये भृगुस्तदा, D₁ तस्मै राज्ञे शृगुस्तदा — For
 42^{ed}, S subst.

269* आसनं शिष्यमद्ये च शृगुरन्यत्समादिशत् ।

[G₂ चर्गे (for मद्ये) M₁₋₃ अन्य (for अन्यत्)]

43 V₁ missing (cf. v l 1) —^a) D₃ [अ]नु
 पादम् B₁ [अ]स्य (for [अ]शु) —^b) B₂ तदा
 (for तत्र) —^c) B₄ D₁₀ संप्राप्य च, D₁₋₂ ३ ३ ३ ३
 स संप्राप्य, D₁ स संप्राप्तो (for स प्राप्य च) D₁ सम
 प्राप्य शुभपद, S आश्रमं सोय (M₁ स तु) सप्रा (M₁₋₃

त प्राप्य —^d) D₁₋₂ ३ नृप (for श्रवीत्) B₁
 दिवादासो वचोब्रवीत्, S दैवोदासिरमापत

44 V₁ missing (cf. v l 1) —^a) B₁ ३ D₁ 2
 D₁₋₂ ३ 10 T G M₁ भो भो, D₁ भो वै (for भो भो).
 M₁ हि (for हे) T₁ च, T₂ [s]त्स (for स्र)
 D₂ ३ भो भो कोत्राश्रमपदे

45 V₁ missing (cf. v l 1) —^a) D₁₋₃ सर्वं
 (for स त) D₁₋₂ ३ 10 [अ]य, D₃ स (for तु)
 D₁₋₂ ३ मुनिर् (for शृगुर्) —^b) D₂ ३ तत (for तदा)
 —^c) D₁ 3 om, D₁₋₂ ३ वै (for च) D₁₋₂ ३ विभो
 (for ततो) —^d) B Dn D₁₀ विधिना नृपसत्तमं.

46 V₁ missing (cf. v l 1) —^a) D₃ राजेन्द्र
 (for राजेन्द्र) —^b) D₁ 10 बृहि (for इति) D₄
 पार्थिव (for पार्थिवम्) B Dn किं कार्यं बृहि पार्थिव
 —^c) D₁₋₂ ३ अय (for स च) —^d) D₁₋₃ स्वम् (for
 यद्) — For 44^{ed}-46^{ed}, S subst

270* तमस्यनन्दद्भगवान्मत्कारेण स्वयं शृगु ।

उवाच चैनं भगवान्किं कार्यमिति सत्कृतम् ।

‘ तमुवाच ततो राजा दैवोदासि प्रतर्दन ।
 [(L 1) M₁ अनदत्त (for अस्यनन्दद्) M₄ प्रसु
 (for शृगु) — T₁ om. line 2]

47 V₁ missing (cf. v l 1) Before 47, N
 (V₁ missing) ins राजोवाच —^a) The portion
 from अय up to नमस्कृ (in 13 32 30^b) in D₃ 15
 lost on a missing folio D₂ अह (for अय) S
 एषोत्र क्षत्रियो ब्रह्मन् —^b) B₂ ३ D₁₋₂ ३ S विसृज्यता
 (for विसर्ज्य) —^c) B₁ ३ ३ Dn तस्य (for
 अन्य) B Dn D₁₀ transp ब्रह्मन् and कृत्स्नो S
 महान् (T₂ ३ M₁₋₃ 'व)दा (for हि मे ब्रह्मन्)

उत्सादितश्च विषयः काशीनां रत्नसंचयः ॥ ४७
 एतस्य वीर्यदत्तस्य हतं पुत्रशतं मया ।
 अस्पेदानीं वधाद्ब्रह्मन्भविष्याम्यनृणः पितुः ॥ ४८
 तमुवाच कृपाविष्टो भृगुर्धर्मभृतां वरः ।
 नेहास्ति क्षत्रियः कश्चित्सर्वे हीमे द्विजातयः ॥ ४९
 एवं तु वचनं श्रुत्वा भृगोस्तर्ध्वं प्रतर्दनः ।
 पादावुपस्पृश्य शनैः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५०
 एवमप्यस्मि भगवन्कृतकृत्यो न संशयः ।
 यदेव राजा वीर्येण स्वजातिं त्याजितो मया ॥ ५१
 अनुजानीहि मा ब्रह्मन्ध्यायस्व च शिवेन माम् ।

त्याजितो हि मया जातिमेव राजा भृगूद्बह ॥ ५२
 ततस्तेनाभ्यनुज्ञातो ययौ राजा प्रतर्दनः ।
 यथागतं महाराज मुक्त्वा विषमिवोरगः ॥ ५३
 भृगोर्वचनभात्रेण स च ब्रह्मर्षिता गतः ।
 वीतहृद्यो महाराज ब्रह्मवादित्वमेव च ॥ ५४
 तस्य गृत्समदः पुत्रो रूपेणेन्द्र इवापरः ।
 शक्रस्त्वमिति यो दैत्यैर्निगृहीतः किलाभवत् ॥ ५५
 ऋग्वेदे वर्तते चाय्या श्रुतिरत्र विशां पते ।
 यत्र गृत्समदो ब्रह्मन्ब्राह्मणैः स महीयते ॥ ५६
 स ब्रह्मचारी विप्रर्षिः श्रीमान्गृत्समदोऽभवत् ।

T₂ s G M [s]स्माक (for वश) M₁ प्रकाशित (for प्रण^०) T₁ कृच्छ्रोस्माक विनाशित (for 47^d) — T₁ om 47^d —^a) D₅₋₇ ० विषये —^f) D₁₋₃ सचित (for संचय) S (T₁ om) काशीना राज्यसहित (T₂ 'त्)

48 V₁ missing (cf v l 1) D₃ missing (cf v l 47) —^a) D₁ वीर, 1 S बल (for वीर्य) B₁ 4 वीरस्य, D₁ वृ^० (for वृ^०) —^o) T₁ वधो (for वधाद्) B Dn D₁₋₆ ० 10 क्षय, D₁ क्षयि, D₁ क्षय (for ब्रह्मन्) —^d) D₁ ० रिपो (for पितु)

49 V₁ missing up to 49^{ab} (cf v l 1) D₃ missing (cf v l 47) —^d) S द्विजोत्तमा (for द्विजातय)

50 D₃ missing (cf v l 47) —^a) Dn D₁₋₃ एतत् (for एव) S एवमेतद्वच श्रु(G₁ 'द्विजाच्छ्रु)त्वा —^b) D₁₋₇ ० तस्य (for तस्य) —^o) D₂ ० पादान् (for पादाव्) T₁ मुने (for शनै) —^d) B Dn D₁₀ प्रहृष्टो (for प्रहसन्) S (except M₂) प्रहसन्लोब्रवीद्वच

51 D₃ missing (cf v l 47) —^a) D₁ [क्ष]स्ति (for [क्ष]स्ति) — D₁ ० om (hapl 1) 51^b-52^a —^o) G₁ damaged V₁ B Dn D₁₋₆ 10 य (for यद्) D₁ ० जातो (for राजा) S (G₁ damaged) यदेव क्षत्रियो वीर्यात् —^d) B₁ T₁ स्वजात्या, T₂ M 'त्यास्, T₃ G 'तेस् (for 'ति) — After 51, S ins

271* ऋषेर्हि वचन सत्य सर्वे स्युर्ब्राह्मणा इति ।

[M स (for स्युर्) T₁ सत्य सर्वे स ब्राह्मणा (for the post half)]

52 D₃ missing (cf v l 47) D₁ ० om 52^a (cf v l 51) D₁₋₃ om 52^{ab} —^a) M₁ सा (for सा) —^b) Dn₈ प्रध्यायस्व (for ध्यायस्व च) —^o) D₃ [s]सि (for हि) B₁ जात्या, T₁ क्षात्र, T₂ s G M जातेर् (for जातिम्) —^d) Dn₁ n₃ एव (for एव) S राजेप भृगुसत्तम

53 D₃ missing (cf v l 47) —^a) S भृगुणा सोम्य (T₁ सम, G₁₋₃ M₁ सोम्य)नुज्ञातो — T₁ om 53^{cd} T₃ om (hapl 1) 53^c-54^b —^o) D₃ corrupt, D₅ ० ययौ राजा (for महाराज) S (T₁ s om) यथागता (G₂ M₂ 'त) गतिं वात — D₁ reads 53^d-54^c on marg —^d) D₁₋₇ ० [त्र]रसं (५10) (for 'य) S (T₁ s om) दैवोदासि प्रतापवान्

54 D₃ missing (cf v l 47) T₃ om 54^{ab} (cf v l 53) D₁ reads 54^{ab} on marg —^b) S (T₃ om) सोपि ब्राह्मणता गत

55 D₃ missing (cf v l 47) —^b) D₁₋₃ वरेणेन्द्र; T₃ G वीतहृद्य (for रूपेणेन्द्र) —^d) D₁₋₇ ० पुरा (for किल) D₃ मवेत् (for [क्ष]भवत्) S गृहीत किल पूर्वजै (T₃ G₁ ० 'कै)

56 D₃ missing (cf v l 47) —^b) V₁ B Dn D₁₀ श्रुतिर्यस्य महारमन् —^o) B₃ ० Dn₈ राजन् (for ब्रह्मन्) D₁₋₇ ० यत्रागात्समता राजा (D₁₋₃ ० 'जन्), S यत्र गार्सं (G₁ गृत्स)मद ब्रह्म (T₃ 'ह्वन्) —^d) Dn₃ D₁₋₅ ० १ महीपति (Dn₂ 'ते) (for 'यते) B₁₋₃ D₁₀ ब्राह्मणै समधीयते (D₁₀ 'त), S (G₁ damaged) 'णै समुदाहृत

57 D₃ missing (cf v l 47) —^a) T₂ s M

पुत्रो गृत्समदस्यापि सुचेता अभवद्विजः ॥ ५७
 वर्चाः सुतेजसः पुत्रो विहव्यस्तस्य चात्मजः ।
 विहव्यस्य तु पुत्रस्तु वितत्यस्तस्य चात्मजः ॥ ५८
 वितत्यस्य सुतः सत्यः सन्तः सत्यस्य चात्मजः ।
 श्रवास्तस्य सुतश्चर्षिः श्रवमथाभवत्तमः ॥ ५९
 तमसश्च प्रकाशोऽभूत्तनयो द्विजमत्तमः ।
 प्रकाशस्य च वागिन्द्रो बभूव जयतां वरः ॥ ६०
 तस्यात्मजश्च प्रमतिर्वेदेदाङ्गपारगः ।

घृताच्यां तस्य पुत्रस्तु रुर्नामोदपद्यत ॥ ६१
 प्रमद्वारायां तु रुरोः पुत्रः समुदपद्यत ।
 शुनको नाम विप्रर्षिर्यस्य पुत्रोऽथ शौनकः ॥ ६२
 एवं विप्रत्वमगमद्वीतहव्यो नराधिपः ।
 भृगोः प्रसादाद्राजेन्द्र क्षत्रियः क्षत्रियर्षभ ॥ ६३
 तथैव कथितो वंशो मया गात्समदस्तव ।
 विस्तरेण महाराज किमन्यदनुपृच्छसि ॥ ६४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

C. 13 2007
B. 13 30 67
K. 13 8 67
M. 13 5 65

ब्रह्मवादी म, G1 damaged, G2: स ब्रह्मवादी (for स ब्रह्मचारी) D1: १ १ T1 ब्रह्मर्षि (for विप्रर्षि) D10 ब्रह्मचारी विप्रर्षिश्च —^b) D2: om (hapl) from गृत्स्य up to पुत्रो (in 57^c) Dn1 भवेत् (for अभवत्) G1 श्रीमान्गात्समदो भवेत् —^d) B1 सुनेजा (for सुचेता) D1-1 ० सुचेता द्विजसत्तम, T1: ३ G1: ३ M1: विप्र दावन (M1: चेत)सोभवत्, T2: G2: 1 M1-3 पुत्र सात्रेत् (G2: ३ 'वैन)सोभवत्

58 D2 missing (cf v l 47) G2: om (hapl 1) 58^a-59^b —^a) D1: ३ सुधी (for वर्चा) B2: ३ 5 D1: ३ १ 10 सुचेतस (for सुतेजस) B2: वीतहव्यस्तस्य पुत्रो, T G1: ३ ३ सावनमस्य पुत्रो वै (G1: 'त्रोभूद्), M विप्रर्षिस्तस्य पुत्रोभूद् —^b) T1 M1: वितत्यस्य, T2: ३ G1: ३ ३ वितत्यस्य (T2: 'स्त)स्य, M1-3 वितत्यस्य (for विहव्यस्य) D1-3 [अ]भवत् (for [आ]त्मज) —^d) D2: ० om (hapl) 58^c-59^b D10 T G1: ३ M om (hapl) 58^cd —^e) D2: विहव्यस्तस्य (hypermetric) (for विहव्यस्य) D1-3 १ ० च (for the first तु) B1: वीतहव्यस्तस्य पुत्रस्तु, G1: विहव्यस्तस्य पुत्रश्च —^d) D1-3 वी (D2: वि)तस्य सत्यवाक्प्रभु, D1: ० वीतहव्यो नाम वै द्विज

59 D2 missing (cf v l 47) D1: ० G2: om 59^{ab} (cf. v l 58) —^a) D1-3 वीतत्य (D2: 'त)स्य, D1: ० वीतहव्यस्य (for वितत्यस्य) T1 M1: [आ]त्मज (for सुत) B2: सत् (for मय) D10 सत्यस्तत समभवत्, T2: ३ G1: ३ वितत्यस्य (T2: 'स्त)स्य सुत त्विद्, G1: वीतहव्यस्य सुतस्तस्य, M1-3 वितत्यस्यात्मज सत्य —^b) D1: ० तत (for सन्त) D2: [अ]भवत्, D3: भवेत् (for [आ]त्मज) B1: सत्य सत्यस्य चात्मज, D10 सत्यस्य च तयात्मज, T G1: ३ ३ शिव (T1: सुत)स्तस्यात्मजोभवत्,

M छिन्न (M1: चीन)स्तस्यात्मज स्मृत —^e) D1: ० १ ० अर्वाश्च (for श्रवास्) D1: ० सुतस्यर्षि, D2: T1: ३ 'स्यापि, T2: G M 'श्रापि (for 'श्रर्षि) —^d) D1: ० ० ततस्तस्य, D1: सुनुस्तस्य (for श्रवसश्च)

60 D2 missing (cf v l 47) —^a) B1 [अ]-प्रकाशो, Dn3 प्रकामो (for शो) —^e) G1: damaged. Dn2: G2: ३ M1: च (G2: M1: तु)वार्गीन्द्रो, D1-3 ० १ ० भवा (D1: 'व)मित्रो, D2: corrupt, T1 M1-3 तु वार्गीन्द्रो (for च वा) —^d) V1 B2-3 Dn2 जपतां, B1 जगता, Dn2: तपता (for जयता) S वार्गी- (T2: ३ M2: ३ 'मि)न्द्राङ्गवादिन

61 D2 missing (cf v l 47) T1 om 61^{ab} —^a) B2 तु, D10 स (for च) Dn2: D2-1 ० ३ ० प्रमतिर् (for प्रम) T2: ३ G बभूव प्रीतिमास्तस्य, M बभूव प्रतिना तस्य —^b) S (T1 om) पुत्रो वेदविदा वर —^e) D10 घृताच्या (for 'च्या) V1 B1: ३ Dn2 D1: ३ M1: च (for तु) —^d) V1 B1: ३ Dn2 नाम्ना (for नाम) B1: 4 D1: ३ G2: [उ]पपद्यत (for उद्)

62 D2 missing (cf v l 47) —^a) B1 च (for तु) —^b) V1 B2: Dn2 D2: १ पुत्र समनु (D2: 'सुप)-पद्यत, D2: पुत्र च समुपद्यत (sic) —^e) D10 ब्रह्मर्षिर् (for विप्रर्षिर्) —^d) M1: तस्य (for यस्य)

63 D2 missing (cf v l 47) —^a) S एवं ब्राह्मणता प्राप्य (T1 प, M1-3 सो) —^b) D2: ३ १ ० नराधिप, S महावपा- (T1 M 'यशा) (for नराधिप) —^d) T2: G क्षत्रियात् (for 'य) Dn1 D2: १ 10 T1: ३ क्षत्रियर्षभ

64 D2 missing (cf v l 47) —^a) B1: तस्यैव,

३२

युधिष्ठिर उवाच ।

के पूज्याः के नमस्कार्या मानवैर्भरतर्पभ ।

विस्तरेण तदाचक्ष्व न हि तृप्यामि कथ्यताम् ॥ १

श्रीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

नारदस्य च संवादं वासुदेवस्य चोभयोः ॥ २

नारदं प्राञ्जलिं दृष्ट्वा पूजयानं द्विजर्षभान् ।

केशवः परिपप्रच्छ भगवन्कान्नमस्यसि ॥ ३

बहुमानः परः केषु भवतो यान्नमस्यसि ।

शक्यं चेच्छ्रोतुमिच्छामि ब्रूहेतद्धर्मवित्तम ॥ ४

नारद उवाच ।

शृणु गोविन्द यानेतान्पूजयाम्यरिमर्दन ।

त्वत्तोऽन्यः कः पुमाल्लोके श्रोतुमेतदिहार्हति ॥ ५

वरुणं वायुमादित्यं पर्जन्यं जातवेदसम् ।

स्थापुं स्कन्दं तथा लक्ष्मीं विष्णुं ब्रह्माणमेव च ॥ ६

वाचस्पतिं चन्द्रमसमपः पृथ्वीं सरस्वतीम् ।

सततं ये नमस्यन्ति तान्नमस्याम्यहं विभो ॥ ७

तपोधनान्वेदविदो नित्य वेदपरायणान् ।

Bs अथैवं, Ds १ १ तथैव, T G एष ते (for तथैव)
 D1-8 गदितो (for कथितो) M एष ते कथितो राजन्
 —^b) T G राजन्, M वशो (for मया) Bs १ गृह-
 मदस, Ds गार्ह', T1 गार्ह' (for गार्ह') T G १
 यथा; Gs १ M मया (for तव) —^c) S कुरुश्रेष्ठ
 (for महाराज) —^d) D1 उत (for अनु-) S किमन्य-
 दिह वर्त (T1 'र्ष्यं, M1-8 'र्ष्यं) वां

Colophon missing in Ds. — Parvan name B1 8
 Dns D1 8 द्वाति — Subparvan B1-2 6 Dn1 ns
 D1-7 १ १० M दानधर्म — Adhy name V1 B Dn
 D1-4 १ १ १० T2 8 G M1 वीतद्वयोपाख्यान — Adhy
 no (figures, words or both) V1 30, Dn2 Ds 10
 29, D1 26, S 9. — After this adhy, T G1 2
 M read adhy 13. 6

32

1 Ds is missing up to नमस्कृ (in 30^b) (cf v 1
 13. 31 47) —^a) V1 B Dn D10 S के पूज्या वै त्रि-
 (S सपूज्यास्त्रि) लोकेस्मिन् —^b) V1 B Dn D1-1 १ १०
 मानवा (for 'वैर) —^d) Ds च (for दि). T1
 तृप्यामि (for तृप्यामि) V1 Bs Dn D1 कथ्यत (for
 'ताम्)

2 Ds missing (cf v 1 1) Ds १ om (hapl.)
 2^d —^d) T1 भीमत, T2 8 G1-3 M चाविभो, G4
 चापि भो (for चोभयो)

3 Ds missing (cf v 1 1). —^a) T1, 8 G*, 4

M1-3 प्राञ्जलिर् T1 Gs भूत्वा (for दृष्ट्वा) —^b) T1
 पूजयित्वा, T2 8 G M 'या च (for 'यान) B1
 द्विजोत्तमान्, S द्विजर्षभ (for 'भान्) —^d) D10
 नमस्यसे, T1 'स्यति (for 'स्यसि)

4 Ds missing (cf v 1 1) —^a) B2 Dn1 ns
 Ds 4-7 १ T2 8 G बहुमान (G1 8 'न) (for 'मान) Bs
 G1 8 पर (for पर) V1 B Dn Ds १ १० भगवन् (for भवतो)
 B2 यन्, 'D1 कान्, T2 G1 यं (for यान्) —^c)
 V1 B1 8-5 Dn Ds-7 १० Gs अस्माभिर् (for इच्छामि)
 —^d) D1-8 भगवन्, D10 S ब्रूहि तद् (for ब्रूहेतद्)
 Ds धर्मसत्तम

5 Ds missing (cf v 1 1) —^d) Ds १ [अ]र्हसि
 (for 'ति)

6 Ds missing (cf. v 1 1) —^c) Ds स्थापु
 Ds स्काध (for स्कन्द) S महा (for तथा) —^d)
 V1 Bs-5 Dn1 Ds १ १ G1-3 ब्राह्मणम् (for ब्रह्मा')

7 Ds missing (cf v 1 1) —^a) D2 8 चद्रस्यो
 (for 'मसम्) —^b) D2 8 समा (for अप) S (except
 T1) तथैव च (for सरस्वतीम्) D1 पृथ्वीं सरस्वतीं
 तथा —^d) T G प्रभो (for विभो) — After 7,
 Ds reads 10-11

8 Ds missing (cf. v 1 1) Ds reads 8 after
 12 Gs M1 om (hapl) 8-9 —^b) D1 देव- (for
 वेद-). T2 -परायणा —^c) T1 तानह (for महार्हान्).

महार्हान्वृष्णिशार्दूल सदा संपूजयाम्यहम् ॥ ८
अभुक्त्वा देवकार्याणि कुर्वते येऽविकृत्यनाः ।
संतुष्टाश्च क्षमायुक्तास्तान्नमस्याम्यहं विभो ॥ ९
सम्यग्ददति ये चैष्टान्क्षान्ता दान्ता जितेन्द्रियाः ।
सस्यं धनं क्षितिं गाथ तान्नमस्यामि यादव ॥ १०
ये ते तपसि वर्तन्ते वने मूलफलाशनाः ।
असंचयाः क्रियावन्तस्तान्नमस्यामि यादव ॥ ११
ये श्रुत्यमरणे सक्ताः सततं चातिथिप्रियाः ।

भुञ्जन्ते देवशेषाणि तान्नमस्यामि यादव ॥ १२
ये वेदं प्राप्य दुर्धर्षा वाग्मिनो ब्रह्मवादिनः ।
याजनाध्यापने युक्ता नित्यं तान्पूजयाम्यहम् ॥ १३
प्रसन्नहृदयाश्चैव सर्वमन्त्रेषु नित्यशः ।
आ पृष्टतापात्स्वाध्याये युक्तास्तान्पूजयाम्यहम् ॥ १४
गुरुप्रसादे स्वाध्याये यतन्ते ये स्थिरव्रताः ।
शुश्रूषवोऽनस्यन्तस्तान्नमस्यामि यादव ॥ १५
सुव्रता मुनयो ये च ब्रह्मण्याः सत्यसंगराः ।

C 13 2023
B. 13 31 16
K. 13 66 16
M 13 33 14

9 Ds missing (cf v l 1) Gs M1 om 9 (cf v l 8) —^a) Ds अनुक्त्वा (for अभुक्त्वा) —^b) Dns सर्वतो यद्; Ds कुर्वते ये, S (Gs M1 om) ये कुर्वन्ति (for कुर्वन्ते ये) —^c) S (Gs M1 om) मनुष्याः (Ts Ms 'प्या'य (for 'ष्टाश्च) D1-7 9 क्षमायतस्, T2 8 G2 M2-4 ममायुक्तास् (for क्षमा) —^d) D1 यादव, D2 [अ]हं सदा, D10 केशव, T2 G2 [अ]हं प्रभो (for [अ]हं विभो) Ds तान्न सम्यग्ददति च — After 9, D2 reads 13

10 Ds missing (cf v l 1) D1 om (hapl) 10 D2 reads 10-11 after 7 —^a) B2 (marg) 6 Dn यजति, B2 D1-5 Gs ददति (for ददति) Dns om from चेष्टा up to दान्ता जिते (in 10^b) V1 Ds M चेष्टा, B2 5 Dn1 n2 चेष्टी, D2 4 6 7 9 चे (D2 वे) द्वा, Ds द्वा, T2 चाष्टान (for चेष्टान) B3 सम्यग्ददति ये श्रेष्ठान् —^b) B5 काता (for क्षान्ता) Ds om दान्ता T2 8 G क्षान्तादा (G2 दातान्क्ष) वाजितेन्द्रियान् —^c) Dn1 n2 D. 3 M2 मत्स्य (for मस्य) Dn1 n2 D2 धर्मं (for धन) S (except M2) गा (for गाश्) —^d) Ds om 10^d-11^d —^d) D2 8 [अ]हं विभो, T1 M केशव (for यादव)

11 For the sequence in D2, cf v l 10 Ds missing (cf v l 1) D1 om 11 (cf v l 10) Ds 7 9 10 om (hapl) 11 T2 8 G transp 11 and 12 —^a) V1 B2 5 Dn1 n2 Ds T G व (for ते) —^b) T1 क्षापो (for वने) T2 8 G1 'फलाशिन —^c) D1 8 Ts क्षसदाया, T1 निसचया, G1 8 क्षम जया (for 'चया) —^d) T1 केशव, T2 8 G [अ]हं विभो (for यादव)

12 Ds missing (cf v l 1) T2 8 G transp 11 and 12 —^a) B2 Dn D10 शक्ता, T1 युक्ता, T2 M1 भक्ता (for सक्ता) B1 8 ये श्रुत्यमरणाम् (B2

'श'क्ता —^b) G2 सजिधिं, G4 मंतत (for सततं) V1 B Dn D1 6 7 9 10 T1 2 G [अ]तिथिव्रता, T2 'धी-रता (for थिप्रिया) —^c) D2 'शेषान् (for 'णि) —^d) B1 नमस्यति (for 'स्यामि) — After 12, Ds reads 8

13 Ds missing (cf v l 1) Ds reads 13 after 9 V1 B2-5 Dn1 ns repeat 13^a after 18^a, and Dns after the second occurrence of the same —^a) G2 यो (for ये) V1 (first time) Ds देव (for वेद) T2 8 G1 2 दुर्धर्षं (for र्षा) —^b) D. corrupt, T1 वाद्यनो; T2 8 G युवानो (for वाग्मिनो) V1 B2 5 Dn (all first time) D10 चारिण (for वादिन) —^c) B1 D1 8 10 याजनाध्ययने युक्ता, Dn1 D1-7 9 'ध्यापनास (Dn1 'यु)क्ता, S (except T1) 'ध्यापनेयुक्ता

14 Ds missing (cf v l 1) D1-3 7 9 om (hapl) 14 —^a) S ये च (for चैव) — S om. (hapl) 14^b-16^a —^c) B1 D1-6 तापा, Dn1 D10 तापात् (for तापात्) D1 6 स्वाध्याय —^d) V1 B2 Dns Ds युक्तास्

15 Ds missing (cf v l 1) S om 15 (cf v l 14) —^a) D1-7 9 प्रसादात् —^b) V1 यजतो, Dn1 D2 5 6 यततो, Dn2 D1 यततो, Dns corrupt (for यतन्ते) D1 4 9 यतव्रता, Ds घृत; Ds *त, D7 जित (for स्थिर) —^c) D10 शुश्रूषवो (for पवो) D1 8 नमस्यं (D1 'स्य)तस् (for नस्यन्तस्) —^d) B2 माधव (for यादव)

16 Ds missing (cf v l 1) S om 16^a (cf v l 14) —^a) D10 नि सुखा निर्धना ये च (cf 17^c) —^b) Dn1 n2 ब्राह्मणा, D2 5 ब्राह्मण्या (for व्रं) D1-7 9 वादिन (for संगरा) —^c) D10 दातारो,

वोढारो हव्यकव्यानां तान्नमस्यामि यादव ॥ १६
 भैक्ष्यचर्यासु निरताः कृशा गुरुकुलाश्रयाः ।
 निःसुखा निर्धना ये च तान्नमस्यामि यादव ॥ १७
 निर्ममा निष्प्रतिद्वंद्वा निर्हीका निष्प्रयोजनाः ।
 अहिंसानिरता ये च ये च सत्यव्रता नराः ।
 दान्ताः शमपराश्चैव तान्नमस्यामि केशव ॥ १८
 देवतातिथिपूजायां प्रसक्ता गृहमेधिनः ।
 कपोतवृत्तयो नित्यं तान्नमस्यामि यादव ॥ १९

येषां त्रिवर्गः कृत्येषु वर्तते नोपहीयते ।
 शिष्टाचारप्रवृत्ताश्च तान्नमस्याम्यहं सदा ॥ २०
 ब्राह्मणास्त्रिषु लोकेषु ये त्रिवर्गमनुष्ठिताः ।
 अलोलुपाः पुण्यशीलास्तान्नमस्यामि केशव ॥ २१
 अब्रह्म वायुभक्षाश्च सुधाभक्षाश्च ये सदा ।
 व्रतैश्च विविधैर्युक्तास्तान्नमस्यामि माधव ॥ २२
 अयोनीनद्रियोनींश्च ब्रह्मयोनींस्तथैव च ।
 सर्वभूतात्मयोनींश्च तान्नमस्याम्यहं द्विजान् ॥ २३

T₁ होदारो (for वोढारो) —^a D₂ ० साधव, T₁ केशव (for यादव)

17 D₃ missing (cf v l 1) D₁ १ ० om 17^a-18^b D₁ ० om (hapl) 17-18 D₂ repeats 17^a-18^b followed by the repetition of 13^{ab}, after 29^b —^a V₁ B (except B₁) D₂ 10 M₃ भैक्ष M नियताः (for निरता) T₂ १ G भैक्षमेव सदाश्रंति —^b T₂ ३ G सदा गुरुकुलालया —^c D₂ (second time) नि-स्वार्था, T₁ निःसु, G₃ निःसुख (for 'खा) B₁ निश्चला (for निर्धना) B₂ D₁ D₂ १ तु (for च) D₁₀ सुवता मुनयो ये च (of 16^a)

18 For the sequence and the repetition in D₂ of v l 17 D₃ missing (cf v l 1) D₁ १ ० om 18^{ab}, D₁ ० om 18 (for all, of v l 17) D₂ om. 18^{ab} —^b V₁ निःश्रिका; D₆ निर्विका (s₁₀), T₁ निर्निद्रा, T₂ ३ G₁ ३ ४ निष्ठिता, M₁-३ योगिनो (for निर्हीका) V₁ निष्प्रयोजका, G₁ भोजना (for 'योजना) — V₁ B₁- D₁ n₂ repeat 13^{ab} after 18^{ab}, D₂ after the second occurrence of the same — D₁₀ S om 18^{ab} —^d D₂ १ om (hapl) ये च B₁ रता, D₁ १ ० सदा (for नरा) —^e D₁-३ अलुब्धा भासिका मैत्रास् —^f B₆ D₁ D₆ T₁ यादव, D₁-३ १ ० माधव, T₂ ३ G M [अ]ह सदा (for केशव)

19 D₃ missing (of v l 1) —^b V₁ B₂ ३ D₂ युक्ता ये; B₁ प्रयुक्ता (for प्रसक्ता) —^d D₁-१ ० ये (for तान्) B₂ केशव, D₁ तेनघ, D₂ ३ माधव, D₁-१ ० तानहं; S [अ]ह सदा (for यादव) — After 19, T₂ ३ G ins

272* अवन्ध्यकाला येऽलुब्धास्त्रिवर्गे साधनेषु वा ।

त्रिशिष्टाचारयुक्ताश्च नारायण नमामि तान् ।

20 D₃ missing (cf. v l 1). D₂ T₂ ३ G M₁

om (hapl) 20-21 —^a D₂ D₃ त्रिवर्ग (for त्रिवर्ग) T₁ कृते तु (for कृत्येषु) — After 20^a, D₃ reads 21^b for the first time, repeating it in its proper place — D₁ ० om (hapl) 20^b-21^a —^b T₁ M₃ ४ वर्धते (for वर्तते) D₁ न तु हीयते; D₁ ० नोत (D₂ नो तु) हीयते; T₁ M₃ ३ नापही* (for नोपही*) — After 20^b, D₃ wrongly reads 22^d —^c D₂ प्रवृत्तांश्च D₁ ० तु (for च) D₁ ३ यथाकालप्रयोगेण —^d B₁ [अ]ह तदा, D₂ माधव, D₃ यादव (for [अ]हं सदा)

21 D₃ missing (of v l 1) D₂ T₂ ३ G M₁ om 21, D₁ ० om 21^a (for all, of v l 20). —^a D₂ वर्गेषु, D₁ ० वर्गेषु, M₂-४ कालेषु (for लोकेषु) V₁ B D₂ 10 ब्राह्मणा श्रुतसपन्ना — D₃ reads 21^b for the first time after 20^a —^b D₂ अनुव्रता, T₁ M₂-४ समाश्रिता (for अनुष्ठिता) D₁ ६ (first time) १ ० त्रि (D₂ ये त्रि [hypermetric])-वर्गमनुष्ठिते —^c D₁₀ ब्रह्म (for पुण्य) —^d D₂ T₁ M₂-४ [अ]ह सदा (for केशव)

22 D₃ missing (cf v l 1) D₂ T₁ om (hapl) 22 S (T₁ om) transp. 22^{ab} and 22^{cd} —^b D₂ M स्वधा, D₂ G₁ साधु, D₁ ० १ सुख; D₁₀ पर्व (for सुधा) D₂ ३ -भक्ष्याश्, T₃ G भक्ताश् (for -भक्षाश्) —^c M₁ युक्तास् —^d D₁ यादव, D₁ ० १ केशव, S (T₁ om) [अ]ह सदा (for माधव)

23 D₃ missing (of v l 1) —^a D₁ ३ सुयो नोन्, T₂ ३ G₁ ३ ४ M अयो* (for अयो*) D₂ अद्रियोनीद्रियोनींश्च —^b D₂ 1 ब्रह्मयोनि —^c D₂ 1 D₁ G₂ -योनीश् —^d D₂ 1 ३ S सदा (for द्विजान्)

24 D₃ missing (cf v l 1) D₁ ० om 24 —^b D₁ ३ १ ० गतान् (for करान्) M₁ om from नृषीन् up to दास्यन्ति ते (in 25^d) D₃ मुनीन् (for ऋषीन्) —^c V₁ B₁ २ (marg). 4 D₂ D₂ ३ कुक (B₁ ३

नित्यमेतान्नमस्यामि कृष्ण लोकऋतृषीन् ।
 लोऋज्येष्टाञ्जाननिष्ठांस्तमोद्गाल्लोऋभास्करान् ॥ २४
 तम्माच्चमपि वार्ष्णेय द्विजान्पूजय नित्यदा ।
 पूजिताः पूजनार्हा हि सुखं दास्यन्ति तेऽनघ ॥ २५
 अस्मिँल्लोके सदा हेते परत्र च सुखप्रदाः ।
 त एते मान्यमाना वै प्रदास्यन्ति सुखं तव ॥ २६
 ये सर्वातिथयो नित्यं गोषु च ब्राह्मणेषु च ।
 नित्यं सत्ये च निरता दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ २७
 नित्यं शमपरा ये च तथा ये चानस्यकाः ।

नित्यं स्वाध्यायिनो ये च दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ २८
 सर्वान्देवान्नमस्यन्ति ये चैकं देवमाश्रिताः ।
 श्रद्धयानाश्च दान्ताश्च दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ २९
 तथैव विप्रप्रवरात्नमस्कृत्य यत्प्रदानम् ।
 भवन्ति ये दानरता दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ ३०
 अग्नीनाधाय विधिवत्प्रयता धारयन्ति ये ।
 प्राप्ताः सोमाहुतिं चैव दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ ३१
 मातापित्रोर्गुरुषु च सम्पुण्यवर्तन्ति ये सदा ।
 यथा तं वृष्णिशार्दूलेत्युक्त्वैवं विरराम सः ॥ ३२

C 13. 2042
 B 13 31 35
 K 13 66 36
 M 13 33 27

[marg] ४ ज्ञान ज्येष्ठान्, B₃ om, D₃ ध्याननित्याम्, D₁₀ जातिनिष्ठाम् (for ज्ञानं) —^d) T₂ ३ G₁ १ १ तस्मात् चाल्ले, (for तमोद्गाल्ले) T₂ ३ भान्वरान् (for भास्करं)

25 D₃ missing (cf. v 1 1) M₁ om up to दान्यन्ति ते (in 25^f) (cf v 1 24) —^b) D₃ corrupt D₁₋₃ पूज्यान् (for द्विजान्) D₂ नित्यदा (for नित्यदा) D₁ १ १ १ पूज्यान्पूजय सर्वदा — T₁ om 25^{cd} —^c) V₁ पूजनार्हादि, T₂ ३ G₁ १ १ 'हामि (for 'र्हा हि) —^d) D₁₋₁ १ दास्यति (for दां)

26 D₃ missing (cf v 1 1) —^b) D₂ असुत्र (for परत्र) —^c) V₁ B Dn चरते (V₁ 'ति, B₁ 'तो), D₁ एते ते (by transp) B₃ Dn₃ D₁₀ मन्यमाना, b घद्यमाना (for मान्यं) D. हि (for ये) —^d) D₁ १-१ १ दास्यति सुसुत्र तव

27 D₃ missing (cf v 1 1) —^a) D₁₋₃ ये सर्वातिथिमक्ताश्च — T₁ om (hapl) 27^{cd} —^c) D₃ सत्ये च, T₂ ३ G₁ M₁₋₃ सत्ये (G₂ 'ये)पु, M₁ सत्येषु (for सत्ये च) V₁ B Dn D^c १० [अ]भि (for नि) —^d) T₂ ३ G₁ [अ]पि (for [अ]ति)

28 D₃ missing (cf v 1 1) T₂ ३ G₁ om (hapl) 28-29 —^a) B₁ शोम (for शम) —^b) D₁₋₃ [अ]नुस्यका —^c) Dn D₁ ३ ० T₁ नित्य (for नित्य)

29 D₃ missing (cf v 1 1) T₂ ३ G₁ om 29 (cf v 1 28) D₁ ० om (hapl) 29 —^a) D₃ सर्वं (for सर्वान्) T₁ एतान् (for देवान्) छ Cn सर्वानिति । स्वाध्याये सर्वं यज्ञा अन्तर्भवन्तीत्यर्थः । छ —^b) M न (for च) V₁ B₁ ३ Dn D₃ ३० M₂ Cn वेदम् (for देवम्) D₁ १ १ १ आश्रिता (for आश्रिता) T₁ ये च मे देवमाश्रिता — After 29^{ab}, Dn₃ repeats

17^a-18^b followed by the repetition of 13^{ab} —^c) D₂ दाताम् (for दान्ताम्) Dn₂ श्रद्धयानश्च दांताश्च — After 29, D₁ २ ३ १ १ read lines 3-4 of 273^a

30 D₃ missing up to नमस्कृ (in 30^b) (cf v 1 1) D₃ १ १० om (hapl) 30 —^a) B₁ अथ (for तथा) M नित्य (for विप्र) —^b) V₁ B₁ ३-३ Dn D₁ २ १-० ३ ० T₁ M₁ यत्प्रदा (for 'प्रदानम्) —^c) T₂ ३ G₁ वै (for ये) S परा (for 'रता) —^d) T₁ G₁ १ १ १ ये (for ते) — After 30, N (D₃ om.) ins

273^a तपस्विनश्च ये नित्यं कामाग्रहचारिणः ।
 तपसा भाविनात्मनो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ।
 देवतातिथिभृत्यानां पिबुणा चार्चने रता ।
 शिष्टान्नभोजिनो ये च दुर्गाण्यतितरन्ति ते ।

[(L 1) D₁ -त्रत (for इष्ट) — (L 2) D₁ [अ]पि (for [अ]नि) — Dn₂ D₃ १ om (hapl) lines 3-4, D₁ २ ३ १ १ read the same after 29 — (L 3) D₂ -दाताम् (for मृत्यानां) D₁₀ ये (for च) — (L 4) D₁ ३-१ शेषान् (for शिष्टान्) D₃ ० नित्य (for ये च)]

31 Dn₂ om (hapl) 31 D₁ T₂ ३ G₁ om 31^{ab} Dn₃ reads 31 on marg —^a) V₁ B Dn₁ n₃ D₃ अग्निम् (for अग्नीन्) D₂₋₃ विधिघान् (for विधिवत्) —^b) V₁ B Dn₁ n₂ D₂ १ T₁ प्रणता (for प्रयता) —^c) D₁ १ सोमाहुतिं, T₂ ३ G₁ हुनाश्च (for हुतिं) D₃ ३ ३ ० चापि, D₃ चापि (for चैव) T₁ अग्निहोत्रपरा नित्यं

32 ^a) M₁₋₃ गुरुणा (for गुरुषु) —^b) G₁ समं (for सम्पुग्) D₁₋₃ वर्तयते (for वर्तन्ति ये) —^c) D₁ यथार्थं (for यथा स्व) D₁ ३ राज (for वृष्णि-) D₃ damaged for शार्दूल —^d) V₁ B₁ ३ Dn₃ उक्त्वा,

तस्माच्चमपि कौन्तेय पितृदेवद्विजातिथीन् ।

सम्यक्पूजय येन त्वं गतिमिष्टामवाप्स्यसि ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

३३

युधिष्ठिर उवाच ।

किं राज्ञः सर्वकृत्यानां गरीयः स्यात्पितामह ।

किं कुर्वन्कर्म नृपतिरुभौ लोकौ समश्नुते ॥ १

भीष्म उवाच ।

एतद्राज्ञः कृत्यतममभिषिक्तस्य भारत ।

ब्राह्मणानामनुष्ठानमत्यन्तं सुखमिच्छता ।

श्रोत्रियान्ब्राह्मणान्वृद्धान्नित्यमेवामिपूजयेत् ॥ २

पौरजानपदांश्चापि ब्राह्मणांश्च बहुश्रुतान् ।

सान्त्वेन भोगदानेन नमस्कारैस्तथार्चयेत् ॥ ३

एतत्कृत्यतमं राज्ञो नित्यमेवेति लक्षयेत् ।

यथात्मानं यथा पुत्रांस्तथैतान्परिपालयेत् ॥ ४

ये चाप्येषां पूज्यतमास्तान्दृढं प्रतिपूजयेत् ।

Ds उक्ते (for [ह]स्युक्त्वा) Dn2 [ए]नं; D1 s [ए]प,
D1 ० १ ० T2 s G1-8 [ए]व, Ds च (for [ए]व). D2-9
Gs ह (for स)

33 Before 33, B1 D10 ins भीष्म उवाच — °)
D1-8 10 तेन त्वं, T1 M1 नित्य स्व; T2 s G1 2 4 नित्य
हि, Gs नित्य वै (for येन त्वं) Dn1 n2 Ds सम्यक्पूजयसे
नित्यं; D1 ०-9 'क्पूजयिता नित्य, M1-8 'क्सपूजयन्नित्य
— °) D1-9 गमिष्यसि (for अवाप्स्यसि)

Colophon — Parvan name B1 Dns D1 s शान्ति
— Sub parvan V1 B1-3 D (except Ds) M दान
धर्म — Adhy name V1 नारदसवाद, B D M2-4
कृष्णनारदसवाद, T2 G1 s वासुदेवनारदसवादे पूज्यपुरुष
लक्षण — Adhy no (figures, words or both) V1
31, Ds 10 30, D1 ० 27, T1 M 61, T2 s 68,
G1 63, G2 4 60, Gs 62 — After this adhy, V1 B
Dn Ds s 10 ins a passage given in App I (No 8)

33

1 °) B1 राज्ञा Bs -भूतानां (for -कृत्याना) — °)
T1 गरीयाश्च (for 'य स्यात् — °) V1 B Dn Ds 10
G2 transp किं and कुर्वन् — °) G2 लोके (for
लोकौ) D1 4-9 समाप्नुयात्; D2 s समश्नुयात् (for
'श्नुते)

2 °) D1 ०-9 राज्ञे (for राज्ञ) D1 s कृत्यतमम्
(for कृत्य) — T1 om 2nd — °) D1 अंतं ते,

D2 s अनन्त (for अत्यन्त) V1 B1 s D2 १ इच्छता,
D1-० s ० M 'त (for 'ता) — For 2nd, T2 s G
subst

274* ब्राह्मणानां रक्षणं च पूजा च सुखमिच्छत ।
[G2 इच्छता]

— After 2nd, N ins

275* कर्तव्यं पार्थिवेनेह तद्विद्धि भरतर्षभ ।

[Dn1 n2 पार्थिवेनेह (for 'वेनेह) D1-8 कर्तव्यमानु-
पूर्व्येण, D2-9 पार्थिवेनेह कर्तव्य (for the prior half). V1
तत्तत्त्व, B1-3 s तत्तद्धि, Dn1 n2 तथैव (for तद्विद्धि).]
— °) D1 8-9 स्नातकान् (for ब्राह्मणान्) — °) D10
[अ]नु- (for [अ]भि-)

3 T2 om (hapl) 3rd-5th — °) D1-9 [ए]व (for
[अ]पि) — °) B1 शान्तेन (for सान्त्वेन). — °) S
(T2 om) सदा (for तथा). D1-7.० [ह]ज्यया (for
[अ]र्चयेत्)

4 T2 om 4 (cf v l 3) — °) V1 B Dn [उ]प,
D1-9 [अ]भि (for [ह]ति). D2 s लक्षितं; M1 रक्षयेत्
(for लक्षयेत्). D1 नित्यमेवातिलक्षण — °) D1 ०
T1 तथा (for the second यथा) — °) G2-4 [ए]व
(for [ए]वान्) V1 B Dn D1-9 प्रति (for परि)

5 T2 om 5th (of v l 3). — °) B2 वा तेषां;
D2 वाप्येषा (for चा) — °) T1 s G M1 सादृशान्
(for सान्दृढ) D1-9 परि (for प्रति) M1-8 तेषा
संरक्षकाश्च ये. — °) Ds १ ० सांदिपु (for शान्तेषु).

तेषु शान्तेषु तद्राष्ट्रं सर्वमेव विराजते ॥ ५
 ते पूज्यास्ते नमस्कार्यास्ते रक्ष्याः पितरो यथा ।
 तेष्वेव यात्रा लोकस्य भूतानामिव वासवे ॥ ६
 अभिचारैरुपायैश्च दहेयुरपि तेजसा ।
 निःशेषं कुपिताः कुर्युरग्राः सत्यपराक्रमाः ॥ ७
 नान्तमेषां प्रपश्यामि न दिशश्चाप्यपावृताः ।
 कुपिताः समुदीक्षन्ते दावेऽप्यग्निशिखा इव ॥ ८
 विद्यन्तेषां साहसिका गुणास्तेषामतीव हि ।
 कूपा इव तृणच्छन्ना विशुद्धा घौरिवापरे ॥ ९
 प्रसहकारिणः केचित्कार्पासमृदवोऽपरे ।

सन्ति चैषामतिशठास्तथान्येऽतितपस्विनः ॥ १०
 कृपिगोरक्ष्यमप्यन्ये भैक्षमन्येऽप्यनुष्ठिताः ।
 चौराश्चान्येऽनुताश्चान्ये तथान्ये नटनर्तकाः ॥ ११
 सर्वकर्मसु दृश्यन्ते प्रशान्तेष्वितरेषु च ।
 विविधाचारयुक्ताश्च ब्राह्मणा भरतर्षभ ॥ १२
 नानाकर्मसु युक्तानां बहुकर्मोपजीविनाम् ।
 धर्मज्ञानां सता तेषां नित्यमेवानुकीर्तयेत् ॥ १३
 पितृणां देवतानां च मनुष्योरगरक्षसाम् ।
 पुरोहिता महाभागा ब्राह्मणा वै नराधिप ॥ १४
 नैते देवैर्न पितृभिर्न गन्धर्वैर्न राक्षसैः ।

C. 13 2098
 B. 13 33 16
 K. 13 33 16
 M. 13 34 16

V₁ राज्यं (for राष्ट्र)

6 °) T₁ पूज्यास्ते च (for ते पूज्यास्ते) — °) V₁ B D₁₀ मान्यान्ते, D₃ ते मान्या, S सवत (for ते रक्ष्या) — °) V₁ B D_n D₁₀ लोकाना (for लोकस्य)

7 °) D₁₀ अति (for अपि) D_{n3} चेतसा (for तेजसा) S ह (G₂ न) रैयुर्दत्तेजमी — °) D₁₋₂ तपसा; T₁ कुलत (for कुपिता) — °) D₁ ० ० ० हस्त, D₁ हुत (for सत्य)

8 T₁ repeats 8th after 15 — °) B₁ तेषा (for एषा) — °) T₁ [अ]नावृता, T₂ (second time) [उ]पाश्रिता (for [अ]पावृता) — °) B₃ समुदीक्षति, B₄ D₁ दीक्ष्यते, S (T₂ both times) दीयते (for दीक्षन्ते) — °) D₁₋₂ माह्वणमि, M दवेऽत्रमि (for दावे)

9 °) V₁ B₂ विद्यति; B₁ विदति; B₂ D_n D₂ विम्यति, B₁ विदति, D₁ ३ विभृति (sic), D₁ ३ ३ ३ विमेति, D₁₀ विदति (for विद्यन्ते) T₂ ३ G [s]ह, M [s]हं (for [ए]षा) T₁ वीर्यं तेजश्च ह सित्ता — °) B₁ S (except G₂) हेषाम्, D₁₋₂ येषाम् (for तेषाम्) D₂ च, D₂ ह (for हि) — °) D₁₋₁ ० तृणैश्छन्ना (for तृणच्छन्ना) — °) D₂ विच्छिन्ना (for विशुद्धा) D₁₋₂ [अ]वरे (for [अ]परे) S निगृदा घौरिवांसुदं (G₂ ४ वरे)

10 °) B₂ कारिका (fo ण) — °) D₁ ३ कर्पास, D₁₋₂ कर्कशा, T₂ ३ G कार्पण्य (for कार्पास) — After 10th, T₂ ३ G 109

276* मान्यास्तेषा माघवो ये न निन्द्याश्चाप्यसाधव ।

— °) D₂ तेषाम्, T₁ शेषा हि (for चैषाम्) D₂ शिवास् (for शठास्) — °) V₁ B₁₋₂ ३ D_n D₁₀ [ए]वान्ये, D₁₋₂ [अ]न्येपि, T₁ [अ]न्ये च, T₂ ३ G M चान्ये (for [अ]न्येऽति) B₁ तथैवान्ये विवेकिन

11 °) B₁ ३-३ D₂ १ T G -गोरक्षम् (for 'क्ष्यम् } V₁ B D_{n1} n₂ D₁₀ M [ए]के, D_{n2} om. (for [अ]न्ये) — °) Some MSS भैक्ष्यम्, D_{n2} om (for भैक्ष्यम्) V₁ [s]प्यभिष्ठिता, D₁₀ ह्यनुष्ठिता, S प्रति° (for 'प्यनु') — D₁₋₁ ३ १ ० om 11th — °) V₁ B D_n D₂ 10 चौराश्, T₁ छागाश् (for चौराश्) V₁ B₂ D₂ T G शृताश्, B₁ वृताश्, M शठाश् (for शृताश्)

12 °) D₁ सर्वे (for सर्वे) D₂ वर्तते (for दृश्यन्ते) V₁ B₂ (marg) ३ D_n सर्वकर्मसहाश्रान्ये — °) V₁ B D_n D₁₀ पार्थिवेषु (for प्रशान्तेषु) — °) D_{n1} n₂ D₂ ३ 10 विविधाकार (for 'चार)

13 D₂ om 13-14 — °) V₁ B D_n D₁₀ रक्तानां (for यु°) — °) D₁ १ 10 नाना (for बहु) D₂ ३ नानाधर्मोपजीविना, D₂ नाधर्मोपरिजी° — D₂ reads 13° twice — °) D₁ ३ मत (for सता) S सर्वज्ञाना सर्वा हेषा — °) D₁₋₁ १ वर्तन, D₂ चर्तता, D₁₀ चित् येत् (for -कीर्तयेत्)

14 D₂ om 14 (of v 1 13) — °) M₂ दैवतानां — °) V₁ B₁₋₂ D_n पुरान्ये (B₁ 'रा ह्ये ते (for पुरोहिता) D₂ om महा D₂ वै महाभागा (hypermetric), T₂ G महाभाग — °) V₁ B D_n D₁₀ जनाधिप, D₂ नरर्षभ (for नराधिप)

नासुरैर्न पिशाचैश्च शक्या जेतुं द्विजातयः ॥ १५
 अदैवं दैवतं कुर्युर्दैवतं चाप्यदैवतम् ।
 यमिच्छेद्युः स राजा स्याद्यं द्विप्युः स परामवेत् ॥ १६
 परिवादं च ये कुर्युर्ब्राह्मणानामचेतसः ।
 निन्दाप्रशंसाकुशलाः कीर्त्यकीर्तिपरावराः ।
 परिकुप्यन्ति ते राजन्सत्ततं द्विपतां द्विजाः ॥ १७
 ब्राह्मणा यं प्रशंसन्ति पुरुषः स प्रवर्धते ।
 ब्राह्मणैर्यः पराक्रुष्टः पराभूयात्क्षणाद्धि सः ॥ १८
 शका यवनकाम्बोजास्तास्ताः क्षत्रियजातयः ।
 वृषलत्वं परिगता ब्राह्मणानामदर्शनात् ॥ १९

द्रमिकाश्च कलिङ्गाश्च पुलिन्दाश्चाप्युशीनराः ।
 कौलाः सर्पा माहिपकास्तास्ताः क्षत्रियजातयः ॥ २०
 वृषलत्वं परिगता ब्राह्मणानामदर्शनात् ।
 श्रेयान्पराजयस्तेभ्यो न जयो जयतां वर ॥ २१
 यस्तु सर्वमिदं हन्याद्ब्राह्मणं च न तत्समम् ।
 ब्रह्मवध्या महान्दोष इत्याहुः परमर्षयः ॥ २२
 परिवादो द्विजातीनां न श्रोतव्यः कथंचन ।
 आसीताथोमुखस्तूर्णो समुत्थाय व्रजेत वा ॥ २३
 न स जातो जनिष्यो वा पृथिव्यामिह कश्चन ।
 यो ब्राह्मणविरोधेन सुखं जीचितुमुत्सहेत् ॥ २४

15 ^a) D₁ ३ ३-० [ए]व (for [ए]ते) — ^d) T₂ शक्यं (for शक्या) — After 15, T₂ repeats 8^{ab}

16 ^a) D_{n1} अदैवे; T₁ अदैवं, M₁ अदैवं (for अदैवं) B₁ कुर्याद् (for कुर्युर) — D₈ om. (hapl) 16^b-17^a — ^b) D_{n3} om चाप्यदैवतम् B₄ वा (for च) G₄ देवताश्राप्यदेवता — ^c) B₃ D₅ यद् (for यम्) B₁ D_{n3} हृच्छेद्य (for 'द्यु) T₁ om स T₂ स्सुर (for स्वाद्) — ^d) V₁ B D_n D₁₀ यो नेष्ट; D₁-३ य हिंस्यु, D₅ T₃ य द्विप्य (for ये द्विप्यु) T₁ पतेद्भुवि (for परामवेत्)

17 D₃ om 17^a (cf v l 16) — ^a) S अति- (for परि-) D_{n3} D₁₀ वादाद् (for -वाद्) — ^b) D₄ अतेजम (for अचेतस) — After 17^{ab}, N₁ ins

277* सत्यं प्रदीमि ते राजन्विनश्येयुरमशयम् ।

[V₁ B₂ ३ ३ D_n D₂ ३ न मशय (B₂ ३ D₂ 'य) (for अमशयम्) B₁ विनश्येयुरमशय (sic) (for the post. half)]

— ^d) V₁ B₅ परापरा; D_n T G 'यणा, D₄-० 'स्रथा (for 'वरा) — ^e) G₁ partly damaged B₂ 4 D₅ ० 7 ० 10 कुप्यत्, T₂ M₁-३ कुर्वति (for कुप्यन्ति) T₃ ३ G₁-4 ये (for ते) — ^f) G₃ om द्विपता

18 ^a) D₁ ब्राह्मणानां (for 'णा य) S (except T₂ G₂) प्रपश्यति (for प्रशमन्ति) — ^b) T₁ M पुरष (for 'ए) T₃ G₂ 4 स (for म) T₂ ३ G प्रवर्धते (for 'र्धते) — ^c) G₂ ब्राह्मणैर्य (for 'ैर्य) V₁ B₂ ३ D_{n1} n₂ D₂ ३ ३ G₁ पराक्रुष्ट, B₄ 'भूत्, D₅ पुरा क्रुष्ट, D₁₀ T₁ M₁ (inf lin) समाक्रुष्ट (for परा) D₇ ब्राह्मणोय पुरा क्रुष्ट — ^d) B₁ क्षणाद्धिप, D₁-०

क्षणेन स, T₁ क्षमाधिप (for क्षणाद्धि स).

19 D₃ transp 19 and 20 — ^a) D₁ ३ 10 -कामोजास

20 D₁-1 ० G₂ om (hapl) 20^a-21^b D₅ transp 19 and 20 — ^a) V₁ B₁ 4 5 G₂ द्रविडाश्, T₁ द्रविडाश्, G₄ प्रमिकाश्, M₁ द्रमिडाश् (for 'काश्). D₁₀ ब्राह्मिणाश्च कलिङ्गाश्च — ^b) D₁₀ T₂ ३ M पुलिन्दाश् — ^c) V₁ B D_n D₅ केलिसर्पा, T₁ कौला सर्पा, G₁ ३ काला (G₁ कौला) सर्पा (for कौला सर्पा) B₂ ३ D_{n1} n₂ D₈ महिपकास् (for मा) D₁₀ केलिस्पर्शा महिपकास् — ^d) D₃ खसा पारावतास्तथा — After 20, B₃ reads 13 34 4-5

21 D₁-1 ० G₂ om 21^{ab} (cf v l 20) B₂ G₂ om 21^{ab} — ^a) M₁ परिगतं — After 21^{ab}, B₃ reads 13 34 4^c-7^b — ^d) T G transp न and जयो M₃ यजता (for जयता) V₁ D₁ 7 T₂ M₁ वर

22 ^a) G₁ ३ यत्तु (for यस्तु) — ^b) D₅ ० 7 ० ब्राह्मण्य च, D₅ ब्राह्मण तु; T₂ ३ G जेन (for 'ण च) T₁ M₃ तत्सम — ^c) D₁ ३-० T₁ ब्रह्महत्या (for 'वध्या) D₅ 10 G₃ महा (for महान्)

23 ^a) T₂ G M द्विजाभ्याणा (for 'तीना) — ^b) D₂ ३ कदाचन — ^c) V₁ B₁-३ ३ D_n व्रजेत् वा, B₄ 'द्वध (for व्रजेत वा)

24 ^a) B₃ om न D₁ ० जातो न (for स जातो) V₁ B₁ ३ D_n D₁-३ 10 [s]जनिष्यद्; M₁ जनिष्य (for 'प्यो)

दुर्ग्रहो मुष्टिना वायुर्दुःस्पर्शः पाणिना शशी ।

दुर्धरा पृथिवी मूर्धा दुर्जया ब्राह्मणा भुवि ॥ २५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

३४

भीष्म उवाच ।

ब्राह्मणानेव मततं भृशं संप्रतिपूजयेत् ।

एते हि सोमराजान ईश्वराः सुमदुःखयोः ॥ १

एते भोगैरलंकारैरन्यैश्चैव किमिच्छकैः ।

सदा पूज्या नमस्कार्या रक्षयाश्च पितृवन्नृपैः ।

अतो राष्ट्रम्य शान्तिर्हि भूतानामिव वामवात् ॥ २

जायतां ब्रह्मवर्चस्वी राष्ट्रे वै ब्राह्मणः शुचिः ।

महारथश्च राजन्य एष्टव्यः शत्रुतापनः ॥ ३

ब्राह्मणं जातिसंपन्नं धर्मज्ञं संशितव्रतम् ।

वासयेत् गृहे राजन्न तस्मात्परमस्ति वै ॥ ४

ब्राह्मणेभ्यो हविर्दत्तं प्रतिगृह्णन्ति देवताः ।

पितरः सर्वभूतानां नैतेभ्यो विद्यते परम् ॥ ५

आदित्यश्चन्द्रमा वायुर्भूमिरापोऽम्बरं दिशः ।

सर्वे ब्राह्मणमाविश्य सदान्मुपभुञ्जते ॥ ६

C. 13 2116
B 13 34 7
K 13 69 6
M 13 34 33

25 °) V₁ B Dn D₁₋₁₀ G₂ दुग्ग्राहो, G₁ damaged (for दुग्ग्रहो) D₂ मुनिना (for मुष्टिना) —^b) T₂ s G सम्पदां (for दुम्पदां) —^c) L₂ (marg 15 in text) D₁₀ दुर्वहा (for दुर्धरा) V₁ B Dn राजन् (for मूर्धा) —^d) D₁₋₂ दुर्जयो ब्राह्मणो भुवि

Colophon om in D₁₋₂ — *Parcan name* B₁ s 4 Dnr D₁ शक्ति — *Sub-parcan* V₁ B₁₋₄ Dn D₁₋₇ 10 दानधर्म — *Adhy name* V₁ B₁₋₄ D₁₀ M ब्राह्मण प्रश्ना, D₂ राज्यदृश्य, T₂ ब्राह्मणमाहात्म्यकथन — *Adhy no* (figure, words or bo'h) V₁ 33 (as in text), D₁₀ 32, T₁ M 62, T₂ s G₁ s 69, G₁ 64, G₂ 63

34

1 D₁₋₁₀ G₁ s M₂ om the ref —^a) T₂ s G₁₋₃ सुमृश (for सवत) B₁ ब्राह्मणाना तु सवत —^b) T₂ s G₁₋₃ सवत, G₂ (before corr) शृणु त, M सुमृश (for मृशं स) Dn₁ n₂ सपरि- (for सप्रति) —^c) V₁ G₂ s राजानम् —^d) D₂ s ईश्वर

2 °) T G₁ s 4 पुत्रैर् (for पुत्रे) —^b) T₁ महाधर्म (for किमिच्छकै) —^c) S प्रतिपूज्य (M ज्या) (for सदा पूज्या) V₁ B₂ s Dn D₁₀ M₂ नमस्कारै (for स्कार्या) —^d) B₁ s Dn₁ n₂ सतो (for अतो)

3 °) B₁ जपवान्, D₁₀ T₂ s G ज्ञानवान् (for

जायता) D₂ ब्राह्म (for ब्रह्म) —^b) B₁ राजा वै, D₂ 6 राष्ट्रे वो, D₁ राष्ट्रे नो, T₁ राष्ट्रेपु, T₂ s G₁₋₃ M राष्ट्रे यो, G₁ यो राष्ट्रे (for राष्ट्रे वै) — V₁ B₁ s-s Dn D. repeat 3^d after 22^{ab} —^c) D₂ महाराजश (for 'रजश) —^d) D₂ यष्ट्य, D₁₀ प्र' (for ए') T G₁₋₃ M नाशन (T₁ 'ने), G₁ श्यामन (for तापन) — V₁ B₁₋₄ ins after the first occurrence of 3^{cd} B₂ Dn D₂ s' after the second occurrence of the same

278^a इति मा नारद प्राह सवत सर्वभूतये ।

[V₁ B₁ s 4 repeat 278^a after the second occurrence of 3^{cd} V₁ B₁ मे (for मां) B₁ ब्रह्म (for सर्वं).]

4 B₂ reads 4-5 after 13 33 20 B₂ Dn D₂ repeat 4^{ab} after 278^a, V₁ B₁ s 4 after the second occurrence of 278^a —^a) T₁ शक्ति (for जाति) —^b) D₂ ब्राह्मण्य (for धर्मज्ञ) B₁ (second time) संशित; some MSS शयित (for सशित) B₁ Dn (all second time) शुचिं (for व्रतम्) — B₂ reads 4^c-7^b after 13 33 21^{ab} —^c) B₁ वासयीत, D₁₋₂ 'ये त्व, S भोजयो (G₂ s 'ये) त (for वासयेत) D₁₋₂ 1-2 राजा (for राजन्)

5 For the sequence in B₂ s, cf v 1 4 —^c) T₁ देवाश्च, M देवाना (for भूताना) —^d) D₁ s 6-10 तेभ्यो (for [ए]तेभ्यो)

6 For the sequence in B₂, cf v 1 4 —^a)

न तस्याश्नन्ति पितरो यस्य विप्रा न भुञ्जते ।
 देवाश्चाप्यस्य नाश्नन्ति पापस्य ब्राह्मणद्विषः ॥ ७
 ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रीयन्ते पितरः सदा ।
 तथैव देवता राजन्नात्र कार्या विचारणा ॥ ८
 तथैव तेऽपि प्रीयन्ते येषां भवति तद्द्विषः ।
 न च प्रेत्य विनश्यन्ति गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ ९
 येन येनैव हविषा ब्राह्मणांस्तर्पयेन्नरः ।
 तेन तेनैव प्रीयन्ते पितरो देवतास्तथा ॥ १०
 ब्राह्मणादेव तद्भूतं प्रभवन्ति यतः प्रजाः ।
 यतश्चायं प्रभवति प्रेत्य यत्र च गच्छति ॥ ११
 वेदैष मार्गं स्वर्गस्य तथैव नरकस्य च ।

आगतानागते र्चाभे ब्राह्मणो द्विषदां वरः ।
 ब्राह्मणो भरतश्रेष्ठ स्वधर्मं वेद मेधया ॥ १२
 ये चैनमनुवर्तन्ते ते न यान्ति पराभवम् ।
 न ते प्रेत्य विनश्यन्ति गच्छन्ति न पराभवम् ॥ १३
 ये ब्राह्मणमुखात्प्राप्तं प्रतिगृह्णन्ति वै वचः
 कृतात्मानो महात्मानस्ते न यान्ति पराभवम् ॥ १४
 क्षत्रियाणां प्रतपतां तेजसा च बलेन च ।
 ब्राह्मणेष्वेव शाम्यन्ति तेजांसि च बलानि च ॥ १५
 भृगवोऽजयंस्तालजङ्घान्नीपानङ्गिरसोऽजयन् ।
 भरद्वाजो वैतहव्यानैलांश्च भरतर्षभ ॥ १६
 चित्रायुधांश्चाप्यजयन्नेते कृष्णाजिनध्वजाः ।

T₂ s G विष्णुर् (for वायुर्) —^b) V₁ B D_n D₂
 आपो भूर, D₁₀ भूमिर्धौर (for भूमिरापो) T₁ M भूमि-
 र्धौरंतर (T₁ 'रा) दिश, T₂ s G शकरोसि प्रजापति
 —^c) D₁ s आविश्य, D₁₀ उद्दिश्य (for आविश्य)
 —^d) V₁ B₁ सह (for सदा) D_n महात्तमुपयुजते

7 For the sequence in B₅, cf. v 1 4 D₁₋₇ s
 om (hapl) 7^{ab} —^a) T₁ M [ए]तस्य (for तस्य)
 —^b) M₈ यत्र (for यस्य) —^c) S देवताश्च (for
 देवाश्चापि)

8 ^a) B₁ [अ]पि, B₈ T₂ s G सु; D₁₋₉ च (for
 तु). M₁ हृष्टेषु (for तु) —^c) T₈ तदा (for तथा)

9 T₁ om 9 —^a) B₁ [s]पि हायते, D₈ प्रीयतेपि
 (by transp.) —^b) D₁₋₇ तेषां (for येषां) D₁₋₉
 विधि, some unused MSS शुचि (for हवि) —^d)
 V₁ B (except B₁) D_{n1}, n₁ D₁₋₃ च परा (for परमा)

10 ^a) D₁ M₁ (inf ltn) [ह]ह (for [ए]व) S
 येनेह (T₁ s G₂ 'नैव) हविषा राजन् —^b) T₂ s G
 द्विज (for नर) —^c) D₁ s प्रीयति, S नृप्यते (for
 प्रीयन्ते) —^d) D₁₀ S पितरो देवतानि च

11 ^a) D₁ s ब्राह्मणा (for 'णाद्) D₃ उद्भूत; D₅ s
 तं नून (for तद्भूत) D₈₋₉ ब्राह्मणा देवत नून, D₁₀ 'णो
 देवधद्भूतं, T₁ 'णा वेदविद्भूतं, T₂ s G M 'णो (M₁
 'णा) वेद तद्भूत —^b) D₈ om प्रभव V₁ D₁₋₈
 यतप्रता (for यत प्रजा) —^c) T₂ [आ]यु (for [अ]-
 यं) —^d) V₁ [ह]ह, T₂ s G [अ]पि (for च)

12 ^a) D₈ वै, D₇ [ए]त (for [ए]व) —^b) D₁₀
 S नरकस्य तथैव च —^c) D₁₋₉ आगतानागतौ चोमौ
 —^e) D₇₋₉ T G M₁ ब्राह्मणो (G₂ 'ण) द्विषदा श्रेष्ठ
 (D₈ G₂₋₄ 'ष्ट), M₁₋₈ 'णोध्वविदा श्रेष्ठ (M₁ 'ष्ट)
 —^f) D₁₋₉ सेवया, T₁ G मेधसा (for 'या) V₁ B
 D_n D₁₀ स्वधर्मं चैव वेद य (D_n वेदयेत्)

13 ^a) B₃ s चैवम्, T₈ G₁ s 4 नैनम् (for चैनम्);
 —^b) D₇ 9 10 T₁ न ते (by transp), M₈ ये
 न T₂ s G₁ s 4 परां गतिं (for पराभवम्) —^c) D₁ 4-6
 om (hapl) 13^c-14^d B₁ D₂ s 9 10 om (hapl)
 13^{cd} —^e) D₇ s transp न and ते —^d) S गच्छति
 परमा गतिं

14 D₁ 4-6 om 14 (cf. v 1 13) —^a) V₁
 B₁ s 5 D_n D₂ T₂ यद् (for ये) D₇₋₉ मुख (for
 -मुखात्) —^b) D₇₋₉ वै वर, S चैव हि (for वै
 वच) —^c) D₂ om, 14^{cd} —^e) B₂ s D_n D₁ 10
 भूतात्मानो (for कृता) D₇ om (hapl) महात्मान
 —^d) T G ते याति परमा गतिं

15 ^a) D₈ T₂ G₁ s प्रपन्तां, D₁ 6 7 9 प्रतप्तानौ
 (for 'पता) —^c) D₁₋₉ [उ]प (for [ए]व) —^d)
 S तर्पांसि (for बलानि)

16 ^a) V₁ B D_n D₂ s 8 10 भृगवस्तालजघाश्च
 —^b) D₈ om 16^{bc} —^c) B₁ D₁₋₉ चांगिरसो, D_{n1} n₁
 आगि (for अङ्गि) —^d) T₈ partly damaged for
 16^{cd} —^e) T₁ 2 G₁ s M₂₋₄ भारद्वाजा (T₂ 'जो),
 G₈ M₁ भरद्वाजा (for 'द्वाजो) D₇₋₉ वीतहव्यान् —^f)

प्रक्षिप्याथ च कुम्भान्वै पारगामिनमारभेत् ॥ १७

यत्किञ्चित्कथ्यते लोके श्रूयते पश्यतेऽपि वा ।

सर्वं तद्ब्राह्मणेष्वेव गूढोऽग्निरिव दारुषु ॥ १८

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

संवादं वासुदेवस्य पृथ्व्याश्च भरतर्षभ ॥ १९

वासुदेव उवाच ।

मातरं सर्वभूतानां पृच्छे त्वा संशयं शुभे ।

केनस्वित्कर्मणा पापं व्यपोहति नरो गृही ॥ २०

पृथिव्युवाच ।

ब्राह्मणानेव सेवेत पवित्रं ह्येतदुत्तमम् ।

ब्राह्मणान्सेवमानस्य रजः सर्वं प्रणश्यति ॥ २१

अतो भूतिरतः कीर्तिरतो बुद्धिः प्रजायते ।

अपरेषां परेषां च परेभ्यश्चैव वे परे ॥ २२

ब्राह्मणा यं प्रशंसन्ति पुरुषः स प्रवर्धते ।

अथ यो ब्राह्मणाक्लृष्टः पराभवति सोऽचिरात् ॥ २३

यथा महार्णवे क्षिप्त आमलोष्टो विनश्यति ।

तथा दुश्चरितं कर्म पराभावाय कल्पते ॥ २४

पश्य चन्द्रे कृतं लक्ष्म समुद्रे लवणोदकम् ।

तथा भगसहस्रेण महेन्द्रं परिचिह्नितम् ॥ २५

तेषामेव प्रभावेन सहस्रनयनो ह्यमौ ।

C 13 2137
B 13 34 28
K. 13 69 27
M 13 34 53

D1-3 नीडाश्, D1 १ १ नैडाश्, T1 नीलाश्, G2-4
M फेळाश् (for फेलाश्)

17 T1 om 17 —^a) T3 partly damaged M1-3
तान्यजयन् (for चाप्य) D1 पुत्रायुधाश्चाप्यजयन्
(sic) —^b) Dn3 हेभे (for पृते) D1 ३ ध्वजान्
(for -ध्वजा) — D1-3 om 17^{ca} —^c) D1-7 ३
प्रक्षिप्यमथ (D० 'द्य) (for 'प्याथ च) B2 (marg as
in text) ३ कुल्यान्वै, B1 D10 कुल्या वै, B३ कुंभाद्वै,
Dn1 कुमार्यै (for कुम्भान्वै) V1 प्रक्षिप्याप्यय हस्ताभ्या,
T३ ३ G2-4 M घश्च कुम्भ्या (T३ M1-3 कुम्भ्या) वै, G1
'यश्च कुम्भ्या (sic) —^d) D1 ३ १ आरभत्, D10 M
'भन्, T३ आहरन् (for आरभेत्) T३ G पुरगामिन
माहरन् — After 17, M1-3 read 24^{ca} for the
first time, repeating it in its proper place.

18 ^a) T1 दृश्यते (for कथ्यते) —^b) T३ ३ G M
दृश्यते (for पश्यते) D10 च (for वा) T1 वक्ष्यते
श्रूयतेपि वा —^d) T1 घामुषु (for टारुषु)

19 ^d) T३ ३ G पृथिव्या (for पृथ्व्याश्च)

20 ^b) Some MSS स्वा (for त्वा) D३ १ शुभ
(for शुभे) —^c) D० १ १ T1 M1 केनचित् (for
स्वित्) —^d) D३ व्यपयाति (for व्यपोहति) D1
T३ ३ G M गृहे, T1 ह्यहो (for गृही) D1 ६ व्यपो-
हयति नो गृही

21 ^b) S सवत् (for पवित्र) —^c) V1 M३ सेन्यमा-
न्य T1 ब्राह्मणो दयमानस्य —^d) B1 ३ Dn३ विन-
श्यति (for प्रणं) T1 M३ राज्ञ सर्वं प्रसीदति, T३ ३
G M1-3 पाप सर्वं प्रया (G३ 'हा) स्वति

22 ^a) G1 damaged D1 भूमिरज, D10 भूति-
तरा, T३ ३ G2-4 भूरिवरा (for भूतिरत) Dn३ बुद्धिर्
(for कीर्तिर्) —^b) Dn३ कीर्ति, G३ बुद्धि (for
बुद्धि) D10 प्रवर्धते (for प्रजायते) — After 22^{ab},
V1 B1 ३-5 Dn D३ repeat 3^{ca}, 27S*, and 4^{ca} —^c)
T३ ३ G परेषामपरेषा च —^d) T1 परा

23 ^b) V1 B Dn D10 स मनुष्य, D३ T1 G2-4
पुरुष स (for 'प स) B1 प्रवर्धते —^c) V1 B1
३ ३ Dn1, n३ D10 जय यो ब्राह्मणान्कु (B1 'णोत्कु,
B३ 'णान्कु)ष्ट, T1 अथ यो ब्राह्मण कृष्ण —^d) D३ ३
पराभूयेत सोचिराद्

24 Cf 13 23 11, Manu 11 263 —^a) Dn३
D10 क्षिप्त —^b) V1 B2 (marg) ३ Dn सीता नेष्टुर,
B1 ३ ३ आमलेष्टुर, D1-3 सीता लोष्टुर, D1-३ आमलोष्टुर
(D३ 'ष्ट), D10 आवलोष्ट (for आमलोष्टो) T1 लोष्टो
वै नक्षिप्यति (submetric) — M1-3 read 24^{ca} for
the first time after 17 —^c) D३ यया (for तथा)
V1 B Dn D३ 10 सर्वं, T३ ३ G विद्रे (for कर्म)
—^d) T1 परिभावाय D३ ३ जायते (for कल्पते)

25 D३ om 25^a-26^b —^a) D३ चेतुः (for चन्द्रे)
—^b) D३-३ समुद्र, D10 द्रो (for त्रे) V1 B Dn
समुद्रो लवणोदक, D1 ३ द्रे लवण पय, D1 ३ 'द्रे
समुद्रोदक —^c) D३ सहस्रम्प (for 'ज्ञेण) —^d) D1
दिवीन्द्र (for महेन्द्र) V1 B Dn D३ 10 T G महेंद्र
परि (D10 प्रति) चिह्नित

26 D३ om 26^{ab} (cf. v l 25) —^a) B1 येषाम्

शतक्रतुः समभवत्पश्य माधव यादृशम् ॥ २६
इच्छन्भूर्तिं च कीर्तिं च लोकांश्च मधुसूदन ।
ब्राह्मणानुमते तिष्ठेत्पुरुषः शुचिरात्मवान् ॥ २७
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा मेदिन्या मधुसूदनः ।

साधु साधित्रत्यथेत्युक्त्वा मेदिनीं प्रत्यपूजयत् ॥ २८
एतां श्रुत्वोपमां पार्थ प्रयतो ब्राह्मणर्षभान् ।
सततं पूजयेथास्त्वं ततः श्रेयोऽभिपत्स्यसे ॥ २९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३४ ॥

३५

भीष्म उवाच ।

जन्मनैव महाभागो ब्राह्मणो नाम जायते ।
नमस्यः सर्वभूतानामतिथिः प्रसृताग्रभृक् ॥ १

सर्वान्नः सुहृदस्तात ब्राह्मणाः सुमनोमुखाः ।
गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिरनुध्यायन्ति पूजिताः ॥ २
सर्वान्नो द्विपतस्तात ब्राह्मणा जातमन्यवः ।

(for ते^१) D₁ १ प्रभाषेण, D₁₋₉ M₁₋₈ प्रसादेन (for प्रभावेन) —^b) D_{ns} हि स, T G₁ ३ ४ M [s]भवत्, G₂ भवेत् (for ह्यसौ) —^d) D₁₀ तादृश (for या^१)

27 ^a) D₁₋₉ विभूर्तिं (for भूर्तिं च) D₁ ३ लोकांश्च, D₂ भूर्तिं (for कीर्तिं) V₁ B D_n इच्छन्कीर्तिं च भूर्तिं च, D₁₀ इत्थं भूतं च कीर्तिं च —^b) D_{ns} श्लोकांश्च, D₁ ३ कीर्तिं, T₂ ३ G भोगाश्च (for लोकांश्च) —D₁ ० १ om. (hapl) 27¹-28^b.

28 D₁ ० १ om 28^{ab} (of. v 1 27) Before 28, V₁ B D_n D₂ ३ १० ins भीष्म उवाच —^a) T₂ तद् (for [ए]तद्) —^c) V₁ B D_n D₁₀ [ह]ति कौरव्य, D₁₋₉ अथेत्युक्त्वा (with hiatus), T₁ ३ G M [ह]त्यथोक्त्वा तु, T₂ [ह]ति तामुक्त्वा (for [ह]त्यथेत्युक्त्वा) —^d) T₂ ३ G मेदिनीं पर्यपूजयत्

29 ^b) D₁ प्रायेण (for प्रयतो) D₁₀ प्रयतो ब्राह्मणान्भव —After 29^a, T₁ ins

279* प्रयतो भरतर्षभ ।

ब्राह्मणान्श्रुतसंपन्नान्

—^d) D₁ हि पत्स्यसे; D₁₋₉ ह्यवाप्त्यसि (D₀ 'से), D₁₀ प्रपत्स्यसे, M [s]भिपत्स्यसि (M₄ 'ते) (for 'पत्स्यसे) T₂ ३ G तत्र श्रेयोभिपत्स्यते

Colophon —Parvan name B₁ ४ D_{ns} D₁ ३ ज्ञाति
—Sub-pa₁ van V₁ B₁ ३-३ D_n D₁ २ १ १० दानधर्म

— *Adhy name* V₁ B₁ २ ४ ३ D_n D₁₋₉ १-१० पृथिवी वासुदेवसवाद; D₁₋₉ G₁ ब्राह्मणप्रशंसा; T₂ भूमिवासुदेव संवादे ब्राह्मणप्रशंसा; M वासुदेवमेदिनीसवाद — *Adhy no* (figures, words or both) V₁ 34 (as in text), D₂ 32, D₁ ० 28, D₁₀ 33, T₁ M 63, T₂ ३ G₂ ४ 70, G₁ 65, G₂ 64. — *Śloka no* D₄ 52

35

1 B₄ युधिष्ठिर (for भीष्म) —^a) D₁ जन्म चैव (for जन्मनैव) D₃ महाबाहो (for 'भागो) —^b) G₂ ब्राह्मण्यो D₁₀ G₂ नैव (for नाम) —^c) D₁ ३-१ ० प्रतिष्ठा, G₂ नतस्य (for नमस्य) —^d) D₁ ३ T₁ ब्राह्मण (for अतिथि).

2 ^a) V₁ D_n n₂ D₂ सर्वार्या (D_{ns} 'र्था), D₁ ३-१ ० 'न्वा, D₃ 'न्वै, T₁ M सर्वेषा (for सर्वान्) D₁₀ T₂ ३ G सर्वेषां सुखदास्तात —After 2^{ab}, S ins

260* सर्वानेते हनिष्यन्ति ब्राह्मणा जातमन्यव ।

[T₁ एव (for एते) M₁ हरिष्यति (for हनि^१)]

—^c) D_{ns} नीतिं (for गीर्तिर) D₄ गीर्भिर्दार्ढ्यदात्ताभिर —^d) D₂ अभि- (for अनु-) B₂ D_{ns} D₂ ० १० ध्यायतु, T₁ G₁ ३ ४ M₂ ध्येयु सु, T₂ G₂ M₄ ध्येया सु, T₃ M₁ -ध्येय सु (for ध्यायन्ति) D₁ अत्युद्यंतु सुपूजिता (s₁₀), D₃ अवध्यायस्यपूजिता

गीर्भिर्दारुणयुक्ताभिरभिहन्युरपूजिताः ॥ ३
 अत्र गाथा ब्रह्मगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
 सृष्ट्वा द्विजातीन्धाता हि यथापूर्वं समादधत् ॥ ४
 न वोन्यदिह कर्तव्यं किञ्चिद्दुर्घं यथाविधि ।
 गुप्ता गोपायत ब्रह्म श्रेयो वस्तेन गोभनम् ॥ ५
 स्वमेव कुर्वतां कर्म श्रीर्वो ब्राह्मी भविष्यति ।
 प्रमाणं सर्वभूतानां प्रग्रहं च गमिष्यथ ॥ ६
 न शौद्रं कर्म कर्तव्यं ब्राह्मणेन विपश्चिता ।

शौद्रं हि कुर्वतः कर्म धर्मः समुपरुह्यते ॥ ७
 श्रीश्च बुद्धिश्च तेजश्च विभूतिश्च प्रतापिनी ।
 स्वाध्यायेनैव माहात्म्यं विमलं प्रतिपत्स्यथ ॥ ८
 हुत्वा चाहवनीयस्थं महाभाग्ये प्रतिष्ठिताः ।
 अग्रभोज्याः प्रसूतीनां श्रिया ब्राह्म्यानुकल्पिताः ॥ ९
 श्रद्धया परया युक्ता ह्यनभिद्रोहलब्धया ।
 दमस्वाध्यायनिरताः सर्वाङ्कामानवाप्स्यथ ॥ १०
 यच्चैव मानुषे लोके यच्च देवेषु किञ्चन ।

C. 13 2152
 B 13 35. 11
 K. 13 70 11
 M 13 34. 68

3 D₁₋₂ om (hapl) 3 T₁ om 3^{ab} —^a) D₁
 वि, D₂ : c वो, T₂ ये (for नो) Dn₁ द्विपता
 (for 'वत्' —^a) D₁ c ब्रह्मभिर (for 'युक्ताभिर'
 —^a) B₁ (marg as in text) s Dn₁ n₂ D₂ अभिघ्ना
 सुर, D₁₀ S हन्युश्चैते (for अभिहन्युर) B₁ नुपूजिता,
 T₁ : 2 ऋप् (for 'अ') D₁ 4-5 अभिव्याचंस्वप् (D₁-5
 'स्वप्'जिता, D₂ अवध्यायस्वपूजिता ॐ Cn अभिहन्यु-
 रिति स्पष्टार्थं पाठ ॐ ।

4 —^a) M₁ गाथा (for गाथा) V₁ B₁ 7 s Dn D₁₋₉
 M₂ पुरा (for ब्रह्म) D₁ -कीर्त्या (for गीता) —^c)
 T₂ द्विजातिं —^a) D₁₀ यथा सर्वं (for यथापूर्वं) T₁
 M समादधात् (for 'दधत्')

5 —^a) N (except D₁₋₂) M₁₋₂ च (for वो) D₂ 3
 हति- (for इह) —^b) D₁ s किञ्चिद्दुर्घ्वायने विघ्नं,
 D₁ 7-9 ब्राह्मणेन विपश्चिता, D₆ ब्राह्मणेन भविष्यति, S
 किञ्चिद्दुर्घ्वायन विधि (T₂ M 'धि') —^c) D₆ om (hapl)
 5^c-6^b —^c) B₁ गोप्ता, D₁ 1 9 युक्त्या, T₁ M₁
 युक्ता, M₁₋₂ युक्तान (for गुप्ता) B₂ Dn₃ D₁₀ गोपा
 यने (for 'त') V₁ B₁ Dn₁ n₂ D₂ 5 गुप्ते (D₅ 'त')
 गोपायते ब्रह्म, T₂ 8 युक्तो गोपायत (T₂ न) ब्रह्म, G
 युक्ता गोपायत ब्रह्म —^d) T₂ G₁ M₁ तत्तु, T₂ 8 G₂-4
 व तु, M₁₋₂ तत्सु (for तेन)

6 D₅ om 6^{ab} (cf v 1 5) —^a) D₁ कुर्वत (for
 'ता) G₂ ब्रह्म (for कर्म) —^b) D₁ वा (for वो)
 B₁ ब्रह्मी, D₅ ब्रह्मा (for ब्राह्मी) —^c) D₂ 4 6-9
 प्रामाण्य, D₁₀ T G M₂ ब्राह्मण्य (T₂ 'ण्य'), M₁ 8 4
 ब्राह्मण्यात् (for प्रमाण) —^d) T₂ प्रागप्यत्, M₁
 प्रग्रहश्च (for 'ह') D₁₀ भविष्यति (for गमिष्यथ) V₁
 B Dn D₂ 5 प्रग्रहा (B₁ 'गृह्या)श्च भविष्यथ; G₂ प्राग्रह
 च भविष्यति

7 —^a) Dn₁ शूद्रे, D₁ 6-9 S शूद्र, some unused

MSS शौद्र (for शौद्र) —^c) D₁ 7 शूद्र, M₁ शौद्र
 (for शौद्र) B₁ च (for हि) G₂ शूद्रं हि कर्मत
 कुर्वन् —^d) D₃ घर्मत (hypermetric), D₆ घर्मी,
 T₁ M₁ ध्रुव (for धर्म) D₁₀ T₂ s G M₁-3 ब्राह्मी
 श्रीरुपरुह्यते

8 —^a) D₁ 9 om first च D₃ श्रिय बुद्धि (for श्रीश्च
 बुद्धिश्च) D₄-6 श्रीर्बुद्धिश्च तेजश्च —^b) B₂ विभू
 तीश्च प्रभायिनी (sic), D₃ 'ति च प्रतापिनी, D₄-9
 'तिश्चापलायिनी —^c) V₁ B Dn D₂ 10 स्वाध्याये च
 (for येन) —^d) B₁-3 Dn₁ D₃ 10 विपुल (for
 विमल) V₁ B₁ 5 Dn^a n₂ विपुल प्रतिपत्स्य (Dn₃ 'च')ते,
 D₁ 6 विमल प्रत्यपत्स्य (D₅ 'श्यथ'), D₅ 7 लं प्रति-
 पत्स्यथ

9 T₁ om 9 —^a) S (T₁ om) हुत्वा चाहवनी-
 यादि (M₁ 2 4 यामि, M₂ 'यामिर्' —^b) V₁
 महाभाग्य-, B₁ D₂ 10 'भागे, B^a s M₂ 4 माहाभाग्ये
 (for महा) T₂ M₁-3 प्रतिष्ठित (T₂ 'ता) (for
 'ष्ठिता) D₁ T₂ G महाभागो (I^a 'गे, G₁ गा) प्रति
 ष्ठिता —^c) T₂ G अग्र (G₂ 'ग्र्या)भोज्य, T₂ अग्र्य-
 भोज्य-, M अग्रभोज्य (for 'भोज्या) B₁ D₁ 6 7 9
 प्रसूताना, D₁ 3 विभूतीना (for प्रसू) —^d) D₁ 6 7 9
 धिता (for श्रिया) D₁-3 लक्ष्म्यानु- (for ब्राह्म्यानु)
 V₁ B₁ 2 D₁₀ कल्पिता, T₂ 8 G₂ 8 कल्पिता, G₁ 4
 कल्पिता, M कल्पितं (for 'ता)

10 —^a) D₁ युक्त्या (for युक्ता) —^b) T₁ ह्यनति
 (for 'मि) V₁ B₁ 2 (marg as in text) s Dn₃
 लुब्धया, B₃ लुब्धका, D₁-9 बुद्ध्या (for लुब्धया)
 —^c) D₁-6 7 9 तप- D₁ तत (for दम) —^d)
 D₁ 10 सर्वं (for सर्वान्)

11 —^a) T₁ यदेव, M₁-3 यच्च वै (for यच्चैव) —^b)
 D₁ यत्र (for यच्च) D₁ 6 G₁ दैवेषु, G₁ वेदेषु (for

सर्वं तत्तपसा साध्यं ज्ञानेन विनयेन च ॥ ११
 इत्येता ब्रह्मगीतास्ते समाख्याता मयानघ ।
 विप्रानुकम्पार्थमिदं तेन प्रोक्तं हि धीमता ॥ १२
 भूयस्तेषां बलं मन्ये यथा राज्ञस्तपस्विनः ।
 दुरासदाश्च चण्डाश्च रभसाः क्षिप्रकारिणः ॥ १३
 सन्त्येषां सिंहसत्त्वाश्च व्याघ्रसत्त्वास्तथापरे ।
 वराहमृगसत्त्वाश्च गजसत्त्वास्तथापरे ॥ १४
 कर्पासमृदवः केचित्तथान्ये मकरस्पृशः ।
 विभाष्यघातिनः केचित्तथा चक्षुर्हणोऽपरे ॥ १५

देवेषु). — °) V₁ B₁ s D₁ n₁ D₂ तु, D₁₀ वै, S
 वस् (for तत्) — °) D₁₋₉ दानेन (for ज्ञा°) V₁
 B Dn D₁₋₈ नियमेन (for विनयेन) — After 11,
 D₁₀ S (except T₁) ins

281* युष्मत्समाननां प्रीतिं पावनै क्षत्रियाध्रमम् ।
 भ्रमुत्रेह समायान्ति वैश्यशूद्रादिकास्तथा ।
 भरक्षिताश्च युष्माभिर्विद्वदा यान्ति विल्लवम् ।
 युष्मत्तेजोयुता लोकास्तद्रक्षय जगद्ययम् ।

[(L. 1) G₁ -समानन- (for 'ननां) M₁₋₈ युष्म-
 त्समानसप्रीति (for the prior half) — (L. 2) M₁₋₈ च
 सयाति (for समायान्ति) M₄ वैश्या शूद्रास्तथैव च (for
 the post. half)]

12 D₈ om 12^{ab} — °) V₁ B Dn D₈ 10 [ए]व,
 T₁ M [ए]ति (for [ए]ता) D₈ -गीतासु, T₂ s G₁
 s s °स्त्वा (for °स्ते) — °) D₂ नृप, D₆ T₂ s G
 तव (for [अ]नघ) — °) V₁ B Dn D₁₀ विप्राणा-
 मनुकपार्थ — °) T₁ प्रोक्तो (for प्रोक्तं) D₁₋₉ महा-
 रमना (for हि धीमता)

13 °) T₂ G₁₋₈ फल (for बल) — °) D₈ 10
 राजंस (for राजस्) D₄ ° तपस्विनि, T₁ M समृद्धित,
 T₂ s G समुत्थित (G₂ ° त) (for तपस्विन) — °)
 D₈ चंडाला, D₁₀ रभसाश् (for चण्डाश्च) — °) D₁₀
 चडाश्च, T₁ M तरसा, G तपसा (for रभसा)

14 °) T₁ सत्येव (for सन्त्येषां) — B₈ D₁₀ om
 (hapl) 14^{ad} — °) T₂ वराहर्षभसत्त्वाश्च — °) B₈
 Dn जल (for गज) D₈ om. थाप S (except
 G₈ s) [ए]व च (for [अ]परे)

15 °) D₁ s T₂ s G₂ M कार्पास (for क°) V₁

सन्ति चाशीविपनिभाः सन्ति मन्दास्तथापरे ।
 विविधानीह वृत्तानि ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ॥ १६
 मेकला द्रमिडाः काशाः पौण्ड्राः कौल्लगिरास्तथा ।
 शौण्डिका दरदा दर्वाश्चौराः शबरवर्वराः ॥ १७
 किराता यवनाश्चैव तास्ताः क्षत्रियजातयः ।
 घृपलत्वमनुप्राप्ता ब्राह्मणानामदर्शनात् ॥ १८
 ब्राह्मणानां परिभवादसुराः सलिलेशयाः ।
 ब्राह्मणानां प्रसादाच्च देवाः स्वर्गनिवासिनः ॥ १९
 अशक्यं स्पृष्टुमाकाशमचाल्यो हिमवान्गिरिः ।

B Dn D₈ सर्पस्पशसमा केचित्, D₁₀ सर्पस्य वरागा के°
 — T₁ om (hapl) 15^{ab} — °) D₄ ° तदा (for तथा).
 D₁₋₉ नरक (for मकर) T₂ ध्वज (for -स्पृश)
 — D₈ om 15^{ad} — °) T₂ भाविन (for -घातिन).
 D₈ °-° वैभाष्यकारिण केचित्, T₈ विभाविभाष्यन केचित्
 (sio), G विभाष्य भाविन केचित् — °) D₁ D₂
 °-10 S तथा चक्षुर्हणा परे

16 T₁ s G om (hapl.) 16^{ab} — °) V₁ B Dn
 D₈ 10 -समा (for निभा)

17 Cf. Manu 10 44 T₁ om 17-18 — °) V₁
 B Dn D₁₋₉ मेकला द्र (B₁ D₁ n₂ द्रा) विडा लाटा (B₂
 °डा लाजा, D₁ °डाकारा, D₉ °डा काचा), D₁₋₈
 मेकला लविडा काचा, D₁₀ मेखला द्राविडा लाटा, T₂ s
 G M₄ मेखला द्रमिडा (T₂ भूमिषा) काचा; M₁₋₈ मेकला
 द्रमिडा पुद्गा — °) M₄ पुद्गा V₁ B₂ s s कोन्व
 शिरास्, D₁ n₂ कान्वशिरास्, D₁₋₈ कौलगिरास्, D₁₀
 कोल्लरिकास् (for °गिरास्) D₁₋₈ ° क्राथा कोलगिरा-
 स्तथा, D₁ क्रथकौल°, T₂ s G पुद्गा कौलगिरास्तथा;
 M₁₋₈ काचा कोल्लगिरास्तथा — °) D₈ ° शौण्डिका (for
 शौण्डिका) V₁ B₂ s D₈ D₄ ° दारदा (for द°).
 D₂ D₁ °-8 दारवाश्, D₂ दार्याश्, M₁₋₈ बर्वाश् (for
 दर्वाश्) B₁ शौण्डिका दारदा सर्पाश्, D₁₀ शौण्डिका
 दर्शना दारवाश्; T₂ s G₁₋₈ M₄ शौण्डिका गरदा दर्पा (M₄
 गर्वाश् — °) B₂ s चोला, B₈ D₈ D₁₋₉ चौला;
 D₂ s शौला (for चौरा) D₁ चोला शबरवर्षपुरा, T₂ s
 G M चोलाश्च शक (T₂ G₁ कृश, T₈ G₈ क्रश; G₂
 कुश) तस्करा

18 Cf. Manu 10 43 T₁ om 18 (cf. v l 17)
 — °) V₁ B Dn₈ D₁₀ [अ]पि, T₂ G [ए]तास् (for
 [ए]व) — °) B₄ om अनु B₈ M₁ -प्राप्तं (for

अत्रार्या सेतुना गद्गा दुर्जया ब्राह्मणा भुवि ॥ २०
न ब्राह्मणविरोधेन शक्या शास्तुं वसुंधरा ।
ब्राह्मणा हि महात्मानो देवानामपि देवताः ॥ २१
तान्पूजयस्व मततं दानेन परिचर्यया ।

यदीच्छसि महीं भोक्तुमिमां सागरमेखलाम् ॥ २२
प्रतिग्रहेण तेजो हि विप्राणा शाम्यतेऽनघ ।
प्रतिग्रहं ये नेच्छेयुस्तेऽपि रक्ष्यास्त्वयानघ ॥ २३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

३६

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीमभितिहास पुगतनम् ।
शक्रशम्बरसंवादं तन्निमोत्र युधिष्ठिर ॥ १
शक्रो ह्यज्ञातरूपेण जटी भूत्वा रजोरुग्णः ।
विरूपं रूपमास्थाय प्रश्नं पप्रच्छ शम्बरम् ॥ २

केन शम्बर वृत्तेन स्वजात्यानधितिष्ठसि ।

श्रेष्ठं त्वां केन मन्यन्ते तन्मे प्रवृहि पृच्छतः ॥ ३

शम्बर उवाच ।

नास्त्वयामि सदा विप्रान्त्रह्माणं च पितामहम् ।

शास्त्राणि वदतो विप्रान्संमन्यामि यथासुखम् ॥ ४

C. 13 2168
B. 13 26 4
K. 13.71 4
M. 13 25. 4

श्राप्ता) —^d) V₁ B Dn D₁₀ अमर्यान् (for अदर्शनात्)
20 ^a) D₁₀ अशक्य (for 'क्य) T₁ न शक्य द्रष्टु
माकाश —^b) T₁ न चाल्यो (for अचाल्यो) —^c) D₁
partly damaged V₁ B₂ १ Dn n: D₂ १-10 अवार्या,
D₁-1 अवार्या, T₁ न वार्या (for अवार्या) D₂ गगाफल
तु वामर्यं (sic)

21 ^b) D₂ जेतु (for शाम्नु) T₂ १ G M₁-3 शक्य
शाम्नु वसुंधरा

22 ^a) B₂ आपूनयम् मतत —^b) B₁ (marg as
in text) दानेन प्रवणाचंया —^c) V₁ B₁ D₁ १ 10
T₂ १ G₂ १ यद्विच्छामि (for यदी) B₁ om, D₁-2
जेतुम् (for मोक्तुम्)

23 Dn₁ om 23^{ab} G₁ partly damaged —^a)
T₂ तेजोमिर् (for तेजो हि) —^b) T₁ हीयते (for
शाम्यते) —^c) B₁ नेच्छति, T₁ न कुर्षुस् (for नेच्छे
युस्) —^d) D₁-e १ तेभ्यो रक्ष्य, D₁ तयारक्ष, D₂
तेष्वारक्ष्य (for तेषु रक्ष्याम्) D₁₀ नृप (for [न]-
नय) V₁ B Dn तेभ्यो रक्ष्य स्वया नृप, M₁ (17/
111) तेभ्यो रक्ष्यं स्वया कुल

Colophon. — Parian name B₁-4 Dn₂ D₁ १ शक्ति
— Sub-parvan V₁ B₁-4 Dn D₁ १ १० दानघर्म
— Adhy name V₁ ब्राह्मणगीता, B Dn D₁₀ ब्राह्मण

प्रशमाया प्रह्ला (B: ब्राह्मण गीता, D₁-e १ १ ब्राह्मणप्रशमा
— Adhy no (figures, words or both) V₁ 35 (as
in text), D₂ 33, D₁ १ 29, D₁₀ 34, T₁ M 64,
T₂ १ G₂ १ 71, G₁ 66, G₂ 65 — Śloka no
D₁ 23

36

2 ^a) V₁ D₂ ह्यज्ञान (for 'त) T₂ शक्रो ह्यज्ञान
भूतेन — G₂ om (hapl ?) 2^b-3^a G₁ repeats 2^{1st}
after the first occurrence of 3^a —^b) B₁ Dn₂
रजोगुण, T G₂ (both times) १ 4 M सुदारुण (for
रजोरुग्ण) —^c) B₁ Dn रयम् (for रूपम्) T₂ १
G₁ (both times) १ 4 विप्ररूप समाख्याय —^d) T₁
पश्यन् (for प्रश्नं)

3 For the repetition in G₁, cf v 1 2 G₂ om
3^a (cf. v 1 2) Before 3, N T₂ ins शक्र उवाच
T₂ om. 3^a-5^b —^a) D₂ T₂ G₁ (both times) १
रूपेण (for वृत्तेन) —^b) D₁ १ स्वजात्याम् (for 'त्यान्)
D₂ १ अनु (for अधि) Dn₁ T₂ G-तिष्ठति; Dn₂ 'से
(for 'सि) V₁ B₁ स्वजात्यानाधि (B₁ 'व) तिष्ठते, D₁-e
'त्यामधितिष्ठति —^c) V₁ ज्येष्ठ स्वा, B₂ श्रेष्ठ च,
D₁ १ श्रेष्ठ स्वा, D₁ १ श्रेष्ठस्व (for श्रेष्ठ स्वा) T₂ G के
नु (for केन) M₁-3 श्रेष्ठ ते केनुमा (M₂ 'म) न्व्यते

श्रुत्वा च नावजानामि नापराध्यामि कर्हिचित् ।
 अभ्यर्च्याननुपृच्छामि पादौ गृह्णामि धीमताम् ॥ ५
 ते विश्रब्धाः प्रभापन्ते संयच्छन्ति च मां सदा ।
 प्रमत्तेष्वप्रमत्तोऽस्मि सदा सुप्तेषु जागृमि ॥ ६
 ते मा शास्त्रपथे युक्तं ब्रह्मण्यमनस्ययकम् ।
 समासिञ्चन्ति शास्त्रारः क्षौद्रं मध्विव मक्षिकाः ॥ ७
 यच्च भापन्ति ते तुष्टास्तत्तद्गृह्णामि मेधया ।
 समाधिमात्मनो नित्यमनुलोममचिन्तयन् ॥ ८

सोऽहं वागग्रसृष्टानां रसानामवल्लेहकः ।
 स्वजात्यानधितिष्ठामि नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥ ९
 एतत्पृथिव्याममृतमेतच्चक्षुरनुत्तमम् ।
 यद्ब्राह्मणमुखाच्छास्त्रमिह श्रुत्वा प्रवर्तते ॥ १०
 एतत्कारणमाज्ञाय दृष्ट्वा देवासुरं पुरा ।
 युद्धं पिता मे हृष्टात्मा विस्मितः प्रत्यपद्यत ॥ ११
 दृष्ट्वा च ब्राह्मणानां तु महिमानं महात्मनाम् ।
 पर्यपृच्छत्कथमिमे सिद्धा इति निशाकरम् ॥ १२

—^a) D₂ तद्वै (for तन्मे) D₁₋₇ ० शवर (for पृच्छत) V₁ B D_n D₁₀ तद्वै प्रवृद्धि तत्त्वत, D₈ तन्मे वृद्धि शवर, T₁ G₁ ३ ४ त मे वृद्धि पृच्छते (T₁ 'त), G₂ तन्मे वृद्धि पितामह

4 Cf 12 124 33^{ab} T₂ om 4 (cf v 1 3)
 —^a) D_{n1} n₂ यदा (for सदा) —^b) B₂ ब्रह्माणं वा, B₈₋₅ D_{n8} D₁₋₈ १ ० G ब्राह्मण च (B₈ D₁ 2 वा) (for ब्रह्माणं च) D_{n1} n₂ ब्राह्मणमेव च मे मत, D₅ ब्राह्मणाश्च पितामह, T₁ ब्राह्मणे शपितो ह्यह —^c) T₁ दधतो (for वदतो) —^d) D₁₋₈ मानयामि, D₄₋₉ समस्तानि, D₁₀ T₈ G M समान्यामि (for सम) T₁ नावमन्ये कदाचन

5 T₂ om 5^{ab} (cf v 1 3) T₁ om 5^{ab} —^a) D₂ ज्ञात्मा चानावर्णयामि (sio) —^b) D₁₋₈ कस्यचित् (for कर्हि) T₈ G₁ ३ ४ M नापविध्यामि कर्हिचित् —^c) D₄ अनन्यान् (for अभ्यर्च्यान्) D₁₋₈ गृह्णामि (for पृच्छामि) V₁ B D_{n8} अभ्यर्च्यान्नुपृच्छा (B₁ 'गृह्णा)मि, D_{n1} n₂ अभ्यर्च्या (D_{n1} चा)भ्यनुपृच्छामि, D₆ अभ्यर्चाननुपिष्ठामि, D₆ १ ० अनन्याननुगृह्णामि, D₁₀ यामि पृच्छानुपृच्छामि, T₁ M अभ्यर्च्यं चानु, T₂ ३ G अभ्यर्चयामि पृ —^d) T₁ पादान्, T₈ G पाद (for पादौ)

6 8^{ab} = 12 124 34^{ab} —^a) D₁₋₈ G₂ विस्ष्टा, T G₁ ३ ४ M विस्त्रब्धा, D₁₀ विस्त्रभान् (for विश्रब्धा) D₈ ० विस्त्रब्धा प्रतिभापते —^b) V₁ B₁₋₂ ५ D_n D₂ सपृच्छते (D₂ 'ति), B₄ D₁₀ T₁ M₁₋₈ सयच्छते (for 'च्छन्ति) D₆ ० सप्रयच्छति मा सदा, T₂ स्वयमिच्छति मां सदा —^c) D_{n8} प्रमत्तेषु, D₉ 'त्तेभ्यो, T₁ 'त्तेषु (for 'त्तेषु) —^d) D₁₋₈ च स्वपे, D₄₋₉ न स्वपे (for जागृमि)

7 7^{ab} = 12 124 34^{cd} T₁ om 7^{ab} —^a) D₁ ० त (for ते) Some M₈ S मा (for मा) S (T₁

om) पदे सक्तं (M₄ 'क्तो) (for पथे युक्त) —^b) D₁ २ ५ १-० ब्राह्मण्यम् (for ब्र) D_{n8} D₈ ४ अनुसूयक B₁ ब्रह्मचर्यानुसूयक, D₁₀ S (T₁ om) ब्रह्मवर्मा (D₁₀ 'वंशा)न —^c) D₁ om सिञ्चन्ति M₁ ३ शास्त्रार B₁ ते मा शसति शास्त्रार, D₁₋₅ ३ ० समाचिन्वति शास्त्रार (D₇ ० 'र), T₁ ब्राह्मणा मा समुद्यति —^d) D₄ क्षौद्रं, T₁ साद्र, M₁₋₃ क्षुद्र (for क्षौद्र)

8 —^a) T₂ यत्र (for यच्च) V₁ B D_n स- (for ते) D₁₋₈ पृष्टास् (for तुष्टास्) D₄₋₉ भापते यच्च ते पृष्टास्, T₁ यत्रभापति ते हृष्टास् —^b) V₁ B D_n D₂ तच्च, D₁ तत्र (for तत्तद्) G₁ ३ मे यथा (for मेधया) D₁₀ यच्च गृह्णाति मेधया —^c) B₈ ४ D₁ ३ ४ ०-० विधितयन् (D₁ ६-० 'ये), D_{n1} n₂ D₅ धर्चितय (D₅ 'ये) (for 'न्तयन्) D₁₀ S अतु (T₁ २ 'म)लामनुधितयन्

9 = (var) 12 124 36 —^a) M वागग्र्य (for 'ग्र) V₁ B D_n D₁₋₈ सोह वागग्रमि (D_{n2} 'मृ, D₂ ३ 'पृ)ष्टाना, D₄₋₉ सोह वाक्यमधिष्ठान, D₁₀ सोह वाग्रस-दिष्टानां, T₁ सोह वद्वाक्प्रदि, T₂ ३ G₁₋₈ सोह यागा ज्यत्तष्टार (T₈ 'ना), G₄ सोह वागज्यत्तष्टार —^b) D₄₋₉ मन्वानमचलोपम, S रसानामनुलेहिनां (T₁ M 'ता, G₂ 'ना) —^c) V₁ D₁₋₉ स्वजात्याम्, M₁₋₈ सजात्यान्, M₄ सु (for स्व) D₈ अमि (for अधि-)

10 = (var) 12 124 37 —^b) B₂ अनुत्तर (for 'त्तमम्) D₂ एतच्चाक्षरमुत्तम

11 —^b) D₁₀ T₈ G₈ M₁₋₃ दैवालुर (for दे) D₈ यथा (for पुरा) B₁ दृष्ट्वा देवासुरस्तदा —^c) T₁ पृष्टात्मा (for हृ) B₁ युद्ध पितामहो दृष्ट्वा —^d) V₁ B D_n D₁₀ T₁ विस्मित समपद्यत

12 —^a) T₂ तु (for च) D₁₋₉ त (for तु) —^c) V₁ B D_{n2} n₃ D₁₀ G₂ अमी (for इमे), — After 12,

सोम उवाच ।

ब्राह्मणान्तपसा मर्वे सिध्यन्ते वाग्बलाः सदा ।
भुजवीर्या हि राजानो वागस्त्राश्च द्विजातयः ॥ १३
प्रवमन्वाप्यधीयीत बह्वीर्दुर्वमतीर्वसन् ।
निर्मन्युरपि निर्मानो यतिः स्यात्समदर्शनः ॥ १४
अपि चेज्जातिसंपन्नः सर्वान्वेदान्पितृगृहे ।
श्लाघमान इवाधीयेद्भ्राम्य इत्येव तं विदुः ॥ १५
भूमिरेतौ निगिरति सपौ विलशयानिव ।

राजानं चाप्ययोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥ १६
अतिमानः श्रियं हन्ति पुरुषस्याल्पमेधसः ।
गर्भेण दुष्यते कन्या गृहवासेन च द्विजः ॥ १७
इत्येतन्मे पिता श्रुत्वा सोमादद्भुतदर्शनात् ।
ब्राह्मणान्पूजयामास तथैवाहं महाव्रतान् ॥ १८
भीष्म उवाच ।
श्रुत्वैतद्वचनं शक्रो दानवेन्द्रमुखाच्युतम् ।
द्विजान्संपूजयामास महेन्द्रत्वमवाप च ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वेणि पट्टत्रिंशोऽध्याय ॥ ३६ ॥

C. 13 2183
B 13 36 19
K. 13 71 19
M 13 35 20

D₁-s 103

282* म पृष्टन्नुवाचेद सिद्धान्त्र निशाकर ।

13 D₁-1 7 9 om the ref —^a) S सिद्धा (for मर्वे) —^b) B₁ सिद्धान्त्रे, S इदरते (for सिध्यन्ते) D₁₀ चाग्विला, G₁ वाग्यलात् (for ला) D₁-1 9 तथा (for सदा) —^c) V₁ B₁ D_n D₂ 8 च (for हि) —^d) D₁ 8- 8 वाग्बलाश्च, S वाग्यलात् (for वाग आश्च)

14 ^a) V₁ B D_n D₁₀ प्रणव च (V₁ B₁ वा), D₁-2 ब्रह्म मच, T₂ om (for प्रवमन्वा) D₁-3 अधी येत —^b) V₁ B D_n D₂ 10 प्राप्तीर्, T₁ 2 G₂ यहिर् (for बह्वीर्) D₁-3 वसुमतीर् (for दुर्वमतीर्) —^c) D₂ 8 न मन्युर् (for निर्म) D₂ 8 अति (for अपि) V₁ B D_n D₂ 10 निर्माणो, D₁ 2 निर्माणो, D₂ निर्मायो (for निमानो) —^d) T₁ यत, T₂ G M₁ यदि (for यति) D₁₀ सोम- (for मम)

15 ^a) V₁ B₁ 2 (marg) 3-5 D_n D₁₀ T₁ च ज्ञान, T₂ 8 G चेज्जान (for चेज्जाति) D₁-8 सपदान् (for श्च) —^b) D₂ 6 पितृन्, D₁ 9 पितृ- (for पितुर) —^c) T₂ M श्लाघमान (for श्लाघ) V₁ B D_n D₂ इवाधीयाद् (for 'धीयेद्) T₁ श्लाघमानोप्यधीयीत, T₂ G₂-4 श्लाघमान उपाधीयेद्, G₁ श्लाघमानमपाधीयेद्

16 ^a) D₂ 8 न गिरति, D₁ निगोरति, D₁ न गिरति, D₂ निर्गलति (for निगिरति) —^b) T₂ G₁ 3 4 M सपौ विलशयानिव —^c) D₁ 10 वा (for च) D₁ 8 5 1-2 [अ]विरोद्धार, D₁ 6 [अ]पि रो' (for [अ]प्ययो')

—^a) D₁-1 वा (for च) B₁ T₂ प्रवासिन (for [अ]प्र')

17 ^a) V₁ B D_n अतिमान, D₁₀ T₂ अतिमान (for 'मान) D₁-9 श्रियो (for श्रिय) —^b) D₂-9 ब्राह्मणस्य (for पुरुषस्य) —^c) Some MSS दुष्यते —^d) G₁ M₁-3 वै (for च) — After 17, T₂ 8 G M₁-3 103

283* विद्याविदो लोकविदस्तपोदमसमन्विता ।
नित्य पूज्याश्च वन्द्याश्च द्विजा लोकद्वयेच्छुभि ।

[(L 1) T₂ लोक एव, M₁-3 वेदविदस् (for लोक') T₂ विद्याविलोकनविदस् (for the prior half) T₂ 8 G₁ तपोवत् (for तपोदम) — (L 2) M₁-3 द्वयेच्छुभि (for 'च्छुभि) T₂ द्विजा लोके श्रियेच्छुभि, G₁ 8 द्विजा लोकमयेच्छुभि (for the post half)]

18 ^a) D₂ [ए]न, D₂ [ए]व (for [ए]तन्) T₁ न (for मे) T₂ 8 G₁ 3 4 श्रावयित्वा (for पिता श्रुत्वा) —^b) T₁ विस्मितो (for सोमाद्) —^c) T₁ भोजया मास (for पूज) — D₂ 6 7 om (hapl.) 18^a-19^a —^d) D₁-2 8 9 घृतव्रत (D₂ 9 'तान्) (for महाव्रतान्)

19 D₁ 6 7 om 19^a (cf v l 18) D₂ om 19^a-13 37 1^b D₁ 8 S om the ref —^a) D₂ 8 [ए]व (for [ए]तद्) —^b) D₂ मुखोद्भव, D₁₀ मुखा द्वत् (for 'च्युतम्) —^c) B₂ द्विजाना (for 'न्स)

Colophon om in D₂ — Parvan name B₁ 2 4 5 D_n 8 D₁ 8 शाति — Sub parvan V₁ B D_n D₁ 2 10 M दानधर्म — Adhy name V₁ D_n 8 D₂ इद्रशंघर

३७

युधिष्ठिर उवाच ।

अपूर्वं वा भवेत्पात्रमथ वापि चिरोपितम् ।

दूरादभ्यागतं वापि किं पात्रं स्यात्पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

क्रिया भवति केषांचिदुपांशुव्रतमुत्तमम् ।

यो यो याचेत यत्किञ्चित्सर्वं दद्याम इत्युत ॥ २

अपीडयन्मृत्यवर्गमित्येवमनुशुश्रुम् ।

पीडयन्मृत्यवर्गं हि आत्मानमपकर्षति ॥ ३

अपूर्वं वापि यत्पात्रं यच्चापि स्याच्चिरोपितम् ।

दूरादभ्यागतं चापि तत्पात्रं च विदुर्बुधाः ॥ ४

युधिष्ठिर उवाच ।

अपीडया च मृत्याना धर्मस्याहिंसया तथा ।

पात्रं विद्याम तत्त्वेन यस्मै दत्तं न संतपेत् ॥ ५

भीष्म उवाच ।

ऋत्विक्पुरोहिताचार्याः शिष्याः संवन्धिवान्धवाः ।

सर्वे पूज्याश्च मान्याश्च श्रुतवृत्तोपसंहिताः ॥ ६

संवाद ; B₁ s Dn₁ n₂ ब्राह्मणप्रशसायामिन्द्रशबरसंवाद , B₁ शक्रसंवाद , D₁₋₈ s ब्राह्मणप्रशसा , D₁₀ ब्राह्मण प्रशसायामिन्द्रसंवाद , T₂ शक्रशबरसंवादे ब्राह्मणपूजाविधि , G₁ s ब्राह्मणपूजाविधि ; M₁ शक्रशबरसंवाद — *Adhy no* (figures, words or both) V₁ 36 (as in text) , D₈ 34 , D₁₀ 35 , T₁ M 65 , T₂ s G_{2.4} 72 , G₁ 67 , G₈ 66

37

1 D₈ om 1^{ab} (cf. v 1 13 36 19) —^a) V₁ B₃₋₅ Dn D₁₀ अपूर्वश्च (for वं वा) —^b) V₁ B₄ s Dn D₁₀ चिरोपित (for पितम्) —^c) V₁ B₃₋₅ Dn₁ n₂ D₂ s-8 G₃ चापि , D₁ s किं वा (for वापि) . B₁ दूरादाभ्यागत चापि , Dn₈ D₁₀ दभ्यागतश्चापि —^d) B₁ स्यात्पात्र (by transp) , D₈ पाप स्यात्

2 D₁ पितामह (for भीष्म) —^a) T₁ केषांचि (for केषांचिद्) —^b) D₈ विदुषा (for उपांशु) - D₈ om from व्रत up to स्येवम (in 3^b) —^c) D₁ s तु , D₂ s 7-9 न , D₁₀ T₂ s G₁₋₈ M नो (for the second यो) T₁ यो याचति च यत्किञ्चित् , G₄ यो नो याचयते यत्कि (hypermetric) . —^d) T₁ तद्वै (for सर्वं) D₃ s 7-9 दद्यात्स (for म) V₁ B Dn D₁₀ [अ]पि (for [उ]त्त)

3 D₈ om up to स्येवम (in 3^b) (of v 1 2) V₁ B₅ D₈ om (hapl ?) 3^{ab} —^a) D₂ न पीडयद् , M न पीडयेद् (for अपीडयन्) —^b) D₁₋₉ T₂ s G M₁ शुकुम् —^c) D₃ नपी , T₁ पीडितं (for पीड

यन्) —^d) D₁₋₉ सोऽमानम् , T₂ ह्य (for आ) B₈ Dn₈ अपि (for अप)

4 M₁₋₈ s (*inf lin*) transp 4 and 5 —^a) V₁ D₁₀ वा भवेद् ; B Dn भावयेत् ; D₁₋₉ S चापि यत् (for वापि यत्) —^b) D₁ यश्च , T₂ M₁ यस्य (for यश्च) D₁ s तु ; D₈ स (for स्यात्) —^c) D₄ आराद् (for दू) D₂ अद्यागत B₁ Dn₈ D₁ 7-9 T₂ s G M₁₋₈ वा (for च) —^d) B₁ S न तत्पात्र , D₁₋₉ तत्पात्र हि (for त्रं च)

5 M₁₋₈ s (*inf lin*) transp 4 and 5 D₈ M₁ s om the ref. —^a) V₁ B₈ Dn मृताना , G₂ (*inf lin* as in text) हिंसाणा (for मृत्याना) T₁ अपीडय न्मृत्यवर्ग —^b) D₂ तथा (for तथा) —^c) B₃ s Dn विद्यात् , D₈ 10 विद्याम (for विद्याम) —^d) B₈ तस्मै (for यस्मै) B₄ दत्त्वा (for दत्तं) B₁ (marg) शातयेत् , D₁₋₉ नसत्पेत् (for सत्) D₁₋₉ यस्मै दत्त्वा न (D₂ द्याञ्ज) रस्तरेत् , D₁₀ यस्मै दत्त्वा तु शात येत् , T₁ तस्मै दत्त न सतरेत् ❀ C_a दत्त प्रदेयवस्त्व भिमानीनी देवता । ❀

6 D₃ M₁₋₈ om the ref. —^b) V₁ B₃₋₅ Dn D₁ शिष्य- (for शिष्या) —^c) D₄ om सर्वे पूज्याश्च M₁₋₈ सत्रधि (for पूज्याश्च) —^d) B₄ om from पसंहिता up to वचन (in 8^a) T₁ शालिन (for संहिता) V₁ B₁₋₈ s Dn₈ D₁₀ श्रुतवतो नहिंसका ; Dn₁ n₂ धंतोनसूयका

7 B₁ om 7 (cf v 1 6) —^a) B₁ ततो (for अतो) —^c) M₁ तस्मिन् (for तस्मान्) T₂ s G गुणै

अतोऽन्यथा वर्तमानाः सर्वे नार्हन्ति सत्क्रियाम् ।
 तस्मान्नित्यं परीक्षेत पुरुषान्प्रणिधाय वै ॥ ७
 अक्रोधः सत्यवचनमर्हिसा दम आर्जवम् ।
 अद्रोहो नातिमानश्च हीस्तिविक्षा तपः शमः ॥ ८
 यस्मिन्नेतानि दृश्यन्ते न चाकार्याणि भारत ।
 भावतो विनिविष्टानि तत्पात्रं मानमर्हति ॥ ९
 तथा चिरोपितं चापि संप्रत्यागतमेव च ।
 अपूर्वं चैव पूर्वं च तत्पात्रं मानमर्हति ॥ १०
 अप्रामाण्यं च वेदानां शास्त्राणां चातिलङ्घनम् ।

सर्वत्र चानवस्थानमेतन्नाग्नमात्मनः ॥ ११
 भवेत्पण्डितमानी यो ब्राह्मणो वेदनिन्दकः ।
 आन्वीक्षिकीं तर्कविधामनुरक्तो निरर्थिकाम् ॥ १२
 हेतुवादान्श्रुवन्सत्सु विजेताहेतुवादिः ।
 आक्रोष्टा चातिवक्ता च ब्राह्मणानां सर्वैव हि ॥ १३
 सर्वाभिशङ्की मूढश्च बालः कटुकवागपि ।
 बोद्धव्यस्तादृशस्तात नरश्चानं हि तं विदुः ॥ १४
 यथा श्वा भपितुं चैव हन्तुं चैवावसृज्यते ।
 एवं संभाषणार्थाय सर्वशास्त्रवधाय च ।

C. 13 2198
 B 13. 37 15
 K. 13 72. 15
 M 13. 31 15

(for नित्यं) D₁ ११ परीक्षेत (D₃ 'च्छे') —^d) D₁
 partly damaged D₃ च (for वै) D₂ पुरुषा
 न्प्रणिधान्पि (sic)

8 B₁ om up to वचन (in S^a) (cf. v l 6) —^a)
 D₁ : अक्रोध, D₂ : 'घन (hypermetric) (for 'घ)
 —^b) D₁ corrupt B₂—4 D₂ तप, D₃ १-२ दमम्
 (for दम) — After S^a, T₁ reads 9 for the first time,
 repeating it in its proper place —^c) V₁ B₁ २-३
 D₂ न₃ G₁ नाभिमानश्च, B₁ D₁ D₁₀ [s]नभि* (for
 नाति*) —^d) V₁ B D₂ D₃ ४-१० G₂ दम (for
 तप)

9 T₁ reads 9 for the first time after 8^{ab} —^a)
 T₂ अस्मिन् (for यं) D₁₀ विद्यते (for दृश्यन्ते) — T₁
 (second time) om 9^{bc} —^b) D₁₀ मदा (for न च)
 T₂ : G M₁—३ कार्याणि (for [अ]र्हा) D₃—२ सम्य
 ष्टयाणि भारत —^c) V₁ B D₂ D₁₀ स्वभावतो (for
 नावतो वि) D₁—२ व्रतानि च विविष्टानि

10 V₁ D₃ १ om (hapl) 10 —^a) D₂ D₃ ३
 यया (for सया) B₁ D₁ ३ M वापि, D₁₀ जात (for
 चापि) —^b) B₁ संपुज्य (for सप्रति) D₁ वा (for
 च) —^c) D₁₀ अपूर्वं चैव पूर्वं च —^d) B₁ दानम्
 (for मानम्)

11 ^a) D₃ १ २-३ अग्रमाण्यं (D₁—२ ण), D₁₀ आग्र-
 माणा (for अप्रामाण्य) —^b) V₁ B₂—३ D₁ न₂ [अ]भि,
 T₂ [पु]व (for [अ]ति) B₁ लघनाद् —^c) V₁ B
 D₂ D₃ १० अत्यवन्त्या च (B₁ तु) सर्वत्र

12 Cf. 12 173 45 The portion from 13 37
 12^a up to 13 38 26^b is lost in G₁ on missing folios
 —^a) D₁ ३ न चेत् (for भवेत्) — D₁₀ reads 12^a—13^b

after 15^{cd} —^d) B₂ D₃ २ १ १० T₂ G₂, २ निरर्थका,
 D₁ १-२ थंक (for 'र्थिकाम्)

13 Cf. 12 173 46 For the sequence in D₁₀,
 cf. v l 12 G₁ missing (cf. v l 12) —^a) B₁
 मध्ये, T₁ यत्सु, M₁ साद्यु (for मत्सु) —^b) B₂
 partly damaged B₁ ह्व (for [अ]हेतु) B₂ D₁—२
 T G₂ ३ वादक, M वादिन (for -वादिक) — After
 13^{ab}, D₃ 12^a

284^a विद्यावपोम्या हीनेन न तु ग्राह्य प्रतिग्रह ।
 गृह्यन्प्रतिग्रहमयो नयत्यात्मानमेव च ।
 प्रतिग्रहममर्योऽपि नादत्ते य प्रतिग्रहम् ।
 ये लोका दानशीलाना स तानामोति पुष्कलात् ।

—^c) V₁ D₂ D₃ १ १ १० G₂ अक्रोष्टा D₂ [अ]भि
 वक्ता, D₁—२ [अ]तिवादी (for 'वक्ता) —^d) M₁ तदा
 (for मदा) T₂ M₁—३ ह (for हि)

14 G₁ missing (cf v l 12) T₁ om 14^{ab}
 —^a) D₁ २ ३ १-३ १० M सर्वाति, T₂ ३ G₁—३ 'नु (for
 नि) —^b) M₁—३ कटुकवाग् (for कटुक) D₃ बाल
 पिशुनकस्तथा, G₁—३ बालक कटुवागपि —^c) T₁ स
 ग्राह्यस् (for बोद्धव्यस्) D₃ पुरुषस्, D₁ om (for
 वादकस्)

15 G₁ missing (cf v l 12) —^a) V₁ B₁ ३
 D₁—२ १० M₁—३ मापितु, B₂ ३ T₂ ३ G₂ ३ भक्षितु; M₁
 भवितु (for भपितु) D₁ १-२ अय श्वा मापितुं चैव,
 D₃ तथा श्वा मापितु हेतु (sic) —^b) T₂ ३ G₁—३ M
 [द]प (for [अ]व) D₂ न₂ -सज्जते, D₃ १० -सृज्यते
 (for -सृ) T₁ हतु चैवोपदृश्यते —^c) M₁ तथा

अल्पश्रुताः कुतर्काश्च दृष्टाः स्पृष्टाः कुपण्डिताः ॥ १५

श्रुतिस्मृतीतिहासादिपुराणारण्यवेदिनः ।

अनुरुन्ध्याद्बहुज्ञांश्च सारज्ञांश्चैव पण्डितान् ॥ १६

लोकयात्रा च द्रष्टव्या धर्मश्चात्महितानि च ।

एवं नरो वर्तमानः शाश्वतीरेधते समाः ॥ १७

ऋणमुन्मुच्य देवानामृषीणां च तथैव च ।

पितृणामथ त्रिप्राणामतिथीनां च पञ्चमम् ॥ १८

पर्यायेण विशुद्धेन सुनिर्णिकेन कर्मणा ।

एवं गृहस्थः कर्माणि कुर्वन्धर्मान्न हीयते ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

३८

युधिष्ठिर उवाच ।

स्त्रीणां स्वभावमिच्छामि श्रोतुं भरतसत्तम ।

द्वियो हि मूलं दोषाणां लघुचित्ताः पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

नारदस्य च संवादं पुंश्चल्या पञ्चचूडया ॥ २

(for एवं) —^d) T₁ शास्त्राणां निघनाय च — After 15^{ad}, D₁₀ reads 12^c-13^b N (except D₁₀) om 15^d-16^d —^f) M₁₋₃ क पठिता (for कुपण्डिता) T₁ न च ते पंडिता स्मृता

16 G₄ missing (cf v 1 12) N (except D₁₀) om 16 (of v 1 15) —^a) D₁₀ S (except T₁, G₄ missing) श्रुतिस्मृती चैतिहास —^d) T₂ s G पठित

17 G₄ missing (of v 1 12) B₆ om 17^a-19^b —^a) D₁₋₃ यात्राश्च T₂ s G₁ s प्रष्टव्या (for द्र^a) —^b) G₂ धर्माय (for धर्मश्च) B₁ s D₁₋₇ s T₂ s G₂ s M₃ -द्विताय च (for 'नि च) T₁ धर्मश्च हितमिच्छता —^d) B₂ partly damaged V₁ वर्तते, B₁₋₄ D_n D₂ 10 वर्धते (for एधते) T₁ प्रामुयाच्छाश्वतीं गर्हि

18 G₄ missing (cf v 1 12), B₆ om 18 (cf v 1 17) D₂ s om 18^a-19^b —^a) D₇ T₂ s G₁ s उद्यम्य (for उन्मुच्य) T₁ ऋणान्मुक्तश्च देवाना —^b) T₁ मुनीनां (for ऋषीणां) D₁ s तु (for the first च) S (G₄ missing) महात्मनां (for तथैव च) —^c) D₁ 1-9 भृत्यानाम्, S (G₄ missing) भृत्यानाम् (for विप्राणाम्) D₂ s पितृणामतिथीना च —^d) D₁ s भृत्यानामथ पचमं ऋ C_n देवानामृण यज्ञेन, ऋषीणा वेदाधिगमेन, पितृणा प्रजोत्पादनेन, विप्राणा दानमानेन, अतिथीना वैश्वदेवान्ते भागतानां सम्यगातिथ्येन । ऋ

19 G₄ missing (cf v 1 12) B₆ om 19^{ab} (of

v. 1 17) D₂ s om 19^{ab} (cf v 1 18) —^a) T₂ विमुक्तेन, T₃ G₁-s विमुक्तो य, M₄ विमुक्ता ये (for विशुद्धेन) T₁ एवमृणविमुक्तोय —^b) V₁ B₂₋₄ D_n D₆ s 10 सुविनीतेन, B₁ मुनिर्नीतेन, D₂ s सनिरक्तेन, T₁ मुनिर्नीत्येन (for सुनिर्णिकेन) —^c) D₁₋₆ हि गृह (for गृहस्थ) —^d) D₅ महीयते (for न ही) — After 19, T₁ ins

285* पात्राणामुत्तम पात्र तदाहुर्धर्मचिन्तका ।

Colophon missing in G₄ — Parvan name B₁ s D_n D₁ s शाति — Sub parvan V₁ B D_n D₁ s 10 दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ s D_n D₁₋₉ पात्रपरीक्षा, B₂ s D₁₀ ब्राह्मणप्रशसाया पात्रपरीक्षा, T₂ G₁ अभ्यागतातिथिसपात्रनिरूपणं — Adhy no (figures, words or both) V₁ 37 (as in text), D₆ 35, D₇ s 31, D₁₀ 36, T₁ M 66, T₂ s G₂ 73, G₃ 67

38

1 G₄ missing up to 26^b (cf v. 1 13 37 12) —^a) D₁₋₉ प्रभावम् (for स्व) —^c) D₁ s transp हि and मूलं G₂ पापानां (for दोषाणा) —^d) D₈ 10 चल, G₂ दोष (for लघु) V₁ B D_n D₁₀ हि ता स्मृता (for पितामह)

2 G₄ missing (cf v 1 1) —^c) M [इ]ह (for च) —^d) D₂ पाचाल्या (for पुश्चल्या) T₁ पच-

लोकाननुचरन्धीमान्देवर्षिर्नारदः पुरा ।
ददर्शाप्सरसं ब्राह्मीं पञ्चचूडामनिन्दिताम् ॥ ३
तां दृष्ट्वा चारुमर्वाङ्गीं पप्रच्छाप्सरसं मुनिः ।
संशयो हृदि मे कश्चित्तन्मे ब्रूहि सुमध्यमे ॥ ४
एवमुक्त्वा तु सा विप्रं प्रत्युवाचाथ नारदम् ।
विपये सति वक्ष्यामि समर्था मन्यसे च माम् ॥ ५
नारद उवाच ।
न त्वामविपये भद्रे नियोक्ष्यामि कथंचन ।
स्त्रीणां स्वभावमिच्छामि त्वत्तः श्रोतुं वरानने ॥ ६
भीष्म उवाच ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य देवर्षेरप्सरोत्तमा ।
प्रत्युवाच न शक्ष्यामि स्त्री सती निन्दितुं स्त्रियः ॥ ७

विदितास्ते स्त्रियो याश्च यादृशाश्च स्वभावतः ।
न मामर्हसि देवर्षे नियोक्तुं प्रश्न ईदृशे ॥ ८
तामुवाच स देवर्षिः सत्यं वद सुमध्यमे ।
मृषावादे भवेदोपः सत्ये दोषो न विद्यते ॥ ९
इत्युक्त्वा सा कृतमतिरभवच्चारुहासिनी ।
स्त्रीदोषाञ्ज्ज्ञात्वात्तान्सत्यान्भाषितुं संप्रचक्रमे ॥ १०
पञ्चचूडोवाच ।
कुलीना रूपवत्यश्च नाथवत्यश्च योषितः ।
मर्यादासु न तिष्ठन्ति स दोषः स्त्रीषु नारद ॥ ११
न स्त्रीभ्यः किञ्चिदन्यद्वै पापीयस्तरमस्ति वै ।
स्त्रियो हि मूलं दोषाणां तथा त्वमपि वेत्थ ह ॥ १२
समाज्ञातानृद्धिमतः प्रतिरूपान्वशे स्थितान् ।

C. 13 2214
B 13 38 13
K. 13 73 13
M 13 37, 13

मूल्या (for चूडया)

3 G4 missing (cf. v l 1) —^a) D8 ० चरद
(for चरन्) V1 B Dn D10 सर्वान्, D4 om (for
धीमान्) —^b) T2 (also as in text) तदा (for पुरा)
—^c) B4 ददर्शाप्सरसा राज्ञीं —^d) D2-3 T8 M1 २ 4
प्रचचूडाम्, T1 मूलाम् (for चूडाम्) D1 ० अनुत्तमा
(for अनिन्दिताम्)

4 G4 missing (cf. v l 1) Before 4^{cd}, T2
ins नारद —^c) T G1-3 हृदये (for हृदि मे) V1
B Dn D10 transp मे and कश्चित् —^d) V1 B2-5
Dn transp तन्मे and ब्रूहि

5 G4 missing (cf. v l 1) Before 5, V1 B Dn
ins भीष्म उवाच —^a) D4 G2 उक्त्वा V1 B Dn
D8 [स्त्रिय] (for तु) —^b) D6 om वाचा D
(except Dn) भारत (for नारदम्) —^c) B1 वक्तव्य
(for वक्ष्यामि) T1 ज्ञात यदि च वक्तव्य —^d) G8 om.
(hapl) 5^d-7^c —^d) T1 [स्त्रिय] (for च) D4 10
प्रमदा मन्यसे न चेत्

6 G4 missing (cf. v l 1) G2 om. 6 (cf. v l
5) —^a) T1 स्त्रीणाम् (for न त्वाम्) —^b) T1 न
नियोक्ष्ये (for नियोक्ष्यामि) —^d) D (except Dn)
सुमध्यमे (for वरानने)

7 G4 missing (cf. v l 1) G8 om 7^{ab} (cf
v.l. 5) —^b) D1 5 10 अप्सरोवरा, D4 6 7 9 रा वच
(for रौत्तमा) —^c) D1 om न B1 2 D2 3 T2

शक्ष्यामि (for शक्ष्यामि) —^a) D2 3 स्त्रीमतिर (for
स्त्री सती) T1 स्त्रिय T2 3 G1 8 स्त्री निन्दितुमह स्त्रिय

8 G4 missing (cf. v l 1) T1 om. 8^{ab} —^a)
T2 3 G1 3 स्त्रियस्ताश्, G2 [स्त्र] शक्ताश् (for स्त्रियो
याश्) —^b) V1 B2-5 D1-3 5-9 यादृश्यश् (for शाश्)
—^c) B1 M1 3 अर्हति —^d) B1 प्रशक्तु (for नियोक्तु)
V1 B Dn D10 कार्य, D8 प्रक्षम् (for प्रश्न)

9 G4 missing (cf. v l 1) —^a) D2 3 [स्त्रिय]
(for स) —^c) D1 मा मा (for मृषा)

10 G4 missing (cf. v l 1) —^a) V1 B1 5 [उ]
वत्त्वा (for [उ]क्त्वा) —^c) S (G4 missing) च म (T1
सम)वान् (for शाश्वतान्) D6 om सत्यान् —^d)
B6 भाषितु, D2 दूषितु (for भाषितु) D7-9 च प्रच
क्रमे, T1 3 M1 २ 4 सा प्र, T8 G1-3 सोप (for
सप्र) B1 वक्तु समुपचक्रमे

11 G4 missing (cf. v l 1) D2 6-10 पचचूला, T1
मूला (for चूडा) —^b) T1 निर्धना सधनापि वा
—^d) D8 भारत (for नारद)

12 G4 missing (cf. v l 1) —^a) D2 3 अन्यद्वि,
D4 6 8 9 च, D5 अन्यन्यत् (for अन्यद्वै) D7 न
स्त्रीवर्किञ्चिदन्यच्च —^c) V1 D (except Dn D2) T1
transp हि and मूल —^d) T2 3 G1-3 हि (for ह)

13 G4 missing (cf. v l 1) —^a) D1-3 अर्थ-

पतीनन्तरमासाद्य नालं नार्यः प्रतीक्षितुम् ॥ १३
 असद्धर्मस्त्वयं स्त्रीणामस्माकं भवति प्रभो ।
 पापीयसो नरान्यद्वै लज्जां त्यक्त्वा भजामहे ॥ १४
 स्त्रियं हि यः प्रार्थयते संनिकर्षं च गच्छति ।
 ईषच्च कुरुते सेवां तमेवेच्छन्ति योषितः ॥ १५
 अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात्परिजनस्य च ।
 मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति भर्तृषु ॥ १६
 नासां कश्चिदगम्योऽस्ति नासां वयसि संस्थितिः ।
 विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ १७
 न भयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थहेतोः कथंचन ।

न ज्ञातिकुलसंबन्धात्स्त्रियस्तिष्ठन्ति भर्तृषु ॥ १८
 यौवने वर्तमानानां मृष्टाभरणवाससाम् ।
 नारीणां स्वैरवृत्तानां स्पृहयन्ति कुलस्त्रियः ॥ १९
 याश्च शश्वद्गुह्यमता रक्ष्यन्ते दयिताः स्त्रियः ।
 अपि ताः संप्रसजन्ते कुञ्जान्धजडवामनैः ॥ २०
 पङ्कुष्वपि च देवर्षे ये चान्ये कुत्सिता नराः ।
 स्त्रीणामगम्यो लोकेऽस्मिन्नास्ति कश्चिन्महामुने ॥ २१
 यदि पुंसां गतिर्व्रह्म कथंचिन्नोपपद्यते ।
 अप्यन्योन्यं प्रवर्तन्ते न हि तिष्ठन्ति भर्तृषु ॥ २२
 अलाभात्पुरुषाणां हि भयात्परिजनस्य च ।

घत, T₈ G₁₋₈ M₂₋₁ अभिमतान् (for ऋद्धिमत्) D₄₋₉ समज्ञातीनर्थवत; T₁ क्रमान्ज्ञात्वा स्वाभिमत्, T₂ M₁ सदा ज्ञा (M₁ 'माज्ञा) तानभिमतान् —^b) D₄₋₉ प्री (D₁ प्र) तिपूर्वान्, G₂ प्रीतिरूपान् (for प्रति) G₁ यथेप्सितान् (for वशे स्थि) T₁ रूपं दृष्ट्वा परे स्थित —^c) T₁ पतिम् (for पतीन्) —^d) T₁ नारी (for नार्यं) B₁ S (G₄ missing) परीक्षितु (for प्रती) D₄₋₉ नीचकर्मरता स्त्रिय

14 G₄ missing (cf. v l 1) —^a) T₁ आपद्धर्मस्य (for अस) D₈ T₈ स्त्रिय, T₂ च य, G₁ ३ स्त्रिय, M₄ स्वय (for स्वय) D₁₋₉ स्त्रीषु (for स्त्रीणाम्) —^b) D₁₀ (after corr) T₂ M भविता, D₁₀ (before corr) T₁ G₁ भवता, T₂ युवता (for भवति) D₁₋₈ अस्माक भविता विभो —^c) T₁ अन्यालं, T₂ ३ G₁₋₃ यान्वै (for यद्वै) —^d) T₁ [अ]र्धयामदे (for भजा)

15 G₄ missing (cf. v l 1), —^a) T₂ M₁ स्त्रियो V₁ om, D₁₋₉ च (for हि) D₈ यत् (for य) D₁₀ S (G₄ missing) प्रार्थयति —^b) B₁ सनि धान च, T₁ 'कर्षेण (for 'कषं च) —^c) T₁ यश्चापि, T₂ ३ G₂ ३ ईषद्वा (for 'इष) —^d) S (G₄ missing) सम् (for एव) D₄ om (hapl) from योषित up to तिष्ठन्ति (in 16^d).

16 G₄ missing (cf. v l 1) D₄ om up to तिष्ठन्ति (in 16^d) (cf. v l 15) —^b) T₂ ३ G₁ ३ M भवस्य (for जनस्य) T₁ भयात्पातभवस्य च —^c) T₁ भमर्यादा

17 Cf. Manu 9 14 G₄ missing (cf. v l 1), D₉ G₁ om (hapl) 17-18 —^a) T₁ च गम्यो (for अगम्यो), —^b) V₁ B Dn D₁₋₁ निश्चय, D₁₀ संयम,

M₄ सशय (for संस्थिति) D₈ नासां तपसि संयम —^c) D₈ प्रतिरूपं (for रूपवन्तं) B₄ D₁₀ च; G₂ सं (for च)

18 G₄ missing (cf. v l 1) D₉ G₁ om 18 (of v l 17) —^a) T₁ अनयान् (for न भयान्) —^b) B₁ नान्यहेतो, B₈ नाज्ज; D₂ अर्थं (for नार्यं), —^c) D₁ 10 जातिकुल-, T₁ M₁₋₈ ज्ञा (T₁ जा) तिमूल-, T₂ ३ G₂ ३ 'बंधु, M₄ 'वल (for 'कुल) —^d) D₈ बंधुषु (fo भर्तृषु)

19 G₄ missing (of v l 1) —^b) D₈₋₉ मृष्टाभरण (for मृष्टा) —^c) T G₁₋₈ नराणां (for नारीणां), V₁ B Dn D₈ 10 'वृत्तीना (for 'वृत्ताना)

20 G₄ missing (of v l 1) —^a) T G₂ ३ या हि, G₁ यथा हि (hypermetric), M यापि (for याश्च) —^b) M₁₋₈ मोक्ष्यंते (for र) D₄₋₉ द्युति, T₁ देववत् (for दयिता) —^c) D₈ ता (for ता) T₂ ३ G₁ ३ M₄ संप्रसज्यते, —^d) B₄ जडाधकुब्जवामनै

21 G₄ missing (cf. v l 1) —^a) V₁ B Dn D₁₀ [अ]य (for [अ]पि) D₁₀ पगुलेष्वय देवर्षे —^d) V₁ महामते (for 'मुने)

22 G₄ missing (of v l 1) —^a) T G₁₋₃ M₄ इति स्त्रीणा (for यदि पुंसा) —^b) S (G₄ missing) लभ्यते (for पद्यते), —^d) D₁ ३-३ च (for हि) — After 22, T₂ ३ G₁₋₃ M₄ Madras ed ins

286* दुष्टाचारा पापरता असत्या मायया वृता ।
 अदृष्टद्विबहुला प्रायेणेत्यवगम्यताम् ।

[(L 1) Madras ed असत्यो — (L 2) M₄ प्रदृष्ट (for अदृष्ट) T₂ [प]व (for [अ]व)]

वधबन्धभयाच्चापि स्वयं गुप्ता भवन्ति ताः ॥ २३
 चलस्वभावा दुःसेव्या दुर्ग्राह्या भावतस्तथा ।
 प्राज्ञस्य पुरुषस्येह यथा वाचस्तथा स्त्रियः ॥ २४
 नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ।
 नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ २५
 इदमन्यच्च देवर्षे रहस्यं सर्वयोपिताम् ।
 दृष्ट्वै पुरुषं हृद्यं योनिः प्रक्लिद्यते स्त्रियः ॥ २६
 कामानामपि दातारं कर्तारं मानसान्त्वयोः ।
 रक्षितारं न मृष्यन्ति भर्तारं परमं स्त्रियः ॥ २७

न कामभोगान्द्रहुलान्नालंकारार्थसंचयान् ।
 तथैव बहु मन्यन्ते यथा रत्यामनुग्रहम् ॥ २८
 अन्तकः शमनो मृत्युः पातालं वडवामुखम् ।
 क्षुरधारा विषं सर्पो वह्निरित्येकतः स्त्रियः ॥ २९
 यतश्च भूतानि महान्ति पञ्च
 यतश्च लोका विहिता विधात्रा ।
 यतः पुमांसः प्रमदाश्च निर्मिता-
 स्तदैव दोषाः प्रमदासु नारद ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अटत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

C. 13 2231
 B 13 38 30
 K. 13 73 31
 M 13 37 31

23 G₁ missing (cf v l. 1) —^a) D₁₋₃ च
 (for हि) —^b) T G₁ : M परिभवन्त्य (for 'जनन्य'
 —^c) D₁₋₃ [ए]व (for [अ]पि) —^d) D₁₋₃ हि योषित
 (for भवन्ति ता) D₁₋₃ तेन गुप्ता हि योषित

24 G₁ missing (cf v l. 1) —^a) M₁ दुःसेवा
 —^b) D₁ T₁ : G₁ : M₁ दुर्ग्राह्या (for दुर्ग्राह्या) T₁
 दुर्ग्राह्यदयास्तया — After 24^{ab}, M₁₋₃ ins

287* सुहृदवयद्वद्यास्ता वैरकोपालया स ता ।
 —M₁ : om 24^{cd} —^c) D₁ प्रज्ञस्य —^d) D₁ : [ए]
 वापस, D₂ आपस, D₁₋₃ वायुस, T₁ : G₁₋₃ भावाच,
 M₁ बुद्धिस् (for वाचस्) T₁ यथा भावास्तदा प्रिय

25 —(var) l 1189* lines 1-2 G₁ missing (cf
 v l. 1) —^b) G₁ आपगाना (for नाप^a) —^c)
 V₁ B₁ : D₁ : D₂ : G₁ लोचना

26 Cf. l 1189* line 6, 4 App I. (No 15)
 lines 29-30 G₁ missing up to 26^{ab} (cf v l. 1)
 D₁ : om 26^a-27^b D₁ om 26^b —^c) S (except
 G₁ : 4) ह्यन्य (for ह्य) —^d) B₁ सक्लिद्यते, T₁
 प्रन्वि^a (for प्रक्लि^a) V₁ B (except B₁) D₁ स्त्रिया
 — After 26, D₁ ins

288 * सुस्नात पुरुष रप्ता सुचन्द्रनलवोक्षितम् ।
 योनि स्वयति नारीणा एने पादात्रिवोदकम् ।

27 D₁ : om 27^{ab} (cf. v l 26) —^b) B₁ om,
 D₁ दातार (for कर्तार) V₁ B D₁ D₁₀ मनसां प्रियं
 (B₁ 'यान्), T₁ M₁ सात्वमानयो —^c) G₁ partly
 damaged G₂ मृश्यति, M₁ मुद्यति (for मृष्यन्ति)
 —^d) D M परम, T₂ स्वमल, G₂ स्वमन (for

परम) M₁ स्त्रिय (for स्त्रिय) V₁ B D₁ D₁₀
 स्वभर्तारमल स्त्रि (D₁₀ 'सस्त्रि)य, T₁ : G₁ : 4 भर्तारं
 स्वमसस्त्रिय

28 G₁ partly damaged for 28^{ab} —^a) V₁ B
 D₁ D₁₀ M₁ विपुलात्, D₂ : 3 अतु^a (for बहु^a) —^b)
 V₁ B D₁ नालकाराश्च सश्च (B₁ : 4 'च)यान् —^c)
 D₁ : 2 हि (for [ए]व) —^d) T₁ यदा (for यथा)
 D₁₀ T₁ : G अनिग्रहात् (T₁ न्), T₁ M अनिग्रहं
 (for अतु^a) D₁ : 2 यथा रत्या परिग्रह

29 ^a) V₁ B₁ : 4 : 5 D₁ D₁₋₁₀ पवनो, B₁ परमो
 (for शमनो) — 29^{cd} = (var) 13, 40 4^{cd}. —^c)
 D₁₋₃ क्षुरधाराभिससर्गो

30 ^a) B₁ यदत्र (for यतश्च) D₁ सर्वभूतानि (for
 भूतानि) —^b) D₁₋₃ वि (for च) —^c) B₁ तथैव
 दोष, D₁₋₃ तथैव दोषा, D₁₀ त एव दोषा, S तदेव
 दोष (for तदैव दोषा)

Colophon — Parvan name B₁ : D₁ शक्ति.
 — Sub-parvan V₁ B₁ : D₁ : 5 : 10 M₁₋₃ दान
 धर्म — Adhy name V₁ B₁ : D₁ : 7-9 पञ्च-
 (D₁ om पञ्च)चूडा (D₁₋₃ 'ला नारदसवाद, B₁ D₁₀
 नारदपञ्चचूडोपाख्यान, B₁ M₁₋₃ नारदपञ्चचूडा (B₁ 'डा)-
 सवाद, D₁ पञ्चचूडसवाद, D₂ M₁ पञ्चचूडासवाद ;
 D₁₋₃ पञ्चचूडो (D₁ 'दो)पाख्यान T₁ श्रीस्वभावकपने
 नारदपञ्चचूडासवादे स्त्रीणा दोषप्रकटन, G₁ : नारदपञ्चचूड-
 (G₁ 'डा)सवादे स्त्रीणा दोषप्रकटन — Adhy no (figures,
 words or both) V₁ 38 (as in text), D₁ 36, D₁
 22, D₁₀ 37, T₁ M 67, T₂ : G₂ : 74, G₂ 71,
 G₂ 68 — Sloka no D₁ 30

३९

युधिष्ठिर उवाच ।

इमे वै मानवा लोके स्त्रीषु सज्जन्त्यभीक्षणशः ।

मोहेन परमाविष्टा दैवादिष्टेन पार्थिव ।

स्त्रियंश्च पुरुषेष्वेव प्रत्यक्षं लोकसाक्षिकम् ॥ १

अत्र मे संशयस्तीव्रो हृदि संपरिवर्तते ।

कथमासां नराः सङ्गं कुर्वते कुरुनन्दन ।

स्त्रियो वा तेषु रज्यन्ते विरज्यन्तेऽथ वा पुनः ॥ २

इति ताः पुरुषव्याघ्र कथं शक्याः स्म रक्षितुम् ।

प्रमदाः पुरुषेणेह तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३

39

1 T₈ om the ref —^a) D₁ कामे वै, D₁ ०-० इमे च, D₅ इत्येव (for इमे वै) D₂ ३ इमे वैमानिका लोके. —^c) D₁₀ मोहेन च पराविष्टा —^d) D₂ ३ भारत (for पार्थिव) V₁ B Dn D₁₀ द्वे (B₄ Dn₃ D₁₀ द्वै) वसु (Dn₁ 'स्पृ) ष्टेन पार्थिव, T G M₁ दैवद (T₃ 'दि, G₁ 'सु) ष्टेन कर्मणा, M₁₋₃ देवदिष्टेन कर्मणा —^e) D₅ पुरुषाश्च (for 'षेपु) D₂ ३ T₁ [ए]व (for [ए]व)

2 ^o) V₁ मा (for मे) —^b) T₂ यदि (for हृदि) —^c) T₁ M आसु, T₂ ३ G तासु (for आसा) D₅ नर, D₁₀ परा (for नरा) —^d) D₁₋₃ T₂ ३ G₁ ३ कुर्वति —^e) V₁ B Dn D₂ ३ G₈ केषु (for तेषु) D₃ रज्यति —^f) Dn₃ om विरज्यन्ते V₁ B Dn च ता, D₁₀ कृता, T G₁₋₃ M [s]पि चा, G₄ च वा (for अथ वा)

3 ^a) M₁ ४ ता (for ता) —^b) V₁ B Dn D₂ T₂ ३ G तु (for स्म) —^c) T₈ [ए]व (for [ह]ह) D₁₋₉ प्रमदा पुरुषे सक्तास् —^d) D₁ ० अर्हथ (for 'सि)

4 Before 4, T₁ ३ G₂ 1ns भीष्म —^a) D₁ ० एताभिर् (for एता हि) V₁ B Dn D₂ ३ 10 एता हि रममाणस्तु, D₃ ३ एता हि माययागत्य; T₁ ता एता हि समायांति, T₂ ता एव हि समायाभिर्, T₃ एता हि स्मय मानाभिर्, G₁ ३ ४ एता हि स्म (G₁ स्त्री) यमायाभिर् G₃ एताभि स्त्रीयमायाभिर् —^b) D₅₋₇ ० मानव D₁ वर्तयंतीह

एता हि मयमायाभिर्वञ्चयन्तीह मानवान् ।

न चासां मुच्यते कश्चित्पुरुषो हस्तमागतः ।

गावो नवतृणानीव गृह्णन्त्येव नवान्नवान् ॥ ४

शम्बरस्य च या माया या माया नमुच्येरपि ।

बलेः कुम्भीनसेश्चैव सर्वास्ता योषितो विदुः ॥ ५

हसन्तं प्रहसन्त्येता रुदन्तं प्ररुदन्ति च ।

अप्रियं प्रियवाक्यैश्च गृह्णते कालयोगतः ॥ ६

उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः ।

स्त्रीबुद्ध्या न विशिष्येते ताः स्म रक्षयाः कथं नरैः ॥ ७

मानव — D₁ om 4^a-5^d —^e) V₁ D₁ (sup l₁) G₄ तासा, D₆ वासा, M₁₋₃ चास्मान् (for चासां) —^d) D₁₋₉ इष्टिम् (for हस्तम्) —^e) D₂ ३ तृण सेव (D₃ 'ह), D₁₋₉ तृणस्यैव (D₅ 'व), G₂ तृणा नेव (for 'नीव) —^f) M₂ गृह्णत्येता, M₃ 'तान् M₁ नव (for the first नवान्) V₁ B Dn D₁₀ T₁ गृह्णत्येता (T₁ 'व) नव नव, D₂ ३ सृगयंते वरान्वरान्, D₁₋₉ गृह्णत्येव (D₁ ३ ० 'व) वरान्वरान्

5 D₁ om 5 (-of v 1 4) —^a) B₅ D₂ ३ T₈ G M₁₋₃ माया या (by transp) D₉ शम्बरस्य चरस्य च (sio) —^b) V₁ B₂₋₄ Dn D₃ 10 T₂ ३ G₁ २ M₁₋₃ माया या (by transp) T₂ इह (for अपि) —^c) D₁ ० १ ० बले कुम्भीरवाण्ये (D₁ 'र्णे)पु, T₁ बले कुम्भस्य वाण्ये, T₂ M बले कुम्भीनवाण्येश्च (M₂ 'साना च), T₃ G कुहकानि च वाण्ये

6 ^b) D₂ वदत (for रु^c) D₁₀ च (for प्र) G₂ हसति (for रुदन्ति) D₁₋₉ [अ]पि, T₁ हि (for च) —^c) S भावैश् (for वाक्यैश्) D₆ om च —^d) Some MSS गृह्णते D₅ काम (for काल) — After 6, S 1ns

289* यदि जिह्वासहस्रं स्याज्जीवेच शरदा शतम् ।

अनन्यकर्मा स्त्रीदोषाननुक्त्वा निधनं व्रजेत् ।

[(L 2) M₂ न चोक्त्वा (for अनुक्त्वा)]

7 ^a) T₂ या माया (for यच्छास्त्रं) —^b) T याश्च (for यच्च) —^c) D₆ om स्त्री D₆₋₉ स्त्री (for न) B₁ विशोषेः, Dn₂ D₂ ३ ०-० G₃ ४ M₄ विशिष्येत, D₄

अनृतं सत्यमित्याहुः सत्यं चापि तथानृतम् ।
इति यास्ताः कथं वीर संरक्ष्याः पुरुषैरिह ॥ ८
स्त्रीणां बुद्धयुपनिष्कर्षार्थशास्त्राणि शनुहन् ।
बृहस्पतिप्रभृतिभिर्मन्ये सद्भिः कृतानि वै ॥ ९
संपूज्यमानाः पुरुषैर्विकुर्वन्ति मनो नृपु ।

अपास्ताश्च तथा राजन्विकुर्वन्ति मनः स्त्रियः ॥ १०
कस्ताः शक्तो रक्षितुं स्यादिति मे संशयो महान् ।
तन्मे ब्रूहि महाबाहो कुरूणां वंशवर्धन ॥ ११
यदि शक्या कुरुश्रेष्ठ रक्षा तासां कथंचन ।
कर्तुं वा कृतपूर्वा वा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

४०

भीष्म उवाच ।

एवमेतन्महाबाहो नात्र मिथ्यास्ति किंचन ।

यथा ब्रवीषि कौरव्य नारीं प्रति जनाधिप ॥ १
अत्र ते वर्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।

C 19 2248
B. 13 40 2
K. 13 75 2
M 13 39 2

'प्यंत (for 'न्येते) D. बुद्ध्या च स्त्री विशिन्येत, T₁
स्त्रीषु वान्यवतिष्ठति —^d) V₁ B Dn D₁₀ तु (for
स्) B₁ भुदा नरै, D₁ कथंचन (for कथ नरै)

8^a) B₁ [अ]य (for [अ]पि) — T₂ : G M₁ :
ins after 8^{ab} M₂ after 8

290* दोषास्पर्देश्चौ देशे ह्यासा रक्तास्त्वहो नरा ।

[M₁ तामा (for सासां)]

— M₁ : om 8^{ab} —^c) D₂ : राजन (for वीर)

9^a) V₁ B₁ : Dn D₁₀ बुद्धयर्थं, B₁ D₁₋₃ T₃ G₁
बुद्ध्याप, G₁ बुद्ध्यापि (for बुद्ध्युप) Some MSS
निकर्षाद् D₁₋₃ T₂ स्त्रीणां बुद्ध्या प (T₂ 'द्विप-
रिष्कर्षाद्, G₂ स्त्रीणां बुद्ध्यापकर्षान्तु —^d) D₁₀ अन्ये
(for मन्ये). S (except G₂) सति (for सद्भिः)

10^a) B₁ सदा; M₁ इदं (for नृपु) — B₁ om
(hapl. ?) 10^{ab} —^c) T₁ अनासाश्च (for अपास्ताश्च)
—^d) D₁₋₃ किं न कुर्वन्ति ता स्त्रिय — After 10, V₁
B₁₋₃ : Dn D₈ : 10 ins

291* इमा प्रजा महाबाहो धार्मिक्य इति न श्रुतम् ।

संस्कृतासत्कृताश्चापि विकुर्वन्ति मन सदा ।

[(L 1) = (var) 13 40 5^{ab} Dn₁ D₁₀ धार्मिका
B₁ च (for न) — (L 2) B₂ om सदा]

11 Before 11, T₁ : 10s युधिष्ठिर —^a, D. तां
(for सा) T₁ शक्या, T₂ : G स्त्रिय (for शक्तो)
T₂ : G₁ : 4 शिक्षितुं (for रक्षितुं) —^b) D₂ : 9 अत्र
(for इति) : —^c) M₂ तथा (for तन्मे) D₈ प्रवृद्धि

(hypermetric) B₁ D₁₀ महाभाग (for 'बाहो) V₁
B₁ : 4 : 5 Dn D₂ तथा ब्रूहि महाभाग

12^a) B₁ कथ (for यदि) V₁ B D₂ : 8-9 शक्या
—^b) V₁ B₁₋₃ : 5 D₂ : 9 रक्ष्यास् (for रक्षा) V₁
B Dn कदाचन (for कथंचन) —^c) D₂ : 8 कथ च (for
कर्तुं वा) V₁ B (except B₁) Dn D₁₋₁₀ T₁ -पूर्वं (for
-पूर्वा) G₂ च (for वा) —^d) B₁ ममाख्यातुम्,
B₂ मे चाख्या (for मे व्याख्यां)

Colophon — Parvan name B₁ : Dn₈ D₁ : 8
शास्ति — Sub parvan V₁ B D M₁₋₃ दानधर्मं.
— Adhy name V₁ B₁ : 4 : 5 Dn D₁₀ विपुलोपाख्यानं,
D₂ : युधिष्ठिरप्रश्न, T₂ भीष्मयुधिष्ठिरसवादे स्त्रीस्वभाव
प्रति युधिष्ठिरप्रश्न, M₁₋₃ पुरुषसंगोपायकथन — Adhy
no (figures, words or both) V₁ 39 (as in text),
D₆ 37, D₇ 33, D₁₀ 38, T₁ M 68, T₂ : G₂ : 4
75, G₁ 70, G₂ 69 — Stola no D₂ 14

40

1^a) V₁ B Dn D₂ : 10 एव (for एतन्) —^b)
V₁ T₂ : G₁ : 4 [अ]स्ति (for [अ]त्र) T₂ : G₁ : 4
[अ]त्र (for [अ]स्ति) —^c) D₁₋₃ वदसि (for ब्रवीषि)
D₁₀ चरित (for कौरव्य) —^d) B₆ D₁₋₃ : 5 नारी
(for नारीं) D₅ T G नराधिप (for जनां)

2 D₈ om (hapl) 2-3 —^a) D₁ : 6 : 7 अत्र ते
वर्तयिष्येहम्, D₂ : 8 अत्राप्युदाहरतीमम्, D₅ अत्र ते कथ
यिष्यामि —^c) T₂ om, G₁ हि रक्षा (hypermetric)

यथा रक्षा कृता पूर्वं विपुलेन महात्मना ॥ २
 प्रमदाश्च यथा सृष्टा ब्रह्मणा भरतर्षभ ।
 यदर्थं तच्च ते तात प्रवक्ष्ये वसुधाधिप ॥ ३
 न हि स्त्रीभ्य परं पुत्र पापीयः किञ्चिदस्ति वै ।
 अग्निर्हि प्रमदा दीप्तो मायाश्च मयजा विभो ।
 क्षुरधारा विपं सर्पो मृत्युरित्येकतः स्त्रियः ॥ ४
 इमाः प्रजा महाबाहो धार्मिका इति नः श्रुतम् ।
 स्वयं गच्छन्ति देवत्वं ततो देवानियाद्भयम् ॥ ५
 अथाम्यगच्छन्देवास्ते पितामहमरिंदम ।

निवेद्य मानसं चापि तूष्णीमासन्नवाञ्छुराः ॥ ६
 तेषामन्तर्गतं ज्ञात्वा देवानां स पितामहः ।
 मानवानां प्रमोहार्थं कृत्या नार्योऽसृजत्प्रभुः ॥ ७
 पूर्वसर्गे तु कौन्तेय साध्व्यो नार्य इहाभवन् ।
 अमाध्व्यस्तु समुत्पन्ना कृत्या सर्गात्प्रजापतेः ॥ ८
 ताम्यः कामान्यथाकामं प्रादाद्धि स पितामहः ।
 ताः कामलुब्धाः प्रमदाः प्रामथ्रन्त नरास्तदा ॥ ९
 क्रोधं कामस्य देवेशः सहायं चासृजत्प्रभुः ।
 असृजन्त प्रजाः सर्वाः कामक्रोधवशं गताः ॥ १०

(for रक्षा) B₁ तेन (for पूर्व) —^d) Some MSS read वपुल for विपुल throughout

3 D₉ om 3 (of v 1 2) —^a) G₂ सदा (for यथा) D₂ यथा च प्रमदा सृष्टा. —^o) V₁ यच् (for तच्च) M₁ मे (for ते) B₂ तच्च तदर्थं ते तात —^d) V₁ B Dn D₁₀ प्रवक्ष्यामि नराधिप, T₂ इत्ये भरतर्षभ

4 *) T₂ वा (for हि) D₂ किञ्चिद् (for पुत्र) —^b) D₁ पापीय G₂ कश्चिद्. D₂ अस्ति पापीय पुत्रक (sio), M₁₋₂ पापीयस्तरमस्ति वै —⁴) = (var) 13 38 29nd —^o) T₂ G अस्ति (for अग्निर्) G₂ च (for हि) T₂ G₁ ३ दीप्ता (for दीप्तो) —^d) T₁ ३ G₁ ३ 4 M₁ ३ 4 माया (for मायाश्) G₁ ३ प्रमो (for विभो) —^d) D₁₋₂ om 4th —^o) V₁ B₁ Dn D₁₋₂ M₂ वद्धि (for मृत्युर)

5 5th = (var) line 1 of 291* —^a) V₁ B₂ ३ Dn transp इमा and प्रजा —^b) V₁ B Dn धार्मिक्य; D₂ धर्मिष्ठा —^o) T₂ G₁ ३ 4 स्वयं (for स्वयं) B₂ देवैर् (for देवत्व) —^d) D₂ T₁ ३ M₁ अयाद् (for हयाद्) D₂ ३ ६ भव (for भयम्)

6 *) D₁ ३ १ १ [अ]प्यगच्छन् (for [अ]भ्यं) D₁₋₂ ते देवा (by transp) D₂ अथामिगच्छस्ते देवा —^d) V₁ B Dn D₁₀ अधोमुखा (for अवास्तुक्षा)

7 *) D₂ अतर्गति —^b) S प्र (for स) —^o) T₂ om (hapl.) 7°-9th —^o) D₁ ३ १ प्रमोदार्थं, T₂ G₁ ३ हार्थी (for हार्थं) —^d) B₂ कृत्वा (for कृत्या) D₁₋₂ ३ स्त्रीर् (for नार्यो) —^o) After 7, G₂ reads 10th for the first time, repeating it in its proper place

8 T₂ om 8 (cf v 1 7) —^a) D₂ पूर्व (for पूर्व) D₁₀ T₁ ३ G M₂ ३ हि; M₁ ३ [स]पि (for तु) —^b)

B₁₋₂ Dn₁ D₂ ३ 7 १ 10 T₂ G₂-4 इव (for इह) —^d) Dn₂ n₂ D₁₋₂ ३ ६-१ T₁ ३ G₁ ३ कृत्या (for कृत्या) B₂ 4 D₁₋₂ ३ सर्गे, T₁ सर्वा; T₂ तस्मात्, G₂ सर्गा (for सर्गात्)

9 T₂ om 9th (cf v 1 7) —^a) G₂ कामाद्, M₁₋₂ काम (for कामान्) —^b) D₂ ३ स हि (by transp), D₂ च स. G₂ यथाकामं (for प्रादाद्धि स) —^d) B₁ D₁ ३ १-१ T₂ M₁ प्रा (D₁ प्र)मयंत, D₁ ३ प्रमाथत, M₁₋₂ प्रमथति (for प्रामथन्त) V₁ B₂ ३ ३ D₁₀ सदा; G₂ ३ तथा (for तदा). B₂ प्रार्थयंत नरान्सदा, Dn प्रयाधते नरान्सदा, T₁ प्रारुथंत नरांस्तथा

10 *) D₁ ३ १-१ सहायौ D₂ ३ असृजत्, D₂ वाच* (for चासृ*) —^o) G₂ reads 10th for the first time after 7 —^o) D₁ ३ असृजत, D₁₀ अससृजता, T₁ अपत्य स (sio) (for असृजन्त) T G₁ ३ (both times) ३ 4 M तस्मात् (for सर्वा) —^d) G₁ partly damaged B₁ वशाजुगा (for वशा गता) —^o) After 10, D₁₀ T₂ ३ G १०३

292* द्विजाना च गुरुणा च महागुरुनृपादिनाम् ।
 क्षणस्त्रीसङ्गकामोत्था यातनाहो निरन्तरा ।
 अरक्तमनसा नित्य ब्रह्मचर्यमलारमनाम् ।
 तपोदमार्चनाभ्यानयुक्तानां शुद्धिरुत्तमा ।

[G₁ damaged. — (L 1) D₁₀ G₂ corrupt for the post. half — (L 4) D₁₀ G₂ मुद्धिर्, T₂ शुद्धिर् (for शुद्धिर्)]

11 = (var) Manu 9 18 —^a) D₂ om च D₂ मन (for न च) V₁ D₂ ३ क्रिया, T₁ प्रियं (for क्रिया) D₁₋₂ ३ काश्चिद्, T₁ किञ्चिद् (for का) —^b)

न च स्त्रीणां क्रिया काचिदिति धर्मो व्यवस्थितः ।
 निरिन्द्रिया अमन्त्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति श्रुतिः ॥ ११
 शय्यासनमलकारमन्नपानमनार्थताम् ।
 दुर्वाग्भानं रतिं चैव ददौ स्त्रीभ्यः प्रजापतिः ॥ १२
 न तामा रक्षणं कर्तुं शक्यं पुंसा कथंचन ।
 अपि विश्वकृता तात कुतस्तु पुरुषैरिह ॥ १३
 वाचा वा वधवन्धैर्वा क्लेशैर्वा विविधैस्तथा ।
 न शक्या रक्षितुं नार्यस्ता हि नित्यमसंयताः ॥ १४
 इदं तु पुरुषव्याघ्र पुरस्तान्छ्रुतवानहम् ।
 यथा रक्षा कृता पूर्वं विपुलेन गुरुस्त्रियः ॥ १५
 ऋपिरासीन्महाभागो देवशर्मोति विश्रुतः ।
 तस्य भार्या रुचिर्नाम रूपेणामदृशी भुवि ॥ १६

तस्या रूपेण संमत्ता देवगन्धर्वदानवाः ।
 विज्ञेपतस्तु राजेन्द्र वृत्रहा पाकशासनः ॥ १७
 नारीणां चरितज्ञश्च देवशर्मा महामुनिः ।
 यथाशक्ति यथोत्साहं भार्यां तामभ्यरक्षत ॥ १८
 पुरंदर च जानीते परस्त्रीकामचारिणम् ।
 तस्माद्यत्नेन भार्याया रक्षणं स चकार ह ॥ १९
 स कदाचिदपिस्तात यज्ञं कर्तुमनास्तदा ।
 भार्यासंरक्षणं कार्यं कथं स्यादित्यचिन्तयत् ॥ २०
 रक्षाविधानं मनसा स विचिन्त्य महातपाः ।
 आहूय दयितं शिष्यं विपुलं ग्राह भार्यावम् ॥ २१
 यज्ञकारो गमिष्यामि रुचिं चेमां सुरेश्वरः ।
 पुत्र प्रार्थयते नित्यं तां रक्षस्व यथावलम् ॥ २२

C. 13 2269
B. 13 40 23
K. 13 75 24
M. 13 39 24

D₁₀ T₁ G₂ इति (D₁₀ °ह) धर्मो व्य (T₁ छ) वस्थिति
 — °) V₁ B₁ २ : ४ : D_n D₁₀ छशास्त्रात्, D₅ अज्ञास्त्रात्,
 S ह्यमत्रात् (for क्ष) B₃ ह्यनास्त्रात् ह्यमत्रात् — °)
 T₁ ३ G₂ नित्यम् (for ऽनृतम्) T₁ ऽनृतम् (for श्रुति)

12 Cf Manu 9 17 — °) D₁ पानमसम्, T₈
 अन्न पानम्, G₂ अन्नकार्यम् (for पानम्) — °) D₁
 भर्वाग्भान D₂ ३ अवा, D₁₋₇ ० दुष्टागार, G₂ M₁₋₃
 दुर्वाग्भाव (for च) M₃ [ऋ]पि (for [ऋ]व) T₁
 दुराद्भावगतिं चैव

13 °) T₁ transp न and तासा V₁ B D_n
 D₁ ६-१० transp कर्तुं and शक्य S पुसा शक्य (T ° क्ति)
 कथंचन (for 13^b) — °) D₁₋₇ साक्षात् (for तात)

14 °) D_n ३ नः च (for वा) T₁ ३ चाय; G₁ ३ ४
 वाय (for वध) G₁ यद्वैर् (for वन्धैर्) D_n 1 D₅ ०
 वाचा वचन (D₅ ० वाचक) यद्वैर्वा, G₂ वाच्यावाच्यम्
 — °) T₁ G₂ २ ४ ताभिर् (for ता हि) G₂ असगता
 (for यता)

15 °) V₁ B₂ ० D_n ३ च, D₅ तु (for तु) — °)
 V₁ B D_n मुञ्चिना, D₁₋₇ ० महात्मना — After 15,
 D₅ 10

203* तस्मिन्मोह महाराज कथयामि समाप्त ।

16 °) T₂ ३ G₂ महाग्राहो (for °भागो) — °) D₅
 व (for वि) — °) D₅ T₁ [ऋ]प्रतिमा (for [ऋ]सदृशी)

17 °) B₁ समदा, D₁ ६-९ सपत्ना, D₁₀ समदा (for
 समत्ता) — °) D₇ मानवा (for दा°) — °) V₁
 B D_n D₁₀ विशेषेण (for °पतस्) B₁ हि (for तु)
 — °) D₁₋₇ ० वल्हा (for वृत्रहा)

18 °) T₂ ३ G₂ नारीणा च रतिज्ञश्च, M₁₋₃ णा
 चरित ज्ञात्वा — °) T₈ देवकर्मा (for शर्मा) S
 (except M₂) महाद्युति (for °मुनि) — °) M₄ महो-
 स्साहं (for यथो°) — °) D₁ M₂ अत्य (M₄ °घ्य) रक्षत,
 T₂ G₁ ३ ४ अभ्यवर्तत, T₈ G₂ भाषत (for रक्षत)

19 °) T₁ जानन्स, T₂ ३ G₂ M जानश्च (for जानीते)
 — °) D₁₀ यत् (for पर) — °) D_n 1 नः यत्नेन (for
 यत्नेन) D₁ ० भार्यायां B₁ यत्नेन तस्मान्भार्याया

20 °) T₁ M₁₋₃ यज्ञकर्म- (for यज्ञ कर्तुं) D₁ ६ १०
 T₁ G₂ २ तथा (for तदा) — °) M₁₋₃ भार्याया (for
 भार्यास) — °) B₁ D₁ T₂ चिंतयन्

21 T₁ om 21^{ab} — °) D₅ रक्षा विधातु मनसा
 — °) V₁ B₁ २ ३ ३ D_n D₁₀ स सं, B₈ सम (for
 स वि) D₁₋₇ ६-९ महामना, D₅ मुनि (for °तपो)
 — °) S विप्र (for शिष्य)

22 Before 22, all M₂S (except D₁ १ ० T₁) 10
 देवशर्मोपाच — °) D₁ ६ १ ९ यज्ञकामो, G₂ कार्यो
 (for °कारो) — °) T₃ G₁ ३ ४ गतिं (for रुचिं), T₁
 शक्र (for चेमा) — °) V₁ B₂ ३ ३ D_n D₅ यत्,
 B₁ यत्तु, T₁ पत्नीं (for पुन) — °) D₁ ० मा,

अप्रमत्तेन ते भाव्यं सदा प्रति पुरंदरम् ।
 स हि रूपाणि कुरुते विविधानि भृगूद्रह ॥ २३
 इत्युक्तो विपुलस्तेन तपस्वी नियतेन्द्रियः ।
 सदैवोग्रतपा राजन्नभ्यर्कसदृशद्युतिः ॥ २४
 धर्मज्ञः सत्यवादी च तथेति प्रत्यभाषत ।
 पुनश्चेदं महाराज पप्रच्छ प्रस्थितं गुरुम् ॥ २५
 कानि रूपाणि शक्रस्य भवन्त्यागच्छतो मुने ।
 वपुस्तेजश्च कीदृग्यै तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ २६
 ततः स भगवांस्तस्मै विपुलाय महात्मने ।
 आचक्षे यथातत्त्वं मायां शक्रस्य भारत ॥ २७
 बहुमायः स विप्रर्षे बलहा पाकशासनः ।
 तांस्तान्विकुरुते भावान्वहूनथ मुहुर्मुहुः ॥ २८

किरीटी वज्रभृद्वन्वी मुकुटी वद्धकुण्डलः ।
 भवत्यथ मुहूर्तेन चण्डालसमदर्शनः ॥ २९
 शिखी जटी चीरवासाः पुनर्भवति पुत्रक ।
 बृहच्छरीरश्च पुनः पीवरोऽथ पुनः कृशः ॥ ३०
 गौरं श्यामं च कृष्णं च वर्णं विकुरुते पुनः ।
 विरूपो रूपवांश्चैव युवा वृद्धस्तथैव च ॥ ३१
 प्राज्ञो जडश्च मूकश्च ह्रस्वो दीर्घस्तथैव च ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियश्चैव वैश्यः शूद्रस्तथैव च ।
 प्रतिलोमानुलोमश्च भवत्यथ शतक्रतुः ॥ ३२
 शुकवायसरूपी च हंसकोकिलरूपवान् ।
 सिंहव्याघ्रगजानां च रूपं धारयते पुनः ॥ ३३
 दैवं दैत्यमथो राज्ञां वपुर्धारयतेऽपि च ।

D₁₋₂ त्व (for ता) .

23 ^a) D₈ om from मत्तेन up to विपु (in 24^a).
 S अप्रमत्तस्य (for 'त्तेन) —^o) S (except T₁ M₂)
 तु (for हि) —^d) V₁ B (except B₁) D_n D₁₀ भृगू
 त्तम, T G M₁ कुरुद्रह (for भृगू')

24 D₈ om up to विपु (in 24^a)! (of v l 23).
 Before 24, V₁ B D_n D₇ 10 ins भीष्म उवाच —^a)
 D₈ इत्युयस्वा; G₂ 'क्ते (for 'क्तो). — T₁ om
 24^d-25^a —^d) D₈ ३.० च्छवि (for युति)

25 T₁ om 25^a (cf v l 24) —^b) T₈ तथेति
 प्रतिभाषत — G₁ om 25^e-26^b —^o) S (G₁ om)
 [पु]नं (for [इ]दं) T₁ महाभाग (for 'राज) —^d)
 S (G₁ om.) परिपमच्छ त गुरु

26 G₁ om 26^{ab} (of v l 25) Before 26, N
 (except V₁) S (G₁ om) ins विपुल उवाच —^a)
 G₄ किं तु (for कानि) B₁ कानि शक्रस्य रूपाणि, T₂
 का रूपाणि च शक्रस्य — D₈ om (hapl) 26^e-27^b T₁
 om 26^{ed} —^o) G₂ च (for वै)

27 D₈ om 27^{ab} (of v l 26) Before 27,
 all MSS (except T₁, D₈ om) ins भीष्म उवाच
 —^a) T₁ तु (for स) —^d) D₁₋₂ माया (for माया)

28 Before 28, all MSS ins देवशर्मोवाच —^b) V₁
 B₁ ३ ५ ५ D_n भगवान्, B₃ D₁₀ बलवान् (for बलहा)
 — T₁ om 23^{ed} —^d) T₃ एव (for अथ)

29 ^a) V₁ B₁₋₂ 5 D_{n1} n₂ D₁₀ वज्रधर, B₁ 'मुग,
 D_{n8} D₁ ३ 'भृगू, D₁ 5 'मिद् (for भृद्) D_{n1} D₈
 वज्री (for धन्वी) —^b) T₂ ३ G₁ M मुकुटी D₁₀
 बहू (for बद्ध-) — D₂ om 29^e-30^b —^d) V₁ B₁
 चाण्डाल

30 D₈ om 30^{ab} (cf v l 29) T₁ om 30^{ed}
 —^o) D₈ बृहच्छरीरी (for 'रश्) T₂ ३ G कृश (for
 पुन) —^d) V₁ B₂ 5 D_n चीरवासा, B₁ ३ ५ पीवरो
 वा (for 'रोऽथ) D_{n8} D₁ पुन पुन, D₁ कृश पुन
 (by transp), D₂ ३ कृशस्तथा

31 ^a) D₈ घोर (for गौर) D₁₋₂ तथा कृष्ण, D₁₋₂
 वपु' कृष्णं (for च कृष्ण च) T₁ M₁ ३ ५ श्याम कृष्ण च
 गौर च, T₂ ३ G M₈ श्याम कृष्णश्च गौरश्च —^b) D₁
 om वर्णं —^o) B₁ [अ]पि (for [ए]व) —^d) T₁
 तरुणो वृद्ध एव च

32 T₁ om (hapl) 32^{abod} After 32^{ab}, M₈ reads
 37^{ed} and om 32^e-35^b D_{n1} D₁₋₂ 5 om (hapl)
 32^{ed} T₂ ३ G M₁ ३ ५ read 32^{ed} after 35^{ab} followed
 by 37^{ed} (G₂ omitting it) —^o) M₄ ब्राह्मणा क्षत्रि
 याश्चैव वैश्या शूद्रास्तथैव च —^a) D₁₀ विप्र (for
 प्रति) V₁ B₂ 5 D_{n1} n₂ G₁ M₃ लोमोनु (for
 'लोमानु) T₁ लोमाश्, M₁ ३ लोमा (for लोमाश्)

33 M₈ om 33 (cf. v l 32) —^a) D₁₋₂ रूपश्च;
 T₁ रूपेण (for रूपी च) —^b) D₁₋₂ -रूपभाक्

सुकुशो वायुमग्राङ्गः शकुनिर्विकृतस्तथा ॥ ३४
 चतुष्पाद्गुरुपथ पुनर्भवति वालिशः ।
 मक्षिकामगकादीनां वपुर्धारयतेऽपि च ॥ ३५
 न शक्यमस्य ग्रहणं कर्तुं विपुल केनचित् ।
 अपि विश्वकृता तात येन सृष्टमिदं जगत् ॥ ३६
 पुनरन्तर्हितः शक्रो दृश्यते ज्ञानचक्षुषा ।
 वायुभूतश्च स पुनर्देवराजो भवत्युत ॥ ३७
 एवं रूपाणि सततं कुरुते पाकशासनः ।
 तस्माद्विपुल यत्नेन रक्षेमां तनुमध्यमाम् ॥ ३८
 यथा रुचिं नावल्लिहेद्देवेन्द्रो भृगुसत्तम ।

ऋतावुपहितं न्यस्तं हविः श्वेव दुरात्मवान् ॥ ३९
 एवमाख्याय स मुनिर्यज्ञकारोऽग्रमत्तदा ।
 देवशर्मा महाभागस्ततो भरतसत्तम ॥ ४०
 विपुलस्तु वचः श्रुत्वा गुरोश्चिन्तापरोऽभवत् ।
 रक्षां च परमा चक्रे देवराजान्महाबलात् ॥ ४१
 किं नु शक्यं मया कर्तुं गुरुदाराभिरक्षणे ।
 मायावी हि सुरेन्द्रोऽसौ दुर्धर्षश्चापि वीर्यवान् ॥ ४२
 नापिधायाश्रमं शक्यो रक्षितुं पाकशासनः ।
 उटजं वा तथा ह्यस्य नानाविधसरूपता ॥ ४३
 वायुरूपेण वा शक्रो गुरुपत्नीं प्रधर्षयेत् ।

C. 13 2291
 B. 13 40 44
 K. 13 75 46
 H. 13 39 47

(for 'वान्)

34 Ms om 34 (cf v l 32) —^a) D1-10 देव-
 दानवराजा च (D1 'रूपाश्च' —^b) T2 रूप (for वपुर्)
 B1 D2-3 पुन (for सपि च) — D1-3 om. (hapl)
 34^a-35^a T1 om 34^a-35^a. —^c) V1 B1 4, 5 Dn
 मकुरो, B2 खदशो (for सुकुरो) D2-यदाग, T2 3
 M1 4 मक्षश्च (for मग्राङ्ग) —^d) V1 विकृतिस,
 D1-7 9 वैकृतिस (for विकृतस्)

35 Ms om 35^a (cf v l 32) D1-3 om 35,
 T1 om 35^a (for all, cf. v l 34) —^a) T2 ब्रह्म
 (for बहु) M1 3 पादश्च (for रूपश्च) —^b) D1-3
 वासव, S (T1 Ms om) भागव (for वालिशः)
 — After 35^a, T2 3 G M1 2 4 read 32^a —^c)
 D1-6 G2 पुन, T2 3 G1 2 4 M तथा (for सपि च)

36 ^a) M1 अन्य (for अस्य). —^b) D1 वक्तुं (for
 कर्तुं) D2 3 केन तत् (for केनचित्) — T1 om
 36^a-37^a —^c) T2 विश्वजिता, T2 G1 3 4 'सृजा (for
 'रूना)

37 T1 om 37 (cf v l 36) —^a) S (except
 G2, T1 om) रंश्यते (for दृश्यते) — G2 om 37^a.
 T2 3 G1 3 4 M1 2 4 read 37^a, after 32^a, and M2
 after 32^a —^c) D1 2 रूपश्च (for भूतश्च) D2
 om स

38 ^a) T1 यानि (for एव) T G M1 transp
 सतत and कुरुते —^b) D1-3 transp यत्नेन and
 रक्षेमा Dn1 रक्षेय (for रक्षेमः) T1 स्व सु (for तनु).
 — D1 6 7, 9 subst. for 38^a D2 3 10 after 39

294* सा त्वया मतत रक्षया इत्युक्त्वा प्रययौ मुनि ।

39 D2 6 7 9 T1 om 39 —^a) D2 [अ]पहरेद्, D2
 च लिहेद् (for [अ]वलिहेद्) —^b) T2 3 G M1 मुनि-
 (for मृगु) D2 3 -न्दन (for -सत्तम) —^c) B1-3 5
 Dn D2 [उ]पहिते, B2 'स्थिते, D2 10 T2 G2 M2 'हित-
 (for हितं) —^d) B1 D2 10 हवि (B1 'स्य) आ
 ह्व निजने — After 39, D2 3 10 294*.

40 ^a) B1 G1 यज्ञकामो (for कारो) D1 [S]भवत्
 (for सगमत्) G2 तथा (for तदा) — T1 om. 40^a
 —^c) T2 G2 3 महाभाग —^d) D1 स्तुतो (for
 ततो).

41 ^a) V1 तद्वच (for तु वच) —^b) G1 2
 ततश्च (for गुरोश्च) V1 B Dn D10 गुरोः[वि]तामुपेयिवान्
 — T1 om 41^a

42 ^a) G1 ह्यत्र (for कर्तुं) —^b) D2 पर (for
 गुरु) D2 मर्षण, T G1 2 4 'रक्षण (for 'रक्षणे)
 D2 परदाराभिरामिने —^c) V1 T G1 2 M ह (for
 हि) T2 वा, M1-2 वै (for ससौ) —^d) D2 3
 दुर्धर्षश्च (for दुर्धर्षश्च) V1 B Dn1 2 3 D1-10 [अ]ति-
 (for [अ]पि).

43 T1 om 43 —^a) D1-3 M1-3 om न D1-3
 [अ]विधाय (for [अ]पि) D2 3 M2 3 शक्या; M1
 शक्य D2 3 नाविधायाश्च शक्यो —^b) D2 3 S (except
 M1, T1 om) पाकशासनात् —^c) D2 corrupt
 T2 3 G1-3 कू (G2 3 कु)टजं (for उ) D1-3 च (D2
 तु, D1 हि) यथा (for वा तथा) D2 यस्य (for ह्यस्य)
 —^d) D2 नानारूप (for 'विध). B2 सरूपित, D10
 -सुरूपता, M1 सरूपत

तस्मादिमां संप्रविश्य रुचिं स्थास्येऽहमद्य वै ॥ ४४
 अथ वा पौरुषेणैयमशक्या रक्षितुं मया ।
 बहुरूपो हि भगवाञ्छ्रूयते हरिवाहनः ॥ ४५
 सोऽहं योगवलादेनां रक्षिष्ये पाकशासनात् ।
 गात्राणि गात्रैरस्याहं संप्रवेक्ष्येऽभिरक्षितुम् ॥ ४६
 यद्युच्छिष्टामिमां पत्नीं रुचिं पश्येत मे गुरुः ।
 शप्स्यत्यसंशयं कोपादिव्यज्ञानो महातपाः ॥ ४७
 न चेयं रक्षितुं शक्या यथान्या प्रमदा नृभिः ।
 मायावी हि सुरेन्द्रोऽसावहो प्राप्तोऽस्मि संशयम् ॥ ४८

अवश्यकरणीयं हि गुरोरिह हि शासनम् ।
 यदि त्वेतदहं कुर्यामाश्रयं स्यात्कृतं मया ॥ ४९
 योगेनानुप्रविश्येह गुरुपत्न्याः कलेवरम् ।
 निर्मुक्तस्य रजोरूपान्नापराधो भवेन्मम ॥ ५०
 यथा हि शून्यां पथिकः सभामध्यावसेत्पथि ।
 तथाद्यावासयिष्यामि गुरुपत्न्याः कलेवरम् ॥ ५१
 असक्तः पद्मपत्रस्थो जलविन्दुर्यथा चलः ।
 एवमेव शरीरेऽस्या निवत्स्यामि समाहितः ॥ ५२
 इत्येवं धर्ममालोक्य वेदवेदांश्च सर्वशः ।

44 *) D₁ ० १ ० मा (for वा) —^d) D₁ १ समा
 स्थास्ये, D₄-० इह स्थास्ये (for रुचिं स्थास्ये) G₁ अत्र
 (for अद्य)

45 T₁ om 45 —^a) D₁ अन्यथा (for अथ वा)
 M₄ [ए]व (for [इ]यम्) —^b) D₁ n₂ न शक्या,
 D₁ अथ वा (for अशक्या) —^d) V₁ B D_n D₁₀
 श्रूयते पाकशासन

46 *) T₁ अह (for सोऽह) D_n एव, D₁₀ एता
 (for एना) —^o) D_n गात्रेण (for गात्राणि), G₁
 गात्राणि (for गात्रैर्) D₁-३ अस्यास्तु, T₁ अप्यस्या
 (for अस्याह) —^d) V₁ D₁ १ संप्रवेक्ष्ये ह, B₁ २ ४ ६
 D_n D₁ 'वेक्ष्ये हि, B₁ 'वेक्ष्य हि, D₁ 'वेक्षेति ; D₁
 'वक्ष्येभि ; D₁-० 'वक्ष्येह ; T₁ 'पत्स्येभि, G₁ संप्रवेक्ष्ये
 नाभि, M₁-३ संप्रवेक्ष्येथ (for 'वेक्ष्येऽभि)

47 *) T₁ न च, G₁ यथा (for यदि) B₁ [उ]रु
 टाम् ; D₁ [अ]नुष्टाम् (for [उ]च्छिष्टाम्) T₂ १ G₁ ३ ४
 अदाच्छिष्टामिमां (G₁ 'ष्टा मया) पत्नीम् —^b) T₁ संप्र- ;
 M₄ स हि (for रुचिं) V₁ B D_n D₁ १० अद्य (D₁₀
 सद्य) पश्यति मे गुरु, T₂ १ G हमां (T₂ मया) पश्येत
 वै गुरु —^o) D₁ १ शपेद् (for शप्स्यति) D₄-१ ०
 कश्चिद् (for कोपाद्) —^d) T G महाचल (for
 'तपा)

48 *) D₁ १ [अ]न्वा (for [अ]न्या) T₂ १ G तथा
 (for नृभि) D₄-० यथान्या प्राकृता स्त्रि (D₁ ० 'तस्त्रि)
 य — T₁ om 48^{ca} —^o) V₁ T₂ १ G M₄ ह (for
 हि) —^d) S (T₁ om) [इ]ह प्राप्तोत् (M₄ 'प्तोस्त्य)
 सदाय

49 *) B₁ D_n १ n₂ D₂ १० G₁ M₁-१ अवश्य (for
 'श्य) M₁-३ च (for हि) —^b) D₂ ३ तु, T₁ ३

च (for हि) — T₁ om 49^{ca} —^o) T₂ त्विदम्,
 T₁ G₁ ३ ४ छिष्टम् (for स्वेतद्) G₂ यद्यदिष्टमहं कुर्याम्

50 *) T₂ ३ G₂ ४ [अ]ह (for [अ]नु-) V₁ B D_n
 D₁₀ योगेनाथ प्रवेशो हि, G₁ ३ 'नाह प्रश्येह —^b)
 B₁ ४ D_n १ n₂ D₁₀ कलेवरे — After 50^{ab}, Bom ed
 reads 52^{ca} and 52^{ca}, repeating 52^{ca} after 51 B₁
 D₁-३ T₁ G₂-४ M₁ om (hapl) 50^a-51^d G₁ om
 50^a-52^b —^o) M₂ ३ असक्तस्य (for निर्मु^३) D₄-०
 T₁ २ M₁ ४ रजोरूपैर् (for 'रूपान्) — After 50, D₄-३
 ins

295* मन एव मनुष्याणा कारण बन्धमोक्षयो ।
 अन्यथा लिङ्गयते कान्ता दुहितालिङ्गयतेऽन्यथा ।
 गर्भसस्थो यथा पुत्रो जायमानो न लिप्यते ।
 एव ज्ञानी न लौक्यैश्च कर्मभिर्नैव हुप्यते ।

[(L 1) = V₁snu P 6 7 28^{ab}, Vrddha Cānakya
 13 12, line 2 — L₁ 2 = (var) line 2 of 301*
 — (L 4) D₁ १ ज्ञानात्तु (for ज्ञानी न)]

51 For the sequence and the repetition in Bom.
 ed, of v 1 50 B₁ D₁-३ T₁ G M₁ om 51 (of
 v 1 50) —^a) D₁₀ च (for हि) —^b) D₄-१ T₂
 M₂-४ शय्यामावा (D₄-० 'व) सयेत्पथि —^o) D₁-१ १
 M₄ [अ]स्यां (for [अ]द्य)

52 For the sequence and the repetition in Bom.
 ed, cf. v 1 50 G₁ om 52^{ab} (cf v 1 50) —^a)
 D₁-३ S (G₁ om) पर्णस्थो (for पत्रस्थो) —^b) D₁
 [अ]मल (for चल) — T₁ om 52^a-53^d —^o) T₂
 एतच्च (for एव) —^d) D₄-० वसिष्यामि (for निव
 रस्यामि) D₁ वस्यामि सुसमाहित

एहोहीति ततः सा तं प्रतिवक्तुमियेष च ।
 स तां वाचं गुरोः पत्न्या विपुलः पर्यवर्तयत् ॥ १३
 भोः किमागमने कृत्यमिति तस्याश्च निःसृता ।
 वक्त्राच्छशाङ्कप्रतिमाद्राणी संस्कारभूषिता ॥ १४
 व्रीडिता सा तु तद्वाक्यमुक्त्वा परमशा तदा ।
 पुरंदरश्च संव्रत्तो बभूव विमनास्तदा ॥ १५
 स तद्वैकृतमालक्ष्य देवराजो विशा पते ।
 अवैक्षत सहस्राक्षस्तदा दिव्येन चक्षुषा ॥ १६
 ददर्श च मुनिं तस्याः शरीरान्तरगोचरम् ।
 प्रतिबिम्बमिवादर्शं गुरुपत्न्याः शरीरगम् ॥ १७
 स तं घोरेण तपसा युक्तं दृष्ट्वा पुरंदरः ।

प्रावेपत सुसंनस्तः शापमीतस्तदा विभो ॥ १८
 विमुच्य गुरुपत्नीं तु विपुलः सुमहातपाः ।
 स्वं कलेवरमाविश्य शक्रं भीतमथाब्रवीत् ॥ १९
 अजितेन्द्रिय पापात्मन्कामात्मक पुरंदर ।
 न चिरं पूजयिष्यन्ति देवास्त्वां मानुषास्तथा ॥ २०
 किं नु तद्विस्मृतं शक्र न तन्मनसि ते स्थितम् ।
 गौतमेनासि यन्मुक्तो भगाङ्कपरिचिह्नितः ॥ २१
 जाने त्वां बालिशमतिमकृतात्मानमस्थिरम् ।
 मयेय रक्ष्यते मूढ गच्छ पाप यथागतम् ॥ २२
 नाहं त्वामद्य मूढात्मन्दहेयं हि स्वतेजसा ।
 कृपायमाणस्तु न ते दग्धुमिच्छामि वासव ॥ २३

C. 13 2310
 B 13 41 23
 K 13 76 23
 M 13 29 84

D₂ स; T₁ [पु]व, M₁ ३ ३ वै (for तु) T₂ ३ G₁₋₂
 निर्विकारां च दृष्ट्वा — After 12^{ab}, T₁ reads 15^{cd} T₁
 om 12^{cd}

13 G₁ om 13 (cf v 1 3) —^a) D₁₋₂ इह
 (for the first एहि) V₁ B Dn D₂ 10 तु (for त)
 —^b) V₁ B Dn D₂ 10 त, T₂ ३ G₁₋₂ ह, M₁₋₃
 वै, M₂ तु (for च)

14 G₁ om 14 (cf v 1. 3). —^b) V₁ B Dn
 D₁₀ तु, D₂ सु (for च) Some MSS निःसृता
 D₂ इति तस्यानुकीर्तनात् —^c) V₁ B₂₋₄ Dn D₂
 मरशाद्, B₁ D₁₀ मरशाद् (for प्रतिमाद्) —^d)
 V₁ B Dn D₂ 10 भूषणा (for भूषिता)

15 G₁ om 15 (cf v 1 3) —^a) D₂ ३ च,
 D₂ नु, D₁₀ [अ]य (for तु) —^b) S (G₁ om)
 उक्त्वा परवदं गता — T₁ reads 15^{cd} after 12^{ab}
 —^c) V₁ B₂ ३ T₂ G₂ नु (for च) Dn₁ n₂ तत्रस्थो,
 Dn₂ संव्रतो (for संव्रतो) —^d) V₁ B Dn D₂ 10
 मृश (for तदा)

16 G₁ om 16 (cf v 1 3) —^a) D₂ ३ १ ३ S
 (G₁ om) पतद् (for स तद्). Dn₂ D₂ वैकृत्यम्, D₂
 विकृतम् M₁₋₂ आलोक्य (for आलक्ष्य)

17 G₁ om 17 (cf v 1 3) —^a) V₁ B Dn
 D₂ 10 स ददर्श (for ददर्श च) —^d) D₁₋₂ गुरुपत्नी
 (for पत्न्या)

18 G₁ om 18 (cf. v 1 3). T₁ om, 18^{ab} —^a)

M तु (for त) —^b) D₂ वीक्ष्य (for दृष्ट्वा). —^c)
 D₁ ३ अवेपत (for प्रा) —^d) D₁ ३ शापाद् (for
 शाप) D₁ ३ सदा (for तदा) S (G₁ om) नीलितश्च
 तथा विभो (T₁ धामवद्, M₁ २ था प्रभो)

19 G₁ om 19 (cf v 1 3) —^a) D₁ ३-१ ३ स,
 S (G₁ om) ता (for तु) —^b) D₁ ३ १. 10 G₂ स;
 D₂ तु (for सु) —^c) Dn₁ n₂ D₂ स्व (for स्वं)
 B₁ आसाद्य (for आविश्य) —^d) V₁ वाक्यम् (for
 भीतम्)

20 G₁ om 20 (cf v 1 3) Before 20, some
 MSS in₂ विपुल उवाच —^a) V₁ B Dn D₂-10
 दुर्बुद्धे, T₁ कामात्मन् (for पापा) —^b) V₁ B Dn
 D₂ 4-10 T₁ पापात्मक (for कामा) —^d) D₁ अप
 रात्, D₂ ३ अपरे, D₁₋₇ ३ S (G₁ om) मानवात् (for
 मानुषात्)

21 G₁ om 21 (cf v 1 3) —^a) V₁ Dn₁ n₂
 D₂ 10 T₁ तु, D₁₋₄ ३ १ ३ ते, T₂ ३ G₁₋₂ M च (for
 तु) S (G₁ om) [पु]तद् (for तद्) D₂ विस्मृत
 (for त) D₂ कर्म (for शक्र) — T₁ om 21^{bc}
 —^b) D₁ om न D₁₋₂ वै (for तन्) D₁₋₇ ३ सं-
 (for ते) —^c) D₁ ३ ३ T₂ ३ G₁₋₂ M₁ [अ]पि (for
 [अ]सि) D₂ निर्मुक्तो (for यन्मुक्तो) —^d) D₁ ३ १
 M₂ भगाग D₂ ३ भगाकनयनो भवान्

22 G₁ om 22 (cf v 1 3) —^a) D₁ 4 T₂ ३
 G₁₋₂ M₂ 4 स्वा (for स्व) —^c) D₁₀ T₂ रक्षित
 (for रक्ष्यते)

स च घोरतपा धीमान्गुरुर्मे पापचेतसम् ।
 दृष्ट्वा त्वां निर्दहेदद्य क्रोधदीप्तेन चक्षुषा ॥ २४
 नैवं तु शक्र कर्तव्यं पुनर्मन्याश्च ते द्विजाः ।
 मा गमः ससुतामात्योऽत्ययं ब्रह्मवलादितः ॥ २५
 अमरोऽस्मीति यहुद्विमेतामास्थाय वर्तसे ।
 सावमंस्था न तपसामसाध्यं नाम किञ्चन ॥ २६
 तच्छ्रुत्वा वचनं शक्रो विपुलस्य महात्मनः ।
 अकिञ्चिदुक्त्वा व्रीडितस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ २७
 मुहूर्तयाते शक्रे तु देवशर्मा महातपाः ।

कृत्वा यज्ञं यथाकाममाजगाम स्वमाश्रमम् ॥ २८
 आगतेऽथ गुरौ राजन्विपुलः प्रियकर्मकृत् ।
 रक्षितां गुरवे भार्यां न्यवेदयदनिन्दिताम् ॥ २९
 अभिवाद्य च ज्ञान्तात्मा स गुरुं गुरुवत्सलः ।
 विपुलः पर्युपातिष्ठद्यथापूर्वमशङ्कितः ॥ ३०
 विश्रान्ताय ततस्तस्मै महासीनाय भार्यया ।
 निवेदयामास तदा विपुलः शक्रकर्म तत् ॥ ३१
 तच्छ्रुत्वा स मुनिस्तुष्टो विपुलस्य प्रतापवान् ।
 बभूव शीलवृत्ताभ्यां तपसा नियमेन च ॥ ३२

23 G₁ om 23 (of v 1 3) D₁ ० १ ० om
 23^a-24^b —^b) V₁ D₁ ३ स्तेन, B₁ धं स्व (for हि
 स्व-) S (G₁ om) निर्दहेय स्वतेजसा — T₁ om
 23^{ad} —^o) Some MSS कृपायमानस

24 G₁ om 24 (cf v 1 3) D₁ ० १ ० om 24^{ad}
 (of v 1 23) —^a) B₁ D₁ 1 n₂ D₃ 10 घोरतमो,
 B₃ ३ T₁ २ G₁ ३ *तपो, B₁ D₃ *तरो (for *तपा)
 —^b) V₁ B₃ D_n D₃ त्वा (for मे) D₁-३ पापचेतन
 —^o) V₁ वि, D₁ ता, M₁-३ स्वा (for त्वा)
 D₁-३ अत्र (for अद्य)

25 G₁ om 25 (cf v 1 3) —^a) B₂ मा (for
 न). D₁-३ शक्य (for शक्र) —^b) T₁ M ननु
 मान्याश्च, T₁ ३ G₁-२ अनुमा* (for पुनर्मा*). D₁-१ ३
 हि. (for च) D₃ [5]नघ (for द्विजा) D₁-३ पुनर्दा-
 ह्यति द्विज —^o) D₃ corrupt, T G₁-३ M₁ पुरा-
 मात्यो (for सुता*) —^d) V₁ B₃ D₁ 1 n₂ क्षय, B₁
 D₃ 10 नाश, B₃ मृत्यु, D₃ न्यय, S (G₁ om) लय
 (for स्यय) G₁ ३ पुरादित, M₁ ३ ल्यादित (for
 वलादित) D₁ ० १ ० ह् (D₁ ० अ)त्यय ब्रह्मवादिन

26 G₁ om 26 (cf v 1 3) —^a) T₂ [5]रित
 (for रसि) D₁ ० १ ० ह्रुद्विम्, D₃ यो बुद्विम् (for
 यद्विम्) —^b) T₃ G₁-३ वर्धसे (for वर्तसे) V₁ B
 D_n D₃ 10 समास्थाय प्रवर्तसे —^o) D₂ T G₁-३ M₁-३
 नावमस्था (for माव*) D₁-० च (for न) D_n २
 तपसा (for *साम्) —^d) D_n २ न साध्य, D₁-१ ०
 अवच्य (for असाध्य) D₁-३ नास्ति (for नाम) S
 (G₁ om) त्रिचते (for किञ्चन)

27. G₁ om 27 (cf v 1 3). Before 27, V₁ B
 D_n D₃ 1 n₂ भीष्म उवाच —^a) D_n ३ पृत् (hyper

metre) (for तत्) B₁ पुनच्छ्रुत्वा वचनस्य —^o)
 B₃ D₃ ३ ३ 10 S (G₁ om) न किञ्चिद् (for अकिञ्चिद्)
 B₁ ३ D₁-१ समीदस्, D₁ 1 n₂ D₃ व्रीडात्स, D₃
 व्रीडिवा, D₃ यस्मिन्स्, D₁ ० चलिस्, T₁ M स्वरि
 तस्, T₂ ३ G₁-३ स्वरित (for व्रीडितस्). —^d) D₁ ०
 तथा (for तत्र)

28 G₁ om 28 (cf v 1 3) —^a) B₁ ३ D_n
 तस्मिन्स्तु (for शक्रे तु) D₁-३ अतद्विने तु देवेन्द्रे (D₁ शक्रे
 तु), T₂ ३ G₁-३ याते मुहूर्तं शक्रे तु —^b) D₁-३ महा
 मना, D₁ ० १ ० यथा (for *तपा) —^o) D₁-३
 ३ १ ० यथाकामम्, T₁ महातेजा, T₂ यथा कर्तुम् (for
 यथाकामम्)

29 G₁ om 29 (cf v 1 3) —^a) D₁-१ ० T₁ ३
 तु, D₃ 10 वै, T₂ G₁-३ च (for स्य) —^b) D₃
 कूर (for प्रिय) D₁ कर्मवित्, D₃ कृतम (for
 -कर्मकृत्) — G₁ ३ om (hapl) 29^c-31^d

30 G₁ om 30 (cf v 1 3) G₁ ३ om 30 (of
 v 1 29) T₁ om 30 —^a) D₁-१ ० १ ० प्र (for
 च) —^b) D₁ ३ गुर स (by transp), T₂ ३ G₁ M
 त गुरु —^d) D₁-१ ० अतद्वित (for अदाद्वित)

31 G₁ om 31 (cf v 1 3) G₁ ३ om 31 (of
 v 1 29) —^a) D₂ विश्रान्ताय (for विश्रान्ताय)
 D₁ ० च तस्मै म (for ततस्तस्मै) —^d) B₃ D_n ३ (marg
 as in text) D₁ ३ G₂ -कर्मकृत् (for -कर्म तत्)

32 G₁ om 32 (cf v 1 3) —^a) D₃-१ ०
 तच्छ्रुत्वा तु, D₃ स तच्छ्रुत्वा (by transp) D_n २ D₁-३
 मुनिस्तुष्टो (for *स्तुष्टो) — T₁ om 32^{cd} —^o) V₁
 बभूव वृत्तशीलाभ्यां.

विपुलस्य गुरौ वृत्तिं भक्तिमात्मनि च प्रभुः ।
धर्मे च स्थिरतां दृष्ट्वा साधु साध्वित्पुत्राच ह ॥ ३३
प्रतिनन्द्य च धर्मात्मा शिष्यं धर्मपरायणम् ।
वरेण च्छन्दयामास स तस्माद्गुरुवत्सलः ।

अनुज्ञातश्च गुरुणा चचारानुत्तमं तपः ॥ ३४
तथैव देवशर्मापि नभार्यः स महातपाः ।
निर्भयो बलवृत्रघ्नाच्चचार विजने वने ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

४२

भीष्म उवाच ।

विपुलस्त्वकरोत्तीव्रं तपः कृत्वा गुरोर्वचः ।
तपोयुक्तमथात्मानमन्यत च वीर्यवान् ॥ १
स तेन कर्मणा स्पर्धन्पृथिवीं पृथिवीपते ।

चचार गतभीः प्रीतो लब्धकीर्तिर्वरो नृपु ॥ २
उभौ लोकौ जितौ चापि तथैवामन्यत प्रभुः ।
कर्मणा तेन कौरव्य तपसा विपुलेन च ॥ ३
अथ काले व्यतिक्रान्ते कस्मिंश्चित्कुरुनन्दन ।

C 13 2347
B 13 42.4
K. 13 77 4
M 13 39 100

33 G₄ om 33 (cf. v 1 3) —^a) D₈ ६ ० गुरो-
वृत्ति, S (G₄ om) तपोवृत्ति —^b) D₁ ३ ४ ० १ ०
चात्मानि (for आ) Dn 10 ३ तत्, D₁ ३-१ ० स (for
च) —^c) B₁ नियमे च स्थिर दृष्ट्वा —^d) V₁ B₁
Dn D₈ T₁ [अ]भापत (for [द]वाच ह)

34 G₄ om 34 (cf. v 1 3) T₁ om 31^{ab} —^a)
B₁ Dn D₈ प्रतिलम्ब्य (for 'नन्द्य) —^b) M₂ परायण
T₂ ३ G₁-३ M₁ ३ ४ नित्य धर्मपरायण — After 34^{ab},
N ins

297 * देवशर्मा महामति ।

स्थितिं च धर्मे जग्राह

[(L 1) D₂ ३ महावृत्ति, D₈ 'मुनि (for 'मति)
— (L 2) D₁₀ धर्मे म (for च धर्मे)]

—^d) M वल्लल T₁ म गुरुयुंरुवत्सल —^e) D₁-१ ०
तु (for च) —^f) D₁ ३ चकार (for चचार) D₁-१ ०
स चचारोत्तम (D₈ 'र) तप

35 G₄ om 35 (cf. v 1 3) —^b) D₁₀ सुभार्य
D₁ ४-१ ० १० M सु (for स) D₈ महत्तप (for महा
तपा) —^c) D₂ ३ बलवृत्तश्च (for वृत्रघ्नाच्) —^d)
D₁-१ ० चचा (D₁ ३ 'का) र विजिषेन्द्रिय, D₈ 'रानुत्तम
तप

Colophon om in G₄ — Parvan name B₁-१ Dn₈
D₁ ३ ज्ञाति — Sub-parvan V₁ B₂-१ D₁ ३ १० M₁-३
दानधर्मे — Adhy nam V₁ B₁ ३ ४ ३ Dn D₁-६ ३-१०

विपुलोपाख्यान; D₇ देवशर्मोपाख्यान, T₂ देवशर्मो-
पाख्याने श्रीरक्षाय विपुलशक्तिकरण, M₁-३ विपुलोपाख्याने
गुरुद्वारक्षण — Adhy no (figures, words or both)
V₁ 41 (as in text), D₈ 36, T₁ G₁ 72, T₂ ३ G₂
77, G₃ 71, M 70

42

1 G₄ om up to तप (in 3^d) (cf v 1 13 41 3)
—^b) B₁ लेपे (for कृत्वा) —^c) T₁ तथा (for अथ)
—^d) V₁ B (except B₁) Dn D₂ ३ ३ १० स वीर्यवान्,
D₈ महातपा (for च वीर्यवान्)

2 G₄ om 2 (cf v 1 1) —^a) D₄-१ ३ १० सार्धं,
S (G₄ om) स्वर्ग (for स्पर्धन्) —^b) G₂ पृथिव्या
(for वी) —^c) T₁ मतिमान् (for गतभी) —^d)
B₁ ४ कीर्तिर्वरो, D₄-१ ० 'धरो (for 'वंरो) V₁ B₁
Dn D₈ लब्धकीर्तिर्वरो नृप

3 G₄ om up to तप (in 3^d) (cf v 1 1) —^a)
D₈ अपि (for लोकौ) S (G₄ om) राजन् (for चापि)
—^b) D₁ ० १ ० [अ]भिमो (for प्रभु) D₈ तथा-
भिमन्यत्ता विमो (s₁₀), S (G₄ om) अमन्यत महामुनि
—^c) V₁ केन (for तेन)

4 ^b) B₁ वर्धन (for नन्दन) —^c) V₁ B₁ Dn
D₈ १० आदान, D₄-१ ० दान च, S दान तु (for दानं
वै) —^d) V₁ B Dn D₈ १० प्रभूत (for यभूव).

रुच्या भगिन्या दानं वै बभूव धनधान्यवत् ॥ ४
 एतस्मिन्नेव काले तु दिव्या काचिद्वराङ्गना ।
 विभ्रती परमं रूपं जगामाथ विहायसा ॥ ५
 तस्याः शरीरात्पुष्पाणि पतितानि महीतले ।
 तस्याश्रमस्याविदूरे दिव्यगन्धानि भारत ॥ ६
 तान्यगृह्णात्तो राजञ्चुचिर्नलिनलोचना ।
 तदा निमन्त्रकस्तस्या अङ्गेभ्यः क्षिप्रमागमत् ॥ ७
 तस्या हि भगिनी तात ज्येष्ठा नाम्ना प्रभायनी ।
 भार्या चित्ररथस्याथ बभूवाङ्गेश्वरस्य वै ॥ ८
 पिनह्य तानि पुष्पाणि केसेषु वरवर्णिनी ।
 आमन्त्रिता ततोऽगच्छद्बुचिरङ्गपतेर्गृहान् ॥ ९

पुष्पाणि तानि दृष्ट्वाथ तदाङ्गेन्द्रवराङ्गना ।
 भगिनीं चोदयामास पुष्पार्थं चारुलोचना ॥ १०
 सा भर्त्रे सर्वमाचष्ट रुचिः सुरुचिरानना ।
 भगिन्या भाषितं सर्वमृपिस्तच्चाभ्यनन्दत् ॥ ११
 ततो विपुलमानाद्य देवशर्मा महातपाः ।
 पुष्पार्थं चोदयामास गच्छ गच्छेति भारत ॥ १२
 विपुलस्तु गुरोर्भक्ष्यमविचार्य महातपाः ।
 स तथेत्यत्रवीद्राजंस्तं च देशं जगाम ह ॥ १३
 यस्मिन्देसे तु तान्यासन्पतितानि नभस्तलात् ।
 अम्लानान्यपि तत्रासन्कुसुमान्यपराण्यपि ॥ १४
 ततः स तानि जग्राह दिव्यानि रुचिराणि च ।

T₂ s G₁ s 4 M₁ 4 धान्यवान् (for 'वत्') D₁-3 बभौ
 बहुधन विभो, D₄-7 ० बभौ बहुवरं वि (D₄ s प्र)भो

5 ^a) D₅ एकस्मिन् (for एतं) — B₁ om. (hapl)
 5^c-7^b — ^d) B₄ D₁₀ विहायसि, T₁ G₄ 'यसं

6 B₁ om 6 (cf v 1 5) T₁ om (hapl) 6^b-9^a

7 B₁ om 7^{ab} (cf v 1 5) T₁ om 7 (cf v 1 6)
 — ^a) T₂ s G पुष्पाणि तान्यगृह्णात्ता — ^b) V₁ B₁-5
 D_n D₈ 10 ललित, S MSS नलिन (for नलिन)
 — ^c) B₁ सीमतकस् (sic), D₁-3 च मत्रं (for
 निमन्त्रं) D₁₀ S (T₁ om) तथा (D₁₀ 'दा) चित्ररथस्तत्र
 (T₂ 'स्या) — ^d) S (T₁ om) द्वयोभ्य D₁₀ शीघ्रम्
 (for क्षिप्रम्) D₁-7 ० अगदेशेभ्य आ (D₁ ० 'शे समा)
 गमत्.

8 T₁ om 8 (cf v 1 6) — ^a) D₅ 7 ० [अ]हं,
 T₂ s G [अ]पि (for हि) — ^b) T₂ s G स्मृत्वा,
 M₁ s 4 स्मृत्वा (for ज्येष्ठा) — ^c) D₄-7 ० मित्ररथस्य
 (for चित्रं) D₈ om स्वाथ D₁₀ [अ]थ; T₂ [अ]
 पि, M₁ s 4 [अ]स्य (for [अ]य) — ^d) D₁-3 ह
 (for वै)

9 T₁ om 9^a (cf v 1 6). — ^a) D₂ [ए]तानि
 (for तानि) — ^b) T₁ केसेषु पतितान्यथ — ^d) V₁
 B D_n D₈ गृह (for गृहान्)

10 ^a) V₁ B₂ s च, B₁ 4 5 D_n D₁-3 s 10 तु
 (for [अ]थ) — ^b) B₄ तदंगे सा; D₁ 4-7 ० तद्
 (D₅ 'दा)गेषु, D₂ s तदंगेभ्यो, D₈ 10 तस्या केसे,

T₁ तदागे नृ, T₂ G तथागेंद्र (for तदाङ्गेन्द्र). D_ns
 वरानना (for वराङ्गना) — ^c) D₅-9 नोदयामास.
 — ^d) D₁-7 ० पुष्पार्थं D₃ दर्शना; T₁ M लोचनां
 (for 'ना) G₄ पुष्पार्थं वरवर्णिनी

11 B₃ om (hapl) 11^{ab} — ^a) D_n1 D₅ s s
 स्वभर्त्रे; T₁ सा पत्न्यौ (for सा भर्त्रे) D₁ s आचष्टे (for
 'ष्ट) — ^b) T₂ G रुचि सुरुचिरागना — T₁ om 11^{cd}
 — ^c) D₁-7 s तनु, D₅ 7 ० तद्य (for सर्वम्)
 — ^d) B₁ D_n3 D₅ s 7 ० तस्या, S (T₁ om.) तत्र (for
 तद्य). D₂ s तामृपिश्चाभिनन्दत्

12 ^a) D₄ s 7 आजाप्य, D₉ आज्ञाय, D₁₀ आभाष्य
 (for आनाद्य) — D₁ 7 om (hapl) 12^c-13^b G₄
 reads 12^c twice — ^c) D₁₀ S (G₄ first time) पुष्पार्थं
 D₅ पुष्पार्थं नोदयामास, G₄ (second time) 'थं
 चारुलोचना — For 12^{cd}, D₄ s ० subst.

208 * गच्छ गच्छेति पुष्पार्थमाश्रम मेऽथ भारत ।

13 D₁ 7 om 13^{ab} (cf v 1 12) D₂ s om
 (hapl) 13-15 — ^c) D₁ s 7 तथेत्येव (for स तथेति)
 D₁₀ [अ]भवद् (for [अ]भवद्) — ^d) D₈ तव देश,
 M सं देश च (for त च देश)

14 D₂ s om 14 (cf v 1 13) — ^a) D₂ s
 तस्मिन् (for यं) D₉ च तानि, G₈ कृतानि (for तु
 तानि) — ^b) D₈ अभिभाषि (for पतितानि) Some
 MSS नभ स्थलात् — ^c) B₁ आम्लानानि D₁-3 s च
 (for [अ]पि) D₁ ० S अथाम्लानानि तत्रासन् — ^d)
 D₅ पराणि (for [अ]पं) B₈ s D₁ ० च (for [अ]पि).

१५ वेन तपसा दिव्यगन्धानि भारत ॥ १५
 णि प्रीतात्मा गुरोर्वचनकारकः ।
 म तूर्णं च चम्पां चम्पकमालिनीम् ॥ १६
 जने तात ददर्श मिथुनं नृणाम् ।
 वर्तन्तं गृहीत्वा पाणिना करम् ॥ १७
 मगमत्तपदे परिवर्तयन् ।
 तथा राजञ्चक्रतुः कलहं ततः ॥ १८
 णच्छसीत्येकोऽत्रवीनेति तथापरः ।
 च तौ तात परस्परमथोचतुः ॥ १९
 र्वतोरेवं शपथोऽयमभूत्तदा ।
 य विपुलं ततो वाक्यमथोचतुः ॥ २०

आवयोरनुत्तं ग्राह यस्तस्याथ द्विजस्य वै ।
 विपुलस्य परे लोके या गतिः सा भवेदिति ॥ २१
 एतच्छ्रुत्वा तु विपुलो विपण्णवदनोऽभवत् ।
 एवं तीव्रतपाश्चाह कष्टश्रायं परिग्रहः ॥ २२
 मिथुनस्यास्य किं मे स्यात्कृतं पापं यतो गतिः ।
 अनिष्टा सर्वभूतानां कीर्तितानेन मेऽद्य वै ॥ २३
 एवं संचिन्तयन्नेव विपुलो राजसत्तम ।
 अवाञ्छुखो न्यस्तशिरा दध्यौ दुःकृतमात्मनः ॥ २४
 ततः षडन्यान्पुरुषानधैः काञ्चनराजतैः ।
 अपश्यद्दीव्यमानान्चै लोमहर्षान्वितास्तथा ॥ २५
 कुर्वतः शपथं तं वै यः कृतो मिथुनेन वै ।

C. 13 2369
 B 13 42 26
 K 13 77 26
 M 13 39 122

८ om 15 (cf v L 13). —^a) V₁ स
 ६ Dn Ds स ततस् (by transp) —^b)
 T₃ G₁ ३ ४ [अ]पि (for च)
 D₁ प्राप्तानि (for सप्राप्य) D₃ सोति (for
 D₁ ३-१ धर्मात्मा (for प्रीतात्मा) D₂ सप्राप्तानि
 मा (hypermetric) —^c) V₁ B Dn Ds १०
 -३ बभौ (for ततो) B₃ D₁ ६ तूर्णं तु, D₃
 M₄ च्छाचिस्, T₂ ३ G M₁₋₂ ४ (13/15) (in
 'तूर्णं च) —^d) B₁ २ रम्या, D₁ om, T₁
 (in) तूर्णं, M₁ पपा (for चम्पा)
 T₁ तदने (for स वने) V₁ B (except B₁)
 at D₁₋₂ १०) T₂ G निर्जने, T₃ नदने (for
 -^b) D₁₀ नृप, T₁ शृणु (for नृणाम्) —^c)
 च (for 'वर्तन्तं')
 T₂ ३ G M₄ [ए]व (for [ए]कस्) —^b)
 , D₂ पादौ (for पदे) V₁ B₃ ६ Dn Ds
 r परि-) M₄ वर्जयन् —^c) D₁₀ T₃ G
 एकस्) B₁ २ ३ Dn Ds तदा (for तथा)
 om 19^{cd} —^c) S (T₁ om) पतितेति
 र नेति) V₁ B₃ Dn Ds राजन्, B₁ तत्र
)
 r reads 20 twice —^a) M₂ त्रिवर्षतोर् (for
 D₁₋₂ ६ एव (for एव) T₁ तयोर्विवदतोरेव
 तथा (for तदा) —^c) V₁ B Dn Ds
 r मनसा) —^d) T₁ तनु, G₄ मियो, M
 ततो) D₃ वाचम् (for वान्यम्)

21 T₁ om 21^{ab} —^b) V₁ B Dn Ds [अ]मूढ
 (for [अ]य)
 22 ^a) D₁ om, G₄ [अ]य (for तु) —^b) Dn₂
 विवर्णं (for विपण्ण) T₃ G₁ ३ ४ [स]वदत् (for समवत्)
 —^c) T₁ G₁ २ M₁₋₂ एतत् (for एव) M₂₋₄ तीव्रं
 (for तीव्र) D₃ ऋतश् (for तपाश्) T₁ [अ]पि,
 T₂ ३ G [अ]य, M [आ]ह (for [अ]ह) —^d) D₁ २ ६
 (also as in text) [अ]ह (for [अ]य) V₁ B Dn
 Ds १० परिग्रम (for 'ग्रह')
 23 ^a) B₃ किं नो, D₂ मे कि (by transp) T₃
 G₄ ४ [स]स्य (for स्यात्) —^b) V₁ B Dn Ds M₃
 यथा (for यतो) —^c) T₂ G₁ २ ४ अरिष्टं, T₃ अनिष्ट
 (for 'ष्टा) —^d) D₁ १० T₁ तेन (for [अ]नेन)
 24 ^a) D₁ स, T₃ सु- (for स-) D₃ एवं हि
 विलपन्नेव —^b) T₁ om 24^{ab} —^b) M₁ ४ द्विजसत्तम
 —^c) G₁ ३ अवाञ्छुखं V₁ B Dn Ds १० शीनमना; D₁
 ऊर्ध्वशिरा, D₂ १ ९ अस्तशिरा (for न्यस्त) —^d)
 Some MSS दुःकृतम्
 25 ^a) S च (for वै) —^d) D₃ १० लोम (for
 लोम) B₁ D₁₀ तदा (for तथा) S (except T₁)
 लोमामर्षान्वितास्तथा (T₃ M₁ ३ ४ 'दा)
 26 T₁ om 26^{ab} —^a) D₁₋₁ ९ G₂ कुर्वत V₁ B
 Dn₂ n₃ D₃ तेन, Dn₁ तत्र, D₁ ६ १ ९ वे वै, D₁₀ त
 च (for त वै) —^b) V₁ B Dn Ds तु, D₃ १० ह
 (for वै) —^c) D₁₋₅ तु, D₂ १ २ त (for वै) T₂
 समासाद्य, T₃ G₁ ३ ४ समादिश्य (for समुद्दिश्य)

विपुलं वै समुद्दिश्य तेऽपि वाक्यमथाब्रुवन् ॥ २६
 यो लोभमास्थायाम्नाकं विपमं कर्तुंयुत्सहेत् ।
 विपुलस्य परे लोके या गतिस्तामवाप्नुयात् ॥ २७
 एतच्छ्रुत्वा तु विपुलो नापश्यद्धर्मसंकरम् ।
 जन्मप्रभृति कौरव्य कृतपूर्वमथात्मनः ॥ २८
 स प्रदध्यौ तदा राजन्नाग्निरिवाहितः ।
 दह्यमानेन मनसा शपं श्रुत्वा तथाविधम् ॥ २९
 तस्य चिन्तयतस्तात बहुधो दिननिशा ययुः ।

इदमासीन्मनसि च रुच्या रक्षणकारितम् ॥ ३०
 लक्षणं लक्षणेनैव वदनं वदनेन च ।
 विधाय न मया चोक्तं सत्यमेतद्गुरोस्तदा ॥ ३१
 एतदात्मनि कौरव्य दृष्टं विपुलस्तदा ।
 अमन्यत महाभाग तथा तच्च न संशयः ॥ ३२
 स चम्पां नगरीमेत्य पुष्पाणि गुरवे ददौ ।
 पूजयामास च गुरुं विधिवत्स गुरुप्रियः ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

४३

भीष्म उवाच ।

तमागतमभिप्रेक्ष्य शिष्यं वाक्यमथाब्रवीत् ।
 देवशर्मा महातेजा यत्तच्छृणु नराधिप ॥ १

देवशर्मोवाच ।

किं ते विपुल दृष्टं वै तस्मिन्नद्य महावने ।
 ते त्वा जानन्ति निपुण आत्मा च रुचिरेव च ॥ २

27 Ds om 37 — °) V1 B Dn Ds 10 लोभमा-
 स्थाय योस्नाकं; M यो लोभमोहमास्थाय — °) Ds
 [क्ष]परे (for परे)

28 °) Ds संकट (for संकरम्) — °) Ds कौरव्य
 (for कौरव्य)

29 °) Bs S (except Ms) स (for स) B1 Dn
 Ds १० तथा राजन्, S महाराज (for तदा राजन्)
 — °) Gs वचसा (for मनसा) B1 मनसा दह्यमानेन
 — °) B1 Dns पाप, G वच (for शप) T1 वाच
 श्रुत्वा तथाविधा

30 T1 om 30¹⁵ — °) T2 8 G M1 तत्र (for
 तस्य) — °) Ds corrupt, Ds 7 [क्ष]यगु, Ds
 [क्ष]यगु (for ययु) D10 S (T1 om) बह्वीर्वाचो निश
 (G1 8 4 'शा)य तु. — °) Ds च मनसा (for मनसि
 च) — °) T2 लक्षण (for रक्षण) D10 कारक
 (for कारितम्)

31 °) B1 [क्ष]य (for [क्ष]व) — °) M1 वचन
 वचनेन च — °) Bs Cnp पिधाय, D1 8 नि* (for
 वि*) S विधाय च मया नो (T2 8 G प्रो)क्त — °) Ds
 V1 B Dn D1 6-10 T2 8 M2 तथा (for तदा)

32 B1 D10 om (hapl) 32¹⁵ — °), D1, 2-7 8
 मनसि (for आत्मनि) — °) Some MSS दुष्ट D1
 G2 तथा (for तदा) — °) B1 D1 2 4 6 10 G4 महा
 भागस्, T2 'राज, Ms 'भाग (for 'भाग)

33 °) D1 6 7 8 वशी, T2 8 G1 8 चपा (for
 चम्पा) D10 गत्वा (for एत्) T1 स च ता चित-
 यन्नेत्य — °) M1-8 विधिवद्गुरुवत्सल

Colophon — Parvan name B1-4 Dns D1 शान्ति
 — Sub parvan V1 B1-4 Dn D1 7 7-10 M1-8 दानधर्म
 — Adhy name V1 B1, 2 4 6 D विपुलोपाख्यान, T2
 देवशर्मोपाख्याने स्त्रीस्वभावकथने पुष्पाहरणे विपुलचरित्रकथने;
 M1-8 विपुलोपाख्याने पुराणयन — Adhy no (figures,
 words or both) V1 42 (as in text), Ds 40,
 D10 41, T1 70, T2 8 G2 4 78, G1 73, Gs 72,
 M 71 — Sloka no D1 30

43

1 D10 om 1, retaining the ref Ds om the ref
 — °) G2 अभिप्रेत्य (for 'प्रेक्ष्य) — °) T1 महाभाग
 (for 'तेजा) — °) Ds एतच्छ (for यत्तच्छ) V1 B
 Dn Ds जनाधिप (for नरा).

विपुल उवाच ।

ब्रह्मर्षे मिथुनं किं तत्के च ते पुरुषा विभो ।
ये मां जानन्ति तत्त्वेन तांश्च मे वक्तुमर्हसि ॥ ३

देवशर्मोवाच ।

यद्वै तन्मिथुनं ब्रह्मन्होरात्रं हि विद्धि तत् ।
चक्रवत्परिवर्तेत तत्ते जानाति दुष्कृतम् ॥ ४
ये च ते पुरुषा विप्र अश्रैर्दिव्यन्ति हृष्टवन् ।
ऋतूंस्तानभिजानीहि ते ते जानन्ति दुष्कृतम् ॥ ५
न मां कश्चिद्विजानीत इति कृत्वा न विश्वसेत् ।

नरो रहसि पापात्मा पापकं कर्म वै द्विज ॥ ६
कुर्वाणं हि नरं कर्म पापं रहसि सर्वदा ।
पश्यन्ति ऋतवश्चापि तथा दिननिशेऽप्युत ॥ ७
ते त्वा हर्षस्मितं दृष्ट्वा गुरोः कर्मानिवेदकम् ।
स्मारयन्तस्तथा प्राहुस्ते यथा श्रुतवान्भवान् ॥ ८
अहोरात्रं विजानाति ऋतवश्चापि नित्यगः ।
पुरुषे पापकं कर्म शुभं वा शुभकर्मणः ॥ ९
तत्त्वया मम यत्कर्म व्यभिचाराद्भयात्मकम् ।
नाख्यातमिति जानन्तस्ते त्वामाहुस्तथा द्विज ॥ १०

C. 13 2387
B 13 43 11
K. 13 78 11
M 13 39 139

2 D₁ ६ १ १० S om the ref. —^a) D₂ किं ते
पूर्वं तु विपुल, S किं स्वया मिथुन दृष्ट (G₂ ब्रह्मस्) —^b) D_{n1} n₂ शिल्प्य, T₁ एव (for अद्य) T₂ महा
मुने (for 'वने) D₅ दृष्ट तस्मिन्महावने —^c) V₁
B₁₋₅ D_n D₄ १ १ १० T₁ G₄ स्वा, B₁ om (for स्वा)
V₁ B₁ २ २ २ D_{n2} n₂ D₅ विपुल, B₅ D₁ १० S निपु-
णम्, D_{n1} विप्रत्वे, D_{1-१} १ निपुणाद् (for निपुण)
—^d) D_{n1} चात्मा (for आ')

3 ^a) D₃ महर्षे (for ब्रह्मर्षे) D₁₋₂ तु, D₅ १० तु
(for तत्) —^b) D₅ om के च D₁ केन ते, T₂ ३
G के च षट् (for के च ते) T₁ प्रभो (for विभो)
—^c) D₅ १० ते (for ये) M मा (for मा) D₁
६ १ ३ निपुण (D₅ १ 'ण') (for तत्त्वेन) —^d) B₁
एतन्मा, B₂ (marg) यन्मा त्वं (for तांश्च मे) V₁
B₅ D_n D₃ यन्मा त्व परिपृच्छसि, B₂ ३ D_{1-१} १ १० तन्मे
(B₂ ३ 'न्मा) वक्तुमिदार्हसि

4 ^a) V₁ B₁ यत्ते तन्न, D_{n2} यद्वि तन्न, D₁ तदे
तन्न; D₅ १ १ T₁ यदेतन्न, M₁₋₂ यत्तनु (for यद्वै तन्न)
D₅ तद्वै तन्मिथुनं विद्वन् —^b) D₅ ६ १ ३ तु, S
(except T₁) च (for हि) V₁ तद्वि (for विद्धि)
—^c) D_{n1} T₁ चर्तते, D₁₋₂ M₁₋₂ चर्तद्व (D₃ 'द्वि,
M₂ 'न्वै), D₁₀ चर्तद्वि, G₅ चर्तते, M₄ चूच तत्
(for चर्तते) —^d) G₅ ३ तेन (for तत्ते) D₁ ३
जानति, D₂ corrupt (for जानाति) Some MSS
दुष्कृत T₁ निरतश्चापि दुष्कृत

5 D₁ ४ ६ १ om (hapl) 5 —^a) D₁ १ G₂ दृष्ट,
M₄ अयि (for अयि) D₅ ऋतून्मानिद् जानीत —^d)
B₂ तत्ते, T₁ तेषि, T₂ नेत्रे, G₁ ३ ते तु, G₂ ये ते,
M₁₋₂ एते (for ते ते)

6 T₁ om. 6 —^a) D₁ ६ १ विजानाति (for 'नीत)

S (T₁ om) न मा कश्चिद्विजानाति —^b) B₁ G₁ मचा
(for कृत्वा) —^c) T₂ ३ G मुद्यति (for रहसि)
—^d) D₅ ६ १ कर्मविद् (for कर्म वै) S (T₁ om.)
पापकर्मं कश्चिद्विज (T₂ ३ ज)

7 ^a) D₁₀ च (for हि) T₂ विप्र, T₃ G₁ ३ ४ क्षिप्रं
(for कर्म) —^c) M₁₋₂ बहवश्च, M₄ ह्युतवश्च (for
ऋ) —^d) D_{n1} [s]प्यनु, D₃ उमे, M₁₋₂ [s]-
च्युत (for स्युत) M₄ (inf lin as in text) तथा
तद्वि वि चेह च —After 7, V₁ B D_n D₃ १० ins

299* तयैव हि भवेयुस्ते लोका पापकृते यथा ।
कृत्वा नाचक्षत कर्म मम तद्य स्वया कृतम् ।

[(L 2) D₁₀ येन (for मम) B₅ D_{n1} n₂ नचा
(for स्वया)]

8 ^a) D₅ तेषा T₁ तनु, M₁ ६ ४ तत्त्वा, M₃ ते
त्वा (for ते त्वा) D₅ ह्यपान्विता (for हर्षस्मित) D₁₋₂
ते त्वावृत्तान्वित दृष्ट्वा, T₂ ३ G तनु हर्षस्थित दृष्ट्वा —^b)
T₁ गुरो कर्मानिवेदित —^c) D₅ स्मारयति (for 'यन्तस्)
D₁ १ T₂ ३ M₄ तदा प्राहुस्, M₁₋₂ यथा प्रोनुस् (for
तथा प्राहुस्) —^d) V₁ ते तथा, T₁ तथा च, T₃ ते
यदा, M₁₋₂ तथा तच्च (for ते यथा)

9 D₅ om (hapl) 9^d-10^a —^d) D₁₋₂ ३ च (for
वा) B₅ D_{n2} कर्मिण, D₅ ६ १ कर्मणि, T₂ कर्म वा,
G₂ M₁ ४ कर्मणा (for 'ण)

10 D₂ om 10^a (cf v 1 9) —^a) D₅ ६ यत्त्वया
D₁ ३ - तत्कर्म —^b) D₅ ६ १ १० व्यभिचार (for
'राद्) B₅ व्यभिचारात्समात्मक —For 10^b, S
subst

300* तत्त्वया वै तथा कार्यमभिचारभयात्मकम् ।

ते चैव हि भवेयुस्ते लोकाः पापकृतो यथा ।
 कृत्वा नाचक्षतः कर्म मम यच्च त्वया कृतम् ॥ ११
 तथा शक्या च दुर्वृत्ता रक्षितुं प्रमदा द्विज ।
 न च त्वं कृतवान्किञ्चिदागः प्रीतोऽस्मि तेन ते ॥ १२
 यदि त्वहं त्वा दुर्वृत्तमद्रार्क्षं द्विजसत्तम ।
 शपेयं त्वामहं क्रोधान्न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥ १३
 सज्जन्ति पुरुषे नार्यः पुंसां सोऽर्थश्च पुष्कलः ।
 अन्यथा रक्षतः शापोऽभविष्यत्ते गतिश्च सा ॥ १४

[T₁ कृत्यम् (for कार्यम्) T₂ न्यामिचारतयात्मक (for the post half)]

— °) G₈ M₁₋₃ न ख्यातम् (for नाख्या) D₁ ० १
 अभि (for इति)

11 T₁ om 11^{ab} — °) B₁ D₁₀ तथा, D_{n1} n₂
 D₁₋₃ ० तेन (for ते च) M₁₋₃ त्व चैव भवेयुस्ते — °)
 D₁ ० 8 (T₁ om) -कृतां (for -कृतो) D₁ ० लोकान्पाप
 कृतान्यथा — °) T₁ पाप (for मम) D₁₋₁ ० 8 तच्च
 (for यच्च).

12 °) B₁ त्वय, B₁ D₁ ० ० यया, D_n D₂ स्वया
 (for तथा) D₁₋₁ ० M शक्या, D₁₀ शक्य (for
 शक्या) B₁ ० न, M₁₋₃ तु (for च) D₁ ० om
 (hapl) from दुर्वृत्ता up to स्वा (in 13^a). D_{n1} n₂
 दुर्वृत्त्या — B₁ repeats 13^b after the first occurrence
 of 13^a. — °) D₂ प्रमदा रक्षितु द्विज. — °) B₁ तु,
 G₈ तच्च (for च) T₁ स तत्त्वं कृतवान्विप्र — °)
 V₁ B D_{n1} n₂ D₈ अत, D_{n1} पुन, T₁ तेन, T₂
 नाग (for क्षात) B₁ D₁ तेनघ (for तेन ते)
 — After 12, T₂ ० G ins

301* मनोदोषविहीनाना न दोष स्यात्तथा त्व ।
 अन्यथालिङ्गयते कान्ता स्नेहेन दुहितान्यथा ।
 यतेश्च कामुकानां च योषिद्रूपेऽन्यथा मति ।
 अशिक्षयैव मनस प्रायो लोकस्सु वञ्चयते ।
 लोलेत्युद्विजवे लोको वक्त्रामव इति सृष्ट्वा । [5]
 अत्रन्धायोग्यमनसामिति मन्त्रात्मदैवतम् ।
 न रागस्नेहलोभान्ध कर्मिणां तन्महाफलम् ।
 निष्कपायो विशुद्धस्त्व रुच्यावेशाच्च दूषित ।

[(L 2) = (var) line 2 of 295* T₂ ० G₂
 [श्रा]लिंगते — (L, 6) T₂ G₂ -दैवग, G₁ *क (for

रक्षिता सा त्वया पुत्र मम चापि निवेदिता ।
 अहं ते प्रीतिमांस्तात स्वस्ति स्वर्गं गमिष्यसि ॥ १५
 भीष्म उवाच ।
 इत्युक्त्वा विपुलं प्रीतो देवशर्मा महानृपिः ।
 मुमोद स्वर्गमास्थाय सहभार्यः सशिष्यकः ॥ १६
 इदमाख्यातवांश्चापि ममाख्यानं महासुनिः ।
 मार्कण्डेयः पुरा राजन्गाङ्गाकूले कथान्तरे ॥ १७
 तस्माद्भवीमि पार्थ त्वा स्त्रियः सर्वाः सदैव च ।

*तम् — (L 7) G₂ लोभार्थ (for *न्ध) — (L 8)
 G₂ निष्कानो यो (for निष्कपायो)]

13 D₁ ० om up to स्वा (in 13^a) (of v l 12)
 B₁ repeats 13^a after the repetition of 12^b. — °)
 V₁ B (B₁ both times) D₈ १-10 T₂ ० G स्वां, T₁
 तु (for स्वा) D_{n8} कुर्वतम् (for दुर्वृत्तम्) — °) T₂
 अशपेयम् (for शपेय त्वाम्) D₁ ० महा (for मह)
 — °) D₁ न, D₂ च (for स्र)

14 T₁ om 14 — °) 8 (T₁ om) सज्जते — °)
 B₁ D_{n8} D₁ ० पुमांस्तेर्थंश्च, D₁ T₈ G (G₁ damaged)
 M पुस सोर्थंश्च, T₂ सोर्थं पुसश्च (for पुंसां सोऽर्थश्च)
 D₈ पुमासोर्थंश्च पुष्कला — °) D₁ ० न कृत, T₂
 रक्षित B₁ D₁₋₁ ० पापो (for शापो) — °) B₁
 D₁₀ 8 (T₁ om) भविष्यति (for अभविष्यत्ते) V₁ B₂
 (marg) D_n D₈ ० म (D₈ न)तिश्च मे, B गतिश्च सा,
 D₁ ० १ ० स्वैस्त्वया (for गतिश्च सा)

15 °) V₁ ह, B₂ ० ० D_n D₂ ० च (for सा)
 D_{n1} पुन (for त्वया) — °) G₁ ० निवेशिता (for
 *दिता) — °) V₁ B D_n D₈ स्वस्थ, T₁ तस्माद् (for
 स्वस्ति)

16 °) T₁ विप्रो (for प्रीतो) — °) G₁ partly
 damaged B₂ ० महातपा (for *नृपि) — D₁ om
 (hapl ?) 16^a-17^b — °) D₈ मुमुदे (for मुमोद)
 — °) T₁ M सशिष्यवान् (for *प्यक) D₈ G₁ सभार्य
 सहशिष्यक

17 D₁ om 17^{ab} (cf. v l 16) — °) D₈ T₁
 महाख्यान D₂ ० महानृपि, T G *सुति (for *सुनि)
 — °) D₁ ० मार्कण्डेय T₁ तात (for राजन्) — °)
 T₂ ० G तयोत्तरे (for कथान्तरे)

18 °) T₂ ० G तथा (for तस्माद्) — °) V₁ B₂ ०

उभयं दृश्यते तासु मतं साध्वसाधु च ॥ १८
 स्त्रियः साध्व्यो महाभागाः संमता लोकमातरः ।
 धारयन्ति महीं राजन्निमा सवनकाननाम् ॥ १९
 असाध्व्यश्चापि दुर्वृत्ताः कुलद्वयः पापनिश्चयाः ।
 विज्ञेया लक्षणैर्दुष्टैः स्वगात्रसहजैर्नृप ॥ २०
 एवमेतासु रक्षा वै शक्या कर्तुं महात्मभिः ।
 अन्यथा राजशार्दूल न शक्या रक्षितुं स्त्रियः ॥ २१
 एता हि मनुजव्याघ्र तीक्ष्णास्तीक्ष्णपराक्रमाः ।
 नासामस्ति प्रियो नाम मैथुने संगमे नृभिः ॥ २२

एताः कृत्याश्च कार्याश्च कृताश्च भरतर्षभ ।
 न चैकस्मिन्नमन्त्येताः पुरुषे पाण्डुनन्दन ॥ २३
 नासु स्नेहो नृभिः कार्यन्तथैवेर्ष्या जनेश्वर ।
 खेदमास्थाय भुङ्क्षीत धर्ममास्थाय चैव हि ॥ २४
 विहन्येतान्यथा कुर्वन्नर कौरववन्दन ।
 सर्वथा राजशार्दूल युक्तिः मर्त्रं पूज्यते ॥ २५
 तेनैकेन तु रक्षा वै विपुलेन कृता स्त्रियाः ।
 नान्यः शक्तो नृलोकेऽस्मिन्नक्षितुं नृप योपितः ॥ २६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥ ४३ ॥

C 13 2403
 B 13 43 27
 K. 13 78 31
 M 13 39 160

Dn² ns Ds 10 G² M¹ रक्ष्या (for सर्वा) D₁₋₃ G²
 तथैव (for सदैव) B₁ स्त्रिय साध्यस्यैव च, B₅
 D₁₋₁ ० स्त्रिय साध्य (B₅ रक्ष्या) यदैव हि, T G₁ १ 4
 M₁₋₃ स्त्रिय (T₁ स्त्रीषु) सधामदेव च (T₂ G₁ हि)
 —^०) B₁ D₅ १ ० ताव, B₅ चापि, D₅ 10 S स्त्रीषु
 (for तासु) —^d) B₂₋₄ Dn₁ n₂ D₁₋₅ १ 10 T₂ 3
 G₁₋₃ [अ]साधु चा, B₅ 'धुषु (for 'धु च)

19 ^a) T₁ महाभाग —^b) D₁₋₃ मयता, D₅
 सवतं, T₁ सगता (for समता) —^०) Dn₁ T₁ महा-
 राज, D₅ महीं कृन्ताम् (for महीं राजन) —^d) T₁
 नृभि (for इमा)

20 ^a) T₁ असख्याश् (for क्षयाध्ययश्) T₂ 3 G₁ 2 4
 अमं प्राद्याश्च दुर्वृत्ता, M असंगृह्या (M₁ [inf lin] 'रथेया)श्च
 दु^० —^b) Dn D₁₋₅ S (except T₁) कुलप्रा —^०)
 T₂ G₂ M₁ 8 दृष्टे (for दुष्टे) —^d) T₁ 3 G₁ 2 M
 मगोच, T₂ स्वगोत्र- (for स्वगात्र)

21 ^a) B₂ (marg as in text) Dn₁ D₁₋₅ ० T₁ एव
 मेता सुरक्ष्या वै — G₂ om (hapl.) 21^b-26^a

22 G₂ om. 22 (cf. v l 21) T₁ om 22 —^a)
 D₅ पुरुष (for मनुज) —^०) D₁ T₂ ताम्नाम् (for
 ना) —^d) D₃ नगमो, D₁₀ T₂ 3 G₁ 2 4 न ममो
 (for संगमे) B₁ मति, some unused MSS रति
 (for नृभि) V₁ B₂ (marg) Dn D₅ मैथुने नगमेति य

23 G₂ om. 23 (cf. v l 21) —^a) B₁ कृत्याः स्व-
 D₅ कृत्याश्च (for कृत्याश्च) D₁₀ T₂ 3 G₁ 4 कृताश्च,

G₂ कृत्याश्च (for कार्याश्च) —^b) D₁₀ T G₁ 3 4 कृतप्रा
 (for कृताश्च) —^०) D₁ ० om च D₅ वसत्येता,
 T₂ 3 G₁ 3 4 सुनियता (for रमन्त्येता)

24 G₂ om 24 (cf. v l 21) G₁ 3 om (hapl)
 24^a-25^b —^a) N (except D₁₋₃) नामा (for नासु)
 V₁ B₅ Dn D₂ 3 नरै (for नृभि) —^b) D₁ 2 1-1 ०
 जनाधिप, D₅ नराधिप (for जनेश्वर) — D₂ om
 24^०-26^b —^d) V₁ B₅ Dn D₁ ० ५ M ह (for हि)
 — After 24, D₁₀ T₂ 3 G₁ 1ns

302* अनृताविह पर्वान्द्रिदोषवर्जं नराधिप ।

While M 1ns after 24

303* अनृतानपि पर्वान्द्रिदोषवर्जी निगमय ।

[M₁ -वर्ज (for -वर्ज)]

25 G₂ om 25 (cf. v l 21) D₂ om 25, G₁ 3
 om 25^a (for all, cf. v l 24) B₁ om 25^a-26^b
 —^a) V₁ B (B₁ om) Dn D₂ 2 निहन्याद, D₁₋₁
 विनश्येद् (for विहन्येत) — D₂ om 25^c-26^b T₁ om.
 25^a —^०) D₅ अन्यथा (for सर्वथा) —^d) B₅ Dn₁
 युक्ति, Cup युक्ति (as in text) B₅ - M युज्यते (for
 पू) T₂ 2 G₁ 2 4 युक्त मवत्र युज्यते ॐ Cn युक्ति-
 रनायन्ति । युक्तिरिति पाठे ममाधि । ॐ

26 G₂ om. 26^a (cf. v l 21) D₂ om 26^b (cf
 v l 24) B₁ D₅ om. 26^a (cf. v l 25) —^a)
 T₁ येन केन (for तेनैकेन) —^b) B₅ D₁₋₀ T G
 M₁ 3 स्त्रिय (for स्त्रिया) —^०) V₁ B Dn D₂ ०

४४

युधिष्ठिर उवाच ।

यन्मूलं सर्वधर्माणां प्रजनस्य गृहस्य च ।

पितृदेवातिथीनां च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अयं हि सर्वधर्माणां धर्मश्चिन्त्यतमो मतः ।

कीदृशाय प्रदेया स्यात्कन्येति वसुधाधिप ॥ २

शीलवृत्ते समाज्ञाय विद्यां योनिं च कर्म च ।

अङ्गिरेव प्रदातव्या कन्या गुणवते वरे ।

ब्राह्मणानां सतामेष धर्मो नित्यं युधिष्ठिर ॥ ३

आवाह्यमावहेदेवं यो दद्यादनुकूलतः ।

शिष्टानां क्षत्रियाणां च धर्म एष सनातनः ॥ ४

आत्माभिप्रेतमृत्सृज्य कन्याभिप्रेत एव यः ।

अभिप्रेता च या यस्य तस्मै देया युधिष्ठिर ।

गान्धर्वमिति तं धर्मं प्राहूर्धर्मविदो जनाः ॥ ५

धनेन बहुना क्रीत्वा संप्रलोभ्य च बान्धवान् ।

असुराणां नृपैतं वै धर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ ६

हत्वा छिन्वा च शीर्षाणि रुदतां रुदतीं गृहात् ।

प्रसह्य हरणं तात राक्षसं धर्मलक्षणम् ॥ ७

G₂ त्रि- (for नृ-) —^d V₁ B Dn D₈ 10 योपिन
(for 'त)Colophon — Parvan nam_s B₁ 2 4 Dn_s D₁ 3
शांति — Sub parvan V₁ B₁₋₄ Dn D₁₋₄ 5 7 9 10
M दानधर्म — Adhy nam_s N (except B₃) T₃ G₈ 4
M विपुलोपाख्याय, T₂ देवशर्मोपाख्यायने स्त्रीस्वभावकथने
विपुलचरित्र, G₁ देवशर्मोपाख्यायने स्त्रीस्वभावकथन — Adhy
no (figures, words or both) V₁ 43 (as in text),
D₈ 41, D₁₀ 43, T₁ M 72, T₃ 3 G₂ 4 79, G₁
74, G₈ 73 — Śloka no D₈ 24

44

1 D₁ om (hapl) 1²-2^a —^b V₁ B₁ 5 Dn
D₈ 10 स्वजनस्य, D₁₋₈ प्रज्ञानस्य (for प्रज)2 D₁ om 2^a (cf. v. 1 1) N om the ref.
—^b T₁ सत्यतमो (for चिन्त्य) — T₁ om 2^a
—^c V₁ B Dn D₈ 10 कीदृशस्य (for 'शाय) M₁₋₃
प्रदातव्या (for प्रदेया स्यात्)3 Before 3, N ins भीष्म उवाच —^a D₈ समा-
ख्याय, T₂ साय (for 'ज्ञाय) —^c V₁ B Dn D₁₋₁₀
सङ्गिरेव (D₁ य) (for अङ्गिरेव) —^d V₁ B Dn D₈
3-10 गुणयुते, D₂ T₃ 'वति (for 'वते) S भवेत् (for
वरे) —^e B₁ एतद्, B₃ एव, T₂ एषा (for एष)
—^f V₁ B Dn₂ 113 D₈ 10 प्रोक्तो धर्मो, Dn₁ ब्राह्मो
धर्मो (for धर्मो नित्य) D₁₋₇ जनेश्वर (for युधिष्ठिर)4 T₁ om 4^{ab} —^a B₂ D₁ 5 7 T₂ 3 G₁ 2 4आवाह्याम् M₁₋₂ एव (for एव) D₁₀ आवाह्य चाध्वरे
देव —^b T₂ 3 G₁ 3 4 अनुकूलिने (for 'कूलत)
—^d B₁ partly damaged T₁ एष धर्म (by transp)
Dn₃ महात्मन (for सनातन)5 T₁ om, 5^{ab} —^a S (T₁ om) अप्यभि- (for
आत्माभि) —^b T₂ om एव B₂ 3 D₈ 5 च; T₂ 3
G स (for य) D₈ कन्याभिप्रेतमेव च; —^c T₂
अभिप्रीता (for 'प्रेता) D₈ सा (for या) D₁ 4-7 9
S (except T₁) तस्य (for यस्य) —^e B₁ गान्धर्व;
G₁ 8 गान्धर्वम् (for गान्धर्वम्) Dn₃ तद् (for त)
D₈₋₇ 9 transp धर्मं and प्राहुर D₁ 3 S आहुर (for
प्राहुर) V₁ B Dn D₁ 2 3 10 वेद- (for धर्म-)6 —^a B₃ Dn₁ n₂ D₂ T G M₃ 4 (sup l₁n) बहुधा
(for 'ना) —^b D₈ संप्रलभ्य, D₁₀ घोष्य (for
'लोभ्य) D₈ तु (for च) —^c D₁₋₇ 9 आसुर- हि
(for असुराणां) T₂ 3 G₁ 2 4 नृपाणां, G₈ पराणां,
M नृपैत (for 'त) D₁₋₈ आसुरं नृपते तं वै, T₁ दीयते
चासुराणा वै7 Cf Manu 3 33 —^b B₃ 5 क्रोशतीं, T₁ गृह्णीं,
T₂ G₁ रुदतीं, T₃ G₂ 'तो (for 'तां) D₁ रोदतीं,
D₁ 6 रुदतीर; T₂ रुदतां, G₁ 3 4 सुदतीं (for रु)
—^c D₁ प्रगृह्य (for प्रमह्य) D₁ 6 7 9 हरता, T₃
G₈ 4 [क्षा]हरण, G₂ हरणात् (for 'ण) —^d D₁₋₈
7 9 पैशाच (for राक्षस) V₁ B Dn D₈ 3 10 राक्षसी
(Dn₃ पैशाचो) विधिरच्यते, D₁ 6 पैशाचं कर्मलक्षण
ॐ Cn अत्रैव प्रमत्ताना वन्धुनां कन्याहरणात्पैशाचो हरण-
सामान्यादन्तर्भवति । ॐ — After 7, S ins,

पञ्चानां तु त्रयो धर्म्या द्वावधर्म्यौ युधिष्ठिर ।
 पैशाच आसुरश्चैव न कर्तव्यौ कथंचन ॥ ८
 ब्राह्मः क्षात्रोऽथ गान्धर्व एते धर्म्या नरर्षभ ।
 पृथग्वा यदि वा मिश्राः कर्तव्या नात्र संशयः ॥ ९
 तिम्रो भार्या ब्राह्मणस्य द्वे भार्ये क्षत्रियस्य तु ।
 वैश्यः स्वजातिं विन्देत् तास्वपत्यं मम भवेत् ॥ १०
 ब्राह्मणी तु भवेज्ज्येष्ठा क्षत्रिया क्षत्रियस्य तु ।
 रत्यर्थमपि शूद्रा स्यान्नेत्याहुरपरे जनाः ॥ ११
 अपत्यजन्म शूद्राया न प्रशंसन्ति साधवः ।
 शूद्रायां जनयन्निप्रः प्रायश्चित्ती विधीयते ॥ १२

त्रिंशद्वर्षो दशवर्षा भार्यां विन्देत् नक्षिकाम् ।
 एकत्रिंशतिवर्षो वा सप्तवर्षमिवाभुयात् ॥ १३
 यस्यास्तु न भवेद्भ्राता पिता वा भरतर्षभ ।
 नोपयच्छेत् तां जातु पुत्रिकाशर्मिणी हि सा ॥ १४
 त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत् कन्या ऋतुमती सती ।
 चतुर्थे त्वथ संप्राप्ते स्वयं भर्तारमर्जयेत् ॥ १५
 प्रजनो हीयते तस्या रतिश्च भरतर्षभ ।
 अतोऽन्यथा वर्तमाना भवेद्वाच्या प्रजापतेः ॥ १६
 असपिण्डा च या मातुरसगोत्रा च या पितुः ।
 इत्येतामनुगच्छेत् तं धर्मं मनुरत्रवीत् ॥ १७

C. 13 2421
 B. 13 44 18
 K. 13 79 20
 H. 13 40 21

304* सुप्ता मत्तां प्रमत्ता वा रहो यत्रोपगच्छति ।
 स पापिष्ठो विवाहाना पैशाच प्रथितोऽथम ।

[=(var) Manu 3 34 —(L 1) T₁ प्रयाना (for प्रमत्तां) M₁ सुप्ताना वा प्रनत्ताना, M₂ ३ सुप्ताना प्रमत्ताना वा (for the prior half) T₂ ३ G₁ ३ ४ अहोरात्रौ च गच्छति (for the post. half) —(L 2) M₂ प्रनतो (for प्रथितो)]

8 =(var) Manu 3 25 —^a) D₃ च (for तु) D₁ ३ पचाना त्व (D₃ त) त्र धर्माणा —^b) D₁₋₇ १ १ नराधिप (for युधिष्ठिर) —^c) V₁ B D₂ ३ D₃ 10 आसुरश्च (for आ^a) T G पैशाचमासुर चैव —^d) V₁ कर्तव्य (for 'व्यौ) D₂ कदाचन

9 Cf Manu 3 21 —^a) D₁ १ 10 T₂ G₃ क्षत्रो (for क्षात्रो) D₆ १ 10 T₂ गधर्व (for गान्धर्व) D₂ G₂ ब्रह्मक्षत्रोथ गधर्व —^b) D₂ द्विजातिषु, D₁₋₇ १ १ नराधिप (for नरर्षभ) D₁ २ पृते हि स्युर्द्विजातिषु —T₁ om 9^d —^c) D₂ मिश्र (for मिश्रा) —^d) D₂ कर्तव्यो (for 'व्या)

10 ^a) D₂ नार्यो (for भार्या) —^b) T₁ द्विधा वै (for द्वे भार्ये) D₃ D₁₋₇ १ १ च (for तु) —^c) V₁ B D₂ D₃ 10 स्वजात्या (for 'ति) —^d) T₁ M₂ हिताय वै, T₂ ३ G M₁₋₃ हि त्रायति (for समं भवेत्)

11 D₂ om 11-12 —^a) D₁₀ ब्राह्मणी ब्राह्मणस्येष्ठा, S द्विजस्य ब्राह्मणी श्रे (G₂ M ज्येष्ठा) —^b) V₁ D₁₋₇ १ १ च (for तु) —^c) D₂ ३ चतुर्थम्, D₂ वुर्य (for र^a) G₂ शूद्री (for शूद्रा) —^d) T₂ इति (for नेति)

12 D₂ om 12 (cf v 1 11) —^a) S प्रायश्चित्त-मगमयात् — After 12, D₁₀ S 1₂ 5

305* नातिमाला बहन्त्यन्चे क्षानित्यत्वाप्रजायिन ।
 बहन्ति कर्मिणस्तन्वामन्त-शुद्धिच्यपेक्षया ।
 क्षपरान्वयमभूता सस्वप्नादिविचरिताम् ।
 कामो यस्या निषिद्धश्च केचिदिच्छन्ति चापदि ।

[T₁ om. line 1 T₂ ३ G repeat line 1 after 13 M reads lines 1-2 after 13 —(L 1) T₂ ३ G₁ ३ ४ (all second time) न स्त्री (for नाति) T₂ ३ G₁ ३ ४ (all second time) M क्षानित्यत्वात्, T₃ (first time) अनन्वत्वात्, G₂ (second time) अनिद्रुत्य (sio) (for 'त्वत्वात्) —(L 2) M तस्या नन-शुद्धि- (for तस्यामन्) —(L 3) D₁₀ M सस्वप्नादि-, T₂ दुस्व^a, T₃ सुस्व (for मस्व^a) G₂ समस्वप्नादिविचरितां (for the post half) —(L 4) M यस्या (for यस्या)]

13 ^a) D₁₀ -वर्षो (for वर्षो) —^b) D₁₋₇ १ १ कन्या (for भार्या) T₃ G यो विन्देत् च नक्षिका — After 13, T₂ ३ G repeat line 1 and M reads lines 1-2 of 305*

14 Cf Manu 3 11 —^b) S पिता माता च भारत —^c) D₂ T G₁ ३ M₁ ३ ऋच्छेत् (for य) —^d) T₂ ३ G धर्मिका (for जी) T₂ G₁ ३ ४ च (for हि)

15 Cf Manu 9 90 —^a) S (except G₂) [उ]पेक्षेत (for [उ]दी^a) —^b) T₁ G₂ कन्यासुतुमती सती —^c) D₁₀ चतुर्थवर्षे संप्राप्ते —^d) D₂ अर्चयेत्, D₁ १ १ S क्षाप्रजेत् (for अर्जयेत्)

16 ^a) B₂ ४ D₂ ३ T₁ प्रजा न, B₂ प्रजने, D₂ १ १ यौवन, D₂ प्रजन (for 'नो)

17 17^{ab} =Manu 3 5^{ab} —^a) D₁ १ तु, G₁ सा.

युधिष्ठिर उवाच ।

शुल्कमन्येन दत्तं स्याद्दानीत्याह चापरः ।

बलादन्यः प्रभाषेत धनमन्यः प्रदर्शयेत् ॥ १८

पाणिग्रहीता त्वन्यः स्यात्क्रस्य कन्या पितामह ।

तत्त्वं जिज्ञासमानानां चक्षुर्भवतु नो भवान् ॥ १९

भीष्म उवाच ।

यत्किञ्चित्कर्म मानुष्यं संस्थानाय प्रकृष्यते ।

मन्त्रवन्मन्त्रितं तस्य मृपावादस्तु पातकः ॥ २०

भार्यापत्यृत्विगाचार्याः शिष्योपाध्याय एव च ।

मृपोक्ते दण्डमर्हन्ति नेत्याहुरपरे जनाः ॥ २१

न ह्यकामेन संवादं मन्तुरेवं प्रशंसति ।

अयशरयमधर्म्यं च यन्मृपा धर्मकोपनम् ॥ २२

नैकान्तदोष एकस्मिंस्तद्दानं नोपलभ्यते ।

धर्मतो यां प्रयच्छन्ति यां च क्रीणन्ति भारत ॥ २३

बन्धुभिः समनुज्ञातो मन्त्रहोमौ प्रयोजयेत् ।

तथा सिध्यन्ति ते मन्त्रा नादत्तायाः कथंचन ॥ २४

यस्त्वत्र मन्त्रसमयो भार्यापत्योर्मिथः कृतः ।

तमेवाहुर्गरीयांसं यथासौ ज्ञातिभिः कृतः ॥ २५

G₂ [अ]पि (for च) —^c T₂ ३ G M₈ उपगच्छेत,
M₁ २ ४ उपयं (for अनुगं) T₁ एता समुपगच्छेत
—For 17^{ad}, B₅ subst

306* सा प्रशस्त्रा द्विजातीना दारकर्मणि मैथुने ।

[=Manu 3 5^{ad}]

—After 17, D₁₋₇ ० read 27-29 and 26

18 ^b) D_{n1} D₁₋₇ 10 ददामि, T₂ 'ति (for 'नि)
—^c) D₁ फलम्, D₁₋₇ ० बलम् (for बलाद्) —^d)
D₂ ३ धर्ममन्य, D₁ न च मन्यु (for धनमन्य) T₁
एदर्शयत् (for प्रदर्शयेत्) D₁ धर्ममन्य प्रभाषयेत्

19 ^a) D₁₀ पाणि (for पाणि) V₁ B D_n D₈ 10
चान्य, D₁₋₇ ० को नु (for खन्य) S पाणि गृहीत्वा
एन्य स्यात् (G₂ 'त्वा खन्यस्य, M₂ 'त्वा तस्य स्यात्,
M₃ 'त्वाप्यन्य स्यात्) —^b) V₁ B D_n D₂ ३ 10
भार्या (for कन्या) T₁ कस्य का कस्य वा भवेत् —T₁
om 19^{ad} 19^{ad} = 29^{ab} and 48^{ef} —^c) B₁ G₂
स (for तत्) —^d) D₁₀ अस्माक लोचन भवान्
—After 19, B₁ reads 29^{ad} for the first time, repea-
ting it in its proper place

20 ^a) T₁ एतन् (for कर्म) D₅ यत्किञ्चिन्मानुष
कर्म —^b) S (except M₂) सतानाय (for सस्था)
V₁ B₁ ३ (marg) - D_n D₂ प्रदश्यते, D₁₋₇ ० 10 T₁
प्रकर्ष (D₁₀ 'त्प्य)ते, D₃ प्रदश्यते, T₂ ३ G प्रपर्वते
(for प्रहृष्यते) —^c) G₁ damaged D₃ मतिवन्
(for मन्त्रवन्) T₁ मन्त्रवन्त्र, T₂ G₂ ३ मन्त्रतन्त्रस्या
(T₂ स्या), T₃ मन्त्रतस्त्वस्या, G₂ मन्त्र पश्चान्,
M₁₋₃ मन्त्रवन्त्रस्य, M₁ मन्त्रतस्त्वस्या (for मन्त्रित तस्य)
—^d) B₁ ३ च (for तु) V₁ पापक, D₁ M₁ पातक,

D₁₋₇ ० बाधक, T₂ ३ G₁ ३ ४ [अ]पातक (for पातक)
T₁ मृपावादे तु पातकं

21 ^a) V₁ B₂ ४ ५ D_n D₃ 10 G₂ भार्यापत्य (G₂
'पुत्र) द्विगाचार्या, D₁₋₇ ० 'पत्युत्तमाचार्या, T₁ ऋत्वि
वपुरोहिताचार्यासु —^b) T₁ तथा सवधिवाधना —^c)
D_{n8} मृपोक्त, T₁ 'क्त, T₂ ३ G₁ ३ ४ 'क्तौ (for 'क्ते)

22 ^a) B₂₋₄ D_n D₇ ४-7 ० संवास (for 'द).
—^b) D₁ ३ M₁₋₃ एव (for एव) —^d) D₁₋₃ कर्म
(for धर्म-) S गोपन (for को')

23 T₁ om 23^{ab} —^a) V₁ B₂ ५ D_{n1} n₂ D₈ ३
G₂ नैकातो D₁₋₇ ० एतस्मिन् (for एक) B₁ नैकातो
धर्म एकस्मिन्, D₁₀ नैपा तु दोष एतस्मिन् —^b) D₃ 10
वदता, S (T₁ om) उद्यान (T₂ ३ G 'ने) (for
तद्दान) D_{n1} n₂ तदा केनोपपद्यते, D₁ ३ तदानेनोपल-
भ्यते, D₃ तदानतोष, D₁₋₇ ० स्तब्धा (D₁ ० वधू)ना
नोपपद्यते —^c) V₁ B D_{n8} D₁ ३ प्रशंसति (for प्रय-
च्छन्ति) —^d) S चा (for च)

24 ^a) V₁ B D_n D₁₋₁₀ T₁ यमनुज्ञाते (for 'ज्ञाते)
—^b) D₃ मन्त्रहोम, T₁ M 'मेव, T₂ ३ G मन्त्रानेव
(G₂ 'व) (for मन्त्रहोमौ) D₁₀ मन्त्रतस्त्रा प्रदर्शयेत्
—T₁ om 24^c-26^b —^c) T₂ G₁ ३ ४ यथा, T₃
यदा, M₁ अथो (for तथा) —^d) D₈ नाधर्मार्या,
M₄ नादत्ताया (for 'या)

25 T₁ om 25 (cf v l 24) —^a) D₃ तत्र (for
त्वत्र) G₁ समये B₁ यन्मन्त्र मन्त्रसमये; T₂ ३ G₁₋₃
यस्त्वत्र मन्त्र समये —D₅ T₂ om (hapl) 25^{ad} —^c)
D₃ om from हुर्गरीयास up to देवीं मा (in 26^c) D₁
गरीयाश्च (for 'याम) —^d) Some unused MSS
कृतिभि (for 'जा')

देवदत्तां पतिर्भार्या वेत्ति धर्मस्य शासनात् ।
सा देवीं मातुषीं वाचमनृतां पर्युदस्यति ॥ २६

युधिष्ठिर उवाच ।

कन्यायां प्राप्तशुल्कायां ज्यायांश्चेदात्रजेद्वरः ।
धर्मकामार्थसंपन्नो वाच्यमत्रानृतं न वा ॥ २७
तस्मिन्नुभयतो दोषे कुर्वञ्छ्रेयः समाचरेत् ।
अयं नः सर्वधर्माणां धर्मश्चित्त्यतमो मतः ॥ २८
तच्च जिज्ञासमानानां चक्षुर्भवतु नो भवान् ।
तदेतत्सर्वमाचक्ष्व न हि वृष्यामि कथ्यताम् ॥ २९
भीष्म उवाच ।

न वै निष्ठाकरं शुल्कं ज्ञात्वासीत्तेन नाहृतम् ।

न हि शुल्कपराः सन्तः कन्यां ददति कर्हिचित् ॥ ३०
अन्यैर्गुणैरुपेतं तु शुल्कं याचन्ति बान्धवाः ।
अलंकृत्वा बहस्वेति यो दद्यादनुकूलतः ॥ ३१
तच्च ता च ददात्येव न शुल्कं विक्रयो न सः ।
प्रतिगृह्य भवेद्देयमेव धर्मः सनातनः ॥ ३२
दास्यामि भवते कन्यामिति पूर्वं नभाषितम् ।
ये चैवाहुर्गे च नाहुर्गे चावर्ग्यं वदन्त्युत ॥ ३३
तस्मादा ग्रहणात्पाणेर्याचयन्ति परस्परम् ।
कन्यावरः पुरा दत्तो मरुद्धिरिति नः श्रुतम् ॥ ३४
नानिद्याय प्रदातव्या कन्या इत्यृषिचोदितम् ।
तन्मूलं काममूलस्य प्रजनस्येति मे मतिः ॥ ३५

C 13 2439
B 13 44 36
K. 13 79 37
H 13 40 39

26 Cf Manu. 9 95 T₁ om 26^{ab} (cf v l 24)
D₅ om up to देवीं मा (in 26^a) (cf v l 25)
D₁₋₇ 9 read 26 after 29 —^c) V₁ B Dn D₂ 8-10
स देवीं, D₂ 2 G₁ 2 4 मा देवीं, D₁ 5 T₂ 8 G₂ सा
देवी, D₁ 9 मा देव, T₁ न देवीं (for सा देवीं) D₅
T₂ मातुषी (T₂ 'पा) (for 'पीं) —^d) T₃ G₁ 2 4
अनृत (for ता) B₁ पर्यवस्यति, D₂ 5 6 पर्युपान्वति,
D₅ दस्यते; some unused MSS 'दस्य च (for 'दस्यति)
—After 26, D₁₀ ins an addl colophon [Sub-
parcan दानधर्म — Adhy no 43]

27 D₁₋₇ 9 read 27-29 after 17 D₇ 9 om the
ref —^a) D₁ 2 5-7 9 कन्याया प्राप्तशुल्काया —^b)
D₁₋₇ 9 ज्येष्ठम् (for ज्यायाश्) B₁ वर एवात्रजेत् (by
transp), D₁₋₅ एवात्रजेद्वर —^c) D₁₋₅ सयुक्तो (for
संपन्नो) T धर्मार्थं कार्यसंपन्नो, G₁ धर्मार्थकाम —^d)
D₂ च (for वा)

28 For the sequence in D₁₋₇ 8, cf v l 27
—^a) B₅ दोषे, D₃ दोष (for दोषे) —^b) D₁₋₃
कथ (for कुर्वञ्) M किमाचरेत् (for समा) B₄
D₁₋₇ 9 किं च (B₁ च) श्रेय किं (D₂ क)माचरेत् —^c)
T G M₁ 2 4 तु (for न)

29 For the sequence in D₁₋₇ 8, cf v l 27
T₁ om. 29 29^{ab} = 19^{cd} and 48^{ef} —^b) D₁₀ G₁ भवति
(for 'तु) — B₄ reads 29^{cd} for the first time
after 19

30 D₇ om the ref. —^a) V₁ B Dn D₅ 8-10 G₂
M₂ [पुत्र, T₁ चेत, G₁ हि (for वै) —^b) T₁

G₂₋₄ M₁ 2 4 जानु (for ज्ञात्वा) D₂ मन्वेत (for [मा]-
सीत्तेन) V₁ T₁ नाहृतं, B₂ T₃ G₂ 4 M₂₋₄ नानृतं,
G₂ (by corr) नामत् (for नाहृतम्) B₂ 2 5 ज्ञात्वा
सद्येन यत्कृत, D₁ 2 10 ज्ञा (D₁₀ जा)त्वाभीदधमा कृतं,
D₁₋₇ ज्ञात्वा मन्वेत नानृत, D₃ ज्ञात्वा भीतेन नाहृत
—^c) T₁ न हि शुल्कमनिश्चित्य —^d) D₁₋₇ 9 विदति;
T₂ ददति (for ददति)

31 T₁ om 31-32 —^a) D₂ 5 9 अन्ये (for
अन्यैर्) —^b) T₂ 3 G वाहति (for याचन्ति) —^c)
D₁ 2 S (T₁ om) अलंकृत्वा (for 'कृत्वा) —^d) M ये
वदत्यनुकूलत

32 T₁ om. 32 (cf. v l 31) D₅ om 32 —^a)
V₁ B₁₋₃ Dn D₈₋₁₀ G₂ यच्च, B₅ या (for तच्च)
S (T₁ om) तावत् (for ता च) B₁ 2 2 Dn D₂ 4 8-9
ददति B₂ 4 Dn₁ n₂ D₂ 2 G₂ 4 [पुत्र —^b) S (T₁
om) हि (for न) B₁ य (for स) — V₁ om. 32^{cd}

33 ^b) D₁ (sup lin as in text) 2 अभाषित, T₁
तु मा (for नभाषि) D₂ इति पूर्वानुभाषित ङ्ङ Cn
नभाषितमित्येक पदम् । ये पूर्व दान्यामीत्याहु, ये च न
दास्यामीत्याहु, ये च अक्षय दास्यामिति वदन्ति, तत्सर्वं
नभाषितम् । अनुक्तवन्वेत्यर्थे । ङ्ङ —^c) B₁ न (for the
first च) D₂ न चैव, D₃ ये न च (for ये च न)
Dn D₅ ये चाहुर्गे च नाहुर्गे, D₁ यदेवाहुर्गे न चाहुर्
—^d) D₁ न वा, D₁₋₃ T₁ M नैव (for ये च) D₂
T₂ 3 G₁ 3 M ददति, D₁ 9 G₂ 4 ददति (for वदन्ति)

34 ^a) D₁ 2 न ग्रहणात्, D₃ नाग्रह (for आ ग्रह)

समीक्ष्य च बहुन्दोपान्संवासाद्विद्विपाणयोः ।
 यथा निष्ठाकरं शुल्कं न जात्यासीत्तथा शृणु ॥ ३६
 अहं विचित्रवीर्याय द्वे कन्ये समुदावहम् ।
 जित्वा च मागधान्सर्वान्काशीनथ च कोसलान् ।
 गृहीतपाणिरैकासीत्प्राप्तशुल्कापराभवत् ॥ ३७
 पाणौ गृहीता तत्रैव विसृज्या इति मे पिता ।
 अब्रवीदितरां कन्यामावहत्स तु कौरवः ॥ ३८
 अप्यन्यामानुप्रच्छ शङ्कमानः पितुर्वचः ।

V₁ पाणिं, B₁ पाणौ (for पाणेर्) —^b) D₁ 8-7 १
 यापयति, S चे च (M₁-8 यद्)दति (for याचयन्ति)
 —^o) D₅ ऋ, D₁ १ वच (for चर) —^d) B₁
 विश्रुतं, B₆ न श्रुत (for न श्रुतम्)

35 ^a) D₃ 10 नाशिष्टाय (for नानि) —^b) D₁
 om कन्या B₁ वेत्युषि, D₈ 10 इत्युषि, T₂ इत्युषि
 (for इत्युषि) D₁ S चोदना (for चोदितम्) D₈
 इति वै मुनिभाषित —^o) D₁-8 भोगस्य, T₁ मूलं
 स्यात् (for मूलस्य) —^o) G₁ 3 या (for मे)

36 ^a) D₁₀ [ए]व, T₁ तु (for च) D₁-7 १
 समीक्ष्य बहुदोपाश्च —^b) S (except T₁) सवादे (for
 साद्) B₁ सद्य सविनिपातयो, D₁-7 १ उद्दहेन्न विच
 क्षण, D₁₀ सवासाद्विद्विपा नय —^o) D₈ अथो,
 T₂ 8 G₁ 8 4 तथा (for यथा) —^d) D₈ राज्ञा
 सीत्, D₁₀ नयस्त्वासीत्, T₁ न जात तत् (for न
 जात्वासीत्)

37 ^a) G₂ अहो (for अहं) V₁ B Dn D₆ 8 10
 अह (V₁ 'य) विचित्रवीर्यस्य —^b) D₃ 8 भायें, D₁₀
 कन्ये द्वे (by transp) B₁-4 समुदाहर, D₁₀ पाहरं
 (for दावहम्) —^o) D₃ 5 [अ]य, S [अं]ग (for
 च) V₁ मानवान्, S (except G₁) मगधान् (for
 मा) —^d) D₁ 6 १ अथ स, D₈ 10 अत्यथ; T G
 अपि च (for अथ च) B₃ कोपलान्, M₁ कोसलान्,
 some MSS कोशलान् (for कोम) D₁ काशीयानथ
 कोशलान् —^o) G₂ गृहीत्वा (for त) D₁ नैकस्या
 (for एकासीत्) D₁ 3 गृहीत पाणिरैकस्या

38 ^a) V₁ B Dn D₃ 10 कन्या, D₁-7 १ पाणि
 (for पाणौ) Dn₁ D₉ T₁ G गृहीत्वा, D₁ ते (for
 ता) D₁₀ [ए]का (for [ए]व) —^b) V₁ B Dn₁ n₈
 D₂ 8 10 विसर्ज्या (for विसृज्या) T₁ मता (for पिता)

अतीव ह्यस्य धर्मैप्सा पितुर्मैभ्यधिकामभवत् ॥ ३९
 ततोऽहमनुवं राज्ञाचारेऽप्पुरिदं वचः ।
 आचारं तच्चतो वेत्तुमिच्छामीति पुनः पुनः ॥ ४०
 ततो मयैवमुक्ते तु वाक्ये धर्मभृतां वरः ।
 पिता मम महाराज बाह्लीको वाक्यमब्रवीत् ॥ ४१
 यदि वः शुल्कतो निष्ठा न पाणिग्रहणं तथा ।
 लाजान्तरमुपासीत प्राप्तशुल्का पतिं वृतम् ॥ ४२
 न हि धर्मविदः प्राहुः प्रमाणं वाक्यतः स्मृतम् ।

— T₁ om 38^d —^d) V₁ B₃ Dn D₈ आवहेति स,
 B₁ 4 D₁₀ ह्य स, B₂ 8 हेद्य स, D₁-7 १ अत्रहत्स तु
 (for आवहत्स तु) B₁ D₁ 8 10 T₂ 2 G₁ कौरव

39 ^a) B₁-3 Dn D₁-3 6-9 [अ]न्याम् (for 'न्याम्)
 V₁ B₁ 4 नानु, B₃ ननु (for अनु-) —^o) V₁ B
 Dn D₃ 10 धर्मैप्सा (for 'प्सा) —^d) S आतुर
 (for पितुर). B₁ (marg as in text) [स]त्यधिका;
 D₄ [स]त्यधिका, D₅ ह्यधिका (for भ्यधिका) Dn₂
 D₁ १ भवेत् (for [अ]भवत्)

40 ^a) V₁ अतो (for ततो) T₁ [स]न्याम् (for
 श्नुम्) D₁ T₂ M अत्रव (for अनुव) —^b) D₁-8
 [आ]चारेऽपुर (for [आ]चारेऽपुर) —^d) D₅ इच्छति
 (for इच्छामि) V₁ B Dn D₈ च (for इति)

41 ^a) D₁-6 उक्तेन (for उक्ते तु) —^b) T₂ वाक्य
 (for वाक्ये) S वाक्यविदा (for धर्मभृतां) B₄ 8
 Dn₁ D₁ वर, D₉ वर (for वर) —^o) D₁ 5 १ 10
 T₂ 8 G₂ M₁ पितामहो (T₂ 3 'ह, M₁ 'ह) (for पिता
 मम) M₂-3 महाराजो (for 'राज) —^d) Some
 MSS बाह्लीको (for बाह्लीको)

42 ^a) Dn₈ om, T₂ 8 G वा (for व) D₈
 यदि शुल्कमुतो निष्ठा —^b) V₁ B Dn D₈ G₈ अग्रणात्
 (for अग्रण) T₁ तदा, M₁ 8 4 तत् (for तथा)
 —^d) D₁ om 42^c-43^b T₁ om 42^c-45^d —^o) B₄
 राजद्वारम्, D₁ लाजापारम्, D₁-7 १ T₈ G M लाजोत्तरम्
 (for लाजान्तरम्) D₁₀ अलाजोत्तरमासीनं —^d)
 D₁-8 पतिं नृप; D₈ इति स्मृत; D₁₀ T₂ 8 G पतिव्रता
 (for पतिं वृतम्) V₁ B Dn प्राप्तशुल्क इ (B₂ 8 Dn₂
 'ल्काम)ति स्मृत (V₁ 'त; Dn₈ 'ति)

43 D₁ om 43^{ab}, T₁ om 43 (for both, cf

येषां वै शुल्कतो निष्ठा न पाणिग्रहणात्तथा ॥ ४३
 प्रसिद्धं भाषितं दाने तेषां प्रत्यसनं पुनः ।
 ये मन्यन्ते क्यं शुल्कं न ते धर्मविदो जनाः ॥ ४४
 न चैतेभ्यः प्रदातव्या न वोढव्या तथाविधा ।
 न ह्येव भार्या क्रैतव्या न विक्रेया कथंचन ॥ ४५
 ये च क्रीणान्ति दासीवद्ये च विक्रीणते जनाः ।
 भवेत्तेषां तथा निष्ठा लुब्धानां पापचेतसाम् ॥ ४६
 अस्मिन्धर्मं सत्यवन्तं पर्यपृच्छन्त वै जनाः ।
 कन्यायाः प्राप्तशुल्कायाः शुल्कदः प्रथमं गतः ॥ ४७

पाणिग्रहीता चान्यः स्यादत्र नो धर्मसंशयः ।
 तन्नश्छिन्धि महाप्राज्ञ त्वं हि वै प्राज्ञसंमतः ।
 तत्त्वं जिज्ञासमानानां चक्षुर्भवतु नो भवान् ॥ ४८
 तानेवं ब्रुवतः सर्वान्सत्यवान्वाक्यमत्रवीत् ।
 यत्रेष्टं तत्र देया स्यान्नात्र कार्या विचारणा ।
 कुर्वते जीवतोऽप्येवं मृते नैवास्ति संग्रयः ॥ ४९
 देवर प्रविशेत्कन्या तप्येद्वापि महत्तपः ।
 तमेवानुव्रता भूत्वा पाणिग्राहस्य नाम सा ॥ ५०
 लिखन्त्येव तु केषांचिदपरेषा शनैरपि ।

C. 13. 2456
 B 13 44 53
 K. 13 79 53
 M 13 40 56

v 1 42) Ds om (hapl) 43^{ab} —^b) D10 प्रामाण्य
 (for प्रमाण) T2 8 G1 8 4 स्मृति —^d) Ds M1 2 4
 -ग्रहण (for -ग्रहणात्) D1-7 9 तदा, S (T1 om) तत्
 (for तथा)

44 T1 om 44 (cf v 1 42) —^a) G1 प्रसिद्ध-
 (for 'द्व) S (T1 om) दान (for दाने) —^b) D2
 नैते, D2 नैपा (for तेषा) D1 10 प्रत्यास (D10 'त्यय) न
 (for प्रत्यसन) V1 B Dn Ds 8 नैपा (D5 न ते) प्रत्या-
 यन पुन (B1 'न वर, Dn1 n2 'क पुन) —^d) V1 B2
 Dn1 n2 नरा (for जना)

45 T1 om 45 (cf v 1 42) —^a) B1 Ds 7 वै
 तेभ्य, D1-8 तेभ्यश्च, D4 5 S (T1 om) [ए]व तेभ्य
 (for चैतेभ्य) —S (T1 om) om (hapl) 45^{ab} —^b)
 D1 6 7 9 वोढव्या न (by transp) —^c) B4 तु (for
 हि) —^d) V1 B1 2 5 Dn Ds विक्रेय्या; M च क्रिया
 (for विक्रेया) Ds कदाचन

46 ^a) V1 B2 D2 D3 10 दासी च (D10 वा),
 B1 4 5 D3-7 9 T1 G दासीव (for दासीवद्) —^b)
 T2 8 G द्विजा (for जना) V1 B Dn Ds 10 विक्री
 णति तथैव च, D1-7 9 'णते च ये जना —^c) D1-8
 भवत्येते, D3 न च तेषा (for भवेत्तेषा) S ततो (for
 तथा) D1 6 7 9 भवत्येषा परा निष्ठा

47 ^a) B2 8 तस्मिन् (for अ) V1 B Dn Ds
 5 8 10 T1 अर्थे (for धर्मे) —^c) S कन्याया प्राप्त
 शुल्कायां —^d) D1 2 प्रथम (for प्रथम) D3 शुल्कद
 प्रथमो मत, T1 शुल्कत प्रथम गत, T2 8 G M 'द-
 प्रवत् (T2 'वच, G1 हस) नसदा

48 ^a) D10 पाणि (for पाणि) Dn2 n3 D2 8

वा, D1-7 9 om, G2 M1 न (for च) T1 पाणि
 गृहीता त्वन्येन, T2 8 G1 8 4 M1-8 पाणि गृहीता
 (M1 त्वा) नान्य स्याद् —^b) T1 तत्र (for अत्र)
 — After 45^{ab}, S (T1 om) reads 50 T1 om
 48^{cd} —^c) Ds 10 तत्र (for तत्रश्च) D1 महाप्राज्ञ,
 D1 'प्राज्ञस् (for 'प्राज्ञ) —^d) D10 मे (for वै) T2
 G1 4 सत्तम, T2 G2 8 सत्तम — 48^{ef} = 19^{cd} and
 29^{ab} —^e) D3 तत्त्वं जिज्ञायमानाना —^f) G2 भवति
 (for 'तु)

49 ^b) T1 सत्यवाग् (for 'वान्) —^c) B2 यथा
 (for यत्र) B1 2 D10 देय (for देया) —^d) M1 8
 [अ]ग्नि (for [अ]त्र) —T1 om 49^c-51^d —^e) B1 8
 D10 T2 8 G1 2 4 कुर्वतो (for ते) Dn3 जीविते (for
 जीवतो)

50 T1 om 50 (cf v 1 49) S (T1 om) reads
 50 after 48^{ab} —^b) D1 तपेद् (for तप्येद्) Ds
 सु (for [अ]पि) V1 B1-3 5 Dn Ds 10 तप पुन,
 Ds तथा पुन (for महत्तप) B1 तप्येद्वापि तप पुन
 —^c) Dn [अ]नुगता (for 'गता) —^d) B Dn Ds 10
 काम्यया (for नाम सा) V1 पाणिग्रहणकाम्यया

51 T1 om 51 (cf v 1 49) —^a) D1-7 9 एत
 देव, T2 8 G1 8 4 लिखित्वैव, G2 M लिखित्वे (for
 लिखन्त्येव) D1 3 च (for तु) —^b) T2 8 G1 8
 शनैर् (for शनैर्) D1-7 9 परेषा शनैरपि — V1
 B1-4 Dn Ds 10 repeat 51^{cd} after 53 —^c) V1
 B1-4 Dn Ds (all second time) देयं, B1 (first time)
 येषा, D1-7 9 यत्स (for ये स) M1-8 विदति (for
 -चदन्ति) B1 (first time) इति ये समुद्रत्यत्र —^d)
 V1 B1 (both both times) 2 (first time) 3 4 (both
 both times) 5 Dn1 (first time) n2 (second time)

इति ये संवदन्त्यत्र त एतं निश्चयं विदुः ॥ ५१
तत्पाणिग्रहणात्पूर्वमुत्तरं यत्र वर्तते ।
सर्वमङ्गलमन्त्रं वै मृषावादस्तु पातकः ॥ ५२
पाणिग्रहणमन्त्राणां निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ।

पाणिग्राहस्य भार्या स्याद्यस्य चाद्भिः प्रदीयते ॥ ५३
अनुकूलामनुवंशां भ्रात्रा दत्तामुपाग्निकाम् ।
परिक्रम्य यथान्यायं भार्यां विन्देद्विजोत्तमः ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

४५

युधिष्ठिर उवाच ।

कन्यायाः प्राप्तशुल्कायाः पतिश्चेन्नास्ति कश्चन ।
तत्र का प्रतिपत्तिः स्यात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

या पुत्रकस्याप्यरिक्थस्य प्रतिपत्सा तदा भवेत् ॥ २
अथ चेत्साहरेच्छुल्कं क्रीता शुल्कप्रदस्य सा ।

D₁₋₇ १ १० (last two first time) त एव, G₂ तथैतन्
(for त एतं) T₂ नियम (for निश्चय) D₈ (first
time) स्थिता (for विदुः)

52 B₅ om 52-53 —^a) G₁ १ त (for तत्)
—^b) V₁ B₁₋₄ D_n D₈ १० अतर, T₁ मगल (for उत्तर)
D₁₋₈ यद्य (for यत्र) G₁ विद्यते (for वर्तते) D₁
६ १ ० उत्तमं यत्प्रवर्तते — T₁ om 52^{ad} —^c) D₁₀
T₂ १ G₂ मगल- (for मङ्गल) D₁ ० मन्त्रे (for मन्त्र)
—^d) D₁₋₇ १ पातक, D₈ पाठक; T₂ M₁ पादक,
T₈ G₁ १ ४ वादक (for पातक) D₁ १ मृषावाद तु
पापकः.

53 Cf. Manu 8 227 B₅ om 53 (cf v 1 52)
—^{ad}) ❧ C_n अयं भाव — यथा भद्र्याधानपावमानेष्टिभ्या
समुच्चिताभ्यामग्नय उत्पद्यन्ते, एव दानपाणिग्रहाभ्या भार्यादि
मुत्पद्यते, न खेकेन । तत्र आद्याभावे चौर्येणाहताया न धर्म-
पत्नीत्वम्, परस्याभावे तु तस्या दासीवाञ्छ कर्मसंबन्ध । ❧
—^e) D₀ corrupt T₁ G₂ M₁₋₃ सा, T₂ १ G₁ १ ४
या, M₁ [अ]न्या (for स्याद्) —^d) B₂ (marg as
in text) वारिभ, D₁ १ चाद्भि (for चाद्भि) — After
53, V₁ B₁₋₄ D_n D₈ १० repeat 51^{ad}

54 —^a) D₁ १-१ १ अनुमता, D₁₀ T G M₁ वशा
(for वशां) B₅ अनुकूलवता वशा (sic) —^b) B₂
partly damaged D₁₀ T₂ १ G₁ १ ४ अपापिका; M₂
उपातिक (for उपाग्निकाम्) T₁ M₁ १ ४ आ (T₁ पि) तु
दत्तामुपातिक

Colophon — Parvan name B₁ १ ४ D_n D₁ १
ज्ञाति — Sub parvan N (except B₅) M दानधर्म
— Adhy name B₁ विवाहधर्मकथन, B₂ १ १ D_n
D₁₋₃ १ विवाहधर्म, D₁₋₇ १ विवाहप्रशसा, T₂ कन्यादान
निरूपणे सत्यवज्जनसवाद, M कन्याप्रदानलक्षण — Adhy
no (figures, words or both) V₁ D₁₀ 44 (as in
text), D₈ 42, T₁ M 73, T₂ १ G₂ ४ 80, G₁
75, G₈ 74 — Sloka no D₁ 56

45

1 —^a) S कन्याया प्राप्तशुल्काया —^d) B₁₋₄ D₁₀
एतद्, B₅ D_n D₂ तन्नो (for तन्मे)

2 D₈ om the ref —^a) Hypermetric D₁₋₃
पुत्रस्य (for पुत्रकस्य) V₁ B₂ D₁ १० S रिक्थस्य, B₁
१ १ ऋत्रस्य, B₃ D_n D₁ १ १ ऋत्रस्य, D₈ वा कस्य
(for [अ]प्यरिक्थस्य) D₈ वा पुत्रस्यचिच्छुल्क (corrupt)
—^b) B₂ partly damaged V₁ B₁ १ १ D₈ प्रतिप
त्स्यात्, D_n पाल्या, D₁₀ पन्नात्, T₁ १ G M पन्ना
(for पत्सा) B₁ तया, T₂ १ G यदा (for तदा)
D₁ १ [अ]भवत् (for भवेत्)

3 —^a) D₈ S वा (for चेत्) V₁ B₅ D_n D₂ T₂
नाहरेत्, B₂ सह, D₁ तु हरेत्, D₈ तु भवेत् (sic),
D₈ नावहेत् (for साहरेत्) —^b) B₅ वा (for सा)
— T₁ om (hapl ?) 3^e-5^b —^c) B₁ D₈ यस्वार्थे; M₁ १
तस्वार्थे (for र्थे) D₁₀ T₂ १ G इच्छेत (for ईहेत)

तस्यार्थेऽपत्यमीहेत येन न्यायेन शक्ययात् ॥ ३
 न तस्या मन्त्रत्कार्यं कश्चित्कुर्वीत किञ्चन ॥ ४
 स्वयं वृतेति सावित्री पिना वै प्रत्यपद्यत ।
 तत्तस्यान्ये प्रशंसन्ति धर्मज्ञा नेतरे जनाः ॥ ५
 एतत्तु नापरे चक्रुर्न परे जातु साधवः ।
 साधूनां पुनराचारो गरीयो धर्मलक्षणम् ॥ ६
 अस्मिन्नेव प्रकरणे सुकृतुर्वाक्यमन्त्रवीत् ।
 नसा विदेहराजस्य जनकस्य महात्मनः ॥ ७
 असदाचरिते मार्गे कथं स्यादनुकीर्तनम् ।
 अनुप्रश्नः संशयो वा सतामेतदुपालभेत् ॥ ८
 असदेव हि धर्मस्य प्रमादो धर्म आसुरः ।

नानुशुश्रुम जात्वेतामिमा पूर्वेषु जन्मसु ॥ ९
 भार्यापत्योर्हि संवन्धः स्त्रीपुंसोस्तुल्य एव सः ।
 रतिः साधारणो धर्म इति चाह स पार्थिवः ॥ १०
 युधिष्ठिर उवाच ।
 अथ केन प्रमाणेन पुंसामादीयते धनम् ।
 पुत्रवद्वि पितुस्तस्य कन्या भवितुमर्हति ॥ ११
 भीष्म उवाच ।
 यथैवात्मा तथा पुत्रः पुत्रेण दुहिता समा ।
 तस्याभात्मनि तिष्ठन्त्यां कथमन्यो धनं हरेत् ॥ १२
 मातुश्च यौतकं यत्स्यात्कुमारीभाग एव सः ।
 दौहित्र एव वा रिक्थमपुत्रस्य पितुर्हेतु ॥ १३

C. 13 2472
 B. 13 45 12
 K. 13 89 12
 M. 13 41 12

D₁ १ १ १ अत्येच्छा (D₁ 'स्वार्थे' प्रतिपीहेत (sic) —^a)
 D₂ om. न्यायेन

4 T₁ om 4 (cf v 1 3) —^a) V₁ B₁ ६ Dn
 D₂ २ २ तत्मान् (for तस्या) V₁ पुत्रवद् (for मन्त्र')
 —^b) D₃ किञ्चित्कुर्वीत कस्यचित्

5 T₁ om 5^{ab} (cf v 1 3) —^a) D₁ ६ १ १ इह
 (for स्वय) Madras ed सा हि स्त्री (for नावित्री)
 V₁ B Dn D₂ ३ स्वयवृत्तेन (B₁ 2 [both marg] ३ ४ 'ते
 च) सावित्री, Bom ed Cn स्वयवृत्तेन साजसा —^b)
 D₅ श्रीता (for पित्रा) T₂ इति नाप्रतिपद्यत —^c)
 D ६ तस्यान्य (for तत्तस्य) —^d) D₃ तस्यज्ञा (for
 धर्मज्ञा) B₁ ३ M₁₋₃ परे, D₁₀ M₄ [क्ष]परे (for
 [इ]तरे) T₁ धर्मज्ञानपरायणा, T₂ ३ G धर्मज्ञानपरा
 जना (G₂ 'पराजिता)

6 T₁ om 6 D₃ reads 6-7 twice 6^{ab} = (var)
 Manu 9 99^{ab} —^a) D₁₀ पुत्र हि न, M₂ ३ एतच्चैव
 (for 'नु न) D₁ १ १ (both times) एतत्त्वता परे चक्रुर्
 (D₂ वक्तु), D₅ एव तु नाचरेद्धर्म —^b) V₂ B₂₋₅
 Dn D₂ ३ अपरे, D₄₋₇ १ (both times) नापरे (for न
 परे) —^d) T₂ गरीयान् (for गरीयो) D₂ लक्षण
 (for लक्षणम्) V₁ B Dn D₅ 10 T₂ G गरीयान्धर्म
 लक्षण

7 For the repetition in D₃, cf v 1 6 —^a)
 S तस्मिन्नेव प्रकारे तु —^b) B₁ ४ D₅ सुक्रेतुर (for सुक')

8 T₁ om 8-9 —^b) D₁₀ अत्र (for अनु) T₂ ३

G₁ कीर्तितं, M₄ कीर्तित (for कीर्तनम्) — B₅
 om (hapl ?) 8^{cd} —^c) V₁ B₂₋₄ Dn 1² १-२ अत्र,
 D₁ ६ तत्र (for अनु) —^d) V₁ B₁₋₄ Dn पवम्
 (for एतद्) D₁₋₂ ६ १ उपालभे (for 'लभेत्)

9 T₁ om 9 (cf v 1 8) —^b) B Dn D₂ ३
 प्रदान (for प्रमादो) V₁ प्रदान कर्म धामुर — 9^{cd}
 = (var) Manu 9 100^{ab} —^c) V₁ B₅ Dns अनु
 (for नानु) D₅ तामेताम्, D₁ जानन्वै, S (T₁
 om) जात्वेव (M वम्) (for जात्वेताम्) —^d) D₁₋₄
 ६ १ इहा, D₅ इच्छे (for इमा) V₁ Dns D₁₀
 धर्मसु, B₅ Dn₁ २ कर्मसु (for जन्मसु) D₁ तामिला
 पूर्वेषु जन्मसु (hypermetric), T₂ ३ G तदिद पूर्वजन्मसु,
 M इद पूर्वेषु जन्मसु

10 ^a) D₅ तु (for हि) —^b) D₅ स्वन्य (for
 तुल्य) B₁ om, B₂ D₃ तु, B₃ च, D₁₀ S हि
 (for स) V₁ B₂ ३ Dn स्त्रीपुंसो स्वत्प एव तु —^c)
 D₁₋₂ इति (for रति) —^d) D₄ ६-९ प्राह (for चाह)
 M₁₋₃ च (for स) T₂ ३ G₁ २ ४ पाडव (for पार्थिव)

11 D₅ om 11 —^a) D₁ S (except G₂) प्रकारेण
 (for प्रमाणेन) —^b) D₁₀ T₂ ३ G वाद्विद्यते (for
 वादी) —^c) D₃ तत्र (for तस्य)

12 = Manu 9 130 D₅ om the ref —^a)
 D₅ तथा (for यथा)

13 13^{ab} = (var) Manu 9 131^{ab} —^a) B₁ ३
 M₁ यौतक, D₁ ६-९ पौत्रक, D₁₀ T₁ ३ G₂ ४ यौतक,
 M₁ यौवन, M^c ३ यौनकं (for यौतक) — With 13^{cd},

ददाति हि स पिण्डं वै पितुर्मातामहस्य च ।
 पुत्रदौहित्रयोर्नेह विशेषो धर्मतः स्मृतः ॥ १४
 अन्यत्र जातया सा हि प्रजया पुत्र ईहते ।
 दुहितान्यत्र जातेन पुत्रेणापि विशिष्यते ॥ १५
 दौहित्रकेण धर्मेण नात्र पश्यामि कारणम् ।
 विक्रीतासु च ये पुत्रा भ्रान्ति पितुरेव ते ॥ १६
 अश्रयवस्त्वधर्मिष्ठाः परस्वादायिनः शठाः ।
 आसुरादधिसंभूता धर्माद्विपमवृत्तयः ॥ १७
 अत्र गाथा यमोद्गीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।

धर्मज्ञा धर्मशास्त्रेषु निवद्धा धर्मसेतुषु ॥ १८
 यो मनुष्यः स्वकं पुत्रं विक्रीय धनमिच्छति ।
 कन्यां वा जीवितार्थाय यः शुल्केन प्रयच्छति ॥ १९
 सप्तवरे महाघोरे निरथे कालसाह्वये ।
 खेदं मूत्रं पुरीषं च तस्मिन्प्रेत उपाश्रुते ॥ २०
 आर्ये गोमिथुनं शुल्कं केचिदाहुर्मृषैव तत् ।
 अल्पं वा बहु वा राजन्विक्रयस्तावदेव सः ॥ २१
 यद्यप्याचरितः कैश्चिन्नैव धर्मः कथंचन ।
 अन्येषामपि दृश्यन्ते लोभतः संप्रवृत्तयः ॥ २२

of Manu 9 131^c-132^b —^c) V₁ B Dn D₂₋₃ 10
 तद् (for वा) D₇ ऋक्थम् (for रि) —^d) D₁₋₈
 1-3 हि तद्, T₁ धन (for पितुर)

14 With 14^{ab}, cf Manu 9 132^{cd} —^a) T₈
 च (for हि) V₁ B₁₋₄ Dn₁ n₂ पिदान्वै; B₅ Dn₈
 पिदार्ये (for पिण्डं वै) — 14^{cd} = (var) Manu 9
 133^{ab} —^c) S (except T₁) पौत्र (for पुत्र) V₁
 B Dn D₁₀ एव (B₁ D₁₀ 'व) (for नेह) — D₀ om
 14^d-16^b —^d) V₁ B Dn D₁₀ विशेषो नास्ति (V₁ 'त्र)
 धर्मन

15 D₂ om 15 (cf v l 14) T₁ om 15^{ab} —^a)
 M मोषि (for सा हि) V₁ B Dn अन्यत्र जात (B₂ 8
 जाय; B₃ यात)या सार्धं, D₁₋₈ अन्यत्र जायमानो हि,
 D₁₀ अपुत्रो जायया सार्धं; T₂ 8 G अन्यत्र जायते (T₂
 'तये) सोषि —^b) V₁ B₃ 8 प्रजानां; B₂ 4 D₁₀
 प्रजायां (for प्रजया) D₁₋₃ एव स, T₂ 8 G ईयते
 (for ईहते). B₁ D₁₋₈ प्रजायै (B₁ 'या) पुत्र इष्यते
 —^c) S जायते (for जातेन) —^d) T₁ M₁₋₈ न (for
 [अ]पि)

16 D₂ om 16^{ab} (cf v l 14) Dn₈ om from 16
 up to the end of the adhy —^a) B₁ दौहित्रिकेण
 धर्मण, D₁ 8 'त्र च न धर्मेण, D₀₋₈ 'त्र केन धर्मेण
 —^b) V₁ केवल (for कारणम्) S तत्र पश्याम (M₂
 'मि) कारण —^c) V₁ B₁ 2 4 8 Dn D₂ हि; B₃
 om (for च) D₅ जाता (for पुत्रा) D₁ 8 विक्रीताय
 (D₈ 'ता न) च ये जाता —^d) Dn₁ n' तु, D₃ च
 (for ते)

17 Dn₃ om 17 (cf v l 16) —^a) D₁₋₇ 9 असूय-
 (D₈ 7 'थि)कास् (for 'यवम) T₁ असूयया स्वधर्मस्था

—^c) S अथ (for अथि) D₁₋₈ संवृत्ता (for समृता)

18 Dn₃ om 18 (cf v l 16) —^a) D₈ 7 अथ
 (for अत्र) V₁ अत्र गाथामयोद्गीता, D₅ अत्र गाथा
 यमोद्गीता —^b) D₅ वर्तयति पुरोविद — T₁ om 18^{cd}
 —^d) M₄ निवद्धा (for निवद्धा)

19 Dn₃ om 19 (of v l 16) —^a) T₁ मानुष
 (for मनुष्य) —^c) D₁ 6-8 च (for वा) S कन्या
 वा जीवितार्थाय —^d) G₂ M₄ यच् (for य) D₁ 6-9
 शुल्केन प्रतियच्छति

20 Dn₃ om 20 (cf v l 16) D₁₀ reads 20^{ab}
 twice —^a) D₁₀ (first time) S सप्तवर्षशत घोरे (T₂
 'र) —^b) D₁₋₉ नरके (for निरथे) M₁₋₈ कालसाह्वये
 (for काल) D₁₀ (first time) सान्त्वयो निरथे वसेत्,
 T₂ 8 G निर (T₂ विप)ये सान्त्वयो वसेत् —^c) G₄
 खेद- (for खेद) D₁ G₈ मूत्र (for मूत्र) D₈₋₉ वा
 (for च) —^d) D₆ यस्मिन्, S ययो (for तस्मिन्)
 V₁ B Dn₁ n₂ D₁₀ तस्मिन्मूढ समश्रुते

21 = (var) Manu 3 53 Dn₈ om 21 (of
 v l 16) —^a) M₈ आपो (for आर्ये) D₁₀ स्वर्ण
 (for शुल्कं) —^b) T₂ 8 G [ह]ति (for [प]त्र)
 — D₂ om 21^c-22^b —^c) V₁ B₁ 8 Dn₁ n₂ D₂ 8 10
 अल्पो, D₁ 6-9 M₂ 8 स्वत्प (for अल्प) T G M₄
 शुल्क (for राजन्) —^d) B₁ निष्कयस् (for विक्र')
 G₄ तत् (for स)

22 Dn₃ om 22 (cf v l 16) D₈ om 22^{ab} (cf
 v l 21) T₁ om 22 —^a) B₃ अद्यापि; D₁
 तद्यथा, D₃ यद्यथा, D₁₀ T₂ G₄ 4 यदपि, M₁ यद्य
 (for 'पि) G₁ 3 4 M₄ [आ]चरित (for 'रित)
 D₁ यद्यथाचरित कैश्चिन् —^b) V₁ B Dn₁ n₂ D₁ 6-10

वश्यां कुमारीं विहितां ये च तामुपभुञ्जते ।
एते पापस्य कर्तारस्तमस्यन्धेऽथ शेरते ॥ २३

अन्योऽप्यथ न विक्रेयो मनुष्यः किं पुनः प्रजाः ।
अधर्ममूलैर्हि धनैर्न तैरर्थोऽस्ति कश्चन ॥ २४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्याय ॥ ४५ ॥

४६

भीष्म उवाच ।

प्राचेतसस्य वचनं कीर्तयन्ति पुगाविदः ।
यस्याः किञ्चिन्नाददत्ते ज्ञातयो न स विक्रयः ॥ १
अर्हणं तत्कुमारीणामानृशंस्यतमं च तत् ।

सर्पं च प्रतिदेयं स्यात्कन्यायै तदज्ञेपतः ॥ २

पितृभिर्भ्रातृमिश्रैश्च श्वशुरैरथ देवरैः ।

पूज्या लालयितव्याश्च बहुकल्याणमीप्सुभिः ॥ ३

यदि वै स्त्री न रोचेत् पुमांसं न प्रमोदयेत् ।

C 13 2487
B 13 46 4
K 13 81 4
M 13 41 27

सनातनः (for कथंचन) —^d Dn1 n2 लोकत (for लोमत)

23 Dn3 om 23 (cf v l 16) —^a Ds वेश्या (for वश्या) V1 B Dn1 n2 Ds 10 बलतो (for विहिता) T1 M वशा (T1 वश्या) कुमारीं वहते; T2 3 G1 3 4 वशाकुरा च नारी सा (G1 सा नारी), G2 वशा कुमारीं भावाहा —^b D1 8 न (for च) D1 [ए]व न तु, D6-8 [ए]वमनु- (for तामुप) V1 B2-5 Dn1 n2 D2 ये तर्ता (B2 येषां) ममुपभुञ्जते —^c T1 [S]वधर्म (for पापस्य) T2 3 G एतस्या वापह (G1-3 'कः; G4 'म'वार्त्स —^d B2 3 Dn1 n2 D2 5 6 9 M4 [अ]धि च (M4 ह), D1 8 10 [अ]धिपु (for [अ]न्धेऽथ)

24 Dn3 om 24 (cf v l 16) —^a D1 6-8 विक्रेयो (for विक्रेयो) —^c T1 G2 M नियमैर्, T2 3 G1 3 4 नियतैर् (for हि धनैर्) —^d T1 M1 नरैर्, G नीतैर् (for न तैर्) B1 अन्यो (for अर्थो) D1 6-9 किंचन (for कश्चन) V1 B5 तैरर्थोस्ति न (B5 'र्थो नास्ति) कश्चन, Dn1 n2 तैर्न धर्मोय कं, D10 नाथो चास्तीह कं

Colophon om in Dn3 D10 — Parvan name B1 3 4 D1 8 क्षाति — Sub parvan V1 B1-3 Dn1 n2 D1 3 7 9 M दानवर्म — Adhy name B Dn1 n2 विवाहधर्मं यमगाथा, D1 3 M8 विवाहधर्मं, D2 विवाह, D1 6 7 9 कन्यादानविधि, T2 कन्यादानप्रकरणे शुल्कदोषविधि, T3 G2-4 शुल्कदोषविधि; G1 दोष विधि, M1 2 शुल्कप्रहणनिंदा. — Adhy no (figures,

words or both) V1 45 (as in text), Ds 43, T1 M 74, T2 3 G2 4 81, G1 76, G8 75 — *Śloka no* D1 23

46

1 G2 om the ref —^a T1 G1 प्रचेतसस्य (for प्राचे) — After 1st, B1 reads 7^a-8^b With 1st, cf Manu 3 54^{ab} B2 partly damaged for 1st —^c B1 3 5 Dn3 D10 यस्या (for यस्या) D1 3 वा (for न) V1 यस्यास्तु किञ्चिन्नादत्ते, T1 किञ्चिन्नादत्ते शुल्क —^d D1 नाम (for न स) T1 ज्ञातयो वा स हि क्रम

2 With 2nd, cf Manu 3 54^{cd} —^a T1 प्रदेय स्याद् (for कुमारीणाम्) —^b Ds च यत्, D1-2 हि यत् (for च तत्) S भानृशंसं प्र (T1 म त् च तत् (T2 चरेत्) —^d Ds कुमार्यै (for कन्यायै)

3 Cf Manu 3 55 —^a T1 मातृमिश्र (for भ्रा) V1 B Dn D10 [अ]पि (for [ए]व) —^c V1 B Dn Ds पूज्या भूपयितव्याश्च — D1 6 9 om (hapl) 3^d-5th

4 = (var) Manu 3 61 D1 6 c om 4 (cf. v l 3) —^a B2 सेवेत, G2 रज्येत (for रोचेत्) —^b Ds पुना सा (for पुनास) V1 च मोदयेत्, Ds प्रहर्षं, T1 प्रहापं (for प्रमोदयेत्) —^c V1 B5 Dn D1 7 7 अप्रमोदात्, D10 आमोदनात् (for अ) T2 पुमा (for

अमोदनात्पुनः पुंमः प्रजनं न प्रवर्धते ॥ ४
 पूज्या लालयितव्याश्च स्त्रियो नित्यं जनाधिप ।
 अपूजिताश्च यत्रैताः सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ।
 तदैव तत्कुलं नास्ति यदा शौचन्ति जामयः ॥ ५
 जामीशप्तानि गेहानि निकृत्तानीव कृत्यया ।
 नैव भान्ति न वर्धन्ते श्रिया हीनानि पार्थिव ॥ ६
 स्त्रियः पुंसां परिददे मनुर्जिगमिषुर्दिवम् ।
 अब्रलाः स्वल्पकौपीनाः सुहृदः सत्यजिष्णवः ॥ ७

ईर्ष्यवो मानकामाश्च चण्डा असुहृदोऽनुधाः ।
 स्त्रियो माननमर्हन्ति ता मानयत मानवाः ॥ ८
 स्त्रीप्रत्ययो हि वो धर्मो रतिभोगाश्च केरलाः ।
 परिचर्यान्नसंस्कारास्तदायत्ता भवन्तु वः ॥ ९
 उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् ।
 प्रीत्यर्थं लोकयात्रा च पश्यत स्त्रीनिवन्धनम् ॥ १०
 संमान्यमानाश्चैताभिः सर्वकार्याण्यवाप्स्यथ ।
 विदेहराजदुहिता चात्र श्लोकमगायत ॥ ११

पुस) D^s अमोदनात् पुन , D^s अमोदनात्पुन —^a)
 V₁ B₃ D_n D₂ ४ प्रजनो न , B₃ प्रजा नाम , T₁ प्रजन
 च , T₂ ४ G नृजिन न (for प्रजा न) D_{n3} D₇ वर्धते
 (for वर्धते) D^s प्रजनो नोपवधते — After 4, D^s
 ins 307*

5 D^s ० ० om 5^a (cf v 1 3) B₂ partly dama
 ged D₁₀ reads 5^{ab} twice —^a) D₁₀ (first time)
 S ग्राह्या (for पूज्या) D₁ २ लाडयितव्याश्च , D₁₀
 (second time) भूप* (for लाल*) —^b) D^s नराधिप
 (for जना) T₁ बहुकल्याणमीप्सुभि (= 3^d) — V₁
 B D_n D_s ins after 5^{ab} D^s after 5^{cd} D^s
 after 4

307* स्त्रियो यत्र च पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता ।

[Cf Manu 3 56^{ab}]

— With 5^{cd}, of, Manu 3 56^{cd} —^a) B₁ ३ D₁₋₁₀
 तु (for च) —^a) T G तस्य (for तत्र) —^c) T₁
 यदा , T₈ यथा (for तदा) V₁ B₃ D_n D₂ चै (D_{n1} वै)-
 त्स् (for [ए]व तत्) —^f) S (except M₃) यत्र
 (for यदा)

6 Cf Manu 3 58 —^a) B₃ यामं , D_{n1} यामा ,
 D₁₀ यानि (for जामी) D₁ ०-१ शोच्यानि (for
 शप्तानि) S कृत्यानि जामिशप्तानि —^b) B₁ विकृतानि,
 D₁ *भिन्नानि (for निकृत्तानि) D_{n3} च , D₁ १ ०
 [ह]द् , D₈ ह (for [ह]व) D^s तानीहानि निकृत्यया
 (sio) , D^s निमित्तानीति ह कृत्यया (corrupt) —^c)
 T₂ ३ G [ह]द् (for [ए]व) —^d) D₁ स्त्रिया (for
 श्रिया)

7 B₁ reads 7^a-8^b after 1 —^a) M₁ स्त्रिय (for
 स्त्रिय) , D^s परिददे , D₁₋₇ ० S ददौ (for ददे)
 — T₁ om 7^c-8^b —^c) T₂ अल्प (for स्वल्प)
 —^d) D₂ सुहृदां , M₁ सुभृता (for सुहृद) D₁ ३

T₈ G₁ ३ ४ सुहृद सत्यजिष्णव , D₁ ०-१ द सर्व-
 विकृता , D^s सुहृदा सर्वाजिष्णव , T₂ सद्गता सति जिष्णव ,
 M₂₋₃ सुभृ (M₁ स्वहृ)वा सत्यजिष्णव

8 For the sequence in B₁, cf v 1 7 T₁ om
 8^{ab} (cf v 1 7) —^a) V₁ B₁ ४ D_{n2} D₂ G₁ ईर्ष्यवो ;
 B₅ ईर्ष्या वा , D₃ ईर्ष्यत्वो , T₂ ईर्ष्याया , T₈ G₁
 ईर्ष्ययो (for ईर्ष्यवो) D₁ ०-१ ईर्ष्यालवो मानकामाश्
 —^b) D₁ ० तथा , D₇₋₉ यथा (for अनुधा) V₁ B
 D_n D₁₀ चढारमसु (D_n श्र सु , D₁₀ सु सु)हृदोऽनुधा ,
 T₂ G₁ २ ४ चढालसुहृ* — D₃ om 8^{cd} —^c) D_n D_s-३
 तु नानम् , D₂ मानसम् (for नम्) —^d) B₁ पार्थिवा
 (for मानवा)

9 ^a) V₁ B D_n D₁ वै धर्मो , D₁₀ धर्मोय , T₂ ३
 G₁ ३ ४ यो धर्मो , G₂ धर्मज्ञो (for वो धर्मो) D₁ ०
 सुखीप्रत्याहितो धर्मो , D₃ स्त्रीप्रत्युपाहितो धर्मो , D₇ ०
 स्त्रीप्रत्ययाहितो धर्मो —^b) D₁ ०-१ १० रतिर् (for रति)
 D₁ भोगश्च (for भोगाश्च) S रतिभो (T₂ ३ M₁ भो)
 गश्च केवल —^c) T₁ च (for [अ]त्त) V₁ B D_n
 D₂ १ १० T₂ ३ G परिचर्या नमस्कारास् —^d) M₁-३
 भवति (for भवन्तु) B₅ D₁₀ न (for च)

10 ^a) D^s प्रत्यर्थं (for प्री*) V₁ B D_n D₁₀
 यात्राया , D₁₋₉ T₁ यात्रा च , T₂ ३ G M₁ यात्राया ,
 M₁-३ यात्राश्च (for यात्रा च) —^a) T₁ पश्यति
 (for पश्यत) M₁ ३ न वधन (for निवन्धनम्)

11 ^a) V₁ [ए]तानि , B₁ ३-५ D_n D₂ G₁ ३ ४ [ए]ता
 हि (for [ए]ताभि) —^b) D₁ ३-१ T₁ सर्वान्कामान् ,
 T₂ ३ G₂-४ सर्वकर्माणि (for कार्याणि) —^d) D₁-१
 ०-१ श्लोकान् (for श्लोकम्)

12 ^a) B₂ ५ स्त्रिया , B₁ नार्या , D₁₀ राजन् (for
 यज्ञ) B₂ (also marg) D₁-३ M₂ स्त्रिया (for
 स्त्रिय) T₁ किञ्चिन् (for कश्चिन्) V₁ B₁ D_n नास्ति

नास्ति यज्ञः स्त्रियः कश्चिन्न श्राद्धं नोपवासकम् ।
धर्मस्तु भर्तृशुश्रूषा तथा स्वर्गं जयन्पुत्र ॥ १२
पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्रास्तु स्थविरीभावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १३
श्रिय एताः स्त्रियो नाम सन्कार्या भूतिमिच्छता ।
लालिता निगृहीता च स्त्री श्रीर्भवति भारत ॥ १४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पट्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

४७

युधिष्ठिर उवाच ।

सर्वशास्त्रविधानज्ञ राजधर्मार्थवित्तम ।
अतीव संशयच्छेत्ता भवान्यै प्रथितः क्षितौ ॥ १
कश्चित्तु संशयो मेऽस्ति तन्मे ब्रूहि पितामह ।
अस्यामापदि कष्टायामन्त्रं पृच्छाम कं वयम् ॥ २

यथा नरेण कर्तव्यं यत्र धर्मः सनातनः ।
एतत्सर्वं महाबाहो भवान्व्याख्यातुमर्हति ॥ ३
चतस्रो विहिता भार्या ब्राह्मणस्य पितामह ।
ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या शूद्रा च रतिमिच्छतः ॥ ४
तत्र जातेषु पुत्रेषु सर्वासा कुरुमत्तम ।

C. 13 2503
B 13 47 5
K 13. 82. 5
M 13 42. 5

यज्ञक्रिया काचिन्, G: नान्नि यज्ञमय कश्चिन् —^b) D₁
० ० [ट]पवामन, M₁: मरु —^c) V₁ B₁ D_n स्त्र
(for तु) D₁₋₃ ०-२ या तु भर्तरि शुश्रूषा —^d) D₁₀
तथा, T₁ तेन (for तया) B₁₋₂ D_n D₂ १-२ M₂ ४
जयति, D₂ व्रजति (for जयति)

13 = (var) Manu 9 3, (var) 13 21 19
T₁ om 13 —^c) D₂ T₂ ३ G M₁ १ ४ पुत्रस्य (for
पुत्रास्य) D₁ ६-७ स्थविरे (for 'री) V₁ B D_n D₁₀
पुत्राश्च स्थाविरे भावे

14 ^a) B₁ D₁ ३ त्रिय एता श्रियो नाम —^b) M₁
सन्कार्याद् (for सन्कार्या) —^c) V₁ B₁₋₃ ६ D_n पालिता,
D₁₋₃ लाडिता, T₂ ३ G₂ M लालिता (for लालिता)
D₁₀ S [क्ष]नु (for नि) —^d) V₁ D_n 1 2 T₂ ३
G₁ ३ ४ श्री स्त्री (by transp)

Colophon — Parvan name B₁ ३ D_n: D₁ ३ शान्ति
— Sub-parvan V₁ B₁₋₄ D_n D₁₋₃ ०-10 M तानधर्म
— Adhy name V₁ B₁ ० ३ ६ D_n D₂ विवाहधर्म,
D₁ प्रशसा, D₂₋₃ M₁ स्त्रीप्रशसा, T₂ कन्यादानप्रकरणे
दौहित्रदायनिरूपणे स्त्रीणां स्वातन्त्र्यपददर्शन, M₁₋₃ त्रैय
विभाग — Adhy no (figures, words or both) V₁
B₁ 46 (as in text), D₁₀ 45, T₁ M 75, T₂ ३ G₂ ४
82, G₁ 77, G₂ 76 — *Sloka no* D₁ 13

47

1 ^a) D₂ सर्वशास्त्रार्थधर्मज्ञ —^b) D₂ राजन् (for

राज) D_n 1 2 राजधर्मविद्वत्तम, D₂ ०-२ S धर्म-
वि (M 'कृ)त्तम — T₁ om 1^c-3^d —^d) D₁₋₃ एव
वृत्, D₂ ० न परम, D₂ १-२ न प्रथित (for वै प्र)

2 T₁ om 2 (cf v l 1) —^a) D₁ किञ्चित्, T₂
कश्चित् (for कश्चित्) S (T₁ om) [S]साक (for
मेऽस्ति) —^b) D₁ ते मे, D₂ त मे, M₁ ३ ४ तन्नश्
(for तन्मे) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ M उच्छि (for ब्रूहि)
D₁ ६-७ महाभते (for पितामह) — D₁ om (hapl.)
2^c-4^b —^c) V₁ B₂ १ २ D_n D₂ २ 10 जातेस्मिन्सदाये
राजन् —^d) B₃ D_n D₂ ३ 10 नान्य (for धन्य) V₁
B₁₋₂ ३ D_n D₂ ६-७ G₁ १ ३ पृच्छेम (for पृच्छाम)
D_n 1 2 D₁₋₂ क (D₁ के, D₂ ० किं)चन (for क वयम्)

3 T₁ om 3 (cf v l 1) D₁ om 3 (cf v l 2)
—^a) D₂ T₂ ३ G₂-4 M₁₋₃ च येन, M₁ (sup lin)
[क्ष]चलेन (for नरेण) M कर्तव्यो (for 'व्य) —^b)
V₁ B D_n D₁₀ G₁ धर्ममार्गानुवर्ति (D₁₀ गामि)ना —^c)
M एत (for एतत्) —^d) D₂ १ ७ अर्हसि (for 'ति)

4 D₁ om 4^a (cf v l 2) —^a) V₁ B [S]भि
(for वि) —^b) D₂ ०-२ महात्मन (for पितामह)
—^d) D₁ शूद्रा (for शूद्रा) D₂ ३ ६ ७ इच्छता
(for 'त)

5 ^a) D₁₋₃ अत्र, M तनो (for तत्र) —^b) B₁ ३
D₁ ३-२ T₂ नदन (for मत्तम) —^c) Some MSS
पूर्वेण (for पूर्व्येण) —^d) D_n 3 D₁₋₂ दायादन् (for
'धम्)

आनुपूर्व्येण कस्तेषां पित्र्यं दायाद्यमर्हति ॥ ५
 केन वा किं ततो ह्यर्यं पितृविचात्पितामह ।
 एतदिच्छामि कथितं विभागस्तेषु यः स्मृतः ॥ ६
 भीष्म उवाच ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
 एतेषु विहितो धर्मो ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ॥ ७
 वैषम्यादथ वा लोभात्कामाद्वापि परंतप ।
 ब्राह्मणस्य भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः स्मृता ॥ ८
 शूद्रां शयनमारोप्य ब्राह्मणः पीडितो भवेत् ।
 प्रायश्चित्तीयते चापि विधिदृष्टेन हेतुना ॥ ९
 तत्र जातेष्वपत्येषु द्विगुणं स्याद्युधिष्ठिर ।

अतस्ते नियमं वित्ते संप्रपक्ष्यामि भारत ॥ १०
 लक्षण्यो गोवृषो यानं यत्प्रधानतमं भवेत् ।
 ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्पुत्र एकांशं वै पितुर्धनात् ॥ ११
 शेषं तु दशधा कार्यं ब्राह्मणस्यं युधिष्ठिर ।
 तत्र तेनैव हर्तव्याश्चत्वारोऽंशाः पितुर्धनात् ॥ १२
 क्षत्रियायास्तु यः पुत्रो ब्राह्मणः सोऽप्यसंशयः ।
 स तु मातृविशेषेण त्रीनंशान्दुर्तुमर्हति ॥ १३
 वर्णे वृतीये जातस्तु वैश्यायां ब्राह्मणादपि ।
 द्विरंशस्तेन हर्तव्यो ब्राह्मणस्त्रायुधिष्ठिर ॥ १४
 शूद्रायां ब्राह्मणाज्जातो नित्यादेयधनः स्मृतः ।
 अल्पं वापि प्रदातव्यं शूद्रापुत्राय भारत ॥ १५

6 ^a) D₈ किं (for वा) B₂ (marg as in text) नु भोक्तव्य, S ततो ब्राह्म (for ततो ह्यर्यं) — ^b) D₁ 8 पितुर् (for पितृ) G₄ कथंचन (for पितामह) — ^c) T₂ 8 G₁ 8 4 M₄ कथितुं (for 'त) D₈ एतद्वेदितुमिच्छामि — ^d) T₂ सेन (for तेषु) V₁ यत्स्मृतं, B₁ य श्रुत, T₂ 8 G₁ 2 सस्मृत, G₃ 4 स स्मृत (for य स्मृत)

7 7^{ab} = Manu 10 4 — ^a) G₄ ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्यास्त — ^b) M₄ द्विजातय (for 'तय) — ^d) D₈ ब्राह्मणेषु (for गस्य)

8 ^d) D₈ ननु (for न तु) B₃ न तु दृष्टास्तत स्मृता, T₂ 8 G ननु (T₂ G^o 4 न तु) दृष्टा न तु (G₁ 8 ननु) स्मृता

9 9^{ab} = (var) Manu 3 17^{ab} — ^b) D₁₀ T₁ पतितो, T₃ विहितो (for पीडितो) V₁ B Dn D₁₋₈ 5 ब्राह्मणो यात्यधोगतिं — ^c) B₁ तात, D₁ 8 5 चापि (for चापि) D₄ 6-9 प्रायश्चित्ती भवेच्चा (D₈ 'द्वा)पि — ^d) V₁ B Dn D₁ 6 8 T₂ 8 G कर्मणा (Dn₈ 'णि) (for हेतुना) T₁ निकृष्टेनैव हेतुना

10 T₁ om 10^{ab} — ^b) D₃ T^o 8 G द्विगुणस्य, D₁₀ विगुण स्याद् (for द्विगुणं स्याद्) — D₁ om (hapl) 10^c-12^b — ^c) D₃ ततस् (for अ') M₄ नियत (for 'म) D₁₀ तत्र, T₃ G₁ यत्ते, G₃ धत्ते (for वित्ते) V₁ B Dn D₃ आपत्यमानस्युक्तं तु (V₁ B₁ 2 Dn^o स्वा)

11 Cf Manu 9 150 D₁ om 11 (cf v 1 10) T₁ om 11^{ab} T₂ 8 G₁₋₈ om (hapl) 11-15. — ^a)

V₁ B₁ Dn D₂ M₃ लक्षण्य (for 'ण्यो) D₃ 10 लक्षण्यं गो (D₁₀ 'गैर्गो)युपैदान, G₃ वक्ष्यति गोवृषादानं — ^b) D₃ 4 तत् (for यत्) B₃ यत्प्रधानमय भवेत्, D₃ तत्प्रधान तु समव (sic) — ^c) B₁ [उ]द्धरेत् (hypermetric) (for हरेत्) — ^d) T₁ एकांशं तु, G₄ अर्धेनाश (for एकांशं वै)

12 D₁ om 12^{ab} (cf v 1 10) T₂ 8 G₁₋₈ om 12 (cf v 1 11) B₁ om 12^a-13^b D₁ 6 om (hapl) 12 — ^b) D₃ नराधिप (for युधिष्ठिर). — ^c) D₃ ते च तेनैव कर्तव्याश्

13 T₂ 8 G₁₋₈ om 13 (cf v 1 11) B₄ om. 13^{ab} (cf v 1 12) — ^a) B₃ क्षत्रियाया (for 'यास्त) — ^b) D₁ 4 6-8 10 M [अ]लंशयं T₁ ब्राह्मणो न च संशय; G₄ ब्राह्मणस्वादनतर — ^c) T₁ स च, G₄ पितृ (for स तु) V₁ B Dn D₂ 4 5 10 मातुर् (for मातृ)

14 T₂ 8 G₁₋₈ om 14 (cf v 1 11) — ^b) D₁ 2 अग्नि (for अग्नि) D₃ वैश्याया ब्राह्मणस्य तु — ^c) D₁ 2 5 द्वावशौ (for द्विरंशस्) Dn₁ कर्तव्यो (for ह') D₁ द्विरशौ तेन हर्तव्यौ — D₁ reads 14^d-15^c twice — ^d) B₃ ब्राह्मणस्व, D₁ (both times) 6 'णेन, D₃ 7 8 'णस्य (for 'णस्वाद्)

15 For the repetition in D₁, cf v 1 14 T₂ 8 G₁₋₈ om 15 (cf v 1 11) — ^a) D₁ (second time) ब्राह्मणे (for 'णाज्) — ^b) B₁ नित्यदेय, B₃ प्रीत्या देय, D₁₀ T₁ G₄ M नित्य देय (for नित्यादेय) — ^c) B₁ T₁ G₄ M स्वल्प (for अल्प) V₁ B₁ 4 Dn D₂ 10

दशधा प्रविभक्तस्य धनस्यैव भवेत्क्रमः ।
 सवर्णास्तु तु जातानां समान्भागान्प्रकल्पयेत् ॥ १६
 अत्राह्वणं तु मन्यन्ते शूद्रापुत्रमनैपुणात् ।
 त्रिषु वर्णेषु जातो हि ब्राह्मणाद्ब्राह्मणो भवेत् ॥ १७
 स्मृता वर्णाश्च चत्वारः पञ्चमो नाधिगम्यते ।
 हरेत्तु दशमं भागं शूद्रापुत्रः पितुर्धनात् ॥ १८
 तत्तु दत्तं हरेत्पित्रा नादत्तं हर्तुमर्हति ।
 अवश्यं हि धनं देयं शूद्रापुत्राय भारत ॥ १९
 आनुशंस्यं परो धर्म इति तस्मै प्रदीयते ।

यत्र तत्र समुत्पन्नो गुणायैवोपकल्पते ॥ २०
 यदि वाप्येकपुत्रः स्यादपुत्रो यदि वा भवेत् ।
 नाधिकं दशमाद्दद्याच्छूद्रापुत्राय भारत ॥ २१
 त्रैवार्षिकाद्यदा भक्तादधिकं स्याद्विजस्य तु ।
 यजेत तेन द्रव्येण न वृथा साधयेद्धनम् ॥ २२
 त्रिसाहस्रपरो दायः स्त्रियो देयो धनस्य वै ।
 तच्च भर्त्रा धनं दत्त नादत्तं भोक्तुमर्हति ॥ २३
 स्त्रीणां तु पतिदायाद्यमुपभोगफलं स्मृतम् ।
 नापहारं स्त्रियः कुर्युः पतिवित्तात्कथंचन ॥ २४

C. 13 2522
 B. 13 47 24
 K. 13 82. 25
 H. 13 42. 17

च (for वा) D₁ (first time) जल्प चापि प्रदातव्य

16 D₁ ६ १ ९ om. (hapl) 16-19 M₁ om (hapl)
 16-21 —^a) D₁ प्रति, T G विप्र (for प्रवि-)
 G₁ -वित्तस्य (for -भक्तस्य) —^b) T₂ ३ ७ ३ म तस्य
 (for धनस्य) M₂ [ए]व (for [ए]व) T₁ विधि (for
 भवेद्) —^c) D₃ च, D₃ [अ]नु, S (M₁ om) प्र-
 (for तु) —^d) D₃ सम (for समान) T₁ M₁
 अंशान् (for भागान्)

17 D₁ ६ १ ९ M₁ om 17 (cf v 1 16) T₁ om
 17^{ab} —^a) M₁ मान्यते (for म^०) — T₂ ३ G om
 (hapl.) 17^b-19^c —^b) D₁ ३ ३ ३ अनैपुण्य (for णात्)
 —^c) V₁ D₁ D₃ जानेषु (for जातो हि) D₁₀ त्रिव
 र्णेषु च जातेषु

18 Cf Manu. 10 4 D₁ ६ १ ९ M₁ om 18 (cf
 v 1 16) T₂ ३ G om 18 (cf v 1 17) —^a)
 V₁ B D₁ n₂ D₂ ३ ३ १० च वर्णाश्च (by transp),
 D₁ T₁ तु (T₁ हि) वर्णाश्च —^b) D₁ [अ]भि (for
 [अ]धि) — With 18^{cd}, cf Manu 9 154 —^c)
 D₁ n₂ D₂ ३ १० च, D₁ तद् (for तु)

19 D₁ ६ १ ९ M₁ om 19 (cf v 1 16) T₂ ३ G
 om 19^{ab} (cf v 1 17) —^a) B₁ त च, D₂ ३ ३
 स तु, D₁₀ T₁ M₁ २ ३ त तु (for तनु) —^c) D₁ ३ ३
 M₁ २ तु, T₁ M₁ च (for हि)

20 M₁ om 20 (cf. v 1 16) D₁ M₁ २ om
 (hapl) 20-21 —^a) D₁ n₃ D₃ आनुशस्य (for
 शस्य) T₂ ३ पर (for परो) — T₂ ३ G om (hapl ?)
 20^{cd} —^c) V₁ B₁ ३ D₁ D₂ समुत्पन्न (for शो)
 —^d) V₁ B₁-३ कल्पते, B₁ कल्पयेत्, D₁ n₂ पयते
 (for कल्पते) T₁ गुणायैव प्रकल्पते

21 Cf Manu 9 154 M₁ om 21 (cf v 1 16)
 D₁ M₁ २ om 21 (cf v 1 20) —^a) V₁ B D₁
 [अ]प्येव स (for वाप्येक) D₁ पुत्रस्य (for पुत्र
 स्याद्) —^c) T₁ अन्यच् (for दद्याच्) D₃ नाधि-
 काश समादद्याच्, D₀ क तु समादद्याच् — After
 21, T₂ ३ G ins

305* स्मृत एकश्चतुर्भागं कन्याभागस्तु धर्मत ।
 अत्रातृका समग्रार्हा चार्यस्येत्परं विदु ।
 [(L 1) G₂ एव्च (for एकश्च)]

22 Cf Manu 11 7 —^a) D₁₀ त्रैवार्षिक्याद् (for
 काद्) —^{cd}) D₁ यजेत (for यजेत) D₁ ६-३ M₁-३
 [आ]सादयेद् (for साध^०) T₁ यदेतरेण द्रव्येण तद्विधा
 भागयेद्धन

23 T₁ om 23 Before 23, T₃ ins युधिष्ठिर
 —^a) V₁ B₁-३ ३ D₁ त्रिसहस्र, D₁ ३ त्रिसाहस्र (for
 स्र) G₁ २ वरो (for -परो) D₃ त्रिसाहस्रपरो दाये,
 T₂ त्रिसहस्रावरो दाय, M₁-३ त्रिसाहस्रे प (M₁ स्र)रो
 देय —^b) V₁ B₁ ३ ३ D₁ ३ स्त्रियै, B₂ dama-
 ged, D₁ ६-३ G₁ ३ ३ स्त्रिया (for स्त्रियो) D₁-३ ३ तु,
 D₁ ६-३ च (for वै) —^c) V₁ B₂ ३ D₁ भर्त्रा तच्च
 (by transp), D₁ ६-३ यच्च भर्त्रा, S (T₁ om) तच्च-
 तुर्धना D₁ ३ भवेद् (for धनं) D₂ तच्च तेन भवेद्दत्तं,
 D₃ तस्या भर्त्रा भवेद्दत्त —^d) V₁ B D₁ D₁₀ यथाहं
 (for नादत्त)

24 ^a) D₃ G₁ ३ -दायाद्याद् (for 'द्यम्) —^b)
 T₂ ३ G धन (for स्मृतम्) — With 24^{cd}, cf Manu
 9 199 —^c) M₁-३ कार्यं (for कुर्युः) T₁ नापहारं
 स्त्रिया कुर्यात् —^d) D₁₀ T₃ G₁ ३ ३ पितृ (for पति-)

25 Cf Manu 9 198 —^a) D₃ T₂ M₁ ३ स्त्रि

स्त्रियास्तु यद्भवेद्वित्तं पित्रा दत्तं युधिष्ठिर ।
 ब्राह्मण्यास्तद्भरेत्कन्या यथा पुत्रस्तथा हि सा ।
 सा हि पुत्रममा राजन्विहिता कुरुनन्दन ॥ २५
 एवमेतत्समुद्दिष्टं धर्मेषु भरतर्षभ ।
 एतद्धर्ममनुस्मृत्य न वृथा साधयेद्धनम् ॥ २६
 युधिष्ठिर उवाच ।
 शूद्रायां ब्राह्मणाज्जातो यद्यदेयधनः स्मृतः ।
 केन प्रतिविशेषेण दशमोऽप्यस्य दीयते ॥ २७
 ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मणः स्यान्न संशयः ।
 क्षत्रियायां तथैव स्याद्वैश्यायामपि चैव हि ॥ २८
 कस्मात्ते विपमं भागं भजेरन्नृपसत्तम ।
 यदा सर्वे त्रयो वर्णास्त्वयोक्ता ब्राह्मणा इति ॥ २९

भीष्म उवाच ।

दारा इत्युच्यते लोके नास्त्रेण परंतप ।
 प्रोक्तेन चैकनाम्नायं विशेषः सुमहान्भवेत् ॥ ३०
 तिस्रः कृत्वा पुरो भार्याः पश्चाद्विन्देत ब्राह्मणीम् ।
 सा ज्येष्ठा सा च पूज्या स्यात्सा च ताम्यो गरीयसी ॥ ३१
 स्नानं प्रसाधनं भर्तुर्दन्तधावनमञ्जनम् ।
 हव्यं कव्यं च यच्चान्यद्धर्मयुक्तं भवेद्गृहे ॥ ३२
 न तस्यां जातु तिष्ठन्त्यामन्या तत्कर्तुमर्हति ।
 ब्राह्मणी त्वेव तत्कुर्याद्ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ॥ ३३
 अन्नं पानं च माल्यं च वासांस्याभरणानि च ।
 ब्राह्मण्यै तानि देयानि भर्तुः सा हि गरीयसी ॥ ३४
 मनुनाभिहितं शास्त्रं यच्चापि कुरुनन्दन ।

यस् B² च यद्, D₁₋₉ यद्य (for तु यद्) T₁ दत्तं (for वित्तं) —^b) T₁ वित्त (for दत्त) —^c) D₁ २ ६ अयत्रा तद्, D₃ अपुत्रस्य (for ब्राह्मण्यास्तद्) —^d) B₁ D₃ ४ ० [ए]व, S (except T₁) [अ]स्य (for हि). —^e) D₃ तस्य (for पुत्र)

26 T₁ om 26 —^a) D₂ १ १० एव (for एतद्) V₁ B Dn एवमेव समुद्दिष्टो —^b) V₁ B₆ Dn धर्मो वै (for धर्मेषु) B₁₋₄ D₁₀ धर्मो भरतसत्तम, D₅ धर्मेषु कुरुनन्दन —^c) V₁ B₁ Dn₂ D₆ ४ एव, Dn₁ n₈ D₂ १० M एत (for एतद्) —^d) D₄ ६-८ M [अ]साद् येद् (for साधं)

27 ^a) D₂ शूद्राया ब्राह्मणे जाते —^b) D₉ यद्य देय (for यद्यदेय) —^c) D₁₀ S (except T₂) प्रीति (for प्रति) —^d) S हि (for ५पि) D₁₀ दशमोऽश प्रदीयते

28 ^a) V₁ D₁ ह (for हि)

29 D₄ om 29 —^a) V₁ B₈₋₅ Dn तु (for ते) D₅₋₉ [५]पि सम (for विपम) M₁ भोग (for भाग) —^b) T₁ हरेयुर (for भजेरन्) D₁₀ भजते नृपनन्दन —^c) G₄ यथा (for यदा) —^d) D₁₀ तव (for स्वया)

30 ^b) D₁ २ नरोत्तम, D₄ ६-९ द्विजोत्तम (for पर तप) —^c) T₁ om 30^{ad} —^e) M प्रोक्तेपि (for न) V₁ B Dn D₂ ४ [ए]व (for [ए]व) —^d) D₆ तु (for

सु) D₈ स विशेषो भवेन्महान्

31 ^a) D₂ ६-९ कन्या (for कृत्वा) D₁₋₈ ६ ७ पुरा (for पुरो) T₁ M दारान् (for भार्या). —^b) B₁ विन्देत् (for विन्देत) —^c) Dn₈ सा, D₃ च (for स्यात्) T₂ ४ G सा च ज्येष्ठा सा च पूज्या —^d) V₁ B₂₋₅ Dn D₂ १० भार्या, B₁ om (for ताम्यो)

32 D₁₋₈ om 32 —^a) D₄₋₉ कर्तुं (for भर्तुर्). —^{cd}) D₅ चान्यद्, T₂ चान्य (for चान्यद्) D₉ धर्मं, D₃ कर्म (for धर्म) V₁ B Dn D₅ १० T₂ गृहे भवेत् (by transp) T₁ हव्यकव्य चान्यदेव तस्या युक्त भवेद्गृहे —^d) After 32, D₃ reads 34^{ad} for the first time, repeating it in its proper place.

33 D₂ ६ ७ ९ om 33^a-34^b T₁ om 33^{ad} —^c) V₁ B Dn D₁ २ ४ ८ १० कुर्याद्वा; D₈ तान्कुर्याद् (for तत्कुं)

34 D₂ ६ ७ ९ om 34^{ab} (cf v l 33) —^a) D₂ अन्न- (for अन्न) M₄ मेष्य (for माल्य) —^d) D₄ reads 34^{ad} twice D₅ reads 34^{ad} for the first time after 32 —^c) M₁₋₈ ब्राह्मण्यास् (for 'ण्यै) —^d) T₁ M₁₋₈ भर्त्रे, T₂ ४ G M₄ भर्त्रो (for भर्तुं) M₁ [अ]ति- (for हि)

35 ^a) B₂ S वि (for [अ]भि) D₈ राजन्, D₉ यद्य (for शास्त्रं) —^b) G₃ वा (for च) —^c) V₁ B₁ Dn₈ अन्न, D₃ तद्य, T₂ ४ G₂ धात्रा; G₈ ४

तत्राप्येव महाराज दृष्टो धर्मः सनातनः ॥ ३५
 अथ चेदन्यथा कुर्याच्चिदि कामाद्युधिष्ठिर ।
 यथा ब्राह्मणचण्डालः पूर्वदृष्टस्तथैव सः ॥ ३६
 ब्राह्मण्याः सदृशः पुत्रः क्षत्रियाणाश्च यो भवेत् ।
 राजन्विशेषो नास्त्यत्र वर्णयोरुभयोरपि ॥ ३७
 न तु जात्या समा लोके ब्राह्मण्याः क्षत्रिया भवेत् ।
 ब्राह्मण्याः प्रथमः पुत्रो भूयान्स्याद्राजमत्तम ।
 भूयोऽपि भूयसा हार्यं पितृवित्ताद्युधिष्ठिर ॥ ३८
 यथा न सदृशी जातु ब्राह्मण्याः क्षत्रिया भवेत् ।
 क्षत्रियायान्तथा वैश्या न जातु सदृशी भवेत् ॥ ३९
 श्रीश्च राज्यं च क्रोगश्च क्षत्रियाणा युधिष्ठिर ।

विहितं दृश्यते राजन्मागगन्ता च मेदिनी ॥ ४०
 क्षत्रियो हि स्वधर्मेण त्रियं प्राप्नोति भूयमीम् ।
 राजा दण्डधरो राजन्नश्चा नान्यत्र क्षत्रियात् ॥ ४१
 ब्राह्मणा हि महाभागा देशानामपि देवताः ।
 तेषु राजा प्रवर्तेत पूजया विधिपूर्वकम् ॥ ४२
 प्रणीतमृषिभिर्जाता धर्मं शाश्वतमव्ययम् ।
 लुप्यमानाः स्वधर्मेण क्षत्रियो रक्षति प्रजाः ॥ ४३
 दस्युभिर्हियमाण च धनं दाराश्च सर्वशः ।
 सर्वेषामेव वर्णानां त्राता भवति पार्थिवः ॥ ४४
 भूयान्स्यात्क्षत्रियापुत्रो वैश्यापुत्रान्न संशयः ।
 भूयस्तेनापि हर्तव्यं पितृवित्ताद्युधिष्ठिर ॥ ४५

C. 13 2545
 E. 13 47 45
 K. 13 82 46
 M. 13 42 39

यत्र (for वत्र)

36 C1 Manu 9 87 —^a) B1 वद् (for वेद्)
 —^b) S यथाकाम (G2 M *माद्) (for यत्ति कामाद्)
 —G1 om (hapl) 36^a-38^f G7 & om 36^a-38^b
 —^c) B1 om यथा Some MSS चादार (for
 चण्डाल) —^d) D3 पूरं (for पूरं) V1 D1 ० च
 (for स)

37 G1 & 4 om 37 (cf v l 36) T1 om 37
 —^a) T2 ब्राह्मण्या (for यथा) —^b) T क्षत्रियाया
 (for *याद्). —D10 om (hapl) 37^a-38 —^c)
 V1 Dn यस्तु (for नास्ति)

38 G1 om 38, G2 & om 38^{ab} (for both, cf v l
 36) D10 om 38^{ab} (cf v l 37) —^a) D1-3 च
 (for तु) —D1 om (hapl) 38^b B2 om (hapl)
 38^a-39^a T1 om (hapl) 38^a-39^b —^c) D1-3 सदृश
 (for प्रथम) —^d) V1 B1 2 भूय (for भूयान्)
 —^e) M हि (for सपि) D. भूय स (for भूयसा)
 S (T1 G1 om) भास्य (for हार्यं) V1 B (B. om)
 Dn D10 भूयो भूयोपि (B1 2 *यो हि) मस्यार्थं —^f)
 D. वित्तं (for वित्ताद्)

39 B om 39, T1 on 39^{ab} (for both, cf v l
 38) E1 om (hapl) 39^a-40^b —^a) B2 चामदृशी
 (for न स^a) T2 जाते, M1-3 जात्या (for जातु)
 D1-3 1-9 यथा नाम D1 ० चान् देही भार्या D1 ० यथा
 चाम(D2 सा स)दृशी जात्या —^c) T1 वैश्यायास्तु तथा
 श्रुता —^d) D1 ०-9 राजन्, M1-3 नात्या (for जातु)

40 B1 om 40^{ab} (cf v l 39) T1 om 40-41
 —^a) D1 क्षी म्ब (for श्रीश्च) T2 3 G1-3 M कोदां,
 Some MSS कोपद् (for कोशद्) —^c) D1 विदित,
 T2 3 G1-3 विदित्वा (for *त) D10 राज्यं (for राजन्)
 —^d) Dn^a T3 ७: 1 सागरात्ता च मेदिनी

41 T1 om 41 (cf v l 40) —^a) D1 १-9
 [s]पि (for हि) —^c) V1 B^a-5 Dn1 राज (for
 राजा)

42 ^a) Dn1 D3 T2 महाभाग (for भागा) —^c)
 V1 B1 2 Dn D3 4 1-10 राजन् (for राजा) D1 स
 (for प्र) —^d) D. पूजयामस्य पूरकं (sic)

43 T1 om 43^a-44^b —^c) B2 लुप्यमान (for
 माना) D1-2 5 स्वधर्मेण (for स्वध) V1 B1-4 D10
 लुप्यमान स्वधर्मेण —^d) V1 B Dn D10 क्षत्रियो रोव
 (Dn1 n: *प) रक्षति

44 T1 om 44^{ab} (cf v l 43) D2 om 44^a-46^b
 —^d) B1 भूमिप, D1-3 ब्राह्मण, D1 ० 7 पार्थिव
 (for व)

45 D2 om 45 (cf v l 44) —^a) V1 B2 Dn3
 भूय (for भूयान्) —^c) G2 भर्तव्य (for ह^a)
 —After 45, T1 ins

309* वैश्यापुत्रोऽपि भूयाश्च शूद्रापुत्रान्न रुशय ।
 भय सजनयत्येव तस्मादेवधनन्वसौ ।

46 D2 om 46^{ab} (cf v l 44) G2 om the ref.
 —^a) D2 उक्तम् (for उक्त) S (except T1) उ(G8

युधिष्ठिर उवाच ।

उक्तं ते विधिवद्राजन्त्राङ्गणस्वे पितामह ।

इतरेषा तु वर्णानां कथं विनियमो भवेत् ॥ ४६

भीष्म उवाच ।

क्षत्रियस्यापि भार्ये द्वे विहिते कुरुनन्दन ।

तृतीया च भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः स्मृता ॥ ४७

एष एव क्रमो हि स्यात्क्षत्रियाणां युधिष्ठिर ।

अष्टधा तु भवेत्कार्यं क्षत्रियस्वं युधिष्ठिर ॥ ४८

क्षत्रियाया हरेत्पुत्रश्चतुरोऽशान्पितुर्धनात् ।

युद्धावहारिकं यच्च पितुः स्यात्स हरेच्च तत् ॥ ४९

वैश्यापुत्रस्तु भागांस्त्रीशूद्रापुत्रस्तथाष्टमम् ।

सोऽपि दत्तं हरेत्पित्रा नादत्तं हर्तुमर्हति ॥ ५०

एकैव हि भवेद्भार्या वैश्यस्य कुरुनन्दन ।

द्वितीया वा भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः स्मृता ॥ ५१

वैश्यस्य वर्तमानस्य वैश्यायां भरतर्षभ ।

शूद्रायां चैव कौन्तेय तयोर्विनियमः स्मृतः ॥ ५२

पञ्चधा तु भवेत्कार्यं वैश्यस्वं भरतर्षभ ।

तयोरपत्ये वक्ष्यामि विभागं च जनाधिप ॥ ५३

वैश्यापुत्रेण हर्तव्याश्चत्वारोऽशाः पितुर्धनात् ।

पञ्चमस्तु भवेद्भागः शूद्रापुत्राय भारत ॥ ५४

सोऽपि दत्तं हरेत्पित्रा नादत्तं हर्तुमर्हति ।

त्रिभिर्वर्णैस्तथा जातः शूद्रो देयधनो भवेत् ॥ ५५

यु)क्तो विभा(T₂ 'क्तो हि भा)गो विधिवद् —^δ) V₁ B Dn D₂ s 8 10 द्राङ्गणस्य (for 'गणस्वे) —^ο) D₁ 4 6 7 च (for तु) D₂ 7 9 सर्वेषा (for वर्णाना) —^δ) V₁ B₂ 6 Dn D₂ 10 वै, D₅ G₂-4 तु, D₈ च, T₁ हि; T₂ G₁ नु, T₈ त (for त्रि-) B₄ M₈ कथं विनियमो भवेत्, D₁ 6 7 9 कथंचिन्नियमो भवेत्

47 D₈ om the ref —^α) D₁-8 तु (for [अ]पि) D₁-9 द्वे भार्ये (by transp) —T₁ om 47^{οδ} —^ο) G₁ partly damaged D₁ 10 M वा, D₁-9 तु, T₂ 8 G या (for च) —^δ) T₂ 8 G दृष्टा न तु (for दृष्टान्तत) V₁ D₅ स्मृता, D₁-9 कृता (for स्मृता) D₈ न तु दृष्टा न तु स्मृता

48 ^α) M₈ एवमेव (for एष एव) —D₅ 6-9 om (hapl) 48^{οδ} —^ο) M₁-3 धन (for भवेत्) D₅ सर्व (for कार्य) —^δ) D₁₀ क्षत्रियस्य, T₂ 8 G 'याणां, M₄ (sup l_{1n}) 'य वा (for 'यस्व) V₁ B Dn D₁₀ जनाधिप (for युधिष्ठिर) T₁ M₄ (sup l_{1n}) क्षत्रियाणां धन पुन (T₁ हि यत्)

49 ^α) D₁ 2 क्षत्रियायां (D₂ 'णां) (for 'याया) D₃ लभेत्, M₄ (sup l_{1n}) भवेत् (for हरेत्) —^δ) M₄ चतुरशान् (for 'रौशान्) —^ο) D₁ 8 युद्धावचारिक, D₁ 6 'भिकारित (D₅ 'क), D₅ 'वतारिक, D₁-9 'धिकारिक, T₁ M युद्धोपचा (M₄ कार)क (for युद्धावहारिक) D₁₀ T₂ 8 G युद्धोपचा (G₅ 'हा)रिक यच्च (D₁₀ द्रव्य) —^δ) G₂ च (for स) V₁ B₁ सत, B₂-3 Dn D₁₀ T₁ तु तत्, D₃ धन (for च तत्)

50 ^δ) D₂ T₂ स्व (T₂ त)थाष्टक, D₁ तथाष्टम (for

'ष्टमम्) —^ο) T₂ 8 G₂ 4 वित्त (for दत्त) —^δ) T₂ G कर्तुम् (for ह^१) D₁ 6-9 इच्छति (for अर्हति)

51 T₁ om 51 —^α) D₁₀ च (for हि) G₁ 8 M₄ (sup l_{1n} as in text) कार्या (for भार्या) —D₁ om 51^ο-52^δ —^ο) V₁ B Dn D₅ 10 तु, D₈ तु, D₁-9 T₂ 8 G या (for वा) —^δ) D₅ ननु (for न तु) D₅ कश्चित् (for स्मृता) T₂ 8 G₁ 8 4 न तु दृष्टा न तु स्मृता

52 D₁ om 52^{αδ} (cf v l 51) D₈ om 52-58 —^ο) T₂ 8 G M₁-3 शूद्रायाश्च (for 'यां) V₁ B Dn D₂ 9 10 [अ]पि (for [ए]व) D₅ शूद्राया *च कौरव्य —^δ) G₁ 8 1 विनियम (for 'यम) D₅ एतयोर्नियम स्मृत, T₁ त्रयो विनियमा स्मृता

53 D₈ om 53 (cf v l 53) —^α) T₂ 8 G₁ 8 कार्या (for कार्य) —^δ) D₁ 6 वैश्यस्य (for 'स्वं) —T₁ om 53^{οδ} —^ο) M पश्यामि (for वक्ष्यामि) T₂ 8 G तयोरपीह पश्यामि —^δ) G₂ तु (for च)

54 D₈ om 54 (cf v l 52) —^δ) B₁ पुनर् (for पितुर्) D₅ (before corr) गृहात् (for धनात्) —^ο) V₁ B Dn₁ n₂ D₁₀ स्मृतो, D₁₀ हरेत् (for भवेत्) —^δ) B₂ 8 पुत्रस्य, D₅ पुत्रेण (for पुत्राय) D₁ om भारत

55 D₈ om 55 (cf v l 52) —^δ) T₂ 8 G₈ कर्तुम् (for हर्तुम्) —^ο) V₁ B Dn D₁₀ M₂ सदा, D₁ तदा (for तथा)

56 Cf Manu 9 157 D₈ om 56 (cf v l 52)

शूद्रस्य स्वात्मवर्णैव भार्या नान्या कथंचन ।
 शूद्रस्य ममभागः स्वाद्यद्वि पुत्रशतं भवेत् ॥ ५६
 जानानां ममवर्णासु पुत्राणामविशेषतः ।
 सर्वेषामेव वर्णानां ममभागो धने स्मृतः ॥ ५७
 ज्येष्ठस्य भागो ज्येष्ठः स्याद्वैकांशो यः प्रधानतः ।
 षष्ठः शयद्विविधः पार्थ पूर्वमुक्तः स्वयंभुवा ॥ ५८

ममवर्णासु जानानां विशेषोऽस्त्यपरो नृप ।
 विवाहवैशेष्यकृतः पूर्वं पूर्वं विशिष्यते ॥ ५९
 हरेज्येष्ठः प्रधानाशमेकं तुल्यामुनेष्वपि ।
 मध्यमो मध्यम चैव कर्त्तव्यान्तु कनीयसम् ॥ ६०
 एवं जानिषु सर्वासु सवर्णाः श्रेष्ठतां गताः ।
 महापिरपि चैतद्वै मारीचः काश्यपोऽत्रवीत् ॥ ६१

इति श्रीमत्तन्त्राग्ने अनुशासनपर्वणि मन्त्रचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

४८

युधिष्ठिर उवाच ।

उर्धाश्रयाद्वा जमाद्वा वर्णानां आप्ननिश्चयान् ।
 प्रजानाद्यापि वर्णानां जायते वर्णमङ्गरः ॥ १
 नेषामेतेन विविना जानानां वर्णमङ्गरे ।

को धर्मः कानि कर्माणि तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २
 श्रीधम उवाच ।
 चातुर्वर्ण्यस्य कर्माणि चातुर्वर्ण्यं च केवलम् ।
 अमृजन्म ह यत्तार्थं पूर्वमेव प्रजापतिः ॥ ३

—^a) D₁ 1 1 नाग, मुद्र (for नाग नात्) V₁ B
 D₁ D₁ सन्नाताया मुद्रा मुद्र T₁ सन्नायायि मन्नामाग

57 Cf. M₁ no 9 15; D₁ om 57 (cf. V 1 2)

—^a) V₁ P D₁ D₁ ननाया D₁ 1 1 जनाया (for
 जनाया) D₁ प्रजायाया मन्नाया, D₁ प्रजायाया
 मन्नाया —^a) D₁ T₁ 2 G₁ M₁ 1 मन्ना (for मन्ना)
 V₁ B D₁ 1 1 1 मन्ना D₁ T₁ मन्ना (for धने)

58 D₁ om 7 (cf. V 1 72) G₁ om (h₁ 1)
 58^a —^a) D₁ 1 1 1 मन्ना (for मन्ना) —^a) B₁
 partly damaged T₁ G₁ 1 1 मन्ना (for मन्ना)

59 ^a) B₁ damaged, D₁ मन्नायु, T₁ G₁
 मन्नायु (for मन्ना) —^a) V₁ B D₁ D₁ 1 1
 मन्नायु, T₁ G₁ 1 1 मन्नायु (for मन्नायु) —^a) D₁ 1 1
 D₁ 1 1 G₁ 1 1 पूर्वयो (for पूर्वयो)

60 ^a) D₁ 1 1 ज्येष्ठ (for ज्येष्ठ) D₁ 1 1 प्रजानाम
 (for जानाम्) —^a) T₁ om 60^a —^a) D₁ 1 1 1
 (for मन्ना) V₁ D₁ 1 1 मुद्रायु, B₁ om ed Col
 ed मुद्रायु मन्नायु (for मुद्रायु) D₁ 1 1 G₁ 1 1
 मन्नायामुनेष्वपि —^a) D₁ 1 1 1 D₁ 1 1 1
 (for मन्नायु) —^a) D₁ 1 1 1 (for कनीयसम्)

61 ^a) T₁ 1 1 (for म) S (except T₁) ज्येष्ठ

(for म) —^a) D₁ 1 1 [म मन्ना (for मन्ना) —^a)
 D₁ 1 1 मन्ना, G₁ मन्नायि (for मन्नाय) Some MSS
 मन्नायि (for मन्ना)

Colophon — Pa can name B₁ 1 1 D₁ 1 1
 मन्ना —^a) B₁ 1 1 D₁ 1 1 M₁ 1 1
 धर्म —^a) D₁ 1 1 V₁ B₁ 1 1 D₁ 1 1
 धर्म विस्वविभाग, P₁ विवाहधर्मेण स्वविभाग, D₁
 विस्वविभाग, D₁ 1 1 द्वायस (D₁ 1 1 विधि, D₁ 1 1
 द्वायविधि, D₁ 1 1 स्वविभाग, D₁ 1 1 द्वायभाग, T₁ 1 1
 धर्म द्वायविधि धर्मयुविधिस्वसदे द्वायसत्रियैर्यद्यद्युय
 विनामन्नायप्रतिनिष्पद्य —^a) Adhy no (figures, words
 or both) V₁ 47 (as in text), D₁ 45, D₁
 46, T₁ M 76, T₁ 2 G₁ 4 83, G₁ 78, G₁ 67
 —^a) D₁ 1 1 D₁ 52

C 13 2564
 B 13 48 3
 K 13 83 3
 H 13 43 3

48

1 ^a) D₁ 1 1 मन्नायु, D₁ 1 1 मन्नायु, T₁ 1 1
 मन्ना G₁ 1 1 मन्नायु (for मन्नायु) —^a) B₁ D₁ 1 1
 D₁ 1 1 च (for चा) D₁ 1 1 [म]थ (for [म]थि) T₁
 G₁ [म]निर्णयात् (for [म]निश्च)

2 ^a) T₁ 1 1 केन, T₁ 1 1 चानेन M₁ 1 1 च तेन (for
 चानेन) —^a) M₁ 1 1 मन्नायु —^a) B₁ 1 1 G₁ 1 1 धर्माणि,

भार्याश्रितसो विप्रस्य द्वयोरात्मास्य जायते ।
आनुपूर्व्याद्वयोर्हीनौ मातृजात्यां प्रसूयतः ॥ ४

परं शवाद्वाहणस्यैप पुत्रः

शूद्रापुत्रं पारशवं तमाहुः ।

शुश्रूपकः स्वस्य कुलस्य स स्या-

त्स्य चारित्रं नित्यमथो न जह्यात् ॥ ५

सर्वानुपायानपि संप्रधाय

समुद्वरेत्स्वस्य कुलस्य तन्तुम् ।

ज्येष्ठो यवीयानपि यो द्विजस्य

शुश्रूपवान्दानपरायणः स्यात् ॥ ६

तिस्रः क्षत्रियसंबन्धाद्वयोरात्मास्य जायते ।

हीनवर्णस्तृतीयायां शूद्र उग्र इति स्मृतः ॥ ७

द्वे चापि भार्ये वैश्यस्य द्वयोरात्मास्य जायते ।

शूद्रा शूद्रस्य चाप्येका शूद्रमेव प्रजायते ॥ ८

अतो विधिष्टस्त्वधमो गुरुदागप्रधर्षकः ।

वाह्यं वर्णं जनयति चातुर्वर्ण्यविगर्हितम् ॥ ९

अयाज्यं क्षत्रियो व्रात्यं सूतं स्तोमक्रियापरम् ।

वैश्यो वैदेहकं चापि मौद्गल्यमपवर्जितम् ॥ १०

T₁ धर्म्याणि (for कर्माणि)

3 ^a) D₃ 4 10 T₂ 3 G₂ चा(T₃ च 'तुर्वर्णस्य — ^b)
B₁ 6 T₃ G₂ चातुर्वर्णं (for 'ण्यं) — ^c) V₁ B Dn
D₁₋₃ 10 द्वि (for द्व) D₁ 3 10 यजार्थं, S (except
T₁) धं (for 'धं) — ^d) D₁ पितामह (for प्रजापति)

4 T₁ om 4^{ab} — ^a) D₁ च तिस्रो (for चतस्रो)
— ^b) Dn₁ n₂ D₃ 9 प्र (for [अ]स्य) — ^c) S च द्वौ
(for द्वयोर्) — ^d) D₃ 10 मातृजात्यां, T₁ M 'जात्या,
T₂ G 'जन्यां (for 'जात्यां) V₁ B₁ D₂ प्रसूयते (for
'यते) D₁ मातृजात्यां प्रसूयते

5 ^a) B₂ पर शवाद्; D₃ परे शवाद्, D₁ corrupt,
D₁₀ T₂ 3 G M₃ वरौशभाग् (for पर शवाद्) B₁ Dn₂
T₃ G₁ 3 4 [ए]व, D₁ 6-9 [ह]व, D₅ [ह]ह (for
[ए]व) D₁₋₉ शूद्रात् (for पुत्र) T₁ M₁ 2 4 वरौश-
भाग्वाहणस्ये (M₁ 'श्रै'प पुत्र — ^b) D₁ 6-9 तस्मात्पुत्र
(D₁ 6 'त्रे) (for शूद्रापुत्र) D₅ तस्मात्पुत्र पारशेप
तमाहुः — ^c) B₁ सु, T₁ स्वस्य (for स्वस्य) — ^d)
V₁ B₁ Dn D₁ स्वचारित्र (Dn^a n^b 'द्य), D₁ 3 6-9
स्व चापि पिश्य (for स्व चारित्र) D₂ दद्यात् (for
जह्यात्) D₁₀ स्व चापि चारित्रमथो न जह्यात्

6 ^a) V₁ B₃₋₅ Dn D₁₋₉ अथ (for अपि) — ^b)
V₁ B Dn तत्रं, D₁₋₉ तत्त्वं (for तन्तुम्) — ^c) T₂
श्रेष्ठोय (for ज्येष्ठो) Dn₃ अथ (for अपि) D₁₋₉ च,
S स (for यो) M₁ द्विज स्यात् (for द्विजस्य) — ^d)
V₁ B₂ (marg) 3-5 Dn शुश्रूपया, D₃ 'पको, T₁ 3
G₁₋₃ M 'पिता, T₂ G₁ 'पता (for 'पवान्) D₁₋₃
धर्म, D₁₀ वृत्त (for दान)

7 ^a) D₁ 6-9 -सघट्टाद् — D₁₋₉ 5 10 G₁ 3 om

(hapl) 7^c-8^b, D₅ reads the same twice — ^c)
V₁ B₁₋₇ 5 हीनवर्णास्य D₁ 9 तृतीयाया D₂ (both
times) 1 3 हीनवर्णास्तृतीयाया — ^d) D₁ स्मृति V₁
B₁ 5 Dn शूद्रा उग्रा इति स्मृता (Dn 'ति), T₂ अशूद्र
इति स्मृत

8 For the repetition in D₅, cf v 1 7 D₁₋₃
5 10 G₁ 3 om 8^{ab} (c^c v 1 7) — ^a) Dn₁ वा (for
व) — ^b) Dn₃ प्र, G₁ च (for [अ]स्य) — D₁₀
reads 8^c twice — ^c) D₁₋₉ शूद्रो (for शूद्रा) D₁₀
(second time) चापि, M भार्यो (for चापि) D₁₀
(first time) वैश्या शूद्रस्य कन्याया — ^d) B₂ 4 Dn₃
D₁₋₃ 5 8 10 (both times) शूद्र (for शूद्रम्) Dn₃ च
(for प्र)

9 ^a) G₂ ततो (for अतो) Dn₂ D₂ [स]पि, D₁
6 9 [स]व (for वि) D₅ [अ]ग्रनो (for 'मो) T
G₁ 3 4 M ततो विदिते त्व (T₂ G₁ 3 'ष्टोप्य, M₁₋₃
'ष्टोप्यधमो — ^d) S चातुर्वर्ण्यां (T₂ G₂ 'र्णा'द् (for
'वर्ण्यां) D₁₋₃ चातुर्वर्ण्यस्य गर्हित

10 T₁ om (hapl) 10 — ^a) V₁ B₂ 5 Dn₃ D₅
8 10 विप्राया (D₅ 'ज, D₁₀ 'णा), G₂ अयोज्य, M
अष्टयाया (for अयाज्य) D₁₋₁ 9 क्षत्रिय, T₂ 'य
(for 'यो) B₁ 3 4 Dn₁ n₂ विप्राया क्षत्रियो वाह्यं
(B₃ 4 'य सूत) — ^b) B₃ D₅ ब्राह्मस्तोम, D₅ 1 9
ब्राह्मस्तोमं, D₁₀ S (T₁ om) सूत स्तोत्र (G₁ 'त्र) (for
सूत स्तोम) B₅ फल्, D₃ वर (for परम्) B₁
ब्राह्मणमक्रियापर, D₁ 2 ब्राह्मस्तोम क्रियावरं — ^c) D₅
वैश्या, T₂ G₂ वैश्य (for वैश्यो) D₃ G₂ वैदेहिकं
T₂ 3 G₁ 4 M वा (for च) — ^d) D₁ कौसल्यम्,
D₂ 3 सौकं, D₁₋₉ नकल्यम् (for मौद्गल्यम्) D₁ 3 9
अपि, M उप (for अप)

शूद्रश्चण्डालमत्युग्रं वध्यं वाह्यवासिनम् ।
 ब्राह्मण्यां संप्रजायन्त इत्येते कुलपांमनाः ।
 एते मतिमतां श्रेष्ठ वर्णसंकरजाः प्रभो ॥ ११
 वन्दी तु जायते वैश्यान्मागधो वाक्यजीवनः ।
 शूद्रान्निपादो मत्स्यघ्नः क्षत्रियायां व्यतिक्रमात् ॥ १२
 शूद्रादायोगवश्चापि वैश्यायां ग्रामधर्मिणः ।
 ब्राह्मणैरप्रतिग्राह्यस्तथा स वनजीवनः ॥ १३
 एतेऽपि सदृशं वर्णं जनयन्ति स्वयोनिषु ।
 मानुजात्यां प्रसूयन्ते प्रवरा हीनयोनिषु ॥ १४

यथा चतुर्षु वर्णेषु द्वयोर्गाम्या जायते ।
 आनन्तर्यात्तु जायन्ते तथा वाह्याः प्रधानतः ॥ १५
 ते चापि सदृशं वर्णं जनयन्ति स्वयोनिषु ।
 परस्परस्य वर्तन्तो जनयन्ति विगर्हितान् ॥ १६
 यथा च शूद्रो ब्राह्मण्यां जन्तुं वाह्यं प्रसूयते ।
 एवं वाह्यतराद्ब्राह्मणात्तुर्वर्ण्यत्प्रसूयते ॥ १७
 प्रतिलोमं तु वर्तन्तो वाह्याद्वाह्यतरं पुनः ।
 हीना हीनात्प्रसूयन्ते वर्णाः पञ्चदशैव ते ॥ १८
 अगम्यागमनाच्चैव वर्तते वर्णसंकरः ।

C. 17 2580
 B. 13 43 19
 K. 13 23 19
 M. 13 43 19

11 ^a) Some MSS चाण्डालम् — ^b) D₂₋₃ मत्स्यघ्न
 (for वध्यं) B₂ राज्य (for वाह्य) D₄ मत्स्यघ्न
 वाह्यवासिन, T₁ ब्राह्मण्या मप्रसूयते — T₁ om
 11^a-13^a — ^c) B₁ T₂ s G विभो (for प्रभो)

12 T₁ om 12 (cf. v 1 11) — ^a) D₁ s
 क्षत्रिया, D₃ क्षत्रिया, T₂ s G^a-4 वन्दीति (for वन्दी
 तु) D₁₀ क्षत्रिया जनयेद्वैश्यान् — ^b) B₁ D₁₋₃ वाह्य-
 (for वाक्य-) M₄ जीवन, some MSS जीविन
 D₁ मागधा वाक्यजीविन, D₁₀ घ वाक्यजीविन — D₂
 om 12^a-15^a G₂ om (hapl) 12^a-13^a — ^c) T₂
 निपादान् (for 'ने) — ^d) T₂ s G₁ s क्षत्रियाया (for
 'या)

13 T₁ om 13 (cf. v 1 11) D₂ G₂ om 13
 (cf. v 1 12) — ^a) B₁ D₂ आयोगवा (D₂ ज)श,
 B₆ आयोगव (for वश) — ^b) Some MSS ग्राम्य-
 (for ग्राम-) D₁ s धार्मिक, S (T₁ G₂ om) धर्मेन
 (for धर्मिण) — ^c) V₁ B₁₋₃ क्षत्रिग्राह्यास् — ^d)
 D₁ तथा, D₃ तदा, T₂ s G₁ s s M₁ s s क्षत्ता (for
 तक्षा) V₁ B₁ s s तक्षणाणो वल् (B₁ s वन)जीव (B₁ s
 'वि)न, B₂ s Dn D₃ तक्षा स्वधनजीव (B₂ 'वि)न,
 D₄₋₇ स तथाधर्मजीव (D₅ 'वि)न, D₁₀ क्षता स वन-
 जीविन

14 = (var) Manu 10 27 D₂ om 14 (cf. v 1
 12) — ^a) T₂ एन हि, G₁ s एते वि (for एतेऽपि)
 V₁ B Dn D₁₀ एतेषु सदृशान्वाणञ्च — D₂ om (hapl.)
 14^b-16^b B₁ D₁₀ om (hapl) 14^c T₂ om (hapl.)
 14^c-16^c — ^c) Dn D₅ मानुजात्या (for 'त्या) D₁
 s 7 9 मानुजात्या प्रजायते — ^d) V₁ B₂₋₃ Dn हवरा,
 G₂ प्रवणा (for प्रवरा)

15 = (var) Manu 10 23 D₂ om 15 (cf. v 1

12) D₃ T₂ om 15 (cf. v 1 14) D₁ s om.
 (hapl) 15^a-16^a T₁ om (hapl.) 15-16 — ^a) G₂
 तथा च त्रिषु वर्णेषु — ^c) V₁ B Dn D₁₀ प्र (for तु)
 D₁ s M₃ आनतयां तु (D₁ 'यांस्तु) जायते — ^d) G₂
 वृथा, M₁₋₃ यथा (for तथा)

16 = (var) Manu 10 29 D₃ om 16^a^b, T₂
 om 16^a^b (for both, cf. v 1 14) D₁ s om 16^a^b,
 T₁ om 16 (for both, cf. v 1 15) — ^a) B₁ न,
 D₁ ये (for ते) — ^b) B₁ स्वयोनित — ^c) V₁ B
 Dn D₁₀ तारेषु, D₁ s 7 9 [आ]वर्तते (D₁ 'ते), T₂ s
 G₁ s s वर्तते (for वर्तन्तो) — ^d) V₁ विगर्हितं, D₁ s
 च गर्हितान्

17 = (var) Manu 10 30 — ^a) V₁ B₂ T₂ s
 G₁₋₃ तथा (for यथा) V₁ B Dn D₅₋₉ T₂ शूद्रोऽपि
 (B₂ 'द्रो हि), D₁₋₃ 10 तु (D₂ न) शूद्राद्, D₄
 शूद्रेण (for च शूद्रो) — ^b) B₄ T G M₄ ब्राह्म जन्तुं
 (by transp), D₁ 2 4-10 जन्तुर्वा (D₂ 'तु वा)ह्य D₅
 प्रजायते (for प्रसू) — T₁ om. (hapl.) 17^c^d — ^c)
 M वाह्यतरं (for 'तराद्) B₁ s वाह्य (for वाह्यश)
 D₁ 4-9 एव वाह्यतराद्वाह्यतरं (D₄ र, D₅ 'मश), D₁₀
 T₂ एव वाह्यतराद्वाह्याच् (T₂ ह्य), T₂ G 'तर चापि
 — ^d) D₁₋₃ 9 चातुर्वर्ण्यां, D₁₀ G₂ 'वर्णात्, M₄ 'वर्ण्यं
 V₁ B Dn D₅ 10 प्रजायते (for प्रसू)

18 = (var) Manu 10 31 — ^a) V₁ B Dns
 D₁ s T₂ s G वर्तते, Dn₁ n₂ D₂ 10 वर्तते (for वर्तन्तो)
 — ^b) D₃ वाह्य-, T₂ s G वाह्य (for वाह्याद्)
 V₁ D₁ 2 8 9 वाह्य (D₂ 9 'ह्य)तरा, B Dn D₃ s M₁
 वाह्यतराद्, T₁ M₂ 4 तरान् — ^c) V₁ B₁₋₄ Dn
 D₂ 10 हीनाद्हीना (by transp), D₁ हीना हीनात् D₅
 हीनहीनात्, D₁ हीनात्**, T₁ 2 M₃ हीना हीनात्,

व्रात्यानामत्र जायन्ते सैरन्ध्रा मागधेषु च ।
 प्रसाधनोपचारजमदासं दासजीवनम् ॥ १९
 अतश्चायोगवं सूते वागुरावनजीवनम् ।
 मैरेयकं च वैदेहः संप्रसूतेऽथ माधुकम् ॥ २०
 निपादो मुद्गरं सूते दागं नावोपजीविनम् ।
 मृतपं चापि चण्डालः श्वपाकमतिक्रुत्सितम् ॥ २१

चतुरो मागधी सूते क्रूरान्मायोपजीविनः ।
 मांसखादुकरं सूदं सौगन्धमिति संज्ञितम् ॥ २२
 वैदेहकाच्च पापिष्टं क्रूर भार्योपजीविनम् ।
 निपादान्मुद्गराभं च सरयानप्रयायिनम् ॥ २३
 चण्डालान्पुलकसं चापि सराश्वगजभोजिनम् ।
 मृतचेलप्रतिच्छन्नं भिन्नभाजनभोजिनम् ॥ २४

G₁ damaged, G₂ भिन्नाभिजा B. हीनाहीना प्रजायते,
 D₁ s ६ हीनहीना प्रजायते —^d) T₂ वर्णान् (for वर्णा)
 V₁ B D_n D_s 10 तु (for ते) T₁ दाशान्नावोपजीविन
 (of 21^b), G₂ पश्चाद्दर्णा दशंव ते

19 T₁ om 19 —^a) B₁ [अ]पि (for [ए]र)
 D₁-s क्षगम्यगमनाच्चैव —^b) B₂ s D_n D₂ ६ s G₂
 जायते, D₁ T₂ s G₁ s 4 M₁-s वर्तते (for वर्तते) V₁
 B₁ 2 4 D₁₀ जायते वर्णसकरा — With 19^a-20^b, cf
 Manu 10 32 —^c) D₁ ६ १ ० व्रातिनाम् (for व्रात्या*)
 B₁ 4 ६ D₁₀ अनु-, G₁ s अथ (for अत्र) V₁ B₂ s
 D_n D₂ वादानामनुजायते, D₁ s पूतना नाम जा —^d)
 V₁ D_n n₂ D₁ 10 सैरंध्यां, B₁ 2 4 5 D_n 3 सरिंध्या,
 D_s 5 ६ सैरंध्या, G₂ s सिद्धिन्ना (for सैरन्ध्रा) B₂
 सैरंध्यां मागधेन च, T₂ s G₁ s M सिद्धि(M₁-s लिलि,
 M₁ सिरिं)धा मागधीपु च —^e) D₁ 2 10 प्रसादनोपचा-
 रजम् (D₁₀ रजो) —^f) V₁ D₁ ६ १ जीविन B₂
 (marg as in text) s 4 मदिराभ्यासजीविन, D₁₀ मदिरा
 योगजीविन

20 B₂ partly damaged B. om (hapl) 20^b
 —^a) D_s ततश्च (for अ*) D_s [आ]योगवात् (for 'व)
 D₁ ६ १ १ 10 ततश्चायोगवी सूते, T G₁ s 4 M क्षत्ता
 ह्या(T₁ ए)योगव (G₁ M 'व) सूते, G₂ corrupt
 — T₂ om (hapl) 20^b-22^a —^b) D_n n₂ D₂
 चध (for वन) D₁ 10 M₁ 2 जीविन V₁ B₁ s 4
 D_n 3 वागुराव(V₁ B₁ 'व)धजीविन, T₁ s G क्रूर मायो-
 पजीविन (G₁ 'घनं) — 20^a = (var) Manu 10
 33^{ab} T₁ om 20^a —^c) D₁ सैरेयक, T_s G मैत्रे
 (for मैरे*) D₁ ६ १ ० नैपादी, D_s T_s G₁ s वैदेह
 (D. ही) (for वैदेह) D₁ मैरेयिक च नैपादी
 —^d) D₂-० च, D₁₀ [ह]व (for स्थ) T_s G₁-s
 माध्य(G₂ 'घ)क, G₁ सध्वक (for माधुकम्)

21 21^{ab} = (var) Manu 10 34^{ab} T₂ om 21
 (cf v l 20) T₁ reads 21^{ab} after 25^{ab} —^a) B₃
 corrupt V₁ B₂ s 5 D_n D₂ ६ 10 मुद्गर, D₁ ६ मगुर,

D₁-० मधुर (for मुद्गर) T₁ निपादो मागधश्चैव —^b)
 N G₁ दास (B₂ 'दा) V₁ D_n 1 D₁-1 १ s जीवन
 T₁ दाशो नावोपजीविन, M₁ दाश नाद्युपजीविन — After
 21^{ab}, D₁-० read 21^{ab} T₁ om (hapl) 21^a-24^b
 —^c) B₁ s मृतप (for मृतप) D₁ ६ ० चाडाल, D_s
 चाडाला, D₁ T₂ G₁ s चाडाल, some MSS चाडाल
 —^d) B₂ D₁₀ M₁ इति, G₂ क्षपि (for क्षति) V₁
 B₂-5 D_n श्वपाकमिति विश्रुत, D₂ श्वपाकमनिवेदित, D_s
 ६-० 'मिति सञ्जित (D_s 'के), D_s 'मिति निंदित

22 T₂ om 22^a (cf v l 20) T₁ cm 22 (cf
 v l 21) —^a) D₁ s मागध —^b) D₁₀ मासोप-
 (for मायोप) D₂ -जीवन, M₂ जीवन V₁ B_s
 क्रूरात्मा पापजीविन (B_s 'का), G₂ क्रूरा मायोपजीविन,
 G₁ वागुरावनजीविन (cf 20^b) — G₂ om (hapl ?)
 22^a-23^b —^c) V₁ B D_n 1 n₂ D₂ s 5 ० मास (for
 माम) V₁ B_s D₁₀ Cnp सूद, B₂ s सूद; B_s
 D_n 1 n₂ D_s Cn क्षौद्र, D_s 1 s G₁ s 4 सूत, D_s
 corrupt, Cnp सूद (as in text) —^d) D₁-s सौमं
 धिर, T₂ 'धिम, M 'ध (for 'धम्) D_n 1 n₂ D_s
 विश्रुत, D₁ ६ सजक (for सञ्जितम्)

23 T₁ om 23 (cf v l 21) G₂ om 23^{ab} (cf v l
 22) —^a) D₁-s वैदेह (D_s 'हि)कश्, D₁-० 'हिकाच
 (D_s १ 'का, D_s 'काश्), T₂ s G₁ s 4 'हिस्वाच (for
 'हकाच). V₁ B₂ s D_n 3 D₁₀ पापिष्ठात्, B₂ D_n
 D_s ० 'ष्ठा, D₁ 2 ६ 'ष्ठ (for 'ष्ठ) —^b) D_n 1 n₂
 मायोप (for भार्योप) D_n 3 D₂ s M₂-4 -जीवनं
 — D₁-१ ६-० om 23^{ab} —^c) B₂ damaged D₁₀
 निपादान्मुद्गराख्य च, T₂ s G M₁ 'दसु(G₂ 'दा सु,
 M₁ 'दान्मु)द्गर चापि, M₁-s 'दान्मुद्गरश्चापि —^d) T₂
 G₁ प्रदायिन (for प्रया*)

24 With 24^a-25^b, cf Manu 10 35 T₁ om
 24^{ab} (cf v l 21) D₁-० read 24^{ab} after 21^{ab}
 —^a) D₁ s १ चडाल, D_s ० चडाल, some MSS
 चांडालात् V₁ पुसक, B₁ 2 4 D₁ पुकम्, D_n 3 D_s ०

आयोगवीषु जायन्ते हीनवर्णामु ते त्रयः ।
 क्षुद्रो वैदेहकादन्ध्रो बहिर्ग्रामप्रतिश्रयः ॥ २५
 कारावरो निपाद्यां तु चर्मकारात्प्रजायते ।
 चण्डालात्पाण्डुमौपाकस्त्यक्तसारव्यवहागवान् ॥ २६
 आहिण्डिको निपादेन वैदेह्या संप्रजायते ।
 चण्डालेन तु मौपाको सौद्रल्यममवृत्तिमान् ॥ २७
 निपादी चापि चण्डालात्पुत्रमन्तानसायिनम् ।

श्मशानगोचर सूते बाह्यैरपि बहिष्कृतम् ॥ २८
 इत्येताः संकरे जात्यः पितृमातृव्यतिक्रमात् ।
 प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्मभिः ॥ २९
 चतुर्णामेव वर्णाना धर्मा नान्यस्य विद्यते ।
 वर्णाना धर्महीनेषु संज्ञा नास्तीह कस्यचित् ॥ ३०
 यदृच्छयोपसंपन्नैर्यजमाधुवबहिष्कृतैः ।
 बाह्या बाह्यैस्तु जायन्ते यथावृत्ति यथाश्रयम् ॥ ३१

C 13 2593
 B 13 48 31
 K 13 83 31
 M 13 43 32

२२ T३ पुष्कम, D३ पुष्कर (for पुष्कम) D१ चापि,
 D२ चूर (for चापि) —^b B चाहित, T३ भोजन
 (for भोजिनम्) —^c V१ Dn१ n० D१-१० मृतचैत्
 (for 'चेत्) D१ e १ ० परिच्छिन्न T१ G२ प्रतिच्छिन्न,
 T० २ G२ ४ परिच्छिन्न, G१ परिच्छिन्न —^d B१
 Dn१ D१ ३ T३ ३ भोजन T१ हीनमाननभोजिन

25 ^a) B३ . Dn१ D१ . १ क्षयोगवीषु, T१ ३ G३
 क्षयोगवि (T१ 'वे'षु —^b) V१ B Dn D १ c-१० T१ हीन-
 (D१० 'ना'ग)गान्तु (B१ 'ध्र), T३ भिन्नगणामु (for हीन)
 D० ता स्त्रिय (for वे त्रय) — After 25^a, T१ reads
 21^{ab} 25^a-25^b = (var) Manu 10 36 T१ om
 25^a-27^d —^c) D१ वैदेहिकाद् B१ चदी, D३ अधो,
 D१० अथ (for अन्ध्रो) Dn१ D१ १-३ क्षुद्रो (D३ क्षुद्रो)
 वैदेह (D३ दि)कारध्रो, T३ ३ G क्षुद्रो वैदेहको द्रवो
 —^d) B३ बहियाम, D३ प्रान, T३ G० ४ 'ग्रह
 (for 'ग्राम)

26 T१ om 26 (cf v 1 25) —^a) B३ ३ कारा
 वारो, D३ ३ कारावरो, D१० काराचरो, T३ २ G 'वने
 (for 'वरो) D१-३ च (for तु) —^b) Dn D१-३
 G३ M चर्मकार V१ B Dn D १-१० T० ३ G प्रसूयते
 (for प्रजा) — 26^c-27^b = (var) Manu 10 37 D१०
 om (hapl) 26^c-27^b —^c) Some MSS चाडालान्
 B३ D३ ३ M मोपाकस् (for मौ) —^d) D१-३
 व्यवहारिण (for 'राम)

27 T१ om 27 (cf v 1 25) D१० om 27^{ab} (cf
 v 1 25) —^a) V१ B Dn१ n३ D३ बाहिं (B३ बाभिं,
 Dn० बाहिं) द्रो, D१ ० १ ० बाहिंदिक्को, T३ ३ G१-३ बाभिं
 दिक्को (G३ 'दीपो), G३ बाभिमिद्रो (for बाहिंदिक्को)
 —^b) D१ ० १ ० वैदेह्या (for 'ह्या) V१ B Dn सप्र
 सूयते, T३ ३ G ३ (G३ om वै) प्रसू (for सप्रजा)
 — 27^d = (var) Manu 10 38^{ab} —^c) Some MSS
 चाडालेन D१ ३ सोपाको T३ ३ G१-२ चडालात्पाण्डुमौ
 (T३ 'सो) पाको —^d) V१ B Dn च (B३ ४ चा) डाल,

D० निपाद, D० १ सौद्रल्य (for ल्य) D१-० वृत्तिवान्
 D१-२ सान्दान्य म च वृत्तिमान्, S (T१ om) सूद्रव्यसन
 वृत्ति (G३ 'मृत्ति) मान

28 = (var) Manu 10 39 —^a) D३ वा (for च)
 Some MSS चाडालान् —^b) B३ ४ D१-० T१ क्षत्या
 सायिन, Dn१ n० क्षतेय, D३ क्षत्रवमायिना —^c)
 D३ श्मशाने गोचरे सूते —^d) Some MSS बहि कृत

29 = (var) Manu 10 40 —^a) B३ ४ Dn M३
 इत्येते, B३ इत्येत् (for 'ता) S संकरा V१ B
 Dn जाता, D१ c प्रात्या, T३ G३ M१-३ जात्या (for
 जात्य) —^c) D३ प्रकाश (for 'शा) —^d) Dn१
 [च] प्रकाशा वा (for वेदितव्या)

30 ^a) T१ G३ क्षपि (for पुत्र) D३ वर्णानामेकव
 र्णाना —^b) T G [क्ष] न्यत्र (for 'न्य) —^c) T१ वर्णेषु
 (for वर्णाना) T० ३ G वर्णानामविरुद्धेषु —^d) V१
 B Dn D१० सग्या (for सजा) T३ ३ G [क्ष] ह्येषु (for
 [क्ष] स्तीह) D० सजा नायन्य विद्यते

31 T१ om (hapl ?) 31-31 —^b) B३ यज्ञे, D३
 यज्ञे, D१० T३ G१-३ यज्ञ, T३ G३ यज्ञ (for यज्ञ)
 D३ बहिष्कृत —^c) M३ बाह्य (for बाह्या) B३ बाह्येषु,
 Dn३ D३ M प्राश्रय, D३ बाह्यास्तु M३ २ जायते (for
 जा) D३ ० राश्रया (D० राश्रा) ष्यासु जायते, D१ ०
 राश्रयास्यान्तु जा —^d) V१ B३ M३ यथाश्रम, Dn१
 D१-३ १० 'श्रुत (for 'श्रयम्) D१ ०-० यथावृत्त यथाश्रुत

32 T१ om 32 (cf v 1 31) —^a) D१ चतुष्पथे
 — For 32^{ab}, D१० S (T१ om) subst

310* चर्यद्रुमदमशानसु शैलेषूपवनेषु च ।
 [= Manu 10 50^{ab} D१० M३ २ वनेषु (for शैलेषु)]
 — D१० S (T१ om) cont Dn१ n३ D३ ns after
 32^{ab}

311* कार्णायममलकार परिगृह्य च नित्यदा ।
 वमेयुरेते पिश्र्यन्तु वर्तयन्त स्वकर्मभि ।

चतुष्पथश्मशानानि शैलांश्चान्यान्यनस्पतीन् ।
 युञ्जन्ते चाप्यलंकारास्तथोपकरणानि च ॥ ३२
 गोब्राह्मणार्थे साहाय्यं कुर्वाणा वै न संशयः ।
 आनृशंस्यमनुक्रोशः सत्यवाक्यमथ क्षमा ॥ ३३
 स्वशरीरैः परित्राणं बाह्यानां सिद्धिकारकम् ।
 मनुजव्याघ्र भवति तत्र ये नास्ति संशयः ॥ ३४
 यथोपदेशं परिकीर्तितासु
 नरः प्रजायेत विचार्य बुद्धिमान् ।
 विहीनयोनिर्हि सुतोऽवसादये-
 त्तितीर्षमाणं सलिले यथोपलम् ॥ ३५

[Line 1 = (var) Manu 10 52^{ad} — Line 2 =
 (var) Manu 10 50^{ad} — (L 2) D₁₀ T₂ ३ G₁ ४ ४
 [ए]ने (for [ए]ने) D_n १ २ D_६ विद्याता (for पित्रैस्तु)]
 — °) V₁ B_६ D_n २ D_२ युजते, B_२ ४ D₁ T_२ ३ G₁ ४
 M₁ ४ ४ युजते, D_n १ ४ D_६ युजते, D₁ ६-० भुजते,
 G_२ युजते, G_४ युजते (for युञ्जन्ते) V₁ B₁ ३ ४
 D_n D_२ G_४ वा (for च) D₁-३ [अ]लंकार

33 T₁ om 33 (of v 1 31) With 33^{ab}, of
 Manu 10 62^{ab} — °) D_६ १ ० M_४ यो (for गो-)
 V₁ B D_n D₁ १० ब्राह्मणाय (D_४ १० *र्थ) — °) D_६ १
 कुर्वाणो D_६ नैव (for वै न) — °) B_३ अनृशंस्यम्
 (for अ*) V₁ B₁ २ ६ D₁-० अनुक्रोश, T_३ *क्रोशा
 — °) V₁ B₁-३ ३ D_n D_१ १० तथा, D_६ शम, T_३
 अयो (for अथ) B_३ क्षमा (for क्षमा) B_३ सत्यवाक्यं
 यथाक्रमात्

34 T₁ om 34 (of v 1 31) With 34^{ab}, of
 Manu 10 62^{ad} — °) B_३ D₁-३ अशरीरं, B_३ स्वै
 शरीरं, T_२ G सशरीरं D_n १ २ अपि त्राण (for
 परित्राण) — °) V₁ B D_n D₁-१ १० कारणं, M_४ *का
 (for *कम्) — °) V₁ B D_n D₁-१० भवति (B_२ ३
 हृष्यत्, D_४ ०-० भवते) मनुजव्याघ्र (B₁ D₁₀ *भ्रेष्ट)
 — D_६ om 34^d-36° — °) T_२ ३ G सत्य (for तत्र)

35 D_६ om. 35 (of v 1 34) — °) D_२ T G
 प्रस्येत (for प्रजा*) — °) V₁ B_२ २ D_n D₁ २ ०-० M_३
 विहीन (for विहीन) — °) D_६-० T_२ ३ G_२ [उ पल
 V₁ B D_n D₁₀ त्तितीर्षमाणं द्वि यथोपल (D_n १ २ *पलो)
 जले.

अविद्वांसमलं लोके विद्वांसमपि वा पुनः ।
 नयन्ते ह्युत्पथं नार्यः कामक्रोधवशानुगम् ॥ ३६
 स्वभावश्चैव नारीणां नराणामिह दूषणम् ।
 इत्यर्थं न प्रसजन्ते प्रमदासु विपश्चितः ॥ ३७
 युधिष्ठिर उवाच ।
 वर्णापेतमविज्ञातं नरं क्लृपयोनिजम् ।
 आर्यरूपमिवानार्यं कथं विद्यामहे नृप ॥ ३८
 भीष्म उवाच ।
 योनिसंकलुपे जातं नानाचारसमाहितम् ।
 कर्मभिः सज्जनाचीर्णैर्विज्ञेया योनिशुद्धता ॥ ३९

36 = (var) Manu 2 214 D_६ om 36^{ab} (of
 v 1 34) — °) D₁₀ T G_४ ४ M यत्काल, G_२ बल,
 G_३ बले (for अल) — °) B_२ D_३ १० नयति, T_२ न
 नयेद् (for नयन्ते) D₁-१ ०-० व्युत्क्रम, G_२ [स]प्युत्पथ
 (for ह्युत्पथ) V₁ B₁ ३-३ D_n नयति ह्यपथ नार्यं
 — °) D_६ १० G_२ वशानुगा, T_१ वश गत (for
 वशानुगम्)

37 = (var) Manu 2 213 T₁ om 37^{ab} — °)
 B₁ स्वमात्रं D₁-३ [अ]पि, D_६ [अ]त्र, T_२ G_३ ३ [ए]प
 (for [ए]व) — °) D_n ३ ह्व (for इह) — °) B₁
 हृष्येव, B_२ अतोर्थं, D_n १ २ D_२ १ १० अत्यर्थं (for हृ*)
 D₁ ३-० प्रमाद्यति, D₁₀ प्रसज्यते, S प्रवर्तते (for प्रसजन्ते)

38 = (var) Manu 10 57 — °) D_६-३ G_४ वर्णो
 पेतम् B_२ ३ D_n अविज्ञाय (for *ज्ञात) B_३ वर्णास्पतन
 विज्ञाय (s₁₀) — °) T_२ ३ G क्लृपय (for क्लृप)
 — D_६ om (hapl) 38^d-40^d — °) D_६ ६ १ तुल्य
 (for धार्य) D_६ अनार्यं वा (for ह्वानार्यं) — °)
 V₁ B D_n D_३ १० T G वय (for नृप)

39 D_६ om 39 (of v 1 38) — °) T_२ योनिं स्व
 (for योनिः) D_१ २ १ ० M₁-३ जातस्, D_२ १ जातास्,
 T_१ जाते (for जात) G_२ योनिष्वकलुपे जाता — T_१
 om 39^b — °) D_n ३ नानामाव (for *वार) T_२ ३
 G_३ २ ४ M -समाहिते (M *ते), G_३ समन्वित (for
 समाहितम्) B_२ ३ D_n १ २ नानाभावसमन्वित, D₁-३
 स्व (D_६ ३ अ)नाचारसमन्वित (D₁-३ १ *त्, D_४ ० *ते)
 — °) B_३ G_२ ३ सज्जनाचीर्णैः, T_२ ३ G_३ ३ *कीर्णैर् (for
 *चीर्णैर्) — °) D_६ १ शुद्धित D_६ T_२ ३ G विज्ञेया
 शुद्धयोनिका (D_३ T_२ *ता)

अनार्यत्वमनाचारः क्रूरत्वं निष्क्रियान्मता ।

पुरुषं व्यञ्जयन्तीह लोके कल्पयोनिजम् ॥ ४०

पित्र्यं वा भजते शीलं मातृजं वा तथोभयम् ।

न कथंचन संकीर्णः प्रकृतिं स्वां नियच्छति ॥ ४१

यथैव सदृशो रूपे मातापित्रोर्हि जायते ।

व्याघ्रश्चैत्रैस्तथा योनिं पुरुषः स्वा नियच्छति ॥ ४२

कुलस्रोतसि संछन्ने यस्य स्वाद्योनिंसंकरः ।

संश्रयत्येव तच्छीलं नरोऽल्पमपि वा बहु ॥ ४३

आर्यरूपसमाचारं चरन्तं कृतके पथि ।

स्ववर्णमन्यवर्णं वा स्वशीलं जास्ति निश्चये ॥ ४४

नानावृत्तेषु भूतेषु नानाकर्मरतेषु च ।

जन्मवृत्तममं लोके मुश्चिष्टं न विरज्यते ॥ ४५

गरीरमिह सत्त्वेन नरस्य परिकृष्यते ।

ज्येष्ठमध्यावर सत्त्वं तुल्यसत्त्वं प्रमोदते ॥ ४६

ज्यायासमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् ।

अपि शूद्रं तु सद्वृत्त धर्मज्ञमभिपूजयेत् ॥ ४७

C 13 2610
B 13 48 48
K 13 83 47
M 13 43 om

40 = (var) Manu 10 18 D₂ om 40 (cf v 1 38) —^a) D₁ T₂ s M अनाचार —^b) D₁ 7 10 क्रूरत्वं निष्क्रियात्मन, T₁ 2 G 'स्व निर्द' T₁ चाप्रि) यारमता —^d) D₁₀ नर (for लोके) T₃ G कमप (for कल्प)

41 = (var) Manu 10 59 —^a) D₁ 6-9 वेश्य (for पित्र्य) —^b) D₁ 6-9 मातृरु (for 'त्र) S [न]य च (M वा) (for तथा) — D₁ om 41^c-42^b —^c) V₁ B₁ D₂ नकीर्णां, D₃ M₁ 'णं —^d) D₁ 6-9 T₁ s G निगच्छति (for निय)

42 D₁ om 42^b (cf v 1 41) T₁ om (hapl) 42 —^a) B₃ क्षय, B₃ D₂ तथा (for यथा) D₁ s s ० हि (for [प]न) D₃ लोके (for स्त्वे) —^b) D₁ s 2 T₂ s G प्र- (for हि) —^c) D₁ 4-10 व्याघ्रश्चित्रस्, T₂ s G 'क्षिन्नेसु (for 'क्षिप्रसु) T₂ तदा (for तथा) —^d) V₁ D₁ s पुत्र्य (D₁ 'वे) D₁ 6 7 ० स (for स्वा) D₁-9 T₂ 2 G M निग(T₂ C₂ हि ग)च्छति (for निय)

43 With 43, cf. Manu 10 60 —^a) V₁ B₁ 4 s D₂ कुले (for कुल) S विच्छिन्ने (for मच्छन्ने) D₁-2 s कुल स्रोत इव चिः (D₃ च्छ)द, D₁ 6 7 ० दृग्गोप्रक्षिवो (D₂ 'वे)दिभे (sic), D₃ गोधे च सञ्जिने, D₁₀ कुले श्रोत्रियमच्छिन्ने —^b) D₁ तमा (for तस्य) —^c) D₁ च नर (for तच्छील) T₂ तत्रितरेव च तच्छील —^d) T₁ तथा (for नरो) V₁ L D₂ D₁₀ G^a क्षय, D₃ इव (for क्षिपि) D₃ मत्प वा यद्वि वा नहु, D₃ स्वयो चाश्रयजान्गुणान

44 ^a) D₁ 6-9 तुल्य (for आर्य) V₁ समाहारं (for 'चार) D₁-3 आर्यरूपमनाचारं —^b) D₁ तत्कर्म (for चरन्त) — D₁ om 44^c-46^d —^c) V₁ B₁-1 D₂ n^a D₃ M सुवर्णम्, B₁ T₁ 2 सव', G सद्व (for

स्व^a) —^d) D₁-3 G₂ याति, T₂ चास्ति (for शास्ति) D₁-3 s तादृश (for निश्चये) D₁₀ स्वशील नान्ति तादृश, 'T₁ 'ल नातिवर्तते

45 D₁ om 45 (cf. v 1 44) D₆ om 45^a-46^b T₁ om 45-47 —^b) G₂ 'वर्णं (for कर्म) B₁ सुतेषु, D₁-3 7 ० करेषु (for रतेषु) — T₂ reads 45^c twice —^c) D₁ T₂ (first time) G₂ जन्मवृत्त (D₃ 'त्ति) T₂ (second time) जन्मवृत्तिर्मल्लोके —^d) T₂ (second time) विशिष्टैर (for मुश्चिष्ट) B₃ विराजते (for विरज्यते)

46 D₁ om 46 (cf v 1 41) D₆ om 46^a^b, T₁ om. 46 (for both, cf v 1 45) T₂ om. (hapl) 46^b, D₃ repeats the same on marg —^b) V₁ B₃ s D₂ D₆ न तस्य (for नरस्य) D₃ कल्पते (for कृष्यते) —^c) D₁ s s सत्त्वं (for सत्त्व) —^d) D₁-3 5-9 सत्त्वे, D₁₀ T₃ G₁ s M सत्त्व (for सत्त्व)

47 T₁ om 47 (cf v 1 45) —^b) D₁ s 6-9 रहित, D₃ न हितं, M₂ निहीन (for वि') — D₁ T₂ s G M om (hapl) 47^c, B₁ reads it twice —^d) B₂ s D₂ च (for तु) V₁ B₁-4 s (both times) s D₂ D₁₀ transp सद्वृत्त and धर्मज्ञम् B₁ D₂ 10 अपि, D₆-9 इह (for क्षिपि) D₁ जायते (for पूजयेत्) — After 47, D₅ ins

312* ज्ञात्मानमात्मनाख्याति कर्मस्वै कर्मभिर्नर ।
स्वशीलचारित्रकृतं कर्त्तव्यं (sic) शुभाशुभै ।

48 D₆ om (hapl) 48^a^b —^b) V₁ B₂-4 D₂ D₂ 4 6-9 G₂ s सुशील, T₁ स्वशान्ति (for स्वशील) V₁ B₁ 4 s D₂ n^a D₁₀ कुले, D₂ s गुणं, G₃ कृत (for कृतै),

आत्मानमाख्याति हि कर्मभिरनरः
स्वशीलचारित्रकृतैः शुभाशुभैः ।
प्रनष्टमप्यात्मकुलं तथा नरः

पुनः प्रकाशं कुरुते स्वकर्मभिः ॥ ४८
योनिष्वेतासु सर्वासु संकीर्णास्वितरासु च ।
यत्रात्मानं न जनयेद्बुधस्ताः परिवर्जयेत् ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥ ४८ ॥

४९

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्रूहि पुत्रान्कुरुश्रेष्ठ वर्णानां त्वं पृथक्पृथक् ।
कीदृश्यां कीदृशाश्चापि पुत्राः कस्य च के च ते ॥ १
विप्रवादाः सुबहुशः श्रूयन्ते पुत्रकारिताः ।

अत्र नो मुह्यतां राजन्संशयं छेतुमर्हसि ॥ २
भीष्म उवाच ।

आत्मा पुत्रस्तु विज्ञेयस्तस्यानन्तरजश्च यः ।
नियुक्तजश्च विज्ञेयः सुतः प्रसृतजस्तथा ॥ ३

T₂ s G₁ (partly damaged) :-1 M शुभाशुभ (for 'भै')
— °) Some MSS प्रणष्टम् D₉ अथ (for अपि)
B₁ s D_n [आ]शु (for [आ]त्म) D₅ कुले, T₁ कृत
(for कुलं) D₁ ० यथा, T₁ तदा (for तथा) — °)
T₂ वन (for पुन) B₁ S प्रकाशीकुरुते, D_n प्रकाम
कु° V₁ B₅ D_n 1 n₂ D₉ स्वकर्मत (for 'भि')

49 °) S योषिस्तु (for योनिपु) — °) V₁ B
D_n D₁₋₁₀ M₁ ता (for ता)

Colophon — Parvan name B₁ 2 4 D_n D₁ s
ज्ञाति — Sub-parvan V₁ B₁₋₈ D_n D₁₋₃ s 10 M
दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ s 5 D_n D₅ M₁
वर्णसकर; B₂ s वर्णनिर्देश, D_n 1 n₂ D₁₀ सकर, D₁ s
वर्णसकरनिर्णय, D₂ s ० 8 सकरनिश्च (D₂ 'ण')य; D₁ ०
M₁₋₈ वर्णसकरनिश्चय, T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये भीष्मयुधिष्ठिर
सवादे सकरजातिनिरूपणं — Adhy no (figures, words
or both) V₁ 48 (as in text), D₅ 46, D₁₀ 47,
T₁ M 77, T₂ s G₂ 4 84, G₁ 79, G₈ 78
— After 13 48, D₁₀ ins a passage given in App
I (No 7 A)

49

1 T₂ G₁ om the ref — °) V₁ B D_n तात (for
पुत्रान्) — °) T₁ कीदृशा (for 'दृशा') V₁ D₅ M₁
कीदृशश्, G₁ 'श' (for 'ज्ञाश्') D₁ कीदृशां कीदृशा

श्चापि — °) D₁ पुत्रान् (for पुत्रा) D₁₋₁ ० 1 ० कुतश्
(for च के) D₅ पुत्र कुत्र कुतश्च ते, T₁ पुत्रा पुष्यश्च
केवला

2 °) M₁ विप्रकारा (for 'वादा') D₅ तु (for सु)
V₁ B D_n D₈ s ०-10 G₃ 4 बहव (for बहुश) — °)
T₁ M₁ -कारणात्, T₃ G M₁₋₈ -कारिणा (for 'ता')
T₂ श्रूयते बहुकारिणा — °) T₁ मे मुह्यतो (for नो मुह्यतां)
— °) T₈ M₁₋₈ सदायाच् (for 'य') T₁ भेतुम् (for
छेतुम्) D₁₋₁ ०-१ छेतुमर्हसि संशय — After 2, B₂
reads 6^{ab} followed by 7^a for the first time, repea-
ting them in their proper places, and B₅ reads 6
for the first time, repeating it in its proper place
While D₁₀ S (except M₁) ins after 2

313*

भीष्म ।

आत्मा पुत्रस्तु विज्ञेय प्रथमो बहुधा परे ।
स्वे क्षेत्रे सस्कृते यस्तु पुत्रमुत्पादयेत्स्वयम् ।
तमौरस विजानीयात्पुत्र प्रथमकल्पितम् ।
अग्निं प्रजापतिं चेद्वा वराय प्रतिपादिता ।
पुत्रिका स्याद्बुद्धितरि सकृत्पेनापि वा सुत । [5]
तल्पे जात प्रमीतस्य ह्यीवस्य पतितस्य वा ।
स्वधर्मेण नियुक्तो यः स पुत्र क्षेत्रज स्मृत ।
माता पिता च दद्याता यमग्निं पुत्रमापदि ।
सदृशं प्रीतिसंयुक्तौ विज्ञेयो दात्तक सुत ।

सदशं तु प्रकुर्याद्य गुणदोषविचक्षणम् । [10]

पुत्र पुत्रगुणैर्युक्तं विज्ञेयस्तु न कृत्रिम ।

उत्पद्यते यस्तु गृह न च ज्ञायेत कल्पचित् ।

स भवेद्गृहजो नाम तस्य स्वाद्यस्त तल्पज ।

मातापितृभ्यामुत्सृष्ट तयोरन्यतरंग वा ।

य पुत्र प्रतिगृहीयादपविद्ध स उच्यते । [15]

पितृवैशमिनि कन्या तु यं पुत्र जनयेद्गृह ।

कानीनं त वदेन्नान्न बोधु कन्याममुद्भव ।

या गर्भिणी मस्क्रियते जाताजानापि वा मती ।

बोधु स गर्भो भवति सहोड इति चोच्यते ।

या पत्या वा परित्यक्ता मथ वा स्वेच्छापि वा । [20]

उत्पादयेदक्षताया स पौनर्भव उच्यते ।

नातापितृविहीनो वा सक्तो वा स्वादकारणात् ।

जातमान सदर्शयेद्यस्तु स्वयदत्त स उच्यते ।

क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यायं मातापित्रोर्धर्मनित्कार ।

स सुनस्वस्य नदश क्रीतो नाम बुधे स्मृत । [25]

द्वादशैते परे प्राहुरेव धर्मस्य पाठना ।

[With 313*, cf Manu 9 166-80 — (L 1)

T1 परे (for पं) — (L 2) T1 ३ स्व- (for स्वे)

T1 चोत्तमे (for म्स्कृते) D10 स्वद्रे मरुताया तु (for the prior half) D10 शुन (for स्वदन्) — (L 3)

T2 जन्मज, M2 कल्पिक (for 'तन) — (L 4)

D10 परसे (for वाय) — (L 5) Kumbh ed

सकले वा (for 'स्तेन) — T1 om (hapl) lines 6-7

— (L 6) T2 G2-1 M2 जान, G1 जाति (for जान)

— (L 7) D10 M1 ३ निमुक्ते, G2 [क्र]वि पुक्ते (for

नियुक्ते) — (L 8) T2 माश पित्रा (for माना पिना)

G2 [अ]वि (for च) — (L 9) T2 ३ G2-4 म्द-र्ग,

G2 Kumbh ed 'दु (for 'दु) M2 ३ --बुद्धो (for

'क्षो) T1 G2 M1-3 न (for वि-) D10 रत्तक, T1

M1 ३ रधिन, G2 दानिद (for दात्तक) — (L 10)

D10 M1-3 विविधिन (for वि-क्षान्) T1 गुणोपै

मनाद्य तु (for the post half) — (L 11) T1

पुक्ते D0 Kumbh. ed न तु (by transp) M1-3

स विद्येयन्तु कृत्रिम (for the post half) — (L 12)

T1 उताधने D10 T1 M1-3 गृह दन्व, Kumbh. ed

यस्य गृह (for वस्तु गृह) D10 T1 G2 M1-3 क्य =

(for क्यचित्) — (L 13) T1 न च (for तस्य)

Kumbh ed तल्प (for 'ज) — (L 14) Kumbh.

ed उत्सृष्टम् — (L 15) D10 T1 M1-3 य (for य)

D10 T1 परि (for प्रति) G2 अविद्ध (for 'विद्ध)

— (L 16) M1-2 वा (for य) T1 ननवेन ह (for

वेद्गृह) — (L 17) Kumbh ed त कानीन (by

transp) T1 तु (for त) M1-3 विदुर् (for वदेन्)

T2 ३ M2 बोधु (for बोधु) T1 M1-3 -ममुद्भव, M

Kumbh ed द्रे D10 बोधु कन्या न उच्यते (for the

post half) — (L 18) T1 G1 ३ 4 M2 मथयते, G2

महि* (for मस्कि*) — (L 19) M1 चोषते, Kumbh

ed उच्यते (for 'चो*) — After line 19, Kumbh ed

reads lines 24-25 — (L 20) D10 T1 G2 न (for

वा) D10 विषेदा, T1 M1-3 विषवा (for अथ वा)

D10 व (for the second वा) Kumbh. ed विषवा वा

स्वदेच्छया (for the post half) — (L 21) M1-3

अक्षना य (for अक्षनाया) Kumbh ed उत्पद्यति पुन

मूला (hypermetric) (for the prior half) — After

line 21, Kumbh ed ins

314* ना चेदक्षनयोनि न्याद्वनप्रसागतापि वा ।

पौनर्भवेन भर्त्रा ना पुन मन्कानहति ।

[= Manu 9 176]

— (L 22) Kumbh ed हनो ३ स्वात् (for विहीनो

वा) D10 G2 M1-3 Kumbh ed त्कौ (for नक्तो)

D10 T1 M1-3 अकारणे (for 'णात्) — (L 23)

Kumbh ed तु न स्तुत (for न उच्यते) — (L 24)

D10 M2 व (for वत्) D10 अथ, G1 ३ 4 यद् (for

यन्) — (L 25) D10 G2 स्वद (for तस्य) T1

स न (for नाम) D10 बुधे क्रीन इति न्यून (for the

post half) Kumbh ed म क्रीनक सुतस्वस्य मद्गुो-

नद्गुोपि वा — Kumbh ed om line 26 — (L

26) D10 [ए]तान् (for [ए]ते) T1 नुनान् (for परे)

T2 पाठगा (for 'दा)]

— Kumbh ed cont

315* य ब्राह्मणस्तु शूद्राया कामादुत्पादयेस्तुतम् ।

स पारयन्तेव शवलस्त्रस्त्रापारशव स्मृत ।

दास्या वा दामदास्या वा य शूद्रस्य सुतो भवेत् ।

सोऽनुजातो हरेदशमिति धर्मो व्यवस्थित ।

क्षेत्रजादीन्सुतानेतानेकादश ययोदितान् । [5]

पुत्रप्रतिनिधीनाहु ऋियालोपान्मनीपिण ।

आतृगामेकजातानामेकश्वेतुपुत्रवान्भवेत् ।

सर्वांश्चास्तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुग्रवीत् ।

सर्वांश्चास्तेन पुत्रेण प्राह पुत्रवतीर्मनु । [10]

यर्वांश्चास्तेन पुत्रेण प्राह पुत्रवतीर्मनु । [10]

[= Manu 9 178, 179, 180, 182, and 183]

3 B3 om 3^a-4^c with the ref. T1 om 3^a-8^b

—^a) Dn1 च (for तु) —^c) V1 B3 D2 G2

निरुक्तश्च, B1 ३ ४ नियु(B2 'रु)कजस्तु, D1 ३ ३ ३

नियुक्तश्च स, D3 न युक्तस्तु, D10 निरुक्तायास्तु (for

पतितस्य च भार्यायां भर्त्रा सुममवेतया ।
 तथा दत्तकृतौ पुत्रावध्युद्धश्च तथापरः ॥ ४
 पडपध्वंसजाश्चापि कानीनापसदास्तथा ।
 इत्येते ते समाख्यातास्तान्निजानीहि भारत ॥ ५
 युधिष्ठिर उवाच ।

पडपध्वंसजाः के स्युः के वाप्यपसदास्तथा ।
 एतत्सर्वं यथातत्त्वं व्याख्यातुं मे त्वमर्हसि ॥ ६
 भीष्म उवाच ।

त्रिषु वर्णेषु ये पुत्रा ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ।

वर्णयोश्च द्वयोः स्यातां यौ राजन्यस्य भारत ॥ ७
 एको द्विवर्ण एराथ तथात्रैवोपलक्षितः ।
 पडपध्वंसजास्ते हि तथैवापसदाञ्छणु ॥ ८
 चण्डालो ब्राह्मणेनां च ब्राह्मण्या क्षत्रियासु च ।
 वैश्यायां चैव शूद्रस्य लक्ष्यन्तेऽपमदास्त्रयः ॥ ९
 मागवो वामरथ्येन द्वौ वैश्यस्योपलक्षितौ ।
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियायां च क्षत्रियस्यैक एव तु ॥ १०
 ब्राह्मण्यां लक्ष्यते चत इत्येतेऽपमदाः स्मृताः ।
 पुत्ररेतो न शक्यं हि मिथ्या कर्तुं नराधिप ॥ ११

नियुक्तञ्च) —^a) B₁ D₁ 6-10 प्रसवजक्ष; B₂ D₂ M₁ प्रसूतं, G₁ 8 प्रसुतिं (for प्रसूतं) D₁-2 सुत प्रसवजक्ष च, D₅ तत् प्रसवजक्षया

4 B₂ om 4^{ab2}, T₁ om 4 (for both, cf v 1 3) —^a) V₁ B₁ 4 5 D₂ n₂ तु (for च) B₂ damaged, D₆-9 या भार्या, M भार्याया (for 'या) —^b) B₂ damaged M₁ हतुं (for भर्त्रा) —^c) B₁ यथा, G₂ तथा (for तथा) D₂ पुत्राद् (for पुत्राच्) T₂ 8 G₁ 8 4 M तथा (G₂ 4 M₁ 'था) दत्त कृत पुत्रो (M₂ 'त्राच्) — B₂ reads 4^d-6^d after the first occurrence of 7^a —^d) V₁ B Dn D₁ अध्योद्धश्; D₁ स्वयू, D₂ स्वयू, D₃ सुध्युद्धश्, D₆ 7 9 शव्योद्धश्, D₈ भाषो, S (T₁ om) वधो (for अध्यू)

5 For the sequence in B₂, cf v 1 1 T₁ om 5 (cf v 1 3) —^a) B₁ पडपध्वंसदाश्; D₂ 6-9 पडु पध्वंसदाश् —^b) V₁ B Dn D₂ 10 वै, D₁ 6-9 तु (for ते) D₃ इत्येते हि मया रथाताम् —^d) D₁ 8 विजानीत (for 'नीहि) D₁ 6-9 पुत्रक (for भारत)

6 For the sequence in B₂, cf v 1 4 T₁ om 6 (cf v 1 3) B₂ reads 6^{ab} and B₃ reads 6 for the first time after 2 —^a) D₁ 6-9 पडु (D₁ 'ड)पध्वंसका के स्यु —^b) B₁ D₂-9 के च, B₁ (first time) केन (for के वा) D₂ 8 6-9 स्मृता (for तथा) —^c) D₂ om from एतत् up to यौ रा (in 7^d) M यथावृत्त (for तथ) —^d) B₂ मे (for मे)

7 For the repetition of 7^a in B₂, cf v 1 2 T₁ om 7 (cf v 1 3) D₂ om up to यौ रा (in 7^d) (cf v 1 6) B₂ partly damaged —^a) G ते (for ये)

—^b) D₂ ब्राह्मणेतु (for 'णत्) —^c) B₂ द्वौ (for यौ) D₁ 6-9 राजन्यस्य च नारत

8 T₁ om 8^a (cf v 1 3). —^a) V₁ एको हि (hypermetric) (for एको) D₂ n₂ विदुर्ण (for द्विवर्ण) G₂ [अ]त्र (for [ए]त्र) M₁-6 एको द्विवर्ण योर्वाथ (sic) —^b) D₁-2 2 लक्षितं, D₁ 10 T₂ G₁ 8 लक्षिता G₂ तयान्यत्रोपलक्षिता —^c) D₁ 8 [5]त्र, D₂ 8 तु (for हि) D₁ 6-9 पडुपध्वंसका (D₁ 6 'जा)श्चापि —^d) D₁ 6-9 कानीनापमदाञ्छणु

9 ^a) D₁ T₂ G च (G₂ चा)डाली, some MSS चाडाली (for चण्डाली) V₁ B₁-3 8 Dn वैर्षो च, B₂ D₁ 6-9 यौनी च, D₁ 6 1 9 धानो च, M₁-3 वर्णो द्वौ (for वेनौ च) T₁ चडाला ब्राह्मणार्थाश्च, T₂ चडाल वृत्त्या वर्णो तु, T₃ G चडाली ब्राह्मणार्थो तु (G₂ 4 च), M₁ चडालब्राह्मणार्थो द्वौ —^b) D₁ 8 T₂ 8 G₁-9 ब्राह्मण्या (D₂ 'ण्या) क्षत्रियस्य तु; D₁ 6 9 ण्या क्षत्रियासु (D₂ 'यासु)तौ, T₁ G₁ M 'ण्या क्षत्रियस्त्रिया —^c) D₂ T₂ वैश्यायाश् (for या) —^d) T₂ 8 G₁ 8 4 लक्ष्यास्ते (for लक्ष्यन्ते)

10 T₁ om 10^a-11^b —^a) B₁ वामनश्, B₂ वासकश्, D₁ 8 T₂ 8 G नाम; D₁ 10 M राम, D₆ मदा, D₆-9 रोम (for वाम) —^c) T₂ ब्राह्मण्या (for 'ण्यां) D₆ तु (for च) D₁ ब्राह्मण्या क्षत्रियाणा तु —^d) D₁ 6 च (for तु)

11 T₁ om 11^{ab} (cf v 1 10) —^a) G₂ स्यूल (for सूत) —^b) G₁ प्रय (for स्मृता) —^c) D₂ पुत्र (for पुत्र) V₁ B Dn D₂ 10 पुत्रा श्येते न शक्यते —^d) D₁-9 परतप; M₁-3 युधिष्ठिर (for नराधिप) — After 11, D₁ 6 ins an addl colophon [Sub parvan दानधर्म — Adhy no 52]

युधिष्ठिर उवाच ।

क्षेत्रजं केचिदेवाहुः सुतं केचित्तु शुक्रजम् ।

तुल्यावेतां सुतां कस्य तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १२

भीष्म उवाच ।

रेतजो वा भवेत्पुत्रस्त्यक्तो वा क्षेत्रजो भवेत् ।

अच्युटः समयं सिन्धेत्येतदेव निमोघ मे ॥ १३

युधिष्ठिर उवाच ।

रेतोर्जं विद्म वै पुत्रं क्षेत्रजन्यागमः कथम् ।

अच्युटं विद्म वै पुत्रं हित्वा च समयं कथम् ॥ १४

भीष्म उवाच ।

आत्मजं पुत्रमुत्पाद्य यस्मज्जेत्कारणान्तरं ।

न तत्र कारणं रेतः न क्षेत्रस्वामिनो भवेत् ॥ १५

पुत्रज्ञामो हि पुत्रार्थे यां वृणीते विद्यां पते ।

तत्र क्षेत्रं प्रमाणं स्यान्न वै तत्रात्मजः सुतः ॥ १६

अन्यत्र क्षेत्रजः पुत्रो लक्ष्यते भरतर्षभ ।

न ह्यात्मा शक्यते हन्तुं दृष्टान्तोपगतो ह्यसौ ॥ १७

कश्चित् कृतकः पुत्रः संग्रहादेव लक्ष्यते ।

न तत्र रेतः क्षेत्रं वा प्रमाणं स्याद्युधिष्ठिर ॥ १८

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशः कृतकः पुत्रः संग्रहादेव लक्ष्यते ।

शुक्र क्षेत्रं प्रमाणं वा यत्र लक्ष्येत भारत ॥ १९

भीष्म उवाच ।

मातापितृभ्या संत्यक्त पथि यं तु प्रलक्षयेत् ।

न चास्य मातापितरौ ज्ञापेते स हि कृत्रिमः ॥ २०

C 13 2632
B 13 49 20
K 13 84 39
M 13 44 33

12 G: om (h pl) 12-13 T1 G: om the ref
—^a) D: २ - पुत्रं, D: १ २ रेतोर्जं (for क्षेत्रजं)
—^b) G: स्मृत (for सुत) B: D-२ च (for तु)
D: १ २ क्षेत्रजं, D: २ S (G: om) शुक्रं (for शुक्र
जम्) D: क्षेत्रजं तु तथा सुतं, D: तयान्धे क्षेत्रं पितृ
—T1 om 12-13^a —^c) D: १ G: तन्म्य (for कस्य)

13 T1 G: om 13 (cf v 1 12) —^a) D: १ २
१ २ रेतोर्जो, D: १ २ रेतोर्जो (for रेतोर्जो) —^b) T: ३ M
सुतो, G: ३ पुत्रो (for त्वजो) T: क्षेत्रजो वा भवे
त्यय —^c) V: 1 B Dn D: ० अ (B आ) व्योड,
D: ३ M अच्युट, D: १ २ ० धान्दोड, D: ३ अगड
(for अच्युट) T: ३ G: १ अच्युट T: ३ मूटमेव समय
—^d) D: ३ ३ ० २ पुत्र (for पुत्र) T: ३ G: ३ सिन्धेत्ये
व निमोघ मे

14 ^a) V: 1 B Dn n^a G: रेतजं (for रेतोर्जं)
D: २ २ २ रेतोर्जं (for रेतोर्जं) B: १ १ रेतोर्जं B: ४ त
जान्त्रिभ्यं वै पुत्राद्, D: १ २ रेतोर्जं वैपि पुत्रं त — B: ३
D: १ २ ० om (h pl) 14^b T1 om (h pl) 14^a
—^c) V: 1 B (B: om) Dn n^a D: ३ अघोड, D: ३
अच्युट, D: ३ अगड (for अच्युट) D: ३ २ ० वैपि
(for विपि) D: ३ त (for वै) T: ३ अच्युटमपि द्विजा
न, T: ३ G: M अच्युटं विद्म पुत्रं च —^d) V: 1 B Dn
D: ३ २ ० निर्या तु (D: १ २ ० च, D: ३ वै), T: ३ निमोघ (for
हित्वा च)

15 ^b) M यत् (for यम्) D: ३ कारणात् —^c)

G: कारणाद् (for यं) —^d) Dn: स्वक्षेत्र, D: १० न
क्षेत्र (for न क्षेत्र-) D: ३ तर्मा (for भवेत्) T: ३ स
क्षेत्रजं उवाच

16 ^a) D: पुत्रार्थं, T: ३ G: M: पुत्रार्थो —^b)
T: ३ M-१ यद् (for या) D: ३ २ सुत (D: ३ युर्ग)
शुभं (for विद्यां पते) —^c) V: 1 B Dn: तस्क्षेत्रं तु
(V: १ हि), Dn: n D: क्षेत्रजं तु, G: damaged
(for तत्र क्षेत्र) —^d) G: ३ [उ]त्र (for वै) V: १
B: ३ Dn: D: स्मृत (for सुत) T: ३ नैव तद्वैतज
स्मृत

17 ^a) B: ३ लक्ष्यते, D: १ ० त्यक्तस्तु (D: ३ श्र), D: १०
त्यक्तस्तु, S: ३ धन्यं य (for अन्त्यत्र) —^b) D: ३ १०
लक्ष्यते (for लक्ष्यते) —^c) D: १ २ ० लक्ष्यते (for
लक्ष्यते) B: ३ D: ३ M: २ ४ हन्तुं (for हन्तुं) —^d)
D: ३ १ दृष्टान्तोपगतो ह्यसौ, S: दृष्टान्तोपगतो (G: ३ 'तु') गतो
ह्यसौ

18 ^a) V: 1 B: ३ Dn D: G: कश्चित् B: ३ D: ३ G:
कश्चित्, D: ३ १ २ कश्चित्तु (for कश्चित्) —^b) T: ३
संग्रहादेव (for 'देव) D: ३ तत्र देवेन लक्ष्यते —^c) D: ३
कारणं, D: ३ लक्षण (for प्रमाणं) D: ३ ० वा (for स्याद्)
Dn यत्र लक्ष्येत भारत

19 T: ३ om (h pl) 19-21 with the ref —^a)
D: ३ G: ३ शुक्र, D: ३ T: ३ G: ३ शुक्र (for शुक्र) —^b)
B: ३ नक्षेत्रं, Dn: n^a D: ३ लक्ष्यं न, D: ३ लक्ष्येत् (for
लक्ष्येत)

अस्वामिकस्य स्वाभित्वं यस्मिन्संप्रतिलक्षयेत् ।
सवर्णस्तं च पोषेत सवर्णस्तस्य जायते ॥ २१

युधिष्ठिर उवाच ।

कथमस्य प्रयोक्तव्यः संस्कारः कस्य वा कथम् ।
देया कन्या कथं चेति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २२
भीष्म उवाच ।

आत्मवत्तस्य कुर्वति संस्कारं स्वाभिवत्तथा ॥ २३
त्यक्तो मातापितृभ्यां यः सवर्णं प्रतिपद्यते ।
तद्गोत्रवर्णतस्तस्य कुर्यात्संस्कारमच्युत ॥ २४

अथ देया तु कन्या स्यात्तद्वर्णेन युधिष्ठिर ।
संस्कृतं मातृगोत्रं च मातृवर्णाविनिश्चये ॥ २५
कानीनाध्यूढजौ चापि विज्ञेयौ पुत्रकित्त्रिपौ ।
तावपि स्वाविष सुतौ संस्कार्याविति निश्चयः ॥ २६
क्षेत्रजो वाप्यपसदो येऽध्यूढास्तेषु चाप्यथ ।
आत्मवद्वै प्रयुद्धीरन्संस्कारं ब्राह्मणादयः ॥ २७
धर्मशास्त्रेषु वर्णानां निश्चयोऽयं प्रदृश्यते ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ २८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ४९ ॥

20 T₈ om 20 (cf v.1 19) T₁ om 20^{ab} —^a)
V₁ B Dn D₁₀ यस्यक्त, S (T₁ 8 om) सन्यस्त (for
संयक्त) —^b) D₁ यं तु, D₁₀ जात, S (T₁ 8 om)
जंतुं (for य तु) D₈₋₁₀ कल्पयेत् (for लक्षं) V₁ B
Dn पथि यस्तं प्रकल्पयेत्, D₈ पथि यमुपकल्पयेत् —^c)
G₁ 8 4 [अ]पि (for [अ]स्य) D₈ नास्य पितरौ ज्ञायते
—^d) V₁ B Dn D₂ 10 ज्ञायेता; D₁ G₁ M₁ ज्ञायते,
D₁ T₂ G₁ 8 M₁ जायते; M₂ 8 जायेते (for ज्ञा)
V₁ G₁ हि स (by transp) D₈ स हि कृत्रिमक स्मृत

21 T₈ om 21 (of v 1 19) —^a) B₄ स्वस्वामि
कस्य स्वामित्वं, D₁₋₁ 0-0 अस्वामिनश्च स्वां, D₈ *नि
स्वामिकत्व, M 'के स्वामित्व —^b) V₁ B₁ 6 सप्रति
(for *ति) Dn₂ लक्ष्यते; D₁₋₈ 6 पद्यते (for लक्षयेत्)
—^c) V₁ B₂ (marg) 8-8 Dn यो वर्णं पोषयेत् च,
B₁ D₈ 10 यो वर्णस्तं च (B₁ *स्तस्य) पोषे (D₁₀ पुष्ये)त्,
B₂ सवर्णस्य च दोषेण, D₁₋₁ 6 सवर्णं स च पोषे (D₁ 2 5
पुष्णी)त् —^d) V₁ B₁ 5 Dn G₂ तद्वर्णस्य

22 ^a) D₁₀ प्रकर्णस्य (for प्रयोक्तव्य) —^b) T₁
कथं (for कस्य) —^c) B₂ M वेति, T₁ चैव (for
चेति)

23 ^{ab}) D₁₀ transp कुर्वति and संस्कार B₈ तत्र
(for तथा)

24 T₁ om 24^{ab} —^a) D₁₋₃ 6 च, D₈ तु, T₂ 8
G स (for य) —^b) B₁ स (for स) D₁₋₈ 6
य सवर्णं प्रपद्यते —^c) T₁ M₁₋₈ ततोत्र, T₂ 8 G₁ 8 4
ततोस्य, G₂ तयो स, M₁ अथ त (for तद्गोत्र)

V₁ B₁₋₄ Dn₈ D₁₀ -वर्णज, B₄ Dn₁ n₂ -चंपुज, B₈
-च्युता (for -वर्णतस्) —^d) T₁ M कुर्युम् (for कुर्यात्)
B₁ संस्तवम् (for संस्कारम्) D₁₋₃ 10 T₁ अच्युत (for
अच्युत) — After 24, V₁ B Dn₈ D₄₋₇ 9 10 ins
316* संस्कृतस्य सतस्तस्य वर्णगोत्रं भवत्युत ।

[Dn₈ D₄₋₇ 9 तन्च, D₁₀ तु यत् (for सतत्)]

25 ^a) D₁ 6 7 0 अत्रदेया, D₂ क्षारमप्रदेया (hyper
metric), D₈ अतो देया (for अय देया) T₁ सा (for
स्यात्) T₂ 8 G अथ कन्या तु देया स्यात् —^b) V₁
B Dn D₁₀ तद्वर्णस्य, D₁₋₂ 5 तद्वर्णाया (for *र्णेन)
— D₈ T₁ om 25^{ad} —^c) T₁ 8 G₁ 8 4 संस्कृत्य (for
संस्कृतुं) V₁ B Dn वर्णं, D₁₀ मूल (for सात्)
D₁₋₈ -वर्णं च, S (T₁ om) -गोत्रेण (for गोत्र च)
—^d) T₂ 8 G विनिर्णये (for *क्षये)

26 ^a) B₈ Dn₁ n₂ D₁₀ वा (for च) B₁₋₄ कानी
नाघोढजौ चा (B₂ 8 वा)पि, D₈ *नो व्यूढजश्चापि, D₁
0-0 *नान्योढजौ वा (D₁ चा)पि, T₁ *नश्च सहोढश्च,
T₁ 8 G M *नो व्यूढजो (G₂ *जा)वापि —^b) T₈ G₁
8 4 कित्त्रिपौ (for कित्त्रिपौ) T₂ M विज्ञेय पुत्रकि
त्त्रिपौ, G₂ विज्ञेता पुत्रकित्त्रिपय (810)

27 T₁ om 27 —^a) D₈ संस्कार्यो (for क्षेत्रजो)
B₁ [अ]थ (for [अ]पि) D₂ 0-0 [अ]पसदा —^b) V₁
B Dn₁ n₂ येऽध्यूढास्, D₁₋₂ 8 योऽध्यूढस्; D₁ 6 7 9
योऽध्यूढ (D₈ *ढ)स्, G₁ 8 ये मूढास् (for येऽध्यू*)
D₂ तस्य, M₁ तेषि (for तेषु) B₂ D₁ T₂ G₂ वा
(for च) Dn₂ [उ]त् (for [अ]थ) — T₈ G₁ 8 read

५०

युधिष्ठिर उवाच ।

दर्शने कीदृशः स्नेहः संवासे च पितामह ।
महाभाग्यं गवां चैव तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि पुरावृत्तं महाद्युते ।
नहुषस्य च संवादं महर्षेश्च्यवनस्य च ॥ २
पुरा महर्षिश्च्यवनो भार्गवो भरतर्षभ ।
उदवासकृतारम्भो बभूव सुमहाव्रतः ॥ ३
निहत्य मानं क्रोधं च प्रहर्षं शोऋमेव च ।

वर्षाणि द्वादश मुनिर्जलवासे घृतव्रतः ॥ ४
आदधत्सर्वभूतेषु विस्रम्भं परमं शुभम् ।
जलेचरेषु सत्त्वेषु शीतरश्मिरिव प्रभुः ॥ ५
स्थाणुभूतः शुचिर्भूत्वा दैवतेभ्यः प्रणम्य च ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये जलं संप्रविवेश ह ॥ ६
गङ्गायमुनयोर्वेगं सुमीमं भीमनिःस्वनम् ।
प्रतिजग्राह शिरसा वातवेगसमं जवे ॥ ७
गङ्गा च यमुना चैव सरितश्चानुगास्तयोः ।
प्रदक्षिणमूर्ध्नि चक्रुर्न चैनं पर्यपीडयन् ॥ ८

C. 13 264B
B 13 50 8
K 13 85 8
M 13 45 8

27rd twice —^c) T₂ G₁ s (all second time) स्वजन्म
माददोषेण —^d) V₁ B. Dn संस्कारान् (for 'र)

28 ^a) B. सर्व (for धर्म) G₁ s -शास्त्रे स (for
शास्त्रेषु) —^b) T₂ प्रशस्यते, M₂ प्रदर्शयते (for
प्रदर्शयते) —^c) M एतस्मिन् समर्यात् —^d) B₁
महामि (for इच्छसि) S किं भूय कथ्यतामिति

Colophon om in D₁₀ — *Parvan name* B₁ 2 4
Dn₃ D₁ 3 शान्ति — *Sub-parvan* V₁ B₁-3 Dn
D₁-3 3 दानधर्म — *Adhy name* V₁ B₁ 5 Dn
विवाहधर्म, B₂ D₁ 2 4-9 पुत्रप्रणिधि, B₁ पुत्रप्रतिनिधि,
D₃ पुत्रनिर्णय, T₂ वीजक्षेत्रवलावलविचार, G₁ वीजक्षेत्र
वलावलनिचारनिर्णय — *Adhy no* (figures, words
or both) V₁ 49 (as in text), D₅ 47, T₁ M 78,
T₂ G₂ 4 85, T₃ G₁ 80, G₃ 79 — *Stola no*
D₁ 28

50

1 G₂ om the ref. —^a) D₃ दर्शन कीदृश स्नेह
—^b) D₁ 3 वा (for च) —^c) B₂ M₂ 8 माहा
भाग्य —^d) D₁₀ T₁ 3 G य (T₁ G₁ 4 त)यातय (for
पितामह) V₁ B Dn तन्मे व्याख्यातुमर्हसि

2 D₁₀ om the ref B₂ partly damaged —^c)
D₃ नहुषस्य —^d) D₁ 6 राजर्षेश् (for मह)

3 ^b) D₁ 2 4-9 भार्गवो ऋगुनदन, D₁₀ T₂ 3 G₁ 2 4
'वो नाम भारत —^c) D₁ 6-9 G₂ उपवास (for उट्)
—^d) V₁ B₁ 5 Dn D₁ G₂ स (for सु) B₄ D₂ 3

तपा (for व्रत)

4 T₁ om 4th —^a) B (except B₁) D₄ 6 T₂
G₂ निहन्य (for स्य) D₁-9 शोक, D₁₀ T₃ G
काम (for क्रोध) T₂ निहन्यमान काम च —^b)
D₁-3 5 7-10 T₂ 3 G क्रोधम् (for शोकम्) —^c)
D₁-6 जलवास, D₁-9 वासा (for 'वासे) G₁ कृत
(for घृत) T₁ जलवापदव्रत

5 ^a) D₁-3 5 अट्टदात, D₃ 6-9 अट्टवत् (for अट्टधत्)
—^b) D₅ विध्रम, D₈ corrupt, G₂ विस्सय, some
MSS विध्रम (for विस्रम्भ) B₁ स्मृत, T₁ गत (for
शुभम्) —^c) V₁ B Dn D₁ 2 4 T₂ सर्वेषु, D₈
शैलेषु (for मत्सेषु) D₆-9 जलचारेषु सर्वेषु —^d) T₃
G₁ 2 4 शीतहासिर् (for 'रश्मिर्)

6 ^a) D₁ 3 स्थाणुभूत (D₃ 'स्वा) —^b) D₃ देव-
ताम्य, G₁ 3 देवता स (for देवतेभ्य) —^c) G₁
संगे (for मत्से) —^d) D₁ (*sup lin*) 2 3 जले
D₆ T₁ G₂ 4 स (for स) D₂ च (for ह)

7 T₁ om (hapl) 7 —^a) G₁ 3 भेट (for वेगं)
—^b) D₁ 6 7 स (for सु) S (T₁ om) सुमहा- (for
भीमनि-) —^c) D₁₀ T₂ G सहसा (for शिरसा)

8 ^a) D₁-3 5 नंगायमुनयोश्चैव —^b) V₁ B Dn
सरसि च, T₂ 3 G तथानुगा (for [अ]नुगास्तयो)
T₁ तथान्या सरितश्च या —^c) Dn₁ प्रदक्षिणाम् (for
गम्) —^d) D₃ reads 8²-9⁷ twice. —^e) D₂ 3 परि
पीडयन्, S (except G₂) प्रत्न* (for पर्यं)

9 For the repetition in D₆, cf v l 8 —^a)

अन्तर्जले स सुष्पाप काष्ठभूतो महाशुनिः ।
 ततश्चोर्ध्वस्थितो धीमानभवद्भरतर्षभ ॥ ९
 जलौकमां स सत्त्वानां बभूव प्रियदर्शनः ।
 उपाजिघ्रन्त च तदा मत्स्यास्तं हृष्टमानसाः ।
 तत्र तस्यासतः कालः समतीतोऽभयन्महान् ॥ १०
 ततः कदाचित्तमये कर्मिन्मश्विन्मत्स्यजीविनः ।
 त देशं समुपाजग्मुर्जालहस्ता महाद्युते ॥ ११
 निपादा बहवस्तत्र मत्स्योद्वरणनिश्चिताः ।
 व्यायता बलिनः शूराः सलिलेष्वनिर्गतिनः ।
 अभ्याययुश्च तं देशं निश्चिता जालकर्मणि ॥ १२
 जालं च योजयामासुर्विशेषेण जनाधिप ।

मत्स्योदकं समासाद्य तदा भरतसत्तम ॥ १३
 ततस्ते बहुभिर्योगैः कैवर्ता मत्स्यकाङ्क्षिणः ।
 गङ्गायमृनयोरीरि जालैरभ्यकिरस्ततः ॥ १४
 जालं सुविततं तेषां नवस्रवकृतं तथा ।
 विस्तारायामसंपन्नं यत्तत्र सलिले क्षमम् ॥ १५
 ततस्ते सुमहच्चैव बलवच्च सुवर्तितम् ।
 प्रकीर्य सर्वतः मर्वे जालं चकृपिरे तदा ॥ १६
 अभीतरूपाः संहृष्टास्तेऽन्योन्यवशवर्तिनः ।
 वदन्धुस्तत्र मत्स्यांश्च तथान्याखलचारिणः ॥ १७
 तथा मत्स्यैः परिवृतं च्यवनं भृगुनन्दनम् ।
 आकर्षन्त महाराज जालेनाथ यदृच्छया ॥ १८

V1 T1 अन्तर्जले च, B (except B4) Dn D2 १ ० (both times) १-० लेपु (for ले स) — T1 om 9^{ad} — °) B2 damaged D3 अतश्च, T2 ३ (१) १ १ M पुनश्च (for ततश्च) Dn3 T2 G4 M [ज]र्ध्वं B1 श्रीमान् (for धी°) — °) M3 पुरुषर्षभ (for भरत°)

10 °) V1 om, D2 ३ ३ 10 T2 ३ G च (for स) T1 जलौकमानां सत्त्वाना — °) T8 [म]द्युत (for प्रिय) — °) D10 T2 ३ G M3 उप (D10 G2 °पा) जिघ्रति (M3 °त) D4 उपजिघ्रन्तदा तत्र, D5 °प्रसत्ता मत्स्यान्, T1 °प्रश्च तु तदा — °) V1 B2 (marg) ३ Dn D2 तस्योष्टं, D4 ६-० मत्स्या स (for मत्स्यास्त) M1-3 मानसं (for °सा) D5 स मुनिर्हृष्टमानस — T1 om 10^{cf} — °) D3 १ ६-० सत (for [म]मत) D5 तस्य तत्र सत काल, D10 S (T1 om) तत्रा (G4 °स्या िपि वसन काल — °) D5 समायातो (for समतीतो)

12 B2 partly damaged for 12^{ab} D9 reads 12^b-13^b twice — °) V1 B5 Dn D5 निश्चया (for निश्चिता) — T1 om 12^{adef} — °) V1 B1 ३ समरेषु (for सलिलेषु) G2 च वर्तिन, G3 [म]द्यु (for [म]नि) — °) Dn3 D1 अत्याययुश्च, D6 (both times) अभ्युषे°, G1 १ ४ अभ्याययुस्, G2 न ह्यत्ययुस् (for अभ्याययुश्च) D3 M ते, T3 G तु (for च) D5 अभ्याययुस्तत्रा ते वै — D6 om 12^f-13^a

13 For the repetition in D9, cf v 1 12 D6 om 13^a (cf v 1 12) T8 partly damaged for 13^{ab} — °) V1 B5 Dn D2 10 G2 ते (for च) D3 ०-० जल च शोधयामासुर — °) V1 B5 Dn D2 10

नि शेषेण (for विद्ने°) D1 ०-३ ३ (both times) जाल हस्ता महीपते, S नवस्रवकृत (T2 °त्रं तु त) दृढ (T1 ध्रुव) — T1 om 13^a-16^b — °) S (T1 om) मत्स्योद्वरणमाकारुं (M °काक्ष)स् — °) G2 तथा (for तदा)

14 T1 om 11 (cf v 1 13) — °) D1 ० १ ० चैत्र (for वागे) — °) G2 मात्स्य (for मत्स्य) — °) D1 तोय (for चारि) — °) D1-3 जलै स्माव किरनि ह (D1 हि), D1 ० १ ० जलैरवाकिरन्धुस्, D5 जालैरभ्यकिरन्धुचि (१०), D10 S (T1 om) जालेना (M °लैर)वकिरति ते

15 T1 om 15 (cf v 1 13) — °) D10 T2 G तु (for सु) — °) B1 D1-० ३-10 T3 G तदा, D1 सदा (for तथा) D1 ३ नवस्रवकर तदा, M मत्स्याश्च समुपागमन् — M om 15^{ad} — °) D1-1 ० यत्तत्त्, D8 यत्र तत् (for यत्तत्र) V1 B Dn [३] क्षिपन् (for क्षमम्)

16 T1 om 16^{ab} (cf v 1 13) — °) D1-3 सुविस्तर (for सुवर्तितम्) — D1 om (hapl ?) 16^a-17^b — °) G1 partly damaged V1 B Dn अत्रती (V1 B2 °तार्थं तत सर्वे

17 D1 om 17^{ab} (cf v 1 16) T1 om 17^{ab} — °) G2 रूप (for रूपा) — °) V1 B1 ३ Dn D9 om ते D6-० [s]न्योन्य (for °न्य) — °) D1 ० वमजुस् (for वदन्धुस्) D5 वदन्धुर्बलवन्मत्स्यांसि, T1 °धु सर्वतो मत्स्यांस, M3 बलाघरतत्र मत्स्यांश्च — °) T1 महाजलधिचारिण

18 °) T2 ३ G3 ४ ततो (for तथा) — °) V1 B

नदीशैवलदिग्भ्राङ्गं हरिदमश्रुजटाधरम् ।
 लग्नैः गह्वर्गणैर्गात्रैः कोष्ठैश्चित्रैरिवावृतम् ॥ १९
 तं जालेनोद्धृतं दृष्ट्वा ते तदा वेदपारगम् ।
 सर्वे प्राञ्जलयो दायाः शिगेभिः प्रापतन्भुवि ॥ २०
 पण्डितैः परित्रासाञ्जालस्याकर्षणेन च ।
 मन्स्था वभ्रुवृष्यापन्नाः व्यलमर्षणेन च ॥ २१
 स मुनिस्तत्तदा दृष्ट्वा मन्वानां क्रुद्धं कृतम् ।
 वभ्रुव कृपयाविष्टो निःश्वसंश्च पुनः पुनः ॥ २२
 निपादा ऊचुः ।
 अज्ञानाद्यन्कृतं पापं प्रनाद तत्र नः कुरु ।

करवाम प्रियं किं ते तन्नो ब्रूहि महामुने ॥ २३
 भीष्म उवाच ।
 इत्युक्तो मत्स्यमभ्यन्यश्च्यवनो वाक्यमब्रवीत् ।
 यो मेऽथ परमः कामस्तं शृणुष्वं समाहिताः ॥ २४
 प्राणोन्मगं विक्रयं वा मन्स्यैर्याम्याम्यहं मह ।
 संवामादोन्महे त्यक्तं मल्लिलाघ्युषितानिमान् ॥ २५
 इत्युक्तास्ते निपादास्तु सुभृगं भयकम्पिताः ।
 सर्वे विषण्णवदना नष्टुपाय न्यवेदयन् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

C 13 2667
 B 13 50 27
 K 13 85 26
 M 13 45 26

Dn D आ(B: २ ल)रुपयन्, G: 'एन (for 'पन्त)
 B: नदाबाहो, D: 'भाग (for 'राज)

1) ") M उ उ (for नदी) — ") D: २ ३ इमथु,
 D: " न्यथु, D. न्यथु (for इमथु) — T1 om 19^d
 — ") B: D: (G) २ ३ लघ्न (for लग्न) V1 B Dn
 D10 नर्मगान्न (D10 'त्र), D10 र्गणैर्गात्रैः, G: र्गणै
 र्गात्रैः (for 'गात्रैः) D शम्भरणैर्वोर्ध, T: २ M
 लघ्नमभ्यर्षणैर्गात्रैः — ") L: (marg) ३ D10 श्रोदंश,
 D1 ३ कोदंश D. गार्धंश, T: G1 ३ कोदंश, T2 M
 कोदंश, G: लोदंश (for कोदंश) V1 B1-२ ३ श्रोदंश्चि
 त्रैरिवापित, G: कोदंश्चित्रैरिव द्रुत

20 ") D: [स]ात्र (for [ड,द्वत) — G1 ३ om
 (hapl) 20^b-2^c — ") D: e transp ते and तथा
 D1 ३ वृद्ध, M1 देव (for वे) M1 पारगा D2
 ते तदा वृद्धतायम्, T1 वेन्द्रेदागाराय — ") T1 पादौ
 (for दादा) — ") D: प्रपाद, D: चा, D-२
 कं (for प्रा) T1 नृप (for सुत्रि)

21 G1 ३ om 21 (cf v l 20) T1 om 21 — ")
 D10 T2 ३ G: वध (for परि) — D T2 ३ G: ३ M
 om (hapl) 21^a — ") V1 B Dn D10 न्यलमस्य
 शनेन च, D1 'मन्स्यैरे रता

22 G1 ३ om 22^a (cf v l 20) — ") Dn: D:
 T1 तु D2 om D2 च, T2 G2 ३ त (for तत्)
 B1 D1 " T1 ३ G: M1 ३ ३ तथा (for तदा) — ")

D1 महत (for कृतम्) — ") D1 ३ न्यश्चमच्च, D.
 चम्भन्त्त, some MSS निश्चमश्च D10 सुदुर्मुहु (for
 पुन पुन)

23 M: om the ref T2 ३ G दादा (for निपादा)
 — ") D-३ G: करवाम (for वाम) T2 वय (for
 प्रिय) T2 (G1 २ ३ करवामो जय किं ते — ") D-२ त्व,
 T2 G1 २ ३ मे (for नो)

24 V1 B Dn D2 २ ३-10 G2 ३ om the ref
 — ") D2 इत्युक्ते D1 ३-२ वधेस्तु (D2 also 'श्च)
 (for मत्स्यमभ्य) — T1 om 24^d — ") M1 ३ परम
 — B. om 24^d-26^c — ") D. T2 ३ G1 २ ३ तच्छ
 (for तं) G2 तच्छृणुत् समाहित

25 B. om 25 (cf v l 24) — ") Dn: विक्रयं,
 Dn: D-२ विमगं (for निप्रय) — ") D: T G: सदा
 (for मह) — ") Dn: T1 ३ G1 ३ ३ मवाम (for
 'सान) D. मोनु, D2 वक्तु (for त्यक्तु) — ") B2
 Dn मलिले V1 B (B om) Dn मह, D. इह
 (for इमान)

26 B. om 26^a (cf v l 24) — ") B (B:
 om) च (for तु) — ") V1 Dn D: विवर्णं (for
 विषण्ण)

Colophon — Parvan name B1 ३ ३ Dn: D1
 शान्ति — Sub-parvan V1 B1-4 Dn D1 ३ M1 ३
 तानधर्म — Adhy name V1 B1 २ ३, ६ Dn D4 ६-२

भीष्म उवाच ।

नहुषस्तु ततः श्रुत्वा च्यवनं तं तथागतम् ।
 त्वरितः प्रययौ तत्र सहामात्यपुरोहितः ॥ १
 शौचं कृत्वा यथान्यायं प्राञ्जलिः प्रयतो नृपः ।
 आत्मानमाचक्षे च च्यवनाय महात्मने ॥ २
 अर्चयामास तं चापि तस्य राज्ञः पुरोहितः ।
 सत्यव्रतं महाभागं देवकल्पं विशां पते ॥ ३
 नहुष उवाच ।
 करवाणि प्रियं किं ते तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।
 सर्वं कर्तासि भगवन्त्यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ॥ ४

च्यवन उवाच ।

श्रमेण महता युक्ताः कैवर्ता मत्स्यजीविनः ।
 मम मूल्यं प्रयच्छैभ्यो मत्स्यानां विक्रयैः सह ॥ ५
 नहुष उवाच ।
 सहस्रं दीयतां मूल्यं निपादेभ्यः पुरोहित ।
 निष्क्रयार्थं भगवतो यथाह भृगुनन्दनः ॥ ६
 च्यवन उवाच ।
 सहस्रं नाहमर्हामि किं वा त्वं मन्यसे नृप ।
 सदृशं दीयतां मूल्यं स्वयुक्त्वा निश्चयं कुरु ॥ ७
 नहुष उवाच ।
 सहस्राणां शतं क्षिप्रं निपादेभ्यः प्रदीयताम् ।

च्यवनोपाख्यानं, D₁ ३ च्यवननहु (D₂ 'पुरु)पसवाद, T₂
 गोमाहाभ्ये भार्गवच्यवनोपाख्याने च्यवनदाशसवादे नहुष
 दर्शन, M₁ २ च्यवनवध; M₃ च्यवनोपाख्याने च्यवन
 वध, M₄ च्यवनजालवध — *Adhy no* (figures,
 words or both) V₁ 50 (as in text), D₃ 48,
 D₁₀ 54, T₁ M₁-s 79, T₂ ३ G₂ 4 86, G₁ 81,
 G₃ 80. — *Śloka no* D₁ 26

51

1 T₂ om the ref —^a) D₁ तद् (for तु) B₁
 तथा, D₁ ३ वच (for तत) —^b) D₆ तु (for त)
 D₁₀ तथाकृत (for 'गतम्) — After 1^{ab}, M₁-s 101d
 3^{cd} —^c) B₂ स्वरित, T₁ सहित (for स्वरित)
 D₁₀ राजन् (for तत्र) —^d) D₁ ० सामात्य स, D₁ ०
 सहामात्य (for 'मात्य) V₁ B₁ 4 ६ पुरोगम (for
 'हित)

2 T₁ om 2-3 T₂ ३ G M om (hapl) 2^a-3^b
 —^b) B₁ पुरतो (for प्रयतो) D₁-s नृप —^c) B₁
 वै, D₂ ३ ६ ० [S]य (for च) —^d) D₁₀ महामते
 (for 'स्मने)

3 T₁ om ३; T₂ ३ G M om 3^{ab} (for all, cf v
 1 2) M₁-s read 3^{cd} after 1^{ab} B₂ partly
 damaged for 3^{cd} —^c) D₂ M सत्यवृत्त (for 'व्रत)

V₁ B Dn D₁₀ महामान (for 'भाग)

4 D₁ ० om the ref T₁ reads 4^b and 4^c
 (transposed) after 4^a —^b) V₁ B Dn D₁₀ तन्मे
 मूढि द्विजोत्तम — D₁ ० १ ० om 4^{cd} —^d) Dn₁
 यद्वा (for यदि) B₁ om सु Some MSS दुकर

5 ^b) T₂ मात्स्य, M मास (for मत्स्य) Dn₁
 M₄ जीवना (for जीविन) —^c) Dn₁ D₂ मूल;
 D₆ मात्स्य (for मूल्यं)

6 ^a) D₂ दीयते (for 'ता) —^b) T G पुरोहिता
 —^c) V₁ B (B₂ damaged) Dn D₆ १ निष्क्रयार्थं, D₂
 T₃ G₁ ३ निष्क्रयार्थं, some MSS निष्क्रयार्थं —^d)
 V₁ यथा हि, D₂ ० ० ० तथाह, M₂ यथात्य (for
 यथाह) T₂ M -नन्दन (for 'न)

7 B₁ om (hapl) 7-8 —^b) V₂ किञ्चित्, G₂
 क वा, M₁ कि मा (for किं वा) —^c) D₁ ० १ ०
 सहस्र (for सदृश) —^d) T₁ निपादेभ्य पुरोहितै

8 B₁ om 8 (cf v 1 7) —^a) V₁ B (B₁ om)
 Dn D₁ ० ० १० क्षिप्र, T₂ मूल्य (for क्षिप्र) —^c) D₂
 एव तु, S एतत्ते (for एतत्तु) D₁-s भवन्मूल्य (for
 भवे) V₁ B₂-4 Dn D₁ ०-१० स्यादिद म (D₁ ०-०
 'देतद्भ)गवन्मूल्यं, B₁ एतन्मूल्यमह मन्ये —^d) S किं
 वान्यन्म (T₂ G₁ 'न्य म)न्यसे द्विज

सादेतनु भवेन्मूल्यं किं वान्यन्मन्यते भवान् ॥ ८

च्यवन उवाच ।

नाहं शतमहसेण निमेयः पार्थिवर्षभ ।

दीयतां सदृशं मूल्यममार्त्यैः मह चिन्तय ॥ ९

नहुप उवाच ।

कोटिः प्रदीयतां मूल्यं निपादेभ्यः पुरोहित ।

यदेतदपि नौपम्यमतो भूयः प्रदीयताम् ॥ १०

च्यवन उवाच ।

गजब्राह्मण्यहं कोटिं भूयो वापि महाश्रुते ।

सदृशं दीयतां मूल्यं ब्राह्मणैः मह चिन्तय ॥ ११

नहुप उवाच ।

अर्धराज्यं समग्रं वा निपादेभ्यः प्रदीयताम् ।

एतन्मूल्यमहं मन्ये किं वान्यन्मन्यसे द्विज ॥ १२

च्यवन उवाच ।

अर्धराज्यं समग्रं वा नाहमर्हामि पार्थिव ।

सदृशं दीयता मूल्यमृषिभिः सह चिन्तयताम् ॥ १३

भीष्म उवाच ।

महर्षेर्पचनं श्रुत्वा नहुपो दुःखमर्गितः ।

स चिन्तयामास तदा सहामात्यपुरोहितः ॥ १४

तत्र त्वन्यो वनचरः कश्चिन्मूलफलाशनः ।

नहुपस्य समीपस्थो गविजातोऽभवन्मुनिः ॥ १५

स ममाभाष्य राजानमत्रवीद्विजमत्तमः ।

तोषयिष्याम्यहं विप्रं यथा तुष्टो भविष्यति ॥ १६

नाहं मिथ्यावचो ब्रूया स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ।

C. 13 2634
B. 13 51 17
K. 13 56 18
M. 13 45 42

9 B₁ om (hapl) 9-12 —^a) D₁ १-३ राजन्न (for नाह) V₁ महस्त्रागान् (for 'स्त्रेण) —^b) V₁ अर्हामि, D₁ T₁ १ निम्नेय (for निमेय) D₁ ६-३ नाह क्रय कथं- (D₂ 'दा)चन —^c) D₁ २ ब्राह्मणं, D₂ भवद्भि (for भवार्थै) D₁ ६-६ स्वबुद्ध्या निश्चय इत्, S सहामात्यै- विधि (M 'हि वि)तय — After 9, T₂ reads 14^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

10 B₁ om 10 (cf. v 1 9) T₁ om 10^a-11^c G₁ om the ref —^a) T₁ १ G₁ २.१ पुरो हितो, Madras ed. पुरा हितो (for प्रदीयता) — D₁ om (hapl) 10^b-11^c —^b) D₁ ६ पुरोहिता, T₁ ३ G₁ २.१ प्रदीयता (for पुरोहित) — D₁ om 10^a-11^b D₂ om 10^a-12^d —^c) B₁ D₂ १ १-३ यद्येत्, T₂ ३ G एस्य स्वद् (for यदेत्) V₁ B (B om.) Dn D₂ नो मूल्यम्, D₁ [म]नौपम्यन् (for नौप) D₂ तदपि नो सम मौल्यम्, M एति तद्यदि नौपम्यम् —^d) D₂ प्रवर्तते (for प्रदीयताम्)

11 B₁ om 11 (cf. v 1 9) D₁ T₁ om 11^{ab}, D₁ om 11^{ab}, D₂ om 11 (for all, cf. v 1 10) Dn₂ om 11 D₂ १ om. (hapl) 11-12 —^b) T₂ ३ G [s]पि च (for वापि) D₂ ३ १ भूयो वा नृपमत्तम —^c) D₂ महस्त्रै (for सदृश) B₁ दीयता सदृश मूल्य —^d) D₁ T₂ ३ G ऋषिभि, D₁₀ मत्रिभि (for ब्राह्मणै)

12 B₁ om 12 (cf. v 1 9) D₂ om 12 (cf. v 1 10) D₂ २ om 12 (cf. v 1 11) D₁ २ M₁ om 12

(retaining the ref.) T₂ om (hapl.) 12-13 (with the ref) —^a) Dn₂ n₂ D₂ ४ 11 G₁ अर्धं (for अर्धं) T₁ समम् (for 'ग्र) —^b) D₁ प्रयच्छता (for प्रदीय- तान्) —^c) T₁ दन् (submetric) (for एतन्) T₂ G₁ २ ३ M₂-३ तुल्यम् (for मूल्यम्) —^d) B₁ D₁₀ च (for वा) B₁ ३ स्व (for [म]न्यन्) — For 12^{ab}, D₁ subst.

317*

दीयता ते पुरोहित ।

कविलम्बितमित्येवमृषि कष्टात्यमुच्यताम् ।

13 T₂ om 13 (cf. v 1 12) D₁ २ २ १ om the ref —^a) B₁ Dn D₂ ६-10 G₁ अर्धं (for अर्धं) V₁ B₂ Dn₁ n₂ च (for वा) —^b) B₂ partly damaged V₁ B Dn D₁₀ मूल्य न (for नाइस्) —^c) D₁ २-० T₁ ३ G चितय (for चिन्तयताम्)

14 T₂ reads 14^a for the first time after 9 —^b) T₁ शोक (for दुःख) Some MSS कर्षित — T₁ om 14^{ab} —^c) D₁ २ स (for स) T₂ ३ M चितया माम स तदा —^d) Dn₂ D₂-३ महामात्य (for 'मात्य)

15 T₁ om 15^{cd} —^a) B₁ परिजानो (for गवि) D₂ ६-३ महा (for सभवन)

16 ^a) V₁ B Dn D₁₀ तमामात्य (for ममा) D₁-१ ममाभाष्य च (D₁-३ ३ स) राजानम् —^c) D₁ ६ om (hapl.) from विप्र up to यद्दह (in 17^c) V₁ B Dn

भवतो यदहं ब्रूयां तत्कार्यमविशङ्क्या ॥ १७

नहुप उवाच ।

ब्रवीतु भगवान्मूल्यं महर्षेः सदृशं भृगोः ।

परित्रायस्व मामस्माद्विषयं च कुलं च मे ॥ १८

हन्याद्वि भगवान्कुड्ब्रैलोक्यमपि केवलम् ।

किं पुनर्मां तपोहीनं बाहुवीर्यपरायणम् ॥ १९

अगाधेऽम्भसि मयस्य सामात्यस्य सहर्त्विजः ।

पुत्रो भव महर्षे त्वं कुरु मूल्यविनिश्चयम् ॥ २०

भीष्म उवाच ।

नहुपस्य वचः श्रुत्वा गविजातः प्रतापवान् ।

उवाच हर्षयन्सर्वानमात्यान्पार्थिवं च तम् ॥ २१

अनर्घेया महाराज द्विजा वर्णमहत्तमाः ।

गावश्च पृथिवीपाल गौर्मूल्यं परिरुल्प्यताम् ॥ २२

नहुपस्तु ततः श्रुत्वा महर्षेर्वचनं नृप ।

हर्षेण महता युक्तः सहामात्यपुरोहितः ॥ २३

अभिगम्य भृगोः पुत्रं च्यवनं संशितव्रतम् ।

इदं प्रोवाच नृपते वाचा संतर्पयन्निय ॥ २४

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ विप्रं गवा क्रीतोऽसि भार्गव ।

एतन्मूल्यमहं मन्ये तव धर्मभृतां वर ॥ २५

च्यवन उवाच ।

उत्तिष्ठाम्येप राजेन्द्र सम्पक्क्रीतोऽस्मि तेऽनघ ।

गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किञ्चिदिहाच्युत ॥ २६

D10 क्षिप्र (for विप्रं)

17 D1 ६ om. up to चदह (in 17^a) (cf v l 16)
T1 om 17^{ab} Ds om (hapl) 17^{ab} —^b) B1
कथचन (for कुतोऽन्यथा)

18 T2 om the ref —^a) D2 7 10 T2 भगवन् G4
ब्रवीति भगवन्मूल्यं —^b) Dm1 D2 ० महर्षे T1 G4
विभो, T2 ३ G1-3 प्रभो (for भृगो) —^c) Dn2 n3
D2 4 ० ० मामस्माद्विषय; T1 चास्माक विषयं T1 वै
(for मे)

19 ^a) Dns हन्याच्च, D3 ६-० मा हन्याद् (for हन्या
द्वि) — T1 om 19^a-20^b D2 om 19^{ad} —^c) S
(T1 om) मानव (for मा तपो) —^d) B2 partly
damaged B1 Ds -पराक्रम (for -परायणम्)

20 T1 om 20^{ab} (cf. v l 19) —^a) Bom ed
अगाधाभमि —^b) Bom ed. सन्नत्विज (for सह-
र्त्विज) —^c) B1 ३ पुरो (for पुत्रो) T1 ममाद्य (for
महर्षे) —^d) S (except T1) मूल्य (M1 'ल'स्य (for
मूल्यवि) Ds कुरु मूल्य विनिश्चित

21 Ds om (hapl) 21^b-23^a —^b) T1 स महर्षि
(for गविजात) D1-3 ६ महाहपा (for प्रतापवान्)
—^d) T2 G2 ६ सामात्यं, G1 २ सामात्यान् (for अमा)
T1 वच (for च तम्) D1-3 ६ अमात्यास्त च पार्थिवं
— After 21, S ins

318*

गविजात ।

द्राक्षणाणा गवा चैव कुलमेक द्विधा कृतम् ।

एकत्र मन्त्रास्तिष्ठन्ति हविरन्यत्र तिष्ठति ।

[T1 om. the ref — (L 1) G2 एतद् (for एक)]

22 Ds om 22 (cf v l 21) —^a) Ds अनर्घ्या
वै; T1 न निष्प्रेया, T2 अनर्घा गा, T3 'र्घा हि; G 'र्घा
(for 'र्घेया) —^b) D4 ३ T1 महत्तरा (for 'त्तरा)
V1 B Dn D10 द्विजा वर्णेषु चोत्तमा, D1-3 द्विजवर्णमहत्तरा
—^c) V1 B Dn D10 गावश्च (D10 'स्तु) पुरुषव्याघ्र
—^d) T2 M तु प्र- (for परि) Dn2 -कल्पतां, Ds
4.६-8 कल्पितं (for कल्प्यताम्) T1 गौर्मूल्य तथकार्यतां,
G गौर्मूल्य तु प्रकल्प्यतां

23 Ds om. २३^a (cf v l 21). Before 23, T2
ins श्रीभीष्म —^a) B1 च (for तु) D1-3 T1
वच (for तत) — T1 om 23^{bc} —^b) D1-3 वदतो
(for वचने) B1 Ds ० ० M नृप —^d) V1 Ds
सहामात्य (for 'मात्य) D4 ६ सामात्य सपुरोहित

24 ^b) Dns सप्रित, some MSS शसित (for
सहित) —^c) B2 ३ ६ D4 ३ ३ T1 नृपतिर् (for 'ते)

25 Before 25, V1 B Dn D10 ins नहुप उवाच
D1-3 ६ om 25^{ab} —^a) D4 ६-३ भद्र ते (for विप्रर्षे)
—^b) B2 [s]पि (for सति)

26 G1 partly damaged Ds M1-3 om the ref.
—^a) B1 T2 G2 4 [वृ]व (for [वृ]व) —^b) Ds इह
(for सम्यक्) D10 क्रीतो (for क्रीतो)

27 ^a) D1 om from श्रवणं up to स्वाहा (in 29^a)

कीर्तनं श्रवणं दानं दर्शनं चापि पार्थिव ।
 गवां प्रशस्यते वीर सर्वपापहरं शिवम् ॥ २७
 गावो लक्ष्म्याः सदा मूलं गोषु पाप्मा न विद्यते ।
 अन्नमेव सदा गावो देवानां परमं हविः ॥ २८
 स्वाहाकारवपुद्धारौ गोषु नित्यं प्रतिष्ठितौ ।
 गावो यज्ञप्रणेत्र्यो वै तथा यज्ञस्य ता मुखम् ॥ २९
 अमृतं ह्यक्षयं दिव्यं धरन्ति च वहन्ति च ।
 अमृतायतनं चैताः सर्वलोकनमस्कृताः ॥ ३०
 तेजसा वपुषा चैव गावो वह्निममा भुवि ।
 गावो हि सुमहत्तेजः प्राणिना च सुखप्रदाः ॥ ३१
 निविष्टं गोकुलं यत्र श्वासं मुञ्चति निर्भयम् ।

विराजयति तं देशं पाप्मानं चापकर्षति ॥ ३२
 गावः स्वर्गस्य सोपानं गावः स्वर्गोऽपि पूजिताः ।
 गावः कामदुग्धा देव्यो नान्यत्किञ्चित्परं स्मृतम् ॥ ३३
 इत्येतद्गोषु मे प्रोक्तं माहात्म्यं पार्थिवर्षभ ।
 गुणैकदेशवचनं शक्यं पारायणं न तु ॥ ३४
 निपादा ऊचुः ।
 दर्शनं कथनं चैव सहास्माभिः कृतं मुने ।
 सतां सप्तपदं मित्रं प्रसादं नः कुरु प्रभो ॥ ३५
 हर्षीपि सर्वाणि यथा ह्युपशृङ्खे हुताशनः ।
 एवं न्वमपि धर्मात्मन्पुरुषाग्निः प्रतापवान् ॥ ३६
 प्रसादयामहे विद्वन्भवन्तं प्रणता वयम् ।

C. 13 2704
 B. 13 51 37
 K. 13.86 39
 M. 13 45 63

T₁ G₄ चापि, T₂ s G₁₋₃ M चापि (for दान) D₃
 श्रवण कीर्तनं ध्यान —^b) D₃ G₂ 4 वा (for च)
 —^c) S विद्वे (for वीर) —^d) D₂ अथ (for सर्वं)
 B₁ T₁ शुभ (for शिवम्)

28 D₁ om 28 (cf v 1 27) —^a) D₂ 10 T₂
 G₁ 4 M₂ मूत्र्य —^b) D₂ 4-5 मान (for पाप्मा)
 — T₁ om 28^a —^c) D₂ अमृतेन यमा गावो

29 D₁ om स्वाहा (in 29^a) (cf v 1 27) —^b)
 D₁ गोभिर् (for गोषु) — D₂ reads 29^a-30^b twice
 (without var) —^c) V₁ B D_n गावो यज्ञस्य नेत्र्यो
 वै, T₁ गोभिर्यज्ञ प्रणीतो वै —^d) T₁ गावो G₂ यथा
 (for तथा) V₁ तन, D₁₋₄ 6-9 गौर, S (except
 M₂) वै (for ता) D₂ गावो यज्ञमुख्य तथा

30 For the repetition in D₂, cf v 1 29 D₁₋₃
 om. 30^a —^a) V₁ B D_n D₂ 10 M₂ [स]क्षयय, D₂
 G₁ 8 [स]क्षर (for 'य) D₂ 6-8 नित्य (for दिव्य)
 —^b) V₁ D₂ 7 T₁ G₁ 8 श्रन्ति (for धरन्ति) —^c)
 T₂ 3 G 8 अमृतस्वायन चैता —^d) S न्वर्गं (for सर्व-)

31 T₁ om 31

32 ^a) D₁₋₉ नीराजयति (for विरा^a) —^d) V₁
 B D_n D₁₀ पाप चास्य (for पाप्मान च) D₁ [स]पि,
 D₁ 6 वि (for [स]प)

33 D₂ om (hapl) 33^a —^b) D_{n2} भूषिता (for
 पूजिता) —^c) D_n D₁₀ G₂ कामदुहो (for 'दुवा)

T G दिव्या (for देव्यो) —^d) D₁ नान्य, D^a s
 नाम्य, G₂ नान्य (for नान्यत्) T₂ श्रुत (for स्मृतम्)
 D₁ 6-9 ताम्य किं हि पर स्मृत

34 ^a) T₂ [प]षु (for [प]वद्) D₁₋₃ T₁ ते, D₂
 तत् (for मे) —^b) N (except D₁ 2) माहात्म्यं
 भरतर्षभ — T₁ om 34^a —^d) D₁ पारायणे, D₂
 परायणं

35 ^b) G₂ कथ (for कृतं) D₄ युगै (for मुने)
 —^c) D₁ 2 मम (for सता) D_n D₂ M₁₋₃ सप्तपद,
 G₂ सप्तपदे V₁ B₂ 4 D_{n2} n₃ D₂ 6-10 T G मैत्रं (for
 मित्र) D₂ सत्यं सप्तपदीम तु —^d) D₁₋₃ G₂ transp
 n and कुरु

36 ^b) D₁₋₄ 6 7 युजे (for 'मुद्धे) —^c) T₂
 विप्रर्षे (for धर्मात्मन्) —^d) G₁ 8 पुरुषोग्नि

37 ^a) D₂ S विप्र (for विद्वन्) —^b) D₁₋₂ s
 भगवतं नता वय, T₂ भवते प्रवणा वय —^d) T₂ 3 G
 इह (for इय) D₁ सु (for गौ) — After 37, S
 (except G₂ 4) and Madras ed. in:

319^a अत्यन्तापदि शक्ताना परिप्राण हि इदंताम् ।
 वा गतिविदिता स्वय नरके शरण भवान ।

[T₁ om line 1 — (L 1) M अकुवता (for हि
 कु^a) — (L 2) T₁ गगदीना स्वस्मात् (for the prior
 half)]

38 T₁ om (hapl) 38 (retaining the ref)
 —^b) D₀ S (T₁ om) मुखम् (for मुनेः)

अनुग्रहार्थमस्माकमियं गौः प्रतिगृह्यताम् ॥ ३७

ऋष्यन् उवाच ।

कृपणस्य च यच्चक्षुर्मुनेराशीविपस्य च ।

नरं समूलं दहति कक्षमशिरिव ज्वलन् ॥ ३८

प्रतिगृह्णामि वो धेनुं कैवर्ता मुक्तकिल्बिषाः ।

दिवं गच्छत वै क्षिप्रं मत्स्यैर्जालोद्धृतैः सह ॥ ३९

भीष्म उवाच ।

ततस्तस्य प्रसादात्ते महर्षेर्भावितात्मनः ।

निपादास्तेन वाक्येन सह मत्स्यैर्दिवं ययुः ॥ ४०

ततः स राजा नहुषो विस्मितः प्रेक्ष्य धीवरान् ।

आरोहमाणांस्त्रिदिवं मत्स्यांश्च भरतर्षभ ॥ ४१

ततस्तौ गविजश्चैव च्यवनश्च भृगूद्बहः ।

वराभ्यामनुरूपाभ्यां छन्दयामासतुर्नृपम् ॥ ४२

ततो राजा महावीर्यो नहुषः पृथिवीपतिः ।

परमित्यत्रवीत्प्रीतस्तदा भरतमत्तम ॥ ४३

ततो जग्राह धर्मे स स्थितिमिन्द्रनिभो नृपः ।

तथेति चोदितः प्रीतस्तावृषी प्रत्यपूजयत् ॥ ४४

समाप्तदीक्षश्च्यवनस्ततोऽगच्छत्समाश्रमम् ।

गविजश्च महातेजाः स्वमाश्रमपदं ययौ ॥ ४५

निपादाश्च दिवं जग्मुस्ते च मत्स्या जनाधिप ।

नहुषोऽपि वर लब्ध्वा प्रविवेश पुरं स्वकम् ॥ ४६

एतत्ते कथितं तात यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।

दर्शने यादृशः स्नेहः संगासे च युधिष्ठिर ॥ ४७

महाभाग्यं गवां चैव तथा धर्मविनिश्चयम् ।

किं भूयः कथ्यतां वीर किं ते हृदि विवक्षितम् ॥ ४८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

39 ^a) T₂ परि (for प्रति) D₁₋₃ G₁ वै, D₁ G₂ वा (for वो) — ^b) D₇₋₉ M₁ कटमपा (for -किल्बिषा) — ^d) T₁ जालवृत्तै (for जालोद्धृतै) V₁ B D_n D₁₀ मत्स्यै सह जलोद्धृतै (B₁₋₄ D₁₀ उद्धृतै)

40 T G om the ref — ^a) D₁ 6-9 तदा (for ततस्) V₁ B D_n D₈ T₁ प्रभावान् (for प्रसादात्) — ^c) M₁₋₃ तस्य (for तेन) — ^d) D₁₋₉ गता (for ययु)

41 ^b) B₁ T₂ धीरवान् (for धीवरान्) — ^c) T₁ आरोप्यमाणास् (for आरोहं) M च (for त्रि) — For 41^{cd}, T₈ G subst

320* आरोहण निपादाना मत्स्याना चैव भारत ।

42 ^a) T₁ नहुष, G₁ विजयश् (for गविजश्) — ^c) B₂ partly damaged T₂ 8 G क्षभि (for अनु) D₁ 6 पूर्वाम्या (for रूपाभ्या) — ^d) T₁ छन्दयामास वै नृप

43 T₁ om 43^b-44^a — ^b) D₂ 4 6 पृथिवीपते — ^c) B₂ 3 S (T₁ om) वरम्, D₃ वरयामि (hyper-metric) (for परम्)

44 T₁ om 44^a (cf v l 43) D₁ 6 om 44

— ^a) D₇₋₉ S (T₁ om) धर्मेणु (for धर्मे स) — ^b) D₇₋₉ सस्याम्, T₁ बुद्ध्वा च (for स्थितिम्) B₁ D₅ T₂ 8 G₁ 7 इद्रसमो, D₁ 2 इदुनिभो (for इन्द्र) V₁ D₁ M नृप — S om (hapl 1) 44^a-46^b — ^{cd}) D₁₋₃ 5 1-9 तथेति चोचतु प्रीतौ तावृषी भरतर्षभ (D₁ 3 'तोत्तम)

45 S om 45 (cf v l 44) — ^b) V₁ B₁ आश्रयं (for आश्रमम्)

46 S om 46^{ab} (cf v l 44) — ^c) D₁ 6 9 च (for ऽपि) D₈ वरालं (for वर) — ^d) V₁ B D_n D₂ 10 T₁ स्वकं पुर (by transp), G₂ वर पुर

47 ^a) B₁ एव (for एतत्) D₁ 2 च (for ते) — ^b) T₈ नं (for त्व) B₁ यन्मा पृच्छसि भारत — T₁ om 47^c-48^b — ^c) B₁₋₃ कीदृश (for या) — ^d) V₁ B D_n D₂ वा (for च)

48 T₁ om 48^{ab} (cf v l 47) — ^a) B₂ M₁ 3 साहाभास्य D₈ om from चैव up to मुदा प (in 13 52 19^d) — ^b) D₁₋₃ 5 -निश्चय (for 'यम्) — ^c) D₁ 8 transp किं and भूय D₈ चैव, S तात (for वीर) D₁ भूय किं कथ्यते वीर — ^d) D₈ ह च (for

५२

युधिष्ठिर उवाच ।

संशयो मे महाप्राज्ञ सुमहान्सागरोपमः ।
तन्मे शृणु महानाहो श्रुत्वा चाख्यातुमर्हसि ॥ १
कौतूहलं मे सुमहज्जामदभ्यं प्रति प्रभो ।
रामं धर्मभृता श्रेष्ठं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ २
कथमेव समुत्पन्नो रामः मत्पराक्रमः ।
कथं ब्रह्मर्षिवंशे च क्षत्रधर्मा व्यजायत ॥ ३
तदस्य संभवं राजन्निखिलेनानुकीर्तय ।
कौशिकाच्च कथं वंशात्क्षत्राद्वै ब्राह्मणोऽभवत् ॥ ४

अहो प्रभावः सुमहानासीद्वै सुमहात्मनोः ।
रामस्य च नख्यात्र विश्वामित्रस्य चैव ह ॥ ५
कथं पुरानतिक्रम्य तेषां नष्टुष्वथाभवत् ।
एष दोषः सुतान्दित्वा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ६
भीष्म उवाच ।
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
च्यवनस्य च संवादं कुशिकस्य च भारत ॥ ७
एतं दोषं पुरा दृष्ट्वा भार्गवश्च्यवनस्तदा ।
आगामिनं महाबुद्धिः स्ववंशे मुनिपुंगवः ॥ ८

C. 13 2723
B. 13 52. 8
K. 13 87 8
M. 13 46 8

दृष्टि) — After 48, Ds 10 ins

321* त्वयापि गौ प्रदातव्या मालकारा भवेत्तृप ।

Colophon om in Ds — *Parvan name* B1-4
Dns D1 शक्ति — *Sub-parvan* V1 B Dn D1 2 8 10
दानधर्म — *Adhy name* V1 B Dn D10 च्यवनो
पात्यान, D1- 2-2 M च्यवननहुपमवाद, T2 धर्म
शास्त्रनिर्णये भीमयुधिष्ठिरमवादे गोमाहात्म्यप्रकरणे भागव
च्यवनोपाख्याने गोश्राद्धगमादभ्यप्रतिपादन, G1 गोमाहात्म्य
प्रकरणे भागवच्यवनोपाख्याने गोश्राद्धगमादभ्यप्रकरणे, G2
भागवच्यवनोपाख्याने गोश्राद्धगमादभ्यप्रतिपादन — *Adhy*
no (figures, words or both) V1 51 (as in text)
Ds 46, D10 55, T1 M 80, T2 8 G 87, G1
82, G2 81 — *Śloka no* Ds 12

52

1 Ds om up to मुदा प (in 19^d) (cf v l 13
51 48) —^a) G2 हि, M1 om (for मे) D1-3
8 9 महाप्राज्ञ (for प्राज्ञ) — T1 om 1^{ad} —^c) B
Dn1 n2 D1-3 2 M2 तं (for तन) —^d) B 3 Dn
Ds 1 7-10 T2 G2 व्याख्यातुम् (for चा)

2 Ds om 2 (cf v l 1) D10 om (hapl) 2
—^b) D1-5 जामदग्नि Ds om प्रति — After 2,
5 (except T1) and Mudras ed 105

322* ब्राह्मे वले सुपूणानामेतेषां च्यवनादिनाम् ।
[Madras ed ब्राह्म- (for ब्राह्मे)]

3 D om 3 (cf v l 1) Dn1 D1-3 T1 om
(hapl) 2^{ab} —^c) V1 B1 2 3 Dn वक्षोय, B2 D10
वक्षोय, B1 वक्षश्च, T1 8 G M वक्षो स, T2 वक्षोस्य (for
वक्षो च) —^d) D1 2 क्षत्रधर्मो V1 B1 2 स जायते,
G1 8 M1 [स]प्यजायत (for व्यजा*)

4 Ds om 4 (cf v l 1) T1 om 4^{ab} —^a)
D. स्वामिन् (for राजन्) —^b) B1 वर्णय (for कीर्तय)
—^c) D1-2 7 यया, Ds 8 9 M1 तथा (for कर्त) D2
वदा —^d) B1 D 2 10 क्षत्राद्वै, D2 क्षत्राद्वा (for
द्वै) B2 3 5 Dn2 D2 8 10 G2 भवेत् (for सभवत्)

5 Ds om 5 (cf v l 1) —^a) D1 स (for
सु) —^b) V1 B1 3 4 Dn D2-5 7-10 महात्मन (Ds
ना) (for त्मनो) T1 आसीदेष महात्मन —^d)
V1 B (except B1) Dn D2 7-10 T G हि (for ह)

6 Ds om 6 (cf v l 1) T1 om 6^a G1 partly
damaged —^a) T2 M1 8 पौत्रान् (for पुत्रान्)
— T1 transp 6^b and 6^c —^b) T2 यया, T3 G2 8 M
तया, G3 कथ (for तेषां) T1 कथ पौत्रेषु चामवत्
—^c) T2 8 G महाप्राज्ञ (for सुतान्दित्वा) — T1 om
6^d —^d) V1 B1 2 5 Dn Ds 9 10 स्व (for मे)

7 Ds om 7 (cf v l 1) —^a) G2 4 कौशिकस्य
D. महात्मन (for च भारत)

8 Ds om 8 (cf v l 1) T1 reads 8^{ab} after
9 —^a) Ds एव, D10 एन, T1 एष (for एत) S
तथा (for पुरा) —^b) T1 भगवाश्च (for भार्गवश्च).

संचिन्त्य मनसा सर्वं गुणदोषबलाबलम् ।
दग्धुकामः कुलं सर्वं कुशिकानां तपोधनः ॥ ९
च्यवनस्तमनुप्राप्य कुशिकं वाक्यमब्रवीत् ।
वस्तुमिच्छा समुत्पन्ना त्वया सह ममानघ ॥ १०

कुशिक उवाच ।

भगवन्सहधर्मोऽयं पण्डितैरिह धार्यते ।
प्रदानकाले कन्यानामुच्यते च सदा बुधैः ॥ ११
यत्तु तावदतिक्रान्तं धर्मद्वारं तपोधन ।
तत्कार्यं प्रकरिष्यामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १२।
भीष्म उवाच ।

अथासनमुपादाय च्यवनस्य महायुनेः ।

कुशिको भार्यया सार्धभाजगात्र यतो मुनिः ॥ १३
प्रगृह्य राजा भृङ्गारं पाद्यमसौ न्यवेदयत् ।
कारयामास सर्वाश्च क्रियास्तस्य महात्मनः ॥ १४
ततः स राजा च्यवनं मधुपर्कं यथाविधि ।
प्रत्यग्राह्यदच्यग्रो महात्मा नियतव्रतः ॥ १५
सत्कृत्य स तथा विप्रमिदं वचनमब्रवीत् ।
भगवन्परवन्तौ स्वो ब्रूहि किं करवावहे ॥ १६
यदि राज्यं यदि धनं यदि गाः संशितव्रत ।
यज्ञदानानि च तथा ब्रूहि सर्वं ददामि ते ॥ १७
इदं गृहमिदं राज्यमिदं धर्मासनं च ते ।
राजा त्वमसि शाध्युर्वीं भृत्योऽहं परवांस्त्वयि ॥ १८

V₁ B₂ T₂ G₄ तथा (for तदा) — T₁ om 8^{ab}
— °) T₂ s G₄ महायुनिं — °) V₁ B₁ s s Dn
D₁ 7 9 सत्तम (for पुंगव)

9 D₈ om 9 (of v l 1) — °) V₁ B Dn
निश्चित्य (for सचिन्त्य) — °) B₁ D₂ T₂ G₁ s गुण-
दोषं; T₁ 'दोषो, G₁ गुण दोष (for गुणदोष) — D₄
om. (hapl) 9^a-10^a — °) D₂ 7 s M₁ तपोधनं, D₄
महामना (for तपोधन) — Alter 9, T₁ reads 8^{ab}

10 D₈ om 10 (cf. v l 1) D₁ om 10^a (of
v l 9) — °) V₁ B Dn D₇₋₁₀ T₈ समनु-, D₈
समथ (for तमनु) T₁ महर्षिं समनुप्राप्य — °) B₁
रंतुम् (for वस्तुम्)

11 D₈ om 11 (of. v l 1) B₁ om (hapl ?)
11^a-13^b — °) M₈ सर्वं (for सह-) — °) B₁ सह,
D₁-s 7-9 उप (for इह) S चर्यते (for धा) — T₁
om 11^a-12^b — °) T₂ G₁ s कन्यायाम् (for 'नाम्)
— °) D₁ तु सदा; T₂ s G सर्वदा (for च सदा)

12 D₈ om 12 (of v l 1) B₁ om 12, T₁ om
12^{ab} (for both, cf. v l 11). — °) D₈ न, D₇ च
(for तु) D₈ अम्य; D₄ क्राते (for क्रान्त) — °)
D₁₀ तपोधनं (for 'धन) — °) D₁ 7 यत् (for तत्)
T₁ किं (for प्र) — °) D₁₋₁ 7-9 मानु-, D₈ मेतु
(for क्षतु)

13 D₈ om 13 (of v. l 1). B₁ om 13^{ab} (of
v. l 11) D₁ 7 S om. the ref — °) B₁ s Dns
महात्मन (for 'मुने) — °) D₁-s 7-9 T₂ s G महायुनिं

(T₈ 'नि) (for यतो मुनि)

14 D₈ om 14 (cf v l 1). D₈ reads 14^{ab}
twice — °) Dns प्रसङ्ग (for प्रगृह्य). — T₁ om
14^a-17^a — °) D₈ वै सर्वा (for सर्वाश्च)

15 D₈ om 15 (of. v l 1) T₁ om 15 (of v l
14) — °) V₁ B₁ Dn ग्राह्यामात्र चाच्यग्रो, D₇
प्रतिजग्राह स्व', D₈ s प्रतिग्राह्यद्' — °) D₇ s महा
श्मान यतव्रत

16 D₈ om 16 (of v l 1) T₁ om 16 (cf.
v l 14) D₈ reads 16-17 twice — °) V₁ B Dn
D₁₀ सत्कृत्य स, D₁ 7 s s (both times) स सत्कृत्य
(for सत्कृत्य स) B₂ D₈ तदा; D₄ यथा (for तथा)
— °) B₂ partly damaged V₁ B Dn D₁₀ पुनरथ
(for वचनम्). — °) B₁ D₇ 9 नौ, D₁-s स्वौ, D₁
om, D₈ हि (for स्वो) D₁₀ S (T₁ om) भगवन्परवत्
स्मो — °) V₁ D₂ s s 10 T₂ s G M₁ s s करवामहे;
B₁ 'म ते (for 'वहे).

17 For the repetition in D₈, of v l 16 D₈ om
17 (cf v l 1) T₁ om 17 (cf. v l 14) — °)
Some MSS क्षसितव्रत — °) B₁ s यज्ञं, D₂ s यज्ञान्
(for यज्ञ) T₂ s G तदा (for तथा) — °) D₁ 7
s s (both times) यद्यद्; T₁ s G₁ s s मे किं (for
सर्वं) B₁ Dns D₁-s M₁ s ददानि (for 'सि) G₂
शूहि किं करवाम ते, M₂ s ब्रूहि सर्वान्वदानि ते

18 D₈ om 18 (cf v l 1). — °) G₈ दानम्
(for राज्यम्). — °) D₁ 7 s तथा (for च ते) — °)

एवमुक्ते ततो वाक्ये च्यवनो भार्गवस्तदा ।
 कुशिकं प्रत्युवाचेदं मुदा परमया युतः ॥ १९
 न राज्यं कामये राजन्न धनं न च योषितः ।
 न च गा न च ते देशान्न यत्राञ्श्रूयतामिदम् ॥ २०
 नियमं कंचिदारप्स्ये युवयोर्वदि रोचते ।
 परिचर्योऽस्मि यत्ताभ्या युवाभ्यामविशङ्कया ॥ २१
 एवमुक्ते तदा तेन दंपती तौ जहर्षतुः ।
 प्रत्यव्रूतां च तमृषिमेवमस्त्विति भारत ॥ २२
 अथ तं कुशिको हृष्टः प्रादेजयदनुत्तमम् ।
 गृहोदेशं ततस्तत्र दर्शनीयमदर्शयत् ॥ २३

इयं शय्या भगवतो यथाकाममिहोप्यताम् ।
 प्रयतिप्यावहे प्रीतिमाहर्तुं ते तपोवन ॥ २४
 अथ सूर्योऽतिचक्राम तेषां संवदतां तथा ।
 अथर्षिश्चोदयामास पानमन्नं तथैव च ॥ २५
 तमपृच्छत्ततो राजा कुशिकः प्रणतस्तदा ।
 किमन्नजातमिदं ते किमुपस्थापयाम्यहम् ॥ २६
 ततः स परया प्रीत्या प्रत्युवाच जनाधिपम् ।
 औपपत्तिकमाहारं प्रयच्छस्वेति भारत ॥ २७
 तद्वचः पूजयित्वा तु तथेत्याह स पार्थिवः ।
 यथोपपन्नं चाहारं तस्मै प्रादाज्जनाधिपः ॥ २८

C. 13 2743
 B. 13 52. 28
 K. 13 87 28
 M. 13 46 28

S अनु (for अमि) —^a) V₁ B योह म, D₁ नः
 क्व तु (for कृत्योऽद्) T G स्वया D मृत्यु हि परम
 तव

19 D om up to मुदा ए (in 19^a) (cf v 1 1)
 Before 19, D₁ s M in^a भीष्म उवाच —^a) D₁
 1-2 तथा S (except T₁ G₁) तदा (for ततो) G₂
 व्यक्ते (for वाक्ये) D₁₀ एवमुक्त्स्वतो वाक्यं —^b)
 D₂ तथा, D₁ प्रभु (for तदा) — D₂ om 19^c-13
 53 13^a —^c) T₂ G₁ s राजानं (for कुशिक) —^d)
 B₁-1 D₁-1 1-2 [अ]तिव्रत (D₂ त), T₂ सुग, T₃
 G पुन (for युत)

20 D₂ om 20 (cf v 1 19) —^b) T₂ G धर्म
 (for धन) D₁-3 न धनानि न योषित, T^a न च धर्म
 न यो — T₁ om. 20^a —^c) D₁ 10 T^a गा (for
 गा) B₂-3 D₁ G₁ द, T^a om (for ते) V₁ न
 च गात्रश्च वै देशा, B₁ न च गा न च देशाश्च —^d)
 V₁ B D₁ D₁ 7 यत्र (for यत्राञ्) S (T₁ om)
 ज्ञायताम् (for श्रुं)

21 D₂ om 21 (cf v 1 19) —^a) V₁ B₂ D₁ n₂
 D₁ s T₁ s G किञ्चिद् (for क) D₁ आप्त्ये ह (for
 धारण्ये) T₂ नियत किञ्चिदारप्स्ये — T₁ om 21^a
 —^c) B₁ ताव, D₁ s चाभ्या, D₂ द्वाभ्यां (for
 ताभ्या) D₁₀ S (T₁ om) परिचर्योपपन्नाभ्या —^d)
 D₁ s-2 उभाभ्याम् (for युवां)

22 D₂ om 22 (cf v 1 19) —^a) T₂ s G₁ s
 [अ]नेन (for तेन) G₂ पुनमुक्तौ तदानेन —^c) D₁ s
 [ए]वम् (for तन्)

23 D₂ om 23 (cf v 1 19) T₁ om (hapl)

23^a-25^b —^c) V₁ B D₁ तस्य (for तत्र) —^d)
 D₂ s s-2 M₁ शयनीयम् (for दर्शं) D₁ शयनीयेत्र
 चादधात्

24 D₂ om 24 (cf v 1 19) T₁ om 24 (cf.
 v 1 23) D₁ om (hapl) 24^a-13 53 32^b —^a) D₁
 G₁ हृद् (for हृय) —^c) V₁ B₁ D₂ T₂ G₁ s s M
 प्रयतिप्यामहे, D₁ s 1 9 'मि ते, D₂ म्यह (for 'वहे)
 —^d) D₁ s-2 वै (for ते)

25 D₂ om 25 (cf v 1 19) T₁ om 25^a (cf.
 v 1 23) D₁ om 25 (cf v 1 24) —^a) B₁
 [s]भि, M₁ [s]पि (for सति) —^b) D₁ s-2
 T^a s G तदा (for तथा) —^c) T₂ छदयामास (for
 चोदं)

26 D₂ om 26 (cf v 1 19) D₁ om 25 (cf
 v 1 24) —^b) B₁ T₂ M तथा (for तदा) —^d)
 T₁ भव (for एष)

27 D₂ om 27 (cf v 1 19) D₁ om 27 (cf v 1
 24) —^c) B₁ D₂ s s-2 परमया (for स परया)
 T₂ s G₁ s s भक्त्या (for प्रीत्या) —^b) V₁ B D₁
 D₁₀ नराधिपं (for जनां) —^c) T₁ सौपपत्तिकम्
 (for मौ)

28 D₂ om 28 (cf v 1 19) D₁ om 23 (cf.
 v 1 24) T₁ om 28^a —^a) B₂-1 D₁ s-10 M
 [अ]य, T₂ G₁-3 [आ]र्यम्, T₃ [अ]द्य (for तु) G₄
 त तथा पूजयिस्वार्थं —^b) T₂ तदा (for तथा) —^c)
 V₁ B D₁ D₁₀ T₁ G₁ s आहार, D₂-1 s-2 च तथा
 (D₂ s 'दा) (for चाहार) —^b) V₁ B₁ D₁ D₂
 1-2 T₁ जनाधिप

ततः स भगवान्भुक्त्वा दंपती ग्राह धर्मवित् ।
 स्वप्नुमिच्छाम्यहं निद्रा वाधते मामिति प्रभो ॥ २९
 ततः शय्यागृहं प्राप्य भगवानृपिसत्तमः ।
 संविवेश नरेन्द्रस्तु सपत्नीकः स्थितोऽभवत् ॥ ३०
 न प्रबोधोऽस्मि संसुप्त इत्युवाचाथ भार्गवः ।
 संवाहितव्यौ पादौ मे जागर्तव्यं च वां निशि ॥ ३१
 अविशङ्कश्च कुशिकस्तथेत्याह स धर्मवित् ।
 न प्रबोधयतां तं च तौ तदा रजनीक्षये ॥ ३२
 यथादेशं महर्षेस्तु शुश्रूपापरमौ तदा ।

वभूवतुर्महाराज प्रयतावथ दंपती ॥ ३३
 ततः स भगवान्विप्रः समादिश्य नराधिपम् ।
 सुष्वार्पकेन पार्श्वेन दिवसानेकविंशतिम् ॥ ३४
 स तु राजा निराहारः सभार्यः कुरुनन्दन ।
 पर्युपासत तं हृष्टश्चयवनाराधने रतः ॥ ३५
 भार्गवस्तु समुत्तस्थौ स्वयमेव तपोधनः ।
 अकिञ्चिदुक्त्वा तु गृहान्निश्चकाम महातपाः ॥ ३६
 तमन्वगच्छतां तौ तु क्षुधितौ श्रमकश्चितौ ।
 भार्यापती मुनिश्रेष्ठो न च ताववलोकयत् ॥ ३७

29 Ds om 29 (cf v l 19) D1 om 29 (cf v l 24). D2 om (hapl) 29 —^a) V1 B Dn D10 तत स भुक्त्वा भगवा(Dn1 'व'न् — Ds repeats 29°-30° after 32^{ab} —^d) D1 ० १ २ (both times) ० मा वाधत (by transp) T G इह (for इति)

30 For the repetition in Ds, cf. v l 29 Ds om. 30 (cf v l 19) D1 om 30 (cf v l 24) —^a) D2 ३ द्वाद्यागत (for 'गृह' — T1 om 30°-32° —^a) V1 B (except B1) Dn D10 नरेन्द्र, G1 नृपेन्द्र (for नरेन्द्र) —^d) M ततो (for स्थितो)

31 Ds om 31 (cf v l 19) D1 om 31 (cf v l 24) T1 om 31 (cf v l 30) —^a) V1 om न V1 प्रबुध्यो, Dn1 प्रबोधो (for प्रबोधो) —^b) D2 १ ०-० स (for [अ]थ) —^c) B1 ३ समाहितव्यौ, M1 सपादि (for समादि) V1 B2 ३ ३ Dn transp पादौ and मे —^d) V1 B1-1 च तेनिश, D2 तवानिश, D3 च वा निशि, D1 ०-० तथा निशि (for च वा निशि) B2 Dn जागृतव्य च तेनिश

32 Ds om 32 (cf v l 19) D1 om 32 (cf v l 24) T1 om 32^{ab} (cf v l 30) —^a) B2 ३ अविशंक (for 'गृह' V1 B2 Dn तु (for च) D2 ० अविशं व सुदिकस् —^b) V1 B Dn M [पु]वाह (for [आ]ह स) — After 32^{ab}, Ds repeats 25°-30° Ds om 32°-31° —^c) B1 D2 प्राबोधयता B2 Dn D10 तौ (for त) V1 B2-1 D2 न प्राबोधयतां तौ च, D1 corrupt —^d) V1 B2 १ ० Dn ns D10 त तथा, Dn: दंपती (for तौ तदा)

33 Ds om 33 (cf v l 19) D1 om 33 (cf v l 24) D2 om 33 (cf v l 32) Ds om 33°-13 53 32° —^a) B1 यथादेशान्, B2 यथादेशो; D1 ०-३

1s तदा (for यथा) D2 ३ ० १ तो, S (except M2) तच् (for तु) V1 य च देश महर्षिस्तु —^d) S प्रयतो च (for 'ताव्) G2 त प्रति (for दंपती)

34 Ds om 34 (cf v l 19) D1 om 34 (cf v l 24) Ds om 34^{ab} (cf v l 32) Ds om 34 (cf v l 33) —^b) D2 स पार्थिव (for नराधिपम्) —^c) B1 ३ सुस्वा च (for सुस्वार) — After 34, T1 ins

323* द्वाविशेन समुत्थाय निश्चकाम तपोधन ।

35 Ds om 35 (cf v l 19) D1 om 35 (cf v l 24) Ds om 35 (cf v l 33) —^c) B1 ३ D2 ४ ०-१ १० संहृष्टश्, B1 सतुष्टश् (for त हृष्टश्) S पर्युपास्त सुगृहश् —^d) B1 तत (for रत)

36 Ds om 36 (cf v l 19) D1 om 36 (cf v l 24) Ds om 36 (cf v l 33) —^a) M1-3 द्वाविशे (for भार्गवस्) T1 सुगृहश् (for समुत्तस्थौ) T2 ३ G1 १ ४ भार्गवस्तत उत्तस्थौ —^c) B2 D10 नकिञ्चिद् (for अकिं) B1 D2 च, D2 १ ० [अ]थ (for तु) S नकिञ्चिदुक्त्वा च (T2 G2 'वत्वाय) गृहान् —^d) T1 ३ G M तपोधन, T3 महामुनि (for 'तपा).

37 Ds om, 37 (cf v l 19) D1 om 37 (cf v l 24) Ds om 37 (cf v l 33) —^a) D2 धावतां (for गच्छतां) V1 B2 ३ Dn तौ च, T1 ताव (for तौ तु) D2 ०-० त चानुधावतां चामौ —^b) D2 ० क्षुधितौ (for क्षुधितौ) S पीडितौ, some MSS कपितौ (for कश्चितौ) —^c) B2 भार्यो पति (for भार्यापती) D2 ४ ०-० नरव्याघ्र (for मुनिश्रेष्ठो) —^d) V1 B Dn D1-२ तावतौ न, D10 तावतौ न (for न च ताव्) D2 न च तौ य व्यलोकयत्, S न च तावभ्यवा रयत्

तयोस्तु प्रेक्षतोरेव भार्गवाणां कुलोद्भवः ।
अन्तर्हितोऽभृद्वाजेन्द्र ततो राजापतन्धितो ॥ ३८

स मुहूर्तं ममाश्वस्य सह देव्या महाद्युतिः ।
पुनरन्वेपणे यत्नमकरोत्परमं तदा ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

५३

युधिष्ठिर उवाच ।

तस्मिन्नन्तर्हिते विप्रे राजा क्रिमकरोत्तदा ।
भार्गा चास्य महाभागा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अदृष्ट्वा स महीपालस्तमूर्षि सह भार्यया ।
परिश्रान्तो निमग्नो व्रीडितो नष्टचेतनः ॥ २

स प्रविश्य पुरीं दीनो नाभ्यभाषत किञ्चन ।
तदेव चिन्तयामास च्यवनस्य विचेष्टितम् ॥ ३
अथ शून्येन मनसा प्रविवेश गृहं नृपः ।
ददर्श शयने तस्मिञ्जयानं भृगुनन्दनम् ॥ ४
विस्मितो तौ तु दृष्ट्वा तं तदाश्चर्यं विचिन्त्य च ।
दर्शनात्तस्य च मुनेर्विश्रान्तौ संवभ्रवतुः ॥ ५

C. 13 2759
B 13 53 5
K. 13 88 5
M 13 47 5

३८ D. om 38 (cf v 1 19) D1 om 38 (cf v 1 14) D2 om 38 (cf v 1 33) —^a D3 e-2 तवम् (for तयोम्) V1 पृच्छतो, B1 पश्य (for प्रेक्ष) —^t Some MSS भार्गवान् —^e B1 अभृद्वर्हितो २ जम्

39 D. om ३९ (cf v 1 19) D1 om 39 (cf v 1 24) D2 om 39 (cf v 1 33) —^a D3 १० मुहूर्तात् D2 सुमुहूर्तात्मनाविश्य, Dc १ स मुहूर्तात् समाश्वस्य, T1 G2 M ततो मुहूर्तनाश्वस्य, T2 ३ G1 २ १ ततो मुहूर्तात्तथास्य —^b D. १ e- M महानति, T2 ३ G महा (G2 om महा) मुने (for 'द्युति) —^d D1-2 तव (for तदा) T1 चकार नृपविस्तदा, T2 ३ G M अश्रुतो महीपति

Colophon om in D1 १ १ — *Pattern name* B1-1 Dn3 शान्ति — *Sub pattern* V1 B1-4 Dn D2 १ १ 10 दानधर्म — *Athj name* V1 B2. १ Dn3 D2 १ १-10 च्यवनकृशिक्रमवाद, B1 च्यवनोपाख्यान, B Dn1 n2 कृशिक्रमच्यवनवाद, T2 प्रमदान्निर्गये गोमाहाम्यप्रकरणे विद्यामिप्रपरशुत, नचरित्रे भार्गवच्यवननिद्रा — *Adhy no* (figures, words or bath) V1 52 (as in text), D10 56, T1 M 81, T2 २ G १ १ 80, G1 83, G2 82

53

1 D2 om 1^a-13^b (cf v 1 13 52 19) D1 om

1^a-32^b (cf v 1 13 52 24) D2 om 1^a-32^b (cf v 1 13 52 33) —^e B2 वा (for च) T2 ३ G सु- (for [अ]न्य)

2 D1 २ २ om 2 (cf v 1 1) D2 om (hapl ?) 2-3 —^a D3 e १ क्षयादृष्ट्वा (for क्षयात् न) —^b D3 o transp सह and भार्यया —^c B2 व्रीडितो, S (except T1) व्रीडितो (for व्रीडितो)

3 D1 २ २ om 3 (cf v 1 1) D2 om 3 (cf v 1 2) —^a D3 e-9 प्रविश्य च (for स प्रविश्य) — T1 om 3rd —^c T2 तदेव

4 D1 २ २ om 4 (cf v 1 1) —^b V1 B Dn2 n3 Dc 9 10 प्रविश्य स्व, Dn1 प्राविशत्स्व (for प्रवि-
वेश) D2 10 M १ नृप —^c B2 भवने (marg शयने
as in text)

5 D1 २ २ om 5 (cf v 1 1) —^a M transp दृष्ट्वा and त V1 B Dn D10 विस्मितो तावृ (Dn तम्) थि दृष्ट्वा, T G विस्मितम् (T1 तां तां) तदा (G2 था) दृष्ट्वा —^b D2 १ e-9 विचिन्त्य इ, T2 ३ G प्रचितयन्, T2 (inf lin) प्रचित्य तत् (for विचिन्त्य च) —^c V1 B Dn D10 तु (B1-3 D10 च) तदा (for च मुनेर्) S सदर्शनात्तस्य मुनेर् —^d D2 १ e-9 सभ्रातौ (for विश्रान्तौ)

6 D1 २ २ om 6 (cf v 1 1) T1 om. 6^{ab} —^a

D3 e-9 यथास्थाने Dn च तौ, T2 ३ G ततो (for तु

यथास्थानं तु तौ स्थित्वा भूयस्तं संववाहतुः ।
 अथापरेण पार्श्वेन सुष्वाप स महामुनिः ॥ ६
 तेनैव च स कालेन प्रत्यवुध्यत वीर्यवान् ।
 न च तौ चक्रतुः किञ्चिद्विकार भयशङ्कितौ ॥ ७
 प्रतिबुद्धस्तु स मुनिस्तौ प्रोवाच विशां पते ।
 तैलाम्यङ्गो दीवतां मे स्नास्येऽहमिति भारत ॥ ८
 तथेति तौ प्रतिश्रुत्य क्षुधितौ श्रमऋशितौ ।
 शतपाकेन तैलेन महार्हेणोपतस्थतुः ॥ ९
 ततः सुखासीनमृषिं वाग्यतौ संववाहतुः ।
 न च पर्याप्तमित्याह भार्गवः सुमहातपाः ॥ १०
 यदा तौ निर्विकारौ तु लक्षयामास भार्गवः ।

तत उत्थाय सहसा स्नानशालां विवेश ह ।
 कृत्स्मेव तु तत्रासीत्स्नानीयं पार्थिवोचितम् ॥ ११
 असत्कृत्य तु तत्सर्वं तत्रैवान्तरधीयत ।
 स मुनिः पुनरेवाथ नृपतेः पश्यतस्तदा ।
 नास्रयां चक्रतुस्तौ च दंपती भरतर्षभ ॥ १२
 अथ स्नातः स भगवान्निःसहामनगतः प्रभुः ।
 दर्शयामास कुशिकं सभार्यं भृगुनन्दनः ॥ १३
 संहृष्टवदनो राजा सभार्यः कुशिको मुनिम् ।
 सिद्धमन्नमिति प्रह्वो निर्विकारो न्यवेदयत् ॥ १४
 आनीयतामिति मुनिस्तं चोवाच नराधिपम् ।
 राजा च समुपाजहे तदन्नं सह भार्यया ॥ १५

तौ) B₁ इष्टा, S (T₁ om) गत्वा (for स्थित्वा).
 —^b) T₂ G M तत्पादौ (for भूयस्तं) T₂ तत्पादौ सम
 वाहतु —^c) Some MSS पार्श्वेण —^d) S सुष्वाप
 मुनिसत्तम

7 D₁ s s om 7 (cf v l 1) —^b) T₁ प्राबुद्धत
 च वीर्यवान्, T₂ M समबुद्धत (M₁ s 'ज्ज्ञातिः, M₂
 'ज्ज्ञापि'वी', T₃ G₂ s समबुद्धत वी' —T₁ om
 7^{om}. —^d) S (T₁ om) विवर (for विकार)

8 D₁ s s om 8 (cf v l 1) —^b) D₂ महा
 मुनि (for विशां पते) —For 8, S subst

324* अथाह भगवास्तौ तु प्रतिबुद्धो विशां पते ।
 तैलाम्यङ्गं प्रयच्छेत् स्नातुमिच्छामि पार्थिव ।
 [(L 1) T₁ तात (for तौ तु) T₁ om the post
 half and the prior half of hnc 2 —(L 2) T₁
 भारत (for पार्थिव)]

9 D₁ s s om 9 (cf v l 1) T₃ partly dama
 ged. —^a) V₁ B (except B₁) Dn D₂ transp तथेति
 and तौ —^b) Some MSS कर्षितौ

10 D₁ s s om 10 (cf v l 1) —^a) T₂ partly
 damaged D₂ om (hapl) from सुखासीनम् up to
 भार्गव (in 10^d) —^b) B₂ उद्यतौ, T₁ पादौ तौ (for
 वाग्यतौ) B₁ वाग्यतौ समवाहतु, D₂ T₂ G₂ 'तौ
 संवभूवतु; T₃ G₁ s s वाद्यतौ संवभूवतु —^c) D₂
 स (for च) —^d) M₁-s वाग्यत (for भार्गव) T₁
 स (for सु)

11 D₁ s s om 11 (cf v l 1) T₁ om, 11^{ab}
 —^a) D₂ तदा (for यदा) D₂ s तौ (for तु)
 —^b) B₁ भारत (for भार्गव) —^d) S उपागत
 (for विवेश ह) —^e) D₂ e-s क्षिप्रम्, D₁₀ कृतम्,
 G₂ क्षिप्रम् (for कृतम्) —^f) D₂ s e-s पानीय (for
 स्ना) D₁₀ पार्थिवोदित

12 D₁ s s om 12 (cf v l 1) T₁ om 12^a
 —^a) V₁ B (except B₁) Dn D₂ च (for तु) D₁₀
 T₂ s G अस्वीकृत्य च तस्य (T₂ s G₁ तत स)र्व —T₁
 om 12^d —^d) T₂ M पार्श्वतस् (for पश्य) —^e)
 B₁ s D₂ S तु (for च)

13 D₁ s om 13, D₂ om 13^{ab} (for all, cf v l
 1) —^a) T₂ जत (for अय) —T₁ om 13^{cd}
 —^d) V₁ B Dn D₂ s. 10 G₂ सभार्यं कुरुनदन

14 D₁ s om 14 (cf v l 1) —^a) D₁ s s स
 (for सं) D₁ स हृष्ट कुशिको राजा, T₁ ददर्श राजा
 संहृष्ट —^b) B₁ D₁-s s M₁ मुने (for मुनिम्) D₁
 सभार्यश्च वदतो मुने (hypermetric), T₁ सहासनगत
 मुनिं —^c) V₁ B₁ s s Dn₂ (marg) प्राज्ञो (for
 प्रह्वो)

15 D₁ s om 15 (cf v l 1) T₁ om 15-18
 —^b) V₁ तयोवाच, B₁ तदो, D₁ s-s तं प्रो, D₁₀
 तत्रो (for त चो) D₁ s S (T₁ om) जनाधिपं (M₁ s
 'प' (for नरा) —^c) V₁ B₂-s Dn D₂ s-10
 स राजा (for राजा च) B₁ समुपाचक्रे (for 'जहे)
 —^d) D₁₀ S (T₁ om) तदन्नं भार्यया सह (M₂ also

मांमप्रकारान्विविधाञ्जाहानि विविधानि च ।
 वेमवारविकागंश्च पानकानि लघूनि च ॥ १६
 रसालापूपकाश्चित्रान्मोदकानथ पाटमान् ।
 रसानानाप्रकाराश्च वन्यं च मुनिभोजनम् ॥ १७
 फलानि च विचित्राणि तथा भोज्यानि भूरिशः ।
 बदरेद्बुद्धदादमर्यभेष्टातक्रवदानि च ॥ १८
 गृहस्थानां च यज्ञोज्यं यज्ञापि वनवासिनाम् ।
 सर्वमाहारयामास राजा ज्ञापयान्मृतेः ॥ १९
 अथ सर्वमुपन्यस्तमग्रतश्च्यवनस्त ॥
 ततः सर्वं समानीय नच श्रयामनं मुनिः ॥ २०

वत्तः शुभैरवच्छाद्य भोजनोपस्करैः मह ।
 सर्वमादीपयामास च्यवनो भृगुनन्दनः ॥ २१
 न च तौ चक्रतुः क्रोष दंपती सुमहाव्रतौ ।
 तयोः सप्रेक्षतोरत्र पुनरन्तर्हितोऽभवत् ॥ २२
 तत्रैव च म राजर्षिस्तस्यां तां रजनीं तदा ।
 सभायां वाग्यतः श्रीमान् च त क्रोष आविशत् ॥ २३
 नित्यं सस्कृतमन्नं तु विविधं राजवेश्मनि ।
 शयनानि च मुख्यानि परिपेक्षाश्च पुष्कलाः ॥ २४
 त्वं च विविधाहारमभवत्समुपाजितम् ।
 न जहाक ततो द्रष्टुमन्तरं च्यवनस्तदा ॥ २५

C. 13 2722
 B. 13 53 26
 K. 13 53 26
 M. 13 47 26

मुनि)

16 D₁ 2 om 16 (cf v 1 1) T₁ om 16 (cf v 1 15) —^b) D₁-2 द्वाकाश्च विविधानि — D₁ om (hapl) 16^a —^c) B₁ D₁ D₂ वेन(L₂ 'प') वार, D₁ 2 (T₁ om) स्तापिष्ट (for वेमवार) —^d) T₂ 2 G पातान्ना (for पातानि) D₂ पान कान्बलद्वयसि, D₃ वन्य च मुनिभोजन (= 17^a)

17 D₁ 2 om 17 (cf v 1 1) T₁ om 17 (cf v 1 15) G₁ partly damaged, T₂ reads 17^a twice —^a) D रसाशियानपुपाश्च T₂ (both times) 2 G₁ 2 4 M रसान्ना नूपकाश्चित्रान् —^b) V₁ पाटमान्, B₁ 2 D₁ T₁ (both times) 2 G पटमान्, B₁ लघूकान्, B₂ पाकूपान्, D₁ n- D ग्राहमान्, D₂ (marg) D₁ c- मष्टकान् (for पाटमान्) —^c) D₁-2 विकाराश्च (for प्र) —^d) D om भोजनम् D₂ पानकानि लघूनि च (= 16^a)

18 D₁ 2 om 18 (cf v 1 1) T₁ om 18 (cf v 1 15) D₁ om up to तथा (in 16^b) —^b) V₁ D₁ n₂ D₂ 20 G₁ गन (for तग) V₁ भोज्यानि (for भोज्यानि) — D₁ 2 om 18^a-19^a —^c) T₂ 2 G₁ 2 4 M काम्यं (for दादमर्यं) —^d) V₁ B D₁ D₂ 20 T₂ G₁ 2 4 यज्ञानि (for यज्ञानि)

19 D₁ 2 om 19 (cf v 1 1) D₁ c om 19^a (cf v 1 16) —^a) B₂ 2 यज्ञस्य, S समोज्य (for यज्ञाज्य) —^d) V₁ B D₁ तज (for मुने)

20 D₁ 2 om 20 (cf v 1 1) T₁ om 20^a —^c) D₁ 2-2 यज्ञानं (for सर्वं) D₂ T₁ यमानाय

(for नीप) —^a) D₂ तथा, T₁ चक्ष (for तक्ष)

21 D₁ 2 om 21 (cf v 1 1) —^a) T₁ 2 G₁ 2 4 M शुभैर, T₂ शुभैर (for शुभैर) D₂ समाच्छाद्य (for श्व)

22 D₁ 2 om 22 (cf v 1 1) —^a) V₁ B₂-J D₁ D₂ 20 M क्रोध, B₁ पाप (for क्रोष) —^b) B₂ partly damaged D₂ तौ (for तु) V₁ B (except B₁) D₁ D₂ महामती (for 'मती') —^c) B₁ च पश्यताम् (for सप्रेक्ष) D₂ एव (for एव) D₃ तयोः प्रवीक्षतोरत्र —^d) D₁ 2 तत्रैव (for पुनर)

23 D₁ 2 om 23 (cf v 1 1) —^a) V₁ B₁ 2 4 4 D₁ D₂ तथा, B₂ मय (for तत्र) D₁ om च —^b) D₁ तथा (for तस्यां) — T₁ om 23^a-25^b —^c) L₂ श्रीमान् (for श्री) —^d) D₂ तै, T₂ [ए]व, T₃ G₂ [ए]व (for त) V₁ B D₁ n₂ D₁ 2 न च क्रोष (B₂ 2 रोष) समाविशत्

24 D₁ 2 om 24 (cf v 1 1) T₁ om 24 (cf v 1 23) —^a) V₁ B D₁ n₂ D₂ 4 7-20 नित्य- (for नित्य) —^b) D₂ 2 c-9 निधिषत् (for विविधं) —^c) D₁ 2 2 पुण्यानि (for मुख्यानि) —^d) D₂ निष्कला (for पु^a) D₂ M परिपेक्षाश्च पुष्कला, D₃ 2 पेक्षाश्च पुष्कला

25 D₁ 2 om 25 (cf v 1 1) T₁ om 25^a (cf v 1 23) —^c) T₂ तदा (for तत्रो) —^d) B₂ D₂ तथा (for तदा)

26 D₁ 2 om 26 (cf v 1 1) —^b) D₂-2 T₁ नूप (for नूपम्) —^c) S (except T₁ 2) मा (for

पुनरेव च विप्रर्षिः प्रोवाच कुशिकं नृपम् ।
 सभार्यो मां रथेनाशु वह यत्र त्रीम्यहम् ॥ २६
 तथेति च प्राह नृपो निर्विशङ्कस्तपोधनम् ।
 क्रीडारथोऽस्तु भगवन्नुत सांग्रामिको रथः ॥ २७
 इत्युक्तः स मुनिस्तेन राज्ञा हृष्टेन तद्वचः ।
 च्यवनः प्रत्युवाचेदं हृष्टः परपुरंजयम् ॥ २८
 सजीकुरु रथं क्षिप्रं यस्ते सांग्रामिको मतः ।
 सायुधः सपताकश्च सशक्तिः कणयष्टिमान् ॥ २९
 किङ्किणीशतनिर्घोषो युक्तस्तोमरकल्पनैः ।
 गदाखड्गनिबद्धश्च परमेपुशतान्वितः ॥ ३०
 ततः स तं तथेत्युक्त्वा कल्पयित्वा महारथम् ।

भार्यां वामे धुरि तदा चात्मानं दक्षिणे तथा ॥ ३१
 त्रिदंष्ट्रं वज्रसूच्यग्रं प्रतोढं तत्र चादधत् ।
 सर्वमेतत्ततो दत्त्वा नृपो वाक्यमथाववीत् ॥ ३२
 भगवन्क रथो यातु त्रवीतु भृगुनन्दनः ।
 यत्र वक्ष्यसि विप्रं तत्र यास्यति ते रथः ॥ ३३
 एवमुक्तस्तु भगवान्प्रत्युवाचाथ तं नृपम् ।
 इतःप्रभृति यातव्यं पदकं पदकं शनैः ॥ ३४
 श्रमो मम यथा न स्यात्तथा मे छन्दचारिणा ।
 सुखं चैवासि वोढव्यो जनः सर्वश्च पश्यतु ॥ ३५
 नोत्सार्यः पथि हः कश्चित्तेभ्यो दास्याम्यहं वसु ।
 ब्राह्मणेभ्यश्च ये कामानर्थयिष्यन्ति मां पथि ॥ ३६

मा) —^d) G वाहयात्र (for वह यत्र)

27 D₁ s om 27 (cf v 1. 1) —^c) V₁ B₂₋₄
 [s]स्ति (for स्तु) —^d) V₁ अस्ति, P₁ s न तु,
 D₁ s अथ (for उत)

28 D₁ s om 28 (of v 1 1) Dn₁ T₁ om
 (hapl 1) 28^a-29^b —^{ab}) T₃ G तु (for स) G₁
 ततस्; M ऋषिस् (for मुनिस्) V₁ B (except B₁)
 Dn₂ n₃ D₁₀ transp तेन and राज्ञा —^c) D₁ s त
 वच, D₁₋₀ न वच (for च्यवन) D₁ [हृ]ह (for
 [हृ]दं) —^d) T₂ G₁₋₄ हृष्ट D₁₋₁₀ M परपुरंजय
 (D₁ s *य)

29 D₁ s om 29 (of v 1 1) Dn₁ T₁ om 29^{ab}
 (of v 1 28) B₂ om 29^{ab} —^b) B₁ s Dn₂ n₃
 (marg as in text) D₁₋₀ G₂ (before oorr as in
 text) 4 रथ (for मत) —^c) D₂ सायुधा सपता
 काश्च —^d) B₁ D₂ शक्तिकण, B₂ s शक्तित्ण,
 D₁₋₀ शक्तिवज (for शक्ति कण) V₁ B₅ Dn D₁₀
 शक्तीकनक (V₁ B₅ *कणप, Dn₈ *कणय) यष्टिमान्, B₁
 सशक्तिक सपाणिमान्, T₁ तमानय नृपोत्तम, T₂ स्व
 शक्तिकृतयष्टिक; T₃ G सशक्ति कृतयष्टिक

30 D₁ s om 30 (of v 1 1) T₁ om 30
 —^d) V₁ B₂₋₃ Dn D₁ s स्वन, T₂ s G कृत (for
 शत) B₁ किङ्किणीजालनिर्घोषैर् —^b) D₂ s युत्स
 (for युक्तस्) B₁ s Dn₁ n₂ n₃ (marg as in
 text) तोरण (for तोमर) D₁ कर्षणै, S (T₁ om)
 कर्षणै (for कल्पनै) V₁ B₂ युक्तस्तोरणकर्षणै, D₁
 s s युक्तस्तोमरकर्षणै, D₁₀ पुरस्तोमरकर्षणै —^c) V₁

B (except B₁) Dn जावूनद (for गदाखड्ग) D₁ s-9
 -पिनद्धस्तु (D₀ *श्च) (for नियद्धश्च)

31 D₁ s om 31 (cf v. 1 1) —^c) G₁ partly
 dumaged B₁ D₁ s तथा (for तदा) —^d) D₂
 चात्मान, D₃ s 10 G₂ आत्मान, T₂ s G तदा (for
 तथा)

32 D₁ s om 32^{ab} (cf v 1 1) —^c) V₁ Dn₁ n₂
 D₁ s 10 त्रिदंष्ट्र (for *दंष्ट्र) —^b) D₀ s [अ]दधात्.
 —T₁ om 32^{cd} —^c) B₁ एव (for एत्त्) Dn₂
 D₃ तथा (for ततो). —^d) D₂ नृपतिर्वान्यमववीत्

33 ^d) T₁ तथा (for तत्र)

34 ^c) B₁ T G स (for तु) —^b) D₁ s-2 प्रत्यु
 वाच नृप तदा

35 T₁ om 35^{ab} —^c) D₂ मम (for मम)
 —^b) B₂ मे द्वद, Dn₁ n₂ मच्छद, D₁ स्वच्छद
 (for मे छन्द) D₁ s T₂ M यथा मच्छदचारिणा (D₂
 T₂ M₁ *ण), D₃ s-10 T₃ G तथा स्वच्छदचारिण (D₁ s
 णा) —^c) G₂ तैर् (for चैत्र) V₁ B Dn सुसुखं
 चैव वोढव्यो —^d) D₂ सर्वं प्र, G₂ सर्वत्र (for *श्च)
 D₃ सर्वजनस्य पश्यत

36 ^c) D₁ om पथिक Dn₁ n^{*} नोत्सार्या पथिका
 केचिन्, D₀ T₁ s G *र्यं पथि कश्चिच्च (D₀ *श्चित्ते, G₂
 *श्चापि) —^b) V₁ B Dn तेभ्यो दास्ये वसु ब्रह्म, S
 वसु दास्यामि तेवह —T₁ om 36^{cd} —^c) S (T₁
 om) ब्राह्मणाश्च ये कामान् —^d) B₁ अर्चयिष्यन्ति,
 D₁ s अर्प (for अर्थं). D₂ T₃ G₁ s मा (for मां)

सर्वं दास्याम्यशेषेण धनं रत्नानि चैव हि ।
 क्रियतां निरिलेनैतन्मा विचारय पार्थिव ॥ ३७
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा भृत्यानथात्रवीत् ।
 यद्यद्रूयान्मुनिस्तत्तन्मर्वं देयमशक्तितैः ॥ ३८
 ततो रत्नान्यनेकानि द्वियो युग्यमजाविरुम् ।
 कृताकृत च कृतकं गजेन्द्राश्वाचलोपमाः ॥ ३९
 अन्वगच्छन्त तमृषिं राजामान्याश्च सर्वशः ।
 हाहाभूतं च तत्पर्यमानोन्नगरमार्तिमत् ॥ ४०
 तौ तीक्ष्णाश्रेण महिमा प्रतोदेन प्रचोदितौ ।
 प्रष्टुं विद्वौ कटे चैव निर्दिकारौ तमूहतुः ॥ ४१

वेपमानो निराहारो पञ्चाशद्रात्रकर्मितौ ।
 कथंचिद्दहतुर्वीरौ टंपती तं रथोत्तमम् ॥ ४२
 बहुशो भृशविद्वौ तौ शरमाणौ क्षतोद्भवम् ।
 ददृशानं महागजं पुष्पिताक्षिन् किशुक्तौ ॥ ४३
 तौ दृष्ट्वा पौगवर्गस्तु भृशं शौरुपगयणः ।
 अभिग्रापभयात्रस्तौ न च किंचिद्वाच ह ॥ ४४
 द्वन्द्वशश्वात्रुपन्मर्वं पश्यध्वं तपसो पलम् ।
 क्रुद्धा अपि मुनिश्रेष्ठं वीक्षितुं नैव जइतुमः ॥ ४५
 अहो भगवतो वीर्यं महर्षेर्भावितात्मनः ।
 राजश्चापि सभार्यस्य धैर्यं पश्यत यादृशम् ॥ ४६

C. 13 2E01
 E 13 53 47
 K. 13 53 47
 M 13 47 47

37 °) V1 B1 1 1 Dn D10 मवान (for सर्वं)
 —^b) G-1 धन (for धन), D1 1 1 ह (for हि)

38 °) D1- राजा (for श्रुत्वा) —^b) D1-2
 सर्वान्, D- ततो (for राजा) Dn na तथा (for
 अथ) T G राजामान्याश्च नात्रवीत् — Dn1 om 38^c-39^b
 —^c) D- शत्रु (for चयत्र) D1-3 तस्य, D2 T1
 G: तत्र (for तत्तन) —^d) D1-2 दृष्ट्वा (for
 क्षमादिते)

39 Dn1 om 39^b (cf. v 1 35) —^a) D1 1-2
 धन (for ततो) —^b) V1 पौगवन्, B1 मुन्यम् (for
 युयम्)

40 °) B1 1 D1 1 अनुगच्छन्, D1 1 1 धन्य (D1
 'नु)गच्छन्तु D. om from नृषि up to वेपमानो (in
 42^a) —^b) D1-2 यानयुग्यं (for राजामान्याश्च) D1
 om च — T1 om 40^c —^c) D2 नगरम् (for
 तत्पर्यमं) —^d) D2 तत्पर्यम् (for नागरम्) V1 B
 Dn D10 आनयन् (for आर्तिमत्)

41 D. om 41 (cf. v 1 40) —^a) B1 तौ तु
 तीक्ष्णाश्रेण उदा —^b) V1 B Dn D1-2 10 प्रचोदितौ
 (for प्रचो) —^c) B1 च तौ चैव, D1 1 1 कर्ता
 चैव, D1- च कटे च (for कटे चैव) —^d) Dn2
 समूहतु

42 D2 om वेपमानो (cf. v 1 40) —^b) B1
 D2 1-2 T1 G: रात्रि (for रात्र) Some MSS कर्षिणी
 —^c) S चैवाट (for वीर्यं) —^d) B1 Dn1 D1- 1-2
 T2 तौ, M तद् (for त)

43 T1 om 43 —^a) B1 बहुशोभितु (for 'शो

मृदा) D2 om, D1 1 1 तु (for तौ) —^b) V1
 B- Dn D1 1 1 नवतो च (for शरमाणा) B1 न्यदमान-
 क्षतोद्भवा

44 °) D2 च (for तु) —^b) G1 1 1 कोप (for
 क्रोह) V1 B Dn समाकुल (for पराधन) —^c)
 B2 1 1 प्रति, Dn2 T1 क्षपि, D10 क्षति (for क्षमि)
 B2 - Dn1 ns D2 - T1 1 1 G1 1 1 M1 भयत्रस्तौ, G1 भय-
 प्रस्तौ (for भयाप्रस्तौ) —^d) V1 B1-2 न, B1 D10
 1 (except T1) त, D1-2 [पु]न, D1-1 [पु]व (for
 च)

45 °) M1 तपसो (for 'सो) —^d) V1 B Dn
 D10 [ह]ह (for [पु]व) — V1 B in after 45
 B 2 after 47 B1 after 46^a

325* ब्राह्मणा एव जायेरत्नान्यो यमं कथयन् ।
 इदंन रथमारथ कोऽन्यो जीवितुमुत्सहेत ।

[L 1) B2 वयचन (for वधचन) — (L 2) B2
 नवितुम् (for नी*)]

46 °) M1-2 अथो (for अहो) T1 एत महा (for
 भगवतो) M' रूप (for वीर्यं) — After 46^a, B2
 ins 325* B1 D2 om 46^b-47^d —^c) B1 D1
 2-1 1 T G1 1 1 [क्ष]य (for [क्ष]पि)

47 B1 D2 om 47 (cf. v 1 46) —^a) B1 D1
 ह, D2 10 M च, T2 2 G तु (for हि) —^b) B.
 Dn2 D- 1 1 एन, T' 1 1 G1 1 1 एक (for एत) G2
 [क्ष]धरधर्म मनुहयु (sic) —^c) V1 B. D2 1 1 वा (for
 च) B2 विकाराट (for 'र) B1 M स, B2 चैर,
 D2-1 1 1 हि (for वै) — After 47, B2 2 ins 325*

श्रान्तावपि हि कृच्छ्रेण रथमेतं समूहतुः ।

न चैतयोर्विकारं वै ददर्श भृगुनन्दनः ॥ ४७

भीष्म उवाच ।

ततः स निर्विकारौ तौ दृष्ट्वा भृगुकुलोद्भवः ।

वसु विश्राणयामास यथा वैश्रवणस्तथा ॥ ४८

तत्रापि राजा प्रीतात्मना यथाज्ञप्तमथाकरोत् ।

ततोऽस्य भगवान्प्रीतो बभूव मुनिसत्तमः ॥ ४९

अवतीर्य रथश्रेष्ठादंपती तौ मुमोच ह ।

विमोच्य चैतौ विधियत्ततो वाक्यमुवाच ह ॥ ५०

स्निग्धगम्भीरया वाचा भार्गवः सुप्रसन्नया ।

ददानि वां वरं श्रेष्ठं तद्भूतामिति भारत ॥ ५१

सुकुमारौ च तौ विद्वान्कराभ्यां मुनिसत्तमः ।

पस्पशामृतकल्पाभ्यां सोहाद्धरतसत्तम ॥ ५२

अथाब्रवीन्नृपो वाक्यं श्रमो नास्त्यावयोरिह ।

विश्रान्तौ स्वः प्रभावात्ते ध्यानेनैवेति भार्गव ॥ ५३

अथ तौ भगवान्प्राह प्रहृष्टश्चयवनस्तदा ।

न वृथा व्याहृतं पूर्वं यन्मया तद्भ्रविष्यति ॥ ५४

रमणीयः समुदेशो गङ्गातीरमिदं शुभम् ।

कंचित्कालं व्रतपरो निवत्स्यामीह पार्थिव ॥ ५५

गम्यतां स्वपुरं पुत्र विश्रान्तः पुनरेष्यसि ।

इहस्थं मां सभार्यस्त्वं द्रष्टासि श्वो नराधिप ॥ ५६

न च मन्युस्त्वया कार्यः श्रेयस्ते समुपस्थितम् ।

यत्क्राङ्क्षितं हृदिस्थं ते तत्सर्वं संभविष्यति ॥ ५७

इत्येवमुक्तः कुशिकः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

प्रोवाच मुनिशार्दूलमिदं वचनमर्थमत् ॥ ५८

न मे मन्युर्महाभाग पूतोऽस्मि भगवंस्त्वया ।

48 T1 om 48^a-49^b (with the ref) D1-7 om the ref —^a) T8 G1 s तु (for स) V1 om, Dn D1 s 6-8 M1-3 तु (for तौ) D10 ततो मुनिनिर्विकारौ, G2 निर्विकारौ मुनिस्तौ तु —^b) D4 7 0 कुरु- (for भृगु) B1 कुलोद्भव, Dn1 D8 'दृष्ट्वा' 1 s G1 s 4 मुनिर्दृष्ट्वा भृगुद्ब्रह्म — D1 6 7 9 om (hapl) 48^a-50^d —^c) Dn1 चहु (for वसु) —^d) T8 यथा वैश्रवणस्तदा

49 D1 6 7 0 om 49, T1 om 49^{ab} (for all, of v l. 48) —^a) B1 s D2 तथा (for तत्र) —^b) V1 Dn यथादिष्टम्; B6 यथादृष्टम् (for यथाज्ञप्तम्) B8 तथाकरोत्, D1 s 5 उपा (for भया) —^d) D5 बभूव भृगुनन्दन

50 D1 6 7 s om 50 (of v l 48) —^a) D1-7 s रथोपस्थाद्, M1-3 रथाच्छ्रेष्ठाद् (for रथश्रे) — T1 om (hapl) 50^{ad} —^c) V1 B (except B5) D1-3 विमुच्य (for विमोच्य) D2 चैतौ, D3 चैतौ (for चैतौ) T2 विमोचमानौ विधिवत्

51 ^a) D5 ततो (for स्निग्ध) —^b) T1 समा भाव्य (for भार्गव सु) — T1 om 51^{ad} —^c) B1 D4-10 G2 ददानि (for 'नि) —^d) V1 B s 5 Dn D0 T2 M त दृताम्, B4 D2 तद्भूताम् (for तद्भूताम्)

52 ^a) V1 B Dn D10 विद्वौ (for विद्वान्) T1 सुसमालोक्य तौ विद्वौ —^d) S स स्नेहाद्धरतर्पभ

53 T1 om 53^{ad} —^c) V1 B1 s 4 s Dn D1 s (for स्व) —^d) D4 6-9 M4 [अ]वैहि, D5 चेति; G4 [ए]वेह (for [ए]वेति) V1 B Dn D10 ऊचत्तुस्तौ तु भार्गव, T2 s G1-3 ध्यानेनैवेह भारत

54 ^a) D8 भार्गव (for भगवान्) —^b) V1 G4 तथा (for तदा) —^c) D1-3 अवृथा; D2 6-3 मन्यया (for न वृथा) M4 व्याहृत D0 om from पूर्वं up to व्रत (in 55^c)

55 D0 om up to व्रत (in 55^c) (cf v l 54) —^a) S [s]यमुदेशो (for समु) D1 2 4 5 7-9 रमणीयं व (D1 2 'यव)नोदेश, D2 णीये वनोदेशे — T1 om, 55^{bc} —^b) T2 s G4 इम (for इह) —^c) V1 B4 Dn D1 4 5 7-10 G1 s किंचित् (for कं) D1-3 व्रतपरो (for 'परो) —^d) D3 निवत्सामि (for 'त्स्यामि) M च (for [इ]ह)

56 ^a) B1 स्व पुर, T2 स्वगृहं (for स्वपुर) D10 T2 G तत्र, T1 क्षीघ्र (for पुत्र) —^c) D2 मा (for मा) —^d) D3 नृपोत्तम (for नराधिप)

57 ^a) V1 वा (for च) —^b) S (except T1) स्वां (for ते) —^d) D1 2 3 6-9 transp तत् and सर्वं V1 B2-5 Dn D10 हि, B1 ते (for स-)

59 ^a) D1 10 transp मे and मन्युर् —^b) V1 B2-5 Dn पूतौ स्वो, B1 प्रीतौ स्वो, D2 6-9 पूजितो,

संवृत्तौ यौवनस्थां स्त्रो वपुष्मन्तौ बलान्वितौ ॥ ५९
 प्रतोदेन व्रणा ये मे मभार्यस्य कृतान्धया ।
 तान् पश्यामि गात्रेषु स्वस्थोऽस्मि मह भार्यया ॥ ६०
 इमां च देवीं पश्यामि मुने दिव्याप्सरोगमाम् ।
 श्रिया परमया युक्तां यथादृष्टां मया पुग ॥ ६१
 तप प्रमादान्संवृत्तमिदं सर्वं महामुने ।
 नैतच्चित्रं तु भगवंस्त्वयि मन्यपगक्रम ॥ ६२
 इत्युक्तः प्रत्युत्तरे च्यवनः कुशिकं तदा ।
 आगच्छेयाः समार्यश्च त्वमिहेति नराधिप ॥ ६३
 इत्युक्तः समनुजातो राजर्षिर्गमिमाद्य तम् ।
 प्रययां वपुषा युक्तो नगर देवराजवत् ॥ ६४
 तत एनमुपाजग्मुरमात्याः मपुगोहिताः ।
 बलस्था गणिकायुक्ताः सर्वाः प्रकृतयस्तथा ॥ ६५

तैर्वृतः कुशिको राजा श्रिया परमया ज्वलन् ।
 प्रविवेकं पुरं हृष्टः पूज्यमानोऽप्य वन्दिभिः ॥ ६६
 ततः प्रविश्य नगरं कृत्वा सर्वाङ्घ्रिक्रियाः ।
 भुक्त्वा मभार्यो रजनीमुद्रास म महीपतिः ॥ ६७
 ततस्तु तौ नयमभिवीक्ष्य यौवनं
 परस्परं विगतजराविनामगौ ।
 ननन्दतुः शयनगतौ वपुर्वरौ
 श्रिया युतौ द्विजवरदत्तया तथा ॥ ६८
 स चाप्यृषिर्भृगुकुलकीर्तिवर्धन-
 स्तपोधनो वनमभिराममृद्धिमत् ।
 मनीषया बहुविधरत्नभूषितं
 ससर्ज यन्नास्ति गतक्रतोरपि ॥ ६९

C 13 2824
 B 13 53 69
 K. 13 58 70
 M 13 47 70

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५३ ॥

D: नुद्योन्नि, D₁₀ प्रीयोन्नि (for पूयोन्नि) —^c)
 D₁₋₂ द्वा, D₁ T₁ च, D₃ तु (for त्तो) D₄ मप्रवृत्तौ
 यौवनस्थां —^d) D₁ e-s ज्ञायुष्मन्तौ (for वपु)

60 ^b) V₁ B Dn D₅ 10 स्वया कृता (by transp),
 D₄ e कृता नया — D₂ om (hapl) 60^a —^d)
 D₁ e-s स्वन्धोन्नि विगतजवर

61 ^b) V₁ B Dn D₁₀ वपुषाम्परसोपना, D₁₋₃ मुने
 दिव्याप्सरसना —^c) B₁ Dn₁ n₂ D₂ युक्ता (for युक्ता)
 —^d) D₂ transp मया and पुग V₁ B Dn D₁₀ यथा
 दृष्टा पुग नया, D₁₋₃ यथा दृष्टा मयैव च, T₁ यथा
 दृष्ट महत्तप, T₂ s G M यथा दृष्टा (M₁ कृत्वा) महत्तप

62 T₁ om. 62^a —^a) D₁₋₆ भवत्प्रमादात्, T₂ s
 G₂ 4 तत्त्वत्प्र (for तत्र प्र^a) V₁ B (except B₁) Dn₁ n₂
 D₁ तत्र प्रमादमवृत्तम्, G₁ स्वत्प्रमादात्मप्रवृत्तम् —^c)
 B₁ द्वि (for तु) —^d) D₁₀ T G₂₋₄ पराक्रमे

63 ^a) V₁ B Dn D₁₀ [ए]न (for [इ]न) —^b)
 D₁ कश्यप (for कुशिक) V₁ B Dn D₁₀ कुशिक च्यवन-
 सदा (B₁₋₂ 'या) —^c) B₁ D₁₋₂ स्वम् (for च)
 —^d) D₁₋₉ इहेति श्रो (D₂ ति च), T₁ इहेत्तु (for
 स्वमिहेति) B₁ इहेत्ति च नराधिप

64 ^b) D₁ S / except T₁ च (for तम्) —^c) D₄
 च श्रिया, D₁₋₉ = श्रिया- (for वपुषा) —^d) D₁
 नगरे D₂ चैव (for देव)

65 ^a) D₂ पुनर् (for पुनम्) D₁₋₃ e-s तत पुन
 सनाजग्मुर — T₁ om 65^a —^c) T₂ s G क्षत्रिया,
 M गजका (for गजिका) D₁ e-s बलकायस्थगणका,
 D₂ बलकृता सागिका —^d) D₃ G₄ तदा (for
 तथा)

66 ^a) Partial lacuna in D₂ D₂ नवृत्त (for
 वैवृत्त) T₂ सर्वतो (for कुशिको) D₁ e-s राजश्च (for
 राजा) — T₁ om 66^a —^b) V₁ D₁₀ युत (for
 ज्वलन्) —^c) B₁ पुर्ण (for पुर) —^d) D₁ 2.1
 T₁ = स्तूयमानोथ (T₁ 'नश्च) वदिभि

67 ^b) V₁ B₂ 2 - Dn₃ पूर्वाह्निकी, B₁ 4 T₂ s G₁
 s 4 सर्वाह्निका (B₁ 'की), Dn₁ n₂ D₁₀ पौवाह्निकी
 (for सर्वाह्निक) D₁₋₃ s T₁ G₂ (कृतसर्वाह्निकक्रिय,
 D₁ e-2 कृतपूर्वाह्निकक्रिय —^d) V₁ B Dn D₁₀ महाद्यु
 (B₁ 'न)ति (for महीपति)

68 ^a) D₁ 1 तजो (for तु तौ) D₂ प्रममोक्ष्य (for
 चवनभिवीक्ष्य) —^b) T₂ परस्परौ V₁ B Dn रुचाश्च

५४

भीष्म उवाच ।

ततः स राजा राज्यन्ते प्रतिबुद्धो महामनाः ।
 कृतपूर्वाङ्किरुः प्रायात्सभार्यस्तद्वनं प्रति ॥ १
 ततो ददर्श नृपतिः प्रासादं सर्वकाञ्चनम् ।
 मणिस्तम्भसहस्राढ्यं गन्धर्वनगरोपमम् ।
 तत्र दिव्यानिभिप्रायान्ददर्श कुशिकस्तदा ॥ २
 पर्वताग्रम्यसानुंश्च नलिनीश्च सपङ्कजाः ।

चित्रशालाश्च विविधास्तोरणानि च भारत ।
 शाद्वलोपचितां भूमिं तथा काञ्चनकुट्टिमाम् ॥ ३
 सहकारान्प्रफुल्लांश्च केतकोद्दालकान्धवान् ।
 अशोकान्मुचुकुन्दांश्च फुल्लांश्चैवातिमुक्तकान् ॥ ४
 चम्पकांस्तिलकान्भव्यान्पनसान्बञ्जुलानपि ।
 पुष्पितान्कर्णिकारांश्च तत्र तत्र ददर्श ह ॥ ५
 श्यामां वारणपुष्पीं च तथाष्टापदिकां लताम् ।

(for जराच्) — °) T ४ G₁ १ ४ सदन (for शयन) .
 — °) Dn₃ [अ]न्त्रितौ, D₁₋₃ ६-९ वृत्तौ (for युतौ)
 Du₁ n₂ G₁ तटा (for तथा)

69 °) V₁ B Dn D₆ 10 अथ (for स च) — °)
 V₁ यन्नः, B₁₋₇ Dn यन्न पुरि, B₁ यन्न सुवि,
 D₅ वै नास्ति (for यन्नास्ति)

Colophon — *Parvan name* B₁₋₄ Dn₂ D₁ ४
 दाति — *Sub parvan* V₁ B Dn₁ n₂ D₁ १ १ M₁
 १ १ दानधर्म — *Adhy nama* V₁ B₁ १ ४ ५ Dn
 D₁₋₃ ६-१० T₃ G₂ च्यवनकुशिकसपाद, T₂ धर्मनिर्णये
 कुशिकच्यवनभवादे च्यवनशुभूपाया कुशिकपरप्राप्ति, G₁ ३
 कुशिकच्यवरासपाद — *Adhy no* (figures, words or
 both) V₁ 53 (as in text), D₅ 50, D₁₀ 57, T₁
 M 82, T₂ ४ G₂ १ 59, G₃ 83 — *Sloka no*
 D₁ 66

54

1 °) D₁ प्रवि (for प्रति) D₃ जनाधिप, D₁₀
 महापा (for मना) — °) D₁ १ १ ० पार्याङ्कि (D₂
 ङ्कि)क, ९ सर्वाङ्कि T₂ G₂ ङ्कि)क, some MSS
 -पार्याङ्कि (for पार्याङ्किरु)

2 D₅ reads 2-3 after 14° — °) D₅ स तत्रैव
 मनोरम्य — °) B₁ तत्र (for मर्थ) — °) T₂ G₂ ४
 तथा (for तटा)

3 For the sequence in D₁, cf v 1 2 — °)
 V₁ Dn₁ n₂ रूपमानुश, Dn₃ ररन्, D- रम्यशुभाश
 (for सानुश) — °) D₅ नलिन्पथा, ६ नलिनीश

(for नलि°) D₁ ६-९ फुल्ल, G₁ च सु- (for च स)
 — °) D₁ ह (for च) — T₁ om 3° — °) D₁₋₉
 शाद्वलोपचिता, T₂ ४ M शाद्वलोपचितां, G शाद्वला
 वदिता (for शाद्वलोपचिता) — °) D₅ १ १ कुट्टिमं,
 G₁ मृत्तिका (for कुट्टिमाम्)

4 D₅ om 4°-5° — °) G₁ पुष्पितांश्च (for सह
 कारान्) T₁ च विपुलान् (for प्रफुल्लांश्च) — D₁₋₁
 ६-९ om (hapl) 4° — °) Dn₂ वरान्, T₁ अपि
 (for धवान्) V₁ केतकोद्दालिकान्धवान्, B₁ स्पलिका
 न्धवान्, G₁ ४ °द्दालकालवान्, M₁ °द्दालकान्धवान्
 — °) B₂ Dn₁ n₂ सह कुदाश, T₁ पिबुमदांश, M
 मुचुलि (M₂ °ङिं)दाश (for °कुन्दांश) — °) T₁ मलांश
 (for फुल्लांश) B₁ [अ]भि (for [अ]ति)

5 D₁ om 5° (cf v 1 4) — °) D₁ ६-९ पन
 सान् (for तिलकान्) B₁ D₁₀ शालान्, ९ सर्जान् (for
 भव्यान्) — °) V₁ D₁₀ वज्जुलान् (for वञ्जुलान्) D₁
 ६-९ तिलकानर्जुनानपि, T₁ असनार्जुनकां, T₂ ४ G M
 असनानर्जुनां — °) B₅ पुष्पितान्कर्णिकाश्चैव, D₅ श्यामा
 न्सुपुष्पितान्दृशाश्च

6 T₁ om 6-7 — °) M₂ श्यामान् (for श्यामा)
 M₁₋₃ वारण (for वारण-) D₅ T₃ पुष्पा (for पुष्पी)
 V₁ B Dn D₁₋₅ श्यामान्वारणपुष्पां (D₆ °मुल्यांश्च,
 D₁₀ श्यामाश्चारणपुष्पाश्च, T₂ G श्यामा वारणपुष्पा च
 — °) D₁ ६ T₂ [अ]ष्टापद (T₂ °ति)का, D₁₋₉ [अ]ष्टपदकां
 (for [अ]ष्टापदिका) V₁ B Dn तथाष्टपदिका लता,
 B₁₋₄ D₁₋₃ १० तथाष्टपदिका लता, D- °कानथ — °)
 D₁₋₃ तटाङ्कि (D₂ ४ °ङ्कि)ष्टा, D₁ परिशिष्टा, D₅ १०
 T₂ ४ G °क्षिस्ता, D₂₋₉ हिष्टा (for °कृता) M तथा-
 ध्रम परिक्षिप्त — °) D₅ स ददर्श (by transp.)

तत्र तत्र परिहृप्ता दृढर्श म महीपतिः ॥ ६
 वृक्षान्पत्रोत्पलधरान्सर्वतृकुसुमास्तथा ।
 विमानच्छन्दकांश्चापि प्रामादान्पञ्चसंनिभान् ॥ ७
 शीतलानि च तोयानि क्वचिदुष्णानि भारत ।
 आसनानि विचित्राणि शयनप्रवराणि च ॥ ८
 पर्यङ्कान्सर्वमौर्वर्णान्पराध्वान्तरणाम्भृतान् ।
 भक्ष्यभोज्यमनन्तं च तत्र तत्रोपकल्पितम् ॥ ९
 वाणीवादाञ्छुकांश्चापि शारिकाभृङ्गराजकान् ।
 कोकिलाञ्छतपत्रांश्च कोयटिमङ्गुकुट्टान् ॥ १०
 मयूरान्कुक्कुटांश्चापि पुत्रकाञ्जीवजीवकान् ।

चकोरान्वानरान्हंमान्मारसांश्चक्रमाह्वयान् ॥ ११
 समन्ततः प्रणदिनान्ददृश सुमनोहरान् ।
 क्वचिदप्सरसा संवान्गन्धर्वाणा च पार्थिव ॥ १२
 कान्ताभिर्गरांस्तत्र परिष्वक्तान्ददृश ह ।
 न ददृश च तान्भूयो ददृश च पुनर्नृपः ॥ १३
 गीतध्वनिं सुमधुरं तथैवाध्ययनध्वनिम् ।
 हंसान्सुमधुरांश्चापि तत्र शुश्राव पार्थिवः ॥ १४
 तं दृष्ट्वात्यद्भुतं राजा मनमाचिन्तयत्तदा ।
 स्वप्नोऽयं चित्तविभ्रंश उताहो मत्यमेव तु ॥ १५
 अहो मह शरीरेण प्राप्तोऽस्मि परमा गतिम् ।

C 13 2841
 B 13 54 16
 K 13 89 16
 M 13 47 86

7 T1 om 7 (cf v 1 6) —^a) B_{om} ed रन्यान्
 (for वृक्षान्) D₂ दन्यान्, D₁ 1 परान् (for -वरान्)
 D. पत्रोत्पलधराश्चैव —^b) D₂ अपि (for तथा) —^c)
 V₁ B Dn D₂ ८-10 प्रनिमाश, D. मरुशाश (for -च्छन्द
 काश्) T₂ ३ G विमान चद्रिकाश्चापि —^d) V₁ B₂-5
 Dn D₁₀ शैल, B₁ क्षत्रि- (for पत्र) D₁ ८-२ प्रामा
 दान्सर्वकाचनान्

8 ^a) Som^a Southern MSS शीतलानि —^c) M च
 (for वि) —^d) Dn₁ n^a D₂ ३ शयन (for 'न-') S
 प्रवराणि (for -प्रव) B₂ (marg as in text) तेपा
 प्रावरणानि च

9 ^a) V₁ B₂ ६ . Dn D₂ रत्न (for सर्व) —^b)
 V₁ B₁ . Dn D₁-३ G₂ पराध्वान्तरणावृत्तान्, T₁ णान्त्रि
 तान्, T₂ णानि च —^c) Dn₂ D₁ M₁ ३ भक्ष्य
 (for मक्ष्य) —^d) B₁ कल्पितान् (for 'तम्')

10 ^a) B₁ ३ ६ वीणावादाश् (B₁ 'दृ'), D₁-३ वाणी-
 वराश्, D₁₀ तालपादाश्, T₁ वारिवाहान्, T₂ ३ G
 पाणिवाहाश्, M पाणित्रहान् (for वाणीवादाश्) V₁ B
 (except B₁) Dn D₂ चैव, D₁ ६ चापि (for चापि) —
^b) D₁ ६ सारिका, D₁-३ नायकान् (D₂ का),
 D₁₀ कपोतान् (for शारिका) B₁ रानिकान् (for -राज)
 V₁ B₂ T₂ सारिकान्भुगराजिकान् — T₁ om (hapl 1)
 10^a —^d) Dn₁ कोयटिमहि, D₁-३ 'जल्', T₂ ३ G
 'मणि, M₁ 'मह, Madras ed 'मणि (for मक)
 V₁ B₂ Dn₂ n₂ सकोयटिकुक्कुमान्, B₁-३ D₁₀ कोयटि-
 बक (B₁ 'चक्र) कुक्कुमा (B₂ टा)न्, D₁-३ टीनथ कुक्कुटान्

11 D₁ ८-३ (hapl 1) om 11^a —^a) D₁ कुक्कुजाश,
 T₁ कुकराश, T₂ ३ G M₁-३ कुरराश (for कुमुदांश) B₁

[पु]व (for [प्र]पि) D. मयुरारावककुभान् —^b) V₁
 B Dn D₁₀ द्रायूहान् (for पुत्रकान्) D₃ om (hapl)
 जीव G₂ जीविकान् D पुत्रजीवकजीविकान् — T₁
 om (hapl 1) 11^a —^c) B₁ ३ वायसान्, D₂ जलजान्
 (for वानरान्) —^d) D₁ ३ चक्रकाह्वयान् (for चक्रमा)
 T₂ चक्रमाक्रममाह्वयान्

12 ^a) V₁ B₂ (marg) ६ . Dn D₁₀ प्रमुदितान्,
 B₁ समुदि, B₂ ३ परिचु, S प्रणदतो (for 'दितान्)
 — D₂ om (hapl 1) 12^b-13^b —^b) B₁ ३ G₂ स (for
 सु) —^c) D₂ T₂ ३ G हप्सरम (for रना) D₁
 २-३ सर्वैर् (for सवान्) —^d) V₁ B₁-३ M पार्थिव,
 D₁ १-३ सर्वश, T₁ भारत (for पार्थिव)

13 D₂ om 13^a (cf v 1 12) —^a) T₂ G₂ ३ ३
 ताम्नाभिर्, G₂ शाता (for कान्ता) V₁ परमास् (for
 क्षपरास्) —^b) B₁ परियुक्तान् (for प्वक्तान्) D₂
 १-३ परस्पर (for ददृश ह) — T₁ om 13^a —^c)
 T₂ ३ G तदा (for च तान्) D₂ तत्र (for भूयो)
 —^d) T₂ G पुर (for पुनर्) B₁ D₁ ८-३ पुन, D₁-३
 नृप, D₂ तदा (for नृप)

14 ^a) D₁-३ G₂ स (for सु) D₂ गीतध्वनीन्सु-
 मधुरास् — After 14^a, D₂ reads 2-3 —^b) D₂ च
 (for [पु]व) V₁ B₁ ३ Dn [प्र]प्यापन (for [प्र]ध्ययन)
 D₁₀ तत्रैवाध्यापनध्वनिं —^c) D₁ ६ G₁ स (for सु)
 B₁ हसाना मधुरा वाच, D₁-३ ३ 'ना मधुर चापि, T₁
 'ना च ध्वनि चापि —^d) D₁ ८ ९ तथा, D. तत (for
 तत्र) V₁ D₁ 10 पार्थिव (for 'व)

15 ^a) V₁ B Dn₂ D₂ T₂ ३ G₁ ३ M₂ तद्दृष्ट्वा, D₁-३
 दृष्ट्वा च (for त दृष्ट्वा) Dn₂ ह्यद्भुत, D₂ चाद्भुत

उत्तरान्वा कुरून्पुण्यानथ वाप्यमरावतीम् ॥ १६
 किं त्विदं महदाश्चर्यं संपश्यामीत्यचिन्तयत् ।
 एवं संचिन्तयन्नेव ददर्श मुनिपुंगवम् ॥ १७
 तस्मिन्विमाने सौवर्णे मणिस्तम्भसमाकुले ।
 महाहं शयने दिव्ये शयानं भृगुनन्दनम् ॥ १८
 तमभ्ययात्प्रहर्षेण नरेन्द्रः सह भार्यया ।
 अन्तर्हितस्ततो भूयश्चयवनः शयनं च तत् ॥ १९
 ततोऽन्यस्मिन्वनोद्देशे पुनरेव ददर्श तम् ।
 कौश्यां वृक्षां समासीनं जपमानं महाव्रतम् ।
 एवं योगबलाद्विप्रो मोहयामास पार्थिवम् ॥ २०
 क्षणेन तद्वनं चैव ते चैवाप्सरसां गणाः ।
 गन्धर्वाः पादपात्रैश्च सर्वमन्तरधीयत ॥ २१

निःशब्दमभवच्चापि गङ्गाकूलं पुनर्नृप ।
 कुशवल्मीकभृयिष्ठं वभूव च यथा पुरा ॥ २२
 ततः स राजा कुशिकः सभार्यस्तेन कर्मणा ।
 विस्मयं परमं प्राप्तस्तद्दृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥ २३
 ततः प्रोवाच कुशिको भार्या हर्षसमन्वितः ।
 पश्य भद्रे यथा भावाश्चित्रा दृष्टाः सुदुर्लभाः ॥ २४
 प्रसादाद्भृगुमुख्यस्य किमन्यत्र तपोबलात् ।
 तपसा तदवाप्यं हि यन्न शक्यं मनोरथैः ॥ २५
 त्रैलोक्यराज्यादपि हि तप एव विशिष्यते ।
 तपसा हि सुतप्तेन क्रीडत्येव तपोधनः ॥ २६
 अहो प्रभावो ब्रह्मर्षेश्चयवनस्य महात्मनः ।
 इच्छन्नेव तपोवीर्यादन्याल्लोकान्सृजेदपि ॥ २७

(for [अ]ःयद्भुत) —^δ) B₅ G₂ चिन्तयत् (for [अ]चिन्तयत्) — B₁ om 15^{cd} —^o) D₅ स्वर्णोयं किमु विस्मभ —^d) D₁ 8-9 च (for तु)

16 ^a) D₁₀ अह (for अहो) —^δ) D₃ [स]ति (for सस्ति)

17 ^a) V₁ B Dn D₁ T₂ G₂ च, T₁ 8 G₁ M₁₋₃ तु (for तु) D₁ परम् (for महद्) —^δ) T₁ corrupt, T₂ 8 G M सत्य पश्यामि चिन्तयन् — D. om (hapl ?) 17^c-19^d

18 D₅ om 18 (of v l 17) —^o) T G महाहं (for 'हं')

19 D₅ om 19 (of v l 17) —^a) B₃ 5 अभ्यगात् (for 'यात्) D₁₀ प्रकर्षेण (for प्रहं) —^d) S मुनिश्च (for चयवन) D₁₋₃ गन (for च तत्).

20 ^a) G₁ [स]न्यन्न (for सन्यस्मिन्) —^δ) D₅ ह, M₄ तत् (for तम्) —^o) V₁ B₁ 8-8 Dn₃ D₂ वृक्षां, D₅ (marg) 10 M₁ वृक्षा, D₁ om, G₂ 8 वृक्षा (for वृक्षा) —^d) V₁ D₅ तपमान (for जपं) —^o) M₁₋₃ त नृप (for पार्थिवम्)

21 ^a) D₃ सर्वं (for चैव) —^δ) D₁₋₃ 0 7 9 तथा (for ते च) —^o) D₁ 8 0 M पर्वताश् (for पादपाश) —^d) G₁ partly damaged D₄ तत्रैव (for सर्वम्)

22 ^δ) D₃ अनुत्तम (for पुनर्नृप) —^o) D₁₋₃

कुशवल्मीकभृयिष्ठो —^a) S (except M₂) पुर

23 T₁ om (hapl) 23 —^a) D₁₋₃ सभार्यं (for स राजा) D₅ तत स कुशिको राजा — D₅ om 23^b-29^c —^δ) D₅ सगणस्, D₃ तस्यैस् (for सभार्यस्) —^d) T₂ G₂ त (for नद्) D₂ परम् (for महद्)

24 D₅ om 24 (of v l 23) D₄ om 24^b-29^a —^o) D₁ 8 महा (for यथा) —^a) D₅ चित्रदृष्टा, D₁ चित्रा दृष्ट्वा, S दृष्टाश्चित्रा (by transp)

25 D₅ om 25 (of v l 23) D₄ om 25 (of v l 24) —^a) T₁ ऋपि (for भृगु) — B₃ om (hapl ?) 25^c-26^d D₁₋₃ om (hapl) 25^c-26^b —^o) D₂ अवाप्तव्यं (for 'य हि) — B₂ om (hapl) 25^d-26^a —^d) Dn तु (for न)

26 D₅ om 26 (of v l 23) D₄ om. 26 (of v l 24) B₃ om 26, D₁₋₃ om 26^{ab}, B₂ om 26^a (for all, cf v l 25) T₁ om 26 —^d) D₅ 1-9 शक्यो द्रष्टु (for क्रीडत्येव) V₁ B (B₃ om) Dn₁ 2 शक्यो मोक्षस्तपोयलात्

27 D₅ om 27 (of v l 23) D₄ om 27 (of v l 24) D₃ om (hapl ?) 27^{ab} —^a) T₁ महा (for अहो) D₂ महर्षेश, D₁₋₃ हि महाश, M₁ विप्रर्षेन् (for ब्रह्मं) —^o) B₂ 4 D₁₋₃ T G₁ 8 4 इच्छसेव, Dn 'यैव, G₂ 'सेव (for 'क्षेव) —^d) D₁₋₃ 0 1-0 लोकानन्यात् (by transp)

ब्राह्मणा एव जायेरन्पुण्यवान्बुद्धिकर्मणः ।
 उत्सहेदिह कर्तुं हि कौञ्च्यो वै च्यवनादृते ॥ २८
 ब्राह्मण्यं दुर्लभं लोके राज्यं हि सुलभं नरैः ।
 ब्राह्मण्यस्य प्रभावाद्धि रथे युक्तौ स्वधुर्यवत् ॥ २९
 इत्येवं चिन्तयानः स विदितश्च्यवनस्य वै ।
 संप्रेक्ष्योवाच म नृपं क्षिप्रमागम्यतामिति ॥ ३०
 इत्युक्तः महर्ष्यस्तमभ्यगच्छन्महामुनिम् ।
 शिरसा वन्दनीयं तमवन्दत स पार्थिवः ॥ ३१
 तस्यागिपः प्रयुज्याथ स मुनिस्तं नगधिपम् ।
 निपीदेत्यत्रवीद्वीमान्यान्त्वयन्यनुरूप्यभ ॥ ३२
 ततः प्रकृतिमापन्नो भार्गवो नृपते नृपम् ।

उवाच श्लक्ष्णया वाचा तर्पयन्निव भारत ॥ ३३
 राजन्सम्यगिज्जतानीह पञ्च पञ्चसु यच्चया ।
 मनःपष्ठानीन्द्रियाणि कृच्छ्रान्मुक्तोऽसि तेन वै ॥ ३४
 सम्यगाराधितः पुत्र त्वयाहं वदतां वर ।
 न हि ते वृजिन किञ्चित्सुखक्षममपि विद्यते ॥ ३५
 अनुजानीहि मा राजन्नामिष्यामि यथागतम् ।
 प्रीतोऽस्मि तव राजेन्द्र वरश्च प्रतिगृह्यताम् ॥ ३६
 कुशिक उवाच ।
 अग्निमध्यगतेनेदं भगवन्संनिधौ मया ।
 वर्तितं भृगुशार्दूल यत्र दग्धोऽस्मि तद्ब्रह्म ॥ ३७
 एष एव वरो मुख्यः प्राप्नो मे भृगुनन्दन ।

C. 13 2864
 B. 13 54 38
 K. 13 69 38
 M. 13 47 110

28 Ds om 28 (cf v l 23) Ds om 28 (cf v l 24) T1 om 28-29 —^b) V1 B (except B) Dns Ds कर्मिण T2 : G कर्मणा (for 'ण) D10 पुण्यान्नान्द्रिदि कर्मणा —^c) V1 B D10 कृत्वंव, Dns n: कृत्वंव, M: कृत्वेद (for कर्तुं हि) D1-7 1-9 टरन्हेकर्ममेव हि, D: टरमाह कर्तुमेव हि, T2 : G टरमाहनिह कृत्वेद —^d) D10 [s]पि (for स्यो) —After 28, B1 : D1 : 10 T2 : G M 1115

326* ब्राह्मण्यं दुर्लभं लोके तद्वत्त्वा दुर्लभं तप ।
 मिद्विस्त्रापि दुःप्राया मिद्वैरपि परा गति ।

[B1 : om (hapl) line 1]

29 Ds om 29^{ab} (cf v l 23) Ds om 29^a (cf v l 24) T1 om 29 (cf v l 28) —^b) D मवेत् (for नरै) —^c) D. स्य (for प्र) —^d) D1 c- G2 युक्तोमि, D. युक्ता न (for युक्तौ स्य) D1-3 युक्तौ स्यो धुर्यवदृथे

30 ^a) D1 : 7 : T2 : G M: मन (for स) Ds इत्येवं चिन्तमानस्य —^b) Ds T G च्यवनेन (for 'नस्य) D1 e-2 च (for दै) —^c) Ds corrupt, D10 त, T2 G2 : M1-3 स (for स) V1 B Dn D1-10 T1 G2 नृपति, T2 वचन, T2 G1 : 4 च्यवन (T2 'न), M च नृपं (for स नृप)

31 ^a) V1 B Dn Ds c-0 नृ (for तम्) —^b) V1 B Dn Ds : 2 10 सोम्यगच्छन् (for क्षम्य) —G1 om 31^c-33^b —^c) D1-2 च (for तम्) —^d) V1 B Dn D1 : 10 T1 च (for स) D1-9 वदयानास

पार्थिव

32 G1 om 32 (cf v l 31) —^a) Ds : 10 [ना]दिप Dns D प्रयुजान, D1-2 सप्रयुज्याथ (hypermetric) (for प्रयुज्याथ) —^b) Dns om स Ds 10 नरागिप —^c) Dns D. : T2 : G2-4 पुरुषयंन (Dns Ds 'म), D1 : 1-2 T1 नरत्पंन

33 G1 om 33^a (cf v l 31) —^b) V1 Bs Dns G2 : 4 नृप (for नृपन्) B1 : D0 भार्गवो नृपति पुन, L- D1-3 नो नृपतौ (B2 : 'ति) नृप

34 ^a) T- वृजिजानि, T2 G1 : 4 निर्विजितानि (for जिजितानीह) —^b) V1 B (except B.) Dn D2 : 4 e 2 पच म्यय, D1- पचसु तव, D- 2 पंच च वद (for पञ्चसु वद)

35 ^a) D1-3 तत्र (2^a पुत्र) —^b) V1 B. Dn प्र- (for [सो]ह) —^c) D बुद्धिन् (for बुद्धिन्) D इत्यते T G इत्यते (2^a विद्यते)

36 ^a) M ना (2^a ना) —D (om. 36^{ab} —^d) B2 G1 M1 : 4 वर (2^a वर)

37 Cs om 37^a D- सदा (2^a कुशिक) T1 om 37^a-38^b (2^a सदा) —^a) Ds M: नये (for नस्य) V1 B : 4 Dn M1-3 इव, B1 : D1-1 M: इव (2^a इव) —^b) D तव (for नया) V1 Ds T2 : G2 M1-3 नान्मिष्यामि नया —^c) T2 G2 : V1 वचिन् P. मुदि (2^a नृप) —^d) B1 D1 तद्वद P: नो वदु (2^a तद्वद)

यत्प्रीतोऽसि समाचारात्कुलं पूतं ममानघ ॥ ३८
 एष मेऽनुग्रहो विप्र जीविते च प्रयोजनम् ।
 एतद्राज्यफलं चैव तपश्चैतत्परं मम ॥ ३९

यदि तु प्रीतिमान्विप्र मयि त्वं भृगुनन्दन ।
 अस्ति मे संशयः कश्चित्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

५५

च्यवन उवाच ।

वरश्च गृह्यतां मत्तो यश्च ते संशयो हृदि ।
 तं च ब्रूहि नरश्रेष्ठ सर्वं संपादयामि ते ॥ १

कुशिक उवाच ।

यदि प्रीतोऽसि भगवंस्ततो मे वद भार्गव ।
 कारणं श्रोतुमिच्छामि मद्गृहे वासकारितम् ॥ २
 शयनं चैकपार्श्वेन दिवसानेकविंशतिम् ।

अकिञ्चिदुक्त्वा गमनं वहिश्च मुनिपुंगव ॥ ३
 अन्तर्धानमकम्माच्च पुनरेव च दर्शनम् ।

पुनश्च शयनं विप्र दिवसानेकविंशतिम् ॥ ४
 तैलाम्यक्तस्य गमनं भोजनं च गृहे मम ।

समुपानीय विविधं यद्गन्धं जातवेदमा ।

निर्याणं च रथेनाशु सहसा यत्कृतं त्वया ॥ ५
 धनानां च विसर्गस्य वनस्यापि च दर्शनम् ।

38 T₁ om 38^{ab} (cf v 1 37) —^b) D₁ 6-9
 संप्राप्तो (for प्राप्तो मे) —^c) V₁ B₁ 2 4 5 D_n D₁₀
 मया ब्रह्मन्, D₅ समाचार्य, T₁ समाहारै, T₂ 8 G₁ 8 4
 M 'चारै (for 'चारात्) B₃ प्रीतोसि यन्मया ब्रह्मन्,
 G₂ यत्प्रीतोय ममाचारै —^d) V₁ B D_n D₁ 6-9 कुल
 त्रा(D₁ 6 9 9 पा)त च मेनघ, D₁-8 कुलं प्रीतोसि तेनघ

39 ^a) G₂ एवं (for एव) —^b) T G M₁ [S]पि
 (for च) —^c) G₂ राजफलं D₁ M₁ [ए]तत् (for
 [ए]व) —^d) D₁₀ [ए]व (for [ए]तत्) V₁ फल
 (for परं) D_{n1} n₂ तपसश्च फल मम, D₅ तपस्तत्फलं
 मत

40 ^a) V₁ B D_n D₅ 10 T₂ त्व (for तु) —^b)
 V₁ B D_n D₁₀ वै (for त्व) D₁ 6-9 -सत्तम (for
 नन्दन) —^c) G₂ अस्मिन् (for अस्ति) D₂ om मे

Colophon — Parvan name B₁ 2 4 D_{n3} D₁
 शक्ति — Sub parvan V₁ B D_{n1} n₂ D₁ 2 7 10 दान
 धर्म — Adhy name V₁ B₁ 2 4 5 D_n D₂-4 6-9 च्यव
 नकुशिकसवाद् D₁ च्यवनभृगुसवाद्, D₅ च्यावन, T₂
 परशुरामचरित्रे कुशिकच्यवनसवादे च्यवनदर्शन — Adhy
 no (figures, words or both) V₁ 54 (as in text),
 D₅ 52, D₁₀ 58, T₁ M 83, T₂ 8 G₂ 4 90, G₁
 85, G₂ 84 — Sloka no D₁ 35

55

1 B₂ om 1 (retaining the ref.) —^b) D₁ यत्र
 (for यश्च) T₂ 8 G₁ 2 4 भो (for ते) —^c) D₁
 6-9 तच्च, M₁ त्व (for त्) D_{n1} n₂ T₁ प्र, D₁-8
 मे (for च) D₁-4 6-9 नर्व्याप्त (for 'श्रेष्ठ) —^d)
 D_{n3} D₁₀ [अ]ह (for ते)

2 B₂ om, G₂ राजा (for कुशिक) —^b) G₁
 तथा (for ततो) —^d) D₁ 6 मद्गृह (for 'हे)

3 ^a) D₁₀ शयने (for 'न) D₁ वा (for च)
 D₅ [ए]व (for [ए]क) — M₁ om (hapl) 3^c-4^d
 —^c) D₁₀ (also as in text) S (M₁ om) न किञ्चिद्
 (for अकिञ्चिद्) D (except D_n) च गृहाद्; G₂ शयने
 (for गमनं) —^d) B₂ -सत्तम (for पुगव)

4 M₁ om 4 (of v 1 3) —^b) D₃ दर्शनं पुनरेव
 च —^c) D₁-9 10 शयित (for शयन) B₂ 4 पुनश्चा
 परपार्श्वेन

5 ^a) B₂ तैलाम्यक्तस्य गमनं —^c) D₁-8 9 यद्गन्धं,
 D₁ 6-9 तद्गन्ध (for विविध) —^d) D₁ 2 4-9 विधि
 वज्, D₃ विविध (for यद्गन्ध) D₅ वेत्सि —^f)
 V₁ B₂ D_{n3} स्वया कृत (by transp)

6 ^a) M हि (for च). D_{n3} G₁ 4 M₁ विसर्गं च,

प्रासादानां बहूनां च काञ्चनानां महामुने ॥ ६
मणिविद्रुमपादानां पर्यङ्कानां च दर्शनम् ।
पुनश्चादर्शनं तस्य श्रोतुमिच्छामि कारणम् ॥ ७
अतीव ह्यत्र मुह्यामि चिन्तयानो दिवानिशम् ।
न चैवात्राधिगच्छामि सर्वस्यास्य विनिश्चयम् ।
एतदिच्छामि कात्स्न्येन मत्पं श्रोतुं तपोधन ॥ ८

च्यवन उवाच ।

शृणु सर्वमशेषेण यद्विदं येन हेतुना ।
न हि शक्यमनाख्यातुमेवं पृष्टेन पार्थिव ॥ ९
पितामहस्य वदतः पुग देवसमागमे ।
श्रुत्वानस्मि यद्राजंस्तन्मे निगदतः शृणु ॥ १०
ब्रह्मशत्रुविरोधेन भविता कुलसंकरः ।

पौत्रस्ते भविता राजंस्तेजोवीर्यसमन्वितः ॥ ११
ततः स्वकुलरक्षार्थमहं त्वा समुपागमम् ।
चिकीर्षन्कुशिकोच्छेदं संदिग्धुः कुलं तव ॥ १२
ततोऽहमागम्य पुरा त्वामत्रोचं महीपते ।
नियमं कंचिदारप्स्ये शुश्रूषा क्रियतामिति ॥ १३
न च ते दुष्कृतं किंचिदहमासादयं गृहे ।
तेन जीवसि राजपं न भवेथात्ततोऽन्यथा ॥ १४
एतां बुद्धिं समास्थाय दिवसानेकविंशतिम् ।
सुप्तोऽस्मि यदि मा कश्चिद्दोषयेदिति पार्थिव ॥ १५
यदा त्वया सभार्येण संसुप्तो न प्रबोधितः ।
अहं तदैव ते प्रीतो मनसा राजसत्तम ॥ १६
उत्थाय चास्मि निष्क्रान्तो यदि मा त्वं महीपते ।

C 13 2884
B. 13 55 18
K. 13 90 18
M. 13 47 130

D₂ *नन्तु, D₁₋₁₀ T₃ G₂ *नंश्च (for *नंत्य) —^b)
D₁ 2 10 घनन्य, D₂ T₁ G₁ जनन्य, T₂ 2 G₁ 2 जलन्य
(for वनन्य) G₂ ज्वलनन्यापि दर्शन —^d) D₃ कान
नाना (for काञ्च) D₁₋₂ महाद्युते (for *मुने)

7 *) D₂ 3 -त्रावाना, T₁ मोपान (for -पादाना)
—^b) Some MSS पर्यंकागा D₂ मंचकाना महाद्युते
—^c) V₁ चैव, D₂ तत्र (for तस्य)

8 *) V₁ B D_n D₁₀ अगुद्रह, S द्विजयंभ (for
दिवानिशम्) — T₁ om. S^d —^e) D₂₋₅ [अ]व
(for [अ]पि) —^d) D₁ [अ]पि, G₂ [जा]शु
(for [अ]न्य) D₂ विनिश्चित (for श्रयम्) —^e)
D₂ पुत्रम् (for पुत्रद्) —^f) D₂₋₂ तवानव (for तपो
धन) D₁ 2 सर्वं श्रोतुं तवा (D₁ *दा)नव

9 G₂ om the ref. —^a) T₁ अशेषं हि (for
'पेण) —^b) T₁ च सदा, T₂ तदिदं (for यं)
—^c) D₂ मयाख्यातुम्, D₂ अनाज्ञा (for अनाख्या)
D₁₋₂ यदि शक्यं मयाख्यातुम् —^d) D₂ मया, D₂
पुत्रद् (for एव) D₂₋₂ भारत (for पार्थिव)

10 *) D₂ 6 7 9 गदत (for वं) —^c) D₁ 6 7 9
ते (for यद्)

11 *) V₁ D₁ 2 3 1-2 वलान्वित, G₂ M तपो
(for समं)

12 *) D₁₀ ते (for स्व) D₂ नाशार्थम् (for
रक्षां) V₁ B D_n तवस्ते कुलनाशार्थम् —^b) D₂

स्वामहं (for अहं त्वा) D₁ 2 T₃ G₁₋₂ समुपागत (for
'गमम्) V₁ B D_n D₁₀ T₂ G₂ अहं त्वा समुपागत,
D₁ 2-2 अहं त्वा समुपस्थित —^c) D₂ 2 T₁ चिकीर्षुं
(for *पंन) D₁₋₂ कौशिकोच्छेद —^d) T₁ दिग्धुश्र
(for सदिग्धु)

13 *) V₁ B D_n पुरे, D₁₀ पुर (for पुरा) —^c)
V₁ D₁ T₂ 2 G₂ 2 किंचिद् T₂ 2 G आरि (T₂ G₂ *र)
पु (for भारप्से) D₂ नियमे कंचिदारप्से (sic) —^d)
G₁ damaged, G₄ इह (for इति)

14 *) V₁ B₁₋₂ D_n 1 2 दुष्कर, some MSS
दुष्ट —^c) D₁₋₁₀ राजेद्र (for राजपं) —^d)
D₁ 2-2 असुयेयास्य (for न भवेयास्य) B₁₋₂ D_n 1 2 2
(marg) D₁₀ त्वम्, D₁₋₂ G₂ त्वतो (for ततो) V₁
B₁ 2 सवेयास्त्रनतोऽन्यथा

15 *) B₂ D_n D₂ M₂ एव (for एव) —^c)
D₁ 2 1-7 T₂ 2 G₂ M₂ 2 मा, G₄ वा (for ना)

16 *) B₂ यदि, T₂ यथा (for यदा) —^b) E₂
सुप्तोह, D₂ प्रसुप्तो (for सं) D₂ वि (for वं), G₂
सुप्तो न प्रतिबोधित —^c) D₂ 3 सोह (for अहं),
प्रीतोऽस्मि (for ते प्रीतो)

17 *) T₂ [अ]पि (for [अ]पि) Some MSS
क्रावो —^b) D₁ 2 T₁ मा (for ना) —^c) D₂ 2
मया (for पृच्छे) D₁ 2 2 G₂ [अ]पि (for [अ]पि)

2884
55 18
90 18
47 130

पृच्छेः क्व यास्यसीत्येवं शपेयं त्वामिति प्रभो ॥ १७
अन्तर्हितश्चास्मि पुनः पुनरेव च ते गृहे ।
योगमास्थाय संविष्टो दिवसानेकविंशतिम् ॥ १८
क्षुधितो मामसूयेथाः श्रमाद्वेति नराधिप ।
एतां बुद्धिं समास्थाय कर्शितौ वां मया क्षुधा ॥ १९
न च तेऽभूत्सुसुक्ष्मोऽपि मन्द्युर्मनसि पार्थिव ।
सभार्यस्य नरश्रेष्ठ तेन ते प्रीतिमानहम् ॥ २०
भोजनं च समानाय्य यत्तदादीपितं मया ।
कुध्येथा यदि मात्सर्यादिति तन्मर्षितं च ते ॥ २१
ततोऽहं रथमारुह्य त्वामवोचं नराधिप ।

सभार्यो मां वहस्वति तच्च त्वं कृतवांस्तथा ॥ २२
अविशङ्को नरपते प्रीतोऽहं चापि तेन ते ।
धनोत्सर्गेऽपि च कृते न त्वां क्रोधः प्रधर्षयत् ॥ २३
ततः प्रीतेन ते राजन्पुनरेतत्कृतं तव ।
सभार्यस्य वनं भूयस्तद्विद्धि मनुजाधिप ॥ २४
प्रीत्यर्थं तव चैतन्मे स्वर्गसंदर्शनं कृतम् ।
यत्ते वनेऽस्मिन्नृपते दृष्टं दिव्यं निदर्शनम् ॥ २५
स्वर्गोद्देशस्त्वया राजन्सशरीरेण पार्थिव ।
मुहूर्तमनुभूतोऽसौ सभार्येण नृपोत्तम ॥ २६
निदर्शनार्थं तपसो धर्मस्य च नराधिप ।

18 ^a) V₁ B Dn पुनश्चास्मि (by transp), D₁₀ पुनश्चापि. — ^o) V₁ B₁₋₉ & Dn D₁₀ ससुप्तो, B₁ सद्दष्टो (for संविष्टो)

19 ^a) D₁₋₃ मा ह्यसूयेथा; D₁ & T₂ & G M₁₋₃ नाभ्यसू, D₈ T₁ M₁ माभ्यसू (for मामसू) Dn₁ n₂ क्षुधितौ मामसूयेथा, D₀ 1 0 क्षुधितौ मा(D₀ नाभ्यसू-येथा — ^b) B₁ T₂ & G₂₋₁ चापि, D₁₀ चेति (for वेति) — After 19^{ab}, the sequence in T₁ is 22^a-23^b, 21, 327*, 22^{ab}, 23^{ab}, 25^{ab}, and 24^{ab} T₁ om 19^a-20^a — ^o) V₁ B₂₋₆ Dn एव (for एतां) G₁ अवस्थाय (for समा) — ^a) D₅ क्षुधितौ, some MSS. कर्षितौ (for कर्शितौ) D₂ & 10 T₂ & G वा (for वां) V₁ B₁ & Dn D₃ transp मया and क्षुधा

20 T₁ om, 20 (of v 1 19) — ^a) G₁ om च T₂ & G न च ते वाक्सुसुक्ष्मापि

21 For the sequence in T₁, of v 1 19 — ^a) V₁ D₁ & 6-9 समासाद्य, D₅ T₁ & नीय (for नीय) — ^b) D₁ & 6-9 चेद् (for तदा) — ^o) D₁ & 6-9 क्रुध्यते — ^a) D₅ G₂ यदि (for इति) Dn D₁ & 6-9 च मे; T₂ & G₁₋₃ स्वया (for च ते) — After 21, D₁₀ T G ins

327* रथेन घाहितश्चापि श्रमात्क्रोधोद्भवाय ते ।

[T₃ [अ]सि (for [अ]पि) T₁ क्रमात् (for अ)]

22 For the sequence in T₁, of v 1 19 — ^a) D₂ आस्थाय (for आरुह्य). — ^o) D₁ om सभार्यो B₁ om, T₂ G₂ & M मा (for मां) T₁ वहैयुक्तस् (for वहस्विति) — ^a) M तत्र (for तच्च) T₂ G₂ तदा (for तथा). T₁ तथैव कृतवानपि.

23 For the sequence in T₁, of v 1 19. Dn₁ om from 23 to the end of this adhy — ^a) T₂ & G₁ & अथाविश, G₁ अविशक (for शङ्को) — ^b) B₂ स्वपि; D₅ तेन (for चापि). V₁ B^o & Dn₂ n₂ D₁ & M₂ तेन ह, B₁ & D₃₋₉ तेनच (for तेन ते) — ^o) Dn₂ G₁ om च — ^a) D₁ & 7 9 प्रधर्षयेत्, T₂ & G₁ & M₁₋₃ [s]भ्यधर्षयत् (for प्रध) D₁₋₃ T₁ M₁ न त्वा क्रोधोभ्यव (D₂ T₁ 'ध'र्षयत्

24 For the sequence in T₁, of v 1 19 Dn₁ om 24 (of v 1 23) — ^a) T₁ G₂ M तत्र (for तत) D₁ & 1 0 ते (for ते) D₅ प्रीतेन येन ते राजन् — ^b) D₁ & 3 वपुर (for पुनर्) D₅ G₂ एव, T G₁ & 4 M एव (for एतत्) D₂ & मया; S तत (for तव) — T₁ om 24^{cd} — ^o) T₃ damaged D₁ & 6-9 [σ]व ते; T₂ G तदा, M तथा (for वन) D₅ सभार्यधनभूयस्य (sic) — ^a) D₂ उच्चुत्, (for तद्विद्धि) D₁ & 6-9 प्रसन्नेन जनाधिप.

25 For the sequence in T₁, of v. 1 19 Dn₁ om 25 (of v 1 23) — ^a) D₁ & 6-9 transp तत्र and च. — T₁ om 25^{cd}. D₅ om 25^d — ^b) B₁ & D₅ दिव्य; T₃ एव (for दिव्य) G₂ सुदर्शन (for निद). T₂ G₂ दृष्टं जीवत्यदर्शनं, G₁ दृष्टं दिव्यमदर्शनं

26 Dn₁ om 26 (of v 1 23) — ^a) D₅ स्वर्गो दृष्टस् (for स्वर्गोद्देशस्) T₂ M तदा (for स्वया) — D₁ & om (hapl) 26^b-27° — ^b) D₁₋₉ M स्व (for स) D₁₋₃ सर्वत (for पार्थिव) — ^o) V₁ अपि (for अनु) S [s]य (T₁ य) (for सौ) — ^a) G₁ नृपात्मज (for नृपोत्तम)

27 Dn₁ om 27 (of v 1 23). D₁ & om. 27^{ab}

त्र यामीत्सृष्टा राजंस्तत्रापि विदितं मम ॥ २७
 ब्राह्मणं काङ्क्षसे हि त्वं तपश्च पृथिवीपते ।
 अथमन्य नरेन्द्रत्वं देवेन्द्रत्वं च पार्थिव ॥ २८
 एवमेतद्यथात्थ त्वं ब्राह्मणं तान दुर्लभम् ।
 ब्राह्मणे मति चर्षित्वमृषित्वे च तपश्चिता ॥ २९
 भविष्यत्येष ते कामः कुशिकृत्कौशिको द्विजः ।
 तृतीयं पुरुषं प्राप्य ब्राह्मणत्वं गमिष्यति ॥ ३०
 वंशस्ते पार्थिवश्रेष्ठ भृगूणामेव तेजसा ।
 पौत्रस्ते भविता विप्र तपस्वी पापक्षुतिः ॥ ३१
 यः स देवमनुष्याणां भयमुत्पादयिष्यति ।

त्रयाणां चैव लोकानां सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३२
 वरं गृहाण राजर्षे यस्ते मनसि वर्तते ।
 तीर्थयात्रां गमिष्यामि पुरा कालोऽतिवर्तते ॥ ३३
 कुशिक उवाच ।
 एष एव वरो मेऽद्य यत्त्वं प्रीतो महामुने ।
 भवत्वेतद्यथात्थ त्वं तपः पौत्रे ममानघ ।
 ब्राह्मण्यं मे कुलस्यास्तु भगवन्नेप मे वरः ॥ ३४
 पुनश्चाख्यातुमिच्छामि भगवन्विस्तरण वै ।
 कथमेष्यति विप्रतं कुलं मे भृगुनन्दन ।
 कश्चासौ भविता बन्धुर्मम कश्चापि संमतः ॥ ३५

इति श्रीमहाभागने अनुशासनपर्वणि पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

C. 13 2903
 B. 13 55 37
 K. 13 90 38
 M. 13 47 151

(cf v 1 26) D om (hapl) 27 —^b) B1 om च
 M1-2 चन्द्रम्य (for 'न्य च) T G परतप (for नराधिप)
 —^c) T1 G न (for या) D1-2 नगराधीपदृष्टे राजम्
 —^d) B1 7 : तप M1-2 मा च (for तप) M
 मिन्त्रिा V1 B1 Dn2 n3 D5 नया, D1 e-9 तप
 (for नन)

28 Dn1 om 28 (cf v 1 23) D1 om 28 —^a)
 D. चत् (for द्वि) — After 28^a, T1 reads 30^d-31^a for
 the first time, repeating 30^d in its proper place
 —^c) T1 2 G1-7 M1-3 अथमन्य (for 'मन्य) —^d)
 D1 देवेन्द्रं गमिष्यति, T1 2 G देवश्च चापि पार्थिव

29 Dn1 om 29 (cf v 1 23) D1 om 29-30
 —^a) V1 D1 एत् (for एत्) S यथात्तप (for एत्
 तप) —^b) M तप (for तप) —^c) Some MsS
 प्राण्ये

30 Dn1 om 30 (cf v 1 23) D1 om 30 (cf
 v 1 29) —^a) D1 S (except T1 M1) [ए]त् (for
 [ए]त्) —^c) D1 e तृतीये, D द्वितीये (for तृतीय)
 V1 B2 (marg) s- Dn2 n3 D1 2 2 तुभ्यं (for प्राप्य)
 D1 तृतीयपुत्रे तुभ्यं — T1 reads 30^d for the first time
 after 26^a —^d) D 10 T1 (both times) G गमि
 ष्यति, D2 2 भविष्यति (for गमि)

31 Dn1 om 31 (cf v 1 23) D1 e om (hapl)
 31^a-32^b T1 reads 31^a after the first occurrence of
 of 30^d —^a) T1 यदास्ते ब्राह्मणश्रेष्ठ — T1 om 31^b

—^c) D. नसा (for पौत्रस्) V1 B1 2 D. T1 2
 G1 7 4 M1 1 विप्रस्, D1-9 पुत्र (for विप्र) —^d)
 B2 परम (for पावक)

32 Dn1 om 32 (cf v 1 23) D1 e om 32^a (cf
 v 1 31) —^a) D2 यन्मादेव, G1 य सदैव (for य
 स देव) — After 32^a, D1e S (except T1) 105

328* जमदग्नी महाभाग तपसा भावितात्मनि ।

स चापि नृगुणाद्दृष्ट वेद धारयिष्यति ।

[(L 1) T2 जामये (for जमदग्नी)]

—^c) V1 B Dn2 n3 D2 10 एव, G1 अपि (for चैव)
 —^d) S भविष्यति (for ब्रवीमि ते)

33 Dn1 om 33 (cf v 1 23) —^b) B2 Dn2
 D2-10 T1 G1 यत् (for यत्) — B2 D1-2 om (hapl)
 33^d —^c) B1 करिष्यामि (for गमि) —^d) D2
 पुष्य (for पुरा) Dn2 [ऽ]भि (for सति)

34 Dn1 om 34 (cf v 1 23) D. om the ref
 —^a) T1 2 G1 2 4 [ऽ]त् (for स्य) —^b) V1 B
 Dn2 n3 D1 10 यत् (for यत्) T1 यस्व प्रीतो महाद्युते
 —^c) T1 एवमस्तु (for भवत्वेतद्) —^d) V1 B Dn2 n3
 D10 भवेत्पौत्रो, D1-3 तस्मिन्पौत्रे, S तथा पौत्रो (for
 तप पौत्रे) —^e) V1 Dn2 मङ्कलस्य, D10 कुलमेव
 (for मे कुलस्य)

35 Dn1 om 35 (cf v 1 23) —^a) D2 एतद्
 (for पुनश्च) D1 e-9 एतश्च श्रोतुमिच्छामि —^b) V1

५६

च्यवन उवाच ।

अवश्यं कथनीयं मे तवैतन्नरपुंगव ।

यदर्थं त्वाहमुच्छेत्तुं संपातो मनुजाधिप ॥ १

भृगूणां क्षत्रिया धाव्या नित्यमेव जनाधिप ।

ते च भेदं गमिष्यन्ति देवयुक्तेन हेतुना ॥ २

क्षत्रियाश्च भृगून्सर्वान्वधिष्यन्ति नराधिप ।

आ गर्भादनुकृन्तन्तो देवदण्डनिपीडिताः ॥ ३

तत उत्पत्स्यतेऽस्माकं कुले गोत्रविधर्धनः ।

और्वो नाम महातेजा ज्वलनार्कममद्युतिः ॥ ४

स त्रैलोक्यविनाशाय क्रोपाग्निं जनयिष्यति ।

महीं मपर्वतयना यः करिष्यति गम्गात् ॥ ५

कंचित्कालं तु तं वद्विं स एव जमयिष्यति ।

समुद्रे ऋवावस्त्रे प्रक्षिप्य मुनिमत्तमः ॥ ६

पुत्रं तस्य महाभागमृचीकं भृगुनन्दनम् ।

साक्षात्कृत्स्नो धनुर्दः समुपस्थास्यतेऽनघ ॥ ७

क्षत्रियाणामभावाय देवयुक्तेन हेतुना ।

स तु तं प्रतिगृह्येय पुत्रे संक्रामयिष्यति ॥ ८

जमदग्नीं महाभागे तपया भाविनात्मनि ।

स चापि भृगुशार्दूलस्तं वेदं धारयिष्यति ॥ ९

कुलात्तु तव धर्मात्मन्दन्यां तोऽधिगमिष्यति ।

Bs Dns T1 मे (for मे) —^d) D1 ६ बुले D1 च (for मे) —^e) Ds [अ]य, S (except T1 Gs Ms) [अ]स्य (for [अ]सा) —^f) D1 २ ६ मामकदा (for मम कदा) V1 [अ]पि सुमत, D1-२ ६-10 [अ]पि नामत, Ds [अ]पि वा मत, T1 M1-३ पिता मत; T1 G Ms पितामह (sic) (for [अ]पि समत) T1 मम कस्य पिता वर

Colophon om in Dn1 — Parvan name B1-1 Dn2 D1-1 ज्ञाति — Sub parvan B1 २ ३ ३ Dn* n2 D1 २ 10 शानधर्म — Adhy name V1 B1 ३ ४ ४ Dn2 n2 D1-1 ६-10 च्यवनः कुरुक्षेत्रात्, Ds च्यवन, T2 परशुरामचरित्रे कुरुक्षेत्रवासवादे कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणपरिवर प्राप्ति — Adhy no (figures, words or both) V1 55 (as in text); Ds 53, D10 59, T1 M 84, T2 ३ Gs ४ 91, G1 86, G2 85 — Śloka no Ds 33

56

1 ^a) B1 ६ D1 २ ६ 7 अवश्य (for 'श्य) D1-1 ६-९ वै (for मे) —^b) B1 युक्त ते, D1 २ 10 तवैतन्, D2 om (for तवैतन्) —^c) Ds यदर्थं एवा ह सजेतु

2 D1 om. (hapl) 2^a-3^b Ds ६ om (hapl) 2^b —^a) Ds 10 T3 G भृगूणां क्षत्रियाणा च —^b) Dn1 n2 Ds ३ एतज् (for एव) B1-1 D1 ९ नराधिप (for जनां). Ds जनिता यो भवेत्सुत —^c) G2 तेजोभेद

(for ते च भेदं) S करिष्यति (for गतिं) —^d) D1 ६ G1 २ ६ देय (for देव)

3 D1 om 3^a (cf v 1 2) —^b) Dn2 D1 जनाधिप (for नरां) —^c) Some MSS हेय (for देव) D1 निपातिता (for निपीडिता)

4 ^a) Ds ३ 10 T G1 ३ ३ कुल; M मूल (for बुले) —^b) V1 B Dn D1 ३ ६-10 ऊर्वो (for और्वो) —^c) S (except T1) ज्वलनार्क (for ज्वलनार्क)

5 ^a) B1 damaged, B2 त्रैलोक्यस्य (for म त्रैलोक्य) — Ds om 5^a-6^a

6 Ds om 6^a (cf v 1 5) —^b) Ds G1 ३ ३ किंचिम् (for कं) Dn1 n2 वद्विं च (for त वद्विं) —^c) D1 ६ ३ प्रक्षिप्त (for 'प्य) D10 पुंगव (for सत्तम)

7 B1 om 7-8 —^a) D1-1 ६-६ स्वस्य (for तस्य) Dn1 n* महाराज (for 'भागम्) —^b) T1 -कृतो; T2 ३ G संहाद् (for फासो) —^c) B1 D1 ३ M1 ६ स्याप्यते (for स्यास्यते)

8 B1 om 8 (cf v 1 7). —^b) Ds कर्मणा (for हेतुना) —^c) Dn1 Ds पुत्रे D1 २ ३ समामयिष्यति, Ds T G ३ सकम्

9 ^a) Ds M1-३ महाभाग

10 Ds om (hapl) 10-11 —^a) D1 १ ३ च (for

उद्गावनार्थं भवतो वंशस्य नृपसत्तम ॥ १०
गाधेर्दुहितरं प्राप्य पौत्रं तव महातपाः ।
ब्राह्मणं क्षत्रधर्माणं राममुत्पादयिष्यति ॥ ११
क्षत्रियं विप्रकर्माणं बृहस्पतिमिवौजसा ।
विश्वामित्रं तव कुले गाधेः पुत्रं सुधार्मिकम् ।
तपसा महता युक्तं प्रदास्यति महाद्युते ॥ १२
स्त्रियौ तु कारणं तत्र परिवर्ते भविष्यतः ।
पितामहनियोगाद्यै नान्यथैतद्भविष्यति ॥ १३
वृतीये पुरुषे तुभ्यं ब्राह्मणतन्मुपैष्यति ।
भविता त्वं च संवन्धी भृगूणा भावितात्मनाम् ॥ १४

भीष्म उवाच ।

कुशिकस्तु मुनेर्वाक्यं च्यवनस्य महात्मनः ।
श्रुत्वा हृद्योऽभद्राजा वाक्यं चेदमुवाच ह ।
एवमस्त्विति धर्मात्मा तदा भरतसत्तम ॥ १५
च्यवनस्तु महातेजाः पुनरेव नराधिपम् ।
वरार्थं चोदयामाम तमुवाच म पार्थिवः ॥ १६
वाढमेवं ग्रहीष्यामि कामं त्वत्तो महामुने ।
ब्रह्मभूतं कुलं मेऽस्तु धर्मं चास्य मनो भवेत् ॥ १७
एवमुक्तस्तथेत्येवं प्रत्युक्त्वा च्यवनो मुनिः ।
अभ्यनुज्ञाय नृपतिं तीर्थयात्रा ययौ तदा ॥ १८

C. 13 2923
B 13. 56 19
K. 13 91 19
M 13 47 171

तु) D₂ धर्मन् (for धर्मात्मन्) — After 10^a, S
ms

329* क्षत्रहन्ता भवेद्विभक्तिं देव मनातनम् ।
नारायणमुपात्वास्व वरात्तं पुत्रमिच्छति ।

[T₁ om line 1 — (L 1) T₈ न्ता (for हन्ता)
T₂ हिंस्याद् (for हिंस्यम्) G₁ ३ ३ देव (for देव) — (L
2) T₁ उपनाय (for उपन्याय) T₁ नरात्, T₂ पार्थ,
T₈ M वरार्थ (for वरात्) Madras ed कच्छति (for
र)]

— D₃ om (hapl) 10^c-11^d —^c) V₁ om from उद्गाव-
नार्थ up to दुहितर (in 11^a) B₅ उद्गावनार्थो गुणतो,
D₁ ६ ३ उद्गावेनाय भवतो, T₇ ३ G उर्या (G₁ ३ चा)
पनार्थ म —^d) B D_n D₂ 10 M₂ वक्षस्य भरतर्षम

11 V₁ om up to दुहितर (in 11^a), D₃ ३ om
11 (for all, cf v l. 10) —^b) D₁ २ 1-३ तव पौत्रं
(by transp), G₂ ३ पौत्रं तव —^c) B₁ २ D₂
D₁₀ कर्माण (for -व^c) —^d) V₁ B D_n D₇ 10 T₂ ३
G पुत्रम् (for रामम्)

12 ^a) D₃ T G धर्माणं (for क^a) —^b) D₃
६-९ M बृहस्पतिसमौजस —^d) T₂ गाधि (for गाधे)
D₁-३ तु, M₃ स (for सु) —^f) D₁-३ ६-९ पितामह
(D₁ हे), D₁₀ महाद्युति, S तपा (for 'द्युते) D₅
प्रसाद्यति पितामह

13 ^a) D₁-३ ६-९ स्त्रियस् (for स्त्रियौ) D₅ शृणु
यत्कारण त्व हि —^b) T₂ ३ G₁ ३ ३ M परिवृत्तौ (for
'वर्ते) D₇-९ भविष्य (D₁-३ ६ 'प्य)ति नरा (D₂ ३ जना)
धिप, G₂ परिवृत्तौ भविष्यति —^d) D₁ न वृथा,

D. अन्यया (for ना^a) D₁₀ [ए.व (for [ए]तद्)

14 D₃ e om. (hapl) 14^a T₁ om 14^a-15^b —^b)
D₃ भविष्यति, D₇-10 S (T₁ om.) उपे (for उप^a)
—^c) D. सर्वादीं (for सवन्वी)

15 T₁ om 15^a (cf v l. 14) —^a) D₅ तदा (for
मुनेर) —^c) B₁ राजन् (for राजा) —^d) G₁ M₁
[ए]तद् (for [इ]दम्) —^f) G₂ तथा, M₁ सदा (for
तदा)

16 ^b) D₁ ६ १ ३ जनाधिप (D₁ 'प), D₃ युधिष्ठिर,
G₁ नराधिप (for 'पम्) —^c) D₃ om from चोद-
यामाम up to मुनि (in 15^b) D₃ ६ नोदयामाम (for
चोद^a) D₅ वरार्थं प्रेरयामास —^d) D₅ नराधिपं,
T₁ M [ज]थ पार्थिव (for स पा)

17 D₂ om 17 (cf v l. 16) —^a) D. वरम्
(for वाढम्) D₅ S (except T₁) एव (for एव)
V₁ B D_n D₁₀ करिष्यामि (for ग्रही^a) —^b) B₅ काम
स्त्वत्तो, T G₁ ३ ५ कामास्त्वत्तो, G₂ स्वत्त कामान् (for
काम त्वत्तो) D₃ कर्न स्वत्तो महामते —^d) om
17^a-18^b —^c) D₁ २ ६-९ G₂ ब्रह्मभूय, T G₁ ३ ३
M 'भूय (for 'भूत) —^d) D₇ दधे (for सवेत्)

18 D₃ om 18^a (cf. v l. 16) D₁ om 18^a (cf.
v l. 17) —^a) D₅-३ इर्यन् (for एवम्) D₁-३
[इ]त्येव (for घ) S तथेत्युक्तस्तथेत्येव —^c) V₁
D₇-३ अभ्यनुज्ञाप्य (for 'ज्ञाय) —^d) B₁ T₂ तथा
(for तदा)

19 ^a) D₁-३ ६-९ तात (for नर्वम्) — G₁ dama-
ged for 19^b-^d) D₁-३ G₂ विशेपेण (for क^a)

एतत्ते कथितं सर्वमशेषेण मया नृप ।

भृगूणां कुशिकाना च प्रति संबन्धकारणम् ॥ १९

यथोक्तं मुनिना चापि तथा तदभवन्नृप ।

जन्म रामस्य च मुनेर्विश्वामित्रस्य चैव ह ॥ २०

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि षट्षष्ठाशक्तमोऽध्याय ॥ ५६ ॥

५७

युधिष्ठिर उवाच ।

सुह्यामीव निशम्याद्य चिन्तयानः पुनः पुनः ।

हीनां पार्थिवसंघातैः श्रीमद्भिः पृथिवीमिमाम् ॥ १

प्राप्य राज्यानि शतशो महीं जित्वापि भारत ।

कोटिशः पुरुषान्हत्वा परितप्ये पितामह ॥ २

का नु तासां वरस्त्रीणामवस्थाद्य भविष्यति ।

या हीनाः पतिभिः पुत्रैर्मातुलैर्भ्रातृभिस्तथा ॥ ३

वयं हि तान्गुरुहत्वा ज्ञातींश्च सुहृदोऽपि च ।

अवाकशीर्षाः पतिष्यामो नरके नात्र संशयः ॥ ४

शरीरं योक्तुमिच्छामि तपसोग्रेण भारत ।

D₈ तव (for नृप) — D₁ om (hapl) 19^c-20^b
—^a) V₁ B Dn अभि, D₁₀ S (G₁ damaged) प्रीति
(for प्रति) D₈ सधान, D₅ वधस्य, D₃ सवधि
(for संबन्ध)

20 D₄ om 20^{ab} (cf. v 1 19) —^a) V₁ B Dn
D₁₀ ऋषिणा (for मुनिना) —^b) B₁₋₃ Dn D₁₋₂ 9 10
T₁ G₁ 4 तदा (for तथा) D₅ कथित नृपमत्तम, G₂
अशेषेणाभवन्नृप —^c) D₁ तथा (for मुनेर्) —^d)
V₁ B Dn D₅ 8 10 T G₂ 4 हि (for ह)

Colophon — *Parvan name* B₁ 4 D₁ ग्राति
— *Sub parvan* V₁ B₁₋₄ Dn D₁ 2 7 9 दानधर्म
— *Adhy name* N च्यवनकुशिकसंवाद, T₂ विश्वामि-
त्रपरशुरामोत्पत्तिचरिते कुशिकच्यवनसमादे परशुरामनिश्वा-
मित्रवरोत्पत्तिवप्राप्तौ च्यवनतीर्थयात्राप्रमारण, M ब्रह्मक्षत्र-
कथन — *Adhy no* (figures, words or both) V₁
56 (as in text), D₅ 53, D₁₀ 60, T₁ M 85, T₂ 8
G₂ 4 92, G₁ 87, G₃ 86 — *Stoka no* D₄ 18

57

1 = (var) 12 33 5 D₁₀ G₃ om the ref —^a)
B₁₋₃ T₁ [ह]ह, T₂ 8 G [इ]ति (for [ह]व) D₁ 8 9
T₂ M₄ निशाभ्य B₂ D₅ [अ]य (for [अ]य) D₆
दृदर्शी तु विशेषेण —^b) D₅ चिंतयामि (for 'यान')
—^c) T G सिंहस्त (T₁ 'स्तु; T₂ 'श्र), M -संघातै
(for सघातै)

2 = (var) 12 33 6 —^a) D₅ राज्य च (for
राज्यानि) —^b) Dn₁ n₂ D₁ 2 T₁ [अ]य, D₂ 4 6-9
च (for [अ]पि) B₂ D₁ 6-9 पार्थिव (for भारत)
D₅ महीं हित्वा च पार्थिव —^c) S तु नरान् (for पुरु-
षान्) D₅ जित्वा (for हत्वा) — M₁₋₃ om (hapl)
2^d-4^e —^d) D₁ स नितप्ये (for परि^c) D₃ पुन पुन
(for पितामह)

3 = (var) 12 33 7 M₁₋₃ om 3 (cf. v 1 2)
—^a) D₅ कावस्था (for नु तामा). —^b) V₁ B₃₋₅
Dn D₁₀ नमवस्था (for अवस्थाद्य) D₂ भविष्यति (for
भवि^c) D₅ भविष्यति पितामह —^c) D₅ या हीनै,
G₂ याभिस्ता (for या हीना) D₁ पतितै (for 'भि)
—^d) T₂ 8 G वधुमिस् (for आर्त्)

4 = (var) 12 33 11 M₁₋₃ om 4^a (cf v 1 2)
—^a) D₅ स्वय (for वय) D₁₀ च (for हि) B₅
Dn D₁₋₇ 9 10 T₂ 8 G₃ 4 कुरुन् (for गु^c) B₃ ते वयं
सहितान्हत्वा, M₄ वयस्याश्च गुरुहत्वा —^b) Dn₁ n₂
[S]पि वा, D₁₋₉ नृप (for Sपि च) —^c) D₆₋₉
अवाक (for अवाक्) —^d) D₁₋₉ नरकं (for 'के)
— After 4, D₅ reads 8^a for the first time, repeat-
ing it in its proper place

5 = (var) 12 33 12 D₁ om, 5-6 —^b) D₅ 7
पार्थिव (for भारत) — T₁ om 5^{cd} —^c) D₅ 7 9
उपदिष्टान् (for 'ष्टम्) —^d) D₃ 6-8 भवतोर्ह, D₁₀
स्वतोर्ह च (for तस्वतोर्ह)

6 = (var) 12 34 1 D₅ om 6 (of v 1 5).

उपदिष्टमिहेच्छामि तच्चतोऽहं विशां पते ॥ ५

वैशंपायन उवाच ।

युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा भीष्मो महामनाः ।

परीक्ष्य निपुणं बुद्ध्या युधिष्ठिरमभापत ॥ ६

रहस्यमद्भुतं चैव शृणु वक्ष्यामि यच्चयि ।

या गतिः प्राप्यते येन प्रेत्यभावेषु भारत ॥ ७

तपसा प्राप्यते स्वर्गस्तपसा प्राप्यते यशः ।

आयुःप्रकर्षो भोगाश्च लभ्यन्ते तपसा विभो ॥ ८

ज्ञानं विज्ञानमारोग्यं रूपं संपत्तयैव च ।

सौभाग्यं चैव तपसा प्राप्यते भरतर्षभ ॥ ९

धनं प्राप्नोति तपसा मौनं ज्ञानं प्रयच्छति ।

उपभोगांस्तु दानेन श्रद्धाचर्येण जीवितम् ॥ १०

अहिंसायाः फलं रूपं दीक्षाया जन्म वै कुले ।

फलमूलाग्निना राज्यं स्वर्गः पर्णाग्निना भवेत् ॥ ११

पयोमन्नो दिवं याति स्नानेन त्रिषणाधिकः ।

गुरुशुश्रूषया विद्या नित्यश्राद्धेन संततिः ॥ १२

गवाह्यः शारुदीक्षाभिः स्वर्गमाहुस्तृणाजनात् ।

त्रियस्त्रिषणस्नानाद्वायुं पीत्वा ऋतुं लभेत् ॥ १३

नित्यस्नायी भवेदक्षः संघे तु द्वे जपद्विजः ।

मरुं साधयतो राज्यं नारुष्टृष्टमनाशके ॥ १४

C. 13 2939
B 13 57 14
K 13 52. 14
H 13 43 14

—^b) D1 २ महातपा, T2 ३ G महीपते, M महानति (for 'मना) —^d) D1 युधिष्ठिर महामते

7 Before 7, B1 ३ D1-10 T2 M1 २ 1ms भीष्म उवाच —^a) D. [ए]तच् (for [उ]व) —^b) D2 T2 पार्थिव, D2 हि त्वयि, T1 यद्वाच, T2 G1 २ ४ M भारत (for यच्चयि) — Before 7^{cd}, T2 1ms श्री भीष्म —^d) D1-2 भावेपि, G2 om. (for भावेषु) M पार्थिव (for भारत) V1 B Dn D4-10 प्रेत्यभावे विशा पते

8 ^a) D10 T2 स्वर्गं (for स्वर्गम्) — D2 reads 8^{cd} for the first time after ४ —^c) D. (both times) कामार्थं, T1 प्रकर्षं, T2 ऋतु (for प्रकर्षो) D. २ (first time) १ ० भोगाश्च, T2 भोगश्च (for भोगाश्च) —^d) B2 D. २ (second time) प्राप्यते, S लभ्यन्ते (for लभ्यन्ते)

9 ^a) V1 B (except B1) Dn1 n2 D10 ज्ञान (for ज्ञान) D1 ३ ज्ञानमारोग्यरूपं च —^b) V1 B. Dn2 D2 ० ० T M2-1 रूप (for रूप) D2 om संप D2 सपत्तिश्च तथैव च

10 ^a) D2 धर्मं (for धन) —^b) V1 B -2 Dn D1-2 मौनेनाज्ञा, B1 मौने ज्ञान, D1-2 मौने (D1 न, D2 'नी) यज्ञ (for मौनं ज्ञान) —^c) V1 B2 भोगस्तु, B1 D10 भोगाश्च, B2 ३ D2 ३ T2 भोगान्नु, D. भोगाश्च (for भोगान्नु) —^d) B2 याचित, M1 दीपित (for जीवितम्)

11 ^a) D1 २ वल, M1 पर (for फल) D. 10 अहिंसाया वल रूप —^b) D1-2 10 G1 दीक्षाया, G2 M1-3 दीक्षाया (for 'या) D2 श्रीकुले, D10 मरुद्वे

(for वै कुले) —^c) D10 S मृगयानाद् (for 'दिना) T2 राजन् (for राज्य) D2 पृच्छन्नाग्निनाश्राद्ध्य —^d) B1 T2 M1-3 स्वर्गं D2 पर्णाग्निना, ३ जनाद् (for दिना) D. मर्गापवाग्निना भवेत्

12 ^a) D2 पयोमन्नं, D2 मन्नो, D. पक्षमक्षी, M2 पयोमन्नो (for मन्ना) M1-3 पयोमन्ना द्वि (M2 'लाष्टि)व याति —^b) V1 B Dn D 10 T G दानेन (for न्ना) D1 M1-3 त्रिषणाधिकः —^c) B2-4 D2 २ १ ० 10 T1 विद्या (for विद्या) —^d) D1 M1-3 नित्यं (for नित्य) G2 श्राद्धे च (for श्राद्धेन) B2 ३ D. 10 T1 सतति (for 'ति) D2 नित्यं शुद्धेन संतति

13 ^a) D. गवाह्य, T1 गवाह्य (for 'ह्य) T2 ज्ञेय (for श्राद्ध) —^b) V1 B Dn D10 तृणाग्निना, D. २ तृणाग्निनाद् (for तृणा) D1 ० १ ० स्वर्गमाह पत्ना जनाद् —^c) G2 श्रियत् (for क्रियत्) D10 त्रिषणो V1 B Dn D. २ त्रिषण्यवणे (Dn2 D1 ० 'णं) स्नात्वा —^d) M2 om वायु B2 (marg) Dn2 कुल (for ऋतु) Dn2 भवेत् (for लभेत्)

14 T1 om 14 —^a) M नित्योत्तरी (for नित्य स्नायी) T2 २ G दीर्घोत्तरी (for भवेदक्ष) —^b) V1 तु द्वि, D2 ३ ०-२ द्वे तु (by transp) S (T1 om) च्य (for द्विज) D. मयाद्द्वयजपाद्विज, D ० द्वे मये तु द्विजोत्तम —^c) D1-3 मरु, D1 ० मरु, D-2 मरु, D10 I ३ G1 २ ४ मरु (for मरु) Dn2 n3 D2 राजन् (for राजन्) —^d) D1 M1 जनादाने, D. 'शक (for 'शकं)

15 ^a) Dn2 D1 २ S (except M1) मरुद्विलेपु (Dn2 D1 २ 'ले तु) तृणाग्निना; D. 'लेष्यशापी च —^b)

श्यण्डिले शयमानानां गृहाणि शयनानि च ।
 चीरगल्कलासोभिर्मासांस्वाभरणानि च ॥ १५
 शय्यासनानि यानानि योगयुक्ते तपोधने ।
 अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलोकं विधीयते ॥ १६
 रसानां प्रतिसंहारात्सौभाग्यमिह विन्दति ।
 आभिपप्रतिसंहारात्प्रजास्यायुष्मती भवेत् ॥ १७
 उदवासं वसेद्यस्तु स नराधिपतिर्भवेत् ।
 सत्यवादी नरश्रेष्ठ दैवतैः सह मोदते ॥ १८
 कीर्तिर्भवति दानेन तथारोग्यमहिंसया ।
 द्विजशुश्रूपया राज्यं द्विजत्वं वापि पुष्कलम् ॥ १९
 पानीयस्य प्रदानेन कीर्तिर्भवति शाश्वती ।

अन्नपानप्रदानेन तृप्यते कामभोगतः ॥ २०
 सान्त्तद् सर्वभूतानां सर्वशोकैर्विमुच्यते ।
 देवशुश्रूपया राज्यं दिव्यं रूपं नियच्छति ॥ २१
 दीपालोकप्रदानेन चक्षुष्मान्भवते नरः ।
 प्रेक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधां च विन्दति ॥ २२
 गन्धमाल्यनिवृत्त्या तु कीर्तिर्भवति पुष्कला ।
 केशश्मश्रून्धारयतामभ्या भवति संततिः ॥ २३
 उपवासं च दीक्षां च अभिषेकं च पार्थिव ।
 कृत्वा द्वादश वर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥ २४
 दासीदाममलकारान्क्षेत्राणि च गृहाणि च ।
 ब्रह्मदेयां सुतां दत्त्वा प्राप्नोति मनुजर्षभ ॥ २५

D₆ गृहे छानशनानि च — °) D₅ वामी च (for चासोभिर)

16 T₁ om 16^{ab} — °) B₁ D₄ M₄ दानानि, M₃ स दानेन (for यानानि) M₁ शय्यासनादिदानेन — °) D₁₋₂ योगात्मनि, M भो (M₃ यो) गयुक्तस्य (for योग युक्ते) — °) D₅ G₂ ब्रह्मलोक, D₆₋₈ लोके (for लोको) V₁ B Dn D₁₀ ब्रह्मलोकं महीयते

17 °) D₅₋₉ सहारे, T₂ s G₁ s सप्राहात् (for संहारात्) — M₁ s om (hapl) 17^{bc}. — °) D₁₋₂ अभि (for इह) — °) D₁₋₇ s संहारे (for रात्) — °) B₁ Dn₁ n₂ D₁₀ G₃ हि, D₁ च (for [क्ष]स्य)

18 °) D₂ तस्यास, T₁ उप (for उद्) V₁ G₂ भवेद् (for चवेद्) D₃ s 7 s उद्दाम वामेद्यस्तु, D₅ उद्वासाच्च सद्यस्तु, T₃ वासी भवेद्यस्तु — °) Dn₂ D₁ s 4 s-9 नरश्रेष्ठो (for श्रेष्ठ). D₆ सत्यवाक्ये नरश्रेष्ठो

19 °) B₅ कातिर् (for कीर्तिर्) — D₃ om (hapl) 19^b-20^c T₁ om 19^{ad} — °) V₁ B Dn₁ n₂ D₆ 7-10 G₁ 2 चापि, T₃ चापि (for वापि)

20 D₁ om 20^{abc} (of v 1 19) D₂ om (hapl) 20^{bc} — °) D₁ s 5 s 8-10 तृप्तिर् (for कीर्तिर्) — °) Dn₁ n₂ अन्नस्य तु; T₂ अन्नानां च (for अन्नपान). B₅ अन्नप्रदानदानेन, D₁₀ पानेन दानेन — °) V₁ B Dn तृप्यते, some unused MSS इश्यते (for तृप्यते) Some unused MSS दिव्य रूपं प्रयच्छति

21 °) B₅ 4 शातिर्, T₁ सात्वेन, T₂ s G M₁₋₃ सात्वेन (for 'द') D₅ शातिर्, सर्वलोकानां — °)

D₅ -पार्प (for -शोकैर्) D₁₋₁₀ T₁ प्र (for वि) G₂ सर्वलोकेषु मुच्यते — °) D₁₋₂ राजन् (for राज्यं) — °) Dn₂ दिव्य (for दिव्य) D₁ हि गच्छति, D₆₋₉ T₁ s (G₁ M₃ नियं (for नियं) D₁ G₁₋₄ दिव्यरूप (G₂ दीप्य रूप) प निगच्छति, M₁₋₃ द्विजत्वं वापि पुष्कलं (= 15^d)

22 °) B₁ दीपमाला; D₂ s 10 लोके दीप (for दीपालोक) — °) D₁ s-2 जायते (for भवते) D₅ चक्षुःप्राप्तयते नृप; T₂ s G M न्युद्दिमान्भवेत् — °) D₅ च गच्छति; D₁₀ प्रयच्छति (for च विन्दति)

23 D₁ om 23. — °) Dn₁ n₂ D₁₀ T G प्रदानेन, D₁₋₃ s निवृत्त्या च (for स्या तु) Dn₂ गन्धमाल्यानि दत्त्वा च, D₅₋₉ माल्यानुनिवृत्त्या — °) B₁ s-5 Dn₂ D₃ 10 T₂ G₁ 7 4 इमश्च, B₂ Dn₁ D₁ 2 इमश्च, D₅ G₂ इमश्च (for इमश्च)

24 °) D₁₋₇ 9 भिक्षा (for दीक्षां) D₁ 10 वा (for the second च) — °) B₂ D₁₋₁₀ 10 T₂ s G₁ s 4 M [क्ष]प्यभिषेकं (for क्षाभिं) D₂ भारत (for पार्थिव) — °) D₁₋₇ 9 यानाद् (for स्थानाद्)

25 °) D₁ 7 यानम् (for दासम्) D₁₋₇ 9 G₂ धर्लकार (for कारान्) D₈ दासीयानमलकार — °) D₁ s-9 T₂ विधिधानि, T₃ G च धनानि (for च गृहाणि) — °) M₁ s देयानुसुतान् (for देया सुता) — °) D₂ s T₁ प्राप्नोति भरतर्षभ, D₃ ति मनुजाधिप, D₁ s-9 ति परमां गतिं

26 T₁ om 26^{ab} — °) D₂ त्रिदिवे — °) V₁

ऋतुमिश्रोपवासैश्च त्रिदिवं याति भारत ।
 लभते च चिरं स्थानं बलिपुष्पप्रदो नरः ॥ २६
 सुवर्णशृङ्गस्तु विभृषिताना
 गवां सहस्रस्य नरः प्रदाता ।
 प्राप्नोति पुण्यं दिवि देवलोक-
 मित्येवमाहुर्मुनिदेवसंघाः ॥ २७
 प्रयच्छते यः कृपिला सचैलां
 कांस्योपदोहां कनकाग्रशृङ्गीम् ।
 तैस्तैर्गुणैः कामदुघास्य भूत्वा
 नरं प्रदातारमुपैति सा गौः ॥ २८
 यावन्ति लौमानि भवन्ति धेन्वा-
 स्तावत्फलं प्राप्नुते गोप्रदाता ।
 पुत्रांश्च पौत्रांश्च कुलं च सर्व-
 मासप्तमं तारयते परत्र ॥ २९
 सदक्षिणां काञ्चनचारुशृङ्गीं

कांस्योपदोहां द्रविणीत्तरीयाम् ।
 धेनुं तिलानां ददतो द्विजाय
 लोका बध्नातुलमा भवन्ति ॥ ३०
 स्वऋर्मनिर्मानव संनिवद्ध
 तीव्रान्वहारे नरके पतन्तम् ।
 महार्णवे नौरिव वायुयुक्ता
 दानं गवा तारयते परत्र ॥ ३१
 यो ब्रह्मदेयां तु ददाति कन्यां
 भूमिप्रदानं च करोति विप्रे ।
 ददाति चान्नं विधिवच्च यश्च
 स लोकप्राप्नोति पुरंदरस्य ॥ ३२
 नैवेदिकं मर्वगुणोपपन्नं
 ददाति वै यस्तु नगे द्विजाय ।
 स्वाध्यायचारित्रगुणान्विताय
 तस्यापि लोकाः कुरुषूचरेषु ॥ ३३

C. 13. 29*8
 B. 13 57 33
 K. 13 52. 33
 M. 13 49 33

B Dn D10 च शिव, D1-3 रुचिर, D4 च स्थिर, D5 8
 च चिर, S तु (T2 च) पर, T2 (before corr) चापर
 (for च चिरं) —^a) V1 B Dn कृ, D3 बलि
 (for बलि-) D4 प्रदानत (for -प्रदो नर)

27 ^a) Dn3 सु-, D5 6-9 च (for तु) D6 om
 वि V1 B Dn D1-3 10 विराजिताना (for विभृषि)
 D5 सुवर्णशृङ्गेण विराजमाना —^b) V1 B Dn D10 T2 8
 G1 3 4 प्रदानात् (for 'ता) —^c) V1 B Dn D1-9
 T1 द्विवि (for मुनि) B1 लोका (for मवा)

28 ^a) V1 नरूपा, B Dn D10 सवत्ना, S मवेला
 (for सचैला) —^b) D10 G2 कनकाग्र (for 'ग्र)
 —^c) G1 partly damaged V1 B1 5 Dn कामदुहा,
 D6-9 'दुघास्य (for 'दुघा) D1-3 [क]य, D.-9 च,
 S तु (for [क]स्य)

29 ^a) G1 damaged Some MSS रोमाणि —^b)
 G1 partly damaged Dn3 तावत्कालं (for 'फल') V1
 B1 2 5 Dn1 n3 D5 प्राप्य न, T1 प्राप्स्यति, T2 प्राप्स्यते,
 T3 G2-4 प्राप्यते (for प्राप्नुते) B2 4 Dn2 D0 तावत्क
 (Dn2 'काल' प्राप्य स गोप्रदानात् —^c) D5 9 सम
 ग्रम् (for च सर्वम्) — After 29, T2 reads 31^{ca}

30 G1 partly damaged —^a) D5 घाम (for
 चार) T1 M शृणा (for शृङ्गी) —^b) T G2-4
 वपनोत्तरीया (for द्रविणो) —^c) B1 D5 धेनुम्

31 ^a) B1 4 D1 . T1 G2 मानव (for 'व) V1 B
 Dn D2 4. 10 -निवद्ध (for निवद्ध) —^b) T1 महाघ
 कारे (for तीव्रान्व) B1 D5 om नरके — T2 reads
 31^{ca} after 29 —^c) D1-4 6-9 T G महार्णवान् (for
 'णवे) B1 D1-2 1 5 M1-3 वातयुक्ता, D5 5 वात
 युक्ता (for वायुयुक्ता) —^d) D. गोवदन (for दान
 गवां)

32 ^a) B1 D3 च ददाति, D1 2 ददते च, D1-9
 तु करोति (for तु ददाति) —^b) D5 भूमि, D.-5
 भूप (for विप्रे) —^c) D1-2 दान, D1-5 द्रव्य,
 D5 10 चार्य, S दत्त (for चार्यं) V1 दयन (for च
 यम्)

33 ^a) D5 6-9 नैवेदिकं & Cn नैवेदिकं गृहोपम्कर
 शब्दादि । & —^b) D5 transp वै and यस् D1-2
 यश्चैव (for वै यस्तु) D1-2 पुत्रो (for तु नरो) —^c)
 V1 B1 5 Dn1 n3 चारिष्यन् (for त्र)

34 ^a) V1 B:-1 Dn D10 गवा तथा वै, D1-4 6-9

धुर्यप्रदानेन गवां तथाश्वै-

लोकानवाप्नोति नरो वसुनाम् ।

स्वर्गाय चाहुर्हि हिरण्यदानं

ततो विशिष्टं कनकप्रदानम् ॥ ३४

छत्रप्रदानेन गृहं वरिष्ठं

यानं तथोपानहसंप्रदाने ।

वस्त्रप्रदानेन फलं सुरूपं

गन्धप्रदाने सुरभिर्नरः स्यात् ॥ ३५

पुष्पोपगं वाथ फलोपगं वा

यः पादपं स्पर्शयते द्विजाय ।

स स्त्रीसमृद्धं बहुरत्नपूर्णं

लभत्ययत्नोपगतं गृहं वै ॥ ३६

भक्षान्नपानीयरसप्रदाता

सर्वानवाप्नोति रसान्प्रकामम् ।

प्रतिश्रयाच्छादनसंप्रदाता

प्राप्नोति तानेव न संशयोऽत्र ॥ ३७

स्रग्भृषगन्धान्यनुलेपनानि

स्नानानि माल्यानि च मानवो यः ।

दद्याद्विजेभ्यः स भवेदरोग-

स्तथाभिरूपश्च नरेन्द्रलोके ॥ ३८

वीजैरशून्यं शयनैरुपेतं

दद्याद्गृहं यः पुरुषो द्विजाय ।

पुण्याभिरामं बहुरत्नपूर्णं

लभत्यधिष्ठानवरं स राजन् ॥ ३९

तथा गवाश्वैर्: D⁶ गवां च लोकान्, T₁ M गवा तथाश्वे (T₁ 'आल्ल') (for गवा तथाश्वैर्) —^b) D⁶ om नरो वस् D⁶ संप्राप्यते चैव तथा वसुना. —^c) V₁ B Dn₁ n₂ D⁶ चाहुस्नु, Dn₃ D₂ चाहुस्नु, D⁶ 7 चाहुस्व (for चाहुर्हि) D⁶ दाना (for दान) D₈ 10 स्वर्गापवर्गस्तु हिरण्यदान — M₄ om (hapl) 34^d D⁶ repeats 34^d after 35^{ab} —^d) D⁶ om (hapl) from विशिष्ट up to गृह (in 35^a) D₁ वशिष्ट (for विशिष्ट)

35 D⁶ om up to गृह (in 35^a) (cf v l 34) —^a) D₁₀ फल (for उत्र) D₁ 8-9 T₂ G₁ 3 4 विशिष्ट (for वरिष्ट) D₂ छत्रप्रदाने तु गृह विशिष्ट —^b) D₁-3 [उ]पानहो (for 'नह') T₁ संप्रदानात् (for 'दाने') — After 35^{ab}, D₃ repeats 34^d —^c) T₁ प्रदानस्य, M₁-3 'ने च (for 'नेन) V₁ B₂ 8 Dn₃ वपु, D₈ फल (for फल) V₁ B₁ 2 4 Dn₁ n₂ D₁ 5 T₁ 2 G₁ 2 स्व (for सु) D⁶ 8 उत्रप्रदाने च फल सुरूप —^d) V₁ B Dn D₁₀ प्रदानात् (for 'ने)

36 ^a) D₄ M₁ 2 [अ]पि (for [अ]य) D₂ पुष्पोपयुक्तफलपत्रपूर्णं, D₈ 10 गंधाद्यफलोपगध —^c) Bom ed and Kumbh ed सश्रीकमृद्ध (for स स्त्रीस^c) —^d) D₈ लभेद् (for लभति) D₁ 2 M₁ 2 4 गत, D₈ चिन (for गत) G₂ इय वै, G₄ गृहेभ्यं (for गृह वै) D₁ 6-9 लभेत्प्रयत्नोपघित गृहं वै — For 36^d, T₁ subst.

330* लभेत काम स भवेदरोग

तथा सुरूपश्च नरेन्द्रलोके ।

[Cf 35^{cd}]

37 ^a) V₁ B₂ 5 Dn₁ n^c D₁ 8 4 G₁-2 भक्ष्यान्न, G₁ भिक्षान (for भ^c). D₁ 6-9 प्रदानात् (for 'ता) T₁ भक्ष्यान्नपानादिरसप्रदाता —^b) V₁ B Dn D₂ 10 M समाप्नोति (for क्षवां) G₃ om ति रसान्प्रकामम् D⁶ om (hapl) from रसान् up to प्राप्नोति (in 37^d) D₃ प्रदाता (for प्रकामम्) —^c) V₁ B Dn D₁₀ तान्येव (for तानेव) D₅ प्राप्नोति सर्वांश्च मनोरथांश्च

38 ^a) T G M₃ स्रग्भृष (for स्रग्भृष-) V₁ Dn₂ n₂ D₈ गधान (for गन्धानि) B₂ स्रग्भृषगन्धाननुलेपनानि, D₁ 8 स (D₂ सु) गंधभृषाद्यनु, D₂ स्रग्भृषगन्धान्यनु, D₃ स्रग्भृषगन्धान्यनु सुले, M₁-3 सुभृषगंधाद्यनु —^b) D₁ om, G₂ स्नानीय- (for स्नानानि) M₄ [s]य (for य) — T₁ om (hapl ?) 38^c-40^b —^c) D₅ निरोग्य (for क्षरोग्य) —^d) D₂ 7 10 [अ]ति, T₂ 8 G₂-4 M सु, G₁ स (for [अ]ति) D₁-8 कल्प (for लोके)

39 T₁ om 39 (of v l 38) —^a) M क्षरणैर् (for शयनैर्) —^b) M₄ कृत (for गृह) G₂ यत् (for य) D₁ 7 शयन (for पुरुषो) — D₈ om (hapl) 39^c-40^b —^c) D₁-4 6-8 सुख्याभि (for पुण्याभि) T₂ 3 G₁ 8 पुष्य (for -पूर्ण) —^d) B₁ भवति, D₁-4 6-9 T₂ लभेद् (for लभति) B₁ सुराज्यं, D₁₀ च राज्यं (for स राजन्)

सुगन्धचित्रास्तरणोपपन्नं

दद्यान्नरो यः शयनं द्विजाय ।

रूपान्विता पक्षवती मनोज्ञां

भार्यामयत्नोपगता लभेत्सु ॥ ४०

पितामहस्यानुचरो वीरशायी भवेन्नरः ।

नाधिकं विप्रते तस्मादित्याहुः परमर्षयः ॥ ४१

वैशंपायन उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतात्मा कुरुनन्दनः ।

नाश्रमेऽरोचयद्वासं वीरमार्गाभिकाङ्क्षया ॥ ४२

ततो युधिष्ठिरः प्राह पाण्डवान्भरतर्षभ ।

पितामहस्य यद्वाक्यं तद्वो रोचतिविति प्रभुः ॥ ४३

ततस्तु पाण्डवाः सर्वे द्रौपदी च यशस्विनी ।

युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं वाढमित्यभ्यपूजयन् ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

५८

युधिष्ठिर उवाच ।

यानीमानि बहिर्वेषां दानानि परिचक्षते ।

तेभ्यो विशिष्टं किं दानं मतं ते कुरुपुंगव ॥ १

कौतूहलं हि परमं तत्र मे वर्तते प्रभो ।

C. 13 3004
B 13 59 2
K 13.94 2
M 13 49 2

40 T1 om 40^a (cf v 1 38) D. om 40^a (cf v 1 39) —^a) D1-3 सुगधि (for सुगन्ध) V1 B Dn D2 10 सुगध (B1 D2 10 'धि) चित्रास्तरणोपघान, D1 e-s सुगधिचित्रास्तरणोपपन्न —^b) B2 partly damaged G2 [सोय (for य) T 2 G1-2 मदन, M1 दारण (for शयन) —^c) B1 मन्वर्षी, G2 पक्ष्य* (for पक्ष) ∞ Cn पक्षवती महाकुलोद्भवाम् ॥ —^d) B2 (marg) क्षपत्योपचिता, D1 e 1 क्षयनोपचिता (for 'गता) D10 लभेत्सु, S लभेत् (for 'स्य)

41 ^a) V1 B1 Dn [भ]नरो (for [क्ष]नरो) —^c) G1 partly damaged V1 B1 2 Dn D3 T2 3 G1 2 4 यस्माद् (for त*) — After 41, Dn2 D1 e-2 ms

331* पुस्तकं च तथा गाय कन्या दानं तथैव च ।
ये न दान्यन्ति पुण्याग्नेषा मौर्यं परेण किम् ।

[(L 1) D1 तथा (for तथा) — (L 2) Dn2 हुनो भवेद् (for 'तेन विन्)]

42 D2 om 42-44 —^b) V1 D2 1 T2 2 G1-2 नन्दन —^c) Dn2 D1 4 e 2 2 T2 रोचयैत् (for 'रोचयद्)

43 D2 om 43 (cf v 1 42) —^b) V1 B Dn D10 M1 पुरूपर्षभ (Dn2 M1 भ), D1 e G2 3 भरतर्षभ —^c) G1 damaged D1 e 10 तद् (for यद्) —^d)

G2 द्वि, M1-2 वै (for वो) G2 प्रभो D1 e 7 9 आरारो दिग्युनेति च (D1 5 वा), D1 10 T2 2 G2 M1 तद् (T2 2 G2 'द्वो) रोचयति प्रभो (T2 M1 भु), G1 2 वाचयति प्रभो, G1 अरोचयदिति प्रभु

44 D2 om 44 (cf v 1 42) —^a) T1 च (for तु) D1-2 तत पाडुसुता सर्वे —^d) D1 5 10 [क्ष]भि (D10 ति) पूजयन्, 1: [ग]व पू* (for [क्ष]भ्यपू*)

Colophon — Parvan name B1 4 Dn2 D1 शान्ति — Sub parvan V1 B1 e-2 Dn D1 2 1-10 M दानधर्म — Adhy name B1 दानमाहात्म्यतपस्यादिवर्णन, D2 यम नियमफलानि, D3 यमफलानि D2 दानप्रशस्ता, T2 दान प्रकरणे भीमयुधिष्ठिरमवादे सर्वदानपरिपाककरण — Adhy no (figures, words or both) V1 57 (as in text), D2 54, D10 61, T1 M 86, T2 2 G2 4 93, G1 88, G2 87 — After 13 57, V1 B Dn D2-2 2 10 Cal ed Bom ed Kumbh ed read 13 99

58

1 V1 G2 om the ref —^a) B2 हि विद्वांसो, T1 बहून्यत्र (for बहिर्वेषा) —^c) M1 2 तं (for किं) —^d) 2 मन्वर्षे (for मत ते) D1 8 9 पुरूपर्षभ, D1-1 भरतर्षभ, T2 कुहनदन (for 'पुंगव) D1 2 सतत भरतर्षभ

दातारं दत्तमन्वेति यद्दानं तत्प्रचक्ष्व मे ॥ २

भीष्म उवाच ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो व्यसने चाप्यनुग्रहम् ।

यच्चाभिलषितं दद्यात्पितायामियाचते ॥ ३

दत्तं मन्वेत् यद्दद्यात् तद्दानं श्रेष्ठमुच्यते ।

दत्त दातारमन्वेति यद्दानं भरतर्षभ ॥ ४

हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ।

एतानि वै पवित्राणि तारयन्त्यपि दुष्कृतम् ॥ ५

एतानि पुरुषव्याघ्र साधुभ्यो देहि नित्यदा ।

दानानि हि नरं पापान्मोक्षयन्ति न संशयः ॥ ६

यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे ।

तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ७

प्रियाणि लभते लोके प्रियदः प्रियकृत्तथा ।

प्रियो भवति भूतानामिह चैव परत्र च ॥ ८

याचमानममीमानादाशावन्तमकिंचनम् ।

यो नार्चति यथाशक्ति स नृशंसो युधिष्ठिर ॥ ९

अभिन्नमपि चेदीनं जरणैपिणमागतम् ।

व्यसने योऽनुगृह्णाति स वै पुरुषसत्तमः ॥ १०

कृशाय हीमते तात वृत्तिक्षीणाय सीदते ।

अपह्न्यात्क्षुधं यस्तु न तेन पुरुषः समः ॥ ११

2 T1 om 2^{ab} —^a) Ds तु (for हि) —^b)
D2 8 6-8 10 T8 G M अत्र, Ds यत्र, T2 श्रोतुं (for
त्त्र) D2 T8 G1 8 4 ते (for मे) V1 B Dn विद्यते
(for वर्तते) D10 T2 8 G1-8 M विभो (for प्रभो)
— Ds om (hapl) 2^a-4^b Before 2^{ad}, T2 8 G
ins भीष्म —^c) B3 दानुम्, D1 (sup lin) T2
दानम् (for दत्तम्) —^d) D-1 प्रचक्षते (for 'क्ष्व मे)
T2, 8 G तद्दान भरतर्षभ

3 Ds om 3 (cf v 1 2) T2 8 G om the ref
D1 श्रीभगवान् (for भीष्म) —^a) D1 8 5 सर्वेभ्यो
(for भूतेभ्यो) —^b) V1 B3 Ds 4 T2 G2-4 वा (for
च) V1 B1 2 8 Dn1 n2 D4 6-8 10 T2 8 G [अ]नुग्रह
D5 व्यसने चाप्यनुग्रह —^c) Ds 10 Ms यथाभि (for
यथाभि) B1 D1 2 लपते, D4 लक्षितं (for लपित)
—^d) Ds द्विजाध्याय (for तृपिताय) D10 [अ]ति-
(for [अ]भि)

4 Ds om 4^{ab} (cf v 1 2) T1 M1-8 repeat 4^{ab}
after 4 —^a) T1 M1-8 (all first time) 4 तृप्त (for
दत्त) B1 यद्दान, D1 य दद्या (for यद्दद्या) Ds
दत्तमन्वेति यद्दानं, D10 T1 (second time) 2 8 G M1-8
(last three second time) भरणे पुत्रदाराणा — T2 8 G
om 4^{ad} —^c) D1 2 चाद्वारम् (for दाता) —^d)
B1 D1 8 8 0 तद्; D1 न (for अद्) D10 दानं
भरतसत्तम

5 ^b) B3 पृथ्वीदानमथापि च —^d) D1 8 दुष्कृतीन्,
D3 दुष्कृत, Ds 10 T2 G2 दुष्कृतान्, T2 G1 8 4 दुष्कृ
तात्, some MSS दुष्कृत

6 ^a) T- एतानि वै पवित्राणि (= 5^c) —^b) B3

सर्वदा, D1-3 8 नित्यश्च (for 'दा) —^{ad}) S एतानि
(for दानानि) T1 परात्, M1 पर (for नर) D1
6-9 ददाति हि नर पापास्य मुच्येत न संशय

7 D1 om (hapl) 7^b-8^a —^b) D2 8 [अ]स्ति,
D6-9 [अ]पि (for [अ]स्य)

8 D1 om 8^a (cf v 1 7) —^a) V1 B Dn1 n2
D10 नित्यं (for लोके) —^b) D3 प्रियकृत्, D10 न
प्रिये (for प्रियद) D1-3 सदा, D6-9 तदा (for
तथा) —^c) Dn1 भूतानि, D8 लोकानि (for भूता
नाम्) —^d) Ds G2 [ए]व च (by transp), M2
लोके

9 ^a) V1 अमीमानो, B1 अभिमानाद्; D1 8 अधी
यानम्, T1 अमान च, G2 M अमानाच्च (for अमी
मानाद्) T2 8 G1 8 4 याचमानावमानाच्च —^b) V1
दानशक्तम्, B Dn Ds 10 अनामक्तम् (for आदावन्तम्)
—^c) D. [अ]र्चयेद् (for [अ]र्चति) D10 यथाशक्त्या
(for 'शक्ति)

10 ^a) Ds व्यसनेभ्यो (for 'ने यो) —^d) In D1
the portion from रूपसत्तम up to धर्म स्त्री (in 29^{ab})
is lost on a missing folio G1 8 उत्तम (for स)

11 D1 missing (of v 1 10) D4 8 om. (hapl)
11 —^a) Ds om, D3 नित्य (for तात) V1
B2 कृशाय कृशयित्ताय, B1 2 (marg) 8-5 Dn1 n2 'य
कृतवित्ता (B1 8 4 'त्ता)य, Dns D10 'य हतवित्ताय
—^b) Dns रज्जनाय, D3 8 8 0 म्लानाय, M4 (sup
lin) हीनाय (for क्षीणाय) D1 2 वृत्तिग्ला (D1 'म्ला)
नारसीदति (sic) —^c) V1 B Dn1 n2 D6 क्षुधां (for

हिया तु नियतान्साधून्पुत्रदारैश्च कश्चितान् ।
 अयाचमानान्छौन्तेय मर्षोपायैर्निमन्त्रय ॥ १२
 आशिपुं ये न देवेषु न मर्त्येषु च कुर्वते ।
 अर्हन्तो नित्यसत्त्वस्था यथालब्धोपजीविनः ॥ १३
 आशीविपसमेभ्यश्च तेभ्यो रक्षस्व भारत ।
 तान्युक्तैरुपजिज्ञास्य तथा द्विजवरोत्तमान् ॥ १४
 कृतैरावसथैर्नित्यं सप्रेष्यः सपरिच्छदः ।
 निमन्त्रयेथाः कौरव्य सर्वज्ञामसुखावहैः ॥ १५
 यदि ते प्रतिगृह्णीयुः श्रद्धापूतं युधिष्ठिर ।

कार्यमित्येव मन्वाना धार्मिकाः पुण्यकर्मिणः ॥ १६
 विद्यास्ताता व्रतस्ताता चे व्यपाश्रित्यजीविनः ।
 गृह्णाध्यायतपसो ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ १७
 तेषु शुद्धेषु दान्तेषु स्वदारनिरतेषु च ।
 यत्करिष्यसि कल्याण तच्चा लोकेषु धास्यति ॥ १८
 यथाग्निहोत्रं सुहुतं सायं प्रातर्द्विजातिना ।
 तथा भवति दत्तं वै द्विजेभ्योऽथ कृतात्मना ॥ १९
 एष ते विततो यज्ञः श्रद्धापूतः सदक्षिणः ।
 विशिष्टः सर्वयज्ञेभ्यो ददतस्तात वर्तनाम् ॥ २०

C 13 3022
 B 13 59 20
 K 13 94 20
 M 13 49 19

शुभं) —^a) T1 म वं पुण्यसत्तन

12 D^r missing (cf v 1 10) G₁ partly damaged —^a) Dn₃ D₃ नियमितान् (for तु नियं) V₁ B Dn₁ n₂ D₁₀ त्रियानि (V₁ श्रिया नि यमितान्साधून्, T₁ समुपेताहिया सा —^b) G₁ तु (for च) D₁ : दृशं नाद्, D₂ धर्षितान्, some MSS कर्षिं (for कश्चि) —^c) B₁ कौरव्य (for दौन्तेय) —^d) D₂ पूर्वोपायंर (for मर्षो) V₁ B D₂ : D₃ : G₁ निमन्त्रयेत्, D₂ त्रिता (for निमन्त्रय)

13 D^r missing (cf v 1 10) G₁ damaged D₂ om. 13^{ab} —^a) S आशिपो (for ण) T₁ मर्त्येषु (for देवेषु) —^b) V₁ B Dn M₄ च मर्त्येषु (by transp), T₁ देवेषु च G₁ om, M₁₋₂ तु (for च) D₂ : वतंते (for कुर्वंते) —^c) B₂ अर्हन्ता, D₂ : अर्हन्तो, D₃ अर्चाया, T₁ क्षत (for अर्हन्तो) Dn₁ n₂ संतुष्टा, T₂ मत्त्वस्यान् (for सत्त्वस्या) D₂ जतो नियमसत्त्वस्था —^d) Dn₁ n₂ D₃ तथा (for यथा) B₁ T₂ G₄ : सवोष (for सवोषे)

14 D^r missing (cf v 1 10) G₁ damaged D₁ T₂ om (hapl) 14^a-17^b —^a) D समाश्रिते (for समेभ्यश्च) —^b) D₁₋₂ : विषमन्त्र, D₃ युध्यन्त्र (for रक्षन्त्र) —^c) T₁ om 14^a-15^d —^d) V₁ Dn₁ Cnp तान्मुक्त्वर, B₂ इत्यु, D₁₀ नायु (for तान्यु) M₁₋₂ विज्ञाप्य (for जिज्ञास्य) —^e) D₂ : यथा (for तथा) D₃ तथा वरद्विजोत्तमान्, T₂ G M भोगानिवंष रश्च च

15 = (var) 13 59 12 D^r missing (cf v 1 10) D₁ T₂ : om 15 (cf v 1 14) —^b) B₂ पुर्यै (for सप्रेष्यै) —^d) T₂ G मृत (for काम)

16 = (var) 13 59 13 D^r missing (cf v 1 10) D₁ T^r om 16 (cf v 1 14) —^a) D₁ : कर्मण, T₁ धमिण (for कर्मिण)

17 D^r missing (cf v 1 10) D₁ T₂ om 17^{ab} (cf v 1 14) —^a) T₁ वेदविद्या (for विद्यास्ताता) —^b) V₁ B₁ व्यपाश्रित (for त्व) D₁ : व्यपाश्रित्य जीविन, D₂ : व्यपाश्रित्य जी, T₁ : G M₁ : धर्ममाश्रित्य जी —^c) V₁ -निरता (for -तपसो)

18 D^r missing (cf v 1 10) —^a) Dn₁ व्रद्धेषु, D₂ : वृ (for शु) —^b) V₁ B Dn D₁₀ स्वदार-परितोषिषु —^c) D₁ : T^r : G₁₋₂ करिव्यति (for णि) —^d) Dn₃ तत्ते, D₁ T₁ तत्त्वा, D₂ तत्त्व, D₂ : तथा, D₁₀ T₂ : G तत्तत् (for तत्त्वा) V₁ B₁₋₂ : धास्यते, B₁ माध्यते, D₁₋₂ : T₁ : G₁ : यास्यति (for चा) Dn₁ n₂ तत्ते लोके युषा पते

19 D^r missing (cf v 1 10) —^a) G₁ तथा (for यथा) —^b) S त्रिज्ञानता (for द्विजातिना) —^c) D₁ om (hapl) 19^{ab} —^d) V₁ B Dn D₁₀ तथा दत्त द्विजातिभ्यो —^e) S विद्वद्भ्यो (for द्विजेभ्यो) V₁ B Dn D₁₀ भवन्त्यथ (D₁₀ वेत्पार्थ) यतामसु

20 = (var) 13 59 19 D^r missing (cf v 1 10) —^a) T₁ वै, T₂ G M₄ नो, Madras ed भो (for ते) T₂ विद्वितो (for विततो) D₂ येषु ते विद्वितो यज्ञ —^b) B₁ : D₂ : सु (for स) —^c) T₁ om 20^{ab} —^d) D₂ : यज्ञेषु (for स्यो) —^e) D₂ : वतंते, D₂ : S (T₁ om) वर्धतां (for वर्त ताम्)

21 D^r missing (cf v 1 10) —^a) B₂ निवसन्, D₁₋₂ : निवापो, T₁ : G₁ M निर्वेदो, G₁ damaged (for निवापो) V₁ B₁ M₁ मस्तिस्, D₁₀ सुमृशाम्,

निग्रापो दानसदृशस्तादृशेषु युधिष्ठिर ।
 निगपन्पूजयंश्चैत्र तेष्वानृप्यं निगच्छति ॥ २१
 य एव नो न कुप्यन्ति न लुभ्यन्ति तृणेष्वपि ।
 त एव नः पूज्यतमा ये चान्ये प्रियवादिनः ॥ २२
 ये नो न बहु मन्यन्ते न प्रवर्तन्ति चापरे ।
 पुत्रवत्परिपालयास्ते नमस्तेभ्यस्तथाभयम् ॥ २३
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्या मृदुब्रह्मधरा हि ते ।
 क्षत्रेणापि हि संसृष्टं तेजः शाम्यति वै द्विजे ॥ २४
 अस्ति मे बलवानस्मि राजास्मीति युधिष्ठिर ।

ब्राह्मणान्मा म् पर्यश्रीर्वासीभिरशनेन च ॥ २५
 यच्छोमार्थं बलार्थं वा विचमस्ति तवानघ ।
 तेन ते ब्राह्मणाः पूज्याः स्वधर्ममनुतिष्ठता ॥ २६
 नमस्कार्यास्त्वया विप्रा वर्तमाना यथातथम् ।
 यथासुखं यथोत्साहं ललन्तु त्वयि पुत्रवत् ॥ २७
 को ह्यन्यः सुप्रसादानां सुहृदामल्पतोषिणाम् ।
 वृत्तिमर्हत्युपक्षेपुं त्वदन्यः कुरुसत्तम ॥ २८
 यथा पत्याश्रयो धर्मः स्त्रीणां लोके सनातनः ।
 स देवः सा गतिर्नान्या तथास्माकं द्विजातयः ॥ २९

T₁ om (for सदृशम्) D_n निग्रापदानसलिलम् —^b)
 T₂ s G सदृशेषु (for ता) —^o) B₁ 4 D_n निव-
 सन, D₁ 1-8 8 9 निर्वपन्, T G₂ 4 नि (T₁ वि)वदन्;
 G₈ निवेदयन् (hypermetric) (for निवपन्) T₂ s G₁
 [ए]नं, G₄ [ए]नान (for [ए]व) B₂ निवसन्पूजितश्चैव,
 M निवेदयन्पूजयश्च —^d) V₁ B D_n D₁₀ नियच्छति,
 T₂ G₄ न ग* (for निग*)

22 D₁ missing (cf v 1 10) —^a) M₁ 2 4
 एव (for एव) V₁ B D₈ G₂ नैव, D₈ मेव (for
 नो न) D₈-8 9 कुप्यन्ते D_n D₁₀ T G₁ 8 4 य (D_n 1
 त) एव नैव (T₁ च न) कुप्यन्ते (D_n 2 'ति) —^b)
 D_n 1 T₈ G लुपनि, D₈ 8 8 9 लुभ्यन्ते, T₂ M₄ लुप्यति
 (for लुभ्यन्ति) —^o) V₁ य एव न, D₁ 8 तत्
 एव, D₈ तत् एव ते (hypermetric), T₂ लोके के न
 (for त एव न) —^d) V₁ B D_n D₁₀ [अ]पि (for
 [अ]न्ये) T₂ प्रीति (for प्रिय-)

23 D₁ missing (cf v 1 10) —^a) D_n 1 n₂
 एते (for ये नो) —^b) D₄ 8 10 T₁ s G M याचने,
 D₈ पावने, D₈ वा धने (for चापरे) —^o) D₁₀
 प्रति (for परि) D₈ पाल्यते (for पाल्यास्ते) —^d)
 D₁-8 तादृशेभ्यस् (for नमस्तेभ्यस्) B₁ 8 ततो; T₂
 तदा (for तथा) V₁ B₂-4 T₂ Cnp [उ]भय D₄ 8
 8-10 तादृशेभ्य प्रदा (D₁₀ 'भ्यस्तु दा)पयेत्, D₈ तेभ्यस्तु
 सर्वदापयेत् (sic) ❧ Cn उभयमिति पाठे तेभ्यस्तुष्टेभ्यो
 रष्टेभ्यश्च उभय स्वर्गो नरकश्च भवतीति शेष । ❧

24 D₁ missing (cf v 1 10) —^b) D₄ धरो,
 D₁₀ धना (for धरा) D₁-8 मृदुब्रह्मपुरोहिता; S
 मृदुधर्मपरा हि ये —^T 1 om 24^{ca} —^c) V₁ B D_n
 D₂ 8 क्षत्रेण, T₂ G₁ 8 4 M₄ क्षे* (for क्ष*) D₈
 [अ]पिहित (hypermetric), D₄ 8 8 9 तद्वि, M₁-8 हि

न, M₄ [अ]पि न (for [अ]पि हि) D₂ T₈ G संसृष्टं
 (for ससृष्ट) T₂ क्षेत्राणा हि न ससृष्ट —^d) D₁-8 5
 वै प्रभो, D₁₀ 8 (T₁ om) तेष्वपि (for वै द्विजे)
 D₁ 8 9 तेजस्तेषा विधीयते

25 D₁ missing (cf v 1 10) —^a) S ईश्वरो
 (for अस्ति मे) —^b) D₁₀ [अ]स्मि च, G₂ चास्मि
 (for [अ]स्मीति) —^o) B₁ M पर्यक्षा, B₂ 3 'स्या,
 T₈ G पर्यासीर् (for पर्यश्रीर्) D₁-8 8-10 ब्राह्मणान्पूज
 येयास्त्वं, T₁ 'णासावमन्वेथास्, T₂ णान्स्म सपर्याभिर
 —^d) T₂ 8 G₁ 2 (111/ 111) 8 4 M वा (for च)
 D₁ 8 8 9 वासोभिरशनैर्धने, D₈ 'भि शयनैर्धने, T₁
 तेज शाम्यति तेष्वपि (= 24^d)

26 D₁ missing (of v 1 10) T₁ om 26 —^a)
 G₂ यच्छेहार्थं परार्थं वा —^b) D₈ बह्विचमस्ति तेनघ
 —^d) D₈ 9 स्वधर्मान् (for 'मम्)

27 D₁ missing (cf v 1 10) —^a) V₁ B D_n
 D₁₀ तथा, T₂ यथा (for एवया) —^b) B₂ D₁₀ यथा
 सुख, D₈ 8 M₁ 'तथा (for 'तथम्) —^c) B₈ तयो
 रसाह —^d) V₁ D₈ 8-10 T₂ 8 G M₁ लभतु, B₁ 4
 नदतु, D₁-8 लडतु, M₂ 8 लळतु, M₄ लालतु (for
 ललन्तु) B₈ om पुत्रवत्

28 D₁ missing (cf v 1 10) T₁ om 28
 —^a) V₁ B₂-8 D_n 1 n₂ [अ]क्षय; D₈ [अ]न्यस्तु (for
 [अ]न्य सु) D_n 8 को ह्यक्षयप्रदानाना (marg 'प्रसादाना
 as in text) —^b) D_n 8 भाषिणा (for 'तोषिणाम्)
 —^o) M₁-8 वृत्तम् (for वृत्तिम्) V₁ B D_n D₈ 10
 [अ]वक्षेपुं, D₈ [अ]प* (for [उ]प*)

29 D₁ missing up to धर्मं स्त्री (in 29^{ab}) (cf
 v 1 10) —^b) D₁-8 युधिष्ठिर, M₄ सनातन (for

यदि नो ब्राह्मणास्तात संत्यजेद्युग्पूजिताः ।
 पश्यन्तो दारुणं कर्म मततं क्षत्रिये स्थितम् ॥ ३०
 अवेदानामकीर्तीनामलोकानामयञ्जनाम् ।
 कोऽस्माकं जीवितेनार्थस्तद्धि नो ब्राह्मणाश्रयम् ॥ ३१
 अत्र ते वर्तयिष्यामि यथा धर्मः मनातनः ।
 राजन्यो ब्राह्मणं राजन्पुरा परिचचार ह ।
 वैश्यो राजन्यमित्येव शूद्रो वैश्यमिति श्रुतिः ॥ ३२
 दूराच्छूद्रेणोपचर्यो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् ।
 सम्पृश्य परिचर्यस्तु वैश्येन क्षत्रियेण च ॥ ३३
 मृदुभावान्मत्यशीलान्मत्यधर्मानुपालकान् ।
 आशीविपानिम् क्रुद्धान्तानुपाचरत द्विजान् ॥ ३४

अपरेषा परेषां च परेभ्यश्चैत्र ये परे ।
 क्षत्रियाणां प्रतपतां तेजसा च बलेन च ।
 ब्राह्मणेष्वेव शास्यन्ति तेजांसि च तपासि च ॥ ३५
 न मे पिता प्रियदरो न त्वं तात तथा प्रियः ।
 न मे पितुः पिता राजन्न चात्मा न च जीवितम् ॥ ३६
 न्वत्तश्च मे प्रियतरः पृथिव्या नाम्नि कश्चन ।
 त्वत्तोऽपि मे प्रियतरा ब्राह्मणा भरतर्षभ ॥ ३७
 त्रवीमि मत्स्यमेतच्च यथाहं पाण्डुनन्दन ।
 तेन मत्पेन गच्छेर्यं लोकान्यत्र स शंतनुः ॥ ३८
 पश्येयं च मतां लोकान्छुचीन्ब्रह्मपुरस्कृतान् ।
 तत्र मे तात गन्तव्यमहाय च चिराय च ॥ ३९

C. 13 3042
 B. 13 59 40
 K. 13 94 39
 M. 13 49 39

*तन) — °) V1 B Dn D १ 10 M1 मदेव (for म देव) D १ T1 म, G1 मु (for मा) T1 M1-3 नान्यस्, G2 मान्या (for नान्या) T2 यथैव स्वागत मान्याम्, T3 G1 ३ तदेव नुाविर्ता T1 न नान्या — °) Dn1 यथा (for तथा) B1 द्विनोत्तम (for द्विजातय)

30 °) D1 तस्मै, M1 मतत (for म) B1 ब्राह्मणे, T1 G1 क्षत्रिय (for ये)

31 °) V1 B Dn D1-10 क्षयज्ञानाम् (for क्षकीर्ती) — °) M क्षयज्ञानाम् (for क्षलोका) V1 B Dn3 D1-10 Cnp क्षकीर्तिना, Dn1 n2 क्षयज्ञे (for क्षयज्ञ) — °) V1 B Dn D १ 10 तेषा, D1-1 ६ तदा, S नु म्यान् (for स्मात्) — °) V1 B1 ° - त विना, B2 1 Dn3 D10 तद्विना, Dn1 n2 रत्वा विना (for तद्वि नो) D1 १-२ मिद्विनो (D2 मेविनो) ब्राह्मणाश्रया, T2 तद्धि नो ब्राह्मणश्रया

32 °) V1 तत्र, B2 क्षय (for क्षय) D1-3 वर्जयिष्यामि (for वर्त) — °) D1 T1 धर्म (for धर्म) S पुरातन (T1 M1 'न) (for सनातन) V1 B Dn D10 यथा धर्म मनातन D1 यथा धर्मो सनातना — °) V1 B Dn D 10 ब्राह्मणान् — °) D10 [पु]व, M1 [क्षा]द् (for [पु]व) — °) B1 S (except G1) स्थिति, D1 श्रुत, D10 श्रुत (for श्रुति)

33 °) D. G1 [उ]पचार्यो — °) V1 B Dn D1 १ १-10 T2 सम्पश्ये, T1 सम्पृष्ट्वा, G2 M सम्पश्ये (for सम्पृष्टय) B4 प्राविचर्यस् (for परि) — °) D1 १ १ वैश्यो न (for वैश्येन) D1 नु (for च)

34 °) D10 स्तान् (for शीलान्) — °) V1 B3 धर्माथं (for धर्मानु) Dn1 D. पालनान् (for 'कान्) T2 क्षमाशीलानुपाचरान्, T3 G1 १ १ मत्त्वशीला (G1 'भावा) नुपालकान्, G2 मत्त्वधर्मानुपामनान् — °) T2 चरितान् (for चरत) G तानुपाचर तान्द्विजान्

35 T1 om 35° — °) G2 परेषामपरेषा च — °) V1 B Dn D1 १ 10 [क्ष]पि (for [पु]व) — °) T2 damaged T2 G1 १ १ प्रमाव च, G2 प्रताप च (for प्रतपता) — °) S (T2 damaged) तेजासि च तपासि च (= 35°) — °) B1 D10 G2 M1 शास्यते, T2 १ G1 १ १ मन्वते (for शास्यन्ति) B3 ब्राह्मणं प्राप्य शास्यति — °) D1-२ १ T1 ब्रह्मणि (°or तपासि) T2 १ G M श्रीरायुर्लभे च

36 °) D2 तु D2 च (for स्त) D3 आता (for तात) D1 G2 यथा (for तथा) G2 द्विज (for प्रिय)

37 T1 om 37 B1 reads 37° twice — °) D1 तत्र (for स्वतत्र) — °) T2 G M त्वया (for त्वतो) D1 मे, D10 च (for अपि) D1 वै (for मे) D10 G1 प्रियतमा (for रा)

38 B1 om (hapl) 38°-40° — °) D. वो, D10 नु (for च) — °) V1 B1 १ १ Dn2 स श्रातनु, B2 Dn1 n2 च श्रा, D तु शं (for स श्रा)

39 B1 om 39 (cf v 1 38) — °) D1-3 च शुभाले, D1 १-१ चन्द्रमाले, T1 सुकृताले (for च सता) — D1-3 om (hapl) 39°-40° — °) G1 क्रुद्धान् (for

सोऽहमेतादृशाल्लोकाद्दृष्ट्वा भरतसत्तम ।

यन्मे कृतं ब्राह्मणेषु न तप्ये तेन पार्थिव ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

५९

युधिष्ठिर उवाच ।

यौ तु स्यातां चरणेनोपपन्नौ

यौ विद्यया सदृशौ जन्मना च ।

ताभ्यां दानं कतरस्मै विशिष्ट-

मयाचमानाय च याचते च ॥ १

भीष्म उवाच ।

श्रेयो वै याचतः पार्थ दत्तमाहुरयाचते ।

अर्हत्तमो वै धृतिमान्कृपणादधृतात्मनः ॥ २

क्षत्रियो रक्षणधृतिर्ब्राह्मणोऽनर्थनाधृतिः ।

ब्राह्मणो धृतिमान्विद्वान्देवान्प्रीणाति तुष्टिमान् ॥ ३

याच्जामाहुरनीशस्य अभिहारं च भारत ।

उद्वेजयति याचन्हि सदा भूतानि दस्युवत् ॥ ४

म्रियते याचमानो वै तमनु म्रियते ददत् ।

ददत्संजीवयत्येनमात्मानं च युधिष्ठिर ॥ ५

शुचीन्) Ds पुर सरान् (for पुरस्कृतान्) — T1 om 39°-40°) —^d) B. शिवाय च, Gs त्रिचारय (for चिराय च)

40 Bs om 40^{ab} (cf v 1 38) D1-s om 40^a, T1 om 40^{ab} (for all, cf v 1 39) —^{ab}) Ds दृष्ट्वा लोकान् (by transp), Ds १ दृष्ट्वा सदा Bs दृष्ट्वा च भरतपंभ (for 40^b) —^d) Madras ed कुप्ये (for तप्ये) Ds ३ ३ तेन तप्ये न पार्थिव, T1 तेन सत्तेन पार्थिव

Colophon — Parvan name B1 २ ३ Dns D1 ३ शांति — Sub parvan V1 B Dn D1 २ ६-१० M दान धर्म — Adhy. name Dns D1-s ब्राह्मणप्रशंसा, T2 धर्मशास्त्रनिर्णये दानप्रकरणे मत्पात्रब्राह्मणनिरूपण, T3 G1 २ ४ M1-s ब्राह्मणस्तुति — Adhy no (figures, words or both) V1 59, Ds 55, D10 63, T1 M 87, T2 ३ G2 १ 94, G1 ३ 88, G1 (sup in) 89 — Stoka no D1 35

59

1 B1 om (hapl i) 1 (retaining the ref) —^a) V1 B (B1 om) Dn Ds Ms च (for तु) —^c) Bs तेभ्यो (for ताभ्या) V1 B (B1 om) Dn D10 T3 Gs कतमस्मै, D. om, T1 कथमस्मै (for कतरस्मै) T2 ताभ्यां दान कतमस्मै प्रदेय —^d) Ds om the first च T2 विशिष्टमानाय च याचनेन

2 B1 युधिष्ठिर (for भीष्म) —^b) V1 B Dn D10 दानम् (for दत्तम्) Ds om from माहु up to तथा (in 13 60 10^d) — Ds om 2°-3^b —^c) D1 २ ३ अर्हत्तरो, T1 G Ms अर्हत्तरो, T2 ३ M1-s अर्हो नरो (for अर्हत्तमो) Ds om वै —^d) Ds कृपणान् Ds हि धृतात्मन, S (except Ms) सकृता (for अष्टता)

3 D1 om 3, Ds om 3^{ab} (for both, cf v 1 2) —^a) B1 ब्राह्मण, T1 corrupt (for रक्षण) D1 २ ३ क्षत्रियोपाजंनधृतिर् —^b) Dns Ds १ ब्राह्मणोऽनर्थनाधृति, D1 'गोनाथनाधृति, Ds 'गानामनाधृति, T1 २ Gs 'गेनार्थिता धृति, T3 Gs M1-s 'गेनार्थिताधृति; G1 ३ 'गेन स्थितौ धृति, M1 'गेनार्थिताधृति —^c) T1 धृतिमान् (for धृति) —^d) G2 प्रीणात् (for 'ति) D1 २ ३ Gs पुष्टिमान्, T1 धृति (for तुष्टि) Gs वेदान्प्रीणाति पुष्टिमान्

4 D1 om 4 (cf v 1 2) —^a) V1 B ३ Dns (marg) याजयम्; Bs ४ Ds यजम्, Dn1 n2 S वाचयम्, Dns वाचयम् (for याच्जाम्) —^b) D1 २ [अ]व्यतिहार, Ds व्यति, Ds ह्यतिभार, Ds-9 ह्यभिहा (Ds 'चा) र, D10 अभिभार, T1 ३ G2 ४ मतिभारं; T2 G1 ३ M1 ३ ४ मतिहार, M2 अति (for अभि) ❀ Gn अभिहार निरस्कारम् । ❀ —^c) V1 B1-s Dn1 D1 G1-s उद्वेजयति (for 'यति) B2 Dn1 n2 G2 (inf in as in text) याचति, B1 याचता, D2 यात्रा हि; Ds यो हि सदा (hypermetric), Ds corrupt, D1-9 G1 ३ वाचा हि, T2 वाचाभि (for याचन्द्)

आनुशंसं परो धर्मो याचते यत्प्रदीयते ।
 अयाचतः सीदमानान्सर्वोपायैर्निमन्त्रय ॥ ६
 यदि वै तादृशा राष्ट्रे वसेयुस्ते द्विजोत्तमाः ।
 भस्मच्छन्नानिवाश्रीस्तान्द्रुष्येथास्त्वं प्रव्रततः ॥ ७
 तपसा दीप्यमानास्ते दहेयुः पृथिवीमपि ।
 पूज्या हि ज्ञानविज्ञानतपोयोगमन्विताः ॥ ८
 तेभ्यः पूजा प्रयुञ्जीथा ब्राह्मणेभ्यः परतप ।
 ददद्बहुविधान्दायानुपच्छन्दानयाचताम् ॥ ९
 यदग्निहोत्रे सुहुते सायंप्रातर्भवेत्फलम् ।

विद्यावेदव्रतव्रति तद्वानफलमुच्यते ॥ १०
 विद्यावेदव्रतस्नातानव्यपाश्रयजीविनः ।
 गृहस्वाध्यायतपसो ब्राह्मणान्संशितव्रतान् ॥ ११
 कृतैरात्रमथैर्हृद्यैः मन्त्रेभ्यः सपरिच्छदैः ।
 निमन्त्रयेथाः कान्तेय कामैश्चान्यैर्द्विजोत्तमान् ॥ १२
 अपि ते प्रतिगृह्णीयुः श्रद्धापूर्तं युधिष्ठिर ।
 कार्यमित्येव मन्वाना धर्मजाः सूक्ष्मदर्शिनः ॥ १३
 अपि ते ब्राह्मणा मुक्त्वा गताः सोद्वरणान्गृहान् ।
 येषां दाराः प्रतीक्षन्ते पर्जन्यमिव कर्षकाः ॥ १४

C. 13 358
 B. 13 60 15
 K. 13 95 15
 M. 13 50 14

—^a) V₁ B Dn² यदा, D. सर्वं, D² राजा (for सदा)

5 D₁ om 5 (cf. v l 2) —^a) D₁₋₂ c-9 हि, D₁ [s]पि (for वै) —^b) V₁ B Dn D₁₀ न जानु, D₂₋₃ M तदनु (for तमनु) D₄₋₅ T₂ G₁ 8 ददद् (for ददद्) — After 5^{ab}, V₁ reads 8^{ab}, repeating it in its proper place —^c) G₁ ददन्स, M₁ ह्य (for ह्ये) D₁ [ए]वम् (for [ए]नम्)

6 D₁ om 6 (cf. v l 2) —^a) M₁₋₃ क्षान् शंस —^b) D₁ तत्, D₂ च, T₂ च (for चत्) B₁ प्रदीयता (for ते) —^c) D₁ अयाचता, G₁ स्वया चात (for अयाचत) D. अयाचत सीदमान —^d) V₁ B₁ ० १ १ Dn D₃ १० निमन्त्रयेत् (D₃ यत्)

7 D₁ om 7 (cf. v l 2) Dn₃ reads 7 after 332* —^a) B₁ 2 चैतादृशा, D₂ वा तादृशे, T G M₁ 3 4 ते तादृशा (for वै ता) V₁ B राजन्, B₁ 4 Dn राटान् (for राष्ट्रे) —^b) D₁ द्विजर्षभा (for द्विजोत्तमा) T₁ वसेयुर्द्विजयत्तमा

8 D₁ om 8 (cf. v l 2) V₁ reads 8^{ab} for the first time after 5^{ab} —^b) D. ह्यमा (for अयि) — After 8^{ab}, V₁ B Dn₂ n₃ D₅ 10 jns

332* अपूज्यमाना कौरव्य पूजाहोत्रे तथाविधा ।
 [Dn₂ n₃ तु (for ते) D₃ तपोवन (for तथाविधा)]
 — After the above, Dn₃ reads 7 —^a) B₁ सम-
 यिता (for न्विता)

9 D₁ om 9 (cf. v l 2) T₁ om 9 —^a) V₁ D₁₋₃ 8 9 प्रयुञ्जीत T₂ G₁ थ (for या) —^b) D₂ प्रयत्नत (for परंतप) —^c) G₂ corrupt. V₁ T₂ G₁ ददद् D₁₀ दोषान्, T₂ 3 G₁ 3 4 M-3 देयान् (for दायान्) —^d) V₁ B₁ (ma-g as in text) 8-8

Dn D₅ उपा (B₁ 'प)गच्छन्, D. M उपच्छन्द
 (for च्छन्दान्) D₂ M₂ अयाचते (M₂ 'त) (for चनाम्) D₁₋₂ 10 उपच्छन्दानयाचते (D₁₀ 'त), D₇₋₉ उप (D₂ पा)मच्छन्दयाचते, T₂ 3 G₂ 4 उपच्छन्द (G₁ दी)-
 यते च तान्

10 D₁ om 10 (cf. v l 2) —^a) D₂ यदा, D₁₀ यद्वि (for चद्) B₁ होत्रेषु, D₂ होत्रेव सु-
 (hypermetric) (for होत्रे सु) — D₃ om (hapl.) 10^{ca} —^c) D₅₋₉ वेदविद्या (for विद्यावेद-) D₁ 3
 व्रतवते (for वति) T₁ वेदविद्याव्रतवते —^d) D₁ 7 9
 तद्वानात्, T₂ G₁ 4 तद्वान (for तद्वान) D₅ फलमानस्यमु-
 च्यते, T₁ M₁₋₃ दान तरफलमुच्यते

11 D₁ om 11 (cf. v l 2) T₁ om (hapl.) 11^{ab}
 —^b) D₂ T₂ 3 G₁₋₃ तद्व्यपाश्रय, M₁ अय्यपाश्रित्य
 (for श्रय) —^d) D₁ ब्राह्मणान्प्रतर्शमितान

12 = (var) 13 58 15 D₁ om 12 (cf. v l 2)
 —^a) D₂₋₃ द्विर्व्य (for हृद्यं) —^b) T₂ 3 G₁ 2 4
 M सं (for स) —^c) Dn₂ n₃ D₂ 2 5 c T₂ 3
 G₂ 4 कान्तेय (for कान्तेय) —^d) G₂ काम्यैश् (for
 कामैश्) D₁ अन्धैर्, D. चाङ्घैर् (for चान्यैर्) D₂
 om from द्विजोत्तमान up to the end of this adhy

13 = (var) 13 58 16 D₁ om 13 (cf. v l 2)
 D₂ om. 13 (cf. v l 12) —^a) D₁₀ चैत् (for ते)
 —^b) V₁ B Dn D₁ 10 व्रद्धोपेत, G₂ श्राद्धपूत (for
 श्रद्धा) —^c) M₁ मन्त्रेथास (for मन्वाना) —^d)
 D₅ 1-2 रूपिण (for दर्शिन) M₁ तद्विज्ञानपूजित

14 D₁ om 14 (cf. v l 2) D₁ om. 14 (cf. v l
 12) T₁ om 14^{ab} —^b) V₁ Dn₅ D² G₁ 7 4 M
 सोद्वरण, D₇₋₉ सुमनयो, T₂ 3 G₂ सोद्वरण (for
 सोद्वरण्) —^c) D₃ T₂ ०तान्, T₃ एषा (for येषा).

अन्नानि प्रातःसवने नियता ब्रह्मचारिणः ।
ब्राह्मणास्तात भुञ्जानास्त्रेताग्नीन्प्रीणयन्तु ते ॥ १५
माध्यंदिनं ते सवनं ददत्स्तात वर्तताम् ।
गा हिरण्यानि वामांसि तेनन्द्रः प्रीयता तव ॥ १६
तृतीयं सवनं तत्ते वैश्वदेवं युधिष्ठिर ।

यद्देवेभ्यः पितृभ्यश्च विप्रेभ्यश्च प्रयच्छसि ॥ १७
अहिंसा सर्वभूतेभ्यः संविभागश्च सर्वशः ।
दमस्त्यागो धृतिः सत्यं भवत्ववभृथाय ते ॥ १८
एष ते विततो यज्ञः श्रद्धापूतः सदक्षिणः ।
विशिष्टः सर्वयज्ञेभ्यो नित्यं तात प्रवर्तताम् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

६०

युधिष्ठिर उवाच ।

दानं यज्ञक्रिया चेह किंस्वित्प्रेत्य महाफलम् ।

कस्य ज्यायः फलं प्रोक्तं कीदृशेभ्यः कथं कदा ॥ १
एतदिच्छामि विज्ञातुं याथातथ्येन भारत ।

Ds प्रदीयते (for प्रतीक्षन्ते) —^d Ds १४ सुवृष्टिम्
(for पर्जन्यम्) V1 कर्पणा, Ds कर्पका; Ds कर्पिका,
D1-3 कर्पुका (for कर्पका)

15 Ds om 15 (of v 1 2) Ds om 15 (of v 1,
12). —^a T2 अक्षति (for अन्नानि) B4 अन्नानि
प्रीता शरणे —^d M4 त्रेताक्षि (for 'शीन्' Ds T
G4 प्रीणयति ते (T2 also हि), D10 'यस्युत (for 'यन्तु
ते) V1 B Dn G2 त्रेता(V1 B1 ४ तेना)क्षि प्रीणय
स्युत.

16 D4 om 16 (of v 1, 2). Ds om. 16 (of v 1
12) —^a V1 B1-3 Dn8 D2 ६ मध्यंदिन (for माध्य*)
D1-3 ६ G2 M1-8 तु, D10 T G1 ४ ४ च, M4 तत्
(for ते) —^b D10 ददत्स्तात प्रवर्धता; S ददत्स्ते
विवर्धतां —^c B1 ४ Ds १-10 M गा; B4 Dn T2 ६
G2 ४ गौर (for गा)

17 D4 om 17 (of v 1, 2) Ds om 17 (of v 1,
12) —^a T1 G1 २ ४ तृतीय V1 B Dn Ds 10 ते
वै (for तत्ते) —^c Dn1 च पितृभ्यो (by transp)
—^d V1 om च B1 Dn1 D2 ६ १ ४ प्रयच्छति (Ds
'त) D10 हृद्यकष्ये प्रयच्छति

18 D4 om 18 (of v 1 2) Ds om 18 (of v 1
12) —^b B1 २ Dn1 भागाश् (for भागश्) B4
पूर्वश, Dn1 n2 D10 भागदा (for सर्वश) —^d V1
भवति, B1 ६ Dn भवति (for 'तु) D10 S भवतु दद-
(T1 M यज्ञ)तश्च ते (D10 T8 मे)

19 =(var) 13 58 20 D4 om 19 (of v 1 2)
D6 om 19 (of v 1 12) D10 om 19^{ab} —^a M4
पितृतो (for विततो) —^c V1 B6 Dn यज्ञाना; Ds
-भूतेभ्यो (for यज्ञेभ्यो) — After 19, T1 ins

333* यत्किंचित्पाण्डर पुष्प यत्किंचिदनुलेपनम् ।
अलक्ष्मीपरिहाराय नित्यं देयं युधिष्ठिर ।

Colophon om in D1, 8. — Parvan name B1 २ ४
Dn8 D1 ४ शाति — Sub parvan V1 B Dn D1-४
१ २ 10 M1 २ ४ दानधर्म — Adhy name B4 दान
माहारम्य; Ds ब्राह्मणप्रशसा, T2 आतिथ्ययज्ञनिर्णय, T3
G2 आतिथ्ययज्ञ — Adhy. no (figures, words or
both) V1 60, Ds 56, D10 64, T1 M 88, T2 ४
G2 ४ 95, G1 90, G2 89

60

1 D4 om. up to तथा (in 10^d) (of v 1 13 59, 2)
—^a V1 B3-६ Dn G4 यज्ञ, T1 यज्ञ (for यज्ञ) G1-४
[ए]व (for [ह]ह) —^b Ds फलप्रद, D6-8 सुखावर्ह;
D10 महफल (for महाफलम्) — T1 om 1^c. —^c
Ds 10 [अ]क्षयं (for ज्याय) T2 ४ G किं स्यात् (for
प्रोक्त) — V1 om 1^d-3^c —^d D1-3 कथंवन; Ds
कथं तदा, T2 फल कदा, T3 कथं तथा (for कथं कदा)
— After 1, T2 ins

334* नित्यानुष्ठानयुक्ताश्चेत्प्रतिगृह्णन्ति साधव ।

विद्वज्जिज्ञासमानाय दानधर्मान्प्रचक्ष्व मे ॥ २
 अन्तर्वेद्यां च यदत्तं श्रद्धया चानुशंस्यतः ।
 किंस्त्रिभिःश्रेयसं तात तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ३
 भीष्म उवाच ।
 रौद्र कर्म क्षत्रियस्य मततं तात वर्तते ।
 तस्य वैतानिकं कर्म दानं चैवेह पावनम् ॥ ४
 न तु पापकृतां राज्ञा प्रतिगृह्णन्ति माधवः ।
 एतस्मात्कारणाद्यज्ञैर्यज्ञेद्राजाप्तदक्षिणैः ॥ ५

अथ चेत्प्रतिगृहीयुर्दद्यादहरहर्नृपः ।
 श्रद्धामास्थाय परमां पावनं हेतुदुत्तमम् ॥ ६
 ब्राह्मणास्तर्पयेद्द्रव्यैस्ततो यज्ञे यत्तत्रतः ।
 मैत्रान्साभून्वेदविदः शीलवृत्ततपोन्वितान् ॥ ७
 यत्ते तेन करिष्यन्ति कृतं तेन भविष्यति ।
 यज्ञान्साधय साधुभ्यः स्वाद्वन्नन्दक्षिणावतः ॥ ८
 इष्टं दत्तं च मन्येथा आत्मानं दानकर्मणा ।
 पूजयेथा यायजूकास्तवाप्यंशो भवेद्यथा ॥ ९

C 13 3072
 B 13 619
 K 13 96 10
 M 13 51 8

2 V₁ D₁ om 2 (cf v l 1) T₂ s G om 2-3
 —^a) M [नाह ध्रोतु (for विज्ञातु) —^b) D₁ s . 10
 I₁ यथा- (for चाया)

3 D₁ om 3, V₁ om 3^{abc} (for both, cf v l 1)
 T₂ s G om 3 (cf v l 2) —^a) D₁₀ जनवेद्याश्
 (for वेद्या) D₁ s . 9 दान (for दत्त) —^b) M₁
 श्रद्धा का (for श्रद्धया) B₁ D₁₀ वा (for च) B₁ s
 D₁ s c-2 [जा]नृगमन D₁₀ मवन् (for मवत्) D.
 श्रद्धया राजमत्तम —^c) D . 9 किंचिन् (for किञ्चिन्)
 B₁ s . 5 Dn D₂ s . 10 नै श्रेयस

4 D₁ om 4 (cf v l 1) —^a) D₁ s रौद्रे कर्म,
 D₁ श्रौतं कर्म, T₂ s G₂ M₁ रौद्रकर्म, G₁ रौद्र धर्म
 (for रौद्र कर्म) —^b) M₁ मवत् (for म^a) —^c)
 D₁ यस्य (for तस्य) D₁₀ (mar₂ as in text) स्वात्
 (for कर्म) T₂ s G M₁ नाम्य वैतानिकफल —^d)
 D. च वेह (for चैवेह) D₁ यावन (for पावनम्)
 S विना दान सुता (T₁ M न पा)वन

5 D₁ om 5 (cf v l 1) —^a) T₂ यज्ञो (for
 राजा) — After 5^a, S 105

335* याजना द्विजमत्तमा ।

घने मयप्रदादृणा

[(L 1) T₁ s G₂ यावदा, T₂ यज्वा (for वा)
 — G₂ s om line 2 — (L 2) T₁ दिने (for घने)]
 —^b) D₁ s गृह्णतु —^c) T₁ न वेत्ते प्रतिगृह्णति, T₂ s
 G M प्रतिगृह्णति न तु चेद् —^d) T G₂ यज्ञोपात् (for
 यज्ञेद्राजा) D₁ s सु, D₁₀ T₁ म (for [जा]त्)

6 D₁ om 6 (cf v l 1) —^a) T₁ यदि (for
 मय) V₁ G₁ ते (for वेत्) —^b) D. T G^a s नृप

7 D₁ om 7 (cf v l 1) —^a) V₁ B₂ s Dn
 तपयन् (for येद्) D₁ नृव्यैस्, D₁ यज्ञैश् (for

द्रव्यैस्) — D₃ om 7^b —^b) B₃ - नात, D₁₀ तते
 (for ततो) D₁₀ यज्ञैश् (for यज्ञे) D₁ s तैस्त्रैर्यज्ञे-
 नुपद्रुत, D S म वै यज्ञोनुपद्रव, D₃ s तथा यज्ञैश्च
 पार्थिव —^d) B₁ नीलवर्ति, B₁ वृत्तैस्, D₁ s s
 वृत्ति (for वृत्त) D₁₀ n₂ तपोन्वितान्, M₁ (inf
 lin) समर्पितान् (for तपोन्वितान्) M₁ s . 4 शील
 व्रतमनन्वितान् — After 7, T₁ reads 15^{ab}, while
 the sequence in T₂ s G M after 7 is 8^a, 9^{ab}, 8^a
 (r), 8^{ab} and 9^a

8 For the sequence in T₂ s G M, cf v l 7
 D₁ om 8 (cf v l 1) T₁ om. 8 —^a) D₁ यत्ते
 ते ह, D₂ यत्तेते ह, D₁₀ यत्तेनेन (for यत्ते तेन)
 T₂ भविष्यति (for करि^a) D -^c वस्तु नामस्फुरोतीह
 —^b) M₁ s (inf lin) s नत् (for वृत्) T₂ s G₁
 s . 4 तत्ते, M तव (for तेन) C₂ करिष्यति (for
 भवि^a) —^a) T₂ G (all first time) सघाय (for
 माधय) —^d) D₂ स्वादत्तान्, T₂ s G (all first
 time) विद्वाना, M₁ (first time) स्तिग्धास्तान्, M₂ s
 (all first time) विद्वाराण् (for स्वाद्) T₂ s G M
 (all second time) म्वयं च यज पार्थिव

9 For the sequence in T₂ s G M, cf v l 7
 D₁ om 9 (cf v l 1) —^a) D. इष्टं दत्त, D₆ s
 T₂ s G₂ s M इष्टवत् (M₁ तश्), T₁ इष्ट हुत (for
 इष्ट दत्त) —^c) S च या (T₁ G₁ s . 4 M₁ य)जीयास्
 (for यायजूकास्) D₁ s पूजयेथायजूकाश्च — T₂ om
 9^d —^d) D₁ s T₂ s G तथा, M तत (for यथा)
 — T₁ s G M₁ 105 after 9 T₂ after 9^{ab} M₁ s . 4
 after the second occurrence of 10^{ab}

336* विद्वज्जय सप्रदानेन तत्राप्यशोऽस्य पूजया ।
 यज्वभ्यश्चाय विद्वज्जयो दत्त्वा लोकं प्रदापयेत् ।
 प्रदद्याज्जानदादृणा ज्ञानदानादाभाभवेत् ।

[(L 1) T₂ G₁ तव, T₃ तदा (for तत्र) T₁

प्रजावतो भरेथाश्च ब्राह्मणान्वहुभारिणः ।
 प्रजावांस्तेन भवति यथा जनयिता तथा ॥ १०
 यावतो वै साधुधर्मान्सन्तः संवर्तयन्त्युत ।
 सर्वे ते चापि भर्तव्या नरा ये बहुभारिणः ॥ ११
 समृद्धः संप्रयच्छस्व ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ।
 धेनून्नुदुहोऽन्नानि च्छत्रं वासांस्युपानहौ ॥ १२
 आज्यानि यजमानेभ्यस्तथान्नाद्यानि भारत ।
 अश्वन्ति च यानानि वेश्मानि शयनानि च ॥ १३
 एते देया व्युष्टिमन्तो लघूपायाश्च भारत ।

अजुगुप्सांश्च विज्ञाय ब्राह्मणान्वृत्तिकर्षितान् ॥ १४
 उपच्छन्नं प्रकाशं वा वृत्त्या तान्प्रतिपादय ।
 राजसूयाश्वमेधाभ्यां श्रेयस्तत्क्षत्रियान्प्रति ॥ १५
 एवं पापैर्विमुक्तस्त्वं पूतः स्वर्गमवाप्स्यसि ।
 संसयित्वा पुनः कोशं यद्राष्ट्रं पालयिष्यसि ॥ १६
 ततश्च ब्रह्मभूयस्त्वमवाप्स्यसि धनानि च ।
 आत्मनश्च परेषां च वृत्तिं संरक्ष भारत ॥ १७
 पुत्रवच्चापि भृत्यान्स्वान्प्रजाश्च परिपालय ।
 योगक्षेमश्च ते नित्यं ब्राह्मणेभ्यस्तु भारत ॥ १८

[s]स्ति पूजय, M1 4 damaged (for सस पूजया)
 — (L 2) T1 M1 8 4 यजद्भयश् (for यज्भयश्) T1
 नु पालय, M1 8 प्रपालयेत्, M4 प्रचाल* (for प्रदाप*)
 — (L 3) T1 M1 8 4 प्रदञ्ज* (for प्रदघञ्ज*)]

10 D4 om 10 (of v 1 1) M1 8.4 read 10^{ab}
 twice —^a) Dn1 G1 8 प्रजावतो, D1 प्रजावतो, M4
 (second time) प्रजापतौ (for 'वतो) D1 8 10 त्व
 (for च) D6-9 प्रजापाला (D6 corr 'लो) भवेथाश्च
 —^b) V1 B Dn1 n2 D8 9 10 -कारिण, T1 हारिण,
 T2 8 G2 4 M1 8 (last two first time) -भापिण (for
 भारिण) D5-8 ब्राह्मणान्वहुभारिण — After the
 second occurrence of 10^{ab}, M1 8 4 ins 336* —^c)
 T2 8 G वयसि (for भाति) T1 प्रजाना तेन भवसि.
 —^d) D10 तव (for तथा)

11 T1 om 11 —^a) B1-8 याचत, D5-8 G M
 यावतो (for यावतो) V1 B Dn D10 साधुधर्मान्वा (by
 transp) —^b) V1 B Dn1 n2 D10 संवर्धयति,
 D1-9 सवर्ष* (for सवर्त*) —^c) V1 B सर्वस्ते,
 Dn1 n2 सर्वस्वैश्च; D3 (by corr) ते सर्वे (by transp)
 D6 (before corr) सर्वे चापि न भर्तव्या —^d) D6-9
 निराशा (for नरा ये) V1 B Dn D10 कारिण, D5
 भारिण, T2 8 G2 4 भापिण (for भारिण)

12 ^a) B1 3 स मृदु, D10 समृद्ध (for 'द्ध) D10
 M सन् (for स) B6 Dn1 n2 प्रयच्छस्व —^c)
 D2 8 चापि (for स्नानि) D1 धेनून्नुदुहद्वापि, D4 6-9
 अननुदुहुरत्नानि —^d) D1-9 छत्र (for च्छत्र) D1 2
 [उ]पानह, G1-3 'नह (for 'नहौ)

13 ^a) Dn3 याज्यानि (for धा*) G1 8 याज्याने
 भ्यस् (for यज*) T1 देयानि यजमानेन —^b) V1
 Dn3 [अ]न्यानि च, B Dn1 n2 [अ]न्नानि च (for

[अ]न्नानि) T1 यानि च (for भारत). M साधना
 न्यपि भारत

14 ^a) D1-1 0-9 दाया (for देया) D8 व्युष्टिमतो,
 D10 S पुष्टिमद्भयो (T2 'ती, M 'निरू) (for व्युष्टि-
 मन्तो) —^b) G1 8 लघूपायाश् — T1 om 14^{cd}
 —^c) T2 G M अजुगुप्सन्दिद् (G1 8 4 'पसान्दिद्) जात्रित्यं
 —^d) B1 विप्र- (for वृत्ति) Some MSS -कर्षितान्

15 T1 reads 15^{ab} after 7. —^a) D8 उपच्छन्नान्
 —^b) V1 B Dn पालयेत्, D1-3 पादमेत् (for पादय).
 — T1 om 15^{cd}

16 ^a) D1 विमुक्तस् (for भिमु*) D5 सु (for त्वं)
 B Dn D10 T1 एव पापैर्विनिर्मुक्तस् —^b) B8 तत
 (for पूत) B1 4 6 Dn T1 त्व पू (T1 सुपू) त स्वर्ग
 माप्स्यसि, D10 पूत सन्स्वर्गमाप्स्यसि — B8 om (hapl)
 16^{cd} —^c) V1 B1 2 4 5 Dn D4-8 M4 संवधित्वा;
 T1 वजं*, T2 कशं* (for संख*) D1 कोशे, some
 MSS कोष (for कोश) —^d) D10 राज्यं (for राष्ट्रं)

17 ^a) V1 B Dn D5 10 तेन त्व, T1 अतश्च (for
 ततश्च) D6 ब्रह्मभूतेस्त्व, D8 'यश्च; M1 'य त्वम्
 (for 'यस्त्वम्) —^b) G4 नराधिप (for धनानि च).
 —^c) D6 7 वृत्तं (for वृत्ति) S (except G2) रक्षस्व
 (for सरक्ष) — After 17, D4 6 ins 337*

18 D4 6 om (hapl) 18 D10 reads 18^{ab} twice.
 —^a) D1-9 भृतकान् (for भृत्यान्स्वान्) D10 (second
 time) पुत्रवद्भूत्वद्वापि —^b) D1 पूज्याश् (for प्रजाश्)
 —^c) B Dn2 D5 10 T1 G1 2 योग (for योग-)
 — After 18, N (D4 6 after 17) ins

337* तदर्थं जीवितं तेभ्यस्तु मा तेभ्योऽप्रतिपालनम् ।
 अनयो ब्राह्मणस्यैव यद्विचिन्वयो महान् ।

अरक्षितारं हतारं विलोप्तारमढायकम् ।

तं स राजकलिं हन्तुः प्रजाः संभूय निर्घृणम् ॥ १९

C 13 3096
B 13 61 32
K 13 56 34
M 13 51 19

प्रिया ह्यभीक्ष्णं संगालो दर्पयेन्मप्रमोहयेत् ।
ब्राह्मणेषु प्रनृडेषु धर्मो विप्रगणेशुवम् ।
धर्मप्रणाशो भूतानामभावात् त्याज्य मदाय । [5]
यो रक्षिन्म्यं संप्रदाय राजा राष्ट्रं तिलुन्वति ।
यक्ष्ये राश्रादन वत्सादानयध्वनिति ब्रुवन् ।
यथादाय तदाजसं भीत दत्त सुदास्यम् ।
यजेद्राजा न त यजं प्रयमन्त्यस्य नाधव ।
अपीडिता सुमृद्धा ये ददत्यनुकूलतः । [10]
वाटशोनाभ्युपायेन यष्ट्य नोद्यमाहृतं ।
यदा परिनिपिच्येत निहिजो वै यथाविधि ।
तदा राजा महायज्ञैर्धेजेत बहुदक्षिणैः ।
गृह्णालघन रक्ष्यमन्वस्य कृपणस्य च ।
न ग्यातपूर्वं कुर्वान न रदन्तीधन हरेत् । [15]
हृतं कृपणवित्तं हि राष्ट्रं हन्ति नृपश्रियम् ।
दद्यात् महती भोगान्मुद्रयं प्रयुञ्जेत्सताम् ।
येषां न्वाद्मिन् भोग्यानि समवेक्ष्यन्ति बालकाः ।
नाभन्ति त्रिधिवचानि किं तु पापतर तत ।
यदि ते वाटशो राष्ट्रे विद्वान्सीदेः पुमा द्विजः । [20]
भ्रूणहत्या च गच्छेया कृत्वा पापमिवोत्तमम् ।
धिनतस्य जीयित राजो राष्ट्रे यन्वावसीदति ।
द्विजोऽन्यो वा ननु योऽपि शिबिराह उचो यथा ।
यस्य स विपये राज्ञा ततक सीदति क्षुधा ।
अट्टिमैवि तदाष्ट विन्दते नह राजसम् । [25]
क्रोशन्त्यो यस्य वै राष्ट्राद्विद्यन्ते वग्ना प्रिय ।
क्रोशता पतिपुत्राणां मृतोऽर्था न म जीवति ।

[[(L 1) D₁ जीविने, D₂ जीवन (for जीविद) D₁₀ कृत्वान् (for पात्नम्) D₁₋₃ ना वैन्वोति-प्रमाधन, D₁₋₃ नानर्थं जीवि हि ? (for the post half) — (L 2) D₁ : वन्दय (for वनर्थो) D₁ : १ ० नदिते D₁₋₃ निश्चयो (for निवया) — (L 3) D₁ : ० क्षमीदा, D₂ [अ]क्षमीदा (for क्षमीदा) D₁ सदागे (for सवामी) D₁ क्षिदान्नादा च भवानाद (for the prior half) V₁ द-दत्, D₁₋₂ त्र्यय (for दर्पयेत्) D₁ : ०-०-०-प्रमोदयेत् (for प्रमोह) — (L 4) B₁ D₂ प्राष्टेषु, D₂ प्रमत्तेषु, D₃ [अ]व मृष्टेषु, D₁₀ [अ]भिभूतेषु (for प्रमृष्टेषु) D₁ धुयो (for धर्मो) D₁₋₃ नदयदय (for विप्रगणेशु) D₂ ह्युव — (L 5) D₁ : ०-० नात्र (for स्वात्र) D₂ अमात्र स्यात्प्रमदय (for the post half) — (L 6) D₁₀ तिलुन्वति (for 'न्वति) — (L 7) B₃ रक्षन्, B₃ यदि, D₁ n₂ D₁ : १ ० यष्टे, D₂ रभेद् (for यक्ष्ये)

D₂ राजा (for राष्ट्र) D₁ : २ ब्रुव (for ब्रुवन्) — (L 8) D₁₋₂ : ०-० नच् (for वच्) D₁₋₃ यत् (for तदा) D₁₋₂ : १० यद्य, D₁₋₂ : ० तत्रन्, D₃ ब्रह्मन् (for [अ]-वृत्त) D₁ : १-१० नीरु-, D₂ भीम- (for भीत) — (L 9) D₃ चोद् (for दक्षेद्) B₁ [अ]व (for [अ]न्य) — (L 10) D₁ : १ ० (before corr) अपीडिता D₃ : ०-० सुमृद्धा (for 'मृद्धा) B₁ D₃ यद् (for ये) — (L 11) Bom ed [अ]न्युपायेन (for [अ]न्यु) D₁ : १ १० निच्यमाहृतं (for नीध) — (L 12) B₃ निच्येन, D₃ निच्येन, D₁₀ निच्येन (for निच्येन) D₁ : १ १ ० दक्षिण- निच्येन (for the prior half) V₁ निच्यो वै, B₁₋₃ D₁ निच्यार्द्ध, D₁ : ३ निहते वै, D₁₋₃ निदिना र्द्ध, D₁ : १ ० निदिनार्थो, D₃ निदिनार्थो, D₁₀ निदिनार्द्ध (for निहितो वै) D₁₋₂ : ० यथोदाधि (for यथा विधि) — (L 13) D₁ दक्षेदा (for दत्तेन) V₁ वर (for बहु) D₂ अश्रिया — (L 14) B₁ मनुष्य- (for अश्रिया) — (L 15) B₁ निमान-, D₁ नव तु, D₂ न तत्र (for न खान) D₃ लोन, D₁ : ०-० पूर, D₁₀ भूत (for पूर्व) B₁ विन्दे (for कुर्वान) D₁ : २ न नर्थो, D₂ न नर्थे, D₂ : १० नदते (D₁₀ 'तो) न (for न रदन्ती) — (L 18) V₁ B₁ : २ ० D₁ : १० ह्य (for ह्य) D₁₋₃ तदाद् (for राष्ट्र) B₁ नृपाश्रय, D₁₋₃ नृपश्रिया, D₁ : १ नृप श्रिय (for नृपश्रियम्) — (L 17) D₁₋₃ दावान् (for भोगान्) D₁₋₃ मस्यन् (for मुद्रय) — V₁ B D₁ : ३ om line 19 — (L 19) D₃ वत (for वत) — (L 20) D₁ ताष्टे (for जी) V₁ B₃ D₁₋₃ सुयाम्बित, D₁₋₃ सुयाम्बित (for सुधा दिन) — (L 21) B₁ D₁₋₃ मृण्हे वा- (D₁ ना) वग-शेषा, B₁ D₁₀ मृण्हेववाच्छेषा (for the prior half) D₁₋₃ अनुत्तम (for इवो) — (L 22) B₁ transp गतो and राष्ट्रे D₁ transp गते and वस्य D₂ राष्ट्र (for राष्ट्रे) — (L 23) D₁₋₃ अश्रित्यातो (for द्विजोऽन्यो वा) B₁ नानुषो (for मनुष्यो) — (L 24) V₁ om, B₁ : ० न- (for न) — (L 25) D₁₋₃ : ३ अश्रितम् B₁ D₁₋₃ : ३ ० एव (for एति) D₂ राष्ट्र (for राष्ट्र) B₁ (also as above) अरक्षिता वराद्, D₃ अनिश्चितमेव तदाद् (hypermetric) (for the prior half) D₁₋₃ विन्दते तृपमत्तम (for the post half) — (L 26) D₁₋₃ वा (for वै) D₁₋₃ राष्ट्रादि (for वै राष्ट्राद्) D₁ : ०-० सदासा (for तन्मा) — (L 27) D₁ मवं- (for एति) D₃ नृत् म, D₃ म नृत्तो (for मृतोऽर्था) B₃ D₁ n₂ D₃ च (for न)]

19 " D₃ partly damaged B₁ : 4 D₃ : 10 T₂ : 8 G भर्तार, D₁ : ३ भोक्तार, D₁ कर्तारं (for ह)

अहं वो रक्षितेत्युक्त्वा यो न रक्षति भूमिपः ।
 स संहृत्य निहन्तव्यः श्रेव सोन्माद् आतुरः ॥ २०
 पापं कुर्वन्ति यत्किञ्चित्प्रजा राज्ञा ह्यरक्षिताः ।
 चतुर्थं तस्य पापस्य राजा भारत विन्दति ॥ २१
 अप्याहुः सर्वमेवेति भूयोऽर्धमिति निश्चयः ।
 चतुर्थं मतमस्माकं मनोः श्रुत्वानुशासनम् ॥ २२

शुभं वा यत्प्रकुर्वन्ति प्रजा राज्ञा सुरक्षिताः ।
 चतुर्थं तस्य पुण्यस्य राजा चाप्नोति भारत ॥ २३
 जीवन्तं त्वानुजीवन्तु प्रजाः सर्वा युधिष्ठिर ।
 पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिव द्विजाः ॥ २४
 कुबेरमिव रक्षांसि शतक्रतुमिवामराः ।
 ज्ञातयस्त्वानुजीवन्तु सुहृदश्च परंतप ॥ २५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

६१

युधिष्ठिर उवाच ।

इदं देयमिदं देयमितीयं श्रुतिचोदना ।
 बहुदेयाश्च राजानः किंस्विद्देयमनुत्तमम् ॥ १

भीष्म उवाच ।

अति दानानि सर्वाणि पृथिवीदानमुच्यते ।
 अचला ह्यक्षया भूमिर्दोग्ध्री कामाननुत्तमान् ॥ २

—^१) D₁ n₂ D₂ अनायक (for अदा^१) —^०) V₁
 B D_n सं वै, D₂ न स्म, G₁ १ तस्मै; G₂ तस्म
 (for त स्म) T₂ १ G M राजन् (for राज) T₁ वर
 (for कलिं) —^२) V₁ B₂₋₃ D₁ n₂ सनक्ष, B₂
 (marg) D₁₀ संहृत्य, D_n सदस्य (for समूय) D₂ १
 १ १ निर्घृणा

20 D₂ om 20^a —^०) D₁ को, T₂ G₂ वै (for
 वो) —^०) M₁ सगत्य (for सहृत्य) T₁ वि, T₂
 [अ]व, T₂ G [अ]पि (for नि) —^२) D_{n2} D₂ १-१
 आसुर (for आतुर) T₁ चेतसोन्माद् आतुर

21 ^a) D₁ १ या (for यत्) —^१) D₂₋₃ राज्ञा
 (for राज्ञा) D₁₋₂ 10 तु, T₁ [अ]पि, T₂ १ G₁₋₂
 M om (for द्वि) —^१) G₁ १ om (hapl) 21^c-23^b
 —^०) D₂ १ भागस्य (for पापस्य) —^१) B₂ om (hapl)
 21^d-23^b —^२) T₂ पाप च, T₂ G₁ भाग च (for
 भारत) V₁ B₁₋₄ D_n D₁₀ राजा विन्दति भारत, D₁₋₂
 राजा भागमुपाश्रुते

22 B₂ G₁ १ om 22 (of v l 21) —^a) D_{n2}
 D₂ १ अथ, T₁ अस्व (for अवि) —^१) D_{n3} चापरे
 (for निश्चय) —^२) D₂ १-१ अत (for मनो)

23 B₂ G₁ १ om 23^{ab} (of v l 21) —^a) V₁ B₂
 D_n यच्च, B₃ याश्च (for यस्त्र) —^१) G₂ om 23^c-24^d
 —^२) D₂ १ T₂ प्राप्नोति, T₂ G₁ १ १ वा^१, M [ए]वा^१
 (for चा^१) D₂₋₃ प्रजा प्राप्नोति भारत

24 G₂ om 24 (of v l 23) T₁ om 24^{ab}
 —^a) D₂ १ जीवित (for जीवन्त) D₁ त्वामनु (hyper-
 metric), T₂ G₁ चानु- (for त्वानु) D₂ मत्वा
 जीवतमाजीव, D₁₀ राजान चानुजीवति —^१) D₂ om
 (hapl) 24^b-25^c —^२) S (G₂ om) हृदम् (for
 द्रुमम्) V₁ B₁ प्रजा, D_n D₂₋₃ [अ]द्वजा, M₁ १
 (inf l₁₂) १ १ द्विपा (for द्विजा)

25 D₁ om 25^{abc} (of v l 24) —^a) T₂ यक्षाणा
 (for रक्षांसि) —^१) G₁ [हं]श्वरा (for [अ]मरा)
 —^०) T₂ च (for त्वा)

Colophon om in D₁ १ —*Parvan name* B₁₋₄
 D_{n3} ज्ञाति —*Sub parvan* V₁ B D_n D₂ १ १-10 M
 दानधर्म —*Adhy name* B₁ भूमिदानप्रकटन, D₂ राज-
 धर्मानुकीर्तन, T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये दानयज्ञक्रियाफलकथनं
 —*Adhy no* (figures, words or both) V₁ 61, D₂
 65, T₁ M 89, T₂ १ G₂ १ 96, G₁ 91, G₂ 90.

61

1 ^१) B₁ [हं]व, G₂ सं (for [हं]य) V₁ B₁ १ १
 D_n श्रुतिरादरात्; D₂ १-१ नोदना (for चोदना).
 —^०) B₁ बहुदेवाश्, B₂ देशाश् (for देवाश्) —^२)
 D₂ किनु, D₁ किषिद् (for किम्बिद्) V₁ B D_n D₁₀
 दानम् (for देयम्)

2 ^१) D₂₋₃ उत्तम (for उच्यते) —^०) B₁ तु, T

दोग्ध्री वासासि रवानि पञ्चत्रीहियवांस्तथा ।
 भूमिदः सर्वभूतेषु शाश्वतीरथते ममाः ॥ ३
 यावद्भूमोगापुरिह तावद्भूमिद एषते ।
 न भूमिदानादस्तीह परं किञ्चिद्युधिष्ठिर ॥ ४
 अप्यल्पं प्रददुः पूर्वं पृथिव्या इति नः श्रुतम् ।
 भूमिमेते ददुः सर्वे ये भूमिं भुञ्जते जनाः ॥ ५
 स्वकर्मैवोपजीवन्ति नरा इह परत्र च ।
 भूमिर्भूतिर्महादेवी दातारं कुरुते प्रियम् ॥ ६
 य एतां दक्षिणां दद्यादक्षयां पृथिवीपतिः ।
 पुनर्नरत्वं संप्राप्य भवेत्स पृथिवीपतिः ॥ ७

यथा ज्ञानं तथा भोग इति धर्मेषु निश्चयः ।
 संग्रामे वा तनुं जज्ञादद्याद्वा पृथिवीमिमाम् ॥ ८
 इत्येतां क्षत्रवन्भूता वदन्ति परमाश्रियम् ।
 पुनाति दत्ता पृथिवी दातागमिति श्रुतम् ॥ ९
 अपि पापसमाचारं ब्रह्मघ्नमपि वानृत्तम् ।
 सैव पापं पावयति सैव पापात्प्रमोचयेत् ॥ १०
 अपि पापकृतां राजा प्रतिगृह्णन्ति सायवः ।
 पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति पावन जननी यथा ॥ ११
 नामास्याः प्रियदत्तेति गुह्यं देव्याः मनात्तनम् ।
 दानं वाप्यथ वा ज्ञानं नाम्नोऽस्याः परमं प्रियम् ।

C. 13 3114
 B 13 62 1
 K. 13 97 1
 M 13 52 1

G^o 4 M च (for हि) —^d) D₁ दोग्ध्री (for दोग्ध्री)
 V₁ B Dn इहो (B₁ Dn₁ 'यो' चनात्, D₂ इवामुथात्
 (for अनुचनान्) D₂ दोग्ध्री कानाननस्वितान्

3 ^a) D₁₋₂ e⁻ दोग्ध्री (for दोग्ध्री) —^d) M₁
 पशु D₁ ० त्रीहीन् (for त्रीहि) D₁₀ om. उवान्तया
 D₁₋₃ T₂ G₁ ३ ३ -यत्वं (for -यत्त्वं) —^d) T₁ मोदते
 (for एषते)

4 T₁ om ५^{ab} —^a) D₁ २ इति (for इह)
 D₂ यावद्भूमिनिर्वापुरि —^a) T₂ २ G₂ ३ इह तु (for
 अस्तीह)

5 ^a) T₂ ह्यन्य (for ह्यल्प) V₁ B Dn D₁₋₁₀
 G₁ २ ३ सर्वे, T₂ ३ G₂ सर्वं (for पूर्वं) —^b) T₂ २
 G₁ इव (for इति) D₁₋₃ द्वि (for न) —^c) V₁
 B Dn D₁₋₁₀ एव (for एते) D₁ ३ ३-२ पूर्वं, D₂ ३
 पूर्वं, M सर्वा (for सर्वे) —^d) V₁ B Dn D₀ नृनि
 ते (B₁ वे), T₂ यो नृनि, G₂ ये नृनेर् (for ये नृनि)
 B₁ G₂ नरा (for जना)

6 ^a) B₁ D₂ कर्मण, Dn₁ D₁ कर्मण, S कर्म च
 (for कर्मण) D₁ २-२ च न्व क्रमोपजीवति — After
 6^{ab}, M reads 8^a —^c) D₁ नृनि, D₂ २ नृनि
 (for नृनेर्) S पति (T₂ G₂ 'तिर्' (for नृनेर्)
 —^d) D₁₋₃ पति (for दिवन्)

7 ^a) D₁ २ य इमा, D₂ एता च (for य एता)
 —^b) D₁₋₂ पृथिवी (for लक्ष्या) V₁ B Dn D₂ 10
 रानमत्तम, S पृथिवीपते (M हे) (for 'पति) — D₁
 ० १ ० om. (hapl) 7^d —^c) G₂ पुरा (for पुनर्)
 D₁₋₂ ० च जनन, D₂ संजनन, T₁ M राजानं, T₂ २

G रानानि (for नरत्वं नं) —^d) D₂ भवेत्, D₂
 न भवेत् (bv transp)

8 T₁ om ९^{ab} M reads 8^{ab} after 6^{ab} —^a)
 T₂ २ G₁ ३ इत्त (for ज्ञान) D₂ यथा (for तथा)
 D₂ भोग, D₁ २ भोगन्, D^o भोगम्, T₂ भोगा (for
 भोग) —^c) T₁ तनुं (for तनु) —^d) D₂ ३ इन्द्र
 (for इन्द्राद्) V₁ B Dn D₁₋₁₀ M₂ च (for वा)

9 ^a) V₁ B Dn [पृ]त्त D₂ T₂ G₁ ३ ३ M₁₋₃
 [पृ]त्ता (for [पृ]त्ता) —^b) V₁ B₁ - Dn D₁₀ परमा
 श्रिय, B₂ D₂ T G M₁₋₃ परमाश्रिय (for 'श्रियम्')
 —^c) B₁ पृथिवी दत्ता (bv transp) —^d) D₁₋₀ T
 G M₁ श्रुतम्

10 ^b) V₁ B₁₋₂ - Dn D₂ - T₁ च (for वा) G₂
 (inf/in as in text) इव पावक (for अपि वानृत्तम्)
 — T₁ om. 10^d —^c) V₁ B Dn D₁ प्रावयति, D₁₀
 च पचति (for पावयति) —^d) B₁ D₁ प्रमुच्यते,
 D₁₋₂ ३-२ प्रमुचति (for प्रमोचयेत्)

11 ^c) T₁ पृथिव्या (for वी) Dn₂ D₁ ३ १ T₂ G₁
 [स्व]न्यम् (for [स्व]न्यद्) —^d) B₁ ३ T₁ पावनी (for
 'न) S (except M₂ ३) जगती (for जननी) Dn₁
 तथा, D₁₀ T₁ ३ G M यत् (for यथा) D₁₋₃ पावनं
 होवदुत्तम — After 11, D₁ ins 338^a

12 D₁ om 12^{ab-d} —^a) D₁₀ T ३ G₁ पृथु- (for
 प्रिय) — T₁ om 12^d —^c) D₂ ३ इत्त (for ज्ञान)
 D₁ च (for वा) V₁ B Dn D₁ ०-२ G₂ ३ M₁ [सा]ज्ञान
 (for ज्ञान) —^d) D₂ ०-० M नान (for नाम्नो)
 G₁ परम- (for 'म) V₁ B Dn नामास्या प्रथमं दि

तस्मात्प्राप्यैव पृथिवीं दद्याद्विप्राय पार्थिवः ॥ १२
 नाभूमिपतिना भूमिरधिष्ठेया कथंचन ।
 न वा पात्रेण वा गूहेदन्तर्धानेन वा चरेत् ।
 ये चान्ये भूमिमिच्छेद्युः कुर्युरेवमसंशयम् ॥ १३
 यः साधोर्भूमिमादत्ते न भूमिं विन्दते तु सः ।
 भूमिं तु दत्त्वा साधुभ्यो विन्दते भूमिमेव हि ।
 प्रेत्येह च स धर्मात्मा संप्राप्नोति महद्यशः ॥ १४

यस्य विप्रानुशासन्ति साधोर्भूमिं सदैव हि ।
 न तस्य शत्रवो राजन्प्रशासन्ति वसुंधराम् ॥ १५
 यत्किञ्चित्पुरुषः पापं कुरुते वृत्तिकर्षितः ।
 अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन पूयते ॥ १६
 येऽपि संकीर्णकर्माणो राजानो रौद्रकर्मिणः ।
 तेभ्यः पवित्रमाख्येयं भूमिदानमनुत्तमम् ॥ १७
 अल्पान्तरमिदं शश्वत्पुराणा मेनिरे जनाः ।

(B₁ 'म ध्रि , Dn₁ n₂ 'मप्रि)य — After 12^{ad}, N
 (D₁ after 11) ins

338* य एता विदुषे दद्याद्विप्राय पृथिवीपति ।
 पृथिव्यामेतदिष्ट स राज्याद्वाज्यमितो व्रजेत् ।
 पुनश्च जनन प्राप्य राजैव स्यान्न सशय ।

[(L 1) D₃ एता य (by transp) D₁ 2-9 पुरुषा (for
 विदुषे) D₂ om (hapl) पृथिवीं D₁-3 पते (for -पति)
 — (L 2) D₁ 2-9 इष्ट हि, D₁₀ आदिष्ट (for इष्ट स)
 B₂ Dn₁ n₂ D₃ राजा (for राज्याद्) D₁ [5]व्रजेत्,
 D₃ भजेत् (for व्रजेत्) — (L 3) V₁ B Dn₂ n₃
 [अ]नो जनि, D₄ 6-9 जन्म स (for जनन) V₁ B Dn₁
 n₂ राजवत् (for राजैव)]

— After the above, V₁ reads 14^{ab}, repeating it
 in its proper place V₁ om 12^{ad} D₃ om (hapl)
 12^{ad}-13^{ad} — °) T₃ अस्मात् (for त^o). — °) B₂ 5 D₂
 5 10 G₂ 4 पार्थिव (for 'व)

13 D₃ om 13 (cf. v l 12) — °) D₂ 5 S
 भूमि (for [अ]भूमि). V₁ भूमिं तु दत्त्वा नाभूमिर्
 (sic) — °) D₁ 6 7 अधिष्ठेन (for 'ष्ठेया) — T₁
 om 13^{ad} — °) V₁ B₂ 5 Dn₃ D₁₀ च (for the
 first वा) B₁ ब्राह्म्या (for गूहेद्) B₂ 4 न चापात्रे न
 च गूहे, Dn₁ न वापात्रे न वा ब्राह्म्याद्; D₁ 6-8 नावाग्मा
 त्रेणावगोहद्, D. corrupt, S (T₁ om) न च वल्लेण
 वा गूहेद् — °) T₂ G₁ 4 नातर्धानेन (for अन्त^o) V₁
 B₂ D₃ Cnp चाचरेत् (for वा च^o) B₁ दातव्यानेन वा
 भजेत्, Dn₁ n₂ दत्तदानेन चाचरेत्, T₂ G₂ नातर्धानेन
 वाचयेत् ॥ Cn भूमिदान दानान्तरवत्त गूहनीय किं तु
 प्रख्यापयेदेव । १३ — °) D₁ [अ]पि (for [अ]न्ये) D₃ 7
 ये चापि ता 'चेच्छेद्यु — °) D₁₀ एतन्, T₂ 8 G₁ एव
 (for एवम्) V₁ B Dn D₁₀ T न सशय (for अस
 शयम्)

14 V₁ reads 14^{ab} for the first time after 338*

— °) T₂ न (for य) B₁ साधु (for साधोर्)
 D₃ om (hapl) from भूमि up to साधो (in 15^b)
 G₂ आधत्ते (for आदत्ते) — °) T₁ पुन, T₂ 8 G₂ 4
 नृप, G₁ 8 M नृप (for तु स) — °) Dn₁ n₂ D₁-3
 6-20 M₂ दत्त्वा तु (by transp) — °) V₁ B Dn D₁₀
 उत्तमा, T₂ 8 G M एव च (G₂ वा, M ह) (for एव
 हि) — D₂ om (hapl) 14^{ad}-15^b — °) V₁ B Dn
 D₁₀ M₁-3 चेह च, T₁ G₁ 8 M₁ चेह स, T₂ G₂ [ह]व
 च स (for [ह]ह च स) — After 14, D₁₀ S ins

339* एकाहारकरीं दत्त्वा पट्टिसाहस्रमूर्ध्वग ।
 तावत्याहरणे हत्वा नरकं द्विगुणोत्तरम् ।

[(L 1) D₁₀ G₂ एकाकार- (for 'हार्ग-) D₁₀ -सहस्रम्
 — (L 2) D₁₀ T₂ G₂ 4 पृच्छ्या, M₁-3 हर्षुर् (for
 हत्वा). T₁ तापश्चाहरणे पृच्छ्या (for the prior half)
 T₁ द्विगुणायित (for 'णोत्तरम्)]

15 D₃ om up to 'साधो (in 15^b), D₄ om 15^{ab}
 (for both, cf. v l 14) — °) B₁ तु शासन्ति; B₂ 4
 D₁-3 प्रश^o, B₂ Dn D₁₀ तु श^o, T₁ न शा^o (for
 [अ]नुशा^o) — °) D₁ स च (for सदा). B₂ M ह
 (for हि) — °) D₃ तस्य न (by transp), D₃ न
 तत्र — °) V₁ B₂ 4 5 Dn₃ प्रशासति, B₂ Dn₁ n₂
 D₃-5 G₄ M₃ प्रशासति (for प्रशा^o)

16 °) B₂ partly damaged D₁-3 6 8 0 G₁ 8
 कुरुते (for पुरुष) — °) D₁-3 8 8 G₁ 8 पुरुषो (for
 कुरुते) Some MSS. कथित — °) M गोकर्ण
 (for गोचर्म) — °) Dn₁ भूमिं दानेन पूजयेत्; T₁
 नर पापात्प्रमुच्यते — After 16, D₁₀ ins

340* दशहस्तेन घनेन दशवशान्समन्वत ।
 पञ्चहस्ताधिकं दद्यादेतन्नोचर्म उच्यते ।

17 °) B₁ तु (for ऽपि) — °) D₃ om राजानो
 Dn₁ D₂ G₁-3 कर्मण — °) D₃ om माख्येयं T₁
 पवित्रता यति तेपि.

यो यजेदध्वमेधेन दद्याद्वा साधवे महीम् ॥ १८
 अपि चेन्मुकृतं कृत्वा गङ्गेरन्नापि पण्डिताः ।
 अशक्यमेकमेवैतद्भूमिदानमनुत्तमम् ॥ १९
 सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिमुक्तावक्षनि च ।
 सर्वमेतन्महाप्राज्ञ ददाति वसुधां ददत् ॥ २०
 तपो यज्ञः श्रुतं शीलमलोभः सत्यसंधता ।
 गुरुद्वैवतपूजा च नातिवर्तन्ति भूमिदम् ॥ २१
 भर्तुर्निःश्रेयसे युक्तास्त्यक्तात्मानो रणे हताः ।
 ब्रह्मलोकगताः सिद्धा नातिक्रामन्ति भूमिदम् ॥ २२
 यथा जनित्री क्षीरेण स्वपुत्रं भरते सदा ।

अनुगृह्णाति दातारं तथा सर्वरसैर्मही ॥ २३
 मृत्योर्वै किं करो दण्डस्तापो वह्नेः सुदारुणः ।
 घोराश्च वारुणाः पाशा नोपमर्षन्ति भूमिदम् ॥ २४
 पितृंश्च पितृलोकस्थान्देवलोकै च देवताः ।
 संतर्पयति शान्तात्मा यो ददाति वसुंधराम् ॥ २५
 कृशाय म्रियमाणाय वृत्तिम्लानाय सीदते ।
 भूमिं वृत्तिकरीं दत्त्वा मत्री भवति मानवः ॥ २६
 यथा धावति गौर्वत्सं क्षीरमभ्युत्सृजन्त्युत ।
 एवमेव महाभाग भूमिर्भवति भूमिदम् ॥ २७
 हलकृष्टां महीं दत्त्वा सर्वजां सफलामपि ।

C 13 3133
 B 13 62. 31
 K. 13 97 37
 M 13 52. 27

18 V₁ T₂ om (hapl) 18-19 T₁ om 18^{ab} —^a)
 D₁₋₂ स्वत्पातरम्, D₂ १ ० अल्पतरम् (for अल्पान्तरम्)
 D₃ द्राक्ष (for द्राक्षत्) —^b) B₃ पुनाना, D₁ 4-9 G₂
 पुराण (D₄ G₂ 'णे) —^c) M यद् (for यो) B
 Dn₁ n₂ M₂ यजेत् (for यजेद्) T₁ यद्यजेयाध्वमेधेन

19 V₁ T₂ om 19 (cf. v l 18) —^a) T₂ G₁
 १ ४ M अय (for अपि) D₁₋₂ दुष्कृत (for सुकृतं)
 D₁₋₂ दत्त्वा (for दृत्वा) T₁ तुल्य चाप्यधिक वेति
 —^b) D₂ येन (for अपि) D₂ १ १ ० शक्रेरक्षेत्र पात्र
 कात्, T₂ G₂ प्रकृते चापि पण्डित —T₁ om 19^{ab}
 —^c) B₂ D₂ १ 10 T₂ G₂ ४ M₂ एवम् (for एकम्)
 —^d) D गृहि (for भूमि)

20 —^a) D₂ १ ० सुवर्णं (for सुवर्णं) T₂ राजत (for
 रजत) —^b) G₁ partly damaged D₂ मणिमुक्ता,
 G₂ मुक्तामणि (for मणिमुक्ता) D₂ मणिमणिक्यमेव च
 —^c) V₁ B₂ ४ - Dn प्राज्ञो, D₁ प्रज्ञ (for प्राज्ञ)
 —^d) D₁ १ १ १ G₁ ददत् (for ददत्)

21 —^a) B₁ D₁ 10 T₂ ३ G M₁₋₂ यज्ञा D₁ यो यज्ञशील
 सततम्, D₂ १ योगो यज्ञश्च सततम्, D₂ यो यज्ञ सततं
 लोके —^b) T₂ ३ G अद्रोह (for अलोभ) —^c) D₁ 10
 T₂ ३ G पूजाश्च (for -पूजा) —^d) V₁ B₁ - Dn₁ n₂
 D₁ ३ पूजा (for नाति) D₁ १ T₂ ३ G₂ ४ -नामति (for
 -वर्तन्ति) D₂ भूमिप (for 'दम्)

22 D₂ om (hapl) 22 —^a) Dn₁ n^c भर्तुं,
 D₁ om (for भर्तुं) —^c) B₁ -लोक, D₁₋₂ लोके
 D₂ ४ ६-10 सतो (for मिद्धा)

23 D₂ ० om (hapl) 23-24 —^a) V₁ B (B₂
 damaged) Dn स्व पुत्र (for क्षीरेण) —^b) V₁ B

Dn क्षीरेण, D₁ १ ० १ 10 स्व (D₂ त) पुत्रं (for स्वपुत्र)
 —G₂ ३ om 23^c-28^b —^d) Dn₁ यथा, T₂ तदा
 (for तथा) T₂ गुणैर् (for रसैर्)

24 D₂ ० G₁ ३ om 24 (cf v l 23) —^a) V₁
 B₂ ४ ४ Dn T₁ M₁ मृत्युर् (for मृत्योर्) D₂ मृत्यो-
 र्वैवन्वतो ददत्, T₂ ३ G₂ ४ मृत्योर्वै किं करो ददात् (T₂
 द, G₁ 'ददात्) —^b) V₁ B Dn M₁ तमो वहि,
 D₂ १ T₂ ३ G₂ M₁₋₂ तपो वह्ने (for तापो वह्ने) D₁
 T₂ G₂ सुदारुणे (T₂ 'णा) —^c) D₁₋₂ चै, D₁ 10 वा
 (for च) V₁ B Dn T₂ G₂ दारुणा (for वा')

25 G₁ ३ om 25 (cf. v l 23) T₂ ३ G₂ ४ om
 (hapl) 25-27 —^b) V₁ B. Dn लोकाच्च, D₁ १-9
 -लोकेषु, T₁ लोकस्य (for -लोके च) —^c) D₂-5
 M₁ ३ स तर्पयति, D₂ ० सतर्पयति (for संतर्प')

26 G₁ ३ om 26 (cf v l 23) T₂ ३ G₂ ४ om
 26 (cf v l 25) —^a) T₁ M कृशाय हीमते तात
 —^b) D₁ 10 वित्तहीनाय सीदते —^d) B₂ सत्रीर्, T₁
 देवो (for सत्री)

27 G₁ ३ om 27 (cf v l 23) T₂ ३ G₂ ४ om
 27 (cf v l 25) T₁ om 27 —^a) B. Dn₂ भवति,
 M भरति (for धावति) —^b) V₁ B Dn सत्र (B₁ २
 सत्र) श्री वत्सला पय, D₁₋₂ स्नेहादिसृजता पय, D₁ 10
 क्षरती सतत पय, M क्षीरवत्युत्सृजन्पय —^c) D₁ २
 महाराज, D₂ 'वाहो (for भाग) —^d) B₁ ३ ४
 D₁ १ ४-10 भजति, Dn₂ damaged, M भरति (for
 भवति)

28 G₁ ३ om 28^{ab} (cf v l 23) —^a) V₁

उदीर्णं वापि शरणं तथा भवति कामदः ॥ २८
 ब्राह्मणं वृत्तसंपन्नमाहिताग्निं शुचिव्रतम् ।
 नरः प्रतिग्राह्य मही न याति यममादनम् ॥ २९
 यथा चन्द्रमसो वृद्धिरहन्यहनि जायते ।
 तथा भूमिकृतं दानं सस्ये सस्ये विवर्धते ॥ ३०
 अत्र गाथा भूमिगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
 याः श्रुत्वा जामदग्नेन दत्ता भूः काश्यपाय वै ॥ ३१
 मामेवादत्त मां दत्त मां दत्त्वा मामवाप्स्यथ ।
 अस्मिँल्लोके परे चैव ततश्चाजनने पुनः ॥ ३२

य इमां व्याहृतिं वेद ब्राह्मणो ब्रह्मसंश्रितः ।
 श्राद्धस्य ह्यमानस्य ब्रह्मभूयं स गच्छति ॥ ३३
 कृत्यानामभिशस्तानां दुरिष्टशमनं महत् ।
 प्रायश्चित्तमहं कृत्वा पुनात्युभयतो दश ॥ ३४
 पुनाति य इदं वेद वेद चाहं तथैव च ।
 प्रकृतिः सर्वभूतानां भूमिवै शाश्वती मता ॥ ३५
 अभिपिच्यैव नृपतिं श्रावयेदिसमागमम् ।
 यथा श्रुत्वा मही दद्यान्नादद्यात्साधुतश्च ताम् ॥ ३६
 सोऽयं कृत्स्नो ब्राह्मणार्थो राजार्थश्चाप्यसंशयम् ।

B₂ D_n D₂ 1-10 फाल, D₃ ० फले (for हल)
 —^b) D₂ इति (for क्षपि) —^c) T G सोदक (for
 उदीर्णं) B₁ ३ 4 D₁₀ च (for वा) D₁₋₃ उद्यानं
 शयन वापि, D₄₋₁ ० सोद्यानशरणा वापि (D₅ 'पीं), D₅
 उदीर्णं शरण वापि, M सोदका (M₁ 'क) वा शरणा (M₄
 'ण) —^d) D_n D₅ यथा (for तथा) D₁₋₃ M₁₋₈
 कामभुक् (for कामद)

29 T₁ om 29 —^a) V₁ B₁₋₄ D_n D₂ ३ वृत्ति-
 (for वृत्त) —^b) D₁₋₉ यतव्रत (for शुचि*) —^d)
 G₃ मदिर (for नादनम्) V₁ B D_n न याति परमा
 पद, D₁₀ प्रयाति परम पद

30 ^a) M₁ वृत्तिर (for वृद्धिर) —^c) G₁ om (hapl)
 30^{cd} —^c) V₁ D₅ यथा (for तथा) —^d) B₁ क्षशेषस्य
 (for सस्ये सस्ये) D₁₋₃ M [सिभिवर्धते, D₁₀ विवर्धयेत्,
 G₁ ३ [सिपि वर्धते (for विप*)

31 ^a) V₁ अत्र (for अत्र) B₂ D₁₋₅ अ (D₁ ३ य)
 प्र गाथां भूमिगीता (B₂ 'गीता) —^c) D₁₋₁ ० या;
 G₂ यच्छ (for जा) —^d) B₂ D_n 1 नः D₁₋₃ १-१ ०
 कश्यपाय (for का)

32 ^a) D₅ M₂ ३ मादत्त (for मां दत्त) D₁₋₅
 मा मा मा दत्त मा दत्त, D₁₀ T₁ ३ G₁ २ 1 M₁ 1 मामेव
 दत्त (D₁₀ ता) मादत्त, T₂ मामेव दत्तामादाय —^b)
 D₁ T₁ M मा (for मा) D₅ G₁ अवाप्स्यते —^d)
 V₁ B D_n 1 [आ]जायते, D₁ ३ [आ]जस्ते, D₅ [आ]
 चामने, D₅ T₂ G जनने (for [आ]नने) D_n 1 नः
 D₅ 10 T₂ तदत्त (D₅ 10 'पस्वी) जायते पुन

33 ^a) D_n ३ यद्ना (for य इमा) T₂ व्याहृतीर,
 G₂ व्याहृती — B G₂ om (hapl) 33^b-35^a —^b)
 D₅₋₅ मजिता, G₁ मधुव, M₁ ३ सजित (for

सश्रित) V₁ B₁₋₄ D_n D₁₀ ब्राह्मणो वेदममिता, D₄
 'णो ब्राह्मसश्रिता —^c) V₁ B₁₋₄ D_n D₁₀ M₂ 4 श्राद्धस्य
 क्रियमाणस्य —^d) D₅ ब्राह्मभूमिं, D₁₀ ब्रह्मरूप (for
 'भूय) G₄ गमिष्यति (for स गच्छति)

34 B₅ G₂ om 34 (cf v l 33) —^a) D₅ om.
 from मभिश्चान्ता up to पुना (in 35^a) V₁ B₂ 4 D_n
 D₈ क्षधि (for क्षमि-) S (G₂ om) -शास्तानां (for
 -शास्ताना) ❀ C_n कृत्यानां मन्त्रमयीना मारणार्थंशक्तीनाम् । ❀
 —^b) V₁ B D_n D₈ 10 क्षरिट (for दु) — T₁
 om 34^{cd} —^c) B₂ D₁₀ इदं कृत्वा, D_n 1 नः D₁₋₅
 1-9 G₁ महीं दत्त्वा (D₈ कृत्वा), T₂ G₂ 4 मही दत्ता;
 T₃ M₁ अहं दत्ता, M₂₋₃ अह दत्त्वा (for अह कृत्वा)
 —^d) D₅ M₁ ३ पुनामि (for 'ति)

35 B₅ G₂ om 35^a (cf v l 33) D₅ om पुना
 (in 35^a) (cf v l 34) —^a) M पुनामि (for 'ति)
 M₄ च (for य) D₅ 4 T₁ G₁ ३ M₁₋₃ इम (for इद)
 —^b) D₅ वाष्य (for वेद) V₁ B₂₋₃ D_n 1 नः D₁
 6-10 T₂ ३ G₁ वाद, D_n ३ वादस्, D₁ G₁₋₈ चाहं,
 D₅ वेद (for वाह) B₂ T₂ ३ G M₁₋₃ त, D₁ ३ हि
 (for च) T₁ भूमिचारित्रदर्शन —^d) V₁ B D_n D₁₀
 वैश्वानरी (for वै शाश्वती) D₁ 6-8 समा (for मता).

36 ^a) D₅ G₂ [इ]व (for [ए]व) —^b) D_n D₁
 ३ ३ G₁ ३ इदम्, D अमुम् (for इमम्) G₂ आगत
 (for 'मम्) D₁ 6 7 ० श्रावयेदनुपागम —^c) D₁ ६
 दत्त्वा (for दद्यात्) —^d) D₅ om. (hapl) द्वादद्या
 D₅ 10 स दद्यात् (for नाट) D₅ दद्याद्द्वारितैर्धरा, G₂
 corrupt

37 D₅ om (hapl) 37^a-39^b D₁₀ reads 37^{ab}
 twice —^a) D₁₀ (second time) ब्राह्मणार्थं (for 'र्थो)

राजा हि धर्मकुशलः प्रथमं भूतिलक्षणम् ॥ ३७
 अथ येषामधर्मजो राजा भवति नास्तिकः ।
 न ते सुखं प्रवृध्यन्ते न सुखं प्रस्वपन्ति च ॥ ३८
 मदा भवन्ति चोद्विग्राहस्तस्व दुश्चरितैर्नराः ।
 योगक्षेमा हि बहवो राष्ट्रं नास्याविगन्ति तत् ॥ ३९
 अथ येषा पुनः प्राज्ञो राजा भवति धार्मिकः ।
 सुखं ते प्रतिवृध्यन्ते सुसुखं प्रस्वपन्ति च ॥ ४०
 तस्य राज्ञः शुभैर्गार्हैः कर्मभिर्निर्वृताः प्रजाः ।
 योगक्षेमेण वृष्ट्या च विवर्धन्ते स्वकर्मभिः ॥ ४१
 म कुलीनः म पुरुषः म बन्धुः स च पुण्यकृत् ।
 स दाता म च विक्रान्तो यो ददाति वसुंधराम् ॥ ४२

आदित्या इव दीप्यन्ते तेजसा भुवि मानवाः ।
 ददन्ति वसुधा स्फीता ये वेदविदुषि द्विजे ॥ ४३
 यथा बीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ।
 तथा क्रामाः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्जिताः ॥ ४४
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा मौमो हुताशनः ।
 शूलपाणिश्च भगवान्प्रतिनन्दन्ति भूमिदम् ॥ ४५
 भूर्मा जायन्ति पुरुषा भूर्मा निष्ठा व्रजन्ति च ।
 चतुर्विधो हि लोकोऽयं योऽयं भूमिगुणात्मकः ॥ ४६
 एषा माता पिता चैव जगतः पृथिवीपते ।
 नानया सदृशं भूतं किञ्चिदस्ति जनाधिप ॥ ४७
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

C. 13 3153
 B. 13 62. 51
 K. 13 97 52
 M. 13 52 46

D₁₀ (first time) S माह (T₁ मोह, M₁-s मा हि, M₁ नहीं) कृत्वा (G₂ स्वा) ब्राह्मणार्थां (G₁ -यं) —^b /
 D₁₀ (first time) S राजानम् (for थंम्) V₁ B₁ s-s
 Dn D₁ 10 (first time) T G₁ s s [क्ष]मदाय — T₁
 om. 37^{ad} —^c) M₁ [क्ष]पि (for हि) T₂ s G
 कृशक —^d) D₁ s-s T₂ G₁ मूनि, T₁ G₁ s मूरि
 (for भूति) B₄ लक्षण

38 D₁ om 38 (cf v l 37) —^c) V₁ B Dn
 प्रवृच्छन्ति — D₁ T₂ s G om (hapl) 38^d-40⁷ —^d)
 V₁ B₁ s s Dn₁ n₁ n₁ (also s₁ in text) प्राप्नुवति (for
 प्रस्वपन्ति)

39 D₁ om 39^{ab} (cf v l 37) D₂ T₂ s G om
 39 (cf v l 38) D₂ om (hapl) 39-40 —^a)
 T₁ M₁ तथा (for मदा) —^b) D₁ s s s मर्हा, T₁
 द्विजा (for नरा) — D₁ om 39^c-40^f T₁ om 39^{cd}
 —^d) D₁ s राज्य (for राष्ट्र) D₁ s भन्वाविशति, M
 भय्यावि (for भान्यावि) B₄ च (for तम्) D₁ s
 मत्वा राष्ट्र विशति त, D₁ महाराष्ट्र विशति तस्

40 D₂ T₂ s G om 40^{ab} (cf v l 38) D₂ om
 40, D₁ om. 40^{ab} (for both, cf v l 39) —^a)
 D₁ s s सन्तो (for प्राज्ञो) — T₁ om 40^{cd} —^c)
 D₁ s s s सुसुखं (for सुखं ते) B₄ सुसुखं प्रतिवृच्छति

41^a) Dn₁ यन्म (for तन्म) B₂ s Dn₁ n₂ राज्यं,
 B₁ राष्ट्रं, D₁-o मर्हं, T₂ s G कार्यं (for कार्यं)
 —^b) V₁ B₁ Dn नरा (for प्रजा) — T₁ om 41^{cd}
 —^c) B₂ Dn₁ D₁-s वृष्ट्या, B₁ वृष्ट्या, D₁₀ G₁-s
 दिष्ट्या (for वृष्ट्या) D₂ s-s [क्ष]पि, D₃ हि, G₂ [ह्र]व

(for च) —^d) D₅ वर्धतेपि (for विवर्धन्ते)

42^b) G₂ om (hapl) न वन्तु D₁ ह, D₁ s s हि
 (for च) D₂ कर्मकृत् (for पुण्य) — G₁ s om
 42^c-43^f —^c) S (G₁ s om) राना (for दाता)

43 G₁ s om 43^{ab} (cf v l 42) T₁ om. 43^{ab}
 —^a) S (T₁ G₁ s om) आदित्य इव दीप्येत —^b)
 G₂ M मानव. (for वा) T₂ s G₁ तेजसा खिद्व मानव
 —^c) B₁ D₁ 10 ददते, B₂ S ददाति, D₂ ददते, D₂ s
 ददति (for ददन्ति) D₁-s ददति (D₁ नी) (for
 वसुधा) —^d) S (except G₁ M₁ s) यो (for ये)
 B₂ s D₁-s T₂ विदुषे (for पि)

44^a) B₂ partly damaged V₁ B₂ - Dn मन्यानि
 (for बीजानि) —^d) V₁ B₁ Dn₃ D₂ s s समर्जिता

45^a) Dn₁ वसवो (for वरुणो) —^d) G₁ s लभि
 (for प्रति) T₂ G₂ M₁ s नदति D₁ s G₁ M₁ s
 भूमिप (for दम्)

46^a) D₁ जायते पुन्या भूमौ —^b) T₁ s G
 [क्ष]पि, T₂ [उ]त (for च) —^c) M यो लोक (for
 लोकोऽयं) —^d) B₁ D₁ s S (except G₂) मोय (for
 योऽयं) D₁ भूमि सुके गुणात्मक

47^b) D₁ स जगत् (for जगत) D₂ स्मृता, T₁
 तले (for पते) —^d) B₂ G₁ नराधिप (for जना)
 — After 47, D₁₀ T₂ s G₁ ins

341^a सौदणा यत्र प्रामादा वसोर्धाराश्च कामदा ।
 गन्वर्वाप्परमो यत्र तत्र गच्छन्ति भूमिदा ।

बृहस्पतेश्च संवादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर ॥ ४८

इष्टा क्रतुशतेनाथ महता दक्षिणावता ।

मघवा वाग्निदां श्रेष्ठं पप्रच्छेदं बृहस्पतिम् ॥ ४९

भगवन्केन दानेन स्वर्गतः सुखमेधते ।

यदक्षयं महार्घं च तद्ब्रूहि वदतां वर ॥ ५०

इत्युक्तः स सुरेन्द्रेण ततो देवपुरोहितः ।

बृहस्पतिर्महातेजाः प्रत्युवाच शतक्रतुम् ॥ ५१

सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं च वृत्रहन् ।

दददेतान्महाप्राज्ञः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५२

न भूमिदानाद्देवेन्द्र परं किञ्चिदिति प्रभो ।

विशिष्टमिति मन्यामि यथा ग्राहुर्मनीषिणः ॥ ५३

ये शूरा निहता युद्धे स्वर्याता दानगृद्धिनः ।

सर्वे ते विबुधश्रेष्ठ नातिक्रामन्ति भूमिदम् ॥ ५४

भर्तुर्निःश्रेयसे युक्तास्त्यक्तात्मानो रणे हताः ।

ब्रह्मलोकगताः शूरा नातिक्रामन्ति भूमिदम् ॥ ५५

पञ्च पूर्वादिपुरुषाः षट् च ये वसुधां गताः ।

एकादश ददद्भूमिं परित्रातीह मानवः ॥ ५६

रत्नोपकीर्णा वसुधां यो ददाति पुरंदर ।

48 ^a) T₁ जनाधिप (for युधिष्ठिर)

49 ^a) T₁ G₁ ३ [अ]पि (for [अ]थ) —^o) D₁ 4
e-10 G₂ ३ M₁-३ मघवान्, T₂ ३ G₁ भगवान् (for
मघवा) D₁-० वाग्निना (for वाग्निदा) D₁ G₂ श्रेष्ठ
—^d) T₁ पप्रच्छ च, G₁ ३ पर्यपृच्छद् (for पप्रच्छेद)

50 Before 50, some MSS ins इन्द्र and some
मघवा —^a) T₂ G₁ येन (for केन) —^b) T G
स्वर्गे वै (for स्वर्गत) —^o) V₁ B₁-३ ५ D₁ अक्षय्य
D₁ ६-९ महार्घ्य (for महार्घं च) D₂ १० T₁ ३ G
M यदक्षर (G₂ 'य्य)महार्घं (D₀ 'थं) च, —^d) B₁
तद्ब्रूहि, G₂ किं ब्रूहि (for तद्ब्रूहि) — After 50, D₁₀
ins an addl colophon [*Sub pa-van* दानधर्म
— *Adhy name* बृहस्पतीन्द्रसवाद — *Adhy no* 66]

51 Before 51, some MSS ins भीषम —^a)
D₁ तु (for स) —^o) V₂ B D_n D₁-३ १० बृहत्तेजा
—^d) D₁-९ पुरंदर (for शतक्रतुम्)

52 Before 52, some MSS ins बृहस्पति —^b)
B₂ (marg ns in text) वृथिवीदानमेव च — After
52^a, D₁ ३ S (except T₁) ins

312^a विद्यादानं च कन्याना दान पापहर परम् ।

— M om 52^a —^o) V₁ B₂ D_n १ ददक्षेतान्, B₂
D_n २ ३ 'ते तान्, D₁ ३ T₂ G₁ ३ 'ते तं, D₂ ४ T₁ ३
G₂ ४ 'ते तन्, D₃ ददात्येनन्, D₇ ० दददेतन्, D₁₀ ० 'स्वेतन्
(sic) (for 'देतान्) B₁ D₂ ३ ३ १० T G₁-३ महाप्राज्ञ,
D₁ 'प्राज्ञ (for 'प्राज्ञ) B₂ पुत्रप्रयच्छमानो हि

53 ^a) D_e-९ राजेन्द्र (for देवेन्द्र) —^b) T₁ इह (for
दृति) —^o) D₁ ३ ० इह (for दृति) D₄-१० पश्यामि,
S मन्वेह (for मन्यामि) — D₁₀ T G ins after 53

M after 55

343^a ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा राष्ट्रघातेऽथ स्वामिन ।

कुलस्त्रीणा परिभवे मृतास्ते भूमिदै सह ।

[(L 1) M च (for वा) T₁ M च (for स्व) .
D₁₀ वा पुन , T₂ वात्मन , G₁ वाग्मिन (for स्वामिन)
T₂ राष्ट्रघाते दवाक्षिना (for the post half) — (L 2)
T₂ damaged M हता नो (for मृतास्ते) D₁₀ T₂ G₂
M₁ ३ समा (for सह)]

54 T₂ partly damaged —^a) B₁ पुरा (for
शूरा) S (T₂ damaged) क्षयिता (for निहता) —^b)
B₁-4 D₁n D₁₀ रण , M दार (for दान) T₂ ३ 'युद्धत
(for गृद्धिन) V₁ B₂ स्वर्याता रणमूर्धनि (B₂ 'न)
—^d) D₁ [अ]भ्यक्रामति, D₃ ० [अ]त्याक्रा', D₈ ९
[अ]भ्युक्ता'

55 D₆ om (hapl.) 55 —^a) D_n 1 D₁ १ ९ नि-
श्रेयसा, D₂ सैर् (for 'से) —^b) G₁ सत्यात्मानो
(for स्यक्ता) —^o) D₃ लोके; D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४
लोक (for लोक) D_n 1 ३ D₁ ३ ३ युक्ता; D₁ मुक्ता
(for शूरा) —^d) D₃ [अ]त्याक्रामति; D₄ [अ]त्युक्ता',
D₉ [अ]भ्युक्ता' (for [अ]तिक्रा') — After 55, M ins
343^a.

56 ^a) V₁ B D_n ३ ३ D₃ ९ G₂ पूर्वा हि, D₁-३
पूर्व च, D₁₀ पूर्व हि; T₁ पूर्वाश्च (for पूर्वादि) —^b)
V₁ B₁ ३ चान्ये, B₂ ४ D_n ३ चान्ये, B₂ वास्य, D_n 1 ३
चान्ये, D₃ ९ एव (for च ये) T₂ ३ G₁ M च स्वधा
(T₂ 'धा), G₁ ३ च दिव (for वसुधां) D₆ पडेव
वसुधागता, D₇ पडेव वसुधाधिपा, T₁ पच ये चोत्तर
गता —^o) V₁ G₁ ३ भूमि (for भूमि) —^d) D₆
भूमिद; D₆ G₁ ३ मानव (for 'व) T₁ प्रतिपालयते
नर

स मुक्तः सर्वमलुपैः स्वर्गलोके महीयते ॥ ५७
 मही स्फीतां ददद्राजा सर्वकामगुणान्विताम् ।
 राजाधिराजो भवति तद्धि दानमनुत्तमम् ॥ ५८
 सर्वकामसमायुक्तां काश्यपीं यः प्रयच्छति ।
 सर्वभूतानि मन्यन्ते मां ददातीति वासव ॥ ५९
 सर्वकामदुषां धेनुं सर्वकामपुरोगमाम् ।
 ददाति यः सहस्राब्ध स स्वर्गं याति मानवः ॥ ६०
 मधुसर्पिःप्रजाहिन्यः पयोदधिवहास्तथा ।
 सरितस्तर्पयन्तीह सुरेन्द्र वसुधाप्रदम् ॥ ६१
 भूमिप्रदानानृपतिर्मुच्यते राजकिल्बिषात् ।
 न हि भूमिप्रदानेन दानमन्यद्विगिष्यते ॥ ६२

ददाति यः समुद्रान्तां पृथिवीं शस्त्रनिर्जिताम् ।
 तं जनाः कथयन्तीह यावद्भरति गौरियम् ॥ ६३
 पुण्यामृद्वर्यां भूमिं यो ददाति पुरंदर ।
 न तस्य लोकाः क्षीयन्ते भूमिदानगुणार्जिताः ॥ ६४
 सर्वथा पार्थिवेनेह सततं भूतिमिच्छता ।
 भूदेया विधिपच्छक पात्रे सुस्रमभीप्सता ॥ ६५
 अपि कृत्वा नरः पापं भूमिं दत्त्वा द्विजातये ।
 समुत्सृजति तत्पापं जीर्णां तत्रमिचोरगाः ॥ ६६
 सागरानसरितः शैलान्काननानि च सर्वशः ।
 सर्वमेतन्नरः शक्र ददाति वसुधां ददत् ॥ ६७
 तद्वागान्युदपानानि स्रोतांसि च सरांसि च ।

C 13 3173
 B 13 62 71
 K 13 97 73
 M 13 52. 66

57 Ts partly damaged —^a) D₁ रत्नप्र, T₁ रत्नाव (for रत्नोप) —^b) M^a [s]दात्तमि (for ददाति) D₁ वसुधरा (for पुनदर) —^c) D₁₀ मुक्तं (for मुक्त) —^d) D₂ om स्वर्गलोके V₁ L₁ 5 सर्व, D₁ स्वर्गं (for स्वर्ग)

58 ^a) D₁₋₂ ददन् V₁ B Dn D₁₀ T₁ राजन् (for राजा) —^b) D₁₋₂ समन्विता (for गुणा) —^d) B₁ तद्धिद्वि तानमुत्तम

59 ^d) T₁ ना (for मां) T₁ ददात् (for ददाति) B₁ च, D₂ 5 [इ]र, D₁ 6-9 [इ]इ (for [इ]ति)

60 D₁ om (hapl ?) 60 —^a) B₁ D₁₀ दुहा (for दुषा) —^b) V₁ B Dn D₁₀ गुणान्विता, D₁ T₁ पुगोगम (for 'गमाम्) —^d) V₁ B Dn D₁₀ स्वर्गं याति स मानव

61 ^a) D₁₋₂ प्रजाहिन्य, some MSS प्रवाहिन्य (for 'हिन्य) —^d) D₁ 2 सुरेन्द्र वसुधा ददत्

62 Dn₁ om 62^{ab} —^b) V₁ B Dn₂ n₃ D₁ 10 सर्व, D₂ 4-7 T₁ 8 राज्य (for राग) —^c) B₁ तद् (for द्वि) B₂ D प्रदानाद्वि (for 'देन) —^d) D₂ प्रदास्यते (for विशिष्यते)

63 ^b) D₂ T₃ G₁ शास्त्र, D₂ G^a शक्र (for शस्त्र) D₃ पृथ्वीं शस्त्रनिर्जिता —^c) D₂ G₂ सज्जना (for त जना) Dn₃ कथयति स्म, D₁₋₃ 8 9 T₁ कथयिष्यति (for 'यन्तीह) —^d) V₁ B Dn भरति, T₁ तिष्ठति (for धरति) D₁₋₂ यावद्भूमिर्विष्यति

64 ^a) D₁₀ तुल्याम् (for पुण्याम्) V₁ B Dn₁ n₂ ऋद्विरसा, Dn₃ D₁₋₂ नृदु*, T₂ 3 G रत्नभृता (for नृद्विरसा) — T₂ 3 G^a om 64²-65² —^c) D₁ 6-9 हीयते (for क्षी) —^d) V₁ B₂ 3 5 Dn गुणान्विता (for 'जिता)

65 T^a 3 G^a 4 om. 65 (cf v l 64) —^a) V₁ Dn₁ n₂ D₁₀ T₁ G₁ सर्वदा, D₃ 'त (for 'था) —^b) B₁ (marg 35 in text) 2 3 D₂ 6-7 9 10 भूमिम् (for भूतिम्) — T₁ om (hapl) 65^{2d} —^d) D₁₀ श्रियम् (for सुप्रम्) Dn₁ n₂ क्षभीप्सुना (for प्सता) — After 65, G₁ 3 ins

344* स्वनिर्जिता स्वयक्रीता भृता च वाप्येनृप ।
 While M ins after 65 G₁ 3 after 77

345* सुनिर्मिता सुविक्रीता सुभृता वापि यदृप ।

[M₁ सुनिर्मितां (for मितां) G₁ 3 सुभृता स्वप्येनृप (for the post half)]

66 ^c) D₁₀ यत्, M₁ त (for तत्) T₁ समुत्सृ-
 जेस्वक पाप

67 ^a) D₁₋₂ सरित सागरा शैला —^b) G₂ सागराणि (for काननानि) —^c) T₂ एव (for एतन्) B₁ नर मस्यम्, D₁₋₂ नरश्रेष्ठ (for नर शक्र) —^d) D₁₋₃ 10 ददन् (for ददत्)

68 B₁ D₃ 9 T₃ G₁ om (hapl) 68-69 D₁ 2 om (hapl) 68 —^a) G₁ 2 M तटा (G₁ 2 डा)कानि (for तद्वागानि) T₁ 2 तटा (T₁ 'डा)कान्युपपानानि.

स्नेहान्सर्वरसांश्चैव ददाति वसुधां ददत् ॥ ६८
 ओषधीः क्षीरसंपन्ना नगान्पुष्पफलान्वितान् ।
 काननोपलशैलांश्च ददाति वसुधां ददत् ॥ ६९
 अग्निष्टोमप्रभृतिभिरिष्ट्वा च स्वाप्तदक्षिणैः ।
 न तत्फलमवाप्नोति भूमिदानाद्यदश्नुते ॥ ७०
 दाता दशानुगृह्णाति दश हन्ति तथा क्षिपन् ।
 पूर्वदत्तां हरन्भूमिं नरकायोपगच्छति ॥ ७१
 न ददाति प्रतिश्रुत्य दत्त्वा वा हरते तु यः ।
 स वद्धो वारुणैः पाशैस्तप्यते मृत्युशासनात् ॥ ७२
 आहितार्थिं सदायज्ञं कृशभृत्यं प्रियातिथिम् ।

ये भरन्ति द्विजश्रेष्ठं नोपसर्पन्ति ते यमम् ॥ ७३
 ब्राह्मणेष्वृणभूतं स्यात्पार्थिवस्य पुरंदर ।
 इतरेषां तु वर्णानां तारयेत्कृशदुर्बलान् ॥ ७४
 नाच्छिन्धात्स्पर्शितां भूमिं परेण त्रिदशाधिप ।
 ब्राह्मणाय सुरश्रेष्ठ कृशभृत्याय कश्चन ॥ ७५
 अथाशु पतितं तेषां दीनानामवसीदताम् ।
 ब्राह्मणानां हते क्षेत्रे हन्यात्रिपुरुषं कुलम् ॥ ७६
 भूमिपालं च्युतं राष्ट्राद्यस्तु संस्थापयेत्पुनः ।
 तस्य वासः सहस्राक्षं नाकपृष्ठे महीयते ॥ ७७
 इक्षुभिः संततां भूमिं यवगोधूमसंकुलाम् ।

—^६) D₄-7 स्नेहाधि सरितोपि च (D₅ ० वा) —^०)
 T₁ जेह, T₂ G₁ जेहात् (for जेहान्) —^६) D₅-7 10
 ददन् (for ददत्)

69 B₁ D₇ ० T₈ G₄ om 69 (cf. v l 68) B₄
 om (hapl) 69 —^०) T₁ G₂ M₁ ओषधीं V₁
 B₂ 5 D_n D₈ 10 वीर्यं (for क्षीर) B₈ औषधान्वीर्य-
 सपन्नान् —^६) D₁ ० 7 समन्वितान् (for फलां) —^०)
 T₁ पद्मकोरपलशैलांश्च, T₂ G₂ 8 M कनकोप (G₂ 'त्प)-
 लशै° —^६) D₇-1 10 ददन्

70^६) B₁ वा (for च) D₁₀ यज्ञैरिष्ट्वाप्तदक्षिणै
 —^०) T G उपाश्नाति (for अवाप्नोति) —^६) D₁-8
 आशुते (for अश्नुते)

71^०) D₅ दानाद् (for दाता) D₁ 8 गृह्णाति
 —^०) T₂ G₁ पूर्वं (for पूर्व-) D₁₀ हरेद् (for हरन्)
 —^६) M₁-8 [ए]व (for [उ]प)

72^६) V₁ B₅ D_n चापि हरेत्, B₁ D₅ 7-10 चाह
 रते, B₂ [अ]पि ह°, B₈ T₁ च ह°, B₄ D₄ ० तु ह°,
 D_n 1 n₂ [अ]पि च हरेत् (for वा हरते) B₄ D₂ 4 ० च
 (for तु) —^०) D₁ 2 तौ विद्धौ, D₃ नाविद्धौ (for
 स वद्धो) B₁ G₂ दारुणै (for चां) —^६) D₁ 8
 तप्येते; D₅ नियतो (for तप्यते)

73 T₁ om 73-74 —^०) B₈ आहुताग्निं (for
 आहि°) D₄ आदित्याग्निं महायज्ञ —^६) T₂ कृश (for
 कृश) V₁ B D_n D₅ 2 10 G₄ -वृत्तिं, D₁ -कृत्य, D₈
 -भृतिं, T₈ मृत्युं (for -भृत्य) D₄ प्रियातिथि —^०)
 V₁ B D_n भजति; D₁ 2 तरति, T₈ G₂ हरति (for
 भरन्ति) D₅ द्विजं (for द्विज) G₁ 8 ये हरति सुर-
 श्रेष्ठ. —^६) D₂ ये, D₈ om (for ते) G₂ चर्षं

(for यमम्) D₅ नोऽसर्पति तान्यम

74 T₁ om 74 (cf v l 73) —^०) V₁ B D_n
 D₃. 10 ब्राह्मणेष्वृणभूतं (D₁₀ 'प्य) नृणांभूत (D₈ 'त्वा) —^६)
 V₁ B D_n D₁₀ पार्थिव स्यात् (for 'वस्य) —^६)
 T₂ 8 G₂ 8 भृश (for कृश) D₂ दुर्कमान् (for
 दुर्बलान्) G₄ तारयेद्वलदुर्बलं

75 D₅ om 75 —^०) D_n 8 M₁ नाच्छिद्यात्;
 D₁ ० नोच्छिद्यात् T₈ स्पृशता (for स्पर्शिता) T₁
 द्विजाय स्पर्शिता भूमिर् — T₂ om (hapl) 75^६-78^०
 —^६) T₁ नरेण (for प°) —^०) V₁ B D_n D₁₀
 ब्राह्मणस्य, T₁ आक्षिप्ता स्यात् (for ब्राह्मणाय) —^६)
 T₁ धीमते (for कश्चन) V₁ कृशवृत्ते कदाचन

76 T₂ om 76 (cf v l 75) —^०) V₁ B₁ D_n 1
 n₂ D₁₀ यथा, B₂-5 D_n 8 यद्, M₈ तथा (for अथ)
 M₄ अथ श्रुत्वा गृहं तेषां (sio) —^६) V₁ B D_n D₂ 8
 T₁ G₁ अथ (for अच-) —^०) D₁ ०-9 वृत्ते (for क्षेत्रे)

77 T₂ om 77 (cf v l 75) M₈ om 77
 —^०) D₁-9 राज्याद्, G₈ राष्ट्र (for राष्ट्राद्) —^६)
 V₁ B₅ D_n नर, D₁-8 पथि (for पुन) —^६) B₄
 लोके (for -पृष्ठे) D₅ T₁ 8 G M₁. 2 4 विधीयते (for
 मही°) — After 77, G₁ 8 ins 345*, while M₁ 2 4
 ins after 77

346* हृते क्षेत्रे दरिद्राणामश्रुपात सुदारुण ।

इष्टापूर्तं नरस्यास्य हन्याद्विपुरुष कुलम् ।

[cf 76]

78 T₂ om 78* (cf v l 75) —^०) D_n 2 D₈ 10
 सवृता, G₁ 8 सहितां, M₈ 4 सततां (for सतता) G₄

गोश्ववाहनसंपूर्णा बाहुवीर्यसमार्जिताम् ॥ ७८
 निधिगर्भा ददद्भूमिं सर्वरत्नपरिच्छदाम् ।
 अक्षयाल्लभते लोकान्भूमिसत्रं हि तस्य तत् ॥ ७९
 विधूय क्लृप्य सर्वं विरजाः संमतः सताम् ।
 लोके महीयते सद्भिर्यो ददाति वसुंधराम् ॥ ८०
 यथाप्सु पतितः शक्र तैलविन्दुर्विसर्पति ।
 तथा भूमिकृतं दानं सस्ये सस्ये विसर्पति ॥ ८१
 ये रणाग्रे महीपालाः शूराः समितिशोभनाः ।
 वध्यन्तेऽभिमुखाः शक्र ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥ ८२

नृत्यगीतपरा नायों दिव्यमाल्यविभूषिताः ।
 उपतिष्ठन्ति देवेन्द्र सदा भूमिप्रदं दिवि ॥ ८३
 मोदते च सुखं स्वर्गे देवगन्धर्वपूजितः ।
 यो ददाति महीं सम्यग्भिनेह द्विजातये ॥ ८४
 शतमप्सरसश्चैव दिव्यमाल्यविभूषिताः ।
 उपतिष्ठन्ति देवेन्द्र सदा भूमिप्रदं नरम् ॥ ८५
 शहं भद्रासनं छत्रं वराश्वा वरवारणाः ।
 भूमिप्रदानात्पुष्पाणि हिरण्यनिचयास्तथा ॥ ८६
 आज्ञा सदाप्रतिहता जयशब्दो भवत्यथ ।

C. 13 3192
 B 13 62 90
 K. 13 97 93
 M 13 52. 86

ऋषिभि मत्त भूमिं —^१) V₁ B Dn D₁₀ -शालिनी,
 D₁ s T G -शाङ्गला, D₂ s 1 -शाङ्गली, D₃ s 9 -शाङ्गला
 (for मकुलाम्) — After 78^{ab}, M₁-3 ins

347* कदलीवनमात्राद्यै सुपूर्णां स्पर्शयेन्महीम् ।

—^१) D₅-9 काष्ठ, T₁ s G₂-4 गोष्ट, M गोष्टैर् (M₄
 'ष्टै) (for गोश्व) V₁ B₁ s Dn D₁ . पूर्णां वा,
 D₁₀ मकीर्णां (for -सपूर्णां) —^२) D₃ समार्जिता, D₁
 -समन्विता (for समार्जिताम्) V₁ बाहुवीर्यात्रपालिता,
 B Dn D₁₀ *वाङ्मुपाजिता, S यो ददाति वसुधरा
 — After 78, S ins

348* विमुक्त सर्वपापेभ्य स्वर्गलोके महीयते ।

79 ^a) D₅-9 ददद् (for ददद्) —^१) M₃ अक्ष
 ताल्लै (for *याल्लै.)

80 T₁ om 80 —^a) T₂ G₂ क्लृपय (for क्लृपय)
 —^b) D₃ निरजा (for वि^a) G₁ M₃ स (for सं)
 —^१) D₅ om from सद्भि up to दान (in 81^c)

81 D₅ om up to दान (in 81^c) (cf. v 1 80)
 —^a) T₁ पातित —^b) D₁ s 7-9 स्नेह (for तैल)
 Dn₃ विमर्षते (for *ति) D₁-4 श्रेहर्विदु प्रमर्षति — M₁
 om (hapl) 81^{cd} —^d) G₄ मत्रे सत्रे (for मस्ये
 मस्ये) V₁ B₁ Dn₁ n₂ D₁-6 s 9 T₁ वि (D₂ s प्र)
 वधते (for विसर्पति)

82 ^a) D₁-9 ये रणाग्रेषु भूपाला —^b) D₁ -शोभिन
 (for -शोभना) —^१) D₁ s प्र (for सभि) D₃
 शूरा (for शक्र)

83 ^a) D₁ S (except T₁) नृत्य (for नृत्य) D₂
 s 7 9 धरा (for परा) —^b) D₃ -विभूषणा (for
 *षिता) — D₁ T₂ G₂ s M₃ om (hapl) 83^c-85^b

—^१) B₁ विप्रैर्, D₁₀ पुष्पाणि (for देवेन्द्र) —^२)
 V₁ B Dn तथा (for सदा) D₂-10 नर (for दिवि)
 T₁ s G₂ s M₁ s 4 ब्रह्मलोके धराप्रद

84 D₁ T₂ G₂ s M₃ om 84 (cf v 1 83) T₁
 om 84-85 —^a) D₅-9 स (for च) —^१) D₃
 कृस्ना (for सम्यग)

85 D₁ T₂ G₂ s M₃ om 85^{ab} (cf v 1 83) T₁
 om 85 (cf v 1 84) —^a) D₂-10 T₂ अप्सरसा
 —^b) D₂-1 6-9 विभूषित D₃ दिव्यमाल्यविभूषित
 —^१) V₁ D₁ s 1-10 तिष्ठति B₁ विप्रैर् (for देवेन्द्र)
 — After 85^c, N ins

349* ब्रह्मलोके धराप्रदम् ।

उपतिष्ठन्ति भूतानि

[(L 1) Cf 83^d D₃ लोके D₁ s 6-9 प्रदान् (for
 -प्रदान्) — D₅ om line 2 — (L 2) V₁ B₁ s
 Dn₁ n₂ D₁ s 6-9 पुष्पाणि, Dn₃ पुष्पानि (for भूतानि)]

—^d) M₁ भूमिदान (for सदा भूमि) T₂ s G M
 दिवि (for नरम्)

86 ^a) D₁ s 6-10 शखो (for शङ्ख) G₂ चित्र
 (for छत्रं) D₃ शखो वरान्न छत्र, D₅ सस्यो ब्रह्मामने
 छत्र (sic) —^b) Dn₁ G₂ वराश्वा (for *श्वा) B₅
 Dn₁ n₂ -वाहन, D₂ s वारणान् (for *णा) — D₁ s
 7 9 om (hapl) 86^c-87^b —^१) D₁-3 s 3 10 दानस्य,
 S प्रदान (G₂ नि, M *न) (for प्रदानात्) —^२)
 B₃ M₃ निचयस्, B₁ निलयस् (for निचयास्) T₂
 G₂ तदा, G₄ सदा (for तथा)

87 D₁ s 7 9 om 87^{ab} (cf v 1 86) —^b) T₁
 [उ]त (for [ख]य) V₁ B Dn D₃ 10 जयशब्दा व (Dn₁
 *द्वव, D₅ 10 *द्वो व)सुनि च, D₁ *द्वदा भवत्यथ

भूमिदानस्य पुष्पाणि फलं स्वर्गः पुरंदर ॥ ८७
 हिरण्यपुष्पाश्चौषध्यः कुशकाञ्चनशाङ्गलाः ।
 अमृतप्रसवां भूमिं प्राप्नोति पुरुषो ददत् ॥ ८८
 नास्ति भूमिसमं दानं नास्ति यातृसमो गुरुः ।
 नास्ति सत्यसमो धर्मो नास्ति दानसमो निधिः ॥ ८९
 एतदाङ्गिरसाच्छ्रुत्वा वासवो वसुधामिमाम् ।
 वसुरत्नसमाकीर्णा ददानाङ्गिरसे तदा ॥ ९०

य इमं श्रावयेच्छ्राद्धे भूमिदानस्य संस्तवम् ।
 न तस्य रक्षसा भागो नासुराणां भक्त्युत ॥ ९१
 अक्षयं च भवेद्दत्तं पितृभ्यस्तन्न संशयः ।
 तस्मान्छ्राद्धेष्पिदं विप्रो भुङ्गतः श्रावयेद्विजान् ॥ ९२
 इत्येतत्सर्वदानानां श्रेष्ठमुक्तं तवानव ।
 मया भरतशार्दूल किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ९३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

६२

युधिष्ठिर उवाच ।

कालि दानानि लोकेऽस्मिन्दातुकामो महीपतिः ।

गुणाधिकेभ्यो विप्रेभ्यो दद्याद्भरतमत्तम ॥ १

केन तुष्यन्ति ते मद्यन्तुष्टाः किं प्रदिशन्त्युत ।

— °) V1 B Dn1 n2 D3 8 10 G2 पुष्पाणि, T1 सर्वस्य
 (for पुष्पाणि) — °) D2 मूल (for फल) D3 फल
 प्रद (for पुरंदर)

88 T1 om 88 — °) T2 8 G3 पुष्पाणि (for
 'श्र) — °) T2 8 G2-1 M वृहत्काचन (for कुशकाञ्चन)
 V1 B Dn D1-3 7-9 -शाङ्गला, M1-3 शाङ्गला — °)
 D2 प्रसवां, T2 8 G1 2 4 M -प्रभवा (for प्रसवा)
 — °) M1 3 4 आप्नोति (for प्रा) D2-9 T2 G1 8 ददत्
 (for ददत्)

89 °) D1-4 8 9 T1 G1 राज, D2 राज्ञा, D1 T2
 -भूमि, T2 मत्र (for मातृ) — °) D10 सत्यात्परो
 (for सत्यसमो) G1 मत्रो (for धर्मो) — °) M न
 दानसदृशो निधि

90 Before 90, B1-4 Dn3 T2 8 G1 3 4 1ns भीष्म
 — °) T2 G1 3 4 आगीरयाच् — °) D1 2 वसुधा
 धिष, D2 'धां च्युष (for 'मिमाम्) — °) B1 बहु
 (for वसु) D1 6-9 समायुक्ता (for 'कीर्णा) — °)
 T2 G1 3 4 [आं]गीरसे

91 °) V1 B1 8-6 Dn1 n2 D1-10 T1 G1 8 M2 4 य
 हृद्, D2 इम य (by transp) — °) V1 B Dn
 D10 सभव (for सस्तवम्) — °) G1 M2 8 भोगो
 (for भागो) D2 न तस्य क्षीणो भोगस्तु — °) T1 च
 विद्यते (for भवत्युत) D3 सुराणा वल्लभो भवेत्

92 °) D3 T G1 अक्षयं — °) D1 6-9 पितॄणां
 (for पितृभ्यस्) D10 तु (for तन) — °) D2 श्राद्धे
 तु (for श्राद्धेषु) V1 B2-3 Dn D10 विद्वान्, D1-3
 विप्रान् (for विप्रो) — °) M भुजानाम् (for भुङ्गत)
 D2 1 9 पितॄन् (for द्विजान्)

93 °) D1 अय (for सर्व) G2 -देवाना, M1
 -भूतानां (for दानाना) — °) B1 तदा (for तव)
 — °) D2 यथा भारतशार्दूल

Colophon — Parvan name B1 3 4 Dn3 D1 3
 शांति — Sub-parvan V1 B Dn D1 7 8-10 M2 3
 दानधर्म — Adhy name V1 B. Dn हृद्बृहस्पतिसवाद,
 B1-3 D10 बृहस्पतीद्विसवाद, B1 भूमिदाने बृहस्पतीद्वि-
 सवाद, D1-2 8-1 T2 G2 4 M भूमिदानप्रशसा, D1
 दानप्रशसा; D2 9 भूमिप्रशसा T2 दानप्रशसायां बृहस्पति
 पुरंदरसवादे भूदानमाहात्म्यकथन — Adhy no (figures,
 words or both) V1 62, D2 57, D10 67, T1
 M 90, T2 8 G2 4 97, G1 96, G2 91 — Śloka
 no D1 92

62

1 °) D1 पुण्याधिकेभ्यो विप्रेभ्यो

2 °) V1 B5 Dn transp तुष्टा and किं D2-9
 प्रदद् (D2 9 'द)ति (for प्रदिशन्ति) V1 B Dn D1-3 10

गंम मे तन्महाबाहो फलं पुण्यकृतं महत् ॥ २
 दत्तं किं फलवद्वाजनिह लोके परत्र च ।
 भयतः श्रोतुमिच्छामि तन्मे विस्तरतो वद ॥ ३
 भीष्म उवाच ।
 उममयं पुग पृथो नारदो देवदर्शनः ।
 यदुक्तमानसो तन्मे गूढतः शृणु भाग्य ॥ ४
 नारद उवाच ।
 अन्नमेव प्रशंसन्ति देवाः सर्षिणाः पुग ।
 लोकद्वयं हि यज्ञाय सर्वमेव प्रतिष्ठितम् ॥ ५
 अन्नेन मह्यं दान न भूयं न भविष्यति ।
 तस्मादन्न विशेषेण दातुमिच्छन्ति मानवाः ॥ ६

अन्नमूर्जस्कं लोके प्राणाश्वाचे प्रतिष्ठिताः ।
 अन्नेन धार्यते सर्वं विश्वं जगदिदं प्रभो ॥ ७
 अन्नाद्गृहस्था लोकेऽग्निभिन्नवस्तत एव च ।
 अन्नात्प्रभवति प्राणः प्रत्यक्षं नात्र संशयः ॥ ८
 कुडुम्बं पीडयिन्वापि ब्राह्मणाय महात्मने ।
 दातव्यं भिक्षवे चान्नमात्मनो भूतिमिच्छता ॥ ९
 ब्राह्मणायाभिम्प्राय यो दद्यादन्नमर्थिने ।
 निदधाति निधिं श्रेष्ठं पारलीकिकमात्मनः ॥ १०
 शान्नमध्वनि वर्तन्तं वृद्धमर्हमुपस्थितम् ।
 अर्चयेद्भूतिमन्दिच्छन्गृहस्थो गृहमागतम् ॥ ११
 कोधमुत्पन्नित हित्वा सुजीलो वीतमत्सरः ।

C. 13 3211
 B. 13 63 12
 K. 13 98 12
 M. 13 53 12

च (for [दृ]न) — M 4th p 2^d and 3rd — °)
 Dn (mar. 35 17 'ex') G: M नरिनेन (for दान मे
 तन्) T G: 2 नरिनेनशागत — °) M पुण्यवम
 (for 'दृन)

3 T: om 3rd M tran p 2nd and 3rd — °)
 B: दान किं फलवत्तोति — °) T: 2 (3: 4 भगवत्
 (for नरन) — °) D: 1: 1 निरतो (for 'तो)

4 °) B: 2 न मर्, B: इद मर्, D इदमर् (for
 इद) — °, T: 2 इद (1: 2 देव) — °) V: B
 Dn D: 2 वारय (for तन्ने) — °) T: G: M: 3 यद
 (for 7) D: 3 पादि (for नाग) V: B Dn D: 2
 तन्ने निरान् शृणु

5 G: om the ref 5th = (var) 14, App I (No
 4) line 2154 — °) D: 2 पि (for नधि) B: 4
 D: 2 तथा, D चुरा, G: नदा, M नदा (for
 पुग) V: B: 3 Dn देवा नधिगामया — °) D:
 T: 3 च (for हि) V: Dn: 2 D: 2 सज्ञाम् (for य)

6 D om (hpl) 6-7 6th = 14, App I (No
 4) line 2155 — °) B: दान (for दान) — °)
 B: 2 4 सदेवि (for सन्दि)

7 D: om 7 (cf v l 6) 7th = (var) 14, App I
 (No 4) line 2156 — °) Dn: D: 2 2 कर्षस्वर
 (for 'स्वर) — °) T: 2 प्राणाश्वाचे प्रतिष्ठित — 7th
 = (var) 14, App I (No 4) line 2267 — °)
 M: 3 कर्षे म- (for कर्षेन) T: 2 G: 4 माप्यते (for
 धार्यते) D: 2 G: 2 transp मर् and विश्व D: इत,

(also उति) (for इद) B: G: 2 प्रभो (for प्रभो)
 D: 2 मर् (D: om मर्, मर् प्रतिष्ठित (for 7th)

8 °) G: 4 गुडुम्बो (for 'न्बा) — °) M हि
 (for च) V: B Dn D: 2 निदधस्तावमात्तया (B:
 'दा) — 8th = (var) 14, App I (No 4) line
 2262 — °) V: B: 3 3 Dn D: 2 अन्नमवति चं
 प्राण, T: कन्नायाग प्रभवति — °) T: 1 प्रत्यह (for
 'क्ष)

9 = (var) 14, App I (No 4) lines 2269-70
 — °) Some MSS कुडुम्ब V: B Dn D: 2 नु (for
 [क]पि) Bom ed and Kumbh ed कुडुम्बे सीदते
 च — °) G: 4 ननिम् (for नूनिम्)

10 °) D: 2 भूनाय (for रूपाय) — °) Dn: 2
 (except G: 1) यह Dn: 2 T: 2 जो द) नति (for यो
 दद्याद्) — °) Dn: 2 2 2 T: 2 G: 2 M: 2 निधि
 (for निधि) — °) D: 2 T: 2 परलीकिकम् T: 2 अन्न
 न- (for क्षाम्पन)

11 = (var) 14, App I (No 4) lines 2271-72
 — °) D: 2 क्षाम् (for धान्म) — °) D: 2 बह्यम्,
 D: 2 2 2 गृहम्, G: 2 क्षतम् (for क्षर्म्) T: 2 गृहस्थो
 गृहमागत — °) T: 2 भूमिम् (for भूतिम्) B: 2 इच्छन्ते
 (for क्षन्दि-उम्) — D: 2 om 11th-12th — °) D:
 क्षामम् (for 'तम्) T: 2 प्रियातिमुपस्थित

12 D: 2 om 12th (cf v l 11) T: 2 om 12 12th
 = 14, App I (No 4) line 2273 — °) T: 2 भित्वा

अन्नदः प्राप्नुते राजन्दिवि चेह च यत्सुखम् ॥ १२
 नात्रमन्येदभिगतं न प्रणुद्यात्कथंचन ।
 अपि श्रपाके शुनि वा न दानं विप्रणश्यति ॥ १३
 यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनि वर्तते ।
 श्रान्तायादृष्टपूर्वाय स महद्दर्ममाप्नुयात् ॥ १४
 पितृन्देवानृपीन्विप्रानतिथींश्च जनाधिप ।
 यो नरः प्रीणयत्यन्नैस्तस्य पुण्यफलं महत् ॥ १५
 कृत्वापि पापकं कर्म यो दद्यादन्नमर्थिनैः ।
 ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन युज्यते ॥ १६

ब्राह्मणेष्वक्षयं दानमन्नं शूद्रे महाफलम् ।
 अन्नदानं च शूद्रे च ब्राह्मणे च विशिष्यते ॥ १७
 न पृच्छेद्द्वोत्रचरणं स्वाध्यायं देशमेव वा ।
 भिक्षितो ब्राह्मणेनेह जन्म वान्नं प्रयाचितः ॥ १८
 अन्नदस्यान्नवृक्षाश्च सर्वकामफलान्विताः ।
 भवन्तीहाथ वामुत्र नृपते नात्र संशयः ॥ १९
 आशंसन्ते हि पितरः सुवृष्टिमिव कर्षकाः ।
 अस्माकमपि पुत्रो वा पौत्रो वान्नं प्रदास्यति ॥ २०
 ब्राह्मणो हि महद्भूतं स्वयं देहीति याचते ।

(for हित्वा) —^b) M₁ सुदीप्तो (for 'लो) — D₁
 reads 12^{ad} (repeating 12^d) after 350* —^o) T₂
 अन्नद (for 'द) G₁ राज्य (for राजन्) —^d) D₄
 (first time) यथा, G₁ भयात् (for च यत्) T₂
 विजिते ह महत्सुख

13 ^b) M₁ प्रणुयेत् (for 'द्यात्) B Dn D₁ कदा
 चन (for कथं) —^o) T₂ इति (for शुनि) D₅ १ ९
 अपि श्रपाकं मुनिं राजन् (hypermetric) —^d) Dn₃
 दत्त (for दान) B₁ प्रदास्यते (for प्रणश्यति) B₅
 न दान प्रविनश्यति, T₁ ३ G M नात्रदानं प्रण (T₁ विन)
 श्यति, T₂ नात्रदान प्रतिष्ठित

14 ^o) Dn₁ n₂ क्षार्ताय (for श्रान्ताय) T₂ G₂
 -रूपाय (for -पूर्वाय) —^d) D₁₀ M₁ २ ४ सु (for स)
 D₁-5 १-९ महा, D₅ om (for महद्) T₂ ३ G₂ ४
 स महत्प्रमवामुयात्, G₁ ३ महद्दर्ममवा

15 = (var) 14, App I (No 4) lines 2281-82
 —^a) T G₂ पितृ (for पितृन्) D₁-9 तथा (for
 ऋषीन्) —^b) D₁-9 नराधिप (for जना) —^o)
 D₁ ९-९ ये नरा प्रीणयत्यन्नसः; D₅ प्रीणयत्यन्नैर्लोकसु (sub
 metric) —^d) D₁ ५ तेषा (for तस्य) D₅-9 तेषा
 पुण्यतमं महत्, M₁-3 तस्य पुण्यं महत्फल

16 = (var) 14, App I (No 4) lines 2283-84
 —^a) D₃ तु, G₁ [अ]ति (for [अ]पि) Dn₅ D₁ ९-9
 T₃ पातक (for पापक) Dn₁ n₃ कृत्वापिपातक कर्म,
 D₁₀ 'पि पाप पुरुषो —^d) Dn₁ n₃ मुच्यते, D₁₀ T₁
 लिप्यते (for युज्यते) D₅ न स पापे प्रमुच्यते

17 ^a) D₅ १ ब्राह्मणेपि (for 'णेपु) T₂ ३ G₂ ४
 [ए]व यद् (for [अ]क्षय) M₁-3 दत्तम् (for दानम्)
 —^b) M महत्फल — T₁ om 17°-18^b —^o) V₁
 B Dn D₁-1 M₂ हि (for the first च) M₁ चेद्

(for the second च) —^d) D₅ ब्राह्मणेपु (for 'णे च)

18 T₁ om 18^{ab} (cf v 1 17) —^a) D₅ -मानं*,
 G₁ ३ -शरणं (for च) —^b) D₅-9 व्रतम् (for देशम्)
 V₁ B₁ ५ Dn D₂ ८-10 M₁ च (for वा) D₁ न स्वाध्या
 यव्रत तथा — T₁ reads 18^{ad} after 21^{ab} —^o) D₅-9
 M₁-3 भिक्षता (for भिक्षितो) T₃ G [अ]न्नं (for
 [इ]ह) T₁ २ भिक्षवे ब्राह्मणे वा (T₁ 'णया) न्नं —^d)
 V₁ B₂ (marg) ४ ५ Dn₁ n^o n₃ (orig) D₁ ४ ९ दद्या
 दन्न, B₁ २ (orig) ३ Dn₃ (marg) जन्म चान्नं, D₁-9
 दद्याच्चात्र (for जन्म चात्र) D₂ प्रयच्छत (for प्रया
 चित) D₁₀ दद्याच्चात्र च याचत, T G दद्यादेवा
 विचारत (T₁ 'यन्) — After 18, D₁ ९ १ ९ 1n₃

350* आशयाभ्यागत विप्रं भोजनार्थमुपस्थितम् ।

— After the above, D₁ reads 12^{ad} (repeating 12^d)

19 T₁ om, 19 D₅ transp 19 and 20 —^a)
 S (T₁ om) अन्नदस्यान्नदा वृक्षा —^b) V₁ B Dn D₂
 ५ 10 फलप्रदा (for फलान्विता) —^o) V₁ B Dn
 M₁-3 चेह च, D₅ चाथ वा, D₁₀ ह्यत्र च, T₂ ३ G
 [इ]ह तथा (for [इ]हाथ वा) —^d) B₅ Dn₁ n₃ D₅
 M₁ नृपतेर् (for 'ते)

20 D₅ transp 19 and 20 —^a) B₁ D₅ आशं-
 संति, D₅-9 आशास (D₅ 'स)ते (for आशासन्ते) D₅
 [इ]ह, M₁-3 [अ]पि (for हि) —^b) T₂ ३ G₂ सह
 टिम् (for सुवृ) D₁ २ कार्षका, D₃ कार्षिका, D₁
 ९-9 कर्षुका —^o) D₁ transp पुत्रो and वा B₂
 कदास्माक कुले पुत्र —^d) D₂ ६ om (hapl) पौत्रो
 वा D₅ प्रयच्छति (for प्रदास्यति)

21 D₅ om 21 —^b) V₁ B₁ २ ५ Dn₃ n₃ D₅ 10
 याचति, Dn₁ याति च, D₁ ९ १ ९ याचित (for याचते) .

अक्रामो वा मक्रामो वा दत्त्वा पुण्यमवाप्नुयात् ॥ २१
 ब्राह्मणः सर्वभूतानामतिथिः प्रसृताप्रभुक् ।
 विप्रा यमभिगच्छन्ति भिक्षमाणा गृहं सदा ॥ २२
 सत्कृताश्च निमर्तन्ते तदतीव प्रवर्धते ।
 महाभोगे कुले जन्म प्रेत्य प्राप्नोति भारत ॥ २३
 दत्त्वा त्वन्नं नरो लोके तथा न्यानमनुत्तमम् ।
 मृष्टमृष्टान्नदायी तु स्वर्गे वसति सत्कृतः ॥ २४
 अन्नं प्राणा नराणा हि सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ।
 अन्नदः पशुमान्पुत्री धनवान्भोगवानपि ॥ २५
 प्राणवांश्चापि भवति रूपवाश्च तथा नृप ।

अन्नदः प्राणदो लोके सर्वदः प्रोच्यते तु सः ॥ २६
 अन्नं हि दत्त्वातिथये ब्राह्मणाय यथाविधि ।
 प्रदाता सुखमाप्नोति देवैश्चाप्यभिपूज्यते ॥ २७
 ब्राह्मणो हि महद्भूतं क्षेत्रं चरति पादवत् ।
 उप्यते तत्र यद्भीजं तद्धि पुण्यफलं महत् ॥ २८
 प्रत्यक्षं प्रीतिजननं भोक्तृदात्रोर्भवत्युत ।
 सर्वाण्यन्यानि दानानि परोक्षफलवन्त्युत ॥ २९
 अन्नाद्धि प्रमवं विद्धि रतिमन्नाद्धि भारत ।
 धर्मार्यावन्नतो विद्धि गेगनागं तथान्नतः ॥ ३०
 अन्नं ह्यमृतमित्याह पुगऋत्ये प्रजापतिः ।

C. 13 3230
 B. 13 63 31
 K. 13 98 31
 M. 13 53 31

— After 21^{ab}, T₁ reads 18^{cd} —^a) D₁ : नन्वे ,
 T₁ M नु स (for वा स)

22 ^a) D₂ om from ब्राह्मण up to दत्त्वा एव (in
 24^a) —^a) V₁ B Dn D₃ M₁ यद्धि , D₁₋₃
 समभि , D₁ 10 M₁ 2 यमधि (for यमभि)

23 D₂ om 13 (cf v. 1 22) —^a) M चैत् (for
 च) —^b) D₁₋₃ इदनीव (for तदतीव) B₁ 2 4
 D₃ वि (for प्र) B₁ : D G₁ चर्वते (for चर्धते)
 —T₁ om. 23^{ab} —^{cd}) V₁ B Dn D₁ 2 4 7 10 T₂ 8
 G भागे , D c भोग (for नीने) V₁ B Dn D₁₀
 transp जन्म and प्रेत्य V₁ B Dn D₃ 10 चाप्नोति
 (for प्रा) Dn₂ D₁₋₃ गानर (for भारत)

24 D₂ om up to एव (in 24^a) (cf v. 1 22)
 —^a) D₁ 2 हि (for तु) —T₁ om 24^{bc} —^b) Dn₁
 यथा , T₂ 2 G त्वत् (for तया) —^c) Dn₂ n₃ नित्य ,
 T₂ 8 G₂ M₁ 2 4 म्बिष्ट (for नृष्ट) D₁ 6 7 8 च
 (for तु) V₁ B₁ D₁₀ नित्यमिष्टान्नदायी तु , B₁₋₃ Dn₁
 D₃ नित्य मिष्टान्न , G₁ 2 4 M₂ स्त्रिष्टमिष्टान्न —^d)
 8 भवति (for वसति) B₁ T₁ म्बुत्त

25 ^a) D₁ अन्न , D₁₀ अन्नान् (for अन्न) —^b)
 D₂ अन्ने प्राणा प्रतिष्ठिता —T₃ om (hapl) 25^c-31^d
 —^d) D₂ पुत्रवान् (for भोग)

26 T₂ om 25 (cf v. 1 25) T₁ om 26^{ab} —^a)
 D₂ 6-9 प्राणवान्भुसगश्चापि —^b) S (T₁ 8 om) नरा
 धिप (for तया नृप) —^d) T₂ सर्वत (for 'द) D₁
 M च स , D₂ बुधै , T₁ 2 G हि स (for तु स)

27 T₂ om 27 (cf v. 1 25) —^a) B₂ om ,

Dn₂ तु (for हि) —^b) D₂ विशेषत (for चया-
 विधि) —^c) T₂ सर्वत् (for सुखम्) —^d) V₁ B
 Dn D₁₀ देवैश्चापि पू (Dn₂ 'भिपू) ज्यते , D₆ देवैश्चाद्वा
 भिपूज्यते

28 T₂ om 28 (cf v. 1 25) —^a) M₁ 8 ब्राह्मणा
 (for 'गो) M₂ क्षेत्र (for मृत) —^b) V₁ B Dn
 D₁₀ क्षेत्रमृत युधिष्ठिर , M₂ इह क्षेत्र च पादवत् —^c)
 Dn₁ T₁ G₁₋₃ यत्र यद् , D₁ 6-8 यत्र तद् , T₂ यद्धि यद्
 (for तत्र यद्) —^d) T₂ भवेत् (for महत्) M₁₋₃
 तद्धि पुण्य महत्फल

29 T₂ om 29 (cf v. 1 25) T₁ om 29 —^a)
 D₁ 6 7 8 प्रत्यरे (for 'क्ष) M₁₋₃ जनकं (for 'न)
 —^b) Dn₁ n^a भोक्तृदात्रोर् (for भोक्तृदात्रोर्) —D₂ 6
 om (hapl) 29^{cd} D₁₀ om 29^c-30^b —^c) D₁ 2 4
 7 8 [इ]हात् , G₁ M₁ 4 [अ]नानि (for [अ]न्यानि)
 —^d) Dn₂ D₁ 7-9 T₂ G₁ परोक्षे (for 'क्ष-)

30 T₂ om 30 (cf v. 1 25) D₁₀ om. 30^{ab} (cf.
 v. 1 29) —^a) T₂ G₂ प्रसव (for प्रसव) V₁ B₂ 4 8
 Dn₁ n₃ याति , B₁ 8 Dn^a याति (for विद्धि) —^b)
 V₁ B₁₋₃ Dn G₁ 2 4 रतिर् (for रतिम्) D₁₋₃ 5 च
 पार्थिव , D₃₋₅ च भारत , M फल पर (for हि भारत) .
 B₁ T₂ G₂ रतिरन्नाद्धि पार्थिव (B₁ जायते) ; D₁ रत्नाह
 भारत , T₁ रत्नाहवत्यपि —T₁ om 30^{cd} —^c) T₂
 G₁ सर्वार्थान् (sic) , G₂ सर्वार्थम् (for धर्मार्यान्) D₂
 ह्यन्नतो (for अ) —^d) B₁ नाशस् S (T₁ 8 om)
 [आ]मन (for [अ]न्नत)

31 T₂ om 31 (cf v. 1 25) . 31^{ab} = (var) 14,

अन्नं भुवं दिवं खं च सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ॥ ३१
 अन्नप्रणालो भिद्यन्ते शरीरे पथ्य धातवः ।
 बलं बलवतोऽपीह प्रणश्यत्यन्नहानितः ॥ ३२
 आवाहाश्च विवाहाश्च यज्ञाश्चान्नमृते तथा ।
 न वर्तन्ते नरश्रेष्ठ ब्रह्म चात्र प्रलीयते ॥ ३३
 अन्नतः सर्वमेतद्वि यतिकचित्थाणु जङ्गमम् ।
 त्रिषु लोकेषु धर्मार्थमन्नं देयमतो बुधैः ॥ ३४
 अन्नदस्य मनुष्यस्य बलमोजो यशः सुखम् ।
 कीर्तिश्च वर्धते शस्त्रत्रिषु लोकेषु पार्थिव ॥ ३५
 मेघेषुम्भः संनिधत्ते प्राणानां पवनः शिवः ।

तच्च मेघगतं वारि रज्जो वर्षति भारत ॥ ३६
 आदत्ते च रसं भौममादित्यः स्वगभस्तिभिः ।
 वायुरादित्यतस्तांश्च रसान्देवः प्रजापतिः ॥ ३७
 तद्यदा मेघतो वारि पतितं भवति क्षिप्तौ ।
 तदा वसुमती देवी स्निग्धा भवति भारत ॥ ३८
 ततः सस्यानि रोहन्ति येन वर्तयते जगत् ।
 मांसमेदोस्त्रिशुक्लाणां प्रादुर्भावस्ततः पुनः ॥ ३९
 संभवन्ति ततः शुक्लात्प्राणिनः पृथिवीपते ।
 अग्नीषोमौ हि तच्छुक्लं प्रजनः पुण्यतश्च ह ॥ ४०
 एवमन्नं च स्वर्गश्च पवनः शुरुमेव च ।

App I (No 4) line 2287 —^a) D₃ एव (for इति) D₂ [धा]हु (for [जा]द) —^b) T₂ कले (for कल्पे) — T₁ om 31^{ad} —^c) D₁ 3 T₂ G₂ M₁ 3 4 दिवं भुव (by transp) —^d) D₁ 2 5-6 एते (for अन्ने)

32 = (var) 14, App (No 4) lines 2288-89 —^a) D₅ -प्रणाशे हि (hypermetric) (for प्रणाशे) T₁ क्षीयंते (for भिद्यन्ते) —^a) D₁ बल (for बलं)

33 ^a) B₃ प्ररोहाश्च, M₁ सस्कारा स (for आवा हाश्च) B₁ G₁ आहाराश्च विवाहाश्च —^b) D₃ T₁ यज्ञश्च (for यज्ञाश्च) D₂ न वा (for तथा) —^c) V₁ B (except B₁) Dn D₅ 10 M₂ नि (for न) — T₁ om 33^{ad}-34° —^d) B₁ 3 4 चात्ते, D₃ वाने, M चानु (for चात्र) D₃ प्रमीयते (for प्रली^o) D₁ 2 4 5 ब्रह्म चानुप्र (D₁ 'ज्ञ प्र, D₅ 'यु प्र) मीयते, D₅ 1 9 ब्रह्म वा न प्र (D₅ वाने प्र) मीयते, T₂ अन्नवाच प्रदीयते, T₃ G ब्रह्म चानुप्रदीयते

34 T₁ om 34^{ab} (cf v l 33) —^a) D₃ अन्न वत्, D₅-9 T₂ 3 G₁ 3 4 अन्नद (for 'त) T₁ 3 G₂ सत्यम् (for सर्वम्) —^b) B₁ T₂ 3 G₁ 2 स्यान्न, G₃ स्थानु (for स्थाणु) —^c) T₂ धर्मत्मा (for 'र्थम्) —^d) T₂ 3 G₂ 4 सदा, G₃ इतो (for अतो)

35 ^b) V₁ B Dn D₁₀ यज्ञासि च, D₅ 7 यज्ञोत्तुल (for यज्ञ सुखम्) —^d) D₃ भारत (for पार्थिव)

36 M₁-3 transp 36 and 37 —^a) V₁ B Dn मेघेषुर्व, D₅ मेघश्चाय, D₁₀ G₁ मेघेषु कं, T₁ G₂ 'पूद; T₃ 'पूदकं (hypermetric), M₁-3 'पूघ, M₁

'प्यप (for 'प्यम्भ) Dn₂ संनिधत्ते T₃ मेघेषु उदक धत्ते, G₁ 3 पूदकमादत्ते —^b) D₁-3 T₁ प्राणिनां (for प्राणानां) T₁ पावन (for प^o) V₁ B Dn D₁₀ पति (for शिव) D₁ 5-9 प्राणिना प (D₅ 9 पा) वन पति, D₅ प्राणाना पावन नित्य —^c) D₅ om (hapl) from तच्च up to पति (in 38^b) T₂ -कृत (for गत)

37 = (var) 14, App I (No 4) lines 2291-92 D₃ om 37 (cf v l 36) M₁-3 transp 36 and 37, —^a) V₁ B Dn रसान्भौमान (for रस भौमम्) —^b) D₃ आदित्यश्च; T₁ 3 G₁ 'त्यम्भ, M₁ 'इय न्व (for 'त्य स्व) — T₁ om 37^{ad} —^c) D₁ G₁ M त च, D₁ 5 7 9 चैघ, T₂ 3 G₁-2 स्व च (for ताश्च) B₃ Dn₁ वायुरादित्यतस्ताश्च, D₅ 'गर्भश्च —^d) S (T₁ om) रस Dn₁ n₂ D₁ 7 9 प्रवर्षति; D₁ प्रकर्षति, D₃ च वर्षति (for प्रजापति)

38 = (var) 14, App I (No 4) lines 2293-94 D₅ om up to पति (in 38^b) (cf v l 36) —^a) B₁ तद्यदा, T₂ 3 G₂ 4 तद्यथा, G₁ 3 तद्यच्च (for तद्यदा) —^b) D₅ पार्थिव (for भारत)

39 = (var) 14, App I (No 4) lines 2295-96, —^a) B₁ सस्यानि —^c) B₃ S शुक्लाना (for -शुक्लाणां) — B₃ om (hapl 1) 39^{ad}-40° —^d) Dn₁ अत पुन; D₅ 7 पुनस्तत (by transp) D₅ प्रादुर्भावा परस्तत, D₅ 'र्भोवास्ततस्तत

40 B₃ om 10^{ab} (cf v l 39) D₅ om 40^a-41^b —^a) B₃ T G M₁ शुक्लात् (for शुक्लात्) —^b) T₁ 2 तले (for पते) — T₁ om 40^{ad} —^c) G₂ अग्नि षोमो (for अग्नीषोमो) B₃ T₂ 3 G₁ 3 4 M₁ शुक्लं,

एक एव स्मृतो राशिर्यतो भूतानि जज्ञिरे ॥ ४१
 प्राणान्ददाति भूताना तेजश्च भरतर्षभ ।
 गृहमभ्यागतायाशु यो दद्यादन्नमर्थिने ॥ ४२
 भीष्म उवाच ।
 नारदेनैवमुक्तोऽहमदामन्नं मदा नृप ।
 अनस्युस्त्वमप्यन्नं तस्माद्देहि गतज्वरः ॥ ४३
 दत्त्वान्नं विधिवद्राजन्विप्रेभ्यस्तमपि प्रभो ।
 यथावदन्नरूपेभ्यस्ततः स्वर्गमवाप्स्यसि ॥ ४४
 अन्नदाना हि ये लोकास्तांस्त्वं जगु नराधिप ।
 भवनानि प्रकाशन्ते दिवि तेपा महात्मनाम् ।
 नानासंस्थानरूपाणि नानान्तर्भ्रान्त्वितानि च ॥ ४५

चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजालवन्ति च ।
 तरुणादित्यवर्णानि श्यावराणि चराणि च ॥ ४६
 अनेकगतभौमानि सान्तर्जलवनानि च ।
 वैदूर्यार्कप्रकाशानि रौप्यरुक्ममयानि च ॥ ४७
 सर्वकामफलाश्चापि वृक्षा भवनसंस्थिताः ।
 वाप्यो वीथ्यः सभाः कूपा दीर्घिकाश्चैव सर्वशः ॥ ४८
 घोषयन्ति च यानानि युक्तान्यथ सहस्रशः ।
 मक्ष्यभोज्यमयाः शैला वासांस्याभरणानि च ॥ ४९
 क्षीर स्रवन्त्यः सरितस्तथा चैवान्नपर्वताः ।
 ग्रामादाः पाण्डुराभ्रभाः शय्याश्च कनकोज्ज्वलाः ।
 तान्नदाः प्रपद्यन्ते तस्मादन्नप्रदो भव ॥ ५०

C. 13 3250
 B 13 63 51
 K. 13 93 51
 M 13 53 51

D₁ शुक्ले (for शुद्ध) —^d) V₁ B Dn सूजत, D₁₀
 S (T₁ om) प्रजात (for प्रजन) D₁₋₇ पुण्यतद् (for
 पुण्य) D₁ १-२ प्रजा प्रजनयित (D₁ ति)

41 = (var) 14, App I (No 4) lines 2297-98
 D₂ om 41^a (cf v 1 40) —^a) V₁ B Dn D₁₀
 ससादि, D₂ १ सस डि (for सस च) T₁ पञ्च,
 T₂ G₁ M₁ सूर्यं च (for सूर्यश्च) G₁ २ ज्यमतिं च सूर्यं
 च —^b) T₁ सूर्यं, T₂ ३ G शुभ (for शुभम्)
 —T₁ om 41^c —^c) M एष (for एष) Dn₃ मितो
 (for मृतो) —^d) V₁ B Dn D₁₀ ततो, T₂ ३ G₁₋₃
 तिर्यग् (for यतो)

42 ^a) G₁ प्राण D₂₋₉ भूतानि, M₁₋₃ रमा (for
 'ना) —^a) Dn₁ n₂ [ज]य (for [जा]यु) —^d)
 M₁₋₃ ददानि (for दद्यात्)

43 T₂ ३ G om the ref —^b) D₁₋₇ सतान्,
 D₁₀ प्रादा, T₁ सस दधि, T₂ ३ G ससदान (for
 ससामज) —^c) D₂ ससदित्, D₂₋₃ सस भूयस् (for
 सससुसु) D₁ T₂ G₁ सससु (D₁ 'ससु) यस्त्वमापन्न
 —^d) T₂ ३ G ३ तन पर (for गतज्वर)

44 ^b) V₁ B₂ Dn₁ n^a इति (for जपि) —^c)
 G₂ मूनेन्दस (for न्दं)

45 ^a) D₁₋₄ ससदाने, D₁₀ T₁ 'दानाद् (for 'दाना)
 —^b) D₂ ३ शृणुत् (for स शृणु) V₁ B₁₋₃ Dn D₂ 10
 जनाधिप (for जरा) D₁ ६ तान्शृणुत् जनाधिप,
 D₂ १ ० तास्व शृणुत् पार्थिव — 45^{ref} = (var) 14,
 App I (No 4) lines 2299-2300 —^d) T₂ (sup
 in as in text) महात्मन —T₁ om 45^{ref} —^c)

V₁ B₂ Dn₁ तारा (for नाना) D₂ 10 G₁ ३ M₂
 सस्यानि (for न) B₂ Dn₂ D₂ तारामस्यानि रूपाणि
 —^f) D₂ -शोभान्वितानि, D₁₀ T₂ ३ G₁ सभयु (for
 'सम्मन्वि') D₂ १ ० [ज]पि (for च)

46 = 14, App I (No 4) lines 2301-2302 D₂
 om (hapl) 46^{ab} —^a) Dn₃ वक्र-, T₂ इद्र- (for
 चन्द्र) —T₁ om (hapl) 46^{cd} —^d) M चराणि
 श्यावराणि च

47 47^{ab} = (var) 14, App I (No 4) line 2303
 —^b) V₁ B Dn -चराणि, D₂ घराणि (for वनानि)
 —D₂ om (hapl.) 47^{cd} —^c) V₁ B Dn₁ n₂ D₂
 वैदूर्यार्क D₂₋₅ प्रभामाजि (for प्रकाशानि) —^d)
 D₁₋₃ १-२ रुक्मरूप्य, D₁ T₁ G रूप्यरुक्म (for रौप्य)

48 48-50 = (var) 14, App I (No 4) lines
 2301-2310 —^a) D₁₀ कर्म (for -काम) G₁ ३
 फल् (for फलाद्) —^b) G₁ सस्थिता (for सस्थिता)
 B₂ ३ वृक्षा भवनसंस्थिता —^c) T₂ वापी (for वीथ्य)
 —^d) T G [ज]पि (for [पु]व)

49 D₂ om 49 —^b) D₁₀ नियुक्तानि (for युक्ता
 न्यथ) —^c) D₂ मक्ष्य भोज्यं च पेय च

50 ^a) T₁ क्षीर (for क्षीर) V₁ B Dn D₁₋₁₀ T₂
 स्रवति (for स्रवन्त्य) —^b) Dn₃ तथा चैवानुपूर्वश
 —^c) B D₁ T G M₁ ३ ४ पादराभ्रभा, D₂ पादुरा
 रम्या, D₂ १ 'रा शुभ्रा (for 'राभ्रभा) —^d) B₂
 दन्याश् (for शय्याश्) Dn₁ n₂ D₂ शय्याश् कांचनो-
 ज्वला, D₂ शानकुभाश् सोज्वला, T₂ शय्याश् कनको
 पला —^e) V₁ B Dn D₁₀ तानि (for तान्)

एते लोकाः पुण्यकृतामन्नदानां महात्मनाम् ।

तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं मानवैर्भुवि ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्विपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

६३

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतं मे भगवतो वाक्यमन्नदानस्य यो विधिः ।
नक्षत्रयोगस्येदानीं दानकल्पं ब्रवीहि मे ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
देवक्याश्चैव संग्रहं देवर्षेर्नारदस्य च ॥ २
द्वारकामनुसंप्राप्तं नारदं देवदर्शनम् ।
पप्रच्छैनं ततः प्रश्नं देवकी धर्मदर्शिनी ॥ ३

तस्याः संपृच्छमानाया देवर्षिर्नारदस्तदा ।

आचष्ट विधिवत्सर्वं यत्तच्छृणु विशां पते ॥ ४

नारद उवाच ।

कृत्तिकासु महाभागे पायसेन ससर्पिषा ।

संतर्प्य ब्राह्मणान्साधूर्ल्लोकानामोत्पनुत्तमान् ॥ ५

रोहिण्यां प्रथितैर्मासैर्मापैरन्नेन सर्पिषा ।

पयोऽनुपानं दातव्यमानृण्यार्थं द्विजातये ॥ ६

दोग्ध्रीं दत्त्वा सवत्सां तु नक्षत्रे सोमदैवते ।

51 ^a) T₂ पुण्यकृता (for 'कृताम्) — ^b) T₂ 8
अन्नदान, G₁ 8 4 'दानान् (for 'दाना) D₈ नराधिप
(for महात्मनाम्) — ^c) V₁ B₆ D_n D₈ प्रयत्नेन
(for विशेषेण)

Colophon om in D₁ 8 — *Parvan name* B₁ 2 4
D_n 8 शान्ति — *Subparian* V₁ B D_n D₄₋₇ 9 10
M दानधर्म — *Adhy. name* B₁ अन्नदानविधि, B₂
अन्नप्रदानप्रशंसा, B₄ D_n D₈ T₂ 8 अन्नदानप्रशंसा, D₈₋₉
M अन्नप्रशंसा; G₂ 4 अन्नदानप्रशंसन — *Adhy no*
(figures, words or both) V₁ 63, D₁₀ 68, T₁
89, T₂ 8 G₂ 4 98, G₁ 93, G₃ 92, M 91.
— *Sloka no* D₁ 52.

63

1 ^a) D₈ om मे — ^b) D₇ [s]वधि (for विधि)
— ^c) D₈ -योगेभिः; D₈ 7 9 कल्पस्य (for -योगस्य)
— ^d) D₁ 2 निबोध, D₈ वदस्व, D₁ ब्रवीतु (for
'हि)

2 ^e) D₈ सनादे (for 'इ) D₁ 0-2 देवक्या सह
सनाद — ^d) V₁ B D_n D₁₀ M₄ महर्षेर (for 'देव').

3 D₂ om 3^{ab} — ^a) G₄ समनु (for अनुसं)
— ^b) B₁ वेददर्शनं; M₁₋₈ देवदर्शिन (for 'दर्शनम्)
— ^c) V₁ B_{1-2,5} D_n T G₂ 4 [ह]द्, B₄ D₁ 8-10

[ह]मं (for [ए]न V₁ B₁ 2 D_n वच, D₂ 4 तव; T
G नृप (for तत) — ^d) V₁ B₂₋₅ D_n D₈ 10 दर्शन
(D₈ 'नी), B₁ D₆ -दर्शिन (for 'नी)

4 ^a) G₁ 8 अस्या (for तस्या) T₁ स, T₂ G तु
(for स-) M तस्यां तु पृच्छमानाया — ^b) V₁ B D_n
D₁₀ तत, D₄ (also as in text) 8-9 T₈ G M₄ तथा
(for तदा) — ^d) D_n 1 2 D₈ तच्छृणुष्व (for यत्त
च्छृणु) D₈₋₇ नराधिप (for विशा पते) D₈ 0 यत्त
च्छृणु नराधिप

5 ^b) D₁ 2 [ए]व (for स-), — D₈ om (hapl)
5^c-6^b — ^c) G सर्वाल्लं (for साधूर्ल्लं) — ^d) T₈ G₄
प्राप्नोति (for आ^a) D₁ 2 [अ]नुत्तम

6 D₈ om 6^{ab} (cf v 1 5) — ^a) M पापैर्दे
(for प्रथि^a) B₁₋₃ D₈ मापैर्; D₈ मापैर् (for
मापैर्) V₁ B₁ 8 D_n D₁₀ रोहिण्या प्रथितैर्मापैर् — ^b)
G₂ घृत्वैर् (for मापैर्) M अन्नं स (for अन्नेन) D₈
तथा चान्नेन सर्पिषा, T₂ 8 G₄ अन्नेन सह सर्पिषा — ^c) V₁
B D_n D₂ 8 8 M₄ [s]न्नपानं; D₁ 0 7 9 [s]न्नदानं (for
ऽनुपान) — ^d) V₁ B₂₋₅ D_n D₁ 8 अनृण्यार्थं; D₂
आनृण्यार्थं, D₂ 0 7 9 आ (D₈ अ)नुपौर्ण्य (for आनृण्यार्थं)

7 ^a) B₁ D₂ 8 च, T₈ वै (for तु) — ^b) T₂ 8
सौम (for सोम) T₈ G₁ M₄ देवते (for 'दै') D₁
नक्षत्रे योमदैवते — ^c) D₁₋₃ गच्छेत, D₈ गच्छते; T₁

गच्छन्ति मानुषाहोरात्स्वर्गलोकरुमनुत्तमम् ॥ ७
 आर्द्राया कृमरं दत्त्वा तैलमिश्रमुपोषितः ।
 नरस्तरति दुर्गाणि क्षुरधारांश्च पर्वतान् ॥ ८
 अपूपान्पुनर्वमौ दत्त्वा तथैवानानि शोभने ।
 यशस्वी रूपसंपन्नो ब्रह्मणे जायते कुले ॥ ९
 पुण्ये तु कनकं दत्त्वा कृतं चाकृतमेव च ।
 अनालोक्येषु लोकेषु सोमवत्स विराजते ॥ १०
 आश्लेषायां तु यो रूप्यमृषमं वा प्रयच्छति ।
 स सर्वभयनिर्मुक्तः शात्रवानधितिष्ठति ॥ ११

मघासु तिलपूर्णानि वर्धमानानि मानवः ।
 प्रदाय पुत्रपशुमानिह प्रेत्य च मोदते ॥ १२
 फल्गुनीपूर्वममये ब्राह्मणानामुपोषितः ।
 भक्षान्फाणितसंधुक्तान्दत्त्वा सौभाग्यमृच्छति ॥ १३
 घृतक्षीरसमायुक्तं विधिवत्पष्टिकौदनम् ।
 उत्तराविषये दत्त्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ १४
 यद्यत्प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरैः ।
 महाफलमनन्तं च भवतीति विनिश्चयः ॥ १५
 हस्ते हस्तिरथं दत्त्वा चतुर्थुक्तमुपोषितः ।

C. 13 3267
 B. 13 64 16
 K. 13 59 16
 H. 13 54 16

G₁: M₁-3 ऊद्यते (for गच्छन्ति) D₂: D₂: 3 लोकान्
 (for लोकात्) T: 3 G₂: 4 M₁ ऊद्यते मानुषाहोरात्
 —^d) D₁- 1-3 स्वर्गानाम् (for 'लोकरु')

8 ^a) D. ८ कृमरा, D₁: २ कृमरा (for कृमर) M₁
 दाता (for दत्त्वा) — D₁: T₂: 3 G₂: repeat 8^{bc} after
 10^a —^b) V₁ B D₂ G₁ M₂ तिल (for तैल)
 — D₁: 2-1 3 repeat 8^{cd} after 16^{ab} —^d) D. (first
 time) कुरुधानाम् (for क्षुरधारांश्च) T₂: क्षुरधाराश्च पाति
 तान् (sic)

9 ^a) Hypermetric V₁ B D₂ D₃ ६-२ पूषान्,
 D₂ पुण्ये, D₂ सूपान्, D. पतान् (for अपूपान्) M
 दद्यात् (for दत्त्वा) D₃ पुनर्वमौ तथापूषात् —^b)
 D₁-2 तत्र (for तथा) —^d) D₂: T₂: 3 G₁: 2 4 ब्रह्मणे.
 G₂: om कुले T₁ जायते प्रथिने कुले

10 ^a) V₁ B₁-3 D₂ पुण्येण B₁ पुण्ये च (for
 पुण्ये तु) — After 10^a, D₁: T₂: 3 G₂: repeat 8^{bc}
 —^b) V₁ B D₂ D₁: 2 4 2 10 वा (for the first च) D₁
 2 4 ६-२ वा (for the second च) —^c) D₂: पापेषु
 (for लोकेषु) B₁ (marg) स्वप्रकाशेषु लोकेषु, D₂
 (marg sec m) सप्तितमवर्गलोकेषु —^d) D₂: T₂: 3
 G₂: 4 सु- (for स)

11 ^a) B₂: D₂: 3 T₁: G₁: आश्लेषासु, B₂: 4 D₁-1
 ६ 7 २ अश्लेषासु (for आश्लेषाया) D₂ तथा, D₂ च यो
 (for तु यो) —^b) D₂-२ वृषभ (for ऋ) —^c)
 D₂: G₂ सर्प- (for सर्व) D₁ corrupt, D₂-२ स सर्व
 सुगमयुक्त —^d) B₁: D₂: 1 2 संभवान् (for शात्र)
 D₁: ६-२ विमानम् (D₂ 'नान') धिगच्छति

12 ^a) D₁-3 वारि (for तिल) — After 12^{ab}, D₁
 ins

351* तात्राणि तिलपात्राणि त्रिंशत्फलमितानि तु ।

—^a) M पुत्री (for पुत्र) —^d) D₂: om from प्रेत्य
 up to पुण्यान् (in 17^b) B₁ जायते (for मोदते)

13 D₂: om 13 (cf v 1 12) D₃: om (hapl ?)
 13-14. —^a) Some MSS फाल्गुनी (for फ) —^b)
 T₁ G₁: 3 M ब्राह्मणेभ्य (for णानाम्) T₂: 3 G₂: 4
 ब्राह्मण समुपोषित —^c) Some MSS भक्ष्यान् M₁-3
 पानीय (for फाणित) G₁: 3 M₁: 2 सपृत्तान् (for
 मयु) D₁ भक्षाहारेण सयुक्तान्, D₂: भक्ष फाणित-
 मयुक्त, T₁ corrupt, T₂: 3 पानीयं तक्रममिश्र (T₂
 'युक्तान्'), G₂: 4 फाणित तक्रममिश्र —^d) V₁ B₂: D₂
 D₁ छटति, B₂-2 D₂-2 जईति, T G₂ इच्छति (for
 क)

14 D om 14 (cf v 1 12) D₂: om 14 (cf v 1
 13) T₁: om 14^{ab} —^a) G₁: दधि (for घृत)
 —^b) B₁ स्वस्त्रिकान्क, D₂: 7 २ G₂: M₁: पष्टिकौदन, T₂: 3
 G₁: 2 4 M₁-3 पाष्टिको (for पष्टिकौ) —^c) G₂
 उत्तरापादयोर्दत्त्वा —^d) B₁ सर्व, G₁ स्वर्गे (for
 स्वर्ग)

15 D₂: om 15 (cf v 1 12) —^a) V₁ B D₂
 D₁: तद् (for च) —^d) D₁: ६-२ [ह]ह (for [ह]ति)
 D. भवतीति विनिश्चित, T G तत्तद्भवति भूरिश, M
 दत्त भवति भूरिश

16 D₂: om 16 (cf v 1 12) —^b) T₂: चतुर्थुक्तम्
 (for 'युक्तम्) — After 16^{ab}, D₁: 2-1 3 repeat 8^{cd}
 D₁: 3-1 ० om 16^{cd} —^c) D₂: आमोति (for प्रा)
 T₂: 3 च पराल्ल (for परमाल्ल) —^d) T₁ पुण्ये, T₂: 3
 G M पुण्यान् (for पुण्य) G₂: नाम (for काम).

7 16 16 प्राप्नोति परमाल्लोकात्पुण्यान्नामसमन्वितान् ॥ १६
 चित्रायामृषमं दत्त्वा पुण्यान्गन्धांश्च भारत ।
 चरत्यप्सरसां लोके रमते नन्दने तथा ॥ १७
 स्वातावथ धनं दत्त्वा यदिष्टतममात्मनः ।
 प्राप्नोति लोकान्स शुभानिह चैव महद्यशः ॥ १८
 विशाखायामनङ्गहं धेनुं दत्त्वा च दुग्धदाम् ।
 सप्रासङ्गं च शकटं सधान्यं वस्त्रसंयुतम् ॥ १९
 पितृन्देशांश्च प्रीणाति प्रेत्य चानन्त्यमश्रुते ।
 न च दुर्गाण्यप्राप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥ २०
 दत्त्वा यथोक्तं विप्रेभ्यो वृत्तिमिष्टा स विन्दति ।

नरकादींश्च संक्षेशान्प्राप्नोतीति विनिश्चयः ॥ २१
 अनुराधासु प्रावारं वस्त्रान्तरमुपोषितः ।
 दत्त्वा युगशतं चापि नरः स्वर्गं महीयते ॥ २२
 कालशाकं तु विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्यः समूलकम् ।
 ज्येष्ठायामृद्धिमिष्टां वै गतिमिष्टां च विन्दति ॥ २३
 मूले मूलफलं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः सप्ताहितः ।
 पितृन्प्रीणयते चापि गतिमिष्टां च गच्छति ॥ २४
 अथ पूर्वास्वपाठासु दधिपात्राण्युपोषितः ।
 कुलवृत्तोपसंपन्ने ब्राह्मणे वेदपारगे ।
 प्रदाय जायते प्रेत्य कुले सुवह्नुगोकुले ॥ २५

17 D₃ om up to पुण्यान्ना (in 17^b) (cf v 1 12)
 —^a) V₁ B₁ 2 3 5 D_n D₁₀ T₁ G₁ 2 M₁ वृषम (for
 ऋ) — D₀ om (hapl) 17^b-18^a —^b) B₂ D_n n₂
 पुण्य- (for पुण्यान्) B₃ शोभने; T₁ पुष्कलान (for
 भारत) —^c) V₁ B D_n D₂ 5 T₃ चरति (for चरति)
 —^d) V₁ B D_n D₂ रमते, D₀ T G चरते (for रमते)
 D₂ 5 7 10 नन्दने (for 'ने)

18 D₃ om 18^a (of v 1 17) —^a) V₁ B₂ 4 5
 D_n D₁ 1-10 स्वात्ताम् (for स्वाताम्) T₃ G₂ M अपि
 (for अथ) D₀ स्वातीपय धन दद्याद्, T₂ स्वाता-
 विष्टतम दत्त्वा —^b) T₃ G₁ अर्थिन (G₁ 'ना) (for
 आत्मन) —^c) D₁ 2 G₁ M₁-8 सु, D₃ om (for
 स) —^d) G₁ 3 लोके (for धेव)

19 B₁ om 19^b —^b) D₁-3 च सुव्रता (D₃ 'त),
 T₁ पयस्विनीं, T₂ 3 G₁ सुसमतां, G₁-3 [अ]थ समता,
 M₂ तु दुग्धदा (for च दु^o). — T₁ om 19^a —^c)
 D₂ 8 10 सोपा (D₁₀ 'प)सग, M₁ 3 सप्रसग (for सप्रा^o)
 V₁ om from शकट up to विन्दति (in 21^b) —^d)
 D₃ सवाद्यं (for सधान्यं) G₃ वसु (for वस्त्र) B₂ 3
 D₁ 2 10 -समित (for संयुतम्) T₂ 3 G₁ 2 4 सधान्य
 वसुसत्तम, M सवाद्य वसुसयु (M₁ 'मि)स

20 V₁ om 20 (of v 1 19) —^a) D₃ T₁ 3
 G₂ पितृ (for पितृन्) G₁ 3 च देवान (by transp)
 —^b) D₃ T₂ [अ]नतम्, D₀ [अ]मरुषम् (for [अ]नन्त्यम्)
 — T₁ om 20^c-21^a —^d) T₃ स्वर्गं (for स्वर्गं)
 D_n लोके (for लोक) T₂ 3 G स (for च)

21 V₁ om 21^a (of v 1 19) T₁ om 21 (of
 v 1 20) —^a) T₂ 3 G M₁ 3 4 यथेष्ट (for यथोक्तं).

D₃ दत्त्वा युगशतं चापि —^b) D₀-3 गतिम् (for वृत्तिम्)
 D₁ गतिमिष्टा स गच्छति —^c) G₁ 3 स क्षेप्तान्, G₂
 संक्षेश (for 'दान्) D₁-3 नरकाश्चेकविदान्यै —^d)
 B₁ सु (for वि-) D₁-3 न प्राप्नोतीह (D₃ ति)निश्चय.

22^a) D₁ 3 प्रवर, T₁ शकट (for प्रावार) —^b)
 V₁ B₂ 4 5 D_n n₂ वस्त्रात् (B₁ 'स्त्राणा, D_n 'रात्र)
 समुपोषित, B₃ उद्दाम्य समु^o, D₃ वस्त्रावरसु, T₁ M
 वस्त्रोत्तरसु^o —^c) G₁ partly damaged T₁ युग
 (for युग) D₃ साप्र, D₃ चापि (for चापि) —^d)
 T₁ स्वर्गलोके (for नर स्वर्गं)

23^a) D₃ T₂ 3 G₂-4 M काळ (for काल)
 —^b) V₁ om दत्त्वा D₁-3 T₂ 3 G₂ 4 विप्र, T₁ चैव
 (for मर्त्यं) B₃ दत्त्वानन्य समूलकान् —^c) D₁ 2 4
 6-9 ऋद्धिम्, D₃ गतिम् (for ऋद्धिम्) B₁ ऋद्धां (for
 हृष्टां) D₁ च (for चै) —^d) B₂ D₁ 6-10 स (for
 च) V₁ B₁ 3-5 D_n D₁ 4 6-10 गच्छति (for विन्दति)

24 D₃ om. (hapl) 24 —^a) D₃-9 दद्याद् (for
 दत्त्वा) —^c) B₃ G₁ 3 वा (for च) D₁-9 स
 पितृन्प्रीणयति वै —^d) D₃ 9 स (for च) B₁ D₀ 7 10
 T G विन्दति (for गच्छति) D₃ स्वर्गलोकं च गच्छति

25^a) D₁ 6-9 प्रदाय (D₁ 'दीप) पूर्वापाठासु —^b)
 B₁ पूर्वाणि (for पात्राणि) —^c) T₁ क्षील- (for कुल-)
 —^d) V₁ B₃ D_n n₂ D₁ 6-10 पुरपो (for प्रदाय) B₁
 om जायते —^e) V₁ B D_n n₃ गोधने, D_n 2 D₁₀
 S शोभने (for -गोकुले)

26^a) B₃ उदमन्न, D₃ क्षोदनस्तु, D₁₀ दधिमर्थं,
 T₁ उदपात्रं, T₂ 3 G₁ इदमध (G₁ 'ध), G₁-3 इद-

उदमन्थं ससर्पिर्दं प्रभृतमधुकाणितम् ।
 दत्तोत्तगखपाढासु नर्वकामानत्रामुयात् ॥ २६
 दुग्धं त्वमिजिते योगे दत्त्वा मधुघृताप्लुनम् ।
 धर्मनित्यो मनीषिभ्यः स्वर्गलोके महीयते ॥ २७
 श्रवणे कम्बलं दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव च ।
 श्वेतेन याति यानेन स्वर्गलोकानसंवृतान् ॥ २८
 गोप्रयुक्तं धनिष्ठामु यान दत्त्वा समाहितः ।
 वस्त्ररश्मिधर मद्यः प्रेत्य राज्यं प्रपद्यते ॥ २९
 गन्धाञ्जशतमिषग्योगे दत्त्वा मागुरुचन्दनान् ।
 प्राप्नोत्यप्सरमां लोकान्प्रेत्य गन्धाश्च ज्ञाश्वतान् ॥३०

पूर्वभाद्रपदायोगे राजमापानप्रदाय तु ।
 सर्वमक्षफलोपेतः स वै प्रेत्य सुखी भवेत् ॥ ३१
 औरभ्रमुत्तरायोगे यस्तु मांसं प्रयच्छति ।
 स पितृन्प्रीणयति वै प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ॥ ३२
 कास्योपदोहना धेनुं रेवत्यां यः प्रयच्छति ।
 सा प्रेत्य कामानाढाय ढातारपमुतिष्ठति ॥ ३३
 रथमश्वसमायुक्तं दत्त्वाश्विन्या नरोत्तमः ।
 हस्त्यश्वरथसंपन्ने वर्चस्वी जायते कुले ॥ ३४
 भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलधेनुं प्रदाय वै ।
 गाः सुप्रभूताः प्राप्नोति नरः प्रेत्य यशस्तथा ॥ ३५

C 13 327
 B 13 64 35
 K. 13 99 35
 M 13 54 35

मद्य, M गुह्य (M: 'ण)पिद (for उदमन्थ) G: सु-
 (for न) —^b) B: G: प्रभृत (for प्रभृत-) D: e-
 मणि (for मधु) B Dn: n: प्रभृतमधिकाणित, T1
 'पयसा मदा —^c) Dn: D-1: T1 ७: सर्वान् (for
 सर्वं) D1-2 उपाश्रुते, D: M वस्त्रामुते, D: s 'श्रुते,
 T: s G 'प्यते (for 'मुयात्)

27 T1 om 27 —^a) D1: s '-० च, D: न (for
 तु) D: [व]मिजिते, D: हिने, D: जिता, D10
 M 'जितो (for 'जिते) G: लोके (for योगे) —^b)
 D: om मधु B1: 3- Dn: n: D-10 घृताप्लुन (for
 'घृता') D: दत्त्वा घृतमधुघृत —^c) Dn: (marg)
 मनुष्येभ्य (for मनीषिभ्य)

28 ^a) G1: 2 श्रावणे (for श्र) Some MSS कवळ
 (for कम्बलं) —^b) G1 partly damaged V1 B:
 Dn: n2 D: वा (for च) —^c) Dn: D1: s e-
 स्वर्ग, G: सर्वान् (for सर्वं) D10 यमावृतान् (for
 मसृत्) D: स्वर्गलोकमंशय, D: स्वर्गलोक न मदाय

29 ^a) B: गोमंयुक्त (for गोप्र) D: M1-3 धनि-
 ष्ठाया, T: s G श्रविष्ठामु (for धनि) —^c) Dn: n2
 D: e-२ राशिधन, D1-3 राशिमय, D10 'धनं (for
 'धर) D: लकराशिमय मद्यो, S चन्द्ररश्मिसमायुक्त
 —^d) D: रथ प्रेत्य (for प्रेत्य राज्यं) D: उपाश्रुते, T: s
 G: प्रवर्तते (for प्रपद्यते) T: 2 चन्ने राज्य प्रवर्तते

30 ^a) V1 B Dn: n2 D1-10 गन्धान्शतमिषायोगे
 —D: om (hapl) 30^b-31^a —^b) Dn: D: e 7 2 10
 सागर, S चाग (M: 'नु) (for सागुर) —^c) V1
 B1-2: s Dn D: मदान्, D: लोके (for लोकात्) —^d)

D: S गोभनान (for ज्ञाश्वतान) D10 सदाभिलषिता-
 वृष्टि

31 D: om 31^a (cf v l. 30) —^a) Dn: T1
 पूर्वभाद्रपदायोगे, D1: s e 7 9 पूर्वभद्र, T: s G M
 पूर्वघ्राष्ट —D: om. (hapl.) 31^b-32^a —^b) T1 G1: s
 वज्रमास, T: s G: s डागमास, M राजन्नामं (for
 'नापान) B: प्रदाय च, D1: s T1 'य वै, D: 'पवेत्
 (for य तु) —^c) D: -मक्ष्य- (for -भक्ष) T: s
 G -फलोपेत B: s सर्वमक्ष्य (B: 'भोग)फलोपेत

32 D: om 32^a (cf v l 31) —^a) D1-2: s
 [पु]न (for वै)

33 ^a) D: कास्योपदोहना धेनुं वै, D: e-२ 'दोहि
 (D1: s 'ह)र्ना वेतु —^b) T: s रेवत्या D: 7 9 हस्ते
 य मप्रयच्छति —^c) D1: s e 7 T1 G: M: s म, D:
 स (for सा) T: s प्रीत्या (for प्रेत्य) T1 क्षामोति
 (for क्षादाय) —^d) T: G: गच्छति (for तिष्ठति)
 T: इहापि सुखमेवते

34 ^b) T1 [व]श्विन्या (for 'न्या) V1 B: s Dn
 D: s 8-10 T: G: नरोत्तम —^c) D: T: s संपन्नो,
 G: -सपूर्णे (for -सपत्ने) G: हस्त्यश्वरथमापन्नो

35 ^b) D: e-२ प्रदाययेत्, T1 ददाति वै, T: s G:
 प्रदाय च (for 'य वै) —^c) G1: s स (for सु)
 D: स्वर्गलोकमामोति, D: 7 म गोलोकमवा, D: 9
 गोलोक समवा —^d) M: s प्राप्य (for प्रेत्य) — After
 35, Dn: reads 13 64 1, repeating it in its proper
 place

36 Dn: D: om 36 with the ref —^a) T: s G:

भीष्म उवाच ।

इत्येष लक्षणोद्देशः प्रोक्तो नक्षत्रयोगतः ।

देवक्या नारदेनेह सा स्तुपाभ्योऽब्रवीदिदम् ॥ ३६

इति श्रीमदाभारते अनुशासनपर्वणि त्रिपष्टिनमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

६४

भीष्म उवाच ।

सर्वान्कामान्प्रयच्छन्ति ये प्रयच्छन्ति काञ्चनम् ।
इत्येवं भगवानन्निः पितामहस्ततोऽब्रवीत् ॥ १
पवित्रं शुच्यथायुष्यं पितृणामक्षयं च तत् ।
सुवर्णं मनुजेन्द्रेण हरिश्चन्द्रेण कीर्तितम् ॥ २
पानीयदानं परमं दानानां मनुजब्रवीत् ।
तस्माद्वापीश्च कृपांश्च तद्वागानि च खानयेत् ॥ ३
अर्धं पापस्य हरति पुरुषस्येह कर्मणः ।

कृपः प्रवृत्तपानीयः सुप्रवृत्तश्च नित्यज्ञः ॥ ४
सर्वं तारयते वंशं यस्य खाते जलाशये ।
गावः पिबन्ति विप्राश्च साधवश्च नगः सदा ॥ ५
निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठत्यचारितम् ।
स दुर्गं विपमं कृच्छ्रं न कदाचिदवाप्नुते ॥ ६
बृहस्पतेर्भगवतः पूष्णश्चैव भगस्य च ।
अश्विनोश्चैव बृहेश्च प्रीतिर्भवति सर्पिणा ॥ ७
परमं भेषजं ह्येतद्यज्ञानामेतदुत्तमम् ।

[पृ]वं (for [प]प) —^६) T₂ ३ G₁ सुक्तो (for प्रोक्तो)
—^८) D₁ ३-० स्तुपाभ्य सा (by transp), G₁ ३ सा
स्तुपाया V₁ इति, D₆ इह (for इदम्)

Colophon — Parvan name B₁ २ ४ D_{ns} D₁₋₂
शांति — Sub parvan V₁ B Dn D₁ ० ५ १० M दान-
धर्म — Adhy name V₁ B₁ २ ५ Dn D₁₀ नक्षत्रयोग-
दान, B₁ नक्षत्रयोगदानविधि, D₁ ३ नक्षत्रदान, D₂
नक्षत्रदानान्नदानप्रशसा, D_{4-०} नक्षत्रदानफल, T₂ भीष्म
युधिष्ठिरसंवादे दानप्रकरणे कृत्तिकादिनक्षत्रयोगे दानकथन, M
नक्षत्रयोगविधि — Adhy no (figures, words or
both) V₁ 64, D₆ 59, D₁₀ 69, T₁ M 92,
T₂ ३ G₂ ४ 99, G₁ 94, G₂ 93 — *Stola* no
Dn₂ 36

64

1 Dn₁ reads 1 for the first time after 13 63 35
G₂ om the ref —^८) D₁₋₃ प्राप्नुवति (for प्रयच्छन्ति)
—^०) M₁ देव (for अग्नि)

2 ^८) V₁ B₁ २ ५ Dn₁ D₁₀ अथ च; B₂ ४ Dn₂ ns
अथ वा, D₂ धन्यम्; D₃ स्वरर्थम्, D₄ च यथा,
D_{6-०} च तथा (for शुच्यथ) B₁ D₃ पुण्य (for [आ]

युष्य) —^६) D₁ महत् (for च तत्). —^०) M₁₋₃
दुर्गणं (for सुवर्णं) D₁₀ सुवर्णं मनुजेन्द्राणा

3 ^८) D₂ transp परमं and दानाना V₁ B₂ ४ ५
Dn D₁₀ पानीयं परमं दान (for ३^८) —^०) D₅
वाप्यश्च V₁ B Dn D₁₀ T G तस्मात्स्वापाश्च वापीश्च
—^८) D₁₋₃ T₁ तडाकानि, D₁₀ T₂ ३ G M तडाकानि
(for तडागानि)

4 T₁ om 4^८ —^०) T₂ ३ G सर्वं विनाशयेत्पाप
—^६) D₁ ३ ४-० स्व, D₂ सु (for [हो]ह) V₁ कर्मिण,
G₁ ३ कर्मणा (for 'ण) —^०) D₂ पवित्र, D₃ प्रभूत,
D₆ १ ० प्रमृष्ट (for प्रवृत्त) —^८) D_{1-०} तु (for च)
S सुवृत्त स हि (T₁ ह) नित्यज्ञ

5 ^८) D₁ क्षते (for चक्षते) S सर्वास्तारयते वंश्याय
—^६) T₂ अस्य (for यस्य), G₁ ३ लोके (for खाते)
—^८) S [पृ]व ये नरा (for नरा सदा)

6 ^०) V₁ B (except B₂) D₂ ६ १० T₂ ३ G₂ ४ सु-
(for स) V₁ B₁ ४ ५ Dn D₁ ६-० M₂ कृत्स्नं (for
कृच्छ्र) —^८) D₃ G₂ [अ]वाप्तुयात्, T₂ 'प्यते (for
'मुते)

7 ^८) D₁ भगस्यैव (for 'वत) —^६) Dn₃ D₆ १ ९

रसानामुत्तमं चैतत्फलानां चैतदुत्तमम् ॥ ८
 फलकामो यश्चकामः पुष्टिकामश्च नित्यदा ।
 घृतं दद्याद्विजातिभ्यः पुरुषः शुचिरात्मवान् ॥ ९
 घृतं मासे आश्वयुजि विप्रेभ्यो यः प्रयच्छति ।
 तस्मै प्रयच्छतो रूपं प्रीतौ देवाविहाश्विनौ ॥ १०
 पायसं सर्पिषा सिध्रं द्विजेभ्यो यः प्रयच्छति ।
 गृहं तस्य न रक्षसि धर्षयन्ति ऋदाचन ॥ ११
 पिपासया न म्रियते सोपच्छन्दश्च दृश्यते ।
 न प्राप्नुयाच्च व्यसनं करकान्यः प्रयच्छति ॥ १२
 प्रयतो ब्राह्मणाग्नेभ्यः श्रद्धया परया युतः ।

उपस्पर्शनपङ्कगं लभते पुरुषः सदा ॥ १३
 यः साधनार्थं काष्ठानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
 प्रतापार्थं च राजेन्द्र वृत्तवद्भ्यः सदा नरः ॥ १४
 सिध्यन्त्यर्थाः सदा तस्य कार्याणि विविधानि च ।
 उपर्युपरि शत्रूणां वपुषा दीप्यते च सः ॥ १५
 भगवाश्चास्य सुप्रीतो बह्विर्भवति नित्यशः ।
 न तं त्यजन्ते पशवः संग्रामे च जयत्यपि ॥ १६
 पुत्राञ्छ्रियं च लभते यश्छत्रं संप्रयच्छति ।
 चक्षुर्व्याधिं न लभते यज्ञभागमथाश्रुते ॥ १७
 निदाघकाले वर्षे वा यश्छत्रं संप्रयच्छति ।

C. 13 3306
 B. 13 65 18
 K. 13 100 18
 m 13 54 54

घृष्टश्च, D₁ घृष्ट्य, D. पूष्यश्च (for पूष्यश्च) — °)
 T₁ पद्याया (for वद्देश) — °) T₁ सर्वदा (for
 सर्पिषा)

8 ^b) D₁ २ ह्येतद्, D₂ वै* (for ए) T₃ उत्तर
 (for उत्तमम्) T₂ यज्ञानामुत्तमं विदु — D₂ om
 (hapl) 8^{cd} — °) D₁ T G चैव, D. ह्येतद् (for
 वै*) D₁ १० प्रवानामुत्तमं चैव — °) D₁ १ १-२ G₁ ३
 om च D. फलानामेवदद्भुते, T₁ नामुत्तमं तथा

9 ^a) B₁ २ T₂ ३ G₁ ३ ४ M चल (for फल)
 D. फलकामा यश्चकामा — °) B₃ मन्त्रि- (for पुष्टि)
 D₂ चकामाश्च (for कामाश्च) S नित्यदा (for दा)
 — °) T₁ G₁ ३ M मत्ता (for पुरय) T₂ ३ G^a ३ सतत
 शुचिरर्थेवद्

10 ^a) V₁ B. Dn M₁ ३ क्षययुजि, B₂ D₂ त्वययुजि
 (D₂ *ज्ञे), B₃ D₁ ३ ४ T G M₁-३ रक्षययुजि (D₁ २
 T₁ *ज्ञे), B₁ D₂ चाश्वयुजि (for आश्व*) B₁ घृत
 मामेन मयुक्त, D १० घृतं मासि त्वययुजि — D₂ १
 om 10^{cd} D₂ om (hapl) 10^c-11^b T₁ om
 (hapl) 10^c-12^d — °) T₂ द्विजा (for प्रीतौ)
 D₁-३ ४ जय, D₁ तथा (for दृह)

11 D₂ om 11^{ab}, T₁ om 11 (for both, cf v 1
 10) — °) D₁ ३ युक्त (for मिश्र) — °) G₂ ब्राह्म
 णेभ्य (for द्विजेभ्यो य) — °) D₁-० न तस्य (by
 transp) D₁ ३ गृहं न तस्य वर्षासु — °) D₁-३
 वर्षयति (for धर्ष*)

12 T₁ om 12 (cf v 1 10) B₃ om 12^{ab}
 — °) D. lacuna Dn₁ नो (for न) — °) V₁
 B Dn जायते (for दृश्यते) — °) D₁ करकं, D₂

चूपतिर् (for व्यसन) — °) D₁ ३ व्यसन, D₂ करक
 (for *कात्) T₂ नरकान प्रपश्यति

13 ^a) D₁-२ प्रदृष्टद् (for प्रयतो) D₂ १ M₁ २ ३
 ब्राह्मणाग्नेभ्य, Bom ed *त्रे य — °) D₁ ३ ३ ०
 पुन, T₁ युन (for युन) D₁ श्रद्धया परमया पुन
 (hypermetric) — D₁ om 13^{cd} D₂ १ १ om
 13^c-14^b

14 D₂ १ १ om 14^{ab} (cf v 1 13) — °) D₁ चें-
 धनार्थं, D₁₀ साधनानि (for *नार्थं) T₂ काम्यानि (for
 काष्ठानि) — T₁ om 14^c-15^b — °) V₁ B Dn D₂
 प्रतापनार्थं राजेन्द्र — °) B₃ वृद्धेभ्यश्च, D₂ वृत्तिवद्भ्यः,
 T₂ मक्त* (for वृत्त*)

15 T₁ om 15^{ab} (cf v 1 14) — °) B₁ तु स,
 D₂ नर, D₁₀ [s]च स (for च स) T₂ वपुषा
 दीप्ततेजस

16 ^a) V₁ B₁-० Dn T₃ G₁ चापि, D₂ तस्य (for
 चाप्य) Dn म (for सु) — °) D₁₀ S नित्यदा
 (for *ज्ञ) — °) D₂ तु (for त) V₁ B Dn D.
 T₁ ह्यजति, D₂ c-१ जयति (for त्यजन्ते) — °) D₂
 संग्रामेषु, S मे वि (for *मे च) Dn₃ [क्ष]रीन् (for
 [क्ष]पि)

17 T₁ om 17 — °) D₁ T₂ ३ G₁ श्रियश्च,
 G₁ ३ M₁-३ त्रेयश्च (for श्रिय) — °) D₂ च (for स-)
 — D₂ om (hapl) 17^c-18^b D₂ १ read 17^{cd} after
 19^{ab} — °) V₁ B Dn न चक्षुर्व्याधिं लभते, D₂-१
 चक्षुर्व्याधिं न भवति, D₁₀ न क्षुद्रार्थं च लभते — °)
 B₁ च विदति; Dn₁ यथाश्रुते, D₁-३ ४ क्षवामुते, D₂-१
 उपाश्रुते, G₁ तथा* (for जया*)

नास्य कश्चिन्मनोदाहः कदाचिदपि जायते ।
कृच्छ्रात्स विषमाच्चैव विप्र मोक्षमवाप्नुते ॥ १८

प्रदानं सर्वदानानां शकटस्य विशिष्यते ।
एवमाह महाभागः शाण्डिल्यो भगवानृषिः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतु पष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

६५

युधिष्ठिर उवाच ।

दह्यमानाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहौ ।
यत्फलं तस्य भवति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

उपानहौ प्रयच्छेद्यो ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ।
मर्दते कण्टकान्सर्वान्विपमान्निस्तरत्यपि ।

स शत्रूणामुपरि च संतिष्ठति युधिष्ठिर ॥ २
यानं चाश्वतरीयुक्तं तस्य शुभ्रं विशां पते ।
उपतिष्ठति कौन्तेय रूप्यकाञ्चनभूषणम् ।
शकटं दम्यसंयुक्तं दत्तं भवति चैव हि ॥ ३
युधिष्ठिर उवाच ।

यत्फलं तिलदाने च भूमिदाने च कीर्तितम् ।

18 D₁ om 18^{ab} (cf v 1 17) — °) M₄ कस्य
चिन् (for [अ]स्य कश्चिन्) D₁ मदो दाह (for मनो-
दाह) — °) D₅ T च (for स) T₂ विपम (for
'माच) — °) V₁ B Dn D₁₀ क्षिप्रं, T₂ G₂ विप्रो
(for विप्र) B₁ D₁ ०-० T₁ अवाप्तुयात् (for 'भुते)
T₈ विप्रोन्मेषमवाप्तुते

19 °) D₁₀ T₂ ३ G M₁₋₃ प्रधान (for प्रदान) T₁
कामाना (for दानाना) — °) V₁ B₁ ६ Dn M₂
विशा पते, T G M₁ ३ ४ विधीयते (for विशिष्यते)
— After 19^{ab}, D₈ ७ read 17^{cd} — °) B₁ D₅ T₂
G₂ ४ भाग (for भाग) — °) M₃ मानवान् (for
भग')

Colophon om 1a D₁ ३ — Parvan name B₁
३ ४ शांति — Sub parvan V₁ B Dn D₁₋₁₀ M दान-
धर्म — Adhy name B₁ दानविधि, D₅ मिश्रदान
वर्णन, T₂ दानप्रकरणे काचनादिमर्दानफलपरिपाकविशेष-
निरूपण — Adhy no (figures, words or both)
V₁ 65, D₅ 60, D₁₀ 70, T₁ M 93, T₂ ३ G₂ ४
100, G₁ 95, G₃ 94 — *Śloka no* D₄ 18

65

1 D₈ om the ref. B₁ om (hapl) 1-3 — °)
M₁ ३ [उ]पानह

2 B₁ om 2 (cf v 1 1) — °) M₁₋₃ उपानह
D₈ ० प्रयच्छेत् (for 'द्यो) — °) B₅ प्रयच्छति, D₁ ०
समाहित (for 'हित) — °) D₂ मार्गान्स, M₁ कर्दमे
(for मर्दते) G₂ तीक्ष्णान् (for सर्वान्) T₁ मध्यते
कटका सर्वे — °) M₁₋₃ विपम (for विपमान्) D₁ ३
सतरति, D₃ स तर (for निस्त') D₅ ०-३ विपम
(D₈ मार्गे वै) विचरन्नपि, D₅ विपम च तरत्यपि, D₉
corrupt, T G विपम (T₈ G₃ 'मा) किं तर (T₈ G₁ 'रं-
त्यपि — D₅ om 2^{ef} — °) D₃ ४ चा (for च)
— °) G₂ स (for स-)

3 B₁ om 3 (cf v 1 1) — °) D₁₋₉ प्रकाशते,
T₃ ३ G₂ ४ विराजते (for विशा पते) — T₂ ३ G₄ om
3^{ef} G₂ om 3^{e-4^d} — °) B₄ रूप, Dn₁ n₂ G₁
M₂ रूप्य-, D₁₋₃ M₄ तस्य, D₁ ०-० रुक्म, D₅ रत्न
(for रूप्य-) V₁ B₂₋₅ Dn D₁₀ -भूषणं, T₁ G₁ ३
मदित, M₁₋₃ मदन, M₃ कुडल (for -भूषणम्)
— T₁ om 3^{ef} — °) B₈ अर्चं, D₁ २ तस्य, D₃ चैव;
G₃ दड (for दम्य) — °) D₈ यस्य (for चैव)
B₁ D₁ ४ ० M ह (for हि)

4 G₂ om 4 (of v 1 3) — °) B₁ D₁₋₉ T₁
M₄ दानेन (for दाने च) — °) B₁ D₁ ४ ० ७ १० T₁
दानेन (for दाने च) D₈ ० भूमिदानेन यत्फल (D₈
कीर्त्यते) — °) B₂₋₅ Dn D₉ १० गोदाने च (D₈ दां)
(for गोप्रदाने) T₈ G₁ ३ ४ M₃ चात्प्रदाने (by transp)

गोप्रदानेऽन्नदाने च भूयस्तद्ब्रुहि क्रौरव ॥ ४
 भीष्म उवाच ।
 शृणुष्व मम क्रान्तेय तिलदानस्य यत्फलम् ।
 निशम्य च यथान्यायं प्रयच्छ कुरुसत्तम ॥ ५
 पिद्वणा प्रथमं भोज्यं तिलाः सृष्टाः स्वयंभुवा ।
 तिलदानेन वै तस्मात्पितृपक्षः प्रमोदते ॥ ६
 माघमासे तिलान्यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
 सर्वसत्त्वममाकीर्णं नरकं स न पश्यति ॥ ७
 सर्वकामैः स यजते यस्तिर्लैर्यजने पिद्वन् ।
 न चाकामेन दातव्यं तिलश्राद्धं कथंचन ॥ ८
 महर्षेः कश्यपस्यैते गात्रेभ्यः प्रसृतास्तिलाः ।
 ततो दिव्यं गता भावं प्रदानेषु तिलाः प्रभो ॥ ९

पौष्टिका रूपदाश्चैव तथा पापविनाशनाः ।
 तस्मात्सर्वप्रदानेभ्यस्तिलदानं विशिष्यते ॥ १०
 आपस्तम्बश्च मेधावी शङ्खश्च लिखितस्तथा ।
 महर्षिर्गौतमश्चापि तिलदानैर्दिवं गताः ॥ ११
 तिलहोमपरा विप्राः सर्वे संयतमैथुनाः ।
 समा गव्येन हविषा प्रवृत्तिषु च संस्थिताः ॥ १२
 सर्वेषामेव दानानां तिलदानं परं स्मृतम् ।
 अक्षयं सर्वदानानां तिलदानमिहोच्यते ॥ १३
 उत्पन्ने च पुरा हव्ये कुशिकर्षिः परतप ।
 तिलैरग्नित्रयं हुत्वा प्राप्तान्गतिमुत्तमाम् ॥ १४
 इति श्रौतं कुरुश्रेष्ठ तिलदानमनुत्तमम् ।
 विधानं येन विधिना तिलानामिह शस्यते ॥ १५

C. 13 3324
 B 13 66 16
 K. 13 101 16
 M 13 55 15

D: गोप्रदानेऽन्नदाने च (hypermetric), D: 'नाप्रदाने
 च D: प्रदानेऽन्नदानेन, D: गोप्रदानानादानेन

5 V1 G: om the ref —^a) B1 S शृणु (G: om
 शृणु) स्वमपि (B1 मिह) क्रान्तेय —^d) D1: T2 नदन
 (for सत्तम) Dn: सप्रयच्छ कुरुसत्तम, D1-2 कुरु
 कुरुसत्तम

6 ^a) B: Dn1 D10 परमं (for प्रथम) T1 भोज्यात्,
 M1 राज्य (for भोज्यं) —^c) T2: G: 4 पुण्य (for
 तन्मात) —^d) S लोने (for पक्ष)

7 ^a) B: माघे मासि (for माघमासे) —^d) B2
 Dn: D1-2 5-10 न स (by transp), T1 नैत्र B1
 याम्यनि (for पश्यति)

8 T1 om S —^a) V1 B1 5 Dn1 n2 D10 सर्वं,
 B-4 सर्वं (for कामं) V1 B: Dn च (for स)
 D: विद्यते, T2 M: जयति, T2 G M1-3 यजति (for
 'ते) —^c) B: D: T2: G: 2 M चेस्कामेन, D:
 वाक्का (for चाका) —^d) T2: G M1-3 तिलं (for
 तिल-) V1 B Dn D10 कदाचन (for कथं)

9 ^a) Some MSS काश्यपस्य —^b) Dn D2-3
 गोत्रेभ्य (for गा) —^c) D: om ततो D2 भाग,
 G2 शूल (for भाग) D: om (hapl) from च up to
 प्रदाने (in 10⁷) —^d) T2: G प्रदानेन (for 'नेषु)

10 D: om up to प्रदाने (in 10⁶) (cf v l 9)
 T1 om 10⁶ —^a) B: पुष्टिका, D: पुष्टिदा (for

पौष्टिका) —^b) D: विनाग्नि (for दाना)

11 ^a) D1-3 आपस्तम्बश्, T2: G1 3 4 M1 2 4 अज-
 स्वर (T2 'म)श् (for आपस्तम्बश्) D: 6-9 विश्वमेधा
 (for च मेधावी) —^b) D: 6-9 शङ्खो लिखित एव च
 —^c) D: तात (for चापि) T2: महर्षिर्गौतमश्चापि

12 ^a) V1 B Dn D: 6-10 रता (for परा) —^b)
 D1: 2 पर्व, D2 सर्वं, T1 पूर्व (for सर्वं) D3 सजित-
 (for सयत) —^c) V1 T1 3 G1 3 4 M1-3 सम, B1
 D: 6-9 सह, D: सदा (for समा) D10 महद्वच्येन
 हविषा, T2 सम गव्येन सहिता —^d) D10 T2: G M
 विप्रवृत्तिषु संस्थिता (G1 3 च स्मृता, M च स्थिता),
 T1 कृत्वा होम दिव गता

13 ^a) V1 B: 3 Dn: इति, B1 Dn: अपि, B2 5
 Dn1 D10 इति, T1 G1 3 4 अन्य, T2: G2 अक्ष (for
 एव) —^b) V1 B Dn D10 विशिष्यते (for पर स्मृतम्)
 —^c) S (except T1 G1) अक्षय्य —^d) D: 6-9
 विशिष्यते (for इहोच्यते)

14 ^a) V1 B Dn D10 उच्छि (B: स्त, B: स्प)क्षे
 तु, T G M1 उत्सर्गे च (for उत्पन्ने च) D: 6-9 उच्छ
 वृत्ति पुराकल्पे, M1-3 उत्सर्गे च पुरा भव्ये —^b)
 V1 B1 2 5 Dn1 D1 2 4 5 7 10 T1 G1-3 परतप —^d)
 D2 उत्तमा गर्नि (by transp)

15 D: om 15^a-16^b —^c) D1 M1-3 निधान,
 T1 निवापो, G1 3 निदान (for विधान) T2: G2 4

अत ऊर्ध्वं निबोधेदं देवानां यष्टुमिच्छताम् ।
 समागमं महाराज ब्रह्मणा वै स्वयंभुवा ॥ १६
 देवाः समेत्य ब्रह्माणं भूमिभागं यियक्ष्वः ।
 शुभं देशमयाचन्त यजेम इति पार्थिव ॥ १७
 देवा ऊचुः ।

भगवंस्त्वं प्रभुर्भूमेः सर्वस्य त्रिदिवस्य च ।
 यजेमहि महाभाग यज्ञं भवदनुज्ञया ।
 नाननुज्ञातभूमिर्हि यज्ञस्य फलमश्नुते ॥ १८
 त्वं हि सर्वस्य जगतः स्थावरस्य चरस्य च ।
 प्रभुर्भवसि तस्मात्त्वं समनुज्ञातुमर्हसि ॥ १९
 ब्रह्मोवाच ।
 ददामि मेदिनीभागं भवद्भ्योऽहं सुरर्षभाः ।

योग (for येन) —^a) D₁ शुष्यते; D₅₋₉ क्षिप्यते
 (for शस्यते) G₂ तिलदान प्रशस्यते

16 D₁ om 16^{ab} (cf v 1 15) —^a) G₁ ३ तत
 (for अत) T₁ महाराज, T₂ ३ G₁ ३ ४ M₁₋₃ निबो
 धेम (for 'बोधे' —^o) D₅ समाग च, Bom ed
 समागमे (for 'म') —^a) D₅₋₉ च (for 'वै')

17 ^b) V₁ B Dn₁ n₂ D₂ 10 भूमिभागे —^o) D₁₋₃
 शुभ, D₅ भूय (for शुभ) —^a) G₁ यजेयम् (for
 'म') Dn₃ D₅₋₈ पार्थिव (for 'व')

18 T₁ G₂ om the ref —^a) G₂ वेद्वंस् (for
 भग) —^b) T G₁ ३ ४ M₁ ३ ४ स्वर्गस्य (for सर्वस्य)
 — Dn₁ om (hapl) 18^a-19^b —^a) D₁ ६-९ सर्वं,
 D₅ सर्वे (for यज्ञ) —^a) D₅ तेनायु, Madras ed
 स्वदनु (for नाननु) T₂ ३ G₁ M₁₋₃ तथा (T₂ ३ 'तो')
 अनुज्ञातुमिच्छामो, G₂ M₁ ततो (M₁ तान) अनुज्ञातुमिच्छामि

19 Dn₁ om 19^{ab} (cf v 1 18) —^a) D₅ om
 from जगत up to चरस्य (in 19^b) T₂ लोकस्य (for
 जगत) —^o) D₅ यस्माच्च, G₁ ३ नोस्माक (for तस्मा
 त्त्वं) D₅₋₉ प्रभुस्त्व भगवत्तस्मात्

20 B₅ om 20 (with the ref) —^a) V₁ B₇ ४ ६
 Dn D₁ ३ T₁ G₁ ३ ४ M₁ ददानि (for 'मि) —^b) M₁ ३ ४
 वै (for ऽहं) T₃ विकीर्षिता (for सुरर्षभा) —^o)
 D₃ करिष्यध्वे —^a) V₁ B₇ ४ ६ Dn D₁ 10 G₁ यज्ञान्
 (for यज्ञ) Some MSS कश्यप (for का')

यस्मिन्देशे करिष्यध्वं यज्ञं काश्यपनन्दनाः ॥ २०
 देवा ऊचुः ।

भगवन्कृतकामाः स्मो यक्ष्यामस्त्वाप्तदक्षिणैः ।
 इमं तु देशं मुनयः पर्युपासन्त नित्यदा ॥ २१
 भीष्म उवाच ।

ततोऽपस्त्यश्च कण्वश्च भृगुरत्रिर्वृषाकपिः ।
 असितो देवलश्चैव देवयज्ञमुपागमन् ॥ २२
 ततो देवा महात्मान ईजिरे यज्ञमच्युत ।
 तथा समापयामासुर्यथाकालं सुरर्षभाः ॥ २३
 त इष्टयज्ञास्त्रिदशा हिमवत्यचलोत्तमे ।
 पृष्टमंशं क्रतोस्तस्य भूमिदानं प्रचक्रिरे ॥ २४
 प्रादेशमात्रं भूमेस्तु यो दद्यादनुपस्कृतम् ।

21 M₁ om the ref —^a) D₂ हत (for कृत)
 V₁ B Dn D₁₀ -कार्या स्म (Dn₃ स्मो), S (except T₁)
 -कामास्तु (G₂ 'मा स्म) (for -कामा स्मो) D₅ भगवन्पृ
 कामा स्मो —^b) V₁ B₁ ३-३ Dn D₁₀ G₂ यक्ष्महे, D₁
 यक्ष्यामि (for 'मस्') D₁ २ ३ ६ ७ ९ दक्षिण, D₃ S
 (except M₁) णा (for 'णै') —^o) T₂ ३ G शुद्धं (for
 इम) D₁₋₃ च (for तु) —^a) V₁ B₁ ३-३ Dn D₁
 पर्युपासति, D₅ 10 T₁ ३ G₁ ३ M 'संनु; T₂ G₂ 'स्वन्तु,
 G₁ 'स्यति (for 'सन्त)

22 V₁ B₁₋₃ ३ D (except D₂ 10) G₁ ३ M om
 the ref. D₅ om 22^{ab} —^b) G₂ महा (for वृषा-)

23 ^a) D₁ ६-९ महाराज, S (except T₁) 'भागा
 (for स्मान) —^b) D₁ ३-10 उत्तम, T₂ ३ G अच्युत
 (for 'त) —^o) D₁ ६-९ तत, T₂ कथा (for तथा)
 —^a) D₁₋₉ काम (for काल) M₁ द्विर्षभा (for
 सुर') D₁₋₃ यथाकाम सुदर्शना (D₃ 'हृषिता)

24 ^a) D₂ corrupt S ततस्त इष्ट्वा त्रिदशा (G₁ ३
 'दान्) —^b) B₇ ४ हिमवत्यमरोत्तमा —^o) D₅ तात;
 T₃ अस्व (for तस्य) —^a) D₁₀ S (except M₁) दातु
 (for दान)

25 ^b) T₂ ३ G M₁ ३ अनुपस्कृत (for 'स्कृतम्)
 —^o) D₁₋₃ ३ ७-० स सीदति (by transp) G₁ ३ स
 सीदति न दुर्गेषु —^a) G₁ ३ स (for च) G₄ कृच्छ्राणि
 (for दुर्गाणि) D₁ ६-९ [अ]वामुयात् (for 'मुने)

न सीदति स कृच्छ्रेषु न च दुर्गाण्यवामुते ॥ २५
 शीतवातातपसहां गृहभूमिं सुसंस्कृताम् ।
 प्रदाय सुरलोकस्थः पुण्यान्तेऽपि न चाल्यते ॥ २६
 मुदितो वसते प्राज्ञः शक्रेण सह पार्थिव ।
 प्रतिश्रयप्रदाता च मोऽपि स्वर्गे महीयते ॥ २७
 अध्यापककुले जातः श्रोत्रियो नियतेन्द्रियः ।
 गृहे यस्य वसेत्तुष्टः प्रधानं लोऽमश्नुते ॥ २८
 तथा गत्रार्थे शरणं शीतवर्षसहं महत् ।
 आसप्तमं तारयति कुलं भग्नसत्तम ॥ २९
 क्षेत्रभूमिं ददल्लोके पुत्र श्रियमवामुयात् ।
 रत्नभूमिं प्रदत्त्वा तु कुलवंशं विवर्धयेत् ॥ ३०
 न चोपरा न निर्दग्धा महीं दद्यात्कर्यंचन ।

न इमशानपरीतां च न च पापनिपेविताम् ॥ ३१
 पारक्ये भूमिदेशे तु पितृणां निर्वपेत्तु यः ।
 तद्भूमिभ्यामिपितृभिः श्राद्धकर्म विहन्यते ॥ ३२
 तस्मात्क्रीत्वा महीं दद्यात्स्वल्पामपि विचक्षणः ।
 पिण्डः पितृभ्यो दत्तो वै तस्यां भवति शाश्वतः ॥ ३३
 अटवीपर्वताथैव नदीतीर्थानि यानि च ।
 सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्न हि तत्र परिग्रहः ॥ ३४
 इत्येतद्भूमिदानस्य फलमुक्तं विशां पते ।
 अतः परं तु गोदानं कीर्तयिष्यामि तेऽनघ ॥ ३५
 गावोऽधिक्रास्तपस्विभ्यो यस्मात्सर्वेभ्य एव च ।
 तस्मान्महेश्वरो देवस्तपस्ताभिः समास्थितः ॥ ३६
 ब्रह्मलोके वसन्त्येताः सोमेन सह भारत ।

C. 13 33 47
 B. 13 66 28
 K. 13 101 38
 M. 13 55 37

26 ^b) T₂ ३ G याग (for गृह) —^c) D₁₋₉
 लोकेभ्य (for लोकस्य) —^d) D₁₀ T₂ ३ G M
 पुण्यात् (D₁₀ ते) हि न चामुते, T₁ पुण्यात् न चामुते

27 ^a) V₁ B Dn D₁₋₁₀ वसति (for 'ते') D₁₋₂
 राजव्, D₂ प्राज्ञ (for प्राज्ञ) —^b) Dn₃ D₁₀ T₁ ३
 पार्थिव, D₁₋₉ नदने (D₂ ४ ३ 'ते') (for पार्थिव) —^c)
 V₁ B Dn D₁₀ प्रधानात् (for 'ता')

28 ^a) D₂₋₉ अध्यापक (for 'क') —^c) Dn₃
 हृष्ट (for तुष्ट) —^d) D₂₋₈ सामुयात्, D₂ अश्रुयात्
 (for ते)

29 ^a) M₁₋₃ गत्रार्थं —^b) D. वर्षे, T₁ वात-
 (for चर्प) D₁₋₃ क्षय, D₁₋₉ क्षम (for सह)
 V₁ B₂ ३ ३ Dn हृष्ट, B₁ ४ D₁₀ शुभ (for महत्)
 T₂ शीतवाताममं महत्, T₃ 'वासहत महत्, G₁ 'वातहर
 महत् —^c) B₁ तारयते, M धारयति (for ता')

30 ^a) Dn₁ D₂₋₉ T₂ ३ G₂ ४ ददल्ल (for ददल्ल) T₁
 क्षेत्रभूमिप्रदाता च —^b) V₁ B₂ Dn शुभा, B₁₋₄ D₁₀
 पुत्र, D₁₋₉ पुत्रान् (for पुत्र) — T₁ om 30^d —^c)
 V₁ B Dn D₂₋₁₀ M₁ प्रदद्यात् (for 'द्या') —^d)
 D₁ ३ कुले, D₂₋₁₀ G₁ ३ कुल (for कुल) G₁ चदान्
 (for वदा) V₁ B Dn D₁₋₁₀ प्र, D₂ तु (for
 वि-)

31 ^a) D₂ वा (for च) D₂₋₉ निर्दग्धा (for निर्दग्धा)

Dn₂ corrupt

32 ^a) T₂ परक्ये (for पारक्ये) D₂ ३ T₂ च; T₃
 G₂ ४ य, G₁ ३ [३] पि (for तु) —^b) B₁ नृप,
 D₁ हि य, T₁ बुध (for तु य) —^c) B₁ Dn₁ n₂
 M₁ भूमिं वा (Dn₂ चा) पि (for भूमिभ्यामि) —^d)
 G₁ नि (for वि-)

33 ^a) T₂ ३ G₁ दत्त्वा (for दद्यात्) — D₂ om
 33^d —^c) M₁ ३ पिण्डे (for पिण्ड) D₂ पिण्डो दत्त
 पितृभ्या वै

34 ^a) B₁ ३ D₁₀ अटवी, D₁ २ वी, D₂₋₉ र्वी
 (for 'वी-) —^b) V₁ B Dn D₁₀ नद्यस्, D₁₋₉
 नदीस् (for नदी)

36 ^b) D₁ २-९ सदा, M तस्मात् (for य') B₁
 D₂ तु, D₁ ६-९ हि (for च) —^c) D₁₋₉ यस्मान्
 (for त') —^d) G₁ damaged V₁ B Dn D₁₋₉
 महास्थित, T₂ G₂ ४ समास्थितं (for 'स्थित)

37 ^a) V₁ B₂ Dn ब्राह्मे, B₂ D₁₀ ब्राह्मणे (for
 ब्रह्म) —^b) T₂ ३ G सोमेन भरतर्षभ — T₁ om
 37^d —^c) V₁ B₂₋₅ Dn G₁ ३ M या ता, B₁ ता
 या, D₁₀ यामा; T₂ ३ G₂ ४ ज्ञाता (for ज्ञामां)
 —^d) T₂ ३ G₂ ४ प्राप्नुवति (for प्रार्थयन्ति) — After
 37, V₁ B₂₋₄ Dn₃ 1n5

35* ता प्राप्नुवन्ति गा दत्त्वा विमुक्ता सर्वकिल्बिषं ।

आसां ब्रह्मर्षयः सिद्धाः प्रार्थयन्ति परां गतिम् ॥ ३७

पयसा हविषा दध्ना शकृताप्यथ चर्मणा ।

अस्थिभिश्चोपकुर्वन्ति शृङ्गैर्वालैश्च भारत ॥ ३८

नासां शीतातपौ स्यातां सदैताः कर्म कुर्वते ।

न वर्षं विषमं वापि दुःखमासां भवत्युत ॥ ३९

ब्राह्मणैः सहिता यान्ति तस्मात्परतरं पदम् ।

एकं गोब्राह्मणं तस्मात्प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ४०

रन्तिदेवस्य यज्ञे ताः पशुत्वेनोपकल्पिताः ।

ततश्चर्मण्वती राजन्गोचर्मभ्यः प्रवर्तिता ॥ ४१

पशुत्याच्च विनिर्मुक्ताः प्रदानायोपकल्पिताः ।

ता इमा विप्रमुख्येभ्यो यो ददाति महीपते ।

निस्तरेदापदं कृच्छ्रां विषमस्थोऽपि पार्थिव ॥ ४२

गवां सहस्रदः प्रेत्य नरकं न प्रपश्यति ।

सर्वत्र विजयं चापि लभते मनुजाधिप ॥ ४३

अमृतं वै गवां श्रीरमित्याह त्रिदशाधिपः ।

तस्माद्ददाति यो धेनुममृतं स प्रयच्छति ॥ ४४

अग्नीनामव्ययं होतद्वौम्यं वेदविदो विदुः ।

तस्माद्ददाति यो धेनुं स होम्यं संप्रयच्छति ॥ ४५

स्वर्गो वै मूर्तिमानेप वृषभं यो गवा पतिम् ।

विप्रे गुणयुते दद्यात्स वै स्वर्गं महीयते ॥ ४६

38 ^a) T₁ सर्पिषा (for हविषा) — ^b) V₁ B₈₋₈ D_n च, D₁₋₈ हि (for [अ]पि) — ^c) T₁ आभितश् (for अस्थिभिश्) — ^d) D₁₋₈ गृहैर (for शृङ्गैर)

39 ^b) T₁ यथा, T₂ 8 G₁ 2 4 M यदा (for सदा) G₈ यदेका कर्म कुर्वती — T₁ om 39^{cd} — ^c) B₂ सम, D₃ 4 0-10 G₁ वर्षं (for वर्षं) D_{n8} D₂ 8 5 8-10 च (for वा) V₁ B₂ (marg) D_m n₂ न वर्षविषय चापि — ^d) B₂ द्रष्टुम्, B₂ (marg) दृष्ट्वा (for दुःखम्) D₁₋₈ 5 भवत्यपि, D₁ 6-9 भत्रिप्यति (for भवत्युत)

40 ^a) D₆ सह ता (for सहिता) D₁₋₈ ब्राह्मणै स समायाति — ^b) D₅ परात्, D₁₀ यस्मात् (for त्) V₁ B D_n M₁ प (B₂ 8 5 D_{n1} n₂ पा)रमक, D₂ परतम (for 'तर) D₁ 0-9 महत्, D₆ पर, D₁₀ शुभ (for पदम्)

41 For the incident, cf 12 29 115-116 After 41^{ab}, D_{n1} reads 42^{cd} D₈ om (hapl) 41^c-42^b — ^c) V₁ B₁ 5 D_n M₁ अतश् (for ततश्)

42 D₈ om 42^{ab} (of v l 41) T₁ om 42^{ab} — ^a) D₆ तु (for च) M [ए]व (for वि) — ^b) D₆ 1 [अ]थ (for [उ]प) — D_{n1} reads 42^{cd} after 41^{ab} T₁ om 42^c-47^d — ^c) D₁ 5 सतरेद्, D₇ 9 स तारयेद् (hypermetric), D₈ तारयेद् (for निस्तरेद्) D₁ 2 आपदा D₁ 6 1 कृत्स्ना, D₅ G₁ 8 कृच्छ्राद् (for कृच्छ्रा) — ^d) D₆ 7 G₁₋₈ M₁ 8 पार्थिव

43 T₁ om 43 (cf v l 42) — ^b) D₈ न स, D₆ च न (for न प्र) V₁ B D_n D₁₀ पद्यते (for

-पश्यति) D₆ corrupt, T₂ 8 G नरक नैव गच्छति — ^c) D₅ om, T₂ G₁ विषय (for विजय) D₈ M वा (for च) — ^d) M₁₋₃ मनुजाधिप

44 T₁ om 44 (cf v l 42) — ^a) D₁₋₃ च (for वै) — ^b) D₆ T₂ 3 G₁ 4 [आ]हुत् (for [आ]ह) B₁ G₂ इत्याहुस्त्रिदशाधिपा — After 44^{ab}, D₂ reads 47^c-48^b — ^d) D₆ 7 प्राणान्वै, D₆ महोक्ष (for अमृत) D₁₋₉ T₂ 3 G₂ 4 M₁ स (for स) D₁ सह वास प्रयच्छति — After 44, D₆ 7 read 46^{ab} followed by 47^{cd}, D₈ repeating both in their proper places

45 T₁ om 45 (cf v l 42) — ^a) D₈ च (for हि) T₂ 8 G M₁₋₃ आकुचित (G₈ M₁ 3 आतचित, M₂ आतचन)मपि ह्येतद्, M₁ अर्चिता ह्यव्यय ह्ये — ^b) D₆ 7 ब्राह्म्य, D₆ ब्राह्म, T₂ G₁ 2 4 M₁₋₈ हव्य, T₈ भव्य (for होम्य) — D₁₋₈ om (hapl) 45^c-47^b — ^c) T₂ G₁ 8 हव्य, T₃ भव्या, G₂ धर्म्या, G₁ हव्यां (for तस्माद्) — ^d) B₁ 2 स होम्यं, B₂ अमृत, D₁ 6 7 प्राणान्वै, D₅ स होम, D₆ महोक्षं, T₂ 3 G₁₋₃ M₁₋₃ स हव्य (for स होम्यं) B₈ D₁ T₂ स (for स)

46 For the sequence in D₆ 7 and the repetition in D₆, cf v l 44 T₁ om 46 (cf v l 42) D₁₋₈ om 46 (cf v l 45) — ^a) B₅ एव, T₂ 8 G M₁ 3 तेषा, M₁₋₃ तस्य (for एष) — ^b) D₁ T₂ 8 M ऋषभ (for वृ) T₂ 8 G M₁ 3 वै (for यो) D₆ (both times) 1-9 हृत्थेव (D₃ 9 'व) मनुभववीव — ^c) G₁ 8 विमो (for विप्रे) T₂ 8 G M₁ 3 गुणवते (for 'युते) D₁₋₉ विप्राय गुणिने दद्यात्

प्राणा वै प्राणिनामेते प्रोच्यन्ते भरतर्षभ ।
 तस्माद्दाति यो धेनुं प्राणान्चै म प्रयच्छति ॥ ४७
 गावः शृण्व्या भृतानामिति वेदविदो विदुः ।
 तस्माद्दाति यो धेनुं शरणं संप्रयच्छति ॥ ४८
 न वधार्थं प्रदातव्या न क्रीनाजे न नास्तिके ।
 गोजीविने न दातव्या तथा गौः पुरुषर्षभ ॥ ४९
 ददाति तादृशाना वै नरो गाः पापकर्मणाम् ।
 अक्षयं नरकं यातीत्येवमाहुर्मनीषिणः ॥ ५०
 न कृशा पापवत्समा वा वन्ध्यां रोगान्विता तथा ।
 न व्यङ्गा न परिश्रान्ता दद्याद्वा ब्राह्मणाय वै ॥ ५१

दशगोमहस्रदः सम्यक्शक्रेण सह मोदते ।
 अक्षयार्ल्लभते लोकान्नरः श्रुतसहस्रदः ॥ ५२
 इत्येतद्गोप्रदानं च तिलदानं च कीर्तितम् ।
 तथा भूमिप्रदानं च शृणुष्वान्ने च भार्गव ॥ ५३
 अन्नदानं प्रधानं हि कौन्तेय परिचक्षते ।
 अन्नस्य हि प्रदानेन रन्तिदेवो दिवं गतः ॥ ५४
 श्रान्ताय क्षुधितायान्नं यः प्रयच्छति भूमिप ।
 स्वायंभुवं महाभागं स पश्यति नराधिप ॥ ५५
 न हिरण्यैर्न वासोभिर्नाश्वदानेन भार्गव ।
 प्राशुवन्ति नराः श्रेयो यथेहान्नप्रदाः प्रभो ॥ ५६

C. 13 3367
 E. 13 66 58
 K. 13 101 57
 M. 13 55 57

47 For the sequence in D 1 and the repetition in D3, cf v l 44 T1 om 47 (cf v l 42) D1-3 om 47^{ab} (cf v l 45) —^a) V1 T2 7 G2 4 एवा (for एते) —^b) D1 या गावो, D यद्गानो, D2-3 गावो वै (for प्रोच्यन्ते) — D1 2 om 47^{cd} D. reads 47^{cd}-48^b after 44^{ab} —^d) V1 B2 3 Dn D1 3 प्रागनेप (Dn3 D3 'व'), D 1 (first time) 10 T 3 G 1 न्वे न- (D3 य), D 2 (second time) 1 नहोक्षं स (for प्राणान्चै म)

48 For the sequence in D2, cf v l 47 Dn1 om (hajl) 48 —^a) B3 D10 T1 2 G1 2 4 M1-3 शरण्य (for ण्या) — D10 S om 48^{cd} —^d) D1 शरण्य (for 'ण) B1 3 Dn3 D1 म (for सं)

49 ^a) B3 भरणार्थं, D सर्वथा म, T1 न परार्थं, G3 अवधार्यं ('or न व') —^c) D3 6 T2 G2 गोजीविने, T1 'वके (for 'विने) —^d) D 2 गाक्षेत्रं (for तथा गा) V1 B Dn D2 10 तथा गौर्भरतर्षभ — After 49, D10 T2 2 G 4 1ns

353* गोरमाना न विक्रेतुरपद्वयजनन्य च ।

50 ^a) V1 B Dn ददाम्य (for ददाति) D. 10 S [प]तादशाना D10 T G यो (for वै) D1-3 ददच्छे वादशाना वै —^b) V1 B Dn T1 G1 3 गा (for गा) B1 D1 G1-3 M कर्मिणा (for -कर्मणाम्) —^c) Dn3 ददाम्य, T G2 M1 2 4 अक्षय्य (for 'य) —^d) D 2-3 एव (for [इ]धेवम्) V1 E1 4 5 Dn1 n2 D1 10 (also as in text) T1 M महर्षय (for मनीषिण)

51 ^a) V1 B1 2 4 Dn D. 10 नापवत्समा, B3 वा रि, D3 अप, T1 न वि, G2 वा म, M2 वाप

(for पाप) —^b) B1 नया (for वन्ध्या) T 3 G2 4 शोधान्विता (for रोगा) D3 न वध्या रोगिणीं तथा, D10 वध्या रोगसमन्विता —^c) B1 वन्ध्या, Dn2 व्यर्णा (for व्यङ्गा) —^d) M ना दद्याद् (bv transp) D1 2-3 दद्याद्वा ब्राह्मणे नदा

52 T1 om 52^{ab} —^a) Hypermetric V1 B Dn हि, D1 2 3 3 नित्य, D10 वै (for सम्यक्) D2 3 6 7 गोमहस्रप्रदो नित्य —^b) D 7 इद्रेण (for शक्रेण) —^c) D1 अक्षय —^d) Dn1 n2 D1 2 3 3 T2 G2 4 M3 महस्रद (for 'द) T1 गोमहस्रप्रद पुमान्

53 ^a) S [प]व (for [प]तद्) — D reads 53^{bc} twice —^b) D1 प्र (for च) G2 तिलाना चैव कीर्तित — T1 om 53^{cd} —^d) B2 [अ]र्थेषु, B4 [अ]र्थेषु, D1-3 G1 3 M [अ]र्थेषु, D1 2-3 T2 3 G 4 [अ]र्थेषु च (for [अ]र्थेषु च) B 2 D3 पार्थिव (for भारत) D 1 श्रुत वे भरतर्षभ, D10 शृणुष्वान्नमत पर

54 ^a) V1 B1 (marg as in text) - Dn1 n 2 D1 2 प्रधानं हि, D. T. 2 G प्रधानं च, T1 प्रधानाना (for प्रधानं हि) Dn3 D1 2-3 अन्नदानप्रदानं हि —^c) Dn3 च (for हि) —^d) D2 दिवगति (for दिवं गत)

55 ^a) Dn 3 श्रान्ताय (for श्रान्ताय) —^b) B1 भूमिप, D1-7 6 मानव, D3 भारत (for भूमिप) —^c) D1-2 T G M1 2 4 स्वयंभुव (for न्वा) V1 B Dn D10 महस्व्या (B1 D10 'हाम्स्या) न, D 2 महाभाग (for 'भाग) —^d) D3 G2 म (for म) V1 B Dn D2 10 गच्छति (for पश्यति) V1 D1 2 3 नराधिप, G2 नरोत्तम (for नराधिप)

56 T1 om 56 —^a) D 2 T 2 हिरण्येन (for

अन्नं वै परमं द्रव्यमन्नं श्रीश्च परा मता ।
 अन्नात्प्राणः प्रभवति तेजो वीर्यं ब्रह्मं तथा ॥ ५७
 सद्भयो ददाति यश्चान्नं सदैकाग्रमना नरः ।
 न स दुर्गाण्यवामोतीत्येवमाह पराशरः ॥ ५८
 अर्चयित्वा यथान्यायं देवेभ्योऽन्नं निवेदयेत् ।
 यदन्नो हि नरो राजंस्तदन्नास्तस्य देवताः ॥ ५९
 कौमुद्यां शुक्लपक्षे तु योऽन्नदानं करोत्युत ।

स संतरति दुर्गाणि प्रेत्य चानन्त्यमश्रुते ॥ ६०
 अभुक्त्वातिथये चान्नं प्रयच्छेद्यः समाहितः ।
 स वै ब्रह्मविदां लोकान्प्राणुयाद्भरतर्षभ ॥ ६१
 सुकृच्छ्रामापदं प्राप्तश्चान्नदः पुरुषस्तरेत् ।
 पापं तरति चैवेह दुष्कृतं चापकर्षति ॥ ६२
 इत्येतदन्नदानस्य तिलदानस्य चैव ह ।
 भूमिदानस्य च फलं गोदानस्य च कीर्तितम् ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

६६

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतं दानफलं तात यच्चया परिकीर्तितम् ।

अन्नं तु ते विशेषेण प्रशस्तमिह भारत ॥ ?
 पानीयदानं परमं कथं चेह महाफलम् ।

°प्येन) V₁ om the second न —^δ) V₁ B₂ D₁₀
 [अ]र्थ, B₁ ३ ३ D_n D₈ १ [अ]न्य-, G₄ च (for [अ]
 श). D₁ -यानेन (for -दा) V₁ भूमिप (for भारत).
 —^d) V₁ B D_n D₁₀ हि (for [ह]ह).

57 °) D₂ हि (for वै). V₁ B D_n D₁₀ प्रथमं;
 D₅ परम (for 'मं) D₄ दिव्यम्, T₁ ३ G M दैवम्
 (for द्रव्यम्) T₂ अन्नं चैव पर देवम् —^δ) V₁ वै श्री
 (for श्रीश्च) D₈ प्रकीर्तिता (for परा मता) —^o) D₅
 अन्नाश्रय (for 'ध्याण) —^d) D₂ 10 वीर्यं (for वीर्यं)

58 T₁ om 58^a-62^b —^a) B₂₋₃ D_{n1} n₂ G₁ सद्यो
 (for सद्भयो) —^δ) G₂ शृणु (for नर) —^d) D₅₋₉
 G₁ एवम्; T₂ ३ G₂ ४ तमेव (for [ह]स्येवम्).

59 T₁ om 59 (of v l 58) —^a) D₁₋₃ यथा
 न्याय्यं —^δ) Rām ३ 95 31^{cd} —^o)
 V₁ B D_n D₈ 10 यदन्ना हि नरा राजस्य

60 T₁ om 60 (of v l 58) —^a) V₁ B D_n
 D₁₀ C_n कौ (B₁ कु)मुदे, D₂ ३ G₂ ३ कौमुद्या, D₃ ०-१
 कार्तिक्यां (for कौमुद्या) G₂ पक्षेषु (for पक्षे तु)
 ❀ C_n कौमुदे कार्तिके । ❀ —^δ) D₁ [अ]ल; G₂
 य (for [उ]त्)

61 T₁ om 61 (of v l 58) —^o) V₁ B D_{n2} n₃
 D₁₀ ब्रह्मविदो (for 'दां) —^d) B₁ D₁₀ आमुयाद्
 (for प्राभुं)

62 T₁ om 62^{ab} (cf v l 58) —^a) B D_n D₁
 ० १ 10 G₂ ४ स कृच्छ्राम्, D₁ सुकृत्स्नाम् (for 'च्छ्राम्)
 T₂ आपद (for 'द) B₂ D₈₋₉ T₂ प्राप्य (for प्राप्त्य)
 —^δ) B₁ [अ]न्नत (for 'द) D₁₋₂ तथा (for तरेत्)
 —^o) B₂ D₁₀ [ए]प (for [ह]ह). —^d) G₁ दुष्कृति,
 some MSS दुष्कृतं D₁ ३ [अ]व, D₁ T₂ G₁ [अ]पि
 (for [अ]प-)

63 ^b) B₂ D₂ ३ ३ हि (for ह)

Colophon. — Parvan name B₁ ३ ४ D₁ शान्ति
 — Sub parvan V₁ B D_{n1} n₂ D₁ ३ ४-10 T₂ M₁₋₃
 दानधर्म — Adhy name B₂ ३ ३ दानफलं; D₁ ३
 तिलदानादिकं, D₂ तिलदानान्नदानगोदानप्रशंसा, T₂ दान
 प्रकरणे गोदानतिलदानभूम्यन्नदानप्रकर्षकथन — Adhy no
 (figures, words or both) V₁ 66, D₂ 61, D₁₀
 71, T₁ M 94, T₂ ३ G₂ ४ 101, G₁ 96, G₂ 95
 — Śloka no D₂ 64

66

1 °) V₁ B D_n D₁₀ अन्नदान; T G M₂ अन्न तु
 यद्, M₁₋₃ अन्न स्वया (for अन्न तु ते) —^d) M₂
 इति (for इह)

2 °) V₁ B₂₋₅ D_n D₁₀ पृथैतत्, D₁ ३ अपरं (for

अन्नं वै परमं द्रव्यमन्नं श्रीश्च परा मता ।
 अन्नात्प्राणः प्रभवति तेजो वीर्यं बलं तथा ॥ ५७
 सद्भ्यो ददाति यश्चान्नं सदैकाग्रमना नरः ।
 न स दुर्गाण्यवाप्नोतीत्येवमाह पराशरः ॥ ५८
 अर्चयित्वा यथान्यायं देवेभ्योऽन्नं निवेदयेत् ।
 यदन्नो हि नरो राजंस्तदन्नास्तस्य देवताः ॥ ५९
 कौमुद्यां शुक्लपक्षे तु योऽन्नदानं करोत्युत ।

स संतरति दुर्गाणि प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ॥ ६०
 अभुक्त्वातिथये चान्नं प्रयच्छेद्यः समाहितः ।
 स वै ब्रह्मविदां लोकान्प्राप्नुयाद्भरतर्षभ ॥ ६१
 सुकृच्छ्रामापदं प्राप्तश्चान्नदः पुरुषस्तरत् ।
 पापं तरति चैवेह दुष्कृतं चापकर्षति ॥ ६२
 इत्येतदन्नदानस्य तिलदानस्य चैव ह ।
 भूमिदानस्य च फलं गोदानस्य च कीर्तितम् ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

६६

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतं दानफलं तात यच्चया परिकीर्तितम् ।

अन्नं तु ते विशेषेण प्रशस्तमिह भारत ॥ १
 पानीयदानं परमं कथं चेह महाफलम् ।

°प्येने) V1 om the second न —^b) V1 B3 D10
 [अ]र्थे-, B1 २ ३ ४ Dn D3 ० [अ]न्य-, G1 च (for [अ]
 श) D1 -यानेन (for 'दा') V1 भूमिप (for भारत).
 —^d) V1 B Dn D10 हि (for [इ]ह)

57 °) D3 हि (for वै) V1 B Dn D10 प्रथमः
 D3 परम (for 'मं) D4 दिव्यम्; T1 ३ G M दैवम्
 (for द्रव्यम्). T2 अन्नं चैव पर देवम् —^b) V1 वै श्री
 (for श्रीश्च) D3 प्रकीर्तिता (for परा मता) —^c) D3
 अन्नाग्रय (for 'प्राण) —^d) D3 10 वीर्यं (for वीर्यं)

58 T1 om 58^a-62^b —^a) B2-4 Dn1 n2 G1 सद्यो
 (for सद्भ्यो) —^b) G2 शृणु (for नर) —^d) D3-9
 G1 एवम्; T2 ३ G2 ४ तमेव (for [इ]त्येवम्)

59 T1 om 59 (of v 1 58) —^a) D1-3 यथा
 न्याय्य —^b) Rām 2 95 31^{od} —^c)
 V1 B Dn D2 10 यदन्ना हि नरा राजस्य

60 T1 om 60 (of v 1 58) —^a) V1 B Dn
 D10 Cn कौ (B1 कु)मुदे, D3 ३ G1 ३ कौमुद्या, D1 ०-9
 कार्त्तिक्या (for कौमुद्या) G2 पक्षेषु (for पक्षे तु)
 ❀ Cn कौमुदे कार्त्तिके । ❀ —^b) D1 [अ]ल, G2
 य (for [उ]त)

61 T1 om 61 (of v. 1 58) —^c) V1 B Dn2 n3
 D10 ब्रह्मविदो (for 'दा) —^d) B1 D10 ब्राह्म्याद्
 (for प्राप्नुं)

62 T1 om 62^{ab} (cf v 1 58) —^a) B Dn3 D2
 ० १ 10 G2 ४ स कृच्छ्राम्, D1 सुकृत्स्नाम् (for 'च्छ्राम्).
 T2 आपद (for 'द) B3 D3-9 T3 प्राप्य (for प्राप्तस्य)
 —^b) B1 [अ]न्नत (for 'द) D1-9 तथा (for तरत्)
 —^c) B2 D10 [ए]प (for [इ]ह). —^d) G1 दुष्कृतिं,
 some MSS दुष्कृतं D1 ३ [अ]व, D1 T2 G1 [अ]पि
 (for [अ]प-)

63 °) B2 D2 ३ ३ हि (for ह)

Colophon. — Parvan name : B1 २ ४ D1 हाति
 — Sub parvan V1 B Dn1 n2 D1 ३ ४-10 T2 M1-3
 दानधर्म — Adhy. name B2 ३ ३ दानफलं; D1 ३
 तिलदानादिक; D2 तिलदानाद्यदानगोदानप्रशसा; T2 दान
 प्रकरणे गोदानतिलदानभूम्यन्नदानप्रकरणं कथन — Adhy no
 (figures, words or both) V1 66, D3 61, D10
 71, T1 M 94, T2 ३ G2. ४ 101, G1 96, G2 95
 — Stoka no D2 61

66

1 °) V1 B Dn D10 अन्नदान; T G M2 अन्न तु
 यद्, M1-3 अन्न स्वया (for अन्न तु ते) —^d) M2
 इति (for इह)

2 °) V1 B2-3 Dn D10 एवैतत्, D1 ३ अपरं (for

इत्येतच्छ्रोतुमिच्छामि विस्तरेण पितामह ॥ २

भीष्म उवाच ।

हन्त ते वर्तयिष्यामि यथावद्भरतर्षभ ।

गदतस्तन्ममाद्येह शृणु मत्पराक्रम ।

पानीयदानात्प्रभृति सर्वं वक्ष्यामि तेऽनघ ॥ ३

यदन्नं यच्च पानीयं संप्रदायाश्रुते नरः ।

न तस्मात्परमं दानं किञ्चिदस्तीति मे मतिः ॥ ४

अन्नात्प्राणभृतस्तात प्रवर्तन्ते हि सर्वशः ।

तस्मादन्नं परं लोके सर्वदानेषु ऋयते ॥ ५

अन्नाद्भलं च तेजश्च प्राणिना वर्धते सदा ।

अन्नदानमतस्तस्माच्छ्रेष्ठमाह प्रजापतिः ॥ ६

सावित्र्या ह्यपि कौन्तेय श्रुतं ते वचनं शुभम् ।

यतश्चैतद्यथा चैतदेवसत्रे महामते ॥ ७

अन्ने दत्ते नरेणेह प्राणा दत्ता भवन्त्युत ।

प्राणदानाद्धि परमं न दानमिह विद्यते ॥ ८

श्रुतं हि ते महानाहो लोमशस्यापि तद्वचः ।

प्राणान्दत्त्वा ऋपोताय यत्प्राप्तं शिविना पुरा ॥ ९

ता गतिं लभते दत्त्वा द्विजस्यान्नं विशां पते ।

गतिं विशिष्टा गच्छन्ति प्राणदा इति नः श्रुतम् ॥ १०

अन्नं चापि प्रभवति पानीयात्कुरुसत्तम ।

नीरजातेन हि विना न किञ्चित्सप्रवर्तते ॥ ११

नीरजातश्च भगवान्सोमो ग्रहगणेश्वरः ।

परम) —^६) B₁ कथं चैतन्, D₂ कथयस्व (for कथ चैह) M महारफल (for महाफलम्) — D₁₋₃ om (hapl) ३-३' —^०) D₁ वेत्तुम् (for श्रोतुम्) —^६) T₁ कुरुद्बह (for पितामह)

3 D₁₋₃ om 3 (cf v 1 2) —^०) M₃ मह (for हन्त) V₁ D₁ T₁ G₁ ३ कथयिष्यामि, D₁₀ कीर्तयि (for वर्तयि) — T₁ om ३^० —^६) G₂ यथाह (for 'वद्' —^०) B₁ पदतस् (for न') S [ह]हाय (by transp) — T₁ om ३^० —^६) D₂ दान; M₁₋₃ पान (for दानात्)

4 ^०) D₁ २ चापि (for यच्च) —^६) S (except T₁) फल (for नर) —^०) S (except T₁) ताभ्या (for तस्मात्) —^६) D₂ हि (for [ह]ति) V₁ B₁ D₂ D₁ M₂ मन (for मति)

5 Before 5, D₂ ins भीष्म —^०) B₁ प्राणा; D₁ सर्वं (for तात) B₂ अन्नात्प्राणभृता प्राणा —^६) D₁₀ प्रवर्तते (for 'वर्तते) D₁ ६-९ ह (for हि) D₁₋₃ वर्तयतीह नित्यदा — T₁ om ५^०-६^० —^०) B₁ वर (for पर) —^६) B₂ ३ D₂ D₁₀ लोकेषु (for दानेषु)

6 T₁ om ६^० (cf v 1 5) D₁ om (hapl) 6-7 —^६) B₂ ४ D₁ M₁ वर्तते (for वर्धते) —^०) M₁₋₃ अदत् (for अतस्) T₁ तात (for तस्मात्) —^६) D₂ श्रेयश्च (for श्रेष्ठम्)

7 D₁ om 7 (cf v 1 6) —^०) D₂ T₂ ३ G₂ ३ om, D₁₋₃ G₁ ३ च (for हि) —^६) B₁ D₂ श्रुत मे, S (except M₁) ऋयते (for श्रुत ते) — T₁ om

7^० —^०) V₁ B D₂ D₂ यतश्च यद्, D₂ यथा च तद् (for यतश्चैतद्) V₁ B D₂ n₂ D₁ ५ [ए]व, D₂ [ए]व (for [ए]नद्) D₁₀ G₁ ३ M₁₋₃ यज्ञैः (G₁ ३ स्वे) तन्नान्यथा चैतद्, T₂ ३ G₁ corrupt, G₂ यज्ञैतन्नान्यथै- चैतद्, M₁ यद्येदमन्यथा चै' —^६) D₂ विशां पते, D₂ महीयते, T₂ ३ G M₁₋₃ महामते (for 'मते) D₁ ६ ७ वेदशास्त्रे महीयते

8 ^०) D₂ T₂ ३ G₂ नरेणेह, D₂ नरेणैव (for णेह) —^६) D₂₋₃ हि (for [उ]त्) —^०) M₁ दान च (for (for दानाद्धि) —^६) B₂ वर्तते (for विद्यते)

9 For the incident, of 3 130-131 —^०) D₂ अन्न (for श्रुत) V₁ हि ये, D₂ ते हि (by transp), D₂ हि मे —^६) D₂ लोमपस्य V₁ हि, T₁ तु, T₂ ३ G M च (for [अ]पि) D₂ यद् (for तद्) —^०) D₂ G₁ ३ प्राण (for प्राणान्) D₁₋₃ कपोतार्थं (for 'य) —^६) D₂ प्राप्त यच्च (by transp), D₂ यदात्

10 ^०) S या (for ता) —^६) D₁₋₃ द्विजाना हि, D₁₋₃ द्विजायात् (for द्विजस्यान्न) —^०) V₁ B₂₋₃ D₂ D₁₀ तस्माद्, S ततो (for गतिं) —^६) T G₂ M₁₋₃ तोयदा (for प्राणदा)

11 ^०) V₁ B₁ D₂ n₂ D₂ वा (for च) —^६) B₂ पानीयाद्भरतर्षभ

12 ^६) D₁ २ गुण (for ग्रह) T₂ G₁ य सोमो ग्रहणेश्वर —^६) D₁ corrupt. V₁ B ६ D₂ n₂ सुधा, S (except T₁ ३) स्वधा (for स्वाहा) D₂ [आ ह, T₁ G₁ M [अ]य (for [ए]व) V₁ B₂ ६ D₂ मत्, B₁ ३ ४

C. 13 3387
B 13 67 12
K 13 102. 12
M 13 56 12

अमृतं च सुधा चैव स्वाहा चैव वषट् तथा ॥ १२
अनौपध्यो महाराज वीरुधश्च जलोद्भवाः ।
यतः प्राणभृतां प्राणाः संभवन्ति विशां पते ॥ १३
देवानाममृतं चात्रं नागानां च सुधा तथा ।
पितृणां च स्वधा प्रोक्ता पशूनां चापि वीरुधः ॥ १४
अन्नमेव मनुष्याणां प्राणानाहुर्मनीषिणः ।
तच्च सर्वं नरव्याघ्र पानीयात्संप्रवर्तते ॥ १५
तस्मात्पानीयदानाद्धै न परं विद्यते क्वचित् ।

तच्च दद्यान्नरो नित्यं य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ १६
धन्यं यश्चक्षमायुष्यं जलदानं विशां पते ।
शत्रूंश्चाप्यधि कौन्तेय सदा तिष्ठति तोयदः ॥ १७
सर्वकामानवामोति कीर्तिं चैवेह शाश्वतीम् ।
प्रेत्य चानन्त्यमामोति पापेभ्यश्च प्रमुच्यते ॥ १८
तोयदो मनुजव्याघ्र स्वर्गं गत्वा महाद्युते ।
अक्षयान्समवामोति लोकानित्यव्रीन्मनुः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि षट्पटितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

स्वधा, Dm n2 D10 [अ]मृत; S सुरा (for वषट्)

13 T G2 read 13^{ad} after 16^{ab}

14 ^a) B Dn Ds 10 दान, Ds 7 9 दान (for चान्न) D1 2 देवानां चामृत दान, Ds corrupt — ^b) Ds दानवाना (for नागानां च) D1-3 नागानां वसुधा तले — ^c) M हि (for च) G2 सुधा (for स्वधा) — ^d) Ds चैव, T2 अपि (for चापि)

15 T2 3 G2 4 om 15^{ab} — ^b) V1 B1 Dn3 D10 T1 G1 3 M4 अन्नम्, Ds M1-3 प्राणम् (for प्राणान्) Ds प्राहुर्वच्च मनीषिणा — ^c) D1 नरव्याघ्र (for व्याघ्र). T2 3 G2 4 पुरा गधर्वयक्षेपु — ^d) G2 पानीयार्थं (for 'यास्स')

16 ^a) T1 यस्मात् (for त^o) Ds प्रदानाद् (hyper-metric) (for दानाद्) — After 16^{ab}, T G2 read 13^{ad} — ^d) V1 B Dn Ds 10 T2 यदि (for य).

17 ^b) G2 -दानाद् (for दान) V1 B Dn Ds 10 इहोच्यते, D1-3 विशिष्यते (for विशां पते) — ^c) D1 6-9 शकस्य (for शत्रुश्च) B1 Dn3 [अ]प्यति, Ds [अ]भ्यधि, T1 3 G M युधि, T2 इति (for [अ]प्यधि)

Ds शक्र चाप्यति कौन्तेय — ^d) S जयति (for तिष्ठति)

18 ^a) D1-3 सदा, Ds-9 T G1 2 4 M1 3 4 सर्वान् (for सर्वं) — Ds 10 om (hapl) 18^b-19^c — ^b) Dn1 n2 T1 हि, Ds 9 ह (for [इ]ह) — ^c) V1 B Dn T G अश्नाति (for आमोति) — D1 reads 18^d-19^e twice

19 For the repetition in D1, of v l 18 Ds 10 om 19^{ab} (of v l 18) — ^b) D1 2 7 9 स्वर्गे (for स्वर्गं) — ^c) G1 अक्षय्यान् — ^d) Ds T2 मुनि (for मनु)

Colophon — Parvan name B1 2 4 Dn3 D1

शाति — Sub parvan V1 B Dn D1 2 5-7 9 10 दान धर्म — Adhy name B3 तोयदान, B1 तोयदानफलं, D1 2 8 7 9 पानीयदान, Ds पानीयप्रदानं, Ds पानीयदानप्रशसा, T2 धर्मशास्त्रनिर्णये दानप्रकरणे जलदानमाहात्म्यकथन; T3 M पानीयप्रशसा, G2 पानीयप्रशसन — Adhy no (figures, words or both) V1 Ds 67, Ds 62, D10 72, T1 M 95, T2 3 G2 4 102, G1 97, G3 96 — *Stotra no* Dn2 19, D1 20

६७

युधिष्ठिर उवाच ।

तिलानां कीदृशं दानमथ दीपस्य चैव ह ।
अन्नानां वाससां चैव भूय एव ब्रवीहि मे ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
ब्राह्मणस्य च संवादं यमस्य च युधिष्ठिर ॥ २
मध्यदेशे महान्ग्रामो ब्राह्मणानां बभूव ह ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यामुनस्य गिरिरथः ॥ ३
पर्णशालेति विख्यातो रमणीयो नराधिप ।
विद्वांसस्तत्र भूयिष्ठा ब्राह्मणाश्चावसंस्तदा ॥ ४
अथ प्राह यमः कंचित्पुरुषं कृष्णवाससम् ।
रक्ताक्षमूर्ध्वरोमाणं काकजङ्घाक्षिनासिकम् ॥ ५

गच्छ त्वं ब्राह्मणग्रामं ततो गत्वा तमानय ।
अगस्त्यं गोत्रतश्चापि नामतश्चापि शर्मिणम् ॥ ६
शमे निविष्टं विद्वांसमध्यापकमनादृतम् ।
मा चान्यमानयेथास्त्वं सगोत्रं तस्य पार्श्वतः ॥ ७
स हि तादृग्गुणस्तेन तुल्योऽध्ययनजन्मना ।
अपत्येषु तथा वृत्ते समस्तेनैव धीमता ।
तमानय यथोद्दिष्टं पूजा कार्या हि तस्य मे ॥ ८
स गत्वा प्रतिकूलं तच्चकार यमशासनम् ।
तमाक्रम्यानयामास प्रतिपिद्धो यमेन यः ॥ ९
तस्मै यमः समुत्थाय पूजां कृत्वा च वीर्यवान् ।
प्रोवाच नीयतामेप सोऽन्य आनीयतामिति ॥ १०
एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेन स द्विजः ।

67

1 ^b) V₁ B Dn₁, n₂ D₂ 1 5 8, 10 हि (for ह)
—^d) D₁-3 [अभिधस्व (for ब्रवीहि)

2 D₅ om the ref. —^d) G₁ धर्मस्य (for यमस्य)

3 ^a) D₁-9 महाग्रामो —^d) D₂ T₃ यमुनस्य (for या)
B₅ S गिरिरथु (B₅ 'थ), D₁-9 महागिरि (for गिरिरथ)

4 ^o) D₃ चात्र (for तत्र) B₁ D₂ 3 T G₂ M
भूयिष्ठ (for ष्ठा) —^d) D₅ तु (for च) V₁ B
Dn D₂ 6-10 G₁ 1 4 तथा; T₃ स्थिता (for तत्रा) T₂
ब्राह्मणाश्चाभवन्स्तथा

5 ^a) D₂ 1-9 T₂ द्विचिद्, T₃ M₁ 4 कश्चित् (for कचित्)
—^b) D₁ 2 कृत (for कृष्ण) —^d) D₁ 2
जवाक्ष (for 'क्षि)

6 ^a) V₁ Dn₃ D₁ 2 6 9 गच्छ त, D₁ 7 8 गच्छत्
(for गच्छ त्व) Dn₂ ग्रामे (for ग्राम) D₅ गच्छ
एव ब्राह्मणावासं —^b) D₁ om गत्वा D₁ T₃ G₁ 8 4
M₄ त्वम् (for तम्) —^a) Some MSS आगस्त्य
—^d) G₁ वि (for [अ]पि) B₃ D₁ 2 6-10 शर्मिलं,
D₂ शक्तमलं, D₅ शर्मणा, G₁ 3 शर्मण (for शर्मिणम्)

7 T₁ om 7^{ab} —^b) V₁ B Dn D₂ 5 7-9 T₂ G₂
अनावृत, D₁₀ 'विलं, T₃ G₁ 'रत्त (for 'द्वत्तम्)
—^o) D₅-9 न (for मा) Dn₂ वा (for च) —^d)
D₁ 2 चास्य (for तस्य)

8 ^a) D₅ गुणरूपे तथाकृत्या, T₂ स हि तादृग्विधोऽन्नेन
— D₅ om 8^{bc} —^b) G₁ कर्मणा (for जन्मना)
— T₁ om 8^{cd} —^o) D₁-4 अपत्येन, G₂ अपि तेषु
(for अपत्येषु) D₅-9 अपत्येन तथावृत्तो (D₃ तौ)
—^d) D₁ 6 7 9 रागस् (for समस्) D₅ om from
मता up to त (in 9°) D₅ सम तेन च धीमता —^r)
T₁ च (for हि) V₁ B Dn D₂ 5 7-10 वै (for मे)

9 D₅ om त (in 9°) (cf. v 1 8) Before
9, T₂ 3 G₂ ins भीष्म —^a) T₁ गत्वा च (for
स गत्वा) D₁ हि, D₅ 7-9 च, D₁₀ तु (for तच्च)
—^b) 8 चकार च य (T₁ संय) मा (G₁ या) श्रय —^d)
D₁-9 T₁ 2 G₁ स (for य)

10 ^a) D₁-4 6 7 9 समुत्थाय (for समुत्थाय) —^b)
G₂ [अ]थ (for च) —^d) B₁ T₁ अन्य (for सोऽन्य)

11 ^o) D₁-7 9 राजं स (for राजान) —^d) D₂ स
(for वै) —^d) Dn₂ D₁ T₁ श्रेयस् (for श्रेयस्) —^r)
V₁ [अ]च्युत, D₁-9 [इ]स्थुत (for [अ]च्युत)

C 13 3406
B 13 68 12
K 13 103 11
M 13 58 12

उवाच धर्मराजानं निर्विण्णोऽध्ययनेन वै ।

यो मे कालो भवेच्छेषस्तं वसेयमिहाच्युत ॥ ११

यम उवाच ।

नाहं कालस्य विहितं प्राप्नोमीह कथंचन ।

यो हि धर्मं चरति वै तं तु जानामि केवलम् ॥ १२

गच्छ विप्र त्वमद्यैव आलयं स्वं महाद्युते ।

ब्रूहि वा त्वं यथा स्वैर करवाणि किमित्युत ॥ १३

ब्रान्नाम उवाच ।

यत्तत्र कृत्वा सुमहत्पुण्यं स्यात्तद्ब्रवीहि मे ।

सर्वस्य हि प्रमाणं त्वं त्रैलोक्यस्यापि सत्तम ॥ १४

यम उवाच ।

शृणु तच्चेन विप्रं प्रदानविधिमुत्तमम् ।

12 °) D₁₋₃ विदित (for विहित) — °) D₈ कदा चन (for कथं) T₂ & G₁ २.३ प्रापयामीह क (G₁ किं) चन — °) D₆ इ (for हि) D₂ धर्म (for धर्म) S कथयति (for चरति वै)

13 °) D₈ स्वालय. S (except T₁) सु (for स्व) D₆ महामते (for 'द्युते). — °) V₁ B D_n D₁ १० सर्वं, T₂ वाक्य (for वा स्व) D_{n1} n₂ सर्वं (for स्वैर) — °) B₁ यथा (for किम्) V₁ B D_n D₈ १ अच्युत; G₂ अप्युत (for द्युत)

14 D₁ १ १ om (hapl) 14-16 D₁₀ reads 14^{ab} twice — °) D_{n2} om यत् D₆ यत्कृत्वा महत्पुण्यं स्वात्, D₁₀ (first time) S शुद्धदानं च सुमहत्, D₁₀ (second time) यत्र कृत्वा महत्पुण्यं — °) T₁ त्वं (for तद्) D₂ ब्रवीमि ते; D₁₀ (both times) G₁ 'हि न, T₃ 'पि न (for 'हि मे). D₈ प्राप्तवास्व ब्रवीहि मे — °) T₁ वा, T₂ G₂ १ च (for हि) B₁ १ प्रमाणम् (for 'ण) B₆ T₂ & G₁ तु, D₈ हि, G₂ M₄ च (for स्व)

15 D₁ १ १ om 15 (of v 1 14) — °) V₁ D₈ 10 T₂ & G₁ २ प्रधान (for प्रदान) G₁ ३ उत्तर (for 'मम्) — °) B₆ सत्तम (for शाश्वतम्)

16 D₁ १ १ om 16 (of v 1 14) — °) G₂ दीर्घ्याश् (for तिलाश्) D₈ [ए]व (for सं) — T₁ om. 16^a — °) T₂ & G₁ ३ ४ M तिला निर्वा (M₁ वा, M₄ 'र्व) पयस्युत — After 16, D₈ ins 354*

तिलाः परमकं दानं पुण्यं चैवेह शाश्वतम् ॥ १५

तिलाश्च संप्रदातव्या यथाशक्ति द्विजर्षभ ।

नित्यदानात्सर्वकामांस्तिला निर्वर्तयन्त्युत ॥ १६

तिलाञ्छ्राद्धे प्रशंसन्ति दानमेतद्व्यनुत्तमम् ।

तान्प्रयच्छस्व विप्रेभ्यो विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १७

तिला भक्षयितव्याश्च सदा त्वालभनं च तैः ।

कार्यं सततमिच्छद्भिः श्रेयः सर्वात्मना गृहे ॥ १८

तथापः सर्वदा देयाः पेयाश्चैव न संशयः ।

पुष्करिण्यस्तडागानि कृपाश्चैवात्र खानयेत् ॥ १९

एतत्सुदुर्लभतरमिह लोके द्विजोत्तम ।

आपो नित्यं प्रदेयास्ते पुण्यं ह्येतदनुत्तमम् ॥ २०

प्रपाश्च कार्याः पानार्थं नित्यं ते द्विजसत्तम ।

17 °) D₆ तद्धि प्र-; S श्राद्धेषु (for श्राद्धे प्र) — °) D₂ ह्येतद् (for ए) D₂ ३ ८-1 T G₂ ३ om हि — °) T₁ G₂ यत्, T₂ & G₁ ३ ४ M₁₋₃ तत् (for तान्). D₈ प्रयच्छ च (for 'च्छस्व) — V₁ B D_n D₁₋₃ १ 10 ins after 17 D₈ after 16

354* वैशाख्या पौर्णमास्या तु तिलान्दद्याद्द्विजातिपु ।

[B₁₋₄ D₁ ३ च (for तु). B₂ ४ तिल दत्त्वा (for तिलान्दद्याद्)]

D₈ cont

355* तेषा माध्यां प्रदानेन सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।

18 °) D₁ तिलान्भक्षयित्वा च (submetric) — °) T₁ ३ G M₁₋₃ दत्त्वा च (for सदा तु) D_{n1} n₂ D₃ 10 T₁ G₁ ३ ४ M₁ [आ]लभन, D_{n2} [आ]लभते (for 'भन) T₃ दत्त्वा चातिभव च तै — °) D₁ १ सततम् (for स) — °) S भवेत् (for गृहे)

19 °) D₁₋₃ सर्वदा (for 'दा) — °) B₂ ४ प्रपाश्, D₁₀ दीपाश्, M₁₋₃ देयाश् (for पे) T G M₁ सर्व जातिष्वसशय — °) D₁₋₃ S तदा (D₁₋₃ 'दा) कानि (for तडागानि) — °) B₁ D₁ १ तु, D₁₋₃ तु (for [अ]त्र) D₁₀ T₁ ३ G₂ ४ M खानय (for 'येत्)

20 °) T G₁ ३ ४ M य (M₁ ३ त) देवतुर्लभमिह (T₂ ३ G₁ ४ 'दं); G₂ एतत्सुदुर्लभमिदम् — °) S (except G₂) मम (for इह) D₁₋₃ परत्र च (for द्विजोत्तम). — °) D₈ तु (for ते)

भुक्तेऽप्यथ प्रदेयं ते पानीयं वै विशेषतः ॥ २१
इत्युक्ते स तदा तेन यमदूतेन वै गृहान् ।
नीतश्चकार च तथा सर्वं तद्यमशासनम् ॥ २२
नीत्वा तं यमदूतोऽपि गृहीत्वा शर्मिणं तदा ।
ययौ स धर्मराजाय न्यवेदयत् चापि तम् ॥ २३
तं धर्मराजो धर्मज्ञं पूजयित्वा प्रतापवान् ।
कृत्वा च संविदं तेन विससर्ज यथागतम् ॥ २४
तस्यापि च यमः सर्वभुपदेशं चकार ह ।
प्रत्येत्य च स तत्सर्वं चकारोक्तं यमेन तत् ॥ २५

तथा प्रशंसते दीपान्यमः पितृहितेऽप्यथा ।
तस्माद्दीपप्रदो नित्यं संतारयति वै पितृन् ॥ २६
दातव्याः सततं दीपास्तस्माद्भरतसत्तम ।
देवानां च पितृणां च चक्षुष्यास्ते मताः प्रभो ॥ २७
रत्नदानं च सुमहत्पुण्यमुक्तं जनाधिप ।
तानि विक्रीय यजते ब्राह्मणो ह्यभयंकरः ॥ २८
यद्वै ददाति विप्रेभ्यो ब्राह्मणः प्रतिगृह्य वै ।
उभयोः स्यात्तदक्षयं दातुरादातुरे च ॥ २९
यो ददाति स्थितः स्थित्या तादृशाय प्रतिग्रहम् ।

C 13.
B 13.
K 13.
M 13.

21 ^a) V₁ B₂ s D_n D₁₀ S (except M₁₋₃) दानार्थं (for पा°) D₁₋₉ प्रपा कार्या प्रदानार्थं — ^b) T₁ सिध्यते (for नित्यं ते) — ^c) V₁ B₂ (marg) भूते-
म्यश्च, D_n भुक्ते ह्यथ, T₁ भुक्ते भुक्ते (for भुक्तेऽप्यथ)
B प्रदेय तु, D₁₋₉ प्रदीयेत् (for प्रदेयं ते) D_n n₃
भुक्तेऽप्यथ प्रदेय तु, D₁₀ T₂ s G₁ भुक्ते प्रथमदेयं ते, G₂
भुक्ते प्रथमपर्यंते — ^d) D₃ T G₁ तु, G₁₋₃ M च (for
वै) — After 21, D₁₀ ins an addl colophon [Sub-
parvan दानधर्म — Adhy no 73]

22 Before 22, V₁ B D_n D₃ 10 ins भीष्म D₁₀
repeats 22^{ab}, T₂ s G repeat 22 after 356^a — ^a)
D_n s D₁₋₉ इत्युक्ते. S (T₂ s G first time) सहसा (for
स तदा) G₂ (first time) [अ]नेन (for तेन) D₁₀
T₂ s G (all second time) इत्युक्ते धर्मराजेन — ^b) D₁ s
T₃ (first time) गृहान्, G₁ (second time) गृह (for
गृहान्) — ^c) T₁ (first time) सहसा, T₂ s G₂ (all
s^ccond time) s (both times) च (G₁ स) तदा (for
च तथा) V₁ B D_n D₁₀ नीतश्च कारयामास — ^d)
D₃ स (for तद्)

23 ^a) D₁ नीत्वा यः S नयित्वा (for नीत्वा त)
— ^b) B₂ s D₁₀ शर्मिल (for शर्मिणं) D₁₋₃ गृहीत्वा
शर्मिलं च तद् (D₃ चन), D₁₋₉ त्वा शर्मिलं च तं
— ^c) D₁₀ स ययौ (by transp), G₃ स ददौ T₁
राजस्य (for -राजाय) — ^d) D₁ s तत् (for तम्)
D_n s D₂ T G न्यवेदयत् (G₂ त)यापि त

24 ^a) G₁ s धर्मज्ञोय (for °राजो) D₃ T₂ धर्मज्ञ
D_n s धर्मराजो हि धर्मज्ञ — ^d) T₂ (also as in text)
यथासुख (for °गतम्)

25 ^b) D₁₋₃ स (for ह) — ^c) B₂ s D_n T₂

प्रत्येत्य (for प्रत्येत्य) B₂ s s D_n n₃ T₁ च तत्, M
स च तत् (for च स तत्) — ^a) V₁ B₂-s D_n D₃ s
T G M₁ यत् (for तत्)

26 ^a) D₃ G₂ M यथा, T₃ तदा (for तथा) T₁
प्रशस्यते तथा दीपा — T₁ om (hapl) 26^b-27^a
— ^b) G₂ पुत्र (for पितृ) D₃ गृहेऽप्यथा (for हिते)
— After 26^{ab}, D₁₀ T₂ s G ins

356* पानीयाभ्यर्थिनं दृष्ट्वा प्रीत्या दद्यात्स्वरान्वित ।
वक्षे तन्तुप्रमाणेन दीपे निमिषवत्सरम् ।
गवा लोमप्रमाणेन स्वर्गभोगमुपाश्रुते ।
जले विन्दुप्रमाणेन तद्वेतान्युपवर्तय ।

[(L 1) T₂ पानीयाद्भ्यस्तित वृद्धा (for the prior half)
G₁ s दद्यात् (for दद्यात्) — (L 2) D₁₀ G₂ वक्ष (for
वक्षे) T₂ दीपे (for दीपे) — (L 3) Some MSS
रोम (for लोम) T₂ G₂ लोमम् (for -भोगम्) — (L
4) D₁₀ G₂ जल- (for जले)]

— After the above, D₁₀ repeats 22^{ab}, T₂ s G
repeat 22 — ^d) D₃ स (for स) D₃ पितृणां तार-
यत्यसौ

27 T₁ om 27^a (of v 1 26) — ^a) V₁ दातव्य
(for द्या) — ^b) D₃ तस्माद्भै भरतर्षभ — ^c) G₂
om the first च V₁ B₂ s s D_n D₁₋₃ 10 T₁ देव
ताना (for देवानां च) — ^d) D₁ s-9 महाप्रभा, D₁₀
मता विभो (for मता प्रभो) V₁ B D_n s चक्षुष्य चा
(V₁ पा चा, B₁ s s °पाश्चा)स्मनो विभो, D_n n₃
°व्य चास्मना विभो

28 ^a) B₁ भूत्, D₃ दाने (for दान) S विधि-
वत् (for सुमहत्) — ^c) V₁ B₂ s s D_n यस्मान् (for
तानि) D₁ s यजनाद् (for °ते) — ^d) V₁ B₁ s Du

उभयोरक्षयं धर्मं तं मनुः प्राह धर्मवित् ॥ ३०
वाससां तु प्रदानेन स्वदारनिरतो नरः ।
सुवस्त्रश्च सुवेषश्च भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ३१
गावः सुवर्णं च तथा तिलाश्चैवानुवर्णिताः ।

बहुशः पुरुषव्याघ्र वेदप्रामाण्यदर्शनात् ॥ ३२
विवाहांश्चैव कुर्वीत पुत्रानुत्पादयेत् च ।
पुत्रलाभो हि कौरव्य सर्वलाभाद्विशिष्यते ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तपट्टितमोऽध्याय ॥ ६७ ॥

६८

युधिष्ठिर उवाच ।

भूय एव कुरुश्रेष्ठ दानानां विधिमुत्तमम् ।
कथयस्व महाप्राज्ञ भूमिदानं विशेषतः ॥ १
पृथिवीं क्षत्रियो दद्याद्ब्राह्मणस्तां स्वकर्मणा ।
विधिमत्प्रतिगृह्णीयान्न त्वन्यो दातुमर्हति ॥ २

सर्ववर्णैस्तु यच्छक्यं प्रदातुं फलक्राङ्गिभिः ।
वेदे वा यत्समाम्नातं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३
भीष्म उवाच ।
तुल्यनामानि देयानि त्रीणि तुल्यफलानि च ।
सर्वकामफलानीह गावः पृथ्वी सरस्वती ॥ ४

D₂ [अ]भयकर T₂ s G₂ s ब्राह्मणेभ्योभयकर (G₂ s 'र').

29 °) D₁₋₉ S (except G₂) तद् (for यद्) B₃
om from स्वात्तद् (in 29°) up to वाससा (in 31°)

30 B₃ om 30 (of. v 1 29) T₁ om 30 — °)
T₂ s G₂ s स्थिति, G₁ s M_{1,3} स्थित (for स्थित)
D₂ स्थित्या; D₁₀ स्थित्यै (for स्थित्या) — °) D₁₋₉
अक्षत (for 'य) T₂ s G M₁ धर्मो (for धर्म) — °)
T₂ s G M₁ न चैन, M₁₋₃ नैव न (for त मनु) D₂
reads from नु प्राह up to भवतीत्य (in 31°) twice

31 For the repetition in D₂, of v 1 30 B₃
om वाससा (in 31°) (of v 1 29) — °) V₁ B
D₁ n₂ n₃ (both times) D₁₀ G₁ स, D₅₋₇ सु,
G₂ om (for तु) — °) D₁₋₉ नितरां (for स्वदार)
D₅₋₇ नितरा नियतो नर — °) B₃ D₂ सुवर्णश, D₁₋₉
सुरूपश (for सुवस्त्रश) Some MSS सुवेशश (for 'पश)
— °) D₂ D₁₋₃ T₂ s G₁ s s M₁ शुश्रुम

32 °) D₁₋₉ वाम (for गाव) T₂ तिला (for
तथा) — °) T₂ दीपश (for तिलाश) D₁₋₉ [अ]पि
(for [ए]व)

33 °) S विवादं (for 'हाश) D₁₋₉ [अ]पि (for
[ए]व) — °) B₃ पुत्रानुत्पादयेदिति, B₃ D₁ D₁ 2
'येति च, D₁₋₉ येत्त, D₁₀ T₂ s G M₁₋₃ 'यीत च.

Colophon om in D₁₋₃ — Parvan name B₁ 2 s
D₂ शाति — Sub parvan V₁ B D₂ D₁₋₁₀ M
दानधर्म — Adhy name T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये दानप्रकरणे
शर्मिन्ब्राह्मणयमदूतसवादे तिलारिदानप्रशसा; M₁₋₃ यमब्राह्मण-
सवाद — Adhy no (figures, words or both)
V₁ 68, D₅ 63, D₁₀ 74, T₁ M 96, T₂ s G₂ s
103, G₁ s 97 — Sloka no D₂ 34, D₁ 31

68

1 S om 1° — °) B₁ T₂ s G महाभाग, D₁₋₃
5-9 नरव्याघ्र, D₂ महाव्याघ्र, D₁₀ भूमिदानम् (for
महाप्राज्ञ) — °) D₁₀ अन्न (for भूमि) D₃ G₁ s
विशिष्यते (for विशेषत) T G₂ s M भूमिदानाद्वि-
शिष्यते

2 °) G₂ ब्राह्मणेभ्य (for 'णस्ता) V₁ B₁ s D₂ D₁₀
ब्राह्मणायेति (D₁₀ 'ए)कर्मिणे, B₁₋₃ 'णायेतिकर्मिणे (B₃
'णा), T₁ ब्राह्मणाना स्वकर्मणा — T₁ om 2° — °)
T₂ गृह्णीयुर् (for 'यान्)

3 D₁ om (hapl) 3 — °) B₁ D₂ च (for
तु) T₁ श्रुत्वा (for शक्य) — °) D₅ दातव्य (for
प्रदातु) — °) T₁ यदैव यत्, T₂ वेदे यावत् (for वेदे
वा यत्) V₁ B D₂ D₅ 10 समाख्यात, D₃ s 7 °
'स्नायस (for 'स्नात)

4 D₁ s 7 ° om 4°-5°.

यो ब्रूयाच्चापि शिष्याय धर्म्यां ब्राह्मीं सरस्वतीम् ।
 पृथिवीगोप्रदानाभ्यां स तुल्यं फलमश्नुते ॥ ५
 तथैव गाः प्रशंसन्ति न च देयं ततः परम् ।
 संनिकृष्टफलास्ता हि लघ्वर्थाश्च युधिष्ठिर ।
 मातरः सर्वभूताना गावः सर्वसुखप्रदाः ॥ ६
 वृद्धिमाकाङ्क्षता नित्य गावः कार्याः प्रदक्षिणाः ।
 मङ्गलायतनं देव्यस्तस्मात्पूज्याः मदैव हि ॥ ७
 प्रचोदनं देवकृतं गवा कर्मसु वर्तताम् ।
 पूर्वमेवाक्षरं नान्यदभिधेयं कथंचन ॥ ८
 प्रचारे वा निपाने वा बुधो नोद्वेजयेत् गाः ।
 तृपिता ह्यभिधीक्षन्त्यो नरं हन्युः सवान्धवम् ॥ ९
 पितृसन्नानि सततं देवतायतनानि च ।

पूयन्ते शकृता यासां पूतं किमधिकं ततः ॥ १०
 ग्रासमुष्टिं परगवे दद्यात्संवत्सरं तु यः ।
 अकृत्वा स्वयमाहार व्रतं तत्सर्वकामिरुम् ॥ ११
 स हि पुत्रान्यशोऽर्थं च श्रियं चाप्यधिगच्छति ।
 नाशयत्यशुभं चैव दुःस्वप्नं च व्यपोहति ॥ १२
 युधिष्ठिर उवाच ।
 देयाः किंलक्षणा गावः काश्चापि परिवर्जयेत् ।
 कीदृशाय प्रदातव्या न देयाः कीदृशाय च ॥ १३
 भीष्म उवाच ।
 असद्वृत्ताय पापाय लुब्धायानृतवादिने ।
 हव्यकव्यव्यपेताय न देया गौः कथंचन ॥ १४
 भिक्षवे बहुपुत्राय श्रोत्रियायाहिताग्रये ।

5 D₃ ६ १ २ om 5 (cf v 1.4) T₁ om 5 —^a)
 T₂ 2 G₁ 2 1 M₁₋₃ प्रव्रवीति, G₃ व्रवीति स, M₄ क्ष-
 नीच (for ब्रूयाच्चापि) —^o) V₁ B₃ D₃ 10 पृथिवी-
 गोप्रदानाभ्या च —^d) V₁ D_n D₃ तुल्य स (by
 transp) D₁₋₃ तस्मात्तुल्यफला हि सा

6 ^a) D_{n1} यथैव गा D₃ गावश्चैव (for तथैव गा)
 T₁ तथापि गावो मुत्पा वै —^b) V₁ B₂₋₅ D_n D₁₀
 तु (for च) D₄ अत (for तत) —^o) T₁ 2 चापि,
 G₂ तामिर (for ता हि) —^d) D₂ हि (for च)

7 ^a) T₃ G₄ सिद्धिम् (for वृ) —^b) G₁ partly
 damaged D₁₋₂ T₁ 3 G₂₋₄ M प्रदक्षिण (D₂ गा) (for
 क्षिणा) T₂ गवा कार्यं प्रदक्षिण —After 7^{ab}, N ins

357* सताड्या न तु पादेन गवा मध्ये च न व्रजेत् ।

[D₁₋₃ मचोषा, D₂₋₂ सनोषा (for सताड्या) D₁
 1-2 च (for तु) B₁ न गा हन्यात्तु पादेन (for the
 prior half)]

—^o) D₃ T₁ द्विच्य (for देव्यम्) D₁ 3-10 T₂ 3
 मगत्यायतन देव्यस् —^d) D₁₋₂ ता, S गा (for हि)

8 ^a) D₂₋₂ प्रचोदन, T₂ 3 G₂ 1 M प्रयोजनं (for
 प्रचोदन) D₁₀ T₁ G₁ 3 प्रयोजनं दैवकृत —^o) D₁ 2 1
 ६ १ २ सर्वम् (for पूर्वम्) B₃ D₂ T₂ 3 G₂ M₁ 3 एका
 क्षर, D₃ एवाक्षय (for क्षर) V₁ B₂ 4 5 D_n D₁ 10
 G₂ च (for न) T₁ पूर्वमेवाक्षर कामम् —^d) V₁ B
 D_n D₁₀ तत पर (for कथंचन)

9 ^a) B₃ D_{n1} n₂ D₁ 3 निवाते (D₁ वे) वा, D₆
 निपानेन, T₂ [अ]तिपाने वा (for निपाने वा) —^b)
 B₃ corrupt D₁₋₃ T₁ नरो (for बुधो) D₃ नोद्वेजयेच्च,
 D₁₀ S (except M₁) *जयीत (for *जयेत्) —^o)
 B₁ [अ]पि, D₉ [अ]ति (for [अ]भि) B₃ कुपिता
 ह्यपि मीक्ष्यतो —^d) B₃ दह्यु (for हन्यु)

10 ^o) D₁ 2 G₁ 2 पूजयेत्, T₁ शुष्यते (for पूयन्ते)
 G₄ तासा (for यासा) —^d) D₁ 2 T G M₄ किं
 भूतम्, D₁ 3 9 (before corr) भूत किम्, M₁₋₃ किं
 पूतम् (by transp)

11 ^a) V₁ B D_n D₂ 10 G₂ M₄ वास (for ग्राम)
 D₃ ग्रास मुष्टिं पर गावो —^d) B₁ D₁₋₁ ६-९ तद्वत् (by
 transp), D₅ तद्वत् B₁ 2 5 D₁ 2 T₃ सर्वकामिक

12 T₁ om 13^{ab} —^d) D₃ ६-९ [s]थांश् (for स्वं)
 D₄ 1 वा (for च) —^b) T₂ 3 [अ]थ (for [अ]धि)
 B₂ तिष्ठति (for गच्छति) —^o) T₁ सर्वं (for
 चैव) —^d) V₁ B D_n D₁ T₂ 3 G M₄ [अ]प्यपो
 हति (for व्यपो)

13 ^b) D₁₋₂ चैव (for चापि) — D₁ om 13^{cd}
 —^d) D₂ वै (for च)

14 ^o) B₃ कव्यहव्य (for हव्यकव्य) —^d) G₂ 1
 गा (for गौ) B₁ D₁₀ G₁ 3 कदाचन (for कथं)

15 ^a) D₁ T₃ G₂ 1 M₁ 3 भिक्षते (for वे) —^b)
 D₁₋₂ सुव्रताय (for श्रोत्रियाय) —^o) B₃ (marg)

दत्त्वा दशगवां दाता लोकानामोत्पनुत्तमान् ॥ १५

यं चैव धर्मं कुरुते तस्य पुण्यफलं च यत् ।

सर्वस्यैवांशभागदाता तन्निमित्तं प्रवृत्तयः ॥ १६

यश्चैनमुत्पादयति यश्चैनं त्रायते भयात् ।

यश्चास्य कुरुते वृत्तिं सर्वे ते पितरस्त्रयः ॥ १७

कल्मषं गुरुशुश्रूपा हन्ति मानो महद्यशः ।

अपुत्रतां त्रयः पुत्रा अवृत्तिं दश धेनवः ॥ १८

वेदान्तनिष्ठस्य बहुश्रुतस्य

प्रज्ञानतृप्तस्य जितेन्द्रियस्य ।

शिष्टस्य दान्तस्य यतस्य चैव

भूतेषु नित्यं प्रियवादिनश्च ॥ १९

यः क्षुद्भयाद्द्वै न विकर्म कुर्या-

न्मृदुदान्तश्चातिथेयश्च नित्यम् ।

वृत्तिं विप्रायातिसृजेत तस्मै

यस्तुल्यशीलश्च सपुत्रदारः ॥ २०

शुभे पात्रे ये गुणा गोप्रदाने

तावान्दोषो ब्राह्मणस्वापहारे ।

सर्वावस्थं ब्राह्मणस्वापहारे

दाराश्चैषां दूरतो वर्जनीयाः ॥ २१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

[ई]दशाय गा; D₁ २ दशगव (for दशगवा) T₁ M
दत्त्वा बहुशुगा गावो (T₁ गा वै), T₂ २ G दत्त्वा दशशतं
गावो

16 ^a) D₁₁ n₂ यश्च, D₁₋₃ येन (for य च) B₁
३ ४ कुरुते धर्मं (by transp) — ^b) D₅ यस्य (for
तस्य) V₁ B D_n धर्मं D₆ पुण्य (for पुण्य) D₂
तस्य धर्मफलं महत् — T G M₂ subst for 16^{ab} D₁₀
ins after 16^{ab}

358* जुहोति यज्ञोजयति यहदाति गवा रसै ।

— ^o) D₁ २ [अ]स्य, D₁₋₉ [अ]पि (for [ए]व) G₄
तात (for दाता) T₂ सर्वस्यैना गवां दाता — ^d) D₁₋₉
प्रवर्तते; S प्रवर्तित (for प्रवृत्तय) — After 16,
D₁ २ ins

359* अर्थस्य दशभागदाता तन्निमित्तप्रवृत्तये ।

17 M₁ om (hapl) 17^a — ^a) V₁ B D_n D₁₋₁₀
T₁ G₁ उत्पादयते (for 'यति) — ^d) D₁₋₉ स्मृता
(for त्रय)

18 T₁ om 18 — ^b) T₂ ३ G₁ ३ ४ M हन्यान् (for
हन्ति) D₁₋₃ मान (for मानो) D₆ महायश — ^o)
T₂ ३ G₁₋₃ M₁₋₃ अपुत्रत्व, G₄ अवृत्तित्व, M₄ अपुत्र ते
(for 'त्रता) — ^d) T₂ ३ G₁ २ M₁ ३ कुवृत्ति, M₄
सुवृत्ति (for अ')

19 ^a) D₆ प्रदत्त (for श्रुतस्य) — ^b) T₂ ३ G

निष्ठस्य, M -वृद्धस्य (for वृत्तस्य) — B₅ om
19^a-20^d — ^o) T₁ श्रेष्ठस्य (for शिष्टस्य) D₁ ३ ९
जितस्य (for य')

20 B₅ om 20 (cf v l 19) — ^a) G₂ यत्
(for य) — ^b) S [अ]तिथिर्यस्य (for [आ]तिथेयश्च)
V₁ B (B₅ om) D_n ३ D₁₀ मृदुश्च शातो (D₁₀ दा) तोतियये च
नित्य, D_n १ n₂ मृदुश्च शातो इतिथिप्रियश्च — ^o) M₁
वृत्त, M₂ वित्त (for वृत्ति) V₁ B (B₅ om.) D_n
D₈ 10 द्विजाय, D₁ २ प्रिया यो (for विप्राय) V₁ B₄
D₁₋₃ [अ]भि (for [अ]त्ति-) — ^d) D₁₋₉ वै सु- (for
तुल्य) S दानश्च (for -शीलश्च)

21 ^a) D₂ आर्ये (for शुभे) D₃ ६-९ शुभे पात्रे य
प्रदाने हि धर्मस्य — ^b) D₁₋₉ T₁ M₁₋₃ तावदोषो (T₁ M₁₋₃
'षा), T₂ ३ G M₄ तावतो दोषा (for तावान्दोषो)
D_n ३ ब्राह्मणस्वापहारे (for ब्राह्मणस्वाप^o) — M₄ om
(hapl) 21° — ^o) G₁ partly damaged. D₁ २ ६
सर्वावस्थो, T₂ ३ G₂ ४ 'पस्तु (for 'वस्थ) — ^d) B₅
वर्जनीयं, D₁₋₉ 'येत (for 'नीया) — After 21,
D₂ ins

360* युधिष्ठिर उवाच ।

ब्राह्मणस्वापहारेण कियान्दोषो भवत्युत ।

ब्राह्मणस्वमुच्यते किं वा तन्मे ब्रूहि पितामह ।

While D₁₀ S ins after 21

361* विप्रदारे परहृते विप्रस्वनिचये तथा ।

६९

भीष्म उवाच ।

अत्रैव कीर्त्यते सद्भिर्ब्राह्मणस्वाभिमर्शने ।
नृगेण सुमहत्कृच्छ्रं यदवाप्तं कुरूद्रह ॥ १
निविशन्त्यां पुरा पार्थ द्वाश्वत्यामिति श्रुतिः ।
अदृश्यत महाकूपस्तृणवीरुत्समावृतः ॥ २
प्रयत्नं तत्र कुर्वाणास्तस्मात्कूपाज्जलार्थिनः ।
श्रमेण महता युक्तास्तस्मिंस्तोये सुसंवृते ॥ ३
ददृशुस्ते महाकार्यं कुरूलासमवस्थितम् ।

तस्य चोद्धारणे यत्नमकुर्वन्ते सहस्रशः ॥ ४
प्रग्रहैश्चर्मपट्टैश्च तं बध्वा पर्वतोपमम् ।
नाशक्रुवन्समुद्रतुं ततो जग्मुर्जनार्दनम् ॥ ५
समावृत्योदपानस्य कुरूलासः स्थितो महान् ।
तस्य नास्ति समुद्रतेत्यथ कृष्णे न्यवेदयन् ॥ ६
स वासुदेवेन समुद्धृतश्च
पृष्टश्च कामान्निजगाद् राजा ।
नृगस्तदात्मानमथो न्यवेदय-

C 13
B 13
K 13
M 13

परित्रायन्ति शक्तास्तु नमस्तेभ्यो मृतास्तु वा ।
न पालयन्ति निहता ये तान् वैवस्वतो यम ।
दण्डयन्मत्संयद्विश्वे निरयेभ्यो न मुञ्चति ।
तथा गत्रा परित्राणे पीडने च शुभाशुभे । [5]
विप्रयोगो विशेषेण रक्षितेषु गृहेषु वा ।

[(L 1) T₁ परिभूते, T₂ अपहृते, G₁ ३ परि* (for पर*) T₁ M₁ मत्संवेपहृते च ये, G₁-३ M₁-३ तदनेपहृते च तु (M₁-३ ये) (for the post half) — (L 2) T₂ त्रायतु (for त्रायन्ति) M₁ ३ [अ] शक्तास् (for शक्तास्) T₁ दिने दिने, G₁ ३ M₁-३ मृताश्च ये (for मृता वा) — After line 2, T₂ 105

362* न नृग स्वगमाःशोति पुत्रपौत्रमभिवन् ।

— G₂ om lines 3-4 — (L 3) T₁ ये चापि, T₂ चैतस्य, T₃ M₂ ३ न हता (for निहता) T₂ दाना (for ये नान्) — T₁ om lines 5-6 — (L 6) M₁ २ ३ हनेषु (for गृहेषु)]

Colophon om in D₁-३ — Parvan name B₁ २ ३ D₂ शान्ति — Sub-parvan V₁ B₁-३ D_n D₁-10 M₁-३ दानधर्म — Adhy name T₂ गोदानप्रकरणे गोदानपात्र-निरूपण — Adhy no (figures, words or both) V₁ 69, D₂ 64, D₁₀ 75, T₁ M 97, T₂ ३ G₂ 4 104, G₁ ३ 98 — Sloka no D_n 22, D₁ 19

69

1 *) D₁ ३ [ए] प, T₂ वै (for [ए] व) — *) Some MSS मर्षणे (for मर्शने) D₃ ब्राह्मणस्वाभिमर्षणे — °) V₁ नृपेण, some MSS नृगेन (for नृगेण)

— *) D₁₀ युधिष्ठिर (for कुरूद्रह)

2 T₁ om 2^{ab} — *) B₃ D_n 1 n₂ D₃ ५-१ ९ T₃ निविश (D₃ श) त्या, T₃ निविशत्या (for शन्त्या) — *) D₂ इति श्रुते, T₃ कुरूद्रह (for इति श्रुति) — °) B₁ D₂ ९ महान् (for महा) — *) D₂ १ वीरुद (for वीरुत्)

3 *) D₁-० चापि (for तत्र) T₂ तत्र प्रयत्नं कुर्वाणास् — T₁ om 3^{cd} — *) D₃ ४ १-३ कूपे (for तोये) B₃ सुसभूते, D_n २ *स्कृते, D₂ वृत (for वृते) D₂ ९ तस्मिन्कूपे समावृते

4 *) G₁ त (for ते) G₂ भागा (for काय) — *) D₁-३ कृकिलासम् (for कृक) T₁ उपस्थित (for अव) — °) T₂ ३ G तत्र (for तस्य) G₁ ३ [उ] तरणे (for [उ] द्र) — *) D₁₀ अकुर्वन्त, T₂ कुर्वन्ति स (for अकुर्वन्ते)

5 T₁ om 5^{ab} — *) B₁ प्रयतैश्च (for प्रग्रहैश्च) T₂ ३ G₁ ३ ४ M चैव (for चर्म) D₂ पटैश्च, D₁₀ -पाशैश्च (for पटैश्च) G₂ प्रग्रहैश्च पटैश्चैव — *) T₂ पर्वतोत्तम (for पमम्)

6 T₁ om 6^{ab} — *) D₁-० सुखमावृत्य कूपस्य — *) D₁-३ कृकिलास (for कृक) D₂ महत् (for महान्) — °) D₁₀ T₂ G₁ समुद्रतुम् — *) V₁ B₁ ह्यत, B₁ D_n [ह] त्यत, B₂ २ ५ D_n 1 n₂ [ह] त्येतत्, D₁ ३ [ह] त्येव, D₁₀ तत, T₁ ह्यन्य, T₂ G₁ इति (for [ह] त्यथ) D_n 1 कृष्ण (for कृष्णे)

7 *) V₁ B D_n D₁₀ कार्यं, D₂ राजा, T₁ M₁ काम (for कामान्) T₁ राजन् — °) D₁, ६-९ नृपस्य

त्पुरातनं यज्ञसहस्रयाजिनम् ॥ ७

तथा युगणं तु तमाह माधमः

शुभं त्वया कर्म कृतं न पापरुम् ।

कथं भवान्दुर्गतिमीदृशीं गतो

नरेन्द्र तद्रूहि किमेतदीदृशम् ॥ ८

शतं सहस्राणि शतं गवां पुनः

पुनः शतान्यष्ट शतायुतानि ।

त्वया पुरा दत्तमितीह शुश्रुम्

नृप द्विजेभ्यः क्व नु तद्रतं तन ॥ ९

नृगस्ततोऽत्रवीत्कृष्णं ब्राह्मणस्याग्निहोत्रिणः ।

प्रोषितस्य परिभ्रष्टा गौरैका मम गोधने ॥ १०

गवा सहस्रे संख्याता तदा सा पशुपैर्मम ।

सा ब्राह्मणाय मे दत्ता प्रेत्यार्थमभिकाङ्क्षता ॥ ११

अपश्यत्परिमार्गश्च तां या परगृहे द्विजः ।

ममेयमिति चोत्राच ब्राह्मणो यस्य साभवत् ॥ १२

तायुभौ समनुप्राप्तौ विवदन्तौ भृशज्वरौ ।

भवान्दाता भवान्हर्तेत्यथ तौ मां तदोचतुः ॥ १३

शतेन शतसंख्येन गवां विनिमयेन वै ।

याचे प्रतिग्रहीतारं स तु मामत्रवीदिदम् ॥ १४

देशकालोपसंपन्ना दोग्ध्री क्षान्ताविवत्सला ।

स्वादुक्षीरप्रदा धन्या मम नित्यं निवेशने ॥ १५

कृशं च भरते या गौरैर्मम पुत्रमपस्तनम् ।

न सा शक्या मया हातुमित्युक्त्वा स जगाम ह ॥ १६

ततस्तमपरं विप्रं याचे विनिमयेन वै ।

(for नृगम्) D₂ 4 5 8 ततो, D₃ स्वम्, T₂ 3 G₂ M₁ 3 4 तथा (for तदा) D₃ अथ, D₁₋₉ असौ (for अयो) —^d) D₉ पुग कृत (for पुरातन)

8 ^a) T₁ स (for तु) T₂ तद् (for तम्) —^b) T₁ शुभ (for शुभ) B₁ D₂₋₉ पातक, G₂ पाप (for पापरुम्) —^c) T₂ 3 G₂ M₁₋₃ अयो (for कथं) B₁ दुःकृतिम्, G₁ दुर्गमम् (for 'तिम्) D₁ 3 T₂ ईदृश (for 'शीं)

9 ^a) V₁ B D_n D₁₀ गवा शत (by transp) —^b) T₂ 3 G₂ M₁₋₃ गवा (for पुन) B₁ D₁₀ शतायुतानि च, D₁₋₉ दशायुतानि (for शतायुतानि) T₁ गवा शतं चाष्टशायुत तथा —^c) D₉ पुरो (for पुरा) D₁₋₉ S शुश्रुमो (for 'म) —^d) T G₂₋₄ M₁ 3 नृग (for नृप) B₁ सतु (for क्व नु) S तथा (T₁ 'दा) गत (for गत तव)

10 ^a) T₂ तदा, T₃ G तथा (for ततो) —^c) D₁ प्रेषितस्य (for प्रो) D_{n2} प्रेषितस्य यदि भ्रष्टा

11 T₁ om 11^{ab} —^a) D₄ S (f₁ om) सहस्र (T₂ M₁ 'स्र) (for स्रे) T₂ G₂ संख्याते (for ता) —^b) T₃ G₂ 4 तथा (for तदा) S (T₁ om.) तै (for सा) —^c) D₂ दत्ता हि (for मे दत्ता) —^d) T₂ प्रत्यर्थम् (for प्रेत्या) V₁ D_{n3} D₁₀ T₁ काक्षया, G₁ काक्षित, M₁ काक्षित, M₃ काक्षत (for 'ता) D₁₋₉ प्रीत्यर्थमभिमगच्छता (D₁ त)

12 ^a) G₁ स (for च) —^d) D₁ 2 T₂ ब्राह्मणे

(for 'जो) D₁ 2 4-7 9 यत्र (for यस्य) D₁ M₁₋₃ सा भवेत् (for साभवत्) D₂ ब्राह्मणे यत्र सभवात्, D₃ 'जो यत्र भारत

13 ^a) S (except G₂) मामनु (for समनु) —^b) D₁₋₃ om 13^c-15^b —^d) V₁ B₂₋₃ D_{n1} n₃ D₅ अबोचता, B₁ अयोचतु, D₁₀ तदाइतु, T₃ G₂ 4 तयोचतु (for तदो) D₁ 6-9 इत्युभौ तौ तयो (D₁ 5 मामवो) चतु

14 D₁₋₃ om 14 (cf v l 13) —^a) D₁₀ T G₂ 4 त (T₂ द) तेन (for शतेन) —^b) D₅ 6 च (for वै) —^c) M₁ reads 14^c-17^b twice —^d) Some MSS गृहीतार

15 For the repetition in M₁, of v l 14 D₁₋₃ om 15^{ab} (cf v l 13) —^a) G₂ कालाति (for -कालोप) T₂ देशकालोपपन्ना मे —^b) B₃ कात्या, B₁ 5 T₃ G₂₋₄ काता, D₂ T₂ G₁ शान्ता (for क्षान्ता) —^c) T₁ साधु (for स्वाधु)

16 For the repetition in M₁, of v l 14 —^a) B₁ कृपण, D₁₋₃ भृश च, D₁₀ T₂ 3 G₁ श्रिय च (T₂ ह) (for कृशं च) G₁ M₄ हरते (for भरते) V₁ B D_n D₁₀ G₂ M₂ सा (for या) G₂ श्रियश्च हरते या गौर —^c) T₂ सशक्या (for सा शक्या) —^d) B₁ [अ]पि (for स)

17 For the repetition in M₁, of v l 14 —^b) V₁ B₂₋₃ D_{n2} n₃ D₁₀ हि (for वै)

गवां शतसहस्रं वै तत्कृते गृह्यतामिति ॥ १७

ब्राह्मण उवाच ।

न राज्ञां प्रतिगृह्णामि शक्तोऽहं स्वस्य मार्गणे ।

सैव गौर्दीयता शीघ्रं ममेति मधुसूदन ॥ १८

रुममश्वांश्च ददतो रजतं स्पन्दनास्तथा ।

न जग्राह ययौ चापि तदा स ब्राह्मणर्षभः ॥ १९

एतस्मिन्नेव काले तु चोदितः कालधर्मणा ।

पितृलोकमहं प्राप्य धर्मराजमुपागमम् ॥ २०

यमस्तु पूजयित्वा मां ततो वचनमब्रवीत् ।

नान्तः संख्यायते राजंस्त्व पुण्यस्य कर्मणः ॥ २१

अस्ति चैव कृतं पापमज्ञानात्तदपि त्वया ।

चरस्व पापं पश्चाद्वा पूर्णं वा त्वं यथेच्छसि ॥ २२

रक्षितास्मीति चोक्तं ते प्रतिज्ञा चानृता तव ।

ब्राह्मणस्वस्य चादानं त्रिविधस्ते व्यतिक्रमः ॥ २३

पूर्वं कृच्छ्रं चरिष्येऽहं पश्चाच्छुभमिति प्रभो ।

धर्मराजं बुधन्नेत्रं पतितोऽस्मि महीतले ॥ २४

अश्रौषं प्रच्युतश्चाहं यमस्योच्चैः प्रभाषतः ।

वासुदेवः समुद्धर्ता भविता ते जनार्दनः ॥ २५

पूर्णे वर्षसहस्रान्ते क्षीणे कर्मणि दुष्कृते ।

प्राप्स्यसे शाश्वताल्लोकाञ्जितान्स्वेनैव कर्मणा ॥ २६

कूपेऽऽत्मानमधःशीर्षमपश्यं पतितं च ह ।

तिर्यग्योनिमनुप्राप्तं न तु मामजहात्स्मृतिः ॥ २७

त्वया तु तारितोऽस्म्यद्य किमन्यत्र तपोबलात् ।

अनुजानीहि मां कृष्ण गच्छेयं दिवमद्य वै ॥ २८

अनुज्ञातः स कृष्णेन नमस्कृत्य जनार्दनम् ।

विमानं दिव्यमास्थाय ययौ दिवमर्दिदम् ॥ २९

C 13 34
B 13 70
K. 13 10
M 13 51

18 T₁ विप्र (for ब्राह्मण) —^a D₁ राजन्, S (except G₂) राज्ञ (for राज्ञा) —^b D₅ तस्य (for स्वस्य) —^c B₁ राजन्, D₁₋₉ मह्यं (for शीघ्र) —^d D₁₋₃ नान्या (for मम)

19 T₃ om 19^a-22^b —^a G₂ शतशो (for ददतो) —^b V₁ B₁ २ ३ ५ Dn₁ n₂ D₃ T₁ M₁ रजत, B₁ D₄ G₂ राजत-, T₂ G₁ रानत, G₁ ३ र (G₃ रा)जतात् (for रजत) Dn₂ D₁₋₉ T₂ स्पन्दन —T₁ om 19^a —^c D₆ तत्राह (for जग्राह) M₁ मा (for च) —^d G₄ [अ]सो (for स)

20 T₃ om 20 (cf v 1 19) —^b D₁ ६-७ नोदिन (for चो) —^c T₁ उपागम्य (for अह प्राप्य) D₁ पितृलोके मुद प्राप्य

21 T₃ om 31 (cf v 1 19) —^a T₁ २ G तु, M च (for मा) —^b B₁ इद (for ततो)

22 T₃ om 22^a (of v 1 19) —^a B₁ २ ३ [प]क्र (for [प]व) G₁ पाप्मा (for पापम्) D₁₋₉ अस्ति पाप कृत चापि —^b D₆₋₉ त्वयि (for स्वया) D₁ ३ ह्यज्ञानात्तदपि त्वयि —^c Dn₃ भुस्त्र कृच्छ्र तु पश्चाद्वा —^d T₁ च (for वा) S [अ]पि (for त्व) B₂ (marg as in text) यथेप्सित, D₅ 10 *प्ससि (for *च्छसि)

23 ^b D₁ मा (for च) V₁ [अ]नृता भवेत्, T₂ स्वया

कृता, T₃ G M कृता त्व (G₁ ३ *ता म)या (for [अ]नृता त्व) T₁ प्रतिज्ञा तत्त्वया कृता —^a V₁ B Dn D₁ ३ 10 द्विविधस्, T₂ ३ त्रिविध (for *धस्)

24 Before 24, D₅₋₁₀ 1m₉ नृग उवाच —^a D₁ T₂ पूर्व (for पूर्व) S (except G₂) चरित्वा (for *न्दे) —^b D₁₀ शुभरतिं (for *मिति) B₃ यच्छा श्वतमिति प्रभो —^c T G₁ २ ३ M₁ ३ एव (for एव)

25 ^a V₁ B₂₋₅ Dn D₁₀ पतितश्, D₆ १ ९ प्रपतश् (for प्रच्युतश्) D₃ प्राह (for चाह) D₅ अश्रौष प्रपतस्त्वाह —^b D₃ १ ९ प्रभावत, D₃ प्रपश्यत (for प्रभाषत)

26 ^b D₆₋₉ क्षीण- (for क्षीणे) Some MSS दु कृषे

27 ^b V₁ B₂ ३ Dn D₁₀ T₂ ३ G₄ M₁ पतितश् (for *त) T₁ त्विति (for च ह) —^d V₁ B₂₋₅ Dn D₁₀ G₁ ३ ४ च (for तु)

28 ^a D₁₋₃ धारितो, G₁ ३ [उ]त्तारितो (for तारितो) T₂ सम्पद्य (for ऽस्म्यद्य) —^c D₃ M₁₋₃ मा (for मा)

29 T₃ G₁ om 29^a-32^b Before 29, G₃ 1m₉ भीम —^c Bom ed दिव्यमास्थाय पथान —^d

C 13 3481
B 13 70 30
K 13 10, 30
M 13 59 30

ततस्तस्मिन्दिवं प्राप्ते नृगे भरतसत्तम ।
वासुदेव इमं श्लोकं जगाद कुरुनन्दन ॥ ३०
ब्राह्मणस्वं न हर्तव्यं पुरुषेण विजानता ।
ब्राह्मणस्वं हृतं हन्ति नृगं ब्राह्मणगौरिव ॥ ३१

सतां समागमः सद्भिर्नाफलः पार्थ पिद्यते ।
विमुक्तं नरकात्पश्य नृगं साधुसमागमात् ॥ ३२
प्रदानं फलवत्तत्र द्रोहस्तत्र तथाफलः ।
अपचारं गवां तस्माद्दर्जेयत युधिष्ठिर ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

७०

युधिष्ठिर उवाच ।

दत्तानां फलसंप्राप्तिं गवां प्रब्रूहि मेऽनघ ।
विस्तरेण महाबाहो न हि तृप्यामि कथ्यताम् ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
ऋषेरुद्दालकेर्वाक्यं नाचिकेतस्य चोभयोः ॥ २

ऋषिरुद्दालकिर्दीक्षामुपगम्य ततः सुतम् ।
त्वं मामुपचरस्वेति नाचिकेतमभाषत ।
समाप्ते नियमे तस्मिन्महर्षिः पुत्रमब्रवीत् ॥ ३
उपस्पर्शनसक्तस्य स्वाध्यायनिरतस्य च ।
इध्मा दर्भाः सुमनसः कलशश्चाभितो जलम् ।
विस्मृतं मे तदादाय नदीतीरादिहात्रज ॥ ४

D₁ T₁ M₁ अरिंदम

30 T₃ G₁ om 30 (cf v l 29) —^a) V₁ B
D₁₁ D₁₀ चाते (for प्राप्ते) —^b) T₂ गृहे भारतसत्तम
—^c) D₁₋₃ s G₂ लोक (for श्लोक) —^d) D₁₋₉
जगाद् भरतर्षभ

31 T₃ G₁ om 31 (of v l 29) —^b) G₂ विशे
पत (for विजानता) T₁ 2 G₁ s M क्षत्रियेण विशेषत
(T₂ 'शिर्यते) —^c) T₂ G₁₋₃ M₁ नृप (for हत)

32 T₃ G₁ om 32^{ab} (cf. v l 29) Before 32,
D₁₋₃ ins. भीष्म —^b) T₁ सफल, T₂ G₁ s नाफल
(for 'ल) —^d) V₁ नृप (for नृग) D₂ s समा
गमे (for 'मात्)

33 ^b) D₁₋₉ चापि (for तत्र) D₅ T₃ तथाबलं,
T₁ s G₁ s M₁ 'फल, G₁ 'बल (for 'फल) —^c)
B₁ T₂ s G₁ s अपहार, D₁₋₇ s अविचार (for अप)
T₁ द्विजास् (for गवा) —^d) S (except G₁) वर्जयीत
(for 'येत)

Colophon om in D₁ s — Parvan name B₁ s s
शक्ति — Sub-parvan V₁ B D₁ D₁ s-10 दानधर्म
— Adhy name V₁ D₁ s नृगवासुदेवसमागम, B₁
D₁₋₃ M नृगोपाख्यान, B₂ s s D₁₀ नृगवासुदेवसवाद्,

T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये दानप्रकरणे गोदानप्रशंसायां ब्रह्मस्वापहरणे
नृगोपाख्यान — Adhy no V₁ 70, D₅ 65, D₁₀
76, T₁ M 98, T₂ s G₂ s 105, G₁ s 99 — Śloka
no D₁ s D₁ 33

70

1 ^a) D₅₋₉ दानाना (for दत्ताना) D₅ दानानामिह
संप्राप्तिं —^c) G₁ s महाभाग (for 'बाहो) —^d)
T₂ s च (for हि) T₁ कथ्यत (for 'ताम्)

2 For a slightly different version of the story
of Naiketas, of Katha U D₅ om the ref. D₅
om 2^{ab} (retaining the ref) S om (hapl) 2^{cd}
—^c) D₁₀ औद्दालकेर —^d) V₁ नाचिकेतस्य चोभयो,
D₁₋₃ नाचिकेतस्य (D₂ 'तोश्च) चो

3 ^a) B₂ D₁₀ T₁ s G₂ M₁₋₃ औद्दालकिर D₁ s
धीमान् (for दीक्षाम्) —^b) D₁₋₉ उपलभ्य; M₁
उपागम्य (for उप) —^d) V₁ नाचिकेतम्, D₁₋₃
नाचिकेतु (D₁ 'त)म् D₃ T₂ उवाच ह (for अभाषत)
—^c) T₂ G₁ समाप्त (for 'हे) M₁ नियते (for 'मे)

4 ^b) V₁ B₁ s s D₁ D₁₀ स्वाध्यायान्निरतस्य च —^c)
B₂ इध्मदर्भ-, D₁₀ S (except T₁) इध्मान्दर्भान् —^d)
D₃ कलशाश्, T₁ 'शैश्, T₂ s G₁ M₁ s, s 'शाश् (for

गत्वानवाप्य तत्सर्वं नदीवेगसमाप्तुतम् ।
 न पश्यामि तदित्येवं पितरं सोऽब्रवीन्मुनिः ॥ ५
 क्षुत्पिपासाश्रमाविष्टो मुनिरुदालकिस्तदा ।
 यमं पश्येति तं पुत्रमशपत्स महातपाः ॥ ६
 तथा स पित्रामिहतो वाग्वज्रेण कृताञ्जलिः ।
 प्रसीदेति युवनेन गतसत्त्वोऽपतद्भुवि ॥ ७
 नाचिकेतं पिता दृष्ट्वा पतितं दुःखमूर्च्छितः ।
 किं मया कृतमित्युक्त्वा निपपात महीतले ॥ ८
 तस्य दुःखपरीतस्य स्वं पुत्रमुपगूहृतः ।
 व्यतीतं तदहःशेषं सा चोग्रा तत्र शर्वरी ॥ ९
 पित्र्येणाश्रुप्रपातेन नाचिकेतः कुरूद्रह ।

प्रास्पन्दच्छयने कौश्ये वृष्ट्या सस्यमिवाप्तुतम् ॥ १०
 स पर्यपृच्छत्तं पुत्रं श्लाघ्यं प्रत्यागतं पुनः ।
 दिव्यैर्गन्धैः समादिग्धं क्षीणस्वप्नभिवोत्थितम् ॥ ११
 अपि पुत्र जिता लोकाः शुभास्ते स्वेन कर्मणा ।
 दिष्ट्या चासि पुनः प्राप्नो न हि ते मानुषं वपुः ॥ १२
 प्रत्यक्षदर्शी सर्वस्य पित्रा पृष्टो महात्मना ।
 अन्वर्थं तं पितुर्मध्ये महर्षीणां न्यवेदयत् ॥ १३
 कुरिन्भवच्छासनमाशु यातो
 ह्यहं विशालां रुचिरप्रभावाम् ।
 वैवस्वती प्राप्य सभामपश्यं
 सहस्रशो योजनहैमभौमाम् ॥ १४

C 13 3
 B 13 7
 K 13 11
 M 13 6

शश) V1 B3-5 [अ]भिभोजन, B1 2 Dn1 n2 [अ]
 त्रिभो(Dn1 'भा)जन, D4-9 [अ]पि नो जल(for [अ]-
 भितो जलम्) — 6) B1 5 Dn2 D3 ते (for मे) T1
 पृत्सर्वं समादाय — 7) B5 व्रज, D4-9 [आ]नय(for
 [आ]व्रज)

5 a) T2 G1 2 M1 3 नावाप्य(for [अ]नवाप्य)
 — 6) B1 'परिभुत(for समा') — 7) V1 Dn2 D4
 T2 3 G M1-3 [ए]व(for [ए]व) — 8) D1 6-9 च(for
 सो) G1 वव(for मुनि)

6 a) B1 D3 T2 3 G2 3 M1 3 4 समाविष्टो(for
 त्रमा) — 6) V1 उदालकस्, B5 5 तूडालकस्, D10
 T G M1-3 औ(M1-3 त्वौ)दालकस् B2 4 D10 G2
 तथा, D3 तत(for तदा) — 7) G2 धर्म(for यम)
 — 8) D1-4 8 9 सु(for स) S अशपत्कोधमूर्च्छित

7 a) Dn2 n3 D4 6-9 [अ]भिहितो, D1-3 निहतो
 (for [अ]भि) S तथा पित्रा स निहतो — 7) D6
 पुत्र(for पुत्र) — 8) T2 शतकृत्वो(for गतसत्त्वो)

8 a) V1 नाचिकेत, D1-2 नासिकेत(D1 'तुं)(for
 नाचि) — 6) Dc 10 M4 मूर्च्छित.

9 6) D1 T1 G1 3 4 स्व(for स्व) D2-3 अव-
 (for उप) V1 B Dn D10 स्व पुत्रमनुशोचत — 7)
 T1 आगता शर्वरी तदा, T2 3 G1-3 M1 सा चोग्रा शर्वरी
 तदा(G2 'था), G4 वाचोग्रा शर्वरी तदा, M1-3 सा
 चोर्ध्वां शर्वरी गता

10 a) D5 वैज्रेण(for पित्र्येण) D8 10 T G2 M
 [अ]क्ष(for [अ]क्षु-) D1-3 प्रवाहेण(for प्रपातेन)

— 6) D1-3 नाचिकेतु (D1 'त) (for नाचिकेत)
 — 7) B2 Dn D2-9 M2 प्रास्पन्दच्(D8 7 'द्वच्), D1
 प्रास्पन्दच्, T1 पस्पद, G2 प्रास्पन्दच्(for प्रास्पन्दच्)
 B1 T1 कौशे, T2 कोशे(for कौश्ये) — 8) D3
 [उ]त्थित(for [आ]प्तुतम्)

11 D4 om(hapl) 11 — a) B1 S पर्यपृच्छत्त
 (B1 'क्ष त) पुत्र — 6) D6 क्षीण, T2 साध्यं(for
 श्लाघ्य) G2 प्रत्यागत(for 'गत) V1 B Dn D10
 क्षीण पर्यागत पुन, D5 श्लाघ्या प्रत्यागति पुन — 7)
 S दिव्य(for दिव्यैर्) V1 B2 T1 समायुक्त(for
 'दिग्ध) — 8) B5 सुसम्(for 'स्वप्नम्)

12 a) S कृ(G4 ग)ता(for जिता) — 7) Dn3
 D6 9 वा(for च) V1 [अ]पि(for [अ]सि) — 8)
 T2 3 G4 च(for हि) T3 पुन(for वपु)

13 a) T3 पुत्रस्य(for सर्वस्य) — 7) V1 B Dn
 D2 3 10 स ता वार्ता, D1 3 आस्थिनाना, D4 5 अन्वर्थता,
 T1 आगताना, T2 क्षम्युरथ्याय, T3 G M अन्वर्थाना
 (for 'यं त)

14 6) G4 अह, M3 ह्यय(for ह्यह) D10 S
 (except T1) प्रभासा(for 'वाम्) — 7) V1 B5 Dn
 हेमभासा(Dn1 n2 स), B1 D10 G2 M हेमभौमा,
 D1-9 T1 हेमभूमि, G4 भौमभूमां(for हेमभौमाम्)
 ॥ Cn योजनेति छुसतृतीयान्त पदम् । योजने सहस्रश
 समितामिति शेष । ॥

15 6) V1 B Dn D3 10 दे(D10 ए)हीति स हि,

दृष्ट्वैव मामभिमुखमापतन्तं
 गृहं निवेद्यासनमादिदेश ।
 वैवस्वतोऽर्घ्यादिभिरर्हणैश्च
 भवत्कृते पूजयामास मां सः ॥ १५
 ततस्त्वहं तं शनकैरवोचं
 वृतं सदस्यैरभिपूज्यमानम् ।
 प्राप्तोऽस्मि ते विषयं धर्मराज
 लोकानर्हं यान्स्म तान्मे विधत्स्व ॥ १६
 यमोऽब्रवीन्मां न मृतोऽसि सौम्य
 यमं पश्येत्याह तु त्वां तपस्वी ।
 पिता प्रदीप्ताग्निसमानतेजा
 न तच्छक्यमनृतं विप्र कर्तुम् ॥ १७
 दृष्टस्तेऽहं प्रतिगच्छस्व तात
 शोचत्यसौ तव देहस्य कर्ता ।

ददामि किं चापि मनःप्रणीतं
 प्रियातिथे तव कामान्वृणीष्व ॥ १८
 तेनैवमुक्तस्तमहं प्रत्यवोचं
 प्राप्तोऽस्मि ते विषयं दुर्निवर्त्यम् ।
 इच्छाम्यहं पुण्यकृतां समृद्धा-
 ल्लोकान्द्रष्टुं यदि तेऽहं वरार्हः ॥ १९
 यानं समारोप्य तु मां स देवो
 वाहैर्युक्तं सुप्रभं भानुमन्तम् ।
 संदर्शयामास तदा स्म लोका-
 न्सर्वास्तदा पुण्यकृतां द्विजेन्द्र ॥ २०
 अपश्यं तत्र वेदमानि तैजसानि कृतात्मनाम् ।
 नानासंस्थानरूपाणि सर्वैरत्नमयानि च ॥ २१
 चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजालमन्ति च ।
 अनेकशतभौमानि सान्तर्जलवनानि च ॥ २२

D₁ ३ गृहान्निवेद्य, D₄-१ ० M₁ ३ गृहान्नि (M₁ ३ 'ह नि)
 वेद्य (for गृह निवेद्य) — °) B₁ D₁ ६-३ [५]र्घ्यादिभिर
 — °) D₂ ६ मा (for मा).

16 °) D₂ शरणम् (for शनकैर) — °) V₁ B₂
 D_n D₂ G₁ M₂ ३ वृत D₁ ३ इति (for अभि) V₁
 B₁ २ ३ ५ D_n D₃ १० पूज्य नम्र; B₂ D_n १ २ D₂
 पूज्यमान, D₁ ० १ ० T M₂ पूज्यावनम्य, M₂ पूज्या
 वनम्र (for पूज्यमानम्) — °) D₁ वै (for ते) T₁
 प्राप्तोतिथिर्विषये धर्मराज — °) D₁₀ S अहं यामि (for
 अर्हं यान्स्म) T₁ हन्वै, T₂ मे तान् (by transp),
 G₁ तन्मे V₁ B₂-५ D_n लोकानर्हो (B₂ D_n २ 'हं) यानर्हं
 तान्विधत्स्व, B₁ 'हो हेमभासा विधत्स्व, D₄-० 'हान्या-
 चतो मे विधत्स्व

17 °) D₄ यतो, G₄ धर्मो (for यमो) D₁ ३ M
 मा (for मा) T₁ अमृतो (for न मृतो) V₁ सम्यग्;
 D₂ सोम्य (for सौम्य) — °) T₂ यन्मां (for यम)
 V₁ B₂-५ D_n D₃ १० M₂ स, D₁ ते (for तु) D₁
 G₁ ३ M₁ २ ३ स्वा (for स्वां) T₁ तरस्वी (for तपस्वी)
 — °) T₁ अकृत (for अनृत)

18 °) T₂ ३ G₁ ३ तात (for तात) — °) V₁ B
 D_n D₁-३ १० G₂ ददानि (for 'मि) T G₁ ३ ३ M₂
 प्रतीतं, M₁-३ प्रिय ते (for प्रणीत) D₄-० ददामि (D₄

'नि) ते मनसि (D₂ ६ 'स) प्रिय वै (D₁ हि, D₂ ते)
 — °) V₁ B D_n D₂ १० प्रियातिथेस् (for 'थे) D₁-१०
 T₂ ३ G काम (for कामान्)

19 °) D₁-० तेनैवमुक्तोहमथावुच त — °) B₁ दुर्नि
 वर्त्य, B₂ 'वृत्त, D₁-० 'वार्यं, G₂ 'वेद्य, M₄ 'पात
 (for 'वस्यम्) — °) V₁ D_n ३ T₂ G₁ ३ ३ पुण्यकृतान्
 — °) D_n १ २ लोकास्तेह यदि द्रष्टु वरार्हं

20 °) D₁ ३ मा (for मा) — °) D₂ यानैर् (for
 वाहैर) D₂ प्रसभ (for सुप्रभ) V₁ B D_n T₂ G₄
 भानुमन्तम्, D₁-३ 'मन्त्र; T₁ दीक्षित (for भानुमन्तम्)
 — °) D₂-१ ० स (for स) D₁-३ सता (for तदा)
 B₁ D₂ ३ ५ १० स, D_n १ D₂ ६-१ [आ]त्स (for स)
 — °) D₃ यमम् (for सर्वात्) V₁ B D_n D₂ ३ १०
 G₁ ३ तथा, T₁ पुण्यान् (for तदा) G₁ ३ ३ कृतान्
 D₂ नरेन्द्र (for द्विजेन्द्र)

21 °) S (except T₂) तैजसाना (for सानि) V₁ B
 D_n, D₁₀ महात्मना (for कृतात्मनाम्) — °) B₁ स्थानानि
 (for सस्थान-) — °) T₂ तु (for च)

22 °) B₂ ३ D₁-० G₁ ३ चराणि; D₁-३ धराणि
 (for चनानि)

23 D₁ om (hapl) 23^a-24^b D₂ om (hapl) 23.

वैदूर्याकंप्रकाशानि रूप्यरुक्ममयानि च ।
 तरुणादित्यवर्णानि स्यावराणि चराणि च ॥ २३
 भक्ष्यभोज्यमयाञ्छैलान्वासांसि शयनानि च ।
 सर्वकामफलांश्चैव वृक्षान्भवनसंस्थितान् ॥ २४
 नद्यो वीथ्यः सभा वापी दीर्घिकाश्चैव सर्वशः ।
 घोषवन्ति च यानानि युक्तान्येव सहस्रशः ॥ २५
 क्षीरस्रवा वै सरितो गिरिंश्च
 सर्पिस्तथा विमलं चापि तोयम् ।
 वैवस्वतस्यानुमताश्च देशा-
 नदृष्टपूर्वान्सुवहूनपश्यम् ॥ २६
 सर्वं दृष्ट्वा तदहं धर्मराज-
 मवोचं वै प्रभविष्णुं पुराणम् ।

क्षीरस्यैताः सर्पिषश्चैव नद्यः
 शश्वत्स्रोताः कस्य भोज्याः प्रदिष्टाः ॥ २७
 यमोऽत्रवीद्विद्वि भोज्यास्त्वमेता
 ये दातारः साधनो गोरसानाम् ।
 अन्ये लोकाः शाश्वता वीतशोकाः
 समाकीर्णा गोप्रदाने रतानाम् ॥ २८
 न त्वेवासां दानमात्रं प्रशस्तं
 पात्रं कालो गोविशेषो विविश्व ।
 ज्ञात्वा देया विप्र गवान्तरं हि
 दुःखं ज्ञातुं पावकादित्यभूतम् ॥ २९
 स्वाध्यायाढ्यो योऽतिमात्रं तपस्वी
 वैतानस्यो ब्राह्मणः पात्रमासाम् ।

C 13
B. 13
K. 13
M 13

—^a) Some MSS वैदूर्याकं- D₈ प्रकाशाय (for 'शानि)
 —^b) M₁ रौप्य (for रूप्य) T₃ G₁ रूप- (for रुक्म-)

24 D₁ om 24^{ab} (cf v l 23) T₁ om (hapl)
 24^{ab} —^a) B₁ 4 Dn₂ D₁ 7 भक्ष- (for भक्ष्य)
 D₂ भक्ष्यभोज्यमयान्सर्वान् —^b) T₂ विविधानि (for
 शयनानि) —^d) T₂ 3 G₂ 4 निष्ठितान् (for संस्थि-
 तान)

25 T₁ om 25 —^a) D₂ 3 नदी (for नद्यो)
 Dn₃ D₁₋₃ वीथी (for वीथ्य) V₁ B Dn D₁₋₁₀
 वाप्यो, T₂ G₁ 3 4 M वापीर् (for वापी) —^b) D₂
 om from सर्वश pp to धेनु (in 38^b) T₂ 3 G₁
 नित्यश (for सर्वश) —^d) B₁ Dn₁ n₂ युक्तानि (for
 यु') V₁ om, B Dn D₁₀ [अ]य (for [ए]व)

26 D₁ om. 26 (cf. v l 25) —^a) M₂ 3 क्षीर-
 स्रवा (for 'स्रवा) T₁ नदीश् (for गिरिंश्) M₁ चापि
 (for च) —^b) D₁ 5 सर्पिस्तथा, T G M₂₋₄ सस-
 पिष्क (T₁ 'ष) (for सर्पिस्तथा) D₁₋₃ 5 3 9 [ए]व
 (for [अ]पि) —For 26^{ab}, B₁ 3 D₈ 1 M₁ snbst

363* क्षीरस्रवा वै सरितो गिरिंश्च सर्पिषा तथा ।
 विमलं चैव तोयं च सर्वं स्वाद्दु तथैव च ।

[(L 1) B₁ 3 सर्पिषद् (for 'ष) M₁ गिरिंश्चापि स-
 सर्पिष (for the post half) —B₁ 3 om line 2
 — (L 2) M₁ [अ]पि तोय वै (for [ए]व तोय च) M₁
 दृष्टवान्सुवहूनश् (for the post half)]

—^o) D₈ वैवस्वताश्च (for 'तस्य) D₈ वैवस्वताश्चा
 भिमताश्च देशान, T₂ 'तानुमताश्च दे —^d) D₈₋₉
 सर्वान् (for [अ]दृष्ट) B₁ पूर्व, T₁ पूर्वांस्तु (for
 'पूर्वान्)

27 D₁ om 27 (cf. v l 25) —^a) Dn₁ n₂ D₁
 सर्वान् (for सर्वं) D₁₀ तम् (for तद्) —^b) T₁
 M अत्रोचं वै धर्मदेव (T₁ 'ह) सहि (M₁ 'वि) प्यु, T₂ 3
 G 'चं वै (T₃ चैव) सर्वदेवं सहिष्णुं —^c) D₁₀ [अ]पि
 (for [ए]व) —^d) D₁₋₃ 5-9 शश्वद्वा (D₈₋₁ द्व) वा
 (for 'स्त्रोता) D₁₀ प्रविष्टा, S प्रवृत्ता (for प्रदिष्टा)

28 D₁ om 28 (cf v l 25) —^a) T₃ यन्मा,
 G₁ धर्मो (for यमो) B₁ S भोज्यास् (T₁ 'ज्य)
 B₁ 3 स्वमेतन्, T₁ नराणा, T₂ 3 G M स्वमेतान् (for
 'ता) —^b) B₁ प्रदातार, D₈ ये धा' (for ये दा')
 —^c) B₈ om अन्ये लोका B₁ अन्यैर् (for अन्ये)
 V₁ B₁ 5 Dn₁ n₂ D₃ ज्ञाश्वतैर् (for ता) Dn₁
 वीथ्य- (for वीथ) V₁ B₁ 3 5 Dn D₁ 5-10 शोकै
 (for 'शोका) —^d) D₈ 3 समाकीर्णै (D₈ 'र्णो)

29 =(var) 13 72 36 D₁ om 29 (cf v l 25)
 —^a) V₁ B Dn D₁₀ T₁ 3 न त्वे (Dn₂ नन्वे) वासा (for
 'वासा) —^b) G₁ 3 प्राप्त (for पात्रं) V₁ B₂ D₂ 3
 गोविशेषा, Dn₁ n₂ D₈ गौर्विशेषो (for गोवि) —^c)
 V₁ B Dn D₂ 3 10 T₁ देय (for देया) D₈ गावस्तद्वं
 (for गवान्तर हि) —^d) D₂ न हि दुःखं (for दुःख
 ज्ञातु)

C 13 3515
B 13 71 31
K 13 106 32
M 13 60 31

कृच्छ्रोत्सृष्टाः पोपणाभ्यागताश्च
द्वारैरैतैर्गोविशेषाः प्रशस्ताः ॥ ३०
तिस्रो रात्रीरद्भिरुपोष्य भूमौ
तृप्ता गावस्तर्पितेभ्यः प्रदेयाः ।
वत्सैः प्रीताः सुप्रजाः सोपचारा-
स्त्र्यहं दत्त्वा गोरसैर्वर्तितव्यम् ॥ ३१

दत्त्वा धेनुं सुव्रतां कांस्यदोहां
कल्याणमत्सामपलायिनीं च ।
यावन्ति लोमानि भवन्ति तस्या-
स्तावद्रर्पाण्यश्रुते स्वर्गलोकम् ॥ ३२
तथानङ्गाहं ब्राह्मणाय प्रदाय
दान्तं धुर्यं बलवन्तं युवानम् ।

Tabular Statement of the sequence of stanzas 30-36 in D₁₀ S

D ₁₀	T ₁	T ₂	T ₃	G ₁	G ₂	G ₃	G ₄	M ₁	M ₂	M ₃	M ₄
30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}
34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}
30 ^{cd}		30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}				30 ^{cd}
35 ^{cd}		35 ^{cd}	35 ^{cd}	35 ^{cd}	35 ^{cd}	35 ^{cd}	35 ^{cd}	35 ^{cd}	35 ^{cd}	35 ^{cd}	35 ^{cd}
								30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	
31-33	31-33	31-33	31-33	31-33	31-33	31-33	31-33	31-33	31-33	31-33	31-33
31 ^{ab,r}											
34 ^{cd}		34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}
35 ^{ab}		35 ^{ab}	35 ^{ab}	35 ^{ab}	35 ^{ab}	35 ^{ab}	35 ^{ab}	35 ^{ab}	35 ^{cd}	35 ^{ab}	35 ^{ab}
35 ^{cd,r}											
36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36

30 30^{ab} = (var) 13 72 37^{ab} For the sequence of 30-36 in D₁₀ S, see the Tabular Statement above D₁ om 30 (of v 1 25) —^a) V₁ B₅ D_n D₂ स्वाध्यायवान्, D₁₀ 'यस्थो (for 'याध्यो) B₁ [s]-त्यति, B₅ [s]भि (for स्ति) —^b) D₁₋₃ पापभीरु (for पात्रमासात्) —^c) 30^{cd} = 13 72 39^{cd} T₁ om 30^{cd} —^d) B₁ T₃ कृच्छ्रोत्सृष्टा (for 'त्सृष्टा) D₂ पोपणाभ्यागताश्च; T₂ भ्रोग्यमाणागताश्च —^e) G₁ partly damaged G₃ ज्ञेया (for पृत्तैर्)

31 = (var) 13 72 41 For the sequence of 30-36 in D₁₀ S, see the Tabular Statement above D₁ om 31 (of v 1 25) —^a) V₁ B D_n D₁₀ राश्य (for रात्रीर्) D_n T G M₁ ख(T₁ स)द्भिर

(for अद्भिर) —^b) T₁ तद्वितेभ्य (for तदिं) —^c) G₁ partly damaged D₁₀ वरत्रै (for वरसै) D₅ रः पीने, D₅ पीते (for प्रीता) D₁₋₃ 3-3 सुव्रता (for सुप्रजा) D₂ सामिचाराश्च, T₁ M₁₋₃ सोपदोहाश्च (for 'चाराश्च)

32 = (var) 13 72 42 For the sequence of 30-36 in D₁₀ S, see the Tabular Statement above D₁ om 32 (of v 1 25) —^a) D₁₋₃ 6-3 धेनु दत्त्वा (by transp) S साधु (for कास्य) —^b) D_n अपलायनी —^c) Some MSS रोमानि —^d) D₅₋₉ तावत्सदानि (D₅ वदान्) (for तावद्रर्पाणि) D₅₋₉ T₂ 3 G₂₋₁ देव (for स्वर्ग)

33 = (var) 13 72 43 For the sequence

कुलानुजीनं वीर्यवन्तुं बृहन्तं

भुङ्क्ते लोकान्संमितान्धेनुदस्य ॥ ३३

गोषु क्षान्तं गोशरण्यं कृतज्ञं

वृत्तिग्लानं तादृशं पात्रमाहुः ।

वृत्तिग्लाने संप्रभे वा महार्थे

कृष्यर्थे वा होमहेतोः प्रसृत्याम् ॥ ३४

गुर्वर्थे वा बालपुष्याभिपद्ना-

द्वावो दातुं देशकालोऽविशिष्टः ।

अन्तर्जाताः सुक्रयज्ञानलब्धाः

प्राणक्रीता निर्जिताश्चौदकाश्च ॥ ३५

नाचिकेत उवाच ।

श्रुत्वा वैवस्वतवचस्तमहं पुनरनुवम् ।

अगोमी गोप्रदावृणां कथं लोकान्निगच्छति ॥ ३६

ततो यमोऽत्रवीचीमान्गोप्रदाने परा गतिम् ।

गोप्रदानानुकल्पं तु गामृते सन्ति गोप्रदाः ॥ ३७

अलाभे यो गवा दद्याद्दृतधेनुं यतत्रतः ।

of 30-36 in D₁₀ S, see the Tabular Statement on p 390 D₁ om 33 (cf v 1 25) —^a) D₁ तदा (for तथा) V₁ B₂ 4 5 D_n D₂ 5 8 ब्राह्मणेभ्य (for 'णाय) D₁ 9 om, T₁ प्रदद्याद् (for प्रदाय) —^b) M₁ यात (for दान्तं) D₁ 2 वृद् (for धुवं) —^c) B₁ D₁ n₂ कुलानुजीन्य, D₁ 2 T₂ G₂ M₁-3 कुलाजीव, D₅-9 G₁ 2 4 कुलाजीन्य, T₁ महाजव, T₂ M₁ कुलोपजीन्य (M₁ 'वं) (for कुलानुजीव) —^d) D₁ 2 10 दश वै, D₁ वै दश, G₁ समताम् (for समि')

34 34^{ab}=(var) 13 72 37^{cd} For the sequence of 30-36 in D₁₀ S, see the Tabular Statement on p 390 D₁ om 34 (cf v 1 25) G₂ om 34^{ab} —^a) D₁-3 स्त्रीषु (for गोषु) —^b) T₁ वृत्तिं गवा (for वृत्तिग्लान) — 34^{cd}=(var) 13 72 38^{ab} T₁ om 34^c-35^d —^c) V₁ B D_n वृद्दे (B₁ से) र्लाने, D₅ वृत्त र्लान, D₅ 7 9 वृद् र्लान, D₁₀ वृद्देति र्लाने, T₂ वृत्तिग्लान (for 'र्लाने) B₂ D₁-3 सप्रभे (for संप्रभे) T₂ 3 G महार्थं (for 'र्थं) M सजीवार्यं संप्रभे वा महार्थं (M₁ 'र्थं) —^d) D₁ D₂ 2 9 कृष्यर्थं, D_n om, S (T₁ om) शास्यर्थं (for कृष्यर्थं) V₁ B₁-4 D₁ n₂ हो (B₁ 2 4 हो)म्यहेतो, B₅ D₁ होम्यहेतो, D_n होनहेतो, D₈ बाहहेतो, G₁ damaged (for होम') D_n प्रसृता, D₂ 2-10 M₁ प्रसृता (D₁₀ M₁ 'ता) (for 'त्याम्)

35 35^{ab}=(var) 13 72 38^{cd} For the sequence of 30-36 in D₁₀ S, see the Tabular Statement on p 390 D₁ om 35 (cf v 1 25) T₁ om 35 (cf v 1 34) —^a) D₁ n₂ D₂ गुर्वर्थं (for 'र्थं) S (T₁ om) गुर्वर्थं (T₂ 'र्थं) वा यज्ञसमाप्तये वा —^b) V₁ B D_n D₁₀ गा वै, D₂ गा वै (for गावो) G₁ 3 यज्ञ- (for देश) D₂-9 गवा (D₅ गा वै) दान देश कालाविशिष्ट — 35^{cd} = 13 72 39^{ab} —^c) V₁

D₁ n₂ अतर्याता, D_n M₂ 'र्जाता (for 'र्जाता) B₁ 4 सक्कय-, D₁ n₂ सक्रय, D₅-9 सुक्रिया (for सुक्रय) B₃ अंतर्जाता शत्रुजयाज्ञा च लब्धा, D₃ अतर्गता सुक्रियाज्ञानलुब्धा, D₅ र्जाता सुक्रिया चापि लब्धा, D₁₀ (both times) र्गता शुक्लयज्ञेन लब्धा —^d) D₉ निर्गताश् (for निर्जिताश्) D₁ D₁₀ (second time) चोदकाश्, D₁ शौल्कजाश्, D₂ 5-9 चो (D₂ चौ) कजाश्, D₂ चंकजाश्, D₅ स्वोरुजाश् (for चौदकाश्) D₁₀ (first time) T₂ 3 G₁ 3 4 M प्राणक्रीता सोदका सोदहाश्, G₂ क्रीता सोमोत्पादका सोदहाश् — After 35, D₅-9 ins

364* गा वै दद्याद्दयायभूता द्विजेभ्यो यो यातुमाकाङ्क्षति देवलोकम् ।

While D₁₀ ins an addl colophon after 35 [Sub parvan जनपम — Adhy no 77]

36 For the sequence of 30-36 in D₁₀ S, see the Tabular Statement on p 390 D₁ om 36 (cf v 1 25) G₁ 3 om the ref D₁ 8 नासिकेत (D₂ तुर) (for नाचिकेत) —^b) T₁ ह्य त (for तमह) V₁ D₃ M₂ 4 अत्रव (for अनुवम्) —^c) V₁ B D_n 3 अगोमान्, D₁ n D₂ असावे, D₁ अगावो, T₁ M₁ अवेमि (for अगोमी) D₁₀ अगोमी गोप्रदाता च —^d) B₁ 3 G₁ 3 लोक (for लोकान्) V₁ B₂ 4 5 D_n D₂ हि गच्छति, B₁ 3 D₁₀ निय', D₅ न ग, T₁ धनुत्तमान् (for निगच्छति)

37 D₁ om 37 (of v 1 25) —^a) V₁ B D_n D₅ 7-10 G₈ [s]त्रवीचमो (by transp), T₂ [s]यम-त्रवीद् —^b) V₁ B₂ 1 5 D_n D₂ गोप्रदान (for 'दाने) B₃ गोप्रदानपरमा गतिं, S गोप्रदाना तदा (T₁ 2 G₂ 'था) गतिं —^c) D₁ 2 5-9 कल्पार्थं, D₂ कल्पार्थं, T₁ क्लयानु, T₂ G M₁-3 कल्पानु (for कल्प तु) D₁ गोप्रदानेन कल्पर्थं (sio) —^d) S सनु (for सन्ति)

C 13 3²³
B 13 71 39
K 13 106 39
M 13 60 38

तस्यैता घृतवाहिन्यः क्षरन्ते वत्सला इव ॥ ३८
घृतालाभे च यो दद्यात्तिलधेनुं यतव्रतः ।
स दुर्गाचारितो धेन्वा क्षीरनद्यां प्रमोदते ॥ ३९
तिलालाभे च यो दद्याज्जलधेनुं यतव्रतः ।
स कामप्रवहां शीतां नदीमेतामुपाश्रुते ॥ ४०
एवमादीनि मे तत्र धर्मराजो न्यदर्शयत् ।
दृष्ट्वा च परमं हर्षमवापमहमच्युत ॥ ४१
निवेदये चापि प्रियं भवत्सु
ऋतुर्महानल्पधनप्रचारः ।
प्राप्तो मया तात स मत्प्रसूतः
प्रपत्स्यते वेदविधिप्रवृत्तः ॥ ४२
शापो ह्ययं भवतोऽनुग्रहाय

प्राप्तो मया यत्र दृष्टो यमो मे ।
दानव्युष्टिं तत्र दृष्ट्वा महार्था
निःसंदिग्धं दानधर्मांश्चरिष्ये ॥ ४३
इदं च मामत्रवीद्धर्मराजः
पुनः पुनः संप्रहृष्टो द्विजर्षे ।
दानेन तात प्रयतोऽभूः सदैव
विशेषतो गोप्रदानं च कुर्याः ॥ ४४
शुद्धो ह्यर्थो नावमन्यः स्वधर्मा-
त्पात्रे देयं देशकालोपपन्ने ।
तस्माद्भावस्ते नित्यमेव प्रदेया
मा भूच्च ते संशयः कश्चिदत्र ॥ ४५
एताः पुरा अददन्नित्यमेव

38 D₁ om up to धेनु (in 38^b) (of v 1 25) -
—^b) D₂ जल (for घृत) D₃ यथाविधि, D₆ (also
as in text) यथाव्रत, G₁ घृतव्रत (for यत^o) — B₆
om. (hapl) 38°-40^b G₃ reads 38°-39^b twice
—^o) T₃ G₁ तमिमा (for तस्यैता)

39 For the repetition in G₃, cf. v 1 38 B₆
om 39 (of v 1 38) D₂ om 39^{ab} —^a) D₁₁ n₂
D₇₋₁₀ T₁ तु, M₁₋₃ [s]पि (for च) D₆ घृतलाभ्यनु
यो दद्यात् —^b) B₁ तिलहोम, D₆ जलधेनु (for
तिल^a) G₁ घृतव्रत (for यत^o) —^o) D₁ सु (for
स) D₁₀ दुर्गास —^a) T₁ तिलधेन्वा (for क्षीरनद्या)
D₁₋₈ प्रमोदति (for 'दते)

40 B₅ om 40^{ab} (cf v 1 38) —^a) D₄₋₉
M₁₋₃ तिलाभावे (for 'लाभे) B (B₅ om) D_n D₁₋₁₀
T₁ तु (for च) —^b) T₂ ३ G क्षीर (for जल) —^o)
T₁ प्रभवा, G₂ प्लवगा (for प्रवहा) D₁ ३ ३ ०-० एता
(for त्रीता) D₂ सर्वकामवहा वै स, D₅ स कामप्रभ-
वामेतां —^a) D₁₋₉ सम्भृत् (for एताम्)

41 ^a) D₃ यत्र (for तत्र) D_{n1} n₂ D₃ 10 G₂ M₁
एवमेतानि मे (D_{n2} भो) तत्र —^b) V₁ B₁ [s]भ्यदर्श-
यत्, B₁ ३ D₁₀ T₁ २ G₂ न्यद^a, B₃ ३ ह्यद^a, D₄ [s]
न्यद^a, D₆₋₉ न्यवेदयत्, T₃ G₁ ३ ३ M₂₋₄ [s]प्यदर्श^o
(for न्यदर्श^o) — T₁ om 41^{ab} —^o) D₅ धर्मम्
(for हर्षम्) —^a) D₁ ६ १ अप्युन, D₆ M₁₋₃ अच्युत
(for 'त)

42 ^a) D₅₋₇ वा (for च) M₁₋₃ प्रिय वै (for
प्रिय) V₁ B D_n D₃ निवेदये चाह (D_{n2} तात)मिम
(B₁ 'द) प्रिय ते —^b) B₁ वल- (for धन) —^o)
M₂ मत्रपूत (for मत्प्रसूत) T₂ ३ G₁ ३ ३ M₁ ३ ३
प्राप्तो मया तत्र स मत्रपूत —^a) D_{n1} n₂ प्रपश्यते,
D₁₋₃ ३ ३ प्रवत्स्यते (for प्रपत्स्यते)

43 ^a) S [s]पि (for हि) —^b) V₁ B D_n D₁₀
वै, D₆ om, T₁ [s]पि (for मे) —^o) D₁₀ T^o ३
G₁ दातुर् (for दान) D₁₀ यत्र (for तत्र) B₃ D_n
महात्मन्, D₂ 'र्थ; T₁ [अ]हमेता, T₂ G₁ ३ ३ महादां
(for र्थां) —^a) B D_n D₂ 10 T₃ M₁ ३ नि सदि
ग्धान् (D₁₀ 'ग्धो) (for 'द्विग्ध) D₁₋₈ दानधर्म (for
'मार्श), D₁₋₉ नि-सदिग्धं (D₅ 'ग्धो) दानधर्म करिष्ये

44 ^b) D₆ om पुन पुन V₁ B D_n D₆₋₁₀ महर्षे
(for द्विजर्षे) D₁ पुन पुन सप्रहर्षो महर्षे —^o) V₁
B₁ ३ D_n दानेन च, B₃ दानेन त्व, D₁₋₈ दाने तथा,
D₅₋₇ दानेनात, D₈₋₁₀ T₁ M दाने तात, T₂ ३ G
दाने तावद् (for दानेन तात) B₁ ३ om प्र D₁₋₉
स्यात् (for अभू) D_{n1} n₂ तदा (for सदा) —^a)
V₁ B₁ ३ D_n D₆ ३ च कुर्यात्; D₁₋₃ प्रकुर्यात् (D₃
'र्या) (for च कुर्या)

45 T₁ om 45 —^a) D₈ मा (for न) M₁₋₉
स्वधर्म (for 'मार्त्) D₁₋₇ ० T₂ G M₁ शु (D₁ सि)द्धो
ह्यर्थो मा (T₂ G M₁ ना)वमन्यस्व धर्म —^b) T₂ ३ देया,
G₂ ३ देयो (for देय) D₁₋₇ ० कालोपपन्न, T₂ ३ G₂ ३

शान्तात्मानो दानपथे निविष्टाः ।
 तपास्पुग्राण्यप्रतिशङ्कमाना-
 स्ते वै दानं प्रददुश्चापि शक्त्या ॥ ४६
 काले शक्त्या मत्सर र्जयित्वा
 शुद्धात्मानः श्रद्धिनः पुण्यशीलाः ।
 दत्त्वा तस्मा लोऽरुममुं प्रपन्ना
 देदीप्यन्ते पुण्यशीलाश्च नाके ॥ ४७
 एतदानं न्यायलब्धं द्विजेभ्यः
 पात्रे दत्त प्रापणीयं परीक्ष्य ।
 काम्याष्टम्या वर्तितव्यं दशाहं
 र्मैर्गमा शकृता प्रह्वैर्मा ॥ ४८
 वेदव्रती स्याद्दृषभप्रदाता

वेदावाप्तिर्गोयुगस्य प्रदाने ।
 तीर्थावाप्तिर्गोप्रयुक्तप्रदाने
 पापोत्सर्गः कपिलायाः प्रदाने ॥ ४९
 गामप्येका कपिला संप्रदाय
 न्यायोपेता कर्मपादिप्रमुच्येत् ।
 गवा रसात्परमं नास्ति किञ्चि-
 द्गवा दानं सुमहत्तद्वदन्ति ॥ ५०
 गावो लोकान्धारयन्ति धरन्त्यो
 गावश्चान्नं संजनयन्ति लोके ।
 यस्तज्जानन्न गवा हार्दमेति
 स वै गन्ता निरयं पापचेताः ॥ ५१
 यत्ते दातुं गोसहस्रं शतं वा

C 13
B 13
K 13
M 13

*पत्र, G₁ २ काल प्रपत्तं — °) F₁ M om ते D₁₋₃ उस्मात्पात्र चोमि नित्य प्रदाने, D₁₋₁ २ स्वर्गं स्वात्वा नित्यशो गोपदाता

46 °) V₁ B D₁₁ D₃ १ 10 T₂ M₂ १ लददन् (T₂ 'दुर्), D₃ वाददन्, T₂ प्रातपन् (for अददन्) D₁ पूत्र T₁ पुत्रपुरा प्रायद्वित्यमेव — °) D₁ दातात्मानो (for दान्ता) T₁ त्रिधा (for पथे) — °) V₁ B₃₋₁ D₁₁ D₃ [अ]प्रविशकमानाश्च, B₁ [अ]प्रिदाक*, T₁ प्रतिदाक*, T₂ ३ G₁ [अ]प्रनिदास* (for [अ]प्रविशक*) — °) T G₂ पुनर्, G₁ २ ४ M तेपुर् (for ते वै) D₁₁ D₂ चेर, D₃ चारम (for चापि)

47 °) V₁ D₁₁ काले च (for काले) — °) V₁ L₁ D₁₁ D₂ श्रद्धिन, D₃ om, T₁ शुचय, T₂ शीचिन, T₃ G₁ शुचिन, G₂ सुशीला (for श्रद्धिन) B₁ पुण्यात्मान श्रद्धिन पुण्यशीला — °) V₁ B D₁₁ D₁₀ गा (B₁ D₁₀ ना) वै, D₂ दत्त्वा; D₁ २-२ तथा, T₃ दृष्टा (for तस्मा) B₁ ३ D₁ अनु, D₃ (before corr) दत्त (for अमु) T₁ प्रपन्ना (for प्रपन्ना) — °) T₂ G₂ १ १ दीप्यते (for देदी) V₁ B₁₋₂ D₁₁ D₁₀ G₂ तु (for च) D₁₁ D₂ T₂ ३ G M लोके (for नाके) T₁ सदीप्यते पुण्यकृतश्च लोके

48 T₁ om 18 — °) D₁ १ दान, S (T₁ om) विच (for दत्त) D₁ १ प्रीणनीय (for प्रापणीय) — °) B₁ D₁ काम्याष्टम्या, T₂ G M काम्ये (for काम्या) T₂ काम्येष्टम्या वर्तितव्यं यथाह — °) D₃ १ नद्या (for गवा) V₁ B₁ ३ D₁ G₂ प्रनर्पैर्, B₁ प्रपैर्, B₁

D₃ १ प्रनर्पैर्, D₁₁ D₂ १ M प्रत्त, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ प्रश्रयैर् (for प्रस्रयैर्)

49 °) D₁₋₃ G₁ देवव्रती, T₂ G₂ वेदव्रत (for 'व्रती) D₁ G₁ ३ M कर्मम (for वृ*) V₁ B D₁₁ D₁₀ देवव्रती स्याद्दृषभप्रदानर् (D₁₀ 'ने) — °) T₁ गोविदस्य (for गोयुगस्य) — D₁₋₃ ३ om (hapl) 49^{cd} D₃ १-२ transp 49^c and 49^d — °) D₁₁ प्रयुक्तस्य, D₃ १ १-२ युगस्य प्र (for प्रयुक्तप्र) — °) M₁₋₃ पापोत्सर्गं T₂ कपिलाया (for 'या)

50 °) V₁ B₂ १ ३ D₁₁ D₂ T₁ G₁ २ कलुपाद् (for कर्म) D₁₋₃ याति मोक्ष (for विप्रमुच्येत्) — °) B₁ वरसात् (for रसात्) D₃ om from सात् up to हार्दमेति (in 51^c) V₁ (also as in text) दान (for किञ्चिद्) — °) D₁₁ D₂ १ प्रदान, D₁ दाने (for दान) D₁₁ सुमहद्, D₁₋₃ सुमहार्थं, T₁ ३ M 'दात (for 'हत्तद्)

51 D₃ om up to हार्दमेति (in 51^c) (cf v 1 50) — °) D₁₁ तारयति (for धा*) — T₁ om 51^{cd} — °) D₁₁ D₂ T₂ ३ G₂ १ M₁ त, D₁₁ तु (for तज्) T₃ M₁₋₃ भगवन् (for न गवा) — °) D₂ नरक, D₃ १ १ निरये (for 'य)

52 °) V₁ B₁ २ ३ ३ D₁₁ यैस्तदत्त, B₂ श्रोत्रे दत्त, D₃ ये तदान, D₁₋₂ यो वै दद्याद्, D₁₀ यस्तु दत्तं, T₁ तद्वै दातु (for यत्ते दातु) T₂ G₁ ३ ३ M₁₋₃ गा (for गो) M* प्रदातु (for शत वा) — °) V₁

C. 13 3537
B 13. 71 53
K 13 106 53
M 13 60 52

शतार्धं वा दश वा साधुवत्साः ।
अप्येकां वा साधने ब्राह्मणाय
सास्यामुग्मिन्पुण्यतीर्था नदी वै ॥ ५२
प्राप्त्या पुष्ट्या लोकसंरक्षणेन
गावस्तुल्याः सूर्यपादैः पृथिव्याम् ।
शब्दश्रैकः संततिश्चोपभोग-
स्तस्माद्गोदः सूर्य इवाभिभाति ॥ ५३
गुरुं शिष्यो वरयेद्गोप्रदाने
स वै वक्ता नियतं स्वर्गदाता ।
विधिज्ञानां सुमहानेप धर्मो

विधिं ह्याद्यं विधयः संश्रयन्ति ॥ ५४
एतद्दानं न्यायलब्धं द्विजेभ्यः
पात्रे दत्त्वा प्रापयेथाः परीक्ष्य ।
त्वय्याशंसन्त्यमरा मानवाश्च
वयं चापि प्रसृते पुण्यशीलाः ॥ ५५
इत्युक्तोऽहं धर्मराज्ञा महर्षे
धर्मात्मानं शिरसामिप्रणम्य ।
अनुज्ञातस्तेन वैवस्वतेन
प्रत्यागमं भगवत्पादमूलम् ॥ ५६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

om , B₁ 3 Dn D₁₋₃ T₃ M₁ 3 दशार्धं, M₂ (also as in text) शतं वा (for शतार्धं) V₁ B₁ 5 Dn -वत्स, B₂ G₂ वत्सां (for वत्सा) T₂ शतार्धं वा साधुवत्सा सुवृत्ता —^o V₁ B Dn D₅ 10 वै (for वा) S सप्रदाय (T₁ 'धार्य') (for ब्राह्मणाय) —^d B₁ 5 सा स्यात्स्मिन्, D₂ 3 साप्यमुग्मिन्, D₁₀ सा स्यात्सु; T₂ G₁₋₃ M यास्यत्सु (for सास्यासु) D₂ 3 पुण्यशीला (for 'तीर्था') D₅ नदी; T₂ G₁₋₃ M नदीर् (for नदी) T₁ यास्यत्सुमिन्पुण्यफलान्यतीव, T₂ G₁ यास्यत्सुमिन्पुण्यतीव (G₁ 'नदीपु')

53 ^a) D₂ D₁ 6 0 प्राप्ता, D₅ प्राप्य (for प्राहया) —^b) D₅ om (hapl) from पादैः up to सूर्य (in 53^d) T₂ G₂ पादैः (for -पादै) D₁₋₃ पृथिव्या —^o) B₂ 4 Dn₁ n₂ D₁₋₃ M₂ स (D₁ सा) नतिश्च, G₂ सविनयाश्च (for संततिश्च) Dn₁ n₂ D₂ T₂ 3 G चो- (D₅ स्तो) पभोगाश्च, M₁ चोपदेशश्च (for 'भोगाश्च') —^d) B₅ गोप्रद (for गोद) V₁ B Dn D₂ 4-10 T₁ 3 G₁ [अ]वभाति (for [अ]भि^a)

54 ^a) D₁ गोप्रदाने D -9 गुरु (D₅ 'हं) शिष्य वा (D₅ 'प्यस्ता) रयेद्गोप्रदाने —^b) V₁ B Dn D₂ 10 गता (for वक्ता) V₁ B₁ Dn₂ गोप्रदाता, B₂ 4 Dn₁ n₂ D₁₀ स्वर्गमेव, B₅ 'लोक (for 'दाता) T₂ 3 G स वै कर्ता नियतं स्वर्गदाने —^o) V₁ B₁ 5 D₁₀ M

विधिज्ञानं; Dn₂ 'दानं, D₅₋₉ T₃ G₂ 'ज्ञानाद् (for 'ज्ञाना) Dn₁ n₂ धर्म एव (by transp) T₂ विधि ज्ञाता सुमहानिष्टधर्मो —^d) V₁ B₁ 2 5 Dn₂ विधि ह्याद्या, B₁ T₂ G₁ 2 3 विधि विद्या-, D₂ विधिमाद्य, T₁ 2 G₂ विधि सद्यो (T₁ वंध्य), M विधिवच (M₁ 'थद्' (for विधिं ह्याद्यं) D₅ 6 विधिवत्, T₂ G₁ 4 विनया (for विधय) V₁ B Dn D₁₀ सविशति; D₅ स्वाश्रयति, T₁ सश्रयते (for 'यन्ति)

55 T₁ om 55 T₂ 3 G M om 55^{ab} —^a) Dn₁ n₂ D₅ 10 इद् (for एतद्) B₃ ज्ञान (for दान) —^b) D₅₋₉ दत्त्वा पात्रे (by transp) V₁ B₂ (marg) 4 5 Dn₂ प्रयतेथा, B₃ प्रपद्येथा (for प्रापयेथा) V₁ B₂₋₅ Dn₂ द्विजेभ्य (for परीक्ष्य) —^o) G₁ 3 आर्या शसति (for त्वय्याश) T₂ 3 G दानवाश्च (for मा^a) D₅₋₉ गावश्चाशंसते ह्यमरा मानवाश्च —^d) D₅ om (hapl ?) from प्रसृते up to वैवस्वतेन (in 56°) D₁ 3 प्रसृता, D₂ प्रथिता (for प्रसृते) V₁ B Dn D₂ 10 G₂ पुण्यशीले (for 'ला)

56 D. om 56^{ab} (of v l 55) —^a) D₁ 3 M₂ धर्मराज (for 'ज्ञा) D₁₀ द्विजर्षे (for महर्षे) V₁ B₂₋₅ Dn D₂ इत्युक्तोऽहं धर्मराजं द्विजर्षे, B₁ 'ह धर्मराजेन विप्र —^o) M [s] ह तेन (for तेन) —^d) Dn₂ D₁₋₃ T₁ प्रत्यागता (for 'गम) D₂ भवत् (for भगवत्)

७१

युधिष्ठिर उवाच ।

उक्तं वै गोप्रदानं ते नाचिकेतमृषिं प्रति ।
 माहात्म्यमपि चैवोक्तश्रुद्देशेन गवा प्रभो ॥ १
 नृगेण च यथा दुःखमनुभूतं महात्मना ।
 एकापराधादज्ञानात्पितामहं महामते ॥ २
 द्वाववत्या यथा चासौ निविशन्त्या समुद्धृतः ।
 मोक्षहेतुरभूत्कृष्णस्तदप्यवधृतं मया ॥ ३
 किं त्वस्ति मम सदेहो गवा लोकं प्रति प्रभो ।
 तत्त्वतः श्रोतुमिच्छामि गोदा यत्र विशन्त्युत ॥ ४

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 यथापृच्छत्पद्मयोनिमेतदेव शतक्रतुः ॥ ५
 शक्र उवाच ।
 स्वर्लोकवासिनां लक्ष्मीमभिभूय स्वया त्विषा ।
 गोलोकवासिनः पश्ये ब्रजतः संशयोऽत्र मे ॥ ६
 कीदृशा भगवँल्लोका गवा तद्ब्रूहि मेऽनघ ।
 यानामसन्ति दातार एतदिच्छामि वेदितुम् ॥ ७
 कीदृशाः किफलाः कःस्मितपरमस्तत्र वै गुणः ।

C. 13. 35
 B. 13. 72.
 K. 13. 107.
 M. 13. 61

Colophon — Partan name B₁ 2 1 D₂ 3 D₁
 शक्ति — Subjarcan V₁ B₁₋₃ D₁ D₁ 2 1 5 7 2. 10
 दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ D₁ यमराज्य,
 D₁₋₃ T₂ G₂ 1 M नाचि (D₁₋₃ 'मि)केतो (D₂ 2 तु)
 पाष्याने, T₂ धर्मशास्त्रातिगंय दानप्रकरणे गोमाहात्म्ये नाचि
 केतोपाश्याने नाचिकेतधर्मराजमयाद — Adhy no
 (figures, words or both) D. 66, D₁₀ 78, T₁
 M₁₋₃ 99, T₂ 3 G₂ 100, G₁ 2 M₁ 100 — *Stola*
 no D₂ 57, D₁ 41

71

1 ^a) V₁ B D₁ 13 D₁₀ 2 1 M ते (for दे) V₁
 B D₁ 13 D₁ 10 M दे (for ते) D₁ 13 उक्तं ते गोप्र
 दानं दे — ^b) V₁ नाचिकेतम्, B₁ नाचिकेतुम्, D₁₋₃
 नाचिकेत (D₃ तु)म् (for नाचि) — D₁₋₁ om
 1^a — ²) D₁ 2 2 प्रति (for प्रभो)

2 ^a) V₁ B D₁ D₁₀ T₁ महदुःखम्; D₃ (also as in
 text) यथा नूतम् (for यथा दुःखम्) — T₁ om 2^a-3^b
 — ²) B₂ D₁₋₃ तियंरयोनिमयाज्ञान (B₂ 'प्य ह), D₁₀
 T₂ 3 G₁ नृगस्ता दुर्गतिं गत, G₂ नृगस्त्वाश्नमागत

3 T₁ om 3^a (cf v 1 2) — ^a) B₁ तथा (for
 यथा) D₃ 10 चा (for च) — ^b) V₁ B₁ निवसत्या;
 B₂ D₂₋₁ 6 M₁ 2 4 निविशत्या, B₁ D₁ 13 निविशत्या
 (for 'शन्त्या) — ^c) D₁ मोक्षे (for मोक्ष). D₁ 2

हेतोर (for हेतुर) T₁ कृष्टस् (for कृष्णस्) — ^a)
 D₁₋₃ [अ]वगत (for घत)

4 ^a) D₁ 5 7. 0 स्वत्र, T₁ चात्र, T₂ 3 G M चास्ति
 (for स्तस्ति) — ^b) D₃ om प्रति — ^c) D₁ 2 M₁₋₃
 त स्वत्, D₃ स्वत्स्व, T₁ तत्त्वेन, M₁ तत्त्वेन (for
 'त) — ^d) D₁ 2 गोप्रदान, S गोदा (T₂ गावो)
 यस्मिन् (for गोदा यत्र) V₁ B D₁ D₁₀ वसति (for
 विदन्ति) D₁ 5 1 गोदानत्याविशत्युत (D₁ 'कित), D₂
 गोदा यस्याविशत्युत

6 D₁ 6-9 om the ref D₃ शतक्रतुर (for शक्र)
 — ^b) D₁ तथा (for स्वया) V₁ B₁ 2 3 D₁ D₁ 6-9
 T₁ G₂ [अ]विषा, B₂ 1 विषा (for विषा) M₃ अनुभूय
 स्वयाविषा — ^c) D₁ 2 T₁ पश्य, D₃ पृष्ठा (for पश्ये)
 D₃ गोवासिन पर पश्येद् — ^d) T₁ वदत; T₂ 3 G₂ 4
 वदता, G₁ 3 M₁₋₃ वद तन् (for व्रजत)

7 ^a) G₂ ते (for मे) — T₁ om 7^a — ^c)
 T₂ येन (for यान्) D₃ 8 10 आविशति, M₃ आवदति
 (for सन्ति)

8 ^a) D₁ 2 6 T₂ कीदृश (for 'शा) T₁ 2 किंफल
 (for किफला) V₁ B D₁ D₁₀ T₂ 3 G M₃ किस्वित्,
 D₁ 2 T₁ कश्चित्, D₁₋₉ कश्च (for कस्वित्) M₁₋₃
 कीदृशा कि फल कस्वित् — ^b) V₁ B D₁ D₁₀ को
 (for दे) T₂ 3 G परमास्त्र वै गुणा — ^c) T₂ 3 G
 कथ च पुरुषव्याघ्र

9 ^a) D₁ कियस्काले, T₁ त्कल, M₁₋₃ दान (for

C 13 3549
B 13 72.8
K 13 107.8
M 13 61.8

कथं च पुरुषास्तत्र गच्छन्ति विगतज्वराः ॥ ८
क्रियत्कालं प्रदानस्य दाता च फलमश्नुते ।
कथं बहुविधं दानं स्यादल्पमपि वा कथम् ॥ ९
ब्रह्मीनां कीदृशं दानमल्पानां वापि कीदृशम् ।
अदत्त्वा गोप्रदाः सन्ति केन वा तच्च शंस मे ॥ १०

कथं च बहुदाता स्यादल्पदात्रा समः प्रभो ।
अल्पप्रदाता बहुदः कथं च स्यादिहेश्वर ॥ ११
कीदृशी दक्षिणा चैव गोप्रदाने विशिष्यते ।
एतत्तथ्येन भगवन्मम शंसितुमर्हसि ॥ १२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

७२

ब्रह्मोवाच ।

योऽयं प्रश्नस्त्वया पृष्टो गोप्रदानाधिकारवान् ।
नास्य प्रष्टास्ति लोकैस्सिंस्त्वत्तोऽन्यो हि शतक्रतो ॥ १
सन्ति नानाविधा लोका यांस्त्वं शक्र न पश्यसि ।
पश्यामि यान्हं लोकानेकपत्न्यश्च याः स्त्रियः ॥ २

कर्मभिक्षापि सुशुभैः सुव्रता ऋषयस्तथा ।
सशरीरा हि तान्यान्ति ब्राह्मणाः शुभवृत्तयः ॥ ३
शरीरन्यासमोक्षेण मनसा निर्मलेन च ।
स्वप्नभृतांश्च ताल्लोकान्पश्यन्तीहापि सुव्रताः ॥ ४
ते तु लोकाः सहस्राक्ष शृणु यादृग्गुणान्विताः ।

काल) D₁₋₃ च (for प्र) B₁ कालं क्रियते दानस्य
—^b) B₁ दाताथ, D₁ ३ प्रदाता, T₁ दाता किं (for
दाता च) —^c) D₁₋₃ च बहुलं, D₁₋₀ बहुफल (for
'विध) —^d) D₂ प्रभो, T₁ बहु (for कथम्)

10 D₂ om (hapl) 10^a-11^b D₄ om from
मल्पाना up to दात्रा (in 11^b) —^b) G₃ om वा
—T₁ om (hapl 1) 10^a-11^d —^d) T₂ ३ G₁ तेन (for
केन) S (T₁ om) वै (for वा)

11 D₂ om 11^a, D₁ om up to दात्रा (in
11^b), T₁ om 11 (for all, cf v 1 10) —^a) V₁
B D₂ na D₁₀ M₁ वा (for च) D₁₋₀ दान (for
दाता) —^b) M अल्पदातृ- (for 'दात्रा) D₄ T₂
सम (for सम) D₂₋₀ अल्पदानं सम प्रभो —^c)
T₂ ३ G प्रदानाद् (for प्रदाता) V₁ अल्पप्रदाता बहु-
प्रद (hypermetric), D₁ अल्पदाता बहुविद —^d)
V₁ B₂₋₅ D₂ D₁₀ कथस्त्विव् (for कथ च) B₁ D₃ ३
१० G₁ ३ [ई]श्वर

12 ^a) D₁ ३ ० T₂ ३ G₂ कीदृशा (for 'शी) D₅₋₇ वेद
(for चैव) —^b) D₃ भविष्यते (for विशि') —^c)
D₂ ३ ३ तत्वेन (for तथ्येन) T₁ पूर्वद् भगवन्सर्वं

Colophon om in D₁₋₀ —Parvan name B₁ ३ ३
D₁ शान्ति —Sub-parvan V₁ B D₂ D₁₋₇ 10 M₁₋₈

दानधर्म —Adhy name V₁ B₂ ३ ३ D₂ D₃, 10 गो
प्रदानिकं, B₁ गोलोकप्रक्षे ब्रह्मेद्रसवाद, D₁ गोप्रदान,
D₂ शक्रप्रश्न, T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये दानप्रकरणे गोमाहात्म्ये
इन्द्रब्रह्मसवाद —Adhy 110 (figures, words or both)
V₁ D₂ 73, D₁₀ 79, T₁ M 100, T₂ ३ G₂ ३
107, G₁ ३ 101 —Śloka no D₂ D₄ 12

72

1 V₁ B D₂ D₄₋₁₀ पितामह (for ब्रह्मा) —^c)
D₁ ३ G₂ योय पृष्टस्त्वया प्रभो —^b) V₁ B D₂ D₁₀
गोप्रदानादि (B₁ ३ ३ 'वि'कारित, T₁ 'दानेतिगौरवात्
—^c) V₁ B D₂ D₁₋₂ ३ ३ ३-10 [अ]स्ति, T₁ ३ G M₁
[अ]न्य (for [अ]स्य) V₁ B₂₋₅ D₂ D₁₀ [अ]स्य, B₁
D₄ T₁ त्रि-, D₁ ३ हि (for [अ]स्ति)

2 ^c) S (except G₂) तान् (for यान्) —^d) E₂
योपित, M₁₋₃ ता स्त्रिय (for या स्त्रिय)

3 ^b) D₁₋₀ पुरुषास्, T₂ ३ G₂ ३ चर्षयस् (for
ऋष) D₃ नृप सुव्रतास्तथा (submetric) —^c) D₁
स्व (for स) T₁ यास्यति (for तान्यान्ति) D₁₀ शरीर
रहितान्याति —^d) V₁ B₁₋₃ ३ D₂ वृत्तय (for वृत्तय)

4 ^a) D₁₋₂ शरीराभ्यासमोक्षेण (D₂ 'योगेन), T₁
शरीरस्यापि मो' —^c) D₁₋₀ ब्रह्म, D₁₀ अप- (for

न तत्र क्रमते कालो न जरा न च पापकम् ।
 तथान्यन्नाशुभं किञ्चिन्न व्याधिस्तत्र न क्लमः ॥ ५
 यद्यच्च गावो मनसा तस्मिन्वाञ्छन्ति वासव ।
 तत्सर्वं प्रापयन्ति स्म मम प्रत्यक्षदर्शनात् ।
 कामगाः कामचारिण्यः कामात्कामांश्च भुञ्जते ॥ ६
 ग्राप्यः सरांसि सरितो विविधानि जनानि च ।
 गृहाणि पर्वताश्चैव यावद्द्रव्यं च किञ्चन ॥ ७
 मनोज्ञं सर्वभूतेभ्यः सर्वं तत्र प्रदृश्यते ।
 ईदृशान्विद्धि ताल्लोकात्तास्ति लोकस्ततोऽधिकः ॥ ८
 तत्र सर्वमहाः क्षान्ता यन्सला गुरुवर्तिनः ।
 अहकारैर्विरहिता यान्ति शक्र नरोत्तमाः ॥ ९
 यः सर्वमांमानि न भक्षयीत

पुमान्सदा यावदन्ताय युक्तः ।
 मातापित्रोरर्चिता सत्ययुक्तः
 शुश्रूषिता ब्राह्मणानामनिन्द्यः ॥ १०
 अक्रोधनो गोषु तथा द्विजेषु
 धर्मं रतो गुरुशुश्रूषकश्च ।
 यावज्जीवं सत्यवृत्ते रतश्च
 दाने रतो यः क्षमी चापराधे ॥ ११
 मृदुर्दान्तो देवपरायणश्च
 सर्वातिथिश्चापि तथा दयावान् ।
 ईदृग्गुणो मानवः संप्रयाति
 लोकं गमां शाश्वतं चाव्ययं च ॥ १२
 न पारदारी पश्यति लोकमेनं

स्वप्न) B: अतभूताञ्छुभाँल्लोकात् —^d) D₃₋₁ सुवत
 5 ^a) D₂: तेन, D₃: ते तु (for ते तु) V₁
 महत्तानि (for 'क्ष) —^e) D₁₋₁ २ रमते (for क्र)
 T₂: ३ G₂: १ लोको (for कालो) D₁: ३ दातकनुम (D₂
 'तो ग)ते काले —^d) B D_n D₂₋₁₀ T₁ G₂ पापक,
 D₁ पावका, M₁ पातक (for पापकम्) V₁ न यमो
 न च पापक —^e) B: यथा, T₁ न च (for तथा)
 V₁ B D_n D₁₀ नास्ति, T₁ त्रापि, T₂ न न (for [अ]
 न्यत्र) —^f) D₁ क्रम (for क्लम)

6 T₁ om 6 —^a) B₁ च गावो हि, D₃ यद्धि
 गावो, D₆: १ २ यद्गावो हि (for यच्च गावो) D₃ य य
 गावो हि जनमा —^b) D₁ मानव (for वासव) —^e)
 V₁ L D_n D₁ प्राप्नुयति (for प्रापयन्ति) D₂ तत्सर्वं
 प्रापयिष्यति —^d) D₃ दर्शिन (for दर्शनात्) D₂ ६-७
 ममाप्यत्र प्रदर्शन — G₂ om 6^f-8^e —^f) D₁ ६-७
 काम, D₁₀ T₂: ३ G₁: ३ M₁₋₃ काम (for कामात्)

7 G₂ om 7 (cf v l 6) —^a) D₂ om
 (hapl 1) सरामि —^e) D₂: १ M₁ ३ पर्वताश्च —^d)
 D₂ corrupt T₁ तत्र विष्टति वृत्रहन्

8 G₂ om 8^a (cf v l 6) T₁ om 8^b —^b)
 D₂: ३ प्रपद्यते (for प्रदृश्यते) S (T₁ om) तद् (M₁₋₃
 तद्, M₁ सत्र) न तत्र दृश्यते —^e) G₂ कीदृशान् (for
 ईदृ*) B₁ T₁ त्रिविधाल्ले, D₃ च हि ताल्ले, D₆₋₃
 विहिताल्ले (for त्रिद्धि ताल्ले) V₁ B₁: 5 D_n D₁₀ ईदृशा-

द्विपुलाँल्लोकात् —^d) V₁ B₂₋₃ D_n D₁₀ तथापि,
 D₆: १ ० ततोधिक

9 ^a) D₁₋₃ सर्वं महा, D₁ ६-७ T₁ सर्वमहा (for
 सर्वसहा) —^d) T₁ सप्रयाति (for यान्ति शक्र)

10 ^a) D₁₋₃ १ १ भक्षयेत्, D₁ ३ ७ 'येच्च, D₅ येत्तु
 (for 'यीत) B₁ सर्वाणि मासानि *भक्षयेद्य —^b)
 D₂: १ २ युक्त (for युक्त) V₁ B D_n D₆: १० पुमान्सदा
 भात्रितो धर्मयुक्त, D₁ ५ १ ३ G 'दा यावदतो विर (D₁ ६
 तोपयु, G₂ 'तो विमु)क्त; T₂ 'दा वदते धर्मयुक्त
 —^d) S विशुद्ध (for अनिन्द्य)

11 D₃ om 11 —^a) D₁₋₃ सत्यं नित्यं भापते
 यस्तु शक्र —^b) D₁ T₁ नित्यो, D₁ १-२ स्थितो,
 D₂: ६ स्थित्यै, T₂: ३ G M युक्तो (for रतो) —^c)
 D₁₋₃ धर्मवृत्ते, T₂ सत्र (for सत्य) —^d)
 T₁ शूरो, T₂: ३ G₁: ३ युक्तो (for रतो) D₆: १ वा
 (for च)

12 ^a) B₁ दातो मृदुर (by transp), B₁ मृदुर्दातो
 D₂ वेद्- (for देद्) —^e) V₁ B₁: २ ३ ५ D_n D₁₋₃ १०
 त (for स-) S (except G₂) ईदृग्गुणा मानवा सप्रयाति
 —T₁ om (hapl 1) 12^d-14^e —^d) V₁ om लोक
 D_n: लोके गवा, D₁₋₃ ६-७ गवा लोक (by transp)
 D₆ (also as in text) १ वा (for the second च)

13 T₁ om 13 (cf v l 12) —^a) D_n पर
 दारी, D₁₋₃ १ २ पारजायी (for दारी) V₁ B₂₋₃ D_n

C 13 3567
B 13 73 14
K 13 108 14
M 13 61 26

न वै गुरुघ्नो न मृषाप्रलापी ।
सदापवादी ब्राह्मणः शान्तवेदो
दोषैरन्यैर्यश्च युक्तो दुरात्मा ॥ १३
न मित्रशुद्धैकृतिरुः कृतघ्नः
शठोऽनुजुर्धर्मविद्वेषकश्च ।
न ब्रह्महा मनसापि प्रपश्ये-
द्वान् लोकं पुण्यकृतां निरासम् ॥ १४
एतत्ते सर्वमाख्यातं नैपुणेन सुरेश्वर ।
गोप्रदानरतानां तु फलं शृणु शतक्रतो ॥ १५
दायाद्यलव्यैर्यैर्यो गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति ।
धर्माजितधनक्रीतान्स लोकानश्नुतेऽक्षयान् ॥ १६

यो वै द्यूते धनं जित्वा गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति ।
स दिव्यमयुतं शक्र वर्षाणां फलमश्नुते ॥ १७
दायाद्या यस्य वै गावो न्यायपूर्वैरुपार्जिताः ।
प्रदत्तास्ताः प्रदातॄणां संभवन्त्यक्षया ध्रुवाः ॥ १८
प्रतिगृह्य च यो दद्याद्गाः सुशुद्धेन चेतसा ।
तस्यापीहाक्षयाल्लोकान्श्नुमान्निद्वि शचीपते ॥ १९
जन्मप्रभृति सत्यं च यो ब्रूयान्नियतेन्द्रियः ।
गुरुद्विजसहः शान्तस्तस्य गोभिः समा गतिः ॥ २०
न जातु ब्राह्मणो वाच्यो यदवाच्यं शचीपते ।
मनसा गोषु न दुह्येद्रौवृत्तिर्गोनुकम्पकः ॥ २१
सत्ये धर्मे च निरतस्तस्य शक्र फलं शृणु ।

D1 एत, D10 एत (for एत) B1 लोक न व पश्यति
पारदारिको —^b) S (T1 om) नापि (for the second
न) D1-9 वृथा (for मृषा) V1 B1, 5 Dn1 n2
सप्रलापी, D6 प्रलाप, S (T1 om.) प्रवादी (for
प्रलापी) —^o) D1-3 सदाप्रवादी (for 'पवादी) D1
6-9 चाप्यवेदो, D3 जातं, M1 शातरूपो (for 'वेदो)
V1 B Dn D10 सदाप्रवादी (B1 'लापी, B4 Dn8 'मादी)
ब्राह्मणेष्वात्तत्रैरो —^d) V1 B Dn D7 4-10 एतैर् (for
अन्तैर्) D1-9 चापि (for यश्च)

14 T1 om 14^{ab} (cf v 1 12) —^a) D6 8
नैकृतिक, D7 विश्वतिक G1 8 वैकृतिक (for 'नैकृ')
—^b) B2 damaged D3-9 विद्वेषकर्ता (for कश्च)
—^o) D3 धर्महा (for ब्रह्महा) D8 M1 वि (for
[न]पि)

15 ^b) V1 B1-3 5 Dn D2 8 10 निपुणेन, B4 D6-8
T1 2 G नेपुण्येन —^o) D4 10 S च (for तु)

16 ^a) D1 6-9 दायाद् (for 'द्य) —^b) G1 8 ना
(for गा) —^c) D8 4 om (hapl) 16^c-17^b —^o)
V1 B Dn D2 5-10 धर्माजितान्; T2 'जित (for 'जित)
Dn1 T1 चनै, Dn3 D3 धर्म (for धन) B2
(marg as in text) 3 4 Dn8 D1 6-9 M1 क्रीता (for
क्रीतान्) —^d) V1 B1-3 5 Dn D2 10 आमुते (for
अश्नुते)

17 D2 1 om 17^{ab} (cf v 1 16) T1 om 17-18
—^a) T2 क्रीत्वा (for द्यूते) B1 दरगा, D6-9 लब्ध्वा
(for जित्वा) —^b) B1 क्रीत्वा गा (by transp)

—^o) T8 corrupt G4 विद्वान् (for दिव्यम्) —^d)
G1-3 वर्षाणि (for 'गा)

18 T1 om 18 (cf v 1 17) —^a) D5 corrupt
V1 B1 2 4 5 Dn1 n3 D8 दायाद्याद्, D1-3 'द्यैर्; D1
6 7 9 आयासाद्; D10 दायाद्यो (for 'द्या) Dn3
दायाद्याद्या स वै गावो —^b) T2 8 G M1-3 न्यायात्
(for न्याय) D1-9 पूर्वम् (for 'पूर्वैर्) —^o) V1
B2-5 Dn D2 8 10 प्रदद्यात्, T2 8 G 'युस (for
'त्तास) B1 2 (marg as in text) D10 द्विजातीनां (for
प्रदातॄणां) —^d) G2 3 ता (for स) Dn1 [अ]पि च
(for [अ]क्षया) D10 S (T1 om) ध्रुव (for ध्रुवा)

19 ^a) V1 B1 5 Dn D10 तु, D2 [अ]थ (for च)
—^b) V1 B2-5 D10 ता, D4 6-9 गां (for गा) V1
B2-4 Dn1 n2 D2 8 G2 4 M4 सुशुद्धेन, B5 Dn8 स शुः
D6 सुद्धेन च, D8 7 9 च शुद्धेन, D3 सुद्धेनैव (for
सुशुद्धेन) —^o) G2 द्वि (for [द्वि]द) D6 reads from
क्षयाल्ल up to सह (in 20°) twice —^d) V1 जितान्,
D8 10 ध्रुव (for ध्रुवान्) T1 शतक्रतो (for शचीपते).

20 For the repetition in D6, cf v 1 19 —^b)
S द्विजितेन्द्रिय (for निय) —^o) D1 5 6 (both
times) 7-9 सम, T1 पर (for सह) —^d) D8
धर्म, T2 8 G M4 गोदै (for गोभि)

21 T1 om 21^{ab} —^a) Dn8 D10 वाच्य (for
वाच्यो) S (T1 om) न जातु ब्राह्मण वाच्या —^o)
D10 दुह्याद् (for दुह्येद्) —^d) T कपन (for कम्पक)
B5 Dn D4 10 गोवृत्तिर्गो (Dn1, n3 'यो)नुकल्पक.

गोसहस्रेण समिता तस्य धेनुर्भवत्युत ॥ २२
 क्षत्रियस्य गुणैरभिरन्वितस्य फलं शृणु ।
 तस्यापि शततुल्या गौर्भवतीति विनिश्चयः ॥ २३
 वैश्यस्यैते यदि गुणास्तस्य पञ्चाशतं भवेत् ।
 शूद्रस्यापि विनीतस्य चतुर्भागफलं स्मृतम् ॥ २४
 एतच्चैवं योऽनुतिष्ठेत् युक्तः
 सत्येन युक्तो गुरुशुश्रूषया च ।
 दान्तः क्षान्तो देवतार्ची प्रशान्तः
 शुचिर्दुद्धो धर्मशीलोऽनहंवाक् ॥ २५
 महत्फलं प्राप्नुते स द्विजाय
 दत्त्वा दोग्ध्रां विधिनानेन धेनुम् ।

नित्यं दद्यादेकभक्तः सदा च
 सत्ये स्थितो गुरुशुश्रूषिता च ॥ २६
 वेदाध्यायी गोषु यो भक्तिमांश्च
 नित्यं दृष्ट्वा योऽभिनन्देत गाश्च ।
 आ जातितो यश्च गरां नमेत
 इदं फलं शक नित्यो ध तस्य ॥ २७
 यत्स्यादिष्टा राजस्ये फलं तु
 यत्स्यादिष्टा बहुना काश्चनेन ।
 एतत्तुल्यं फलमभ्याहुरय्यं
 सर्वे सन्तस्त्वृपयो ये च सिद्धाः ॥ २८
 योऽग्रं भक्ताङ्गिचिदप्राश्य दद्या-

22 ^b) B₁ M₁₋₃ पुष्य, T₁ 2 G कर्म, T₃ M₁ धर्म (for शक्र) — D₃ om (hapl) 22^a-23^b

23 D₃ om 23^{ab} (cf v l 22) — ^a) V₁ B Dn D₁₀ पृतेर् (for षभिर्) T G क्षत्रियस्यापि च गुणैर् — ^b) V₁ B₁ 3 Dn₁ n₂ अपि तुल्य (for अन्वितस्य) — ^c) T₂ G M₁₋₃ सप्तार्धं (for तस्यापि) V₁ B Dn₁ n₂ द्विज (for शत) — ^d) M₁₋₃ [अ]स्येति (for [द्व]िति वि)

24 ^b) B₁ D₃ 3 S (except T₁ M₁) पचशत — ^d) B₁ D₁ 3 T₂ 3 G₂₋₃ चतुर्भाग (for 'भाग) D₃ 1 भवेत् (for स्मृतम्)

25 ^a) V₁ B. एतच्छैली (B₃ 'ल), Dn D₂ 3 G₃ एतच्चैन, D. एतद्धैर्, G₁ यतश्चैव (for एतच्चैव) D₁₋₇ शक्र (for युक्त) — ^b) V₁ B₁ 3 4 Dn D₁₀ सत्ये रतो, D₁ 2 4 T₁ सत्ये युक्तो, D₁₋₉ सत्ये सक्तो, G₂ सत्य-युक्तो (for सत्येन युक्तो) B₁ शुश्रूषय, D₁ 6-9 'पणे (for पया) — G₁ 3 om (hapl) 25^a-26^d D₃ repeats 25^a after 26 — ^c) V₁ B Dn दक्ष (for दान्त) Dn₁ n₂ G₁ क्षान्तो, D₁ 2 3 (both times) त्रिधेयो (for क्षान्तो) V₁ B Dn D₂ 3 देव तार्था (B₃ 'तार्था, Dn₁ n₂ 'तीर्था), D₁₋₇ 9 गुरुदेव तार्था, D₁₀ T₃ G₂ 3 M₁ 3 4 देवतार्थि (for 'तार्था) T₁ क्षान्तो दातो देवतार्चं प्रदात — ^d) D₁ 6 7 9 om दुद्धो B₃ शुचिर्दुद्धो, B₁ 5 'दुद्धो, T₁ तुद्ध शुचिर् (by transp), T₂ 3 शुचिर्दुद्धो T₂ न भावात् (for अनहंवाक्)

26 G₁ 3 om 26 (cf v l 25) T₁ om 26 — ^a) B₁ om फल B₁ स प्राप्नुते (by transp), D₂ प्राप्नुते स D₂ द्विजाऽयो, D₃ 1 द्विजोय (for द्विजाय) — ^b) D₁₋₃ 6-9 दोग्ध्रां दत्त्वा (by transp) D₃ T₂ 3 तेन (for [अ]नेन) — ^c) T₂ G₂ M₁ देव (for एक) D₁ 6-9 सक्त सदा तु (for भक्त सदा च) — ^d) D₁ सत्ये रतो, D. सत्ये सक्तो, T₂ 3 G₂ 4 M₁₋₃ सद्योयुक्तो (for सत्ये स्थितो) D₁ 3 शुश्रूषया (for 'षिता) Dn₃ वा (for च) — After 26, D₃ repeats 25^a

27 D₃ om 27^a — ^a) B₁ Dn₁ om, T₂ 3 G₁ च, some unused MSS गो (for यो) B₃ तु, G₃ चेत् (for च) — ^b) D₂ दत्त्वा, D₁₀ दृष्ट्वा, T₂ 3 G₂ 4 दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) — ^c) D₁₋₉ सदा विनीतो, D₁₀ G₁₋₃ M₁₋₃ आजान (G₂ 'नी)तो, T₁ अवारितो (for आ जातितो) B₁ अयाचितो य प्रणमेत्तु गाश्च — ^d) B₁ पुष्यं (for फल) B₁ Dn₃ D₂₋₅ 8 9 तस्य (for शक्र) S भवेत् (for निबोध) Dn₃ D₃₋₅ 8 9 शक्र, T₁ तस्मिन् (for तस्य)

28 ^a) B₃ यस्योत्कृष्ट (for यत्स्यादिष्टा) D₁ 3 4 6-10 राजसूर्य D₁₋₉ च (for तु) — ^b) T₃ बहुधा (for 'ना) — ^c) V₁ B Dn D₁₋₃ 10 M₁ अपि (for अस्य) V₁ अग्र (for अग्र्य) — ^d) B₃ 4 तपसा, D₃ ऋपयो (for तृपयो) G₁ वेद (for ये च)

29 ^a) V₁ D₁ T₂ 3 G योऽग्र्य, D₁₀ योग्य (for योऽग्र) V₁ B Dn D₂ 6 10 भक्त, T G₁ 8 4 M₁₋₃ भक्तात् (for भक्तान्) Dn₃ T₁ अप्राप्य (for इय)

C 13 3583
B 13 73 30
K 13 108 30
M 13 61 42

दोभ्यो नित्यं गोत्रती सत्यवादी ।

शान्तो बुद्धो गोसहस्रस्य पुण्यं

संवत्सरेणामुयात्पुण्यशीलः ॥ २९

य एकं भक्तमश्रीयाद्दद्यादेकं गवां च यत् ।

दश वर्षाण्यनन्तानि गोत्रती गोचुःकम्पकः ॥ ३०

एकेनैव च भक्तेन यः क्रीत्वा गां प्रयच्छति ।

यापन्ति तस्य प्रोक्तानि दिवसानि शतक्रतो ।

तावच्छतानां स गवां फलमाप्नोति शाश्वतम् ॥ ३१

ब्राह्मणस्य फलं हीदं क्षत्रियेऽभिहितं शृणु ।

पञ्चवार्षिकमेतत्तु क्षत्रियस्य फलं स्मृतम् ।

ततोऽर्धेन तु वैश्यस्य शूद्रो वैश्यार्धतः स्मृतः ॥ ३२

—^b) T₂ दद्याद्दोभ्यो (for गोभ्यो नित्यं) —^o) V₁
B Dn D₁₀ [s]लुब्धो, T₁ निरय, T₂ भक्तो (for
बुद्धो) —^d) B₁ D₁₋₉ धर्म, B₂ Dn₁ n₂ D₂ सत्य
(for पुण्य)

30^a) V₁ Dn D₂ 10 G₂ यदेक, D₂ 3 य एव,
D₂ T₂ य एक, T₁ य इद (for य एक) G₁ 3 सुकम्प
(for भ^o) —^b) B₁ 5 D₁₋₉ य (for यत्) — After
30^{ab}, G₁ 3 read 31rd repeating it in its proper place
—^o) D₁₋₃ पूर्णानि, D₂ 6 7 9 नित्यानि, D₂ सतत,
D₁₀ T₂ 3 G च फल, T₁ M सफल (for [अ]नन्तानि)
—^d) B₂ Dn₃ कल्पक (for कम्पक) D₁₀ S वाजपे
यस्य विंदति

31 T₁ om 31 —^a) D₁ 2 [ए]व (for [ए]व)
—^b) D₂₋₉ गा (for य) B₁ Dn₁ n₂ D₁ 2 गा,
D₂ य, D₁₋₉ स (for गा) — G₁ 3 read 31rd
for the first time after 30^{ab} —^o) V₁ B₂ 1 5
D₁₀ रोमाणि (for प्रोक्तानि) B₁ 3 Dn D₂ यावति तस्या
रोमाणि —^d) V₁ B Dn D₂ 10 सभवति (for दिव
सानि) —^o) V₁ B₂₋₃ Dn D₁₀ तावत्प्रदानात्, M₁
तद्वच्छताना (for ताव) —^r) D₂ G₁ प्राप्नोति (for
भा) — After 31, D₁₋₃ n₂

365* राजसूयाश्वमेधाभ्या फल प्राप्नोति मानव ।

32^b) M विहित (for ऽभिहितं) V₁ B₂₋₃ Dn
D₁₀ T₁ क्षत्रियस्य तु वै (T₁ फलं) शृणु, B₁ रथाधुना
शृणु — D₂ 6-9 T₁ om 32rd —^{od}) T₂ -वार्षिकम्
(for वापि) V₁ B Dn D₂ 10 एव (for एतत्)
D₁₀ om (hapl.) from तु क्षत्रिय up to ततोऽर्धेन (in

यथात्मविक्रयं कृत्वा गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति ।

यावतीः स्पर्शयेद्गा वै तावत्तु फलमश्नुते ।

लोम्नि लोम्नि महाभाग लोकाद्यास्वाश्रयाः स्मृताः ॥३२

संग्रामेऽर्जयित्वा तु यो वै गाः संप्रयच्छति ।

आत्मविक्रयतुल्यास्ताः शाश्वता विद्धि कौशिक ॥३४

अलाभे यो गवां दद्यात्तिलधेनुं यत्रततः ।

दुर्गात्स तारितो धेन्या क्षीरनद्यां प्रमोदते ॥ ३५

न त्वेवामां दानमात्रं प्रशस्तं

पात्रं कालो गोविशेषो विधिश्च ।

कालज्ञानं विप्र गयान्तरं हि

दुःख ज्ञातुं पात्रकादित्यभूतम् ॥ ३६

32^a) —^o) D₁ वैश्ये च (for वैश्यस्य) T₁ स्मृतत्त्वरर्धन
तु वै —^r) B₂ D₂₋₃ शूद्रे (for शूद्रो) B₁ शृणु;
D₁₋₃ तत, D₁₋₂ तथा (for स्मृत)

33^a) D₂ गत्या (for कृत्वा) —^o) V₁ यावत्स ;
D₁ तावती, D₂ T₂ 3 G यावति, M₁ तावती (for
यावती) D₂ 6 स्पर्शते (for 'वेद्' B₁ गास्तु, D₁₋₃
गा स, D₁₋₉ गात्र (for गा वै) B₂ 1 Dn D₁₀ याव-
त्सदर्शयेद्गा वै (B₁ 'द्गात्र, Dn₁ n₂ 'द्गा वै), B₂ 3
यावत्सस्पर्शयेद्गा स (B₂ 'द्गा वै) —^d) V₁ B₂ 1 5 Dn
D₁₋₁₀ स तावत्, B₂ M तावत्तत्, T₂ 3 G तावति
(for तावत्तु) —^o) V₁ रोम्नि रोम्नि, D₂ रोम्न्या
रोम्न्या, some MSS रोम्नि रोम्नि —^r) D₂ तस्य
(for चास्य)

34^a) B₁ D₁₋₁ 9 संग्रामे च (D₁ 6 वा) (for 'मेयु)
S (except M₁ 3) भार्जयित्वा (for भ^o) —^b) T₂
गाश्च, T₂ G गात्र (for गा स) —^o) F₁ च (for
ता) —^d) D₁₋₃ 9 शाश्वतीर् (for 'ता)

35^a) B₂ 3 Dn D₂ अभावे (for अलाभे) —^o)
V₁ B₁ दुर्गात्स ; D₁ सुदुर्गात्, D₂₋₉ स दुर्गात् (by
transp), T₂ 3 G M दुर्गात्स (G₁ 3 'न्प्र) —^d)
G₁ 3 नद्या (for नद्या)

36 = (var) 13 70 29 T₁ om 36-11 —^a)
B₁ [ए]वासा (for [ए]वासा) —^b) D₁ 3 प्राप्ते काले
(for पात्र काले) —^o) D₁ कालज्ञानं (for 'न)
G₂ om न्तर हि —^d) D₁ 3 ज्ञान, M₂ हातु (for
ज्ञातु) D₂ M₂ भूमि (for -भूतम्)

स्वाध्यायाद्यं शुद्धयोनिं प्रशान्तं
 वैतानस्थं पापभीरुं कृतज्ञम् ।
 गोषु क्षान्तं नातितीक्ष्णं शरण्यं
 वृत्तिग्लानं तादृशं पात्रमाहुः ॥ ३७
 वृत्तिग्लाने सीदति चातिमात्रं
 कृष्यर्थं वा होमहेतोः प्रसृत्याम् ।
 गुर्वर्थं वा मालसंबृद्धये वा
 धेनुं दद्यादेशकाले विशिष्टे ॥ ३८
 अन्तर्जाताः सुक्रयज्ञानलब्धाः
 प्राणक्रीता निर्जिताश्चौकजाश्च ।
 कृच्छ्रोत्सृष्टाः पोषणाभ्यागताश्च
 द्वारैरैतैर्गोविशेषाः प्रशस्ताः ॥ ३९
 वलान्विताः शीलवयोपपन्नाः

सर्पाः प्रशंसन्ति सुगन्धमत्स्यः ।
 यथा हि गङ्गा सरितां वरिष्ठा
 तथार्जुनीनां कपिला वरिष्ठा ॥ ४०
 तिम्रो रात्रीस्तद्विरूपोष्य भूमौ
 वृक्षा गावस्तर्पितेभ्यः प्रदेयाः ।
 वत्मैः पुष्टैः क्षीरपैः सुप्रचारा-
 स्यहं दत्त्वा गोरसैर्वित्तव्यम् ॥ ४१
 दत्त्वा धेनुं सुव्रतां साधुवत्सा
 कल्याणवृत्तामपलायिनीं च ।
 यावन्ति लोमानि भ्रान्ति तस्या-
 स्तावन्ति वर्षाणि वमन्त्यमुत्र ॥ ४२
 तथानद्धाहं ब्राह्मणायाथ युषं
 दत्त्वा युवानं बलिनं विनीतम् ।

C. 13
B. 13
K. 13
M. 13

37 T₁ om 37 (cf. v l 36) 37^{ab} = (var) 13
 70 30^{ab} —^a) D₁ ६-९ मिद्ध- (for शुद्ध) —^b)
 D₁ १-९ वैतानस्थं, T₂ ३ M₁ ३ नज्ञ (for नस्थ) V₁
 B Dn D₁-३ १० बहुज्ञ (for कृतज्ञम्) —37^{cd} = (var)
 13 70 34^{ab} D₁ ६ १ ९ om 37^c —^c) B₃ कात
 (for क्षान्त) V₁ [अ]भि (for [अ]ति-)

38 T₁ om 38 (cf v l 36) 38^{ab} = (var) 13
 70 34^{ab} —^a) B₃ om from ग्लाने up to प्राणक्री
 (in 39^b) D₃ ग्लान (for ग्लाने) D₁ ६-९ सीदते
 (for ति) B₁ om चाति T₂ ३ G₁ २ M₁-३ वा (for
 च) —^b) D₁ ६ १ ९ कृष्यर्थं, D₅ ३ १० कृष्यर्थं वा,
 G₂ तुष्ट्यर्थं वा (for कृष्यर्थं वा) B₁ प्रसृते, T₂ त्या
 (for त्याम्) V₁ B₁ २ ३ Dn कृष्यर्थं (Dn₂ यं) वा
 होम्यहेतो प्रसृते (B₁ त्यं, B₁ त्या) —38^{cd} = (var)
 13 70 35^{ab} —^c) D₁ ६-९ समृद्धये (for सृष्टं)
 —D₁ ६ १ ९ om 38^d —^d) D₁ देशकालोविशिष्ट,
 T₂ ३ G M₁ लं (G₁ M₁ ला)तिसृष्ट, M₁-३ लो
 निसृष्ट (for ले विशिष्टे)

39 T₁ om 39 (cf v l 36) B₃ om up to
 प्राणक्री (in 39^b) (cf v l 38) 39^{ab} = (var) 13
 70 35^{cd} —^a) B₃ om ed अन्तर्जाता (for जाता)
 B₂ Dn₁ सक्रय-, B₃ सत्क्रय-, D₁-१ ९ M₂ सु (D₅ स-
 क्रिया, D₃ सक्रिय, G₂ सुकृत (for सुक्रय-) B₁
 दानलब्धा (for ज्ञां) —^b) B₁ प्राणक्रीता (for ता)

V₁ B₁-4 Dn प्राणै क्री (B₃ om प्राणै क्री) वास्तेजसा
 यौतकाश्च, D₁₀ प्राणक्रीतास्तेजसा सौदकाश्च, T₂ ३ G
 ता सौदका सौद्धाश्च, M₁-३ ता सौदका दानलब्धा,
 M₁ तास्तेजसा सौदकाश्च ❀ Cn यौतका पाणिग्रहणा
 दिकाले श्वशुरादिभ्य प्राप्ता । ❀ —39^{cd} = 13 70 30^{cd}
 M₁ om (hapl) 39^c —^c) B₃ कृच्छ्रोत्सृष्टा, G₂
 कृच्छ्रोच्छिष्टा (for त्सृष्टा) M₁-३ पोषणादागताश्

40 = 13 76 8 T₁ om 40 (cf v l 36) —^a)
 D₂ वीर्यान्विताश्च (for चयोपपन्ना) —^b) T₂ (G₁
 M प्रशस्यति, T₃ प्रपश्यति (for प्रशमन्ति) —^c)
 Dn₁ T₂ ३ G₂ विशिष्टा, D₃ प्रशस्ता (for वरिष्ठा)
 ❀ Cn अर्जुनीना गवाम् । ❀

41 = (var) 13 70 31 T₁ om 41 (cf v l
 36) —^a) B₁ D₁-९ रात्र्यस् (for रात्रीस्) T₂ ३ G
 M₁-३ अद्भिर् (for स्व) —^c) D₁-३ क्षीरपा, D₁-९
 दा (for पं) —^d) B₃ गोवत्सैर् (for गोरसैर्)

42 = (var) 13 70 32 —^a) D₁ सुवर्ती (for
 तां) V₁ B Dn D₁-10 G₂ साधु (V₁ B कास्य, B₁
 चारुद्रोहा (for वत्सा) —^b) V₁ B Dn D₁-10 M₁
 वरसाम् (for वृत्ताम्) —^c) Some MSS रोमाणि
 D₁-९ ९-९ वेन्वास्, D₁ धेनोस् (for तस्यास्) —^d)
 V₁ B Dn भवति, T₁ ३ G M₂-१ वसति, T₂ च सति
 (for वसति) T₁ तत्र (for [अ]मुत्र) D₁-९ तावद्वर्षाण्या

C. 13 3599
B 13 73 45
K 13 108 45
M 13 61 57

हृलस्य वोढारमनन्तवीर्यं

प्राप्नोति लोकान्दशधेनुदस्य ॥ ४३

कान्तारे ब्राह्मणान्गाश्च यः परित्राति कौशिक ।

क्षेमेण च विमुच्येत तस्य पुण्यफलं शृणु ।

अश्वमेधकृतोस्तुल्यं फलं भवति शाश्वतम् ॥ ४४

मृत्युकाले सहस्राक्ष यां वृत्तिमनुकाङ्क्षते ।

लोकान्वहुविधान्दिव्यान्यद्वास्य हृदि वर्तते ॥ ४५

तत्सर्वं समवाप्नोति कर्मणा तेन मानवः ।

गोभिश्च समनुज्ञातः सर्वत्र स महीयते ॥ ४६

यस्त्वेतेनैव विधिना गां वनेष्वनुगच्छति ।

दृणगोमयपर्णाशी निःस्पृहो नियतः शुचिः ॥ ४७

अकामं तेन वस्तव्यं मुदितेन शतक्रतो ।

मम लोके सुरैः सार्धं लोके यत्रापि चेच्छति ॥ ४८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्वासप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

विशते (D₁ 'वसते, D₅ ० 'विशेद्') परत्र

43 = (var) 13 70 33 — °) V₁ B Dn D₁₀
प्रदाय, T₂ ३ G [अ]थ युग्म (for [अ]थ धुर्यं) — °)
V₁ B_{1,2} (also as in text) Dn D₁₀ (also as in text)
धुर्यं (for दत्त्वा) D₅ om बलिन — °) D₂ फलस्य,
S (except G₂) कुलस्य (for हृ) S कर्तारम् (for
वोढा') — °) B₅ G₁ लोक (for लोकान्)

44 °) T₁ सकटे (for कान्तारे) — T₁ om 44^{ad}
— °) V₁ B₁₋₁ Dn₅ विप्रमुच्येरन्स, D₁₋₉ चैव मुच्येरन्स;
T₂ M₁ तु विमु (M₁ खुवि मु) च्येत; T₂ G M₁₋₃ तु वि
(M₁₋₃ परि) सुंचेत (for च विमुच्येत), B₅ Dn₁ n₂ D₁₀
क्षणेन विप्रमुच्येरन्स (Dn₁ 'त) — D₁₋₇ ० ins after
41^{ad} D₃ after 44

366* कान्तार य प्रपन्नस्तु गां द्विजाय प्रयच्छति ।

क्षेमेण प्रविमुच्येत तमध्वान न सशय ।

यानपात्र समारोहन्यश्च गा सप्रयच्छति ।

वीरवांससुदं क्षेमेण प्रत्यायाति गृह गृही ।

[(L 2) D₁ om. from तमध्वान up to क्षेमेण (in
line 4) — (L 3) D₅ अश्व गां य प्रयच्छति (for the
post half) — (L 4) D₅ प्रनियाति (for प्रत्या')]

— °) T₂ G₁ वहति (for भवति), — D₁₋₇ ० ins
after 44 D₃ cont after 366*

367* मृत्युकाले सहस्राक्ष यश्च गां संप्रयच्छति ।

मृत्यु सुखं स लभते लोकांश्चाप्नोत्यनुत्तमान् ।

क्षत्रियो यश्च वै कश्चिद्यात्राकाले प्रयच्छति ।

गोभिश्च समनुज्ञातो जित्वा शत्रून्महीयते ।

य कश्चित्कर्म यत्किञ्चित्कर्तुमारभते नृपु । [5]

गावो दत्त्वा स तत्सर्वं सुखोपायेन विन्दति ।

य य काम समुद्दिश्य गा द्विजाय प्रयच्छति ।

तस्य सपत्स्यते काम परत्र च शुभां गतिम् ।

[(L 1) = (var) 45^{ab} — (L 2) D₅ मृत (for
मृत्यु) D₅ तु (for स) — (L 4) = (var) 46^{ad}.
D₅ समनुज्ञातो (for 'ध्यातो) — (L 5) D₁ om कश्चित्
— (L 7) D₅ गा (for गा) — (L 8) D₁ ५ गति
(for गतिम्)]

45 T₁ om 45-48 — °) D₁₋₉ अभि- (for अनु-).
D₁₋₉ यो वृत्तिमभिकाक्षति — °) G₁ partly damaged
D₁₋₃ रस्यान् (for दिव्यान्) D₁₋₉ लोका बहुविधास्तस्य,
T₂ ३ G₂₋₁ M₁₋₃ लोकान्वहुफलान्विद्याद् — °) B₁₋₁
Dn₂ D₁₀ यश्च, D₅ यदा (for यद्वा)

46 T₁ om 46 (cf v l 45) — °) T₂ फलं
(for सर्वं) — °) V₁ B Dn D₁₀ [ए]तेन, D_{1,2} ३
T₂ ३ G₂₋₁ [अ]निन (for तेन) — °) B₅ (marg as in
text) D₁ समभि- (for समनु) — °) V₁ B₁₋₁ Dn
D₁₀ च (for स)

47 T₁ om 47 (cf v l 45) — °) D₅₋₇ ० तेन
(for [ए]तेन) V₁ B Dn D₁₀ कल्पेन, T₂ ३ G₂ ३ M₁
भावेन (for विधिना) G₁ ३ M₁₋₃ यस्त्वेकैव भावेन
— °) Dn₅ D₅ T₂ ३ G₁ ३ ३ M₁₋₃ गा (for गा) B₁
[अ]थ, D₅ [अ]धि (for [अ]नु) D₅ ०-१ पूर्वोकामनु
गच्छति — °) D₆₋₉ पर्णाशो, T₂ 'नि (for 'शी)
— °) S (T₁ om) विस्मयो (for निःस्पृहो)

48 T₁ om 48 (cf. v l 45) — °) B₂ ३ प्रकाम,
T₂ ३ G M₁₋₃ अकामस (for 'म) D₂ G₁ वक्तव्य,

७३

इन्द्र उवाच ।

जानन्वो गामपहरेद्विक्रीयाद्वार्थकारणात् ।
एतद्विज्ञातुमिच्छामि का नु तस्य गतिर्भवेत् ॥ १

ब्रह्मोवाच ।

भक्षार्थं विक्रयार्थं वा येऽपहारं हि कुर्वते ।
दानार्थं वा ब्राह्मणाय तत्रेदं श्रूयतां फलम् ॥ २
विक्रयार्थं हि यो हिंसाद्भक्षयेद्वा निरद्भुशः ।
घातयानं हि पुरुषं येऽनुमन्येयुरर्थिनः ॥ ३

घातकः सादको वापि तथा यश्चानुमन्यते ।
यावन्ति तस्या लोमानि तावद्वर्षाणि मज्जति ॥ ४
ये दोषा यादृशाश्चैव द्विजयज्ञोपघातके ।
विक्रये चापहारे च ते दोषा वै स्मृताः प्रभो ॥ ५
अपहृत्य तु यो गां वै ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।
यावदाने फलं तस्यास्तावन्निरयमृच्छति ॥ ६
सुवर्णं दक्षिणामाहुर्गोप्रदाने महाद्युते ।
सुवर्णं परमं ह्युक्तं दक्षिणार्थमसंशयम् ॥ ७

M₁ वन्द्यो (for 'व्य) D₁₋₂ स कालनेन वन्द्यो
—^o) B₁ लोकेधरे (for लोके सुरै) D₁₀ T₂ ३ G₁₋₁
मन लोके स वसति —^a) D₁₋₂ २ ६ लोकान् (for लोके)
D₁₋₃ T₂ ३ G₂ ३ वा यत्र (for यत्रापि) B₃ वस्वति,
M₁₋₃ गच्छति (for चेच्छति)

Colophon om in D₁ ३ — *Parvan name* B₁ ३ ४
Dn₃ शति — *Sub-parvan* V₁ B Dn D₅₋₁₀ दान
धर्म — *Adhy name* V₁ B₁₋₃ ३ Dn D₁₀ गोलोक
प्रश्न, D₁₋₂ पितामहशक्यवाद, T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये दान
प्रकरणे ब्रह्मसत्वादे गोमाहात्म्यकथन, M₁₋₃ गोलोकसंकीर्तन
— *Adhy no* (figures, words or both) V₁ D₂ 73,
D₁ 67, D₁₀ 80, T₁ M 101, T₂ ३ G₂ ३ 108,
G₁ ३ 102 — *Slo' a no* Dn₂ 51, D₁ 68

73

1 M₃ om the ref —^a) G₁ ३ अपि (for अप)
—^b) D₁ G₂ M₁ ३ ३ विक्रयाद् (for विक्री) V₁ B₁ ३
Dn D₂ 10 चार्थं, B₁ ३ चारम, T₂ ३ G₂ ३ अर्थ,
M₁₋₂ वारम (for वार्थं) D₁ ३ विक्रीणीयाच्च कारणात्,
T₁ विक्रयार्थमका —^a) B₃ कात्र, Dn₁ n₂ D₂ क
नु, G₃ का नु (for का नु)

2 V₁ B Dn D₂ 10 पितामह (for ब्रह्मा) —^a)
B₂ Dn₂ n₂ D₃ भक्षार्थं, B₃ ३ T G₂ ३ भक्षार्थं,
D₁₀ भक्षार्थं (for भक्षार्थं) —^b) D₅ om वे T₁
[5]वदार (for स्प^a) Dn₃ D₁₋₁ ६-७ प्र (for हि)
—^c) V₁ B₂ Dn₁ n₂ D₃ T₂ दानार्थं ब्राह्मणार्थाय (B₂
T₂ र्थं मा), B₃ ३ ३ ब्राह्मणेभ्यो मा, D₁₀ र्थं ब्राह्मणा

यत्र —^a) T₂ ३ G₁ तद्व, M₁₋₃ यत्रेद (for त)
D₃ —³ G₁ M₁ श्रूयते (for 'ता)

3 T₁ om 3-4, M₁₋₃ read the same after 6
—^a) D₁ तु, D₃ ३ ७ ७ च (for हि) —^b) D₁₀
भक्षार्थं (for भक्षयेद्) —^c) B₁ om, D₆₋₉ तु
(for हि) —^d) D₁₋₉ योऽनुमन्येऽसुरर्षभ

4 For the sequence in M₁₋₃, cf v 1 3 T₁ om
३ (cf v 1 3) —^a) D₅ [अ]ध (for [अ]पि) —^b)
V₁ यथा, T₂ तदा (for तथा) D₅ मोदते (for
मन्यते) —^c) Dn₁ D₁₋₁ ७ 10 G₁ ३ ३ M₃ ३ तस्य
(for तस्या) Some MSS रोमाणि

5 ^b) T₁ G₁₋₃ M घातने (for 'के) —^c) D₅ वा
(for the first च) D₁ ७ ७ हारे वा, D₅ हारेण
(for हारे च) —^d) D₁ ३-७ विभो, S गया (for
प्रभो)

6 ^a) Dn₁ नाद्वय (submetric) (for अप) D₂
यो गावो, D₃ यो वै गा, D₁ T₁ गा यो वै (for यो गा
वै) —^b) D₁ ३ ब्राह्मणेभ्य (for णाय) —^c) G₁₋₃
तावद् (for या^a) Dn D₁₋₃ ६ ६ ७ T₁ G₁ M₁ दान-
(for दाने) D₁₋₉ तासा (for तस्यास्) —^d) D₁ ३ ६
नरकम् (for निरयम्) B₁ ६ अर्हति, B₂₋₄ अर्हति,
G₂ इच्छति (for क^a) D₂ ३ ६-७ तावन्नरकमर्हति
— After 6, M₁₋₃ read 3-4

7 B₁ om (hapl) 7^a-8^b D₂ om (hapl) 7^{ab}
—^b) G₁ ३ महामते (for 'द्युते) — D₄ repeats 7^{ad}
after 9^{ab} —^c) V₁ B₃ D₁ (second time) ६-७ ७ 10 T₂
G₁ युक्त (for युक्त) Dn₁ n₂ सुवर्णं परमित्युक्त —^d)

C. 13 3613
B 13 74 B
K 13 109 B
M 13 61 71

गोप्रदानं तारयते सप्त पूर्वास्तथा परान् ।
सुवर्णं दक्षिणां दत्त्वा तावद्विगुणमुच्यते ॥ ८
सुवर्णं परमं दानं सुवर्णं दक्षिणा परा ।
सुवर्णं पावनं शक्र पावनानां परं स्मृतम् ॥ ९
कुलानां पावनं प्राहुर्जातरूपं शतक्रतो ।
एषा मे दक्षिणा प्रोक्ता समासेन महाद्युते ॥ १०
भीष्म उवाच ।
एतत्पितामहेनोक्तमिन्द्राय भरतर्षभ ।
इन्द्रो दशरथायाह रामायाह पिता तथा ॥ ११

राघवोऽपि प्रियभ्रात्रे लक्ष्मणाय यशस्विने ।
ऋषिभ्यो लक्ष्मणेनोक्तमरण्ये वसता विभो ॥ १२
पारपर्यागतं चेदमृपयः संशितव्रताः ।
दुर्धरं धारयामास राजानश्चैव धार्मिकाः ।
उपाध्यायेन गदितं मम चेदं युधिष्ठिर ॥ १३
य इदं ब्राह्मणो नित्यं वदेद्ब्राह्मणसंसदि ।
यज्ञेषु गोप्रदानेषु द्वयोरपि समागमे ॥ १४
तस्य लोकाः किलाक्षर्या दैवतैः सह नित्यदा ।
इति ब्रह्मा स भगवानुवाच परमेश्वरः ॥ १५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रिसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७३ ॥

D₁ (first time) T₁ ३ G₁ असशय (for 'यम्')

8 B₁ om 8^{ab} (of v 1 7) —^a) V₁ B₂₋₅ Dn
D₂ ० 7 10 M₂₋₄ गोप्रदानात्; T₂ 'दावस' (for 'दान')
T₁ तारयति (for 'यते) — D₁ om (hapl) 8^{cd}
—^o) D_{2s} D₃ सुवर्णं (for 'णं') V₁ B Dn कृत्वा
(for दत्त्वा) —^d) D₃ अद्युते (for उच्यते)

9 After 9^{ab}, D₁ repeats 7^{cd} —^o) D₃ om
(hapl) पावनं शक्र —^d) D₁₋₃ पवित्रं वै, T₁ दक्षिणाना;
T₂ ३ G M₁ परमाणा (for पावनाना) M₁₋₃ पराणा
परम स्मृत

10 T₁ om 10^{ab} —^a) G₁ ३ M₁₋₃ सुवर्णं (for
कुलाना) D₁₀ शक्र (for प्राहुर्) T₂ ३ G₂ ४ सुवर्णं
प्राहुरेतज्जा —^o) D₁ ५ 7-० T₂ ते, G₁ ३ वै (for मे)

11 ^b) B₃ सर्वमिन्द्राय भारत —^o) D₃ [अ]य (for
[आ]ह) —^d) B₃ T₁ रामायाय, D₁₀ राघवाय (for
रामायाह)

12 ^a) D₁ ३ [स]पि प्रिये, D₃ सुधिये (for सपि प्रिय)
—^b) D₁₋₃ महारमणे (for यशस्विने) —^d) Dn₁
D₁₋₃ प्रभो, D₄₋₆ [अ]नव (for विभो) Dn₃ अरण्य
वसता प्रभो

13 ^a) B₃ D₁₋₃ वा (for च) D₃ T G M₁ परं-
परागतं चेदम्, D₃ पारपर्यागते वेदे —^o) D₁ दुर्वारं
(for दुर्धर) T₁ एता वै धारयिष्यन्ति —^d) D₂ ऋप-
यश् (for राजानश्) — D₃ reads 13^a-15^b twice
—^a) D₁₋₃ ० (both times) T₁ कथित (for गदित)
—^c) D₃ मया (for मम) Dn₁ वेदं, D₃ ० इदं च
(by transp)

14 For the repetition in D₂, cf v 1 13 —^b)
T₁ पठेद् (for वदेद्) D₁₋₃ ० (both times) संनिधौ
(for ससदि) —^o) D₃₋₇ दानस्य (for दानेषु)

15 For the repetition in D₂, cf v 1 13

Colophon om in D₁ ३ — *Parvan name* B₁ ३ ४
Dn₃ शाति — *Sub-parvan* V₁ B Dn D₂ ३ ५ 7-10
M₁₋₃ दानधर्म — *Adhy name* V₁ B₁ ३ ५ Dn₃ D₁₀
गोलोकप्रश्न; D₂ गोप्रदानमाहारम्य, D₁₋₃ पितामहशक्र-
संवाद, T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये दानप्रकरणे ब्रह्मद्रसंवादे गोमा
हारम्यकथनं, T₃ G₂ ४ गोप्रदानसमाप्ति — *Adhy no*
(figures, words or both) V₁ 74, D₃ 68, D₁₀
81, T₁ M 102, T₂ ३ G₂ १ 109, G₁ ३ 103
— *Stoka no.*, Dn₂ D₁ 15

७४

युधिष्ठिर उवाच ।

विस्रम्भितोऽहं भवता धर्मान्प्रवदता विभो ।
प्रवक्ष्यामि तु संदेहं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १
व्रतानां किं फलं प्रोक्तं कीदृशं वा महाद्युते ।
नियमानां फलं किं च स्वधीतस्य च किं फलम् ॥ २
दमस्येह फलं किं च वेदानां धारणे च किम् ।
अध्यापने फलं किं च सर्वमिच्छामि वेदितुम् ॥ ३
अप्रतिग्राहके किं च फलं लोके पितामह ।
तस्य किं च फलं दृष्टं श्रुतं यः संप्रयच्छति ॥ ४
स्वर्गमनिरतानां च शूराणां चापि किं फलम् ।

सत्ये च किं फलं प्रोक्तं ब्रह्मचर्ये च किं फलम् ॥ ५
पितृशुश्रूषणे किं च मातृशुश्रूषणे तथा ।
आचार्यगुरुशुश्रूषास्वनुक्रोशानुकम्पने ॥ ६
एतत्सर्वमशेषेण पितामह यथातथम् ।
वेत्तुमिच्छामि धर्मज्ञ परं कौतूहलं हि मे ॥ ७
भीष्म उवाच ।
यो व्रतं वै यथोद्दिष्टं तथा संप्रतिपद्यते ।
अखण्डं सम्यगारब्धं तस्य लोकाः सनातनाः ॥ ८
नियमानां फलं राजन्प्रत्यक्षमिह दृश्यते ।
नियमानां क्रतूनां च त्वयावाप्तमिदं फलम् ॥ ९

74

1 D₁ om 1^{ab} (with the ref) —^a) B₃ 4 विश्व
स्तितो, T₃ विस्रम्भितो, some MSS विश्रम्भितो (for
विस्रम्भितो) —^b) T₂ प्रभो (for विभो) —^c)
D₁ 8 प्रक्ष्यामि कचिस्सदेह, D₂ पृच्छामि किंचिस्, D₅₋₉
प्रक्ष्यामि य तु स —^d) D₁ 6-9 तन्मे व्याख्यातुमर्हसि,
D₅ तन्मे अतुमिदाहसि

2 ^a) G₁ 3 प्रदान (for व्रतानां) —^b) D₄₋₉ वै
(for वा) V₁ D₂ महामते —^c) B₁ चैव, D₈
T₂ 3 G₁ किंचित्, D₃ 5 10 किंचित् (for किं च) —^d)
D₅ अधीतस्य, T₁ स्वाध्यायस्य (for स्वधीतस्य) G₁ 8
यत् (for किं)

3 D₃ om (hapl) 3^a-5^b —^a) D₂ दत्तस्य, D₅₋₉
अन्नस्य (for दमस्य) D₃ 8 T₂ G₂ 4 किंचित्, D₁₀
किंचित् (for किं च) —^b) D₁ 2 4-5 8 9 पारणे,
D₇ पारणे (for धारणे) —^c) D₁ 6-9 यच्च, T₂ 3 G₂ 3
किंचित् (for किं च) D₅ अद्यापनं च तत्सर्वम् —^d)
D₅ इच्छामि वेदितुं हि तत्

4 D₃ om 4 (cf. v l. 3) —^a) D₁ 3 ग्राहक
(for 'के) T₁ अप्रतिग्रहणे चापि —^b) T₁ किं हि
(for लोके) — T₁ om. 4^{ad} —^c) D₄₋₉ किंचित्
(for किं च) D₅ om from दृष्ट up to शुश्रूषणे (in
6^a) —^d) V₁ B₁₋₃ 5 D_n D₁₀ तु, B₁ च (for स)

5 D₃ om 5^{ab} (cf v l 3) D₅ om, 5 (cf v l
4) —^a) D₁ 6-9 T₂ 3 G₂ स्वधर्म (for स्वकर्म)
—^b) D₁ 2 [ए]व (for [अ]पि) B₁ किंचन (for किं
फलम्) D₁ 6-9 वर्णानां चैव किं फल, T₁ शूराणामपि
किं फल — M om (hapl) 5^{ad} —^c) B₁ D_n शौचे
च, D₃ 6 7 9 सरवेन, G₂ सत्येन (for सत्ये च) V₁
तस्य (for प्रोक्त) —^d) V₁ D₂ ब्रह्मचर्यं च, D₁ T₂
G₂ 4 चर्येण (for 'चर्ये च)

6 D₅ om up to शुश्रूषणे (in 6^a) (cf v l 4)
—^a) T₁ मातृशुश्रूषणे चापि —^b) T₁ पितृ- (for
मातृ) D₁₋₃ 6-9 च किं (for तथा) D₅ मातृशुश्रूष
णेन च —^{cd}) T₂ 3 G₂ 4 शुश्रूषामानु (for 'पास्वनु)
B₃ क्रोशोर्यकर्मणि (for 'क्रोशानुकम्पने)

7 ^a) M₁ विशेषेण (for अशो^c) — T₁ om 7^{bc}
—^b) D_{n1} यथा तथा (for यथातथम्) —^c) M₁
वल्लुम् (for वेत्तुम्) D₃ कौरव्य, T₂ 3 G₂ 4 वर्मात्मन्
(for धर्मज्ञ) —^d) D₆₋₉ मम (for हि मे) T₁
वल्लुमर्हसि सुव्रत

8 ^a) T₂ 3 G₂ गोवृत्तं, G₁ 3 M₁ 2 गोव्रत (for यो
व्रत) —^b) D₁₋₁₀ यथा, T₃ तदा (for तथा) T₂
-वर्तते (for -पद्यते) —^c) V₁ B D_n D₄₋₉ आरभ्य
(for 'न्व) —^d) B₁ तथा (for तस्य)

9 G₄ om (hapl) 9^a-15^b —^a) M₁ यमाना तु
(for नियमानां) — T₁ om 9^{ad} —^c) D₃ वै (for च)

स्वधीतस्यापि च फलं दृश्यतेऽमुत्र चेह च ।
 इहलोकेऽर्थयान्त्रियं ब्रह्मलोके च मोदते ॥ १०
 दमस्य तु फलं राजञ्छृणु त्वं विस्तरेण मे ।
 दान्ताः सर्वत्र सुखिनो दान्ताः सर्वत्र निवृत्ताः ॥ ११
 यत्रेच्छागामिनो दान्ताः सर्वशत्रुनिपूदनाः ।
 प्रार्थयन्ति च यद्दान्ता लभन्ते तन्न संशयः ॥ १२
 युज्यन्ते सर्वकामैर्हि दान्ताः सर्वत्र पाण्डव ।
 स्वर्गं तथा प्रमोदन्ते तपसा विक्रमेण च ॥ १३
 दानैर्यज्ञैश्च विविधैर्यथा दान्ताः क्षमान्विताः ।

दाता कुप्यति नो दान्तस्तस्मादानात्परो दमः ॥ १४
 यस्तु दद्यादकुप्यन्दि तस्य लोकाः सनातनाः ।
 क्रोधो हन्ति हि यदानं तस्मादानात्परो दमः ॥ १५
 अदृश्यानि महाराज स्थानान्ययुतशो दिवि ।
 ऋषीणां सर्वलोकेषु यानीतो यान्ति देवताः ॥ १६
 दमेन यानि नृपते गच्छन्ति परमर्षयः ।
 रामयाना महत्स्थानं तस्मादानात्परो दमः ॥ १७
 अध्यापकः परिक्लेशादक्षयं फलमश्नुते ।
 विधियत्पावकं हृत्वा ब्रह्मलोके नराधिप ॥ १८

—^d) D₁ 7 8 10 चासम्, D₈ प्राप्तम् (for [अ]वाप्तम्).

10 G₁ om 10 (of v 1 9) —^a) B₁ 3 D₁-3
 भवीतस्य (for स्व^a) —^b) D₆ वेह च; M₁-3 चैव
 ह (for चेह च) B₃ दृश्यते चेह शर्मणे, D₃ प्रत्यक्षमिह
 दृश्यते —^c) V₁ B Dn G₁ [s]व वा (for र्थवान्)
 —^d) D₁ 6-9 पर- (for ब्रह्म-)

11 G₁ om, 11 (cf. v 1 9) —^a) D₁-9 च (for
 तु) —^b) D₃ शृणुष्व (for शृणु त्व) V₁ T₁ तु;
 T₂ 3 G₁-3 M₁-3 च (for मे) —^c) D₃ om (hapl)
 11^c G₂ om 11^c-13^b

12 G₁ om 13 (of v 1 9) G₂ om 13 (of v 1
 11) T₁ om, 13^{ab} —^a) T₂ विप्रा (for दान्ता).
 —^b) D₆ सर्वे (for सर्व) Some MSS निरूदना
 D₃ सर्वत्राप्यरिपूदन —^c) D₁ 2 10 T₂ हि (for च)
 D₁₀ य तात (for यद्दान्ता) D₂ प्रापयतीह यद्दाता;
 D₁-9 यत्प्रार्थयते दाताश्च; T₁ 3 G₁ 3 M₁ प्रार्थयते हि
 यद्दाता —^d) D₃ [s]त्र (for तन्) S (G₂ 4 om)
 असशयं (for न सशय)

13 G₁ om 13 (cf. v 1 9) G₂ om 13^{ab} (of
 v 1 11) T₂ om 13^{ab} —^a) T₃ G₃ M₁ 3 4 पूज्यते
 (for यु^a) —^c) V₁ B Dn D₃ 10 यथा (for तथा)
 D₁ 6-9 T₂ 3 G₂ M₃ [अ]नु (for प्र) —^d) T₁ om
 13^d-14^c

14 G₁ om 14 (of v 1 9) T₁ om, 14^a (of
 v. 1 13) —^a) D₁ मानैर् (for दानैर्) D₃ वित
 तैर् (for विविधैर्) —^b) V₁ B Dn D₃ 5 10 T₁
 तथा (for यथा) —^c) After 14^{ab}, N ins

368* दानादमो विप्रिष्टो हि दान किञ्चिद्भ्रजातये ।

[D₁-1 6-9 दे (for हि) B₂ 3 Dn₁ n₂ द्द्व, D₁-9
 इति (for दान) B₁ दद्याद्, D₁ 8-10 केचिद् (for
 किञ्चिद्) D₁-1 6-10 विजानते (for दिजानते)]

—^a) T₁ om 14^{cd} —^c) T₂ M₃ दातास्, T₃ दात
 (for दान्तस्) —^d) V₁ B Dn D₁ 10 पर; S (T₁
 G₁ om) वरो (for परो) T₂ नर (for दम)

15 G₁ om 15^{ab} (of v 1 9) D₃ 6 7 9 om.
 (hapl) 15 T₁ om 15^c-18^d M₂ om 15^c-17^d
 D₃ om 15^{cd} —^c) D₃ ह (for हि) V₁ B Dn₃
 D₁ 2 10 दत्त, D₃ वृत्त (for दानं) —^d) V₁ B Dn
 D₃ पर, T₂ 3 G₁ M₁ 3 4 वरो (for परो) —^e) T₂ 3
 G₁ M₁ 3 4 ins after 15 T₁ after 15^{ab}

369* विद्यादानात्पर नास्ति चेदविद्या महाफला ।

[T₁ G₁ 3 महाफला (for फला)]

16 T₁ M₃ om 16 (of v 1 15) T₂ 3 G₁ M₁ 3 4
 om (hapl) 16-17 —^a) D₁-9 अदृश्यते (for श्यानि)
 —^d) Dn₁ D₃ ते, D₁-9 स (for [ह]ते)

17 T₁ M₂ om, 17 (of v 1 15) T₂ 3 G₁ M₁ 3 4
 om 17 (of v 1 16) V₁ B₃ Dn₃ om 17^{ab}
 —^a) B₁ D₁₀ [ए]वानि, D₁-9 तानि (for यानि)
 —^c) Dn₃ महास्थानात् (for महत्स्थान) —^d) V₁
 B₁ 2 3 4 Dn दानात्पर, B₃ परतर (for दानात्परो)

18 T₁ om 18 (of v 1 15) —^b) T₂ 3 G₁ 1
 अक्षय्य (for थ) —^d) D₁-7 9 महीयते, T₂ 3 G₁
 M₁-3 यथा (T₂ गता) नृप (for नराधिप) D₃ सर्वलोके
 महीयते

19 D₃ om (hapl) 19 —^a) D₃ 3 8 9 च (for
 हि) —^b) D₁ 5 7 9 न्यायत स- (for विद्वत्)

अधीत्यापि हि यो वेदान्यायविद्भ्यः प्रयच्छति ।
 गुरुकर्मप्रशंसी च सोऽपि स्वर्गे महीयते ॥ १९
 क्षत्रियोऽध्ययने युक्तो यजने दानकर्मणि ।
 युद्धे यश्च परित्राता सोऽपि स्वर्गे महीयते ॥ २०
 वैश्यः स्वकर्मनिरतः प्रदानाल्लभते महत् ।
 शूद्रः स्वकर्मनिरतः स्वर्गं शुश्रूषयाच्छति ॥ २१
 शूरा बहुविधाः प्रोक्तास्तेषामथार्थाश्च मे शृणु ।
 शूरान्वयानां निर्दिष्टं फलं शूरस्य चैव ह ॥ २२
 यज्ञशूरा दमे शूराः सत्यशूरास्तथापरे ।
 युद्धशूरास्तथैवोक्ता दानशूराश्च मानवाः ॥ २३

बुद्धिशूरास्तथैवान्ये क्षमाशूरास्तथापरे ।
 आर्जवे च तथा शूराः शमे वर्तन्ति मानवाः ॥ २४
 तैस्तैस्तु नियमैः शूरा बहवः सन्ति चापरे ।
 वेदाध्ययनशूराश्च शूराश्चाध्यापने रताः ॥ २५
 गुरुशुश्रूषया शूराः पितृशुश्रूषयापरे ।
 मातृशुश्रूषया शूरा भैक्ष्यशूरास्तथापरे ॥ २६
 सांख्यशूराश्च बहवो योगशूरास्तथापरे ।
 अरण्ये गृहवासे च शूराश्चातिथिपूजने ।
 सर्वे यान्ति पराल्लोकान्स्वकर्मफलनिर्जितान् ॥ २७
 धारणं सर्ववेदानां सर्वतीर्थात्रिगाहनम् ।

— °) G₂ धर्म- (for -कर्म-) V₁ B₁ 2 4 5 Dn₁ n₃
 -प्रशंसी तु, Dn₂ सा तु, D₁ सा च (for 'सी च) T₁
 स सर्वकामसंयुक्त — °) T₁ स्वर्गलोके (for सोऽपि स्वर्गे)

20 D₂ G₂ om (hapl) 20 — °) D₁₋₉ M₁₋₃
 श्रात (for त्राता) — °) D₁₋₉ स्वर्गे सोपि (by
 transp)

21 °) D₁ 3 स्वकर्मणि (for 'र्मनि) — D₈ 1 9 om
 (hapl.) 21^{bc}. — °) D₁ 3 फल (for महत्) — °)
 V₁ G₁ स्वधर्म (for स्वकर्म-) — °) B₅ D₁₋₉ [अ]र्हति,
 S (except M₂) [इ]च्छति (for [ऋ]च्छति) B₂ स्वर्गं
 शुश्रूषणे विभो

22 T₁ M₂ om (hapl.) 22^{ab} — °) V₁ B Dn
 D₁ 2 9 10 अर्थास्तु, D₂ अर्थानि (for अर्थांश्च) D₅ ते
 (for मे) — °) B₃ corrupt, D₁₋₉ शूरात्मना हि
 निर्दिष्ट, T₂ निवधाना निर्दिष्टान् — °) V₁ B₁ Dn
 D₂ 2 3 3 T₂ हि (for ह) — For 22^{cd}, T₁ subst.

370* शूराणा चापि निर्दिष्टं फलं च नियतं शृणु ।

23 D₂ om. 23^{ab} — °) T₁ सत्य, T₂ G M₁₋₃
 यज्ञे (for यज्ञ-) V₁ दयाः, B Dn₂ D₁₀ दम, D₁
 2 4-9 तपः, T₂ 3 G₂ 4 सत्य- (for दमे) — °) T₁
 यज्ञ, T₂ 3 G₂ 4 दमे, M₁ सत्त्वे, M₂₋₃ सत्ये (for
 सत्य) D₅ [ए]व हि (for [अ]परे) — D₄ om
 (hapl.) 23^c-26^d D₁ 9 om (hapl.) 23^c-24^b — °)
 D₁ T₂ M₁₋₃ युद्धे (for युद्ध) D₅ [अ]न्ये (for [उ]क्ता)
 — °) D₁ 2 तथापरे, D₅ च पावना (for च मानवा)
 — After 23, Dn₁ n₂ D₈ 3 10 read 27^{ab}

24 D₄ om 24, D₁ 9 om 24^{ab} (for all, cf. v 1

23) Dn₁ D₈ 10 om. (hapl.) 24^{ab} — °) V₁ Dn₂
 वृद्धि- (for बुद्धि-) — D₂ om (hapl) 24^c-25^b — °)
 T₂ 3 G₂ 4 M आर्जवेन (for 'वे च) — Dn₂ om
 (hapl) 24^d-26^a D₈ om. (hapl.) 24^d-25^c T₁
 om (hapl.) 24^d-25^a — °) V₁ B₁₋₃ 5 D₁ शमे,
 M₁₋₃ सम्यग् (for शमे) D₈ T₂ 3 G M₁ सम(G₂
 'मा)वर्तत मानवा

25 D₄ om 25 (cf v 1 23) Dn₂ om 25, D₂
 om 25^{ab}, D₃ om. 25^{cd}; T₁ om 25^e (for all,
 cf v 1 24) — °) V₁ B Dn₁ n₃ D₁₀ तैस्तैश्च,
 D₅₋₇ 9 तैश्च (for तैस्तैस्तु) — °) Dn₂ D₃ वा (for
 च) — °) V₁ B Dn₂ D₁₀ M₁ [अ]ध्ययने (for [अ]
 ध्यापने) D₅₋₉ T₁ 3 G₁ 2 4 M तथा (for रता) T₂
 वेदस्याध्यापने तथा, G₂ शूराश्चापि रश्च तथा

26 D₄ om 26 (cf v 1 23) Dn₂ om 26^a (of
 v. 1 24) — °) T₁ शुश्रूषणे (for 'षया) — °) T₁
 मातृशुश्रूषणे तथा — G₂ om (hapl) 26^{cd} — °)
 V₁ B₂ Dn₂ मातृ (for मातृ) D₅₋₉ राजन् (for
 शूरा) T₁ पितृशुश्रूषणे शूरा — °) Some MSS भैक्ष्य-
 (for भैक्ष्य-)

27 Dn₁ n₂ D₈ 3 10 read 27^{ab} after 23 — °)
 Dn₂ योगे (for योग) — Dn₂ D₃ 5 read 27^{cd}
 twice — °) B₁ 3 D₃ (second time) G₁ 3 अरण्य-
 (for 'ण्ये) D₁ अरण्यगृहवासेषु, D₂ ण्यगुरुवासे
 च — °) D₅ (second time) S भोजने (for 'पू')
 Dn₂ D₃ 5 (all first time) त्यागे शूरास्तथापरे — °)
 D₅ ते वै (for सर्वे) — D₄ om 27^c — °) T₁ धर्म-
 (for कर्म) G₁₋₃ स्वर्गकर्मविनिर्जितान्

C 13 3651
B. 13 75 28
K. 13 110 28
M 13 62 27

सत्यं च ब्रुवतो नित्यं समं वा स्यान्न वा समम् ॥ २८
अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ २९
सत्येन सूर्यस्तपति सत्येनाग्निः प्रदीप्यते ।
सत्येन मारुतो वाति सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ३०
सत्येन देवान्प्रीणाति पितृन्वै ब्राह्मणांस्तथा ।
सत्यमाहुः परं धर्मं तस्मात्सत्यं न लङ्घयेत् ॥ ३१
मुनयः सत्यनिरता मुनयः सत्यविक्रमाः ।
मुनयः सत्यशपथास्तस्मात्सत्यं विशिष्यते ।
सत्यवन्तः स्वर्गलोके मोदन्ते भरतर्षभ ॥ ३२
दमः सत्यफलावाप्तिरुक्ता सर्वात्मना मया ।
असंशयं विनीतात्मा सर्वः स्वर्गे महीयते ॥ ३३

ब्रह्मचर्यस्य तु गुणाञ्छृणु मे वसुधाधिप ।
आ जन्ममरणाद्यस्तु ब्रह्मचारी भवेदिह ।
न तस्य किञ्चिदप्राप्यमिति विद्धि जनाधिप ॥ ३४
ब्रह्मचर्यः क्लेशस्तृपीणां तु ब्रह्मलोके वसन्त्युत ।
सत्ये रतानां सततं दान्तानामूर्ध्वरेतसाम् ॥ ३५
ब्रह्मचर्यं दहेद्राजन्सर्वपापान्युपासितम् ।
ब्राह्मणेन विद्येण ब्राह्मणो ह्यग्निरुच्यते ॥ ३६
प्रत्यश्रं च तत्राप्येतद्ब्राह्मणेषु तपस्विषु ।
विभेति हि यथा शक्रो ब्रह्मचारिप्रधर्षितः ।
तद्ब्रह्मचर्यस्य फलमृपीणामिह दृश्यते ॥ ३७
मातापित्रोः पूजने यो धर्मस्तमपि मे शृणु ।
शुश्रूषते यः पितरं न चासूयेत्कथंचन ।

28 ^a) D₂ s 5-9 G M पारण (for धा^{*}) B₅ D₃
देवाना (for वेदाना) D₁ शरण सर्वदेवाना; T₂ पारण
सर्वतीर्थाना, Madras ed पारण सर्वदेये च —^b) G₂
सप्त (for सर्व) —^d) T₂ सत्य (for सम). D₁₋₉
स्याद्वा (by transp)

29 = 1 69 22, 12 (var) 156 26, = (var)
Mārkaṇḍeya P 8 42, = (var) Rām 2, App I
(No 18 lines 15-16), Hitopadesa IV 139
—^d) T₂ s G एक (for एव) D₁₋₃ [अ]तिरिच्यते (for
विशिष्यते)

30 = (var) V₁ dda-Cān 5 19 —^e) D₁ n₂
D₁ 1-9 सत्येन मरुतो वाति —^d) सत्ये सर्वं (by
transp)

31 T₁ om 31^{ab}. —^a) D₁₋₃ वेदान् (for देवान्)
V₁ B Dn D₁₀ सत्येन देवा प्रीयते —^b) S (T₁ om)
च (for वै) V₁ B Dn D₁₀ पितरो ब्राह्मणास्तथा —^c)
V₁ B₂₋₅ Dn D₂ 10 परो धर्मस् (for पर धर्म) —^d)
D₁₋₉ सत्यजेत्, S लोपयेत् (for लङ्)

32 T₁ om 32^{ab} —^b) D₂ दर्शना (for विक्रमा)
—^c) B₁ S सत्य (for स्वर्ग) —^d) G₁ मोदन्ते पुरुषर्षभ

33 T₁ om 33 —^a) T₂ फलावाप्तिम् (for वाप्तिर)
—^b) V₁ B₁ 2 4 Dn₃ उक्त, T₃ G उक्त (for उक्ता)
—^d) B₁ D₁₀ सत्यात्, T₂ s G₂ 1 स च, Bom ed
स वै (for सर्व) D₁₋₉ स्वर्गलोके महीयते

34 ^a) V₁ B Dn D₁₀ च गुण, D₅ च गुणाञ्

(for तु गुणाञ्) —^b) V₁ B₂ 1 2 Dn D₁ 10 स्व
(for मे) —^c) D₂ त (for तु) —^d) D₃ नर
(for इह) —^e) V₁ om विद्धि V₁ B Dn D₂ 1 10
G₂ नराधिप (for जना^{*})

35 T₁ om 35^{ab} —^a) D₂ G₂ ऋषीणा, D₁₋₉
मुनीना (for खूपीणा) D₂ च (for तु) —^b) T₃
महीयते (for वसन्त्युत) T₃ G M ब्रह्मलोकमिती
ग (G₁ s 'हाग)ता

36 ^a) D₁ सहेद्, D₂ महद्, D₃ स ते, T₃ हरेद्
(for ददेद्) —^b) V₁ उपोषितं, B₂ उपासता, D₂
सुदति, T₁ अक्षेपत (for उपासितम्) —^c) T₁ om
36^{cd} —^d) D₁ ब्रह्म वै, D₃ ब्रह्मैव (for ब्राह्मणो)
T₂ ब्राह्मणो ह्यपरुध्यते (sic)

37 ^a) V₁ B Dn D₃ हि; D₂ तु (for च) V₁
B Dn D₁₀ T₂ 3 तथा हि, T₁ G तथापि (for तवापि)
D₅ प्रत्यक्ष तदत्राप्येतद् —^c) S (except B₂) च (for
हि) B₁ G₁ तथा, D₁₋₁₀ सदा (for यथा) —^d)
T₂ s G₂ 4 M₁₋₃ ब्रह्मचर्यं (for 'चारि). D₁ प्रदर्षित
(for प्रधर्षित) —^e) D₃ ब्रह्मचर्यस्य च फलम् —^f)
B₁ T₂ s G₂ 4 M₁ 2 विद्यते, M₃ विन्दते (for दृश्यते)

38 ^a) D₅₋₉ मातृ (for माता) D₁ 5 पितृ (for
-पित्रो) —^c) D₅ शुश्रूषणे (for 'पते) D₁₋₉ च
(for य) —^d) V₁ B Dn D₁₋₈ 10 कदाचन (for
कथं). —^e) D₅₋₉ T₁ च (for वा) V₁ B Dn D₁₀
मातर आतरं वा (V₁ चा)पि —^f) G₁ वा (for च)

मातरं वानहंवादी गुरुमाचार्यमेव च ॥ ३८
तस्य राजन्फलं विद्धि खलौके स्थानमुत्तमम् ।

न च पश्येत नरकं गुरुशुश्रूपुरात्मवान् ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतु सप्ततितमोऽध्याय ॥ ७४ ॥

७५

युधिष्ठिर उवाच ।

विधिं गवा परमहं श्रोतुमिच्छामि तत्ततः ।
येन ताञ्छाश्वताल्लोकानसिलानश्रुवीमहि ॥ १

भीष्म उवाच ।

न गोदानात्परं किञ्चिद्विद्यते ऋग्वाधिप ।
गौर्हि न्यायागता दत्ता सद्यस्तारयते कुलम् ॥ २

सतामर्थे सम्यगुत्पादितो यः

स वै क्लृप्तः सम्यगिष्टः प्रजाभ्यः ।

तस्मात्पूर्वं ह्यादिकाले प्रवृत्त

गवा दाने शृणु राजन्विधिं मे ॥ ३

पुरा गोघृपनीतासु गोषु संदिग्धदर्शिना ।

मान्धात्रा प्रकृतं प्रश्न बृहस्पतिरभापत ॥ ४

C. 13 366
B. 13 76
K. 13 111
M. 13 63

39 ^a) D₁₋₃ तस्य शक्र, D₁ ६-७ तस्यानत, D₅ तदनत-
T₁ G₁₋₃ M तस्य पार्थ, G₄ शुश्रूपार्थ- (for
तस्य राजन्) — ^b) D₁ ३ ३ ० स्वलोक- (for के) V₁
B D_n D₅ 10 अर्चित (for उत्तमम्) D₅ T₂ स्वर्गस्था-
(T₂ 'गौ' त्या) नमनुत्तम — ^c) B₂ D₁₋₆ ३-10 पश्येत्स
(for पश्येत) — ^d) V₁ B D_n D₁ शुश्रूपया (for
'पुर)

Colophon — *Parvan name* B₁ २ ४ D₁ शक्ति
— *Sub-parvan* V₁ B D_n D₁ २ ४-१० M₁ २ ४ दानधर्म
— *Adhy name* V₁ B₁₋₅ २ D_n २ ३ D₁₀ गोलोकप्रश्ना
(D₁₀ अ); B₁ गोलोकप्रश्ने ब्रह्मैवमेवाद, D_n गोलो-
कप्रशस्तय, D₁₋₃ व्रतनियमफलानि, T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये
दानप्रकरणे गोमाहात्म्ये सर्वव्रतफलनिरूपण, T₃ सत्यविधि,
M₁ सत्यप्रशसन, M₂ ३ दमनत्यप्रशसन — *Adhy no*
(figures, words or both) V₁ D₅ 75, D₅ 66,
D₁₀ 82, T₁ M 103, T₂ ३ G₂ ४ 110, G₁ ३ 104
— *Sloka no* D_n १1, D₄ 37

75

1 D₁ transp 1 and 2 — ^a) G₁ partly dama-
ged. V₁ B D_n D₁₀ पर श्रोतुम्, M₁₋₃ प्रदानेह (for
परमह) — ^b) V₁ B D_n D₁₀ इच्छामि नृप तत्त्व
— ^c) T₂ [ह]माञ्, T₃ G₁ [ह]द, G₂ [ह]वाञ् (for
ताञ्) D₁₀ येन तासा च ताल्लोकान् — ^d) V₁ B₁ २ ५

D_n प्रामुयादि (B₁ D_n ३ 'मि) ह, B₁ आम्रुयादिह, D₅
३-१० आम्रुयामहि, G₁ ३ अश्रुवामहे, G₁ अनधीमहि
(१०) (for अश्रुवी) B₂ सुखिनामाम्रुयामिह, D_n १ २
अर्थिना प्रामुयादिह, D₅ निखिलान्प्रामुयादिह, D₁
निखिलानाम्रुयाम्यह

2 D₄ transp 1 and 2 — ^a) T₂ परम (hyper-
metric) (for पर) D₃ नास्ति (for किञ्चिद्) — ^c)
D₃ न्यायार्जिता (for 'गता) D₁ om दत्ता D₅ ६ १ २
हिरण्योपागता दत्ता, D₅ गौर्हिरण्यं गता दत्ता — ^d) G₁
damaged D₁ [५]खिल (for कुलम्)

3 T₁ om 3 — ^a) D_n २ G₁ ३ M अर्थ, T₃ G₁
अर्थ (for अर्थे) T₂ G₂ सतामर्थं सम्यगित्या (G₂ गुक्त्वा)
दितो य — ^b) D₁ ३ सर्वे (for स वै) B₃ कृत्स्नै,
G₂ गुप्त (for क्लृप्त) V₁ B₁ २ (marg) ३-५ D_n
क्षाम्य, D₁₀ S (T₁ om) इज्य (for इष्ट) D_{1-२} स
वै क्लृ (D₁ क्षि) स सम्यगित्यप्रयोगात् — ^c) V₁ B
D_n १ २ D₁₀ काल (for काले) S (T₁ om) तस्मा
त्काल सम्यगित्याप्रवृत्त — ^d) V₁ B D_n D₁₀ G₁ २
गोदानार्थं (D₁₀ 'र्थे), G₂ ४ M गवां दानार्थं (for गवा
दाने)

4 ^a) M₂ वि (for [उ]प-) D_{1-२} पुराणेष्वभिगी
तासु, T₁ पुरा गोष्ठवितानेन, T₂ G M₁ पुरा गोष्ठे निली
नासु, T₃ M₁ ३ पुरा गोष्ठनिपीतासु — ^b) T₁ गोष्ठ-

C 13 2659
B 13 76 5
K 13 111 5
M 13 63 5

द्विजातिमभिसत्कृत्य श्वः कालमभिवेद्य च ।
प्रदानार्थे नियुञ्जीत रोहिणी नियतव्रतः ॥ ५
आह्वानं च प्रयुञ्जीत समङ्गे बहुलेति च ।
प्रविश्य च गवां मध्यमिमां श्रुतिमुदाहरेत् ॥ ६
गौर्मे माता गोवृषभः पिता मे
दिं शर्म जगती मे प्रतिष्ठा ।
प्रपद्यैवं शर्वरीमुष्य गोषु
मुनिर्गौणीमुत्सृजेद्गोप्रदाने ॥ ७

(for गोषु) D₂ [अ]सद्विद्य; D₂ संनिभ- (for सं-
द्विद्य) G₂ दर्शन (for दर्शना) D₁ ६-० गोषु
संभितदर्शिन —^० D₁-० माधातु (for 'त्रा). B₂
सु; T₁ च (for प्र)

5 ^a) D₂ भति (for नभि) D₂ सस्कृत्य (for
सस्कृत्य). T G₁-3 M₁-3 द्विजानामभ्य सस्कृत्य, G₁
द्विजाना मत्रवरसृष्ट्यं. —^b) B₂ स्वे (for श्व) D₂
काल्यम् (for कालम्) B₁ उपपद्य, B₂ उपवेद्य; D₁-०
उपपाद्य (for अभिवेद्य) D₁ ३ श्व काल्यमुपवेद्य (D₂
'श्व) च, D₁₀ S प्रोक्तं काल्यमुपोष्य च —^०) B₂
D₂ 1 2 S गो- (for प्र) D₁₀ T₂ 3 G₂ दानार्थं V₁
B D₂ 1 D₂ 10 T₁ G₁ प्र (for नि) —^d) D₂ रोहि-
णीर् G₁ च (for नि)

6 T₁ om 6^a —^०) T₂ आह्वानार्थं (for 'ने च)
—^b) M₁-3 संगदे (for समङ्गे) D₁₀ T₂ 3 G M₁
सगवे बहुलेपि च —^०) D₂ 1 3 मध्ये (for मध्यम्)
T₁ प्रविश्य प्रयतो गोष्टम्

7 ^a) D₀ reads from गौर्मे up to गमनात् (in 3°)
twice B₁ om the first मे B₂ transp मे and माता
B₂ D₁ ६-3 ० (both times) गौर्वृषभ, D₂ 1 D₂ T₁
M₂ वृषभ (for गोवृ) —^b) D₂ ० (both times)
दिव (for द्वि) D₁₀ सर्वं, S (except M₁) गर्भं (for
शर्म) D₁-3 ० (both times) जगतश्च (for 'ती मे).
—^०) D₁-3 प्रपद्यैका, D₂ 'चेत्, D₂-3 ० (both
times) 'चेत् ता (for 'क्षैत्) G₁ गोष्ट (for गोषु)
—^d) V₁ B D₂ 3 10 G₂ M₂ पुनर्, D₁ मृदुर्,
D₂-3 ० (both times) मृदुं (for सुनिर्)

8 For the repetition in D₀, cf. v 1 7. T₁ om
8-0 —^a) B₂ गतामेका; T₂ G₁ सिता, G₂
सीतामेतां (for स तामेका) D₁-1 ६-3 ० (both
times) समतामेति च गोभि —^b) D₁-3 ० (both

स तामेकां निशां गोभिः ममसग्न्यः समव्रतः ।
ऐकात्म्यगमनात्सद्यः कल्मषादिप्रमुच्यते ॥ ८
उत्सृष्टवृषत्सा हि प्रदेया सूर्यदर्शने ।
त्रिविधं प्रतिपत्तव्यमर्थमादाशिपः स्तवाः ॥ ९
ऊर्जस्विन्य ऊर्जमेधाश्च यज्ञो
गर्भोऽमृतस्य जगतश्च प्रतिष्ठा ।
क्षितौ राधःप्रभवः शश्वदेव
प्राजापत्याः सर्वमित्यर्थमादः ॥ १०

times) शील (for सद्य) B₁ मम गत्र, T₂ 3
G M₁ समावृत (for समव्रत) —^०) D₂ 3 3 ० (both
times) M₁ एकात्म, D₁₀ एकाधि-, T₂ एकार्थे (for
ऐकात्म्य-) G₁ सग्न्यह (for सद्य) —^d) B₂ 1 D₂
D₂ 3 T₂ 3 G₂ 3 M₁-3 कल्प्याद् (for कल्प)

9 T₁ om 9 (cf v 1 8) —^a) B₂ उत्सृज्य (for
'ष्ट). ☞ Cn उत्सृष्ट वृषत्सो यथा साधं सा उत्सृष्ट-
वृषत्समेति गौडा । ☞ —^०) V₁ B D₂ 10 Cn
त्रिदिव; D₁ विविधं (for त्रि) M₁-3 पत्तव्या (for
'व्यम्) D₁-० त्रिविध प्रतिपत्तव्यम्, T₂ 3 G 'धा प्रति
पत्तव्या ☞ Cn खया दाया प्रदेया, त्रिदिव च प्रति
पत्तव्य गन्तव्यम् । अर्थमादमघोक्ता आशिपश्च तव भविष्यन्तीति
योजयम् । ☞ —^d) V₁ B D₂ 10 G₂ तव, D₁-3 तथा
(for स्तवा) D₂ 3 3 चार्थवादाशिपस्तत, D₂ 1 3
चार्थवाद् शिव स्तव

10 ^a) T₂ 3 G₂ 4 ऊर्जस्विन्या (for 'स्विन्य) B₂ ऊर्जं
स्वल्श, D₂-० T₁ ऊर्जमेधाश्च (for ऊर्ज) B₂ D₂ 1 2
D₂ 3 G₁ यज्ञे; D₂ गर्भो; T₂ G₂-1 M यज्ञो (for
यज्ञो) —^b) D₂ यज्ञो, D₂ गार्भो (for गर्भो) D₂
जगतोस्य, D₁-० T₂ G₂ जगत (for 'तश्च) —^०) T₁
कामप्रवह, T₂ 3 G रोम्भ (T₂ 'द) प्रभव; M रोम्भ
प्रवह (for 'राध प्रभव). V₁ B D₂ 10 क्षिते रोध-
(B₂ 1 D₂ 10 ह प्र) वह शश्वदेव, D₁-3 क्षितावृ
क्सप्रवाहा पुण्यभावा (D₂ 'गा), D₁ ६-० क्षितावृ
क्सप्रवाहा पुण्यभावा —^d) D₂ 1 2 3 प्राजापत्या
(for 'पत्या) B₁ सत्यमेव (for सर्वमिति) D₁₀ S
प्राजापत्या (D₁₀ 'स्य, G₂ 3 M₂ 3 'त्या) सर्वमित्याप्रवादा
(T₁ 'ह, T₂ M 'दा)

11 ^a) D₂-० प्रणुवत्; G₂ 3 प्रणवत्तु (for प्रणु)
D₁ सौराष्ट्र; T₂ G₂ सूर्याष्ट्र (for सौ) —^b) B₂
om., D₂ तुल्या (for तथा). M₁ दानाय (for -या

गावो ममैनः प्रणुदन्तु सौर्या-

स्तथा सौम्याः स्वर्गयानाय सन्तु ।

आम्नाता मे *ददतीराश्रयं तु

तथानुक्ताः सन्तु सर्वाशिपो मे ॥ ११ .

शेषोत्सर्गे कर्मभिर्देहमोक्षे

सरस्वत्यः श्रेयसि संप्रवृत्ताः ।

यूयं नित्य पुण्यकर्मोपवाह्या

दिशध्वं मे गतिमिष्टां प्रपन्नाः ॥ १२

या वै यूयं सोऽहमर्थकभावो

युष्मान्दत्त्वा चाहमात्मप्रदाता ।

मनश्च्युता मनश्चोपपन्नाः

संधुक्षध्वं सौम्यरूपोप्ररूपाः ॥ १३

एवं तस्याग्रे पूर्वमर्थं वदेत्

गवां दाता विधिवत्पूर्वदृष्टम् ।

प्रतिगृह्यच्छेषमर्थं द्विजातिः

प्रतिगृह्णन्वै गोप्रदाने विधिज्ञः ॥ १४

गा ददानीति वक्तव्यमर्थवस्त्रप्रसुप्रदः ।

ऊधस्या भरितव्या च वैष्णवीति च चोदयेत् ॥ १५

C 13 367
B 13 76.
K 13 111
M 13 63

नाय) T₁ सत (for सन्तु) —^c) V₁ B Dn D₁₀
आत्मान मे मानुवच्चाश्रयतु, D₁₋₃ आहूतो मे ददतो ह्याश्रय
तु, D₄ ६-७ य आत्मान ददतीनाश्रय तु, D₅ आत्मान
ददतीताश्रय तु (sic), T₁ सवान्कामानभित सन्नयो, T₂ ३
G₂ ३ M₂ आम्नाता मामनधी (T₂ M₂ ती)ताश्रय तु, G₃ ३
M₁ आम्नातानामाननीताश्रय तु, M₁ ३ आम्नाता मामनतीता
श्रयंतु —^d) V₁ तथानुयुक्ता, B₁ तथा रक्ता, B₄
D₅₋₉ तथायुक्ता, D₂ ३ तथानुरक्ता, T₁ युष्माभिरुक्ता,
T₃ तदानुक्ता (for तथा) D₅ ते (for मे)

12 T₁ om 13^{ab} —^a) D₁₀ सर्गे सर्गे, Cn शोपो
त्सर्गे (for शेषो) Some unused MSS देहसौख्ये (for
‘मोक्षे) ॐ Cn शोपोत्सर्गे क्षयरोगोपतापापनये क्षयरोगा
दिनिवृत्तौ । ॐ —^b) T₂ सरस्वत्या, T₃ G₂ ३ M₁ ३
‘त्या (for ‘त्य) V₁ B Dn D₅ श्रेयसे, D₅ १ ० ‘सि
(for ‘सि) D₁₀ दत्ता (for वृत्ता) —T₁ transp
12^{cd} and 13^{ab} —^c) G₂ ध्रुव (for यूय) V₁ B
Dn₃ सर्वपुण्योप (for पुण्यकर्मोप) D₂ वाह्या, D₄₋₉
1 G₁ ३ ३ M वाहा, G₂ वाह (for -वाह्या) Dn₁ n₂
D₁₀ यूय नित्य सर्वपुण्योपवाह्या (D₁₀ ‘ण्यप्रवाहा) —^d)
D₁₋₉ दिशतु (for दिशध्व) V₁ B₂ ३ ६ Dn D₁ ० १
० 11 T₁ प्रनत्ता (for प्रपन्ना) — After 12, D₃
reads from संधुक्षध्व (in 13^d) up to एव त (in 14^a)

13 For the sequence in D₃, of v l 13 T₁
transp 12^{cd} and 13^{ab} —^a) B₁ ३ D₄ यो वै यूय,
T₁ सौम्यायाय (for या वै यूय) B₁ Dn₁ n₂ D₂ ३
अध्व, D₁ ६-७ अध्येक, M₁ ३ अन्यैक (for अध्वक)
—^b) D₂ मत्वा (for दत्त्वा) B₁ सोहम्, D₂ १ वाहम्,
T₂ ३ G M₁ ३ देहम् (for चाहम्) T₁ युष्मान्दत्त्वा
श्रेयस संप्रवृत्तयै, M₁ ३ ‘त्वा देहमात्मप्रदाता (sic) —^c)
T₂ ३ G₁ मनश्च्युतो (for ‘ता) ॐ Cn मनश्चोपपन्ना

मदीयममतास्पदीभूता । ॐ —^d) D₁ सर्वा सरक्षध्व,
D₂ सर्वात्रक्षध्व, D₃ सरक्षध्व (for सधु) D₁ ३ सौम्य-
(for सौम्य) B₁ रूपा स्वरूपा, T₂ ३ G M₁₋₃
-रूपाग्र्यदेहा (for रूपोप्ररूपा) B₃ सर्वा सधुक्षध्व
सौम्यरूपा

14 For the sequence in D₃, of v l 12 —^a)
D₃ १ ० तस्या (for तस्याग्रे) D₄ सर्वम् (for पूर्वम्)
D_{1,10} एव, D₂ एतद् (for अध्वं) S दानस्याग्रे पूर्व-
मेतद्देवत —^b) D₁₀ पूर्वमिष्ट, Bom ed, पूर्वदृष्ट (for
‘दृष्टम्) —B₅ om 14^c-16^b —^c) G₂ M₂ ३ इति
(for प्रति) T₁ शेषमस्य, T₂ शेषधर्मा, T₃ G₂ ३ चै
प धर्मं, G₁ शेषधर्मं; G₃ देहाधर्म्यं, M₁₋₃ चैप धर्म्यं
(for शेषमध्वं) —^d) T₂ G₂ प्रहान्त्वै (for गृह्णन्वै)
V₁ om गोप्रदाने विधिज्ञ

15 B₅ om 15 (of v l 14) —^a) V₁ Dn D₅
गोप्रदानी, B₃ स गोप्रदानी (hypermetric), D₆₋₉
गा ददामि, G₁ गवा ददानि (for गा द) —^b) V₁
B_{1,3} ३ अध्ववस्त्र, D₁₀ अध्वं गृह्य (for अध्ववस्त्र) D₁₋₃
अध्वं मु (D₁ ‘ध्वंमु)द्रावरप्रद, D₁₋₂ अध्वं (D₃ ३ ‘ध्वं)पात्रे पु-
(D₃ ३ ० ‘त्रपु)रस्कृता, S अध्वंमुस्त्रय सुवत (G₁ ३ ‘त)
—^c) D₁₀ T₂ ३ G₁ ऊधव्या, T₁ ऊधव्या (for ‘स्या)
D₁ भवितव्या (for भरि) V₁ B₁ ३ ३ Dn Cn ऊधव्या
भवितव्या च (B₁ वै), B₂ उर्जास्त्रिन्यो भवितव्या, D₄₋₉
वुधवे चरितज्ञे च, G₁ ३ M₁ ऊधव्या हरितव्या च, G₂
ऊधव्या भरितव्याश्च, M₁₋₃ ऊधव्या भरितव्येति ॐ Cap
ऊधव्या तुभ्य सप्रददे । (also) वस्त्रधेनु भवितव्या । ॐ
—^d) D₃ चोदना, D₅ १ नोदयेत् (for चो) D₁ ३
वैष्णवीमिति चोदना, D₄ ‘वीं च न चोदयेत् ॐ Cap
स्व गृहणेति चोदना । ॐ

16 B₅ om 16^{ab} (of v l 14) T₁ om, 16, T₂

C 13 3/80
B 13 76 16
K 13 111 16
M 13 63 16

नाम संकीर्तयेत्तस्या यथासंख्योत्तरं स वै ।

फलं पङ्क्तिशदष्टौ च सहस्राणि च विंशतिः ॥ १६

एवमेतान्गुणान्वृद्धान्गवादीनां यथाक्रमम् ।

गोप्रदाता समाप्नोति समस्तानष्टमे क्रमे ॥ १७

गोदः शीली निर्भयश्चार्धदाता

न स्याद्दुःखी वसुदाता च कामी ।

ऊधस्योढा भारत यश्च विद्वा-

न्याख्यातास्ते वैष्णवाश्चन्द्रलोकाः ॥ १८

गा वै दत्त्वा गोत्रती स्यात्रिरात्रं

निशां चैकां संवसेतेह तामिः ।

काम्याष्टम्यां वर्तितव्यं त्रिरात्रं

रसैर्वा गोः शकृता प्रस्रवैर्वा ॥ १९

वेदत्रती स्याद्दृपभप्रदाता

वेदावाप्तिर्गोयुगस्य प्रदाने ।

तथा गवां विधिमासाद्य यज्वा

लोकानग्न्यान्विन्दते नाविधिज्ञः ॥ २०

कामान्सर्वान्पार्थिवानेकसंस्था-

न्यो वै दद्यात्कामदुघां च धेनुम् ।

सम्यक्ताः स्युर्हव्यकव्यौघवत्स-

स्तासामुक्ष्णां ज्यायसां संप्रदानम् ॥ २१

om 16^a-17^b —^a) V1 नामानि (for नाम स) D1
6-9 अस्यास् (for तस्या) —^b) D1 तथा (for यथा)
D10 च (for स) D1 8 यथासख्य यथोत्तर (D2 'मं'),
D6-9 तथा सव्योत्तर स (D1 च) वै, S (T1 2 om)
यथासख्योत्तराय वै —^c) V1 B2 4 5 Dn D5 पदत्रिंशद्
(D5 'शम्'); D1 6-9 पङ्क्तिशम् (for 'शद्')

17 T2 om 17^{ab} (cf v 1 16) —^a) V1 B Dn
D8 10 त्रिधाद्, T1 शुद्ध- (for वृद्धान्) —^b) T1
भावस्तत्र, T2 G1 M1-3 भावनीय, G1 भावादीना (for
गं) —^c) D10 गोप्रद स, S 'दानात् (for 'दाता)
—^d) M पदे (for क्रमे)

18 ^a) B3 S गोदानशीलो (for गोद शीली) B1
Dn2 D10 T1 G M1 चार्धदाता; D1-3 चाद्र्य', D1 T2
चात्र', T2 चास्य दाता, M1 8 चार्धदाता (for चार्ध')
— T1 om 18^{bc} —^b) D1 न स्यात्तदा, D2 3 न
स्रोतशो (s10), D10 ताम्योद्धरो; S (T1 om) तस्याददे
(for न स्याद्दुःखी) Dn2 वन्न, D10 बहु- (for वसु)
V1 B2-5 Dn D5 काम, D6-9 गोमी (for कामी)
D1 6-9 तथात्रदो वसुदाता च (D1 नश्च) गोमी
— D9 om 18^c-19^d —^c) B5 om., D1-3 हृत्स्योढा,
T2 ऊधस्योढा, T2 M ऊधस्योढा (for ऊधस्योढा) B5
G2 भारते (for त) V1 B1-3 Dn D5 उपस्योढा
भारते यश्च विद्वाद्, D1 6-8 ऊधस्याद्य सेवते यश्च विद्या
(D1 'त्त) —^d) B1 Dn1 व्या (Dn1 वि)ख्यातास्त्रैः;
B2 5 Dn2 n3 D2-3 वि (B2 Dn2 वा)ख्यातास्ते, B2
न्याख्यातस्य; T1 तस्य प्रोक्ता; T2 3 G M समाख्यातास्ते
(for न्याख्यातास्ते) B3 Dn2 चन्द्रलोका, D3 शकं,
D1 6-8 चात्र लोके, D5 चात्रलोका, T2 चन्द्रलोकान्,
M1 चैव लोका (for चन्द्रलोका)

19 D9 om 19 (cf v 1 18) —^a) V1 B
Dn2 n3 D1 2 10 गा वै, D2-3 T2 3 G M1 गावो (for
गा वै) —^b) D2 T2 M1 2 एका, D5 वैका (for चैका)
B2 संवसेदित्तीह, B5 Dn2 संवसते ह, Dn1 D2 G1
'सेत ह, D2-3 'सेचैव (for 'भेतेह) — T1 om 19^d
—^c) D1 6 8 कामाष्टम्या, M1-3 काम्ये' (for काम्या)
—^d) B1 corrupt, Ba D1-3 गवा रसै (Ba 'सैर्वा'),
D10 गोरसैर्वा, M1-3 रसैर्वा (for रसैर्वा गो) B5 D2.10
T2 3 M1 2 3 प्रस्रवैर्; D2 3 प्रस्रवैर्, G1 प्रस्रवैर्,
some MSS प्रस्रवैर् (for प्रस्र') G1 8 गवा रसैर्वा
कृष्प्रस्रवैर्वा, G2 corrupt

20 ^a) B Dn D1 2 10 M1 देवत्रती, D9 corrupt
(for वेदत्रती) D1 M1-3 ऋपम (for वृ') V1 B
Dn D1-1 10 M2 -प्रदाने (for 'ता) —^d) B5 अप्रान्
D1-9 वै विधिज्ञः, D10 T2 3 G M गोवि', T1 [S,सौ
वि' (for नावि')

21 ^a) B2 5 Dn2 D1 काम (for कामान्) D10 om
पार्थिवान् D10 नाक- (for एक) B2 कामं सर्वान्पार्थिवो
लोकसस्थान् —^b) B1 3 D10 दुहा, D5 M1 दुग्धा
(for 'दुघां) T G M1 भूमि (for धेनुम्) — T1
om 21^{ad} —^c) B1 सम्यक्पृक्ता स्युर, D2 सम्यक्तासु,
T2 G2 'ग्यास्ता स्युर, T2 corrupt, M सम्यग्या
स्युर (for 'का स्युर) S (T1 om) -कव्यं वहस्यस् (for
'कव्यौघवत्स) —^d) D1 उग्र, D5 om, D7 9
damaged (for उद्ग्या) D2 6-9 ज्यायस (for 'सा)
B2 तासामुक्तमक्षय गोप्रदान, S (T1 om) ता उत्सृज्याद्
(T2 'ज्याय्य)क्षय स'

22 ^a) B2 5 T2 G वा, D1 6-8 om (for च).

न चाशिष्यायात्रतायीपकुर्वा-
 न्नाश्रद्धधानाय न चक्रुद्वये ।
 गुह्यो ह्ययं सर्वलोकस्य धर्मो
 नेमं धर्मं यत्र तत्र प्रजल्पेत् ॥ २२
 सन्ति लोके श्रद्धधाना मनुष्याः
 सन्ति क्षुद्रा राक्षसा मानुषेषु ।
 येषां दानं दीयमानं ह्यनिष्टं
 नास्तिक्यं चाप्याश्रयन्ते ह्यपुण्याः ॥ २३
 महर्हस्पत्यं वाक्यमेतन्निशम्य
 ये राजानो गोप्रदानानि कृत्वा ।
 लोकान्प्राप्ताः पुण्यशीलाः सुवृत्ता-
 स्तान्मे राजन्कीर्त्यमानान्निबोध ॥ २४
 उशीनरो विष्णुगन्धो नृगन्ध

भगीरथो विश्रुतो यौवनाश्वः ।
 मान्धाता वै मुचुकुन्दश्च राजा
 भूरिद्युन्नो नैपथः सोमकश्च ॥ २५
 पुरुरवा भरतश्चक्रवर्ती
 यस्यान्वये भारताः सर्व एव ।
 तथा वीरो दाशरथिश्च रामो
 ये चाप्यन्ये विश्रुताः कीर्तिमन्तः ॥ २६
 तथा राजा पृथुर्कर्मा दिलीपो
 दिवं प्राप्तो गोप्रदाने विधिज्ञः ।
 यज्ञैर्दानैस्तपसा राजधर्मै-
 र्मान्धाताभूदोप्रदानैश्च युक्तः ॥ २७
 तस्मात्पार्थ त्वमपीमां मयोक्तां
 महर्हस्पतीं भारती धारयस्व ।

C. 13 369
 B 13 74
 K 13 111
 M 13 63

D₁ ०-३ नात्रताय (for अं) —^१) B₃ च क्रुदाय, D_{ns}
 च कुद्वये, T₁ G₁ ३ M₁ चक्रुद्वे (for 'उद्वये) —^०)
 T₁ [स]य वै (for ह्ययं) —^१) D₁₋₃ नेमान्धर्मान्, D₂ ०
 ३ १ नेमं धर्मं, T₂ ३ G₁₋₃ M न माधातर, G₁ om
 (for नेम धर्मं) G₁ तत्र (for यत्र) D₁₀ om तत्र
 D₁₋₉ [उ]प- (for प्र) T₁ न मांघातर्हियते यत्र तत्र

23 T₁ om 23 —^०) D₁₋₉ सतीह (for सन्ति)
 B₁ लोके च (for लोके) —^१) V₁ om, D_{ns} D₂ १
 राक्षम, D₁ राजस (for राक्षसा) —^०) B₁ D_{n1} n₂
 पृ (D_{n2} ये)यामेवद् (for येषां दानं) B₁ ह्यनित्य, T₂
 ह्यनिष्टं (for ह्यनिष्ट) —^१) D₂ om अपि D₁ ० ३ ०
 वाप्याश्रयते, D₁ १ वा ह्य, S (T₁ om) ये (M₁ ते)
 स (for चाप्याश्रं) V₁ B Dn D₁₀ ये नास्तिक्यं चा
 (D_{n3} वा)श्रयतेत्यपु (D₁₀ 'ते ह्यपु)ण्या

24 ^१) B₂ राजानो ये (by transp), D₁₋₉ ते
 राजानो, T₁ माघातामौ, T₂ ३ G₁ राजानो वै V₁ B
 Dn D₂ दत्त्वा (for कृत्वा) —^०) V₁ सुप्रवृत्तास्, B₁
 D_{n1} n₂ D₂ प्रवृत्तास्, D₃ corrupt (for सुवृत्तास्)
 T₁ लोकान्प्राप्ता पुण्यशीलान्सुवृत्तान् —^१) T₁ अन्यान्,
 T₂ ३ G₁₋₃ स्थाने (for नान्मे) T₁ राज (for राजन्)
 M₁ ३ ह्रिदयमानान् (for कीर्त्यं)

25 ^०) T₁ पृपद्भो (for विष्णुगन्धो) —^१) G₁₋₃
 भगीरथो यौवनाश्वो विधिज्ञ —^०) D₂ मुचुकुन्दश्च D₁₋₈

[स]य (for च) B₁ om राजा —^१) G₁ इन्द्रद्युन्नो
 (for भूरि*)

26 ^०) D₀ भारतश्च D₁₋₉ चापि राजन् (for चक्र-
 वर्ती) —^१) V₁ B₂₋₃ Dn D₂ 10 G₃ [अ]न्ववाये,
 T G₁ ३ ३ M [अ]न्ववा (for 'ये) B₁ D_{n1} T₂
 M₁ भरता; D₃ भारत (for 'ता) — D₃ om
 (hapl) 26^० —^१) D₁ [अ]न्वे च (for [अ]प्यन्ये)
 D₁ ३ कीर्तिता (for विश्रुता)

27 T₁ G₂ om 27^० —^०) D₂ तथा स (for
 तथा) D₁₋₉ पृथुकीर्तिर (for 'कर्मा) D₁₀ पृथुश्च (for
 दिलीपो) —^१) V₁ B Dn D₂ ३ ३ प्रदानैर (for 'ने)
 D₁₀ G₁ दिव प्राप्ता गोप्रदानैर्वि (G₁ 'ने वि)धिज्ञा —^०)
 G₂ M₂ होमैस् (for दानैस्) T₁ चोक्तमेन (for राज
 धर्मैर) T₂ ३ G₁ ३ ३ M₁ ३ यज्ञैर्होमैस्त्वपसा दानधर्मैर
 —^१) G₂ ३ M वै (for [अ]भूद्) B₂ ३ G₂ युक्त (for
 युक्त) T₁ युक्ता सर्वे गोप्रदाने महांत, T₂ ३ मांघाता
 वै गोप्रदाने च युक्त; G₁ ३ महाभागा गोप्रदानैश्च युक्ता

28 ^०) B₁ T₂ मयोक्त, D₁ ययोक्तां (for मयोक्ता)
 —^१) S वाहर्हस्पत्या (for ती) T₁ धारयश्च (for यस्व)
 —^०) Some MSS द्विजाग्नेभ्य T₂ ३ G प्रयच्छस्व
 (for सप्रयच्छ) D₁ ३ ० M₂ प्रपीतो (for प्रतीतो)
 V₁ B Dn D₂ ३ द्विजाग्नेभ्य सप्रयच्छस्व प्रीतो —^१)

C. 13 3692
B. 13 76 28
K. 13 111 28
M. 13 63 28

द्विजाग्र्येभ्यः संप्रयच्छ प्रतीतो
गाः पुण्या वै प्राप्य राज्यं कुरूणाम् ॥ २८
वैशंपायन उवाच ।
तथा सर्वं कृतवान्धर्मराजो
भीष्मेणोक्तो विधिपद्मोप्रदाने ।
स मान्धातुर्देवदेवोपदिष्टं
सम्यग्धर्मं धारयामास राजा ॥ २९
इति नृप सततं गवां प्रदाने

यवशकलान्सह गोमयैः पिबानः ।
क्षितितलशयनः शिखी यतात्मा
वृष इव राजवृषस्तदा बभूव ॥ ३०
स नृपतिरभवत्सदैव ताभ्यः
प्रयतमना ह्यभिसंस्तुवंश्च गा वै ।
नृपधुरि च न गामयुङ्क्त भूय-
स्तुरगवरैरगमच्च यत्र तत्र ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

D1-1.0 राजा (for राज्य)

29 *) Dn2 तस्मान्, G2 om. (for तथा) D1-3
मम्यक (for सर्वं) G2 कृत्वा (for कृतवान्) —^δ)
D1 भीष्मोक्त (for भीष्मेणोक्तो) B2 4 D1-2 7 गोप्रदान
(for 'ने) B1 D1-2 3-10 भीष्मेणोक्त विधिपद्मो (D2
'रस)प्रदान —^०) B5 om स B2 सर्वं धारा (for स
मान्धातुर) M गुरूप (for देवोप) D10 'T' G स
माधाता दे (D10 'तर्दे')वगुरूपदिष्ट —^d) T1 सर्वं, T2 3
G1-3 M1 सत्य (for सम्यग्)

30 *) D1-3 स (D2 स) गो-, D1-2 गो- (for
गवा) T1 M इति नृपतिरवस्थित प्र (T1 'तो गोप्र)दाने,
T' इति स नृपतिरवस्थितो गोप्रदाने, T2 G इति नृपति
वर स्थितो गोप्र —^b) Dn3 सकृणान् (for शकलान्)
D1-2 रसान्सह (for सह) S यवशकलै सह गोमय
पिबान (T1 विधाने) —^०) D10 स वै, T1 सुख (for
शिखी) —^d) D10 तथा (for तदा)

31 D1-3 T1 om 31 —^a) V1 B Dn नरपतिर
(for स १) D10 गोभ्य (for ताभ्य) —^b) T2 3

G प्रवणमना (for प्रयत*), V1 B Dn D10 तु (for
हि) D5-10 सखवश (for संस्तुवश) V1 B1 2 3 4
Dn ता स, B2 तास्तु स, D1-2 गाव, D10 ता वै,
T2 G1-2 भावै, G2 गां वै (for गा वै) —^०) V1
B2 Dn3 D10 M1 नृपतिधुरि च (Dn3 न); T2 3 G न
च धुरि नृप (for नृपधुरि च न) M2 भूपस् (for भूयस्)
B1 2 3 नृपतिधुरि न गामयु (B2 'मु)क भूयस्; B1
Dn1, n2 नृपतिधुरि च गामयु (B1 'मु)क भूयस्; D1
6 7 0 नृपधुरि च जगाम संयुक्तरूपस्, D5 'धुरि च जगाम
युक्तरूपस्, D8 'धुरि च जगाम रूपयुक्तरूपस् —^d) D1-2
च जगाम, G2 अमरच (for अगमच) B2 तत्र (for
यत्र)

Colophon — Parvan name B1-4 Dn3 D1 3
शाति — Sub-parvan V1 B D1 2 3-10 दानधर्म
— Adhy name V1 B Dn D10 गोप्रदानिक, D1-3
बाह्यस्वल्पगोप्रदानविधि, D1-2 गोप्रदानविधि, T2 धर्म
शास्त्रनिर्णय दानप्रकरणे माध्यात्तृहस्पतिसंवादे गोमाहात्म्य
— Adhy no (figures, words or both) V1 76, D5
70, D10 80, T1 M 104, T2 3 G2 4 111, G1 2
105 — Sloka no D1 31

७६

वैशंपायन उवाच ।

ततो युधिष्ठिरो राजा भूयः शांतनवं नृप ।
गोदाने विस्तरं धीमान्प्रच्छ विनयान्वितः ॥ १

युधिष्ठिर उवाच ।

गोप्रदाने गुणान्स्मयक्पुनः प्रब्रूहि भारत ।
न हि तृप्याम्यहं वीर शृण्वानोऽमृतमीदृशम् ॥ २
इत्युक्तो धर्मराजेन तदा शांतनवो नृप ।
सम्यगाह गुणांस्तस्मै गोप्रदानस्य केवलान् ॥ ३

भीष्म उवाच ।

वत्सलां गुणसंपन्नां तरुणीं वस्त्रसंवृताम् ।

दत्त्वेदृशीं गां विप्राय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४
असुर्यां नाम ते लोका गां दत्त्वा तत्र गच्छति ।
पीतोदकां जग्धतृणां नष्टदुग्धां निरिन्द्रियाम् ॥ ५
जरोग्रामुपयुक्तार्था जीर्णां कूपमिवाजलम् ।
दत्त्वा तमः प्रविशति द्विजं क्लेशेन योजयेत् ॥ ६
दुष्टा रुष्टा व्याधिता दुर्बला वा
न दातव्या याश्च मूल्यैरदत्तैः ।
क्लेशैर्विप्रं योऽफलैः संयुनक्ति
तस्यावीर्याक्षाफलाश्चैव लोकाः ॥ ७
वलान्विताः शीलवयोपपन्नाः

C 13 3
B 13 7
K 13 1
M 13 6

76

1 B: om 1-2 G: om the ref —^b) V1 B1
2: D T1 G1 3 M1 3 नृप (for नृप) —^c) V1 Dn1
n3 G1 3 गोदान D1-2 गोप्रदाने वि(D: 'नवि)धिं
धीमान् (D1 सम्यक्) —^d) D1 1 7 पप्रच्छ विनयानत

2 B: om, 2 (cf v 1 1) T1 om 2 * T2 3 G
M1 om, the ref —^a) V1 B2-4 Dn D5 10 G2
गोप्रदान- T2 3 G1-3 M1 2 4 सर्वान् (for सम्यक्)
—^b) V1 B (B: om.) Dn D5 10 मे (for प्र)
—^c) D: 1 चोवाच, D: 3 9 [ह]ति चोवाच (hyper-
metric) (for [अ]ह वीर) —^d) M: शृण्वन् (for
शृण्वानो) D1-2 उत्तम (for ईदृशम्)

3 Before 3, V1 B Dn D1-2 6-3 10 1ns वैशंपायन
उवाच —^a) V1 B1 2 3 5 Dn धर्मराजाय (for 'जेन)
—^b) D3 पुन (for तदा) B1 5 Dn D1 3 6 8 10 T1
नृप (for नृप) —^c) V1 तस्मिन् (for तस्मै)
—^d) T1 G1 केवलं (for 'लान्)

4 G: om the ref —^a) Dn2 वत्सलो —^b)
D2 वसु (for वस्त्र-) V1 सवृता, D: 3 सयुता (for
संवृतान्) B: T1 तरुणीं वत्ससयुता —^c) T1 M तु
(for गा)

5 ^a) V1 B Dn3 D1 2 4 5 असुर्या, T G M1 2 4
अनंता (for असुर्या) D: 1 ये, D: नो (for ते) D: 9
लोकान् (for लोका) —^b) Dn2 गा, D1 3 या, D3

ता (for गा) Dn1 n2 तान्, D3 S यत्र (for तत्र)
—^{5^{ad}}=(var) Katha U 3^{ad} T1 om 5°-6^d —^o)
D: 1 लब्ध, T: G त्यक्त (for जग्ध) —^d) V1 B
Dn D10 नष्टक्षीरा, D: नष्टदुष्टा, T2 G2 M1-3 दुष्टदुग्धां,
T: G1 3 4 जुष्टदुग्धा, M: दुग्धदुष्टा (for नष्टदुग्धा)

6 T1 om 6 (cf v 1 5) D1-1 9 om 6^{ab}
—^a) D1-3 जलोत्थानम् (sic), S (T1 om) ज्वरार्ताम् (for
जरोग्राम्) B: -मुक्ताना, D: -युक्तार्थं, D: युक्तार्थं (for
युक्तार्थां) Dn1 n2 जरारोगोपसपन्ना, D10 सुरोगामुप
मुक्तार्थां —^b) D1 T: M1 2 4 जीर्णां (for जीर्णां) V1
B Dn D2 3 10 जीर्णां वापीमिवाजला, D: जीर्णकूपमिवा
जला —^c) S (T1 om) तमो दत्त्वा (by transp)
—^d) T: कोपेन (for क्लेशेन) B: 3 5 D1 1 G1 M1 3
योजयन् (for येत्) D: (also as in text) दुष्टा क्लेशेन
योजयन्

7 ^a) V1 B Dn D10 रुष्टा दुष्टा (by transp), T1
दुष्टारिष्टा, G2 दुष्टा दुष्टा M1 3 च (for वा) D1-9
T: दुष्टा क्लि(T: रु)ष्टा व्याधितां दुर्बला च —^b) V1
B Dn D2 नो, D: om (for न) D1 3 या च, T: 3
G: 3 यास्तु, M या स्म (for याश्च) D1-9 न वै
दद्यात्तादृशीं ब्राह्मणाय, T1 न दातव्या मा स्म मूल्यान्य
दत्त्वा, T: न दातव्या यास्तु मूल्यैर्न दत्त्वा, G: 3 न
दातव्या या तु मूल्यैर्विहीना —^c) D: [s]फल, T1
नर (for स्फलै) —^d) D1 2-9 [अ]पि (for [ए]व)

8 = 13 72 40 T1 om 8 —^a) T: वलान्विता
(for न्विता) T2 3 G M1 3 त्रियोप (for त्रयोप)

C 13 3703
B. 13 77 8
K. 13 112 8
M 13 64 8

सर्वाः प्रशंसन्ति सुगन्धवत्यः ।
यथा हि गङ्गा सरितां वरिष्ठा
तथार्जुनीनां कपिला वरिष्ठा ॥ ८
युधिष्ठिर उवाच ।
कस्मात्समाने बहुलाप्रदाने
सद्भिः प्रशस्तं कपिलाप्रदानम् ।
विशेषमिच्छामि महानुभाव
श्रोतुं समर्थो हि भवान्प्रवक्तुम् ॥ ९
भीष्म उवाच ।
बुद्धानां ब्रुवतां तात श्रुतं मे यत्प्रभापसे ।
वक्ष्यामि तदशेषेण रोहिण्यो निर्मिता यथा ॥ १०

— ^b V₁ B₈₋₉ सर्वं, B₁ D₁₁ n₃ G₁ 3 सर्वं (for सर्वा) D₈₋₉ T₂ 3 G₁ 3 : प्रशस्यति (for प्रशंसन्ति)
— Before 8^{od}, D₁₋₇ 9 ius युधिष्ठिर उवाच

9 D₁₋₉ om the ref — ^a D₄₋₆ तस्मात् (for क^o) D₁₀ प्रसगाद् (for समाने) S कस्मात्साम्ये बहु (M₁ 3 कपि)लाना प्रदानात् — ^o V₁ B D_n D₁₋₁₀ G₁ महाप्रभाव, D₁ 3 M₁ 'नुभावा — ^d V₁ B D_n D₂ 5 T₁ [s]स्मि, D₁ 9 G₁ 3 [s]स्मि, D₃ [s]स्मि (for हि) T₁ भवत्प्रयुक्त (for भवान्प्रवक्तुम्).

10 ^a B₁ D_n 3 ब्रुवतां (for ब्रुवतां) S श्रुत्वा (for तात) — ^b D₁ मे य, D₂ श्रेय (for मे यत्) V₁ B D_n D₃ पुरातन (for प्रभापसे) S कपिलानामथोद्भव — ^o T₂ G₁ चापि (for तद्) D₁₋₉ तद्वक्ष्यामि विशेषेण — ^d T₂ तथा (for यथा)

11 ^a M₁ गोप (for प्रजा) D_n 1 n₃ चादिष्ट, T₂ व्यादिष्ट (for 'ष्ट) T₁ गाश्चासृजत्पुरादिष्ट — ^b D₃ पूर्वं दक्ष, T₁ दक्ष पूर्वं (by transp) — ^o T₂ 3 G₁ नासृजद् (for अ^o) G₁ 3 यज्ञम् (for वृत्तिम्)

12 ^a B₂ तथा (for यथा) D₃ आस्थाय (for आश्रित्य) — ^b D₅₋₇ वर्तयते — D₁ reads 12^{od} twice — ^o D₄ यथा, T₂ तदा (for तथा) T₁ गाव (for वृत्ति) B₃ समासाद्य; D₃ 'स्थाय, T₂ 3 G₁ M उपाश्रित्य (for समा^o) B₃ तथा हि वृत्तमाश्रित्य — ^d D₁ (first time) द्विवौकस, D₁ (second time) 3 प्रजा प्रभो, D₂ द्विजा विभो, D₁ 6-9 प्रजा इमा, D₃ इमा प्रजा, S प्रजा सदा (for प्रजा विभो)

प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा ।
असृजद्वृत्तिमेवाग्रे प्रजानां हितकाम्यया ॥ ११
यथा ह्यमृतमाश्रित्य वर्तयन्ति दिवौकसः ।
तथा वृत्तिं समाश्रित्य वर्तयन्ति प्रजा विभो ॥ १२
अचरेभ्यश्च भूतेभ्यश्चराः श्रेष्ठास्ततो नराः ।
ब्राह्मणाश्च ततः श्रेष्ठास्तेषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ॥ १३
यज्ञैराप्यायते सोमः स च गोषु प्रतिष्ठितः ।
सर्वे देवाः प्रमोदन्ते पूर्ववृत्तास्ततः प्रजाः ॥ १४
एतान्येव तु भूतानि प्राक्रीशन्वृत्तिकाङ्क्षया ।
वृत्तिदं चान्वपद्यन्त तृपिताः पितृमातृवत् ॥ १५
इतीदं मनसा गत्वा प्रजासर्गार्थमात्मनः ।

13 ^a B₃ अमरेभ्यश्च, D₁ अजरे^o (for अचरे^o) D₅₋₉ चरेभ्यश्च (for च भूतेभ्यश्च) — ^b D₁ तथा (for चरा) D_n 1 n₃ सदा, T₂ तु ते (for ततो) — ^o V₁ B D_n 3 D₁₀ T₂ G₁₋₃ तथा (for तत) T₂ ब्राह्मणेभ्यश्चरा श्रेष्ठा — ^d T₂ तेषु (for तेषु)

14 B₃ D₃ om (hapl.) 14^{ab} — ^a V₁ B₂₋₃ D_n D₁ 4-9 T₁ M₂ 3 अवाप्यते (for आप्यायते) D₂ यज्ञेना वाप्यते सोम — ^o V₁ B₁₋₄ D_n D₂ 5 10 ततो देवा, D₁ 6 7 9 सर्ववेदा; S ताभ्यो देवा (for सर्वे देवा) B₃ ततो देवा प्रतिष्ठते — ^d V₁ B D_n पूर्वं वृत्तिस्, D₂ 5 पूर्वं वृत्तास्, D₃ पूर्वदत्तास् (for 'वृत्तास्) D₁₋₃ तथा, D₅ यथा (for तत) D₁₀ S प्रजाना वृत्तिरासु च — After 14, D₁₀ S ins

371* तत प्रजासु सृष्टासु दक्षाद्यै क्षुधिता प्रजा
प्रजापतिमुपाधावन्विनिश्चित्य चतुर्मुखम् ।

[(L 2) T₁ om the post half D₁₀ T₂ 3 G₂ 3 विनिश्चि च (for विनिश्चिल)]

15 T₁ om 15^a — ^a D₁ 2 4-9 जातानि (for ए^o) G₁ च (for तु) V₁ B D_n प्रजातान्येव भूतानि — ^b D₁₀ प्रक्रीशन्, T₁ आ^o (for प्रा^o) — T₁ om 15°-16^b — ^o D₁₀ S (T₁ om) मा (G₃ अ)न्वपद्यत

16 T₁ om 16^{ab} (of v 1 15) — ^a D₃ S (T₁ om) तं (for [इ]द्) — ^b T₂ M₁ प्रजा (for प्रजा) — ^o V₁ B₁ 3-5 D₁₀ तु बलवान्, B₃ D_n तु भगवान्, D₁₋₃ चलाधारम्, T₁ बलादानम्; G₁ 3 4 बलाधारम् (for 'धानम्) — ^d G₁ 3 प्राप तत् (for प्रपिबत्) T₁ तत, G₃ तथा (for तदा)

प्रजापतिर्वलाधानममृतं प्रापिवत्तदा ॥ १६
 स गतस्तस्य वृषिं तु गन्धं सुरभिमुद्गिरन् ।
 ददर्शोद्गारसंज्ञां सुरभिं मुखजा सुताम् ॥ १७
 सासृजत्सौरभेयीस्तु सुरभिलोकमातरः ।
 सुवर्णवर्णाः कपिलाः प्रजानां वृत्तिधेनवः ॥ १८
 तासाममृतवर्णानां क्षरन्तीना समन्ततः ।
 बभूवामृतजः फेनः स्रवन्तीनामिवोर्मिजः ॥ १९
 स वत्समुखविभ्रष्टो भवस्य भ्रुवि तिष्ठतः ।
 शिरस्यवाप तत्कुद्धः स तदोद्वैक्षत प्रभुः ।
 ललाटप्रभवेनाक्षणा रोहिणीः प्रदहन्निव ॥ २०

तचेजस्तु ततो रौद्रं कपिला गा विशां पते ।
 नानावर्णत्वमनयन्मेघानिव दिवाकरः ॥ २१
 यास्तु तस्मादपक्रम्य सोममेवाभिसंश्रिताः ।
 यथोत्पन्नाः स्ववर्णस्थास्ता नीता नान्यवर्णताम् ॥ २२
 अथ क्रुद्धं महादेवं प्रजापतिरभापत ।
 अमृतेनावसिक्तस्त्वं नोच्छिष्ट विद्यते गवाम् ॥ २३
 यथा ह्यमृतमादाय सोमो विष्यन्दते पुनः ।
 तथा क्षीर क्षरन्त्येता रोहिण्योऽमृतसंभवाः ॥ २४
 न दुष्यत्यनिलो नाग्निर्न सुवर्णं न चोदधिः ।
 नामृतेनामृतं पीतं वत्सपीता न वत्सला ॥ २५

C. 13 772
 B 13. 77 2
 K 13 112.
 H 13 64

17 °) D₁₀ S शसतस् (for स गतस्) D₃ वै
 नृसि, D₃ नृस्या तु (for नृसि तु) —^b) S गधास्सुर
 निरुत्थिता — Alter 17^a, D₁₀ S ins

372* मुखजा सासृजद्वातु सुरभिं लोकमातरम् ।

[T₂ सत्त्रे (for सात्त्रद्) T₁ M₁ 3 सुरभिर्]

—T₁ om (hapl) 17^a-18^b —^a) S (T₁ om) दर्शनी
 परसा वृत्ति (G₂ 4 M₁ 3 'त्ता) —^d) V₁ B₁ 2 3 D_n
 D₂ 3 3 10 सुरभिं, G₂ M₁-3 'भिर् (for 'भि) B₂
 D₁ 3 3 T₂ सुगन्ना (for मु') B₂ शुभा, D₂ om, D₄
 तथा, D₁ तु वा, D₀ ध्रुवा (for सुताम्) B₂ सुरभिं
 सुमुखीं शुभा

18 T₁ om 18^a (cf v 1 17) —^a) D₂ 1-2
 सोधजत् (for सा') D₁ 5-10 T₂ 3 G M₁-3 सौरभेयीं
 D₂ 1 स, D₂ च; D₂ om (for तु) —^b) D₁-3 3
 सुरभिं, D₁ 5 7 2. 10 G₂ 'भीर् (for 'भिर्) B₂ D_n 1 2
 D₁₀ मानुका, G₂ मातर (for मातर) V₁ B₁-3. 5
 D_n 2 सुरभिं लोकमातरा —^d) D₂-10 T₁ -हेतव (D₁₀
 'वे) (for धेनव)

19 °) D₁-3 कल्पाना, S वृचीना (for वर्णाना)
 —^a) T₂ बभूवामृतज फेन —^d) D₁ दृह (for इव)
 D₁-1 5-10 T₁ M₁ [ऊ]र्मिय (for [ऊ]र्मिज)

20 °) M₁ विष्टिव (for विष्टव) B₁ 3 (marg as
 in text) भवमूर्धनि विष्टिव —^a) D₂-3 [अ]थापतत्
 (for [अ]वाप तत्) —^d) V₁ B₂ D_n 2 ततोवैक्षत,
 B₂ 4 D₃ 10 तदावै, D_n 1 2 3 G₂ 4 तद्वैक्षत च, D₁-3
 तदा वै कृत, T₁ corrupt, T₂ 3 G₂ 4 तद्वैक्षत स;
 M₁-3 तदोद्वैक्ष्य तत् (for 'द्वैक्षत) G₁ 3 तदोद्वैक्षत स
 प्रभु —^a) V₁ B D₁₀ प्रभवेण (for 'वेण) —^c)

V₁ B D_n 1 2 3 D₂ 5 रोहिणीं, G₂ M 'ण्य (for 'णी)

21 °) V₁ B₂-3 D_n D₁₀ कपिलास्ता, B₁ ला ता,
 D₁ 5 S ला गा (for 'ला गा)

22 °) D₁ 4-9 T₂ अतिक्रम्य, D₃ अग्नि, G₂ उप'
 (for अप') —^b) B₂ 4 D₁ सस्थिता (for सश्रिता)
 —^a) V₁ B₂ 4 D₁ 3-10 T₂ 3 G₂ 4 सु- (for स्व)
 B₁ तथोत्पन्ना सुवर्णस्थास्, T₁ तदोत्पन्ना सवर्णास्तास् —^d)
 D₁₀ T G ज्ञेता, M₁-3 ज्ञासा, M₁ ज्ञतो (for नीता)
 S -वर्णगा (T₁ M₁ 'का) (for -वर्णताम्) D₁-9 ता न
 नीता विवर्णता

23 °) D₀ om (hapl) from वसिक्त up to नामृ
 तेना (in 25°) B₂ शिष्टस्त्व, T₂ सिक्तस्य (for 'स्त्व)

24 D₀ om 24 (cf v 1 23) T₁ om 24^a
 —^b) V₁ B D_n विष्यन्दते, D₂ 7 निष्यन्दते, D₃ 9
 निष्यन्दते (for विष्यन्दते) —^a) T₁ सदा (for तथा)
 D₁-3 3 2 स्रवति (for क्षरन्ति) —^d) V₁ B D_n D₁ 7
 सभवं (for 'वा)

25 D₀ om up to नामृतेना (in 25°) (of v 1 23)
 —^a) T₂ G₂ 4 दृष्यति B₂ वह्निर, D₁ नापि (for
 नाभिर्) —^b) D₁₀ S घृत दधि (for न चोदधि)
 —^a) T₁ om न —^d) S न वरसैर्दू (T₂ M₁-3 'दु')
 प्यते पय

26 °) V₁ B (except B₂) D₁ 2 भविष्यति; D₂
 गभि', D₂-9 भविष्यत्यो (D₀ 'तो); T₁ चरिष्यति, T₂
 धारयिष्यति (hypermetric), T₂ G M धरिष्यति (for
 भरि') —^b) D₁-3 हविष B₂-5 D_n D₃ 5 7 9
 प्रस्रवेण, D_n 2 3 D₂ 8 T₂ G₁ प्रस्रवेण, D₁ प्रस (for

C. 13 3721
D 13 77 26
K. 13 112 27
M 13 64 28

इमाल्लोकान्भरिष्यन्ति हविषा प्रस्रवेन च ।
आसामैश्वर्यमश्रीहि सर्वामृतमयं शुभम् ॥ २६
वृषभं च ददौ तस्मै सह ताभिः प्रजापतिः ।
प्रसादयामास मनस्तेन रुद्रस्य भारत ॥ २७
प्रीतश्चापि महादेवश्चकार वृषभं तदा ।
ध्वजं च वाहनं चैव तस्मात्स वृषभध्वजः ॥ २८
ततो देवैर्महादेवस्तदा पशुपतिः कृतः ।
ईश्वरः स गवां मध्ये वृषाङ्क इति चोच्यते ॥ २९
एवमव्यग्रवर्णानां कपिलानां महौजसाम् ।
प्रदाने प्रथमः कल्पः सर्वासामेव कीर्तितः ॥ ३०
लोकज्येष्ठा लोकवृत्तिप्रवृत्ता
रुद्रोपेताः सोमविष्यन्दभूताः ।

सौम्याः पुण्याः कामदाः प्राणदाश्च
गा वै दत्त्वा सर्वकामप्रदः स्यात् ॥ ३१
इमं गवां प्रभवविधानमुत्तमं
पठन्सदा शुचिरतिमङ्गलप्रियः ।
विमुच्यते कलिकल्पेण मानवः
प्रियं सुतान्पशुधनमाप्नुयात्तथा ॥ ३२
हृद्यं कव्यं तर्पणं शान्तिकर्म
यानं वासो वृद्धबालस्य पृष्टिम् ।
एतान्सर्वान्गोप्रदाने गुणान्त्रै
दाता राजन्नामुयाद्द्वै सदैव ॥ ३३
वैशांपायन उवाच ।
पितामहस्याथ निशम्य वाक्यं

प्रस्र^० D₃ 7 वा (for च) B₁ प्रस्रवेणामृतेन च
— T₁ om 26^० —^० S (T₁ om) अमृतम् (for
ऐश्वर्यम्) V₁ B₂ 4 5 Dn₁ n₂ इच्छति; B₁ 8 Dn₃ D₁₀
असति, D₁₋₃ अश्रति (for अश्रीहि) —^d V₁ B Dn
D₂ 10 सर्वैमृत (for सर्वामृत)

27 ^a) S (except G₂ M₄) ऋषभ (for वृ^०) —^b)
V₁ B Dn D₁₀ गोभि (for ताभि) S भगवाँल्लोक-
(T₁ "भूत)भावन —^०) S ततस् (G₄ "दा) (for
मनस्) —^d) S (except G₂) रुद्र च (for रुद्रस्य)

28 D₃ om (hapl) 28^b-29^a —^b) T₁ ऋषभ
(for वृ^०) G₂ तथा (for तदा) —^०) D₈ वृषं (for
ध्वज) —^d) D₁ च (for स)

29 D₂ om 29^a (of v l 28) —^a) T₂ 3 G
तदा (for ततो) T G₁ 4 M₁₋₃ देवो (for देवैर)
—^b) T₂ G₁ तथा, M₁₋₃ तस्मात् (for तदा) —^०)
S ईश्वर सन्स (T₁ महैश्वर्यं स) भगवान् —^d) D₁ 8 3 9
इव (for इति) T G₁ 3 4 M कीर्यते (for चोच्यते)
Dn वृषभाक प्रकीर्तित, G₂ वृषाकक्षीति कीर्यते

30 ^a) D₁₋₃ अत्युग्र, G M₄ अत्यग्र (for अत्यग्र)
—^b) S विशा पते (for महौजसाम्) —^०) D₆ om
(hapl.) प्रदाने —^d) Dn₁ प्रकीर्तित (hypermetrio)
(for कीर्तित)

31 ^a) S वृष्यै (M₄ "त्या) (for वृत्ति) —^b)
S रुद्रोपेता (for "पेता) Some MSS निस्स्यद- (for

विष्यन्द) D₃ रूपा (for भूता) —^०) D₁ M₂
सौम्या, T G M₄ काम्या (for सौम्या) D₄₋₉ T₁
पुण्यदाश् (for प्राण^०) —^d) D₁₋₉ गावो (for गा वै)
D₁₋₉ -दान (for -काम) T₁ कामाल्लभेत (for काम
प्रद स्यात्)

32 ^a) V₁ B Dn₃ D₂ 10 M₁₋₃ इद (for इम) T₁
दान (for प्रभव) D₅ 7 om विधान —^b) D₁ T₂ 8
G पठेत् (for पठन्) V₁ B₁₋₃ 6 Dn₂ D₂ 10 अभि,
Dn₁ n₂ अपि (for अति) T₁ पठेत्सदा शुचितममगलप्रद
—^०) D₅ T₂ किल (for कलि-) —^d) V₁ B D₁₋₃ 5
श्रिय, S प्रियान् (for प्रिय) V₁ B Dn₂ D₁₀ सदा,
D₂ तदा; T₂ 3 G M नर (for तथा) Dn₁ n₂ श्रिय
धनं पशुमाप्नुयात्सदा

33 T₁ om 33 —^a) M₁ गव्य (for हृद्य)
—^b) D₁₋₉ बालवृद्धस्य V₁ B₁ 2 3 5 Dn₂ तुष्टि, B₈
Dn₁ n₂ D₂ 10 T₃ G M तुष्टि, D₁ पुष्टि (for पुष्टिम्)
—^०) D₈ गवा हि, D₄₋₉ M गुणान्दि, D₁₀ T₂ 8
G₁ 4 गुणास्तु, G₂ गुणाना (for "न्वै) —^d) T₂
दानाद् (for दाता) D₁ 8 प्राप्नुयाद् (for आ^०) Dn₈
सर्वदा (for वै सदा) D₄₋₇ 9 दाता राजा प्राप्नुयाद्द्वै सदैव,
D₅ राजा दाता प्राप्नुयाद्द्वै सदैव

34 ^a) D₅ वचो निशम्य (for निशम्य वाक्य) —^b)
D₄ भ्राता (for राजा) —^०) D₃₋₅ T₁ सुवर्ण- (for
सौवर्ण) D₆ दोहीस्, D₇ दोहास्, D₈ T₁ 3 G₁ 3

राजा सह भ्रातृभिराजमीढः ।
सौवर्णक्रांस्योपदुहास्ततो गाः
पार्थो ददौ ब्राह्मणसत्तमेभ्यः ॥ ३४
तथैव तेभ्योऽभिददौ द्विजेभ्यो

गवां सहस्राणि शतानि चैव ।
यज्ञान्समुद्दिश्य च दक्षिणार्थे
लोकान्विजेतुं परमां च कीर्तिम् ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पट्टसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७६ ॥

७७

भीष्म उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु वसिष्ठमृपिसत्तमम् ।
इक्ष्वाकुवंशजो राजा सौदासो ददतां वरः ॥ १
सर्वलोकचरं सिद्धं ब्रह्मकोशं सनातनम् ।
पुरोहितमिदं प्रष्टुमभिनाद्योपचक्रमे ॥ २

सौदास उवाच ।

त्रैलोक्ये भगवन्किंस्वित्पवित्रं कथ्यतेऽनघ ।
यत्कीर्तयन्सदा मर्त्यः प्राप्नुयात्पुण्यमुत्तमम् ॥ ३
भीष्म उवाच ।
तस्मै प्रोवाच वचनं प्रणताय हितं तदा ।

दुवाच, D₁₀ दुहस (for दुहास) D₁₀ तथा (for ततो) V₁ B_{1-3.5} D_n सुवर्णवर्णानिदुहस्ता गा, B₁ सुवर्णवर्णा बहुशस्तदा गा —^d) D₁ om. from ददौ up to दक्षिणार्थे (in 35°) D₁ 2 सत्तमेपु (for 'भ्य)

35 D₁ om 35^{ab} (cf v 1 34) T₁ om 35^{ab} —^o) S (except G₁) स (for च) —^d) D₁₋₉ सिद्धि (for कीर्तिम्) T₁ लोकान्विजेतु परमप्रकृष्टान्, T₂ 3 G M 'तु परम च कर्तुं

Colophon — *Parvan name* B₁₋₄ D₁ शांति
— *Sub parvan* V₁ B₁₋₄ D_n D₁₋₃ 5-10 M₁ दानधर्म
— *Adhy name* V₁ B D_n 1 2 D₁ 9 10 गोप्रदानिक, D_n 3 गोलोकप्रश्न, D₂ गोप्रदानमाहात्म्य, D₁₋₂ गवा मुत्पत्ति, T₂ कपिलादानमाहात्म्य, M गोप्रभवविधान (M₁ 'कथन) — *Adhy no* (figures, words or both) V₁ 77, D₁ 71, D₁₀ 84, T₁ M 105, T₂ 3 G₂ 4 112, G₁ 3 106 — *Stola no* D_n 2 36

77

1 G₁ om 1^{ab} (retaining the ref) —^a) D₈₋₉ एकस्मिन् (for एत) —^b) Some MSS वशिष्ठम् — For 1^{ab}, T₁ subst,

373* अत्राप्युदाहरन्तीमितिहास पुरातनम् ।

वसिष्ठस्य च सवाद सौदासस्य महात्मन ।

—^d) D₆ सुदानो V₁ B D_n D₁₀ T₂ G₁ 3 वज्रता (for द')

2 ^a) B₁ 3 D₈ 5 8 8-10 वर, G₂ धर (for चर) G₂ विद्धि (for सिद्ध) —^b) B₁ घोष, D₁₋₉ पुत्र, some MSS कोष (for कोश) T₁ वसिष्ठ मुनिसत्तम, T₂ 3 G M ब्रह्मकोश (T₂ 3 G₂ 'लोक) धर मुनि —^o) V₁ B D_n D₂ 5 अभि, D₁₀ इमं (for इद्) D₁₀ प्रश्नम्, T₂ 3 G वाक्यम् (for प्रष्टुम्) —^d) D₁₀ अग्नि गम्य (for वाच)

3 ^a) D₈ परम (for भगवन्) D_n 1 किंचित् (for किंस्वित्) — For 3^{ab}, T₁ subst

374* लोकत्रये मुनिश्रेष्ठ भगवल्लोकभावन ।

—^o) D₈ कीर्तयेत् (for यन्) —^d) D₈ प्राप्नुया स्परमा गतिं

4 T₁ G₂ om the ref —^a) D₁ तस्मात् (for तस्मै) T₂ 3 G भगवान् (for वचन) —^b) G₁₋₂ हितत् (for हित) B₈ D₁₀ सदा, T₂ 3 G तथा (for

C 13 3735
B 13 78 4
K 13 113 5
M 13 65 4

गवामुपनिषद्विद्वान्मस्कृत्य गवां शुचिः ॥ ४
गावः सुरभिगन्धिन्यस्तथा गुग्गुलुगन्धिकाः ।
गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्ययनं महत् ॥ ५
गावो भूतं भविष्यच्च गावः पुष्टिः सनातनी ।
गावो लक्ष्म्यास्तथा मूलं गोषु दत्तं न नश्यति ।
अन्नं हि सततं गावो देवानां परमं हविः ॥ ६
स्वाहाकारवपद्कारौ गोषु नित्यं प्रतिष्ठितौ ।
गावो यज्ञस्य हि फलं गोषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ॥ ७
सायं प्रातश्च सततं होमकाले महामते ।
गावो ददति वै होम्यमृषिभ्यः पुरुपर्यम ॥ ८
कानिचिद्यानि दुर्गाणि दुष्कृतानि कृतानि च ।

तरन्ति चैव पाप्मानं धेनुं ये ददति प्रभो ॥ ९
एकां च दशगुर्दद्याद्दश दद्याच्च गोशती ।
शतं सहस्रगुर्दद्यात्सर्वे तुल्यफला हि ते ॥ १०
अनाहिताग्निः शतगुरयज्वा च सहस्रगुः ।
समृद्धो यश्च कीनाशो नार्घ्यमर्हन्ति ते त्रयः ॥ ११
कपिलां ये प्रयच्छन्ति सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
सुव्रतां वल्लसंवीतासुभौ लोकौ जयन्ति ते ॥ १२
युवानमिन्द्रियोपेतं शतेन सह यूथपम् ।
गवेन्द्रं ब्राह्मणेन्द्राय भूरिशृङ्गमलंकृतम् ॥ १३
वृषभं ये प्रयच्छन्ति श्रोत्रियाय परंतप ।
ऐश्वर्यं तेऽभिजायन्ते जायमानाः पुनः पुनः ॥ १४

तदा) — °) T₁ धेनूपनिषदं विद्वान्

5 Before 5, T₁ ins. वसिष्ठ. — °) B₁ D₈ 9
गुग्गुलु; G₁ गुग्गुलु (for गुग्गुलु) B₅ D_n गंधय,
G₂ गधिता (for -गन्धिका) V₁ B₂₋₄ D₁₀ तथा गुग्गु-
(V₁ °लम्) लगधय — °) T₃ 3 G₂ 4 लाभाना (for
भूताना) — °) D₁ 2 4 6-9 तथा (for गाव) D₈
प्रणताय हित तदा (= 4^b).

6 °) V₁ B₁₋₃ 5 D_n D₉ 10 च भव्य, D₁ 5 7 T₂
भविष्य (for भविष्यच्च) V₁ om च B₄ गावो हव्यं
च कथ्य च, T₁ गावो वै सुमहद्भूत — °) T₈ G₄
लक्ष्मी D₈ 7 ततो, T₂ 3 G₄ सदा (for तथा) — °) S
दान (for दत्त) — °) D_n 1 2 D₂ 5 T₁ परमं
(for सततं)

7 °) D₈ S (except M₄) नित्यं गोषु (by transp)
— °) B₁ D₁₋₃ 6-9 च (for हि) — °) D₁ T G
M₁₋₃ गोषु यज्ञ-प्रतिष्ठित — After 7, V₁ B D_n
D₈ 10 ins

375* गावो भविष्यं भूत च गोषु यज्ञा प्रतिष्ठिता ।

[For the prior half, of 6^a D_n8 यज्ञा गोषु (by
transp) Post half = 7^d B₁ 2 D₁₀ गोषु सर्वे प्रतिष्ठित
(for the post half)]

8 °) V₁ B D_n D₉ 10 महाद्युते (for °मते) — °)
D₈ 7 ददति (for ददति) D₁₀ ये चेह, T G M₁ 8
वै होमम्, some MSS वै होम्यम् (for वै हो)

9 °) V₁ B D_n D₁₀ यानि कानि च दुर्गाणि — °)
D₄ [अ]पि (for च) — °) B₈ भवद्भिश्च (for तरन्ति)
T₃ 3 G₄ ते च (for चैव) V₁ पाप्मानो, D₈ पापानां
(for पाप्मान). — °) D₈ ददते (for °ति)

10 D₁₋₉ transp 10^a and 10^b — °) D₃ 7 तु,
T₁ गा (for च) D₈ 3 शतगुर (for दश). — °)
D₁₋₉ शतगुश्च (D₁₋₃ °स्तु) तथा (D₈ °दा) दश — °)
D₈ M₁ सर्व- (for सर्वे) M₁ 3 -फलानि (for -फला
हि) T₁ सर्वे तुल्यफल हि ते

11 °) D₁₋₉ 9 अयज्ञश्च (for अयज्वा) D₁ 2 M₄
सहस्रश- (for °गु) — °) D₈₋₉ यज्ञ (for यश्च)
ॐ C_n कीनाश- कर्पक-रूपणो वा । ॐ — °) V₁
B D_n D₈ 10 T₁ नार्घ्यम्, D₁ 3 नर्घ्यम्, D₈ 7 नार्घ्यम्
(for नार्घ्यम्)

12 °) D₈ सवत्सा (for कपिला) — D₁ 6 7 9 T₂
om (hapl) 12^b-14^a — °) D₈ कपिलां, G₂ स्व
वत्सां (for स^a) — D_n 2 om 12^b-13^d — °) D₈
G₂ सुवृत्तां (for सुव्रता) D₁ 3 T₁ सपत्न्याम्; M
-सहस्राम् (for सवीताम्)

13 D₁ 6 7 9 T₂ om. 13; D_n 2 om. 13 (for all,
of v l 12) — °) V₁ B₁ (marg) 5 D_n 1 2
D₈ 3 शत- (for सह) — °) D₈ नरेन्द्र (for गवेन्द्रं)

14 D₁ 6 7 9 T₂ om 14^a (of v l 12) — °)
D₁ T₁ 3 G M₂₋₄ ऋषभं (for वृ^a) — °) G₁ partly
damaged. T₂ 3 G₂₋₄ M श्रोत्रियस्य (for °याय)

नाकीर्तयित्वा गाः सुप्यान्नास्मृत्य पुनरुत्पतेत् ।
 सायं प्रातर्नमस्येच्च गास्ततः पुष्टिमाप्नुयात् ॥ १५
 गवां मूत्रपुरीषस्य नोद्विजेत कदाचन ।
 न चासां मांसमश्रीयाद्गवां व्युष्टिं तथाश्रुते ॥ १६
 गाश्च संकीर्तयेन्नित्यं नावमन्येत गास्तथा ।
 अनिष्टं स्वप्नमालक्ष्य गां नरः संप्रकीर्तयेत् ॥ १७
 गोमयेन सदा स्नायाद्गोपुरीषे च संविशेत् ।
 श्लेष्ममूत्रपुरीषाणि प्रतिघातं च वर्जयेत् ॥ १८
 सार्द्रचर्मणि भुञ्जीत निरीक्षन्वारुणीं दिशम् ।

वाग्यतः सर्पिणा भूमौ गवां व्युष्टिं तथाश्रुते ॥ १९
 घृतेन जुहुयादग्निं घृतेन स्वस्ति वाचयेत् ।
 घृतं दद्याद्दृतं प्राशेद्गवां व्युष्टिं तथाश्रुते ॥ २०
 गोमत्या विद्यया धेनुं तिलानामभिमन्त्र्य यः ।
 रसरत्नमयीं दद्यान्न स शोचेत्कृताकृते ॥ २१
 गावो मामुपतिष्ठन्तु हेमशृङ्गाः पयोमुचः ।
 सुरभ्यः सौरभेयाश्च सरितः सागरं यथा ॥ २२
 गावः पश्यन्तु मा नित्यं गावः पश्याम्यहं सदा ।
 गावोऽस्माकं वयं तासां यतो गावस्ततो वयम् ॥ २३

—^o) D₂ २ ऐश्वर्ये (for 'यै') D₁ [s]ति- (for स्ति)
 D₂ -जानति, D₃ गच्छति (for -जायन्ते) V₁ B Dn
 ऐश्वर्यं वेधिग (V₁ 'पि ग)च्छति, D₃ 'र्ये' वेभिगच्छते

15 ^a) D₁₋₂ गा (for गा) B₂ कुर्याद्, Dn₂
 स्वप्याद्, D₄₋₉ सुप्येन्, S सम्यद् (for सुप्यान्)
 —^b) D₁ ३ [अ]स्त्रय (for [अ]स्त्रय) V₁ B₁ २ ३ ४
 Dn₁ n₂ D₂ गा नाम (V₁ ता नास; B₁ गवा स; B₂
 D₂ तामा सं'स्त्रय चोत्पतेत्, B₃ दान संस्त्रय चो';
 Dn₂ corrupt, D-₇ ९ नास्त्रय पुनरापये (D₃ 'रुपते,
 D₁ 'रापते, D₂ रुपते)द; D₁₀ G₂ M नासस्त्रय
 तयोत्पतेत्, T₁ २ G₁ ३ ४ नामस्त्रय (T₂ 'स्त्रय) तयो';
 T₃ नालकृत्य तथा भवेत् —^o) D₁ ६-९ यो (for च)

16 B₁ D₁₀ om 16 Dn₃ om 16^{ab} —^b) V₁
 B (B₁ om) Dn₁ n₂ G₂ कथचन (for कदा) —^a)
 T₂ ३ G M₁ २.१ पुष्टि (for व्युष्टि) V₁ B₁ ३ ४ Dn
 गवा पुष्टिं तयामुया (B₁ 'था वजे)त्

17 ^a) D₁ गावश्च (for गाश्च स) D₁₋₂ ३ G₂
 कीर्तयन् —^b) V₁ B₁₋₄ Dn D₂ १ 10 G₂ ४ M तास्
 (for गास्) — B₁ om 17^{ad} D₁₋₂ om 17^e-18^b
 —^o) Dn₂ D₆ 10 अनिष्ट —^a) D₁ T₁ G₁ ३ M गा
 नर, T₂ ३ G₄ नरो गा' (for गा नर)

18 D₁₋₂ om 18^{ab} (of v. 1 17) —^a) M₁ ३ ४
 गोमये च (for 'येन) D₆ १ ९ [अ]श्रीयाद् (for स्नायाद्)
 —^b) V₁ B₂ (marg) २-३ Dn करीषे चापि सविशेत्,
 B₁ (marg) गोकर्षे चापि स', D₆ गोपुरीषे च संवसेत्,
 D₁₀ करीषेस्या सुसंविशेत् —^a) M₁₋₃ प्रतिघात (for
 'घातं) S तु (for च)

19 ^a) B₁ नाद्रं, D₁ ३ भादी, D₂ भाद्, D₃

om, D₆₋₁₀ साद्रं, T₂ ३ G M सौम्ये (for साद्रं)
 T₁ सौम्ये चर्मणि युजीत —^b) V₁ B Dn D₁₀ T₁ G₂
 M₁ निरीक्षेद्, D₅ 'क्ष्य —^o) D₆₋₉ सर्पिणो, T₁
 सचरेद् (for सर्पिणा) —^a) B₅ Dn₁ n₂ D₁ ६ ७ T₈
 M पुष्टिं (for व्युष्टिं) Dn₁ n₂ सदा, T₁ तद्, T₃
 तदा (for तथा)

20 B₂ D₆ ९ om, (hapl) 20 B₂ licuna for 20^a
 D₅ १ transp 20 and ३१ —^o) D₅ १ 10 प्राश्येद्,
 T₁ प्राश्य (for प्राशेद्) —^a) Dn₁ n₂ M₁ ३ ४ पुष्टिं
 (for व्युष्टिं) Dn₁ सदा (for तथा)

21 D₅ १ transp 20 and ३१ —^a) D₁₋₇ ९ गवा
 मभावे यो धेनुं —^b) Dn₂ मन्त्रयेत् (for मन्त्र्य य)
 S तिलानां (M₁₋₃ कपिला) योभिमन्त्रयेत् —^o) V₁ B
 Dn D₁₀ सर्वं (for रस) S रथ रत्नमय दद्यान् —^a)
 V₁ न स, B₁ न च, G₁ ३ तस्य, G₄ स न (by
 transp), M₂ तद्य D₁₀ न शोचेत् कृताकृते

22 ^a) D₂ ३ उपतिष्ठता —^b) V₁ B Dn D₁
 ४-10 हेमशृङ्ग, T₁ हेमशृङ्गा — D₄ om 22^e-23^b
 —^o) B₂ ३ ४ Dn सौरभेय्यश्च —^a) B₁ तथा (for
 यथा)

23 D₄ om 23^{ab} (of v. 1 23) —^a) B₁ (marg)
 गाश्च (for गाव) B₁ ३ D₂ 10 T₁ २ G₄ M पश्याम्यह
 (for पश्यन्तु मा) V₁ B₂ ३ ४ Dn G₂ गा वै पश्याम्यह
 नित्य —^b) D₁ गास्तु; D₆ गाश्च (for गाव) V₁
 B Dn D₂ 10 T G₄ M पश्यन्तु मा, G₁ ३ पश्यामि मां
 (for 'म्यह)

24 M₁ om 24 T₂ repeats 21^{ab} after 13 78.
 1^{ab} —^a) D₂ एव (for एव) V₁ B Dn D₁₀ [अ]पि

C 13 3756
B 13 78 25
K 13 113 26
M 13 65 24

एवं रात्रौ दिवा चैव समेषु विपमेषु च ।

महाभयेषु च नरः कीर्तयन्मुच्यते भयात् ॥ २४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७७ ॥

७८

वसिष्ठ उवाच ।

शतं वर्षसहस्राणां तपस्तप्तं सुदुश्चरम् ।
गोभिः पूर्वविसृष्टाभिर्गच्छेम श्रेष्ठतामिति ॥ १
लोकेऽस्मिन्दक्षिणानां च सर्वासां वयमुत्तमाः ।
भवेम न च लिप्येम दोषेणेति परतप ॥ २
स एव चेतसा तेन हतो लिप्येत सर्वदा ।
शकृता च पवित्रार्थं कुर्वीरन्देवमानुषाः ॥ ३

तथा सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
प्रदातारश्च गोलोकान्गच्छेयुरिति मानद ॥ ४
ताभ्यो वरं ददौ ब्रह्मा तपसोऽन्ते स्वयं प्रभुः ।
एवं भवत्विति विभ्रुर्लोकान्स्तारयतेति च ॥ ५
उत्तस्थुः सिद्धिकामास्ता भूतभव्यस्य मातरः ।
तपसोऽन्ते महाराज गावो लोकरायाणाः ॥ ६
तस्माद्गावो महाभागाः पवित्रं परमुच्यते ।

(for [ए]व) —^a) G₂ नर (for भयात्)

Colophon — *Parvan name* : B₁₋₄ D_{n3} D₁ ३
शक्ति — *Sub-parvan* V₁ B D_n D₁₋₃ ५-10 M₁₋₃
दानधर्म — *Adhy name* V₁ B D_{n2} n₃ D₁₀ गोप्रदा
निक, D_{n1} गोप्रदान, D₁₋₉ गोमाहात्म्य, T₂ दानप्रकरणे
गोमाहात्म्ये वसिष्ठनारदसमाद — *Adhy no* (figures,
words or both) V₁ 78, D₅ 72, D₁₀ 85, T₁
M 106, T₂ ३ G₂ ४ 113, G₁ ३ 107 — *Sloka*
no D_{n2} 23, D₄ 22

78

1 Some MSS वशिष्ठ —^a) B₁ शत (for शत)
G₂ शत (for वर्ष) —^b) V₁ B₁₋₄ D_n D₁₀ G₂
सुदुश्चर, G₁ damaged (for सुदुश्चरम्) — After 1^{ab},
T₂ repeats 13 77 24^{ab} —^c) V₁ B D_n D₂ ९ १०
G₁ पूर्व (for पूर्व) —^d) B₅ D₁₀ M₁ ३ गच्छेय (for
"म) T₃ M₂ श्रुगिताम् (for श्रेष्ठ) T₁ २ G M₁
गच्छाम श्रुगितामिति (T₁ 'ता वय)

2 T₂ ३ G transp 2^{ab} and 3^{ab} —^d) D₄ [अ]पि
(for [इ]ति)

3 T₁ om 3-6 M₁ om 3^{ab} T₂ ३ G transp
2^{ab} and 3^{ab}. —^a) D₁ damaged D₂₋₁ ० ० ० चैनमा

(for चेतसा) V₁ B D_n D₅ (also as in text) 10
अस्यपुरीपस्नानेन —^b) D₁₋₃ हता (for हतो). T₂
M₁₋₃ सर्वज्ञ (for 'दा) V₁ B D_n D₅ (also as in
text) 10 जन पूयेत सर्वदा —^c) D₅ परत्रार्थं (for
पवि*) D₅ शकृताथं परत्रार्थं, D₅ सक्कृताथं च परत्रार्थं
(hypermetric), D₇₋₉ सक्कृता च पर —^d) D₁₋₉
येन (for देव) D₅ T₂ मानवा (for मानुषा)

4 T₁ om ४ (cf v 1 3) —^c) V₁ B D_n T₃
लोकाद्गो (for गोलोकान्)

5 T₁ om 5 (cf v 1 3) —^a) D₁₋₉ ततो (for
ताभ्यो) D₁₀ तस्मात् (for ब्रह्मा) —^b) M₁ स्वय-
भुव (for स्वय प्रभु) —^c) D_{n1} प्रभुर् (for विभुर्)
—^d) M₁ ३ धारयत (for तार*) D₄ प्रभु (for
[इ]ति च)

6 T₁ om 6 (cf v 1 3) —^a) D₃₋₄ १ ३ T₂ ३
M सिद्ध (for सिद्धि) D₁ ३ च, D₄₋₉ तु (for
ता) — After 6^{ab}, V₁ B D_n D₅ 10 115

376 * प्रातर्नमस्यास्ता गावस्तत पुष्टिमवाप्नुयात् ।
[D₁₀ अवाप्नुयु (for 'यात्)]

—^c) G₂ तपसा ते (for 'सोऽन्ते)

7 ^a) G₁ महाभाग —^b) G₂ पवित्रा D₁ पवित्रं

तथैव सर्वभूतानां गावस्तिष्ठन्ति मूर्धनि ॥ ७
 समानवत्सां कपिला धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 सुव्रतां वस्त्रसंवीता ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८
 रोहिणी तुल्यवत्सां तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 सुव्रता वस्त्रसंवीतां सूर्यलोके महीयते ॥ ९
 समानवत्सा शबलां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 सुव्रतां वस्त्रसंवीता सोमलोके महीयते ॥ १०
 समानवत्सा श्वेता तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 सुव्रतां वस्त्रसंवीतामिन्द्रलोके महीयते ॥ ११

समानवत्सां कृष्णा तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 सुव्रतां वस्त्रसंवीतामग्निलोके महीयते ॥ १२
 समानवत्सा वृषा तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 सुव्रतां वस्त्रसंवीता याम्यलोके महीयते ॥ १३
 अपां फेनसर्णां तु सवत्सा कांस्यदोहनाम् ।
 प्रदाय वस्त्रसंवीतां वारुणं लोऋमश्रुते ॥ १४
 वातरेणुसर्णां तु सवत्सा कांस्यदोहनाम् ।
 प्रदाय वस्त्रसंवीता वायुलोके महीयते ॥ १५
 हिरण्यवर्णां पिङ्गाक्षीं सवत्सा कांस्यदोहनाम् ।

C 13
B 13
K 13
H 13

परमद्युते, T₁ त्र परम स्मृता — °) D₁ तद् (for तथा) — °) V₁ B D_n D_s 10 समतिष्ठत मूर्धनि

8 T₁ om (hapl) 8^a-12^b G₁ om (hapl) 8^a-9^b — °) D_{n1} सुवस्त्रा, T₂ सुवृत्ता (for सुव्रता) D₁ ७ १ ७ सपन्ना (for सवीता) — D₂ ७ १ ७ om (hapl) 8^a-19^a — °) D₁ ३ इद्र, G₂ स्वर्ग (for ब्रह्म)

9 D₁ ७ १ ७ T₁ om 9, G₁ om. 9^{ab} (for all, of v 1 8) D₁ ३ G₂ om (hapl) 9 D₂ G₂ transp 9 and 10 — °) V₁ B₁→ D_n D_s 10 लोहिता (for रोहिणी) B. समानवत्सा श्वेता तु — After 9^{ab}, M₂ reads 15 M₃ om (hapl) 9^a-11^b — °) T₂ सुवृत्ता (for सुव्रता) — °) D₂ ३ रुद्र, D₁₀ T₃ स्वर्ग (for सूर्य) — After 9, B₃ reads 12, repeating it in its proper place

10 D₁ ७ १ ७ T₁ om. 10 (cf v 1 8) M₂ om 10 (cf v 1 9) B₂ T₂ ३ om (hapl) 10-11 B₃ G₁ om (hapl) 10 M₁ om 10^a-12^b B₁ transp 10 and 11 D₂ G₂ transp 9 and 10 — °) D₃ 10 G₂ M₂ ३ श्वेता तु, D₅ कृष्णा तु, D₈ कटमापा, G₂ ३ धवला (for शबला) — D₃ om (hapl) 10^a-12^b — °) D₂ सपन्ना (for सवीता) — °) V₁ वायु, D_{n1} D₁₀ G₂ M₂ ३ इद्र, D_{n2} अग्नि, G₂ स्वर्ग, G₁ स्वर्ग (for सोम) — After 10, D₁₀ reads 15

11 D₁ ७ १ ७ T₁ om 11 (cf v 1 8) M₂ om 11^{ab} (cf v 1 9) B. D₃ T₂ ३ M₁ om 11 (cf v 1 10) B₁ D₁-३ G₂ om (hapl) 11 B₁ transp 10 and 11 D_{n2} G₁ read 11 twice — °) D_{n2} (both times) शबला, G₁ (second time) ३ M₂ ३ धवला (for श्वेता तु) — °) D_{n1} अग्नि, D₁₀ सोम, G₁ (second

time) ३ M₁ स्वर्ग, M₂ सूर्य (for इन्द्र) — After 11, B₁ reads 15

12 D₁ ७ १ ७ om 12, T₁ om 12^{ab} (for all, of v 1 8) D₂ M₁ om 12^{ab} (cf v 1 10) B₃ reads 12 for the first time after 9 G₂ reads 12 twice D₂ transp 12 and 13 — °) D_{n2} वर्णां (for चत्सां) D₅ धृन्नां, T₂ ३ G₂ ३ (second time) नीला (for कृष्णां) — D₁ om (hapl) 12^a-13^b — °) G₂ (first time) स्वर्ग (for अग्नि) — After 12, T₁ ३ G₁ ३ M₁ ३ ३ read 15, while G₂ reads the same after the second occurrence of 12

13 D₁ ७ १ ७ om 13 (cf v 1 8) D₁ om 13^{ab} (cf v 1 12) D₂ G₂ om (hapl) 13 T₃ om (hapl) 13-14 D₂ transp 12 and 13 D₁₀ transp 13 and 14 — °) B₃ धृन्नाभा, D₅ नीला तु, T₂ G₂ धृन्नीं तु (for धृन्नां तु) — °) T₁ om from स्यलोके up to मश्रुते (in 14^a) V₁ B₁-३ D₃ याम्ये, B₁ D_{n2} D₅ T₂ G₁ ३ ३ M₁ ३ ३ यम, D₂ इन्द्र (for याम्य)

14 D₁ ७ १ ७ om. 14 (cf v 1 8) T₁ om up to मश्रुते (in 14^a), T₂ om 14 (for both, cf v 1 13) D₁₀ transp 13 and 14 D₃ G₂ transp 14 and 15 — °) B₂ हिरण्यवर्णां पिङ्गाक्षीं (= 16^a) — D₁ ३ om (hapl) 14^a-16^b — °) B₂ ७ D_{n1} n₂ D₅ 10 वामुते, B₃ ३ D_{n3} D₃ वामुयात् (for वश्रुते) G₂ वायुलोके महीयते (= 15^a)

15 D₁ ७ १ ७ om 15 (cf v 1 8) D₁ ३ om 15 (cf v 1 14) B₁ reads 15 after 11, D₁₀ after 10, T₁ ३ G₁ ३ M₁ ३ ३ after 13, G₂ after the second

C. 13 3773
B 13 79 15
K 13 114 16
M 13 65 41

प्रदाय वस्त्रसंवीतां कौबेरं लोकमश्नुते ॥ १६
पलालधूम्रवर्णां तु सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
प्रदाय वस्त्रसंवीतां पितृलोके महीयते ॥ १७
सवत्सां पीवरीं दत्त्वा शितिकण्ठामलंकृताम् ।
वैश्वदेवमसंवाधं स्थानं श्रेष्ठं प्रपद्यते ॥ १८
समानवत्सां गौरीं तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
सुन्नतां वस्त्रसंवीतां वस्त्रनां लोकमश्नुते ॥ १९
पाण्डुकम्बलवर्णां तु सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
प्रदाय वस्त्रसंवीतां साध्यानां लोकमश्नुते ॥ २०
वैराटपृष्ठमुक्षाणं सर्वरत्नैरलंकृतम् ।

प्रदाय मरुतां लोकानजरान्प्रतिपद्यते ॥ २१
वत्सोपपन्नां नीलाङ्गां सर्वरत्नसमन्विताम् ।
गन्धर्वाप्सरसां लोकान्दत्त्वा प्राप्नोति मानवः ॥ २२
शितिकण्ठमनङ्गाहं सर्वरत्नैरलंकृतम् ।
दत्त्वा प्रजापतेर्लोकान्विशोकः प्रतिपद्यते ॥ २३
गोप्रदानरतो याति भिक्ष्वा जलदसंचयान् ।
विमानेनार्कवर्णेन दिवि राजन्विराजता ॥ २४
तं चारुवेपाः सुश्रोण्यः सहस्रं वरयोपितः ।
रमयन्ति नरश्रेष्ठ गोप्रदानरतं नरम् ॥ २५
वीणानां बल्लकीनां च नूपुराणां च शिञ्जितैः ।

occurrence of 12, and Ms after 9^{ab} Ds Gs transp
14 and 15 —^a) T₂ सुवर्णां (for -स^a) —^b) B₁
(marg. as in text) सवत्सां (for सवत्सा) —^d) G₂
यम (for वायु-) D₅ वायुलोकमवामुते, G₂ वारुण
लोकमश्नुते (= 14^d)

16 D₄ s 7 9 om 16 (of v l 8) D₁ 2 om 16^{ab}
(of v l 14) D₈ om (hapl) 16-19 T₁ om 16^{ab}
T₃ om (hapl) 16-17 —^b) G₂ सवत्सा गा पयस्विनीं
— D₈ om. (hapl) 16^c-17^b — After 16^c, D₁₀ reads
17^d —^d) V₁ B₁ कौबेर (for *र) B₄ D₂ आमु-
यात्, B₅ D₆ आमुते (for अश्नुते)

17 D₄ s 7 9 om 17 (of v l 8) D₃ om 17,
D₈ om 17^{ab} (for both, of v l 16) —^a) B₁ 2
D₁ 10 T₂ G₂ M₃ धूम- (for धूम्र) T₁ पलाश-
वर्णां धेनु वै —^b) T₂ दोहनीं — D₁₀ reads 17^d
after 16^{ab}

18 D₄ s 7 9 om. 18 (of v l 8) D₈ om 18
(of v l 16) —^a) B₂ 4 D₂ M₁ 2 4 पीवरा
—^b) V₁ B₂ 4 D₂ न₃ D₃ दतिकंठाम् (V₁ *ठीम्),
B₁ 3 5 D₅ भूतिकंठाम्, D₁ शितिकण्ठीम् (for *कण्ठाम्)
—^c) D₈ सुसवाधं (for अस^a)

19 D₄ s 7 9 om 19^{ab} (of v l 8) D₃ om
19 (of v l 16) —^a) D₈ गौरीं (for गौरीं) —^b)
M₄ तपस्विनीं (for पय^a) —^d) V₁ B₂ 5 D₂ आमु-
यात्, B₂ 4 D₆ आमुते (for अश्नुते) T₁ वसुलोके
महीयते

20 ^a) V₁ B D₂ D₁₀ वर्णाभा (for वर्णां तु)
—^b) D₅ 7 9 स (D₁ सु) वर्णां (for सवत्सां) —^d) B₂ 5

D₂ 1 n₃ D₆ 10 आमुते, B₄ D₂ आमुयात्, D₃ अश्नु-
यात् (for *ते)

21 T₁ om 21. —^a) D₁ 2 वेणाटः, D₃ वीणाट-
(for वैराटः) D₄-10 आ (D₅ अ) टरूपकवर्णां तु; S
(T₁ om) वैतानस्थित (G₁ *ति) मुक्षाणं ☞ C₂ वैराटं
वृद्ध पृष्ठ यस्य । रटति क्रन्दत्यनेनेति-राट क्षतम् । विगत राट
यस्मात्तद्विराटम् । स्वार्थे तद्धित । ☞ —^b) G₁ सर्वे (for
सर्वे) —^c) D₆ 7 प्रददन् (for प्रदाय) —^d)
D₂ 1 n₃ D₅ स राजन्, T₂ 3 G₄ भार्जितान्, G₂ अजितान्
(for अजरान्)

22 D₃ om (hapl) 22-23 —^a) D₄-2 नीलाङ्गां,
G₁ 3 नीलाभा (for नीलाङ्गा) V₁ B D₂ वयोपपन्न
ली (B₂ 4 D₂ n₃ नी) लोना —^b) V₁ B D₂ D₃
समन्वित; D₄ समावृता (for समन्विताम्)

23 D₃ om 23 (of v l 23) —^a) V₁ B₂ 4 5
D₂ इति, B₁ 8 भूति, D₁ सिद्धि; D₄-9 नील- (for
शिति) —^c) D₁₀ लोक

24 ^a) B₁ रतिर् (for -रतो) D₄-2 गोप्रदाने
र (D₅ 3 *नर) वा याति —^b) D₁₀ छित्वा (for मित्र्वा)
D₅ 7 मित्र्वा चैवाकंमदलं — D₈ om 24^c-25^d —^d)
D₄ 6-9 खेचरेण (for दिवि राजन्) B₂-5 D₂ D₁-3 10
विराजते (for *ता)

25 D₃ om 25 (of v l 24) —^a) D₃ सु- (for
त) Some MSS वेशा (for वेषा) —^b) B₁ D₁
सहस्र V₁ B₂-5 D₂ D₁₀ T₁ सुर-; D₃ G₁ 4 4 वार
(for वर) —^c) B₂ 5 D₂ D₁-2 T₂ G₂ M नरश्रेष्ठ;
D₁₀ कुरुश्रेष्ठ (for नर^a)

26 ^a) D₄-7 9 वेणूनां (for वीणानां) —^b) Some

हासैश्च हरिणाक्षीणां प्रसुप्तः प्रतिरोध्यते ॥ २६
यावन्ति लोमानि भवन्ति घेन्वा-
स्तावन्ति वर्षाणि महीयते सः ।

स्वर्गाच्युतश्चापि ततो नृलोके
कुले समुत्पत्स्यति गोमिनां सः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

७९

वसिष्ठ उवाच ।

घृतक्षीरप्रदा गावो घृतयोन्वो घृतोद्भवाः ।
घृतनद्यो घृतावर्तास्ता मे सन्तु सदा गृहे ॥ १
घृतं मे हृदये नित्यं घृतं नाम्ना प्रतिष्ठितम् ।
घृतं सर्वेषु गात्रेषु घृतं मे मनसि स्थितम् ॥ २

गावो ममाग्रतो नित्यं गावः पृष्ठत एव च ।
गावो मे सर्वतश्चैव गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ३
इत्याचम्य जपेत्सार्यं प्रातश्च पुरुषः सदा ।
यदह्ना कुरुते पापं तस्मात्स परिमुच्यते ॥ ४
प्रासादा यत्र सौवर्णा वसोर्धारा च यत्र सा ।

MSS सिञ्चितै (for शिञ्चितै) — °) T₁ हरैश्च (for
हासैश्च) — °) V₁ B₁₋₃ s Dn₂ n₃ सुप्त स, B₁ सुप्त
स, Dn₁ सुप्त सु, D₁ स सुप्त (for प्रसुप्त) D₁ 10
T₂ प्रतिव्युच्यते D₁₋₃ सुप्त प्रतिविचो (D₁ 'बु')च्यते

27 °) Some MSS रोमानि (for लोमानि) — °)
G₃ रोमानि (for वर्षाणि) D₁₋₃ तावद्वर्षाण्यश्रुते स्वर्गं
(D₁ देव)लोक (D₁ 'के) — °) V₁ B Dn₁ n₃ D₂
s 10 G₁ s स्वर्गं (for स्वर्गांश्च) — °) D₅ भोगिनां
(for गोमिनां) V₁ B₁₋₄ Dn D₁₀ प्रसूयते वै विपुले
गृहे (Dn₁ कुले) स, B₅ प्रसूयते वैरिगृहेनिवास, S
कुले प्रसूते (T₁ 'सूते, T₂ G₁ s ; M₁ 'सूते) विपुले
विशोकै (G₂ 'क)

Colophon — *Parvan name* B₁₋₄ D₁ शान्ति
— *Sub-parvan* V₁ B₁₋₄ Dn D_{1.2} 4-7 9 10 दानधर्म
— *Adhy name* V₁ B Dn D₁₋₇ 9 10 गोप्रदानिक,
D₁ s गोप्रानिक, D₂ गोमाहात्म्य, D₃ गोदानं; T₂
वसिष्ठसौदामसवादे गोमाहात्म्यकथन — *Adhy no*
(figures, words or both) V₁ 79, D₅ 73, D₁₀
85, T₁ M 107, T₂ s G₂ s 114, G₁ s 108
— *Sloka no.* Dn₂ 29, D₁ 16

79

1 T₁ भीष्म, some MSS वसिष्ठ (for वसिष्ठ.)
— °) D₁ om प्रदा गावो घृतयोन्वो D₅₋₉ घृतप्रदा
(for घृतोद्भवा) — °) Dn₂ घृतनर्वा (for 'नयो)
T₁ घृतवस्यो घृतास्ता वै — °) B₅ हि मे (for गृहे)
T₁ नित्य मे सनु सुव्रता

2 B₅ om 2-3 — °) D₃ वदने, T₂ G₁ s हृदय
(for 'ये) — °) D₁₋₉ तासु (for नाम्ना) — °)
D₁₋₉ घृत मे सर्वतश्चैव — D₁₋₃ om (hapl) 2^a-3°

3 B₅ om 3; D₁₋₃ om 3^{ab} (for all, cf v l 2)
— °) D₅ s गाव पृष्ठस्य रक्षका (D₁ 'की), D₁₀ गावो
मे सनु पृष्ठत — °) V₁ [अ]पि (for [ए]व)

4 °) Dn₂ [आ]नम्य (for [आ]चम्य) D₁ s-9 जपन्
(for जपेत्) — °) G₂ तदा (for सदा) T₁ प्रातश्च
पुरुषपंभ — °) T₁ अह्नि, T₂ s G₁ अह (for अह्ना)
— °) D₁ परिवि, T₂ G सचो वि (for स परि)

5 °) D₁ om वर्णा वसो D₂ वसु (for वसोर्)
M₂ धाराश्च (for धारा) T G M₁ s s वसोर्धाराश्च

C 13 3789
B 13 80 5
K 13 115 5
M 13 65 57

गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र यान्ति सहस्रदाः ॥ ५
नवनीतपङ्काः क्षीरोदा दधिशैवलसंकुलाः ।
वहन्ति यत्र नद्यो वै तत्र यान्ति सहस्रदाः ॥ ६
गवां शतसहस्रं तु यः प्रयच्छेद्यथाविधि ।
परामृद्धिमवाप्याथ स गोलोके महीयते ॥ ७
दश चोभयतः प्रेत्य मातापित्रोः पितामहान् ।
दधाति सुकृताल्लोकान्पुनाति च कुलं नरः ॥ ८
धेन्वाः प्रमाणेन समप्रमाणां
धेनुं तिलानामपि च प्रदाय ।
पानीयदाता च यमस्य लोके
न यातनां काचिदुपैति तत्र ॥ ९
पवित्रमर्थ्यं जगतः प्रतिष्ठा
दिवौरुसां मातरोऽथाप्रमेयाः ।

अन्वालेभेदक्षिणतो व्रजेच

दद्याच्च पात्रे प्रसमीक्ष्य कालम् ॥ १०

धेनुं सवत्सां कपिलां भूरिशृङ्गां

कांस्योपदोहां वसनोत्तरीयाम् ।

प्रदाय तां गाहति दुर्विगाहां

याम्यां समां वीतभयो मनुष्यः ॥ ११

सुरूपा बहुरूपाश्च विश्वरूपाश्च मातरः ।

गावो मामुपतिष्ठन्तामिति नित्यं प्रकीर्तयेत् ॥ १२

नातः पुण्यतरं दानं नातः पुण्यतरं फलम् ।

नातो विशिष्टं लोकेषु भूतं भवितुमर्हति ॥ १३

त्वचा लोम्नाथ शृङ्गैश्च वालैः क्षीरेण मेदसा ।

यज्ञं वहन्ति संभूय किमस्त्यभ्यधिकं ततः ॥ १४

यया सर्वमिदं व्याप्तं जगत्स्थायवरजङ्गमम् ।

कामदा (Gs कर्मा) — T1 om (hapl) 5° — ^d
B1 सहस्रश (for 'दा)

6 ^a) Hypermetrio — ^b) D1 2 शैवल, Ds
शैवाल, G1 8 शैवाल (for शैवल) — ^o) V1 B
Dn Ds वै नद्यस् (by transp) — ^d) G2 सहस्रश
(for 'दा)

7 ^a) D^o शत. B3 सहस्र च, G1 3 स्त्राणि (for
'सं तु) — ^o) B Dn D1-9 T G4 M2 4 वृद्धिम् (for
'क'). — ^d) Dn1 D1-3 10 T1 स्वर्गं (for स गो)

8 ^a) V1 B5 Dn पुत्रो (for प्रेत्य) — ^b) D1 om
(hapl) पित्रो पिता D1-8 8 9 मातामह- (for 'पित्रो)
— ^o) D1 2 G2 दधाति, D3 स याति, D1-9 नयते
(for दधाति) M1-8 लोके (for लोकान्) T1 पुनाति
ददतो लोके — ^d) D3 कुलत्रय, D6 कुल नरान् T1
दाता चापि महीयते

9 ^a) B1 प्रसादेन, T1 समानेन (for प्रमाणेन)
Dn2 D2 3 6-9 प्रमाण (for गा) — ^b) D6 धेन्वा
(for धेनु) D4 प्रदाता (for च) — ^o) D1 2 दायी
च, D3 दानेन, T2 2 G M वापी स (for दाता च)
D1 9 पापानि कृत्वा भयमस्य लोके (D4 काले) — ^d)
V1 T2 G2 4 किंचिद् (for का) — For 9°, T1
subst

377* लोकाननन्तान्समवाप्य धीर

प्रमोदते सुकृती स्वर्गलोके ।

10 T1 om 10 — ^a) B1 अत्रया (for अत्रय) T2
G1 8 प्रतिष्ठा (for 'ष्टा) — ^o) D5 7 व्रजेत (for च)
— ^d) D4 दस्वा (for 'दद्याच्च) — D3 काले (for पात्रे)

11 ^a) G4 om कपिला D1-9 हेम (for भूरि)
V1 B Dn D6 8 10 शृङ्गी (for शृङ्गा) — ^o) D1 6-9
सं, T8 ता (for ता) T G दुर्विगाहा (T2 'दा)
— ^d) T2 समश्नुते (for याम्यां समा)

12 = 13 80 31^{ab} — ^a) T2 8 G1 3 4 अनु (for
वहु) D4 8 सुरूपाश्च कुरूपाश्च — ^b) D2 भारत (for
मातरः) D4 M4 विरूपाश्चैव (M4 'श्च हि) मानर
— ^o) T2 अनु (for उप)

13 ^a) D1-9 लोके (for दान) — ^b) D5 7 कुल
(for फलम्) T1 नात पुण्यफल मत — ^o) D1-9
G4 भूतेषु (for लोकेषु)

14 ^a) G4 च (for [क्ष]थ) V1 B Dn D6 10 वा
(for च) — ^b) B6 D1 T2 8 मे सदा (for मेदसा)
— ^o) B6 बहुभि; T8 वहते (for वहन्ति) — ^d) T2
भक्ति ह्यधिक, G1 अस्य ह्य (for अस्यभ्य') D1 2
तप (for तत)

15 ^a) D3-9 T2 8 G2 4 यथा (for यया) T2 3

तां धेनुं शिरसा मन्दे भूतभव्यस्य मातरम् ॥ १५
 गुणवचनसमुच्चयैरुदेशी
 नृवर मयैष गवा प्रकीर्तितस्ते ।
 न हि परमिह दानमस्ति गोभ्यो
 भवति न चापि परायणं तथान्यत् ॥ १६

भीष्म उवाच ।
 परमिदमिति भूमिपो विचिन्त्य
 प्ररमृपेर्वचन ततो महात्मा ।
 व्यसृजत नियतात्मनान्द्विजेभ्यः
 सुनहु च गोधनमाप्तवाश्च लोकान् ॥ १७

इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वणि एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

८०

युधिष्ठिर उवाच ।
 पुत्रिणाणा पवित्रं यच्छ्रेष्ठं लोके च यद्भवेत् ।
 पावनं परमं चैव तन्मो ब्रूहि पितामह ॥ १
 भीष्म उवाच ।
 गावो महार्थाः पुण्याश्च तारयन्ति च मानवान् ।

धारयन्ति प्रजाश्वेमाः पयसा हविषा तथा ॥ २
 न हि पुण्यतमं किञ्चिद्गोभ्यो भरतसत्तम ।
 एताः पवित्राः पुण्याश्च त्रिषु लोकेष्वनुत्तमाः ॥ ३
 देवानामुपरिष्ठाश्च गावः प्रतियसन्ति वै ।
 दत्त्वा चैता नरपते यान्ति स्वर्गं मनीषिणा ॥ ४

G1-2 प्राप्त (for प्राप्त)

15 ^a) P1 G1 नृवर (for नृवर) D2 च (for ते)
 —^a) V1 B Dn D 13 च (for द्वि) —^b) D1-
 दया (for न च) B1 3 D2 1 2 न च, D1 2 3 च
 न, D1 न मा, f G 330, M 111 (for तथा)

17 D1 2 दानाणा (for भीष्म) —^a) B2 Dn 12
 D- T G 1 M- रन् (for परन्) D1 3 om, D2-3
 ष्ट (for द्वि) B Dn 12 D1-3 M1 भूमिदो (for
 दो) —^a) B2 निम्बुत्त, D 2 व्यसृजत् (for जन)
 —^b) Dn1 D1 2 3 G1 स यत् च, D12 यद्भो (for
 यद्भुत्त) B2 D-3 G1 12, B1 D1 1 2 (also is in
 text) G1 2 1 M स, D1 सु, f 3 रन (for च)
 M1 कानुवाच (for प्राप्तवात्) D1 लोके, D-3 लोके,
 D12 कानाद (for लोकान)

Colophon — Parcan ante B1 2 1 Dn1 D1
 दाति — sub precat V1 B Dn D1 2 1-3 दानधर्म
 — 1th name V1 B1 2 1 1 Dn D1 2 1 10 गोप्रदा
 निद, D1 2 गोप्रत, D2 गोमाहात्म्य, T2 दानप्रकरणे
 रविष्टर्षोदात्ममार्दे गोदानकड, T2 G 1 M रविष्टर्षोदात्म-
 समाद — Adhy no (figures, words or both) V1
 80, D- 74, D12 86, T1 M 108, T2 2 G 1
 115, G1 2 103 — Sloka no D1 17

80

1 D1 2 om 1 (with the ref) —^a) D2 च,
 G1 (also is in text) तु (for यत्) —^b) V1 B2
 Dn निष्ट (for श्रेष्ठ) D1 T1 लोकेषु; D12 लोकस्य
 (for लोके च) D1 सवदा, M1 सन्नवेत् (for य)
 D2 श्रेष्ठ लोके नहीयते —^a) T1 श्रेयस्कर च परम
 — After 1, T2 reads 3^d, repeating it in its proper
 place

2 T1 om 2-5 —^a) D2 महार्था (for र्था)
 B1 गावो महार्थानुत्पाच —^b) G1 कारयति (for ता)
 B1 om च D1 2 मानव —^a) D2 [ए]व, D2 om
 (for [इ]मा) —^b) V1 B2-3 Dn D2 हविषा पयसा
 तथा

3 T1 om 3 (cf v 1 2) —^a) D1 3 पुण्यतर
 (for तम) —^b) D1-2 वेद्या (D1 दे)भ्यो भरतर्षभ
 — T2 reads 3^d for the first time after 1 —^a)
 T2 (first time) पूता (for ष्ठा) V1 B2-3 Dn D2
 पूता पुण्या पवित्राश्च —^b) V1 B2 Dn T2 (first
 time) सत्तमा, D1-3 चो (for [अ]नु)

4 T1 om 4 (of v 1 2) —^b) D1 द्वि (for वै)
 —^a) B1 3 D1 द्रवा चैता, D1-3 नेता (D2 नत्वा)

C. 13 3806
B 13. 81 5
K 13 116 5
M 13 66 5

मान्धाता यौवनाश्वश्च ययातिर्नहुपस्तथा ।
गावो ददन्तः सततं सहस्रशतसंमिताः ।
गताः परमकं स्थानं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥ ५
अपि चात्र पुरावृत्तं कथयिष्यामि तेऽनघ ॥ ६
ऋषीणामुत्तमं धीमान्कृष्णद्वैपायनं शुक्रः ।
अभिवाद्याह्निकं कृत्वा शुचिः प्रयत्तमानसः ।
पितरं परिपप्रच्छ दृष्टलोकपरावरम् ॥ ७
को यज्ञः सर्वयज्ञानां वरिष्ठ उपलक्ष्यते ।
किं च कृत्वा परं स्वर्गं प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ ८

दत्त्वा (for दत्त्वा चैता). V₁ B₅ Dn₁ n₂ D₅ तारयते
(V₁ 'ति) (for नरपते)

5 T₁ om 5 (of v 1 2) —^a) D₅ युवनाश्वश्च
(for यौव^a) —^b) M नाहुपस् B₃ तदा (for तथा)
—^c) V₁ B Dn D₁₀ G₂ गा वै (for गावो) D₁₋₉
दत्त्वा तु, T₂ M₂ ददत (for ददन्त) D₁₋₃ गा वै
ददुश्च सततं —^d) B₂ याता (for गता)

6 ^a) V₁ B₁ 3 4 Dn नीत; B₂ 5 D₁₀ गीता (for
वृत्तं) —^b) D₁₋₉ भारत (for तेऽनघ) — After
6, D₂ 8 ins

378* सौरभ्य पुण्यकर्माण पावका शुभदर्शना ।
यदर्थं गोशताश्रैव सौरभ्य सुरसत्तम ।
तच्च मे शृणु कास्त्वेन वदतो ह्यरिसूदन ।
पुरा देवयुगे तात दैत्येन्द्रेषु महात्मसु ।

[(L. 1) D₂ ऋभिन्य पावना (for -कर्माण पावका)
— (L. 2) D₂ निर्मिताश्च (for गोश^a) and सुरभ्य (for
सौ^a). — (L. 3) D₂ बल- (for ह्यरि-) — (L. 4)
D₂ देवेन्द्र सुमहातपा (for the post half)]

7 T₁ om 7^{ab} —^a) D₂ उत्तरं; D₁₋₉ 'मो (for
'म) G₁₋₃ M₂ धर्मान् (for धीमान्) T₂ 3 G₂ M₁₋₃
ऋषीणामुत्तमान्धर्मान्. —^b) G₁ कृष्णं D₇ द्वीपायन
D₁ शुभ (for शुक्र) —^c) V₁ B₂ 5 Dn D₂ अभि
वापाह्निककृत —^d) G₂ प्रति- (for परि) T₁ शुक्र
प्रोवाच पितर —^e) D₁ परायण, T₁ 'वर (for
'वरम्)

8 Before 8, T₂ ins शुक्र —^a) M_{1,2} लोकानां
(for यज्ञानां) —^b) V₁ B₁ 2. 5 Dn ह्युप, B₂ 4
[s]भ्युप, D₁₋₉ इह (for उप-) D₁₋₃ G_{1,2} लभ्यते

केन देवाः पवित्रेण स्वर्गमश्नन्ति वा विभो ।
किं च यज्ञस्य यज्ञत्वं क्व च यज्ञः प्रतिष्ठितः ॥ ९
दानानामुत्तमं किं च किं च सत्रमतः परम् ।
पवित्राणां पवित्रं च यत्तद्ब्रूहि ममानघ ॥ १०
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं व्यासः परमधर्मवित् ।
पुत्रायाकथयत्सर्वं तत्त्वेन भरतर्षभ ॥ ११
व्यास उवाच ।

गावः प्रतिष्ठा भूतानां तथा गावः परायणम् ।
गावः पुण्याः पवित्राश्च पावनं धर्म एव च ॥ १२

(for लक्ष्यते) — T₁ om 8^{ab} —^c) D₁ 3 कृत्वा च
(by transp) D₅ वर (for पर) V₁ B_{2,2,2} Dn
D₂ 5 स्थान (for स्वर्ग)

9 ^a) B₁ 3 येन, M₁ 3 तेन (for केन) —^b)
D₅ इच्छति, G₁ 3 गच्छति, G₂ जयति (for अश्नन्ति)
D₁ वाभिभो, D₂ चाभिभो, D₃ चाभित, S वै वि
(T₂ G₂ प्र)मो (for वा विभो) D_{4,5,7,9} स्वर्गमिच्छति
मा(D₅ मो)गत, D₅ स्वर्गमिच्छति देवता — T₁ om
9^c-10^b —^c) D₂ om (hapl) यज्ञस्य —^d) D₁
किं (for क्व) D₂ पितामह (for प्रतिष्ठित)

10 T₁ om. 10^{ab} (of v 1 9) —^a) V₁ B Dn
D₁₋₉ 10 M₂ देवानाम् (for दाना^a) —^b) B₂ dama-
ged, B₃ Dn D₁₀ इत् पर, D₁₋₇ 9 पर मतं; D₅
पर स्मृत (for अत परम्) —^c) D₅ एतद् (for यत्) V₁
B₂ (marg.) Dn₁ n₂ पितमम, D₁ पितामह, S
महामुने (G₂ 4 'मते) (for ममानघ) Dn₂ तद्ब्रूहि
पितर मम (sic)

11 Before 11, D₁₋₉ T₂ 3 G₂ 4 ins भीष्म —^a)
B₁ D₁₋₉ पुत्राय कथयामास —^b) D₁ तत्रैव, D₂ गो-
धर्म (for तत्त्वेन)

12 D₁ 3 T₁ M om the ref —^b) B₂ परायणा
—^c) D₂ पवित्र (for 'त्राश्) D₁₋₉ गाव पवित्रा
(D₅ प्रतिष्ठा) पुण्याश्च —^d) D₁ -सत्तम (for एव च)
V₁ B Dn D₁₀ गोधन पावन तथा, D₂ पावना शुभद^a
र्शना, D₃ पावनाना च पावनं, S पावन धर्मतस्तथा

13 ^a) D₅₋₉ ह्यशृगा, T₂ 3 नृ^a, G₁ वि^a (for
अ^a) —^b) V₁ B₂ 5 Dn D₁ 10 T₁ M₂ 4 शुभम्
(for 'म) — D₁₋₇ 9 ins after 13^{ab} D₅
after 16

पूर्वमासन्नशृङ्गा वै गाव इत्यनुशुश्रुमः ।
 शृङ्गार्थे समुपासन्त ताः किल प्रभुमव्ययम् ॥ १३
 ततो ब्रह्मा तु गाः प्रायमुपविष्टाः समीक्ष्य ह ।
 ईप्सितं प्रददौ ताम्यो गोभ्यः प्रत्येकशः प्रभुः ॥ १४
 तासां शृङ्गाण्यजायन्त यस्या यादृच्चनोगतम् ।
 नानावर्णाः शृङ्गन्त्यस्ता व्यरोचन्त पुत्रक ॥ १५
 ब्रह्मणा वरदत्तास्ता हव्यकव्यप्रदाः शुभाः ।
 पुण्याः पवित्राः सुभगा दिव्यसंस्थानलक्षणाः ।

गावस्तेजो महदिव्यं गवां दानं प्रशस्यते ॥ १६
 ये चैताः संप्रयच्छन्ति साधवो वीतमत्सराः ।
 ते वै सुकृतिनः प्रोक्ताः सर्वदानप्रदाश्च ते ।
 गवां लोकं तथा पुण्यमाप्नुवन्ति च तेऽनघ ॥ १७
 यत्र वृक्षा मधुफला दिव्यपुष्पफलोपगाः ।
 पुष्पाणि च सुगन्धीनि दिव्यानि द्विजसत्तम ॥ १८
 सर्वा मणिमयी भूमिः सूक्ष्मकाश्चनवालुका ।
 सर्वत्र सुखसंस्पर्शा निष्पङ्का नीरजा शुभा ॥ १९

C. 13.
B 13
K. 13
M 13

379* ता किल शृङ्गमाकाङ्क्षन्वर्पातपनिवारणम् ।
 मानुषीं च स्वच गुर्वी शीतवातावतापसहाम् ।
 वस्त्रावरणगोचर्मविरोध परस्परम् ।
 ततो ब्रह्मा ददौ तासा मनसा धारिता पराम् ।

[(L 3) Ds सविवोध (for अविरोध) — Ds om line 4]

— After the above, Ds reads 14^{ad} repeating it in its proper place Ds ६ १ ९ om 13°-14^b —^o) Ds शृगार्थं, Ds शृंगे वै (for शृङ्गार्थे) —^d) Tz ३ Gz कुल (for किल)

14 Ds ६ १ ९ om 14^{ab} (cf. v l 13) —^a) Tz ३ G M1-३ सन्नम् (for प्रायम्) —^b) D10 वै, T1 च (for ह) — Ds reads 14^{ad} for the first time after 379* —^o) Ds (first time) तेषां, S गोभ्यस् (for ताम्यो) Ds ६ १ ३ (second time) ९ ईप्सित च प्रपद्ये —^d) Ds ६ १ ३ (second time) ९ गोषु, T1 ३ G M1 ताम्य, Tz M1-३ तेष्य (for गोभ्य) Gz तथा (for प्रभु) — Ds ६ १ ९ ins after 14 Ds after 16 Ds after the first occurrence of 14^{ad}

380* आहूय मनुज प्राह गोषु स्वा तनुमादध ।
 आच्छादनं चावरण यूय गृह्णीत मानवा ।
 शीतवातातपं येन धारयन्ति प्रजायिनि ।
 सुकुमारस्वचं यूय वस्त्रैराच्छादयिष्यथ ।
 एवमस्त्विति ता प्रादाच्चव स्वा चर्म एव च । [5]

[(L 2) Ds आच्छादनी — (L 3) Ds १ ९ प्रजायिनि (for 'न') — (L 5) Ds त्वा (for त्वं) Ds १ ९ चर्म (for चर्म) Ds ६ वा (for च)]

15 Ds ६ १ ९ om 15-16 —^b) Dns Ds Ms यस्य (for यस्या) D10 मनोभवद् (for मनोगतम्) —^o)

V1 B1 ३ Gs शृगवत्स Ds नानावर्णस्वमापन्नास — Ds om (hapl) 15^d-16^a —^d) Ds Tz ३ Gz ह्यरोचंत (for व्य*)

16 Ds ६ १ ९ om 16, Ds om 16^a (for all, of v l 15) —^a) D10 दानाच्च (for दत्तास्ता) —^b) D1-३ ३ -वहा (for -प्रदा) —^o) V1 Tz शुभगा; Gz सुशुभा (for सुभगा) —^d) D10 Tz ३ Gz ३ सस्कार (for संस्थान) — T1 om 16^d —^f) Bz च शस्यते, Bz प्रश (for प्रश*) — After 16, Ds ins 380* and Ds ins 379*

17 *) Dns Tz ३ Gz वा (for च) Ds-९ ता धेनुं ये प्रयच्छति, Gz ये वै तासा प्र* —^b) S (except M1) गत- (for वीत-) —^o) Ds ६-९ प्रकृतित (for सुकृतिन) —^d) Ds T1 च ते (for तथा) Tz गवा पुण्य तथा लोकम् —^f) Dns Ds प्राप्नुवति (for आ*) T1 द्विजोत्तम (for च तेऽनघ) Ds प्राप्नुवति तथानघ

18 *) V1 B Dns ये तु, Dns ये सु, D10 ये च (for यत्र) M1-३ मधुलिहा (for 'फला) —^b) Bz D10 फलोपमा, Ds ६-९ समन्विता (for फलोपगा) Ds दिव्यवृक्षसमन्विता — For 18^{ad}, Ds-९ subst

381* फलानि च रसाभ्यानि सृद्नि रुचिराणि च ।

19 *) V1 B Dn D10 सर्वं (for सूक्ष्म) —^o) B Dn D10 Ms ३ सर्वतुं (for सर्वत्र) Tz ३ G M शुभ (for सुख) Bz ३ -सपन्ना; Tz सस्पर्श (for 'शां) —^d) Some MSS निपका (for निष्पङ्का) V1 B Dn Ds ३ ५-७ M1 नि (Bz-५ Dns M1 नी) रजा, Ds निरुजा, T1 चिरजा, Tz ३ G1 ३ निरजा; M2 नीरुजा (for नीरजा) V1 Bz Dn Ds-३ M1 शुभा (for शुभा)

20 T1 om. 20 —^a) V1 D1 वनाश् (for -वनैश्) Ds कुलैर्; Ds-९ चापि (for चैव) —^b) V1 B1, ३ ९

C. 13 3823
B 13 81 21
K 13 116 21
M 13 66 21

रक्तोत्पलवनैश्चैव मणिदण्डैर्हिरण्मयैः ।
तरुणादित्यसंक्राशैर्भान्ति तत्र जलाशयाः ॥ २०
महार्हमणिपत्रैश्च काञ्चनप्रभकेसरैः ।
नीलोत्पलविमिश्रैश्च सगोभिर्वहुपङ्कजैः ॥ २१
करवीरवनैः फुल्लैः सहस्रावर्तसंवृतैः ।
संतानकनैः फुल्लैर्वृक्षैश्च समलंकृताः ॥ २२
निर्मलाभिश्च मुक्ताभिर्मणिभिश्च महाधनैः ।
उद्धृतपुलिनास्तत्र जातरूपैश्च निम्नगाः ॥ २३
सर्वरत्नमयैश्चित्रैरवगाढा नगोत्तमैः ।
जातरूपमयैश्चान्यैर्हुताशनसमप्रभैः ॥ २४
सौवर्णगिरयस्तत्र मणिरत्नशिलोच्चयाः ।

पट्टै, B₃ ५ पट्टै, Dn D₃ M₃ खंडै (for दण्डै)
—^d) D₃ यत्र (for तत्र)

21 D₁₋₇ ९ repeat 21^{ab} after 25^{ab} —^a) D₁ ३
चित्रैश्च (for पत्रैश्च) —^b) M₁ स्रव, M₂ चत्र,
M₃ ५ तत्र (for प्रभ) Some MSS केशरै T G
काचनोपमकेसरै —^c) V₁ तु (for च) —^d) D₃
सरोजेर, D₃ रोमभिर (sic), T₂ ३ G M₁₋₃ सरासि
(for सरोभिर)

22 T₁ om 22^{ab} —^a) D₁₋₉ पुष्पै, D₃ (also)
पुष्प (for फुल्लै) — B₃ om (hapl) 22^{bc} —^b)
G₁₋₃ सहस्रावृत्त (for 'वर्त') — D₁₀ om 22^{cd} —^d)
G₁₋₃ पुष्पैश्च (for वृक्षैश्च) B₃ समलंकृतै

23 ^b) V₁ B Dn D₁₀ प्रभै (for -वनै) — After
23^{ab}, D₁₀ reads 23^{ab} repeating it in its proper
place —^c) V₁ B Dn D₂ ५ ९ १० T₁ G₂ M₁
उद्धृत (for उद्धृत) D₁ पवनास् (for पुलि) B₁
तद्वज् (for तत्र)

24 ^b) V₁ B Dn D₁₀ हुनोत्तमै, D₁₋₉ ह्यनु* (for
नगो) — T₁ om 24^{cd}

25 D₁₀ reads 25^{ab} for the first time after 23^{ab}
—^a) V₁ B Dn D₂ १० (both times) M₁ ३ सौवर्णा,
D₁ ३-९ सुवर्ण (for सौ) — D₃ om (hapl)
25^b-26^a —^b) D₄ om मणिरत्न B₃ शिलोच्चयान्
— After 25^{ab}, D₁₋₇ ९ repeat 21^{ab} D₁₋₇ ९ om 25^{cd}
—^c) T₁ नव, T₂ ३ G₁ मणि (for सर्व)

सर्वरत्नमयैर्भान्ति शृङ्गैश्चारुमिरुच्छ्रितैः ॥ २५
नित्यपुष्पफलास्तत्र नगाः पत्ररथाकुलाः ।
दिव्यगन्धरसैः पुष्पैः फलैश्च भरतर्पभ ॥ २६
रमन्ते पुण्यकर्माणस्तत्र नित्यं युधिष्ठिर ।
सर्वकामसमृद्धार्था निःशोका गतमन्यवः ॥ २७
विमानेषु विचित्रेषु रमणीयेषु भारत ।
मोदन्ते पुण्यकर्माणो विहरन्तो यशस्विनः ॥ २८
उपक्रीडन्ति तान्राज्यशुभाश्चाप्सरसां गणाः ।
एताल्लोकानवाप्नोति गां दत्त्वा वै युधिष्ठिर ॥ २९
यासामधिपतिः पूषा मारुतो ब्रह्मन्वली ।
ऐश्वर्ये वरुणो राजा ता मां पान्तु युगंधराः ॥ ३०

26 D₃ om 26^a (cf v 1 25) —^a) B₃ दिव्य
(for नित्य) D₁ ५ ९ फलैस् (for फलास्) —^b)
Dn₃ D₂ ३ ९ यत्र (for पत्र-) M₁ रथारुहा (for
'कुला) B₃ नगा यत्र समाकुला — T₁ om 26^{cd}
—^c) T₂ ३ G M₁ ३ नित्य- (for दिव्य-) B₃ मयै
पुष्पै, D₁₋₉ वहै पुष्पै (for रसै पुष्पै) —^d) D₂
फलैश्च पुरुषर्पभ, D₁₋₉ पुष्पै फलसमन्वितै, S (T₁ om)
फलैश्च सुनिसत्तम

27 ^a) T₂ ३ G₂ ५ रज्यंते (for रमन्ते) —^b) D₁₋₃
महासुने, D₃ om, T₁ सुखप्रदा, T₂ ३ G M सुखा
(G₂ सम) न्विता (for युधिष्ठिर) —^c) B₁ सनृद्धत्मा,
T₂ ३ G₁ द्वाश्च (for 'द्वार्था) —^d) B₂ D₁ ३ विशोका,
D₃ ३ ९ नि शोक, D₇ क (for नि शोका) T₁ विशोका
गतमरसरा

28 ^b) T₂ ३ G सत्तम (for भारत) —^c) T₂ ३
G₂₋₄ मोदत —^d) D₁ १० विहरते, S (except M₁)
'रति (for 'रन्तो)

29 T₁ om 29 —^a) T₂ ३ G₂ ५ M₁ ३ ५ ब्रह्मन्
(for राजन्) —^c) S (T₁ om) इमाल्लै (for प्ताल्लै)
—^d) D₃ गा (for गा) D₁₋₉ दत्त्वा गावो युधिष्ठिर,
S (T₁ om) गा (M गा) दत्त्वा सुनिसत्तम — After 29,
D₁₋₃ ins

382* अप्सरोभिश्च सहितो भाति वै गोप्रदो नर ।

30 ^a) V₁ B Dn D₁₀ चेपाम् (for यासाम्) —^b)
T₁ प्रभु, T₂ ३ G बले (for वली) D₁₋₉ मारुतो
बलवद्बल — After 30^{ab}, D₁ ५ ७ ९ read 36^a-41^b

सुरूपा बहुरूपाश्च विश्वरूपाश्च मातरः ।
 प्राजापत्या इति ब्रह्मज्ञपेन्नित्यं यतत्रतः ॥ ३१
 गास्तु शुश्रूषते यश्च ममन्वेति च सर्वशः ।
 तस्मै तुष्टाः प्रयच्छन्ति वरानपि सुदुर्लभान् ॥ ३२
 न दुह्येन्मनसा चापि गोषु ता हि सुखप्रदाः ।
 अर्चयेत् सदा चैत्र नमस्कारैश्च पूजयेत् ।
 दान्तः प्रीतमना नित्यं गवां व्युष्टिं तथाश्रुते ॥ ३३
 येन देवाः पवित्रेण भुञ्जते लोकमुत्तमम् ।

यत्पवित्रं पवित्राणां तद्दृतं शिरसा वहेत् ॥ ३४
 घृतेन जुहुयादग्निं घृतेन स्वस्ति वाचयेत् ।
 घृतं प्राशेद्धृतं दद्याद्गवां व्युष्टिं तथाश्रुते ॥ ३५
 त्र्यहमुष्णं पिबेन्मूत्रं त्र्यहमुष्णं पिबेत्पयः ।
 गवामुष्णं पयः पीत्वा त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत् ।
 त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो भवेत्त्र्यहम् ॥ ३६
 निर्हृतेश्च यवैर्गोभिर्मांसं प्रसृतयावकः ।
 ब्रह्महत्यासमं पापं सर्वमेतेन शुध्यति ॥ ३७

T₁ om 30^{ad} D₁ repeats 30°-32^d after 42 — °)
 D₃ नित्य (for राजा) D₃ ० ० ऐश्वर्ये च रणे नित्य,
 D₃ (second time) १ ऐश्वर्येण चरा नित्य (sic) — °)
 V₁ B D_n D₂ ५ (first time) नाममात्र, D₁ G₂ ता मा
 पांतु, D₁ ता स्वीया तु (sic), D₅ (second time)
 गास्वा पातु, D₅₋₉ तास्वा पांतु (for ता मां पान्तु)
 T₂ ३ G₁ ४ M₁₋₃ युगवरै (for रा) D₁₀ ता मा
 यातु गवां वरा — After 30, D₃ reads 36-42

31 For the repetition in D₃, cf. v l 30 31^{ab}
 = 79 12^{ab} — °) B₃ निरूपा, D_{n2} स°, T₂ ३ G
 अ (for सु°) V₁ वर्णं (for बहु) — °) G₂ om
 (hapl) विश्वरूपाश्च — T₁ om 31^{ad} — °) V₁ B₁₋₂
 D_{n2} n₃ D₁₀ प्राजापत्यम्, B₁ D_{n1} D₅ (both times)
 प्रजापत्यम्, M₁ प्राजापत्य (for पत्या) B₅ प्रजापत्य
 मपि ब्रह्मन् — °) D₃ damaged D₁ ३ जपन्, D₁ ३
 (both times) ० १ ० यजेन (for जपेन्) D₆ ० जित
 (for यत-)

32 For the repetition in D₅, cf. v l 30 — °)
 G₂ गा (for गास्) V₁ B₂₋₅ D_n D₁ ३ ५ (both
 times) 10 T₁ च (for तु) B₁ D₁₀ यो वै, D₁ ३
 यस्तु, D₅ (second time) चैत्र (for यश्च) D₂ ०-०
 गास्तु (D₂ °श्च) शुश्रूषयेचस्तु, D₄ G₁ ३ गास्तु शुश्रू
 षवतश्च (D₄ °माणस्तु) — °) B₁ ५ समर्थेति, B₃
 सम्प्रगिति (for सम्मन्वेति) D_{n3} सर्वत (for °श)
 — °) B₅ तुष्टास्तस्मै (by transp) — °) D₅ (both
 times) अति (for अपि) T₂ ३ G च (for सु)

33 °) V₁ B D_n D₂ १ 10 T G₁ ३ ४ M₁ दुह्येन्न
 (by transp) B₁ ४ D_n D₁ २ ४-१ ० 10 T G M₁ वा
 (for च) — °) B₁ ३ ४ तेषा, D₂ नित्य, T₂ ३ G₂ ३
 ता सु, G₁ ३ ताभि (for ता हि) B₁ ३ सुखप्रद
 (for °प्रदा) V₁ B₂ ५ D_n D₁₀ M₁₋₃ गोषु नित्य

(M₁₋₃ चापि) सुखप्रद, D₅ गोषु नित्य यतत्रत — °)
 D₁ अर्चयिस्वा, D₅ १ ० सीत, D₃ °यान (for येत)
 D₁ ३ गा वै, D₂ गावो, D₃ ० वापि, D₁₋₉ चापि
 (for चैत्र) B₁ अर्चयेत्सतत चैत्र — T₁ om 33^{af}
 — °) D₂ दाता (for दान्त) — °) G₃ गावस् (for
 गवा) B₁ T₂ ३ G तुष्टिं, B₃ M₁₋₃ पुष्टि (for व्युष्टिं)
 V₁ °श्रुते, D₅ समश्रुते (for तथा) — After 33,
 V₁ B D_n D₅ read 36

34 G₃ om (hapl) 34-35 — °) B₃ भुञ्जते लोक
 सत्तम — D₃ reads 34^{ad} after 35 — °) D₁ तत्प
 वित्र, D₁₀ पवित्र च (for यत्पवित्र) — °) D_{n2}
 यद्दत, T₂ ३ G₁ तद्दह, G₁ तद्रत (for तद्दत) D₅
 पिबेत् (for वहेत्) D₄ ० १ ० यद्रूप मनमा जपेत्

35 G₃ om 35 (cf. v l 34) D₁ ० १ ० om 35
 D_{n1} om 35^{ab} — °) D₃ प्राश्य, T₂ प्राश्येद् (for
 प्राशेद्) — °) D_{n1} n₂ T₁ M पुष्टिं; D₁₀ T₂ ३ G₁
 ३ ४ तुष्टिं (for व्युष्टिं) — After 35, D₃ reads 34^{ad}

36 D₁₋₃ om 36^{ab} V₁ B D_n D₅ read 36 after
 33 D₁ ० १ ० read 36^{ad}-41^b after 30^{ad}, D₃ reads
 36-42 after 30 D_{n2} om (hapl) 36^{af} — °) D₁₋₉
 पय पिबेत् (by transp) — D₁₋₉ T₁ om (hapl ?)
 36^{ad} — °) B₁ D_{n2} D₁₋₃ त्र्यहम् (for गवाम्) — B₁
 (hapl) 36^{ad} — °) D_{n2} G₂ घृतम् (for त्र्यहम्) D₂
 शीत (for उष्ण) D_{n2} त्र्यहं, G₂ पिबेत् (for घृत)
 — °) B₁ वायुभक्षो (for °क्षो) D₁₋₉ त्र्यह भवेत्
 (by transp)

37 For the sequence in D₁ ०-०, cf. v l 36 D₂
 T₁ om 37^{ab} — °) B₃ D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ निर्वृतेश्च,
 D₁₋₉ निर्हं, G₂ निर्हं, M₁ निर्वृ (for निर्हं) — °)
 B₂₋₅ D₁ मास, D₃ मास, D₁₀ T₂ ३ G M₁₋₃ मासात्
 (G₁ ३ M₁ ३ °न्) (for मास) V₁ B₁ (marg) ० D_{n3}

C 13 3842
B. 13 91 40
K. 13 116 40
M. 13 66 40

पराभवार्थं दैत्याना देवैः शौचमिदं कृतम् ।
देवत्वमपि च प्राप्ताः संसिद्धाश्च महाबलाः ॥ ३८
गात्रः पवित्राः पुण्याश्च पावनं परमं महत् ।
ताश्च दत्त्वा द्विजातिभ्यो नरः स्वर्गमुपाश्रुते ॥ ३९
गवां मध्ये शुचिर्भूत्वा गोमतीं मनसा जपेत् ।
पूताभिरद्भिराचम्य शुचिर्भूति निर्मलः ॥ ४०
अग्निमध्ये गवां मध्ये ब्राह्मणानां च संसदि ।
विद्यावेदव्रतस्नाता ब्राह्मणाः पुण्यकर्मिणः ॥ ४१
अध्यापयेरञ्जिष्यान्वै गोमतीं यज्ञसंमिताम् ।

त्रिरात्रोपोषितः श्रुत्वा गोमतीं लभते वरम् ॥ ४२
पुत्रकामश्च लभते पुत्रं धनमथापि च ।
पतिकामा च भर्तारं सर्वकामांश्च मानवः ।
गावस्तुष्टाः प्रयच्छन्ति सेविता वै न संशयः ॥ ४३
एवमेता महाभागा यज्ञियाः सर्वकामदाः ।
रोहिष्य इति जानीहि नैताभ्यो विद्यते परम् ॥ ४४
इत्युक्तः स महातेजाः शुकः पित्रा महात्मना ।
पूजयामास गा नित्यं तस्मात्त्वमपि पूजय ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

प्राशित-; B: ३ Dn1 n2 D2 प्रशित; D1 ३ ३ प्रसृति-
(for प्रसृत) D5-9 -यावकं (for 'क') M1 मासा
धभृतयावकं —^d) B2 ३ Dn T3 शुच्यते (for 'ति')
B1 सर्वमेव न्यपोहति

38 For the sequence in D1 6-9, of v 1 36 B2
partly damaged —^a) V1 B2 ३ Dn D5 10 M2
पराभवाश्च (D5 'थं') —^b) B5 शुभ, T1 हत (for
कृतम्) — T1 om 38^{ad} —^c) D1-9 स (for च)
Dn1 n2 D10 ते देवत्वमपि प्राप्ता —^d) D1-3 महा-
फला (for 'बला')

39 For the sequence in D1 6-9, of v 1 36
—^a) D2 T2 ३ G4 पुण्या पवित्राश्च (by transp),
D1-9 पुण्य पवित्र, T1 G1-3 M पुत्र (T1 परं, G1 ३
पूता) पवित्राश्च —^b) G2 पावकं (for 'नं') —^c)
गाश्च, D10 T2 ३ G अपि (for ताश्च) D7 दत्त्वा (for
दत्त्वा) D3 पवित्रेभ्यो (for द्विजातिभ्यो) —^d) V1
D1-1 ३ अवाश्रुते (D4 'यात्') (for उपाश्रुते).

40 For the sequence in D1 6-9, of v 1 36
—^b) B5 D1 ३ ३ ३ ३ गोमतिं (for गोमतीं) D1-3
सतत (for मनसा) —^c) B5 पूजाभिर (for पूता)
D5 १ ० चाचम्य (for वा)

41 For the sequence in D1 6-9, of v 1 36
D1 ३ १ ० om 41^c-42^d —^c) M1-3 वेदविद्या- (for
विद्यावेद) D10 T G M2 ३ स्नातान् —^d) D10 S
(except M3) ब्राह्मणान् B1 ३ Dn1 D1 T1 ३ G1-3
कर्मण

42 For the sequence in D3, cf. v 1 36 D1
३ १ ० om 42 (cf v 1 41) —^a) D10 अध्यापयंतः;
T2 'यति'; T3 G1 ३ ४ 'येत'; G2 'येच्च (for 'येरञ्')
B2 शिव्यार्थं, D5 वै शिव्यान् (by transp) D3 अध्या-
प्याप्यपरे शिव्यान् —^b) D1 ३ गोमतिं —^c) V1 B
Dn D5 ३ भूत्वा (for श्रुत्वा) T1 त्रिरात्रोपोषणं कृत्वा
—^d) B1 धन; D3 फल, D5 10 T2 ३ G2 ४ परं;
M1-3 पर (for वरम्) D1 ३ गोमतिं लभते फलं; T1
यथेष्टं लभते परान् — After 43, D5 repeats 30^c-32^d

43 B2 partly damaged —^a) Dn3 तु (for च).
D5 सततं (for लभते) D1-3 पुत्रकामो लभेत्पुत्रान्
—^b) B1 D1-3 M1-3 पुत्रान् (for पुत्र) V1 B5-3 Dn
D5 ३ ० वा (for च) D1-3 धनकामो धनानि च —^d)
D2 T1 G1 ३ मानवाः —^c) D3 पुष्टिं (for तुष्टा)
—^e) D1-3 सेवेत्ता (for सेविता) T1 च (for वै)

44 —^a) B2 ३ एभिर; D10 T3 G1 उक्ते (for एता)
T3 G2 महाभाग (for 'गा') —^b) B1 D1 ३ ४ यज्ञिका,
D5 T3 ३ M1 याज्ञिया, D5-9 याज्ञिका, G M1-3
याज्ञीया (for यज्ञिया) —^c) T1 जानीथ (for 'हि')

45 Before 45, V1 (marg) B2 1ns भीष्म V1
reads 45 and the colophon on marg —^a) D5 १ ०
G1 ३ सु- (for स) —^b) B2 ३ महर्षिणा (for महा-
त्मना) —^c) B Dn1 n2 D2 ३ ३ गां, D10 T1 ३
G3 ३ M ता, G2 ता (for गा) —^d) V1 B2 ३ ३
Dn3 पूजये (for 'य')

Colophon — Parvan name B1 ३ ४ Dn3 D1 ३

८१

युधिष्ठिर उवाच ।

मया गवां पुरीषं वै श्रिया जुष्टमिति श्रुतम् ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं संशयोऽत्र हि मे महान् ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
गोभिर्नृपेह संवादं श्रिया भरतसत्तम ॥ २
श्रीः कृत्वेह वपुः कान्तं गोमर्ष्यं प्रविवेश ह ।
गावोऽथ विस्मितास्तस्या दृष्ट्वा रूपस्य संपदम् ॥ ३

गाव ऊचुः ।

कासि देवि कुतो वा त्वं रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

विस्मिताः स महाभागे तव रूपस्य संपदा ॥ ४
इच्छामस्त्वां वयं ज्ञातुं का त्वं क्व च गमिष्यसि ।
तत्त्वेन च सुवर्णाभे सर्वमेतद्वचीहि नः ॥ ५

श्रीरुवाच ।

लोकक्रान्तास्मि भद्रं वः श्रीनम्निह परिश्रुता ।
मया दैत्याः परित्यक्ता विनष्टाः शाश्वतीः समाः ॥ ६
इन्द्रो विवस्वान्सोमश्च विष्णुरापोऽग्निरेव च ।
मयाभिपन्ना ऋध्यन्ते ऋषयो देवतास्तथा ॥ ७
यांश्च द्विषाम्यहं गावस्ते विनश्यन्ति सर्वशः ।
धर्मार्थकामहीनाश्च ते भवन्त्यसुखान्विताः ॥ ८

C 13 3
B 13 3
K 13 12
M 13 72

शक्ति — *Sub-parvan* B₁₋₄ Dn D₁ 2 5-7 9 10 M₄
दानधर्म — *Adhy nam* V₁ B₁ 3 5 Dn गोप्रदानिक,
B₄ M गोप्रदाने (B₄ 'दानिके' व्यासशुकसवाद, D₁₋₂
गोमाहात्म्य, D₁ शुकदेववेदव्याससवाद, D₅₋₉ शुक-
व्याससवाद, T₂ श्रीव्यासशुकसवादे गोमाहात्म्य — *Adhy*
no (figures, words or both) D₅ 75, T₁ M 109,
T₂ 3 G₂ 3 116, G₁ 3 110 — *Śloka no* Dn₂ 47,
D₁ 46 — After 13 80, D₁₀ S ins passages given
in App I (Nos 9, 9A and 9B)

81

1 V₁ reads 1 on marg — ^a) D₁₋₃ गवा सूत्र-
(for मया गवा) D₅ च, D₁₀ T G हि (for वै)
— ^b) D₁ 6-9 श्रीजुष्टमिति वै श्रुत — ^c) D₁ एवम् (for
एतद्) G₁ 2 कथितुं (for [अ]ह श्रोतु) — ^d) D₅
इत्र (by transp) B Dn पितामह, T₁ महान् हि मे
(for हि मे महान्) D₁₋₃ सशयो हि (D₅ मे) पितामह

2 ^a) B₁ D₁₋₇ 9 तु सह, D₃ तु नृप (for नृपेह)
— ^d) T₁ भारत- (for भ^a)

3 ^a) D₁ T₁ [ए]व, D₂ M₃ [इ]व (for [इ]व)
— ^b) V₁ B₂₋₄ D₁ 4-9 गोमध्ये प्र, B₅ Dn 'ध्येयु
(for 'ध्य प्र) — ^c) B₂ partly damaged B₁
तस्माद्, B₄ तात (for तस्या) D₃₋₉ दृष्ट्वा तस्या (by
transp)

55

4 ^a) D₁ 3 [5] सि (for वा) D₁₋₇ 9 [अ] सि (for
त्व) — ^d) D₅₋₉ रूपस्य तव सपदा

5 ^a) V₁ B Dn D₂ 8 इच्छाम M₂ 8 त्वा (for
त्वा) — ^c) V₁ B Dn वर, D₁₋₉ G₂ सुर, T
G₁ 3 4 M हि सु- (for च सु) D₁₀ सत्त्वेन हि सुवर्णाभे
— ^d) B₅ D₅ G₂ मे (for न)

6 G₁₋₃ om the ref — ^a) D₁₀ S (except G₁)
लोकस्य कतिर्भद्र च — ^b) V₁ B₄ Dn₈ D₈ नाम्नाहं,
B₁₋₃ 5 Dn₁ न₂ नामाह; D₁₀ S (except T₁) नामेह
(for नाम्नेह) — ^c) D₁ महा (for मया) — After
6, V₁ B (except B₂) Dn D₁ 5 8 T₁ ins

383* मयाभिपत्ता देवाश्च मोदन्ते शाश्वती समा ।

7 ^b) D₁₋₉ निधिर्पौत्रुप एव च — ^c) V₁ B Dn
सिष्यते, D₁ 8 वधते, D₂ वाध्यते, D₁₀ S दीप्यते (for
ऋध्यन्ते) — ^d) D₁₋₃ सुनयो (for ऋषयो)

8 ^a) V₁ B₁₋₄ D₁₀ नाविशामि, D₁ च निदामि,
T₁ M₁₋₃ च द्वि (T₁ द्वे) प्यामि (for 'पामि) B₅ यद्दो
विशाम्यह गावस् — ^b) D₁ 3 विरुध्यति (for विनश्यन्ति)
G₁ सर्वदा (for दा) — T₁ om 8^{ad} — ^c) D₁ 6-9
सर्वार्थ (for धर्मार्थ-) V₁ B Dn D₅ धर्मधार्थश्च
कामश्च, D₁₋₃ ध (D₁ क) र्मकामविहीनाश्च — ^d) D₁
6-9 [अ] सुखान्वहा (for 'न्विता) V₁ B Dn D₅ मया
शुष्टा सुखान्विता (D₅ 'वहा)

[438]

C 13 3842
B. 13 81 40
K. 13 116 40
M 13 66 40

पराभवार्थं दैत्यानां देवैः शौचमिदं कृतम् ।
देवत्वमपि च प्राप्ताः संसिद्धाश्च महाबलाः ॥ ३८
गायः पवित्राः पुण्याश्च पावनं परमं महत् ।
ताश्च दत्त्वा द्विजातिभ्यो नरः स्वर्गमुपाश्रुते ॥ ३९
गवां मध्ये शुचिर्भूत्वा गोमतीं मनसा जपेत् ।
पूताभिरद्भिराचम्य शुचिर्भरति निर्मलः ॥ ४०
अग्निमध्ये गवा मध्ये ब्राह्मणानां च संसदि ।
विद्यावेदव्रतस्नाता ब्राह्मणाः पुण्यकर्मिणः ॥ ४१
अध्यापयेरञ्शिष्यान्वै गोमतीं यज्ञसंमिताम् ।

त्रिरात्रोपोषितः श्रुत्वा गोमतीं लभते वरम् ॥ ४२
पुत्रकामश्च लभते पुत्रं धनमथापि च ।
पतिक्रामा च भर्तारं सर्वकामांश्च मानवः ।
गावस्तुष्टाः प्रयच्छन्ति सेविता वै न संशयः ॥ ४३
एवमेता महाभागा यज्ञियाः सर्वकामदाः ।
रोहिण्य इति जानीहि नैताभ्यो विद्यते परम् ॥ ४४
इत्युक्तः स महातेजाः शुक्रः पित्रा महात्मना ।
पूजयामास गा नित्यं तस्मात्त्वमपि पूजय ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

प्राक्षित-, B₂ 4 Dn₁ n₂ D₂ प्रश्नित; D₁ 2, 5 प्रसूति-
(for प्रसूत) D₅₋₉ -यावकं (for 'क') M₁ मासा
धमृतयावकं —^d) B₂ 4 Dn T₃ शुच्यते (for 'ति')
B₁ सर्वमेव व्यपोहति

38 For the sequence in D₁ 6-9, of v l 36 B₂
partly damaged —^a) V₁ B₂ 5 Dn D₅ 10 M₁
पराभवाच्च (D₅ 'धै') —^b) B₅ शुभ, T₁ हत (for
कृतम्) — T₁ om 38^{ad} —^c) D₁₋₉ स (for च)
Dn₁ n₂ D₁₀ ते देवत्वमपि प्राप्ता —^d) D₁₋₃ महा-
फला (for 'बला')

39 For the sequence in D₁ 6-9, of v l 36
—^a) D₂ T₂ 3 G₁ पुण्या पवित्राश्च (by transp),
D₁₋₉ पुण्यं पवित्र, T₁ G₁₋₃ M पुत्र (T₁ परं, G₁ 3
पूता) पवित्राश्च —^b) G₁ पावकं (for 'नं') —^c)
गाश्च, D₁₀ T₂ 3 G अपि (for ताश्च) D₁ दत्ता (for
दत्त्वा) D₂ पवित्रेभ्यो (for द्विजातिभ्यो) —^d) V₁
D₁₋₁ 9 अवाश्रुते (D₁ 'यात्') (for उपाश्रुते)

40 For the sequence in D₁ 6-9, of v l 36
—^b) B₅ D₁ 2 4 6 7 9 गोमतिं (for गोमतीं) D₁₋₃
सखतं (for मनसा) —^c) B₃ पूजाभिर (for पूता)
D₅ 7 9 चाचम्य (for आ^c)

41 For the sequence in D₁ 6-9, of v l 36
D₅ 6 7 9 om 41^c-42^d —^c) M₁₋₃ वेदविद्या- (for
विद्यावेद) D₁₀ T G M₁ 3 स्नातान् —^d) D₁₀ S
(except M₁) ब्राह्मणान् B₂ 5 Dn₁ D₁ T₁ 2 G₁₋₃
कर्मण

42 For the sequence in D₃, cf. v l 36 D₁
6 7 9 om 42 (cf v l 41) —^a) D₁₀ अप्यापयंत,
T₂ 'यति; T₂ G₁ 2 4 'येत, G₂ 'येष्ट (for 'येष्ट').
B₂ शिष्यार्थे; D₅ वै शिष्यान् (by transp) D₈ अप्या-
प्याप्यपरे शिष्यान् —^b) D₁ 2 गोमतिं —^c) V₁ B
Dn D₅ 8 भूत्वा (for श्रुत्वा) T₁ त्रिरात्रोपोषणं कृत्वा
—^d) B₁ धन; D₃ फल, D₅ 10 T₂ 3 G₂ 4 परां;
M₁₋₃ पर (for वरम्) D₁ 2 गोमतिं लभते फल, T₁
यथेष्टं लभते परान् — After 42, D₅ repeats 30^c-32^d

43 B₂ partly damaged —^a) Dn₂ तु (for च)
D₅ सखतं (for लभते) D₁₋₃ पुत्रकामो लभेत्पुत्रान्
—^b) B₁ D₁₋₉ M₁₋₃ पुत्रान् (for पुत्र) V₁ B₂₋₅ Dn
D₈ 8 9 वा (for च) D₁₋₃ धनकामो धनानि च —^d)
D₂ T₁ G₁ 3 मानवाः —^c) D₃ पुष्टिं (for तुष्टा)
—^e) D₁₋₃ सेवेत्ता (for सेविता) T₁ च (for वै)

44 —^a) B₂ 4 एभिर्; D₁₀ T₂ G₁ उक्ते (for पूता)
T₂ G₂ महाभाग (for 'गा) —^b) B₁ D₁ 2 4 यज्ञिका,
D₅ T₂ 3 M₁ याज्ञिया, D₆₋₉ याज्ञिका; G M₁₋₃
याज्ञिया (for यज्ञिया) —^c) T₁ जानीथ (for 'हि')

45 Before 45, V₁ (marg) B₂ ins सीष्म V₁
reads 45 and the colophon on marg —^a) D₆ 7 9
G₁ 3 सु- (for स) —^b) B₂ 4 महर्षिणा (for महा-
त्मना) —^c) B Dn₁ n₂ D₂ 4 8 गां; D₁₀ T₁ 3
G₃ 4 M ता; G₂ ता (for गा) —^d) V₁ B₂ 4 5
Dn₃ पूजये (for 'य)

Colophon — Parvan name B₁ 2 4 Dn₃ D₁ 9

८१

युधिष्ठिर उवाच ।

मया गवा पुरीषं वै थिया जुष्टमिति श्रुतम् ।
एतद्विच्छाम्यहं श्रोतुं संशयोऽत्र हि मे महान् ॥ १

श्रीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
गोभिर्नृपेह संवादं थिया भरतसत्तम ॥ २
श्रीः कृत्वेह त्रपुः कान्तं गोमर्ध्यं प्रविवेश ह ।
गावोऽथ विस्मितास्तस्या दृष्टा रूपस्य संपदम् ॥ ३
गाव ऊचुः ।
कासि देवि कुतो वा त्वं रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

विस्मिताः स्म महाभागे तव रूपस्य संपदा ॥ ४
इच्छामस्त्वा वयं ज्ञातुं का त्वं क्व च गमिष्यसि ।
तत्त्वेन च सुवर्णाभे सर्वमेतद्व्रीहि नः ॥ ५

श्रीरुवाच ।

लोकान्तास्मि भद्रं वः श्रीर्नाम्नेह परिश्रुता ।
मया दैत्याः परित्यक्ता विनष्टाः शाश्वतीः समाः ॥ ६
इन्द्रो नियस्वान्सोमश्च विष्णुरापोऽग्निरेव च ।
मयाभिपन्ना ऋष्यन्ते ऋषयो देवतास्तथा ॥ ७
यांश्च द्विषाम्यहं गानस्ते विनश्यन्ति सर्वशः ।
धर्मार्थकामहीनाश्च ते भवन्त्यसुखान्विताः ॥ ८

ज्ञाति — *Subparcan* B₁₋₃ Dn D₁ १ -१ १ १० M₁
दानपत्रे — *Adhy nims* V₁ B₁ १ १ Dn गोप्रदानिक,
B₁ M गोप्रदाने (B₁ 'दानिके' व्यासशुक्रमवाद, D₁₋₃
गोमाहात्म्य, D₁ शुक्रदेववेदव्याससमाद, D₁₋₃ शुक्र
व्याससमाद, T₁ श्रीव्यासशुक्रमवादे गोमाहात्म्य — *Adhy*
no (figures, words or both) D₁ 75, T₁ M 109,
T₂ १ G₁ १ 116, G₁ १ 110 — *Slo/a no* Dn₁ 17,
D₁ 46 — After 13 80, D₁₀ S ins passages given
in App I (Nos 9, 9A and 9B)

81

1 V₁ reads 1 on marg —^a) D₁₋₃ गवा मूत्र-
(for मया गवा) D₁ च, D₁₀ T G हि (for वै)
—^b) D₁ १-२ श्रीशुष्टमिति वै श्रुत —^c) D₁ एवम् (for
एवद्) G₁ १ कथितु (for [अ]द् श्रोतु) —^d) D₁
द्वय (by transp) B Dn पितामह, T₁ महान्दि मे
(for हि मे महान्) D₁₋₃ सदायो हि (D₁ मे) पितामह

2 ^a) B₁ D₁₋₁ १ तु सद्, D₂ तु नृप (for नृपेह)
—^d) T₁ भारत- (for म^c)

3 ^a) D₁ T₁ [नृ]त्र, D₂ M₃ [इ]व (for [इ]ह)
—^b) V₁ B₁₋₁ D₁ १-२ गोमर्ध्ये प्र, B₁ Dn 'ष्येपु
(for 'ष्य प्र) —^c) B₁ partly damaged B₁
वस्माद्, B₁ तात (for तस्या) D₁₋₃ दृष्टा तस्या (by
transp)

55

4 ^a) D₁ १ [स]सि (for वा) D₁₋₁ १ [अ]सि (fo
रव) —^d) D₁₋₃ रूपस्य तव सपदा

5 ^a) V₁ B Dn D₁ ३ इच्छाम M₂ ३ स्वा (fo
रवा) —^c) V₁ B Dn वर; D₁₋₃ G₂ सुर, '
G₁ १ १ M हि सु- (for च सु) D₁₀ सत्त्वेन हि सुवर्णाभे
—^d) B₁ D₁ G₁ मे (for न)

6 G₁₋₂ om the ref —^a) D₁₀ S (except G₁
लोकस्य कातिर्भद्रं च —^b) V₁ B₁ Dn₃ D₂ नाम्नाह
B₁₋₃ १ Dn₁ n₂ नामाह, D₁₀ S (except T₁) नामे
(for नाम्नाह) —^c) D₁ महा (for मया) — Afte
6, V₁ B (except B₂) Dn D₁ १ १ T₂ ins

383* मयाभिपन्ना देवाश्च मोदन्ते शाश्वती समा ।

7 ^b) D₁₋₃ निधिपौतुप एव च —^c) V₁ B D
सिष्यते, D₁ १ वर्धते, D₂ वाष्यते; D₁₀ S दीप्यते (fo
रुष्यन्ते) —^d) D₁₋₃ मुनयो (for ऋषयो)

8 ^a) V₁ B₁₋₁ D₁₀ नात्रिशामि, D₁ च निंदापि
T₁ M₁₋₃ च द्वि (T₁ द्वे)प्यामि (for 'प्यामि) B₁ यः
विशाम्यह गावस् —^b) D₁ १ विरुष्यति (for विनश्यन्ति
G₁ सर्वदा (for 'दा) — T₁ om 8^{ad} —^c) D₁ १
सर्वार्थं (for धर्मार्थं) V₁ B Dn D₁ धर्मधायं
कामश्च, D₁₋₃ ध (D₁ क)मैकामविहीनाश्च —^d) I
१-२ [अ]सुखावहा (for 'न्विता) V₁ B Dn D₁ स
जुष्टा सुखान्विता (D₁ 'वहा)

[433]

C. 13 3859
B 13 82 9
K 13 128 9
M 13 72 8

एवंप्रभावां मां गावो विजानीत सुखप्रदाम् ।
इच्छामि चापि युष्मासु वस्तुं सर्वासु नित्यदा ।
आगता प्रार्थयानाहं श्रीजुष्टा भवतानघाः ॥ ९
गाव ऊचुः ।

अध्रुवां चञ्चलां च त्वां सामान्यां बहुभिः सह ।
न त्वामिच्छाम भद्रं ते गम्यतां यत्र रोचते ॥ १०
वपुष्मन्त्यो वयं सर्वाः किमस्माकं त्वयाद्य वै ।
यत्रेष्टं गम्यतां तत्र कृतकार्या वयं त्वया ॥ ११
श्रीरुवाच ।

किमेतद्दः क्षमं गावो यन्मां नेहाभ्यनन्दथ ।
न मां संप्रति गृहीथ कस्माद्द्वै दुर्लभां सतीम् ॥ १२
सत्यश्च लोक्रवादोऽयं लोके चरति सुव्रताः ।

9 ^a) D₄ 6-9 एतत्प्रभावा, D₅ एतद्गता वा (for एव-
प्रभावां) — ^b) V₁ B (except B₂) D_n D₁ 3 4-10
सुखप्रदा — ^c) B₁ D₁₀ S इच्छेय (for इच्छामि)
D₂ युष्माक (for 'सु) — ^d) D₅ सर्वदा (for नित्यदा)
— T₁ om 9° — ^e) V₁ B₂ 5 D_n D₃ आगत्य (for
'ता) B₁₋₃ D_n D₁ 8-5 7-9 M₁ प्रार्थना (M₁ 'नी)याह
(for 'यानाह) D_n 1. n₂ आगत्य प्रार्थये युष्माञ्. — ^f)
V₁ B₂ 3. 5 D_n [अ]य वै (for [अ]नघा) B₄ श्रीयुक्ता
भवताथ वै

10 M₁ om the ref. — ^a) D₁₀ हि त्वं; T₁ G
हि त्वा (G₂ त्वां), M₁₋₃ च त्वा (for च त्वा) V₁
B D_n अध्रुवा चपला च त्व; D₄₋₉ 'वा चलचित्ता त्व;
T₂ 'वां चपलां हि त्वा, T₃ M₄ 'वा च चला हि (M₄ च)
त्वा — ^b) V₁ B D_n सामान्या; D₄₋₁ 9 न ग
(D₁ म)ता, D₃ सगता, G₁ 3 M₁ सामान्य (M₄
'न्याद्), M₁₋₃ सामान्या (for सा) — ^c) D₄ 5 T₂
इच्छामि — ^d) V₁ B₂ 5 D_n रम्यते; B₁ 3 D_n 1 n₂
D₁ 3 रस्यसे, D₃ संस्यसे (for रोचते)

11 T₁ om 11^{ab}-12^b — ^a) D₂ 3 8 T₂ 3 M₁ 3
वपुष्मन्त्यो (for 'मन्त्यो) D₄₋₉ शक्ता (for सर्वा)
— ^b) B₅ D_n D₁₋₃ 9 10 T₂ यत्रेष्ट (for यत्रेष्ट)

12 T₁ om 12^{ab} (cf v 1 11) G₂ om the ref
— ^a) D₁ 3 उक्ता मां, D₃ उक्त मा (for व क्षम)
— ^b) M मा (for मा) V₁ B₁₋₃ 5 D_n D₁₋₃ M₁
[अ]भिनन्दथ, D₅₋₇ 9 T₂ G₁ 3 [अ]भ्यनन्दथ (D₅ 9

स्वयं प्राप्ते परिभवो भवतीति विनिश्चयः ॥ १३
महदुग्रं तपः कृत्वा मां निषेयन्ति मानवाः ।
देवदानवगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ १४
क्षममेतद्धि वो गावः प्रतिगृहीत मामिह ।
नावमन्या ह्यहं सौम्यास्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १५
गाव ऊचुः ।
नावमन्यामहे देवि न त्वां परिभवामहे ।
अध्रुवा चलचित्तासि ततस्त्वा वर्जयामहे ॥ १६
बहुनात्र किमुक्तेन गम्यतां यत्र वाञ्छसि ।
वपुष्मन्त्यो वयं सर्वाः किमस्माकं त्वयानघे ॥ १७
श्रीरुवाच ।
अवज्ञाता भविष्यामि सर्वलोकेषु मानदाः ।

'थ) — ^a) D₅ 1 तत् (for न). D₁₋₃ च मा; M
मा स- (for मां स-) V₁ B D_n गृहीथ, D₃ T₁ 3
M₁₋₃ 'त; G₂ गृह्णाति, M₄ गृहीथा — ^b) D₁ 5. 1
मा (for वै) B₂ सतां (for सतीम्)

13 ^a) B₂ 5 D_n 1 n₂ D₃ 10 T₂ 3 G सत्य (for सत्यश्च).
M₁₋₃ लोके (for लोक-). — ^b) D₁ 3 वदति (for
चरति) D₃ लोको निंदति सुव्रत

14 ^a) M₁ उग्र D₄₋₉ महदुग्रमुखा देवा — ^b)
T₂ निषेवेत, T₃ निषीदति (for निषेवन्ति) D₃ मा
निषेवति मानव, D₄₋₉ ध्रुवं मन्यति मानवा

15 ^a) D₁ क्षमते तद् (for 'मेतद्) D₅ 10 G₂ यो
(for वो) V₁ B D_n प्रभाष पृष मे गाव (B₂ D_n 1 n₂
वो गाव; D_n 3 गावश्च) — ^b) D_n 3 परि (for
प्रति) B₁ D₃ T₂ मामिति, T₁ 3 माचिर (for मामिह)
— ^c) V₁ B D_n 3 D₁ 5 M₁₋₃ नावमान्या (for 'मन्या)
M₁₋₃ [अ]स्मि (for हि) D₃ सोम्यास्, M₄ सौम्य

16 ^b) D₁ 3 T₂ 3 G₂ M₁ त्वा (for त्वां) — T₁
om (hapl) 16^{ad} — ^c) V₁ (also as in text) S
(T₁ om) हि, D₅₋₉ च (for [अ]सि) — ^d) D₁ 3
त्वा (for त्वा) D_n 1 n₂ वर्जयाम्यह

17 ^a) D₁ 5 1 च (for [अ]त्र) — ^b) D₃ गतव्यं
(for गम्यता) — B₅ reads 17^{ad} twice — ^c) B₂ 5
(first time) D_n 1 D₃ 1-9 T₁ M₁ वपुष्मन्त्यो (for
'मन्त्यो)

प्रत्याख्यानेन युष्माभिः प्रमादः क्रियतामिति ॥ १८
 महाभागा भवत्यो वै शरण्याः शरणागताम् ।
 परित्रायन्तु मा नित्यं भजमानामनिन्दिताम् ।
 माननां त्वहमिच्छामि भवत्यः सततं शुभाः ॥ १९
 अप्येकाङ्गे तु नो वस्तुमिच्छामि च सुकुत्सिते ।
 न वोऽस्ति कुत्सितं किञ्चिदङ्गेषालक्ष्यतेऽनघाः ॥ २०
 पुण्याः पवित्राः सुभगा ममादेशं प्रयच्छत ।
 वसेयं यत्र चाङ्गेऽहं तन्मे व्याख्यातुमर्हथ ॥ २१
 भीष्म उवाच ।
 एवमुक्तास्तु ता गावः शुभाः करुणपत्मलाः ।
 संमन्य सहिताः सर्वाः श्रियमूचुर्नराधिप ॥ २२

अवश्यं मानना कार्या तवास्माभिर्यशस्विनि ।
 शकृन्मूत्रे निवस नः पुण्यमेतद्वि नः शुभे ॥ २३
 श्रीरुवाच ।
 दिष्ट्या प्रसादो युष्माभिः कृतो मेऽनुग्रहात्मकः ।
 एवं भवतु भद्रं वः पूजितास्मि सुखप्रदाः ॥ २४
 भीष्म उवाच ।
 एवं कृत्वा तु समयं श्रीर्गोभिः सह भारत ।
 पश्यन्तीना ततस्तासां तत्रैवान्तरधीयत ॥ २५
 एतद्गोशकृतः पुत्र माहात्म्यं तेऽनुवर्णितम् ।
 माहात्म्यं च गवां भूयः श्रूयतां गदतो मम ॥ २६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

18 G₂ om the ref. —^a) T₂ अविज्ञाता, M₁₋₂ नाव* (for अव*) — B₅ om (hapl) 18^b-19^c —^b) V₁ B₁₋₃ D_n D₁ 10 लोकेभ्य (for लोकेषु) S मानवे (for 'दा) —^c) V₁ B (B₅ om) D_n D₁ युष्माक (for 'भि) S प्रत्याख्यातेति युष्माभि —^d) V₁ B₁₋₄ D_n D₁ 10 मम (for इति)

19 B₅ om 19^a-20^b (cf. v 1 18) —^a) B₁ D₂₋₃ G₂ भवत्यो, M₁₋₃ महत्यो (for भवत्यो) T₂ 2 G₁ 2 4 हि (for वै) —^b) T₁ M₁₋₃ शरण्या शरण गता —^c) D₁ 2 3 5 7-9 परित्रायत (for 'यन्तु) M₄ मा (for मा) B₁ परित्रायन्मिथ्य मा —^d) B₁ 2 D₁ 2 6 10 अनिन्दिता —^e) V₁ B₁₋₃ D_n अहम् (for स्व*) D₁₋₉ मान युष्मामु चेच्छामि, D₁₀ S मानयिस्वाहमि* —^f) D_{n1} n₂ शिवा (for शुभा)

20 T₁ om 20^a —^a) B₂ [s]पि वो, D₅ स्वया, D₃ तु यद् (for तु वो) V₁ B₁ 5 D_n 5 अप्येका गेषु वो वस्तुम्, D_{n1} n₂ 'नेत्रधो वस्तुम्, D₁₀ S (T₁ om) सुप्रीवारोषु (M₁₋₃ त्यागे च) वो व* —^b) D₁₀ T₂ 2 G₁ M₁₋₃ [ह]ह (for च) D₁₀ T₂ 3 G₁ न (for सु) D₁₋₂ M₄ इच्छाम्यहमकुत्सिते (M₄ 'ता); D₁₋₉ इच्छेय (D₃ 'ह) सुकुत्सिते (D₃ 'त) —^c) D₃ हि, G₁ 1 [s]न्तु (for ऽस्ति)

21 ^b) M अनादेश (for ममादेश) D_n 2 T₂ 3 M₁₋₃ प्रयच्छथ (D_n 'तु) T₁ वस्तुमिच्छामि तत्त्वत;

G₂ 3 अवादेश प्रयच्छति — T₁ om 21^{cd} —^e) D₄ 7 वसेह (for व) M₁₋₃ तत्र (for यत्र) V₁ B₁ 2 4 5 D_n D₁₀ T₂ 3 G₁ वो देहे, B₃ M₄ वो गेहे, D₁ 2 वागेह, D₂ वो गेह, D₃ चागे वै (for चाङ्गेऽह) —^d) B₁ अर्हति, B₂ D_n 3 G₂ 'सि, M₄ 'त (for 'थ)

22 V₁ B D_n D₁₋₉ T₁ om the ref. —^a) B₁ तथा, D₂ 9 ततो (for तु ता) —^b) B₁ कारुण्य- (for करुण) —^c) T₂ 3 G₁ 2 4 M समान्य (for समन्य) D₃ सहता (for सहिता) T₁ मानयित्वा वत सर्वा

23 ^a) G₂ अवश्यं माननं कार्यं —^c) V₁ B D_n D₂ 10 निवस त्व, D₄ 5 'सत, D₆ 0 'सत, T G₁ 2 4 M 'सता (for 'स न) —^d) M₄ शुभं (for शुभे)

24 D_n 2 G₂ om the ref. —^b) G₂ कृतो मेनुग्रहा र्थक — D_{n1} repeats 24^{cd} after 25

25 V₁ B D_n D₀ 10 om the ref. —^c) D₈ M₁ पश्यतीनां, G₂ प्रप्यातीना (for पश्यन्तीना) — After 25, D_{n1} repeats 24^{cd}

26 ^a) V₁ B₂ 5 D₁₀ T₁ एव (for एतद्) D₃ 4 गोशकृता, T₂ 3 G₁ ते शकृत (for गोश*) B₁ एव गो शकृन्मूत्रस्य, B₂ 4 एव गवा शकृन्मूत्र —^b) D₁₀ तव, T₂ अनु, M₄ ते च (for तेऽनु) D₁ 0-9 कीर्तित (for -वर्णितम्) —^d) B₂ वदता (for गदतो)

८२

भीष्म उवाच ।

ये च गाः संप्रयच्छन्ति हुतशिष्टाशिनश्च ये ।
तेषां सत्राणि यज्ञाश्च नित्यमेव युधिष्ठिर ॥ १
ऋते दधिघृतेनेह न यज्ञः संप्रवर्तते ।
तेन यज्ञस्य यज्ञत्वमतोमूलं च लक्ष्यते ॥ २
दानानामपि सर्वेषां गवां दानं प्रशस्यते ।
गावः श्रेष्ठाः पवित्राश्च पावनं ह्येनदुत्तमम् ॥ ३
पुष्ट्यर्थमेताः सेवेत शान्त्यर्थमपि चैव ह ।
पयो दधि घृतं यासां सर्वपापप्रमोचनम् ॥ ४
गावस्तेजः परं प्रोक्तमिह लोके परत्र च ।

न गोभ्यः परमं किञ्चित्पवित्रं पुरुषर्षभ ॥ ५
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
पितामहस्य संवादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर ॥ ६
पराभूतेषु दैत्येषु शक्रे त्रिभुवनेश्वरे ।
प्रजाः समुदिताः सर्गाः सत्यधर्मपरायणाः ॥ ७
अथर्षयः सगन्धर्माः किंनरोरगराक्षसाः ।
देवासुरसुपर्णाश्च प्रजानां पतयस्तथा ।
पर्युपासन्त कौरव्य कदाचिद्वै पितामहम् ॥ ८
नारदः पर्वतश्चैव विश्वावसुहहाहुह ।
दिव्यतानेषु गायन्तः पर्युपासन्त तं प्रभुम् ॥ ९

Colophon — *Parvan name* B₁ २ ४ D₃ D₁ श्राति
— *Sub-parvan* V₁ B D_n D₁ २ ५-१० M₁ २ दानधर्म.
— *Adhy name* V₁ B₁ २ ४ D_n D₃ १० श्रीगोसंवाद ;
B₃ श्रीसवाद , B₃ गोप्रदानिके गोश्रीसवाद ; D₁₋₃, ५-७ ९
गोश्रीसवाद , T₂ गोपु धीस्थितिकथन — *Adhy no*
(figures, words or both) V₁ 82, D₁₀ 88, T₁ M
121, T₂, ३ G₂ ४ 129, G₁ १ 132. — *Sloka no.*
D_n 28

82

1 D₄ om 1-27 (with the ref) G₂ M₄ om the
ref —^a) V₁ B D_n D₁₀ G₄ गा (for गा) —^b)
T₂, ३ G₂ ४ हुतशिष्टाशानाश्च ये —^c) D₃ om, D₁₀
येषां (for तेषां) D₆₋₉ सत्रं च (for सत्राणि) D₁₋₃
तेषां मंत्रश्च यज्ञश्च

2 D₄ om 2 (of v l 1) —^a) M₄ ऋतेन (for
घृ) D₁ [हृ]व (for [हृ]ह). —^c) D₃ तेन यज्ञे हि
सततम्. —^d) D₆₋₉ अतोमूलम् (for 'मूल') V₁ B
D_n D₁₀ कथ्यते (for लक्ष्यते)

3 D₄ om 3 (of v l 1) —^a) T₃ देवानाम्
(for दाना) D₁ हव; D₁ (*sup lin*) २ ३ ५-९ इह
(for अपि) —^b) D₁₋₃ ५-९ विशिष्यते (for प्रशस्यते)
—^d) D₃ च (for हि) S पावनं परम तथा

4 D₄ om 4 (of v l 1) —^b) D₆₋₉ इह (for
अपि) D₂ ३ ३ T₁ हि (for हृ) —^c) V₁ B D_n ३ ३

D₂ ३ ३ १० T₁ चासा, D_n चासा, T₂ ३ G तासां (for
यासां) —^d) D_n सर्वं (for सर्व-) D₂ प्रनोदन,
D₆ ३ ९ विमोचन, G₂ प्रणाशन (for प्रमोचनम्)

5 D₄ om 5 (cf v l 1) T₁ om 5^{ab} —^d)
V₁ B₂₋₅ D_n D₁ १० T G M₄ भरतर्षभ (for पुरुष)

6 D₄ om 6 (cf v l 1)

7 D₄ om 7 (of v l 1) —^b) V₁ B D_n D₃, १०
T₂ ३ G शक्रस्त्रिभुवनेश्वर —^c) B₃ समुचिता, D₂₋₅
प्रमुदिता (for स) —^d) G₄ सर्व- (for सत्य-)
D_n -धर्मात् (for -धर्म)

8 D₄ om 8 (of v l 1) —^a) D₆₋₉ च (for
स-) — T₁ om 8^{cd} —^c) D₁₋₃ ५-९ देवासुरा (for
'सुर) D₁ T₂ M₃ सुवर्णाश्च (for सुपर्) —^c) D_n
कौरव्य (for कौरव्य) T₂ ऋषय पर्युपासन्त

9 D₄ om. 9 (of v l 1) —^a) D₂ [अ]पि (for
[ए]व) —^b) T₃ G₂ corrupt B₂ D₃ ९ विश्वावसुर
(for 'वसु) D₇ G₁ ४ हहाहुह (G₂ 'हु) (for
हहाहुह). V₁ B₁ २-५ D_n D₂ विश्वावसुर्हहाहुह (B₁
D_n D₂ 'हृ; B₄ 'हु), D_n ३ ३ D₁ ६ १० सुवहाहुह
(D_n 'हु) —^c) G₁ partly damaged B₂ (marg.
as in text) ४ -तानेन, D₆₋₉ तानानि; D₁₀ T₂ ३
G₂₋₄ गानेन; M गानेषु (for तानेषु) D₃ दिव्यता-
नानि गायति, T₁ गान प्रगायत. —^d) D₃ ते (for त).
D₆₋₉ विसु (for प्रभुम्)

तत्र दिव्यानि पुष्पाणि प्रावहत्पवनस्तथा ।
 आजहूर्कृतवश्चापि सुगन्धीनि पृथक्पृथक् ॥ १०
 तस्मिन्देवसमावाये सर्वभूतसमागमे ।
 दिव्यवादित्रसंघुटे दिव्यस्त्रीचारणावृते ।
 इन्द्रः पप्रच्छ देवेशमभिवाद्य प्रणम्य च ॥ ११
 देवानां भगवन्कस्माल्लोकेशाना पितामह ।
 उपरिष्टाद्गवां लोक एतदिच्छामि वेदितुम् ॥ १२
 किं तपो ब्रह्मचर्यं वा गोभिः कृतमिहेश्वर ।
 देवानामुपरिष्टाद्यद्वसन्त्यरजसः सुखम् ॥ १३
 ततः प्रोवाच तं ब्रह्मा शक्रं बलनिषूदनम् ।
 अवज्ञातास्तस्या नित्यं गावो बलनिषूदन ॥ १४

तेन त्वमासां माहात्म्यं न वेत्थ शृणु तत्प्रभो ।
 गवां प्रभावं परमं माहात्म्यं च सुरर्षभ ॥ १५
 यज्ञाङ्गं कथिता गावो यज्ञ एव च वासव ।
 एतामिश्वाप्यृते यज्ञो न प्रवर्तेत्कथंचन ॥ १६
 धारयन्ति प्रजाश्चैव पयसा हविषा तथा ।
 एतासां तनयाश्चापि कृपियोगमुपासते ॥ १७
 जनयन्ति च धान्यानि वीजानि विविधानि च ।
 ततो यज्ञाः प्रवर्तन्ते हव्यं कव्यं च सर्वशः ॥ १८
 पयो दधि घृतं चैव पुण्याश्चैताः सुराधिप ।
 वहन्ति विविधान्भारान्क्षुचृष्णापरिपीडिताः ॥ १९
 मुनींश्च धारयन्तीह प्रजाश्चैवापि कर्मणा ।

10 D₄ om. 10 (cf. v l 1) D₁ om 10^a-11^d
 T₁ om. 10, —^a) D₂ अत्र (for तत्र) D₃ अत्र
 पुष्पाणि दिव्यानि —^b) D₅₋₈ प्रवहन्, D₁₀ अवहन्
 (for प्रा) B₁ परमस्, D₁₁ पवन (for 'नस्) B₃₋₅
 D₁₁ n₂ D₂ s 10 (after corr) T₂ तदा (for तथा)
 —^c) B₅ D₅₋₂ आजगमुर (for हुर) D₅ चैव, D₅₋₉
 सर्वे (for चापि) —^d) D₁₁ सगन्धीनि, D₁ सुगन्धानि

11 D₄ om. 11 (cf. v l 1) D₁ om 11^a & 11^d (cf.
 v l 10) —^a) B₁ अस्मिन् (for तं) B₂ D₃ एव
 (for देव) D₁₁ n₂ तस्मिन्नेव समादा (D₁₁ 'धा)य,
 T₁ समावाये तु तस्मिन्स्तु — T₁ om. 11^d —^d) D₃
 दिव्यस्त्रीचारणावृते, S (T₁ om.) 'च (T₂ M 'चा)रणा-
 न्विते —^f) D₃ ह (for च)

12 D₄ om 13 (cf v l 1) Before 12, M₁₋₃
 ins शक्र

13 D₄ om. 13 (cf v l 1) T₁ om 13^d —^o)
 D₅ च (for यद्) B₅ देवानां भगवन्कस्माद् —^a)
 D₃ [अ]विरज (for [अ]रजस) D₅₋₇ वसत्योविरतं
 (D₅ 'ज) सुख

14 D₄ om 14 (cf v l 1) Before 14, T₂ s
 G₁ ins मीम —^a) T₃ तत्र (for तत्) V₁ B₂₋₅
 D₁₁ D₁₀ ब्रह्मा त (by transp) —^b) Some MSS
 -निषूदन (for निष्) — Before 14^d, G₁ ins ब्रह्मा
 —^o) M₁ om. from स्त्वया up to एतामिश्वा (in 16°)
 D₅₋₉ सौम्य (for नित्य) —^d) Some MSS निषूदन

15 D₄ om 15 (of v l 1) M₁ om 15 (of

v l 14) —^b) V₁ B₂₋₅ D₁₁ D₅₋₉ T₁ G₁ वेत्सि, D₁₀
 (before corr) वेद (for वेत्थ) V₁ B₂ s 5 D₁₁ T₁
 यत् (for तत्) —^d) D₁₋₃ 5-9 सुराधिप

16 D₄ om 16 (cf v l 1) M₁ om up to एता-
 मिश्वा (in 16°) (of v l 14) —^a) D₅₋₉ T₂ कथितं
 (for 'ता) —^o) V₁ B D₁₁ D₅ 10 च विना, D₃
 च ऋते, D₅₋₉ श्लाघ्यते; G₂ चावृते (for चाप्यृते).
 —^d) D₁₁ वर्तेत् (for प्रवर्तेत्) D₃ कदाचन (for कथ').
 B₁ D₁₀ न कथंचिप्रवर्तेत्

17 D₄ om 17 (cf v l 1) —^a) B₁ 2 (marg
 as in text) D₁₀ T G₁ s 3 M चैता; G₂ सर्वा (for
 (for चैव) —^o) V₁ B₁₋₄ D₁₁ n₂ D₁₀ तनयैश्च (for
 'याश्च)

18 D₄ om 18 (cf v l 1) —^b) T₂ s G₁ च
 घनानि (for विविधानि) —^d) B₁ D₃ 10 हव्य- (for
 हव्य) D₃ नित्यश (for सर्वश)

19 D₄ om 19 (cf v l 1) —^b) D₁₋₉ नराधिप
 (for सु) — T₁ om. 19^d —^o) D₁ s भावान्,
 M₁₋₃ भोगान् (for भारान्) T₂ s G₁ हरन्ति विविधा
 न्भोगान्, M₁ वहति विदिवान्भोगान् —^d) B₅ क्षुचृष्म्या;
 D₁₁ क्षुचृष्णा (for क्षुचृष्णा)

20 D₄ om. 20 (cf v l 1) —^a) D₁₁ मनुंश्च
 (for मुनींश्च) D₃ तारयतीह, D₁₀ धारयते ह (for
 'तीह) —^b) D₅₋₉ [आ]स्म-; S सु (for [अ]पि)
 —^o) D₁₋₃ वासुरा (D₁ 'सना) कृत्वाहिन्य, T₁ शक-

C 13 3899
B 13 83 21
K 13 129 20
M 13 73 21

वासवाकूटवाहिन्यः कर्मणा सुकृतेन च ।

उपरिष्ठात्ततोऽस्माकं वसन्त्येताः सदैव हि ॥ २०

एतत्ते कारणं शक्र निवासकृतमद्य वै ।

गवां देवोपरिष्ठाद्धि समाख्यातं शतक्रतो ॥ २१

एता हि वरदत्ताश्च वरदाश्चैव वासव ।

सौरभ्यः पुण्यकर्मिण्यः पावनाः शुभलक्षणाः ॥ २२

यदर्थं गा गताश्चैव सौरभ्यः सुरसत्तम ।

तच्च मे शृणु क्रातरुर्येन वदतो बलमूदन ॥ २३

पुरा देवयुगे तात दैत्येन्द्रेषु महात्मसु ।

श्रील्लोकाननुशासत्सु विष्णौ गर्भत्वमागते ॥ २४

अदित्यास्तप्यमानायास्तपो घोरं सुदुश्चरम् ।

पुत्रार्थममरश्रेष्ठ पादेनैकेन नित्यदा ॥ २५

तां तु दृष्ट्वा महादेवीं तप्यमानां महत्तपः ।

दक्षस्य दुहिता देवी सुरभिर्नाम नामतः ॥ २६

अतप्यत तपो घोरं हृष्टा धर्मपरायणा ।

कैलासशिखरे रम्ये देवगन्धर्वसेविते ॥ २७

व्यतिष्ठदेकपादेन परमं योगमास्थिता ।

दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ॥ २८

संतप्तास्तपसा तस्या देवाः सर्पिमहोरगाः ।

तत्र गत्वा मया सार्धं पर्युपासन्त तां शुभाम् ॥ २९

अथाहमञ्जुवं तत्र देवीं तां तपसान्विताम् ।

किमर्थं तप्यसे देवि तपो घोरमनिन्दिते ॥ ३०

दाना च वाहिन्य —^d) B₁ यस्कृतेन (for सुकृ^o)
D₅ s ० वा (for च) —^e) T₁ उपरिष्ठात् D₁₋₃
अतो (for ततो) —^f) D₁₀ वसते ता (for वसन्त्येता)
B₂₋₄ D₁ s ० ह, D₁ तु (for हि)

21 D₄ om 21 (cf. v 1 1) T₁ om, 21 —^a)
V₁ B Dn₁ n₃ D₂ एव (for एतत्) D₁ s तत्, D₂
s-० हि (for ते) D₅ 7 तत्र (for शक्र) —^b) G₁
partly damaged T₃ G₂₋₄ अत्र (for अद्य) —^c)
D₅ T₂ s G M₄ गावो (for गवां) D₁ s चैवोपरिष्ठाद्
(for दे^o) B₄ D₁₀ S (T₁ om) वै (for हि) —^d)
T₂ s G M₄ समाख्याता .

22 D₄ om 22 (cf. v 1 1) —^a) D₂ दक्षाश्
(for दत्ताश्) D₃ हि (for च) T₂ G₂ एता हि
वरदाश्चैव —^b) V₁ B Dn D₁ 2 5-10 [अ]पि (for
[ए]व) T₂ G₂ वरदत्ताश्च (T₂ ०त्ता हि वासव; M₄
दानैश्च वा — D₁ s om 22^a-24^b —^c) V₁ B Dn
D₁₀ सौरभ्य, G₁ damaged (for सौरभ्य) B₁ om
पुण्य D₂ कर्माणि; D₁₀ -कर्मण्य, T₂ G₂ -कर्मिभ्य,
T₃ G₂ -कर्मभ्य (for -कर्मिण्य) —^d) B₅ पावनी
M₄ कृत (for शुभ)

23 D₄ om 23 (cf. v 1 1) D₁ s om, 23 (cf
v 1 22) —^b) V₁ B₂ s Dn D₂ 10 T₂ s G M₄
सुर (Dn₂ रे)भ्य (for सौरभ्य) —^c) T₃ यच्च (for
तच्च) —^d) B₁ गदतो (for व^o)

24 D₄ om 24 (cf. v 1 1) D₁ s om 24^{ab}
(cf. v 1 22) —^b) B₁ s s Dn देवेन्द्रेषु (for दैत्ये)

न्द्रेषु) —^c) D₅₋₉ -शास्ता हि (D₁ तु), T₂ -शासत्सु
(for शासत्सु)

25 D₁ om 25 (cf. v 1 1) —^a) D₃ तपमाना-
यात् S (except G₂) अदित्या तप्यमानायां

26 D₄ om, 26 (cf. v 1 1). —^a) S ता दृष्ट्वा
महतीं देवीं (G₂ देवीं महतीं) —^b) D₁ 2 6-10 महात्प
(for महत्तप) —^c) T₁ महिता (for दु^o) —^d)
V₁ B Dn D₁ 2 सुरभी, G₁ damaged (for सुरभिर्)

27 D₄ om 27 (cf. v 1 1) —^a) D₅ om
(hapl) from घोर up to तपो in (30^d) —^b) D₅
श्रेष्ठा, T₁ 2 दृष्ट्वा (for हृष्टा) — T₁ om 27^{cd}

28 D₅ om 28 (cf. v 1 27) —^a) B₅ D₁
s-5 7 G₂ अ (D₅ आ)तिष्ठद् (for व्यति^o)

29 D₅ om 29 (cf. v 1 27) —^a) B₂ संनुष्ठात्
(for सतप्तात्) T₁ देव्या (for तस्या) —^b) B₄ T
G₂ -पुरोगमा (for महोरगा). — T₁ om 29^{cd} —^c)
B₄ अत्र (for तत्र) —^d) D₁ s s ० T₂ s G₁₋₃ M
प्रत्युपासंत (for पर्यु^o)

30 D₅ om up to तपो (in 30^d) (cf. v 1
27) —^a) T₂ यथा (for अद्य) M₂ s अत्रव
D₂ तात (for तत्र) —^b) D₁₋₃ 7-9 ता देवी (by
transp), D₅ ता धेनु —^c) Dn₁ corrupt D₄ s
7-9 तप्यते (for 'से)

31 ^b) T₁ चैव, T₂ s G₁ तच्च (for [अ]नेन) G₂
तपसा शोभने तच्च —^d) D₁ s प्रीतो (for दाता)

प्रीतस्तेऽहं महाभागे तपसानेन शोभने ।
 वरयस्व वरं देवि दातासीति पुरंदर ॥ ३१
 सुरभ्युवाच ।
 वरेण भगवन्मह्यं कृतं लोकपितामह ।
 एष एव वरो मेऽद्य यत्प्रीतोऽसि ममानघ ॥ ३२
 ब्रह्मोवाच ।
 तामेवं ब्रुवतीं देवीं सुरभीं त्रिदशेश्वर ।
 प्रत्यब्रुवं यदेवेन्द्र तन्निबोध शचीपते ॥ ३३
 अलोभकाम्यया देवि तपसा च शुभेन ते ।
 प्रसन्नोऽहं वरं तस्मादमरत्वं ददानि ते ॥ ३४
 त्रयाणामपि लोकानामुपरिष्ठान्निवत्स्यसि ।
 मत्प्रसादाच्च विख्यातो गोलोकः स भविष्यति ॥ ३५

मानुषेषु च कुर्वाणाः प्रजाः कर्म सुतास्तव ।
 निवत्स्यन्ति महाभागे सर्गा दुहितरश्च ते ॥ ३६
 मनसा चिन्तिता भोगास्त्वया वै दिव्यमानुषाः ।
 यच्च स्वर्गसुखं देवि तत्ते संपत्स्यते शुभे ॥ ३७
 तस्या लोकाः सहस्राक्ष सर्वकामसमन्विताः ।
 न तत्र क्रमते मृत्युर्न जरा न च पावकः ।
 न दैन्यं नाशुभं किञ्चिद्विद्यते तत्र वासव ॥ ३८
 तत्र दिव्यान्यरण्यानि दिव्यानि भवनानि च ।
 विमानानि च युक्तानि कामगानि च वासव ॥ ३९
 ब्रतैश्च विविधैः पुण्यैस्तथा तीर्थानुसेमनात् ।
 तपसा महता चैव सुकृतेन च कर्मणा ।
 शक्यः समासादयितुं गोलोकः पुष्करेक्षण ॥ ४०

T₂ [इ]ह (for [इ]ति) G₂ वर तव (for पुरंदर)

32 T₂ om. the ref D₁ सुरभ्य ऊचुः —^a) B₂ damaged. T₂ s G₂ मेघ (for मह्यं) —^b) D₆ s भूपयस्व, D₁ यदि चैष (for कृतं लोक-) —^c) D₆ मद्य (for मेऽद्य) —^d) D₁₋₉ महामते, G₂ मयानव (for ममा)

33 ^b) D₁ n₃ D₂ s S सुरभीं D₄ त्रिदिवेश्वर (for त्रिदशेश्वर) —^c) M प्रत्यब्रुव (for ब्रुव) D₄ वय देव, D₅ 7 च देवेश (for यदेवेन्द्र) D₆ s ० प्रत्यब्रवीच्च देवेश —^d) D₅ जनेश्वर (for शचीपते)

34 T₁ om (hapl) 34^{ab} —^a) D₆ अलोभ्य (for अलोभ-) T₂ s G₂ कामा मा, G₁ s M₂ s कामाया, G₂ कामा मा, M_{1,4} कामया (for काम्यया) —^b) V₁ B Dn D₂ शुभा (B₁ वरा) नने, D₂ s 7 शुभेन च (D₄ व), D₆ s ० शुभे तव, D₁₀ सुशोभने (for शुभेन ते) S (T₁ om) तपसा शुचिना च ते —^c) T₁ देवि (for तस्माद्) —^d) B₂ damaged, B₂ Dn₁ n₂ D₂ 4-9 T G₂ 4 ददामि (for नि) B₅ च (for ते)

35 B₂ partly damaged —^b) D₄₋₉ च वत्स्यति (D₃ 'सि) (for निवत्स्यसि) —^d) B₁ Dn₁ D₁ s T₁ सं, B_{3,4} प्र (for स)

36 ^a) B₄ D₃ 2.10 T₂ s G₂ मा (B₁ G₁ म) नुष्येषु, G₁ अलोकेषु (s₁₀) (for मानुषेषु) B₁ om, D₁₋₁ प्र, D₅₋₉ तु (for च) —^b) V₁ B₂ (marg as in text)

3-5 Dn₈ D₄ T₁ शुभास्तव (T₁ 'दा), B₁ शुभाशुभं, Dn₁ n₂ शुभ तथा (for सुतास्तव) —^a) B₁ G₂ च ये, D₁ s तथा; D₂ तव (for च ते)

37 ^b) T₂ s G₂ 4 दिव्याश्च (for वै दिव्य-) D₁₋₃ ये दिव्या ये च मानुषा —^c) D₁₀ यद्यत् (for यच्च) The portion from गंसुख to the end of the Parvan is lost in D₃ on missing folios V₁ B Dn₂ स्वर्गं, Dn₁ सर्व (for स्वर्ग) —^d) V₁ B₂ s Dn₂ D₁₀ तत् (for ते) B₅ मया, T₁ [S] नचे (for शुभे) B_{1.2.4} तत्सपद्यते शुभे

38 D₃ missing (of v l 37) —^a) D₆₋₉ तस्य (for तस्या) —^b) M₄ कर्म (for काम) —^d) T₂ s G₂ 4 कालो (for जरा) D_{1,2} पावक, D₄₋₉ पावक (for पावक) —^c) V₁ B₂₋₄ Dn दैव; B₁ s D₁₀ वैर (for दैन्य) B₂ वा, Dn₁ च (for न)

39 D₃ missing (of v l 37) D₁ om (hapl) 39 —^a) D₁₀ रत्नानि (for [अ]रण्यानि) —^b) Dn₁ n₂ [आ]भरणानि (for भवनानि) —^c) D₆ s om 39^{ad} —^d) V₁ B Dn D₃ 10 T₁ सु (for च) —^e) V₁ B Dn D₂ 4 s 7 10 ins after 39 D₁ after 38

384* ब्रह्मचर्येण तपसा सत्येन च दमेन च ।

40 D₃ missing (of v l 37) —^a) V₁ B Dn D₁₀ दानैश्च (for ब्रतैश्च) —^b) B₁ D₁₀ तीर्थेषु (for तीर्थानु) T₁ तथा तीर्थान्निषेवणै —^c) G₁ damaged

C 13 3922
B. 13 83 47
K. 13 129 44
M 13 73 43

एतत्ते सर्वमाख्यातं मया शक्रानुपृच्छते ।
न ते परिभवः कार्यो गवामरिनिघ्नदत्त ॥ ४१

भीष्म उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा सहस्राक्षः पूजयामास नित्यदा ।
गाश्वके बहुमानं च तासु नित्यं युधिष्ठिर ॥ ४२
एतत्ते सर्वमाख्यातं पावनं च महाद्युते ।
पवित्रं परमं चापि गवां माहात्म्यमुत्तमम् ।
कीर्तितं पुरुषव्याघ्र सर्वपापविनाशनम् ॥ ४३
य इदं ऋथयेन्नित्यं ब्राह्मणैर्भ्यः समाहितः ।

हव्यकव्येषु यज्ञेषु पितृकार्येषु चैव ह ।

सार्वकामिकमक्षयं पितृस्तस्योपतिष्ठति ॥ ४४

गोषु भक्तश्च लभते यद्यदिच्छति मानवः ।

स्त्रियोऽपि भक्ता या गोषु ताश्च कामानवाप्नुयुः ॥ ४५

पुत्रार्थी लभते पुत्रं कन्या पतिमवाप्नुयात् ।

धनार्थी लभते वित्तं धर्मार्थी धर्ममाप्नुयात् ॥ ४६

विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां सुखार्थी प्राप्नुयात्सुखम् ।

न किञ्चिदुर्लभं चैव गवां भक्तस्य भारत ॥ ४७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्व्यशीतितमोऽध्याय ॥ ८२ ॥

T₁ [अ]पि (for [ए]व) —¹) M₁ गोलोक (for 'क)

41 D₈ missing (of v l 37) D₈ om (hapl)
41-42 —²) S [अ]भि- (for [अ]नु-) —²) Some
MSS निघ्नदत्त V₁ B D_n D₁₀ T₁ G₁ s गवामसुर-
सूदन

42 D₈ missing (of v l 37) D₈ om 42 (cf
v l 41) G₂ om the ref —²) D_{n2} एव (for
एवच) — T₁ om 42² —²) M चके स (M₁ च
(for गाश्वके) —²) B₁ तासु (for तासु)

43 D₈ missing (of v l 37) —²) T G₂ s M
पुण्यम् (for सर्वम्) T₁ G₁ s M आख्यान (for 'त)
— T₁ om 43² —²) D₈ महीपते (for महाद्युते)
—²) D₁ s 4-7 कीर्तन (for कीर्तित) —¹) V₁ B₂ s
D_n विमोचन, D₂ s, 7 T₁ -प्रणाशनं (for विना²)

44 D₈ missing (of v l 37) —²) D₁-7 s
देवेषु, G₁ om (for यज्ञेषु) —²) D₈ कार्ये च (for
कार्येषु) D_{n1} D₈ S हि (for ह) —²) V₁ D₈ s s
T₂ G₂ s M₂ सर्वं (for सर्व) —¹) V₁ B₂-s D_n
D₂ 10 तिष्ठते, S गच्छति (for तिष्ठति)

45 D₈ missing (of v l 37) —²) D₁₀ S भक्ति
(for भक्त्य) — T₁ om. 45² —²) D₁-s वै (for
च) V₁ B D_n D₁ s 10 कामम् (for कामान्)

46 D₈ missing (of v l 37) —²) D₁ s
s s s पुत्रार्थिनी लभेत्पुत्र —²) D₈-7 वरम् (for
पतिम्) V₁ B₂ (marg) s D_n D₁₀ कन्यार्थी तामवा-
(D₁₀ तां समा)प्नुयात्, T₁ कन्यार्थी कन्यकां लभेत् — S
(except T₁) om (hapl) 46² —²) T₁ धनकामी
लभेद्भूयं — T₁ om 46²-47² —²) D₁ s यशोर्यी
लभते यशः; D₁-s स्वर्गार्थी स्वर्गमाप्नुयात्

47 D₈ missing (cf. v l 37) T₁ om 47² (of
v l 46) —²) V₁ B₁ s D_n D₈ 10 चाप्नुयात्; B₂ s
D₁ s s 7 लभते (for प्राप्नुयात्) —²) B₁ चाप्नुयात्
D₁ s कामार्थी काममश्नुते, D₈ s सुखार्थी सुखमाप्नुयात्
—²) B₁ D₁₀ वस्तु, D₁ s लोके (for चैव) —²)
G₂ भक्तिमान् (for भारत)

Colophon — Parvan name B₁-4 D_{n3} D₁ शान्ति.
— Sub parvan V₁ B D_n D₁ s 8 10 M दानधर्म
— Adhy name V₁ D₁ s गोप्रश्न, B₁-3, s D_n D₁₀
गोलोकप्रश्न, B₂ गोलोकप्रश्ने ब्रह्मद्रसंवाद, D₁-s पिता
महेंद्रसवादे गोमा (D₈ गवा मा)हात्म्य, T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये
दानप्रकरणे ब्रह्मद्रसवादे गोमाहात्म्यकथन, M गोलोकप्रश्नासा
— Adhy no (figures, words or both). V₁ 83,
D₁₀ 88, T₁ M 122, T₂ s G₂ s 129, G₁ s 123.
— Sloka no D_{n2} 51, D₁ 49

८३

युधिष्ठिर उवाच ।

उक्तं पितामहेनेदं गमां दानमनुत्तमम् ।
 विशेषेण नरेन्द्राणामिति धर्ममवेक्षताम् ॥ १
 राज्यं हि सततं दुःखमाश्रमाश्च सुदुर्विदाः ।
 परिवारेण वै दुःखं दुर्धरं चाकृतात्मभिः ।
 भूयिष्ठं च नरेन्द्राणां विद्यते न शुभा गतिः ॥ २
 पूयन्ते तेऽत्र नियतं प्रयच्छन्तो वसुंधराम् ।
 पूर्वं च कथिता धर्मास्त्वया मे कुरुनन्दन ॥ ३
 एवमेव गमामुक्तं प्रदानं ते नृगेण ह ।

ऋषिणा नाचिकेतेन पूर्वमेव निदर्शितम् ॥ ४
 वेदोपनिषदे चैव सर्वकर्मसु दक्षिणा ।
 सर्वक्रतुषु चोद्दिष्टं भूमिर्गानोऽथ काञ्चनम् ॥ ५
 तत्र श्रुतिस्तु परमा सुवर्णं दक्षिणेति वै ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं पितामह यथातथम् ॥ ६
 किं सुवर्णं कथं जातं कस्मिन्काले किमात्मकम् ।
 किं दानं किं फलं चैव कस्माच्च परमुच्यते ॥ ७
 कस्माद्दानं सुवर्णस्य पूजयन्ति मनीषिणः ।
 कस्माच्च दक्षिणार्थं तद्यज्ञकर्मसु शस्यते ॥ ८

83

 This adhy is missing in D₃ (cf v 1 13 82 37)

1 Before the ref., T₃ ins

385* नम सर्वसहाभ्यश्चेत्यभिधाय दिने दिने ।
 नमस्करोति गोभ्यो य स सुख याति तत्पथम् ।
 While M₁₋₃ ins before the ref

386* वैशपायन उवाच ।
 एव श्रुत्वा पर पुण्यं गवा दानमनुत्तमम् ।
 धर्मराज प्रहृष्टात्मा कौरव पुनरब्रवीत् ।

G₁ om the ref —^b) D₃ गवा माहात्म्यमुत्तम — D₅ reads 1st twice —^c) D₅ (second time) भूयिष्ठं च (for विशेषेण) —^d) V₁ B Dn D₂ 10 M₁ इह; T₁ इदं, G₁ नीति (for इति) D₁ ३ अवक्षत, D₅ (both times) १ १ क्ष्यता

2 T₁ om 2nd —^a) G₁ ३ partly damaged D₅ राज्ये D₁ T₂ ३ G₁ M च (for हि) — V₁ B Dn om (hapl) 2nd —^c) G₃ ४ M₁ २ ४ परिचारेण (for वारेण) —^d) D₁ हि (for च) —^e) D₅ १ १ नो (for न)

3 ^a) V₁ B₁₋₂ ५ Dn D₁ तत्र, D₂ 10 T₃ G₁₋₂ M₁₋₄ ते तु, D₅₋₈ नात्र, T₁ वेपि; G₁ तनु (for तेऽत्र) B₄ पूयति तत्र नियतं, T₂ ते तनु यन्नित्य,

M₁ 'ते ते तु नियता —^c) V₁ B Dn सर्वे; D₅ पूर्वं (for पूर्वं) — After 3, D₅ ins 389*

4 D₅ om 4-35 T₁ om 4th —^a) D₁ १ १ १ १ राज्ञा चैव यथाप्रा (D₅ 'दा प्रा, D₇ 'द्यत्वा)स —^b) Dn₂ प्रदानेन, D₄ १ १ १ १ दानादाने, D₈ प्रदानं तु (for न ते) D₁ ३ नृपेण (for नृगेण) —^c) D₁ नासिकेतेन (for नाचि^c) —^d) B₁ निवेदित; D₈ 10 (by corr) निदर्शन (for 'शितम्) — For 4th, D₂ subst

387* निदर्शित पूर्वमेव ऋषिणा नासिकेतुना ।

5 D₅ om 5 (cf v 1 4) —^a) Dn₁ n₂ T₁ वेदोपनिषदश्च, D₁₀ 'निषदा —^b) B (except B₁) Dn D₃ T₁ G₂ ४ दक्षिणा, D₁ २ ३ T₂ ३ णा (for 'णा) —^c) 8 [ट]दिष्टा

6 D₅ om 6 (cf v 1 4) —^a) T₁ ३ G₃ M तत् (for तत्र) D₅ स्तुतिस् (for श्रु) T₁ च (for तु) —^b) D₄ ६-८ च (for चै) —^c) D₅₋₈ ज्ञातु (for श्रोतु) —^d) Dn₂ यथा तथा (for यथातथम्)

7 D₅ om. 7 (cf v 1 4) —^c) V₁ B Dn D₁ ३ दैव (for दानं) — T₁ om 7th-8th —^d) G₁ ३ lacuna. D₁ ३ फलम् (for परम्)

8 D₅ om 8 (cf v 1 4) T₁ om 8th (cf v 1 7) —^a) G₁ ३ तस्माद् (for क^c) —^c) V₁ B Dn₂ na दक्षिणार्थं V₁ B₁ च, D₁ ६-९ तु (for तद्)

9 D₅ om 9 (cf v 1 4). —^a) B₃ श्रेयो (for

C 13 3939
B 13 84 9
K. 13 130 9
M 13 74 9

कस्माच्च पावनं श्रेष्ठं भूमेर्गोभ्यश्च काञ्चनम् ।

परमं दक्षिणार्थं च तद्व्रीहि पिनामह ॥ ९

भीष्म उवाच ।

शृणु राजन्वदितो बहुकारणविस्तरम् ।

जातरूपसमुत्पत्तिमनुभूतं च यन्मया ॥ १०

पिता मम महातेजाः शंतनुर्निधनं गतः ।

तस्य दित्सुरहं श्राद्धं गङ्गाद्वारमुपागमम् ॥ ११

तत्रागम्य पितुः पुत्र श्राद्धकर्म समारभम् ।

माता मे जाह्नवी चैव साहाय्यमकरोत्तदा ॥ १२

ततोऽग्रतस्तपःसिद्धानुपवेश्य बहून्वृषीन् ।

तोयप्रदानात्प्रभृति कार्याण्यहमथारभम् ॥ १३

तत्समाप्य यथोद्दिष्टं पूर्वकर्म समाहितः ।

दातुं निर्वपणं सम्यग्यथावदहमारभम् ॥ १४

ततस्तं दर्भविन्यासं भिक्षा सुरुचिराङ्गदः ।

प्रलम्बाभरणो बाहुरुदतिष्ठद्विशां पते ॥ १५

तमुत्थितमहं दृष्ट्वा परं विस्मयमागमम् ।

प्रतिग्रहीता साक्षान्मे पितेति भरतर्षभ ॥ १६

ततो मे पुनरेवासीत्संज्ञा संचिन्त्य शास्त्रतः ।

नायं वेदेषु विहितो विधिर्हस्त इति प्रभो ।

पिण्डो देयो नरेणेह ततो मतिरभून्मम ॥ १७

साक्षान्नेह मनुष्यस्य पितरोऽन्तर्हिताः कश्चित् ।

गृह्णन्ति विहितं त्वेवं पिण्डो देयः कुशेष्विति ॥ १८

ततोऽहं तदनादृत्य पितुर्हस्तनिदर्शनम् ।

शास्त्रप्रमाणात्सूक्ष्मं तु विधिं पार्थिव संस्मरन् ॥ १९

श्रेष्ठ) — °) D₁ ६-३ दक्षिणार्थं (for 'र्थे) — °) D₁ ३ lacuna T₂ ३ G₁ मे व्रीहि (for व्रीहि)

10 D₅ om 10 (cf v l 4) G₁ ३ lacuna for the ref — °) D₁ -रूप (for -भूत) Dn₂ तन् (for यन्)

11 D₅ om 11 (cf. v l 4) — °) D₁ मे सु (for मम) — °) Some MSS शतानुर् — D₅ reads from मुपागमम् (in 11^d) up to श्राद्ध (in 12^b) twice — °) G₂ नंगापारम् (for 'द्वारम्) S उपागत (for 'गमम्)

12 For the repetition in D₅, cf v l 11 D₅ om 12 (cf. v l 4) — °) S (G₁ ३ damaged) तत्राहमागम्य (T₂ 'त्य) पितु — °) D₃ (first time) १-९ G₁ श्राद्ध (for श्राद्ध-) T₃ समावह (for 'रभम्) — D₂ ३ ९ १ ९ om (hapl) 12^c-14^d G₂ reads 12^{c,d} after 16 — °) V₁ B₁ तत्र, B₂-९ Dn D₅ १० चात्र (for चैव)

13 D₅ om 13 (of v l 4) D₂ ३ ९ १ ९ om 13 (of v l 12) D₁ om (hapl) 13 — °) S तत्रागतस्य (for ततोऽग्रतस्) B₁ D₁₀ ततोऽग्रतपस सिद्धान् — °) S कार्याण्यथ समारभ

14 D₅ om 14 (of v l 4) D₂ ३ ९ १ ९ om 14 (of v l 12) — °) D₁ ३ damaged. T₂ तदा (for यथा) — °) T₁ ३ G M₁ सर्वं, T₃ सर्वं (for पूर्व-)

B₅ समारभ, T₁ 'हित (for 'हित) — T₁ om 14^{c,d} — °) D₁ ३ १० T₂ G M निव (G₁ ३ 'वा)पनं (for निर्वपण)

15 D₅ om 15 (of v l 4) — °) D₁₀ तु, T G₂ ३ स (for त) — °) T₁ ३ G₁ ३ ३ हित्वा (for भिक्षा) B₅ T₃ G₁ ३ स (for सु) D₁₀ नीत्वा सुरुचिरागुलि — °) D₅ ९ प्रलम्बाभरणो बाहुर — D₅ om from तिष्ठद्विशां (in 15^d) up to भरतर्षभ (in 16^d)

16 D₅ om. 16 (cf v l 4) D₅ om 16 (cf v l 15) G₁ om 16-17 — °) G₃ damaged D₁₀ समुत्थितम्, T₁ M सुहृत् (T₁ M₁ 'त्तं) तम् (for तमुत्थितम्) T₂ ३ G₂ ३ सुहृत्तमपि त (G₂ 'त्तं पितरं) दृष्ट्वा — °) B₁ T₂ ३ G₂-३ आगत (for 'मम्) — After 16, G₂ reads 12^{c,d}

17 D₅ om. 17 (of v l 4) G₁ om 17 (cf v l 16) — °) T₁ प्रज्ञा (for सज्ञा) T₃ सचिन्त्य (for सचिन्त्य) — °) V₁ विदितो (for विहितो) — °) D₁₀ नरस्य (for नरेण)

18 D₅ om 17 (of v l 4) — °) T₁ देहे, T₂ ३ G M₁ देह (for नेह) D₁₀ मनुष्येषु (for 'प्यस्य) — °) V₁ B Dn D₁₀ पिण्ड हि पितर कश्चित् — °) D₁ गृह्णन्ति (for 'न्ति) M₁ ३ विविधं (for विहित) V₁ B₂ (marg) ३ Dn₂ न₃ D₅ चेत्य (for त्वेव) — °) T₁ [ह]ह (for [ह]ति)

19 D₅ om 19 (of v l 4) D₁₀ reads 19^{c,d}

ततो दर्भेषु तत्सर्वमददं भरतर्षभ ।
 शास्त्रमार्गानुसारेण तद्विद्धि मनुजर्षभ ॥ २०
 ततः सोऽन्तर्हितो ब्राहुः पितुर्मम नराधिप ।
 ततो मां दर्शयामासुः स्वमान्ते पितरस्तदा ॥ २१
 प्रीयमाणान्स्तु माम्भूचुः प्रीताः स्म भरतर्षभ ।
 विज्ञानेन तवानेन यन्न मुह्यसि धर्मतः ॥ २२
 त्वया हि कुर्वता शास्त्रं प्रमाणमिह पार्थिव ।
 आत्मा धर्मः श्रुतं वेदाः पितरश्च महर्षिभिः ॥ २३
 साक्षात्पितामहो ब्रह्मा गुरवोऽथ प्रजापतिः ।
 प्रमाणमुपनीता वै स्थितिश्च न विचालिता ॥ २४

तदिदं सम्यगारब्धं त्वयाद्य भरतर्षभ ।
 किं तु भूमेर्गवां चार्थे सुवर्णं दीयतामिति ॥ २५
 एवं वयं च धर्मश्च सर्वे चास्मत्पितामहाः ।
 पाविता वै भविष्यन्ति पावनं परमं हि तत् ॥ २६
 दश पूर्वान्दश परास्तथा संतारयन्ति ते ।
 सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति एवं मे पितरोऽब्रुवन् ॥ २७
 ततोऽहं विस्मितो राजन्प्रतिबुद्धो विशां पते ।
 सुवर्णदानेऽकरवं मतिं भरतसत्तम ॥ २८
 इतिहासमिमं चापि शृणु राजन्पुरातनम् ।
 जामदग्न्यं प्रति विभो धन्यमायुष्यमेव च ॥ २९

twice —^a) B₃ तम् (for तद्) T G₂ 4 अपा
 कृत्य (for अनादृत्य) —^b) T G₂ M पितृ (for पितुर)
 — G₁ om (hapl) 19^a-20^b —^c) V₁ B Dn D₁₀
 प्रामाण्य, D₁ प्रमाण (for *णात्) D₁ 6-9 त (for
 तु) T₁ G₂ M शास्त्रप्रामाण्यसूक्ष्मार्थम्, T₂ 3 G₂ 4
 *प्रमाणसूक्ष्मा (G₂ *त्रा)र्थम् —^d) V₁ B Dn D₂ 10
 पिंडस्य (for पार्थिव) T₁ स्मृत्वा पार्थिवसत्तम, T₂ 3
 G₂-4 M इम पार्थिव ससरे

20 D₅ om. 20 (cf. v l 4) G₁ om 20^a (of
 v l 19) —^b) G₁ महत्त, M अददा (for अदद)
 — D₂ om 20^a-21^b T₃ om (hapl) 20^a —^d)
 T₁ तदाह (for तद्विद्धि) B₁ D₁ 10 M₁ तद्विद्धि भरतर्षभ,
 T₂ *द्वि ख युधिष्ठिर

21 D₅ om 21 (cf v l 4) D₂ om 21^{ab} (of
 v l 20) G₁ 3 partly damaged. —^b) B₁-4 Dn₁ n₂
 D₁ 4 6-10 T G₂ 4 जनाधिप (for नरा*) —^c) V₁ B
 मे, M₁ मा (for मा) —^d) S तृसाक्षे (for स्वमान्ते)
 V₁ B₂ 6 Dn D₁ 3 तथा (for तदा)

22 D₅ om. 22 (cf v l 4) —^a) D₁ T₂ M₁ 3
 (orig) 3 च, T₁ 3 G M₂ (sup lin) 3 स्म (for तु)
 —^b) T₂ तु (for स्म) —^d) B₁ यस्तत (for धर्मत)

23 D₅ om 23 (of v l 4) —^a) V₁ जु (for
 हि) —^b) D₁ 4 6-9 इति (for इह) T₂ 3 G₂ 4 भारत
 (for पार्थिव) —^c) B₃ D₁ 4 आत्मधर्म, D₅ 8 9
 आत्मधर्म (for आरमा धर्म) —^d) V₁ B₃ Dn [ऋ-
 पिभि सह, D₃ सहर्षिभि, T₂ महर्षय (for *र्षिभि)

24 D₅ om 24 (of v l 4) —^b) D₁ 4 6 7 9

च (for स्य) —^c) D₁ प्रामाण्यम् —^d) D₂ om.
 च B₅ विचाल्यते, T₃ *रिता (for *लिता) Bom ed.
 स्थिताश्च न विचालिता

25 D₅ om 25 (cf v l 4) G₁ 3 partly dama-
 ged —^b) B₁ D₅ च, T₁ हि (for [अ]द्य) —^c)
 V₁ B₂ किं च भूमेर्, B₃ अंतर्भू (for किं तु भू*)
 D₁ 6-9 किं तु भूमिश्च गाक्षैव, T₁ अस्मदर्थे त्वया
 भूमि —^d) T₁ इह (for इति) D₁ 6-9 सुवर्णं च
 प्रदीयता

26 D₅ om 26 (of v l 4) —^a) V₁ B₂ 6 Dn
 D₂ च धर्मज्ञ, B₁ 4 D₁₀ च धर्मज्ञा, D₁ सधर्माश्च
 (for च धर्मश्च) B₃ पृच च पच धर्मज्ञा —^c) T₁
 पालिता, T₃ प्रापिता (for पाविता) Dn₂ याचिता ये
 भविष्यति —^d) Dn₁ n₂ हि पर (for परम) D₁
 हित (for हि तत्)

27 D₅ om 27 (of v l 4) T₁ om. 27 —^a)
 V₁ B Dn₁ n₂ D₁₀ [पु]वान्यास (for परास) S (T₁
 om) नव पूर्वानधश्चान्यान् —^b) D₁ 3 स्ववश्यास, D₁
 6-9 अय स, S (T₁ om) नय स (for तथा स) Dn₂
 तु (for ते) —^d) V₁ B Dn₃ मा पितरो, Dn₁ n₂
 मर्षि* (for मे पि*) D₂ 10 S (T₁ om.) [इ]त्येव मा
 पि (D₂ मर्षि, M₁-3 मा पि) तरोऽब्रुवन्

28 D₅ om 28 (of v l 4) —^a) B₁ अतो (for
 ततो) —^c) T₁ सुवर्णदानैकपरा —^d) V₁ B Dn
 D₁₀ मतिं च भरतर्षभ, T₁ मतिं वै कृतवान्पर — After
 28, T₁ M₁-3 ins an addl colophon [Sub parvan
 M₁-3 दानधर्म — Adhy no T₁ M₁-3 123]

29 D₅ om 29 (of v l 4) —^a) V₁ इद (for

C 13 3940
B 13 84 30
K 13 130 30
M 13 74 30

जामदग्न्येन रामेण तीव्ररोषान्वितेन वै ।
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी कृता निःक्षत्रिया पुरा ॥ ३०
ततो जित्वा महीं कृत्स्नां रामो राजीवलोचनः ।
आजहार क्रतुं वीरो ब्रह्मक्षत्रेण पूजितम् ॥ ३१
वाजिमेधं महाराज सर्वकामसमन्वितम् ।
पावनं सर्वभूतानां तेजोद्युतिविवर्धनम् ॥ ३२

विपाप्मापि स तेजस्वी तेन क्रतुफलेन वै ।
नैवात्मनोऽथ लघुतां जामदग्न्योऽभ्यगच्छत ॥ ३३
स तु क्रतुवरेणेष्टा महात्मा दक्षिणावता ।
पप्रच्छागमसंपन्नानृषीन्देवांश्च भार्गवः ॥ ३४
पावनं यत्परं नृणामुप्रे कर्मणि वर्तताम् ।
तदुच्यतां महाभागा इति जातघृणोऽत्रयीत् ।

ह्रम) —^b) V₁ विशा पते (for पुरापनम्) —^o)
D₁ ६-७ जा (D₃ ७ ज)मदाग्निं (for 'दग््न्य) T₁ प्रभो (for
विभो)

30 D₅ om 30 (of v l 4) —^b) T₂ ३ G M च
(for वै) T₁ तीव्रकोषान्वितेन च

31 D₅ om 31 (of v l 4) —^a) M₁ कृत्वा (for
जित्वा) —^d) G₁ ३ पूजित

32 D₅ om 32 (of v l 4) —^b) D₆ कर्म (for
काम-)

33 D₅ om 33 (of v l 4). —^a) G₁ ३ विपापो
(for 'पमा) B₂ ३ ६ Dn च, D₁ स (for [अ]पि)
D₁ तु; D₆-७ हि (for स) —^b) V₁ om, M₁
कर्म (for क्रतु) D₁ ३ चरेण, T₂ ३ G₂ ३ बलेन (for
फ') V₁ तु, B (except B₂) Dn च (for वै)
—^o) D₁ ६-७ [आ]त्मना (for 'नो) D₁ च, M₁
[स]पि (for सथ) —^d) V₁ B Dn₁ n₃ D₂ ७ G₁
[स]ध्यगच्छत, Dn₂ T₂ [स]थ गच्छति, D₁ [स]भ्यमन्यत
(for 'गच्छत)

34 D₅ om 34 (of v l 4) After 34^{ab}, D₁₀ ins
389* D₁₀ om 34^c-35^d. —^d) V₁ B₁ ३ D₆ ७ भार्गव
(s₁₀), S भारत (for भार्गव)

35 D₅ om 35 (of v l 4) D₁₀ om 35 (of v l
34) —^a) T₂ ३ G परम (for यत्पर) —^b) D₁ ७
१ ७ तत्र (for उत्रे) B₃ वर्तते, Dn₁ भारत (for वर्त-
ताम्) —^o) D₁ G₂ तम् (for तद्) B₅ T₂ महाराज,
T₁ ३ G₂-४ 'भाग (for 'भागा) —^d) G₂ lacuna for
जात T₂ रामो वचो (for जातघृणो) —^o) D₁ ६ ७
[उ]क्त्वा (for [उ]क्ता) —^r) V₁ B Dn D₁₀ transp
ते and तमूचु — For 35^c, S subst

388* प्रत्युवाच ततस्तेषा वसिष्ठो भगवानृषि ।

[M₁-३ वसिष्ठो जामदग्निं (for the post half)]

— V₁ B Dn D₁ ३ ३ ६-७ ins after 35 D₅ after 3
D₁₀ after 34^{ab}

389* राम विप्रा. सत्क्रियन्ता वेदप्रामाण्यदर्शनात् ।

भूयश्च विप्रर्षिगणा प्रष्टव्या पावन प्रति ।

ते यद्भूयर्माहाप्राज्ञास्तत्रैव समुदाचर ।

ततो वसिष्ठ देवर्षिमगस्यस्यमथ कश्यपम् ।

तमेवार्थं महातेजा पप्रच्छ भृगुनन्दन । [5]

जाता मतिर्मे विप्रेन्द्रा कथ पूयेयमित्युत ।

केन वा कर्मयोगेन प्रदानेनेह केन वा ।

यदि वोऽनुग्रहकृता बुद्धिर्मा प्रति सत्तमा ।

प्रमूत पावन किं मे भवेदिति तपोधना ।

ऋषय ऊचु ।

गाश्च वित्त च भूमिं च दस्वेह भृगुनन्दन । [10]

पापकृन्मुच्यते मर्त्य इति भार्गव शुश्रुम ।

अन्यद्दान तु विप्रर्षे श्रूयता पावन महत् ।

दिव्यमस्यन्नुताकारमपत्य जातवेदस ।

दग्ध्वा लोकान्पुरा वीर्यांसभूतमिह शुश्रुम ।

सुवर्णमिति विख्यात तद्ददसिस्त्रिमेवसि । [15]

ततोऽत्रवीद्वसिष्ठस्त भगवान्ससितवत् ।

ऋणु राम यथोत्पन्न सुवर्णमनलप्रभम् ।

यत्फल चास्य विहित दाने परमिहोच्यते ।

सुवर्णं येन यस्माच्च यथा च गुणवत्तरम् ।

तथिबोध महाबाहो सर्वं निगदतो मम । [20]

अग्नीषोमात्मकमिद सुवर्णं विद्धि निश्रये ।

अजोऽशिवंरुणो मेप सूर्योऽथ इति दर्शनम् ।

कुञ्जराश्च सृष्टा नागा महिपाश्चासुरा इति ।

कुक्कटाश्च वराहाश्च राक्षसा भृगुनन्दन ।

इडा गाव पय सोमो भूमिरित्येव च श्रुति । [25]

जगरसर्वं विनिर्मध्य तेजोराशि समुत्थित ।

सुवर्णमेभ्यो विप्रर्षे रत्न परममुत्तमम् ।

एतस्मात्कारणाद्देवा गन्धर्वोरगराक्षसा ।

मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता धारयन्ति तत् ।

मुकुटैरङ्गदयुतैरलकारै पृथग्विधै । [30]

सुवर्णविकृतैस्तत्र विराजन्ते भृगूत्तम ।

इत्युक्ता वेदशास्त्रज्ञास्ते तमूर्चुर्महर्षयः ॥ ३५

वसिष्ठ उवाच ।

देवतास्ते प्रयच्छन्ति सुवर्णं ये ददत्युत ।

अग्निर्हि देवताः सर्वाः सुवर्णं च तदात्मकम् ॥ ३६

तस्मात्सुवर्णं ददता दत्ताः सर्वाश्च देवताः ।

भवन्ति पुरुषव्याघ्र न ह्यतः परमं विदुः ॥ ३७

भूय एव च माहात्म्यं सुवर्णस्य निबोध मे ।

गदतो मम विप्रपे सर्वशस्त्रभृतां वर ॥ ३८

मया श्रुतमिदं पूर्वं पुराणे भृगुनन्दन ।

प्रजापतेः कथयतो मनोः स्वार्थभुवस्य वै ॥ ३९

C. 13
B. 13
K. 13
M. 13

तस्मात्सर्वपवित्रेभ्य पवित्र परम स्मृतम् ।
भूमेर्गोभ्योऽथ रत्नेभ्यस्तद्विद्धि भरतर्षभ ।
पृथिवीं गाश्र द्रव्येह यच्चान्यदपि किञ्चन ।
विशिष्यते सुवर्णस्य दान परमक विभो । [35]
अक्षय पावन चैव सुवर्णममरद्युते ।
प्रयच्छ द्विजमुख्येभ्य पावन ह्येतदुत्तमम् ।
सुवर्णमेव सर्वासु दक्षिणासु विधीयते ।
सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति सर्वदास्ते भवन्त्युत ।

[Ds om lines 1-19 —(L 3) D1 ऊचुर् (for वचुर्)
Dn3 महाप्रज्ञश्च D10 [७]व (for [७]व) —(L 4)
D1 वरिष्ठ, some MSS वशिष्ठ (for वनिष्ठ) D1 ६-०
विप्रपिन् (for देव*) Some MSS काश्यप —(L 6)
Ds om from विप्रे द्रा up to बुद्धिर्मा (in line 8) V1
पूयेयन्, Ds ० पूयेदन् (for *यन्) D1 पूयेयमिति भो कथ
(for the post half) —(L 8) D1 वा (for वो)
—(L 9) Dn3 प्रहृत, D1 ६-० तद्रूत, D10 तूत तद् (for
प्रवृत्) —(L 10) V1 B Dn D10 गाश्र (B3 4 गां च)
भूमिं च वित्त च (for the prior half) —(L 11) V1
B Dn D10 पूयते (for सुच्यते) D1 2 विप्र (for मर्त्य)
Dn3 D2 शुश्रुम D1 इति शुश्रुम भागं व, D1 ६-० इत्येव-
मनुशुश्रुम (for the post half) —(L 12) D1 ६-०
अग्र (for अन्यद्) —(L 13) D1 -वेदस B1 अव्यय
जानवेदम (for the post. half) —(L 14) Dn3
जग्ध्वा (for दग्ध्वा) D1 सभूतिन् D1 इति (for इह)
Dn3 D2-० शुश्रुम —(L 15) Ds व्याख्यात (for वि*)
D2 यद् (for तद्) B1 3 दत्त्वा (for ददत्) D1
शुचिन्, Ds शुभन् (for मिद्धिम्) —(L 16) Some
MSS वशिष्ठश्च D1 ६-० शसितत्रत —(L 17) B1 5
अमल-; D1 2 4 ६-० अतुल- (for अनल) —D10 om
line 18 —(L 18) D1 [अ]सि नियमे (for [अ]स्य
विहित) V1 B Dn D2 फल दास्यति ते यत्तु (for the
prior half) —(L 19) V1 B Dn D2 70 यच्च (for
येन) Bom ed गुणवत्तम (for *त्तरम्) —(L 20) Ds
च गदतो (for निग*) —(L 21) B3 निश्चयात् (for
‘ये) —(L 22) Dn1 n2 तेजो, Ds अतो (for अजो)
Ds लोक, (for भेष) Ds ० निदर्शन (hypermetric)

(for *शं*) —(L 23) Bom. ed सूना (for
स्मृता) D1 ६-० सुरा (for [अ]सुरा) —D10 om line
24 —(L 24) Ds 8 कुकुंदाश्च (for कुकु) D1 मत्तम
(for नन्दन) —(L 25) D10 इळा (for इडा) Ds
1 ० भूरिर् (for भूमिर्) D1 वै, D10 न (for च)
Dn1 n2 Ds स्मृति (for श्रुति) —(L 26) B2 3 5
Dn1 n2 च, Dn3 सु (for वि) —(L 27) V1
B1 2 रत परमनुत्तम —(L 28) D1 देव (for देवा)
—(L 29) D2 4 ६-० मानुपाश्च (for मनुष्याश्च) B1
सयना (for प्र*) Dn2 च, D1 10 त (for तत्)
—(L 30) D1 युगैर् (for -युतैर्) —(L 31) D4-9
विकृताश्च (for *तैश्च) V1 विराजति B1 D1 भृगूदह, D2
4-1 ० कुरूदह (for भृगूत्तम) —(L 32) Ds om परम
—(L 33) V1 B Dn Ds 8-10 मनुजपम (for भरत*)
—(L 34) B3 गा (for गाश्र) —(L 35) Ds परमिक
D1 ६ 7 प्रभो (for विभो) Ds दान परममुत्तम (for the
post half) —(L 36) Ds अक्षय्य D2 ६ 7 ० पावक्
(for *न) B5 सुवर्णं परमद्य ते (for the post half)
—D1 5 om (hapl) lines 37-38 —(L 37) B1
om द्विज]

36 N (D2 missing) om the ref —*) D1 देव
ताम्य, G2 तार्थे (for *तारस्ते) —*) V1 B Dn3 D10
M ये सुवर्णं (by transp), Ds सुवर्णं च; T1 *णमिह
(hypermetric) Dn1 n2 ये सुवर्णं ददस्यथ —After
36^{ab}, Ds reads 38

37 *) D1 ६-० ददतो, T1 *तां (for *ता) —*)
V1 B Dn1 n2 D2 T1 M सर्वा स्म, D10 स्यु सर्व-
(for सर्वाश्च) —*) D1 वदति (for भवन्ति)

38 Ds reads 38 after 36^{ab} G1 partly dama-
ged —*) D1-9 T1 2 तु (for च) —*) D1 2 ह,
D4-9 वै (for मे) —*) D1 G1 वदतो (for ग)
—*) V1 D10 T G1-3 M1 4 शास्त्र (for *शास्त्र) D1
६ 7 सर्वशास्त्रविदां वर, Ds २ ० *शास्त्रनिशारद

39 *) B1 D1 2 M1-3 सर्वं (for पूर्वं) —*) V1
om पुराणे —D1 ६ 7 ० om (hapl.) 39^a-41^b —*)
D2 भगवतो (for कथयतो) —*) V1 B Dn Ds 8

शूलपाणेर्भगवतो रुद्रस्य च महात्मनः ।
 गिरौ हिमवति श्रेष्ठे तदा भृगुकुलोद्भव ॥ ४०
 देव्या विवाहे निर्वृत्ते रुद्राण्या भृगुनन्दन ।
 समागमे भगवतो देव्या सह महात्मनः ।
 ततः सर्वे समुद्विशा भगवन्तमुपागमन् ॥ ४१
 ते महादेवमासीनं देवीं च वरदासुमाम् ।
 प्रसाद्य शिरसा सर्वे रुद्रमृचुर्भृगूद्रह ॥ ४२
 अयं समागमो देव देव्या सह तवानघ ।
 तपस्विनस्तपस्विन्या तेजस्विन्यातितेजसः ।

यथान्याय तु तस्य (B1 'त्र) वै

40 D₁ ० १ ० om 40 (of v 1 39). —^b) S [अ]-
 पि (for च) D₂ देव्या सह महात्मन, D₁ २ रुद्रस्य
 परमा (D₂ च परा)त्मन —^d) T₂ ३ G₄ तदा भृगु-
 कुलोत्तम

41 D₁ ० १ ० om 41^{ab} (of v 1 39) —^o) D₈ ०
 समागमो वै (hypermetric); S (except G₂) समागमो
 (for 'मे) —^e) D₁ २ ४-० देवा (for तत) —^f)
 V₁ B D_n D₁₀ देवा रुद्रम् (for भगवन्तम्) S अथा
 गमन् (for उपा')

42 ^a) D₁₀ सहासीन महादेव —^b) M परमाम्
 (for वरदाम्) D₁ देवीं च वरमुत्तमां —^c) S सगण
 (for शिरसा) —^d) T₁ आहु (for ऊचुर) D₁-०
 भृगूत्तम, S सुश्वर (T₃ G₄ 'रा) (for भृगूद्रह)

43 ^a) Bom ed देवो (for देव) — T₁ om.
 43^{ad}. —^o) V₁ D₁ तपस्विन्यास् (for 'न्या) —^d)
 T₂ ३ G₁ ३ ४ तेजसा (for 'स) —^e) D₁ २ -रेतास्
 (for तेजास्) —^f) T₃ तदा (for तथा)

44 ^a) G₁ om अपस्य T₁ भवश्य युवयोर्भूत —^b)
 D₁ भवति (for भविता) D_{n1} n₂ D₂ 10 विभो (for
 प्रभो) D_n ३ बलवद्भुवि जायते —^c) D₁ जात (for
 नूत)

45 ^a) T₂ ३ G₂ ३ तु (for स्व) —^b) D_n ३ लोचन,
 D₈-१ 'ने (for 'न) —^c) D₁ ४-० देवेश (for लोकेश)
 —^e) D₂ अपस्यार्थे निगृहीय — After 45^e, N (D₈
 missing) ins

390*

तेज परमकं विभो ।

त्रैलोक्यसरो हि युवा लोकं सतापयिष्यथ ।

अमोघतेजास्त्वं देव देवी चयसुमा तथा ॥ ४३
 अपत्यं युवयोर्देव बलवद्भुविता प्रभो ।
 तन्नूनं त्रिषु लोकेषु न किञ्चिच्छेषयिष्यति ॥ ४४
 तदेभ्यः प्रणतेभ्यस्त्वं देवेभ्यः पृथुलोचन ।
 वरं प्रयच्छ लोकेश त्रैलोक्यहितकाम्यया ।
 अपत्यार्थं निगृहीष्व तेजो ज्वलितमुत्तमम् ॥ ४५
 इति तेषां कथयतां भगवान्गोवृषध्वजः ।
 एवमस्त्विति देवांस्तान्निप्रपे प्रत्यभापत ॥ ४६
 इत्युक्त्वा चोर्ध्वमनयत्तद्रेतो वृषवाहनः ।

तदपस्य हि युवयोर्देवानभिभवेद्भुवम् ।

न हि ते पृथिवी देवी न च यौर्न दिव प्रभो ।

वीर्यं धारयितु शक्ता समस्ता इति नो मतिः । [5]

तेज प्रभावाग्निर्दग्धं न स्यात्सर्वमिद जगत् ।

तस्मात्प्रसादं भगवन्कर्तुमर्हसि न प्रभो ।

न देव्या सभवेत्पुत्रो भवत सुरसत्तम ।

धैर्यादेव निगृहीष्व

[D₁ reads lines 1-2 twice — (L 1) B₁
 परम (submetric) (for परमक) — (L 2) D₁ ०-०
 -सर तु (for -सारौ हि) D₂ लोकान् (for लोक) V₁
 B₁ ३ D₂ लोक सतारयिष्यत (V₁ 'थ), D₁ (first time)
 लोकान् हितकाम्यया (for the post half) — (L 3)
 D_n लोकान् (for देवान्) — (L 4) D₁ om देवी
 V₁ B (except B₂) D_n D₁₀ विभो (for प्रभो) — (L
 5) V₁ B₂ ३ D_n D₂ नेद (for वीर्यं). D₁-० समेता (for
 समस्ता) B₂ मे (for नो) B₁ इति नो निक्षिता मति
 (for the post half) — (L 6) V₁ B D_n D₂ 10
 -प्रभाव- (for 'वान्). V₁ B D_n D₂ तस्मात्, D₁₀
 यस्मात् (for न स्यात्) — (L 8) V₁ B₂-३ D_n D₂ 10
 देव्या (for देव्या) — (L 9) B₁ D₆ १ देव (for
 पव)]

—^f) S ज्वलनम् (for ज्वलितम्) D₁ अन्नत (for
 उत्तमम्)

46 ^a) D₂ इति देवीं कथयतो —^b) D_{n1} n₂ D₂
 T₂ ३ G वृषभ- (for गोवृष) —^c) D₁ तान्देवान् (by
 transp)

47 S om 47^a-49^b —^b) B (except B₁) D_{n1} n₂
 D₅ रेतो वृषभवाहन —^d) D_{n2} D₆ वा (for च)

ऊर्ध्वरेताः समभ्यन्ततःप्रभृति चापि सः ॥ ४७

रुद्राणी तु ततः क्रुद्धा प्रजोच्छेदे तथा कृते ।

देवानथात्रवीचत्र स्त्रीभावात्परुषं वचः ॥ ४८

यस्मादपत्यकामो वै भर्ता मे विनिवर्तितः ।

तस्मात्सर्वे सुरा यूयमनपत्या भविष्यथ ॥ ४९

प्रजोच्छेदो मम कृतो यस्माद्युष्माभिरघ वै ।

तस्मात्प्रजा वः खगमाः सर्वेषां न भविष्यति ॥ ५०

पावकस्तु न तत्रासीच्छापकाले भृगूद्बह ।

देवा देव्यास्तथा शापादनपत्यास्तदाभवन् ॥ ५१

रुद्रस्तु तेजोऽप्रतिर्म धारयामास तत्तदा ।

प्रस्कन्नं तु ततस्तस्मार्त्किञ्चित्त्रापतद्भुवि ॥ ५२

तत्पपात तदा चाग्नौ ववृधे चाद्भुतोपमम् ।

तेजस्तेजसि संपृक्तमेक्योनित्वमागतम् ॥ ५३

एतस्मिन्नेष काले तु देवाः शक्रपुरोगमाः ।

असुरस्तारको नाम तेन संतापिता भृशम् ॥ ५४

आदित्या वसवो रुद्रा मरुतोऽथाश्विनावपि ।

साध्याश्च सर्वे संव्रस्ता दैतेयस्य पराक्रमात् ॥ ५५

स्थानानि देवतानां हि विमानानि पुराणि च ।

ऋषीणामाश्रमाश्चैव बभूवुरसुरैर्हृताः ॥ ५६

ते दीनमनसः सर्वे देवाश्च ऋषयश्च ह ।

प्रजग्मुः शरणं देवं ब्रह्माणमजरं प्रभुम् ॥ ५७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

48 S om 48 (cf v l 47) —^a) V₁ B₂ D₅ 10
[हृति (for तु) —^b) D₂ ६-७ प्रजाच्छेदे V₁ B Dn
D₁₀ तदा (for तथा) —^c) D₁ ६ ८ ९ देवी तथा,
D₂ ७ देवास्तया (for देवानथ) —^d) D₄-७ रूपाति
(for स्त्रीभावात्)

49 S om 49^{ab} (cf v l 47) —^b) D₁ चारित
(for चरितं) — D₄ om (hapl) 49^c-50^b Before
49^{cd}, T G M₄ ins उमा, M₁₋₃ देवी T₁ transp
49^{cd} and 50^{ab} —^c) D₆-७ [s]पि वै (for सुरा)
— T₂ om (hapl) 49^d-51^c

50 D₁ om 50^{ab}, T₂ om 50 (for both, cf v l
49) T₁ transp 49^{cd} and 50^{ab} —^a) D₂ ६-७
T₂ G प्रजाच्छेदो —^b) V₁ अस्य, G₂ अत्र (for
अथ) — T₁ om 50^{cd}

51 T₂ om 51^{ab} (cf v l 49) —^c) T₂ देव्यस्य
(for देव्यास्य) D₁ T₂ G₁₋₃ M तत (for तथा) T₁
देवदेव्य स्म तच्छापाद् —^d) B Dn D₁₀ ततो, D₂
T₁ ३ G₂ ४ तथा (for तदा)

52 *) G₂ देवो (for तेजो) —^b) G₂ साधयामाम
(for धारं) V₁ B Dn D₂ 10 वै (for तत्) —^c)
D₆ T G₂ ४ M₁₋₃ प्रस्कन्नात्, G₂ M₄ प्रस्कदात् (for
प्रस्कन्न)

53 *) D₁ २ ७ T₁ उत्पपात (for तत्पं) B₂ वह्नौ
(for चाग्नौ) V₁ B₁ २ ४ ६ Dn उत्पपात तदा वह्नौ, D₁₀

तस्य पात तदा वह्नौ —^b) D₁ [अ]द्भुत महत्, D₁₀
G₁ ३ तोपम (for तोपमम्) —^c) D₄-७ ततस् (for
तेजस्) V₁ B (except B₁) Dn M₁₋₃ सयुक्तम्, G₂
संवृत्तम् (for सपृक्तम्) —^d) V₁ B Dn D₁₀ आरम-
(for एक-)

54 After 54, M₁₋₃ ins the colophon

55 Before 55, M₁₋₃ ins वसिष्ठ उवाच —^b)
T₁ मरुतश्च, T₂ मरुताम् (for तोस्य) D₁ तथा (for
अपि)

56 *) D₁ २ ९ देवताना D₂ च (for हि) —^b)
D₁ ६-७ च भारत; G₂ च योषिता (for पुराणि च)
—^c) V₁ B₂ ४ ६ Dn D₂ ६-७ 10 T₂ चाश्रमाश्च (for
आं) T₂ [अ]पि (for [ए]व) —^d) B₂ D₆-10 हता;
D₂ T₁ G₁ २ ४ वृता (for हता)

57 *) B₂ देवता (for देवाश्च) D₂ सह (for च ह)
V₁ B₁ २ ६ D₁₀ देवताश्रपर्यथ ह (B₂ से), B₂ Dn
देवता ऋषयश्च ये, D₁ देवा सर्पिणगास्तथा —^c) B₂
आजग्मुः (for प्रं) D₄-७ देवा (for देव) —^d) D₂
अमर, D₂ अपर, T₂ अरज (for अजर) V₁ B₁
Dn₁ न₂ विसु (for प्रभुम्) T₁ ब्रह्माणमजरं — After
57, T₁ ins

391* वरेण्य वरद देव स्वोतुमारैभिरे प्रभुम् ।

Colophon ins in M₁₋₃ after 54 — Parvan name
B₁ २ ४ शान्ति — Sub parvan V₁ B Dn D₁ २ ४ ९,

८४

देवा ऊचुः ।

असुरस्तारको नाम त्वया दत्तवरः प्रभो ।
सुरानृषींश्च क्लिश्नाति वधस्तस्य विधीयताम् ॥ १
तस्माद्भयं समुत्पन्नमस्माकं वै पितामह ।
परित्रायस्व नो देव न ह्यन्या गतिरस्ति नः ॥ २
ब्रह्मोवाच ।

समोऽहं सर्वभूतानामधर्मं नेह रोचये ।
हन्यतां तारकः क्षिप्रं सुरर्षिगणनाधकः ॥ ३
वेदा धर्माश्च नोत्सादं गच्छेयुः सुरसत्तमाः ।
विहितं पूर्वमेवात्र मया वै ज्येतु वो ज्वरः ॥ ४
देवा ऊचुः ।
वरदानाद्भगवतो दैतेयो बलगर्वितः ।

देवैर्न शक्यते हन्तुं स कथं प्रशमं व्रजेत् ॥ ५
स हि नैव स्म देवानां नासुराणां न रक्षसाम् ।
वध्यः स्यामिति जग्राह वरं त्वत्तः पितामह ॥ ६
देवाश्च शप्ता रुद्राण्या प्रजोच्छेदे पुरा कृते ।
न भविष्यति वोऽपत्यमिति सर्वजगत्पते ॥ ७

ब्रह्मोवाच ।

हुताशनो न तत्रासीच्छापकाले सुरोत्तमाः ।
स उत्पादयितापत्यं वधार्थं त्रिदशद्विषाम् ॥ ८
तद्वै सर्वानतिक्रम्य देवदानवराक्षसान् ।
मानुषानथ गन्धर्वाच्चागानथ च पक्षिणः ॥ ९
अस्त्रेणामोघपातेन शक्त्या तं घातयिष्यति ।
यतो वो भयमुत्पन्नं ये चान्ये सुरशत्रवः ॥ १०

४-१० दानधर्मं, D₁ (*inf lin*) मोक्षधर्मं — *Adhy
nams* V₁ B D_n D₁ २ ४ ६-१० सुवर्णोत्पत्ति, D₅
स्वर्णोत्पत्तिप्रकरण, T₂ दानप्रकरणे सुवर्णदानमाहात्म्ये तार
कासुरवध — *Adhy no* (figures, words or both)
V₁ 84, D₁₀ 89, T₁ G₁ ३ M₁-३ 124, T₂ ३ G₂ ४
130, M₄ 133 — *Śloka no* D₄ 78; D₈ 82

84

☞ This adhy is missing in D₈ (cf v 1 13.
82 37)

1 ^b) D₈ प्रभु (for प्रभो) D₁ स तु दत्तवरस्त्वया

2 T₁ om 2

3 ^b) D₂ न हि, D₁₀ नैव; S तं न (for नेह) D₁
न धर्ममिह रोचये — ^a) D₁ क्षीघ्र (for क्षिप्र) — ^d)
D₅ ७ पितृ (for गण-) V₁ B₁ २ ४ ५ D_n बाधिता,
B₈ वारित, D₈ ३ बाधक (for 'क)

4 T₁ om 4^{ab} — ^a) V₁ T₂ देवा (for वेदा) V₁
B D_n D₃ २ १ १ १० [उ]च्छेद् (for [उ]त्साद) — ^a)
T₂ विदित (for विहित) — ^d) D₈ ते (for वो) S
भय (for ज्वर)

5 ^a) T₂ वरप्रदानाद्भवतो — ^b) B₄ D₁₀ दर्वित
(for गर्वित) D₂ दैतेयो बलवत्तर — ^a) D₈ दैवेन
(for देवैर्न)

6 ^a) D₁ २ [ए]व (for [ए]व) — ^b) D₁-९ अ-
सुराणा (for नां) G₂ च (for the second न)

7 ^b) D₅ गर्भच्छेदे, D₈ १ प्रजा^o (for प्रजो^o) T₁
अनपत्या भवत्विति — T₁ om (hapl) 7^{ad} — ^a) D₈ च
(for वो). — ^d) B₁ ३ G₂ ४ M₄ सर्वं, D_n १३ सर्वं
(for सर्वं)

8 ^b) B₈ विशेषतः; D₁ द्विजोत्तमा (for सुरो^o)
— ^a) D₂ नित्य, D₈ सत्य, T₁ पुत्र (for [अ]पत्यं)
— ^d) V₁ B₂ ३ ५ D_n D₂ ३ ३ वधाय, B₄ धर्मार्थं (for
वधार्थं)

9 T₁ om 9 — ^a) D₈ तदा (for तद्वै) T₂ ३
G₂ ४ देवान्, M₄ सर्वाणि (for सर्वान्) — ^a) M
मनुष्यान् (for मानुषान्) D₁-९ मानुषोरगाधर्वान् (D₁
'र्वं) — ^d) T₂ ३ G₂ अपि (for अथ)

10 ^a) D₁₀ शक्येण (for अ^o) B₈ corrupt. — D₂
om. (hapl) 10^a-12^d — ^a) D₄ अयो, D₅ यस्माद्,

सनातनो हि संकल्पः काम इत्यमिधीयते ।
 रुद्रस्य तेजः प्ररुन्नमशौ निपतितं च तत् ॥ ११
 तत्तेजोऽयिर्महद्भूतं द्वितीयमिव पावकम् ।
 वधार्थं देवशत्रूणा गङ्गायां जनयिष्यति ॥ १२
 स तु नावाप तं शापं नष्टः स हुतभुक्तदा ।
 तस्माद्भो भयहृद्देवाः समुत्पत्स्यति पावकिः ॥ १३
 अन्विष्यतां वै ज्वलनस्तथा चाद्य नियुज्यताम् ।
 तारकस्य वधोपायः कथितो वै मयानघाः ॥ १४
 न हि तेजस्विनां शापास्तेजःसु प्रभवन्ति वै ।
 बलान्यतिवलं प्राप्य नवलानि भवन्ति वै ॥ १५
 हन्यादवध्यान्वरदानपि चैव तपस्विनः ।
 संकल्पामिरुचिः कामः सनातनतमोऽनलः ॥ १६

जगत्पतिरनिर्देश्यः सर्वगः सर्वभावनः ।
 हृच्छयः सर्वभूतानां ज्येष्ठो रुद्रादपि प्रभुः ॥ १७
 अन्विष्यतां स तु क्षिप्रं तेजोराशिर्हुताशनः ।
 स वो मनोगतं कामं देवः संपादयिष्यति ॥ १८
 एतद्वाक्यमुपश्रुत्य ततो देवा महात्मनः ।
 जग्मुः संसिद्धसंकल्पाः पर्येपन्तो विभावसुम् ॥ १९
 ततस्त्रैलोक्यमृपयो व्यचिन्वन्त सुरैः सह ।
 काङ्क्षन्तो दर्शनं बहेः सर्वे तद्गतमानसाः ॥ २०
 परेण तपसा युक्ताः श्रीमन्तो लोकविश्रुताः ।
 लोकानन्वचरन्सिद्धाः सर्व एव भृगूद्बह ।
 नष्टमात्मनि संलीनं नाधिजग्मूर्हुताशनम् ॥ २१
 ततः संजातसंत्रासानभेर्दर्शनलालसान् ।

D: तस्माद्, T₁ ततो (for यतो) D₁ वा, D₈ ० च (for वो) —^d) D₄₋₉ सत्तमा (for शत्रव)

11 D₂ om 11 (cf v 1 10) —^o) D₃ T₂ ३ रेत (for तेज) —^d) T₂ ३ G₁ च (for नि) B₁ D₁ n₂ T₁ G₁ ३ यत् (for तत्)

12 D₂ om 12 (cf v 1 10) —^b) D₁ n₂ इति, D₁ इह (for इव) —^o) D₂₋₉ सुर (for देव) D₄ वधाय सुरशत्रूणा

13 ^a) G₁ [अ]वाप्तवाक् (for [अ]वाप त) —^b) D₁₋₉ उभाया (for नष्ट स) —^o) B₂ D₁₀ भयहृद्, T₁ ३ G₁ M^oनुद्, Madras ed न भय (for भयहृद्) T₂ तस्माच्च वोजय देवा. —^d) B₁ D₈ ३ T₃ पावक

14 ^a) D₁ च (for वै) T₁ G₁ ३ ३ अन्वीक्ष्य तं वै ज्वलन, G₂ M₂ ३ अन्विष्य त वै ज्वलन, M₁ अन्वीक्षितं वै ज्वलन —^b) D₄₋₉ तथा चैव, D₁₀ समासाद्य, T₈ तदा चाद्य D₁ तथा चैव नियोज्यतां —T₁ om 14^{od} —^d) B₂ D₄₋₈ T₂ ३ G₁ M^o वो (for वै)

15 ^a) T₁ स (for न) T₁ श्रेष्ठ (for शापास्) —T₁ om 15^b-16° —^b) S (T₁ om) तेजस (for तेज सु) D₂ वा, D₃ च (for वै) D₅ तेजस्विपु भवति हि —D₈ ० om (hapl) 15^{od} —^o) D₂ बलम्, D₄ T₂ बलान् (for बलानि) D₁ om बलं —^d) V₁ B D_n D₃ 10 दुर्बलानि; M₁ न बलानि (for नवलानि) D₁ हि (for वै)

16 T₁ om 16^{od} (of, v 1 15), G₁ partly

damaged —^a) T₂ ३ G अपरान्, M₁ ३ (sup lin as in text) भरतान् (for वरदान्) —^b) T₂ [ए]त्त् (for [ए]व) D₂ तरस्विन —^o) T₂ G₁₋₈ संकल्पोमि, T₈ M^o लपो हि (for 'ल्पाभि-') T₃ काल (for काम) —^d) D₁ सुदु सह, D₂ सर्वश्रेष्ठ (for सनातन-) S (except T₁) समो (for तमो) V₁ B₂ ३ ३ ३ D_n [S]भवन् (for जल)

17 ^o) D₄₋₉ हृदयं (for हृच्छय) —^d) D₄₋₉ प्रभो (for प्रभु)

18 ^a) T₁ अन्वीक्ष्यता (for अन्विष्यतां). D₄ ३ ३ ३ तु स (by transp), S तत —^o) D₁ कामं मनोगत काम; D₂ सर्वान्मनोगत कामान् —^d) D₁ सर्वं, D₂ स वै (for देव)

19 Before 19, T₂ ३ G₂ ins वसिष्ठ —^a) V₁ D₉ G₂ उपाश्रित्य (for उपश्रुत्य) —^o) D₄₋₉ जग्मु सकल्प-सिद्धा —^d) D₂ प्रार्थयतो, T₂ ३ G₁ पर्येपन्तो (for पर्येपन्तो) T₁ अन्वीक्षन्तो हुताशन

20 ^b) D₁ T₂ ३ G विचिन्वन्त D₄₋₉ [अ]मरै (for सुरै)

21 T₁ om, 21^{od} —^o) V₁ B₄ ३ D_n n₂ D₁ ३ अनुचरन्, T₈ अव^o (for अन्व^o) —^d) D₁ एवं (for एव) V₁ B (except B₅) D_n D₁₀ शृगूत्सम (for 'द्बह) —^o) D₂ ३ ३ ३ [अ]भि- (for [अ]धि)

22 ^a) B₅ प्र, D₄₋₁₀ S (except M₁ ३) ताक् (for

C. 13 4037
B. 13 85 23
K. 13 131 22
M 13 74 80

जलेचरः क्लान्तमनास्तेजसाग्नेः प्रदीपितः ।
उवाच देवान्मण्डूको रसातलतलोत्थितः ॥ २२
रसातलतले देवा वसत्यग्निरिति प्रभो ।
संतापादिह संग्राप्तः पावकप्रभवादहम् ॥ २३
स संसृप्तो जले देवा भगवान्हव्यवाहनः ।
अपः संसृज्य तेजोभिस्तेन संतापिता वयम् ॥ २४
तस्य दर्शनमिष्टं वो यदि देवा विभावसोः ।
तत्रैनमभिगच्छध्वं कार्यं वो यदि वह्निना ॥ २५
गम्यतां साधयिष्यामो वयं ह्यग्निभयात्सुराः ।
एतावदुक्त्वा मण्डूकस्त्वरितो जलमाविशत् ॥ २६
हुताशनस्तु बुबुधे मण्डूकस्याथ पैशुनम् ।
शशाप स तमासाद्य न रसान्वेत्स्यसीति वै ॥ २७

तं स संयुज्य शापेन मण्डूकं पावको ययौ ।
अन्यत्र वासाय विभुर्न च देवानदर्शयत् ॥ २८
देवास्त्वनुग्रहं चक्रुर्मण्डूकानां भृगूद्वह ।
यत्तच्छृणु महाबाहो गदतो मम सर्वशः ॥ २९
देवा ऊचुः ।
अग्निशापादजिह्वापि रसज्ञानबहिष्कृताः ।
सरस्वतीं बहुविधां यूयमुच्चारयिष्यथ ॥ ३०
विलवासगतांश्चैव निरादानानुचेतसः ।
गतासन्नपि वः शुष्कान्भूमिः संधारयिष्यति ।
तमोगतायामपि च निशाया विचरिष्यथ ॥ ३१
इत्युक्त्वा तांस्ततो देवाः पुनरेव महीमिमाम् ।
परीयुर्ज्वलनस्यार्थे न चाविन्दन्हुताशनम् ॥ ३२

(for सं) D4-3 संतापान् (for संग्रासान्) —^δ
Bom ed अग्नि (for अग्नेर) — T1 om 22^{ad}. —^ε
D1 प्रकाशितः, D3.10 Ms प्रदीपन (for 'पित'). —^γ
D7 om (hapl) तल D5 गतोत्थितः (for तलो)

23 ^δ D5 om (hapl) from वसत्य up to न्हव्यवा
(in 24^δ) T2 (sup lin as in text) 3 G इह (for
इति). D5 5 7 9 S प्रभु

24 D5 om up to न्हव्यवा (in 24^δ) (of v l. 23)
—^α G3 देवो (for देवा) D1 2 स सप्तो जले देवो.
— T1 om 24^{ad} —^ε V1 संसृज्य, D5 9 ससृज्य;
M3 संयुज्य (for संसृज्य) —^δ T2 3 G2 M3 ते च,
G1 तेज (for तेन).

25 ^δ D10 चापि (for देवा). —^α Dn3 D5 T2 3
G2 4 [ए]वम् (for [ए]नम्) V1 B (except B1) Dn
D5.10 अग्नि- (for अग्नि-) M3 गच्छ स्वं (for गच्छध्व)
—^δ T2 3 G2 4 कार्यं वो वह्निना यदि

26 T1 om. 26^{ad} —^α D4 गच्छतां, T2 G1 3
सृज्यता (for गम्यतां) G3 सृज्यता साधयिष्यामि —^δ
D1 अग्नि (for अग्नि) S (T1 om) पुरा (for सुरा)
—^{ad} D1 transp मण्डूकस् and त्वरितो G3 स्वरित
(for 'तो).

27 ^α D1 च (for तु) T1 बुबुधेर (for बुबुधे)
—^δ V1 B Dn D10 च, D1 तु; M3 [अ]पि (for
[अ]थ). —^α D1 स शशाप (by transp) D4-9 तमथ

(for स तम्) T2 3 G शशाप त समासाद्य

28 ^α) V1 B Dn D10 तं वै; D1 स स, D2 त
स; T2 3 G2 4 स तं (by transp), B1 समुद्य, D1 2
1-9 संयुज्य (for संयुज्य) —^δ V1 B Dn D10 त्वरितो
(B1-3 D10 'त') (for पावको) —^δ V1 B Dn D10
[आ]स्मानम् (for देवान्)

29 ^δ) V1 B2 3 Dn D10 G2 भृगूत्तम (for 'द्वह')
—^α D1 2 4 5 7-9 य त, G2 तत्तच्छ (for यत्तच्छ)
—^δ D5 सर्वत (for 'श').

30 T1 om the ref —^α) G1-3 M हि (for
[अ]पि) —^δ T1 विवर्जिता (for बहिष्कृता) —^δ
D5 9 यूयमुच्चारयिष्यथ, G3 यूय संचारयिष्यथ

31 ^α) D4 विलवासं; T2 M जलवास- (for बिल*)
D1 [अ]पि; T2 3 G2 4 [अ]थ (for [ए]व) —^δ
V1 B Dn D2 10 निराहारान्, T1 निरादानान्, T2
निरानदान् (for 'दानान्') S विचेतस (for अचे*)
—^α V1 B Dn D5 10 स (for व) —^δ V1 Dn
भूमि संधारयिष्यति — After 31^{ad}, D4 ins 393* D5
om (hapl) 31^{ad}-41^δ T1 om 31^{ad} —^α) D10 G2 4
ततो (for तमो) V1 B Dn D2 5 तमोघनायामपि वै
(D5 च) —^γ B2 (marg as in text) S (T1 om)
प्र; D1 सं (for वि-) Dn1 निशायामुच्चारिष्यथ

32 D4 om 32 (of v l. 31) —^α) D3 तु ततो,
D5 9 T G1 3 4 M तं तथा, D7 ते ततो; G3 [अं]-

अथ तान्द्विरदः कश्चित्सुरेन्द्रद्विरदोपमः ।
 अश्वत्थस्थोऽग्निरित्येवं प्राह देवान्भृगूद्वह ॥ ३३
 शशाप ज्वलनः सर्वान्द्विरदान्क्रोधमूर्च्छितः ।
 प्रतीपा भवता जिह्वा भवित्रीति भृगूद्वह ॥ ३४
 इत्युक्त्वा निःसृतोऽश्वत्थादग्निर्वारणाद्धचितः ।
 प्रधिवेश शमीगर्भमथ वह्निः सुपुप्सया ॥ ३५
 अनुग्रहं तु नागानां यं चक्रुः शृणु तं प्रभो ।
 देवा भृगुकुलश्रेष्ठ प्रीताः सत्यपराक्रमाः ॥ ३६
 देवा ऊचुः ।
 प्रतीपया जिह्वायपि सर्वाहारान्करिष्यथ ।

वाचं चोच्चारयिष्यध्मुच्चैरव्यञ्जिताक्षरम् ।
 इत्युक्त्वा पुनरेवाग्निमनुसस्रुर्दिवौकसः ॥ ३७
 अश्वत्थान्निःसृतश्चाग्निः शमीगर्भगतस्तदा ।
 शुकेन ख्यापितो विप्र तं देवाः समुपाद्रवन् ॥ ३८
 शशाप शुक्रमग्निस्तु वाग्निहीनो भविष्यसि ।
 जिह्वां चावर्तयामास तस्यापि हुतभुक्तदा ॥ ३९
 दृष्ट्वा तु ज्वलनं देवाः शुक्रमूर्चुर्यान्विताः ।
 भविता न त्वमत्यन्तं शकुने नष्टवागिति ॥ ४०
 आवृत्तजिह्वस्य सतो वाक्यं कान्तं भविष्यति ।
 बालस्येव प्रवृद्धस्य कलमव्यक्तमद्भुतम् ॥ ४१

तदंधे (for तान्द्वितो).

33 D₁ om 33 (cf v l 31) —^a) T₁ M [आ]ह
 (for तान्) —^o) D₅ S [ए]व (for [ए]व) —^a)
 V₁ B Dn D₁ 2 10 आह (for प्राह) D₆₋₈ भृगूत्तम
 (for 'द्वह)

34 D₁ om. 34 (cf v l 31) —^a) D₁₀ द्विर
 दान् (for ज्वलन) —^b) D₁₀ ज्वलन (for द्विरदान्)
 — D₁ om. 34^{ad} —^o) D₂₋₉ द्विगुणा; T₁ प्रतीप
 (for 'पा) —^a) V₁ T₂ 8 G M भवति, T₁ भवतु
 (for भवित्री) D₂₋₉ भविता भृगुनदन

35 D₁ om 35 (cf v l 31) —^a) D₆₋₉ निर्गतो
 (for नि सृतो) — D₈ om 35^{ad} —^a) D₁ अग्नि
 (for वह्नि) B₁ जुगुप्सया (for सुपु') — D₅ 9
 ins. after 35 D₈ after 35^{ad}

392* विवेश कीचकानन्त प्रविशश्वेव सूचित ।
 ऊष्माया चित्तलैर्वशैस्तास्यक्त्वा प्राविशच्छमीम् ।
 [(L 2) D₈ वशास् (for वशैस्)]

36 D₁ om 36 (cf v l 31) —^a) S च (for
 तु) —^b) D₁ ये, T₁ प्र, T₂ 8 G यच् (for य)
 T₁ G₁ शृणु तत्, M₂ शृणुत् (for शृणु तं) —^o)
 G₂ कुले (for कुल) —^a) V₁ B Dn D₁ 2 प्रीत्या
 (for प्रीता) B₂ (marg as in text) 5 D₁ 6-9
 पराक्रम (for 'मा)

37 D₁ mo 37 (cf v l 31) T₁ M₁ om the
 ref —^a) T₁ चापि (hypermetric) (for [अ]पि)
 —^b) V₁ B Dn D₁₀ सर्वाहार D₈ 8 9 धरिष्यथ, D₁

चरि', T G₁ M₁ हरि; G₁ 8 विने' (for करि') G₂
 गुर्वाहारान्भविष्यथ (sic) —^o) D₁ करं, T₂ G₁ 8
 वाचश्च; G₂ वचश् (for वाच) Dn₃ वा, D₁ न (for
 च) —^a) T₂ damaged. V₁ B Dn उच्चैरव्यजिता-
 क्षरां, T₂ G 'क्षरा

38 D₁ om 38 (cf v l 31) —^a) V₁ [s]सि स;
 D₁ 2 6-9 वह्नि (for चाग्नि) —^b) B₁ om (hapl) गर्भं
 D₆ 1 9 शमीगर्भं, T₂ 8 M₁₋₈ 'गर्भं (for 'गर्भं) Dn₁
 तथा (for तदा) Dn₂ n₃ शमीगर्भमुपाविशत् —^o)
 B₁ वह्निश्च, Dn₂ G₂ विप्रस् (for विप्र) —^a) B₁ तं
 देवा समुपागमन्

39 D₁ om 39 (cf v l 31) —^o) V₁ B Dn
 D₁₀ om च —^a) V₁ B Dn D₈ 10 तथा (for तदा)

40 D₁ om 40 (cf v l 31) T₁ om 40^{ad}
 —^o) G₁ भवता (for भविता) —^a) V₁ B Dn₃ D₁₀
 शुक्र हे, Dn₁ n₂ शुक्त्वे (for शकुने)

41 D₁ om. 41^{ad} (cf v l 31) T₂ partly dama-
 ged —^a) D₂₋₉ प्रवृत्त, G₁ भावर्त- (for भावृत्त-)
 D₁₀ T₁ च ते (for सतो) —^b) D₁ कांत वाक्य (by
 transp) — D₁₋₉ ins after 41^{ad} D₄ after 31^{ad}

393* क्रियमाणा च ते वाणी भविष्यति नरैर्मुंवि ।
 —^o) B₁ S (T₂ damaged) प्रवृत्तस्य, D₁ 2 [अ]प्रवृ-
 द्धस्य, D₁₋₉ 'अ]प्रवृ' (for प्रवृ) —^a) D₁ वाक्यम्
 (for कलम्)

42 ^a) T₂ तु (for तं) T G₁ M शमीगर्भं —^b)
 D₈ क्षाणस्य (for बालस्य) —^o) Dn₂ देवतायत्न चक्रुः,

C 13 405B
B 13 83 43
K 13 131 42
M 13 74 101

इत्युक्त्वा तं शमीगर्भे वह्निमालक्ष्य देवताः ।
तदेवायतनं चक्रुः पुण्यं सर्वक्रियास्वपि ॥ ४२
ततःप्रभृति चाप्यग्निः शमीगर्भेषु दृश्यते ।
उत्पादने तथोपायमनुजग्मुश्च मानवाः ॥ ४३
आपो रसातले यास्तु संसृष्टाश्चित्रभानुना ।
ताः पर्वतप्रस्रवणैरूष्मां मुञ्चन्ति भार्गव ।
पावकेनाधिश्यता संतप्तास्तस्य तेजसा ॥ ४४
ततोऽग्निर्देवता दृष्ट्वा बभूव व्यथितस्तदा ।
किमागमनमित्येवं तानपृच्छत् पावकः ॥ ४५
तमूचुर्विबुधाः सर्वे ते चैव परमर्षयः ।
त्वां नियोक्ष्यामहे कार्ये तद्भवान्कर्तुमर्हति ।
कृते च तस्मिन्भविता तवापि सुमहान्गुणः ॥ ४६

D10 त देवायतन चक्रुः —^d) T2 3 G2 4 सख्यं (for सर्वं) D1 [इ]इ, T1 G1 [इ]ति (for [अ]पि)

43 ^a) S तदा- (for तत) —^b) D1 गर्भे प्र (for गर्भेषु) — T1 om 43^{ad} —^c) Dns D1 तथापायम्, D2 ततो; D1-2 तदो (for तयो) —^d) V1 B Dn2 ns D10 अधि-, Dn1 D2 भग्नि-; D1-2 उप (for अनु-) S (T1 om) मानुषा (for मानवा)

44 G1 partly damaged —^b) B2 3 D2 4-5 सङ्घिशास्त्र, Dn1 ns G2 ससृष्ट (for ससृष्ट) —^c) T2 तै (for ता) S सर्वत (for पर्वत) Some MSS प्रश्रवणैर् (for प्रस्रव) —^d) D1 4-9 उष्णं (for ऊष्मा). D1, 2 4-7 G2-3 मुचति V1 B1 3 5 Dns T2 ऊष्मा मुचति भार्गव — T1 om. 44^{ef} —^e) D4 [अ]पि वसता; D5-9 [अ]भिवसता, D10 T2 3 G [अ]धिशयिता (G1 4 'ता), M [अ]तिशयिता —^f) D1 om. (hapl) from सतप्ता up to तान (in 45^d) M1-3 संयुक्तास् (for सतप्तास्) D1-9 स्वेन (for तस्य).

45 D1 om up to तान (in 45^d) (of v l 44) —^a) V1 B Dn D2 10 G2 अथ, T2 3 G1 3 M तथा; G2 तदा (for ततो) —^b) V1 D2 G1 (*inf lin* as in text) 4 तथा (for तदा) — G3 damaged for 15^{ed} —^c) D2-3 M1 2 4 [ए]व, T G2 4 [ए]तत् (for [ए]व), —^d) D4 6-9 T2 3 G2-4 M अपृच्छत्

अग्निरुवाच ।

ब्रूत यद्भवतां कार्यं सर्वं कर्तास्मि तत्सुराः ।
भवतां हि नियोज्योऽहं मा वोऽत्रास्तु विचारणा ॥ ४७
देवा ऊचुः ।
असुरस्तारको नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः ।
अस्मान्प्रवाधते वीर्याद्द्वघस्तस्य विधीयताम् ॥ ४८
इमान्देवगणांस्तात प्रजापतिगणांस्तथा ।
ऋषींश्चापि महाभागान्परित्रायस्व पावक ॥ ४९
अपत्यं तेजसा युक्तं प्रवीरं जनय प्रभो ।
यद्भयं नोऽसुरात्तस्मान्नाशयेद्भव्यवाहन ॥ ५०
शप्तानां नो महादेव्या नान्यदस्ति परायणम् ।
अन्यत्र भवतो वीर्यं तस्मात्त्रायस्व नस्ततः ॥ ५१

(for 'त) D5 स तान्पृच्छ पावक ; T1 अपृच्छत्स च पा

46 ^a) T2 सर्वे (for कार्ये) D1-2 स्वा नियुजामहे कार्ये —^b) B1 D2 वक्तुम् (for कर्तुम्) Dn1 D2 3 G2 अहंसि (for 'ति) D1 तत्तावत्कर्तुमर्हसि —^c) D1 हि; T1 [s]पि (for च) T1 2 G1 3 M1 भवता (for भविता) —^d) V1 सुमहा (for सुमहान्) — After 46, D10 ins an addl colophon [*Sub parvan* दान धर्म — *Adhy name* सुवर्णोत्पत्ति — *Adhy no* 90]

47 T1 G1 partly damaged —^b) V1 B Dn D10 कर्तास्मि तदहं सुरा —^c) V1 B Dn D10 तु, S (T2 damaged) वि- (for हि) V1 B Dn D2 10 [s]स्मि, D4 6-9 [s]थ (for सद्) —^d) T2 G2 4 न मे (for मा वो) D10 T2 G2 4 M [अ]स्ति (for [अ]स्तु)

48 ^b) T2 ब्रह्मणो (for 'णो)

49 ^a) V1 B Dn D10 G2 महाभाग (for 'गान्). — D2 om (hapl.) from पावक (in 49^d) up to त्रायस्व (in 51^d)

50 D2 om 50 (of v l 49) —^a) D1 तेजसं (for तेजसा) —^b) D2 5 7-9 अस्मान् (for त) —^c) V1 Dn1 D2 5 हव्यवाहन

51 D2 om up to त्रायस्व (in 51^d) (cf. v l 49) —^a) G1 3 महादेवान् (for 'देव्या). — D1 om 51^b-52^a.

इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा भगवान्हव्यकव्यभुक् ।
जगामाथ दुराधर्षो गङ्गां भागीरथीं प्रति ॥ ५२
तथा चाप्यभवन्मिश्रो गर्भश्चास्याभवत्तदा ।
ववृधे स तदा गर्भः कक्षे कृष्णगतिर्यथा ॥ ५३
तेजसा तस्य गर्भस्य गङ्गा विह्वलचेतना ।
संतापमगमत्तीव्रं सा सोढुं न शशाक ह ॥ ५४
आहिते ज्वलनेनाथ गर्भे तेजःसमन्विते ।
गङ्गायामसुरः कश्चिद्भैरवं नादमुत्सृजत् ॥ ५५
अबुद्धापतितेनाथ नादेन विपुलेन सा ।
वित्रस्तोद्भ्रान्तनयना गङ्गा विप्लुतलोचना ।

T₁ om 51^{ad} — °) V₁ B D_{ns} D₁₀ वीर्यात्, D₄ 5
7-9 S (T₁ om, T₃ damaged) वीर (for वीर्यं) — °)
V₁ B D_n D₁₀ न प्रभो, M₂ (*inf l₁₀*) पावक (for
नस्तत्)

52 D₁ om. 52^a (cf v l. 51) — °) D₂ s (hapl)
om कव्य V₁ B D_n D₁₀ T₁ हव्यवाहन, D₁ कव्यहव्य-
भुक्, D₅ हव्यभुक्त्वा (for 'कव्यभुक्') — °) D₁₀
दुराधर्षो

53 °) D_{ns} T₂ G₄ तथा; T₃ तदा (for तथा)
D_{ns} वा (for च) D₅ [अ]थ, T G M₄ [अ]स्य
(for [अ]पि) T₁ तेन (for मिश्रो) — °) V₁ B
D_n D₁₀ गर्भं चास्यादधे तदा, M₁₋₃ गर्भं चाप्यद-
धात्सुन — °) T₂ G₂ तथा (for तदा) G₂ गर्भं
— °) D₁ कक्षे

54 °) D₂ 10 यस्य (for तस्य) V₁ B₂ 3 5 D_n
D₁ 2 6 देवस्य (for गर्भस्य) — °) D₂ 1 T₂ 3 G लो-
चना (for चेतना) — °) D₆ 3 9 अकरोत् (for अग
मत्) — °) D_{n1} om सा D₁ संमोढुं, D₂ सोढुं सा
(by transp), D₄₋₉ पर्योढु, S (G₁ damaged)
प्रयोढु

55 °) V₁ उत्रलितेन (for ज्वलनेन) — °) V₁ B
D_n D₂ 10 आनदत्, D₁ T₁ M₄ उन्नदत् (for उत्सृजत्)

56 °) V₁ B₁₋₄ D_n D₂ 5 10 M₄ C_v अबुद्धि (D₅
'द्व)पतितेनाथ, B₅ G₁ 3 अबुद्धा प, D₁ अबुद्धोत्प';
T₁ द्वापतित्वा तेन ☞ C_v अबुद्धिपतितेन अकस्मादुत्प
क्षेन! ☞ — G₁ damaged for 56^{ad} — °) T₃ G₂₋₄
वित्रस्ता (for वित्रस्ता) M आत (for [उ]द्भ्रान्त)
B₁ वित्रभोद्भ्रान्तनयना, T₁ सत्रस्ता आत. — °) V₁ B

विसंज्ञा नाशकद्रुर्भे संधारयितुमात्मना ॥ ५६
सा तु तेजःपरीताङ्गी कम्पमाना च जाह्ववी ।
उवाच वचनं विप्र तदा गर्भमलोद्धृता ।
न ते शक्तास्मि भगवंस्तेजसोऽस्य विधारणे ॥ ५७
विभूदास्मि कृतानेन तथास्वास्थ्यं कृतं परम् ।
विह्वला चास्मि भगवंस्तेजो नष्टं च मेऽनघ ॥ ५८
धारणे नास्य शक्ताहं गर्भस्य तपता वर ।
उत्सृक्ष्येऽहमिमं दुःखात्तु कामात्कथंचन ॥ ५९
न चेतसोऽस्ति संस्पर्शो मम देव विभावसो ।
आपदर्थे हि संवन्धः सुसृक्ष्मोऽपि महाद्युते ॥ ६०

D_n D₁₀ विश्रु (D_{n1} 'लु)त, D₂ विह्वल-, M₁₋₃ विपुल
(for विप्लुत) D₁ T₁ चेतना (for लोचना) — °)
V₁ B₂₋₄ D_n D₁₀ वोढु (D₁₀ धर्तु)मात्मानमेव च, B₁
D₄₋₉ संधार्यात्मानमेव च

57 T₁ om 57^{ab} — °) D₁ 2 10 [इ]व, D₅ तु
(for च) V₁ B D_n कपयतीव जाह्ववी — °) N
(except D₁, D₈ missing) ज्वलन (for वचन) T₁
तत्र (for विप्र) — °) B₄ तथा (for तदा) V₁ B₅
वलोद्धृता, D₂ वलायुता, D₇₋₉ यलाहुता (for वलो-
द्धृता) S तदा बाला हुताशनं — T₃ om (hapl)
57^a-61^b — °) V₁ D₂ ते न (by transp) D₄₋₉
[s]मि शक्ता (by transp) D_{n1} n₂ तेनाशक्तास्मि
भगवत्स

58 T₃ om 58 (cf v l 57) — °) G₁ damaged
T₁ 2 G₂ 4 M₂ 3 तेन (for [अ]नेन) — T₁ om 58^{bc}
— °) D₁ परोकृत (sic) (for कृतं परम्) V₁ B₁ 2 3 5
D_n D₅ 10 न मे स्वास्थ्यं यथा पुरा, B₃ नाहमांसं यथा पुरा,
D₂ तदास्वास्थ्यं पर कृत, S (T₁ 3 om) यथास्वस्थ पु-
(M₂ 3 [*sup l₁₀*] 'स्मिन्पु)रा कृत — °) G₂ 4 सु
विह्वला (for विह्वला च) — D₆ 3 9 read 56^d-59^e
twice — °) N (except D₁, D₆ 3 9 [all both
times], D₂ missing) चेतो (for तेजो) T₁ हि
(for च)

59 For the repetition in D₆ 3 9, cf v l 58
T₃ om 59 (cf. v l 57) T₁ om. 59^{ab} — °) T₂ च
(for न) G₄ [अ]ग (for [अ]ह) — °) D₁ उष्येऽप्ये,
D₈ (second time) उत्सृज्ये (for उत्सृक्ष्ये) T₁ M अह,
G महद् (for इम) G₂ दुःखं

C 13 4080
B 13 85 45
K 13. 131 62
M 13 74 122

यदत्र गुणसंपन्नमितरं वा हुताशन ।
त्वय्येव तदहं मन्ये धर्माधर्मौ च केवलौ ॥ ६१
ताम्रवाच ततो वह्निर्धार्यतां धार्यतामयम् ।
गर्भो मत्तेजसा युक्तो महागुणफलोदयः ॥ ६२
शक्ता ह्यसि महीं कृत्स्नां बोद्धुं धारयितुं तथा ।
न हि ते किञ्चिदप्राप्यं मद्देतोधारणादृते ॥ ६३
सा वह्निना वार्यमाणा देवैश्चापि सरिद्धरा ।
समुत्ससर्ज तं गर्भं मेरौ गिरिवरे तदा ॥ ६४
समर्था धारणे चापि रुद्रतेजःप्रधर्षिता ।
नाशकत्वं तदा गर्भं संधारयितुमोजसा ॥ ६५

60 T₃ om 60 (of v 1 57) T₁ om 60-61 G₁ damaged —^a) V₁ B D_n तेजसो (D_n ns 'सा); D₁₋₉ रेतसो (for चेतसो) D₆ [s]पि (for स्तित्) —^a) D_{1, 2} [s]भि, T₂ G न (for हि) M आप-
दर्थस्य संबंध. —^d) D₃ महामते (for 'युते)

61 T₃ om 61^{ab} (of v 1 57) T₁ om 61 (of v 1 60) M₁ om 61-62 —^b) V₁ B D_n D_{1, 2} M_{2, 3} इतरद् (for 'इ') —^d) D₁₀ G₄ केवल

62 M₁ om 62 (of v 1 61) G₁ partly damaged —^b) V₁ B D_n D₁₀ हृत्ति (for अयम्) —^d) D₁₋₉ महाफलगुणोदय — The sequence in T₁ after 62 is 63^{ab}, 72^a-73^d, 64, 66^a-68^b, 70^{ab}, 68^{cd}, 70^{def}, 72^{abc}, 75^a-78^b, 81^{cd}, 80^{cd}, 74, colophon. The sequence in T_{2, 3} G M₁₋₄ after 62 and that in M₁ after 60 is 72^{cd}, 63, 72^e-73^d, 64^a-72^b, 75^a-78^b, 81^{cd}, 78^e-81^b, 74, colophon

63 For the sequence in S, of v 1 62. —^a) T₂ G₁ शक्त्या T₁ [अ]सीमा (for ह्यसि) —^b) T₁ पालयितु, G₄ तार* (for धार*) — T₁ om 63^{cd} —^c) T₂ अप्राप्तम् (for अप्राप्य) —^d) V₁ B D_n T₂ G₂ अन्त्यतो; T₃ G₁ अस्त्यतो, M अस्तीतो (for मद्देतो) D_{1, 2-9} भवेत् (for 'ऋते) D₅ मद्देतोद्धरणा-
न्नवेत्, G₃ अभितो धारणादृते

64 For the sequence in S, of v 1 62 G₁ partly damaged —^a) V₁ धार्यमाणा (for वार्य*) —^b) V₁ B (except B₁) D_n D_{2, 3-9} om च —^d) T₁ तथा (for तदा)

सा समुत्सृज्य तं दुःखादीप्तुवैश्वानरप्रभम् ।
दर्शयामास चाग्निस्तां तदा गङ्गां भृगूद्ब्रह् ।
पप्रच्छ सरितां श्रेष्ठां कचिद्गर्भः सुखोदयः ॥ ६६
कीदृग्वर्णोऽपि वा देवि कीदृग्रूपश्च दृश्यते ।
तेजसा केन वा युक्तः सर्वमेतद्ब्रवीहि मे ॥ ६७
गङ्गोवाच ।
जातरूपः स गर्भो वै तेजसा त्वमिवानल ।
सुवर्णो विमलो दीप्तः पर्वतं चावभासयत् ॥ ६८
पद्मोत्पलविमिश्राणां हृदानामिव शीतलः ।
गन्धोऽस्य स कदम्बानां तुल्यो वै तपतां वर ॥ ६९

65 For the sequence in S (T₁ om), cf. v 1 62 T₁ om 65 —^a) D_n D_{1, 10} T₂ G_{2, 3} वा (for च). —^c) T₂ तथा (for तदा)

66 For the sequence in S, cf. v 1 63 G₁ partly damaged —^a) T₂ G_{2, 3} तमुत्सृज्य (for समु*) D_n G₃ तद् (for त) —^b) D_n ns D₁₋₉ दीप्तं, T₂ सूर्य (for दीप्त-) —^c) B₁ D₁₀ T G_{2, 3} [अ]ग्नि त (T₁ तु), D_{1, 2} G_{1, 2} [अ]ग्निस्त (for [अ]ग्निस्तां) —^d) D_{1, 2} गत्वा; D₁₋₉ [अ]गस्य, T G₂ M गगा (for गङ्गा) —^e) T₁ [अ]ग्नि स ता (for सरितां)

67 For the sequence in S, cf. v 1 62 —^a) S (except G₂) कीदृगुणो (for 'ज्वर्णो) —^b) T₂ G_{2, 3} कीदृग्रूप (for 'ग्रूपश्च) —^c) G₃ [अ]ग्नेन (for केन). —^d) D₁ सत्यम् (for सर्वम्) D₁₀ चैतद् (for एतद्) B₄ न (for मे).

68 For the sequence in S, of v 1 62 G₁ partly damaged —^a) G₁ गर्भे (for रूप) —^b) V₁ B₂₋₅ D_n [अ]नघ (for [अ]नल) — D₅ repeats 68^c after 69^{ab} —^c) T₁ देव (for दीप्त) —^d) D₅ T₂ G_{2, 3} M [अ]वभासयन्, D₁₀ [ए]व भासयेत् (for [अ]वभासयत्) T₁ पर्वत सप्रभासते

69 For the sequence in S (T₁ om.), of v 1 62 T₁ om 69 —^a) T₂ G_{2, 3} विचित्राणां (for -विमिश्राणां) —^b) B₁ अति (for इव) — After 69^{ab}, D₅ repeats 68^c

70 For the sequence in S, of v. 1 62 —^c) T₁

तेजसा तस्य गर्भस्य भास्करस्येव रश्मिभिः ।
यद्द्रव्यं परिसंसृष्टं पृथिव्यां पर्वतेषु वा ।
तत्सर्वं काञ्चनीभूतं समन्तात्प्रत्यदृश्यत ॥ ७०
पर्यधावत् शैलांश्च नदीः प्रस्रवणानि च ।
व्यदीपयत्तेजसा च त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ७१
एवंरूपः स भगवान्पुत्रस्ते हव्यवाहन ।
सूर्यवैश्वानरसमः कान्त्या सोम इवापरः ।
एवमुक्त्वा तु सा देवी तत्रैवान्तरधीयत् ॥ ७२
पावकश्चापि तेजस्वी कृत्वा कार्यं दिवोकसाम् ।
जगामेयं ततो देशं तदा भार्गवनन्दन ॥ ७३
एतैः कर्मगुणैर्लोके नामाग्नेः परिगीयते ।
हिरण्यरेता इति वै ऋषिभिर्विबुधैस्तथा ।

पृथिवी च तदा देवी ख्याता वसुमतीति वै ॥ ७४
स तु गर्भो महातेजा गाङ्गेयः पावकोद्भवः ।
दिव्यं शरवणं प्राप्य ववृधेऽद्भुतदर्शनः ॥ ७५
ददृशुः कृत्तिकास्तं तु बालार्कसदृशद्युतिम् ।
जातस्नेहाश्च तं बालं पुपुषुः स्तन्यविस्रवैः ॥ ७६
ततः स कार्तिकेयत्वमवाप परमद्युतिः ।
स्कन्नत्वात्स्फुन्दतां चापि गुहावासाद्गुहोऽभवत् ॥ ७७
एवं सुवर्णमुत्पन्नमपत्यं जातवेदसः ।
तत्र जाम्बूनदं श्रेष्ठं देवानामपि भूषणम् ॥ ७८
ततःप्रभृति चाप्येतज्जातरूपमुदाहृतम् ।
यत्सुवर्णं स भगवानग्निरीशः प्रजापतिः ॥ ७९
पवित्राणां पवित्रं हि कनकं द्विजसत्तम ।

वद्वि, T₂ पर- (for परि-) D_{1, 2, 4, 6-9} -संसृष्ट (for -संसृष्ट) —^a) G₁ damaged D₁₀ पृथिव्या V₁ B D_n D_s 10 G₂ 4 च (for वा) —^a) D₁ transp तत् and सर्वं —^r) D₁ पर्यदृश्यत (for प्रत्य^r) T₁ तेजसा तस्य दृश्यते

71 For the sequence in S (T₁ om), cf v l. 62 D₁ T₁ om 71 —^a) B₁ पर्यधावत्स, D_s S (except G₂, T₁ om) *धावद्वि (for *धावत्) —^b) D_s G₂ नदीः; D₁₀ नद्य, T₂ 3 G₁ M नदी (for नदी) —^a) V₁ B D_n D_s व्यादीपयत् (for व्यदीपयत्)

72 For the sequence in S, cf v l. 62 —^a) D_s 7 समभवत्, D_s 3 9 स भगवन् (for स भगवान्) — T₁ om 72^{2d}

73 For the sequence in S, cf v l. 62 —^a) S तदा (for ततो) —^d) T G₂ ततो (for तदा) D₁₀ वै ऋगु (for भार्गव)

74 For the sequence in S, cf v l. 62 —^a) S (except G₄) एतेन कर्मणा लोके —^b) D_s 3 9 नाम्नाग्नि, S (except G₁) ततोग्नि (for नामाग्ने) —^d) T₂ 3 G₂ 4 तदा (for तथा) —^r) D₁ तदा, D₂ तथा (for [इ]ति वै) — After 74, S ins the colophon

75 For the sequence in S, cf v l. 62 Before 75, S (except G₁) ins वसिष्ठ —^a) D₁ 6-9 जातो (for गर्भो) —^b) D₁₋₉ गागेय पावकस्त्वज

76 For the sequence in S, cf. v l. 62 —^a) D_s om (hapl) from चिकास्त up to तत् स का (in 77^a) S तूणं (for त तु) D_{n2} कृत्तिकास्तं समासाच —^a) V₁ B₂ 2, 5 D_n पुत्र वै ताश्, D₁₀ पुत्रस्नेहाच् (for जातस्नेहाश्) S तु (for च) D_{1, 2, 4, 5, 7-9} सौहार्वाद् (for तं बालं) B₁ पुत्रश्चैव त बालं —^d) B₂ स्तन्यसं; D₁ 3 7-9 त परि (for स्तन्यवि)

77 For the sequence in S, of v l. 62 D_s om up to तत् स का (in 77^a) (of v l. 76) —^a) S transp तत् and स — 77^ad = (var) 13 86 14^ad —^a) B₁ प्राप्तो (for चापि) —^d) M₄ गुहावासो गुहोद्भव

78 For the sequence in S, cf. v l. 62 —^b) T₂ -वेदसं (for -वेदस) — T₁ om. 78^a-80^b —^a) T₂ 3 G₁₋₃ M ततो (for तत्र) —^d) V₁ ऋभि (for ऋषि)

79 For the sequence in S (T₁ om), of v l. 62 T₁ om 79 (cf v l. 78) After 79^{ab}, V₁ B D_n D₁₀ read 81 T_s om (hapl) 79^a-80^d —^a) D₁ 10 च, D₃ 9 om (for स) — After 79, D₂ 5 ins the colophon

80 For the sequence in S (T₁ 9 om.), of v. l. 62. T₁ om 80^{ab} (cf. v l. 78) T_s om 80 (cf v l. 79) D_{1, 2} om 80 —^a) D₁₋₉ च (for हि). — D_s om (hapl. 1) 80^b-81^a —^b) B_{om} ed -सत्तमा —^a) D₁ [ए]तज् (for [ए]व) —^d) B_s ऋर्विम (for उदाहृतम्). — After 80, D₃ 10 ins the colophon

अग्नीषोमात्मकं चैव जातरूपमुदाहृतम् ॥ ८०
रत्नानामुत्तमं रत्नं भूषणानां तथोत्तमम् ।

पवित्रं च पवित्राणां मङ्गलानां च मङ्गलम् ॥ ८१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

८५

वसिष्ठ उवाच ।

अपि चेदं पुरा राम श्रुतं मे ब्रह्मदर्शनम् ।
पितामहस्य यद्दृत्तं ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ १
देवस्य महतस्तात वारुणीं विभ्रतस्तनुम् ।
ऐश्वर्ये वारुणे राम रुद्रस्येशस्य वै प्रभो ॥ २
आजग्मुर्मुनयः सर्वे देवाश्चाग्निपुरोगमाः ।
यज्ञाङ्गानि च सर्वाणि वपट्टारश्च मूर्तिमान् ॥ ३

मूर्तिमन्ति च सामानि यजूपि च सहस्रशः ।
ऋग्वेदश्चागमत्तत्र पदक्रमविभूषितः ॥ ४
लक्षणानि स्वराः स्तोभा निरुक्तं स्वरभक्तयः ।
ओंकारश्चावसन्नेत्रे निग्रहप्रग्रहौ तथा ॥ ५
वेदाश्च सोपनिषदो विद्या सावित्र्यथापि च ।
भूतं भव्यं भविष्यच्च दधार भगवाञ्छिवः ।
जुह्वत्तात्मन्यथात्मानं स्वयमेव तदा प्रभो ॥ ६

81 For the sequence in S, of v 1 62 Ds om.
81^{ab} (of v 1 80) Ds om 81 V1 B Dn D10 read
81 after 79^{ab} B2 partly damaged —^b) D1 2 4 6-8
भथोत्तम, Bom. ed तथैव च (for तथोत्तमम्) —^o)
D2 1 3 पवित्राणा पवित्र च —^d) Ds 8 तु (for च)

Colophon om in V1 B Dn D2 5 ins it after
79, D1 10 after 80, S after 74 — Parvan name
D1 शान्ति — Sub-parvan D1 2 5 T2 M1-3 दानधर्म
— Adhy name, D1 2 10 T2 G2 4 M सुवर्णोत्पत्ति, D4
सुवर्णोत्पत्ति कुमारोत्पत्ति, D5 कुमारोत्पत्ति, D6 7
सुवर्णोत्पत्ति कुमारस्योत्पत्ति, D8 सुवर्णकुमारोत्पत्ति; D9
सुवर्णस्योत्पत्ति कुमारोत्पत्ति, T2 सुवर्णोत्पत्तौ कुमारसंभव
— Adhy no (figures, words or both) D10 90, T1
G1, 8 M1-3 125, T2 3 G4 131, M4 124

85

This adhy is missing in Ds (of v 1 13. 82
37).

1. Some MSS वशिष्ठ (for वसिष्ठ) —^a) D2 1 6.
1 0 नाम (for राम) —^b) D1 3 धर्म (for ब्रह्म)
M2 (sup lin as in text) Cv सत्तम (for दर्शनम्)
D4 6-8 श्रुतं मे धर्मवित्तम —^d) M2 (sup lin.
as in text) Cv परमेष्ठिन (for मात्मन)

2 ^o) T2 3 G1 3 4 वाय, G2 चाय (for राम)

—^d) V1 विभो, D2 M1-3 प्रभो (for प्रभो) B2
रुद्रेशस्य च वै प्रभो

3 ^b) Ds [इ]त्त (for [अ]ग्नि) —^d) V1 कीर्ति
मान् (for मू^c)

4 ^a) D10 om च —^o) T2 3 G4 ऋग्वेदोऽथर्ववेदश्च,
G5 ^o दो यजुर्वेदश्च —^d) D1 विभूषण (for ^oषित)
— For 4, T1 subst.

394* ऋग्वेदश्चागमत्तत्र सामानि च यजूपि च ।

5 T1 om. 5^{ab} —^a) T2 G M अक्षराणि (for लक्ष
णानि) V1 B (except B3) Dn1 सुरा (for स्वरा)
B4 Dn1 स्तोमा (for स्तोभा) —^b) S (T1 om)
निरुक्ता G2 सर्व- (for स्वर) B2-5 Dn2 D10 पक्तय;
D5 7 -लक्षणं (for भक्तय) V1 B1 2 Dn1 n2 D2 8
निरुक्त सुरपक्तय —^o) D1 corrupt V1 B4 5 Dn1 n2
D5 10 [अ]वसन्नेत्र, B1 सत्तत्र, D6 0 साने तु (for
सन्नेत्रे) D4 5 7 ओंकारोथावसाने च (D4 तु); S
रुद्रदसा नेत्रं (T2 ता) — T1 om 5^d-6^a. —^d) D2 5
प्रग्रहस्य (for हौ) D6-0 निग्रह प्रग्रहस्तथा

6 T1 om 6^a (of v 1. 5) —^a) D1 6-9 T2 G
M1 4 [उ]पनिषदा —^b) D1 विद्या D2 6-9 विद्या
सावित्रीरेव च — T1 om 6^{cd} —^o) D1 om भव्यं
V1 B Dn Ds 10 भविष्य (for ^oष्यच्) —^d) S (T1
om) शिरसा (for भगवाञ्छिव) — Ds 7 om 6^{ef}

देवपत्न्यश्च कन्याश्च देवानां चैव मातरः ।
आजग्मुः सहितास्तत्र तदा भृगुकुलोद्बह ॥ ७
यज्ञं पशुपतेः प्रीता वरुणस्य महात्मनः ।
स्वयंभुवस्तु ता दृष्ट्वा रेतः समपतद्भुवि ॥ ८
तस्य शुक्रस्य निष्पन्दात्पांश्वन्संगृह्य भूमितः ।
प्रास्यत्पूपा कराभ्या वै तस्मिन्नेव हुताशने ॥ ९
ततस्तस्मिन्संप्रवृत्ते सत्रे ज्वलितपावके ।

ब्रह्मणो जुह्वतस्तत्र प्रादुर्भावी बभूव ह ॥ १०
स्कन्नमात्रं च तच्छुक्रं सुवेण प्रतिगृह्य सः ।
आज्यवन्मन्त्रवच्चापि सोऽजुहोद्भृगुनन्दन ॥ ११
ततः संजनयामास भूतग्रामं स वीर्यवान् ।
ततस्तु तेजसस्तस्माज्ज्ञे लोकेषु तैजसम् ॥ १२
तमसस्तामसा भावा व्यापि सत्त्वं तथोभयम् ।
सगुणस्तेजसो नित्यं तमस्याकाशमेव च ॥ १३

— D₁ s 9 read 6^u after 10 —^o) G₁ partly dama_{ed} D₁ s जुहोति, D₂ जुह्वश्च (for जुह्वच) V₁ B Dn D₂ s 10 सजु (D₁₀ स जु) हावात्मनात्मान, D₂ G₂ जुहुजुश्चात्मना, T₂ G₂ s जुहुया (T₂ 'व'च्चात्मना —^u) T G चैव (for एव) D₁ तथा (for तदा) D₁ s 9 प्रभु (for प्रभो) M स्वय चैव तथा (M₁ सदा) प्रभु — After 6, N (except D₂ 7, D₂ missing) ins

395* यज्ञं च शोभयामास बहुरूपं पिनाकमृत् ।
द्यौर्नभं पृथिवीं च तथा चैवैष भूपति ।
सर्वविद्येश्वर श्रीमानेष चापि विभावसु ।
एष ब्रह्मा शिवो रद्रो वरुणोऽग्नि प्रजापति ।
कीर्त्यते भगवान्देव सर्वभूतपति शिव । [5]
तस्य यज्ञं पशुपतेस्त्वप कृतव एव च ।
दीक्षा दीप्तमवा देवी दिशश्च सदिगीश्वरा ।

[(L 1) D₁ बहुल्य (for 'प') D₂ 9 पिनाकमृत्
D₁ बहुल्य पिनाकमृत् (for the post half) — (L 2)
D₁ s 9 भूमिप (for भूपति) — (L 3) D₁ चापि,
D₂ धाना (for चापि) — After line 3, D₁ s 9 ins

396* दृष्ट्वा देवीं तु तस्मिन् रेतः श्लास्रधारिण ।

— D₁ s 9 om lines 4-7 — (L 4) D₂ एव (for एव) D₂ देवो (for रुद्रो) — (L 6) D₁₀ कुर्वत (for कृतव) — (L 7) D₂ दिशश्च प्रदिशेश्वरा (for the post. half)]

7^a) D₁-9 देवकन्या देवपत्न्यो —^b) T G देवताना च मातर — T₁ transp 7° and 8° —^d) T₁ कात्या चाप्रतिमौजस

8 T₁ transp 7° and 8° —^o) D₁ सुता, D₂ G₂ सुता, D₂-9 T₂ s G₂ s M₁ तु ता (for तु ता)

9 T₁ om 9 —^a) D₁₀ S (T₁ om) शुक्रस्य (for शुक्रस्य) V₁ B₁ s-5 नित्यदात्; B₂ Dn D₁ s 10 नित्यदात् (B₂ Dn₂ D₃ 10 त्), D₁ विप्यद, D₂

निष्पदान्, D₁ 9 नित्यदात्, T₂ s M नित्यदात् (for (for निष्पन्दात्) —^b) D₁-9 सर्वान्, some MSS पाशुन् (for पासुन्) —^o) D₁ प्राप्त पूपा, D₁-7 9 प्राप्य चैतत्, D₁₀ प्राश्य पूपा, T₂ s G₁ s M₃ प्रास्य न्यूपा, M₁ s 2 प्रास्यत्पूपा (for 'त्यूपा) D₂ स, D₁₀ च (for वै) —^d) D₂ भूतग्राम स वीर्यवान् (=12^b)

10^a) D₁-9 यतस् (for ततस्) — T₁ om 10° —^o) D₁ D₂ s T₂ ब्रह्मणे B₁ यज्ञतस् (for जुह्व^o) D₁ तत्र, T₂ G₁ तस्य (for तत्र) —^d) C_v प्रादुर्भावी वीर्यस्य प्रादुर्भावी । C_v — After 10, D₂ s 9 read 6^u

11^a) D₁ 6-2 G₂ तु (for च) B₂ S शुक्र, D₁ 6-9 स्कद्र (for शुक्र) —^b) T₂ सुवेणे (for सुवेण) V₁ B Dn D₁ s 3 10 G₂ परि (for प्रति) —^o) V₁ B Dn D₁ s 10 मन्त्रवच् (for मन्त्रवच्) D₂-9 वा (for च) —^d) B₁ S सोऽजुह्वद्, D₁ जुहाव (for सोऽजुहोद्)

12 D₂ reads 12 twice —^a) V₁ B Dn₂ n₃ D₁₀ तु, D₁ D₂ T₂ M₁ स, D₁ s 6 (both times) 7-9 च (for स) —^b) V₁ B (except B₁) D₂ n₃ D₂ s. 10 च, D₁ om (for स) — T₁ om 12°-14^b —^o) V₁ B Dn D₂ 10 तस्य तत् (for ततस्तु) —^d) T₂ लोकस्य (for लोकेषु) D₁ तेजसा (for तैजसम्)

13 T₁ om 13 (of v l 13) —^a) S (T₁ om) तमसस्तामसो भावो —^b) D₁ s व्याप्य सर्वं; D₁ 6-9 व्यापिनश्च (for व्यापि सत्त्वं) G₂ M₂ s तमोभयात्; G₄ M₁ s (inf l₁) s ततो (G₄ 'मो) भवत् (for तथोभयम्) T₂ व्यापि सस्य ततो भयात्, G₁ s व्याप्य सत्त्वं तमोभयात् —^o) V₁ B (except B₁) Dn नित्यस्य (for नित्य) —^d) V₁ B Dn D₁ 10 तस्य च, D₁-9 तमश्च (for तमसि) S (except T₂, T₁ om) [मा]काश (for 'शम्) G₂ ह (for च)

14 T₁ om 14° (of v l 13) —^a) Dn D₁

C. 13 4121
B. 13 85 104
K. 13 132 17
M. 13 74 158

सर्वभूतेष्वथ तथा सत्त्वं तेजस्तथा तमः ।

शुक्रे हुतेऽग्नौ तस्मिन्स्तु प्रादुरासंस्त्रयः प्रभो ॥ १४

पुरुषा वपुषा युक्ता युक्ताः प्रसवजैर्गुणैः ।

भृगित्येव भृगुः पूर्वमङ्गारेभ्योऽङ्गिराभवत् ॥ १५

अङ्गारसंश्रयाच्चैव ऋविरित्यपरोऽभवत् ।

सह ज्वालाभिरुत्पन्नो भृगुस्तस्माद्भृगुः स्मृतः ॥ १६

मरीचिभ्यो मरीचिस्तु मारीचः कश्यपो ह्यभूत् ।

अङ्गारेभ्योऽङ्गिरास्तात वालखिल्याः शिलोच्चयात् ।

अत्रैवात्रेति च विभो जातमग्निं वदन्त्यपि ॥ १७

च; S (T₁ om) [अ]पि (for [अ]य) D₄ (also as in text) ८-10 तदा (for तथा) —^b) D₁₋₉ सर्वं (for (for सत्त्वं) V₁ B तथोपम, D_n D₃ तथोत्तम, D₆ तथा मन (for तथा तम) S (T₁ om) सस्रस्व ते (T₃ G₂ + 'स्वस्ते)जस्रस्वम —^c) B₃ S (except G₁) शुक्रे (for शुक्रे) D₁ [s]स्मिन्नग्नौ (for सग्नौ तस्मिन्) —^d) D₃ तव (for त्रय)

15 ^a) D₄₋₉ चैव (for युक्ता) —^b) D₁₀ T₂ s G M प्रवरजैर् (for प्रसवजैर्) T₁ ज्वलनार्कानिलप्रभा — T₁ om 15^c-16^b —^c) S (T₁ om) भर्जनाद्भृगुरि खेवम् —^d) S (T₁ om) अगाराद् (for अङ्गारेभ्यो) B₁ [अ]गिरो (for अङ्गिरा) D₁ तु स (for [अ]भवत्)

16 T₁ om 16^{ab} (of v 1 15) T₂ s G M om (hapl) 16^{ab} D_n reads 16^{ab} twice —^a) D_n (second time) om अङ्गार D₁ -सश्रयश्च (for 'याच्) —^b) D₆ om. from त्यपरो up to अत्रैवात्रेति (in 17^c) D₆ नाम (for इति) —^c) D₁ स हि (for सह) T₂ s G यज्वभिर् (for ज्वालाभिर्)

17 D₆ om up to अत्रैवात्रेति (in 17^c) (of v 1 16) —^a) D₃ मरीचिभिर् (for 'विभो) —^b) Some MSS कश्यपो D₁ 2 4 5 7-9 [s]भवत् (for ह्यभूत्) T₁ अगाराद्गिरा ह्यभूत्. — T₁ om 17^{cd} —^d) V₁ B₁ 3 4 D₁ 3 वालखिल्या V₁ B₁ 3 D_n D₂ 5 8 10 कुशोच्चयात्, T₃ G₁ 3 4 M शरोच्चयात् (for शिलो) T₂ G₂ वालखित्य शरोच्चयात् —^c) B₃ तत्र (for the first अत्र) D₁ 2 [अ]त्रेति च, D₁₀ [अ]त्रेति, G₁ 3 4 M₁₋₃ [अ]ग्निं च हि (for [अ]त्रेति च) T₂ s G₂ अत्रैवाग्निं (T₃ ऋि) च हि विभो; M₁ अग्नि-रग्निश्च हि विभो —^c) B₁ 3 5 D₁₋₉ M₁ जातमग्निं; T₂ s G₂ 4 'मेव, G₁ 3 M₁₋₃ 'मेव (for 'मग्निं) D₁

तथा भस्मव्यपोहेभ्यो ब्रह्मर्षिगणसंमिताः ।

वैखानसाः समुत्पन्नास्तपःश्रुतगुणोत्सवः ।

अश्रुतोऽस्य समुत्पन्नावश्विनौ रूपसंमतौ ॥ १८

शेषाः प्रजानां पतयः स्रोतोभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।

ऋपयो लोमकूपेभ्यः खेदाच्छन्दो मलात्मकम् ॥ १९

एतस्मात्कारणादाहुरग्निं सर्वास्तु देवताः ।

ऋपयः श्रुतसंपन्ना वेदप्रामाण्यदर्शनात् ॥ २०

यानि दारुणि ते मासा निर्यासाः पक्षसंज्ञिताः ।

अहोरात्रा मुहूर्तास्तु पित्तं ज्योतिश्च वारुणम् ॥ २१

[उ]त (for [अ]पि) D_n जातमैत्रीं वदत्यपि

18 ^a) D₁₋₇ 9 तस्माद् (for तथा) D₁ 2 3 न्यपो-हेभ्यो (for 'हेभ्यो) S तथाग्नेस्तस्य भस्मभ्यो —^b) D₁ 8 7 महर्षिं (for ब्रह्मर्षिं) D₅ गुण (for -गण-). B₁ 4 D_n D₁ 2 10 T₁ s M₁₋₃ संमता, B₃ सेविता (for समिता) —^c) T₁ वैश्वानरा, G₂ वैखानसात् (for 'नसा) — T₁ G₁ om (hapl) 18^{cd} —^d) V₁ om तप B₁ त्रय श्रुत, D₂ तप श्रुत्वा, G₁ तथा श्रुति, M तदा श्रुत (for तप श्रुत) D₆₋₈ गुणोत्सव, D₁₀ गुणै सह (for गुणोत्सव) T₂ s G₂ तथा (T₂ 'दा) भूतगुणोत्सव — D₄ T₂ om 18^c —^c) D₁ 5 6 8 वै, T₃ G₁₋₃ M च (for ऽस्य). — T₂ reads 18^c twice —^c) V₁ D₆₋₁₀ T₂ (second time) M₁ संमितौ (for समतौ)

19 ^a) Some MSS रोम —^c) D_n n₂ बलान्मन, D₁₋₉ बलात्मका, D₁₀ T₂ s G M बलान्मत्स्र (for मलात्मकम्) D₁ 2 खेदाच्छन्दा मलात्मका; T₁ वालखिल्याश्च वारुण

20 ^a) D₄₋₉ प्राहुर (for आहुर) —^b) D_n D₁ 2 3 4 T₂ s G M₁ अग्नि (for अग्निं) D₁ 2 3-9 T₁ M स्म, T₂ s G हि (for तु) —^c) D₁ 5-9 श्रुति- (for श्रुत)

21 T₁ om 21^{ab} —^{ab}) D₁ 2 रोमाणि (for दारुणि) D₆ 8 9 वै (for ते) Bom ed transp ते मासा and निर्यासा B₁ यानि रूपाणि तासा तु (for 21^a) D₁ 6-9 G₂ पक्षि (for पक्ष) —^c) T₃ G₂ अहोरात्र- V₁ B D_n D₁ 4 10 T₂ s G च (for तु) —^d) V₁ B₁ 4 D₁ 5-9 पित्र्य, T₂ s G M₂ 8 पीत-, M₁ 4 पीत (for पित्त) D₁₋₉ M₁₋₃ तु (for च) B₃ 4 D_n n₂ D₁ 2 दारुण (for वारुणम्) T₁ ज्योतिश्च वारुणं पीत

रौद्रं लोहितमित्याहुर्लोहितात्कनकं स्मृतम् ।
 तन्मैत्रमिति विज्ञेयं धूमाच्च वसवः स्मृताः ॥ २२
 अर्चिषो याश्च ते रुद्रास्तथादित्या महाप्रभाः ।
 उद्दिष्टास्ते तथाङ्गारा ये धिष्ण्येषु दिवि स्थिताः ॥ २३
 आदिनाथश्च लोकस्य तत्परं ब्रह्म तद्गुणम् ।
 सर्वकामदमित्याहुस्तत्र हव्यमुदावहत् ॥ २४
 ततोऽन्ननीन्महादेवो वरुणः परमात्मकः ।
 मम सत्रमिदं दिव्यमहं गृहपतिस्त्विह ॥ २५
 त्रीणि पूर्वाण्यपत्यानि मम तानि न संशयः ।
 इति जानीत खगमा मम यज्ञफलं हि तत् ॥ २६
 अग्निरुवाच ।
 मदङ्गैभ्यः प्रसृतानि मदाश्रयकृतानि च ।

ममैव तान्यपत्यानि वरुणो ह्यवशात्मकः ॥ २७
 अथान्नवील्लोकगुरुर्व्रद्धा लोकपितामहः ।
 ममैव तान्यपत्यानि मम शुक्रं हुतं हि तत् ॥ २८
 अहं वक्ता च मन्त्रस्य होता शुक्रस्य चैव ह ।
 यस्य वीजं फलं तस्य शुक्रं चेत्यकारणं मतम् ॥ २९
 ततोऽश्रुवन्देवगणाः पितामहमुपेत्य वै ।
 कृताञ्जलिपुटाः सर्वे शिरोभिरभिवन्द्य च ॥ ३०
 वयं च भगवन्सर्वे जगच्च सचराचरम् ।
 तत्रैव प्रसन्नाः सर्वे तस्मादग्निर्विभावसुः ।
 वरुणश्वेश्वरो देवो लभतां काममीप्सितम् ॥ ३१
 निसर्गाद्वरुणश्चापि ब्रह्मणो यादसां पतिः ।
 जग्राह वै भृगुं पूर्वमपत्यं सूर्यवर्चसम् ॥ ३२

22 ^a) M₁ रोहितम् (for लो) — ^b) T₂ लोहित
 (for 'तात्) — T₁ om 22' D₁ reads 22^a twice
 — ^c) T₂ धूम (for धूमाच्च) D₁ 2 पावन (for
 वसव) D₁ (both times) धूमश्च पावन स्मृत, D₅₋₉
 धूमश्च पावन (D₈ पशव) स्मृत

23 ^a) T₁ तु (for च) T₂ G₁ 3 : M रोद्रास्,
 G₂ रौद्र (for रुद्रास्) — T₁ om 23'-24^a — ^c)
 D₁₀ T₂ 2 G₂ 3 उद्दिष्टास् (for उद्दिष्टास्) G M स्वथा
 गारा (M₁₋₃ 'राद्) (for तथाङ्गारा) — ^d) B₃ सस्थिता
 (hypermetric), D₁ 0 7, 2 स्मृता (for स्थिता)

24 T₁ om 24 (cf v l 23) — ^a) V₁ B Dn
 D₁ 10 आदिकर्ता, D₂ अधिनाथश्च, D₃ 0 9 आदिनाथश्च,
 T₂ G M₁₋₃ अग्निनाथश्च, M₁ आधिनाथश्च (for आदिना)
 — ^b) G₁ 3 पर तद् (by transp) D₁₋₇ 9 तद्वनं (for
 तद्गुणम्) — ^c) M₁₋₃ कामद (for 'दम्) — ^d)
 T₂ 2 G₁ 3 4 M₁ उपावहन् (M₁ 'त्), G₂ उपावहन्
 (for उदावहन्) V₁ B Dn D₁₀ तद्रहस्यमुवाच ह, D₅
 तत्र हव्यवह प्रभु

25-^b) B₅ Dn₁ n₂ D₂ वरुण प (D₂ पा)वनारमक,
 D₁ 4-9 'ण पावकारमज (D₁ 'क); M₁ 'ण पवनात्मज
 — ^c) D₃ विधम् (for दिव्यम्) — ^d) D₃ 7 अर्को (for
 अह) T₂ सत्र (for गृह)

26 ^a) D₁ 2 1-9 दिव्यानि (for पूर्वाणि) — ^b) T₁
 मम चातान्यसशय — ^c) D₁ 4 सत्र (for यज्ञ-) V₁

महत् (for हि तत्) D₅₋₉ मम सत्रफल महत्

27 B₅ om (hapl) 27-28 (with the ref) — ^a)
 D₁ मदगेषु (for 'भ्य) — ^b) D₁₀ महाश्रय (for
 मदाश्रय-) T₂ 2 G₂ 3 तु (for च) — D₁ 6 7 9 S
 om (hapl.) 27^a-28^b — ^c) D₁ वैतानि, D₃ चैतानि
 (for [ए]व तानि) — ^d) D₅ मम तानि न सशय

28 D₁ 0 7 0 S om 28^{ab} (of v l 27) — ^c)
 D₁₋₃ 3 9 T₂ 2 G₂ 3 चैतानि, D₁ G₂ वैतानि (for [ए]व
 तानि) — ^d) T₁ मयि (for मम) S शुक्रं (for
 शुक्र) D₁ 6-9 पुरा हुत, D₅ हि तद्गुव, T₂ 2 G₂ हित
 हि तत् (for हुत हि तत्)

29 Before 29, S ins हृश्वर — ^a) D₁₀ G₁ कर्ता
 (for वक्ता) Dn₂ D₆ हि, D₁ om (for च) D₆
 सत्रस्य (for मन्त्रस्य) V₁ B Dn₁ n₈ अहं कर्ता च
 (Dn₁ n₈ हि) सत्रस्य — ^b) D₁₀ om (hapl) from
 शुक्रस्य up to तस्य (in 29^c) S (except G₂) शुक्रस्य
 (for शुक्रस्य) V₁ D₁ 2 हि (for ह) D₈ सत्र-
 होताशु चैव हि (s₁₀) — ^c) V₁ om फल — ^d) B₁
 Dn₃ स्मृत (for मतम्) S शुक्रं च करणं मत

30 ^a) B₁ 8 T₁ अभिनय, B₄ प्रतिनय, D₁ 2 4-10
 अभिवाद्य (for 'वन्द्य) G₁ 8 M ह (for च)

31 ^a) D₅ हि (for च) — D₆₋₉ om (hapl)
 31^b — ^c) Dn₂ तत्र (for तव) D₁₀ प्रसवं S
 तद्गै (T₂ M₁ धै)व प्रस (T 'भ)व सर्व — ^d) T₂ 2 G

C 13 4141
B 13 85 174
K 13 132, 37
M 13 74 178

ईश्वरोऽङ्गिरसं चाग्नेरपत्यार्थेऽभ्यकल्पयत् ।
पितामहस्त्वपत्यं वै कविं जग्राह तत्तचित् ॥ ३३
तदा स वारुणः ख्यातो भृगुः प्रसवकर्मकृत् ।
आग्नेयस्त्वङ्गिराः श्रीमान्कविर्त्राहो महायशाः ।
भार्गवाङ्गिरसौ लोके लोमसंतानलक्षणौ ॥ ३४
एते विप्रवराः सर्वे प्रजानां पतयस्त्रयः ।
सर्वं संतानमेतेषामिदमित्युपधारय ॥ ३५
भृगोस्तु पुत्रास्तत्रासन्सप्त तुल्या भृगोर्गुणैः ।
च्यवनो वज्रशीर्षश्च शुचिरौर्वस्तथैव च ॥ ३६
शुक्रो वरेण्यश्च विभुः सवनश्चेति सप्त ते ।

भार्गवा वारुणाः सर्वे येषां वंशे भवानपि ॥ ३७
अष्टौ चाङ्गिरसः पुत्रा वारुणास्तेऽप्युदाहृताः ।
वृहस्पतिस्तथ्यश्च वयस्यः शान्तिरेव च ॥ ३८
घोरो विरुपः संवर्तः सुधन्वा चाष्टमः स्मृतः ।
एतेऽष्टावग्निजाः सर्वे ज्ञाननिष्ठा निरामयाः ॥ ३९
ब्राह्मणस्य कवेः पुत्रा वारुणास्तेऽप्युदाहृताः ।
अष्टौ प्रसवजैर्धुक्ता गुणैर्ब्रह्मनिदः शुभाः ॥ ४०
कविः काव्यश्च विष्णुश्च बुद्धिमानुशनास्तथा ।
भृगुश्च विरजाश्चैव काशी चोग्रश्च धर्मवित् ॥ ४१
अष्टौ कविसुता हेते सर्वमेभिर्जगत्तम् ।

वहतां (for लभता)

32 °) D₁: २ निदास्य, M₁: विसर्गाद् (for नि°) V₁
B Dn Ds 10 ब्रह्मणश् (for वरुणश्) T₁ [आ]सीद्
(for [अ]पि) — °) V₁ B Dn Ds 10 वरुणो (for
ब्रह्मणो)

33 °) B₁ [अ]ग्निम्, D₁ 1-7 ° S [अ]ग्निर् (for [अ]
ग्नेर्) — °) D₁-9 व्यकल्पयत्, T G ऋक् (for
ऽभ्यक्) V₁ B Dn D₁₀ अपत्यार्थमकल्पयत् — °)
D₁-9 तत्तत् (for 'वित्)

34 °) D₁-9 दारुण (D₈ 'णि), T₁ ३ G M
वारुणि (for 'ण) — °) T₁ -कर्मत् (for 'कृत्)
— °) Dn₁ Ds 7 ° ब्राह्मणो, D₁ T₂ ब्रह्मा (for ब्राह्मो)
— M₁-३ transp 34^{ef} and 35^{ab} — °) T G ३ M
लक्षणा (M₁: 'णान्), G₁ ३ कारणा (for -लक्षणौ)

35 M₁-३ transp 34^{ef} and 35^{ab} — °) V₁ B₁ ३
Dn₁ n₂ D₁-10 हि प्रसवा, D₂ हि प्रवरा; G₁ ३ विप्र
सवा (for 'वरा) B₂ ३ ३ (marg) Dn₃ एते हि प्रसवा
स(B₁ स्व)र्णे — °) V₁ B Dn₂ n₃ सर्वे (for सर्वे)
D₂ एतद्दि, D₁ ३ ३ इत्येषाम् (for एतेषाम्) D₁ सर्वं
संतानभूत वै — °) D₁ ३ तेषाम् (for इवम्) T₂
[अ]व (for [उ]प)

36 °) V₁ B Dn D₁ 10 सप्त (for तत्र) — °)
V₁ B Dn D₁₀ सर्वे (for सप्त) — °) D₁-9 ऊर्वस्
(for और्वस्)

37 °) Dn₃ सवलश्; T₂ ३ G च्यवनश् (for स°)
M [ए]व (for [ह]ति) D₁-9 सप्तम (for सप्त ते).

— °) D₁ चैव (for सर्वे) — °) D₂ 1-2 इति (for
अपि)

38 °) S om च D₁ 7 सर्वे (for पुत्रा) — °)
D₁-9 आ(D₁ आ)ग्नेयास् (for वारुणास्) T₁ महामुने;
T₂ ३ G M₁ [ऽ]न्यवारुणा (for ऽप्युदाहृता) D₁ आग्ने
यास्ते पुदाहृता. — M₁ om (hapl.) 38°-40° — °)
Dn₂ मारुतश्, D₂ उच्यतश् (for उत्थयश्). — °) V₁
B Dn D₂ 4-10 पयस्य (for व°)

39 M₁ om 39 (cf v l 38) — °) D₁ ६-९ पौरो
(for घोरो) D₁₀ [ऽ]धि- (for रि) — °) B₁
सुधन्वश् — T₁ om 39^{ed} — °) S (T₁ M₁ om)
एतेषाम् (for एतेऽष्टाव्) B₁ (marg as in text) ब्रह्मजा,
Dn₁ n₃ वह्निजा (for अग्निजा) V₁ B₂-3 Dn₃ एते
चाष्टौ वह्निजा सर्वे (hypermetric) — °) D₂ परायणा
(for निरामया) S (T₁ M₁ om) पावकिश्रीगिरा प्र(G
'रा वि)भु

40 M₁ om 40^{ab} (of v l 38) — °) V₁ B Dn
D₁ 2 10 ब्रह्मणस्तु (D₁ ३ 'श्च), T₂ ३ G ब्राह्मणाश्च (for
'णस्य) — °) G₁ [अ]वारिता (for [उ]दाहृता)
D₁-9 ब्राह्मणास्ते प्रकीर्तिता — °) S प्रसवनैर् (for
'जैर्) — °) T₃ G₁ गुणे (for गुणैर्)

41 °) D₁ ६-९ कवे (for कवि) V₁ B₂-1 Dn
D₂ वृष्णुश्; B₁ D₁₀ वृष्टश्; D₂ वृष्णुश् (for विष्णुश्)
— °) Some MSS उशना (for 'नास्) — °) D₁ om
(hapl ?) च विरजा B₁ D₁₀ विरजश्, D₁ ३ विरुवश्,
S वरुणश् (for विरजाश्) — °) D₁ काशश्चोग्रश्, T
G काश्यपोग्र(G₁ 'य्य)श्, M काशि(M₁: 'शी)पो (for
काशी चो°)

प्रजापतय एते हि प्रजानां यैरिमाः प्रजाः ॥ ४२
 एवमङ्गिरसश्चैव क्वेश्च प्रसवान्वयैः ।
 भृगोश्च भृगुशार्दूल वंशजैः सततं जगत् ॥ ४३
 वरुणश्चादितो मित्र जग्राह प्रसुरीश्वरः ।
 कविं तात भृगुं चैव तस्मात्तौ वारुणौ स्मृतौ ॥ ४४
 जग्राहाङ्गिरसं देवः शिखी तस्माद्भुताशनः ।
 तस्मादङ्गिरसो ज्ञेयाः सर्वे एव तदन्वयाः ॥ ४५
 ब्रह्मा पितामहः पूर्वं देवताभिः प्रसादितः ।
 इमे नः संतरिष्यन्ति प्रजामिर्जगदीश्वराः ॥ ४६
 सर्वे प्रजानां पतयः सर्वे चातितपस्विनः ।

त्वत्प्रसादादिमं लोकं तारयिष्यन्ति शाश्वतम् ॥ ४७
 तथैव वंशकर्तारस्तव तेजोविवर्धनाः ।
 भवेयुर्वेदविदुषः सर्वे वाक्पतयस्तथा ॥ ४८
 देवपक्षधराः सौम्याः प्राजापत्या महर्षयः ।
 आमुवन्ति तपश्चैव ब्रह्मचर्यं परं तथा ॥ ४९
 सर्वे हि वयमेते च तवैव प्रसवः प्रभो ।
 देवानां ब्राह्मणानां च त्वं हि कर्ता पितामह ॥ ५०
 मरीचिमादितः कृत्वा सर्वे चैवाथ भार्गवाः ।
 अपत्यानीति संरेक्ष्य क्षमयाम पितामह ॥ ५१
 ते त्वनेनैव रूपेण प्रजनिष्यन्ति वै प्रजाः ।

42 °) D1 सर्वे (for अष्टौ) — °) T1 : G1 : M
 एतश्च, T3 G3 एव, G1 एव (for एभिर्) D1 : 5 जग
 कृत, T1 M 'त्रय, T2 G1 : 3 तत (for 'ततम्)
 — °) D1-2 इत्येते (for एते हि) — °) D1-2 प्रजाता
 (for 'नां) V1 B Dn प्रजाता ये (Dn1 n2 'भागै) रिह
 प्रजा

43 °) T2 : 2 G आगिरसश्च — °) D1 रुचेश्च (for
 क्वेश्च) B1 प्रसवात्मजै, T1 M 'न्वये, T2 : 2 G प्रमवा
 न्वये (for प्रसवान्वयै) D1 कचोप्रश्चैव धर्मवित् (cf. 41^d)
 — °) Dn1 T3 M2 : 3 सतत (for स')

44 °) B1 D1-3 चोदितो (for चा') D1, 10 M
 विप्रो, T1 G1 विप्रेर् (for विप्र) T2 : 2 G1, 3 वारुण
 आदितो विप्रो — °) V1 प्रभुम्, B1 : 4 Dn3 D1, 4-10
 विभुर्, G1 : 3 भृगुर् (for प्रभुर्) — °) B1 D1 कविस्
 (for कविं) Dn1 n2 चापि (for तात) B1 D1 भृगुश्च
 (for भृगुं) V1 B Dn चापि, D10 वापि (for चैव)

45 °) B1 एवम् (for जग्राह) D1-2 G1 देवं (for
 देव) — °) T2 : 3 G1 2, 4 M1-3 यस्माद् (for त')
 T3 G1 हुताशन — D1 om (hapl ?) 45^c-47^b — °)
 B1 Dn1 n2 D10 [आ]गिरसा, some MSS [आ]गिरसो
 — °) D1 : 3 : 3 तदन्वयात्, S हुताशना (for तदन्वया)

46 D1 om 46 (of v l 45) T1 om 46^{cd}
 — °) D10 च (for न) V1 सप्तरिष्यति (for सत)
 D1-2 इमे तु (D1 : 1 : 2 तु) सप्रतिष्ठतुः S (T1 om) इमे
 सजनयिष्यति — °) D1 प्रजाम्योः T2 G2 : 4 प्रजा हि,
 M1-3 प्रमाभिर् (for प्रजा') V1 D1-1 : 2 जगदीश्वर,
 B1-1 Dn D10 G3 : 4 'दीश्वरा (for 'दीश्वरा)

47 D1 om 47^{ab} (cf v l 45) M1-3 om. 47^{ab}
 — °) B1 Dn2 D1 : 2 : 3 G M1 [अ]पि (for [अ]ति)
 — °) S (except T1) स्वस्वभावाद् (for 'सादाद्) — °)
 S धारयिष्यति (for तार') Dn1 n2 साप्रत; D1 शाश्वता
 (for 'तम्)

48 °) D1 : 1 : 2 M1-3 तव (for तथा) — °) B1
 सुर (for तव) — °) B1 D1 4-9 विद्वांस' (for
 -विदुषः) — °) V1 B Dn च कृतिनस्; D1 वा कच
 यस् (for वाक्पत') D10 S सर्वासां (T1 'वेषां) पतय
 स्तथा

49 D1 om (hapl) 49 — °) V1 T2 : 2 G वेद-
 (for देव) B1 : 2 (marg) : 2 Dn D10 पक्षचरा, D1-2
 -यक्षो गणा (for पक्षधरा) M2 : 3 सौम्य T1 देवपक्षचरा
 सौम्य — °) B1 : 3 Dn1 D1-10 प्रामुवति (D10 'तु)
 D1 श्रेष्ठ (for चैव) — °) D1-2 ब्रह्मचर्या (D1 प्राजा
 पत्या) मृत तथा — For 49^{cd}, S subst.

397* अनन्त ब्रह्म सस्य च तपश्च परम भुवि ।

50 T1 om. 50^{ab} — °) D1-2 एते वै, S (T1 om)
 एतावत् (for एते च) — °) V1 B1-4 Dn3 D1 : 2 : 3
 प्रसवा (for 'व) M1 विभो D1-1 : 2 अन्ये च प्रसवा
 (D1 : 1 'वं) प्रभो (D1 : 1 भो), T2 G1-3 तवै (G1 ये) व
 प्रसवा विभो, T3 G1 M1-3 व प्रमवा विभो — °)
 S (except T1 G1) वेदाना (for देवानां) — °) S च
 (for हि)

51 T1 om 51-52 G3 om (hapl) 51 — °)
 Dn1 n2 D1 मरीचम्, S (T1 G3 om) मारीचम् (for मरी
 चिम्) — °) S (T1 G3 om) सर्वे ते भगवः (T2 : 3 G2, 4

C. 13 4161
B 13 85 144
K 13 132 56
M 13 74 197

स्थापयिष्यन्ति चात्मानं युगादिनिधने तथा ॥ ५२

एवमेतत्पुरा वृत्तं तस्य यज्ञे महात्मनः ।

देवश्रेष्ठस्य लोकादौ वारुणीं विभ्रतस्तनुम् ॥ ५३

अग्निर्ब्रह्मा पशुपतिः शर्वो रुद्रः प्रजापतिः ।

अग्नेरपत्यमेतद्वै सुवर्णमिति धारणा ॥ ५४

अभ्यभावे च कुर्वन्ति वह्निस्थानेषु काञ्चनम् ।

जामदग्न्य प्रमाणज्ञा वेदश्रुतिनिदर्शनात् ॥ ५५

कुशस्तम्बे जुहोत्यग्निं सुवर्णं तत्र संस्थितम् ।

हुते प्रीतिकरीमृद्धिं भगवांस्तत्र मन्यते ॥ ५६

तस्मादग्निपराः सर्वा देवता इति शुश्रुम ।

ब्रह्मणो हि प्रसूतोऽग्निरग्नेरपि च काञ्चनम् ॥ ५७

तस्माद्ये वै प्रयच्छन्ति सुवर्णं धर्मदर्शिनः ।

देवतास्ते प्रयच्छन्ति समस्ता इति नः श्रुतम् ॥ ५८

तस्य चातमसो लोका गच्छतः परमां गतिम् ।

M₁ ३ 'वत)स्तव — °) T₂ तु (for [इ]ति) — °) V₁ D₇ क्षमयामि, D₁₂ मया स प्र (for क्षमयाम) D₁₋₁₀ पितामह

52 T₁ om 52 (of v 1 51) — °) D₁₁ न स्वतेन, T₂ ३ G M₁₋₃ अथ स्वतेन; M₄ न च तेन (for ते स्वतेन) — °) D₆₋₉ जनयिष्यति (for प्रजनि) M₄ ते (for वै) S (T₁ om) प्रभो (for प्रजा) — °) S (T₁ om) चा (G₁ ३ वा)त्यर्थे (for चात्मान) — °) D₁₋₄ ३ निधनस्, D₅₋₈ 'नास् (for 'ने) S (T₁ om) युगात्- (G₈ 'दि)निधना प्रजा — After 52, N (D₃ missing) ins

398* इत्युक्तं स तदा तैस्तु ब्रह्मा लोकपितामह ।

तथेत्वेवाप्रवीक्षीतस्त्रेऽपि जग्मुर्यथागतम् ।

[(L 2) D₁₀ [ए]वेति (by transp) V₁ B₃ D₁₂ D₁ प्रीनास् (for प्रीतस्)]

53 °) S तस्मिन् (for तस्य) — B₅ om 53²-55³ — °) D₁ ३ ३ ३ लोकेषु, D₇ लोके तु, D₁₀ लोकाना (for 'दौ)

54 B₅ om 54 (cf v 1 53) T₂ partly damaged — °) V₁ पशुपतिश्च (hypermetric) — °) D₁ शुक्रो (for शर्वो) — °) V₁ B₁ ३ D₁₂ अद्वैधं, B₁ मंतव्य, D₄₋₉ बोद्धव्य, D₁₀ T₁ ३ G एते हि; M₁₋₃ ह्रयेव, M₄ एवेह (for एतद्वै) — B₁ om (hapl) 54¹-56² — °) D₁₋₉ धारणात्, T G धारय (for 'णा)

55 B₅ om 55² (cf v 1 53) B₁ om 55 (of v 1 54) — °) D₁ ३ ३-३ तु (for च) V₁ B₁₋₃ D₁₂ D₆ 10 कुर्वते (for कुर्वन्ति) — °) T₁ ३ G₁ ३ ३ M ह्यग्निः, T₂ [इ]त्यग्निः, G₂ अग्नि- (for वाहि) D₁ ३ स्थाने तु (for स्थानेषु) — T₁ om 55² — °) D₁ ३ ३-३ प्रमावज्ञा (D₄ 'ज्ञो; D₈ स्तु) (for प्रमा गज्ञा) V₁ B (B₁ om), D₁₂ जामदग्न्य प्रमाण (V₁

'भाव)ज्ञो — °) T₂ G₂ M देव- (for वेद) T₂ ३ G -निदर्शना

56 B₄ om 56² (of v 1, 54) — °) D₁ कुश-स्तम्बे (for 'स्तम्बे) — °) V₁ B D₁₂ D₁₀ सुवर्णं (V₁ 'र्णं) तत्र च स्थि (B₁ D₁₀ सस्थि)ते — After 56², N (D₃ missing) ins

399* वल्मीकस्य वपाया च कर्णे वाजस्य दक्षिणे ।

शकटोर्व्यां परस्याऽसु ब्राह्मणस्य करेऽपि वा ।

[(L 2) D₁₂ तथा, D₁₋₉ [S]पि च (for ऽपि वा)]

— T₁ om 56² — °) D₇ हुत- (for हुते) D₁ 'om. from करीमृद्धिं up to ब्रह्मणो हि (in 57²) B₁ 'करा वृद्धिं, D₁ ३ ३ ३ 'करामृद्धिं, S (T₁ om) गुणा (for 'करी')

57 D₁ om up to ब्रह्मणो हि (in 57²) (cf v 1 56) — °) M₁ २ अस्मिन् (for तस्माद्) V₁ B₃ D₁₂ D₁₀ सर्वे (for सर्वा) D₂ तस्मादग्नि पुरा सर्वा, D₃ तद् स्माग्नि प्रजा सर्वे, D₅₋₉ तस्मादग्नि प्रजा सर्वे (D₅ 'र्वा) — °) S न श्रुतं (G ति) (for शुश्रुम) D₁₋₉ देवताश्चेति (D₅ १ 'श्वापि) शुश्रुम — °) D₅ ब्रह्महोत्र-, D₇ 'होत्रात्, S 'णश्च (for 'णो हि) D₁₂ प्रसूतो (for प्रसूतो) — °) D₅ १ आपश्च (for अपि)

58 T₂ partly damaged — °) S (T₂ damaged) देवा (for ये वै) — D₁ om (hapl) 58² — °) D₅ ३ ३ दर्शन, S (T₂ damaged) दर्शनात् — After 58², S (except M₄) ins

400* सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति नरा शुद्धेन चेतसा ।

— °) T₂ G M₁ ३ ता (for ते) — °) T₂ G₁ ३ M₂ ३ श्रुति (for श्रुतम्)

59 T₁ om 59² — °) B₁ वा तपसा, D₁ 10 वातमसो (for चात) B₃ लोको (for लोका) B₄ T₂ G M तस्य वा तपसा (B₄ G₂ ३ 'सो) लोकान्; D₁₂ D₆

खल्लोके राजराज्येन सोऽभिपिच्येत भार्गव ॥ ५९
 आदित्योदयने प्राप्ते विधिमत्रपुरस्कृतम् ।
 ददाति काञ्चनं यो वै दुःस्वप्नं प्रतिहन्ति सः ॥ ६०
 ददात्युदितमात्रे यस्तस्य पाप्मा विधूयते ।
 मध्याह्ने ददतो रुक्मं हन्ति पापमनागतम् ॥ ६१
 ददाति पश्चिमां संध्यां यः सुवर्णं धृतव्रतः ।
 ब्रह्मवाय्वग्निसोमानां सालोक्यमुपयाति सः ॥ ६२
 सेन्द्रेषु चैव लोकेषु प्रतिष्ठां प्राप्नुते शुभाम् ।

इह लोके यशः प्राप्य शान्तपाप्मा प्रमोदते ॥ ६३
 ततः संपद्यतेऽन्येषु लोकेष्वप्रतिमः सदा ।
 अज्ञावृतगतिश्चैव कामचारी भवत्युत ॥ ६४
 न च क्षरति तेभ्यः स शश्वच्चैवाप्नुते महत् ।
 सुवर्णमक्षयं दत्त्वा लोकानामोति पुष्कलान् ॥ ६५
 यस्तु संजनयित्वाग्निमादित्योदयनं प्रति ।
 दद्याद्वै व्रतमुद्दिश्य सर्वान्कामान्समश्नुते ॥ ६६
 अग्निरित्येव तत्प्राहुः प्रदानं वै सुखावहम् ।

T₃ तस्य वातमसो लोकान्, D₈ ९ ९ तस्य वा त (D₈ 'स्या दान) समालोक्य, Madras ed तस्य वा तपसो लोके —^b) D₈-९ गच्छाम (D₁ 'म) (for गच्छत) M₂ ९ गच्छत परमा गति —^c) D₈ स्वर्लोक, D₁₀ स्वर्गलोके (hypermetrio), T₁ राजा चेद्, M₂ ९ सौराज्ये (for स्वर्लोके) D₁ त्रैलोक्यराज्यराज्ये च, T₂ ९ G M₁ १ सौराज्ये राजराज्ये च —^d) D₁₀ [s]भिधिचित (for 'पिच्येत) S सोभिपिच्यत्यनेकश, Madras ed पिच्यो हानेकश

60 T₁ om 60^{ab} —^a) D₈ १ ९ om, D₈ राजन् (for प्राप्ते) V₁ B Dn D₁ २ ९ 10 आदित्योदयसप्राप्ते (D₁ २ 'सौ) —^c) S कनकं (for काञ्चन) —^d) T₁ G₁ ३ M दुःस्वप्न त (G₁ 'मस्त) न वाधते, T₂ ९ G₁ 'म त निबोध मे (sic)

61 T₃ damaged —^a) M [उ]दय- (for [उ]दित) T₁ ददात्युदयकाले च —^b) T₁ न विद्यते, G₁-३ M₂ ९ [अ]वधू, M₁ च धू (for विधू) —^c) S (T₃ damaged) मध्याह्ने सर्वमेवास्व —^d) T₂ G हति पाप्मा नमागत

62 ^b) V₁ B Dn D₁ 10 यत- (for घृत-) —^c) D₁ ६-९ कल्पानां (for सोमाना) —^d) S (except T₁) यास्यति (for याति स)

63 T₁ om 63^{ab} —^a) D₁ देव (for चैव) —^b) V₁ B Dn D₁₀ विदते, D₁ १ S (T₁ om) प्राप्नुयाच्च (for प्राप्नुते) D₈ प्रतिष्ठा प्राप्यते शुभा —^c) D₁ २ चास्व, S (except T₁) चैव (for प्राप्य) —^d) D₁ २ प्रज्ञावात्मा, D₁ ६-९ ज्ञावात्मा स (D₁ स), D₈ ज्ञावात्मा सु (for शान्तपाप्मा) V₁ B Dn D₁₀ च (for प्र)

64 T₁ om 64^a-65^b —^a) D₁ ६-९ तेषु (for

ऽन्येषु) S (T₁ om) इत् स वि (M₁ २ सवि)घतेन्येषु —^b) M₁-३ स च (for सदा) T₂ ९ G लोकेषु प्रतिमेषु (T₈ 'मस्य, G₁ 'मस्तु) च, M₁ 'पु प्रतिम स च —^c) Dn₁ अनावर्त, D₂ 'घृत-; T₂ कृत, G₁ 'भूत (for 'घृत) D₄ ६ १ ९ गतश् (for गतिश्) S (T₁ om) नित्य (for चैव) —^d) V₁ B₁ Dn कामचारी, M₁ 'कारी (for 'चारी)

65 T₁ om 65^{ab} (of v l. 64) —^a) D₁ ९ M₁ रक्षति (by metathesis) (for क्षरति) V₁ B Dn D₁ 10 च (for स) —^b) V₁ B Dn D₁₀ G₂ यशश् (for शश्वच्च) T₂ G₁ ३ ३ M [उ]पाश्रुते, T₃ damaged (for [ए]वाप्तुते) D₁ फलं (for महत्) D₁-९ स चैव प्राप्नुयान्म (D₁ 'ते म)हत् —^b) B₁ D₈ om 65^c-66^d —^c) V₁ om, D₁ कृत्वा (for दत्त्वा) —^d) V₁ B₁ २ ९ Dn D₁ २ 10 चाप्नोति (for आ) D₁ ९ १ ९ [अ]नुत्तमान् (for पुष्कलान्)

66 B₁ D₈ om 66 (cf v l. 65) —^a) S सज्वा (T₁ 'ज्व)लयित्वा (for सजन) —^c) D₁ २ दैवतम्, G₂ वै भूतम् (for वै व्रतम्) —^d) V₁ B (B₁ om.) Dn D₁ २ सर्वं (for सर्वान्) S अवाप्तुयात् (for समश्नुते) D₁₀ सर्वकामानवाप्तुते

67 T₁ om 67 —^a) V₁ B Dn D₁₀ अग्निम् (for अग्निर्) D₁₀ G₁ ३ त (for तत्) —^b) T₂ ९ G प्रजाना (for प्रदान) B₁ T₂ ९ G₁ २ ३ च (for चै) M प्रजाना तु सुखानह —^c) B₁ २ ३ ९ Dn D₂ ९ 10 सवृत्त, S (T₁ om) सवृत्त (for -सपत्न) —^d) V₁ B₁ D₁ ९ ९ ९ श्रुत, D₈ १ श्रुति (for स्मृतम्) S (T₁ om) प्रवर्तक इति स्मृत — After 67, N (D₈ missing) ins

401* एषा सुवर्णस्योत्पत्ति कथिता ते मयानघ ।
 कार्तिकेयस्य च विभो तद्विद्धि भृगुनन्दन ।
 कार्तिकेयस्तु सवृद्ध कालेन महता तदा ।

C. 13 417B
B. 13 85 161
K. 13 132 73
M. 13 74 213

यथेष्टगुणसंपन्नं प्रवर्तकमिति स्मृतम् ॥ ६७

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तः स वसिष्ठेन जामदग्न्यः प्रतापवान् ।

ददौ सुवर्णं विप्रेभ्यो व्यमुच्यत च किल्बिषात् ॥ ६८

एतत्ते सर्वमाख्यातं सुवर्णस्य महीपते ।

प्रदानस्य फलं चैव जन्म चाग्न्यमनुत्तमम् ॥ ६९

तस्मात्त्वमपि विप्रेभ्यः प्रयच्छ कनकं बहु ।

ददत्सुवर्णं नृपते किल्बिषाद्विप्रमोक्ष्यसि ॥ ७०

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

८६

युधिष्ठिर उवाच ।

उक्ताः पितामहेनेह सुवर्णस्य विधानतः ।

विस्तरेण प्रदानस्य ये गुणाः श्रुतिलक्षणाः ॥ १

यत्तु कारणमुत्पत्तेः सुवर्णस्येह कीर्तितम् ।

स कथं तारकः प्राप्तो निधनं तद्व्रीहि मे ॥ २

उक्तः स देवतानां हि अवध्य इति पार्थिव ।

देवैः सेनापतित्वेन वृत सेन्द्रैर्भृगुद्वह ।

जघान तारक चापि दैत्यमन्यास्तथासुरान् । [5]

त्रिदशेन्द्राज्ञया ब्रह्मल्लोकानां हितकाम्यया ।

सुवर्णदाने च मया कथितास्ते गुणा विभो ।

तस्मात्सुवर्णं विप्रेभ्यः प्रयच्छ ददता वर ।

[D₁ ०-० om (hapl) line 3 — (L 2) D₅ तद्विद्धि
वरतपंभ (for the post half) — (L 3) D₅ सु (for
तु) — (L 4) D₁ २ -यत्तिले च (for 'त्वेन) D₁ ०-०
धुन (for वृत) — (L 5) V₁ B D₉ D₁₀ दैत्यान्
(for दैत्यम्) — (L 7) D₁ ० १ ३ (also as above) ०
-दानेन (for -दाने च) D₁ २ तथा (for मया) D₁ प्रमो,
D₁-० [अ]नघ (for विभो) D₂ कथितास्ते गुणोन्व (for the
post half) — (L 8) D₁ 10 वदतां (for द°)]

68 D₂ TG om the ref —^a) Some MSS
वसिष्ठेन —^d) D₁ प्रमुच्यते; D₅-० अ° (for व्य°)
D₁ ०-० स (for च)

69 ^b) D₁ २ विशां पते (for महीपते) D₁-० सुवर्णं
(D₁ 'णं) च विशा पते —^c) D₁ प्रजातस्य (for प्रदा
नस्य) —^d) V₁ B D₉ D₁₀ जन्म चास्य युधिष्ठिर, D₂
जन्म चैवाग्न्यमुत्तम

70 ^e) V₁ तत्तत्; D₅ ददन् (for ददत्) —^d)
D₁ २ मोक्ष्यसे, D₅ युज्यते, D₅-० मुच्यते (D₅ 'सि)
(for मोक्ष्यसि) D₁ किल्बिषात्सुप्रमुच्यते — For
68-70, S subst

402* एवमेतन्महाराज सुवर्णस्य महात्मन ।

जन्म ते कथित पुण्य प्रदान च युधिष्ठिर ।

इति राममुवाचेदं वसिष्ठ श्रेष्ठवागृषि ।

सुवर्णदाने माहात्म्यं तत्कुरुष्व युधिष्ठिर ।

[(L 3) M श्रेष्ठवाग् (for 'वाग्)]

Colophon — Parvan name B₁ २ 4 D₁ शान्ति.
Sub-parvan V₁ B D₉ D₁ २ 4-10 दानधर्म — Adhy.
name V₁ B₁-३ ५ D₁ २ 4-10 सुवर्णोत्पत्ति, B₁ कार्तिक-
जन्मनि तारकवधे सुवर्णोत्पत्ति, T₂ परशुरामवसिष्ठसवादे
सुवर्णदानमाहात्म्य — Adhy no (figures, words or
both) V₁ 85 (as in text), D₁₀ 92, T₁ G₁ ३ M₁-३
126, T₂ ३ G₂ 4 132, M₁ 125 — Sloka no D₁
178, D₂ 168

86

☞ This adhy is missing in D₂ (of v 1 13
82 37)

1 D₂ om the ref —^a) D₁-० उक्त (for उक्ता)
D₁ २ S [इ]मे, D₅ [इ]द (for [इ]ह) — B₁ om
(hapl) 1^b-2^a —^c) S प्रदानेषु (for 'नस्य) —^d)
D₂ शुभ (for श्रुति)

2 B₁ om 2^a (cf. v 1 1). —^a) D₁ तत् (for

न च तस्येह ते मृत्युर्विस्तरेण प्रकीर्तितः ॥ ३
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं त्वचः कुरुकुलोद्ग्रह ।
कात्स्न्येन तारकवधं परं कौतूहलं हि मे ॥ ४
भीष्म उवाच ।

विपन्नकृत्या राजेन्द्र देवता ऋषयस्तथा ।
कृत्तिकाश्वोदयामासुरपत्यभरणाय वै ॥ ५
न देवतानां काचिद्धि समर्था जातवेदसः ।
एकापि शक्ता तं गर्भं संधारयितुमोजसा ॥ ६
पण्णां तासां ततः प्रीतः पावको गर्भधारणात् ।
स्वेन तेजोविसर्गेण वीर्येण परमेण च ॥ ७
तास्तु पट्टिका गर्भं पुपुपुर्जातवेदसः ।

पट्टु वर्त्मसु तेजोऽग्नेः सकलं निहितं प्रभो ॥ ८
ततस्ता वर्धमानस्य कुमारस्य महात्मनः ।
तेजसाभिपरीताङ्गथो न कचिच्छर्म लेभिरे ॥ ९
ततस्तेजःपरीताङ्गथः सर्वाः काल उपस्थिते ।
समं गर्भं सुपुविरे कृत्तिकास्ता नरर्षभ ॥ १०
ततस्तं पडधिष्ठानं गर्भमेकत्वमागतम् ।
पृथिवी प्रतिजग्राह कान्तीपुरसमीपतः ॥ ११
स गर्भो दिव्यसंस्थानो दीप्तिमान्पावकप्रभः ।
दिव्यं शरवणं प्राप्य बधूधे प्रियदर्शनः ॥ १२
ददृशुः कृत्तिकास्तं तु बालं वह्निसमद्युतिम् ।
जातलोहाश्च सौहादत्पुपुपुः स्तन्यविस्रवैः ॥ १३

यत्) —^६) V₁ B_{1-3.5} D_n D₂ 10 प्र (for [इ]ह)
D₂ १ कीर्तनं (for कीर्तितम्) —^६) G₄ प्र (for तद्)
T₁ प्रवीतु (for 'हि)

3 T₃ partly damaged —^६) D_{n2} उक्तं (for उक्त)
V₁ च (for स) B D₁₀ देवताना (for दे*) D_{n1.n2} D₂
उक्त स देवताना हि —^६) D₁ 4-9 न बध्य (for अबध्य)
—T₁ om 3² —^०) G₂ हि (for [इ]ह) V₁ B D_n
D₂ 5 8 10 कथं तस्माभवन्मृत्युर —^६) V₁ B₂₋₅ D_n D₂
8 10 प्रकीर्तय, B₁ निवेदय, T₃ G₁ 8 प्रकीर्तित (for 'त)

4 ^६) D₂ त्व च श्रोतु (for श्रोतु त्वच) —D₁ om
4² —^०) S तारकस्यैव तु वधं

5 D₂ om the ref

6 ^६) D₂ कचिद् (for काचिद्) B₄ देवतानां न
काचिद्धि —^६) T₂ वेदस (for वेदस) —^०) B₁
D₂ १ 9 तद्वर्त्म (for त गर्भं) V₁ B₂₋₅ D_n D₂ 8 10 G
एता हि श (D₁₀ तास्त्वश) क्ताम्भ गर्भं

7 T₁ om 7 T₂ partly damaged M₁₋₃ transp
7 and 8 —^६) T₂ G प्रीति (for प्रीत) —^६) D₁ 2
पावको गर्भमादधत् —^६) S (T₁ om) ह (for च)

8 M₁₋₃ transp 7 and 8 —^६) D₂ 6-8 त (for
तु) T₃ शकिला (for कृत्तिका) —^६) D₄ वेदस
(for 'स) —^०) B₁ धर्मेषु, D₁₋₂ कर्मसु (for
वर्त्मसु) T₂ G तस्यद्वर्षेषु तेजोऽग्ने —^६) D₂ विहित;
T₁ स (for नि) D₁ विभो (for प्रभो) D₁ 6-8
स वाभिर्निहितो विभो (D₁ १ 'भो)

9 ^६) T₁ [अ]वितेजसा (for महात्मन) —^०) V₁
वि-, B₂ 8 च, D_{n2} [अ]ति, T₃ G₃ [अ]पि (for
[अ]भि-) T₁ दु सहेन परीताङ्गयो —G₂ om 9²-11^०.
—^६) D₄₋₇ 9 न कचिद्धेभिरे श्रम (D₂ सुख)

10 G₂ om 10 (of v l 9) —^६) B₂ सर्व- (for
सर्वा) —^०) T₁ 2 G₁ 3 4 M₁₋₃ स्वय, T₃ M₄ यं यं
(for सम) B₁ गर्मान् (for गर्भं) —^६) V₁ B D_n
D₁₋₁₀ त (for ता) T₁ नराधिप (for नरर्षभ).

11 G₂ om 11² (of v l 9) T₃ partly dama
ged —^६) D_{n2} ततस्त च अधिष्ठानं —^६) T₁ M₁₋₃
जावम् (for गर्भम्) —^०) V₁ D₁ 5 T₁ परि- (for
प्रति) —^६) V₁ B D_n कार्तस्वर, D₂ 5 कांतापुर-;
D₁₀ T₂ G कृत्तिकाणा, T₁ कार्त्त पुर-, T₃ damaged,
M₁₋₃ कार्त्तपुर- (for कान्तीपुर)

12 ^६) S दिव्यो (for गर्भो) T₂ G₁ 3 4 सस्थाने
(for 'नो) —^०) D₁ शरवन (for 'वण) —^६)
M₁₋₃ दिव्य- (for प्रिय)

13 T₁ om 13 —^६) D_{n2} ददृशुः (for ददृशु)
D₂ om (hapl.) from त्तिकास्त up to अभवत्का (in 14^०)
B₁ तत्र, M तास्तु (for त तु) —^६) V₁ B D_n
D₂ 10 अकं (for वह्नि) D₂ 5 १-9 प्रभ (for धुतिम्)
—^०) V₁ B₁ 8 8 D_{n2} D₂ 8 G₁ 3 4 M₄ जेहाच; M₁₋₃
'स्तु (for 'श्च) —^६) D₄ 8 9 सिपितु, D₂ कृत्तिका;
D₁ आत्मीयै (for पुपुपु) B₁ स्तन (for स्तन्य)

14 D₂ om. अभवत्का (in 14^०) (of v l 13)
—^६) V₁ B₂₋₅ D_{n2} D₂ 10 तु, B₁ D₁ 6 8 8 च (for

C. 13 4199
B. 13. 86 14
K 13. 133 14
M 13 75 14

अभवत्कार्तिकेयः स त्रैलोक्ये सचराचरे ।
स्कन्धत्वात्स्कन्दतां चाप गुहावासाद्गुहोऽभवत् ॥ १४
ततो देवास्त्रयस्त्रिंशद्विश्वसदिगीश्वराः ।
रुद्रो धाता च विष्णुश्च यज्ञः पूषार्यमा भगः ॥ १५
अंशो मित्रश्च साध्याश्च वसवो वासवोऽश्विनौ ।
आपो वायुर्नभश्चन्द्रो नक्षत्राणि ग्रहा रविः ॥ १६
पृथग्भूतानि चान्यानि यानि देवार्पणानि वै ।
आजग्युस्तत्र तं द्रष्टुं कुमार ज्वलनात्मजम् ।
ऋषयस्तुष्टुवुश्चैव गन्धर्वाश्च जगुस्तथा ॥ १७
पदाननं कुमारं तं द्विपदक्षं द्विजप्रियम् ।
पीनांसं द्वादशभुजं पावकादित्यवर्चसम् ॥ १८
शयानं शरगुल्मस्थं दृष्ट्वा देवाः सहर्षिभिः ।

लेभिरे परमं हर्षं मेनिरे चासुरं हतम् ॥ १९
ततो देवाः प्रियाण्यस्य सर्व एव समाचरन् ।
क्रीडतः क्रीडनीयानि ददुः पक्षिगणांश्च ह ॥ २०
सुपर्णोऽस्य ददौ पत्रं मयूरं चित्रार्हिणम् ।
राक्षसाश्च ददुस्तस्मै वराहमहिपावुभौ ॥ २१
कुक्कुटं चाग्निसंकाशं प्रददौ वरुणः स्वयम् ।
चन्द्रमाः प्रददौ मेपमादित्यो रुचिरां प्रभाम् ॥ २२
गवां माता च गा देवी ददौ शतसहस्रशः ।
छागमग्निर्गुणोपेतमिला पुष्पफलं बहु ॥ २३
सुधन्वा शकटं चैव रथं चामितकूवरम् ।
वरुणो वारुणान्दिव्यान्भुजगान्प्रददौ शुभान् ।
सिंहान्सुरेन्द्रो व्याघ्रांश्च द्वीपिनोऽन्यांश्च दंष्ट्रिणः ॥ २४

स) — 14^{ad} = (var) 13 84 77^{ad}. — °) B₂ 4 Dn
D₂ 5, 10 प्राप्ते, T₁ यातो; T₂ G M चापि (for चाप)
V₁ B₁ 2, 5 स्कन्दत्वात्स्कन्दता प्राप्ते, T₃ स्कन्धत्वात्स्कन्द
इत्येव

15 T₃ partly damaged — °) 8 (T₃ damaged)
ऋषयश्च महेश्वरा. (T₂ G 'हेश्वर, G₂ [also] 'हर्षय)
— °) T₁ 2 G M₂ 2 तत्र (for रुद्रो) — °) B₂ 5
Dn₁ n₂ यमः (for यज्ञ) D₃ यम पूषार्यमा रवि

16 °) D₁ वरुणो, D₂ स्वष्टा च (for साध्याश्च)
— °) V₁ B Dn D₂ 8 वासवो वसवोऽश्विनौ — T₁
om. 16^{ad} — °) T₂ 2 M₁-3 भवश्च, G₁ 2 4 सुवश्च;
G₂ सुवं (for नभश्च) — °) M₂ 1 प्रहो (for ग्रहा)
T₂ G₁-3 M दिव, T₃ G₄ दिश (for रवि)

17 °) D₁ 2 च (for चै) T G M₁ 2 (also as in
text) 4 यानि देवगणानि वै — °) V₁ B₁ 2 4 ते द्रुत,
B₂ 5 Dn D₂ 8 तेऽद्रुत, D₃ तत्र स (for तत्र तं)
— °) D₁ 2 4 6 T₁ G M कुमार ज्वलनात्मकं — °)
D₁ 2 6-9 [ए]न (for [ए]व) — °) D₁ 6 8 9 वि (for
च) B₁-3 5 Dn₂ D₂ 8 तदा (for तथा).

18 °) V₁ B₂-5 Dn तु, G₁ M₂ तद्व (for त).
— °) D₁-3 द्वादशाक्षं (for द्विपदक्ष) — °) D₄ पीनास
(for 'स) — °) G₁ 2 तेजसं (for वर्चसम्)

19 D₂ om 19 T₁ om 19^{ab} — °) B₂ -त्तपस्थं,
T₂ 3 G₂-3 M₂ गुल्माभ; M₁-3 -शुभान्तं (for -शुल्मस्थं)

G₁ शयान शतचंद्राभ — Dn₂ om 19^a-20^d — °) T₁
दृष्ट्वा त लेभिरे हर्षं

20 Dn₂ om 20 (cf. v 1 19) — °) V₁ B
Dn₁ n₂ D₁₀ समाहरन् (for 'चरन्) — °) B₂ गणा-
न्यपि, Dn₁ n₂ D₁ 2 6-9 गणाश्च ह, D₂ -गणास्तथा

21 °) D₁ 2 सुपर्णो (for सुपर्णो) B Dn D₂ 5 10
T₁ G₁-3 पुत्र; D₁ 6-9 चैव (for पत्र) V₁ सुपर्णोऽस्य
ददौ पुत्र — °) D₁ om from मयूरं up to वराह (in
21^d) T₂ मयूरश्च (for 'र) D₃ वर्हण, some MSS
वर्हण — °) M₁-3 राक्षसश्च ददौ तस्यै

22 °) D₂ 3 9 कुक्कुट (for कुक्कुट) — °) B₁ ददौ
च (for प्रददौ) Dn₁ n₂ वरुण (for व) B₂ स्वजं;
B₃ सुत (for स्वयम्). V₁ वरुण प्राददस्त्रज; B₂ 3
Dn₂ प्रददावरुण स्त्रज — °) G₁ रुचिर (for 'रा).

23 T₁ om 23^{ab} — °) T₂ प्रभा, T₃ M उमा,
G प्रभा (for च गा) — °) D₁ 2 4-2 इदा; T₂ 3
G₂-4 M इळा (for इला) D₁₀ T₃ पुष्पं (for पुष्प-)

24 °) D₁ सुधन्वा (for सुधन्वा) — °) D₁ 2
वाक्चित्र, D₂ वा चित्र; D₂-9 T G M₁ 2 4 चाचित
(for चामित) — T₁ om 24^{ad} — °) D₁-9 वरुणो
चारुणी दिव्यां — °) V₁ B Dn D₁₀ स गजान्प्रददौ
शुभान्, D₁ 2 4-9 प्रददौ भुजगाश्शुभान् — °) T G₂ 4
द्वीपान्, G₁ द्विपान्; M₁-3 द्वीपिन् (for द्वीपिनो)
V₁ B Dn D₁₀ M₂ द्विपानन्याश्च पक्षिण.

श्वापदांश्च बहून्घोरांश्छत्राणि विविधानि च ।
 राक्षसासुरसंघाश्च येऽनुजग्मुस्तमीश्वरम् ॥ २५
 वर्धमानं तु तं दृष्ट्वा प्रार्थयामास तारकः ।
 उपायैर्वह्निभिर्हन्तुं नाशकृत्वापि तं विश्वम् ॥ २६
 सेनापत्येन तं देवाः पूजयित्वा गुहालयम् ।
 शशंसुर्विप्रकारं तं तस्मै तारककारितम् ॥ २७
 स विवृद्धो महावीर्यो देवसेनापतिः प्रभुः ।
 जघानामोघया शकत्या दानवं तारकं गुहः ॥ २८
 तेन तस्मिन्कुमारेण क्रीडता निहतेऽसुरे ।
 सुरेन्द्रः स्थापितो राज्ये देवानां पुनरीश्वरः ॥ २९

स सेनापतिरेवाथ बभौ स्कन्दः प्रतापवान् ।
 ईशो गोप्ता च देवानां प्रियकृच्छंकरस्य च ॥ ३०
 हिरण्यमूर्तिर्भगवानेव एव च पावकिः ।
 सदा कुमारो देवानां सेनापत्यमवाप्तवान् ॥ ३१
 तस्मात्सुवर्णं मङ्गल्यं रत्नमक्षय्यमुत्तमम् ।
 सहजं कार्तिकेयस्य बह्वेस्तेजः परं मतम् ॥ ३२
 एवं रामाय कौरव्य वसिष्ठोऽकथयत्पुरा ।
 तस्मात्सुवर्णदानाय प्रयतस्व नराधिप ॥ ३३
 रामः सुवर्णं दत्त्वा हि विमुक्तः सर्वकिल्बिषैः ।
 त्रिविष्टपे महत्स्थानमवापासुलभं नरैः ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पडशीतितमोऽध्याय ॥ ८६ ॥

25 Dn2 reads 25 tw-ice —^a) Dn2 (first time)
 पौराश (for घोराश) —^b) D1 s 8-10 T2 s M शस्त्राणि
 (for छत्राणि) — Ds om 25^{ad} —^c) D4 T2 G2
 ये (for च) —^d) V1 B2-5 Dn1 n2 (both times) n2
 D2 10 क्षनु, D3 T1 s G ये न, T2 न च (for येऽनु)
 T2 G4 तद् (for तम्) — After 25, D1 6-8 ins

403* तस्मै प्रवृद्धुरभ्याणि वाहनानि धनानि च ।

26 T1 om 26^{ad} —^a) S (T1 om.) वर्धमानवधो
 पाय —^d) D1 s 4-7 ० नृप, D3 शृणु (for विशुम्)

27 ^a) B1-4 Dn1 n2 T1 सेनापत्येन D1 s 8-10 ते
 (for त) V1 D2 सेनापत्ये सम (D2 रत) देवा —^b)
 S [क्ष]न्वपालयन् (for गुहालयम्) —^c) D3 G4 तत्
 (for तं)

28 ^a) M4 सं (for स) D3 s ० च वृद्धो, T1
 समिद्धो, T2 G2 s प्रवृद्धो (for वि^c) —^b) B1 M
 विशु (for प्रभु) D5 देवसेन प्रजापति —^d) D1 6-9
 दानवांस (for व) D2 प्रति (for गुह)

29 ^a) T G M4 स तत् (for तस्मिन्) —^b) D6-9
 क्रीडता निहतोसुर —^c) D1 सुरेश्वर स्थितो राज्ये —^d)
 D1-9 प्रभुर; T2 G2 s पतिर (for पुनर) D1 s देवाना
 परमेश्वर

30 ^a) D1-9 स च सेनापतिर्वीरो. —^b) T2 s G M4

ददौ (for बभौ) — T1 om 30^c-31^b —^c) D3 ०
 7 ० वसोर (for ईशो)

31 T1 om 31^{ad} (of v l 30) —^b) T2 s G
 तेषाम्, M एषाम् (for एष) D1 एव (for एव) B1
 पावक (for कि) —^c) Ds भगवान् (for देवाना)
 D1 s ०-9 सनत्कुमारो भगवान् —^d) Some MSS
 सेनापत्यम्

32 ^a) D5 मागल्यं —^b) T2 Ms अक्षयम् —^d)
 B1 वह्नि (for बह्वेस्) D3 स्मृतं, M3 s महत् (for
 मतम्)

33 Before 33, T1 s ins भीष्म —^b) Some
 MSS वसिष्ठो — T1 transp 33^{ad} and 34^{ad} —^d)
 B4 Dn1 D2 s 10 T1 s G जनाधिप; T3 युधिष्ठिर (for
 नराधिप)

34 T1 transp 33^{ad} and 34^{ad} —^b) G4 किल्बि-
 पात् — T1 om 34^{ad} —^c) B2 partly damaged
 B1 D3 s ० T2 s G2-4 M4 महास्थानम्

Colophon — Parvan name B1 s 4 Dn3 D1 ज्ञांति
 — Sub parvan V1 B Dn D1 (sup lin) s 8 10 M1-8
 दानधर्म, D1 मोक्षधर्म — Adhy name V1 B1-2. 5
 Dn D10 सुवर्णदानं, B4 तारकवधे सुवर्णदान, D1 s तारको-
 पाक्यान, D1 T3 G4 M तारकवध, D5-7 ० सुवर्णोत्प

८७

C. 15 4221
B 13 87 1
K. 13 134 1
M 13 76 1

युधिष्ठिर उवाच ।

चातुर्वर्ण्यस्य धर्मात्मन्धर्मः प्रोक्तस्त्वयानघ ।
तथैव मे श्राद्धविधिं कृत्स्नं प्रब्रूहि पार्थिव ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

युधिष्ठिरेणैवमुक्तो भीष्मः शान्तनयस्तदा ।
इमं श्राद्धविधिं कृत्स्नं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ २
भीष्म उवाच ।

शृणुष्वावहितो राजञ्श्राद्धकल्पमिमं शुभम् ।
धन्यं यशस्यं पुत्रीयं पितृयज्ञं परंतप ॥ ३

चिस्वारकवध , D₃ सुवर्णोत्पत्ति कुमारोत्पत्ति , T₃ सुवर्ण-
कुमारसंभवे परशुरामवसिष्ठसंवादे तारकासुरवध — *Adhy*
no (figures, words or both) V₁ 86 (as in text),
Dn₁ 84, D₁₀ 93, T₁ M₁ 126, T₂ 3 G₂ 4 133,
G₁ 3 M₁₋₃ 127. — *Sloka no* Dn₁ n₂ D₄ 35

87

✍ This adhy is missing in D₂ (of. v l 13
82 37)

1 °) G₁ चातुर्वर्ण्यस्य (for 'वर्ण्यस्य') V₁ महात्मन्;
B₃ वै धर्मान्; D₁₋₉ धर्मो वै (for धर्मात्मन्) T₃ चातुर्व-
र्ण्यस्य माहात्म्य — °) D₁ 2 T₃ धर्मा. प्रोक्तास्, D₁₋₆
8 9 यथा प्रोक्तास् (for धर्मं प्रो°) V₁ B_{1-2, 5} Dn D₁₀
धर्मा प्रोक्ता यथा स्वया; B₃ धर्मा प्रोक्तास्वया विभो, D₇
यथा प्रोक्तस्वया तथा — °) D₁ तम् (for तया) — °)
M भारत (for पार्थिव)

2 T₁ om 2 (with the ref) — °) B₁ D₃
(also as in text) T₂ G M तथा (for तदा) T₃
भीष्मोय जनमेजय — °) D₁ इद (for इम) — °)
V₁ B₁₋₃ Dn वक्तु समुपचक्रमे

3 °) V₁ B Dn D₁₀ -कर्मविधि; T₃ -कल्पमिद (for
'मिम) — °) D₂ पुण्य च (for पुत्रीय) — °) D_{1, 2}
पितृयज्ञप्रवर्तकं (D₂ 'न)

4 T₁ om 4⁶⁰ — °) B₁ G₁ तथा, D₃ T₂ G₂
M₁ 4 तदा (for सदा)

5 °) T₂ 3 G M तत (for [जा]दित) T₁ पूज-

देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।

पिशाचकिंनराणां च पूज्या वै पितरः सदा ॥ ४

पितृन्पूज्यादितः पश्चाद्देवान्संतर्पयन्ति वै ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पुरुषः पूजयेत्सदा ॥ ५

अन्वाहार्यं महाराज पितृणां श्राद्धमुच्यते ।

तचामिषेण विधिना विधिः प्रथमकल्पितः ॥ ६

सर्वेष्वहःसु प्रीयन्ते कृतैः श्राद्धैः पितामहाः ।

प्रवक्ष्यामि तु ते सर्वांस्तिथ्यां तिथ्यां गुणागुणान् ॥ ७

येष्वहःसु कृतैः श्राद्धैर्यत्फलं प्राप्यतेऽनघ ।

यित्वा पितृन्पश्चाद् ॥ Cn आदित अमानास्यायाम्, पश्चा-
त्प्रतिपदि । यद्वा । खण्डदर्शं पूर्वादिं इष्टि, पश्चात्पितृयज्ञ । ॥
— °) V₁ B Dn D₂ 5 10 देवतास् (for देवान्स) T₂
G -तर्पयित; T₃ M 'येत (for 'यन्ति) T₁ देवान्स
तर्पयेत्सदा — T₁ om 5⁷-6^d — °) V₁ B Dn D₁₋₉
G₁ 3 M₁ तान्सर्व, T₂ सतर्प्यं, M₁₋₃ सर्वांस् (for
सर्वं) — °) T₂ G₂ 4 पितृन् (for सदा)

6 T₁ om. 6 (of v l 5) D₁ 5 1 9 om 6⁶ — °)
॥ Cn अन्वाहार्यं पश्चात्कर्तव्यमपि यस्मादेवम्, तस्मात्प्रथमक
ल्पित सामान्यविधि अमावास्याया यदहश्चन्द्रमसं न पश्यति
तदहपरारक्षे पिण्डपितृयज्ञं कुरुते इति विशेषविधिना बाध्यते
इति अन्वाहार्यत्वमपि पितृयज्ञस्य भवतीत्यर्थ । ॥ — D₂
om 6⁶ — °) D₂ 8-9 चापेणह (for चामिषेण) V₁
B Dn तस्माद्विशेषविधिना — °) D_{1, 2} विधि प्राथम-
कल्पिक

7 °) V₁ B Dn D₁₀ कृते श्राद्धे (for कृतैः श्राद्धैः).
— After 7⁶, D₁₀ S (except T₂) ins

404* पिण्डान्वाहार्यं श्राद्धं कुर्यान्मासानुमासिकम् ।

पितृयज्ञं तु निर्वर्त्य विप्रश्चन्द्रक्षयेऽग्निमान् ।

पिण्डानां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधा ।

तदामिषेण कुर्वीत प्रथमं प्राञ्जलिं शुचि ।

[T₁ om lines 2-3 — (L 2) T₃ च (for तु)]

— T₁ om 7⁶ — °) V₁ Dn₂ D₁₋₉ च (for तु)
D₁ 3 4-6 तस्सर्वं (for ते सर्वांस) — °) V₁ B₁ 4 5
Dn D₁₀ तिथ्यातिथ्य (for तिथ्यां तिथ्यां) D₁ 3 गुणात्म-
कान्, D₂ 1-9 'गुण, T₂ 3 G M दिने गुणान्; T₃

तत्सर्वं कीर्तयिष्यामि यथावत्तन्निबोध मे ॥ ८
 पितृनर्च्यं प्रतिपदि प्राप्नुयात्स्वगृहे स्त्रियः ।
 अभिरूपप्रजायिन्यो दर्शनीया बहुप्रजाः ॥ ९
 स्त्रियो द्वितीयां जायन्ते तृतीयाया तु वन्दिनः ।
 चतुर्थ्यां क्षुद्रपशवो भवन्ति बहवो गृहे ॥ १०
 पञ्चम्यां बहवः पुत्रा जायन्ते कुर्वतां नृप ।
 कुर्वाणास्तु नराः षष्ठ्यां भवन्ति द्युतिभागिनः ॥ ११
 ऋषिभागी भवेच्छ्रेष्ठं कुर्वाणः सप्तमीं नृप ।
 अष्टम्यां तु प्रकुर्वाणो वाणिज्ये लाभमाप्नुयात् ॥ १२
 नवम्यां कुर्वतः श्राद्धं भवत्येकशफं बहु ।
 विवर्धन्ते तु दशमीं गावः श्राद्धानि कुर्वतः ॥ १३
 कुप्यभागी भवेन्मर्त्यः कुर्वन्नेकादशीं नृप ।

ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रा जायन्ते तस्य वैश्वमनि ॥ १४
 द्वादश्यामीहमानस्य नित्यमेव प्रदृश्यते ।
 रजतं बहु चित्रं च सुवर्णं च मनोरमम् ॥ १५
 ज्ञातीनां तु भवेच्छ्रेष्ठः कुर्वन्श्राद्धं त्रयोदशीम् ।
 अवश्यं तु युवानोऽस्य प्रमीयन्ते नरा गृहे ॥ १६
 युद्धभागी भवेन्मर्त्यः श्राद्धं कुर्वन्चतुर्दशीम् ।
 अमावास्यां तु निवपन्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १७
 कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
 श्राद्धकर्मणि तिथ्यः स्युः प्रशस्ता न तथेतराः ॥ १८
 यथा चैवापरः पक्षः पूर्वपक्षाद्विशिष्यते ।
 तथा श्राद्धस्य पूर्वाह्नादपराह्नो विशिष्यते ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्ताशीतितमोऽध्याय ॥ ८७ ॥

(also) दिने दिने (for गुणागुणान्) B₃ D₆ तिष्यातिष्य-
 गुणान्वितान् (D₆ 'गुणं')

8 *) D₁₀ यथा (for येषु) —^b) S महत् (for
 सन्ध) D₁₋₂ यत्फल प्राप्नुते नृप —^d) D₁ यथावृत्तं,
 T G M₁ फलवत्तन्, M₁₋₃ द्रवतस्तन् (for यथावत्तन्)

9 *) S (except T₁) अर्चन् (for अर्च्यं) —^b)
 D_{n1} n₂ सुगृहे. —^c) D₂ भति, M₁ भनु- (for
 भति-) T₁ 3 M₁ प्रदायिन्यो, T₂ G प्रदर्शिन्यो (for
 प्रजायिन्यो) B₁ D₁ 6-9 अभिरूपा प्रजाव (D₁ 'व') लो
 —^d) D₁₀ प्रजावती (for बहुप्रजा)

10 D₁ om. 10 —^b) D_{n1} n₂ D₃ 10 वाजिन;
 D₁ 8-9 धर्मिण. (for वन्दिन) T₃ तृतीया याति वदिन
 —^d) T₁ बहुशो (for बहवो)

11 ^b) D_{n2} D₁₋₄₋₉ G₁ कुर्वतो (for 'त') —^d)
 S (except G₂) द्यूत- (for द्युति)

12 B₁ om. 12⁶⁰ —^b) D₅ तदा, D₆₋₉ सदा
 (for नृप) —^c) D₅ M अष्टमीं (for 'म्यां') T₂ 3
 G कुर्वाणस्त्रयस्तीं पुष्टि

13 *) T₃ कुर्वतां (for 'त') —^b) V₁ B₁ T₃ फलं
 (for शफ) D₆₋₉ भवत्येकशफा बहु; T₁ भवेदेव फल
 बहु —^c) B₁ च दशमीं, D₁₋₉ दशम्या तु —^d)
 Bom. ed. श्राद्धानि (for 'नि')

14 *) D₆ 3 9 कुप्यलामी, D₁₀ T₁ 3 G₁ 3 4 M₁ 3
 रूप्यभागी (for कुप्यं) — T₁ om 14⁶² —^c) D₈
 चैव (for पुत्रा) —^d) V₁ तत्र, D₆ 9 वास्य, D₇
 चास्य; S (T₁ om) चारम- (for तस्य) D₈ पुत्रा वै
 चास्य वैश्वमनि

15 *) D₁₀ द्वादशीम् (for 'श्याम्') —^b) M₁₋₃
 एवं (for एव) D₈ प्रशस्यते, T₃ प्रकाश्यते (for प्रद)
 —^c) G₂ 4 राजत (for रं) B₂ 5 D_{n1} n₂ D₁ 4 10 S
 वित्त (for चित्रं) —^d) D₁ T₁ मनोहर (for 'रमन्')

16 *) B₂ 4 D₁ 6-3 T₂ 3 G₁ 2 3 च (for तु)
 —^b) T₂ G₂ 4 श्राद्ध कुर्वन् (by transp) — D₁ 2 T₁
 om 16⁶² —^d) V₁ प्रमीयते (for प्रमीं) D₈ नरा-
 धिप (for नरा गृहे)

17 *) D₈ 9 श्राद्धभागी, T₁ युद्धजेता (for 'भागी')
 —^b) V₁ B₁₋₂₋₅ D_n D₁₀ T₁ कुर्वन्श्राद्ध (by transp)
 B₁ कुर्वन्श्राद्धं त्रयोदशीं — For 17⁶⁵, D₁ 3 subst.

405* चतुर्दशीं प्रकुर्वाण सुखभागी भवेन्नरः ।
 —^c) V₁ D₁ अमावस्या (for 'वास्य') V₁ B₂ D_{n2}
 D₅ निर्वपन्, D_{n1} n₂ M₁ निर्वापात्, T₃ (also as in
 text) नियतं (for निवपन्) —^d) V₁ B₂₋₃ D_n D₂
 M₁ सर्वं (for सर्वान्) D₁₀ समाप्नुयात् (for अवां*)

18 = (var) Manu. 3 276 —^a) G₂ 4 M₁

८८

युधिष्ठिर उवाच ।

किंस्त्रिदत्तं पितृभ्यो वै भवत्यक्षयमीश्वर ।

किं हविश्चिररात्राय किमानन्त्याय कल्पते ॥ १

भीष्म उवाच ।

हवींषि श्राद्धकल्पे तु यानि श्राद्धविदो विदुः ।

तानि मे शृणु काम्यानि फलं चैषां युधिष्ठिर ॥ २

तिलैर्त्रीहियचैर्मापैरद्भिर्मूलफलैस्तथा ।

दत्तेन मासं प्रीयन्ते श्राद्धेन पितरो नृप ॥ ३

वर्धमानतिलं श्राद्धमक्षयं मनुत्रवीत् ।

सर्वेष्वेव तु भोज्येषु तिलाः प्राधान्यतः स्मृताः ॥ ४

द्वौ मासौ तु भवेच्चृत्तिर्मत्स्यैः पितृगणस्य ह ।

त्रीन्मासानाविकेनाहुश्चातुर्मास्यं शशेन तु ॥ ५

आजेन मासान्प्रीयन्ते पञ्चैव पितरो नृप ।

वाराहेण तु पण्मासान्सप्त वै शाकुनेन तु ॥ ६

मासानष्टौ पार्षतेन रौरवेण नवैव तु ।

गवयस्य तु मासेन तृप्तिः स्यादशमासिकी ॥ ७

मासानेकादश प्रीतिः पितृणां माहिषेण तु ।

गव्येन दत्ते श्राद्धे तु संवत्सरमिहोच्यते ॥ ८

पक्ष (for पक्षे) — °) V1 B Dn D6-10 G2 तु (for
स्यु)19 = Manu 3 278 — °) B2 T2 G2 3 तथा
(for यथा) — D4 om (hapl) 19^{ad} — °) D6-9
यथा (for तथा)Colophon — Parvan name B1 2 4 Dn2 D1 शान्ति
— Sub-purvan N (except B2, D2 missing) M1-3
दानधर्म — Adhy name V1 B Dn D1 2 4 10 M2
श्राद्धकल्प, T2 3 G2 श्राद्धविधि; M1 3 श्राद्धतिथि-
कल्पन. — Adhy no (figures, words or both) V1
87 (as in text), Dn1 85, T1 M1 137, T2 3 G2 4
134, G1 3 M1-3 128. — Sloka no Dn2 19,
D1 18

88

This adhy is missing in D2 (of v l 13
82 37) M1 2 transp 13 88 and 13 891 °) D2 7 9 किंचिद् (for किंस्त्रिद्) T2 चात् (for
दत्त) — °) D2 भवते (for त्ति) D7 3 [अ]क्षयम्
(for यम्) — °) D10 S किंस्त्रिद्द्वुफल चो (T2 G2
M2 प्रो) क — °) D1 6 8 9 अनत्याय. B2 D2 कल्प्यते2 T1 om 2 (retaining the ref) — °) D1
काले तु; D2-9 कल्पेषु (for कल्पे तु) S (T1 om)
ववीमि श्राद्धकल्पे वै (G2 कार्याणि) — °) D10
कार्याणि; S (T1 om) वक्ष्यामि (for काम्यानि) — °)
V1 B Dn D1 10 चैव, D2 9 चैषां (for चैषां)3 °) B2 5 D1 मासैर् (for मापैर्) — °) T2 3
G1 2 3 मूलै (for मूल) D1 फलेन च (for फलैस्तथा)
— °) D2 विधिवद्, D10 श्राद्धे च (for श्राद्धेन) D1-3
विधिवत्पितरो नृणा.4 °) D2 10 वर्धमान (for मान-) B1 D1 6-8
-तिलश्राद्धम्, S फल चैवम् (for तिल श्राद्धम्) B2 D2
वर्धमान तिलश्राद्धम्; D2 न तिलै श्राद्धम् — °) D1
G2 अक्षय्यं (for य) D2 मुनिर् (for मनुर्) — °)
D2 च (for तु) — °) D1 तिल प्राधान्यत स्मृत5 °) B2 च, S (except T2) तु (for ह) — °)
D1 2 [ए]व (for [आ]हुश्) T2 त्रिमासानधिकेनाहुश् — °)
D2-7 T1 चतुर्मास्य, D2 T2 चातुर्मास (for मास्यं)
D1 च (for तु) V1 B2-5 Dn D10 च (D10 चा) तुर्मासिं
शशेन ह6 S om (hapl) 6^a-8^b — °) B2 5 D2-5 10 अजेन
(for आ) D2-9 मासं (for मासान्) — °) V1
वाराहेण D1 [ए]व (for तु) — °) B2 5 Dn1 शाकु-
लेन (for नेन) D2 7 च (for तु)7 S om 7 (of v l 6) — °) V1 B Dn D10
प्रभो (for [ए]व तु) — °) D2 7 वार्षिकी (for मासिकी).
D1 2 तृप्तिर्मासान्दशैव तु, D2 9 तृप्ति स्याद्वादशवार्षिकी
(hypermetrio)8 S om 8^{ab} (of v l 6) D2 om, 8^{ab} D2 7
repeat 8^{ab} after 9 — °) Dn D2 मासेन (for
मासान्) — D1 om 8^a-9^a — °) T2 दिव्येन (for
ग) D2 श्राद्धे वै, D2 (both times) श्राद्धेषु (for

यथा गव्यं तथा युक्तं पायसं सर्पिषा सह ।
 वाध्रीणसस्य मांसेन वृत्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ ९
 आनन्त्याय भवेद्दत्तं खड्गमांसं पितृक्षये ।
 कालशाकं च लौहं चाप्यानन्त्यं छाग उच्यते ॥ १०
 गाथाश्चाप्यत्र गायन्ति पितृगीता युधिष्ठिर ।
 सनत्कुमारो भगवान्पुरा मय्यभ्यभाषत ॥ ११
 अपि नः स कुले जायाद्यो नो दद्यान्नयोदशीम् ।

मघासु सर्पिषा युक्तं पायसं दक्षिणायने ॥ १२
 आज्ञेन वापि लौहेन मघास्वेव यतव्रतः ।
 हस्तिच्छायासु विधिवत्कर्णव्यजनवीजितम् ॥ १३
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यत्रासौ प्रथितो लोकेष्वक्षय्यकरणो वटः ॥ १४
 आपो मूलं फलं मांसमन्नं वापि पितृक्षये ।
 यत्किञ्चिन्मधुसंमिश्रं तदानन्त्याय कल्पते ॥ १५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

धादे तु)

9 D₁ om 9 (cf v l 8) T₁ om 9^{ab} —^a)
 B₂ D₂ युक्तं (for युक्त) —^o) D₂ s o T₂ वाध्री-
 (T₂ 'धा')णस्य तु (D₂ च) मांसेन, T₁ G₁ M₁₋₃ वाध्री-
 णस्य मां, T₂ G₂₋₄ M₂ C_v वाध्रीणस्य मां ❀ C_n
 वाध्रीणस वध्याः स्यूतनासिको महोक्ष । पक्षिविशेष अजविशेष
 श्रेयन्त्ये । C_v वाध्रीणस्य चन्यमहिषस्य । यद्यपि महिष-
 वाध्रीणमशदौ पर्यायवाच्यौ तथापि एकत्र ग्राम्यमहिष, अप
 रत्र चन्यमहिषो प्राज्ञ । ❀ — After 9, D₂ 7 repeat 8^{ab}

10 ^a) B₂ D₂ n₂ D₂ अनत्याय (for आ^a) —^b)
 V₁ B₁₋₄ D₂ D₁₀ खड्ग- (for खड्ग) —^o) B₂₋₅ D₂
 D₂ s o 10 लोह, T₁ खड्ग, G₁ रौह, C_n लौह (as in
 text) D₂ काल शाक च लौहेश्च, D₂ T₂ s G₂₋₄ M
 कालशाक च रौ (D₂ लौ, T₂ s रो)ह च ❀ C_n लौह
 काञ्चनवृक्षज पुष्पादिशाकम् । ❀ —^d) D₂₋₁₀ T₂ om
 अपि M₂ [अ]नतम् (for [आ]नन्त्य) D₁ अप्यातत्या
 योपकल्पते (hypermetric), D₂ अतत छागमुच्यते

11 ^a) D₁ पुराणेषु, D₁ s-2 पुरा माम्, D₁₀ T₂ G
 पुराणाय, T₁ s M₁ पुरा या, M₂ पुरा याम् (for पुरा
 सयि) D₂ पुरा वै प्रत्यभाषत, D₂ पुरा मामभ्युपागत,
 M₁₋₂ पुरा या नय्यभाषत

12 12^{ab} = Manu. 3 274^{ab} —^a) B₂ D₂ n₂ D₂
 7 o T₂ G₁ 2 s स्वकुले, D₂ सकुले (for स कुले) D₁ s
 जातो (for जायाद्) —^b) D₂ वा (for नो) —^o)
 D₂ n₂ सर्पि सं (for सर्पिषा)

13 ^a) V₁ B D₂ n₂ D₁ s o 10 अजेन, S (except
 M₂) आज्येन (for आज्ञेन) B₂ s D₁₀ T₂ G चापि,

D₁₋₃ वाध (for वापि) V₁ B₂₋₄ D₁ s 10 M₂ लोहेन;
 T₁ G₁ s रौहेन, T₂ रोहेण, T₃ M₁₋₃ रौहेण, G₂
 रोहेन (for लौ^a) —^b) S [ए]व (for [ए]व) D₂ o
 जितव्रत (for यत) —^o) D₂ s-2 च्छायां च; D₂
 च्छायाया, T₁ च्छाया तु (for च्छायासु) ❀ C_v
 हस्तिच्छायासु हस्तवस्परिणो लम्बमाना शिफा यस्य स हस्ती
 वदवृक्ष, तस्य छायासु । ❀

14 ^b) V₁ B₁ [अ]प्येको (by transp) — After
 14^{ab}, B₂ T₁ 1ns

406^a यजेद्वा अश्वमेधेन नील वा वृषमुत्सृजेत् ।

[T₁ यजेत वाश्वमेध वा (for the prior half)]

—^{cd}) B₂ यदा (for यत्र) B₃ प्रार्थितो (for प्रथितो)
 B₂ T₃ लोके, D₂ लोके तु, D₂ s लोके हि (for
 लोकेपु)

15 ^a) T₂ G₂ 4 घृतं (for फलं) —^b) D₁₋₉ पणं
 (for अन्न) V₁ B₂ 4 D₁ 7 10 च (for वा) —^o)
 T G M₂ मधुना (for मधुस) M₁₋₃ यत्किञ्चिन्मधुना
 युक्त —^d) T₂ अनत्याय (for आ^a) B₂ D₂ कल्पते
 (for कल्पते)

Colophon. — *Parvan name* B₁₋₄ D₂ D₁ शान्ति
 — *Sub parvan* V₁ B D₂ D₁ s 10 M₁₋₃ दानधर्म
 — *Adhy name* V₁ B D₂ D₁ s 10 श्राद्धकल्प, D₁ s
 श्राद्धविधि, D₂₋₉ श्राद्धकल्पे हविर्नाम, T₂ श्राद्धयोग्यवस्तु
 निरूपण, M₁₋₃ श्राद्धकल्पे भोज्यद्रव्यविभाग — *Adhy*
no (figures, words or both) V₁ 88 (as in text),
 D₂ 86, D₁₀ 95, T₁ M₁ 128, T₂ s G₂ 4 135,
 G₁ s 129, M₁₋₃ 130 — *Śloka no* D₂ n₂ 15

८९

भीष्म उवाच ।

यमस्तु यानि श्राद्धानि श्रोवाच शशविन्दवे ।
 तानि मे शृणु काम्यानि नक्षत्रेषु पृथक्पृथक् ॥ १
 श्राद्धं यः कृत्तिकायोगे कुर्वीत सततं नरः ।
 अग्नीनाधाय सापत्यो यजेत विगतज्वरः ॥ २
 अपत्यकामो रोहिण्यामोजस्कामो मृगोत्तमे ।
 क्रूरकर्मा ददच्छ्राद्धमाद्र्यायां मानवो भवेत् ॥ ३
 कृषिभागी भवेन्मर्त्यः कुर्वञ्छ्राद्धं पुनर्वसौ ।
 पृष्टिकामोऽथ पुष्येण श्राद्धमीहेत मानवः ॥ ४

आश्लेषायां ददच्छ्राद्धं वीरान्पुत्रान्प्रजायते ।
 ज्ञातीनां तु भवेच्छ्रेष्ठो मघासु श्राद्धमावपन् ॥ ५
 फल्गुनीषु ददच्छ्राद्धं सुभगः श्राद्धदो भवेत् ।
 अपत्यभागुत्तरासु हस्तेन फलभागभवेत् ॥ ६
 चित्रायां तु ददच्छ्राद्धं लभेद्रूपवतः सुतान् ।
 स्वातियोगे पितृनर्च्य वाणिज्यमुपजीवति ॥ ७
 बहुपुत्रो विशाखासु पित्र्यमीहन्भवेन्नरः ।
 अनुराधासु कुर्वाणो राजचक्रं प्रवर्तयेत् ॥ ८
 आधिपत्यं व्रजेन्मर्त्यो ज्येष्ठायामपवर्जयन् ।

89

☞ This adhy is missing in Ds (of. v 1 13 82. 37). M₁ s transp 13 88 and 13 89

1 D₁ om the ref —^b) D₁ 6-9 शशि- (for शश-)
 —^o) T₁ स्व (for मे) —^d) T₂ नक्षत्राणि (for 'त्रेषु)

2 ^o) T₁ विधिवद् (for सापत्यो) —^d) D₁ भवते
 स, D₂ स भवति (for यजेत वि-)

3 ^b) V₁ B₂ s s D_n D₄ तेजस्कामो, T₁ मोक्षकामो
 (for क्षोककामो) — T₁ om 3^od —^o) T₃ चरन्
 (for ददच्) — M₁ om (hapl) 3^d-6°. —^d) G₁ s
 मानवो (for 'वो).

4 M₁ om 4 (of v 1 3). —^a) D₁ s १ धनकामो
 (for कृषिभागी) T₃ श्राद्धं (for मर्त्यं) —^b) T₃
 मर्त्यं कर्म (for कुर्वञ्छ्राद्ध) —^o) G₂ 4 तु (for स्थ)
 —^d) D₁ कुर्वीत (for ईहेत).

5 M₁ om 5 (of v 1 3) —^a) D₂ s G₁ s s
 M₁-s आश्लेषासु, D₂ १ अश्लेषासु; D₂ ० T₁ आश्लेषा
 तु; T₂ 'पास्तु, T₃ 'पादौ, some MSS अश्लेषायां
 (for आ') — M₂ om (hapl) 5^b-7^a —^b) B₂
 वरान्पुत्रान्, D_{n1} n₂ धीरान्पुत्रान्, D₄-० वीरपु (D₅ 'रः
 पु)त्र (for वीरान्पुत्रान्) T₁ च विवति (for प्रजायते).
 —^o) D₅ १ M₁ च (for तु) —^d) D₁ मघाया (for
 'सु) B₁ T₁ भाचरन्, D₂ भाचरेत्, G₁ भाभुयात्
 (for भावपन्)

6 M₁ om 6^a (of v 1 3) M₂ om 6 (of. v 1
 5) —^a) V₁ B D_n D₁-० 8-10 G₂ फाल्गुनीषु (for
 फ) — D₂ १ ० om (hapl) 6^b-7^a —^b) T₁ सुभगो
 जायते नर —^o) S (M₂ om) अपत्यवान् (for 'भाग').
 —^d) S (M₂ om.) हस्तेषु (for 'न)

7 M₂ om 7^a (of. v 1 5) D₂ १, ० om. 7^a (cf.
 v. 1 8). —^b) D₂ पुमान् (for सुतान्) — For 6^a-7^b
 D₁ s subst.

407* फल्गुनीषु ददच्छ्राद्धं लभेद्रूपवतः सुतान् ।
 उत्तरासु ददच्छ्राद्धं रूपवानभिजायते ।
 हस्ते चैव ददच्छ्राद्धं सुखमत्यन्तमश्नुते ।
 चित्रासु च ददच्छ्राद्धं नानाफलमवाभुयात् ।

—^o) B₄ D₅ G₂ s M₁ 2 स्वाती (for स्वाति-) V₁
 मर्त्यो; D₁ T M₂ अर्चन् (for अर्च्य) —^d) D₁ सौराज्यन्
 (for वाणि^o) D₂ तिष्ठति (for जीवति)

8 ^b) V₁ B D_n D₅-10 पुत्रमीहन्, T₁ पितृनर्चन्,
 T₂ G M₁ पितृनिह (for पित्र्यमीहन्) T₃ पितृनर्चन्म-
 वेत्सदा, M₁-s पितृनिह यज (M₁ 'जे')वरः — D_n s om.
 8°-9^d —^d) T₁ राजचक्रप्रवर्तक

9 D_n s om 9 (of v 1 8) —^a) D₁ T₂ G₂-4
 लभेन्, D₂ T₃ भवेन् (for व्रजेन्) G₁ आधिपत्ये लभे-
 न्मर्त्यो —^b) B₁ D₁₀ अपि (B₁ marg तु) निर्वपन्;
 B₂ अभिनिर्वपन्, D₁-० अर्चयन्पितृन्; T₁ G₂ अपवर्त-
 यन्, T₂ s G₁ s 4 M उपवर्त* (for अपवर्ज*) — T₁
 om 9^od —^o) B₂ वर (for कुल-) —^d) D₁-०

रादमपुरःसरः ॥ ९

यशोऽथाढाखनुत्तमम् ।

तीतशोरुश्वरेन्महीम् ॥ १०

र्विन्धिथा श्रेष्ठामनामुयात् ।

प्रेत्य गच्छेत्परा गतिम् ॥ ११

प्राप्नुयान्नापदं नरः ।

पपक्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ १२

पूर्वप्रोष्ठपदाः कुर्वन्वहु विन्देदजाविकम् ।

उत्तराख्य कुर्वाणो विन्दते गाः सहस्रशः ॥ १३

वहुरूप्यकृतं वित्तं विन्दते रेवतीं श्रितः ।

अश्वान्वाश्वयुजे वेत्ति भरणीष्वायुरुत्तमम् ॥ १४

इमं श्राद्धविधिं श्रुत्वा शशविन्दुस्तथाकरोत् ।

अक्लेशेनाजयचापि महीं सोऽनुशशास ह ॥ १५

C. 13 4269
B 13 89 15
K. 13. 136 15
M 13. 77 27

इति धोमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

T₁ : G धाद् दम , Bom ed
दम-) D₁ : G₁ पुर सर (for -पुर-

, Dn₁ D₁ : T₁ : G₁ M कृच्छेत्,
G₁-¹ कृच्छेत् (for अकृच्छेत्) —¹)
(up to वीत (in 10⁶) B Dn₁ n₂
[अ]नु¹) V₁ पूनापादासु चोत्तम,
—¹) B₁ उत्तरासूत्रापादा (sic),
D₁-² उत्तराप्यनुपा¹ —²) T₁
म्)

—¹) D₁ : २ त्व (D₂ त्वा) भिजित्,
G₁ : ३ M स्वभिजित् (for 'जिता)
निपत्तिमद्विम् (for विद्यां श्रेष्ठाम्)
for 'मुयात्' — M₁ om (hapl)
श्रवणेन, Dn₁ n₂ D₁₀ णेषु, D₁
ग तु) M₁-³ श्रवणेन तु लोकेषु
सुमन्त्रति, B₁ : सुसगति, Dn₂
स अद्वि (for परा गतिम्). M₁-³

cf v 1 11) —¹) V₁ D₁ राजभा-
राज्यनागी) D₁ : १ १ अविद्याया
-³ राज्यभोग धनिष्ठासु —¹) V₁
वत नियत नर, B₁ नियत स भवेद्यर,
पपर, M₁-³ प्राप्नुयाद्विपुल धन
for वास्यो) —¹) D₁ : १ १ शुद्धिम्
For 11¹-12¹, T G subst.

सपत्तिर्धनिष्ठासु धन भवेत् ।

पययोगे न्याधिमोक्षो बल तथा ।

— (L 1) T₁ : G₁ : सपत्ति (for

'त्तिर्) T₂ G₁ : लभेत् (for भवेत्) — (L 2) T₂ :
G₁ : -नोक्ष (for नोक्षो) G₂ फलं (for बल)]

13 ¹) B₁ D₁ प्रोष्ठपदा ; B₂ T₁ G M₁-³ प्रोष्ठपदा,
T₁ 'पदे (for 'पदा) D₁ T₁ M₁ पूर्वा प्रोष्ठपदा कुर्वन्
—¹) D₁ : G₁ : अजाविकान् (for 'कम्) V₁ B Dn
D₂ : 10 वहृन्विदस्यजाविकान् (D₁₀ 'क) —¹) V₁ B Dn
D₂ : 5-10 प्र-, D₄ : १ च (for [अ]थ)

14 ¹) V₁ B Dn D₂ : 4-² M₁ कुप्प-, G₁ रूप-
(for रूप्य-) D₁ : चैव, T₂ श्राद्ध (for वित्त) —¹)
D₁ : 10 श्रयन्, D₁ : १ १ शिव, D₁ ददत्, D₁ शिव,
T₂ G₁ : प्रिय, G₁ : प्रिय (for श्रित) —¹) D₁ : १
अश्वे युजे, D₁ अश्वयुजे (for चाश्व¹) V₁ B₁ : १ १ Dn
D₂ : 10 अधिनीष्वश्वान् विदेत् ; B₁ अश्वे युजेऽश्वान् विदेत्, B₁
अधिनीष्वायुर्विदेत्, D₁ : १ अश्वानश्वयुजे विदन् (D₁ 'देत्)

15 ¹) D₁ T₁ कृत्वा (for श्रुत्वा) —¹) D₁ : १ १
T₂ G₁ शशि (for शश) T₂ तदा (for तथा)
—¹) D₁ G₁ M₁-³ [अ]यजश्च ; D₁ : १ १ यजश्च (for [अ]
जयश्च) —¹) D₁₀ अनु- (for सोऽनु-) V₁ B₁-³
Dn₂ D₁ : 10 च (for ह)

Colophon — Parvan name B₁ : 2.4 Dn₂ D₁
शाति — Sub parvan B Dn D₂ : 10 M₁-³ दानधर्म
— Adhy name V₁ B₁ : 5 Dn D₁₀ श्राद्धकल्प ; B₁
T₂ नक्षत्रश्राद्धविधि, D₁ : 2 नक्षत्रयोग, D₁ नक्षत्रनाम ;
D₁ नक्षत्रश्राद्धकल्पन, D₁ : १ १ नक्षत्रश्राद्ध, D₁ श्राद्ध
नक्षत्र, M₁-³ काश्यपश्राद्धविधानं ; M₁ काम्यश्राद्धविधि
— Adhy no (figures, words or both) V₁ 89 (as
in text), Dn₁ 87, D₁₀ 96, T₁ : M 129, T₂
G₁ : 136, G₁ : 130 — Śloka no Dn₁ n₂
D₁ 15

९०

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशेभ्यः प्रदातव्यं भवेच्छ्राद्धं पितामह ।
द्विजेभ्यः कुरुशार्दूल तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १

भीष्म उवाच ।

ब्राह्मणान्न परीक्षेत क्षत्रियो दानधर्मवित् ।
दैवे कर्मणि पितृभ्ये तु न्याय्यमाहुः परीक्षणम् ॥ २
देवताः पूजयन्तीह दैवेनैवेह तेजसा ।
उपेत्य तस्माद्देवेभ्यः सर्वेभ्यो दापयेन्नरः ॥ ३
श्राद्धे त्वथ महाराज परीक्षेद्ब्राह्मणान्वुधः ।
कुलशीलमयोरुर्पैर्विद्ययाभिजनेन च ॥ ४

एषामन्ये पङ्क्तिदूपास्तथान्ये पङ्क्तिपावनाः ।

अपाङ्क्तेयास्तु ये राजन्कीर्तयिष्यामि ताञ्छृणु ॥ ५

कितवो भ्रूणहा यक्ष्मी पशुपालो निराकृतिः ।

ग्रामप्रेष्यो वार्धुपिको गायनः सर्वविक्रयी ॥ ६

अगारदाही गरदः कुण्डाशी सोमविक्रयी ।

सामुद्रिको राजभृत्यस्तैलिकः कूटकारकः ॥ ७

पित्रा विवदमानश्च यस्य चोपपतिर्गृहे ।

अभिषस्तस्तथा स्तेनः शिल्पं यश्चोपजीवति ॥ ८

पर्वकारश्च सूची च मित्रधुक्पारदारिकः ।

अंत्रतानामुपाध्यायः काण्डपृष्ठस्तथैव च ॥ ९

90

☞ This adhy is missing in D₁ (cf v. 1 13 89 37)

1 °) G₁ कीदृशेभ्यः (for 'देभ्यः) — °) G₂ द्विजेभ्यः (for द्विजेभ्यः).

2 Cf Manu 3 149 — °) D₁ परीक्षेत (for 'क्षेत) — °) V₁ दैव- (for दैवे) V₁ पितृभ्ये (for पितृभ्ये) D₁₋₂ T₁ M₁ : च (for तु) — °) D₁ D₂ : : G₁ : M₁ : न्याय्यम्; D₂ : स्थाय्यम् (for न्याय्यम्) T₁ : न्यायमातुर्मनापिण

3 T₁ om 3^{ab} — °) S (T₁ om.) पाव (G₂ 'ल) पति (for पू' — °) D₁ दिः M तु (for [हो] — °) T₂ : G तुमिन् (for तस्माद्) D₁ : उपहृत्य तु देवेभ्यः, T₁ दैवकर्मणि दे'

4 °) G₁ परीक्षेद् (for 'क्षेद्) S मिथ (for तुभ) — °) D₁ ह, D₂ वै (for च)

5 °) V₁ B D₁ तेषामन्ये, D₁ येषां मन्ये (for तेषामन्ये) B₁ दुरास्य; D₁ : : हवाय, D₁₀ G दूष्याय (for दूष्याय) T₁ ये चाप्यन्ये पत्तिदूष्याय, T₂ तेषामन्ये पत्तिदूष्याय — °) B₁ च (for तु) T₂ ते (for ये) M अपाङ्क्यास्तु ये राजन् — °) D₂ तेनच (for ताञ्छृणु) — D₁ शान्तोपास्तु ताञ्छृणु; G₂ corrupt

6 °) D₁ परिवेत्ता (for पशुपालो) T₂ महाकृति (for निरा' — °) S गायक (for 'न) D₁ : विक्रय (for विक्रयी)

7 — (var) Manu 3 158 D₁₀ T₁ G₁ om (hapl.) 7^{ab} — °) B₁ D₂ : अगार-, D₁ : अगार (for अगार) — °) D₁ : सामुद्रको (for 'द्रिको) V₁ D₂ D₁ : : भृत्यस्, B₁ भटस्, B₂ : D₁₀ वृत्स् (for भृत्यस्) T₁ समुद्रगो राजभृत्यस्; T₂ नाना मुद्रो राजभृत्यस्, T₂ G M सामुद्रो राजभृत्यकस् — °) V₁ B₁ : D₂ M कारिक, T₁ शारिक, T₂ : G दारिक (for -कारक).

8 8° = Manu 3. 159° G₂ om (hapl) 8°-9°. — °) B₁ तु (for च) T G₂ M₁ पित्रा वि (T₁ पुत्रान्वि) मजमानश्च — °) = Manu. 3 155° D₂ : वा (for च) — °) B₁ अभिषस्तस्; D₂ : शस्वस् (for 'शस्वस्) D₁ : स्तेयी (for स्तेन).

9 G₂ om 9^{ab} (cf v 1 8), D₁ om. (hapl) 9-10 — °) D₁ दारकारस्, M₂ : चर्म' (for पर्व') T₁ : G₁ : M₁ पर्वदारश्च मूली च; T₂ G₂ कर्मकारश्च मूली च — °) G₁ पर (for पार) B₂ (marg) D₂ : जायिक, T₂ दारक (for दारिक) D₁ पितृम पारजायिक — °) V₁ ह (for च)

10 D₁ om 10 (cf v 1 9) — °) V₁ B D₂ D₁ : च य (by transp) D₁ परिक्रमेद्; T₂ परा

श्वभिर्यश्च परिक्रामेद्यः शुना दष्ट एव च ।
परिवित्तिश्च यश्च स्यादुश्वर्मा गुरुतल्पगः ।
कुशीलवो देवलको नक्षत्रैर्यश्च जीवति ॥ १०
एतानिह विजानीयादपाङ्केयान्द्विजाधमान् ।
शूद्राणामुपदेशं च ये कुर्वन्त्यल्पचेतसः ॥ ११
पष्टिं काणः शतं पण्डः श्वित्री यावत्प्रपश्यति ।
पङ्कथां समुपविष्टाया तावद्दृपयते नृप ॥ १२

यद्वेष्टितशिरा भुङ्क्ते यद्भुङ्क्ते दक्षिणासुरः ।
सोपानत्कश्च यद्भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुरम् ॥ १३
असूयता च यदत्तं यच्च श्रद्धाविवर्जितम् ।
सर्वं तदसुरेन्द्राय ब्रह्मा भागमकल्पयत् ॥ १४
श्वानश्च पङ्क्तिदूपाश्च नावेशेरन्कथंचन ।
तस्मात्परिवृते दद्यात्तिलांश्चान्ववकीरयेत् ॥ १५
तिलादाने च क्रव्यादा ये च क्रोधवशा गणाः ।

क्रमेद्, Ms पराक्रामेद् (for परि^०) —^० Dn₃ D₈ T₈
M₁ दष्ट (for दष्ट —^०) D₁₀ T₈ G M₄ वित्तिश्च (for
वित्तिश्च) D₁ [S]पि, M₁ तु (for the second च)
—^d S यश्च स्याद् (for दुश्वर्मा) V₁ तल्पक, D₁₀
'वित्' (for 'ग') —^० D₈ T₁ कुशीलको (for 'लवो')
—^० = Manu 3 162^b D₁₀ वर्धनैर्यश्च, G₁ ३ यो
नक्षत्रैश्च (by transp) — After 10, V₁ B Dn D₈
३ 10 ins

damaged for 11^{ab} —^a) V₁ B₁ ५ Dn D₁₀ इमान्;
B₂₋₄ धीमान् (for इह) T₁ द्विजातीस्त्व (for विजानी-
याद्) —^b) T₁ विजानीहि (for अपाङ्केयान्) D₁
द्विजोत्तमान् (for द्विजाध^०) —^०) D₁ शूद्रस्य (for
शूद्राणाम्) —^d) Dn₃ चेतना, T₂ G चेतस (for
चेतस)

409* इंद्रशैर्माह्मणैर्मुक्तमपाङ्केयैर्युधिष्ठिर ।
रक्षासि गच्छते हव्यमित्याहुर्ब्रह्मवादिन ।
श्राद्धं भुक्त्वा स्वधीयीत वृषलीतल्पगश्च य ।
पुरीषे तस्य तं मासं पितरस्तस्य शरते ।
सोमविष्कथिणे विष्टा भिपजे पूयशोणितम् । [5]
नष्ट देवलके दत्तमप्रतिष्ठ च वाधुंषे ।
यत्तु वाणिजके दत्तं नेह नामुत्र तद्भवेत् ।
भस्मनीच हुत हव्य तथा पौनर्भवे द्विजे ।
ये तु धर्मव्यपेतेषु चारित्र्यापगतेषु च ।
हव्यं कव्यं प्रयच्छन्ति तेषां तस्मैश्च नश्यति । [10]
ज्ञानपूर्वं तु ये तेभ्यः प्रयच्छन्त्यल्पबुद्धयः ।
पुरीषं भुञ्जते तस्य पितरः प्रेष्य निश्चय ।

12 For 13^{ab}, cf Manu 3 177^{ab} —^a) T₂
G₁ ३ ४ कुष्ठी (for पष्टिं) D₈ वर्षं (for काण) V₁
B₁ Dn₃ (marg) चड, B₁ २ Dn₃ रड, B₁ D₂ ५
खज, D₁ न्यग, T₂ ३ G₁ ३ M वदी, G₁ वादी
(for पण्ड^०) D₁₀ शत वदी कुष्ठिकाण, T₁ G₂ कुष्ठी
काण शत पगु (G₂ वदी) —^०) B₁ D₁ पंक्त्या समुप-
विष्टायाश्च

13 = (var) Manu 3 238 —^a) T₁ यो (for
यद्) —^b) D₁ ६-९ T₁ यो भुक्ते, T₂ ३ भुक्ते यद्
(by transp) —^०) D₁-३ 10 च यो भुक्ते, T₁ २ G
M [S]ज्ञमभाति, T₂ यदभाति (for च यद्भुङ्क्ते)

14 D₁ ३ ३ repeat 14^{ab} and D₁ ७ ९ read the
same after 15 —^a) T₂ असूयया (for 'यता) D₂ ५
(first time) भुक्ते, D₆ (both times) ६ ७ ३ (first
time) ० भुक्त (for दत्त) D₁ असूयतश्च यद्भुक्त

[For lines 1-2, cf Manu 3 170 — (L 3)
D₈ युक्तम् (for हव्यम्) — For lines 3-4, cf Manu
3 250 — (L 3) Dn₃ त्वधीयेत, D₈ च कृत्वा च
(for त्वधीयीत) — (L 4) Dn₁ ते मास, D₈ पपनास
(for त मास) D₈ चैव (for the second तस्य) D₈
पितरो वे वसत्युन (for the post half) — Lines 5-6
= (var) Manu 3 180 — (L 6) V₁ B₁-३ D₁₀
तु (for च) D₁₀ वाधुषी (for 'ये) — Lines 7-8
= Manu 3 181 — (L 7) B₁ [अ]मुत्र च (for
नामुत्र) — (L 9) Dn₃ चारित्र्याप मतेषु च (for the
post half) — (L 11) D₈ यत् (for ये)]

15^a) T₂ damaged G₁ ३ -दुव्याश्च (for दूपाश्च)
D₁₀ श्वान च पक्त्विदूपाश्च —^b) T₁ चक्षेरन् (for [अ]-
वेक्षे^०) B₁ D₁ ३ ६-३ कदाचन (for कथ^०) D₁₀ नावेशेत
कदाचन — T₁ om 15^c-16^d —^०) V₁ B₁ (marg
as in text) ५ Dn M₂ परिच्छते, B₁ T₂ ३ 'श्रुते,
G₁ ३ ३ 'श्रिते (for 'वृते) —^d) B₁ [ए]वाव, B₁
[ए]व वि; G₁ [अ]प्यन्व- (for [अ]न्वव) D₁ ६ ९
तिलांश्चेतांश्च कारयेत्, D₈ तिलाप्यक्तियु धार^०, D₇
corrupt — D₁ ३ ३ repeat 14^{ab} and D₁ ७ ९ read
the same after 15

11 11^{ab} = (var) Manu 3 167^{ab} T₈ partly

16 T₁ om. 16 (cf v 1 15) D₁ ६-९ om 16^{ab}

G. 12. 4272
S. 12. 90. 22
K. 13 137 72
H. 12. 78 16

यातुधानाः पिशाचाश्च विप्रलुम्पन्ति तद्वविः ॥ १६
यावद्द्वयपङ्क्तयः पङ्क्त्यां वै भुञ्जानानुपश्यति ।
तावत्फलाद्भ्रंशयति दातारं तस्य बालिशम् ॥ १७
इमे तु भरतश्रेष्ठ विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ।
ये त्वत्तस्मान्प्रवक्ष्यामि परीक्षस्वेह तान्द्विजान् ॥ १८
वेदविद्याव्रतस्नाता ब्राह्मणाः सर्व एव हि ।
पाङ्क्त्यान्यांस्तु वक्ष्यामि ज्ञेयास्ते पङ्क्तिपावनाः ॥ १९
त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निद्विसुपर्णः पडङ्गवित् ।
ब्रह्मदेयानुसंतानश्छन्दोगो ज्येष्ठसामगः ॥ २०

—^a) D₂ तिलदानेन दायादा, S (T₁ om) तिलदाने-
प्यदायादा —^b) D₂ -वशानुगा, G₂ damaged (for
-वशा गणा) —For 16^{ab}, V₁ B Dn D₆ 10 subst.

410* तिलैर्विरहित ध्राद् कृतं क्रोधवशेन च ।
[B₂ यद् (for च)]

— G₂ om 16^{ad}. —^d) S (T₁ G₂ om) न (for
वि-) D₁ 2 तद्विधि (for तद्विधि)

17 = (var) Manu 3 176 —^a) D₁ 1-3 T₁ G₁ 2
[अ]पावस्य (for [अ]पङ्क्तय) V₁ B Dn D₁₀ अपावस्यो
(B₁ D₁₀ 'वत्या) यावत् पक्त्वा; D₂ G₂ 4 यावद्द्वयपावस्य
पावस्यान्यै (G₂ पंक्त्या वै, G₂ पक्त्वात्यै), D₄ यावद्द्वय-
पावस्यान्पक्तौ वै, D₅ यावद्द्वयपावस्यान्यै भुञ्जान् —^b) D₂
तुप्यति (for पश्यति) S समासीन प्रपश्यति —^c)
T₁ फल (for फलाद्) T₁ 2 नाशयति (for भ्रंश*)
—^d) D₁ यानिरं, D₁₋₂ S (except T₂ G₂ 4) बालिदा
(for 'शम्)

18 T₂ G₂ damaged. —^a) B₁ तद्, D₂ om,
T₁ G₁ च (for तु) —^b) D₁ विज्ञेय पक्तिपावक.
— B₁ D₁₀ om (hapl) 18^a-19^d —^c) D₂ तस्वतस्मान्,
T₁ हेतुज्ञेयाः; T₂ G₁ 3 हेतुतस्मान्, M हेतुभिस्त्वान्
(for ये स्वत*)

19 B₁ D₁₀ om 19 (cf v 1 18) S om (hapl)
19^a-21^d. —^a) V₁ B (B₁ om) Dn D₂ विद्यावेद-
(for वेदविद्या-) D₂ प्रती (for व्रत-). — After
19^{ab}, B₁ Dn₁ n₂ D₁ 3 ins.

111* सराचारपराश्रयं विज्ञेया सर्वपावना ।

[B₁ om. the post. half D₂ पक्ति (for सव)]

— D₁ om. (hapl.) 19^d —^c) V₁ B (B₁ om)

मातापित्रोर्यश्च वश्यः श्रोत्रियो दशपूरुषः ।
ऋतुकालाभिगामी च धर्मपत्नीषु यः सदा ।
वेदविद्याव्रतस्नातो विप्रः पङ्क्तिं पुनात्युत ॥ २१
अथर्वशिरसोऽप्येता ब्रह्मचारी यतव्रतः ।
सत्यवादी धर्मशीलः स्वकर्मनिरतश्च यः ॥ २२
ये च पुण्येषु तीर्थेषु अभिषेककृतश्रमाः ।
मखेषु च समन्त्रेषु भवन्त्यवभृथापुताः ॥ २३
अक्रोधना अचपलाः क्षान्ता दान्ता जितेन्द्रियाः ।
सर्वभूतहिता ये च श्राद्धेष्वेतान्निमन्त्रयेत् ।

Dn तु प्र- (for यास्तु)

20 = (var) Manu 3 185 S om 20 (of v. 1
19) —^b) D₁ त्रिसौपर्ण (for त्रिसु*) —^c) B₁
[आ]त्स- (for [अ]तु) —^d) D₂-3 छादोगो D₁
छंदोगा ज्येष्ठसामगा ॥ Cn त्रिणाचिकेत त्रिणाचि-
केताख्यमन्त्राद्येता । पञ्च गार्हपत्यादय आवसथ्याःता अग्रयो
यस्य । त्रिसुपर्णं चतुष्पदा युवति सुपेशा इति बहुचानां मन्त्र-
त्रयम् वा ब्रह्म हेतु सामित्यादि वैत्तिरीयप्रसिद्ध वा । ब्रह्म वेद-
परविद्या वा तदेव देय येषां तेषामनुसंतान. परपरायामुत्पन्न
स्वयं च ब्रह्मविदध्यापको वा । ॥

21 S om 21^{abed} (cf v 1 19) —^a) D₁ 2 यस्य
वंश्या (for यश्च वश्य) D₁₋₂ मातापितृभ्या ये वश्या
—^b) B₁ 4 श्रोत्रिया पुरुषा दश, D₁ 2 5-9 श्रो(D₁ 2
क्ष)त्रिया दशपूरुषा, D₁ corrupt. —^c) D₁ विद्यावेद-
(for वेदविद्या) —^d) D₂ 7 च (for [उ]त)

22 G₂ partly damaged. —^a) D₁ 1-3 S (G₂
damaged) दान- (for धर्म) —^d) Dn₁ स (for य).

23 ^a) D₂ T₂ येषु (for ये च) —^b) D₂-3 अ
[D₂ अ]भिषिका, T₂ G₂ अभिषेक (for अ*) D₂
अभिषिका कृताश्रया —^c) B₁ [ए]व सर्वेषु, D₂ 1.
1-2 समन्त्रेषु; D₂ ससर्वेषु, D₁₀ T₂ 3 G M सहन्त्रेषु;
T₁ [अ]प्यनेकेषु (for समन्त्रेषु) —^d) B₁ D₁₀ भवत्य
वभृथपुत्रा, B₂-5 Dn₁ n₂ D₁ 3 7 G M₁-3 'भृथपु-
(Dn₂ 'स्तु)ता

24 T₂ partly damaged G₂ partly damaged for
24^{ab} —^d) S (T₂ damaged) निमन्त्रय (for 'येत्)

25 G₂ partly damaged D₂ 5, 7 M₁-3 om. (hapl.)
25^{ab}. —^a) V₁ B₂ 5 8 Dn D₂ महाभागा (Dn₂ 'ग)

एतेषु दत्तमश्वयमेते वै पङ्क्तिपावनाः ॥ २४
इमे परे महाराज विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ।
यतयो मोक्षधर्मज्ञा योगाः सुचरितव्रताः ॥ २५
ये चेतिहासं प्रयताः श्रावयन्ति द्विजोत्तमान् ।
ये च भाष्यविदः केचिद्ये च व्याकरणे रताः ॥ २६
अधीयते पुराणं ये धर्मशास्त्राण्यथापि च ।
अधीत्य च यथान्यार्यं विधिवत्तस्य कारिणः ॥ २७
उपपन्नो गुरुकुले सत्यवादी सहस्रदः ।
अग्र्यः सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च ॥ २८

यावदेते प्रपश्यन्ति पङ्क्त्वास्तावत्पुनन्त्युत ।
ततो हि पावनात्पङ्क्त्वाः पङ्क्तिपावन उच्यते ॥ २९
क्रोशादर्धतृतीयान्तु पावयेदेक एव हि ।
ब्रह्मदेयानुसंतान इति ब्रह्मविदो विदुः ॥ ३०
अनृत्विगनुपाध्यायः स चेदग्रासनं व्रजेत् ।
ऋत्विग्भिरननुज्ञातः पङ्क्त्वा हरति दुष्कृतम् ॥ ३१
अथ चेद्वेदवित्सर्वैः पङ्क्तिदोषैर्विर्वर्जितः ।
न च स्यात्पतितो राजन्पङ्क्तिपावन एव सः ॥ ३२
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन परीक्ष्यामन्नयेद्विज्ञान् ।

—^a) B₁ D₁ योग्या सु , S योगिनश् (for योगा सु)
D₁₋₉ योगेषु निरुत्तवता — After 25, S ins

412* पञ्चरात्रविदो मुख्यास्तथा भागवता परे ।
वैखानसा कुलश्रेष्ठा वैदिकाचारचारिण ।

[(L 1) T₁ G₂ १ पांच- (for पञ्च-) — T₁ १ M om.
line 2 — (L 2) T₂ कुर्व (for कुल)]

26 ^a) D₁ नियता (for प्र^a) D₂ १-९ ये चेतिहास
निपुणा (D₂ रता) —^b) B₁ M द्विजोत्तमा (for
मान्) —^c) T₁ विप्रा (for केचिद्)

27 T₂ partly damaged —^a) B₁ १ D₂ १-९
१ ९ T₂ G₂ M अधीयते; D₁₀ याना (for यते) D₅
G₄ वै (for ये) T₁ पठति ये पुराणानि —^b) G₂
partly damaged B₁ D₂ १-९ G₄ वा (for च)
— T₁ om 27^{ab} —^c) D₁₋₉ अधीर्यं (D₅ १ य) ते
(for त्य च) —^d) D₁₋₉ स्वानि कर्माणि कुर्वते

28 ^b) D₂ T₂ १ G₂ M₁ सहस्रदः ; D₁₋₉ यतद्वत
(for सहस्रद) — 28^{ab} = Manu 3 184^{ab} —^c)
V₁ B D_n D₁₀ अग्र्या (for अग्र्य) T₂ देवेषु (for
वेदेषु)

29 ^a) D₁ एव प्र- , M₁ एते तु (for एते प्र)
—^b) B₁ G₄ M₁₋₃ पक्ति, D₁₋₇₋₉ पक्त्या; T₂ १
M₁ पक्तीस् (for पङ्क्त्वास्) T₂ च (for [उ]त) G₂ १
तावत्पक्ति पुनात्युत —^c) T₂ १ G₁ १ [s]पि, M
[s]ति (for हि) B₁ D₁ पावना; D₁₀ पवनात् (for
पाव^a) T₂ पक्ति (for पङ्क्त्वा) D₅₋₉ य (D₅ त) तो
हि पावना पक्त्या (D₅ क्त्या), T₁ ततोपि पावन पक्त्या
—^d) D₂ १ -पावनम् (for न)

30 D₅ om 30^a-31^b —^a) D₂ तृतीयं (for यात्)

D₂ 1. 2 च (for तु) D₁ 10 क्रोशादर्धं तृतीयं तु — G₂
damaged for 30^{ab} —^b) T₁ प्रापयेद्; T₂ प्राय^a
(for पाव^a) D₁ T₂ १ G च, D₁ ६-९ तु (for हि)
— B₁ om 30^a-31^a —^c) B₂ (marg) -देयात्म
(for -देयानु-) —^d) D₃ धर्म (for ब्रह्म)

31 B₁ om 31, D₅ om 31^{ab} (for both, of v l.
30) T₁ om 31-32 —^a) D₁ १ १ १ ऋत्विग्द्विज
उपाध्याय —^b) T₂ G₁ १ १ अग्र्यासनं, T₂ damaged
B₁ भजेत् (for व्र^a) — T₂ partly damaged —^c)
D_n 1. 2 अश्वयुत, C_n अननु- (as in text) D₁₋₉
ऋत्विजान्समनुज्ञात ॥ C_n अननुज्ञात इति पाठे अभिमान
वशादननुज्ञात इति ज्ञेयम् । ॥ —^d) D₁ 10 T₂ पक्त्या
(for पङ्क्त्वा) T₂ M पक्त्या हरति दुष्कृति

32 T₁ om 32 (cf v l 31) —^a) B₁ D_n
अथर्वं (for अथ चेद्) B₅ सर्वं, D₁ तात (for सर्वै)
—^b) V₁ पाक्त्य- (for पङ्क्ति) D₁₀ न (for वि)
— For 32^{ab}, D₁₋₉ subst

413* अथर्ववेदत्रिसर्वं पङ्क्तिदोष व्यपातुदेत् ।
वेदशास्त्रविद् विप्र सर्वदोषैर्विर्वर्जितम् ।

— [L 1] D₅ अथ वेदविद् तत्सर्वं, D₅ अथर्वविद् तत्सर्वं
(for the prior half) D₅ पक्त्या (for पङ्क्ति-) — (L 2)
D₅ १ पात्र (for विप्र)]

—^c) G₂ damaged M₁ स (for न) D₁₋₇₋₉
वा (for च) T₂ G₁ १ M पलितो, G₄ फलतो (for
पतितो)

33 ^c) V₁ B₁ १ D_n अन्यान्, B₄ यास्तान् (for
दान्तान्) —^d) D_n सहस्रदान् (for बहुश्रुतान्)

34 34^{ab} = Manu. 3 139^{ab} —^a) T₁ यस्तु (for

C. 13 4310
B 13. 90 41
K 13 137 41
M 13 78 32

स्वकर्मनिरतान्दान्तान्कुले जातान्वहुश्रुतान् ॥ ३३

यस्य मित्रप्रधानानि श्राद्धानि च हवींषि च ।

न प्रीणाति पितृन्देवान्स्वर्गं च न स गच्छति ॥ ३४

यश्च श्राद्धे कुरुते संगतानि

न देवयानेन पथा स याति ।

स वै मुक्तः पिप्पलं बन्धनाद्वा

स्वर्गाह्लोकाच्च्यवते श्राद्धमित्रः ॥ ३५

तस्मान्मित्रं श्राद्धकृत्नाद्रियेत

दद्यान्मित्रेभ्यः संग्रहार्थं धनानि ।

यं मन्यते नैव शत्रुं न मित्रं

तं मध्यस्थं भोजयेद्धव्यकव्ये ॥ ३६

यथोपरे बीजमुत्तं न रोहे-

न्न चास्योक्ता प्राप्नुयाद्रीजभागम् ।

एवं श्राद्धं भुक्तमनर्हमाणै-

र्न चेह नामुत्र फलं ददाति ॥ ३७

ब्राह्मणो दनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति ।

तस्मै श्राद्धं न दातव्यं न हि भस्मनि ह्यते ॥ ३८

संभोजनी नाम पिशाचदक्षिणा

सा नैव देवान् पितृनुपैति ।

इद्वै सा भ्राम्यति क्षीणपुण्या

शालान्तरे गौरि नष्टवत्सा ॥ ३९

यथाग्नौ शान्ते घृतमाजुहोति

तन्नैव देवान् पितृनुपैति ।

तथा दत्तं नर्तने गायने च

यस्य) —^b) T₁ दद्याच्छ्राद्धानि मानव —^c) Dn₁ प्रीणाति (for प्रीणाति) T₁ सुनीन् (for पितृन्) —^d) D₁ २ न च स्वर्गं, D₂ स्वर्गं स च (for स्वर्गं च न). T₁ ३ G₁ M पश्यति (for गच्छति) B₁ D₁ १ स्वर्गं च स न गच्छति, T₂ G₂ ३ स्वर्गं च स न (T₂ न च) पश्यति

35 For 35, of Manu 3 140 —^a) B₂ य श्राद्धे, D₁ १-२ यस्तु श्राद्धे, T₁ २ य श्राद्धकाले, M₁ २ य श्राद्धेन (for यश्च श्राद्धे) —^b) G₁ पथेन (for पथा स) —^c) G₂ partly damaged T₁ न चैव (for स वै) D₁₀ M₁ २ (sup l₁n) २.३ वधनादिव, T M₂ 'नाद्धि (T₂ 'दि), G₂ २ 'नाद्य, G₁ 'नानि (for 'नाद्वा)

36 For 36, of Manu 3 138 —^a) V₁ B₂-२ मित्रं (for मित्र) S श्राद्धतो नाददीत (for 'कृत्नाद्रियेत) —^b) D₁-१ २ मित्रे, D₂ मित्र (for मित्रेभ्य) —^c) V₁ B D₁ २ १ २ १० T₂ G₁ २ २ यन् (for य) S मित्र न शत्रुं —^d) T₁ G₁ M₁ न; T₂ स (for त) Dn₂ हव्यकव्यं, D₁ G₁ २ 'कव्यै (for 'कव्ये)

37 For 37, of Manu 3 142 —^b) V₁ B₂ २ २ Dn D₁₀ [आ]वसा, T₁ M [अ]स्योस, G₂ 'सान् (for सा) D₂ S बीजभावं (for 'भागम्) —^c) D₂ १ २ om 37^a-38^b —^d) T₁ २ G₁ २ २ च (for न) B₁ विदध्यात् (for ददाति)

38 = (var) Manu 3 168 D₂ १ ० om 38^{ab} (of v l 37). T₂ G₂ partly damaged —^a) T

G₁ २.३ M₁ [३]पि (for हि) —^d) G₁ च (for हि) —^a) Alter 38, D₁ reads 40^a repeating it in its proper place

39 For 39, of Manu 3 141. D₁ om. 39^a —^a) D₁ २ -यक्षा, D₂ १० S Cv -मिक्षा; D₂-२ दक्षिणात् (for 'णा) छे Cv सहभोजनयोग्येषु दत्ता संभोजनी । मित्रश्राद्धमिति यावत् । छे —^b) B₁ या नैव, D₁ २ या वै न, D₁ तेनैव, D₂-२ तानैव, D₁₀ यान्येव; T₂ तद्वैव (for सा नैव) D₂ १ च (for न) —^c) G₂ partly damaged —^d) D₁ २ १-२ भ्रमती (D₂ 'ति); T₁ भवति, T₂ २ G₁ २ २ चरति, M च्यवति (for भ्राम्यति) V₁ B Dn D₁₀ हीन (for क्षीण)

40 D₁ reads 40^a for the first time after 38 S om 40^{ab} —^a) D₂-२ घृतमग्नौ (for घृतम्) D₁ २ १० यथा प्रदाते ज्वलने जुहोति, D₁ (both times) २ यथा प्रदाते घृतमग्नौ जु^a —^b) D₁ तेन (for तन्न) —^c) D₁ ६-३ यथा (for तथा) B₁ चोक्तं, G₂ दानं (for दत्त) Dn₂ नर्तनं; Dn₃ G₁ 'के, D₂ नर्तते (for नर्तने) T₁ २ G₁-२ तथा दत्त (G₂ दानं) नर्तके गायके च —^d) D₁₀ om (hapl) 40^a-41^a —^a) V₁ B Dn चानृते (for 'चे) D₁ ६-२ यो चानृचे दक्षिणा वै प्रयुक्ता; D₁ या चान्वेति दक्षिणा वै प्रयुक्ता, T₁ M₁ यथा चोक्ता (M₁ 'क्त) दक्षिणा सा (M₁ चा) वृणोति, T₂ G M₁-२ यथानृचे दक्षिणा चा (T₂ 'णा वा; G₂ 'णे चा) वृणोति, T₂ यथानृचे दक्षिणे या च नेति छे Cn भावृणोति प्रयच्छति । भावृ इति सुपठम् । छे

यां चानृचे दक्षिणामावृणोति ॥ ४०

उमौ हिनस्ति न भुनक्ति चैषा

या चानृचे दक्षिणा दीयते वै ।

आघातनी गर्हितैषा पतन्ती

तेषा प्रेतान्पातयेद्देवयानात् ॥ ४१

ऋषीणां समयं नित्यं ये चरन्ति युधिष्ठिर ।

निश्चिताः सर्वधर्मज्ञास्तान्देवा ब्राह्मणान्विदुः ॥ ४२

स्वाध्यायनिष्ठा ऋषयो ज्ञाननिष्ठास्तथैव च ।

तपोनिष्ठाश्च बोद्धव्याः कर्मनिष्ठाश्च भारत ॥ ४३

कव्यानि ज्ञाननिष्ठेभ्यः प्रतिष्ठाप्यानि भारत ।

तत्र ये ब्राह्मणाः केचिन्न निन्दति हि ते वराः ॥ ४४

ये तु निन्दन्ति जल्पेषु न ताञ्छ्राद्धेषु भोजयेत् ।

ब्राह्मणा निन्दिता राजन्हन्युस्त्रिपुररुपं कुलम् ॥ ४५

वैखानसानां वचनमृषीणां श्रूयते नृप ।

दूरादेव परीक्षेत ब्राह्मणान्वेदपारगान् ।

प्रियान्वा यदि वा द्वेष्यांस्तेषु तच्छ्राद्धमावपेत् ॥ ४६

यः सहस्रं सहस्राणां भोजयेदनृचा नरः ।

एकस्तान्मन्त्रवित्प्रीतः सर्वानर्हति भारत ॥ ४७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

41 D₁₀ om 41^a (cf v 1 40) T₁ om 41^a
G₂ partly damaged for 41^{ab} —^a) B₁ ततो (for
उमौ) G₂ om from हिन up to ऋषी (in 42^a)
T₂ : [ए]षा (for [ए]षा) —T₁ transp 41^b and 41^c
—^b) V₁ B₂₋₃ D_n D₂ : 3 या चानृचे; D₁₀ T₁ न
चानृचे, T₂ : G₁ M येनानृ(T₂ 'नृ')चे, G₂ यैरानृते
(for या चानृचे) D₁₋₂ च (for वै) B₁ या चानृते
दीयते दक्षिणा वै —^c) D_{n1} n₂ D₂ आघातनी (for
'तनी) G₂ गृहमेपा (for गर्हितैषा) D₁₋₂ अप्राप्यती
गर्भमेपां पतती, D₁₀ आघातनी गर्हितव्या प', T₁ आघा-
यनी गर्हिणीया न शुद्धा, T₂ G₁ 2 M अ(T₂ G₁ आ)
घाति(M₁ 3 'य')नी गृहमेपा पतती, T₂ G₂ अघाति(G₁
'साधि')नी गृहमेपा प' —T₁ om 41^d —^d) T₂ G₂
प्रेत, M₁ पापान् (for प्रेतान्) T₂ M₁ पावयेद् (for
पात')

42 G₂ om ऋषी (in 42^a) (cf. v 1 41) T₂
partly damaged —^a) V₁ B₂₋₃ D_n D₂ : 3 G₂
समये, B₁ यान् (for 'य) —^b) S रक्षति (for
चरन्ति) —D₂ om 42^c-44^b G₂ damaged for 42^{cd}
—^c) D₂ : 3 धर्मदास् (for धर्मज्ञास्) T₁ : 3 निश्चिता-
न्सर्वधर्मज्ञास् —^d) V₁ D₁ : 10 तान्देवान्, D₂ तान्देव,
T₁ तारुणो, T₂ M तारुणान् (for तान्देवा) T₂ G₁
2.3 तारुणा ब्राह्मणा विदु

43 For 43, cf Manu 3 134 D₂ om 43 (cf
v 1 42) —^a) M₂ -निष्ठा (for निष्ठा) T₁ : 3 M
ऋषयो (for ऋ') —D₁ 2-3 T₁ om 43^d —^d)
D₁ तथापरे (for च भारत)

44 44^{ab} = (var) Manu 3 135^{ab} D₂ om.

44^{ab} (cf v 1 42) G₂ partly damaged —^b)
D₁₋₂ प्रतिष्ठेयानि, T₁ प्रदेयानीह; T₂ प्रतिष्ठाप्यानि (for
'ष्ठाप्यानि) —T₁ om 44^{cd} G₂ damaged —^c)
M₁₋₃ [अ]पि, M₁ ते (for ये) V₁ B₂₋₃ D_n D₁ :
2 10 T₂ G₂ ब्राह्मणान् (for 'णा) —^d) D₂₋₃ तु
(for हि) V₁ रता, D_{n1} नरा (for वरा) T₂ G
न च निन्दति तस्परान्, T₂ न च निन्दति ते वरा, M न
निन्दति तु ये परान्

45 ^a) D₁ वि (for तु) T₁ ब्राह्मणान्ये तु निन्दति
—^b) B₁ ताञ्छ्राद्धेषु न भोजयेत् —^c) T₂ G₂ : 3 निश्चिता
(for निन्दिता) —^d) T₂ हतास् (for हन्युस्) V₁
B D_n D₁₀ त्रै (for त्रि) G₂ : 4 हतारस्त्रिपुररुप कुलं
(hypermetric)

46 G₂ damaged for 46^{ab} —^b) D₁ 4-3 [5]नघ
(for नृप) —46^{cd} = (var) Manu 3 130^{ab} —^d)
D₁₋₂ ब्राह्मण वेदपारग —D₁₀ reads 46^{cd} twice
—^c) D₂ प्रिया, D₄₋₅ प्रिय (for प्रियान्) D₂₋₃
द्वेष्य (for द्वेष्यास्) V₁ B D_n D₁ प्रियो (D₁ 'या)
वा यदि वा द्वेष्य (D₁ 'प्या)स् —^d) V₁ B D_{n1} n₂
तेषा (for तेषु) V₁ B D_{n2} D₄ : 3 न; D_{n1} D₂ तु,
D₂ च (for तच्) D₁₋₂ 10 (second time) G₁ : 3
आचरेत् (for आवपेत्) D_{n2} तेषा तु श्राद्धमाचरेत्, D₁
तेषु श्राद्धमावपयेत् (sic)

47 = (var) Manu 3 131 G₂ partly damaged
—^b) D_n D₂ अनृतान्; D₁₀ T₂ G₁ : 4 'चो, T₁ : 3
अन्वह (for अनृचा) —^c) D₂ : 3 पूत (for प्रीत)
T₁ G (G₂ damaged) एक(T₁ त)स्मिन्मन्त्रवित्पूत

C. 18. 4326
B. 13 91 I
K. 13 138 I
M 13 79 I

युधिष्ठिर उवाच ।

केन संकल्पितं श्राद्धं कस्मिन्काले किमात्मकम् ।
भृग्वङ्गरसके काले मुनिना कतरेण वा ॥ १
कानि श्राद्धेषु वर्ज्यानि तथा मूलफलानि च ।
धान्यजातिश्च का वर्ज्या तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २
भीष्म उवाच ।
यथा श्राद्धं संप्रवृत्तं यस्मिन्काले यदात्मकम् ।
येन संकल्पितं चैव तन्मे शृणु जनाधिप ॥ ३
स्वायंभुवोऽग्निः कौरव्य परमर्षिः प्रतापवान् ।

तस्य वंशे महाराज दत्तात्रेय इति स्मृतः ॥ ४
दत्तात्रेयस्य पुत्रोऽभून्निर्मिर्नाम तपोधनः ।
निमेश्चाप्यभवत्पुत्रः श्रीमान्नाम श्रिया वृतः ॥ ५
पूर्णे वर्षसहस्रान्ते स कृत्वा दुष्करं तपः ।
कालधर्मपरीतात्मा निधनं समुपागतः ॥ ६
निमिस्तु कृत्वा शौचानि विधिदृष्टेन कर्मणा ।
संतापमगमत्तीव्रं पुत्रशौरुपरायणः ॥ ७
अथ कृत्वोपहार्याणि चतुर्दश्यां महामतिः ।
तमेव गणयञ्शोकं विरात्रे प्रत्यबुध्यत ॥ ८

—^a) D₅ 10 सर्वम् (for सर्वान्).

Colophon om in D₁ — *Parvan name* B₁ 2 4, 5
D₈ ज्ञाति — *Sub-parvan* V₁ B₁-4 D_n D₂ 5-7
9 10 M₁ दानधर्म — *Adhy name* V₁ B₁-4 D_n D₁₀
श्राद्धकल्प, D₂ श्राद्धविधि, D₄-9 ब्राह्मणपरीक्षा, T₂
श्राद्धपात्रविधि, T₃ G₂ 4 पात्रविधि — *Adhy no.*
(figures, words or both) V₁ 90 (as in text),
D_{n1} 88, D₁₀ 97, T₁ M₃ 130, T₂ 3 G₂ 4 137,
G₁ 8 M₁ 131, M₂ 8 132 — *Śloka no* D_{n1} 56,
D_{n2} 55, D₄ 46

91

☞ This adhy is missing in D₈ (of v l 13, 82 37)

1 After 1^{ab}, T₂ 3 G M₁ 2 4 read 3^{cd} M₈ om.
(hapl) 1^c-3^b T₁ 2 G₂ 4 M₄ om 1^{cd} —^o)
V₁ B₂-6 D_{n1} D₂ 10 T₂ भृग्वगिरसिके काले, D₄ 6-9
भृग्वगिरसे काले; D₅ भृग्वगिरसिकाले तु, M₁ 2 कुले
च भृग्वगिरसे —^a) D₁ 2 वै (for वा)

2 M₈ om 2 (of. v l 1) —^a) V₁ B D_n
श्राद्धानि, M₁ 2 श्राद्धे च (for श्राद्धेषु) — T₁ om
(hapl) 2^{ab} —^b) V₁ B D_n D₂ 10 कानि, T₂ यथा
(for तथा) D₁ 2 G₁ 8 M₁ 2 4 वै (for च) —^o)
D₅ 3 3 ज्ञाति (D₈ 'ती') ए, G₂ M₁ 4 ज्ञात्यश्च (for
-ज्ञातिश्च) D₄ वर्ज्याश्च V₁ B D_n D₄ 2 10 T₂ धान्य

जात्यश्च का वर्ज्याश्च

3 M₈ om. 3^{ab} (of v l. 1), T₁ om 3, T₂ 3
G M₁ 2 4 om 3^{ab} —^a) D₈ संप्रवृद्धं (for 'वृत्तं').
—^b) D₂ तस्मिन् (for यस्मिन्) Bom ed सदारमकं
(for च^o) — T₂ 3 G M read 3^{cd} after 1^{ab} —^o)
T₂ M₄ केन (for येन) T₂ [अ]पि (for [ए]व)
—^a) T₂ 3 G₁ 8 M₁ 2 4 ब्रूहि (for शृणु) V₁ B₁ 4
D_n D₂ 0 8 जनाधिप (for नरा^o) G₂ 4 M₈ तन्मे ब्रूहि
पितामह.

4 ^a) T₂ G₂ [स]त्र, T₂ वै (for सत्रि) T₁
परम (for कौरव्य) —^b) T₁ कौरव्य परमार्थविद्.
—^a) B₁ D₅-9 श्रुत (for स्मृत.)

5 ^b) D_{n2} निमीनां सु- (for निर्मिर्नाम) —^o) D₂,
5 7-9 [ए]व (for [अ]पि). —^a) D₂ [अ]न्वितः; D₅
युत (for वृत)

6 ^b) B₁ दुष्कर, D₂ दुष्कृत; T₂ पुष्कलं (for
दुष्करं) —^o) S (except T₁) निपातात्मा (for -परी^o).

7 ^a) G₂ partly damaged D₁ 4-9 शौचादि, T
G₂ 4 M श्राद्धानि (for शौचानि) G₁ 8 निमिस्तु इष्ठा
श्राद्धानि —^a) D₄-9 -परिद्धत (for -परायण.)

8 ^a) T₁ [अ]व- (for [उ]प-) T₂ 3 G₂-4 कार्याणि
(for -हाराणि) —^o) D₄-7 0 अर्थ (for शोक) —^a)
B₂-5 D₁₀ T₁ त्रिरात्रे (T₁ 'त्रै'); D₈ 3 0 विरात्र (for
विरात्रे) B₁ त्रिरात्रे प्रत्यबोधत; D₂ त्रिरात्रे प्रतिबुध्यते,
D₅ विरात्रे प्रतिबुध्य च

तस्यासीत्प्रतिशुद्धस्य शोकेन पिहितात्मनः ।
 मनः संहृत्य विषये बुद्धिर्विस्तरगामिनी ॥ ९
 ततः संचिन्तयामास श्राद्धकल्पं समाहितः ।
 यानि तस्यैव भोज्यानि मूलानि च फलानि च ॥ १०
 उक्तानि यानि चान्यानि यानि चेषानि तस्य ह ।
 तानि सर्वाणि मनसा विनिश्चित्य तपोधनः ॥ ११
 अमावास्यां महाप्राज्ञं विप्रानानाथ्य पूजितान् ।
 दक्षिणावर्तिकाः सर्वा वृत्तीः स्वयमथाकरोत् ॥ १२
 सप्त विप्रास्ततो भोज्ये युगपत्समुपानयत् ।
 ऋते च लवणं भोज्यं श्यामाकान्नं ददौ प्रभुः ॥ १३
 दक्षिणाप्रास्ततो दर्मा विष्टरेषु निवेशिताः ।

पादयोश्चैव विप्राणां ये त्वन्नमुपभुञ्जते ॥ १४
 कृत्वा च दक्षिणाग्रान्त्रैर्दर्भान्सुप्रयतः शुचिः ।
 प्रददौ श्रीमते पिण्डं नामगोत्रमुदाहरन् ॥ १५
 तत्कृत्वा स मुनिश्रेष्ठो धर्मसंकरमात्मनः ।
 पश्चात्तापेन महता तप्यमानोऽभ्यचिन्तयत् ॥ १६
 अकृतं मुनिभिः पूर्वं किं मयैतदनुष्ठितम् ।
 कथं नु शापेन न मां दहेयुर्नाद्विणा इति ॥ १७
 ततः संचिन्तयामास वंशकर्तारमात्मनः ।
 ध्यातमात्रस्तथा चात्रिराजगाम तपोधनः ॥ १८
 अथात्रिस्तं तथा दृष्ट्वा पुत्रशोकेन कश्चित्तम् ।
 भृशमाश्वासयामास वाग्भिरिष्टाभिरव्ययः ॥ १९

9 T1 om 9 —^b) V1 B Dn D 10 शोकेन व्यथितात्मनः, G1 न विहितात्मनः —^c) B1 प्रकृत्य (for संहृत्य) D1-2 पुनः संहृत्यमनसो —^d) V1 B Dn D2 10 T2 G विस्तर-

10 ^a) Dn2 D1 a. 1 ० G1 स (for स-) —^c) T1 [ड]व (for [प]व) D2 ० भोज्यानि (for भोज्यानि) — D1 om (hapl) 10^a-11^a —^d) Dn2 घृतानि (for मूलानि)

11 D1 om 11^a (cf. v l 10) T1 om. 11^{ab}. —^a) D1-1 भन्यानि, D2 भक्तानि (for उ^a) Dn1 n2 G1 M चान्नानि, D10 धान्यानि, G2 damaged (for चान्यानि) D1 2 ० भुक्त्वा (D2 भन्या)नि यानि चान्नानि —^b) D1 T1 वै, D2 च, T2 G2 1 हि (for ह) —^c) T1 तपसा (for मनसा) —^d) T1 निश्चित्य स (for विनिश्चित्य)

12 ^a) D1 अमावस्या V1 B Dn D2 1 10 प्राज्ञो, T2 G1 2 1 M1-2 राज (for प्राज्ञ) —^b) B2 (margin as in text) ३ भारत, D1-2 पूज्य तान् (for पूजितान्) —^c) B2 D1 2 वृत्तिका, T2 3 G1 3 M वर्तिका, G2 damaged (for वर्तिका) D1-2 दक्षिणावर्तिकांस्सर्वान् —^d) V1 B Dn2 n3 D2 वृषी, D1. ०-2 ऋषि (for वृषी)

13 T1 om 13 —^a) G2 partly damaged D1 ततो मुक्त्वा, G2 M1-3 तस्य भोज्यान् (for ततो भोज्ये) T2 3 G1 a. 1 सप्त (T2 3 तस्य) विप्रास्तस्य भोज्या —^b) M1 2 (inf l1n.) 3 समुपागमत् —^d) D10 श्यामाकान्न (for काश्च)

14 ^b) D2 om from निवेशिता up to श्रेष्ठो (in 16^a) — T1 om 14^{ad} —^d) D1 भोज्यते, G1 भुज्यते (for -भुञ्जते)

15 D2 om. 15 (of v l 14) —^a) D2 T2 तु (for च) —^b) Dn1. n2 D2 T1 स, Dn3 G2 सं, D1-3 तु (for सु) —^c) B1 D1 6-3 10 श्रीमत (for 'ते) T2 3 पिंडान् (for पिण्ड) V1 B2 1 5 Dn D5 प्रददौ श्रीमत पिंडान् — After 15, T1 ins 414*

16 D2 om 16^a (cf. v l 14) T1 om 16^a-18^b —^a) D1 नरश्रेष्ठ (for मुनिश्रेष्ठो) D2 6-3 त तु कृत्वा नृप (D1 ० नर)श्रेष्ठ —^b) T2 ध्यान (for धर्म) — T2 3 G M ins after 16^{ab} T1 after 15

414* बुक्त्वात्रि मनसा दध्यौ भगवन्त समाहित ।

[T1 अत्रि च, G2 बुध्वात्रि, M1 बुद्ध्यात्रि (for उपकारि). G2 M1 समागत (for 'हित')]

— T2 3 G M om (hapl) 16^a-18^b —^d) V1 D1 2, 4-7 ० न्यचिन्तयत्, Dn2 विशा पते (for अभ्यचिन्तयत्)

17 S om 17 (of v l 16) —^a) D1 पूर्वं (for पूर्व) —^b) V1 B Dn D1 5 3 10 [ह]द्विस् (for [ए]-त्) — D1 6 7 ० om 17^{ad} —^c) B1 D1 पापेन (for शा) D2 नु, D3 च (for न)

18 S om. 18^{ab} (of v l 16) —^a) Dn D1. 1-० स (for स) —^b) D1 देह (for वश) —^c) B1 ध्यातमात्र, D2 मात्रे D2 3 M तदा (for तथा) Dn2 वा (for च) D2 ध्यातमात्र तदा चात्रि

19 B1 om (hapl.) 19^a-20^b —^a) V1 B2 तथा,

C 13 4345
B 13 91 20
K. 13 138 20
M 13 79 18

निमे संकल्पितस्तेऽयं पितृयज्ञस्तपोधनः ।

मा ते भृङ्गीः पूर्वदृष्टो धर्मोऽयं ब्रह्मणा स्वयम् ॥ २०

सोऽयं स्वयंभुविहितो धर्मः संकल्पितस्त्वया ।

ऋते स्वयंभुवः कोऽन्यः श्राद्धेयं विधिमाहरेत् ॥ २१

आख्यास्यामि च ते भूयः श्राद्धेयं विधिमुत्तमम् ।

स्वयंभुविहितं पुत्र तत्कुरुष्व निबोध मे ॥ २२

कृत्वाग्निकरणं पूर्वं मन्त्रपूर्वं तपोधन ।

ततोऽर्घ्यम्णे च सोमाय वरुणाय च नित्यशः ॥ २३

विश्वेदेवाश्च ये नित्यं पितृभिः सह गोचराः ।

Dn₂ अथो (for अथ) D₄₋₈ T₂ तदा (for तथा) —^b) Some MSS कपित —^c) D₁ पुत्रम् (for भृशम्)

20 B₁ om 20^{ab} (of v l 19). —^a) D₁₀ स्वेप (for तेऽप्य) —^c) T₁ M₁ मतोमृदपूर्वदृष्टोत्र, T₂ s G मतो मे (T₂ तत्राय) पूर्वदृष्टोत्र, M₁₋₃ म (M₁ त) तो मे पूर्वदृष्टोमृद

21 ^a) G₁ s यो, G₂ damaged (for सो) Dn₂ D₁ s स्वयभू, D₄₋₈ स्वय च (for स्वयभु-) —^b) D₁ धर्मात् (for धर्म) T₂ य (for स) —^c) T₂ G₃ M₁ स्वायभुव (M₁ 'व), T₃ G_{1.4} स्वयभुवं T₂ यो (for को) —^d) S श्राद्धे स- (for श्राद्धेय) D₁ s आरमेत्, D₄₋₉ आचरेत् (for आह^c)

22 ^a) B_{1.2} D₁₀ G₂ अयाख्यास्यामि (hypermetric), M₂ आख्यास्याम D₅ s om च V₁ B₁ Dn₃ ते पुत्र, T₂ भूयश्च (for ते भूय) B₅ Dn₁ n₂ D₅ अयाख्यास्यामि ते पुत्र. —^b) T₁ s श्राद्धीय, M₁ श्राद्धे स (for श्राद्धेय) —^c) Dn₂ D₁ स्वयंभू —^d) D₁ रव (for तत्) T₁ s G M च (for मे) D₄₋₉ त कु (D₄ तत्कु)रुष्व नराधिप

23 ^a) V₁ B Dn D₅ 10 [अ]ग्नौकरण, T₁ s M [अ]ग्निकरणं, T₂ G₁₋₃ दारवण (for [अ]ग्निकरण) —^b) D₁ G₂ s मन्त्रपूर्व (for 'वं) —^c) T₁ अतो, T₂ G₁ s s तत्र (for ततो) V₁ B Dn D₂ s s 10 [S]मयेथ, D₅ 7 corrupt (for स्यंणे च)

24 ^a) D₁ s-9 तु (for च) —^c) T G₁ s s M₁ तेभ्य सकृदिपतो भाग

25 ^a) S [ए]व (for [इ]ह) —^b) D₄₋₇ s धर्म-

तेभ्यः संकल्पिता भागाः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥ २४

स्तोतव्या चेह पृथिवी निवापस्येह धारिणी ।

वैष्णवी काश्यपी चेति तथैवेहाक्षयेति च ॥ २५

उदकानयने चैव स्तोतव्यो वरुणो विभुः ।

ततोऽग्निश्चैव सोमश्च आप्याय्याविह तेऽनघ ॥ २६

देवास्तु पितरो नाम निर्मिता वै स्वयंभुवा ।

ऊष्मपाः सुमहाभागास्तेषां भागाः प्रकल्पिताः ॥ २७

ते श्राद्धेनार्च्यमाना वै विमुच्यन्ते ह किल्बिपात् ।

सप्तकः पितृवंशस्तु पूर्वदृष्टः स्वयंभुवा ॥ २८

स्योत्तरचारिणी, S लोकस्यैव च धा^c —^c) D₄₋₉ [ए]व (for [इ]ति) —^d) D₅ [अ]पि (for [इ]ति)

26 ^a) The portion from उदकानयने up to सप्त (in 13 94 3^d) is lost in G₂ on missing folios S (G₂ missing) उदगायतने चैव —^b) D₁ s प्रभु, D₄₋₉ पुन (for विभु) —^c) D₄₋₇ s आप्याय्याय (D₅ अथाज्येन) हुतेन च, D₅ श्यास्तद्गतेन च, T₁ अर्चनीयावुभावपि; T₂ s G₁ M आराध्याविह तेन च (T₂ G₁ वा); G₂ s आराध्या (G₂ 'ध्या) विहितेन वा

27 G₂ missing (of v l 26) T₂ reads 27^{ab} after 28 —^b) V₁ B Dn D₅ 10 ये, D₁ s-9 ते (for वै) — After 27^{ab}, D₄₋₇ s ins an addl oolophon [Sub-parvan D₁ s s दानधर्म — Adhy name D₁ s 7 श्राद्धकल्प] — Before 27^{ab}, D₄₋₇ s ins भीष्म उवाच —^c) V₁ B Dn D₂ उष्ण (B₁ 'ष्म) पा ये, D₅ उष्णपा सु (for ऊष्मपा सु) T₂ भागास्तेषा महाभाग, C^v उष्णपास्तु महाभाग —^d) T₂ सर्वेषा तु (for तेषा भागा) V₁ B Dn D₁₀ तेषां भाग प्रकल्पित — D₁ s-9 ins after 27 D₅ after 28^{ab}

415* सोमपाश्च हविष्मन्तस्तथा वहिष्पदा अपि ।

[D₅ 7 तथा वहिष्पदोपि च (for the post. half)]

28 G₂ missing (of v l 26) D₁ s-9 om 28^{ab} —^a) S (G₂ missing) ते श्राद्धेनार्च्यमाना हि —^b) D₁₀ [S]पि, T₂ G₁ s s M₁₋₃ हि, M₄ तु (for ह) D₁ s विमुच्यतीह किल्बिपात्, T₁ मोचयति च कि^c — After 28^{ab}, D₅ ins 415* —^c) S (G₂ missing) सप्त (T₂ स्वस्ति) का पितृवंशा (G₁ श्या)श्च —^d) D₁ T₁ M_{1.2} s पूर्व दृष्टा (D₁ 'ष्ट), D₅ s T₂ s G₁ 2.4 पूर्व दृष्टा; M₂ पूर्व दृष्टा (for पूर्वदृष्ट) — After 28,

श्राद्धकल्पः]

अनुशासनपर्व

विश्वे चाग्निमुखा देवाः संख्याताः पूर्वमेव ते ।
 तेषां नामानि वक्ष्यामि भागार्हाणा महात्मनाम् ॥२९॥
 सहः कृतिर्विपाप्मा च पुण्यकृत्पापनस्तथा ।
 ग्रान्निः क्षेमः समूहश्च दिव्यसानुस्तथैव च ॥ ३० ॥
 विवस्वान्नीर्यवान्हीमान्कीर्तिमान्कृत एव च ।
 विपूर्वः सोमपूर्वश्च सूर्यश्रीथेति नामतः ॥ ३१ ॥
 सोमपः सूर्यसावित्रो दत्तात्मा पुष्करीयकः ।
 उष्णीनाभो नभोदश्च विश्वायुर्दीप्तिरेव च ॥ ३२ ॥

चमूहरः सुवेपथ्व्योमारिः शंकरो भवः ।
 ईशः कर्ता कृतिर्दक्षो भुवनो दिव्यकर्मकृत् ॥ ३३ ॥
 गणितः पञ्चवीर्यश्च आदित्यो रश्मिमांस्तथा ।
 सप्तकृत्सोमवर्चाश्च विश्वकृत्कविरेव च ॥ ३४ ॥
 अनुगोप्ता सुगोप्ता च नप्ता चेश्वर एव च ।
 जितात्मा मुनिवीर्यश्च दीप्तलोमा भयंकरः ॥ ३५ ॥
 अतिकर्मा प्रतीतश्च प्रदाता चांशुमांस्तथा ।
 शैलामः परमक्रोधी धीरोष्णी भूपतिस्तथा ॥ ३६ ॥

C. 18. 4357
 B. 13. 91 32
 K. 13 135 3
 M. 13 79 34

T₂ reads 27^{ab}

29 G₂ missing (cf v l 26) —^b) D₁₋₉ पित
 रस्तु (for पूर्वमेव) B₅ च (for ते)

30 G₂ missing (cf v l 26) —^a) V₁ B Dn
 D₁₀ बल घृतिर, D₁ सह कृत्वा, D₅₋₈ सहंकृतिर, D₉
 corrupt, M स्वाहाकृतिर (for सह कृ) —^o) V₁
 B₁₋₉ s Dn D₁₀ पाणिक्षेमी (Dn₁ n₂ मा), D₁ 2 ग्रान्धि
 क्षेम, D₁ ग्राम क्षेम, D₅₋₉ ग्रामि क्षेम, T₁ ग्राम्यो
 क्षेम, T₃ G₁ 2. 4 ग्राम्योक्षेम्य, M₁₋₃ ग्रान्धि क्षेप्य, M₄
 ग्रामोक्षेप्य (for ग्रान्धि क्षेम) V₁ G₁ समीहश्च (for
 समूहश्च) B₁ पाणिक्षेमी समूहश्च, T₂ ग्राम्याक्षेत्र सुदु-
 श्वेव —^d) B₁ (marg as in text) श्वातश्च, D₁ 6 7 9
 भानुश्च, S (G₂ missing) धातुश्च (for सानुश्च)

31 G₂ missing (cf v l 26) —^a) D₁, 6 7 9
 भीमान्; D₃ T G₁ 4 M श्रीमान् (for हीमान्) —^b)
 V₁ B₁₋₁ Dn कृत्वा, B₁ 3 D₂ कृत्य, D₁₋₉ कृत्तिर, M
 घृत् (for कृत) — After 31^{ab}, V₁ B Dn D₅ 10 T₁
 read 35°-37^b, D₅ repeating the same in its proper
 place —^o) D₁ 2 विदपूर्वं, D₁ 3 विष्य, D₆₋₉
 वियूय (for विपूर्वं) V₁ B₂₋₅ Dn D₁₀ विद्युदूर्वा
 सोमवर्चा, B₁ विद्युपूर्वा सोमपूर्वा —^d) D₆ तु
 (for च)

32 G₂ missing (cf v l 26) —^a) S (G₂
 missing) सोम सूर्यश्च (M स्तु) सावित्रो —^b) S
 (G₂ missing) दातात्मा (for दत्तात्मा) V₁ B Dn
 D₁ 2 10 दत्तात्मा पुष्करीयक —^o) B₁ T₁ 2 G₁. 2. 4
 उष्णीनाभो, D₁ 3 उष्णीनाभो, D₆₋₈ M₁₋₃ उष्णीनाभो,
 T₃ उष्णीनामा, M₄ उष्णीनाभो (for उष्णीनाभो) —^d)
 T₂ G₁ 3 नसाजश्चर एव च, G₂ नमुश्चरण एव च

33 G₂ missing (cf v l 26) —^a) D₁₋₉ चमू
 पार, T₂ G₂ 4 शत्रुदुह; T₃ समूहक, G₁ मित्रदुह

(for चमूहर) V₁ B Dn सुरे (Dn₈ वे) शश्च (for
 सुवेपथ्व) D₁ 2 10 समूहन सुवे (D₁₀ रे) शश्च —^b)
 D₁₋₇ 9 T₁ न्योमादि (for रि) M₁ 3 हरि; M₂ 4
 हर (for भव) —^o) D₁ 4-9 धाता (for वक्षो)
 —^d) V₁ भवनो (for भु) T₃ M₂-4 विश्व (for
 दिव्य) T₁ 2 G₁. 2. 4 M₁ भवनो विश्वकर्मकृत्

34 G₂ missing (cf v l 26) —^a) B₅ Dn₈
 गलित, B₅ गलव, D₂ 5 मणिभ्य; D₆₋₉ मणिभ
 (for गणित) —^b) D₁ 2 प्राचेता (for आदित्यो)
 V₁ B₂₋₅ Dn D₁₀ रश्मिवांस (for मांस) D₄₋₉
 प्राचीन्यो (D₅ शो, D₇ जो) रश्मिस्तथा —^o) S
 (G₂ missing) सोमप (T₃ पू) वंश्च (for वर्चाश्च)
 —^d) T₂ G₁ विश्वक (for कृत्)

35 G₂ missing (cf v l 26) D₅ om. (hapl.)
 35^{ab} —^a) Dn₂ D₆ 9 अत्र, D₆ 7 8 अत्र (for
 अनु) —^b) D₂ नसा ईश्वर, T₂ G₁ निरजाश्वर; T₃
 सप्तजश्वर, G₁ 8 नरजश्वर, M नसाजश्वर (for नसा
 चेश्वर) — After 35^{ab}, T₁ ins

416* अजो मरीचिरित्येव विश्वेदेवा सनातना ।
 — V₁ B Dn D₅ 10 T₁ read 35^o-37^b after 31^{ab}, D₅
 repeating the same here. —^o) B₁ देवश्च (for
 चीर्यश्च) — D₁ om (hapl) 35^d-36^a —^d) D₄ 5
 (second time) 6 8 दीप्तिरोमा, some MSS दीप्तिरोमा
 (for लोमा) Dn₂ T₃ G₁ 4 M प्रभा (Dn₈ भं) कर
 (for भयकर).

36 For the sequence in V₁ B Dn D₅ 10 T₁ and
 the repetition in D₅, cf v l 35 G₂ missing (cf
 v l 26) D₁ om 36^a (cf v l 35) —^a) V₁
 B Dn D₅ (first time) 10 अनु, T₁ अग्नि, G₁ 3 4
 अग्नि (for अति) B₅ प्रभीतश्च, D₅ (second time)
 प्रवीतश्च (for तश्च) — G₄ om 36^{ab} —^b) D₆ 7 9
 प्रशुवाश्च, D₈ प्रस्तवाश्च (for प्रदाता) V₁ B₁₋₄ Dn₂ n₃

G. 13 4358
B. 13 91 33
K. 13 138 33
M. 13 79 35

सृजी वज्री वरी चैव विश्वेदेवाः सनातनाः ।
कीर्तितास्ते महाभागाः कालस्य गतिगोचराः ॥ ३७
अश्राद्धेयानि धान्यानि कोद्रवाः पुलकास्तथा ।
हिङ्गु द्रव्येषु शक्रेषु पलाण्डुं लशुनं तथा ॥ ३८
पलाण्डुः सौभजनकस्तथा गृञ्जनकादयः ।
कृष्माण्डजात्यलातुं च कृष्णं लवणमेव च ॥ ३९
ग्राम्यं वाराहमांसं च यच्चैवाप्रोक्षितं भवेत् ।
कृष्णाजाजी विडश्चैव शीतपाकी तथैव च ।

अङ्कुराद्यास्तथा वर्ज्या इह शृङ्गाटकानि च ॥ ४०
वर्जयेल्लवणं सर्वं तथा जम्बूफलानि च ।
अवक्षुतावरुदितं तथा श्राद्धेषु वर्जयेत् ॥ ४१
निवापे हव्यकव्ये वा गर्हितं च श्वदर्शनम् ।
पितरश्चैव देवाश्च नाभिनन्दन्ति तद्विः ॥ ४२
चण्डालश्चपचौ वर्ज्यौ निवापे समुपस्थिते ॥
कापायवासी कुष्ठी वा पतितो ब्रह्महापि वा ॥ ४३
संकीर्णयोनिर्विप्रश्च संबन्धी पतितश्च यः ।

Ds (first time) 10 [अ]य, Dn1 [अ]पि (for च)
Ds (second time) प्रशुसांश्चायुमास्तथा; T2 3 G1 3
प्रदाताशुमति — °) Ds 6-9 शिलाभ, Ds (second
time) शिलाद (for शैलाभ) — °) D2 5 (second
time) T2 3 G1 3 M धारोष्णी (for धी')

37 For the sequence in V1 B Dn Ds 10 and the
repetition in Ds, of v l 35 G2 missing (of v l 26)
— °) V1 B2 3 Dn Ds (first time) T1 सृजो वज्री, B1
अजो वज्री, B2 वजो वज्री, Ds 7 9 मुदी वजी, Ds मुदी
चदी, T2 3 G1 3 4 सू (T2 स्व) जी मंजी, M सृजी मुजी
(for सृजी वज्री) B1 अजो वज्री चरी चैव, D1 3 सृजी
वजी (D2 वज्री) करी चैव, D4 मुजी वची च चिरी च,
Ds (second time) मुदी चची चरी चैव.

38 G2 missing (of v l 26) D1 reads 38 on
marg. — °) Dn2 कोद्रव (for वा) Ds 6 8 9 कुल
त्यास; G1 पुष्कलास (for पुलकास) Ds 1 कोद्रवा
सकुलथका — T1 om (hapl) 38° — °) D1
पालका, D2 पुलका; Ds 5 7 नालक, Ds 9 मापक,
Ds कृमाद, D10 T2 3 G1 3 4 M2 (inf lin.) मूलाना;
M कालास (for पलाण्डु)

39 G2 missing (of v l 26) — °) V1 B1 3 4 5
Dn Bom ed शो (B1 4 सो; Bom ed. सौ) भाजन
कोविदारस, B2 Ds 4-10 प (Ds पा) लाडुसौ (B2 लाडु
शो, D10 लाडुशो) भाजनकौ (B2 D10 कसु); T1
पलाण्डुं लशुनं हिङ्गु, M पलण्डुसौभजनकास — °) Ds
किङ्किदु- (for कृष्माण्ड), Dn2 कृष्माण्डजात्यलातुं च,
D1 2 5 किङ्किदजात्यलातुं च, Ds 7 9 किङ्किदजा (Ds
'दुका) न्यलातु च, Ds कलिदजात्यलातुं च, D10 T Gs
कृष्माण्डकान्यलातुनि (D10 'वु च), G1 3 M कुष्माण्डकान्य-
लातुनि

40 G2 missing (of v l 26) — °) V1 B Dn

Ds 2 7 10 ग्राम्य- (for ग्राम्य) Ds 3 6 8 T2 3 वराह-
(for वा) — °) Ds 7 तथा (for यत्) Ds 6-8 10
T2 Ms [अ]प्रोषित, T2 प्रोक्षित (for [अ]प्रो) — °)
B1 Dn2 विडग च; B2 3 Dn2 D1-9 विड चैव (for विड-
श्चैव) D10 G1 2 4 Ms कृष्णा (Ms 'ष्णा) जाजीरक चैव,
T1 3 कृष्णाकाजीरक चैव, T2 कृष्ण वा जीरक चैव; M1-3
कृष्णाजाजलिकश्चैव — °) D1 3 शीतपाकी, T1 शीतलाशी
(for 'पाकी) — T1 om (hapl) 40°-41°. — °) T2
G1 3 4 कुंकुमाद्यास; T2 M अङ्कुरा स्युस (for 'राद्यास)
— °) Ds 3 इमा, G1 3 ऋभ (for इह) B2 इह
शृगाटकविषु, Ds-7 9 इमां (Ds 'ह) शृगाटि (Ds 'रि)
कानि च; G4 इम शृगाटकानि च

41 G2 missing (of v l 26) T1 om 41° (cf
v l 40) — °) B2 damaged Dn2 D1. 6-3 T2 G1
अवक्षत्तावरुदित; Ds T1 M अवक्षुत च रु' — °) V1
B (except B1) Dn श्राद्धे च (for श्राद्धेषु)

42 G2 missing (of v l 26) — °) Ds-9 कव्याना,
T1 G1 3 M कव्ये च, G4 om (for कव्ये वा) — °)
V1 om च V1 B1 3 Dn1 सुदर्शन, Dn2 प्रदर्शन (for
श्व) ॐ Cn सुदर्शन शाकाविशेषः ॥ — °) V1 B Dn
D2 3 6-10 हि (for [ए]व) G2 वेदास (for देवास)
— °) D4-9 त विधि (for तद्वि)

43 G2 missing (of v l 26) — °) Some MSS
चांडाल- Ds Ms चण्डाल (Ms 'ळ) श्वपचो वर्ज्यो — °)
D1 निवापे पशुपस्थिते — °) V1 B Dn कापायवासा,
G2 कपायवासी Ds-9 च (for वा) T1 कापायवासा
कुष्ठी च — °) D1 3 5-9 भूण्डा (for ब्रह्महा)

44 G2 missing (of v l 26) — °) D1 3 स य;
Ds 5 7 च ह, Ds 9 T2 M तथा (for च य) T1
सकरो निकृतिस्तथा, T2 G1 3 4 संयधपति (T2 'लि)-
तस्तथा — °) B2 partly damaged. Ds 5 एतद्

अनुशासनपर्व

श्राद्धकल्पः]

वर्जनीया बुधैरेते निवापे समुपस्थिते ॥ ४४
इत्येवमुक्त्वा भगवान्स्ववंशजमृषिं पुरा ।

पितामहसभां दिव्यां जगामात्रिरतपोवनः ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

९२

भीष्म उवाच ।

तथा विधौ प्रवृत्ते तु सर्व एव महर्षयः ।
पितृयज्ञानकुर्वन्त विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १
ऋषयो धर्मनित्यास्तु कृत्वा निवपनान्युत ।
तर्पणं चाप्यकुर्वन्त तीर्थाम्भोभिर्यतव्रताः ॥ २
निवापैर्दायमानैश्च चातुर्वर्ण्येन भारत ।
तर्पिताः पितरो देवास्ते नान्नं जरयन्ति वै ॥ ३

अजीर्णेनाभिहन्यन्ते ते देवाः पितृभिः सह ।
सोममेवाभ्यपद्यन्त निवापान्नाभिपीडिताः ॥ ४
तेऽब्रुवन्सोममासाद्य पितरोऽजीर्णपीडिताः ।
निवापान्नेन पीड्यामः श्रेयो नोऽत्र विधीयताम् ॥ ५
तान्सोमः प्रत्युवाचाथ श्रेयश्चेदीगिसतं सुराः ।
स्वयंभूसदनं यात स वः श्रेयो विधास्यति ॥ ६
ते सोमवचनादेवाः पितृभिः सह भारत ।

C. 13 4378
B 13 92. 7
K 13 139. 7
M 13. 79 5

(for एते) —^d) D₁ २ ६-९ निवापे पर्युपस्थिते

45 G₂ missing (cf v 1. 26) G₄ om 45^a —^δ)
T₂ G₁ २ M ऋषि- (for ऋषिं) T₁ तदा (for पुरा)
Dn D₁₀ स्ववदयं (Dn₂ 'शं) तमृषिं पुरा; G₄ स ववर्षं
ऋषिं पुरा

Colophon missing in G₂ — Parvan name. B₁.

२ 4 Dn₈ ज्ञाति — Sub-parvan V₁ B Dn D₁ २ a.

२. 10 M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name V₁ B Dn D₁

२. 10 श्राद्धकल्पः; D₁ २ विभे (D₁ 'श्व) देवोत्पत्ति; T₂

श्रीमन्निमित्तत्रिसवादे श्राद्धे वर्ज्यावर्ज्यंक्रमविधि, M₁₋₃ श्राद्ध

कल्पे अत्रिमत् — Adhy no (figures, words or both)

V₁ 91 (as in text), Dn₁ 89; D₁₀ 98, T₁ M₁

131, T₂ २ G₄ 138, G₁ ३ M₁ 132, M₂ ३ 133

— Stoka no Dn₁ 45, D₁ 18

92

This adhy is missing in D₂ (cf. v 1 13
82 37) It is also missing in G₂ (cf. v 1 13
91 26)

1 ^a) V₁ B Dn तथा निमौ, D₁ २ निमौ तथा (for
तथा विधौ) —^δ) Dn₈ देवा (for एव) —^०) D₁ २
अकुर्वन्ते (for 'वन्त) V₁ B Dn पितृयज्ञ (Dn₂ 'पक्ष)

तु कुर्वन्ति —^d) D₁₋₃ शास्त्र (for विधि)

2 ^a) B₁ निष्ठाश्च, B₂ D₁ २ 4-3 नित्याश्च, D₂

निरता (for नित्यास्तु) —^δ) B₁ निर्वपनानि (for
निवप) D₁₋₇ ९ कृत्यानि निगमानि च, D₈ कृत्वा निर्व
पनानि च —^०) D₂ [अ]कुर्वन्चै (for 'कुर्वन्त)
—^d) T G₁ ३ 4 M₄ तीर्थामसि (for तीर्थाम्भोभिर)

3 ^δ) V₁ T₂ चातुर्वर्णेन —^d) V₁ B₂ (marg as
in text) २ Dn₁ n₈ तत्रात्र, D₈ तत्रात्रं, D₁₀ T₈
G₁ ३ 4 नेहात्रं, T₁ सहात्र, M₁₋₃ देहेन, M₄ देहात्रं
(for ते नात्र) D₁₋₉ हि (for वै)

4 ^a) V₁ B₂ 4 5 Dn D₂ अजीर्णैस्तु (for 'र्णेन)
D₈₋₉ [अ]भ्यहन्यन्त, T₁ [अ]पि हन्यन्त्य, T₂ [अ]पि हन्येन;
T₈ [अ]पि हन्यन्त, G₁ ३ 4 [अ]पि हतव्य, M [अ]भिह-
न्यन्तस् —^δ) Dn₂ देवाश्च, T₈ देवता (for ते देवा)
—^०) B₂ [अ]भ्यवर्तन्त, S (G₂ missing) [अ]न्वपय-
(G₄ 'इय) त (for [अ]भ्यपद्यन्त) —^d) V₁ B
Dn तदा ब्रह्माभिपीडिता, D₈ निवापान्नि, T₁ अजी-
र्णेनाति, T₂ ३ G₁ ३ M₄ तेना (T₂ ते चा) ज्याद्याभि-
पूजिता, G₄ तेनाद्याद्यादिपूजिता, M₁₋₃ तेनाध्मातेन
पीडिता

5 D₆ om (hapl) 5^a —^०) G₄ एवाद्य (for
आसाद्य) — T₁ om 5^b —^०) V₁ G₄ पीड्याम
(for 'म) —^d) B₁ स-, D₄ [s]य (for अत्र).
D₁ ६-९ विधीयते (for 'ताम्)

6 ^a) D₄₋₉ [इ]व (for [अ]थ) —^δ) D₄ ६-९
निश्चितं (for इंसितव) T₁ तु व; T₂ ३ G₄ M पर;

[485]

मेरुशृङ्गे समासीनं पितामहमुपागमन् ॥ ७

पितर ऊचुः ।

निवापात्नेन भगवन्मृशं पीड्यामहे वयम् ।

प्रसादं कुरु नो देव श्रेयो नः संविधीयताम् ॥ ८

इति तेषां वचः श्रुत्वा स्वयंभूरिदमत्रवीत् ।

एष मे पार्श्वतो वह्निर्युष्मच्छ्रेयो विधास्यति ॥ ९

अग्निरुवाच ।

सहितास्तात भोक्ष्यामो निवापे समुपस्थिते ।

जरयिष्यथ चाप्यन्नं मया सार्धं न संशयः ॥ १०

एतच्छ्रुत्वा तु पितरस्ततस्ते विज्वराभवन् ।

एतस्मात्कारणाच्चाग्नेः प्राक्तनं दीयते नृप ॥ ११

निवसे चाग्निपूर्वं वै निवापे पुरुषर्षभ ।

न ब्रह्मराक्षसास्तं वै निवापं धर्यन्त्युत ।

रक्षांसि चापवर्तन्ते स्थिते देवे विभावसौ ॥ १२

पूर्वं पिण्डं पितुर्दद्यात्ततो दद्यात्पितामहे ।

प्रपितामहाय च तत एष श्राद्धविधिः स्मृतः ॥ १३

ब्रूयाच्छ्राद्धे च सावित्रीं पिण्डे पिण्डे समाहितः ।

सोमायेति च वक्तव्यं तथा पितृमतेति च ॥ १४

रजस्रला च या नारी व्यङ्गिता कर्णयोश्च या ।

निवापे नोपतिष्ठेत् संग्राह्या नान्यवंशजाः ॥ १५

जलं प्रतरमाणश्च कीर्तयेत् पितामहात् ।

नदीमासाद्य कुर्वीत पितृणां पिण्डतर्पणम् ॥ १६

पूर्वं स्ववंशजानां तु कृत्वाद्भिस्तर्पणं पुनः ।

सुहृत्संमन्धिवर्गीणां ततो दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥ १७

G₁ १ वरं (for सुरा) —^o D₂ १ स्वय तु; D₃ S (except T₁, G₂ missing) स्वयमु- (for 'भू-') —^d G₃ सर्व- (for स व) B₁ D₁ 1 2 D₁ 2, 3 5, 8-10 [s]नि (for वि)

7 ^o T₁ राजन् (for देवा) — T₁ om. 7do

8 D₁ 3 देवपितर (for पितर) —^b D₃ 1 पीडा महे (for पीड्या) —^o B₁ 3 देवेश; B₁ G₁ मे देव (for नो देव)

9 T₁ om 9^{ab}, —^o D₂ तेषा तद्वचनं श्रुत्वा —^b D₃ 10 T₁ 3 G₁ 4 स्वयमुद् — Before 9^{ab}, T₁ ins. ब्रह्मा —^o T₂ पश्यतो (for पार्श्वतो) —^d T₁ G₁ युष्मान् (for युष्मच्) D₁ D₁ 2 4 6 8-10 G₁ [s]निधास्यति; M₁ विधीयते (for विधास्यति)

10 ^o D₁ G₁ तत्र, T₂ 3 G₂ 4 M₁ तस्य (for तात) T₁ सखायस्तस्य भोक्ष्यामो —^o D₁-9 जरिष्यति तथा चाग्ने

11 ^o T₂ [अ]पि (for तु) —^b D₂ वसु (for [अ]भवन्). —^o D₁ 3 चापि; D₃ तात, S (except G₁, G₂ missing) अग्ने (for चाग्ने) —^d V₁ B D₁ D₃ प्राक्तावद्, D₁₀ S (G₂ missing) प्राग्भावो (for प्राक्तनं)

12 T₁ om 12^{ab} —^{ab} B₂ (marg) 4 D₁₀ निरुद्धे च; D₁ 2 न्युत्ते चैव; S (T₁ om, G₂ missing) निवापे च (for निरुद्धे च) D₁ om चाग्निपूर्वं वै नि

D₁ D₁-9 G₁ 3 4 पूर्वं (for पूर्वं) T₂ 3 G₂ 4 निवृत्ते, M निवृत्ते (for निवापे) D₁ 2 G₁ निवापे (G₁ 'वृत्ते) भरतर्षभ (for 13^b) —^o D₁-9 चैवं (for त दे) —^o T₁ न प्र-, T₂ नास्ति- (for चाप) B₁ वर्तन्ति (for -वर्तन्ते) T₂ G₁ 3 4 M रक्षांसि नाभिवर्धते —^o V₁ B D₁ D₁₀ हुताग्ने (for विभावसौ)

13 ^o B₁ 3 D₁ 3 D₃ पूर्वपिण्ड; S (G₂ missing) तत पूर्वं (for पूर्वं पिण्ड) —^b T₂ G₁ 2 4 एश्राद् (for ततो) —^o Hypermetric B₁-4 om. च D₃ तथा (for तत) —^d T₁ पूर; T₂ 3 G₁ 2 4 M तावच् (for एष)

14 ^o B₁ श्राद्धेषु (for श्राद्धे च) —^d V₁ B₁ 2 4 D₁ 3 D₁ 4 9 10 T₂ मतेपि (for मतेति)

15 ^b D₁ 2 5-9 तथा; M₁ च सा (for च या) —^o D₁ 2 4-9 विष्टेरन्, T₂ M₁ विष्टेते (for -विष्टेते) —^d D₁ 1 9 नास्य (for नान्य) V₁ B₁-3 D₁ D₁-3 5-10 वशजा B₁ समाह्या नाप्यवशजा, S (G₂ missing) न मा (T₂ गृ) द्याश्राप्य (T₁ 'द्याश्रान्य-', G₁ 3 4 'द्या नाप्य) वंशजा

16 T₁ om 16 —^o B₂ जलं प्रभवमानश्च —^b D₃ 1 कीर्तयेत् (for 'येत्) —^o D₃ कुर्वति (for कुर्वीत) —^d S (except G₁, G₂ missing) पितृ (for पिण्ड-)

17 ^o D₁-9 च (for तु) D₁ 2 पूर्वं स्ववंशजातो (D₂ 'तानां —^b) T₂ तर्पयेत् (for तर्पण) — D₃

कल्माषगोयुगेनाथ युक्तेन तरतो जलम् ।
 पितरोऽभिलषन्ते वै नावं चाप्यधिरोहतः ।
 सदा नावि जलं तज्ज्ञाः प्रयच्छन्ति समाहिताः ॥१८
 मासार्धे कृष्णपक्षस्य कुर्यान्नवपनानि वै ।
 पुष्टिरापुस्तथा वीर्यं श्रीश्वैव पितृवर्तिनः ॥ १९
 पितामहः पुलस्त्यश्च वसिष्ठः पुलहस्तथा ।

अङ्गिराश्च ऋतुश्वैव कश्यपश्च महानृपिः ।
 एते कुरुकुलश्रेष्ठ महायोगेश्वराः स्मृताः ॥ २०
 एते च पितरो राजन्नेप श्राद्धविधिः परः ।
 प्रेतास्तु पिण्डसंवधान्मुच्यन्ते तेन कर्मणा ॥ २१
 इत्येषा पुरुषश्रेष्ठ श्राद्धोत्पत्तिर्यथागमम् ।
 ख्यापिता पूर्वनिर्दिष्टा दानं वक्ष्याम्यतः परम् ॥ २२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

९३

युधिष्ठिर उवाच ।

द्विजातयो व्रतोपेता हविस्ते यदि भुञ्जते ।
 अन्नं ब्राह्मणकामाय कथमेतत्पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अवेदोक्तव्रताश्वैव भुञ्जानाः कार्यकारिणः ।
 वेदोक्तेषु तु भुञ्जाना व्रतलुप्ता युधिष्ठिर ॥ २

C 13 4397
 B 13 93 2
 K 13 140 2
 M 13 80 2

१ : om 17^a-18^b

18 D₁ 7 : om 18^{ab} (of v l 17) T₁ om. 18^a-19^b —^a) Some unused MSS कल्याण- (for कल्माष) —^b) G₁ युक्तेन तरतोऽलिं —^c) T₃ पितरो-भिलषन्तेव —^d) T₂ G₁ [अ]व, M₁ [अ]ति- (for [अ]धि) D₃ : नाव चैवाप्यरोहत ; G₂ corrupt. —G₂ om 18^a-20^b —^e) T₁ G₂ तदा (for सदा) T₂ G₁ : M नदी (for नावि) T₃ तत्र (for तज्ज्ञा)

19 T₁ om. 19^{ab} (cf. v l 18) —^a) D₁-7 : पक्षे तु (for पक्षस्य) —^b) V₁ B Dn D₁₀ : 10 कुर्यान्नवपनानि वै (D₃ च) —^c) D₁ : 8 T₁ [आ]रोप्य (for वीर्यं) D₁-7 : युधिष्ठिर तथा (D₃ : 'रायुरा)-रोप्य —^d) D₃ om पितृ V₁ B Dn D₁₀ भक्ति, D₁ : तर्पणं; M₁ चर्चित (for वर्तिन)

20 ^a) Some MSS वशिष्ठ. D₁ : 4-9 ऋतु (for तथा) —^c) D₁ : 2, 4-9 ऋतुश्च (for ऋतुश्च) —^d) Some MSS कश्यपश्च (for क^o) —^e) D₁ : योगीश्वरा G₂ महायोगेश्वरेश्वरा

21 ^b) B₁ D₃ M₁ (also as in text) स्मृत, T₁ : पुरा, G₁ : परं (for पर) D₁₀ एष श्राद्धपरो विधि —T₁ om. 21^{ad} —^c) D₁ : च (for तु) G₂ पितृ (for पिण्ड-) D₁-9 प्रेताश्च पिण्डसंधानान् —^d) V₁ B₁ : [स]नेन, D₁ : 4, 5, 9 स्तेन (for तेन)

22 ^a) D₁ : न्याय (for श्रेष्ठ) S (G₂ missing)

इति ते पुरुषन्याय —^b) D₁ : 7 : 9 यथा गम, S (G₂ missing) यथाक्रम (for 'गमम्) —^c) V₁ B Dn D₁₀ ख्यापिता, G₂ प्रख्याता (for ख्यापिता) —^d) S (except T₁, G₂ missing) किं ते (for दान) D₁₀ तत्पर (for [अ]त परम्)

Colophon — Parvan name B₁ : 4 D₁ शक्ति — Sub-parvan V₁ B Dn D₁ : 4-10 M दानधर्म — Adhy name V₁ B Dn D₁ : 4-10 श्राद्धकल्प, T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे श्राद्धविधिकालवर्षावर्षवर्ष भक्ष्यामक्ष्यविनिर्णय, M₁-8 श्राद्धप्रशासन — Adhy no (figures, words or both) V₁ 92 (as in text), Dn₁ 90, D₁₀ 99, T₁ M₁ 132, T₂ : G₂ 139, G₁ : M₁ 133 M₂ : 134 — Śloka no Dn₁ D₁ : 23

93

☞ This adhy is missing in D₃ (of v l 13 82 37) It is also missing in G₂ (of v l 13 91 26)

1 = (var) 12 214 1 D₁ om the ref. —^a) D₃ द्विजास्तपो (for 'तयो) B₁ om पेता —^c) T₁ हविर (for अन्न) D₃-7 : काम्याय (for कामाय) ☞ Cu दशाहादौ व्रतोपेता ब्राह्मणा ब्राह्मणकामाय यजमान-स्यार्थं यदि भुञ्जते, तत्कथम्? स्वस्य व्रतलोपो वा गरीयान्, उत ब्राह्मणस्य कामभङ्गो वा इति प्रश्नार्थः । ☞

2 = (var) 12 214 2 —^a) T₁ स्ववेदोक्त (for

C. 13 4398
B. 13 93 3
K. 13. 140 3
M. 13 80 3

युधिष्ठिर उवाच ।

यदिदं तप इत्याहुरुपवासं पृथग्जनाः ।

तपः स्यादेतदिह वै तपोऽन्यद्वापि किं भवेत् ॥ ३

भीष्म उवाच ।

मासार्धमासौ नोपवसेद्यत्तपो मन्यते जनः ।

आत्मतन्नोपघाती यो न तपस्वी न धर्मवित् ॥ ४

त्यागस्यापि च संपत्तिः शिष्यते तप उत्तमम् ।

सदोपवासी च भवेद्ब्रह्मचारी तथैव च ॥ ५

मुनिश्च स्यात्सदा विप्रो देवांश्चैव सदा यजेत् ।

कुडुम्बिको धर्मकामः सदास्वप्नश्च भारत ॥ ६

अमृताशी सदा च स्यात्पवित्री च सदा भवेत् ।

ऋतवादी सदा च स्यान्नियतश्च सदा भवेत् ॥ ७

विघसाशी सदा च स्यात्सदा चैवातिथिप्रियः ।

अमांसाशी सदा च स्यात्पवित्री च सदा भवेत् ॥ ८

अ^०) M1-3 चतोपेते (for व्रताश्रैव) —^१) D1. 6-9 कारणात्, T2 G2. 4 M1 कारणै (for -कारिण) V1 B Dn Ds 10 भुजाना कामकारणे (D1: 'णात्, D10 'णै); M1-3 'ना कामचारिण —^०) V1 प्र, B1 D1-9 च, M द्वि (for तु) T1 G1 3 वेदोक्तेषु द्वि (T1 'केनैव) भुजाना, T2 'ऋतवभुजानां —^४) Dn1 n2 Ds. 9 व्रता लुप्ता, D10 T2 G1 व्रतालुब्धा; T1 किमु तत्र, T2 व्रत युक्ता (for 'लुप्ता) D1 2 भवति ते (for युधिष्ठिर) M1-3 व्रतयुक्ता भवति द्वि ☞ Cn वेदोक्त यागान्भूत व्रत तेन रहिता कामकारणे इच्छया हेतुना भुजाना भोजन कुर्वन्तु नाम । ये तु व्रतोपेता भुजते, ते लुप्तव्रता भवन्ति । ☞

3 = (var) 13 214 3 M1 om the ref —^०) Dn1 D1 6 1 9 य (for यद्) —^०) Ds om तप स्यादे V1 B Dn [ए]विह, D10 [इ]ति वै (for [इ]ह वै) —^४) Ds 1 चापि वा, Ds 8 9 वापि वै, T2 चापि किं (for वापि किं) T1 किंचन (for किं भवेत्).

4 = (var) 13 214 4^{ab} T1 om 4 —^०) Hypermetric V1 B Dn D1-10 T2 M1-3 मासार्धमा- (Ds. 9 'र्धं मा)सोपवासाद् (B1-4 Ds 10 'सी) —^१) Ds 7. 9. 10 तत्तपो, T2 यं तपो, M1 तपो वै (for यत्तपो). —D1 om. 4^{ab}. —^०) T2 मंत्रोप (for तन्नोप) D1-6 8 9 घाताय, T2 G1 M1 घाती स, G1 8 घाती च, M1-3 घात स (for घाती यो) —^४) M1 8 न तपस्त त्सता मत्

5 = (var) 13 214 4^c-5^b —^०) V1 B Dn D10 T1 G1 4 transp अपि and च D1 2 4-9 सप्राप्ति (for सपत्ति) —^१) D1 9 शिष्यात्तत्, T1 उच्यते (for शिष्यते) —^०) V1 सोपवासी (submetric), D1 तदोपवासी (for सदी) Ds भवति (for च भवेद्) Ds 9 तदोपवासी भवति —^४) T1 ब्रह्मचर्येति वा पुन

6 = (var) 13 214 5^c-6^b Before 6, T1 ins भीष्म —^०) D1 6-9 मुनिष्ठ, T1 मुनिर्यं (for मुनिश्च) T2 [ए]व (for स्यात्) Ds T2 तदा (for सदा)

—^१) Ds वेदाश्च (for देवाश्च). T2 जयेत् (for यजेत्) V1 B Dn D10 वेदाश्रैव सदा जपे (Dn2 'वे)त् —^०) T2 3 G1 2 1 कुडुम्बिको. M2 3 कुडुम्बिको धर्मपर —^४) T2 सुप्तश्च, Cn [अ]स्वप्नश्च (as in text) V1 B Dn1 n2 D10 मानव (for भारत) Dn3 सदातपश्च मानव. ☞ Cn अस्वप्न धर्मे जागरूक । ☞ — After 6, Ds G1 read 8^{ab}

7 7^{ab} = (var) 12 314 6^{ab} G1 om (hapl) 7^a-8^b. T1 transp 7 and 8 —^०) V1 B Dn Ds 10 T1 अमांसाशी (for अमृताशी) D1 6 1 9 स (for च) —D10 om (hapl) 7^b-8^a T1 om 7^b. D1 2 read 7^b after 8^{ab} Ds reads 7^{ab} twice —^१) Ds सावित्री (for पवित्री) V1 B Dn पवित्र (Dn2 'त्रे) च सदा पठे (B1 चरे)त्, D1 2 5 (both times) 6-9 सावित्री च सदा जपेत्. —D1 2 om 7^c —^०) Dn3 ऋतवासी (for 'वादी) Ds (both times). 6-9 सत्यवादी सदा स (Ds [second time] om स) स्यात् —T2 om, (hapl) 7^a-8^b T2 om 7^a-11^c

8 8^{ab} = 13 214 7^{cd} D10 T2 om 8^a, T2 om 8, G1 om. 8^{ab} (for all, cf v 1 7) D1 om (hapl) 8 Ds om (hapl) 8^{ab}. T1 transp 7 and 8 T1 transp. 8^{ab} and 8^{cd}. —^०) Dn1 n2 कथं (for सदा) —Ds 1 om (hapl) 8^{bc} Ds transp 8^b and 8^d —^१) D1 3 व्रत (for प्रिय) —Ds G1 read 8^{cd} after 6, M2 3 repeat the same after 9 —^०) V1 B Dn Ds 10 T1 G1 3 4 अमृताशी (for अमांसाशी) — After 8^{ab}, D1 3 read 7^b and om 8^d

9 = (var) 13 214 8 T2 om 9 (cf v 1 7) G1 M1 om 9 T1 om 9^a T1 om 9^{cd} —^०) Ds स; M2 4 तु (for च) —^४) Gs partly damaged G1 M2 4 तथा (for कथं) D1 2 6 1 9 M1 3 व्रत (for प्रिय) D1 पवित्री च सदा भवेत् — After 9, M2 3 repeat 8^{ab}

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं सदोपवासी स्याद्ब्रह्मचारी च पार्थिव ।
विघसाशी कथं च स्यात्कथं चैवातिथिप्रियः ॥ ९
भीष्म उवाच ।
अन्तरा सायमाशं च प्रातराशं तथैव च ।
सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुनः ॥ १०
भार्या गच्छन्ब्रह्मचारी सदा भवति चैव ह ।
ऋतवादी सदा च स्याद्दानशीलश्च मानवः ॥ ११
अभक्षयन्वृथा मांसममासाशी भवत्युत ।
दानं ददत्पवित्री स्यादस्त्रमथ दिवास्त्रम् ॥ १२

भृत्यातिथिषु यो भुङ्क्ते भुक्तवत्सु नरः सदा ।
अमृतं केवलं भुङ्क्ते इति विद्धि युधिष्ठिर ॥ १३
अभुक्तवत्सु नाश्राति ब्राह्मणेषु तु यो नरः ।
अभोजनेन तेनास्य जितः स्वर्गो भवत्युत ॥ १४
देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च भृत्येभ्योऽतिथिभिः सह ।
अवशिष्टानि यो भुङ्क्ते तमाहुर्विघसाशिनम् ॥ १५
तेषां लोका ह्यपर्यन्ताः सदने ब्रह्मणः स्मृताः ।
उपस्थिता ह्यप्सरोभिर्गन्धर्वैश्च जनाधिप ॥ १६
देवतातिथिभिः सार्धं पितृभिश्चोपभुङ्क्ते ।
रमन्ते पुत्रपौत्रैश्च तेषां गतिरनुत्तमा ॥ १७

C. 13. 44 12
B. 13 13 17
K. 13 140
M. 13. 80

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

10 = (var) 12 314 9 T₂ om 10 (cf v 1
7) T₁ om. the ref D₁ om 10^{ab} —^a) D₁₀ T₂ G₄
M₂ s सायमाशश्च D₁ s १ १ प्रातराश (D₁ s 'शी) च साथ
च; D₂ अतराशतसायं च (sic) —^b) T₂ G₄ प्रातराशश्च
V₁ B Dn D₂ 10 च यो नर (for तथैव च) —^d)
M कदाचन (for 'न्तरा पुनः) — For 10^{cd}, T₁ subst

417* यो न भुङ्क्ते स भवति उपवासी सदा द्विज ।

11 = (var) 12 214 10 T₂ om. 11^{cd} (of. v 1
7) —^a) D₂ गच्छेद् (for गच्छन्) T₁ ऋतौ यस्तु
(for ब्रह्मचारी) —^b) V₁ B₁ s 4 Dn D₂ s 10 ऋतौ
(for सदा) D₂ s हि (for ह) , B₂ s ऋतौ भवति
भारत, T₁ ब्रह्मचारी भवेन्नर, T₂ G₁ 4 M सदा चैव
भवेन्नर — T₁ om 11^{cd} —^c) T₂ G₁ s. 4 [प]व
(for च) —^d) M मौन (for दान) V₁ B Dn
D₂ 10 G₂ तु (for च)

12 = (var) 12 214 11 —^a) B₂ न भक्षयन्
(for भक्ष) —^b) D₂ १ s न मासाशी (for अमा)
T₁ भवेन्नर (for भवत्युत) —^c) D₂ s 8 T₂ G₂ ददन्
(for ददन्)

13 = (var) 12 214 12 —^a) G₄ भक्त्यातिथिषु
(for भृत्याति) —^b) D₁ सुधी नर, D₂ 4-9 G₄

सदा नर (by transp) —^c) T G₁ 4 M सकल (for
केवल) B₁ D₁ 10 T₂ भुक्तम् (for भुङ्क्ते) Dn₂ अमृता
करण भुक्ते —^d) D₁ एव (for इति)

14 = (var) 12 314 13 —^a) D₁-१ १ भुक्त-
वत्सु च योश्नाति —^b) D₁-9 जनाधिप (for तु यो नर)
—^c) T₂ स्याज्; M₂ [अ]र्थ (for [अ]स्य)

15 = (var) 12 214 14 —^b) D₁ 2 पितृभ्यो;
D₁₀ T₁ G₁ s 4 भृत्येभ्यो (for भृत्येभ्यो) V₁ B Dn
सथितेभ्यस्तथैव च

16 = (var) 12 314 15 —^a) T₁ एषा (for
तेषां) D₁ 2 4-9 सुपर्याप्ता (for ह्यपर्यन्ता) — T₁ om
16^{cd} —^c) V₁ B Dn D₁₀ [अ]प्सरसी, T₂ 'राभिर्
(for 'रोभिर्) —^d) B₁ D₁ 2 5 7 T₂ नराधिप (for
जना)

17 = (var) 12 214 16 —^a) T₂ partly dama-
ged D₁₀ सर्व (for सार्धं) —^c) T₂ लभन्ते (for
रमन्ते) V₁ B Dn D₁₀ पौत्रेण (for पौत्रैश्च)

Colophon om in V₁ B Dn — Parvan name
D₁ शांति — Sub-parvan D₁ 2 6-9 M₁-2 दानधर्म
— Adhy name D₁ 2 8 धर्मनिश्चय; D₁ १ १ धर्म-

९४

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति दानानि विविधानि च ।
दातृप्रतिग्रहीतृर्वा को विशेषः पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

साधोर्यः प्रतिगृह्णीयात्तथैवासाधुतो द्विजः ।
गुणत्रत्यल्पदोषः स्यान्निर्गुणे तु निमज्जति ॥ २
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
वृषादभेश्च संवादं सप्तर्षीणां च भारत ॥ ३
काश्यपोऽत्रिर्वसिष्ठश्च भरद्वाजोऽथ गौतमः ।

विश्वामित्रो जमदग्निः साध्वी चैवाप्यरुन्धती ॥ ४
सर्वेषामथ तेषां तु गण्डाभूत्कर्मकारिका ।
शूद्रः पशुसखश्चैव भर्ता चास्या बभूव ह ॥ ५
ते वै सर्वे तपस्पन्तः पुरा चेर्मुर्हीभिमाम् ।
समाधिनोपशिक्षन्तो ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ६
अथाभवदनावृष्टिर्महती कुरुनन्दन ।
कृच्छ्राणोऽभवद्यत्र लोकोऽयं वै क्षुधान्वितः ॥ ७
कस्मिंश्चिच्च पुरा यज्ञे याज्येन शिविद्वजुना ।
दक्षिणार्धेऽथ ऋत्विग्भ्यो दत्तः पुत्रो निजः किल ॥ ८

विनिश्चय , Ds धर्माधर्मनिश्चय , T₂ गृहस्थधर्मनिरूपण ;
M₁₋₃ व्रतप्रशसन — Adhy no (figures, words or
both) D₁₀ 100, T₁ M₁ 133, T₂ s G₁ 140 ;
G₁ s M₁ 134, M₂ s 135 — Śloka no D₁ 16,
D₂ 17

94

✎ This adhy is missing in D₂ (of v l. 13.
82 37)

1 G₂ missing up to सप्त (in 3^d) (of v l. 13 91
26) —^b) D₁ s [उ]त् (for च) —^c) V₁ B Dn
D₁ s T₁ हि (for वा) D₁₋₂ M₁₋₃ दातृ, प्रतिग्रहीतृर्वा

2 G₂ missing (of v l 1) —^a) T₁ साधुभ्य ,
G₁ s 4 साधोर्यत् (for साधोर्यं) D₂ s यत्र वि- (for
य प्रति-) D₁ गृह्णाति (for गृह्णीयात्) —^b) T₁
न च (for तथा) D₁ च य, D₁₀ जन- (for द्विज)
—^d) D₂ s निर्गुणे हि, T₁ s 'गेषु (for 'गे तु)

3 G₂ missing up to सप्त (in 3^d) (of v l 1)
T₂ partly damaged —^c) D₁ वृषादभेश्च, T₁
G₁ 'दर्वेश्च, T₂ वृषदर्वेश्च; G₂ s वृषादर्वेश्च (for 'दर्वेश्च)
—^d) T G₁ s सुमत (for भारत)

4 ^a) Some MSS काश्यपो D₂ [स]थ (for सत्रि)
Some MSS वशिष्ठश्च —^b) D₁ n₃ D₁ s r s G₂ s
M₂ भारद्वाजो, T₁ विश्वामित्रो —^c) D₂ s D₁ G₂ s
जामदग्नि (G₂ 'भ्य) (for जम) T₁ जमदग्निर्भरद्वाज

—For 4, T₂ subst.

418* काश्यपोऽत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतम ।
जमदग्निर्वसिष्ठश्च साध्वी चैवाप्यरुन्धती ।

5 M₁₋₃ transp 5 and 6 —^a) D₁₋₁₀ T₁ एव
(for अथ) —^b) G₂ चढा (for गण्डा). D₁ G₂
'कारका (for 'कारिका) T G₁ s s M चं (M₁₋₃ नं)-
बाभूत्परिचारिका —^d) D₁ s s 6-9 भर्ता तस्या; D₂ S
तस्या भर्ता (for भर्ता चास्या)

6 M₁₋₃ transp 5 and 6 —^a) V₁ B Dn D₁₀
M₁₋₃ च (for वै) — T₂ partly damaged for
6th —^c) D₁₀ जिपिंतो, T₁ s G M प्रवीक्षतो
(for [उ]पनि) D₁₋₉ समाधित परिप्राहं

7 ^a) D₁ s T₂ G₂ s s तथा (for अथ) —^c)
M₁₋₃ तुच्छ (for कृच्छ्र-) D₁₋₁₀ प्राप्ते (for प्राणे)
D₁₀ S (except T₁) तत्र (for यत्र) —^d) D₁ s s
क्षुधान्वित (for 'न्वित) D₂ लोकोय बहुधार्मिक

8 ^a) T₁ वै, T₂ G₁₋₃ य; M₁₋₃ स्व, M₂ स
(for च). —^b) V₁ B Dn D₂ s M₁ ज्ञेयेन (for
याज्येन) —^c) D₁₀ स, S (except G₂) च (for स्य)
D₁ s दक्षिणार्धेन ऋत्विग्भ्यो, D₁₋₉ 'थं स ऋत्विग्भ्यो
—^d) V₁ B Dn D₁₀ पुरा, T₁ M [स]निल, T₂ G₂
[स]नल, T₃ [स]नघ, G₁ s [स]नल, G₄ [स]निल (for
निज)

9 ^a) V₁ B₂ s s Dn₁₋₁₂ D₁₀ T₁ अस्मिन्; B₂ T₂
कं (for तं). D₁₋₉ T₂ G तु, T₁ च (for स्य)

तस्मिन्कालेऽथ सोऽल्पायुर्दिष्टान्तमगमत्प्रभो ।
 ते तं क्षुधाभिसंतप्ताः परिचार्योपतस्थिरे ॥ ९
 याज्यात्मजमथो दृष्ट्वा गतासृष्टिसत्तमाः ।
 अपचन्त तदा स्याल्यां क्षुधार्ताः किल भारत ॥ १०
 निराद्ये मर्त्यलोकेऽस्मिन्नात्मानं ते परीप्सवः ।
 कृच्छ्रामापेदिरे वृत्तिमन्नहेतोस्तपस्विनः ॥ ११
 अटमानोऽथ तान्मार्गे पचमानान्महीपतिः ।
 राजा शैव्यो वृषादभिः क्लिश्यमानान्दर्श ह ॥ १२
 वृषादभिरुवाच ।
 प्रतिग्रहस्तारयति पुष्टिर्वै प्रतिगृह्णताम् ।

मयि यद्विद्यते वित्तं तच्छृणुष्वं तपोधनाः ॥ १३
 प्रियो हि मे ब्राह्मणो याचमानो -
 दद्यामहं वोऽश्वतरीसहस्रम् ।
 एकैऋशः सवृषाः संप्रसृताः
 सर्वेषा वै शीघ्रगाः श्वेतलोमाः ॥ १४
 कुलंभराननङ्गहः शतशता-
 न्धुर्याञ्छुभान्सर्वशोऽहं ददानि ।
 पृथ्वीवाहान्पीवरांश्चैव ताव-
 दय्या गृह्यो धेनवः सुव्रताश्च ॥ १५
 वरान्यामान्प्रीहियवं रसांश्च

C 18 4428
 B 13 93 33
 K. 13 141 17
 M 13. 81 17

—^१) V₁ B Dn D₁ s s प्रभु, D₁₀ तदा, G₁ किल (for प्रभो) D₂ १ ० दिष्ट्यात्ममगमत्प्रभु —^०) D₁ १-० तु (for त) D₁ २ सत्रस्ता (for सत्ता)

10 T₃ partly damaged —^०) T₁ अतो (for मथो) ☞ C_v याज्यात्मजमित्यत्र याज्यात्मजस्यैर्दक्षिणार्थं दत्तत्वाद्दत्तपुत्रम् । ☞ —^१) T₃ मुनि- (for ऋषि) —^०) T₁ G₁ २ तव (for तदा) —^१) T₁ क्षुधार्ता सुनिसत्तमा

11 ^०) V₁ B₁ s s D₃ निराद्ये, Dn₂ निराद्ये, D₁-१ ० निराज्ये, D₁₀ नजीव्ये, T₁ अनित्ये, T₂ २ G M नाजीव्ये, C_v निराद्ये (for निराद्ये) D₄ मृति (for मर्त्यं) ☞ C_v निराद्ये अदनयोग्याश्चरहिते । ☞ —^१) D₁ २ आद्य- , D₁ १ ० आज्य- (for अन्न)

12 ^०) D₁ २ २ T₁ G₁ २ तन्मार्गे (for तां) —^१) T₃ पचमानो (for 'मानान्) —^०) D₄ श्रेष्ठो (for शैव्यो), T₁ २ G₁ २ २ वृषादभिः, G₂ 'दुष्यं (for 'दभि) —^१) T₁ उवाच (for ददशं) V₁ च (for ह). — After 12, T₃ ins

419* प्रतिग्रहनिमित्तं वै प्रस्युवाच स तान्मुप ।

13 T G₁ २ वृषादभिर् (for 'दभिर्) T₃ transp 13^{ab} and 13^{cd} T₃ damaged for 13^{ab} —^०) G₄ स्वरयति (for तारं) —^१) B₁ गृष्टिर्, D₂ T₂ पुष्टि (for पुष्टिर्) V₁ B Dn D₂ 10 T₁ G₁ २ गृह्णतां, D₃ ० गृह्णत (for 'ताम्) — After 13^{ab}, T₃ ins

420* तस्माद्दामि वो वित्तं तद्गृह्णीष्वं तपोधना ।

—^०) D₁ तद् (for यद्) T₁ २ M₁-३ मया यद्दीयते वित्तं (T₂ वृत्ति) —^१) Dn D₁ ० T₃ तद्गृणुष्व, T₁

प्रतीच्छ्व (for तच्छृणुष्व) B₁ द्विजोत्तमा (for तपोधना)

14 ^०) D₁ प्रियं (for प्रियो) G₃ om हि Dn D₂ याचमानो (for याच) T₁ ३ प्रिया हि मे ब्राह्मणा याचमाना —^१) D₃ S (except G₃) दद्याम्यहं (for दद्यामह) — After 14^{ab}, D₁₀ T G ins.

421* धेनूनां दद्याम्ययुत समग्रम् ।

[T₂ २ धेनूददान्ययुत वै (T₃ 'तशत) समग्र]

—^०) D₁ T₃ M स (for स) —^१) Dn₂ D₄-३ व (for वै) Some MSS श्वेतरोमा T₁ अश्वास्तथा शीघ्रान्वै सुपुष्पान्, T₂ २ G₁ २ २ अश्वास्तथा शीघ्रगाश्चै तरूपा (T₂ रोमा)न्, M₁-३ सर्वेषा व शतगा श्वतरूपा, M₄ तेषा सर्वै शीघ्रगा श्वतरूपा — After 14, D₁₀ T₂ २ G₁ २ २ ins

422* मनोजवान्प्रदद्याम्यर्जुदानि ।

[D₁₀ प्रददानि (for 'दामि)]

15 T₁ om 15^{ab} G₂ om. (hapl 1) 15^{cd} —^०) B₁ D₁₀ T₃ M शत, T₂ G₁ २ २ च (for शतारं) —^१) V₁ B Dn D₂ श्वेतान् (for शुभान्) D₁ ३-३ शतशो (for सर्वशो) Dn₁ n₂ D₄-३ S (T₁ G₂ om.) ददामि (for नि) D₁₀ धुर्याञ्छ्वेतान्प्रददान्यर्जुदानि —^०) V₁ B Dn Bom. ed प्र (Dn₁ n₃ पृ, Bom ed प) ष्टौहीना पीवराणा च तावद्, D₁₀ T₂ G ह (G₂ २ स) ष्टौ वाहान्पीवराणां च तावद्, M प्रष्टाश्ववाहा (M₂ [१५१] ष्टौहीनां) पीवरा (M₃ 'री)णां च तां ☞ C_v प्रष्टौहीना बाल्य एव गमिणीनाम् । ☞ —^१) D₁₀ G₁ २ M₂ गृष्टीर्; T₁ हृष्टा, T₂ २ G₂ २ M₁ २ गृष्टिर्; M₄ पुष्ट्यो (for गृष्ट्यो) B₂ सुप्रसृता (for सुव्रताश्च) D₂ २ अय्या पृथिन्या धेनव सुव्रता या

C. 13 4428
B. 13 93 33
K. 13 141 17
M. 13. 81 17

रत्नं चान्यहुर्लभं किं ददानि ।
मा स्मामक्ष्ये भावमेवं कुरुष्वं
पुष्ट्यर्थं वै किं प्रयच्छाम्यहं वः ॥ १६
ऋषय ऊचुः ।

राजन्प्रतिग्रहो राज्ञो मध्वास्वादो विपोषमः ।
तज्ज्ञानमानः कस्माच्चं कुरुषे नः प्रलोभनम् ॥ १७
क्षत्रं हि दैवतमिव ब्राह्मणं समुपाश्रितम् ।
अमलो ह्येव तपसा प्रीतः प्रीणाति देवताः ॥ १८
अह्नापीह तपो जातु ब्राह्मणस्योपजायते ।

16 °) T₁ पुर, T₂ पुरान्, M₁ पर (for वरान्)
V₁ B Dn रस यवांश्च, S -यवान् रसा (T₁ 'या)श्च (for
-यव रसांश्च) — °) Dn₂ [अ]न्य, D₂ [अ]त्र (for
[अ]न्यद्) D₁ सुलभ (for दुर्लभ) G₂ यद् (for
किं) Dn₂ D₂ 4-9 T G M₁ ददामि (for 'नि').
— °) V₁ B Dn₁ n₂ D₂ 10 मास्मिन्, Dn₂ नास्मिन्;
D₁ 2 मा मा, D₂ मा वो; D₂ मा वा, D₂ 1 0 मा
च (for मा स) B₁ D₂ [अ]भक्षे, D₁₀ 'क्षं; T₂ G
[अ]भोज्ये (for [अ]भक्ष्ये) D₁ 2 4 6 8 एत; D₂ 7 10
एन (for एव) — °) V₁ B Dn D₁₀ च (for चै)
D₂ किमु, D₁ क प्र- (for किं प्र) V₁ B Dn D₁
6 8-10 अह वै, D₂ 7 चान्यत्; G₁ 8 अह वा (for
अहं व)

17 M₁ om the ref — °) V₁ B Dn D₁-10 T₁ 2
G₂-4 राज्ञां (for राज्ञो) — °) T₁ विपोषण (for
'पम) — °) T₁ 2 त (for तज्) B₂ D₂ T₂ G₁
जायमान (G₁ 'नान्), Dn₂ जात', D₂ जानासि न,
G₂ 4 जानमानान् (for 'मान) — °) B₁ वि- (for
न) — After 17, D₁₀ T G ins

423* दशसूनासमश्चक्री दशचक्रिसमो ध्वजी ।
दशध्वजिसमा वेद्या दशवेद्यासमो नृप ।
दशसूनासद्वज्राणि यो वाहयति सौनिक ।
तेन तुल्यो भवेद्राजा घोरस्तस्य प्रतिग्रह ।

[Cf. Manu 4 85-86 T₁ 3 om lines 3-4 — (L.
3) T₂ सैनिके (for सौनिक)]

18 ° Before 18, M₁-3 ins वृषादाभिं (M₂ 'विं) T₁
om 18^{ab} — °) V₁ B Dn₁ n₂ D₁ 4 5 7-9 M₂ क्षेत्रं;
G₁ क्षम (for क्षत्र) V₁ B Dn D₂ 10 इह; D₂ इद;
T₂ G₁ 8 इति (for इव) — Dn₂ om. (hapl)

तदाव इव निर्दह्यात्प्राप्तो राजप्रतिग्रहः ॥ १९
कुशलं सह दानेन राजन्नस्तु सदा तव ।
अर्थिन्यो दीयतां सर्वमित्युक्त्वा ते ततो ययुः ॥ २०
अपक्रमेव तन्मांसमभूत्तेषां च धीमताम् ।
अथ हित्वा ययुः सर्वे वनमाहारकाङ्क्षिणः ॥ २१
ततः प्रचोदिता राज्ञा वनं गत्वास्य मन्त्रिणः ।
प्रचीयोदुम्बराणि स दानं दातुं प्रचक्रमुः ॥ २२
उदुम्बराण्यथान्यानि हेमगर्भाण्युपाहरन् ।
भृत्यास्तेषां ततस्तानि प्रग्राहितुमुपाद्रवन् ॥ २३

18^b-19^a. — °) V₁ B₁ 2, 4 Dn₁ n₂ D₁₀ ब्राह्मणान्
(for 'ण) B₂ ब्राह्मणानामुपाश्रित, B₃ 'णान्समुपा-
श्रितान्; D₁ 'ण समुपस्थित — °) T₂ कश्मलो ह्येव
तपसां — °) T₁ सर्वा (for प्रीत)

19 Before 19, M₁-3 ins ऋषय Dn₂ om. 19^a
(cf. v l 18) D₂ reads 19^{ab} twice — °) B₁
T G M₂ ये ह (for [अ]पीह) D₁ 2 रुजा (for तपो)
M₁-3 अह्ना शतैस्तपो यत्तु — For 19^{ab}, D₁ 2 (second
time) 6-10 subst

424* यदहोभि सुवहुभि सचित परम तप ।

— °) Dn₂ D₁ 10 G₁ 3 इति (for इव). — °) G₂
राज्य, M₁ 4 राजन् (for राज-).

20 °) T₁ जातेन (for दानेन) — °) G₂ om.
सदा — °) T₂ 3 G विदातां (for दीयता) B₁ दानम्
(for सर्वम्) — °) V₁ B Dn D₁ 2 [अ]न्येन ते, D₁₀
T₂ G M₁ तेन्यतो (for ते ततो)

21 °) T₁ अभक्ष्यम् (for अपक्रमम्). — °) V₁ B
Dn D₁₀ महात्मनां (for च धीमताम्)

22 °) D₂ प्रचोदिता (for प्रचो) D₂ 6 7 9 तत-
प्रचोदिता राजन् — °) D₁ 2 आगम्य (for गत्वास्य)
— °) D₂ प्रदेय, D₁ 7 प्रदाय, D₂ 9 प्रादाय, D₁₀
भादाय (for प्रचीय) V₁ B₁ [उ]द्बराणि G₁ corrupt.
— °) D₂ दान दत्त, G₂ वानादातु (for दान दातुं)
D₁-7 9 प्रचक्रिरे (for 'क्रमु) V₁ B Dn D₂ 10 दातुं
तेषां प्रचक्रिरे

23 S om 23^{ab} — °) B₁ उद्बराणि D₁ 2
च (for [अ]थ) D₁-9 [ए]तानि (for [अ]-
न्यानि) — °) D₂ ते गृहीत्वापि; D₂-9 ते गृहीत्वा हि

गुरूणीति विदित्वाथ न ग्राह्याप्यत्रिरव्रवीत् ।
 न स हे मूढविज्ञाना न स हे मन्दबुद्धयः ।
 हेमानीमानि जानीमः प्रतिबुद्धाः स जागृमः ॥ २४
 इह ह्येतदुपादत्तं प्रेत्य स्यात्कडुकोदयम् ।
 अप्रतिग्राह्यमेवैतत्प्रेत्य चेह सुखेप्सुना ॥ २५
 वसिष्ठ उवाच ।
 शतेन निष्कं गणितं सहस्रेण च संमितम् ।
 यथा बहु प्रतीच्छन्दि पापिष्ठां लभते गतिम् ॥ २६
 कश्यप उवाच ।
 यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।

सर्वं तन्नालमेकस्य तस्माद्विद्वाञ्छमं व्रजेत् ॥ २७
 भरद्वाज उवाच ।
 उत्पन्नस्य रुरोः शृङ्गं वर्धमानस्य वर्धते ।
 प्रार्थना पुरुषस्येव तस्य मात्रा न विद्यते ॥ २८
 गौतम उवाच ।
 न तल्लोके द्रव्यमस्ति यल्लोकं प्रतिपूरयेत् ।
 समुद्रकल्पः पुरुषो न कदाचन पूर्यते ॥ २९
 विश्वामित्र उवाच ।
 कामं कामयमानस्य यदा कामः समृध्यते ।
 अथैनमपरः कामस्तृष्णा विध्यति वाणवत् ॥ ३०

C. 13. 444
 B. 13. 93. 47
 K. 13. 141. 34
 M. 13. 81. 53

(for प्रग्राहितम्) D₁.² ग्रहीतु समुपाद्रवन्, D₅ प्रग्राह-
 यितुमाद्रवन् — For 23rd, D₁₀ S subst.

425* इष्ट्वा फलानि मुनयस्ते ग्रहीतुमुपाद्रवन् ।

[D₁₀ प्र- (for ते)]

24^a) D₃ च (for [इ]ति) D₅ ३ १ च (for
 [अ]थ) —^b) G₁ गृह्याणि (for ग्रा) D₄₋₉ न ग्रा-
 ह्याणीति चाडुवन् — Before 24rd, D₁₋₉ ins ऋषय
 ऊचु —^c) T₁ नास वै, G₁ ३. 4 नास हे (for
 न स हे) V₁ B Dn D₁₋₉ मंद, M₃ om (for
 मूढ-) D₁₀ G₂ नास हे मदवि (D₁₀ 'धी)ज्ञाना
 —^d) T₂ ३ M मातुष- (for हे मन्द) T₁ G नास
 मातुषबुद्धय —^e) B₁ D₃ D₁. १ १ १ हेमानी M
 जानीम (for 'म) T₁ हेमानीमानि जानि त्व (sic)
 —^f) D₅ ३ १ च (for स) V₁ B₂₋₃ Dn D₉ 10 M
 जागृम (for 'म)

25^a) D₃ उपात्त हि, D₅-३ चं तु, T G M₄
 'वृत्तं (for 'दत्तं) —^b) D₅ १ ग्राहम् (for ग्राह्यम्)
 S पतद्वै (for पतद्वैतत्) —^c) B₂ ३ Dn₁ n₂ D₁₀ transp
 च and इह D₁. १ १ सुखार्थिना (for सुखेप्सुना) V₁
 B₁. ५ प्रेत्येह च सुखेप्सया (V₁ पित्तं), B₁ D₁ ३ प्रेत्येह
 च सुखार्थिना (B₁ 'ना), D₅ ७ प्रेत्य चैव सुखार्थिना

26 Some MSS. वशिष्ठ (for वसिष्ठ) —^a) Dn₁
 D₁. ५. ३ निष्क (for निष्कं) D₁₀ T₃ गुणित (for गं)
 T₁ शतेन गुणितं निष्कं, T₂ G 'न निष्कगुणित, M₁-३
 न निष्कागणित —^b) T₁. ३ तथा (for यथा) D₂ 4.
 १-१ T₂ G₂ प्रतीच्छति; D₅ 'च्छन्वै, D₅ 'क्षति, M₁
 प्रयच्छेदि, M₂. ३ प्रतीच्छेदि, M₃ प्रयच्छामि (for प्रती
 च्छन्दि) V₁ B Dn D₁₀ तथा बहु प्रतीच्छन्वै —^d)
 V₁ B Dn D₃-10 पतते (for लभते)

27 — (var) 1 693*, lines 8-9, — (var) 1
 840*, lines 3-4 Cf Viṣṇu P 4 10 10 Some MSS
 काश्यप (for क) —^a) D₅ corrupt Dn₃ om यत्
 G₁ यवौ (for यव) —^b) G₁ न (for तन्) T₁
 नालमेकस्य पर्याप्तम् —^c) T₁ हृत्ति मत्वा (for तस्मा
 द्विद्वाथ) V₁ शुभ (for शर्म) V₁ B Dn D₁₀ चरेत्;
 T₁ G₂ 4 M लभेत् (for व्रजेत्)

28^a) V₁ B₃ (marg as in text) T₁. ३ G [इ]ह;
 D₅-१ [ए]व (for [इ]व) —^b) V₁ Dn₃ M₃ कस्य,
 D₅ १ M₁ ३ तस्या (for तस्य) B₃ कस्य मात्रा विमुच्यते

29^b) S लोभ (for लोकं) — D₅ om (hapl.)
 29^c-30^d

30 D₅ om 30 (cf. v l 29) G₂ om. the ref
 —^b) S (except T₃) यथा (for यदा) V₁ D₁. ३
 समृध्यति, D₄-३ प्रसिध्यति (D₄ 'ते) (for समृध्यते)
 —^c) V₁ परम, D₄ अपर G₂ क्षवर (for अपर)
 —^d) Dn₃ तूर्णा; D₁ तूर्णं, D₅ नृणा, D₅-३ तूर्णां,
 T G₁-३ M स्त्रियो (for तृष्णा) G₁ त्रिष्टा वाणेन
 विध्यति — After 30, T G ins

426* अत्रि ।

न जातु काम कामानामुपभोगेन शाम्यति ।

हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ।

[= 1 693*, lines 6-7, 1 840*, lines 1-2,
 Manu. 2 94, Viṣṇu P 4 10 9 T₃ om. the ref
 — (L 1) T₃ काम (for काम) T₂ राजा तु कामा-
 कामानाम् (for the prior half) — (L 2) G₁ मृतैव
 (for भूय एव) G₂ हि (for [अ]भि)]

31 D₄ om. (hapl.) 31-32. —^a) D₅ प्रतिग्राह.

C 13 4344
B 13 93 47
K 13 141 36
M 13 81 35

जमदग्निरुवाच ।

प्रतिग्रहे संयमो वै तपो धारयते ध्रुवम् ।
तद्धनं ब्राह्मणस्येह लुभ्यमानस्य विस्रवेत् ॥ ३१

अरुन्धत्युवाच ।

धर्मार्थं संचयो यो वै द्रव्याणां पक्षसंमतः ।
तपःसंचय एवेह विशिष्टो द्रव्यसंचयात् ॥ ३२

गण्डोवाच ।

उग्रादितो भयाद्यस्माद्भिभ्यतीमे ममेश्वराः ।
बलीयांसो दुर्बलवाद्भिभेम्यहमतः परम् ॥ ३३

(for 'ग्रहे) V1 B1 ३ ४ मे (for वै) T1 प्रतिग्रहोसयमो
वै; T2 'हे समर्थोपि —^o) D2 यद् (for तद्) M
तद्धनं ब्राह्मणस्य —^d) B2 विस्रवेत्, B2 D2 ३ ०
विभ्रवेत् (for विस्रं).

32 D2 om 32 (cf v 1 31) —^a) Dn2 D2
T2 G2 ४ M धर्मार्थं (for 'र्थं) —^b) D10 अभि (for
पक्ष) D2 समित (for समत) D1 द्रव्याणा पक्ष
संमित, T1 ३ G1 ३ M2 'णा क्षयसञ्जित, T2 G2 ४ 'णा
क्षयसञ्ज (G2 'ञ्जि)क, M1 ३ (mf' l11) ३ 'णां क्षयस
स्थित, M2 णा चैव सशय ॐ Cn पक्षसमत
पाक्षिकत्वेन मत । ॐ —^d) V1 धर्मं (for द्रव्य)
D2 संचय

33 D2 गता, T G M2 चडा (for गण्डा) —^a)
D10 द्रव्याद् (for उग्राद्) D2 ० १ ० उद्वाहो नो भवेत्त-
स्माद्; D2 उत प्राहो नो भवेत् —^b) B2 D1 T2
भिभ्यति Dn2 [ह्र]व (for [ह्र]ने) V1 Dn2 T1 ३
G1 ३ ४ M2 महेश्वरा, B1 D2 ममेश्वरात्, D2 नरेश्वरा
(for महे^o) —^o) B1 D10 S बलीयसो (for 'यासो)
—^d) T2 ततोतीव विभेम्यह

34 After the ref, T2 ins

427* यथा चरन्ति विद्वांसस्तथा धर्मपरायणा ।

तदेव विदुषा कार्यमारमनो हितमिच्छता ।

— T2 om (hapl) 34-35 —^a) D2 ०-० यदि; D10
यो वै (for यद्वै) B1 धर्मं, Dn2 D2 S (T2 om) धर्मात्
(for धर्मे) D10 परो, G2 वर (for पर) —^b)
D1 G2 ४ M2 तादृश (G2 'शा); D2 T1 M1-2 तद्वत्,
D1-1 ० तदिद, D10 तमृतं (for तद्धन) B2 ३ तद्धन
ब्राह्मणा विदुः; T2 G2 ३ तादृश ब्राह्मणा विदुः —^o)
B2 Dn2 D1 ३ विनयात्सु विद्वासम्; D2-10 विषमापरसु

पशुसख उवाच ।

यद्वै धर्मे परं नास्ति ब्राह्मणास्तद्धनं विदुः ।
विनयार्थं सुविद्वांसमुपासेयं यथातथम् ॥ ३४

ऋषय ऊचुः ।

कुशलं सह दानाय तस्मै यस्य प्रजा इमाः ।
फलान्युपधियुक्तानि य एवं नः प्रयच्छसि ॥ ३५

भीष्म उवाच ।

इत्युक्त्वा हेमगर्भाणि हित्वा तानि फलानि ते ।
ऋषयो जग्मुर्न्यत्र सर्वे एव घृतत्रताः ॥ ३६

विद्वास (D2 'सम्), S (T2 om) विनयात्साधु विद्वास
(G2 ४ 'सम्) —^d) D2 ३ उपासेह; M1-2 तासुपासे;
M2 त उपायं (for उपासेय) T1 च तानहं (for यथा-
तथम्).

35 T2 om 35 (cf. v 1 34) T1 om 35 — After
the ref, Dn2 D10 ins

428* यस्य स्याद्विभवोऽकण्ठा नृणां यस्याधिका भवेत् ।
विनयात्स सन्मद्वार्यान्समुपासीत यत्नत ।

— D2 reads 35^a-36^b twice —^a) V1 B Dn D10
दानेन (for दानाय) —^b) D1 ३ तस्मै यो वै इमा प्रजा,
D2-3 ० (both times) तस्मै या (D2 'स्मिन्या) ज्याय न
सदा — For 35^a, T2 G M subst

429* कश्मलाधमदानाय प्रतियत्ना प्रजाधमा ।

[G2 ३ प्रतियत्न (for 'यत्ना) M1-2 प्रतियत्न प्रजाधम,
M2 यस्मै या वै प्रजा इमा (for the post. half)]

—^o) G1 बलानि (for क^o) D2 G2 [उ]पाधि, D10
[उ]पप्र, M2 [उ]परि- (for [उ]पधि) —^d) T2 G
यत्र व (T2 य) स-; M य एव स- (for य एवं न)

36 For the repetition in D2, cf. v. 1 35 B2
M1-2 om (hapl) 36^b-37^a —^b) V1 B1-4 Dn D10
T2 ३ वै, D2 ३ च, D2 तु (for ते) —^d) T G इव-
(for घृत) — After 36, T1 ३ G ins

430* अथ ते मन्त्रिण सर्वे राजानमिदमब्रुवन् ।

37 B2 M1-2 om 37^a (cf v 1 36) T1 om, the
ref. —^a) B1 ३ Dn1 n2 D2 T2 ३ G उपार्धि (for

मन्त्रिणः ऊचुः ।

उपाधिं शङ्कमानास्ते हित्वेमानि फलानि वै ।
ततोऽन्येनैव गच्छन्ति विदितं तेऽस्तु पार्थिव ॥ ३७
इत्युक्तः स तु भृत्यैस्तेष्वुपादभिश्चुकोप ह ।
तेषां संप्रतिकर्तुं च सर्वेषामगमद्गृहम् ॥ ३८
स गत्वाहवनीयेऽग्नौ तीव्रं नियममास्थितः ।
जुहाव संस्कृतां मन्त्रैरेकैकामाहुतिं नृपः ॥ ३९
तस्मादग्नेः समुत्स्थौ कृत्या लोकभयंकरी ।
तस्या नाम वृषादर्भिर्यातुधानीत्यथाकरोत् ॥ ४०

सा कृत्या कालरात्रीव कृताञ्जलिरुपस्थिता ।
वृषादर्भिं नरपतिं किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ ४१
वृषादर्भिरुवाच ।
ऋषीणां गच्छ सप्तानामरुन्धत्यास्तथैव च ।
दासीभर्तुश्च दास्याश्च मनसा नाम धारय ॥ ४२
ज्ञात्वा नामानि चैतेषां सर्वानेतान्विनाशय ।
विनष्टेषु यथा खैरं गच्छ यत्रेप्सितं तव ॥ ४३
सा तथेति प्रतिश्रुत्य यातुधानी स्वरूपिणी ।
जगाम तद्वनं यत्र विचेरुस्ते महर्षयः ॥ ४४

C 13. 4437
B 13 93 61
K 13 141 49
M 13 81 49

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

उपाधिं) B₁ D₁ 10 T G M₁ तु (for ते) —^b) V₁
B Dn D₁ 5 10 G₂ तानि (for [ह]मानि) D₁ 2 तु,
D₅ च, D₆₋₉ T₁ ते (for वै) —^c) D₁ 2 तानि
(for ततो) T₂ [5]न्यत्र (for अन्येन)

38 ^a) D₁ om., D₂ हि (for तु) T G तु, M
च (for वैर्) —^b) B₁ वृषादर्भिश्च, T₁ 3 G₁ 2 4
'दर्भिश्च, G₂ 'दर्पश्च (for 'दर्भिश्च) —^c) V₁ B Dn
D₅ 10 वै, D₁ 2 स, T₁ च (for स) T₂ कर्ता
(for कर्तुं) T₁ वै; G₂ om (for च) —^d) D₁ 2
S गृहान् (for गृहम्)

39 ^a) V₁ B Dn D₂ 10 T₂ G₄ सस्कृत्वैर्, D₁ 4
T₂ M 'त (for 'ता) —^d) B₁ Dn₃ D₁ 5 7 T G
M₁ नृप (for नृप)

40 ^a) T₂ अग्नी (for अग्ने) —^b) D₁ कृत्या
लोके भयंकर —^c) G₁ 2 4 तस्मान् (for तस्या) D₂
वृषादर्भिं, T G₁ 3 'दर्भिर्, G₂ 'दर्वी (for 'दर्भिर्)
—^d) D₂ तथा (for [इ]त्यय)

41 ^a) Dn₂ D₆₋₉ T₁ च (for [इ]व) —^c) B₁ 2

Dn₂ M₁ 3 वृषादर्भिर्, T₁ 2 G₂ 4 'दर्वि, G₁ 'दर्वी,
G₂ 'दर्पि (for 'दर्भिं)

42 T₂ 3 G₂ 4 वृषादर्भिर्, M₁ om (for वृषादर्भिर्)
—^d) D₁ corrupt D₂ नाशय (for धारय)

43 ^a) V₁ B Dn D₁₀ चैतेषां, G चैतेषां (for
चैतेषां) —^b) D₁ 5-7 9 T₁ एव (for एतान्) T₂
विनाशय (for विनाशय) D₂ सर्वाणां च न सशय,
D₁ 3 सर्वानिव विनाशयेत् —^c) B₅ Dn T₂ तथा (for
यथा) D₁ 6-9 विनष्टेषु कृषा खैरं —^d) M₁ तथा (for
तव)

44 ^a) M₁ [ए]व (for [इ]ति) —^b) T₁ भयंकरी
(for स्वरूपिणी)

Colophon om in V₁ B Dn — Parvan name
D₁ ज्ञाति — Sub-parvan D₁ 2 10 T₂ M₁-3 दानधर्म
— Adhy name D₁ 2 5-9 वृषादर्भिसर्पिसवाद; D₄
वृषादर्भिमहर्षिसवाद, T₂ G₂ सप्तर्षिसवाद — Adhy
no (figures, words or both) D₁₀ 101, T₁ M₁
134, T₂ M₂ 2 136, T₂ G₂ 3 141, G₁ 4 M₁ 135
— Śloka no. Dn₁ 61, Dn₂ 62, D₄ 43

९५

भीष्म उवाच ।

अथान्निप्रमुखा राजन्वने तस्मिन्महर्षयः ।
 व्यचरन्भक्षयन्तो वै मूलानि च फलानि च ॥ १
 अथापश्यन्सुपीनांसपाणिपादमुखोदरम् ।
 परिव्रजन्तं स्थूलाङ्गं परिव्राजं शुनःसखम् ॥ २
 अरुन्धती तु तं दृष्ट्वा सर्वाङ्गोपचितं शुभा ।
 भवितारो भवन्तो वै नैवमित्यत्रवीद्वपीन् ॥ ३
 वसिष्ठ उवाच ।
 नैतस्येह यथास्माकमग्निहोत्रमनिर्हुतम् ।
 सायं प्रातश्च होतव्यं तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥ ४

अत्रिरुवाच ।

नैतस्येह यथास्माकं क्षुधा वीर्यं समाहृतम् ।
 कृच्छ्राधीतं प्रनष्टं च तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥ ५
 विश्वामित्र उवाच ।
 नैतस्येह यथास्माकं शश्वच्छास्त्रं जरद्भवः ।
 अलसः क्षुत्परो मूर्खस्तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥ ६
 जमदग्निरुवाच ।
 नैतस्येह यथास्माकं भक्तमिन्धनमेव च ।
 संचिन्त्य वार्षिकं किञ्चित्तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥ ७
 कश्यप उवाच ।
 नैतस्येह यथास्माकं चत्वारश्च सहोदराः ।

95

☞ This adhy. is missing in D₂ (cf v l 13 82 37)

1 °) D₁ २ विचेरु (for व्यचरन्) — B₁ T₂ om (hapl.) 1^d-3°

2 B₁ T₂ om 2 (cf. v l 1) — °) D₂ D₃ 10 सुपीनांसं; D₁ २ सुनीनां स-; D₂-1 २ सुपीनांस (for 'नांस-) — °) T₁ ३ G M₁ -शिरोमुख (for मुखोदरम्) — °) D₁₀ T₁ M₂ पधि (for परि-) — °) V₁ B₂-२ D_n D₈ शुना सह (for शुन सखम्)

3 B₁ T₂ om 3^{ab} (cf v l 1) — °) D₂ २ ततो (for तु त) — °) V₁ B₁-२ D_n D₂ ४ २-10 शुभं (for शुभा) — °) D₁ २ सा (for न)

4 Some MSS वसिष्ठ (for वसिष्ठ) D₂ om (hapl.) 4-5. D₉ om 4^a-5^b D₁₀ om (hapl.) 4 — °) M₂ [ए]व (for [इ]ह) — °) D₄-२ अनाहुत (for अनिर्हुतम्) — °) S (except G₁) तु (for च) — °) V₁ B D_n १ ns शुना सह (for शुन सख)

5 D₂ om. 5, D₉ om. 5^{ab} (for both, cf v l 4).

D₂ २ T₂ om (hapl.) 5 G₂ om (hapl.) 5-6 — °) V₁ समाहित (for 'हतम्) B₁ क्षुधा वा वीर्य-माहृतं, D₁ २ २-१ क्षुधा वाधिर्यमागत, S (T₂ G₂ om.) क्षुधया वीर्यमाहृतं — °) D₁₀ कृच्छ्रपात, T₁ कृच्छ्राद्भुत, T₂ 'द्वित, G₂ 'धितं, M₁ 'धिक (for 'धीत) D₂ वा (for च) — °) V₁ B D_n १ ns D₉ शुना सह (for शुन सख).

6 G₂ om. 6 (cf v l 5) M₁-२ om. (hapl.) 6-9 (retaining the ref.) D₄ om. the ref. M₂ जमदग्निरु (for विश्वामित्र). D₂ D₁₀ read 6 twice — °) M₂ गतो ज्वर (for जरद्भव) D₂-२ शश्वच्छास्त्रातिग मन, D₁₀ (second time) शश्वच्छास्त्रविचारणं; T₁ होतृशास्त्रगतो ज्वर, T₂ ३ G₁ २ शश्वच्छास्त्रकृतो ज्वर (T₂ 'तोत्पथ), G₂ शश्वच्छास्त्रकृतो ज्वर — °) T₂ मूढस् (for मूर्खस्) — °) V₁ B D_n १ ns (both times) ns D₂ शुना सह (for शुन सख).

7 M₁-२ om 7 (cf v l 6) D₄ om (hapl.) 7. G₂ om (hapl.) 7-9 (retaining the ref.) G₁ २ om. the ref — °) B₂ यथात्तत्त्व (for यथास्माकं) — °) D₁₀ सचितं (for सचिन्त्य) D₁ २ २-२ संचित (D₁ २ 'त्यं) वार्षिकं सर्वं — °) V₁ B D_n शुना सह (for शुन सख).

देहि देहीति भिक्षन्ति तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥ ८

भरद्वाज उवाच ।

नैतस्येह यथास्माकं ब्रह्मवन्धोरचेतसः ।

शोको भार्यापवादेन तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥ ९

गौतम उवाच ।

नैतस्येह यथास्माकं त्रिकौशेयं हि राङ्गवम् ।

एकैकं वै त्रिवापीयं तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥ १०

भीष्म उवाच ।

अथ दृष्ट्वा परित्राद् तान्महर्षीञ्शुनःसखः ।

अभिगम्य यथान्यायं पाणिस्पर्शमथाचरत् ॥ ११

परिचर्यां वने तां तु क्षुत्प्रतीघातकारिकाम् ।

अन्योन्येन निवेद्याथ प्रातिष्ठन्त सहैव ते ॥ १२

एकनिश्चयकार्याश्च व्यचरन्त वनानि ते ।

आददानाः समुद्धृत्य मूलानि च फलानि च ॥ १३

कदाचिद्विचरन्तस्ते वृक्षैरविरलैर्वृताम् ।

शुचिवारिप्रसन्नोदां ददृशुः पद्मिनीं शुभाम् ॥ १४

वालादित्यवपुःप्रख्यैः पुष्करैरुपशोभिताम् ।

वैदूर्यवर्णसदृशैः पद्मपत्रैरथावृताम् ॥ १५

नानाविधैश्च विहगैर्जलप्रकरसेविभिः ।

एकद्वारामनादेयां स्रपतीर्थामकर्दमाम् ॥ १६

वृषादर्भिप्रयुक्ता तु कृत्या विकृतदर्शना ।

यातुधानीति विख्याता पद्मिनीं तामरक्षत ॥ १७

C 13 4474
B 13 53 78
K. 13 142 17
M 13 81 64

8 M1-3 om 8 (cf v l 6) G2 om 8 (cf v l 7) T1 2 G1 3 4 M4 om (hapl) 8-9 T8 om (hapl) 8-10 D4 अत्रिर्, D10 काश्यप —^o) D1 2 याचते, D1-10 याचति (for भिक्षन्ति) —^d) V1 B Dn शुना सह (for शुन सख)

9 M1-3 om 9 (cf v l 6) G2 om 9 (cf v l 7) T G1 2 4 M4 om 9 (cf v l 8) B5 D5 transp 9 and 10 D4-3 गौतम (for भरद्वाज) —^b) D1 स्र (for ब्रह्म) —^o) D1 2 भार्या (for शोको) —^d) V1 B Dn D4 शुना सह (for शुन सख)

10 T3 om 10 (cf v l 8) D4 om (hapl) 10 T1 G2 M1-3 om the ref. B5 D5 transp 9 and 10 —^b) B1 2 4 त्रि (B1 वि)कौशेय, M2 (inf lin) C7 त्रिकालोन्व (for त्रिकौशेय) B2 6 Dn D10 च, M1 3 (inf lin as in text) 3 त्रि (for हि) —^o) D2 M वा, D5 हि (for व) V1 B2-3 Dn1 na D1 2 10 M2 त्रिचर्यायं, B1 त्रिवापीयं, T2 G1 3 4 *पिक, M2 (inf lin) C7 त्रिचर्यायं (for त्रिवापीयं) T1 त्रिवापिकामरक्षत —^d) V1 B Dn शुना सह (for शुन सख)

11 ^a) D1 परिव्रह्मा (for परित्राद् स) —^b) T1 ऋषीन् (submetrio) (for महर्षीन्) V1 B Dn शुना सह (for शुन सख) —^o) S अभिवाद्य (for *गम्य) —^d) D1 2 4-9 अयाकरोत्, G2 अयाचत् (for अयाचरत्)

12 ^a) Dn2 परिचर्यां (for *चर्यां) V1 B4 D5 तांस

(for ता) D10 S (except M4) परिच (T1 *वा, T2 *वा)र्यं वने तांसु (M1-3 त तु) —^b) B6 कारिणा, D1 6 8 कारितं, D2 कर्तुंका, D4 5 7 9 कारिता, D10 *ताम् (for *काम्) S ध्रुवतीकारकाक्षिण —^d) Dn2 D1-9 सम च (for सहैव) M1-3 प्रातिष्ठन्सह तेन वै

13 T1 om 13 —^a) D5-9 कार्यायां (for कार्याश्च) —^b) D1 2 4-7 च (for ते) —^d) D5 om 13^{ad} —^d) D6 om (hapl) फलानि

14 ^a) T2 च (for ते) —^o) D1 2 4 भूरि, D1-10 भूमि, T1 G1-3 M पूर, T2 पूर्ण, T3 G4 पूत (for -वारि) —^d) D6 om (hapl) from पद्मिनी up to महर्षय (in 13^b)

15 D6 om 15 (cf v l 14) —^b) G8 om पुष्करै D10 अपि, T3 सति- (for उप), —^d) T1 om (hapl) 15^{ad} —^o) Some MSS वैदूर्य D1 2 4-8 हरितै, T2 G रुधिरै, M2 रचितै (for सदृशै) —^d) M4 यथा (for अथ)

16 D6 om 16 (cf v l 14) G4 om 16^a-17^b —^a) D1 2 4-8 खगमैर् (for विहगैर्) —^b) D4 6 8 प्राकार, T1 2 G1-3 M प्रवर (for -प्रकर-) D5 सेविता (for *सि) D7 जलप्राकारसेविता, T3 जतुभिरावृतां —^o) V1 एकाहाराम् (for एकद्वाराम्)

17 D6 om 17 (cf v l 14) G4 om 17^{ab} (of v l 16) —^a) T G1-3 वृषादर्भि- (for दर्भि) B1 प्रसुक्ता, Dn2 प्रपन्ना (for -प्रयुक्ता) —^b) Dn2

C 13 475
B. 13 93 79
K. 13 142 18
M 13 81 65

शुनःसखसहायास्तु विसार्थं ते महर्षयः ।

पद्मिनीमभिजग्मुस्ते सर्वे कृत्याभिरक्षिताम् ॥ १८

ततस्ते यातुधानीं तां दृष्ट्वा विकृतदर्शनाम् ।

स्थितां कमलिनीतीरे कृत्यामूचुर्महर्षयः ॥ १९

एका तिष्ठसि का नु त्वं कस्यार्थे किं प्रयोजनम् ।

पद्मिनीतीरमाश्रित्य ब्रूहि त्वं किं चिकीर्षसि ॥ २०

यातुधान्युवाच ।

यासि सास्म्यनुयोगो मे न कर्तव्यः कथंचन ।

आरक्षिणीं मां पद्मिन्या वित्त सर्वे तपोधनाः ॥ २१

ऋषय ऊचुः ।

सर्व एव क्षुधाताः स्म न चान्यर्तिकचिदस्ति नः ।

भवत्याः संमते सर्वे गृह्णीमहि विसान्युत ॥ २२

यातुधान्युवाच ।

समयेन विमानीतो गृह्णीध्वं कामकारतः ।

एकैको नाम मे प्रोक्त्वा ततो गृह्णीत माचिरम् ॥ २३

भीष्म उवाच ।

विज्ञाय यातुधानीं तां कृत्यामृपिणधैपिणीम् ।

अत्रिः क्षुधापरीतात्मा ततो वचनमत्रवीत् ॥ २४

अरात्रिरत्रेः सा रात्रियां नाधीते त्रिरथ वै ।

अरात्रिरत्रिरित्येव नाम मे विद्धि शोभने ॥ २५

यातुधान्युवाच ।

यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने ।

दुर्धार्यमेतन्मनसा गच्छावृतर पद्मिनीम् ॥ २६

वसिष्ठ उवाच ।

वसिष्ठोऽस्मि वरिष्ठोऽस्मि वसे वासं गृहेष्वपि ।

कन्या (for कृत्या) Dns वैकृत-; D6-8 विकृति- (for 'त) Ds दर्शनी — V1 om (hapl.) 17^a-19^b.

18 D0 om 18^{ab} (of v l 14) V1 om 18 (of v. l 17) —^a B Dn D10 पशुसख- (for शुनसख-) D1: M1-8 ते; D6-8 च (for तु) —^b D1: 2 4-8 तु (for ते) — Ds om (hapl) 18^a-19^a —^c D1: 2 5 7-9 तां (for ते)

19 V1 om 19^{ab} (of v l 17) Ds om 19 (cf. v l 18) —^b B D10 कृत्या (for दृष्ट्वा) Ds विकृति (for 'त)

20 Before 20, T2: 8 G2: 1ns ऋषय —^a T1: 2 G M कथं, T2 अथ (for एका). V1 B Dn च ख, Ds T2 [अ]सि ख, D10 त्व च (for नु ख) —^c T1: 8 आसाद्य (for आश्रित्य) —^d B1 D1 transp खं and किं

21 ^a G का (for सा) T1 याहमस्म्यनुयोगेन —^c B1 आरक्षणीं, B2 अवेक्षिणीं, T2 G1: 8 4 आरक्षका; G2 आरक्षिका (for 'क्षिणीं) Dns D10 पद्मिन्या M1-8 आरक्षणीं मा पद्मिन्या, M2 पूरणी मा च पद्मिन्या (sic)

22 ^a D1: 2 स्तो (for स्म) —^b D1: 2 नात्तव्य; D10 नावाप्य (for न चान्यत्) M न चाय किंचिदस्ति ह —^c T G1: 2 4 M1 समता (for 'ते) Dns Ms-4 भवत्या संमता (Dns 'त) सर्वे —^d V1 B Dn D10

गृह्णीयाम, D1-9 'मेह (for 'महि)

23 M1 om the ref —^a T1 सर्व एव (for समयेन) T2 [अ]त्र (for [ह]तो) —^b T2 G1: 2: 3 कामत- (for कारत) —^c Ds 6: 1 T1: 3 एकैको (for 'को) T2 नाम च; M1 नामत (for नाम मे) M1-3 एकैक नामत प्रोक्त्वा

24 T2 om the ref —^a B2 G1 damaged V1 यातुधानि D1: 2 4-9 तु (for तां) —^b B2 corrupt

25 Before 25, all MSS (except D1 M1, D2 missing) 1ns अत्रिस्वाच —^a B1 Dn: 2 T2 अत्रि, D7: 8 T2 G2 अत्रे, M1 आत्रे (for अत्रे) T1 अरात्रिरवते रात्रिर्, G2 'त्रिरात्रि सारित्रिर् —^b T1 य (for यां) M1-8 अत्र (for अथ) —^c D10 आरात्रिर् (for अ') Ds 6-8 T2 G2 आत्रिर् (for अत्रिर्) B2 M1: 2 एव G3 अरात्रिरात्रिरित्येव

26 ^a T1 तव (for यथा) T2 नामनैरुक्तमेतत्. — After 26^a, T2 reads 28^b, it reads 26^b after 32^a —^b D1-7 9 मम, T2 G2 स्वया, G1 8 मया (for मयि) V1 B (except B2) Dn D10 महाद्युते (for 'मुने) —^c D1 दुर्धार्यम्, Ds 9 damaged, D7 विद्धि स्वम् (for दुर्धार्यम्)

27 Ds om 27^a-30^b Ds 7 9 om (hapl) 27-30 T2 om. 27^a-28^a Some MSS वशिष्ठ —^a Some

वरिष्ठत्वाच्च वासाच्च वसिष्ठ इति विद्धि माम् ॥ २७

यातुधान्युवाच ।

नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।

नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पत्नीनीम् ॥ २८

कश्यप उवाच ।

कुलं कुलं च कुपपः कुपयः कश्यपो द्विजः ।

काश्यः काशनिःकाशत्वादेतन्मे नाम धारय ॥ २९

यातुधान्युवाच ।

यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने ।

दुर्धार्यमेतन्मनसा गच्छावतर पत्नीनीम् ॥ ३०

भरद्वाज उवाच ।

भरे सुतान्भरे शिष्यान्भरे देवान्भरे द्विजान् ।

भरे भार्यामनव्याजो भरद्वाजोऽस्मि शोभने ॥ ३१

यातुधान्युवाच ।

नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।

नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पत्नीनीम् ॥ ३२

गौतम उवाच ।

गोदमो दमगोऽधूमो दमो दुर्दर्शनश्च ते ।

MSS वशिष्ठो (for वसिष्ठो) T₂ G M वरिष्ठोस्मि वसिष्ठोस्मि —^b) D₁ T₃ वने वास, D₁ : वने वास (D₁ 'स'), T₁ वनवासे (for वसे वास) —^c) V₁ B₂ : D₁ D₂ : 10 T₁ : 3 G₂ M₁ वसिष्ठत्वाच्च, B₅ वसिष्ठ', C_b v वरि' (as in text) M₁-3 गृहे वासाद् (for च वासाच्च) D₃ वसिष्ठान्नवासाच्च —^d) B₃ D₃ वसिष्ठ

28 D₁ : 7 : 3 om 28, T₂ om 28^a (for all, of v l 27) —^a) B₅ मामकैरुक्तमेतत्ते (sic) — T₂ reads 28^b after 26^a —^b) D₃ मयि नाम महामुने — D. cm 28^c T₂ om (hapl) 28^d-30^d

29 D₁ : 7 : 3 om 29 (cf v l 27) T₂ om 29 (cf. v l 28) Some MSS काश्यप (for क') —^a) M₂ कुलात् (for the first कुल) V₁ B. कुलप, B₂ (marg) D₁ कुवम, D₂ D₃ : 8 कुपय, D₃ कुलय, D₁ : कुचम, D₁₀ G₁ : 4 कुशल, T₁ कुशल, M कुशाप, Ca क्रम, C_b कुरस, C₁प कुपपी (also कुपपि) (for कुपप) G₃ कुल च कुल च कुशल (hypermetric), M₂ (inf lin) C_v कुलात्कुल च गच्छामि ☞ Ca b कुलमत्रिकुल तच्च कुरिसत च करोति तपोभिर्द्विजो ब्राह्मण, स च कुरम कश्यप पृ. कयम्। निरुक्त-मामथ्यात्। रकारत्कारनाशात् अकारागम । तथा वसयोन्व योरामम (?) कुरम । कश्यप । इयमन्तगर्भिणी कथा । पूर्वं वराहकल्पे म्भमानुना सूर्यं गिलिते सति अग्नि सूर्यकर्म चकार । तेन चाग्निश्रेष्ठानि गोत्राप्यमवन् । ततस्तत्पर्याया कश्यपोऽपि वर्णसहस्रमुद्रवासमवयम् । तत्रभावाच्च विष्ण्वादयस्त्र शुन्नस्वमवापु । तत प्रभृत्यत्रिकुल इरिसव करोति । C₁ कुपप इत्यकारान्तपाठ प्रामादिक । C_v कुलादेवकुलात् कुल वैत्य-नागमर्पादिकुलम् । अत कुलपालकत्वात्काश्यप इत्यर्थ । ☞ —^b) V₁ D₃ om, B₁-4 कुपप; D₁ कुवम, T₁ कुशाप, T₃ कुशाप, M₁ : (inf lin) : कुलप (for

कुपप.) Some MSS, काश्यपो B₅ काश्यपो द्विजसत्तम —^a) B₁ काश्य काश्यनिकाशत्वाद्; T₁ कुलप काशिपो य स्याद्, T₃ काश्यप काशिपाब्नाशद्, G काश्यप काश- (G₁ इय)नीकाश, M काश (M₁ 'श्या') काशानिकाशश्च —^d) M₁-3 [ह]स्येतन् (for पत्न)

30 D₁ om 30^a, D₂ : 7 : 3 om 30 (for all, of v l 27) T₂ om 30 (cf v l 28) —^a) T₁ यद् (for यया) —^b) B₁ D₁ : 2 D₃ महाद्युते (for 'मुने) —^c) D₃ अधार्यम्, D₁ : दुर्धार्यम् (for दुर्धार्यम्)

31 B₅ om 31 Some MSS भारद्वाज —^a) D₁ : T₁ : M₁ प्रेष्यान्, G पोष्यान्, M₁-3 पौत्रान् (for शिष्यान्) ☞ C₁ भशिष्यान् शासितुमयोग्यानपि राक्षमान् शत्रुश्च वशे कृत्य करुणया पालयामि। तथा असुतान् अपुत्रानुदासीनानपि दीनानदीनान्पालयामि । ☞ —^c) B₁ भरे भृत्यान्, B₂ (marg, orig as in text) D₂ : 7 भरे द्वाजो (B₂ 'ज'), D₁ : 2 भयाभ्याजो, D₁ : 3 भरद्वाजो, D₃ भरे गाश्च, D₁₀ T₂ G बह्वे व्याजाद्, M₁-3 बह्वे वाजो, C₁प C₁प भनव्याजो (as in text) ☞ C₁ भरे द्वाजम्, द्वाजमिति ष्टेदे तु द्वाभ्या जात संकरजमित्यर्थ । C₁प भनव्याजो भनव्या भजा माया तयैव जातोऽस्मि लोकहितार्थे, न तु कर्मणेत्यर्थ । ☞

32 B₅ transp 32 and 33 —^a) D₃ नैरुक्त नाम चैतत्ते — After 32^a, T₂ reads 26^a T₂ om 32^b —^b) B₅ मयि नाम महामुने, D₃ दुःखव्याभाषिताक्षर, T₂ दुःखव्यापादि —^c) T₁ [ए]व (for [ए]वद्) M₃ वारयितुं (for धार')

33 D₂ om (hapl) 33-38 M₁ : 4 om. (hapl) 33-34, B₅ transp 32 and 33 D₃ : 10 read 33^a

C 13 4490
B 13 93 94
K 13 142 33
M 13 81 80

C. 13 4491
B. 13 93. 94
K. 13 142. 33
M. 13 81. 80

विद्धि मां गौतमं कृत्वे यातुधानि निबोध मे ॥ ३३

यातुधान्युवाच ।

यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महासुने ।

नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥ ३४

विश्वामित्र उवाच ।

विश्वेदेवाश्च मे मित्रं मित्रमस्मि गवां तथा ।

विश्वामित्रमिति ख्यातं यातुधानि निबोध मे ॥ ३५

यातुधान्युवाच ।

नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।

नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥ ३६

जमदग्निरुवाच ।

जाजमद्यजजा नाम मृजा माह जिजायिपे ।

जमदग्निरिति ख्यातमतो मां विद्धि शोभने ॥ ३७

twice V₁ om the ref —^a) T₂ G गौतमो (for गोदमो) Bom ed दमतो (for 'गो) D₂ दुर्मांगो दुर्मांगो धूमो, D₅ (first time) गोभिस्तप्तोहमध्वस्त; T₁ गौतमो रमणो धूमो, Madras ed गौतमो मम गोधूमो —^b) D₅ om, D₁₀ (first time) G धूमो (for दमो) T₂ गोधुर्धनश्च (for दुर्दशनश्च) D₁ 2 गवा सदशनोपि च; D₅ 5 (first time) 6-9 10 (second time) 'दमोसदर्शनस्य मे, D₅ (second time) जातमात्रस्य देहत, T₁ गोधूमो दुर्दमश्च ते; T₂ दमारो दुर्दमश्च ते; Bom. ed दमस्ते समदर्शनात्, Ca दमस्ते समदर्शन — For 33^{ab}, V₁ B Dn₁ na Cap subst

431* गोभिस्तप्तो मम ध्वस्त जातमात्रस्य देहत ।

[§ Cn देहतो मातुर्वेदाज्जातमात्रस्य अकृततपसोऽपि मम सूर्यतुल्यस्य गोभी रश्मिभिस्तप्तोऽन्धकार ध्वस्तम् । अतोऽह गाव अतमा तमोविरोधिनी यस्य स इति व्युत्पत्त्या गौतमोऽस्मि । §]

—^c) B₁ om., D₁ 2 4 T₁ गौतम (for गौ) T₂ गौतम विद्धि मां कृत्वे —^d) V₁ B₁ 2 (orig) 3 4 Dn₁ na D₂ T₁ निबोध मां; B₂ (marg) D₁-10 शुचिस्मिते (for निबोध मे)

34 Dn₂ M₁ 4 om 34 (of v 1 33) B₅ om 34 B₁ reads 34 after 37 —^a) D₅ अथ (for यथा) —^b) B₁ 2 महाद्युते (for 'मुने) D₄-9 T₂ दुःखव्या (D₅ 'मा)भाषिताक्षरं.

35 Dn₂ om 35 (of v 1 33) B₁ om. 35 T₁ om (hapl) 35-36 —^a) D₄ 6-9 नित्य (for मित्र) —^b) D₄-8 मैत्रम् (for मित्रम्) D₅-8 अस्ति (for अस्ति) —^c) S (T₁ om.) विश्वामित्र (for 'मित्रम्) —^d) V₁ B₁-3 5 Dn₁ na D₂ 10 मा (for मे) D₄-9 अतो मे विद्धि शोभने

36 Dn₂ om 36 (of v 1 33) T₁ om 36 (of. v 1 35) —^b) Dn₂ मयि नाम महासुने, D₅ दुःखमाभाषिताक्षर

37 Dn₂ om. 37 (cf v 1 33) D₅ 7 9 om 37. D₅ om the ref —^a) V₁ B₁-3 Dn₂ जाजमद्यजजा-नाय, B₁ 5 D₅ 3 'मद्यजया नाम, Dn₁ 'मद्यजजादेह, D₄ 'मद्यतता नाम, D₁₀ T G जजामाद्यज (D₁₀ T₁ 3 G₂ 'माद्य ज)जामा (T₁ 'मे)य, M₁-3 Cv जजामा (Cv जाजम)द्यजनायाम्, M₂ जजामाद्य जजायिष्म, Cap जाज-मद्यजजा नाम (as in text) — M₄ om 37^b —^c) M₁-3 Cv जि (M₂ ज)हानीह (for मृजा माह) V₁ जिजी-यिपि, B₁ जजायिपु, B₁ 5 Cap जिजायिपि (B₅ 'नि), D₅ जजायसि, Cv जिजायिपे (as in text) B₂ 3 Dn₁ na D₅ जिजाहीह जिजायिपि; D₁ व्रजाम्यहं जितामिपि, D₁₀ जजामाह जजायुपी, T₁ जजामैतजजायुपि, T₂ जजामाह जजायिपी, T₂ G जजामाह जजायुपि (T₂ 'प) § M₂ (marg) Cv यत अह अग्नेर्यजनाय पूजनाय ज स्वगृहे जात दधि आ समन्ताज्जात अरणीरूप दारु च मथ्नानीति जाजमत् । एव च अग्निमुद्दिश्य ज गृहे जात ज अरण्ये जात वा मथ्ना-नीति जमदग्नि । एव सति अग्निमदिति वक्तव्यम् । जमदग्निरिति कथम् । सत्यम् । निरुक्तत्वाद्दग्निपदस्य उपरिनिपात । तथा अग्नेर्य-जनाय जिहानि दिने दिने जात पाप प्राणायामादिना स्यजामि । अत्रापि अग्निमुद्दिश्य ज पापपुरुष मथ्नातीति जमदग्नि । पूर्ववदग्निपदस्य उपरिनिपात । तथा अग्नेर्यजनाय इह लोके जिजायिपे जनितुमिच्छामि । अनेनाप्यग्निमुद्दिश्य ज जन्म मत् मनुत इति जमदग्नि । मनु अवबोधन इति धातो कर्तरि औणादिके उपस्ये कृते मदिति निष्पात्तिर्भवति । अत्रापि पूर्व वदग्निपदस्योपरिनिपात । Cn भूयो भूयोऽतिशयेन जमन्ति युगपदनेकेषु यज्ञादिष्वनेकवार पुन पुनर्भक्षयन्ति हवींषि ते जाजमन्तो देवा । जसु भक्षणे यद्बलुकि शत्रन्तस्य रूपम् । इज्यन्ते देवता अस्मिन्निति यजोऽग्नि । तेषा जान आविर्भावस्त-स्मिन् जिजायिपि जातोऽस्मि । जनैर्यद्भन्तास्मिन् लुक्त्वामनेपदे उत्तमपुरुषैकवचनम् आपोऽब्धभावश्च । इहलोके अतो मा जिजाहि जानीहि । अतो योगात् मा जमदग्निरिति नामतो विद्धि । जाजमदित्यत्रापदे प्रथमाक्षरलोपे द्वितीयस्यासिजेव जमदग्निरिति सिद्धम् । जिजाहीत्यपि ज्ञाधातोर्बलुकि जादेशे मध्यमैकव-चनम् । ततो जाजमन्तोऽग्निश्चास्मिन् सन्तीति जमदग्निमान् ।

यातुधान्युवाच ।

यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने ।

नैतद्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥ ३८

अरुन्धत्युवाच ।

धरां धरित्रीं वसुधां भर्तुस्तिष्ठाम्यनन्तरम् ।

मनोऽचुरुन्धती भर्तुरिति मां विद्व्यरुन्धतीम् ॥ ३९

यातुधान्युवाच ।

नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभापिताक्षरम् ।

नैतद्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥ ४०

गण्डोवाच ।

गण्डं गण्डं गतवती गण्डगण्डेति संज्ञिता ।

गण्डगण्डेव गण्डेति विद्धि मानलसंभवे ॥ ४१

यातुधान्युवाच ।

नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभापिताक्षरम् ।

नैतद्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥ ४२

पशुसख उवाच ।

सखा सखे यः सख्येयः पशूनां च सखा सदा ।

गौणं पशुसखेत्येवं विद्धि मामग्निसंभवे ॥ ४३

यातुधान्युवाच ।

नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभापिताक्षरम् ।

नैतद्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥ ४४

C 13 4° 02
B 13 93 105
K 13 142. 44
M 13 81 91

ततो मतुक्लोपेन जमदाग्निरिति पदम् । एतेनापि स्वस्याध्वर्यणी-
यत्वमुक्तम् । ॐ —^o) Dn1 D4 T2 ख्यातस्ततो (for
'नतो) — Afor 37, B1 reads 34

38 Dn2 om. 38 (cf. v l 33) Ds 1 9 om 38
(cf. v l 37) B1 om 38 M1 om the ref. —^b)
T2 G2.1 मया (for मयि) D1 महाद्युवे (for 'मुने)
D2 दुःखव्याभापिताक्षर

39 ^a) D1 3 अना, D2 अधरा (hypermetric),
T1 हर, T2 G2 1 M2 (sup lin) 1 सार (for धरा)
T3 G1 3 माय (T2 'र) धरित्री वसुधाम् ॐ M2
(marg) Cv धरा धरित्रीमित्यत्र धर्त्वा धरित्री भर्त्वा
विना अरुम् अरोचमानाम् । ॐ —^b) D2 [अ]सशय (for
[अ]नन्तरम्) T1 नो चत्तुरनतर, T2 3 G M1-3 ह् (T2
M1-3 ने) च्छे अतुरनतर, M2 इच्छेत्तुरनतर — D1 om
39°-40° —^o) V1 B1-3 D1-9 T2 M1 मनो न रु (D1-9
निरु) धती (M2 'र्त्वा) भर्तुर, B2 मनो मे रुधती भर्तुर,
T2 मितिमाहं धती भर्तुर, M1-3 मनो नारुधती भर्तुर

40 D1 om 40 (cf v l 39) —^a) Dn2 मे
(for ते)

41 B1 5 om (hapl) 41-43 D2 om 41 D10
reads 41 twice D1 1 1 om, the ref. D10 (first time)
T G चंडा (for गण्डा) —^a) B2 partly damaged
Cvp गण्डवती (for गत) D2 1 गजगजेति द्रुवती, D10
(first time) T G चंड (T1 'दा) गतवती चंडा; M1 2
(orig) 1 गंड गतवती गडा, M2 (inf lin) गड गंड-
वती गडा —^b) M गडा (for गण्ड) D2 1 गजगं-
जेति सज्जिता, D10 (first time) T2 3 G चंडाचडेति सं,

T1 प्रचंडा चंडसं —^o) D2 M1 2 (sup lin) 2 1
[इ]ति, D2 च (for [इ]व) D2 गजगजेति गजेति, D1
गजगजे च गडेति, D10 (first time) T G चंडा चडेति
चडेति (T1 विख्याता) — For 41, V1 B2-1 Dn D2 10
(second time) subst.

43^a वज्रैकदेशे गण्डेति धातुमेत प्रचक्षते ।
तेनोन्नतेन गण्डेति विद्धि मानलसंभवे ।

[(L 1) Dn2 देवो (for देशे) D2 गडे तु (for
(for गण्डेति) — (L 2) D10 मामग्नि (for मानल-)]

42 B1 5 om 42 (cf v l 41)

43 D2 9 10 om. (hapl) 43-44 D2 om the ref.
D1 5 शुन सख (for पशुसख) —^a) T G1 transp
सखा and सखे G2 सखाय, G2 सखायौ (for सखे
य) D2 सेक्षेय (sio), D1 T1 संख्येय (for स^o)
V1 B Dn पशुन्रक्षा (B2 [marg] Dn1. ns 'न्रजा; B2-5
'न्रक्ष्या) मि द्रुवाहं, D2 पशुन्रक्षामान्दि द्रुवाहं, G1 सखे
सखायौ सख्येय; M1-3 सहे सखाय सख्येय; M4 सखे
सखाय सख्येय —^b) Dn1 सदा सखा (by transp),
T G M1 तथा सखा, M1-3 सखा तथा D2 य पशुना
सदा** —^o) T1 2 G M गौण्या (for गौण) D1
T2 G M [ए]व (for [ए]व) T2 तथा गौण्या पशुसख
—^a) D1 1 6 3 मानल (for मामग्नि)

44 D2 9 10 om 44 (cf v l 43)

45 D2 om 45 D2 पशुसख (for शुन सख)
—^a) T1 मया (for यथा) —^o) D2-9 शुन सख;
T2 3 G M शुनां सदा (G1 'ख) (for शुन सख) V1

C. 13 4503
B. 13 93 106
K. 13 142 45
M. 13 81 92

शुनःसख उवाच ।

एभिरुक्तं यथा नाम नाहं वक्तुमिहोत्सहे ।

शुनःसखसखायं मां यातुधान्युपधारय ॥ ४५

यातुधान्युवाच ।

नाम तेऽव्यक्तमुक्तं वै वाक्यं संदिग्धया गिरा ।

तस्मात्सकृदिदानीं त्वं ब्रूहि यन्नाम ते द्विज ॥ ४६

शुनःसख उवाच ।

सकृदुक्तं मया नाम न गृहीतं यदा त्वया ।

तस्मान्निदण्डाभिहता गच्छ भस्मेति माचिरम् ॥ ४७

भीष्म उवाच ।

सा ब्रह्मदण्डकल्पेन तेन मूर्ध्नि हता तदा ।

कृत्या पपात मेदिन्यां भस्मसाच्च जगाम ह ॥ ४८

शुनःसखश्च हत्वा तां यातुधानीं महाबलाम् ।

भ्रुवि त्रिदण्डं विष्टभ्य शाद्वले समुपाविशत् ॥ ४९

ततस्ते मुनयः सर्वे पुष्कराणि विसानि च ।

यथाकाममुपादाय समुत्तश्चुर्मुदान्विताः ॥ ५०

श्रमेण महता युक्तास्ते विसानि कलापशः ।

तीरे निक्षिप्य पद्मिन्यास्तर्पणं चक्रुरम्भसा ॥ ५१

अथोत्थाय जलात्तस्मात्सर्वे ते वै समागमन् ।

नापश्यंश्चापि ते तानि विसानि पुरुषर्षभ ॥ ५२

ऋषय ऊचुः ।

केन क्षुधामिभूतानामस्माकं पापकर्मणा ।

नृशंसेनापनीतानि विसान्याहारकाङ्क्षिणाम् ॥ ५३

ते शङ्कमानास्त्वन्योन्यं पप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः ।

त ऊचुः शपथं सर्वे कुर्म इत्यरिकर्शन ॥ ५४

त उक्त्वा वाढमित्येव सर्वे एव शुनःसखम् ।

सहाय (for सखाय) T₁ शुना सखाय सामन्न —^d)
T₂ [अ]व (for [उ]प)

46 ^a) S न व्यक्तम् (for तेऽव्य^o) D₁ ३ उदित
(for उक्त वै) V₁ B Dn D₁₀ नामनैरुक्तमेतत्ते —^b)
D₁ ३ ३-१ ० वाप्य (for वाक्य) —^o) Bom ed. पुनर्
(for सकृद्) D₂ तु (for स्व)

47 ^a) V₁ त्वया (for मया) —^b) V₁ B Dn
D₁₀ त्वया यदि, D₂ T G M₂ यदि त्वया (for यदा
त्वया) M₁-३ गृहीत यदि न द्रव्या —^o) D₁-० तस्मा
द्विदण्ड (D₁ 'डि)निहता —^d) D₁ ३-० transp गच्छ
und भस्म

48 V₁ B Dn D₁₀ om the ref —^b) D₂ D₁
om (hapl) तेन D₂-१ ० [मा]हता (for हता) —^d)
Bom ed भस्म सा (for भस्मसाच्च) M₁-३ बभूव
(for जगाम) T₂ (also as in text) सा (for ह).

49 ^a) V₁ B Dn शुन सखा (for शुन सखश्च) D₁ ३
[S]थ वा हत्वा (for च हत्वा ता) D₁-० शुन सखा च
ता हत्वा, D₁₀ सखा च दग्धा ता —^b) D₁ बलाम्
(for बलाम्) —^d) Some MSS शाश्वले

50 For a narrative on abjuration similar to the
one in stanzas 50-86, cf. 13 96, Jātaka 488, and
Jātalamālā 19 —^a) D₁-३ तत्र (for तत्स)

51 ^a) V₁ B Dn T₁ M कृत्वा (for युक्ताच्च)
—^d) D₂ ३ अजसा, D₄ T₂ G₂ ३ अम्भसा (for सा)

52 ^a) B₅ यथोत्थाय, T₁ ३ अथोत्तीर्य, T₂ G₁ ३ ३
तथोत्थाय (for अथो^o) —^b) T₁ एते, T₂ चैते, G₂
M₁ वै ते (by transp) V₁ B Dn सर्वे ते समुपागमन्,
D₁₀ सर्वं एवमुपा^o —^d) G₁ partly damaged T
G₂ ३ M₁ विसानि भरतर्षभ

53 ^a) T₂ G₁ तेन (for केन) V₁ B Dn D₁₀ के-
(B₅ ते)न क्षुधा परीतानाम् —^b) T₂ कृत- (for पाप)
G₁ ३ ३ -कर्मिणा (for -कर्मणा) —^d) D₂ om (hapl !)
53^{ed}

54 Before 53, S ins भीष्म —^a) D₂ ० वि-
(for ते) D₂ च (for तु) —^o) V₁ B Dn₁ n₂ Cn
समय (for शपथं) T₂ सर्वं (for सर्वे) ❀ Cn समयं
शपथम् । अत्र शपथव्याजेन निषिद्धान्युच्यन्ते । ❀ —^d)
B₅ -कर्षण, D₁₀ कर्षणा, M₁ -कर्षिन, some MSS
-कर्षण (for कर्शन) D₁ १ कुर्म इत्यभि (D₁ 'नु)दर्शितं,
D₂ ० ० कुर्म इत्यनुदर्शन

55 ^a) Dn₁ n₂ तद्, D₂ तत्र, M₁ तम् (for त)
V₁ B₂-३ Dn D₂ ३ ३ १० [ए]व (for [ए]व) —^b) V₁
B Dn D₁₀ तदा सम (for शुन सखम्) —^o) G₁ ३
सं- (for सु) T₁ क्राता (for श्रान्ता) —^d) D₂
३-० सर्वं एव (for शपथाय)

क्षुधाताः सुपरिश्रान्ताः शपथायोपचक्रमुः ॥ ५५

अत्रिरुवाच ।

स गा स्पृशतु पादेन सूर्यं च प्रतिमेहतु ।

अनध्यायेष्वधीयीत विमस्तैन्यं करोति यः ॥ ५६

वसिष्ठ उवाच ।

अनध्यायपरो लोके शुनः स परिकर्षतु ।

परित्राद्दामवृत्तोऽस्तु विमस्तैन्यं करोति यः ॥ ५७

शृण्णागतं हन्तु मित्रं स्वमुता चोपजीवतु ।

अर्थान्काङ्क्षतु कीनाशाद्द्विसस्तैन्यं करोति यः ॥ ५८

काश्यप उवाच ।

सर्वत्र सर्वं पणतु न्यासलोपं करोतु च ।

कूटसाक्षित्वमभ्येतु विमस्तैन्यं करोति यः ॥ ५९

वृथामांसं समश्नातु वृथादानं करोतु च ।

यातु स्त्रियं दिवा चैव विमस्तैन्यं करोति यः ॥ ६०

भरद्वाज उवाच ।

नृशंसस्यक्तधर्मास्तु स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च ।

ब्राह्मणं चापि जयतां विमस्तैन्यं करोति यः ॥ ६१

उपाध्यायमधः कृत्वा ऋचोऽध्येतु यजूंषि च ।

जुहोतु च स ऋक्षाभौ विमस्तैन्यं करोति यः ॥ ६२

जमदग्निरुवाच ।

पूरीपमुत्सृजत्वप्सु हन्तु गां चापि दोहिनीम् ।

C 3 4521
B 13 93 124
K. 13 142 64
M 13 81 om

56 Cr 13 96 32 —^a) D₁ गवा, M₁ अग
(for स गा) D₁ स्पृशतु (for स्पृशतु) —^b) D₁
सूर्यं च, D₂ स सत्य (for सूर्यं च) D₂ प्रति सूर्यं च
मेहतु —^a) M₁ करोतु

57 Cf. 13 96 17 Some MSS वसिष्ठ (for
वसिष्ठ) —^a) M₁₋₃ अनध्याय (for अन^a) B₁ स
करो (for -परो) Bom ed अनध्याये पठेच्छोके —^b)
D₂₋₃ M₁₋₃ सं-, T₁ च (for स) —^c) D₂ स
मानयुक्तो, D₁ जानवृत्तो, T₂ G₁ २ ३ कामवृत्तिषु, G₂
कर्मवृत्तिषु (for कामवृत्तो) D₁ २ T₂ G तु, T₁ स्याद्
(for स्तु)

58 Before 58, G₂ ins काश्यप V₁ om. (hapl)
58-60 D₁ s om (hapl) 58 T₂ om. (hapl) 58-59
—^a) Hypermetrio D₂ इति (for हन्तु) B₂ स
दधत्, B₁ s Dn₁ n₂ D₃ स वै, Dn₃ सख (for मित्र)
B₁ शृण्णागतं स हस्वमित्र —^b) Dn₃ स्वमित्र, D₁₀
स्वामुता, G₂ स मुता (for स्वमुता) B₁ ** चैवोप-
जीवतु —T₁ om 58^a —^c) D₂ ७ १ १० आशा (for
अर्थान्) G₁ कीनाशे (for 'शाद्) T₂ G₂₋₃ M आशा
काक्ष (M₁₋₃ करो) तु कीनाशे

59 = (var) 13 96 18 V₁ T₂ om 59 (cf.
v l 58) G₂ reads 59^a-61^b after 63 G₁ reads
59-60 after 67 G₂ om the ref Some MSS
काश्यप (for क^a) —^a) B₂ Dn₁ n₂ लपतु (for
पणतु) D₁ २ एव सर्वत्र पणतु, D₁ सर्वत्र स तु गृह्णातु,
D₂₋₃ १ सर्वं सर्वत्र गृह्णातु, D₂ १ १ १० यवं सर्वं प्रगृह्णातु
—^b) T₁ G₂ ३ M₁₋₃ न्यासे लोभं, G₂ न्यासक्षोभ, M₁

'लोभ (for लोप) T₃ न्यासे लोभ करोति च —^c)
T₃ G₂ अप्येतु (for अभ्येतु)

60 Cf 13 96 24 For the sequence in G₂ ३, cf.
v l 59 V₁ om 60 (cf. v l 58) M₁₋₃ om
(hapl) 60 T₂ reads 60 after the ref. of 61
D₁₀ transp 60^a and 60^b —^a) D₁ समश्नाति (for
'श्नातु) B Dn D₁₀ T₁ २ M₁ वृथामासासनश्चास्तु, T₂
G वृथामासानि चानातु —^b) D₁ २ वृथा दारान्; D₂ १
वृथा दारा (for वृथादान) T₂ सपात्रके, G₂ करोति
च (for 'तु च) D₂ १ १ १ वृथा दारा (D₁ 'रां) करोति
य —^c) T₂ कूटसाक्षित्वमभ्येतु (= 59^c)

61 = (var) 13 96 29 For the sequence in
G₂, cf. v l 59 D₁ १ १ om (hapl) 61 D₁ om
(hapl) 61 (retaining the ref) D₁₀ om (hapl)
61-63 G₁ om (hapl) 61-63 (retaining the ref)
D₂ om the ref Some MSS भारद्वाज After the
ref, T₂ reads 60 —^a) B₁ T₁ २ M धर्मोस्तु,
T₂ कामोस्तु, G₁ धर्मात्मा (for धर्मास्तु) —^c)
D₁ २ [अ]भि (for [अ]पि) T₁ २ G₁₋₃ M₁ जहतु (for
जयता) T₂ ब्राह्मणं निवतु सदा; M₁₋₃ ब्राह्मण्यं चापि
जहतु

62 D₁₀ G₁ om 62 (cf. v l 61) T₁ om. (hapl)
62 —^b) D₂ [अ]ज्ञात्वा (for ऋचो) —^c) D₁ १ १
M₁ सम, D₂ न स, D₃ वा स (for च स) T₃
G₁ २ M₁₋₃ कक्षेत्रौ (for कक्षाभौ) T₂ जुहोति च स
कक्षेत्रौ ॐ Cn कक्षाभौ, तत्र हि हुत भस्मीभावमप्राप्य
होतुर्दोषकरमित्याशयः । ॐ

C 13 4521
B 13 93 124
K 13 142. 64
M 13 81 om

अनृतौ मैथुनं यातु विसस्तैन्यं करोति यः ॥ ६३

द्वेष्यो भार्योपजीवी स्याद्दूरबन्धुश्च वैरवान् ।

अन्योन्यस्यातिथिश्चास्तु विसस्तैन्यं करोति यः ॥ ६४

गौतम उवाच ।

अधीत्य वेदांस्यजतु त्रीनग्नीनपविष्यतु ।

विक्रीणातु तथा सोमं विसस्तैन्यं करोति यः ॥ ६५

उदपानप्लवे ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः ।

तस्य सालोक्यतां यातु विसस्तैन्यं करोति यः ॥ ६६

विश्वामित्र उवाच ।

जीवतो वै गुरुन्भृत्यान्भरन्त्वस्य परे जनाः ।

अगतिर्वहुपुत्रः स्याद्विसस्तैन्यं करोति यः ॥ ६७

अशुचिर्ब्रह्मकटोऽस्तु ऋद्ध्या चैवाप्यहंकृतः ।

कर्षको मत्सरी चास्तु विसस्तैन्यं करोति यः ॥ ६८

वर्षान्करोतु भृतको राज्ञश्चास्तु पुरोहितः ।

अयाज्यस्य भवेद्विग्निसस्तैन्यं करोति यः ॥ ६९

अरुन्धत्युवाच ।

नित्यं परिवदेच्छ्वश्रूं भर्तुर्भवतु दुर्मनाः ।

एका स्वादु समभ्रातु विसस्तैन्यं करोति या ॥ ७०

ज्ञातीनां गृहमध्यस्था सक्तनुत्तु दिनक्षये ।

अभाग्यावीरस्रस्तु विसस्तैन्यं करोति या ॥ ७१

63 G₄ om 63 (of v l 61) T₂ om (hapl)
63 —^a) D_{ns} उरसृजेद्; T₃ 'जति (for 'जतु)
—^b) V₁ B Dn D₁₀ [ए]व दुह्यतु, D₂ 7 [अ]प्यदु-
ह्यतीं, D₃ [ए]व दुह्यतीं, D₃ s s [अ]प्यदु (D₃ 'दु)
ह्यतीं, M [अ]पि दुह्यतीं Madras ed p [अ]पि दुस्तनीं
(for [अ]पि दोहिनीम्) — After 63, G₂ reads
59^a-61^b

64 D₁ s-s om (hapl) 64-66 T₁ om (hapl)
64 —^a) D₁₀ द्विजो, T₂ s G₂₋₄ M₄ द्वेष्य (for
द्वेष्यो) D₁ 2 द्वेष्यनार्युपजीवी स्याद् —^b) D_{ns} क्र-
(for कूर) B₁ वैरिवान्, D₁ वीर्यं (for वैरं)
—^c) D₁ 2 भवतु (hypermetrio), S (T₁ om) सोगनु
(for चास्तु)

65 D₁ s-s om 65 (of v l 64) —^a) T₁ वेद
(for वेदास्) —^b) D_{ns} तथा मास; D₁ 2 च सोम
च (for तथा सोम)

66 = (var) 13 96 23 D₁ s-s om 66 (of
v l 64) D₂ om (hapl) 66-67 —^a) B₁ -पुर,
D_{ns} पुरे (for प्लवे) T₂ G M₁₋₃ उदपानोदके प्रा (G₁ s
M₂ s 'कप्रा)मे ॐ Cn उदपानप्लवे एककूपकजीवने । ॐ
—^b) D_{ns} ब्राह्मण (for ब्राह्मणो) — D₁ repeats
66^a after 67 — For 66, T₁ subst

433* उदपाने श्लेषममूत्रे चोत्सृजेद्वृषलीपतिः।

यातु पापीयसा लोक विसस्तैन्यं करोति य ।

67 D₂ om 67 (of v l 66) D₁ om the ref.
—^a) D₁ [s]मिगुगान्, D₁₋₉ [s]पि सत्वे; M₁₋₃ स
गुगान् (for वै गुरून्) D_{ns} भक्त्या (for भृत्यान्)
T₁ 2 G M₁ विगुणाभिवृत्त्याद्भक्त्या (G₂ 'मत्स्या'न्, T₂

विभृत्याद्विगुणान्भृत्यान् —^b) B₁ G₂ भरति, T₃ हरतु
(for भरन्तु) D₁₋₇ s T₂ s G M₄ [ज]परे (for परे)
T₁ त्यक्त्वा साधूनृपयजनान् — B₂ om 67^a D₁ om
(hapl) 67^a-70^b —^c) D₁₀ अगुश्च; S दरिद्रो (for
अगतिर्) T₃ G₁ s 4 तु; M च (for स्याद्)
— After 67, G₄ reads 59-60, and D₁ repeats
66^a

68 D₁ om 68 (of v l 67) D₁ om 68^a
D₂ s s G₄ om (hapl) 68-69 —^a) = 13 96 20^a
T₁ अशुचिर्ब्रह्मचारी स्यान् —^b) S (except T₂, G₄
om) मिथ्या (for ऋद्ध्या) — 68^a = 13 96 19^a

69 = (var) 13 96 33 D₁ om 69 (of v l
67) D₂ s s G₄ om 69 (of v l 68) D₁₀ om
(hapl) 69 T₁ om 69^a Before 69, T₂ ins जम
दग्नि —^a) V₁ B₂₋₅ D_{ns} D₃ वर्षा, B₁ न्याजं, T₂
G₁₋₃ M₄ हर्षं (for वर्षान्) D_{ns} n₂ D₅ वर्षाचरोस्तु
भृतको, T₃ हर्षं करोति भृतको; M₁₋₃ पुरुष करोतु भृतके
(hypermetrio) — T₁ transp 69^b and 69^c —^b)
B₄ राजा (for राज्ञश्) T₁ चापि; T₂ स्यात्स (for
चास्तु) —^c) T₁ अयाज्ययाजी च भवेद् — T₁ om
69^d — After 69, D₂ reads 73, repeating it in
its proper place

70 = (var) 13 96 38 D₁ om 70^a (of v l
67) T₃ om (hapl) 70 —^a) D_{ns} n₂ D₁₀ G₂
M₄ भवेच् (for वदेच्) B₂ ब्रह्मा, B₃ शुभ्र, D₂
शुद्; T₁ श्वश्रा (for श्वश्रू) D₅ नित्य परिभवेच्चैव
—^b) D₂ s s भर्ता (for भर्तुर्) — For 70^a, M₁₋₃
subst -

गण्डोवाच ।

अनृतं भापतु सदा साधुभिश्च विरुध्यतु ।
ददातु कन्या शुल्केन विसस्तैन्यं करोति या ॥ ७२
साधयित्वा स्वयं प्राशेदास्ये जीवतु चैव ह ।
विकर्मणा प्रसीयेत विसस्तैन्यं करोति या ॥ ७३

पशुसख उवाच ।

दास्य एव प्रजायेत सोऽप्रसूतिरकिंचनः ।
दैवतेष्वनमस्कारो विसस्तैन्यं करोति यः ॥ ७४

शुनःसख उवाच ।

अध्वर्यवे दुहितर ददातु

च्छन्दोगे वा चरित्रब्रह्मचर्ये ।

आध्वर्यवं वेदमधीत्य विप्रः

स्नायीत यो वै हरते विसानि ॥ ७५

ऋषय ऊचुः ।

इष्टमेतद्विजातीनां योऽयं ते शपथः कृतः ।

त्वया कृतं विसस्तैन्यं सर्षां नः शुनःसख ॥ ७६

शुनःसख उवाच ।

न्यस्तमाद्यमपश्यद्विर्यदुक्तं कृतकर्मभिः ।

सत्यमेतन्न मिथ्यैतद्विसस्तैन्यं कृतं मया ॥ ७७

मया ह्यन्तर्हितानीह विसानीमानि पश्यत ।

C 13 4536
B 13 93 139
K 13 142 79
M 13 81 123

434* शश्रवा विवाद वदतु भर्तृहीना च जीवतु ।
—^o) Ds 9 एक (for एका) Dn D2 7 समागतु (for सम*) Ds 6 एक स्वातु समभाति (Ds 'तु), D10 एका सा स्वादुमभातु, S (T3 om.) एका स्वादुनि चाभातु —^d) V1 B1 5 Dn2 Ds 7 10 T2 G2 3 य, D2 om (for या)

71 Ds T1 om (hapl.) 71 Before 71, D7 ins. गौतम —^a) D10 चैव (for गृह-) D7-9 मध्यस्थ (for 'स्या) M1-3 व्रत्यनाशरता चास्तु —^b) D10 corrupt, S (T1 om) सक्तना भुवि (G1 3 'नामपि) भक्षणे —^o) V1 B1 2 3 5 Dn D2 8 Cn क्षमोग्या, B2 क्षमार्या (for क्षमाग्या). D10 क्षमाग्या वीरहीनातु ऋ Cn क्षमोग्या योनिदूयिता ! ऋ —^d) B5 Ds 7 10 T2 3 G2 3 M1 3 य (for या)

72 = (var) 13 96 31 T2 3 G चडा (for गण्डा) —^a) V1 तत (for सदा) —^b) V1 B Dn D2 10 वंशुभिश्च (V1 'स्तु) (for साधु*) —^o) D1 2 4 6-9 कन्या ददातु शुल्केन —^d) B5 Ds 7 10 T2 G2 M1-3 य (for या)

73 Ds reads 73 twice, Ds reads the same for the first time after 69 —^a) D1 2 विस (for स्वयं) B1 3 प्राश्येद् (for प्राशेद्) —^b) Dn Ds जीर्यतु (for जीवतु) D1 2 6 10 चैव सा (Ds हि), D2 सर्वदा (for चैव ह) V1 B2-5 दास्ये जीर्यतु चैव सा (B5 स); T2 G दास्ये (G1 3 स्वै) दिश्येत्तथैव सा; M1-3 दासे दद्याथापुरं, M1 दास्ये दीर्येत्तथैव सा —^o) M1-3 विक्र (M1 तत्क) मर्ण्यसमीक्षेत् —^d) V1 B5 Ds (both times) 7 10 T2 3 G2 3 M2 3 य (for या)

74 Ds T2 om (hapl.) 74 D10 om (hapl.) 74 (retaining the ref) —^a) V1 B Ds दास (for दास्य) M1-3 प्रजनयेत् (for प्रजायेत) Dn1 n2 दास एव प्रजायेताम्, D1 2 दास एव स जायेत, T3 G M4 दास्यभावं (G2 'वे) प्रजनयेत् —^b) V1 B2-4 सप्रसूतिर, Dn1 अप्रसूतिर, Dn3 स प्रसूतेर (for सोऽप्रसूतिर) D1 2 3 5 9 M1 3 अकिंचन B1 सा प्रसूतिरकिंचना, Dn2 अस्वप्रसूरकिंचन, Ds corrupt

75 = (var) 13 96 42 D10 om (hapl.) the ref —^a) B2 3 Ds 10 G2 वा ददातु (for ददातु) —^b) Dn3 T2 छन्दोगो, T3 छादोगे (for छन्दोगे) D5-9 [अ]प्याचरित (for चरित) —^o) B1 2 3 अ (B2 आ) धर्वाण; D1 2 आ (D2 अ) धर्वणे, D4-8 10 अयवणं (for आधर्वण). S अयववेद समधीत्य विप्र —^d) D1 2 4 M1-3 स्नायेत, Ds 7 om (for स्नायीत) V1 B Dn D10 वा यो; D1 6 7 9 वै यो (by transp), D8 वा वै, M4 योप-

76 ^o) S हृद् (for विस-) —^d) Dn3 D1 7 T3 M1-3 शुनसख, Ds M1 'सखा, G1 3 'सखे (for 'सख)

77 M om the ref —^a) S अद्यमेतद् (for न्यस्तमाद्यम्) V1 B Dn3 न पश्यद्विर (for अप*) Dn1 n2 Ds न्यस्तमद्य न पश्यद्विर, D1 6-9 न्य (Da 7 9 व्य)-स्तपापमन घृण्य —^b) D1 2 4 6-9 शुभ; T2 G कृत्य (for कृत-) — T1 om 77^{ad} —^o) T3 श्रोतुं (for एतम्)

78 ^a) D1 2 4 5 7-9 च, D10 [अ]पि (for हि) T2 अतर्हितानि सर्वाणि; G1 M1 मयाभ्यतर्हितानीह, G2 4 मयातर्हितानि सर्वाणि (hypermetro) —^b) B1 5 पश्यतु, Dn3 T3 'त, D4-9 'ता (for 'त)

C. 13 4536
B. 13. 93 139
K. 13. 142 79
M 13 81 123

परीक्षार्थं भगवतां कृतमेतन्मयानघाः ।
रक्षणार्थं च सर्वेषां भवतामहभागतः ॥ ७८
यातुधानी ह्यतिक्रुद्धा कृत्यैषा वो वधैपिणी ।
वृषादर्भिप्रयुक्तैषा निहता मे तपोधनाः ॥ ७९
दुष्टा हिंसादियं पापा युष्मान्प्रत्यग्निसंभवा ।
तस्मादस्म्यागतो चिप्रा वासवं मां निवोधत ॥ ८०
अलोभादक्षया लोकाः प्राप्ता वः सार्वकामिकाः ।
उत्तिष्ठध्वमितः क्षिप्रं तानवाप्नुत वै द्विजाः ॥ ८१
भीष्म उवाच ।
ततो महर्षयः प्रीतास्तथेत्युक्त्वा पुरंदरम् ।

सहैव त्रिदशेन्द्रेण सर्वे जग्मुस्त्रिष्टपम् ॥ ८२
एवमेते महात्मानो भोगैर्वहुविधैरपि ।
क्षुधा परमया युक्ताश्छन्द्यमाना महात्मभिः ।
नैव लोभं तदा चक्रुस्ततः स्वर्गमवाप्नुवन् ॥ ८३
तस्मात्सर्वास्वस्थासु नरो लोभं विवर्जयेत् ।
एष धर्मः परो राजन्नलोभ इति विश्रुतः ॥ ८४
इदं नरः सच्चरितं समवायेषु कीर्तयेत् ।
सुखभागी च भवति न च दुर्गाण्यवाप्नुते ॥ ८५
प्रीयन्ते पितरश्चास्य ऋषयो देवतास्तथा ।
यशोधर्मार्थभागी च भवति प्रेत्य मानवः ॥ ८६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

— T₁ om 78^d — ^d) V₁ B₂ 3 5 D_n D₁₀ एव (for एतन्) — ^e) D₁₀ S (except G₂, T₁ om) द्वि (for च) — ^f) T₂ M₁ ब्रह्म (for ब्रह्म) T₁ सर्वेषा अहभागत

79 ^a) D₁ 2 M₁₋₃ [अ]भि, T G M₁ [अ]पि (for [अ]ति) V₁ B D_n D₁₀ क्रुद्धा (for क्रुद्धा) — ^b) D₁ वा, D₂ वै (for वो) — ^c) D₁ वृषादर्भ, D₂ वृषदर्भि, T G वृषादर्भि (for 'दर्भि)

80 ^a) V₁ B हिंसा; T G₁ 3 4 द्वि स्याद् (for हिंसाद्) — ^b) T₂ प्रत्यक्ष, M₁₋₃ इत्यग्नि (for प्रत्यग्नि) — ^c) D₁ 3 5 S अस्म्यागत (G₂ 'ता, M₁ 'तो), D₂ 7 अस्म्यागत (for 'गतो) — ^d) D₁ 2 स (for मा)

81 ^b) V₁ B₁₋₃ 5 D_n D₂ वै सार्व, D_n 1 n₂ D₁₀ वै सर्व, D₁ 2 4 7 9 G₂ 4 M₁ व सर्व (for व सार्व) B₁ प्राप्ता वै सर्वकालिका, T₂ प्राप्ता व सर्वकामदा — ^c) V₁ D₁ 6-10 इति, M₁ अत, M₁ इह (for इव.) — ^d) V₁ आप्राप्त (for अवा)

83 ^b) D₂ 7 भागैर्, D₂ 8 भागैर् (for भोगैर्) — ^c) D₂ T G M₁ क्षुधया परया युक्ताश् — ^d) D₁ 2

4 6-9 महर्षय (for महात्मभि) — ^e) D₁₀ लोभात् (for लोभं) D₁₀ T₂ तथा, G₁ ततश्च (for तदा) — ^f) T₂ M₁₋₃ तथा (for तत) D₂ 10 अवाप्नुयुः, D₂ M₁ 'मुयात् (for 'मुवन्)

84 ^b) D₂ नरो लोक विसर्जयेत् — D₁₀ transp 84^{ad} and 85^{ab} — ^d) V₁ B D_n D₁ 10 तस्माद्धोसं विवर्जयेत्, S ब्राह्मणस्य (T₁ 'गाना) प्रकीर्तित

85 D₁₀ transp 84^{ad} and 85^{ab} — ^e) D_n D₁₋₉ T₁ 2 G M₁ सुचरितं, D₁₀ सच्चरित (for 'रित) — ^b) V₁ B₂ 3 5 D_n D₁ 2 कीर्तयन् (for 'येत्) — ^c) V₁ B₂ D_n लयं- (for सुख) D₁ स (for च) — ^d) B₁ दु खानि (for दुर्गाणि)

86 ^a) B₁₋₃ D₁ 2 T₁ तस्य (for चास्य) — ^b) S (except M₁) देवता ऋषयस्तथा (G₂ 'दा)

Colophon — *Parvan name* B₁₋₄ D_n D₁ शान्ति — *Sub parvan* N (except B₁, D₂ missing) M₁₋₃ दानधर्म — *Adhy name* N (D₂ missing) विसलैन्य, T₂ प्रतिग्रहे प्रतिषेध, T₂ G₂ सप्तर्षिसवाद — *Adhy no* (figures, words or both) D₁₀ 102, T₁ M₁ 135, T₂ 3 G₂ 4 142, G₁ 2 M₁ 136, M₂ 3 137 — *Śloka no* D_n 149, D_n 148, D₁ 169

९६

भीष्म उवाच ।

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 यद्वृत्तं तीर्थयात्राया शपथं प्रति तच्छृणु ॥ १
 पुष्करार्थं कृतं स्तैन्यं पुरा भरतमत्तम ।
 राजपिंभिर्महाराज तथैव च द्विर्जापिभिः ॥ २
ऋषयः समेताः पश्चिमे वै प्रभासे
समागता मन्त्रमन्त्रयन्त ।
 चराम सर्वे पृथिवीं पुण्यतीर्थां
 तन्नः कार्यं हन्त गच्छाम सर्वे ॥ ३
 शुक्रोऽङ्गिराश्चैव ऋषिश्च विद्वा-
 स्तथागस्त्यो नारदपर्वतौ च ।
 भृगुर्वसिष्ठः ऋष्यपो गौतमश्च
 विश्वामित्रो जमदग्निश्च राजन् ॥ ४

ऋषिस्तथा गालवोऽथाष्टकश्च
 भरद्वाजोऽरुन्धती बालखिल्याः ।
 शिविर्दिलीपो नहुपोऽम्बरीषो
 राजा ययातिर्धुन्धुमारोऽथ पूरुः ॥ ५
 जग्मुः पुरस्कृत्य महानुभावं
 शतक्रतुं घृत्रहणं नरेन्द्र ।
 तीर्थानि सर्वाणि परिक्रमन्तो
 माध्या ययुः कौशिकीं पुण्यतीर्थाम् ॥ ६
 सर्वेषु तीर्थेष्वथ धूतपापा
 जग्मुस्ततो ब्रह्मसरः सुपुण्यम् ।
 देवस्य तीर्थे जलमग्निह्रत्वा
 विगाह्य ते मुक्तिसप्रसूनाः ॥ ७
 केचिद्रिमान्यसनंस्तत्र राज-

C. 13 4554
 B. 13 94 8
 K. 13 143 8
 H. 13 81 140

96

☞ This adhy is missing in D₂ (cf v 1 13 82 37) For a narrative on abjuration, cf 13 95 50-86, *Jātaka* 488 and *Jātakamāla* 19

1 °) D₁ s s o S [अ]पि (for [ए]व)

2 °) B₁ पुष्करानु, D₂ 1-2 'राथे (for 'राथे) S कृते स्तैन्ये (for कृत स्तैन्य) — °) D₁ 2 महापिंभिर् (for राजं) — °) D₂-2 चैव (by transp) B₁ D₂ मह-पिंभिः, D₁ महात्मनि (for द्विर्जापिभिः) T₁ तथैव द्विजसत्तमं

3 °) D₁ 6-2 ऋषींश्चरा पश्चिमेऽर्धां प्रभासे, T G M₁-2 पुरा प्रभासे ऋषय समागता (T₁ समग्रा), M₁ ऋषय समागतास्ते प्रभासे — °) D₁ om from समागता up to चराम (in 3°) T₁ G₁ 2 M समेता वै, T₂ G₂ समेत्य वै (for समागता) G₁ समेता वै मन्त्र मन्त्रयत — °) V₁ B Dn D₁₀ सर्वां, D₂ सार्धं (for सर्वं) — °) T₁ तत्र (for तत्र) V₁ B Dn काम (for कार्यं)

4 °) V₁ B Dn D₂ 10 आगस्त्यो (for [अ]') T

G M₁ नारदः पर्वतश्च — °) Some MSS वशिष्ठ and काश्यपो

5 °) D₁-2 पैलवो (for गा°) — °) G₁ भारद्वाजो Some MSS बालखिल्या — °) V₁ om, B₁ [S]थ राजा, D₁ चावरीषो (for सत्र°) — °) B₁ तथा (for राजा)

6 °) G₁ 2 4 महानुभावा, M 'प्रभाव (for 'नुभाव) — °) V₁ B Dn D₂ 10 नरेन्द्रा, T₁ नरेन्द्र, T₂ G₁ 2 4 M सुरेन्द्र (for नरेन्द्र) — °) D₁ सर्वाणि तीर्थानि (by transp) V₁ B Dn D₂ 10 मन्त्रतो (for -ऋ°) — °) S ता प्रत्युदी (T₁ M वे)यु (for माध्यां ययु) D₂ पुण्य-तीर्थं

7 °) Dn₂ om सर्वेषु D₁ 6-2 तीर्थेषु सर्वेषु (by transp) V₁ B Dn D₂ 10 [अ]व; T G M₁ वि (for [अ]व) D₁ 2 धूतपापा, D₁ धूत (for धूत°) — °) D₂ सुराणा (for सुपुण्यम्) — °) T₂ कल्पे (for तीर्थे) T G M₁ ज्वलितानि (for जलमग्नि) — °) Dn₂ मुवि (for मुक्त) D₂-3 M₁ प्रसूता, M₁-3 नं (for 'ना) T₁ विगाह्य ते भोजनार्थं व्यचिन्वन्

8 °) D₁ 2 विसान् (for विसानि) — °) T₁ केचिन्

C 13 4554
B 13. 94 8
K. 13 143 8
M 13 81 140

अन्ये मृणालान्यखनंस्तत्र विप्राः ।
अथापश्यन्पुष्करं ते हियन्तं
हृदादगस्त्येन समुद्धृतं वै ॥ ८
तानाह सर्वानृषिमुख्यानगस्त्यः
केनादत्तं पुष्करं मे सुजातम् ।
युष्माञ्छङ्के दीयतां पुष्करं मे
न वै भवन्तो हर्तुमर्हन्ति पत्रम् ॥ ९
शृणोमि कालो हिंसते धर्मवीर्यं
सेयं प्राप्ता वर्धते धर्मपीडा ।
पुराधर्मो वर्धते नेह याव-
त्तावद्गच्छामि परलोकं चिराय ॥ १०
पुरा वेदान्ब्राह्मणा ग्राममध्ये
घुष्टस्वरा वृषलाञ्छ्रावयन्ति ।

पुरा राजा व्यवहारानधर्म्या-
न्पश्यत्यहं परलोकं व्रजामि ॥ ११
पुरावरान्प्रत्यवरान्गरीयसो
यावन्नरा नावमंस्वन्ति सर्वे ।
तमोत्तरं यावदिदं न वर्तते
तावद्ब्रजामि परलोकं चिराय ॥ १२
पुरा प्रपश्यामि परेण मर्त्या-
न्वलीयसा दुर्वलान्भुज्यमानान् ।
तस्माद्यास्यामि परलोकं चिराय
न ह्युत्सहे द्रष्टुमीदृङ्गलोके ॥ १३
तमाहुरार्ता ऋषयो महर्षिं
न ते वयं पुष्करं चोरयामः ।
मिथ्याभिपङ्क्तो भवता न कार्यः

(for अन्ये) D₁ 2 6-8 मृणालान् (for 'लानि) S
(except T₈) [अ]खनत (for 'नस्तत्र) D₁₀ अन्ये मूलानि
खनंतश्च विप्रा —^o) T₁ तथा (for अथ) B₈ ते हस्त,
D₁ 2 हायंमाणं, D₁-9 ते महात्, T₈ G₁ तैर्हियत —^d)
D₂ अथ, T₂ तदा हि; G₁ 8 यदा; G₂ 4 तदा (for
हृदाद्) V₁ B₂ 8 5 D_n D₁₀ तत्, B₁ तं, B₄ D₈
यत् (for वै) T₈ हृदैर्गस्त्यो विसमुद्धृतं वै

9 ^b) D₅-10 [आ]हृत, T₂ G [आ]हृतं वै, T₈ [अ]त्र
दत्तं (for [आ]दत्त) G₂ वै (for मे) T₂ om from
सुजातम् up to पुष्कर (in 9°) —^o) T₁ युष्मन्नागो
(for युष्माञ्छङ्के) D_n D₂ 4-9 पुष्कर दीयता (by
transp) T₈ युष्मन्नाग पुष्कर दीयता मे

10 ^a) T₁ न वै; T₂ G₁ 8 4 शृणोति (for 'मि)
D₁ 2 काले D₁ 2 4-7 9 हास्यते (for हिंसते) —^b)
D₁-9 G₂ [S]य प्राप्सो (for [ह]य प्राप्ता) T G₁ 8 4
M₄ वर्तते (for वर्धते) V₁ B D_n D₁₀ सोय प्राप्सो वर्तते
धर्मपीडा —^o) V₁ B D_n D₁₀ G₁ वर्तते; D₈ विवर्तते
(for वर्धते) B₁ नैव यावत्, D₁ 2 वै न या, D₂
8-9 वै मुनीन्द्रास्, T₂ G₁ नेह तावद्, G₁ नैव तावद्
(for नेह यावत्) —^d) T₂ G यावद् (for ता) V₁
B D_n D₁₀ गच्छामि सुर, D₁ 2 3 6-8 व्रजामि पर,
D₈ व्रजामि सुर (for गच्छामि पर) D₈ तावद्गच्छामि
सुरलोक विचार्य

11 ^a) V₁ om, T₂ देवान् (for वेदान्) G₄

ब्राह्मण (for 'गा) —^b) B₂ (marg as in text) D₈
घुष्टस्वरा, D₁ T₂ G घुष्टस्वरान्, T₈ अष्टस्वरान्; M₁-8
घुष्टस्वर, M₄ नष्टस्वरान् (for घुष्टस्वरा) —^o) V₁ B₂
4 5 D_n D₈ व्यवहारेण धर्मान्, B₁ 3 D₁₀ 'हारो राजधर्मान्,
D₄ 'हारोन्यधर्मान्, D₈-8 'हारो न धर्म्या (D₈ 'र्मा) न्;
D₈ T G 'हारानधर्मान् (for 'हारानधर्म्यान्) —^d) D₈
पश्येत्तावद्, D₈-9 पश्येत, T₂ पश्यामि (for पश्यति).
M₄ [अ]य (for [अ]ह)

12 ^a) S (except G₂) पुरा (M₄ 'रो) राजा (for
पुरावरान्) —^b) D₁ 2 4-7 9 मन्यति (for -मंस्वन्ति)
S मस्यत्यथैनमनुयास्यति (T₁ 'नुयाति) सर्वे —^o) D₁ 2
तमोमय; T₁ पापोत्तर; T₂ G धर्मो (for तमो)
T₂ वा यद् (for यावद्)

13 ^a) B₁ om पुरा —^b) B₈ गुह्यमानान्; D_n
दुष्ट, T₁ तुय (for भुज्य) —^o) M तावद् (for
तस्माद्) M₄ यास्ये (for यास्यामि) —^d) D_n 12
इह; T₂ G₂ M₁-8 इद् (for इद्द्) V₁ B D_n D₁₀
जीवलोक (for नृलोके)

14 Before 14, D₁ 8 8 ins भीष्म उवाच —^a) D₁₀
ते (for आर्ता) B₁ 4 D₁₀ S महर्षे —^b) B₁ 2 भो
(for ते) T₂ याचयाम (for चोर) —^o) D₂ मिथ्या-
भिज्ञसो, D₁ 'नुषगो (for 'भिपङ्क्तो) S मिथ्याभिज्ञसा
भवता न (T₈ नात्र) कार्य —^d) V₁ B D_n D₄ 10

शपाम तीक्ष्णाञ्शपथान्महर्षे ॥ १४

ते निश्चितास्तत्र महर्षयस्तु

संमन्यन्तो धर्ममेवं नरेन्द्र ।

ततोऽशपञ्शपथान्पर्ययेण

सहैव ते पार्थिव पुत्रपौत्रैः ॥ १५

भृगुरुवाच ।

प्रत्याक्रोशेदिहाकुटस्ताडितः प्रतिताडयेत् ।

खादेच्च पृष्ठमांसानि यस्ते हरति पुष्करम् ॥ १६

वसिष्ठ उवाच ।

अस्वाध्यायपरो लोके श्वानं च परिकर्षतु ।

पुरे च भिक्षुर्भवतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ १७

कश्यप उवाच ।

सर्वत्र सर्वं पणतु न्यासे लोभं करोतु च ।

कूटसाक्षित्वमभ्येतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ १८

गौतम उवाच ।

जीवत्वहंकृतो बुद्ध्या विपणत्वधमेन सः ।

कर्षको मत्सरी चास्तु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ १९

अङ्गिरा उवाच ।

अशुचिर्ब्रह्मकूटोऽस्तु श्वानं च परिकर्षतु ।

ब्रह्महानिकृतिश्चास्तु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ २०

धुन्धुमार उवाच ।

अकृतज्ञोऽस्तु मित्राणां शूद्रायां तु प्रजायतु ।

एकः संपन्नमश्नातु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ २१

पूरुवाच ।

चिकित्सायां प्रचरतु भार्यया चैव पुष्यतु ।

श्वशुरात्तस्य वृत्तिः स्वाद्यस्ते हरति पुष्करम् ॥ २२

C. 13 4569
B. 13 94 22
K. 13 143 22
M. 13 81 154

तीक्ष्णे शपथैर् (for तीक्ष्णाञ्शपथान्)

15 T₁ om 15 —^b) T₂ s G समानयतो, M₁-s संमंत्रयतो (for संमन्यन्तो) D₂ एते, D₁ ६ १ एन, D₄ ९ एत् (for एव) T₂ G नरेन्द्रा V₁ B Dn D₂ 10 सपश्यतो धर्ममेन (B₁ 'व, Dn D₁₀ 'त) नरेन्द्र (Dn₁ n₂ 'द्रा) —^c) V₁ B Dn D₁₀ [5]शपत, S (T₁ om) [5]कुर्वन् (for शपन्) —^d) D₁ 10 S (except T₂, T₁ om) तै (for ते)

16 " D₁ 2 4-9 उपाकुटस् (for इहा) —^c)
❧ Cn पृष्ठमांसानि पृष्ठवादाना ह्यवृषभोद्गादीना मांसानि । ❧

17 T₂ गौतम, some MSS वसिष्ठ (for वसिष्ठ) —^a) V₁ D₁-9 अनध्याय- (for अस्वा) —^b) D₁ 2 स (for च) B₁ s -कर्षयेत्, Dn₁ -कर्षते (for 'तु) —^c) D₄ ६-९ T₂ भवति (for तु) —^d) M₄ हरतु (for 'ति) —After 17, G₄ reads 20

18 =(var) 13 95 59 Some MSS काश्यप —^a) D₁-9 तुदतु, T₂ अश्नातु; G₂ प्रणश्यतु (hyper metric) (for पणतु) D₁ 2 सर्वं सर्वत्र पणतु —^b) B₄ D₁ 2 न्यासलोभ (B₄ 'प), D₂ s 10 T₂ न्यासे लोप; D₂ न्यासैर्लोभ (for न्यासे लोभ) —^c) G अप्येतु (for अभ्येतु) —^d) M₄ हरतु

19 M₁ s om (hapl) 19-20 T₂ वसिष्ठ (for

गौतम) —^b) D₁ 2 विवदतु, D₄ 5 विपणाति (for विपणतु) V₁ B Dn विपमेण स (Dn₁ 'णास)मेन स, D₁₀ विफलत्व समेतु स, S (M₁ s om) कृपणस्व (G₂ विपमेण) समेतु स (T₁ च) —^c) = 13 95 68^c D₃ 1 T₂ वा (for च)

20 M₁ s om 20 (of v l 19) M₄ om (hapl) 20-21 G₄ reads 20 after 17 B₅ पूरुर् (for अङ्गिरा) —20^a=13 95 68^a —^b) T₂ G M₂ मानं (for श्वान) —^c) V₁ B₂ 4 T₁ [अ]निष्कृतिश्, D₁₀ T₂ कृतश् (for 'कृतिश्) D₄-7 वा (for च) —After 20, G₂ reads 23

21 M₄ om 21 (of v l 20) —^a) B₄ Dn G₁ 9 तु (for स्तु) B₅ अकृतिज्ञस्तु मित्राणा —^b) B₁ D₁₀ T₂ शूद्राणा (for यां) V₁ B₂ 3 s Dn T₂ च (for तु) G₄ प्रजायतां (for 'तु) D₁-9 शूद्र वा (D₂ s चा)पि प्रयाचतु, T₁ 2 G₁-3 शूद्राया (T₂ 'णां) च प्रजायता

22 B₁ D₅ 10 S पूरुर्वा (for पूरुर्) —^a) T₁ जारिकायां, T₂ G चोरकार्यं, T₃ चौरिका (submetric), M चौरिकाया (for चिकित्साया) —^b) D₁ 2 भार्यायां (for भार्यया) B₁ जीवतु (for पुष्यतु) D₁-9 भार्यां चैवोपजीवतु, S भार्यां वा (T₂ स्वा) चैव दु (T₁ 2 दू)-प्यतु —After 22, G₁ s read 26 and T₂ reads 25.

C. 13 4568
B 13 94 23
K 13 143 23
M 13 81 155

दिलीप उवाच ।

उदपानपुत्रे ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः ।

तस्य लोकान्स व्रजतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ २३

शुक्र उवाच ।

पृष्ठमांसं समश्नातु दिवा गच्छतु मैथुनम् ।

प्रेष्यो भवतु राज्ञश्च यस्ते हरति पुष्करम् ॥ २४

जमदग्निरुवाच ।

अनध्यायेष्वधीयीत मित्रं श्राद्धे च भोजयेत् ।

श्राद्धे शूद्रस्य चाश्रीषाद्यस्ते हरति पुष्करम् ॥ २५

शिविरुवाच ।

अनाहिताग्निप्रियतां यज्ञे विघ्नं करोतु च ।

तपस्विभिर्विरुध्येत यस्ते हरति पुष्करम् ॥ २६

ययातिरुवाच ।

अनृतौ जटी व्रतिन्यां वै भार्यायां संप्रजायतु ।

निराकरोतु वेदांश्च यस्ते हरति पुष्करम् ॥ २७

नहुप उवाच ।

अतिथिं गृहस्थो नुदतु कामवृत्तोऽस्तु दीक्षितः ।

विद्यां प्रयच्छतु भृतो यस्ते हरति पुष्करम् ॥ २८

अम्बरीष उवाच ।

नृशंसस्त्यक्तधर्मोऽस्तु स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च ।

ब्राह्मणं चापि जहतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ २९

23 = (var) 13 95 66 D₁₀ T₁ om (hapl) 23 G₂ reads 23 after 20 and T₂ after 29 G₁ s नहुप (for दिलीप) —^a) B₁ s s पुरे (for पुत्रे) D₁₋₉ एरुक्पोदके ग्रामे; G₂ उदपानोदके नैको —^o) B₈ यस्य (for तस्य) T₂ G₂ s व्रजतु स (by transp) D₁₋₉ तस्य सालोक्यता यातु, G₁ s स तस्य लोकान्वजतु — After 23, the sequence in D₈ is 26-28, 24, 31, 32, 37, 25, 29, 30, 33, 34, 36, 35, 38, colophon

24 Cf. 13 95 60 For the sequence in D₈, of v l 23 D₁ s read 24-25 and D₁ s 7 9 read 24 after 28 T₂ om (hapl) 24 —^a) V₁ B Dn D₁₀ वृथा- (for वृष्ट) D₈ वृथामास स चाश्नातु, T₁ s G पृष्ठमा (T₁ वृथामा) सानि चाश्नातु —^b) S (T₂ om) यतिर (for दिवा) —^o) B₈ s D₁ तु (for च)

25 For the sequence in D₈, of v l 23, and for that in D₁ s, of v l 24 D₆ 7 9 om (hapl) 25 T₂ reads 25 after 22 —^a) = 13 95 56° D₈ T₂ M [अ]धीयेत (for 'धीत) —^b) G₂ s मित्रान् (for मित्र) B₁ T₂ G₁ M श्राद्धेषु (for श्राद्धे च) —^o) D₈ शूद्र तया (for शूद्रस्य च)

26 For the sequence in D₈, of v l 23 D₂ om (hapl) 26-28 T₂ om (hapl) 26 G₁ s read 26 after 22 —^a) B₁ त्रियेनु, T₁ s G M₂ त्रियतु (for 'तर) —^b) Dn₂ D₁ S (T₂ om) यज्ञ (for यज्ञे) D₈ य (for च) —^o) V₁ B Dn₁ n₂ D₁₀ विरुध्येच (for 'ध्येत).

27 For the sequence in D₈, of v l 23 D₂ om 27 (of v l 26) T₁ om (hapl) 27 G transp 27 and 28 T₂ भरद्वाज (for ययातिर) —^a) Hypermetric D₈ 9 om, D₇ तु (for वै). V₁ B Dn अनृतौ व्रती जटी च, D₂ 'तैर्जटिल तस्य, D₅ 'तौ तु व्रती जटी, D₃ 'तौ जटी व्रती चास्तु, D₁₀ 'तौ तु व्रतिन्या च; G₁ 'तौ च व्रतीना वै (sic), Bom ed 'तौ च व्रती चैव —^b) V₁ B₂ s s Dn₁ n₂ D₈ 7 G₁ M₂ s स प्रजायतु, B₁ s D₁ s T₂ संप्रजायते (B₁ D₁ 'त), G₁ s संप्रगच्छतु (for संप्रजायतु) —^o) D₁₋₇ 9 तु (for च) D₈ निराकारी तु वेदास्तु

23 For the sequence in D₈, of v l 23 D₂ om 28 (of v l 26) G transp 27 and 28 T₁ om the ref —^a) Hypermetric D₁₀ अतिथीन् (for 'थि) D₇ निंदतु (for नुदतु) V₁ B Dn D₈ s Cn अतिथिगृहसंस्थो (D₈ स्थ)स्तु, T₂ G₁ गृहस्थोतिथि च नुदतु ॐ Cn अतिथि यति गृहसस्थो गृहवासी । ॐ —^b) V₁ B D₁₀ वृत्तिस्तु (B₈ 'श्र), Dn D₈ वृत्तस्तु (for वृत्तोऽस्तु) —^o) M वेद (for विद्यां) D₈₋₇ 10 भृतौ, M₁ हतो (for भृतो) —^d) M₂ हरतु — After 28, D₁ s read 24-25 and D₁ s 7 9 read 24

29 = (var) 13 95 61 For the sequence in D₈, of v l 23 D₁ s 7 9 om (hapl) 29-30 —^a) V₁ B₂ s Dn₂ D₁ s G₂ धर्मोस्तु, G₁ s s 'कर्मोस्तु (for धर्मोऽस्तु) —^b) T₂ विप्रेषु (for ज्ञातिषु) B₂ s स्त्रीषु गोषु च ज्ञातिषु —^o) V₁ B Dn D₈ s 10

नारद उवाच ।

गूढोऽज्ञानी बहिः शास्त्रं पठता विखरं पदम् ।
गरीयसोऽवजानातु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३०

नाभाग उवाच ।

अनृतं भापतु सदा सद्भिश्चैव विरुध्यतु ।
शुल्केन कन्यां ददतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३१
कविरुवाच ।

पदा स गां ताडयतु सूर्यं च प्रति मेहतु ।
शरणागतं च त्यजतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३२

विश्वामित्र उवाच ।

करोतु भूतलोऽवर्षां राज्ञश्चास्तु पुरोहितः ।

ऋत्विगस्तु ह्ययाज्यस्य यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३३

पर्वत उवाच ।

ग्रामे चाधिकृतः सोऽस्तु खरयानेन गच्छतु ।

शुनः कर्षतु वृत्त्यर्थे यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३४

भरद्वाज उवाच ।

सर्वपापसमादानं नृशंसे चानृते च यत् ।

तत्तस्यास्तु सदा पापं यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३५

अष्टक उवाच ।

स राजास्त्वकृतप्रज्ञः कामवृत्तिश्च पापकृत् ।

अधर्मेणानुशास्तूर्वां यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३६

C. 13 4582
B. 13 94 36
K. 13 143 36
M. 13 81 165

निहतु ब्राह्मण चा (V₁ 'णार्था', D₈ गाश्चा)पि, D₁ ब्राह्मण
चाभिजयतु, D₂ णे चाभिजायेत — After 29, T₂
reads 23

30 For the sequence in D₅, cf v l 23 D₄ ०
१ ० om 30 (cf v l 29) —^a) V₁ B Dn D₈
गूढज्ञानी, D₁₀ गूढज्ञानी, T₂ ३ G M₄ गूढो ज्ञातु
(sic) (for गूढोऽज्ञानी) D₅ गूढज्ञानी बहिः श्वादे, T₁
गूढज्ञातिवहिद्योस्तु, M₁₋₃ विद्योऽकर्षाव (M₃ प)दो ज्ञाते
—^b) T₁ पठता वाद्यशास्त्रक —^c) D₁ २ [s]प (for
अव-) —^d) G₁ हरतु

31 =(var) 13 95 72 For the sequence in D₅,
cf v l 23 D₁ ४-१ ० गालव, T₁ २ G गाधिर्, T₃
विश्वामित्र, M गाधिर् (for नाभाग) —^b) D₁ २ ४-०
साधुभिश्च (for सद्भिश्चैव) —^c) D₁ २ ददता (for 'तु)
B₁ D₄ ददातु कन्या (D₄ पुत्र) शुल्केन, Dn₁ n₂ शुल्केन
तु ददत्कन्या, D₅ ददातु वै स शुल्केन, D₆₋₉ ददातु
शुल्के कन्यां तु

32 For the sequence in D₅, cf v l 23 D₁₀
transp 32 and 33 V₁ भरद्वाज (for कविर) 32^{ab}
=(var) 13 95 56^{ab} —^a) V₁ B Dn पद्भ्यां (for
पदा) D₂ तु (for स) T₁ G₂ M₄ प (M₄ स)दा च
(T₁ तु) गा स्पृशतु च (G₂ स), T₂ ३ पदा च गा सस्पृ
(T₃ तु स्पृ)शतु, G₁ ३ पदा गवां स्पृशन्सूर्यं, M₁₋₃
पदा द्विजांग्वाश्च हतु —^b) G₁ ३ चंद्र (for सूर्यं)
—^c) Hypermetric D₄ शरण गत V₁ B Dn D₅
स (for च) D₁₀ शरणागतास्तु त्यजतु — After 32,
D₄₋₉ read 37

33 =(var) 13 95 69 For the sequence in
D₅, cf v l 23 S om (hapl) 33-35 Dn₁ om
(hapl) 33 D₁₀ transp 32 and 33 —^a) B₁ D₁₀
व्याज, Dn₃ विद्या, D₄₋₇ ० धर्षं, D₈ [s]चर्यां (for
अवर्षां) ॥ Gn अवर्षां वृष्टिनियन्धम् ॥ ॥ —^b) Dn₃
वा (for च) —^c) D₂ [अ]यज्ञस्य (for [अ]याज्यस्य)

34 For the sequence in D₅, cf v l 23 S
om 34 (cf v l 33) —^a) Dn₃ D₉ वा (for च)
D₄ गत (for कृत) D₅ [s]पि (for स्तु) —^c)
D₂ 10 वृत्त्यर्थं —^d) D₁₀ हरतु

35 For the sequence in D₅, cf v l 23 S
om 35 (cf v l 33) D₁ reads 35 after 37
D₄ ०-० transp 35 and 36 —^a) B₄ समाधानः
D₁ २ चारो, D₄₋₉ दाने (for 'दान) —^b) D₁ २
[s]शानुत, D₅ १ वानृते (for चा) —^c) D₆ यसः
D₆₋₉ यत् (for तत्)

36 For the sequence in D₅, cf v l 23 Dn₁
om (hapl) 36 D₄ ०-० transp 35 and 36 —^a)
V₁ प्रकृत (for [अ]स्त्वकृत) —^b) V₁ वृत्तिस्तु, D₁ ४-०
वृत्तश्च; T₂ ३ G M₁ २ ४ -वृत्तोय (for वृत्तिश्च) T₁
कामवृत्तो निरकुश, M₃ 'त्तोय वासकृत् —^c) B₅ Dn₂ n₃
D₂ [अ]भि (for [अ]तु) D₅ G₂ ४ -शास्त्रोर्वी, D₆
१ ० -शास्त्रोर्वी (for -शास्तूर्वां)
— After 36, T₃ ins

435*

शुक ।

शूद्रयोर्नो द्विजातिस्तु रेतो मुञ्चतु कामत ।
संन्यासी मैथुन गच्छेद्यस्ते हरति पुष्करम् ।

C. 13. 4583
B 13. 94 37
K. 13 143 37
M 13 81 om

गालव उवाच ।

पापिष्टेभ्यस्त्वनर्घार्हः स नरोऽस्तु स्वपापकृत् ।
दत्त्वा दानं कीर्तयतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३७

अरुन्धत्युवाच ।

श्वश्र्वापवादं वदतु भर्तुर्भवतु दुर्मनाः ।
एका स्वादु समश्रातु या ते हरति पुष्करम् ॥ ३८

वालखिल्या ऊचुः ।

एकपादेन वृच्यर्थं ग्रामद्वारे स तिष्ठतु ।
धर्मज्ञस्यक्तधर्मोऽस्तु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३९

पञ्चसख उवाच ।

अग्निहोत्रमनादत्य सुख स्वपतु स द्विजः ।
परित्राङ्गामवृत्तोऽस्तु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ४०

सुरभ्युवाच ।

वाल्वजेन निदानेन कांस्यं भवतु दोहनम् ।
दुद्धेत परवत्सेन या ते हरति पुष्करम् ॥ ४१

भीष्म उवाच ।

ततस्तु तैः शपथैः शप्यमानै-
र्नानाविधैर्वहुभिः कौरवेन्द्र ।
सहस्राक्षो देवराट् संप्रहृष्टः
समीक्ष्य तं कोपनं विप्रमुख्यम् ॥ ४२

अथाब्रवीन्मघवा प्रत्ययं स्वं

समाभाष्य तमृषिं जातरोषम् ।

ब्रह्मर्षिदेवर्षिर्नृपर्षिमध्ये

यत्तन्निबोधेह ममाद्य राजन् ॥ ४३

यम ।

श्रीपासनविहीनस्तु देवब्राह्मणनिन्दक ।
देवसत्राधिकार्यस्तु यस्ते हरति पुष्करम् ।

37 For the sequence in Ds, of. v 1 23 S om (hapl) 37 D1-9 read 37 after 32 Ds 5 3 9 ग (Ds गा) वय (for गालव) —^a) V1 B Dn1 हि (for तु) D1 2 [अ]नर्घार्ह (for 'र्घार्ह') —^b) D1 5 3 9 च (for स्व) —^c) D1 कीर्तयेत् D2 'यतां (for 'यतु) —^d) D1 हरतु — After 37, D1 reads 35

38 = (var) 13 95 70 For the sequence in Ds, of v 1 23 G4 om (hapl) 38 —^a) Ds-7 9 स्वस्य, T1 सृषा (for श्वश्र्वा) G1 8 विवाद (for [अ]-प^a) ॐ Cn श्वश्र्वा अपवादमिति च्छेद । ॐ —^c) Ds 6-9 एक (for एका) —^d) V1 D1 2 4 6-10 T1 8 G2 यस् (for या) — After 38, T1 ins

436* शुनक ।
वासुदेव परित्यज्य सोऽन्य देवमुपासतु ।

While T3 ins after 38

437* भरद्वाज ।
सदा वमतु सन्यासी ग्रामे वा नगरेऽपि वा ।
यन्धुभि सह वान्योऽस्तु यस्ते हरति पुष्करम् ।

39 Dn1 D1 2 T1 om (hapl) 39 G4 transp 39 and 40 (om the ref of 39) Some MSS वालखिल्या

(for वाल^a) —^b) T2 G M [s]व-, T2 तु (for स) —^c) V1 D1 6-9 धर्मस्तु, B (except B1) Dns -धर्मास्तु, G2 कर्मास्तु (for धर्मोऽस्तु).

40 D1 om (hapl) 40-41 Ds 7 9 om (hapl) 40 G4 transp 39 and 40 (om the ref of 39). T1 om the ref V1 B Dn1 n2 Ds 10 M2 (sup lsn.) शुन सख, Dns शुन शेष (for पञ्चसख) —^a) T1 परित्यज्य (for अनादत्य) —^b) D2 स्वपिति, G1 स्वपितु (for स्वपतु) T1 च (for स) V1 B1-3 Dns स सुखं स्वपितु द्विज, B4 5 Dn1 n3 Ds 8 स सुखं स्वपतु (Ds 'ति) द्विज.

41 D1 om, 41 (of v 1 40) S om (hapl) 41. D2 सरस्वत्युवाच; Ds सुरभ्य ऊचु (for सुरभ्युवाच). —^a) B5 बाहुजेन, Dn1 n2 वालजेन, Ds विल्व^a; Ds-9 बल्व^a (for वाल्व^a) D1 2 वाल्यजेन-निबद्धा तु. —^b) D1 2 कांस्य इच्छन्नदोहनं (310) —^c) D1 5 9 दुग्धेच, D2 दुग्धेच (for दुग्धेत) —^d) V1 B1 9 Ds-10 यस् (for या).

42 ^a) Ds तैस् (for तु) G2 शपमानैर् (for शप्य^a) —^c) Ds स प्रहृष्ट, T1 अभ्रवीच; T2 8 G M4 संप्रहृष्यन् (for 'हृष्ट) — T1 om 42^a-43^c —^d) G1 तु (for तं)

43 T1 om 43^{ab} (of. v 1 42) —^a) Some MSS मघवान् T3 स्वयं, T3 नृप; G स्वं स्वयं (for

शक्र उवाच ।

अध्वर्यवे द्रुहितरं ददातु

च्छन्दोगे वा चरितब्रह्मचर्ये ।

आथर्वणं वेदमधीत्य विप्रः

स्नायेत यः पुष्करमाददाति ॥ ४४

सर्वान्वेदानधीयीत पुण्यशीलोऽस्तु धार्मिकः ।

ब्रह्मणः सदनं यातु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ४५

अगस्त्य उवाच ।

आशीर्वादस्त्वया प्रोक्तः शपथो बलसूदन ।

दीयतां पुष्करं महामेव धर्मः सनातनः ॥ ४६

इन्द्र उवाच ।

न मया भगवँल्लोभाद्धृतं पुष्करमद्य वै ।

धर्मं तु श्रोतुकामेन हृतं न क्रोद्धुमर्हसि ॥ ४७

धर्मः श्रुतः समुत्कर्षो धर्मसेतुरनामयः ।

आपो वै शाश्वतो नित्यमव्ययोऽयं मया श्रुतः ॥ ४८

तदिदं गृह्यतां विद्वन्पुष्करं मुनिसत्तम ।

अतिक्रमं मे भगवन्क्षन्तुमर्हस्यनिन्दित ॥ ४९

इत्युक्तः स महेन्द्रेण तपस्वी कोपनो भृशम् ।

जग्राह पुष्करं धीमान्प्रसन्नश्चाभवन्मुनिः ॥ ५०

प्रययुस्ते ततो भूयस्तीर्थानि वनगोचराः ।

पुण्यतीर्थेषु च तथा गात्राप्याप्लावयन्ति ते ॥ ५१

आख्यानं य इदं युक्तः पठेत्पर्वणि पर्वणि ।

न मूर्खं जनयेत्पुत्रं न भवेच्च निराकृतिः ॥ ५२

न तमापत्स्पृशेत्काचिन्न ज्वरो न रुजश्च ह ।

C 13 4599
B 13 94 53
K. 13 143. 53
M 13. 81 183

स्व) —^b) T₂ G₁ 2 M समालभ्य (for 'भाष्य')
—^c) D₁ cm (hapl) देवर्षि B₁ om, S (T₁ om, G₁
damaged) राजर्षि (for नृपर्षि) —^d) V₁ B₂-4
Dn₁ यत्तं, B₁ तु यन्, Dn₂ यत्, Dn₃ यस्ते, T₂
G₂ यस्तन्, G₁ 2 4 यस्त, M₂ (sup lsn) य तन् (for
यत्तन्) T₁ समीक्ष्य, T₂ 3 G M समेत्य (for ममाद्य)

44 = (var) 13 95 75 S शतक्रतुर् (for शक्र)
—^c) B₁ 2 M₁ अथर्वणं, D₁ 4 आथर्वणे, some MSS
अथर्वण (for आय) T₁ अथर्वेद समधीत्य विप्र
—^d) D₁ 8 10 T G M₁ स्नायीत (for स्नायेत) T₁ 3
G₁ 4 M₁ यस्ते (for य) D₁₀ आददीत (for 'दाति')
M₁-3 स्नायीत यस्ते पुष्करमाददीत

45 ^a) G₂ परान् (for सर्वान्) D₁ अधीर्यत (for
'यीत) —^b) Dn₁ लोकस्तु, D₁ 2 शीलस्तु (for
'शीलोऽस्तु) — After 45, T₁ ins.

438* वासुदेवं जगद्योनि सर्वाधारमनामकम् ।

, पराणा परम यातु यस्ते हरति पुष्करम् ।

46 ^a) D₁ ह्येव (for प्रोक्त) —^c) V₁ पुष्कर
दीयता मह्यम्

47 ^a) T₁ मया तु (for न मया) —^b) G₁-3 अत्र
(for अत्र) —^c) V₁ B Dn धर्मांस (for धर्म)
—^d) B₁ 5 D₁ 4 5 T₂ G₂ 4 बर्हति

48 ^a) V₁ B₂-5 Dn D₁₀ T₁ धर्मश्रुतिः, B₁ धर्म
शुचि, D₁ 2 धर्म श्रुति, D₄ 5 M धर्म श्रुत, D₈

T₂ G₂ 4 धर्मश्रुत (for धर्म श्रुत) —^b) D₁ T₁
G₁ 2 4 धर्म, D₅ धर्मे (for धर्म) —^c) D₁ 2
नित्यो (for नित्यम्) —^d) D₁ 2 ह्यव्ययो (for अ')
T₁ वै (for स्य) G₂ अव्ययो यन्मया श्रुत

49 ^a) D₁ यद् (for तद्) B₁ नित्य (for विद्वन्)
—^b) V₁ B₁ 5 Dn D₈ 10 द्विज (for मुनि) —^c)
Dn₂ अतिक्रमे D₁ 2 तु, D₅ ते (for मे) —^d)
V₁ Dn₂ D₂ 6-8 M₁ [अ]निन्दित, D₁₀ [अ]तद्वित, T₁
[अ]रिंदम (for [अ]निन्दित) — After 49, T₁ ins

439* स्वया लोकहितार्थाय पीतो वै लवणाम्बुधि ।

विन्ध्यो निवारितो येन वातापिश्रि निपूदित ।

नहुय सर्पता नीतो भवता यद्विजोचम ।

जिज्ञासमानेन मया कृत तत्क्षन्तुमर्हसि ।

50 ^a) T₂ [s]य (for स) —^b) D₈-8 तेजस्वी
(for तपस्वी) —^d) D₅ नृप, S पुन (for मुनि)

51 ^a) D₁ च तदा, D₄ सर्वेषु, D₈ 3 ते वै (D₈ वै)-
व (for च तथा) V₁ B Dn D₅ 7 10 पुण्येषु तीर्थेषु तथा
(D₅ 7 च ते), D₈ पुण्येषु तीर्थेषु ते चैव (hypermetric)
—^d) V₁ B₁ 4 [आ]प्लावयत (for यन्ति) B₁ 3 5
D₅-7 9 [उ]त, D₈ च (for ते) D₁ गात्राप्याप्ला-
वयस्तथा — For 51^{ad}, T₁ subst.

440* पुण्यतीर्थेषु गात्राणि प्लावयामासुरञ्जसा ।

52 ^a) M₃ आख्यात (for 'न') G M₁ यद् (for
य) T₂ 3 G युक्त — T₁ om 52^{ad}

C 13 4599
B 13 94 53
K 13 143 53
M 13 81 183

विरजाः श्रेयसा युक्तः प्रेत्य स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ५३
यश्च शास्त्रमनुध्यायेदपिभिः परिपालितम् ।

स गच्छेद्ब्रह्मणो लोकमव्ययं च नरोत्तम ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

९७

युधिष्ठिर उवाच ।

यदिदं श्राद्धधर्मेण दीयते भरतर्षभ ।
छत्रं चोपानहौ चैव केनैतत्संप्रवर्तितम् ।
कथं चैतत्समुत्पन्नं किमर्थं च प्रदीयते ॥ १
न केवलं श्राद्धधर्मे पुण्यकेष्वपि दीयते ।
एतद्विस्तरतो राजञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ २

भीष्म उवाच ।

शृणु राजन्नवहितश्छत्रोपानहनिस्तरम् ।
यथैतत्प्रथितं लोके येन चैतत्प्रवर्तितम् ॥ ३
यथा चाक्षय्यता प्राप्तं पुण्यतां च यथा गतम् ।
सर्वमेतदशेषेण प्रवक्ष्यामि जनाधिप ॥ ४
इतिहासं पुरावृत्तमिमं शृणु नराधिप ।

53 °) D₂ चापि, T G M₁ जातु (for काचिन्) D₁₋₁₀ न च (D₁ स) पाप स्पृशेरिकचिन्, M₁₋₃ न तम सस्पृशेजातु — °) T₁ वा (for न) S [अ]प्यदकृति (for रुजश्च ह) V₁ B D_n विज्वरो (B₁ निर्जनो; B₂ निर्जनो) न ज्वरावह, D₂ न जरा न रुजश्च वै, D₁₀ निर्जनो नाम यस्तु स — °) T₁ महता (for विरजा) — °) D₁ ३ ४-९ T₁ प्रेत्य स्वर्गतिमाप्नुयात्, T₂ ३ G प्रेत्य सद्गतिमा

54 D₂ om 54^{ab} — °) T₁ [अ]ध्यायम् (for शास्त्रम्) B D_n अधीयीत (for अनुध्यायेद्) — °) T₁ चारित (for पालितम्) — °) D₁ २ ६ ७ ९ अक्षय, D₂ ३ अक्षय्य (for अव्यय) D₂ ४ १० नरोत्तम T₁ अव्यय नृपसत्तम

Ocophon — Parvan name B₁₋₄ श्राति — Sub-parvan V₁ B D_n D₁ २ ४ ९ १० दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ ३ D_n शपयविधि, B₁ शपयाध्याय, B₂ इन्द्र ***, D₁ २ ४-१० M₁₋₃ पुष्करस्तैन्य, T₂ ३ G₂ ४ पुष्करस्तैयशपय — Adhy no (figures, words or both) D₁₀ 103, T₁ M₁ ४ 136, T₂ ३ G₂ ४ 143, G₁ ३ 137, M₂ ३ 138 — Śloka no D_{n1} 53, D₂ 49

97

☞ This adhy is missing in D₂ (cf v. 1 13 82 37)

1 °) D₂ कल्पेयु; Bom ed and Cal ed -कल्पेयु (for

धर्मेण) — °) G M₁ दीयते पुरुषर्षभ — S om (hapl 1) 1^{cd} D₂ om (hapl 1) 1^d-3^d. — °) B₂ D₁ प्रकीर्तित (for प्रव°) — °) S (except M₁) छत्र (for कथ) G₂ वा (for च) — °) D₁ S कथ चैतत् (for किमर्थं च) V₁ B D_n D₂ १० [ए]व (for प्र-)

2 D₂ om. 2 (cf v 1 1) D₁₀ T₁ om (hapl) 2^{ab} — °) D₂ १ ९ धर्मेणु (hypermetric), Bom ed. वृत्त्ये (for धर्मे) D₂ S (T₁ om) केवल श्राद्धधर्मेणु. — T₃ om 2^{bc} — °) B₁ ३ दृश्यते (for दीयते) T₂ G₁ ३ ४ M पुण्य केव (M₁₋₃ तद्)भिधीयते, G₂ पुण्य-केवभिधीयते ☞ C_n पुण्यकेषु रोगां व्रतोत्सवेषु । ☞ — After 2^{ab}, V₁ B D_n D₁ २ ६ ३ १० १३

411* बहुप्यपि निमित्तेषु पुण्यमाश्रित्य दीयते ।

— V₁ B₂₋₃ D_{n3} om 2^{cd} — °) D₁ २ विस्तरतो (for रतो) D_{n1} n₂ ग्रह्यन् (for राजञ्) — G₂ om 2^d-3^a — °) T₃ भारत (for तत्त्वत)

3 D₂ om 3^{ab} (cf v 1 1) G₂ om 3^a (cf v 1 2) B₂ om the ref — °) D_{n2} अवहित (for हितश्च) — °) D₁ २ ४ ९-९ छत्रोपानहमुत्तम — °) D₁₀ तथा (for यथा) — °) V₁ B D_n D₂ १० यथा, D₂ केन (for येन) T₂ G₂ ४ M₁ [ए]व (for [ए]वत्) D₁ प्रकीर्तित (for प्रव°) G₁ ३ येन चैव प्रकीर्तित

4 T₁ om 4 — °) G₁ ३ तथा (for यथा) G₂ ४ चक्षुष्यता (for चाक्षय्यता) — °) D₁ २ तथा (for यथा) — °) V₁ B₁ ३ D_n नराधिप (for जना°)

जमदग्नेश्च संवादं सूर्यस्य च महात्मनः ॥ ५
पुरा स भगवान्साक्षाद्ब्रह्मनुपाकीडत प्रभो ।
संधाय संधाय शरांश्चिक्षेप किल भार्गवः ॥ ६
तान्क्षिप्तान्रेणुका सर्वास्तस्येपून्दीप्ततेजसः ।
आनाय्य सा तदा तस्मै प्रादादसकृदच्युत ॥ ७
अथ तेन स शब्देन ज्यातलस्य शरस्य च ।
ग्रह्यः संप्रचिक्षेप सा च प्रत्याजहार तान् ॥ ८
ततो मध्याह्नमारूढे ज्येष्ठामूले दिवाकरे ।
स सायकान्द्विजो विद्धा रेणुकाभिदमव्रीत् ॥ ९
गच्छानय विशालाक्षि शरानेतान्वनुश्रुयुतान् ।
यावदेतान्पुनः सुभ्रु क्षिपामीति जनाधिप ॥ १०
सा गच्छत्यन्तरा छाया वृक्षमाश्रित्य भामिनी ।

तस्यौ तस्या हि संतप्तं शिरः पादौ तथैव च ॥ ११
स्थिता सा तु मुहूर्त्तं वै भर्तुः शापभयाच्छुभा ।
ययावानयितुं भूयः सायकानसितेक्षणा ।
प्रत्याजगाम च शरांस्तानादाय यशस्विनी ॥ १२
सा प्रस्विन्ना सुचार्वङ्गी पद्भ्यां दुःखं नियच्छती ।
उपाजगाम भर्तारं भयाद्भर्तुः प्रवेपती ॥ १३
स तामृपिस्ततः क्रुद्धो वाक्यमाह शुभाननाम् ।
रेणुके किं चिरेण त्वमागतेति पुनः पुनः ॥ १४
रेणुकोवाच ।
शिरस्तावत्प्रदीप्तं मे पादौ चैव तपोधन ।
सूर्यतेजोनिरुद्धाहं वृक्षच्छायामुपाश्रिता ॥ १५
एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मंश्चिरमेतत्कृतं मया ।

C 13. 46 17
B 13 95 17
K. 13 144 17
M 13 82 16

5 B₁ 3 5 Dn₁ D₂ om (hapl) 5^{ab} —^b) B₁ T₂
G इद्, D₁ पुष्य (for इम) B₂ 4 Dn₃ T₃ जनाधिप
(for नरा) —^c) S तु (for च)

6 ^b) D₁₋₂ M₄ क्रीडते, T G क्रीडति (for [अ]
क्रीडत) B₁ D₁ 5 9 प्रभु (for प्रभो) —^c) T₃
शर (for शराश्च) —^d) T₂ G त्वय (for किल)

7 ^a) V₁ साध्वी (for सर्वाश्च) —^b) D₅ अस्य
(for तस्य) —^c) V₁ B Dn D₅ 10 T₁ आनीय (for
आनाय्य) —^d) D₁ 6 9 अच्युत (for अच्युत) D₈
corrupt, T₂ G प्राददत्सकृदच्युत

8 ^a) D₁₋₂ 2-9 T₁ च (for स) —^b) V₁ B Dn
ज्यायाश्चैव (for ज्यातलस्य) —^c) M₁₋₃ स (for स)
—^d) D₁₋₂ प्रतिजहार (for प्रत्या)

9 ^a) Dn₃ D₁ 2 4-3 ततो मध्याह्नसमये —^b) T₁ ज्येष्ठे
मासि, T₂ 3 G M ज्येष्ठामूल (for 'मूले) छे Cn
ज्येष्ठामूले दक्षिणावर्तं भ्रममाणे भचके ज्येष्ठाना समसूत्रे पतित
रोहिणीनक्षत्र तदेव ज्येष्ठानां मूलम् । यथाऽनुतायंग्रहण तु न ।
ज्येष्ठामूलस्येऽर्के हेमन्ते शिर पाददाहस्यानवसरात् । छे —T₁
om. 9^{ad} —^c) M₁₋₃ संधाय (for सायकान्) V₁ B
Dn D₁₀ मुक्त्वा (for विद्धा)

10 ^a) T₁ 3 M सुख, T₂ G₂ 4 सुजात्, G₁ 3
शरान् (for पुन)

11 ^a) V₁ B Dn D₁₀ गच्छती, D₁ 2 [अ]गच्छद्
(for गच्छति) D₂₋₇ 9 सा गच्छथेव सुच्छाया, D₈ सा

गच्छन्न नगच्छाया, T₁ सागच्छदलसाच्छाया —^b) D₁
6-9 वार्क्षीम्, M₁₋₃ वृक्षस्य (for वृक्षम्) V₁ B Dn
भामिनी (for भामिनी) —^c) T₁ तत्स् (for तस्यौ)
T G M₄ [अ]भि- (for हि) —^d) T₃ च भारत (for
तथैव च)

12 ^a) D₁ 4 6-9 M₃ स्थित्वा (for स्थिता) M₄ च
(for तु) S तु (for वै) —^b) D₅ 7 तथा, T₁
तदा (for शुभा) —^c) D₁ 2 यथा धारयितुं भूय
—^d) T₂ G₂ 3 आयतेक्षणा (for असि)

13 ^a) V₁ B₂ 3 Dn₂ वै स्विन्ना, B₁ 4 5 Dn₁ नः
D₈ वै स्विन्ना, D₂ 5 7 प्रसन्ना, D₁₀ प्रस्थिता (for
प्रस्विन्ना) D₁₋₂ तु (for सु) S सा हि प्रस्विन्नसर्वांगी
—^b) T₂ दुःखान् (for दुःख) D₁ 6 7 9 G₂ निगच्छती,
T₁ G₁ 2 3 निगच्छति, T₃ न गच्छति (for नियच्छती)
D₁ 3 10 पद्भ्यां दुःखेन गच्छती, M₁₋₃ पद्भ्यां दुःखाक्षि-
गच्छति (M₃ 'ती) —^c) D₂ तमाजगाम भर्तारं —^d)
D₆ 3 तथा (for भयाद्) T₂ G₂ 4 प्रवेपिती (for 'पती)

14 ^a) V₁ B Dn D₁₀ तदा (for तत्) —^c)
M₁₋₃ रेणुका (for 'के)

15 G₈ om the ref —^a) D₁ 2 ताप ; G₁ 3
तस, M₁₋₃ तात् (for तावत्) T₂ G₂ 4 शिरस्सप्त प्रदी
प्तौ मे —^d) V₁ B₂₋₆ Dn₁ नः D₂ समाश्रिता (for
उपा) B₁ Dn₈ D₁ वृक्षच्छायामाश्रिता, D₄
corrupt

एतज्ज्ञात्वा मम विभो मा क्रुधस्त्वं तपोधन ॥ १६
जमदग्निस्त्वाच ।

अद्यैनं दीप्तकिरणं रेणुके तव दुःखदम् ।
शरैर्निपातयिष्यामि सूर्यमस्त्राग्नितेजसा ॥ १७
भीष्म उवाच ।

स विस्फार्य धनुर्दिव्यं गृहीत्वा च बहूञ्शरान् ।
अतिष्ठत्सूर्यमभितो यतो याति ततोमुखः ॥ १८
अथ तं प्रहरिष्यन्तं सूर्योऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ।
द्विजरूपेण कौन्तेय किं ते सूर्योऽपराध्यते ॥ १९
आदत्ते रश्मिभिः सूर्यो दिवि विद्वंस्ततस्ततः ।
रसं स तं वै वर्षासु प्रवर्षति दिवाकरः ॥ २०
ततोऽन्नं जायते विप्र मनुष्याणां सुखानहम् ।
अन्नं प्राणा इति यथा वेदेषु परिपठ्यते ॥ २१

अथात्रेषु निगूढश्च रश्मिभिः परिवारितः ।
सप्त द्वीपानिमान्त्रक्षन्वर्षणाभिप्रवर्षति ॥ २२
ततस्तदौषधीनां च वीरुधां पत्रपुष्पजम् ।
सर्वं वर्षाभिनिर्घृत्तमन्नं संभवति प्रभो ॥ २३
जातकर्माणि सर्वाणि व्रतोपनयनानि च ।
गोदानानि विवाहाश्च तथा यज्ञसमृद्धयः ॥ २४
सत्राणि दानानि तथा संयोगा वित्तसंचयाः ।
अन्नतः संप्रवर्तन्ते यथा त्वं वेत्थ भार्गव ॥ २५
रमणीयानि यामन्ति यामदारम्भकाणि च ।
सर्वमन्नात्प्रभवति विदितं कीर्तयामि ते ॥ २६
सर्वं हि वेत्थ विप्र त्वं यदेतत्कीर्तितं मया ।
प्रसादये त्वा विप्रर्षे किं ते सूर्यो निपात्यते ॥ २७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

16 ^b) V₁ B Dn D₂ 10 विराय (for चिरम्) D₁
4-9 मया कृत (by transp) —^o) V₁ B₁ 5 Dn D₂ 10
G₁ 8 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा)

17 ^a) D₂ 5 T₁ अथ (for अद्य) —^o) M₁-3 शरै
निर्वापयिष्यामि

18 ^a) Some MSS विस्फार्य (for विस्फार्यं) D₂ घोर
(for दिव्यं) —^b) D₂ सु (for च) V₁ B Dn₁ n₂
D₄-10 शरान्वहून् (by transp), G₂ शरान्शुभान् —^d)
D₁ 3 ततो मुहु, D₁-9 तमोपह (for ततोमुख)

19 ^a) V₁ B Dn D₁₀ अथ त प्रेक्ष्य सनद्ध —^b)
V₁ ततो; B₁ Dn₁ n₂ तथा (for वचो) —^d) B₁ 3
D₄-9 T₂ G [s]पराध्यति, D₁ 3 M 'धुते (for 'ष्यते)

20 ^b) B Dn D₂ 8 10 तिष्ठत् (for विद्वत्) —^o)
Dn₁ हतं वै, D₂ रसं वै, D₁-9 तमेव; D₁₀ त वैव
(for स त वै) S रसान्हि दिव्यान्वर्षासु (T₂ 'णि)

21 ^o) D₂ तदा, T G M₄ तथा (for यथा)

22 ^a) B₁ D₂ यथा, B₂ 3 T₁ 3 G M तथा (for
अथ) D₁ 8 8 निगूढेषु (for 'दश्च) —^o) T₁ द्वीपा
र्णवान् (for 'निमान्) —^d) T₁ [प]व (for [अ]भि)
D₂ वर्षणेनाभिप्रवर्षति.

23 ^a) G₁ 3 तत्र, G₁ तथा (for तदा). Some
MSS [क्षो]पधीना (for [क्षो]') D₁-7 9 तु (for च)
—^b) T₁ 3 G पुष्प (G₂ 'पिप)क (for 'जम्) V₁
B Dn D₂ 10 M वीरुधा पुष्पपत्रज —^o) D₁-9 वर्षासु;
T₂ भवति (for वर्षाभि) —^d) T₁ 3 भवति च (for
संभवति)

24 ^a) G₂ -कर्मादि (for 'णि) — D₁ om (hapl)
24^a-26^b —^d) T₂ तदा, T₃ तपो- (for तथा)

25 D₁ om 25 (of v 1 24) —^o) B₂ (marg
as in text) 3 Dn D₁₀ शास्त्राणि, D₂ सर्वाणि (for
सत्राणि) D₃ यथा; T₂ तदा (for तथा) B₁ सर्वाणि
यज्ञानि यथा —^b) D₁ 8 7 9 सयोगो (for 'गा)
D₃ 3 सयोगो वित्तसंचय —^o) T₁ G₁ अन्नता (for
अन्नत) —^d) G₁ 3 4 यदा, M₁ तथा (for यथा)
B₁ स्व वेद, T₂ G₃ 3 M तद्वेत्य, T₃ तत्त्वेन, G₁
तद्विद्धि (for त्व वेत्थ) D₁-7 9 भारत (for भार्गव)

26 D₁ om 26^{ab} (cf v 1 24). —^b) M₁-3
यावति, M₁ तावद् (for या') V₁ B Dn₁ n₂ D₂ 10
T₁ G₁ आरभिकाणि (for 'भकाणि)

27 ^a) B₁ वेद, Dn₃ विप्र (for वेत्थ) Dn₃ वेत्थ

९८

युधिष्ठिर उवाच ।

एवं तदा प्रयाचन्तं भास्करं मुनिसत्तमः ।
जमदग्निर्महातेजाः किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥ १
भीष्म उवाच ।
तथा प्रयाचमानस्य मुनिरग्निसमप्रभः ।
जमदग्निः शमं नैव जगाम कुरुनन्दन ॥ २
ततः सूर्यो मधुरया वाचा तमिदमववीत् ।
कृताञ्जलिर्विप्ररूपी प्रणम्येदं विश्वा पते ॥ ३
चलं निमित्तं विप्रैरे सदा सूर्यस्य गच्छतः ।

कथं चलं वेत्स्यसि त्वं सदा यान्तं दिवाकरम् ॥ ४

जमदग्निरुवाच ।

स्थिरं वापि चल वापि जाने त्वां ज्ञानचक्षुषा ।
अवश्यं विनयाधानं कार्यमद्य मया तव ॥ ५
अपराह्णे निमेपार्थं तिष्ठसि त्वं दिवाकर ।
तत्र वेत्स्यामि सूर्यं त्वा न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥ ६
सूर्य उवाच ।
असंशयं मां विप्रैरे वेत्स्यसे धन्विनां वर ।
अपकारिणं तु मा विद्धि भगवञ्शरणागतम् ॥ ७

C 13 4635
B. 13 96 7
K. 13 145 7
M 13 83 7

स्व, T₁ G₁ ३ M वै विप्र (for विप्र स्व) T₂ ३ G₂ ४
सर्वान्दि (T₂ णि) वेत्य वै विप्र —^१) S (except T₁)
कथित (for कीर्तित) —^०) V₁ B Dn D₂ १० त्वा
(for स्वा) D₁-२ प्रमादवित्वा विप्रैरे —^४) V₁ B
Dn D₁ किं ते सूर्यं निपात्य वै, D₂ ३ T₁ किं ते सूर्यो
पराच्यते (T₁ वि), D₂ ३ स किं त्वा (D₂ ते चा) परा
च्यति

Colophon — *Parvati nam* B₁-4 Dn₃ D₁ श्राति
— *Sub parvati* V₁ B Dn₁, n₂ D₁ २ ३ १० M₁-३ दान
धर्म — *Adhy nam* V₁ B Dn D₁ २ ४-१० छत्रो
पानहोत्पत्ति, T₂ छत्रोपानहप्रशान्नाया जमदग्निसूर्यमवाद्
— *Adhy no* (figures, words or both) V₁ 95,
Dn₁ 93, D₁₀ 104, T₁ M₁ 137, T₂ ३ G₂ ४ 144,
G₁ ३ M₂ 138, M₁ ३ 139 — *Sloka no* Dn₂ 28,
D₁ 26

98

Thus adhy is missing in D₂ (cf. v l. 13
82 37)

1 ^०) T₁ ३ G तथा (for तदा) B₂ ३ प्रयाचति (for
'चन्त) V₁ B₁ ४ ३ Dn D₁₀ एव प्रयाचति तदा —^१)
V₁ B Dn भास्करे (for 'र) —^४) Dn₃ सूर्ये (for
कार्यं)

2 ^०) V₁ B₂-६ Dn स तथा (for तथा प्र) D₁₀
तथा प्रयाच्यमान स —^१) G₂ ४ M₁ जग्ने (for अग्नि)

B₁ -सम प्रभु, D₅ समप्रभ (for 'प्रभ)3 ^४) V₁ B₂-३ Dn D₂ ३ १० [ए]न, B₁ २ (marg)
[ए]व (for [इ]द)4 ^०) D₁₀ काले (for चल) T₂ G₁ ३ ४ M₁ ब्रह्मर्षे
(for विप्रैरे) T₁ ३ जगद्विभित्त विप्र (T₂ ब्रह्म) र्षे —^१)
M₃ तथा (for सदा) T₁ तदा सूर्योभिगच्छति, T₂
सदा सूर्योपि गच्छति —^०) D₁ ३ सखे (for चल) B₁
T₂ G₁ मेत्स्यसि (for वे^०) D₁ T₂ G₂ ४ M₁ त (for
स्व) D₁-२ कथ वेत्स्यसि विप्र स्व, T₁ कथ च स्व विद्यसि
त्वं —^४) T₂ यदा (for सदा)5 ^०) B₁ T₃ स्थित, D₅ स्थिर (for स्थिर) V₁
B₂ ४ ३ Dn D₁ -० M₁-३ च (for the first वा) V₁
B₂ ३ ३ Dn₁ n₃ D₅-० M₁-३ च (for the second वा)
—^१) D₅ T₂ ३ M त्वा (for स्वा) — T₁ om 5^०
—^४) T₃ यथा तव, G₁ ३ तवानघ (for मया तव)3 6 ^०) V₁ B Dn D₅ मध्याह्ने वै (for अपराह्णे) D₁₀
मध्याह्ने वै निमेपार्थे —^१) B₁ २ तिष्ठसे —^०) B₁ २
(marg) Dn₁ n₃ T₂ G₁ मेत्स्यामि, T₁ विद्यामि (for
वेत्स्यामि) Dn₂ T₂ त्वा (for स्वा) —^४) T₂ G
[५]स्त्यन्न (by transp)7 ^०) V₁ D₁ M₁-३ मा, T₁ M₁ मे (for मा)
T₂ ३ G M ब्रह्मर्षे (for विप्रैरे) —^१) B₁ T₂ मेत्स्यसे;
T₁ विद्यसे (for वेत्स्यसे) —^०) Hypermetric D₅
अकारण, T₂ अपकारी (for 'कारिण) V₁ B Dn मा
(for तुं मा) D₁ विद्धन् (for विद्धि) D₅ अनपकारिण
विद्धि —^४) Dn भगवञ्शरणार्थिन

C. 13 4635
B. 13 96 8
K. 13 145 8
M. 13 83 7

भीष्म उवाच ।

ततः प्रहस्य भगवान्जमदग्निरुवाच तम् ।

न भीः सूर्यं त्वया कार्यां प्रणिपातगतो ह्यसि ॥ ८

ब्राह्मणेष्वाज्वं यच्च स्थैर्यं च धरणीतले ।

सौम्यतां चैव सोमस्य गाम्भीर्यं वरुणस्य च ॥ ९

दीप्तिमग्नेः प्रभां मेरोः प्रतापं तपनस्य च ।

एतान्यतिक्रमेद्यो वै स हन्याच्छरणागतम् ॥ १०

भवेत्स गुरुतल्पी च ब्रह्महा च तथा भवेत् ।

सुरापानं च कुर्यात्स यो हन्याच्छरणागतम् ॥ ११

एतस्य त्वपनीतस्य समाधिं तात चिन्तय ।

यथा सुखगमः पन्था भवेत्तद्भूमितापितः ॥ १२

भीष्म उवाच ।

एतान्दुक्त्वा स तदा तूष्णीमासीद्गूढहः ।

अथ सूर्यो ददौ तस्मै छत्रोपानहमाशु वै ॥ १३

सूर्य उवाच ।

महर्षे शिरसन्नापं छत्रं मद्रश्मिमारणम् ।

प्रतिगृह्णीष्व पद्भ्यां च त्राणार्थं चर्मपादुके ॥ १४

अद्यप्रभृति चैत्रतल्लोके संप्रचरिष्यति ।

पुण्यदानेषु सर्वेषु परमक्षयमेव च ॥ १५

भीष्म उवाच ।

उपानच्छत्रमेतद्वै सूर्येणैह प्रवर्तितम् ।

पुण्यमेतदमिहपातं त्रिषु लोकेषु भारत ॥ १६

तस्मात्प्रयच्छ विप्रेभ्यश्छत्रोपानहमुत्तमम् ।

धर्मस्ते सुमहान्भावी न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥ १७

छत्रं हि भरतश्रेष्ठ यः प्रदद्याद्विजातये ।

शुभ्रं शतशलाकं वै स प्रेत्य सुखमेधते ॥ १८

8 G₁ 3 om tho ref —^d) B₂ 3 D₁ T G₁ 3 1
M₁ प्रणिपात (for 'पात-')

9 ^a) D₁ 2 ब्राह्मणस्य (for 'णेषु) S [ज]पि यज्ज्ञान
(for [क्षा]ज्वं यच्च) —^b) S धैर्यं (for स्थैर्यं) T₁ 2
धरे (for 'तले) —^d) D₁ 2 1 6-9 सागरस्य, G₁ 3
वरुणाय (for 'णस्य)

10 ^b) D₆-9 ताप त (for प्रताप) T₂ G धनदस्य
(for तपनस्य) B₁ तु (for च) —^o) D₁ 2 क्रमे
वासौ, D₅ क्रमेद्यस्तु, D₇ तरन्वित्र (for 'क्रमेद्यो वै)
—^d) D₁ 2 यो (for स)

11 D₁ 2 10 T₁ om (hapl) 11 V₁ om 11^{ab}
—^a) D₂ 3 तावत्स, D₁ 6-9 T₃ स भवेद् (by transp)
T₃ तल्पश्च (for तल्पी) —^b) D₅ ब्रह्महत्या (for
'हा च) B D_n स वै (for तथा) —^o) V₁ B D_n
स कुर्याच्च, D₁ तथा कुर्याद्, D₅ स वै कुर्याद्, D₆-9
M₁-3 च य कुर्याद् (for च कुर्यात्स) —^d) M₁-3 स
(for यो)

12 T₁ transp 12^{ab} and 12^{cd} —^a) G₁ 3 एकस्य
(for एतस्य) —^b) T₁ M₁ अनु; T₂ 3 G M₁-2
त्वन्तु (for तात) —^o) D₁ 2 सुखगम, D₅ T₂ G₁ 2
M₁ सुखगम; T₂ सुखगम (for सुखगम) —^d)
V₁ B D_n D₅ भावित (for तापित)

13 ^a) V₁ B D_n 3 स तूष्णीम्, S (except T₁)

भगवान् (for स तदा) —^b) D₅ आत्मे (for आसीद्)
D_n 2 D 10 T₂ G नृगुत्तम (for 'द्वह) V₁ B D_n 3
आसीच्च नृगुत्तम (B₁ 3-5 'नदन) —^o) V₁ B D_n
D₅ 10 [s]ददत्, S [s]ददात् (for ददौ)

14 ^a) D₁ महर्षे शिरसि त्राण; T₂ 3 G 'र्षे सशिरस्राणं
—^b) D₁ om छत्र G तद्रश्मि- (for म'). M₁ छत्र-
छत्रश्मिमारण —^d) D₁ 2 3 त्राण त्व (for त्राणार्थं)
T₁ वर (for चर्म) D₅ 1 9 त्राण र्व चर्मपादुक

15 D₁ om 15 —^a) D_n 1 2 3 D₅ 10 [इ]ह (for
[ए]तल्ल) —^b) D₁ 2 6 7 9 लोकेषु (for लोके सं-)
T₃ लोके संप्रभविष्यति, G₁ 3 लोके संपरिविष्यते —^c)
reads 15^{cd} after 19 —^o) B₂ 3 सर्वत्र (for सर्वेषु)
V₁ B₂ (marg) 1 3 D_n D₁ 2 9 पुण्यकेषु च सर्वेषु,
T₃ पुण्य दान च स' —^d) T₃ लक्षयम् (for 'व्यम्)
T₁ परम चाक्षय विभो

16 G₁ om. 16-18 —^a) V₁ B D_n D₅ 10 छत्रो-
पानहमेतन्तु, S (G₁ om) उपानहौ च छत्र च —^b)
V₁ B D_n D₅ 10 [ए]तत् (for [इ]ह) T G₂-1 सूर्येणैव
प्रकीर्तित, M₁ 2 (sup lin) 1 'णैतत्प्रकी' —^c) T₁ om.
16^{cd} —^o) D₆-8 अभि (D₅ 'ति)काल (for 'हयात्)

17 G₁ om 17 (of. v 1 16) —^a) V₁ B D_n
D₅ 10 विप्रेषु (for 'भृगश्च) —^o) B₅ D_n 1 D₁ 2 4 तेषु,
D₆ 1 9 ते तु, D₅ वेस्तु (for ते सु-) D₅ भाति (for

स शक्रलोके वसति पूज्यमानो द्विजातिभिः ।
अप्सरोभिश्च सततं देवैश्च भरतर्षभ ॥ १९
दह्यमानाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहौ ।
स्नातक्राय महानाहो संशिताय द्विजातये ॥ २०

सोऽपि लोक्रानामोति दैवतैरभिपूजितान् ।
गोलोके स मुदा युक्तो वसति प्रेत्य भारत ॥ २१
एतत्ते भरतश्रेष्ठ मया कार्त्स्न्येन कीर्तितम् ।
छत्रोपानहदानस्य फलं भरतसत्तम ॥ २२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टनवतितमोऽध्याय ॥ ९८ ॥

९९

युधिष्ठिर उवाच ।

आरामाणां तडागानां यत्फलं कुरुनन्दन ।
तदहं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तोऽयं भरतर्षभ ॥ १

भीष्म उवाच ।

सुप्रदर्शा धनपती चित्रधातुविभूषिता ।
उपेता सर्वनीजैश्च श्रेष्ठा भूमिरिहोच्यते ॥ २

C. 13 2971
B 13 58 2
K 13 93 2
M 13 86 2

नावी) —^a) T₁ 3 G₃ M₃ 4 तत्र (for मेऽत्र)

18 G₁ om 13 (cf v 1 16) —^a) T₁ यो (for हि) D₁ 2 3 6-2 छत्र हि पुरुषव्याघ्र, T₂ छत्र हि परम श्रेष्ठ —^b) T₁ स- (for य) D₁ 2 T₂ प्रयच्छेद् (for प्रदद्याद्) —^c) D₁ शुन, D₁ छत्र (for शुभ्र) T₂ च (for वै) —^d) D₂ जद्युते (for एधते)

19 ^b) T₁ सुरपिभि (for द्विजातिभि) — T₁ om 19^{ad} — After 19, G₁ reads 15^{ad}

20 ^b) D₁ प्रयच्छेद् (for 'च्छति) — For 20^{ad}, S subst.

442* उपानहौ च यो दद्याच्छ्रेणौ खेदसमन्वितौ ।

[T₁ M श्रद्धानेहममन्विते (for the post half)]

—^c) T₃ महाभाग (for 'वाहो) —^d) T₁ सुप्रीताय (for मशि) T₂ M द्विजाय वै (for 'तये) G₂ 4 सश्रिताय द्विजाय वै

21 ^b) Some MSS देवतैर् B₁ D₁ 3 9 अपि (for अग्नि-) T G₁ 3 4 M -पूजित, G₂ शोभित (for -पूजितान्) D₁ 2 शाश्वतान्मरतर्षभ — D₁ T₁ om 21^{ad} —^c) V₁ om स B₁ 3 D₁ गोलोके च, S (T₁ om) 'केपु (for 'के स) D₃ D₂ 6-2 गोलोके च सदा युक्तो

22 D₁ om 22^{ad} —^c) D₂ T₁ 2 G M₁₋₃ धर्मस्य (for दानस्य) —^d) D₁ 2 फल वै परिकीर्तित — After 22, D₂ ins

443* मया भारतशार्दूल किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।

Colophon — Parvan name B₁₋₃ D₃ शांति — Sub parvan V₁ B Dn D₂ 6-10 दानधर्म, D₂ दानखड — Adhy name V₁ B₁ D₁₀ छत्रोपानहप्रशसा, B₁ 2 4 Dn D₂ G₂ छत्रोपानहदानप्रशसा, D₁ 2 T₂ G₁ छत्रोपानहदान, D₁ 6-3 छत्रोपानहोत्पत्ति, T₂ G₂ जम-दमिसूर्यसवादे छत्रोपानहदानप्रशसा (G₂ 'सन), G₁ जम-दमिसूर्यसवाद — Adhy no (figures, words or both) Dn₁ 94, D₁₀ 105, T₁ M₁ 138, T₂ 8 G₂ 4 145, G₁ 2 M₁ 139, M₂ 3 140 — Sloka no Dn₂ 22 — After 98, D₁₀ S ins passages given in App I (Nos. 10 and 10A)

99

☞ This adhy is missing in D₂ (of v 1 13 82 37) It is omitted in G₂ V₁ B Dn D₁ 2 8 10 T₁ M₁₋₃ read this adhy after 13 57

1 ^a) D₁ damaged D₂ S (G₂ om) सस्कृतानां (T₂ M 'स्कृष्ट्या) वटाकाना —^b) V₁ B₁₋₃ 5 Dn D₂ 3 10 T₁ 2 G₁ 2 4 M₁ पुगव (for नन्दन) —^c) D₂ स्वत्तो भरतसत्तम

2 D₁₋₃ 2 om 2-3 —^a) B₁ अप्रदर्शा, D₁₀ सु प्रदेशा (for 'दर्शा) V₁ B Dn D₂ बलवती (for वन) S (G₂ om) सुप्रदर्शा धनपतिश्च —^b) V₁ B Dn चित्रा (for चित्र) T G₁ 3 4 M₂ 4 -विभूषित

C. 13 2972
B. 13. 58. 3
K. 13 93 3
M 33 86 om

तस्याः क्षेत्रविशेषं च तडागानां निवेशनम् ।
औदकानि च सर्वाणि प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ ३
तडागानां च वक्ष्यामि कृतानां चापि ये गुणाः ।
त्रिषु लोकेषु सर्वत्र पूजितो यस्तडागवान् ॥ ४
अथ वा मित्रसदनं मैत्रं मित्रविवर्धनम् ।
कीर्तिसंजननं श्रेष्ठं तडागानां निवेशनम् ॥ ५
धर्मस्वार्थस्य कामस्य फलमाहुर्मनीषिणः ।
तडागं सुकृतं देशे क्षेत्रमेव महाश्रयम् ॥ ६
चतुर्विधानां भूतानां तडागमुपलक्षयेत् ।
तडागानि च सर्वाणि दिशन्ति श्रियमुत्तमाम् ॥ ७

Ds विचित्रा धातुभूषिता, M1 ३ चित्रधातुर्विभूषिता
— T G1 ३ ३ M om 2^a-4^b —^o) V1 B Dn भूवैश्र
(for वीजैश्र) B1 ३ ३ Ds 10 तु, B2 (marg as in
text) या (for च) —^d) B2 वास (for श्रेष्ठा).

3 D1-7 ० T G1 ३ ३ M om. 3 (cf v 1 2) —^a)
V1 B Dn1 D1 विशेषश्र; Dn2 n3 'पाश्र' (for 'प')
D2 सस्यक्षेत्रविशेषाच्च —^b) V1 B Dn D1 ३ च वधन
(for निवेशनम्)

4 T G1 ३ ३ M om 4^{ab} (cf v 1 2) —^a) D10
तडाकाना (for तडागाना) —^b) D1 ३ ३-7 ० कृताना
ये गुणा स्मृता —^d) V1 B Dn Ds 10 पूजनीयस्य
(for पूजितो यस्य) T G1 M तडाकवान्

5 ^a) T G1 ३ ३ M1 इह चासुत्र सदन (T1 फलदं),
M1-3 माच्छणां नदन पौत्र —^b) M1-3 सर्वं पितृ, M1
पौत्र सर्वं (for मैत्र मित्र) Madras ed पुत्रीय वित्त
वर्धनं —^d) D2 तडाकाना Ds S (G2 om.) तडाकाना

6 T1 om 6^{ad}. —^o) Dn2 Ds 7 ० 10 तडाग-, D2
तडाकं, Ds S (T1 G2 om.) तडाक D1 10 सुकृते
(for 'त') Ds लोके (for देशे) —^d) Dn1 n2 एक
(for एव) B1 गृहाश्रम, Bs महाश्रम (for 'श्रयम्')
S (T1 G2 om) क्षेत्रे दे (G2 M 'त्रदे) शसमाश्रय

7 Ds om (hapl) 7-13 —^b) Ds ३ ३ ० तडा-
गानि, S (G2 om) तडाकम् D1 ३ तडागान्युपलक्षयेत्
— Ds 10 om 7^{ad} —^o) S (G2 om) तडाकानि
D1 ३ ३ ० तुष्टानि तानि सर्वाणि —^d) T1 ३ G1 दिशन्ते

8 Ds om 8 (cf. v 1 7) —^a) Dn Ds ३ M2-4

देवा मनुष्या गन्धर्वाः पितरोरगराक्षसाः ।
स्यावराणि च भूतानि संश्रयन्ति जलाशयम् ॥ ८
तस्मात्तांस्ते प्रवक्ष्यामि तडागे ये गुणाः स्मृताः ।
या च तत्र फलाप्राप्तिर्ऋषिभिः समुदाहृता ॥ ९
वर्षमात्रे तडागे तु सलिलं यस्य तिष्ठति ।
अग्निहोत्रफलं तस्य फलमाहुर्मनीषिणः ॥ १०
शरत्काले तु सलिलं तडागे यस्य तिष्ठति ।
गोसहस्रस्य स प्रेत्य लभते फलमुत्तमम् ॥ ११
हेमन्तकाले सलिलं तडागे यस्य तिष्ठति ।
स वै बहुसुवर्णस्य यज्ञस्य लभते फलम् ॥ १२

मनुष्य (for 'प्या) B1 पितरो (for गन्धर्वा) M1
देवमानुषगधर्वा —^b) B1 गधर्वो रगराक्षसा, B2 T1
पितरो यक्ष, D1 7 10 पितरो नाग, T2 G2 पतगोरग
—^d) D2 ३ ३ 10 T2 जलाश्रय (for 'शयम्')

9 Ds om 9 (cf v 1 7) —^a) D1 7 ० ते सं,
Ds तस्य, T1 तान्स (for तांस्ते) —^b) Dn2 तडा-
गेषु; T G1 M तडाके ये (for तडागे ये) —^o) B2
D1 ३ यावत् (for या च) T2 G1 ३ ३ फलप्राप्तिर.
—^d) D1 ३ ऋषिभिः सप्रकीर्तिता

10 Ds om. 10 (cf. v 1 7) —^a) V1 B1 ३ ३
Dn D1 ३ ३ ० M2 वर्षाकाले, B2 D1 ३ वर्षात्रात्रे; B3
वर्षामात्रे; T2 वर्षात्रे, M1 ३ ३ 'काले (for 'मात्रे)
Some MSS तडाके T1 वर्षात्रे तडाकेषु —^b) Ds
T2 ३ G2 ३ ३ यत्र (for यस्य) — Ds 7 transp
10^{ad} and 11^{ab} —^o) V1 Dn3 सम (for फल).
— G1 ३ om (hapl) 10^{ad}-15° —^d) D1 ३ [इ]त्येवम्,
D1 ३ ३ ० एवम्, Ds समम् (for फलम्) T1 महर्षय
(for मनीषिण) T2 G2 ३ फल वै ऋययोद्युवन

11 Ds om 11 (cf. v 1 7) G1 ३ om 11 (cf
v 1 10) T1 ३ om 11-14 T2 G2 M om (hapl) 1
11-13 Ds 7 transp 10^{ad} and 11^{ab} —^a) D1 ३
३ ० च (for तु) — B3 om (hapl) 11°-13^b

12 Ds om 12 (cf v 1 7) G1 ३ om. 13 (cf
v 1 10) T G2 M om 12, B3 om 12^{ab} (for all,
cf v 1 11) —^d) D1 ३ यज्ञस्य फलभागभवेत्

13 Ds om 13 (cf v 1 7) G1 ३ om 13 (cf.
v 1 10) T1 ३ om 13 (cf v 1 11) —^a) D1
om वै V1 B1 ३ D10 दिशन्ति (for कै) D2 T2 G4

यस्य वै शैशिरे काले तडागे सलिलं भवेत् ।
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमाहुर्मनीषिणः ॥ १३
 तडागं सुकृतं यस्य वसन्ते तु महाश्रयम् ।
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं स समुपाश्रुते ॥ १४
 निदाघकाले पानीयं तडागे यस्य तिष्ठति ।
 वाजपेयसमं तस्य फलं वै मुनयो विदुः ॥ १५
 स कुलं तारयेत्सर्वं यस्य एते जलाशये ।
 गावः पिबन्ति पानीयं साधयश्च नराः सदा ॥ १६
 तडागे यस्य गावस्तु पिबन्ति तृपिता जलम् ।
 मृगपक्षिमनुष्याश्च सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ १७

यत्पिबन्ति जलं तत्र स्नायन्ते विश्रमन्ति च ।
 तडागदस्य तत्सर्वं प्रेत्यानन्त्याय कल्पते ॥ १८
 दुर्लभं सलिलं तात विशेषेण परत्र वै ।
 पानीयस्य प्रदानेन प्रीतिर्भवति शाश्वती ॥ १९
 तिलान्ददत् पानीयं दीपान्ददत् जाग्रत् ।
 ज्ञातिभिः सह मोदध्वमेतत्प्रेतेषु दुर्लभम् ॥ २०
 सर्वदानैर्गुरुतरं सर्वदानैर्विशिष्यते ।
 पानीयं नरशार्दूल तस्मादातव्यमेव हि ॥ २१
 एवमेतत्तडागेषु कीर्तितं फलमुत्तमम् ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वृक्षाणामपि रोपणे ॥ २२

C. B. 2991
 B. 13. 58 22
 K. 13 93 22
 M. 13 86 16

M यस्य शैशिरकाले तु, D¹ १ काले च यस्य शिशिरे,
 D² यस्य शिशिरे काले च —^b) D³ तडाके, some
 MSS तडाके —^o) V¹ B Dn D³ १० तस्याग्निष्टोम
 यज्ञस्य —^d) M¹ महर्षय (for मनीषिण). D³ फल
 च समुपाश्रुते

14 G¹ ३ om 14 (cf v l 10) T¹ ३ om 14
 (cf. v l 11) T² G¹ M om. 14 —^a) D² lacuna
 D¹ १ १ लोके (for यस्य) —^b) D³ १० च (for तु)
 D¹ १ १ १ क्षेत्रमेव महाश्रय —^d) D¹ २ १ subst for 14^{ab}
 D¹ १ १ १ ins after 14^{ab}

444* वमन्तकाले पानीय तडागे यस्य तिष्ठति ।

[D¹ ३ सलिल (for पानीय) D³ तडाके]

—D² om. (hapl) 14^c-15^b —^d) D¹ १ १ स फल (by
 transp), D³ १० फल च

15 G¹ ३ om 15^{ab} (cf v l 11) D² om 15^{ab}
 (cf. v l 14) D¹ om 15 —^a) T G¹ M सलिल
 (for पानीय) —^b) Some MSS तडाके —^o) B
 Dn D² १० वाजिमेध, D² ज्ञानिहोत्र, D¹ १ अश्वमेध-
 (for वाजपेय) B¹ Dn D² १ T G¹ फल तस्य (for
 सम तस्य) V¹ वाजिमेधसद्वस्य —^d) D¹ २ ऋषयो
 (for मुनयो) D¹-7 १ स फल समुपाश्रुते, S (G²
 om) फल वै (M¹-३ वा) ऋषयोषुवन्

16 ^a) T³ G² वदा (for सर्व) T¹ २ G¹ ३ M स
 कल तारयेद्दश —^b) D² जलाशये (for 'शये) —^o)
 V¹ B Dn D³ १० सलिल (for पानीय) —^d) D² स
 नर (for च नरा) T¹ सकला मृगपक्षिण

17 G¹ om 17 G¹ om 17^{ab} —^a) Some MSS

तडाके —^b) D² (marg sec m) पानीय प्रपिबन्त्युत
 —^o) D² (marg sec m) पशवश्च, M¹ पशुपक्षि (for
 मृग)

18 ^a) D¹-7 १ G¹ ३ ये (for यत्) D³ १० पयस्
 (for जल) T² तस्य (for तत्र) —^b) D¹ ३ स्नाति
 विश्रमयति च —^o) B³ ३ Dn² D² तडागे त (Dn² D²
 य)स्य तस्सर्वं, D⁵ तडागस्य च यं, S (G² om)
 तडाककर्तुंस्त —^d) B⁵ कल्प्यते, D¹⁰ कल्पयेत् (for
 कल्पते)

19 ^a) D² तस्य (for तात) —^b) B¹ D⁵ परत्र
 च, T³ परतप (for परत्र वै) —^d) D¹ २ १ T¹ १
 M¹ तृप्तिर, T² सिद्धिर, M¹-३ कीर्तिर (for प्रीतिर)

20 ^a) V¹ तिल (for तिलान्) G¹ ददाति (for
 ददत्) T² G¹ ३ तिल ददाति पानीय —^b) D¹ दीप
 (for दीपान्) D⁵ कामत (for जाग्रत्) S (G²
 om) दीपमन्त्र प्रतिश्रय (T² 'य) —^o) S (G² om.)
 वाधवै (for ज्ञातिभि) —^d) V¹ B²-३ Dn D²-३ १०
 प्रेत्य सु (for प्रेतेषु)

21 ^a) D¹⁰ सर्वदाने D² (marg sec m) सर्वदानेषु
 यत्पुण्य —^b) G¹ partly damaged D² (marg sec m)
 जल (for सर्व) —^d) Dn³ om from मेव हि up
 to जातय (in 23^b) D¹ ह, D⁴ T¹ च (for हि)

22 Dn³ om 22 (cf v l 21) —^a) D² ४-७ १
 एव (for एतत्) V¹ B²-३ Dn¹ n² तडागस्य; S (G²
 om) तडाकेषु (for तडागेषु) —After 22^{ab}, T³ १ns

445* एकाहमपि कौन्तेय भूमिस्थमुदकं कुरु ।

कुलं तारयते जन्म सप्त सप्त च सप्त च ।

स्थावराणां च भूतानां जातयः षट् प्रकीर्तिताः ।
 वृक्षगुल्मलतावल्लुघस्त्वक्सारास्तृणजातयः ॥ २३
 एता जात्यस्तु वृक्षाणां तेषां रोपे गुणास्त्वमे ।
 कीर्तिश्च मानुषे लोके प्रेत्य चैव फलं शुभम् ॥ २४
 लभते नाम लोके च पितृभिश्च च महीपते ।
 देवलोकगतस्यापि नाम तस्य न नश्यति ॥ २५
 अतीतानागते चोभे पितृवंशं च भारत ।
 तारयेद्दृक्षरोपी च तस्माद्दृक्षान्प्ररोपयेत् ॥ २६

तस्य पुत्रा भवन्त्येते पादपा नात्र संशयः ।
 परलोकगतः स्वर्गं लोकांश्चाप्नोति सोऽव्ययान् ॥ २७
 पुष्पैः सुरगणान्वृक्षाः फलैश्चापि तथा पितृन् ।
 छायाया चातिथींस्तात पूजयन्ति महीरुहाः ॥ २८
 किंनरोरगरक्षांसि देवगन्धर्वमानवाः ।
 तथा ऋषिगणाश्चैव संश्रयन्ति महीरुहान् ॥ २९
 पुष्पिताः फलवन्तश्च तर्पयन्तीह मानवान् ।
 वृक्षदं पुत्रवद्दृक्षास्तारयन्ति परत्र च ॥ ३०

—^a) Dnl. n² D₅ अव , D₁ परि- (for अपि)
 Dnl. n² रोपण D₂ वृक्षाणा मफल भवेत्

23 Dn₂ om up to जातयः (in 23¹) (of v 1²¹)
 —^a) T G₂ M तु (for च) D₆ स्थावराणा चराणा
 च —^d) S (G₂ om) त्वक्सार (for 'रास्') D₁ 2
 वीरुध (for जातय) — After 23, M₁₋₃ ins
 446*

24 T₂ om 24^{ab} —^a) G₁ partly damaged
 D₁ 2 षड्विधाना च वृक्षाणा —^b) D₁ 2 चापि, T₂ G₁
 2-3 रोप- (for रोपे) — T₂ G₁ 3 4 M₁ ins after 24^{ab}
 T₁ after 24 M₁₋₃ after 23

446* पनसाम्रादयो वृक्षा गुल्मा मन्दारपूर्वका ।
 नागिका मरिचा वल्लो मालतीत्यादिका लता ।
 वेणुऋमुकत्वक्सारा सस्यानि तृणजातय ।

[(L 2) T₁ नालिका, T₂ नागिका, M₁ दाशिका (for
 नागिका) T₁ M₂ माषवी (for मालती) — (L 3) T₁
 कदलीवेणुपूर्वाश्च (for the prior half) T₁ त्वक्सारास् (for
 सस्यानि)]

T₁ cont

447* सस्यानि रोपणादेया वृषिर्भवति शाश्वती ।
 —^a) D₁ partly damaged D₁ [इ]ह (for [ए]व)
 D₁₋₇ 9 फल स्मृत, T₂ 8 M शुभ फल (by transp)
 D₂ प्रेत्य चेद् च फल लभेत्

25 ^a) D₁ damaged V₁ D₃ 10 नाकलोके, D₂
 G₁ 3 4 M₁₋₃ नाकपृष्ठे (D₂ 'ष्ठ') (for नाम लोके) D₅ 8
 लभते मानवो लोके, T₁ लभ्यते मानुषे लोके, T₂ लभते
 नाकपृष्ठेषु, T₂ M₁ लभ्यते नाकपृष्ठे च —^b) D₂ पितृ-
 म्यश् (for 'भिश्') D₁₋₇ 9 स (for च) —^c) B₁₋₃ 6
 Dn D₁₋₇ 10 देवलोक (for 'क')

26 D₁ partly damaged D₂ om 26^b-27^c D₁₀

repeats 26^b after 27^c —^b) D₆ 7 9 -वशे च, T₁
 M₁₋₃ वशस्य, T₂ 8 G₁ 3 4 M₁ वशाश्च (for वश च)
 — After 26^{ab}, B₂ 6 ins

448* शतावरांश्चतपरान्मातापितृपितामहान् ।

[B₂ ऋतुपगान् (for शत°) B₂ परान्मात्- (for माता-
 पितृ)]

— After 26, V₁ B₂ ins

449* रोपयित्वा तु यो वृक्षान्काले शुश्रूषते नगान् ।

27 D₂ om 27^{ab} (of v 1 26) D₁ damaged
 —^a) S (except G₁, G₂ om) [ए]व (for [ए]ते)
 —^c) B₂ 4 चापि, T₁ 2 G₂ 3 M स्वर्ग (for स्वर्ग)
 T₂ परलोके गत स्वर्ग — D₁₀ repeats 27^c after the
 repetition of 26^b —^d) D₂ आप्नोति (for चा°)
 D₁ चाव्ययान्, D₅ सोक्ष°, D₆ 7 9 चाक्ष° (for सोऽव्य°)

28 ^{ab}) B₂ (marg) Dn₂ नित्यं (for वृक्षा) D₁ 2
 पुष्पै सुरभिभिश्चैव पत्रैश्चैव (D₂ 'श्चापि' फलैस्तथा —^c)
 V₁ B Dn₁ n₂ D₁₀ शाखया (for छायाया) V₁ B₂
 Dn D₁ 9 [अ]तिथिं (for 'थिस्') —^d) B Dn D₁ 6-7
 9 10 महीरुह (for 'रुहा) — For 28^{cd}, T₁ subst.

450* पूजयन्ति क्षितिरुहाश्छायाया ह्यतिथीन्सदा ।

29 ^a) T₁ मर्याश्च (for -रक्षासि) —^b) B₁
 मानुषा, T₁ राक्षसा, T₂ -दानवा (for -मानवा)
 —^c) Dn₂ [अ]प्यृषि-, D₂ 9 9 ह्यपि (for ऋषि)
 —^d) T G₁ M सश्रयते

30 ^c) D₁ 6 7 9 वृक्षप, S (G₂ om) वृक्षदान् (for
 'व') G₁ पितृवद् (for पुत्र°) D₅ वृक्षा पचसु पुत्रा हि-
 —^d) V₁ B₁₋₄ Dn D₁ 6 9 तु; D₅ त, G₁ dama-
 ged (for च)

तस्मात्तडागे वृक्षा वै रोप्याः श्रेयोर्थिना सदा ।
पुत्रवत्परिपाल्याथ पुत्रास्ते धर्मतः स्मृताः ॥ ३१
तडागकृद्दुक्षरोपी इष्टयज्ञश्च यो द्विजः ।

एते स्वर्गे महीयन्ते ये चान्ये सत्यवादिनः ॥ ३२
तस्मात्तडागं कुर्वीत आरामाश्चैत्र रोपयेत् ।
यजेच्च विविधैर्यज्ञैः सत्यं च सततं वदेत् ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

१००

युधिष्ठिर उवाच ।

गार्हस्थ्यं धर्ममखिलं प्रवृद्धि भरतर्षभ ।
ऋद्धिमामोति किं कृत्वा मनुष्य इह पार्थिव ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्यामि पुरावृत्तं जनाधिप ।

वासुदेवस्य संवादं पृथिव्याश्चैव भारत ॥ २
संस्तूय पृथिवीं देवीं वासुदेवः प्रतापवान् ।
पप्रच्छ भरतश्रेष्ठ यदेतत्पृच्छसेऽद्य माम् ॥ ३

वासुदेव उवाच ।

गार्हस्थ्यं धर्ममाश्रित्य मया वा मद्विधेन वा ।

C 13 4654
B 13 97 4
K. 13. 154 4
M 13 87 4

31 G₁ 3 om (hapl) 31-32 —^a) Some MSS
तडाके V₁ तु वृक्षा, Dn₁ n₂ सद्वृक्षा (for वृक्षा वै)
B₁. 2. 5 Dn₂ तस्मात्तडागेषु वृक्षा, B₃ गतीरेषु, B₄ तस्मा
द्वृक्षास्तडागेषु, D₃ 10 तु तान् तस्मात्तडागेषु — D₄ om 31^{ad}
—^a) D₁₀ प्रति (for परि-) S (G₁-3 om) रक्ष्यात्
(for पाल्यात्) D₂ वै (for च) —^a) B₅ मुतास्ते,
T₁ पुरार्थे (for 'स्ते)

32 G₁ 3 om 32 (cf v l 31) —^a) D₈ om
(hapl.) from तडाग up to तस्मा (in 33^a) V₁ B₅
D₂ तडागवद्, some MSS तडाकहृद् D₄ 6 1 9 तडागे
वृक्षरोपी य —^b) M नर (for द्विज). D₅ 7 इष्टि-
यज्ञकरो द्विज —^c) Dn सर्वे (for स्वर्गे)

33 D₈ om तस्मा (in 33^a) (cf v l 32) —^a)
G₁ partly damaged B₂ D₂ तडागान्, some
MSS तडाक (for तडाग) —^b) T₁ स्वारामात् (for
आ) S (G₂ om.) [ध]पि (for [प]र) D₁ तस्त्रैव
च रोपयत् —^c) D₂ 5 यजेत (for 'य') T₂ विधि
वद् (for विविधैर्) —^d) T₂ 3 G₁ 2, 3 M विधिवद्
(for सतत)

Colophon — Parvan name B₁ 2 4 Dn₃ D₁
शक्ति — Sub parvan V₁ B₁ 2-6 Dn D₁ 2 3 5 8 10
M₁-2 दानधर्म — Adhy name V₁ B₂ 4 5 Dn
आरामतडागवर्णनं, B₁ तडागारामवर्णनं, D₁ 2 6-1 9
आरामतडागीय, D₃ आरामतडागारोपणं, D₁₀ तडाक

वर्णनं, T₂ तडाकवृक्षकृतं धर्मकथन — Adhy no
(figures, words or both) V₁ D₂ 58, D₁₀ 62,
T₁ 140, T₂ 3 G₁ 154, G₁ 3 M₁ 148, M₂ 3 149,
M₁ 147 — Sloka no D₁ 30

100

☞ This adhy is missing in D₃ (cf v l. 13 82
37)

1 ^a) M₁ 3 गार्हस्थ्य D₁ 2 गार्हस्थ्यं नाम यदिद
—^b) D₈-9 प्रवृद्धि पुरुषर्षभ —^c) T₂ G₁ 3 4 M₁
वृद्धिम् (for ऋ) D₁ 2 किं कृत्वा सुखमाप्नोति —^d)
D₁₀ इति (for इह) D₂ 5 भारत (for पार्थिव)

2 ^a) V₁ एतत् (for अत्र) T₃ [ए]व (for ते)
D₂ G₁ अत्र ते वर्णयिष्यामि —^b) T₁ वृत्तावृत्त (for
(for पुरा) D₁ 2 नराधिप, G₁ च भारत (for जना
धिप)

3 ^a) Dn₃ D₂ संभूय, G₁ damaged (for संस्तूय)
T₂ संस्तूयमान पृथिवीं —^b) D₈ 9 प्रभाववान् (for
प्रताप) —^c) G₁ 3 यथा (for यद्) D₁ 3 यथा,
D₈ [5]द्य मा (for सद्य माम्) V₁ B Dn D₈ 2 10 मां
स्व यत्पृच्छसेद्य वै (B₅ मे, D₈ मां), T₃ यस्व पृच्छसि
सौम्य मा

4 T G M₁ श्रीभगवान् (for वासुदेव) —^a) B₁

C 13 1654
 6 13 97 4
 K 13 154 4
 M 13 87 4

किमवश्यं धरे कार्यं किं वा कृत्वा सुखी भवेत् ॥ ४

पृथिव्युवाच ।

ऋषयः पितरो देवा मनुष्याश्चैव माधव ।

इज्याश्चैवार्चनीयाश्च यथा चैवं निबोध मे ॥ ५

सदा यज्ञेन देवांश्च आतिथ्येन च मानवान् ।

छन्दतश्च यथानित्यमहान्युज्जीत नित्यशः ।

तेन हृषिगणाः प्रीता भवन्ति मधुसूदन ॥ ६

नित्यमग्निं परिचरेदभुक्त्वा बलिर्हर्म च ।

कुर्यात्तथैव देवा वै प्रीयन्ते मधुसूदन ॥ ७

कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा ।

पयोमूलफलैर्वापि पितॄणां प्रीतिमाहरन् ॥ ८

सिद्धान्नाद्वैश्वदेवं वै कुर्यादग्नीं यथाविधि ।

अग्नीषोमं वैश्वदेवं धान्वन्तर्यमनन्तरम् ॥ ९

प्रजानां पतये चैव पृथग्बोभो विधीयते ।

तथैव चानुपूर्व्येण बलिर्हर्म प्रयोजयेत् ॥ १०

दक्षिणाया यमावेह प्रतीच्यां वरुणाय च ।

सोमाय चाप्युदीच्यां वै वास्तुमध्ये द्विजातये ॥ ११

धन्वन्तरेः प्रागुदीच्यां प्राच्यां शक्राय माधव ।

मनोर्वे इति च प्राहुर्नलिं द्वारे गृहस्य वै ।

मरुद्ग्रथो देवताभ्यश्च बलिमन्तर्गृहे हरेत् ॥ १२

आसाद्य, Ds आस्थाय (for आद्रित्य). —^o) Ds 6-9
 T1 M1 भवेत् (for धरे) T1 किं वा (for कार्यं) —^d)
 G1 partly damaged V1 B Dn D10 कृत, Ds कथ
 (for सुखी) T2 3 G2-1 किं कृत्वा वा सुख (T2 स
 सुखी, G3 वा कृत) भवेत्

5 Ds 7 भीष्म; Ds 9 पृथ्वी, T2 G भूमिर (for
 पृथिवी) —^b) T2 G2 4 [अ]पि (for [ए]व) —^o)
 T1 2 G1 8 4 M पूज्याश् (for इ^o) T3 पूज्या गृहस्था
 श्रमिणा —^d) B1 5 तथा (for यथा) B2 4 5
 Dn1 ns Ds 10 चैव, D1 2 1 वृत्त, D1 च तन्, T1
 G1 8 4 चैतन्, T2 3 G2 M वै तन् (for चैवं) Ds 3
 यथावत्तन्निबोध मे

6 ^a) T1 यथा (for सदा) V1 B Dn D1 2 1-9
 देवा स्युर (for देवाश्च) —^{Ds} om 6^{icds} —^b)
 D1 2 2 1-9 मानुषा, M1-3 मानुषान् (for मानवान्)
 V1 B Dn Ds 10 सदातिथ्येन मानुषा —^{G1} damaged
 for 6^{od} —^o) Ds छदोभ्यश् (for छन्दतश्) B1
 यथान्यायम्, D1 2 यथाकृत्यम् (for 'नित्यम्') D1 1 9
 छदोभ्यश्च यथाकृत्यम्, S छदतस्त (T1 तर्पयेत्) पंणेनापि (T2
 'णेनैव, G1 'णे वापि) —^d) M1 पितृन् (for अहान्)
 B2 9 5 Dn D1 9 भुज्जीत (for युज्जीत) T1 पितृन्भुज्जीत
 वै तत, T2 3 G2-1 M1-3 पितृन्युजति नित्यश —^o)
 B1 Ds 9 ऋषि, D2 स्वर्षि, T3 वापि (for हृषि)
 D1 प्रीतास्तेन ऋषिगणा —^o) S ब्रह्मर्चेण चा (M वा)-
 नध.

7 Ds om (hapl) 7 —^o) Ds 9 चरेद्विप्रो,
 D1 चरेद्याज (for परिचरेद्) —^b) D2 त तु वै, T2
 वत्वा च, G2 हुत्वा च (for अभुक्त्वा) —^o) D1 2

[इ]ह, Ds-2 [इ]ति (for [ए]त्) T2 G1 2 4 देवान्;
 G2 वेदान (for देवा) —^{T1} om 7^d-10^a —^d) T2
 G प्रिय मे (for प्रीयन्ते)

8 = (var) Manu 3 82 T1 om 8 (cf v l 7)
 —^b) V1 B1 3 Dn Ds T2 च (for वा) B1 अत्रा-
 धैरुदकेन च —^d) B1 3 आवहन्; D1 2 2 8 9 आवह-
 रत्, D1 S (T1 om) आवहेत् (for आहरत्)

9 T1 om 9 (cf v l 7) For 9^{ab}, cf Manu 3
 84^{ab} —^a) D1 2 सिद्धाश्च, D2 सिद्धे; D6 सिद्धान्तो,
 D1 'न्ने (for 'न्नाद्) S (T1 om) सि (T2 शु)द्धस्य
 वैश्वदेवस्य (M1-2 'व च) —^o) G1 damaged D1 5
 अग्नीषोमो, T2 M1 अग्निषोम (for अग्नीषोम) —^d)
 B2 Ds M धन्वन्तर्यम्, D1 T3 धा (T2 ध)न्वन्तरम् (for
 धान्वन्तर्यम्) B1 प्रज्ञा श्मनन्तर, T2 G धन्वन्तर्यं च
 यद्वि

10 T1 om 10^a (cf v l 7) —^b) V1 सोमो,
 D1 8-9 एत् (for होमो) —^o) Ds वा (for च) V1
 Dn2 Ds-9 G3 [अ]नुपूर्वेण (for [आ]नुपूर्वेण) —^d)
 G1 M3 प्रचोदयेत्

11 ^a) D1 दक्षिणस्या; T2 'णाशा (for 'णया) V1
 B Dn Ds 2 10 [इ]ति; T1 [इ]द्, G1 damaged
 (for [इ]ह) —^d) V1 B Dn Ds प्रजापते; D1 2
 धुवाय च (for द्विजातये)

12 ^a) T1 धन्वन्तर्ये, M 'तरये (hypermetric) (for
 धन्वन्तरे) —^{Ts} om 12^{bc}. —^b) Ds प्राच्य —^o)
 G1 partly damaged Ds मानुषेभ्य (hypermetric),
 T1 2 G M1 मरुद्ग्रथ (for मनोर्वे) V1 B Dn Ds 10

तथैव विश्वेदेवेभ्यो वलिमाप्ताशतो हरेत् ।
 निशाचरेभ्यो भूतेभ्यो वलिं नक्तं तथा हरेत् ॥ १३
 एषं कृत्वा वलिं सम्पदद्याद्विक्षां द्विजातये ।
 अलाभे ब्राह्मणस्याभावग्रमुत्क्षिप्य निक्षिपेत् ॥ १४
 यदा श्राद्धं पितृभ्यश्च दातुमिच्छेत मानवः ।
 तदा पश्चात्प्रकुर्वीत निवृत्ते श्राद्धरुर्मणि ॥ १५
 पितृन्संतर्पयित्वा तु वलिं कुर्याद्विधानतः ।
 वैश्वदेवं ततः कुर्यात्पश्चाद्ब्राह्मणमाचनम् ॥ १६
 ततोऽग्नेनाग्नेयेण भोजयेदतिथीनपि ।
 अर्चापूर्वं महाराज ततः प्रीणाति मानुषान् ॥ १७

अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ १८
 आचार्यस्य पितृश्चैव सख्युराप्तस्य चातिथेः ।
 इदमस्ति गृहे मद्यमिति नित्यं निवेदयेत् ॥ १९
 ते यद्वदेयुस्तत्कुर्यादिति धर्मो विधीयते ।
 गृहस्थः पुरुषः कृष्ण शिष्टाशी च सदा भवेत् ॥ २०
 राजत्विजं स्नातकं च गुरुं श्वशुरमेव च ।
 अर्चयेन्मधुपर्केण परिसंवत्सरोपितान् ॥ २१
 श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि ।
 वैश्वदेवं हि नामैतत्सायंप्रातर्विधीयते ॥ २२
 एतांस्तु धर्मान्गार्हस्थान्यः कुर्यादिनस्यकः ।

C. 13. 4673
 B 13 97 23
 K. 13 154 24
 M 13. 87 23

M1-3 म (D10 मा) नुर्येभ्य इति प्राङ्ङु —^d D5 10
 T2 3 G2 1 वलिर् (for वलिं) V1 B Dn D5 10 द्वारि,
 G1 damaged (for द्वारे) D5 T3 च (for चै) —^e
 V1 B Dn2 n3 D-1 10 दे (D5 1 दे) वतेभ्यश्च (for देव
 तान्यश्च) Dn1 महद्भयो देवतेभ्यश्च —^f D5 5-9 अत्र
 गृहे, G1 अत्रगृहे (for 'गृहे')

13 Cf. Manu 3 90 Dn1 om (hapl.) 13^{ab}
 —^a Some MSS विश्वेदेवेभ्यो — D5 om. (hapl ?)
 13^c-14^d —^d T2 चरेत् (for हरेत्)

14 D5 om. 14 (cf v l 13) T2 reads 14^{ab} twice
 —^a B1 ज्ञात्वा, D1 1 5 3 2 उक्त्वा, D1 T2 दद्या
 (for कृत्वा) T2 (second time) यतीश्वराय च तथा
 —^b T2 मिश्रा दद्याद् (by transp) D2 द्विजाय वै,
 D1 च मिश्रवे (for द्विजातये) T2 (second time) G2 1
 दद्याद्विक्षा (G1 'दु') द्यय तथा (T2 'दा') —^d V1 B
 Dn D1 10 T2 उद्धृत्य (for उरिक्षप्य) T1 अत्रमुत्क्षिप्य
 विक्षिपेत्, T2 G अग्रमद्य समुत्क्षिपेत्

15 ^a D4 तदा, T1 यथा (for यदा) V1 B Dn
 D5 10 [s]वि, D2 5 7 2 तु (for च) —^b D1 दातु
 मिच्छेत्त माघय —^c D5 corrupt T1 तथा (for तदा)
 D1-9 वलिं (for पश्चात्) —^d Dn3 T2 3 M निवृत्ते
 (for निवृत्ते)

16 ^a B1 च (for तु) —^b D1 स्वा, T2
 दद्याद् (for कुर्याद्) B5 त्रिदक्षण (for विधानत)
 —^c D1 1 9 तथा (for तत) —^d T2 G भोजन
 (for वाचनम्) D5 ब्राह्मणाना च वाचन, T1 तस्माद्ब्राह्मण
 वाचक

17 ^a T1 अतो (for ततो) V1 B1 6 Dn1 n2 वि

(for [अ]त्र) —^b M1 पूजयेद् (for भो^c) —^c
 V1 B2-5 अर्चयं, Dn3 T1 G2 अर्चयं, T2 3 G2 1 4
 अर्चयं (for अर्चा) V1 पूजय (for पूजं) M अर्चयपूर्वं
 महावाहो —^d T1 प्रीणातु V1 B Dn D10 मानवान्
 (for मानुषान्)

18 = Manu 3 102^{cd} —^a G1 3 स्थितिर् (for
 स्थितो)

19 G3 om 19^c-21^b —^c T2 इदमस्मिन्गृहे द्रव्यम्

20 G2 om 20 (cf v l 19) —^b D1 व्यवस्थित
 (for विधीयते) —^c T1 गृहस्थे पुरुषे कृष्ण —^d
 B2 om from सदा up to वैश्वदेव (in 22^c) B1 तथा,
 D5 तदा, D5 3 यदा (for सदा)

21 Cf Manu 3 119 G2 om 21^{ab} (of v l 19)
 B2 om 21 (cf v l 20) D1 5-9 om 21^{ab} —^a
 T1 राजत्विजान्, T2 M2-1 त्विजौ (for 'त्विज') D10
 ऋत्विजं स्नातकं चैव —^b T2 गुरुश्च गुरुमेव च

22 B2 om up to वैश्वदेव (in 22^c) (of v l. 20)
 —^b G वपेद् (for [आ]वपेद्) T1 भुष (for भुवि)
 — 22^{cd} = Manu 3 121^{cd} D1 3 om. 22^{cd} —^c B1
 [ए]व (for [ए]त्)

23 ^a B2 3 धर्मास्तु (by transp), D1 5-9 T1
 च (T1 हि) धर्मान् T G M1 गार्हस्थ्ये, some MSS
 'स्थान्' (for स्थान) —^b D2 5-9 य कुर्यादिनुपूर्वशा
 —^c T1 M1 1 इह ऋद्धि (for स इहर्द्धि) D10 वरान्
 (for परा) V1 B Dn D2 5 स इहर्द्धिंवरान्प्राप्य, D1
 5-9 इहर्द्धिं स वरान्प्राप्य, T2 इहर्द्धिं पुरुषं प्राप्य —^d
 B2-5 Dn3 प्रेत्य लोके, T1 2 G2 3 M स्वर्गलोके, T2
 ब्रह्मलोके, G1 3 प्रेत्य स्वर्गे (for प्रेत्य नाके)

C 13 4674
B. 13 97 23
K. 13 154 24
M 13 87 23

स इहर्द्धिं परां प्राप्य प्रेत्य नाके महीयते ॥ २३
भीष्म उवाच ।

इति भूमेर्वचः श्रुत्वा वासुदेवः प्रतापवान् ।

तथा चकार सततं त्वमप्येवं समाचर ॥ २४

एवं गृहस्थधर्मं त्वं चेतयानो नराधिप ।

इहलोके यशः प्राप्य प्रेत्य स्वर्गमवाप्स्यसि ॥ २५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

१०१

सुधिष्टिर उवाच ।

आलोकदानं नामैतत्कीदृशं भरतर्षभ ।

कथमेतत्समुत्पन्नं फलं चात्र ब्रवीहि मे ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

मनोः प्रजापतेर्वादिं सुवर्णस्य च भारत ॥ २

तपस्वी कश्चिद्भक्तसुवर्णो नाम नामतः ।

वर्णतो हेमवर्णः स सुवर्ण इति पप्रथे ॥ ३

कुलशीलगुणोपेतः स्वाध्याये च पर गतः ।

गृहस्थवंशप्रभवान्समतीतः स्वर्गैर्गुणैः ॥ ४

स ऋदाचिन्मनुं विप्रो ददर्शोपससर्प च ।

कुशलप्रश्नमन्योन्यं तौ च तत्र प्रचक्रतुः ॥ ५

24 D₁ 8 9 om the ref —^o) D₇ स सवं (for सततं) —^d) B₁ D₈ [ए]वत् (for [ए]व) D₂ 10 सदा-
धर (for समाचर)

25 ^a) V₁ B₁ 5 Dn D₁ 6 7 10 T₂ 3 G₂ एतद्, B₂
T₁ M एत (for एव) G₂ धर्मसु (for धर्म) B₃ T₂
च, Dn₂ तु (for त्व) D₃ एतद्गृहस्थधर्मं तु, G₁ 3
एतद्गृहस्थधर्मं त्व —^b) B₁ D₈ चेटमानो, D₁ 6-9 T₃
चितयानो (for चेत) B₃ D₁₀ T₂ M₁ जनाधिप (for
नरा) V₁ B₁ 2 3 Dn चेटमानो जनाधिप, T₁ G
चितयानो जनाधिप

Colophon — *Parvan names* B₁-4 Dn₃ D₁ शान्ति
— *Sub-parvan* V₁ B Dn D₁ 2 5-10 M₁-3 दानधर्म
— *Adhy name* V₁ वलिदानधर्म, B₁ Dn₃ वलिदान
विधि, B₂ 4 5 Dn₁ n₂ D₅ 10 वलिदानविधि, D₁
6-9 वलिदानिक, D₂ गृहस्थवलिदानिक, D₄ वलि
प्रदान, T₂ गार्हस्थ्यधर्मं सदाचारवलिर्भूमि वासुदेवभूमि
सवाद, T₃ G₂ सदाचारे थलिकर्मणि वासुदेवभूमिसवाद ;
G₁ गृहस्थधर्मलक्षण, G₂ गार्हस्थ्यधर्मलक्षण — *Adhy
no* (figures, words or both) V₁ 97, Dn₁ 95, D₁₀
106, T₁ M₁ 148, T₂ 3 G₂ 155, G₁ 3 M₁ 149,
M₂ 3 150 — *Śloka no* Dn₂ 26, D₄ 24

101

☞ This adhy is missing in D₂ (cf v l 13
82 37)

1 G₂ om the ref —^o) M च तद् (for एतद्)
—^d) V₁ B₁ T₂ वात्र, B₂ 5 Dn₁ n₂ D₅ वा तद्
(for चात्र) D₁ 2 प्रचक्ष्व (for ब्रवीहि)

2 ^o) T₂ पूर्व (for वाद्)

3 D₁-7 9 om (hapl i) 3^{ab} —^b) V₁ B₁ 4 5 Dn
D₃ 10 भारत (for नामत) —^o) D₁ 3 G₁ चर्णश्च;
T₁ चर्णो (for वर्णं स) B₁ सुवर्णो हेमवर्ण —^d)
T₁ 3 M त निद्रु; T₂ G₁ 3 मिथुत, G₂ 4 च श्रुत
(for पप्रथे) B₁ स सुवर्णेति पप्रथे

4 T₁ om 4 —^a) G गुण- (for कुल), —^b)
S (T₁ om) परम (for च पर) —^o) B₁ स वश,
B₂ Dn₁ n₂ D₁ 2 सुवश, D₅ 7 9 च वश, G₂ स
देश (for स्ववश) G₁ बहुन्स देशमवरान् —^d) D₁
6-9 समतीत्य (for तीत)

5 ^b) D₅ 7 9 ह (for च) T₁ ददर्शविसदस्थित-
—^o) G₂ om कुशल —^d) V₁ B Dn D₁ 3 5 10
[उ]भौ तत्र, D₂ 6-9 [उ]भौ संप्र (for च तत्र)

ततस्तौ सिद्धसंकल्पौ मेरौ काञ्चनपर्वते ।
 रमणीये शिलापृष्ठे सहितौ संन्यपीदताम् ॥ ६
 तत्र तौ कथयामास्तां कथा नानाविधाश्रयाः ।
 ब्रह्मर्षिदेवदैत्यानां पुराणानां महात्मनाम् ॥ ७
 सुवर्णस्त्वव्रवीद्वाक्यं मनुं स्वायंभुवं प्रभुम् ।
 हितार्थं सर्वभूतानां प्रश्नं मे वक्तुमर्हसि ॥ ८
 सुमनोभिर्यदिज्यन्ते दैवतानि प्रजेश्वर ।
 किमेतत्कथमुत्पन्नं फलयोगं च शंस मे ॥ ९

मनुरुवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 शुक्रस्य च वलेश्चैव संवादं वै समागमे ॥ १०
 वलेश्चैरोचनस्येह त्रैलोक्यमनुशासतः ।
 समीपमाजगामाशु शुक्रो भृगुकुलोद्भवः ॥ ११

तमर्घ्यादिभिरभ्यर्च्य भार्गवं सोऽसुराधिपः ।
 निपसादासने पश्चाद्विधिपद्भूरिदक्षिणः ॥ १२
 कथेयमभ्यत्तत्र या त्वया परिकीर्तिता ।
 सुमनोधूपदीपानां संप्रदाने फलं प्रति ॥ १३
 ततः पप्रच्छ दैत्येन्द्रः कवीन्द्रं प्रश्नमुत्तमम् ।
 सुमनोधूपदीपानां किं फलं ब्रह्मवित्तम् ।
 प्रदानस्य द्विजश्रेष्ठ तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १४
 शुक्र उवाच ।

तपः पूर्वं समुत्पन्नं धर्मस्तस्मादनन्तरम् ।
 एतस्मिन्नन्तरे चैव वीरुदोषध्य एव च ॥ १५
 सोमस्यात्मा च बहुधा संभूतः पृथिनीतले ।
 अमृतं च विपं चैव याश्चान्यास्तुल्यजातयः ॥ १६
 अमृतं मनसः प्रीतिं सद्यः पुष्टिं ददाति च ।

C. 13 4694
 B 13 98 18
 K 13 155 18
 M 13. 88 18

6 T₁ om 6 —^a) T₂ G₁ तत्रस्थौ (for ततस्तौ)
 Dn₁ n₂ D₅ सस्य (for सिद्ध-) —^b) G₂ मेरु- (for
 मेरौ) —^c) D₆ ३ ९ रमणीय (for 'ये) M सदा
 जुष्टे (for शिलापृष्ठे) T₂ ३ G देवर्षिभि सदा जुष्टे

7 ^a) D₉ तत्रस् (for तत्र) V₁ B₂₋₅ Dn₂ तत्र तौ
 कथयन्नास्तां (sic), Dn₁ n₂ D₅ ६ 10 T₁ तत्र तौ कथयतौ
 स्ता (D₅ ता; T₁ च), D₈ ततस्तौ कथयामास (sic)
 —^b) T₂ ३ G कथा नानाविधाश्रयां —^c) B₂ D₈ ब्रह्म-
 र्षेर् (for 'र्षि) S ब्रह्मदेवर्षिदैत्याना

8 ^b) Dn₁ n₂ D₅ 10 प्रति, D₁ G₁ ३ प्रभु (for
 प्रभुम्) —^c) Dn₂ हितार्थं (for 'र्थं) —^d) G₁ ३
 अर्हति (for 'सि)

9 ^a) D₅ यजंते च (for यदिज्यन्ते) —^b) D₁ २
 सुरेश्वर (for प्रजे°) — For 9^{ab}, T G M₁ subst

451* सुमनोगन्धधूपार्थैरिज्यन्ते दैवतानि च ।

[T₂ धूपदीपार्थैर् (for गन्धधूप°) T₁ ३ M₁ यत् (for
 च)]

—^c) T₂ G फलम् (for कथम्) —^d) V₁ B₅ Dn₁
 n₂ D₁₋₇ ९ 10 T G फल (for फल)

10 ^a) D₁ ६-९ सवादे T₁ च (for वै) V₁ B₂ ३ ५
 Dn₁ n₂ D₅ 10 महात्मनो (B₅ 'न), B₁ २ सदा तथा
 (for समागमे) Dn₂ सवादे वै महात्मन

11 ^a) D₆ 10 कुलोद्भव (for 'द्भव)

12 ^a) D₁ अर्चादिभिर्, D₈ ३ ९ अर्घ्यां (for अर्घ्या)

13 ^b) V₁ B Dn D₅ 10 T M₁ स्वया या (by
 transp), G स्वया च —^c) Dn₂ D₁ ६ 7 ९ सुमनो
 दीपधूपाना —^d) D₁ ६-९ संप्रदान (for 'ने) G₁ ३
 यदि (for प्रति)

14 ^b) D₈ ऋषिम् (for प्रभम्) D₈ कवीन्द्रमृषि-
 सत्तम — Before 14^{cd}, some MSS ins वलिरुवाच
 Dn₂ repeats 14^{cd} after the ref of 15 —^c) B₁
 Dn₂ (both times) D₁ २ सुमनोदीपधूपाना, D₁ ६-९ 'नो-
 वलिधूपाना —^d) T₂ ब्रह्ममत्तम् —^e) T₁ ययावद्
 (for तद्भवान्) B₂ ५ D₁ २ ३ 10 G₂ अर्हसि (for ति)

15 T₁ om 15^a-16^b (with the ref) After the
 ref., Dn₂ repeats 14^{cd} D₁₀ T₂ ३ G M ins after
 the ref.

452* अग्नीषोमादिरुष्टौ तु विष्णो सर्वात्मन प्रभो ।

[G₁ ३ M₁ ३ अग्निषोमादिरुष्टौ तु (for the prior half)]

—^b) D₁₀ स्यात्तद् (for तस्याद्) —^d) V₁ B₁ D₁ ६
 7 ९ T₂ G₁ २ ३ M₁-३ वीरुदोषध्य एव च

16 T₁ om 16^{ab} (cf v 1 15) —^a) D₁ ३ ३ ६-९
 बहुविध, T₂ [ध]ध बहुधा (for च व) —^b) D₁
 ६-९ सतत (for सभूत) T₂ ३ पते (for तले) —^c)

C. 13 4694
B. 13 98 18
K. 13 155 18
M. 13 67 18

मनो ग्लपयते तीव्रं विपं गुण्येनैः सर्वैः ॥ १७

अमृतं मङ्गलं विद्धि महद्विपममङ्गलम् ।

ओषध्वो ह्यमृतं सर्वं विपं तेजोऽग्निर्भवम् ॥ १८

मनो ह्लादयते यस्मान्छ्रियं चापि दधाति ह ।

तस्मात्सुमनसः प्रोक्ता नरैः सुकृतकर्मभिः ॥ १९

देवताभ्यः सुमनसो यो ददाति नरः शुचिः ।

तस्मात्सुमनसः प्रोक्ता यस्मात्तुष्यन्ति देवताः ॥ २०

यं यमुद्दिश्य दीयेरन्देवं सुमनसः प्रभो ।

मङ्गलार्थं स तेनास्य प्रीतो भवति दैत्यप ॥ २१

ज्ञेयास्तुग्राथ सौम्याश्च तेजस्विन्यश्च ताः पृथक् ।

ओषध्वो बहुवीर्याश्च महुरूपास्तथैव च ॥ २२

यज्ञियानां च वृक्षाणामयज्ञियान्निनोध मे ।

आसुराणि च माल्यानि दैवतेभ्यो हितानि च ॥ २३

राक्षसानां सुराणां च यक्षाणां च तथा त्रियाः ।

पितृणां मानुषाणां च कान्तायास्त्वनुपूर्वशः ॥ २४

वन्या ग्राम्याथेह तथा कृटोष्ठाः पर्वताश्रयाः ।

Dn₂ तु (for च) Dn₂ [अ]न्ये (for [ए]व) —^d
V₁ B Dn D₂ 10 ये चान्ये (for याश्चान्यास्) T₁ तुल्य
मेव व्यजायत

17 ^b) T₁ 3 M₁ रक्षा (for सद्य) B₁ 5 Dn₂ D₅ 10
तुष्टिं, Dn₁ तृप्तिं (for पुष्टिं) D₁ दधाति (for ददाति)
V₁ B₁₋₁ Dn₂ सद्यस्तुष्टिं दधाति च; T₂ G रक्षं पुष्टिं तथैव
च —^o) Dn₂ ह्लादयते, D₁ 1 T₂ G ग्लाप*, D₂ 3 9
लोप* (for ग्लप*) M₁ सर्वं (for तीव्र) T₁ मनो द्वाप
यते चैव, M₁₋₃ मनो ग्लापयते सर्वं —^d) T₁ भारत
(for सर्वश)

18 ^o) B₃ ओषध्वाम् (for 'ध्वो हि) Dn₁ n₂ D₁
2 4-10 सर्वा (for सर्वं) —^d) T₃ M तोयामि (for
तेजोऽग्नि)

19 T₁ om 19^{ab} —^a) B₁ 5 तस्माच् (for य*).
—^b) B₁ 5 D₂ 5 ददाति (for दधाति) V₁ B Dn D₁₀
च, D₅ [अ]पि (for ह) D₁ 6-9 श्रियं च विदधाति
वै — For 19^{ab}, S (T₁ om) subst

453* अमृतं मनो ह्लादयति श्रियं चैव ददाति ह ।

[Hypermetric M₁₋₃ ह्लादयते M₁ श्रियम् (for
श्रिय) T₃ च, G₁ हि (for ह)]

— D₁ om (hapl) 19°-20^b —^o) T₁ जाता (for
प्रोक्ता) —^d) T₁ प्रोक्ता (for नरै)

20 D₁ om 20^{ab} (of v l 19) —^a) G₁ partly
damaged T G₂₋₁ M दैवतेभ्य (for देवताभ्य) —^b)
D₁ दधाति (for ददाति) B₅ सदा (for नर) — For
20^{ab}, V₁ B Dn D₅ 8 10 subst

454* तस्य तुष्यन्ति वै देवास्तुष्टा पुष्टिं ददत्यपि ।

[B₁ ददाति च (for ददत्यपि)]

While, T G M₁ subst for 20^{ab}

455* तस्मै सुमनसो देवान्नास्तुमनसं स्मृता ।

[M₁ तस्मात् (for तस्मै)]

21 ^a) B₁ T₂ 3 G समुद्दिश्य (for यमु*) D₁ 6-9
दीयते (for दीयेत्) —^o) G₁ 2 देवान् (for देवं)
D₂ 1 प्रभु (for प्रभो) — D₃ om. 21°-22^b —^o)
V₁ Dn₂ [अ]ति, B₁₋₁ D₁₀ [अ]य, S [ए]व (for
[अ]स्) —^d) D₁ 6-9 दैत्यदा, T₁ सर्वदा, T₂ 3 G
M दै नृप (for दैत्यप)

22 D₅ om 22^{ab} (cf. v l 21) T₁ om 22
—^a) D₂ 9 त्वञ्ज्याश्, G₂ सूक्ष्माश् (for तू*) —^b) B₁
T₂ 3 G₁ 2 4 M च या, D₁ 2 1 6-9 तथा, G₂ [5]थ या
(for च ता) —^o) D₁ 2 बहुरूपाश्, D₂ 9 वृक्षगुत्माश्
(for बहुवीर्याश्) V₁ B Dn D₅ 10 हि (for च) D₁
ओषध्वो वृक्षगुत्माश् —^d) B₃ D₁ 2 वीर्यास् (for
रूपास्)

23 D₁ om (hapl) 23 —^a) D₅ S (except T₁)
याज्ञीयानां (for यज्ञि*) —^b) Dn₁ D₂ 5 [अ]यज्ञीयान्
(for 'ज्ञियान्) D₂ 9 न य (D₁ न या, D₂ अय) श्रिय-
विधौ च ये, D₁₀ S याज्ञीया (D₁₀ याज्ञिका, T₁ यज्ञि-
या) कुसुमोच्चया — T₂ om (hapl) 23°-25^b B₃
repeats 23^d-24^d after 23° —^d) B₃ दैवतानि (for
दैवतेभ्यो) B₅ (second time) T₁ वै (for च)

24 For the repetition in B, of v l 23 T₃ om.
24 (of v l 23) —^a) T₁ च यक्षाणाम् (for सुराणां
च) V₁ B₁₋₁ 3 (both times) Dn₂ D₅ 3 रक्षसामसुराणा
च, Dn₁ n₂ D₁ 2 3 6 7 9 रक्षसामसुराणा च —^b) D₁-10
यथा (for तथा) D₁ तथा श्रियकराणि च, T₁ असु-
राणां श्रियाणि वै —^o) M₁ मातृणां (for पि*) V₁ B
Dn D₅ 10 मनुष्याणां पितृणां च —^d) G₃ 4 [आ]नु-
(for [अ]नु)

25 T₃ om 25^{ab} (of v l 23) —^a) T₁ 2 G₁₋₃

